

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

Migne, Jacques Paul

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS,
ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA,

SECUNDA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIUM OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TONOS, SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PACINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., OPERA, RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSE, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ETIAM ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET NERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ulla EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIIVM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT :

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBI IN TODO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETTII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIS SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUNERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

SERIES GRÆCA POSTERIOR

IN QUA PRODUKNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO AD CONCILII USQUE FLORENTINI TEMPORA, ET AMPLIUS, NEMPE MORTEM CARDINALIS BESSARIONIS.

ACCURANTE J. - P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM. ANTR PARTES JAN INTEGRE EXARATE SUNT. LATINA, 222 VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, 1140 FRANCIS VENIT : GRÆCA DUPplici EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, ET 104 VOLUMINA IN 109 TOMIS, PRO PRIMA SERIE, NON EXCEDIT. POSTERIOR VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA 55 VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIES GRÆCO-LATINA AD 58 VOLUMINA TANTUM ATTINGIT; DUM HUIUS VERSIO NERE LATINA 29 VOLUMINIBUS EST ABSOLUTA. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM 8, UNUMQUODQUE NERE LATINUM 5 FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETTII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUIUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETTIA ÆQUABUNT. IDEO, SI QUIS TANTUM EMAT LICET INTEGRE, SED SEORSIM, COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EAMDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO 9 VEL PRO 6 FRANCIS SOLUM OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES POSTERIORI PATROLOGIÆ LATINÆ SERIEI, PATRES AD INNOCENTIO III AD CONCILIVM TRIDENTINUM EXHIBENTI, APPLICABUNTUR. PATROLOGIA QUÆ MANUSCRIPTIS IN BIBLIOTHECIS ORBIS UNIVERBI QUIESCENTIBUS CONSTABIT, NECNON PATROLOGIA ORIENTALIS, CONDITIONIBUS SPECIALIBUS SUBICIANTUR, ET IN TEMPORE SUO ANNUNTIABUNTUR, SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NOBIS NON DEFUERIT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CLIV.

JOANNES CANTAGUZENUS IMP. CP. DEMETRIUS CYDONIUS. ALII.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J. - P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'ANBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTRORUGE, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISIINA.

BR

60

.71138

t.154

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XIV. ANNUS 1375.

ΙΩΑΝΝΟΥ
ΤΟΥ
ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

JOANNIS
CANTACUZENI
OPERA OMNIA,

HISTORICA, THEOLOGICA, APOLOGETICA.

ACCEDUNT

JOANNIS PALEOLOGII IMP., PHILOTHEI CPOLITANI PATRIARCHÆ, DEMETRII
CYDONII, MAXIMI CHRYSOBERGÆ, PHILOTHEI SELYMBRIENSIS.

ORATIONES, OPUSCULA, EPISTOLÆ;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNÉ,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS POSTERIOR.

VENIUNT 2 VOLUMINA 22 FRANCIS GALLICIS

EXCIDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNÉ EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'AMBOISE PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ANFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1866

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XIV, ANNUS 1375.

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CLIV CONTINENTUR.

JOANNES CANTACUZENUS IMP. CP.

Historiæ Byzantinæ continuatio.	col. 9
Contra sectam Mahometicam pro Christiana religione Apologiæ quatuor, ex editione Basileensi anni 1543, apud Joannem Oporinum.	371
Contra Mahometem orationes quatuor, ex eadem editione.	583
Contra Barlaam et Acindynum, sub ficto nomine Christoduli monachi. Cf. Monitum Editorum.	693

PHILOTHEUS GPOLITANUS PATRIARCHA.

Sermo in Exaltationem Crucis.	719
De mandatis D. N. Jesu Christi.	729
Ordo sacri ministerii.	745
Laudatio trium Doctorum, Basilii scilicet, Gregorii et Joannis Chrysostomi.	767
Refutatio Anathematismorum Harmenopuli.	821
(Philothei contra Gregoram Antirrheticorum libri XII, ejusdem Eucomium Gregorii Palamæ exstant in tomo CLI; ejusdem Vita S. Demetrii martyris in tomo CXV; ejusdem diplomata in tomo CLII.)	

DEMETRIUS CYDONIUS.

Notitia ex Bibliotheca Fabricii.	825
De processione Spiritus sancti adversus Gregorium Palamam.	835
De eodem argumento, ad eos qui dicunt Filium Dei non esse ex substantia Patris.	863
Ejusdem argumenti Epistola ad Barlaamum, quæ exstat inter epistolas Barlaami tom. CLI.	
Oratio ad suos de admittendo contra Turcas Latinorum subsidio.	959
Oratio deliberativa de non reddenda Callipoli, petente sultano Amurato.	1009
Translatio libri fratris Ricardi, ordinis Prædicatorum, contra Mahometi assecias, ex editione Basileensi, de qua vide not. ad col. 371. Accedit Christianæ fidei confessio facta Saracenis.	1035
De contemnenda morte.	1169
Epistola ad magnum primicerium Phœrabem, Thessalonica scripta cum Amurates II urbem obsidione cingeret. Ex edit. clæ. Basii.	1313

MAXIMUS GERYSOBERGA.

De processione Spiritus sancti ad Cretenses. Cf. Monitum Editorum.	1217
--	------

PHILOTHEUS SELYMBRIENSIS ARCHIEPISCOPUS.

Oratio in S. Agathonicum, ex Cod. Gr. Nanian., p. 531, addita interpretatione nostra.	229
---	-----

JOANNES PALÆOLOGUS IMP.

Professio fidei, cum Romam ad flagitandam ab Urbano V opem adnavigasset, coram Guillelmo Ostiensi episcopo dicta.	1237
---	------

JOANNIS CANTACUZENI

HISTORIARUM LIBRI IV.

ARGUMENTUM LIBRI QUARTI.

701 Testificatur historicus, se, quæ gesta sint, fideliter narraturum. Imperatrix cum filiis ante imaginem Dei Genitricis consistens sic tacite victoris misericordiam implorat. Jurat ibidem Cantacuzenus, se a crimine alienum. Filiam Helenam Joanni imperatori adolescenti despondet. Juramentum subditiis defertur. Nobiles refragantes, utrique imperatori sacramentum dicere coguntur: de bonis mobilibus per bellum alienatis sanctio. Helena imperatrix salutatur. Nuptiæ apparantur. In imperio a seditionibus et armis summa tranquillitas. Marchio e Lombardia Byzantium, Thessalonicam, Ænum ut sibi jure paterno debitas occupare cogitat: Bartholomæi legati duæ epistolæ, una ad Clementem VI Romanum pontificem, altera ad Delfinum Viennensem, de laudibus Cantacuzeni imperatoris. Joannem patriarcham conveniens, ei scelera præterita in se et rempublicam cum dogmatum impietate objectat; patriarcha a synodo damnatur, cujus locum Isidorus capessit. Ejus laus. Monachi de ambitione patriarchatus reprehenduntur. Ab Isidoro imperator publice anathemate absolvitur. Ab Orchane et ejus familia visitur: iterum in Blachernis justas ob causas coronatur. Joanni imperatori uxor jungitur. De collapsa magnam partem æde Sophiæ, illiusque instauratione. Crales semel et iterum appellatus, urbes post ictum sœdis ablatas restitutum negat. Contra eum copiæ cum Persicis auxiliis. Oppida imperatoris, quoniam a Triballis tenebantur, deprædati Persæ, in sedes suas revertuntur, cum Triballos devastare ac diripere debuissent. Imperator utrumque filium, et fratres uxoris muneribus ornat. Pecuniæ viritum exigendæ consilium capit, denuo se in concione contra sycofiantas tuetur, de quibus graviter conqueritur; de Barbaris subsidio vocatis se purgat; culpam in adversarios rejicit; de tuenda republica sententias poscit. Civium primariorum responsum, quo suum, imperatoris, militis, mercatoris, opificis officium declarant. Causa exactionis pecuniariæ. In imperatorem inimicorum malignitas et criminatio. Cur illis pepererit, negotiumque deseruerit. Insidiæ novæ quorundam procerum, et cogitationes belli reparandi. Dantur in custodiam, ignoscitur, pristinis functionibus redduntur. Querimonia procerum quod Annæ et filio fidem astringere coacti sint; ambos defendit imperator, et illos excusat, qui se utrique fidelem futurum non putabant. Necessario se ad imperium accessisse, et imperatrici ac filiis ejus insensum **702** non esse. Seditiosi etiam ab Irene uxore repelluntur; filium Matthæum ad defectionem a patre, et ad principatum, aliquot urbibus in potestatem redactis, sibi condendum principes sollicitant. Cur ad illum desciverint, Matthæus quædam oppida sibi subdit. Mater filium ad sanitatem revocat. Ejus femine laus. Andronicus minimus natus filius e tribus, pestilentia moritur; ejus pestilentie elegans descriptio. Quas utilitates in hominum animis illa lues effecerit. Imperator cum genero Thraciæ urbes obit, ejusque ad militiam habilitate lætatur. Ad Clementem papam legatio, qua se de Barbaris in auxilium ascitis excusat; opem suam spondet, si cum principibus Christianis in Barbaros bellum suscipere velit. Laudatur a papa. Legati dicta Cantacuzeni in ephemeridem referunt. Papa de cura erga adolescentem imperatorem et matrem ei gratias agit; ad Ecclesiarum concordiam conciliandam eundem hortatur. Petiit ab eo imperator concilium, promittitur, sed bello Italico res differtur, et interea pontifex vita defungitur; ita ex re parata imparata evadit. Tomprotizas urbem tradit. Persæ populatores cæsi, capti; reliquiæ in collem confugiunt. Nicephori despotæ periculosa temeritas. Persæ donati domum remittuntur. Matthæi filii ge uerosus animus in conflictu. Victoriarum nuntii utrinque. Calculus imperatoris, et in morbo virtus. Quare Galatæi bellum imperatori fecerint; spatium regionis supra urbem vasre petunt, nec impetrant; asinis comparantur. Damna ab iis per incendium illata Byzantiis. In tumulo turrim excitant; spatium muro interceptum. Mercatores et opifices se de Galatæis vindicari orant. Eorum lapidum jaculatrix machina. Saxa Constantinopoli Galatam per tormenta displosa. Oneraria cum machina depressa. Genuensium oneraria intercepta. Bellum navale. Imperator victus animum excelsum re-

tinet, classem reparat. Victores triumphant; eorum in victis contemnendis insolentia. Locum reddunt, quem eis imperator donat. De nimia exactione calumnia. Causæ insolitorum tributorum. Chium Genuenses tandem restituunt. Caloethus Phocæam præfectus mittitur. Status Peloponnesi miserandus. Manuel filius imperatricis prætor designatus quid ibi gesserit. Vincit hostes, et ignoscit. Latini Achaiam tenentes, amici ac socii fiunt. Laus ejusdem Manuelis a placidis et integris moribus. Lazarus Hierosolymitanus accusatus, gradu pellitur; fame affligitur; a Galatæis ad fidei communionem invitatus recusat; injurias contemnit; hostibus suis traditur. Patriarchæ in eum et humanitas et inhumanitas. A Cantacuzeno legatus ad sultanum Ægypti pro Christianis et sua restitutione mittitur. Epistola sultani responsoria; in extrema Cantacuzeni laus. Gerasimus iterum Lazarum apud sultanum accusare parans, in via moritur. Successor sultani Sichuntis archisatrapæ impulsu in Christianos sævit. Cur Jacobitis hæreticis Sichum pepercerit. Lazarus flagellatur; Christiani damnantur infamia, cæteroqui a suppliciis immunnes. Palamas Thessalonicæ creatus episcopus, a præfectis repudiatur, qui urbem suam facere conantur. Andræ Palæologi in imperatorem audacia. Callistus Isidoro patriarchæ succedit. Imperator cum uxore monachismum meditatatur. Thessalonicenses opem rogant suppliciter. Palæologum urbe exigunt, quam Zelotæ Cræli tradere student. Barbarorum mos in æmulis imperii occidendis. Merzianes ad imperatorem juvenem jugulandum ab Orhane subornatus deprehenditur. Imperatrix Anna filium Thessalonicæ relinqui non vult. Cavetur a Macedoniæ direptionibus. Præfectus Anactoropolis urbem sibi vindicat, locis aliis infestus. Imperator ejus naves incendit. Orhanes filium cum sociis revocat; revertentes Mœsiam depopulantur. Præfecti Amphipolitani in imperatorem humanitas. Thessalonicæ intestinæ discordiæ; res feliciter gesta. Veneti opem adversus Genuenses nullam impetrant. Cum principe pastorum pro filio captivo liberando rogante pactum init imperator. Qua ratione Berrhœam Crales muniverit. De navibus in transitu fluminis impeditis, et maris æstu expeditis. Berrhœa capitur. Persis diripiendi Cralis regionem fit potestas. Movet Edessam imperator, et spe sua frustratur. Oppidula plura se dedunt. Expeditio in Servios. Oppidi 703 descriptio. Suburbanorum transitio. Urbs oppugnatur. Urbes egregiæ et ipsa Scopia, sedes Cralis, imperatorem expetunt. A dynastis item Trihallicis accersitur. Duo transfugiunt. Reditus imperatoris Thessalonicam. Profectio Gynæcoastrum. Perfidia præferti ejusdem loci. Ante Thessalonicam inter Cralem et imperatorem colloquium: ubi se imperator defendit, ipsumque perjurum et causam belli ostendit; nihilominus ejus in se et uxoris beneficentiam et humanitatem laudat. Crales perfidiam confitetur; ablata non reddit: imperatorem incredibiliter timet. Curnam urbes occupatas retinere cupiat. Imperator ei improbitatem rursus objicit. Urbium partitio. Pax et epulatio. De Cralis perfidia. Copiæ utrinqueeductæ, et citra prælium reductæ. Imperator juniorem imperatorem, Joannem nempe, de Crale cavendo monet, qui prodicione Edessam capit. Lyzici præferti pœna, et obitus. Edessæ eversio. Purgat se Mœsorum regi imperator de impressione Barbarorum in ejus regnum; consilium dat de illis Mœsia et Thracia prohibendis. Prodigium, quo Alexander contra Cralem erigitur. Navale purgatur. Mœsi inconstantia, quem frustra revocare conatur imperator. Synodus propter hæresin Barlaami et Acindyni. Cur se occultarit Acindynus. Quatriduum in disceptatione ponitur. Ephesi et Gani episcopi exauctorantur. De tribus tomis conscriptis. Barlaamitis et Acindyanis silentium indicitur; in custodiis habentur. De Nicephoro Gregora ut seditiosus, mendace, et in Ecclesiam Byzantinam, in imperatorem et monachos maledico. Fabella Atlantis ad sanctos monachos accommodata. Cur imperator ad montem Atho profectus; cur inde reversus; cur imperium susceperit. Ejus in curanda Ecclesiæ pace sedulitas. Iterum contra Gregoram disseritur. Veneti contra Genuenses auxilium petunt. Temporarium fœdus Venetorum cum imperatore unde ortum. Galatæorum superbia cum arrogantia Lacedæmoniorum confertur. Sæxum Byzantium bis jaciunt; bellum eis indicitur. Cum Venetis imperator contra Genuenses societatem init. Cur mutuum hæ duæ respUBLICÆ infestæ. Galatæ obsessio. Venetæ classis præferti audacia. Tres machinæ frustra comparatæ. De septuaginta tremibus Genuensium nuntius. Populi Genuensis contra optimates turbæ, quorum sumptibus eæ naves constructæ. Veneti ducis ignavia. Galata frustra oppugnatur. Tarchanotæ brachium graviter vulneratur. Venetus domum renavigans, Genuenses vix effugit. Imperator junior malevolorum sermunculis in socerum incenditur. Idem Andronicum callidissime decipiunt, quo ejus discessu liberius sint nequam. Ad filium reconciliandum Anna imperatrix a Cantacuzeno mittitur, cui res succedit. Cralem cum uxore objurgat. Genuenses Eubææ oppidum incassum oppugnant. De munitione Byzantii, et stolido consilio cujusdam Martini, ejus oppugnandi. Ad urbes juxta Pontum imperator mittit subsidia. Sozopolis superbe rejicit, et a Latinis capitur. Ejus eversionem optimates pecunia redimunt. Philotheus Heracleensium episcopus a Galatæis captivos suos liberat. Nicolaus ducis Venetæ classis timiditas. Genuenses vincuntur. Galatæorum in Catalanos impostura. Genuensium, Venetorum, Catalanorum clades. Ducis Genuensium magnus animus. Nicolaus victoriam fœdat. Imperatoris et Catalanorum ducis in eum ira. Byzantium in Catalanis ægrotis curandis memoranda charitas. Genuenses ab Orhane auxilium implorant. Cur ille Venetis infensus. Nicolaus denuo reprehenditur. Catalanorum dux præ dolore animi moritur: cui sufficitur Monean, quem

imperator ad pugnam frustra incitat. Nicolaus ut stultus relinquitur; classem reparat. Grimoaldus Pagani, ducis Genuensium successor, apud Sardiniam vincitur. A Venetis Genuensis afflicti, se principi Mediolanensium cum conditione subjiciunt. A Pagano apud Methonen Veneti expugnantur. Pax inter utrosque. Pagani et optimatum exsilium. Genuensium status restitutus. Palæologus cum uxore, et altero filiorum Didymotichum abijt: eodem Irene cum episcopis Matthæum illi conciliatura proficiscitur. Palæologus Matthæo absolutam gubernationem scripto firmare abijt, et contra socerum arma capit: Matthæum Adrianopoli obsidet; Zernomianum timore supervenientis soceri concedit. Adrianopolitani Cantacuzeno resistentes **704** vincuntur et diripiuntur. Zernomianenses ut temerarii incursantur. Palæologus pro auxilio Crali fratrem dat obsidem; eidem Mæsus subsidium mittit. Cantacuzenus ab Orchane auxilium contendit. Mæsi Persas fugiant, a quibus Triballi et Romani partim cæduntur, partim capiuntur. Persæ Mæsurum agris illata vastitate in Asiam redeunt. Cantacuzenus pace a Palæologo obtenta, ejus oppidis infestus. Chalcidicen propter Morrhæos incursat. Ad Palæologum pacem petentem scita similitudo, cui malos consiliarios pacem impediētes detrudere nititur. Palæologus desperans in Tenedum cum uxore fugit. Ejus feminæ laus eximia. Urbes ejus Cantacuzenum accipiunt dominum. Irene Byzantium sedulo tuetur. Palæologus ad mœnia veniens, et spe lapsus, Galatam divertit: inde in Tenedum renavigans, maledicta vectorum in Cantacuzenum dissimulat. Tumultus nobilitatis Byzantii, et cum Cantacuzeno expostulatio, et de Matthæo imperatore designando petitio. Callistus patriarcha obsistit, et quasi aliena locutus reprehenditur. Longa oratione ut sæpe imperator suspicionem tyrannidis a se depellit, justitiæque et integritatis laudem accupatur. Palæologum de aliquot capitibus accusat, inde probans Matthæum filium non injuria imperatorem nominari. Palæologus se de duobus capitibus purgat. Matthæus imperator declaratus, Adrianopolin mittitur. Callisti in sede non repetenda pertinacia. De successore ejus deliberatio. Citati canones. Imperator peccatum suum fatetur. Philotheus fit patriarcha. Callistus Galata in Tenedum profugit. Coronatio Matthæi et uxoris. Pergamenus Tenedius seditiosus, et auctor defectionis, victus Thessalonicam mittitur. De Persis, pecunia e Thracia educendis. Terræ motus ingens urbes prosternit, quas Barbari ut desertas occupant. Sulimani perfidia. Ab Orchane imperator urbes reposcit, et ille filium ad reddendum inducit. Causa cur Cantacuzenus ad generum in Tenedum vellet proficisci. Duas Galatæorum urbes in Scythia Sulimanus expugnat. Palæologus Byzantium venit, populus tumultuatur. Cantacuzenus cum uxore de monastica vita complectenda agit. Pugna cum Palæologo. Philothei monitio de Barbaris ad auxilium non vocandis; paret imperator. Redaccensus populi furor. Philotheus se occulit. Certis conditionibus juratur. Propugnaculum ad portam Auream describitur. De Barbaris Thracia pellendis, in quos bellum dissuadet Cantacuzenus. Diversum de ejus oratione judicium. Juniorum obtrectatio. Custodes ad portam Auream dedere se Palæologo abhorrent: astus Italicorum militum. Minæ Cantacuzeni. Veniam petunt, arcem dedunt. Palæologus in palatium invitatur; ad epulas socerum ipse invitat. Plebis tumultus propter Cantacuzenum sedatur. Socer genero voluntatem profitendi monachismi detegit, et cum uxore fit monachus; mutantque ambo nomina. Petit Palæologus ut inter ipsum et filium Matthæum resarciat concordiam. Redditur throno Callistus. Nicephorus despota fidem fallit. Fœdus inter imperatores. Optimates Joannis impostores; propter eos bellum recrudescit; Matthæo se purgat. Obitus Cralis. Helena Cralæna imperat. Factiones nobilium. Nicephorus dux Thessaliam obtinet. Famuli ejus scelera. Regina uxor Nicephori Byzantium, deinde ad virum se confert; in Peloponnesum ad fratrem perfugit. Maritus in certamine ab Albanis interficitur; ipsa Byzantii cum matre monacham agit. Orchanis filium a piratis captum persoluta grandi pecunia liberat Palæologus. Triballorum principum amicitia cum Cantacuzeno et ejus filio. In quantas angustias redactus Matthæus. Urbis Philipporum descriptio. Capitur Matthæus a Philippensibus in palude. Gratianopolim cum ejus uxore et liberis capit Palæologus. A Boichna Triballo Matthæus pecunia Palæologo venditur. Utrum oculi ei effodiendi. Laudatur Palæologi in eundem misericordia; libertas captivo promittitur. Cantacuzenus gratias agit, et eum e custodia studet impetrare. Ziani in Eugeniam monacham, Cantacuzeni antea conjugem, pestifera calumnia. Quidam a Matthæo liberando postulat; ambitiosus respondet. Prudentissima oratio, qua pater filium a cupiditate imperii delorquere nititur. Obtemperat Matthæus, et jurat. Palæologus **705** amice cum eo versatur. Cantacuzenus cum eodem, totaque ejus familia ad novum dissidium inter illum et generum fugiendum Peloponnesum petit, ibique eum fratri Manueli præfecto commendat; et tandem Manuelem in se a calumniatoribus irritatum placat, Callistus patriarcha ad Cralenam legatus imperatoris cum sociis ibidem obijt. Ejus corpus monachis ab Atho monte negatur; Meseubria obsidetur. Pax. Philotheus in patriarchatum redit. Historiæ totius epilogus. Notatu in primis digna in hoc extremo libro sunt: Secunda Cantacuzeni coronatio Constantinopoli, prior enim Adrianopoli contigit. Templi Sophiæ laus, collapsio, instauratio. Nuptiæ imperatoris Palæologi cum Helena Cantacuzeni filia. Litteræ et legationes inter Clementem VI pontificem et Cantacuzenum super Barbaris oppugnandis, et concordia Ecclesiarum. Bellum navale cum Galatæis. Chius insula a Genuensibus recepta. Res gestæ in Peloponneso. Legatio Cantacuzeni ad sultanum Ægypti, et ejus responsio.

Res Thessalonicenses. Contra Barlaamum et Acindynum synodus. Nicephori Gregoræ insectatio. Inter socerum et generum repullulans bellum, prudentia et auctoritate imperatricis Annæ repressum. In Catalanos vulneratos, et ægros Byzantium civium laudabilis charitas. Inter Matthæum et Palæologum propter Adrianopolim, finitimasque urbes controversia. De Matthæo in imperatorem flagitato. Pax et fœdus inter imperatores. Res inter Palæologum et Matthæum gestæ. Matthæi, infelix exitus. Cantacuzeni et conjugis monachatus.

LIBER QUARTUS.

CAPUT PRIMUM.

Fidelitatem suam in narrando testatur. Libri argumentum. Imperatrix cum filiis ante imaginem Deiparæ. Jurat imperator, quod sæpius antea. Deo sycophantiis liberatus gratias agit. Helena Cantacuzeni filia adolescenti Joanni despondetur, quem commendat. Juramentum a subditis postulatur. Nobilissimi quidam detrectant, soli Cantacuzeno subesse cupientes: quod ille non patitur. Sanctio de bonis soli. Joannes imperator Helenam Cantacuzeni filiam ducit. Quies summa a discordiis et armis. Marchio e Lombardia Byzantium, Thessalonicam, Ænum, ut hæreditarias urbes occupare molitur.

Istiusmodi bellum inter Romanos ipsos accensum quinquennio duravit, adeoque multas ac sævas clades invicem intulerunt, ut iis imperium Romanum pene funditus eversum ac d. letum sit. Quæ omnia sicut acciderunt, ita nos nihil prætermittentes, accurate explanavimus: et quod jam pridem facturos spondimus, nec ad gratiam quidquam, nec ad odium scripsimus. Reliquum est igitur ea quoque hominum memoriæ commendare, quæ in monarchia Cantacuzeni gesserit, et quæ illi rursus controversia atque dissidium cum genere Palæologo imperatore intercessit. Postquam enim jurejurando functus, palatium introivit, Augustam ante Deiparæ Hodegetrix imaginem cum filiis stantem invenit (1-66), quo magis imperatorem ad misericordiam permoveret, efficeretque ut recordationem omnium quæ per bellum gravia sibi et odiosa accidissent deponeret. **706** Ille primum Dei Matris iconem supplex veneratus, deinde super ea universis audientibus juravit. se nec meditatum esse, nec fecisse quidquam qualecunque contra ipsam et filios, priusquam ab illis bellum moveretur: neque eam cum filio imperatore imperio spoliare ullo modo cogitavisse, sed omnia meras esse fabulantium criminationes confictasque calumnias. Sibi inde ab initio fuisse propositum, quemvis laborem subire, et quantum quantum haberet opum, ad communem imperatricis filiorumque fructum ac suam denique gloriam in privato habitu manentem impendere. Postea Deo exculsitas agit gratias, cum vivus ad illum diem pervenerit, ex quo manifestissime obrectationibus et injustis accusationibus liber futurus sit, cum rebus ipsis obrectatorum nequitiam modestamque suam palam declararit. Tunc una cum Au-

Α Τοιοῦτος μὲν ὁ πρὸς ἀλλήλους τῶν Ῥωμαίων πόλεμος ἐπὶ πάντε ἐτεσιν ἀνεῤῃρίσθη, καὶ οὕτως ἐκάκωσαν ἀλλήλους πολλὰ καὶ χαλεπὰ, ἐξ ὧν οὐλοῦ δεῖν ἀνατραπῆναι συνέβη τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν. Ἄ καὶ ὡς ἐγένετο πάντα ἐξεθέμεθα μετὰ ἀκριβείας, μηδὲν παραλιπόντες, ἀλλὰ τὴν ἀρχαίαν φυλάξαντες ἐπαγγέλια, ὥστε μήτε πρὸς χάριν, μήτε πρὸς ἀπέχθειαν μηδὲν εἰπεῖν, ἀλλὰ τὰ ὄντα ἀκριβῶς. Λοιπὸν δὲ ἤδη καὶ τὰ Καντακουζηνῶ τῷ βασιλεῖ μοναρχοῦντι πεπραγμένα διηγήσασθαι, καὶ ὅσα ἐν διαφορᾷ κατέστη αὐθις πρὸς Παλαιολόγον βασιλέα τὸν γαμβρὸν. Ἐπει γὰρ μετὰ τοὺς ὅρκους ἐγένετο ἐν βασιλείοις, βασιλεὺς μὲν μετὰ τῶν τέκνων πρὸς τὴν τῆς Θεομήτορος εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας εὖρεν ἱσταμένην, ἵνα μᾶλλον κάμπτη βασιλέα, καὶ πείθῃ μηδενὸς ἀναμνησέσθαι τῶν κατὰ τὸν πόλεμον συμβεβηκότων δυσχερῶν. Ὁ δὲ πρῶτα μὲν τὴν τῆς Θεομήτορος εἰκόνα προσεκύνη, ἔπειτα ὤμωσε κατὰ τῆς εἰκόνης εἰς ἐπίκουρον πάντων, ὡς οὕτε βουλευέσαιο, οὕτε πρᾶξαι τὸ τυχόν. κατὰ βασιλίδος καὶ τῶν παιδῶν, πρὶν τὸν πόλεμον κινήθῃαι παρ' αὐτῶν· οὐδὲ βουλευέσαιο κατ' οὐδένα τρόπον αὐτὴν καὶ βασιλέα τὸν υἱὸν τῆς ἀρχῆς ἀποστερεῖν· ἀλλὰ πάντα συκοφαντίας εἶναι καὶ διαβολῆς πλασθείσας ὑπὸ τῶν εἰπόντων. Ἐκεῖνον δὲ τοιοῦτην γνώμην ἐξαρχῆς, ὡς πάντα πόνον ὑπομένουντα, καὶ σύμπαντα ὅσα προσῆν χρήματα καταναλώσοντα ὑπὲρ τῆς ὠφελείας τῶν κοινῶν, καὶ αὐτῆς τῆς βασιλίδος, καὶ τῶν παιδῶν, καὶ σφετέρως εὐδοξίας, μένων ἐπὶ σχήματος. Ἐπειτα πολλὰς εὐχαριστίας ἀπέδιδου Θεῷ, ὅτι ζῶν εἰς ταύτην ἤξει τὴν ἡμέραν, ἥτις ἀπαλλάξῃς σαφέστατα τῶν συκοφαντιῶν καὶ τῶν ἀδικῶν ἐγκλημάτων ἔργοις αὐτοῦ· ποιήσαντα καταφανῆς, τὴν τε τῶν εἰπόντων μοχθηρίαν, καὶ τὴν ἐπικρίειν αὐτοῦ. Ἐπειτα εἰσῆλθον ἅμα βασι-

Jacobi Pontani notæ.

(1-66) Sic inventus est Andronicus senior capta urbe a nepote libro primo cap. 59. Ad hanc ima-

ginem in periculis confugere, solemne fuit, ut apparet.

λίβη και βασιλεί τῷ υἱῷ εἰς τὴν οἰκίαν ἢ παρεσκευά-
αστο πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως ὑποδοχὴν. Καὶ ἄλλα
τε διειλύθησαν περὶ τῶν πραγμάτων, καὶ Ἑλένην
τὴν αὐτοῦ θυγατέρα τῷ νύφω καταγγύθησαν βασιλεῖ.
Ἐάλω γὰρ αὐτοῦ κατάκρας εὐθύς ὁ πρεσβύτερος
βασιλεὺς, οὐ μόνον διὰ τὴν πρὸς τὸν πατέρα εὐ-
νοίαν, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὸν ἐώρα δοχεῖον, ἂν τις εἶπε,
χαρίτων παντοδαπῶν· οὐ μόνον γὰρ εἶδος ἄξιον
ἐπεδεικνυτο τυραννίδος, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνδρίαν
καὶ σύνεσιν οὐκ ἀγενναῖς ὑπέβαινεν ἐλπίδας· ἃ
καὶ εἰς ὑστερον ἐξέθη κατ' ἐλπίδας. Συνέσει τε γὰρ
οὐθένος ἀπολείπεται τῶν προγένων βασιλέων, καὶ
τὴν εὐφυλίαν καὶ τὴν τόλμαν οὐκ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ
πολλάκις ἐπέδειξτο τοῖς πολέμοις. Εἰς τὴν ὑστε-
ραίν δὲ ἐκέλευεν ὁ βασιλεὺς, τοὺς τε αὐτῷ συνόν-
τας· ἔξω Βυζαντίου, καὶ τοὺς βασιλεῖς προτκκειμέ-
νους συγκαλητικούς τε ἅμα καὶ στρατιώτας, καὶ
τοὺς ἄλλους τῶν ἐπιφανῶν, πίστει ἀμφοτέροις·
δι' ἔρκου δίδόναι τοῖς βασιλεῦσι, καὶ μηδεμίαν
εἶναι διαφορὰν μηδὲ διάστασιν, ἀλλ' ὑπὸ μιᾶν
βασιλείαν ἄπαντας τετάχθαι. Ὅσοι μὲν οὖν ἐνδον
ἦσαν μετὰ βασιλεῖος, καὶ χάριν προσωμολόγουν
βασιλεῖ, καὶ τοὺς ἔρκους παρείχοντο προθύμως· τῶν
ἔξω δὲ οἱ πλείους οὐκ ἠνείχοντο τῶν μάλιστα ἐπι-
φανῶν, ἀλλὰ Καντακουζηνῶν μόνον ἔρασαν τῷ
βασιλεῖ δουλεύειν, ἐτέρω δὲ μηδενί. Ἀσινδὸν γὰρ
εἶναι εἰ τοσαῦτα ὑπομείναντες κατὰ τὸν πόλεμον,
καὶ χρήματα πρῶτοι, καὶ οἰκείου, καὶ σφᾶς
αὐτοῦ· ὑπὲρ τοῦ νικῆν τοὺς πολέμους, ἔπειτα δεῖ
ἔδοξεν κεκρατῆκεναι, ἀθρόον φαίνεσθαι κατάκρας
ἡττημένους, καὶ δουλεύοντας ἐκείνοις· οἳ ἐξῆν καὶ
πρότερον δουλεύειν εἰ ἐβούλοτο, τῶν πολλῶν ἐκέ-
λευεν δυσχερῶν ἀπαλλαγέντας. Ἐπὶ τρισὶ μὲν οὖν
ἡμέραις ἐφιλονείκουν μὴ ταυτὰ ποιεῖν τοῖς ἄλλοις,
μηδὲ ὑπάγειν ἑαυτοὺς τῇ ὑπὸ τὸν βασιλέα τὸν νέον
δουλείᾳ. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν ἐνστασιν
ἀρῶν, σύντομόν τινα τὴν ἀπίφασιν καὶ αὐστηρίαν
ἐξήνεγκε μεστήν. Τοὺς γὰρ μὴ βουλομένους τῷ
γαμβρῷ ὑπέκειν ἐκέλευε καὶ αὐτοῦ ἀναχωρεῖν.
Βιάζεσθαι γὰρ οὐκ ἰθέλειν ἔρασε τίνα αὐτῷ δου-
λεύειν, ὥσπερ οὐδὲ πρότερον· ἀλλ' εἰ μὲν τις βού-
λοιο τετάχθαι ὑπ' αὐτῷ, ἀνάγκη πᾶσα καὶ βασιλεία
τὸν γαμβρὸν ἡγεῖσθαι κύριον· εἰ δ' ἐκείνῳ μὴ βού-
λοιο ὑπέκειν, καὶ αὐτοῦ ἀφίστασθαι· ὡς οὐκ ἐνδὸν
ἄλλως ἢ τοῦτον τὸν τρόπον τὰς διχοστασίας καὶ τὴν
ἔριν ἐκ μέσου γίνεσθαι. Ὅ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα
εἶπε πρὸς ὀργήν. Ἐκείνοι δὲ οἱ πρότερον ἀνθιστά-
μενοι, δείσαντες τὴν βασιλείαν· ἀπειλήν, εἶχόν τε καὶ
τοὺς ἔρκους ἀπεδοσαν ἢ ἐκέλευεν ὁ βασιλεὺς.
Μετὰ τοῦτο δὲ ἰδέσπερς μεθ' ἑνά μὴδενί παρενοχλεῖν

A gusta et filio imperatore in conclave sibi paratum
ingressus est. Ibi sermo inductus de republica, et
adolescenti desponsa Helena filia. Cœpit enim sta-
tim vehementissime juvenem diligere, non solum
ob amorem quo in patrem ejus fuerat, sed etiam
quod videbat esse gratiarum omnigenarum, ut ita
dicam, domicillum (67). Nec enim forma duntaxat
ei inerat digna imperio (68), verum etiam fortitu-
dinis atque prudentiæ non vulgarem præ se fere-
bat indolem: quæ virtutes postea quoque, ut spe-
rabatur, in eo eluxerunt. Nulli quippe majorum
suorum imperatorum intelligentia secundus est;
et generosam sæpenumero audendi aduciam ho-
stibus demonstravit. Postridie edixit Imperator, ut
qui secum essent, extra urbem morantes, et qui ab
B imperatrice essent optimates, milites, aliique no-
biles sacramento concepto fidem utrisque impera-
toribus astringerent, et universis uni se imperio
subjicientibus, cessaret omnis dissensio, et omnes
discordiæ aliquando tandem finirentur. Quotcum-
que igitur in urbe cum imperatrice erant, et gra-
tias imperatori agere, et sacramentum libenter di-
cere. Foris autem plures, et quidem nobilissimi,
repugnare, ac proflèri, Cantacuzeno soli se pari-
turos, præterea nemini. Esse enim perabsurdum,
cum tot tantosque labores bello exantlaverint, fa-
cultatesque, propinquos, semetipsos pro nihilo
habuerint, ut hostes debellarent, jam cum debella-
verint repente ipsosmet debellatos superatosque
C videri, et subesse illis, quibus et ante, tam mul-
tarum molestiarum adhuc expertes, subesse pote-
rant, si voluissent. 707 Sic per triduum, ne idem
quod cæteri facerent, neu junioris imperatoris
jugum acciperent renitebantur. Cantacuzenus im-
perator contumaciam videns, paucis ac summa se-
veritate edixit, qui genero parere nollent, a se
quoque discederent. Nolle cuiquam sibi parendi
necessitatem imponere, quemadmodum nec ante-
hac imposuisset: sed si quis sibi subdere se cu-
piat, eum et imperatorem generum oportere domi-
num agnoscere; aliter enim lites et dissidia nun-
quam sublata iri. Hæc imperator, non sine bile:
cujus minis rebelles illi conterriti cesserunt, atque
D ut jussum erat juraverunt. Præterea sanxit, ne
quis ulli ob rapta bello negotium facesseret; res
tamen soli ad antiquos possessores redirent (69)
Si quæ emptæ aut vitiatæ essent, neque redhibe-
rentur, neque in veterem formam habitumque
restituerentur. Injuriosis itaque et invasoribus
talem honorem habuit. Qui autem injuriam per-

Jacobi Pontani notæ.

(67) Suavis omnino laus, qua significatur, nihil quod gratiam et amorem conciliare posset, huic adolescenti ulla ex parte defuisse. Tale est, ad laudem quidem spectans, κοινὸν ἀγαθὸν τῆς φύσεως, commune generis humani decus et ornamentum, quod ejus patri Andronico tribuit, lib. 1, cap. 3.

(68) Compositio membrorum, conformatio linea-

mentorum, figura, speciesque decora. eximium est regis ornamentum, et ad gratiam amoremque inter subiectos conciliandum percommodium instrumentum. Lege quæ plura disserimus de forma et pulchritudine regis, dialogo 12 secundæ tertii.

(69) Fecit hoc Andronicus quoque junior, captus Constantinopoli, et bello finito. Vide lib. 11, cap. 1, et Notas ibidem.

peasi, et fortunis suis nudati essent, eorum inopiae aliis rationibus medebatur. Sic brevi spatio omnes discrepationes et turbarum occasiones amputavit, rursusque bene ordinata respublica pacem ac tranquillitatem agitabat. His actis Adrianopoli uxorem cum filiabus evocat. Quæ ut affuerunt, in templo Deiparæ ante urbem (quod ut nomine πηγῆ, id est fons dicitur, sic re ipsa curationum plurimarum fons est), Anna imperatrice egressa obviam, et præsentibus imperatoribus cum magistratibus et nobilitate universa, Helena adolescenti Joanni nuptura, patre et Anna Augusta jubentibus, imperatorio cultu exornata et imperatrix salutata est. Deinde omnibus simul cum imperatoribus in palatio congregatis, nuptiæ apparabantur, et universi a bellicis miseriis relevati, meliora ominabantur. Quippe non tantum Romani contentionibus et factionibus mutuis desistebant, verum etiam exteri hostes sub Cantacuzeni auctoritatem totum imperium Romanum subjectum esse audientes, arma inhibebant: siquidem antea et vicinæ dynastæ aliquid ab eo abradere laborabant, et marchio e Lombardia princeps, imperatoris Andronici senioris ex filio nepos, qui præ cæteris omnibus sibi imperium tanquam debitum vindicabat (cujus etiam pater Theodorus cum Andronico juniore de eodem litigaverat), **708** certior factus, Romanis Cantacuzenum imperare, ac præter Byzantium, Thessalonicam et Ænum, reliquum omne imperium filii defuncti imperatoris abstulisse, considerabat, quomodo et ipse adducta classe harum trium urbium sibi potius ex paterna hæreditate, quam Cantacuzeno debeat potiretur: ad quod eum nîrifice Cumintzes cardinalis, uxoris ejus frater sollicitabat, qui etiam navibus ædificandis non exiguam pecuniam, et alioqui ad apparatus bellicum impensam non modicam conferebat. Jamque instructus erat, ut illius anni vere ineunte Byzantios magna potentia navali aggressurus.

Θεσσαλονίκη καὶ Αἴνος ὑπολείπειτο, ἐσκέπτετο ὡς καὶ αὐτὸς ἐπελθὼν δυνάμει ναυτικῇ. τῶν ὑπολειπεμένων τούτων πόλεων κρατήσεις μᾶλλον αὐτῷ προσηκουσῶν ἐκ κλήρου πατρῶου, ἢ Καντακουζηνὸν τὴν βασιλεία ἔχειν. Ἐνήγετο δὲ μάλιστα πρὸς τοῦτο καὶ παρὰ τοῦ γυναικὸς ἀδελφοῦ Κουμίντζη, προσαγορευομένου καρδινάλιου, χρήματά τε πολλὰ πρὸς τὸν στόλον παρεχομένου, καὶ ἄλλην συντέλειαν πολλὴν πρὸς τὴν παρασκευὴν. Καὶ ἤδη παρεσκευάστο, ὡς ἅμα ἦρι τοῦ ἔτους ἐκείνου μεγάλη δυνάμει ναυτικῇ ἐπιπλεύσων Βυζαντίους.

CAPUT II.

Marchio a quodam Bartholomæo deterretur. Ejus epistolæ ad papam Clementem et Delfinum Viennensem de laudibus Cantacuzeni, oratione admodum luculenta. Quem etiam contra accusatores defendit, et Delfino commendat. Etiam Constantino aquat, et Octaviano ac Theodosio, Scipionique Africano præfert. Scopus laudationis explicatur.

Verum enimvero ex Bartholomæo quodam intelligenti, Cantacuzenum jam Byzantium atque imperium universum sub se redegisse, ab instituto quievit. Hic namque Bartholomæus a Delfino Viennensi (70) ad Annam imperatricem legatus, cum

Α περὶ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ἠρπασμένων πλὴν τῶν κτήσεων· ταύτας γὰρ τοὺς ἔχοντες ἀποδίδοναι τοῖς κυρίοις· εἰ δὲ τινες ἀπέδοντο ἢ διέφθειραν, μήτε τὴν ὠνὴν ἀποδίδοναι, μήτε μὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον σχῆμα ἀναγκάζεσθαι καθιστᾶν. Τοῖς μὲν οὖν ἀδικήσασιν καὶ ἠρπακῶσιν ὁ βασιλεὺς τοιαύτην παρείχετο φιλοτιμίαν, τοῖς δὲ ἀδικηθεῖσι καὶ ἀποστερουμένοις τῶν οἰκιῶν, ἑτέροις τρόποις ἐθεράπευσε τὴν ἔνδειαν. Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πᾶσαν ἀμφισβήτησιν περιεῖλε καὶ πρόφασιν θορύβου· καὶ ἐν εὐταξίᾳ πάλιν καὶ εἰρήνῃ τὰ Ῥωμαίων ἦν. Ἐπειτα ἐκ τῆς Ἀδριανοῦ βασιλίδας τὴν γαμητὴν μετὰ τῶν θυγατέρων μετεκαλεῖτο κέμψας. Ἐπεὶ δὲ παρήσαν ἐν τῷ πρὸ τῆς πόλεως τῆς Θεομήτορος τεμένει, ὁ πηγῆ τὴν ἐστὶν ἀφθόνων λαμάτων καὶ καλεῖται, βασιλίδας Ἄννης ἐξελευσούσης καὶ τῶν βασιλέων συμπρόντων καὶ τῶν ἐν τέλει πάντων καὶ ἐπιφανῶν, Ἑλένη ἡ τῷ νέῳ μέλλουσα βασιλεὶ συνοικεῖν, προσεταχέτος τοῦ πατρὸς, καὶ Ἄννης τῆς βασιλίδος, ἐπισήμες ἐκοσμεῖτο βασιλικοῖς, καὶ Ῥωμαίων βασιλῆς προσηγορεύετο. Ἐπειτα εἰς τὰ βασίλεια πάντων ἅμα βασιλέων γενομένων, οἱ γάμοι τοῦ νέου βασιλέως παρεσκευάζοντο, καὶ πάντες ἐν ἑλίπσι χρηστοτέραις ἦσαν, ἀναπνεύσαντες ἀπὸ τῶν τοῦ πολέμου δυσχερῶν. Οὐ μόνον γὰρ οἱ Ῥωμαῖοι τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπαύοντο διαφορᾶς καὶ στάσεως, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξωθεν πολέμιοι τυθόμενοι, ὡς ὑπὸ βασιλείᾳ τῶν Καντακουζηνῶν ἅπασα ἡ Ῥωμαίων γένοιτο ἡγεμονία, ἐπαύοντο πολεμεῖν. Οὐ μόνον γὰρ οἱ ἄδμοροι δυνάσται παραστᾶν τι τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἐπεχείρουν, ἀλλὰ καὶ μαρκήσιος ὁ Λουμπάρδης ἀρχων, υἱὸς δὲ τῶν τοῦ πρώτου βασιλέως Ἀνδρονίκου, καὶ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν αὐτῷ προσήκειν τῶν ἄλλων μᾶλλον ἀξίῶν (καὶ γὰρ καὶ ὁ πατήρ αὐτῷ Θεόδωρος Ἀνδρονίκῳ τῷ νέῳ βασιλεὶ περὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἠμφοσθήσει), τυθόμενος ὡς βασιλεύσειε παρὰ Ῥωμαίους ὁ Καντακουζηνός, καὶ τὴν μὲν ἄλλην ἅπασαν ἀρχὴν ἀφείλοιο τῶν βασιλέως παίδων, Βυζάντιον δὲ μόνον καὶ καὶ αὐτὸς ἐπελθὼν δυνάμει ναυτικῇ, τῶν ὑπολειπεμένων τούτων πόλεων κρατήσεις μᾶλλον αὐτῷ προσηκουσῶν ἐκ κλήρου πατρῶου, ἢ Καντακουζηνὸν τὴν βασιλεία ἔχειν. Ἐνήγετο δὲ μάλιστα πρὸς τοῦτο καὶ παρὰ τοῦ γυναικὸς ἀδελφοῦ Κουμίντζη, προσαγορευομένου καρδινάλιου, χρήματά τε πολλὰ πρὸς τὸν στόλον παρεχομένου, καὶ ἄλλην συντέλειαν πολλὴν πρὸς τὴν παρασκευὴν. Καὶ ἤδη παρεσκευάστο, ὡς ἅμα ἦρι τοῦ ἔτους ἐκείνου μεγάλη δυνάμει ναυτικῇ ἐπιπλεύσων Βυζαντίους.

Jacobi Pontani notæ.

(70) Anno 1348, Imbertus, seu Ingibertus, ut alii vocant, Delfinus Viennensis, Delfinatum suum

Philippo regi Gallorum vendidit, ea conditione, ut primogenitus regis perpetuo esset dominus illius

πρεσβευτης, επα. μεταξυ πρεσβευοντος, Καντακου A
 ζηνος; ο βασιλευς εκρατει Βυζαντιου, εις λογους ελ-
 θων, και την βασιλειωσ συνεσιν θαυμασας, παππα τε
 τω Κλημεντι και τω πεμφαντι Δελφινω Εγραφεν
 επιστολας· α; ωσπερ ειχον προσεθηκαμεν τη διη-
 γησει. Ειχεν εν η προς μεν παππαν ουτως· Αγαλλι-
 στω πας ο λαος της των Ρωμαίων αρχης, και της
 νικης ενεκεν του τοσούτου βασιλειωσ ευφρανθησασαν
 σύμπας ο κόσμος. Ηγιασμένη γάρ ημέρα πασι
 Χριστιανοίς ανατέταλκε κατά την τρίτην του Θε-
 οουαριου, εν η δὴ εξαπίσειεν ο Θεός τον εαυτου
 άγγελον κατασκευασοντα την οδον αυτου Εμπροσθεν
 αυτου, και τω οικειω διαυγεσάτω φωτι πόρω
 ποιησόμενον εν της μάχης σκοτοσ, άγαγόντα καθά-
 περ κλάδος χλοασούσης ελαιας την ειρήνην. Ουτος
 γάρ εστιν ο βασιλευς της ειρήνης, ο δεύτερος Σολο-
 μών, ου το προσωπον επιθυμει βλέπειν πασα κτι-
 σις. Ιδού γάρ Ινα δείξη Κύριος ως ουκ εν Ισχύι·
 Ιππου, ουκ εν δυνασειά ανθρώπου, άλλ' εν δυνάμει
 Θεου γέγονε το τρώπαιον τουτι παρὰ του ύψηλοσάτου
 και νικητικωτάτου βασιλειωσ και αυτοκράτοροσ κυ-
 ριου Ιωάννου του Καντακουζηνου, ανέφξε τουσ της
 εαυτου δυνάμειωσ θησαυρούσ, εγγέας επ' αυτον τα
 όωρα των εαυτου χαρισμάτων, την βασιλιδα δηλαδη
 ταύτην των πόλειων, την Κωνσταντινωσ φημι, και
 παρασχων όλόκληρον αυτω βασιλειαν τη θαίρα αυτου
 δυνάμει εν δυνασειά όπλων, και εκτεταμένω βρα-
 χιονι, εν' εν αυτω μάλλον φανώσιν οι δια παντοσ μέ-
 οντεσ πισταμοι των εαυτου χαρισμάτων και του
 ελέουσ. Αυτοσ γάρ εστι περι ου γέγραπται, οτι ήδυ-
 νηθη παραθηναι, και ου παρήδη, και κακόν ποιησαι,
 και ουκ έποίησε· μάλλον δε έπόμενοσ τω Χριστω
 ανταπέδωκεν αγαθόν αν·ι κακοϋ. μνησθεισ ελέουσ,
 και επιλαθόμενοσ ανομιασ. Όσ γε και γέγονεν
 αγαθοσ στρατιωτης κατὰ την πρώτωσ άθλήσαντα
 Στέφανον, όπερ των λίθοισ βαλλόντων αυτεν διω-
 κτων προσευξάμενοσ, και· ε Μη στήσησ αυτοισ, ειρη-
 κία, Δέσποτα, την άμαρτιαν ταύτην, ου γάρ οίδασι
 τι έποίησαν.· Ουδέ ποτ' άπ' αιώνωσ ηκουσαι τοσαύ-
 την άνδρλσ άρετην γεγονένα, ουτ' Όκταδιανω τω
 βασιλει, ουτε Θεοδοσιω, ουτε μην εν Αύγουστω τω
 Καίσαρι, ως ουσ ήδυνήθη τη των όπλων δυνάμει
 καταστρωννύναι εις γην, τουτοισ δοϋναι τον εαυτου
 χρηστέον Ελεον, επιλαθόμενοσ των εις αυτον πάντων
 κικων. Ταύτα τοι και χαιρε, άγιώτατε δεσποτα, τη
 ουτωσ ευτucheι, ουτω νικητικωτάτη εισόδη, άναι-
 μάκτω τε και άζημιω τω Χριστιανικω λαου·
 και αύθις χαιρε, οτι η άληθεια δι' άληθειασ έδει-
 χθη. Η γάρ του Χριστου άληθεια έδειξε την του
 αθίου τουτου βασιλειωσ άληθειαν, επι τω άπαντη·

¹ Act. vii, 59.

Jacobi Pontani notæ.

terræ dicereturque Delfinus. Igitur anno sequenti
 Joannes Philippi primogenitus accepit possessionem
 illius, et factus est primus Delfinus. Imbertus au-
 tem apud Lugdunum ordinem Prædicatorum in-
 gressus est.

(71) In 2 Paralip. est his verbis : Omnesque re-
 ges terrarum desiderabant videre faciem Salomonis,

A interea, dum ipse legationem obit, Cantacuzenus
 Constantinopolim occupasset, congressus cum eo,
 ejusque prudentiam admiratus, Clementi papæ et
 Delfino, a quo missus fuerat, scripsit. Eas episto-
 las in historiam hanc ad verbum illigavimus. Quæ
 quidem ad papam est, sic habet : Universus popu-
 lus exultet, victoriaque tanti imperatoris totus
 terrarum orbis gratuletur. Dies enim sanctificatus
 Christianis illuxit tertio Nonas Februarii, quo ni-
 mirum Deus emisit angelum suum præparare viam
 suam ante illum, et lumine suo splendidissimo belli
 tenebras procul dispellere : qui pacem tanquam
 virentis olivæ ramusculum attulit. Hic enim est
 rex pacis, alter Salomon, cujus faciem omnis terra
 videre desiderat (71). Ecce enim ut ostenderet Do-
 minus, non in equi robore, aut in potentia hominis,
 sed divina virtute erectum hoc tropæum, a præcel-
 lentissimo et invictissimo domino Joanne Cantacu-
 zeno Augusto imperatore, potestatis suæ thesau-
 ros aperuit, et in illum suorum charismatum dona
 effudit, 709 dum videlicet illi hanc reginam ur-
 bium, Constantinopolim inquam, et quantumcum-
 que est imperium, cœlesti virtute in potentia ar-
 morum, et brachio extento tradidit, ut in ipso
 donorum ejus et misericordiæ fluvii perennes
 clarins apparerent. Hic enim est de quo Scriptura,
 qui potuit transgredi, et non est transgressus,
 facere mala, et non fecit. Imo profecto Christum
 imitatus, bonum pro malo reddidit; memòr mise-
 rationis, et immemor iniquitatis. Qui etiam fuit
 bonus miles, secundum exemplar primi athlete
 Stephani orantis pro persecutoribus se lapidan-
 tibus, dicentisque : « Domine, ne statuas illis
 hoc peccatum quia nesciunt quid faciunt ». Nun-
 quam post homines natos ullius tam singularis in-
 credibilisque virtus audita est, neque Octaviani,
 neque Theodosii (72) : ut quos vi armorum huini
 prosternere potuit, illis, omnium in se commisso-
 rum oblitus, pie misericordiam suam impertiret.
 Lætare igitur, sanctissime domine, adeo felici, adeo
 triumphali, incruentoque et Christiano populo
 minime noxio ingressu. Iterum gaude, quoniam
 veritas per veritatem suscepta est. Christi enim
 veritas hujus insonitis imperatoris veritatem osten-
 dit, propterea quod veritas et misericordia illi
 obviaverunt, justitiaque et pax inter se osculatæ
 sunt. Equidem hoc ad pacem potius et optimum
 universi populi Christiani statum et ad incremen-
 tum tropæi contra inimicos crucis Christi perti-
 nere confido : quemadmodum non mediocri de-

ut audirent sapientiam, etc.; nec aliter apud Sep-
 tuaginta.

(72) Sequitur in Græco, ουτε μην Αύγουστω Καί-
 σαροσ. Sed hoc est repetere Octavium : idem enim
 Augustus, qui Octavius. Fortassis alio nomine
 voluit. Infra autem explicat, quomodo quemque
 superarit, et Constantinum ac Scipionem adjungit.

trimento fuit Romanorum imperatoribus longis-
 mo tempore amplificata discordia. Proinde etsi
 quaedam nefanda facinora de nominato a me serene-
 missimo imperatore et augusto domine Joanne
 Cantacuzeno (qui etiam pater nunc est serenissimi
 imperatoris et augusti Romanorum Joannis Pa-
 laeologi), sanctitati tuae narrata sunt, certe nequa-
 quam admittenda, nec ullo modo credenda sunt.
 Arbitror enim beatitudinem tuam de his ab ipsis
 dominis Imperatoribusque nostris sive per lega-
 tos, sive per litteras probe et verius atque liqui-
 dius nihilo minus cognituram. Haec ad papam
 Clementem VI Bartholomaeus de Imperatoribus. Ad
 Lambertum autem Delphinum Viennensem, a quo
 etiam legatus ad Annam imperatricem venit, in
 haec verba litteras dedit: Totus fidelium populus
 jubilet hilariter; psallat Christianorum chorus;
 710 in sacrosanctis ecclesiis illustrissimi dies
 festi renoventur; feriant sidera psalmodiae; eant
 caelo monachorum organa; volvantur per omnium
 ora, omnemque circumcirca regionem pervagen-
 tur haec jucundae panegyres, ut gaudentium clamor
 non a terrestribus solum, sed etiam a caelestibus
 civibus exaudiatur. Audite igitur, caeli, quae loquar,
 et audiat terra verbis oris mei. At enim quis non
 libenter audiat, quis non sollicitè dictis adhibeat
 animum, factam esse scilicet manum Domini super
 Romanum imperium, quia dies illuminavit noctem
 et splendor fugavit tenebras, sedentibusque in
 tenebris et umbra mortis lux de caelis orta est?
 Videte quomodo lux haec desuper orta sit, ut qui
 sedet super omnes Excelsissimus, non apparatu
 bellico eximio, sed sua ipsius virtute magno et
 inclytissimo imperatori, domino Joanni Cantacu-
 zeno, eidemque imperii et imperatoris parenti,
 hanc omnium urbium reginam traderet, et huc us-
 que justus judex hoc ei imperium pro munere
 servaret, ut omnibus hoc a Domino Deo, non ab
 homine factum plane constaret. Ait enim sapien-
 tissimus Salomon, « Tempus cuique rei sub
 caelo, et omnia bona in tempore suo. Tempus
 fendi, et tempus laetandi ». Sic aliquando et
 Christus, « Nondum venit hora mea ». Et alibi,
 « Pater, venit hora, et nunc est ut clarificetur Fi-
 lius tuus »; et statimque paterna vox ad Filium, « Et
 clarificavi, et iterum clarificabo ». Etiam in Evan-
 gelio legimus, Joanni Christo nostro ad Jordanem
 dicenti: « Ego a te baptizari debeo, et tu venis ad
 me? » respondisse Christum: « Sine modo; sic enim
 decet nos implere omnem justitiam ». Verba illa, *Sine
 modo*, nondum adesse tempus significabant exalta-
 tionis et gloriae, quoniam nondum venerat hora
 benedictionis et gratiae. Haec igitur luminis hora
 Romanorum servata est imperio: ne si repente et
 improvise munus hoc fidelibus exhiberetur, lipen-
 deretur. Hic est, qui caelum ac tempestates serenat.
 Hic ille, qui post lamentationem et lacrymas laeti-

σαι την ἀλήθειαν αὐτῶν καὶ τὴν ἔλεον, καὶ καταφι-
 λῆσαι εἰρήνην τε καὶ δικαιοσύνην. Ἐγὼ δὲ πέποιθα
 τοῦτ' εἶναι μᾶλλον ὑπὲρ εἰρήνης καὶ καταστάσεως
 τοῦ σύμπαντος Χριστιανικοῦ λαοῦ, καὶ εἰς ἐπίδοσιν
 τοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ σταυροῦ τροπαίου, ὡς-
 περ οὐ μικρὰν τὴν ζημίαν εἰργάσατο τοῖς βασιλεῦσι
 Ῥωμανίας ἡ χρόνον ἐπὶ πλείστον αὐξηθεῖσα δι-
 χύνοια. Τοῖνον εἰ καὶ τινα δεδήλωται τῇ σῇ ἀγί-
 οτητι ἀρρητοῦργήματα κατὰ τοῦ προρῆθέντος γαλη-
 νοτάτου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ῥωμαίων κυρίου
 Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, τοῦ καὶ πατρὸς νῦν
 τοῦ γαληνοτάτου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ῥω-
 μαίων κυρίου Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου, ἀλλ' οὖν
 μηδαμῶς εἰεν δεκτέα, ἡ τοσούτη κατὰ τινα τρόπον.
 Οἴμαι γὰρ ὡς ἐν τούτῳ θήσεται ἡ σὴ ἀγίότης περὶ
 τούτων καλῶς παρὰ τῶν προρῆθέντων τούτων κυ-
 ρίων καὶ βασιλέων, ἡ διὰ πρέσβιων, ἡ διὰ γραμμά-
 των ἀληθέστερόν τε καὶ καθαρώτερον. Τοιαῦτα μὲν
 οὖν πρὸς πάμπαν Κλήμεντα ἕκτον ὁ Βαρθολομαῖος
 ἔγραψε περὶ τῶν βασιλέων. Ἰνιμπέρτω δὲ Δελφίνῳ
 Ντεβιάνῳ παρ' οὗ καὶ πρεσβευτῆς πρὸς Ἄνναν ἦκε
 τὴν βασιλίδα, οὕτως: Ἄλαλαξάτων ἀσμενοὶ τῶν
 πιστῶν ἄπα: ὁ δῆμος· φαλλάτωσαν ὁ χορὸς τῆς τῶν
 Χριστιανῶν πίστεως· ἀνακαινίζέσθωσαν ἐν ταῖς
 ἱεραῖς καὶ ἀγίαις· ἐκκλησίαις· περιφανεῖς ἑορταί·
 ἤχητῶσαν εἰς τὸ ὕψος· αἱ ψαλμοῦδαι· πᾶ τῶν
 μοναχῶν ἠργαυα πληττέτωσαν τὸν ἀέρα, καὶ διὰ
 στόματος ἴτωσαν πάντων, καὶ πᾶσαν τὴν περιχώρον
 διατρεχέτωσαν αἱ προσηγεῖς· αὐταὶ πανηγύρεις, ὅπως
 ἡ τῶν χαϊρόντων κραυγὴ μὴ μόνον παρὰ τῶν ἐπι-
 γειῶν, ἀλλ' ἔτι καὶ παρὰ τῶν οὐρανίων ἀκούηται
 πολιτῶν. Ἀκούσατε τοίνυν, οὐρανοὶ, καὶ λαλήσω,
 καὶ ἀκούετω γῆ ῥήματα ἐκ στόματός μου. Ἀλλὰ
 τίς οὐκ ἂν ἀσμένως ἀκούσαι, τίς οὐκ ἠκριβωμένως
 προσέξοι τοῖς λεγομένοις, ὅτι χεῖρ Κυρίου ἐγένετο
 ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ Ῥωμαίων, ἐπὶ τῇ τὴν ἡμέραν κα-
 ταφωτῆσαι τὴν νόκτα, καὶ τὴν λαμπρότητα πόρρω
 τὸ σκότος ποιήσασθαι, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκό-
 τη καὶ σκιᾷ τοῦ θανάτου φῶς ἐξ οὐρανῶν ἀπε-
 ταλέναι; Ὅρατε γοῦν ὅπως τοῦτ' ἐν φῶς ἀνατέταλ-
 κεν ἄνωθεν, ὡς τῇ μεγάλῃ τῶν δούλων κατασκευῇ
 τὸν ἐπὶ πάντα καθήμενον ὑψίστον τῇ οἰκίᾳ δυνά-
 μαι παρεσχημέναι τῷ μεγάλῳ περιφανεστάτῳ βασι-
 λεῖ κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ, τῷ καὶ τῆς
 βασιλείας καὶ τοῦ βασιλέως πατρὶ, τὴν ἀπατῶν βα-
 σιλεύουσαν ταυτηνὴ πόλιν, καὶ μέχρι καὶ εἰς δεῦρο
 διατηρεῖσθαι τὸν τοῦ δικαίου κριτῆν τῷ τοιοῦτῳ
 βασιλεῖ τὸ παρὶν τῆς ἀρχῆς δώρημα, ἵνα γνῶσι
 σαφῶς ἅπαντες· τοῦτο παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ γεγο-
 νός, καὶ οὐ παρὰ ἀνθρώπου. Φησὶ γὰρ ὁ σφωτάτος
 Σολομών· Καὶρὸς τῷ ὅπῳ τὸν οὐρανὸν παντὶ πράγ-
 ματι, καὶ πάντα κατὰ ἐν καιρῷ αὐτῶν. Καὶρὸς θρη-
 νου, καὶ καιρὸς χαρμονῆς. Οὕτως εἰρηκί ποιεῖ καὶ
 ὁ Χριστὸς, « Οὐκέτι ἦλθεν ἡ ὥρα μου. » Καὶ ἀλλοῦ τοῦ
 λέγει, « Πάτερ, ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστίν, ἵνα δ' ἐφα-
 σθῇ ὁ Υἱὸς σου » καὶ παραχρῆμα ἡ πατρικὴ φωνὴ τῷ
 Υἱῷ ἀπεκρίνατο, « Καὶ ἰδοὺ εἶσα, καὶ πάλιν δοξάσω. »

¹ Eccle. iii, 1 seqq. ² Joan. ii, 4. ³ Joan. xvii, 1.

⁴ Joan. xii, 28. ⁵ Matth. iii, 14. ⁶ ibid. 15.

Οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῷ Ἐβραγγελίῳ ἀνεγνωμεν ἐπηνηκα ὁ Ἰωάννης· εἶρηκε τῷ Χριστῷ ἡμῶν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ· « Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἐρχῆ πρὸς με; » Τί Χριστὸς ἀπεκρίνατο; « Ἄφες γάρ, φησὶν, ὦ Ἰωάννη· ἄρας ἄρτι. Οὕτω γὰρ δεῖ πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. » Τοιγαροῦν ἄφες ἄρτι, δηλοῦντο· τοῦ λόγου, ὡς οὐπω καιρὸς ὑψώσεως οὐδὲ δόξης, ὡς οὐπω ἐληλύθει ἡ τῆς εὐλογίας καὶ τῆς χάριτος ὥρα. Αὕτη τοίνυν ἡ τοῦ φωτὸς ὥρα, ἡ τῆ βασιλείᾳ Ῥωμαίων τηρηθεῖσα, ἵνα μὴ ἀθρόον ἐπιστάντο; πιστοὶ τὸ δέουρον εὐτελεῖ νομισθῆ. Οὐτός ἐστιν ὁ μετὰ τὸ νέφος αἰθριαν δούς, οὗτός ἐστιν ὁ μετὰ τὴν ὄσφρησιν καὶ τοὺς ὀρηνοὺς ἀγαλλίσταμα ἐγγέων. Τίνα γὰρ τῶν ἁγίων Πατέρων ὑψώσεν ἐν δόξῃ, μὴ προτέρων θλίψεων ἡγήσαμένων, καὶ καθὼς ἡ Γραφὴ διαβρήδην βοᾷ, « Πᾶς υἱὸς ὑψούμενος παρὰ Κυρίου, πρῶτον παιδεύεται; » Καὶ ὁ Θεὸς λέγει, « Οὐδὲ ἀγαπῶ διορθοῦμαι τε καὶ παιδεύω. » Οὕτω καὶ ὁ ψαλμωδὸς καὶ καθαροῦδ; οὐράνιο; ἐκεῖνος λαλεῖ ἤτε· « Παιδεύων ἐπαίδευσά με ὁ Κύριος, τῷ δὲ θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με. » Καὶ ἀλλοχού· « Ὁ πατήρ μου, καὶ ἡ μήτηρ μου, καὶ πάντες οἱ γινωστοὶ μου ἐγκατέλιπόν με, ὁ δὲ Κύριος· προσελάβετό με. » Προσελάβετό τοῖνον καὶ αὐτός, ἑρασιμάτατε δούξ, τὴν βῆθλῆτα τουτοῦ βασιλέα, ὄναπερ ὁ Θεὸς προσελάβετο εἰς τὴν τῆς βασιλείας κατάστασιν· καὶ τοῦτον ἐν τοῖς μάλιστα τάττει. Ἐν ὁ Θεὸς διατήρησεν εἰς τὴν βασιλείαν. « Πᾶσα γὰρ ἐξουσία εἰς ἀγαθὸν παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ τῆ τῷ βασιλεύοντος ἀνθιστάμενος; ἐξουσία, κατὰ τὴν Ἀπόστολον, τῆ τοῦ Θεοῦ βουλῆσει ἀνθίσταται. » Ὅρα δὲ μὴ ποτε ἦς καὶ αὐτός εἰς ἐκείνων τῶν παρὰ τοῦ δικαίου Ἰωδ λεγγομένων, λέγοντος· Οὗτοί εἰσιν οἱ τοῦ φωτὸς ἀποστάται, ὄναπερ ἐν τῷ σκοτεινῷ φαίνον, οὐ φέρει αἰτίαν· εἴγε ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαθεν. Ἐν μέντοι γε διηνεκούς μνήμης ἄξιον ὑπόδειγμα τοῖς τῷ Χριστῷ λατρεύουσι δόλον, ὡς ὁ μάγας οὐτοσί βασιλεὺς τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐν αὐτῷ ζέρει χρηστότητα· ἦτις φωνεῖσθαι τοὺς παῖδας ἀπειρήν, ὡν ἐν τῷ αἵματι θεραπεύεσθαι ἐμελλεν ἀπὸ τῆς λέπρας. Τὸ τοῦ μετὰ Ἰούλιον Καίσαρα βασιλευκτός Ὀκταβιανὸς φιλόφρων, ὡπτιν· καὶ φιλόφρονος ἐκεῖνος ἀκλήτῃ βασιλεὺς, ὁ παρῶν βασιλεὺς ὑπερήλασεν· ἴσος εἰ μὴ καὶ μετῶν ἐστὶν εἰς θεοσέβειαν τῷ καλῶς ἄρξαντι θεοδοσίῳ. Ὑπερέθη τὴν ἐπιεικειάν τε καὶ χρηστότητα τοῦ Ἀφρικανῷ Σκηπίωνος, τοῦ τοῖς ἡμετέροις Ἰταλιῶς τὴν Ἀφρικὴν ὑποτάξαντος. Πολλῶν γὰρ ἀνθρώπων καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους τῷ τοιοῦτῳ βασιλεὶ προσκεκρουκότων, οἳ γὰ καὶ εἰκότως ὤφειλον τὴν τοῦ θανάτου κίνδυνον δειλιᾶν, ἐπέπερ ἐν ὄπλων δυνάμει ἐντὸς γένεοιο, οὐδὲν κακὸν τι ἐπαγαγῶν ἐλυμήνατο· πάντας δ' ἀεργετικῶν βούλεται ἀγαθοῦ; τε

etiam infundit. Quem enim sanctorum Patrum exaltavit in gloria, tribulationibus prius non exercitum? sicut et Scriptura perspicue clamat: « Flagellat autem omnem filium quem recipit. » et Deus dicit: « Quos diligo, 711 arguo et castigo ». Sic et Psalmicen, caelestis ille citharæodus David, cecinit: « Castigans castigavit me Dominus, sed morti non tradidit me ». Et alio loco: « Pater meus, et mater mea, et omnes noti mei dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me ». Tu quoque, amabilissime dux, hunc de quo loquor imperatorem, admittite, quem Deus ad imperium temperandum delegit, et hunc inter præcipuos numera, quem Deus imperio custodivit. « Omnis namque potestas a Domino ad bonum aliquem a nemine instituta est; et qui potestati imperantis resistit, secundum Apostolum, divinæ ordinationi resistit. » Et cave, ne quando unus de illorum ordine reperire, qui a iusto Job reprehenduntur, istis verbis: « Ii sunt qui resistunt luci. Hi sunt desertores luminis, quod in tenebris sine crimine lucet, siquidem tenebræ id non comprehenderunt. Et exemplum æterna dignum memoria Christi cultoribus exhibeto, quomodo magnus iste imperator magui Constantini clementiæ in se ipso fert imaginem: qua infantes, in quorum cruore a lepra curandus erat, jugulari vetuit. Et humanitatem illius, qui post Julium Cæsarem imperavit Octaviani (propter quam et humanitatis rex vocatus est [13]), noster imperator superavit, æqualis, si non etiam major, pietate optimo imperatori Theodosio. Vicit æquitatem ac bonitatem Scipionis Africani, qui Africam nobis Italiam tributariam fecit. Nam cum multi diversisque moribus et ingeniis mortales imperatorem talem offenderent, meritoque capitis ponam timere potuissent, simulatque vi bellica intra mœnia fuit, nulli malo aliquo inflicto nocuit; de omnibus autem bonis et malis bene mereri cupit, Deum in hoc imitando, qui solem suum super bonos et malos oriri facit. Quoniam igitur modo Christianis istis bonum non velim? Quomodo Romanorum genus, quod Christum in crucem actum adorat (quem Vetus ac Novum Testamentum agnoscit et sequitur), in medio cordis mei non collocem, propter quem neque sanguine humano gladii imbuuntur, neque malum malo, imo malum bono pensatur? Quæ cum ita sint, tuam ducalem potestatem hortor, ut huic imperatorem Joannem, cuius nomen Dei gratiam sonat, arctis amicitia vinculis tibi astringas, nihilque contra illum novi vel facere, vel audire sustineas. Hic 712 enim Joannes gratia dicitur,

* Hebr. xii, 6. * Apoc. iii, 19. * Psal. cxvii, 18. ** Psal. cxvi, 10. ** Rom. xiii, 2.

Jacobi Pontani notæ.

(75) Octavianum sive Augustum esse regem humanitatis vocatum, ego quidem nusquam legere memini. Et tamen Cantacuzenum id apud scripto-

rem aliquem legisse verisimile est. Multa de ejus humanitate Plutarchus scribit, hoc tamen non scribit.

nec falso, cum sit gratus et jucundus omnibus, A
 quique cum Apostolo dicere queat : « Gratia Dei sum
 id quod sum : et gratia Dei vacat in me non fuit ,
 sed semper in me manet ¹¹. » Quoniam enim ex
 fructu arbor cognoscitur, et fructus ab arbore lau-
 datur, in virtute Christi spero, imperatorem de
 quo agimus, ex bonorum operum fructu cognitum
 iri. Etenim unumquemque ad se referentem, facile
 et humaniter audit, leniter respondet, sapienter
 inquiri, juste judicat. Hæc sunt illa quatuor, quæ
 imperatores habere perpetuo debent (74). Hæc sunt
 virtutes, quæ a sapientissimis rectoribus postulan-
 tur : de quibus Plato philosophus, tum demum
 fore beatas republicas (75), cum earum moderato-
 res sapientia instructi et ornati fuerint. Cujus qui-
 dem sapientiæ eximia est sane dignitas, quæ et
 Socratem Atheniensem summo Deo similem red-
 didit (76). Ego igitur spe bona sum, imperium hu-
 jus viri Christianis ad pacem, Ismaelitibus ad re-
 pulsam (77), atque ad justitiam et misericordiam
 toti populo et subjecto futurum (ut scriptum est
 centesimo vicesimo capite Proverbiorum [78]) :
 « Misericordia et veritas custodiunt regem, et fir-
 mabitur in justitia thronus ejus ¹². » Hæc ille etiam
 ad iudertum; quæ non frustra, aut intempestive
 inserimus, sed ut per hujusmodi laudationem im-
 peratoris marchionem a Romanis magna classe
 invadendis repressam doceremus. Siquidem papa
 et principes Italia, cum multa et indigna de illo ad
 eos perferrentur, marchioni expeditionem commi-
 serant. At vero missis hujusmodi litteris ab homine
 cui fidem ac commoandam iudicabant, cum cetero-
 rum consilium ejus invadendi ad nihilum venit,
 tum marchionis impetus elanguit; qui non solum
 virtutem imperatoris revereretur, sed etiam quid-
 piam egregium felici successu iam se facturum
 desperaret, quandoquidem imperator nunc ex asse-
 potius imperio, insuper ut dux probatissimus sibi
 ab omnibus prædicaretur. His de causis ille cæpta
 internisit, et exercitui missionem dedit.

καὶ πονηροῦς, ζῆλῶν ἐπὶ τούτῳ θεῶν τὸν ἀναπέλλειν
 ποιῶντα ἐπὶ πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦ. Πῶς οὖν οὐκ ἂν
 ἀγαθὸν βουλόμην τοῖς Χριστιανοῖς τούτοις; Πῶς τὴ
 τῶν Ῥωμαίων γένος, τὴ τὸν ἐσταυρωμένον Χριστὸν
 προσκυνῶν, ἧ γε καὶ ἡ παλαιὰ καὶ νέα Διαθήκη καὶ
 ἀναγινώσκει, καὶ ἔπεται, οὐκ ἂν θεῖον ἐν μέσῳ τῆς
 καρδίας μου, δι' ἃν οὐδ' αἵματι ἀνθρωπίνῳ λυθροῦ-
 ται μάχαιρα, οὔτε μὴ κακὸν ἀντὶ κακοῦ, μᾶλλον
 δ' ἀγαθὸν ἀντὶ πονηροῦ ἀποδίδοται; Διὰ τοῦτο πα-
 ρακαλῶ τὴν σὴν δουκικὴν ἐξουσίαν, ἵνα τὸν τοιοῦτον
 βασιλεῖα Ἰωάννην, τὸν χάριν Θεοῦ μεθερμηνεύμε-
 νον, ἐν μεγάλοις φιλίας τάττης θεομοίς, καὶ μηδὲν
 κατ' αὐτοῦ καινότερον ἢ πράττειν, ἢ ἀκούειν. Οὗτος
 γὰρ ὁ Ἰωάννης χάρις λέγεται, καὶ εἰκότως, πᾶσι
 χάρεις γε ὄν· καὶ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου δυνάμενος
 λέγειν, « Χάριτι Θεοῦ εἰμι ὃ εἰμι· καὶ ἡ χάρις τοῦ
 Θεοῦ ἐν ἐμοὶ κενὴ οὐ γέγονεν, ἀλλὰ διὰ παντὸς ἐν
 ἐμοὶ μένει. » Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γι-
 νώσκειται, καὶ ἡ καρπὸς ἐκ τοῦ δένδρου λαμβάνει
 τὸν ἔπαινον, πέποιθα ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει, ὡς
 ὁ προρῆθεις βασιλεὺς ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν ἀγαθῶν
 ἔργων γνωσθήσεται. Καὶ γὰρ παντὸς τοῦ αὐτῆ γε
 ἀναφέροντος μακροθύμως ἀκούει, ἐπιεικῶς ἀποκρί-
 νεται, σοφῶς ἐξετάζει, κρίνει δικαίως. Ταῦτά ἐστι τὰ
 τέσσαρα ἅπερ οἱ βασιλεῖς οὐνεκ, κατέχιν ὀφειλοῦσαι
 ἐπιμνησιστον· αὐτὰ εἰσιν αἱ ἀρεταὶ αἱ ζητούμεναι
 ἐν ταῖς τῶν σοφῶν πρυτάνων ἀρχαῖς· περὶ ὧν
 Πλάτων ὁ φιλόσοφος λέγει, εὐδαίμονα τὰ τῶν πραγ-
 μάτων δημόσια εἶναι ὀπνηίκα οἱ τούτων διοικηταὶ
 σοφίᾳ καλόσηνηται. ^C Ἡ δὲ σοφία μέγα τὸ ἀξιωμα-
 τὸν καὶ τὸν Ἀθηναίων Σωκράτην τῷ ἀκριβῶ θεῶ
 ἴσον πεποίηκεν. Ἐγὼ μὲν οὖν ἐλπιδας φέρω, ὡς ἡ
 βασιλεία τούτου ἔσται ὑπὲρ τῆς τῶν Χριστιανῶν εἰ-
 ρῆνης, καὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀποδόσεως, ἔσται ὑπὲρ
 τῆς δικαιοσύνης τοῦ λαοῦ δι' Ἐλεον τοῦ ὀπηκόου παντὸς,
 ὡς γίγρραται ἐν τῷ ἑκατοστῷ εἰκοστῷ κεφαλαίῳ
 τῶν Παροιμιῶν, « Ἐλεος καὶ ἀλήθεια τηροῦσι τὸν βῆ-
 σιλέα, καὶ στερεωθήσεται ἐν δικαιοσύνῃ ὁ θρόνος
 αὐτοῦ. » Τοιαῦτα μὲν ἔγραψα καὶ πρὸς Ἰνιμπέρτον·
 ταῦτα δὲ ἡμῖν οὐκ ἀργῶς, οὐδὲ ἀκαίρως· περιελή-

¹¹ I Cor. xv, 10. ¹² Prov. xx, 28.

Jacobi Pontani notæ.

(74) Quatuor virtutes a principe requirit, huma-
 ni atem in audiendo, lenitatem in reprehendendo,
 prudentiam sive sapientiam in inquirendo, justi-
 tiam in judicando. Humanus, lenis, sapiens, justus
 sit imperator oportet. Sed nihil tam ei proprium,
 quam justitia, cujus fruendæ causa videri olim bene-
 moratos reges constitutos ait Herodotus, et ex eod-
 em Cicero in *De offic.* Hinc unam, quia potissi-
 ma, in Didone regina memorat Ilioneus orator apud
 Maronem, in *Æneid.* cum ait, Jovem ei dedisse,
Justitia gentes frenare superbas.

(75) Celeberrima sententia Platonis, in primo de
 republica, et epist. 7, ad Didonis propinquos Plato-
 nis, inquam, principis, n. enii et doctrinæ, ut ait
 Cicero epist. 4, lib. 1, ad Quintum, ubi eam eidem
 Quinto fratri suo proponit. Hanc semper in ore
 habebat imperator M. Antoninus cognomento Philo-
 sophus. Sparianus Seneca prologo epist. : *A sapien-
 tidus sancita cui sententia, illud beatum esse regnum,*

D *cujus principem contigerit sapientiæ habere studium.*

(76) Pro portione et capiti scilicet humana: na-
 turæ, et quo pacto secundum alia, ita etiam secun-
 dum sapientiam qua Deum intantur, homines dii
 vocari suo modulo possunt. Vere autem omnis no-
 stra sophia non nisi philosophia est, quod Pythago-
 ras volebat, qui se prius non σοφόν, sed φιλό-
 σοφον, esse Leonti Pbilasiorum tyranno respondit.
 Et quemadmodum nemo bonus, nisi solus Deus,
 sic nemo sapiens, nisi solus Deus, idemque sapien-
 tium dux et emendator.

(77) Per Ismaelitas puto intelligi Turcas, qui
 cum e Persis oriundi, et Persæ ab Ismaele, non
 male sic appellantur.

(78) Latina translatio non habet nisi triginta
 capita. Forstman sectiones nomine κεφαλαίων intel-
 ligit, quarum unus libri solent esse quam plurimæ,
 ut etiam nostræ historiæ erant, quas in capita cou-
 strinximus. Scriptum est autem hoc cap. 2.

ται πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' ἴν' ἐπιδείξωμεν ὡς διὰ τῶν εἰς βασιλεία τουτανὶ ἐπαίνων μαρξέσης ἐκωλύθη μὴ Ῥωμαίως στόλῃ μεγάλῃ ἐπιέναι. Πρῶτερον γὰρ ἀκούοντες περὶ βασιλέως πολλὰ καὶ θαινὰ πάππα; τε ὁμοίως καὶ οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν δυναστεύοντες; ἐπέτρεπον τὴν ἐφοδὸν τῷ μαρξέσῃ. Ἐπεὶ δὲ τὰ γράμματα ταῦτα ἔχε παρὰ ἀνδρὸς αὐτοῖς ἀξιόχρεω πρὸς πίστιν, οἱ τε ἄλλοι ἀπηγόρευον τὴν ἐφοδὸν, καὶ αὐτὸς μαρξέσης ἠμδλύθη τὴν ὁρμὴν, οὐ τὴν ἀρετὴν μόνον βασιλέως; αἰδεσθεῖς. ἀλλ' ἦδη καὶ τὸ μέγα τι κατορθοῦν ἀπαγορεύσας; βασιλέως ἦδη τὴν σύμπασαν Ῥωμαίων ἔχοντος; ἡγεμονίαν, δ; ἐν στρατηγίαις μέγαν παρὰ πάντων ἐπυνθάνετο. Ἐκείνος μὲν οὖν ἐκ τούτων ἐκωλύθη, καὶ διέλυε τὴν στρατίαν.

713 CAPUT III.

Imperator patriarcham salutat, prateritorum admonet cum reprehensione ejus improbitatis. Perversitatem dogmatum ei objicit : ad se provocandi potestatem dat. Synodus in palatio contra patriarcham, ejusque abdicatio, morbus, insania, mors. Disceptatio de surrogando successore. Isidorus eligitur. Ejus lans. Quo eruperit quorumdam monachorum ambitio. Eorum reprehensio. Dolor imperatoris propter dissidium. Isidorus patriarcha ab excommunicatione patriarchica publice imperatorem absolvit.

Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἐν βασιλείῳς ἔτι ἦν σχολάζων οἶκοι, πρὸς αὐτὸν ἐλθὼν, προσηγόρευέ τε προσηῶς, ἔπειτα καὶ ἀνεμίμνησκεν ὧν μετὰ τὴν βασιλείως τελευτῆν, πρὶν τὸν πόλεμον κινεῖσθαι διελιχθῆ πρὸς αὐτὸν, ὡς μέλλοσι τινες κατ' αὐτοῦ διαβολὰς συβράπτειν, καὶ ὡς ἔδειτο αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ κοινῆ λυσιτελοῦντος; πᾶσαν ἐπιδείκνυσθαι σπουδὴν, καὶ μὴ ἔσθιν τοὺς συκοφάντας παραπεθεῖν βασιλίδα, καὶ πύλεμον ἐμφύλιον κινεῖν, ἀλλ' ἀπελαύνειν ὡσπερ κῆρας; καὶ κοινῆ τῆς Ῥωμαίων εὐτυχίης λύμην· καὶ ἐμέμφετο οὐ μόνον, ὅτι μηδὲν ἐνδείξατο φρόνημα πρὸς τὰς διαβολὰς αὐτῷ προσήκον, ἀλλὰ καὶ συνέπραττε τοῖς συκοφαντοῦσι, καὶ τῶν ἄλλων μᾶλλον τὸν πόλεμον αὐτὸς ἐκίνει, σαφέστατα εἰδὼς ὡς καταφέυθεται καὶ συκοφαντεῖ. Τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἰοσαύτην ἐπακολουθήσασαν ἐκ τοῦ πλέμου συμφορᾶν, καὶ τῶν μυρίων αἰμάτων τὰς ἐκχύσεις, καὶ τοὺς ἀνδραποδισμοὺς, καὶ τὰς δημεύσεις, καὶ τὰ δεσμοτήρια, καὶ τὴν κοινὴν πανωλιθρίαν, οἶκτον οὐδὲνα τῶν ἀπολλυμένων ἐποιεῖτο, οἷς ἔδωκεν τῆς πρὸς αὐτὸν πικρίας ἄχρι τέλους· ἀλλὰ πολλὰ πολλάκι; γράφοντο; αὐτοῦ καὶ θεομένου παρὰ πάντα τὸν τοῦ πολέμου χρόνον περὶ εἰρήνης, οὐχ ὅτι γε οὐκ ἐπιθετο αὐτὸς, ἢ τῶν λεγομένων ἤθελεν ἀκούειν, ἀλλὰ καὶ πάντα κάλων ἐκίνει, καὶ τοῖς ἄλλοις ἐπιθεῖ μὴ κατατιθεσθαι τὸν πόλεμον. Ἐπειτα ἐρασκεν, ὅτι ταῦτα μὲν ὡς μὴ προσήκοντα τῷ χρόνῳ; νῦν ἐῶμεν· οὐ γ' ὀνειδίξειν αὐτῷ τὴν ἀγνωμοσύνην προσηρήμενος; νῦν εἰπεῖν, ἀλλ' ἴν' εἰδεῖεν πάντες, ὡς καὶ πρὶν γενέσθαι, πάντων ἀκριδῶς καταστράζοιτο τῶν ἐσομένων ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἐμπειρίας. Νυνὶ δὲ εἰ μὲν μὴ πρὶν αὐτὸν εἰσω γενέσθαι Βυζαντίου ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων τοῦ θρόνου καθηρεῖτο, περὶ τοιούτων μὲν οὐδεὶς ἂν ἠνώχλει μὴ μένειν ἐπὶ τοῦ προσχήματος. Ἀλλὰ περὶ δογματικῶν τῆς διαστροφῆς, δ; παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐγκαλοῖτο, ἔκρινεν ἂν καὶ κατεψηφίζετο, εἰ ταῖς κατηγορίαις ἀλίσκόμενος ἐφαίνετο· εἰ δ' αὖ ἀπέφυγε τὴν δίχην, οὐδὲν ἂν ἐκώλυε πάλιν ἐπὶ τῶν θρόνων εἶναι. Ἐπεὶ δὲ οὕτω συννεχθῆ, αὐτὸν μὲν ἢ εὐνασθαι τῶν ἀρχιερέων καταψηφισαμένων αὐτοῖς ἀνάγειν πρὸς τὸν θρόνον, ἔφεσιν δὲ διδόναι

Imperator autem, quoniam Joannes patriarcha adhuc in palatio morabatur, eratque vacuus, ipsum adit, placide salutat, in memoriam redigit, quæ post imperatoris obitum ante belli exordia cum eo collocutus sit : futuros nimirum, qui calumniæ contra se comminiscerentur, et quomodo eum rogaverit, uti pro justitia communicare lono nullo labori parceret, nec ab obtreccatoribus imperatricem corrumpi, bellumque civile excitari patretur, sed eos tanquam pestem Romanæque felicitatis perniciosissimos inimicos abigeret; dabatque crimini, quod non solum excelsa animo, quemadmodum decussisset, calumniatoribus non restitisset, sed cum minime nesciret, se mentiri et calumniari, tamen eos insuper adjuvisset, et classicum bello movendo ipse præ aliis cecinisset. Illud vero esse horrible, quod post tantam calamitatem e bello profectam, post cædes innumerales, post tot mortales in servitutem abreptos, post bonorum publicationes, carceres, communiæ extremumque exitium nulla pereuntium miseratione captus sit, neque de acerbitate in ipsum usque ad finem quidquam remisit, sed quamvis toties ipse multumque scripsit, et quandiu bellum fuit, pacem oraverit, non modo adduci eo non potuerit, aut quæ dicerentur audire vouerit, verum omnibus nervis contenderit, et alios ad idem impulerit, ne bello finis adderetur. Sed hæc ut temporari aliena omittamus, inquit; non enim ista dixi, ut tibi scelus tuum exprobrarem, verum ut omnes scirent, me futura omnia antequam fierent, rerum usu doctum conjectasse. Nunc nisi ante meum ingressum Constantinopolim sede tua motus esses ab episcopis, de his nemo tibi molestiam exhibuisset, quominus prætexeres quod prætexebas. Quod autem ad prava dogmata attinet, quorum te episcopi coarguunt, ego quoque te calculo meo condemnno, si convincare. Sin absolvere, 714 nihil impedit, quin thronum tuum recipias. Quoniam vero te ab episcopis exauctorari contigit, ego te in sedem restituere non possum. Tamen ad me provocas licet, meque arbitro ad objecta respondeas (79). Patriarcha imperatoris

Jacobi Pontani notæ.

(79) Nescio qui in causa ecclesiastica imperator potuerit esse iudex. Constantinus quidem Magnus

episcopus lites suas inter se d'judicare jussit, suum arbitrium interponere noluit. Sed ut ante monui-

erga se mansuetudinem benevolentiamque cornens, A propemodum somnare se putabat, propter rerum eventum inopinatum videlicet. Inusitatum enim mortis genus, et omnia summa ludibria, supremasque contumelias sibi patiendas suspicabatur, dum perpenderet, quam multa belli tempore in eum nefarie deliquisset. Deinde jam meliore spe subnixus, et e timore quo tenebatur recreatus, imperatorem de lenitate injuriarumque oblivione prædicabat oppido, agebatque gratias impense, quod sui miserum, ignovisset. Petebat autem tempus ad deliberandum, quid episcopis respondendum esset, si causam suam tueri vellet; quod ei imperator concessit. Tertio post die ad eum regressus, perblandis ac festivis sermonibus eum exhilarans, etiam de judicio percunctabatur, velletne causam B suam agitari. Patriarcha rursus affatim imperatorem laudare, et judicium sibi optatum affirmare; etenim crimina se dilaturum. Imperator ejus petitionem episcopis statim significat, suaque sententia ut justam confirmat, id quod episcopis quoque perplacere videbatur, affirmantibus nec sibi probari patriarcham throno depelli, nisi perversam doctrinam et ab orthodoxa religione valde discrepantem sectari ostenderetur; præstebantque diem, quo omnes in palatium coacti, in ejus dogmata inquirerent. Qui ubi illuxit, episcopi, et monachorum præcipui, aulicorumque procerum lectissimi conveniunt. Vocatur patriarcha; differt et se venturum negat. Iterum ac tertium pro more C vocatus, judicium semper detrectat. Episcopi decretam exaurationem, juxta Patrum de his rebus sanctiones, ratam faciendam constituunt. Non permittens imperator, ipse patriarcham adit; quærit num ad causam dicendam velit occurrere. Quo aperte, etiam illo præside, judicium repudiante, episcopi consensu abdicationem ejus in litteras redigunt, et de dogmatis tomum edunt, in quo consentientur omnes, Acindynum ejusque cœtum (quibuscum et patriarchæ Joanni, eadem sentienti, consuetudo fuerit, 715 quocirca et sede sua dejectus sit) prave atque impie de religione sentire, Palamam autem cum sui similibus (l) divinatorum theologorum placitis consentanea et sapere et profiteri. Tali modo Joannes patriarcha throno D ejectus est, etiam antequam Byzantium intraret imperator. Nec vero quiescebat, sed cum ecclesiasticis quibusdam, et episcopis, ac privatis conspirans, iterum turbas commovebat, et jactare

Jacobi Pontani notæ.

mus, Græci imperatoribus suis adulantes, nimis magnam eis auctoritatem concesserunt. Qui exem-

Jacobi Gretseri notæ.

(l) De controversia Barlaami, Acindyni et Palamæ copiose egimus ad finem libri secundi, quo letitiam redire cupimus, quoties Cantacuzenus Palamam ejusque asseclas, tanquam recte sentientes, prædicat et extollit. Omisimus eo loco hanc synodum adversus Acindynum occasione Joannis patriarchæ coactam. Quæ si ad reliquas

πρὸς αὐτὸν, ὡς εἰ βούλοιο ποιησόμενον ἀπολογίαν ἐπ' αὐτοῦ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ δὲ τὸ τοῦ βασιλέως προσήγες καὶ τὴν εὐμένειαν τὴν πρὸς αὐτὸν ὄρων, μικροῦ μὲν ἐδόκει δνειρώττειν διὰ τὴν παρ' ἐλπίδας τῶν πραγμάτων ἐκβάσιν. Καινὸν τινα γὰρ ὑπενόει θανάτου τρόπον ὑποστήσεσθαι, καὶ πᾶσαν ἀρεσχελίαν καὶ ὑβρεως ὑπερβολὴν ὑπομενεῖν, τὴν ἀτοπίαν ἐνθυμούμενος τῶν εἰργασμένων πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τὴν πόλεμον. Ἐπειτα δὲ ἤδη χρηστοτέρων τῶν ἐλπίδων ἐπιβίς, καὶ ἀναπνεύσας ἐκ τῶν κατεχόντων φόβων, βασιλέως μὲν τῆς ἡμερότητος καὶ τῆς ἀμνηστίας τῶν κακῶν ὑπερηύχεται πολλά, καὶ μεγάλας ὠμολόγει χάριτας τῆς συμπαθείας καὶ τῆς συγγνώμης ἧς παρέσχετο. Ἦταίτο δὲ χρόνον πρὸς διάσκεψιν, εἰ βούλοιο ἀντικαθίστασθαι τοῖς ἀρχιερεῦσι πρὸς τῶν κατηγορουμένων τὴν ἀπολογίαν, καὶ παρέσχετο ὁ βασιλεὺς. Τρίτῃ δὲ ἡμέρᾳ μετ' ἐκείνην, πάλιν πρὸς αὐτὸν ἐλθὼν, λόγοις τε ἀνεκτάτο πολὺ τὸ ἐπαγωγὸν καὶ χάριεν κεκτημένοις, καὶ περὶ τῆς δίκης ἐπανήρητο, εἰ βούλοιο πρὸς τὴν ἐξέτασιν χωρεῖν. Ὁ δὲ αὐθίς τε ὑπερηύχεται πολλά, καὶ τὴν δίκην ἐφασκεν αὐτῷ κατὰ γνώμην εἶναι· ἀπολύσεσθαι γὰρ τὰ ἐγκλήματα πρὸς ἐκείνην καταστάς. Αὐτίκα τε ὁ βασιλεὺς τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐδήλου τὴν ἀξίωσιν τοῦ πατριάρχου, ἐπεψηφίζετό τε ὡς δίκαια εἴη ἡ ἀξίωσις· ἐδόκει δὲ καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσι μάλιστα ἡ δίκη φίλη· ἐχυρίζοντο γὰρ οὐδὲ αὐτοῖς κατὰ γνώμην εἶναι ἐξάγεσθαι τοῦ θρόνου τὴν πατριάρχην, εἰ μὴ ἐλέγχοντο διγύμνασι προσέχειν διασπρόφοις, καὶ πολὺ τῶν ὀρθοδόξων παραλλάττουσι, καὶ συνετίθεντο ἡμέραν, ἐν ἣ πάντας ἐν βασιλείῳ εἶδει γενομένους τῶν δογματικῶν τὴν ἐξέτασιν ποιῆσαι. Ἐπεὶ δὲ ἡ πρὸς θεομῆτιν ἔχει, παρῆσαν μὲν οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ τῶν μοναχῶν ἕσοι μάλιστα ἐν λόγῳ ἦσαν, καὶ τῶν συγκλητικῶν οἱ μάλιστα ἐπιφανεῖς. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐπὶ τὴν δίκην ὁ πατριάρχης· ὁ δὲ ἀνεβάλλετο μὴ ἦξειν φάσκων. Δις δὲ καὶ πρὸς γενομένης τῆς μηνύσεως κατὰ τὸ ἔθος, ὁ μὲν ὁμοίως ἐν πάσις ἀπέπειτο τὴν δίκην. Τοῖς δὲ ἀρχιερεῦσιν ἐδόκει τὴν ἐψηφισμένην καθάρσει ἐπικυροῦν κατὰ τοὺς περὶ τούτων κειμένους τῶν Πατέρων νόμους. Βασιλεὺς δὲ οὐκ εἶα, ἀλλ' αὐτὸς δι' αὐτοῦ παραγενόμενος, ἐπυθάνετο πατριάρχου, εἰ μὴ βούλοιο χωρεῖν πρὸς τὴν ἐξέτασιν τῶν κατηγορημένων. Ἐπεὶ δὲ φανερώς καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως ἀπηγόρευε τὴν δίκην, τὴν τε καθάρσει ἐκείνου ἐγγράφως ἐποιοῦντο οἱ ἀρχιερεῖς πάντες ἐπιψηφισάμενοι ὁμοίως, καὶ τόμον περὶ τῶν δογμα-

plum nominatim quærit, legat Balsamonem in canonem 69 synodi sextæ in Trullo.

adjungatur, jam sex synodos super controversia de lumine Thaborio et distinctione essentiae actionisque divina; habebimus. Quinque quidem, quarum ipse Cantacuzenus meminit, et aliam, cujus lib. II testem laudavimus Davidem monachum in sua Relatione de disceptatione Barlaami et Palamæ.

πάντες συνωμολόγουν, ὡς Ἀκίνδυνος μὲν καὶ ἡ περὶ αὐτὸν φάρμα, οἷς καὶ ὁ χρηματίας πατριάρχης Ἰωάννης ὠμοφρόνει, διὰ καὶ καθηρέθη τοῦ θρόνου, ἐκύβερτος καὶ κακῶς περὶ τὰ θεῖα δόγματα φρονούσι, Παλαμᾶς δὲ καὶ ὄσοι τῶν ὁμοίων ἔχονται, ἀκόλουθα τοῖς θεοσόφοις θεολόγοις καὶ λέγουσι, καὶ φρονούσιν. Οὕτω μὲν οὖν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἐκδέχθη τῶν θρόνων, καὶ πρὶν βασιλεῖα τῶν Καντακουζηνῶν ἦκειν εἰς Βυζάντιον. Οὐ μὴν ἠούχασε μετὰ τὴν ἐκβολὴν, ἀλλὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας προσεταιρισάμενος τινάς, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν ἰδιωτῶν, αὐθις ἐθορύβει, καὶ ἠδικηθῆναι διετίθεντο περὶ τὴν δίκην, καὶ τῶν καθελόντων ἀρχιερέων κατεβόα· ὅθεν πάντες προσελθόντες βασιλεῖ πλὴν οἱ ἐκείνῳ συνέποντο, ἤξιον Βυζαντίου ἐκδιηθῆναι, ὡς οὕτω παυσαμένης κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν στάσεως καὶ ταραχῆς. Ἐδόκει δὴ κακείνῳ τὴν στάσιν τοῦτο λύσειν. Καὶ ἐπέμπετο εἰς Αἰδουμόσαιον. Οὐ πολὺ δὲ ὕστερον τὴν τῶν αὐτῶν μεταβολὴν οὐκ ἐνεγκῶν· ἐκ γὰρ ἄκρας εὐτυχίας εἰς τούναντιον ἄπην ἢ μεταβολὴ ἐκείνῳ περιέστη· πρῶτα μὲν ἐνόσησεν, ἔπειτα ἐξέστη καὶ τῶν φρονῶν, οὐ μὴν καθάπεξ· ἀλλ' ἐνόσησεν καὶ ἀσφρονῶν, αὐθις τοῦ καθεστῆκότος ἐξέφεροτο. Ἄδη πυθόμενος ὁ βασιλεὺς, αὐθις αὐτὸν ἐκέλευεν εἰς Βυζάντιον ἐπανάγειν, ὥστε ἐπιμελείας τυχεῖν παρὰ τῶν λατρῶν· ἐπανελθὼν δὲ, οὐκ ἀντέσχεν ἐπιπλεῖστον· ἀλλ' ὑπὸ τῆς νόσου καὶ τῆς λύπης καταργασθεῖς, ἐτελεύτησε μετὰ μικρόν. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον. Τότε δὲ εὐθὺς μετὰ τὴν καθάρσιν ἐκείνου λόγος ἦν πολλὸς περὶ τοῦ προσηγομένου τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες εὐθὺς οὐδένα ᾔσκηον δικαιοτέρου εἶναι Παλαμᾶ ἀνάγεσθαι ἐπὶ τῶν θρόνων, οὐ διὰ τὴν ἀρετὴν μόνον καὶ τὴν κατὰ τὸν βίον φιλοσοφίαν, καὶ τὴν περὶ τὰ θεῖα δόγματα ἀκριβείαν καὶ ἐμπειρίαν, ἀλλ' ὅτι καὶ φανερώς εὐθὺς ἐξαρχῆς πρὸς τοὺς πεπολεμηκότας ἀντίστη βασιλεῖ, φάσκων ἀδικῶς καὶ τῶν κοινῶν ἐπὶ φθορᾷ καὶ λύμῃ τὸν πόλεμον κακινῆκεναι, δι' ἃ καὶ δεσποτικῶρον οἰκεῖν κατεκρίθη ἄχρι τέλους ἀπαρχῆς. Τοῖς ἀρχιερεῦσι δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις λογάσι τῶν μοναχῶν πολλὴ ἦν ἡ ἀμφισβήτησις περὶ τοῦ πράγματος. Πολλοὶ γὰρ καὶ τῶν λογιωτέρων, καὶ μάλιστα ἀξίῳ λόγου κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον ὅπερ βασιλεύς, οἱ μὲν ἐν ταῖς οἰκίαις καθιερθέντες, ἕτεροι δὲ ἐν δεσποτικῶν, καὶ ἄλλοι ἐτέροις τρόποις κικωθίντες, πάντες ἠλιπίζον ἀμοιβὴν αὐτοῖς τῶν πόρων ἔσθαι τὸν θρόνον· καὶ τῶν ἄλλων αὐτὸν ἕκαστος πρῶτιθαι. Συνορῶν δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν φιλονεικίαν, καὶ στολίζόμενος ἀναφύησθαι τινα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ στάσιν ἐκ τῆς οὐ καλῆς ταύτης ἐριδος, ἐσκέφατο μὴδὲν ποιεῖν παρ' αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῖς ἀρχιερεῦσι τὴν αἵρεσιν τοῦ προσηγομένου ἐπιτρέπειν. Συμφωνήσαντες δὲ οἱ πλείους εἴλοντο Ἰσίδωρον, ἄνδρα ἀγαθὸν τοὺς τρόπους καὶ ἐπεικῆ, καὶ πρὸς ἀγωνίαν μάστιγα ἔχοντα εὐφωῶς, καὶ περὶ λόγους καὶ ἐπιβεβαιῶν δογματῶν κάλλιπτος ἐξεσηκῆμενον. Καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα ἐπεψήφισε τὴν ἐκλογὴν, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ἐχειροτονεῖτο. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες

perseverabat, sibi in iudicio factam injuriam : vociferans contra episcopos, qui ei patriarchatum abrogaverant. Quamobrem omnes, exceptis tribus ejus asseclis, ad imperatorem adeuntes petunt, ut Byzantio pellatur, ita a seditione et tumultu Ecclesiam conquieturam. Imperatori ob seditionem componendam similiter visum est faciendum. Ergo Didymotichum illum misit. Qui non diu post tantæ mutationis impatiens (a summo enim felicitatis gradu ad imam miseriam præcipitatus erat), primum quidem morbum contraxit; postmodum e potestate exivit, quanquam non simul et semel; interdum enim recepta mente, rursus de ea deturbabatur. Quod audiens imperator eum Byzantium reverti, et a medicis curari præcepit. Reversus, non diu duravit, sed morbo et cruciatu animi consumptus, decessit. Sed hæc postea acciderunt. Tum vero eo exauctorato, de alio in ejus locum sufficiendo mox sermones vulgo serebantur. Alii igitur omnes neminem opinabantur Palama throno magis idoneum, non ob virtutem tantummodo ac religiosum vitæ institutum, divinorumque dogmatum accuratam cognitionem atque usum, sed quod insuper jam inde ab initio imperatoris hostibus palam adversatus ac testatus esset, inique et cum reipublicæ labe atque exitio bellum moveri. Quare a principio usque ad finem carcerem habitavit. Episcopi vero et honoratiores de nonnachs vehementer in eo negotio disputabant. Multis siquidem et eruditioribus, et ante alios venerabilibus, per tempus belli pro imperatore hfs quidem in ædibus conclusis, his in carcere, et aliis alia ratione afflictis, patriarchicam sedem sibi suorum laborum præmium singuli promiserant, et quilibet sibi præ cæteris suffragium dabat. Quam contentionem parum liberalem animadvertens, seditionemque inde in Ecclesia suborituram prospiciens imperator, nihil per se facere, sed electionem patriarchæ episcopis liberam relinquere statuit. **716** Plures uno animo Isidorum eligunt, virum probatis moribus, ac mitem, et ad omnem sanctionem natum, atque in litterarum disciplinis et recondita dogmatum scientia perfectum. Imperator electionem approbat, nec multo post consecratur. Et cum cæteri quidem, nullo excepto, illi subesse non nollent, qui prius sedem sibi desponderant, se præeritos non concoquebant; tandemque amore dominandi eo nequitæ devenerunt, ut cum non haberent, quomodo imperatorem et episcopos, a quibus se despectos rebantur, ulciscerentur, inter sectatores Acindyni nomina darent, seque ipsos cum alia multitudine ab Ecclesia abrumpentes, vehementer illam deformarent, cum paulo ante eadem de causa Joannem throno submovissent. Et qui tutores dogmatum longe præmi videbantur, quod præeriti essent, repente mutati, eorum facti sunt vindices, quorum fuerant accusatores. Hæc jure quisquam ei tribuerit, qui ab orbe condito communis humani generis inimicus

exstitit. Oportebat enim viros illos prudentes at- A que in primis honorabiles, si non aliud, illud saltem cogitare, cum essent multi, qui ad hujus officii procuracionem appositi haberentur, unum proferri necessarium fuisse, qui regeret, reliquos autem regi. Nunc ambitione nimia cæcæti, semetipsos prorsus retro agentes, ignominia maxima et naufragio circa fidem seque aliosque non paucos involverunt. Sed hac aliquantulo post enucleatius, sicut evenerunt, explicabuntur. Imperator cognoscens, quo pacto se ipsos a reliquo Ecclesiæ corpore præcidissent, ferebat ægerrime, et dolebat, non propter dissensionem duntaxat, quæ ab aliis in germana fidei doctrina differebant, sed quod simul amici erant proque illo, bello durante, multa perpressu aspera exhauserant: quos, quanquam præcipua patriarchatus dignitate frustratos, nihilominus donis ac beneficiis remunerandos existimabat, quantum possit. At illi injuria memoria semel acti præcipites, quod patriarchico throno dignati non erant, nullo prætoræa præmio labores ac studia sua erga imperatorem compensari posse arbitrabantur, simulque ab illo et a veritate se abstrahentes, ipsum maledictis lacerabant, et hanc mendacisio patrociniantes, corrumpabant, Barlaami et Acindyni falsa dogmata per vestigia insequentes. Isidorus porro patriarcha brevi post inaugurationem, etiam alios episcopos secum habens, 717 quotquot adfuerant, dum ipso belli initio Joannes patriarcha in Joannem Cantacuzenum, præter omne jus fasque, devotionis carmen pronuntiare, eosdem, inquam, secum habens, in ambonem qui dicitur ascendens, quo clarius ab omnibus exaudiretur, anathematismum præsentis populo rescidit, tametsi ipse Joannes, ut imperator occupato Byzantio ad eum venit, coram multis eumdem antiquarat. Nihilominus Isidoro id ipsum ad majorem securitatem iterato fieri complacitum fuit.

καὶ τῆς ἀληθείας ἀποστήσαντες, ἐκείνῳ τε ἔλεγον κακῶς, καὶ τὴν ἀλήθειαν διεφθειρον, τῷ ψεύδει συνηγοροῦντες, καὶ τοῖς Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου διαστρόφοις δόγμασιν ἐπόμοιοι κατ' ἴχυν. Ἰσιδώρος δὲ ὁ πατριάρχης, ὀλίγῳ μετὰ τὴν χειροτονίαν ὑστερον, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἀρχιερέων ἔχων, ὅσοι παρήσαν ἡνίκα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου μάλιστα Ἰωάννης ὁ πατριάρχης κατὰ βασιλείῳ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐξεφώνει τὸν ἀφορισμὸν παρὰ πάντα τοῦ δικαίου λόγον καὶ προσήκοντα, τοὺς αὐτοὺς δὲ καὶ οὗτος ἔχων, ἐπὶ τοῦ ἀμεινωτοῦ λεγομένου ἀναβάς, ἵνα μᾶλλον διὰ πάντων δίκαιοιτο ἡ φωνή, τὸν ἀφορισμὸν διέλυε πάντων ἀκούοντων· καίτοι καὶ Ἰωάννης αὐτὸς, εὐθύς μετὰ τὸν βασιλεῖα Βυζαντίου κεκρατηκέναι, ἐπέλπερος ἐκείνον παρεγένετο, ἔλυε καὶ αὐτὸς πολλῶν ἀκούοντων τὸν ἀφορισμὸν. Ἄλλ' ὁμοῦ ἐδύκει καὶ αὐτῷ· Ἰσιδώρῳ τὰ ἴσα κλεινοῦ· ἕνεκα ἀσφαλείας πράττειν.

CAPUT IV.

Orchanes gener socerum imperatorem cum tota familia invisit. Polatur. Imperator cum filii et Orchanis filii Constantinopolim redit. In Blachernis tem, lo Diapara iterum coronatur. Cur secundo coronatus. Uxor juncta Joanni imperatori. De ruinis templi Sanctæ Sophiae, et instauratione. Urbes post sædus ablatae a Cræle repetuntur; cui reddere nolenti bellum fit, accersitis ab Orchane genero Persarum auxiliis. Eorum latrocinia, et inde tristitia imperatori.

Orchanes imperatoris gener, posteaquam socerum Byzantio potitum totum jam imperium Romanum, quantum esset, certo possidere didicit, cum tota domo Scutarium (ut ab indigenis vocatur) e regione Byzantii situm (80) victoriam gra-

τὸ ὑπ' ἐκείνῳ ἑστεργον τετάχθαι, ὅσοι δὲ αὐτοῖς; προεμνηστεύοντο τὸν θρόνον, ἐδυσχεραίνον περιο- ρώμενοι, καὶ τέλος εἰς τοσοῦτον ἐξήχθησαν ὑπὸ φιλαρχίας ἀτοπίας, ὥστε οὐκ ἔχοντες, ἢ χεῖρ ἀμύ- νεσθαι βασιλέα, καὶ τοὺς περιϊόντας ἐπισκόπους, τῇ τῶν τὰ Ἀκινδύνου φρονούντων μερίδι ἐπέδωκαν ἑαυτοὺς, καὶ βῆγμα μέγα κατεσκεύασαν τῇ Ἐκκλη- σίᾳ, σφᾶς αὐτοὺς τε καὶ πλῆθος ἄλλο ἀπορρήξαι· τῶν οἱ μικρῶ πρόσθεν Ἰωάννην τῶν αὐτῶν τούτων ἕνεκα τῶν θρόνων ἐκβαλόντες, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα δοκοῦντες εἶναι προτάται τῶν δογμάτων, μεταβα- λόντες ἐξαίφνης διὰ τὸ ἡμεληθῆσαι, καὶ ὧν κατηγο- ροῦν γενόμενοι ἐκδικηταί. Τὰ μὲν οὖν τοιαῦτα τῷ ἐξαρχῆς πολεμῶν κοινῶ τῶν ἀνθρώπων γένους· ἂν τις προσλογίζοιτο δικαίως. Ἔδει γὰρ ἐκείνους συνετιῶς τε ὄντας καὶ πολλοῦ ἀξίους λόγου, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἀλλ' ἐκεῖνο πάντως ἐννοεῖν, ὡς πολλῶν ὄντων τῶν δοκούντων ἀξιοχρεῶν πρὸς προστασίαν, ἵνα προβεβληθῆσθαι ἦν ἀνάγκη, τοὺς λοιποὺς δὲ ἀγεσθαι. Νυνὶ δ' ἐπιτρέψαντες ἑαυτοὺς καθάπαξ ἀκρισιᾷ δόξης κενῆς, ἐπιθυμίᾳ, ἀδοξίᾳ τε μεγίστη, καὶ ναυαγίῳ περὶ τὴν πίστιν σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους περιέβαλον. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον εἰρησεται ὀλίγῳ βέλτιον, καθῶς ἐν τοῖς πράγμασι συνέβη. Τότε δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν διάστα- σιν ἰδὼν τῶν διατεμόντων ἑαυτοὺς τοῦ λοιποῦ σώ- ματος τῆς Ἐκκλησίας, ἤχθετο μὲν οὐκ ἀνεκτῶ, καὶ ἐλυπεῖτο, οὐ μόνον τῆς διαφορᾶς ἕνεκα, ἦν διεφέρο· πρὸς τοὺς λοιποὺς περὶ τῶν ὀρθῶν τῆς πίστεως δο- γμάτων, ἀλλ' ὅτι καὶ τῶν φίλων ἦσαν, καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ πολλὰ ἀνασχομένων δυσχερῆ κατὰ τὴν τοῦ πολέμου χρόνον, οὗς ᾤετο εἶναι δεῖν πολλὰς ἀμεί- θεσθαι εὐεργεσίαις, καὶ εὖ ποιεῖν τὰ δυνατὰ, εἰ καὶ τῆς πρώτης ἀπετύγχανον ἀξίας. Οἱ δὲ καθάπαξ ἀπαχθέντες τῇ μνησικακίᾳ, ὅτι μὴ τῶν πατριαρ- χικῶν ἔξιόντο θρόνων, οὐδὲν ὄντο ἕτερον ἔσσεσθαι ἀντίρροπον πρὸς τοὺς κόνους, καὶ τὴν ὑπὲρ βασι- λείῳ σπουδὴν· ἀλλὰ καθάπαξ ἑαυτοὺς βασιλέως

καὶ τῆς ἀληθείας ἀποστήσαντες, ἐκείνῳ τε ἔλεγον κακῶς, καὶ τὴν ἀλήθειαν διεφθειρον, τῷ ψεύδει συνηγοροῦντες, καὶ τοῖς Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου διαστρόφοις δόγμασιν ἐπόμοιοι κατ' ἴχυν. Ἰσιδώρος δὲ ὁ πατριάρχης, ὀλίγῳ μετὰ τὴν χειροτονίαν ὑστερον, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἀρχιερέων ἔχων, ὅσοι παρήσαν ἡνίκα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου μάλιστα Ἰωάννης ὁ πατριάρχης κατὰ βασιλείῳ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐξεφώνει τὸν ἀφορισμὸν παρὰ πάντα τοῦ δικαίου λόγον καὶ προσήκοντα, τοὺς αὐτοὺς δὲ καὶ οὗτος ἔχων, ἐπὶ τοῦ ἀμεινωτοῦ λεγομένου ἀναβάς, ἵνα μᾶλλον διὰ πάντων δίκαιοιτο ἡ φωνή, τὸν ἀφορισμὸν διέλυε πάντων ἀκούοντων· καίτοι καὶ Ἰωάννης αὐτὸς, εὐθύς μετὰ τὸν βασιλεῖα Βυζαντίου κεκρατηκέναι, ἐπέλπερος ἐκείνον παρεγένετο, ἔλυε καὶ αὐτὸς πολλῶν ἀκούοντων τὸν ἀφορισμὸν. Ἄλλ' ὁμοῦ ἐδύκει καὶ αὐτῷ· Ἰσιδώρῳ τὰ ἴσα κλεινοῦ· ἕνεκα ἀσφαλείας πράττειν.

Jacobi Fontani notæ.

(80) A militum scutariorum statione sic dictum scribitur. Quidam putant olim dictam Chrysopolim.

νίκη· καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα τριήρεσιν ἐπεραιούτο A
 πρὸς αὐτόν· καὶ ἔφ' ἡμέραις οὐκ ὀλίγαις συνήθοντο
 ἄλλήλοις, θήραις σχολιάζοντες καὶ πότοις καὶ φιλο-
 τησίαις. Συνήθειον δὲ βασιλεὺς μὲν καὶ Ὀρχάνης ὁ
 γαμβρὸς ἐπὶ τραπέζης τῆς αὐτῆς, οἱ υἱοὶ δὲ τίττα-
 ρες ὄντες ἐξ ἐτέρων γυναικῶν αὐτῶ γεγενημένοι
 ἔφ' ἐτέρας οὐ μακρὰν τῆς βασιλείας, τῶν ἐπιφανῶν
 δὲ Περσῶν οἱ ἄλλοι καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ ταπήτων
 ἤσαν ἀνακλιμένοι πρὸς τὸ ἐσθίειν, ἴσον ὄρσθαι
 ὑπὸ βασιλείῳ. Ἐπεὶ δὲ ἐφ' ἰκανῶν συνήθησαν ἀλ-
 λήλοις, Ὀρχάνης μὲν ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ στρατοπέδου·
 βασιλεὺς δὲ μετὰ τῆς θυγατρὸς Θεοδόρας τῆς Ὀρ-
 γάνῃ γυναικὸς, ἐπιμένον καὶ τῶν Ὀρχάνῃ παίδων,
 καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐκ τῆς οἰκίας εἰς Βυζάντιον ἀν-
 ἐστρέφεν· ἢ συγγενομένη βασιλίδι τῇ μητρὶ καὶ
 ταῖς ἀδελφαῖς ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις, ἔπειτα ἀνέστρε-
 φεν εἰ, τὴν Βιθυνίαν μετὰ τῶν υἱῶν Ὀρχάνῃ καὶ
 τῶν ἄλλων τῶν ἐσπερομένων εὐεργετηθέντων φιλοτι-
 μίῳ παρὰ βασιλείῳ τοῦ πατρὸς. Τρίτῃ δὲ ἐπὶ ἑκά-
 Μαιου ἱσταμένου ἡῶς τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ τῆς Θεομη-
 τρος τεμένει τῶν Βλαχερνῶν, βασιλεὺς ὁ Κωνστα-
 κουζηνὸς ὑπὸ Ἰσιδώρου τοῦ πατριάρχου ἐστέρφη
 αὐθις, Ἄνωτος τε τῆς βασιλείῳ, παρούσης· καὶ βασι-
 λέως Ἰωάννου τοῦ γαμβροῦ. Καὶ πάντα ἐτελείτο τὰ
 νενομισμένα ἐν τῇ ἐορτῇ, οὐδενὸς παραλειφθέντος.
 Ἐπειτα καὶ αὐτὸς Εἰρήνην ἔστρεψε τὴν βασιλείαν
 πατὰ τὸ ἔθος· καὶ εἰς τὰ βασιλείαν ἐπανεβόησε,
 πότους καὶ φιλοτιμίας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐξ ἐπιή-
 ρου, ὅσα φαιδρύνειν οὐδα τὴν ἐορτήν· καὶ τοι γὰρ
 αὐτὸς ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ Λαζάρου τοῦ τῶν
 Ἱεροσολύμων πατριάρχου πρότερον ἐστέρφη, καὶ
 ἀπέχρησεν ἀν' ἡ τοῦ αἵλου μύρου χρίσας ἐκείνη
 παρ' εὐφρονούσιν· ἵνα δὲ μηδεμίαν εἴη πρόφασιν
 τῆς ὑβριστικῆς, ὡς ἔρα μὴ ἐν Βυζαντίῳ πατὰ τὸ ἀρ-
 χαιὸν τῶν βασιλείων ἔθος ἔστρεπτο, καὶ τὸ δεύτερον
 αἰθις ἐτελείτο. Ὀρθρῇ δὲ ἡμέρᾳ ἀπ' ἐκείνης, κατὰ
 τὴν Κωνσταντινίου καὶ Ἐλένης μνήμην τῶν μεγάλων
 βασιλείων, καὶ οἱ τοῦ νέου βασιλέως ἐτελοῦντο γάμοι
 ἐν τῷ αὐτῷ τεμένει τῆς Θεομητορος τῶν Βλαχερνῶν.
 Ὁ γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας κάλλει τε καὶ μεγέθει
 τοῦ ἀπανταχοῦ νικῶν, καὶ ὡσπερ τι κοινὸν ἀγαλ-
 μα τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ὦν, καὶ δείγμα τῆς
 μεγαλοουρίας, καὶ τῆς περὶ τὰ καλὰ φιλοτιμίας, ἔπει
 ἐνὶ πρότερον ἢ Κωνστακουζηνὸν τὸν βασιλέα τὸ
 Βυζάντιον ἔλεῖν, οἰσιμῶν ἔξαιρέτων γενομένων κα-
 τήνευθι, οὐ καθάπερ, ἀλλ' ἢ τε πρὸς τῷ βήματι
 μεγάλη στολ, καὶ τῆς ὀροφῆς οὐκ ὀλίγον, ὑπὲρ δύο
 μοῖρας ἀπολειψθείση. Διὸ καὶ αἱ τῶν βασιλείων τε-
 λεταὶ ἐν Βλαχέρναις ἐτελοῦντο, ἐκεῖσε πρότερον

lulaturus advenit. Ad quem extemplo imperator
 triremibus trajecit, diebusque non paucis venatio-
 nibus et symposiis vacantes collatati sunt. Ad
 eandem porro mensam imperator et Orchanes ge-
 ner, filii quatuor ex prioribus suscepti uxoribus
 ad aliam non longe accumbebant; ceteri illustres
 Perse et Romani in eorum conspectu super stratis
 tapetibus discumbebant (81). Ubi se diu mu-
 tuo delectarunt, Orchanes quidem in castris seu
 classe (82) remansit; imperator cum filia Theo-
 dora Orchanis conjuge sequentibus ejusdem filiis,
 reliquisque domesticis Byzantium se recepit; ibi
 cum matre et sororibus triduum versata, postea in
 Bithyniam cum privigis et comitibus honorifice
 a patre donatis rediit. Tertio Idus Maias eodem
 B
 vere in templo Dei Genitricis in Blachernis imperator
 Cantacuzenus ab Isidoro patriarcha denuo,
 Anna imperatrice et Joanne imperatore presen-
 tibus, coronatus est, servatis omnibus quæ illo
 tam festo die servari moribus receptum est. Mox
 et ipse Irene conjugem pro consuetudine corona-
 vit; reversique in palatium, 718 quæcumque
 ad hilaritatem diei pertinere nosset, iis se dederunt.
 Et qua quam Adrianopoli antehac a Lazaro
 patriarcha Hierosolymitano corona exornatus esset,
 suffecissetque apud veros prudentes illa sacra
 unctio, tamen ne oblocutoribus sermonem daret,
 quod non Byzantii secundum imperatorum so-
 lemne coronam accepisset, iterum coronari pla-
 cuit. Octavo autem die ab illo, id est duodecimo
 C
 Kalendas Junias, qui dies Constantini et Helenæ
 clarissimorum imperatorum memorie consecratus
 est, in eodem templo Deiparæ in Blachernis ju-
 niori imperatori uxor tradita est. Nam Sophiæ
 templum, elegantia ac magnitudine quæcumque
 templa orbis terrarum superaus (83), et veluti
 quoddam commune Romani imperii decus atque
 ornamentum, magnificæque structuræ et ambi-
 tiosi cujuslam studii pulcherrime ædificandi
 specimen, anno antequam Cantacuzenus Byzantium
 caperet immani terræ motu conciderat: non illud
 quidem totum, sed magna porticus una cum ta-
 bernaculo, et tecti partes plus duæ. Ideo sacra et
 ceremonie imperatorum in Blachernis, ut quou-
 D
 dam, peragebantur. Magnam itaque porticum et
 tabernaculum imperatrix Anna, Phæcolium operis
 prefecto instauravit, superiora cum tecto postea
 Cantacuzenus refecit; cæteramque templi venu-
 statem in marmore et tessellato opere positam curæ

Jacobi Pontani notæ.

(81) Mos Barbaro um discumbendi etiam hodie. Occurrit locus ex i Æneid. de convivio Didonis: Jam pater Æneas, et jam Trojana juvenis conveniunt, stratolque super discumbitur ostro.

(82) In navibus. Catachresis, ut rursum infra, cap. 50. usi plura dicuntur.

(83) De hoc eodem tam celebri templo Neetas in Aëtio Commæno, Manu-Is filio, ægre forens ætibus pollutum: esse a Christianis, cum Salomonium templum Titus imperator Deum reveritus vi-vari p. o. ib. erat, Qui lenos, inquit, a religiosis et

Christianis huic pulcherrimo et pl. ne divino templo habendus non fuit, quod omnino Dei manibus fabricatum est, primum ac postremum opus pulcherrimum u atque inimitabile, neque in terris aliud, quam orbis quidam cælestis castiti? Item in narratione de rebus post urbem a Latinis captam gestis: Nunquid templum amplissimum et d. tinissimum unquam posthac te videbo, cælum terrarum, solium glorie Dei, Cherubice currus, firmamentum alterum, fabricam manuum Dei annuntians, spectaculum et opus singulare, firmum: universæ terræ decus?

exstitit. Oportebat enim viros illos prudentes atque in primis honorabiles, si non aliud, illud saltem cogitare, cum essent multi, qui ad hujus officii procuracionem appositi haberentur, unum proferri necessarium fuisse, qui regeret, reliquos autem regi. Nunc ambitione nimia cæcati, semetipsos prorsus retro agentes, ignominia maxima et naufragio circa fidem seque aliosque non paucos involverunt. Sed hac aliquantulo post enucleatius, sicut evenerunt, explicabuntur. Imperator cognoscens, quo pacto se ipsos a reliquo Ecclesiæ corpore præridissent, feribat argerrime, et dolebat, non propter dissensionem dumtaxat, quæ ab aliis in germana fidei doctrina differebant, sed quod simul amici erant proque illo, bello durante, multa perpressu aspera exhauerant: quos, quanquam præcipua patriarchatus dignitate frustratos, nihilominus donis ac beneficiis remunerandos existimabat, quantum possit. At illi injuriæ memoria semel acuti præcipites, quod patriarchico throno dignati non erant, nullo prætoræ præmio labores ac studia sua erga imperatorem compensari posse arbitrabantur, simulque ab illo et a veritate se abstrahentes, ipsum maledictis lacerabant, et hanc mendacio patrocinantibus, corrumpebant, Barlaami et Acindyui falsa dogmata per vestigia insequentes. Isidorus porro patriarcha brevi post inaugurationem, etiam alios episcopos secum habens, 717 quotquot adfuerant, dum ipso belli initio Joannes patriarcha in Joannem Cantacuzenum, præter omne jus fasque, devotionis carmen pronuntiaret, eosdem, inquam, secum habens, in ambonem qui dicitur ascendens, quo clarius ab omnibus exaudiretur, anathematismum præente populo rescidit, tametsi ipse Joannes, ut imperator occupato Byzantio ad eum venit, coram multis eumdem antiquarat. Nihilominus Isidoro id ipsum ad majorem securitatem iterato fieri complacitum fuit.

καὶ τῆς ἀληθείας ἀποστήσαντες, ἐκείνους τε ἔλεγον κακῶς, καὶ τὴν ἀλήθειαν διέφθερον, τῷ ψεύδει συνηγοροῦντες, καὶ τοῖς Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου διαστρόφους δόγμασιν ἐπίκεινοι κατ' ἴχθους. Ἰσίδωρος δὲ ὁ πατριάρχης, ὀλίγῳ μετὰ τὴν χειροτονίαν ὑστερον, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἀρχιερέων ἔχων, ὅσοι παρήσαν ἡνίκα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου μάλιστα Ἰωάννης ὁ πατριάρχης κατὰ βασιλείῳ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐξεφώνει τὸν ἀφορισμὸν πρὸς πάντα τοῦ δικαίου λόγον καὶ προσήκοντα, τοὺς αὐτοὺς δὴ καὶ οὗτος ἔχων, ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος λεγομένου ἀναβὰς, ἵνα μᾶλλον διὰ πάντων δεικνύετο ἡ φωνή, τὸν ἀφορισμὸν διέλυε πάντων ἀκούοντων· καίτοι καὶ Ἰωάννης αὐτὸς, εὐθύς μετὰ τὸν βασιλεῖα Βυζαντίου κεκρατηκέναι, ἐπέειπε πρὸς ἐκείνους παρεγένετο, ἔλυε καὶ αὐτὸς πολλῶν ἀκούοντων τὸν ἀφορισμὸν. Ἄλλ' ὁμοῦ ἐδόκει καὶ αὐθις Ἰσιδώρῳ τὰ ἴσα πλεονος ἕνεκα ἀσφαλείας πράττειν.

CAPUT IV.

Orchanes gener socerum imperatorem cum tota familia inuisit. Potatur. Imperator cum filio et Orchanis filiis Constantinopolim redit. In Blachernis tem, la Deiparæ iterum coronatur. Cur secundo coronatus. Uxor juncta Joanni imperatori. De ruinis templi Sanctæ Sophiae, et instauratione. Urbes post sædus ablatae a Cræle repetuntur; cui reddere nolenti bellum fit, accersitis ab Orchane aenere Persarum auxiliis. Eorum latrocinia, et inde tristitia imperatori.

Orchanes imperatoris gener, posteaquam socerum Byzantio positum totum jam imperium Romanum, quantum esset, certo possidere didicit, cum tota domo Scutarium (ut ab indigenis vocatur) e regione Byzantii situm (80) victoriam gra-

τὴ ὑπ' ἐκείνων ἔστεργον τετάχθαι, ὅσοι δὲ αὐτοῖς προεμνηστεύοντο τὸν θρόνον, ἐδυσχεραίνον περιορώμενοι, καὶ τέλος εἰς τοσοῦτον ἐξήχθησαν ὑπὸ φιλαρχίας ἀτοπίας, ὥστε οὐκ ἔλοντες, ἢ χρῆ ἀμύνησθαι βασιλεία, καὶ τοὺς περιιδόντας ἐπισκόπους, τῇ τῶν τὰ Ἀκινδύνου φρονούντων μερίδι ἐπέδωκαν ἑαυτούς, καὶ ῥήγμα μέγα κατεσκεύασαν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς αὐτοὺς τε καὶ πλῆθος ἄλλο ἀπορρήξαι τε, οἱ μικρῶ πρόσθεν Ἰωάννην τῶν αὐτῶν τούτων ἕνεκα τῶν θρόνων ἐκβαλόντες, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα δοκούντες εἶναι προστάται τῶν δογμάτων, μεταβαλόντες ἐξαίφνης διὰ τὸ ἡμελησθαι, καὶ ὧν κατηγοροῦν γενόμενοι ἐκδικηταί. Τὰ μὲν οὖν τοιαῦτα τῷ ἐξαρχῆς πολεμῆν κοινῶ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἂν τις προσλογίζοιτο δικαίως. Ἔδει γὰρ ἐκείνους συνευεχεῖς τε ὄντας καὶ πολλοῦ ἀξίους λόγου, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἀλλ' ἐκείνους πάντως ἔνοοειν, ὡς πολλῶν ὄντων τῶν ἑοκούντων ἀξιοῦσθαι πρὸς προστασίαν, ἵνα προβεβλησθαι ἦν ἀνάγκη, τοὺς λοιποὺς δὲ ἀγεσθαι. Νυνὶ δ' ἐπιτρίψαντες ἑαυτοὺς καθάπαξ ἀκρισεῖ δόξης κενῆς, ἐπιθυμίᾳ, ἀδοξίᾳ τε μεγίστη, καὶ ναυαγίῳ περὶ τὴν πίστιν σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους περιέβαλον. Ταῦτα μὲν οὖν ὑπερον εἰρήσεται ὀλίγῳ βέλτιον, καθὼς ἐν τοῖς πράγμασι συνέβη. Τότε δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν διάστασιν ἰδὼν τῶν διατεμόντων ἑαυτοὺς τοῦ λοιποῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἤχθετο μὲν οὐκ ἀνεκτῶ, καὶ ἔλυπετο, οὐ μόνον τῆς ἀποφορᾶς ἕνεκα, ἣν διεφέροντο πρὸς τοὺς λοιποὺς περὶ τῶν ὀρθῶν τῆς πίστεως δογμάτων, ἀλλ' ὅτι καὶ τῶν φίλων ἦσαν, καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ πολλὰ ἀναγχομένων δυσχερῆ κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον, οὗ ἕτερο εἶναι δεῖν πολλὰς ἀμείβεσθαι εὐεργεσίαις, καὶ εὖ ποιεῖν τὰ δυνατὰ, εἰ καὶ τῆς πρώτης ἀπετύγχανον ἀξίας. Οἱ δὲ καθάπαξ ἀπαχθέντες τῇ μνησικακίᾳ, ὅτι μὴ τῶν πατριαρχικῶν ἔξωλοντο θρόνων, οὐδὲν ἕτερον ἔσσεσθαι ἀντιβροπον πρὸς τοὺς πόνους, καὶ τὴν ὑπὲρ βασιλείῳ σπουδὴν· ἀλλὰ καθάπαξ ἑαυτοὺς βασιλεῖς

καὶ τὴν ἀλήθειαν διέφθερον, τῷ ψεύδει συνηγοροῦντες, καὶ τοῖς Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου διαστρόφους δόγμασιν ἐπίκεινοι κατ' ἴχθους. Ἰσίδωρος δὲ ὁ πατριάρχης, ὀλίγῳ μετὰ τὴν χειροτονίαν ὑστερον, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἀρχιερέων ἔχων, ὅσοι παρήσαν ἡνίκα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου μάλιστα Ἰωάννης ὁ πατριάρχης κατὰ βασιλείῳ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐξεφώνει τὸν ἀφορισμὸν πρὸς πάντα τοῦ δικαίου λόγον καὶ προσήκοντα, τοὺς αὐτοὺς δὴ καὶ οὗτος ἔχων, ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος λεγομένου ἀναβὰς, ἵνα μᾶλλον διὰ πάντων δεικνύετο ἡ φωνή, τὸν ἀφορισμὸν διέλυε πάντων ἀκούοντων· καίτοι καὶ Ἰωάννης αὐτὸς, εὐθύς μετὰ τὸν βασιλεῖα Βυζαντίου κεκρατηκέναι, ἐπέειπε πρὸς ἐκείνους παρεγένετο, ἔλυε καὶ αὐτὸς πολλῶν ἀκούοντων τὸν ἀφορισμὸν. Ἄλλ' ὁμοῦ ἐδόκει καὶ αὐθις Ἰσιδώρῳ τὰ ἴσα πλεονος ἕνεκα ἀσφαλείας πράττειν.

Jaçobi Fontani notæ.

(80) A militum scutariorum statione sic dictum scribitur. Quidam putant olim dictam Chrysopolim.

νίκη· καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα τριήρεσιν ἐπεραιούτο πρὸς αὐτόν· καὶ ἕφ' ἡμέραις οὐκ ὀλίγαις συνήθοντο ἄλλήλοις, θήραις σχολάζοντες καὶ πόταις καὶ φιλοτησίαις. Συνήθειον δὲ βασιλεὺς μὲν καὶ Ὀρχάνης ὁ γαμβρὸς ἐπὶ τραπέζης τῆς αὐτῆς, οἱ υἱοὶ δὲ τέτταρες ὄντες ἐξ ἐτέρων γυναικῶν αὐτῷ γεγενημένοι ἕφ' ἐτέρας οὐ μακρὰν τῆς βασιλείας, τῶν ἐπιφανῶν δὲ Περσῶν οἱ ἄλλοι καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ ταπήτων ἔσαν ἀνακλιμένοι πρὸς τὸ ἐσθλεῖν, ἕσον ὀράσθαι ὑπὸ βασιλείῳ. Ἐπεὶ δὲ ἕφ' ἱκανὸν συνήθησαν ἄλλήλοις, Ὀρχάνης μὲν ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ στρατοπέδου· βασιλεὺς δὲ μετὰ τῆς θυγατρὸς Θεοδώρας τῆς Ὀρχάνης γυναικὸς, ἐπομένω καὶ τῶν Ὀρχάνης παίδων, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐκ τῆς οἰκίας, εἰς Βυζάντιον ἀνέστρεψεν· ἢ συγγενομένη βασιλίδι τῇ μητρὶ καὶ ταῖς ἀδελφαῖς ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις, ἔπειτα ἀνέστρεψεν εἰς τὴν Βιθυνίαν μετὰ τῶν υἱῶν Ὀρχάνης καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπεπομένων εὐεργετηθέντων φιλοτιμῶς παρὰ βασιλείῳ τοῦ πατρὸς. Τρίτῃ δὲ ἐπὶ ἔλα Μαρίου ἐσταμένου ἤξο, τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ τῆς Θεομητορὸς τεμένει τῶν Βλαχερνῶν, βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ὑπὸ Ἰσιδώρου τοῦ πατριάρχου ἐστέφθη αὐθις, Ἄννης τε τῆς βασιλίδος παρούσης· καὶ βασιλείῳ Ἰωάννου τοῦ γαμβροῦ. Καὶ πάντα ἐτελείτο τὰ νενομισμένα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐδὲνδ' παραλειφθέντο. Ἐπειτα καὶ αὐτὸς Εἰρήνην ἔστρεψε τὴν βασιλίδι κατὰ τὸ ἔθος· καὶ εἰς τὰ βασιλεία ἐπανεύθη, τῶν τε πότους καὶ φιλοτησίας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐξέπληρσεν, ὅσα φειδόμενος εἶδε τὴν ἐκκλησίαν· καὶ τοι γε αὐτὸς ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ Λαζάρου τοῦ τῶν Περσολύμων πατριάρχου πρότερον ἐστέφθη, καὶ ἀπέχρησεν ἐν ἡ τῷ ἀγίου μερόν χρισίῳ ἐκείνῃ παρ' εὐφρονούσιν· ἵνα δὲ μηδεμίαν εἰρήνην παρὰ τοῖς ὑβρισταῖς, ὡς ἔρχη ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸ ἔργον τῶν βασιλέων ἔθος· ἔστρεψε, καὶ τὸ δεύτερον αὐθις ἐτελείτο. Ὀγδοῆ δὲ ἡμέρᾳ ἀπ' ἐκείνης, κατὰ τὴν Κωνσταντινου καὶ Ἐλένης μνήμην τῶν μεγάλων βασιλέων, καὶ οἱ τοῦ νέου βασιλείου ἐτελοῦντο γάμοι ἐν τῷ αὐτῷ τεμένει τῆς Θεομητορὸς τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας κάλλι· τε καὶ μεγάλοι· τοῖς ἀπανταχοῦ νικῶν, καὶ ὡσπερ τε κοινὸν ἀγαλλομα τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ὦν, καὶ δείγμα τῆς μεγαλοφυΐας, καὶ τῆς περὶ τὰ καλὰ φιλοτιμίας, ἔτσι ἐνὶ πρότερον ἢ Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα τὸ Βυζάντιον εἶλεν, σεισμῶν ἑξαίστων γενομένων κατηνέχθη, οὐ καθάπαξ, ἀλλ' ἢ τε πρὸς τῷ βήματι μεγάλην στολ, καὶ τῆς ὀροφῆς οὐκ ὀλίγον, ὑπὲρ δύο ποίους ἀπολειψθείση. Διδ καὶ αἱ τῶν βασιλέων τελεταὶ ἐν Βλαχέρναις ἐτελοῦντο, ἐκείσε πρότερον

A tulaturus advenit. Ad quem extemplo imperator triremibus trajecit, diebusque non paucis venationibus et symposiis vacantes collatati sunt. Ad eandem porro mensam imperator et Orchanes gener, filii quatuor ex prioribus suscepti uxoribus ad aliam non longe accumbebant; ceteri illustres Persæ et Romani in eorum conspectu super stratis tapetibus discumbebant (81). Ubi se diu mutuo delectarunt, Orchanes quidem in castris seu classe (82) remansit; imperator cum filia Theodora Orchanis conjuge sequentibus ejusdem filiiis, reliquisque domesticis Byzantium se recepit; ibi cum matre et sororibus triduum versata, postea in Bithyniam cum privignis et comitibus honorifice a patre donatis rediit. Tertio Idus Maias eodem vere in templo Dei Genitricis in Blachernis imperator Cantacuzenus ab Isidoro patriarcha denuo, Anna imperatrice et Joanne imperatore presentibus, coronatus est, servatis omnibus quæ illo tam festo die servari moribus receptum est. Mox et ipse Irenem conjugem pro consuetudine coronavit; reversique in palatium, 718 quæcumque ad hilaritatem diei pertinere nosset, iis se dederunt. Et qua quam Adrianopoli antehac a Lazaro patriarcha Hierosolymitano corona exornatus esset, suffecissetque apud veros prudentes illa sacra unctio, tamen ne oblocutoribus sermonem daret, quod non Byzantii secundum imperatorum solemne coronam accepisset, iterum coronari placuit. Octavo autem die ab illo, id est duodecimo Kalendas Junias, qui dies Constantini et Helenæ clarissimorum imperatorum memoria consecrata est, in eodem templo Deiparæ in Blachernis juniori imperatori uxor tradita est. Nam Sophiæ templum, elegantia ac magnitudine quæcumque templa orbis terrarum superans (83), et veluti quoddam commune Romani imperii decus atque ornamentum, magnificæque structuræ et ambitiosi cujuslam studii pulcherrime edificandi specimen, anno antequam Cantacuzenus Byzantium caperet immani terræ motu conciderat: non illud quidem totum, sed magna porticus una cum tabernaculo, et lecti partes plus duæ. Idecirco sacra et caeremoniæ imperatorum in Blachernis, ut quondam, peragelantur. Magnam itaque porticum et tabernaculum imperatrix Anna, Phaceolato operis præfecto instauravit, superiora cum tecto postea Cantacuzenus refecit; cæteramque templi ventustatem in marmore et tessellato opere positam curæ

Jacobi Pontani notæ.

(81) Mos Barbaro um discumbendi etiam hodie. Occurrit locus ex i. Æneid. de convivio Didonis: Jam præter Æneas, et jam Trojana juvenus conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.

(82) In tavibus. Catachresis, ut rursus infra, cap. 50. ubi plura dicentur.

(83) De hoc eodem tam celebri templo Nicetas in Actio Comnenio, Manu. s. filio, ægre forens caribus pollutum esse a Christianis, cum Salomonium templum Titus imperator Deum reveritus violari p. o. ibi erit, Qui honos, inquit, a religiosis et

Christianis huic pulcherrimo et pl. ne divino templo habendus non fuit, quod omnino Dei manibus fabricatum est, primum ac postremum opus pulcherrimum atque inimitabile, neque in terris aliud, quam orbis quidam cælestis existit? Idem in narratione de rebus post urbem a Latinis captam gestis: Nunquid templum amplissimum et divinum unquam posthac te videbo, cælum terrarum, solium gloriæ Dei, Cherubice currus, firmamentum alterum, fabricum manuum Dei annuntians, spectaculum et opus singulare, firmum universæ terræ decus?

habuit. Verum Palæologus deinde solus imperator, quod deerat explevit, manumque extremam imposuit. Subserviebant autem imperatoribus in hac præclara æmulatione Astras magnus strategarcha, vir in primis spectatus et architectus insignis, et cum eo ex Latinis imperatori subiectis Joannes Peralta nominatus. Sed hæc posterius contigerunt. Tunc ergo, ut docebam, quoniam magnum illud mundi miraculum et decantata ædes ruinæ erant, rerum elegantium studiosis lacrymabiles, in Blachernis in Dei Matris, sub Isidoro patriarcha, Helena Imperatoris Cantacuzeni filia Joanni imperatori in manum venit: qui et ipse a Joanne patriarcha ante coronatus, uxorem suam usitato more coronavit. Et indulgebatur epulis ac plausibus, exercebatque serias populus, ut videlicet nuptiis imperatoris decorum erat. Imperator domi rebus probe constitutis ad hostes externos sese convertit, et ad Cralem missis oratoribus, amplas ei gratias egit **719** de honore ac studio, quibus præsentem prosecutus fuisset, quo tempore homophylorum arma pertulisset, sequo, ubi occasio inciderit, jure ac merito factis responsurum; si tamen fœdera salva manerent, quibus ab utroque violatis alterum vindicem propterea in vitio ponere, haud æquum esse; nullam quippe obstare legem, quin, qui læsus est, ab eo qui læsit injuriam persequatur, postulabatque urbes post fœdus sancitum Romano imperio ademptas restitui: sic enim in juramentis scriptum exstare. Namque non solum Pheras, et alia Macedonia oppida atque castella, præter Thessalonicam occuparat, sed Berrhæotarum quoque potentissimos pecunia et pollicitationibus magnis corruptos eo pertraxerat, ut exacto Manuele imperatoris filio urbem sibi addicerent: quod sane molestia afficiebat imperatorem non mediocri. Manuel itaque apud Joannem Angelum consobrinum in Thessalia debebat. Crales audita legatione nihil juste obtendere poterat; et juramenta sic concepta esse non ibet ille quidem inficias, oppida tamen reddere volebat, sed ad prætextus et excusationes ineptas confugiebat. Imperator iterata legatione postulat, ut sibi urbibus ex juramentis cedat; si abneget, bellum ei denuntiat, et orat futuras cædes ac servitutes ne sibi ascribat; opibus enim Romanis civili bello fractis ac debilitatis se Barbarorum auxiliis vel nolentem usurum. Quæ ut expendat, et quo facto opus sit, faciat, se hortari. Cum nec post alteram legationem præstaret Crales, quod debebat, imo potius cæteras urbes obsideret, imperator Orchanem generum subsidium poposcit: veneruntque Barbarorum supra decem millia, ducentibus Sulimano cum fratribus Orchanis filiis. Mittit una imperator etiam Matthæum filium Romano agmini præpositum, et citra maleficium transitis Romanorum finibus, Triballos devastare jubet. At Barbari ubi tantum Mygdoniam per munitionem, quæ juxta Christopholim est, perve-

Α ειωθός. Τὴν μὲν οὖν μεγάλην στοὰν μετὰ τοῦ βήματος ἡ βασιλεὺς ἀνήγειρεν αὐθις Ἄννα, Φακεωλάτον ἐπιστήσασα τῷ Ἐργῷ· τὴ ἐπέκεινα δὲ μετὰ τῆς ὀροφῆς βασιλεὺς ὑστερον ἀνέστησεν ὁ Καντακουζηνός, καὶ τῆς ἀλλῆς ἐπεμελήθη τοῦ τεμένους οὐκοσμία· ὅση τε ἐν μαρμαρίῳ καὶ λεπτῆς ψιφίδος διαθέσει. Ἐπει δὲ ἐνέδει πρὸς τελειώσιν, Παλαιολόγος ὑστερον ἐπέθηκεν ὁ νέος βασιλεὺς, μόνος· ἤδη τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἔχων τὴν ἀρχήν. Διηκύνει δὲ ἑκατέροις τοῖς βασιλεῦσι πρὸς τὴν καλὴν φιλοτιμίαν ταύτην Ἄστραδ· ὁ μέγας στρατοπεδάρχης, τὰ τε ἄλλα λόγου ἄξιος πολλοῦ, καὶ περὶ οἰκοδομίας ἔχων εὐρυῶς, καὶ ἐκ τῶν ὑπάρχον βασιλεῖ Λατίνων τις Ἰωάννης Περάρτα προσαγορευόμενος. Ταῦτα μὲν οὖν ὑστερον. Τότε δὲ ἐπὶ τὸ μέγα τῆς οἰκουμένης Β θαῦμα ὁ περιδότης οὗτος ἐν ναδ· πτώμα δακρυῶν φιλοκάλης ἄξιον ἦν ψυχῆς, ἐν τῷ τῶν Βλαχερνῶν τῆς Θεομήτορος ναφ' ὑπὸ Ἰσιδώρου πατριάρχου Ἐλένη τῆ βασιλέως θυγατρὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης συναζεύγνυτο. Ἔσπερε δὲ κατὰ τὸ ἔθος τὴν γυναῖκα καὶ αὐτὸς, πρότερον ἐσταμμένος ὑπὸ πατριάρχου ὦν τοῦ Ἰωάννου, καὶ εὐχχαίαι ἦσαν καὶ κρότοι, καὶ δημόσιοι ἤγοντο ἔορται ἢ προσήκε τοῖς βασιλείων γάμοις. Ἐπει δὲ τὰ οἴκοι καλῶς διώκητο τῷ βασιλεῖ, ἐτρέπετο ἐπὶ τοὺς ἔξω πολέμους, καὶ πρεσβίαν πρὸς Κράλην πέμψας, πολλὰς μὲν ὠμολόγει χάριτας αὐτῷ τῆς εἰς αὐτὸν φιλοτιμίας καὶ σπουδῆς, ἦν πρὸς παρόντα ἐνεδείξατο, καθ' ὃν ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων ἐπολεμεῖτο χρόνον, καὶ δικαίως εἶναι ἀμείβεσθαι τοῖς ἴσοις καιροῦ καλοῦντος, μὴ παραλυομένων C μέντοι τῶν ὄρκων καὶ τῶν σπονδῶν τῶν πρὸς ἀλλήλους. Εἰ γὰρ ἐκεῖνα παραβαίνοντο ὑφ' ἑτοουσῶν, οὐ δίκαιον εἶναι ἀμυνόμενον τὸν ἕτερον αἰτίας ἀξιού· κωλύει γὰρ οὐδεὶς ἀμύνεσθαι νόμος τὸν πάσχοντα κακῶς, ἤξιου τε αὐτῷ ἀποδοθῆναι τὰς πόλεις, ἃς μετὰ τὸ πρὸς αὐτὸν τὰς σπονδὰς καὶ τοὺς ὄρκους θέσθαι τῆς Ῥωμαίων παρείλετο ἀρχῆς· οὕτω γὰρ ἔγγεγραμμένον τοῖς ὄρκους εἶναι. Μὴ μόνον γὰρ Φεράς τε καὶ ἄλλας τῆς Μακεδονίας πόλεις, καὶ τὰ φρούρια πλὴν Θεσσαλονίκης εἶλεν, ἀλλὰ καὶ Βερβρωιῶν τοῦ δυνατωτάτου· χρήμασι καὶ μεγάλας ἐπαγγελίας διαφθείρας, τὸν βασιλεῶς ἐπεισεν εἰς ἐξελάσαι τὸν Μανουήλ, κάκεινῳ τὴν πόλιν παραδούνα· ἃ οὐκ ἐπ' ὀλίγον ἡγία βασιλεία. Ὁ μὲν οὖν υἱὸς ἐν Θετταλίᾳ διέτριβε παρὰ τὸν θεῖον Ἄγγελον τὸν Ἰωάννην. Κράλης δὲ ἐπὶ ἐδέξατο τὴν πρεσβίαν, δίκαιον μὲν ἀντιτιθέναι τοῖς λόγοις· ἰδύνατο οὐδὲν, ἀλλὰ συνωμολόγει τοὺς ὄρκους οὕτω γεγενῆσθαι, ἀποδιδόναι δὲ τὰς πόλεις οὐκ ἔθούλετο· ἀλλὰ πρὸς σκίψαις ἔχουρι καὶ προφάσει· ἔχουσα· ὕγις οὐδὲν. Βασιλεὺς δὲ καὶ αὐθις δευτέραν ἐποίησάτο πρεσβίαν, καὶ πάλιν ἤξιου τῶν πόλεων αὐτῷ παραχωρεῖν κατὰ τοὺς ὄρκους. Εἰ δὲ μὴ βούλοιοτο, ἰπέλει πολεμήσειν· ἤξιου τε μὴ αὐτῷ προσλογίζεσθαι ἑσόμενος· φόνους καὶ τοὺς ἀνδραποδισμούς· τῆς γὰρ Ῥωμαϊκῆς δυνάμει· διαθαρμένης ὑπὸ τοῦ συγγενικοῦ πολέμου, ἀναγκαιῶς χρῆσθαι βαρβάρους κατὰ συμμαχίαν. Ἄ ἐκέλευε σκεψάμενον τὰ δέοντα ποιεῖν. Ὡς ἐὰ καὶ μετ' ἐκείνην σὴν

πρεσβείαν, οὐδὲν ὁ Κράλης ἐποίει τῶν δεόντων, ἄλλὰ καὶ τὰς ὑπολοίπους ἐπολιόρχει· πόλεις, πέμψας πρὸς Ὀρχάνην τὸν γαμβρὸν ὁ βασιλεὺς, μετεκαλεῖτο στρατιάν· καὶ παρήσαν ὑπὲρ μυρίους τῶν Βαρδάρων, ὧν Σουλμάν μετὰ τῶν ἀδελφῶν οἱ τοῦ Ὀρχάνη πιδαῖς ἐστρατήγουν. Πέμπει δὴ μετὰ τούτων καὶ Μωθβαῖον τὸν υἱὸν ὁ βασιλεὺς τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς ἡγούμενον, καὶ ἐκέλευε τοὺς ὄρους τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας διελθόντας ἀδλαβῶς οὕτω πορθεῖν τοὺς Τριβαλούς. Οἱ Βάρβαροι δὲ ὡς μόνον ἐπέδησαν Μυγδοσίας, τὸ περὶ Χριστοῦπολιν τεῖχος διαβάτες, πυθόμενοι ὡς ὑπὸ Κράλῃν αἱ πόλεις ἀγοῖντο, εὐθὺς στρατηγῶν, καὶ τὰς κόμας πύσας ἐξεπέρθησαν, καὶ τὰς πόλεις κατέδραμον τὰς κατὰ Μυγδοσίαν καὶ ἀπέκτεινάν τε πλείστους καὶ ἠδραποδίσαντο οὐκ ὀλίγους· λείαν τε πλείστην δοριάλωτον ἐλάσαντες, ἀνέστρεφον καὶ ἐπεραιούντο κατὰ τὸν Ἑλλησποντον εἰς τὴν οἰκίαν. Βασιλεὺς δὲ πυθόμενος τὴν ἀταξίαν τῶν Βαρδάρων, οὐ μετρίως ἠνείατο, ὅτι ὑπὲρ ὧν ἐδόκει τὴν πόλεμον αἰρεῖσθαι, τούτους διεφθείρεν ἢ συμμαχεῖν δοκοῦσα στρατιά.

CAPUT V.

Imperator juniorem filium et generum despotas creat. Matthæum ultra extollit. Fratres uxoris sebastocratoras facit. Inopia pecuniæ magna undique : de ea viritum exigenda. Iterum contra sycophantus. se defendit, de quibus vehementer conqueritur. De Barbaris in socios ascitis se purgat, et de republica juvenanda sententias querit.

Μετὰ τοῦτο καὶ εἰς Θεσσαλίαν τριήρη πέμψας, ὅν τὸν υἱὸν μετεπέμπετο Μανουήλ· ἐπεὶ δὲ ἦν ἐν Βυζαντίῳ, ἐκείνον μὲν καὶ τὸν γαμβρὸν Δούκαν τὸν Νικηφόρον, δεσπότης ἀπέδεικνυ. Μαθβαῖον δὲ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν ἀξίας μὲν οὐδεμιᾶς ὀνομαστὴ ξίου, τιμὴν δὲ παρεχε τὴν ὑπὲρ δεσπότης, ὡς εὐθὺς εἶναι μετὰ βασιλείᾳ, ἦν ὁ πρῶτος τῶν Παλαιολόγων βασιλέων Μιχαὴλ ἐκαινοτόμησεν ἐπὶ υἱῶν Κωνσταντίνου τῷ Πορφυρογεννήτῳ, ἣ ἐδόκει πλεονεξίας τῶν δεσποτῶν ἀξίας ἔχειν. Τοὺς γυναικῶς δὲ τῆς βασιλείδος ἀδελφοὺς Ἰωάννην καὶ Μανουήλ σεβαστοκράτορας ἀπέδειξεν. Ὁρῶν δὲ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν δεινῶς ὑπὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου διεφθαρμένην καὶ καταφρονουμένην ὑπὸ τῶν παρικοίων, ἀμύνεσθαι δὲ ἀδυνατῶς ἔχων διὰ σπάνιν τῶν χρημάτων (νεῦρα γάρ τις καιρίως εἶπε τὰ χρήματα τοῦ πολέμου), καὶ μήτε οἰκοθεν ἔχων χορηγεῖν, μήτε ἐκ τῶν δημοσίων· τὰ τε γὰρ κερμῆλια ἀνάλωται πάντα τὰ βασιλικὰ, καὶ αἱ πρόσδοι αἱ κοιναὶ ἐξέλιπον, τῆς χώρας καθάπαξ ὑπὸ τοῦ πολέμου διεφθαρμένην, καὶ νήσων καὶ ἡπειρωτῶν πόλεων, τῶν μὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων κατεχομένων, τῶν ἐπιλοίπων δὲ εἰς ἐσχάτην ἀπορίαν ἐκ τε τῶν ἐξωθεν ἐφύδων, καὶ τῶν ἐνδον στάσεων ἠρόντων· τρέφεσθαι δὲ ἐντὴν τοὺς στρατιώτας οὐδὲ μὲν πάντας δὲ ἦσαν ἀχρηστοὶ καὶ ἀσπλοὶ ὑπὸ πενίας· καὶ οὐδεμία ὄνησις· ἐκείνων ἦν, καὶ ταῦτα πολλῶν ὄντων καὶ ἀγαθῶν, ἀπορία πανταχόθεν συνεχόμενος, ἐσχέφατο εἰσφορὰν ποιήσασθαι ἐκ τῶν ἰδίων πάντας, ἐν αὐτοῖς τε σώζοντο οἱ ἔχοντες, καὶ τοὺς ἀπόρους συνδιασώζειεν. Οὕτω δὲ σκεπτομένην οὐ βίαν εἰσφέρειν ἐδόκει δεῖν μέλλοντι ὑπὲρ αὐτῶν τῶν εἰσφερόντων τὰ χρήματα ἀναλίσκειν· ἀλλὰ πείθειν παραινέσαντα μᾶλλον πρὸς τὴν πρόξιν ἐκοντὶ χωρεῖν. Καὶ κοινήν ἐκκλησίαν ἐκ πάσης ἰδέας βίου συναθροίσας ἐκ τῶν Βυζαντιῶν πολιτῶν· οὐτε γὰρ ἔμπορος ὑπελείπετο οὐτε στρατιώτης, ἀλλὰ καὶ χειροτέχναι παρήσαν,

PATROL. GR. CLIV.

nerunt, et urbes illas a Cræle teneri intellexerunt, ducum imperia parvipendentes, ad populationem sese illi: effuderunt, vicisque omnes vastaverunt, et urbes Mygdoniæ finitimas incursarunt, occideruntque et captivos egerunt quamplurimos : atque cum optima præda armis quæsitâ, 720 per Hellespontum in Bithyniam redierunt. Imperator ut Barbaros deseruisse ordines audivit, molestissime tulit : quandoquidem in quorum utilitatem bellum hoc susceperat, eos ipsos hî, qui se pro sociis adjuturi videbantur, perdiderant.

ἐτράποντο ἐπὶ λεηλασίαν, ὀλίγα φροντίσαντες τῶν ἐπὶ Μυγδοσίαν πόλεων, ὅτι κατὰ Μυγδοσίαν καὶ ἀπέκτεινάν τε πλείστους καὶ ἠδραποδίσαντο οὐκ ὀλίγους· λείαν τε πλείστην δοριάλωτον ἐλάσαντες, ἀνέστρεφον καὶ ἐπεραιούντο κατὰ τὸν Ἑλλησποντον εἰς τὴν οἰκίαν. Βασιλεὺς δὲ πυθόμενος τὴν ἀταξίαν τῶν Βαρδάρων, οὐ μετρίως ἠνείατο, ὅτι ὑπὲρ ὧν ἐδόκει τὴν πόλεμον αἰρεῖσθαι, τούτους διεφθείρεν ἢ συμμαχεῖν δοκοῦσα στρατιά.

CAPUT V.

Imperator juniorem filium et generum despotas creat. Matthæum ultra extollit. Fratres uxoris sebastocratoras facit. Inopia pecuniæ magna undique : de ea viritum exigenda. Iterum contra sycophantus. se defendit, de quibus vehementer conqueritur. De Barbaris in socios ascitis se purgat, et de republica juvenanda sententias querit.

Sub hæc missa triremi in Thessaliam, filium Manuelem accersit, eumque Constantinopoli cum Nicephoro duca genero suo despotam declarat. Matthæum seniore filium nulla dignitate nominatum cohonestat ; honore tamen supra despotas effert, nempe ut esset imperatori proximus : quem honorem primus Palæologorum imperator Michael, propter filium Constantinum Porphyrogenitum invenit, videbaturque ea dignitas despotarum dignitati antecellere. Fratres uxoris Joannem et Manuelem sebastocratoras legit. Cernens autem Romanum imperium civili bello vehementer quassatum et attritum atque a vicinis cum propter inopiam pecuniæ (quam quidam nervos esse belli non inscite dixit) ulcisci se non posset, quod nec de suo, nec de publico sumptibus suppeditaret ; quæ enim in thesauris imperatoris reposita habebantur, absumpta erant omnia ; et vectigalia regione funditus direpta ac devastata defecerant ; et insulæ atque continentis urbes aliæ hostibus serviebant, aliæ propter hostiles incursiones foris, et civium discordias intus, extremis difficultatibus conflictabantur ; nec suppetebat in milites alimonia, qui quanquam multi ac strenui, præ egestate, qua undique premebantur, erant inermes atque inutiles ; edicere cogitavit, ut cives de facultatibus suis viritum conferrent, quo et ipsi qui haberent, et ii qui egerent una servarentur. Hoc meditantem occurrit vim abstinentiam, siquidem illam ipsam pecuniam collatitiam pro conferentibus insumpturus esset, sed hortando potius ad id libenter faciendum impellendos. Inde conventu civium Byzantium ex omnibus ordinibus indicto (nam et mercatores, et milites, et opifices, 721 et plebes infima frequens, et sacrorum monasteriorum præfecti, et ecclesiarum procuratores confuebant, in medium progressus sic inlit dicere : Veterem

Romani imperii felicitatem, viri Romani, admirandam fuisse, et Barbaros circumjacentes, alios quidem ab iisdem victos et subjugatos esse, alios mansisse semper stipendiarios, clarissimos autem, eosdemque præpotentes satis se beatos putavisse, si illos amicos et socios haberent, parique cum iis jure suis rebus integris viverent, vos quoque universi propemodum non ignoratis. Verum hæc augusta, et admiranda, et hodie fama tantum, velut si extra ultimam Thulen (84) gesta essent, celebrata, tandiu viguerunt, quandiu æque omnibus, imperatoribus nimirum et privatis communis gloria cordi fuit, et publica commoda privatis antelata. Ex quo autem imperatores litigare et contendere de summa rerum, et hostes oppugnare parcentes, cum consanguineis confidere cœperunt, alique communi salute neglecta, et quam debebant, obedientia legum ac principum abjecta, ad proprios questus omni ratione comparandos incubuerunt: mista sunt ima summis, et summa iustis, gloriæque nostræ damnum longe maximum fecimus, eoque infirmitatis recidimus, ut jam non amplius quomodo alios subigamus, sed ne ipsi ignaviter ac turpiter subigamur, providendum sit. Quod igitur liberis imperatoris insidias nequaquam fecerim, nec regnandi cupiditate paternam eos principatu spolians huc venerim, cuius ex ipsa re evidenter licet perspicere. Si enim, ut sycophantiæ clamitant, hoc ab initio in animum induxissim, post tam atrox bellum, et clades multifariam illatas, post ereptas mihi facultates, propinquorum et amicorum tantas ærumnas, nunc certe, quando omnia in manibus meis sunt, quod constituissem exsequer. Quocirca et majores multo Numini gratias ago, quando non pacem illis amplectentibus, neque ad pacta descendentibus (tametsi id ego rogarem creberrime), sed bellantibus quantum vires paterentur, nihilque in hoc genere non audentibus, solo Deo mihi favente pugnas, omnibus evasi superior. ne præter conventa et juramenta, sed propter veterem animi mei moderationem, et cum singulari illo mecumque quondam conjunctissimo imperatore amicitiam filii ejus parcere, et paternum eis imperium custodire existimer. 722 Si ergo quemadmodum a principio ipse cogitabam, ad communem Romanorum fructum scilicet, omnes actiones meas dirigere, impendereque pecunias meas tantas, quantas vos scitis, et nullum laborem aut discrimen subterfugere, si hæc, inquam, alii cogitassent, et me impigre secuti fuissent, aut quod minus est, saltem me non prohibuissent, non hoc tempore de nostra libertate retinenda,

Α και του δήμου οὐκ ὀλίγοι, και τῶν ἱερῶν φροντιστηριῶν οἱ ἐξηγουμένοι, και τῶν ἐκκλησιῶν οἱ προστάται· και καταστάς εἰς μέσους εἶπε τοιαῦτα· Ἄνδρες Ῥωμαῖοι, τὴν μὲν ἀρχαίαν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας εὐδαιμονίαν ὡς θαυμαστὴ τις ἦν, και τῶν περὶ αὐτὴν οἰκούντων Βαρβάρων, τῶν μὲν ἐκράτει και ὑποχειρίους εἶχεν, οἱ δὲ ὑπόφοροι διετέλλον, οἱ περιτρανέστατοι δὲ και δοκοῦντες μεγάλην δύναμιν περιβεβηθῆσαι ἀγαπητὸν ἤγουντο εἰ φίλους και συμμάχους ἔχαιεν, και ἐξίτις φέροντο αὐτοῖς μηδὲν πλεονεκτούμενοι, οὐδ' ὑμεῖς ἀγνοεῖτε, εἰ και μὴ πάντες. Ἀλλὰ ταῦτα δὴ τὰ σεμνὰ, και θαυμαστὰ, και μόνον φερόμενα νυνὶ, ὡς περ τινὰ τῶν ἐξω Θεούτης εἰργασμένων, μέχρι τότε περιῆν, ἀχρι πᾶσιν ὁμοίως και βασιλεῦσι και ἰδιώταις τῆς κοινῆς ἐμελεν εὐδοξία, και τῶν ἰδία συμφερόντων τὰ κοινῇ προτιθεσαν. Ἄφ' οὗ δὲ τῆς τε βασιλευσιν ἐρις ἐνέπεσεν ἐσχάτη και φιλονεικία περὶ τῆς ἀρχῆς, και τοῦ μετὰ τῶν οικειῶν μάχεσθαι τοῖς πολεμίοις ἀποσχόμενοι, ἀλλήλοις συεβράχθησαν, και οἱ ἄλλοι τῆς κοινῆς ἀμελήσαντες σωτηρίας, και τοῦ πειθαρχεῖν τοῖς νόμοι, και τοῖς ἀρχουσιν, ἢ προσῆκε τῶν ἰδία τε διαφερόντων μάλιστα ἀντεποιήσαντο, πάντα ἄνω και κάτω γέρονε, και τῆς τε εὐδοξίας ἀφρημέα τὸ πλείστον, και εἰς τοσοῦτον ἤκομεν ἀδυναμίας, ὡστα μηκέθ' ἡμῖν ἐπι τῷ καταδουλοῦν ἐτέρους τὸν λόγον εἶναι, ἀλλ' ἔπω; μὴ αὐτοὶ αἰσχροῦς και ἀγεννῶς δουλεύσομεν. Ὡς μὲν οὖν και αὐτοὶ οὐκ ἐπεθούεσα βασιλεύ; τοῖς πασιον, οὐδὲ βασιλείας ἔρων, ἢ τῆς πατρῴας; ἡγεμονίας αὐτοῦ; ἀποστερῶν εἰς τοῦτο ἦλθον, πᾶσιν ἐξεστὶν ἀπέδειξιν λαμβάνειν ἐναργῆ ἐκ τῶν πραγμάτων. Εἰ γάρ, ὡς περ οἱ συκοφάνται κατηγοροῦν, τοῦτο προὔθεμν ἐξαρχῆς, οὐκ ἂν μετὰ τὸν τοσοῦτον πόλεμον και τὴν παντοίαν τῶν δεινῶν ἐπιφορὰν, και τῶν χρημάτων τὴν ἀποβολὴν, και τῶν εἰκείων και τῶν φίλων τὴν τοσαύτην κακοπραγίαν, νῦν ἀπεσχόμεν τῆς προθέσεως, πάντα ἔχων ἐν χερσὶν· δι' ἃ και μάλιστα πολλαπλασίους χάριτας ὁμολογῶ τῷ Κρείττω, ὅτι μὴ ἐκείνων τὴν εἰρήνην ἐλομένης μετὰ πρὸς συμβάσεις χωρησάντων, καίτοι γε πολλὰς ἐμοῦ πολλὰ περὶ εἰρήνης δεηθέντος, ἀλλὰ πεπολεμηκότων ἀχρι και τοῦ δυνατοῦ, και οὐδενὰς ἡμαληκότων τῶν ἡκόντων εἰς αὐτοῦς, τῇ ἀνωθεν μόνῃ συμμαχοῦμενος βοτῇ, πάντων περιγενόμεν, ἵνα μὴ δεκῶ διὰ τοὺς ὄρκους και τὰς συμβάσεις, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐπιεικίαν, και τὴν πρὸς βασιλεῖα τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων και φίλτατον ἐμοὶ φίλιαν, τῶν παίδων τῶν ἐκείνου φείδεσθαι, και τὴν πατρῴαν ὄρχην συνδιασώζειν. Εἰ μὲν οὖν, ὡς περ ἐξαρχῆς αὐτοῦς διανοοῦμην πάντα πράττειν ὑπὲρ τῆς κοινῆς Ῥωμαίων ὠφελείας, και χρήματα ἀναλίσκειν τοσαῦτα ὄντα ὅσα ἴστε, και πάντα πόνον και κίνδυνον ὑφίστασθαι, και οἱ ἄλλοι

Jacobi Pontani notæ.

(84) Etiam Virgilius i Georg. ultimam vocat, quod nimirum distaret longissime, essetque postrema, sive ultima inter insulas Romanis exploratas et cognitatas. Strabo, lib. iv: *Magis etiam obscura est Thules historia, ob tam longinquum situm. Omnium*

enim quarum seruntur nomina, maxime versus septentrionem esse hanc dissitam aiunt. Poetæ in maxima distantia, et loco longinquissimo significando, Thulen nominant.

συνείποντο προθύμως, ἢ τό γε μετριώτερον μὴ ἐκώ-
 λυν αὐτοί, οὐκ ἂν νῦν περὶ τοῦ ἢ χρῆ σῶζεσθαι,
 ἀλλ', εἰ μὴ ἐπιφθονον εἰπεῖν, περὶ τοῦ ὁποῖους χρῆ
 καταδουλοῦν ἐδουλεύομεθα. Ἐπεὶ δὲ οὕτω ταῦτα
 κτηνῶν τινας δαίμονος ἡμῖν βασκῆναντος συνεσκευά-
 σθη, καὶ πρὸς μὲν ἐμὲ τὸν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας
 πολλὴν πρόνοιαν ποιούμενον πόλεμον ἤρηντο προ-
 θύμως, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας συνέπεισαν, καὶ
 τὰ τε ἡμέτερα ἅπαντα ἀναλώσασιν καὶ τὰ κοινὰ,
 οὐδὲν ἦτοον κατ' ἐμοῦ ἢ καὶ καθ' ὁμῶν ἀπάντων,
 εἰ δεῖ τὰληθῆς εἰπεῖν, καὶ τὴν χώραν ἅπασαν διέ-
 φθειραν, ἀπ' ἧς αἱ συντάξεις συνελέγοντο, καὶ τοὺς
 μὲν πολεμίους φοβεροὺς ἐποίησαν ἡμῖν, πόλεις τὰς
 μὲν ἔχοντι πρόξειμοι ἐκείνοις, ἐν ἔχωσι συμμαχοῦς
 κατὰ Ῥωμαίων, τῶν δ' ἀμελήσαντες, ὥστ' ἐκείνους
 δύνασθαι καταδουλοῦν, ἡμᾶς δὲ ἀσθενεστάτους δι-
 γύττει τῆς στρατιᾶς καὶ χρημάτων ἀπορία, περιέ-
 σθηκε δὲ νῦν ἡμῖν ἐν ἀπόρῳ πάντα, σκεπτεῖον ἕκα-
 στον, καὶ γυμνῆν τινὰ εἰσενεχτέον δι' ἧς ἔσται τὰ
 πράγματα ἡμῖν βελτίω, καὶ τῆς τε παρούσης δυσ-
 πραγίας, καὶ τῆς ἐτι ἀπαλλαγόμεθα προσδοκώμενης.
 Τριβαλοὶ τε γὰρ ὁμοίως καὶ Μυσοὶ, καὶ Πέρσαι, καὶ
 εἰ δὴ τινες ἄλλοι γεγενησὶν ἡμῖν δυναστεῖαν ἔχοντες,
 οὐ τοῖς ἠρπασμένοις κατὰ τὴν τοῦ πολέμου χρόνον
 ἀρκοῦνται, ἀλλ' ἐράταξ καταφρονήσαντες, οὐδαμῆ
 στήσαι τὴν πλεονεξίαν βούλονται. Ἐγὼ δὲ ἡδέως ἂν
 εἶδον ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐν ἧ ἴδικα, ἐκ τούτων πάντων
 ἂν ἐξῆ λαβεῖν τῶν εἰς ἡμᾶς ἐσεληγημένων. Οἷδὲ γὰρ,
 οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ πολέμου χρόνον ἔχοντι τὴν τῶν
 Βαρβάρων ἡρωμίην κατὰ τῶν Ῥωμαίων συμμαχίαν, C
 ἀλλ' ὅπῃ τῶν πολεμούντων πρὸς ἀνάγκην ἐναγόμενος ἔ-
 ραδίω, γὰρ ἐκείνοι πόλεις καὶ χώρας καταπροξέμενοι,
 Μύσους, καὶ Τριβαλοὺς, καὶ εἰ δὴ τινες ἄλλους
 ἔπειθον, ἐμοὶ ἀπάσῃ δυνάμει πολεμεῖν· οὐ μὴν
 ἀλλὰ καὶ ἐκείνοι ἦδον αὐτοὶ ἐφ' αὐτῶν, ὡς ἐμοῦ
 μὲν καταστάντος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, οὐ μόνον οὐδὲν
 προσκτεθῆναι τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἠρπα-
 σμένα ἀναγκασθήσονται ἀποδιδόναι· ἐκείνων δὲ
 ἀρχόντων οἷα ἀνδραπόδοις χρῆσονται· δι' ἃ προ-
 θύμως συνεμάχοντο. Ἄλλω; τε οὐδὲ πρὸς Πέρσας
 ἐμειναν ἀνεπιχειρήτοι, ἀλλ' αὐτοῖς τε πρώτοι ἐπήγοντο
 συμμαχοῦς κατ' ἐμοῦ, καὶ ὕστερον οὐχ ἄραξ, καὶ
 ὄξ, ἀλλὰ καὶ πωλλάκις ἐπεχείρησαν ἐμοὶ ἐκπολε-
 μῶσθαι, χρήματα πολλὰ τὰ μὲν δίδόντες, τὰ δὲ
 ἐπαγγελλόμενοι. Πρὸς οὖν τοσαύτην δυνάμιν τῶν D
 πανταχόθεν περιστηχότων πολεμίων δυνάμειος
 οἰκείας ἀπορῶν, ἄλλως τε καὶ δεδοικώς μὴ παρο-
 φθέντας ἐκείνοι προσλάβωσι συμμαχοῦς, ἀναγκαιώς
 τὴν ἐκείνων περισπούδαστον ἐνόμιζον καὶ συμμαχίαν
 καὶ φίλιαν. Νῦν δὲ τῶν πραγμάτων καλῶς ὑπὸ τοῦ
 Κραίττονος κριθέντων, καὶ πάσης στάσεως καὶ
 διχονοίας ἀπεληλασμένης, προθύμως σὺν ὁμῖν τῶν
 τότε τετολημημένων δίκως ἀπαιτήσω. Ὡς οὖν οὐδενὸς
 ἀφεξομένου τῶν ὅσα λυσιτελεῖν ἡμῖν δοκεῖ καὶ πρὸς
 εἰδοξίαν καὶ ἀνάκλησιν τῆς προτέρας εὐστηρίας,
 πάντα λέγετε προθύμως, ὅσα οἴεσθε λυσιτελεῖν, ὡς
 καὶ ἐμοῦ ἃ τε δοκῶ βελτίω συμβουλεύοντος, καὶ
 τοῖς καλῶς εἰρησμένοις τῶν ἄλλων μάλλον εὐχερέ-
 στερον πεισθηζομένου. Εὐ γὰρ ἴσται σαφῶς ὡς ἦν

A sod (absit verbo invidia) se aliena potius eripienda
 consultaremus. Ceterum quia hæc adversum nos
 malignus quispiam dæmon ex invidia callide
 machinatus est, et illi contra me communis
 libertatis diligentissimum arma cupide suscepe-
 runt, eodemque aliis omnes perpulerunt, no-
 strasque fortunas et communem pecuniam omnem
 prodegerunt, in eo (si verum licet dicere) non
 magis me quam vos universos æserunt, totamque
 regionem, unde pensiones colligebantur, expila-
 runt, et hostes nobis formidabiles, urbium alias
 sponte ipsis dimittentes (ut eos contra Romanos
 haberent socios) alias non curantes (ut illi eas
 possent subigere), nos autem paucitate militum
 et inopia pecuniaria infirmissimos reddiderunt :
 B conjectique sumus in angustias per omnia. Cum
 hæc, inquam, ita sint, perpendendum cuique, et
 afferenda in medium sententia, qua status rerum
 emendetur, et cum presenti, tum adhuc immin-
 enti miseria liberemur. Nam Triballi, Marsi,
 Persæ, et si qui alii vicinas nobis provincias
 incolunt, quæ per belli tempus rapuerunt, iis con-
 tenti non sunt; sed simul et semel nobis contem-
 ptis, avaritiæ suæ imperare nulla ratione volunt.
 Ego vero libenter viderem diem illum, quo omnia
 in nos insolenter ac proterve admissa punirentur.
 Nec enim vel ipsis armis durantibus sponte mea,
 sed ab hostibus adactus, Barbarorum contra
 Romanos auxilia ascivi. Illi enim, oppida et regio-
 nes nulla religione projicientes, Mæsos, Triballos,
 et si quos alios ad me totis viribus oppugnandum
 incitarunt : qui per se sciebant, si adeptus essem
 imperium, non solum de cætero rerum nostrarum
 nihil acquisituros, sed et rapta compulsos a me
 reddituros : illis autem regnantibus, se velut man-
 cipii usuros, quare arma armis alacriter iuxerunt.
 Ad hæc neque Persas non etiam aggressi sunt, quos
 ipsi et prius auxiliares contra me induxerunt, et post
 non semel, iterumve, 723 sed sæpius hortis mihi
 facere, partim dati, partim promissa ingenti pec-
 unia studuerunt. Ad tantam igitur potentiam
 hostium undique cingentium ipse imbecillis,
 præterea timens ne à me contemptos illi socios
 assumerent, necessitate sic postulante, Barbaro-
 rum societatem et amicitiam studiosissime expo-
 tendam judicavi. At nunc pulchre a Deo optimo
 maximo dirempta controversia, omnique seditione
 ac discordia sublata, vobiscum prompte illorum
 facinorosa pœnas reposcam. Ut igitur me nihil
 omisuro, quod ad gloriam et pristinae felicitatis
 restitutionem expedire nobis videatur, omnia
 alacriter edidite, quæ conducere censetis. Nam
 et ego, quæ magis probo, ea suadebo, et ab aliis
 recte dictis facilius assentiar. Omnino enim sic
 vobis persuadete, si nunc quæ tempus flagitat
 et statuerimus, et egerimus, et alicunde vires
 comparaverimus, cum amicis chariores, tum hosti-
 bus terribiliores fore. Sin ob imbecillitatem nostram
 desperationi cedentes, otium et quietem complexi

sedebimus, nihil nobis præter servitutem brevi intervallo exspectandum erit. Aut enim tentatis omnibus imperandum nihilque de priori decore ac fortitudine remittendum, aut potentioribus sine dubio servendum est. Cum itaque non solum præterita gloria, sed et futura securitas et libertas vestra agatur, consulite et quæ vobis ad hunc finem prodesse posse videbuntur, facitote. προτέρας δόξης καὶ τῆς εὐτολμίας ὑφιέντα; ἢ δουλεύειν ἀσφαλῶς τοῖς κρείττοσιν. Ὡς οὖν οὐχ ὑπὲρ εὐδοξίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς τὸ μέλλον ἀσφαλείας καὶ ὑμῶν αὐτῶν ἐλευθερίας, καὶ βουλεύεσθε καὶ πράττετε ἅττα ἂν ὑμῖν δοκῇ λυσιτελεῖν.

CAPUT VI.

Responsio civium præcipuorum, qua se paratos ostendunt ad officium faciendum. Docent item quod imperatoris, quod militis, quod mercatoris, et opificis munus sit, nempe ad militem alendum conferre pecuniam. Cur ab ipsis pecuniam petat. Malevolentia adversariorum in imperatorem, et criminatio. Cur eos non puniverit et totius negotii curam deposuerit. Noxiæ insidiæ per Joannis imperatoris fugam Galatam, ubi bellum repararetur. Noxiæ cuncti liberantur, et suis functionibus redduntur.

Hæc imperator in commune ad omnes, aperte autem de pecunia collatitia nihil; nolebat enim, ut dicebamus, vi exigere, sed ipsos per se publicæ utilitatis gratia conferre. Tum principes civitatis, quanta et privatis et publicis rebus data sit bello isto perniciēs, non se nescire, nec ignorare, quanta in præsens pecuniæ penuria laboretur. **724** Existimandum vero, ipsos quoque ad illa incumbere, per quæ iterum fortunato vivere liceat. Id neutiquam fore nisi pro se quisque ad quæ par est reipublicæ operam suam præbeat; ut imperator quidem recte consultet, et hostibus cum exercitu occurrat, illorumque incrementa omnimolis impedire nitatur; aut illos etiam, si possit, evertat, ademptasque urbes recipiat; milites ad militandum faciles sint, nihilque de antiqua gloria et virtute deperdant, sed inter se in pugna vereantur (85), ac viros præsent strenuos, utpote sibi primum, deinde pro quibus propugnant, fortitudine sua profuturi: mercatores et qui alias artes quæstuosas persequuntur, milites alant, pecuniam conferentes, quando de ærario jam exinanito alinequeant. Agricola enim, mercatorē et opificem, si tutus sit, sibi æque et militi propugnanti posse consulere. Sin eum alore fugiat, sequi ut seipsum perdat cum milite, hunc quidem fame, se ipsum liberosque fame, obsidione, et hostium gladiis: aut certe si necessitatis vi se subjecerit, majora et acerbiora domitoribus tributa pendat, quam

Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς κοινῇ πρὸς ἅπαντας διειλέχθη, φανερῶς οὐδὲν εἰπὼν περὶ τοῦ δεῖν εἰσφέρειν χρήματα· ἐβούλετο γὰρ, ὡς περ εἴρηται, μὴ δοκεῖν εἰσπράττειν βίβλ., ἀλλ' αὐτοὺς πρὸς τὸ κοινῇ λυσιτελοῦν οἰκοθεν τὴν συντέλειαν ἐλέσθαι. Τῶν πολιτῶν δὲ οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ καὶ τῶν ἄλλων προύχοντες, τὴν μὲν κατὰ τὸν πόλεμον καὶ τῶν ἰδιωτικῶν καὶ τῶν κοινῶν φορὰν γεγενημένην ἔφασαν οὐκ ἄγνοεῖν, καὶ τὴν νῦν κατέχουσαν ἐπίστασθαι τῶν χρημάτων ἀπορίαν. Δεῖν δὲ οἰεσθαι καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνα πράττειν, ὅφ' ὧν ἐξέσται πρὸς τὴν ἀρχαίαν πάλιν τοὺς Ῥωμαίους εὐδαιμονίαν ἐπανήκειν. Τοῦτο δὲ ἐτέρως οὐδαμῶς ἐξέσται, ἢ ἕκαστον εἰς ἃ προσήκει χρήσιμον τῷ κοινῷ παρσχημένον ἑαυτὸν, ὥστε βασιλεὺς μὲν ὀρθῶς βουλεύεσθαι, καὶ τοῖς πολεμοῖς τὴν δύναμιν ἀντεπεξάγειν, καὶ πάντα τρόπον ἐκείνων κωλύειν τὴν αὐξὴν ἐπιχειρεῖν, ἢ καὶ καταστρέφειν εἰ δύναίτο ἐκείνους, καὶ τὰς ἠρπασμένους πόλεις ἀνασῶζειν· τοὺς στρατιώτας δὲ προθύμους ἑαυτοὺς παρέχουσαι ἐν τῷ στρατεύεσθαι, καὶ μηδὲν ὑφιέναι τῆς προτέρας δόξης καὶ τῆς εὐτολμίας, ἀλλ' ἀλλήλους αἰδεῖσθαι κατὰ τὰς μάχας, καὶ ἀνδρας εἶναι ἀγαθοὺς, ὡς τῆς ἀνδραγαθίας αὐτοῦ; τε πρώτους ἀπολαύοντας, καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδύοντας, ὧν προπολεμοῦσι· τοὺς ἐμπορευομένους δὲ, καὶ τοὺς ἄλλην τέχνην μετιόντας, τρέφειν τοὺς στρατιώτας, χρήματα εἰσφέροντας· ἐπεὶ μὴ ἐξέσται ἀπὸ τῶν δημοσίων τρέφεσθαι ἀπολωλότων. Γεωργός τε γὰρ ὁμοίως καὶ ὁ ἔμπορος, καὶ ὁ χει-

Jacobi Pontani notæ.

(85) Hoc ut facilius et melius fiat, prudentis imperatoris erit, ordines ita disponere, ut fratres cum fratribus, amici cum amicis una sint. Cum enim qui in discrimine versatur, proximus illi est, a quo diligitur, tunc necessario evenit, amicū pro amici salute audacius depugnare. Pudet quippe gratiam bene merenti non referre: et socius socium deserendo, si prior in fuga esse videatur, erubescit. Præceptum istuc militare Onosander ab Homero didicit, apud quem Nestor Agamemnoni hoc dat consilii in acie disponenda, *Iliad.* II.

Κρίν' ἀνδρας κατὰ φύλα, κατὰ φρήτρας, Ἀγάμεμνον, Ὡς φρήτηρ φρήτηρσιν ἀρήγη, φύλα δὲ φύλοισι. Εἰ δὲ κέν ὡς ἐρέης καὶ τοι κείθωνται Ἀχαιοί,

Γνώση ἐπειθ' ὅ; θ' ἠγεμόνων κακός, ὅς τε νυ λαῶν, Ἥθ' ὅς κ' ἐσθλός; ἔησι, κατὰ σφίας γὰρ μαχέσονται.

..... *secerne per agmina tota*

Has omnes acies, atque ordine rite locato Quæque suo, gens una suo, tribus una suo stes Ordine, civis erit civi, gentilis adhærens Gentili, feret auxilium sibi sanguine juncto Sanguine conjunctus, defendet amicus amicum. Quod si tu audieris hæc me non vana monentem, Te vèro audierint Achivi justa jubentem, Cognosces quis dux melior, quis miles in armis, Qualis quæque cohors, nam per se singula quæque Agmina pugnant.

ροτήνης, ἂν μὲν ἀδελὰς ἀπολαύη, ἑαυτῷ ὁμοίως ἂν δὲ μὴ βούλοιο ἐκεῖνον τρέφειν, καὶ ἑαυτὴν τῷ στρατιωτῇ συνδιαφθερεῖ, ἐκεῖνον μὲν λιμῷ, ἑαυτὴν δὲ καὶ παῖδας λιμῷ τῷ ὁμοίως καὶ πολιορκίᾳ καὶ τοῖς πολεμίοις ἔλπειν· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, ἀλλ' ἀνάγκη καταδουλωθέντα, πλείους τοῖς δεδουλωμένοις καὶ βίαιοις παρέχειν φόρους ἢ ὅσα ἐξῆν εἰσφέρειντα προθύμως, τῶν ἄλλων ἀπολαύειν ἐλευθέρως. Τοιαῦτα καὶ τῶν Βυζαντιῶν πολιτῶν εἰπόντων, ἐπῆναι τε ὁ βασιλεὺς, καὶ συνηγῶσι πρὸς τοὺς λόγους, ἀναγκαιῶς δεῖσθαι χρημάτων εἰπὼν πρὸς τὸ παρασκευάσασθαι κατὰ τῶν πολεμούντων. Εἰ μὲν οὖν μὴ προανάλωτο αὐτῷ τὰ ὄντα ὑπὸ τῶν κακῶς ἐπὶ λύμῃ πεπολεμηκότων τῇ κοινῇ, οὐδὲν ἂν ἐδέχθη ἐρανίζειν παρ' αὐτῶν, ὥσπερ οὐδὲ πρότερόν ποτε μεγάλων πολέμων κεκινημένων, βασιλεὺς· ἐτι περίοντος Ἀνδρόνικου, ἐφ' οὗς, εἰ μὴ τὰ δημόσια ἐξήρκει, καὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων τὰ ἐνδόντα ἐπεχορήγει αὐτῷ, ὧν ἀπάντων τῶν κοινῶν διοικητής. Νυνὶ δὲ ἐκείνων τε εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἀπολωκότων, καὶ τῶν δημοσίων ἐκλεισπόντων φόρων ὑπὸ τοῦ τὴν χώραν διεφθάρθαι, ἀναγκαιῶς ἀποδίδειν εἰς τὴν συντέλειαν ταύτην τὴν κοινῇ, ὡς εἰ χρημάτων καὶ μετρίων εὐπορήσοι, βραδίως αὐθις τὴν Ῥωμαίων καταπεσοῦσαν ἡγεμονίαν ἀνορθώσων. Τοιαῦτα καὶ ἑτέρα τινα παρόμοια προσεπειπὼν, διέλυε τὴν ἐκκλησίαν, οἰόμενος αὐτῷ τι τῷ κοινῷ λυσιτελεῖ καὶ χρήσιμον ἠνύσθαι. Τινὲς δὲ τῶν ἐξαρχῆς ἐκείνην ἡρημένων πολεμεῖν, ἦσαν δὲ οὐκ ὀλίγοι, καὶ ἐκ τῶν ἐν ἐργαστηρίοις ἐμπορευομένων ἀργυραμοιβῶν, καὶ μετὰ τὴν δοκοῦσαν διάλυσιν ἐτι δυσμεναίνοντες, καὶ μνησικακοῦντες, καὶ πάντα τρώπον ἐπιχειροῦντες αὐτὸν κωλύειν, καὶ μηδὲν ἔβαν τῷ κοινῷ λυσιτελεῖς ποιεῖν, ὡς ἂν μάλιστα ἐκείνων ἢ κακία συσικιάζοιτο, καὶ μὴ δοκοῖη διὰ τὸν πρὸς βασιλέα πόλεμον ἢ Ῥωμαίων ἡγεμονίαν διεφθάρθαι, ὡς καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὸ πάντας ὑπαγαγέσθαι βασιλέα ὠφελείας οὐδεμιᾶς, οὐδὲ ἀνακωχῆς τῶν κακῶν γεγεννημένης, αὐτοὶ τε ἐθορύβουν, ὡς οὐ χρήματα παρίξοντες, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπειθὸν ὁμοίως, δεῖνὰ πείσασθαι φάσκοντες, εἰ ἂ μὴ πρότερον πολέμιος ὧν ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη κατεργάσασθαι, ταῦτα νῦν ἐν εὐνοίας καὶ κηδεμονίας προσχήματι ὑπομενοῦσι· πολεμῶν γάρ, τῶν μὲν ἔξω τειχῶν ἀπεστέρησεν ἀπάντων, τῶν ἐνδον δὲ καὶ ἐν χερσὶ χρημάτων ἠδυνήθη λαβεῖν οὐδέν. Νυνὶ δὲ ἐκεῖνά τε ἀπώλωλε, καὶ τῶν ἐνδον ὄντων βούλεται ἀποστέρειν, πολέμους προφασιζόμενος· καὶ πρᾶσκει, καὶ ἄλλας ἐξίπτας, ὧν οὐδὲν αὐτοὺς πείθει τῶν ὄντων αὐτῷ παραχωρεῖν, εἰ μὴ βούλοιο βιάζεσθαι φανερώς καὶ διαφθεῖρειν. Τοιαῦτα μὲν καὶ πολλῶν δεινῶν τούτων πρὸς τοὺς ἄλλους διεδίδοδο, καὶ θόρυβος ἦν καὶ ἀταξία, καὶ πάντες ὁμοίως πρὸς τῶν χρημάτων ἀνένευον τὴν εἰσφοράν. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐπίσθετο, συνῶρα μὲν ἦδη τῶν συνασκευαστῶν τὴν κακίαν, καὶ ὥρμητο κολάζειν τοὺς ἐπὶ τοιαῦτα ἐνάγοντας τὸν δῆμον· ἀποπον ἡγούμενος καὶ παντελῶς ἔξω τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ δικαίου πίπτον, διὰ τὴν τινῶν ἀγκωμοσύνην τῆς τῶν ἄλλων ἀπάντων σωτηρίας

A alioqui re sua incolumi in libertate libens ac volens pependisset. Hæc cum cives Byzantini respondissent, imperator laudare, et eorum sententiæ suffragari ac dicere, pecuniam] ad apparatus contra hostem plane requiri. Quod si divitiæ ejus ab iis qui cum reipublicæ detrimento pugnassent, consumptæ non essent, nihil opus fuisse nunc ab ipsis mutuari : ut neque prius unquam, cum magna bella, imperatore Andronico adhuc vivo, gererentur, ad quæ pecunia publica non sufficiente, ipse imperii administrator de sua summam expleverit. Modo, quoniam ea inutiliter profusa sit, et propter directam devastatamque provinciam publicæ pensiones cessaverint, cogi se ad communem istam collationem respicere. Etenim B si vel moderati sumptus suppeditent, se collapsum Romanorum imperium parvo negotio instauraturum. Hæc et similia effatus, conventum dimisit, ratus se magnopere e republica locutum. At nonnulli eorum qui ab initio adversari instituerant, qui plurimi erant, et ex tabernis argentariis nummularii, etiam postquam pax visa est confirmata, animos retinentes armatos et injuriæ memores, manibusque ac pedibus eum impedire laborantes, 725 nihilque sinentes communi commodare, maxime ut ipsorum improbitas tegetetur, nec videretur propter bellum contra imperatorem afflictum ac perditum Romanum imperium (siquidem et post pacem, et post omnes ab imperatore subjugatos, nulla fuisset subsequuta commoditas, nullæ malorum induciæ), et ipsi tumultuabantur, ut æs nequaquam collaturi, et alijs idem dabant consilium, male admodum secum actum iri dicentes, si, quæ imperator antea adhuc hostis conficere nequisset, ea nunc propter benevolentie et sollicitudinis simulationem ab ipso ferant. Nam dum bellaret, omnem suburbanorum diripuisse pecuniam : quæ intra urbem et in manibus civium esset, de ea auferre nihil potuisse. Nunc et illam deperdidisse, et hanc avertere velle, nescio quos apparatus bellicos et alias quasdam fallacias prætexendo : quorum nihil tantum apud eos valiturum sit, ut illi bonis suis cedant, nisi forte vim manifestam adhibuerit, et cædibus sævierit. Hujusmodi, et his tetriora in vulgus disseminabantur, existebantque tumultus et perturbatio, et omnes pariter contribuere pecuniam abnuebant. Imperator his auditis, præstigias ac dolos improborum artificum intelligebat, et populo earum turbarum auctores pœnis subdege parabat, stultum et ab omni honestate justitiæque alienum ducens; ob quorundam perversitatem cæterorum omnium salutem floccipendere. Verum enimvero, ne illos, non communi spectato emolumento, sed quod prius ab Anna Augusta stetissent, specioso quodam prætextu ad pœnam vocare seseque ulcisci putaretur, iis plectendis supersedit totumque negotium reliquum neglecti habuit, multum iratus ac mœstus, quod se contra hostes emersuros instruetæ

non posset, sed simul illis resistere, simul pecuniam et alia bello opportuna conquirere compelleretur. Hanc ob causam tum a bene cogitatis destitit, quod postea reipublicæ insigni nocumento fuit. Si enim, quod meditabatur, navali exercitu comparato, triremes ad obtinendum mare ornasset, non ita res Romana a Latinis Galatensis pressumdata fuisset. Brevi post novæ exortæ sunt insidiæ. Quidam namque de proceribus palatinis, hostibus antea et oppugnatoribus imperatoris, aliis item ex eadem signa in cœtum pellectis, Joannem imperatorem, matre imperatrice nescia, 726 ut adolescentem, nec adhuc judicio maturum decipere volebant, et cum eo in oppidum Galatam transfugientes, bellum adversum socerum imperatorem moliri, cum spe, Byzantium complures sese socios adilitares. Insidiis delatis, hujus machinæ fabricatores sceleris sui pœnam in carcerem traditi persolverunt : quos non longo tempore interjecto, data venia emisit, eorumque opera ut quisque volebat, de integro usus est.

Ὅτι νέον, καὶ οὕτω φρονήματα; ἀνδρὶ προσήκοντο; ἐπειλημμένον, σὺν αὐτῷ εἰς τὸ Γαλατὰ φρυζῖον διαδιδράσκαι, καὶ πόλεμον ἀρῆσθαι πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν, ἐπ' ἰλιπίδι τοῦ πολλοῦς προσθήσθαι τῶν Βυζαντιῶν. Μηνυθεῖσθαι δὲ τῆς ἐπιβουλῆς τῷ βασιλεῖ, δίκαι; ἔδοσαν τῆς κακούργια; οἱ συσκευασίμενοι, εἰς δεσμοτήρια ἐμβληθέντες· χρόνου δὲ ὀλίγου παρελθόντος, συγγνώμην τε αὐθις παρέσχετο ὁ βασιλεὺς τοῖς ἁμαρτήσασιν, καὶ τῶν δεσμοτηρίων ἀπολύσας, αὐθις ἐχρήτη ἢ ἕκαστος ἐπιτηθείας εἶχε.

CAPUT VII.

Querela procerum de juramento exacto; nolunt enim, juniori imperatori et matri subesse. Imperator ambas excusat. Etiam illos qui se fidelem fore matri, et filio non possunt credere. Cum aliis se imperatorius comparans, suam aequitatem ostendit. Imperii suscepti causam fuisse necessariam. Imperatrici et filiis non esse infensum, argumentis probat. Proceres ab Irene imperatrice similiter repelluntur. Mattheus filius ad statuendum sibi principatum a seditiosis incitatur. Causa cur ad eum defecerint, et eorum hauri satis pium consilium.

Porro illustrissimi genere, qui castra Cantacuzeni secuti fuerant, eum conveniunt, seque injuria affici et violenter ab eo haberi conqueruntur, quando imperatori juniore, et matri imperatrici servitute jurare cogat, qui pure sincereque ipsis reconciliari nunquam possent, sed occasionem captarent, qua eos adorientes interficerent. Hoc vero sapientibus propemodum delirum videri posse, si cum bello multa laboriosa et aspera subierint, nunc in victoria hostibus serviant, quos propter jusjurandum nec iutueri libere audeant; qui si jurata servant, ipsis imperaturi, si perjuri siant, eum libuerit, ipsos occisuri sint. Nam ecce, si nunc insidiæ ipsis præcederent, nihil prohibitorum aut occidi victos, aut armis resistentes, rursus prioribus implicari miseriis, contra homophylos pugnantes, populari seditione, ut antea exagitatos, publicationesque bonorum, et carceres, et alia quæcumque antecedentium similia sustinentes. Proinde orabant, ut sacramenti dandi religione soluti, sibi met consulendi potestatem acciperent. Nam et prius ab ipso compulsos juravisse, et nunc, quoniam illi priores deliquerint, si ipsi jam sibi providerint, culpa carituros. Hæc illustres viri, addicti Cantacuzeno, dixerunt. Quibus respondit, injustum esse alios peccasse, et alios plecti. Nam imperatri-

καταμελεῖν· ἵνα δὲ μὴ δοκοῖη μὴ τῆς κοινῆς ὠφελείας ἔνεκα, ἀλλὰ τοῦ προσκεῖσθαι Ἄννη τῇ βασιλίδι τοὺς ἀνδρας πρότερον ἀμυνόμενοι; κολάζειν εὐπροσώπου προφάσεως εὐπορήσας, αὐτοῦ; τε ἠρῖαι ἀτιμωρήτους, καὶ τῇ ἄλλῃ πράξεως ἀπάσης κατημέλει, πολλὰ ἄγανακτῶν καὶ ἀνιώνον, ὅτι μὴ προπαρασκευάζοιτο πρὸς τοὺς ἐπιφυησομένους πολεμίους· ἀλλ' ἅμα ἀναγκαθῆσεται τοῖ; τε πολεμίοι; ἀντιτάττεσθαι, καὶ χρήματα καὶ τὰ ἄλλα τὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἀναγκαῖα ἐκπορίζειν. Τότε μὲν οὖν διὰ ταῦτα τῶν καλῶν ἀπέσχετο βεβουλευμένων, ὅπερ ὕστερον οὐκ ὀλίγον ἔβλαψε τὰ πράγματα. Εἰ γάρ, ὡσπερ ὁ βασιλεὺς διανοεῖτο τότε, ναυτικὴν δύναμιν συνίστη, καὶ τριήρεις ὠπλιζεν ἐπὶ τῆς θαλάττης τὴν ἀρχὴν, οὐκ ἂν τοσαῦτα ὑπὸ Λατινῶν τῶν κατὰ τὸν Γαλατῶν τὰ Ῥωμαίων ἑκαυτοῦ πράγματα. Μετὰ μικρὸν δὲ καὶ ἄλλη τις ἐπεφύετο ἐπιβουλὴ. Τῶν γάρ συγκλητικῶν τινες ἐκ τῶν πρότερον πολεμοῦντων βασιλεῖ, καὶ ἄλλους τῆς αὐτῆς κεραμείας προσεταιρισάμενοι, βασιλέα τὸν νέον Ἰωάννην ἐβούλοντο, οὐδὲν βασιλίδος συνειδυίας τῆς μητρὸς, ἐξαπατήσαντας

τῶν Καντακουζηνῶ δὲ τῷ βασιλεῖ κατὰ τὸν πόλεμον συνόντων οἱ μάλιστα ἐπιφανέστεροι προσελθόντες, ἀδικεῖσθαι ἔφασαν, καὶ βίαν ὑπομένειν πρὸ αὐτοῦ ἀναγκάζοντος ὄρκους ἐπὶ δουλείᾳ παρέχεσθαι βασιλεῖ τῷ νέῳ, καὶ βασιλίδι τῇ μητρὶ, οὐδέποτε δυνατοῖς καθαρῶς, καὶ ἀδόλως καταλλάττεσθαι αὐτοῖ; ἀλλὰ καὶ καιρὸν ἐπιτηρῶσιν ἐπιτίθεσθαι καὶ διαφθεῖρην· τοῦτο δὲ οὐδὲ μακρὴν ἀνοίας ἂν ὄξετε παρ' εὐφρονουσῖν εἰ αὐτοὶ μὲν πολλὰ κατὰ τὸν πόλεμον ὑπομεμενηκότες δυσχερῆ, καὶ νῦν μετὰ τὴν νίκην δουλεύουσι τοῖ; πολέμησασιν, οὐδ' ἀντιβλέπειν δυνατόν διὰ τοὺς ὄρκους, ἐκεῖνοι δὲ εὐορκούντες τε ἀρῶσιν αὐτῶν, καὶ ἐπιπορκοῦντες, ὅτε βούλονται ἀποκτενοῦσιν. Ἰδοὺ γάρ εἰ προὔχωρησεν αὐτοῖ; ἢ νῦν ἐπιβουλὴ, οὐδὲν ἂν ἐκώλυεν ἢ ἀποθνήσκαι νικηθέντας, ἢ ἀντισχόντας πρὸς τὸν πόλεμον, αὐθις ἐν τοῖ; προτέροι; εἶναι κακοῖ; στρατεύοντας κατὰ τῶν ἁμοφύλων, καὶ καταστασιαζομένους, ὡσπερ καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν δῆμων, καὶ δημεύσεις ὑπομένοντας, καὶ δεσμοτήρια, καὶ ἄλλα ἅττα τοῖ; προτέροι; παραπλήσια. Ἡξίουν τε καὶ αὐτοῖ; τοῦ; ὄρκους διαλελύσθαι, καὶ πράττειν ἢ αὐτοῖ; δοκεῖ συμφέρειν. Καὶ πρότερόν τε γάρ ἀναγκασθέντες ὑπ' ἐκείνου τοὺς ὄρκους ἀκουσίως παρασχέσθαι, καὶ νῦν ἐπειδὴ πρῶτοι παραβεθήκασιν ἐκεῖνοι, οὐδεμίαν αὐτοῖ; αἰτίαν εἶναι εἰ πρόνοιάν τινα ποιοῦντο αὐτῶν.

Ταῦτα μὲν τῶν Κωνσταντουζηνῶ τῷ βασιλεῖ προ- A
 κειμένων οἱ ἐν τείλει εἶπον. Βασιλεὺς δὲ οὐκ ἔφρασκεν
 ἐφ' οἷς ἕτεροι ἐξήμαρτον ἑτέρους εὐθύνειν εἶναι δι-
 καιον. Βασιλεὺς τε γὰρ οὐδὲν ᾔδει τῶν γεγενημένων·
 ἀλλὰ τὰ ὁμομοτμήνα πάντα μετὰ ἀκριθείας φαίνεται
 φιλάτουσα, καὶ βασιλεὺς ὁ υἱὸς οὐ δίκαιος εὐθύνε-
 σθαι καὶ τὴν ἡλικίαν, εἰ καὶ τοῖς εἰς ἡμᾶς συνέπρατ-
 τεν ἀγνωμονοῦσι, μάλιστα δὲ ἐκείνων τὴν ἀβελτη-
 ρίαν καὶ τὴν ἀνοίαν θαυμάζειν, εἰ μετὰ τοσαύτας
 ἀποδείξεις τῆς εἰς βασιλίδά εὐνοίας καὶ τοῦ παιδός,
 εἰ δικάδι περὶ αὐτοῦ λογίζονται καὶ ἀμφισβητοῦ-
 σιν, εἰ διὰ τέλους εὐμενῆς αὐτοῖς μενεῖ. Τὸ μὲν γὰρ
 ἐν μεγάλοις αὐτὸν τὴν φιλοτιμίαν ἐπιδείκνυσθαι, καὶ
 οἷα οὕτως πρότερον τοῖς Ῥωμαίων βεβασιλευκόσιν
 οὐδέσιν ἐφιλοτιμήθη, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοὺς βασιλίδι
 προσκειμένους μὴ δύνασθαι πιστὰ ἡγήσασθαι, οὐδὲν B
 ἀπικνός. Τίτι γὰρ τῶν προτίρων τοῦτο βασιλέων
 ἐτολμήθη, ὥστε μετὰ τὴν τῶν ἀντιπάλων ἦσαν, καὶ
 τὸ πᾶσαν ὑφ' αὐτοῦ κοιήσασθαι τὴν ἡγεμονίαν,
 αὐτοῖς συνάρχοντας ἀρεῖσθαι τοὺς προτίρους βασι-
 λεύοντας· μᾶλλον δὲ εἰ δεῖ τὰληθῆς εἰπεῖν, τὸ πλέον
 προσέειπεν τῆς ἀρχῆς ἐκείνοις, οἷα ὅη ἐκείνου μὲν
 ἐπὶ χρόνον τινὰ τοῖς πράγμασι χρησομένου, ἐκείνοις
 δὲ καὶ πρὸς παιδῶν διαδοχὴν μενοῦσης τῆς ἀρχῆς;
 Πάντως οὐδέν. Τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι ἐκείνοις μὲν οὐδὲν
 ἕτερον ἐσπουδάζετο, ἢ ἐξ ἑτέρων εἰς αὐτοὺς μετὰ-
 γειν τὴν ἀρχήν, ἑτέρου δὲ ἕμελεν οὐδενός, ἐκείνω δὲ
 οὐχ οὕτω. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐξαρχῆς εἶναι σπουδάζόμε-
 νον, σωτήρα καὶ κηδεμόνα φαίνεσθαι τῶν βασιλέως
 τοῦ φίλου παίδων, καὶ μηδὲν ἀνάξιον τῆς εἰς ἐκεῖνον C
 φιλίας ὀρεῖσθαι ποιοῦντα καὶ μετὰ τελευτῆν, τὸ δ'
 ὑστέρον ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν βασιλείαν, οὐ προαιρέτως
 ἰδίως εἶναι, οὐδ' ἐπιθυμίας τιμῆς βασιλικῆς (τὴν
 ἴσιν γὰρ ἐξῆν καρποῦσθαι μένοντα καὶ ἐπὶ σχήμα-
 τοι), ἀλλὰ τῆς ἀνάγκης, ἥδη τοῦ ἐμφυλίου πολέμου
 κεινημένου· σώζεσθαι γὰρ ἑτέρω; οὐκ ἐνῆν, οὕτω
 καταψηφισθέντα τὴν ἐπὶ θάνατον ἐρήμην. Οὐδὲν μὲν
 οὖν θαυμαστὸν ἔφρασκεν, εἰ καὶ ἐκείνοι τοῖς οὕτω
 μεγάλοις ἀπιστοῦσιν, ἐκεῖνο δὲ δίκαιον αὐτῶν κατη-
 γορεῖν, εἰ καὶ μετὰ τὴν ἐναργῆ τῶν πραγμάτων
 ἐκθασιν εἴτι δυσνοεῖν αὐτὸν περὶ βασιλίδά, καὶ τοὺς
 παῖδας οἴονται. Εἰ γὰρ τοιαύτην εἶχε γνώμην, οὐκ
 ἂν προήκατο τὸν καιρὸν ἡλίκα Βυζαντίου μὲν ἐκρά-
 ται βίβλων τοῖς ἔθλοις, βασιλεὺς δὲ μετὰ τῶν παίδων
 ἐν βασιλείῳ ἐπολιόρχετο, ἐπικουρία δὲ οὐδαμῶθεν D
 ἦν, ἀπορία δὲ τῶν ἀναγκαίων παντελής καὶ οἱ
 συνόντες ἐπεδούλευον, καὶ κομιδῆ πάντα ἦσαν ἐν
 στενῷ· νεύσαι δὲ ἐξήρκει μόνον, καὶ πάντα ἄρδην
 ἀπολείσθαι. Εἰ δὲ τότε πάντα πράττειν ἔχων εὐχε-
 ρῶς, οὐ τὰ ἥδιστα μᾶλλον ἢ τὰ βέλτεστα ἠθέλησε,
 καὶ ὄρκους παρέσχετο ἐπ' ἀμνηστία τῶν κακῶν,
 ἀνάγκης οὐδεμιᾶς ὑπόουσης, καὶ τὴν θυγατέρα ἐξέ-
 δωκε τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ πάντα ἔπραξεν, ὅσα οὐδ'
 ἂν εἰς τῶν ἀκραν εὐγνωμοσύνης ἔνοουόντων ἡλιπεσον
 ὑπερβολῆν, τίς ἔχει λόγον ὑποπειθεῖν νῦν, καὶ νομί-
 ζειν ὀφθῆσεσθαι ποτε κακὸν περὶ βασιλίδά τὸν γαμ-
 βρόν, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀπολείπειν ἀνοίας ὑπερβολῆν;
 Ταῦτα μὲν οὖν, ἔφρασκεν, ἐκείνοις τε ἐλεγχος πρὸς
 τὴν ἀγνωμοσύνην, καὶ ὑμῖν πρὸς τὴν ἀξίωσιν ἀπο-

cem facti non esse consciam : et quæ jurata sint,
 servare diligenter omnia, filiumque imperatorem,
 727 quamvis malevolos adjuverit, ob consilii im-
 becillitatem, ut adolescentem, debere excusari. Il-
 lorum stultitiam temeritatemque se admirari, cum
 post tam clara benevolentiae suae in imperatricem
 ac filios argumenta, adhuc utrovis distracta cogi-
 tatione ambigant, exquid ad finem in ea perseve-
 raturus sit. Quia enim in arduis elaborarit, et
 quæ nemo Romanorum imperatorum efficere tanta
 contentione studuerit, propterea amicos imperatri-
 cis fidelem ipsum fore non credere, nihil esse ab-
 surdum. Neminem enim ex superiorum temporum
 imperatoribus, post debellatos adversarios et re-
 ductum sub se universum imperium, qui prius
 imperarant, denuo collegas asciscere ausum fuisse,
 imo, si quod res est fieri velimus, potiorum im-
 perii partem illis attribuere, ut se nimirum ad
 tempus aliquod regnatura, illis vero etiam ad
 liberos imperium transmissurum. Causam fuisse,
 quod in eo omnis eorum cura evigilaret, omnis
 cogitatio verteretur, eorum ab aliis imperium
 ad se transferrent. Alia se via incessisse : ab initio
 enim id operam dedisse, ut constaret, se filiorum
 amici imperatoris defuncti tutorem et servatorem
 esse, ac nihil, etiam post obitum illius, amborum
 amicitia indignum perpetraret. Quod vero postea
 in imperiam venerit, non id sui arbitratu ac
 voluntatis, neque ambitionis, quia honores impe-
 ratoris sitiret (quos etiam habitu retento consc-
 qui licuerit), sed necessitatis fuisse, bello civili
 jam flagrante videlicet : aliter quippe, capite suo
 absentis jam devoto et consecrato, salvum esse
 non potuisse. Quare nihil mirum, si et illi tam
 inusitatis fidem derogent. Illud in ipsis jure accu-
 sandum, si post rerum eventum adeo clarum
 adhuc eum imperatrici et filio ejus infensum arbi-
 trentur. Etenim si hæc sibi mens fuisset, vi et
 armis occupato Byzantio, cum ea et filii in palatio
 obsiderentur, auxilium nusquam appareret, rerum
 necessariarum extrema urgeret inopia, domestici
 insidiarentur, et omnia ferme in angusto illis es-
 sent, tantumque nutus ad omnes funditus delendos
 sufficeret, opportunitatem e manibus dimissurum
 non fuisse. Quod si tunc, quando nullo impedi-
 mento facere quidvis poterat, non jurundissima, sed
 utilissima maluerit, injuriarumque oblivionem
 juraverit, cum necessitas nulla moneret, et filiam
 adolescenti imperatori locaverit, omniaque præ-
 stiterit, quæ nec a summa bonitatis excellentia
 quispiam speravisset, 728 cur sine ratione nunc
 suspicentur, et aliquando in generum imperatorem
 improbum reptum iri, et in eum nihil amentiae
 prætermisurum existiment? Hæc igitur, inquit, et
 illis ad iniquitatem eorum redarguendam, et ad
 petitioni vestræ respondendum dixerim. Nec enim
 æqua, addo, nec quæ fieri queant cogitatis. Impe-
 ratorem enim generum meum occidere non pos-
 sum, neque post collocatam filiam meam imperio

deturbare. Neque vero matrem ejus Augustam ob ea, quorum conscia non est, accusare decet. Quin ego ambos ea benevolentia et veneratione colivolo, quam majestas imperatoria postulat. A sceleratis autem illis et insidiarum compositoribus meritas perjurii pœnas expetam. Hæc fuit imperatoris ad proeeres oratio, pro eo quod ipsum in odium imperatricis, et generi imperatoris erupturum speraverant. Qui ut se operam perdere, et quod proverbio fertur, in cœlum jaculari agnovērunt, illius mutatione desperata, ad Ifenem imperatricem se contulerunt, rati eam se expugnatos, persuasurosque ut sibi tanquam bene mœnitis aures daret. Cæterum ubi illa eadem, vel etiam severiora respondit, atque a Romanis iterum magnis calamitatibus obruendis facessere jussit, nonnulli quidem reprehensionibus istis pudefacti, omnino quieverunt, alii, homines in omni vita turbulentum ac seditiosum, cum pausam aliquantam fecissent, Matthæum filium induxerunt, ut Didymotichum, Adrianopolim, et in circuitu oppidula occuparet, ipsisque adjuvantibus proprium principatum fundaret. Factiosis ad illum desciendi invitamentum et occasio erat, quod pater imperator post mille labores atque pericula, et amorem præcipuum erga eos demonstratum, hostibus devictis, Joannem generum, nec illum duntaxat, sed familiares ejus omnes benevolentia præferret, nec sineret bona, quibus essent ab illis multati, recipere: sed retinere ea pateretur, despectis iis qui amiserant, ut dolerent amplius, et eniæ laboraret ut imperatori juniori imperium conservaret, qui et nunc, spretis juramentis, cum cœtu suo fugam meditaretur. Quæ si irent ex sententia, nihil obstiturum, quin iterum bellum habeant, perindeque ut antea cum ipso omnes de salute contendant. De his ut sollicite cogitaret, nec in otio stulto inconsiderate periculi tempus expectaret, monebant: **729** sed sibimet illisque prospiceret, ut si imperator maritus sororis, vel inortuo patre, vel alio quodam modo totius imperii potens evaderet, ipse cum amicis extra discrimen esset. Ne enim Joannem imperatorem et affinem unquam sibi amicum fore duceret, sed ultorem quacunque ratione, enixurumque, ut eum vita multet, dum secum de imperio, ut et ipsum imperatoris filium pro debita sibi hæreditate controversaturum opinabitur: erantque auctores, ut oppida supra nominata sub se redigeret, ac de reliquo corpore imperii avelleret: non quidem penitus, verum ita ut post defectionem rursus patrem imperatorem rogaret, liceret juramento firmare, militaturos ipsi, cum collocatis ibi præsiidiis, quo eos vocaret: omne jus reliquum earum urbium, patre vivo ac mortuo, penes se resideret: sic namque et se, et amicos secure vicuros, et imperatorem sororis virum, etiam volentem, nihil damnosum inferre posse. Hac cohortatione sensim juvenem ad defectionem impellebant malaque semina pejoris deinde germinis jaciebant.

λογία. Οὐ γὰρ δίκαια, οὐδὲ ἄλλως ἰννοεῖσθε δυνατό· Βασιλέα γὰρ τὸν ἐμὸν γαμβρὸν οὕτε ἀποκτείνειν δυνατόν, οὕτ' ἀποστρεῖν τῆς βασιλείας μετὰ τῆς θυγατρὸς τὸν γάμον. Οὕτε μὴν βασιλεῖ τῇ μητρὶ δίκαιον ἐγκαλεῖν ἐφ' οἷς οὐδὲν συνήδει, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς προσάγειν βούλομαι πάντας καὶ τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν αἰδῶ, καθὼς προσήκει βασιλεῦσι. Τοὺς δ' ἀγνωμονήσαντας ἐκείνους, καὶ ῥάψαντας τὴν ἐπιβουλήν ἐγὼ τὰς ἀξίας τῆς ἐπιτορίας ἀπαιτήσω δίκας. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα τοῖς ἐν τέλει διετέλεθη, ἐφ' οἷς ἤλπιζον αὐτὸν ἐξορμηθεῖν ἐπὶ τὸ κακῶς περὶ βασιλῆα διατιθεσθαι καὶ βασιλέα τὸν γαμβρόν. Ἐπεὶ δὲ ἐκείνοι ἐγνωσαν ἀνηνῆτοὺς ἐπιχειροῦντας, καὶ τὸ λεγόμενον, τοξεύοντες εἰς οὐρανὸν, ἀπογνόντες τὸ ἐκεῖνον μεταπειθεῖν, ἐπὶ βασιλῆα ἐχώρουν τὴν Εἰρήνην, οἰόμενοι περιγενήσεσθαι ἐκείνης καὶ πείσσειν αὐτοῖς προσέχειν, ὡς λυσिताλῆ βοσκειομένοις. Ὡς δὲ καὶ αὐτὴ ταῖς Ἰσπαις ἢ καὶ αὐστηροτέραις ἡμεῖς τε ἀπολογίας, καὶ παύεσθαι ἐκέλευε μεγάλας αὐθις συμφοραῖς τοῦ· Ῥωμαίους ἐπιχειροῦντας περιβάλλειν, ὡσπερ τοὺς ἐλέγχους ἀσχυρθέντες, οἱ μὲν καὶ παντελῶς ἠσυχάσαν, ἔνοι οὐδ' αὐτῶν, ὅσοις ὁ βίος ταραχῆς ἀνάπλευς καὶ θορυβώδης ἦν, ἠσυχάσαντες ἐπὶ μικρῶν, ἔπειτα Ματθαῖον ἔπεισαν τὸν βασιλέως υἱὸν, Διδυμότειχον, καὶ τὴν Ἀδριανοῦ, καὶ τὰς περὶ αὐτὰ πολέχνας κατασχέειν, ἰδίαν συστησάμενον ἡγεμονίαν μετ' αὐτῶν. Πρόφασιν δὲ ἦν καὶ πρὸς ἐκείνων τῆς ἀποστασίας τοῖς στασιασταῖς, ὅτι βασιλεὺς ὁ πατὴρ μετὰ τοὺς μυρλοὺς πόνους καὶ κινδύνους, καὶ τὴν πολλὴν ἀπέδδειξεν τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας ἐπεὶ περιεγένοντο τῶν πολεμίων, τῇ περὶ βασιλέα Ἰωάννην τὸν γαμβρὸν εὐνοίας, οὐ μόνον ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἅπαντας προτιμήσοι, καὶ τὰ τε δυνάμεις αὐτοῖς ὑπ' ἐκείνων πρότερον ἠρπασμένα οὐκ ἔασειεν ἀπολαμβάνειν· ἀλλ' ἔχοντας περιορᾶν, ἐν' ἀλγῶσι μᾶλλον, καὶ πᾶσαν πρόνοιαν ποιοῖτο τὴν δυναστείαν τῷ νέῳ βασιλεῖ περιποιεῖν· ὅς καὶ νῦν μετὰ τῶν προσκαιμένων ἀβετήσας τοὺς ὄρκους, βουλεύσειε δρασμῶν. Ἐὰν ἐπὶ προὐχώρει κατὰ γνώμην, οὐδὲν ἂν ἐκώλυεν αὐθις εἶναι ἐν πολέμοις, καὶ κινδυνεύειν, καὶ περὶ τῆς σωτηρίας αὐτὸν τε καὶ πάντας αὐτοῦ ὁμοίως. Ἐκέλευον αὐτὸν ἐν φροντίδι τίθεσθαι, καὶ μὴ οὕτως ἀπερισκεπτεῖ τῶν κινδύνων περιμένειν τὸν καιρὸν, πράττοντα μηδὲν ὑπ' ἀβουλίας· ἀλλὰ πρόνοιαν τινὰ αὐτοῦ ποιεῖσθαι καὶ αὐτῶν, ἐν' εἰ βασιλεὺς ὁ γαμβρὸς γένοιτο τῆς ἀρχῆς ἀπάσης ἐγκρατῆς, ἢ τοῦ πατρὸς βασιλέως τελευτήσαντος, ἢ τρόπῳ δὴ τινὶ ἑτέρῳ, ἔξω κινδύνων αὐτὸς μετὰ τῶν φίλων εἴη. Μηδὲ γὰρ οἴεσθαι ποτε εὐνοήσειν αὐτῷ βασιλέα τὸν γαμβρὸν, ἀλλ' ἀμνηθεῖσθαι πάντα τρόπον, καὶ σπουδάζειν ποιεῖν ἐκ μέσου, οἰόμενον ἀμφισβητήσειν αὐτῷ περὶ τῆς βασιλείας, οἷα δὴ καὶ αὐτὸν βασιλέως· δυνάμεις παῖδα, καὶ δίκαιον δυνάμειν τὴν πατρῶσαν ἀρχὴν κληρονομεῖν· συνεβούλευσέν τε τὰς εἰρημνίας πόλεις ὑποποιεῖσθαι, καὶ τῆς ἄλλης ἡγεμονίας· Ῥωμαίων ἀποτέμνειν οὐ παντάπασιν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποστασίαν, δεήσεισθαι αὐθις βασιλέως τοῦ πατρὸς, ὥστε ὄρκους παρασχέσθαι συστρατεύεσθαι μὲν ἐκείνῳ μετὰ τῆς ἐγκαθιδρυμένης στρατιᾶς· αὐτοῦς ὅποι

ἀν κελύοι, τὴν δ' ἄλλην ἄπασαν ἀρχὴν τῶν πόλεων εἶναι πρὸς αὐτὸν καὶ ζῶντος τοῦ πατρὸς, καὶ μετὰ τελευτῆν· οὕτω γὰρ ἐν ἀσφαλείᾳ ἔσσεσθαι αὐτὸν τε καὶ φίλους, καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν, κἀν βούλοιοτο, μηδὲν δυνήσεσθαι δεῖνὸν ἐπάγειν. Οἱ μὲν οὖν τοιαῦτα παρήνουν, ἡρέμα τὸν νέον εἰς ἀποστασίαν ἔγοντες, καὶ σπέρματα καταβάλλοντες· πονηρὰ τῆς μετὰ ταῦτα πονηροτέρας ἑσομένης βλάστης.

CAPUT VIII.

Matthæus oppida ad suam auctoritatem adducit. Imperator suosoribus magnopere irascitur. Per matrem filius ad sanitatem reducit. Ejus femine laus. Mors Andronici filii. Descriptio elegantissima pestilentiae generatis, et quam utilis ad morum emendationem fuerit. Dolor maternus de morte filii, et pueri commendatio. Imperator cum genero urbes Thraciae duabus de causis obit. Junioris imperatoris commendatio.

Πειθόμενος δὲ αὐτοῖς τοῦ βασιλέως ὁ υἱὸς διὰ τοὺς ἐπισιωμένους φόβους καὶ κινδύνους, ἐπαχείρησε τῷ ἔργῳ ἢ ἐκαίνοι ἐβουλεύοντο, καὶ τὰς πόλεις ἀφίστη πρὸς ἐαυτὸν, γνῶμην ἔχων ὡς ὕστερον δεησόμενος βασιλέως τοῦ πατρὸς τὴν μὲν ἀρχὴν τῶν πόλεων αὐτὸν ἔχειν διὰ βίου, τελεῖν δὲ ὑπὸ τὴν αὐτοῦ τε καὶ βασιλέως τοῦ γαμβροῦ ἡγεμονίαν. Ἐπει δὲ ἐτύθετο ὁ βασιλεὺς, ὄργῃ μὲν ἐφέρετο ἀκράτῳ πρὸς τοὺς τὰ τοιαῦτα πειπικῆτας, καὶ ἦδη ὤρμητο πρὸς τιμωρίαν. Ἐπειτα ἡμερότητι κεράσας τὸν θυμὸν, ἦδει γὰρ ἐπεικεία βῆλον προσεξόμενος τὸν υἱὸν, Εἰρήνην βασιλίδα τὴν ἐκείνου μητέρα ἔπεμπε διαλλάξουσιν ἐκείνου τῷ πατρὶ, καὶ τῶν ἀτόπων ἔργων ἀποστήσουσιν. Ἡ δὲ, ἐφθεῖσα μόνον τῷ υἱῷ, βῆστα πάντα τὰ προσκόμματα διέλυε καὶ τὰς ὑποφίας. Ἦν γὰρ οὐ συνετὴ μόνον καὶ δευτὴ χρήσασθαι πράγμασι μεγάλοις, καὶ μεταποιῆσαι ἢ ἐβούλετο· ἀλλὰ καὶ Μαθθαῖον τὸν υἱὸν ἐξέχω· τῶν ἄλλων μᾶλλον φιλοῦσα παιδῶν, καὶ φιλουμένην ὑπ' αὐτοῦ· ὅθεν οὐδὲ λόγων ἐδεήθη πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ἐκέλευε μόνον, καὶ πᾶν ὁ πηχουὺς ἐκαίνας. Ἐπειτα τοὺς τῆς στάσεως αἰτίους λόγους ἐπιπλήξατα, καὶ ἀπειλήσατα τὰ δευδότετα, εἰ τοιαῦτα αὐθις πανουργεοῦντο, ἦσαν γὰρ αὐτῆ τῶν καθ' αἶμα προσηκόντων, καὶ τὸν υἱὸν ὡς περ καὶ πρότερον πᾶν ὁ πηχουὺς προθύμως ἀποδείξατα βασιλεὶ τῷ πατρὶ, ἀνέστρεψε. Γενομένη δὲ ἐν Βυζαντίῳ, Ἀνδρόνικον εὖρε τὸν νεώτερον ἀποτεθνηκότα τῶν υἱῶν ὑπὸ τοῦ τότε ἐνοσχέσαντος λοιμοῦ, δὲ ἐκ τῶν ὑπερβορέων πρῶτον ἀρξάμενος Σκυθῶν, πάντα ἐπέδραμε σχεδὸν τὰ παράλια τῆς οἰκουμένης, καὶ τὸ πολὺ διεφθείρε τῶν ἐνοικοῦντων. Οὐ γὰρ Πόντον μόνον διήλθε καὶ Θράκη, καὶ Μακεδονίαν, ἀλλὰ καὶ Ἑλλάδα, καὶ Ἰταλίαν, καὶ νήσους ἀπάσας, Αἴγυπτόν τε καὶ Λιβύην, καὶ Ἰουδαίαν, καὶ Συρίαν, καὶ χύκλιον πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην. Οὕτω δὲ ἦν ἀμαχὸν τὸ κακόν, ὡς μήτε διαίταν μηδεμίαν, μήτε ζώμεν σώματος δυνήθηται ἀντισχεῖν. Πάντα γὰρ ὁμοίως καθήρει καὶ ἰσχυρά, καὶ ἀσθενῆ σώματα, καὶ οἱ μάλιστα θερραπεύμενοι ὁμοίως ἀπέθνησκον τοῖς ἀπορωτάτοις. Ἀνοσον μὲν γὰρ ἦν ἐκαίνο τὸ ἔτος παντάπασιν εἰς τὰς ἄλλας ἀσθενεῖαι. Εἰ δὲ τις καὶ προέκαμνέ τι, πάντα εἰς ἐκείνο κατέληγε τὸ νόσημα, καὶ οὔτε ἰατρῶν ἐξήρχαι τέχνη οὐδεμία, οὔτε παρόμοιον πᾶσιν ἦν. Ἄλλ' οἱ μὲν αὐτίκα, οὐδὲ πρὸς βραχὺ ἀντέχοντες, αὐθιμὲρον ἀπέθνησκον, ἔνιοι δὲ

Motus eorum consilio filius imperatoris, propter incussum timorem ac pericula, rem incipit ut illi voluerant, et oppida a fide patris ad suam abducit, deliberatum habens deinde orare patrem, ut in ea imperium sibi, quoad vixerit, retinere liceret, principatus autem in potestate ipsius et affinis imperatoris esset. Cantacuzenus intellecto negotio, adversum suosores longe iratissimus, jam in eos vindictam parturiebat. Postea tamen iram mansuetudine temperans, quod sciret lenitate facilius conciliatum iri filium, Irenen conjugem, ejus matrem misit, a qua cum patre in gratiam reduceretur, atque ab incepto nefario revocaretur. Illa aspectu solo omnia offendicula suspicionesque facillime sustulit. Erat enim femina non solum prudens, et usu magnarum rerum, quas ad arbitrium commutaret perita, **730** sed et filium Matthæum ante alios liberos amabat ipsa, et redamabatur ab eo mirabiliter. Quare nec longa oratione indignuit, sed verbo tantum mandavit, illeque mandanti morem perfecte gessit. Deinde discordiarum auctoribus objurgatis, cum minis gravissimis, si rursus in tali scelere, quam essent callidi ostenderent (erant enim ei consanguinitate juncti), et filio ad pristinam plenamque obedientiam patris reducto, Byzantium reversa est, ubi minimum natu Andronicum pestilentia exstinctum reperit, quæ tunc grassabatur (86), quæque a Scythis Hyperboreis incipiens, ferme omnes oras maritimas pervasit, magnamque indigenarum partem absumpsit. Nec enim Pontum tantummodo, Thraciam, Macedoniam, sed etiam Helladem, Italiam, insulas omnes, Ægyptum, Libyam, Judæam, Syriam, et orbem fere universum in circuitu permensa ac pervagata est. Sic autem erat incurabile malum, ut neque ulla diæta, neque robur corporis posset resistere, cum omnia, æque valida ut imbecilla corpora prosterneret, quique maxima impensa curabantur, non secus ac pauperrimi moriebantur. Et vacabat quidem a morbis cæteris annus ille. Quod si quis etiam ante aliquantum ægrotaret, omnia in illud morbi genus se exonerabant. Mussabat ars medicorum tota. Nec similiter omnes occupabat, sed alii quidem continuo, nec paulum durantes, ipso die, quidam ipsa hora ponebant animas. Quotquot

Jacobi Pontani notæ.

(86) Illustris admodum descriptio pestilentiae, qualis apud Lucretium, lib. vi, ex Thucydidis lib. ii, expressa, et apud Maronem *Georgicon* iii. Cui tan-

tum est otii, utriusvis poetæ carmen cum hac historica narratione conferat, non parvam rerum similitudinem deprehendet: nos alio festinamus.

antem biduum, triduumve restitissent, primum A quidem febrim habebant acutissimam, et morbo caput invadente, elingues et ad omnia quæ fierent stupidi reddebantur, ac velut somno profundo absorbebantur. Sin forte ad se redirent, loqui nitentur illi quidem, sed hærescente lingua, multa inarticulata, nervis in occipito emortuis, promebant, et exspirabant celerrime. Aliis non in caput, verum in pulmones malum incidens, mox præcordia inflammabat, et dolores acutos circum pectus afferebat, et sputa sanguine contacta eiciebant, atque e visceribus spiritus tetrum fors odoromolvebat. Fauces et lingua calore exaruerant, nigra et suffusa sanguine; nec plus proficiebant si multum, quam si parum biberent. Somno uti nullo poterant, et undequaque angebantur. In brachiis supra et infra, non paucis item in maxillis, et quibusdam 731 in aliis corporis partibus abscessus, sive ulcera, his majora, illis minora existebant, et nigre papulæ enascebantur. Quibusdam velut atra stigmata per totum corpus erumpent, aliis rariora magisque conspicua, aliis densiora et obscuriora; et omnes perinde ex his omnibus notiebantur. Nonnullis enim cuncta hæc, aliis plura, aut pauciora contingebant. Compluribus unicum tantummodo ex istis omnibus mortiferum erat. Quicunque vero de multis pauci evaserant, non amplius eo malo corripiebantur sic, ut etiam interirent: quamobrem rursus correpti, bene confidebant. Fiebant porro magni abscessus in femoribus, aut in brachiis: quibus sectis, multa et fœtida sanies effluabat, et morbus turbante materia sic emissa levabatur. Complures his omnibus obsessi, præter opinionem convalescebant. Nec ullum undecumque certum auxilium inveniebatur. Quod enim uni salutare, alteri idem patienti venenum erat: alterque ab alterius curatione morbum indidisciebatur, et cumulabantur funera, quibus multæ domus vacabantur, cum et incolæ, et brutæ animantes una cum dominis vitam redderent. Sed nihil erat desperatione, miserabilius. Cum enim quis tam ægrum se sentiebat, spes nulla incolumitatis relinquebatur, ac desperabundi semetipsos abiciebant, morbumque non mediocriter ista dejectione tristitiaque augentes, repente animas efflabant. Species igitur ista luis satis exprimi verbis non potest. Unde maxime intellectum est, non humanæ naturæ quiddam agnatum et conveniens, sed divinitus immissam castigationem fuisse: multique inde ad sanitatem mentis conversi, meliores evaserunt, non illi modo, qui ea peste morte occubuerunt, sed quotquot ea liberati vitam retinuerunt. Tunc enim vitis omnibus deserta, virtuti distabant, et multi facultates suas in pauperes distribuabant, etiam priusquam a morbo ille invaderentur. Quo si se affectos deprehenderent, nemo tam lapideus erat, animoque plane immedicabili atque insanabili, ut non pœnitentiam de peccatis suis præ se ferens, Deo apud tribunal illud sui

καὶ αὐθωρόν· ὅσοι δὲ ἐπὶ δυσὶν ἀντείχον ἢ τρισὶν ἡμέραις, πρῶτα μὲν πυρετῷ κατείχοντο λαβροτάτω· καὶ ἐς τὴν κεφαλὴν τοῦ νοσήματος ἐμπίπτοντος, ἀφωνία κατείχοντο καὶ ἀναίσθησις πρὸς πάντα τὰ γινόμενα, καὶ ὡς περ πρὸς ὕπνον κατεφέροντο βαθύν· ἦν δὲ που ἀνανηψείαν, φθέγγεσθαι μὲν ἐβούλοντο, δυσκίνητος δὲ ἡ γλῶσσα ἦν, καὶ ἀδιάρθρωτα τὰ πολλὰ ἐφθέγγοντο, τῶν περὶ τὸ ἐνὶ ὄντι νεύρων νεκρωθέντων, καὶ τάχιστα ἀπέθνησκον. Ἐτέροις δὲ οὐκ εἰς τὴν κεφαλὴν, ἀλλ' εἰς τὸν πνεύμονα ἐμπίπτον τὸ κακόν, φλόγῳσις τε ἦν αὐτίκα πρὸς τὸ ἐνδον, καὶ θριμαίς ἐνεποίει ἀληθῶνας περὶ τὰ στήθη· ὕφαιμόν τε πύελον ἀνέπεμπον, καὶ πνεῦμα ἴσπονον ἀπὸ τῶν ἐνθῶν καὶ δυσῶδες· ἢ τε φάρυγγ' καὶ ἡ γλῶσσα, καταξηραίνόμενα ὑπὸ τοῦ καύσιδος, μέλανα καὶ αἱματώδη ἦσαν· καὶ κοτὴν τὸ τε πλεόν καὶ τὸ ἐλασσον ἐν ὁμοίῳ καθεστῆκει· καὶ ἡ ἀγρυπνία ἐπέκειτο διὰ παντός, καὶ ἀπορία πανταχόθεν ἦν, ἐπὶ τε ταῖς ὠλέναις ταῖς ἄνω καὶ κάτω, οὐκ ὀλίγοις δὲ καὶ πρὸς τὰς σιαγόνας, καὶ ἑτέροις ἐν ἑτέροις μέρεσι τοῦ σώματος ἀποστάσεις ἐγίνοντο, τοῖς μὲν μείζους, τοῖς δὲ ἐλάσσους, καὶ μέλαιναί τε φλυκτίδες ἀναφύοντο. Ἐτέροις δὲ ὡς περ στίγματα μέλανα κατὰ παντὸς τοῦ σώματος ἐξήνθει· τοῖς μὲν ἀραιὰ τε καὶ διαφανέστερα, τοῖς δ' ἀμυδρότερα καὶ συνεχῆ· καὶ πάντες ὁμοίως ὑπὸ πάντων ἐθνησκον. Τοῖς μὲν γὰρ τὰ πάντα ἐπεγίνετο, τοῖς δὲ πλείω ἢ ἐλάσσῳ, οὐκ ὀλίγοις δὲ καὶ ἐν τῶν πάντων ἤρκεσε πρὸς θάνατον· ὅσοι δὲ ἐκ πολλῶν ὀλίγοι ἠδυνήθησαν διαφυγεῖν, οὐκ ἔτι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατείχοντο κακοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ θαρσαλέῳ ἦσαν ἡδῆ· δις γὰρ οὐκ ἐπιλάμβανεν, ὥστε καὶ κτείνειν. Ἀποστάσεις δὲ ἐγίνοντο μεγάλας πρὸς τοὺς μηροὺς, ἢ ἐν ταῖς ὠλέναις· ὧν τεμνομένων, σάκελος ἐξέρχεται δυσῶδης καὶ πολὺς, καὶ τὸ νόσημα διεφορεῖτο εἰς ἐκεῖνο, τὴν διανοχοῦσαν ὕλην ἀπορρίπτον. Πολλοὶ δὲ καὶ ὑπὸ πάντων κατασχέδυντες, παρὰ δόξαν διεσώζοντο. Ἦν δὲ ἐπικουρία οὐδαμίθεν. Ὁ γὰρ ἑτέρῳ συνήνεγκε, τοῦθ' ἑτέρῳ τὰ ἴσα πάσχοντι δηλητήριον ἐγίνετο· καὶ ἕτερος ἀπ' ἑτέρου θεραπείας ἀνεπίμπλαντο τῆς νόσου, καὶ τὴν πλείστην φθορὰν τοῦτο ἐνεποιεῖ, καὶ πολλαὶ οἰκταὶ ἐκινώθησαν τῶν οἰκητόρων, καὶ τῶν ἀλόγων τοῖς κυρτοῖς συναποθανόντων. Δεινότερον δὲ ἦν ἡ ἀθυμία. Ὅποτε γὰρ τις ἀσθεῖτο κάμνοντος ἑαυτοῦ, ἢ πρὸς οὐδὲμία σωτηρίας ὑπελείπετο, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀνέλπιστον τραπόμενος, προείπεντο σφᾶδ' αὐτοῦς, καὶ ἀπέθνησκον ἐν τῷ αὐτίκα, μεγάλην βοήθην τῷ νοσήματι τὴν ἀθυμίαν προστιθέμετες. Τὸ μὲν οὖν τῆς νόσου εἶδος τοιοῦτον κρείσσον λόγου ἦν· ὄθεν καὶ μέγιστα ἐδεξήλωτο, οὐ τῶν συντρόφων καὶ τῆ φύσει προτηκόντων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἑτέρῳ τι δὴ ὑπὸ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἐπιτηνεγμένον πρὸς σωφρονισμόν· καὶ πολλοὶ ἐκ τοῦ τοιοῦτου βελτίους τὴν ψυχὴν ἐγίνοντο σωφρονισθέντες, οὐ μόνον οἱ τελευταῖοι σάντες, ἀλλὰ καὶ ὅσοι περιεγίνοντο τῆς νόσου. Πίσσης γὰρ ἀπέσχοντο κακίας ἐν τῷ τότε χρόνῳ, καὶ ἀρετῆς ἐπεμελοῦντο· καὶ πολλοὶ τὰ θνητὰ πένθη διένειμον, καὶ πρὶν τὴν νόσον εἰς αὐτοὺς ἐγκατασκηῖναι· εἰ δὲ ποτε καὶ ἀσθεῖντο αὐτοὺς κατεχομένους, οὐδεὶς ἦν

οὕτως ἀναλγήτως ἔχω), ὥστε μὴ μετάνοιαν ἐνδείξει-
σθαι τῶν πεκλημμελημένων, καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ
δικαιωτήρια μὴ πρόφασιν τινα παρασχεῖν τοῦ σω-
θῆσθαι ὑπὸ Θεοῦ, εἰ μὴ πάνυ ἀνιάτως εἶχε καὶ
ἀθεραπεύτως τὴν ψυχὴν. Ὑπὸ τῆς τοιαύτης νόσου,
κλειστοὶ τε ἀπέθανον ἐν Βυζαντίῳ τότε, καὶ ὁ βα-
σιλέως παῖς Ἀνδρόνικος, κατασχεθεὶς, ἐτελεύτησε
τριτάθῃ. Βασίλις δὲ ἡ μήτηρ ἐπεὶ ἐπόθετο τοῦ παι-
δὸς τὴν τελευτὴν, ὑπὸ σφοδρότατης ἀλγηδόνος πλη-
γεῖσα τὴν καρδίαν, διὰ βίου ἀνεξέλιπτον ἔσχε τὴν
μνήμην τοῦ παιδός. Ἦν γὰρ οὐ μόνον ἀγαθὸς ἰδεῖν,
ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντα μάλιστα, ὅσα νέον ἰδεε κοσμεῖν,
ἔχων εὐφροσύνην, καὶ μεγάλας ἐλπίδας ὑποφαίνων τοῦ
τῶν γεγενησάντων ἄξιον ἑαυτὸν ἀποφαίνει. Μετὰ
τοῦτο δὲ ὁ βασιλεὺς βασιλέα τὸν γαμβρὸν ἔχων, πρὸς
τὰς τῆς Θράκης ἐξῆι πόλεις, καὶ πάσας περιῆλθε. Β
τοῦτο μὲν βασιλέα πᾶσιν ἐμφανίζων ἀχρι τότε
ἀγνωστὸν τὰς πόλεις, καὶ πᾶσιν ἔργοις αὐτοῦ
κατάδηλον ποίωεν, ὡς τὴν πατρῶαν βασιλείαν ὁ νέος
διαδέξοιτο βασιλεὺς, τοῦτο δὲ πρὸς πόνους στρατιώτη
πρέποντας ἀσκήων· ἤξειτο τε κατὰ κράτος ὁ πρεσβύ-
τερος βασιλεὺς ὄρων τὸν νέον ἐπιτηδείως ἔχοντα πρὸς
τὰς στρατείας, καὶ μεγάλα ἐπικυλλόμενον ἐκ
τῶν παρόντων. Ἀλύπως γὰρ καὶ Παρῶς τοὺς τε
πάντους ἔφερε καὶ τῆς διαίτης τὴν ἐναλλαγὴν, καὶ
πάντα ἐπύρρειν ὁμοίως τοῖς εἰθισμένοις ἐκ πολλοῦ.

CAPUT IX.

Legatio imperatoris ad Clementem Papam; legationis capita duo, amolitiō opinionis falsæ, et promissio auxilii contra Barbaros, Christianorum hostes. Papa gnarus omnium bello transactorum, eum miris laudibus celebrat. Duo episcopi cum ejus legatis a papa remissi. Aguntur ei gratiæ de cura adolescentis imperatoris et matris, et de animo in Barbaros. Cohortatio additur de Ecclesiarum concordia curanda. Iterum ardorem contra Barbaros, et studium pacis Ecclesiarum ostendit. Imperator conditionem proponit de concilio. Laudatur a papa. Promittitur convertus; sed bellum inter principes Italiæ negotium totum dissipat.

Ἀθῶς τε εἰ; Βυζαντίον ἀναστρέψας ὁ βασιλεὺς, C
πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον Κλήμεντα τὸν τε Σπα-
νόπουλον Γεώργιον τὸν πρωτοβεστιάριον, καὶ Σιγερ-
ρὸν τὸν πραιπόριον τοῦ δήμου, καὶ ἐκ τοῦ Λατίνων
γένους Φρανσὲς ὀνομάτινα πολλὴν ἤδη χρόνον δεδου-
λευκότα βασιλεῖ, τῶν ἐπιτηδείων δ' ὄντα καὶ γνω-
ρίμων πάπα πρέσβεις ἤρειτο. Ἦν πρεσβεία δὲ ἦν,
ἔμα μὲν ἀπαλείφουσα τῆς πάπα ψυχῆς τὰς περὶ
βασιλέως προσπεσούσας φήμας. Ἦδει γὰρ αὐτὸν
περὶ αὐτοῦ ἀκηκόστα, ὡς κατὰ τὴν τοῦ πολέμου χρό-
νον Βαρδάρους χροῖσαιο συμμαχοῖς ἀναροῦσι, καὶ
ἐξανδραποδίζομενοις ὁσμέραι τοὺς Ῥωμαίους. Διὸ
περὶ κλειστος ἐποιεῖτο τὰς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων
πάπαν καταμαθεῖν, καὶ ὡς ἀνάγκη διὰ τὴν περισχόν-
τα πόλεμον ἐπὶ τοιαῦτα εἶλοιο, ἀλλ' οὐ τὴν κοινωνίαν
τῶν Βαρδάρων ἀσπαζόμενος. Ἔπειτα ἰδεῖτο καὶ τὴν
μελετωμένην ὑπ' αὐτοῦ πάπα, καὶ τὴν κατὰ τὴν Ἰτα-
λίαν, καὶ τὴν ἄλλην ἐσπέραν κατὰ τῶν Βαρδάρων ἔφοδον
τῶν πολεμίων τῷ στρατηγῷ ἐπ' αὐτοῦ νομὴ γεγενῆσθαι
ἔδεισθαι τε γὰρ μάλιστα ἐπὶ τῇ ἐκείνων ἀπωλείᾳ,
καὶ αὐτὸν τὰ μέγιστα συνεργήσαι, οὐ μόνον διάσασιν
πρόχοντα τῇ στρατιᾷ πρὸς τὴν Ἀσίαν ἀπονον, ἀλλὰ
καὶ αὐτὸν συμπαρόντα μετὰ τῆς στρατιᾶς, καὶ συν-

A salvandi aliquam occasionem daret. Hac pestilentia
Byzantii quam plurimi, et filius imperatoris An-
dronicus tertio die interfuit. Imperatrix mater ubi
de obitu filii comperit, **732** vehementissimo do-
lore animum percussa, quandiu superavit, infixam
in medullis ejus memoriam circumtulit. Erat
quippe non solum forma liberali, sed ad omnia
item, quæ nosset adolescentiæ ornamenta, natura
habilis in primis et idoneus, imitandorumque
parentum spem non modicam sustinebat. Posthæc
imperator cum genero imperatore urbes Thraciæ
singulas obivit, partim ut eam hactenus ignotum
omnibus ostenderet, et ipso opere palam declararet,
junioem imperatorem paternum excepisse impe-
rium, partim ut eundem ad laborem militare
assuefaceret : quem cum militiæ aptum, et e
præsentibus indicis magna in futurum pollicentem
animadverteret, gaudio exultabat incredibili.
Etenim citra molestiam hilariterque labores et
mutationem victus tolerabat, et omnia quasi ex
diuturna consuetudine faciebat.

B
C
Etenim citra molestiam hilariterque labores et
mutationem victus tolerabat, et omnia quasi ex
diuturna consuetudine faciebat.

Reversus Constantinopolim imperator, ad Cle-
mentem episcopum urbis Romæ Georgium Spano-
pulum protovestiarium, et Sigerum prætorem po-
puli, et de Latinis Franciscum quemdam nomine,
veterem ministrum suum, papæ notum ac familia-
rem legatos deligit (87). Legationis capita erant,
ut deleret ex animo ejus, quæ iam de eo opinionem
ille conceperat. Non enim ignorabat auditum a
Romano pontifice, quomodo belli tempore Barba-
rorum usus esset auxilio, qui Romanos occidissent,
et captivos rapuissent quotidie. Idcirco nimio opere
desiderabat papam causas eorum quæ gesta erant,
edocere, nempe bello premente necessario id fe-
cisse. non quod communionem Barbarorum am-
plexeretur. Deinde rogabat, quam ipse papa, et
cum eo Italiæ et Occidentis principes contra Bar-
baros crucis hostis expeditionem meditari essent,
se nunc imperatore suscipere. **733** Plurimum
enim se illorum peste et internecione letari, seque
adjutorem fore maximum, non solum transitum
expeditum exercitui in Asiam concedendo, sed
cum suis quoque copiis proficiscendo, et una cer-
tamen cupide obeundo. Aliis enim prærogativas

Jacobi Pontani notæ.

(87) De tam nobili legatione imperatoris ad ponti-
ficem Romanum, et hujus ad imperatorem Canta-
cuzenum : de rebus tanti momenti inter eos actis,

Platina in Clemente VI nulum plane verbum habet,
quod quis non injuria miretur.

antecessoribus suis imperatoribus libentissime cedere, acritate autem ad res honestas, et desiderio videnti Barbaros eadem pati, quæ Christianis tandiu nefarie intulissent, nulli cedere. Legatic ita se habebat, et ibant ex sententia imperatoris omnia. Cum enim legati exposuissent papæ, quorum gratia venerant, ille exorsus, omnia bello gesta tam exacte, quam si coram adfuisset, recensebat. Mirantibus legatis, ac percunctantibus, unde hæc illi tam certa notitia, a Zampæa Sabaudiensi femina, quæ in comitatu imperatricis inde ab exordio belli usque ad extremum versata esset, se accepisse dixit: quæ capto Byzantio in patriam remigrans, penitus omnia sibi uti contigissent, diligenter enarrasset: laudabatque et in cælum tollebat imperatorem, qui adeo injuste armis oppugnatus, et calumniis ita vexatus, et bello tam multa indigna perpressus, post devictos hostes nihil parum ingenuum, aut pusilli animi præ se tulisset: neque malus sibi malis ac præsertim antea tot a se beneficiis affectis fuisset, sed cum Augusta et filiis ejus cum ut semet, tum ut studio illo imperatoris amici erga se dignum erat, egisse visus esset: et in alios omnes similiter sese mitem ac placidum, non solum commissorum pœnas a nemine repossendo, sed contra studiose benefaciendo præstitisset. Illud vero in prima laude ducebat, quod imperatori adolescenti filiam copulasset, paternumque imperium ei restituisset. Tractatis autem legatis honorificentissimè, in primis sedibus, in deductionibus, in decessionibus de via, et aliis quibus decuit, eos tandem dimisit, cum duobus episcopis, quorum unus (88) erat ordinis Minorum, Guillelmus nomine, alter ex Prædicatorum familia, Hugo de Spert vocabatur, uterque virtuti ditissimus, et in profanis litteris apprime veratus. Quare et in congressu erant festivissimi et poterat multum eorum ad persuadendum sermo. Quos imperator perbenevole et magno cum honore excepit, quotidieque cum illis jucunde collocutus est; ipsique operæ pretium maximum duxerunt omnia, quæ is in dies singulos proposuisset, 734 et super propositis disseruisset, toto illo tempore, quo apud eum mansissent, litteris consignare, ne e memoria elaberentur. Quæ in Italiam secum portantes, ibique et papæ, et viris sapientibus exhibentes, quantus vir esset, ostendebant, et ore ipsi nihilominus ejus laudes prædicabant. Verum hæc posterius facta sunt. Tum vero sub adventum suum legationem explicant, cujus hæc erat summa. Primum cum bonis omnibus gratias agunt, quod junior imperator ejusque mater illi curæ sint: cum, quæ nemo unquam exspectasset, post tam sævum bellum, et inimicitias implacabiles, et criminatum in illum scelus, non ad præterita respexerit, sed satis esse existimavit, si tantum belli causarum purus videretur, et quasi nihil novi intervenisset,

A αγωνιζόμενον προθύμως. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων πλεονεκτημάτων τοῖς πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκόσι ῥᾶστα ἂν παρχωρήσεις, προθυμίας δὲ τῆς περὶ τὰ καλὰ καὶ τοῦ βούλεσθαι τοὺς Βαρβάρους ἐπιθεῖν πάσχοντας ἀντίρροπα τοῖς τοληθείσι κατὰ Χριστιανῶν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, οὐδενί· ἡ μὲν οὖν πρεσβεῖα τοιαύτη ἦν, καὶ πάντα ἐτελεῖτο κατὰ γνώμην βασιλεῖ. Διαλεγόμενων γὰρ τῶν πρέσβεων τῷ πάπᾳ περὶ ὧν ἤκον, ἐκεῖνος τὸν λόγον ἀναλαβὼν, πάντα διηγέτο ἀκριθῶς, ὡσπερ ἂν αὐτὸς παρῶν τοῦ πολέμου τελομένου. Θαυμαζόντων δὲ τῶν πρέσβεων καὶ πυθνανομένων ὅθεν εἶδεν ταῦτα ἀσφαλῶς, παρὰ Ζαμπάιας τῆς ἐκ Σαβωτίας ἐφασκεν ἀκροκοῖναι βασιλίδι συμπρούσης ἐν Βυζαντίῳ ἀπ' ἀρχῆς μάλιστα τοῦ πολέμου ἀκριτέλους. Ἡ μετὰ τὸ βασιλεῖα Βυζάντιον ἐλεῖν, ἀπαύρουσα εἰς τὴν οἰκίαν, πάντα διηγέτο ἀκριθῶς, τῷ πάπᾳ συντυχούσα, ὡς ἐγένετο, μηδὲν ἀποκρύψασα τῆς ἀληθείας. Ἐπήγει τε ὁ πάπᾳ βασιλεῖα, καὶ ὑπερήχυετο αὐτοῦ, ὅτι πολεμηθεὶς ἀδίκως οὕτω, καὶ διαβληθεὶς ὑπὸ συκοφαντῶν, καὶ τοσαῦτα ἐνεγκῶν δαινὰ κατὰ τὸν πόλεμον, ἐπειδὴ τοῖς ὅπλοις περιεγένετο τῶν ἀντιστόχων, οὐδὲν μικρόψυχον ἐπιθεῖν, οὐδ' ἀγεννές· οὐδὲ ἐμνησικάκησε τοῖς κακοῖς περὶ αὐτὸν γεγενημένοις, καὶ ταῦτα ὑπ' ἐκείνου πρότερον πολλὰ εὐεργετηθεῖσιν, ἀλλὰ βασιλίδι τε καὶ τοῖς παῖσιν ἄξιος ὤφθη ἑαυτοῦ, καὶ τῆς βασιλείας τοῦ φίλου περὶ αὐτὸν σπουδῆς, καὶ τοῖς ἄλλοις ἄκασιν ὁμοίως ἡμερος καὶ προσηγῆς, οὐ μόνον τῶν τετολημένων δίκαια μηδένα ἀπαίτησας, ἀλλὰ καὶ φιλοτιμίως εὐεργετῶν ἐξ ἀντιστρόφου. Μάλιστα δὲ ἐπήγει τὴν θυγατέρα συναρμόσαι βασιλεῖ τῷ νέῳ, καὶ τὴν πατρῴαν ἀποδοῦναι βασιλείαν. Φιλοτιμωτάτα τε ὁ πάπᾳς περὶ τοὺς βασιλείως πρέσβεις δικτεθείς ἐν προεδρίας, καὶ προπομπαῖς, καὶ ὑπαντήσεσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς προσήκουσιν, ἔπειτα ἀπέπεμπε, καὶ πρέσβεις δύο τῶν ἐπισκόπων συνεκπέμψας, ὧν ὁ ἕτερος τοῦ μενουριῶν τάχατος ἦν, Γελλελλμος προσαγορευόμενος, Οὐγγα δὲ Σπέρτ ὁ λοιπὸς ἐκαλεῖτο ἐκ τῶν κηρύκων προσαγορευομένων ὧν ἀρετῆς τε μάλιστα ἀντιπρούμενοι, καὶ τὴν θύραθεν σοφίαν εἰς ἄκρον μεμελητηκότες. Αἱ δὲ καὶ μάλιστα ἴδει; ἦσαν ἐν ταῖς συνουσίαις, καὶ πιθανοὶ πρὸς διαλέξεις. Οὗς ὁ βασιλεὺς μετὰ πολλῆς ἐδέξατο τῆς εὐμενείας καὶ τῆς τιμῆς, καὶ ἡδῶς ὡμίλει ὁσημέραι καὶ συνῆ, αὐτοῖς τε προύργου παντὸς ἐποιοῦντο τὸν χρόνον, ὃν αὐτῷ συνῆσαν ὅσα ἐπ' ἐκείνου προβληθείη καθημέραν, καὶ οἷα περὶ τῶν προβλημάτων διαλεχθεῖν γράφειν, ἵνα μὴ λάθῃ τῆς μνήμης ἐκρυέντα. Ἡ εἰς Ἰταλίαν ἀγαγόντες, καὶ πάντα τε καὶ τοῖς ἐκεῖσε διαδόντες σοφοῖς μέγαν ἐκ τούτων ἀπεδείκνυον βασιλεῖα, καὶ ἀπὸ γλυπτικῆς οὐκ ὀλίγα ἐξηγουμένοι αὐτοῖς. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον. Τότε δὲ μετὰ τὴν ἀφίξιν μικρὸν ἀπήγγελλον βασιλεῖ τὰ περὶ τῆς πρεσβείας. Τὰ δὲ ἦν πρῶτα μὲν εὐχαρισταὶ καὶ εὐχαὶ τῆς περὶ βασιλείαν τὸν νέον κηδεμονίας, καὶ βασιλίδι τὴν μητέρα· ὅτι ἂ μὴδ' ἂν τις προσεδόκησε μετὰ τὸν τοσοῦτον πόλεμον, καὶ

Jacobi Pontani notæ.

(88) Gregoras quoque de his duobus episcopis, qui sub Andronico missi sint, confundit tempora,

et rem totam imperfectissime negligentissimeque, ut solet, exprimit lib. 2.

την ἀσπονδὸν ἐκείνην ἐχθραν, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγνωμοσύνην τῶν διαβαλόντων, οὐ πρὸς τὰ γεγενημένα εἶδεν, ἀλλ' ἄρκειν ἠγάσαστο τὸ τῶν πρὸς τὸν πόλεμον αἰτίων ὀφθῆναι μόνον καθαρὸν. Αὐτὸς δὲ ὡσπερ οὐδεὶς μεταξὺ καινοῦ γεγενημένου τὸ ἀρχαῖον ἦθος διεσώσαστο, καὶ τὴν περὶ τοῦ βασιλέως παῖδα· εὐγνωμοσύνην καὶ κηδεμονίαν, ἣν εἶχεν ἐξαρχῆς εὐθύς μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτήν. Ἐπειτα δὲ καὶ τὴν κατὰ τῶν Βαρβάρων ἐφοδὸν ἐμήνυε, καὶ τοῖς ἄλλοις· μὲν τοῖς πρὸ αὐτοῦ Ῥώμης ἐπισκόποις εἶναι περισπούδαστον· μᾶλλον δὲ αὐτῶ τῶν ἄλλων εἶναι κατὰ γνώμην, καὶ πολλοῖς πολλάκις περὶ τούτου διειλέχθαι τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν δυναστῶν, καὶ πάντας παρακάλεῖν ἐπὶ τὸ ἔργον κοινῇ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τῶν Βαρβάρων τῶν Χριστιανῶν ἐσόμενον, καὶ αὐτὸν ἔτοιμον εἶναι καὶ χρήματα παρέχειν, καὶ στρατιάν ὄσσην ἂν μάλιστα ἐξῆ, καὶ μεγίστην πρὸς τὸν πόλεμον παρέχεσθαι συντέλειαν. Νυνὶ δὲ καὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν αὐτοῦ λόγων, καὶ τῆς προσείας ἐξωρμηθεῖν, καὶ χάριν αὐτῶ εἶδέναι ὑπὲρ τῆς προθυμίας ἣς ἐνδείκνυται τοῖς Βαρβάρους ὑπὲρ τῶν τὴν εἰς Χριστὸν πιστὴν ἐλομένων τὸν πόλεμον ἐπεγείρων. Εἰ δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς, ὧν αἴτιος σπουδάζει Ῥωμαῖοις καταστῆναι, καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν πραγματεύεσθαι τὴν ἔνωσιν, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ διεστηκότα τοῦ Χριστοῦ μέλη συναφθεῖν, οὐκ ἀνθρώποις μόνον πλῆσιν, ἀλλὰ καὶ ταῖς οὐρανόσις δυνάμεσι, καὶ αὐτῶ Θεῶ μεγάλης ἀνεύφροσύνης αἴτιος καταστατῆ. Ταῦτα μὲν ὁ πάπας διὰ τῶν ἐπισκόπων ἐπεστέυετο. Βασιλεὺς δὲ καὶ αὐτὸς πρῶτα μὲν τῶν πάπῃ χάριτα· ὡμολόγει τῆς τε περὶ αὐτὸν εὐνοίας, καὶ τοῦ κατὰ Βαρβάρων τῶν Χριστιανῶν ἐχθρῶν βλάβως ἐξωρμηθεῖν, αὐτὸν τε διπλῆ διὰ τὸν κατὰ τῶν Βαρβάρων Μεγα χάρειν πόλεμον· τοῦτο μὲν ὡς ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων ὠφελείας ἔστοιτο· τοῦτο δ' ὅτι κοινῶν ἔσται καὶ αὐτὸς τοῖς τὸν καλὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀγωνισομένοις. Οὕτω γὰρ εἶναι παρεσκευασμένος, ὡς καὶ ναοὶ καὶ χρήμασι καὶ ὄπλοις καὶ ἵπποις, καὶ πᾶσιν οἷς ἔχει κατ' ἐκείνων ἐξωρμηθῶν, κέρδος μέγιστον· ἠγούμενος τὸ ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀγωνιζόμενος ἀποθανεῖν. Περὶ δὲ τῶν διεστηκότων τοῦ Χριστοῦ μελῶν τῆς ἐνώσεως καὶ ἁρμονίας, καὶ τῆς εἰρήνης τῶν Ἐκκλησιῶν ὄσσην ἔχει τὴν ἐφοδὸν καὶ τὴν σπουδὴν, οὐδὲ λόγους δύνασθαι καταφανῆς ποιεῖν. Πλὴν οὕτως εἶναι καὶ πρὸς ταῦτα παρεσκευασμένον, ὥστ' εἰ δεήσειεν αὐτὸν ὑπὲρ τῆς ὁμοιοῦς ἀποσφαγῆναι, οὐ μόνον ἐμπαρέξειν ἑαυτὸν προθύμως, ἀλλὰ καὶ μάχισθαι προσεπιδοῦναι· ἢ εἰ δεήσειε καυθέντα διὰ τῆς τέφρας τοῦ ἐκείνου σώματος τὴν ἔνωσιν ταῖς Ἐκκλησίαις· βραβευθῆναι, αὐτὸν ἐπὶ τὴν πυρὰν πρῶτον ἐπιθεῖναι ξύλα, δι' ὧν ἐτερωθῆναι περιέσται. Δέον μέντοι τοῦτο τὸ μέγα τε καὶ θαυμάσιον, καὶ τῶν ἄλλων ἀντάξιον πάντων ἔργων, μὴ ἀπλῶς οὕτω καὶ εἰς καὶ ἀπερισκέπτως γίνεσθαι· ἀλλὰ πολλῆς

pristinis moribus vixerit; statimque a morte imperatoris Andronici benignam voluntatem ac sollicitudinem erga ejus filios susceperit. Præterea quod de bello Barbaris inferendo animum suum significavit. Et aliis quidem ante ipsum Romanis episcopis fuisse id optatissimum, sibi tamen longe magis, crebroque ac multum super eo cum Italix dynastis egisse, omnesque hortatum communiter ad opus, unde Christianorum libertas a Barbaris asseratur; et quod ad se attineat, ad pecuniam et copias, quantas maximas possit, omninoque ad sumptus non modicos pro sua parte conferendos paratum esse. Nunc etiam amplius ejus legatorumque verbis exarsisse: et gratias agere, cum se ad Barbaros pro Christi fidelibus expeditione lacessendos adeo propensum demonstrat. Quod si præter alia bona, quæ Romanis conciliare enitatur, etiam Ecclesiis concordia devincere conetur, ut divulsa Christi membra per eum conglutinentur, non hominibus duntaxat universis, sed cœlestibus etiam potestatibus, ipsique Deo id magnæ voluptati futurum. Hactenus papa per legatos episcopos. Imperator illi gratias agere de benevolentia, et quod ultra contra Barbaros Christianorum inimicos exarsisset, seque dupliciter hoc bello lætum esse: tum quia pro communi Christianorum utilitate gerendum sit: tum quia et ipse tam pulchrum hoc certamen certantium socius et commilito futurus sit. Sic enim se statuisse, et classe, et sumptibus, et armis, et equis, et quibuscumque possit rebus illos invadere: putareque se fore beatissimum, si in tali causa oppetere mortem contingat.

735 Quanto autem distractorum Christi membrorum conjunctio, atque contentus, et pax Ecclesiarum sibi desiderio ac studio sit, verbis se effari haud posse. Enimvero ad hoc tantopere ferri sese, et incitari, ut si pro concordia interfici oporteret (89), non solum interficienti jugulum, sed et gladium alacriter ipse porrigere vellet: aut si putaretur ipse exustus per cineres corporis sui Ecclesiis consensum conspirationemque tributurus, ipsum se ante alios ligna in pyram, qua in cinerem redigeretur, impositurum. Attamen tale, tanque magnum, et admirabile, et unum instar omnium opus non ita indiligenter, ac temere, et inconsulto fieri, sed antegressa indagazione multa, omnique sedulitate ad vere bonum cognoscendum adhibita, sic demum ea eligere oportere, quæ fidei germanam et tutam complecti videantur. Ineptum quippe ac turpe videri, de quibusdam fluxis, et caducis consilia agitantibus, quæ et adeptis haud ingens emolumentum, et frustratis leve damnum pariunt, in illis nullam diligentix partem omittente, ne, quod bonum apparet amittatur: cum de cœlestibus, et de veritate dogmatum fidei

Jacobi Pontani notæ.

(89) Paren Constantinus præ se tulit, cujus hoc dictum in *Annal.* tomo proditum est a Zonora, imperatorem nemini omnium, ac ne suis quidem

membris propriis parcere debere, publicæ tranquillitatis conservandæ causa.

quæstio est, parva tangi sollicitudine, et fidere tibi soli, perinde ac si per te ad tam sublimem cognitionem sis idoneus. Hoc enim, hoc esse, unde a primordio in Ecclesia dissensio manaverit. Si enim, qui primi doctrinam (m), quæ nunc apud Roma-

ἄρτοτερον ἐρεῦνης ἐξέωσαντας, καὶ πᾶσαν σπουδὴν ἐνδείξαντες; περὶ τοῦ θύτου ἀγαθοῦ, οὕτω χωρεῖν ἐπὶ τὴν ἀφρασίαν τῶν δοκούντων ὁρθῶν καὶ ἀσφαλῶν περὶ τὴν πίστιν ἀποπον γὰρ περὶ ἐπιγνώων μὲν τῶν βουλευομένων, ὧν μικρὰ τε ἡ ὁνησις ἐπιτυ-

Jacobi Gretseri notæ.

(m) Inanes sunt istæ, ne dicam vanæ, Cantacuzeni excusationes et tergiversationes, quarum similes adducit Nilus in suolibro de causis dissidii inter Latinos et Græcos. Quid enim à Latinis, præsertim a pontificibus Romanis, præstitum non est, ut Græci a pernicioso schismate revocarentur et ad ovile Christi redirent? Jure prædiceri Ecclesia Latina suum erga Græcos studium illis verbis, quibus Ecclesiæ sponsus Christus sedulitatem suam, et desiderium juvandi Israeliticum populum declaravit. *Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas? et noluitis* Quid subditur? *Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta.* Græciæ in solitudinem redactæ testem habemus experientiam. Testes sollicitudinis qua Latina Ecclesia Græcam ad avia errorum deflectentem in viam reducere studuit, laudare possumus, præter alios innumerabiles, duos summos pontifices Nicolaum hoc nomine primum, et Leonem IX, quorum scripta ad Græcos planum testatumque faciunt, quantopere Græciæ salutem quaesierint et procurarint. Sed Cantacuzenus desiderat synodum. Eadem sunt Nili et aliorum vota. At vix ignorare poterat Cantacuzenus, quoties propter controversias Græcos inter et Latinos excitatas synodi coactæ sint. Annon apud Barum celebratum est concilium a Græcis simul et Latinis tempore Urbani secundi, circa annum Domini 1090 in quo sanctus Anselmus evidentissimis rationibus Græcos convicit? Cujus concilii meminit ipse Anselmus libro *De processione sancti Spiritus*, et fusius rem narrat auctor Vitæ Anselmi, lib. II, qui eidem synodo interfuit. An non jam celebratum fuerat concilium Lateranense sub Innocentio tertio, anno Domini 1215 in quo definitum, Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere, consentientibus, approbantibus et subscribentibus ipsismet Græcis? Quid dicam de concilio Lugdunensi sub Gregorio decimo, cui similiter Græci interfuerunt, et omnibus consentientibus cantatum est Symbolum cum additione: *Filioque*: ter Græce, ter Latine. Taceo concilium Florentinum, quia Cantacuzenus diu ante illud vivere desiit. Taceo tot summorum pontificum super his quæstionibus responsa; ut proinde minime audiendus sit, qui post tot iudicia aliud iudicium quaerit. Præclare Capreolus, episcopus Carthagineus, in epistola ad Patrem magnum concilii Ephesini: *Si quis in ea quæ jam olim dijudicata sunt, denuo inquirere tentaverit, is sane aliud nihil facere censebitur, quam de fide, quæ hactenus valuit, aperte dubitare. Unde ad posteritatis exemplum, tum ut ea quoque, quæ jam olim pro Catholica fide definita et constituta sunt, perpetuam firmitatem obtinere valeant, oportet ea omnia incuncta, immo laque conservare, quæ superioribus temporibus a sanctis Patribus constituta sunt;* quia, ut Martianus imperator recte ait, *injuriam facit iudicio reverendissimæ synodi, si quis semel iudicata et recte disposita revolvere et publice disputare contenderit.*

De indesinenti studio Latinæ Ecclesiæ revocandi Græcos ab errore hæc Gennadius, libro pro Concilio Florentino, cap. 5, sect. 16: *Post inobedientiam et schisma Nicolaus primus ipsemet Constantinopolim profectus est, Phothii tempore, ut tolleret schisma, quem cum non recepissent, excommunicationi ab eo subjecti sunt. Post hæc summi pontifices per temporum vices non destiterunt scribere et hor-*

tari Græcos ad Ecclesiæ conversionem et obedientiam, quousque concta est synodus apud Lugdunum, quam Græci octavam vocant; cujus auctor existit Gregorius papa decimus, et unio est subsequuta. Sed iterum defeecerunt, et iterum legatos Ecclesiæ receperunt. Cogitur synodus Constantinopolitana cum papæ legatis, Joannis Becci temporibus Constantinopolitani patriarchæ; et unionem amplexi sunt ad breve tempus, obedientiam ostendentes et pacem. sed postea rursus ad suum et proprium vomitum reverterunt. Sed nec rursus defatigati sunt Ecclesiæ catholice præsidēs eos ad obedientiam et pacem excitare. At illi, cum semel obsurdissent, non paruerunt. Protracta est igitur res usque ad nos, aspeximusque nostris oculis, quod multi ante nos patriarchæ et reges videre exoptarunt, nec viderunt. Nos vero vidimus beatissimum Eugenium IV Romanæ Ecclesiæ pontificem summum quanto studio in hoc sanctum opus incubuerit, trirēibus missis et sumptibus, ut hoc magnum vulnus sanaretur, celebrataque est synodus ingens et admirabilis Ferrariæ et Florentiæ insignibus Italiæ urbibus, magna doctorum et sapientium virorum frequentia, et theologia scientia ac virtute illustrium. Tandem decretum sancitum est omni sapientia et veritate conspicuum, quod ubique est promulgatum, et ab omnibus gentibus receptum. Græci vero et ex iis qui pejoris sunt conditionis, vulgares quidam homines et indocti huic contradicunt, ac si quis rationis particeps decreto contradicit, id non a doctrina proficiscitur, sed ab animi pravitate, falsa et stultâ præsumptione et gloria inani, quam ex vulgi imperitiâ aucupantur. Ita pro Latinis Græci patriarcha Græcus.

Cæterum non modo res toties discussa, disceptata et dijudicata, sed etiam summa obstinatio, pertinacia, levitas, et arrogancia Græcorum, et ipse etiam schismaticorum genius, Latinos a concilio rursus cogendo abstertere merito poterat. *Cum multitudo ita confirmata et in fide defixa sit, inquit schismaticus Gregoras, qui hoc ipso tempore vivebat, ut ferri naturam facilius mutes, quam eos paululum a patrii dogmatibus abducas: quid opus est disputationibus (et Conciliis) nihil profuturis? Ut enim et ipse Apostoli verbis opportune utar, persuasum habeo, neque mortem, neque vitam, neque angelos, neque principatus, neque potestates, neque præsentia, neque futura, neque altitudinem, neque profunditatem, neque ullam aliam creaturam posse populum a patrii institutis et decretis abducere.* Hæc Gregoras ad finem lib. x *Hist. Byzantinæ.*

Levitatem Græcam arguit tam crebra ad vomitum reversio. Quoties ab erroribus extracti, in errores reciderunt? Vix domum venerant ex concilio Florentino, et mox hædem Latinis datam violarunt: *Græci domum reversi, inquit Laonicus, lib. VI, non amplius his, quæ convenerant in Italia stare voluerunt: sed apprehendentes sententiam diversam, noluerunt amplius in religionis negotio adherere Romanis. Hinc motus pontifex Romanus viros quosdam doctos Byzantium ad Græcos misit, ut cum his in colloquium venirent, qui quidem synodum et concordiam, in Italia factam, non admittebant. Nam Marcus Ephesi episcopus, et Scholarium Græcorum doctissimus, ne quidem ab initio Latinorum dogmati consensum præstare voluerunt. Ubi ad colloquium et disputationum ventum est, Romani nihil efficere potuerunt, verum re infecta domum reversi*

χοῦσι, καὶ ἡ ζημία σφαλεῖσι φαυλοτέρα. περὶ τούτα ἅπαν πᾶσαν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν, μὴ τοῦ δοκούοντος

nam Ecclesiam viget, intulerunt, non sibi tantum arrogassent, neque alios villpendissent, sed in me-

Jacobi Gretseri notæ.

sunt. Hæc de Græcorum levitate et versatili ingenio Larnicus, Græcus ipse. Quod scribit de Georgio Scholario, qui postea patriarcha Constantinopolitanus factus Gennadii nomen assumpsit, id falsum est, si velit Laonicus Scholarium decretis synodi Florentinæ nunquam assensum esse instar Marci illius Ephesini; non enim satis habuit assensum præbuisse, sed et insuper doctissimam et validissimam apologiam pro decretis concilii illius adversus Græcos edidit, quæ Latine exstat. Nec probabile est, quod auctor Turco-Græcæ sine auctore prodidit, Scholarium postea improbasse decreta synodi. Unde enim hoc constat illi sectario? Nam Laonicus, quem citat, non dicit eum dissensisse, postquam assensus fuerat, sed ab initio non assensum esse, quod qua ratione verum sit, paulo antea explicatum est. Imo Gennadius apologiam pro concilio non conscripsit in ipso concilio, sed postea, cum Græci a recto tramite resilerent.

Fastus, arrogantia, et ambitio Græcorum, vel inde potissimum elucet, quod nihil non tentarunt, ut patriarchæ Constantinopolitano primas vindicarent, tametsi legibus divinis humanisque invidis. Quare cum inficari non possent Romanum pontificem in ecclesiastica hierarchia supremum esse, duplici commento hoc supremæ dignitatis fastigium ad se transferre conati sunt; primo enim dixerunt, pontifici non competere primas, divino instituto et concessu, sed imperatorum nutu, dono et privilegio, ac proinde in imperatoris manu esse, primas Romano pontifici adimere, iisque Constantinopolitanum præsulatum insignire, imo et reipsa insignisse tunc, cum Roma Constantinopolim imperium transtulit. Ita sentit et scribit Anna Comnena filia Alexii Comneni imperatoris lib. I *Alexiadæ*: cum enim nescio quæ de pontifice Romano recensuisset, et hæc, inquit, perpetrat ille, qui universo orbi præsidet: Ὡπερ οὖν καὶ οἱ Λατῖνοι λέγουσι καὶ οὐνοῦται. Ἔστι γὰρ καὶ τούτο τῆς ἀλαζονείας αὐτῶν. Μεταπρόσωπον γὰρ τῶν σκληρῶν ἐκείθεν ἐνθάδε εἰς τὴν ἡμετέραν βασιλίδά πόλιν, καὶ δὴ καὶ τῆς συγκλήτου, καὶ τῆς ὁῆς βασιλικῆς τάξεως, μεταπέπτωκε καὶ ἡ τῶν θρόνων ἀρχιερατικῆ τάξις, καὶ δεδώκασι οἱ ἀνεκείθεν βασιλεῖς τὰ πρεσβεία τῶν θρόνων τῆς ἑνωστικῆς ἐπιτοπίας, καὶ μάλιστα ἡ ἐν Καρχηδονί σύνοδος, εἰς περιωπὴν πρωτίστην τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀναβιβάσαντῆ τὰς ἀπὸ τὴν οἰκουμένην διοικήσεις; ἀπάσαι δὲ τούτων ἐποίησαν. *Quemadmodum Latini dicunt et opinantur. Est enim et hoc arrogantia illorum argumentum. Inde namque in hanc regionem urbem translatus imperio, senatu, et loque imperatorio ordine, translatus itidem est episcopatum sedium ordo, et superiores imperatores primas tribuerunt sedi Constantinopolitano, et maxime synodus Chalcedonensis, quæ Constantinopolitano antistiti ad summam et primam speculam erecto, omnes totius orbis d. acesse subiecit.* Hæc Anna, vel schismaticus, cui Anna Cæsarissa nomen suum supposuit: quæ verba adducit Ilyricus in catalogo testium feritatis, et auctor Turco-Græcæ, qui Annæ codicem ex bibliotheca Augustana nactus videtur; quæ talibus mendaciis et imperitiis in cathedram Petri, Christi que vicariam insurgere, nil mirum: validior enim arma non habet falsitas, quam mendacia et inscitiam. Quid imperitiis, quam existimare primatum ecclesiasticæ hierarchiæ pondere ab imperatoris arbitrio, et a loci urbisve amplitudine et majestate? Quid mendacius quam imperatores Constantinum Magnum, aliosque, qui accepta potiti sunt usque ad exortum schismæ, Constantinopolitanam Ecclesiam superiorem fecisse Romanam, vel etiam paræm? Vel unica Justiniani Novella de ec-

clesiast. tit. et privileg. mendacium hoc evidenter coargnit, ubi primæ deferuntur Romano pontifici; secundæ Constantinopolitano: *Sacrorum conciliorum dogmata, sicuti sanctas Scripturas accipimus, inquit imperator, ideoque sancimus secundum earum definitiones sanctissimum senioris Romæ papam primum esse omnium sacerdotum; beatissimum autem Constantinopoleos novæ Romæ secundum habere locum post sanctam apostolicam senioris Romæ sedem.* Et in Novella, ut *Ecclesia Romana centum annorum gaudeat præscriptione, sic loquitur idem imperator. Ut legum originem anterior Roma sortita est, ita et summi pontificatus apicem apud eam esse, nemo est qui dubitet.*

Falsissimum porro est, quod Anna addit de synodo Chalcedonensi: nullum enim verbum in to'a illa synodo, quo principatus ecclesiasticus et cura omnium Ecclesiarum episcopo Constantinopolitano deferatur. Conatus quidem est Anatolius Constantinopolitanus antistes canonem quemdam in concilio Chalcedonensi condere in gratiam, commodum et præminentiam suæ sedis: verum in eo canone non tribuit Anatolius cum suis asseclis primas episcopo Constantinopolitano, sed Romano: secundas deferat Constantinopolitano, nec deferat illi curam omnium Ecclesiarum totius mundi, ut Anna comminiscitur, sed Ponti, Asiæ, Thraciæ. Deinde canon ille plane subreptus est, nullius momenti et roboris; quippe apostolicæ s. dis legatis absentibus non sine astu conditus in præjudicium præcipue Alexandrinæ Ecclesiæ. Quocirca altero a condito canone dif, statim reclamantur apostolicæ sedis legati, neque ullo modo, quod per summam fraudulentiam et injuriam actum fuerat, suffragiis et assensu suo comprobantur: de quo consulat, qui plura cupit, illustrissimum cardinalem Baronium, tom. VI *Annalium*, anno Christi 451. Nec refert, quod Anatolius in su posuit: o illo canone se refert ad Canonem concilii Constantinopolitano centum quinquaginta episcoporum sub Theodosio Magno; nam neque iste canon largitur tantum episcopo Constantinopolitano, quantum fabulatur Anna, secundas enim concedit, non primas Deinde quia et iste canon ex eodem ambitionis fonte manavit: et vel in illo concilio non est conditus, vel si in illo conditus est, a paucis, non sine fraude et fallacia conditus est, neque unquam a tota synodo sub pontifice Damaso probatus, ut copiose ostendit Baronius tom. IV *Annal.*, anno Christi 381. Et tamen Græci, et in his præcipue Nilus, arcem suæ causæ in his lignentis et imposturis collocant. Nec ideo Romanus pontifex primatum a conciliis aut ab imperatoribus habet, quia concilia et imperatores, nominatim Justinianus, testantur et definiunt in suis decretis et Legibus Romanum pontificem esse orbium primum, quia his sanctionibus non tribuunt illi primam et supremam potestatem, sed declarant et definiunt, quid illi jure divino competat; idque quod jure divino illi competit, competere etiam volunt jure suo, hoc est, ecclesiastico et civili, tanquam juris divini interprete; ut eo minus auctoritas et potestas illius primaria in dubium ab improbis revocari possit. Non enim pontifex Romanus accepit primatum a conciliis aut imperatoribus, sed ab illo, qui Petro et successoribus sancti Petri in Petro dixit: *Tu es Petrus et super hanc petram, etc.*; et, *Pasce oves meas.* Quod nulli ex Constantinopolitanis patriarchis dictum: hæc si Nilus advertisset, minus fortassis ineptiarum in libello suo de primatu pontificis effudisset.

Alii Græci alia via et ratione primatum ad se rapere tentarunt; conspicati, opinor, se apud per-

dium ab aliarum Ecclesiarum rectoribus discutien-
dam proposuissent, tantum mali non vidissemus,

Α αγαθού διακράτειν, περι ούρανίων δὲ τοῦ λόγου θυ-
τος, καὶ τῶν περι τὴν πίστιν ἀπλανῶν δογμάτων,

Jacobi Gretseri notæ.

spicaciores parum effecturos. si primam illam viam
inirent et tenerent; quid enim insulsius et stolidi-
tatem, quam asserere, primam et supremam digni-
tatem in ecclesiastica hierarchia pendere ab arbi-
trio imperatoris? Aliam ergo rationem ambitiosæ
suar cupidini satisfaciendi excogitarunt: Romanam
enim Ecclesiam passim apud suos traduxere, quasi
in nonnullis fidei capitibus a sacris Litteris, et ab
apostolicis traditionibus penitus deviet, pernicio-
sosque errores foveat, tueatur, et omnibus ample-
ciendos obrudat. Quapropter eam primæ sedis ho-
nore et culmine excidisse, hancque dignitatem ad
Constantinopolitanam præsumere transiisse dicit-
bant. Primi, qui hanc viam paulo expressiore pede
trullerunt et institerunt videntur fuisse Patres illi
Trullani; qui ut turpissimam ambitionem, qua
astuabant, honestatis quasi velo obnubarent, varia
in Latinorum Ecclesia carpere, imo et damnare in-
gressi sunt: ut continentiam seu celibatum mini-
strorum Ecclesiæ, jejunium Sabbati; ipsi enim Sab-
bato non jejunant. Missam perfectam et completam
in Quadragesima; ipsi enim excepto die Dominico,
Sabbato, et festo Annuntiationis, cæteris Quadra-
gesimæ diebus celebrant Missam, quam vocant
τῶν προσηγορευμένων, id est, ex præsanctificationis, ad
eum fere modum, quo Latini die sacro Parasceves
ex præsanctificationis offerunt; etsi Græci non unam
tantum speciem, ut Latini, sed utranque adser-
vant, et in hac sua Missa adhibent. Accusarunt
etiam Latinos, quod a sanguine et suffocato non
abstineant, quod adium ad sacrum altare laicis
non intercludant, ut id genus alia præteream: qui-
bus accusationibus viam non sibi, sed aliis muni-
erunt, ut pontificem Romanum de sua dignitate
excidisse publice prædicarent. Nam ipsis satis fuit
in præsentia ova posuisse, quæ alii excluderent,
canonemque de episcopo Constantinopolitano con-
didisse longe impudentiorem, quam impositores
tempore Concilii primi Constantinopolitani et Cal-
chedonensis; de quo plura Franciscus Turrianus
lib. de sexta, septima, et octava synodo. Secu-
tus est Photius, qui quæ Trullani isti legislatores
inceperant, perficeret, ambitione throni Constans-
tinopolitani simul et furore in Nicolaum primum
pontificem, et in cæteros Romanos præsules incen-
sus, quod obstarent, ne sedem Constantinopolita-
nam contra jus et fas occupatam quiete possideret.
De Photio dici potest, quod Tertullianus libro con-
tra Valentinianos, cap. 4, de Valentino: *Sperave-
rat episcopatum Valentinus (Photius) quia et ingenio
poterat, et eloquio. Sed alium ex martyrii præroga-
tiva loci potitum indignatus, de Ecclesia authentica
regulæ abruptit (ut solent animi pro prioratu exciti
præsumptione ultionis accendi) ad expugnandam con-
versus veritatem, et cujusdam veteris opinionis se-
mini actu calubroso viam detineavit.* Hæc Tertul-
ianus de Valentino, ego de Photio; qui ira exaspe-
ratus adversus Latinos insurrexit objectans cum ea,
quæ Patres Trullani, tum præsertim processionem
Spiritus sancti e Patre et Filio, et additionem illam
ad Symbolum: *Filioque.* Exstat hoc argumento
liber Photii in bibliotheca Bavarica.

Tandem Leone IX pontifice maximo, Græci
omnis jugi jam impatientes in perpetuum et ge-
nerale schisma eruperunt, ducibus Michaelis epi-
scopo Constantinopolitano, et Leone episcopo
Achridano in Bulgaria, contra quos ut longissimam,
ita et doctissimam epistolam scripsit Leo IX pon-
tiffex, accurate omnes eorum querelas seu potius
criminationes refellens, qui Romanæ Ecclesiæ po-
tissimum crimini dabant, quod in azyinis rem di-
vinam faceret. Adiderunt postea alii Græci alia,

ut communionem sub una tantum specie; morem
semel duntaxat mergendi vel tingendi eos qui ba-
ptizantur; morem non præbendi Eucharistiam, aut
confirmationem ministranti infantibus; purgato-
rium, sanctorum beatitudinem; verba consecra-
tionis in sacrificio Missæ, et hujus generis plura,
quibus Græci in eum fastum superbiæque typhum
elati sunt, ut Romanæ Ecclesiæ non modo vale-
sed et anathema dicerent, suamque, hoc est Con-
stantinopolitanam, quasi omnium principem, jacti-
tarent et venditarent. Hinc illa plena insolentiæ
oratio Jeremiæ patriarchæ Constantinopolitani in
censura ad Lutheranos cap. 15: *Ἐπεὶ τοίνυν ἡ
καθ' ἡμᾶς ἀγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία πατρὶς τῶν ἐκ-
κλησιῶν, καὶ ἡγεμονεῖ ἐν τῇ γνώσει τῇ χάριτι τοῦ
Θεοῦ, καὶ τὸ ἀσπίλον αὐχρῖ ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν
ἀποστολικῶν καὶ πατρικῶν διαταγμάτων; καὶ ἤδη
ἡ νέα τὰ πρεσβεῖα τῆς ὀρθοδοξίας; εἰληθε, καὶ εἰς
κεφαλὴν τέτακται, δειὸν ἐστὶ καὶ πᾶσαν Χριστιανῶν
Ἐκκλησίαν οὕτω τὰ τῆς λειτουργίας ἱερουργεῖν.*
*Quoniam igitur quæ apud nos est sancta Dei Eccle-
sia, patria ecclesiarum est, et per gratiam Dei ex-
cellit cognitione: de sinceritate gloriatur in claritate
apostolicorum et paternorum institutorum: et jam
hæc nova (Roma) principatum rectæ doctrinæ, capi-
tisque locum obtinet, par est, ut omnes Christiano-
rum Ecclesiæ ad hunc modum sacras liturgias ce-
lebrent.* Ita cæci isti de sua impietate et mendacitate
sibi blandiuntur, et se principes esse somniant, cum
sint omnium mortalium abjectissimi et miserissimi.
Sed satis de arrogantia Græcorum, quæ, ut supra
dicebam, Latinos merito remorari poterat, ne cum
Græcis synodice convenirent, non modo sine fruc-
tu, sed et sine ullâ spe fructus; præsertim cum
isto etiam concilio concilium petere soliti fuerint,
ut Romanum pontificem in ordinem cogèrent:
hocque concilii conventu indicarent, supremam
controversias dijudicandi et definiendi potestatem
non esse penes Romanum pontificem, sed penes
solam synodum, quidquid pontifex contra sentiat
aut decernat. Adde, quod concilium petebant;
sed eo modo, quo nunc Lutherani, liberum, ut
loquuntur, et Christianum, hoc est, quale ipsi
postulant, et in quo ea duntaxat sanciantur et
constituantur, quæ ipsi postulant, et prout ipsi
postulant. Hoc scilicet liberum est et Christianum
concilium.

Restat ipse schismaticorum generis, cui solemne
judices petere, sed ubi dati fuerint, a sententia
eorum alio appellare: testes sunt, ut alios non
nominem, Donatistæ, qui controversiæ cum Cæci-
liano judicem flagitarunt. Datus est a Constantino
imperatore Melchisedes pontifex Romanus. Absolu-
tus est Cæcilianus. Damnati Donatistæ. Num ac-
quieverunt? Postularunt alios judices. Dati sunt
et isti, eodem rursum eventu. Num acquieverunt
Donatistæ? Minime vero. Aliud tribunal quæsi-
verunt, a quo denuo condemnati sunt. Sed frustra.
Damnari potuit pertinacia, vinci aut frangi non po-
tuit: *Puto quod ipse diabolus, inquit sanctus Au-
gustinus, epist. 167, si auctoritate judicis, quem
ultra elegerat, toties vinceretur, non esset tam im-
pudens, ut in ea causa persisteret.* Non aliter egis-
sem Græci toties antea damnati: licet Clemens
pontifex, Cantacuzeni rogatu, synodum convocas-
set, quod aliquot post annis in concilio Florentino
manifestum evasit. Itaque vana est querela Canta-
cuzeni, cum sit Latinos sua dogmata ab aliarum
Ecclesiarum rectoribus discutienda non proposuisse,
nimumque sibi arrogasse, contemptis cæteris.
Vanitatis redarguunt dictum hoc scripta Nicolai
primi et Leonis IX, ut sileam concilia autē Canta-

τούτων ὀλίγην τινά πικρῆσθαι τὴν φροντίδα, καὶ μόνους ἑαυτοῖς θαρρῆναι πρὸς τοσοῦτον γνώσεως ὕψος ἐξαρκέσαιν. Τοῦτο γὰρ εἶναι τούτο, ὃ καὶ τὴν διάστασιν ἐνεποίησε ταῖς Ἐκκλησίαις ἐξαρχῆς. Εἰ γὰρ οἱ πρῶτως τὰ νῦν ὑπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας παρεσκευάμενα δόγματα ἐξενεγκόντες μὴ ἐθάβρῃσαν ἑαυτοῖς, μηδὲ τῶν ἄλλων κατεφρόνησαν, ἀλλ' εἰς μέσον προῦθηκιν τοῖς ἄλλοις τῶν Ἐκκλησιῶν προσταταῖς ἐξετάζειν, οὐκ ἂν ἄχρι τοσοῦτο τοῦ κακῶν προῦχώρησεν, οὐδὲ τὰ Χριστοῦ δῆρητο μέλη, καὶ ἐκπεπληρωτο ἄλλήλοις· ἢ γὰρ εἰ κακῶς εἶχεν ὑπὸ πάντων ἂν ἐστέρηθη, καὶ οὐδεμία ἀμφοδότης ἐγένετο περὶ τῶν πᾶσιν ὁμοίως ὠρολογημένων, ἢ εἰ τι τοῦ καλῶς ἔχοντος ἐφαίνετο ἐκπίπτοντα, πᾶσιν ὁμοίως λήθης παρεπέμφθη καὶ σιγῆς βυθῷ. Ἀρχαῖος δὲ ὁ τρόπος, καὶ τοῖς πρῶτοις τοῦ Εὐαγγελίου κηρυξὶ τετιμημένος. Καὶ γὰρ καὶ Παῦλος ἐκοινοῦτο τοῖς ἀποστόλοις τὸ Εὐαγγέλιον, δοξικῶς, φησι, μὴ εἰς κενὸν τρέχει, ἀ μὴ φίλα καταγγέλλων θεῷ· καὶ τοῖ γε εἰς τρίτον οὐρασθὲν ἀρπαγεις, καὶ μυσταγωγηθεὶς τὰ ἄρρητα. Καὶ βασιλεὶ γὰρ τῷ πρῶτῳ

(90) Sic in concilio Lugdunensi sub Innocentio tertio novam et solemnam cum Latina Ecclesia concordiam inivit, ut tradit Georgius Pachymerius,

Jacobi Grätseri notā.

cuzeni ætatem super his ipsis controversiis celebrata. Et quibusnam proponenda fuerunt dogmata Latinorum, hoc est, ipsius veritatis? An Græcis, qui a veritate aversi, ad fabulas toti jam conversi erant? Sed facile erat divinare, quæ sententia secutura esset, si litis huius decisio Græcis commissa fuisset. Et quid sibi volunt illa verba: *Doctrina, quæ nunc apud Romanam Ecclesiam viget?* Significat nimirum antea non viguisse: quæ accusatio omnium novatorum est. Novitatis accusant orthodoxam Ecclesiam, ne ipsi novitatis auctores et sectatores existimentur. Quoties Latini demonstrarunt, et quidem evidenter, omnia dogmata, de quibus Græci Latinis diem dicunt, ab apostolicis temporibus semper in Ecclesia Romana viguisse, neque nudiustertius nata esse, ut sunt Græcorum placita et decreta, quæ quibus auctoribus et quando proseminata sint, Latini adamussim ostendere possunt, et sæpius jam ostenderunt. Ut enim tantum nomen quinque illa capita, de quibus Gennadius patriarcha Constantinopolitanus adversus Græcos pro concilio Florentino accuratissime disputat, *Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere, purgatorium esse, in azymis Eucharistiam rite et legitime celebrari; animas iustorum*, quibus nihil maculæ in purgatorio expiandæ inest, statim ab excessu Deum videre, *Romanumque pontificem omnium Ecclesiarum principem et caput esse, semper creditum et docuit Romana Ecclesia.* Quare licet sine concilii decreto his dogmatis Cantacuzenus se adduxisset, minime novitates, sed venerandam vetustatem sectatus fuisset.

Sed Cantacuzenus cætera felix et magnus, hoc uno miser et minutus fuit, quod a schismaticis episcopis et monachis in præceps agi se permisit, nec unde tam ipse, quam reliqui Græci exciderint, attendit: Palamæ enim et Philotheo potissimum adhæsit, quorum utrumque fortassis ideo præcipue coluit, quod indefessi Latinorum adversarii et oppugnatores essent. Apud Græcos enim in sanctissimis numeratos esse illos, qui Latinos vehementissimis et dictis et scriptis incesserent, testatur Gennadius patriarcha Constantinopolitanus, qui allo-

neque distracta Christi membra sibi bellum intestinum indixissent. Aut enim ut pura pura ab universis, absque refragatione accepta fuisset (quippe quam communis consensus approbasset), aut si a recto nonnihil devia, ab omnibus æqualiter oblivioni altoque silentio mandata fuisset. Vetus est hic mos, et a primis Evangelii præconibus in pretio habitus. Nam et Paulus quantumvis in tertium cœlum raptus, et arcana mysteria edoctus, Evangelium suum cum apostolis communicavit, timens, inquit, ne in vacuum curram, annuntians, quæ Deo non placent. Quin et primo ex Palæologis (90) imperatoribus Michaeli hic ausus non profuit: deterius enim schisma, et perniciosius consecutum est dissidium. Quare nec mihi aliquando persuaderi patiar, ut antequam congregata synodus œcumenica, 736 quæ secure credenda sint decernat, etiam ipse novitates consector, et alios ad id cogam: idque non propter Ecclesiam et universitatem Christianorum modo, sed et propter me ipsum. Etenim sic sum compa-

lib. v, cui ideo vel a sacerdotibus, vel ab Andronico filio sepultura negata, quod cum Latinis consensisset.

Jacobi Grätseri notā.

quens Græcos: *Vos, inquit, Latinos tanquam a fide alienos existimatis. et ab eis refugere, tanquam a facie serpentum simpliciores edocetis, idque liquido patet. Ac si quis ex Latinis videtur sanctus, vos hunc salutare non vultis, imo vero maledicta ingeritis. Græcos quamvis flagitiosissimos et stultissimos, si solum adversus Latinos dicant, omnium sanctissimos arbitramini: inter alios quidem multos quemdam, qui vocatur Palamas, et Ephesi Marcum, hominem nec satis mentis compotem, sed tumidum sapientiæ ostentatorem, nulla virtute vel sanctitate subnixos: quia loquuntur solum et scribunt contra Latinos, extollitis et celebratis, eorumque imagines exornatis, festumque agentes diem colitis, ac veluti sanctos adoratis. Latinos vero quamvis jampridem Ecclesia pro sanctis colendos duxerit, vos incessanter blasphematis, ita et de summo pontifice facitis; nam il'um omnino Christianum esse non existimatis, quia Latinus. Hæc Gennadius, et patriarcha Constantinopolitanus, quæ lucem accendent illis, quæ passim de Gregorio Palama in hac historia feruntur, cui Cantacuzenus addictissimus erat, tanquam insigni sanctimonia prædito, cum talis esset, qui ab Gennadio vere describitur.*

At quod Cantacuzenus ait, si Asia et Europa quemadmodum olim in Romanorum imperio censerentur, synodum cogendam esse apud Græcos, id secus habet. Nam summi pontificis munus est, ut synodum indicere et convocare, ita et locum præstitueret. De quo vide cardinalem Bellarminum, lib. 1 *De conciliis*, cap. 12 et 13. Denique ut locum hunc concludam, Cantacuzeno tergiversanti morasque nectenti, dici et poterat et debebat, quod postea teste Gennadio, legatus pontificis dixit Græcis post varias disputationes cum monacho quodam Barlaamo habitas: *Mihi libet tibi dicere breve et verum verbum, quod et alius Græcis mihi injunctum est dicere: Si volueritis et audieritis me, bona terra comedetis, secundum prophetam; si vero nolueritis, neque audieritis me, gladius vos devorabit. Num pontificis os locutum est hæc, ait Gennadius. Num habes huic, quod contradicas? Lege et expende, an evenerit, sicut ipse dixit.*

ratus, ut credere velim omnia quæ commune A
episcoporum iudicium et sententia de fide consti-
tuerit, extra hoc nulli me novitati addicam. Et
cum episcopus omnes, tum alios ecclesiasticorum
dogmatum defensores ac patronos hoc propen-
sissime facturos opinor; sin auctoritate imperiali
compellantur, aures obturatos, ut nec primam
vocem excipiant. Quamquam nec apud vos mihi
fidem habitum iri puto, si ita leviter nulloque
examine dogmatis vestris subscripsero. Qui enim
parum constanter inhæret, et paratus est deserere
quæ majores illi tradiderunt, et in quibus est
educatus, quam, quæso, teneat de recentibus fide-
dem? Quocirca necessarium arbitror, si idem vo-
bis probabitur, super rebus adeo magni momenti
orientalium occidentaliumque episcoporum con-
ventum œcumenicum celebrari. Id si fiat, fidelis
est Deus, qui nos a veritate aberrare non patietur.
Si igitur Asia et Europa, quemadmodum olim, in
Romanorum imperio censerentur, apud nos syno-
dus cogenda esset. Quod cum fieri jam nequeat (nam
et papa huc proficisci nequit: et mihi tam longe ab
imperio discedere propter continetia bella, vicinior-
que Barbaros, et dynastas alios, nobis undique in-
cumbentes, qui cum de fide nobiscum sentiant, tam-
en hostes se profitentur, non est facile), si et patri
papæ videbitur, ad locum aliquem maritimum in me-
dio utrorumque situm consensu deveniemus: ille
cum Occidentis episcopis, ego cum patriarchis eo-
rumque episcopis. Et in spe sum, Deum benignitate
sua adducturum nos in omnem veritatem, nec per-
missurum, ut negotio infecto revertamur. Ad ex-
tremum adiecit, si papæ placeret synodum colligi,
celerime ad se nuntium mitteret, qui se et an-
nuisisset illum, et de loco ac tempore, quando et ubi
congregari debeant, certiorum faceret; sibi enim
ad patriarchas aliosque episcopos convocandos
mora longiore opus fore. Hæc imperator ad lega-
tionem papæ, quæ legati episcopi vehementer ap-
probantes, et cum antea, tum discessuri, multis
ab eo muneribus culti, in Italiam redierunt: **737**
ac pontifici legationem renuntiantes, multis impe-
ratorem laudibus prædicarunt, exaratasque a se
ephemeridas ostenderunt. Papa et ipse non se
a synodo abhorreere confessus, celeriter misit, qui
ei dicerent, consilium ejus se valde amplecti, con-
ventum episcoporum sibi esse in optatissimis.
Cæterum episcopos suos omnes in unum congre-
gatos, locum et tempus synodo agundæ nominare
debere. Interim haud multo post rursus a papa
litteræ imperatori redduntur, quibus monebatur,
ut procrastinationem synodi negligentiam alicui ne
attribueret: se quidem Ecclesiarum redintegrandæ
concordiæ nihil antevertendum ducere, et hoc
unum in summe necessariis numerare, bello au-
tem maximo in Italia inter potentissimos regulos
exorto, multisque hominum millibus concursuris,
decere se in primis ut patrem spiritualem, pacem
illis et otium consuadere. Quo ex sententia per-
fecto, nihil antiquius k. rum, quam consuliis

Β Παλαιολόγων Μιχαήλ τούτο τετολημμένον, οὐ συνί-
νευκεν, ἀλλὰ χειρὸν γέγονε τὸ βήγμα, καὶ ἡ δ:άστα-
σις χαλεπωτέρα. Δι' ἃ οὐδὲ αὐτὸς ὀφθαί πεισθήσε-
σθαι ποτε πρὶν οἰκουμένην σύνοδον ἀθροισθεῖσαν,
τὸ δοκοῦν ἀσφαλῆς ἀποφῆνασθαι περὶ τὴν πίστιν,
ἐπιχειρήσειν αὐτὸς τε προσέχειν καινοτομίαις, καὶ
βιάζεσθαι τοὺς ἄλλους· οὐ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν μόνον
καὶ τὸ Χριστιανῶν ἅπαν πλῆρωμα, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμὲ
αὐτόν. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχω, ὡς πᾶσι μὲν πεισθη-
σόμενος ἔτα ἂν ὑπὸ κοινής γνώμης τῶν ἀρχιε-
ρέων περὶ τῆς πίστεως; ἐπιψφισθεῖη· τούτου δὲ
ἀπόντος, καινοτομῆ οὐδεμιᾶ προσέξω. Ὄφθαί δὲ
καὶ τοῖς ἀρχιερέας; ἀπαντας, καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς
δογματῶν τῶν τῆς Ἐκκλησίας; τροφίμους πρὸς τοῦτο
μὲν ἔσεσθαι προθύμους μάλιστα· ἂν δὲ βιάσονται,
ἀρχικῶς τὰ ὅλα βύσαντάς, μηδὲ τῆς πρώτης ἀνέξε-
σθαι φωνῆς. Καίτοι γε οὐδὲ παρ' ὑμῖν ἐμὲ ἀξιο-
χρεῶν ἐγὼ νομίζω ἔσεσθαι πρὸς πίστιν περὶ τῶν
μελλόντων, εἰ βραδίως οὕτω καὶ ἀνεξετάτως; ἐπὶ τὰ
δοκοῦντα δόγματα ὑμῖν μεταχωρήσω. Ὁ γὰρ τοῖς
ὑπὸ τῶν προγόνων παραδεδομένοις, καὶ οἷς συνέ-
θραπτο αὐτὸς μὴ πάνυ προσέχων ἀσφαλῶς, ἀλλ' ἐξ
ἐτοίμου προτέμενος, τίνα ἂν ἔχοι περὶ τῶν προσφά-
των πίστιν; Δι' ἃ νομίζω δεόν εἶναι, εἰ γε καὶ ὑμῖν
συνδοκεῖ, περὶ τῶν οὕτω μεγάλων σύνοδον οἰκουμε-
νικὴν ἐν ἧ ὁ; τε ἔψοι καὶ οἱ ἐσπέριοι παρέσονται
ἀρχιερεῖς γενέσθαι. Τούτου δὲ γεγενημένου, πιστὸς
ὁ Θεὸς, ὃς ἡμᾶς οὐκ ἔδωκε τῆς ἀληθείας; ἀποπλανη-
θῆναι. Εἰ μὲν οὖν ὡσπερ πρότερον ὑπὸ τὴν Ῥω-
μαίων βασιλείαν ἦ τε Ἀσία καὶ Εὐρώπη διετέλει,
παρ' ἡμῖν ἔδει τὴν σύνοδον ἀθροισθῆναι. Ἐπεὶ δὲ
τοῦτο νῦν ἀδύνατον, ὃ τε γὰρ πάπας ἐνταῦθα ἀφι-
κέσθαι ἀδυνάτως ἔχει, ἐμοὶ τε οὐ βραδίον τοσούτου
ἀποστῆναι τῆς ἀρχῆς διὰ τοῦτο συνεχεῖς πολέμους
καὶ τοὺς πανταχῶθεν ἐπιόντας ἡμῖν βαρβάρους τε
τοὺς ὁμόρους, καὶ τοὺς ἄλλους δυνάστας, ὁ; περὶ τὴν
πίστιν ἡμῖν οὐδὲν διαφερόμενοι, ὁμως πολέμιοι εἰσιν,
εἰ καὶ τῷ πατρὶ συνδόξοι πάπα, πρὸς; τι τῶν παρ-
αλλίων ἀφιξόμεθα χωρίων ἐκ συνθήματος, ὁ; μέσως
ἂν σχολῆ ἑκατέροις πρὸς ἀπόστασιν τῶν οἰκοι. Καὶ
οὕτω συνελευσόμεθα, ἐκεῖνος μὲν τοὺς ἐκ τῆς ἐσπέρ-
ρας ἔχων ἀρχιερέας, ἐγὼ δὲ τοὺς πατριάρχας; καὶ
τοὺς ὑπ' αὐτοῖς τελούοντας ἐπισκόπους. Πιστεύω δὲ
Θεῷ ὡς ἀπράκτους ἡμᾶς ἐπανελεῖν οὐκ ἔδωκε,
ἀλλὰ τῇ σφετέρᾳ χρησάμενος φιλανθρωπία, ὁδη-
γήσει ἡμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἐπὶ τέλει δὲ
καὶ τοῦτο προσετίθει, ὡς; εἰ ἀρεστὸν εἴη πάπα τὴν
σύνοδον συγχροτηθῆναι, τάχιστα αὐθις πέμπειν
ἀγγελίαν πρὸς αὐτόν, ὃ; τι τε συνέθετο μηνύουσαν,
καὶ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἐν ᾧ προσῆκον συνελ-
θεῖν. Οὐκ ὀλίγου γὰρ δεήσεισθαι χρόνου καὶ αὐτὸν τοὺς
τε πατριάρχας μεταπεμπόμενον καὶ τοὺς ἄλλους ἐπι-
σκόπους. Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς πρὸς τὴν πρε-
σβείαν πάπα ἀπεκρίνατο· καὶ ἔδωκε βέλτεστα τοῖς
πρεσβευομένοις ἐπισκόποις, ὁ; πολλῶν πρότερον
τε καὶ μέλλοντες ἀναχωρεῖν παρὰ βασιλέως; ἐυερ-
γεσιῶν τυχόντες, ἀπήραν πρὸς τὴν οἰκίαν·
καὶ παραγερόμενοι πρὸς πάπαν, τὴν τε πρεσβείαν
ἀπήγγελλον, καὶ πολλοὺς διεξήσαν ἐπαίνους ὑπὲρ
βασιλέως, καὶ τὰς γε; ἡμιμένας ἐφημερίδ.

δεικνύντες. Πάπας δὲ καὶ αὐτὸς πρὸς τὴν σύνοδον Ἀφάμενος ἠδέως ἔχειν, ἔπεμπε κατὰ τάχος τοὺς ἐρῶντας βασιλεῖς, ὡς δοκοῖη καὶ αὐτῷ βελτίστη ἡ καταίεσις, καὶ τὴν συνέλευσιν τῶν ἐπισκόπων ποιοῖτο περὶ κλειστοῦ. Δὲν μέντοι τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἅπαντας γενομένους ἐν ταυτῷ, τόπον τε κυροῦν καὶ χρόνον καθ' ἑν ἔσται. Οὐ πολλοῦ δὲ χρόνου παρελθόντος ἐν τῷ μεταξῦ, γράμματα αὐθις ἤκε πρὸς τὸν βασιλεῖα παρὰ πάπαν, τῆς συνόδου τὴν ὑπέρθεσιν μὴ δοκεῖν ὑπ' ἀμελείας γίνεσθαι θηλοῦντα. Αὐτὸν μὲν γὰρ προῦργου παντὸς ποιεῖσθαι τῶν Ἐκκλησιῶν τὴν ἔννοσιν, καὶ τῶν ἀναγκασιότατων μάλιστα νομίζειν εἶναι. Πολέμου δὲ μεγάλου κεκινήμενου κατὰ τὴν Ἰταλίαν, τῶν παρ' αὐτοῖς μεγίστων βήγων ἀλλήλοισι ἐκπολεμωθέντων, καὶ μελλόντων μυριάσι πολλαῖς ἀλλήλοισι ἐπιέναι, προσήκειν μάλιστα αὐτῷ πατρὶ γε ὄντι πνευματικῷ, περὶ εἰρήνης τοῖς μαχομένοις διαλέγεσθαι, καὶ πείθειν κατατιθεσθαι τὸν πόλεμον. Τοῦτου δὲ πραχθέντος κατὰ γνώμην, οὐδὲν ἕτερον αὐτῷ μᾶλλον ἔσεσθαι διὰ σπουδῆς, ἢ βουλευσαμένη περὶ τῆς συνόδου μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν, θηλοῦν καὶ χρόνον καὶ τόπον ἐν ᾧ συνελθόντες, περὶ ὁμονοίας καὶ εἰρήνης πράξουσι ταῖς Ἐκκλησίαις. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἐν Γαλατῆ διατριβόντων φίλων Ἰωάννην ὄνομα, τῆς τάξεως ὄντα τῶν κηρύκων, πρὸς πάπαν πέμψας, χάριτάς τε ὁμολόγει πολλὰς τῆς προθυμίας τε καὶ τῆς σπουδῆς, ἧς περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς εἰρήνης ἐπιδείκνυται. Καὶ αὐθις ἡξίου τῶν Ἰσων ἔχεσθαι, καὶ μὴ διὰ βραθυμίας πόλεμον εἰς τὴν νεγμένον ταῖς Ἐκκλησίαις περιορᾶν δυναμέλους καταλύειν.

CAPUT X.

Mors papæ. Tomprotitzas se cum orpido imperatori traait. Persæ popu atores Thraciam invadunt; cæduntur et capiuntur a Romanis ad Mesenam oppidum. Reliquiæ in collem confugiunt, inde descendentes, invitatu imperatoris se dedunt. Nicephorus despota gener summum periculum socero temeritate sua creat. A pugna revocatur. Persæ donati dimittuntur liberi. Audacia et virtus Matikæi filii; utrinque victoriæ nuntii. De morbo renum imperatoris, ejusque in eo ferendo constantia.

Τοῦ χρόνου δὲ ἐν τοῖς τοιοῦτοις τριβομένου, Κλή- Β
μης ὁ πάπας ἐτελεύτησεν ἐν τῷ μεταξῦ, καὶ ἡ περὶ
τῆς συνόδου αὐθις διελύετο φροντίς. Βασιλεὺς δὲ καὶ
βασιλεῖα ἐπαγόμενος τὸν γαμβρὸν, ἐπεστράτευσε
Μηδεῖα τῇ κατὰ τὸν Πόντον παραλίῳ πόλει, ἧς κατὰ
τὸν πόλεμον χρόνον ἀρχῶν ὁ Τομπροτίτζας ὑπὸ
βασιλίδος Ἄννης ἀναδειχθείς, οὐδὲ μετὰ τῶν βασι-
λέων τὴν ὁμόνοιαν ὑπέκειν βασιλεῖ τῷ Καντακου-
ζηνῷ ἠβούλετο· ἀλλὰ χεῖρα ληστρικὴν πολλὴν περὶ
αὐτὸν ἀθροίσας, τὰς περιοίκους πόλεις ἐληξέτο,
καὶ ἐκάκου οὐκ ὀλίγα. Ὅν πρῶτον μὲν ὁ βασιλεὺς
ὑπ' ἄλλων ἀναγκασιότερων ἐπειγόμενος περιώρῳ·
ἐπεὶ δὲ ἔβλαπτον αὐτὸν ἐκ Μηδεῖας; ληστραὶ οὐ μικρὰ,
πρῶτα μὲν ἐκ γῆς καὶ θαλάσσης πέμψας στρατιὰν
ἐπολιόρκει. Ἐπειτα Μανουὴλ δεσπότην τὸν υἱὸν
ἀρχοντα καταλιπὼν ἐν Βυζαντίῳ, καὶ τριήρεις C
κελεύσας ναυπηγεῖσθαι, Φακεωλάτον τὸν πρωτο-
στράτορα τῷ ἔργῳ ἐπιστέψας· πάνυ γὰρ ξυνέωρα
ναυτικῆς δυνάμεως τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν δεο-
μένην· ἐξεστράτευσεν αὐτὸς ἔχων καὶ τὸν νέον
βασιλεῖα, καὶ ἐπεὶ ἐγένετο ἐν Μηδεῖα, λόγους προ-
ῆγε Τομπροτίτζα περὶ τοῦ αὐτῷ ὑπέκειν καὶ τὸν
πόλιν παραδίδουαι· ὁρῶν δὲ ἐκείνος ὡς ἀδύνατος
εἶη ὄπλα ἀνταίρειν βασιλεῖ, προσεχώρησεν ὁμολο-
γῆν, καὶ τὴν πόλιν ἐνεχείρισεν. Ὅν ὁ βασιλεὺς
εὐμενείας τε καὶ προνοίας ἠξίωσε τῆς προσηκού-
σης, καὶ τοῖς ἐπιφανέστεροις συγκατέλεξε Ῥω-
μαίων. Ἐπεὶ δὲ εἶχε Μηδεῖαν, βασιλεῖα μὲν τὸν
πόλιν οὐκ ἔλεγε ἐκείνου ἐκείνου, καὶ τὸ πολὺ διέλυε
τῆς στρατιᾶς κατὰ τὰς πόλεις. Ἐκείνος δὲ ὀλίγους D
ἔχων, ἐπὶ Ἀδριανούπολιν ἐχώρει δημοσίῳ ἐνεκά

episcopis suis, et tempus et locum ei significare
quo conveniant, et de conjungenda ac pacificanda
Ecclesia inter se disserant. Tum et imperator ex
amicis Galatæ habitantibus Joannem ordinis Præ-
dicatorum ad papam mittens, gratias agit liberales
de propensa voluntate ac diligentia, quam super
Ecclesiarum reconciliatione demonstrat, petique
rursum, ad rem eandem incumbat, neu bellum
Ecclesiæ illatum, quod tolli possit, per socordiam
despiciatur.

καὶ τῶν ἀναγκασιότατων μάλιστα νομίζειν
εἶναι. Πολέμου δὲ μεγάλου κεκινήμενου κατὰ τὴν
Ἰταλίαν, τῶν παρ' αὐτοῖς μεγίστων βήγων ἀλλή-
λοισι ἐκπολεμωθέντων, καὶ μελλόντων μυριάσι
πολλαῖς ἀλλήλοισι ἐπιέναι, προσήκειν μάλιστα
αὐτῷ πατρὶ γε ὄντι πνευματικῷ, περὶ εἰρήνης
τοῖς μαχομένοις διαλέγεσθαι, καὶ πείθειν κατα-
τιθεσθαι τὸν πόλεμον. Τοῦτου δὲ πραχθέντος κατὰ
γνώμην, οὐδὲν ἕτερον αὐτῷ μᾶλλον ἔσεσθαι διὰ
σπουδῆς, ἢ βουλευσαμένη περὶ τῆς συνόδου μετὰ
τῶν ὑπ' αὐτὸν, θηλοῦν καὶ χρόνον καὶ τόπον ἐν
ᾧ συνελθόντες, περὶ ὁμονοίας καὶ εἰρήνης πράξου-
σι ταῖς Ἐκκλησίαις. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς
τῶν ἐν Γαλατῆ διατριβόντων φίλων Ἰωάννην ὄνομα,
τῆς τάξεως ὄντα τῶν κηρύκων, πρὸς πάπαν πέμψας,
χάριτάς τε ὁμολόγει πολλὰς τῆς προθυμίας τε καὶ
τῆς σπουδῆς, ἧς περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς εἰρήνης
ἐπιδείκνυται. Καὶ αὐθις ἡξίου τῶν Ἰσων ἔχεσθαι,
καὶ μὴ διὰ βραθυμίας πόλεμον εἰς τὴν νεγμένον
ταῖς Ἐκκλησίαις περιορᾶν δυναμέλους καταλύειν.

Dum in his tempus volvitur, Clemens papa vi-
vere desinit, et cura de synodo in nihilum redidit.
Imperator comitante genero adversus Mediam
urbem maritimam ad Pontum exercitum ducit,
eujus vigente bello præfectus Tomprotitzas ab
imperatrice Anna declaratus, neque post factam
inter imperatores pacem parere Cantacuzeno vole-
bat, sed numerosa prædonum ad se allecta 738
manu vicina oppida populationibus non medio-
criter vexabat. Eum imperator antea, potioribus
negotiiis necessario intentus, contemnebat. Quia
vero latrocinia illa, quæ ex Media fiebant, non
parum detrimentosa accidebant, primum quidem
terra marique eum missis copiis oppugnabat.
Deinde filio Manuele despota Byzantii relicto præ-
fecto, et triremibus fabricari jussis, Phaceolato
protostratore operi præposito (admodum enim
navali potentia Romanum imperium egere intelli-
gebat), cum juniore imperatore Mediam ipse venit,
ubi de obedientia sibi præstanda et urbe dedenda
Tomprotitzam appellavit. Qui ut vidit resisti non
posse, seque urbemque dedit: quem imperator
benevolentia curaque convenienti dignatus, Roma-
nis nobilioribus annumeravit. Recepta Media im-
peratorem juniorem domum remisit, copiarumque
bonam partem, quosque in suas sedes abire jussit:
ipse cum paucis publicæ rei causa Adrianopolim
tetendit; cum in itinere ad eum perfertur, manum
Persicam paulo minus duo millia selectos; transito
Hellesponto per urbes Thraciæ prædatum discurre-
re. Indoluit ista auditione confestim imperator,

ob dimissum militem, quem rursus cogere tam brevi tempore non poterat, metuebatque, ne interea dum cogeret, Persæ cum præda in Asiam renavigarent, et ipse incassum veniret. Itaque coactus, præsentem copiam in illos ducit, et postridie apud montem Lippici appellatum castrametantibus appropinquat. Forte in loco impedito Persæ tendebant, et imperatorem configere volentem adesse nesciebant. Imperator autem locis difficilibus, fossisque et vallibus interruptis, quos ducebat cataphractos, sagittariis levibus et expeditis opponendos non putabat. Nam præterquam quod plures erant, etiam difficultatem loci non parum iis ad victoriam momenti allaturam. Idcirco prospiciebat suis, ut in locis opacissimis, et ad occultandum sese idoneis densarentur, cum cautione multa, ne a Barbaris conspicerentur. Ita reliquum diem consumebant, fallentes illos qui e regione castra habebant. Sole jam occidente, Barbari castris prædatum quæ libebat procedebant, et imperator eos lento gradu tota nocte omnimodis latere studens sequebatur. **739** Postero die ad Mesenam oppidum agmina ambo veniunt, confictique inito, Romani plurimis Barbarorum occisis, multis etiam captis, virtute victoriam obtinuerunt. In pugna alter ducum, Caramachum vocabulo, cecidit; pauci qui in præsens mortem effugerunt, cum Maratumano altero duce desertis equis, collem quemdam occuparunt, unde crebro in Romanos jaculantes, multosque et equos et milites vulnerantes sese tuebantur. Imperator suis edicens, uti pugna absterent, propior factus, Persas se dedere jussit, nihil gravius formidantes; erat enim illis laud ignotus, quippe quicum sapiens bello civili militaverant. Qui affirmarunt, in armis pro se dicantes paratos occumbere, nec abjicere spem salutis, nec cum generosa morte in prælio turpem et abjectam servitute commutare velle. Vocante autem eo, hortanteque uti confidentes nihil secus passuros, libenter se traderent, statim accesserunt, et circumfusi, eum solum in medio habentes adorarunt, eique pedes osculati sunt. Quo illos alloquente, et iniquum facinus exprobrante, quod amici cum essent, in suam provinciam irruissent, Nicephorus despota gener eum adolescentibus quibusdam nobilibus temere perturbatis ordinibus, in extremum discrimen imperatorem conjecit. Etenim repente in circumstantes Persas incurrentes eos neci dabant. Qui nudatis ensibus, facile, si voluissent, imperatorem in medio eorum consistentem trucidassent. Rati porro, id quod erat, præter illius voluntatem militibus turbantibus id accidisse, nihil præter fas egerunt. Imperator ut quosdam aspexit interfici, statim Persica lingua mandavit, uti in collem salutis causa confugerent, nec enim Persice omnino nesciebat. Novem illo impetu, una cum duce desideratis, colle rursus consensu, pugnam ciere institerunt. Imperator ira inflammatus, generum-

Α τινων φροντίδων. Μεταξὺ δὲ ὀδεύοντι, ἠγγέλλετο ὡς κατὰ τὸν Ἑλλάσποντον στρατιὰ Περσῶν ἱππικῆ περαιωθείσα ὀλίγῃ ἐλάσσους διαχιλίων ἐπιλέκτων, ἐτρέπετο ἐπὶ λεηλασίαν κατὰ τὰς τῆς Θράκης πόλεις. Ἦχθετο μὲν οὖν εὐθύς ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς στρατιᾶς τῇ διαλύσει· μεταπέμπεσθαι γὰρ αὐθις οὐκ ἐνῆν, οὐκ ἐξερκοῦντος τοῦ χρόνου. Ἐδεδειε γὰρ μὴ ἐν ᾧ τὴν στρατιάν συλλέγων διασπίλοι, οἱ Πέρσαι μὲν τὴν λείαν ἀγοντες αὐθις περαιωθῶσιν εἰς Ἀσίαν, ὀστερήσει δὲ ἐλθῶν. Ὅθεν εἰς ἀνάγκην συνωθούμενος, ἐχῶρει μεθ' ὧν εἶχεν ἐπ' ἐκείνους, καὶ εἰς τὴν ἐπιούσαν, ἄγγυς ἐγένετο Περσῶν, οἱ ἐστρατοπεδευμένοι ἦσαν κατὰ τὸ τοῦ Αἰπικοῦ ὄρους προσαγορευόμενον. Συνέθη δὲ ἐν τε δυσχωρίαις τοὺς Πέρσας ἐστρατοπεδεύσασθαι, καὶ μηδὲν εἰδέναι περὶ βασιλείως, ὡς ἄγγυς εἶη συμπλέκασθαι βουλόμενος. Βασιλεὶ δὲ οὐκ ἐδόκει δεῖν ἐν δυσχωρίαις καὶ τάφροις, καὶ φάραγξι διατετμημένοις χωρίαις τοξόταις καὶ εὐσταλῶσι καὶ κούφοις, καταπράκτους ἀγων συμπλέκασθαι πρὸς μάχην. Πρὸς γὰρ τῷ πολλαπλασίους εἶναι, καὶ ἡ δυσχωρία οὐκ ὀλίγα συμβαλεῖται πρὸς τὴν νίκην· δι' αὐτὴν ἐκέλευε τὴν στρατιάν κατασκευάζειν ἐν τόποις μάλιστα συνηρηφῆσι καὶ δυναμένοις ἀποκρῦπτειν, πολλὴν πρόνοιαν ποιουμένους μὴ κατάδηλοι γενέσθαι τοῖς βαρβάροις. Καὶ διήγαγον οὕτω τὸ λείπον τῆς ἡμέρας τοῖς βαρβάροις ἀντιστρατοπεδευόμενοις ἀγνοοῦμενοι. Δύοντες δὲ ἡλίου ἤδη, οἱ τε Βάρβαροι ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἄραντες, ἐβάδιζον ἢ αὐτοῖς ἐδόκει ἐπὶ τῷ ληίσασθαι. Καὶ ὁ βασιλεὺς τὴν στρατιάν ἔχων, ἤει σχολῇ κητόπιν διὰ πάσης τῆς νυκτὸς, πᾶσαν πρόνοιαν ποιούμενος ἀγνοηθῆναι. Τῇ ἐπιούσῃ δὲ ἐν Μεσῆνῃ τῇ πόλει σωτηρέθη τὰ στρατόπεδα ἀμφοτέρω, καὶ γενομένης συμβολῆς, ἐνίκων οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ κράτος, καὶ τοὺς πλείστους μὲν ἔκτειναν τῶν Βαρβάρων, εἶλον δὲ καὶ ζῶντας πολλούς. Ἔπεισε δὲ καὶ ὁ ἕτερος τῶν στρατηγῶν κατὰ τὴν μάχην, Καραμαχοῦμετ προσαγορευόμενος. Ὁ δὲ λοιπὸς Μαρατουμάνος, ὀλίγους τῶν ἐν τῷ αὐτίκῃ τὸ ἀποθανεῖν διαφυγόντων ἔχων, τῶν ἱππων ἀποθάνοντας λόφῳ προσεχώρησάν τινι· καὶ καταστάντες ἡμύοντο βάλλοντες συχολὸς τοῖς βέλεσιν ἀπὸ τοῦ λόφου τοὺς Ῥωμαίους, καὶ πολλοὺς ἐτίτρωσκον στρατιώτας τε καὶ ἱππους. Κελεύσας δὲ ὁ βασιλεὺς ἀποσχίσθαι μάχης τὸ στρατόπεδον, ἄγγυς γενόμενος αὐτὸς, ἐκέλευε τοῖς Πέρσας προσχωρεῖν αὐτῷ μηδὲν ὑποπεύοντας δεῖν. Ἦν γὰρ αὐτοῖς οὐκ ἀγνωστος πολλακίς συστρατεύσασθαι κατὰ τὸν τῷ ἐμφυλίου πολέμου χρόνον. Οἱ δ' ἔφασαν γνώμης μὲν οὕτω ἔχειν, ὡς ἐν τοῖς ὄπλοις ἀποθνήσκειν ἀμυνομένοι, καὶ μὴ καταπρῆσθαι τὰς τοῦ σώζεσθαι ἐλπίδας· μηδ' ἀλλάττεσθαι δουλείαν αἰσχρὰν καὶ ἀγεννῆ ἀντὶ τοῦ μυχόμενος γενναίως ἀποθνήσκειν. Αὐτοῦ δὲ καλοῦντο; καὶ κελεύοντος θαρραλεῖν, ὡς οὐδὲν ὑπομενοῦντας ἀγενεῖς, προθύμως ἐγγειρίσεις σφᾶς, καὶ προσήσαν αὐτίκα, καὶ περιεστώμενοι, προσεχόντων καὶ ἡσπάζοντο τοὺς πόδας μόνον ἔχοντες ἐν μέσοις. Διαλεγόμενοι δὲ ἐκείνου τοῖς Πέρσας, καὶ τὴν ἀγνωμοσύνην ὀνειδίζοντος, οἱ τῶν φίλων ὄντες

στρατεύσειαν ἐπὶ τὴν ἐκείνου, Νικηφόρος δεσπότης ἂν ὁ βασιλέως γαμβρός μετὰ τινῶν ἐτέρων νέων ἐξ εὐπατριδῶν, ἀταξία χρησάμενοι καὶ ἀβουλία, ἐν χρῆ κινδύνου κατέστησαν τὸν βασιλέα· ἄθρόον γὰρ τοῖς περισηκόσι Πέρσαις ἐπιδραμόντες, ἔκτεινον. Ἐκείνοι δὲ γυμνώσαντες τὰ ξίφη, ῥαδίως μὲν ἂν αἱ ἐδούλοντο ἀπέκτεινον βασιλέα ἐν μέσοις περιελημμένον· νομίσαντες δὲ ὅπερ ἦν, οὐ κατὰ τὴν ἐκείνου γνώμην, ἀλλ' ἀταξία τῶν στρατιωτῶν γεγενῆσθαι τὴν ἐπιβουλήν, ἠγωνιμύνησαν οὐδέν. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἔώρα κτεινομένους, ἐκέλευεν αὐθις εἰς τὸν λόφον ἀνατρέχειν Περσιστὶ καὶ σώζεσθαι· ἀπειρος γὰρ οὐ παντάπασιν ἦν τῆς ἐκείνων διαλέκτου. Καὶ ἀνεληθόντες αὐθις καθίσταντο εἰς μάχην, ἐννέα κατὰ τὴν ἑφοδὸν πεσόντων καὶ τοῦ στρατηγοῦ. Βασιλεὺς δὲ πρὸς ὄργην τὸν τε γαμβρόν, καὶ τοὺς στρατιώτας ἀφίστη τῶν Περσῶν, καὶ δίκας τῆς ἀταξίας ἐπιτίθει· τοῖς περιληφθεῖσι Πέρσαις δὲ κατὰ τὸν λόφον παρασχομένας δωρεάς, ἐλευθέρους ἀπέπεμπεν εἰς τὴν οἰκίαν, οὐχ ἔλυτοῦ νομισσας εἶναι μὴ διασώζειν τοὺς ἀπολυπραγμόως πιστεύσαντας ἐκείνῳ τὴν σφετέραν σωτηρίαν. Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Ματθαῖος ὁ υἱὸς τῶν κατὰ τὴν Καλκιδικὴν πόλει ἔχων τὴν ἀρχὴν, ἐτέραν ἰνίκα στρατὸν Περσῶν περὶ ἦν ναυαὶ περαιωθεῖσαν, καὶ τὰ ἐκείνη χωρία ληϊζομένην ἐνίκησε συμβαλῶν οὐσαν οὐκ ὀλίγην· καὶ τοὺς μὲν ἀπέκτεινε κατὰ τὴν μάχην, τοὺς δὲ εἴλε ζῶντας, οὐδένους ἀπολειφθέντος. Συνηγάθη δὲ κάκεινον ἐν χρῆ κινδύνῳ κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην γεγενῆσθαι. Ἀκρατῶς γὰρ ἐπελαύνων τοὺς πολεμίοις ὑπὸ προθυμίας, καὶ κτεινὸν ἐν ταῖς διεξόδοις καὶ ἀναστροφαῖς, τοῦ ἵππου συμποδισθέντος, ἀπεβύβη. Περιστάντων δὲ τῶν βιρυσάρων, ἠμύνετο περὶ τὸ καὶ τοῦ πρώτως ἑγγύς γεγενῆσθαι τὴν κεφαλὴν ἀπέτεμε τῷ ξίφει πλήρης. Οἱ δὲ ἄλλοι δεῖσαντες ὑπεχώρουν, καὶ τῶν οἰκίων στρατιωτῶν ἵππον ἕτερον προσαγαγόντων, ἀπαθῆς τε ἐπέβη, καὶ τὴν νίκην καθαρὰν προσεξεργάσατο. Αὐτίκα τε ἐπιμπε πρὸς βασιλέα τὸν πατέρα τοῦ τὴν νίκην ἀπαγγελοῦντας. Τὰ ἴσα δὲ καὶ βασιλεὺς ἐποίησε πρὸς τὸν υἱόν· καὶ συνέβαινε τοὺς ἀγγέλους τῶν τροπαίων κατὰ μέσην τὴν ὁδὸν ἀλλήλοισ ὑπαντῆν. Βασιλεὺς δὲ μετὰ τὴν νίκην ἐκ Μεσηνίας εἰς Διδυμότειχον ἐλθὼν, ἐνόσησε τοὺς νεφροὺς ἐφ' ἐλόκληρον ἐνιαυτὸν, καὶ τοὶ παρά πάντα τὸν βίον ἄχρι τότε μηδέποτε μηδὲν χρόνιον νοσήσας· ἀλλὰ κατὰ περίοδον ὀγδόου, ἢ ἑβδόμου ἐνιαυτοῦ ὑπὸ τριτάτου πυρετοῦ ὀχλούμενος, ἄχρι τρίτης περιόδου αὐτίκα ἀπηλλάττετο. Ὅτε δὲ καὶ πρὸ τῆς μάχης τῶν νεφρῶν αὐτῷ ὀδυνωμένον, μετὰ τὴν μάχην εὐθύς ἐπέκειτο λαμπρῶς τὸ νόσημα. Ἐδόκει δὲ καὶ αὐτὸς αἰτίαν παρασχεῖν πρὸς τὸ ἀλγῆμα οὐ τὴν τυχοῦσαν. Κατὰ γὰρ τὴν μάχην πολλῶ περιβρέόμενος ἰδρωτῶς ἐκ τοῦ κατὰ τὸν ἀγῶνα μόχθου, ἄλλως θ' ὅτι καὶ πνίγος ἦν ἐν θέρους ὥρα, τὰ ὅπλα ἀποθιμένοι, ἀνέμοις ἐνετύγχανεν εὐκράτοις, καὶ πλέον ἢ προσήκε ψύχουσι, ἐξ ὧν ὑπωπτεύετο τὸ νόσημα ἐπιπλέον τὴν αἰτίαν σχεῖν. Ἐνόσει μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἱατρῶν ἐξήρκει τέχνη οὐδεμία, καίτοι γε τῶν μάλιστα εὐδοκίμειν δοκούντων ἱατρῶν ἐκαὶ παρόντων, ἄχρις ἐφ' ἐτέραν ἐνιαυτοῦ περιτροπὴν ἐλύθη αὐτομάτως, τὴν αἰτίαν συνιδεῖν τῶν ἱατρῶν μὴ δυνηθέντων ἐξ ἧς ἐγένετο, ἢ ἐλύθη. Ἐτρέφετο δὲ συνήθως μηδὲν παραπλαπτόμενος ὑπὸ τῆς ἀλγηδόνος τῶν νεφρῶν, καὶ ἐπέβαινε οὐκ ὀλιγάκις ἵππου, πρὸς τὴν ἐπὶ κλίνης ἀχθόμενος διατριβὴν, δυσχερῶς δὲ καὶ οὐκ ἄνευ ἀλγηδόνων.

que et milites a Persis revocans, pœnas confusio- nis hujus sumpsit : Persas reliquos in tumulto donis impertitos, domum liberos dimisit, haud suum esse ducens non servare eos qui ei salutem suam bona fide credidissent. Sub idem tempus et Matthæus Chalcidices urbium præfectus Persarum pedestrem, eamque non exiguam multitudinem navibus ad loca illa diripienda trajectam vicit : 740 et alios quidem interemit, alios cepit, desiderato ex suis nemine. Quem ipsum quoque eo conflictu præsentissimum adire periculum contigit. Dum enim juvenili quadam audacia impotentius in hostium aciem se immittit, eundoque ac recedendo stragem edit, equo lapsante effunditur, circumfusisque repente Barbaris, pedes se defendit, et proximi caput amputat increpitans. Tum cæteri terrefacti retro pedem referre; milites alium equum subijcere; ille imperturbatus ascendere, victoriamque complere, et ad parentem victorie nuntios illico mittere. Idem parens ad filium facere : evenitque, ut qui nuntium tropæorum portabant, in media via sibi occurrerent. Imperator victor Mesena Didymochium reveniens, ex renibus anno integro laboravit, cum tota vita usque ad id temporis nunquam ægrotasset; sed octavi aut septimi anni periodo, tertiana febre correptus, post tertiam accessionem mox convalescebat. Tum vero, cum ante pugnam dolor cœpisset, secundum eam statim crevit magnopere. Nec levem huic incremento occasionem ipse dedisse visus est. In congressu siquidem ob laborem multo sudore manans undique, calore insuper æstatis intolerabili, depositis armis ventulum captans, plus æquo se refrigeravit, ex quo morbum esse auctum suspicio fuit. Ægrotabat igitur, nec medicorum, quanquam clarissimorum, auxilia quidquam proficiebant, donec anno vertente dolor evanesceret; nec potuerunt illi, unde cœperit, aut desierit cognoscere. Tenebat autem consuetam victus rationem, nec raro assiduitatem in lectulo non ferens, in equum se, tametsi difficulter, nec sine cruciatu sustollebat.

741 CAPUT XI.

Cur Galatæi bellum moverint. Eorum perfidia. Spatium supra urbem, cur ad imperatore petiverint. Cur asinis comparentur. Edificia suburbana et naves Byzantiorum exurunt. Collem turri adificata muniunt, reliquum spatium muro circumdant et aggeribus. Imperator Byzantii a mercatoribus et opificibus contra Galatæos vindictam rogatur. Naves construuntur. Galatæi pacem orant, loco intercepto se cessuros negant. Machina, unde lapides in urbem missi. Ex urbe rursus saxa Galatam per tormenta injiciuntur. Machina cum oneraria submergitur. Oneraria Genuensis intercipitur. Quid Romanis quin-quaginta in ea acciderit. Dolus Galatæorum. Descriptio belli navalis. Deus Romanos punit. Magnanimitas imperatoris. Galatæorum in victoria exultatio.

Eo apud Didymotichum ægro, a Latinis Galatæis A bellum oritur, tali initio. Genus hoc hominum semper insidiosum et infestum Romanis fuit, atque ubi commoditatem aggreduendi animadvertit, ad fidem prodendam paratissimum. Nam et imperatore Andronico juniore superstite, Phocæam et Mitylenen perfidiose occuparunt (etsi pravitas nil eis profuit, quandoquidem egregie, et quo debuerunt cum dedecore inde pulsi sunt), et post illius obitum, tempore belli civilis Chium adorti, fœdus cum Anna imperatrice sancitum posthabentes, eam subegerunt. Postea pace composita, et Cantacuzeno summam tenente rempublicam, advenientes rogarunt, ut quod supra oppidulum esset regionis, ipsis concederetur; specie quidem oppiduli ampliandi, cum, qui nunc esset ambitus, ad habitandum non sufficeret, revera autem spatium illud muro volentes intercipere, ne facile obsideri possent. Nam quod acclive et velut imminens ipsorum capitibus, incommodum erat valde, si quando cum Romanis bellum gererent. Nihil enim humile cogitabant, sed mari volebant imperitare, et Romanos navigatione excludere, quasi id ipsis deberetur (videbant quippe Romanos magis tunc quam antea id frequentantes, eorumque naves longas et alias onerarias non paucas, multum studii in id Cantacuzeno impendente), quod imperatorem minime toleratum verebantur. Quare priusquam cogitata aperirent, locos suspectos, unde se lædi posse existimabant, præoccupare cupiebant. Imperator vasrum illorum commentum non ignorans, naves comparabat, ut, si bello opus foret, ne imparatus esset: et spatium illis negabat penitus, quod eos timore magis quam æquitate et juramenti religione perversis consillis temperaturos noverat. 742 Quare et ab aliis Latinis cum asinis conferuntur. Etenim asinus, si agaso forte debili non possit valide fustem incutere, haud recta ingreditur via, sed exorbitat, et deflectit et propter agentis imbecillitatem ambulare desinit. Ita hi, nisi pœnam supra caput astantem metuant, nulla alia de causa, quod debent, præstabunt. Quocirca imperator, ut dicebamus, eorum improbitatis haud nescius, loco quem expetebant minime cessit. Illi triremes compingi cornentes, pariterque et loci frustrationem, et multitudinem onerariarum, quas Romani habebant, indignantes, bellum facere decernunt, ut simul et Romanos mari arceant, et locum, si possint, vel invito imperatore communiant. Jamque selectos lapides quamvis aliud simulantes colligebant, reliquamque ma-

En ὅση δὲ ἐκεῖνος ἐνόησε ἐν Αἰδημοτείχῳ, ὁ παρὰ τῶν ἐν Γαλατῇ Λατίνων πόλεμος ἀνήτητο. Ἔσχε δὲ τὴν ἀρχὴν ἐξ αἰτίας τοιαύτης. Τοῦτο τὸ γένος, αἰετὸν μὲν ἐπιβούλον καὶ πολέμιον Ῥωμαίοις, καὶ πρὸς ἐπιτορκίας ἐτοιμάστατον, ἀν συναρῶν δύνατην τὴν ἐπιχειρήσῃν τινας. Καὶ βασιλέως γὰρ τοῦ νέου Ἀνδρονίκου περιόντος, Φώκαιαν κατέσχον ἐπιτορκήσαντες καὶ Μιτυλήνην, εἰ καὶ μὴδὲν ἡδυνήθησαν ἀπίνασθαι τῆς πονηρίας; καλῶς, καὶ μετὰ τῆς προστηκούσης αὐτοῖς ἀισχύνης ἐξελαθέντες, καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν καθ' ὅν ὁ συγγενικὸς πόλεμος χρόνον Ῥωμαίοις ἦν, Ἰλίω ἐπιθήμενοι, ἐκράτησαν ἀμελήσαντες τῶν ὀρκῶν, καὶ τῶν συνθηκῶν τῶν πρὸς Ἄνναν τὴν βασιλῆα. Ὑστερον δὲ ἐπεὶ ἡ εἰρήνη ἦν, καὶ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἐκράτει τῶν πραγμάτων, εἰδόντο προσελθόντες παρεχωρῆσαι σφίσι τοῦ ὑπὲρ τῆ φρουρίου χωρίου, πρόσφασι μὲν ὡς μεῖζον τοῦ φρουρίου τὸν περίβολον ποιήσοντες, τοῦ ὄντος; πρὸς οἰκισιν οὐκ ἐξαρκοῦντος, τῆ δ' ἀληθείᾳ τὸ χωρίον βουλόμενοι τεχισμάτι διαλαθεῖν, ἵνα μὴ ῥάδιον πολιορκεῖσθαι εἴεν ἄναντες γὰρ ὄν, καὶ ὅσον ἐπικρυστάμενον σφίσι κατὰ κεφαλῆς, οὐ μικρὴν παρεῖχε βλάβην εἰ ποτε συμβαίη πρὸς πόλεμον Ῥωμαίοις καταστῆναι. Ἐνεύουον γὰρ οὐδὲν μικρὸν, ἀλλὰ θαλασσοκρατεῖν ἐβούλοντο, καὶ Ῥωμαίους ἀπείργειν πλεῖν, ὡς σφίσι προστηκούσης τῆς θαλάσσης. Ἐύρων γὰρ Ῥωμαίους μᾶλλον τῶν ἄλλων χρόνων προσσχίντας τῆ θαλάσσης, καὶ ὀλιγάς καὶ ναῦς; ἐτέρας; φορητοῦς οὐκ ὀλίγας κτησαμένων, πολλὴν πρόνοιαν Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ποιησαμένου περὶ τοῦτο, ἃ ὑπενόουν βασιλέα οὐκ ἀνέξεσθαι. Διὸ καὶ πρότερον, ἢ ἐκφαίνειν, ἃ διενούοντο, τοὺς ὑπόπτους ἐβούλοντο προκαταλαμβάνειν τόπους, ἐξ ὧν φόντο βλαφθήσεσθαι. Βασιλεὺς δὲ αὐτῶν τὴν ἐπίνοιαν οὐκ ἀγνοῶν, ναῦς τε παρεσκευάζετο, ὡς εἰ δεῖο πολεμεῖν ἐτοιμούς εἶναι, καὶ τοῦ χωρίου τὴν παράληψιν αὐτοῖς ἀπηγόρευε παντάπασιν· ἦδει γὰρ αὐτοὺς φόβῳ μᾶλλον ἢ εὐγνωμοσύνη καὶ ὀρκεῖ ἀποσχισμένους τῶν ἀτόπων βουλευμάτων. Διὸ καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων Λατίνων ὄνοις παρεϊκάζεται τὸ γένος τοῦτο. Ἐκεῖνός τε γὰρ ἂν ὁ ἐλαύνων μὴ δύνηται βαρεῖας πληγὰς ἐντείνειν, οὐκ ὀρθοποδεῖ πρὸς τὴν ἐδὴν, ἀλλὰ παραφέρεται παρατρεπόμενος, καὶ τῆς ὁδοπορίας ἀμελῶν διὰ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἐλαύνοντος, καὶ οὗτοι ἂν μὴ τὸν τοῦ κακῶς παθεῖν φόβον ἔχουσιν ἐπηρημένον, ἐξ οὐδεμιᾶς αἰτίας ἄλλης τὰ δεόντά ποτε βουλευσονται ποιεῖν. Βασιλεὺς μὲν οὖν αὐτῶν εἰδὼς τὴν μοχθηρίαν, οὐ παρεχώρει τοῦ χωρίου. Ἐκεῖνοι δὲ τὰς τε τριήρεις ὀρώντες κατασκευαζόμενας, ἀχθόμενοι τε ὁμοίως πρὸς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ

χωρίου, καὶ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν φορτίων, ἄς-
 ἐκτίσαντο Ῥωμαῖοι ναῦς, ἐσκέψαντο πόλεμον κι-
 νῆν, ἴν' ὁμοῦ τε ἐργῶσι Ῥωμαίους τῆς θαλάττης,
 καὶ τὸ χωρίον, εἰ δύναιντο, τειχιζῶσι βασιλέως
 ἄκοντος. Καὶ συνέλεγον λίθους λογάδην ἐφ' ἐτέραις
 δὴ τισι προφάσει, καὶ τὴν ἄλλην ὕλην συνεπύριζον
 ἐν ἀπορρή-φ. Ἐπεὶ δὲ βασιλεὺς νοσεῖν ἐν Διδυμο-
 τείχῳ ἐγνωσται, κειρὸν εἶναι οἰθηθέντες ἐπιτηδεί-
 εατον αὐτοῖς πρὸς ἐπιχειρήσιν, ἀθρόον ἐπιτίθενται
 νυκτὸς κατὰ τὴν περὶ τὴν οἰκοῦσι Ῥωμαίους πρῶτον,
 καὶ τὰς οἰκίας ἀπάσας ἐνέπρησαν πυρὶ. Εἰς τὴν
 ὑστεραίαν δὲ τὰς σφῶν τριήρεις ἐφοπλίσαντες οὖσας
 παρεσκευασμένας, καὶ ἀκάτια καὶ λέμβους ὅσα ἦν,
 τὰς ἐξω τειχῶν παρὰ τὴν θάλασσαν Βυζαντίου
 οἰκίας ἐνεπίμπρων καὶ ὀλκάδας τὰς μὲν ἐλάμβαν-
 ον, τὰς δὲ ἐνεπίμπρων· κατέκαυσαν δὲ καὶ τὰς
 κατασκευαζομένας ἀπάσας τριήρεις πλὴν τριῶν,
 ἃς ἐπεὶ τὸ κακὸν πάντα ἐπενέμετο, ἄραντες ἐξ οὗ
 κατεσκευάζοντο τόπου τοῦ Κοσμιδίου προσαγο-
 ρευομένου, τοῦ βασιλέως υἱοῦ κελεύσαντος, διὰ
 τὸ κατὰ τὴν καλουμένην Πίσσαν εὐόντος ποταμοῦ
 διαγαγίντες, ἀνεβλυσάν τὴν πρὸς τὴν χέρσον,
 καὶ φρούραν ἐκατέρωθεν ἐπιστήσαντες, ἐφύλαττον.
 Οὕτω μὲν οἱ Λατίνοι τὸν πόλεμον κατὰ Ῥωμαίων
 φανερώς ἐξήνεγκαν, καὶ ἐξ ἐκείνου ἤδη τῆς θαλάτ-
 τος ἄρχοντες, πάντα ἄνω καὶ κάτω τὰ παράλια
 παραπλέοντες, ἐκάκουν, καὶ πυρὶ τὰ πάντα ἐπ-
 νέμοντο· πανδημίαι τε ἐξεληθόντες, πρῶτα μὲν ἐτειχι-
 ζον τὸν λόφον, πύργον ἐγειρόντες πρὸς τῇ ἀκροπό-
 λει, καὶ πᾶσαν ἐπεδείκνυντο σπουδὴν, καὶ ἄνδρες
 ἰμοίως καὶ γυναῖκες· καὶ οὐδ' οἱ περιφανέστατοι
 αὐτῶν ἀπήξιον τὴ τοῖς ἄλλοις συναίρεσθαι πρὸς
 τὴν οἰκοδομίαν. Ἐπειτα καὶ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ χω-
 ρίου διαλαθόντες ὁ ἐτειχίζον ἄρχος οὐ ἐξήρκεσεν ἡ
 ὕλη, καὶ εἰς ὕψος· οὐκ ἤσθετο τὸ τεῖχος ἰκανὸν αὐτοῖς,
 καὶ ἄλλην πᾶσαν ἐκ κατασκευῆς ἀσφάλειαν ἐπε-
 τεχνῶντο. Ὅσον δὲ οὐκ ἐξῆν τειχιζεῖν δι' ὕλης ἀπο-
 ρίαν, χαρακώμασι μεγάλοις καὶ στυροῖς περιελάμ-
 βανον, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τὸ χωρίον ἅπαν εἴχετο.
 Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο τὰ παρὰ τῶν ἐν Γαλατῇ
 τετολημμένα, ἤλγησε μὲν οὐ μέτρια ἐφ' οἷς τοιαῦ-
 τα ἔπασθεν ὑπὸ Λατίνων τὴν Ῥωμαίων οἰκοῦντων
 γῆν, καὶ δικαίων ὄντων ἀκριβῶς δουλεύειν. Ὅμως
 ὡς εἶχε, καίτοι πιεζόμενος ὑπὸ τῆς νόσου ἔτι, εἰς
 Βυζάντιον ἀφίκετο. Αὐτίκα δὲ οἱ ἐν Βυζαντίῳ, μάλι-
 στα οἱ περὶ ἐμπορίας ἡσυχοληθέντες, καὶ οἱ ἐν ἐργα-
 στηρίοις διατρίβοντες, ἐν βασιλείῳ συνελθόντες,
 ἔδδοντο βασιλεῖ· μή σφᾶς περιεθεῖν οὕτως ὑπὸ Λα-
 τίνων τῶν ἐν Γαλατῇ περιφρονουμένων, καὶ τὰ
 ἀνήκεστα ὑπομένον· ἀλλὰ δίκας τῶν τετολημ-
 μένων ἀπαιτῆσαι τριήρεις ἐφοπλίσαντα αὐτοὺς δὲ
 ἐτοίμους εἶναι χρήματα παρέχειν πρὸς τὸν πόλεμον
 ἢ ἂν ἕκαστος εὐποροίη. Μᾶλλον γὰρ τῶν ἄλλων ἐκεί-
 νων ἤφατο ἢ παρὰ Λατίνων φθορὰ γεγεννημένα. Νῆές
 τε γὰρ καὶ χρήματα, καὶ οἰκίαι αἱ ἐμπρησθεῖσαι,
 τὰ σύμπαντα σχεδὸν ἐκείνων ἦσαν. Βασιλεὺς δὲ
 πρῶτα μὲν ἐμέμετο αὐτοῖς ὡς οὐ χρωμένους κατὰ
 κειρὸν τῇ προθυμίᾳ. Τότε γὰρ ἔδει παρέχεσθαι τὰ
 χρήματα προθύμως, ἕτε συνεβούλευεν αὐτὸς, καὶ

teriam clam convehabant. Postquam autem impe-
 ratorem Didymotichi morbo affectum cognoverunt,
 rati advenisse rei incipiendæ occasionem maxi-
 mam, noctu de improvise Romanos primum e re-
 gione incolentes invadunt, ædes omnes inflam-
 mant. Postridie iriemes suas jam paratas, item
 aratia et lembos, quotquot erant, armatis instruunt,
 Byzantii ædificia extra muros ad mare incendunt,
 et querarias alias quidem capiunt, alias exurunt.
 Quin etiam constructis triremibus universis, tribus
 tantum exceptis, ignem injiciunt. Quas tres, reli-
 quis flamma absumptis, tollentes Byzantii e loco
 ubi parabantur, Cosmidio appellato, filio impera-
 toris Manuele mandante, per fluvium Pissam in-
 terfluentem in terram subduxerunt, et custodiam
 illis utrinque adhibuerunt. Sic Latini bellum Ro-
 manis apertum inferentes, et ex eo jam maris po-
 tentes, oras legebant, omniaque direptionibus et
 incendiis permiscebant : et egressus populus fre-
 quantissimus, primum quidem collem, in ejus jugo
 turri excitata muniebant, omnique in eam rem
 conatu mulieres juxta atque viri incumbabant :
 nec vel illustrissimi ad ædificationem sociare ope-
 ram dedignabantur. Deinde et reliquum spatii oc-
 cupantes, muro includebant, quoad calx et cæ-
 menta suppeditarent, qui in altitudinem magnam
 satis surrexit. Quin alias quoque structurâs omnes
 ad securitatem facientes adjungebant. Qua autem
 defecti murali materia, producere opus non pote-
 rant, excelsis aggeribus et crucibus eam partem
 circumdabant, brevique tempore quidquid erat
 spatii comprehensum est. **743** Imperator de au-
 dacia Galatæorum factus certior, maximopere do-
 luit, propterea quod hæc a Latinis Romanum so-
 lum accolentibus, et qui merito subesse ac parere
 sedulo deberent, pateretur. Tamen quæquam ad-
 huc morbo cruciaretur, ut potuit, Byzantium inivit:
 ubi eum statim mercatores potissimum et opifices
 in palatio convenerunt, orantes, ne se ita contemni
 a Latinis Galatæis, et intolerandis exagitari injuriis
 sineret, sed armatis triremibus nefarie perpetra-
 torum pœnas exigeret : se impensam ad bellum
 prompte pro facultate collaturos : illata siquidem
 a Latinis detrimenta magis ad ipsos pertinerebant,
 quod naves, supellex, et domus incensæ, omnia
 fere illorum erant. Imperator eos primum de in-
 tempestiva cupiditate reprehendere : tunc eni-
 m prompte conferendam fuisse, cum ipse auctor fie-
 bat : ita nunc Latinos nihil tale ausuros fuisse.
 Nam cum hoc longa rerum experientia doctus præ-
 videret, antequam fieret, suadere voluisse, quæ
 paulo post plurimum profutura putaret. Nihilo
 minus et ipse, postquam bellum visum est capes-
 sendum, Byzantios pecuniam numerare jussit, et
 Constantinum Tarchanotiam exactioni præfecit,
 eique triremium ædificandarum negotium dedit.
 Tenentibus autem mare Galatæis, cum per id ligna
 construendis navibus subvehere difficile esset,
 bobus et mulis junctis, ex Sergentii montibus

advehi jussit; quod operose admodum et difficulter fiebat, atque in Heptasculo navali triremes fabricabantur. Cæterum Galatæi imperatorem, ut venit, statim bello adversus ipsos despegantem, quæ vellent, omnia concessuram, et ad pacta descensuram, eosque maris dominos relicturnm considerant. Ast ubi nihil eis pro opinione evenit, sed navæ compingi et ad pugnam instrui videntur, mutata voluntate legationem de pace miserunt. Imperator eis iniquitatem stultitiamque exprobrare, quod nihil unquam ab eo læsi, nec ulla belli occasione data, tam improbi existissent, et tantas aliis injurias tantamque perniciem ultro intulissent. Deinde campum muro septum relinquunt, muram dejici imperare; sic enim secum, damna data ignoscente, sœdus et pacem fore. Illi jussa auribus aversari, ac dicere, oportere ipsis locum jam inunitum cedere; 744 aut nihil quod quidem in se sit, omisuros; et simul bellum invalescebat, et navibus vagantes, obvios dire mullabant. Sublata Romanis navigatione, in prægrandi oneraria muralem machinam constituerunt, ex qua saxa tanti ponderis emittebantur, quantum homo robustus ferre posset. Tum triremi onerariam circumtrahentes, undique in urbem, sed citra damnum jaculabantur. Imperator, quoniam in præsens mari occurrere illis nequibat, quod triremibus careret, misit, qui ex continente crebris incursionibus, quantum possent, illis incommodarent. Neque tamen mare penitus negligebat, sed tormenta statuebat immensæ magnitudinis, unde lapides Byzantio Galatam explodebantur. Pertingebant enim eo, ac domos complures, præsertim ad littus positas conterebant: nec parum ea saxa Latinorum onerariis nocebant. Quin etiam illam, qua machina sustentabatur, classariis vix effugientibus, lapidum factu Byzantii submerserunt. Latini de pace oratores iterum ac tertium mittere: imperator eos se auditurum negare, nisi muro everso, quod loci vindicaret, relinquerent. Consumpto in his multo tempore, confectis triremibus remiges et milites legit, et alia ad pugnam omnia adornavit, ducesque præfecit: illis quidem apud Pissam ternis triremibus Phaceolatium protostatorem, aliis in Heptasculo constructis, Zamplaconem magnum ducem qui contendebat enixius, insuper suas allaborari ac perfici; erant enim visenda mole, quas ligneis turribus impositis, et remigibus desuper tabulato contactis (super quo gravis armaturæ et velitum multitudinem constituebat, quod magno ei, in pugna detrimento fuit, ut paulo infra dicetur), duplicabat. Pridie porro illius diei, quo triremes e navali educendæ erant, onerarij quæ Genua solverat, in alto conspecta est, magnis, ut aiebant, onusta divitiis. Malacia autem ventis ponentibus oppressa, ad Principis insulam anchoris fundata est. In eam ex imperatoriis triremibus duæ, cum totidem uniremibus, noctu e navali profectæ invaserunt: veteribusque fortiter se defendentibus, ignem

Αὐτὸν Λατίνοι οὐδὲν ἄν τοιοῦτον ἐτολμάτο. Τοῦτο γὰρ ἐκ τῆς πολυπειρίας τῶν πραγμάτων προορώμενον αὐτὸν, καὶ πρὶν γενέσθαι συμβουλευεῖν ἄπερ ἔφατο μετὰ μικρὸν τὰ μέγιστα λυσσελῆσειν. Ὅμως καὶ αὐτὸς ἐπὶ εἰδοκεῖ πρὸς τὸν πόλεμον χωρεῖν, χρήματα τε ἐκέλευεν εἰσφέρειν Βυζαντίους, καὶ Κωνσταντῖνον τὸν Ταρχανειώτην ἐπίστατη πρὸς τὴν εἰσπραξίν, καὶ αὐτὸς ἐτρέπετο τριήρεις κατασκευάζειν. Τῆς θαλάττης δὲ ὑπὸ τῶν Γαλατίων κατεχομένης, ἐπεὶ ἐν ἀπόρω ἦν ξύλα ναυπηγήσιμα κομίζειν ἐκ θαλάττης, ζεύγσει καὶ ἡμίνοις ἐκ τῶν κατὰ τὸ Σεργέντζιον ὄρων ἐκέλευε κομίζειν. Καὶ ἤγοντο μοχθηρῶς ἄγαν καὶ δυσέργως· καὶ πρὸς τῷ λεγομένῳ Κοντοσκαλίῳ νεωρῶν αἱ τριήρεις ἀναυπηγοῦντο. Οἱ ἐν Γαλιταῖ δὲ Λατίνοι ἠλπίζον μὲν αὐτίκα ἐλθόντα βασιλεία, τὸν πρὸς αὐτοὺς ἀπογόντα πόλεμον, πάντων αὐτοῖς παραχωρήσειν ὧν ἐβούλοντο, καὶ χωρήσειν πρὸς συμβάσεις, ἔργονα κατελιπόντα τῆς θαλάσσης. Ὡς δ' ἀπήνητα κατὰ γνώμην αὐτοῖς οὐδὲν, ἀλλὰ ναῦς ἐύρων ναυπηγοῦμενον καὶ παρασκευαζόμενον πρὸς μάχην, μεταβαλόντες πρεσβεῖαν ἐποιούντο, καὶ περὶ εἰρήνης διελέγοντο. Βασιλεὺς δὲ αὐτοῖς τὴν πονηρίαν καὶ τὴν ἀγνωμοσύνην ὀνειδίσας, ὅτι μηδὲν μῆτε πρότερον, μῆθ' ὕστερον ὑπ' αὐτοῦ ἀδικηθέντες, μῆδὲ πρόσθεν πολέμου παρεσχήμενον μηδεμίαν, αὐτοὶ τοσαῦτα ἠγνωμόνησαν, καὶ τοσαύτης ἤρξαν ἀδικίας καὶ φθορᾶς, ἔπειτα ἐκέλευε τὸ τετραχρῶν χωρίον καταλείπειν, καὶ τὰ τεῖχη καθαιρεῖν οὕτω γὰρ ἔσσομαι πτονηδῶς; αὐτοῖς, καὶ εἰρήνην πρὸς αὐτὸν, συγγνώμην παρασχόμενον ὧν ἐζημιώσαν κατὰ τὸν πόλεμον. Οἱ δὲ οὐδ' ἄριστοι κατεδέχοντο ὡσιν, ἀλλὰ δεῖν ἔφασαν αὐτοῖς τοῦ χωρίου παραχωρεῖν τετραχρῶν, ἢ οὐδενὸς τῶν πρὸς αὐτοὺς ἠκόντων ἀμελήσειν· καὶ ἅμα ἐπετείνετο ὁ πόλεμος, καὶ περιπλέοντες διεφθειρον τοὺς προστυχόντας. Ἐπεὶ δὲ τὴν θάλατταν ἀπλωτον ἐποίησαν Ῥωμαῖοι, ἐφ' ὀκτάδος μυριοφόρου μηχανῆν ἐπιστήσαντες τειχομαχικὴν, ἀφ' ἧς λίθου βάρος, ὅσον εὐρωστος ἀνὴρ ἂν ἄροιο ἤρπιοτο, εἶτα τριήρεις περιέκοντες τὴν ὀκτάδα, λίθους ἤρπισαν πανταχοῦ τῆς πόλεως, ἐβλάπτον δὲ οὐδέν. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐκ τοῦ αὐτίκα ἀντιτάττεσθαι αὐτοῖς οὐκ εἶχεν ἐκ θαλάττης τριήρων ἀπορῶν, στρατιᾶν ἐκ τῆς ἡπείρου πέμπων, ἐφόδους ἐκέλευε συγνάς ποιέσθαι, καὶ ἐβλάπτον ὅσα δυνατὰ. Οὐ μὴν οὐδὲ τῆς θαλάττης παντάπασιν ἡμέλει, ἀλλὰ πετροδόλους στήσας μηχανὰς τὸ μέγεθος ὑπερφυεῖς, λίθους ἐκέλευεν ἐκ Βυζαντίου ἀφίεναι πρὸς Γαλατᾶν, δεικνύοντο γάρ. Καὶ πολλὰς κατέστρεψαν οἰκίας, μάλιστα τὰς παρὰ θάλασσαν, καὶ ταῖς ὀκτάσι τῶν Λατίνων οὐκ ὀλίγα ἐλυμήναντο οἱ λίθοι. Τὴν τε τὴν μηχανῆν ἀνέχουσιν ὀκτάδα κατέδυσαν βαλόντες, μόλις τῶν ἐπιδατῶν τὸν κίνδυνον διαφυγόντων. Οἱ Λατίνοι δὲ καὶ δις καὶ τρίς περὶ εἰρήνης πρεσβεῖαν ἐποίησαντο, οὐκ ἠνέσχετο δὲ ὁ βασιλεὺς, εἰ μὴ τὰ τεῖχη καθελόντες, τὸ χωρίον καταλίποιεν. Ἐν τούτοις δὲ οὐκ ὀλίγου τριβέντος χρόνου, καὶ τῶν τριήρων ναυπηγηθειῶν, ναύτας τς κατέλεγε ὁ βασιλεὺς, καὶ ὀπλίτας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐξηρτύετο πρὸς μά-

χην στρατηγούς τε ἐπίσηταις μὲν πρὸς τῇ Πίσση A
 τρισὶ τριήρεσι Φινκεαλίῳ τὸν πρωτοστράτορα,
 ταῖς δ' ἐν τῷ κοντοσκαλίῳ ναυπηγηθείσαις, Τζαμ-
 πιάκιωνα τὸν μέγαν δοῦκα, ἐφιλονέκησε δὲ ὁ μέγας
 εὐεὶ φιλοτιμότερον προσεξεργάσασθαι τὰς ἰδίας·
 ἦσαν γὰρ καὶ μέγισται μεγέθει, καὶ ξυλίνους ἐπι-
 στήσας πύργους, καὶ τοὺς ἐρέτας ἀνωθεν ἐρέψας,
 διπλᾶς ἐποίησε τὰς τριήρεις, καὶ πλῆθος ὀπλιτῶν
 ἐνίστησε, καὶ ψιλῶν, ὃ καὶ μάλιστα ἐβλαψε κατὰ
 τῆς μάχης τὸν καιρὸν, ὡς ὀλίγῳ ὑστερον εἰρησεται.
 Τῇ προτεραίᾳ δὲ ἤ; ἐμάλλον ἀνάγεσθαι αἱ τριήρεις
 ἐκ τοῦ νεωρίου, ὀλίγας ἀναπλεύουσα ἐφαίνετο ἐκ Γεν-
 νοῦσῃ, πλοῦτον ἀγούσα, ὡς ἐλέγετο, πολύν. Ἀπλοίας
 δὲ τῶν ἀνέμων παυσαμένων κατασχούσης, πρὸς
 Πριγκίπῳ τῇ νήσῳ ὠρμίζετο ἐπ' ἀγκυρῶν. Ἐφ' ἣν
 εἶς τῶν βασιλικῶν τριήρων ἐκ τοῦ νεωρίου ἀνή-
 γκατο νυκτὸς, παρείποντο δὲ καὶ μονήρεις Ἰσαι·
 καὶ προσβαλόντες τῇ ὀκάδῃ, ἐπεὶ ἡμύνοντο οἱ ἐνδον
 κραταιῶς, πῦρ ἐνέσαν οἱ τριηρίται, καὶ οὕτω περι-
 γυνόμενοι, ἐπέθησάν τε τῆς ὀκάδος, οὐκ ὀλίγους
 τῶν ἀμυνομένων ἀποκτείναντες, καὶ πάντων ἦσαν
 ἤδη κύριοι. Θῆμης δὲ ἀδῆλως ταῖς τριήρεσιν ἐπι-
 ποσούσης, ὡς τριήρεις ἐπιπλεύουσιν ἐκ Γαλατῶν Λατι-
 νικαί, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, ὀλίγῳ ἑλάσσους πεν-
 τήκοντα τῶν οικειῶν καταλιπόντες ἐπὶ τῆς ὀκάδος.
 Ἦσαν δὲ παντάπασι ψευδεῖς αἱ φῆμαι. Οἱ δὲ κατα-
 λειφθέντες Ῥωμαῖοι ἐπὶ τῆς ὀκάδος, αἰσθόμενοι
 ἀποκλεισάσας τὰς τριήρεις, ἐν ἀμυχανίᾳ κατα-
 στάντες, εἰς λόγους ἦλθον τοῖς Λατίνοις νενικημέ-
 νοις ἤδη κατὰ κράτος, καὶ συνέβησαν ὥστε κοινή
 εὐεννύειν κατακαιομένην τὴν ὀκάδα, ἵνα μὴ συν-
 κταρῶσι καὶ αὐτοί. Εἰς τὴν ἐπιούσαν δὲ ἄν
 μὲν Ῥωμαῖοι ἐπιπλεύσαντες κύριοι τῆς ὀκάδος
 γίνονται, συνδιασώζειν τοὺς ἀπολειφθέντας· Ῥω-
 μαῖοὺς τοῖς Λατίνοις ἐξαιτησαμένους παρὰ τῶν
 ἀρχόντων· ἄν δ' οἱ Λατίνοι ἐπιπλέωσι καὶ κυριεύ-
 ωσι τῆς ὀκάδος, τὰ ἴσα Λατίνοις ποιεῖν πρὸς τοὺς
 Ῥωμαίους, ὃ καὶ ἐγένετο ἅμα ἑπ' ἐπει γὰρ οὕτω
 πᾶσαι παρεσκευασμέναι ἦσαν αἱ βασιλικαὶ τριήρεις,
 οἱ Λατίνοι ἐπιπλεύσαντες, ἡμιφλεγῆ ἀνεῖλον τὴν
 ὀκάδα. Διείσωζον δὲ καὶ τοὺς Ῥωμαίους κατὰ
 τοὺς ὄρκους οἱ ἐν τῇ νηϊ· αἱ βασιλικαὶ δὲ τριήρεις
 ἐπεὶ πᾶσαι παρεσκευασμέναι ἦσαν, καὶ οὐδὲν ἐνέ-
 δεῖ ἔτι, ἀνήγοντο ἐκ τοῦ νεωρίου πᾶσαι διαπρεπῶς
 κωκοσημέναι, καὶ πλῆθει ὀπλιτῶν καὶ λαμπρότητι,
 καὶ μεγέθει παρασκευῆς οὐθενὶ τῶν ἐκ πολλοῦ γε-
 γνησμένων Ῥωμαίους στόλων ἑλασσούμεναι. Παρεί-
 ποντο δὲ καὶ μονήρεις οὐκ ὀλίγαι, καὶ λέμβοι καὶ
 ἀκάτια ὀπλίτας ἄγοντα, ἔχθει τῶν Λατίνων προθύ-
 μως ἀπάντων συστρατευομένων. Οἱ τε Λατίνοι πρὸς
 τὸ μέγεθος τῆς παρασκευῆς ἐκταπληγμένοι, πάντα
 ἐμάλλον, ἣ πρὸς τὰς βασιλικὰς τριήρεις διαναυμα-
 χεῖν διανοούοντο· ἀλλὰ τὰς σφετέραις τριήρεις πεπλη-
 ρωμένας ἔχοντες, ὠρμίζοντο πρὸ τοῦ φρουρίου, δό-
 κησιν μὲν παρίχοντες, ὡς ἐμβαλοῦντες ἐπιούσι τοῖς
 βασιλικοῖς. Οὕτω δὲ ἦσαν παρεσκευασμένοι, ὡς τὰς
 μὲν τριήρεις κἀλωδοῖς ἀνεκλύσαντες ἄν αἰθλων-
 ται τὰς βασιλικὰς ἐπιπλεύουσας, αὐτοὶ δ' ἀμυνόμε-
 νοι ἀπὸ τῶν τευχῶν. Ἦσαν δὲ φαυλοτάτας ἔχοντες

i. iecerunt, atque ita victores in eam insuluerunt
 nec paucis obtruncatis, omnium potiti sunt. Verum
 ubi rumor incerto auctore manavit, Latinas trire-
 mes e Galata eo cursum dirigere, perculsi Romani,
 circiter quinquaginta de suis in oneraria relictis,
 fugam arripuerunt. **745** Sed hic rumor plane
 mendax erat. Desertis in oneraria Romani, triremes
 abnavigasse cum sentirent, consilii inopes, cum
 Latinis jam victis colloquuntur; et convenit, ut
 communiter incendiium restinguerent, ne et ipsæ
 una pereundum foret. Postero die, si Romani
 adnavigantes onerariam caperent, ipsi Latinos
 exoratis ducibus conservarent. Sin Latini, ut Ro-
 manis idem officium Latini præstarent, quod et
 factum prima luce. Paratis enim ita omnibus im-
 peratoris triremibus, Latini allabentes, semiustam
 onerariam abstraxerunt, quique in ea vehebantur
 Latini, ex juramento Romanis incolumitatem im-
 petrarunt. Imperatoris triremes instructæ omnes
 et paratæ penitus, ornataque insigniter, et arma-
 torum numero, splendore ac magnitudine appa-
 ratus nihilo antiquis Romanorum classibus inferio-
 res, e navali deducuntur. Uniremes non pauca
 sequuntur: lembi item, et actuaria, et in iis ca-
 taphracti, qui omnes odio Latinorum cupide mili-
 tatum proficiscebantur. Latini tanto apparatu atto-
 niti, omnia potius cogitabant, quam cum triremi-
 bus imperatoris decertare. Suas autem ante oppi-
 dum instructas habebant, opinionem præbentes
 in imperatorias, si venirent, ituras. Sic autem
 erant comparati Galatæ, ut si imperatorias accu-
 rere viderent, funibus suas retraherent, ac de
 muris sese tuerentur. Verum enimvero etiam in
 muris sui servandi spem gerebant inanissimam.
 Triremes imperatoris deductæ, ea nocte prope
 navale steterunt, ut altero die cum tribus quas
 Phaceolatus ducebat, conjunctæ, in Galatæos age-
 rentur. Phaceolatus et ipse paratus erat, ut postri-
 die erumperet. Et imperator cum filio despota
 frequentem ac strenuum equitatum mittebat, ut
 congressis triremibus, ipsi quoque a continente
 irruerent. Die jam procedente, naves e navali ad
 portam Eugeaniam cernebantur: quibus autem
 Phaceolatus protostrator præerat, et ipsæ pulsu
 remorum agitata, aliis sese aggregare festinabant.
 At enim Deo, qui gubernat omnia et sua cuncte
 juste dispensat, Romanos, ut apparet, propter
 præterita, eaque multa delicta puniente, et a multo
 inferioribus superari permittente, ecce tibi magna
 vis venti cooritur, **746** et primas triremes, in
 quibus lignæ turros, evertit, simulque milites cum
 ipsis armis, et remiges in pelagus decidunt, et uno
 momento omnes vectorum vacuæ aspiciuntur.
 Eodem puncto temporis, qui stabant in tabulatis,
 earum quas Phaceolatus ducebat, similiter in undas
 delapsi sunt: eratque multiplex navarum ac mili-
 tum interitio. Complures sane, quoniam juxta litus
 naves evertabantur, evasunt, aquis suffocati cir-
 citer ducenti, et de Zamplaconis grege Menali ducis

filius, Manuel Philanthropenus præfectus navis A prætoris, vir manu promptus, imperatorique charissimus. Tum Galatæi instauratis animis provehantur, naves hostium retrahunt, easque nemine prohibente aut ulciscente flammis implent, et victoriam sine sanguine consequuntur. Qui vero in continente cum filio imperatoris erant, operi quidem sese accingebant, putantes etiam navales socios e mari impressionem facturos. Ast ubi naves Romanas inanes subdaci conspexerunt, etiam ipsi retrocesserunt. Imperator, videns tantam copiam gratis perisse, tam gravi Romanorum calamitate ingemuit, ut qui Deum offensum hoc egisse intelligeret. Nihil tamen de altitudine animi discersit, nec quia victus, etiam fractus: quin subito ad novas B triremes ædificandas lignatum ire præcepit, et operi curatores præfecit. Galatæi porro diem illum faustissimum numerantes, quo tot hostium navibus nullo suo labore potiti essent, non solum epinicia, sed insuper soteria celebrabant. Jam enim tota spes salutis levi momento illis pependerit. Die sequenti omnibus triremibus suis instructis, et tanquam in victoria coronatis, elegantemque in modum exornatis, ex adverso palatii sursum ac deorsum navigantes, imperatoria signa capta, ad ludibrium, ut mos est, trahebant. Et imperatorem propter adversum casum etiam animo succubuisse, statimque bello posito pacem expetiturum, et spatium, de quo supra, illis donaturum arbitrabantur. Sed ut C spem eventus sefellit, eumque novas triremes compingendas locavisse audiverunt, pacem per legatos poposcerunt. Ac primum quidem de loco sibi relinquendo imperatorem tentaverunt; quem ut intrepidum, et animo invictum, putantemque tristem illam fortunam aliorum quorumdam delictorum esse pretium, et in prioris sententia immobilium viderunt, 747 nec si millies talia contingerent, locum illis donaturum, et iratum frementemque potius quod victus et ad vires reparandas alacriorem, velut tum primum arma capessivisset, metuentes ne sibi parum feliciter caderet diuturna contentio, locum remittere de compacto statuerunt: factaque pax in hanc conditionem, ut spatium illud imperatori redderent, veteri ambitu contenti. Et D inito foedere novam munitionem despotæ imperatoris filio, cum agmine armatorum venienti restituerunt. Imperator autem accersitis eorum optimatibus, comiter ac placide illos affatus, locum sponte donat. Aiebat enim, non de tantilla ac nullius pretii regiuncula, sed de jure imperii Romani cum ipsis sibi controversiam esse. Haud enim cum ratione congruere, cum sint advenæ, et a Romanis imperatoribus complura consecuti beneficia, ut subesse ac parere jure optimo debeant, adhuc impudenter agere, et ipsis nolentibus, aliquid de imperio velle decerpere. Atque ob hanc causam magis quam ob loci possessionem so ad bellum aggressum. Quod nisi justitiæ serviant, certum sibi esse, tandiu arma continuare, quoad

ἐλπίδας τοῦ καὶ ἐν τοῖς τεύχεσι διασωθήσεσθαι. Αἱ μὲν οὖν βασιλικαὶ τριήρεις ἀναχθεῖσαι ἐκ τοῦ νεωρίου αὐτοῦ που πλησίον ἠύλισαντο τὴν νύκτα, διανοοῦμενοι ὡς ἐς τὴν ὑστεραίαν ταῖς μετὰ τοῦ Φακεωλάτου τρισὶ τριήρεσιν εἰς ἐν γενόμενοι, Γαλατίοις ἐπιπλεύουσι. Φακεωλάτος δὲ καὶ αὐτὸς τὰς τριήρεις ἐφοπλίσας, παρεσκευασμένος ἦν ὡς ἐς τὴν ὑστεραίαν ἐξορμήσων, καὶ ὁ βασιλεὺς ἰππικὴν ἐπιμπε στρατιὰν ἅμα δεσπότη τῷ υἱῷ πολλὴν τε καὶ ἀγαθὴν, ὡς τῆς συμβολῆς γενομένης τῶν τριήρων, καὶ αὐτοὶ προσβάλοιεν ἐκ τῆς ἡπείρου. Ἐπεὶ δὲ ἡμέρα ἦδη ἦν, αἱ μὲν ἐκ τοῦ νεωρίου τριήρεις ἀναχθεῖσαι, πρὸς τῇ Εὐγενίου καλουμένῃ πύλῃ ἦδη ἦσαν. Αἱ δὲ μετὰ Φακεωλάτου τοῦ πρωκοστράτορος, καὶ αὐταὶ τοῦ ποταμοῦ ἐξορμηθεῖσαι, ἡπείγοντο ταῖς ἄλλαις ἐν ταυτῷ γενέσθαι· τοῦ δὲ πάντα ἄγοντος Θεοῦ καὶ πᾶσι ταλαντεύοντος δικαίως, Ῥωμαίους, ὡς ἔοικεν, εἰς πολλῶν ἄλλων ἔκτισιν ἀμαρτημάτων τιμωρουμένου, καὶ τοῖς πολλῶν χείροσιν ἠτιεῖσθαι παραχωροῦντος, ἀθρόον πνεύματος ἀκρίτου προσπεσόντος, καὶ πρώτως ἀνατρέψαντος τὰς τρεῖς τριήρεις ἐφ' αἷς οἱ ξύλινοι πύργοι ἦσαν, καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῖς ὅπλοις κατέπιπτον ἀπὸ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ναῦται ἡμοίως καὶ ὀπλιταί. Καὶ ἐν μιᾷ ῥοπῇ χρόνου πᾶσαι ἐωρῶντο κεναὶ ἐπιδατῶν, τῷ αὐτῷ δὲ χρόνῳ καὶ ὧν ὁ Φακεωλάτος ἐστρατήγει, τῶν καταστρωμάτων, καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν κατέπιπτον, καὶ δλεθρὸς ἦν παντοῖος ναυτῶν ὁμοῦ καὶ ὀπλιτῶν. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ διεσώθησαν ἐγγὺς τῆς γῆς γεγεννημένης τῆς τροπῆς· ἀπέθανον δὲ ἐν τοῖς ὕδασι ὀλίγῳ ἐλάσσου; διακοσίων· καὶ ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Τζαμπλάκωνος τεταγμένων τοῦ μεγάλου δουκὸς, ὁ Φιλανθρωπηνὸς Μανουὴλ τῆς ναυαρχίδος ἄρχων, ἀνὴρ κατὰ χεῖρα γενναῖος, καὶ τῆς παρὰ βασιλείῃς εὐμενεῖς ἀπολαύων μάλιστα. Οἱ ἐν Γαλατῇ δὲ Λατίνοι ἀναθαρσῆσαντες, ἀναχθέντες ἀνεῖλκον τὰς τριήρεις ἀναψέμενοι, κωλύοντος οὐδενός, οὐδὲ ἀμυνομένου, καὶ ἀναμωτὴ τὴν νίκην εἶχον. Ἡ δὲ ἐκ τῆς ἡπείρου στρατιὰ μετὰ βασιλέως τοῦ υἱοῦ, ἔργου μὲν ἔχουσα ἐβούλοντο, οἰόμενοι καὶ τὸ ναυτικὸν ἐκ τῆς θαλάττης ἐμβάλειν· ἐπεὶ δὲ ἐώρων τὰς Ῥωμαίων ναῦς κενὰς ἀνελκομένας, ἀνεχώρουν καὶ αὐτοί. Βασιλεὺς δὲ τὴν τοσαύτην δύναμιν ἐκ προσφάσεως οὐδεμιᾶς ὀρῶν ἀπολωλυῖαν ἐστέναξεν μὲν τὴν τοιαύτην κακοπραγίαν τῶν Ῥωμαίων, οἶων αἰτιον κακῶν τὸ Θεῶν προσκρούειν συνορῶν. Οὐδὲν δὲ ὀφῆκε τοῦ φρονήματος, οὐδὲ κατέπεισε πρὸς τὴν ἦτταν, ἀλλ' ἐπὶ ξυλισμὸν ἐκέλευε χωρεῖν, ὡς τριήρεις ἐτέρας κατασκευάσων αὐθις· καὶ ἐπίστη τοὺς ἐπιμελησομένους πρὸς τὰ ἔργα. Οἱ ἐν Γαλατῇ δὲ εὐτυχιστάτην νομίσαντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐν ἣ τοσοῦτων νεῶν ἐκράτησαν πολέμιων, οὐδὲν αὐτοὶ εἰσενεγκόντες πρὸς τὴν ἦτταν, ἐώρταζον οὐκ ἐπινίκια μόνον, ἀλλὰ καὶ σωτήρια· πᾶσαι γὰρ αὐτοῖς ἐν σπέρῳ αἱ περὶ τοῦ σώζεσθαι κατέστησαν ἐλπίδες. Ἐς τὴν ὑστεραίαν δὲ πάσας ἐφοπλίσαντες τὰς ἐαυτῶν τριήρεις ἐστεφανωμένας, ὡς ἐπὶ νίκῃ καὶ κακοσημμένας ἐκπερπῶς, ἀντικρῶ παρέπλεον βασιλείων, σύροντες ἀτί-

πως και τας βασιλικας σημαίας, ὡς περ εἶος τὰς A eos deleverit. Quoniam vero ipsi scelere desisterent, et quæ rapuissent, ea relinquerent, nec se rei exiguæ ita magnam rationem habiturum, ut eos privet, quod illorum tantopere intersit, quodque longe plurimi faciant : statimque filio præcipit, loco illis attributo inde militem abducere. Galatæi gratias agere cum innumeris laudibus, et ad filium ejus post locum jussu paterno illis traditum veniendo, rursus imperatorem in cœlum ferre, magnamque nummorum aureorum vim circa vexillum imperatorum spargere, quos, despota jubente, milites lusus et voluptatis gratia diriperunt. Hujusmodi igitur initium ac finem id bellum accepit, και οὐδ' ἂν εἰ μυρία τοιαῦτα γένοιτο ἐκόντα εἶναι τοῦ χωρίου παραχωρήσοντα, ἀλλ' ὀργῆ φερόμενον μᾶλλον πρὸς τὴν ἦταν, και προθυμότερον πρὸς τὴν παρασκευὴν, ὡς περ ἄρτι τότε πρῶτον ἡμμένον τοῦ πολέμου, δεισαντες μὴ εἰς κακὸν αὐτοῖς ἢ πολλὴ φιλονεικία τελευτήσῃ, συνέθεντο τὸ χωρίον καταλείπειν· και ἐγένετο ἡ εἰρήνη ἐπὶ τούτοις· ὡστε παραδόντας βασιλεῖ αὐτοῦς, ἐπὶ τὸν πρότερον περιβόλον χωρεῖν. Καὶ γεγενημένων τῶν σπονδῶν, παρεδίδουσαν τὸ νέον φρούριον πρὸς δεσπότην τὸν βασιλέως υἱὸν ἐλθόντα μετὰ στρατιᾶς. Βασιλεὺς δὲ αὐτῶν μεταπεμφόμενος τοὺς ἀρίστους, ἡμέρω; τε διεiléθη και προσηῶς, και τὸ χωρίον αὐτὸς ἐκὼν εἶναι ἐχαρίζετο. Ἐφ' γὰρ πρὸς αὐτοῦς, οὐ περὶ γῆς τοσαύτης φιλονεικεῖν, οὐδενὸς ἄξιας οὐσης, ἀλλὰ περὶ τῶν προσηκόντων δικαίων τῇ Ῥωμαίων βασιλεῖ. Ἄτοπον γὰρ ἐπὶ ἡλυδας ὄντας αὐτοῦς, και πολλὰ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων βασιλέων εὐρηγετημένους, και δικαίους ὄντας ἐν δουλευόντων εἶναι μόρα, ἐπειτα ἀνασχυντεῖν, και παρασπᾶν τι τῆς ἡγεμονίας βούλεσθαι, ἀκόντων. Διὰ ταῦτα ἔλεγε τὸν πόλεμον αἰρεῖσθαι μᾶλλον, οὐ διὰ τὴν κτήσιν τοῦ χωρίου, και γνῶμην ἔχειν, ὡς πολεμήσων διηγεκῶ; ἄχρι τοῦ διαφθερεῖν, εἰ μὴ βουληθεῖεν τὰ δίκαια ποιεῖν. Ἐπεὶ δὲ αὐτοὶ τῆς ἀγνωμοσύνης ἀποσταλεν, και καταλείπειεν τὰ ἡρπασμένα, μηδ' αὐτὸν μικρολογῆσειν οὕτως, ὡστ' ἀποστρεφῖν, οὐ τοσοῦτον ἐξέχοντα, και ποιοῦντα περὶ πλείστου. Καὶ αὐτίκα ἐκέλευε τὸν υἱὸν ἐξάγειν τὴν στρατιάν, ἐδ χωρίον τοῖς Γαλατίοις παραδόντα. Οἱ δὲ βασιλεῖ πολλὰς ὠμολόγουν χάριτας μετὰ πλείστων τῶν εὐφημιῶν, και πρὸς τὸν βασιλέως υἱὸν ἐλθόντες, ἐπεὶ κατὰ τὸ τοῦ πατρὸς ἐπίταγμα τὸ χωρίον παρεδίδοτο, αὐτίς τε εὐφῆμον βασιλεῖα, και χρυσίῳ πολλῷ τὴν βασιλικὴν περιέβραινεν σημαίαν, δ διήρπασαν οἱ στρατιῶται κελεύσαντος τοῦ δεσπότη, παιδιᾶ; ἕνεκα και ἡδονῆς. Τοιαύτην μὲν ὁ πόλεμος ἔσχε τὴν ἀρχὴν, και εἰς τοῦτο ἐτελεθῆσε.

CAPUT XII.

Calumnia de nimia exactione dissipatur. Cur tributa insolita imposuerit imperator, et qualia fuerint. Chius a Genuensibus repetitur. Excusant se, et reddituros per opportunitatem promittunt. Non placet responsum. Quibus conditionibus Chius urbs et insula Genuensibus relicta ad tempus. Pertinacia quorundam. Zylus cum auxilio insulam recuperaturum promittit, audacia sua perit. Insula restituitur. Leo Calothetus Phocæ præfecturam adipiscitur.

Βασιλεὺς δὲ κατὰ τε τὸν τοῦ πολέμου ἄχρονον B Imperator autem per id bellum Tarchaniotam immane quantum exegisse, et turbarum querelarumque plenam esse urbem audiens, conviciatoresque ac sycophantas captiata occasione incredibilia 748 comminisci, bis centenum, imo, ut multi garriebant, ter centenum millium aureorum exactam fuisse, ipso facto os illis obturare decrevit. Mox convocato toto populo Tarchaniotam imperatæ pecuniæ rationem poposcit. Reddidit, iis ipsis qui pensitarant constantibus, non plus quinquaginta millia exegisse : præter alia non paulo plura ex ærario publico et fisco imperatoris, quæ in apparatum classis consumpta fuerint. Cum porro animadverteret, necessaria multa propter difficultatem omitti, et tum Romanos ad conferendum de suo parum faciles, publicaue vectigalia omnino defecisse, tributa prius inusitata imposuit : ut oneraria quælibet frumentum in extera regione coemptum advectans, pro medio medimno auream

dimidium ærario penderet, et pro fructibus pro portione similiter. Agricola pro quinquaginta congiis vini aureum persolverent. Qui a rusticis mercarentur, duplum darent, non solum ut copiosiores, sed quod etiam citra laborem ipsi ex aliorum laboribus lucra majora facitarent. Cumque vetus esset lex, ut mercatores singuli ærario decumis solverent, ipse quinquagencumas instituit, unde paulo minus ducentis onerariæ brevi tempore Romanis accesserunt, quod antea nunquam factum, valebantque navali potentia, et jam domini maris, ex mercimoniis quæstum non mediocre colligebant. Quia vero Chius, ut narravimus, injuste et contra fœdus a Genuensibus teneretur, ad principem eorum (ducem ipsi appellant), ad senatum primumque imperator legatos misit, insulamque secundum sancta cum Romanis fœdera repetivit. Dux, senatus populusque responderunt, justa quidem imperatorem postulare: verumtamen insulam non sententia ac suffragio suo, sed quorundam apud se nobilium, seu patriciorum, qui suis sumptibus classem instruxissent, audacia obtineri, quos in præsens coercere non possent; opus enim fore grandi impensa, et apparatu non minimo; quibus cum carerent, eos insula nequire depellere, sed tempore procedente, industria potius ac providentia quadam illis ademptam, imperatori haud dubie restitutos. Hæc responderunt, et simul Jacobum Herminium, et Antaram Pinellum de nobilitate, fidei faciendæ miserunt. 749 Imperatori responsum non placuit, voluitque diem præstitui reddendæ insulæ: aut se perjurii ne accusarent, si eam extorquere potuisset. Et conventum est in eam conditionem, ut Latini in urbe insulæ, etiam Chium nominatam, ad decennium retinerent, fruerenturque redditibus (91), pendentes in annos singulos imperatori duo et viginti aureorum millia. Insuper vexillam imperatorum in urbe pro consuetudine erigerent; episcopum ex Ecclesia Byzantina acciperent, et Sabbatis pro more fastum imperatoribus acclamarent: eorumque memoriam sacerdotes in sacrificio missæ frequentarent, nec ab ullo prohiberentur. Reliqua insula tota cum castellis et vicis sub imperatore esset, qui præfectum pro arbitratu constitueret: et is Romanos, qui intra urbem versarentur, regeret, privatasque eorumdem controversias disceptaret. Quod si Latinus quispiam Romano, aut Romanus Latino litem intenderet, prætores, seu præfecti, simul jus illis dicerent, et litem secundum alterum darent. Post decem vero annos ab occupato Cantacuzeno Byzantio, Latini Chio penitus excederent. Hæc pacta legati Genuensium cum imperatore inierunt. Simeon vero Beajuzus, eorum qui insulam tenebant facile princeps, cæterique mani-

μὴ πρότερον νενομισμένους, ὥστε πᾶσαν ὀλιγάκιον ἀγούσαν ἐξ ἀλλοδαπῆς ἐτωνημένον, ὑπὲρ μεδίου ἡμισυ χρυσοῦ τῷ δημοσίῳ φέρειν, καὶ τῶν ἄλλων καρπῶν ἀναλόγως. Τοὺς δὲ περὶ γεωργίαν ἡσχολημένους οἴνου, ὑπὲρ παντήκοντα χοῶν χρυσίου ἐν τελείῳ· τοὺς μὲντοι ἐκ τῶν γεωργούντων ὄνουμένους, διπλάσιον παρέχειν, οὐ μόνον ὡς εὐπορωτέρους, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀμογητὴ ἐκ τῶν ἐτέριον πόνων αὐτοῖ πολλὰ πλάσιον τὰ κέρδη φέρονται. Νόμου δὲ ὄντος ἀρχαίου δεκάτας τοὺς ἐμπορευομένους ἅπαντας τελεῖν τῷ δημοσίῳ, παντηχοσύα; ἔταξεν αὐτός. Ἐξ ὧν ὀλίγη δέουσα διακροσίων ὀλιγάδες προσεγένοντο Ῥωμαίοι ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, οὐδέπω ἀρχὴ τότε γεγενημένον, καὶ μεγάλην δύναμιν ἐκτήσαντο ναυτικὴν, καὶ πολλὰ ἐκ τῆς ἐμπορίας ὠφελοῦντο, θαλάσσης ἤδη ἀρχόντες γεγενημένοι. Ἐχομένης δὲ τῆς Χίου, ὡς περ ἰστορεῖται ἡμῖν, ὑπὸ τῶν ἐκ Γενουάας ἀδίκως ἐν σπονδαῖς, πρὸς τὸν ἀρχοντα αὐτῆς, δοῦκα ἐγχωρίως προσαγορευόμενον, καὶ τὴν βουλήν, καὶ τὴν δῆμον, ὁ βασιλεὺς ἐπέμφε πρεσβεῖαν ἀπαιτῶν τὴν νῆσον κατὰ τὰς σπονδάς, καὶ τοὺς ὄρκους οὓς ἔχουσι μετὰ τῶν Ῥωμαίων βασιλέων. Δοῦξ δὲ καὶ ἡ βουλὴ, καὶ ὁ δῆμος, δίκαια μὲν ἔφασαν προκαλεῖσθαι βασιλέα, οὐ κατὰ γνώμην δὲ αὐτοῖς ἔχεσθαι τὴν νῆσον, οὐδὲ ψήφῳ τῆς βουλῆς· ἀλλὰ τῶν παρ' αὐτοῖς εὐπατριῶν τινὰς οἰκείοις ἀναλώμασι τὴν στόλον ἐφοπλίσαντας κατασχεῖν, οὓς μὴ δύνασθαι νῦν βιάζεσθαι· δεήσει γὰρ πολλῶν χρημάτων καὶ παρασκευῆς οὐ τῆς τυχερῶς, ὥστε ἀκόντων τὴν νῆσον ἀφαιρεῖσθαι· ἀλλὰ τοῦ χρόνου προλήθοντος προνοεῖα μᾶλλον ἀπελομένους, καὶ οἰκονομίᾳ ἀποδοῦναι βασιλεῖ ἀναμφιδόλως. Τοιαῦτά τε εἶπον πρὸς τοὺς πρέσβεις βασιλέως, καὶ ἅμα Ἑρμίνιον Ἰάκωθον καὶ Πινέλον Ἀνταρῶ, ὄντας ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν πρὸς βασιλέα πρέσβεις ἐπέμφαν ἰσχυρισμένους περὶ τῶν αὐτῶν. Βασιλεῖ δὲ ἔδοκει ἡ ἀπολογία οὐκ ἀρκούσα, ἀλλὰ προθεσμίαν τινὰ ἐζήτηε καθ' ἣν ἀποδώσουσι τὴν νῆσον· ἢ μὴ ἐγκαλεῖν ἐπιτοκίαν, ἀν αὐτὸς ἀφέληται δυνηθεὶς. Καὶ συνέδησαν, ὥστε Λατίνους μὲν τὴν κατὰ τὴν νῆσον πόλιν, Χίον καὶ αὐτὴν προσαγορευομένην, ἐπὶ δέκα ἔτεσι κατέχειν, καὶ καρποῦσθαι τὰς προσόδους παρέχοντας ἐνιαύσιον τῷ βασιλεῖ διαχιλίου καὶ μυρίου χρυσοῦς· ἐγείρειν δὲ καὶ σημανταὶ βασιλικὴν ἐν τῷ τῆς πόλεως κατὰ τὸ ἔθος, καὶ ἀρχιερεῖα εἶναι ἐκ τῆς ἐν Βυζαντίῳ Ἐκκλησίας χειροτονημένον, καὶ εὐφημεῖν τοὺς βασιλέας κατὰ τὰ σάββατα, ὡς ἔθος, μνείαν τε αὐτῶν τοὺς ἱερεῖας ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις ποιεῖσθαι, καὶ μηδὲν κωλύεσθαι παρ' οὐδενός. Τὴν δὲ ἄλλην νῆσον ἅπασαν, καὶ τὰ φρούρια, καὶ κώμας ὑπὸ βασιλέως ἔχεσθαι, καὶ ἀρχοντας αὐτοῖς ἐν ἡμέρᾳ ἐπιστῆν, τὸν δὲ καὶ τῶν ἐν τῷ Χίῳ τῆς πόλεως Ῥωμαίων, ἀρχεῖν. Κἂν μὲν Ῥωμαῖοι πρὸς Ῥωμαίων ὑπὲρ ἰδίων ἀδικημάτων ἀμφισβήτησις ἦ, παρὰ τὸν Ῥωμαίων ἀρχοντα

Jacobi Pontani notæ.

(91) Ipsius Chii urbis tantum, an totius insulæ? Si tantum urbis, quomodo potuerunt imperatori in annos singulos pendere viginti duo millia, siqui-

dem, ut lib. II dictum est, tota insula tantum reddebat in annum centum millia et viginti?

δικάζεσθαι· ἂν δὲ Λατίνω πρὸς Ῥωμαίων, ἢ τὸ εἰμπαλιν, τοὺς δύο ἄρχοντας συνερχομένους διαλύειν τὴν ἀμφιβολίαν, ἐκατέρω τὸ δίκαιον περιώζοντας ἰσοτέρω ἂν προσῆ. Μετὰ δὲ τὰ δέκα ἔτη, ἐξ ἑτοῦ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἐκράτησε Βυζαντίου ἀριθμούμενα παντάσῃσι ἀρίστασθαι Χίου τοῦ Λατίνου. Τοιαῦτα μὲν οἱ ἐκ Γεννοῦσας πρέσβεις συνέθεντο πρὸς βασιλέα. Βενουόζος δὲ Συμεὼν, ὃς ἦν διαφορώτατος τῶν τὴν Χίον κατεχόντων καὶ οἱ ἄλλοι, οὐ προσεδίειξαντο τὰς συμβάσεις, ἀλλὰ φανερώς ἀπαίπαντο, πολέμιοι μᾶλλον ψηφίζεσθαι τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου Γεννοῦσας, ἢ Χίου ἀποστῆναι προελόμενοι. Ἐν ᾧ δὲ οἱ βασιλεῖς πρέσβεις χρόνῳ ἐν Γεννοῦσῃ ἦσαν, Τζυθὸς τις ὁ δυνατώτατος τῶν Χίων, Φωκαίας τῆς παλαιᾶς ὑπὸ Γεννοῦσιτῶν ἄρχων καταστάς, ὅτε πρὸς αὐτοὺς ἢ Χίος παρεδίδοτο, ἐμολογίᾳ γὰρ προτεχώρησαν, ὡσπερ ἔφημεν, οἷου ἐνδείξι πισθόντες, πρὸς βασιλέα πέμφας, πρῶτα μὲν συγγνώμην ἤτει ἐπὶ τῇ παραδίσει Χίου, ὡς οὐ κακία μᾶλλον, ἢ ἀνάγκη πεπραγμένη· πηρήνει δὲ μὴ τῆς νήσου ἀμειλίν, ὡς εἰ μικρὰν παράσχοιτο ἐπικουρίαν, βλάβως αὐθις αὐτοῦ Ῥωμαίοις ἀνασσομένου. Βασιλεὺς δὲ ἐπήνει τε τὸν Τζυθὸν, καὶ μέγιστα ἐπηγγέλλετο τῆς προθυμίας ἕνεκα· ἐκέλευε δὲ τὸ νῦν ἔχον ἀτρεμεῖν, ἄχρις ἂν οἱ ἐν Γεννοῦσῃ πρέσβεις ἐπανήξουσιν. Ἄθλον γὰρ εἶναι εἰ μὴ χωρὶς κινδύνων ἀπολήσεται τὴν νήσον· ἄλλως τ' οὐδ' αὐτῷ προσήκειν ὅν περὶ τε εἰρήνης καὶ σπονδῶν διαλέγεσθαι κρεοθεύοντα, καὶ πρὸς ἐπιβουλὰς ἐν ταυτῷ καὶ πόλεμον χωρεῖν· καὶ ἦν ἂν βέλτερον εἰ ἐπύθετο τῇ βασιλείᾳ· παραινεῖσι. Ἐπὶ δὲ προθυμίας καὶ τῆς πρὸς αὐτῷ κινδύνου καὶ τὰς μάχας εὐτολμίας, μὴ περιμείνας καὶ τὴν ἐκ βασιλείως ἐπικουρίαν, ἀλλὰ μόνῃ τῇ σφετέρᾳ θαρρήσας ἀπέλωτο δυνάμει. Συναγαγὼν γὰρ ὅσους μάλιστα ἐκ Φωκαίας ἐνῆν Ῥωμαίους, διέπελευσεν ἐπὶ τὴν Χίον ἀπροσδοκῆτως, καὶ τοῖς Λατίνοις συμβαλὼν, ἐνίκα κατὰ κράτος· καὶ τειχηρεῖς ἐποίησεν ἐν Χίῳ πολλῶν πεσόντων, καὶ Βενουόζου τοῦ ἄρχοντος τραυματίου γενομένου. Τοῦ θεοῦ δὲ ἐτέρως ταλαντεύοντος, συνέθη κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἐν ἣ ἡ μάχῃ ἐγεγένητο, Ἀνδρέαν Περσῖαν ἐκ Σμύρνης τὴν Χίον παραπλήοντα πρὸς Βυζάντιον ἐπειγεσθαι, πυθόμενον δὲ ὡς ὑπὸ Τζυθοῦ πολιορκοῦντο ὀμόφυλοι, ἀποθῆναι τε πρὸς τὴν Χίον, καὶ ἐπικουρεῖν τοῖς πολιορκουμένοις. Δευτέρως δὲ μάχης γενομένης, καὶ τῆς νίκης αὐθις ἀφορώσης πρὸς Ῥωμαίους, ὁ Τζυθὸς ἀγωνιζόμενος εὐψύχως, ἔπεσε βέλαι τρωθεὶς κατὰ τὴν μάχην, καὶ πάλιν οἱ Λατίνοι τῆς Χίου κύριοι ἦσαν τῶν Φωκαίων εἰς τὴν Φώκαιαν περαιωθέντων μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τὴν τελευταίαν· ἦν καὶ βασιλεὶ παρέδοσαν κατασχόντες πρότερον τελοῦσαν ὑπὸ Γεννοῦσιταις ὅσον χρόνον καὶ ἡ Χίος. Βασιλεὺς δὲ ἐκεμψεν εἰς Φώκαιαν Λέοντα τὸν Καλόθετον ἄρχειν, Χίον μὲν ὄντα καὶ αὐτὸν, κατὰ δὲ τὴν τοῦ πολέμου χρόνον τῆς νήσου παρὰ Ἀποκαύχου ἐκβληθέντα τοῦ μεγάλου δουκὸς, καὶ πολλῆν ὑποστάνατα κάκωσιν διὰ τὴν πρὸς Καντακουζηνὸν τὴν βασιλέα εὐνοίαν, Τζυθὸν ἂντ' ἐκείνου καταστῆσαντος ἄρχοντα. Ὁ καὶ μάλιστα αἰτιον τῆς Χίου ἀπωλείας ἐδόκει γεγενῆσθαι. Πολὺ γὰρ ἐκείνου βελτίων ἦν συνέσει· ἕνεκα καὶ προμηθείας, καὶ τοῦ διασώζειν εἰδέναι τὴν πιστευθεῖσαν πόλιν ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ὅς εἰς Φώκαιαν ἐλθὼν, περιποίησεν αὐτὴν Ῥωμαίοις ἄχρι νῦν κατεχομένην.

A feste repugnarunt; præoptantes hostes senatus populique Genuensis judicari, quàm Chio discedere. Dum legati Genuæ versantur, Zybus quidam Chiorum potentissimus, Phocææ veteris præfectus a Genuensibus creatus, quando illis Chius dedebatur (deditione enim ad eos venit, victu defecta, ut diximus), ad imperatorem mittens, primum quidem veniam propter Chium traditam rogabat; id enim non magis nequitia sua, quam necessitate factum. Deinde hortabatur, ne insulam sibi negligendam duceret: nam si parvo adjuvaretur auxilio, se illam Romanis haud operose recuperaturum. Imperator Zybo laudem impertiri, et ob voluntatem adeo propensam magna polliceri: monere tamen; se contineret, donec legati Genua revenirent. Fortassis enim citra dimicationem eam recepturum. Addebat, alienum esse a dignitate sua de pace et fœdere legatos mittere, et interim inimica inire consilia bellumque moliri. Ac melius de se meruisset, si imperatori obtemperasset. Præ cupiditate enim audaciaque militari non exspectato subsidio, 750 sed suis duntaxat viribus confisus, periit. Coactis enim quot maxime licebat ex Phocæa Romanis, repentino Chium navigavit, et cum Latinis conserto prælio, palam eos vicit, multisque occisis et Benjuzo principe vulnerato reliquos intra mania compulit. Deo autem aliter statuente, eo ipso die quo pugnatum est, contigit Andream Petrilam Genuensem cum duabus tremibus Sniyrn Chium urbem præternavigantem, Byzantium festinare, et audientem cives suos a Zybo obsideri, et in insulam descendere, obsessisque succurrere. Conflictu iterato, et rursus ad Romanos spectante victoria, Zybus animose pugnans, ictu sagittæ moribundus concidit, et Chius, Phocæensibus post caedem ducis sui Phocæam reversis, ad Latinos rediit, quam a se tandiu obtentam quandiu et urbem Chium imperatori tradiderunt. Imperator Phocæam Leonem Calothetum præfectum mittit, qui et ipse Chius erat, ac belli tempore ab Apocaucho magno duce in Zybum translata præfectura, propter studium erga Cantacuzenum magnopere afflictatus, et insula denique pulsus erat, quæ præcipua Chii amittendæ causa visa est; intelligentia enim ac provisione futurorum, scientiaque tuendæ urbis sibi creditæ, multum illi præstabat. Hic Phocæam veniens, eam in fide Romanorum usque hodie conservavit.

CAPUT XIII.

Miser status Peloponnesi. Manuel filius imperatoris prator eo mittitur; ejus res gestæ. Conjunctio procerum in illum. Immortales eorum inimicitæ. Bellum in despotam per Lampudium. Victor despotia victis ignoscit. Ab eo sub Palæologo universi propter unam urbem desciscunt. Rursum ab illo utiliter subiguntur. Latini Achaïam tenentes, sunt amici ac socii. Laus Manuelis a moribus.

Quoniam vero et Peloponnesus (92) omnino la- A
bafactata erat, non a Persis solum classibus magnis
easq̄ invadentibus et a Latinis, quam Græci Achaïam
vocant (93) occupantibus, et principi suo parenti-
bus, sed etiam, et quidem amplius, a semetipsis,
continenter mutuo belligerantibus, diripiuntibus,
occidentibus: et vici muris carentes ab externis
hostibus, urbes autem a civibus incolis vastabantur,
ut ab extrema pernicie non procul abesse videren-
tur, curam aliquam eis impendere imperator cogi-
tauit. 751 Majorem autem filium ad manum non
habens, minorem, nempe Manuelem despotam,
cum tremibus prætorem Peloponnesiis misit, pro
virili iis commodaturum. Qui ante omnia civiles
discordias sanavit, puniit earum, ut decuit, aucto-
ribus, et territis aliis, ne similia conarentur. Post-
ea cum Latinis fœdere composito, suos ab eorum
servavit injuriis, et cum Barbaris acie congregiens,
ac sæpe vincens, effecit, ne ita Peloponneses con-
temnerent. Quibus ex rebus et civitates pristinas
vires recipiebant, et ex magnis calamitatibus res-
pirabant quodammodo, et agris parta securitate
regio domiciliis frequentabatur, ac demum Pello-
ponnesus Scythia desertor brevi culta apparebat,
beneque habitura etiam atque etiam sperabatur.
Nec solum urbibus communiter, sed separatim
quoque proceribus Peloponnesiacis benefaciebat,
quibus tamen nihil sufficiebat, sed ferre poterant
omnia, præterquam non exercere factiones, nec
suis uti moribus. Quare cum id inter se metu de-
spotæ non possent, una mente omnes in eum con-
spirant, pariterque arma sumunt. Insidias autem
et dolos quidam Lampudius machinatur, harum
artium ex omnibus Peloponnesiis peritissimus: qui
ab adversa factione victus, et facultatibus suis
usque ad assem nudatus, ad ultimam redactus
inopiam, propter morum improbitatem, exercita-
tionemque in concitandis seditionibus a despotâ
quoque despiciebatur. Ad quem deinde adiens, et
cum precibus fidem obstringens, nihil unquam no-
varum rerum moliturum, sed ejus cupidissimum
semper fore, ab eo susceptus, atque in priorem
statum restitutus est, multæque ad opes exaggeran-
das illi occasiones datæ, ut jam potentia adversari-
is exæquaretur. Nec enim vel secundæ vel tur-
bidæ res, nec tempus omnia consumens mutua
illorum odia valet consumere, sed usque ad mortem
inimicitias gerunt; et post mortem velut patrimo-
nium quoddam filijs simultatem cum aliquibus re-

Ἐπεὶ δὲ καὶ Πελοπόννησος διέφθορτο παντάπασιν,
οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Περσῶν στόλοις μεγάλαις ἐπιόν-
των, καὶ ὑπὸ Λατίνων τῶν τὴν παρ' Ἑλλήσιν Ἀ-
χαΐαν λεγομένην κατεχόντων ὑπηκόων ὄντων πρίγ-
γιτι, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ὑπὸ σφῶν αὐτῶν διηνεκῶς
ἀλλήλοις ἀντικαθισταμένων, καὶ διαρπαζόντων τὰ
ἀλλήλων καὶ ἀποκτεινόντων, καὶ κώμαι μὲν ἀτελ-
ήστοι ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἀνάωνται πολεμίων, αἱ
πόλεις δὲ ὑπὸ τῶν ἐνοικούντων, καὶ παντάπασι προσ-
εδοκῶντο ἐκλιπεῖν, πρόνοιάν τινα αὐτῶν ποιήσα-
σθαι ἐσκέφατο ὁ βασιλεὺς. Μείζω δὲ οὐκ ἔχων, τὴν
οὐδὲν ἐπεμψε δεσπότην τὸν Μανουὴλ τριήρσειν ἀρ-
ξοντα Πελοποννησίων, καὶ πρόνοιαν ποιησόμενον τῆς
δυνατῆς. ὃς ἐλθὼν, πρῶτα μὲν τὰς ἐμφυλίους ἐ-
λάσσε στάσεις. Τοὺς τε πρῶτους ἀρχομένους κολά-
ζων, ὡς περὶ δίκαιον, καὶ τοὺς ἄλλους ἐκφοδῶν μὴ
τοῖς ὁμοίοις ἔγχεραῖν. Ἐπειτα δὲ καὶ πρὸς Λατίν-
ους θήμενος σπονδᾶς, ἀβλαβεῖς τοὺς οἰκείους ἐξ
ἐκείνων διετίθει, καὶ πρὸς τοὺς βρβάρους ἀντικαθ-
ιστάμενος, καὶ μάχαις πολλαῖς νικήσας, ἔπεισε μὴ
πάνυ Πελοποννησίων καταφρονεῖν. Ἐξ ὧν αἱ τε
πόλεις ἀνεβρόννοντο, καὶ ὡς περὶ ἀνατέρειν ἐκ με-
γάλων συμφορῶν ἐδόκουν, καὶ ἡ χώρα συνωκίζετο,
ἀδείας οὐσης τοῖς ἀγροῖς ἐνδιατριβεῖν. Καὶ ἡ Σκυ-
θῶν ἐρημωτέρα Πελοπόννησος ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐφαί-
νετο γεωργουμένη, καὶ τῆς μελλούσης εὐεξίας οὐκ
ἀγεννεῖς παρείχετο ἐλπίδας. Οὐ μόνον δὲ ταῖς πό-
λεσι κοινῇ παρείχετο τὰς εὐεργασίας, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ
εὐ τοὺς δυνατοὺς ἐποίησε τῶν Πελοποννησίων. τοῖς
δὲ οὐδὲν τῶν γινομένων ἤρκει, ἀλλὰ πάντα μᾶλλον
ἦσαν ἀνεκτὰ, ἢ τὸ μὴ στασιάσειν, καὶ τῷ σφετέρῳ
χρησθαι ἤθει. Ὅθεν πρὸς ἀλλήλους μὴ δυνάμενοι
διὰ τὸ πρὸς τὸν δεσπότην δέος, μιᾶ γνώμῃ πάντες
ἐπ' αὐτὸν συνέστησαν, καὶ πόλεμον ἤραντο κοινῇ.
Συνεσκεύασε δὲ τὴν ἐπιβουλὴν Λαμπούδιός τις ὁ περὶ
ταῦτα δεινότατος τῶν Πελοποννησίων. ὃς ἐπειδὴ
πρότερον οἱ ἀντιστάμενοι ἐνίκων, πάντων ὧν εἶχον
ἀποστέρηθαι, εἰς ἐσχάτην ἤλασε πέναν, διὰ τῶν
τρόπων τὴν μοχθηρίαν, καὶ τὸ περὶ τὸ στασιάσειν
ἐξησκῆσθαι, καὶ ὑπὸ τοῦ δεσπότητος παροφθείας. Ἐἶτα
προσελθὼν καὶ δεηθείς, καὶ πίστει παρασχόμενος
ὡς οὐδὲν οὐδέποτε νεωτερίσειεν, ἀλλ' εὐνοῦς αὐτῷ
καὶ τῶν φιλοῦντων ἀγαν μενεῖ, ἀνελαμβάνετό τε
καὶ εἰς τὴν προτέραν τύχην ἤγετο, πολλὰς ἀφορμὰς
εἰς τὸ πλουτεῖν παραχομένου τοῦ δεσπότητος. Καὶ
πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀξιόμαχος ἔδη ἦν. Οὕτως γὰρ
κακοπραγία, οὐτ' εὐημερία, οὐτε χρόνος ὁ πάντα
λύων διαλύειν δύναται αὐτοῖς τὴν πρὸς ἀλλήλους
ἔχθραν. ἀλλὰ διὰ βίου τε πολέμοι οἰσιν ἀλλήλους,

Jacobi Pontani notæ.

(92) Græci hodie Moream vocant, ab arbore moro
• tota regione frequentissima.

(93) Quinque sunt partes Peloponnesi: Laconica,
Achaïca (sub qua et Argolica), Messenia seu Mes-

senica, Eliaca, Arcadica. Duas ex his quinque te-
nuisæ Lacedæmonios, testatur Thucydides lib. vii,
nempe Laconicam et Messenicam.

καὶ μετὰ τελευτῆν ὡς περ τινα πατῶν κληρὸν κα-
 ταλείποντες τοῖς παισὶ τὴν πρὸς τινα διαφοράν.
 Καὶ τῶν Λυκούργου νόμων πάντων ἀμελήσαντες,
 ἐνὸς μόνου τῶν Σόλωνος ἐξέχονται τοῦ Ἀθηναίου
 ἀκριβῶς, ἥς ἀτίμους ποιεῖ τῶν πολιτῶν τοὺς ἐν στά-
 σει μηδεμιᾷ μερίδι προσκειμένους. Τοῦ δεσπότης δὲ
 διὰ τὰς ληστείας τῶν Περσῶν, ἐποιοῦντο γὰρ πολλὰς
 καὶ συνεχεῖς ἐκ τῆς Ἀσίας περαιοῦμενοι ὀλίγοι,
 καὶ κατὰ θάλασσαν δεῖν οἰομένου τριήρεις κατα-
 σκευάζειν ἐφ' ᾧ περιπλοίειν τὴν νῆσον, καὶ κωλύσειεν
 τοὺς πειρατὰς, ἐπεὶ πᾶσι λυσिताλεῖν ἰδοίκει, καὶ ἔ-
 δει πάντας χρήματα εἰσφέρειν, ὁ Λαμπούδιος ὑπέ-
 ρχει τὴν εἰσπραξίν ἐκοντι, πολλὰ τοῦ δεσπότητος
 δεῖθεις, ὡς τῶν ἄλλων μᾶλλον αὐτὸς καταπραξόμε-
 νος βέλτιον διὰ τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν πρὸς ἐκεί-
 νων εὐνοίαν. Ἀθείας δὲ τυχῶν, τὴν Πελοπόννησον
 ἅπασαν περιῶν, ἐξεπολέμου τῷ δεσπότη. Καὶ πό-
 λεων ἀπάσαις καὶ κώμαις τὴν ἐθελοδοουλίαν ὀνει-
 δίτων, καὶ τὸ μὴ ἀξίως τῶν προγόνων ἐπὶ τὴν ἐλευ-
 θερίαν προθυμεισθαι, ἀλλ' ὡς περ ἀνδράποδα ἀνέχε-
 σθαι, βγασθαι καὶ φέρεσθαι ὑπὸ τοῦ δεσπότης, καὶ
 τίλους πάντας ἐπειθεὶν ὁμοίως τῷ δεσπότη πολεμείν·
 ἰσχυρίζομενος, ὡς ἢ οὐκ ἀντιστήσῃ κοινῇ πρὸς
 πάντας πολέμων, ἀλλὰ φεύξεται καταλιπὼν τὴν
 Πελοπόννησον, ἀγαπητὸν ἡγούμενος· τὸ σῶζεσθαι,
 ἢ διαφθαρέσθαι μένων, πανταχόθεν τοῦ πολέμου
 περιβρόντος. Οὕτω μὲν ἐκείνους ἐπειθε, καὶ πᾶσιν
 ἔθηκε σύνθημα κοινόν, ἐν' ἐν ἡμέρᾳ τῇ αὐτῇ τοῖς
 σφίσι ἀρχοῦσι πάντες ἐπιθέμενοι, πρῶτον μὲν αὐ-
 τῶν κρατήσασιν, ἔπειτα ἐπιστρατεύσασιν δεσπότη,
 ἀσθενεστέρῳ γεγενημένῳ ἤδη. Καὶ κατὰ τὴν ἐκεί-
 νου παραίνεσιν πάντα ἐτελεῖτο· ἡμέρᾳ γὰρ τῇ αὐτῇ
 πάντων ἐκράτησαν ὅσοι πόλεων ἤρχον ἢ κωμῶν.
 Ἐπειτα ἀπανταχόθεν ἀγροισθέντες παμπληθεῖς· πε-
 ζοῖ τε καὶ ἵπποις, ἐπήσαν δεσπότη, Λαμπούδιος
 μετὰ τῶν ἄλλων τῶν δυνατωτέρων ἡγούμενος. Δε-
 σπότης δὲ τοὺς ἰδίους ἐφοπλίσα· ὅσοι εἶποντο ἐκ Βυ-
 ζαντίου περὶ τριακοσίους δυνατὰς λογάδας πάντας,
 ἀντεπεξῆξε τοῖς Πελοποννησίαις, καὶ μισθοφόρους
 ἔχων ὀλίγους Ἀχαρνᾶνας. Οἱ δὲ οὐδὲ εἰς ὄψιν ὑπο-
 μείναντες ἔλθειν, εἰς φυγὴν τε ἐτρέποντο, καὶ διε-
 λύθησαν κατὰ πόλεις· καὶ οἱ μὲν αὐτίκα προσεχώ-
 ρου· παραιτούμενοι, καὶ ἐτύγγανον συγγνώμης· ὅ-
 σοι δὲ ἦσαν τολμηρότεροι πρὸς νεωτερισμούς, τὰς
 πόλεις κατασχόντες, οὐκ ἔδέχοντο δεσπότην ἀνοή-
 τως. Οἱ γὰρ ὁμοῦ σύμπαντες ἀντισχεῖν οὐκ ἠδυνή-
 θησαν, οὕτοι κατ' ὀλίγους διαιρεθέντες, ἤλπισαν
 παραγνήσεσθαι· ὕστερον μόντοι καὶ αὐτοὶ μετὰ
 πολλὴν κάκωσιν, καὶ τὰς συνεχεῖς ἐπιδρομὰς καὶ
 λεηλασίας τὸ συνοῖον συνιδόντες, προσεχώρουν τῷ
 δεσπότη δούμνοι τυχεῖν συγγνώμης. Ὁ δὲ παρ-
 ἔχετο πᾶσιν, οὐ μισῶν μᾶλλον, ἢ τῆ· ἀνοίας ἐλεῶν,
 ὅτι ἀκινδύως σῶζεσθαι ἐβόων, ἀπώλοντο τοῖς ὑπὲρ
 δύναμιν ἐπιχειροῦντες. Ἡσυχασαν δὲ χρόνον οὐκ
 ὀλίγον, τὴν ὑπὸ δεσπότη δουλείαν οὐ μᾶλλον ὑπ'

A linquunt; ac Lycurgi legum parum observantes (94),
 uni tantum Solonis studiose obediunt, notantis
 infamiam cives, qui in seditione neutrarum partium
 fuissent. Despota vero, propter Persarum deprada-
 tionis (quas nultas et assiduas terra marique
 pauci ex Asia trajicientes inferebant), judicante
 irremes comparandas, quibus insula circumnavigaretur
 752 et piratae arcerentur, cum id pro
 utili placeret omnibus, et in id pecuniam conferri
 vritim oporteret, Lampudius munus exactionis, ut
 praeter caeteris universis ob experientiam et amorem
 erga illum melius eo functurus, multis praecibus
 sibi a despota ultro deposcit: nactusque potesta-
 tem totam Peloponnesum obiens, animos ad arma
 in eum sollicitat; urbibus ac vicis omnibus volun-
 tariam servitutem exprobrat, eos majorum suorum
 dissimiles, ad asserendam libertatem torpere, ac
 mancipiorum instar agi se ferri a despota per-
 peti. Sic tandem peraeque omnibus armorum cor-
 riptendorum auctor fuit, affirmans aut nihil ipsum
 contra universitatem valiturum, sed Peloponneso
 relicta fugiturum, contentum servasse animam;
 aut si maneat, cum bello undique coarctetur, peri-
 turum. Sic illos seduxit, communeque pactum pro-
 posuit, ut omnes eodem die suos praefectos aggressi,
 primum quidem illos in potestate haberent, deinde
 in despota jam imbecilliolem infesti irent. Acta
 transacta ex illius consilio omnia. Uno enim eo-
 demque die sub jugum missi omnes, qui urbibus
 aut vicis praerant. Post undequaque conflata in-
 gens peditum equitumque vis, Lampudio et poten-
 tioribus praerantibus, in despota tendit. Is cum
 suis, quotquot Byzantio adduxerat (adduxerat au-
 tem circiter trecentos, selectos omnes) paucisque
 conductiis Acarnanibus contra Peloponnesios
 procedit; qui ne in conspectum quidem hostium ven-
 ire sustinentes, in fugam versi et oppidatim di-
 lapsi sunt. Tum de his alii quidem in ejus fidem
 statim se tradere, veniam poscentes, quam mox
 consequantur: alii, quibus ad studium rerum
 novarum plus inerat audaciae, urbibus occupatis,
 despota non dimittebant, stolidè profecto; qui
 enim omnes simul resistere non poterant, hi per
 cohorticulas dissipati, victori in sibi pollicebantur.
 Tandem aliquando et ipsi tot periculis incommodis,
 et incursionibus, direptionibusque assiduis, oculos
 aperuerunt, et petita venia in despota auctoritate
 concesserunt. Ille ignoscere omnibus, nec eos
 odisse magis, quam ut amentes miserari, qui cum
 sine periculo servari possent, iniqua viribus conati,
 sese perditum iverant. Nec diu requierunt, quod
 despota imperium non tam propter aequanimitatem
 libentes, quam cum timore nolentes sufferrent; et
 bello inter imperatores resuscitato, 753 juniore-
 que imperatore Palaeologo rerum potente, rursus,

Jacobi Pontani notæ.

(94) Quæ fuerint istæ leges, aut quæ lex, quæ inimicitias ad posteros etiam propagari vetaret, non reperit: nisi est illa forte, adversus eosdem hostes

bellum non repetendum, quod etiam de simultatibus et inimicitias potest accipi.

quia pater imperio se abdicasset, plus se posse A
 voufisi : et insuper Asanis Isaaci filiis, qui illuc a
 Pa æologo ad insulam procurandam missi erant, ad
 erma eos revocantibus, universi simul ac despoia,
 præter unicam urbem, cujus præsidarii milites
 arcem natura loci, et opere inexpugnabilem tene-
 bant, defecerunt. Cæterum despota suis duntaxat
 copolis et armis denuo subjugavit omnes. Ex illo
 bellum adversus eum penitus valere jubentes, ad
 pacem ipsuniquè colendum se dederunt, plurimum-
 que inde emolumentis senserunt; quando et arvis
 imperare, et pecuariam facere, et possessiones ac
 fundos multos acquirere licebat, cum prius despota
 adveniente, præter urbes, et has seditionibus ac
 discordiis intestinis ægras ac depositas, nihil fuis-
 set. Latini vero principi subjecti, primum quidem
 et ipsi despotam armis aggredi constituerant, et
 infestare urbes, quod nec ante omiserant. Verum
 tota audacia brevi tempore secus cessit; ipsi enim
 bello potius afflicti sunt vehementer. Quod cum
 intelligerent, per legatos obnixè precantes, a de-
 spota pacis sædus impetrarunt, ut in ditione quidem
 ac potestate principis, ipsius autem amici ac socii
 essent; siculi eorum operam in insula et extra in-
 sulaw requireret, prompte illum suis stipendiis mili-
 tantes adjuverent. Hinc et contra Persas prædones
 sæpius ei auxilium tulerunt, multaque cum eo con-
 tra Barbaros tropæa statuerunt: et in Bœotiam
 contra quendam e Latinis dynastam, Runtzerem
 de Loria appellatum, una irruerunt: deque morum
 suavitate et fidelitate eximie illum dilexerunt.
 Jam enim pridem nullius promissi fidem fefellisse
 compertus est. Unde si quid eo egent, ejus tamen
 jurejurando non egent, cum ad fidem verbum ipsius
 nudum sufficiat (95). Peloponnesus itaque a Ma-
 nuele Cantacuzeni filio multis cumulata bonis
 (ob quæ usque hodie ab hostibus invicta manet), ab
 eodem mansuete et cum sollicitudine erga subje-
 ctos etiam nunc administratur.

ρίαν προσαγορευόμενον, πολλήν τε εὐνοίαν πρὸς αὐτὸν ἐκτίσαντο διὰ τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν φιλόδη-
 θεα. Ἐν χρόνῳ γὰρ ἤδη οὐκ ὀλίγῳ οὐδέποτε οὐδὲν ἐφάνη τῶν ἐπηγγελμένων ἐψευσμένος. Ὅθεν οἷδε
 ὄρκων δέονται ἦν τι δέονται ἐκείνου· ἀλλ' ἀξιοχρεῶς αὐτοὺς πρὸς πίστιν, καὶ λόγος προτίμενος ἀπλῶς.
 Ἡ μὲν οὖν Πελοπόννησος οὕτως ἄγεται μέχρι νῦν ὑπὸ δεσπότητος Μανουὴλ τοῦ Καντακουζηνοῦ πολλὰ
 ὠφελουμένη ἐκ τε ὧν τοῖς πολέμοις ἀήτητος ἀκρι νῦν διατετέλεκε, καὶ τοῖς ὑπηκόοις προσηγή; καὶ
 κηδεμονικῶς.

754 CAPUT XIV.

*Legatio ad sultanum Ægypti pro Christianis: citra cujus assensum non poterant episcopi restitui. Pa-
 triarcha Hierosolymitanus accusatur, gradu movetur, fame cruciatur, a Cantacuzeno confugere
 nitens, Galatæorum invitationem et minus contemnit, hostibus traditur. Patriarchæ in eum humanitas,
 postea inhumanitas; a Cantacuzeno liberaliter habetur; ad sultanum legatus mittitur; per eundem
 sedis suæ restituitur. Litteræ ejusdem ad imperatorem. In fine laus Cantacuzeni.*

Jam vero imperator ad Ægypti, Syriæ et Judææ D
 sultanum legationem pro illarum regionum Chri-
 stianis misit. Legati erant Manuel, Sergopolus, ci-

Βασιλεὺς δὲ καὶ πρὸς τὸν Αἰγύπτου καὶ Συρίας
 καὶ Ἰουδαίας σουλτάν ὑπὲρ τῶν ἐκείνη Χριστιανῶν
 πρεσβεΐαν ἐποιεῖτο. Πρεσβεύεται δὲ ἦσαν ἐκ τε τῶν

Jacobi Pontani notæ.

(95) Nempe ut Xenocratis philosophi gravissimi,
 Platonis discipuli, cujus verbis tanta habebatur
 fides Athenis, ut cum injurati nullius testimonium
 amitteretur, huic soli injurato crederetur. Cicero

de Platone ipso i Tusculanarum: Ut enim rationem
 Plato nullam afferret (vide quid homini tribuam), ipsa
 auctoritate me frangeret.

Βυζαντίου πολιτῶν ὁ Σεργόπουλος Μανουήλ, καὶ ὁ Ἀ
 τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχης Ἀλέξαρος· ὃν ἔδει
 προτάγματι σουλτάν εἰς τὸν ὀρόνον ἀποκαταστῆναι·
 ἄλλως γὰρ οὐκ ἔξεστιν οὐδένα τῶν κατὰ τὰς πόλεις
 ἐπισκόπων αἰ δουλεύουσι τούτοις τοῖς βαρβάροις, οὐ-
 τῶ συγκεχωρηκότος τοῦ Θεοῦ διὰ τὴ πολλὰ ἡμᾶς
 τοῖς καλούμενοι; ἀπὸ Χριστοῦ αὐτῷ προσκεκρου-
 χίναί, καὶ προσκρούειν ἄχρι νῦν. Οὗτος γὰρ δὴ ὁ
 πατριάρχης, ἐστὶ βασιλέως Ἀνδρονίκου περιόντος, ὑπὸ
 τῶν συνεπισκόπων ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει χειροτονημέ-
 νος, ὡσπερ ἔθος, εἰ; Βυζάντιον ἔπειτα ἀφῆλτο προ-
 βληθισόμενος; καὶ παρὰ βασιλέως. Γερασίου δὲ
 τινος μοναχοῦ ἐκείθεν ὄρωμημένον, καὶ ἄλλων τινῶν
 πρὸς τὸ τόλμημα συναιρομένων, τοῦ πατριάρχου
 πρὸς τυχοφαντίαν τινὰ αἰτιωμένου, δι' ἃ ἰδόκει ὀί-
 καιο; ἀποχειροτονεῖσθαι, οὐδ' οὕτω; ἔσχεν ὁ βασι-
 λέως, ὥστε αὐτίκα διὰ τὸ αἰτιῶσθαι Γεράσιμον ἀπο-

vis Byzantius, et Hierosolymitanus patriarcha La-
 zarus, quem concessu ac mandato sultani in sedem
 restitui oportebat: aliter quippe non erat licitum
 (n) quemquam episcoporum per urbes hisce Bar-
 baris subditas restituere: sic Deo permittente,
 ob multa quæ in ipsum peccavimus, et etiamnum
 peccamus nos, qui a Christo nomen ducimus.
 Illic namque patriarcha, adhuc Andronico impera-
 tore superstite, a coepiscopis in sancta civitate,
 ut mos est, electus, postea Byzantium ab impera-
 tore confirmandus venit. Tum Gerasimus mona-
 chus indidem profectus, cum aliis quibusdam
 audaciæ suæ satellitibus, patriarcham in iis calum-
 niis accusat, ob quæ gradu movendus videbatur.
 Imperator nec statim patriarchatum propter Gera-
 simi accusationem ei abrogat, nec audita omnino
 pro falsis ducit, sed Byzantii manere jubet, donec

Jacobi Gretseri notæ.

(n) Bene habet. Agnoscit Cantacuzenus culpam,
 qua factum, ut nullus episcopus sine consensu
 sultani aut creati, aut in sedem suam restitui
 posset, si quando expulsus esset. Deus, inquit,
 hoc permittit, ob multa, quæ in ipsum peccavi-
 mus, et etiamnum peccamus, qui a Christo no-
 men ducimus. Eadem excusatione utebantur olim
 Græci, quando capta Constantinopoli, Turcico jugo
 penitus subjecti sunt. Causam durissimæ hujus scri-
 vitutis rejiciebant in peccata, mortalibus cunctis
 communia, sed Gennadius, re accuratiis expensa:
 Si dixeritis, ziebat, ut dicere consuecitis, ob nostra
 delicta hæc evenisse, non ita se res habet. Ego dicam,
 quoniam non magis nos, quam cæteræ Christianorum
 gentes nostris criminibus Deum irritamus. Sunt enim
 et aliæ nationes magis sceleribus et peccatis obnoxie,
 quomodo non affliguntur, ut nostra infelicitissima et
 miseranda natio? Væ mihi misero, alius ex alio sub-
 inde fit, cum ad hæc animum convertio, et cor meum
 conturbatur, et spiritus meus æstuat. Et post non-
 nulla: Nonne reliquum est plorare et lumentari ac
 disquirere causam et videre propter quæ patimur hæc?
 Ego vero aliam non possum invenire nisi schisma,
 et quod se subtraxerit ab obedientia et subjectione
 Romanæ Ecclesiæ: eam et solam decerno esse causam
 interitus nostræ gentis, quia postquam ab ea divisi
 sumus, maledictionem accepimus, et patimur, quæ
 nos patimur, nec ideo pœnitet nos, sed deteriores eva-
 dimus, et maledictis impetibus ipsam Ecclesiam, dica-
 enda et tacenda adversus eam impudenter evomimus.

Hanc causam infelicitatis illius et calamitatis
 si Cantacuzenus reddidisset, propius ad verum ac-
 cessisset. Nam quo magis orientales a sede apostoli-
 ca per varios errores multiplicesque hæreses abie-
 runt, eo magis Mahometani invaluerunt, et non
 tantum plebem, sed et clerum, clericque principes
 patriarchas et episcopos sibi subjecerunt, ut ipsis
 inconsultis nihil penitus agere possent. Idem Græcis
 evenit, quod Æthiubus plane modis deplorat Gen-
 nadius. Quanta enim tyrannide et servitute pre-
 vantur nunc a Turcis episcopi Græci, et præsertim
 patriarcha Constantinopolitanus, perspicue docet
 historia mixobarbara de patriarchis, qui thronum
 Constantinopolitanum post captam a Turcis urbem
 tenuerunt. Deiciuntur enim de sede, et restituntur,
 et in exsilium aguntur, arbitrato tyranni; non
 secus ac vilissimi capiti mancipia. Ipsi itidem in-
 ter se, tanquam schismatici, et hinc charitatis ex-
 pertes perpetuis rixis agitantur, quasi non sat jugi
 et oneris ipsum jugum et onus Mahometanum creet.
 Nec fraudibus duntaxat se mutuo de dignitate de-
 turbant, sed et muneribus. Quare qui plus offert
 Charatzii (sic enim annuum vectigal a patriarcha

pendendum nominant: quod nequitia et ambitione
 Græcorum ad centum et quatuor millia florenorum
 pervenit), item plus Pescesii (hoc enim nomen
 habet vectigal persolvendum a quovis patriarcha
 initio sui pontificatus, quod eadem Græcorum im-
 probitate ad tria millia aureorum ascendit), si patri-
 archa sit. Evolvat lector paulo antea nominatam
 historiam Turco-græciæ insertam, nec aliud in-
 veniet, quod dicat, quam illud: *Judicia Dei abyssus
 multa*; simulque in Cantacuzenum, aliosque Græcos
 imperatores causam tantæ miseræ conferet,
 qui pertinaciter in schismate persistendo, ea quæ
 imperatoribus minime conveniunt, ut est episcopo-
 rum confirmatio, sibi usurparant. Quis a condita
 Christianitate unquam audivit patriarcham Hiero-
 solymitanum ab imperatoribus Constantinopolitanis
 aut confirmatum esse, aut confirmari debuisse? Et
 tamen Lazarus iste confirmationis gratia ad Canta-
 cuzenum proficiscitur. Idem jus arrogabant sibi olim
 reges Italiæ Ariani in summis pontificibus Romanis,
 qui electi suo munere fungi nequibant, nisi regis
 confirmatio accessisset. Verum non mirum est hæ-
 reticos Arianos hoc fecisse. Illud magis mirandum,
 imperatores Græcos impiam hanc consuetudinem
 post receptam a Gotthis Romani multis annis re-
 tinuisse, in quos gravissimis verbis invehitur sanctus
 Gregorius Magnus in Expositione quarti psalmi
 pœnitent. Illud etiam mirandum imperatores schis-
 maticos postea in omnes episcopos hanc licentiam
 sibi sumpsisse, quasi unquam visum auditumve sit,
 ut ovis pastorem confirmet atque approbet, ita ut
 pascere non valeat, nisi præcipuæ ovis calculus ac-
 cedat. Vido illustrissimum Baronium, tom. VIII,
 init. statim, ubi plura de hac indignitate scribit.

Quanto melius consulisset Cantacuzenus et sibi
 et Lazaro suo, et omnibus episcopis Græcis, si
 (quod postea fecit Gennadius patriarcha) his ver-
 bis Græcos ad studium pacis et charitatis cohorta-
 tus fuisset: *Accedamus veræ Christianorum unioni,
 agnoscamus peccata nostra, ne peiores Judæis eva-
 damus, neve falsa suasionem, malitiam et præsumptionem
 ita aures obstruamus, ut nec audiamus, nec intelli-
 gamus. Audiamus Christum clamantem apostolis:
 «Qui vos audit, me audit: et qui vos spernit, me
 spernit: qui vero me spernit, spernit eum, qui
 misit me.» Vere ergo licet dicere, qui papam audit,
 Dominum audit, qui vero papam non audit, Domi-
 num non audit: qui vero Dominum non audit, au-
 dit captivum et gladiis comminutos, hoc est, Janizaros
 et Bassas, hos enim Gennadius intelligit, quæ et ex
 captivis sunt, et circumcisi. Canere possunt Græci
 cum Jeremia Threnum illum: *Servi dominati sunt
 nostri non fuit, qui redimeret de manu eorum.**

ejus causa cognoscatur; interim legationem ad sultanum cum de aliis necessariis quibusdam, tum de Christianis in Ægypto, nec minus de hoc etiam patriarcha mittit, et legatis mandat ut cum in Palæstina fuerint, una cum episcopis in ejus res inquirant. Per id tempus defuncto imperatore, et bello contra Cantacuzenum excitato, etiam Lazarus Cantacuzenismi suspectus, a Joanne patriarcha nec synodum, nec aliquid aliud legibus præscriptorum querente, indicta causa condemnatur, et in ejus locum Gerasimus accusator episcopus sanctæ civitatis contra fas eligitur. Lazarus patriarcha tali se ignominia prorsus immerentem affectum intuens, nec probabili de causa, sed propter odium duntaxat, quo in Cantacuzenum fervebat, hæc pati; præterea nihil pene sustentando corpori necessarium sibi, tanquam rejectamento præberi, sequæ tenuissimo cibo ali, et egere rebus omnibus, **755** equid ad Cantacuzenum imperatorem Didymotichum ex Occidente redeuntem transfugeret, secum deliberabat, probatoque consilio, Galatam Latinorum oppidum vadens, modum captat quo ad illum pervenire queat. Archontes Byzantii comperta ejus fuga, patriarcha Joanne conscio Galatam mittunt, Hierosolymorum patriarcham dedit postulant. Galatæi optionem illi integram relinquunt (o), aut secum communicare in dogmatis, et de cætero inter ipsos habitare, quem et ipsi nunc beneficentissime tractaturi, et Romæ episcopus postea magnis meritis prosecutus, suisque episcopis adnumeraturus sit: aut (quod minabatur) petentibus tradi, a quibus immania pateretur. Ille vero non tantum terrebatur comminationibus (96), quantum eorum ridebat stultitiam, qui

χειροτονεῖν, οὐτε παντάπασιν ἤπισται· ἀλλ' ἐν Βυζαντίῳ καλεῖσας μένειν ἄχρις ἂν τὰ κατ' αὐτὸν ἐξετασθεῖη, πρεσβεῖαν ἐποιεῖτο πρὸς σουλτάν, ἅμα μὲν καὶ τινων περὶ ἀναγκαιῶν ἄλλων, καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Χριστιανῶν, οὐχ ἦττον δὲ καὶ τούτου ἕνεκα τοῦ πατριάρχου· καὶ ἐκέλευε τοῖς πρέσβουσιν ἐν Παλαιστίνῃ γεννημένοι· ἐξετάζειν τὰ κατ' αὐτὸν μετὰ τῶν ἐπισκόπων. Τοῦ βασιλείως δὲ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τετελευτηκότος, καὶ τοῦ πρὸς βασιλέα τὸν Καντακουζηνὸν πολέμου κεκινημένου, καὶ ὁ πατριάρχης Λάζαρος ὑποπτευθεὶς ἤρῃσθαι τὰ ἐκείνου, ὑπὸ πατριάρχου τοῦ Ἰωάννου ἐρήμην κατεψηφίσθη, οὐτ' ἐλέγγων, οὐτε συνδου, οὐτε τινὸς ἐτέρου τῶν νομίμων δεηθέντος· ἀντ' ἐκείνου δὲ ὁ κατηγορῶν Γεράσιμος ἐπίσκοπος· τῆς ἀγίας πρηνόμαως χειροτονεῖτο πόλεως. Λάζαρος δὲ ὁ πατριάρχης οὕτως ἰδὼν ἑαυτὸν ἀτιμωθέντα ἐπ' οὐδεμιᾷ τῷ εὐλογοῦν αἰτίᾳ κεκτημένη, ἀλλὰ διὰ τὸ πρὸς βασιλέα μόνον ἔχθους, ἄλλως ὅ' ὅτι καὶ τῶν ἐπιτηδεῶν ἐχορηγοῦν οὐδὲν ὡς ἀπερρίμμενον, καὶ γλίσχωρως διέεζεν, καὶ τῶν πρὸς τὴν χρεῖαν ἐνδεῶς ἐσκέπετο πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα διαδιδράσκειν μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς Διδυμοτείχον ἐκ τῆς ἐσπέρας. Οὕτω δὲ δόξαν, πρὸς Γαλοτᾶν τῶν Λατίνων φρούριον διαβῆς, τρόπον ἐπεζήτει, καὶ ὅν ἀφίξεται εἰς βασιλέα. Οἱ δὲ ἐν Βυζαντίῳ ἄρχοντες φωράσαντες τὸν δρασμὸν, καὶ πατριάρχης ὁ Ἰωάννης πέμφσαντες εἰς Γαλατᾶν, ἐκέλευον Λατίνους πατριάρχην αὐτοῖς τὸν Ἱεροσολύμων ἐκδιδῶναι. Οἱ δ' αἵρεσιν αὐτῷ προτίθεσαν, ἢ κοινωνεῖν αὐτοῖς πρὸς τῶν δογμάτων τὴν διαφοράν, καὶ τὸν ἐπίσκοπον συνεῖναι χρόνον, ὡς νῦν τε αὐτῶν πολλὴν φιλιτιμίαν περὶ τῆς εἰς αὐτὸν εὐποίας ἐπιδεικνόμενων, καὶ τοῦ Ῥώμης ἐπισκόπου ὑστερον εὐεργετήσοντος· μεγάλα, καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν συναριθμήσοντος ἐπισκόποις.

Jacobi Pontani notæ.

(96) Nota pertinaciam hujus pseudepiscopi, qui etiam sub sultano Ægypti gravia tormenta perferi,

ac Mahumetanam sectam detestatur, ut habes infra, cap. xv.

Jacobi Gretseri notæ.

(o) Pie et religiose Galatæi, qui Lazarus is un ulceribus obstitum persanare studebant: schismatice et pertinaciæ convenienter Lazarus, qui medicos obstinato animo respuit, in qua mentis obstinatione ita excellent Orientales schismatici, ut cum nostris sectariis de pertinaciæ palma certare queant, non sine spe victoria. Adeo stolidi sunt, inquit Gennadius patriarcha Constantinopolitanus, ut aperte Latinos hæreticos esse dicant, et papam præter cæteros omnes. Hinc unionem refugitis, ait Gennadius alloquens Græcos, neque pupæ memoriæ audire, neque qui unionem ex vestris sacerdotibus amplectuntur, videre sustinetis, neque qui cum ipsis communicant omnino pro Christianis habetis. et si forte contingit, ut in aliquod incurratis, quod vos papæ communes faciat, panem oblationis non accipitis, sed furis agitamini, ac dentibus adversus ipsos sacerdotes fremetis, et Judæis deteriores esse putatis. Hæc Gennadius de Græcorum pertinaciæ. Quomodo Joannes et Mambres resisterunt Moysi, inquit ex Apostolo sanctus Cyprianus, libro De unitate Ecclesiæ, sic et hi resistunt veritati, homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, sed non proficent plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. Adimplentur quæcumque prædicta sunt, et appropinquante

jam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis adversario scientie error sullit, extollit stupor, livor incendit, cupiditas exarcat, depravat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moveat aut turbet multorum nimia et abrupta perfidia, sed potius fidem nostram præannuntiate veritate corroboret. Poterant Galatæi, hoc est, Genuenses, qui Galatam seu Peram incolébant, usurpare illud sancti Augustini, Emmeritum Doanistam episcopum ad Ecclesiam traducere admittentis: Multa diximus etiam fatigati. Et tamen frater noster, propter quem ista dicimus vobis, et cui pariter dicimus, et pro quo tanta agimus, adhuc pertinax consistit. Constantem se putat fortitudo crudelis. Non adhuc de vana et falsa fortitudine gloriatur, audiat apostolum: « Virtus in infirmitate perficitur. » Nec ideo negligenda est medicina, quia nonnullorum insanabilis est pestilentia, ait scite et vere idem sanctus Augustinus, epist. 48. Opto equidem, dilectissimi fratres, ait sanctus Cyprianus, libro De unitate Ecclesiæ, et consulo pariter et suadeo ut, si fieri potest, nemo de fratribus pereat, et consentientis populi corpus unum gremio suo gaudens mater unctudat. Si tamen quosdam schismaticum ducis (qualis iste Lazarus) et dissensionis auctores, in

ἢ ἤπειλον ἐκδιδόναι τοῖς αἰτουσίν, ὅφ' ὦν πείσεται ἀνέκιστα. Ὁ δὲ οὐ τοσοῦτον ἔδεισε τὰς ἀπειλάς, ὅσον τῆς ἐκεῖνων ἀνοίας κατεγγέλα, εἰ μικρῶν ἕνεκα καὶ εὐκαταφρονήτων τῆς πατρίου δόξης ἤλιπισαν ἀποστήσειν, ἀντηπελιησέ τε καὶ αὐτὸς, ὡς ῥῆθον ἂν αὐτὸς αὐτοῦς τῶν κακῶς μεταστήσειε θεολογμένων, ἢ αὐτὸς συναπαχθεῖν, ἢ μεγάλας ἀγαθῶν ἐπαγγελίας, ἢ τῶν πάνυ φοβερωτάτων ἀπειλας. Ἐπει δὲ αὐτὸν ἀμεταθέτως εἶδον ἔχοντα, δεσμώτην ἐξεοίδου τοῖς αἰτουσίν· οἱ δὲ ἤγαγον πρὸς πατριάρχην, προσδύκιμον ὅντα ἀφιλανθρωπῶς γρήσασθαι αὐτῷ. Ὁ δὲ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς αἰδέσθεος, οὐδὲ γὰρ ἠγνόησεν ὅσα ἀντίπεσε τοῖς Ἀστένοις ἐπὶ τὴν κοινωνίαν προκαλουμένοις, οὐδ' ὡς μᾶλλον εἴλετο ἀποθανεῖν, ἢ τῆς πατρίου δόξης ἀποστήναι, προτιόντι τε ὑπέστη, καὶ προσαγορεύσας ἡμέρωσ καὶ προσπνῶς, παρεκάθει τε καὶ ὀμίλιας ἤξιωσε προποῦσης φίλη, ὁμολογητὴν ἐν ταῖς διαλέξεσιν ἀποκαλῶν. Ἐπειτα ὁπίπεμπεν εἰς τὴν οἰκίαν, οὐδὲ ἔχνο; ἐπιδειγμένους εὐσμενείας, προνοίας δὲ ἤξιωσεν οὐδεμιᾶς. Αὐτὸ καὶ μετὰ μικρὸν ἐπεὶ ὕπ' ἐνδείας οὐ μετρίως ἐπιέζετο, ἔρχετο ἀποδορᾶς πρὸς βασιλεία, καὶ τὸν τε ἐπιλοιοπον τοῦ πολέμου χρόνον συνῆν φροντίδος ἀξιούμενος; καὶ μετὰ τὸ πάντιον κύριον καταστήναι, εἰς Βυζάντιον ἐπανελθὼν, πολλῆς παρὰ βασιλέως ἀπλήτους προνοίας. Τοῦτον δὲ τὸν πατριάρχην μετὰ Σεργοπύλου ὕστερον πρὸς τὸν σουλτάν Αἰγύπτου πέμψας πρεσβευτὴν, ἄλλα τε ἤξιου τὸν σουλτάν ποιεῖν, ἀλλοστειλεῖ τοῖς ἐκεῖ Χριστιανοῖς, καὶ τὸν πατριάρχην εἰς τὸν θρόνον ἀποκαταστήσας, τὸν παρανόμως ἐπισκοποῦντα ἀπελάσαντα Γεράσιμον. Σουλτάν δὲ τὰ τε ἄλλα φιλοτίμως πρὸς τὴν βασιλέως πρεσβεῖαν διετίθη, καὶ πάντα ἐξεπλήρου ὦν ἐδέοντο οἱ πρεσβευταί, πολλὴν χάριν ὁμολογῶν περὶ τῆς εἰς αὐτὸν πρεσβείας; ἦν γὰρ θαυμάσιά τινα περὶ βασιλέως πεπυσμένος, καὶ τοῦ παντὸς ἐτιμᾶτο τὴν πρὸς αὐτὸν φιλαν; καὶ τὸν πατριάρχην πρὸς τὴν ἄγίαν πόλιν πέμψας, ἐκέλευε τοῖς ἐκεῖσε τῶν βαρβάρων ἀρχουσι, τὸν μὲν Γεράσιμον ἀπελαύνειν, Ἀλάζαρν δὲ τὸν πατριάρχην ἀγειν διὰ τιμῆς, καὶ μηδὲν αὐτῷ παρενοχλεῖν τοῖς ἐν Παλαιστίνῃ Χριστιανοῖς ἐπισκοποῦντι. Ἐπειτα δὲ καὶ πρὸς βασιλέα γράμματα οὕτως ἔχοντα ἐν λέξει· Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τοῦ ἐλεοῦντος καὶ ἐλεήμονος. Μακροήμεροῖσι ὁ θεὸς ὑψίστος πάντοτε τὰς ἡμέρας τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου, τοῦ εὐεργετικοῦ, τοῦ φρονίμου, τοῦ

A minorum et despicibilium bonorum promissis a patriis cum institutis se aversuros sperarent : contraque et ipse pollicebatur, facilius se illos ab adulterinis dogmatis revocaturum, quam ut ipse cum illis in ingentium bonorum sponsonibus, aut terrimorum suppliciorum minis, simul in errorem abriperetur. Galatæi ut obfirmatum ac præfractum viderunt, vincitum petentibus transdiderunt ; qui eum ad patriarcham, a quo crudeliter accipiendus putabatur, deduxerunt. Aliqui is virtutem viri reveritus (neque enim nesciebat, quantopere Latinis ad communionem religionis cum alienigenis repugnasset, neque quomodo mori maluerit, quam a patrum suorum recto sensu discedere), accedenti surrexit, humaniterque ac leniter salutatum, assidere sibi iussit, et amanter cum eo sermonem miscens, confessorum appellavit (97). Post in domum designatam dimisit, nec minimo malevolentis animi dato indicio; nulla autem cura dignatus est. Quamobrem paulo post cum egestate admodum premeretur, ad imperatorem confugiens, per reliquum belli tempus apud eum diversatus, ejusdem liberalitate procurationeque etiam Byzantii, postquam ille imperium obtinuit, usus est. Hunc ergo patriarcham cum Sergopulo postmodum ad sultanum Ægypti legans, simul alia ab eo petebat pro Christianis illic degentibus, simul, ut patriarcham, dejecto Gerasimo contra jus et fas episcopatum gerente, in sedem suam reponeret. Sultanus et ad cætera quod attinet, honorifice legatos suscepit, et omnia, quæ peterent præstitit, multasque ob legationem ad se missam gratias egit. 756 Audierat enim de imperatore quædam mirifica, et ejus avaritiæ cupidissimus erat, patriarchamque ad sanctam civitatem mittens, Barbarorum illic magistratui præcepit, Gerasimum expellerent, Lazarum patriarcham honorarent, nihilque illi, episcopum Christianorum per Palæstinam agenti, molestiarum facerent. Ad hæc litteras ad imperatorem dedit in hæc verba : In nomine Dei misericordis et miseratoris (98). Producat Deus altissimus semper dies imperii, magni, benefici, prudentis, leonis, fortis, bellatoris strenui, cujus conspectum ferre adversarius nemo potest, sapientissimi in religione, justissimi in loco et regione sua, fundamenti

Jacobi Pontani notæ

(97) Sanctus Cyprianus confessores vocat etiam eos, qui in carcerem propter fidem conjecti et in questionem dati sunt, seu, qui fidei Christianæ causa jam dura et crudelia pertulerunt. Et proprie sane; nam isti revera consentunt Christum coram hominibus: *confitentur*, inquam, *bonam confessionem coram multis testibus*, ut Timotheus, cui hoc elogium Paulus tribuit.

(98) Hujus epistolæ principium, id est, tituli,

Jacobi Gretseri notæ.

cæca et obstinata dementia permanentes non potuerit ad viam salutis consilium revocare: ceteri tamen vel simplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua

quibus Cæntacuzenum imperatorem colonestat, lingua Græca veteri scripti sunt, reliqua tota, lingua, quam nunc vulgare Græcum appellant. Itaque studio D. Marci Velseri factum, ut ea nobis ab homine utriusque sermonis Græci, et scholastici, inquam, et vulgaris periti Græco puro tuto redderetur, quo eam convertere in Latinam possemus. Est autem sultani Ægypti Mahumetani.

fallentis astutiæ calliditate decepti, a fallaciis vos laqueis solvite, vagantes gressus ab erroribus librate, iter rectum viæ cælestis agnoscite.

Christianorum fidei atque dogmatis, omnium sacro fonte initiatorum columnæ immobilis, doctrinæ Christi propugnatoris, gladii Macedonum, regis Græcorum, regis Bulgarorum, Asaniorum, Blachorum, Rhossorum et Alanorum, ornamenti dogmatis Iberorum et Syrorum, hæredis imperii regnorum ejus, marium et magnorum fluminum et insularum, domini Angeli Comneni Palæologi Cantacuzeni (99). Majestas tua, quod ei placitum est, a sultauica potentia nostra, et sanctificata atque illuminata domo nostra semper requirat. Nam pro eo amore, quo amborum majores inter se conjuncti fuerunt, et nos erga te sumus, quantum viribus possumus, tantum tibi gratificabimur. Ut quemadmodum patrum tuorum desiderio a nostra auctoritate respondebatur, nobisque illi gratias habebant, et ad nos legatos mittebant, et commercium inter nos erat: sic iterum quæ tibi grata sunt, fiant, et voluntati tuæ ad nos provocanti a nostra potestate satisfaciat. Et quoniam consuetudo illa interrupta, et in longum dilata est, denuo a me mittuntur istæ litteræ, ut coram magno imperatore legantur, ad laudem veteris amicitiae, et ad invitamentum petendi, utpote nobis omnia libenter cum auctario præstituris. Quidquid autem a vobis ad honestatis dulcissimam propagationem pertinens venerit, id omne animo benevolentissimo suscipimus: quomodo et nunc de manu præfecti Manuelis vestræ majestatis legati, mira cum lætitia et pace ejus litteras suscepimus, et quam continebant petitionem legimus. Aio igitur, charitate et amicitia colligatos fuisse magnum sultanum patrem meum, **757** cujus animæ Deus excelsus sit propitius, et majestatis tuæ fratrem Romanorum imperatorem, ut propter consuetudinem amborum domus una, ut dicis, esset, et inde legationes ad nos, et rursum hinc illuc mitterentur, et fierent quæ ille vellet. Præterea de sacris Hierosolymæ sanctæ templis petebat, quod etiam legimus, et ecclesiis, de quibus significasti, curam adhiberi jussimus. Quod autem apposuisti, ut copiam sændi daremus Manueli præfecto legato, ut conficeret, quorum causa veniret, invenit quod optavit; nam eum audiri jussimus. Post hæc petivit legatus vester, ut quoddam veteris templi ruinosum ædificium, vicinum Romanis, sancti Georgii renovaretur; id etiam fecimus. Insuper sacram a nobis facultatem petebat, ut cum sociis a tua majestate illi attributis, ad sanctam resurrectionem adorandi causa proficisci posset; quod permisimus, et libenter ejus voluntati respondimus. Nam de eo quod legatus petebat, ut fieret, quod ad sanctam resurrectionem pertinet scriptum est mandatum, et roganti illuc proficisci, comitem præfectum adjunximus, adoravitque quantum voluit, et cum gratiarum actione reversus est. Etiam hoc idem legatus adjecit ut edictum se-

λέοντος, τοῦ ἀνδρείου, τοῦ ἐν πολέμοις ὀρμητικοῦ, εἰς τὸ οὐ δύναται τις σταθῆναι ἔμπροσθεν αὐτοῦ, τοῦ σοφωτάτου εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ, τοῦ δικαιοτάτου εἰς τὸν τόπον καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ, τοῦ θεμελίου τῆς πίστεως καὶ τοῦ δόγματος τῶν Χριστιανῶν, τοῦ κλονος τοῦ ἀσεύτου ἀπάντων τῶν βεβαπτισμένων, τοῦ βοηθοῦ τῶν δογμάτων τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐπάθης τῶν Μακεδόνων, τοῦ Σαμφῶν, τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων, τῶν Ἀσανίων, τῶν Βλάχων, τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Ἀλανῶν, τῆς τιμῆς τοῦ δόγματος τῶν Ἰβήρων καὶ τῶν Σύρων, τοῦ κληρονόμου τῆς βασιλείας τῆς γῆς αὐτοῦ, τοῦ αὔθεντου τῶν θαλασσῶν, καὶ τῶν ποταμῶν τῶν μεγάλων, καὶ τῶν νήσων, Ἀγγέλου Κομνηνοῦ Παλαιολόγου τοῦ Καντακουζηνοῦ. Πάντοτε ἡ βασιλεία σου τὸ θέλημα αὐτῆς νὰ τὸ ζητῆ ἀπὸ τὴν σουλτανικὴν ἐξουσίαν μου, καὶ ἀπὸ τὸ ὀσπήτιόν μας τὸ ἡγιασμένον καὶ πεφωτισμένον, καὶ ὡς ἔχομεν πᾶσαν δύναμιν νὰ πληρῶμεν τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας σου, καὶ καθὼς εὕρισκετο τῶν προγόνων τῆς βασιλείας σου μετὰ τῶν προγόνων τῆς σουλτανικῆς ἐξουσίας μου, καὶ καθὼς ἐπληροῦτο ἡ ὄρεξις τῶν βασιλέων τῶν προγόνων τῆς βασιλείας σου ἀπὸ τῆς αὐθεντίας; μας, καὶ ἠὐχαρίστου μας πάντοτε ἐκεῖνοι, καὶ ἐπεμψαν εἰς τὴν ἡγιασμένην αὐλήν μας, καὶ συνετεύχαινάν μας, οὕτως; πάλιν νὰ εὐεργετῆται ἡ ἀγάπη τῆς βασιλείας σου, καὶ νὰ πληροῦται ἡ ὄρεξις αὐτῆς ἀπὸ τῆς αὐθεντίας μας. Καὶ εἰδί τι ἀπεκόπη καὶ ἐμάκρυνεν ἡ συνήθεια ἐκεῖνη, ἀπεστάλη ἡ γραφὴ αὕτη ἀπ' ἐμᾶς νὰ ἀναγνωσθῆ ἔμπροσθεν εἰς τὸν μέγαν βσιλέα, εἰς ἔπαινον τῆς προτίρας φιλίας, καὶ εἰς παρακίνησιν τῶν ζητημάτων, ὅτι πάντοτε μετὰ χαρᾶς νὰ εἶναι πεπληρωμένα, καὶ περισσότερα νὰ γίνωνται, καὶ τὸ ἦλθεν ἀπ' ἐσᾶς εἰς τὴν πλατυσμὸν τῆς καλοσύνης μας; τὸν γλυκύτατον, νὰ τὸ δεχώμεθά με τὴν καλογνωμίαν, καθὼς τὰ ἐδεξάμεθα, καὶ τώρα κατὰ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἀποκρισιαρίου τῆς βασιλείας σου τοῦ ἄρχοντος τοῦ Μανουῆλ, καὶ παραλάβομεν αὐτὰ μετὰ εἰρήνης, καὶ ἐγνώρισαμεν τὸ ἔγραψεν ἀπέσω. Ἐκεῖνο τὸ ἐζητεῖ, ὃ τίνα εἶναι ἀγάπη, καὶ φιλία τὸ ἦτον μέσον εἰς τὸν πατέρα μου τὸν σουλτάνον τὸν μέγαν, ὃ θεὸς ὃ ὕψιλος; νὰ ἀγιάσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸν βσιλέα τῶν Ῥωμαίων τὸν ἀδελφὸν τῆς βασιλείας σου, ὡς εἶχον συνήθειαν καθὼς λέγεις νὰ εἶναι τὰ δὺδ ὀσπήτια ἐν, καὶ ἤρχοντο ἀπ' αὐτοῦ ἐδῶ ἀποκρισάριοι, καὶ ἀπ' ἐδῶ πάλιν αὐτοῦ, καὶ τὸ θέλεις νὰ γίνεταί, καὶ νὰ ὑπαγαίρουν, καὶ νὰ ἔρχωνται κατὰ τὴν πρώτην συνήθειαν. Πάλιν ἐζήτησε διὰ τὰς ἐκκλησίας τῶν Ῥωμαίων ἐκεῖνος ὅπου εἶναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὰ ἅγια, καὶ ἐγνωρίσαμεν καὶ αὐτό. Καὶ ὤρισαμεν νὰ προσέξουν τὰς ἐκκλησίας, δι' ἧς ἐμηνύσατε, καὶ ἐκεῖνο τὸ ἐζητήσατε νὰ ἀκούσωμεν τὸν λόγον τοῦ ἄρχοντος τοῦ ἀποκρισιαρίου τοῦ Μανουῆλ, καὶ νὰ τὸν ἀπολογηθῶμεν, καὶ νὰ πληρῶσωμεν τὰς δουλείας του, ἐπληρώσαμεν τὸ ἦολεν

Jacobi Pontani notæ.

(99) Non fuit Comnenus, nec Palæologus, nisi a materna linea. Sed Barbarus ei honorem habere voluit, quantum maximum potuit.

αὐτοῦ, καὶ ὠρίσμεν ἵνα ἀκριβῆ ὁ λόγος τοῦ Πάλιν ἐξήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος, ὅτι χάλασμα ἦν παλαιᾷ; ἐκκλησίας εἰς τὴν γειτονίαν τῶν Ῥωμαίων ὁ ἄγιος Γεώργιος, νὰ ὀρίσωμεν νὰ κτισθῆ, καὶ ἠκούσαμεν τὸν λόγον τοῦ, καὶ ἐπληρώσαμεν τον. Πάλιν ἐξήτησεν αὐτός τὸν ὀρισμὸν μας τὸν ἄγιον νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν, νὰ προσκυνῆται καὶ ἐκεῖνος, καὶ οἱ εὐρισκόμενοι μετ' ἐκείνου ἀπὸ τῆς βασιλείας σου, καὶ ἠγαπήσαμεν εἰς τὴν ἐξήτησιν, καὶ ἐπληρώσαμεν τα, καὶ ἐγράφη ὀρισμὸς εἰς τὴν μᾶς παρεκάλεισεν ὁ ἀποκρισιάριος; νὰ πληρωθῆ εἰς τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν. Καὶ ὡς ἐξήτησεν νὰ ὑπάγῃ, ἰδῶκαμεν ἔρχοντα μετ' οὗτοῦ, καὶ ἀπέσωσέν τον ἐκεῖ, καὶ προσεκύνησεν ὡς ἤθελε, καὶ ἐγύρισεν μετ' εὐχαριστίας. Πάλιν ἐξήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος νὰ γένηται ὀρισμὸς μας ὑψηλός, νὰ φυλάσσωνται οἱ εὐρισκόμενοι Χριστιανοὶ εἰς τὸν ἀγίαστον τόπον τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ τὰ μοναστήρια, καὶ αἱ ἐκκλησίαι, καὶ νὰ ἔχωσιν ἀγάπην, καὶ δεφίνδουσιν ἀπὸ τὸν ἀμηρὸν τὸν εὐρισκόμενον ἐκεῖ, καὶ οὐ μόνον οἱ τοπικοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἐρχόμενοι εἰς τὴν προσκύνησιν τῆς ἁγίας ἀναστάσεως, καὶ οἱ κατὰ καιροὺς εὐρισκόμενοι δουλεύει Μουσουλμάνοι εἰς τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν, νὰ μὴδὲν ἀφήνουν, νὰ καταφρονοῦν, καὶ νὰ δέρνουν, καὶ νὰ ὀλοῦσιν τοὺς κατὰ καιρὸν ἐρχομένους, εἰς τὸ αὐτὸ ἅγιον προσκύνημα, ἢ εἰς τοὺς τοπικοὺς· ἀλλὰ μᾶλλον νὰ τιμῶσι, καὶ νὰ ἀναδέχωνται, καὶ νὰ κωδερῶσιν αὐτούς. Καὶ ὠρίσαμεν καὶ ἐπληρώθη ὑψηλότετος ὀρισμὸς διὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον. Πάλιν εἰς τὸ ἐνεθύμιζεν ἡ βασιλεία σου ἢ μεγάλη διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ πατριάρχου τοῦ Λαζάρου ὅτι εἶχεν ἀποσταλεῖν αὐτὸν ὁ ἡγιασμένος σουλτάν ὁ Μελὴκ Νάσαρ. Ὁ Θεὸς συγχωρήσει τὰ κρίματά του εἰς τὰς ἡμέρας τὰς ἁγίας αὐτοῦ. Ὁ ἀποκρισιάριος; νὰ δεῖξῃ, καὶ νὰ πληροφωρήσῃ τὴν μεγάλην βασιλείαν σου διὰ τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν ὅπως ἐγένετο, καὶ ἀπεπληρώθη ἕνεκεν τοῦ τοιοῦτου πατριάρχου, ἀπελύθη γοῦν ὀρισμὸς ὑψηλός εἰς τὰ ἅγια Ἱεροσόλυμα, νὰ στέργωσιν τὸν πατριάρχον τὸν Λάζαρον, καὶ νὰ τὸν φυλάσσωσι καλὰ καθὼς καὶ τοὺς πρῶην πατριάρχας. Καὶ ὠρίσαμεν καὶ ἐγένετο ἡ κατάστασις τοῦ τοιοῦτου πατριάρχου, καὶ ἀπεστάλη καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἅγια Ἱεροσόλυμα μετὰ τοῦ ἀποκρισιάρχου. Πάλιν ἐξήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος διὰ τοὺς αἰχμαλώτους, οἱ τινες εὐρίσκονται ἀπὸ τῶν χώρων τῆς Ῥωμανίας, ἵνα ἡλευθερώσωμεν αὐτούς. Καὶ ἡμεῖς νὰ γνωρίσῃ ἡ βασιλεία σου, ὅτι τοιαύτην συνήθειαν ἄρχαλαν εἶχομεν διὰ τὰ αἰχμαλώτα, ὅτι νὰ γίνεται ἀνταλλαγὴ, καὶ νὰ ἀπολύωμεν ἡμεῖς ἐξ ὧν ἔχομεν, καὶ ἡ βασιλεία σου πάλιν ἐξ ὧν ἔχει ἄρ ἡμῶν σκλάβων νὰ πέμπῃ πρὸς ἡμᾶς, ὁμοῦς ὠρίσαμεν καὶ ἐπληρώθη, καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ ἡλευθερώσαμεν ὅσους ἐξήτησεν ὁ ἀποκρισιάριος,

Jacobi Pontani notæ.

(1) Vox Arabica est amira, seu amiras, summus præfectus, qua utuntur sæpe Zonoras, Cedrenus, Nicetas. Hinc Amerallius vocabulo composito ex Arabico et Græco, præfectus maris, θαλασσιάρχος.

(2) Musulmanos dici se volunt Mahumetani recte

arium ederemus, quo qui in sanctissimis Hierosolymæ locis habitant Christiani, item monasteria et ecclesiæ ne violarentur, et per charitatem conjungerentur, qui illic est amiræ (1) seu præfecto, ejusque auxilio defenderentur. Nec solum indigenas, sed et qui distinctis temporibus ad sanctam resurrectionem adorandam eo venirent, et præcipue qui illic serviunt Musulmanos (2), ne sineret conviciis lacerare ac verberare, aut ulla molestia afficere, tum eos qui sanctam adorationem certo tempore adveniunt, tum eos qui in loco illo habitant; sed potius in honore illos haberent, eosque susciperent, iisdemque ministrarent. Ita mandatum a nobis, prout petebatur, super illo loco sacrosanctum est editum. Quod vero postea nos majestas tua de causa Lazari patriarchæ admonuit, quem sanctæ memoriæ sultanus Melec Nasar dum viveret (propitius sit peccatis ejus Deus) throno depulit, ut legatus doceret, ac plenam fidem faceret, quomodo res acta sit et quem finem habuerit, missum est a nobis mandatum Hierosolymam, 758 ut Lazarum patriarcham libenter recipiant, eumque velut antegressos patriarchas observent; qui etiam ipse cum legato Hierosolymam missus et restitutus est. Præterea et hoc legatus vester petebat, qui invenirentur ex imperio Romano captivi, libertate eos ut donarem. Nos autem (ut et istud majestas tua noverit) jam pridem in captivis morem hunc habemus, ut eos permutemus et dimittamus, quos a vobis habemus, vicissimque majestas tua, quos a nobis habet. Quin etiam de hoc consilio certiorum te fieri jussimus, et quotquot legatus petivit, eos manumisimus, quos et secum abduxit. Apposuit et hoc rogatis legatus, ut mercatoribus inde huc venientibus tuto commorari liceat. Cui aures præbuimus, ediximusque publice, ut hujusmodi mercatores admittantur et defendantur, quemadmodum legatus rogaverat. Sic cum gravissimo edicto et responsione legatum dimisimus, et hoc tuæ majestati, ut verissimum, notum esse cupimus. Quod si quid aliud voluerit, nobis indicet, et voluntati ejus sat s'aciemus. Nos te post tuum in urbem, Dei nutu, cum robusta manu ingressum, malorum tibi irrogatorum oblitum esse, imperatoris filium conservasse, inimicis misericordiam tribuisse antehac cognovimus. Ex quo magiam cepimus delectationem, teque commendavimus. Id modo fusius et clarius a patriarcha Lazaro et præfecto Manuele didicimus, ut etiam illud, te data in matrimonii societatem adolescenti filia tua et generum tibi et filium cooptasse; unde etiam uber ore gaudio perfusi sumus. Deus dilatet cor tuum atque imperium tuum, ac pro uno centum

credentes, ut Arianicis temporibus cæteri Christiani, quotquot abominabantur eorum furores, orthodoxorum nomen profitebantur. LEUMCLAVIOS. Quidam eo nomine Christianos ad Turcarum religionem transeuntes accipiunt.

tribuat, gladiumque tuum hostibus formidabilem efficiat, et te conservet, misericordiaque ac beneficentia sua beatum reddat. Etiam ita fiat, precor, Deus altissime. Scripta est epistola die decimo quinto mensis Saapan, septuagentesimo quinquagesimo anno Mahometi (3). Et scripta est ex summo Dei mandato. Gloria magnæ gloriæ unius Dei. Vota et adorationes nostro illi auctori Mahometo, simul et discipulis ejus, honorabiliori plasmati Dei. Gratias ago Deo omnipotenti, in quem spero. Hactenus sultanus.

σου. Ἡμεῖς πρότερον ἐγνωρίσαμεν ὅπως ὡς εἰσῆλθεν ἡ βασιλεία σου μετὰ τὴν ὀρισματὶν τοῦ Θεοῦ, καὶ μετ' ἰσχύος μεγάλης εἰς τὴν πόλιν οὐδὲν ἐμνήσθης κακῶν, ἀλλὰ ἐφύλαξες τὸν υἱὸν τοῦ βσιλείως καὶ ἐσυνεπάθησας τοὺς ἐχθρούς σου, καὶ ἐχάρημεν εἰς τοῦτο πολλὰ, καὶ ἐπαινέσαμεν τὴν βασιλείαν σου. Τῶρα πάλιν ἐμάθαμεν τοῦτο πλατύτερα, καὶ καθαρώτερα, καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸν Λάζαρον, καὶ ἀπὸ τὸν ἑρχόμενον τὸν ἀποκριτάριον τὸν Μανουήλ, καὶ ἐκ τῶν ἰδωκῶν τὴν θυγατέρα σου, καὶ ἐποίησας αὐτὸν υἱὸν σου καὶ γαμβρὸν σου, καὶ εἰς αὐτὸ πλεονέτερον ἐχάρημεν, καὶ ὁ Θεὸς τὴν καρδίαν σου, καὶ τὴν πλατύνῃ, καὶ τὴν χώραν σου, εἰς τὸ ἐν ἑκατὸν καὶ τὴν ποιήσῃ, καὶ τὸ σπαθίον σου εἰς τοὺς ἐχθρούς σου φοβερὸν καὶ τὸ ποιήσῃ. Ὁ Θεὸς ὁ ὕψιστος καὶ σὲ διακρατῇ, καὶ καὶ αὐτοῦχῃ ἀπὸ τοῦ ἐλέους σου, καὶ ἀμποτε Θεὸς ὕψηλῆ. Ἐγράφη εἰς τὰς δεκαπέντε τοῦ Σααπάν, τῷ ἑπτακοσιοστῷ πεντηχοστῷ ἔτει τοῦ Μαχοῦμετ. Ἐγράφη κατὰ τὸν ὀρισμὸν τὸν ὕψηλόν. Δόξα τῇ μεγάλῃ δόξῃ τοῦ μόου Θεοῦ. Εὐχαὶ καὶ προσκυνήματα εἰς τὸν αὐθέντην ἐκείνον τὸν Μαχοῦμετ, μετὰ τῶν μαθητῶν σου τὸ ἐντιμότερον πλάσμα τοῦ Θεοῦ. Εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν παντοκράτορα ὅπου ἐλπίζω εἰς ἐκείνον. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τοῦ σουλτάν.

759 CAPUT XV.

Gerasimus novam accusationem parans moritur. Sultani successor Christianorum persecutor. Cur Sichun archisatrapa Jacobitis pepercerit. Martyria et apostasie Christianorum. Lazari patriarchæ supplicium; episcopi in eum humanitas. Sultanus a persecutione cessans, Christianos ignominia damnat. Isidorus patriarcha episcopus creat, et Thessalonicae Palamam, quem præfectis commendat imperator. Illorum inobedientia, et nobilitatis studium, cum fallacia. Palamas exclusus in Lemno manet. Andreæ Palæologi insolentia et audacia.

Gerasimus throno ejectus, rursus ad sultanum B venire mendacisque patriarchæ depositionem ei persuadere properavit. Cæterum profectus ex urbe sancta (4), post diem tertium in itinere spiritum edlit: sic Deo judicante, ut justa illius morte tentationibus Injustis justus liberaretur. Atque ita diu satis patriarcha suos honores gessit. Porro, sultano illo mortuo, alius in principatu suffectus est, quem nulla causa manifesta ad Christianos persequendos commovit, sed quidam Sichun archisatrapa plurimum gratia et auctoritate apud illum valens, incitavit: homo Christianis omnibus infensissimus, præterquam Jacobitis hæreticis (5), quorum in sancta civitate præsertim, ac per Ægyptum et Syriam magna multitudo cum episcopo proprio visebatur: quibus non tam propter bonitatem, quam metum parcebat. Fertur enim gens magna, Jacobi hæresin pertinacissime complexa, Nilum accolere, quam sultanus Ægypti officiis demereri necesse habet, propterea quod illa Nilum alio

Γεράσιμος δὲ ἐπεὶ ἐξηλαύνετο τῶν θρόνων, ἄρμητο μὲν αὐθις, ὡς ἐπὶ σουλτάν ἐλθὼν, καταψύσσοιτο τοῦ πατριάρχου, καὶ πείσει τοῦ θρόνου ἐξελαύνειν. Μετὰ τρίτην δὲ ἡμέραν τῆς ἐκ τῆς ἁγίας πόλεως ἀποδημίας, ἐτελεύτα κατὰ τὴν ἑδὸν, οὕτω τοῦ Θεοῦ δικάσαντος, ὡς ἂν δικαίῳ θανάτῳ πειρασμῶν ἀδίκων ὁ δίκαιος ἀπαλλαγῆι. Χρόνον μὲν οὖν οὕτως οὐ μικρὸν τινα ὁ πατριάρχης διήγαγεν ἐπὶ τῶν θρόνων. Τοῦ δὲ σουλτάν ἐκείνου τετελευτηκότος, ἄρχων ἕτερος ἀνεδεικνυτο, ὃς ὅπ' οὐδεμίας αἰτίας προφανοῦς πρὸς τὸν κατὰ Χριστιανῶν κακίοντο διωγμὸν, Σειχοῦν τινας τῶν παρ' αὐτῷ δυνατωτάτων ἀρχισατράπου πρὸς τὸ ἔργον μάλιστα ἐνάγοντος, καὶ χαλεπωτάτου Χριστιανοῦ γεγεννημένου παῖσι, πλὴν τῶν ἐκ τῆς αἰρέσεως Ἰακώβου πολλῶν ὄντων μάλιστα ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει, καὶ κατ' Ἀἴγυπτον, καὶ Συρίαν, καὶ ἀρχιερέα ἰδίᾳ τῆς αὐτῆς αἰρέσεως ἐχόντων. Ἐφείθετο δὲ αὐτῶν οὐ μᾶλλον δι' εὐγνωμοσύνην, ἢ ἔδου. Λέγεται γὰρ ὡς πρὸς τὴν Νεβλου δίοδον μέγα ἔθνος ἐστὶ κατωπισμένον, τὴν Ἰακώβου

Jacobi Pontani notæ.

(3) Sicut nos ab ortu Christi, ita Mahometani ab ortu sui prophetæ annos numerant.

(4) Ex Evangelio aliisque locis utriusque Testamenti ita, et merito vocatur. Congerere huc testimonia nihil atinet, sicut nec causam afferre hujus appellationis, cum eas nemo nescire possit, qui quidem Christianus sit.

(5) Dicti sunt a quodam Jacobo, genere Syro, qui tempore Mauritiū imperatoris et Pelagii II pontificis maximi emeruerunt, circa annum Domini 584. Dicebant non esse necessarium sacerdoti confiteri

peccata, sed Deo soli. Parvulos circumcidebant, adustione quadam in fronte vel genis impressa, hinc putantes originale peccatum expiari, propter illud Christi Matth. 11: *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni.* Unam tantum in Christo naturam profitebantur. Non credebant sanctam Trinitatem, sed unitatem solum, etc. Vide Gabrielem Pratenolum, *De vitis, sectis et dogmatibus omnium hæreticorum*, et Jacobi de Vitriaco lib. 1 *Historia orientalis*, cap. 76.

πρεσβυῶν αἰρεσιν καθάπερ. οὐδ' ἀνάγκην ἔχει θεο-
ραπειῶν ὁ σουλετὴν Αἰγύπτου, διὰ τὸ δύνασθαι τὸν
Νεβλον ἐπ' ἄλλην γῆν μετοχευεῖν. Ὁ εἰ γένοιτο,
σύμπασα ἀρθεὶν Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἄλλη Συρία ἀπο-
λοῦνται τρεφόμεναι ὅπ' ἐκείνου φιλοτιμίας. Δι' ἦν
αἰτίαν καὶ τότε οἱ βάρβαροι τοῖς Ἰακώβου αἰρεσιώ-
ταις μόνοις ἦσαν εὐμενεῖς. Τοῖς δ' ἄλλοις ἀπαν-
οὔτως ἐπετέθησαν σφοδρῶς, ὡς πολλοὺς μὲν τῷ διὰ
μαρτυρίου τέλει παραπέμψαι ποικίλαις καὶ διαφό-
ροις κολάσεωσιν ἰδέαις, οὐκ ὀλίγους δὲ καὶ τῆς εἰς
Χριστὸν ἀποστῆσαι πίστεως, καὶ τῆς σφετέρως
πίσαι ἔχουσι θρησκείας, ὃ καὶ μάλιστα δακρύων
ἄξιον, ὅσα δῆτα καὶ μετὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως
συνεπῆγοντο τῷ πονηρῷ διὰ τῶν ἔργων, καὶ τῆς
ἀσπῆς ἐκείνῃ γέννησις ἦσαν κληρονομίαι. Οὐ γὰρ
ἴσθιν, οὐκ ἴσθι τὸν ὀρθοῦ βίου μετὰ τῆς πίστεως,
ἐχόμενον, ναυαγήσαι ποτε περὶ τὴν πίστιν, τῆς
παρὰ Θεοῦ ἐπιουρίας ἐρημον γενόμενον. Ὅτε δὲ
καὶ Λάζαρον τὸν πατριάρχην συλλαβόντες, πρῶτα
μὲν πολλὰς ὑπῆρχοντο θεωπελαίς, καὶ παραλύειν
τὸν τόνον ἐπειρωντο, καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀπάγειν
πίστεως· νομιζόντας ἂν τοῦτον ἔλωσι, πάντας ὑπά-
ξασθαι Χριστιανούς πρὸς ἀρνησιν αὐτίκα τοῦ Χρι-
στοῦ, τῷ σφετέρῳ προστάτῃ τῆς πίστεως ἐπομένουσ,
καὶ μὴ ἀναγκασθῆσθαι ἀποκτείνουσι. Μᾶλλον γὰρ
ἠβούλοντο μεταστῆσαντες τῆς πίστεως ζῶντας ἔχειν,

A potest derivare. Quod si fiat, tota Ægyptus, et
Syria, quæ inde affatim aluntur, fame funditus
intereant. Hac de causa et tunc Barbari solis Ja-
cobitis erant propitii: reliquos Christianos omnes
sic premebant, ut complures variis tormentorum
generibus excruciatos e medio tollerent, non pau-
cos etiam a fide in Christum ad sua scra pelli-
cerent. Dignum sane lacrymis, adeo multos cum
fide Christi per opera ad cacodæmonem abripi,
et ejusdem gehennæ cohæredes illi evadere. Non
enim est, non, inquam (p), est vitæ integritatem
cum vera fide sectantem, aliquando circa fidem,
divino auxilio destitutum, naufragari. Tum igitur
et Lazarum patriarcham (q) comprehendentes,
primum quidem blanditiis eum captabant, ejusque
B invictam constantiam labefactare: et a religione
Christianæ abstrahere nitentur: confisi, si hunc
expugnassent, 760 universos statim Christianos
ducis sui exemplum sequentes, ad Christum ne-
gandum adacturos: nec ad eos mactandos com-
pulsam iri, siquidem eos a sacris ipsorum dimo-
tos, habere vivos, quam nullo cum fructu occidere
malebant. Ubi adulatio frustra fuit, omnia siquidem
ille potius pro fide Christiana perpeti paratus erat
carnificumque in se manus provocabat, et laniatus,
ac membrorum distorsiones exoptare magis vide-

Jacobi Gretseri notæ.

(p) Significare videtur Cantacuzenus, cum qui
semel veram fidem adeptus est, vitæque et morum
honestati et probitati studet, non posse a fide
excidere, quod dogma Calvinii est et Calvinistarum,
licet, ut consideranti manifestum erit, v. rba Can-
tacuzeni in bonum sensum accipi possint; non
enim quemquam fide et charitate præditum desti-
tuit Deus auxilio necessario ad hoc, ut fidem et
charitatem conservet, sed si amittit, culpa et ne-
gigentia sua amittit, non defectu et penuria
coelestis subsidii ad conservationem gratiæ neces-
sarii. Similes sententiæ occurrunt aliquando in
Monumentis Patrum, ex quorum numero sanctus
Cyprianus libro *De unitate Ecclesiæ*: *Nemo existi-
met bonos de Ecclesia posse discedere. Triticum non
rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam
procella subvertit. Iuanes paleæ tempestate jactan-
tur, invalidæ arbores turbinis incursione evertuntur.*
Hoc ideo dicit, quia sæpe fit, ut qui in hæresin
aut aliam infidelitatis speciem labuntur, prius
sceleratam vitæque contaminatam vitam duxerint:
Neque enim fieri potest, inquit Damascenus, lib. 1
Paral., cap. 12, *ut quisquam hæreticus fiat, nisi
prius vel in verbis, vel in actionibus rationes vitæ
sue male compararit. Interim certum fixumque
maneat, eum, qui vere stat, vere cadere, et eum
qui vere cecidit, vere iterum resurgere, atque
adeo vere stare posse. Quam multi modo luxuriant,
inquit sanctus Augustinus tractat. 45, in
Juan., casti futuri. Quam multi blasphemant Chri-
stus nra, credituri in Christum; quam multi se inebriant,
futuri sobrii; quam multi rapiunt res alienas, dona-
turi suas, etc. Item quam multi intus laudant, blas-
phemanturi; casti sunt, fornicaturi; sobrii sunt, se
vino postea sepulturi; stant, casuri.*

(q) De carcere cæterisque molestiis et ærumnis,
quas Lazarus iste perpeusus est a Sarracenis, nihil
aliud habeo dicere, quam illud sancti Cypriani,
libro *De unitate Ecclesiæ*: *Tales (schismatici) si
occisi in confessione nominis fuerint, macula ista
nec sanguine abluitur. Inexpiabilis et gravis culpa*

*discordiæ nec passione purgatur. Esse martyr non
potest, qui in Ecclesia non est, ad eum pervenire
non poterit, qui eam quæ regnatura est, derelin-
quit,* etc. *Exhibere se non potest martyrem, quæ
fraternam non tenuit charitatem. Docet hoc et con-
testatur Paulus apostolus dicens: « Et si habueris
fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem
non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum
distribuero omnia mea, et si tradidero corpus meum,
ut ardeam, charitatem autem non habeam, nihil
proficio, » etc. Cum Deo manere non possunt, quia
esse in Ecclesia Dei unanimes noluerunt; ardeant
licet flammis et ignibus traditi vel objecti bestiis
animas suas ponant, non erit illa fidei cõrona, nec
religiõsæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis
interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic
se Christianum esse profitetur, quomodo et Chri-
stum diaboli sæpe mentitur, ipso Domino præmo-
nente et dicente: « Multi venient in nomine meo
dicentes: Ego sum Christus, et multos fallent. »
Sicut ille Christus non est, quamvis fallat in no-
mine illius, ita nec Christianus videri potest, qui
non permanet in Evangelii ejus et fidei veritate.*

D Sanctus Augustinus lib. 1 *Contra Parmenianum*,
cap. 7: *Non quisquis in aliqua religionis quæstione
fuerit punitus ab imperatore (sultano) martyro effi-
citur, etc. Non ergo ex passione certa est justitia,
sed ex justitia passio gloriosa est; ideoque Dominus,
ne quisquam in hac re nebulas offunderet imperitis,
et in suorum damnatione meritorum laudem quæ-
ret martyrum, non generaliter ait: « Beati qui
persecutionem patiuntur; » sed addidit magnam
differentiam, qua vera a sacrilegio pietas scernatur.
Ait enim: « Beati, qui persecutionem patiuntur
propter justitiam. » Nullo modo autem (patiuntur)
propter justitiam, qui Christi Ecclesiam diviserunt
(ut fecerunt schismatici Græci), et cum ea, quasi
simulata justitia conantur ante tempus a palea
separari, ac frumenta ejus falsis criminationibus
insectantur, dum ipsi ab ea potius, tanquam levis-
sima palea, variis rumoribus separati sunt.*

batur : et, Nihil, inquit, me a fide Christi separare poterit, desperata viri mutatione, Barbari blandimenta ut supervacanea omittunt, ad ingentem et amicam sibi immanitatem se convertunt. Et Sichun quidem statim illum morte damnat. Sultanus autem, ut accepimus, ne occidatur, rogat, sed alio quodam modo de inobedientia puniatur. Non enim ille tam infestus erat Christianis (imo vero eorum necesse dolenter ferre dicebatur) quam Sichun, mali illius pejus domicilium : hoc est, ipso dæmone peior, filius perditionis, qui homicidæ patri suo obsequentiissimus, Christianorum cædibus saturari nequibat, sed cruciabatur potius, quod non celeriter Christi nomen e terris eradere posset. Sententia igitur mortis inhibebatur; plagas autem quinquaginta, nervis bubulis nudato corpori Sichun jubebat imponi, quod ad tot verbera minime duraturum putaret, sed ante finem animam emissurum, ad vires humanas videlicet respiciens. Carnifices postquam seductum flagellarunt, et illi quidem plagarum, quas inferebant, numero defecerunt; athleta vero mentem in Deo quem desiderabat, defixam habens, cælestis auxilium imploravit, nihil abjectum nec dicens, nec faciens ob acerbis verberum, tyrannus magis accensus furis et ira, quasi seipsum mollietis et timiditatis coarguens, totidem alias infligi mandavit. Quod cum illi dicto citius exsequerentur, totum pavimentum sanguine rubescebat, et carnes dilaceratæ defuissent, fatiscentibusque compagibus, ossa pallescabant. Patriarcha tanto cruciamento deficiens, et num. collabens jacebat, paulum adhuc spirans, et Barbaris tolerantia tam diræ verberationis stuporem commovebat. Deinde iterum querunt, num sultani mandatis obtemperans, Christi fidem deserere, et cum ipsis communicare velit : libereque recusantem, ac dicentem, Nihil me a fide in Christum separare poterit, **761** in carcerem quemdam morte damnatis destinatum asportantes proficiunt, ut si non ex plagis, certe post gladio moriturum. Socii autem carceris (quorum erant non pauci ex Barbaris, alii alias ob causas capite damnati) humanitate quadam et miseratione ob naturæ consortium, non modica eum cura dignabantur, peritique hujusmodi affectuum medicorum, paulatim eum persanatis plagarum vulneribus restituerunt. Adhuc sub iudicio mortis erat, cum Jacobitarum episcopus, quanquam prius ob sanctorum diversitatem eum odisset, interfectumque cupivisset, præter opinionem servatum conspiciens, nec humanæ, sed divinæ virtutis monumentum existimans, ex eo ut athletam complecti omnique honore et observantia colere, et studiose victum quandiu in vinculis fuit, subministrare cœpit. Ac post intervallum longius Sichunti abrupta anima, ipse patriarcham a sultano impetratam e carcere eduxit, qui et Christianæ religionis colendæ potestatem dedit. Erat namque sultanus (ut docuimus) non sua sponte ad persecutionem propensus,

ἢ ἀναίρειν, ἐξ ὧν περ οὐδεμία δησις. Ἡ δὲ οὐδεμία τις αὐτοῖς ἐκ τοῦ ἐκείνων κολακεύειν ὑπερφάνετο ἐλπίς, πάντα γὰρ ἐκεῖνος μᾶλλον ἔτοιμος ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑπομένειν ἦν, καὶ ἐθμίων ἐξεκαλεῖτο χεῖρας, καὶ ἔρασιμους, καὶ στρεβλωτήρια ἰδοῦκε μᾶλλον ποθεῖν, καὶ, Οὐδὲν τῶν ὄντων, ἔλεγε, τῆς εἰς Χριστὸν με δυνήσεται πίστεως ἀποστήσαι· ἀπειγίνωσκον μὲν οἱ βάρβαροι τὴν μεταθέσιν, καὶ τὸ κολακεύειν ὡσπερ εἰ τῶν ἀχρήστων ἀπειθήσαντο, ἐχώρουν δὲ ἐπὶ τὴν σύντροφον ὠλόγησα καὶ φίλην, καὶ Σειχοῦν μὲν θάνατον εὐθύς κατεψηφίζετο τοῦ πατριάρχου. Σουλτάν δὲ ὡς ἐλάγεται, εἶδετο μὴ ἀποκτείνῶναι· ἀλλὰ τρόπον ἑτερόν τινα τῆς ἀπειθείας ἕνεκα κολάζειν. (Ὡ γὰρ τοσοῦτον ἦν βεβῆς Χριστιανοῖς ἐκεῖνος, μᾶλλον δὲ ἐλάγεται καὶ ἀχθεσθαι ἀναβρουμένῳ, ὅσον Σειχοῦν, τὸ τοῦ πονηροῦ πονηρότερον οἰκητήριον, ὃ τῆς ἀπωλείας υἱός· ὃς τῷ ἀνθρώποκτόνῳ πατρὶ κειθόμενος κατάκρας, κόρον οὐδένα κτεινομένων ἐλάμβανε Χριστιανῶν· ἀλλ' ἤχθετο μᾶλλον, ὅτι μὴ ταχέως, τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα τῆς γῆς ἡδύνατο ἐξελαύνειν. Ἡ μὲν οὖν τοῦ ἀπακτείνειν ψῆφος ἐκωλύετο, πληγὰς δὲ ἐκέλευε Σειχοῦν ἐπὶ γυμνῶν τῶν σαρκῶν βουεῦρος ἐντείνειν πεντακοσίας. Ἔπετο γὰρ οὐκ ἀντιστήσειν πρὸς τοσοῦτον πλῆθος, ἀλλὰ πρὶν εἰς τέλος ταύτας ἔχειν ἀπολείψειν αὐτὸν τὸ ζῆν, ὅσον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν ἀποσκοπῶν. Ἐπεὶ δὲ οἱ δῆμιοι διαλαθόντες ἤκιστον, καὶ οἱ μὲν πρὸς τὸ πλῆθος, ἔκαμνον τῶν πληγῶν, ὃ ἀθλητῆς δὲ τὸν νοῦν πρὸς ὃν ἐπόθει Χριστὸν εἶχε, καὶ τὴν ἐκείθεν βοήθειαν ἐξεκαλεῖτο, οὐδὲν ἄγενην οὔτε πράττων, οὔτε φεγγόμενος πρὸς τὰς πληγὰς, ὃ τύραννος εἶ μᾶλλον ἐξαπτόμενος ὑπὸ θυμοῦ, καὶ ὡσπερ ἑαυτοῦ μαλακίαν καὶ μικρολογίαν καταγνοῦς, καὶ ἑτέρας τοσαύτας ἐκέλευε ἐντείνειν. Θάττον δὲ ἡ λόγος τὰ κεκλεύσμενα πρατύνων τῶν θημίων, αἵμασι μὲν τὸ ὑποκείμενον ἅπαν ἔδαφος ἐφρονίσσατο, σάρκα δὲ κατέρρηρον ἀποσπώμεναι, καὶ νεῦρα κατελείπετο καὶ ὅστέα γυμνά σαρκῶν. Ὁ πατριάρχης δὲ πρὸς τοσαύτην ἀπειπῶν τῶν δεινῶν ἐπιφορὰν, ἔκειτο μικρὸν ἐμπνέων, καὶ τοῖς Βαρβάροις ἐκπλήξιν ἐνεποίηε, ὅτι πρὸς τοσαύτας διαρκέσειεν αἰκίας. Ἐπειτα ἡρώτων αὐτοῖς, εἰ μὴ τοῖς σουλτάν προστάγμασι εἶκων, τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀποστήσαι βούλοισα, καὶ συμμετέχειν αὐτοῖς πρὸς τὴν θρησκείαν· ὡς δ' ἐκεῖνος μετὰ παρρησίας ἀπηγόρευε, καὶ, Οὐδὲν με τῆς εἰς Χριστὸν, ἔρασα, πίστεως· δυνήσεται ἀποστήσαι, ἐπὶ τῇ δεσμοτήρῳ, ὃ τοῖς ἐπὶ θάνατον ἐξήρητο κτεργνωσμένοις, φέροντες ῥιπτοῦσιν, ὡς εἰ μὴ νῦν ἐκ τῶν πληγῶν, ἀλλ' ἕστερον τὴν διὰ ξίφους σφαγὴν ὑποστήσομενον. Οἱ συνδεσμῶται δὲ, ἦσαν γὰρ οὐκ ὀλίγοι ἐκ βαρβάρων ἐφ' ἑτέραις δὴ τισιν αἰτίαις κατεψηφισμένοι ἀποθνήσκειν, φιλήνθρωπόν τι παθόντες, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατοικτεῖραντες, πρόνοιάν τε ἐποίησαντο αὐτοῦ οὐ τὴν τυχοῦσαν· καὶ πρὸς θεραπείας τοιούτων παθημάτων ἐμπέρας ἔχοντες, ἀνεκτῆσαντό τε διὰ χρόνου, καὶ τῶν ἐκ τῶν πληγῶν ἀπήλλαξαν τραυμάτων. Ἦν δὲ εἶτι ὑπὸ τῆν θανατηφόρων δίκην. Ὁ δὲ τῶν Ἰακώβου αἰρεσιωτῶν ἀρχιερεῖς, καίτοι πρότερον διὰ

τὸ περὶ τὴν δέξασθαι διαφέρεισθαι ἀπεχθῶς πρὸς ἐκεῖ-
 νων ἔχων, καὶ ἡδέως ἀν' ἑδῶν διαφραμῆνός, ὡς παρὰ
 δέξαν εἶδεν ὑστερον διασωθέντα, οὐ δυνάμειως ἀν-
 θρωπίνης, θείας δὲ εἶναι τὰ γαγενημένα οἰηθείς, ὡς
 ἀθλητῆ τε προσείχεν ἐξ ἐκείνου, καὶ πᾶσαν προσήγε
 τιμὴν καὶ θεραπείαν, καὶ τῶν ἐπιτηδίων τὴν κορη-
 γίαν ἐποιεῖτο φιλοτίμως καθ' ἕσπον χρόνον ἔδεσμεῖτο.
 Καὶ μετὰ χρόνον οὐκ ὀλίγον, Σερχοῦν τὴν ψυχὴν
 ἀποβίβξαντος βιαίως, αὐτὸς τὸν πατριάρχην ἐξη-
 γείτο παρὰ σουλτάν, καὶ ἐξήγε τοῦ δεσποτηρίου,
 καὶ τὴν ἄδειαν τοῦ ἐμπορευέσθαι τῶν Χριστιανῶν
 θρησκευμάτων παρείχετο. Ἦν γὰρ δὴ, ὡς περὶ ἐφημεν,
 ὁ σουλτάν οὐκ ὀκνοῦν ἐπὶ τὴν διωγμὸν κακηνήμε-
 νος, ἀλλ' ὑπὸ Σερχοῦν καὶ παρὰ γυνάμην ἐναγόμενος.
 Δὴ καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου κατεψήφισμένους, τῆς τε
 ἀτιμίας μόνον Χριστιανῶν κατεψήφισμένος, τῆς τε
 ἀλλης ἰσοπολιτείας τοῖς βερβάρους οὐ μεταδιδοῦς,
 ἀλλ' ἐν θριαλιώτων ἄγων μοῖρα, καὶ ἐπίσημόν τι
 χρώμα φέρειν ἐν ταῖς στολαῖς προστεταχώς, ἵν' εἶεν
 ἐκ τοῦ χρώματος καταδῆλοι ὄντες Χριστιανοί, τινὰ
 παιδαγωγῶν ἐκ τούτου προστρέψασθαι οἰόμενος αὐτοῖς.
 Τοῖς δὲ οὐκ ἀτιμότερον ἐκεῖνο δοκεῖ τὸ χρώμα, ἢ
 τῶν Παύλου διὰ Χριστὸν στιγμάτων, οἷς αὐτὸς ἐκα-
 λωπίζετο, « Τὰ στιγματα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ ἐν τῷ σώματι μου, λέγων, περιφέρω. » Ἀλάζαρος
 δὲ ὁ πατριάρχης τῆς ἀγίας πόλεως οὐκ ὀλίγον χρό-
 νον μετὰ τὰς αἰχίας τὴν πιστοθεύσαν πολυμνην διέθυ-
 νας, προσευχῆς ὑπὸ σουλτάν ἐκίμνηθη πρὸς βασι-
 λέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ὑστερον. Τὰ μὲν οὖν
 κατὰ τὴν Ἱεροσολύμων ἐπαρχίαν οὕτως ἔσχεν ὀχρη-
 τήσας ἀπ' ἀρχῆς. Ἰσιδωρος δὲ ὁ τῆν Βυζαντιῶν Ἐκ-
 κλησιᾶν μετὰ Ἰωάννην λαχὼν ἰθύνειν, ἀλλοῦς τε
 οὐκ ὀλίγων πόλεων ἀρχιερεῖς ἐχειροτόνει, καὶ Γρη-
 γόριον τὸν Παλαμᾶν, Θεσσαλονίκης. Ὅν ἐπεὶ εἰς
 τὴν λαχοῦσαν ἔδει στέλλεσθαι, ὁ βασιλεὺς γράμμα-
 σιν ἐφωδίαζε πρὸς τοὺς ἐν Θεσσαλονικίᾳ ἄρχοντας, οἱ
 ἦσαν πρωτοεπίσκοπός τε ὁ Μετοχίτης Ἀλέξιος, καὶ
 Ἄνδρέας ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης Παλαιολόγος, καλεῖν ὄντα
 τὸν ἀρχιερέα μετὰ πάσης ἐνόλης δέχεσθαι καὶ τι-
 μῆς. Οἱ δὲ οὗτοι τοῖς βασιλέως γράμμασιν ἐπειθόντο,
 ὅτε τὸν ἀρχιερέα εἰσεδέχοντο ἄλλ' ἀναφανδὸν ἀπει-
 πον τὸ ὑπὸ βασιλέα εἶναι ἰσχύσαν μὲν ὡς τῷ Πα-
 λαιολόγῳ βασιλεῖ προσκεῖμενοι, καὶ διὰ τοῦτο Καν-
 τακουζηνῶ τῷ βασιλεῖ πολεμοῦντες, ἐκείνον ἀφηρη-
 μένη τὴν ἀρχὴν ἡ δ' ἀληθεία, ἑαυτοῖς ἰδίᾳ τὴν
 Θεσσαλονικίᾳ ἀρχὴν περιποιούντες. Συνιδόντες γάρ
 ὡς οὕτε βασιλεῖ βράδιον αὐτοῖς ἐπιναί διὰ τὸ Μακε-
 δονίαν κλῆν Θεσσαλονίκης ἤδη πᾶσαν ὑπὸ Κράλη
 ἔχουσαι, καὶ μεγάλης δεῖσθαι τῆς παρασκευῆς, εἰ
 μέλλοι διὰ πολεμίας τε ἵναί, καὶ ἐν μέσῳ στρατο-
 πειδεσθαι πολεμῆς αὐτοῦ, πολιορκουντα, ἢ ἐνόμι-
 ζον ἀδύνατον, τὸν τε Κράλην οὐ χρήματα μόνον,
 ἀλλὰ καὶ αὐτὴν, εἰ εἶόν τε εἰπεῖν, τὴν φίλην προη-
 σόμενον ζῶν ὑπὲρ τοῦ κύριον Θεσσαλονίκης εἶναι,
 ἐσκέψαντο βασιλέα μὲν ἀπωθεῖσθαι, καὶ μὴ ὑπ' αὐ-
 τὸν τελεῖν, ἀπειλεῖν τε, εἰ μὴ ἐφ' ἡσυχάζειν, ὡς
 παραδώσουσι Τριβαλοῖς τὴν πόλιν. Κράλην δὲ φε-

A sed a Sichunte vel nolens eo inducebatur; idcirco
 et post obitum illius statim cessavit, et infamia
 duntaxat Christianos damnavit. Nam civilibus eos
 functionibus excludens, atque in captivorum loco
 habens, certi coloris vestitum pro signo gestare
 jussit, unde pro Christianis agnoscerentur, quod-
 dam probrum illis hac ratione se inustum arbi-
 tratus. Verum ipsis color ille non est visus igno-
 miniosior, quam Paulo propter Christum stigmata,
 quibus condecorabatur. « Ego, inquit, stigmata
 Domini nostri Jesu Christi in corpore meo porto! »
 Lazarus porro sanctæ civitatis patriarcha, cum
 post flagellationem creditum sibi gregem diu pa-
 vissset, a sultano postea legatus ad imperatorem
 B Joannem Palæologum missus est. Res igitur Hiero-
 solymorum antitistis ab initio ad finem ejusmodi
 fuerunt. Isidorus vero, qui Ecclesiam Byzantinam
 post Joannem moderandam accepit, et alios non
 paucorum urbium, et Gregorium Palamam Thes-
 salonicæ episcopum consecravit. Quem ad Ecclesiam
 quam sortitus erat, profecturum, imperator Hieris
 ad præfectos Thessalonicenses Alexium Metochiten
 protosebastum, et Andream Palæologum mensæ
 imperatoris præfectum, tanquam viatico instruxit.
 762 His mandabatur, ut episcopum summa
 benevolentia summoque honore susciperent. Ast
 illi nec litteris imperatoris paruerunt, nec episco-
 pum susceperunt, palam negantes, se imperatri
 abstrictos: in speciem quidem ac si Palæologi
 partium essent, atque ideo Cantacuzeno, qui eum
 imperio spoliasset, rebellarent: vere autem, ut
 Thessalonicam sibi acquirerent. Nam cum scirent,
 nec imperatori expeditum esse, eorum conatus
 armis comprimere (quando jam Macedoniam uni-
 versam, Thessalonica excepta, Crales occupasset),
 et requisitum iri apparatus ingentem, si per ter-
 ram hostilem transiens, in ejus medio castrameta-
 retur, ipsosque obsideret, quæ fieri non possint:
 Cralem insuper non pecuniam modo, sed ipsam
 quoque, si dici potest, animam, qua nihil ei charius,
 præ Thessalonica spreturum, imperatoris jugum ex-
 cutere, ac nisi eos missos faceret, Triballis urbem
 addicturos minari decreverunt. Crali autem verba
 dare, nempe cum a Romanorum imperatore descri-
 verint, facile ad illum transituros: et idcirco sua-
 dere illi, ne se armis potius cogere, quam amicitie
 animi et lenitate allicere conetur. Sic cum utrum-
 que, alterum per alterum repulerint, ipsi civitatem
 sibi vindicare, eaque frui. Et processerunt illis ad
 tempus doli. Gregorius Palamas Thessalonicensium
 episcopus a præfectis non admissus, revertens in
 Lemno insula cœdit; cui ab imperatore qua par
 fuit cura prospectum est. Præfecti vero Thessalo-
 nicæ, in primisque Palæologus, Zelotas circum se
 habens, civibus propter exempla præcedentia terrori
 erat, omnesque præ metu illi se submittentem,
 contra mussitare non audebant. Hiuc etiam paulo

¹ Galat. vi, 17.

post, cum imperator humanitate et beneficentia urbem sibi conciliare cuperet (armis enim compelli non poterat), et super beneficiis publice privatimque conferendis edicta mitteret, Palaeologus Zelotis, quorum audacia a nullo facinore abhorrebat, adjuvantibus, ea in foio combussit; qua de re paulo infra disseretur.

διετριβεν ἀναστρέφας, καὶ προνομίας παρὰ βασιλέως τῆς θεούσης ἤξιοτο. Οἱ δὲ ἐν Θεσσαλονικῆ ἀρχόντες, καὶ μάλιστα Παλαιολόγος, τὸ ζηλωτικὸν ἔχων περὶ ἐαυτὸν, φοβερὸς τοῖς ἄλλοις πολιταῖς ἦν ἐκ τῶν πρότερον παραδειγμάτων, καὶ πάντες ὑπεπηχέσαν, καὶ οὐδὲν ἐτόλμων ἀντιγρύζειν. Διὸ καὶ μετὰ μικρὴν βασιλείω ἐπικεικία καὶ εὐεργεσίας προσάγεσθαι τὴν πόλιν βουλομένου, βιάζεσθαι γὰρ τοῖς ὄπλοις οὐκ ἔξῃν, καὶ θεσπίσματα πέμψαντος ἐπ' εὐεργεσίας κοιναῖς τε καὶ ἰδιωτικαῖς, ὁ Παλαιολόγος τῶν πάντα τολμώντων συναρπαγομένων ζηλωτῶν, ἐπὶ μέσῃ κατέκαυσε τῆς πόλεως. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον εἰρήσεται ὀλίγω.

763 CAPUT XVI.

Callistus fit patriarcha; approbatur ab episcopis. In gratiam imperatoris electio. Imperator monachismum cum uxore meditatatur. Philotheo Heraclidean episcopo in monasterio Mamantis se subjicere cogitat. Duo se illi socii adiungunt. Monasterium in Manganis eligunt. Litteræ supplices Thessalonicensium. Protosebastus a Palaeologo discedit, quem cives urbe pellunt. Zelotæ conantur urbem Crati prodere, qui ipso et cives corrupit. Imperator auxilium promittit. Barbarorum mos. Mertsianes submissus ab Orthane ad eadem Palaeologi imperatoris deprehenditur. Imperatrix filium Thessaloniciæ relinqui non vult.

Per id tempus Isidoro patriarcha rebus mortaliū exempto, qui thronum annis decem tenuerat (6), et gregem divino ardens amore paverat, imperator Callistum in ejus sede collocat. Hic post secessum a mundana vita, in monasterium Iberorum apud montem Atho se abdidit. Quem ut virtutis amulum, et ad ministerium tale idoneum audivit, missa triremi Byzantium adduxit. Eam electionem episcopis indigne patientibus, quanquam non omnibus, et aliis alium nominantibus, data sollicitè opera, imperator ad consensum omnes impulit; ita Callistus cæteris omnium calculis praefatus est. Verum enimvero imperator et alias, et per tempus belli, cum seditionibus Romanorum exagitatus haud volens, sed necessitate adactus arma tractaret, et direptionibus vacaret (aliter quippe servare se cum suis nequaquam potuisset), molestiis exsolvi cupiens, et vitam procul negotiis beatissimam reputans, tandemque post adeptum imperium nascentes inde turbas et curarum moles intoleranter sustinens, ac genus vivendi placidum minimeque negotiosum suspirans, cum Irene uxore sensa sua communicat; statuuntque ambo, translato in generum imperio, nuntium rebus humanis mittere, monachorumque instituta sectari. Et convenit, ipsam quidem ad monasterium Marthæ (ea Michaelis primi Palaeologi soror fuit) ut imperatori ex hæreditate materna debitum (7) concedere, et illic monacharum indutum habitu, quod restaret vite consumere: ipsum autem Philotheo Heraclidean in Thracia episcopo

Τότε δὲ ἐπεὶ Ἰσίδωρος ὁ πατριάρχης ἐταβήκει, τοῖς θρόνοις ἐπ' ἔτασε ἐνδικιπέφας, καὶ τὸ ποιμνιον ποιμάνας θεοφιλῶς, τὸν Κάλλιστον ὁ βασιλεὺς τοῖς πατριαρχικοῖς θρόνοις ἐφιστῆ, τῇ κατὰ τὸν Ἄθω μονῇ τῶν Ἰθέρων μετὰ τὴν ἐκ τοῦ κόσμου ἀναχώρησιν ἐνδιατριψάσθαι. Ὅν ἐπιπέθετο ἀρετῆς ἀντιποιεῖσθαι, καὶ πρὸς τὴν τοιαύτην διακονίαν εἶναι ἐπιτιθέειον, ἤγαγεν εἰς Βυζάντιον τριήρη πέμψας. Ἀχθομένων δὲ τῶν ἀρχιερέων πρὸς τὴν αἴρεσιν, οὐ πάντων, καὶ ἄλλων ἄλλον προβαλλομένων, σπουδῆν πολλὴν εἰσενεγκῶν, πάντας ἐπειθεν ὁ βασιλεὺς συνθέσθαι, καὶ ἐχειροτονεῖτο τῶν ἄλλων προκρίθει. Ὁ βασιλεὺς δὲ καὶ πρότερον, καὶ κατὰ τὴν τοῦ πολέμου χρόνον, ἐπεὶ ὑπὲρ Ῥωμαίων κατεστασιάσθη, ἄκων μὲν καὶ πρὸς ἀνάγκην πολέμοις προσέχων καὶ λεηλασίαις, ἄλλως γὰρ αὐτὸν τε καὶ τοὺς συνόντας οὐδὲμῳ διασώζεσθαι ἐνῆν, ἡδέως δὲ ἔχων πραγμάτων ἀπαλλάττεσθαι, καὶ τοῦ παντὸς τιμώμενος τὸ συζῆν ἀπραγμοσύνη, καὶ ὕστερον μετὰ τὸ τῶν πραγμάτων ἀρξῆαι ἀχθόμενος πρὸς τὸν θόρυβον τὸν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, καὶ βίου γαληνοῦ, καὶ ἀπράγμονο; ἐρῶν, ἐσχέψατο μετὰ Εἰρήνης βασιλίδος τῆς γυναίκος, τὴν μὲν βασιλείαν γαμβρῷ τῷ βασιλεὶ παραδούσαι, αὐτοὺς δὲ ἀναχωρεῖν τῶν πραγμάτων, καὶ μοναχῶν ἐλεῖσθαι βίον. Καὶ βασιλιδα μὲν συνθέντο τὴν Εἰρήνην πρὸς τὸ τῆς Μάρθας προσαγορευόμενον μοναστήριον, ἡ βασιλέως ἦν ἀδελφὴ τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων Μιχαὴλ, γενέσθαι ὡς βασιλεὶ προσῆκον ἐκ πρώτου κλήρου, καὶ μοναχῶν ἐνδυσταμένην σχῆμα, τὸν ἐπιλοιπον βίον διανύειν βασιλῆα δὲ τῆς Ἡρακλείας ἐπισκόπων τῆς ἐν Θράκῃ Φιλοθέου ὑποτάξαντα ἐαυ-

Jacobi Pontani notæ.

(6) Lacuna est in Græco longior quam opus videatur. Nam quod sequitur, ἐνδιατριψάσας, declarat nihil omnissum, præter annorum numerum, quibus Isidorus patriarcha sedem Byzantinam obtinuit.

(7) Cum in Græco sit, ἐκ πατρῶου κλήρου, ex paterna

sorte, seu hæreditate, legendum puto, ἐκ μητρῶου κλήρου, ex materna hæreditate; fuit enim Martha hæc soror Michaelis primi Palaeologi, proavia Cantacuzeni materna.

τὴν, οὐ μόνον διὰ τὴν ἄλλην σύνεσιν καὶ παιδείαν τὴν τε ἔξω καὶ τὴν καθ' ἡμέας, ἀλλ' ὅτι καὶ τῷ μόνῳ βίῳ ἐκ πρώτης ἡλικίας ὡς εἰπεῖν ἐκδοῦς, τῇ τε σπουδῇ καὶ τῷ περὶ τὴν ἀκτιθεῖν χρονίῳ πολλὴν περὶ τὰ τοιαῦτα πείραν ἔσχεν, ὡς καὶ τῆς ἱερᾶς ἐξηγησῆσαι λαύρας τῆς ἐν Ἄθῳ παρὰ τῶν ἐκεῖ Πατέρων ἐγκρεθῆναι, καὶ πρὶν ἐπίσκοπον γενέσθαι, καὶ ἱεῖροι· ἰδὼσιν τὰ τοιαῦτα παιδοτριβεῖν εἶναι ἱκανὸς· παρὰ τὸ τοῦ ἀγίου Μάμαντος φροντιστήριον θέσειω· ἔχον εὐφυῶς, καὶ ἐρημίας ἀπολαύον ὡς ἐν πόλει μάλιστα, τῆς ψυχῆς ἐκεῖ φροντίζειν γενομένους, καὶ περὶ τῶν τῆδε πεπραγμένων ἐξελάσσεσθαι Θεόν. Συνέπιπτον δὲ αὐτῷ πρὸς τὴν ἐκ τοῦ βίου ἀνυχώρησιν καὶ Καθάσιλας Νικόλαος, καὶ Δημήτριος ὁ Κυδόνης, σοφίας μὲν εἰς ἄκρον τῆς ἔξωθεν ἐπιλημμένοι, εὐχ ἤτετον δὲ καὶ ἔργοις φιλοσοφούντες, καὶ τὸν σώφρονα βίον, καὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου κακῶν ἀπηλλαγμένον ἠρημένον. Δι' αὐτὸ καὶ πολλῆς αὐτοῦς ὁ βασιλεὺς ἤξιον εὐμενείας, καὶ ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα τῶν φίλων ἦγε καὶ τῶν ὁμιλητῶν. Πρῶτα μὲν οὖν ἰδίαι κοινῇ βουλευσαμένοις, παρὰ τὸ τοῦ ἀγίου Μάμαντος φροντιστήριον τὴν κατὰ τὸν βίον φιλοσοφίαν ἐπιδείκνυσθαι, καὶ τὸν ἀκύμαντον καὶ θορύβων ἀπηλλαγμένον βίον διανύειν. Ἐπειτα μεταβουλευσάμενοι, τὴν Μαγγάνων μάλλον εἴλοντο μονῆν, καὶ ἐκκύρωτο τὸ δόξαν. Διὸ καὶ ὁ βασιλεὺς κτήσεις πολλὰς προσήγε τῇ μονῇ, καὶ ὡς μάλιστα ἐπεμελείτω, ἵν' ἐκείθεν τὴν εὐπορίαν τῶν ἐπιτηδείων ἔχοιεν· ἤξιον μὲντοι τὰ πραττέμενα οὐδένας πλὴν τῶν κικωκωνήστων τῆς βουλῆς. Ἐπει δὲ πάντα παρεσκευασμένα ἦσαν, καὶ ἔδει μόνον εὐ τὰ κατὰ τὴν βασιλείαν διαθέμενον, ἵνα μηδεμίᾳ τοῖς παισὶν ἐπισημνῆσις ἐκείνου τῶν πραγμάτων ἀπολείποιο ἀναχωρήσαντος, μηδὲ πρὸς τὸν πόλεμον αὐτοῖς σχολῆν ἐμφυλίου διὰ τὸ αὐτὸν ἀναχωρεῖν, καὶ ἔμελλεν ἤδη ἔργον ἔχεισθαι, γράμματα ἀφίκτο ἐκ Θεσσαλονίκης, τῶν τε ἄλλων πολιτῶν, καὶ πρωτοσεβαστοῦ τοῦ Μετοχίτου, τὴν μὲν προτέραν ἀγνωμοσύνην καὶ ἀνασχυσίαν Ἀνδρέα προσάπτοντα, ὡς πάντων αἰτίῳ τῷ Παλαιολόγῳ· αὐτοῦ δὲ δεόμενα τὴν δυνατήν καὶ τυχίστην πρόνοιαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ποιεῖσθαι, καὶ μὴ περιορῆν ὑπὸ Τριβαλοῖς ὅσον οὐδέπω ἐσομένην, ἦν μὴ αὐτὸς ἐπικουροῖ· μηδ' ἐτερόφθαλμον τὴν Ῥωμαίων γεγεννημένην ἀνέχεσθαι ἰδεῖν ἀρχὴν, μάλιστα Παλαιολόγου ἐξεληλαμένου, καὶ τῶν ἄλλων πολιτῶν ἀπάντων, πλὴν τῶν μάλιστα πονηροτάτων Ζηλωτῶν, προθύμως δεχομένων, καὶ τὴν πόλιν παραδόντων. Ὡς γὰρ ἐν μέσῃ πόλει, ὡς περ ἔφημεν, τὰ βασιλικὰ γράμματα, δι' ὧν κοινῇ τε καὶ ἰδίᾳ πολλὰ τὴν πόλιν εὐργέται, κατεφλέθη ὑπὸ Ζηλωτῶν καὶ Παλαιολόγου, πρωτοσεβαστοῦ ὁ Μετοχίτης ἐν δεινῷ ἐτίθετο, καὶ ἀποστασίαν ᾤρετο παντάπασι τῆς Ῥωμαίων βασιλείας εἶναι. Διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις πολιταῖς

se subijcere (non solum quia prudentia et eruditione qua profana, qua Christiana excelleret, sed etiam quia vitæ solitariae, prope dixerim a puero addictus, diligentia et diuturnitate in sanctorum vivendi, harum rerum sane quam experiens erat : ut et moderator sacræ lauræ in Atho monte a Patribus ibidem ante episcopatum deligeretur, 764 atque ad alios in his instruendos idoneus apparebat), in monasterio Sancti Mamantis situ opportuno, et loco, ut in urbe, maxime solitario, atque ideo ad curandam animam, atque ad Deum propter contractas in vita maculas propitiandum apposit. Addebant se ad hanc secessionem socios Nicolaus Cabasilas, et Demetrius Cydones, qui externæ sapientiæ fastigium attigerant, et moribus philosophantes, vitam cælibem conjugaliūque perturbationum expertem amplexi fuerant. Quocirca præcipuum gratiæ, amicitiae et familiaritatis locum apud imperatorem obtinebant. Primum igitur re inter illos deliberata, placuit omnibus in monasterio sancti Mamantis tranquillum istuc, et a strepitu curarum alienum, ac philosophicum vitæ genus actitare. Deinde mutata sententia, monasterium Manganicum (8) maluerunt, idque ratum fuit. Quare et imperator multas ei possessiones dicebat, curabatque diligentissime, ut inde ad usus vitæ necessarios copia suppeditarent. Atque hæc præter ejuſdem consilii populares nemo noverat. Paratis omnibus, cum id unum restaret ut imperium recte constitueret, quò filii defuncti imperatoris nulla ejus recessu controversia de principatu relinquere, neque novam belli civilis occasionem invenirent, et jam opus inchoaturus esset, litteræ Thessalonica cum aliorum civium, tum Metochitæ protosebasii redduntur : quibus prior illa nequitia et impudentia Andræ Palæologo, tanquam capit et auctori omnium tribuebatur. Et rogabatur ut quantum posset, et quidem quam primum, urbi consuleret, neu pateretur primo quoque tempore sub Triballis futuram, nisi succurreret, neve Romanum imperium altero oculo privari (9) sustineret ; cum præsertim ejecto Palæologo cives omnes, præter sceleratissimos Zelotas, cum gaudio eum accepturi urbemque tradituri sint. Ut enim in foro, quod diximus, imperatoris litteræ, quibus ille publice privatimque beneficia distribui mandabat, a Zelotis et Palæologo cremata sunt, Metochites protosebasius id facinus pro indigno habuit, nihilque aliud, quam absolutam a Romano imperio defectionem esse censuit. Quamobrem clam cum civibus ea de re sermocinatus, cum omnes æque stomachantes re-

Jacobi Pontani notæ.

(8) Manganî campus est extra Byzantium, in quo monasterium istuc ædificavit Constantinus Monomachus, occasione parum laudabili, de qua vide *Zonaram*, *Annal.* iii.

(9) Vide, *Constantinopolin* et *Thessalonicam* Ro-

mani, quod tunc erat, imperii duos oculos appellat. *Lib.* iii, cap. 93, de eadem Thessalonica, μετὰ τὴν μεγάλην Ῥωμαίους πρώτη πόλις, *post magnam* (subaudi Constantinopolin) *prima urbs*.

perisset, teneretque auctoritate sua praesidium, aperte se a Palaeologo et Zelotis sejunxit. Palaeologus cives in se conspirantes animadvertens, **765** parathalassios (id est ad mare, seu in littore habitantes) ut etiam ante, occupavit, et arma capere jussit, contra protosebastum aliosque cives se defensurus valelicet. Qui ex praeterito casu facti cautiores, non jam otio et cunctationi indulgebant, sed simul ac cum senserunt noctu cum parathalassii in armis esse, non exspectata luce in illum invaserunt, victum urbe pepulerunt. Ejus et parathalassiorum domos populus diripuit, in pugna tamen eorum nemo cecidit. Palaeologus confestim rebus suis diffusus, ad Cralem, inde postea ad sanctum montem Atho venit. Zelotae cum populum amplius concitare non possent, nec divitum aedes diripere, abjecta persona, qua se pro juniore imperatore contendere simulabant, ut civitas Triballis proderetur, laborarunt. Crales enim ob id grandem pecuniam effundebat, grandiore promittebat: homo, qui etiam alioqui ex largitionibus famam aucuparetur. Verum nihil erat, quod ei praes Thessalonica non sorderet: quam si occupasset, impensam se refecturum, nec pusillam Romani imperii partem tam spatiosam urbe ad caeteras jam ante occupatas adjuncta habituram sciebat. Itaque profusus donationibus et Zelotias, et per illos non paucos cives ad se traduxit, ut etiam palam affirmaret, juste ac merito ad se transiri, qui quando totam provinciam obtineret, urbem obsidere, et detrimenta inferre quam gravissima posset, et si se dederent, illis commo- dare vellet. Quibus conditionem rejicientibus, urbem cinxit atque obsedit. Quod cum protosebastes et cives Romanorum studiosi cernerent, neque proditoribus prevalere poterant, propter vim, quae foris instabat (cum praesertim et populus obsidionem aegre ferens, Triballis subijci, fore malis Iberari putaret), neque tam amplam urbem Romanis eripi, et se Barbaris servitutem servire aequis animis patiebantur. Quapropter imperatorem obsecrabant, ne sui esset immemor, sed quam citissime opem ferret. Nam si moraretur, urbem paucis diebus in hostium potestatem venturam. Hac illi scripserunt. Imperator tam praeclarae urbi, tam periculose laboranti non venire auxilio, inhumanum existimabat: et tamen deponere, quod animo constitutum habebat, et ad bella ductandosque exercitus redire gravabatur. Nihilominus utilitatem suam communibus Romanorum commo- dils postponens, iterum satagebat, ne Thessalonica periret. **766** Rescribit igitur illis, segnitiam ab se amoveant, proditoribus se opponant, auxilia propediem missurum. Mittit etiam ad Orchanem generum, et copias ab eo subsidiarias petit. Is subito Sullimano filio mandat, cum viginti equitum millibus imperatori militet. Volens autem imperator etiam imperatorem generum in expeditionem Thessalonicensem secum educere, tricornes arma

κρύφα διαλεχθεὶς περὶ τοῦ πεπραγμένου, καὶ συναναγκάζοντας πάντας εὐρηκῶς, ἔχων καὶ τὴν στρατιάν αὐτῷ προσέχουσαν, διηνήχθη φανερώς πρὸς Παλαιολόγον καὶ τὸν Ζηλωτᾶς. Παλαιολόγος δὲ ὄρων ἐπ' αὐτὸν συνισταμένους τοὺς πολίτας, τοὺς παραθαλασσίους καταλαμβάνεν, ὡσπερ καὶ τὸ πρότερον, καὶ πρὸς ὄπλα ἐκέλευε χωρεῖν, ὡς πρωτοσεβαστῶ τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἀντικαταστησόμενος πολίταις. Ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῶν προτέρων τὰ δέοντα δεδιδασμένοι, οὐ πρὸς ἀσχολίας ἐτρέποντο καὶ μιλῆσιν· ἀλλ' ἅμα τε ἠσθάνοντο μετὰ τῶν παραθαλασσίων ὀπλιζόμενον νυκτὸς, καὶ αὐτοὶ ἐπήρσαν, μὴ περιμείναντες τὴν ἡμέραν, καὶ περιγεγόμενοι, ἐξέωσαν τῆς πόλεως· τὴν τε οἰκίαν ἐκείνου διήρπασεν ὁ δῆμος· καὶ τὰς παραθαλασσίων, ἀπέθανε δὲ οὐδεὶς κατὰ τὴν μάχην. Ὁ μὲν οὖν Παλαιολόγος εὐθὺς πρὸς πᾶσαν πείραν ἀπειπῶν, ἐπεὶ ἐξηλαύνετο τῆς πόλεως, πρὸς Κράλην ἦλθεν· ἔπειτα ἐκίθηεν εἰς Ἄθω τὸν ἱερὸν. Οἱ Ζηλωταὶ δὲ ἐπεὶ τὸν δῆμον ἄγειν ἰδύναντο οὐκέτι, οὐδὲ διαρπάζειν τὰς οἰκίας τῶν ἐχόντων, τὴν προτέραν ἀποθέμενοι ὑπόκρισιν, ὡς ὑπὲρ βασιλείως ἀγωνίζονται τοῦ νέου, ἔπρασαν ὅπως ἡ πόλις προδοθεῖη Τριβαλοῖς. Κράτης γὰρ οὐδαμῶς ἐφείδετο χρημάτων, ἀλλὰ παρεῖχε τε πολλὰ, καὶ πλείω ἐπηγγέλλετο· ἦν γὰρ καὶ ἄλλως μὲν πρὸς εὐεργεσίας ὁ ἀνὴρ φιλότιμος, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν Θεσσαλονικίαν ἀφρῆσιν πάντα δευτέρα ἤγειρο, εἰδῶς ὅτι εἰ γένοιτο κύριος τῆς πόλεως, τὰ τε ἀναλωθέντα ἀνασώσεται, καὶ μέρος οὐ μικρὸν τῆς Ρωμαίων ἡγεμονίας ἔξει, τηλικαύτην πόλιν ταῖς προκατειλημμέναις τοσαύταις οὐσαις ἐπιθεῖς. Ἀφειδῶς οὖν ἐκκευῶν τὰ χρήματα, τοὺς τε Ζηλωτᾶς, καὶ δι' ἐκείνων οὐκ ὀλίγους ἐπέισε τῶν πολιτῶν αὐτῷ προσέχειν, ὥστε καὶ ἀναφανδὸν ἰδικαιολόγουν ὑπὲρ τοῦ ζεῖν ἐκείνων προσχωρεῖν βλάπτειν τὰ μέγιστα δυναμένων, διὰ τὸ τὴν χώραν ἅπασαν ἔχειν ὑφ' αὐτὸν, καὶ δύνασθαι πολιορκεῖν, καὶ ὠφελεῖν ἐθέλοντι εἰ προσχωροῖεν, αὐτὸς τε ὁ Κράτης ἐκείνων ἐναγόντων περιεστρατοπεδεύετο καὶ ἐπολιόρκει. Ἄ πρωτοσεβαστὸς τε ὄρων καὶ οἱ φιλορήμακιοι τῶν πολιτῶν, οὐτε περιγίνεσθαι τῶν προδοδόντων ἦσαν δυνατοὶ διὰ τὴν ἐξωθεν ἐπικειμένην δύναμιν, ἄλλως τε καὶ τοῦ δήμου πρὸς τὴν πολιορκίαν ἀχθόμενου, καὶ λύσιν οἰομένου τῶν κακῶν τὴν ὑπὸ Τριβαλοῖς δουλείαν εἶσεσθαι, οὐτε ἠνείχοντο τὴν τε πόλιν Ρωμαίους οὔσαν τηλικαύτην ἀποστρεφθῆναι, καὶ αὐτοὺς ἐν ἀνδραπήδων μοίρᾳ δουλεύειν τοῖς βαρβάροις. Διὰ ταῦτα εἶδοντο βασιλεῖς, μὴ σφᾶς περιεῖδειν, ἀλλὰ τὴν ταχίστην ἐπιδοθεῖν, ὡς εἰσω ὀλίγων ἡμερῶν εἰ μὴ ἐπικουροῖη, τῆς πόλεως ἀλωσομένης. Τοιαῦτα μὲν ἐκείνοι ἐγραψον. Βασιλεῖ δὲ τό τε τοιαύτης πόλεως κινδυνεύουσαν μηδεμίαν πρόνοιαν ποιήσασθαι δευῶν ἐδόκει, καὶ πρὸς τὸ τῶν δεδογμένων ἀμελήσαντα αὐθις ἐπὶ πολέμου τρέπεσθαι καὶ στρατηγίας· εἰδοσχεραίνεν, ὅμως τῆς κοινῆς ὠφελείας Ρωμαίων τὴν ἰδίαν δευτέρην θέμενος, αὐθις ἔπραττεν, ὅπως μὴ ἀπόληται Θεσσαλονίκη· καὶ ἔγραψε μὲν ἐκείνοις, ἀνθίστασθαι τοῖς προδοδοῦσι, καὶ μὴ βαθυμεῖν, ὡς καὶ αὐτοῦ τὴν βοήθειαν ὄξειαν ποιησομένου. Ἐπειμπε

ἔε καὶ πρὸς Ὀρχάνην τὸν γαμβρὸν πρεσβείαν, στρα-
 τῖαν αὐτῶν πρὸς συμμαχίαν. Ὁ δὲ αὐτίκα τὸν υἱὸν
 ἐκέλευε Σουλιμάν διαμυρλίους ἱππέας· ἔχοντα ἐπὶ
 Τριβαλῶν συστρατεύεσθαι τῷ βασιλεῖ. Ὁ βασιλεὺς
 δὲ βουλόμενος καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν ἐπὶ τὴν εἰς
 Θεσσαλονίκην ἐπάγεσθαι στρατείαν, ἐφώπλιζε τριή-
 ρεις ὡς ἀσφαλῶς ἐν αὐταῖς· ἅμα ἐκείνῳ εἰς Μακεδο-
 νίαν καταπλεύσων. Ἦδει γὰρ τοὺς βαρβάρους ζη-
 λουποῦντας πρὸς τὸν νέον βασιλέα, καὶ βράδιως
 ἀποκτενοῦντας, εἰ γένοιτο ἐν ἐφικτῷ. Νόμος γὰρ
 ἔστιν αὐτοῖς βαρβαρικοῦς πάντα τὸν πρὸς τὴν ἀρχὴν
 ἀμφισθητήσονται ἀποκτείνουσαι, καὶ μηδεμίαν φειδε-
 σθαι μήτε ἡλικίας, μήτε συγγενείας. Διὸ καὶ κατὰ
 τὰς ἀρχὰς μάλιστα τῶν βασιλέων τῆς εἰρήνης, μετὰ
 τὸ τὸν νέον βασιλέα Ἐλένη τῇ βασιλίδι συνοικεῖν,
 νομίσας ὁ Ὀρχάνης φιλαπράττειν βασιλεῖ τῷ κριδε-
 στῇ, εἰ τρόπῳ δὴ τινι τὸν νέον βασιλέα ἀποκτείνου-
 εν, ἐκτομίαν τινὰ Μερτζιάνην προσαγορευόμενον, καὶ
 ἐτέρους οὐκ ὀλίγους ἔχοντα, ἐπὶ βίῳ σώματος καὶ
 εὐτολίμῃ παρ' αὐτοῖς θαυμαζομένους ἔπεμπεν, ὡς
 βασιλέα, πρόφασιν μὲν ὡς ἀναγκαίω τινῶν πρε-
 σβευσομένων· κέρι, τῇ δ' ἀληθείᾳ, ἵν' εἰ δύναντο
 βασιλέα τὸν νέον ἀποκτείνουσαι. Ἀπιστεῖν δὲ οὐ χρεῖ,
 λογιζομένους, ὡς οἱ ἐξῆν τοιαῦτα ἀκινδύνως τοι-
 μῆν ἐν μέσσοις Ῥωμαίοις. Ἔθος γὰρ αὐτοῖς οὐ πρὸς
 ἀλλοφύλους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους
 τοιαῦτα πράττειν, καὶ ἔκοντι τὸν θάνατον αἰρεῖσθαι
 ὑπὲρ τοῦ τὸν πολέμιον τῷ σφετέρῳ δυνάστη ἀνελόν-
 τας, χάριν μεγίστην καταθέσθαι, καὶ καισὶ, καὶ
 τοῖς οἰκείοις τὴν ἐκείνου εὐνοίαν καταλιπεῖν, ὥσπερ
 ἔητα καὶ ὁ Μερτζιάνης οὗτος, σαφέστατα εἰδῶς,
 ὅτι καὶ αὐτὸς ἀποθάνεται, ὅμως ὑφίστατο τὴν ἐπι-
 χειρήσιν, διὰ τὴν πρὸς τὸν Ὀρχάνην εὐνοίαν τὴν οἰ-
 κείαν σωτηρίαν καταπροβιδούς. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καν-
 τακουζηνός, ἐπειὶ ἠθάρντο μηνυθεῖσαν τὴν τοῦ
 παιδὸς ἐπιβουλὴν, ἐκείνον μὲν ἐκέλευε μὴ χωρὶς
 αὐτοῦ προβαίνειν βασιλείων μήτε νῦν, μῆθ' ὕστερον,
 Βυζαντίῳ μάλιστα ἐκ τῶν βαρβάρων πρέσβειων
 ἐπιδημοῦντων· Μερτζιάνην δὲ ταχέαν τὴν ἀπόκρισιν
 ποιησάμενος ἐφ' οἷς ἐπρέσβευεν, ἀπέπεμπε. Διὰ
 ταύτην οὖν τὴν πρὸς τὸν νέον βασιλέα τῶν βαρβάρων
 δυσμένειαν τὰς τριήρεις ἐφοπλίσας παρεσκευάζετο
 καὶ αὐτός. Γνώμην δὲ εἶχεν, ὡς νῦν μὲν ἐξ ἐφθου
 κακουργήσων τε τὰ Τριβαλῶν, καὶ Θεσσαλονίκην
 τῶν κινδύνων ἀπαλλάξων· ἥδη γὰρ καὶ περὶ ἐκβολὰς
 τοῦ φθινοπύρου ἡ ὥρα ἦν· ἔπειτα βασιλέα μὲν τὸν
 νέον ἐκέλευε καταλείπειν· αὐτὸς δὲ εἰς Βυζάντιον
 ἐκινελοῦν, καὶ παρασκευασάμενος τοῦ χειμῶνος,
 μετὰ μείζονος τῆς παρασκευῆς καὶ χρονισούσης
 ἐπαυθεῖν. Ἄ τῇ βασιλίδι· Ἄνην οὐκ ἤρεσκε πιντά-
 κισιν· ἀλλὰ ἔδειτο βασιλέως, καὶ παρήνει, μὴ τὸν
 υἱὸν ἐκέλευε καταλείπειν, ἀλλ' ἔχοντα ἐπαναστρέφειν·
 δεδιέναι γὰρ ἔφασκεν οὐ μᾶλλον τοῦ παιδὸς τὴν ἡλι-
 κίαν οὖσαν εὐεξαπάτητον, ὅσον τῶν ἐσπερίων τὴν
 ροθηρίαν καὶ τὴν ἐτοιμότητα πρὸς νεωτερισμούς·
 ἃ φυλάττεσθαι παρήνει μὴ ὑπ' ἐκείνων ἐξαπατηθέν-
 τος· τοῦ νέου βασιλέως στάσις· αὐθις καὶ πόλεμος
 μεταξὺ Ῥωμαίων ἐξαφθῆ, καὶ τοῖς πράγμασι καὶ
 σφίσι αὐτοῖς λυμῆνται τὰ μέγιστα. Βασιλεὺς δὲ

A tis complet, quibus tuto in Macedoniam cum eo
 navigaret. Non enim ignorabat, Barbaros ualevo-
 lentia in eum suffusos, et si eum possent adipisci,
 facile interempturos. Est siquidem apud eos
 immanis ista consuetudo, quemvis imperii æmulum
 occidere, et in eo nulli vel ætati, vel cognationi
 parcere. Hinc et principio statim pacis inter
 imperatores factæ, post Helenam imperatori juniori
 nuptam, opinatus Orchanes, gratum se facturum ju-
 gulari, ennuclium quemdam Mertzianem vocabulo,
 et plures alios robore corporis confidentiaque
 insignes misit : obtentu quidem legationis necessa-
 riæ, re ipsa ut eum data occasione obruncarent.
 Nec igitur fides huic narrationi deroganda est,
 quasi hæc in medio Romanorum citra periculum
 auderi non potuerint. Mos enim illis erat, non
 apud exteros et alienigenas modo, sed in sua item
 gente hujusmodi facinus designare, et sponte sua
 letho caput offerre : pro eo quod inimicum dynasta
 suo trucidantes, gratiam inirent maximam, libe-
 risque ac familiæ suæ benevolentiam illius, velut
 patrimonium quoddam relinquerent : quomodo ni-
 mirum etiam hic Mertzianes se cum sanguine
 poenas expensurum nihil dubitans, tamen conatum
 suscepit, et qua erat in Orchanem propensione,
 salutem suam prodidit. Imperator Cantacuzenus
 ubi insidias factas cognovit, adolescentem absque
 se nunquam extra palatium prodire voluit, pois-
 simum Barbarorum legatis Byzantii versantibus :
 Mertzianem vero celeriter ad legationem dato re-
 sponso dimisit. Ob hanc igitur erga juniorem
 imperatorem Barbarorum malignitatem armatis in
 triremes impositis et ipse se comparabat. Inhabebat
 autem propositum, nunc quidem primo impetu
 Triballos obsidione depellere, et Thessalonicam
 discrimine liberare ; jam enim et autumnus senes-
 cebat ; deinde imperatorem juvenem ibi relin-
 quere, ipse Byzantium redire. et per hiemem se
 instruere, atque cum majore ac diuturniore apparatu
 reverti. 767 Quod Augustæ Annæ nullo modo
 probabatur, rogabatque et admonebat ne filium
 ibi relinqueret, sed cum eo rediret ; timere enim
 se non magis adolescentis ætatem fraudi opportu-
 nam, quam improbitatem occidentalium, et pro-
 clives ad res novandas animos, quæ cavere horta-
 batur, ne ab illis decepto juveme, seditio et bella
 inter Romanos redintegrascerent, quod et ipsis et
 reipublicæ dæmnosissimum accideret. Imperator
 consilium imperatricis, ut verum ac justum, et
 cum erga se amicitia voluntatis, tum erga rem-
 publicam sollicitudinis plenum laudare, jubereque
 bono esse animo. Putare se in primis conducibile,
 post adventum Thessalonicam filium illic solum
 relinquere, cum ipse diutius inde abfuturus sit. Et
 nunc quidem cum impressionem faciendam, quan-
 doquidem in gravi periculo civitas versari videa-
 tur, quod ei non tam infirmitas incolarum, quam
 perversitas attulerit : et se, cum ibi fuerit, expul-

sis, qui urbem Triballis prodere cogitassent, imperatorem juvenem ibidem per hiemem relicturum, qui proditoribus, si qui superfuerint, obsistat. Non enim utique eo præsentè communi sententia, ut vel scelestissimi sint, ipsum cum civitate hostibus tradituros. Vere ineunte, ubi et ipse cum majore apparatu advenerit, tum jam Deo adjuvante non de Thessalonica solum, sed et de reliqua Macedonia, Thessalia et Acarnania (quas, dum bellum gereretur, Triballi occuparint) ad eos verba facturum. Hac ratione Augustam, quod nitēbatur, non admodum flexit.

βαλοῖς τὴν πόλιν ἐξελάσαντα, βασιλέα μὲν τῇ πόλει καταλείπειν τοῦ χειμῶνος κωλύοντα τοὺς προδιδόντας, εἰ τινες ὑπολειφθεῖεν ἔτι. Οὐ γὰρ δὴ κοινῇ παρόντος αὐτοῦ βουλῆσονται αὐτὸν τε καὶ τὴν πόλιν προδιδόναι, κἄν εἰς ἄκρον μάλιστα ἐλάσσῃσι μοχθηρίας. Ἐπειτα ἅμα ἤρι μετὰ πλειονοῦ ἐπιλθόντα τῆς παρασκευῆς καὶ αὐτὸν, τότε ἤδη Θεοῦ συναιρομένου, οὐ περὶ Θεσσαλονίκης μόνον ποιησέσθαι τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἄλλης Μακεδονίας καὶ Θετταλίας καὶ Ἀκαρνανίας, ἃς ἔχουσιν οἱ Τριβολοὶ καταστρέφοντες ἐπὶ τῶν τοῦ πολέμου χρόνων. Τοιοῦτος μὲν δὴ λόγος ἐπαθε τὴν βασιλίδα, οὐ πᾶνυ πειθομένην.

CAPUT XVII.

Caveat Macedonia a direptionibus imperator. Tentat in transitu mænia Anactoropolis. De ejus præfecto Alexio. Eionem frustra oppugnat, naves incendit. Orchunes filium cum sociis reorcat propter hostes. Persæ revertentes Mæsiam deprædantur. Filius Matthæus etiam redit. Humanitas præfecti Amphipolis in imperatorem. Persæ illi se jungunt. Thessalonicae dissidium, et res ibi feliciter gesta.

Imperator ut Persicas copias ad Hellespontum transmittere intellexit, paratis jam triremibus celeriter solvit, imperatorem juniorem secum ducens. Cumque in Hellesponto esset, eo in navibus relicto, ipse in continentem egressus, duces admo-nebat qua incederent, cavebatque diligenter ne Macedoniam suam mox futuram popularentur: **768** sed cum Thessaloniciam venissent, sibi curæ futurum, quatenus regionem hostium infestarent. Et Matthæum filium Romanas agentem copias, cum ducibus præire Thessaloniciam Barbaris jussit. Scopus autem illius erat, ut cum ibi in tuto imperatorem juniorem reliquisset, ipse cum Romanis et Barbaris in hostium provinciam irrumperet. Ubi igitur, ut videbatur, exercitum terrestrem recte constituit, triremibus in altum est provectus. Obiter porro atque in transitu Eiones urbis maritimæ in Thracia, quæ nunc Anactoropolis vocatur, mænia tentavit, cui præerat quidam Alexius Bithynus, e vico quodam nomine Bellicoma oriundus, qui bello civili sub Apocaucho magno duce meruerat, et non parum diu uniremis prædatoriæ præfectum egerat. Post cujus necem, similiter ut alii, propter interregnum res novas moliens, non hanc urbem solum sibi subiecit, sed etiam Christopholi nocuit, quantum potuit, Thraciosque et Lemuios pressit, omnia a Romano imperio avellere sibi que subjugare concupiscens. Quocirca descendens imperator, Eionemque adortus, biduum aut triduum muros oppugnavit, nec, Alexianis fortiter defendentibus, expugnavit; naves vero ad unam, et triremes piraticas, quibus Alexius utebatur, flammis combussit. Adhuc in illis locis moranti nuntiat, Persas qui auxilio venerant, abisse. Visum tunc compluribus, a Romanis quibusdam Persas ad discedendum incitatos oratio scilicet junioris imperatoris, ne Ro-

Α ἐπῆνει τε τῆς παραινέσεως τὴν βασιλίδα, ὡς ἀληθοῦς καὶ δικαίας εὐσης, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας ἄκρως ἐχομένης, καὶ κηδεμονίας τῶν κοινῶν, καὶ παρῆνει καὶ αὐτὸς θορβέειν, ὡς μετὰ τὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἐπιδημίαν, ὅ τι ἂν δοκοῖη μάλιστα λυσταλεῖν ποιήσοντος· οὐδὲ γὰρ οὐδ' αὐτῷ μάλιστα τῶν ἀγαθῶν δοκεῖν βασιλέα τὸν υἱὸν μόνον καταλείπειν μέλλοντα ἐπιπολῶ ἀπέσεσθαι αὐτοῦ· ἀλλὰ νῦν μὲν ὡς περ ἐφοδὸν ποιέσθαι διὰ τὸν Θεσσαλονίκης κίνδυνον ἐξῆν ὑποπτευόμενον· ὅν οὐχ ἡ ἀδυναμία τῶν ἐνοικούντων μᾶλλον ἐπήγαγεν, ἢ ἡ μοχθηρία· ἐκεῖσε δὲ γενόμενον, καὶ τοὺς προδιδόντας τοῖς Τριβολοῖς δὲ ἐπαθε τὴν βασιλίδα, οὐ πᾶνυ πειθομένην.

Αὐτὸς δὲ ἐπὶ ἐπέυετο τὴν Περσικὴν στρατιάν· τὴν Ἑλλησποντον περαιουμένην, καὶ αἱ τριήρεις παρεσκευασμέναι ἦσαν, ἀπέπλει κινὰ τάχος, καὶ βασιλέα τὸν νέον ἔχων, καὶ γενόμενος· ἐν Ἑλλησπόντῳ, βασιλέα μὲν τὸν νέον καταλείμπανεν ἐν ταῖς τριήρεσιν, αὐτὸς δὲ πρὸς τὴν ἡπειρὸν ἐξελθὼν, συνεμίγνυτο τῆς στρατιᾶς τοῖς ἡγεμόσι· καὶ παρῆνει ἢ χρῆ ποιέσθαι τὴν ὁδοπορίαν· πρόνοιάν τε ἐποιεῖτο οὐκ ὀλίγην τοῦ μὴ τὴν Μακεδονίαν διαφθεῖρειν αὐτῷ ὑπήκων αὐτῆκα ἐσομένην, ἀλλ' ἐπειδὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἀφικωνται, αὐτῷ μελήσειν ἢ χρῆ κακοῦν τὴν πολεμίαν. Τὸν τε Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἐκέλευε τὴν Ῥωμαίων ἔχοντα στρατιάν, μετὰ τῶν ἡγεμόνων ἡγεῖσθαι τοῖς βαρβάρους τὴν εἰς Θεσσαλονίκην. Σκοπὸς δὲ ἦν αὐτῷ, ὡς ἐκεῖ μὲν βασιλέα τὸν νέον καταλείψοντι ἐν ἀσφαλείᾳ, αὐτὸς δὲ Ῥωμαίους ἅμα καὶ βαρβάρους ἄγων, εἰς τὴν πολεμίαν ἐμβαλεῖν. Τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν ἡπειρώτιν στρατιάν εὐ διαθέμενος, ὡς ἐδόκει, ἔπειτα ἀνῆγετο ἐν ταῖς τριήρεσιν. Ὁδοῦ δὲ πάρεργον καὶ τῆς Ἠΐονος πόλεως παραλίῳ, ἢ νῦν Ἀνακτορόπολις καλεῖται, τῶν τειχῶν ἀπεπειράτο, ἧς ἤρχεν Ἀλέξιος· τις ἐκ Βιθυνίας ὠρηγμένος, ἐκ κώμης τινὸς Βελικώμης προσαγορευομένης· ὅς· κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον Ἀποκαύχῃ τῷ μεγάλῳ δουκὶ ἐμισθοφόρησεν οὐκ ὀλίγον χρόνον, μονήρους ἄρχων ληστρικῆς. Ὑστερον δὲ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν τοῖς ἄλλοις ἑμοίοις καὶ αὐτὸς διὰ τὴν ἀναρχίαν ἐπὶ νεωτερισμοῦ χωρῆσας, οὐ τὴν Ἠΐονα μόνον δὴ ταύτην αὐτῷ περιποίησε κρατήσας, ἀλλὰ καὶ Χριστούπολιν ἐκάκου, ὅσα δυνατὰ, καὶ Θασίους καὶ Λημνίους λυπηρὸς ἦν, πάντα ὑφ' αὐτῷ βουλόμενος ποιέσθαι, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀποτέμνειν. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς καταπλέων ἐπέθετο τῇ Ἠΐονι, καὶ τειχομαχίας ἐπὶ ἔθ' καὶ τρισὶν ἡμέραις ἐποίησας, καὶ τῶν μὲν τειχῶν ἤτων ὠφθῆ, τῶν περὶ Ἀλέξιον ἀμυνομένων κριταῶς· πλοῖα μὲντοι ὅσα ἦν, καὶ μονῆρεις πειρατι-

κίς, ἃς αὐτὸς ἐχρήτο πρὸς ληστείας, πάντα ἀνάλωσε ἅμα ἑαυτῷ. Ἐτι δὲ αὐτῷ περὶ ἐκεῖνα διατρίβοντι τὰ μέρη, ἠγγέλλετο ὡς ἡ κατὰ συμμαχίαν ἀφικνουμένη ἀναστρέψει στρατιὰ Περσῶν. Ἐδόκει μὲν οὖν τότε τοῖς πολλοῖς ὑπὸ τινων Ῥωμαίων τοὺς Πέρσας ἀναπεπαισθαι ἀναστρέφειν ἔχθει τῷ πρὸς τὸν νέον βασιλεῖα, ὡς ἂν μὴ ἡ Ῥωμαίων ἀξιοτο ἀρχή. Τὸ δὲ οὐ τοιοῦτον ἦν, ἀλλὰ παντάσασιν ἡμάρτανον οἱ ὑποπτεύοντες τῆς ἀληθείας. Ὀρχάνης γὰρ μετὰ τὸ τῆν στρατιάν εἰς τὴν Θρᾷκην περιαιθεῖσθαι τῆς εἰς ἐσπέρην ἔγεσθαι ὁδοῦ, γράμματα τῷ υἱῷ Σουλιμάν ἐν ἀποβρήτην πέμψα·, ἐκέλευεν ἀναστρέφειν· ἐπιναί γάρ αὐτῷ τὸν ὀμύρον Περσῶν τοὺς δυνατωτάτους, καὶ τὴν στρατιάν παραίνα δέον. καὶ ἀμύνεσθαι τοῖς ἐπιούσιν. Ἐκέλευε μέντοι μὴ καταδῆλον Ῥωμαίοις τὴν αἰτίαν τῆς ἀχωρήσεως ποιεῖν, ἵνα μὴ ὁ βασιλεὺς αὐτῷ ὀργίζοιτο, ἀλλὰ πλασάμενόν τινας αἰτίας ἀναστρέφειν. Ἄ Σουλιμάν ἐποιεῖ ἢ αὐτῷ ὁ πατήρ προσέτατε, καὶ τινα πλασάμενος μὴ δυνατὰ, ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Ἔβρον πόρου πρὸς τὴν Μυσίαν ἐπὶ λεηλασίαν ἀπεχώρει· καὶ πλῆθος ὁμοῦ βοσκημάτων καὶ ἀνθρώπων ἰλίσσης αἰχμαλώτων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐπαιροῦτο. Μαθηαῖος δὲ ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς ἐπὶ μὴ τῇ Ῥωμαίων μόνῃ στρατιᾷ δυνατὸς ἦν τὴν πρὸς Θεσσαλονικίην ἀπέναι διὰ πολεμίας, ποταμῶν τε ἀενάων διδόντων ἐν τῷ μεταξὺ, καὶ οὐ ῥάδιον τὸν πόρον παρεχόμενων, καὶ Τριβαλῶν ἐνεδρευόντων δυτικῶν δυτικωτέρων, ἢ καθ' ἣν ἦγεν αὐτὸς Ῥωμαίων στρατιάν, ἀνίστραφε καὶ αὐτὸς, καὶ διέλυε τὸ στράτευμα· βασιλεὶ τε τῷ πατρὶ ἐδήλου τὴν αἰτίαν τῆς κωλύμενης. Βασιλεὺς δὲ ἠγανάκτει μὲν πρὸς τὰ συμβάντα, πρὸς τὴν δὲ λυσιτελέστερον οὐκ ἔχων τρέπεσθαι, ἐχώρει τὴν εἰς Θεσσαλονικίην, ἐκ τῆς Ἡϊόνος ἄρας, καὶ τὴν νύκτα ἐκείνην ὠρμίσατο ἐπ' ἀγκυρῶν Ἀμφιπόλεως ἐγγυς, ὑπὸ Τριβαλῶν κατεχομένης. Ἦς ἐπετρόπευε Μπεραϊάνης βασιλεὶ ἐς τὰ μάλιστα φίλος ὢν ἐκ τῆς πρὸς αὐτοῦ διατριβῆς· πρὸς δὲ ἀκατιοῦ ἐπιβὰς νυκτὸς, ἀφίκετο εἰς Ἀμφίπολιν ὁ βασιλεὺς κρύφα, καὶ διειδήχθη. Ὁ δὲ τὰ τε πρὸς αὐτὸν εὐ δέετο βασιλεὶ ἐπαγγελάμενος πάντα ποιήσῃν κατὰ γνώμην, καὶ τοῖς ἄλλοις βασιλέως φίλοις ὑπέσχετο διαλεχθῆσθαι, ἵν' ἐν καιρῷ προσήκοντι χρήσιμοι ὀφθαίεν βασιλεῖ, ἀπηγγέλει τε ὡς περὶ Στρυμόνα νῆς ὠρμίζοντα· δύο καὶ εἴκοσι Περσικαὶ ἐπὶ λεηλασίᾳ ἀφικόμεναι. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα ἐπὶ νυκτὸς διαλεχθεὶς, πάλιν εἰς τὰς τριήρεις ἀπεχώρει, πρόνοιαν πολλὴν ποιούμενος τοῦ μὴ φανερὸς εἶναι διειλεγμένους τῷ Τριβαλῷ. Ἄμα δὲ ἐπ' ἐπεμπεν ἐπὶ τοὺς Πέρσας καὶ ἐκάλεε ἐπὶ συμμαχίαν, οἱ δὲ παρήσαν οὐδὲν μελλήσαντες· οὐδ' ἄγων μετὰ τῶν τριήρων ἀφίκετο εἰς Θεσσαλονικίην, εὖρε δὲ τὸν δῆμον καὶ τοὺς Ζηλωτὰς πρὸς τοὺς ἀρίστους διαστασιάζοντας, καὶ κοινῇ κακῶς τὴν πόλιν ἐκ τῶν ἔξωθεν πολεμίων καὶ τῶν ἐνδοῦ ἐπιδοῦλων ἔχουσαν. Πάντα δὲ εὐθύς διέλυε τὰ δεινὰ ἐπιφανείας, καὶ ἡ κᾶσα πόλις ἐν ἑορταῖς ἦσαν, καὶ μετὰ πολλῆς εὐφημίας ὑπεδέχοντο τοὺς βασιλεῖας. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς ἐκκλησίαν πάνδημον ἐκ τῶν Θεσσαλονικέων συνθροίσας, περὶ τε τοῦ συμβεβηκότος πρὸς αὐτὸν

manum imperium augetur. Id autem secus erat, et omnimodis a vero aberrabat suspicio. Orchanes siquidem post exercitum in Thraciam trajectum, ut in Occidentem pergeret, missis occulte ad filium Sulimanum litteris, reditum præcipiebat; se enim a vicinis et potentissimis Persarum dynastis invadi, ad quos profligandos iis copiis sibi opus sit. Juebat item ne reversionis causam Romanis indicaret, ne imperator sibi irasceret, sed fingeret aliquid, atque ita rediret. Quæ præcepta patris sui agitans Sulimanus, Hebro transmissis in Mæsiam populatum abiit, et cum pecorum hominumque magno numero in Asiam renavigavit. Mathæus, quoniam cum solis Romanis per hostes ire non poterat, perennibus etiam in medio fluvii haud facilem transitum concedentibus, et 769 Triballis vias insidentibus, ac firmioribus multitudine, quam pro copiis Romanis, quas ducebat, etiam ipso reversus est, et exercitus dissipatus, patrique quid sibi obstitisset indicavit. Imperator hoc eventu stomachatus, cum quid potius ageret, non haberet, Eione Thessalonicam proficiscens, nocte illa prope Amphipolim, quam Triballi tenebant, jactis anchoris mansit. Eam Brajanes regebat, imperatori ob veterem consuetudinem conjunctissimus; ad quem noctu navigiolo clam Amphipolim venit, et cum eo sermonem habuit. Qui quod ad se attinebat, bene imperatori volens, omnia ex ejus complacito facturum, et cum aliis ejusdem amicis acturum recipiebat, ut opportuno tempore illi operam navarent; nuntiabatque, ad Strymonis ripas naves Persicas duas supra viginti populandi causa appulsas. Imperator finito hoc nocturno colloquio, ad triemes revertit, cautione magna adhibita, ne cum Triballo congressus resciretur. Diluculo Persas ad auxilium invitat, qui sine mora advolant, cum iis Thessalonicam defertur, ubi populum et Zelotas ab optimatibus dissidentes invenit, et urbem tum ab externis hostibus, tum ab internis insidiatoribus afflictatam communiter. Verum omne malum adventu suo discussit, totaque civitas festum diem agens, et acclamationes ingeminans, imperatores læta suscipit. Secundum adventum Cantaczenus vocato in concionem populo, de bello, quod contra se Romani movissent, disseruit: non sibi, sed sycophantis causam illius ascribendam; et de Zelotis ipsorum, qui neque antea, quasi imperatori juniori student, arma in se movissent, sed ut locupletum facultates diriperent, ipsi plerique omnes egentes: et nunc nihilominus Triballorum largitionibus corrupti, non imperatorem modo, pro quo se pugnuros affirmassent, sed et urbem totam propter compendium suum prodiderint. Ac multis argumentis demonstrabat, non solum imperatori juniori, sed universis quoque Romanis et civibus inde ab initio malevolos existitisse: præcipuosque comprehendi imperabat, quos et Byzantium secum adduxit. Alios urbem fugari jussit: Triballos vero propugnacula circum urbem expulsi,

sis, qui urbem Triballis prodere cogitassent, imperatorem juvenem ibidem per hiemem relicturum, qui proditoribus, si qui superfuerint, obsistat. Non enim utique eo præsente communi sententia, ut vel scelestissimi sint, ipsum cum civitate hostibus tradituros. Vere ineunte, ubi et ipse cum majore apparatu advenerit, tum jam Deo adjuvante non de Thessalonica solum, sed et de reliqua Macedonia, Thessalia et Acarnania (quas, dum bellum gereretur, Triballi occuparint) ad eos verba facturum. Hac ratione Augustam, quod nitebatur, non admodum flexit.

ὁμοίως τὴν πόλιν ἐξελάσαντα, βασιλέα μὲν τῆ πόλει καταλείπειν τοῦ χειμῶνος κωλύσοντα τοὺς προδόντας, εἰ τινες ὑπολείφθαιεν ἔτι. Οὐ γὰρ δὴ κοινῆ παρόντος αὐτοῦ βουλῆσονται αὐτὸν τε καὶ τὴν πόλιν προδιδόναι, κἂν εἰς ἄκρον μάλιστα ἐλάσσωσι μοχθηρίας. Ἐπειτα ἄμα ἤρι μετὰ πλείονας ἐπιλιθόντα τῆς παρασκευῆς καὶ αὐτὸν, τότε ἤδη Θεοῦ συναιρομένου, οὐ περὶ Θεσσαλονίκης μόνον ποιήσεσθαι τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἄλλης Μακεδονίας καὶ Θρακίας καὶ Ἀκαρνανίας, ἃς ἔχουσιν οἱ Τριβολοὶ καταχρόντες ἐπὶ τῶν τοῦ πολέμου χρόνων. Τοιοῦτος μὲν δὴ λόγος ἐπειθε τὴν βασιλέα, οὐ πάνυ πειθομένην.

CAPUT XVII.

Cavei Macedonia a direptionibus imperator. Tentat in transitu mania Anactoropolis. De ejus praefecto Alexio. Eionem frustra oppugnavit, naves incendit. Orchunces filium cum sociis revocat propter hostes. Persae revertentes Maesiam deprædantur. Filius Matthæus etiam rediit. Humanitas praefecti Amphipolis in imperatorem. Persæ illi se jungunt. Thessalonicae dissidium, et res ibi feliciter gesta.

Imperator ut Persicas copias ad Hellespontum transmittere intellexit, paratis jam triremibus celeriter solvit, imperatorem juniorem secum ducens. Cumque in Hellesponto esset, eo in navibus relicto, ipse in continentem egressus, duces admonerat qua incederent, cavebatque diligenter ne Macedoniam suam mox futuram popularentur: **768** sed cum Thessaloniceam venissent, sibi curæ futurum, quatenus regionem hostium infestarent. Et Matthæum filium Romanas agentem copias, cum ducibus præire Thessaloniceam Barbaris jussit. Scopus autem illius erat, ut cum ibi in tuto imperatorem juniorem reliquisset, ipse cum Romanis et Barbaris in hostium provinciam irrumperet. Ubi igitur, ut videbatur, exercitum terrestrem recte constituit, triremibus in altum est proventus. Obiter porro atque in transitu Eiones urbis maritimæ in Thracia, quæ nunc Anactoropolis vocatur, tentavit, cui præerat quidam Alexius Bithynus, e vico quodam nomine Bellicona oriundus, qui bello civili sub Apocauchæ magno duce meruerat, et non parum diu uniremis prædatoriæ præfectum egerat. Post cujus necem, similiter ut alii, propter interregnum res novas moliens, non hanc urbem solum sibi subjecit, sed etiam Christopholi nocuit, quantum potuit, Thraciosque et Lemnios pressit, omnia a Romano imperio avellere sibi que subjugare concupiscens. Quocirca descendens imperator, Eionemque adortus, biduum aut triduum muros oppugnavit, nec, Alexianis fortiter defendentibus, expugnavit; naves vero ad unam, et triemes piraticas, quibus Alexius utebatur, flammis combussit. Adhuc in illis locis moranti nuntiatur, Persas qui auxilio venerant, abiisse. Visum tunc compluribus, a Romanis quibusdam Persas ad discedendum incitatos scilicet junioris imperatoris, ne Ro-

Α ἐπήγει τε τῆς παραινέσεως τὴν βασιλέα, ὡς ἀληθοῦς καὶ δικαίας εὐσεύς, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας ἄκρως ἐχομένης, καὶ κηδεμονίας τῶν κοινῶν, καὶ παρήγει καὶ αὐτὸς ὁρῶμεν, ὡς μετὰ τὴν εἰς Θεσσαλονικίαν ἐπιδημίαν, ὃ τι ἂν δοκοῖ μάλιστα λυσταλεῖν ποίησοντος· οὐδὲ γὰρ οὐδ' αὐτῷ μάλιστα τῶν ἀγαθῶν δοκεῖν βασιλέα τὸν υἱὸν μόνον καταλείπειν μέλλοντα ἐπιπολῶ ἀπέσεσθαι αὐτοῦ· ἀλλὰ νῦν μὲν ὡς περὶ ἐφοδὸν ποιῆσθαι διὰ τὸν Θεσσαλονικῆς κίνδυνον ὄξυν ὑποπτευόμενον· ὅν οὐχ ἡ ἀδυναμία τῶν ἐνοικούντων μᾶλλον ἐπήγαγεν, ἢ ἡ μοχθηρία· ἐκεῖσε δὲ γενόμενον, καὶ τοὺς προδιδόντας τοῖς Τρι-

Β Αὐτὸς δὲ ἐπὶ ἐπιπέτο τὴν Περσικὴν στρατιὰν τὴν Ἑλλησποντον παραιουμένην, καὶ αἱ τριήρεις παρεσκευασμέναι ἦσαν, ἀπέπλεε κατὰ τάχος, καὶ βασιλέα τὸν νέον ἔχων, καὶ γενόμενος ἐν Ἑλλησπόντῳ, βασιλέα μὲν τὸν νέον κατελίμπανεν ἐν ταῖς τριήρεσιν, αὐτὸς δὲ πρὸς τὴν ἡπειρόν ἐξελεύσων, συνεμίγνυτο τῆς στρατιᾶς τοῖς ἡγεμόσι· καὶ παρήγει ἢ χρῆ ποιῆσθαι τὴν ὀδοποιρίαν· πρόνοιάν τε ἐποιεῖτο οὐκ ὀλίγην τοῦ μὴ τὴν Μακεδονίαν διασφαιρεῖν αὐτῷ ὑπήκοον αὐτῆκα ἐσομένην, ἀλλ' ἐπειδὴν εἰς Θεσσαλονικίαν ἀφικωνται, αὐτῷ μελήσειν ἢ χρῆ κακοῦν τὴν πολεμίαν. Τὸν τε Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἐκέλευε τὴν Ῥωμαίων ἔχοντα στρατιάν, μετὰ τῶν ἡγεμόνων ἡγεῖσθαι τοὺς βαρβάρους τὴν εἰς Θεσσαλονικίαν. Σκοπὸς δὲ ἦν αὐτοῦ, ὡς ἐκεῖ μὲν βασιλέα τὸν νέον καταλείποντι ἐν ἀσφαλείᾳ, αὐτὸς δὲ Ῥωμαίους ἄμα καὶ βαρβάρους ἄγων, εἰς τὴν πολεμίαν ἐμβαλεῖν. Τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν ἡπειρώτιν στρατιάν εὐ διαθέμενος, ὡς ἐδόκει, ἐπειτα ἀνέγχετο ἐν ταῖς τριήρεσιν. Ὄσοῦ δὲ πάρεργον καὶ τῆς Ἠϊόνος πόλεως παραλίῳ, ἢ νῦν Ἀνακτορόπολις καλεῖται, τῶν τειχῶν ἀπεπειράτο, ἧς ἤρχεν Ἀλέξιός τις ἐκ Βιθυνίας ὠρηγμένος, ἐκ κόμης τινὸς Βελικώμης προσαγορευομένης· ὅς κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον Ἀποκαύχῳ τῷ μεγάλῳ δουκὶ ἐμισθοφόρησεν οὐκ ὀλίγον χρόνον, μονήρους ἄρχων ληστρικῆς. Ὑστερον δὲ μετὰ τὴν ἐκεῖνον τελευτήν τοῖς ἄλλοις ἐμοίως καὶ αὐτὸς διὰ τὴν ἀναρχίαν ἐπὶ νεωτερισμοὺς χωρήσας, οὐ τὴν Ἠϊόνα μόνον δὴ ταύτην ἐαυτῷ περιποίησε κρατήσας, ἀλλὰ καὶ Χριστούπολιν ἐκάκου, ὅσα δυνατὰ, καὶ Θασίους καὶ Λημνίους λυπηρὸς ἦν, πάντα ὑφ' ἐαυτῷ βουλόμενος ποιῆσθαι, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀποπέμνειν. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς καταπλέων ἐπέθετο τῇ Ἠϊόνι, καὶ τειχομαχίας ἐπὶ ἑο καὶ τρισὶν ἡμέραις ἐποίησατο, καὶ τῶν μὲν τειχῶν ἡττων ὤφθη, τῶν περὶ Ἀλέξιον ἀμυνομένων κριταῶς· πλοῖα μὲντοι ὅσα ἦν, καὶ μονήρεις πειρι-

κίς, ὃς αὐτὸς ἐχρήτο πρὸς ληστείας, πάντα ἀνάλωσε ἅμα. Ἐτι δὲ αὐτῷ περὶ ἐκείνα διατρίβοντι τὰ μέρη, ἠγγέλλετο ὡς ἡ κατὰ συμμαχίαν ἀφικνουμένη ἀναστρέψει στρατιὰ Περωσῶν. Ἐδόκει μὲν οὖν τότε τοῖς πολλοῖς ὑπὸ τινῶν Ῥωμαίων τοὺς Πέρσας ἀναπεπεισθαι ἀναστρέφειν ἔχθει τῷ πρὸς τὸν νέον βασιλέα, ὡς ἂν μὴ ἡ Ῥωμαίων αἰξιοτο ἀρχή. Τὸ δὲ οὐ τοιοῦτον ἦν, ἀλλὰ παντάπασιν ἡμάρτανον οἱ ὑποπεύοντες τῆς ἀληθείας. Ὀρχάνης γὰρ μετὰ τὸ τῆς στρατιᾶς εἰς τὴν Θράκην περαιωθείσαν τῆς εἰς ἑσπέραν ἔχθει δδοῦ, γράμματα τῷ υἱῷ Σουλιμάν ἐν ἀπορρήτῳ πέμφα; ἐκέλευεν ἀναστρέφειν ἑπιέναι γὰρ αὐτῷ τῶν ἄλλων Περωσῶν τοὺς δυνάτωτάτους, καὶ τὴν στρατιάν παρῆναι δέον. καὶ ἀμύνεσθαι τοῖς ἐπιούσιν. Ἐκέλευε μὲντοι μὴ καταδῆλον Ῥωμαίοις τὴν αἰτίαν τῆς ἀσχωρήσεως ποιεῖν, ἵνα μὴ ὁ βασιλεὺς αὐτῷ ὀργίζοιτο, ἀλλὰ πλασάμενόν τινας αἰτίας ἀναστρέφειν. Ἄ Σουλιμάν ἐποίησε ἡ αὐτῷ ὁ πατήρ προσέταται, καὶ τινα πλασάμενος μὴ ὄντα, ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Ἐβρον πόρου πρὸς τὴν Μυσίαν ἐπὶ λεηλασίαν ἀπέχωρει· καὶ πλῆθος ὁμοῦ βοσκημάτων καὶ ἀνθρώπων ἰλάσας αἰχμαλώτων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐπεραιούτο. Μαθθαῖος δὲ ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς ἐπεὶ μὴ τῇ Ῥωμαίων μόνῃ στρατιᾷ δυνατὸς ἦν τὴν πρὸς Θεσσαλονικίαν ἀπίέναι διὰ πολεμίας, ποταμῶν τε ἀεννάων διόντων ἐν τῷ μεταξῦ, καὶ οὐ βράδιον τὸν πόρον παρεχόμενων, καὶ Τριβαλῶν ἐνεδρευόντων ὄντων δυνατωτέρων, ἡ καθ' ἣν ἦγεν αὐτὸς Ῥωμαίων στρατιάν, ἀνέστρεφε καὶ αὐτὸς, καὶ διέλυε τὸ στράτευμα· βασιλεὶ τε τῷ πατρὶ ἐδήλου τὴν αἰτίαν τῆς κωλύμενης. Βασιλεὺς δὲ ἠγανάκτει μὲν πρὸς τὰ συμβάντα, πρὸς τὸ δὲ λυστελέστερον οὐκ ἔχων τρέπεσθαι, ἐχώρει τὴν εἰς Θεσσαλονικίαν, ἐκ τῆς Ἠϊόνας ἄρας, καὶ τὴν νύκτα ἐκείνην ὠρμίσατο ἐπ' ἀγκυρῶν Ἀμφιπόλεως ἐγγύς, ἀπὸ Τριβαλῶν κατεχόμενης. Ἦς ἐπετρόπος Μιραϊάνης βασιλεὶ εἰς τὰ μάλασιτα φίλος ὢν ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸς διατριβῆς· πρὸς δὲ ἀκατίῳ ἐπιθᾶς νυκτὸς, ἀφίκετο εἰς Ἀμφίπολιν ὁ βασιλεὺς κρύφα, καὶ διειλέχθη. Ὁ δὲ τὰ τε πρὸς αὐτὸν εὖ διέθετο βασιλεὶ ἐπαγγελάμενος πάντα ποιήσειν κατὰ γνώμην, καὶ τοῖς ἄλλοις βασιλέως φίλοις ὑπέσχετο διαλεχθῆσεσθαι, ἵν' ἐν καιρῷ προσήκοντι χρήσιμοι ὀφθεῖεν βασιλεῖ, ἀπ' ἠγγελλᾶς τε ὡς περὶ Στυρμμόνα νῆες ὠρμίζοντα· δύο καὶ εἴκοσι Περσικαὶ ἐπὶ λεηλασίᾳ ἀφικόμεναι. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα ἐπὶ νυκτὸς διαλεχθεὶς, πάλιν εἰς τὰς τριήρεις ἀπέχωρει, πρόνοιαν πολλὴν ποιούμενος· τοῦ μὴ φανερῆς εἶναι διειλεγμένους τῷ Τριβαλῶ. Ἄμα δὲ ἐπ' ἔπεμπεν ἐπὶ τοὺς Πέρσας καὶ ἐκάλει ἐπὶ συμμαχίαν, οἱ δὲ παρήσαν οὐδὲν μελλήσαντες· οὗς ἄγων μετὰ τῶν τριήρων ἀφίκετο εἰς Θεσσαλονικίαν, εὗρε δὲ τὸν δῆμον καὶ τοὺς Ζηλωτὰς πρὸς τοὺς ἀρίστους διαστασιάζοντας, καὶ κοινῇ κακῶς τὴν πόλιν ἐκ τε τῶν ἔξωθεν πολεμίων καὶ τῶν ἐξ ὄνου ἐπισούλων ἔχουσαν. Πάντα δὲ εὐθύς διέλυε τὰ δεινὰ ἐπιφανεῖς, καὶ ἡ πᾶσα πόλις ἐν ἑορταῖς ἦσαν, καὶ μετὰ πολλῆς εὐφροσύνης ὑπεδέχοντο τοὺς βασιλέας. Ἐκέρων δὲ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς ἐκκλησίαν πάνδημον ἐκ τῶν Θεσσαλονικέων συναθροίσας, περὶ τε τοῦ συμβεβηκότος πρὸς αὐτὸν

A manum imperium augetur. Id autem secus erat, et omnimodis a vero aberrabat suspicio. Orhanes siquidem post exercitum in Thraciam trajectum, ut in Occidentem pergeret, missis occulte ad filium Sulimanum litteris, reditum præcipiebat; se enim a vicinis et potentissimis Persarum dynastis invadi, ad quos profligandos iis copiis sibi opus sit. Jubebat item ne reversionis causam Romanis indicaret, ne imperator sibi irasceretur, sed fingeret aliquid, atque ita rediret. Quæ præcepta patris sol agitant Sulimanus, Hebro transmissis in Mœsiam populatum abiit, et cum pecorum hominumque magno numero in Asiam renavigavit. Mathæus, quoniam cum solis Romanis per hostes ire non poterat, perennibus etiam in medio fluviis haud facilem transitum concedentibus, et 769 Triballis vias insidentibus, ac firmioribus multitudine, quam pro copiis Romanis, quas ducebat, etiam ipso reversus est, et exercitus dissipatus, patrique quid sibi obstisset indicavit. Imperator hoc eventu stomachatus, cum quid potius ageret, non haberet, Eione Thessalonicam proficiscens, nocte illa prope Amphipolim, quam Triballi tenebant, jactis anchoris mansit. Eam Brajanus regebat, imperatori ob veterem consuetudinem conjunctissimus; ad quem noctu navigiolo clam Amphipolim venit, et cum eo sermonem habuit. Qui quod ad se attinebat, bene imperatori volens, omnia ex ejus complacito facturum, et cum aliis ejusdem amicis acturum recipiebat, ut opportuno tempore illi operam navarent; nuntiabatque, ad Strymonis ripas naves Persicas duas supra viginti populandi causa appulsas. Imperator finito hoc nocturno colloquio, ad triremes revertit, cautione magna adhibita, ne cum Triballo congressus resciretur. Diluculo Persas ad auxilium invitat, qui sine mora advolant, cum iis Thessalonicam defertur, ubi populum et Zelotas ab optimatibus dissidentes invenit, et urbem tum ab externis hostibus, tum ab internis insidiatoribus afflictatam communiter. Vnum omne malum adventu suo discussit, totaque civitas festum diem agens, et acclamationes ingeminans, imperatores læta suscepit. Secundum adventum Cantaczenus vocato in concionem populo, de bello, quod contra se Romani movissent, disseruit: non sibi, sed sycophantis causam illius ascribendam; et de Zelotis ipsorum, qui neque antea, quasi imperatori juniori studerent, arma in se movissent, sed ut locupletum facultates diriperent, ipsi plerique omnes egentes: et nunc nihilominus Triballorum largitionibus corrupti, non imperatorem modo, pro quo se pugnuros affirmassent, sed et urbem totam propter compendium suum prodiderint. Ac multis argumentis demonstrabat, non solum imperatori juniori, sed universis quoque Romanis et civibus inde ab initio malevolos existisse: præcipuosque comprehendi imperabat, quos et Byzantium secum adduxit. Alios urbem fugari jussit: Triballos vero propugnaculis circum urbem expulit,

alios per se fugientes, etiam ante conflictum, alios A
conserta manu; brevique spatio temporis re-
gionem hostibus purgavit. Etenim antequam eo
veniret, quidquid extra portas est agri, Triballi
possidebant.

ἐχόντων, ἄποροι ὄντες αὐτοὶ ὡς τὰ πολλά· καὶ νῦν οὐδὲν ἦτορ παρὰ Τριβαλῶν χρηματιζόμενοι, οὐ βα-
σιλεία μόνον ὑπὲρ οὗ ἀγωνίζεσθαι ἰσχυρίζοντο, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν πᾶσαν προὔδιδον ἰδίᾳ ὠφελείᾳ
ἕνεκα, καὶ ἀπεδείκνυνεν ἐκ πολλῶν, οὐ βασιλεὶ τῷ νέῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσι Ῥωμαίοις, καὶ τοῖς πολί-
ταις δύστρον ἐξαρχῆς· καὶ ἐκέλευε συλλαμβάνεσθαι τοὺς μάλιστα ἐν λόγῳ, οὐδὲ καὶ εἰς Βυζάντιον ἤγαγεν
ἐπανελθόν. Τοὺς δ' ἄλλους τῆς πόλεως ἐκέλευεν ἐξωθεῖσθαι· τοὺς τε Τριβαλοὺς τῶν περὶ τὴν πόλιν φρο-
ρίων ἐξήλαυσε, τοὺς μὲν δραπέτευοντας καὶ πρὸ τῆς συμβολῆς, ἑνίους δὲ καὶ μάχαι, πέμπων στρατιάν·
καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ καθάρην ἀπεδείκνυε τὴν χώραν πολέμιων. Ἦσαν γὰρ πρὶν βασιλεία ἔχειν πᾶσαν τὴν
ἐξω πυλῶν χώραν οἱ Τριβαλοὶ διανενεμημένοι.

770 CAPUT XVIII.

Veneti opem contra Genuenses petunt, quos re infecta dimittit imperator. Damna data a Persis. antequam
imperatorii militarent. Pastorum princeps pro filio captivo rogat: cum eo pactum inquit imperator de
scalas Berrhææ muris apponendis. Quomodo eam Crates muniverit. Navium transitus in sinu impedi-
ditur, et aestu maris expeditur. Berrhæa capitur. Quid actum a militibus, præfectis, imperatore. Persæ
permissu imperatoris Cratis regionem deprædantur.

Postmodum quatuor triremibus Thessalonicam B
Venetorum legatus domi suæ vir nobilis Jacobus
Bragadinus appellitur, qui senatus populique ver-
bis imperatori promissa datigentia, si ipsis con-
tra Genuenses ferat auxilium (erat enim perma-
gnum inter eos subortum dissidium), precanturque,
ut Byzantium reversus, arma secum in illos sumat;
ex priore enim bello aliquas odii adversum Ge-
nuenses reliquias apud eum residere suspicaban-
tur. Imperator abnegat: sibi cum Crate negotium
esse, qui Romanis bello civili occupatis, non pau-
cas urbes et terrarum regiones imperio abstulerit.
Legati pollicentes, Venetos illi rem cum Crate
transacturos; cooptatum enim esse in eorum se-
natum, ac proinde necesse habere obtemperare;
ne sic quidem persuaserunt, sed humaniter ha-
biti, cum donis dimissi sunt. Aest Barbari navi-
bus una militantes, non tantum oras Macedoniæ
maritimas populati erant, antequam imperatori se
conjungerent, sed etiam in Bottiæam navigantes
omnia direptionibus et vastitate sædaverant, in
qua præter alios Marcelati cujusdam filium cepe-
rant, pastorum quorundam principis, qui armenta
bom Triballis Berrhæensibus pascebant, erique
imperatori notus, quippe qui quondam unus de
ejus pastoribus fuisset. Qua re potissimum fretus,
Thessalonicam se contulit, et stratus ad eum po-
des, pro filio captivo rogavit. Imperator nescio qui
instinctu hominem apprehendens, cum eo agit, ut
si velit a Barbaris filium recipere, in Berrhæa ca-
pienda operam sibi det nullam aliam, quam ut
noctu tantum scalas muris apponat. Barbarus con-
ditionem perlucubenter suscipit, et majora etiam
prestaturum spondet, confirmatque, rem sibi haud
difficilem fore. Nam se cum quibusdam aliis Tri-
ballorum Berrhæa potentissimorum pascentem bo-
ves, inter binos muros urbis noctu mansitare:
quibus nulla sit custodia, ut facile possit 771
persuasis sociis imperatori gratificari. Sic Barbarus
cum eo pactus recedit, filii a Persis liberandi pro-

πολέμου τοῖς Ῥωμαίοις διελέχθη, ὡς οὐκ αὐτοῦ πα-
ρασομένου τὰς αἰτίας, ἀλλὰ τῶν σεσυκοφαντηκῶν,
καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς Ζηλωτῶν, ὡς οὐτε πρότερον
τῆς εἰς βασιλεία τὸν νέον ἕνεκα εὐνοίας τὴν πόλεμον
κινοῖεν πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διαρπάξαι τὰ τῶν

Ἐν τούτῳ δὲ ἐκ Βενετίας πρὸς βασιλεία τέτταρες
ἀφίκοντο τρίηρεις εἰς Θεσσαλονίκην, ἀγροσαι πρε-
σβευτὴν τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν Ἰάκωβον Μπρα-
γαδῖνον· ὃς μεγάλη ἐπηγγέλλετο βασιλεὶ ἐκ τῆς βου-
λῆς καὶ τοῦ δήμου Βενετίας, εἰ αὐτοῖς πρὸς τοὺς ἐκ
Γεννοῦσας Λατίνους συμπολεμοῖη· κεκίνητο γὰρ αὐ-
τοῖς διαφορὰ μεγίστη· ἐθέοντο τε εἰς Βυζάντιον ἐπ-
ανελθόντα πόλεμον αἰρεῖσθαι πρὸς ἐκείνους μετ' αὐ-
τῶν. Ἰπώπευσον γὰρ ἐκ τοῦ προτέρου πολέμου
ἀπεχθῶς βασιλεία πρὸς τοὺς ἐν Γεννοῦξ Λατίνους
διακείσθαι. Βασιλεὺς δὲ ἀπηγόρευεν αὐτοῖς τὴν συμ-
μαχίαν, πρὸς Κράτην εἶναι φάμενος αὐτῶ τὸν λόγον
ὃς πόλεις τε οὐκ ὀλίγας καὶ γῆν ἀφείλετο πολλὴν τῆς
Ῥωμαίων ἡγεμονίας, αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐμφυλίου πο-
λέμου πρὸς ἀλλήλους ἠσυχολημένων. Τῶν δὲ ἐπαγγε-
C λόμενων, εὐ διαθήσειεν αὐτῶ τὰ κατὰ Κράτην, γεγε-
νησθαι γὰρ ἕνα τῆς αὐτῶν βούλης, καὶ ἔχειν ἀνάγκην
πειθεσθαι αὐτοῖς, ἐπειθετο οὐδ' οὕτως, ἀλλὰ δῶρα
παρασχῶν, καὶ φιλοφρονησάμενος, ἀπέπεμψεν. Οἱ
βάρβαροι δὲ οἱ ταῖς ναυσὶ συστρατεύμενοι, οὐ μόνον
τὰ κατὰ Μακεδονίαν παράλια διήρπαζον, πρὶν γενέ-
σθαι ὑπὸ βασιλεία, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Βοτταίαν πε-
ραιοῦμενοι, πάντα ἐληίζοντο καὶ ἐκάκουν· ἐν ἧ ἄλλοις
τε ἠνδραποδίσαντο πολλοὺς, καὶ τινος υἱὸν Μαρξέλα-
του προσαγορευομένου νομείων εἰνῶν ἐξάρχοντο,· εἰ
βοῶν ἐνεμον ἀγέλην τῶν κατὰ τὴν Βέρροϊαν Τριβα-
λῶν· ἦν δὲ γνώριμος τῷ βασιλεὶ, ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῶ
τελούντων νομάδων τὸ ἀρχαῖον ὄν· ᾧ καὶ μάλ्लων
πεπεισμένος, εἰς Θεσσαλονίκην ἦκε, καὶ ἐθεῖτο περὶ
τοῦ υἱοῦ, πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ βασιλέως· κυλινοῦμε-
D νος. Βασιλεὺς δὲ ὡσπερ ὑπὸ τινος κεκινήμενος,
τῷ ἀνθρώπῳ διελέγετο μόνον παραλαβὼν, ὡς εἰ
βούλοιο ἀπὸ τῶν βαρβάρων τὸν υἱὸν ἐλευθεροῦν,
πρὸς τὴν Βέρροϊα ἀρῆσιν συμπράττειν, οὐδὲν ἕτε-
ρον ἢ νυκτὸς μόνον κλίμακα τοῖς τείχεσιν ἐπιθέντα.
Ὁ βάρβαρος δὲ τὴν τε ἐπιχείρησιν ὑπῆρχετο προ-
θύμως, καὶ τὰ μεγάλη ἐπηγγέλλετο συμπράξειν·
ἐφασκε δὲ καὶ ῥάδιαν μάλιστα αὐτῶ εἶσεσθαι τὴν
ἐπιχείρησιν. Τῶν γὰρ ἐν Βέρροϊα δυνατωτάτων
Τριβαλῶν μετὰ τινῶν ἐτέρων νέμων βοῦς, με-

ταξὺ τῶν δύο τειχῶν αὐλίζεσθαι τῆς πόλεως τὴν νύκτα· καὶ μηδεμίαν κατ' αὐτοῦς εἶναι φυλακὴν, ὥστ' εἶναι βῆδιον τοὺς τεύχευσι περὶ τὰ πύργους, ὡστ' εἶναι βῆδιον τοὺς τεύχευσι περὶ τὰ πύργους. Ὁ μὲν οὖν βέρροιοι οὕτω συνθέμενοι πρὸς βασιλέα, ἀπεχώρει, ἐκείνου ἐπαγγεῖλαμένου τὸν υἱὸν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐλευθεροῦν, εἰ συμπράξειε τὰ δυνάτ' αὐτῶν πρὸς τὸ Βέρροιοι ἀλῶναι. Βασιλεὺς δὲ παρεσκευάζετο, ὡς εἰς Βέρροιοι ἀφιζόμενος νυκτὸς, καὶ τὰς μὲν τριήρεις ἐκίλευε τοὺς ναυάρχους ἐφοπλίσαντας, ἀγοντας καὶ τοὺς βαρβάρους, ἐπὶ τινὰ ποταμῶν τῶν ἀενάων οὐ πᾶν πόρρω βέοντα Βέρροιοι, ἐκ συνθήματος ἔλθειν, καὶ περιμένειν βασιλέα. Αὐτὸς δὲ τὴν τε ἐκ Θεσσαλονίκης ἄγων στρατιάν, καὶ τῶν ἐκ Βυζαντίου ἐπομένων οὐκ ὀλίγους, αὐτόθεν ἵππους συμπορισάμενος, ἐκ τῆς ἠπειροῦ πρὸς Βέρροιοι ἐχώρει, βασιλέα τὸν νέον ἐν Θεσσαλονίκῃ καταλιπών. Ἐν Βέρροιοι δὲ καὶ πρότερον μὲν ἦσαν οὐκ ὀλίγοι Τριβαλῶν ὑπὸ Κράλῃ κατωκισμένοι, οὐ στρατιῶται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν δυνατῶν, διὰ τε τὴν ἄλλην τῆς πόλεως εὐφυίαν· οὐδενὸς γάρ τῶν ὅσα πόλιν εὐδαίμονα ποιεῖ ἐνδοῖ, καὶ διὰ τὸ μεγάλην εἶναι, καὶ πολλοὺς τοὺς ἐνοικοῦντας ἔχειν, οὐ δημόδιον μόνον ἔχλον, ἀλλὰ καὶ στρατιώτας, καὶ οὐκ ὀλίγους τῶν συγκαλητικῶν· ὧν τοὺς πλείους μὲν, ἢ πάντας ὁ Κράλης ἐξήλασε κατασχών, ὅμως ἐτι τὴν ἀποστασίαν δεδιὼς τῆς πόλεως, στρατιώτας τε ἐγκατέψικισεν οὐκ ὀλίγους, καὶ τῶν κατ' αὐτῶν ἐπιφανῶν τινας· ἀκροπόλεις δὲ οἰκοδομήσας δύο, τὴν μὲν ἀπρητισμένην πάντη, φρουρὰ κατέσχε Γερμανῶν τὴν πρὸς τῇ Βασιλικῇ καλουμένην πύλῃ, ἢ λοιπὴ δὲ ἐνδοῖ ἐτι. Οὐ γὰρ ἀκρόπολις ἦν, ἀλλ' ὡσπερ μικρὰ πόλις ἐν μεγάλῃ. Μέρος γὰρ οὐκ ἄλλο τὸ περιβόλου τῆς πρώτης πόλεως ἀποτεμόμενος διετεύχον ἐπὶ τὰ ἐνδοῖ τὰς οἰκίας καθαιρῶν, καὶ πύργους ἀνίστη ἐφ' ἐνὶ τῷ μεγίστῳ τρεῖς ἐλάσσους, καὶ τῶν κατὰ τὰ μεσοπύργια τειχῶν πύργους ἀπὸ τῶν ἐξ ὀπίσθεν διπλᾶς ἐποίησε τὰς ἐπάλλεις, ἐν' αἷ ὄδοιτο, ἐφ' ἑτέρον εἶναι ἐξ ἐτέρου, βῆδιον αἷ ἢ ἐξ ἑξαργωγῆ· καὶ ἐν τῇ συμβαίῃ τὴν ἀκρόπολιν ἀλῶναι, μηδὲν παραδιδέσθαι τοῖς οἱ φύλακας ὁμοίως ἀπὸ τῶν ἐξω καὶ τῶν ἐνδοῖ πολεμίων. Ταύτην μὲν οὖν ταύτην οὕτως, οὐκ ἐφύλασεν εἰς τέλος ἀγαγεῖν, ἀλλὰ τοῦ προσήκοντος ὑψους ἀπελείποντο οἱ πύργοι ἐτι. Διὰ τε οὖν τὰς εἰρημένους αἰτίας, πολλοὶ Τριβαλῶν ἐνδιέτρεθεν Βέρροιοι, καὶ ἀξιόμαχος στρατιὰ· καὶ τότε διὰ τὴν βασιλείωσ ἐφοδὸν οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐν ταῖς χώμασι κατωκισμένων συνήλθον· ὡπώπτευσον γὰρ καὶ αὐτοὶ βασιλέα ἐπιχειρήσειν σφίσι, καὶ τῆς τε πόλεως ἐποιῶντο φυλακὴν καὶ νύκτωρ, καὶ μεθ' ἡμέραν οὐ βίβουμωσ· καὶ παρεσκευάζοντο πρὸς ἀρῶναι, ἦν τις αὐτοῖς ἐπίη. Ἄ καὶ βασιλεὺς σαφέστατα εἰδὼς, οὐ φανερώσ ἐπεχειρεῖ· ἦδει γὰρ οὐ δυνατὸς ἐσόμενος τοσοῦτους βίβ' ἀρῶναι μετὰ τῶν τειχῶν· ἀλλ' ἐπὶ κλοπῇ ἐχώρει μᾶλλον, οὐκ ὀλίγα καὶ τοῖς ἐγχωρίοις πεποιθὼς, ὡς συστήσονται ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἦν ἀσθωνταί ἐνδοῖ δυνά, καὶ συγ-

A missa secum auferens, si ad urbem occupandum operam viriliter contulisset. Jamque imperator ut Berrhœam noctu iret se comparabat, mandans navarchis, triremes instruerent, et barbaros simul ducentes, in fluvium quemdam perennem, non admodum Berrhœa procul manantem, ex composito venirent, ibique se exspectarent. Ipse vero tum ex Thessalonica præsidium, tum qui e Byzantio se sequentes, non paucos inde equos conquiserant, ducens ex continente Berrhœam, imperatore juniore Thessalonice relicto, petebat. Berrhœa autem, etsi jam antea multi degerent Triballi, a Cræle eo habitatum missi, non milites modo, verum etiam homines copiosi, tum propter cæteram commoditatem (nihil siquidem eorum quæ urbem aliquam beatam faciunt, illic deest), tum quia ampla est, multisque incolis frequens, non plebeia solum turba, sed et militibus et optimatibus, quorum plures, vel omnes potius Cræles ea occupata expulit, nihilo minus adhuc ejus defectionem timens, non paucos milites et nobiles aliquot ibi stabili sede collocarat. Arces purro construxit duas. Ac omnino quidem perfectæ, ad portam quæ Regia dicitur, Germanos præsidarios imposuit: altera etiamnum præsidio carebat; non enim tam arx, quam parva urbs in magna erat (10). Parte enim non exigua de ambitu prioris urbis abscissa, muro eam discludebat, solo æquatis tres minores, et turres erigebat, post unam maximam tibus minores, murorumque inter turres crassitudine illis respondentium duplicia propugnacula, seu pinnas faciebat, ut si opus foret, ab una in alteram facile commearent milites: et si arx forte caperetur, custodes ab hostibus æque intus ac foris nihil læderentur. Hanc igitur arcem sic institutam ad finem perducere non potuit, sed conveniens altitudo turribus adhuc deerat. Propter causas igitur a me positas, magna et bellicosa Triballorum vis Berrhœam incolebat: et tunc propter infestum imperatoris adventum non pauci in vicis habitantes, quod et se invasum iri ineluerent, eo confluerant, custodiebaturque urbs noctu et interdium vigilantem, et ad hostem propulsandum sese instruebant. Quæ cum et imperator exploratissime sciret, non aperte eos D aggrediebatur, quod se ad tam multos expugnatione subigendos viribus imparem nosset, sed ad furta se convertere potius, non parum et incolis confisus; 772 nempe si se intus esse cognoverint, simul in hostes surrecturos, bellumque secum confecturos. Itaque magnopere studens, ne in Triballos ire nosceretur, ex compacto cum exercitu ad flumen venit. Triremes autem nondum aderant. Cum enim essent ad ostium fluminis, e mari atque e fluvio in modum aggeris aggesto luto (ut amat accidere), aditus ad transeundum obtineri non poterat: et navarchi ad naves expediendas

Jacobi Pontani notæ.

(10) Græce festivius propter παρανομασίαν.

PATROL. GR. CLIV.

5

nullam machinam inveniebant, tantumque occasionem talem rei bene gerendæ elabi dolebant. Sciebant quippe, nec imperatorem sine ipsis Berrhœam invasurum : sed diluculo agnitum, Thessalonicam repetere coactum iri. Imperator similiter ad fluvium consistens, nondum adesse triremes dolenter ferebat, causamque absentia ignora- bat : et ne cæpta in nihilum caderent, si dies intervenisset, etiam ipse verebatur. Interea dum classarii hærent, quid agant, desubito exæstans mare, et aliquandiu fluctans, naves placido ac leni impetu in flumen promovet, citoque cum imperatore conjuncti, quam iniquo casu impediti fuissent, commemorabant. Imperator hæc non fortuna, sed divina providentia fieri existimans, ad negotium transigendum, ut Deo opitulante, confirmabatur, et quam celeriter licebat, cum gravi levique armatura et barbaris Berrhœam properabat, relicta ad custodiam triremium quot sufficere arbitrabatur. Euntem Merzelatus occurrens ad festinandum acuebat, quod diceret, omnia se confecisse, et scalas faciendas sociis commisisse. Cum ab oppido propius abessent, Imperator rursus Merzelatum mittit, visum, ecquid scale sint confectæ. Refert ille, nullas esse confectas. Imperator iterum ancipiti cogitatione turbari. Tum qui illi erant proximi aptare in sylvis trabes, altitudinem muri æquantem (una enim in expeditione versabantur Berrhœotarum primarii, a Cræle in exsilium acti, magnanimitate et fidentia nihil reliquis de imperatoris agmine concedentes, promptaque ad omnia præservientes, et ad patriam occupandam studium suum accommodantes), et quoniam clavi non suppetebant, funibus ex tabernaculo imperatoris usi, quaternas scalas brevi componere, quas cataphracti, et quidam levis armaturæ tollentes, Berrhœotis cum Merzelato ducibus, muris applicuerunt, oppidanis ad unum ignorantibus : ipsique primi, deinde utriusque armaturæ milites ascenderunt. **773** Imperator ut suos intus esse comperit, divisis copiis, ipse Romanos, equites peditesque ducens ad scalas processit : barbaros cum reliquis Romanis arcem adoriri jussit, ut pluribus ex partibus invadentes, terrorem indigenis afferrent. Qui intus jam erant milites, primum quidem in quosdam custodes incidentes, eos comprehendebant, mortemque interminabantur, si vocem ederent. Deinde cum ad portam Opsiccejanam venissent, alios custodes, eosdemque cives offenderunt, quos ad se juvandos, vectesque diffringendos hortati sunt. Dictum ac factum. Illi portis apertis imperatorem intromittunt. Qui optimatum paucos apud portam secum retinens, alios introrsus ire et cum Triballis hostibus dimicare jussit : ad quos perdendos soli incolæ sat multi erant. Ut enim intra mœnia imperatorem esse cognoverunt, acclamatione fausta eum prodente omnibus, statim in Triballos irruentes, facultates illorum diripiebant, et forte occurrentes capiebant. Triballi urbem ca-

A κατεργάζονται αὐτῶ τὸν πόλεμον. Ὁ μὲν οὖν πρόνοιαν πολλὴν ποιούμενος τοῦ μὴ κατάδηλος εἶναι Τριβαλοῖς· ἐπιστρατεύων, ἦλθεν ἐπὶ τὸν ποταμὸν κατὰ τὸ σύνθημα. Αἱ τριήρεις δὲ οὐπω παρήσαν. Γενόμενοι γὰρ πρὸς τὸ στόμα τοῦ ποταμοῦ, οἷα φιλεῖ συμβαίνειν, ὑπὸ τε τῆς θαλάττης καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐξωθουμένης τῆς λῦος προσχούσθαι κατὰ τὴν εἰσβολὴν, ἤδυνάτου πρὸς τὴν διόδον· καὶ μηχανῆ τοῖς ναυάρχοις οὐδεμία ἐξευρίσκειτο, ἀλλὰ μόνον ἤλθοντο τοιαύτης πράξεως ἀπολλυμένης. Ἦδισαν γὰρ οὐδὲ βασιλέα χωρὶς αὐτῶν ἐπιστρατεύοντα Βεῤῥόλα, ἀλλ' ἅμα ἐφ' κατάδηλον γενόμενον, ἀναγκασθῆσεσθαι εἰς Θεσσαλονικίαν ἀναστρέφειν. Βασιλεὺς τε ὁμοίως ἠγανάκτει ἐφεστῶς τῷ ποταμῷ, ὅτι μὴ παρήσαν αἱ τριήρεις· τὴν αἰτίαν δὲ τῆς ἀπολείψεως ἠγγόει, καὶ ἀπόλλυσθαι τοιαύτην πρᾶξιν ὑπένοι καὶ αὐτὸς, εἰ ἐπιγένοιτο ἡμέρα. Ἐν ὅσῳ δὲ οἱ ἐν ταῖς τριήρεσι περὶ τοῦ ὅ τι χρὴ πράττειν διεπόρου, ἀθρόον πλημμυρήσασα ἡ θάλασσα, καὶ κυμήνασα ἐπὶ μικρὸν, ἡμέρω καὶ προσηγεῖ βοθῶν περὶ ἐπεμπε τὰς ναῦς ἐπὶ τὸν ποταμὸν, καὶ ἐν ὀλίγῳ βασιλεὶ συμμίξασαι, διηγούντο τὸ κατὰ τὴν διάβασιν, ὡς περ ἐξαίσιον συμβεβηκός. Βασιλεὺς τε οὐ κατὰ τύχην, ἀλλὰ προνοίᾳ θεῶν τὰ τοιαῦτα συνεσχευάσθαι οἰηθεὶς, μᾶλλον ἐπεβρώσθη πρὸς τὴν πρᾶξιν, ὡς Θεοῦ συναιρομένου· καὶ ἥ τάχους εἶχε, τοὺς τε ὀπλίτας, καὶ ψιλούς, καὶ τοὺς βαρβάρους τῶν νεῶν ἐξαγαγῶν, ἐχώρει πρὸς Βεῤῥόλιαν σπουδῆ, ἐπὶ τὴν φυλακὴν τῶν νεῶν καταλιπὼν ἕσους ἕστο ἀρκέσειν. Μεταξὺ δὲ πορευομένων καὶ ὁ Μαρζελάτος παραγενόμενος, ἐπέσπευθε πρὸς τὴν πορείαν. Πάντα γὰρ αὐτῷ ἐφασκεν ἠγύσθαι, καὶ τοῖς ἐταίροις ἐπιτετραφέναι τὴν τῆς κλιμακῶς κατασκευὴν. Ἐπει δὲ ἦσαν οὐκ ἀπωθεν τῆς πόλεως, βασιλεὺς μὲν αὐθις ἐπεμπε Μαρζελάτον ἰδεῖν, εἰ κατεσκευάστο ἡ κλιμαξ. Ὁ δὲ ἐπαναστρέψας, μηδεμίαν ἐφασκε κατεσκευάσθαι κλιμακα, καὶ πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐν ἀπόροις ἦν. Οἱ περὶ αὐτὸν δὲ ξύλα τεμνόντας ἐκ τῆς λόχμης τῷ τείχει ἰσομήκη (συνεστρατεύοντο γὰρ Βεῤῥοιωτῶν οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ ὑπὸ Κράλῃ φυγαδευθέντες, πρὸς εὐψυχίαν καὶ τόλμαν οὐδενὸς λιπόμενοι τῶν συνόντων βασιλεῖ· οἱ καὶ μάλιστα προθύμως πρὸς πάντα ὑπηρέτου, καὶ πρὸς τὴν τῆς πατρίδος ἐσπούδαζον κατάληψιν), ἐπειδὴ ἦλθον οὐκ εὐπόρου, τοῖς ἐκ τῆς βασιλικῆς σκηπῆς χρῆσάμενοι καλωδίους, κλιμακῶς κατεσκευάσαν τέτταρας ἐν βραχεῖ, ὀπλίται δὲ καὶ ἐκ τῶν ψιλῶν ἀραντες αὐτάς, Βεῤῥοιωτῶν ἠγουμένων μετὰ Μαρζελάτου, τοῖς τείχεσι προσήρτισαν, μηδενὸς εἰδότης τῶν ἐνδον πολιτῶν· καὶ αὐτοὶ ἀνέβαινον πρῶτοι, ἔπειτα καὶ ἐκ τῶν ὀπλιτῶν καὶ τῶν ψιλῶν. Βασιλεὺς δ' ἐπεὶ ἠσθάνετο ἐνδον ὄντας τοὺς οικεῖους, αὐτίκα τὸ στρατεύμα διήρει, καὶ Ῥωμαίους μὲν ἔχων αὐτὸς ἑπείας καὶ πεισούς, ἐπὶ τὰς κλιμακῶς ἐχώρει, τὸ βαρβαρικὸν δὲ μετὰ Ῥωμαίων τῶν ἐπιλοίπων ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν ἐκέλευε χωρεῖν, ὥστε καταπλήττειν πολλαχόθεν προσβαλόντας. Οἱ ἐνδον δὲ γενόμενοι στρατιώται, πρῶτα μὲν φύλαξι τισὶ περιτυχόντες, συνελάμβανον, καὶ σιωπῆν ἐκέλευον, ἢ ἡπειλοῦν ἀποκτείνειν.

Ἐπειτὸ ἐλθόντες ἐπὶ πύλῃν τὴν Ὀψικκίανην προσ-
 αγορευομένην, ἑτέροις ἐνέτυχον φύλαξι πολίταις,
 οὓς ἐκέλευον συμπράττειν σφίσι, καὶ καταβῆγγυνύναι
 τοὺς μοχλοὺς· θάπτον δὲ ἡ λόγος ἐκείνοι τὰς πύλας
 διανοίξαντες, εἰσεδέχοντο βασιλεία. Ὁ δὲ, τῶν ἀρί-
 στων ὀλίγους πρὸς ταῖς πύλαις κατασχὼν περὶ αὐτὸν,
 τοὺς ἄλλους ἐνδον ἐκέλευε χωρεῖν, καὶ συμπλέκεσθαι
 τοῖς πολεμίοις. Τοὺς δὲ καὶ μόνους ἤρπουν διαφθεί-
 ρειν εἰ ἐγγύρωι. Ἄς γὰρ ἤσθοντο ἐνδον ὄντα βασι-
 λεία, τῆς εὐφημίας πᾶσι ποιούσης θῆλον, ἐπέθαντο
 αὐτίκα Τριβαλοῖς, καὶ τὰ τε ὄντα διήρραζον, καὶ
 συναλάμβανον εἰ που περιτύχοιεν τι. Οἱ Τριβαλοὶ
 δὲ, ἐπὶ ἤσθοντο ἐαλωκυῖαν Βέρβοιαν, πρῶτα μὲν
 ἐπὶ τοὺς ἀρχοντας συνέθονον πανταχόθεν ὀπλισμένοι,
 ὡς ἡ ἐμυνοῦμενοι ἂν ἐξῆ, ἢ τὰς πρὸς τῇ ἀκροπόλει
 πύλας διανοίξαντες ἀποδιώρασκον. Τῶν βαρβάρων
 δὲ ἀλαλαξάντων ἐξῆθεν τῆς ἀκροπόλεως, αὐτίκα πᾶ-
 σαι ἡλικία σωτηρίας ἀπογόντες, τῶν ἰσχυρῶν ἀποβαί-
 νοντες, εἰσῆσαν εἰς τὴν ἀκρόπολιν, παῖδας καὶ γυ-
 ναῖκας ἔχοντες, τῶν δὲ ἄλλων οὐδένα λόγον ἐποι-
 οῦντο. ὄντων δὲ πολλῶν, τριάκοντα γὰρ ἦσαν τῶν
 εὐπατριδῶν ἅμα γυναῖξι καὶ τέκνοις, οἱ στρατιω-
 τῶν πάντες ἤρχον, στρατιωτῶτα δὲ πεντακόσιοι καὶ
 χίλιοι, ἐπὶ τὰ τῆς ἀκροπόλεως τεῖχη καὶ οἱ πύρ-
 γοι ἦσαν ἀτελεῖς, οἱ μὲν ἀρχοντας ἅμα γυναῖξι καὶ
 τέκνοις εἰς ἓνα τῶν πύργων ὕψους ἰκανῶς ἔχοντα
 εἰσῆσαν· τὸ δ' ἄλλο τῶν στρατιωτῶν πλῆθος, οἱ
 μὲν συναλαμβάνοντο αὐτίκα· οἱ δὲ πρὸς τὰς οἰκίας
 κατεκρύπτοντο παρὰ τοὺς φίλους. Οἱ Γερμανοὶ δὲ
 τὴν ἑτέραν εἶχον ἀκρόπολιν καθ' ἑαυτοὺς, ἡ πρὸς τῇ
 βασιλικῇ καλουμένῃ πύλῃ ἦν· ἄλλο δὲ τι πλῆθος
 ἀγθοφοροῦντων, ὡς ἐλέγτο ὅπερ μυρίους ὄν, ἐκ πά-
 σης τῆς ὀπὸ Κράλην γῆς ἠγμένον ἐπὶ τὴν οἰκοδομήν
 τῆς ἀκροπόλεως, ἔξω ἀβύζοιμον τευχῶν, ὡς ἤσθετο
 τοὺς βαρβάρους, εἰτι δοκῶν μεγάλων προσεργηρισμέ-
 νων τοὺς τελεῖσθαι, ἐπὶ λίθων καὶ τῆς ἄλλης ὕλης
 ἀνοικήν, οἱ αὐτῶν εἰσρῶντες, διεσώθησαν ἐντός
 τῆς πόλεως. Ὁ βασιλεὺς δὲ ἐπὶ ἤσθετο ἤδη κατὰ
 κράτος τὴν πύλιν ἐχομένην, ἣ καὶ αὐτὴ πρὸς τὴν
 ἀκρόπολιν, εὐφημούμενος ὅπερ τῶν πολιτῶν καὶ προ-
 κειμένου· γενόμενος δὲ ἐκεῖ, πάντα μὲν εὕρισκεν
 ὅπερ τε τοῦ δήμου καὶ τῆς στρατιᾶς διεπρασιμένα·
 τοὺς βαρβάρους δὲ πέμψας ἐκίωλυσε, μὴ εἰσελθεῖν
 ἐντὸς τῆς πόλεως, ἵνα μὴ τι ὄπ' αὐτῶν κακουργηθῆ,
 ὡς κολάμω τῆς πόλεως ἐαλωκυίας. Ἐπειτα τοῖς
 Τριβαλοῖς, τοὺς ἐν τῷ πύργῳ ἐκέλευεν ἐξίεναι, δεξιὰν
 δεξιῶς, ὡς οὐδὲν παρ' αὐτοὺς πέλοσσαι δεινόν. Οἱ δ'
 αὐτίκα ἐξίόντες προσεκύον· πάντες γὰρ τῶν φί-
 λων ἦσαν. Γερμανοὶ δὲ ἀντίχον πρὸς τὸν δῆμον
 καὶ τοὺς ἐκ τῶν τριήρων ὀπλίτας μαχομένους, ἀχρις
 οὐ βασιλεὺς ἐγένετο καὶ πρὸς αὐτοὺς· αὐτίκα δὲ καὶ
 αὐτοὶ ἐκλιπόμενοι τὴν ἀκρόπολιν προσεχώρουν. Ἦσαν
 δὲ ἐκεῖνοι, οἱ μετὰ βασιλείας, ὅτε πρὸς Βέρβοιαν τὸ
 πρῶτον ἦκε Κράλην προστάττοντος συνεστρατεύοντο,
 οὗ δὲ βασιλεὺς μεγάλας ἤπει χάριτας τῆς εἰς αὐτὸν
 εὐνοίας τότε· οὐ γὰρ ὑπέμειναν, καίτοι ὅπερ Κράλην
 κελυόμενοι, ἐκλιπόμενοι αὐτὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ στρα-
 τεύομενον, ἀλλὰ καίτοι πολλῶν κινδόνων περισχόν-
 των, ὁμοῦς ἀχρὶ Βέρβοιᾶς εἴποντο προθύμως. Δι' αὐ-

ptam animadvertentes, primum ad præfectos cum
 armis undique concurrerunt, ut eos defenderent,
 si possent, aut portis apud arcem apertis aufuge-
 rent. Barbaris autem extra arcem lætum vocife-
 rantibus, statim salute funditus desperatis, ab equis
 descendentes, cum liberis et uxoribus, cæteris
 neglectis, in arcem confugerunt. Cum porro multi
 essent præfecti militum (triginta videlicet nobi-
 les, habentes uxores ac liberos, milites autem
 mille quingenti), quoniam arcis muri et turres non-
 dum extremam manum acceperant, præfecti cum
 conjugibus et filiis in unam turrim satis altam se
 abdidere; de militibus alii quidem mox compre-
 hendebantur, alii in ædibus ab amicis occultaban-
 tur. Germani alteram arcem, quæ ad portam regi-
 am erat, soli tuebantur: alia multitudo, spe-
 rariorum, ut ferebatur, plus decem millia, ex tota
 Cralis provincia ad arcis ædificationem collecta,
 extra muros manens, ubi barbaros sensit, etiam
 tum trabibus magnis ad muros applicitis (lapidi-
 bus reliquæque materiæ sursum attrahendæ videli-
 cet), per eas in urbem scandentes servati sunt.
 Quam ut jam vi ac virtute occupatam cognovit
 imperator, et ipse ad arcem acclamante ac dedu-
 cente populo profectus, ibi omnia et a plebe et a
 militibus directa invenit; misitque, et barbaros
 urbis ingressu prohibuit, ne quid ei, ut bello cap-
 tis solet, noceretur. Deinde Triballos, qui 774 se
 in turrim condiderant, exire jussit, data fide pu-
 blica, nihil mali perpeccuros. Qui protinus egressi,
 omnes eum adorarunt; erant siquidem amici om-
 nes. At Germani populo, et qui ex triremibus ve-
 nerant, cataphractis resistebant, quoad imperator
 accessit; tum enim confestim arce deserta se
 dediderunt. Atque hi ipsi illi erant, quos ei pri-
 mum Berrhœam petenti Crales socios adjunxerat;
 quibus tunc imperator magnas de benevolentia
 gratias egit. Non enim quamvis id Cralés mandas-
 set, Thessalonice in castris ipsum deseruerant,
 sed per media multaque discrimina usque Ber-
 rhœam cupide secuti fuerant. Qua de causa impe-
 rator etsi captivos benigne et humaniter eos ha-
 buit et cum equis atque etiam cum armis, donato
 viatico, ad Cralem dimisit. Cæteros milites omnes
 extra triginta præfectos, contentos indumentis,
 pedibus abire domum voluit; equi namque ab
 exercitu directi erant; reliquam colluviem, haju-
 lorum nimirum ac fossorum, longius ab urbe,
 jussu imperatoris abductam, ne a barbaris spolia-
 rentur, milites dimiserunt. Cum autem et tri-
 ginta illos honorifice vellet dimittere, se retineri
 rogaverunt, ne apud ipsorum principem per calum-
 niam accusarentur, seseque volentes cum urbe
 tradidisse viderentur. Paulo post alii quidem do-
 mos suas imperatoris permissu petiverunt; aliis
 fuga placuit; nonnulli Thessalonice ducti, inde
 fugiebant; nec enim in carceribus concludeban-
 tur, sed in monasteriis sine vinculis custodieban-
 tur. Talia apud Berrhœam acciderunt, feliciore

imperatore quam sperari poterat, et tot hostium uno die victore ac domino, sine sanguine. Nemo enim vel Romanus, vel Triballus occubuit; unus barbarus a Romanis interemptus narrabatur. Barbari, postquam ex urbe capta nihil prædærum acquisierunt (nec enim eos imperator sinebat ingredi), subjectam Crali regionem ut sibi incursare liceret oraverunt. Permittente imperatore, vim maximam pecoris, homines paucos abegerunt, quod illi operis ac nemorosis locis facile eorum manus effugerent.

ἀ αυτοῖς ὁ βασιλεὺς, καίτοι αἰχμαλώτοις γεγενημένοις ἡμέρις ἐχρήσατο καὶ προσηῶς, καὶ ὄπλα παρασχοόμενος, καὶ ἵππους, ἔτι δὲ καὶ ἀργύριον προσθεῖς, ἀπέπειπεν ἐπὶ Κράλην. Τοὺς δὲ ἄλλους στρατιώτας ἅπαντας, πλὴν τριάκοντα τῶν ἀρχόντων, ἡμφιεσμένους ἐκέλευε περὶ ἀναχωρεῖν εἰς τὴν οἰκίαν· εἰ γὰρ ἵπποι διηρησάθησαν ὑπὲρ τῆς στρατιᾶς· καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος ἔβαν τὸ ἀχθοφορικὸν οἱ στρατιώται μακρὰν τῆς πόλεως ἀπαγαγόντες, ἀπέλυον κειύσαντος βασιλέως, ἵνα μὴ ὑπὲρ τῶν βαρβάρων διαρρασιῶσιν. Οἱ τριάκοντα δὲ βασιλέως ἐντίμως βουομένου ἀπολύειν, ἐδεήθησαν κατέχεσθαι, ἵνα μὴ πρὸς τὴν σφέτερον εὐνάστην διαβληθῶσιν, ὡς τὰ βασιλέως ἡρημένοι, καὶ ἐκόντες ὄντες δόξωσι σφᾶς τε παραδεδωκέναι καὶ τὴν πόλιν. Μετὰ μικρὸν δὲ, οἱ μὲν ἀπήεσαν εἰς τὰς οἰκίας βασιλέως ἐπιτρέποντος, οἱ δ' ἐδόκουν διαδιδράσκειν· ἐνιοὶ δὲ αὐτῶν ἀχθέντες εἰς Θεσσαλονίκην, ἐκαίθην ἀπεδίδρασκον· οὐ γὰρ ἐν δεσμοτηρίοις κατεκλείοντο, ἀλλ' ἐν μοναστηρίοις ἄδατοι μόνον ἐφρουροῦντο. Τοιαῦτα μὲν τὰ πρὸς Βέρβοιαν συνηνέχθη κραίτω, πάσης ἐλπίδος εὐτυχηκότος βασιλέως, καὶ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ τοσούτων πολέμων ἀναιμωτῆ κυρίου γεγενημένου. Τέθνηκε γὰρ οὐδεὶς οὔτε Ῥωμαίων, οὔτε Τριβαλῶν πλὴν ἐνὸς βαρβάρου, κάκεινον ὡς ἐλέγετο ὑπὲρ Ῥωμαίων ἀνηρημένου. Οἱ βέρβαροι δὲ ἐπει ἐκ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως, οὐδὲν ἀπάναντο· οὐ γὰρ ἐκασεν ὁ βασιλεὺς ἐντὸς γενέσθαι τὴν ὑποκειμένην Κράλη χώραν ἐδεήθησαν καταδραμεῖν, καὶ βασιλέως ἐπιτρέψαντος, κατέδραμον τε, καὶ λείαν ἤλασαν πολλὴν μάλιστα ἐκ βοσκημάτων, ἀνθρώπων δὲ ὀλίγων. Συνηρεφούς γὰρ ὄντος τοῦ τόπου καὶ λοχμῶδους, βάρβως διεδίδρασκον.

775 CAPUT XIX.

Edessam proficiscitur imperator, quem spes fallit; naturalis, et ab arte illius oppidi munitione. A cataphractis quibusdam ad oppugnationem incitatur, quibus obsequitur, eamque capit. Quid post captam ibi egerit. Deditio plurimum oppidulorum. In Servios expeditio; oppidi descriptio. Praefecto persuadetur, ut obsidionem toleret. Extra mœnia habitantes, se imperatori didunt. Multi in oppido eidem javent; ejus oppugnatio. A nobilissimis urbibus, et ipsa S.opia, sede Cralis, accessit, deditioque promittitur. A dynastis quoque adlocatur. Eorum duo ad eum transfugiunt. Thessalonicam regreditur.

Imperator statu Berrhœnsium rerum ex sententia formato, Edessam majore cum agmine, quam Berrhœam venerat, discessit; multi siquidem etiam Berrhœa se adjunxerant. Verumtamen non tantam in præsentibus copiis, quantam in civibus Edessensis præstantioribus urbis capiendæ fiduciam reponerat, quos statim ad se defecturos, reliquosque secum tracturos confidebat. Cæterum res longe secus omninoque adversus opinionem evenit. Nam et ipsi palam se inimicos profitebantur, et infirmam plebem eodem incitabant, ac stantes pro muris, in imperatorem conviciis incurrebant, acutes, valde imperitum esse, quod cum Crali longe majore cum exercitu sedecim annis obsidenti, nihilque proficenti, se dedere noluerint, ipse parvo spatio cum tam pauçillo agmine eos domitutum speraret. Imperator urbe se frustrari doluit, et oppugnationi mox desperavit: non solum quia natura manûque munita esset (plusquam dimidiata enim lacu circumdata, hostibus inaccessa est, pars reliqua muris multo firmissimis, et vastis turribus, alicubi etiam præcipitiis et vallibus imperviis cingitur), sed quia item non modica Triballorum manus eam præsidii causa insidebat: cui quatuor apud eos illustres præerant, quos cives potentiores adjuvabant strenue. Nihilominus noctem ibi manendum, postridicque discedendum, nec in iis quæ effici nequirent aggreduendis tempus conterendum stavit. In quam sententiam et proceres Romani

Β Βασιλεὺς δὲ ἐπὶ τὰ κατὰ Βέρβοιαν ἢ ἐβούλετο διφεῖ, Ἐδέσση ἐπιστράτευσε, πλείους ἄγων, ἢ Βέρβοῖα ἐπιών. Οὐκ ὀλίγοι γὰρ πρὸς τοὺς οὖσι συνείποντο καὶ ἐκ Βέρβοῖας· οὐ μόντοι τοσούτων πρὸς τὴν αἵρεσιν τῆς πόλεως ἐθάβρει τῇ συνούσῃ στρατιᾷ, ὅσον Ἐδεσσηῶν τοῖς δυνατοῖς, οὐς ἔφετο αὐτίκα προσχωρήσειν, καὶ τὸν ἄλλον δῆμον πείσαντας· οἱ δὲ τὸναντιον ἅπαν ὠφθησαν, ἡπερ ἔφετο ὁ βασιλεὺς. Οὐ μόνον γὰρ αὐτοὶ πολέμοιο ἦσαν φανερώς, ἀλλὰ καὶ τὸν δῆμον ἐπειθον, ἐστῶτες τε ἀπὸ τῶν τειχῶν ἀπέσκαυπον εἰς βασιλέα, πολλὴν αὐτοῦ φάσκεντες καταγινώσκειν ἀπειρίαν, εἰ Κράλη μετὰ πολλαπλασίον στρατιᾷ ἐν ἑκατὶδεκα ἔτεσι πολιορκουέντος, καὶ πλέον οὐδὲν ἀνύειν δυνηθέντος ἐκ τῶν ὄπλων, εἰ μὴ ἐκόντες προσχωρῶν, αὐτὸς ἤλειπεν ἐν βραχεὶ περιγενήσεσθαι τοσούτους ἄγων. Βασιλεὺς δὲ ἤχθετο μὲν πρὸς τὴν ἀποτυχίαν τῆς πόλεως· αὐτίκα τε ἀπεγίνωσκε τὸ τεichoμαχεῖν, οὐ μόνον διὰ τὴν φυσικὴν ὀχυρότητα τῆς πόλεως, καὶ τὴν ἐκ τῶν τειχῶν (ὑπὲρ ἡμῶν γὰρ ὕδασι περικλυζομένη, ἀπρόσπτος ἐστὶ πολέμοιοις διὰ τὴν λίμνην, τὸ δὲ ἐπιλοιπον, τελεσσιν ὀχυρωτάτοις καὶ πύργοις μεγάλοις, ἔστι δ' ὄπου καὶ κρημνοὶς καὶ φάραξις ἀδάτοις περιέχεται), ἀλλ' ἔτι καὶ στρατιὰ οὐκ ὀλίγη ἦν ἐκ Τριβαλῶν ἐγκαθιδρυμένη πρὸς τῇ πόλει φρουρᾶς ἕνεκα, ὧν ἤρχον τέτταρες τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν, οἷς συνηγωνίζοντο προθύμως καὶ τῶν πολιτῶν οἱ δυνατοί· ὁμως ἐδόκει τὴν νύκτα αὐτοῦ αὐλισαμένου, εἰς τὴν ὑστερίαν ἀναχωρεῖν, καὶ μὴ τριβεῖν τὸν και-

ρὴν ἐπιχειροῦντας ἀδύνατοις. Τὰ ἴσα δὲ καὶ τοὺς ἄ
 ἰν εἰλει Ῥωμαίων ἐδόκει πᾶσι, καὶ τῆς στρατιᾶς
 τὴς ἡγεμόσιν· ἀδύνατον γὰρ κάκεινοι ὑπεβούου
 τοιοῦτο τὴν λῆψιν τῆς πόλεως, ὅσον ἐκ τῆς
 κατὰ τὰς μάχας πέρας. Νυκτὸς δὲ ἐκ τῶν ὀπλιτῶν
 τινες οἱ εἶποντο βασιλεῖ ἐκ τῶν τριήρων, προσελ-
 θόντες ἐπυνθάνοντο βασιλέως, εἰ τι σκέπτοιο περὶ
 τῆς πόλεως. Τοῦ βασιλέως δὲ πρὸς εἰρωνεῖαν ἐρο-
 μένου, τί δ' ἂν αὐτοῖς δοκοῖη βέλτιον, ἀποπειρᾶσθαι
 τῶν τοιχῶν, ἢ ἀναχωρεῖν, αὐτοὶ μάχεσθαι παρήκον,
 καὶ εἰδόντο, μὴ διὰ τὴν Ἐδεσσηνῶν ἀγνωμοσύνην
 ἀπολιπεῖν τὴν πόλιν, ὀπλοῖς ἀλισκεσθαι οὖσαν δυνα-
 τήν, αὐτοὶ τε ἐπηγγέλλοντο προθύμως ἀγωνιεῖσθαι,
 καὶ τοὺς ἄλλους τριηρίτας παρέξειν πείσαντες.
 Διείκα τε ἐφαίνετο καὶ βασιλεῖ βέλτεστα τοὺς ὀπλι-
 τὰς παραινεῖν, καὶ ἐπέκειε πρὸς τὴν τοιοῦτοίαν, ὅτι
 ἐκέλευε τοὺς μὲν ὀπλίταις, κλίμακας κατασκευά-
 ζειν, τοὺς δὲ ἡγεμόσι τῆς στρατιᾶς ἅμα ἔω ἐφοπλι-
 ζειν, ὡς τοιοῦτοίαν τὴν στρατιάν. Ἐπεὶ δὲ
 ἡμέρα ἦδη ἦν, διέταττε τὴν στρατιάν, καὶ τὸ μὲν
 βαρβαρικῶν τοῖς κατὰ τὴν λίμνην τοίχεσιν ἐπίσταν,
 ὅθεν ἦν ἀδύνατον εἰλεῖν· ἐἴ καὶ ἀλώνα· Ἐδεσσαν
 συμβαλεῖ, μὴ ἔχοιεν βάρβαροι ὅθεν εἰσελθόντες
 ἀποκτείνουσι τινὰς· αὐτοὺς δὲ τὸ κράτιστον ἔχων
 τῶν ὀπλιτῶν μετὰ τῶν εὐπατριδῶν, πρὸς τὴν ἀκρό-
 πολιν ἀντικαθίστατο, ὅθεν τοίχη τε ἦσαν καρτερώ-
 τατα, καὶ Τριβαλῶν καὶ τῶν Ἐδεσσηνῶν τὸ κρά-
 τιστον ἐφρούρει· τοὺς δὲ ἄλλους ἡγεμόνας μετὰ τῶν
 τοιοῦτων, τοὺς λοιποὺς τοίχεσιν, ὡς ἕκαστος ἐτυ-
 χεν ἀντικαθίσταν, καὶ ἤρχοντο τοιοῦτοίαν ἀρχο-
 μέτης εὐθὺς ἡμέρας· ἐγένετο δὲ καρτερωτάτη ἀκρι-
 μέτης ἀνεκδοκίας. Οἱ τε γὰρ ἔδοθεν ἀπὸ τῶν τοι-
 χῶν ἡμύοντο καρτερώς, καὶ οἱ ἔξωθεν τόλμης
 ἔργα καὶ ἀνδρείας ἐπεδείκνυτο θαυμαστά, μάλιστα
 δὲ οἱ ὀπλίται, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν τριήρων ψιλοὶ
 ἡρεῖδου ἐαυτῶν. Ὁ βασιλεὺς γὰρ ἐκῆρυξε τῷ
 πρώτῳ ἀναθέντι τοῖς τοίχεσι σημαίαν τέσσαρας
 μνᾶς ἀριστεῖον εἶσθαι χρυσοῦ, τρεῖς δὲ τῷ μετ'
 ἐκείνου ἀναθέντι, καὶ τῷ τρίτῳ δύο μετ' αὐτοῦ.
 Κατὰ μέσσην δὲ ἡμέραν, πολλῶν ἀπὸ τῶν ἔδοθεν
 ἀμυνομένων τραυματιῶν γενομένων, ἐνίω δὲ καὶ
 ἀποθανόντων, τὰς τε κλίμακας προσήρτησαν τοῖς
 τοίχεσιν, ἀδρανῶς ἦδη τῶν ἔδοθεν ἀμυνομένων,
 καὶ τῇ πύλῃ τῆς ἀκροπόλεως πῦρ ὑψήπτου δαπα-
 νθείσης δὲ, ἐκείθεν τε καὶ ἀπὸ τῶν κλιμάκων εἰσε-
 γέγοντο, καὶ εἴχετο ἡ πόλις, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον,
 κατάκρας· καὶ ὁ βασιλεὺς, ἐπεὶ κατ' αὐτὸν ἐγένετο
 ἡ ἄλωσις, ἔδοθεν γενομένος, οὐκ εἶα ἀτακτεῖν τοὺς
 στρατιώτας, πλὴν τῶν πρώτῳ εἰσελθόντων τινὰ
 μικρὰ ὠφεληθέντων. Ἀπέθανε μάλιστα ἐκ τῶν μετὰ
 βασιλέως Ῥωμαίων ἢ βαρβαρῶν οὐδὲ εἷς, τραυ-
 ματῆται δὲ ἐγένοντο πολλοί· μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν ὁ
 βασιλεὺς τοῦ στρατιώτου ὅσοι ἦσαν Τριβαλοὶ,
 ἀπέλυσε πρὸς τὴν οἰκίαν ἀνευ ἰππῶν. Τέσσαρας δὲ
 τοὺς ἡγεμόνας εἶχεν ἐν φρουρᾷ, καὶ τῶν πολιτῶν
 τοὺς τὰ Κράλη ἡρημένους ἐξήλασε τῆς πόλεως·

omnes et duces, ab experientia militari urbem
 inexpugnabilem judicantes, iverunt. Noctu porro
 quidam de gravi armatura, quae eum triremibus
 secuta fuerat, accedunt, quid de oppido cogitet,
 percunctantur. Imperator per simulationem vi-
 cissim quaerit utrum probent tentare moenia an
 discedere. Illi ad oppugnationem hortantur, et orant
776 ne propter Edessenorum perfidiam ab urbe
 armis subigenda desistat, siquidem subigi possit :
 suamque et aliorum ex triremibus, quibus id per-
 suasuri essent, promptam operam pollicentur. Im-
 perator consilium illico arripiens, eos scalas com-
 parare, duces bene mane militem in armis ad
 oppugnationem habere jubet. Ubi diluxit, copias
 digerit, et barbaros muris juxta lacum admovet,
 unde urbs capi nullo modo poterat, ut si ea forte
 occuparetur, non haberent qua ingressi aliquos
 trucidarent : ipse vero cum robore, cataphractis
 scilicet ac nobilibus, ad arcem se applicuit, ubi
 muri validissimi, et Triballorum Edessenorumque
 flos : alios duces cum ordinibus suis ad alias moe-
 nium partes, ut cuique sors cecidit, adhibuit, coe-
 ptaque cum die oppugnatio est, et certatum sine
 remissione usque ad meridiem acerrime. Oppidani
 enim de muris praeliabantur fortiter, et qui foris
 oppugnabant, imperterritae virtutis documenta da-
 bant : eximia : praecipue autem qui e triremibus
 gravis et levis armaturae erant, corporibus suis
 minime parcebant. Imperator etenim ei qui primus
 in muro vexillum defixisset, praemium virtutis qua-
 tuor minas, seu libras auri, ternas secundo, binas
 tertio praekonis voce promiserat. Meridie multis ex
 propugnatoribus vulneratis, aliquot etiam interfec-
 tis, et scalas muris affixerunt, languidius jam
 oppidanis resistentibus, et portae arcis ignem sub-
 jecerunt : qua consumpta, inde, et per scalas se
 infuderunt, obtinebaturque urbs, ut dicitur, fundi-
 tus (11). Imperator ea capta non est passus milites
 turbatis ordinibus ad praedam discurrere, praeter
 eos qui primi introruperant, et quae sticulum sibi
 fecerant. Ex Romanis et imperatoris multi vulne-
 rati sunt, nemo tamen occubuit ; milites Triballi
 ad unum sine equis ad suos dimissi. Quatuor praes-
 ilii duces, et ex civibus Cralis fautores expulsi ;
 D pro arce defendenda ducentos, partim gravis, par-
 tim levis armaturae reliquit ; urbis praefectum Geo-
 rgium Lyzicum, virum bello fortissimum ac pru-
 dentem designavit, atque ita Berrhoeam repetiit.
 Citra Martem quoque accesserunt circum Edessam
 et Berrhoeam castella et oppidula, nempe haec, Sta-
 ridola, Petra, Soscus, Deura, Strobos, Notia ; et ex
 oppidulis Thessaliae Lycostomium, Castrium. **777**
 Aliquanta requie exercitui concessa, imperator
 rursus expeditionem contra Servios suscepit. Urbs
 haec non parva ad confinia Bottiae et Thessaliae
 jacet : cui et reliquae Thessaliae Prealimpus et pro-

Jacobi Pontani notae.

(11) Ergo κατάκρας, hoc verbum, inquam, proverbiale est.

eribus Cralis præerat, qui prudentia, fortitudine, exercitatione bellica supra cæteros excellere videbatur. Edificata est super montis ardua prominentia, statimque a principio semetipsa altior, sicut est, accedenti apparet. In ipso autem jugo montis desinit, triplici muro distincta et intersepta, ut foris existimes tria esse oppida, aliud post aliud. Utrinque vallibus profundis circumdatur. Quod patet ab urbe spatii usque ad planitiem, et ad valles, qua habitari potest, ædibus et incolis, non plebeis modo, sed et optimatibus ac militibus domesticis multis atque strenuis plenum est. Ipsa urbs propter loci positionem sursum succedentes domos habens, paucas ædes cum multis contignationibus videtur habere. Ejus duæ partes inferiores a civibus incoluntur: tertia, quæ eadem arx est, præfecto relinquitur. Est autem undequaque accessu oppugnataque difficilis. Illic Prealimpus sedens fossis ac munitionibus non egebat, cum huic rei natura providisset. Et is civibus magnopere diffidens, eorum liberos, uxores, et rem familiarem in secundum, seu medium septum sevocabat, viros omnes in ultimam, seu infimam urbem expellebat: mandans uti imperatorem, si invaderet, a se liberisque suis propulsarent; ipse mediæ illi urbi, in qua conjuges cum prolibus erant, præsidium e Triballis imponebat, quos supra quingentos habere dicebatur. Habitantes autem extra muros, neque in urbem ingredi sinebat, neque filios eorum cum uxoribus recipiebat: sed pro ædibus stantes pugnare jubebat, loco pene inaccesso et adorientibus difficillimo. Sic igitur ille ad obsidionem excipiendam se comparabat. Rumor vagabatur, invitum in urbe retineri, malleque, vitandæ pugnæ, ad urbes Thessaliæ profugere. Contra sui eum ab hac mente deducebant: quod si ea urbe potiretur imperator, tota quoque Thessalia pro certo potiturum. Quibus obsequens, obsidionem sustinuit. Imperator, postquam castra propius urbem movit, primum quidem milites, paucis secum remanentibus, prædatum dimisit: prædam opimam Romani, barbarique similiter et ex ipsis Serviis, et ex circumjacentibus vicis retulerunt. Postea viciniis accedentes, oppugnationi se accingebant. **778** Qui de Serviis extra oppidam habitabant, impressionem hostium metuentes, et Triballis eos intra mœnia non admittentibus, et quia insuper ab imperatore laud erant alieni, omnes consensu in ejus se potestatem tradiderunt, ac milites hospitio receperunt. Qui in urbe erant, ipsi quoque partibus ejusdem vehementer adhaerebant: tamen propter uxores ac liberos, qui in medio tenebantur, necessario Triballis auscultabant. Tertio die parati muros, indigenis præcipue allicientibus, et capi urbem posse affirmantibus oppugnant. Sed quia non undecunque licebat invadere, locis ut plurimum duris et asperis, ubi maxime dabatur ascensus, florem ipsum sagittariorum constituens imperator propugnatores propellere jubet. Alii testudine facta ad muros ruunt, eosque

φρουράν τε πρὸς τὴν ἀκρὰν διακοσίους ὀπλίτας καὶ ψιλοὺς καταλιπὼν, καὶ ἡγεμόνα τῆ πόλει Λυζικὸν Γεώργιον κράτιστον δοκοῦντα τὰ πολέμια καὶ συνετὸν, εἰς Βέβροϊαν ἐπανήει. Προσεχώρουν δὲ καὶ ἀμαχεὶ τὰ περὶ Ἐδέσσαν καὶ Βέβροϊαν φρούρια καὶ αἱ πόλιναι, τὰ τε Σταρβόλα λεγόμενον, καὶ ἡ Πέτρα, καὶ ὁ Σωσκόδ, καὶ ἡ Δεῦρη, ἔτι τε ὁ Ὀστροβός, καὶ τὰ Νότια· καὶ ἐκ τῶν Θετταλίας πολυχυίων, τὴν Λυκοστόμιον λεγόμενον, καὶ τὸ Καστρίον. Ἀναπαύλης δὲ μικρὰς τινος ὁ βασιλεὺς ἀξιώσας τὴν στρατιάν, ἐξστράτευσεν αὐτὸς κατὰ Σερβίων. Πόλις δὲ ταῦτα οὐ μικρὰ, ἐν μεθορίοις Βοστανίας κειμένη καὶ Θετταλίας· ἥς ἤρχε κατὰ τῆς ἄλλης Θετταλίας Πρεάλιμπος τῶν παρὰ Κρέλη δυνατῶν, ὃς μάλιστα ἐδόκει συνέσει καὶ εὐτολμίᾳ, καὶ τῇ περὶ τὰ πολέμια τῶν ἄλλων προέχῃν ἐμπειρίᾳ. Κεῖται δὲ ἡ πόλις ἐκείνη ἐπὶ τινος ἀνάπτους τοῦ θρους προσβολῆς, εὐθὺς ἐξαρχῆς αὐτῆ ταυτῆς μεταωροτέρα φαινόμενη καὶ οὕσα προϊόντι. Ἐπ' αὐτὴν τε τὴν ἀκρῶρειαν καταλήγει τρισὶ διατειχίσμασι διηρημένη, ὡς δοκεῖν ἔβωθεν, τρεῖς εἶναι πόλεις κειμένας ἐπαλλήλους. Ἐκατέρωθεν τὸ φάραγγας περιβάλλεται βαθείας. Τὸ δ' ἀπὸ τῆς πόλεως ἄχρι τοῦ ἐπιπέδου καὶ τῶν παραγγῶν, ὅσον μάλιστα οικεῖσθαι ἐπιδέχεται, οἰκιῶν πεπληρωται καὶ ἀνθρώπων οὐ τῶν πολλῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρίστων ἐκ τῶν πολιτῶν; καὶ ἐκ τῶν στρατιωτῶν, οἱ ἦσαν ἐγγχώριοι πολλοὶ τε καὶ ἀγαθοὶ· ἡ τε πόλις, ἐπαλλήλους τάφοικίας ἔχουσα διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ τόπου θέσιν, ὀλίγας ἔχειν δοκεῖ οἰκίας πολυορόφους. Οἰκεῖται δὲ τὰ μὲν δύο τμήματα ὑπὸ τῶν πολιτῶν· τὸ δὲ τρίτον ἀκρὰ δὴ, τῷ ἀρχοντι ἀναίται. Ἔστι δὲ δυσπρόσοδος πανταχόθεν, καὶ οὐ πᾶν βάρδια πρὸς τειχομαχίαν. Ἡ ὁ Πρεάλιμπος ἐνδιατρίβων, τάφρων μὲν οὐκ ἐδεήθη, οὐδέ τινος πρὸς ὀχυρότητα σπουδῆς. Ἦρκει γὰρ ἡ προσοῦσα φύσει. Τοῖς πολιταῖς δὲ καὶ πάνυ ἀπιστῶν, τῶν μὲν τὴν πόλιν οἰκούντων παῖδας, καὶ χρήματα, καὶ γυναῖκας εἰς τὸ δεύτερον διατειχίσμα ἀνελάμβανε· τοὺς ἀνδρας δὲ πάντας ἐξήλαυεν ἐπὶ τὸ τρίτον, καὶ ἐκέλευεν ἀμύνεσθαι βασιλεία ἐπίοντα ὑπὲρ σφῶν καὶ τέκνων· αὐτὸς δὲ τὴν ἀκρὰν κατεῖχε, καὶ τῷ δευτέρῳ διατειχίσματι, ἐν ᾧ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες ἦσαν, φρουράν ἐπέστησε Τριβαλικὴν· συνῆσαν γὰρ αὐτῷ ὑπὲρ πεντακοσίων, ὡς ἐλέγετο. Τοὺς μέντοι τῶν τειχῶν οἰκούντας ἔβω, οὐτ' αὐτοὺς εἶα εἰς τὴν πόλιν εἰσέλθαι, οὐτὰ παῖδας εἰσεδέχτο καὶ γυναῖκας· ἀλλ' ἐκέλευε πρὸ τῶν οἰκιῶν ἐστῶτας μάχεσθαι, δυσπρόσοδου ὄντος τοῦ χωρίου, καὶ χαλεπωτάτου τοῖς ἐπιούσιν. Οὕτω μὲν οὖν ἐκεῖνος παρεσκευάστο πρὸς τὴν πολιορκίαν. Ἐλέγετο δὲ καὶ ὡς ἄκων κατασχεθεῖν πρὸς τῆ πόλει. Μᾶλλον γὰρ ἐβούλετο φυγομαχεῖν ἐπὶ τὰς τῆς Θετταλίας πόλεις. Οἱ συνόντες δὲ παρῆνουν μὴ τὴν πόλιν ἐκλιπεῖν ὡς εἰ ταύτης περιγένοιστο, καὶ Θετταλίαν πᾶσαν καθέξοντας βασιλέως ἀσφαλῶς. Οἱς πειθόμενος ὑπέμενε τὴν πολιορκίαν. Βασιλεὺς δὲ ἐπὶ ἐγγύς τῆς πόλεως ἑστρατοπεδεύετο, πρῶτα μὲν ἐπὶ λεηλασίαν ἐπεμπε τὴν στρατιάν, ὀλίγους ἐν τῷ στρατοπέδῳ κατασχών· καὶ ἐκ τε αὐτῶν Σερ-

θίων καὶ τῶν περικειμένων κωμῶν πολλὴν λίσαν ἀγοντας ἐπανήκων Ῥωμαῖοι τε καὶ βάρβαροι ὁμοίως. Ἐπειτα ἰγγύτερον γενόμενοι, παρεσκευάζοντο πρὸς τὴν τειχομαχίαν. Οἱ ἐπὶ τῆς ἔξω δὲ Σερβίων συνοικίας, τὴν τε βασιλέως δεδοικότες ἔξοδον, καὶ τῶν Τριβαλῶν εἰς τὴν πόλιν οὐ προσδεχομένων, ἄλλως τε καὶ τὰ βασιλέως μᾶλλον ἠρημένοι, κοινήν τε πάντες ἐκ συνθήματος προσεχώρου βασιλεῖ, καὶ τὴν στρατιὰν ἐδέχοντο, καὶ ἐξένιζον ἐπὶ τῶν οἰκῶν. Οἱ δὲ ἔνδοσιν καὶ αὐτοὶ μὲν τὰ βασιλέως μάλιστα ἠροῦντο, ἔχομένων δὲ τῶν παίδων καὶ τῶν γυναικῶν, ἀναγκαίως προσεῖχον Τριβαλοῖς. Εἰς εἰρήνην δὲ ἡμέραν παρασκευασάμενοι ἐτειχομάχουσαν, καὶ τῶν ἐγγυρῶν μάλιστα ἐφαλομένων, καὶ οὐκ ἀδύνατον ἐπαγγελομένων τὴν παράληψιν. Ἐπεὶ δὲ οὐ πανταχόθεν ἐξῆν προσβάλλειν, ἀποκρότων ὡς ἐπιπλαίστον καὶ σκληρῶν τῶν τόπων ὄντων, ἔνθα μάλιστα ἐξῆν προσβαίνειν τὸ κράτιστον τῶν τοξοτῶν ἐπιστήσας ὁ βασιλεὺς, ἐκίλευε τοῖς τόξοις χρῆσθαι, καὶ ἀνείργειν τοὺς ἀμυνομένους. Ἄλλοι δὲ ἀσπίδας ὑποδύντες, προσεβάλλον τε τοῖς τείχεσι, καὶ διώρυκτον. Ἐτυχε δὲ τὸ διώρυγμα, ἐντὸς οἰκίας εἶναι κενῆς ἀνθρώπων· ἐπεὶ δὲ ἤδη διορώρυκτο, καὶ ἔμελλον εἰσιέναι, ἡ τῆς οἰκίας διασπόμενην ἐκείνης κατὰ τύχην εἰσελθοῦσα, καὶ ἀλίσκομένην τὴν πόλιν αἰσθομένη, βοῆν τε ἐχρήσατο, καὶ συνακάλει τοὺς ἀμυνομένους. Οἱ δὲ παρήσαν ἅμα τῷ αἰσθέσθαι, καὶ τοὺς διορύκτοντας βάλλοντες, ἀπίστων τῶν τειχῶν. Ἄμα δὲ καὶ θυβρῶν βράχθαι ἐπενηνεγμένων ἐν αὐτῇ μάλιστα τῆς μάχης τῇ ἀκμῇ, ἡ τε ἄλλη στρατιὰ ἐπέπαυτο καὶ ἀνεχώρει πρὸς τὸ στρατόπεδον· οὐ δυναμένη πρὸς τε θυβρῶν ὁμοῦ καὶ πολεμίου μάχεσθαι ἀσφαλῶς ἐστῶτας ἐπὶ τῶν τειχῶν, αὐτοὶ διολισθαίνοντες· τὰ πολλὰ πρὸς τὸν πτόν. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπεὶ διημάρτανε τῆς πόλεως πρὸς τὴν πρώτην ἐπιχειρήσιν, τότε βιάζεσθαι τοῖς ἔκτοις ἀπογνοῦς, καὶ πρὸς τὸ πολιορκεῖν διὰ τοὺς θυβρῶν καὶ τὸν χειμῶνα ἀδυνάτως ἔχων, αὐθις ἀνέστρεψεν εἰς Βέρροϊαν· εἶποντο δὲ καὶ οἱ ἐκ τῆς ἔξω Σερβίων συνοικίας πλὴν ὀλίγων πάντες, ὅσοι μάλιστα ἐν λόγῳ ἦσαν ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἄλλα ἔχοντες ἐκ τῆς οὐσίας, ὅσα φέρειν ἦσαν δυνατοί· οὐ μόνον διὰ τὴν πρὸς βασιλέα εὐνοίαν, ἀλλ' οὐ καὶ ἐκ Τριβαλῶν οὐδὲν διὰ τὴν ἀποστασίαν ἤλπισαν ἐπιεικῆς, εἰ γένοιτο ἐπ' αὐτοῖς. Ἐτι δὲ ἐν Βέρροϊα βασιλέως διατρέθοντος, ἐκ τῶν μάλιστα ἐπισήμων πόλεων αἱ Ῥωμαίων μὲν ἦσαν ὑπήκοοι τῷ ἀρχαίῳ, χρόνον δὲ ἐδοῦλευσαν οὐκ ὀλίγον Τριβαλοῖς, ἦσαν διαλεγόμενοι κρύφα, καὶ δεόμενοι ἦσαν παρ' αὐτοῦς, ὡς εἰσεξόμενοι ἐκβαλόντες Τριβαλοῦς. Οὐ μόνον δὲ ἐκ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς Σκοπίδος, ἡ δοκεῖ βασιλεία Κράλη εἶναι ἀπὸ τοῦ βασιλέως τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων Μιχαὴλ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἐκτετημένη, πρέσβεις ἦκον ἀναφανδὸν ἀπὸ τῆς πόλεως κοινήν βασιλέα καλοῦντες ἦσαν ἐπ' αὐτοῦς, ὡς παραδώσοντες τὴν πόλιν. Ὁ Κράλης γὰρ ἐπὶ Παλιόνας ἐστρατευμένος τότε, ὡς ἐπίθετο βασιλέα ἐπίοντα, καίτοι στρατιὰν πλείστην περὶ αὐτὸν ἠθροισμένην ἔχων, ἀντικαθίστασθαι πρὸς

A perfodientes penetrant : contigitque intra domum mœnibus hærentem, hominibus vacuum veniri, per quam cum se in urbem immisuri essent, domina domus casu ingressa, oppidumque captum advertens, elato clamore propugnantem convocat. Illi extemplo accurrunt, fodientesque jaculis a muro depellunt. Cumque in ipso potissimum fervore certaminis imber effusus caderet, manus illa a pugna destitit, atque in castra recessit, quando simul adversus imbre et hostem dimicare non poterat, tuto supra muros stantem, cum ipsi fallentibus vestigiis toties in lutum prolaberentur. Imperator quoque primum impetum fuisse irritum cernens, et armis cogi posse desperans, et propter imbrem atque hiemem continuare obsidionem non valens, Berhœam rediit ; quem suburbani Serviorum præcipui omnes præter paucos, cum liberis et uxoris, de facultatibus suis non plus habentes, quam asportare secum poterant, secuti sunt. Neque id faciebant ob amorem erga imperatorem tantummodo, sed quod etiam a Triballis, si eis amplius subessent, defectionis suæ præmia parum bona exspectabant. Adhuc agente apud Berhœam imperatore ex nobilissimis urbibus, quæ antiquitus Romanis parebant, jamque diu Triballis servierant, veniebant qui clam colloquerentur, rogarentque ad se veniret, ejectis Triballis illum suscepturos. Nec ex aliis duntaxat urbibus, verum etiam ex ipsa Scopia, quæ Cralis regia putatur, quam Michael ex Palæologiis primus imperator a Romano imperio separavit, legati palam urbis nomine venerunt, eum ad se in deditionem accipiendos invitantes. 779 Nam Crales, qui tunc in Pæonas moverat, ut imperatorem adventasse audivit, quanquam haberet copias ingentes, non se illi audebat opponere : sed omnia ducens in minimis conflictum volebat declinare. Unde etiam cum Scopiæ cives legatione missa imperatorem infestis signis ad se tendere nuntiassent, auxiliumque poposcissent, primum quidem spem faciebat, si Romani ipsos adorirentur. Ut autem fama de adventantibus Romanis barbarisque increbuit, terroremque duplicavit, manifeste opem Scopiensibus negavit, hortans, ut semetipsos pro viribus defensarent, se in præsentia ad eos venire non posse. Illi communi consilio magnæ dementiae tribuendum statuentes, illis resistere, quibuscum eorum princeps cum tanto exercitu bellare non auderet, ad imperatorem adeunt, urbisque, antequam duriora experiantur, deditionem faciunt. Postmodum sedato timore in judicium a Crale vocati, et defectionis accusati, facile crimen refutarunt, archiepiscopo eorum cognoscente, qui eos nihil adversus æquitatem patriæ pronuntiavit, si Crale nolente succurrere, sed hortante ut seipsos tuerentur, illi prudenter sibi ac salutariter consulentes, potentioribus parere constituerint. Adeo tunc omnes urbes percussæ, ultro, priusquam diriperentur, imperatoris esse cupiebant. Nec urbes solæ, sed etiam Triballorum potentissimi, qui antea imperatori fuissent amici, et ei subesse ma-

Iuissent, tunc etiam magis volebant, sed ob metum secreto cum eo agebant, et ad se illum allectabant, omnes quantam possent opem eidem allaturi. Venerunt et duo ex ipsis transfugæ, quorum alter illustrissimus e Cralis familia, Chlapænus nomine, manum sub se non contemnendam habebat, et divitiis pollebat: alter non valde clarus, tamen et ille urbium præfecturas gesserat, exercitusque ductaverat, Tolisthlabus appellatus. Atque hi cæterorum dynastarum sententiam decretum afferebant, si Cralem invaderet, armis suppetias laturos. Imperatori pares ad confligendum copias non habenti visum, non oportere fretum defectionibus tantummodo periculum subire, sed instructum pro opportunitate in hostem ire. Ac tunc quidem præfectum Berthæe Diplomatzen protovestiarium ad rerum difficultates et conversiones scientem ac commodare consilia, et ad pugnam interritum relinquens, **780**

his autem qui e Thracia accesserant, Nicephorum Tarentinum præficiens, Thessalonicam regressus est. Oὕτω συνετά τε ἄμα καὶ σωτήρια σφίσι ἐβουλεύσαντο, δουλεύειν τοῖς δυνατωτέροις ψηφισάμενοι. Οὕτω πᾶσαι πόλεις κατεσιδήθησαν τῷ φόβῳ τότε, καὶ προσχωρεῖν ἐβούλοντο ἐκούσαι βασιλεῖ, πρὶν ἀναρπασθῆναι. Οὐχ αἱ πόλεις δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν Τριβαλῶν οἱ δυνατώτατοι, καὶ πρότερον εὐνοῶς περὶ βασιλέα διακείμενοι, καὶ μᾶλλον ὑπ' ἐκείνῳ ἡρημένοι βασιλεύεσθαι, τότε καὶ μᾶλλον ὑπὸ δέους κρῦφαι διελέγοντο καὶ παρώξυνον ἦκειν ἐπὶ σφᾶς, ὡς πάντων τὰ δυνατὰ βουλευσομένων συνεργεῖν. Ἦκον δὲ καὶ αὐτόμολοι δύο ἐξ αὐτῶν· ὧν ἄλλος τῶν μάλιστα ἦν ἐπιφανῶν κατὰ γένος προσήκων Κράλῃ, Χλάπαινος ὀνομασμένος, στρατιάν τε ἔχων ὑφ' αὐτὸν οὐκ εὐκαταφρόνητον καὶ πολλὴν περιουσίαν· ὁ λοιπὸς δὲ οὐ τῶν πάνυ περιδόξων ἦν· πλὴν κάκεινος ἀρχὰς τε πόλεων ἐγκρατευσμένος, καὶ στρατοπέδων ἡγεμονίας, ὄνομα Τολισθλαβος. Καὶ ἄμφω δὲ ἐκ τῶν ἄλλων δυνατῶν λόγους ἐκδίμιζον πρὸς βασιλέα, ὡς ἦν ἐπιτῆ Κράλῃ, καὶ αὐτοὶ συμπολεμήσουσιν ἀποστάντες. Βασιλεῖ δὲ ἀξιόμαχον στρατιάν οὐκ ἔχοντι, οὐκ ἔδρακεν δεῖν ταῖς ἀποστασιαῖς θαρρόντα μόνον, αὐτὸν εἰς τοὺς κινδύνους εἰσθεῖν· ἀλλὰ παρασκευασάμενον, ἐπιστρατεύειν ἐπικαίρως. Τότε δὲ ἔρχοντα ἐν Βερέβοιᾳ Διπλοδατῆζην τὸν πρωτοεστιαρίτην καταλιπὼν πραγμάτων τε δυσκολίας καὶ μεταβολαῖς εἰδὸτα χρῆσθαι, καὶ πρὸς μάχας τολμητῆζην, ταῖς τε κατὰ Θεσσαλίαν προσχωρησάσαις, Νικηφόρον ἐπιστήσας τὸν Σαρανητὴν, ἐπανέξυξεν εἰς Θεσσαλονίκην.

CAPUT XX.

Gynæcoastrum movet. Id occupare præfecti rationibus movet. Eiusdem præfecti perfidia. Legatia Cralis ad imperatorem expostulatoria. Ad Thessalonicam ad colloquium ex pacto conveniunt. Cralis beneficia improbat, et pro iniquo ingratoque imperatorem accusat. Qui suam defensionem cum ezimia hostis prædicatione conjungit. Laudatur etiam ejus uxor Helena; ipsum Cralem hujus belli auctorem esse ostendit, juxta id, quod Plautus ait: « Vitium quod de me prædicas, id tibi est. » Monet ad extremum officii, et minas adnectit.

Paulo post cum equitatu peditatuque et genero expeditionis socio Gynæcoastrum abijt. Castellum est munitissimum, ab Andronico juniore imperatore ab ipsis fundamentis exædificatum, unius per nocte diei itinere Thessalonica distans. Id cum aliis captum a Triballis tenebatur, et ex iis atque e Romanis dedititiis præsidarios habebat. Bessus præfectus adventu imperatoris cognito, timens ne vi caperetur, per nuntium sponte ad eum se transitorium promisit. Fidei autem faciendæ, et quas de collo suspensas gestabat, sacras reliquias (12) adjecit, et tantum non juravit, castellum sese traditurum. Imperator optimum fore ratus, nullis dimicationibus ac cædibus id recipere, Bessum accersit. Ut in castra venit, sacramento quidem conurmat, ad eum se deficere, castellumque dedere; precatur tamen, ne in præsens aut ipse ingredia-

Β βασιλέα οὐκ ἐθάβρει· ἀλλὰ πάντα προέμενος ἐβούλετο φυγομαχεῖν. Ὅθεν καὶ τῶν Σκοπιᾶς πολιτῶν προσθευσαμένων πρὸς αὐτὸν, καὶ τὴν ἐφοδὸν ἀπαγγελλόντων βασιλέως καὶ δεομένων βοηθεῖν, πρῶτα μὲν ἐλπίδας παρείχετο ὡς βοηθήσων, ἂν ἐπίωσιν αὐταῖς Ῥωμαῖοι. Ὡς δὲ μᾶλλον προσέπιπτον αἱ φήμαι φοβερώτεραι τῶν ἐπιόντων Ῥωμαίων καὶ βαρβάρων, φανερώς ἀπαίπε τὴν ἐπικουρίαν τοῖς ἐκ τῆς Σκοπιᾶς· ἐκέλευέ τε σώζειν αὐτοὺς ὡς ἂν οἶοι τε ὦσιν· αὐτὸν γὰρ μὴ δύνασθαι τὸ νῦν ἔχον ἦκειν πρὸς αὐτούς. Οἱ βουλευσάμενοι κοινή, καὶ πολλῆς ἀνοίας εἶναι κρίναντες ἀντικαθίστασθαι οἷς ὁ σφῶν δύναστης τοσαύτην ἔχων δύναμιν οὐκ ἐτόλμα, ἦκουσι πρὸς βασιλέα, καὶ τὴν πόλιν παρεδίδουσαν πρὶν διαφθαρῆναι. Ὑστερον δὲ ἐπεὶ οἱ φόβοι διαλύοντο, ἐπὶ δίκην καταστάντες ὑπὸ Κράλῃ, καὶ διωκόμενοι ἀποστασιαί, ῥῆον ἀπελύσαντο τὰ ἐγκλήματα, τοῦ παρ' αὐτοῖς ἀρχιεπισκόπου διατεῶντος· ὃς ἐπεψηφίζετο αὐτοὺς μὴδὲν ἡδικηκεῖναι, εἰ ἐπικουρεῖν μὴ βουλομένου Κράλῃ, ἀλλὰ καὶ παραινούντος σώζειν αὐτοὺς, συνετά τε ἄμα καὶ σωτήρια σφίσι ἐβουλεύσαντο, δουλεύειν τοῖς δυνατωτέροις ψηφισάμενοι. Οὕτω πᾶσαι πόλεις κατεσιδήθησαν τῷ φόβῳ τότε, καὶ προσχωρεῖν ἐβούλοντο ἐκούσαι βασιλεῖ, πρὶν ἀναρπασθῆναι. Οὐχ αἱ πόλεις δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν Τριβαλῶν οἱ δυνατώτατοι, καὶ πρότερον εὐνοῶς περὶ βασιλέα διακείμενοι, καὶ μᾶλλον ὑπ' ἐκείνῳ ἡρημένοι βασιλεύεσθαι, τότε καὶ μᾶλλον ὑπὸ δέους κρῦφαι διελέγοντο καὶ παρώξυνον ἦκειν ἐπὶ σφᾶς, ὡς πάντων τὰ δυνατὰ βουλευσομένων συνεργεῖν. Ἦκον δὲ καὶ αὐτόμολοι δύο ἐξ αὐτῶν· ὧν ἄλλος τῶν μάλιστα ἦν ἐπιφανῶν κατὰ γένος προσήκων Κράλῃ, Χλάπαινος ὀνομασμένος, στρατιάν τε ἔχων ὑφ' αὐτὸν οὐκ εὐκαταφρόνητον καὶ πολλὴν περιουσίαν· ὁ λοιπὸς δὲ οὐ τῶν πάνυ περιδόξων ἦν· πλὴν κάκεινος ἀρχὰς τε πόλεων ἐγκρατευσμένος, καὶ στρατοπέδων ἡγεμονίας, ὄνομα Τολισθλαβος. Καὶ ἄμφω δὲ ἐκ τῶν ἄλλων δυνατῶν λόγους ἐκδίμιζον πρὸς βασιλέα, ὡς ἦν ἐπιτῆ Κράλῃ, καὶ αὐτοὶ συμπολεμήσουσιν ἀποστάντες. Βασιλεῖ δὲ ἀξιόμαχον στρατιάν οὐκ ἔχοντι, οὐκ ἔδρακεν δεῖν ταῖς ἀποστασιαῖς θαρρόντα μόνον, αὐτὸν εἰς τοὺς κινδύνους εἰσθεῖν· ἀλλὰ παρασκευασάμενον, ἐπιστρατεύειν ἐπικαίρως. Τότε δὲ ἔρχοντα ἐν Βερέβοιᾳ Διπλοδατῆζην τὸν πρωτοεστιαρίτην καταλιπὼν πραγμάτων τε δυσκολίας καὶ μεταβολαῖς εἰδὸτα χρῆσθαι, καὶ πρὸς μάχας τολμητῆζην, ταῖς τε κατὰ Θεσσαλίαν προσχωρησάσαις, Νικηφόρον ἐπιστήσας τὸν Σαρανητὴν, ἐπανέξυξεν εἰς Θεσσαλονίκην.

CAPUT XX.

Μετὰ μικρὸν δὲ, τὴν τε ἱππικὴν καὶ τὴν πεζὴν δύναμιν ἀναλαβὼν, ἔχων καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν συστρατευόμενον, ἐπιστράτευσεν Γυναικοάστρην, ἧ φρούριόν ἐστι καρτερώτατον ὑπὸ βασιλείως Ἀνδρονίκου τοῦ νέου οἰκοδομηθὲν αὐταῖς κρηπίσιν, ἡμέρας ὀδοῦ μῆκος· ἔλαττον ἀφεστηκὸς Θεσσαλονίκης. Εἰς ταῦτα δὲ ὑπὸ Τριβαλῶν μετὰ τῶν ἄλλων αὐτὸ ἐτίονταν. Οὐκ ὀλίγα τε ἔβλαπτε Θεσσαλονίκην, στρατιὴν ἔκ τε Ῥωμαίων τῶν προσεχωρηκότων, καὶ Τριβαλῶν ἔχον ἐγκαθηρμένην. Βέλκος δὲ ὁ τοῦ φρουρίου ἀρχων, ὡς ἐτύθετο βασιλέα ἐπιόντα, τοῖς ὄπλοις δεισας μὴ ἀλῶ, πέμψας ἐπηγγέλλετο προσχωρεῖν ἐκῶν. Πιστεως δὲ ἕνεκα καὶ τὰ ἐν κόλπαις ἅγια παρείχετο, ὄρκους μονοῦ ὑπὲρ τοῦ τὸ φρούριον ἐχειρῶσιν παρεχόμενος. Βασιλεῖ τε ἐδόκει βέλτεστον τὸ φρούριον ἔχειν ἀνευ φόνων καὶ κινδύνων· ἐκέλευέ τε Βέλκον ἔχειν παρ' αὐτόν. Ἐπεὶ δὲ ἔχε πρὸς τὰ

Jacobi Pontani notæ.

(12) Observa pium morem, cujus exemplum etiam supra habuisti.

στρατόπεδον πρὸς βασιλέα, ὄρκους μὲν παρέιχετο ἅπαντες ἐπὶ τῷ βασιλεῖ τε αὐτὸν προσχωρεῖν, καὶ τὸ φρούριον παραδιδόναι· ἔδειτο δὲ μὴ τὸ νῦν ἔχον ἢ αὐτὸν εἰσέναι, ἢ φρουρῶν εἰσάγειν· τὴν τε γὰρ οὐσίαν αὐτῷ πλείστην οὖσαν καὶ διασκεδασμένην ἀπολεῖσθαι ὑπὲρ Τριβαλῶν διαρπασθεῖσαν, καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτῷ καὶ οἰκείους Κράλην ἄρδην διαφθερεῖν διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀπέχθειαν· ἀλλὰ περιμαίναντα ἡμέρας πεντακάδεκα, ἄχρις ἂν οἰκείους τε καὶ χρήματα μεταπέμψηται, οὕτως τὸ φρούριον παραλαμβάνειν. Τοῦτοις μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς πεισθεὶς, καὶ ὄρκους ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ἐκείνου παρασχομένου, ἀνέστρεφεν εἰς Θεσσαλονίκην. Βέλκος δὲ τὰ ὁμωμοσμένα δῆθεν ἐκπληρῶν, τοὺς τε οἰκείους ἐκ Τριβαλῶν μετεπέμπετο, καὶ βοσκήματα καὶ τὴν ἄλλην περιουσίαν ἔπεμπε τε καὶ εἰς Θεσσαλονίκην οὐκ ὀλίγα δείγμα τῆς πρὸς βασιλέα εὐνοίας· καὶ τῆς φυλακῆς τῶν συνθηκῶν. Κράλης δὲ ἤδη πεπυσμένος, ὡς ἢ μὲν ἐκ τῆς ἡπίερου στρατιᾶ καὶ Ῥωμαίων, καὶ βαρβάρων τοσαύτη οὖσα ἀναστρέψει, βασιλεὺς δὲ ταῖς τριήρεσι μόναις καὶ βαρβάρους πεζοῖς ὀλίγοις ἀφίγμενος εἰς Θεσσαλονίκην Βέρβοιάν τε εἶπε, καὶ Ἔδεσσαν, καὶ ἄλλας πόλιντας οὐκ ὀλίγας, ἀνεθήρησέ τε, καὶ στρατιᾶν ἀναλαβὼν οὐ πολλὴν μὲν, πολὺ δὲ ὄμως ὑπερέχουσαν τῆς βασιλείας, ἤλαυνε σπουδῆ ἐπὶ Θεσσαλονίκην. Καὶ Βέλκος μὲν αὐτίκα ὑπ' ἐκείνου ἦν, καὶ συνστρατεύετο μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν, τῶν πρὸς βασιλέα συνθηκῶν καὶ ὄρκων ἀμνημονήσας. Κράλης δὲ ἐγγὺς γενόμενος Θεσσαλονίκης, πρεσβεῖαν ἔπεμπε πρὸς βασιλέα, καὶ πρῶτα μὲν ὠνεῖσθε τὴν εἰς αὐτὸν ἄγνωμοσύνην, ὅτι ἀμνημονήσας ὡν εὖ ὑπ' αὐτὸν πρότερον πεπόνθει, καιροῦ τυχῶν αὐτοῦ ταῖς πόλεσιν ἐπιστρατεύσετε, καὶ τοὺς φρουροῦντας κατασχοίη ἐκβαλῶν, καὶ χρημάτων ἀποστερήσειεν οὐκ ὀλίγων, ἃ οὐκ ἐχρῆν ποιεῖν, ἀλλὰ τῶν εἰς αὐτὸν γεγεννημένων ἀπομνημονεύοντα, τὴν φίλων διασώζειν πρὸς αὐτόν. Ἐπει δὲ ἃ μὴ ἔδει εἰργασσο, κατηγορεῖν μὲν αὐτόν, οἴεσθαι δὲ καὶ πάντα ὄντινον· ἀναλύεσθαι δὲ ὄντων τῶν γεγεννημένων, βούλεσθαι μάλιστα αὐτόν, εἰ γε καὶ αὐτῷ δοκοίη, ἀλλήλοις συνελθεῖν, καὶ διαλεχθέντας περὶ τῶν διαφορῶν συμβάσεις θέσθαι, καὶ τὸν πόλεμον καταθέσθαι, ἀνανεωσαμένους τὰς σπονδὰς· καὶ τὴν εἰρήνην. Τοιαῦτα μὲν ἐπρέσβευεν ὁ Κράλης, βασιλεὺς τε ἔδδοκε βέλτεστα, καὶ συνέθεντο ἡμέραν ῥητὴν, ἐν ἣ ἔδει γενομένους ἐν ταυτῷ λύειν τὰς διαφορὰς, σπονδὰς θεμένους. Ἐπιστάτης τε τῆς προθεσμίας, οἱ τε βασιλεῖς ἀμφοτέροι ἐξήσαν ὠπλισμένοι, καὶ οἱ συνόντες. Κράλης τε ὁμοίως μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὠπλισμένοι ὄντες ἦγον ἐγγὺς Θεσσαλονίκης, καὶ συνεγένετο τοῖς βασιλεῦσι· μετὰ δὲ τὴν προσαγόρευσιν ὁ Κράλης πρῶτος ἤπιετο πρὸς βασιλέα λόγου, Ἄδικαί, εἰπὼν, ὦ βασιλεῦ, πολέμου ἄρχων. Ἐγὼ δὲ ὦμην εἶναι μηδὲν τῶν ὄντων, ὃ σε πρὸς ἐμὲ πείσαι δυνατόν· ἀγνωμονεῖν. Οἶσθα γὰρ αὐτὸς τῶν

tur, aut ipse praesidium inducat; suas enim facultates et maximas, et locis disjunctas Triballis diripientibus amissurum, et Cralem odio incensum cognatos atque domesticos suos funditus perditurum; sed exspectato die quinto decimo, donec propinquos et opes suas collegerit, sic demum illud occupet. His imperator, juramento praesertim accedente, persuasus, Thessalonicam repetit. Bessus jurata exsequens, et propinquos ac pecora resque alias e Triballis cogens, Thessalonicam non paucas in imperatorem propensionis pactive servati indicium mittit. Crales ut accepit tantum e Romanis atque barbaris collectum exercitum e continente reversum, et imperatorem tremibus solis, cum barbaris peditibus non ita multis Thessalonicam profectum, Berrhaemamque 781 et Edessam, et alia oppidula complura cepisse (13), sese confirmans, cum copiis non magnis, imperatoriis tamen longe majoribus Thessalonicam contendit. Et Bessus quidem cum militibus suis, pactorum et juramenti oblitus, statim illi se jungit. Crales Thessalonicæ appropinquans, legationem ad imperatorem mittit, eique ingratum animum exprobrat, quod acceptorum beneficiorum immemor, tempore adjuvante urbes suas oppugnari, ejectisque praesidiis occupavit, et facultatibus non modicis spoliavit, secus quam debuerit. Debuisse autem recordantem sua merita sacrosanciam servare amicitiam. Et quia contra fas egerit, se illum reprehendere, putarique reprehensum iri ab omnibus. Verum quia praeterita corrigi nequeant, velle se, si idem ipsi placeat, cum eo congregari, disceptatisque controversiis pacisci, et bello valere jusso, foedus pacis renovare. Haec in legatione Crales, quæ imperatori gratissima accidere: praestitumque amborum voluntate dies, quo convenirent, ac dissidium icto foedere componerent. Jamque dies praefinitus ad colloquium aderat, cum ambo imperatores et comites armati exeunt. Crales similiter cum stipatoribus suis armatus ad urbem Thessalonicam et imperatores accedit. Ubi inter se consularunt, Crales prior fari incipit: Iniquus es in me, imperator, cum bellum mihi facis. Ego vero sic arbitrabor, rem esse nullam, quæ alienum et ingratum te reddere posset. Scis enim, ut nemo melius, quomodo hostiliter ab homophyllis oppugnatus, et Romanorum finibus exactus (injuste quidem, quis negat? sed tamen exactus) ad nos confugeris: qui neque beneficium aliquod tibi debebamus, nec tua injuria dolebamus. Sed si vera dicenda sunt, discordias in loco beatitudinis numerabamus, cum inde res nostræ bene haberent. Ast ego, quanquam hostes tui crebro legationes mitterent, pecuniam et urbem non unam offerrent, imperiique Romani partem non minimam parvipenderent, si me ami-

Jacobi Pontani notæ.

(13) Post hæc verba est in codice Græco lacuna pene unius versus. Videntur tamen verba sequentia ἀνεθάρσησέ τε, etc. coherere cum superioribus.

cum atque socium nanciscerentur, et unam solam pro his omnibus gratiam peterent ut te vincitum illis transferem, aut ipse constrictum tenerem, nihilo minus immani pecuniæ. et tot oppidis, tamque amplæ, et cultæ regioni necessitudinem tuam anteposui: nec tantum quod facillime poteram, hostibus non prodidi (haud enim tibi memoria excidit ille status tuus), **782** sed etiam, quod in me fuit, his, terque auxilia mea tibi adjunxi. Quorum omnium existimabam te perpetuo memorem, nunquam eo progressuram, ut quamvis potens, urbes meas affigeres. Tu autem, quod apparet, eorum omnium posita memoria, nunc barbaros in me, ut in hostem injuriosissimum ducis. Et urbium quidem alias armis cepisti, alias dolo et insidiis, aliquantas etiam metu subegisti. Militum vero præsidiariorum, qui in quaque reperti sunt, atque nobilium multorum, partim pugna occidisti, partim in servitatem redegisti, et libertatem eis corporum, quando tibi libuit, præbuidisti, non magis manumissione eos exhilarans, quam dum sævies faceres, contristaveras: quod non ita ipsis jucunda esset post servitatem libertas, quam tristis fuerat libertati imposita servitus. Pecuniam quoque infinitam et pecora innumerabilia abstulisti. Quæ omnia me excruciant, faciuntque ut vehementer ingratus te et iniquum judicem. Verum enimvero, tametsi abs te læsus toties, non hostis tibi, sed amicus et socius esse volo, perinde ut antehac: et hortor, ut abjectis istis cogitationibus humilibus priorem amicitiam et fœdus mecum renoves, et uterque quæ habet, retineat. Quod si ægre tibi est, me quoque portionem aliquam de Romano imperio ablatam possidere, at illud cogites velim, te multo ampliorem habere, detractam ex ea quæ alterius erat propria: quibus utrumque contentum esse, et facto fœdere pacem agitare paret. Sin ista conditio te non delectat, vide ne, præterquam quod nihil proficis, etiam inexplebilis avaritiæ et ingrati animi erga amicos ac bene meritos crimen incurras. Hæc Cræles ad imperatorem multis præsentibus. Imperator aliquandiu silens, in hæc verba responsum reddidit: Nihil æque hominum vitæ jam inde ab initio obesse optinor, neque aliud magna dissidia et bella gravia peperisse, quam quod unusquisque sibi et aliis haud justus est arbiter, sed sibi quidem vel turpissima frequenter ignoscit, ab aliis autem etiam pro minutissimis delictis pœnas pascit acerbissimas. Atque hoc est, quod vitam humanam tantopere perturbavit atque permiscuit, nec urbi-bus tantum ac domibus ingentia incommoda intulit, sed et tota imperia pessumdedit, cum aut quidam insaturabili cupiditate bello per nefas illato alios evertunt, aut ab aliis quibus iniqui fuerant, justo ac honeste se ulciscuntibus evertuntur, quod et tibi modo contigisse arbitror. Si enim æquum et bonum **783** te in nostra amborum causa judicem præstitisses, non tu contra fœdus et juramenta tot oppidis Romanorum incubans, nihil te novum admittere censuisses, nec me, qui

ἄλλων μᾶλλον, ὡς πολεμηθεὶς ὑπὸ τῶν ἑμοφύλων, καὶ τῆς Ῥωμαίων γῆς ἀπελαθεὶς (ἀδίκως μὲν, οὐ γὰρ ἀν᾿ ἀρνηθείην οὐδ' αὐτὸς, ὅμως δ' οὖν ἀπελαθεὶς), ἦκες παρ' ἡμᾶς, οὐτ' ἀμοιβάς σοι προτέρων εὐεργεσιῶν ὀφειλόμενος, οὐτ' ἀγανακτοῦντας ὑπὲρ σοῦ ἀδικουμένου, ἀλλ' εἰ δεῖ τᾷ ἀληθῆς εἰπεῖν, καὶ τὴν ὑμῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν ἐν εὐτυχίας μέρει λογιζομένους τῷ τὰ ἴδια εὐ τίθεσθαι. Ἐγὼ δὲ καίτοι τῶν σοι πολεμουμένων πολλὰς πρεσβείας πεπονημένον, καὶ χρήματα παρεχομένον, καὶ πόλεις πολλὰς, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀπόμοιραν προτεμένων οὐκ ὀλίγην, καὶ φίλον ἔχειν, καὶ σύμμαχον ὑπεσχυομένου, καὶ μίαν τούτων ἀπάντων χάριν ἀπαιτοῦντων τὸ σὲ δεσμώτην παρασχεῖν, ἢ αὐτὸν κατέχειν συλλαθόντα, οὐκ ἠθέλησα αὐτὸς· ἀλλὰ καὶ χρημάτων πολλῶν, καὶ πόλεων τοσούτων, καὶ χώρας πολλῆς καὶ ἀγαθῆς, τὴν σὴν φίλαν προσιλόμην, καὶ οὐ μόνον οὐ προδεδωκα τοῖς πολεμοῖς, καίτοι βῆσά γε δυνάμενος· οὐ γὰρ οὐδ' αὐτὸς ἀγνοεῖς ἐν ὅτοις ἦσθα τότε· ἀλλὰ καὶ τὸ γε εἰς ἐμὲ ἦκον, καὶ δις, καὶ τρίς ἐπὶ συμμαχίᾳ παρεσχόμεν στρατιάν. Ὡν ἐνόμιζον ἀπάντων μεμνημένον οὐδέποτε βουλήσεσθαι, κἂν δυνήσῃται μεγάλα, τὰς ὑπ' ἐμὲ τελοῦσας πόλεις κακοურγεῖν. Σὺ δ', ὡς εἰσικεν, ἐκείνων ἀπάντων ἐπιλελησμένος, ἦκεις νῦν βαρβάρους ἄγων, ὡς ἐπὶ πολέμιον καὶ τὰ μέγιστα ἡδίκηκότα. Καὶ πόλεις, τὰς μὲν τοῖς ὅπλοις εἰλες, ἑτέρας δὲ κλοπῇ, οὐκ ὀλίγας δὲ καὶ ὑπὸ δέους προσχωρησάσας. Καὶ τοὺς ἐνοικούντας στρατιώτας, καὶ τῶν ἐπιφανῶν πολλοὺς, τοὺς μὲν ἀπέκτεινας κατὰ τὰς μάχας, τοὺς δὲ ἄλλους ἀνδραποδίσας, ἐν εὐεργεσίας μέρει τὴν ἐλευθερίαν τῶν σωμάτων, ὅτε σοι βέλτιον ἐφαίνετο, παρείχου, οὐ μᾶλλον ἡδεσθαι ποιῶν τυγχάνοντας ἐλευθερίας, ἢ ὅσον ἐξανδραποδίζομενος ἐλύπεις. Χρημάτων τε ἀπεστέρησας καὶ βοσκημάτων, οὐδὲ ἀριθμητῶν. Ἄ πάντα ἀχθεσθαι ποιεῖ, καὶ πολλὴν σου κατηγορεῖν ἀγνωμοσύνην. Ὅμως μέντοι, καίτοι τοσαῦτα ὑπὸ σοῦ ἡδίκημένος, οὐ πολέμιος, ἀλλὰ φίλος καὶ σύμμαχος, ὥσπερ καὶ πρότερον αἰρούμαι εἶναι σός. Καὶ πᾶσαν ἀποθήμενον παραινῶ μικροψυχίαν, τὴν πρότερον φίλαν καὶ τὰς σπονδὰς ἀνανεοῦσθαι, ἔχοντας δ' ἔχουσαν ἐκάτερον. Εἰ δέ σε λυπεῖ τὸ καὶ αὐτὸν ἐκ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας μοῖραν τινα παρηρημένον ἔχειν, ἀλλ' ἐκεῖνο ἐνοεῖν χρῆ, ὡς αὐτὸς ἔχεις πολλαπλάσιον λαβὼν ἐκ τῆς αὐτῆς ἑτέρου προσηκούσης· οἷς προσηκον ἀγαπᾶν ἐκάτερον, καὶ σπονδὰς θεμένους, εἰρήνην ἄγειν. Εἰ δὲ μὴ ταῦτα φίλα σοι δοκεῖ, ὅρα μὴ σοι πρὸς τῷ μηδὲν πλέον ἠνυκέναι, καὶ ἀπληστίας καὶ ἀχαριστίας πρὸς τοὺς φίλους καὶ τοὺς εὖ πεπονηκότας ἐγκλημα προσέσται. Τοιαῦτα μὲν ὁ Κράλης διειλέχθη πρὸς βασιλεῖα πολλῶν παρόντων. Βασιλεὺς δὲ ἐπισχῶν μικρὸν, τοιαύτην πρὸς Κράλῃν ἐποίησται ἀπολογία. Οὐδὲν οὕτως ολομαι λυμαινεσθαι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐξαρχῆς οὐδὲ μᾶλλον αἰτίον τῶν μεγάλων διαφορῶν καὶ τῶν πολέμων γεγενῆσθαι, ἢ τὸ μὴ δικαίως ἐκαστον ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις διαίτην· ἀλλ' ἑαυτῷ μὲν καὶ τὰ ἀτοπώτατα πολλάκις συγχωρεῖν, τοὺς δ' ἄλλους καὶ ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων μεγίστας ἀπαιτεῖν

εὐθύνας. Καὶ τοῦτό ἐστιν, ὃ πολλῆς ἐμπέπληκε τὸν ἄβιον παραχῆς, καὶ οὐ πόλλας μόνον καὶ οἰκίας μεγάλας ἐνειργάσατο συμφορὰς, ἀλλὰ καὶ ὄλας διέφθειρεν ἡγεμονίας, ἢ αὐτοὺς τινὰς ὑπ' ἀπληστίας ἐτέρους δ' ἀφθείραντας πολέμων ἄρχοντας ἀδίκων, ἢ ὑπὸ τῶν ἀδικουμένων διαφθαρέντας, δικαίως καὶ καλῶς ἀμυνομένων ὅπερ ὀφείμι καὶ σοὶ τυμβαρχεῖναι νῦν. Εἰ γὰρ δικαίως καὶ καλῶς ἐμοὶ τε καὶ σαυτῷ διετήτε, οὐκ ἂν σὺ μὲν, ἐκασπὸνδως καὶ παρὰ τοὺς ὅρκους τοσαύτας ἔχων Ῥωμαίων πόλεις, καινὸν φρον μὴδὲν ποιεῖν, ἐμὲ δ' ὅτι ἐκ πολλῶν ἀπέλαθον ὀλίγα, ἐδίωκες ἀγνωμοσύνης καὶ ἀχαριστίας, καὶ τὸ τούτων ἐτι θαυμασιώτερον, ἀπληστίας. Ὅς μὲν οὖν ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων πολεμηθεὶς ἀδίκως, καὶ τῆς Ῥωμαίων γῆς ἀπελαθεὶς, πρὸς σὲ ἀφίγμαι, πολλοὺς ἀγων καὶ τῶν οἰκείων, καὶ τῶν φίλων, καὶ χρήματα τοὺς ὀλίγα, καὶ ὡς αὐτὸς οὐτε χρημάτων ἐπιθυμία τοσοῦτον ὄντων τῶν τε παρ' ἐμοὶ, καὶ τῶν ὑπὸ τῶν πολεμίων παρεχομένων, οὐτε πόλεων καὶ χώρας τοσαύτης προεπιμένων ἐπὶ τῷ κακῶς ποιεῖν ἐμὲ, οὐδενὸς ἠτήθης, ἀλλὰ πάντων τῆν εἰς ἐμὲ φιλίαν προέθηκας, οὐκ ἂν ἀρνηθεῖην οὐδ' αὐτὸς ἀδικοῖην γὰρ ἂν τὰ μέγιστα σέ τε ὁμοίως καὶ τοὺς ἄλλους, οἷς ἐξῆν τοιοῦτοις παραδείγμασι καλοῖς χρωμένους ἐπὶ τὸ τὰ βελτίω πράττειν προθυμεῖσθαι. Τὸ γὰρ μὴδὲν, ὡς περ ἔφησ καὶ αὐτὸς, πρὸς ἀντίδοσιν εὐποίας προσφεύγοντα, καὶ κατὰ συμφορὰς εἰσδεδεγμένον, ἔπειτα μήτ' οἰκοθεν ὁρμηθῆναι πρὸς πλεονεξίαν, μήθ' ὑπ' ἄλλων ἐναγόμενον, καὶ καταναγκαζόμενον, μήτ' ἄδικον, μήτ' ἄγενεὶς βουλευσασθαι περὶ ἐμὲ, ἀλλὰ πάντων ἐκείνων τῶν δοκούντων πρὸς τὴν ἀρχὴν λυσιτελεῖν, τὴν τοῦ καλοῦ καὶ δικαίου ἀρεσιν προῖκα προτιμησάσαι, οὐ μεγαλοφυχίαν μόνον καὶ φιλοτιμίαν, ἀλλὰ καὶ δικαιοσύνην καὶ εὐβουλίαν συμμάρτυρε, καὶ τούτων ἀπάντων ἐγὼ σοὶ πολλὰς ὄφελειν δίκαιος εἶναι χάριτας ὁμολογῶ· οὐ μόνον διὰ τὸ μὴδὲν ἠδικηκέναι μάλιστα δυνάμενον, ἀλλ' ὅτι καὶ τὴν εἰς ἐμὲ τιμὴν μεῖζω, ἢ πρὸς φίλον ἐπαδείξω. Σχεδὸν γὰρ παρ' ὅσον χρόνον σοὶ συνῆν, τῆς ἀρχῆς ἐμοὶ τῆς σῆς ἐξέστης, οὐκ αὐτὸς μόνον τῶν πρωτείων ἀεὶ παραχωρῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπηκόους ἅπαντας, ὡς αὐτῶν βασιλεύοντι προσέχειν κελεύων, καὶ πᾶσιν αἰδῶ παρέχειν καὶ τιμὴν. Δι' ἃ σοὶ καὶ μεῖζους οἶδα χάριτας, ἢ σωτηρίας. Τότε μὲν γὰρ ἑωσείς, πάντως ὕστερον ἀποθανοῦμαι· ἢ τιμὴ δὲ καὶ μετὰ τελευτῆν διαμεινέ, ὑπὸ πάντων ἀδομένη καὶ τῶν εἰς ὕστερον ἐσομένων. Οὐ σὲ δὲ μόνον ἐπὶ τούτοις δίκαιος ἂν εἶην ἐπαίνειν, ἀλλὰ καὶ τὴν σὴν γυναῖκα μάλιστα αἰτιωτάτην ὄφθεισαν τῶν γενηθῆναι εἰς ἐμὲ· αὐτὴ γὰρ καὶ ἐβουλεύσατο καὶ ἔπεισέ τε ὁμοίως, καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν τέλει, μὴ μικρολογεῖν μὴ εἶναι ἀγαθοὺς ἐπὶ μισθῷ, ἀλλὰ προῖκα καὶ κατὰ φιλοτιμίαν, μέγιστον κέρδος αὐτὸ τοῦτο ἡγουμένους, τὸ τὰ καλὰ καὶ δίκαια ἀρεῖσθαι· οἷ τε ἐν τέλει πάντες, καὶ ἡ ἄλλη στρατιά, οὐ διὰ τὸ σὲ βούλεσθαι μόνον καὶ κελεύειν, ἀλλὰ καὶ οἰκοθεν ὠρμηθέντες, μεγάλην ἐπαδείξαν τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην εἰς ἐμὲ. Ὅν ἀπάντων αὐτὸς

ex multis pauca recepī, ut improbum ingratumque, et quod his mirabilius est, avarum accusavisses. Me igitur a civibus meis bello petatum, et Romano solo pulsum, cum necessariis et amicis, et pecunia multa ad te venisse, te neque amore pecuniæ, quam ego et hostes tam grandem offerrebamus, neque urbibus et regione, quibus tibi cedebatur, ut mihi malefaceres, te, inquam, nullo horum victum esse, sed omnibus amicitiam meam prætulisse, nec ipse negaverim; essem enim in te et alios, qui tam egregiis exemplis ad virtutem incitari poterant, injustissimus. Nam quod nullum, ut aiebas, beneficium mihi debens, in mea me calamitate excepisti, neque tuopte ingenio ad commoda tua ex me comparanda impulsus es, neque ab alio inductus, aut coactus injuste, aut indigne in me consuluisti: sed omnibus illis, quæ ad principatum amplificandum pertinere videbantur, honestatem atque justitiam anteposuisti, hæc te non modo excelsio animo, et ardore quoddam immortalis gloriæ præditum, sed et bonum virum, intelligentia præstantem testantur, et ob hæc omnia ego tibi multas gratias jure debere confiteor: non solum quod nihil nocueris, cum id facillime posses, sed etiam quod majori me honore, quam amicum cumulaveris. Ferme enim, quandiu tecum vixi, tuo principatu mihi cossisti, non ipse duntaxat priores mihi deferens, sed et subjectos tuos omnes, tanquam si eorum rex essem, mihi obtemperare, omnique veneratione et honore me prosequi præcipiens. Quorum gratia ampliores tibi, quam pro salute et incolumitate mea abs te conservata gratias ago. Tum siquidem abs te servatus, omnino tandem aliquando hac luce defungar: honor autem, quo me cohonestasti, etiam post fata manens, per ora posterorum volitabit. Neque vero te tantum his de causis, sed et conjugem tuam jure laudibus celebrarim, quæ tuorum erga me beneficiorum causa præcipua fuit. Ipsa enim consilium dedit, ipsa tibi aliisque proceribus pertractavit ne quid sordidius committeretis, neve præmium aliquod expectantes, sed gratis prorsus, et laudi vobis studium in me vestrum ducentes, benefice essetis, hoc unum in lucris maximis deputantes, justa et honesta consecrari. Principes porro tui omnes et milites, non tantum quia tu ita velles, itaque mandares, **784** sed sponte et voluntate libera humanitatem candoremque eximium adversus me declararunt. Pro quibus et ipse gratias debeo, et quorum aures vel sero ea narratio tetigerit, illos prædicabunt. Quid est igitur quod dicis, me tot meritum immemorem, sine ulla causa voluisse bello te lacessere, tam male respondentem tuis benefactis? Atqui longe foret absurdissimum, lingua quidem sic proluxe gratias agere bene merentibus, nec tacita velle habere merita, re autem ingratum esse, viderique sibi maxime contrarium: quem neque in illos qui me vehementer offenderant et in miserias præcipitaverant, unquam tali animo fuisse constat, sed et dissidii hujus, et ar-

inorum istorum causas ab initio usque nunc ipsi A prae-buistis, id quod rebus demonstrare contendam. Ut enim mihi apud vos diversanti super societate visum est foedus sancire, et sic invicem commodare conari, tu mercedis societatem multa oppida et regionem Romani principatus propriam postulabas. Ego vero nec abjectissimum quidem castellum tibi spondebam, volebamque auxilium esse gratuitum. Non enim vobis duntaxa indignum, illiberale et pudendum esse summopere, non gloriae et amicitiae gratia, sed mercede servire: verum etiam mihi tam impossibilia factu esse, ut nihil magis, propter meam et eorum qui me sequerentur salutem Romanos prodere, quamvis illi in me arma improbe movissent: quandoquidem non illos servitute mactare, sed ab eorum cervicibus hostile servitutis jugum dejicere, jam inde a principio nervis omnibus contendo, statimque meam sententiam aperui, ut, si videretur, amicitiae tantum et honoris amplissimi causa opem ferres: sin minus, me tamen nihil ab ingenuitate abhorrens commissurum, neque cives meos Romanos proditurum, sed cum liberis et propinquitate conjunctis moriturum potius, quam ob praesentem utilitatem aeterna dedecoris monumenta ad posteros Romanos relicturum. Quae tu quoque cum conjuge proceribusque consultando iusta et utriusque nostrum laudem non minimam conciliatura iudicabas, foedusque percussimus, et sacramenta concepimus, ut amicitiam et societatem in omni C vita coleremus, alterque alterum, ut maxime posset, in tempore adjuvaret. Oppida vero et regionem Romanam, quantam Andronico imperatore adhuc superstite tu ipse, aut majores tui prioribus imperatoribus abstulissent, 785 tantam secure teneres: nec propterea ego arma sumerem, quamvis ea possem tibi eripere. Relictas usque ad id tempus urbes, nullo modo, neque arte, aut machina ulla auferre niterere: sed mihi, ad recuperationem Romani principatus, pro facultate contra adversarios meos dimicans navares operam; et captas quidem, aut deditas me praesente ego habere sine controversia: sin contingeret me absente, aut ipsum te, aut dynastarum tuorum quempiam urbem aliquam Romanorum aut proditione, aut obsidione, aut corruptis largitione civibus, aut alia quadam ratione occupare, mihi restitueretur, nullusque obtentus ad ullum auferendi modum sufficeret. Atque istuc probare evidenter licet ex juramentis in tabulas relatis, quibus tunc foedus inter nos ictum sanxisti, praesentibus archiepiscopo tuo, et iis qui nunc coram adsunt, principibus tuis. Consideremus itaque, uter juramenta ista servarit, egone, quem tu tantae improbitatis et tam ingratae voluntatis atque sceleris in amicos, et insatiabilis cujusdam cupiditatis accusas: an tu, qui scilicet alienum nihil concupiscis, sed amicitiam constanter colis, et quasi quoddam vitae institutum tenes, ut non facile cum tempore commuteris, neque se-

τε χάριτας δεξιῶ, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπαινεύονται ὅσοις εἰς ἀκοὰς ἀφίξεται καὶ μετὰ χρόνον τὸ διήγημα. Τὲ οὖν ἔστιν εἰπεῖν, οἷ τῶν τοσοῦτων ἀγαθῶν ἀμνήμων ἐγὼ γεγεννημένος, ἐξ οὐδεμιᾶς αἰτίας εἰλόμην πολεμεῖν, καὶ κακοῖς ἀμείβεσθαι τοὺς εὐηργετηκότας; Πάντων μὲν τ' ἂν εἴη ἀποκώτατον, γλώττη μὲν οὖτως εἰδέναι χάριν τοῖς εὐπεποιηκόσι, καὶ μὴ συγκρούπτειν αἰρεῖσθαι τὰ γὰρ ἀτά, ἔργοις δὲ ἀχαριστεῖν, καὶ ἑαυτῷ φαίνεσθαι ἐναντιώτατον, ὅς οὐδὲ πρὸς τοὺς πολλὰ προσκεκρουκότας, καὶ μεγάλων γεγεννημένους αἰτίους συμφορῶν, τοιαύτην οὐδέποτε γνώμην ὤφθην ἔχων· ἀλλὰ καὶ τῆς τοιαύτης διαφορᾶς, καὶ τοῦ κεινημένου πρὸς ἡμᾶς συνὶ πολέμου αὐτοὶ τὰς αἰτίας ἐξαρχῆς, καὶ ἄχρι νῦν παρέχεσθε, καὶ τοῦτο πειράσομαι ποιεῖν ἐκ τῶν πραγμάτων ἐναργές. Ὡς γὰρ διατρίβοντί μοι παρ' ὑμῖν ἐδόκει σπονδᾶς καὶ ὄρκους ἐπὶ συμμαχίᾳ τίθεσθαι, καὶ οὕτω παρέχεσθαι πειράσθαι τὴν ὠφέλειαν, σὺ μὲν μισθὸν τῆς συμμαχίας ἦτερος πόλεις πολλὰς καὶ χώραν τῇ Ῥωμαίων προσήκουσαν ἡγεμονίᾳ· ἐγὼ δὲ οὐδ' ἕνός τῶν φαυλοτάτων τινὸς φρουρίου παρεχώρου· ἀλλ' ἤξιον προῖκα βοηθεῖν. Οὐ γὰρ ὑμῖν εἶναι μόνον ἀγεννῆς καὶ ἀνελεύθερον, καὶ ἀδόξιαν προστριβόμενον πολλῆν, μὴ διὰ φιλοτιμίαν καὶ φιλίαν, ἀλλὰ μισθῷ δουλεύειν, ἀλλὰ καὶ ἐμοὶ τῶν πάντων ἀδυνατώτατον, διὰ τὴν ἐμμοτοῦ καὶ τῶν συνόντων σωτηρίαν καταπροέσθαι Ῥωμαίους, εἰ καὶ ἀγνωμονοῦντες ἐκείνοι, τὸν πόλεμον κεινηήκασιν τὸν πρὸς ἐμὲ· οὐ γὰρ καταδουλοῦν, ἀλλ' ἐλευθεροῦν ἀπὸ τῶν πολεμίων μᾶλλον ἐξαρχῆς τε εὐθύς, καὶ ἄχρι νῦν μάλιστα σκουδην ποιούμαι, εὐθύς τε ἀπαφανίσω, ὡς εἰ μὲν δοκοίη διὰ φιλίαν μόνην καὶ φιλοτιμίαν βοηθεῖν· εἰ δὲ μὴ, ἀλλ' αὐτὸν γε καταπαράξω ἀνελεύθερον οὐδὲν, οὐδὲ προδότην φανεῖσθαι Ῥωμαίων τῶν ὁμοφύλων· ἀλλ' αἰρήσεσθαι μᾶλλον αὐτὸς ἀπόλλυσθαι, καὶ τέκνα καὶ οἰκέτους, ἢ διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι χρεῖαν ἀδόξιας ἀείμνηστα μνημεῖα τοῖς εἰσέπειτα Ῥωμαίοις καταλείπειν. Ἄ ἐδόκει καὶ σοὶ μετὰ γυναικὸς βουλευομένῳ καὶ τῶν ἐν τέλει δίκαιά τε εἶναι, καὶ πολλῆν οἶσοντα φιλοτιμίαν ἐμοῖτε ὁμοίως καὶ ὑμῖν καὶ συνεθέμεθα τὰς σπονδᾶς, καὶ τοὺς ὄρκους ἐπὶ τούτοις, ὥστε φίλους ἀλλήλοις εἶναι καὶ συμμαχοῦς διὰ βίου, καὶ βοηθεῖν ἑκάτερον ἑτέρῳ, ὡς ἂν μάλιστα D ἔχοι καλούσης χρεῖας· πόλεις δὲ καὶ χώραν τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις, ὅσης μὲν αὐτὸς βασιλεύς ἐτι παρόντος Ἀνδρονίκου ἢ οἱ πρόγονοι ἀφείλοντο ἐκ τῶν προτέρων βασιλέων, ταύτην ἔχειν ἀσφαλῶς, καὶ μηδένα πόλεμον ἐμὲ κινεῖν περὶ αὐτῆς, κἂν δύνωμαι ἀφαιρεῖσθαι· τὰς ἐτι δὲ ὁλοκαυτομένης ἄχρι τότε, μηδενὶ τρόπῳ μήτε τέχνῃ, μήτε μηχανῇ μηδεμιᾷ πειράσθαι ἀφαιρεῖσθαι, ἀλλ' ἐμοὶ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν συγκατακτάσθαι ἄχρι καὶ τοῦ δυνατοῦ πολεμοῦντα τοῖς ἐμοὶ ἀνεστῆκοσι, καὶ τὰς μὲν ἀλισκομέναις, ἢ προχωρούσας ἐμοῦ παρόντος, ταύτας ἔχειν ἐμὲ ἀνενοιάστω. Εἰ δὲ ποτε συμβαίη καὶ ἀπόντος, ἢ αὐτὸν, ἢ τῶν ὑπὸ σὲ τελοῦντων δυνατῶν τινα, πόλιν κατασχεῖν ὑπήκουσεν Ῥωμαίοις, ἢ προδοσίᾳ, ἢ πολιορκίᾳ, ἢ διαφθειραντα τοὺς

ἔκον χρήμασιν, ἡ τρόπῳ δὴ τινι ἑτέρῳ, πάσας ἔμοι ἀποδιδόναι, καὶ μηδεμίαν πρόφασιν ἀρκεῖν ἐπὶ μηδεμίας ἀποστερήσει, καὶ τούτων ἕξεστιν ἠπόδειξιν πρῆχειν ἑναργῆ ἐκ τῶν ἐγγράφων ὄρων τουτωνῶν, οὗς ἐποίησω τότε πρὸς ἑμὲ ἐν ταῖς συνθήκαις παρόντος ἀρχιεπισκόπου τοῦ σοῦ, καὶ τῶν νυνὶ παρόντων ἐνθάδε τουτωνῶν τῶν ὑπὸ σὲ ἐπιφανῶν. Σκεψώμεθα δὴ οὖν ὁπότερος ἐνέμεινε τοῖς ὄροις τούτοις· ἄρ' ὁ κολλὴν ἀγνωμοσύνην καὶ ἀχαριστίαν κατηγορούμενος ἐγὼ, καὶ κακῶς περὶ τοὺς φίλους, καὶ ἀπληστίας δίκην φεύγων, ἢ οὐ ἑστῶν ἄλλοτριῶν μηδενὸς ἐπιθυμῶν, ἀλλὰ βέβαιος περὶ τοὺς φίλους, καὶ ὡσπερ πολιτεῖαν διὰ βίου μετῶν τὸ μὴ συμμεταβάλλεσθαι βραδίως τοῖς καιροῖς, μηδὲ τὰ εἰσάπαξ ἐψηφισμένα τρόπων εὐκολὰ διαλύων. Ἐμοὶ μὲν δοκεῖ, μήτ' εὐορκίας ἑμὲ καὶ βεβαιότητος περὶ τοὺς φίλους, καὶ εὐγνωμοσύνης μηδὲν δεῖγμα παραλείπειν, μήτε σὲ ἀπληστίας, καὶ ἐπιορκίας, καὶ περὶ τοὺς φίλους ἀπιστίας· ὡς γὰρ ἐγενόμην ἐν Βεῤῥόισι, καὶ τινες πολίχνηι προσεχώρουν περὶ αὐτὴν καὶ Θετταλία, ἐγὼ μὲν ἐκ τῶν ἐνότων ἐπειρώμην ἀβεῖν τὴν ἀρχὴν, καὶ στρατιᾶν ἠθροικῶς δεῖν μάλιστα ἐξῆν, ἔχων καὶ Γερμανοὺς τοὺς παρὰ σοῦ, ἦκον εἰς Θεσσαλονίκην ὑπὸ τῶν φίλων κεκλημένος. Σὺ δὲ αὐτίκα ἐπεβούλευες, μηδεμίαν αἰτίαν μηδὲ πρόφασιν πρὸς τὸν πόλεμον παρασχομένην, καὶ τρις τε Θεσσαλονικεῦσι συνεβούλευες ἐπεξίνασι, καὶ Γερμανοὺς τοὺς σοὺς ἀνεκαλοῦ ἀπ' αὐτῆς τῆς παρατάξεως σχεδόν· ἃ εἶναι πολεμωτάτου, εἰ μὴ σύγε, ἀλλ' οἱ παρόντες ἕπαντες ἐροῦσι. Ἀναστρέφοντι· δὲ ἐκείθεν, στρατιᾶν ἐπεμψας ἐπὶ τὸν Ἄξειον κωλύουσαν πρὸς τὸν πόντον, καὶ μονονουχί τοῖς πολεμοῖσι αὐτοχειρῶς παρεδίδως· ἐς τοσαύτην γὰρ κατέστησας ἀνάγκην, ὥστε εἰ μὴ θεὸς ἄνωθεν ὑπέρεσχε χεῖρα πρὸς τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ, ἀπώλωμεθ' ἂν πάντες ἀκλεῶς ὑπὸ περιουθέντων ὁμοῦ Ῥωμαίων καὶ βαρβάρων. Οὕτω τοὺς ὄρκους διετήρησας ἀκριβῶς, καὶ ταῦτα οὐ πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου γεγραμμένους. Οὐ μὴν ἠρκέσθης ἀφανῶς ἐπιβουλεύειν μόνον, ἀλλ' Ἀποκαύχου τοῖς κόμποις καὶ τοῖς πλάσμασι πεισθεὶς, χρήματά τε, ὡς ἔλεγες, παρ' ἐκείνου εὐληθῶς, πολέμιον ἑμὲ ἐψηφίσω φανερώς, ὃν ἐν τοῖς ὄροις γράφεις διὰ βίου σύμμαχον καὶ φίλον ἐξείν· οὐδ' αὐτὸς ἂν, ὄμαι, φαίης εὐορκεῖν· καὶ γράμματα ἐπεμψες ἑμοὶ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συμμαχίαν φανερώς ἀπαγορεύοντα, καὶ πόλεμον καταγγέλλοντα ἀκήρυκτον· ἃ καὶ νῦν ἕξεστιν ὀρᾶν εἰς δεῦρο διασωθέντα παρ' ἑμοῦ. Καὶ ἐξ ἐκείνου οὐ δέλιπες φανερώς τε πολεμῶν, καὶ ἀφανῶς· ἐπιβουλεύων. Ἐμοὶ τε γὰρ εἰς Διδυμοῦταις ἔχον ἐπανάκοντι μετὰ Ἀμοῦρ, ἐπεὶ ἐκείνος ἦν εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν ὑπόσχεσιν Ἀποκαύχῳ ἐκπληρῶν, τὸ κράτιστον τῆς στρατιᾶς ἔχων ἐπεστράτευες καὶ προῆλθες ἀχρι Μυγδονίας, φανερώς ἐπιῶν ἑμοῦ. Περσῶν δὲ πεζῶν περιτυχόντων, ὧν τὰς ναῦς αἱ Λατινικαὶ ἐνέπρησαν τριήρεις, καὶ πολλὰ τῆς στρατιᾶς λυμνηαμένων, ἦν ἐπιμψες ἐπ' αὐτοὺς, ἀνεχώρεις καὶ αὐτὸς εἰς τὴν οἰκίαν πληγείας ἀπροσοδοκίτοις, καὶ Μανουῆλ δεσπότην τὸν υἱὸν ἐπὶ τῆς Βεῤῥόιας τὴν ἀρχὴν, καὶ τῶν ἄλλων πολυχνίων καταλελειμμένων ὑπ' ἑμοῦ, φανερώς τε ἐπολιόρκεις

A mel decreta per ievitatem retractes. Equidem mihi videor nullum religionis, constantiæ, æquitatis munus erga amicos prætermisisse: neque avaritiæ meæ, perjurii et infidelitatis in eosdem ullum argumentum exstat. Cum enim Berrhœæ versarer, urbesque finitimæ quædam ad me desciscerent, ego quidem, ut res ferebat, augere imperium conabar, et collectis quantas poteram cœpiis, habens et Germanos abs te mihi missos, Thessalonicam amicorum accessitu veni. Tu mox nulla causa, nulla occasione a me præbita mihi insidiatius, Thessalonicensibus, ut in me irent, auctor fuisti, Germanosque tuos ex ipsa propemodum acie revocasti. Quæ profecto importunissimi hostis esse, si tu non dicas, at dicent quotquot hic astant. Me autem inde revertentem, manum ad Axium flumen, transitu me prohibituram misisti, et tantum non tua ipse manu hostibus me tradidisti. Eo enim necessitatis adegisti, ut nisi Deus desuper manum suam ad flumen trajiciendum extendisset, a circumfusus simul Romanis atque barbaris nulla cum nostra gloria delendi fuerimus: 786 tam præclare tu jusjurandum, idque in litteras nuper relatum præstitisti. Nec clandestinis insidiis contentus, etiam Apocauchi, hominis ventosi, figmentis credens, et pecunia ab illo, ut aiebant, accepta, hostem me palam declarasti, quem in iurejurando socium semper atque amicum habiturum te scribis. Hæc qui faciat, nec tu eum, opinor, juratis stare affirmaveris. Insuper litteras mittebas, quibus pacem et amicitiam aperte renuntiabas, et bellum non ante, pro more, indictum denuntiabas: quas et in hunc usque diem a me servatas videre licet. Ex illo me et manifestis armis, et occultis insidiis petere non cessasti. Nam et Didymotichum cum Amurio reversum, postquam ille in Asiam renavigavit, ut Apocaucho promissa faceres, robur exercitus in me daxisti; et usque Mygdoniam palam hostis meus tetendisti. Persis autem peditibus occurrentibus, quorum naves Latinae triremes incenderant, et egregie attrito ab eis exercitu, quem contra ipsos mittebas, ipse quoque improvisa re percussus, in tuam provinciam redisti: et Manuelem despotam filium meum, quem ego Berrhœæ, oppidulorumque aliorum præfectum reliquorum, palam obsedisti, nec cives pecunia depravare omisisti, donec illis exosum in Thessaliam expulisti. Tu vero urbem occupabas, et Pheras similiter longo tempore obsidens, cum te orarem, juramentique commonefacerem, quandoquidem civili bello distentus, ad urbes illas accedere non poteram, auris discerpenda mea verba tradebas: et egestate illos obsessioneque assidua premens, postremo etiam ibi civibus primariis pecunia transversim actis, urbem ad te allexisti: et postmodum magno equitum peditumque numero Thessaliam et Acarnaniam Romanorum provincias invasisti, ac memorabilem illam calamitatem invexisti, ut Acarnanes ob intolerandam famem ad maritimas

oras sponte profecti, barbaris plagiaris lucrum se gratuitum prostituerent, obscorantes in alias terras transferri, ibique servire tota vita potius, quam praesenti inedia contabescere. Postea Angelo consobriano meo demortuo, quem ego praetorem eo miseram, tu provincias tibi vindicasti, et praeterea urbes Macedoniae non paucas, quae, quando vicissim jurabamus, sub imperio Romano censebantur. Utrum igitur haec amantis, et juramenti sanctitatem custodientis, habendique inexplabilem aviditatem et rapinas odientis sunt, an plane secus? **787** A quibus villis nos procul absumus. Quin imo cum Amurius hic ad me juvandum cum quatuor et viginti barbarorum millibus adesset, qui universum principatum tuum concutere ac destruere poterant, cavi diligentissime, ne quid damni provincia tua pateretur: quanquam belli honestam occasionem haberem, priores insidias, quodque opere ipso apertum te hostem profitebare, et hisce litteris, quas ad me misisti, pacem et juramentam rescindebas et id a me barbari etiam atque etiam flagitarent. Tamen absurdum nimis et personae meae indecorum duxi, propter minutum abjectumque animum tuum, et in rebus honestis inconstantiam, ingratum erga amicos atque infidelem videri, si qui tanta in me prior bona contulisset, ei nihil rependerem, sed propter culpas quasdam tolerabiles, in omni vita mea reliqua hostis loco eum ducerem. Post id tempus cum saepius ulcisci me possem, nolui, verum missis oratoribus, etiam ante captum Byzantium, ut tandem amici officium sequerere, neve juramenta violares, rogavi. At tu quid jus facile postularent non curabas: sermonibusque fallacibus et curiosis circumscribere me attentabas. Ego, tametsi id nossem planissime, non statim in te arma movi, sed enitebar semper, ne timiditate quadam ad bellum tibi inferendum prosiluisse existimarer. Cum cernerem autem incassum me laborare, cunctationemque meam non magnitudinem animi et aequitatem, sed morum civilium neglectum, ac propemodum proditorem esse, ne sic quidem in provinciam tuam irruerem, sed ademptas urbes nitor recipere, quarum causa tu me avaritiae iniquitatisque insimulas: tale quiddam faciens, quale est in proverbio, fures insuper accusant: et cupiditatem quasi merito mihi obiectas, quod cum ipse amplissimam Romani imperii partem obtineam, tibi minorem invidiam. Atqui, bone vir, hoc justum et decorum esse difficulter probaveris. Non enim sane Maesorum, aut Paenorum aliorumve regnum, quod neutrius erat, divisimus, sed cum tu de Romano imperio, cujus penes me jus et auctoritas est, non exiguam portionem detraxeris, adhuc de reliqua tibi gratias agi postulas. Me vero etiam ante hunc habitum, quem gesto, Romanis imperasse, docere nihil attinet, quando id omnibus notissimum est. At enim etsi antea in tenebris vivens, repente imperator proditiissem, **788** tamen sic me in antecessentium imperatorum

πέμπων στρατιάν, καὶ τοὺς ἔνδον οὐκ ἡμέλει διαφείρων χρήμασιν, ἄχρις οὐ πείσας ἐκείνων δυσνοεῖν, ἐκείνων μὲν ἐξήλασας εἰς Θετταλίαν, αὐτὸς δὲ τὴν πόλιν εἶχε, καὶ Φεράς ὁμοίως ἐπὶ συχνὸν πολιορκήσας χρόνον, ἐμοῦ δεομένου, καὶ τῶν ὄρκων ἀναμιμνήσκοντος, ἐπεὶ μὴ ταῖς πόλεσιν εἶχον ἐπιδημεῖν ὑπὸ τοῦ ἐμφυλίου κατεχόμενος πολέμου, οὐδένα λόγον ἔποιου, ἀλλ' ἐνδεία πείσας καὶ συχνῇ πολιορκία, τέλος ἔπεισας προσχωρεῖν, κάκει τοὺς δυνατωτέρους διαφείρας χρήμασι· καὶ μετὰ τοῦτο, Θετταλία καὶ Ἀκαρνανία ἐπιστρατεύσας Ῥωμαίοις οὐσαις θηηκόσι, πλῆθος πεζῶν τε καὶ ἰππέων ἄγων, καὶ τὴν ἡγεμονομένην ἐκείνην φθορὰν εἰργάσω, ὅφ' ἦς εἰς τοσαύτην ἀνάγκην Ἀκαρνανεὺς ἦλθον ὑπὸ τοῦ λιμοῦ, ὡς ἐκονεὶ πρὸς τὰ παράλια γινόμενοι, προσκεῖσθαι τοῖς ἀνδραποδισταῖς βαρβάροις κέρδος ἀπονον, καὶ δεῖσθαι ἐφ' ἑτέραν γῆν μετενεχθέντας δουλεῖν μᾶλλον διὰ βίου, ἢ ἐν τῷ αὐτίκα διαφείρεσθαι ὑπὸ λιμοῦ. Ὑστερον δὲ Ἀγγέλου τοῦ ἐμοῦ τετελευτηκότος ἀνεψιοῦ, ὃς ἦρχεν ὑπ' ἐμοῦ πεμφθεὶς, ἀρπάσας τὰς ἐπαρχίας ἔχεις· καὶ πρὸς τοῦτοις ἑτέροις πόλεσι τῆς Μακεδονίας οὐκ ὄλιγας, αἱ ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἦσαν, ὅτε πρὸς ἀλλήλους ἤμιν ἐγίνοντο οἱ ὄρκοι. Πότερον οὖν ταῦτα φιλοῦντος, καὶ εὐορκούντος, καὶ μισοῦντος τὴν ἀπληστίαν καὶ τὴν ἀρπαγὴν, ἢ τοῦναντίον ἔπαν; Ἄλλ' οὐ τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ Ἀμοῦρ ἐν ταῦτα πρὸς ἐμὴν ἐπικουρίαν γενομένου, τετρακισχιλίου; ἐπὶ δισμυρίοις ἄγοντος βαρβάρου; οἱ τὴν σὴν ἡγεμονίαν πᾶσαν ἀνατρέπειν ἦσαν δυνατοί, αὐτὸς ἐποησάμην πᾶσαν πρόνοιαν, μηδὲν τὴν ὑπὸ σὲ ζημιωθῆναι χώραν· καίτοι πρόφασιν εὐπρόσωπον ἔχων τοῦ πολέμου, εὐς προτέρας ἐπιβουλὰς, καὶ τῷ φανερώς ἐκπαπολεμῶσθαι, καὶ ἔργου, καὶ τοῦτοις δὴ τοῖς παρὰ σοῦ πεμφθεῖσι γράμμασιν ἐπὶ ἀπαγορεύσει τῆς εἰρήνης, καὶ τῶν ὄρκων μάλιστα, καὶ τῶν βαρβάρων δεομένου. Ἄλλ' ἄτοπον ἐνόμιζα δεινῶς, καὶ οὐδὲ ἐμοὶ προσῆκον διὰ τὴν σὴν μικροψυχίαν, καὶ τὴν ἀστασίαν περὶ τὰ καλὰ, ἀχάριστον καὶ ἀπιστον φανῆναι πρὸς τοὺς φίλους, εἰ τῷ τοσοῦτον ἀγαθῶν ὑπάρξαντι μηδεμίαν ἀποδοίην ἀμοιβῆν· ἀλλ' ἀνεκτῶν τιμῶν χάριν αἰτιῶν οἷα πολεμῶ χρησαίμην διὰ βίου. Καὶ μετὰ ταῦτα πολλὰκις δυνηθεὶς ἀμύνεσθαι, οὐκ ἠθέλησα, ἀλλὰ κρεσθίας πέμπων, καὶ πρὶν Βυζάντιον εἶναι, καὶ μετὰ ταῦτα τὰ δίκαια ποιεῖν ἐδεάμην εἰς φίλον, καὶ μὴ τοὺς ὄρκους παραβαλεῖν. Σὺ δὲ τῶν μὲν δικαίων καὶ προσήκοντων ἔπραττες οὐδέν· λόγοις δὲ ἀπατηλοῖς καὶ περιέργοις παράγειν ἐπειρῶ. Ἐγὼ δὲ καίτοι σαφέστατα εἰδῶς ὡς ἀπατώμαι, οὐκ αὐτίκα ἐπιστρατεύου· ἀλλ' ἐπειρώμην δεῖ, μὴ αὐτὸς ὑπὸ μικροψυχίας ὤρμημένος πρὸς τὸν κατὰ σοῦ πόλεμον φανῆναι. Ἐπεὶ δὲ ἑώρων ἀνήνυτα πονῶν, καὶ μὴ μεγαλοψυχίαν ἦδον καὶ εὐγνωμοσύνην, ἀλλ' ἀμέλειαν τῶν ἐμοφύλων, καὶ προδοσίαν οὖσαν τὴν μέλλουσαν σχεδόν, οὐδ' οὕτως ἐπὶ τὴν σοὶ προσήκουσαν ἦκα γῆν· ἀλλὰ τὰς ἀφηρημένους πόλεις ἀνισώζεσθαι πειρώμαι, ἐφ' αἷς αὐτὸς ἀδικίαν καὶ πλεονεξίαν ἐγκα-

λεῖς· παραπλήσιον ποιῶν τῇ παροίμῳ, ἣ φησι προσ-
 εγχαλεῖν τοὺς φῶρας· καὶ ὡς περ τι τῶν δικαίων
 προβαλλόμενος, ἀπληστίαν ὀνειδίξεις, ὅτι τὸ πλεῖ-
 στον τῆς ἀρχῆς Ῥωμαίων ἔχων αὐτὸς, σοὶ τοῦ ἐλάτ-
 τος οὐ βούλομαι παραχωρεῖν. Τοῦτο δὲ, ὧ βέλ-
 τιστε, οὐδὲ ὀλίγου δεῖ τοῦ λόγον ἔχειν πρὸς τὸ εἶναι
 εὐπρεπὲς καὶ δίκαιον. Οὐ γὰρ δὴ τὴν Μουσῶν ἀρ-
 χὴν, ἢ Παιδῶν, ἢ τινῶν ἄλλων διεκιδόμεθα, ἢ προσ-
 ἤκεν οὐδ' ἐτέρῳ· ἀλλὰ τῆς ἐμοὶ προσηκούσης Ῥω-
 μαίων ἡγεμονίας οὐκ ὀλίγον μέρος ἀφαιλούμενος, καὶ
 χάριν ἀξιοῖς εἰδέναι περὶ τοῦ ὑπολειφθέντος. Ἐγὼ
 δ' ὅτι μὲν καὶ πρὶν εἰς τοῦτο ἦκεν σχήματος Ῥω-
 μαίων ἤρχον, ἀποφαίνειν οὐκ ἀνάγκη, πάντων σα-
 φίστατα εἰδόντων. Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἀφανίσαι πολλῆ
 τὸ πρότερον συζῶν, ἀθρόον ἐρωτώμην Ῥωμαίων βα-
 σιλεῖς, οὕτως ἂν ἤξιον τῶν προδεδοσικελεύτων
 ἔχειν τὴν ἀρχὴν, ὡς περ τινὰ πατρῶον κληρὸν, καὶ
 παντὶ τῷ δίκαιος ἂν ἦν, περὶ τοσοῦτων μόνον ὄσων
 ἀποστέρησας αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ περὶ ἐλαττόνων, καὶ
 τῶν τυχόντων ἀμφισπῆται, καὶ πόλεμον κινεῖν, εἰ μὴ
 ἐβούλετο τὰ δίκαια πονεῖν. Ἐμοὶ δὲ οὐ τοῦτο μόνον
 πρόσεσι δίκαιωμα, ἀλλὰ καὶ οἱ ὄρκοι, οὓς αὐτὸς
 ἐποίησεν πρὸς ἐμὲ, καί τοι μὲν ὁδὸν τὴν ἡγεμονίαν
 πάσαν ἔχοντα Ῥωμαίων. Ἄτοπον γὰρ τότε μὲν
 μήτε τὴν περισοῦσαν ὄσπραγαίαν, μήτε τὸ Ῥω-
 μαίους ἐμοὶ τοσοῦτον ἐκπεπολεμῶσθαι, μήθ' ὅτι
 πρὸς τὴν σὴν ἐπικουρίαν ἀφαιρώρων, ὥστε δυνησε-
 σθαι τῶν ἄλλων εἶναι κύριος, μήτ' ἄλλο μὴδὲν τῶν
 φαινόμενων τότε δυσχερῶν, σοὶ πείσαι τῶν Ῥω-
 μαίους ὑπηκόων πόλεων παρακεχωρηκέναι, ἀλλ'
 αἰρεῖσθαι μᾶλλον ἀποδῆσκειν, ἢ τι πράττειν ἀγεν-
 νῆς, σὲ δὲ μᾶλλον τὰς Ῥωμαίους ὑπηκόους πόλεις
 ἐμοὶ πείσαι ψηφίσασθαι προσῆκειν· νυνὶ δ' ὅτι τῆς
 ἀρχῆς ἀπάσης κύριος αὐτὸς κατέστην, καὶ δύναμιν
 ἀνακαλεῖσθαι τὰ ἀφηρημένα ἔχω, ἢ φρονήσιν οὕτω
 δοῦλα, ὡςθ' ἔκοντι παραχωρεῖν τῶν πόλεων, ἢ σὲ
 λόγον οἴεσθαι λέγειν ἔχοντα τοιαῦτα ἀξιούντα. Ὅς
 μὲν οὖν οὐκ ἀδικῶν, οὐδὲ ἐπιτορκῶν αὐτὸς οὔτε πρό-
 τερον φαίνομαι, οὔτε νῦν, ἐκ τῶν εἰρημένων πᾶσιν
 εἶναι εἰομαι καταφανές. Εἰ μὲν οὖν, εἰ καὶ μὴ πρό-
 τερον, ἀλλὰ νῦν γοῦν, τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθέλεις· καὶ
 αὐτὸς, καὶ Ἀκαρνανίαν ἀποδιδόναι, καὶ Θεσσαλίαν,
 καὶ τὰς ἄλλας ἃς ἔχεις τῆς Μακεδονίας πόλεις, τῆς
 προτέρας ἀδικίας ὀλίγον ποιήσομαι τὸν λόγον, τῆς
 φιλίας ἀμειδόμενος, καὶ τῆς φιλοτιμίας, ἣς ἤνικα ἰδεόμεν
 ἐπεδείξω, καὶ τὰς προτέρας ἀνανεωτάμε-
 νος σπονδὰς, καὶ τοὺς ὄρκους, αὐθις σύμμαχον καὶ φίλον ἔξω,
 καὶ πειράσομαι ἐμαυτὴν ἀποδεικνύουσαι
 αὐθις ἐξαρχῆς ἄξιον τῆς παρὰ σοῦ φιλοτιμίας καὶ σπουδῆς.
 Εἰ δ' αὐθις οὐδὲν δίκαιον ποιεῖν διανοῆ,
 ἀλλ' ἀδικεῖν εἰσάπαξ ἔγνω, καὶ ἐπιτορκεῖν, ἐγὼ μὲν τῶν
 προσηκόντων τῇ Ῥωμαίων βασιλείᾳ οὐδενὸς
 παραχωρήσω· θεὸν δὲ μαρτυράμενος τὸν ἔφορον τῶν ὄρκων,
 καὶ ἀνθρώπους, οἳ τότε τε παρήσαν ἐν τοῖς
 ὄρκοις, καὶ νῦν πάρεσιν, ἐμοῦ τὰ δίκαια προκαλουμένου,
 καὶ καταλύειν τὸν πόλεμον ἐθέλοντος, ἂν
 τυγχάνω τῶν δικαίων, πειράσομαι τοῖς ὄρκοις τὴν τε
 οὔσαν διασώζειν, καὶ τὴν ἀφηρημένην ἀρχὴν ἀνα-
 καλεῖσθαι. Ἦν δὲ τινα συμβαίην δυσχερῆ διὰ τὸν πόλεμον,
 μὴ ἐμοὶ τὴν αἰτίαν, ἀλλὰ σαυτῶ τῶν γινο-
 μένων μὴ εὐορα ποιεῖν προσλογίζεσθαι ἐθέλοντι.

789 CAPUT XXI.

*Cralis obmutescit, perjurium confitetur; oblata restituere non vult; re non composita disceditur. Quanto-
 tempore imperatorem timeat. Ejus pertinacia, quamvis timidi. Quare urbes retinere cupiat. Testatur
 imperator se ad bellum ejus improbitate cogi. Terretur Cralis, et pudori suo consuli rogat. Iniquitatem
 ei rursus imperator objicit; cum eo urbes partitur, ac pacem facit, atque ad epulas adhibet.*

Τοιαῦτα μὲν Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς ἐφ' οἷς

Hæc imperatoris ad Cralis criminationem respon-

sio fuit : cui cum ille opponere nihil posset (quippe quem injuriarum atque perfidiae conscientia stimulare) paulum conticuit : deinde imperatorem rogavit , uti secedentes de controversia sua sine arbitris colloquerentur. Annuit, secedunt. Ibi tam Crales confiteri, se fidem parum sanctam habuisse, contraque foedus Romanorum oppida occupasse : nec tamen ad reddendum propendere, sed orare, collata in se beneficia apud animum recoleret, et hanc sibi gratiam persolveret, ut ambobus retinentibus quod haberent, ita demum foedus ferrent. Cum nihil vel minimum concederetur, re imperfecta, Crales in castra, imperator in urbem rediit. Postridie denuo, ut inter se polliciti erant, conveniunt, eademque iterantur, et neque imperator de repetitione urbium occupatarum quidquam remittere, neque Crales eas reddere, quaquam diceret, tantum se timorem imperatoris concepisse, ut etiam si per somnium eum videret, statim expergisceretur : et, si de bello cum eo gerendo cogitaret, antequam somno consopiretur, praemetu anxio noctem insomnia traducere. Neque vero morbum celabat suum : quin palam apud Romanos, et Triballos narrabat, se in omni antea vita nullum perinde mortalem, ut Cantacuzenum timuisse, horruisseque. Et in illa congressione quaerente imperatore, quid ita tandem dedecus tantum conscivisset, dum in senatum Venetorum se allegisset, qui majus et illustrius, quam ipsi, imperium haberet, responsum, ejus metu adactum id fecisse : et adjecit, nihil mirum, quod se huc demisisset, mirum magis non vilius atque despectius aliquid ausum. At enim cum tali timore laboraret, nec eum propalam confiteri erubesceret, nihilo minus urbes reddere detrectabat : rogabatque, uti tantum foedus iceret, contentus Berrhoea duntaxat, et Edessa, 790 castellisque, et oppidulis aliis, quae ad eum defecissent. Et juratus affirmabat, non se urbes cupidinis potius quam pudoris ergo affectare : quem pudorem non apud domesticos modo, sed alios quoque ubicunque dynastas sibi incutiat, si metu imperatoris adeo perculsus dejectusque videatur, ut tot oppida sine pugna deserat, quae post tantam impensam tamdiu possederit, quorumque causa cum exercitu tot labores et discrimina pertulerit. Obstinatorem viri cernens imperator, Mei quidem candoris erga te, inquit, et quod nullum unquam amici officium a me desiderari passus sim, cum praeteritum, tum maxime praesens tempus idoneo possunt esse testimonio. Quia nihil tibi facere allubescit, quod justum honestumque sit, venire me ad arma oportebit, feras imitantem, quae venatorum jaculis appetitae, et per silvas agitatae, primum quidem fugiunt, et certamen cum hominibus quantum valent devitant, ad necessitatem autem redactae, periculoque jam proximae, se convertunt : et dum vitam suam vehementissime defendunt, ipsi vitae nullo modo parcunt. Idem sane ego nunc faciam. Nihil

Α ἔγκαλειν ὁ Κράλης ἐπεχείρει, ἀπεκρίνατο ὁ Κράλης δὲ ἀντειπεῖν οὐκ ἔχων πρὸς οὐδέν, συνήδει γὰρ αὐτῷ καὶ ἀδικίαν, καὶ παράδοσιν τῶν ὄρκων, ὄλιγον ἐπέσχε σιωπῆσας. Ἐπειτα εἶδετο βασιλέως, τῶν ἄλλων ἀποστάνας μόνου διαλέγεσθαι ἐφ' ἑαυτοὺς περὶ τῶν διαφορῶν. Ἐπεὶ δὲ ἐπεισέτο ὁ βασιλεὺς καὶ ἀφίστατο τῶν ἄλλων, ἐπορχεῖν μὲν ὁ Κράλης ὠμολόγει, καὶ παρασπονδεῖν τὰς Ῥωμαίων καταχρῶντες οὐκ ἐβούλετο δὲ ἀποδιδόναι· ἀλλ' εἶδετο βασιλέως τῶν εἰς αὐτὸν γεγεννημένων ἀπομνημονεύοντα, ταύτην τὴν χάριν καταθέσθαι, τὸ ἔχοντα· ἐκότερον, ἃ ἔχουσιν ἐν τῷ παρόντι, τίθεσθαι σπονδάς. Βασιλέως δὲ οὐδὲ τῶν φαυλοτάτων οὐδενὸς παραχωροῦντος, διελύθησαν ἀσύμβατοι. Καὶ Κράλης μὲν εἰς τὸ στρατόπεδον, βασιλεὺς δὲ εἰς τὴν πόλιν ἐπανῆλθον, εἰς τὴν ὑστεραίαν αὐθις ἐπαγγεῖλαμένοι ἀλλήλοις συντυχεῖν· καὶ ἐς τὴν ὑστεραίαν συνελθόντες, λόγου ἐποιούοντο περὶ τῶν ὁμοίων, καὶ οὕτε βασιλεὺς περὶ τῶν κατεχομένων ἐνεβίδου πόλεων, οὐθ' ὁ Κράλης ὑπέμμεν ἀφίστασθαι, καίτοι γε ἔλεγε Κράλης, ἐς τοσοῦτον δέουσ πρὸς βασιλέα καθεστάναι, ὡς καὶ ἐν ὄνειροις· εἴ ποτε ἔργον συμβαίη, τοῦ ὑπνοῦ ἀφίστασθαι αὐτίκα, καὶ πρὶν ληφθῆναι ὑπνο, ἀϋπνον διανυκτερεύειν, εἰ λογίζοιτο περὶ ἐκείνου ὅπως χρὴ πολεμεῖν, ἐν ἀπόροις ὑπὸ δέουσ καθεστῶς. Οὐ μὲν οὐδὲ πρὸς τοὺς ἔξω τὸ πάθος ἀπεκρύπτετο, ἀλλ' ἀναφανδὸν καὶ πρὸς Τριβαλοὺς καὶ Ῥωμαίους τοὺς συνόντας, μηδένα ἀνθρώπων ἔλεγε διὰ βίου, μήτε πρότερον μὴθ' ὕστερον ὡσπερ Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα ἐκπεπλήχθαι καὶ δεδοικέναι. Καὶ ἐν τῇ συνοσίῃ δὲ ἐκείνῃ, ἐρομένην βασιλέως, ὅτου χάριν τοσαύτην ὑπομείνειν ἀλαχύνῃ τοῖς τῆς Βενετίας βουλευταῖς συγκαταλέξας ἑαυτὸν, μείζονα καὶ περιφανεστέραν συμπάντων ἐκείνων ἔχων αὐτὸς ἀρχὴν, διὰ τὸν ἐκείνου φόβον ἀπεκρίνατο. Καὶ προσετίθει, μηδὲν εἶναι θαυμαστὸν, εἰ τοιαῦτα ὑπομείνει· τοῦναντίον μὲν οὖν, ὅτι μὴ καὶ πρὸς τι χεῖρον καὶ πολλῶν φαυλοτέρων ἐξετράπη. Καίπερ δὲ οὕτω δέουσ ἔχων, καὶ οὐδὲ πρὸς πάντας ἀισχυρόμενος ὁμολογεῖν, ὅμως ἀφίστασθαι τῶν πόλεων οὐκ ἤθελεν· ἀλλ' εἶδετο μόνον βασιλέως χωρεῖν πρὸς τὰς συμβάσεις, Βεβρότιαν μόνην ἔχοντα, καὶ Ἐδεσσαν, καὶ τὰ ἄλλα φρούρια, καὶ τὰς πολίχνας, ὅσαι προσχωρήσαν. Ἰσχυρίζετο δὲ καὶ ὄρκους τοῖς λόγοις προστιθεῖς, ὡς οὐ πλεονεξία μᾶλλον, ἢ αἰσχύνης ἔνσκα τῶν πόλεων ἀντιποιοῖτο· αἰσχυρόσθαι γὰρ οὐ τοὺς οἰκείους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλου; ἐπουδήποτε δυνάστας, εἰ φαίνοντο τοσοῦτον ἡττημένους πρὸς τὸν βασιλέως φόβον, ὥστε τοσοῦτων πόλεων ἀμαχεῖ παραχωρεῖν, ἃ; ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον κτώμενος, χρήματά τε ἀναλώκει πλείστα, καὶ τοσοῦτους πόνους καὶ κινδύνους ὑπομεινῆχει μετὰ τῆς στρατιᾶς. Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἔώρα ἀσυμβάτως ἔχοντα, τὴν μὲν ἐμην, εἶπε, πρὸς σὲ εὐγνωμοσύνην, καὶ ὡς οὐδὲν τῶν φιλοπροσηκόντων, οὕτε πρότερον, οὐθ' ὕστερον ἐνέλιπον, καὶ ὁ παρελθὼν μὲν χρόνος, οὐκ ἤκιστα δὲ καὶ ὁ νυνὶ παρῶν ἀξιοχρεῶσ συμμαρτυρεῖν. Σοῦ δὲ μηδὲν ἐθέλοντος τῶν δικαίων ποιεῖν καὶ προσηκόντων, ἀνάγκη πρὸς τὸν πόλεμον χωρεῖν, ταυτὸν τοῖς θεροῖς

πάγοντα, καὶ γὰρ ἐκεῖνα βαλλόμενα, καὶ ἐλαυνόμενα ἅ
 ὑπὸ τῶν θηρευτῶν, πρῶτα μὲν φεύγουσι, καὶ τὴν
 πρὸς ἀνθρώπου μάχην ὅση δύναμις ἐκκλίνουσι.
 Ἐπιπῶν δὲ εἰς ἀνάγκην καταστῶσι, καὶ τὸν κίνδυ-
 νον αἰσθῶνται ἐφ' ἑσθηκότα, στρεφόμενα ἀμύνονται,
 καὶ οὕτω μετὰ σφοδρότητος, ὡς τῆς σφετέρας ἀφει-
 δεῖν παντάπασι ζωῆς. Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς νυνὶ
 ποιῶ· μάλιστα μὲν γὰρ ἐβουλόμην μὴ πόλεμον
 κινεῖν πρὸς σέ, ἀλλὰ φίλον καὶ σύμμαχον ἔχειν,
 ὡς περ δίκαιον, καὶ τῶν ὑπεργμένων ἀγαθῶν, ἧ ἂν
 μάλιστα δυναίμην, ἐκτίθειν ἀμοιβάς. Ἐπεὶ δ' αὐ-
 τὸς τῶν δικαίων ἤρῃσαι ποιεῖν οὐδὲν, οὐδὲ τῶν
 Ῥωμαίων πόλεον ἀφίστασαι, ἃς ἔχεις ἀδίκως κα-
 τεισῶν, ἀνάγκη καὶ αὐτὸν ἂς νομίζω συμφέρειν
 Ῥωμαίοις, πράττειν, καὶ μὴ περιορᾶν ἀδίκως οὕτω
 καταβουλωθέντας Τριβαλοῖς· ἀλλὰ νῦν μὲν ἔπει μὴ
 καὶ ἡ παρεσκευασμένη στρατιὰ ἀφίκτο, εἰ; Βυζάν-
 τισι καὶ αὐτὸς ἐπανελεύσομαι, καὶ παρασκευασάμε-
 νος τοῦ χειμῶνος, ἅμα ἤρῃ ὡς μάλιστα ἔχω μετὰ πολ-
 λῆς δυνάμεως, καὶ μεγάλης τῆς παρασκευῆς ὑμῖν
 ἐπιστρατεύσω· γνώμην ἔχων, ὡς ἡ μαχόμενος πεσεῖ-
 σθαι, ἢ πρὸς τῶν Ῥωμαίων ἐλευθεροῦν, καὶ αὐτὸν
 καὶ ὑπηκόους ἐξανδραποδίζεισθαι, καὶ διαφθεῖραιν
 καὶ καταβουλοῦσθαι. Ἄ εἰδὸτα καὶ αὐτὸν ὡς ἀληθῆ,
 παρασκευάζεσθαι ὡς ἀμυνόμενον, καὶ διαγωνού-
 μενον περὶ τῶν ὅλων. Κράλης δὲ ἀκούσας βασιλέως
 οὕτως ἐμβριθῶς διελεγμένου περὶ τοῦ πολέμου,
 καὶ ὁρῶν ἀμετάθετον τὴν γνώμην ἔχοντα, καὶ γενό-
 μενος περιδεῆς, ἰδεῖτο βασιλέως μὴ οὕτω πρὸς ὄργην
 ἐπὶ τὸν πόλεμον ἐξάπτεσθαι· ἀλλὰ λύσειν τινὰ ἐξευρί-
 σκιν τῶν κακῶν, ὅθεν ὁ τε πόλεμος καταλυθήσεται,
 καὶ μὴδ' αὐτὸς παντάπασι μὴδὲν τῶν τε πόνων, καὶ
 τῶν κινδύνων, ὧν ὑπέμεινε τὰς πόλεις κτώμενος,
 ἀπόνοιτο. Ἐπέτρεπε τε πάντα βασιλεῖ, καὶ συνετί-
 θετο στέργειν πᾶν, ὅ τι ἂν αὐτῷ δοκοῖη βέλτιον, καὶ
 λυσιτελοῦν ἐκατέρους. Βασιλεὺς δὲ τό τε πάντα ἔχειν
 ἑρῶν ἀπονητὶ ἀδύνατον, καὶ τό τι νῦν ἀποστρεφόμενον
 ὄψων μὴ συγκατατιθεσθαι πρὸς τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ
 περὶ τῶν ὅλων διακινδυνεύειν βούλεσθαι ἀβουλίας,
 ἀήλου μάλιστα τοῦ μέλλοντος ὄντος, καὶ τοῦ πολέ-
 μου πολλὰς ἐν τῷ μεταξύ δυναμένου ἐξεσθαι μετα-
 βιάς, ἄλλως θ' ὅτι καὶ βαρβάρους ἐμελλεν ἐπάγειν
 ἐνθυμούμενος, οἳ πλείστα καὶ Ῥωμαίους βλάπτουσιν,
 οἳ δοκοῦσι συμμαχεῖν, καὶ τὴν ἐσομένην Τριβαλῶν
 φθορὴν, καὶ τοὺς φόβους, καὶ τοὺς ἀνδραποδισμοὺς,
 ὧν ἐκήδετο, καὶ τοὶ πολεμίων ὄντων διὰ τὴν θρη-
 σκείαν, τὸ μὲν ἀληθὲς εἶπε, καὶ δίκαιον, πρὸς Κρά-
 λην, καὶ ὁ πᾶς ὅστισόν ἂν ἐπιψηφίσαιτο δικαίως
 δαιτῶν, οὐδὲν εἶναι ἕτερον, ἢ ἐξίστασθαι Ῥωμαίοις
 τῶν πόλεων τῶν τοῖς ὄρκοις περιειλημμένων. Ἐπεὶ
 δ' αὐτὸν ὁρᾶν πᾶν περιεχόμενον τῶν πόλεων, καὶ
 τῆς ζωῆς οὐ μικρὸν μέρος ἠγούμενον ἀφαιρεθήσε-
 σθαι, εἰ τούτων ἀποστρηθείη, ἀδικήσειν μὲν Ῥω-
 μαίους, πλὴν διεκόμενον τὰς πόλεις ὡς ἂν αὐτῷ
 δοκοῖη, καὶ παραχωρήσαντα ὅσων ἂν θέλοι, εἰ μὲν
 αὐτῷ δοκοῖη, καὶ πείθοιτο αὐτοῦ τῇ ψήφῳ, τίθεσθαι
 εἰρήνην ἐπὶ τούτοις καὶ σπονδάς· εἰ δὲ μὴ βούλοιο,
 εἶναι αὐθις πολεμεῖν τὰς πάσας ἔχοντι. Καὶ αὐτίχῃ
 Ἀχαρνανίαν μὲν καὶ Θετταλίαν, Σέρβια τε καὶ τὰς

A enim mihius cupiebam quam bello te persequi : seu
 ut æquum erat, amicum et socium habere, tuisque
 meritis ultro mihi præstitis, quantas maximas
 possem, gratias referre. Quoniam tamen nihil
 rectum, ac probum agere, neque ab urbibus quas
 contra fas occupatas retines discedere decrevisti,
 opus est et me aggredi, quæ ex Romanorum repu-
 blica fore sentio, et excutere jugum, quod eorum
 cervicibus Triballi per nefas injunxerunt. Verum
 nunc quidem cum insuper conscriptæ cupiæ non-
 dum adsint, Byzantium revertar, instructusque
 hibernis mensibus, primo vere cum quam ingenti
 potero exercitu, magnoque apparatu in vos mo-
 vebo : ea mente ut aut præliando occumbam, aut
 præter libertatem mea opera Romanis restitutam,
 teque populumque tuum cædibus ac servituti sub-
 jiciam. Et cum tu quoque scias me vera loqui, ad
 resistendum, et decertandum de summa rerum te
 compara. Cæles, auditis tam graviter ac serio de
 bello dictis, cum voluntatem imperatoris immuta-
 bilem videret, admodum extimescens, precabatur,
 ne sic iratus ad arma fereret; quin potius viam
 aliquam in his malis inveniret, qua et bello super-
 sederetur; 791 ipse pro laboribus, atque pericu-
 lis, quæ urbibus acquirendis tolerasset, non om-
 nino nihil reciperet : remque totam ejus arbitrio
 mittebat, æqui bonique se facturum promit-
 tens, quidquid ipse utrisque melius, commodius-
 que futurum judicasset. Imperator, intelligens et
 omnia citra molestiam, laboremque haberi non
 posse, et paucis quibusdam privatum paci repu-
 gnare, ac de summa jacere aleam velle, dementis
 esse, cum futura incertissima sint, et anceps, ac
 dubia fortuna belli : ad hæc barbaros se introdu-
 cturum cogitans, qui et Romanis, quorum videntur
 socii, plurimum noceant; et Triballorum futu-
 ram cladem, cædes, servitutes (de quibus quan-
 tum hostibus, nihilominus, ut Dei cultor erat, sol-
 licitus), Crælem compellans ait, veritatem, et justi-
 tiam, et quod quilibet bonus æstimator calculo suo
 approbarit, nihil esse aliud, quam Romanis urbi-
 bus juramento comprehensis se abdicare. Cæterum
 quia ipsum tantopere urbibus inescatum videat,
 et arbitrantem vitæ partem non modicam cum illis
 amissurum, injuriam quidem Romanis se irrogatu-
 rum, verumtamen judicio suo urbes partiturum,
 et cessurum, quæot sibi placuerit, si illi etiam vi-
 deatur, et suæ stet sententiæ, pacem super his, et
 fœdus faciendum. Si recuset, licere illi se omnes
 habentem de integro armis lacesserè, et mox
 Acarnaniam, Thessaliam, Serviam, et intra has ad
 mare sitas, et Berrhœam cum Edessa, Gynæco-
 castrum, et Mygdoniam, cum instauratis oppidis
 et circum Strymonem vicis, usque ad terminos
 Pherarum, et Tantiessani montes appellatos Roma-
 nis attribuit. Zichna, Pheras, Melenicum, Strom-
 bitzam, Castoriam, aliosque vicos, et oppidula
 Macedonica, quæ extra dictos montes erant, Cræ-
 lem retinere voluit, et super his fœdus, societa-

temque inire, et abstinere damnis mutuis. Sic imperator urbes distribuit; quæ distributio etiam Crali placuit, et ita inter illos convenit, paxque confecta Triballis juxta ac Romanis gaudio fuit. Atque eodem in loco Crulem, ejusque comitatum imperator ad epulas magnificas invitavit; juniore imperatore præsentē, et cum socero pariter ex ea munificentia gloriam aucupante.

Κράλην ἔχειν, καὶ συμμαχίαν ἐπὶ τούτοις ποιεῖσθαι καὶ σπονδὰς, καὶ μηδὲν ἀλλήλους ἀδικεῖν· οὕτω μὲν ὁ βασιλεὺς δέηρει τὰς πόλεις· καὶ ἐδόκει καὶ Κράλη καλῶς ἔχειν, καὶ συνέδησαν ἐν τούτοις, καὶ πάντες ἤδοντο, καὶ Τριβαλοὶ καὶ Ῥωμαῖοι πρὸς τὴν εἰρήνην. Ὁ τε βασιλεὺς εἰστία φιλοτιμῶς Κράλην, καὶ τοὺς συνόντας ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τόπου οὐ αἰ συμβάσεις ἐγεγένητο, παρόντος καὶ τοῦ ἑοῦ βασιλέως, καὶ συμφιλοτιμουμένου βασιλεὶ τῷ κηδεστῇ.

792 CAPUT XXII.

Pactum de eligendis proceribus, qui urbes utriusque nomine tradant, et accipiant. Crates seducitur, fœdus renuntiat, suos in Cantacuzenum animat. Copiæ utrimque educuntur. Neuter pugnam incipit, uterque se excusat. Imperator Byzantium abiturus imperatorem juniorem monet, a Crate caveat, qui Edessam proditione capit. Lyzicus præfectus punitur, in via moritur, Edessa evertitur, incolarum pars major nuda dimittitur. De incursu barbarorum. Mæso regi se purgat imperator. Consilium de barbaris Thracia et Mæsia arcendis. Prodigium, quo Alexander contra Cratem confirmatur. Imperator navale purgat. Mæsus fidem fallit. Eum imperator ad officium reducere frustra nititur.

Secundum prædium pacti sunt, ut postridie imperator Romanos principes viros quinque deligeret, qui suo nomine urbes acciperent, Crates de suis totidem destinaret, qui illas pro eo traderent, finitisque conventis, et salute dicta, hic ad castra, ille in urbem se retulit. Jam nox erat, cum quidam ex comitibus imperatorum clam ad Cratem adeunt, hortanturque urbes ne tradat, sed bellum adversus Cantacuzenum malit, qui cum in præsentia exercitu inferior sit, parum, aut nihil obesse possit. Si Byzantium redeat, ut illic se comparet, Palæologum imperatorem permoturos, ut cum eo quibus videbitur optatissimis conditionibus paciscatur, conjunctimque bellum contra illum suscipiat. Sibi enim intolerabile videri, imperare eum qui hæredem imperii legitimum hæreditate sua dejecerit. Crates statim lætitia ebrius, multas suavoribus gratias agit, seque imperatori Palæologo contra socerum prompte affuturum, et omnem ei benevolentiam, studiumque spondet. Postquam luxit, pacem certa lege constitutam renuntiavit. Sed si velit urbes nuper occupatas solas habere, imo vero, si etiam de iis adhuc quisdam reddat, sic persuasurum sibi, ut bello absteineat: si nolit, paratus ad prælium exeat, se totis viribus contra pugnaturum. Imperator Cratis verba parvi ducere; norat enim, se illum cogere in gyrum posse. Vehementer autem Romanis insidiatoribus succensebat; non enim ignorabat, unde hæc ejus mutatio, et rerum emendationem desperabat, ratus, bellorum rursus civilium, magnarumque seditionum hæc esse præludia. Tamen quamvis sic affectus, postridie se ad dimicationem exiturum denuntiavit. Crates contra **793** se parare, et suos confirmare: Cantacuzenum non esse timendum, quandiu a suis oppugnetur, sed constanter sperandum victoriam, quasque Romanis ademerint urbes, retenturos. Similem enim esse homini aquis submerso, quem sui

ἐντὸς τούτων πρὸς θάλασσαν πολίχνας, καὶ Βέρβαιαν, καὶ Ἐδεσσαν, Γυναικόκαστρον τε καὶ Μυγδολίαν μετὰ τῶν κατωκισμένων πόλεων, καὶ τὰς περὶ Στρυμόνα κώμας; ἄχρι τῶν Φερῶν ὄριων, καὶ Ταντεσάνου ὄρη προσαγορευόμενα, ἀπένευε Ῥωμαίοις· Ζίχνα δὲ καὶ Φερὰς, καὶ Μελενίκον, καὶ Στρώμβιτζαν, καὶ Καστορίαν, καὶ τὰς ἄλλας Μακεδονικὰς κώμας καὶ πολίχνας, αἱ τῶν εἰρημένων ὄρων ἐκτὸς ἦσαν,

Μετὰ δὲ τὸ ἀριστον συνέθεντο, ὥστε εἰς τὴν ὕστεραίαν, βασιλεὶα μὲν ἐπιλέξασθαι πέντε Ῥωμαίων τῶν ἐν τέλει, καὶ τούτοις ἐπιτρέψαι τὴν παράληψιν τῶν πόλεων· Κράλην δὲ ἐκ τῶν οικείων ἰσους παρασχεῖν, ὥστε παραδοῦναι, καὶ συνταξάμενοι ἀλλήλοισι, ἐπεὶ τέλος εἶχον συμβάσεις, ὁ μὲν εἰς τὸ στρατόπεδον, οἱ βασιλεῖς δὲ εἰς τὴν πόλιν ἀπεχώρουν. Ἐπελθούσης δὲ νυκτὸς, τινὲς τῶν συνόντων βασιλεῦσι κρύφα ἐλθόντες πρὸς τὸν Κράλην, συνεβούλευον τὰς πόλεις μὴ παραδιδόναι, ἀλλὰ πόλεμον αἰρεῖσθαι μᾶλλον πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλεῖα, ὡς βλέπειν δυνατόμενον ὀλίγα, ἢ οὐδὲν· νῦν μὲν γὰρ ἀξιομάχον οὐκ ἔχειν στρατιάν. Ἄν δὲ ἐπανήκη εἰς Βυζάντιον ὡς παρασκευασόμενος, τὸν Παλαιολόγον βασιλεῖα πείσειν συνθήσασθαι πρὸς αὐτὸν, ἢ ἂν μάλιστα δοκῇ καθ' ἡδονὴν, καὶ κοινῇ τὸν πόλεμον πρὸς ἐκεῖνον ἀνελεῖσθαι, ἡγεῖσθαι γὰρ αὐτοὺς οὐκ ἀνεκτὸν ἐκεῖνον ἄρχειν, βασιλεῖα τῆς πατρίδας ἀποστερήσαντα ἀρχῆς; καὶ ὁ Κράλης αὐτίκα ἔνθους ἦν ὑφ' ἡδονῆς, καὶ πολλὰς ὠμολογεῖ χάριτας τοῖς ἀπαγγελάσι, βασιλεὶ τε ἐπηγγέλλετο προθύμως τῷ Παλαιολόγῳ συμμαχῆσειν κατὰ κηδεστοῦ τοῦ βασιλέως, καὶ πᾶσαν ἐπιδείξασθαι σπουδὴν καὶ εὐνοίαν πρὸς αὐτὸν· ἅμα τε ἔπ, ἐπεὶ ἡμέρα ἦν, πέμψας πρὸς βασιλεῖα, ἀπηγόρευε τὴν ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις εἰρήνην· ἀλλ' εἰ βούλοιο τὰς ἀρτί ληφθείσας πόλεις μόνας ἔχειν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξ ἐκεῖνων ἀποδόντα, οὕτω πείθειν αὐτὸν μὴ πολεμεῖν· εἰ δὲ μὴ βούλοιο, παρασκευασόμενον πρὸς μάχην ἐξελεῖν· αὐτὸν γὰρ παντὶ σθένει πολεμήσειν. Τῶν μὲν οὖν Κράλη λόγων ὁ βασιλεὺς ὀλίγον ἐποιεῖτο λόγον. Ἦδει γὰρ ὡς δυνατός μὲν αὐτὸν καταναγκάζειν, καὶ ἄκοντα τὰ δίκαια ποιεῖν. Σφόδρα δὲ ἤχθετο κατὰ Ῥωμαίων τῶν ἐπιβουλεύόντων· οὐ γὰρ ἠγνόησεν, ὅθεν ἡ μεταβολὴ· καὶ τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων ἀπεγίνωσκε, πολέμων αὐθι; ἐμφυλίων, καὶ στάσεων μεγάλων τὰ τοιαῦτα οἰόμενος ἀρχῆν. Ὅμως καὶ οὕτως ἔχων, ἐπηγγέλλετο εἰς τὴν

ὑστεραίαν ἐξελεύσασθαι πρὸς μάχην. Κράλης δὲ καὶ αὐτὸς παρεσκευάζετο, καὶ παραθαυρόνων τοῦ οἰκίους πρὸς τὸν βασιλέως πόλεμον· οὐ χρὴ δεδοικέναι, ἔφασκε, Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα ἄρχις ἂν ἐπὶ τῶν οἰκίων πολεμῆται· ἀλλὰ βεβαίως ἔχειν ἐπιβὰς τοῦ περιέσσεσθαι, καὶ τὰς ἡρπασμένας Ῥωμαίων πόλεις καθέξειν ἀσφαλῶς. Ἐοικέναι γὰρ ἔφασκεν ἐκείνον, ἐν ὕδασι ἀνθρώπων καταθεβαπτισμένην, τοῦ οἰκίους δὲ ἐφραστῶτας, εἰ ποτε δυνηθεῖη ἀνακύψαι, πιέζοντας αὐθις καταθαπτίζειν, καὶ μὴδ' ἐαυτῷ χρήσιμον, μὴτ' ἐκείνοιο γίνεσθαι ἔβαν· ἂν μὲν τοι τῶν οἰκοὶ διαφορῶν ποτε ἀπαλλαγείη, τότε ἤδη πάντων αὐτῷ ἐξίστασθαι ἐκόντας, καὶ πολλὴν πρόνοιαν ποιεῖσθαι φίλον ἔχειν. Ἀντικαθίστασθαι γὰρ πρὸς πόλεμον, ἂν τῶν οἰκοὶ δυσχερῶν ἀπαλλαγείη, οὐτ' αὐτὸν λυσιτελεῖν ἡγήσασθαι, ἀλλ' ἐκείνοιο συμβουλεύειν. Οὕτω μὲν ὁ Κράλης οὐτὶ ἐφετέρῃ μᾶλλον θαυρόνων δυνάμει, ἢ ταῖς διχοστασίαις, καὶ διαφοραῖς Ῥωμαίων, αὐθις ὤρμητο πρὸς πόλεμον, καὶ ἐς τὴν ὑστεραίαν ἅμα ἐφ' συντάξας ἐπὶ φάλαγγας τὴν στρατιάν, ἐχώρει πρὸς Θεσσαλονικίην ἐκ τοῦ στρατοπέδου. Καὶ ὁ βασιλεὺς ὁμοίως τὴν τε πεζὴν, καὶ ἱπικτὴν δυνάμει ἀντιπαρέτασεν ἐξαγαγῶν· οἰδέτερος δὲ ἐπιχειρεῖ πόλεμον ἄρχειν, ἀλλ' ἐπιπολὺ ἀτρεμούντα ἀντικαθίστατο ἀλλήλοιο τὰ στρατόπεδα. Κράλης δὲ πρὸς βασιλέα πέμψας, ἢ τὴν εἰρήνην ἔφασκεν αἰρεῖσθαι, ἂν ἐθέλῃ ἔχοντας ἃ ἔχουσιν ἐκάτερον, ἢ μὴ μέλλειν, ἀλλ' ἄρχειν συμβολῆς. Βασιλεὺς δὲ τὰ τῇ προτεροτέρῃ εἰρημίαν, καὶ αὐθις ἔφασκεν αἰρεῖσθαι, καὶ φίλον ἐθέλειν μᾶλλον ἔχειν, ἢ πόλεμον, τὰς πόλεις ἀποδόντα· ἂν δ' αὐτὸς τὸν πόλεμον αἰροῖτο, πρῶτον μᾶλλον αὐτὸν ἄρχειν συμβολῆς μικρὸν προδόντα, ὡς οὕτω καὶ αὐτὸν ὡς ἐμυθόμενον, καὶ οὐκ ἄρχοντα πόλεμου ἀγωνιούμενον προθύμως. Ἐπιμαρτυρούμενον καὶ ἀνθρώπους καὶ θεῶν, ὡς οὐκ ἀδικεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀδικεῖται· οὐδὲ ἐπιπορεῖ, καὶ κικῶς εἶναι βούλεται περὶ τὸν φίλον, ἀλλ' ἀνάγκη ἐφ' ἃ μὴ βούλοιο χωρεῖ. Ἄν δ' εὐτοῦ κινουμένου πρῶτον, ἔφασκε, μὴ τὸ στρατεύμα ἐντεπάτη καὶ αὐτὸς, τὴν νίκην ἐκείνον ἔχειν, ὡς εἰσὶν φυγομαχῆσαντος. Κράλης δὲ ἐπὶ ἐπύθετο οἷος βασιλέως λόγους, πέμψας αὐθις, ἔφασκε μὴδ' αἰτίν βούλεσθαι τὴν μάχην· ἂν δὲ φαίνοιτο κινῶν τὰ φάλαγγας μετὰ μικρὸν, μὴ νομίζειν ἐπιέναι, ἀλλ' ἀναχώρησιν εἶναι τὴν κίνησιν πρὸς τὸ στρατόπεδον. Τοιαῦτα ὁ Κράλης εἶπε· καὶ μετὰ μικρὸν ἀναστρέψας αὐθις ἠύλιστο πρὸς τὸ στρατόπεδον τὴν νύκτα. Καὶ βασιλεὺς ὁμοίως εἰσήλανε εἰς τὴν πόλιν μετὰ τῆς στρατιᾶς. Κράλης δὲ εἰς τὴν ὑστεραίαν διεβᾶ· τὸν Ἄξειον, τὰ περὶ Ἐδεσσαὶν κατέβραμε, καὶ περιστρατοπεδευσάμενος· ἐπιλόρηκε. Βασιλεὺς τε ἐπὶ ἐδοκεῖ εἶναι μέλλειν ἐν Θεσσαλονικίῃ, πράττειν γὰρ ἐπὶ ἀξιόλογον οὐδὲν ἐξῆν, παρεσκευάζετο, ὡς εἰς Βυζάντιον πλεουσούμενος. Μέλλων δὲ ἀπαίρειν ἤδη, πολλὰ βασιλεὺς τῷ νέφ' περὶ τοῦ μὴ τελευτῆσαι· παρήνει Κράλη. Ἦδει γὰρ ἐπιχειρήσοντα ἐκείνον, αὐθις τὸν πρὸς ἀλλήλοιο πόλεμον κινεῖν Ῥωμαίων, ἐν αὐτῷ ἐξῆν τὰς πόλεις ἔχειν, ἐκείνων ἀπολλοιόμενων πρὸς ἀλλήλοιο, καὶ συνεδούλευε φυ-

A astantes, si quando emergerit, iterum sub aqua deprimunt, et neque sibi, neque ipsis commolare sinunt. Sin domesticis discordiis, ac dissidiis aliquando expeditus fuerit, tum jam omnibus illi cedendum l benter, ambiendamque studiose ejus amicitiam. Nam tum illi armis adversari, nec se putare conducere, nec ipsis hoc suadere. Sic Crales non sua magis potentia, quam seditionibus, ac dissensionibus Romanorum confusus, de integro bellum parturiebat, et die altero prima luce per phalargas disposito exercitu, et castris Thessalonica procedebat: similiterque imperator pedestres, et equestres copias educens, in acie adversa constituebat. Neuter autem praelium ordiebatur, stabantque diu, nec se exercitus commovebant. Crales tandem imperatori nuntiat, aut pacem componendam, si utrumque retinere velit, quæ habet: aut sine mora pugnam incipiendam. Renuntiare jubet imperator, se hesterno die pacta præferre et amicum ipsum quam hostem malle, si urbes restituerit. Sin bellum ei optatius sit, prior paulum progressus, pugnae det initium: tum enim se non ut conflictus auctorem, sed ut sui defensorem alacriter dimicaturum, Deum atque homines testantem, non se dare, sed accipere, æ perpeti injuriam: neque fidem frangere, et male mereri de amico, sed necessitatem a se exprimere, quæ ipse nolit. Quod si prior ille se moverit, nec ipse contra gradiatur, victoriam sibi quasi de fugitivo habeat. His acceptis, Crales nec se pugnae avidum esse dixit. Si phalargas paulo post moveri viderit, ne putet motum illum sui invadendi, sed in castra revertendi causâ existere. Hæc Crales. Nec diu post in castra se recipiens, ibi pernoctavit. Imperator quoque cum cohortibus suis urbem repetivit. Crales Axio transmisso, et finitimos Edessæ locos deprædatus, ipsam obsidere instituit. Imperator cum diutius Thessalonicae commorandum non putaret, quod nihil memorabile agendum restaret, Byzantium navigationem comparabat. 794 Discessurus, juniorem imperatorem majorem in modum hortabatur, ne Crali fideret. Jam enim rursus aggressum bello civili Romanos implicare, ut iis inter se dimicantibus, ipse urbes sibi habeat, et monebat caveret insidias, quæ non res parvas, sed imperium ipsum attingerent: unde non ad ipsum duntaxat, sed ad alios quoque Romanos calamitas redundaret. Tametsi is aliud quam res est loquens, et mentiens quædicat, impigre se ipsum adjuturum, quo paternum imperium a raptore recuperet, eumque ulciscatur: cum dubitetur, an non solum ei imperium non restitutum, quod tamen pollicebatur, sed etiam vitæ ejus insidias inductor sit. Nullam ei fidem horum commodet, certoque sciat, omnia hæc artificiose strui, ut potius ipse quod reliquum est imperii secure devoret. Si spretis admonitionibus Crali crediderit, tunc cognitum esse, quantum damni fecerit, quando nec ipsi, nec aliis ullum fructum

ca cognitio datura sit. Neque enim protoplastis A paradiso ejectis a serpente deceptos esse cognoscere profuisse. Hæc, et plura cum admonisset, Andronicum Asanem socerum cum juniore imperatore relinquens, dicto vale, solvit. Crales paulo post ejus Thessalonica discessum, quibusdam de factione sua prodentibus, Edessam cepit, captam evertit: cum quibus pepigerat, ut paratis scalis signum de muro ipsis sustollentibus, accederet. Tum iidem arcentes, qui intus propugnarent, securitatem facerent, ut ita urbs facilius caperetur. Res secundum pacta transigitur. Nam cum in eo essent, ut muros oppugnarent, proditoresque signum inde dedissent, Crales scalas admovit, milites impune ascenderunt, statimque irruentes ita eos diruerunt (noa enim erant alti) ut equis pervios redderent. Lyzicus præfectus urbem proditam conspiciens, cum præsidio contra vidit, sed muris jam prostratis actum agere se intelligens, in arcem festinus recurrit. Similiter Byzantii ducenti, ab imperatore in præsidio relictis, ubi urbem captam senserunt, ipsi quoque in arcem refugerunt. Crales urbe potitus, in illos adhuc ex fuga pavitantes tendit. Cum e turri se tuerentur (arx enim nondum reparata erat) et Lyzicus femur sauciatum esset, subito præsidarii arma tradiderunt, fide accepta, nihil incommodi perpessuros. **795** Ut autem et arx in potestatem venit, præsidium, et Macroducam præfectum Crales, ut juraret, armis tantum ablatis, dimisit: Lyzico in conspectu suo barbam velli jussit, non solum quia tum restitisset, sed quia etiam Andronico vivo apud Castoriam non parvæ calamitatis ipsi auctor fuisset. Deinde victum Scopiam, ibi poenas audaciæ excepturum duci mandavit. Qui et propter neglectam curationem vulneris, et alioquin propter hunc casum suum in ipsa via decessit. Crales militi urbem diripiendam, incendendam, evertendamque permisit. Incolarum pars maxima, et præcipua, summa hieme, novo nimirum Januario, nuda expellitur, perque Berrhœan, et alias urbes dissipatur. Egentissimus quisque ad ædes relictas confugiens, ibi relinquitur. Crales hieme sævientem, imposito in arcem præsidio domum redit. Fama vulgavit, milites, et animalia vectoria plurima, frigoris acerbitate in castris emortua. Byzantium reversus imperator, de Mæсорum rege Alexandro quaerit; singularem quippe ex eo mæstitudinem capiebat, quod Persæ in ejus regnum inopinato irruentes, cladem ei gravissimam intulerant. Incessebat enim Alexandrum suspicio, non suoapte nutu, sed missu imperatoris irrupisse barbaros: quæ res vehementissime illum cruciabat, quia cum ei nullam ansam hostilia machinandi præbuisset, tamen contempto fœdere ab eo vexaretur. Missa igitur legatione, primum quidem de incursione barbarorum respondit, non eam sua voluntate factam, sed ipsos per se potentes, cupiditatibus suis morem gerere. Nec tamen magis istuc propter illorum

λάττεσθαι τὴν ἐπιβουλήν. Οὐδὲ γὰρ εἶναι περὶ μικρόν· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἐπιβουλεύειν, καὶ τὴν βλάβην οὐκ αὐτῷ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἔσεσθαι Ῥωμαίοις. Καὶ τοι γὰρ ἐκεῖνον τῶν ὄντων τὰ ἐναντία καταψεύσεσθαι, φάσκοντα προθύμως συμμαχῆσιν ἐπὶ τὸ τὴν πατρίαν ἀνασώζεσθαι ἀρχὴν ἀφηρημένην, καὶ ἀμύνεσθαι τὸν ἡδικοῦτα. Δὴλον ὅν ἐμὴ μόνον οὐκ ἀποδώσει τὴν ἀρχήν, ὥσπερ ἐπαγγέλλεται, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ζωῆς ἐπιβουλεύσει. Τοῦτων δὲ αὐτῷ πείθεσθαι μηδὲν, σαφῶς εἶδόντα, ὡς ἀπάτη πάντα συσκευάζεται, ἵνα μᾶλλον ἀφέληται αὐτὸς τὴν οὐσαν ἀσφαλῶς. Εἰ δ' ἀμελήσας τῶν παραινήσεων πείθοιτο αὐτῷ, τότε εἴτεται τὴν βλάβην, ὅτε μὴ' αὐτῷ μηδὲν, μήτε τοῖς ἄλλοις ὄφελος ἐκ τοῦ εἶδέναι ἔσται. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῖς πρωτοπλάστοις συνήνεγκε τοῦ παραδείσου ἐκβληθεῖσι τὸ εἶδέναι, ὡς ἠπάτηνται τῷ ὄφει. Τοιαῦτα καὶ ἕτερ' ἅττα πλείω παραινεῖται, καὶ συνταξάμενος, ἀπέπλει. Ἀσάνην Ἀνδρόνικον τὸν κηδεστὴν μετὰ βασιλέως τοῦ νέου καταλιπών. Κράλης δὲ οὐλοῦν ὕστερον ἢ ὁ βασιλεὺς ἀπῆρεν ἐκ Θεσσαλονίκης. Ἔδεσαν ἐπόρθησεν ἐλὼν, τινῶν προδοσίᾳ τῶν τάχειου ἡρημένων. Συντέθειτο γὰρ αὐτοῖς κλίμακας κατασκευασάμενον, ἐπὶ τειχομαχίαν ἦκειν, αὐτοὺς δὲ σημεῖον ἄφαντας ἐπὶ τῶν τειχῶν, ἐφ' ὧν ἑστᾶσιν, ἦκειν ἐπ' ἐκείνους μετὰ τῶν κλιμάκων. Ἄδειαν δὲ ἐκείνων παρεχομένων, καὶ ἀμυνομένων τοὺς ἔνδον μᾶλλον, ῥᾶθιαν ἔσεσθαι τὴν ἄλωσιν. Ὅπερ δὴ καὶ ἐγένετο κατὰ τὸ σύνθημα· καταστάντων γὰρ εἰς τὴν τειχομαχίαν, τοῖς τε προδοῦσιν ἤρτο τὸ σημεῖον ἀπὸ τῶν τειχῶν, καὶ ὁ Κράλης τὰς κλίμακας ἔχων, ἐχώρει πρὸς ἐκείνους. Ἄδειας δὲ τυχόντες, ἀνέβαινον ἐπὶ τὰ τείχη, καὶ καθήρουν αὐτίκα προσπεσόντες, ἕως ἐποίησαν, καὶ ἵπποις βάσιμα· ἦν γὰρ οὐδὲ ὕψους ἔχοντα ἱκανῶς. Λυζικὸς δὲ, ὁ τῆς πόλεως ἀρχὼν, αἰσθόμενος τὴν προδοσίαν, ἐχώρει μὲν ἐπ' ἐκείνους ἔχων τοὺς περὶ αὐτὸν, ἦνυε δὲ οὐδὲν καθηρημένων ἤδη τῶν τειχῶν· ἀλλ' ἀναστρέψας ἔσπευδεν ἐπὶ τὴν ἄκραν. Καὶ οἱ ἐκ Βυζαντίου παρὰ βασιλέως καταλειπεμένοι διακόσιοι φρουροὶ, ὡς ἠσθάνοντο τὴν πόλιν ἐαλωκυῖαν, ἀνεχώρουν καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὴν ἄκραν. Κράλης δὲ ἐπεὶ τὴν πόλιν εἶχεν, ἐχώρει ἐπ' ἐκείνους τεθοροθημένους εἰς ἀπὸ τῆς τροπῆς. Καθισταμένους τε πρὸς μάχην, ὁ Λυζικὸς D ἐτέτρωτο βέλει τὸν μηρὸν ἀμυνομένος ἀπὸ τοῦ πύργου· ἦν γὰρ ἀνεπισκεύαστος ἡ ἄκρα. Καὶ αὐτίκα ἡ φρουρὰ τὰ ὄπλα παρεδίδου, πιστεῖς λάθοντας ἐπὶ τῷ μηδὲν ἀνήκεστον παθεῖν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ ἄκρα εἶχτο, τὴν μὲν φρουρὰν καὶ Μακροδοῦκαν τὸν ἀρχόντα, ἀπέλευεν ὁ Κράλης κατὰ τοὺς ὄρους, καὶ τὰ ὄπλα μόνον ἀφελόμενος. Λυζικῷ δὲ τὸ γένειον ἐπ' αὐτοῦ τίλλεσθαι ἐκέλευεν, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀντιστῆναι τότε, ἀλλ' ὅτι καὶ βασιλέως Ἀνδρονίκου περιόντος ἐν Καστορίᾳ μεγάλως αἰτίως κατέστη συμφορῶν. Ἐπειτα ἐκέλευε δεθέντα, ἄγεσθαι τὴν ἐπὶ Σκοπιάν, ὡς ἐκεῖ τῶν τολμημάτων δίκας δώσοντα. Ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ τραύματος ἀμεληθέντος, καὶ τῆς ἄλλης δυσπραγίας, ἐτελεύτησε μεταξὺ ἀγόμενος. Κράλης δὲ ἐφῆκε τὴν πόλιν τοῖς στρατιώταις

διαρπάξιν. Καὶ ἐπόρθησάν τε καὶ ἐνέπηρσαν τὰς Α οίκιας, τῶν οἰκητόρων δὲ τὸ μὲν πλεῖστον καὶ ἀριστον ἐξήλασε γυμνῶν μάλιστα ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος, Ἰανουαρίου ἔσται Ἰσταμίνου, καὶ διεσχεδάσθησαν κατὰ Βέρβοιαν, καὶ τὰς ἄλλας πόλεις. Ὁ δὲ ἄπορος παντάπασι καταλέλειπτο ἐκεῖ ἐπὶ τὰς ὑπολειπομένας καταφυγῶν οἰκίας. Αὐτὸς δὲ ἐπεὶ καὶ χειμῶν ἐπεγένετο ἐξαιτίας, φρουρὰν ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν καταλιπὼν, πρὸς τὴν οἰκίαν ἀνεχώρησε. Ἐλέγετο δὲ ὑπὸ χειμῶνος στρατιώτας τε, καὶ τῶν σκευοφόρων ὑποζυγίων πλεῖστα τῷ στρατοπέδῳ ἐναποθανεῖν. Βασιλεὺς δὲ εἰς Βυζάντιον ἐπανεληθὼν ἐπυρθάνετο περὶ τοῦ Μυσῶν βασιλέως Ἀλεξάνδρου, ὅτι πλεῖστα ἀνωτὸ διὰ τὴν τῶν βαρβάρων ἐφοδὸν ἀπροσδόκητον γιγνημένην, καὶ μέγιστα κακώσασαν τὴν γῆν αὐτοῦ. Ἰπώπτευσεν δὲ οὐκ ἀφ' ἐαυτῶν τοὺς βαρβάρους ἐπιθεῖν, ἀλλὰ βασιλέως πέμπσαντος, ὃ καὶ μάλιστα ἦναι, ὅτι μηδεμίαν πρόφασιν αὐτοῦ πρὸς τὸν πόλεμον παρεσημῆναι βασιλεὶ παρασπονδῶν αὐτὸς, κακῶς κοῦε τὴν χώραν. Πέμπας δὲ ὁ βασιλεὺς προσέειπεν πρὸς αὐτὸν, πρῶτα μὲν περὶ τῶν βαρβάρων τῆς ἐφοδοῦ ἀπελογεῖτο, μὴ κατὰ γνώμην ἐκεῖνο γεγονῆσθαι, ἀλλ' αὐτοῦς ἀφ' ἐαυτῶν μεγάλη δύναμῆναι, ἅττα ἀνδοκῆ ποιεῖν. Τοῦτο δὲ συμβαίνειν, οὐ μᾶλλον διὰ τὴν ἐκείνων δύναμιν, ἢ διὰ τὸ μὴ αὐτοῦς ἐθέλειν τῆς πλεονεξίας ἀποστάντας, καὶ τῶν ἀλλοτρῶν τῆς ἐπιθυμίας, ἀλλήλοισι ὅση δύναμις ἐπιμαχεῖν, καὶ ἀνεῖργειν τοὺς βαρβάρους ῥᾶστα δυναμένους, εἰ συμφωνήσαιεν. Εἰ γὰρ ἐβούλετο Κράλης τὰς ἠρπασμένας πόλεις ἀποδίδόναι, καὶ τὰ δίκαια ποιῆν κατὰ τοὺς ὅρκους, οὐκ ἂν αὐτῷ ἐθέσειε βαρβάρων πρὸς τὴν συμμαχίαν πάντων μάλιστα ἀπεχθῶς πρὸς αὐτοὺς διαχειρῆμεν· ἀνάγκη δὲ χρωμένῳ, ἵνα τὰ τε ὄντα διασώξῃ, καὶ τὰ ἠρπασμένα, εἰ δύναται, ἀνακαλοῖτο. Πρὸς μὲν οὖν ἐκείνον, ποιήσαιεν, εἰ ἀνδοκῆ μάλιστα λυσίτελεῖν. Αὐτῷ δὲ συμβουλεύειν, συναρθεῖσθαι αὐτῷ πρὸς τὸ κωλύειν τοὺς βαρβάρους ἀδεῶς, ὅταν δοκῆ πρὸς τὴν Θράκην περιουῶσαι. Τοῦτο δ' ἂν γένοιτο, εἰ χρήματα παρέροιτο τακτὰ πρὸς τῶν τριήρων τὴν παρασκευήν. Αὐτὸν μὲν γὰρ εὐπορεῖν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως· δεῖσθαι δὲ χρημάτων ἐξ ὧν ἂν τραφεῖη· ὧν εἰ καὶ αὐτὸς παράσχοιτο ὅσα δυνατὰ, τριήρεις ἐπιστήσει κατὰ τὸν Ἑλλησπόντον· αἱ παραπλεύουσαι, οὐκ ἐάσουσι τοὺς βαρβάρους περαιουμένους βλάπτειν. Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον τῆς ἐκείνων ἀπηλλάχθαι περιέσται βλάβης. Ἄν δὲ μὴ Κράλης ἐθέλῃ ποιεῖν τὰ δίκαια πρὸς ἀμφοτέρους, εἰδέναι γὰρ καὶ αὐτῶν ὑπ' ἐκείνου ἀδικούμενον οὐ μικρὰ τινα, εἰ μὴ ἡ παρούσα δύναμις ἐξαρκεῖ ἐκείνον καταναγκάζειν τὰ ὄντα ποιεῖν, τότε χρήσεσθαι καὶ τοῖς βαρβάροις τοσοῦτους ὅπ' αὐτῶν περαιουμένους, ἕσου· ἀγεσθαι οἷ ἂν ἐθέλωσι, καὶ μὴ πολλοὺς ἔντας, ἀφοβίᾳ τρέπασθαι ἐπὶ σφᾶς καὶ διαφθεῖραι. Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ἐπροσέειπε. Καὶ ἐδέχετο κάκῃσιν ἡ βασιλείως παραίνεις λυσίτελεῖν, καὶ συναρθεῖσθαι πρὸς τὴν πρᾶξιν· συμβᾶν δὲ τι καὶ πικρῶτον, ἐκίβρωσε μᾶλλον πρὸς τὸ ἔργον. Ἐορτῆς γὰρ τινας δημοσίας ἀγομένης ἐν Τριώβῃ τοῖς αὐ-

potentiam evenire, quam quod ipsimet nollant avaritia, et appetitione rerum alienarum desistentes, pro virili juvare mutuum, et coercere barbaros, quod facile possent, si conspirarent. Etenim si Grales ereptas urbes restituere, et ut juraverat, conservare justitiam voluisset, non sibi societatem barbarorum requirendam fuisse, quos pessime oderit : necessario autem iis uti, quo et praesentia tueatur, et abrepta, si possit, recuperet. Adversus Gralem igitur se facturum, quod in primis commodaturum videatur : ipsi autem se hoc dare consilii, uti ad barbaros in Thraciam nullo metu, ac pro libidine trajicientes prohibendos, secum vires conjungat. Hoc fieri posse, si pecuniae ad apparatus triremium constitutae pendantur : **796** sibi navales copias non deesse : deesse autem pretium, unde alimenta provideantur, quod si ille pro facultate erogat, triremes in Hellespontum deducturum, quae oras praeternavigando, barbaros trajicere, ac nocere continenti non sinant. Et hoc modo eorum vexationes licere effugere. Quodsi Grales praestare se ambobus, qualem decet, noluerit (constare enim sibi, eum quoque laesum ab illo graviter), si praesens eum copia ad officium cogere nequiverit, tunc et barbarorum ope usuros, trajecta eorum auctoritate tanta multitudine, quantum ducere quocumque voverint : et ita in hostes paucos intrepide facto impetu, eis vitam adempturos. Haec fuit legationis sententia. Regi cohortatio imperatoris visa est conducibilis, rei quae gerendae societatem pactus est. Evenit autem quiddam, quod ei ad hoc operis animos addidit. Cum enim Trinobi, ubi sedes illi, publica laetitia dies festus ageretur, plurimique mortales aliunde concurrissent, dum per eos transit, legati imperatoris prosequentiibus, omnes, sua quique lingua acclamarunt, Cantacuzeno gratificandum per omnia, et omnimodis pacem cum eo consiciendam : ne si is ad bellum irritetur, ipsi barbarorum gladiis intereant, et orabant voti compotes fieri. Alexandro autem legatos interrogante, ecquid audita intelligerent, cum negassent, Graece illis interpretatus est, populi quae petitionem pro auxilio maximo habuit, bene ipsis rem processuram : quod etiam a nemine interrogatus, quae sibi expedirent, suasisset, statimque et ipse petitis suffragatus, legatos dimisit. Imperator, cognoscens Alexandrum hortationi suae benignas aures commodasse, et velle pecuniam ad apparatus conferre, mirabiliter gavisus est, ratus se posse barbaros reprimere, non Romanos, Et Maesos incursandum vastarent, et accingi ad expeditionem navalem barbaris prohibendis constituit, navaleque in Heptasculo pluribus annis luto ibidem exaggerato, ut onerariam cum onere haud commode posset excipere, illo anno expurgavit : potuitque magnum, et civitati utilissimum opus multo labore, multoque aere feliciter conficere. Caeterum Maesi promissa venti rapuerunt; non diu enim post per legatos de pecunia collata

retractavit. Crasem quippe re audita non leviter reprehendisse, **797** quod tributa Romanis ultro promississet, et quæ armis obtinere Cantacuzenus nequiret, hæc sibi dolo persuaderi sustinisset. Quare se promissa tantum dedecus sibi, ac generi suo inurentia, persolvere non posse. Hac de causa non parum indignatus imperator, docere aggressus est suam quam Cralis admonitionem illi fructuosiore fore; qui, ut homo invidus et insidiosus, semper ea disturbare nitatur, quæ ipsi Alexandro ejusque populo valde conductura sint. Non enim Alexandrum tributa pendere, ut ille fraudulentus comminiscatur, sed in rebus imperio necessariis collocare pecuniam, nisi quæ suis ipsemet militibus stipendia solvit, tributa nominet. Verum nihil horum ad Alexandrum inducendum satis valebat. Imperator imminentem a Barbaris cladem ei prædicens, et testificans, tunc propter istam amenitiam pœnitentia tactum iri, quando pœnitere nihil proderit, hortatione destitit. Quæ omnia postmodum ita acciderunt.

συστήσασθαι ἐπὶ κωλύσει τῶν βαρβάρων. Τό τε ἐξεκάθηρεν, ὑπὸ πολλῶν ἐτῶν λυῖος ἐπιγενομένης εἰσεδέχασθαι δίκαια φόρτον ἄγουσαν· μέγα ἔργον καὶ πλεῖστα λυσιτελοῦν τῇ πόλει, καὶ πολλῶν πόνη, καὶ ἀναλώμασι κατορθῶσαι δυνηθεῖς. Ἐληγον δὲ εἰς οὐδὲν αἱ τοῦ Μυσοῦ ἐπαγγελίαι. Ὑστερον γὰρ ὀλίγῳ πρὸς βασιλέα πρεσβείαν πέμψας, ἀπηγόρευε τὴν εισφορὰν. Κράλην γὰρ ἔφασκε πυθόμενον, οὐ μετρίως αὐτοῦ κατηγορεῖν, ὅτι φόρους Ῥωμαίοις παρέχειν ὑποσταίη ἐκοντι, καὶ ἂ μὴ τοῖς ὀπλοῖς δύναται βιάζεσθαι· βασιλεὺς δὲ Καντακουζηνός, ταῦτα πείσειε παραγαγών. Δι' ἂ μὴδ' αὐτὸν τὰ ὑπεσχημένα δύνασθαι ποιεῖν, τοσαύτην αἰσχύνην προστερόμενα αὐτῷ καὶ γένοι. Ἐφ' οἷς οὐ μετρίως ἀγανακτῶν ὁ βασιλεὺς, ἐπεχειρεῖ πείθειν, ὡς μᾶλλον αὐτῷ λυσιτελοῖη, ἢ αὐτοῦ παραίνεσις, ἢ Κράλη. Φρονοῦντα γὰρ ἐκείνον, καὶ ἐπιβουλεύοντα αἰεὶ, ταῦτα πειρᾶσθαι διαλύειν, ἂ πολλὴν αὐτῷ καὶ τοῖς ὑπηκόοις οἴσει τὴν ὠφέλειαν. Οὐ γὰρ παρέχειν φόρους ὡσπερ ἐκεῖνος ἀπατᾷ, ἀλλ' ἀναλίσκειν εἰς θεόν ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς· πλὴν εἰ μὴ καὶ τὰ τοῖς σφετέροις στρατιώταις παρεχόμενα, φόρους ὀνομάσει. Ἄλλ' ἦν οὐδὲν ἀξιοχρεῶν τῶν λεγομένων εἰς πειθῶ. Βασιλεὺς δὲ τὴν ἐσομένην αὐτῷ φθορὰν ὑπὸ τῶν βαρβάρων προειπὼν, καὶ διαμαρτυράμενος, ὡς τότε τῆς νυκτὸς μεταμελήσει ἀδουλίᾳς, ὅτε μὴδὲν ἀπόνασθαι ἐξίσταται τῆς μεταμελείας, ἐπέπαυτο πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν καὶ αὐτός. Ἄ εἰς ὕστερον ἅπαντα ἐξέβαινε.

CAPUT XXIII.

Propter Barlaami et Acindyni hæresin synodus ab imperatore conceditur, et ejus in ea re diligentia. Cur Acindynus se occultarit. Dissidium eo mortuo ejus sectatores excipiunt. Quatriduum in disceptationibus ponitur. Ephesi et Gani episcopi exauctorantur. Barlaamus et Acindynus post mortem excommunicantur. De tomis conscriptis. Barlaamitis et Acindynianis silentium indicitur, et in custodia habentur.

Posthæc imperator confusionem horribilem et turbas in Ecclesia excitatas intuens, atque a communione reliquorum discessisse Barlaami et Acindyni sectatres, multosque ab iis seductos, et illos Ecclesiam perversorum dogmatum accusare, et judicium postulare, tumultuantes quotidie, rogantesque ad rationem reddendam se vocari, Calisto patriarcha, et aliis episcopis, monachorumque primariis, quod seditiosis ac distractoribus illis contraria sentirent, similiter orantibus synodum congregari et dogmata examinari, æquum existimans, non hæc vilipendere, sed quantum posset, Ecclesiæ paci consulere, synodum agi permisit: et cum alios episcopos, tum Gregorium Palamam Thessalonicensem litteris accersivit. Quanquam statim ab initio, postquam fluctus belli

Α τοῦ βασιλεῖος, καὶ ὄχλου πλείστου συνεβρύχητος, ἐπεὶ παρῆε δι' ἐκείνων καὶ τῶν βασιλέως ἐπομένων πρέσβων, τῇ σφετέρᾳ διαλέκτῳ πάντες ἐπεδῶν, ὡς δεῖ Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεὶ πάντα ποιεῖν τὰ κατὰ γνώμην, καὶ τὴν εἰρήνην ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πρὸς αὐτὸν αἰρῆσθαι, ἵνα μὴ ἐκπολεμωθίντος, ἀπόλωνται αὐτοὶ διαφθαρέντες ὑπὸ τῶν βαρβάρων, καὶ ἐδέοντο πείθεσθαι αὐτοῖς. Ἀλεξάνδρου δὲ τῶν πρέσβων πυθνανομένου, εἰ τῶν εἰρημένων ἐπαλοῦσιν, ἐπεὶ ἄγουσιν ἐκείνοι ἔφασαν, ἡρμήνευεν αὐτὸς ἑλληνιστὶ, καὶ τεκμήριον ἐποιεῖτο μέγιστον τοῦ ὄχλου τὴν ἀξίωσιν, τοῦ σφίσι μάλιστα λυσιτελεῖν τὴν πρᾶξιν, ὅτι καὶ μὴδ' ὄφ' ἐνὸς ἐρωτώμενοι, τὰ σφίσι συμβουλευέουσι συνοίσοινα. Αὐτίκα τε ἐπιψηφισάμενος, καὶ αὐτὸς ἐξέπεμπε τοὺς πρέσβεις. Βασιλεὺς δὲ πυθόμενος ὡς προθύμως δέξαιτο Ἀλεξάνδρου τὴν παραίνεσιν, καὶ βούλοιο παρέχεσθαι χρήματα πρὸς τὴν παρασκευὴν, ὑπερήσθη τε, δυνηθεῖσθαι νομισὰς ἀπείργειν τοὺς βαρβάρους, τοῦ μὴ Ῥωμαίους καὶ Μυσοὺς ἐπιόντας διαφθεῖρειν, καὶ ὄρμητο παρασκευάζεσθαι ἤδη πρὸς τὸ ναυτικὸν νεώριον τὸ πρὸς τῷ Ἐπτασκάλῳ ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει προσχωσθὲν, καὶ μὴ δυνάμενον εὐπετῶς εἰσεδέχασθαι δίκαια φόρτον ἄγουσαν· μέγα ἔργον καὶ πλεῖστα λυσιτελοῦν τῇ πόλει, καὶ πολλῶν πόνη, καὶ ἀναλώμασι κατορθῶσαι δυνηθεῖς. Ἐληγον δὲ εἰς οὐδὲν αἱ τοῦ Μυσοῦ ἐπαγγελίαι. Ὑστερον γὰρ ὀλίγῳ πρὸς βασιλέα πρεσβείαν πέμψας, ἀπηγόρευε τὴν εισφορὰν. Κράλην γὰρ ἔφασκε πυθόμενον, οὐ μετρίως αὐτοῦ κατηγορεῖν, ὅτι φόρους Ῥωμαίοις παρέχειν ὑποσταίη ἐκοντι, καὶ ἂ μὴ τοῖς ὀπλοῖς δύναται βιάζεσθαι· βασιλεὺς δὲ Καντακουζηνός, ταῦτα πείσειε παραγαγών. Δι' ἂ μὴδ' αὐτὸν τὰ ὑπεσχημένα δύνασθαι ποιεῖν, τοσαύτην αἰσχύνην προστερόμενα αὐτῷ καὶ γένοι. Ἐφ' οἷς οὐ μετρίως ἀγανακτῶν ὁ βασιλεὺς, ἐπεχειρεῖ πείθειν, ὡς μᾶλλον αὐτῷ λυσιτελοῖη, ἢ αὐτοῦ παραίνεσις, ἢ Κράλη. Φρονοῦντα γὰρ ἐκείνον, καὶ ἐπιβουλεύοντα αἰεὶ, ταῦτα πειρᾶσθαι διαλύειν, ἂ πολλὴν αὐτῷ καὶ τοῖς ὑπηκόοις οἴσει τὴν ὠφέλειαν. Οὐ γὰρ παρέχειν φόρους ὡσπερ ἐκεῖνος ἀπατᾷ, ἀλλ' ἀναλίσκειν εἰς θεόν ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς· πλὴν εἰ μὴ καὶ τὰ τοῖς σφετέροις στρατιώταις παρεχόμενα, φόρους ὀνομάσει. Ἄλλ' ἦν οὐδὲν ἀξιοχρεῶν τῶν λεγομένων εἰς πειθῶ. Βασιλεὺς δὲ τὴν ἐσομένην αὐτῷ φθορὰν ὑπὸ τῶν βαρβάρων προειπὼν, καὶ διαμαρτυράμενος, ὡς τότε τῆς νυκτὸς μεταμελήσει ἀδουλίᾳς, ὅτε μὴδὲν ἀπόνασθαι ἐξίσταται τῆς μεταμελείας, ἐπέπαυτο πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν καὶ αὐτός. Ἄ εἰς ὕστερον ἅπαντα ἐξέβαινε.

С Μετὰ τοῦτο δὲ ὁ βασιλεὺς σύγχυσιν δεινὴν καὶ ἀταξίαν ὄρων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γινομένην, καὶ τῆς κοινωσίας τῶν λοιπῶν ἀφισταμένους τοὺς τὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου ἡρημένους, πολλοὺς τε τοῦτοις συναπαγομένους, διαστροφὴν τε τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἐγκαλοῦντας τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τὴν εἰκὴν ἐπιδομαίνους, καὶ παρενοχλοῦντας ὀσημέραι, καὶ δεομένους ἀντικαθίστασθαι πρὸς τὴν ἐξέτασιν, Καλλίστου τε ὁμοίως τοῦ πατριάρχου, καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων, καὶ τῶν λογάδων τῶν μοναχῶν, ὅσοι τοῖς ἀποσχισταῖς ἐναντία ἐφρόνουσιν ἐν τοῖς δόγμασι, δεομένων καὶ αὐτῶν ὁμοίως σύνοδον συγκατεῖν, καὶ τῶν δογμάτων τὴν ἐξέτασιν ποιεῖσθαι, δίκαιον εἶναι οἰηθεῖς μὴ τοιαῦτα γινόμενα περιορᾶν, ἀλλὰ τῆς κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν εἰρήνης προνοεῖσθαι ὅση δύναμις, ἐπέτρπε τὴν σύνοδον γενέσθαι· καὶ τοὺς τε ἄλλους

μετέμπετο ἀρχιερέας γράμμασι, καὶ τὸν Θεσσαλονικῆς Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, καὶ τοὶ βασιλεὺς εὐθὺς ἐξαρχῆς μετὰ τὸ πεπαύσθαι τὸν συγγενικὸν πόλεμον, καὶ πᾶσαν ὑπ' αὐτῷ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν γεγενῆσθαι, ἀναγκαῖον οἰθεῖς ὡσπερ τὰς κοσμικὰς διαφθοράς, οὐτὼ δὴ καὶ τὰς τῆς Ἐκκλησίας παύσθαι, τὸν Ἀκίνδυνον Γρηγόριον ἐπιπεριόντα, ὅς τις τῆς τοιαύτης διαφθορᾶς μετὰ Βαρλαάμ μάλιστα πρόστιη, οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις μετεπέμψατο, καὶ ἐκέλευε τῶν ἀντικαθισταμένων ἀναφανδὸν κατηγορεῖν, εἴ τι ἔχοι. Μάλιστα γὰρ αὐτὸν, εἰς λόγους ἀλλήλοις ἐλθόντων τῶν μερῶν βούλεσθαι εἰδέναι τάληθός, ἐκ τῶν πρὸς ἀλλήλους ἀπειλογιῶν γινομένου ἵναργούς. Ἀκίνδυνος γὰρ, αὐτὸς μὲν παρῆρησιάζεσθαι οὐκ ἐθέρρει, ἑτέρους δὲ τινὰς προσπέμπων τοὺς αὐτῷ φρονούντας Ἰσα, βασιλεῖ δι' ἔχλου γίνεσθαι παρέπειθε, καὶ τὴν δίκην ἐξαιτεῖσθαι ὡς ἀδικουμένων, καὶ διαστροφὴν ἐγκαλουμένους τῶν ὀρθῶν δογμάτων, τῶν περὶ Παλαμᾶν μᾶλλον τοιούτων ὄντων, καὶ δικαίων ἐξωθεῖσθαι. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς, Ἀκίνδυνῳ μᾶλλον παρῆρησίας μετεδίδου, καὶ ἐκέλευε μὴ αὐτὸν κρυπτόμενον, δι' ἑτέρων τὴν διαφορὰν ἀνακινεῖν· ἀλλ' αὐτὸν ἐν φανερῷ τοῖς ἐναντιοῖς ἀντικαθιστάντα, ἢ νικᾶν ἢ φαίνεται μᾶλλον αὐτὸς εὐσεβέστερα προσδεύων, ἢ ἡττώμενος διορθοῦσθαι, καὶ μὴ ἀναισχυθέν, ἐφ' οἷς αὐτὸς ἀδικεῖ μᾶλλον, ἑτέροις τὴν παρατροπὴν τῆς ἀληθείας ἐγκαλῶν. Ἀκίνδυνος δὲ ἀπηγγελέμενος αὐτῷ τῶν βασιλέως λόγων, μάλιστα μὲν ἐφασκε βούλεσθαι ἀντικαθιστᾶσθαι τοῖς ἀντιλέγουσι. Δεδοικέναι δὲ μὴ φανερός γενόμενος, δίκας ἀπαιτῆται ὧν καὶ αὐτὸς παρὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον τῷ πατριάρχῃ Ἰωάννῃ συναιρέμους προσέκρουσε πρὸς βασιλεία. Καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα θέσπισμα ἐξετίθει, ὥστε μηδεμίαν Ἀκίνδυνον βλάβην ὑφορᾶσθαι, ἀλλὰ παρῆρησίᾳ περὶ τῶν δογμάτων λέγειν ὅσα οἰεταί εἶναι ἀληθῆ. Ὅ δὲ καὶ μετὰ τὴν τοσαύτην ἀδειαν μᾶλλον ἀφανῆς ἦν, καὶ τὸν ζῶπον ἡρημένος ἄχρι τελευτῆς, καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτῆν, οἷ τε πρότερον τὰ Ἰσα ἡρημένοι, διαδεξάμενοι τὴν διαφορὰν, ἐπιτεῖ ὁ τῆς Ἐφεσίων πρόεδρος, καὶ ἄλλοι ὅσοι αἰρεθῆσεσθαι ἐλπίζοντες ἐπὶ τῶν πατριαρχικῶν θρόνων ἡγανάκτουν διὰ τὴν ἀποτυχίαν, προσθέμενοι ἐκείνοις, καὶ τοὶ Βαρλαάμ τε καταψηφισάμενοι τὴν ἀρχὴν, καὶ ὕστερον κατὰ Ἰωάννου τοῦ πατριάρχου, καὶ Ἀκίνδυνου πνεύσαντες σφοδρὸν, καὶ ψήφοις ἀπάσαις ἐκείνου κηθελόντες τῆς ἀρχῆς δι' οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ τὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνου παρεσευκέναι, ἐθροῦδον τε ὕστερον καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατηγοροῦν, ὡς παρὰ τῶν θεολόγων τὴν παράδοσιν περὶ τῶν τῆς πίστεως δογμάτων καὶ προσευχῶν, καὶ τοὺς ἄλλους διδασκούσης. Δι' ἃ ὁ βασιλεὺς ψήθη δεῖν σύνοδον ἀθροίσας, ἐξέτασιν ποιεῖσθαι περὶ τῶν τῆς πίστεως δογμάτων. Ἐπεὶ δὲ συνῆλθον οἱ ἐκασταχθῆεν προστάται τῶν Ἐκκλησιῶν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν γινομένων ἐν βασιλείοις τοῖς τῶν Βλαχερνῶν λεγομένοις, καὶ βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ παρόντος, καὶ τῶν ἐν τέλει Ῥωμαίων τῶν μάλιστα ἐπιφανῶν, ἐπὶ τέσσαρσιν ἡμέραις τῶν ἀμφισβητουμένων τὴν ἐξέτασιν ἐποιήσαντο. Ὅσα

civilis resederunt, totius jam compos imperii, necessarium reputans quomodo civiles, sic etiam ecclesiasticas sedare lites atque controversias, Gregorium Acindynum adhuc superstitem 798 (qui cum Barlaamo huic dissidio auctor et patronus fuit), non semel, sed sæpius advocavit, et adversarios, si quid haberet, manifeste reos peragere jussit: maxime enim se, partibus disceptantibus, veritatem ex mutua contentione elucentem velle cognoscere. Acindynus siquidem ipse libere loqui non audebat, sed alios quosdam farinae suæ allegans, suadebat eis nequiter, ut imperatorem turbarent, et actionem tanquam læsi, deque corruptela rectorum dogmatum falso accusati postularent, cum potius socii Palamæ tales essent, et proscribi mererentur. Quocirca imperator majorem Acindyno libertatem impertiebat, hortans ne se occultaret, aut per alios controversias suscitaret: sed palam ac per se adversariis resistens, aut vinceret, si magis pietatem ipse colere videretur: aut victus corrigeretur: neve impudenter ageret, aliis dissensionem a veritate exprobrans, cum in eo ipsemet scelus admitteret. Ille verbis imperatoris sibi renuntiatii percupere se dixit palam respondere adversariis; timere autem, ne si publico se credat, pœnas repositur eorum, in quibus patriarchæ Joanni belli tempore subserviens, imperatorem offenderit. Imperator statim edictum proponit, ut Acindynus nihil durius formidans, de dogmatis quæ vera putet, citra metum expromat. Nihilominus ille, etiam tanta libertate concessa, se oculere, et in latebris usque ad obitum delitescere. Post hominis obitum ejus sectæ affines dissidium excipientes (Ephesiorum antistite, et aliis qui se throno patriarchico quem speraverant, excidisse indignabantur, accedentibus, quamvis Barlaamum a principio damnassent, posteaque contra Joannem patriarcham, et Acindynum fremuissent, et omnibus cæculis illum de gradu deturbassent, ob hoc solum, quod Barlaami et Acindyni doctrinam admiraretur) tumultuabantur, et Ecclesiam criminabantur, quod de dogmatis fidei, quæ theologi non tradidissent, ipsa et honorifice sentiret, et alios doceret. Idcirco imperator, convocata synodo, dogmata in disquisitionem adducenda censuit. Ubi undequaque Ecclesiarum rectores convenerunt, et utraque pars affuit in palatio in Blachernis quæ dicuntur, affuit etiam Cantacuzenus imperator, et de nobilitate Romana illustrissimi quique, 799 inque controversiarum questione dies quatuor consumpti sunt. Quænam igitur ibi altercationes existerint Palamæ Thessalonicensis episcopi (cum eo enim potissimum certamen erat) et Acindynianorum (quorum capita et antesignani Ephesi, et Gani metropolitæ, Gregorius item et Dexius erant) commemorare hoc loco supervacaneum esset. Si cuius ea nosse interest, totum super hoc conscriptum, et sigillatim omnia recusantem legat licet, sat superque omnia.

discet. Illud tantummodo huic historię inserendum duximus, Acindyni sectatores, quasi in ipsorum furto, ut dicitur, cum Barlaamo de Ecclesię dogmatibus sapere deprehensos fuisse. Quapropter synodus Ephesi et Gani episcopus ordine movendos decrevit: Barlaamum vero, et Acindynum a reliquo Ecclesię corpore, ut membra morbo insanabili infecta, nulliusque correctionis post mortem capacia, manifeste amputavit. Si quis autem eorum nefaria impietate damnata ad rectam semitam rediens, incorruptam Ecclesię doctrinam complecteretur, eum ab Ecclesia suscipiendum, et ut membro legitimo, sine ulla pręteritorum reprehensione, aut exprobratione providendum statuerunt. Qui usque ad extremum spiritum obstinatus maneret, iisdem pœnis, quibus Barlaamus et Acindynus, multaretur. Secundum hæc tomus tertius duobus prioribus est additus. Nam ille post Joannis patriarchę abdicationem conscriptus (cui etiam patriarchę Hierosolymorum subscripsit) Barlaami et Acindyni sceleratam impietatem et germanorum dogmatum corruptionem detegit (quam ob causam et Joannes patriarcha sede sua depulsus est, quod nimirum cum Barlaamo sentiret), et primus, post dijudicationem Andronici junioris imperatoris compositus, quando et patriarcha Joannes synodo pręsidebat, quem et ipse manu sua subsignavit, non solum Barlaamum et Acindynum, ut injustos monachorum accusatores damnat, sed et si quis alius, inquit, quippiam a Barlaamo blasphemie et hæretice contra monachos, imo vero contra Ecclesiam ipsam dictorum, scriptorumve rursum monachis objecerit, aut omnino in talibus eos perstrinxerit, eadem pœna a nostra mediocritate damnatur, atque a sancta Dei catholica et apostolica Ecclesia, et orthodoxo Christianorum cœtu etiam ipse exterminatur atque præciditur. **800** Sic itaque et tertius tomus duos præcedentes consequens factus est, eademque contra Barlaami et Acindyni sequaces decreta: cui Callistus patriarcha cum episcopis subscripsit; et ante eos Cantacuzenus imperator, deinde Joannes Palæologus imperator junior, Ecclesię concors, et ipse rubrica subsignavit. Discussionem dogmatum penitus absoluta, et tomo plane jam perfecto, Callisto patriarcha in templo divinę Sapientię, cum reliquis episcopis Missę sacrificio fungente, Cantacuzenus omni imperatorio ornatu excultus, intra adyta, patriarchę reliquoque episcoporum ordini tomum tradidit. Postea Barlaami et Acindyni discipuli ab imperatore et patriarcha jussi sunt de dogmatis nihil neque dicere, neque scribere: ne sinceriores aut fallacis perverterent. Horum alii obedientes quiescebant, alii tacere non poterant, sed cum voce, tum scriptis disserendo, plures insuper depravabant: quare et carcere ab imperatore puniti sunt, quem ad tempus habitaverunt. Eorum illustriores in suis ipsorum ædibus attinebantur, ne cum illis verba miscerent. Ita

Α μὲν οὖν ἀλλήλοις ἀντεῖπον, Παλαμᾶς τε ὁ Θεσσαλονίκης, πρὸς ἐκεῖνον γὰρ μάλιστα ὁ λόγος ἦν, καὶ οἱ τὰ Ἀκινδύνου ἡρημένοι, ὧν ἦν κεφάλαιον, ὃ τε Ἐφέσου καὶ ὁ Γαύνου μητροπολίται, καὶ Γρηγορᾶς, καὶ Δεξιδῶς, οὐκ ἀναγκαῖον διηγησῆσθαι. Εἰ γὰρ τῶν τὰ τοιαῦτα προὔργου μαθεῖν, τῶν περὶ τούτων γεγραμμένων τόμῳ, κατὰ μέρος ἅπαντα δηγομένῳ ἐνευχόντι, πάντα ἀκριδῶς εἰδέναι περιέσται. Ἐκεῖνο δὲ μόνον ἀναγκαῖον εἶναι ἡγησάμεθα προσκεῖσθαι τῇ ἱστορίᾳ, ὡς ἐάλωσαν ἐπ' αὐτοφώρῳ οἱ τὰ Ἀκινδύνου ἡρημένοι τὰς ἰσας δόξας Βαρλαάμ περὶ τῶν δογμάτων ἔχοντες τῆς Ἐκκλησίας. Διὸ τῶν μὲν ἄρχιερέων ἡ σύνοδος Ἐφέσου καὶ Γαύνου καθάρσιν κατέγνω. Βαρλαάμ τε Ἀκινδύνου διαβρῆθῆν χωρισμὸν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ τῆς Ἐκκλησίας σώματος, ὡς μέλη νεοσθηκῶτα ἀνιάτως, καὶ μηδεμίαν μετὰ τελευτῆν διόρθωσιν ἐπιδεχόμενα. Τῶν δ' ἄλλων, εἰ μὴ τις ἐπιστρέψας σύνθηται τοῖς ὑγιαίνουσι τῆς Ἐκκλησίας δόγμασιν, ἐκεῖνων πολλὴν δόσθειαν καταγούς, δέχεσθαι τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὡς οικείου μέλους προνομίαν μηδὲν, μήτε ἐγκαλοῦσαν τῶν προτέρων, μήτε οὐκ ἐπιτρέψασαν. Εἰ δὲ τις μένοι διὰ τέλους ἀδιόρθωτος, τοῖς αὐτοῖς ἐπιτιμίοις ὑπακείσθαι Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνῳ καὶ ἐπὶ τούτοις ἐγένετο τόμος τρίτος ἐπὶ δυσὶ τοῖς πρότερον γεγενημένοις: ὃ τε γὰρ ἐπὶ καθάρσει πατριάρχου τοῦ Ἰωάννου γεγενημένος, ὃν καὶ ὁ τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχης ὑποέγραψε, πολλὴν ἀσέθειαν Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου κατηγορεῖ, καὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων διαστροφῆν, δι' ἧ καὶ πατριάρχης ὁ Ἰωάννης καθήρεθῆ, ὡς ταυτὰ φρονήσας Βαρλαάμ, καὶ ὁ πρῶτως ἐπὶ τῇ διαγνώσει βασιλεὺς Ἀνδρονίκου τοῦ νέου γεγενημένος, ἠνικά καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης τῆς συνόδου προστάτης ἦν, ὃν καὶ αὐτὸς ὑπεστημῆναιτο χερσὶν οικείαις, οὐ μόνον Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καταψηφίζεται, ὡς ἀδικῶς κατηγορηκῶτων τῶν μοναχῶν ἀλλὰ καὶ εἰ τις, φησὶν, ἕτερός τι τῶν ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ βλασφημῶς, καὶ κακοδόξως κατὰ τῶν μοναχῶν, μᾶλλον δὲ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς λαληθέντων, ἢ συγγραφέντων φανεῖν πάλιν τῶν μοναχῶν, κατηγορῶν, ἢ ὄλω; ἐν τοῖς τοιούτοις καθαρτόμενος, τῇ αὐτῇ καταδίχῃ παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος καθυποβάλλεται, καὶ ἀποκηρυκτός ἐσται καὶ αὐτὸς καὶ ἀποτετημένος, καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῶν Χριστιανῶν συστήματος. Οὕτω μὲν καὶ ὁ τρίτος τόμος ἀκλόουθος τοῖς δυσὶ πρότεροις ἐγγόνει, καὶ τὰ αὐτὰ καταψηφίσαστο τῶν τὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου ἡρημένων· ὃν πατριάρχης τε ὁ Κάλλιστος μετὰ τῶν ἀρχιερέων ὑποέγραψε, καὶ βασιλεὺς πρὸ αὐτῶν ὁ Καντακουζηνός; ὕστερον δὲ καὶ ὁ Παλαιολόγος Ἰωάννης βασιλεὺς ὁ νέος; σύμφητος γενόμενος τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐρυθρός καὶ αὐτὸς γράμμασιν ὑποσημῆναιτο. Ἐπεὶ δὲ πάντα εἶχε τέλος τὰ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων, καὶ ὁ τόμος οὐδενὸς ἐθεῖτο, ἐτι Καλλίστου τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ νεφῇ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας τὴν θείαν ἐπιτελοῦντος μυσταγωγίαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων, καὶ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός πᾶσαν σκευὴν βασιλικὴν ἐνδύς, καὶ τῶν ἀδούτων ἐνδύς; γενόμενος, πατριάρχῃ

καὶ τῆ λοιπῇ τῶν ἀρχιερέων ἐκκλησίᾳ τὸν τόμον ἀπιπέδωκε. Μετὰ τοῦτο δὲ οἱ τὰ Βασιλεῖα καὶ Ἀκινδύνου ἡρημένοι, ὑπὸ βασιλέως, καὶ πατριάρχου τοῦ Καλλίστου ἐκελεύσθησαν μηδὲν περὶ δογμάτων μήτε λέγειν, μήτε γράφειν, ἵνα μὴ διαφθείρουσιν αὐτὸν καὶ γράφοντες. Διὸ καὶ ἐσσωμωθήσονται ὑπὸ βασιλέως κατεκρήθησαν, καὶ ἔκτισαν ἐπὶ χρόνον. Ὅσοι δὲ αὐτῶν ἦσαν ἐπιφανέστεροι, ἐν ταῖς ἰδίαις οἰκίαις εἰργοντο μηδέσιν ἐρχεσθαι εἰς λόγους· καὶ οὕτω δέσποντες, ἐπαύοντο τοῦ κακούργειν. Εἰ δὲ τινες αὐτῶν καὶ μετὰ τὸ περιηρησθαι τὴν τοῦ πατρὸς ἐπισημαίνουσαν ἀδειαν, ἐγραφοῦντο εἰς αὐτὸν περὶ τῶν δογμάτων, ἀλλὰ κρύφα καὶ πολλὴν τοῦ λανθάνειν πρόνοιαν ποιούμενοι.

CAPUT XXIV.

Nicephorus Gregoras seditiosus, et Ecclesie Byzantinæ iniquus. Interdicitur ad eum aditus. In imperatorem et Ecclesiam contumeliose scribit. Etiam monachos perstringit, ut epulones, et hæreticos. quos defendit imperator. Fabella Atlantis accommodata sanctis monachis. Suam causam adversus mendacem agi, de professione ad monachos in Atho monic. Cur inde reversus sit, et qua ratione imperium suscepit. De sua cum Barlaamo consuetudine, et in ecclesiastica pace curanda sedulitate. In extremo sibi falso hæresin objectam testatur.

Γρηγόριος δὲ ὁ Νικηφόρος, οὗτος πρότερον, οὐδ' ἄλλο τι ἐπέπαυτο· ἀλλὰ πρῶτα μὲν Τραπεζουνοιτοῖς ἐγράψε τοῖς ἐπιτηδεῖσι, καὶ τῆς Βουλγαρίῳ Ἐκκλησίας παρετροπὴν τῶν ὀρθῶν δογμάτων κατηγορεῖ, ἐδιδασκίει τε ἀδίκως ὡς χρὴ ταύτης ἀποτέμνεσθαι νεοσημασίας. Ἐπειτα δὲ καὶ τοῖς ἐν Κύπρῳ φίλοις, τῶν Ἑλλήνων δὲ μάλιστα Δαπίθῃ Γεωργίῳ τινί· πρὸς δὲ οὐ κοινῆ τῆς Ἐκκλησίας μόνον κατηγορεῖ, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ τῶν προσεσημασμένων· ἐγράψε δὲ ποτε πρὸς οὐδένα ὄγκῳ οὐδὲν· ἀλλ' ἐξεπέτηδες ψευδῆ πλάττων, καὶ συκοφαντίας, τὰ μὴ εἶναι, μήτε λαληθέντα περὶ τῶν δογμάτων κατηγορεῖ. Ἐπεὶ δὲ τὰ τοιαῦτα τοιμύμενα λανθάνειν οὐκ ἐνῆν, βασιλεῖ τε ὁμοίως καὶ πατριάρχῃ δεινὸν ἔδοκει τὸ μὴ μόνον αὐτὸν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἑτέροισι τῆς ἰσθμῆς ἀπωλείας αἰτίου εἶναι, τοῖς ἐν τῇ μονῇ τῆς ἀχωρήτου χώρας τοῦ σωτήρος Χριστοῦ προσαγορευομένης προσέτατον μοναχοῖς, ἵνα καὶ Γρηγόριος αὐτοῖς χρόνον συγχόνου συνῆν, μηδένα πρὸς αὐτὸν φοιτῆν ἐξῆν, κωλύειν τε, ἐπόση δύναμις, μὴ τοῖς ἐξω γράμματα πέμπειν, καὶ διαφθεῖρειν τοὺς πολλοὺς ἐξαπατῶντα. Ἐπεὶ δὲ ἐκωλύετο τὰ κατὰ γνώμην πράττειν, οὐκ ἔπειτα κατὰ βασιλέως, ἢ τῆς Ἐκκλησίας ἔκμανεις. Ἐγράψε κατ' ἀμφοτέρων. Καὶ τῆς μὲν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ὕβρεως, τὴν τοῦ γενομένου κατὰ τὴν τρίτην σύνοδον τόμου περὶ τῆς Ἀκινδύνου καὶ Παλαμᾶ διαφορᾶς προσετήσατο κατηγορίαν, μεγάλα μὲν αἰεὶ ἐπαγγελόμενος, καὶ δεινὰ ἀπαλέγξειν καταψευδόμενος, καὶ τοῖς θεολόγοις ἐναντία περιέχοντα· οὐδέποτε δὲ οὐδὲν τῶν ἐπηγγελμένων ἐκπληρῶσαι δυνήθεις. Ὅταν γὰρ ἐπ' αὐτὴν μάλιστα τὴν ἀκμήν τῶν ἀποδείξεων τοῦ ζητουμένου καταστή, ὡσπερ ἐκλαθόμενος τῶν ἐν χερσίν, ἐφ' ἑτερά τινὰ μὴ προσήκοντα ἐξάγεται, ἢ τινῶν ὕβρεις καὶ συκοφαντίας· ταῦτα γὰρ μάλιστα αὐτῷ φέρεται κατὰ πᾶσαν συγγραφὴν, ἢ διηγήματα τινὰ μηδὲν προσήκοντα, καὶ παραπαίει εἰς τὴν, καὶ μάτην λογομαχῶν, καὶ μηδὲν κείριον φεγγόμενος. Βασιλέως δὲ ἵνα μὴ αὐτὸ προσωπῶς εἶχε καταφέρεσθαι, τῶν τε Παλαιολόγων βασιλέων πρὸς ἀλλήλους πόλεμον ἐνιστησάμενος ὑπόθεσιν τοῦ λόγου, καὶ τὰ μὲν ἀγνοίᾳ τῶν πραγμάτων, τὰ

limentes, sceleri modum faciebant. Si qui etiam post ablatam cum omnibus colloquendi potestatem, cum quibusdam per litteras, aut coram superdogmatis agerent, id clam et cum multa latendi providentia fiebat.

τοὺς ἀνεραϊοτέρους ἐξαπατῶντας. Οἱ μὲν οὖν αὐτῶν σωπῆν· ἀλλὰ καὶ διαλεγόμενοι πολλοὺς προσδέφθειρον καὶ γράφοντες. Διὸ καὶ ἐσσωμωθήσονται ὑπὸ βασιλέως κατεκρήθησαν, καὶ ἔκτισαν ἐπὶ χρόνον. Ὅσοι δὲ αὐτῶν ἦσαν ἐπιφανέστεροι, ἐν ταῖς ἰδίαις οἰκίαις εἰργοντο μηδέσιν ἐρχεσθαι εἰς λόγους· καὶ οὕτω δέσποντες, ἐπαύοντο τοῦ κακούργειν. Εἰ δὲ τινες αὐτῶν καὶ μετὰ τὸ περιηρησθαι τὴν τοῦ πατρὸς ἐπισημαίνουσαν ἀδειαν, ἐγραφοῦντο εἰς αὐτὸν περὶ τῶν δογμάτων, ἀλλὰ κρύφα καὶ πολλὴν τοῦ λανθάνειν πρόνοιαν ποιούμενοι.

At Nicephorus Gregoras nec ante, nec post cessabat: sed primum quidem datis Trapezuntium litteris ad amicos, Byzantinam Ecclesiam ut rectorum dogmatum desertricem accusabat, docebatque audacter, ab ea, ut morbida scedendum. Deinde et in Cyprum ad sui cupidus, præ aliis autem ad quemdam Georgium Lapitham, apud quem non solum Ecclesiam communiter, sed et separatim

ejus magistratus in vituperationem adducebat, cum tamen nihil quidquam sanum cuiquam scriberet: sed de industria mendacia et calumnias confingens, quæ nec erant, nec in sermonem venerant de dogmatis, ea ille accusabat. Ubi vero hujusmodi facinorosa audacia diutius latere non potuit, pariterque imperator et patriarcha pro intolerando habuerunt, eum non sibi tantum, sed aliis præterea multis idem exitium parare, monachis in monasterio, quod Christi appellatur (et est in regione solitaria), quoniam et Gregoras inter eos longo jam tempore vivebat, mandarunt, neminem aditum ad eum permittent, caverentque, quantum possent, ne foras litteras quopiam daret, ac fraudibus suis multos circumduceret. Cum voluntatem explere non sineretur, nihilominus contra imperatorem æque, ut contra Ecclesiam insaniens, utrumque scriptis laceravit. Et contumeliis quidem in Ecclesiam, tomis in tertia synodo super Acindyni et Palamæ dissensione facti reprehensionem præposuit, semper pollicens, se ostensurum illum librum valde, ac turpiter mentiri, sanctorumque Patrum scitis contraria continere; nec tamen unquam quod pollicetur, aliqua ex parte præstare valet. Cum enim ad ipsum articulum venit, quo probare debet, de quo quæritur, quasi oblitus, quæ in manibus erant, ad alia quædam, nihil ad institutum pertinentia, aut ad quosdam calumniis et maledictis incessendos (quod III in omni scriptiōne solemne est), aut ad narrationem ineptam delabatur: et frustra, atque inaniter verbis velitando, nihilque opportunum proferendo desipit. Postquam vero Cantacuzenum imperatorem

ipsum per se deprimere atque evertere non potuit, A δ' εὐνοία τὴν ἀλήθειαν παραφθείρας, καὶ κατὰ πᾶσαν ἐξουσίαν ὡσπερ ἐν πλάσματι καταφευγόμενος, ἔπειτα καὶ καθ' εἰρμὸν ἐπὶ τὸν ἐφ' ἡμῶν πρὸς Καντακουζηνὸν προτῶν, πολλὰ μὲν αὐτοῦ καὶ ἄλλα κατηγορεῖ, ἀνδραποδισμούς καὶ φόνους, καὶ σφαγὰς, καὶ λεηλασίας, καὶ ὅσα δυσχερῆ ἐν τῷ τοῦ πολέμου χρόνῳ συμπεπτώκε Ῥωμαίοις, αὐτῷ προσάπτων· καὶ διὰ φιλαρχίαν, καὶ τιμῆς βασιλικῆς ἐπιθυμίαν τῶν δεινῶν ἐκείνων οὐδένα λέγων πεποιθῆσθαι λόγον. Ὁ δὲ μάλιστα αὐτοῦ καθάπτεται, καὶ ὡς ἐπιπλείστον διατρίβει, ἐκεῖνός ἐστιν, ὅτι περιόντος τε ἐτι βασιλέως Ἀνδρονίκου, τῆς Ῥωμαίων βασιλείας ἐρῶν ὑπερφυῶς, καὶ μὴ δυνάμενος τυχεῖν, ἐπὶ τοὺς ἐν Ἄθῳ μοναχοὺς δοκοῦντας ἀρετῆς ἀντιποιεῖσθαι, καὶ μυστήρια Θεοῦ εἰδέναι ἐφοίτησε, πεισόμενος περὶ τῶν μελλόντων, καὶ εἰ πρὸς αὐτὸν ἡ βασιλεία Ῥωμαίων ἤξει. Ἐπειτα ἐπὶ τοὺς μοναχοὺς τραπόμενος, πολλὰ καὶ δεινὰ κατηγορεῖ· οὐ μόνον Μασσαλιανούς, καὶ περὶ τὰ ὀρθὰ δόγματα διεφθαρμένους λέγων, ἀλλὰ καὶ περὶ πότους καὶ οἰνοφυλγίας ἀκρατεῖς· Ἐσθίουσι γὰρ, φησὶν, ὑπὲρ χοίρους, καὶ πίνουσιν ὑπὲρ ἐλέφαντας. Ἐπειδὴν δὲ ἀνανήψωσι τῆς πολλῆς μέθης, μυστήρια Θεοῦ εἰδέναι διατείνονται, καὶ περὶ μελλόντων προφητεύουσι. Καὶ ἕτερ' ἄλλα κατηγορήκεν ἐκείνων, ὧν πᾶς τις ἀν' ἀπέσχετο πλὴν αὐτοῦ. Ἐπειτα διηγησάμενος τὰ κατὰ τὸν πόλεμον μάλιστα φιλοψευδῶς, καὶ γενόμενος ἐν ᾧ τὰ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τὴν διαφορὰν διηγέσθαι ἔμελλε, κακοδοξίαν βασιλέως κατηγορεῖ, καὶ τῶν πατρῶν ἀθέτησιν δογμάτων. Δι' αὐτὸ οὐδὲ τὴν δικὴν οἰεταὶ δεῖν στέργειν τὴν παρ' ἐκείνου δικασθεῖσαν, ὡς ἐκδεδιητημένην διὰ τὸ ἐκεῖνον Παλαμᾶ προσκεῖσθαι, καὶ τὴν Ἰσθμὴν ἐν τοῖς δόγμασι διαστροφῆν ἠρῆσθαι. Ἄ ἐπεὶ ἀνέγνω βασιλεὺς, ἤχε γὰρ αὐτῷ εἰς χεῖρας, περὶ μὲν τοῦ τόμου τῆς κατηγορίας οὐδένα ποιήσεσθαι λόγον εἶπεν, ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀπολογεῖσθαι δυναμένου μάλιστα. Εἰ γὰρ ἐκείνου τῆς ὀρθότητος καὶ τῆς ἀληθείας σαφῆς ἀπόδειξις· τὸ τοῖς ἁγίοις σύμφωνα λέγειν θεολόγοις, καὶ τοῖς ὑπὸ θείων πρότερον συνῆδων περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως κεκυρωμένοις, τοῦτο δ' ἐκεῖνον σπουδάζεται διαπαντός, καὶ πολλὴν τοῦτο τοῦ μέρους πρόνοιαν ποιεῖται, ἐτέρας ἀποδείξεις· οὐκ ἀν' δεηθείη περὶ ἑαυτοῦ, τῆς προσούσης ἐξαρκούσης. Ἀξίολόγως δ' ἂν εἴη, καὶ ὁ D κατηγορῶν αὐτὸς, ἐν ἄλλοις αὐτοῦ συγγράμμασι τὰ Βαριλάμ διεφθορότα δόγματα κακίζων, καὶ ἄληθιν γλῶτταν ἐπαφίει, ἥνικα βασιλεὺς τὸν νέον Ἀνδρόνικον τετελευτηκότα] μονοθεῶν, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγκωμίοις καὶ τοῦτο τέθεικεν· Οἱ Ἐκκλησίας ἱεροὶ προστάται, ζητήσατε τὸν διάπυρον σπουδαστὴν, καὶ συλλήπτορα τῶν δογμάτων· οἱ ἐν ἕρεσι καὶ σπηλαίοις, τὸν πρόβολον καὶ προσπιστὴν τῆς ὑμετέρας εὐκλείας καὶ δόξης. Οἱ τῶν θείων ἀσκητηρίων ἡγήτορες, τὴν τῆς ὑμετέρας ἰσχύος ἀκρόπολιν. Μνήσθητε τοὺς ὑπὲρ ὁμῶν τελευταίους ἀγῶνας

Jacobi Pontani notæ.

(14) Non exstant hæc scripta Gregoræ, et Cantacuzeni valde commoverunt, ut res suas ipse, utpote verius, sincerius, exploratiusque scriberet.

(15) Legat qui voluerit, exstat enim lib. x: Nos vero victorias cantaturus, et laudum spectacula sacratissimi imperatoris, etc.

αυτοῦ, πῶς πεπονητός ἦδη καθάπαξ τοῦ σώματος ἔκ τε τῶν πολεμικῶν τραυμάτων, ἔκ τε τῶν λατρικῶν καυτήρων. Καὶ πρὸς θάνατον ἐντεῦθεν ἐλαυνόμενος, κατεφρόνησέ τε τοῦ σώματος, καὶ τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ἀφειδήσας, προθύμως ἐπὶ τὸ βῆμα, καὶ τοὺς ἱεροφάντας ἤκε, καὶ οὐ πρότερον ἐκείθεν ἀπήλλαξε, πρὶν τοὺς ὕμνων ὕβριστάς, καὶ τὰ ἐκείνων διεφθορότα δόγματα, καὶ περιέγραπτα τῆς Ἐκκλησίας ναυάγια συνερῖψαι τε, καὶ ὄλοις δοῦναι φθορὰς καὶ ἀπωλείας βυθοῖς τε καὶ κύμασι. Τοιαῦτα καὶ αὐτὸς πρὶν διαφραῖναι τὰς δόξας εἶχε περὶ τῶν δογμάτων. Οὐ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν, ὡς ἕτερα μὲν ἦσαν ὦν κατέγνω βασιλεὺς δικάζων, καὶ διεφθορὰν κατεψηφίσαστο, καὶ παρατροπὴν τῆς ἀληθείας· ἕτερα δ' ὁ ἐπ' ἐμοῦ γεγενημένος τόμος ἐξήλασε τῆς Ἐκκλησίας, καὶ οὐ τὴν θαυμαστὴν ἐπιδείξειτο σπουδὴν, ἀλλὰ ταυτὰ παντάπασι. Ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν ἐν "Αθῶ ἀγίων ὦν μέσας καὶ ἀδδηφαγίας καταψεύδεται, τοῦ βίου λαμπρότερον παντὸς φωτὸς τὴν ἐκείνων ἀρετὴν, καὶ οἰκείότητα πρὸς θεὸν ποιοῦντος· ἐναργῆ. Τοσοῦτον γὰρ ἀπέσχοντο μέθης καὶ κραιπάλης διὰ βίου, ὅσον ἀληθείας ὁ κατηγορῶν. Ἕλληνας μὲν οὖν φασι ἐν μύθοις, "Ἀτλαντὰ τινα τῶν μετὰ Κρόνου θεῶν καθηρημένων, ταύτην ὑπὸ τῶν ἀρξάντων τὴν δίκην κατεψηφίσθαι τοὺς τῆς γῆς ἀνέχειν κίονας, ὡς ἂν πιέζοιτο τοσοῦτω βάρει. Ἐγὼ δὲ τούτους φαίην ἂν καὶ τῆς ἀληθείας ἐμοὶ συμμαρτυρούσης, ταύτην τὴν τιμὴν λαχεῖν, τοῦ βίου τῆς πολλῆς φιλοσοφίας· ἕνεκα παρὰ Θεοῦ, τὸ τὴν γῆν ἀνέχειν, εὐχαῖς ἰλεομένουσιν αὐτῇ τῷ Θεῷ. Ὅτι δ' αὐτὸς ἐν αὐτοῖς γενόμενος, ἐτι βασιλέως περιόντος, περὶ τῆς Ῥωμαίων βασιλείας προφητεύειν ἐδεόμην, εἰ ἤξει πρὸς ἐμὲ, ψεύδεται σαφῶς. Καὶ τούτου γε ἀπόδειξις ἐναργεστάτη, οὐχ ἤττον μὲν καὶ τοῦτ' αὐτὸ τὸ ἐκείνον τοιαῦτα λέγειν ψεύδον, ὡς τὰ πολλὰ καὶ περὶ ἄλλα, ὡσπερ δὴ καὶ περὶ τοῦτο· μάλιστα δὲ καὶ "Ἄννα ἡ βασιλεὺς τάληθῃ συμμαρτυρήσει πάντων μάλιστα ἐμοὶ τὰ τοιαῦτα συνειδυῖα. Οὐχ ἤττον γὰρ ἡ βασιλεὺς καὶ αὐτὴ τότε τοῦ τὰ βεβουλευμένα ὑπερθέσθαι μοι ἐγένετο αἰτιωτάτη· οὐ γὰρ ὡσπερ ἐκεῖνος κατεψεύσαστο, ἐπὶ προφητείας ἤκον ἐγὼ τότε καὶ μελλόντων ἀποδόσεις· ἐπὶ τοὺς ἐν "Αθῶ μοναχοῦς· ἀλλὰ μάλιστα μὲν δεησόμενος ἐκείνων ὑπὲρ τῆς βασιλείας ὑγείας, ἧς οὐδὲν ἐμοὶ βέλτιον, οὔτε τιμιώτερον ἐν βίῳ ἦν. Ἐπειτα καὶ τὸ Θεῖον ἴλεων εὐχαῖς ἐμοὶ κείναι πολλὰ προσκεκροκῶσι ἐν τῷ βίῳ, καὶ τὴν ἐκείναι τῶν ἐνθάδε βεβιωμένων εὐθύνην δεδοικῶσι. Πρὸς τοῦτο· οὐδὲ ἐπὶ ἐδόκει καὶ τῶν τοῦ βίου θορότων ἀναχωρεῖν, εἰς κόρον ἀπολαύσαντι καὶ δόξης

Jacobi Pontani notæ.

(16) Vel hinc patet, hujus historię parentem Cantacuzenum ipsissimum esse, cum oblitus sui primam personam ponat, sub me, inquit, id est, me imperatore ac p̄sidente. Infra rursum, me autem, etc. aliquoties per totum caput. Tamen in fine ad dissimulationem rediit, dicens, hæc pro se respondisse Cantacuzenum, lectis Gregoræ scriptis de se, et dixisse jam monachum, cap. 25, quo et jam tempore ex antecedentibus verisimile est ad historiam scribendam aggressum fuisse.

boris arcem desiderat. Mementote supremos ejus pro vobis agones, quomodo debilitato jam penitus toto corpore hostilibus vulneribus, medicorumque ustionibus, et inde ad mortem tendente, se contempserit, vitæque haud pepercerit, alacriter ad tribunal et sacrorum antistites venerit, nec prius inde abierit, quam insectatores vestros, et depravata illorum dogmata, et inducta Ecclesiæ naufragia contriverit, et imis perditionis exitiique fluctibus dederit. 803 Talis item ejus fuit, priusquam perverteretur, de dogmatis sententia. Non enim dici potest, alia fuisse, quæ judicio suo, ut depravationem ac perniciem veritatis, condemnavit imperator: alia tomum sub me confectum (16) ex Ecclesia exturbasse (adversus quem tomum mirum est quantum studii adhibuerit), sed eadem penitissime. Idem et de sanctis in monte Atho habendum, quos temulentię ac ventris vitio deditos mentius, quando vita et mores omni luce clarius illorum virtutem et cum Deo conjunctionem produnt. Tantum enim semper a vinolentia et crapula abfuerunt, quantum accusator a veritate. Græci fabulantur Atlantem quemdam, diis cum Saturno celo pulsus (17), hac pœna a principibus punitum, ut terræ columnas sustineret, atque ita ponderis vastitate premeretur. Atqui ego, veritate mihi attestante, hosce homines vita puriter admodum agenda hunc honorem a Deo consequi dixerim, ut terrarum orbem, ejus numen precibus illi placantes, fulciant ac sustentent. Me autem, etiamnum vivo Andronico imperatore, ad eos profectum, de imperio Romano, ut mihi vaticinarentur, rogasse, eequid ad me venturum esset, aperte mentitur: quem hoc ipsum mentiri certissima illa probatio est, quod toties etiam in aliis mentiri consuevit. In primis autem et Anna imperatrix, eorum omnium mihi conscia, veritati testimonium impertiet. Non enim minus illa me, quam imperator commovit, ut deliberata in aliud tempus differrem. Non ego, ut ille mendax ait, tunc ad monachos in Atho monte discessi, ut futuros eventus ex eorum prædictionibus elicerem: sed antè omnia, ut imperatoris valetudinem, qua in vita nihil habebam melius ac pretiosius, eorum votis precibusque commendarem; item, ut eorundem pro me supplicationes impetrarem, qui, quod toties Deum offendissem, perpetratorum supplicia, post obitum luenda, pertinenscerem. Ad hæc cum animo sederet, post humanæ gloriæ, felicitatis, ac deliciarum satietatem a tumultibus recedere, præstare cogitabam alicui monasterio

(17) Hanc fabulam nusquam legi. Atlas est mons in Mauritania, cujus vertex propter altitudinem videtur cœlum attingere. Et quoniam Atlas, qui ibi regnavit, rerum astronomicarum fuit studiosissimus, datus ex similitudine nominis fabulæ locus, ut cœlum sustinere diceretur. Cui parumper successit in eo onere sustinere Hercules, quia nimirum ab eodem Atlante res cœlestes, stellarumque rationes et motus didicit.

me mandare, ibique reliquum annorum meorum ab inanibus mundi perturbationibus, strepituque remotum, in tranquillitate consumere. Placebat autem magis Batopedii monasterium. Moxque monachis illis dato argento præcipi, domicilia mihi construenda locarent, quæ usque nunc exstant, veritatemque, qua nihil colo sanctius, testantur clarissime. **804** Cur autem non illic monachi habitum indutus manserim, sed ad imperatorum negotiorumque tumultus redierim, nec amor mundi in causa fuit, nec ad res humanas laude dignas torpor quidam, sed imperator ipse immodice mihi afflixus, et qui sine me vitam sibi insuavem, atque acerbam putaret. Ut enim sciscitatus, quid me Atho adduxisset, causam percepit, nempe, liberandi me a curis et negotiorum turbis, vitæque innocenter actitandæ desiderium, amicitiam a me magnopere violatam conquestus est, quod privata sectans commoda, publica neglegentem: et ipsum solum in tanta occupationum multitudine, molestiaque destituens, ipse secedere, et tranquillo otio perfrui meditarer: erumpensque in me stomachum, propositum meum injuriam, et amicitiaæ suæ contemptum appellabat. Me autem affirmante, animam enrare voluisse, et æquum censente, nihil hoc uno præstantius existimari, magisque ipsum iniquum esse, si me eo incumbentem, et honestam aliquam responsionem apud formidabile illud Dei tribunal pro admissis acquirere laborantem prohibere conaretur, postquam animum meum flectere nequivit, et in suscepto consilio obfirmatum vidit, Augustiam ascivit sociam. Inde ambo multis verbis et argumentis me pervicerunt, ne tum quod cupiebam exsequer. Quanquam (amica enim veritas) nec ipse, etsi inpenite volebam, propter conjunctissimam familiaritatem ab imperatore separari poteram. Nec tamen ab ea mente prorsus discessi, sed tum quidem, pro eo ac illi petebant, redituum me promisi, et ubi sanctos illos allocutus, effeci, ut in Batopedio habitaculum mihi construeretur. Thessaloniam ad imperatorem redii. Erat autem in animo rebus meis bene compositis reverti, et inter monachos illos eadem vitæ instituta, legesque profiteri. Brevi intervallo imperatore mortalitate perfuncto, quia aliud non licebat, tota rectione in humeros meos translata, detentus sum etiam invitus. Cum autem sycophantæ illi bellum suscitasent, et me meosque adeo in summum discrimen conjecissent, non meæ potius, quam omnium saluti consulturus, imperatorem Romanum fieri me sustinui, tantumque malorum examen tamdiu oppugnatus toleravi. Quod cum ita sit, Gregoras mentitur ea impudentissime, quæ non refutari modo, sed facillime refutari queant. **805** Quod porro me partibus Palamæ addictum, injustam tulisse sententiam, ait, atque ideo nec se pariturnam, cum judicio disceptantibus idem et iudex, et adversarius fuerit, nullo negotio ejus vanitatem demon-

Α ἀνθρωπίνης, καὶ εὐήμερας καὶ τρυφῆς, ἐσκεπτόμην ἐν τίνι τῶν φροντιστηρίων βέλτιον οἰκεῖν, καὶ τὸν ἐπιλοῖπον βίον ἐν ἀταραξίᾳ διαυεῖν τῶν τοῦ βίου ματαίων ἀποστάντα θορύβων καὶ ταραχῶν. Καὶ ἔδδοκε τὸ Βατοπεδίου αἰρετώτερον, αὐτίκα τε τοῖς ἐκεῖσε μοναχοῖς ἐκέλευον, ἀναλώματα παρέχων, οἰκῆσεις ἐμοὶ ποιεῖν, αἱ καὶ εἰς δεῦρο διασώζονται, ἀπόδειξις ἐναργῆς τῆς παρ' ἐμοὶ πρεσβευομένης ἀληθείας, τοῦ δὲ μὴ τότε αἰτιον ἐκεῖ καταλειφθῆναι, καὶ σχῆμα μοναχῶν ἀναλαβεῖν, ἀλλ' αὐθις πρὸς βασιλέα καὶ τὸν θόρυβον τῶν πραγμάτων ἐπανήκειν, οὐδ' ἡ φιλοκοσμία ἦν, οὐδ' ἡ ῥαθυμία περὶ τὰ καλὰ· ἀλλὰ βασιλεὺς αὐτὸς ἀτόπως ἐξεχόμενος, καὶ οὐδὲ βιωτῶν ἡγούμενος αὐτῶν τὸν βίον ἐμοῦ διεστηκότος. Ὡς γὰρ ἐπυθάνετο τὴν αἰτίαν, ἣ με ἄγει πρὸς τὸν Β. Ἄθω, καὶ τῆς ἐν βίῳ φιλοσοφίας, ἤκουεν ἐπιθυμίαν καὶ θορύβων καὶ πραγμάτων ἀπαλλαγῆς, πολλὴν ἀφίλιαν κατηγορεῖ, ὅτι τὰ δοκοῦντα λυσιτελεῖν ζητῶν ἰδίᾳ, τῶν κοινῶν καταμελῶ, καὶ μόνον καταλείπων ἐπὶ τοσοῦτον πραγμάτων ὄχλον, αὐτὸς βούλομαι ἀναχωρεῖν, καὶ ἀπολαύειν τῆς γαλήνης. Ἥγανάκτει τε, καὶ ἀδικίᾳ τὸ πρᾶγμα ἀπεκάλει, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀθέτησιν φιλίας. Ἐμοῦ δὲ τὸ περὶ ψυχῆς τὸν λόγον πεποισθῆαι ἰσχυριζομένου, καὶ μηδὲν ἀξιούντος ἡγεσθαι προτιμώτερον, καὶ μᾶλλον ἐκεῖνον ἀποδεικνύντος ἀδικεῖν, εἰ βουλομένην ταύτης πρόνοιαν ποιεῖσθαι, καὶ τινα εὐπρόσωπον ἀπολογία ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ ἐκεῖνου βήματος, ἐφ' οἷς προσκίερονκα Θεῷ πορίζειν ἑμαυτῷ, αὐτὸς φαίνεται κωλύων, ἐπεὶ μὴ πείθειν ἐκεῖνος εἶχεν, ἀλλ' ἰσχυρῶς ἐχόμενον ἑώρα τῶν προτέρων λογισμῶν, καὶ βασιλεὶ τῇ γυναικὶ χρησάμενος συμμάχῳ, πεισαν ἔμφω πολλοῖς χρητάμενος λόγοις καὶ παραίνεσσι, μὴ τὸ νῦν ἔχον πράττειν τὰ κατὰ γνώμην. Φίλον δὲ τάληθες, οὐδ' αὐτὸν δυνάμενος διαστῆναι βασιλέως ὑπὸ τῆς ἄκρας συνηθείας, καὶ τοῦ μάλιστα βουλομένου, οὐ μὴν παντάπασι τῶν λογισμῶν ἐκείνων ἀπεσχόμεν, ἀλλὰ τότε μὲν αὐθις ἀναστρέφειν ἐπηγελλόμεν, ὡσπερ ἐκεῖνοι γε ἤξίου. Καὶ ἀνέστρεφον ἐν Θεσσαλονίκῃ πρὸς ἐκείνους μετὰ τὸ τοὺς ἀγίους ἐκείνους προσεπειν, καὶ τὴν δεξομένην ἐν ὑστέρω οἰκῆσιν οἰκοδομῆσθαι ἐν Βατοπεδίῳ παρασκευάσαι, γνώμην δὲ εἶχον, ὡς εὖ διαθέμενος τοῖς τὰ κατ' ἐμὲ, αὐθις ἐπανήξω, καὶ συνεσόμενος ἐκεῖσε μοναχοῖς τὸν ἴσον βίον ἐλόμενος αὐτοῖς. Ὀλίγῳ δὲ ὑστερον τετελεστηκότος βασιλέως, ἐπεὶ πράττειν ἐτέρως οὐκ ἐπ' ἐμὲ καταλειφθεῖσης, καὶ ἄκων ἐξῆν, τῆς ὅλης διοικήσεως τῶν πραγμάτων κατεσχόμεν, τῶν συκοφαντῶν δὲ ἐκείνων τὸν πόλεμον κεινηκότων, καὶ τὸν περὶ τοῦ ζῆν κίνδυνον ἐμοὶ τε καὶ τοῖς συνοῦσιν οὕτως ἀθρόον ἐπενεγκόντων, οὐ τῆς ἑμαυτοῦ μᾶλλον ἢ τῶν ὀλων σωτηρίας ἕνεκα τῆ βασιλεὺς Ῥωμαίων εἰλόμην εἶναι, καὶ τοσοῦτον ὑπέμεινα κακῶν ἰσμῶν, ἀνημέρως οὕτω πολεμηθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον. Δι' αὐτὸ μάλιστα φεῦδεταὶ Γρηγορὰς οὐκ ἀνετέλεχτα, ἀλλὰ πάντων μάλιστα εὐελεγκτάτα. Ὅτι δὲ μὲ φησι τῇ Παλαμᾷ, προσκείμενον μερῖδε ἀδίκον ἡφρον ἐπενεγεῖν, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ αὐτὸν

πίθεσθαι ἰθὺς, ὡς τὸν αὐτὸν ὄντα, καὶ δικαστὴν. καὶ ἀντικαθιστάμενον πρὸς τὴν δίκην τοῖς κρινόμενοις, εὐχερέστατα ψευδόμενον ἀπαλέγξω. Οὐ γὰρ μόνον Βαρλαάμ, δὲ τῆς τοιαύτης ἤρξε διαφορᾶς μᾶλλον προσεκεῖμην ἐξαρχῆς αὐτός· αὐτὸν τε γὰρ εἶχον ἐπὶ τῆς ἐμῆς οἰκίας διατρίβοντα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ πολλῆς ἤξιον τῆς προνοίας, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα τῶν φίλων ἦγον, καὶ μᾶλλον ἐπ' ἐκείνου χώραν εἶχε τὸ ἐμὲ προκατασιλῆσθαι. Ἐκεῖνος γὰρ ἀεὶ συνῆν, καὶ τὰ παρ' ἑαυτοῦ ἐξετίθει ἀκριδέστατα, καὶ ὀρηγεῖτο συνεχῶς. "Θεὸν οὐδ' ἔστι σκῆψασθαι τίνα, ὡς ἂ μὲν Παλαμᾶς περὶ ὧν προσβυεῖν διαβεβαίουται ἦδαι, τὰ τῶν ἀντιλεγόντων δὲ ἠγνόνουν. Ἄλλ' εἰ δεῖ τάληθες εἰπεῖν, ἐκείνοις μᾶλλον ἐνήτυχον προτέροις, καὶ μετὰ τοῦ πολέμου τὴν κατάλυσιν, ἐπεὶ τῶν Ῥωμαίων ὅς ἐμοὶ πᾶσα ἡ ἡγεμονία ἦν, τοσοῦτον ἀπέσχον τοῦ μᾶλλον προσκεῖσθαι τοῖς ἐτέροις ὕπ' ἀκρισίας, ὥστε πατριάρχην τὸν Ἰωάννην, οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἐπὶ τὴν δίκην προὔκαλούμην μέλλοντα ἐν τοῖς αὐτοῖς τοῦτοις ἐξετάζεσθαι· τὰ ἴσα γὰρ ἐνεκαλεῖτο, καὶ μετ' ἐκείνου αὐθις τὸν Ἀκινδύνον, ἐπεὶ κρυπτόμενος αὐτὸς ἐτέρους προσέπεμπε, καὶ παρέπειθε ὁμοθυμῶν, ὡς ἀδίκως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διαστροφῆν τῶν δογμάτων ἐγκαλοῦντο, αὐτοὶ μᾶλλον κακῶς περὶ αὐτῶν φρονούντας, οὐ περιεῖδον· ἀλλ' ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν ἐκέλευον χωρεῖν, καὶ τυγχάνειν τῶν δικαίων, καὶ πίστει παραίτων ἐπὶ τῷ πείσεσθαι προσδοκᾶν μηδὲν δεῖν· δεδοικέναι γὰρ ἔλεγε μὴ εἰργεῖν. Αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἤτρον, καὶ μετὰ τὰς πίστει ἀπεκρύπτετο καὶ ἠγνώσθη μέχρι τελευτῆς. Χρόνῳ δὲ ὕστερον ἐπεὶ αὐτὸς τε Γρηγόριος, καὶ ἄλλοι ἀνεφύησαν τῆς Βαρλαάμ, καὶ Ἀκινδύνου αἰρέσεως διάδοχοι, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐθορύβουν, καὶ τὸ δικαστήριον ἐπεσώωντο, οὐ περιεῖδον αὐθις· ἀλλὰ σύνοδόν τε ἐκ πολλῶν ἀρχιερέων συνεκρότουσιν, καὶ τὸν Θεσσαλονικῆς Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν μεταπεμπόμενον, λόγον περὶ ὧν ἐνεκαλεῖτο δώσοντα· καὶ τοὶ δίκαιος ὧν τὰ δις ἐψηφισμένα στέργειν πρότερον. Βασιλεὺς τε γὰρ Ἰωάννης ὁ ἄδικος μετὰ τῆς συνόδου κατεδίκασεν ἀπάσαις ψήφοις, οὐ Βαρλαάμ τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰ τις ὕστερον φαίνοιτο φρονῶν τὰ ἴσα, καὶ μετὰ ταῦτα, ἐμοὶ ἀπόντος, Ἄνα ἡ βασιλις μετὰ τῶν ἀρχιερέων, ἦνκα πατριάρχην τε καθεῖλον τὸν Ἰωάννην διὰ τὴν κακοδοξίαν, καὶ τοὺς φρονούντας τὰ ἴσα αὐθις ἡ φρονήσαντας, ὅτε καὶ τῶν ὕστερον ἀντιλεγόντων, οἱ πλείους ἦσαν σύμφηφοι, ἢ προστάται τῶν γινόμενων ὑπἄλλων. Δίκαιος οὖν, ὡς περὶ ἔφην τὰ ἐψηφισμένα στέργειν ὧν, οὐχ ὑπέμεινα, μὴ καὶ ἐπ' ἑμαυτοῦ τὴν ἐξέτασιν ποιήσασθαι τῶν λεγομένων, καὶ τὸν τοῦ δικαίου λόγον οὐ περιεῖδον, ἀλλ' ἐξήνεγκα τὴν ψῆφον ἀληθῆ καὶ δικαίαν, οὐτε φιλίαν, οὐτε ἔχθραν, οὐτε τῶν ὄντων οὐδὲν ἔτερον τῆς ἀληθείας προτιμήσας. Ὅς γὰρ οὐδ' ἐπὶ μικροῖς τισὶ καὶ εὐκαταφρονήτοις τινῶν διαφορομένων τὸ δίκαιον περιεῖδον· ἀλλ' ἀληθῶς καὶ δικαίως ἐδίκασα πᾶσι, σχολῆ γ' ἂν περὶ δογμάτων τῆς δίκης οὐσης, ἔνθα τὸ κινδυνεύομενον θεός, τῆς ἀληθείας ἕτερον τι προσεῖδον· ἀλλ' ὡς ἐπ' αὐτοῦ θεοῦ τὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων σαφῆ καὶ καθαρὰν πεποιήμενος, Παλαμᾶν μὲν εὕρισκον,

A strabo. Contra enim potius Barlaamo, ejus dissensionis incensori a principio adhærebam, quem et in ædibus meis cum fratribus hospitio exceperam, et curabam eum studiosæ, numerabamque in amicissimis; cui præ aliis patebat ad me aditus, assiduo enim mecum versabatur; resque suas exposnebat mihi accuratissime, et docebat quotidie. Unde non est, cur quis fingat, me, quæ Palamas quidem pro verissimis duceret, et confirmaret, non ignorasse, ignorasse autem, quæ contra ab aliis dicerentur. Sed, si vera licet loqui, cum illis et prius, et bello finito, postquam imperio universo politus sum, egi; tantumque abfuit, ut magis temeritate quadam ab aliis starem, ut Joannem patriarcham sæpius in his ipsis examinandum ad B judicium provocarim: siquidem eorundem reus erat. Et post illum rursus Acindynum (qui se paritibus tegens, alios mittebat, male a se persuasios, ut tumultuarentur, perinde, quasi corruptiorum Ecclesiæ dogmatum per nefas accusaretur, cum ipsi potius adversarii ea corrumpere), non præterii, sed ad quæstionem de se habendam ire, et juri stare jussi, fidemque dedi, nihil ei triste eventurum; timere enim se affirmabat, ne jus meo in carcerem raperetur. Ille vero quanquam accepta fide, nihilo minus se occultabat, et ad mortem usque latuit. Tempore procedente, ubi ipse Gregoras, et alii Barlaami, et Acindyni hæreses successores exorti, Ecclesiam perturbarunt, et tribunal appellarunt, denuo rem minime dissimulandam censui: sed multorum episcoporum synodum coegi, Gregoriumque Palamam Thessalonicensem antistitem accersivi, de quibus accusabatur, responsurum: quamvis antea bis decretis merito contentus esse potuissem. Nam et laudatissimus ille imperator Andronicus cum synodo non Barlaamum solum, sed si quis in posterum paria sentire reperiretur, penitus damnavit, et postea me absente Anna imperatrix cum episcopis, quando Joannem patriarcham propter opinionis errorem, simulque omnes eadem sentientes, aut sensuros exauctoravit, cum plures eorum, qui contradixerunt, assentirentur, imo rei agundæ præessent potius. Cum itaque, ut narravi, decretis contentus esse possem, non quievi, 806 quin me quoque imperatore, quæ dicta sunt, in disquisitionem vocarentur, et justitiæ rationem habuissent sententiam veram, et justam, nullo vel ad odium, vel aliud quidquam respectu, tuli. Qui enim nec ob parva quædam, et despicabilia litigantium jura vilipendi, sed ex vero et justo jus dixi omnibus, multo minus in dogmatum judicio, ubi id de quo periculum est, Deus est, veritate quidquam antiquius habui, sed tanquam præsentem, et audientem Numine dogmata ad liquidum, et fideliter discutienda cum cura sem, Palamam, et socios sanctis Patribus summe congruentes, eorumque vestigia manifeste prementes, Gregoram vero et alios, qui his adversabantur, Barlaami et Acindyni genuinos

discipulos invenī, quorum placita cum veritate pugnantia, et pietate fidei a sanctis Patribus tradita, esse contraria, licebat etiam magistris prioribus tomis discere. Nihilominus cum præsceptis ab Ecclesiæ doctoribus velut canonibus ea comparassemus, minime dubiam plane depravationem vidimus. Quocirca episcopis omnibus approbantibus, illos quidem ut recte sentientes absolvi, hos condemnavi: ac de cætero, ut æquum erat, victoribus omni ratione adiutorem me præbui, victis, amissa fronte nec ad veritatem redire, nec quiescere volentibus, nec sua tantum pernicie contentis sed ad idem barathrum et alios illicientibus, sine ulla verecundia contumeliosis, et supra omnem modum impudentibus (id quod a principio inimicis veritatis, et Ecclesiæ hostibus in more fuit) pœnam debitam inflixī; imo enimvero minorem debitam, neque enim ut illi malum quod merebantur, acciperent, sed ne possent malum dare providebam. Est autem, opinor, lex et in aliis vitæ humanæ publicis, privatisque criminibus, judicem, priusquam litigatores causam dicant, nullum damnare, nisi ab officio velit discedere: auditis autem utrisque partibus, et ad alteram respiciente victoria (quod omnino oportet) et ipsum ad validiorem accedere, illamque aliam, quæ læserat, ad officium compellere. Non igitur injurius quilibet propterea contra judicem excipiet, eumque pro injusto traducet, quia se ad violatam partem adjunxerit. Quod Gregoras nunc faciens, non magis mendacii, quam amentię et improbitatis opinionem consequitur. Quod autem legitimum de veritate sensum in se corrumpi passus, et patria **807** pietate ejurata transversim raptus, a Barlaamo, et Acindyno hæreticis, propter improbitatem suam, et frustrationem eorum quæ speraverat, nec ipsi animæ suæ pepercit, ut ulcisceretur tantummodo, a quibus se læsum putat, mihi eadem objicit, mirari nemo debet. Qui namque Deum ipsum non est reveritus, sed propter odium suum in quosdam adversus illum mendacia multa effudit, longe minus ab imperatore, præsertim cum ei cum offecisse videretur, temperare voluit. Pietati autem meæ, et in vera, atque avita religione constantiæ tota Ecclesia, gratia Dei in veritate stabilita, et apostolicis traditionibus sedulo inhærens, testimonium dabit, nec minus ipse Gregoras, accusator meus, qui toto belli tempore non solum de laudibus meis multa disseruit (18), sed etiam benevolentia quadam in me, mea causa extrema perpeti paratus fuit, quando eadem sentiebam, quæ hodie sentio. Nam damnationem Barlaami, qua illum ferit Andronicus imperator, ipse approbavi, et post ejus mortem rursus Acindynum damnavi, Joanne patriarcha synodum convocante, et stomachante vehe-

Α και τούς τὰ ἴσα ἡρημένους, τοῖς ἀγίοις, καὶ θεολόγοις ἄκρωσ συμφωνούντας, κατ' ἴχνος ἐπομένους; φανερώς, Γρηγορᾶν δὲ καὶ τοὺς ἄλλου; οἱ ἀντικαθίσταντο, τὰ Βαριλάμ, καὶ Ἀκινδύνου δοξάζοντας ἀπαραποιήτως, ἃ ὅτι τῆς ἀληθείας ἐκφυλα, καὶ τῆς περὶ τῆς εὐσεβοῦ; ὑπὸ τῶν ἀγίων πατέρων παραδοθείσης πίστεως ἐναντία, ἐξῆν μὲν καὶ τοῖς προτέροις τόμοις χρῆσασθαι διδασκάλοι;· Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τοῖς ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας παραδοθείσιν, ὡσπερ κανόνι παραθέντες, τῇ διαστρωφῆν εὐρομεν σαφῆ καὶ καθαρὰν, οὕνεκα καὶ αὐτῶ; καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀρχιερέων συνεπιψηφισομένων, ἐκείνου μὲν ὡς ὀρθῶ; φρονούντας ἐδικαίωσα, τούτων δὲ κατεψηφισάμην, τὸ δὲ ἐξῆς ὡσπερ ἦν δίκαιον, τοῖς μὲν νενικηκόσι, πάντα τρόπον ἐπεκούρησα, τοῖς ἡττημένοις δὲ ἀναισχυνοῦσι, καὶ μήτ' ἐπιστρέφειν πρὸς τὴν ἀλήθειαν βεβουλημένοι, μήτε ἡσυχίαν ἄγειν, τῇ σφετέρᾳ μόνον ἀγαπῶσιν ἀπωλεῖν, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἴσον βάραθρον, καὶ ἄλλους ἐκκαλουμένους, καὶ πρὸς ὕβρει χωροῦσιν ἀνευθριάστως, καὶ πᾶσαν ὑπερβολὴν ἀναισχυντίας ἐπιδεικνυμένοι; ὡσπερ ἴθος ἐξαρχῆς τοῖς ἐγθροῖ; τῆς ἀληθείας, καὶ τῆς Ἐκκλησίας πολεμοῖ;· καὶ δίκην τὴν προσήκουσαν ἐπέθηκα· μᾶλλον δὲ καὶ τῆς ἀξίας ἀποδέουσαν ποιοῦν, οὐδὲ γὰρ τοῦ κακῶς ἐκείνους πάσχειν πρόνοιαν ἐποίησάμην, ἀλλὰ τοῦ μὴ δυνάσθαι κακῶς ποιεῖν. Ἔστι δὲ, οἶμαι, νόμος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν βιωτικῶν, καὶ δημοσίων, καὶ ἰδίων ἐγκλημάτων, τὴν δικαστὴν πρὶν μὲν εἰς λόγους ἀντικαταστήναι τοῦ; ἀλλήλοισι διαφερομένους, μηδεὶς καταψήφισθαι ἐρήμην, εἰ μὴ βούλοιο ἐκδικεῖσθαι· ἐπειδὴν δὲ ἤκοιεν εἰς λόγους, καὶ ἡ νίκη χωρήσοι πρὸς τὸν ἕτερον, πᾶσα γὰρ ἀνάγκη καὶ αὐτὸν τῷ τὸ πλέον ἔχοντι προστιθεσθαι, καὶ καταναγκάζειν τὸν ἀδικούντα τὰ δίκαια ποιεῖν, οὐ δὴ διὰ τοῦτο πᾶς τις ἀδικῶν παραγράφεται τὸν δικαστὴν, καὶ ἀδικίαν ἐπικαλέσει, ὅτι τῷ ἡδικημένῳ προσετέθη. Ἄ Γρηγορᾶς νυνὶ ποιῶν, οὐ μᾶλλον ψευδολογίας, ἢ ἀνοίας, καὶ μοχθηρίας δόξαν ἀποφέρειται. Ὅτι δ' αὐτὸς τὴν διαστρωφῆν παθὼν τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν πάτριον εὐσέβειαν ἐξομοσάμενος, καὶ συναπαχθεῖς τοῖς αἰρετικοῖς Ἀκινδύνῳ, καὶ Βαριλάμ ὑπὸ μοχθηρίας τρόπων, καὶ ἀποτυχίας, ὡσπερ ἠλίπισεν, ἀφειδήσας καὶ ψυχῆς αὐτῆς, ἵνα μόνον ἀμύνηται τοῖς δόξαντας λελυπηκέναι, ἐμοὶ τὰ ἴσα ἐγκαλεῖ, ἰθαυμαστόν οὐδέν. Ὅς γὰρ οὐκ ἐφείσατο Θεοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν πρὸς τινὰς ἀπέχθειαν ἐκείνου ψευδῆ πολλὰ κατεῖπε, σχολῆ γ' ἂν ἀπέσχετο βασιλέως, καὶ ταῦτα δόξαντος; λελυπηκέναι, ὅτι δ' εὐσεβῆ; ἐγὼ καὶ τῆς ὀρθῆς, καὶ πατρίου δόξης ἐξεχόμενος ἀκριβῶς, καὶ πᾶσα μὲν ἡ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησία συμμαρτυρήσειε, χάριτι Θεοῦ βεβαίως; ἰδρασμένη περὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὴν ἀποστολικῶν παραδόσεων ἐχομένη ἀκριβῶς· οὐχ ἦττον δὲ καὶ Γρηγορᾶ; αὐτὸς δ' νυνὶ τοιαῦτα ἐγκαλῶν, παρὶ πάντα τὸν τοῦ πολέμου νόμον οὐκ ἰδὼν ἐγκώμια πολλὰ διεξιὼν ἐμοῦ,

Jacobi Pontani notæ.

(18) Elogia illa simul uno loco post Vitam Cantacuzeni, ex Gregora collecta, posuimus. Bellum autem intelligit, quod Andronicus nepos cum avo gessit.

ἀλλὰ καὶ τὰ ἔσχατα ὑπομένειν ὑπὲρ τῆς εἰς ἐμὲ σύ-
νοιας ἡρημένος, ὅτε τὰ αὐτὰ ἐφρόδουν οἶα καὶ νυνί.
Τῆ γὰρ ὑπὸ βασιλείως ἐξηνευγμένη καταδίκη
Β:βλαάμ, καὶ αὐτὸς συνεπιψηφισάμην, καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευταίην, αὐθις Ἀκίνδυνον καταδίκασα,
Ἰωάννου τότε πατριάρχου τὴν συνδὸν συγκροτοῦντος, καὶ οὐ μέτρια ἀγανακτοῦντο; ἐφ' οἷς Ἀκίνδυνος
Παλαμᾶ, καὶ τῶν ἄλλων μοναχῶν ἀδίκως κατηγορεῖ Βαβλαάμ συνηγορῶν.

A mentius, propter ea quæ Acindynus Barlaamo pa-
trocinans, in Palama cæterisque monachis injuste
accusaverat.

CAPUT XXV.

Gregoras habetur mendax, impudens, levis. Negat se contra imperatorem scripsisse, et abolere ea vult. Imperatoris responsum gravi reprehensione plenum. Veneti Galatam noctu apertis portis ingrediuntur; armis postea repelluntur. Onerarias secum abstrahunt; prætereuntes vexant; auxilium contra Genuenses petunt, nec obtinent. Galatæ veniam orant, et ne hostes adjuvet. Venetorum cum imperatore fœdus temporarium. Origo ejus consuetudinis. Veneti non impetrato auxilio, indignabundi recedunt.

Τοιαῦτα μὲν βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ὑστερον, Β
ἐπεὶ εἰς χεῖρας αὐτῶ τὰ Γρηγορᾶ γράμματα ἤκει,
ἐπαγορεῖτο περὶ ἐαυτοῦ, καὶ ψευδῆ, καὶ ἀπίθανα
συγγεγραφεῖν ἀπεδείκνυεν ἐκείνων. Ἐπειτα καὶ τῶν
Ῥωμαίων τοὺς ἐν λόγῳ μάλιστα, καὶ ἐπιφανεστέρους
ἐξεπίτηδες συγκαλεσάμενος, εἰς ἐπήκοον ἀναγινώ-
σκεσθαι παρεῖχε πάντων, καὶ πολλὴν αὐτοῦ πάντες
κατεγίνωσκον ψευδολογίαν, καὶ ἀναιδίαν, καὶ κου-
φότητα, ὅτι περὶ δημοσίων πραγμάτων, ἃ πολλοὶ,
μᾶλλον δ' ἄπαντες συνίσασι, γράφειν προεβλήτο οὐκ
ἀληθῆ, ἐφ' οἷς ἐμελλε βῆσαι ἀπελγχεσθαι ψευδόμο-
νος. Πυθόμενος δὲ ὁ Γρηγορᾶς ἃ δρᾶσαι βασιλεὺς
τὰ ἐκείνου θριαμβεύσας πλάσματα, οὐ μετρίως
ἐνάθη, ὅθεν καὶ συντυχῶν ὑστερον, ὠνεῖδιζε τὸν
θρίαμβον, ὡς ἐπ' ἐκείνου τῆ ἀισχύνη εἰργασμένον.
Ἐφασκέ τε τὴν μὲν πρὸς τὸν τόμον ἀντιλογίαν, ἰδίαν
εἶναι· τὰ δὲ κατ' αὐτοῦ συγγεγραμμένα, ὅτου εἴη
ἀγκυρῆ· βούλεσθαι δὲ ἀφανίζειν ἐντυχόντα καὶ αὐ-
τὸν· ἃ εἰ καὶ πρότερον ἐπέμψθη πρὸς αὐτὸν, περὶ
καρείδου ἂν πρὶν εἰς ἐτέρας ἤκειν ἀκοάς. Βασιλεὺς
δ' ἔφασκεν, οὐ συνορᾶν αὐτῶ τοὺς λόγους εἰς ὃ τι
τείνει. Εἰ μὲν γὰρ μὴ τὰ συγγεγραμμένα ἤθελεν εἶ-
ναι φανερά, ἀλλ' ἀφανίζει πολλῆ κατέχεσθαι τ' ἢ
πάντα χρόνον, ἂνθ' οὗτο συντιθεῖς τοσοῦτον πόνον
ἤνεγκεν; Εἰ δ', ὅπερ δίκαιον, μᾶλλον εἶναι φανερά
ἐβούλειτο, καὶ μεγάλας ἂν εἴη χάριτας εἰδέναι δικαιο-
ς, ὅτι ἐπὶ τοσοῦτων καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων μάλιστα,
καὶ θαυμάζειν λόγων δύναμιν εἰδῶτων παρέσχετο
ἀναγινώσκεσθαι, ἢ ἐπαινοῦτό τε, καὶ τὰ; ἐπικαρπίας
κομίζοιτο τῶν πόνων ζῶν, μάλιστα καὶ τῶν ἐπαίνων
αἰσθανόμενος, νεκροὺς γὰρ οὐτ' ἔπαινος, οὔτε φόγος
ἠδύνειν ἢ ἀλγύνειν οἶδεν. Εἰ δὲ διὰ τὸ πεφωράσθαι τὰ
ψευδῆ, ἃ ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὸς παρ' ἐαυτοῦ πλάττεται
ἀλεγει, οὐκ αὐτὸς ἂν εἴη τῆς ἀληθείας αἴτιος αὐτῶ,
εἴπερ μὴδὲ πέπεικεν αὐτὸς φαῦλον εἶναι καὶ τῆς
ἀληθείας καταψευδῆσθαι. Δέον μὲντοι καὶ πρὸς τοῦτο
μὴ πάνυ δάκνεσθαι. Ὅλιγῳ γὰρ ὑστερον ἀπολιπῶν
τὸν βίον, οὕτε τῶν ἐπαινοῦντων αἰσθῆσεται, ἢ τῶν
ὕβριζόντων, ἂν τε δίκαιοι καὶ ἀληθεῖς αἱ μέμψεις
ᾧσιν, ἂν τε μὴ, ὡσπερ καὶ ᾧν αὐτὸς κατηγορήκε
πολλὰ καταψευδόμενος. Ἐκείνο δὲ μᾶλλον δίκαιον
λυπεῖν, καὶ οὐκ ἄλιγην ἐμποιεῖν φροντίδα, μὴ ἐν τῷ
μᾶλλοντι δικαστηρίῳ, ὡσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἐγκλη-

Hæc Cantacuzenus imperator postea, cum scripta
Gregoræ in manus ejus venissent, pro se respondit,
ipsumque falsa, et incredibilia scripsisse demon-
stravit. Deinde honoratissimis, et nobilissimis Ro-
manorum dedita opera convocatis, in eorum præ-
sentia recitari ambo jussit, omnesque Gregoram
mendacem graphicum, et hominem bene invere-
cundum, ac levem pronuntiarunt, quod de publi-
cis rebus, quas plerique omnes nossent, signenta
litteris mandare non dubitasset, adeo ut menda-
ciorum convinci facillime posset. Gregoras, audito
quod imperator fecisset, et quomodo de ejus com-
mentis triumphum egisset, tristitia non vulgari
affectus, eum convenit, de triumpho illo, ut ad
808 dedecus suum Instituto, conquestus est. Quæ con-
tra iomum dicta sint, sua esse; quæ contra ipsum
imperatorem, nescire se tujus sint; velle autem,
ubi incidere, ea suppressere; quæ si prius acce-
pisset, quam ad aliorum aures venirent, igni man-
daturum fuisse. Hic imperator, non se perspicere
quorsum verba ejus pertineant. Si enim scripta sua
nolebat exire in publicum, cur tantum laborem in
componendo susceperit? si autem, quod æquius,
publica volebat esse, etiam magnas sibi gratias
merito debere, cum coram tam multis et illustri-
bus, et vim dicendi admirari scientibus, ea legenda
dederit, ut et laudaretur, et laborum suorum fru-
ctum adhuc vivus perciperet, gloriamque sentiret:
mortuos enim nec laudibus delectari, nec vitupe-
ratione contristari. Quod si propterea doleat, quia
ejus mendacia deprehensa sint, quæ nullo funda-
mento ipse excogitarit, non se illi causam doloris
esse, quandoquidem non suaserit, ut tam improbe
contra veritatem mentiretur. Oportere tamen etiam
ob hoc mœrori non indulgere: paulo enim post
discessu facto ex hac vita (19), nec laudes, nec re-
prehensiones sensurum, sive jure ac vere, sive
secus reprehendatur: sicut nec illi sentiant, quos
ipse multa mentiando insimulaverit. Illud potius
ægritudinem, ac sollicitudinem non parvam ingene-
rare nobis debere, ne in futuro judicio quomodo
aliorum criminum in hac vita designatorum, sic
mendacii quoque calumniarumque pœnas persol-

Jacobi Pontani notæ.

(19) Hinc collegimus, Gregoram pene senem fuisse. Fuit autem aulicus senioris Andronici, et venit in
aulam annos natus 27, ut ipse testatur lib. viii.

vamus : potissimum si præter iniquum odium nullam aliam mentiondi, calumniandique causam habuerimus. Hæc postea a Cantacuzeno facta, et dicta sunt, cum imperatori genero imperium transdidit, et sub habitu monachi vitæ genus paratum, et quietum agere constituit. Tunc autem synodo prorsus finita, et Acindyni sectatoribus impietatis evidenter convictis, civilibus actionibus sese reddens, expeditionem in Tribaltos adornavit. Interea ad Latinos Galatæos quatuordecim Venetorum triremes appelluntur. Et quia noctu improvisi supervenerant, non animadversi descenderunt, intraque muros ingressi (portæ siquidem oppidi per noctem apertæ relinquebantur, ea erat incolarum superbia et audacia), non parum nocuerunt. Custodes enim ubi oppidum captum animadverterunt, vociferationibus cives ad vim propulsandam concitarent, qui ex ædibus inermes versus mare decurrentes, et quid hoc rei esset nescitare cupientes, partim vulnerabantur : 809 partim (et quidem non pauci) interficiebantur. Tandem re comperta, animis et armis instructi, hostes nulla re memorabili gesta, et ignavissime præliantes, rursus eji-ciunt : qui ad triremes nullo suorum interfecto, aliquot duntaxat vulneratis pervenerunt, solventesque, onerarias quasdam vacuas secum abstraxerunt, ac sibi proprias fecerunt. Claro jam die bis terque ignem in onerarias, quæ plurimæ in portu stabant, inmittere conati sunt, sed accedere propius non sinebantur. Deinde prætereundo alias infestabant, et quasdam e Ponto descendentes onerarias capiebant. In istis igitur triremibus etiam legatus Venetorum, nomine Delphinus, ad imperatorem mittebatur, opem rogatum ad bellum contra Genuenses, promittebatque ducem Venetiarum, et senatum de Romanis meriturum optime, si auxilium annueret. Paria Ravennæ princeps per litteras pollicens rogabat, nempe uti Venetos adjuvandos susciperet, quibus etiam ipse opitularetur. Imperator eis societatem, ut et antea apud Thessalonicam negavit, addiditque nullam se ipsis facere injuriam, si, præterquam quod nullo eis ad bellum impedimento esset, adversum Galatæos etiam non pugnaret. Qui tametsi bellum sæpe commoverint, et nemo queat reprehendere, aut contra dicere, si præteritis injurias persequatur ; attamen in amicitiam Venetorum nihil peccaturum, si offensas ipsis sua sponte condonet. Imperator igitur ita scite bellum subterfugit. Longe enim melius putabat, ab utrisque abstinentem, ad Romanorum urbes, quæ erant in continente, ab hostium dominatu asserendas incumbere. At Venetus legatus, et alii qui cum eo venerant, hujus societatis recusationem permolleste ferebant. Galatæi quoque, ut resciverunt hostes suos imperatorem rogare auxilia, iteratis legationibus orare insistebant, ne despicerentur, sed si quid antea improbius in illum admisissent, veniam daret, nec jam vires hostium augeret, in posterum nihil per scelus unquam, sed

Α ματικῶν τῶν κατὰ τὸν βίον, καὶ τοῦ ψεύδους, καὶ τῆς συκοφαντίας, δικὰς δῶμεν, καὶ μάλιστα εἰ μηδεμίαν πρόφασιν ἑτέραν ἔχοι. ἢ ἄδικον ἀπέχθειαν. Ταῦτα μὲν οὖν ὑστερον βασιλεὶ τῷ Καντακουζηνῷ ἐπράχθη τε καὶ εἰρητο μετὰ τὴν τῆς ἀρχῆς βασιλεὶ τῷ γαμβρῷ παρακχεωρημένα, καὶ καθ' ἡσυχίαν βιοτεύειν, ὑποδύνατα σχῆμα μοναχῶν. Τότε δὲ, ἐπεὶ τὰ κατὰ τὴν σύνοδον ἀπήρτιστο πάντα, καὶ τέλος εἶχε, καὶ οἱ τὰ Ἀκινδύνου ἠρημένοι ἠλέγγοντο ἀσεβοῦντας φανερώς, ἐπὶ τὰς πολιτικὰς ἐτρέπετο πάλιν πράξεις· καὶ παρεσκευάζετο ὡς ἐπιστρατεύσεων Τριβαλοῦ. Ἐν τούτῳ δὲ τοῖς ἐν Γαλατῆ Λατινοῖς ὄχρα καὶ τέτταρες ἐκ Βενετίας ἐπέπλευσαν τριῆρεις. Νυκτὸς τε ἐπελθόντες ἀπροσδόκητοι, ἀπέβησάν τε οὐ προαισθημένων, καὶ ἐγένοντο ἐντὸς τειχῶν· ἦσαν γὰρ αἱ πύλαι τοῦ φρουρίου νυκτὸς ἀνεφγμένα, ὅπ' αὐθαδείας, καὶ θρασύτητος τῶν ἐνοικούντων, καὶ ἐκάκωσαν οὐκ ὀλίγα. Ὡς γὰρ ἠθάνοντο οἱ φύλακες τὴν ἄλυσιν, βοῆ τε ἐκρῶντο, καὶ συνεχάλουν ἐπὶ τὴν ἄμυναν τοὺς ἐγγωριστοὺς. Οἱ δὲ, ἐκ τῶν οἰκιῶν ἄσπολοι ἐπὶ τὴν θάλασσαν κατιόντες, ὅ τι εἶη τὰ δρώμενα μαθεῖν, ἔσιτρώσκοντο τε καὶ ἀπέθνησκον πολλοί. Ἐπειτα, ὡς ἦσθοντο, ἀναθαρσῆσαντες καὶ ὀπλισάμενοι, ἐξήλασαν τοὺς πολεμίους αὐθις, οὐδὲν γενναῖον εἰργασμένους, ἀλλὰ φαυλότατα ἠγωνισμένους· ὁμοῦ διεσώθησαν πάντες ἐπὶ τὰς τριῆρεις, οὐδενὸς πεσόντος, τραυματιῶν δὲ ὀλίγων γενομένων, ἀναγόμενοι τε τοῦ λιμένος, καὶ ὀγκάδας εἰλκυσαν κενὰς τινὰς, καὶ ἐκυρίευσαν. Ἐπεὶ δὲ ἡμέρα ἦδη ἦν, δις μὲν καὶ τρις ἐπεχείρησαν πῦρ ἐνεῖναι ταῖς ὀγκάσαις οὐσαις· πλείσταίς ἐπὶ τοῦ λιμένος, ἀπεκρούσθησαν δὲ ὅπ' ἐκείνων οὐδ' ἕγγυς γένεσθαι δυνθάνετο. Ἐπειτα παραπλέοντες ἐκάκουν, καὶ τινων ἐκράτησαν ὀγκάδων ἐκ Πόντου καταπλευσούσας. Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ὀγκάσαις, καὶ πρὸς τὴν ἐκ Βενετίας ἀφίκτο, Δελφίν ὀνομασμένο·, πρὸς βασιλεῖα, καὶ ἐδείκτο συμμαχεῖν αὐτοῖς πρὸς τὸν κατὰ τῶν ἐκ Γεννοῦας πόλεμον, μεγάλη τινα ἐπηγγέλλετο τὸν δοῦκαν Βενετίας, καὶ τὴν βουλήν Ῥωμαίους ὠφελέσειν, εἰ πείθοιτο αὐτοῖς συμμαχεῖν ὁ βασιλεὺς. Τὰ ἴσα δὲ καὶ ὁ βῆξ Ῥαούνας πρὸς βασιλεῖα διὰ γραμμάτων ἐπρεσεύετο, καὶ μεγάλη ἐπηγγέλλετο, καὶ ἐδείκτο βασιλεῖος τοῖς ἐκ Βενετίας συμμαχεῖν, οἷς καὶ αὐτὸς σύμμαχος· ἐστὶ. Βασιλεὺς δὲ ἀπηγόρευεν αὐτοῖς, ὥσπερ καὶ πρότερον τὴν συμμαχίαν ἐν Θεσσαλονίκῃ· ἔφασκε γὰρ ἄδικεῖν μηδὲν, εἰ πρὸς τῷ μηδὲν αὐτοῖς ἐμποδῶν εἶναι πρὸς τὸν πόλεμον, μηδὲ πρὸς ἐκείνους πολεμοῖη. Ὡς μὲν γὰρ αἰτίας ἐκείνοις πολλὰς παρέσχοντο πολέμου, καὶ οὐδεὶς ἂν αὐτῷ μέρφοιτο δικαίως ἀμυνομένῳ τῶν πρῶτερον ἐνεχὰ ἄδικήματα, οὐδεὶς ἂν ἔχοι ἀντειπεῖν· πρὸς μὲν τοὶ τὴν αὐτῶν φιλίαν ἐνοστήσεσθαι οὐδὲν, εἰ αὐτὸς ἐκὼν εἶναι τοῖς προσκεκροῦκῶσι παρέχοιτο συγγνώμην. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς οὕτως εὐφρῶς ἀπεσκευάζετο τὸν πόλεμον. Μᾶλλον γὰρ ἐδόκει εἶναι ἄριστον ἐκατέρων ἀποσχόμενον προσέχειν τῇ ἡπαίρῳ, καὶ τὰς δεδουλωμένας Ῥωμαίων πόλεις ἐλευθεροῦν ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ ἐκ Βενετίας δὲ προσευθεὶς καὶ ἄλλοι οὐ μετρίως ἠγάπηκον, πρὸς τὴν συμμαχίαν αὐτοῖς· ἀπαγορεύοντος βασιλεῖος. Οἱ τε ἐκ

Γαλατᾶ ὁμοίως εἶδότες, ὡς οἱ πολέμοι σφίσι δέονται ἅ
 βασιλέως συμμαχεῖν, προσεβία; καὶ αὐτοὶ συχνὰς
 ποιοῦμενοι, ἐδέοντο μὴ σφῆς περιεῖν· ἀλλὰ συγ-
 γωμῆν τε παρέχειν, εἰ τι πρότερον ἠγνωμονήκασι,
 καὶ νῦν μὴ συμμαχεῖν τοῖς πολεμοῖς, ἐπηγγέλλοντό
 τε εἰσαυθίς μηδέποτε ἄγνωμονήσειν, ἀλλὰ πάντα
 ποιήσειν τὰ κατὰ γωμῆν βασιλεῖ, καὶ δουλεύειν
 ἀκριβῶς· ἅμα δὲ καὶ χρήματα παρελχοντο οὐκ ὀλίγα.
 Βασιλεὺς δὲ τὸ μὲν μὴ πολεμήσειν ἐπηγγέλλετο, εἰ
 τὰ ἐπαγγελλόμενα καὶ αὐτοὶ ἀληθῆ ἐπὶ τῶν ἔργων
 ἀποδείξαιεν· τὰ δὲ χρήματα οὐκ ἐλάμβανεν, οὐκ
 αὐτῷ πρόκειυσαν στόμενος εἶναι τὴν μικρολογίαν οὐδὲ
 δοκεῖν ἐπὶ χρήμασι τὰ κοινῇ λυσιστελοῦντα προσεῖσθαι
 Ῥωμαίοις. Οἱ ἐκ Βενετίας δὲ ὡς βασιλεὺς ἀσυνδέτως
 ἔχει συνωρῶντες πρὸς αὐτούς· οὐδὲ γὰρ φροντο οὐδὲν
 λόγου ἔξιον αὐτοὶ δυνήσεσθαι μὴ βασιλέως συνε-
 φαπτομένου πρὸς τὸν πόλεμον, δεινὰ μὲν ἐποιοῦντο
 καὶ ἠγανάκτουσαν· φανερῶς μὲντοι κινεῖν πρὸς βασι-
 λέα πόλεμον ὠρμημένοι οὐκ ἐφάνιντο, ἀλλ' ὑποψίξας
 παρελχον μόνον· αἱ γὰρ πρὸς Ῥωμαίους αὐτοῖς
 σπονδαὶ ἐπ' ἐξόδιον ἔτυχον οὕσαι τότε. Ἐχουσι γὰρ
 πρὸς Ῥωμαίους οὐ διηνεκεῖς, ἀλλ' ἐπ' ἔτεσι ῥητοῖς
 ἀπὸ τῶν Μιχαὴλ τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων
 βασιλέως χρόνων· ἐπειδὴν δὲ ἐν ἐξόδιον αἱ συμβάσεις
 γίνονται, ἔξεστιν ὁποτέρωθεν πόλεμον εἰ βούλοιο,
 κινεῖν. Εἰ δ' ἐκατέρους λυσιστελεῖν δοκῶν μᾶλλον ἢ
 εἰρήνην, αὐθίς τὰς σπονδὰς ἀνανεοῦσι, καὶ τοὺς
 ὅρκους. Ἐπεκράτησε δὲ παρὰ Ῥωμαίοις καὶ τοῖς ἐκ
 Βενετίας Λατίνοις τὸ τοιοῦτον ἔθος ἐκ τοιαύτης
 μάλιστα αἰτίας. Βασιλεὺς ὁ πρῶτος Μιχαὴλ, ἐπεὶ
 Βυζάντιον ἀνεώσατο Ῥωμαίοις, καὶ Θράκη, καὶ
 Μακεδονίαν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν ἐσπέραν ἐξή-
 κοντα ὀλίγη πλείω ἐτη δουλεύσαντες Λατίνοις, περὶ
 μὲν καὶ ἱπτικὴν δύναμιν μεγάλην εἶχε καὶ ἀξιόμα-
 χον πρὸς πάντας πολεμοῖς, ναυτικὴν δὲ οὐπω
 τοσαύτην παρεσκευασμένος ἦν, ὄσσην ὑστερον· εἶδεν
 καὶ τοὺς θαλασσοκρατοῦντας ἐδεῖν, καὶ θεράπευε
 τῷ καιρῷ προσήκοντα ποιῶν· δεῖσαν μὲντοι πρὸς
 ἐκάστους τίθεσθαι σπονδὰς, τοῖς μὲν ἄλλοις ὅσοι κατ'
 ἐμπορίαν εἰς Βυζάντιον, ἢ ἑτέρας παραλίους πόλεις
 Ῥωμαίους ὑπήκοους καταπλέουσι, φόρους ἕταπτε
 καὶ ἀργύριον ῥητὸν τῷ δημοσίῳ· καὶ ἐπειθοντο
 ἀδύνατοι ὄντες ἀντιλέγειν· ἄχρι γὰρ καὶ νῦν παρέ-
 χονται τοὺς φόρους· οἱ ἐκ Βενετίας δὲ καὶ Γεννοῦσας
 μέγα δυνάμενοι, καὶ τὸν Ἴόνιον, καὶ Αἰγαῖον, καὶ
 τὸν Εὐξείνιον, στόλοις μεγάλοις παραπλέοντες, ὧν τὰ
 παρὰ πάντα μάλιστα, ἢ τὰ πλείω ὑπήκοα
 Ῥωμαίοις τότε ἦσαν, οὐκ ἐπειθοντο παρέχειν φόρου·
 ἀλλ' ἠξίουσαν ἐν πᾶσιν ἐμποροῖς τὴν βασιλέως ἀτέλειαν
 καρποῦσθαι. Βασιλεὺς δὲ τότε πειθεῖν οὐκ ἔχων, καὶ
 βιάζεσθαι τοῖς ὄπλοις μὴ δυνάμενος, τοῖς μὲν ἐκ
 Γεννοῦσας ἔθετο σπονδὰς διηνεκεῖς ἐπὶ τῷ ἐκείνου;
 μὲν εἶναι ἀτελεῖς παντάσῃ ἐν πάσαις πόλεσι,
 καὶ ἐμποροῖς, ἃ εἰσὶν ὑπήκοα Ῥωμαίων κατα-
 πλέουσιν· αὐτοὺς δὲ τινα τρόπον ὑπὸ βασιλέως τελείν,
 τριήρεις τε παρέχειν κατὰ συμμαχίαν, εἰ δέοιο,
 πενήτηκοντα ἐπιπλοισμένας, βασιλέως μόνου ναύταις,
 καὶ ὀκλίταις μισθὸν παρέχοντος. Εἰ δὲ κενῶν δέοιο
 τριήρων, τὰς ἴσας παρέχειν μετὰ τῶν ὀπλων μόνων

omnia ex ejus arbitrato facturos diligenterque
 parituros; simul pecuniam ingentem offerebant.
 Imperator armis se temperaturum spondere, si
 opere ipso promissorum veritatem confirmet:
 pecuniam repudiare, ratus non se decere hanc
 humilitatem animi, neque videri pecunia delin-
 tum; commune Romanorum emolumentum in ex-
 tremis ponere. **810** Veneti cum a societate secu-
 paciscenda abhorrentem experti, quoniam absque
 ipso nihil egregium se effecturos opinabantur,
 graviter id atque indigne ferebant: et cum aperte
 bellum adversus illum moliri non viderentur, su-
 spicionem tamen præbebant; nam sædus cum Ro-
 manis tum expirabat. Quod quidem non æternum,
 sed ad annos præfinitos ac certos habent, a tem-
 poribus Michaelis primi Palæologi imperatoris,
 quibus transactis, utriusque parti bellum movere in-
 tegrum est. Sin utrique parti pax utilior appareat,
 sædus denuo sancitur. Ea consuetudo inter Roma-
 nos ac Venetos hinc potissimum manavit. Michael
 imperator Byzantio, Thracia, Macedonia, toto Oc-
 cidente (quæ paulo amplius sexaginta annos sub
 ditione Latinorum fuerant) Romano imperio re-
 cuperatis, copias quidem pedestres et equestres
 non exiguas, et quibusvis hostibus opponendas
 habebat, classem nondum tantam, quantum postea
 ædificavit: unde et maris dominos timebat; et
 tempori se accommodans officii eos demerebatur.
 Cum autem sædus facere cum singulis oporteret,
 aliis quidem mercatus causa Byzantium et ad
 alias urbes Romanorum maritimas, navigantibus
 portoria, et pecuniam certam ærario inferendam
 imposuit: qui quod aliter non possent, parebant,
 et usque hodie vectigal pendunt. Veneti autem et
 Genuenses, freti potentia sua, et Ionium, Ægæum,
 Euxinum maria magnis classibus circumnavigan-
 tes (ad quorum littora urbes pene omnes, aut sal-
 tem plurima pars tunc Romanis suberat), hujus-
 modi portorium solvere detrectabant, volebantque
 per omnia emporia immunitatem sibi concedi. Im-
 perator, quoniam illos tunc nec verbis movere,
 nec armis cogere valebat, cum Genuensibus sædus
 perpetuum percussit, ut essent quidem per uni-
 versas urbes et emporia Romanorum immunes
 penitus: aliquo tamen modo imperatori subjec-
 rentur, et, si opus foret, subsidiarias triremes
 armatas quinquaginta mitterent, imperatore solum
 remiges et stipendia in militem suppeditante. Si
 vacuis egeret, totidem numero, tantum cum armis
 et præfectis præberent, et quo bellatum profici-
 sceretur, eo sequerentur, eosdemque secum amicos
 ac socios colerent. Cum Venetis, quia convenire
 nihil poterat, pretio contendere cogitabat. Verum
 bello alio majore ingruente, a rege, inquam, Fran-
 ciæ Carolo **811** (expectabatur enim cum po-
 tenti classe Byzantium venturus), et parante se ad
 navalem pugnam imperatore, placuit in annos
 certos cum Venetis inducias pacisci, ut si quando
 bello contra Carolum defungeretur, exeunte sæ-

dere, adversum illos fortunam bellicam experiretur. Atque hac ab illis temporibus ducta consuetudine, Veneti cum Romanis fœderantur: ea fœdera, cum terminus advenerit, renovantur. Quod si alterutris bellum arriserit, citra crimen licet. Ergo in exitu fœderis cum Venetis, ut dicebamus, ubi imperatorem ad coeundam belli societatem adducere nequiverunt, palam quidem arma haud denuntiantes, præfectum suorum, qui Byzantii habitabant, in triremes accipientes recesserunt, cum opinione, si occasionem nanciscerentur, se de imperatore ulturos.

ἐπικρατήσαν ἔθος, τὸν ἴσον τρόπον αἱ πρὸς Ῥωμαίους αὐτοῖς γίνονται σπονδαί. Ἐπειδὴν δὲ ἤκωσιν εἰς τέλος, ἀνανεοῦνται αὐθις. Εἰ δὲ δοκοίη θατέρῳ πολεμεῖν, ἔξεστι μὴδὲν ἐγκαλουμένῳ. Ἐν ἐξόφῳ τοίνυν τῶν πρὸς τοὺς ἐκ Βενετίας σπονδῶν, ὡσπερ ἐφημὲν, οὐσῶν, ἐπεὶ μὴ βασιλεὺς πείθειν εἶχον συμμαχεῖν αὐτοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμῶντας, φανερώς μὲν οὐ κατήγγελλον τὸν πόλεμον· τὸν δὲ ἄρχοντα τῶν ἐν Βυζαντίῳ οἰκούντων ὑπάρχων αὐτοῖς ἐν ταῖς τριήρεσιν ἀναλαβόντες, ἀπεχώρουν· δόκησιν δὲ παρήχον ὡς ἀμυνοῦνται βασιλεὺς τοῦ μὴ συμμαχεῖν, εἰ ποτε λάβοιτο καιροῦ.

CAPUT XXVI.

Galatai notantur. Mos Lacedæmoniorum superbus. Galatai saxum e machina Byzantium jaciunt bis, quibus bellum indicitur. Veneti revocantur, cum quibus initur societas. Causa belli Venetis et Genuensibus. Galatæ obsidio. Nicolai Pisani præfecti classis Venetæ audacia. Tres machinæ frustra factæ. Nuntius Venetus de septuaginta triremibus Genuensium supervenientibus. Populi Genuensis contra optimates tumultus. Democratiam querit; optimatibus patriam honoresque restituit, quorum sumptibus classis œdificata contra imperatorem mittitur. Ducis Veneti ignavia. Pugna ad Galatam. Tarchaniota vulneratus. Imperator Byzantium frustratus redit. Venetus rediens, in Genuenses incidit. In Eubœam fugiens servatur.

Galatæi, cernentes abire Venetos, et falso B existimantes, non in ipsorum gratiam imperatorem auxilium denegasse, sed potius, cum magna quædam inter se reposcerent, convenire non potuisse: cum alioqui etiam bene meritis semper male gratiam referre consuevissent (quomodo olim Lacedæmonios fecisse fertur) (20), ne ullius egere neve ulli cedere viderentur, præ nimio fastu et arrogantia, meridie, nulla re ab imperatore irritati, lapidem tormento Byzantium per machinam jaculati sunt. Quo cognito imperator ad eorum principem et senatum mittit percunctatum, quare bellum inceptarent. Illi factum ignorare siuulant, et causam facinoris tam insolentis machinario tribuunt. Tum legati in illum et administratos exemplum edi instant (feri enim neutiquam posse, quin multos adjutores habuerit), sic enim sibi ab imperatore mandatum. Galatæi se facturos statim pollicentur. Postridie mane aliud saxum Byzantium jaciunt. **812** Tum reputans imperator, et scopum tangens, propter recessum Venetorum in hanc confidentiam et contemptionem erupisse, ut bellum ordiantur, ipsis continuo per internuntium bellum indicit, jubens, diebus octo, quos haberent cum Romanis, mercaturæ contractibus, ac nominibus aliisve quæ prætexi possent compositis, ad præliandum occurrant. Deinde Venetos revocat, qui statim gaudentes revertuntur. Cum his socie-

A καὶ ἀρχόντων, συμμαχεῖν τε βασιλεὺς καθ' ὅπου ἂν ποτε πολεμῇ· καὶ φίλους εἶναι αὐθις, καὶ συμμαχούς, οἷς ἂν ἐκεῖνος φίλους χρωτό. Τοῖς ἐκ Βενετίας δὲ ἀσυμβάτως εἶχε, καὶ ἐβούλετο πολεμεῖν. Ἐτέρου δὲ πολέμου μείζονος ἐπιχειμένου τοῦ βηγγὸς Καρούλου, προσεδοκᾶτο γὰρ ἐκεῖνος στόλῳ μεγάλῳ ἐπιπλευσεῖν Βυζαντίοις, καὶ παρασκευαζομένου βασιλέως πρὸς ναυμαχίαν ἐπ' ἐκεῖνον, ἐδόκει δεῖν ἀναχωρᾶς πρὸς τοὺς ἐκ Βενετίας τίθεσθαι, καὶ ἐθετο ἐπ' ἴτεσι βηγγίοις, ἵν' εἰ ποτε ἀπαλλαγείη τοῦ πρὸς Κάρουλον πολέμου, ἐξείη πολεμεῖν αὐτοῖς, τῶν σπονδῶν ἐξηκουσῶν. Τὸ δὲ τοιοῦτον ἐξ ἐκεῖνου ἀκρι νῦν

Οἱ ἐν Γαλατῇ δὲ, ὀρώντες ἐκεῖνους ἀποχωροῦντας, οὐκ ἐνόμισαν ὅπερ ἦν, ὡς πρὸς τὴν ἐκεῖνων χάριν ἀπαγορεύσειεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς τὴν συμμαχίαν· ἀλλ' ᾤοντο μεγάλα τινὰ ἀλλήλους ἀπαιτεῖν, δι' ὅπερ ἀσυμβάτως ἐσχηκέναι, ἄλλως τε καὶ τοῦ εὐεργετοῦντας αἰεὶ κακοῖς ἀμείβεσθαι εἰσθότας, ὡσπερ τοῦ; πάλαι Λακεδαιμονίου; λέγουσιν, ἵνα μὴδεὺς δοκῶσι δεῖσθαι μὴδ' ἤττους εἶναι μὴδεὺς, ὑπ' ἀκρας αὐθαδεῖας καὶ ψυχρότητος, ἐν ἡμέρα μὲση καὶ μεδελίαν αὐτοῖς; αἰτίαν πολέμου παρεσχημένου βασιλέως, λῆθον ἀφήχαν ἐπὶ τὸ Βυζάντιον διὰ τῆς μηχανῆς. Ἐπεὶ δὲ ἐπίπυστο τὸ συμβάν ὁ βασιλεὺς, πρὸς τὸν ἐκεῖνων ἄρχοντα πέμψας καὶ τὴν βουλὴν, τὴν αἰτίαν ἐπυθάνετο, δι' ἣν ἄρχονται πόλεμον. Ἐκεῖνων δὲ ὑποκρινομένων ἀγνοεῖν, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀποπίας τῆ ἐπὶ τῆς μηχανῆς ἀνατιθέντων τεταγμένων, ἐκέλευον οἱ πρέσβεις ἐκεῖνόν τε καὶ τοὺς συναρμμένους κολάζειν· ἀδύνατον γὰρ μὴ καὶ πολλοῖς ἑτέροις χρῆσθαι συνεργοῖς· οὕτω γὰρ ἦν αὐτοῖς προστεταγμένον ὑπὸ βασιλέως. Οἱ δὲ ἐπηγγέλλοντο προθύμως. Ἐς τὴν ὑστεραίαν δὲ ἕμα ἕψ καὶ λῆθον ἕτερον ἐπὶ Βυζάντιον ἀφήχαν. Νομίσας δ' ὅπερ ἦν ὁ βασιλεὺς, ὡς διὰ τὸ τοῦ; ἐκ Βενετίας ἀναχωρηκέναι, θρασυθόντες αὐτοὶ περιφρονοῦσι, καὶ πολέμου ἄρχουσιν, αὐτοῖς μὲν αὐτίκα πόλεμον κατήγγελλε πέμψας, καὶ ἐκέλευεν ἡμέρας ὀκτώ διαλυσαμένους, ὅσα πρὸς Ῥωμαίους ἔχουσι συμβόλαια ἐπ' ἐμπορίας, ἢ χρέα, ἢ ἑτέρας τινὰς προφάσεις, καθι-

ων κατὰ τε σφέας αὐτοῦς, καὶ ξένοισι ἀπρόσμιχτοι, ex omnibus Græcis fuisse pravissimis moribus, nec vel inter se, vel cum adventis commercium habuisse.

Jacobi Pontani notæ.

(20) Bona facta male factis compensasse Lacedæmonios, vulgo notum esse ait. Herodotus quidem, loquens de Lacedæmonis, ante Lycurgum, inquit, Κακονομώτατο: ἦσαν σχεδὸν πάντων Ἑλλή-

ων κατὰ τε σφέας αὐτοῦς, καὶ ξένοισι ἀπρόσμιχτοι, ex omnibus Græcis fuisse pravissimis moribus, nec vel inter se, vel cum adventis commercium habuisse.

στασθαι πρὸς πόλεμον· τοὺς δὲ ἐκ Βενετίας μετεπέμ-
 πατο. Οἱ δ' ἀνίστρεφον αὐτίκα χαίροντες, καὶ ἐτίθετο
 πρὸς αὐτοὺς συμμαχίαν, καὶ σπονδὰς, ἤτιους μὲν
 ὧν ἐμελλε πρότερον ποιεῖν παραπολύ· μεγάλη γάρ
 τινα καὶ μάλιστα λυσιστελή Ῥωμαίοις ἐπηγγέλλοντο
 περὶ πλείστου ποιούμενοι τὴν βασιλείας συμμαχίαν.
 Τότε δὲ ἐπεὶ ἐύρων ἀδυνάτως ἔχοντα ἐτέρως πρί-
 τειν, ἤδη γὰρ οἱ ἐν Γαλατῆ ἐκπαπολέμωντο, ἀφήρουν
 πολλὰ τῶν πρότερον ἐπηγγελμένων. Ὅμως δ' οὖν
 γενηθέντων τῶν σπονδῶν, ὁ πρὸς τοὺς ἐκ Γεννοῦας
 αὐθὺς ἤρξατο πόλεμος τῷ βασιλεῖ. Αἰτία δὲ ἦν τοῖς
 ἐκ Βενετίας, καὶ Γεννοῦας τοῦ πολέμου τούτου, ὅς
 ἀμφοτέροις συμφορῶν μεγάλων αἰτίας ἐγένετο, ὅτι
 πρὸς Τάναϊν ἐπ' ἐμπορίᾳ πλεόντων ἀμφοτέρων,
 συμβέβηκε τινὶ τῶν ἐκ Βενετίας πρὸς Σκυθὴν τινὰ
 δινεχθῆναι, καὶ τὴν διαφορὰν μέχρι φόνου προελθεῖν·
 ἀμνομένων δὲ ὑπὲρ τοῦ ὁμοφύλου τῶν Σκυθῶν, τῶν
 τε Λατίνων ὁμοίως ὑπὲρ τοῦ οικείου, δημοσία τῶν
 γενῶν ἐκατέρων ἐγένετο ἡ μάχη· καὶ ἔπασον μὲν
 πολλοὶ Λατίνων παρὰ τὴν μάχην, διπλασίους δὲ καὶ
 περὶ τῶν Σκυθῶν. Ἐπειτα ἐπὶ τὰς ναῦς τῶν
 Λατίνων ἀναχωρησάντων, ἐπεὶ μηδὲν οἱ Σκυθαὶ
 βλέπειν ἤσεν θύνατοί, ἀθάλαττοι ὄντες παντελῶς,
 ἐπεστράτευσαν Καφᾶ, ὁ Λατίνων τῶν ἐκ Γεννοῦας
 φρουρῶν ὅστις παραλίῳ τῆς Σκυθίας κατοικι-
 σμένον, καὶ ἐπολέμησεν ἐπ' ἔτεσι δυοῖσι μηδεμίαν
 ἐνδιδόντες ἀναχωρήσας. Ἐν οἷς αὐτοὶ τε τῶν οικείων
 πολλοὺς ἀπέβαλον κατὰ τὰς μάχας, καὶ τοῖς Λατίνοις
 αἰτίοι πολλῶν κατέστησαν ἀναλωμάτων. Τῶν μὲν γὰρ
 τειχῶν ἦσαν ἤστους, τῶν ἐνδον κραταιῶς ἀμνομέ-
 νων· ἐμπορικῶν δὲ χρημάτων κατὰ τὴν Σκυθίαν
 ἐκράτησαν πολλῶν, καὶ κατὰ τὴν πόλεμον ἀναγκά-
 ζοντες τρέφειν μισθοφορικῶν ἐπὶ φρουρᾶ τοῦ πολι-
 χίου, οὐκ ὀλίγα ἐξημίωσαν. Ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς ἀνή-
 νυτος ἐφαίνετο ἡ ἐπιχείρησις, δέλυον τὸν πόλεμον,
 θέμενοι σπονδὰς. Μετὰ δὲ τοῦ πολέμου τὴν κατὰ
 λυσιν ἤξουν οἱ ἐκ Γεννοῦας μηδένα μῆτε Ῥωμαίων,
 μῆτε ἐκ Βενετίας ἐμπορον πλείν ἐπὶ Τάναϊν, μῆτε
 ἐκ σφῶν· πρόφασιν μὲν ὡς μὴ καὶ αὐθὺς ἀναγκά-
 ζοντο ἐκ τινος αἰτίας Σκυθαῖς πολεμεῖν, τῇ δ'
 ἀληθείᾳ προσέδωκεν μεγάλων ἀφορμὰς σφίσις αὐτοῖς
 κατασκευάζοντες. Διανοοῦντο γὰρ, ὡς εἰ κοινὸν ὁ
 Καφᾶς ἐμπόριον τοῖς ἀπανταχόθεν κατασταθῆναι,
 μεγάλα ὠφελησέσθαι αὐτοὺς τοὺς ἀπανταχόθεν
 ἀργυρολογοῦντας· ἢ εἰ μὴ τούτοις ἔφασαν ἀγαπᾶν,
 τὴν κατὰ τὸν πόλεμον συνεκτινέτωσαν δαπάνας.
 Βενετικῶς δὲ, τό, τε Τανάϊδος παντάπασιν ἀποσχέ-
 σθαι, ἐδόκει ἤκιστα λυσιστελεῖν, καὶ τὸ τὰ χρήματα
 συνεκτινέειν ἀνεκτὸν οὐδ' ἄκροισ ἦν ὡσιν· ἀλλ' ἔφα-
 σαν μηδένα ἀν κωλύσειν πλείν ὅποι ἀν δοκῇ λυσιστε-
 λεῖν· καὶ ἅμα ἐπεχείρουν πλείν ἐπὶ Τάναϊν ἐκόντων
 Γεννοσιτῶν· οἱ δ' ἐκώλυον πρὸς βίαν, καὶ ἐξημίω-

latem ac fœdus instituit, multo minore conditione,
 quam prius erat facturus, quando summopere ex-
 petita imperatoris societate, eximia quædam et
 Romanis utilissima promittebant. Sed ut eum anim-
 adverterunt, facile aliter non posse (jam enim
 Galatæi arma fremebant), multa ex promissis illis
 magnificis resciderunt. Nihilominus facta contra
 Genuensium fœdere, bellum denuo ab imperatore
 inchoatum est. Causa porro belli hujus Venetis
 et Genuensibus, (quod utrisque magnæ cladi fuit)
 erat quod Tanaim ambobus mercatus gratia navi-
 gantibus (21), Genuensi cum Scythæ quodam al-
 tercante, lis usque ad cædem pervenerat. Dumque
 Scythæ tuentur suum, et Latini suum similiter,
 communis et publica inter utramque gentem pu-
 bna commissa est, multique Latini, sed amplius
 altero tanto Scythæ oppetiverunt. Postea Latinis
 ad naves reversis, Scythæ quia nocere nequibant,
 utpote maris expertes, funditis Capham, Genuen-
 sium oppidum (22), in maritimis Scythiæ ædifica-
 tum, oppugnare instituerunt, obsederuntque bien-
 nio continenter. Quo tempore et de suis adverso
 marte multos amiserunt, et Latinos ad grandes
 impensas adegerunt. Nam muris oppugnandis
 haud satis valebant, quod castellani viriliter se
 acriterque defenderent: mercatorum vero mercu-
 monia, et illa multa per Scythiam occupantes, et
 conductitios ad oppidi præsidium alere cogentes,
 non parum eis detrimenti creabant. Verum ut la-
 bor inanis apparuit, bellum fœdere diremierunt.
 Quo dirempto, Genuates neque Romanum neque
 Venetum mercatorem, nec de suis ullam Tanaim
 navigare voluerunt: verbo, ne rursus ipsis belli
 cum Scythis gerendi nasceretur materia, re, ut
 magnorum vestigalium causam sibi pararent. Sic
 enim ratiocinabantur, si Capha undecunque ad-
 ventantibus commune emporium fieret, quæstum
 uberem argenti exactione collecturos: **813** aut
 si istue non probarent, belli sumptum una tolera-
 rent. At Venetis Tanai prorsus excludi non vide-
 batur e re publica. De communitate autem sum-
 ptuum horrebant audire, aiebantque, neminem
 sibi navigationem, quo sperata invitaret utilitas,
 adempturum: simulque nolentibus etiam Genuen-
 sibus, Tanaim cursum dirigebant, qui per vim ob-
 sistebant, et quosdam mercatores cum onerariis
 intercipientes, mercibus eos multabant. Inde bel-
 lum atrox conflatum, nec parum pecuniæ et tri-
 romium utrinque deperditum. Tum igitur, ut et
 imperator Venetis belli socium se ascripsit, trire-
 mes militibus complebat, mare cum Venetis obti-
 nebat, et ex continencie missa manu oppidum obsi-

Jacobi Pontani notæ.

(21) Tanais est urbs ad ostium fluvii ejusdem no-
 minis sita. Stephanus: Tanaïς, πόλις ὁμώνυμος τῷ
 ποταμῷ. Κατὰ δὲ τὰς εἰς τὴν λίμνην τὴν Μαϊωτινὴν
 ἐκβολὰς τοῦ Ταναΐδος· πόλις Ἑλληνικῆ ἔκτισται Τα-
 ναις, ἣτις καὶ Ἐμπόριον ὀνομάζεται· Tanais, urbs,
 cognominis fluvio. Est autem Græca civitas, juxta
 ostium fluminis, quo se in Mæotidem paludem ex-

onorat, ædificata, et Emporium quoque vocatur.

(22) Capha, olim Theodosia, sita in Ponti Euxini
 ora, Genuensium colonia, de qua vide Petri Bizari
 Historiæ Genuensis lib. vi. Anno 1475 occupata est
 a Mahomete, Turcarum imperatore, non sine magna
 strage.

ſiebat. Ac primum quidem ab utroque latere, et a
 navalis et terreſtris copia invadentes, ædes ex-
 teriores (exceptis, quæ ſub ipsis muris erant)
 incenderunt. Deinde agmen ex continente frequen-
 ter in dies ſingulos impetum faciebat, arctique
 obſidebat, ut Latinos ne prodire quidem extra
 muros permetteret. Navalem vero turbam bi-
 artito dividens imperator, unam partem illic ad obſi-
 dionem reliquit : alteram in Pontum ad Genuates
 vexandos miſit, quod cumulatissime præſtiterunt ;
 nam et merces, et mercatores non paucos inter-
 ceperunt, et onerarias multas exuſſerunt. Ubi e
 Ponto redierunt, ad oppidi expugnationem ſe in-
 ſtruxerunt, quanquam imperatore nimio pere ad-
 verſante, exiſtimanteque muros validiſſimos, mul-
 tis propugnatoribus ſupra aſtantibus nulla ſpe
 obtinendæ victoriæ adoriri non oportere, ſed
 longinquitate obſidionis potius rem confectum iri,
 ac Venetæ claſſis Nicolaum Piſanura ob id mo-
 nente, cui ut inexercitato tentanda videbatur
 oppugnatione, quique Romanos æque omnes notabat,
 quodammodo, quaſi per eorum timiditatem ſtaret,
 quominus Galata caperetur, quod facillime poſſet,
 ſi Romani ſecum vires alacriter conſociarent.
 Quocirca imperator, eſti evidentissime ſci-
 ret, eum aggredi, quæ prudentem ac peritum du-
 cem non deceret, tamen ne quæ obtineri poſſent, ipſe
 quadam ignavia e manibus dimiſiſſe putaretur,
 Latini ſpiritibus obſecundavit, et cum alia ad
 oppugnationem apta comparavit, tum binas onera-
 rias prægrandes conjunxit, et quantum potuit,
 trabibus copulavit, ligneamque turrin ſuperpoſuit,
814 cujus altitudo Galatæ muros excederet.
 Turris illa tabulata habebat tria, in quibus in-
 lites conſiſtentes pugnarent. Ad eadem duo cornua
 longiſſima projiciebantur, quæ uſque ad mœnia per-
 ventura exiſtimabant, ſuper quibus fabri compactis
 inſtar tabulati aſſeribus pontem ad muros ſtrave-
 rant. Credebant autem, iis qui de turri pugnabant,
 tuto tranſeundi facultatem præbentibus, magna-
 nimos quosdam inde progressos, cum oppidanis
 propugnatoribus in muro commiſſuros, et victuros.
 Et proceſſiſſet illis inventum, ſi extrema cor-
 nuum uſque ad mœnia pertinuiſſent. Sed quia
 non parum longitudini deerat, machina inanis fuit.
 Similem pontem, abſque turri, etiam Phæcolatus
 protoſtrator jūſſu imperatoris ſuper grandi onera-
 raria fecit, et extremis cornibus ligneam basin
 ſeu craticulam impoſuit, ita compositam, ut qui-
 buſdam funibus et vectibus ſuper quibus jacebat,
 moveretur, eoque ligna igni alendo idonea conge-
 ſit, eo conſilio, ut incenſam uni turrim Galatæ
 imponeret (erant enim pleræque ligno ſuperne
 constructæ), quo per turrin etiam ædes flamma
 vento ſtante comprehenderet. Sed enim cornibus
 deficientibus, in nihilum recidit ejus cogitatio.
 Tertiam inſuper machinam Veneti tanquam ſcalas
 a navi ad muros fabricati ſunt. Paratis jam a mari
 omnibus, etiam a continente quæ opus erant, præ-

σαν ει; χρήματα εμπόροις επιθέμεναι τισι, και κρα-
 τήσαντες ολκάδων. Έκ δὲ τούτου εις τὸν πόλεμον
 κατέστησαν, και μέγας ἀνεβρίβισθη, και χρήματα
 οὐκ ὀλίγα, και τριήρεις ἀπόλωντο ἀφ' ἑκατέρων.
 Τότε δ' οὖν ἐπεὶ καὶ βασιλεὺς Βενετικοῖς συνεξώρ-
 μητο πρὸς τὸν πόλεμον, τριήρεις τε ἐπλήρωο και
 θαλάττης ἐκράτει μετὰ τῶν ἐκ Βενετίας, και ἐκ τῆς
 ἡπείρου πέμψας στρατιάν, ἐπολιόρκει, και πρῶτα
 μὲν ἑκατέρωθεν ἦ τε ναυτικὴ και ἱππικὴ δύναμις
 προσβαλόντες, τὰς ἔξω Γαλατὰ ἐνέπρησαν οἰκίας
 πάσας πλὴν ὀλίγων, αὐτὰ ὑπὸ τοῖς τείχεσιν αὐτοῖς
 ἦσαν. Ἐπειτα ἡμῖν ἡπειρώταις, συχνὰς καθήμεραν
 ποιουμένη τὰς ἐφόδους, ἀκριθῶ; ἐπολιόρκει, και
 οὐδὲ προβαίνειν εἰς τειχῶν ἔξω τοὺς Λατίνους. Τὴν
 ναυτικὴν δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς δύο διελών, τὴν μὲν,
 αὐτοῦ κατέλιπε τὸ φρούριον πολιορκεῖν, τὴν ἑτέραν
 δὲ ἔπεμπεν ἐπὶ Πόντον τὰ Γενουαίων κακώσουςιν,
 και ἐκάκωσαν ἐπιπλείστον· χρημάτων τε γὰρ
 ἐκράτησαν, και ἐμπόρων οὐκ ὀλίγων, και ὀλκάδας
 ἐνέπρησαν πολλάς. Ἐπεὶ δὲ ἐπανήκον ἐκ τοῦ Πόντου,
 παρεσκευάζοντο πρὸς τὴν τειχομαχίαν, και ἦνι μάλ-
 ιστα βασιλέως ἀπαγορευόντος, και μὴ δεῖν οἰομένου
 τείχεσιν ὀχυρωτάτοις, και πολλοὺς τοὺς ἀμυνομένους
 ἔχουσιν ἐφ' ἐπιτήδεον· προσβάλλειν οὐδαμιάς ἐπιπέδου
 οὐσης περιγίνεσθαι τοῖς ὀπλοις· ἀλλὰ μάλλον χρο-
 νίῳ κατεργάζεσθαι πολιορκίαν, και τῶν Βενετικῶν
 ναυαρχοῦντι Νικολάῳ τῷ Πισσαίῳ παρανοῦ·τος· τῷ
 δὲ, ἰδοὺ μάλλον τειχομαχεῖν ὑπ' ἀπειρίας, και τῶν
 Ῥωμαίων ἐπ' ἐκείνῳ; και ἰσχυροῦσθαι, ὡς διὰ τὴν
 ἀτολμίαν σφῶν Γαλατὰ ἀναλώτου μένοντος βῆσται
 δυναμένου, εἰ αὐτοῖς, και Ῥωμαίοι συμπροθυμη-
 θεῖεν. Δι' αὐτὸ ὁ βασιλεὺς, και τοὶ μάλιστα εἰδῶς, ὡς
 οὐ προσήκουσιν ἔμφοροι, και δεινῶ στρατηγῶ ἐπι-
 χειρεῖ, ὁμῶς ἐπειθῆτο, διὰ τὴ φύσημα τοῦ Λατίνου·
 και τὸ μὴ δοκεῖν ὑπ' ἀτολμία; προῖσθαι τὰ δυνατὰ,
 και ἄλλα τε παρεσκευάζοντο ἐπιτήδεον πρὸς τὴν
 τειχομαχίαν, και ὀλκάδας· μυριοφόρους συζεύξας δύο,
 και ὡς μάλιστα ἐνὶ ἡν δοκοῖ; μεγάλοι; ἐφαρμόσας,
 ἔπειτα πύργον ἐξέλιπον ἐπίστησαν ἐπὶ τοσοῦτον
 ὕψους ἦκοντα, ὥστε εἶναι τοὺς Γαλατὰ μεταωρῆτερον
 τειχῶν· ὀροφὰς τε εἶχε τρεῖς, ἐξ ὧν ἐμελλον ἐστώ-
 τες οἱ ὀπλιταὶ μάχεσθαι. Ἀπὸ δὲ τοῦ πύργου, προ-
 δεβλημένα ἦσαν δύο κεραταί μάλιστα μεγέθει, αἱ
 ζῶντο δεικνεῖσθαι ἀχρι τῶν τειχῶν, ἐφ' αἱ σάνισιν
 οἱ δημιουργοί, ὥσπερ ἀναβάσεις θέμενοι, ὁδὸν τινὰ
 κατεσκευάσαν ἀπὸ τοῦ πύργου φέρουσαν ἐπὶ τὰ
 τείχη. Ἦνοντο δὲ ὡς τῶν ἀπὸ τοῦ πύργου μαχομένων
 ἀδειαν παρεχομένων, και βρατώνη πρὸς τὴν διόδον
 δι' αὐτῆς τῶν εὐψύχων τινῶ; συμβαλοῦσι τοῖς ἐπὶ
 τοῖς τείχεσιν, και κρατήσουσι βαλλομένων, και ἀπὸ
 τοῦ πύργου. Ὁ κἀν προῦχώρησε κατὰ τὴν ἐπίνοιαν
 αὐτοῖς, εἰ αἱ κεραταὶ ἀκρι ἀφικνούοντο τῶν τειχῶν,
 ἀποδέσσαι δὲ ὀφθεῖσαι οὐκ ὀλίγον, ἀπρακτον τὸ
 μηχανήμα ἐποίησεν. Ταύτη δὲ ὁμοίαν πλὴν τοῦ πύρ-
 γου, και Φακεωλάτο; ὁ πρωτοστράτωρ κατεσκευάζε-
 το βασιλέως προστεταχῶτος μηχανὴν ἐφ' ὀλκάδος,
 και αὐτὸς μεγάλη; ἐπ' ἀκραι; δὲ ἐκεῖνος ταῖς κε-
 ρταῖς, ἐσχάραν ἐπέθηκε ξυλίνην, οὕτω δὲ ἦν ἡ
 ἐσχάρα κατεσκευασμένη, ὥστε κινεῖσθαι και ἰωδίοις

δή τισι καὶ δικούσ, ἐφ' οἷς ἐπέκειτο, ἔπειτα ὕλην Α
 συμφορήσας τρέφειν δυναμένην πῦρ, ἐπέθηκε τῇ
 ἐγάρφα, γνώμην δὲ εἶχεν ὡς ἐν τῶν Γαλατῶν πύργων
 ἐπαθήσων ἐξαφθεῖσαν· ἦσαν γὰρ οὐκ ὀλίγοι ξύλοι·
 ἄνωθεν ἐπασκευαζόμενοι, ὥστε διὰ τοῦ πύργου καὶ
 ταῖς οὐρανίαις ἐπαθεῖν τὸ πῦρ, ἀνέμοιο ἐπίνοιο ἐδύνατο, ἀπο-
 θεουσῶν τῶν κεραίων. Καὶ τρίτην δὲ οἱ Βενετικὸι
 προσέξεργάσαντο, ὡς περ κλιμακὰ ἀπὸ τῆς νεῶς ἐπὶ
 τὰ τεῖχη τῶν πολεμίων. Ἐπαὶ δὲ τὰ ἐκ θαλάττης
 πάντα ἦσαν παρεσκευασμένα, καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου τὰ
 δίοινα προσεπορίζοντο, καὶ κλιμακὰς τε κατεσκευά-
 ζον, καὶ σιδήρια οἷς χρῆσθαι ἐμελλον ἐπὶ τῷ τὰ
 τεῖχῃ διορῶσσειν, ὕλης τε φάκελοι ἐκομίζοντο ἐφ'
 ἀμαζῶν, αἷς ἐμελλον πρός, τε τὴν διάβασιν τῆς τά-
 κρου χρῆσθαι, αὐταῖς ἀμάξαις εἰσωθήσαντες, καὶ
 περὶ ταῖς πύλαις, εἰ δέοι, ἐνίειναι πῦρ. Καὶ ἐπαὶ οὐ-
 δὲν ἐνίειν ἔτι, ἡ περὶ καὶ ἰππικῆς δυνάμεις ἐξήγετο,
 ὧν ἑστρατήγει δεσπότης Μανουῆλ, Ἀσάνης, ὁ βα-
 αιλῆος τῆς Εἰρήνης ἀδελφὸς ὑποστράτηγον ἔχων τὸν
 πρωτοστράτορα Φακρασῆν, καὶ περὶ στρατοπέδους
 Γαλατῶν. Καὶ ἡ ναυτικὴ ἤδη παρεσκευάσαστο, ὡς εἰς
 τὴν ὑπεραίαν ἀμὲν ἐπὶ τοῖς τεύχεσιν ἐμβολοῦντες,
 καὶ οἱ ἐν Γαλατῶν δὲ παρεσκευάζοντο, ὡς ἀμυνομέ-
 νοι, τὰς τε γὰρ ὀκτάδας, καὶ τριήρεις, ὄσας εἶχον,
 κατέδυσαν πρότερον εἰς τὴν θάλασσαν, κατὰ μίαν
 ἐφεξῆς, πρὸ τῶν τειχῶν ἀνάψαντες τοῖς καλωδίοις
 ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων, ὅσον μὴ παντάπασι καταδύεσθαι,
 ἀλλ' ἀνάγεσθαι εἰεν εὐχερεῖς, καιροῦ καλοῦντος, καὶ
 ἀλλὰ ὅσα πρὸς ἀποτροπὴν ἐδόκει λυσιτελήσειν τῶν
 μηχανημάτων. Συνήνεγκε δὲ αὐτοῖς ἐς τὰ μάλιστα
 τῶν ὀκτάδων ἡ καταδύσεις· αὐταὶ τε γὰρ ἀνάλωτοι
 ἦσαν τῷ πυρὶ, διὰ τὸ ὕδωρ· καὶ ταῖς πολεμίας
 ναυτὶν ἀπόδασιν οὐ παρεῖχον· τὰς τε μηχανὰς ἐκώ-
 λων ἐγγύς τειχῶν ἰέναι. Ὅ μὲν οὖν βασιλεὺς μετὰ
 τῆς ἐκ τῆς ἠπείρου στρατιᾶς διενωκτέρευσε ἐλθὼν·
 πρωτοστράτορα δὲ τὸν Ταρχανειώτην, ὃς τῶν βασι-
 λικῶν τριήρων ἑστρατήγει, καὶ τὸν τῶν Βενετικῶν
 ἀρχοντα Νικόλαον, ἀμὰ ἐπὶ ἐμβολεῖν ἐκέλευεν ἀπὸ
 θαλάττης, ὡς καὶ τῆς περὶ καὶ ἰππικῆς δυνάμει
 ἐκ τῆς ἠπείρου ἐμβολοῦντων. Τριήρεις δὲ ἦσαν αἱ
 σύμπασαι Ῥωμαίων, καὶ Ἀσίων κατ' ἐκείνην τὴν
 μάχην δύο καὶ τριάκοντα. Συνέβη δὲ τῆς αὐτῆς
 νυκτὸς ἐκ Βενετίας τριήρη πρὸς Νικόλαον ἀφίχθαι,
 ἡ ἐμήνευεν ἐβδομήκοντα· τριήρεις· ἐκ Γεννοῦσας
 ἀνηγμένας, ἰέναι ἐπ' αὐτοῦς, ἐκέλευόν τε ἡ βουλῆ,
 καὶ ὁ δούξ, πρόνοιαν αὐτοῦ, καὶ τῶν τριήρων ποιεί-
 σθαι, μὴ ὑπὸ τοῦ πολεμίων στόλου ἐγκαταληφθεὶς
 ἀποληται. Ὅ γὰρ ἐν Γεννοῦσᾳ δῆμος οὐκ ὀλίγον χρόνον
 πρότερον πρὸς τοὺς παρὰ σφίσι πολεμήσαντες δυνα-
 τοῦς, τοὺς μὲν, ἐξήλασαν περιγενόμενοι τῶν ἀριστῶν,
 καὶ ἀειφυγίαν καταψηφισάμενοι, τοὺς δ' ἀτίμους εἶ-
 χον, μῆτε βουλῆς ἀξιοῦντες, μῆτ' ἀρχῆς μηδεμιᾶς·
 ἀλλὰ πάντα τρόπον ἐπέλεον, καὶ ἑταπεινῶν· δημο-
 κρατεῖσθαι γὰρ ἐβούλοντο μᾶλλον, ἢ ὑπ' ἐκείνων
 ἀρχεσθαι. Τοῦ δήμου δὲ τίνα προστετάμενοι Σίμωνα

stabantur, scalæque et ferramenta quærebantur,
 quibus muros perfoderent : et libenter lignorum
 fascēs advehébantur, quibus cum ipsis plaustis in
 fossam injectis, ad transeundum et ad portas, si
 opus foret, inflammandas uterentur. Cumque nihil
 jam desideraretur, peditatus et equitatus a despo-
 ta Manuele, Asane, Irenes imperatricis fratre, edu-
 ctus (cujus legatus seu minor dux Phacrasēs pro-
 tostrator), Galatam circumscedit. Et pars navalis
 jam accincta erat, ut orta luce postridie ad muros
 ferretur, ipsique Galatæi ad resistendum se in-
 struebant. Nam onerarias et triemes, quotquot
 habebant, prius deduxerant, singulas deinceps
 ante muros funibus a pinis religatas, ne penitus
 abriperentur, sed pro tempore subduci facile pos-
 sent, et alia quæcunq; ad machinas avertendis
 commodatura credebant. **815** Maxime autem
 illis profuit onerariarum deductio; ipsæ enim igne
 consumi nequibant, propter aquam scilicet, et
 hostiles naves accessu ad muros prohibebant. Im-
 perator itaque cum exercitu terrestri adveniens,
 noctem egit : protostratorem vero Tarchaniotam,
 imperatoris triremibus præfectum, et Venetorum
 ducem Nicolaum, die recenti a mari aggredi jussit,
 utpote eodem tempore equitibus et peditibus a
 continente simul aggressuris. Numerabantur au-
 tem in illa pugna triemes Romanorum et Vene-
 torum simul binæ supra triginta. Eadem porro
 recte triemem Venetiis ad Nicolaum venire con-
 tigit, quæ docebat, septuaginta triemes solvisse
 Genua, et in illos tendere; mandabantque dux et
 senatus, sibi et navibus suis consuleret, ne ab
 hostium classe interclusus periret. Populus siqui-
 dem Genuensis jampridem potentibus oppugnatis,
 et optimatum victor, alios in perpetuum exsilium
 egerat, alios capite diminutos, neque senatorio
 ordine, neque ullo magistratu dignabatur, sed
 omnibus modis eos premebat ac deprimebat;
 populari enim, quam illorum imperio uti malebat.
 Tum vero de plebe quemdam Simonem Buccane-
 gram (23) summæ reipublicæ præfecerant, idque
 populus et senatus approbat. Cæterum bello
 hoc cum Venetis exardescente cum se viderent
 non posse resistere, nisi a potentibus adjuvarentur,
 quod et multa pecunia et majore apparatu
 opus esset, optimatibus reditu ab exsilio decre-
 verunt, eos in senatum legerunt, et rempublicam
 capessere jusserunt. Potentes, cum prospicerent,
 si iratis animis reconciliationem gratiæ cum populo
 aspèrantur, futurum ut eo a Venetis attrito,
 ipsi eandem calamitatem subirent, et turpe, imo
 vero turpissimum ducentes, propter populi adver-
 sus se crimen ultro libertatem prodere, inhonc-
 stamque ac minime ingeniam servitutum longe
 inferioribus servire, scelus ei et stultitiam expro-
 bant, quod optimates (24) ob hoc solum, quia

Jacobi Pontani notæ.

(23) De hoc lege lib. vi Bizari.

(24) De ostracismo hæc accipienda sunt : hoc est,

de tali pœna, et tali ex causa, quali, et ex qua
 Athenis post exactum Hippiam tyrannum Pisistrati

vulgo præstarent, adeo facile dedecori ac ignominia subiecissent, bellum pro republica impigre arripuerunt, arma et reliqua necessaria contulerunt, et classem septuaginta navium ædificatam, cum præfecto Pagano Auria (23), viro nobilissimo, prudentiaque, fortitudine, experientia ante alios eminente bellatum miserunt. **§16** Nicolaus, Venetiarum triremium ductor, ubi classem hostium adventare accepit, quanquam alioqui ad pugnam audacissimus, timore correptus, confestim de fuga cogitavit. Sed ne parata oppugnatione impediretur, imperatorem audita celans, cum triremibus suis, et machina super oneraria, extra teli spatium duntaxat, ordinem armatus tenebat, pugnaturi opinionem præbens, cum re penitus abstineret. Romani diluculo jussa facessentes, cum triremibus et machinis onerariarum muris sese admovent. Verum machinæ, quod eos non attingerent, inutilis erant. Nihilominus qui intus erant milites, propiores facti, in propugnatores jacula contorquebant, et vulnerabant plurimos. Idipsum faciebant, qui e triremibus pugnabant. Nec pauci ex imperatoris vulnerati sunt, ex quibus nonnulli occubuerunt. Quin et dux Tarchaniota cubitum dextrum per thoracem, seu lorica (tanto impetu telum advolvit) trajectus, paulum a morte abfuit. Divina autem providentia servatus, multos et intolerandos dolores sustinuit; vix enim biennio plaga cicatricem obduxit. Imperator quoque ex continente invadere, et currus onustos fossæ immittere jussit, ut ea pervia scalæ ad muros applicarentur. Immisserunt, etsi non omnes. Adhuc in eo negotio militibus occupatis, Galatæi maritima pugna dimissa, qua mœnia versus continentem præcipue laborabant, accurrerunt, apertisque portis effusi, et igni in virgulta arida coniecto, omnia cum ipsis plaustriis combusserunt, ac de muris homines et equos magno numero vulnerarunt: nec ipsi vicissim pauciores vulnera retulerunt. Imperator jam cernens operam inanem esse, quanquam id futurum antea scivisset, receptui cecinit, et pedites quidem extemplo jussit abscedere, ipse cum equitatu per noctem in castris mansit. Altero die cum armatis diu ad portas Galatæ constitit, nec quisquam Latinorum contra processit, nec telum jecit. Inde, quia nullus prodibat, Byzantium se recepit. Nicolaus, Venetorum ductor, occultata causa, ob quam prælio supersedisisset, omnino volebat discedere, atque hoc solum elocutus, a senatu et duce sibi mandatum, uti rediret, salute dicta, Venetias renavigavit, bello contra Genuates soli imperatori relicto, qui triremibus suis e mari **§17** Galatam obsidebat, et a

Μπουκανέγραν προσπαρουόμενον, ἄρχειν ἐφῆκαν τῶν πραγμάτων, καὶ τοῦ δήμου, καὶ τῆς βουλῆς συνεπιψηφίζομένης. Τοῦ Βενετικοῦ δὲ πολέμου τουτοῦ κεκινημένου, ἐπεὶ ἐώρων ἀντικαθίστασθαι, δυνατεῖς ἀδύνατοι αὐτοὶ μὴ καὶ τῶν δυνατῶν συναιρομένων, οἷα δὴ πολλῶν χρημάτων, καὶ μείζονος δεομένου τοῦ πολέμου τῆς παρασκευῆς, τῶν τε φευγόντων ἀρίστων κάθοδον ἐψηφίσαντο, καὶ τῆς παρὰ σφίσι μετέδοσαν βουλῆς, καὶ τῶν πραγμάτων ἀπεσθαι ἐκέλευον. Οἱ δυνατοὶ δὲ ὄρωντες ὡς ἂν αὐτοὶ πρὸς ὄργην τὰς πρὸς τὸν δῆμον διωθῶνται καταλλαγᾶς, οὐδὲν ἕτερον ὑπολείπεται, ἢ ἐκείναι διαφθειρομένων ὑπὸ τῶν ἐκ Βενετίας, καὶ αὐτοὺς συγκινδυνεύειν, καὶ δεινὸν ἠγούμενοι καὶ τῶν αἰσχίστων διὰ τὴν τοῦ δήμου πρὸς αὐτοὺς ἀγνωμοσύνην ἔκοντὶ προδιδόναι τὴν ἐλευθερίαν, καὶ δουλεῖν τοῖς πολλῶν χείροσιν αἰσχροῦς, καὶ ἀγεννῶς, ὡνεῖδισαν μὲν τῷ δήμῳ τὴν ἀγνωμοσύνην, καὶ τὴν ἀκρισίαν, ὅτι τοὺς ἀρίστους οὕτω προπηλακίζουσιν εὐχερῶς μηδὲν ἕτερον ἔχοντες; ἐγκαλεῖν, ἢ ὅτι: βελτίους τῶν πολλῶν εἶσιν· ὑφίσταντο δὲ τὸν πόλεμον προθύμως ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ, καὶ χρήματα παρασχόμενοι, καὶ ὄπλα, καὶ τὴν ἄλλην συντέλειαν ὅσῃν ἔδει· τὸν τε στόλον τῶν ἑβδομήκοντα νεῶν παρεσκευάσαντο, καὶ Παγανήν ἐπιστήσαντες, στρατηγὸν ἐκ τοῦ τῶν Ὀρίων γένους τὸν ἐπιφανέστατον, καὶ συνέσεως, καὶ τόλμης Ἐνεκπ, καὶ ἐμπειρίας ὑπερέχοντα τῶν ἄλλων, ἐξέπεμψαν ἐπὶ τὸν πόλεμον. Νικόλαος δὲ ὁ τῶν Βενετικῶν τριήρων στρατηγός, ἐπεὶ ἐτύθετο τὴν περὶ τοῦ τῶν πηλεμίων στόλου ἀγγελίαν, καὶ πρότερον ἀτολμότατος πρὸς μάχας ὢν, τότε μᾶλλον ἐξέπέπληκτο, καὶ εὐθύς ἀπέβη πρὸς φυγὴν. Ἴνα δὲ μὴ ἡ παρεσκευασμένη τεichoμαχία κωλυθῆ, βασιλεῖ μὲν οὐδὲν ὦν ἐτύθετο ἀπήγγελλε, τὰς στρατῆρας δὲ τριήρεις ἔχων, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ὀκάδος μηχανὴν, ὅσον μὴ βάλλεσθαι παρατεταγμένους μόνον ἐν τοῖς ὅπλοις ἦν δόκησιν παρέχων, ὡς μαχοῦμενοί, ἔργου δὲ παντάπασιν ἀπέχετο. Ῥωμαῖοι δὲ, κατὰ τὸ ἐπίταγμα βασιλέως, ἅμα ἐπὶ τοῖς τείχεσι προσέβαλον τῶν πολεμίων, καὶ ταῖς τριήρεσι, καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ὀκάδων μηχαναῖς. Αἱ μὲν οὖν μηχαναὶ τῶν τειχῶν μὴ ἐφικνούμεναι, ἀπρακτοὶ ἐλείποντο. Ὅμως ἔγγυς γενόμενοι οἱ ἂν αὐταῖς ὀπλίται, ἔβαλον τοὺς ἀπὸ τῶν τειχῶν, καὶ πλείστους ἐτραυματίσαν, ἕμολως καὶ οἱ ἀπὸ τῶν τριήρων. Ἐτραυματίσθησαν δὲ οὐκ ὀλίγοι, καὶ ἀπὸ τῶν βασιλικῶν, καὶ ἐπεσόν τινες. Ἐτρώθη δὲ καὶ ὁ στρατηγός Ταρχανειώτης τὸν δεξιὸν ἀγκῶνα βέλει, καὶ διήλασεν ἀμφοτέρως τὰς ἐπιφανείας, καίτοι τεθωρακισμένον, μετὰ τοσαύτης προσέψεσε τῆς βύμης, ἐξ οὗ μάλιστα μὲν ἦλθε τοῦ ἀποθανεῖν ἔγγυς. Προνοίᾳ δὲ Θεοῦ περιεσώθη πολλὰς, καὶ ἀνυποπίστους ἀλγηδόνας ἐνεγκῶν· μόλις γὰρ ἐν ἔτεσι δυσὶν οὐλήν ἐδέξατο τὸ τραῦμα. Βασιλεὺς τε ἐκ τῆς ἡπείρου προσ-

Jacobi Pontani notæ.

filium institutum est, ut ejicerentur, qui ob nimiam præstantiam oppressa civium libertate, tyrannidem occupaturi metuebantur, eratque, ut Plutarchus ait, nomine et specie potentia et excellentia depresso atque inminutio: revera invidia populi

solatium. Vide Diodori lib. II; Alexandri Neopoli-tani lib. III, cap. 20; Lambini Commentarium in Themistoclem Ἐμιλii Probi.

(25) De hoc multa Bizarus, *De bello Veneto*, lib. II.

βάλλειν τε ἐκέλευε τῇ στρατιᾷ, καὶ τῇ τάφρῳ Ἀ
ἐμβάλλειν τὰς ἀμάξεις, ὡς ἂν τοῖς τείχεσι τὰς κλι-
μακας ἐρείσῃσι διαβατῆς γεγεννημένης. Καὶ ἐνέβα-
λον οὐ πάσας. Ἔτι δὲ τοῖς στρατιώταις περὶ ταῦτα
ἠτολολημένοι, οἱ ἐν Γαλατῶ τὴν ἐκ θαλάττης μάχην
ἀποσκευασάμενοι, ἔθειον ἐπὶ τὸ μάλιστα ποιοῦν τῶν
κατὰ τὴν ἠπειρον τειχῶν, καὶ τὰς πύλας διανοίξαν-
τες ἐξεγέροντο, καὶ πῦρ ἐνέεισαν τῇ ὕλῃ, καὶ πᾶσαν
κατέφλεξαν αὐταῖς ἀμάξιας· ἐτραυματίσθαι δὲ καὶ
ἀπὸ τῶν τειχῶν βάλλοντες πολλοὺς ἀνθρώπους· τε καὶ
ἵππους, οὐκ ἐλάττους δὲ καὶ αὐτῶν ἐτραυματίσθησαν. Ὁ βασιλεὺς δὲ ἦδη τὴν ἐπιχείρησιν ὄρων ἀδύ-
νατον, καίτοι καὶ πρότερον εἰδὼς, ἀπήγαγε τὴν στρατιάν, καὶ τὴν μὲν περὶ τὴν ἐκέλευεν ἀναχωρεῖν
αὐτίκα, αὐτὸς δὲ τὴν ἵππον ἔχων ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ στρατοπέδου καὶ ἠύλισατο τὴν νύκτα. Εἰς τὴν ὕστε-
ραὶν δὲ ὠπλισμένην ἀγαγὼν τὴν στρατιάν, ἔστησε πρὸ τῶν Γαλατῶ πυλῶν ἐφικανὸν, οὐδαὶς δὲ Λατίνων
ἀντεπεβῆθεν, οὐδὲ βέλος ἀφῆκεν ἐπ' αὐτούς. Ἐκείθεν δὲ ἐπὶ μῆδεις ἀντεπεβῆει, εἰς Βυζάντιον ἀνέ-
στρεψε. Νικόλαος δὲ ὁ τῶν Βενετικῶν ἄρχων τὴν αἰτίαν ἀποκρύψας, δι' ἣν τῆς τε μάχης ἀπέσχετο
παντάσῃ, καὶ βούλοιο ἀναχωρεῖν, μόνον δὲ τοῦτο εἰπὼν, ὡς παρὰ τῆς βουλῆς, καὶ τοῦ δουκὸς ἀπο-
πλείειν κελυσθεῖη, πρὸς Βενετιαν ἀπαχώρει συνταξάμενος, τὸν πρὸς τοὺς ἐκ Γεννοῦσας πόλεμον μόνῃ
βασιλεῖ καταλιπὼν, ὃς τριήρεσι τε ἐκ θαλάττης ἐπολιόρκει τὰς ἰδίας, καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου συχῶς
ἵπποιοτε τὰς ἐφόδους πέμπων στρατιάν, καὶ πάντα ἐπραττεν ἐξ ὧν ἐκείνου πάσχειν ἦν κακῶς, καὶ
ἔδραπεν οὐ μέτρια τινά. Νικόλαος δὲ πρὸς Βενετιαν ἀποπλείων, τῷ τῶν πολεμίων στόλῳ περιέτυχε, προ-
αισθηθεὶς δὲ, ἐφευγεν ἢ τάχους εἶχεν, ἐπειδιώκων τε οἱ πολέμιοι, φθάσας δὲ αὐτοὺς πρὸς τῇ κατὰ τὴν
Εὐβοίαν κολίχῃ, ἣ αὐτοῖς ἔστιν ὀπήκοος, τὰς τε τριήρεις διέσωσεν οὐδεμίαν ἀπολέσας· καὶ περι-
ποιήσας τὴν κολίχην, ῥᾶστα ἂν ἐταλωκίαν εἰ μὴ φθάσαντες αὐτοὶ εἰσῆλθον.

CAPUT XXVII.

*Per invidios quosdam pervertitur junior imperator. Unde bellum redintegratur. Causæ illorum malevo-
lentia. Simplicitas et candor junioris imperatoris. Andronicus Asanes malevolis suspectus, ab eis
decipitur fraude admirabili, ut Byzantium discedat. Cantacuzenus adversis nuntiis tristatus, matrem ad
filium sibi reconciliandum mittit, quod feliciter præstat. Cralem quoque et Cralenam severissime objurgat,
ei bellum depellit.*

Ἐν τούτοις δὲ τῶν πραγμάτων ὄντων, καὶ ὁ τῶν Β
βασιλέων πόλεμος αὖθις ἤρχετο, καὶ ἐλάμβανεν αἰτίας
οὐ μικράς. Οἱ γὰρ ἐν Θεσσαλονικῇ μετὰ βασιλέως
ὕπολειμμένοι τοῦ νέου Ἰωάννου, οὐκ ἠγάπων τοὺς
παροῦσιν, ἀλλὰ νεωτέροις ἐπεχείρουν, καὶ βασιλέα
τὸν νέον ἐξεπολέμου βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ· καίτοι
οἱ πολλῆς εὐμενείας παρὰ Καντακουζηνῷ τῷ βρασιλεῖ
τυγχάνοντες, καὶ τῶν ἔθνων καὶ οἰκειῶν μάλιστα
δοκοῦντες εἶναι. Ἐφασάν γὰρ ἀγανακτεῖν ὑπὲρ
αὐτοῦ ἀδικουμένου, καὶ τῆς παρεμβάσεως ἡγεμονίας
ἀποστερουμένου. Καὶ γὰρ οὐ τοῦτο μόνον εἶναι τὸ
δεινὸν, ὅτι σύμψασαν ἐκείνος ἔχων τὴν ἀρχὴν ὄνομα
μόνον βασιλείας καταλέλοιπεν αὐτῷ κενὸν πραγμά-
των, ἀλλὰ καὶ ὡς περὶ ὑπερορίαν καταψήφισάμενος,
ἀγαγὼν ἐν μέσοις πολεμίοις, καταλέλοιπεν οὐδεμίαν
προνοίαν ἀξιώσας, ὡς περὶ ἐπηγγέλλετο ἀπαίρων·
ἀλλὰ πολέμους προφασίζόμενος, τὴν Ῥωμαίων κά-
θηται αὐτὸς ἡγεμονίαν ἔχων, αὐτὸν δὲ ὡς περὶ τῶν
ἀρχήστων προεῖτο, ἣ ὑπὸ Τριβαλῶν ἐκπολιορκηθ-
όμενον. Ἡ προδοθησόμενον ὑφ' οὗτος ἀτάκτου δήμου,
καὶ τολμῶντος πάντα εὐχρώς. Ἄα χρὴ συνορᾶν
αὐτὸν, καὶ σκοπεῖν, ὅπως τῆς παρεμβάσεως αὖθις ἐγκρα-
τῆς γένοιτο ἀρχῆς ῥᾶστα γε δυνάμενος. Κράλης τε
γὰρ δυνάμει πάσῃ βοηθήσει ἐν τοῖς πολεμιοτάτοις
ἐκείνων ἔχων, καὶ βουλευσόμενος αὐτῷ μάλιστα συναί-
ρεσθαι, καὶ αὐτοὶ ὑπὲρ αὐτοῦ πάντα κίνδυνον ὑπο-
μενοῦσι, καὶ προθύμως συναγωνιοῦνται, καὶ χρη-
μασι, καὶ ὕλοις καὶ σώμασι, καὶ μὴ κατοκνεῖν πρὸς

Hoc rerum statu etiam bellum inter imperatores
ex causis non levibus recruduit. Qui enim cum
Joanne imperatore Thessalonicae remanserant, præ-
sentibus non contenti, nova moliebantur, et
Joannem ad arma socero inferenda sollicitabant,
quanquam iidem apud Cantacuzenum gratiosi ad-
modum, eique amicissimi ac familiarissimi vide-
rentur. Atebant enim, molestum sibi accidere,
quod paterno fraudatus imperio tam injuste habe-
retur. Etenim non hoc solum esse iniquum, quod
ille totum sibi asciscens imperium, imperatoris
vocabulum inane ac nudum prorsus ei reliquisset,
sed quod etiam quasi exsilio damnasset, abdu-
ctumque in mediis hostibus deseruisset, nulla cura
adhibita, quemadmodum discedens promississet:
sed bellorum causas confligendo, ipse Romanum
tenens principatum sederet, eum vero, ut homi-
nem nullius frugi, aut a Triballis expugnandum,
aut a tam turbulento et ad omnem audaciam
præcipiti populo prodendum abjiceret. Quæ anim-
advertenda sint, et considerandum, quo pacto
majorum suorum imperium recuperet, in quo
quidem nulla sit futura difficultas. Cralem enim
Cantacuzeno infensissimum, tota potentia libenter
auxilio succursurum. Se quoque quamvis diinica-
tionem capitis ejus causa minime recusaturos,
cupideque una et pecuniis, et armis, et corpori-
bus certaturos. Hortabantur proinde, ne ad rem

aggredi moraretur. Inducebat autem illos ad arma **818** inter imperatores instauranda non parum vitiositas et nequitia, qua vel ad infanda prompti ferebantur, potius tamen promissa a Crate pecunia, si bellum inter Romanos iterum inflammassent, eorum animos depravaverat. Quibus junior imperator, utpote calliditatis et sermonum atque morum corruptelæ omnino ignarus et inexpertus, et æqua fructuosaque suaderi, ac sibi studeri ratus, obtemperavit: et profecto inimicissimos, quique ob vile luellum, et parvam compendium ipsum cum universo imperio prodiderunt, pro amicissimis habuit: quibuscum deliberare cœpit, unde et quomodo bellum contra socerum insitueret. Pacuit igitur, priusquam consulta emanarent, Andronicum Asanem Thessalonicam removeri, quem acerrimum fore adversarium, nec solum alioqui se oppositurum, sed et juniorem imperatorem admodum verebantur, uti conatu tam male ominato desisteret, neve imperium (cujus paulo post futurus sit dominus, si erga socerum imperatorem probe et candide se gesserit) sciens ac volens pessumdaret. Ergo eum cum simulatione amicitie adeuntes, sacramentum silentii exigunt, junioris imperatoris secretissima patefacturos. Ubi fide jurantis accepta ausi sunt fidere, cum Crate bellum socero inferendum pepigisse, nihilque pactis et conventis deesse narrant, Cratemque propensissimo studio et alacritate imperatori opitulaturum. Cum autem is vir ad res perturbandas ac permiscendas sit appositus, et foro uti noverit, etiam hoc vafre excogitasse, quo imperatores a resarcienda concordia alieniores reddat, ut ipsum obsidis loco accipiat; simulare enim, non se fidere imperatori juniore, ne forte exercitui, quem sit suppetias misurus, insidiatur, eumque composita cum Cantacuzeno controversia disperdat. Ob hoc ut Asanem obsidem accipiat, imperatorem urgere. Qui quoniam bellum movere statuerit, maximeque Triballorum auxilium expetat, necessario annuisse. Quæ perpendenda sint, et invenienda machina, qua sibi et præsentis rerum conditioni consulat. Sic illi probabilem fraudem nexuerunt. Asanes quia imposturæ hujus erat nescius (norat enim eos antehac Cantacuzeno deditissimos), et quia insuper aures ejus rumoribus de bello, quod junior imperator in socerum parturiret, undique circumsonabant, dictis fidem commodabat, etangebatur magnopere, amplasque ipsis de benevolentia **819** erga imperatorem Cantacuzenum et se gratias agens, modum orabat, quo imminenti bus sese malis eriperet. Illi affirmare, nihil utilius quam celerime Byzantium discedere, ut qui ita et periculum effugeret, et imperatori quid ageretur, exponeret: quo is rebus nutantibus maturime succurreret, nec ullam segnitiam tarditatemve admitteret. Quod si junior imperator eum retinere conaretur, se abtutum fideliter curaturos, hortantes ipsum et suadentes, ne quid per vim agat, neve perfectioni ad-

την ἐπιχειρήσιν παρηγοῦν. Ἐνήγοντο δὲ ἐκεῖνοι πρὸς τὸ κινεῖν τῶν βασιλέων πρὸς ἀλλήλους πόλεμον οὐχ ἤττον μὲν καὶ τρόπων φαυλότητι, καὶ μοχθηρίᾳ, ἢ καὶ πρὸς τὰ ἀσχεῖστα ἐξήγοντο ἐτοιμῶς, μάλιστα δὲ καὶ χρήμασι διεφθάρησαν πρὸς Κράτην, εἰ τὸν πρὸς ἀλλήλους Ῥωμαίων αὐτοῦ πόλεμον κινούσιν. Οἷς ὁ νέος βασιλεὺς, ἄτε δὴ πρὸς πανουργίας, καὶ διαφθορᾶς καὶ βίων, καὶ λόγων παντάπασιν ἀπειρώως ἔχων, καὶ δίκαια βουλευέσθαι, καὶ συμφέροντα νομίζας, καὶ τὴν σπουδὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖσθαι, ἐπιείθετό τε, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα τῶν φιλῶν ἔταπτε τοὺς πολεμιοτάτους ὡς ἀληθῶς, καὶ κέρδους μικροῦ, καὶ λήμματος αὐτὸν τε, καὶ σύμπασαν ἡγεμονίαν προδιδόντας, καὶ ἐσκέπτετο σὺν αὐτοῖς, ὅθεν τε καὶ ὅπως τὸν πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν πόλεμον ἀνακινούη. Ἐδόκει δὴ δεῖν πρὶν ἔκπυστα γενέσθαι τὰ βεβουλευμένα, Ἀσάνην τὸν Ἀνδρόνικον ἀριστῆν Θεσσαλονίκης ὑπώπτειον γὰρ ἐκεῖνον τὰ μέγιστα ἐναντιώσεσθαι, οὐ μόνον ἀντικαθιστάμενον πρὸς τᾶλλα, ἀλλὰ καὶ βασιλεὶ τῷ νέῳ παραινούντα τῶν ἀτόπων ἀπέχεσθαι ἐπιχειρήσεων, καὶ μὴ διαφθεῖραι τὴν ἡγεμονίαν ἔκοντι, ἧς ἔσοιτο κύριος μετὰ μικρὸν εἰ πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν εὐγνωμονούη, καὶ προσελθόντας ἐν προσχηματι φιλίας πρῶτα μὲν ὄρκους ἀπήτουν, ὥστε καταδήλους μὴ ποιεῖν, μέλλοντας ἐκκαλύπτειν τὰ μάλιστα ἀπόρρητα τῷ νέῳ βασιλεὶ. Ἐπειτα ἐπὶ ἐλάμβανον τὰς πλῆθεις, καὶ ἦσαν ἐν πεποιθήσει δῆθεν, βασιλέα τὸν νέον ἔλεγον συνθέσθαι Κράτην ἐπὶ τῷ πόλεμον κινεῖν κατὰ βασιλέως τοῦ κηδεστοῦ, καὶ οὐδενὸς ἐτι ἐνδεῖν πρὸς τὰς συμβάσεις. Κράτην δὲ προθυμώτατα μὲν ἐθέλειν βασιλεὶ τῷ νέῳ συμμαχεῖν, καὶ πᾶσαν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ σπουδὴν ἐνδεδίκνυσθαι, καὶ προθυμίαν, δεῖν δὲ ἔσθαι ταράξαι καὶ συγγεῖναι πράγματα, καὶ χρήσασθαι προσηκόντως τοῖς καιροῖς, καὶ τοῦτ' ἐπινεονηκέναι, ἐν ἄσμεβάτως μᾶλλον ἔχειν παρασκευάσῃ τοὺς βασιλέας, τὸ σὲ βούλεσθαι, ὥσπερ ὁμηρον λαβεῖν· καὶ σκέπτεται δῆθεν ἀπιστεῖν τῷ νέῳ βασιλεὶ μὴ τῆ στρατῶ ἐπιβουλεύσει, ἣν παρέξει συμμαχήσουσαν, καὶ διαφθερεῖ τὰς διαφορὰς διαλυσάμενος πρὸς βασιλέα, ὃν ἔνεκα ἐγγεῖμενος βασιλεὶ τῷ νέῳ σὲ λαβεῖν αἰτεῖ. Βασιλεὺς δ' ἐπὶ ἔγωγε τὸν πόλεμον κινεῖν, μάλιστα τῇ Τριβαλῶν προσέχειν συμμαχίᾳ, συνίστατο ἐξ ἀνάγκης ἐκδιδόναι. Ἄ σκέπτεσθαι χρεῶν, καὶ μηχανὴν τινα ἐξευρίσκειν, ἐξ ἧς αὐτός τε καὶ τὰ παρόντα πράγματα διασωθήσεται. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὕτω πειθάνην ἀσχευασάμενοι προσήγον τὴν ἐπιβουλήν. Ἀσάνης δὲ ἀγνοήσας τὴν ἀπάτην ἠδὲ γὰρ ἐκεῖνου, πρότερον τὰ Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως μᾶλλον ἠρημένους ἄλλως θ' ὅτι καὶ φῆμαι πάντοθεν προσέπιπτον αὐτῷ, καὶ βασιλεὺς ὁ νέος ἐμηνύετο πόλεμον βούλεσθαι κινεῖν πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστὴν, ἐπίστευέ τε τοῖς εἰρημένοις, καὶ σφοδρῶς ἐθαυροῦετο· χάριν δὲ πολλὴν ὁμολογῶν αὐτοῖς τῆς εἰς βασιλέα καὶ αὐτὸν εὐνοίας, ἔπειτα ἔδειτο καὶ τρόπον ὑποθέσθαι, οἱ τραπόμενοι, τὰ προσδοκώμενα ἐκφεύξεται κακὰ. Οἱ δ' οὐδὲν ἔφρασαν λυσitteλέστερον, ἢ ἄσχεῖστα ἀπαίρειν εἰς Βυζάντιον, ὡς ἅμα τε ἐν τούτῳ ἐκφευζόμενον τὸν κίνδυνον, καὶ

βασίλει' δηλώσοντα περὶ τῶν πραττομένων, ἐν' αἰσθόμενος τὸν κίνδυνον ἐκεῖνος, ὄξειεν τὴν βοήθειαν ποιοῖτο, καὶ μὴ παρέργως, μηδὲ βραβύμως, οἰόμενος κινδύων ἐξω τὰ τῆδε πράγματα ἐστάναι. Ἦν δ' ὁ νέος βασιλεὺς ἐπιχειρῆ κατέχειν, ἀλλ' αὐτοὺς συμπράξειν τὰ μέγιστα πρὸς τὴν ἀποδημίαν, παραινοῦντας αὐτῷ καὶ πειθοντας μηδὲν πρὸς βίαν πράττειν, μηδ' ἐνίστασθαι πρὸς τὴν ὁρμῆν. Τοιαῦτα μὲν ἐκεῖνοι ἔπεισαν ἐξαπατήσαντες. Ἀσάνης δὲ, ἐπεὶ τριήρης παρεσκευασμένη ἔτυχεν ἐκεῖ, δεῖσας τὰ ἠπειλημένα, ἀπέπλεον εἰς Βυζάντιον, καὶ ἀπήγγειλε βασιλεῖ ὅσα παρ' ἐκείνων πύθοιτο, ἰσχυρίζετό τε ὡς βασιλεὺς ὁ νέος πρὸς τὸν πόλεμον ἐκτραπεῖη φανερώς. Ἐκεῖνοι δὲ οἱ πράττοντες τὸν πόλεμον, ἐπεὶ Ἀσάνης ἀπεχώρει, πολλῆς ἐπιλαθόμενοι ἀδείας κείθουσι τὸν νέον βασιλέα προσεβίαν ποιήσασθαι πρὸς Κράλην. Ὁ δ' ἐδέχετο ἀσμένως, καὶ μεγάλα ἐπηγγέλλετο, καὶ στρατιᾷ ἐπαγγελόμενος, καὶ χρήμασι, καὶ πάσῃ δυνάμει βοηθήσειν ἐπὶ βασιλέα τὸν κηδεστῆν, καὶ τὴν ἀφρημένην ἀνασώσεσθαι ἀρχῆν, ἔπραττε τε πάντα καὶ ὑπετίθει, ὅσα ἔφειτο τὸν πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων πόλεμον τρηῆσειν ἑαυτὸν συμβάσεισι πρότερον πρὸς βασιλέα θέμενος, ὃς ἐνόμιζε μάλιστα αὐτῷ πρὸς τὴν ἀρχὴν λυστελεῖν. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς δεῖνὰ ἐποιεῖτο τὰ ἀπαγγελόμενα· ἐμνήστετο γὰρ παρὰ τῶν φίλων κρύφα ὀσημέραι, καὶ δεῖν ἔφειτο ἐκεῖ παραγενόμενον, θαλάσσειν τὰς ἐπ' αὐτὸν συστάσεις. Τοῦ Λατινικοῦ δὲ τότε ἀκμάζοντος πολέμου, οὐτ' ἀρίστασθαι ἔξην, οὐθ' ἑτέραν δύναμιν παρασκευάζειν, ὡς τῆς παρεσκευασμένης ἀναγκαιῶς πρὸς τὸν πόλεμον κτετομένης. Ἐπεὶ δὲ αὐτὸν ἐπὶ Μακεδονίαν ἀδυνατώως πλέειν ἔχοντα ἑώρα, Ἄνναν τὴν βασιλῖδα ἔπειπε πρὸς τὸν υἱὸν, ὡς πείσουσαν ἀποσχέσθαι τῶν ἀτόπων, καὶ διαλλάξουσαν αὐτῷ, οὐκ ἄγοισιν φάμεναι πρὸς ἐκείνην οὐτ' αὐτὴν, οὐθ' ἕτερον οὐδένα οἶον κακῶν αἴτιος, καὶ συμφορῶν ὁ σογγενικός κατέστη πόλεμος Ῥωμαίοις, οὐ τοῖς ἀρχομένοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄρχουσιν αὐτοῖς. Οὗ καταλυθέντος διὰ χρόνου, καὶ τῶν τε κοινῶν καὶ ἰδιωτικῶν πραγμάτων πάντων πρὸς τὸ φέλιον μεταβιβόντων βάσκανός τις δαίμων ἠρεμεῖν οὐκ εἴασεν· ἀλλ' αὐθις φθόρους ἀνθρώπους, καὶ συκοφάντας· ἀναστήσας, καὶ τρόπον οὐδὲν ἄμεινον φουλότητι διακεμίμους τῶν προτέρων, χαλεπώτερον πόλεμον ἀνακινεῖν ἐπιχειρεῖ. Βασιλέα γὰρ τὸν υἱὸν πολλὰ καταφουεσάμενοι, καὶ παραγαγόντες οἴα νέον, καὶ τῶν πανουργιῶν, καὶ τῶν δόλων, καὶ τῶν ἐφ' ἑκάτερα μεταβολῶν τῶν ἀνθρώπων ἄπειρον παντάπασιν, ἔπεισαν προσέχειν σφίσι, ὡς φιλοῦσι καὶ κτητομένοις, καὶ πάντα πράττουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅπως τὴν πατρῶν ἀνασώσωνται ἀρχὴν δυσμενέστατοι ὡς ἀληθῶς ἐκείνῳ τε καὶ πᾶσι Ῥωμαίοις ἔντες, ἐμὲ δὲ ἐπίβουλον ἠγεῖσθαι, καὶ πολέμιον τὸν ὡς ἀληθῶς φιλοῦντα, καὶ πάντα πραγματευόμενον, οὐχ ὥστε μόνον τὴν πατρῶν ἡγεμονίαν ἔχειν, ἀλλὰ καὶ μείζον, καὶ βελτίον, ἂν ἔξῃ. Καὶ πολέμου ἤδη ἔρξε συμβάσεις θέμενος πρὸς Κράλην ἐπὶ τῷ στρατεύειν ἐκείθεν λαθῶν Τριβαλινῆν ἐπὶ ἐπάγειν· ἂ

A versetur. Hoc modo Asani imposuerunt, qui minis exterritus, et triremem ibi paratam naetus, Byzantium solvit, et Cantacuzeno imperatori audita nuntiavit, juniorem manifeste bellum moliri asseverans. Discessu Asanis belli sollicitatores, largam nacti licentiam, juniore imperatori auctores sunt, uti legationem ad Cracm mittat. Quam ille libens admisit, imperatoremque adversus socerum copiis, pecunia, nervis omnibus adjuturum, atque imperium restitutum magnifice spondit, factoque foedere, quod illi ad eam rem imprimis fructuosum fore confidebat, fecit, ac suggestis omnia quæ ad arma inter imperatores alenda valitura credidit. His nuntiis, quos ab amicis clanculum quotidie accipiebat, graviter commotus Cantacuzenus, ad conspirationem dissipandam eo sibi proficiscendum existimabat. Verum quia tunc bellum Latinum flagrabat, nec abesse licebat, nec alias conscribere copias, cum et conscriptæ ad bellum jam dictum necessario retinerentur. Quoniam igitur videbat, se navigatione in Macedoniam excludi, Annam imperatricem ad filium legavit, cujus oratio illum ab indecenti facinore abstractum, in concordiam secum reduceret; quam illa est allocutus: Nec tu, nec alius quisquam ignorat, quales quantasque calamitates bellum civile Romanis non subjectis modo, verum etiam principibus ipsis attulerit. Quo tandem aliquando finito, et publicis privatisque rebus omnibus jam melius euntibus, cuiuspiam dæmonis invidia, otium et quietem hanc perturbavit, rursusque homines impuros, et sycophantas, et nequitia nihil prioribus concedentes excitans, bellum sævius commovere annititur. Imperatorem enim filium tuum mendaciis onerantes, atque ut juvenem dolos, et astutias, et in utrumvis humanorum ingeniorum mutabilitatem nec dum agnoscentem decipientes, eo penitus perpulerunt, ut sibi tanquam amicis, et ejus causa sollicitis, toloque pectore ad paternum imperium ei recuperandum incumbentibus obsequatur, cum pro certo et ipsi et Romanis universis hostes sint infestissimi, me autem insidiatorem atque hostem ducat, qui ex animo ipsum diligo et nihil non tento, quo non tantum paternum principatum, sed et majorem ac meliorem habeat, quantum fieri possit. Etiam bellum texit, foedere cum Crace inito, ut ab eo Triballo milite accepto, in me ducat: quam ego rem nec illi, nec subditis, nec nobis profuturam auguror. Quæ itaque impendent mala, adeo pernicioosa sunt, et ea alium præter nos facillime posse depellere non arbitror. Quodsi, præterea bellum hoc Latinum me non urgeret, cum armis supervenissem, conjurationemque istam non conspectu tantum, sed sola auditione adventus mei nullo labore disturbassem. Nec enim potuissent, quin, ut aiunt, orci galeam induti, vitæ servandæ elabi conarentur. Quia vero instanti pugnae interesse me præsentem oportet, par est, te Thessalonicam navigantem, sedare hanc discordiam, et

quod ante fores est, bellum repruere : ubi filium A docueris, quam fatuum sit, eum principatum ultro vastare, cujus possessionem citra ullum certamen, citraque molestiam brevi aditurus sit (nam ni bellum contra Triballos coeptum esset, et nunc Latinum istuc invitum me occupasset, pridem ei clavum imperii tradidissem, ac inter monachos professus essem : id quod haud ita longo post tempore facere iterum paratus sum), seditiosos autem illos, communique Romanorum pestem molientes, a meditato scelere, et increpatione, et horribilibus minis, et omni demum ratione avocare studueris. Hæc ad Annam Augustam Cantacuzenam imperator, quibus eam moveret, ut Thessalonicam navigans, excitatam seditionem in tranquillum redigeret. Quem illa primum leniter objurgare, quod optime monenti ac roganti, ne filium adhuc adolescentem Thessalonicæ relinqueret, qui dolis capi, et transversim agi facile posset, idque inter improbissimos illos vivens, qui vel callidissimum, et eorum versutias ac technas longa experientia doctum, fraudibus et blandimentis suis irretirent, non paruisset. Quoniam autem hæc tam iniue comparata sint, et quæ non conducerent, prævaluerint, **821** libenter ad filium profecturam, et omnia ista odiosa, cum in conspectum venerit, e medio sublaturam. Ei imperator tritemi instructam attribuit. Quæ Thessalonicam ingressa bellum jam plane fervens invenit : omnia siquidem pacta conditionesque cum Crale transactæ, quibus imperatorem juniorem adjuvaret, ipseque Crales et uxori prope Thessalonicam tendentes, intestinum Romanorum bellum, unde compendia sua sperabant, nec exigua urgebant. Cantacuzenum quippe timebant, et ardens studium erga juniorem imperatorem præ se ferebant, cupientes illi ex hoc persuasum se eum amare, et ejus injuriæ vindicandæ cura affici, cum tamen contrarium omnino, et quidem non segniter facerent. Etenim pro magnis et multis, quæ abstulerant, vilia quædam nulliusque pretii restituebant. Hæc igitur omnia quasi araneorum opera (26) adventu præsentiaque sua imperatrix disjecit. Nam filium, quædecuit, admonuit, eamque flexit, quod parentes honorare sciret, et obedire in omnibus, quæ summa illorum D charitas suadet. In factiosos autem ira fervescens eos territabat, et dirissimorum suppliciorum comminationibus abstinere cogebat a facinore improbitissimo. Ad hæc ad Cralem egressa, eumque et uxorem affata, ostendit eos contra jus fasque agere, fulmina cælestesque plagas velut intentans : quia præterquam quod Romanos perjuriis suis, fœderibusque violandis toties læderent, etiã bellis civilibus eos committerent, quibus mutuis stragibus

ουτ' ἐκείνω οδομαι λυσιτελήσειν, οὔτε τοῖς ὀπηκόοις, οὔθ' ἡμῖν. Τὰ μὲν οὖν προσδοκώμενα ἐπὶ οὕτω χαλεπὰ ὀφομαι δὲ οὐδένα ἕτερον ταῦτα δυνησσοθαι ῥᾶστα διαλύσειν, ἢ ἡμᾶς. Εἰ μὲν οὖν μὴ ὁ παρῶν οὔτοι Λατινικὸς πόλεμος ἀκουσιν ἐπέκειτο ἡμῖν, ῥᾶστα ἂν αὐτὸς διέλυσα τὰς συστάσεις ἐπελθὼν, οὐχ ὅτι γε ὄφθεις τοῖς ἐπιφουλεύουσιν ἐκείνοις, καὶ τὸν πόλεμον κινούσιν, ἀλλὰ καὶ ἀκουσθεις μόνον ὅτι ἐπ' αὐτοὺς βαδίζειν ὤρημαι. Οὐ γὰρ ἂν ὑπέμειναν μὴ οὐχὶ κυνῆ, ὃ φαῖσιν, ἕδου ὀποδύτες, διαδιδράσκειν τὸν κίνδυνον πειρᾶσθαι. Ἐπεὶ δ' ἀνάγκην ἔχω πρὸς τὴν παρασκευαζομένην αὐτὸς παρεῖναι μάχην, δέον αὐτὴν εἰς Θεσσαλονικὴν ἀποπλεῦσαι διαλύειν τὰς διαφορὰς, καὶ τὸν προσδοκώμενον πόλεμον παύειν, διδάξασαν μὲν τὸν υἱὸν, **B** ὅσην χαλεπὸν τὴν ἡγεμονίαν αὐτὸν ἐκόντα διαφθεῖρειν, ἧς μετὰ μικρὸν ἔσται κύριος αὐτὸς ἀνευ πολέμων καὶ πραγμάτων. Αὐτὸς γὰρ εἰ μὴ ὁ πρὸς Τριβαλοὺς πόλεμος κεκίνητο, καὶ νῦν ὁ Λατινικὸς οὔτοι ἀκουσῶς ἐπελθὼν, πάλαι ἂν ἐκείνω ἐναχειρῖσα τὰ πράγματα μοναχῶν σχῆμα ὑποδύς αὐτὸς ὥσπερ καὶ μικρὸν αὐθις ὑπερον παρεσκευάσμαι ποιεῖν τοὺς δὲ στασιαστὰς ἐκείνους, καὶ τὴν κοινὴν Ῥωμαίων δυστυχίαν πρᾶττοντας ἐπιπλήττουσαν, καὶ ἀπειλοῦσαν τὰ δεινότετα, καὶ πάντα τρόπον πειρωμένην ἀφιστᾶν τῆς μοχθηρίας. Τοιαῦτα μὲν Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς πρὸς Ἄνναν τὴν βασιλίδα διειλέχθη, πείθων πρὸς Θεσσαλονικὴν ἀποπλεῖν ἐπὶ τῷ τὴν κινουμένην ἤδη στάσει διαλύειν ἢ δὲ, πρῶτα μὲν ἡρέμα καθήπετο βασιλέως, ὡς οὐ πειδομένου τὰ βέλτεστα παραινούσης, καὶ δεομένης μὴ καταλείπειν ἐν Θεσσαλονικῇ μόνον τὸν υἱὸν ἔτι νέον ὄντα, καὶ ῥαδίως δυνάμενον ἐξαπατᾶσθαι, καὶ ἐξάγεσθαι τοῦ μετρίου, καὶ ταῦτα τοῖς πονηροτάτοις συνδιατρίβοντα ἐκείνοις, οἳ κἂν καὶ τοῦ δεινοτάτου περιγένοιτο, καὶ πολλὴν πείραν τῶν πανουργιῶν αὐτῶν, καὶ τῶν δόλων ἐσχηκότος πολλὰς ἀπάταις χρώμενοι, καὶ κολακείαις. Ἐπεὶ δ' οὕτω συνεσκεύασθη, καὶ τὰ μὴ λυσιτελοῦντα αἰρετώτερα ἐφάνη, Προθύμως ἐπὶ τὸν υἱὸν κλευσοῦμαι, εἶπε, καὶ πάντα διαλύσω τὰ δυσχερῆ ὄφθεισα, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ ἐπέθετο, τρίτῃρις παρεσχέτο ἐκ τῶν ἐφοπλισμένων, καὶ κατέπλεεν εἰς Θεσσαλονικὴν. Γενομένη δὲ ἐκεί, τὸν τε πόλεμον **C** εὗρισκε λαμπρῶς ἐξαφθέντα ἤδη. Πᾶσαι γὰρ αἱ πρὸς Κράλην συμβάσεις ἀπηρητισμένα ἦσαν, ἐφ' αἷς ἔδει συμμαχεῖν τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ Κράλης αὐτὸς μετὰ τῆς γυναικὸς ἐγγύς ἐστρατοπεδεύοντο Θεσσαλονικῆς τὸν πρὸς ἀλλήλους τῶν Ῥωμαίων πόλεμον ἐπισπύδοντες. Πάνυ γὰρ ἰδοὺσι σφῖσι λυσιτελεῖν Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα δεδιόσι, καὶ μεγάλας ἐπεδείξαντο πρὸς βασιλέα τὸν νέον τὰς φιλοτιμίας, βουλόμενοι πείθειν αὐτὸν ἐκ τούτου, ὡς φιλοῦσι τε καὶ κήδονται αὐτοῦ ἀδικουμένου, τοῦ-

Jacobi Pontani notæ.

(26) Alterum exemplum maternæ auctoritatis in filium in viam reducendum. Supra cap. 8, Irene quoque uxor Cantacuzeni, Matthæo filio, proprium sibi principatum meditantem, meliora solo conspectu

et verbo unico persuasit. Major tamen hujus Annæ in Joanne filio emendando elucet auctoritas ; quippe legitimi imperatoris legitimæ matris.

ναντίον δ' ἅπαν ἐσπουδάζετο. Ὑπὸ γὰρ τοῦ πολλῶν Α καὶ μεγάλων ἀποστρεφῆν, φαῦλα τινὰ καὶ οὐδενὸς ἄξια περιεχόν. Ταῦτα μὲν οὖν ἅπαντα ἀραχνίων δίχην διέλυεν ἡ βασιλεῖς ἐπιφανείσα. Τῷ τε γὰρ υἱῷ τὰ δέοντα παρήγει, καὶ ἐπειθεὶν εἰδὸτα τιμῶν γονέας, καὶ πάντα ὑπαίκειν, ὅσα ἐκείνῳ πάντων μάλιστα φιλοῦντες· συμβουλευούσι, καὶ πρὸς τοὺς στασιαστάς ὀργῇ ἐφέρετο, καὶ ἐξεφόβει, καὶ κατηνάγκασεν ἀπέχουσαι τῶν ἀτόπων, τὰ ἔσχατα διαθήσειν ἀπειλοῦσα. Ἡρὰς τε Κράλην ἐξεληθούσα, καὶ διαλεχθεῖσα μετὰ τῆς γυναικὸς, ἀδίκους καὶ παρανόμους ἀπεδείκνυεν ἐπιχειροῦντας, καὶ κερανοῦς ἐπανετείνετο, καὶ ἄλλας ἐξ οὐρανοῦ πληγὰς, ὅτι πρὸς τῷ Ῥωμαίους τοσαῦτα ἀδικεῖν ἐπιτοκοῦντας, καὶ παρασπονδοῦντας, ἐπὶ καὶ πολέμους· αὐτοῖς ἐμφυλοῦς ἐπιχειροῦσιν, ἐξ ὧν ἐκεῖνοι μὲν διαφθαρῆσονται ἀλλήλοις Β περιμπίκοντες, αὐτοῖς δ' ἐξίσταται τῆν ἐκείνων καρποῦσθαι ἀδεῶς· καὶ τέλος, ἐπειθεὶν ἀποχωρεῖν ἄπράκτους, ὡσπερ αἰσχυνθέντας φανερώς τῶν ἐργασμένων τὴν ἀτοκίαν. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος βασιλεῖδι μὲν τῇ μητρὶ ἐπέειθετο τὰ βέλτεστα παρανοούσῃ, Αἶνον δὲ ἡταίρο παρὰ βασιλείως τοῦ κηδεστοῦ, καὶ τὰς τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις, ὡς Ματθαῖος ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς εἶχεν, ὥστε αὐτῷ ἴδιαν ἡγεμονίαν εἶναι. Πάντα μέντοι αὐτὸς ὑπαίκειν βασιλεῖ τῷ κηδεστί. Βασιλεὺς δὲ Καντακουζηνὸς ἐπεὶ ἐπίθετο τὴν ἀξίωσιν τοῦ νέου βασιλέως, θαυμάζειν μὲν ἔφασκεν αὐτοῦ, εἰ τοῦ παντὸς κύριος μετὰ μικρὸν ἐσόμενος, ὀλίγων τινῶν ἀρχεῖν βούλεται ὑπὸ μικροφυχίας, ὅμως παρ' εἶρητο ἐτοίμως, καὶ αὐτὸν τε ἐκέλευε τοὺς παραληφόμενους τὰς πόλεις πέμπειν, κἀκείνους ἐπεμπε τοὺς παραδώσοντας. Ὁ μὲν οὖν προσδεκόμενος τῶν βασιλείων πόλεμος οὕτω τότε διελύθη ὑπὸ βασιλέως Ἀννης.

822 CAPUT XXVIII.

Genuenses oppidum Eubææ et ibidem Venetos incassum oppugnant. In Romanos tendunt. Heracleam vento rejiciuntur. Duobus occisis urbem oppugnare gestiunt; a duce deterrentur. Martinus quidam trierarcha urbem facit, cuius minis territus Paganus, oppugnationem permittit. Capitur oppidum, frustra submissis auxiliis. Cum captivis selectis Galatam discedit. Victu Heracleæ invento utuntur. Quomodo Byzantium muniverit imperator. Martino oppugnationem suadenti, a duce repugnatur, cum quo omnes sentiunt. Vires Byzantium explorantur, et re ipsa Martini consilium ineptum convincitur.

Παγανῆς δὲ ὁ τῶν ἐκ Γεννοῦσας στρατηγὸς νεῶν, C ἐπεὶ ὑπέρειε πρὸς τὴν δίωξιν, καὶ αἱ ἐκ Βενετίας μετὰ Νικολάου νῆες ἦσαν ἐν ἀσφαλεῖ, Εὐβοῖα καὶ αὐτὸς προσσχών, Νικόλαον ἐπολιόρκει, καὶ τειχομαχίας ἵκποιεῖτο πολλάς καὶ καρτεράς. Ἦνυε δὲ οὐδὲν, εἰρώστωσ τῶν ἐνδοθεν ἀμυνομένων δυντῶν ἀξιωμαχῶν. Ἐπεὶ δ' ἐπιχειροῦντες ἀδυνάτους συνῶρων, ἄρπτες ἐκεῖθεν, ἐπλεον ἐπὶ Ῥωμαίους. Ἦδη γὰρ ἦσαν πεπυσμένοι, ὡς καὶ βασιλεὺς εἴη πολέμιος αὐτοῖς, καὶ πολιορκοῖ Γαλατᾶν. Προσσχόντες δὲ τῇ κατὰ Θράκην Ἡρακλεῖα καὶ ὀρμισάμενοι ἐπ' ἀγκυρῶν τὴν νύκτα, εἰς τὴν ὑστεραίαν ἀνήγοντο εἰς Βυζάντιον πλευσόμενοι, ἀνέμων δὲ σφοδρῶν ἀντιπνευσάντων, ἀναστρέψαντες αὐτὸς ἐπὶ μοῖρα κακῆ τῶν Ἡρακλεωτῶν τῷ σφῶν λιμένι προσέσχον, καὶ ἀπέβαινον· διασκεδάννυστό τε πρὸς λαχανισμὸν οἱ D ναῦται ἐν τοῖς πρὸ τῆς πόλεως κηπίοις, ὧν ἐξ ἐφ' οὗ οἱ Ἡρακλεῶται δύο συλλαβόντες, ἀπέχεμον τὰς κεφαλὰς αὐτίκα. Οἱ δὲ ἐν ταῖς τριήρεσιν ὀργῇ φερόμενοι ὑπὲρ τῶν ὀμοφύλων, ἐχώρουν πρὸς τὰ ὄπλα, καὶ ἐδέοντο τοῦ στρατηγοῦ ἐπάγειν σφᾶς τῇ πόλει ποιναὺς τῆς ἀδικίας ληφόμενους. Παγανῆς δὲ καταστῆλασιν ἐπειράτο, καὶ ἀποτρέπειν τῆς τειχομαχίας, οὐ σωφρονούντων εἶναι φάσκων ἐπὶ δυσὶ τοῖς ἀπολλυμένοις, καὶ πολλοὺς προσπολλύειν ἄλλοις, τελέσει προσβάλλοντας, οἱ πολλοὺς ἀνάγκη.

intereuntibus, ipsi eorum bona tuto possiderent. His verbis effectum est, ut factorum turpitudine palam erubescerent, re imperfecta diacederent. Imperator autem junior matri imperatrici sapienter momenti obsecundans, Ænum nihilominus oppidaque Chalcidices, quæ Matthæus gubernabat, pro principatu singulari sibi a Cantacuzeno petebat: alioqui per omnia rursus in ejus auctoritate se futurum. Audita petitione, Cantacuzenus mirari se dixit quod omnium dominus brevi futurus, tamen ita pusillo angustoque esset animo, ut locis quibusdam paucis imperare vellet. Nihilominus prompte dedit, et mittere jussit, qui ejus nomine ea acciperent; ipse contra mittebat, qui suo nomine traderent. Hoc maxime modo gliscens tunc B inter imperatores bellum ab Anna imperatrice compressum est.

Verum enimvero Paganus Genuensium navarchus Nicolaum et Venetas naves, quæ jam in tuto erant, frustra insectatus, Eubæam et ipse appellitur, eumque obsidet, muros crebro acriterque, qui intus propugnabant pari virtute se defendentibus, oppugnat. Cernens se actum agere, contra Romanos cursum vertit: audierat siquidem etiam imperatorem hostem factum, Galatam obsidere. Delatus porro ad Heracleam Thraciæ, ea nocte jactis anchoris ibi substitit, postridieque in altum, velut Byzantium navigaturus, procedens, ventis immane reflantibus mala sorte Heracleensium reversi, in eorum portum descendunt, remigesque ad olera ex hortis suburbanis colligenda discurrunt, quorum duobus in via comprehensis, Heracleotæ statim capita præcidunt. Qui in triremibus erant, propter eives suos ira furentes, arma corripunt, ducem orant, uti se ad urbem pœnas hujus injuriæ expetiturus adducat. Paganus illos cohibere, et ab oppugnatione avertere nititur, haud sanæ mentis esse affirmans, propter duos interfectos mœnia adoriundo, plures perdere. Nam ibi, inquit, et de nostris et hostibus multos oppetere oportebit, siquidem illi suos, qui ceciderint, inultos non sient, cum ex aliis urbibus et plures, et fortiores accire possint. De nobis alia ratio est. Si namque de præsentibus nonnullos

amiserimus, non aliunde redintegrare numerum licebit, contingetque vires nostras infirmari, quas in primis salvas et integras, cum tanto Romanorum simul, et Catalanorum, Venetorumque exercitu pugnatorios conservare necesse est. Hæc dux simul prudenter, et ex usu imperatorio ratiocinatus disserebat: simul Romanorum rebus propter Cantacuzenum, cui erat amicus, detrimentosus esse volebat. Ac Paganus quidem suos hinc verbis a pugna cum Heracleensibus deterrere laborabat, **823** nec persuadebat, quod sibi cupita denegari concoquere non poterant. Martinus vero Ntemorus, et ipse triremis præfectus in medium prodians, ducem iniquum ac proditorem esse omnium testificabatur. Tantum quippe apparatus, tantosque sumptus non alia de causa factos, quam ut hostibus damna afferrent. At nunc quando Heracleam arvis commodissime obtinere, et Romanorum potentiam labefactare, et sibi prodesse quam plurimum possent, intempestiva ejus erga imperatorem benevolentia impediri: mandabatque scribæ, dicta in tabulas referret, ut eum domi apud populum ac ducem majestatis reum accusaturus. Hujusmodi minas Martinus jactabat. Paganus metuens ne ad populum reus citatus, convictusque capite puniretur, oppugnationem indulget, confestimque classarii cum armis se triremibus expromunt, urbemque circumdantes oppugnare insistent. Cumque mari versus continentem multis locis faciles essent occupatu (non enim quemquam ex continente invasurum putabant), et cives præterea inermes atque imparati, et ad resistendum tantis copiis infirmi, vi et virtute Latinorum, quanquam ipso oppugnationis tempore Byzantio equestribus turmis ab imperatore subsidio venientibus, captum est oppidum. Suspicabatur enim id quod futurum erat, ubi classem Heracleam appulsam intellexit. Quin et Nicephorus despota gener urbium Thraciarum ad Hellespontum præfectus, et Manuel Asanes despota, Irenes imperatricis frater, Byziam manus auxiliares mittebant. Sed quia in ipso articulo dimicationis veniebant, frustra venerunt. Exstantibus enim adhuc ante portas urbis ædium parietinis, Latini illic florem suorum sagittariorum collocarant: qui equites tantisper ab urbis aditu distinebant, quoad a reliquis caperetur. Heracleenses, ut se captos viderunt, Latinis domos prædatum concursantibus, una urbis portula reserata exierunt, multique, de plebe præsertim, ad equitatum fugientes servati sunt, cum Latini extra urbem propter eosdem equites insequi non audeant. Optimates potissimum in potestatem adducti, cum uxoribus, et liberis, et rerum copiis non modicis. Heraclea siquidem a temporibus Andronici ex Palæologis primi hujus nominis expugnata nunquam fuerat. Latini præda facta, portas omnes versus continentem obsiruxerunt. Deinde selectis primariis civibus ac feminis, **824** relictisque tricemibus, quot urbi tuendæ satis fore judicabant,

A ἀποθνήσκειν ἡμῶν τε καὶ τῶν πολεμίων. Τοὺς μὲν γὰρ οἱ πεσόντες παραδράψουσι οὐδὲν, ἐτέρους δυναμένους ἐκ τῶν ἔλλων ἀγειν πόλεων καὶ πλείους, καὶ βελτίους. Ἐφ' ἡμῶν δὲ οὐχ ὁ ἴσος λόγος· ἀν γὰρ ἀποβάλλωμέν τινας τῶν ὄντων, ἐτέρους ἀντιστάγειν ἐξέσται οὐδαμῶθεν, καὶ συμβήσεται ἡμῖν τὴν δύναμιν ἀσθενεστέραν εἶναι· ἦν δὲ ἰσχυρότερον τὸ αὐτὴν Ῥωμαίων ὄμου, καὶ Καταλάνων, καὶ τὴν ἐκ Βενετίας μάχεσθαι. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ στρατηγός, ἅμα μὲν καὶ σώφρωνος, καὶ ἀρχεῖν ἐμπείρου κεχηρημένος λογισμοῖς, ἅμα δὲ καὶ τὰ Ῥωμαίων οὐ βουλόμενος κακοῦν διὰ τὴν πρὸς Καντακουζηνὸν τὴν βασιλέα εὐνοίαν· ἦν γὰρ τῶν φίλων. Παγανὴς μὲν οὖν οὕτω πείθειν ἐπειρᾶτο τὸ στρατόπεδον ἀπέχεσθαι τῆς πρὸς Ἡρακλειώτας μάχης· οἱ δ' οὐκ ἐπέειποντο, ἀλλ' ἠγανάκτουν κλυδόμενοι. Μαρτίνος δὲ Ντεμόρω τριηρέως ἀρχὴν καὶ αὐτὸς, εἰς μέσους παρελθὼν, ἐμαρτύρητο ἀδικεῖν, καὶ προδιδόναι σφᾶς τὸν στρατηγόν. Τὴν μὲν γὰρ τὸσαύτην παρασκευὴν, καὶ τὴν δαπάνην, οὐδενὸς ἐτέρου γεγενῆσθαι, ἢ ὅπως κακώσουσι τὰ πολεμίων. Νυνὶ δὲ δυναμένους μάλιστα τὴν Ἡρακλειαν ἔπλοιοι καταχεῖν, καὶ τὰ τε Ῥωμαίων διασφειλεῖν, καὶ αὐτοὺς τὸ μέγιστα ὠφελεῖσθαι, διὰ τὴν πρὸς βασιλέα εὐνοίαν κωλύεσθαι ὑπὸ τοῦ στρατηγού, ἐκέλευέ τε τὸν γραμματεῖα τὰ εἰρημμένα γράφειν, ὡς ἐπὶ τοῦ δήμου σφῶν, καὶ τοῦ δουκὸς γραψόμενος τὸν στρατηγὸν ἡδικοῦντα δημοσίᾳ. Τοιαῦτα μὲν ἠπέλιθε Μαρτίνος. Δεῖσας δὲ ὁ στρατηγὸς ἔπει ἐπὶ τοῦ δήμου κατήγορηθεὶς ἀλοκῆται, καὶ δίκας τὰς ἐσχάτας δῶ, ἐφῆκε τὴν τειχομαχίαν, καὶ αὐτίκα πᾶν τὸ στρατεύμα τῶν τριηρέων ἐξεχέτο ὠπλισμένον, καὶ περισχόντες τὴν πόλιν ἐταιχομάχουν· πολλαχῆ δὲ τῶν πρὸς τὴν ἡπειρὸν τειχῶν ὄντων εὐαλώτων· οὐ γὰρ ἤλπισαν ἐπιθήσεσθαι τινὰ ἐκ τῆς ἡπείρου, καὶ τῶν πολιτῶν ἀόπλων, καὶ ἀπαρασκευῶν, καὶ πρὸς τὸσαύτην δύναμιν ἀντισχεῖν οὐκ ἔδυνάμηντων, ἠλίσκετο ἢ πόλις τοῖς Λατίνοις κατακράτος· καίτοι παρ' αὐτὴν τὴν πρὸς τὰ τεῖχη προσβολὴν, ἐκ τε Βυζαντίου στρατιὰ ἱππέων ἦεν, ἣν ἐπεμψεν ὁ βασιλεὺς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀμυνουμένην. Ἰσχύστευσε γὰρ τὸ μέλλον, ὡς ἐπίθετο τὴν στόλον πρὸς Ἡρακλειαν κατάραντα. Καὶ Νικηφόρος δεσπότης, ὁ τοῦ βασιλέως γαμβρός, τῶν κατὰ τὸν Ἑλλησποντον Θρακικῶν πόλεων ἀρχὸν, ἦκε μετὰ στρατιᾶς Ἡρακλειώταις βοηθήσων, καὶ ἐκ Βυζύτις ὁ τῆς βασιλείδος Εἰρήνης ἀδελφός Ἀσάνης δεσπότης ὁ Μανουήλ, ἐπεμπε καὶ αὐτὸς στρατιὰν πρὸς συμμαχίαν. Ὀνησαν δὲ οὐδὲν ἐπ' αὐτὴν τῆς μάχης τὴν ἀκμὴν ἐλθόντες. Ἐρείπιων γὰρ ἐκ τῆς προτέρας συνοικίας πρὸ τῶν τῆς πόλεως πυλῶν τινῶν περιουσιζομένων, ἐνταῦθα οἱ Λατίνοι τὸ κράτιστον τάξαντες τῶν σφετέρων τοξωτῶν, ἀπειργοὶ τοὺς ἱππέας μὴ παριέναι εἰς τὴν πόλιν ἀχρις οὐ ὑπὸ τῶν ἐπιλοίπων ἐάλω μαχομένων. Ἡρακλειῶται δὲ ἐπεὶ ἠσθάνοντο ἐλαυκότες, ἐφ' ἀρπαγῆν τῶν Λατίνων πρὸς τὰς οἰκίας τραπομένων, πυλῖδα τῆς πόλεως μίαν διανοίξαντες, ἐσχίρουσαν, καὶ διεσώθησαν πολλοὶ μάλιστα τοῦ δήμου

πρὸς τὸ ἱππικόν· τῶν Λατίνων ἔξω τῆς πόλεως ἔπιπυκνῶσαν οὐ τολμῶντων διὰ τοὺς ἱππίας. Τὸ δὲ ἄριστον τῆς πόλεως μάλιστα ἔάλω, ὅσον ἐν γυναιξί, καὶ παιδίοις, καὶ χρημάτων πολὺ τι πλῆθος. Ἦν γὰρ Ἡράκλεια ἐκ τῶν Ἀνδρονίκου τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων βσιλεύς χρόνων, οὐδέποτε ὑπ' οὐδενὸς ἔαλωκυία. Λατίνοι δὲ ἐπεὶ τὰ χρήματα διήρπασαν, τὰς μὲν πρὸς τὴν ἡπειρον ἀποφοδόμησαν πύλας. Ἐπειτα τῶν πολιτῶν ἀπολεξάμενοι τοὺς ἀρίστους, καὶ ἄνδρας, καὶ γυναῖκας, τριήρεις τε καταλιπόντες, ὅσα φροντο ἀρκεσειν πρὸς εἰσρορὰν τῆ πόλει, ταῖς ἄλλαις εἰς Γαλατῶν ἦλθον, ἔχοντες τοὺς ἀτχμαλώτους. Σίτω δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐπιτηθείοις, ὅσα μὴ ἀνάλυντο κατὰ τὴν ἀλωσιν, ἐχρήσαντο κατὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον οὐκ ὀλίγον γαγενημένον· ὃ καὶ μάλιστα τὴν διατριβὴν αὐτοῖς ἀλυπον ἐποίησεν, ἐκείθεν τὰ ἐπιτηθεία ποριζομένοις. Βσιλεύς δὲ τοῦ στόλου ἐπιόντος, δικάδας τε πάσας, καὶ τὰς τριήρεις, ἀπὸ πρὸς τὴν πολιορκίαν ἦσαν ὠπλισμένοι Γαλατῶν πρὸς τῶν Ἐπτασάλω νεωρῶν ἐκλιθεν εἰσάγειν, πρότερον ὡσπερ ἐφθίμεν εἰσπίπεις ἐκκεκαθαρμένω ὑπ' αὐτοῦ καὶ δυναμένω οὐ τὰς οὐδας μόνον, ἀλλὰ πλείους δέχεσθαι ἑτέρας. Οὐ δὲ ἔνεκα Βυζαντίους βλάπτειν οὐδὲν ἰδύναντο Λατίνοι. Βσιλεύς δὲ καὶ πρὶν τὸν στόλον ἦκειν, καὶ μετὰ τοῦτο, τῶν δεόντων οὐδενὸς ἡμέλει· ἀλλὰ τὰ τε πρὸς τῆ θαλάσσι τείχη ἄριστα ἐπεσκεύασε, τὰ τε πεπονηκότα ἀνακτώμενος, καὶ τοῖς ἐνδοῦσιν ἕφος προστιθείς· καὶ ἐκ τῶν Εὐγενίου πυλῶν ἀκριτῆς φυλίνης λεγομένης πύλης, τάφρον περιήλασε βυθίαν, πάσας τὰς οἰκίας κελύσας εἰσάγειν ἐνδὸς τειχῶν· καὶ τὴν ἐκ τῆς Θράκης στρατιῶν μετεκαλιτοῦσαν οὐκ ὀλίγην, καὶ πάντα παρεσκευάζετο, ὡς ἦν ἐπίωσεν οἱ Λατίνοι ἀμνουόμενος, Μαρτίνο· δὲ Ντεμόρω αὐθις τῶ στρατηγῶ σφῶν, καὶ τοῖς τρηράρχαις συνεβούλευε, καὶ τῶν Βυζαντίου τειχῶν ἀποπειράσθαι. Ἀντίειπε δὲ ὁ στρατηγὸς ἀναφανθὼν, μυστικῆ βουλεύεσθαι εἰπὼν Μαρτίνον· οὐ γὰρ βραβίαν ἔχειν δύναμιν Βυζαντίους τοῖς Ἡρακλιώταις. Καίτοι γε εἰ καὶ πρὸς Ἡράκλειαν ἢ ἐπὶ συμμαχίαν ἐγγεμένη δύναμις· ἐδύνηθη παρελθεῖν, οὐ μόνον ἀνώγειον ἐκσίγην διετήρησεν, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς πολλῶν, καὶ ἀγαθῶν ἀπεστέρησεν ἂν ἀνδρῶν. Τὰ Βυζαντίων δὲ οὐ τοιαῦτα, ἀλλὰ τὰ τε τείχη, ὡς ὀρωμεν, ἄριστα ἐπεσκεύαστο, καὶ οὐδὲν ἡμελήθη τῶν δεόντων, καὶ πλῆθος ἐπιτιῶν τε καὶ ἱππέων τῶν ἀμνουμένων παρεσκευάστο· οἷς καὶ χωρὶς τειχῶν ἔργον ἦν ἀντικαθίστασθαι πρὸς μάχην. Ἐπὶ τούτοις ἢ πᾶσι, πάρεστι καὶ βασιλεύς ἐν ἀκούομεν συνέσει· καὶ ἐμπειρίας τῆς πρὸς τοὺς πολέμους, οὐδενὸς ἀπολειπόμενον τῶν καθ' ἡμᾶς, οὐ δὲ σφρονούτων ἀνθρώπων εἰς προὔπτον κίνδυνον ἐμβάλειν ἑαυτοὺς ἐπ' οὐδενὸς τινος ἐλπίδι κέρδους· ἀλλὰ διασώζειν τὴν δύναμιν ἐπικαίρως· ὀλίγη ὑστερον χρησίμη ἐσομένην. Τοιαῦτα μὲν ὁ στρατηγὸς αὐτὸς τε φρετο λυσιτελεῖν, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπειθε, πλὴν Μαρτίνου· ἐκείνος γὰρ πάντα ἐπραττε, καὶ παρῶνε πρὸς μάχην τὸ στρατόπεδον, βρῶδιαν εἶσεσθαι φάσκων αὐτοῖς οὕτις τηλικούτοις τὴν παράληψεν τοῦ

et in ceteras captivis impositis Galatam navigaverunt. Annona autem et reliquo victu, quemcumque capta urbe invenerant, per tempus belli non exiguum usi sunt: id quod in illa diuturnitate levamentum ac solatio maximo fuit. Imperator hostili classe adventante, onerarias omnes et triremes, quæ ad Galatam oppugnandam apud Heptascalum in navali (prius, ut meminimus, ab se repurgato, nec illarum modo, sed plurium quoque navium capaci) instructæ stabant, deduci jussit. Propter quod Latini Byzantiis nocere nihil poterant. Porro cum ante, tum post adventum classis, nihil quod res postularet, omisit, sed et muros versus mare instauravit optime, qua admodum rufinosos reliciens, quæ humiliores altius extollens; et a porta Eugenii usque ad ligneam quæ dicitur, fossam profundam circumduxit, omnibus familiis intra mœnia commigrare jussis, et quæ erant per Thraciam, copias non parvas accersivit: omniaque demum ad Latinos, si invaderent, accendos comparavit Martinus. Nemo rus duci, et tricerarchis rursum suadere, tentanda Byzantii mœnia. Dux aperte repugnare, ac dicere, Martinum inutile dare consilium; Byzantios enim potentiores esse Heracleensibus. Quanquam si auxilia, inquit, quæ illis veniebant, accedere potuissent, non solum urbem invictam servassent, sed et nos compluribus ac fortibus viris orbassent. At Byzantiis res longe secus, qui muros, ut cernimus, egregie refecerunt ac instaurarunt, et nihil requisitorum neglexerunt, multitudinemque peditum et equitum ad defensionem providerunt: quibus etiam nullo muro septis sese opponere difficile est. Præter hæc omnia adest ipse imperator, quem prudentia et exercitatione bellicarum artium nulli nostra ætate secundum accepimus. Ego sic existimo, non esse sapientis, in mala ante oculos posita nulla spe alicujus emolumenti ruere, sed vires suas in opportunum tempus, et ad paulo post futuram utilitatem reservare. Hæc dux et ipse expedire censebat, et aliis sententiam suam probabat, Martino excepto, qui nihil non faciebat, et milites ad pugnam irritans, facile a tam multis Byzantium subactum iri dicebat. At Paganus re ipsa volens ostendere, Martinum imperite atque confidenter oppugnationem urgere, militibus edixit, arma ut pugnaturi caperent. 825 Capiunt, præternavigant, vires Romanorum explorant, duci astipulantur omnes non esse pugnandum adversus tantam potentiam, et Martinum pro insigniter stulto condemnant. Ut primum enim Genuenses a portu se moverunt, non solum per mœnia magna Romanorum frequentia in armis conspicua est, ut præ loci angustia se comprimere viderentur, sed etiam ad mare ante muros, a porta Eugeaniana usque ad ligneam, et in una phalange non pauci equites, et gravis ac levis armaturæ multi stabant dispositi. Itaque Latinorum dux subito revertens, naves in portu constituit.

Βυζαντίου. Παγανής δὲ ἔργους αὐτοῦς ἐθέλων ἀμαθῶς, καὶ θρασεῶς ἀποδεικνύουσι περὶ τοῦ πολέμου βουλευόμενον Μαρτίνον, ἐκέλευεν ἐπιλιεσθαι τὴν στρατιάν, ὡς μαχουμένους. Ἐπαὶ δὲ ἦσαν ὠπλισμένοι, παρέπλεόν τε καὶ ἀπεπειρώοντο τῆς δυνάμει; Ῥωμαίων· καὶ πᾶσιν ἔδοξεν ὁμοία τῷ στρατηγῷ, ὡς οὐ μαχητέα εἶη πρὸς τοσαύτην δύναμιν, καὶ πολλὴν Μαρτίνου κατεγίνωσκον ἀβελτηρίαν. Ὡς γὰρ μόνον ἐκείνοι ἐκινήθησαν ἐκ τοῦ λιμένος, οὐ μόνον ἐπὶ τῶν τειχῶν ἐφαίνοντο πολλοὶ Ῥωμαίων ὠπλισμένοι, ὡς δοκεῖν ὑπὸ τῆς στενοχωρίας συνωθεῖν ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ θάλασσαν πρὸ τῶν τειχῶν, ἀπὸ τῶν Εὐγενίου πυλῶν ἄχρι τῆς Ξυλίνης, ὡς ἐπὶ μιᾶς φάλαγγος, ἱππεῖς τε οὐκ ὀλίγοι, καὶ πλῆθος ἐπιλιτών, καὶ ψιλῶν ἦσαν παρατεταγμένοι. Αὐτίκα μὲν οὖν ὁ τῶν Λατίνων στρατηγὸς ἀνέστρεψε, καὶ καθώρμιζε τὰς ναῦς πρὸς τῷ λιμένι.

CAPUT XXIIX.

Imperator urbibus Ponticis auxilia mittit. Sozopolitæ superbe repudiant. Capiuntur a Latinis plane imparati. Primores accepti pro obsidibus, certa pecunia incendium et eversionem urbis redimunt, et in patriam redeunt. Misera Heraclensium fortuna apud Galatas, quos Philotheus eorum episcopus liberat. Pugna committitur. Genuenses vincuntur. Catalani cladem accipiunt. Galatarum fraus.

Imperator porro tantam classem otium non A passuram ratus, sed urbes ad Pontum Romanis parentes aggressuram formidans, quo tantæ potentia valerent resistere, ad singulas idoneum mittit contra hostes subsidium. Aliis igitur hilariter id suscipientibus, et imperatori de cura erga se gratias proluxe agentibus, et se quoque pro sua parte ad defensionem instrumentibus, Sozopolitæ repudiarunt, dicentes se adventitio auxilio non egere (27), cum indigenæ adeo multi ac fortes ad tuendam urbem sufficient, admiseruntque præter Crybitiziani, fratrem præfecti sui, neniuem. Sic despecta manus præsiliaria Byzantium repetivit. Priusquam autem Sozopolitarum facinus imperatori renuntiaretur (nam si audivisset citius, etiam nolentes recipere militem coegisset), a Latinis post discessum Romanorum inopinato, et velut de compacto irruentibus, facile subjugati sunt, cum neque a muris relictis, neque ab armis procuratis, neque ab alio quopiam necessariorum parati essent, nec vel aliquantum tot hostes sustinere possent. Ita scipios temeritate perdidit, et amissa urbem pulchra, atque omnibus bonis abundante, non levem imperatori dolore inusserunt. Latini captam urbem diebus non paucis libere diripuerunt : 226 etiam templorum anathemata auferentes omnia, et quidquid auri argente refossis domibus et latebris passim curiose excussis invenissent. Raptis et absumptis omnibus, cum jam oppidum totum crematuri essent, Sozopolitarum principes duces adeunt, obsecrantes, ne urbem tam elegantem ac florentem nullo suo fructu eversam, atque in solitudine redactam posteris præternavigantibus eorum suorumque impietatis et despicientiæ rerum præstantium monumentum facerent, sed tantam eorum miseriam aliqua misericordia dignatus, oppido parceret, definita pecunia quam ipsi Byzantium profecti numerarent. Hæc illi a duce precabantur, qui et se ex humanitate, et mansuetu-

Β Βασιλεὺς δὲ τοσοῦτον στόλον οὐκ ἂν οἰηθεὶς ἄργον καθῆσθαι ἀνασχέσθαι, ἀλλὰ ταῖς κατὰ τὸν Πόντον Ῥωμαίοις ὑπηκόοις πόλεσιν ἐπιχειρήσειν. Ἐδρασεῖ τε ὑπὲρ αὐτῶν μὴ οὐχ οἶαί τε ὧσι πρὸς τοσαύτην δύναμιν ἀντικαθίστασθαι, καὶ στρατιάν ἐπεμπεν ἀξιόμαχον πρὸς ἐκάστην, ὡς ἀμυνουμένην πρὸς τοὺς πολεμίους ἂν ἐπίσωσιν. Αἱ μὲν οὖν ἄλλαι πόλεις, ἐδέξαντο προθύμως τὴν ἐπιμαχίαν, καὶ χάριτας ὠμολόγουν βασιλεὶ πολλὰς τῆς ὑπὲρ σφῶν προνοίας, καὶ παρεσκευάζοντο, καὶ αὐτοὶ τὰ δέοντα πρὸς ἀμυναν, Σωζοπολίται δὲ ἀπέπεισαν τὴν παρὰ βασιλεὺς πεμθεῖσαν δύναμιν, φάμενοι μὴ δεῖσθαι ξένων πρὸς ἐπικουρίαν, ὡς πρὸς ἀμυναν ἐξαρκούντων τῶν ἐπιχωρίων ὄντων πολλῶν καὶ ἀγαθῶν, καὶ εἰσαδίζαντο εἰς τὴν πόλιν οὐδένα, εἰ μὴ Κρυβιτιζίω- C τὴν τὸν τοῦ σφῶν ἀρχοντος ἀδελφὸν, καὶ ἀνέστρεψεν ἡ στρατιὰ, οὕτως ἀτιμασθεῖσα. Πρὶν δὲ ἀνερχθῆναι βασιλεὶ τὰ πεπραγμένα Σωζοπολίταις· εἰ γὰρ ἐπέθετο, ἐκέλευεν ἂν καὶ ἄκοντας εἰσδέχεσθαι τὴν δύναμιν· ἐάλωσαν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐπελθόντων· ὡς γὰρ ἡ βασιλεὺς ἀνέστρεψεν ἐκεῖθεν στρατιὰ ἀποπεμθεῖσα, ὡς περ ἐκ συνθήματος ἐπήρσαν οἱ Λατίνοι. Σωζοπολίται δὲ μηδὲν μῆτε πρὸς ἐπιμαχίαν τειχῶν, μῆτε πρὸς ὄπλων ἐπιμαχίαν, μῆτε πρὸς ἄλλο μηδὲν τῶν δέοντων παρεσκευασμένοι, ἤλισκοντο βραδίως οὐδὲ ὀλίγα ἀντισχόντες πρὸς τοσαύτην δύναμιν, καὶ σφᾶς τε αὐτοῦς ἀπώλεσαν ὑπ' ἀβουλίας, καὶ βασιλεὶ λύπης οὐ κατέστησαν αἰτίοι μετρίας, πῶλεως οὕτω καλῆς, καὶ πᾶσιν ἀγαθοῖς εὐθουμένης ἀπολωλυίας. Λατίνοι δὲ ἐπελ τὴν πόλιν εἶχον, C διεπύρθουν ἐφ' ἡμέραις οὐκ ὀλίγαις ἀδελῶς· καὶ τὰ τε ἀναθήματα τῶν ἱερῶν ἀφῆρουντο πάντα, καὶ χρυσὸν καὶ ἀργυρον, ὅσος ἐν τῇ πόλει ἦν ἀνορύττοντες τὰς οἰκίας, καὶ πάντα ἀκριθῶς διερευνώμενοι. Ἐπεὶ δὲ πάντα ἦσαν ἀναλωκότες, καὶ ἤδη ἐμελλον καὶ τὰς οἰκίας καθαιρεῖν, καὶ τὸ σῦμπεπυρὶ παραδιδόναι, τῶν Σωζοπολιτῶν οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ, τῷ στρατηγῷ τῶν πολεμίων προσελθόντες, ἐδίδοντο μὴ παντάπασιν τὴν πόλιν διαφθεῖρειν, ἐξ ὧν

Jacobi Pontani notæ.

(27) Exemplum temeritatis et confidentiæ in a-pernando subsidio necessario. Narrat Sabellicus, lib. viii, Ennead. 4, de Ptolemæo Cerauno rege Macedoniae, qui viginti Dardanorum millia per legatos in auxilium sibi missa repudiavit : actum de Mace-

donia dicens, si cum totum Orientem ejus terræ viri domuissent, Dardanorum barbara ope ad se tuendos indigerent. Commisso prælio Ptolemæus multis vulneribus confossus vivus capitur ; Macedones ad unum propemodum cæsi sunt.

αὐτὸν μὲν οὐδὲν ὠφελθῆσονται, πόλιν δὲ οὕτω ἄλῃ καλῆν, κατεσκαμμένην, καὶ ἀολήτορον ἀποδείξουσι, μνησίον ἰσομένην τοῖς εἰς ὑστερον παρακλῶσαι τῆς αὐτῶν ἀγνωμοσύνης, καὶ τῆς ἀφιλοτιμίας περὶ τὰ κατὰ, ἀλλὰ τῆς τοσαύτης αὐτῶν κακοπραγίας ἑσὸν τινα λαβόντας, φείσασθαι τῆς πόλεως; ἐπὶ χρήμασι ἤτοι. Ταῦτα δὲ αὐτοὺς ἀποτίσειν εἰς Βυζάντιον ἀχθέντας, οἱ μὲν οὖν τοιαῦτα ἐδέοντο τοῦ στρατηγῶ. Ἐκεῖνος δὲ ἅμα μὲν καὶ φιλανθρωπίας, καὶ ἡμερότητος δόξαν ἀπενέγκασθαι ἂν οἰηθείς, ἅμα δὲ καὶ τὴν στρατιᾶν ὠφελθῆσεσθαι ἐκ τῶν χρημάτων οὐκ ὀλίγα· πλείστης γὰρ ἐδέοντο· δαπάνης ἐφ' οὗτω χρονίζουσα, καὶ μεγάλη παρασκευῆ, ἐπιτέτο, καὶ συνέτετο ἐπὶ χρήμασι ῥητοῖς τὴν πόλιν ἐκλιπεῖν παντάπασιν, καὶ οἴτον, καὶ τὴν ἄλλην ἔπασαν τὴν ἀχρηστον αὐτοῖς ἀποσκευῆν. Ὁμηρόν τε λαβόντες τοὺς ἀρίστους τῶν πολιτῶν ἐπὶ τῷ τὰ χρήματα ἀποδοῦναι, ἐπανῆκον εἰς Γαλατᾶν τὴν ἄλλον δῆμον, καὶ τὴν πόλιν ἐκλιπόντες. Ἐπειτα τινὲς τῶν Σωζοπολιτῶν ὑπὸ τῶν Λατίνων εἰς Βυζάντιον ἔλθειν ἐπιτραπέτες, καὶ ὑπὲρ σφῶν τε καὶ τῆς ἄλλης πόλεως παρὰ Βυζαντιῶν χρήματα δανεισάμενοι, ἀπέδοσαν Λατίνοις τὰ ὑπεσχημένα, καὶ πρὸς τὴν πατρίδα ἐπανῆκον. Ἡρακλειωτῶν δὲ οἱ ἀρίστοι, καὶ ἄνδρες, καὶ γυναῖκες, ἐδέοντο παρὰ Λατίνοις, καὶ χρήματα ἐπὶ λύσει ἀπητοῦντο, ἃ οὐδαμῶδες ἦν ἐκτίνειν, τῶν τε οἰκείων πάντων ὑπὸ τῶν πολεμίων διεφθαρμένων, καὶ τῶν φίλων ἐξαρκοῦντος πρὸς ἐπιχορηγίαν οὐδενός· ἤρκεσε δὲ αὐτοῖς ἐπὶ πάντων πρὸς λύσειν τῆς τοσαύτης κακοπραγίας, Φιλῶθες ὁ τῆς κατ' αὐτοὺς ἐκκλησίας τὴν ἀρχὴν ἐγκεχειρισμένος. Προνοήσας γὰρ Θεοῦ τῆς πόλεως ἠνίκα ἤλθετο ἀποδημῶν, τὰ μέγιστα συνέβαλετο πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῖς πολιταῖς· οἷα γὰρ καλὸς ποιμὴν τὴν ψυχὴν ἔθηκεν ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου κατὰ τὸ λόγιον, οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δις, καὶ τρις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις. Φόβου γὰρ παντός καταφρονήσας, καὶ κινδύνου τοῦ ἀπὸ τῶν πολεμίων, αὐτόκλητος καθῆμεραν, ὡς εἰπεῖν ἐπαιροῦτο πρὸς Γαλατᾶν, καὶ τοῖς κατέχουσι τοὺς αἰχμαλώτους διαλεγόμενος, ἦν δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν τρόπων μόνον, καὶ τῆς ἀρετῆς αἰδέσιμος· ὁ ἀνὴρ, ἀλλὰ καὶ σοφίας ἀκρῶς ἐπιλημμένος; τῆς τε ἔξω, καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς, καὶ πιθανῶς πρὸς τὰς ὀμίλιας, καὶ διδακτικῶς, ἐπειθεὶν ἐπὶ μετρίοις λύτραις ἀφίεναι. Τῶν πολιτῶν δὲ, οὐδὲ τῶν ὀλίγων ἐκείνων εὐπορούντων, αὐτὸς ἐγγύς παρεῖχε τοῖς Λατίνοις, ὡς αὐτὸς καταθήσων τὸ χρυσίον ἐπὶ ῥηταῖς ἡμέραις. Καὶ οὕτω τυγχάνοντες ἀδείας οἱ πολῖται, τὰ χρήματα συνεπορίζοντο ἐκ τῶν οἰκείων, καὶ τῶν φίλων, καὶ ἀπεδίδον τοῖς Λατίνοις. Καὶ τοῦτ' ἐποίησε τὸν ἴσον τρόπον, ἀχρις οὐ πάντας τῶν δεσμῶν ἀπήλλαξε, τοὺς ἀφανεστέρους δὲ τῶν αἰχμαλώτων, καὶ ἀνευ λύτρων ἐπεισεν ἀφίεναι τοὺς Λατίνους αἰδεσθέντας αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου προθυμίαν. Οἶδε γὰρ ἡ ἀρετὴ τοὺς μετιόντας οὐ παρὰ τοῖς φίλοις μόνον καὶ οἰκείοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς πολεμίοις, καὶ τύχῳσιν ὄντες βάρβαροι θαυμάζεσθαι παρασκευάζειν. Μετὰ τοῦτο δὲ, ἐπεὶ ἦ τε πόλις; ὑπὸ τῶν

dine, et exercitum ex pecunia non parum lucri relaturum existimans (multo namque sumptu in tam magno ac diuturno apparatu opus erat), precibus inflexis, certamque pecuniam pactus, urbem, frumentum et reliquam omnem suppellectilem, sibi inutilem omnino, relicturum pronisit. Tum vades solutionis primores urbis accipit, eaque ac plebe dimissa, Galatam ablit. Postea nonnulli Byzantium ire, ac pro se totaque urbe a Byzantiis pecunias mutuari permisi sunt, quam Latinis dependentes, fillemque suam liberantes, in patriam omnes reverterunt. Optimates autem Heracleensium viri mulieresque a Latinis in vinculis habebantur, pretiumque pro libertate exigebatur, quod solvete neutiquam poterant, cum quæ fuissent eorum propria, ea universa hostes abstulissent, et de amicis opi ferendæ nullus sufficeret. Pro omnibus autem ad depulsionem tantæ calamitatis suffecit, mirificæque ad recuperandam libertatem profuit Philotheus eorum episcopus, qui divinitus aberat, cum urbs caperetur. Nam ut bonus pastor animam suam ponebat pro ovibus suis, ut est in sanctis Litteris, neque id semel, iterum, ac tertium, sed sæpius. Omni enim timore periculoque ab hostibus contempto, ultro quotidie propemodum Galatam navigabat, et cum iis qui captivos tenebant, disserteris (erat autem non modo vir singularis, et ob sanctimoniam venerabilis, sed etiam externarum et nostrarum disciplinarum peritissimus, et in congressu ad dicendum ac persuadendum valebat egregie), tantum effecit, ut modico pretio eos dimittere non recusarent. Quia tamen nec modicum quidem illud civibus suppetebat, **827** ipse Latinis sponse se obligavit, intra dies præfinitos illud auri soluturum. Sic illi ejus fide dimissi a propinquis et amicis, quod solverent corrogabant. Atque hoc eodem modo faciebat, donec omnes vinculis liberasset. Tenuiores autem et obscuriores captivos sine lytro obtinebat, quod Latini ejus virtutem ac promptam pro grege suo voluntatem suspicerent ac revererentur. Novit enim victus cultoribus suis etiam apud hostes, quantumvis Barbaros, admirationem conciliare, nedum apud domesticos et amicos. Post hæc et urbe a Latinis occupata, et civibus ad unum pristinam libertatem adeptis, et congregatis, qui dispersi erant, ut de integro habitaretur, effecit; ac multis verbis eos hortatus est, ne præsentī ærumna animis frangerentur, sed eam vitæ in posterum agenda documentum ducerent, navabatque utiliter operam pro virili sua, non solum sacra vasa, libros, imagines ex Byzantii monasteriis conquirens, ipse eo profectus, singula rogicans, uti miseros juvarent, quantum possent (omnia siquidem a Latinis devastata erant penitus), sed et imperatorem orabat, ut vectigalia remitteret. Qui suoapte ingenio ac per se ad benefaciendum proclivis, et tunc civitatum casibus permotus, non Heracleensibus solum, sed etiam Sozopolitanis omnem tributorum publicorum im-

muniatem concessit : unde se illæ facile refecerunt, confirmaruntque, ac rursus incolis et domesticis frequentatæ, antiquam faciem receperunt. Atque illæ quidem isto modo afflictatæ, iterumque recreatæ et instauratæ sunt.

ἐπιλοῖπου βίου τὴν παροῦσαν ἡγεῖσθαι κακοπραγίαν, καὶ ἔργοις ὠφέλει, ἕσα μάλιστα ἐξῆν, οὐ μόνον ἰσρά σκευή, καὶ βίβλους, καὶ εἰκόνας συμπορίζων ἐκ τῶν ἐν Βυζαντίῳ φροντιστηρίων, αὐτὸς ἐπιφοιτῶν, καὶ δεόμενος ἐλάστων συναίρεσθαι τὰ δυνατὰ τοῖς ἀτυχοῦσι. Πάντα γὰρ διέφθορτο ὑπὸ Λατίνων ἄρδην, ἀλλὰ καὶ βασιλέως ἐδεήθη ἀτέλειαν πιρέχειν τοῖς π.λ.ταῖς· ὁ δὲ καὶ οἰκοθεν αὐθόρμητος ὢν πρὸς τὰ καλὰ, καὶ τότε πρὸς τῶν πόλεων ἐπικαμπτόμενος τὴν κακοπραγίαν, οὐ μόνον Ἑρακλειώταις, ἀλλὰ καὶ Σωζοπολίταις πᾶσαν ἀτέλειαν παρέσχε τῶν δημοσίων εἰσφορῶν, ἐξ ὧν αἱ πόλεις αὖθις αὐτὰς ἀνεκτήσαντο ῥαδίως, καὶ ἔμειναν ἐπὶ τοῦ προτέρου σχήματος συνψικισμένοι. Τὰ μὲν δὲ κατὰ τῶν πόλεων τὴν κακοπραγίαν, καὶ αὖθις τὴν ἀνθρώποις, τοῦτον τὸν τρόπον συνῆλθον.

CAPUT XXX.

Venetæ classis dux timidus cunctator. Exoratus Byzantium accedit, licet cum periculo. Genuenses pugna vincuntur. Catalani cladem maximam accipiunt. Galatarum fallacia in illos. Clades Genuensium Venetorumque et Catalanorum similiter. Ducis Genuensium magnus animus. Timiditas Nicolai corrumpit victoriam. Imperatoris et ducis Catalanorum in illum ira. Byzantium in Catalanos vulneratos et egrotos eximia clemens. Quomodo eosdem negligentia ducis Veneti afflixerit.

Cæterum Nicolaus Venetarum navium dux, ex Eubœa reversus Venetias, classem Genuensi parem comparabat. Venerunt autem a Catalanis quoque triremes sex supra viginti, in quibus genere ac numero prolata copia, quibuscum junctæ Venetæ in hostes tendebant. **823** Summus earum (erant autem septuaginta) imperator Nicolaus erat; nam Venetiarum dux et senatus suam illi auctoritatem commiserant, et Catalanorum rex suarum navarcho præceperat, ut Nicolao per omnia obediret, et quo juberet, sequeretur: utpote qui insularum maritimorumque locorum per Ægeum et Euxinum maria, ubi maxime cum hoste præliaturi putabantur, bene gnarus esset. Nicolaus etsi præstantiorem multo quam hostes haberet exercitum, præ timiditate insulas circuibat, pugnam fugiens, et crebro a Catalanorum duce monitus, ut hostes invaderet, nec militem tempore præsertim hiberno insulas circumnavigando otianoque frustra fatigaret, non obtemperavit. Imperator item haud nescius quare cunctaretur, semel iterumque per legatos, ut ad parata tropæa illum accersebat, et hortabatur ne hostes formidaret, sed classe in eos apud Byzantium in primis iret, ubi et ipse cum non spernendo auxilio adfuturus sit. Ille primum legatos repellere, et adventum procrastinare. Deinde jam hieme exeunte, et ab imperatoris legatis multum rogatus, et a Catalanorum duce (erat siquidem ille non solum ad intelligendum quid facto opus, acutus et insuper in arte imperatoria versatus: sed etiam animi virtute in acie generosissimus), vix sumpta fiducia obsequens ad Principis insulam desertam, non procul Byzantio classem applicuit; ubi per biduum recreato exercitu, quem hiemis injuria pene confecerat, Catalanum præcipue, tertio die diluculo solvit, et navale in Heptascalo Byzantii attigit. Statuerant autem cum imperatoris triremibus sociati (quæ in navali paratæ stabant) pugnam capessere. Paganus Genuensium dux et ipse cum

Νικόλαος δὲ ὁ τῶν Βενετιῶν τριήρων στρατηγός, ἐξ Εὐβοίας ἀπάραις εἰς Βενετίαν, στόλον τῶν Γενουιτῶν ἀντίβροπον παρεσκευάζετο· ἦγον δὲ καὶ ἐκ Κατελάνων ἕξ καὶ εἰκοσι τριήρεις, στρατιᾶν ἀγροῦσαι πολλήν, καὶ ἀγαθὴν, οἱ ἐκ Βενετίας συμμιξαντες, ὤρμητο ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Εἶχε δὲ τὴν ἀρχὴν Νικόλαος τριήρων συμπασῶν ἐβδομήκοντα οὐσῶν· ὁ τε γὰρ Βενετίας δούξ, καὶ ἡ βουλή, τῶν ἰδίων ἀνέθηκαν ἐκεῖνον τὴν ἀρχὴν, καὶ ὁ τῶν Κατελάνων ῥήξ ἐκέλευε τῷ ναυαρχοῦντι τῶν σφετέρων, πάντα Νικόλαῳ πειθαρχεῖν, καὶ ἔπεσθαι οἱ ἂν κελύοι, ἐμπείρως ἔχοντι καὶ νήσων, καὶ παραλίων τῶν κατὰ τὸν Αἰγαῖον, καὶ τὸν Εὐξείνιον, ὅπου μάλιστα ὄντο συμβαλεῖν τοῖς πολεμίους. Νικόλαος δὲ καίτοι πολλῶν τῶν πολεμίῶν ἄγων βελτίῳ στρατιᾶν, ὑπ' ἀτολμίας τὰς νήσους περιεῖχε· φυγομαχῶν, καὶ πολλὰ παρακαλούμενος· ὑπὸ τοῦ Κατελάνων στρατηγοῦ, χωρεῖν ἐπὶ τοὺς πολεμίους, καὶ μὴ κατατείνειν τὴν στρατιᾶν εἰκῆ καὶ μάτην ἐν χειμῶνος ὥρᾳ, νήσους περιπλέων, καὶ κατατρίβων τὸν καιρὸν, οὐκ ἐπέθετο. Βασιλεὺς τε ὁμοίως τὴν αἰτίαν τῆς μελλήσεως εἰδὼς, καὶ ἅπαξ καὶ δις ἐπεμψε πρὸς Βενετίαν μεταπεμπόμενος, Νικόλαον, ὡς ἐφ' ἐτοίμοις τοῖς τροπαίοις, καὶ παραινῶν μὴ ὀβριθεῖν τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἐπάγειν αὐτοῖς τὸν στόλον μάλιστα ἐν Βυζαντίῳ, ὅπου καὶ αὐτὸς τὰ μέγιστα συμβαλεῖται πρὸς τὸν πόλεμον. Πρῶτα μὲν οὖν παρεκρούετο τοὺς πρέσβεις ὑπερτιθέμενος τὴν ἀφίξιν. "Ἐπειτα χειμῶνος ἤδη λήγοντος, ὑπὸ τε τῶν βασιλέως πρέσβων πολλὰ παρακαλούμενος, καὶ τοῦ Κατελάνων στρατηγοῦ· ἦν γὰρ ἐκεῖνος· οὐ συνείναι μόνον ὄξυς τὰ δέοντα, καὶ πείραν πρὸς στρατηγίας ἐσχηκώς, ἀλλὰ καὶ πρὸς εὐψυχίαν, καὶ τόλμην τὴν κατὰ τὰς μάχας γενναϊότητος, μόλις ἐπέθετο ἀναθαρσῆσας, καὶ τὸν στόλον ἔχων, Πριγκίπῳ τῇ νήσῳ, οὐστὴ ἀοικίτῳ, προσέσχεν, οὐ μακρὰν οὐστὴ Βυζαντίου· ἐπὶ δύο δὲ ἡμέραις πρὸς τῇ νήσῳ τὴν στρατιᾶν διαναπαύσας, ἦν γὰρ πλεῖστα ὑπὸ τοῦ χειμῶνος κικακωμένη, καὶ μάλιστα ἡ τῶν Κατελάνων

ων, ὑπὸ τοῦ ψύχους πολλῶν ἠκρωτηριασμένων, τῇ Ἀ
 τρίτῃ ἄμα ἔφ' ἄραντες ἐκ Πριγγίπου ὤπισθιμένοι, ἐπὶ τῷ ἐν Ἐκτασκάλῳ νεώριον ἐχώρουν τῶν Βυζαντιῶν. Γνώμην δὲ εἶχον, ὡς ἐκαὶ καὶ ταῖς βασιλικαῖς τριήρεσι συμμίζαντες, ἔδον γὰρ ἦσαν τοῦ νεωρίου ὤπισθιμένοι, χωρήσουσιν ἐπὶ τοῖς πολεμίοις. Παγανῆς δὲ, ὁ τῶν Γενουαίων στρατηγός, ἔδδομήκοντα ἔχων καὶ αὐτὸς ὧν ἦρχε ναῦς, ἐν Καλχηθῶνι κατ' ἀντικρὺ Βυζαντιοῦ, πρὸς τοὺς πολεμίους τὰς τε προτέρας ἐφεξῆς ἡμέρας, καὶ τότε ἀντιπαρετάσσετο. Ἐπιούσι δὲ οὐκ ἐτόλμα συμβαλεῖν. Ἄλλ' ὄρων ἐπὶ τῷ Βυζαντιῶν νεώριον ποιουμένους τὴν σπουδὴν, ἔμειν ἐπὶ τῆς παρατάξεως, ἐλπίζων ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἀπροσδόκητόν τι παύεσθαι τοῖς πολεμίοις, καὶ διασπαρῆσεν αὐτοῖς περιπεσόντας, ὃ μικροῦ ἐδέησε παθεῖν. Νότον γὰρ ἀνέμου σφοδρότατον κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν πνεύσαντος, δυσίργω; μὲν καὶ μετὰ βίας διήνυσαν τὸν ἐκ Πριγγίπου πλοῦν ἄχρι δεῖλης ἡμέρας ἤδη. Ἐπεὶ δὲ ἐγγὺς τοῦ νεωρίου ἦσαν, ὑπὸ σφοδρότητος τοῦ πνεύματος ἐξωθούμενοι, ἐκινδύνευσαν βράχεσι περιπεσεῖν, ἃ πρὸ τῶν τειχῶν πάντῃ ἐγκατέσπαρται, ὥστε τοῖς τειχεσιν ἀμύνειν πρὸς τὴν βίαν τῶν κυμάτων. Ἐν τούτῳ δὲ Ταρχανειώτης Κωνσταντῖνος, ὁ τῶν βασιλικῶν τριήρεων στρατηγός, ἀνὴρ ἀγαθὸς πρότερόν τε ὦν, καὶ τότε μάλιστα ἀποδειγμένος θάρσους καὶ φρονήματος ἀνάπλευς, ἐξήλαυε τοῦ νεωρίου, καὶ τὰς σφετέρας τριήρεις ἔχων εὐθὺς τῶν πολεμίων ἦει ἀντικρὺ τῆς ναυαρχίδος. Μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ τῶν Κατελάνων ἐχώρει στρατηγός. Καὶ τρίτος ἐπήλαυε καὶ Νικόλαος, ἀναθαρσῆσας ἤδη. Γενουαῖται δὲ τοῦ τε πνεύματος βιαζομένου, καὶ τῶν πολεμίων ἐπιόντων, οὐδὲ ὑπέμειναν τὴν συμβολήν· ἀλλ' ἀναστρέψαντες ἤλαυον, ὡς εἶχον, ἐπὶ Γαλατῶν. Ἐπεβίωκον δὲ οἱ πολεμιοὶ βραχέιας δὲ οὐσης ἐναυθὰ τῆς θαλάττης, ἐκαὶ φεύγειν ἐπιπλέον οὐκ ἐξῆν, πρὸς τῷ Βραχοφάγῳ λεγομένῳ τόπῳ ὑφάλους ἔχοντι πολλάς, οἷα δὴ τῶν τόπων Ἐμπειροὶ οἱ Γενουαῖται πρότερον γενόμενοι, ὥρρῖσαντο ἐπὶ τοῦ ρεύματος. Καὶ βεβαίως ἐπὶ τῶν ἐγκυρῶν ἔστωτες, οὐ μᾶλλον ἐναυμάχουν ἢ ἐπεζομάχουν. Οἱ ἐκ Βενετίας δὲ καὶ Κατελάνοι μετὰ Ῥωμαίων ἐπιβθόντες, Ῥωμαῖοι μὲν ὄντες ἐπιχώριοι, ἐξέκλεινον τὰς ὑφάλους, καὶ ἠγωνίζοντο ἔμπειρος, καὶ διεφθειρον τοὺς πολεμίους. Οὐχ ἦττον δὲ καὶ οἱ ἐκ Βενετίας. Κατελάνοι δὲ τῶν τειχῶν ἔχοντες παντάπασιν ἀπείρω, σφοδρότατά τε ὑπὸ προθυμίας ἐπαλαύνοντες τοῖς πολεμίοις, οἱ μὲν τοῖς βράχεσιν ἀνέπιπτον καὶ συνέθλων τὰς τριήρεις

A septuaginta navibus (23) Calchedone e regione Byzantii et ante, et tum quoque se contra instruebat : cum adventantibus tamen configere non audebat. Sed cum eos ad Byzantium navale videret properrare, ordines servabat, sperans ventis erumpentibus improvisum aliquid hostes passuros, inuicem quoque navium collisione interituros, quod ferme accidit. Austro enim die illo furente, multo nixu, laboreque cursum ex insula Principis (29) ad vesperam tandem compleverunt. Ut navali appropinquarunt, venti vehementia repulsi, propemodum in brevia inciderunt (30) quæ ante muros sparsim sunt, et inde fluctus insanos defendunt. **829** Constantinus Tarchaniota, imperatoriarum triremium dux, tum maxime qui esset se demonstrans, nempe vir bonus, fidentia, ac spiritu excelso plenus, e statione erumpit, et cum suis triremibus directo in hostes, contraque prætoriam navim currit. Secundum quem Catalanorum dux : tertius animo jam confirmato Nicolaus ibat. At vero Genuenses vento validius incumbente, et prementibus hostibus conflictum declinarunt, et iis persequentibus, Galatam ut reverterentur aanti cœperunt. Sed quoniam illic vadosum est pelagus, et fugere amplius non dabatur, Brachophago, ut vocant (ubi complura sub undis saxa latentia), ipsi priores, ut locorum gnari occupato, in ipso aquarum impetu naves jactis anchoris firmantes, non magis navale, quam terrestre prælium habebant. Cum autem Veneti, et Catalani cum Romanis advenirent, Genuenses, ut indigenæ, cæca illa saxa devitabant, periteque certabant, et hostes devincebant, nec minus Veneti. At Catalani, locorum ninimè omnium periti, et fervore quodam mentis in hostes citatissimo cursu invecti, alii quidem in brevia offidentes, triemes bene armatas diffringebant : alii undarum impetu aversi, non a prora, sed transversis triremibus pugnabant, et præ confusione tumultuantes, non parum lædebantur. Nihilominus imperterriti animi ac fortitudinis exempla edebant admiranda, interfectis plurimis, ac victis pene adversariis omnibus. Tametsi plures eorum non tam hostium armis, quam imperitia loci in brevia incidentes interierunt. Sed quominus Genuenses ad unum perimerentur, nox interveniens prohibuit, qua jam intempesta, invicem dissipati sunt, qui superfuerunt : atque ita quo quemque sors tulit navim applicantes, dispersi usque ad lucem manserunt. Ex eo longe maximam cladem Catalani acceperunt. In brevia

Jacobi Pontani notæ.

(28) Negat tamen Leunclavius olim dictam Chalcedonem, et in eo alios reprehendit, sed Chrysopolim : Nam Chalcedonis rudera, inquit, 10 miliaribus ab angulo sultanini sarai, versus Astacenum sinum, ad promontorium Damalicum, juxta portum Estropii sita sunt.

(29) Nominata est a frequenti habitatione filiarum principum, virginitatem solitariam profectum. Cedrenus ait, Justinum nepotem Justiniani edificasse solitariam vitam agnuntium domicilium,

nominatum Principis, suburbanum Constantino-poleos. Zonaras scribit Nicephorum, etc. Vide cætera apud Petrum Gyllium, *De Bosphoro Thracio*, lib. iii, cap. 45.

(30) Græci βράχια vocant, Latini brevia. Sunt autem vadosa quedam in mari spatia. Vide *Miscellan.* Brodæi lib. vi, cap. 24 ; Virgil. i *Æneid.* :

... tres Euris ab alto
 In brevia et syrtis urget, miserabile visum.

enim impacti, dilaceratis triremibus, cum armorum A pondere prægravati ad litus enare non possunt, alii quidem in profundum hausti : eorum autem qui effugere potuerant, plures a Galatais per fallaciam capti sunt. Qui suspicione præcipitiosos id quod evenit, cum luminibus exibant, et æstu maris rejectis tanquam Byzantium præibant. Illi dolum haud subodorati, sequebantur. Ita multitudo Catalanorum nesciens quo duceretur, Galatam venit.

830 Cælo relecto mare occisorum, naufragorumque cadaveribus opertum apparuit : castra autem utraque (31) non leve illa concerlatione detrimentum passa sunt ; perierunt enim triremes Genuensium cum ipsis vectoribus octo et viginti : quod in cæteris fuit militum, plus dimidio partim in conflictu cecidit, partim vulnerum est. E Veneto, Catalanorumque trirenibus, sedecim cum classiariis absumptæ sunt, imperatoriarum nulla desiderata est. Ex earum classiariis aliquot pugnales ceciderunt, non pauci vulnera acceperunt ; obtinuerunt tamen cum auxiliariis apertam victoriam. Sic porro finita est pugna cum Genuensibus, ut postridie multitudo Byzantio superveniens, duas eorum triemes, quæ fugere manus eorum non poterant, invaserit, occisisque vectoribus easdem navigiis quidam, nemine adversante, Byzantium pertraxerint. Qui superfuerunt, et in cæteris Galatam venerunt, Venetis, et sociis recedentibus, ut domum renavigarent, oppidum intrarunt, et naves omnes hostibus reliquerunt. Solus dux intus remansit, quod idem cum militibus gregariis facere, et relictas adhuc spes salutis projicere erubesceret. Præstare namque arbitrabatur, si ita necesse casset, capi, quam ut ipse quoque desertis navibus fuga salutem potere contenderet. Tam illustrem porro, admirabilemque victoriam timiditas, et ignavia Nicolai corrupit. Si enim imperatori succedenti, ut postridie hostes aggrediretur, dicto audiens fuisset, nihil vetuisset, et naves eorum omnes capere, et ipsos obsidione ac fame perdere. Sed tantum non præ metu omittens tropæum erigere, in quemdam portum ad angustias, Therapea ab æccolis cognominatas venit. Paganus, Genuatium flux, neminem hostium adventantem cernens, hortatur milites, naves iterum conscendant, nec ita percellantur, ut etiam absentes pertinescant, et turpiter fugiant : sed nunc quidem repetitis navibus ita maneant, ne omnimodis desperasse videantur : si hostem accedentem conspicabuntur, nec se interdictorum, quin menibus salutem suam credant. His verbis commoti, ad naves relierunt, quas ante castellum in statione habebant, eo sive, ut si hostes ingruerent, non pugnarent, sed ipsis eas

μάλιστα βαρείας ούζας. Οἱ δ' ὑπὸ τοῦ βεύματο; ἐκβιαζόμενοι, οὐ κατὰ πρῶραν συνέβαλον τοῖς πολεμίοις, ἀλλ' ἔγκαρσιαις ταῖς τριήρεσι. Καὶ ἐθιάπτοντο οὐκ ὀλίγα ὑπὸ τῆς ἀταξίας θορυβούμενοι τῆς πρὸς τὰ; ἐμβολὰς· τὸ μῆος μὲν τοὶ καὶ ἀνδρεία; ἔργα ἐπεδείξαντο θαυμαστά, καὶ πλείστους ἀπέκταναν τῶν πολεμίων. Σχεδὸν τε οὐδένες τῶν αὐτῶν ὄρμην ὑπίμειναν οἷς συμμίξαιαν, ἀλλ' ἤττωντο κατακράτος. Διεφθάρησαν δὲ καὶ αὐτῶν οἱ πλείους οὐ μᾶλλον ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἢ τῆς ἀπειρίας τοῖς βράχαιοι περιπεσόντες, νυξ τε ἤδη ἐπιγενομένη διάσωσε τοὺς ἐκ Γεννοῦσας τοῦ μὴ παντάπασι διεφθαρῆναι. Διεκρίθησαν γὰρ ἀπ' ἀλλήλων βαθείας ἤδη νυκτὸς ὅσοι μὴ αὐτίκα διεφθάρησαν, καὶ διεμειναν ἄχρις ἡμέρας διεσκεδασμένοι, ἢ ἕκαστος ἔτυχεν ὁρμισάμενος τὴν νύκτα. Ὁ πλείστος δὲ φόβος; συμπίπτωκε τοῖς Κατελάνοις ἀπὸ τοῦτο. Τοῖς βράχαιοι γὰρ ἐμπέπτοντες καὶ καταβρέχοντες τὰς τριήρεις, οἱ μὲν ἀπεπνίγοντο ὀπίσσω, διανήχθεσθαι μὴ δυνάμενοι πρὸς τὴν χέρσον. Τῶν δυνηθέντων δὲ διαφυγεῖν οἱ πλείους ὑπὸ τῶν Γαλατῶν συνελήφθησαν ἀπατηθέντες· ὀπποτεύσαντες γὰρ ἐκείνοι τὸ σμῆδάν, φῶτα ἔχοντες, ἐξήσαν ἐπὶ τοὺς ἐκβρασθέντας, καὶ ἤγουντο ὡς ἐπὶ Βυζάντιον. Οἱ δ' εἶποντο ἀπειρία· καὶ πλῆθος ἦλθε Κατελάνων εἰς τὸν Γαλατᾶν, ἀγνοοῦντες ὅποι ἄγονται. Ἄμα δὲ ἡμέρα, θάλασσα μὲν νεκρῶν καὶ ναυαγῶν περιπλεως ἑώρατο. Τὰ στρατόπεδα δὲ ἀμφότερα οὐκ ὀλίγην κατὰ τὴν μάχην ἐκαίνην ὑπέμεινε τὴν βιζάνθη· ἀπώλοντο γὰρ Γεννοῦτῶν μὲν ὀκτώ καὶ εἰκοσι τριήρεις αὐτανδροί. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολειφθεισῶν, ὑπὲρ ἡμίσει; ἔπεσον ἐν τῷ πολέμῳ καὶ ἐτραυματίσθησαν. Βενετικῶν δὲ καὶ Κατελάνων, ἑκατάδεκα μὲν αὐτανδροί ἀπώλοντο· οὐκ ὀλίγοι δὲ καὶ ἐκ τῶν περιλειφθεισῶν ἦσαν τραυματίαι καὶ νεκροί. Τῶν δὲ βασιλικῶν ἀπώλετο οὐδεμία. Ἐπεσον δὲ τινες κατὰ τὴν μάχην, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί. Εἶχον δὲ ὄμως τὴν νίκην περιφανῶς αἱ βασιλικαὶ μετὰ τὸν συμμαχίον. Οὕτω δὲ τοὺς ἐκ Γεννοῦσας κατεργάσατο ἡ μάχη, ὡς εἰς τὴν ὕστεραίην δύο τριήρεις αὐτῶν τὸν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ὄχιον ἐπαλθόντα, διεφθάρκεναι ἐκ χειρὸς, ἀδυνατοῖς ἔχοντας ἀνάγεσθαι, ἃς καὶ καθελικυσάν τινες ἐπὶ τὸ Βυζάντιον ἀκατοῖς, οὐδενὸς ἀμυνομένου. Ταῖς δὲ λοιπαῖς οἱ περιλειφθέντες εἰς Γαλατῶν ἐλθόντες, ἐπεὶ οἱ ἐκ Βενετίας μετὰ τῶν συμμαχῶν ἐπὶ τὸν ἀνάπλουον ἀνεχώρησαν πάσας; ἐκλιπόντες, ἐπὶ Γαλατῶν εἰσῆσαν τοῖς πολεμίοις τὰς ναῦς καταλιπόντες. Μόνος δὲ ὁ στρατηγὸς ὑπελείπετο ἐντὸς, ὡσπερ αἰσχυρόμενος τοῖς πολλοῖς ταυτῶν παθεῖν, καὶ τὰς ὑπολειπομένας ἐτι τῆς σωτηρίας ἐλπιδας καταπροΐσθαι. Βίλιτιον ἠγούμενος; εἰ δέοι συλλαμβάνεσθαι ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἢ καὶ αὐτῶν καταλι-

Jacobi Pontani notæ.

(31) Τὰ στρατόπεδα δὲ ἀμφότερα. Nota catæhresin, castra pro numero navium Sic supra c. p. 4, ubi Orchanes gener ad soverum visendum venit S. utarium. Sic Virgil. in Æneid. :

Postquam cuncta videt cæ'o constare sereno,

Dat clarum e puppi signum : nos castra movemus, Tentamusque viam, et velorum pundimus alas.

Sicut autem hoc loco castra dixit pro classe, ita lib. II classes dixit pro castris :

Classibus hic locus, hic acies cartare solebant

καὶ τὰς ναῦς, καὶ χρῆσασθαι φυγῇ πρὸς σωτηρίαν. **A** Τοιαύτην δὲ περιφανῆ καὶ θαυμασίαν νίκην, ἢ ἀνανδρία Νικολάου διέφθειρε καὶ ἀτολμία. Εἰ γὰρ ἐπιβέτο βασιλεῖ συμβουλεύοντι τοὺς πολεμίους ἐπιβῆναι κατὰ τὴν ὑστεράσαν, οὐδὲν ἂν ἐκώλυε, τὰς τε ναῦς τῶν πολεμίων λαβεῖν ἀπάσας, καὶ αὐτοὺς πολιορκίᾳ διαφθεῖρειν καὶ λιμῶ. Ὑπὸ ζειλίας δὲ τὸ τρίπιον στήσαι μονονουχί καταλιπὼν εἰς τινα λιμένα, ἤλθε κατὰ τὸ στενὸν, θραπέει προσαγορευόμενον ἐγχευρίως. Παγανῆς δὲ ὁ τῶν Γεννουιτῶν στρατηγός, οὐδένα ἐπιόντα πολέμιον ὄρων, παρεκίλει τὴν στρατιάν ἐμβαίνειν αὐθις εἰς τὰς ναῦς, καὶ μὴ τοσσούτον καταπεπληχθαι τοὺς πολεμίους, ὥστε καὶ ἀπόντας ὀρβυθεῖν καὶ φεύγειν ἀγεννῶς· ἀλλὰ νῦν μὲν ἐμβάντας εἰς τὰς ναῦς καθῆσθαι, ἵνα μὴ ποντάπασι δοκοῖεν ἀπηγορευκέσθαι. **B** Ἄν δ' ἐπιόντας ἴδοιεν τοὺς πολεμίους, οὐδ' αὐτὸν κωλύσειν ὡς εἶσθαι γενομένους ἐντὸς τευχῶν. Οὕτω μὲν αὐθις ἐπέθεε, καὶ εἰσῆγοντο ἐν ταῖς τριήρεσιν, ὠρμισαντὸ τε πρὸς τοῦ φρουρίου γνώμην ἔχοντες ὡς ἦν ἐπίοιεν οἱ πολέμοι, οὐ ναυμαχίησσαντες, ἀλλὰ προσησόμενοι τοῖς πολεμίους τὰς τριήρεις. Βασιλεὺς δὲ τὴν ἀτολμίαν καὶ ἀσθένειαν οὐκ ἄγνων τῶν πολεμίων, πέμπων τε παρεκάλει τὸν Νικόλαον ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἦκειν αὐθις, ὡς ἀναιμωτὴ τῆς νίκης ἐσομένης, καὶ αὐτὸς γενομένος πρὸς τῷ λιμένι ᾧ ὠρμιζέτο, πείθειν ἐπεχείρει, τὴν ἀσθένειαν τῶν πολεμίων ἐκδιδάσκων. **C** Ὁ δ' ἀή-τητος ἦν πρὸς πᾶσαν ἀγάχην τὴν ἐκ λόγων· ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἐσκόπει, ὅπως μὴ αὐθις συμμίξει τοῖς πολεμίους, τῆς ἀτολμίας δὲ καὶ φαυλότητος ὡσπερ προκάλυμμα καὶ τραυμά τι μικρὸν εἶχεν, ὃ κατὰ τὴν μάχην ἐτραυματίσθη. Βασιλεὺς δὲ ἠνιδίτο μὲν οὐκ ἀνεκτῶς, καὶ ὠργίζετο τοιαύτης νίκης ἀπολλυμένης ὑπὸ Νικολάου, πείθειν δὲ οὐκ εἶχε πολλὰ παρκαλῶν. Οὐχ ἤττον δὲ καὶ ὁ τῶν Κατελάνων ἠγανάκτει ἠγεμῶν συνορῶν οἶων ὑπὸ τοῦ συνάρχοντος τροπαίων ἀποστεροῦνται, ἔφαρκέ τε πρὸς βασιλέα ἀνάγκην ἔχειν ἐπεσθαι Νικολάω, καὶ μηδὲν ὃ μὴ κάκεινω δοκεῖ ἐξείναι πράττειν. Οὕτω γὰρ εἶναι προστεταγμένον αὐτῷ παρὰ βροχῆς τοῦ σφῶν δεσπότη. Εἰ δὲ μὴ ταύτην εἶχε τὴν ἀνάγκην, οὐκ ἂν ἐδεήθη Νικολάου πρὸς τὴν κατὰ τῶν πολεμίων ἐποδὸν· ἀλλ' ἅμα ταῖς βασιλέως μόναις ἂν ἐπεχείρησε καὶ κατῴρωσε τὸ ἔργον, τῆ δὲ τῶν σφετέρων εὐτολμίᾳ πεποιθῶς, καὶ ἀρετῆ, καὶ τῆ Ῥωμαίων εὐτολμότητι γὰρ ἐφάνησαν αὐτῷ καὶ ἐμπειρότατοι κατὰ τὴν μάχην. Αἰσθόμενος δὲ ὁ βασιλεὺς, καὶ αὐτὸν ὠρμημένον πρὸς τὴν μάχην, μᾶλλον τε ἐπέβρωσε λόγοις παρακλητικοῖς, καὶ Νικόλαον αὐθις ἐπεχείρει πείθειν, καὶ τοῦ Κατελάνων ἀρχοντος τὴν γνώμην ἐπαινούντος, καὶ δεομένου πείσθαι τῷ βασιλεῖ τὰ βελτίω συμβουλεύοντι. Ὁ δὲ πᾶσι λόγοις μᾶλλον, ἢ τοῖς περὶ μάχης ὕπειχεν ἀκοάς· ἀλλ' ἀπηγόρευε φανερώς, καὶ διεγγαγεν οὕτως ἀπρακτῶν ὀλίγω πλείους ἡμερῶν τριάκοντα. Κατελάνοι δὲ εὐθὺς μετὰ τὴν μάχην, τοὺς τε τραυματίας, ὅσοι ἦσαν, καὶ τοὺς νεκροσκότας, παμπόλλους ὄντας, ἤγαγον εἰς Βυζάντιον.

fugiendo relinquerent. Imperator eorum ignaviam, et imbecillitatem non ignoraus, ad Nicolaum incitit, hortatur hostes rursus in vadit, victoriam incurrentiam fore. **B31** Quin ipsemet ad portum, quem ille tenebat, profectus, fractas, et debilitatas hostium vires demonstrans, eo illum perducere nitentur. Sed nulla erat tam evidens ac necessaria probatio, quæ hominem convinceret: cujus cogitatio in hoc solum consumebatur, quomodo conflictum effugeret, imbellis et alieni animi sui velut quoddam mantellum habentis vulnusculum, quod in certamine acceperat. Imperator intolerabili dolore et iracundia exardescere, tam præclaram victoriam per Nicolaum amitti, quem precibus, quamvis multis, expugnare non potuisset. Nec minor erat ducis Catalanorum indignatio, quod talibus tropæis a collega privaretur: dicebatque imperatori, cogi se Nicolaum sequi, nec posse quidquam facere illo non probante. Sic enim sibi a rege suo imperatum. Quæ necessitas nisi intercessisset, Nicolao ad hostes aggredundos opus non fuisse, voluisse se una cum imperatoris tantum trirēibus in eos incurrere, et secundo Marte rem gerere, suorum virilitate, et Romanorum virtute confisum, quos animosissimos, belloque exercitissimos iudicabat. Sentiens igitur imperator pugnae avidum, currentem calcar addit, et Nicolaum denuo flectere attentat. Cumque etiam Catalanorum ductor imperatoris sententiam laudaret, rogaretque ut bene suadenti obsecundaret, ille cuius sermoni potius, quam de pugna aures adhibebat, palamque detrectans, sic otiosus paulo plus triginta dies transigebat. Catalani finito prælio, vulneratos, quotquot erant, et ægros plurimos statim Byzantium deduxerunt, quos Byzantii mira humanitate exceperunt, et fame, ac frigore puerne mortuos, singulari benignitate curaverunt, suppeditatis necessariis indumentis et auxiliis ad sanitatem omnibus, qui non jam confecti ac perditii ibidem exstinguebantur. Nicolai vero tantam inhumanitatem, crudelitatemque detestabantur, quod exercitum robore florentem, pugna tritissimum, et a suis strenuitate plurimum differentem cum absumpsisset, velut voluntaria cum negligentia enervasset, ac perdidisset. Per ætatem enim e sua regione profecti, opinatique brevi tempore aut cæsuros hostem, si in eum incidere, aut ab eo cæsum iri (tall quippe spiritu militatum ibant), neque vestes crassas ad frigus hiberna expeditione defendendum, neque comientum sufficientem sibi providerant, sed tenuius ab utroque instructi, mare conscenderant. **B32** Nicolaum autem tempus male ferentem, insulasque circumnavigantem, et præ ignavia pugnam devitantem, cum impensius orantez, obtinere ab eo nequirent, ut ipsos in hostem, validos adhuc et vigentes, duceret (qui per spem longe superatos) et alimenta jam desesse inciperent, ille necessitate constrictus, metuensque ne præ egestate interiret prostratus, jussit cuique, et militi, et remigi dimidium alimentum præberi,

per diem non plus quam mazam scilicet (32). Victu adeo parco subministrato, ut eo vitam vix retinerent, asperæ insuper tempestates eos nudos, et esuritione emaciatis omnino frugerunt, ac deartuarunt. Horum nihil curæ erat Nicolao, sed ad emporia amica navibus accedens, suis quantum poterat prospiciabat: sociis autem, quantum dici non potest, melioribus, ne hilum quidem, tam se erga amicos improbe gerebat. Quem jure accusantes Byzantii plane alios se Catalanis, tam gravem eorum ærumnam miserati, exhibebant. Non enim duntaxat omnino nudi erant, sed et luce hominum simulacra carentum (33), ut cum poeta loquar, paulum adhuc spirantes et se moventes, unde vivere etiamnum credebantur. Multi porro se nec movere poterant, membris algoris sævitia præmortuis. Tam sollicite autem, tam diligenter ægrotantibus inserviebant, quam vel propinquissimis. Atque hoc insigne et humanitatis plenum opus non modo potentiores cives, et sacra monasteria, et domus hospitales exercebant, sed plebei quoque plurimi, et opifices: imo vero omnes contendebant, ut alter alterum miseris sedulitate ministrandi vinceret. Cum eos convenienti cura hunc in modum refocillassent, atque incolumitati restitissent, ad triemes eorum jam solventes, miris laudibus Romanos extollentes, et de curatione amplissime gratias agentes remittebant. Sed quibus naves perierant, et Byzantii necessario relinquebantur, circiter duo millia, eos imperator per continentem in sedes suas remittendos putavit. Remanserunt tamen sponte plus trecentis, quorum mercenaria opera in expeditione postea usus est imperator: et sane bellatores sese fortes demonstrarunt. Verum hæc postea contigerunt.

μοσύνην πρὸς τοὺς φίλους. Ὅν δικαίως πολλὰ καταμεμφόμενοι Βυζάντιοι τούναντιον ἅπαν ἐπεδείκνυτο πρὸς Κατελάνους, τῆς τσαούτης οικτείροντες κακοπραγίας. Οὐ μόνον γὰρ ἦσαν παντάπαι γυμνοί, ἀλλὰ καὶ νεκρῶν εἰδῶλα καμόντων ποιητικῶς εἶπεν, ὀλίγον ἐμπνέοντες ἔτι, καὶ ζῆν πεπιστευμένοι τῷ κινεῖσθαι. Οἱ πλείους δὲ οὐδὲ κινεῖσθαι ἦσαν δυνατοί, ὑπὸ τοῦ ψύχους τῶν μελῶν ἡκρωτηριασμένων, καὶ τσαούτης ἤξιωσαν ἐπιμελείας, ὅσης ἂν τις καὶ τῶν οἰκιοτάτων. Οὐ μόνον οἱ δυνατοὶ τῶν πολιτῶν καὶ φροντιστῆρια ἔερα, καὶ οἱ πρὸς κοινήν ὑποδοχὴν τῶν ξένων κατεσκευασμένοι οἴκοι τὸ θαυμαστὸν τοῦτο παρὰ Ῥωμαίοις ἔργον, καὶ πολλῆς φιλανθρωπίας γέμον, ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ δήμου πλείστοι, καὶ τῶν ἐργαστηρίοι καὶ τέχναις προσχόντων, μᾶλλον δὲ σύμπαντες ἐφιλονείκουν, ἅλλος ἄλλον ὑπερβαλίσθαι τῇ περὶ τοὺς δυσπραγοῦντας φιλοτιμίᾳ, καὶ οὐ μὲν καλῶς ἀνακτησάμενοι, καὶ προνοίας τῆς δεούσης ἀξιώσαντες, ἐξέπεμπον ἐπὶ τὰς σφῶν τριήρεις πρὸς τὴν οἰκίαν ἀπαιρούσας ἤδη, καὶ Ῥωμαίους εὐφημοῦντας, καὶ τῆς περὶ σφῶν προνοίας μεγάλας χάριτας ὁμολογοῦντας. Ὅσοις δὲ ἀπώλοντο οἱ νῆες, ἐν Βυζαντίῳ καταλείποντο ἀνάγκη περὶ δισχιλίους ὄντες. Ὅν τοὺς πολλοὺς δευθέντας ὑστερον πολλῆς προνοίας ἀξιώσας, ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς, πρὸς τὴν οἰκίαν διὰ τῆς ἡπείρου. Κατελείποντο δὲ ἔκοντι ὑπὲρ τριακοσίου, οἷς ἐχρήτη πρὸς στρατείας ὁ βασιλεὺς μισθοφοροῦσι. καὶ πολλῶν ἀνδραγαθίαν ἐπιδείκνυτο κατὰ τὰς μάχας. Ταῦτα μὲν οὖν ὑστερον.

Jacobi Pontani notæ.

(32) Villior fuit μάζα, quam ἄρτος, cum hic ex tritico, illa ex hordeo plei umque conficeretur. Multis eam describit in *Thesaurο* suo Stephanns. Xenophon, i *Pædia* Cyri: Εἰ δὲ τις αὐτοὺς οἶσται ἡ ἐσθλίαν ἀηδῶς, ὅταν κάρδαμον μόνον ἔχωσιν ἐπὶ τῷ σίτῳ, ἢ κίρκιν ἀηδῶς, ὅταν ὕδωρ πίνωσιν· ἀναμνησθήτω, πῶς μὲν ἦδὲ μάζα, καὶ ἄρτος πεινώντι φαγεῖν, πῶς δὲ ἦδὲ ὕδωρ δ.ψώντι πεινῶν. Si quis autem est,

Καὶ φιλοπρόνως ἔγαν οἱ Βυζάντιοι ἐδέξαντο, καὶ ἐθεράπευσαν μάλα φιλανθρώπως, ὅπῃ λιμοῦ καὶ κρύους μάλιστα κακῶς διακαίμενους. Καὶ τὰ τε ἀναγκαῖα τῶν ἐνδυμάτων ἐχορήγουν, καὶ πρὸς τὴν νόσον ἤρκεσαν ἐκίστω δσοι μὴ ἀπέθνησκον καταπραϋθέντες. Πολλῆν τε κατεγίνωσκον ὠμότητα, καὶ ἀφιλανθρωπίαν Νικολάου, ὅτι στρατιῶν ἀκμάζουσταν, καὶ πρὸς μάχας κάλλιστα ἐξησκημένην, καὶ πλεῖστα διαφέρουσταν ὧν αὐτὸς ἤγε πρὸς ἀνδραγαθίας λόγον παραλαβὼν, ὡσπερ ἐξεπίτηδες διέφθειρε καταμαλήσας. Θέρους γὰρ ὥρα τῆς πατρίδος ἐξορμηθέντες, καὶ νομίζαντες ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, ἢ διαφθερεῖν τοὺς πολέμικους προστυχόντες, ἢ αὐτοὶ διασπαρῆσθαι, τοιαύτη γὰρ ἐξεστράτευσαν ὁρμῇ, οὐδ' ἱματίων πρόνοιαν πρὸς τὴν χειμῶν στρατείαν ἀρκεσόντων ἐποίησαντο, οὕτε τῶν λιπῶν ἐπιτηθείων· ἀλλὰ μάτρι' ἔττα ἔχοντες, ἐξήσαν ἐν ταῖς ναυσὶ. Νικολάου δὲ τὸν χρόνον τρέποντος κακῶς, καὶ νήσους περιπλέοντο, καὶ φυγομαχοῦντος ὑπ' ἀνανδρίας, ἐπεὶ πειθεῖν οὐκ εἶχον πολλὰ δαίμενοι ἰπάγειν σφῶς τοῖς πολεμίοις ἕως ἔρρωται ἡ στρατιῆ, ὡς πολλῶν τῶν ἐλπίδων βελτίους ἐσομένους, τὰ τε ἐπιτήθεια ἐπιλείπειν ἤδη ἤρχετο, ἀνάγκη περισχεθῆς ὁ στρατηγός, καὶ δέισας μὴ παντάπαισιν ἀπόλωνται ὑπὸ ἐνδείας, ἐκέλευε τὴν ἡμίσειαν τροφήν ἐκίστω καὶ ὀπίστη παρέχειν τῆς ἡμέρας, οὐδὲν πλέον ἢ μάχης ὕσης. Γλίσχρος δὲ αὐτοῖς χορηγομένης τῆς τροφῆς ὡς μόλις ἀποζῆν, καὶ χειμῶνες ἐπιγενόμενοι ἐξαιτίου, διέφθειραν παντάπαισι γυμνοὶ καὶ πεινώσιν ἐπιθέμενοι. Νικολάου δὲ οὐδενὸς ἐμέλησε τῶν τοιούτων, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐμπορίοις τοῖς σφίσι φίλοις προσέιχων ταῖς ναυσὶ, τῶν μὲν ἰδίων ἐποιεῖτο πρόνοιαν ὅση δυνατῆ· τῶν δὲ συμμάχων, οὐδ' ὅσον εἶπεν, ὄντων βελτιόνων, κατημέλει· Τοιαύτην ἐνεδείξατο ἀγνω-

qui putet eos injuncimus edere, vel bibere, cum et panem nihil adhibeant, præter nasturtium, et aquam potent, recorderur is, quam snavis sit esurienti placenta ac panis, et quam dulcis sitienti aqua.

(33) Ex Homero *Odys.* λ, Ἐρωτῶν εἰδῶλα καμόντων, ad cujus νεκυσίαν alludit, de qua M. Tullius lib. i *Tusculan.*

833 CAPUT XXXI.

Genuenses ultra hostes lacessere statuunt. Orchanes cur Venetis insensus; Genuensibus mittit auxilia. Imbellis animus Nicolai, cui irascitur maxime Catalanorum dux, ac pro dolore correptus morbo decedit, cui Monsau subrogatur. Nicolaus imperator ad pugnam frustra sollicitat; et tandem ut mentis experiemissum facit; cum Genuensibus fœdus jungit.

Τότε δὲ ἐπεὶ οἱ ἐκ Γενουῶας οὐδένα πολεμίων ἐν Α
 ἡμέραις πλείοσιν ἑώρων ἐπιόντα, ὅπερ ἦν, τὴν πρὸς
 αὐτοὺς μάχην ὀρθώθειν τοὺς πολεμίους ὑποπεύσαν-
 τες, ἀνεθάρσασάν τε, καὶ δεῖν ἔγνωσαν αὐτοὺς ἐκείνοις
 ἐπιέναι, ὡς μᾶλλον καταπλήξοντες. Καὶ αὐτοὶ τε
 παρεσκευάζοντο ὅσα εἶδε πρὸς τὴν μάχην, καὶ πρὸς
 Ὀρχάνην προσβολῆν πέμπαντες, ἐδίοντο σφοδρῶς συμ-
 μαχεῖν, χρήματά τε οὐκ ὀλίγα παρεχόμενοι, καὶ τὴν
 χάριν ἐσπεῖ ἀνάγκηρον τῷ Γενουῶας δῆμῳ καὶ τῇ
 βουλῇ ἐσπεῖν ἐπαγγελλόμενοι. Ὁ δ' ἐπειθετο προ-
 θύμως, οὐ μόνον τῶν χρημάτων ἕνεκα, ἀλλ' ὅτι καὶ
 τοὺς ἐκ Βενετίας ἐν αἰτίαις εἶχεν, ὅτι πρὸς τοὺς ὄρους
 τῆς ἐκείνου ἡγεμονίας ἀφιγμένοι σέλιψ τσοσούτω, οὐ
 μόνον σύμμαχον καὶ φίλον ἔχειν, ἀλλ' οὐδὲ προσή-
 σεις γούν τινας ἠξίωσαν ψιλῆς. Καὶ πέμψας στρα-
 τῶν πολλὴν πεζὴν τε καὶ ἱππικὴν πρὸς τὴν ἀντι-
 πέραν Βυζαντίου ἡπειρον, ἐκείθεν τε ἐκίλευε τοὺς
 ἐκ Γενουῶας ὠφελεῖν, ὃ τι ἂν δύναιντο, καὶ πρὸς
 Γαλατῶν περαιουμένους. Καὶ ὠφέλησε τὰ μέγιστα
 κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τὸ Περτικὸν αὐτοῦς. Ὡς γὰρ
 ἤδη παρεσκευασμένοι ἦσαν, καὶ οὐδὲν ἐνέδει ἔτι,
 καὶ ὀλιγάδας δύο μεγάλας ἐπαγόμενοι, ἐφ' αἷς ἦσαν
 ξύλοι πυργοὶ κατεσκευασμένοι οἷς ἐπέστησαν πολ-
 λούς ὀπλίτας, πρὸς τὴν ἀντιπέραν ἡπειρον ἐπεραι-
 ώθησαν ταῖς ναυσὶν ἀπάσαις ὅσαις εἶχον. Παρεπο-
 μένων δὲ ἐκ τῆς ἡπείρου καὶ τῶν Περσῶν, καταντι-
 κρῦ τῶν πολεμίων ὠρμίσατο ἐλθόντες. Καὶ ὁ βασι-
 λεὺς αὐτίκα πολλὴν ἀγων στρατιάν πεζὴν τε καὶ
 ἱππικὴν ἐκ Βυζαντίου, συστρατευόμενον καὶ Παλαιο-
 λόγου τοῦ νέου βρασιλέως, ἄρτι γὰρ ἀφίκετο ἐκ
 Θεσσαλονίκης ὡς περ ὑστερον εἰρήσεται ὀλίγη, πρὸς
 τὰς σφετέρας καὶ τὰς συμμαχίδας ἀφίκοντο τριή-
 ρεις, καὶ παρώρμων τὸν Νικόλαον ἐπὶ τὴν μάχην.
 Ὁ δὲ τσοσούτων ἀπέσχε τοῦ πεισθῆσθαι ποτε, ὡσθ'
 ὅτι ἄκρας ἀθλιότητος, μηχανὰς διενόειτο πετρο-
 θόλους ἀχθησομένας ἐκ Βυζαντίου καθιστῆν ἐπὶ τῆς
 χέρσου, ὡς ἀμυνουμένας ἀπὸ γῆ, ἂν οἱ πολέμοι
 ἐπίωσιν. Ἄ εἰ καὶ τινα ὠφέλειαν συνοίσειν ἔνομι-
 ζετο, οὐκ ὀλίγου ἂν ἐδεήθη χρόνου πρὸς κατασκευὴν,
 τῶν πολεμίων μάλιστα ἐφεστηκότων, καὶ πολλάκις
 τῆς αὐτῆς ἡμέρας δυναμένων ἐπιέναι. Οὕτως οὕτε
 φραττεν, οὕτε διενοεῖτό τι τῶν ἐμφρονι στρατηγῶ
 καὶ τὰ δέοντα συνείναι δυναμένην προσηκόντων ὑπὸ
 τῆς προσούσης ἐμπληξίας καὶ δειλίας. Πούσων δὲ
 Ντεσάντα καί, οὕτω γὰρ ὁ τῶν Κατελάνων ἀρχων
 ἐκαλεῖτο, διεβρήγγυτο ὑπὸ θυμοῦ, καὶ διασπῆν, εἰ
 οἶόν τε ἦν τὸν συνάρχοντα Νικόλαον διενόειτο, τὴν
 ὕβριν τῶν πολεμίων, καὶ τὴν καταφρόνησιν ἔνοων,
 ἦν πᾶσχοσι διὰ τὴν φαυλότητα τοῦ στρατηγοῦ, το-
 σοῦτον ἐν ἅπασιν τῶν πολεμίων ὑπερέχοντες· πολλὴν
 τε τοῦ σφετέρου βήγος κατεγίνωσκεν ἀπραγμοσύ-

Tum vero postquam Genuenses diebus pluribus
 nullum accedere hostem viderunt, conjectantes rem
 ipsam, se timeri videlicet, sumpserunt animos, et
 in illos, quo amplius terrentur, eundem decre-
 verunt. Cumque ipsi pugnae necessaria pararent,
 missis etiam ad Orchanem legatis, ejus auxilium
 implorabant, immanem pecuniam largientes, ac
 promittentes, beneficium id, populi, et senatus Ge-
 nuenium pectoribus perpetuo inscriptum fore.
 Orchanes lætus annuit, non solum pecunia illectus,
 sed quod Venetis quoque erat offensus: quia ni-
 mirum ad fines principatus sui cum tanta classe ve-
 nientes, non modo amicum, et socium ipsum
 habere, sed nec affatu saltem dignati fuissent, mis-
 sisque in continentem e regione Byzantii magna pedi-
 tum equitumque vi, mandavit, ut Genuenses adjuva-
 rent, quantum possent, et Galatam trajicerent. Con-
 duxit illis eo tempore vehementer Persicum auxilium.
 Cum enim jam parati plane essent, et onerarias
 duas magnas cum turribus ligneis, in quibus eta-
 bant, deducerent, ingentem insuper armorum
 multitudinem in adversam continentem, navibus
 omnibus quotquot habebant, trajecerunt, Persisque
 eodem per terram sequentibus, ex adverso hostium
 applicuerunt. Imperator statim numerosas copias
 pedestres et equestres Byzantio adducens, comite
 Palæologo juniore imperatore (recens enim Thes-
 salonica redierat, ut paulo post dicitur), ad suas
 et socias triemes adventare, et Nicolaum ad pu-
 gnam extimulare. Qui usque eo non movebatur,
 ut homo miserrimus de machinis lapidum jacu-
 latoribus Byzantio adducendis, et in terra con-
 stituendis cogitaret; ut inde hostes instantes
 repelleret. Quæ etsi aliquid profuturæ vide-
 bantur, non pauco tamen tempore ut fabrica-
 rentur, indignissent, cum hostes jam adessent,
 eodemque die possent sæpius invadere. Sic erat,
 ac præ metu, et vecordia nihil quod ducem corda-
 tum, et quid res posceret, intelligentem deceret,
 versabat animo. 834 Punson vero Nisantæ filius
 (sic enim Catalanorum dux appellabatur) præ ira
 Nicolaum collegam vel dilaniare cupiebat, si posset,
 insolentiam hostium contemptumque considerans,
 quem ob ducis ignaviam pertulissent, cum tantum
 rehus omnibus eis antecellerent: magnæque regem-
 suum imprudentiæ notabat, quod ipsa et exerci-
 tum tali mancipio, quique a vilissimis et ignavis-
 simis nihil differret, subjecisset. Cum autem fe-
 brim haberet, principium morbi fœda Nicolai facta
 e quibus mala semper augescerent (34), exstitisse
 et se inde moriturum affirmabat, ut paulo post

Jacobi Pontani notæ.

(34) Decesse videtur aliquid ad sententiam, quod
 respondeat illi partiæ: τὴν ἀρχὴν τε ἐφραττεν

ὅπερ τῶν ἀτόπων ἔργων ἀεὶ προστιθεμένων τῶν δει-
 νῶν. Sequi debuit, καὶ, et, cum ea particula, μι-

contigit. Sive enim acerbitate animi, et ira adversus collegam, sive alia ratione adjuvante, morbo confectus interiit : vir domi suæ nobilis, et prudentia arteque imperatoria nullo inferior, quique in prælio præclare stetit. In ejus locum dux electus est Monean de Scoltis, Catalanus, non ille quidem clarus, neque nobilis, sed intelligentia et usu aliis præstans, et bellicosissimus. Nicolaus e statione solvens, retrò relictis hostibus, cum omnibus triremibus, Byzantium venit. Illi metuentes ne Galatam invaderet (in qua parati tum propugnatores viscebantur, quod omnes in navibus essent) eum sunt insecuti. Quem imperator rursus rogavit, ut cum eis appellentibus conflingeret, quoniam indubitata cernebat victoriam, nec permovit, omnia scilicet potius quam pugnam cogitantem. Imperator perplexus, ac nescius quo se verteret, Monean Catalanorum ducem hortatur, cum imperatoriis triremibus in hostes procedat. Putabatenim præ pudore Nicolaum eum defuturum, illumque apud regem honestam defensionem habiturum, si a Nicolao inobedientiæ postularet, mortuum esse videlicet illum, cui ipse mandaverit Nicolao per omnia subesse. Monean confirmare, sibi et suis prælium in optatissimis esse, et timiditatem nimiam Nicolai vituperare, qui præsentem victoriam ex humilitate animi volens e manibus dimiserit. Non posse tamen nec se contra placitum Nicolai facere. Eodem enim modo pendere ab illo, quo antegrossus dux pependerit. Prorsus autem stultum videri, si victores, et victi æque inobedientiæ pœnas suo principi se daturus suspicantes, nihilominus dimitutionem subeant, utriusque tam manifesto periculo. **835** Sive enim vincant, ultima supplicia cum dedecore passuros, quia non obediunt (sic enim esse a, ud eos in more positum), sive ab hostibus vincantur (incipites enim sunt exitus præliorum) [55] mori oportere, quibus bellum pepererit. Quocirca, nisi permittente Nicolao, se cum hostibus congregari non posse. Imperatore circa pugnam sic maxime occupato, et ob sociorum pertinaciam stomachante (Romani enim soli tantæ hostium classi resistere nequibant), visæ sunt adnare ex Catalanis tres triremes, magnitudine præcipua, et reliquo toto apparatu decenter instructæ, in quibus bellicosissimi fortissimi milites. Ratus igitur, hac accessione Nicolaum excitatum, in hostes incursum, lætabatur, et spem meliorem concipiebat, proindeque illum statim eo impellere instituit. Qui facta ipso declarans non se pugnaturum, statione relicta (stabat autem ad portam Eugenii) et arce circumnavigata, ad portam Barbaræ martyris nominatam, in æstu undarum maximo constitit,

Jacobi Pontani notæ.

bus significaretur, eum sibi mortem vaticinatum. Cui apte respondet, quod subjungitur, ὅπερ καὶ μικρὸν ὕστερον ἐγένετο. Εἴτε γὰρ ὑπὸ πικρίας, etc. Quod et paulo post factum est. Sive enim propter acerbitatem, etc. Itaque nos quæ deesse videbantur, adjicienda putavimus ad implendam sententiam

A νην, ὅτι φέρων αὐτὸν τε καὶ τὴν στρατιὰν ὑπέταξε τοιοῦτω ἀνδραπόδῳ, τῶν πολλῶν καὶ φαυλοτάτων οὐδὲν ἄμεινον διακαιμένῳ· πονήρας δὲ καὶ τὸ σῶμα ἔχων ὑπὸ κυρετῶν, τὴν ἀρχὴν τε ἔφασκεν ὑπὸ τῶν ἀτόπων ἔργων τοῦ συνάρχοντος νενοσηκέναι, καὶ τελευτήσῃν ἐπὶ προστιθεμένων τῶν λειψῶν. Ὅπερ καὶ μικρὸν ὕστερον ἐγένετο. Εἴτε γὰρ ὑπὸ πικρίας καὶ ὀργῆς τῆς πρὸς τὸν συνάρχοντα, εἴτε καὶ ἄλλως κατεργασθεὶς, ὑπὸ τῆς νόσου ἐτελεύτησεν, ἀνήρ ἐπιφανῆς ἐν τοῖς ὁμοφύλοις, καὶ πρὸς οὐνεσιν καὶ στρατηγίαν οὐδενὸς ἀπολειπόμενος, καὶ ἀγαθὸς ἄφθεις κατὰ τὰς μάχας. Ἥρπειτο δὲ ἀντ' ἐκείνου στρατηγὸς Μονενάν τε Σκολτοῖς Κατελάνης, οὐκ ἐπιφανῆς μὲν, οὐδὲ ἐκ τῶν εὐπατριδῶν· ὁμως δὲ συνέσει καὶ πείρῃ τῶν ἄλλων ὑπερέχων, καὶ πρὸς μάχας κάλλιστα ἐξησχνημένος. Νικόλαος δὲ ἄρας ἐξ οὐπερ ὠρμίζετο λιμένος ἕμα πάσαις ταῖς τριήρεσιν εἰς Βυζάντιον ἀφίκετο, ὅπισω καταλιπὼν τοὺς πολεμίους. Δείσαντες δὲ κάκεινοι μὴ ἐπιθῶνται Γαλατᾶ ὀλιγανδρῶντι, πάντες γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ναυσὶ, κατέπλεον μετ' ἐκείνου. Καὶ αὖθις ὁ βασιλεὺς εἶδετο Νικόλαον συμβαλεῖν τοῖς πολεμίοις καταπλέουσιν· ἔωρα γὰρ περὶφανῆ τὴν νικην ἰσομένην. Ὁ δ' οὐδὲν ἤττον ἢ πρότερον πάντα μάλλον ἢ μάχεσθαι διανοεῖτο· βασιλεὺς δὲ ὑπ' ἀμυχανίας ἀπορῶν, ὃ τι χρῆσαιτο τοῖς πράγμασι, Μονενάν τῷ τῶν Κατελάνων ἀρχοντι συνεβούλευε μετὰ τῶν βασιλικῶν παρασκευασάμενον τριήρων χωρεῖν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Οἶσθαι γὰρ καὶ Νικόλαον ἀσχυθόνετα οὐκ ἀπολειφθήσεσθαι τῆς μάχης, πρὸς τε τὸν βῆγα σφῶν εὐπρόσωπον ἀπολογίαν ἔσεσθαι, εἰ παρὰ Νικόλαου διώκοιτο ἀπειθείας· τετελευτηκέναι γὰρ ἐκείνου, ᾧ προσέταττεν ὁ βῆξ πάντα Νικόλαῳ πείθεσθαι. Μονενάν δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς ὁμοφύλοις μάλιστα τὴν μάχην εἶναι κατὰ γνώμην ἔρασκε, καὶ πολλὴν καταγιώσκειν ἀτολίαν Νικόλαου, οὕτως ἐτοίμην νικην ὑπὸ φαυλότητος ἔχοντι προΐεμένου· μὴ δύνασθαι δὲ μηδ' αὐτὸν παρὰ τὰ δοκοῦντα πράττειν Νικόλαῳ· τὸν γὰρ αὐτὸν εἶναι λόγον πρὸς αὐτὸν ὄνπερ καὶ τῷ στρατηγῶντι πρὸ ἐκείνου. Εἶναι δὲ ἀνόητον παντάπασιν, εἰ νικῶντες καὶ ἡττώμενοι ὁμοίως εὐθύνας ὑποπτέοντες τῆς ἀπειθείας τῷ σφῶν ἀρχοντι πράξειν, ἔπειτα διακινδυνεύειν ὑποσταίειν ἐφ' οὕτως ἐκατέρωθεν ἰσομένοις φανεροῖς κηκίς. Ἄν τε γὰρ νικῶσιν, κολάζεσθαι ἀνάγκη, καὶ τὰ ἔσχατα ὑπομένειν, καὶ ἀτίμους εἶναι διὰ τὴν ἀπειθειαν, οὕτω γὰρ εἶναι παρ' αὐτοῖς νενομομένον· ἂν θ' ἡττῶνται παρὰ τῶν πολεμίων, ἀθλον γὰρ ὅπῃ ἀποθήσεται, ἀνάγκη ἀποθνήσκειν τοὺς περισωθέντας ἀπὸ τοῦ πολέμου· δι' ἃ μὴ δύνασθαι, εἰ μὴ Νικόλαος ἐπιτρέπει, συμπλέκεσθαι τοῖς πολεμίοις. Οὕτω δὲ περὶ τὴν μάχην μάλιστα ἡσχολημένου βασιλέως, καὶ ἀγα-

(55) Cic., pro Milone: Adde casus, adde incertos exitus præliorum Martemque communem: qui sæpe spoliantem jam et exultantem evertit, et percussit ad abjecta. Homerus, Iliad. vi :

Ἐνὸς Ἐυνάλοιο, καὶ τοῦ κτανένετα κατέκτα. Communis Mars, inque vicem perimit perimentem. Vide proverb. Mars communis.

ναυτούντο, ὅτι μὴ παύθωντο οἱ σύμμαχοι, ταῖς γὰρ Ἀ σφετέραις μόναις ἀδύνατοι ἦσαν οἱ Ῥωμαῖοι πρὸς τεσσούτων στόλων ἀντικαθίστασθαι τῶν πολεμίων, ἀθρόον ἐπαρῶντο ἄρτι ἤκουσαι ἐκ Καταλάνων τρεῖς τριήρεις μέγισται μεγέθει, καὶ πρὸς τὴν ἄλλην ἄπισαν παρασκευὴν διακρηπῶς κεκοσμημέναι, ὀκλίται· ἄγουσαι μαχιμωτάτου πολλοὺς καὶ ἀγαθοὺς. Νομίτας δὲ διὰ τὴν προσθήκην τῶν τριήρων ἀναθαρσήσασα Νικόλαον χωρήσειν ἐπὶ τοὺς πολεμίους, ἤδετό τε καὶ ἐν ἐλπίσει χρηστέτεραις ἦν, καὶ αὐθις ἐπιχειρεῖ παρορμηθῆναι. Ὁ δ' ἔργους αὐτοῖς ὡς οὐ μαχεῖται φανερίῳ ποιῶν, τὸν ναύσταθμον καταλείπων, ὠρμίζετο γὰρ ἐπὶ τὰς Εὐγενίου πύλας, καὶ περικεύσας τὴν ἀκρόπολιν, ἐπὶ τὸ ἀκμαιότατον τοῦ βέματος ἰλθών, ἐφώρμει πρὸς τὴν τῆς μάρτυρος Βαρβάρας καλουμένην πύλιν· συνείποντο δὲ ἀνάγκη Β κατελάνοι καὶ Ῥωμαῖοι. Βασιλεὺς δὲ εἰδὸς αἰκλιμένον τὸ χωρίον οὐ, ὡς τὰ πολλὰ ἂν ἐκ πόντου, ἦ τῆς ἑω κινύματα προσπέσωσιν· ὄγκουμένη γὰρ ἡ θάλασσα ταῖς τείχεσι προσπίπτει, πέτραι τε πολλαὶ καὶ ὕδαλοι καὶ φαινόμεναι τῶν τειχῶν προδίδηται πανταχοῦ πρὸς ἄμυναν τῶν κυμάτων, ὑπὸ τῶν πρώτων τευχισάντων τὸ Βυζάντιον ἐκ προνοίας ψυχοδομημέναι· συνβουλεύουεν ἀφίστασθαι τοῦ τόπου, καὶ μὴ σφᾶς αὐτοὺς ἀπροσδοκῆτοι· κινδύνους περιβάλλειν ἔκοντι. Νικόλαου δὲ σφίσι μᾶλλον τῆς περὶ τὰ ναυτικὰ πείρας δεῖν εἶναι παραχωρεῖν εἰπόντος πρὸς βασιλέα, ὡσπερ αὐτοῖς τε καὶ πάντας αὐτῶ τῶν κατὰ τὴν ἡπειρον ἐξίστανται, καὶ πολυπραγμονεῖν μηδὲν ὡς οὐν ἐπιστήμη πολλῇ τὰς ναυλοχίας ποιουμένων, C τούτων μὲν ὡς ἀπεσπρημένον παντάπασι καταλίμπανεν φρενῶν. Ταρχανιώτην δὲ τὸν τῶν σφετέρων ἔρχοντα τριήρων τάχιστα ἐκέλευεν ἀναχωρεῖν, ὅπου μάλιστα ἐν ἀσφαλεῖ διανυκτερεύσει, καὶ μὴ τοῖς ἀκασθητοῖς ἐκείνοις συγκινδυνεύειν. Ταρχανιώτης μὲν οὖν ἐποίησε κατὰ τὰ κεκλευσμένα. Πνευμάτων δὲ ἀθρόον ἀκρίτων προσπίοντων τῆς νυκτὸς, καὶ τῆς θαλάσσης ἐξουήσαστος, ὀλίγου ἰδέσαναι Βενετικαὶ τριήρεις, καὶ αἱ συμμαχιδαὶ πᾶσαι διαφθάρηται ὑπὸ τῶν κυμάτων πρὸς τὰ τεῖχη ἐξωθούμεναι. Ὅμως μέντοι ἐναυάγησαν τέσσαρες ἐκ τῶν Βενετικῶν, καὶ τρεῖς τῶν συμμαχίδων. Ἀνθρώποι δὲ καὶ ὄπλα, καὶ αἱ λοιπαὶ ἀποσκευαὶ διεσώθησαν, πολλὰ καὶ τῶν Βυζαντινῶν συναραπτομένων, καὶ συναλούντων πρὸς τὸν κίνδυνον· αἱ βασιλικαὶ δὲ διενυκτέρευσαν ἐν ἀσφαλεῖ, οὐδ' ἐν αἰσθήσει τοῦ κλύδωνος γεγεννημένα. Οὕτω φαύλως ὁ τῶν ἐκ Βενετίας στρατηγὸς ἠγωνίσαστο κατ' ἐκείνων τὸν καιρὸν, καὶ ὡσπερ ἔκοντι μετὰ τοὺς κινδύνους προσέτε τὴν νύκην τοῖς πολεμίοις, πολλῆς τε ἀηδίας καὶ λύπης ἐνίπλησε, καὶ οἷς εἶλεγε, καὶ οἷς ἐποίησε βασιλέα. Μετὰ δὲ τὸν κλύδωνα ἐκείνον, καὶ τὰς ναυαγίας, παραινούντος βασιλέως ἐτι περιμένειν, αὐτὸς μὴδὲ συνταξάμενος, ἀνεχώρει, μόνον τὸν βασιλέα πρὸς τὸν πολεμὸν καταλείπων. Ὁ δὲ οὐδ' οὕτως ἀπειπάτο τὴν συμμαχίαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τῶν συμμάχων ἀναχώρησιν, ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις διέφερε τὴν πόλιν, ἐλπίζων ἐπιζῆσει τοὺς συμμάχους. Ὡς δὲ ἠγγέλλοντο ὑπερβαλόντες τὸν Αἰγαεὸν, οὐδένα ἂν δικαίως οἴηθαις ἔχειν αἰτίαν ἐπινεγκεῖν εἰ σπένδειτο τοῖς πολεμίοις θαλασσοκρατούσιν, ἀπολιπνόντων τῶν συμμάχων, καὶ καταπροδόντων ἀντικρυς, ἐσπέισατο πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Γεννούσης προθυμώτατα δεξαμένους· τὴν τοῦ πρὸς βασιλέα κατάλυσιν πολέμου. Μετὰ τοῦτο δὲ καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν οἰκίαν ἀνεχώρουν.

CAPUT XXXII.

Nicolaus classem in hostes reparat. Pagano succedit Antonius Grimoaldus. Hostes apud Sardiniam invadit, et vincitur a Venetis. Genuenses officii, Mediolanensium principii se dedunt cum conditionibus. Paganus iterum classi praeficitur. Vincuntur Veneti apud Methonen a Genuensibus. Pax inter Venetos et Genuenses. Paganus cum optimatibus pellitur in exsilium, ad pristinum statum reditur. Palaeologus Byzantium

venit. Inde Didymotichum cum uxore, et altero filiorum abijt. Eodem Irene imperatrix generum suo conciliatura militur. Præscribuntur conditiones.

Eodem anno Nicolaus triremibus, quæ supererant, relictis, et aliis Venetiis adjunctis, et Catalanis numero auctis, iterum ad hostes querendos cursum instituit. Genuenses cum duce suo Paganum optime functum officio, quod ad se attinebat, et per quem potissimum steterat, quo minus omnino perirent, in crimen vocantes, potestate exuerunt, Antoniumque Grimoaldum classi præfecerunt. Qui aliis triremibus supra priores instructis, et aliis, quibus egebat, paratis, apud Sardiniam insulam in hostes irruit: quorum virtute victus, duas ac triginta triremes amisit. Catalani tum præcipue Nicolaum invasare, quod imperatori apud Byzantium ad naves certamen cohortanti, non paruisset; ubi major eorum potentia fuisset, quando et imperatoria classis accedebat, et hostes victi nullum perfugium habuissent, expugnatique omnino nihil de cætero potuissent. **337** Genuenses tanta clade fractis animis (pecunia enim ad aliam classem ædificandam carebant: et populus annonaria difficultate confictabatur, cum Veneti post victoriam mari dominarentur, nec frumentum subvehi paterentur: et agrum, cujus fructibus victum tolerarent, non habebant), operæ pretium censnerunt, Mediolanensium principi potentissimo (36) submittere ac subjicere sese, qui eorum inopia in primis posset consulere. Pecuniæ namque ditissimus erat, nec modo equestribus, sed et pedestribus copiis, quibus illi egebant, abundabat. Præterea ampla illi et fertilis regio, qua eos undecunque frugibus importandis alere poterat. Hoc decreto ei per legatos urbem tradunt. Quæ res illi pægratâ accidit. Nam et ante beatum se fore judicabat, si Genuæ, utpote vicinæ, dominus fieret: sancitumque fœdus, ut is illis et pecunia, et armis, et militibus, et quibus demum posset, contra hostes adjumento esset: ipsi eum, quoad viveret, dominum agnoscerent, nec unquam rebellarent, præfectum ab eo acciperent totaque politia commutata, ejus arbitrio regerentur. Sic

Jacobi Pontani notæ.

(36) Is fuit Joannes viccomes, idem archiepiscopus quoque Mediolanensium. Hic, ut scribit Paulus Jovius, Ligustici belli causam secutus, captis armis, ad Murtham, Genuensium ducem, terruit, ut, abdicato principatu, sese civitatemque ad ejus auctoritatem contulerit, et præsidium prætoremque a Joanne delectum acceperit. Sed non multo post defuncto Murtha, populus, ut semper, factiosus, et mutandis consiliis repentinus et levis, Valentem ducem creavit. Ea contumelia pernotus Joannes, arma parat, et bellum indicit: quia periculi fama Ligures terrentur, vel ob id maxime quod tum mari magnis classibus cum Venetis et Catalanis contententes, circa Sardiniam infeliciter confixerant. Itaque supplex civitas, et open implorans, ad pristinam fidem rediit, et Valens suscepto temere principatu se abdicare cogitur: recipiturque Genuæ Gullelmus Pallavicinus, qui reipublicæ præsit, ad id nomen cum præsidio equitum et peditum a Joanne missus. Nec mora, Genuenses novam classem

A Τοῦ αὐτοῦ δὲ ἔτους Νικόλαός τε τὰς οὐσας τριῆρεις ἐπισκευασάμενος, καὶ ἑτέρας προσλαβὼν ἐκ Βενετίας καὶ Κατελάνων πρὸς τοὺς οὐτι καὶ ἑτέρων ἐπιγενομένων, ὠρμηγὸν αὐδὺς ἐπὶ ζήτησιν τῶν πολεμίων. Γεννοῦας δὲ ὁ δῆμος καὶ ὁ δοῦξ, ἐν αἰτίας ποιησάμενοι Παγανὴν τὸν στρατηγὸν, ἀριστα τόγα εἰς αὐτὸν ἤκον ἐστρατηγηκότα, καὶ μόνον αἰτιώτατον γεγεννημένον τοῦ μὴ παντάπασι διαφθαρῆναι, ἀπαχειροτόνησαν. Ἀντώνιον δὲ Γριμάρδον ἐπέστησαν τῷ στόλῳ στρατηγὸν. Ἐφοπλίσας δὲ καὶ αὐτὴς πρὸς τὰς οὐσας καὶ ἑτέρας, καὶ τὰλλα ἐπισκευασάμενος ὧν ἔδειτο, ἐν Σαρδοὶ τῇ νήσῳ προσέβαλε τοῖς πολεμίοις· καὶ μάχης γενομένης, ἤττατο κατακράτος, καὶ δύο καὶ τριάκοντα ἀπέβαλε τριῆρεις. Κατελάνοι δὲ τότε μάλλον Νικόλαον ἐμύψαντο, ὅτι B μὴ πισθεῖη βασιλεὶ ναυμαχεῖν περὶ Βυζάντιον, ὅπου πλείων τε αὐτοῖς ἡ δύναμις παρουσίας καὶ τῆς βασιλικῆς, καὶ τοῖς πολεμίοις οὐδεμία ἤττηθεισιν ἦν ἀποφυγῆ· ἀλλ' ἀνάγκη ἦν παντάπασιν ἐκπολεωκῆσθαι διαφθαρῆναι. Οἱ ἐν Γεννοῦα δὲ ἀπειρηκότες πρὸς οὕτω μεγάλην ἦσαν, χρήματά τε γὰρ αὐτοῖς οὐ παρῆν πρὸς ἑτέρου στόλου παρασκευῆν, καὶ ὁ δῆμος ἐπέζητο ἐνδείξῃ πολλῇ τοῦ σίτου, τῶν ἐκ Βενετίας μὲν θαλασσοκρατούτων μετὰ τὴν νίκην, καὶ οὐκ ἐώντων οἷον ἐκ θαλάττης ἄγεσθαι, γῆς τε οὐκ ἄρχοντες ἐξ ἧς τραφήσονται γεωργοῦντες, δεῖν γινώσκειν τῶν Μεδιολάνων ἄρχοντι ὑπάγειν αὐτοῦς καὶ καταδουλοῦν ὠφελεῖν τὰ μέγιστα δυναμένων. Χρημάτων τε γὰρ ἐς τὰ μάλιστα εὐπόροι, καὶ στρατιᾶς οὐχ ἱππικῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ πεζῆς, ἧς ἔδειοντο C ἐκείνοι· πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ χώρας ἄρχων πολλῆς καὶ ἀγαθῆς τρέφειν ἠδύνατο οἷον πανταχῶθεν ἄγων οὕτω δὲ δόξαν διεπρεσβεύοντο πρὸς αὐτὸν, καὶ τὴν πόλιν παρείδουν. Ὁ δ' ἐδέχετο ἀσμένως. Καὶ πρότερον ποιούμενος περὶ πλείστου Γεννοῦας δεσπότης εἶναι οὐσης ὁμόρου· καὶ ὄρκιο πρὸς ἀλλήλους ἐγίνοντο καὶ συμβάσεις, ὥστ' αὐτὸν μὲν ἐκείνοις, καὶ χρήμασι, καὶ ὄπλοις, καὶ στρατιώταις, καὶ πᾶσιν οἷς ἔχει βοηθεῖν ἐπὶ τοὺς πολεμίους· αὐτοὺς δ' ἐκείνον διὰ βίου παντὸς δεσπότην ἔχειν, καὶ μηδὲ

D exornant, Joanne in eam delectos milites, pecuniam, et comineatum abunde conferente, addenteque duodecim triremes sumptu suo, unoque militie egregie instructas. Eam classem Paganus curiæ præfectus, cum viperæ insigne in vexillis præferret, cum Venetis ad Sphragiam insulam, quæ Sapientie nomen habet, contra Methonen usque adeo acriter et feliciter conflixit, ut debellata hostium classe, Nicolaus Pisanus, qui Sardoo in mari eadem intulerat, cum quinque millibus Venetorum militum captus, Genuam in triumphum duceretur. Genuenses autem liberati ope Joannis se victoria potitos grato animo confidentes, novo decreto dedite civitatis jura, quæ Joannis morte flairent, ad Galeacium pariter, et Barnabam transtulerunt: ita ut toties Liguriæ urbes a Corvo Lunensi promontorio ad Herculis Menæci portum viccomitum imperio subderentur. Vide præterea Petri Bizari Genuensis Historiæ lib. vi, haud procul a fine.

ποτε ἀγνωμονήσειν, ἔρχοντά τε δ' ἔχεται τῇ πόλει παρ' ἐκείνου, καὶ τὴν πολιτείαν καθάπαξ μεταβαλόντας, ὑπ' ἐκείνου ἀγεσθαι δεῖν ἀνδοκῆ. Οὕτω μὲν οὖν οἱ ἐν Γεννοῦᾳ πιεσθέντες ὑπὸ τοῦ πολέμου, πρᾶττειν ἠναγκάσθησαν ἀγεννή καὶ ἀνελεύθερα, τὸν πρῶτον κόμπον, καὶ τὸ φύσημα ἀποβαλόντες, καὶ Σίμωνα Μπουκανέγρα τὸν σφῶν ἄρχοντα παραλύσαντες τῆς ἀρχῆς, ἄρχοντα τῇ πόλει εἰσεδέχοντο παρὰ τοῦ τῶν Μεδιοῶνων δεσπότη. ἃ' ὁ δ' ὡς εἰκείων ἤδη πρόνοιαν ποιούμενος, οἷόν τε ἀφθόνως ἔχορῆγει, καὶ τὰ ἄλλα ἐπιτῆδεια. Καὶ χρήματα ἐς τοῦ πολέμου τὴν παρασκευὴν καὶ ὅπλατας, ἐκέλευε τε αὐθις τριήρεις πληροῦν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐπει δὲ ὁ στόλος παρεσκευάσθη, τὸν Παγαὴν ἐπέστησαν αὐθις στρατηγόν, Ἄντωνίου πολλὴν καταγνόντες ἀπειρίαν περὶ στρατηγίας. Καὶ οἱ ἐκ Βενετίας ὡς ἐκύθησε τοὺς πολεμίους αὐθις στόλῳ ἐκίοντα, ἀνταπεξήσαν καὶ αὐτοὶ Νικολάου στρατηγούτου· ἐκπρόντες δὲ τῇ προτέρᾳ νίκῃ, καὶ τῆς Κατελάνων συμμαχίας ἀμαλήσαντες, ὥσπερ καὶ πρῶτον τῆς βασιλείας, κατεναυμαγήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντικείνων πρὸς τῇ Μεθώνῃ, καὶ τὰς τε ναῦς ἀπάσας οἱ ἐκ Γεννοῦᾳς ἔλαβον τῶν πολεμίων πλὴν ὀλίγων, καὶ τὸν στρατηγὸν αἰχμάλωτον· ὃς καὶ ἐν Γεννοῦᾳ ἐτελεύτησε δεσποτήριον οἰκῶν. Μετὰ δὲ τὴν πηγήν ἐκείνοι, καὶ οἱ ἐκ Βενετίας, ἀτονούντες πρὸς τὸν πόλεμον, διεπρεσβεύσαντο ἀλλήλοις περὶ εἰρήνης καὶ κατέλυσαν τὸν πόλεμον, μικρὰς ἔνστα αιτίας μέγαν γεγεννημένον, καὶ τὰ μέγιστα ἑκατέρους βλάβαντα. Ἐπει δὲ εἰρήνη ἦν, καὶ δεῖνόν οὐδὲν προσεδοκᾶτο, ἀνάξιον εἶναι σφῶν ἡγούμενοι οἱ ἐν Γεννοῦᾳ μὴδὲν ἀγνωμονεῖν περὶ τοῦ εὐρηγετηκότας, πρῶτα μὲν Παγαὴν τὸν στρατηγὸν λαμπρῶν γεγεννημένον ἐν ταῖς στρατηγίαις ἀμφοτέραις ἐξήλασαν τῆς πόλεως, ἀειφυγίαν κατακρίναντες, καὶ σὺν ἐκείνῳ πάντας τοὺς ἀρίστους οὐδὲν ἔχοντας ἐγκαλεῖν. Ἐπειτα καὶ τοῦ Μεδιοῶνων ἀφίσταντο δεσπότη, καὶ Μπουκανέγραν αὐθις τὸν Σίμωνα, ἄρχοντα τῶν πραγμάτων ἀποδείξαντες, τῶν παρ' ἐκείνου καθεστώτα ἐξήλασαν ἀτίμως· καὶ τοῦτον τρόπον ἐκείνον τῆς πολλῆς περὶ αὐτοὺς ἡμεψάντο κηδεμονίας. Ὁ μὲν οὖν τῶν Λατίνων πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς Ῥωμαίους πόλεμος ἐνταῦθα ἐτελεύτησε. Βασιλεὺς δὲ ὁ Παλαιολόγος, βασιλεὺς τῆς μητρὸς μάλιστα ἐναγούσης· ἦλθεν εἰς Αἶνον ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν μητέρα καταλιπὼν, ὡς ἐκείθεν διὰ τῆς Θράκης εἰς Βυζάντιον ἀφιζόμενος πρὸς βασιλείαν τὴν κηδεσθῆναι. Ἐἰ δὲ ἐν Διδυμοτείχῳ ἄρχοντας, Ἀρσένιος τε, μέγας πακίας ὁ Τζαμπλάκων, καὶ πρωτοστράτηρος ὁ Ταρχανιωτῆς, ὑποκτεύσαντες διὰ Διδυμοτείχου βασιλείαν τὸν Παλαιολόγον παρελθεῖν ἀν, οὐκ ἀνέχοσι τε τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ γεγεννημένων πρὸς Κράλην τῷ βασιλεὶ συμβάσεων περὶ συμμαχίας ὄντας, καὶ ὡς κοινή συνθέντο πρὸς Καντακουζηνὸν τὴν βασιλείαν πόλεμον κινεῖν εἰσεσαν, μὴ εἰςδεξάμενοι τῇ πόλει μὴ κατὰ γνώμην πρᾶττειν βασιλεὶ τῷ Καντακουζηνῷ, καὶ πρὸς ὀργὴν διεσθῆσθαι ὀκνοῦντες ἀγνωμονεῖν περὶ αὐτῶν καὶ τοὺς ἑνανεῖα πρᾶττουσι πρᾶτθῆσθαι ἀφιστάμενοι αὐτοῦ. Καὶ πέψαντες,

A Genuenses bello afflictati, abjecta pristina jactantia depositaque superbia, rem nec ingenuam, nec liberalem admittere compulsi sunt, et Simoni Buccanegræ duci suo abrogato magistratu, præfectum a Mediolanensium domino receperunt. Qui, ut suis jam, providens, frumenta et reliquum victum, pecuniam quoque in apparatus belli, et militem suppeditabat affatim, jubebatque denuo triremes contra hostes instrui. Parata classe, Paganum rursus ducem creant, Antonii exercitus ductandi damnata inscitia. Veneti ut hostium classem rursus adventare audierunt, contra et ipsi Nicolao duce navigant; elatiq̄ue præcedente victoria, et societate Catalanorum (ut antea imperatoris) neglecta, navali certamine ab adversariis prope Methonen superati, eorumque naves paucis demptis, una cum duce a Genuensibus captæ sunt: et is postmodum Genuæ in carcere diem postremum confecit. Post hanc plagam ipsi et Veneti ad arma torpentes, inter se legatos de pace miserunt, bellumque ex parva causa tantopere auctum, et utriusque parti tam detrimentosum, valere jusserunt. Pace firmata, cum nihil jam expectaretur mali, indignum rati Genuenses, nihil sceleris contra benemeritos machinari, 838 primum quidem Paganum ducem, utraque expeditione illustratum, in perpetuum exsilium ejiciunt, et cum eo optimates omnes, cum tamen nihil esset quod eis criminis loco objicerent. Postea etiam a Mediolanensi principe deficiunt, et ab illo sibi constitutum præfectum, rursus Simonem Buccanegram reipublicæ caput designantes, cum ignominia expellunt; atque isto modo egregiam ejus pro ipsis sollicitudinem curamque compensant. Latinorum igitur inter se et cum Romanis bellum ita desiit. Imperator autem Palæologus, impulsu matris potissimum, ea Thessaloniciæ relicta, Ænum venit, inde per Thraciam Byzantium ad socerum profecturus. Qui Didymotichi erant præfecti Arsenius, magnus pappias Zamplaco, Tarchaniota protostrator, suspicati Didymoticho transiturum, memores Thessaloniciæ facti ab eo cum Cræle fœderis de societate, et eos bellum adversus Cantacuzenum pepigisse, communiter veriti sunt, ne si eum intronitterent, præter Cantacuzeni voluntatem agerent, eumque ad iram provocarent: ut qui a se nefarie desciscentes adversariæ factioni adhærerent. Quamobrem interrogatum mittant, quo pacto se erga imperatorem juniorem gerant. Respondet ille, quemadmodum se gerere deceret fanulos erga dominum, et omnem ei aditum liberum concedendum, obediendumque ut imperatori, non ab ipsis modo, sed ab aliis item civitatibus univrsis. Itaque Æno venientem libenter acceperunt. Cum diebus paucis Didymotichî substitisset, inde Byzantium discessit: ubi cum socero imperatore, bello Latino tunc maxime fervente, diutius vixit. Cantacuzenus, haud nescius, inter Matthæum filium et generum intercedere dissidium, illum quoque accersendum, et eden-

tibus apud se ambobus, in quo alter ab altero se offensum putaret, litem sibi dirimendam est arbitratus. Advocat igitur filium, retento secum genero, ut ita utrisque presentibus stabilis fieret pacificatio. At enim filius, qui recens, patre committente, Adrianopolim, finitimaque circum oppida in fidem suam receperat, eorumque procuratione distinebatur, serius quam pro mandato Byzantium venit. Juniori imperatori ad urbes sibi descriptas festinanti, senior abitum concessit: quin etiam Didymotichum ante datis supraddidit **839** ac Helenam uxorem ejus cum filio juniore, cui nomen inditum Manuel, sequi permisit: altero filio Andronico imperatore, et successore, itemque Irene filia apud aviam relictis, cujus studio et diligentia educarentur. Discensuro jam et alia praecepta socer dedit, et ne adversus fratrem suae conjugis ulla ratione arma moliretur, neque susurronibus credulus, eum hostis loco haberet, a quo nihil dum injuriarum pertulisset. Praestitisse quidem, si usque ad ejus adventum expectasset, ut se disceptatore, si quid morosioris controversiae haberent, finiretur. Quia vero illi necessaria, et tantopere expetita esset abitio, ipseque in praesens Latino bello impeditus, in Thraciam concedere, et eos inter se conciliare non posset, nihil de constitutis mutaret, donec Irene mater imperatrix Didymotichum profecta, omnem Ielii ansam, et non satis ingenuam istam contentionem praecideret. Haec ubi praecipit, cum conjuge dimisit, et paulo post uxorem suam Irenen ad filium generumque in concordiam redigendos Didymotichum se conferre jussit, cui Philotheum Heracliar, et Metrophanem Melenici metropolitanos adjunxit, viros ob vitae sanctitatem et eloquentiam venerabiles. Praeter hos Joannem Philen, claro genere prognatum, qui Christianae philosophiae desiderio excussis negotiis omnibus domi res suas agebat, vitamque sobriam ac justam studiose excolebat, simul ut eam in illa filiorum pacificatione adjuvarent, simul ut ei testes fierent, nisi par in utroque studium adhibuisset: quo in posterum sycophantis calumniandus, et secus quam illa fecisset mentiendi, si quid illis contra quam vellet evenisset, facultas adimeretur. Jam vero conjugi, et quos una mittebat, caeteras filiorum controversias, ubi ambo causam dirissent, componendi, prout Deus et prudentia suggererent, negotium dedit: ab se autem decreta, et constituta moveri vetuit, sed ut junior quidem imperator Didymotichum, et alias urbes sibi attributas haberet, faceretque quod liberet, reliquarum nulli turbas ciceret: sed imperio soceri, ut antehac, contineri siceret. Matthaeum uxoris suae germanum pro auctoritate imperatoria subjectum sibi, et nihilominus fratrem duceret, omnique illum, pro eo ac feceret amore benevolentiaque prosequeretur: nihil in ejus administrationem inquireret: sed suos eum regere pro arbitratu pateretur: **840** et

Αἰπυνοῦντο ἢ χρεὶ προφέρεισθαι τῷ νέῳ βασιλεῖ: Καὶ ὁ βασιλεὺς προσέτατεν, ὡς προσήκει δούλους τοῖς δεσπόταις; καὶ πᾶσαν εἴσοδον παρέχειν ἑλευθέρως προσέχοντας ὡς βασιλεῖ, οὐκ αὐτοὺς μόνους, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας πάσας πόλεις. Ὅθεν καὶ εἰσεδέξαντο προθύμως; ἐκ τῆς Αἴνου ἀριγμένον. Βασιλεὺς δὲ ὀλίγας ἡμέρας διδυμοτείχῃ ἐνδιατρέψας, ἀπῆρεν ἐκείθεν εἰς Βυζάντιον, καὶ συνδιέτριψεν οὐκ ὀλίγον χρόνον βασιλεῖ τῷ κηδεστῇ, μάλιστα ἀκμάζοντος τότε τοῦ Λατινικοῦ πολέμου. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς εὐθὺς τῷ τε υἱῷ Μαθθαίῳ, καὶ βασιλεῖ τῷ γαμβρῷ διαφορὰς τινὰς εὖσας; πρὸς ἀλλήλους, δεῖν ἔγνω κἀκείνον μεταπεμφάμενος, διαλύειν τὰς διαφορὰς; αὐτοῖς; πάντα ἐξειπόντας ἐπ' αὐτοῦ ὅσα ἀλλήλοις ὄνεται προσκαχρουνίαι. Καὶ τὸν τε υἱὸν μετεκαλεῖτο, καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν παρακατεῖχεν ὡς βεβαίως αὐτοῖς θεσθόμενος τὰς διλύσεις. Ὁ μὲν οὖν υἱὸς, ἄρτι τὴν Ἀθριανοῦ παρεληφῶς; καὶ τὰς περὶ αὐτὴν πολίχνας βασιλείας τοῦ πατρὸς ἐγκεχειρικῶτος, καὶ περὶ τὴν ἐκείνων πρόνοιαν ἡσυχολημένος, ὑπέστησε κατὰ τὸ βασιλείας πρόσταγμα εἰς Βυζάντιον ἔλθειν, γνῶμην ἔχων ὡς ἀπεξόμενος ὀλίγῃ ὑστερον. Βασιλέως δὲ τοῦ νέου πρὸς τὰς ἐγκεχειρισμένας πόλεις ἦκειν ἐπειγομένου, ἐπέτρπεεν ὁ βασιλεὺς τὴν ἔξοδον, ταῖς προτέραις πόλεσιν, ἀς αὐτῷ ἐφῆκεν ἄρχειν, καὶ διδυμοτείχον προσθεῖς. Ἐλένην τε βασιλίχα τὴν γαμετὴν ἐπέτρπεεν αὐτῷ συνέπεισθαι, Ματουῆλ τὸν νεώτερον ἔχουσαν τῶν υἱῶν. Ἀνδρόνικον δὲ βασιλίχα τὸν υἱὸν, καὶ Εἰρήνην τὴν θυγατέρα παρὰ βασιλίδι καταλιμπανεν ἐκτρέφασθαι τῇ μάτρῃ φιλοτίμως. Μέλλοντι δὲ ἀπαίρειν ἡδὴ τῷ νέῳ βασιλεῖ, ἄλλα τε παρήγει βασιλεὺς; ὁ κηδεστῆς, καὶ πρὸς τὸν γυναικῆς ἀδελφὸν μηδένα πλεῖμον κινεῖν, μηδὲ κακοῖς περιθόμενον συμβούλοις, πολέμιον ἐκείνον, μηδὲν νομίζειν ἀδικούντα. Βέλτιον μὲν γὰρ εἶναι περιμεινάντα αὐτὸν ἄχρις ἂν ἀρτίηται ἐκείνος λύειν ἐπ' αὐτοῦ εἰ τι μικροψύχως πρὸς ἀλλήλους διηνέχθησαν. Ἐπεὶ δ' ἀναγκαῖα καὶ περισπούδαστος αὐτῷ ἡ ἔξοδος, αὐτὸς τε ἀδυνάτω; ἔχει διὰ τὸν πρὸς Λατίνους πλεῖμον τὸ νῦν ἔχον εἰς Θράκην ἀφικέσθαι, καὶ διαλλάττειν αὐτοὺς ἀλλήλοις, μηδὲν κινεῖν τῶν καθεστῆκότων ἄχρις ἂν Εἰρήνη ἡ βασιλὶς ἡ μήτηρ εἰς διδυμοτείχον ἀφικομένη, πᾶσαν πρόφασιν πολέμου καὶ μικροψυχίας περιέλῃ. Τοιαῦτα παραινέσας ὁ βασιλεὺς τὸν νέον, ἐξέπεμπε μετὰ τῆς γυναικὸς. Μετὰ μίχρον δὲ καὶ βασιλίχα Εἰρήνην τὴν γαμετὴν, ἐπέλεεν εἰς διδυμοτείχον ἀφικομένην, διαλλάττειν τὸν υἱὸν γαμβρῷ τῷ βασιλεῖ. Συνεξέπεμπε δὲ καὶ Φιλῶθεον τὸν Ἡρακλείας μητροπολίτην, καὶ Μητροφάνην τὸν Μελενίκου, ἀνδρας καὶ βίῃ καὶ λόγῳ τοῖς ὁρώσιν ὄντας ἀξιώχρους πρὸς αἰδῶ. Πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ Φιλῆν τὸν Ἰωάννην ὄντα τῶν εὐκατριδῶν, δι' ἀρετῆς; δὲ καὶ φιλοσοφίαν βίου, πάντων ἀποσχόμενον πραγμάτων, καὶ σχολάζοντα τοῖς οἴκοι, καὶ πρόνοιαν πολλὴν ποιούμενον σώφρονος βίου καὶ δικαίου. Ἄμα μὲν συνδιαλλάξοντας αὐτῇ καὶ τοὺς υἱοὺς, ἕνα δὲ αὐτῇ καὶ μάτρυν; ἐσομῆτους, εἰ μὴ τὴν ἴσθη σπουδὴν ἐν ἀμφοτέροις ἐπιδείξαιτο, ὥστε μη-

ἐν ὑστερον τοὺς συκοφάντας ἔχειν ἐγκαλεῖν, δυνα-
 μένους τάναντία ὧν εἰργαστο ἢ βασιλεὺς λογοποιεῖν,
 εἰ τι μὴ κατὰ γνώμην ἀποδαίη τοῖς υἱέσιν· ἐπέτρεπε
 δὲ βασιλεὺς καὶ τοὺς συνεκπεμφθεῖσι, τὰς μὲν ἄλλας
 διαφορὰς τῶν παίδων διαλύειν, ἔκφορα πάντα θε-
 ρένων πρὸς αὐτοὺς ἢ ἂν θεὸς τε καὶ ἡ σύνεσις
 ὕφη· οἷτο· ἔτερον δὲ τῶν καθεστῶτων μηδὲν κινεῖν·
 ἀλλὰ βασιλεῖα μὲν τὸν νέον Διδυμότειχον, καὶ τὰς
 ἄλλας πόλεις ἔχειν, ἃς ἐνεχειρισέν αὐτῷ πράττοντα,
 ὅ τι ἂν δοκῇ. Ἐτέρω δὲ τῶν μὴ πῶ ἐγκαχειρισμένων παρενοχλεῖν μηδεμιᾶ, ἀλλ' ἔβην ὑπὸ βασιλεῖα
 ὡς περ καὶ πρότερον τελεῖν. Ματθαῖον δὲ τὸν γυναικὸς ἀδελφόν, δοῦλον μὲν ἡγεῖσθαι κατὰ τὴν τῶν
 βασιλέων νόμον, ἀλλὰ καὶ ἀδελφόν· καὶ πᾶσαν ἐπιδεικνυσθαι πρὸς αὐτὸν εὐμένειαν καὶ φιλίαν, ὡς περ
 δίκαιον. Καὶ μηδὲν ἀνακρίνειν περὶ τῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ἔβην τοὺς ἀρχομένους ἄγειν ὅποι ἂν δοκῇ καὶ
 τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς αὐτῷ παραχωρεῖν ὅντι γε πατρὶ· καὶ δυναμένῳ τοὺς παῖδας ἂν τι σφάλωνται,
 ἱκανοθεοῦν. Ματθαῖον δὲ τὸν υἱόν, τὴν Ἀδριανοῦ καὶ τὰς ἄλλας πολέμας ἔχειν, καὶ βασιλεῖα τὴν
 γαμβρὸν ἀδελφόν ἡγεῖσθαι καὶ δεσπότῃν, καὶ πᾶσαν εὐνοίαν ἀποδιδόναι καὶ τιμῇ. Μὴ μέντοι γε ἀνάγ-
 κην ἔχειν, καὶ ἀνακρίνεσθαι ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὑπὸ μόνου τοῦ πατρὸς· οὕτω γὰρ εἶνα·
 δίκαιον, καὶ πρόφασιν οὐδεμίαν διαφορᾶς, καὶ στάσιν, παρέχον.

CAPUT XXXIII.

*Imperator junior confirmare Matthæo absolutam gubernationem non vult. Urgent legati, ille perstat in
 uolentia. Junior contra seniores ad arma irritatur. Aperte bellum cepit. Oppida ad eum deficiunt :
 Matthæum in arce Adianopolim obsidet. Timore supervenientis Cantacuzeni Zernomianum obsidione
 soluta abijt, eamque recipit. Adrianopolitani Cantacuzeno resistunt pertinaciter. Capiuntur et diripiuntur.
 Vexantur Zernomianenses, quorum temeritas et audacia ostenditur. Palæologo a Cræle auxilium, dato
 obside fratre, mittitur. Similiter a Mæso. Cantacuzenus Persas vocat.*

Τοιαῦτα μὲν ἦ τε βασιλεὺς Εἰρήνην, καὶ οἱ συνόντες Β
 ἐπετρέψαν περὶ τῶν υἱῶν. Ἐπεὶ δὲ ἐγένοντο ἐν
 Ἀδουμοτείχῳ, καὶ ἐπειρώοντο κατὰ τὰ διατεταγμένα
 ἐπὶ βασιλεύει πράττειν, τῶν μὲν ἐπειθετο ὁ νέος
 βασιλεὺς. Ἀπαιτούμενος δὲ καὶ γράμμασιν οικείοις
 τῷ γυναικὸς ἀδελφῷ πιστὸν ποιεῖν, ὡς οὐδὲν οὐδέ-
 ποτε αὐτῷ πρὸς τὴν ἀρχὴν παρενοχλήσει, οὐκ ἐπει-
 θετο. Τὰ μὲν ὑπὸ βασιλεύει ὠρισμένα στέργειν φά-
 μενος, καὶ ἀντιλέγειν πρὸς μηδὲν, γράψαι δὲ μη-
 δὲν· οὐδὲν γὰρ δεῖν αὐτῷ γραμμάτων. Βασιλεὺς δὲ
 ἀντίπε μετὰ τῶν ἀρχιερέων, οὐ δίκαια φάμενος
 ποιεῖν αὐτὸν πρόφασιν ὑποψία· καὶ πολέμου παρ-
 ἔχοντα τῆς γυναικὸς τῷ ἀδελφῷ. Βασιλεὺς δὲ, ἵνα
 αἰ τε προγεγενημένα διαφορά διαλυθῶσι, καὶ
 μηκέτι μηδεμίαν πρόφασιν ἢ πολέμου ἐν ὅμιν ἐπεμ-
 ψιν ἡμᾶς, ᾧ δεῖον ἔφασκον πείθεσθαι καὶ σέ. Οὐ
 μικρὸν γὰρ παρέξει ὑποψίαν τὸ μὴ γράμμασιν
 εὐέλπειν ἐπιθεσθαι οὐκ ἀνεύθυνον εἶναι παρὰ σοὶ τὴν
 ἀρχὴν τῷ ἀδελφῷ. Βασιλεὺς δὲ τὰ ἴσα αὐθις εἶπε·
 καὶ δῆλος ἦν οὐκ ἀρκεσθισόμενος τοῖς παροῦσι.
 Βασιλεὺς δὲ καὶ οἱ συνόντες, ἐπεὶ μὴ πείθειν εἶχον,
 ἀνέστρεφον εἰς Βυζάντιον μηδὲν περὶ ὧν ἦκον εἰργα-
 σμένοι. Ἀπήγγελλον τε βασιλεὶ ὅσα βασιλεὺς ὁ νέος·
 πρὸς αὐτοὺς διαλεχθεῖν. Τῷ δ' εὐθύς μὲν ἔδοκει τὰ
 παρόντα δεῖν ὀφείλη, καὶ ὑπώπτευσεν ὑπὸ τῶν συνόν-
 των ἐπὶ Ματθαῖον τὸν γυναικὸς ἀδελφόν παραξυνηθεῖ-
 σθαι τὸν νέον βασιλεῖα. Ὅμως ἔδοκει δεῖν ἐπεὶ καὶ τοῦ
 πρὸς Λατίνους ἀπὸ πηλακτο πολέμου, αὐτὸν παραγε-
 νόμενον, πᾶσαν πρόφασιν πολέμου διαλύειν. Καὶ
 παρεσκευάζετο, ὡς ἀριζόμενος μετὰ μικρὸν εἰς
 Διδυμότειχον. Ἐν τούτῳ δὲ οἱ τῷ νέῳ βασιλεὶ συν-
 ὄντες, καὶ μάλιστα οἱ τὰ Καντακουζηνῶν τοῦ βασι-
 λέως ἡρημένοι πρότερον παρῶντων ἐπὶ τὸν πόλε-
 μον τὸν νέον, οὐδὲν ἔργον εἶναι φάσκοντες τὴν πα-

A hac sibi auctoritate ut parenti cederet, qui posset
 filios, si quid laberentur, corrigere. Matthæus
 Adrianopolim, et alias urbes obtineret, et generum
 imperatoris fratrem ac dominum agnosceret, eique
 singularem benevolentiam et honorem impertiret.
 Non tamen necesse haberet illi, sed, quod jus postu-
 laret, parenti soli functionis rationem poscenti
 reddere : nec ullam liti ac seditioni occasionem
 daret.

Irene imperatrix et comites ejus hæc in manda-
 tis super filiorum reconciliationem acceperunt. Quæ
 cum Didymotichi exsequi niterentur, cætera quæ-
 dem non repugnavit junior imperator. Ubi vero
 ab eo postulatum est, ut etiam chirographo, seu
 instrumento, fratri uxoris fidem obligaret, nullam
 unquam ei molestiam propter gubernationem crea-
 turum, non paruit : dixitque statuta ab imperatore
 seniore se quidem boni consulere, neque quid-
 quam contradicere ; nihil tamen scripturum ; non
 enim sibi opus esse istiusmodi litteris. Hic impe-
 ratrix cum episcopis se opponere, et affirmare,
 haud justè agere, materiamque suspicionis, armo-
 rumque fratri uxoris præbere. Imperator enim, ut
 et præteritum dissidium tolleretur, et nullæ post-
 hæc inter Romanos belli causæ nascerentur, eos
 misisse, et ipsum obsequi debere : in magnam
 quippe suspicionem venturum, si scripto confir-
 mare noluerit, imperium fratri uxoris apud se ra-
 tioni redundæ non fore obnoxium. Imperator ju-
 nior persistere in responso : et apparebat iis, quæ
 nunc haberet, contentum minime futurum. Impe-
 ratrix et socii cum perspicerent, se eorum nihil
 efficere, quorum gratia advenerant, Byzantium
 regressi, ad seniore responsum retulerunt : qui
 statim hoc malorum esse præcæmium censuit, et
 eum a domesticis in Matthæum inflammatum iri
 præsensit. Tamen visum est bello cum Latinis jam
 profligato, eo iter suscipere, armorumque semina
 funditus tollere. 841 Jamque se, ut paulo post
 Didymotichum iturus comparabat. Interea junio-
 ris domestici ac familiares, et ii præsertim ; qui
 antea Cantacuzeni partus tuebantur, eum ad arma
 sollicitant : paternum imperium, quod Cantacuze-

Β . Irene imperatrix et comites ejus hæc in manda-
 tis super filiorum reconciliationem acceperunt. Quæ
 cum Didymotichi exsequi niterentur, cætera quæ-
 dem non repugnavit junior imperator. Ubi vero
 ab eo postulatum est, ut etiam chirographo, seu
 instrumento, fratri uxoris fidem obligaret, nullam
 unquam ei molestiam propter gubernationem crea-
 turum, non paruit : dixitque statuta ab imperatore
 seniore se quidem boni consulere, neque quid-
 quam contradicere ; nihil tamen scripturum ; non
 enim sibi opus esse istiusmodi litteris. Hic impe-
 ratrix cum episcopis se opponere, et affirmare,
 haud justè agere, materiamque suspicionis, armo-
 rumque fratri uxoris præbere. Imperator enim, ut
 et præteritum dissidium tolleretur, et nullæ post-
 hæc inter Romanos belli causæ nascerentur, eos
 misisse, et ipsum obsequi debere : in magnam
 quippe suspicionem venturum, si scripto confir-
 mare noluerit, imperium fratri uxoris apud se ra-
 tioni redundæ non fore obnoxium. Imperator ju-
 nior persistere in responso : et apparebat iis, quæ
 nunc haberet, contentum minime futurum. Impe-
 ratrix et socii cum perspicerent, se eorum nihil
 efficere, quorum gratia advenerant, Byzantium
 regressi, ad seniore responsum retulerunt : qui
 statim hoc malorum esse præcæmium censuit, et
 eum a domesticis in Matthæum inflammatum iri
 præsensit. Tamen visum est bello cum Latinis jam
 profligato, eo iter suscipere, armorumque semina
 funditus tollere. 841 Jamque se, ut paulo post
 Didymotichum iturus comparabat. Interea junio-
 ris domestici ac familiares, et ii præsertim ; qui
 antea Cantacuzeni partus tuebantur, eum ad arma
 sollicitant : paternum imperium, quod Cantacuze-

nus nefarie ablatum sibi habeat, cujus insidiatorum, captatoremque filium instituerit, haud laboriose recuperari posse. Nam illi provinciam committere sic, ut referre rationes non cogatur, aliud nihil velle, quam ipsum quoque aliqua ex parte imperatorem esse: admonebantque ne antagonistam corroborari sineret, sed a principio statim comprimeret. Quibus auscultans, in bellum apertum erupit. Mox enim quidquid erat militum in urbibus quas tenebat, contrahens, et cum his oppida soceri invadens, non pauca, omnibus ad eum libenter deficientibus, et mutatione domini gaudentibus, suæ potestatis fecit. Deinde et Persarum advocato auxilio, qui prius castellum quoddam Thraciæ, Zympen nomiae, occuparant, in conjugis suæ fratrum prorsus insontem movit: ac prius urbes ejus non invite se dedentes, cepit. Tum Adrianopolim venienti omnes portæ a populo aperte sunt. Matthæus Nicephorum Sebastocratum, Cantacuzenum patrum, et alios quosdam optimales eorum habens, arcem, cui prius comæatum imponerat, quamque, ut sicut, diligentissime communiverat, iniecit, missoque ad patrem nuntio, se a genero ipsius obsidione vallari significavit. Imperator autem Palæologus eam quotidie summa ope, succedentibus invicem militibus oppugnabat. Maturabat enim, priusquam socer veniret, eam subigere. Verumtamen qui intus erant fortiter pro ea propugnabantibus, et obsidionem perferentibus, incassum laborabat. Populus Adrianopolitanus non solum assiduis oppugnationibus imperatoris filio instabat: sed et convitiis illum et diceriis contumeliose appetebat. Quidam etiam in illum malevolentissimi acerbius ei et illiberalius maledicebant. Cantacuzenus ubi filium obsideri intellexit, jam ante ad iter paratus, Adrianopolim manum Romanorum, in quibus ei maxima fiducia, et Persas paucos, quos roganti Orchanes gener miserat, ac præter hos cohortem ex Catalanis, qui ex tremibus Byzantii remanserant, secum habens occurrit. Palæologus, socerum adversus se infestum venire cognoscens, cum par ad pugnam non esset, **842** et arx acerrime defenderetur, timeretque ne protinus urbs occuparetur, pridie ea relicta Zernomianum abiens, a præfecto transditam obtinuit. Inde Didymotichum, Persis Adrianopoli, nec paucis Romanorum ad urbem custodiendam relictis, discessit. Die sequenti Cantacuzenus eo veniens, cum audisset generum se proripuisse, per caduceatorem cives hortatus est, uti ad se transirent, urbemque dederent. Nam ex impetu animi inconsiderato, et vesania per se imperatorem ingressu prohibuit arbitratu, alii ante portas armati stabant dispertitis ordinibus, admixtis etiam Persis sociis: in muris autem sagittarii dispositi, et imperatore hortante uti se dederent, tantum abest ut parerent, ut et pugnam sagittis jaciendis ordirentur. Cernens imperator adversus adeo stupidus armis opus esse, signum pugnae dat,

Α τρώων ἀνασώζεσθαι ἀρχὴν, ἀδίκως ὑπὸ Καντακουζηνῷ τοῦ βασιλέως ἀφηρημένην, καὶ αὐτοῦ τε ἔχοντος, καὶ τὸν υἱὸν ἐφεδρον καθιστῶντος. Τὸ γὰρ ἀνυπεύθυνον αὐτῷ παρέχειν τὴν ἀρχὴν, εἰ ἄλλο εἶναι ἢ βασιλεὺς καὶ αὐτὸν ἐν μέρει εἶναι. Παρήνουν τε μὴ τὸν ἀνταγωνιστὴν εἶναι αὐξάνεσθαι, ἀλλὰ καθαιρῆναι εὐθὺς ἐξαρχῆς. Οἷς πειδόμενος, φανερώς ἐξήνεγκε τὸν πόλεμον, αὐτίκα γὰρ ὅση ἦν, ταῖς πόλεσι ὧν ἤρχε στρατιᾶν συνηθροικῶς, ἐπεστράτευσεν ταῖς πόλεσι ταῖς βασιλεὶ τῷ κηδεστῇ ὑποκειμέναις, καὶ ὑπεποιήσατο οὐκ ὀλίγας, πάντων προθύμως προσχωρούντων, καὶ πρὸς τὴν μεταβολὴν ἡδέως διατιθεμένων. Μετὰ τοῦτο δὲ καὶ συμμαχίαν Περσικὴν μεταπεμφόμενος τότε πρῶτον φρούριόν τι κατὰ τὴν Θράκην Τζύμπην κατασχόντων προσαγορευόμενον τῷ γυναικὸς ἐπεστράτευσεν ἀδελφῶν μηδεμίαν πρόσφασιν παρεσχημένῳ πρὸς τὸν πόλεμον. Καὶ τὰς τε πολίχνας εἰλε πρότερον ὧν ἤρχεν ἐτοίμως προσχωρούσας. Ἐπειτα καὶ τὴν Ἀδριανουῦ ἐλθῶν, ἡδέως τοῦ δήμου ὑποδεχομένον, καὶ πᾶσαν ἀνέντονος εἰσεῖσεν. Ματθαῖος δὲ ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς Νικηφόρον ἔχων σεβαστοκράτορα Καντακουζηνὸν τὸν θεῖον καὶ ἐτέρους τῶν περὶ αὐτὸν ἀρίστους, τὴν ἄκραν ἐλθῶν κατέσχεν, ἦν γὰρ πρότερον τὰ τε ἐπιτήδεια ἐνθέμενος καὶ τὰλλα ἐπισκευασμένους καλῶς ὡς μάλιστα ἐνῆν. Ἐπεμπεῖ τε καὶ πρὸς βασιλέα τὸν πατέρα, τοὺς δηλώσοντας ὅτι ὑπὸ βασιλείῳ τοῦ γαμβροῦ πολιορκοῖτο. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐπεὶ τὴν πόλιν εἶχεν, ἄγων τὸν δῆμον, καὶ τὴν ἐπομένην στρατιάν, τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἐπολιόρχει πρὸς τὴν ἄκραν, καὶ τεichoμαχίας ἐποιεῖτο καθημέραν καρτερωτάτας ἐκ διαδοχῆς. Ἐσπευσε γὰρ πρὶν βασιλέα ἤκειν τὸν κηδεστὴν παραστήσασθαι τὴν ἄκραν. Ἀνύειν δὲ ἠδύναντο οὐδὲν τῶν ἐνδῶν εὐψύχως ἀμυνομένων καὶ πρὸς τὴν πολιορκίαν καρτερούντων. Ἀδριανουπολιτῶν δὲ ὁ δῆμος, οὐ μόνον τεichoμαχῶν ὁσμηραὶ λυπηρὸς τῷ βασιλείῳ ἦν υἱῷ, ἀλλὰ καὶ ἀποσκώπτων εἰς ἐκεῖνον, καὶ πρὸς ὕβριν προσφερόμενος. Ἔνοι δὲ αὐτῶν ὅσοι καὶ μάλιστα δύσνωος εἶχον, καὶ πικρῶς ἐλοιδοροῦντο, καὶ πρὸς ὕβρεις ἐξετρέποντο ἀνελευθέρους. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς, ἐπεὶ πύθοιτο πολιορκούμενον τὸν υἱὸν, καὶ πρότερον παρεσκευασμένο· ὧν ἐπὶ τὴν ἐξοδὸν, ἐχώρει κατὰ τάχος ἐπὶ τὴν Ἀδριανουῦ στρατιάν τε Ῥωμαίων ἄγων εἰς μάλιστα ἐθάρρει, καὶ Περσικὴν ὀλίγην ἦν Ὀρχάνης ὁ γαμβρὸς παρέσχετο αἰτήσαντι. Ἐπὶ τοῦτοις δὲ καὶ λόχον ἐκ Καταλάνων, οἱ ὑπελείποντο, ἐν Βυζαντίῳ ἀπὸ τῶν τριήρων. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος, ἐπεὶ πύθοιτο βασιλέα οἱ ἐπίοντα τὸν κηδεστὴν, ἄλλως τε οὐκ ἀξιόμαχος ὧν, καὶ τῆς ἄκρας μάλιστα κατεχομένης, δεῖσας μὴ αὐθόθεν ραδίως ἄλλοκοτο ἢ πόλις, πρότερον ἡμέρᾳ μὴ καταλιπῶν, εἰς τὴν Τζερονιάνου ἦκε, καὶ κατέσχε τοῦ ἀρχοντος παραδόντος. Ἐκεῖθεν δὲ εἰς Διδυμότειχον ἀπεχώρει, τὸ τε Περσικὸν καταλιπῶν ἐν τῇ Ἀδριανουῦ καὶ Ῥωμαίους οὐκ ὀλίγους φρουρεῖν τὴν πόλιν στρατιώτας. Εἰς τὴν ὕστεραιαν δὲ Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς γενόμενος ἐν Ἀδριανουῦ, ἐπεὶ πύθοιτο βασιλέα τὸν γαμβρὸν ἀνακωρυηκῶτα, πέμψας παρήναι τοὺς

πολίτας προχωρεῖν αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν παραδίδο-
 ναι. Ὅφ' ὁρμῆς γὰρ ἀλόγου καὶ παρρηξίας ἀντι-
 στήσειν οἰθηθέντες πρὸς βασιλέα κατὰ σφᾶς, οἱ μὲν
 πρὸ τῶν πυλῶν ὠπλισμένοι ἀντιπαρετάττοντο ἔχον-
 τες καὶ Πέρσας τοὺς συμμάχους· ἐπὶ τῶν τευχῶν
 δὲ τὸ γυμνικὸν, καὶ βασιλέως παραινοῦντος προ-
 χωρεῖν, οὐ μόνον οὐκ ἐπαίθοντο, ἀλλὰ καὶ ἤρχον
 μῆχης, χρώμενοι τοξείαις. Ὅρων δὲ ὁ βασιλεὺς ὡς
 ὀκλῶν χρεῖα πρὸς οὕτως ἀνισθητοῦντας, σύνθημα
 εἰδίδου μάχης τοῖς σφετέροις. Καὶ αὐτίκα οἱ τε
 Κατελάνοι διὰ τῆς ἀκρας ἦσαν ἐντὸς τευχῶν, καὶ τὸ
 ἕλλο στράτευμα τοὺς ἔξω παρατεταγμένους ἐτρέ-
 ψατο ἐπιλθόν· καὶ ἤλισκετο ἡ πόλις ἐκατέρωθεν.
 Πέρσαι δὲ οἱ σύμμαχοι ἐκείνοις, συνορῶντες ἤδη
 ἤττημένους, ὄσους οἱοῖ τε ἦσαν τῶν σφίσι συντετα-
 γμένων, συναρπάσαντες, προσεχώρησαν βασιλεῖ.
 Αὐτίκα δὲ καὶ οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως ἐπιδραμόντες,
 εἶλον οὐ πολλοὺς· ἦσαν γὰρ ὀλίγοι καὶ αὐτοί. Διε-
 ἰδρασκον δὲ καὶ Ἀδριανουπολιτῶν ὄσοι μάλιστα
 κακῶς τὴν βασιλέως ἔλεγον υἱὸν πολιορκούμενον,
 βίζαντες μὴ τῆς ἀγνωμοσύνης δῶσι δίκας. Ὁ δῆμος
 δὲ οὐδ' οὕτω καίπαρ ἤττημένος, καὶ κακοπραγήςας,
 ὄφηκε τῆς πρὸς βασιλέα δυσμενείας· ἀλλ' ἐνθον
 γενόμενοι τῆς πόλεως ὄσοι μὴ ἐάλωσαν, καὶ τὴν
 καρτερώτατον τῶν πύργων κατασχόντες, μίαν τε
 τῶν ἀγυῶν δοκοῖς συμπράξαντες μεγάλας, ἡμύ-
 νιντο ἐστῶτες ἐπίνοτες τοὺς βασιλικούς. Οἱ δ' ἐνί-
 σταν πῦρ κατὰ τῶν οἰκιῶν. Καὶ σὺν πόνῳ οὐδενὶ
 περιεγίνοντο τῶν ἀντιτεταγμένων. Τραπόμοιοι γὰρ
 αὐτίκα, οἱ μὲν ἐν ἀδύοις κατακρύπτοντο, οἱ δ'
 ἐκίτευον ἐν ἱεροῖς. Ἡ στρατιὰ δὲ διεπύρρει τὰς οἰ-
 κίας, καὶ διήρπασαν τὰ θύρα. Ἀπέθανε μὲν τοι
 κατ' ἐκείνην τὴν μάχην οὐδὲ εἷς, τραυματῆαι δὲ
 ἔγενοντο τινές. Ἐπειτα ὡς ἤδη πάντα εἶχετο, τό τε
 πῦρ ἐκέλευεν ὁ βασιλεὺς σθενῦναι, καὶ ἀπέχεσθαι
 τῆς ἀρπαγῆς τοὺς στρατιώτας, καὶ τοὺς κυρίους τῶν
 οἰκιῶν τὰ ὑπολειμμένα ἔχειν, καὶ μηδὲν ἀδικεῖν.
 Οἱ μὲν τοὶ ἀνδραποδισθέντες ὑπὸ τῶν βαρβάρων,
 ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ὑπὸ τῶν οἰκείων χρήμασιν ἐλύ-
 θησαν. Οὐ γὰρ πᾶσα ἡ πόλις διηρπάσθη, οὐδὲ παν-
 τάπασιν· ἀλλ' ὅσον ἐν ἐπίλοιπαις ἦν καὶ σκεύεσι τοῖς
 κατὰ τὴν οἰκίαν, ἀ οἱ στρατιῶται αὐθις ἀπέδοντο
 εὐώνως τοῖς κυρίοις, καὶ μάλιστα οἱ Κατελάνοι,
 οἱ πλείω τε διήρπασαν τῶν ἄλλων, καὶ ἀχρη-
 στα αὐτοῖς ἤγούντο ξένοις· οὕτω καὶ δοκίμοις.
 Μετὰ τοῦτο δὲ βασιλεὺς μὲν ὁ Καντακουζηνὸς ἐν
 Ἀδριανῷ τὰς προχωρητάσας πρὸς βασιλέα τὴν
 νῆον πόλις ἐκάκου πέμψων στρατιῶν, ὄσαι μὴ ὑπ'
 ἐκείνου παρεδῶθησαν. Ἐκείνας γὰρ οὐκ ὤριτο δεῖν
 ἐπιστρατεῦειν, οὐδ' ἀνακαλεῖσθαι παραδεδωμέναις
 ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὴν γαμβρόν. Μάλιστα δ' ἐκάκωσε
 τὴν Τζερνομιάνου καὶ ἐξέπεισε λεηλασίαις, ἀχρη-
 σου σφᾶς παρέδοσαν, καὶ τὴν πόλιν ἐκτριβέντες.
 Ἐκείνοι κάρ ὑπ' ἀδουλίας καὶ ὁρμῆς ἐμπλήκτου
 καὶ παραβόλου μηδεμιᾶς ἀνάγκης οὐσης οὐκ ἀπέ-
 στησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ γράμμασιν ἐδήλουν ὡς οὐθ'
 ὀπείκουσιν αὐτῶν, οὕτε βασιλέα οἰσονται· ἀλλ' εἴ τι
 δύναται πρὸς αὐτοὺς μηδενὸς καταμελεῖν. Ἐφ' οἷς
 ὄρη φερόμενος, ἡμύνατο ἀξίως τῆς παραφροσύνης.

confestimque Catalani per arcem intra moenia vi-
 suntur : quique adhuc foris erat exercitus, aciem
 de qua diximus adortus, dissipat, et in fugam ver-
 tit ; ita urbs utrinque capitur. Tum Persæ, illorum
 socii, se jam vicios aspicientes, quotquot ex acie
 secum rapere poterant, cum iis ad imperatorem se
 conferunt. Mox qui cum eo erant cursim insequen-
 tes, aliquot de cæteris (pauci enim erant) capiunt.
 Adrianopolitani quoque, quicumque ejus filium
 maledictis incesserant, diffugiunt, metuentes, ne
 scelus suum piarent. Porro populus quanquam
 victus, et miser, ne sic tamen a sua erga impera-
 torem malignitate temperat : sed intra urbem,
 quotquot non erant capti, armissima turri occu-
 patâ, unaque platearum magnis trabibus obsepta,
 imperatorios ingruentes arcebant. Qui maleolis
 in tecta coniectis, citra laborem adversarios vin-
 cebant. Illico namque in fugam conversi, alii se
 in latebras condebant, alii ad templa supplices
 confugebant. Milites vero domos diripiebant, ac
 diruebant. Ea pugna vulnerati sunt aliquot, nemo
 cecidit. Cum jam omnia tenerentur, imperator
 ignem restingui, milites a vi et direptionibus ab-
 stinere, et dominos ædium reliqua sibi retinere
 jussit. Capti a Barbaris diebus paucis propinquo-
 rum pecunia redempti sunt ; nec enim tota urbs,
 nec ubique direpta fuit, sed res familiaris
 duntaxat, quam milites patribus familias tolera-
 bili pretio reddiderunt : et Catalani præsertim,
 qui et præ aliis multa rapuerant, et sibi, ut pere-
 grinis, et absque lære, inutilia existimabant. 843
 Illis actis, imperator Cantacuzenus Adrianopoli ma-
 nens, urbes quæ ad Palæologum imperatorem
 desciverant, quasque ei non addixerat (illis enim
 parcendum, neque ad se revocandas putabat), mis-
 sis copiis incursavit. In primis autem Zernomia-
 nenses populationibus infestavit : donec attriti se
 urbemque ejus potestati traderent. Nam illi nulla
 impulsu necessitate, temeritate quadam, confiden-
 tia et insania non modo desciverant ; sed litteris
 quoque nec se illi obtemperaturos, nec pro impera-
 tore agnituros ostenderant. Si quid contra eos posset,
 ne omitteret. Quare ira percitus, pro dementia in eos
 vindicavit. Didymotichum neque exercitum admovit,
 neque ullo maleficio nocuit, quod juniorem imperato-
 rem valde diligeret. Nam et bello tam manifesto, con-
 siliariis præcipue culpam tribuebat : et quod age-
 batur, non probabat. De propensione vero erga
 generum eo usque nihil diminuebat. Imperator
 junior sibi quoque non deerat, sed urbes Cantacu-
 zeni premebat, et a Crale ex pacto auxilium pete-
 bat : qui nihil cunctatus promittebat, si obsidem
 sibi fratrem daret. Imperator sine mora Manuelem
 despotam ad Cralem pro obside proficisci jussit. Eo
 recepto agnien instructum mittitur, equitum se-
 ptem millia, quos Cosmitzus Borilobices, unus de
 nobilissimis Triballorum, ducebat. Alexander item,
 Mæсорum rex, rogatus subsidium misit : semper
 enim ei suspectus erat Cantacuzenus, quasi Per-

sas ejus regnum incurrare non prohiberet. Cantacuzenum contra se Mæsos et Triballos adduci non sescellit : proinde et ipse ex Asia ab Orchane genero Persicum auxilium poposcit. Sic utrique apparatu ingenti in se belligerare constituerunt. Morantibus sociis imperator junior Ænum excurrendum, et pactis quibusdam iniitis cum Venetis, Didymotichum revertendum duxit. In via Tribalorum ei coplæ occurrunt, quas cum nobilioribus de comitatu suo, et majore parte militum, qui cum his versarentur, donec Æno rediret, Didymotichum misit.

Ἀδουμοταίχῳ δὲ οὕτ' αὐτὸς ἐπεσφράττισεν, οὐδ' ἐτέρῳ τρῶσι δὴ τινι ἐκάκου τῷ βασιλεῖ τὸν νέον μάλιστα, φ λείν· καὶ τοῦ πολέμου γὰρ οὕτω λαμπρῶς κεινημένου τοὺς μὲν ἐνάγοντας ἐν αἰτίαις ἦγε μάλιστα, καὶ τὰ πραττόμενα ἐκάκιζε. Τῆς δὲ πρὸς βασιλεῖα τὸν γαμβρὸν εὐνοῦσας οὐδὲν ὄψῃκεν ἄχρι τότε. Βασιλεὺς τε ὁ νέος ὁμοίως οὐκ ἠμέλει· ἀλλὰ τὰς τε προσεχούσας πόλεις βασιλεὶ τῷ κηδεστῇ ἐκάκου, καὶ πρὸς Κράλην πέμφας, ἤτετο συμμαχίαν κατὰ τὰς συνθήκας. Κράλης δὲ ὑπέσχετο προθύμως, ἦν ὁμηρον αὐτῷ παράσχη τὸν ἀδελφὸν ὑπὲρ τῆς στρατιᾶς. Βασιλεὺς δὲ ἐκέλευεν αὐτίκα δεσποτὴν Μιχαήλ τὸν ἀδελφὸν πρὸς Κράλην ἔχειν ὁμηροῦσσαν· Γενομένου δὲ ἐκεῖ τοῦ βασιλεῖος ἀδελφοῦ, ἡ στρατιὰ ἐξέπεμψθη, παρασκευασθεῖσα ἐπ' αἰσχιλοῖσι ἵππεσι, ὧν ἑστρατήγει Κασσιανὸς ὁ Μπυριλοῦθικὸς προσαγορευόμενος, ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων μάλιστα ὧν τῶν παρὰ Τριβαλοῖς. Ἀλέξανδρός τε ὁ τῶν Μυσῶν βασιλεὺς· παρῆσχετο συμμαχίαν πεπεραθευκότι πρὸς αὐτόν. Ἦν γὰρ αἰεὶ πρὸς βασιλεῖα τὸν Καντακουζηνὸν ἐν ὑποβίαις, ἔτι μὴ κωλύοι Πέρσας κατατρέχειν τὴν ἐκείνου γῆν. Βασιλεὺς τε ὁ Καντακουζηνὸς ὅτι Μυσοῦς καὶ Τριβαλοῦς ὁ νέος αὐτῷ ἐπάγει βασιλεὺς οὐκ ἀγνοῶν, μετεπέμπετο στρατιὰν ἐκ τῆς Ἀσίας Περσικήν παρὰ Ὀρχάνῃ τοῦ γαμβροῦ. Οὕτω μὲν ἐκάτεροι μεγάλῃ παρασκευῇ ὤρμητο ἀλλήλοισι πολεμεῖν. Ἐτι δὲ τῆς συμμαχίας στρατιᾶς βασιλεὶ τῷ νέῳ διαμελλούσης ἰδοὺς δεινὸν πρὸς Αἴνον γενόμενον, καὶ πρὸς τοὺς ἐκ Βενετίας συνθήκας θέμενόν τινας, εἰς Διδυμοταίχον αὐτοῖς ἐπανήκειν. Μεταξὺ δὲ τὴν πρὸς Αἴνον διένειε ἢ ἐκ Τριβαλῶν συνετώχευσε στρατιὰ· ἦν ἐπεμπεν εἰς Διδυμοταίχον, τῶν περὶ αὐτὸν τοῦ ἐπιφανεστέρους μάλιστα συνεπέμφας, καὶ τῆς στρατιᾶς τὸ πλεῖον ὡς αὐτοῖς συνδιατρίβουεν ἄχρις ἐπανήξει ἐκ τῆς Αἴνου.

844 CAPUT XXXIV.

Patriarchæ, episcoporum et monachorum preces apud Cantacuzenum pro pace. Ad Hebrum Triballi, Mæsi, Persæ castra locant. Mæsorum trepidatio ac fuga. Triballi et Romani paucillum pugnant, æque fugiunt, ac pene omnes pereunt. Persæ vastatis Mæsorum agris in Asiam redeunt. Imperator Palæologus sultanium sibi studet adjungere. Ejus litteræ a Barbaro ad Cantacuzenum mittuntur. Is frustra pace petitâ, oppida quæ defecerunt, affligit. Chalcidicem propter Morrhaeos incursat, qui denique se illi tradunt. Junior pacem cum conditione petens, pulchra similitudine refutatur. Pacem mali consiliarii impediunt. Palæologus cum uxore Tenedum fugit. Ejus semine vitutes.

Sub idem tempus Callistus, patriarcha Constanti-
nopolitanus, imperatorum discordia offensus, et id
communi Romano Romanorum calamitatem interpretatus,
cum episcopis, et delectis monachis Adrianopolim,
imperatorem rogatum se confert, uti bello ad-
versus generum tanquam multorum malorum se-
minario d. sisteret. Qui eandem ab initio usque ad
illam diem fuisse mentem suam, et de pace et
bello respondens, ei illam quidem se putare bono-
rum omnium, hoc vero miseriarum omnium ra-
dicem esse, Didymotichum eos ad generum remis-
sit: cui si persuasiserent, a se quidem nullum paci
impedimentum oriturum. Patriarcha eo veniens,
generum Ænum profectum invenit, adcranique ex
Triballis, et Mæsis auxilia, quæ Romani ab impera-
tore juniore missi ducentes, juxta Hebrum, non ita
procul Didymoticha distinctis castris (ut Mæsorum
tamen essent urbi propinquissima), tendebant. Sta-
tuerant autem postridie simul omnes Enpythium
castellum, quod Cantacuzenus præsidio firmaverat,
invadere, et dare damnum maximum. Eodem die
contigit Persicum quoque auxilium Cantacuzeno
destinatum, transmissis Hellesponto, ad Hebrum
castrametari, ac nescire hostem prope tendere,
vicissimque ab eo nesciri. Erant equitum non mi-
nus dena millia, duce Sulimane, Orchanis filio se-
niore: qui et ipsi sequenti lumine Adrianopolim

Ἰπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Κάλλιστος ὁ πατρ-
άρχης Κωνσταντινουπόλεως τὴν βασιλείων διαφορὰν
ἐν δεινῷ τιθέμενος, καὶ κοινήν νομίζων Ῥωμαίων
συμφορὰν, ἀρχιερέων τε καὶ μοναχῶν τοὺς λογά-
δας ἔχων, εἰς Ἀδριανουὶ πρὸς βασιλεῖα ἦκε, καὶ
ἔδειτο καταλύειν τὸν πρὸς γαμβρὸν τὸν βασι-
λεῖα πόλεμον, ὡς πολλῶν Ῥωμαίων αἰτῶν ἐσό-
μενον κακῶν. Βασιλεὺς δὲ ὁμοίαν ἔχειν ἐξορχῆς
ἄχρι νῦν περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης γνώμην φάμε-
νος, καὶ τὴν μὲν αἰτίαν ἠγείσθαι συμπάντων ἀγα-
θῶν, τὸν πόλεμον δ' ἅπαν τούναντιόν, ἐξέπεμπεν
εἰς Διδυμοταίχον πρὸς βασιλεῖα τὸν νέον, ὡς ἦν
ἐκείνος πειθῆται, οὐδεμίαν ἐξ αὐτοῦ κωλύμεν ἐσο-
μένης τῇ εἰρήνῃ. Καὶ γενόμενος ὁ πατριάρχης ἐν
Διδυμοταίχῳ εὔρε βασιλεῖα τὸν νέον ἀπηρκῆτα εἰς
τὴν Αἴνον, ἅμα δὲ παρήσαν, καὶ ἡ Τριβαλῶν
στρατιὰ, καὶ τῶν Μυσῶν· οὗς οἱ παρὰ βασιλείως
πεμφθέντες ἄγοντες Ῥωμαῖοι, ἐστρατοπέδουσαν
παρὰ τὸν Ἑβρον, οὐ πόρρω πάνυ Διδυμοταίχου,
οὐχ ἅμα, ἀλλ' ἰδίῳ καὶ χωρῆς· ἦν δὲ τὸ Μυσῶν
στρατόπεδον μάλιστα ἐγγὺς Διδυμοταίχου. Γνώμην
δὲ εἶχον ὡς εἰς τὴν ὑστεραίαν σύμπαντες τῷ Ἐμ-
πιθίου ἐπιστρατεύσοντες φρουρῶν, καὶ κακώσοντες
ὡς μάλιστα φρουρᾶ ὑπὸ Καντακουζηνου τοῦ βασι-
λέως καταχόμενον. Συμβέθηκε δὲ τῆς αὐτῆς
ἡμέρας, καὶ ἡ κατὰ συμμαχίαν στρατιὰ Περσῶν
βασίλει παρασκευάσαστο τῷ Καντακουζηνῷ τὸν Ἑλλή-

τοτον διαβῶσαν, τὰρὰ τὴν Ἑβρον ἰστροποδεῦ-
 οθαι, καὶ αὐτὴν ἀγνοοῦσάν τε ἔμολεν, ὅτι πολεμίω
 ἔγγυς στρατοπεδεύοιτο καὶ ἀγνοουμένην. Ἦσαν δὲ
 ἱππεὶς μυρίων οὐκ ἄλλασουσ, ὧν ἰστρατῆγαι Σου-
 λιμάν, ὁ τῶν Ὀρχάνη πρεσβύτερος υἱός. Γνώμην δὲ
 εἶχον καὶ αὐτοὶ ὡς ἐς τὴν ὑστεραίαν εἰς Ἀδριανὸν
 πρὸς βασιλεία ἀφιζόμενοι. Ἄμα δὲ ἔφ' οἱ τε Πέρσαι
 ἀπάραντες τοῦ ἰστροποδεῦ, ἐβάδιζον ὡς ἐπὶ βασι-
 λεία· καὶ οἱ Τριβαλοὶ καὶ Μυσοὶ μετὰ Ῥωμαίων τῶν
 ἀγόντων τὰ ὄπλα ἔχοντες ἐπὶ τὸ φρούριον ἐχώρουν,
 ἀθρόον τε ἀλλήλους τὰ στρατοπέδα ἐύρων. Μυσοὶ
 μὲν οὖν ἐτρέποντο αὐτίκα πρὸς φυγὴν, οὐδὲ εἰς
 χίρας ὑπομείναντες· ἔλθειν τοὺς πολεμίους, καὶ
 διακώζοντο εἰς Διδυμότειχον, τῆς φυγῆς πολλὴν ἐμολο-
 γούντες χάριν, ἣ διέσωσε. Τριβαλοὶ δὲ ὑπέμειναν
 ἐπιόντας τοὺς βαρβάρους· μετὰ Ῥωμαίων τῶν οὐ-
 νόντων· ὀλίγα δὲ ἀντισχόντες πρὸς πλείους καὶ βελ-
 τίους, ἤττωντο κατακράτας, ἀπειρίᾳ δὲ τῶν τόπων,
 ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν πολεμίων θορυθηθέντες, οὐ τὴν
 πρὸς Διδυμότειχον ἐτρέποντο· ἦ γὰρ ἂν οὐκ ὀλίγοι
 διακώζοντο διεσπασθέντες· δὲ ἐπὶ τὴν περακειμεί-
 νην ἢ Ἑβρον πεδιάδα, πλὴν ὀλίγων ἀπαντες ἀπώ-
 λοντο. Ἐπὶ πεδία γὰρ τραπέμενοι βαθέα καὶ γυμνά,
 καὶ οὐδεμίαν ἔχοντα καταφυγῆν, καὶ ἵππους φαυλο-
 τάτους χρώμενοι, οἱ μὲν ἐθνησκον, οἱ δ' ἤλισκοντο.
 ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταλαμβανόμενοι. Ἐκ δ' αμέ-
 τρου γὰρ οἱ τῶν βαρβάρων ἵπποι τοὶ, ἐκείνων ὄσαν
 τε εἰσὶ ταχέστατοι καὶ πρὸς πόρους ἐξησκημένοι.
 Κωνσταντῆς δὲ ὁ στρατηγὸς μετὰ τινῶν εὐαριθυμῆ-
 των ἤδυνθηθ' διαδρᾶναι, τῶν ἄλλων ἀπάντων, τῶν
 μὲν πεσόντων, τῶν δ' ἐπιζωόντων. Ῥωμαίων δὲ οἱ
 μὲν ἐπιφανέστεροι, πολλὴν ἀνδραγαθίαν καὶ ἀρετὴν
 κατὰ τὴν μάχην ἐπίδειξαν, πάντες ἐάλωσαν,
 τῶν βαρβάρων περιστότων· στρατιωτῶν δὲ ἔπισον
 μέντινες, καὶ ἐάλωσαν ὀλίγοι· οἱ πλείους δὲ δε-
 σσώθησαν εἰς Διδυμότειχον. Ἡ μὲν οὖν βασιλεύς
 τοῦ νέου συμμαχία οὕτω διεφθάρη· ὁ καὶ μάλιστα
 ἠύπνευσε, καὶ διεφθέρει τὰ πράγματα αὐτοῦ. Οἱ
 βαρβαροὶ δὲ μετὰ τὴν νίκην, τὰ, τε σκηνὰς τῶν
 πολεμίω, καὶ τοὺς ἀιχμαλώτους ἔχοντες, καὶ ὄπλων,
 καὶ ἵππων πλῆθος, ἤκον εἰς Ἀδριανὸν πρὸς βασι-
 λεία· καὶ τινὰς ἐκεῖ συνδιετρίψαντες ἡμέρας, ἔπειτα
 ἐνέβαλον εἰς τὴν Μυσίαν κατὰ σφᾶ· αὐτοὶ, καὶ
 ἐπάκωσαν οὐ μέτριά τινα, ἔχοντες δὲ τὴν λείαν
 ἐπανήσαν εἰς τὴν οἰκίαν. Ἐπανιούσι δὲ διὰ τῆς
 θρησκείας, ἐπὶ βασιλεῖς· ὁ νέος· ἐκ τῆς Αἴνου ἐπαν-
 ἦκε μετὰ τῶν συμμάχων τὴν φθορὰν, πρέσβεις
 ἐπέμπε πρὸς Σουλιμάν τὸν σατράπην, καὶ κατα-
 λάττειν ἐπαγγέλλεται αὐτῷ δῶρά τε παρέχων, καὶ λό-
 γους ὀσηποιοῦμενος προσηθέσειν, ἐπέμπε δὲ αὐτῷ
 καὶ γράμματα. Ἐν οἷς δεῖσθαι καὶ Καντακουζηνὸν
 τὸν βασιλέως ἐπιμνησθῆναι, οὐ βασιλεία προσηγό-
 ρισεν, ἀλλὰ Καντακουζηνὸν ἀπλῶς· χωρὶς τινὸς προσ-
 θήκης. Ὁ μόντος βαρβαρὸς τὴν μὲν πρεσβείαν
 εἰδοὺς δέχεσθαι ἠδέως, καὶ δῶρά τε ἀνέπεμπε, καὶ
 εὐνοήσεις ἐπηγγέλλετο ἐξῆς. Τὰ δὲ γράμματα πρὸς
 Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα ἐπέμπε, ὡσπερὶ πολ-
 λὴν ἀγνωμοσύνην τοῦ νέου βασιλέως καταγνωκίς.
 Οἱ μὲν οὖν βαρβαροὶ αὐτίς εἰς Ἀσίαν ἦσαν. Πατρι-

A ad imperatorem pergere cogitabant. Diluculo et
 illi castris digressi, ad imperatorem ire conten-
 debant: et Triballi, ac Moesi, cum Romanis, a qui-
 bus ducebantur, armati versus castrum incedebant,
 cum repente mutuo se ambo exercitus conspiciunt.
 Exemplo Moesi congressum cum hostibus extimes-
 centes, Didymotichum trepidi petunt, magnas
 fugae habentes gratias, cujus beneficio evasisent.
 845 Triballi cum Romanis Persarum impetum
 exceperunt, sed paululum pluribus ac fortioribus
 resistentes, eorum virtuti cesserunt, inscitiaque
 horum et simul hostium terre concussi, non
 ea, qua Didymotichum via ducit, fugerunt, certe
 enim non pauci evadere potuissent, sed per ad-
 jacentem Hebro planitiem palabundi, praeter pau-
 cos, omnes perierunt. Per campum quippe latum,
 arboribus ac silvis nudum, ubi nullum perflugium,
 in equis strigosissimis fugientes, hi quidem occi-
 debantur; illi comprehensi captivi trahebantur.
 Persarum siquidem equi e diametro contrarii, et
 ad cursum celerrimi, et ad laborem exercitissimi
 sunt. Cosmitzus dux cum paucis effugit; ceteri
 omnes partim concisi sunt, partim vivi in potesta-
 tem venerunt. In certamine porro illo Romanorum
 nobillium eximia virtus enituit, qui omnes a Bar-
 baris circumdati captique sunt; gregariorum ali-
 quot interfecti, nonnulli capti: pars major Didy-
 motichum incolumis pervenit. Tam infelicem ex-
 itum junioris imperatoris auxilia habuerunt: quod
 illi summae agritudini fuit, et res ejus funditus
 concussavit. Barbari secundum victoriam cum
 direptis hostium tentoriis, captivis, et armorum,
 equorumque multitudine Adrianopolim ad impera-
 torem veniunt; ubi positus aliquot diebus, in Mae-
 sium sponte irruunt, nec mediocri vastatione
 agris illata, in Asiam cum praeda revertuntur. Cum
 per Thraciam redirent, junior imperator post so-
 ciorum miserabilem casum Aeno reversus, legatus
 ad Sulimanum satrapam mittens. eum donis et lit-
 teris laude scriptis sibi conciliare, atque ad suam
 auctoritatem traducere studuit. In quibus litteris
 cum et Cantacuzeni meminisse oporteret, non im-
 peratorem, sed absque ullo adjuncto nuda Can-
 acuzenum appellabat. Barbarus legatis benigne audi-
 tis, munera remisit, ac de cetero illi saurum re-
 cepit. Deinde eisdem litteras, iniquitatem magnam
 Palaeologi admiratus, ad Cantacuzenum portandas
 curavit. Jam Barbari rursus in Asia erant, et Cal-
 listus patriarcha cum juniore imperatore multa de
 pace locutus, postquam nihil aequum impetravit,
 optimatibus ejus impediens, et ad bellum po-
 tius eum acuentibus, hortantibusque, non quid ob-
 acceptam calamitatem humile et abjectum admit-
 tere, sed prioribus cogitatis insisteret, futurus om-
 nino hostibus superior, et imperium recuperaturus,
 846 ad Cantacuzenum Adrianopolim revocans,
 hominum illorum perversitatem accusavit, qui sui
 questus causa, quem sperabant, communia inolu-
 menta proderent, belloque faces subijcerent. Ille

bellum cernens augescere, mœstitiam capiebat, et pacis adversarios, ut Romanis de integro plurimarum miseriarum auctores, sceleris condemnabat. Veruntamen, spe pacis nondum deposita, denuo Manuelem Cantacuzenum patrualem, et Metrophanem Melenici episcopum ad juniorem legat, admonens uti rebus novis supervidens a bello facerent. Consiliariis autem aperte refragantibus, pacemque repudiantibus, ut legati inanes revertentur, Cantacuzenus non amplius cunctatus, desertit civitates, Morrham præsertim, et alias Rhodopeias Romanis subjectas (plures enim se juniori dederant), molestiis atque damnis afficere aggressus est. Postea missis cohortibus Chalcidicam infestam habere jussit: non ipsos quidem incolas lædere cupiens (haud enim justum putabat, quos ipse juniore volens tradidisset, iis quasi offendissent incommodare), sed quia Morrhenses, qui partim propter vicinitatem belli, partim quod regio illa hiberno tempore propter apricætionem et pabuli ubertatem suppeditandam perori aptior esset, magnam vim eo egerant, ita facere cogere. Incurstantes igitur ea loca milites, præter Morrham indigenas quoque (quoniam etsi maxime vellent, eos internoscere, ac discernere non poterant) avariter deprædati sunt. Didymoticho propter generum noceri vetuit. Morrham itaque armis vehementer agitati, vexatique, ad fidem et auctoritatem Cantacuzeni redierunt. Gener animadvertens copias suas paulatim diffluere, et res retro sublabi, pacem ab œcero per legatos petit, cum eo, ut utriusque sua maneat. Respondet ille, pacem se æstimare longe plurimi, neque aliud quidquam acceptius, neque optabilius sibi esse, et præsertim pacem cum charissimis. Debere enim, experientia doctum, et quia pater sit, providere, ne filius pristinis involvatur malis, causasque factionum ac novitatis tollere. Neque enim si quis filium in poculis, et alca, et hujusmodi pessimis rebus tempus conterentem, et eum ebriosus ac vitiosus consuescentem, aut venationibus deditissimum, et argentum omne hujus unius rei gratia prodigentem verneret, ut canes ad venandum (37), et equos compararet, adhuc eum hæredem bonorum suorum scriberet, 847 secundum rationem agere videretur. Quocirca se illis urbibus ante collatis, atque etiam Didymoticho cedere: Romanos autem proceres, qui ei adsint, quos ipse suoapte nutu ei non adjunxerit, sive Didymotichi, sive alibi domicilia habeant, velle ab illo distractos, sibi ut antea subesse, ut ne illum iterum ad bellum ac res novas impellant. Nec formidandam ipsis ne hanc defectionem graviore

ἀρχῆς· δὲ ὁ Κἀλλιο· πολλά περὶ εἰρήνης βασιλεῖ τῷ νέῳ διαλεχθεὶς, ἐπεὶ μὴδὲν ἀνείεν τῶν δεδωτων εἶχε, τῶν περὶ βασιλεία οὐκ ἔόντων, ἀλλ' ἐφορμῶντων μᾶλλον βασιλεία πρὸς τὸν πόλεμον, καὶ μὴδὲν ἀγεννὲς ὑπομένειν παραινούτων διὰ τὴν κακοπραγίαν, ἀλλ' ἔχεσθαι τῶν προτέρων λογισμῶν, ὡς κρείττω πάντως ἐσόμενον τῶν πολεμίων, καὶ τὴν ἀρχὴν ἀνασωσόμενον, ἀνίστρεφεν εἰς τὴν Ἀδριανοῦ πρὸς βασιλεία, καὶ τῶν ἀνδρῶν ἀπήγγελλε τὴν μοχθηρίαν, ὅτι τῆς ἰδίας· ὠφελείας ἕνεκα, ὡς φησὶτο, προὔδιδον τὰ κοινῇ λυσιτελοῦντα, καὶ τὸν πόλεμον παρώξυνον. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνός, ἠνιάτο μὲν αὐξανόμενον, ἔρων τὸν πόλεμον, καὶ τοὺς κωλύοντας τὴν εἰρήνην ἐν αἰτίαις ἐποιεῖτο, ὡς κολλῶν αὐθις δυστυχημάτων πείραν ἐπάγοντας Β' Ῥωμαίους. Μήπω δὲ πρὸς τὴν εἰρήνην ἀπηγορευκῶς, τὸν τε ἀνεψιὸν αὐθις· Μανουὴλ τὸν Καντακουζηνόν, καὶ Μητροφάνην τὸν ἐπίσκοπον Μελενίκου πρὸς βασιλεία τὸν νέον πρέσβεις ἐπέμπε, καὶ τὸν πόλεμον παρήγει καταλείβειν, τῷ νεωτερίζειν ἀποστάνα. Τῶν συνόντων δὲ φανερώς ἐναντιωθέντων, καὶ ἀπειπαμένων τὴν εἰρήνην, ἐπεὶ οἱ πρέσβεις ἐπανήκον ἀπρακτοὶ, καὶ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός οὐκέτι ἐμύλλεν, ἀλλὰ τὰς ἀποστάσας ἐκάκου πόλεις, μάλιστα δὲ Μόρραν καὶ τὰς ἄλλας· τὰς κατὰ τὴν Ῥοδόπην Ῥωμαίους ὑπεκίδους· αἱ πλείους γὰρ τῷ νέῳ προσεχώρου βασιλεῖ. Ἐπειτο καὶ πρὸς τὴν Χαλκιδικὴν πέμψας στρατιάν, ἐκέλευε κατατρέχειν αὐτοὺς μὲν οὐ βουλόμενος κακοῦν, οὐ γὰρ ἤξειτο τοὺς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς βασιλεία τὸν νέον παραδεδωμένους ἐκονεῖ κατατρίβειν, ὡς ἠγνωμονηκότας, ἀλλ' C εἰ ἐν Μόρρα τοῦτο μὲν διὰ τὸν πόλεμον δημορον αὐτοῖς ὄντα, τοῦτο δ' ὅτι καὶ ἡ Χαλκιδικὴν βοσκῆμασι διαχειμάζειν μᾶλλον ἐπιτηδείωτέρα, διὰ τὴν ἀλίαν, καὶ τὸ τροφὴν παρέχον ἀφθονον, βοσκῆμα· αἱ ἐκαὶ ποῖλά καταγαγόντες, ἠνάγκασαν βασιλεία πέμψαι ἐπ' ἐκείλους στρατιάν, οἱ καὶ καταδραμόντες, πρὸς τοῖς ξένοις, ἐκάκωσαν καὶ τοὺς ἰσχυροὺς οὐκ ὀλίγα. Διακρίνειν γὰρ οὐδὲ βουλομένοις μάλιστα ἐξῆν, Διδυμότειχον δὲ κακοῦν οὐκ εἶα διὰ βασιλεία τὸν γαμβρόν. Οἱ μὲν οὖν κατὰ Μόρραν πλείστα κακωθέντες, καὶ πιεσθέντες ὑπὸ τοῦ πολέμου, αὐθις προσεχώρου βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ· βασιλεὺς δὲ ὁ νέος, ὁρῶν ὑποβρέουσαν αὐτῷ τὴν δύναμιν, καὶ D τὰ πράγματα χωρήσαντα ὅπισω, πέμψας πρὸς βασιλεία τὸν κηδεστήν διελέγετο περὶ εἰρήνης, καὶ εἰδείτο τὸν πόλεμον καταέσθαι ἔχοντα, ἀ ἔχουσαν ἐκάτερον. Ὅ δὲ, τὴν μὲν εἰρήνην περὶ πλείστου μάλιστα ἔλεγε ποιεῖσθαι, μὴδὲν εἶναι μῆτε ἕλιον μᾶλλον, μῆτε σπουδαιότερον, καὶ ταῦτα οὐχ ἀπὸ τῶς πρὸς ὁμοζύλους ἐσομένης, ἀλλὰ πρὸς τοὺς φίλους· δεῖον μὲν τοῖ καὶ διὰ τὴν ἐμπειρίαν τὴν ἐν

Jacobi Pontani notæ.

(37) Studia juvenilia, venari et equitare. Horat. in Poet.:

*Imberbis juvenis tandem, custode remoto,
Gaudet equis, canibusque, et aprici gramine campi.*
Terent. Andria:

Quod plerique omnes faciunt adolescentuli,

Ut animam ad aliquod studium adjungant, aut equos Alere, aut canes ad venandum.

Adrianus Imperator, ut auctor est in ejus Vita Spartianus, equos et canes sic amavit, ut eis sepulcrâ constitueret.

τοῖς πράγμασι, καὶ τὸ πατέρα εἶναι πρόνοιαν αὐτὸν ποιήσασθαι μὴ τοῖς ἴσοις πάλιν τὸν υἱὸν περιπεσεῖν· ἀλλὰ τῆς στάσεως περιελεῖν τὰς αἰτίας, καὶ τῶν νεωτερισμῶν. Οὐδὲ γὰρ εἰ τις ὁρῶν τὸν παῖδα περὶ μέθας, καὶ κύβους, καὶ τοιαύτην ἐξώλειαν ἰσχυρομένον, χρημάτων κύριον ποιῶν, καὶ φαύλοις ἀνθρώποις, καὶ μεθύουσι συνεῖναι ἐπιτρέπων, ἢ περὶ θήρας ἐπισημένον ἀκρατῶς, καὶ πάντα χρήματα ἐνδὸς τοῦτου προΐεμενον, εἰ κύνας παρέσχετο Θηρευτῆς, καὶ ἵππους, νοῦν ἂν ἔχοντα ἐδόκει πράττειν. Διὰ ταῦτα δὴ τῶν μὲν πόλεων, ἃ· πρότερον αὐτὸς παρέσχετο παραχωρεῖν, καὶ αὐτοῦ Διδυμοτείχου τῶν μέντοι συνόντων αὐτῷ Ῥωμαίων τοὺς ἐπιφανιστέρους, οὓς μὴ αὐτὸς ἔκοντι παρέσχετο συνεῖναι, ἂν· ἐν Διδυμοτείχῳ, ἢ ἄλλοθι πευτὸς οἰκία· ἔχουσι, τούτους δὲ μὴ συνεῖναι ἐπιέναι, ἀλλ' αὐτῷ δουλεύειν, ὡς περὶ καὶ πρότερον, ἵνα μὴ αὐτῷ πολέμων αἰτίαι, καὶ νεωτερισμῶν αἰτίαι ὀφθῶσι. Δέον μέντοι μὴδ' ἐκείνους μηδὲν ὑποπτέειν παύσασθαι δεινὸν ἐκ τῆν ἀποστασίαν. Οὐ γὰρ ὥστε ἀμύνησθαι αὐτοὺς βούλεσθαι ὑπάγειν ἐαυτῷ, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὰ βεβαίως ἐναντιουμένους ἔχειν· ἐπιγγέλλετό τε παντάπασιν ἀμνηστῆσαι τῶν προὔπηργμένων. Ὁ μὲν οὖν νέος βασιλεὺς ἔτοιμος· πάντα ἦν ποιεῖν, ὅσα παρανοίᾳ βασιλεὺς ὁ κηδεστής, καὶ χωρεῖν πρὸς τὴν εἰρήνην· οἱ στασιασταὶ δὲ οὐκ εἶπον, ἀλλ' ἐχώλων κάσση δυνάμει, καὶ μάλλον ἔχασθαι παρήνουν τοῦ πολέμου. εἰδότες ὡς, ἂν ὑπὸ βασιλέα γένωνται τὸν Καντακουζηνόν, οὐκέτι χώραν ἔξουσι στασιάσειν, καὶ νεώτερον κινεῖν, ἐξ ὧν τὸ κοινὸν μὲν διαφθαρήσεται Ῥωμαίων, αὐτοὶ δὲ ὠφελήθησονται ὀλίγα.

Ἐπεὶ δὲ οὐ προύχουρον αἰ συμβάσεις περὶ τῆς εἰρήνης, σφοδρότερον βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἐπηρέθη τοῖς περὶ τὸν νέον βασιλέα, ὥστε μηδὲ δουθήναι ἀντισχεῖν. Διδυμοτείχον γὰρ καταλιπὼν, καὶ τὰς ἄλλας πόλεις ἃ· εἶχεν, ἐκ τῆς Ἄβου πρὸς Τινέδον ἐπεραιώθη. Συνείπετο δὲ αὐτῷ καὶ βασιλεὺς Ἐιένη ἢ γυνὴ, Μάνουλ τὸν νεώτερον τῶν παλίων ἔχουσα, μεῖζον εὐτύχημα, ἂν τις εἴποι δικαίως ἢ καθ' ὅσον ἐδόκει κακοπραγεῖν ἐν τῷ πολέμῳ. Πάντα γὰρ ἐαυτὴν παρέσχετο τῷ ἀνδρὶ λυσιστελοῦσαν οὐ παρὶ τὸν τοῦ πολέμου μόνον χρόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὸν ἐπίλοιπον, κατὰ τὴν πρώτην πλάσιν βρηθὸς ἐν πᾶσι τῷ ἀνδρὶ ἐγένετο, τῆντε φυγὴν συνδιαφέρουσα ἀλύπως, καὶ πάντα ὑπομένειν ὑπὲρ ἐκείνου οὓσα παρεσκευασμένη διὰ φιλανδρίαν.

Ἐφιλονείκησε γὰρ οὐ τὰς οὐσας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπὶ τισι πλεονεκτήμασι πάλαι ὑμνουμένας ὑφ' ἐναπάσας παρελάσαι, φρόνημα μὲν γενναῖον ἐν πᾶσι, καὶ παράστημα ψυχῆς εὐγενεὺς ἐπιδεικνυμένη, συνέσει δὲ καὶ ἀγχινολαοῦ τῶν γυναικῶν τὰς πρώτας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνδρῶν τοῦ; διὰ ταῦτα θαυμάζομενους παριούσα. Ἀτυφίας μὲν τοι καὶ μετριότητος, καὶ γυναιξίν αἰδοῦς πρεπούσης· καὶ τῆς εἰς πάντα τὰ καλὰ ἐπιβολῆς καὶ εὐφυίας, καὶ τῆς ἐπιφαινομένης καὶ διὰ τῶν λόγων, καὶ τῶν ἔργων κοσμιότητος, οὐδεὶς οὕτω φθονερδὸς, οὐδ' ἀπειρατος καλῶν, ὅστις ἢ παντάπασιν ἂν ἔλιετο συγκρύπτειν, ἢ μεθ' ἀπάσης μὴ μεμνήσθαι τῆς ὑπερβολῆς. Μέγιστον δὲ ἀπάντων ὅτι λαμπρότητα τοιαύτην βίου ἐπανηρημένη, καὶ ὡς περ νόμους θεῶν ἑαυτῆς, οὔτε χρόνος, οὐδ' ἔτηρον οὐδὲν ἡμῶν τὴν προθυμίαν. Μάλλον δὲ, εἰ δεῖ τι καὶ καινότερον εἰπεῖν, καὶ συναυξανόμενῃ ἔχει τῷ βίῳ, καὶ

multa expient. Haec enim ideo sibi subjectos cupere, ut eos plectat, sed ne optimorum suorum consiliorum dissuasores, et oppugnatores, patiatur: promittebatque praeterita oblivione obruturum. Junior ad parendum soceri monitis, pacemque componendam paratissimus cum esset, seditiosi illi unguis omnibus negotium distinebant, et ad bellum capessendum magis incitabant, quod sub Cantacuzeno res novas audendi, et seditioses conflandi cum pernicie Romanae reipublicae, et exiguo ipsorum fructu, non amplius facultatem habituros sese intelligerent. Pace non procedente, Cantacuzenus ei importunius incubuit, ut se tueri non posset. Quamobrem Didymoticho, caeterisque urbibus suis relictis Aeno Tenedum trajecit. Sequebatur uxor Helena, cum Manuele juniore filio, major felicitas, ut quispiam merito dixerit, quam videbatur bella tolerata miseria. Neque enim per id tempus modo (38), sed alias quoque semper in omnibus utilem se illi, atque commodam praebuit, et convenienter primo feminarum plasmati adiutorium ei per cuncta fuit, fugam cum illo sine molestia perferens, et parata mariti amore perpeti omnia. Contendebat siquidem non suae tantum aetatis, sed etiam propter praestantes quasdam excellentias olim commendatas, mulieres simul omnes anteire, excelsas semper cogitationes et generosi animi robur praese ferens. Prudentia vero solertiaque non primarias tantummodo mulieres, sed viros quoque his ornamentis conspicuos praetergredebatur. Animum porro ejus ab omni fastu alienum, moderationemque et decoram illi sexui verecundiam, omnisque honestatis curam, amoremque, et excellens ingenium, et in verbis factisque elucentem modestiam, nemo tam est invidus, qui vel omnino silere, vel non magnificenter praedicare velit. Quod autem maximum est omnium, cum vitam, moresque tam splendoris suscepisset, ac veluti leges sibi imponisset, nec diuturnitas, nec aliud quidquam ejus alacritatem imminuit, ac retardavit. **348** Quam, ut inusitatus aliqui dicamus, coevam, et una cum annis suis propagatam possidet. Haec sunt Helenae imperatricis decora, pauca de multis; non enim illius encomium consulto institimus, sed ut sciremus quale bonum etiam hoc nostro saeculo natura producere potuerit.

Jacobi Pontani notæ.

(38) Supra lib. iii. cap. 95. Theodoram filiam Orchari Turcae desponsam laudavit; nunc Helenam

Palaeologi conjugem. Mariam tertiam filiam Nicephori despote uxorem laudabit infra. cap. 43.

συμπροϋσαν. Ταῦτα μὲν οὖν πολλῶν ὀλίγα τῶν Ἑλένη προσόντων ἀγαθῶν τῇ βασιλίδι· οὐ γὰρ εὐφημεῖν ἐκείνην προσιλόμεθα, ἀλλ' ἐν' εἰδῶμεν ὡς ἀγαθὴν, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἡ φύσις ἡδυνήθη χρόνοις ἐνεργεῖν.

CAPUT XXXV.

Urbes Palæologi ad Cantacuzenum transeunt. Palæologus Byzantium venit. Irenes in urbe tuenda diligentia. Palæologus spe frustratus, Galatam divertit. Sinit Cantacuzeno maledici; excusat se postea. Tumultus nobilium Byzantii, et expostulatio cum Cantacuzeno, ac positio de Matthæo filio imperatore designando. Imperator rem arduam esse docens, sine responso eos dimittit.

Posteaquam junior imperator in Tenedum insulam navigavit, universa illius oppida in Cantacuzenitionem ultro abierunt: quæ ille obediens, eorum statum in melius formabat, et præfectos, qui sibi obsequentissimi viderentur, declarabat. Junior una triremi instructa, et paucis uniremibus Byzantium devenit, deditque operam diligenter, ne id ignoraretur. Sperabat enim, si de adventu suo amici audissent modo populo persuaso in urbem se intro-misuros: quando non solum Byzantii, verum et aliarum urbium incolæ mirifice in illum propendebant. Ejus accessu in urbem mane nuntiato, non modice tumultuatum est. Tum Irene imperatrix necessitati consulere ac protinus cognatorum, amicorumque fidelissimos, et sibi in prius obtemperantes accersere, eis custodiam urbis mandare, et præcipere corona militum stipati circumirent, populum deterrerent, juniorem imperatorem omni aditu excluderent. Illi jussa peragunt. Junioris studiosi periculi metu novi nihil audent, sed una cum aliis circumeunt, ut suspicione elabantur, se ipsos ad urbem custodiendam promptissimos exhibent. Junior imperator spe sua depulsus, urbe circumnavigata ad Galatam e regione Byzantii descendit: ubi sequenti nocte transacta, postridie mane ad Tenedios cursum iteravit. In quo, qui erant in triremi, multas, et multo indignissimas in Cantacuzenum contumelias effundebant: simillimas illis quæ belli tempore in eundem Apocachus magnus dux effuderat. Quod ubi ad aures ejusdem pervenit, magnopere doluit, quod existimaret, nunquam eo stultitiæ juniorem imperatorem erupturum fuisse, 849 nisi adversus se bellum internecinum meditalus esset. Quamquam postea a scero reprehensus, id se inscio factum affirmavit. Nam cum esset in cavo, seu ventre navis, et præ undarum comitante strepitu, ac murmure dictorum nihil audiret, nauticam petulantiam maledictis indulsisse. Sed de his paulo infra. Postquam cum uxor et filii in Tenedum reditum cepit, Thessalonicam venit. Cantacuzenus apud Bera commorans, audito generum adnavigasse Byzantium, cum non parva manu, sequente Matthæo filio, in eum festinavit. Ac generum quidem minime, quippe qui Tenedum jam cucurrerat, confusionem autem, turbationemque non vulgarem, nobilium præcipue offendit. Tertio enim die post adventum ejus omnes composito palatium ingressi, ignorare se dixerunt, quid sibi vehet tanta in utramque partem inclinatio, ut neque ipsi scire queant, utri adhæreant. Si enim plane Joannem imperatorem juniorem hare-

Α Τότε δὲ τοῦ νέου βασιλέως ἐκ τῆς Αἴνου πρὸς Τένεδον τὴν νῆσον περαιωθέντος, αἱ ὀπ' ἐκείνῳ τελοῦσαι πόλεις πᾶσαι προσεχώρουν βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ, ὃς καὶ καθίστη περιτών, καὶ ἀρχοντας ἐπίστη τοὺς δοκοῦντας μάλιστα αὐτῷ προσέχειν. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος τρίτη μίαν ἐφοπλίσας, καὶ μονήρεις οὐ πολλὰς, ἐπὶ Βυζάντιον ἀπέκτιστο πολλῶν πρόνοιαν ποιούμενος ἀγνοηθῆναι. Ἥλικις γὰρ εἰ μόνον πύθοντο οἱ φίλοι ἤκοντα, εἰσδιέξομαι τῇ πόλει πείσαντες τὸν δῆμον· ἦσαν γὰρ οὐ Βυζαντίου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πόλεων οἱ δῆμοι μάλιστα πρὸς τὸν νέον βασιλέα εὖνωσ ἔχοντες. Ἡ μὲν οὖν ἐκεῖνου ἐφοδος ἠγγέλλετο περὶ ὄρθρον, καὶ θροῦς κατὰ τὴν πόλιν ἦτο, καὶ τάραχος οὐκ ὀλίγος. Εἰρήνη δὲ ἡ βασιλεὺς οὐδενὸς ἡμέλει τῶν δεόντων, ἀλλ' αὐτίκα τῶν τε συγγενῶν, καὶ φίλων τοὺς πιστοτάτους, καὶ τοὺς σφίαι μάλιστα προσέχοντας μεταπεμφαμένη ἐπέτραπε τὴν φυλακὴν τῆς πόλεως, ἐκέλευε τε μετὰ τῆς στρατιᾶς περιόντας δεδίττεσθαι τὸν δῆμον, καὶ πᾶσαν εἰσόδον ἀπέργειν τῷ νέῳ βασιλεῖ. Οἱ μὲν οὖν ἐποίησαν κατὰ τὰ κεκελευσμένα, καὶ οἱ τῷ νέῳ βασιλεῖ προσέχοντες οὐδὲν ἐνεωτέρειζον δεισάντες τὸν κίνδυνον ἀλλὰ συμπεριήσαν καὶ αὐτοὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ παρεῖχοντο προθυμοτάτους· ἑαυτοὺς πρὸς τῆς πόλεως τὴν φυλακὴν, ἕνεκα τοῦ μὴ ὑποπευθῆναι. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐπειδὴ τῶν ἐλπίδων διημάρτανε, κύκλω τὴν πόλιν περιπλέυσας, ἔπειτα ἐγγὺς Γαλατῶν ἀντικρὺ προσέσχε Βυζαντίου, καὶ ἀπέβαιεν ἐκεῖ· εὐλοσάμενος δὲ ἐκεῖ καὶ τὴν ἐπιούσαν νύκτα, εἰς τὴν ὑστεραίαν ἅμα ἐφ' εἰς Τένεδον ἀπῆρεν αὐθις. Κατὰ δὲ τὴν ἀναχώρησιν οἱ ἐκ τῆς βασιλικῆς τριήρεως, πολλὰς Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως, καὶ ὡς μάλιστα ἀσέμνους κατέχον τὰς ὕβρεις, καὶ οὐδὲν ἀποδούσας τῶν παρὰ Ἀποκαύχου τοῦ μεγάλου δουκὸς κατὰ τὸν χρόνον τοῦ ποίεμο τετολημένων. Ἄ μάλιστα ἐλύπησε πυθόμενον τὸν βασιλέα οὐκ ἂν εἰς τοσοῦτον ἐξενεργεῖν τὸν νέον οἰηθέντα βασιλέα ἀτοπίας, εἰ μὴ ἄσπονδον ἐσκέφατο τὸν πρὸς αὐτὸν πόλεμον διατρεῖν. Ὁ μὲντοι νέος βασιλεὺς τὰ τοιαῦτα ἐγκαλούμενος ὑστερον ὑπὸ τοῦ κηδεστοῦ, ἰσχυρίζετο οὐδὲν εἰδέναι τῶν γεγενημένων, ἀλλὰ παρὰ τὴν κοίτην ὄντος αὐτοῦ, καὶ τῶν λεγομένων οὐδενὸς ἀκούειν ὑπὸ τοῦ ῥόθιου συγχωρουμένου, ἀτακτοῦν τὸ ναυτικὸν ἐπάτη πρὸς τὰς ὕβρεις. Ταῦτα μὲν οὖν ὀλίγῳ ὑστερον εἰρήσεται. Τότε δὲ ἐπεὶ εἰς Τένεδον ἐκείνος ἐπενῆκε βασιλίδα Ἑλένην τὴν γυναῖκα ἔχων καὶ Μαυροῦ τὸν παῖδα, ἦλθεν εἰς Θεσσαλονικίαν. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς περὶ Βῆραν διατρίδων, ἐπεὶ πύθοντο τὸν γαμβρὸν ἐπὶ Βυζάντιον ἐλθόντα, κατὰ

τάχος· ἐπ' ἐκείνον ἦει, καὶ αὐτὸς στρατιάν τε ἄγων οὐκ ὀλίγην, καὶ Ματθαῖον συνεπόμενον ἔχων τὸν υἱόν. Βασιλέα μὲν οὖν οὐχ εὔρε τὸν γαμβρὸν, εἰς Τένεδον κατὰ τάχος ἀπρηκότα καὶ αὐτὸν, σύγχυσιν δὲ καὶ ταραχὴν οὐκ ὀλίγην ἐν τοῖς ἐπιφανεστέροις μάλιστα ἐγγηγερμένην. Εἰς τρίτην γὰρ ἡμέραν μετὰ τὴν ἐπιδημίαν πάντες ἐκ συνθήματος γενόμενοι ἐν βασιλείοις, ἀγνοεῖν ἔφασαν πρὸς βασιλέα, ὃ εἰ βούλοιο αὐτῷ ἢ πρὸς τοσοῦτον ἐφ' ἐκάτερα ῥοπή, ὥστε μὴδ' αὐτοῦ εἰδέναι ἔχειν ὀποτέρῳ πρόσθειντο. Εἰ μὲν γὰρ ἐκ τρόπου παντὸς βασιλέα τὴν νέον Ἰωάννην ἔγνωκε κληρονομὸν ἀποδεικνύειν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, τί μὴ καὶ αὐτοῖς κατὰ δῆλον ποιεῖ, ὥστε μῆτε πολεμεῖν, ἀλλὰ καὶ θεραπεύειν μέλλοντα; ὀλίγω ὑστερον εἶναι ὑπ' ἐκείνον; Ἀνόητον γὰρ ἂν εἶη, καὶ τῶν ἀποπωτάτων, ἀγνομαιεῖν πρὸς τὸν δεσπότην, καὶ πολεμίους φαίνεσθαι, ἐξ ὧν ἐκεῖνον μὲν οὐ δυνήσονται διαφθερεῖν αὐτοῦ συναιρομένου, καὶ τῆς ἀρχῆς παραχωρούντος ἔχοντι, σπᾶς δὲ αὐτοῦ; καὶ τέκνα, καὶ οἰκείους βλάψουσι τὰ μέγιστα, πολέμιοι ἀναφανέντες, ᾧ δουλεύειν ἔξουσιν ἀνάγκην. Εἰ δ' αὐτὸς τε πολέμιον ἡγεῖται, κείνους προθύμως βούλεται συμπολεμεῖν αὐτῷ, ἐλπίδα τινὰ βεβαίαν δέον πρὸς τὰ μέλλοντα παρέσθαι ἢ πεισθέντες; ἐκείνῳ πολεμήσουσι προθύμως. Αὕτη δ' ἂν εἶη τὸ Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα, ὡς οὕτω πᾶσαν ἀμφισβολίαν ἀποθησομένων, καὶ προθύμως τῷ νέῳ βασιλεῖ πολεμήσωντων, ἐλπίδα βεβαίαν ἦδη κεκτημένων, ὡς ἢ κρατήσαντες τῶν πολεμίων διὰ βίου βασιλέας αὐτὸν ἔξουσι καὶ τὸν υἱόν· ἢ καὶ αὐτοὶ κρατηθέντων συνδιαφάρησονται αὐτῶν. Οἱ μὲν οὖν ἐν τέλει τοιαῦτα εἶπον. Βασιλεῦ; δὲ, Τὴν μὲν ἀξίωσιν ὑμῶν, ὡς δικαία τε, εἶπε, καὶ νοῦν ἔχουσα, καὶ ἀνγχαῖον εἰδέναι ὅτω προσθεμένους χρὴ ἐτέρῳ πολεμεῖν, οὐκ ἀνάρηθειν οὐδ' αὐτὸς. Τὸν μὲν γὰρ ἄλλον ἅπαντα χρόνον, εὐθύς μετὰ τὴν ἡμᾶς τῶν πολεμίων περιγενῆσθαι, καταλειυκέναι τε τὸν πόλεμον συμβάσις θεμένους πρὸς Ἄνναν τὴν βασιλῖδα, καὶ βασιλέα τὸν ἐμὸν γαμβρὸν, αὐτὸς ἠνάγκαζον ὑμᾶς δεσπότην ἐκείνον, καὶ βασιλέα καὶ εἰδέναι, καὶ νομίζειν καὶ οὐκ ἐν ἀπορήτῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλῶν πολλάκις τὸν νέον βασιλέα καὶ περιόντος, καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν ἐμοῦ τῆς Ῥωμαίων διάδοχον βασιλείας ἔσεσθαι ἀπεφθεγγόμενη· νυνὶ δ' αὐτὰ τὰ πράγματα ἐμὲ τε ἠνάγκασαν ἐτέρῳ πράττειν, ἢ ὡς ἠσουλόμεν, καὶ ὑμῖν εἰκόσ μεγάλας τὰς ἀπορίας; εμποιεῖν. Εἰ μὲν οὖν περὶ τινῶν οἰδένων καὶ εὐκαταφρονητῶν ὁ λόγος; ἦν, οὐδὲν ἦν ἔργον φθέγγεσθαι νῦν τὸ παραστάν, ὡς ὀλίγησ βλάβησ ἐσομένησ ἐκ τοῦ μὴ μετ' εὐβουλίας; ἀλλ' ἀπερισκεπτικῶσ φθέγγεσθαι τὸ προστυχόν· ἐπει δὲ περὶ τῶν παρ' ἡμῖν μεγίστων, τί γὰρ ἂν εἶη μεῖζον; δέον πρότερον πολλὰ πολλάκις σκεψάμενους, οὕτω πρὸς ὑμᾶσ ἅττα ἂν λυσιτελεῖ, καὶ δίκαια νομιζόμεν διεξιέναι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑμεῖσ αὐτοί, καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος, καὶ πάντες κοινῇ περὶ τοῦ πράγματος πολλῶν ἐξέτασιν, καὶ βᾶσανον ποιούμενοι, οὕτω παρασκευάσασθε, ὡσ γινώμην ἕκαστος εἰσίσων ἢ

dem imperii Romani declarare statuerit, cur non hoc ipsis aperiat? quo non modo armis eum non persequantur, sed etiam (utpote non multo post in ejus potestate futuri) obsequiis colant. Stultum enim, et insolentissimum esse, contra dominum insolecere, et ejus hostes videri; propterea quod ipso eum adjuvante, et imperio ultro cedente nocere ei non poterunt, sibi ipsis autem, liberis, et propinquis nocebunt, maxime hostes illius manifestarii, cui velint nolint subesse debent. Quod si eum inimicum ducat, ipsosque impigros militiæ socios habere desideret, opus esse ut spem firmam in posterum faciat, qua nixi illum sidenter aggrediantur. Hanc fore, si Matthæum filium imperatorem designet (39). Sic enim dubitationem omnem deposituros, et alacriter juniorem imperatorem oppugnatos; spe jam certa subnixos, aut victis hostibus ipsum cum filio, quoad vixerint, imperatores habituros: aut si ipsi vincantur, cum ipsis simul morituros. Hactenus nobilitas. Tum imperator sic contra satus est: Petitionem vestram esse justam, et cum ratione consentientem, ac vos scire oportere, utri faventes in alterum arma vertatis, nec ego inficias iverim. Nam simul ac debellatis hostibus bellum posuimus, et foedus cum Anna imperatrice, generoque meo imperatore fecimus, ipse cogebam vos dominum illum, **850** et imperatorem scire, atque agnoscere: nec in secreto solum, sed nullis sæpe audientibus, Palæologum superstite me, et post obitum meum in Romano imperio successorem profitebar. Nunc ipsa rerum conditio et me aliter facere compellit, quam volebam, et vos consentaneum est, inde admodum perplexos fieri. Si igitur de lana caprina ageretur, non esset difficile in præsens proloqui, quod in mentem veniret: qui non magnum detrimentum sequeretur ex eo quod inconsulto et inconsiderate quæ in buccam venissent, effutivissem. Quia vero de iis agimus, quæ apud nos maximi momenti sunt (quid enim imperio majus (40)?) re prius multum ac sæpe ponderata, sic denum apud vos quæ conducibilia, et justa existimemus, disserenda sunt. Neque hoc tantum, sed et ipsi, tum per se unusquisque, tum omnes communiter re accurate excussa, ac perpensa sic comparati estote, ut sententiam quisque, quam rebus Romanis universe, et vobis cuique seorsum profuturam putaverit, pronuntiet. Ita responsum ad petitionem nobilitatis dilatum, et conventus dimissus est.

Jacobi Pontani notæ.

(39) Idem supra peiebatur hoc libro, ei negabat. Hic aliter sentit; nihil tamen, ut in re maximi momenti, temere statuendum censet.

(40) Ad Nicoclem Isocrates, βασιλεία τῶν ἀνθρώ-

πίνων πραγμάτων μέγιστόν ἐστι, καὶ πλείονος πρὸν ἰα; δέομενον: Regnum est summum rerum humanarum, majoremque providentiam postulat.

ἀν εἴκοιτο καὶ κοινῇ τὰς πράγμασι Ῥωμαίων, καὶ οὐκ ἰδίᾳ λυσitteλήσουσαν ἐκάστη. Ὁ μὲν οὖν σύλλογος οὕτω διετέλετο βασιλέως ὑπερθεμένου τὴν πρὸς τὴν τῶν συγκλητικῶν ἀξίωσιν ἀπολογίαν.

CAPUT XXXVI.

Callistus patriarcha consulitur, negat imperatorem Mattheum designandum. Cui occurrit imperator. Denno flagitantibus respondet, et quod sæpe antehac fecit, se omni tyrannidis suspitione liberat, justitiæque, humanitatis et virtutis laudem aucupatur. Palæologum ut parum erga se candidum, et gratum accusat, enumeratis, quæ contra ipsum hostiliter commiserit. Inde probare contendit, non injuria Mattheum filium imperatorem, non tam a se (ut invidiam facti declinet) quam ab ipsis renuntiatum iri. De imperatoris appellatione in litteris ad Sulimanum omissa, et de convitiis remigum in illum se excusat Palæologus.

Imperator mox equo conscenso, et in templo A
Deiparæ Hodegetriæ precibus conceptis, patriar-
cham Callistum domi ejus convenit: quæ primo-
res de imperatore genero ac de filio ad se retu-
lissent, narrat; rogat se doceat, quid eis respondeat,
si responsum quod promiserit, flagitarint. Patri-
archa refert, sibi in præsentia nihil occurrere;
perendie re considerata, in palatium venturum,
quæque justa et convenientia censuerit petitoribus
responsurum. Imperator diem præfinitum latus
concedens, et verbis patriarchæ contentus in
palatium redit. Illuxit dies tertius, cum neque
apparuit in palatio patriarcha, uti sponderat,
851 neque de eo quod propositum erat, disseruit.
Septima autem luce e patriarchio in monasterium
Mamantis martyris sibi peculiare ingressus, per
internuntium imperatori significat, se nec in pala-
tium venturum, nec in patriarchium reversurum,
nisi sacramento sibi confirmet, nunquam Mattheum
filium imperatorem creaturum. Quæ verba durius
accepit imperator, valdeque secum inique agere
judicavit: et vicissim misit, qui diceret, putare se
dicta ejus non cohærentia visum iri prudentibus.
Si enim vocasset eum, ut renuntiationem filii
auctoritate sua adjuvaret, et ipse eam conducere
non sentiret, neque vellet, haud immerito jura-
mentum a se petiturum fuisse, ne talibus assentiri
cogeretur. Si autem nihil unquam hujusmodi de-
creverit, sed adhuc de jure et utilitate facti sub
judice lis sit, et vocetur quoque ipse, judicium
suum in medium prolaturus, cur juramentum de re
etiam nunc pendente, et ambigua exigat? Æque
enim ubi omnes convenerint, suffragio suo et appro-
bare, et improbare posse. Iterum orat, et hortatur,
ad se veniat, et quid faciendum sit secum consultet.
Patriarcha recusare, et iterum iterumque accitus
non comparere. Qui filium imperatoris declarari
imperatorum petebant, rursus palatium ingressi,
responsum exquirunt. Imperator tempus extrahit,
ut amplius de re ista deliberaturus. Haud multi
dies intercedunt, cum optimates ejus ac nobiles,
et qui ex albo militari erant convenientes, uno
ore precantur, uti Mattheum imperatorem renun-
tiet. Imperator quoniam producere deliberationem
ultra nequibat (satis enim produxerat) cœtumque
majoribus semper incrementis augeri perspiciebat,
stans medius huic in modum exorsus est: Qui de
iisdem perpetuo verba faciunt, et audientes obtun-
dunt, nova semper afferentibus contrarii, perinde
in vitio sunt: præsertim cum, qui audiunt, non

Αὐτὸς δ' αὐτίκα ἔπου ἐπιβάς, καὶ πρὸς τῷ
τεμένει τῆς Θεομήτορος γενόμενος τῆς Ὁδηγητρίας,
καὶ τὴν προσκύνησιν ἀποδοῦς, ἔπειτα ἐκεῖθεν ἀνα-
στρέφων, πατριάρχῃ τε τῷ Καλλίστῳ συνεγένετο
ἐπὶ τὴν οἰκίαν τὴν ἐκείνου αὐτὸς ἔλθων, καὶ διη-
γεῖτο ὅσα οἱ ἐν τέλει περὶ βασιλέως τε τοῦ γαμβροῦ,
καὶ τοῦ υἱοῦ διεξήλθον πρὸς αὐτόν· ἰδοὺ εἰδείτο τε ὑπο-
θέσθαι ὁποῖοις τῶν λόγων χρῆσταιτο πρὸς ἐκεῖνους.
Ἄν ἀπαιτῶσι τὴν ἀπολογίαν, ὡς περ ἐπηγγεῖλατο.
Πατριάρχης δὲ τῇ μὲν νῦν ἔχον εἶπεν καὶ αὐτὸς
ἀπολογίας ἀπορεῖν· εἰ τρίτην μέντοι σχεψάμενος
ἡμέραν, ἃ ἂν οἴηται δίκαια τε εἶναι, καὶ προσφ-
κοντα τοῖς τοιαῦτα ἀξιούσιν, ἐν βασιλείῳ γενόμε-
νος εἶπεν. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς ἐκεῖθεν ἐπανῆκεν
B εἰς τὰ βασιλεία τῆς πατριάρχου λόγους ἀρκεσθεῖς,
καὶ προθύμῳ παρασχόμενος τὴν προθεσίαν. Ὁ
πατριάρχης δὲ εἰς τρίτην ἡμέραν, ὡς περ ἐπηγ-
γεῖλατο, οὐτ' ἐγένετο ἐν βασιλείῳ, οὔτε συνεθεῖ
λευεν οὐδὲν περὶ τῶν προκειμένων. Ἐβδόμη δὲ
ἡμέρᾳ τὰ πατριαρχεῖα καταλιπὼν, εἰς τὴν Μάμαν-
τος τοῦ μάρτυρος ἔλθων μονὴν οὖσαν κατεξαιρετὴν
ἐντῷ ἴδιῳ, ἐμήνησε πέμψας βασιλεῖ, ὡς οὐτ' ἐν
βασιλείῳ γένοιτ' ἂν, οὐτ' ἐν πατριαρχεῖσι εἰ μὴ
ἄρκους αὐτῷ παράσχοιτο, ὡς οὐκ ἂν Ματθαῖον
τὸν υἱὸν ἀποδείξοι βασιλεῖα. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς
ἤχθητο ἐπὶ τοῖς λόγοις, καὶ πολλὴν ἐκείνου κατε-
γίνωσκεν ἀπραγμοσύνην, ἀντεμήνησε τε πέμψας κ. λ
αὐτῷ, ὡς οὐδεμίαν τὰ εἰρημένα τὴν ἀκολουθίαν
ἔχειν παρ' αὐφρονούσιν, ἂν νομίζοιτο κριταῖς. Εἰ
C μὲν γὰρ τὴν ἀνάρρησιν τῷ υἱῷ συγκυρατοῦσιν
ἐκάλεσι, λόγον ἂν εἶχεν ἄρκους ἀπαιτεῖν μὴ τοιαῦτα
καταναγκάζειν πράττειν, εἰ μὴ λυσitteλεῖν ἐδόκει
μηδὲ κατὰ γνώμην ἦν αὐτῷ· εἰ δὲ τοιοῦτον μὲν
οὐδὲν οὐδέπω ἐπεψηφίσθη, εἰ δὲ τοῦ πράγματος
ἐξεταζομένου εἰ δίκαιον εἶναι, καὶ λυσitteλοῦν νομι-
ζοιτο, ἢ μὴ, καλοῖτο καὶ αὐτὸς τὴν δοκοῦσαν εἰς-
οῖσων ψῆφον, τί δεῖ περὶ τοῦ πράγματος ἄρκους
ἀπαιτεῖν μήπω πέρας εἰληφῶτος; ὁμοίως γὰρ ἐνδέ-
χεται εἰ πάντες ἐν ταῦτ' συνέλοισιν, καὶ ἐπιψηφι-
σθῆναι, καὶ κωλυθῆναι. Αὐτίς τε εἶδειτο καὶ παρ-
ῆναι ἔχειν πρὸς αὐτὸν, ὡς ὁ τι δέοιτο πράττειν
διασκεψόμενος. Ὁ δ' ἀπηγόρευε παντάπασιν, καὶ
πολλάκις παρὰ βασιλέως οὐχ ὑπήκουε κληθεῖς. Οἱ
D μέντοι τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν ἀξιούντες βασιλεῖα,
καὶ αὐτίς γενόμενοι ἐν βασιλείῳ, λόγον ἔχουσαν
περὶ ὧν ἤξιον βασιλεῖα. Ὁ δ' ὑπερετίθετο καὶ αὐ-
θις, ὡς διασκεψόμενος. Ὀλίγαις δὲ ἡμέραις ὕ-
στερον μετὰ τῶν συγκλητικῶν, καὶ τῶν εὐγενεστέρων,
καὶ ὅσοι τοῦ στρατιωτικοῦ καταλόγου ἦσαν
συνελθόντες, εἶδοντο βασιλέως γλώτῃ μιᾷ Ματ-

αἰὼν τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα. Βασιλεὺς δ' ἔπει μὴ τὴν διάσκειψιν εἶχεν ἔτι ἀναβάλλεσθαι (ἐξέρχεται γὰρ ὁ χρόνος τῆς ἀναβολῆς), καὶ τὴν στάσιν αὐξανομένην, καὶ προσθήκην αἰεὶ λαμβάνουσαν ἰώρα, καταστάς εἰς μέσους, ἔλεξε τοιαύδε. Τὸ περὶ τῶν αὐτῶν αἰεὶ διεξίναί, καὶ ἀποκναίειν τοὺς ἀκούοντας τῷ καινολογεῖν παντάπασιν ἐναντίον ὄν, ὁμοίως· ἔχει μὲμψιν, ἄλλως δ' ὅταν οἱ ἀκούοντες οὐ λόγοις ὡς μόνον πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν δεδιδαγμένοι, ἀλλὰ καὶ τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς παρηκολουθηκότες ἐξ ὧν ἐσχήκασιν σαφῆ καὶ φανεράν τὴν ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων. Ὡς μὲν οὖν ἀδικῶς πεπολιέμῃ μετὰ τὴν βασιλείως τελευτήν, ἵκαὶ πολλὰς, καὶ παντοδαπὰς ὑπέμεινα τὰς δυσχερεῖας, καὶ τὰς ἐπιβουλὰς, καὶ τοὺς κινδύνους, καὶ ὡς μετὰ τὴν τοσαύτην τῶν δεινῶν ἐπιφορὰν, καὶ τοῦ κρείττονος συναυρομένου, τοῦ ἀντιτετραγμένου σύμπαντας κερρατικῶς, οὐ τοῖς ἴσοις ἡμειψάμην, ἀλλ' ἐφίλονεῖκητα πᾶσαν ὑπερβολὴν προσθίναί τῇ μεγαλοψυχίᾳ, καὶ ὡς οὐ πάντα τὰλλα προείμαι μόνον εὐχερῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν, ὑπὲρ ἧς ἐδόχουν τὰ δεινὰ ὑπομειμῆσθαι βιολείαν (ἴστε γὰρ δῆλον σύμπαντες, ὡς τὴν τε παῖδα τὴν ἐμὴν συνψύχασα τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ τῆς ἀρχῆς μετέδωκα εὐθύς, καὶ βασιλεῖδα τὴν μητέρα τῆς προτέρας δίξης, καὶ τοῦ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι Ῥωμαίων δεσπότην ἀπεστέρησα οὐδέν), παρήσειν μοι δοκῶ, πάντων ὁμῶν σαφέστατα εἰδόντων, καὶ οὐδεμιᾶς δεομένων περὶ ταῦτα ἀποδείξεως· ὅτι δὲ μετὰ τοὺς ὄρκους, καὶ τὰς συμβάσεις οὐδενὸς ἡμέλησα τῶν καθήκοντων πρὸς αὐτοὺς, ἀλλὰ πᾶσαν ἐπεδειξάμην καὶ σπουδὴν καὶ εὐνοίαν, καὶ οὐδεμίαν οὐδενὶ ποτε πρόφασιν αὐτοῖς πολέμου παρεσχόμην, νῦν ἐναργῆ περιφρασίαν τὴν ἀπόδειξιν τὴν ἐκ τῶν λόγων παρασχέσθαι. Εὐθύς τε γὰρ μετὰ τοῦ ποιέμου τὴν κατάλυσιν τινῶν τῶν παρ' ὑμῖν μάλιστα ἐπιφραγῶν δυσανασχετούτων, καὶ ἀναινομένων ὄρκους ἐπὶ δουλείᾳ παρέχεσθαι τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ βαρὺ καὶ ἐπαχθὲς λογιζομένων, ᾧ πᾶση δυνάμει πεπολιέμῃσιν ἄχρι τῆς, τοῦτ' μετὰ τὸ δοκεῖν κερρατικῆν αὐθις αὐτοὺς ὑπάγειν, καὶ καταδουλοῦν, καὶ μὴ ταύτην ἐπιτιθέναι τὴν ἀνάγκην, ἀλλ' ἐμοὶ μόνῳ τὴν δουλείαν ὀφείλειν δεομένων, οὐκ ἠθέλησα αὐτῶν, ἀλλ' αὐτοῦ τε ἐνεκα τοῦ καλοῦ, καὶ τοῦ εὐκαλοῦ καὶ τῆς εἰς βασιλείαν τὸν γαμβρὸν εὐνοίας, τοὺς πολλοὺς ὑπὲρ ἐμοῦ πόνοσιν καὶ κινδύνους ἰκτείων ὑπεριδῶν, καὶ τῆς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀμυθῆτου κακοπραγίας, ἀπειπάμην φανερῶς, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἐκέλευον ἀναχωρεῖν, εἰ μὴ βούλοιντο καὶ βασιλεῖ τῷ νέῳ παρέχεσθαι τοὺς ὄρκους, καὶ δουλείην ἀκριβῶς, ὡς περ ὄνεται κάμω προσήκειν· ἐκεῖν' οὐδὲ καὶ μᾶλλον, ὅσον ἐμοὶ μὲν οὐκ εἰς τοὺς παῖδας; ἔγνωται διαδιδάξαι τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ἐκεῖνον καταλείπειν κληρονομόν, ἐκεῖν' εἰς τὰ παῖδας, καὶ παῖδας παίδων διαθήσεται, ἃ καὶ ἔραττον ἢ ἐκέλευον αὐτῶν, καὶ παραίχοντο τοὺς ὄρκους ὑπ' ἀνάγκης. Αὐθις δὲ τῶν βασιλεῖδ' προσεχόντων τραπομέθων τινῶν εἰς νεωτερισμοὺς, καὶ συνθεμένων ἀπάτῃ συναρπάσαντας τὸν νέον βασιλέα, διαβαίνειν ἐπὶ Γαλατῶν, καὶ πόλεμον ἐγείρειν

A solum sermone de iisdem docti sæpe fuerint, sed rebus ipsis quoque ea compererint, quæ certam ac manifestam urbis fidem conciliarunt. Me igitur, imperatore Andronico mortuo injuste, ut hostem, oppugnatum, multosque, et varios casus, insidias, pericula subiisse, et post tantos malorum turbines, nemine opitulante, adversarios vicisse, nec paria retulisse: sed omni ratione magnitudinem animi exaggerare studuisse, et non solum cætera omnia, sed et ipsum, pro quo infanda perpessus videbar, imperium reliquisse (scitis enim nimirum omnes, quomodo et filia mea juniori imperatori collocata, collegam meum statim illum cooparim, et Augustam ejus matrem priori appellatione, ut esset videlicet, et diceretur Romanorum domina, penitus non privaverim); hæc, inquam, silentio præterire mihi certum est, quando nemo vestrum adest, cui ea non sint notissima, ut proinde a me nullam probationem requirant. Quod autem post sancitum fœdus eorum dignitatem cordi habuerim, et omnia in eos officia, omneque benevolentiam munus contulerim, nec ullam unquam in ullo belli occasionem suppeditarim, nunc evidenter conabor demonstrare. Protinus enim, ut bellum consopitum est, quibusdam inter vos illustrissimis id ægre ferentibus, et juniori imperatori obedientiam jurare detrectantibus, graveque et onerosum fore ratiocinantibus, qui cum totis viribus ad eum diem belligerassent, ei jam victo, ut appareret, rursus se subdere, ac subjicere, et orantibus, ne tali eos necessitate constringerem, sed mihi soli subjectionem debere sinerem, ego nolui, et amore honestatis atque justitiæ, et ipsius imperatoris generi mei exantlatos ab iis mea causa labores, adita discrimina, et diuturnam eorum, incredibilemque calamitatem parvipendens, libere denegavi: et solum Romanum vertere jussi, nisi etiam illis sacramentum vellent dicere, et subesse perfecte, quemadmodum ut mihi subessent, decere arbitrantur. Imo vero illo perfectius, quod mihi non stat, imperium in filios transmittere: sed illum hæredem relinquere, qui id ad natos ac nepotes transmittet. Huic postulationi meæ, quanquam inviti, obsequentes juraverunt. Rursus, cum quidam de studiosis imperatricis rerum novarum cupidi inter se pacti essent, per fraudem adrepto secum juniore imperatore Galatam petere, et unde unde contracto exercitu bellum contra me concitare, illi quidem deprehensi, mercedem ecleris sui susceperunt. Qui vero animis parum æquis imperatori suberant, velut idoneam causam nacti, denuo jurisjurandi religione absolvi postularunt, et facere posse, quod ex re sua videretur. Ego vero ad hæc surdus imperatoris et matrem, tanquam nescios, quæ illi novitatis consilia coquerent, omni culpa liberavi, et postulatoribus præcepi, ut se continerent, nec Romanum imperium de integro ærumnis cumulandi prætextum quærerent. Cum nec sic quidem desinerent, sed Mathæo filio meo decepto persua-

sissent, ut **853** occupatis quibusdam urbibus, et parte quadam de toto imperio avulsa, suum sibi principatum institueret: nec amori paterno succubui, nec dissolute et oscitanter in hoc negotio, quasi minuto, nec singulari cura digno me gessi, sed omnimodis elaboravi, ut filium a cœptis illicitis abducerem, et missa insuper ejus matre, ut novis rebus supersedens, mihi, et genero imperatori se tuto subjiceret, perfecti. Atque istiusmodi complura me semper præstitisse, qui indagaverit, inveniet. Ex quibus clarissime liquet, me nec factio, nec cogitatione ausum, unde quispiam opinari queat, me illum imperio spoliare velle, quin contrarium potius, nempe me id agere, ut id ipsum illi bene securum, ac stabile permaneat. At ille nequaquam parem mihi animum remensus est. Nam Thessaloniciæ a me relictus, ut ejus civitatis custos, donec paratus et instructus redirem, malum custodem egit. Siquidem hominibus improbis, ac nefariis, et lucelli gratia non solum universonum Romanum imperium, sed ipsum quoque, cui in hoc retinendo studere videbantur prodentibus, auscultans, mihi non dissimulante bellum intulit: qui nihil non faciebam, quo imperium ei beatius, atque latius redderem, ruptoque quod mecum intercedebat fœdere, cum Cræle societatem pactus est, tantum ut me sui amantissimum cruciaret. Ibi tum ego non statim ad ulciscendum insurrexi, neque meum erga illum amorem funditus abjeci: sed culpam omnem in impulsosores conjeci: ei autem non ob ætatem modo, hominum nequam strophis, et fraudibus valde opportunam, sed, ut verum dicam, charitate victus, omnino ignoscendum putavi: legatque ejus matre tentavi omnia, quo illum a conatibus parum laudabilibus retraherem, et in priorem me amicitiam reducerem. Quod quidem illa, ut decuit, et quo spiritu illam decuit, effectum dedit. Ubi postea rogavit, sibi urbes privatim possidendas attribui quot vellet, quarum gubernationis nullam a me rationem posceretur, arbitratus sum parva illum magnificare, nec id ex dignitate sua, dum haud longo post tempore universonum dominus futurus, paucis ante tempus imperitare concupisceret. Tamen cupiditati juvenis gratificandum ducens, dedi lubens, et honoris causa Didymotichum adjeci, urbem æquiparandam aliis, quas petebat, simul omnibus, quemadmodum ipsi probe nostis. **854** Byzantium cum venisset, quæcumque ex ejus officio essent, admonui, suasque ut mihi quo amiciosem haberet neminem, conjunctus, capitalem inimicium numeraret, qui secus me affectum illi persuadere niteretur: quando animi mei sincerissimi argumenta ex factis ipsis quavis oratione ad probandum firmioribus exstarent. Ita gaudens gaudentem ad provinciam suam emisi, et uxorem meam sequi jussi; usque adeo nihil ab illo metuebam molli. Et quia sciebam eum de fratre uxoris suæ sinistra sentire, putareque illum peculio suo insidiari, et

Α ἐπ' ἐμὴ δυνάμειν συμποριζομένους, ἔθεν ἂν ἐξῆ, οἱ μὲν, φωραθέντες, ἔδοσαν τῆς κακούργιας δίκην· ἐκεῖνοι δὲ οἱ βαρέως φέροντες τὴν ὑπὸ βασιλεὺς δουλείαν, ὡς πᾶρ εὐλόγου προφάσεως εὐπορήσαντες, αὐθις ἤξιουν μὴ ἐνέχσθαι τοῖς ὄρκοις. ἀλλ' ἀποκαλύθαι τῆς ἀνάγκης, καὶ πράττειν, ὅ τι ἂν δοκῆ συμφέρειν σφίσι. Ἐγὼ δὲ οὐδ' ἄκρις ὡς τὸν λόγον ἠνεσχόμην, ἀλλὰ βασιλέα μὲν καὶ τὴν μητέρα ἤξιουν ἐνέχσθαι μηδεμιᾶ γραφῆ, ἅτε συνειδίκα; τοῖς νεωτερίσασι μηδὲν, ἐκεῖνους δὲ ἐκέλευον ἡρεμεῖν, καὶ μὴ πρόφασιν ζητεῖν· ἐξ ἧς αὐθις τὴν Ῥωμαίων ἐμπλήσουςι πολλῶν κακῶν. Ἐκείνων δὲ οὐδ' οὕτω πεπεισμένων, ἀλλὰ Ματθαῖον ἐξηπατηκότων τὸν ἐμὸν υἱὸν, καὶ πεπεικότων ἰδίαν συστήσασθαι ἀρχὴν πόλεις κατασχόντα τινὰς, καὶ χώραν ἀποστεμόμενον τῆς ὅλης ἡγεμονίας, οὐτ' ἐνέδωκα διὰ τὸ πρὸς τὸν παῖδα φίλτρον, οὐτ' ἀμελῶς καὶ βραβύμως εἶχον περὶ τὰ τοιαῦτα, ὡς μικρὰς καὶ τῆς τυρούσης ἄξια φροντίδος· ἀλλὰ πᾶσαν πρόνοιαν ἐποιούμην ἀπάγειν τῶν ἀτόπων τῶν υἱὸν, καὶ πέμψας βασιλῖδα τὴν αὐτοῦ μητέρα, μὴ τοιαῦτα ἐπειθὸν νεωτερίζειν, ἀλλ' ἀσφαλῶς· ἐμοὶ τε, καὶ βασιλεὺς δουλεύειν τῷ γαμβρῷ. Καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἂν τις ἐξετάζων εὖροι διὰ παντός· ἐμοὶ τοῦ χρόνου πεπραγμένα. Ἐξ ὧν ἔστι μάλιστα ἐναργεστάτην ἀπόδειξιν λαβεῖν τοῦ μηδὲν ἐμὲ μήτε πεπραχέναι, μήτε διανενοῆσθαι, ἐξ ὧν ἂν τις οἰηθεῖ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἐκεῖνον βούλεσθαι ἀποστερεῖν, τούναντίον μὲν οὐδ' ἄπαν πάντα πράττειν, ἐξ ὧν βεβαίως· ἔχειν περιέσται. Ἄλλ' οὐχ ὁμοίως ὄφθη καίκεῖνος ἐμοὶ τὴν ἴσῃν εὐνοϊαν διασώζων. Ἄλλ' ἐπὶ Θεσσαλονικίην ὑπ' ἐμοῦ καταλειφθεὶς, ὡς τὰ ἐκεῖσε πράγματα διαφυλάξων ἄκρις ἐπανήξω παρασκευασάμενος, οὐκ ἐφύλαξεν ὡς περ ἔδει. Πειθόμενος γὰρ ἀνθρώποις φαύλοις καὶ διεφθορόσι, καὶ κέρδους ἕνεκα μικροῦ οὐ σύμπασαν μόνον τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ὑπὲρ οὗ ταῦτα πράττειν ἐδόκουν προτεμένων, ἐμοὶ μὲν πόλεμον ἤρατο φανερώς, ὅς πάντα ἐπραττον ὅπως αὐτῷ βελτίω καὶ μείζω ποιήσω τὴν ἀρχὴν, πρὸς Κράτην δὲ ἐτίθειτο σπονδὰς, καὶ συμμαχίαν, καὶ τῶν ὄντων ἀφιστάμενος, ὥστε μόνον λυπηρὸς ἐμοὶ τῷ πᾶσι μάλιστα φιλοῦντι φαίνεσθαι. Ἐγὼ δὲ οὐκ εὐθὺς πρὸς ἄμυναν ἐτραπέμην, οὐδὲ τοῦ περὶ αὐτὸν φίλτρον τὸ παράπαν οὐδὲν ὑψήρουν· ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐνάγοντας πρὸς τὰ τοιαῦτα μάλιστα εἶχον ἐν αἰτίαις, ἐκείνῳ δὲ πολλὴν φόβην δεῖν παρέχεσθαι συγγνώμην, οὐ διὰ τὴν ἡλικίαν μόνον βράβιαν οὖσαν ὑπὸ πονηρῶν παράγεσθαι ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰ δαί τι καὶ τῆλθε; εἶπειν, νικώμενος· ὑπὸ τοῦ φίλτρον, καὶ βασιλῖδα τὴν μητέρα πέμψας, πάντα ἐπραττον ἐξ ὧν ἐνόμιζον ἀποστῆσειν τῶν οὐ καλῶν ἐκείνων ἐπιχειρήσεων, καὶ πρὸς τὴν προτέραν ἐπανήξειν εὐνοϊαν ἐμοὶ. Ἄ καλῶς ποιούσα πάντα ἐπραττεν ἐκείνη, καὶ μετὰ τοῦ προσήκοντος αὐτῇ φρονήματος. Διηθέντο; δὲ πόλεις αὐτῷ παρασχέσθαι ὅσας ἠθέλεν, ὥστε ἄρχειν αὐτὸν ἰδίᾳ, καὶ μηδὲν εὐθύνεσθαι παρ' ἐμοῦ πρὸς τὴν ἀρχὴν, μικρολογεῖν μὲν αὐτὸ φόβην, καὶ μὴ αὐτῷ προτήχοντα ποιεῖν μέλλοντα ὀλίγη

ὑστερον συμπάντων εἶναι κύριον, ὀλίγων ἀρχεῖν δεῖσθαι πρὸ καιροῦ, προθύμῳ δὲ ὅμως παρεσχόμεν δεῖν χαρίζεσθαι νομίζων τοῦ νέου τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ Διδυμότειχον προσετίθουν· εἰς φιλοτιμίαν ἀντίβροπον οὖσαν πάλιν τῶν ἄλλων, ὧν αὐτὸς ἤτατο ὡσπερ δὴ ποῦ καὶ αὐτοὶ ἐπίστασθε σαφῶς. Γενομένην δὲ ἐν Βυζαντίῳ, πάντα τὰ δέοντα παρήνουν, καὶ συνεβούλευον ἐξέχεσθαι ἐμοῦ παντὸς μᾶλλον φιλοῦντος, καὶ πολέμιον ἡγεῖσθαι φανερώς· ἐκείνον, ὃς ἂν ἐπιχειροῖη κείθειν, ὡς κακὸς ἐγὼ περὶ αὐτὸν, τὴν ἐκ τῶν ἔργων ἔχοντι ἀπόδειξιν λόγου παντὸς ἰσχυροτέραν. Ἐπειτα ἐξέπεμπον χαίροντα χαίρων ἐπὶ τὴν ἀρχήν, καὶ βασιλίδα τὴν γυναῖκα συνέπεσθαι κελεύσας. Οὕτως οὐδὲν ὑπώπτευσον δεινὸν περὶ αὐτοῦ. Εἰδὼς δὲ αὐτὸν οὐ καλὰς περὶ τῶν γυναικῶν ἀδελφῶν ἔχοντα ἔννοιας, ἀλλ' ὀδύμενον ἐφεδρεύειν αὐτῷ πρὸς τὴν ἀρχήν, καὶ τρόπῳ δὴ τινι μεταίρειν ἐφ' αὐτὸν πειρῆσθαι, ἀναγκαῖον μὲν ἐδόμειζον πρὸς Θράκην καὶ αὐτὸς ἐλθὼν διαλύειν τὴν μικροψυχίαν, καὶ πείθειν ἀλλήλους εὐνοεῖν· κατεχόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πρὸς Λατίκους πολέμου τότε, καὶ Βυζαντίου μὴ δυνάμενος ἀφίστασθαι, ἔπεμπον τὴν βασιλίδα ὡς πάντα κρᾶν οὖσαν, ὡσπερ ἂν ἐγὼ, καὶ διαλλάξουσιν ἀλλήλους τοὺς υἱούς. Τὸ δ' ἐναντίως ἀπίθαιεν, ἢ αὐτὸς ἐφύμην. Οὐ μόνον γὰρ οὐδὲν ἔπραττε τῶν δεινῶν ὀνείσο; βασιλεύς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ βασιλίδα τὴν γυναικὸς μητέρα ἀπρακτὸν ἀπεπέμψαι, πρὸς πῦλον ἐχώρησεν εὐθύς, καὶ ἄλλας τε πόλεις ὑπηγάγετο, ἃς αὐτὸς οὐ παρεσχόμεν, καὶ τῷ γυναικῶν ἐπεστράτευσεν ἀδελφῷ, οὐδὲν ἰδικηρότι πρότερον, καὶ κατακλείσας πρὸς τὴν ἀκρὰν Ἀδριανοῦ τῆς πόλεως ἰκοιῶρει, οὐ Ῥωμαίους μόνον ἀγων, ἀλλὰ καὶ βαρβάρους κατὰ συμμαχίαν. Ἐγὼ δ' ἐπεὶ μέλλειν οἶκ ἐντὴν, ἢ τάχιστα εἶχον ἐν Ἀδριανοῦ γένετον, τὴν μὲν υἱὸν ἀπῆλλατον τοῦ κινδύνου, βασιλέα δὲ τὴν νέην οὐδὲν ἠνώχλων πρότερον εἰς Διδυμότειχον ἀπὸ κῆρας ἀλλὰ καὶ πρέσβεις πέμψας, ἰδεόμεν κατατίθεσθαι τὸν πόλεμον. Ὁ δ' ὑπὸ τῶν ἀγόντων πεπεισμένος, καὶ τὴν ἐμὴν παραίνεσιν ἐν ὀλίγῳ θέμενος, οὐδὲν ἤττον ἢ πρότερον ἐπόλεμι, καὶ ἄλλα τε ἔπραττεν ὅσα πολέμιον εἰκὸς, καὶ συμμαχίαν ἐκ Τριβαλῶν καὶ Μυσῶν μετεκαλεῖτο. Ἐπεὶ δ' ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνοι διεφθάρσαν, οὐδ' αὐτὸς μετεπεμψόμεν ἐξ Ἀσίας, πρεσβίαν καὶ αὐτὸς πρὸς Σουλτανὸν τὸν τῆς Περσικῆς ἡγούμενον ποιοῦμενος στρατιᾶς, ἐδόκει γὰρ αὐτῷ λυσιτελεῖν κείθειν ἐκείνῳ εἶναι μὴ πολέμιον αὐτῷ, ἔπεμπε καὶ γράμματα, ἐν οἷς ἐπιμνησθεὶς ἐμοῦ, οὐ βασιλέα προσηγόρευεν, ἀλλὰ Καντακουζηνὸν ἀπλῶς· ὃ μέγιστα ἐλύπησεν, ἀπόδειξιν ἐναργεστάτην οὐκ ἔχοντα τοῦ μέχρι καὶ τοῦ δυνατοῦ, τὸν πόλεμον τὸν πρὸς ἐμὲ τηρεῖν ἀκατάλυτον πεπεισθαι. Ἡδὲ δὲ τὰ τελευτάτα ταῦτα νῦν, ἐπεὶ μὴ μένειν πρὸς τὰς τῆς Θράκης πόλεις ἡδυνήθη, οὐχ οἷός τε ὧν ἀντέχειν ἐτι πρὸς τὸν πόλεμον, πρὸς Τένεδον ἐπεραιώθη, καὶ συμπορισάμενος δύναμιν τινα ὀλίγην ναυτικὴν, ἐν τοῖς καιριωτάτοις ἐπεβούλευσεν· οὐ γὰρ ἴσον πόλεις, καὶ νήσους τὰς ὑπ' ἐμοῦ τελούσας ἴσως καταδουλοῦσθαι, καὶ αὐτῇ ἔστιν ἐπελθεῖν. Τούτου δὲ ἤτο; οὕτω δεινοῦ, ἕτερον

A illud quodam modo ad se transferre conari, ad medendum huic effeminato timori, et ad eos benevolentia mutua copulandos iter in Thraciam necessario mihi suscipiendum censui. Veruntamen Latino bello obstante, per quod Byzantio abesse non licebat, nisi ad conjugem meam, quæ munus meumungeretur, filiosque concordia inter se devinciret. Sed aliter cecidit, quam sperabam. Et enim Palæologus imperator, non modo officio suo prorsus defuit, sed etiam frustra dimissa imperator socru sua, mox ad arma venit; et cum alia oppida a me non data subegit, tum in fratrem uxoris, a quo nulla erat lacessitus injuria, cum Romanis Barbaros quoque duxit, eumque in arce Adrianopolitana conclusam obsedit. Ego, quoniam procrastinationi locus haud dabatur, quam citissime potui, Adrianopolim profectus, et filium periculo exemi; et Palæologo imperatori, qui paulo ante Didymotichum concesserat, molestiarum nihil creavi, quem per legatos uti bello temperaret, monui. Verum ille a sollicitatoribus suis inductus, spreta hortatione mea, haud secus ac prius bellum urgere perrexit, et cum alia, quæ solent hostes, perpetravit, tum auxilium ex Triballis advocavit. Quos postquam Barbari a me ex Asia accersiti contriverunt, ad sulinanum Persicarum copiarum ducem, cujus amicitiam sibi commodaturam credebat, legatos cum litteris misit, in quibus mei mentionem faciens, non imperatorem, sed tantummodo Cantacuzenum appellavit: id quod me momordit vehementer, interpretantem id signam manifestissimum, obdurasse, ut quoad posset, bellum contra me continuaret. Jam vero ad extremum nunc, quia in Thraciæ urbibus perseverare nequivit (amplius scilicet non valens resistere), Tenedum navigavit, conquisitaque manu navali exigua, caput rerum insidiose aggressus est.

855 Nec enim forsitan perinde est, urbes et insulas ditionis meæ subjigare, et ipsos imperii penates inopinato adoriri. Cum autem hoc ita grave sit, aliud longe gravius, et odiosius ausus est. Remigibus enim, et sæ præsertim triremis, convitiis in me debacchari impune permisit: quod neutiquam ausus fuisset, ut existimo, nisi fixum penitus apud animum haberet, immortale adversus me bellum gerere. Quod igitur a principio ad finem semper in omnibus eundem me, meique similem illi præstiterim, nec arma ejus aliquando provocaverim, ex his, quæ dixi, cuiuslibet fidem factam opinor. Quoniam autem ipse eorum nullo, quæ mihi acerba putaret fore, abstinuit, credo equidem e prudentibus fore nullum, qui jure me reprehendat, si nunc mutata sententia ipse decreta mea priora posthabuero: quando non levitate aliqua, nec temere illum, et sine causa contristari volens, sed ab eo coactus huc adducor. Quale enim est, illum petulantem in me insultare, et eniti modis omnibus, ut omnes intelligant, eum pacem aspernari: me autem velut sensu orbatum atque truncum, nullo

eorum quæ sunt, commoveri? Quam igitur illi perpetuam in imperio successionem semper meditabar, et volebam, quantum in me esset, ea illum privare meum fuerit, nisi respiscat, et antegressam nequitiam æquali bonitate compenset. Matthæum vero filium imperatorem designare non fuerit jam solum meum (nec enim hactenus unquam ulla res eo me impellere potuit, quamvis sæpe vos belli tempore, cum facti ratio maxime probabilis reddi poterat, istuc me rogaretis), sed vestrum in primis, qui hoc a me flagitastis, et in eo præcipuam promotionem ac studium demonstratis, cum ego nihilo minus justa simul, et vobis ipsis ac republicæ salutaria postulare vos judicarem. Faciam igitur quod petistis. Vestrarum autem partium erit, rata habere, quæ a me decernentur: et non hodie quidem ita lætum rei desiderium ostendere, cras autem, et perendie, si qua difficultas incidere, riox aliam cantilenam canere. Talia quiribatatur, quorum causa imperator quæ facturus esset, juste facturum se existimabat. Cæterum junior imperator in his iisdem post belli finem a socio incusatus, ut ita ejus abdicationis, et Matthæi substitutionis rationem quodammodo asserret, ad alia quidem respondere non poterat: quod autem in epistola ad Sulimanum Persam 856 imperatorem non appellasset, non ac, sed scribam sustinere culpam autumabat: se multis implicitum sollicitudinibus, et distractum mille negotiis scribendo non adfuisse, sed imprudentius rubrica subsignasse. Similiter de probris ex triremibus nihil se scire, neque ea jaci voluisse, sed in media navi tunc versantem, quid in extremo protervius fieret, non sensisse. Sed hæc postea acciderunt.

συμφέροντα κριναντος ἡμᾶς αἰτεῖν. Πράξω μὲν οὖν ἐγὼ κατὰ τὴν ἀξίωσιν ὑμῶν. Ὑμέτερον δ' ἂν εἴη στῆσαι τὰ ἐψηφισμένα, καὶ μὴ νῦν μὲν οὕτω προθυμείσθαι περὶ ταῦτα, ὀλίγῳ δὲ ὑστερον, εἰ τι προσπίπτει δυσχερὲς ῥαδίως μεταβάλλεσθαι. Τοιαῦτα μὲν βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς περὶ βασιλείᾳ τοῦ νέου διεiléθη, καὶ τοιαῦτα ἐγκλήματα ἐπήγειν ἐξ ὧν ἔπειτα δίκαια ποιεῖν. Βασίλειος δὲ ὁ νέος ὑστερον μετὰ τοῦ πολέμου τὴν κατάλυσιν τὰ ἴσα ἐγκαλούμενος ὑπὸ τοῦ κηδεστοῦ, ὡς περ ἀπολογουμένου οὗτο ἕνεκα αὐτὸν μὲν ἀποχειροτονήσοι, ἔπειτα δὲ υἱὸν Ματθαίου ἀποδείξει βασιλέα, περὶ μὲν τῶν ἄλλων οὐδὲν εἶχεν ἀντιλέγειν. Τοῦ μέντοι ἐν τοῖς πρὸς Σουλιμάν τὸν Πέρσην γράμμασι μὴ προσηγορευέσθαι βασιλέα οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὸν γεγραφέα εἶπε γεγενῆσθαι αἰτιον· αὐτὸν δὲ ὑπὸ πολλῶν φροντίδων συνισχημένον, καὶ μυρίοις πράγμασι περιελατόμενον τὸν νοῦν, οὐκ ἐπιστήσαι τοῖς γεγραμμένοις, ἀλλ' ἀπερισκέπτως τοῖς ἐρυθροῖς ὑποσημῆσθαι. Ὁμοίως δὲ καὶ τῶν γεγενημένων ὑβρεων ὑπὸ τῶν τριηριτῶν οὐδὲν αὐτὸν εἰδέναι, μήτε βούλεσθαι, ἀλλ' ἐν τῇ κοίτῃ νηὶ κατ' ἐκείνῳ χρόνῳ διατρίβοντα, μηδενὸς ἡσθῆσθαι τῶν τετολημένων ἔξω. Ταῦτα μὲν οὖν ὑστερον.

CAPUT XXXVII.

Matthæus creatur imperator. Nomen Joannis in acclamationibus et sacris tacetur. Novus imperator Adrianopolim mittitur. Callistus in sedem ex monasterio revocatur et objurgatur. Cogentes se ad consecrandum Matthæum, excommunicat. Ejus pertinaciam ad synodum et ad imperatorem, et in tabulas refertur. De successore eligendo consultatur, et canones citantur. Semet et superiores imperatores malæ fidei in eligendis episcopis coarguit imnerator; libertatem eligendi episcopis reddit. Philotheus patriarcha creatur. Callistus Galatiam, inde Tenedum ad Palæologum confugit.

Ut imperator filium imperatorem declarare D

αὐτῷ πολλῷ δευότερον, καὶ μείζον εἰς ἀπεχθεῖας λόγον ἐτολήθη. Τοῖς γὰρ ἐπομένοις ναύταις, καὶ μάλιστα τοῖς ἐκ τῆς τριήραος ἧς ἐπέβαιναν αὐτὸς, ἀδειῶς ἐφήκεν ὑβρίζειν εἰς ἐμὲ· ὁ οὐκ ἂν ἐτόλησεν, ἐδόκουν, εἰ μὴ πεπεικῶς ἦν μάλιστα ἐαυτὸν ἀγύμβατον μέχρι παντὸς τὸν πόλεμον τηρήσειν. Ὡς μὲν οὖν ἄχρι τέλους ἀπ' ἀρχῆς ἴσον ἐαυτῷ καὶ ὁμοιον ἐν πᾶσιν ἐμαυτὸν τετήρηκα ἐγὼ, καὶ πρόφασιν οὐδεμίαν ἐκείνῳ παρρησιάζομαι, πάντως ὁμοίᾳ πεπεισθαι ἐκ τῶν εἰρημένων. Ἐκείνου δὲ οὐδενὸς τῶν ἴσα ἔπειτα λυπεῖν ἀποσχομένου, οὐδένα τῶν νοῦν ἐχόντων ὁμοίᾳ ἐμοὶ δίκαιως ἐγκαλέσειν, εἰ τι παρὰ τὰ δεδογμένα πρότερον πράξω νῦν μεταβαλὼν. Οὐ γὰρ εὐκόλῃ τρόπῳ ἐπὶ τοῦτο ἦχθη, οὐδ' εἰκῆ, καὶ μάτην ἐκείνον βουλόμενος λυπεῖν ἀλλ' ἠναγκασμένος ὅτι ἐκείνου. Τίνα γὰρ ἔχει λόγον ἐκείνου μὲν ὑβρίζειν εἰς ἐμὲ, καὶ πάντα τρόπον πειρᾶσθαι κατάδηλον ποιεῖν, ὡς ἀσυμβάτως ἔξει, ἐμὲ δὲ ὡς περ πρὸς τὰ πραττόμενα ἀναισθητοῦνται, μηδὲν τῶν γινομένων οἴεσθαι δεῖν; Τὸ μὲν οὖν τὴν ἀεὶ μελετωμένην ἀεὶ διαδοχὴν τῆς βασιλείας, τὸ γε εἰς ἐμὲ ἦκον αὐτὸν ἀποστρεφῆναι ἐμὸν ἂν εἴη, εἰ μὴ μεταβάλοιτο, καὶ τῆς προτέρης κακίας ἀντίβροπον ἐνδείξαιτο ἐγγυωμοσύνην· τὸ δὲ Ματθαίου τὸν ἐμὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα οὐκέτι ἂν εἴη μόνον ἐμοῦ· οὐδὲ γὰρ οὐδέπω πρότερον ἄχρι νῦν τῶν πάντων οὐδὲν εἰς τοῦτο ἠδυνήθη ἀγαγεῖν, καίτοι πολλάκις ὑμῶν πολλά παρὰ τὸν τοῦ πολέμου χρόνον, ὅτε καὶ μάλιστα ἡ πράξις ἂν ἐδόκει τὸ εὐλόγον διασώζειν, δεηθέντων περὶ τοῦτο· ἀλλὰ μάλιστα μὲν ὑμῶν τῶν δεομένων, καὶ πολλὴν ὑπὲρ τοῦτο τὴν προθυμίαν εἰσηνεγμέναν καὶ σπουδὴν, οὐκ ἦν τὸν δὲ κάμου δίκαιά τε ἰσοῦ, καὶ σφίσι τε αὐτοῖς, καὶ τοῖς ὄλοις πράγμασι

Τότε δὲ ἐπεὶ ἐψηφίζεν ὁ βασιλεὺς τὴν ἀνάβροσιν Ματθαίου τοῦ υἱοῦ, μετὰ τινος τῆς διαλέξεως ἡμέρας, πάντων παρόντων ἐν τοῖς βασιλείοις, ὁ τοῦ βασιλέως ἀνηγόρευτο υἱὸς, καὶ τοῖς τε ποσὶν ὑπέου κρηπίδης ἐρυθρᾶς, καὶ πῖλον ἐπέθετο τῇ κεφαλῇ

λίθῳ τε κακοσμημένῳ, καὶ μαργάρῳ, ὡς περ ἕθους βασιλευσί, καὶ πρὸς τε τὰς εὐφημίας συνηριθμεῖτο τοῖς βασιλευσί, καὶ ἐν ταῖς γιγνομέναις μνήμαις τῶν βασιλέων πρὸς τοῖς ἱερῶς. Βασιλέα δὲ τὸν Ἰωάννην ἐκέλευε βασιλεὺς ὁ κηδεστής ἐν τε ταῖς μνήμαις ἀποσωπᾶσθαι καὶ ταῖς εὐφημαῖς. Ἄνταν μέντοι τὴν βασιλέα, καὶ τὸν θυγατρίδου Ἀνδρόνικον τὸν βασιλέα εὐφημῆσθαι ὡς περ πρότερον, καὶ μνημονεύεσθαι ἐκέλευεν ἐν ταῖς ἱεροτελεστείαις. Οὐ μὴν οὐδὲν παντάπασιν ἀρεῖτε καὶ τὴν προσηγορίαν ἄλλ' εἰ ποτε περὶ ἐκείνου ποιότο λόγον, βασιλέα προσηγόρευεν ἐπὶ πολλῶν. Ἐκ τοιούτων μὲν αἰτιῶν ὁ πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων ἐκινήθη πόλεμος, καὶ ἐβύξητο ἐπὶ τοσούτου, ὡς καὶ Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα, καίτοι πρότερον ὅλη γνώμη παρεσκευασμένων τῆς ἀρχῆς διάδοχον τὸν νέον καταλείπειν Ἰωάννην, ἠναγκάσθαι καὶ Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἀποδεικνύειν βασιλέα· μετὰ μέντοι τὴν ἀνάβρῃσιν Ματθαίου τοῦ νέου βασιλέως ἐκείνου μὲν εἰς τὴν Ἀδριανου ἐξέπεμπεν αὐτῶν ὁ πατήρ, αὐτὸς δὲ ὑπελείπειτο ἐν Βυζαντίῳ, καὶ τὰ κατὰ τὴν πατριάρχην ὡς μάλιστα ἐνῆν εὐθέσθαι ἐπέθετο διὰ σπουδῆς. Συνεώρα γὰρ ἤδη κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην δέον ὄν Ματθαῖον τὸν νέον βασιλέα τῷ μύθῳ χρεῖσθαι κατὰ τὸ ἕθος. Τοιγαροῦν καὶ μετεπέμπετο τοὺς ἀρχιερεάς, ὄσους μάλιστα ἐνῆν, ἐκ τῶν κατὰ τὴν Θράκην πόλεων. Εἶτα ἐπειδὴ παρήσαν, καὶ τοῦς ἐν Βυζαντίῳ διατρίβοντας ἅμα τοῖς ἐξώθεν ἐπιδημηκόσι κελεύσας, ἐν βασιλείαις συνελθεῖν, ὅτι τι δεῖν πράττειν περὶ Καλλίστου τοῦ πατριάρχου πάντων ἐπυθίνετο κοινή. Τῶν δ' ἀπὸ συνθήματος δέον εἰρηκότων εἶναι πέμπειν πρὸς ἐκείνου, καὶ καλεῖν ἐπὶ τὸν θρόνον, ἐπειδὴ μηδὲν ἐγκαλοῖτο ὑπὸ μηδενὸς αὐτίκα τε ἐπέθετο ὁ βασιλεὺς, καὶ προσείλαν πρὸς ἐκείνου ἐποίητο. Δύο γὰρ τῶν ἀρχιερέων ἀπολεξάμενος, τὸν Αἰνῶν Δανιὴλ, καὶ Ἰωσήφ τὸν Τενόδου, καὶ τοσούτους ἐτέρους τῶν ἐπιφανεστέρων τοῦ κλήρου τῆς Βυζαντιῶν ἐκκλησίας, Καθάσιαν τὸν σακελλίου, καὶ Περδίχην τὸν σκευοφύλακα, ἔπεμπεν εἰς τὴν μάρτυρος τοῦ Μάμαντος μονὴν πρὸς πατριάρχην, καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους ἐκάλεσε καὶ τὴν ἀρχὴν, οὐδένα γὰρ εἶναι τὸν ἀφηρημένων, ἔφασκε τε βέλτιον μὲν εἶναι μὴ ἀπερισκέπτως οὕτω χωρεῖν ἐφ' ἃ μὴ δεῖ, μηδ' ἀβουλῆα χρώμενον, τῶν μὲν θρόνων ἀφίστασθαι ἐκόντα, καὶ τοῦ ποιμνίου, αὐτὸν δὲ τὰ μηδὲν προσήκοντα περιεργαζόμενον. Ἄλλοτε ἄλλοθι διατρίβειν μηδὲν ποιοῦντα τῶν δεόντων. Εἰ γὰρ ἔμενεν ἐπὶ τοῦ προσήματος, καὶ συνουλεύετο μὴ τὸν υἱὸν ἀναγορεύειν, αἰτία, τινὰς ἀναγκίας τοῖς λόγοις προστιθείς, ἴσως ἂν καὶ διεκώλυσε· νῦν δ' οὐκ ἦριστα καὶ τοῦτ' ἂν εἴη τῶν πεισίντων ἐν χωρεῖν ἐπὶ τοιαῦτα, ὅτι μὴ λόγοις καὶ παραινέσεσιν, ἴσως δὲ καὶ ἱκεταῖς ὡς περ ἔδει, ἀλλὰ βία καὶ ὡς περ ἰσχυρὸν τι καλύσειν ἐπεχείρησεν. Ἐπεὶ ἀναλυθῆναι τὰ γεγενημένα οὐκ ἐνδέχεται, οὐδὲν ἂν ἡ διχοστασία ἐπὶ καὶ ἡ ἐρις συμβαλεῖται, ἀλλὰ δέον αὐτὸν ἐπὶ τὸν θρόνον, καὶ τὴν οἰκείαν ἀρχὴν ἐλθόντα, τὸν νέον βασιλέα καὶ τῷ μύθῳ χρεῖσιν, ὡς περ ἕθος· οὐ γὰρ ἐνδέχεται τοῖς ἄλλοις παρασήμοις αεσηθηέντα μὴ καὶ τὸν ἀρχαῖον τρόπον στέφασθαι.

A sita : faustæ acclamationes insonuerunt, et in sacris ejus, ut reliquorum imperatorum frequentari cœpta memoria. Joannis autem nomen in acclamando, atque inter sacra socer tacere jussit, et Annæ imperatrici, ac nepoti Andronico acclamari, ut prius, sct in sacrificio missæ eosdem nominari. Non tamen omnino ei vocabulum auferens, si quando apud plures de illo loqueretur, imperatorem appellitabat. Talibus igitur ex causis mutuum inter imperatores bellum exarsit, itaque crevit, ut Cantacuzenus, tametsi antea mente tota Joannem imperii successorem relinquere paratus esset, Mattheum filium hoc honore dignari compulsus sit; quem statim Adrianopolim misit, ipse Byzantii manens, controversiæ, quæ sibi cum patriarcha exstiterat, finem quam optimum imponere studebat sedulo. Intelligebat enim, jam plane Mattheum novum imperatorem nsitato more inungi oportere. Proinde et episcopus, quotquot commodissime poterat, ex urbibus Thraciæ accersebat. Eos præsentibus, simul cum iis qui Byzantii debebant, 857 in palatium convenire jussit : ibi eos communiter quid Callisto patriarcha faciendum esset, interrogavit. Quibus de compacto respondentibus, in thronum revocandum, quandoquidem a nemine accusaretur, illico amplectens consilium imperator, duobus episcopis selectis, Daniele Æni, et Josepho Tenedi, totidemque aliis de cleri Byzantini principibus, Cabasila nempe sacrarum ædium, et Perdica sacrorum vasorum præfectis, eos in monasterium Mamantis martyris ad patriarcham mittit, et ad sedem potestatemque revocat, quam illi nemo adhuc abstulerit : et melius esse, non illi improvide procedere, quæ non oportet, neque præter rationem cum sede gregem velle desertum ire : et quæ nihil attinent curiose sectantem, nunc hic, nunc ibi, munus suum prætermittentem, commorari. Si enim in eo quod pertendebat perstitisset, filiumque non esse imperatorem salutandum argumentis quibusdam necessario concludentibus docuisset, forsitan cœpta impediturum fuisse. Nunc istuc non postremum numerari posse ex iis quæ rem persuaserunt, quod non verbis et admonitionibus, forte nec divinis precibus, ut oportebat, sed vi, et velut machina aliqua negotium disturbare visus sit. Quia vero præterita corrigi nequeant, dissensionem et contentionem nihil amplius profuturam, sed ad sedem suam regressum, imperatorem novum pro recepta consuetudine sacro oleo inungere debere. Haud siquidem fas esse cæteris insignibus ornatum, non etiam antiquo more corona cohonestari. Hac ad Callistum per oratores imperator, eaque episcopi omnes approbarunt. Patriarcha legatione audita, ad rem quidem nil respondit ; sed eum qui sibi propter hoc necessitatem imponeret, anathematis carmine devovit. Tum Daniel Æni episcopus iratus, cum propter anathematismum ab ipso pronuntiatum, hortari illum ad ea quorum gratia venerat, supervacuum, cum justitia

autem consentiens putaret, si neque per se, ac a sponte gradum suum recipere vellet, neque ab alio cogi ullo modo posset, alium ejus sedi præficere : Igitur, inquit, aliud nihil te tam obstinato relinquitur, quam ut loco tuo alium patriarcham in Ecclesiam introducamus. Et patriarcha : Id maxime velim, inquit. Sic legati ad imperatorem, et conventum revertentes, ejus responsum referunt. Perdicæ vero ait, patriarcham anathemato illum feriisse, qui se propter hoc cogeret : **858** quid autem tibi velit *propter hoc*, se ignorare. Tum collegæ legati affirmare, nihil aliud esse *propter hoc*, quam ad Ecclesiæ gubernacula redire, quod constanter recuset, eaque nec libens, nec coactus repetiturus sit. Consentientibus in eo legatis, imperator Ecclesiæ notario mandavit, omnia tabulis consignare, ne qua in posterum de dictis controversia nasceretur, si ad trutinam vocarentur. Post ista episcopis in quæstione ponentibus, quisnam ad Ecclesiæ clamorem admoventur, quando ille ne quis apud se super hoc ullum verbum ederet, sacra detestatione vetuisset, de episcoporum quidem electione, ait imperator, primorum Ecclesiæ magistrorum, Christi videlicet discipulorum, et qui eorum vestigiis inceserunt, sanctorum Patrum leges (nempe ut congregati uno in loco episcopi, Spiritus sancti gratiam de cælo implorant, multisque precibus Deum suppliciter propitiant, ut eis designet, qui recte, et juste, et ex ejus beneplacito maxime fideles Ecclesiæ moderetur, pro qua ipse nostrum similis factus, et humanam imbecillitatem indutus, sanguinem suum fudit, atque ita quem ipse revelaverit, legant, tribusque propositis, qui in primis digni videantur, imperatori unius electionem concedant, quemque ipse elegerit, hunc Ecclesiæ pastorem creent) nec ipse hactenus nescivi, et cuique vestrum reor esse perspectissimum. Quemadmodum vero in reliquis peccatis amat contingere, ut quamvis nos peccare non nesciamus, tamen vitiosa ducti consuetudine, aut blandimento voluptatis decepti, sponte in mala præcipitemus, et affectionibus illaudatis nos subijciamus : sic etiam in episcopis eligendis usu venit. Cum namque sciamus, nefas esse; nos prius apud animum decernere, cui velimus Ecclesiæ rationes committere, postea nugantes aperte, et Deum irridentes, sinere vos supernam invocare gratiam, et eum nos legere, quem ipsum multo ante non verbis tantum, sed opere ipso insuper legeramus, nihilominus male, et stulte audaces sumus, quod non solum a me factum est sæpius, sed et a superioribus Romanorum imperatoribus, si non omnibus, at certe pluribus. Verum de illis ob majoribus debitam reverentiam nihil sinistrum loquar; me autem a memetipso quasi omnibus calculis injuriæ, et iniquitatis erga Deum convinci aio. **859** Et quia vitium meum agnovi, meque ipse damnavi, superest hoc unum, opinor, Deum ob commissam placare, ac de cætero cavere diligentissime, ne in eadem mala incurram, nisi morbo agrotare velim

Τοιαῦτα μὲν πρὸς Κάλιστον τὸν πατριάρχην διὰ τῶν πρέσβειων ἐμύνηεν ὁ βασιλεὺς ὀρθῶς· ἔχειν τὰ εἰρημμένα, καὶ τῶν ἀρχιερέων ἀπάντων συνεπιψηφισμένων. Πατριάρχης δὲ ἐπεὶ τοὺς βασιλέως λόγους· ἤκουε, πρὸς ἕπος μὲν ἀπεκρίνατο οὐδὲν· ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἐπιθήσαντος αὐτῷ ἀνάγκην ἐπὶ τούτῳ ἐξαφῶναι χωρισμὸν ἀπὸ Θεοῦ. Δανιὴλ δὲ τοῦ τῆς Αἴνου τὴν ἱεραρχικὴν ἰθύνοντο; ἀρχὴν δυσχεραίνοντο; ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, καὶ τὸ τε προτρέπεσθαι πατριάρχην ἐφ' ἃ ἐπέμφοθησαν ἀπεγνωστός διὰ τὴν ἐπιφωνηθεῖσαν ἐπιτιμησὴν, δίκαιον τε οἰηθέντος εἰ μὴθ' ἐλὼν εἶναι πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτὸς χωροῖται, μήτ' ἀναγκάζειν αὐτὸν ἐξεῖη μηδενί, ἕτερον τοῖς θρόνοις ἐπιτεῖν. Οὐκοῦν, εἶπεν, οὐδὲν ἕτερον σοῦ τοιαῦτα ἰσχυρίζομένου λέιπεται, ἢ πατριάρχην ἕτερον ἀντεισάγεσθαι τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ πατριάρχης δὲ, Καὶ μάλιστα βουλομένη, εἶπεν. Ἐπὶ τούτοις δὲ οἱ πρέσβεις πρὸς βασιλέα, καὶ τὴν σύνοδον ἀναστρέψαντες, ἀπήγγελλον ὅσα πατριάρχης ἀποκριθεὶς πρὸς τοὺς λόγους. Περδικᾶς δὲ, τῶν πρέσβειων εἰς, τὸν ἀφορισμὸν εἶπεν ἐκπεφωνηκέναι τὸν πατριάρχην κατὰ τοῦ ἐπιθήσαντος αὐτῷ ἀνάγκην ἐπὶ τούτῳ· ἄγνωσιν δὲ ὃ τε βούλοιο αὐτῷ τὸ ἐπὶ τούτῳ. Οἱ συμπρέσβεις δὲ οὐδὲν ἕτερον βούλεσθαι ἰσχυρίζοντο τὸ ἐπὶ τούτῳ εἶναι, ἢ ἔλθειν αὐτοῖς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς βεβαίως αὐτὴν ἀπειπαμένου, καὶ μὴθ' ἐκόντα εἶναι μήτε βιασθέντα βουλησόμενον αὐτοῖς ἐπανήκειν πρὸς αὐτήν. Οἱ μὲν οὖν πρέσβεις τοιαῦτα διανεχθέντες, συνέβησαν αὐτοῖς πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκέλευε τὸν τῆς Ἐκκλησίας ὑπουργηματέα πάντα γράφειν, ἵνα μὴ τις ἢ περὶ τὰ εἰρημμένα ὑστερον ἀμφιβολία, εἰ ποτε δεηθεὶς ἐξετάσσει. Μετὰ τοῦτο δὲ τῶν ἀρχιερέων ἐπὶ τὸ τίνα χρῆ τῆς Ἐκκλησίας τραπομένων προῖτεται, οἷα δὴ τοῦ καθεστηκότος φανερώς ἀπειπαμένου, καὶ ἀνάγκην ἐπιτεθεικότος, ὥστε περὶ τῶν ἰσων λόγον κινεῖν μηδένα πρὸς αὐτόν. Τοῦς μὲν περὶ τὴν τῶν ἀρχιερέων, εἶπεν ὁ βασιλεὺς, ἐπιλογὴν παρὰ τε τῶν πρώτων τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, καὶ τῶν κατ' ἕνος ἐκείνοις ἐπομένων θείων πατρῶν κειμένους νόμους (ὡς χρῆ τοὺς ἐπισκόπους ἐν ταυτῷ γενομένους, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν ἄνωθεν ἐπικαλεσαμένους, μετὰ τὸ πολλαῖς πρότερον εὐχαῖς, καὶ ἱκεταῖς ἐξιλάσασθαι Θεόν, ὥστε φανερὸν αὐτοῖς ποιῆσαι τὸν ὀρθῶς καὶ δικαίως, καὶ ὡς μάλιστα Θεῷ κεχαρισμένως προστησόμενον τῆς Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν, ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ ἐξέχεε τὸ αἷμα γενόμενος ὑπὲρ ἡμεῖς, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἐνεδυμένος, οὕτως ἐπιψήφισεσθαι ὅτι ἂν αὐτὸς ἀποκαλύπτῃ περισησάντας δὲ ἐν τρισὶ τοῖς μάλιστα δοκοῦσιν ἀξιόχρητον τὴν Ἐψήφον, οὕτως περὶ τὴν βασιλεῖ τὴν αἴρεσιν ἐνός· ὅτι ἂν αὐτὸς ἔλοιτο, τοῦτον ἀποδείκνυσθαι προστάτην τῆς Ἐκκλησίας) οὐθ' αὐτὸς ἠγγόνον ἄχρι νῦν, οὐτ' ὑμῶν οἴομαι οὐδένα μὴ σαφέστατα εἶδέναι· οἷα δὲ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀμαρτημάτων φιλεῖ συμβαίνειν, ὅτι καίτοι μὴ ἄγνωστον ὅτι ἀμαρτάνομεν, ὁμῶς ὑπὸ πονηρᾶς ἀγόμενοι συνηθείας, ἢ τῷ λείπῳ τῆς ἡδονῆς ἐξαπατώμενοι περιπίπτομεν ἐκουσίως τοῖς κακοῖς, καὶ τοῖς φάλοις πάθει καταδοῦσόμενοι

λαυτοῦς, τοῦτ' αὐτὸ καὶ κατὰ τὴν τῶν ἀρχιερέων ἐπιλογὴν ἡμῖν συμβαίνει. Σφάζεται γὰρ εἰδότες ὡς ἀθέλωμεν αὐτοὺς πρότερον ἐπιψηφισαμένους, ἢ ἂν ἐθέλωμεν αὐτοὺς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐγχειρῆσαι. Ἐπειτα βωμολοχοῦντας ἄντικρυς, καὶ κατερωνευμένους τοῦ Θεοῦ, ἐπιτρέπειν ὑμῖν τὴν ἀνωθεν ἐπικαλεῖσθαι χάριν, καὶ τοῦτον ἐπιψηφίσεσθαι, ἢ αὐτοὶ πολλῶ πρότερον οὐ λόγους μόνον, ἀλλὰ καὶ πράγμασι ἐπιψηφισάμεθα αὐτοῖς, ὅμως τολμῶμεν κακῶς καὶ ἀνοήτως, καὶ τοῦτο οὐκ ἐμὸν μόνον εἰργασταὶ πολλάκις, ἀλλὰ καὶ τοῖς πρότερον Ῥωμαίων βεβασιλευκόσιν, εἰ μὴ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς γε πλείοσι. Περὶ μὲν οὖν ἐκείνων φεῖλον αἰδοῖ τῶν προγόνων οὐδὲν ἐρῶ· ἐμμετὸν δ' ἀπάσαις ψήφοις ταῖς παρ' ἐμαυτοῦ ἀδικοῦντα καὶ ἀγνωμονοῦντα περὶ τὸν Θεὸν φαίην ἂν ἀλλοσεσθαι σαφῶς. Οὕτω δ' ἐμαυτοῦ κατεψηφισμένον, καὶ συναγνωκότα τὴν κακίαν, οὐδὲν, εἰμὶ, λείπεται ἢ περὶ μὲν τῶν προτέρων ἐξιλάσεσθαι Θεῶν, τοῦ λοιποῦ δὲ πρόνοιαν ποιεῖσθαι πᾶσαν, καὶ σπουδὴν μὴ τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν κακοῖς, εἰ μὴ βουλομένη ἀνάτα νοσεῖν, καὶ τυφλώττειν ἕκαστον πρὸς τὰ καὶ λαμπρότερον ἡλίου λάμποντα καλὰ. Τοιγαροῦν ὑμῖν ζητήσεως περὶ πατριάρχου προκειμένης· νῦν, τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν ἀποδίδωμι, εὐχὴ ὑμῖν μᾶλλον ἢ τῷ Θεῷ, ᾧ μελήσει μάλιστ' ἀποκαλύπτειν. Ὑστερον δὲ καὶ αὐτὸς ἐνὰ τῶν τριῶν ἐπιψηφισαίμαι, ὡς περὶ Θεοῦ. Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς, τοῖς ἀρχιερεῦσι διειλέχθη, καὶ ἐκέλευεν ἐν ταυτῷ γενομένους ὅπῃ ἂν δοκῇ, τὸν ἀρχαῖον τρόπον τὴν πατριάρχου ποιεῖσθαι ἐκλογὴν· εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ ἐκείνων γενομένων ἐν ταυτῷ, καὶ περὶ τοῦ προκειμένου σκεπτομένων, αὐθι· ὁ βασιλεὺς πέμψας, τῶν τε τῆ προτεραίας εἰρημένον ἀνεμίμησσε, καὶ παρήγει πᾶσαν ἐπιδεικνυσθαι σπουδὴν, ὡς αὐτοῦ καὶ πρὸς Θεὸν ἀρκοῦσαν πεποιημένου τὴν ἀπολογία, παντάπασιν αὐτοῖς· τῆς αἰρέσεως τῆς πατριάρχου παρακεχωρηκότος, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιδεικνυμένου τὴν γνῶμην φανερώς. Ἐκείνοι δὲ πολλὰς ὁμολογήσαντες χάριτας τῷ βασιλεῖ τῆς περὶ τὰ θεῖα εὐλαβείας, καὶ τῆς περὶ αὐτοὺς αἰδοῦς, καὶ ἐπευξάμενοι ἀγαθῶν πολλῶν ἐσδόν, ἔπειτα τὴν θεῖαν χάριν ἐπικαλεσάμενοι τοῦ Πνεύματος, ἐπελέξιντο τρεῖς, Φιλόθεόν τε τὸν τῆς Ἡρακλείας ἀρχιερέα, καὶ τὸν Φιλαδέλφειας Μακάριον, καὶ Νικόλαον τὸν Καδύσιαν, ὄντα ἐτι ἰδιώτην, καὶ γράψαντες, πέμπουσι τῷ βασιλεῖ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρημένων· βασιλεὺς δὲ εἰλετο τῶν ἄλλων μᾶλλον τὸν Φιλόθεον· καὶ οὐ πολλῶ ὕστερον πάντων, ὅσα νενομίσταί τετελεσμένων, πατριάρχης ἀπαδείκνυτο, καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν πράγματα χρόνον μὲν εἰς διώκησεν ἐκβληθείς τῆς ἀρχῆς μετ' οὐ πολὺ, ὡς περὶ ὕστερον εἰρησεται ὀλίγω, μάλιστα δὲ θαυμασιῶς, καὶ σὺν λόγῳ τῷ προσήκοντι, καὶ πᾶσαν ἐπιδεικνυμένου ἐπιείκειαν, καὶ βίου περιφάνειαν, καὶ λόγου. Κάλλιστος δὲ ὁ πατριάρχης χρόνον οὐκ ὀλίγον τῆ μαρτυρίας τοῦ Μάμαντος μονῆ ἐνδιατρίψας, πρῶτα μὲν διεδίδρασκεν εἰς Γαλατᾶν, καὶ χρόνον τινὰ ἐκρύπτετο ἐν τοῖς Λατίνοις. Ἐπειτα αὐτῶν πραττόντων, εἰς Τένεδον ἀφίκτο πρὸς τὴν νέον βασιλείαν, καὶ πολλῆς ἐτύγχανε τῆς εὐμενείας, ὅσα δὴ ὑπὲρ ἐκείνου τὴν τοσαύτην κακοπραγίαν ἡρημένος.

860 CAPUT XXXVIII.

Matthæus cum uxore coronatur. Pergamenus Tenedius auctor defectionis insularis, vinculus Thessalonicam mittitur. Persas Zympen castellum obtinentes, pecunia e Thracia educit Cantacuzenus. Terrimotus maritimas Thraciæ urbes prosternit. Calamitas populorum, Barbari cum presidio urbes occupant. Humilitas navarchi Byzantini. Sulimanus perfidus colonias in Thraciam deducit. Ejus in reparanda Calliopolis studium. Mæsos vastat Cantacuzenus, ab Orchane urbes repetit. Sulimani excusatio refellitur. Patris hortatu oppida reddit. Cantacuzenus vitam monasticam parturit.

Ἐπεὶ δὲ ὁ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν θόρυβος ἐπέπαυτο, καὶ πᾶσαν εἶχε τάξιν καὶ εὐαρμοσίαν, Ματθαῖος ὁ βασιλεὺς· γενόμενος ἐν Βυζαντίῳ ἅμα βασιλεῖ τῆ συ-

A insanabili, et de industria in rebus honestis, ipsoque etiam sole clarioribus cæcutire Proinde cum nunc de patriarchâ nominando quærat, veterem vobis libertatem restituo. Nec tam vobis, quam Deo, cui magnæ curæ erit, qui bene Ecclesiæ præfuturus sit, vobis revelare. Postea ego quoque unum ex tribus, ut mos est, decernam. Hæc in conventu imperator dixit, qua nimirum ratione ritu veteri patriarcha eligendus esset. Cum postridie denuo coivissent, et super negotio consultarent, iterum misit imperator, qui eos pridie dictorum admoneret, hortans uti agerent sedulo: se enim, quomodo apud Deum se tueretur, dum electione patriarchæ ipsis penitus cessisset invenisse, et mortalibus universis quid sentiret demonstrasse. Illi honorifice gratiis actis pro ejus erga Deum pietate, et erga ipsos reverentia, bonorumque multorum cumulum comprecanti, divina sancti Spiritus gratia invocata, tres eligunt, Philotheum Heracleæ, Mararium Philadelphicæ episcopos, et privatum adhuc Nicolaum Cabasilam, electorumque nomina imperatori scripta mittunt, qui Philotheum maluit; et is kon diu post legitimis omnibus servatis, patriarcha consecratus, Ecclesiam aliquandiu administravit; nam gradu suo brevi depulsus est, ut infra memorabimus. Administravit autem eximie, atque ut par fuit, cum summa lenitate, moribus, et sermone inclytus. Callistus patriarcha cum per diu in monasterio Mamantis martyris delituisse, primum quidem Galatam confugit, ubi ad tempus inter Latinos se abscondit. Inde eorum opera Tenedum ad juniorum imperatorem pervenit, a quo perbenevole habitus est, ut qui ipsius causa tantam ærumnam sibi paravisset.

Sedato in Ecclesia tumultu, cum omnia ordinem suum, numerumque obtinerent, Matthæus imperator una cum conjugē in templo Deiparæ in Bla-

chernis a Philotheo patriarcha et patre, more antiquo coronatus est, qui similiter pro more conjugem coronavit. Hæc Byzantii. Palæologus junior imperator erat Thessalonica cum matre et uxore imperatricibus, tenebatque Tenedum insulam, præfecto ibi relicto quodam Martino Italo cum Thessalonicam discederet, ubi apud eum diu diversatus est Tenedius quidam, homo opulentissimus, Pergamenus nomine, qui postea Tenedum Thessalonica fugiens, cæteris quoque insulanis persuasit, ut a juniore imperatore desciscerent. Ita expulso prætore, quem ille constituerat, suis quodammodo libris vivebant. Comperta defectione imperator junior, instructis triremibus Thessalonica in Tenedios navigat; Tenedii prompte Pergamenum tradunt, et ad fidem redeunt, quem vincitum Thessalonicam deportari, et ibi custodiri jubet, ipse cum uxore Helena in insula vititat. Porro Cantacuzenus imperator inique sustinens, in Thraciæ urbibus sedes ac domicilia Persas habere (occupant enim munitum quoddam oppidum Tzymphen appellatum ut docuimus), vi quidem, et armis eos pellere non est aggressus, quod se tantæ multitudini Barbarorum imparem sciret, Romanis civili bello consumptis. Alia autem qualis via Romana provincia eos exigere meditatus est, missaque ad Orchanem generum legatione, rogavit, uti castellum illud sibi redderet, et Barbaros e Thracia revocaret: præter jus enim et amicitiam facere, dum in medio Romanorum solo oppidum possideret. Eo-Sulimanum filium prætendente, qui id obtineret, **861** atque compensationem aliquam postulare, dena aurorum millia imperator libenter numeraturum se spondit. Brevi aurum misit; Persæ vicissim miserunt, qui ei oppidum proprium traderent. Rebus sic cunctibus (ut sunt judicia Dei) nec opinato immanis superveniens terræmotus, vere incunte, prima face, maritimas Thraciæ urbes propemodum omnes evertit. Non solum quippe domus supra habitatores converuentes, multos obtriverunt; sed etiam oppidorum mœnia ab imis fundamentis prostrata sunt. Populi, quos ruina non operuerant, videntes se neque muros collapsos facile posse instaurare neque incursantibus Barbaris fore pares, metuentesque, ne in servitute ab illis raperentur, assumptis libeis, et uxoribus, nocte illa ad proximas urbes, quas terræ concussu non concidisse arbitrabantur, contendebant. Exsistentibus vero imbribus, nivibus, et incredibili frigore, alii algore enecabantur (mulieres præsertim, et infantes), reliqui, paucis exceptis, quotquot frigore superato ad urbes integras perfugebant, omnes a Barbaris occurrentibus intercepti sunt. Siquidem illi cognito urbium mœnia corruiße, opinati rem ipsam, aut fugientium silicet se potituros; aut si manerent, muris prolapsis eos devicturos, diluculo in eos ibant. Ita facium, ut et fugientes caperent, et in omnibus oppidis præsidia collocarent. Calliopolis autem ma-

ζύγω, κατὰ τὸν ἐν Βλαχέρναις τῆς Θεομήτορος ναὺν ἑστῆκετο κατὰ τὸ ἔθος ὑπὸ Φιλοθέου τοῦ πατριάρχου καὶ βασιλέως τοῦ πατρὸς· ἔσπερε δὲ καὶ αὐτὴ, κατὰ τὸ ἔθος τὴν γυναῖκα. Τοιαῦτα μὲν ἐπράττετο ἐν Βυζαντίῳ. Παλαιολόγος δὲ ὁ νέος βασιλεὺς ἦν μὲν ἐν Θεσσαλονικῇ μετὰ τῶν βασιλέων, τῆς μητρὸς· καὶ γυναῖκος, εἶχε δὲ καὶ Τενέδον τὴν νῆσον ὅφ' ἑαυτὸν, ἡγεμόνα ταύτῃ καταλιπόν· Ἰταλὸν τινα Μαρτῖνον ἀπαίρων εἰς Θεσσαλονικῇν. Περγαμηνὸς δὲ τις τῶν Τενεδίων ὁ μάλιστα δυνατώτατος ἐν Θεσσαλονικῇ συνῆν τῷ νέῳ βασιλεὶ χρόνον οὐκ ὀλίγον, ἔπειτα ἐκεῖθεν διαβρῆς, καὶ γενόμενος ἐν τῇ Τενέδῳ, ἔπεισε καὶ τοὺς ἄλλους πολίτας ἀποστῆναι τοῦ νέου βασιλέως, καὶ τὸν ὑπ' ἐκείνου σφῶν ἐπιτεταγμένον ἄρχειν ἐξελάτταντες, ὡπερ αὐτόνομοι ἐπολιτεύοντο. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐπεὶ πύθοιτο τὴν ἀποστασίαν, τριήρεις ἐκ Θεσσαλονικῆς ἐφοπλίσας, ἐπέπλευσε τοὺς Τενεδίους. Οἱ δὲ αὖθις, ἐν εἰς Θεσσαλονικῇν παραδόντες τὴν Περγαμηνὸν, ἦν εἰς Θεσσαλονικῇν δεσπομῆτην ἐπεμψε φρουρῆσθαι· αὐτὸς δὲ ἔμα· Ἐλένη βασιλίδι τῇ γυναικὶ διῆγεν ἐν τῇ νήσῳ. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐν δεινῷ τιθέμενος ταῖς κατὰ τὴν Θράκην πᾶσι τοὺς Πέρσας ἐγκαθιδρυμένους εἶναι (εἶχον γάρ τι φρούριον), ὡπερ ἔφημεν ἐν Θράκῃ Τζύμπτην προσαγορευόμενον, βία μὲν οὐκ ἐπιχειρεῖ ἐξελᾶσθαι· ἦδει γὰρ οὐκ ἀξιόμαχος πρὸς τοσαύτην τῶν βαρβάρων δύναμιν ἐσόμενος, εἰ πόλεμον κινοῖη πρὸς αὐτοὺς, τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς ὑπὸ τοῦ πρὸς ἄλλῃλους πολέμου διεφθαρμένης· τρόπῳ δὲ τινι ἐτέρῳ διενεοῖτο τοὺς βαρβάρους τῆς Ῥωμαίων ἐξελαύνει· καὶ πέμψας πρεσβείαν πρὸς Ὀρχάνην τὴν γαμβρὴν, ἦται τὸ φρούριον ἀποδοῦναι οἱ, καὶ τῆς Θράκης τοὺς βαρβάρους ἐκβαλεῖν· οὐ γὰρ δίκαια ποιεῖν αὐτὸν οὐδὲ προσήκοντα τῇ εἰς αὐτὸν εὐνοίᾳ, ἐν μέσῃ τῇ Ῥωμαίων γῆ τὸ φρούριον κατέχοντα. Τοῦ δὲ, Σουλμᾶν τὴν υἱὸν προβαλλομένου, ὡς ὑπ' αὐτοῦ τὸ φρούριον κατέχοιτο, καὶ δέοιτό τις πρὸς τὴν ἀπόλειψιν ἀντιμισθίας, μυρίους χρυσοὺς ὁ βασιλεὺς ὑπέσχετο παρέξειν φιλοτιμῶς. Μετὰ μικρὸν δὲ καὶ ἔπεμπε τοὺς βαρβάρους τὸν χρυσὸν· ἀκαίριοι ἐπεμψαν τοὺς παραδόντας βασιλεὶ τὸ φρούριον. Ἐν τούτοις δὲ τῶν πραγμάτων, δυνον, οἶα τὰ τοῦ Θεοῦ κριματὰ, ἀθρόον ἐξαίσιον· ἐπιγενόμενος σεισμὸς ἦρος ἀρχομένου, μάλιστα ἐν ἀρχαῖς τῆς νυκτὸς, τὰς παραλίους τῆς Θράκης πόλεις ὀλίγου δεῖν διεφθίρειν ἀπάσας. Οὐ μόνον γὰρ οἰκίαι κατέπεσον ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας, καὶ διεφθίρειαν πολλοὺς, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν πόλεων τεῖχη ἐξ αὐτῶν κρηπίδων κατεβλήθη. Οἱ δῆμοι δὲ τῶν πόλεων ὅσοι μὴ διεφθάρσαν ὑπὸ τῶν ἐρειπίων, συνιδόντες ὡς οὐτ' ἀνορθοῦν δυνήσονται ῥᾶστα τὰ καταβληθέντα τῶν τευχῶν, οὐτ' ἀμύνεσθαι πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀνέπιστιν ἀξιόμαχοι εἶσι, καὶ δεισαντες μὴ ὑπ' ἐκείνων ἀνδραποδισθῶσιν ἐπελθόντων, τέκνα καὶ γυναῖκας ἀναλαθόντες, ἀνεχώρουν εἰς νυκτὸς ἐπὶ τὰς ἄλλας πόλεις, ὅσας μὴ καταπεπτωκέναι τῷ σεισμῷ ἐνόμιζον. Ὁ μὲρων δὲ ἐπικειμένων, καὶ χιόνος, καὶ ψύχους ἀμυθήτου, οἱ μὲν ὑπὸ τοῦ κρυμοῦ δεφθίροντο, μάλιστα γυναῖκες καὶ βρέφη νήπια· οἱ λοιποὶ δὲ πλὴν ὀλίγων ὅσοι τοῦ τε ψύχου, τδυνή-

θησαν περιγενέσθαι, καὶ πρὸς τὰς ἐπισημοτάτας πόλεις καταφυγεῖν, πάντες ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἠνδραποδίσθησαν ἐπελθόντων. Ὡς γὰρ ἤσθηοντο ἕκαστοι τὰ τεῖχη τῶν πόλεων καθηρημένα, ὑποπτεύσαντες ὅπερ ἦν, ὡς ἢ κρατήσουσι, φευγόντων, ἢ τῶν τειχῶν καθηρημένων, ἂν μένουσι περιγενήσουται, ἅμα ἔφ' ἐπετραπέυσαν, καὶ τῶν τε ἀνθρώπων ἐκράτου φευγόντων, καὶ τὰς πόλεις ἀπάτας ἐποίησαντο ὑπὸ φρουρᾷ. Καλλιούπολις δὲ, τῶν ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γενομένων παραλίων κατὰ τὴν Θράκην πόλεων ἡ περιφανέστερα, πέπτωκε μὲν καὶ αὕτη τῶν ἄλλων μάλλον· ὁ δῆμος δὲ ἅπας διεσώθη ἐν τοῖς πλοίοις, ἃ ἦσαν ἐκεῖ πολλά. Συμβάν δὲ οὕτω καὶ ἐκ Βυζαντίου ἐπι Πελοπόννησον πλεύουσα τριήρης, ἣν ἐπεμφεν ὁ βασιλεὺς, Μανουὴλ δεσπότη τῷ υἱῷ ὠρμιζέτο ἐκεῖ τὴν νύκτα. Γενομένης δὲ ἐκείνης τῆς μεγάλης συμφορᾶς, ὅρων ὁ ναύαρχος τοσοῦτους μέλλοντας ἀποβλῦσθαι, προσέσχε τε τῇ γῆ, καὶ ἀναλαμβάνων ὄσους ἦν ὑποδέχεσθαι ἢ τριήρης δυνατῆ, ἀνέστρεφεν εἰς Βυζάντιον τῶν προκειμένων ἀμελήσας. Σουλιμάν δὲ ὁ τοῦ Ὁρχάνη παῖς, ἐπεὶ πύθετο τὰ κατὰ Θράκην ἐν Πηγαῖς τῇ κατὰ τὴν περσικὴν τοῦ Ἑλλησπόντου πόλει διατρίβων, τὰς πρὸς βασιλέα συνθήκας παρῶν, ἃς ἔθετο ἐπὶ τῷ Τζύμπην ἀποδιδόναι, σπουδῆ πολλῇ ἐπεραιούτο πρὸς τὴν Θράκην, καὶ πολλοὺς τῶν ὁμορῦλων διαδιδάσας ἅμα γυναῖκι καὶ τέκνοις, κατώκιζε τὰς πόλεις, τὰ καταβεβλημένα ἀνορθῶν. Τὴν πλείστην δὲ ἐπεδείξατο περὶ Καλλιούπολιν σπουδὴν. Τὰ τε γὰρ τεῖχη ἀνωθεν ἐπεσκέυασε, καὶ προεξεργάσατο βελτίω, ἢ περ ἦσαν, καὶ τῶν ἐπιφανῶν παρ' αὐτῷ πολλοὺς ἠνάγκασεν εἰς ἐκείνην μετακίεσθαι, καὶ στρατιᾶν ἐγκαθίδρυσσε πολλήν· καὶ τοῖς κατὰ Μυσίαν λυπηρὸς ἦν, μεγάλοις στρατοπέδοις ἐπιών, καὶ πόλεις ἐξανδραποδίζόμενος, καὶ τὴν χώραν ἅπασαν πορθῶν. Βασιλεὺς δὲ ἠνίατο μὲν οὐκ ἔλιγα πρὸς τὴν συμφορὰν, ἀμύνεσθαι δὲ τοὺς ἀδικούντας ἀδυνάτως ἔχων, πρεσβεῖας συνεχεῖς ἐποιεῖτο πρὸς Ὁρχάνην τὸν γαμβρὸν, καὶ τὰς ἡρπασμένας πόλεις ἤξου τὸν υἱὸν ἀποδιδόναι. Τῶν γὰρ ἀτοπωτάτων εἶναι, ἐνὸς μὲν αὐτοῖς φρουρίου μὴ παραχωρεῖν, ἀλλ' ἐπὶ χρήμασι βήτοισι συνθήκας θέσθαι πρὸς αὐτοὺς ὥστε ἐκλιπεῖν· αὐτοὺς δὲ νυνὶ τοσαύτας πόλεις κατασχεῖν, πρὸς τῷ μηδὲ Τζύμπην κατὰ τὰς συνθήκας ἀποδοῦναι, καὶ ταῦτα σπονδῶν οὐσῶν καὶ βαθείας εἰρήνης πρὸς ἀλλήλους; Σουλιμάν δὲ ἰσχυρίζομένου μὴ πολέμου, μηδὲ βίξ τῶν πόλεων κερρατηκέναι, ἀλλ' ἀοικήτους, καὶ καταβεβλημένας κατασχεῖν ἀδικεῖν αὐτοῦ; τὰ ἔσχατα διετέλετο ὁ βασιλεὺς, καὶ μηδὲν εἶναι τὴν σφῆψιν πρὸς τὸν τοῦ δικαίου λόγον· διενηγοχέναι γὰρ οὐδὲν, εἰ δὲ τῶν πυλῶν εἰσῆι, ἢ ἀλλοθεν ποθεν· ἀλλὰ τοῦτο χρὴ σκοπεῖν, εἰ δικαίως ἐν σπονδαῖς κατασχόντες ἔχουσι. Τοιαῦτα βασιλέως πρὸς τοὺς βαρβάρους διαπρεσβευομένου, Σουλιμάν μὲν εἶχετο τῶν πόλεων καθάπαξ, καὶ οὐδ' ἄχρη; ἀποῆς ὑπέμενον ἀπολιπεῖν· Ὁρχάνης δὲ ὁ πατήρ αὐτοῦ τε συνειδῶς ἀδικούντι, καὶ παρασπονδούντι, καὶ ποιούμενος περὶ πλείστου τὸ βασιλέα θεραπεύειν, συνετίθετο μὲν αὐτίκα τὰς πόλεις ἀποδιδόναι βασιλεῖ· Σουλιμάν δὲ τοῦ υἱοῦ δυσπραγία-

ritimarum Thraciæ urbium a Barbaris occupatarum illustrissima, ipsa quoque magis quam cætere procuravit, populus omnis in navigiis, quæ nulla illic erant, servatus est. Forte Byzantio in Peloponnesum trajiciens triremis, quam imperator despotæ filio mitterbat, noctu ibi constitit. Cum autem calamitas tam miserabilis incidisset, cernens navarchus adeo multos interituros, ad littus triformem advertit, susceptisque quotquot capiebat, propositi securus, Byzantium cursum reflexit. Sulimanus Orchanis filius Pegis urbe trans Hellespontum munitus, ut accepit, quod in Thracia acceiderat, spreto quod de Tzympe restituenda cum imperatore pactum fecerat, in Thraciam navigare properavit, multisque suorum civium cum uxoribus et liberis trajectis, colonias deduxit, eversa rædificans. Sed Calliopoli plurimum laboravit. Nam et muros de integro construxit, et meliores ac validiores, quam tum erant, effecit, suorumque multos nobiles in 862 illam commigrare coegit: nec contemnendum ei præsidium addidit. Idem Mæsis intolerabilis erat, dum numerosam manu impressionem faceret, captivos ex urbibus abduceret, totamque regionem devastaret. Imperator hac calamitate tristissimus, cum ad coercendas injurias satis virium non haberet, frequenti legatione Orchanem generum appellat, petens uti Sulimanus raptas urbes restitueret. Inconvenientissimum namque esse, uno castello non cessasse, nisi certam prius pecuniam pacti essent: nunc præterquam quod Tzympen secundum conventa non reddent, etiam tot urbes in fœdere, ac prima pace sibi vindicare. Sulimano contra affirmante, non armis cogisse, sed devotatas, ac prostratas occupasse: imperator eos injustissimos pronuntiare, et quod prætexerent, ad defensionem nihil illis prodesse; nihil enim referret, per portâsne, an aliunde ingressi fuerint, sed hoc videndum, an jurè et secundum fœdus eas obtineant. Imperatore sic cum Barbaris per legatos agente, Sulimanus oppida pertinaciter retinens, de iis deferendis nec verbum audire poterat. Orchanes vero pater, injuriæ, violatque fœderis sibi conscius, et vehementer imperatori gratificari cupiens, mox urbes redditum iri respondit. Cum Sulimanus ægerrime, quod tenebat, ex unguibus dimitteret, Orchanes dilationem aliquantam ab imperatore petivit, se filium adducturum, ut paulo post libera oppida restitueret, quod ei fecit. Nam sæpe illum ac multum hortatus, ne imperatori mœrorem afferret, non solum constanter in fœdere manenti, quod cum ipsis percussisset, nihilque injuriarum inferenti: sed et affinitatis ergo, qua cum ipso devincti essent, deinde et pecuniam ei pollicitus, eum tandem ad urbium restitutionem permovit. Quin et imperator earum causa quadraginta aureorum millia ei se daturum promisit. Mctuens porro Orchanes, ne filius fidem falleret, faciendum cogitavit, ut imperatore et se in eundem locum convenientibus, in præsentia amborum Sulimanus

omnino urbes se redditurum promitteret, illicoque imperatorem ad sinum Astacenum. ut ibi congregerentur, invitavit. Qui probato consilio triremes instrui præcepit. Ob hasce causas Cantacuzenus filium Matthæum imperatorem renuntiare quodammodo coactus est. Deceverat vero, eo renuntiato partem a Romano imperio demptam, illi quoad viveret, subjicere, ita ut morienti nullum relinquere successorem liceret : sed tota ad imperatorem Romanorum, sive ad Joannem generum, sive eo mortuo ad Andronicum ejus filium postliminio rediret, ipsum autem Joannem bello posito revocare, totoque Romano imperio ei cedere, seque a negotiorum turbis removere, et divinis rebus vacando, studere, cœleste numen sibi placatum, et amicum efficere. Hæc igitur post filii creationem meditabatur. Tunc autem triremibus Nicomediam venit, legatosque ad Orchanem generum, ut eodem ex conducto ob causam jam recitatum venturum misit. Qui morbum excusavit, nec posse in præsentī de lectulo surgere. Cum id graviter ferret imperator, et morbum hunc pro velamento obtendi putaret, urgeretque uti Nicomediam quod proniiserat, veniret, vere in morbo se esse, nihilque simulare, juratus confirmavit : rogans veniam, et iterum promittens, post dies certos ubi convalesceret, promissa confecturum. Imperator frustratus Byzantium revertit.

τὸν πρὸς ἐκεῖνον καταλύσας πόλεμον, καὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἀπάσης αὐτῷ παραχωρεῖν, τῶν πραγμάτων ἀποστάς αὐτῶς, καὶ πειρᾶσθαι διὰ τῆς κατὰ τὸν βίον φιλοσοφίας ὤντων αὐτῷ ποιεῖν τὸ θεῖον. Ταῦτα μὲν οὖν ἐν ὑστερήνῳ πράττειν ἐβουλεύετο· τότε δὲ ἐπεὶ ἦσαν ὠπλισμένοι αἱ τριήρεις, ἐν Νικομηδείᾳ τε ἐγένετο, καὶ πρέσβεις ἐπεμπε πρὸς Ὀρχάνην τὸν γαμβρὸν, ὡς ἀφικόμενον καὶ αὐτὸν ἐκεῖ τῶν προκειμένων ἕνεκα. Ὁ δ' ἐφασκε νοσεῖν, καὶ ἀδυνατῶς ἔχειν τὸ νῦν εἶναι ἀπικέσθαι τῆς κλήνης. Ἀχθομένου δὲ βασιλέως, καὶ σκῆψιν οἰομένου τὴν νόσον εἶναι, καὶ καταναγκάζοντο· ἐλθεῖν εἰς τὴν Νικομηθεὺς ὡς περ ἐπηγγείλατο, ὅρκους ἰσχυρίζετο νοσεῖν ὡς ἀληθῶς, καὶ μηδεμίαν σκῆψιν εἶναι, μηδ' ὑπόκρισιν περὶ τὸ πρᾶγμα· ἰδεῖτό τε συγγνώμην παρασχέσθαι, καὶ ἐπηγγείλατο αὐθις, ὡς ἐν ῥηταῖ· ἡμέραις ῥαῖσας ἐκτελέσει τὰ ὑπεσχόμενα. Ἐκείθεν μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς ἀπρακτὸς αὐθις εἰς Βυζάντιον ἐπανήλθε.

CAPUT XXXIX.

Cur Cantacuzenus ipse Tenedum proficisci ad generum voluerit. Aquatium prohibetur. Byzantium redit. Sulimanus duas Galatæorum urbes expugnat. Cantacuzenus ipse ad Palæologum proficiscitur, nec tamen in Tenedum venit, ei re infecta redit. Orchanes et filius urbes se reddendum profitentur. Palæologus Byzantium venit, populū tumultus. Cantacuzenus rerum humanarum pertæsus. de professione monachismi agit. Pugnam cum Palæologo dissuadet, proceribus spe venturi auxilii animos facit, sed ficto. Philothei monitio, cui obsecrat imperator. Contra socerum Palæologus armatus procedit.

Philotheus autem patriarcha, sciens quid de imperatoribus genero ac filio secum animo ageretur, orabat, uti se legati loco Tenedum ad junio- rem imperatorem mitteret, pertracturum eum in sententiam soceri, et bellum compositurum. Imperator paratis triremibus, ac nullo sumptu novo ob hoc egentibus, per se in insulam proficisci, et cum genero resarcire concordiam malebat. Existimabat enim, simul ut audiret ipsum appropinquare, statim occurrurum, veniamque pro commissis petiturum : cumque et ipse a pacificatione haud abhorreat, facillime rursus ad tranquillitatem rempublicam redacturum. Hoc consilio cum Matthæo filio, et uxore ejus Byzantio solvit, ut illi quidem ad Ænum descenderent, inde Didy-

κτως ἔχοντας ἔδειτο βασιλέω· ὑπερβῆσθαι τὴν ἀπόληψιν, ὡς πείσοιτος αὐτοῦ τὸν υἱὸν μετὰ μικρὸν ἔκοντι τὰς πόλεις ἀποδοῦναι, ὃ καὶ ἐπραττεν ὀλίγῳ ὕστερον. Πολλὰ γὰρ πολλάκις παραινήσας, ὡς χρὴ βασιλέα μὴ λυπεῖν, οὐ μόνον βεβαίως ἐμμένοντα ταῖς πρὸς αὐτοῦς σπουδαῖς, καὶ μηδὲν ἰδικηρόντα, ἀλλὰ καὶ τῆς συγγενείας ἕνεκα τῆς πρὸς αὐτοῦς. Ἐπεὶ καὶ χρήματα ἐπαγγεῖλάμενος παρέξειν, ἔπεισε τὰς πόλεις ἀποδοῦναι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ βασιλεὺς τῶν πόλεων ἐκεῖνων ἕνεκα Σουλιμάν ἐπηγγείλατο παρέξειν μυριάδας χρυσίου τέτταρας. Δείσας δὲ, Ὀρχάνης μὴ ψευδόμενος ὁ παῖς οὐκ ἀποδῶν τὰς πόλεις βασιλεῖ, ἐσκέψατο συνελθόντας ἐν ταυτῷ βασιλέα, καὶ αὐτὸν οὕτω Σουλιμάν ὑποσχέσθαι ἐπ' αὐτῶν, ὡς ἀποδώσει πάντως γε τὰς πόλεις, αὐτίκα τε ἐδήλου βασιλεῖ πρὸς τὸν Ἀσάκητον γενέσθαι κόλπον, ὡς ἐνταυθοῖ τῆς συντυχίας ἐσομένης. Δόξαν δὲ καὶ βασιλεῖ βελτίστην εἶναι τὴν βουλὴν, ἐκέλευε τριήρεις ἐφοπλίσεσθαι. Ὑπὸ τοιούτων μὲν αἰτίων Ματθαῖον τὸν υἱὸν ἀποδεδικνύσειν βασιλέα ὡς περ συνηλάθη Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς. Γνώμην δὲ εἶχε, καὶ μετὰ τὴν τοῦ υἱοῦ ἀνάβησιν μέρος μὲν τῆς Ῥωμαίων ἀποτεμῶν ἡγεμονίας, ἐκείνῳ παρασχεῖν, ὥστ' ἐκείνου μόνου βασιλεύειν διὰ βίου· διαδόχον δὲ μὴ εἶναι καταλείπειν τελευτώντα τῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἄντα βασιλέα Ῥωμαίων αὐθις ἀναστρέφειν, ἂν τε Ἰωάννης βασιλεὺς· ὁ γαμβρὸς περιη, ἂν τε Ἀνδρόνικος ὁ υἱὸς· αὐτῷ βασιλέα δὲ τὸν γαμβρὸν ἀνακαλεῖσθαι αὐθις.

Φιλόθεος δὲ ὁ πατριάρχης, εἰδὼς ὅτι γνώμην ἔχει περὶ βασιλείων, τοῦ τε γαμβροῦ καὶ τοῦ υἱοῦ, εἰς Τένεδον αὐτοῦ ἔδειτο πρεσβευτῆς πρὸς βασιλέα τὸν νέον ἀφικέσθαι, ὥστε τὸν πρὸς ἀλλήλους διαλύσαι πόλεμον, πείσας βασιλέα τὸν νέον ἐλεῖσθαι, ἢ βουλευούτο βασιλεὺς ὁ κηδεστής. Βασιλεῖ δὲ ἰδοὺς μᾶλλον παρεσκευασμένων τῶν τριήρων, καὶ δαπάνης· οὐδεμίαν διὰ τοῦτο δεομένων, αὐτὸν ἀφικέσθαι πρὸς τὴν νῆσον, καὶ διαλύειν τὴν πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν διαφορὰν· φέτο γὰρ, εἰ μόνον πείθοιτο αὐτὸν γενόμενον ἔγγυς, αὐτίκα προσδραμεῖσθαι, καὶ συγγνώμην ἐφ' οἷ· προσκέρουκεν αἰτήσασιν· προπρεσκευασμένον δὲ ἄντα καὶ αὐτὸν πρὸς τὴν διάλυσιν, ῥᾶστα πρὸς τὴν εἰρήνην αὐθις τὰ Ῥωμαίων καταστήσειν πράγματα. Τοιαύτη μὲν ἐξέπλευσε γνώμη Βυζαντιοῦ

ἔχων καὶ Ματθαῖον βασιλέα τὸν υἱὸν ἐν ταῖς τριήρεσιν ἅμα βασιλεὶ τῇ συζύγῳ ὡς ἂν ἔκείνοι μὲν ἐν Αἴῳ ἀποβαίην, ὡς ἔκειθεν εἰς Διδυμότειχον ἀφιζόμενοι, καὶ τὴν Ἀδριανοῦ, αὐτὸς δὲ ἐπὶ τὴν τοῦ γαμβροῦ τράποιτο διάλυσιν. Οἷα δὲ οὐκ ἐπὶ μάχην καταπλέων, ἀλλ' εἰρήνης μᾶλλον ἕνεκα, οὐ προσέσχευεν ἐπὶ Τένεδον αὐτίκα, ἀλλ' ἐπὶ τι νησιδιον ἀοίκητον ἔγγυς Τενέδου Μαυρία προσαγορευόμενον, καὶ διήγαγεν ἐκεῖ τὸ λείπον τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν ἐπιούσαν νύκτα. Εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ ἄρας ἔκειθεν, ἐφ' ἕτερον ὠρμιζέτο νησιδιον, ἄγιον Ἀνδρέαν προσαγορευόμενον, ἐλπίζων ἀφιζέσθαι πρεσβείαν παρὰ βασιλέως τοῦ γαμβροῦ περὶ εἰρήνης. Ὡς δὲ οὐδὲν ἀπήντα κατ' ἐλπίδας (τῶν γὰρ συνόντων αὐτῷ τινες ναύαρχων δύσως ἔχοντες, κέμψαντες πρὸς βασιλέα τὸν νέον, κερήνουν μὴ δέχεσθαι τὴν εἰρήνην, ἀλλ' αἰρεῖσθαι τὸν πόλεμον μᾶλλον, ὡς αὐτῶν συγκατεργασομένων πάντα, οὐδ' οὕτω μὲν ἐπὶ τὴν πόλιν ἦχε τὴν κατὰ τὴν νῆσον). ἢ διέτριβεν ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ἐφ' ἕτερον μέρος πρὸς τὸν Βόριον ὠνομασμένον ἔγχωρως ποταμὸν, ὡς ὑδρευσομένων δῆθεν τῶν τριηριτῶν ἔκειθεν. Οἱ τῷ νέῳ δὲ βασιλεὶ συνόντες ὀπίσται, καὶ ἱππεῖς, τῶν τριήρων καταγομένων, ἐλθόντες ἐπὶ τὸν ποταμὸν, ἔβαλλον ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ κωλύειν ἐπειρῶντο τὴν ἀπόδασιν. Οἱ δὲ, βιασάμενοι, ἀπέβησαν, καὶ ὑδρεύσαντο ἔκειθεν. Ὁρῶν δὲ ὁ βασιλεὺς πρὸς οὐδὲν ὀνῆσους τὴν καρτερίαν (οὐτε γὰρ πολεμεῖν ἤρετο τῷ γαμβρῷ, καὶ κακοῦν τὴν νῆσον, οὐτε περὶ τῆς εἰρήνης οὐδεμίᾳ ἔτι ὑπελείπετο ἐλπίς, βασιλέως τοῦ νέου, οὐ μόνον οὐ πρεσβευσάμενον, ὡσπερ ἤλπιζεν, ἀλλὰ καὶ φανερῶς ἐξαγομένον πρὸς τὸ πολεμεῖν), τάχιστα ἔκειθεν ἀπεχώρει εἰς τὴν Αἴνον, ἔνθα Μιτθαῖος ἀπέβαιεν ὁ νέος βασιλεὺς μετὰ τῆς γυναικός, ἔκειθεν ἀπεχώρει ἐπὶ Διδυμότειχον καὶ τὴν Ἀδριανοῦ. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς, τέτταρας ἡμέρας πρὸς τῇ Αἴῳ διατρίψας, εἰς Βυζάντιον ἀνέστρεψε, Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς αὐθις ὑπέλειπετο ἐν τῇ Τενέῳ, καὶ ὅσα πράττειν ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς ἔζην, ἡμέλει οὐδενός· ἔφασκε δὲ ὑστερον ἐν τῇ εἰρήνῃ τοῖς καιροῖς, ὡς ἐπιπλέοντος αὐτῷ βασιλέως τοῦ κηδεστοῦ, διαλεχθεῖεν μὲν κρύφα καὶ οἱ ναύαρχοι μὴ δέχεσθαι τὴν εἰρήνην, μηδὲ πρεσβείαν τινὰ ποιεῖσθαι πρὸς αὐτόν· ἔκεινον μὲν τοῖς μὴ τοῦτου ἕνεκα ἀποσχέσθαι τῆς εἰρήνης· εἶδέναι γὰρ ἔκείνους οὐ τὰ βελτίω καὶ κοινῇ λυσιτελοῦντα συμβουλεύοντας· ἀλλ' ὅτι Ματθαῖος ὁ υἱὸς συνῆν σφόδρα ἄχθεσθαι, καὶ δυσανασχετεῖν, εἰ δόξειεν αὐτὸς ἔκείνου δεῖσθαι, καὶ αὐτομολεῖν ἐπὶ τῷ δέχεσθαι τῆς βασιλείας κοινωνίαν, ὡσπερ ἀπαγορεύσαντα πρὸς τὸν πόλεμον, καὶ τὴν γνώμην ἠτήτημένον. Ἵππὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον, καὶ Σουλμᾶν ὁ τοῦ Ὁρχάνη ἐπιστράτευσεν Ἰαλάταις μεγάλῳ στρατοπέδῳ ὑπὸ τῶν ἐφῶν Σκυθῶν κατεχομένων, καὶ ἐξεπολιόρχησε κατὰ τὸ θέρος ἔκεινο δύο πόλεις τὰς ἐπιφανεστάρας παρ' αὐτοῖς, Ἀγκυραν, καὶ Κράτειαν. Ἐκειθεν δὲ ὑποστρέψας νικητῆς φθινοπώρου ἀρχομένου, πρεσβείαν ἐπεμψεν αὐτὸς τε καὶ ὁ πατὴρ πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα, φάσκοντες ἐθέλειν αὐτῷ παραδίδῶναι τὰς κατὰ τὴν Θράκην πόλεις, ὡσπερ ἐπηγγείλαντο· ἐπ' αὐτῷ δὲ εἶναι παραλαβάν ἢ

motichum, et Adrianopolim abituri : ipse ad generum pacificandum porro navigaret. Perinde autem, atque si non belli, sed pacis causa susceptus esset hic cursus, non statim ad Tenedum, sed ad parvam insulam desertam juxta Tenedum, Mauriam appellatam, appulit, ac reliquum diei, et noctem insequentem ibi mansit. Postridie ad alteram insulam, similiter parvam, Sancti Andreae vocatam, delatus, a genero legatos de pace venturos expectabat. Ubi nihil pro spe accidit (etenim ex navarchis maligni quidam ad Palæologum mittentes, eumque a pace deterrentes, ad bellum instigabant, atque in id opem suam omnes spondebant) ne sic quidem in insulae urbem, in qua imperator junior morabatur, sed in partem alteram Borium nominatam, ad aquationem illic e flumine faciendam perrexit. Triremibus eo provectis, pedites et equites Palæologi ad flumen procedentes, et e terra jaculantes, descensu advenas prohibere conabantur. Illi vi contra nitentes descendunt, et aquantur. Videns porro Cantacuzenus, inutilem fore patientiam (neque enim pugnare in generum, et insulam deprædari volebat, neque pacis ulla spes dabatur, Palæologo non modo legatum nullum mittente, contra quam sperabatur, sed apertum etiam bellum parturiente) quam primum inde Ænum recessit, ubi Matthæus novus imperator, et uxor descendentes inde Didymotichum et Adrianopolim abierant. Cantacuzenus quadriduum Æni subsistens, Byzantium rediit, Palæologo in insula Tenedo manente, et quæ pro imperio asserendo poterat, eorum nihil omittente. Confessus est postea, pace facta, ad se navigante socero, secum clam egisse navarchos ejus, ne pacem faceret, neve quempiam legatum mitteret. Tamen non se idcirco pacem noluisse : vidisse enim illos non meliora, et in commune utilia suadere : sed quia simul advenisset Matthæus filius, id vehementer succensus, ægreque tulisse, quod ipse ejus indigere, ac velut bello desperato, et sententia victus ad suscipiendum imperii collegam perfugere videretur. Sub idem tempus Sulimanus Orclianis filius in Galathæos in Scythia orientali magnas copias agens, per æstatem illam duas eorum urbes insigniores, Ancyram, et Cræcam expugnavit. 865 Inde victor ineunte autumno reversus, ipse et pater oratores ad Cantacuzenum mittunt, Thraciæ urbes, sicut essent polliciti, velle restituere : arbitrij esse, quando liberit, eas accipere. Imperator humanitatem istam liberali gratiarum actione, et legatos donis magnificè prosecutus, diem præstavit. quo ipse, qui eorum nomine urbes tradituri essent, in Thracia comparerent, ut Barbaris exactis, ipse præsidia sua induceret, et quam optime liceret, illis prospiceret : jamque ad hoc se accingebat. Interea Palæologus una, quam habebat, triremi instructa, et aliquot conquisitis, Tenedo derepente ignavis omnibus, Byzantium versus cursum instituit, et noctu in navale Heptascali pervenit. Fama

autem per urbem didita, omnia plena turbarum, A et magnæ confusionis exstiterunt, populusque pro Palæologo decertare gestiebat: sed Cantacuzeni potentiam reformidans (putabat enim statim arma expediturum) se cohibuit, sensimque subduxit. Cantacuzenus ubi generum Byzantii esse didicit, ad conflictum, cædesque procedere prorsus noluit. Presente autem Cydone, qui in regia erat assiduus, non solum quia imperatori charissimus, sed quia etiam privatarum rerum comes, necesse habebat ab eo nec noctu, nec interdiu, discedere, irenen imperatricem his vocibus compellavit: Siquidem antehac nobis non stetisset a negotiis, ac tumultibus recedere, et monastica veste indutos, ad futuram illam gloriam, claritatemque festinare, nihil erat in præsens tam necessarium, tamque frugiferum, quam coacto milite protinus obviam ire hostibus, ac parcere prorsus nemini, donec omnes urbe expulsemus: quod factu facillimum fuisset, quantum ex illorum infirmitate, et nostris viribus conjectare licet. Verumtamen si nobis seu vincamus, seu vincamur, his rebus valedicere necesse est, quid pugna ac cædibus opus? Et cum nihil inde emolumentum ad nos redeat nisi labes animi ob effusum sanguinem, et in omni vita acres conscientiarum stimuli (ut taceam de suppliciis hujusmodi patrantibus in futurum repositis), cur non potius imperatoris adventum occasionem omnia deserendi facimus, et salutem nostram soli inservimus? Quod si inter filium et generum restinguere bellum nequimus, **866** sed adhuc super imperio contendunt, at certe illud videndum, si citra sanguinem ac cædem facere illud liceret, ut volebamus, quam esset opus egregium. Nunc in eam necessitatem delapsi sumus, ut aut sponte recedendum ab his rebus, aut pugna occidendi hostes, aut nobis ipsis fortasse moriendum sit. Quoniam igitur et vinci fortissimum, atque calamitosissimum, et vincere similiter infelicitissimum est, cur et communi, et nobis ipsis nolimus consulere? Huic imperatoris consilio tanquam salutari, haud repugnavit imperatrix. Congregatis porro in palatio, qui Cantacuzeno favebant impensissime, non militibus modo, sed et nobilioribus non paucis, turbatum est non mediocriter, cum omnes in hostes invadendum suaderent. Præcipue tamen Catalani mercenarii fremebant, et se in hostes immitti flagitabant: nullo quippe negotio illos urbe depulsuros. At imperator cum pugnae copiam prorsus ad inutilem negaret, consiliumque suum militibus minime manifestandum arbitraretur (ne audaciam eorum, et studium, alacritatemque erga se non parum immineceret, ratiocinantium, ut esset verisimile, neminem eorum strenuitatem remuneraturum, si imperator imperio se abdicans, verba eis dare, et eorum impetum retardare conetur), Si contra externos, inquietabat, nobis bellum esset, quibus quis interemptis pura frueretur, et vacua omni mærore lætitia, nec ego quidem vobis suasissimam

τήνικα ἂν ἐθέλη. Πολλὰς δὲ αὐτοῖς, ὁμολογῆσας χάριτας ὁ βασιλεὺς τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας, καὶ τοὺς πρόσβεις δώροις φιλοτίμω· ἀμεψόμενος, ἀπέπεμψε, προθεσμίαν δέμενός τινα, ἐν ἧ αὐτὸν τε ἔδοι καὶ τοὺς παραδύσοντας τὰς πόλεις· εἶναι πρὸς τὴν θράκη, ὥστε τῶν βαρβάρων ἐξελαυνόμενων ἀνεπιστάγειν αὐτὸν φρουρούς, καὶ προνοεῖσθαι τῶν πόλεων, ὡς ἂν μάλιστα αὐτῷ δοκῆ, καὶ περισκευάζετο πρὸς τοῦτο. Ἐν τούτῳ δὲ Παλαιόλογος ὁ βασιλεὺς, τρίτην μίαν, ἦν περ εἶχεν, ἐπιπέλασας, καὶ μονήρεις τινὰς συμπορισάμενος ἐκ Τενέδου, ἄθροον μηδενὸς εἰδότες, ἐπέπευσε Βυζαντίῳ, καὶ ἐγένετο νυκτὸς ἔνδον τοῦ ἐν Ἐπτασκάῳ νεωρίου. Τῆς φήμης δὲ διαδοθείσης πρῶς τὴν πόλιν, σύγχυσις δαινή καὶ ἀταξία τὸ πᾶν κατεῖχε, καὶ ὁ δῆμος ὤρητος μὲν βασιλεῖ τῷ νέῳ συμμαχεῖν, τὴν δὲ Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως δεδοκότας δύναιμιν (ἡλπίζον γὰρ αὐτὴν αὐτίκα χωρῆσαι ἐπὶ μάχην), συνεστ.λλοντο καὶ ὑπεύρωτον. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς ἐπεὶ πύθοιτο ἔνδον Βυζαντίου ὄντα βασιλέα τὸν γαμβρὸν, τὸ μὲν ἐπιμύχας χωρεῖν καὶ φόνους ἀπηγόρευε παντάπασι, παρόντας δὲ καὶ Κυθῶνται, ὡς ἔνδον βασιλέων διέτριβεν αἰεὶ, οὐ μόνον διὰ τὴν εὐμένειαν ἦν πολλὴν παρὰ βασιλέως ἑκαρποῦτο, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πράγμασι μεσάζων ἀνάγκη εἶχεν αἰεὶ συνεῖναι βασιλεῖ νέῳ κτωρ, καὶ μετ' ἡμέραν πρὸς Εἰρήνην βασιλῆδα τὴν γυναῖκα εἶπεν· Εἰ μὲν μὴ πρότερον ἐδέδοκτο ἡμῖν τῶν πριγκυμάτων ἀναχωρεῖν καὶ τῶν θορόδων, καὶ μοναχῶν ἐνδύοντας σχῆμα πρὸς τὴν μέλλουσαν ἐκείνην εὐκλείαν ἐπιγεσθαι, καὶ εὐδοξίαν, οὐδὲν ἂν ἦν ἀναγκαιότερον, οὐδὲ μᾶλλον λυσιστελεῦν ἐν τῷ παρόντι, ἢ, τὴν στρατιάν ἀναλαβόντα, χωρεῖν εὐθὺς τῶν πολεμίων, καὶ φείδεσθαι μηδενός, ἀλλὰ διὰ πάντων ἵναί τι χρεῖς ἂν ἐξέλασαιμεν τῆς πόλεως, ὁ μάλιστα ῥῆσθα ἂν κατεργασάμεθα, ὅσον ἀπὸ ταύτης ἐκείνων ἀδυναμίας, καὶ τῆς ἡμετέρας δυνάμεως ἔστι στοχάζεσθαι· εἰ δὲ νικησῶτε τε ὁμοίως καὶ ἡττωμένοις τῶν τῶν πραγμάτων ἀναγκαιῶς πρόκειται ἀποχωρεῖν, τί δεῖ φόνων καὶ πολέμων ἡμῖν; οὐδὲν πλέον ἐξουσίαν ἐκ τούτων ἢ τὰς ἐκ τῶν φόνων κηλίδα; καὶ τοὺς διὰ βίου τοῦ συνειδότες δεῖνοὺς ἐλέγχους (εἰ γὰρ τὰς ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ τοῖς τοιαῦτα τοιμῶσιν ἀποκειμένας τιμωρίας)· ἀλλὰ μὴ πρόσφασιν τὴν βασιλέως θεμένους ἐπιδημίαν, πάντα καταλείπειν, καὶ μόνου γίνεσθαι τοῦ σώζεσθαι; Εἰ δὲ μὴ διαλελυκέναι τὸν πόλεμον ἡδυνήθημεν τῷ τε υἱῷ, καὶ τῷ γαμβρῷ, ἀλλ' ὁπολέλειπται αὐτοῖς ἡ ἐρεῖς περὶ τῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ἐκείνῳ χρὴ σκοπεῖν, ὡς, εἰ μὲν αἰμάτων χωρὶς; καὶ φόνων πράττειν τοῦτ' ἐξήν, ὡς περ ἐβουλόμεθα, ἦν ἂν ἔργον ἀξιον εὐχῆς, νοῦν δὲ εἰ; τοιαύτην ἀνάγκην περιέστηκεν ἡμῖν τὰ πράγματα, ὡς· ἢ ἐκόντας ὑποχωρεῖν, ἢ μοχομένους κτελεῖν τοὺς πολεμίους, ἢ αὐτοὺς ἀποθνήσκειν, ἂν συμβαίη. Ὅτε τοίνυν τό τε ἡττᾶσθαι τῶν αἰσχίστων καὶ δεινῶν, καὶ τὸ νικᾶν ὁμοίως οὐδεμιᾶ; ἀπολείπεται κκοπραγίας, ὅτου ἔνεκα μὴ τὸ κοινῆ τε ὁμοίως καὶ ἡμῖν αἰρησόμεθα λυσιστελεῦν; Πρὸς ταῦτα οὐδ' ἡ βασιλῆς ἀνεύειν, ἀλλὰ ἐπέθετο τῷ βασιλεῖ βουλευόμενῳ τὰ βελτίω. Ἐν βασιλείῳ δὲ

τῶν μάλιστα εὐκων βασιλεῖ τῷ Κατακουζηνῷ συνη-
 θροισμένων, οὐ τῶν στρατιωτῶν μόνων, ἀλλὰ καὶ
 τῶν εὐγενεστέρων οὐκ ὀλίγων, θόρυθος ἦν καὶ
 ταρχή, καὶ πάντες ἐπιέναι δεῖν τοῖς πολεμοῖς
 συνεβούλευον. Μάλιστα δὲ ἐθορύβοντο ἐκ Κατε-
 λάνων μισθοφορικῶν, καὶ ἤξιουν βσιλιέα τοῖς πολε-
 μίοις ἐπάγειν σφᾶς ὡς βῆδως ἐξελάσσοντας τῆς
 πόλεως. Ὁ δὲ, τὸ τε μάχεσθαι παντάπασιν, ὡς
 ἀλυσαιτέλης, ἀπειρηκῶς, τῆς τε στρατιᾶς τὴν γνώμην,
 ἦν περ ἔχει περὶ τῶν πραγμάτων, φανεράν ποιεῖν
 μὴ προσήκειν οἰηθεῖς, ὑπαίρησεν γὰρ ἂν αὐτῶν
 οὐκ ὀλίγον τῆς τόλμης καὶ τῆς περὶ αὐτὸν σπου-
 δῆς καὶ προθυμίας, ὡς περ εἰκός, λογισαμένης, ὡς
 οὐδεὶς ἀμείψεται αὐτοὺς τῆς ἀνδραγαθίας χάριν, ἂν
 βασιλεὺς τοῦ ἄρχεῖν ἀποστή, λόγοις παράγειν ἐπει-
 ρᾶτο, καὶ ἀμβλύνειν τὴν ὁρμήν. Εἰ μὲν γὰρ πρὸς
 ἀλλοφύλους, ἔρασκεν, ἦν ὁ πόλεμος ἡμῖν, ὡς ἂν τις
 ἀποκτεῖναι καθαρὰν σχολήν καὶ λύπην ἀμείστορον
 τὴν ἐκ τῆς νίκης ἤδονην, οὐκ ἂν οὐδ' αὐτὸς μέλλειν
 ὁμῖν, οὐδ' ἀναδύεσθαι τὴν μάχην συνεβούλευσα,
 ἀλλ' αὐτίκα ἐπιέναι· νικῶντές τε γὰρ ἂν ἀνδρίας
 καὶ τόλμης εὐκλείαν ἠράμεθα, καὶ ἀπονήσκουσι,
 πάσας εὐδοξίας καταλείπετο μνημεῖον, ὡς περ ἦν
 προσήκον ἀνδράτιν ἀγαθοῖς ἡγωνισμένοις· νυνὶ δὲ
 τὸ συγγενεῖς τε μάλιστα καὶ ἑμοφύλους εἶναι τοὺς
 ἀντικαθισταμένους· πᾶσαν περιήρηκεν ἡμῶν φιλο-
 τιμίαν ὁμοίως γὰρ καὶ ἠτιώμενοι καὶ νικῶντες,
 πολλὴν ἐν τοῖς εἰσέπειτα προστριψόμεθα τὴν ἀδο-
 ξίαν ἑαυτοῖς. Ἄλλ' εἴ τι πείθεσθαι μοι δεῖ, πολλῶν
 πολέμων ἐμπείρω, καὶ πραγμάτων διὰ βίου παν-
 τὸς γεγενημένω, καὶ καλῶς εἰδότες πραγμάτων χρῆ-
 σθαι μεταβολαῖς καὶ δυσχεραῖαις, τοῦτους μὲν ἔβην
 προσήκοντες· ἐκὴ καὶ μάτην κυπτομένου, καὶ ἀνή-
 νυτα πονοῦντας, σαφῶς εἰδόντας, ὡς οὐδὲν δυνή-
 σονται πλέον ὀπύνασθαι τῆς μοχθηρίας· αὐτοὺς δὲ
 σωζόντων ἐχομένους· λογισμῶν, καὶ προσηκόντων
 ἀνδράσι ἀγαθοῖς τὴν ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων περιμέ-
 πειν στρατιάν. Ὁ τε γὰρ υἱὸς ἀφίξεταί τάχιστα
 μετὰ τῆς στρατιᾶς, πεπυσμένος· τὸ συμβᾶν, καὶ
 Νικηφόρος βεσπότης ὁ γαμβρός, Ἀσάνης τε ὁ σε-
 λαστοκράτωρ, καὶ οἱ ἄλλοι ἡγεμόνες, οὗς αὐτὸς
 διὰ γραμμάτων μεταπέμφομαι. Ἐκεινῶν δὲ ἀπάν-
 των γενομένων ἐναυθῶν, οὐδὲ εἰς χεῖρας τολμησού-
 σιν εἶναι οἱ πολέμοι, ἀλλ' οἰχθήσονται, τῆς ὄψαι μόνῃ
 καταπλαγέντες, καὶ ἀναιμῶτι τὴν νίκην παραδώ-
 σουσιν ἡμῖν. Ταῦτα εἶπε, καὶ αὐτίκα πρὸς τε τὸν
 υἱὸν, καὶ τοὺς ἄλλους εἰς Βυζάντιον εἶναι τὴν τα-
 χίστην γράμματα ἐπεμπεν ὑπὸ ταῖς βῆσιν ἀπάν-
 των. Ἐγγαρὶ δὲ καὶ τὰς κατὰ τὴν Θράκην ἡγε-
 μῶσι τῶν βερβάρων κατὰ τάχος καὶ αὐτοὺς ἦκαιν
 συμμαχῆσοντας. Πάντα δὲ ταῦτα τῶν συνόντων
 ἕνεκα ἐπλάττετο· αὐτὸς γὰρ ἤδη παρεσκεύαστο τῶν
 πραγμάτων ἀποχωρεῖν, καὶ καταλείπειν τὴν ἀρ-
 χήν. Καίτοι γε εἰ καὶ τὰ μάλιστα ὤρηγοτο ἀντι-
 ποιῆσθαι τῆς ἀρχῆς, καὶ τοῖς ἐπιούσιν ἀντικαθί-
 τασθαι πρὸς μάχην, οὐδ' οὕτως ἂν ἐχρήσατο τῇ
 δυνάμει τῶν βερβάρων. Φιλόθεος γὰρ ὁ πατριάρχης
 μετὰ τὸ τῶν Ἰερῶν ἐπιβῆναι θρόνων, προσελθὼν καὶ
 διαλαθεῖς περὶ τοῦ πράγματος, ὡς οὐκ ἂν ἀρέ-

A differre pugnam, aut respuere, sed hostem potius
 statim aggredi. Si enim vicissemus, fortitudinis,
 et audentis animi gloriam retulisset, occumben-
 tium autem, tanquam virorum fortium, fuisset apud
 posterorū incluta memoria. Jam quia potissimum laudi
 cognati, et cives sunt adversarii, hoc ipsum laudi
 nostrae obstat maxime: æque enim victi victoresque
 famam nostram ad posteritatem commaculabimus.
 Sed si qua mihi, multa qua toga, qua militia, tot annis
 experto, rerumque vicissitudines, et difficultates
 probe callenti fides habenda est, hos quidem ina-
 niter, ac frustra fatigari, nulloque effectu laborare
 sinamus, sane et certo sciant nihil ex improbitate
 sua lucrifacturos. Nos vero quæ viros prudentes
 ac fortes decent cogitantes, ex aliis urbibus milites
 expectemus. Nam et filius ubi, quod evenit, intel-
 liget, celerime cum agmine aderit: et Nicephorus
 despota gener, et Asanes Sebastocrator, et alii
 duces, 867 quos per litteras accersam. Qui ubi
 omnes assuerint, nec ad manus quidem venire au-
 dentes, sed attoniti, incruentam nobis victoriam
 dabunt. His dictis litteras actutum ad Ollium, et
 alios in conspectu omnium dat, quibus Byzantium
 evocantur. Scribit item ducibus Barbarorum per
 Thraciam, ut et ipsi sine mora auxilio veniant.
 Cæterum hæc omnia propter domesticos fingeban-
 tur; jam enim paratus erat, se imperio abdicare,
 et nuntium caducis mittere. Quamquam si maxime
 id sibi voluisset asserere, et vi hostem repellere,
 ne sic quidem usus esset Barbarorum subsidiis.
 Philotheus enim patriarcha, ubi sedem sacram
 conscendit, cum eo super hoc negotio disserens
 affirmavit, non placere Deo, Barbaros contra Chri-
 stianos induci, et agricolas quosdam, aut etiam
 milites innocentes interfici, quippe a domino suo
 adactos, et penitus necesse habentes, iussa faces-
 sere, cum qui læserint, securissime vivant. Etenim
 et civilis belli tempore impellentium, et calumnian-
 tium nullo, aut paucis sui sceleris pœnas persol-
 ventibus, innumerabilis eorum multitudo, qui ad
 bellum conflandum nihil contulerant, periit, et
 postea cum Crales injurias daret, ac pejeraret, et
 de imperio non parvam partem abstraheret, Barba-
 ris introductis, eum auctori detrimentorum leve,
 aut nullum damnum rependisse: aliis autem in-
 iustis malorum ingentium causam exstitisse, qui a
 Barbaris in servitutem abrepti peremptique sint.
 Quamobrem, quomodo a se reprehensus fuerit,
 meminisse, ut qui putaret, rectissime se facere,
 dum externos nocumenta importantes barbaricis
 copiis (Romanis, quia bello civili assumptæ ad
 ulciscendum non sufficientibus) propulsaret, et
 adversus homophylos adduceret, ne ipsi eorum usu
 opera, se suosque perderent. Quod vero ad eos
 qui perierint, attinet, iusta defensione carere, si
 ipsi aliena peccata moriendo luerint. Cumque ro-
 garet, ne in posterum uteretur Barbaris adversum
 eos qui a Christo Christiani nominarentur, tametsi
 externos, et injuriosissimos, sed Deo illorum pœnam

reservaret, cui non difficile foret, laedentes quamvis turgidissimos compescere, et hoc Deo in primis, deinde sibi gratificaretur, ne talibus maculis animam contaminaret, Imperator obsecundavit, et posthac adversus neminem Barbarorum usurum subsidio recepit: affirmans, se quod contra tam veram, tamque justam admonitionem diceret non habere: 868 imo gratias ei magnas agere, quod se a peccato absterruisset, quæque dixisset, non secus quam a Deo ipso dicta se accipere: quæ et postmodum sollicitè servabat, ac nihil promissorum sibi omittendum statnebat. Ne autem sui perturbarentur, sed confidentes facturum quæ volebant, quiescerent, donec rebus suis bene compositis, ab hujus vitæ tumultibus discederet, idcirco hæc Ingebantur. Imperator junior in navali lucem expectans, cum nullus contra foras prodiret, ac populus jam totus ad arma in Cantacuzenura concurreret, jamque domos studiosorum ejus exinaniret (Pæccolati, et cognatorum ipsius præcipue, utpote qui tempore belli ad Byzantium proditione occupandum in primis ntvassent operam) alii armamentarium imperatorium in navali diriperent, et Palæologum exstimularent, ut in socerum eos educeret, sumptis animis palatium petiit, veniensque ad Porphyrogeneti domum, illic pernoctavit.

μηκέτι χρήσασθαι βαρβάροις κατὰ τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων, καὶ ἄλλοφυλοι ὡσι, καὶ τὰ μέγιστα ἡδικηκότας, ἀλλ' ἐπιτρέπειν Θεῷ κατ' ἐκείνων δικήν, ᾧ ῥάβδιον τοὺς ἀδικούντας καταστέλλειν, καὶ τὰ μέγιστα φουῶσι, καὶ ταύτην τὴν χάριν Θεῷ καταθεῖναι πρῶτον, καὶ αὐτῷ τὸ μὴ τοιαύταις κηλίσιν καταχρᾶναι τὴν ψυχὴν, ἐπειθετό τε ὁ βασιλεὺς καὶ ὑπέσχετο μηκέτι κατὰ μηδενὸς χρήσασθαι βαρβάροις, φάμενος οὐδὲν ἔχειν πρὸς οὕτως ἀληθῆ, καὶ δικαίαν ἀντεπιεῖν παραίνεσιν· ἀλλὰ καὶ πολλὴν αὐτῷ εἶδέναι χάριν, ὅτι τοῦ μὴ ἀμαρτάνειν ἔνεκα πρόνοιαν αὐτοῦ ποιοῖτο, καὶ ὡς καὶ παρὰ Θεῷ ἐψηφισμένα δέχασθαι τὰ εἰρημένα· ἃ καὶ ὕστερον ἐφύλαττειν ἀκριβῶς, καὶ οὐδὲν διενεῖτο τῶν ἐπηγγελμένων παραβαίνειν. Τοῦ δὲ μὴ τοὺς περὶ αὐτὸν ἔνεκα θορυβεῖσθαι, ἀλλ' ἐλπίζοντάς τε δρᾶσαι ὡς ἐβούλοντο, ἡρεμῆν, ἄχρις ἂν αὐτοῖς εὐ διάθῃται τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ βίου θορυβῶν ἀπαλλαγῆ, ἐπλάττετο τοιαῦτα. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐν τῷ νήφ νεωρίῳ περιμεινῆς ἄχρις ἐπιπέτησε ἡμέρα, ἐπὶ μὴδεὶς ἀντεπιεῖ, καὶ ὁ δῆμος ἤδη ἅπας ἐπὶ τὸν πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλεῖα πόλεμον ἐτρέπετο, καὶ ὁ μὲν τὰς οἰκίας τῶν ἐκείνῳ προσεχόντων διεπύρθει, μάλιστα Φακεωλάτου, καὶ τῶν κατὰ γένος προσηκόντων, οἳ αὖ αἰτιωτάτων γενομένων τοῦ Βυζάντιον ἐκείνου ἐν τῷ τοῦ πολέμου γρόνῳ προδοσίᾳ κατασχέειν, τῶν ἄλλων δὲ τὴν ἐν τῷ νεωρίῳ βασιλικὴν διαρπασάντων ὑπολοθήκην, καὶ ὀπλισμένων, καὶ προκαλουμένων βασιλεῖα ἐπάγειν σφᾶς ἐπὶ τὸν κηδεστήν, ἀναθαρτήσας ἤδη καὶ αὐτοῖς, ἐπὶ τὰ βασιλεία ἔχωρε καὶ ἐπὶ τὴν Πορφυρογενήτου οἰκίαν ἰλθὼν, ἠύλισσε ἐκεῖ.

CAPUT XL.

Furor populi redintegratus. Philotheus patriarcha timore Palæologi se abscondit. Mittitur legatio, et pactum offertur. Juratur certis conditionibus. Descriptio propugnaculi ad portam Auream. Auxilia accersita a Cantacuzeno remittuntur. Deliberatio de bello Barbaris in Thracia inferendo. Dissuadet Cantacuzenus, nisi pecunia et externi milites, et classis etiam prius comparentur. Duplex de ejus oratione judicium. Juniorum, et imperitorum obtretractio. Palæologus sententiam celat.

Postero die plebs furioso impetu concitata, direptas pridie domos cum ipsis contignationibus disturbavit atque evertit. Postea ad palatium venientes, cum castellium, quod dicitur, custode vacans offenderent, illud expoliatis incolentium domibus vastarunt: irrumpentesque in palatium non simul, sed sparsim et confuse, jaculis ex intervallo certabant toto die, cadebantque nonnulli, et alii vulnerabantur ab his, qui intus latebant.

Α σκοι Θεῷ τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένοις τὴν βαρβαρικὴν ἐπάγειν δύναμιν καὶ διαφθεῖρειν τοὺς οὐδὲν ἡδικηκότας γεωργοὺς τινας, ἢ καὶ στρατιώτας, ἀγομένους· ὅπδ τῷ σφῶν δεσπότη, καὶ πᾶσαν ἀνάγκην ἔχοντας τὰ κειλεύμενα ποιεῖν, τῶν ἀδικούντων μάλιστα ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντων. Καὶ γὰρ κατὰ τὸν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου χρόνον τῶν ἐλαυνόντων καὶ συκοφαντούντων οὐδενὸς ἢ ὀλίγων τῆς μοχθηρίας δίκας ἔδαντων, τὰ μυρία πλήθη τῶν οὐδὲν εἰσηνεγμένων εἰς τὸν πόλεμον ἀπόλωτο· καὶ ὕστερον Κράλλη ἀδικούντος, καὶ ἐπιποκοῦντος, καὶ τῆς ἀρχῆς οὐκ ὀλίγον μέρος παραιρουμένου, στρατιὰ βαρβαρικὴν ἐπαγαγὼν, τὸν μὲν ἀδικούντα ἐλύπησεν ὀλίγα, ἢ οὐδὲν· μυριοὶ δὲ ἄλλοις αἰτίοις ἐγένετο μεγάλων συμφορῶν ἐξανδραποδισθεῖσι, καὶ ἀπολομένοις ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἐφ' οἷς καὶ αὐτὸν καταψηφισόμενον εἶδέναι ἑαυτοῦ, ὡς τῶν μὲν ἀδικούντων ἔνεκα καὶ σφόδρα οἰεσθαι δίκαια ποιεῖν τοῖς τε ἄλλοφύλοις ἀμυνόμενον ἀδικοῦσι διὰ τῆς βαρβαρικῆς συνάμας, τῆς Ἑσμαιῶν πρὸς ἄμυναν οὐκ ἐπαρκούσης διὰ τὸ ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων διεφθάρθαι, καὶ τοῖς ὀμοφύλοις ἐπάγοντα ὅτε ἐπὶ λέμουν, ἵνα μὴ αὐτοὶ χρησίμενοι, αὐτόν τε καὶ τοὺς συνόντας διαφθεῖρωσι· πρὸς δὲ τοὺς ἀπολλυμένους οὐδεμίαν ἔχειν εὐλογον ἀπολογία, εἰ τῆς ἐτέρων ἔνεκα ἀγνωμοσύνης δίκας ἔδοσαν αὐτοὶ, καὶ δεηθεῖς

Εἰς τὴν ὕστεραίαν δὲ ὁ δῆμος αὐτῷ ἀλόγῳ φερόμενος ὀργῇ τὰς διηρπασμένους τῇ προπεραλῇ οἰκίᾳ κατεστρέφετο, καὶ καθήρουν τὰς φυλάξεις. Ἐπειτα εἰς τὰ βασιλεία ἰλθόντες τὸ λεγόμενον καστῆλλον διεπύρθησαν ἀφύλακτον εὐρόντες, καὶ διήρπασαν τῶν ἐνοικούντων τὰς οἰκίας· καὶ ἐπὶ τὰ βασιλεία ἰόντες οὐκ ἅμα πάντες, ἀλλὰ σποράδην καὶ ἀσύντακτος ἠκροβολίζοντο ἐκ διαλειμμάτων διὰ πίστεως τῆς ἡμέρας, καὶ ἐπιπέτον τινεὶς αὐτῶν, καὶ ἐπιτρέσκοντο

βαλλόμενοι ὑπὸ τῶν Ἰνδῶν. Οἱ τε Καταλάνοι ἐξελοῦν- A
 τες, τοὺς τε μαχομένους ἀπεώσαντο, καὶ πῦρ ἐνίσταν
 ταις πρὸ τῶν βασιλείων οἰκίαις, καὶ ἐνέπρησάν τι-
 νας. Εἰς τοῦτο δὲ στάσεως καὶ ταραχῆς ἀφίγμένων
 τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ πατριάρχης Φιλίθεος δεύσας
 τὴν ἔξοδον τοῦ δήμου, ἀπεχώρησε τοῦ πατριαρχείου,
 καὶ κατακρύπτετο ὑπόπτως γὰρ καὶ βασιλέα τὸν
 νέον ἀηδῶς ἔχειν πρὸς αὐτὸν, οἷα δὴ Καλλίστου τοῦ
 πατριάρχου ἔξωσθέντος ἀντεισαχθέντα, ὃς ἐδόκει
 πάντα πράττειν καὶ ὑφίστασθαι ὑπὲρ ἐκεῖνου. Τρίτη
 δὲ ἡμέρᾳ βασιλεὺς ὁ νέος, τὸν ἐπὶ τοῦ Κανικλείου
 Ἄγγελον πρὸς βασιλέα πέμψας πρεσβυτήν, πρὸς
 τε πρεσβείας ὄντα ἐπιτηδεύτατον διὰ συνέσειν καὶ
 παιδείαν, καὶ παρὰ βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ πολ-
 λῆς τῆς εὐμενείας ἀπολαύοντα, διελέγετο περὶ συμ-
 βάσεων, ὥστε ἀμφοτέρους μένειν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὀρ- B
 κους θεμένους πρὸς ἀλλήλους ἀμνηστίας τῶν διαφο-
 ρῶν. Καντακουζηνὸς τε ὁ βασιλεὺς ἐδέχετο προθύ-
 μω; τὴν πρεσβείαν. Τοῦτο γὰρ καὶ μάλιστα πάντων
 ἐσπουδάζετο αὐτῷ, ὥστε τοῦ πρὸς ἀλλήλους τῶν
 Ῥωμαίων ποίεμον παυσαμένου, τῶν πραγμάτων αὐ-
 τὸν ἀναχωρεῖν. Καὶ ἐγένοντο οἱ ὅρκοι ἐπὶ τούτοις,
 ὥστε βασιλέα μὲν τὸν Καντακουζηνὸν, καὶ Ἰωάννην
 τὸν νέον βασιλέα ἀρχεῖν τῶν πραγμάτων· παραχωρεῖν
 δὲ τὸν νέον τῶν πρωτεῶν ἐν πᾶσι τῷ πρεσβυτέρῳ,
 καὶ πᾶσαν αἰδῶ καὶ εὐπειθειαν, ὡσπερ καὶ πρότερον,
 αὐτῷ παρέχεσθαι. Τῶν δὲ ἐκ τῶν δημοσίων φόρων
 εἰσπραττομένων χρημάτων ἐτησίως, ὅσων μὲν ἂν
 δέοντο πρὸς τε τὸ μισθοφορικὸν τῆς στρατιᾶς, καὶ
 τῶν τριήρων παρασκευῆν, καὶ εἰς θεοῦσας ἐτέρας C
 δημοσίας διοικήσεις, ὑπὸ τῶν πρωτάνων ὡσπερ ἔθος
 ταῦτα ἀναλίσκεσθαι· ἃ δ' ἂν ὑπᾶλλίποιο ἐπέκεινα
 τῆς χρείας, ταῦτα συμμερίζεσθαι τοὺς βασιλάς τῶν
 πρὸς τὰς οἰκίας ἕνεκα ἀναλωμάτων ἐπίσης ἑκατέρου.
 Τούτων δὲ οὐ δεόμενος βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς
 ἀπῆτει τοὺς ὅρκους. ἔδει γὰρ ἀναχωρήσων τῶν
 πραγμάτων τάχιστα, τιμῆς δὲ μόνης ἕνεκα τοῦ μὴ
 νομιζεσθαι ἑλαττον τοῦ νέου βασιλέως ἐσχηκέναι·
 τοὺς τε πεπολεμηκόσι πρὸς αὐτοὺς ὑπὲρ ἀλλήλων
 μηδεμίαν εἰσπράττειν δίκην μήτε Καντακουζηνὸν
 τὸν βασιλέα, μήτε τὸν γαμβρὸν, ἀμυνομένους τῆς
 εἰς αὐτοὺς ἀγνωμοσύνης, μήτε ζώντων ἀμφοτέρων
 βασιλέων, μήτε' εἰ συμβεῖη τὸν ἕτερον γενέσθαι ἐξ
 ἀνθρώπων· ἀλλὰ πᾶσαν ἀμνηστίαν παρέχειν τῶν
 τετολημμένων, καὶ μήτε προσδῶν, μήτε τῶν τιμῶν
 ἀποστρεφῖν ἃ; ἔχουσι. Μαθηαῖον δὲ βασιλέα τὸν Καν-
 τακουζηνὸν μένοντα ἐπὶ τοῦ σχήματος, τὴν Ἀδρια-
 νοῦ κατέχειν καὶ εἰς κατὰ τὴν Ῥόδῳ πρὸς Ῥω-
 μαίους ὑπερκύου πόλεις διὰ βίου αὐτόνομον ὄντα, καὶ
 ἀνεύθυνον κακτημένον τὴν ἀρχὴν· καὶ βασιλέα τὸν
 νέον Ἰωάννην πᾶσι μὴδεμίαν εἰσπράττειν πρὸς ἐκεῖνον περὶ
 τῶν ἐνδεδομένων πόλεων κινεῖν. Ἐπὶ τούτοις δὲ
 ἀποδοῦναι Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα τῷ νέῳ καὶ
 τὸ κατὰ τὴν χρωσθὴν καλούμενην πύλην φρούριον, ὃ
 κατεῖχεν αὐτὸς φρουρᾷ Λατινικῇ, καρτερώτατον ὄν,
 καὶ ἀνάλωτον σχεδὸν ἐκ τῆς κατασκευῆς· ᾧ πύργοι
 μὲν ἦσαν δύο τῶν ἐκ τοῦ περιόλου Βυζαντίου, ὧν
 μεταξύ ἡ πρὸς τὴν πόλιν εἰσάγουσα πύλη ἦν. Οἱ
 πύργοι δὲ μέγιστοι μέγιστοι ὄντες, οὐ κατὰ τοῦ; ἀλ-

Demum prorumpentes Catalani, pugnantes abigunt,
 et in ardes ante palatium igne hujecto, quosdam
 concremant. Eo seditionis, ac tumultus re pro-
 gressa, etiam Philotheus patriarcha populi in se
 incursum metuens, e patriarchio fugit, ac sese
 latebrose occultavit; nam Palaeologum sibi, ut pro
 Callisto (qui ipsius causa fecisset, ac passus esset
 omnia) intruso iratum esse conjiciebat. Tertio die
 Palaeologus praesidem Cancicel Angelum 666 le-
 gatum mittit, huic muneri qua prudentia, qua
 doctrina valde idoneum, et apud imperatorem
 Cantacuzenum vehementer gratiosum, quicum de
 pactis egit, nempe ut ambo imperarent, alterquo
 alteri oblivionem hujus dissidii juraret. Cantacu-
 zenus cum voluptate legationem excepit: quippe
 qui hoc studeret ante omnia, ut septio inter Ro-
 manos bello, ipse a rebus istis labentibus, ac
 terrenis se omnimodis auferret; juratumque his
 conditionibus, ut Cantacuzenus, et Joannes Palaeo-
 logus imperio praesentent; junior primas cederet
 seniori in omnibus, omniique eundem veneratione,
 et obedientia, velut antea, coleret. De pecunia
 annuorum vectigalium, quantum et ad stipendia
 militaria, et ad triremium apparatus, et ad reli-
 quam imperii administrationem sufficeret, a qua-
 storibus numeraretur. Quod restaret, id imperato-
 res ad domesticos sumptus ex aequo partirentur.
 Cantacuzenus quanquam his non egeret (cogitabat
 enim se propediem monarchorum ordini ascribere),
 tamen solius honoris gratia, ne juniore imperatore
 inferior putaretur, juramentum postulabat. Ut
 neuter ab his qui contra se pro altero pugnassent,
 injuriae uloiscendae poenas repoceret, neque am-
 bobus viventibus, neque defuncto altero: sed
 defectorum immemores funditus, nec redditibus
 locus, nec dignitatibus, quas gererent, privatam
 irent. Ut Mattheus Cantacuzenum cultum impera-
 torium, et Adrianopolin eam urbibus Rhodopes,
 quoad viveret, retineret, liber plane, et in ratione
 reddunda subjectus nemini: utque Joannes impe-
 rator propter oppida tradita nunquam ei bellum
 faceret. Ut Cantacuzenus imperator juncti pro-
 pugnaculum portae Aureae restitueret, quod praesi-
 die Latino tenebat, firmissimum sane, et ob stre-
 cturam propemodum inexpugnabile: cui turres
 erant binae, ex iis quae sunt in ambitu, seu ad mo-
 dia Byzantii, in quarum medio per portam illam
 aditus in urbem patebat. Turres porro seminae
 magnitudinis, praeter aliorum formam, et modum
 aedificatae, ad perpendicularum ab initio ad caelum
 minabamur, marmoribus ingentibus opera marmo-
 riariorum ad hoc praeparatis ita compositae, ut ob
 artissimam conjunctionem non arenato, aliove
 glutinamento egerent: 670 sed mutuis duntaxat
 ferramentis, ut fertur, quae se contingebant, copu-
 larentur, forisque non ex pluribus, sed ex uno
 lapide ad hoc polito constare viderentur. Quare
 nec apparet, qua aggrediendae, ac perurpendae
 sim, nec ulla machina, aut artificio instar aliarum

laci possunt. Has imperator Cantacuzenus simul ac imperii potens evasit, vetustate neglectas, de integro quantum necesse fuit refecit, perpetuamque custodiam, velut arci cuidam imposuit. His juramentis ab imperatore utroque editis, seditio statim compressa est, et junior omni suspicione deposita ad socerum in palatium accessit, ab eoque omni cum humanitate, et hilaritudine acceptus, longiore deinceps super rebus necessariis habito colloquio, ad prius domicilium se recepit. Post pacta Andronicas Asanes sebastocrator Byzia cum copiis Byzantii affuit, Cantacuzeno succursurus. Quem tridno in palatio cum agmine suo retentum, deque alacri voluntate, ac studio erga se laudatum remisit: quod diceret, se jam foedere cum genero facto, illius opera non indigere. Insuper filio, et Nicephoro despota genero, caeterisque duobus scripsit, uti redirent, pacem enim conciliatam esse. Eadem Barbaris in Thracia scripsit; nam et illi Byzantium, ab imperatore, ut diximus, accessiti, pergebant, qui e medio itinere redierunt. Ex Hiero autem Propontidis ad orientem, alia Barbarorum non parva multitudo ad palatium adveniens, quod Cantacuzenum auxilio opus habere putaret, orabat, ut acciperetur, et in hostem immitteretur. Imperator pro animo tam prompto, ac benevolo gratias actis, foedus cum genero intercedere coeptum respondit: proinde patriam repeterent, se in praesentia ipsorum opere non usurum. Atque haec non solum illis per internuntios, sed et per se ipsum significavit, e palatio extra muros exspectantes, ad lucernarum lumen allocutus, eo loco, ubi videri, et audiri posset. Egressus autem et ipse e palatio, ad aedes, in quibus gener habitabat, se contulit, et cum eo de republica deliberationem habuit. Caeterum cum et de Barbaris in Thracia deliberare oporteret, equid armis appetendi, necne, in magni logothetae Metochiae domo cum proceribus universis, et nobilitate congregati imperatores verba fecerunt.

871 Ac reliquis quidem inmodeste tumultuantibus, et unoquoque conante utilissimam pro tempore proferre sententiam, junior imperator, et ii quorum in ejus comitatu praecipua erat auctoritas, ad Cantacuzenum inclinabant, ad ejus sententiam intenti ora tenentes, cujus haec fuit oratio. Vobis magis ad bellum contra Barbaros incitatis, et facillimam sperantibus victoriam, velim equidem consilia vestra Deus fortunet, et ad finem perducatur. Quae autem et ipse hoc tempore nobis conductura sentio, non tacebo. Equidem mihi nec prudentium, nec aliquo usu peritorum hominum videtur, non ante suis, hostiumque viribus ponderatis, sed fortunae mobilitate confisos, bellum capessere, et semet in discrimen praecipitare. Nam ab armis, et pecunia, et militibus bene instructum esse, exploratam habet salutis fiduciam: fortuna lubrica est, acrius fallit. Barbari autem, contra quos nunc bellum meditamur, non est ignotum, quantopere

λους ἦσαν ψαδομημένοι· ἀλλ' εὐθὺς ἐπ' ἡμέτερον ὕψους ἐξαρχῆς μαρμάρους μεγάλας ὑπὸ λιθουργῶν εἰς τοῦτο κατεσκευασμένοις ἦσαν συνθεθειμένοι ὑπ' ἀκρας συμφύλας πρὸς ἀλλήλους οὐδεμιὰς ἐτέρα· διόμενοι ὅλης συνδεούσης· ἀλλ' ἦλοις μόνοις σιδηροί·, ὡς λέγεται, καθὸ ἀλλήλων ἐπιψάουσαι κεχηρημένοι πρὸς συνάφειαν, ὥστε ἐξῆθεν δοκεῖν οὐκ ἐκ μερῶν συνθεθειμένους, ἀλλ' αὐτολιθίους εἰς τοῦτο ἀπεξασμένους εἶναι. Ὅθεν οὐδὲ ἐπιχειρήσιν δοκοῦσιν οὐδεμίαν ἔχειν, μήτε διορυχθῆναι ὄντες δυνατοί, μήτε ἐκ μηχανῆς τινος, ἢ τέχνης ἐτέραν μηδεμίαν ὑποστῆναι βλάβην. Οὐδ' ἄμα βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς τῷ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἐγκρατῆς γενέσθαι ἀνωθεν ἐπισκευάσας ὅσα εἶδει ἀτημελήτους ὑπὸ χρόνου ὄντα, εἰς τὸ διηκεῖς φρουρᾶ κατεῖχεν, ὥσπερ ἀκρόπολιν τινα. Τοῦτων δὴ τῶν ὄρκων ὑφ' ἑκατέρων ὁμοιομένων βασιλέων, ὃ τε στασιασμὸς-διελέλυτο αὐτίκα, καὶ βασιλεὺς ὁ νέος πᾶσαν ὑπόψαν ἀποθόμενος, ἦκεν εἰς βασιλεία πρὸς βασιλεία τὴν κηδεστικήν. Κάκιως ὑπεδέχτο τῆδεως ἐς τὰ μάλιστα, καὶ πολλὴν ἐπεδείκνυτο φιλοφροσύνην. Συγγενομένων δὲ ἀλλήλους ἐφικανόν, καὶ περὶ ὧν εἰδέοντο διαλεχθέντων, αὐθις ὁ νέος βασιλεὺς τῶν βασιλείων ἐξελθὼν ἐν ἧ καὶ πρότερον ἠύλλετο οἰκία ἦν. Μετὰ τὰς συμβάσεις δὲ ἦκεν ἐκ Βιζύης Ἀνδρόνικος Ἀσάνης ὁ σεβαστοκράτωρ μετὰ στρατιᾶς ἐπικουρήσων βασιλεὶ τῷ Καντακουζηνῷ. Ὅν ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις ἐθὺς βασιλείων διατρίψαντά μετὰ τῆς στρατιᾶς, αὐθις ἐξέπεμπεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν οἰκίαν, τῆς μὲν προθυμίας ἕνεκα, καὶ τῆς εὐνοίας· ἐπαινεσας τῆς εἰς αὐτὸν, μὴ δεῖσθαι δὲ αὐτοῦ συμβάσεις θέμενος πρὸς βασιλεία τὴν γαμβρὴν εἰπών. Ἐγραφε δὲ καὶ τῷ υἱῷ, καὶ Νικηφόρῳ δεσπότη τῷ γαμβρῷ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἡγεμόσιν ἀναστρέφειν, τοῦ πολέμου ἤδη καταλελυμένου, καὶ εἰσφύνης ἐν τοῖς πράγμασι γεγενημένης. Τὰ ἴσα δὲ καὶ τοῖς βαρβάροις ἔγραφε τοῖς κατὰ Θράκην· καὶ γὰρ κάκεινοι ἦσαν ἐπὶ Βυζάντιον μετακεκλημένοι ὑπὸ βασιλέως, ὥσπερ ἐφημεν, καὶ ἀνέστρεφον ἐκ μέσης τῆς ὁδοῦ. Ἐκ δὲ τοῦ κατὰ τὴν Ἱπποποντιδα πρὸς τὴν ἑω Ἰεροῦ ἕτεροι βαρβαροὶ αὐτόκλητοι ἦκον οὐκ ὀλίγοι νυκτὸς ἄχρι βασιλείων οἰόμενοι σφῶν δεῖσθαι Καντακουζηνῶν τὸν βασιλεῖα, καὶ εἰδέοντο ἐπάγειν τοῖς πολεμίοις εἰσδεξάμενον. Βασιλεὺς δὲ τῆς μὲν προθυμίας ἕνεκα, καὶ τῆς εὐνοίας· τῆς εἰς αὐτὸν, χάριτας ὁμολόγει οὐκ ὀλίγα· συμβάσεις μέντοι ἐφασκε πρὸς βασιλεία τὴν γαμβρὴν καὶ ὄρκους θέμενος, αὐτῶν μὴ δεῖσθαι, καὶ ἐκέλευεν ἀναχωρεῖν πρὸς τὴν οἰκίαν. Ταῦτα δὲ οὐ διὰ πρέσβων μόνον ἐδήλου τοῖς βαρβάροις, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοῦ αὐτὸς ἐκ βασιλείων ἔξω τευχῶν οὖσιν ἐκείνος διελεγμένος νυκτὸς ὑπὸ λαμπάσι, τοῦτο παρέχοντο; τοῦτό που, ὥστε δύνασθαι καὶ ὀρᾶσθαι καὶ ἀκούεσθαι διαλεγόμενον. Ἐξίων μέντοι καὶ αὐτὸς τῶν βασιλείων, πρὸς τὴν οἰκίαν ἐν ἧ βασιλεὺς ὁ γαμβρὸς διετρίβειν ἀπῆει, καὶ περὶ τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν συνδιασκεπτετο αὐτῷ. Δεῖσαν δὲ καὶ περὶ τῶν ἐν Θράκῃ βουλευσῶσθαι βαρβάρων, εἰ πολεμητέα εἴη πρὸς αὐτοὺς ἢ μὴ, ἐν τῇ μεγάλῳ λογοθέτου οἰκίᾳ τοῦ Μετοχίτου μετὰ πάντων τῶν συγκλητικῶν, καὶ τῶν ἐπ' εὐνομίᾳ λαμπρυνόμενων

γνώμενοι οἱ βασιλεῖς, κατέστησαν εἰς λόγους. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι, ἀτάκτως ἐθορύβουν, καὶ γνώμην ἕκαστος εἰσφέρειν ἐπαχείρουν, ἢ μάλιστα ἂν λυσιτελεῖν δοκῶν ὡς ἐν τοῖς παροῦσι· βασιλεὺς δὲ ὁ νέος, καὶ τῶν συνόντων οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ, Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ προζέχον, καὶ ἀπεσκόπουν ὅποσον τινὰ περὶ τῶν προκειμένων γνώμην εἰσενέγκοι. Καταστάς δὲ καὶ αὐτὸς εἰς λόγους, εἶπε τοιάδε· Τὴν μὲν γνώμην ὁμῶν ὡς μᾶλλον ἐπὶ τὸ πολεμεῖν ἐπῆρται τοῖς βαρβάροις, οἰομένων βῆσθαι περιέσσεσθαι αὐτῶν, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, ἐκ πολλῶν ἔστι στοχάζεσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τι τέλος ἀγάγοι τὸ κρεῖττον δεξιῶν, ὡς περ βούλεσθε αὐτοῖ· ἃ δὲ οἴομαι καὶ αὐτὸς ἐν τῷ παρόντι λυσιτελεῖν ἡμῖν, ταῦτα σημαῖω. Οὐ σωφρόνων οἴομαι ἀνθρώπων, οὐδ' ἄλλως ἐμπείρων εἶναι, ὠρμημένους ἐπὶ πόλεμον μὴ πρότερον τῆν τε αὐτῶν καὶ τὴν πολεμίων ἐπισκεφασμένους δύναμιν, τύχης θαρβρόντας ἀπιστία, αὐτοὺς πρὸς τοὺς κινδύνους εἰσώθειν. Τὸ μὲν γὰρ καὶ θπλοῖς, καὶ γρήμασι, καὶ πλήθει στρατιᾶς ἐρρωμένους εἶναι βέβαιον πρὸς σωτηρίαν· τύχη δὲ τὰ πλείω σφάλλει. Πρὸς οὗς δὲ ἡμῖν ὁ πόλεμος ἔστι βαρβάρους νῦν, οὐχ ὅσον ἀγνοεῖσθαι διαφέρουσιν. Ἐμπειρία γὰρ τῇ πρὸς τὰς μάχας οὐδαμῶς ἀπολείπομενοι ἡμῶν, πολιπλασίτους εἶσι τῷ πλήθει, καὶ τῇ παρασκευῇ ἐρρωμενέστεροι, καὶ πρὸς τὰς στρατείας ἐτοιμότεροι, ἀμύθη καὶ προῖκα στρατευόμενοι τῷ σφῶν δυνάστη. Πρὸς δὲ τοῦτους, γῆν ἔχοντες πολλήν, καὶ πόλεις ἡγετέρας οὐ κατὰ τὴν Ἀσίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑσθρῶπην νῦν, προθυμῶς ἑπὲρ τῶν λοιπῶν μαχοῦνται, εὐέλπιδες ὡς περ ἐκ παραδειγμάτων καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ. Ἡμῖν δὲ ἦν μὲν ποτε δύναμις ἀξιοχρεῶς οὐ πρὸς τοσοῦτους μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλαπλάσιους, οὐχ ὥστε ἐκ τῆς ἡμετέρας, ἐξαλαύνειν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς οἰκείας ἐν κινδύνῳ καθίστασθαι. Ἡ δὲ ἀξυνεσία καὶ ἀβουλία, καὶ τὸ μὴ περὶ τῶν κοινῇ λυσιτελοῦντων ἄριστα βουλευέσθαι, ἀλλ' ἕκαστον τὰ ἴδια εἴ τι θεοῖσιν σκοπεῖν, εἰς τοῦτο ἤγαγεν ἡμᾶς δύναμιν νῦν, ὡς τ' ἀγαπητὸν ἂν μὴ καὶ τὰ ἄντα ἀπολέωμεν ἡγεῖσθαι. Ἡ τε γὰρ στρατιὰ διεφθαρταὶ ἡμῖν, ἐκ λαμπρῶς καὶ περιφανοῦς ὀλίγη καὶ ἀπορος καθεστῆκε καὶ τῶν κοινῶν προσδῶναι συντάξεις ἐκλειοῖσθαι παντάπασιν· καὶ ὁμῶν τοῦς πλείους ἢ σύμπαντας σχεδόν, εἰ μὴ τις χρήματα παράτχοι πρὸς τὸν πόλεμον, οὐκ ἂν οἴομαι ἀντιστοχῆσθαι ἐπιπλεῖστον ἀναλοῦντας· ἐκ τῶν ἔντων. Ἄπερ ἅπαντας ἐνθυμουμένους, οὐ τοῦτο μόνον χρὴ σκοπεῖν ὅπως ἐκ τῆς εἰρήνης καταστῶμεν πρὸς τὸ πολεμεῖν, ἀλλ' ὅπως καὶ περιεσόμεθα τῶν πολεμίων, ἢ μηδὲν ἐκ τούτου δυσχερὲς ὑπομενούμεν. Ἐγὼ δὲ οὐτε ἀτολμῆ τῷ πρὸς τοὺς βαρβάρους ἔμαθ'· πολέμου ἀποσχέσθαι συμβουλεύω, οὐτε πρὸς ἀπίχθειαν αὐτῶν οὐδενὸς ἀπολείπομαι ὁμῶν· ἀλλ' αὐτὸς τε ἂν ἐξέτριψα ἡδέως ὁμοῦ τοι σύμπαντας βαρβάρους, εἴπερ οἶόν τε, καὶ μεγίστην εὐκλειαν, καὶ εὐδοξίαν τὸν ἐκαίμων δλεθρον φέρειν ἂν ἐνόμισα ἑμοῖ· καὶ παρ' ἑτέρου πάσχοντας τινὸς τὰ ἴσα εἶδον. Οὐ μὴν ἄλλ' εἰ μὲν οὐδὲν ἐξῆν, δεῖ δὲ ἐμὲ παρ' ὅτουσιν ἀποσφαγέντα, αὐτῷ τούτῳ τῷ ἀποθανεῖν ἐξώλει· γενέσθαι τοῦς βαρβάρους,

A a nobis discrepent. Exercitatione enim militari nequaquam impares, numero longe superant, et apparatu confirmatiores, atque ad expeditionem promptiores, nulla mercede, et omnino gratis domino suo militant. Ad hæc cum latam regionem et urbes nostras non in Asia modo, sed etiam in Europa occuparint, nunc bona spe, et præteriti successus exemplo, pro cæterisq subigendis prompte depugnabunt. Nobis porro quondam contra multo etiam plures potentia non defuit, ut non solum nostra eos provincia expellere, sed ipsorum quoque terras invadere possemus. Verum insipientia, et temeritas, nec communium, sed privatarum cujusque rerum, quam consultissime instituendarum diligentia, eo jam imbecillitatis nos adegerunt, ut boni consulamus, si non etiam quod superest, amittamus. Nam et exercitus noster splendidus antea, et conspicuus, ad paucitatem et paupertatem devenit: et communium pensionum collationes penitus evanuerunt: ac plures vestrum, aut omnes ferme, nisi aliunde pecunia in bellum impendatur, non opinor diutissime de suo impendentes, hostium vim toleraturos. Quæ omnes cum animis reputare, nec tantum hoc considerare debent, quomodo ex pace ad bellum aggrediamur, sed præterea quomodo hostes debellemus: aut certe nulla cum clade inde discedamus. **872** Ego vero, nec ob ignaviam meam bello adversus Barbaros vobis abstinendum suadeo: neque odio in illos a quoquam vestrum vinci me patior, quin ipse una omnes, si fieri potuisset, contrivissem, et id mihi ad gloriæ celebritatem illustrissimum fore putavissem. Neque istuc solum, sed si hoc ita licuisset, ut me a quocunque jugulari, et ipsa nec mea perniciem, atque exitium creari illis oportuisset, libentissime, ac promptissime dulcem alioquin vitam abjecissem, usque adeo mihi superat eorum odium; tum quia religionibus, ac carmonibus diversissimi sunt; tum quia jam pridem, et multis annis Romanos infandis detrimentis cumularunt, nec ulli ferme non nocuerunt, nec usque ad hunc diem injuriæ faciendæ eos cepit satietas; sed in Thraciam quoque infusi, urbes complures occupant, depopulanturque nostra omnia. Quid igitur est, quæret aliquis, cum sic eos detester, quod nec prius oppugnare eos concupierim, et vos nunc ad id tam erectos absterream? Quid? quod præsentis vires nostras expendens, nec hactenus fuisse, nec modo esse pares illis invenio. Ergo tu, occurreret quispiam, præ pudore obvelata facie, et salute prorsus desperata, silentio nobis ferendas plagas, et in omnibus, tanquam heris præcipientibus, obediendum Barbaris existimas? Minime gentium: sed belligerandum potius, et in hoc incumbendum, si in quidquam aliud. Non tamen ad hoc imperite et confidenter, ut ad nihil aliud profutura sit audacia, nisi ut præter ea, quæ nobis crepta, nondum recuperavimus, etiam illa, quæ restant, amittamus. Quæ est igitur mea sententia?

pecuniam prius, et alicunde peregrinos milites conquirendos, qui hostium copiis possint opponi. Nam copia domesticæ, etiamsi apparatus affuerit maximus, et ipsum fortitudinis atque audaciæ apicem attigerint, ne sic quidem hostibus pares ad pugnam erunt, quandiu tantæ, quantæ nunc sunt (et exiguæ sunt) permanserint. Ad hæc et classis comparanda, qua eorum auxilia intercedamus. Nam si ipsi mare obtinebunt, non parvâ, nec contemnenda potentia egebimus: siquidem non cum Orchane tantum in Thracia cœgemur bellum gerere, sed et in Asia cum Barbaris omnibus; qui vim nostram sentientes, illis aliis expeditissime succurrunt. Immortalibus enim præmiis, quæ his reposita sunt, qui hic ætatem castè egerunt suam, illum fruiturum, magister, et dux erroris (Mahometus) plane ipsis persuasit (41), **873** quicunque contra nos pugnant aut occubuerit, aut quam plurimos interfecerit. Quas ob res non hoc tempore armis adoriundos, sed de pecunia prius, et sociis providendum consulto. In præsens pacem per legatos cum his confirmandam, evitandumque, ut providentia quadam, et sapienti consilio Thraciæ urbes recuperemus, et per dedicationem illarum potiamur; quomodo a me singulari cura factum est, et hodie, si modo volueritis, licebit fieri. Barbaris autem è vestris finibus profugatis, bellum, si adversus eos suscipere velimus, minus laboriosum erit, nauticâ tantum copia opus habituris. Mœtos verò, ac Triballos æque male de nobis meritos eo adducemus, ut amicitiam nostram complexi, abrepta restituant, Barbarorum armis illis territantes; aut etiam, si lubebit, infesto exercitu eos compellemus. Quæ hoc tempore expedire judicavi, hæc sunt. Quod si vobis consultantibus contraria placuerint, vitibus inutilia vos prælaturos, dicere non verebor. Utinam autem falsus vates sim potius, quam ut spes vestræ delulantur. Hæc in concilio Cantacuzenus imperator de bello contra Barbaros disseruit, obscurius quodammodo insinuans, se propediem hæc res reliturum. Qui convenerant, quotquot erant alicujus existimationis et nominis, nihil adversabantur. At juniores, quique intelligentia parum valebant, orationem ejus de pace multum cavillabantur, et subindicabant, si Barbaris bello incommodare voluisset, magnopere potuisse, sed propter filiam Orchani nuptiam, communem fructum scientem, ac volentem neglexisse: et nunc sua sponte his quæ conducere putaret, propter eandem causam adversantia suadere. Deinde profitebantur se bellum malle, et rogabant alios, ut in eandem sententiam pedibus irent; non enim Barbaros ignaviores eos, quam ipsimet essent, inventuros, sed

ἄρῃστα ἂν καὶ τὴν φίλην προὔδικα ζωὴν οὖν ἴδοντες, τοσοῦτον ἀπεχθείας πρὸς αὐτοὺς περιεστὶν ἐμοί, οὐ μόνον διὰ τὴν περὶ τὴν θρησκείαν ἀκρὰν ἐναντιώσιν, ἀλλ' ὅτι ἐκ πολλῶν ἐτῶν μεγάλα ἠδικήκασι Ῥωμαίους, πᾶσι λυμηνάμενοι σχεδόν, καὶ οὐδέπω μέχρι νῦν κόρον ἐσχῆκασι τῆς ἀδικίας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ θράκην διαβάντες, πόλεις ἔχουσι πολλὰς, καὶ πάντα τὰ ἡμῶν ἀγούσι καὶ φέρουσι. Τίνος οὖν ἕνεκα οὕτως ἔχων πρὸς ἐκείνους ἀπεχθείας, οὔτε πρότερον αὐτῶς ὤρμηθην πολεμεῖν, καὶ θῆδ'· καλῶς νῦν προθυμοῦμένους; ὅτι τὴν ἐνούσαν ἐξετάζων δύναμιν, οὔτε πρότερον, οὔτε νῦν ἀξιόμαχον εὗρισκω πρὸς τὸν πρὸς ἐκείνους πόλεμον. Τί οὖν, ἂν τις φαίη, κελθεὶς ἡμᾶ; καθάκῃς ἐγκαλυφάμενους, καὶ τὴν οἰκείαν σωτηρίαν ἀπογνόντας, ἡσοχῆ φέρειν τὰς πόλεις, καὶ πάντα ὡς περὶ ἐξ ἐπιτάγματος ὑπαίκειν τοῖς βαρβάροις; Οὐ τοῦτο ἐγὼ φαίην ἂν· ἀλλὰ πολεμητίον μᾶλλον· καὶ πρὸς τοῦτο εἰ τι ἕτερον σπουδασιόν. Οὐ μὴν ἀμαθῶς τοσοῦτον, καὶ θρασείως ὡς μηδὲν ἕτερον ἀπὸ νασθαὶ τῆς ἐπιτολμίας, ἣ καὶ τὰ ὄντα προσπολεῖν πρὸς τῷ μηδὲ τῶν ἀφηρημένων ἀνασώσασθαι μηδὲν. Τί οὖν ἐστὶν ἡ λέγω; ὅτι χρήματα πρότερον ποριστέον, καὶ δύναμιν ποθεν ξηνικήν ἀξιόμαχον πρὸς τὴν τῶν πολεμίων. Ὡς ἦ γε ἡμῖν οἰκεία, κἂν τὰ μάλιστα ἐγὼ περιττώ; πρὸς τὴν παρασκευὴν, κἂν εἰς ἀκρὸν ἀνδρίας ἀφίκηται καὶ ὄλμης, οὐδ' οὐὖ πρὸς τοὺς πολεμίους ἔσται ἀξιοχρεῖς, ἕως ἂν τοσαύτη μὲν, ὅση νῦν ἐστὶ. Πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ δύναμιν ναυτικὴν προπαρασκευάσασθαι χρῆται, ὥστε καλῶς τοὺς ἐπιβοηθοῦντας. Ἄν γὰρ αὐτοὶ θαλάσσο κρατῶσιν, οὐ μικρὰς οὐδ' εὐκαταφρονήτου δεησόμεθα δυνάμει. Ὁ γὰρ Ὀρχάνη μόνον ἀναγκασθήσμεθα ἐν θράκῃ πολεμεῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἅπασιν βαρβάροις, οἳ ἂν ὑφ' ἡμῶν βιάζονται, προθυμώτατα ἐπιμαχῆσουσιν αὐτοῖς. Τῶν γὰρ ἀθανάτων γερῶν, ἃ αὐτοῖς ὑπεβλήθηται τοὺς ἐνταῦθα καλῶς βεδωκτάς ἀπολαμβάνειν, ἐκείνους ἐν ἀπολαύσει ἔσεσθαι ὁ πρὸς τὴν πλάνην καθηγγησάμενος μάλιστα πέπεικεν αὐτοὺς, ὅστι; ἂν πρὸς ἡμᾶς πολεμῶν ἢ πίπτει μαχόμενος, ἢ ὡς πλειστοῦς ἀποκτεῖνοι. Ἄν δὲ ἕνεκα οὐ νῦν ἔπτεσθαι ὑμᾶς τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου συμβουλευῶ· ἀλλὰ πρότερον ἐπιπορίζειν τὰ τε χρήματα, καὶ τοὺς συμμάχους. Τὸ νῦν δὲ ἔχον προσειάν πέπεικεν πρὸς αὐτοὺς, καὶ τὴν οὖσαν εἰρήνην ἐπικυροῦν, καὶ πειρᾶσθαι προνοῖα μᾶλλον, καὶ εὐδουλίᾳ τὰς κατὰ τὴν θράκην πόλεις ἀνασώζεσθαι, καὶ ἀπολαμβάνειν ὁμολογίᾳ, ὥσπερ παρεσκευάσθη αὐτῶς πολλὴν εἰς τοῦτο πρόνοιαν πεποιημένος. Δυνατὸν γὰρ εἶναι καὶ νῦν, ἐὰν ἐθέλητε ὑμεῖς. Ἐξεληλαμένων δὲ τῶν ἡμετέρων ὄρων τῶν βαρβάρων, ὃ τε πρὸς αὐτοὺς πόλεμος, ἂν ἐθέλωμεν ἀναλαμβάνειν, ῥῆσιν ἔσται, ναυτικῆς δυνάμει; δεησομένους μόνον, καὶ Μυσοῦς καὶ Τριβιλοῦς, οὐδ' αὐτοὺς φαυλόταρα ἀδικούντας, ἢ πείσομεν ἐπιτηδεύουσι εἶναι, καὶ ἀποδι-

Jacobi Pontani notæ.

(41) Non nominat Mahometum Cantacuzenus, eum tamen intelligi certissimum est, ex ipsa sententia Mahometana, nempe, immortale præmium consecuturum post mortem, qui de Mahometanis

contra Christianos pugnant aut occubuerit, aut quam plurimos occiderit. De origine Mahometi et Mahometismi videndus Zonaras in Heraclio imperatore.

δύναμι τὰ ἡρπασμένα διετιτόμενοι τοῖς βαρβάροις, ἢ ἅ καὶ ἀναγκάσομεν, ἀν βουλώμεθα, ἐπάγειν. Ἄ μὲν οὖν λυσιτελεῖν ὑμῖν ἐγὼ νενόμικα ἐν τῷ παρόντι, τοσαῦτά ἐστιν. Εἰ δ' ὑμῖν βουλευομένοις τάναντία δόξειεν, εἰπεῖν μὲν ὡς ἀσύμφορα αἰρήσασθε οὐκ ἀποκρίσω· εὐχομαι δὲ ἐμὲ τῶν λογισμῶν διαμαρτάνειν μᾶλλον, ἢ ὑμᾶς ψευσθῆναι τῶν ἐλπιδῶν. Τοιαῦτα μὲν ἐπ' ἐκκλησίας βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς περὶ τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμου διεiléχθη, αἰνιξίμενός πως ἀμυδρῶς, ὡς αὐτὸς μετὰ μικρὸν ἀναχωρήσει τῶν πραγμάτων. Οἱ δὲ συνεκκλησιάζοντες, ὅσοι μὲν μάλιστα ἐν λόγῳ ἦσαν, οὐδὲν ἀντειπόν· οἱ δὲ νεώτεροι, καὶ ἀφρονέστεροι, πολλὰ τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης λόγους καταμεμψόμενοι βσιλεύς, αἰνιξάμενοι τε ὡς καὶ πρότερον δυνάμενος μεγάλη βλάβειν εἰ πολεμῆν ἤραϊτο τοῖς βαρβάροις, ἐκὼν ἡμέλει τοῦ κοινῆ λυσιτελοῦντος διὰ τὴν Ὀρχάνη συνοικοῦσαν θυγατέρα, καὶ νῦν ἐκὼν εἶναι τάναντία ὧν ὄστα λυσιτελεῖν τῆς αὐτῆς ἕνεκα αἰτίας συμβουλεύει. Ἐπειτα τὸν πόλεμον αὐτοὶ αἰρήσασθαι μᾶλλον εἶπον, καὶ δεῖσθαι καὶ τῶν ἄλλων ἐπιηφιζέσθαι τὰ ἴσα. Οὐ γὰρ φαυλοτέροις σφῶν οἱ βάρβαροι ἐντειζόνται αὐτοῖς ἐπὶ τῶν ἔργων· ἀλλ' εἰσονται σαφῶς ὡς οὐ γυναιξὶ μαχοῦνται, ἀλλ' ἀνδράσι. Βασιλεύς δὲ τοῦ νέου ὑποτέραν ἔχει τὴν γνώμην περὶ τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἄλλως φθειξαμένου, ἀλλ' ἐξῆτάζωντος ἐφ' ἑαυτὸν ὑποτέροις πρόσθοιτο, Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς διέλυε τὸν σύλλογον ἀναστάς, τὸ μὲν μεταπειθεῖν οὐ βῆδον αὐτοῦς ὄρων, ἀκρισίᾳ πολλῆ καὶ παραδόλῳ θράσει φερομένου· τὸ δὲ βιάζεσθαι δεικεῖν ἐθέλειν περαιτέρω, παρσαυασμένοις ἦδη μετὰ μικρὸν παντάπασι τῆς ἀρχῆς ἐξίστασθαι τῷ νέῳ βασιλεῖ. Ἐξῆν γὰρ αὐτῷ, εἰ γὰρ μάλιστα ἡβούλετο, κυροῦν τὴν περὶ τῆς εἰρήνης ψήφον, ὅλγῳ φροντίσαντι τῶν ἐπὶ τὸν πόλεμον παρακαλούντων ὡς ἄλυσιτελῆ παντάπασι τῷ κοινῷ βουλευομένων. Ὁ μὲν οὖν πρὸς τοὺς βαρβάρους πόλεμος οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ Ῥωμαίοις ἐταλεύτηεν, ὑπὸ τῶν τότε θορυβούντων ἐξαφθεῖς μετὰ μικρὸν.

CAPUT XLI.

Cantacuzenus suadet custodibus. ut propugnaculum seu arcem ad portam Auream dedant. Illi se Palæologo dederunt. Laus Joannis Peraltæ Itali. Militum Italicorum strophæ. Eos se infames reddiditrum apud eorum regem Cantacuzenus minatur. Veniam audaciæ poscunt. Deditur arx Palæologo. qui eam paulo post deserit. Insidie in Cantacuzenum. Palæologus in palatium invitatur, socerum convivio accipit. Plebs foris tumultuata propter Cantacuzenum comprimitur.

Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς, εἰς τρίτην ἡμέραν B ἐξ ἐκείνου ἅμα βασιλεῖ τῷ νέῳ ἐπὶ τὸ εἰς τὴν Χρυστὴν πύλην ἦει φρουρίον, ὡς παραδώσων κατὰ τὰς συνθήκας. Γενομένοις δὲ πρὸς τῷ τῆς Θεομήτορος τεμένει, ὁ πηγὴ τέ ἐστι παντοίων λαμμάτων καὶ καλεῖται, βασιλεὺς μὲν ὁ νέος καταλείπετο ἐκεῖ, Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ὀλίγους ἔχων, ἐγένετο ἐν τῷ φρουρίῳ ὡς πείσων τοὺς φρουροὺς παραδιδόναι ἅμαξαι, καὶ εἰσεδέχοντο ἀσμένως οἱ Λατῖνοι μόνον. Οἰόμενοι δὲ αὐτὸν πρότερον τε ἀδυνάτως ἔχειν ἦκειν παρ' αὐτοῦς, καὶ τότε καιροῦ τυχόντα, καὶ παραγενόμενον συγκαθίξειν αὐτοῖς τὸ φρουρίον προθύμως ἀχρῆς ἀν ἀφίκηται ἢ στρατιᾷ, ἦδρασαν γὰρ τὸν τε υἱὸν μετακκλημένον, καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας, συνῆδοντό τε, καὶ παρεκλεύοντο θαρβέειν, ὡς αὐτῶν αὐτοῦ τε ἕνεκα, καὶ σφῶν αὐτῶν ἐβρωμένω; πᾶσι C μαχομένω δσοι ἀν ἐπίτωσι, καὶ περισσομένων ῥᾶν, οὐ μόνον διὰ τὴν σφετέραν εὐτολμίαν, καὶ τὴν οὐκ ὀρθότητα τοῦ φρουρίου σφόδρα βντος δυσαλώτου διὰ τὴν κατασκευὴν· ἀλλ' ὅτι καὶ σίτων ἦσαν ἐντεθειμένοι, καὶ τὰ ἄλλα ἐπιτήδεια ἀφθόνως παρασχομένου βασιλεύς, ὡς τρυφῶντας καὶ κωμᾶζοντας εἰς τρίτον ἔτος ἐξ ἐκείνου διαρκέσειν πολιορκουμένους. Τοῦ βασιλεύς δὲ αὐτοῖς εἰπόντος ὁποίας βοῆτο πρὸς βασιλεῖα τὸν γαμβρὸν συνθήκας ἐπὶ τῆ εἰρήνῃ, καὶ ὡς εἰς τοῦτο ἦκει, ὡπ' ἐκείνῳ τὸ φρουρίον παραδ-

sensuros utique sibi rem cum viris esse, non cum feminis. Palæologo quid animi haberet, prorsus tacente, et quærente secum utris assentiretur, Cantacuzenus surgens, conventum dimisit; videbat enim, illos in diversum flectere, qui non iudicio, sed temeritate, et confidentia regerentur, futurum difficile: et eos velle cogere, existimari nolebat, paratus jam cis paucos dies Palæologo toto imperio cedere. Licebat enim illi, si collibisset pacis sententiam ratam facere, et illos belli flagitatores ut reipublicæ prorsus infructuosa consulentes contemnere. 874 Bellum igitur contra Barbaros non cum utilitate Romanorum finitum, sed a seditiosis istis paulo post accensum est.

Imperator Cantacuzenus tertio post die una cum Palæologo ad portam Auream concessit, ut castellum illud, seu propugnaculum ex conventis ei traderet. Ubi ad Deiparæ templum venerunt, re et nomine fontem omnis sanitatis, Palæologus illic substitit, Cantacuzenus cum paucis in propugnaculum perrexit, persuasum præsidlariis, ut id citra pugnam traderent, quem Latini solum hilariter acceperunt. Quia vero existimabant, prius eo accedere nequivisse, tunc autem cæpta occasione ideo advenisse, ut cum ipsis munitionem eam teneret, tuereturque fortiter, donec filius adesset, quem, ut et alios duces, advocatum sciebant, collætantés hortabantur uti consideret se pro ipso et ipsis constanter dimicantes, adversarios quotcunque facile superaturos, non solum ob animum suorum firmitatem, et structuram validissimam, atque inexpugnabilem: sed quod etiam annonam, aliaque cibaria imposuissent, liberaliter imperatore suppeditante, ut ex eo vel in tertium annum ad delicatas comessiones sufficeret. Imperator cum narraret, quales cum genero pacis ergo fœdus ferisset, et se ideo venisse, ut illi propugnaculum proprium traderet, molestiam ac dolorem incredibilem perceperunt, adorantesque supplicarunt, ne istuc ageret; levi enim negotio

junio rem imperatorem in de Byzantio expelli posse. In primis autem Joannes Peralta praesidii praefectus et ipse orabat et alios ad orandum sollicitabat, ut qui per diu cum imperatore versatus multis se periculis ejus causa objecisset. Militaverat enim illi, quando in Triballis per bellum morabatur, et crebra suae in eum voluntatis indicia dederat, nihil tunc inmutatus, quando etiam qui videbantur amicissimi, cum rebus, et temporibus flem mutasse deprehensi sunt. **875** Imperatore respondente, eorum petitionem expleri non posse: non enim suum esse, semel decreta retractare, instanteque ut locum traderent, tempus ad deliberandum petiverunt, quid potissimum inciperent, ut sibi quam optime consuluisse viderentur. Quo concesso, eo in atrio relicto ipsi intra arcem convenerunt: ubi dux auctor fuit, juramentum ab imperatore poscerent, Palaeologo eam non traditurum, et ut vel cum ipsis maneret, vel si obsideri nollet, in palatium regressus, faceret quod liberet, se Byzantium vim pro eo facile toleraturos. Si neutrum probaret, et operae pretium duceret propugnaculum delere, dimissuros id quoque, si prius enim sacramento accepta, non ignavia, neque quod desicerent, id fecisse, sed ut ei primum, deinde sibi quam optime prospicerent. Rebantur enim, ubi id necessitate genero transdidisset, postea sibi gratiam multam habiturum, multisque meritis compensaturum, quod benevolentia erga se, quamvis inviti, ut apparuisset, sibi maxime profuissent. Huic consilio protinus alii suffragati sunt: norant enim ministrum imperatoris esse fidelissimum, nihilque contra mentem ejus commissurum. Tum portas castelli intus vectibus munientes, a pinnaculis quid convenisset, significavit: quibus imperator graviter mox, ut desertoribus succensens, pro merito tamen eos punire non poterat. Cum agere pro re nihil posset; et summa consilii inopia conflictaretur, jussit omnes cum duce unum in locum se conferre. Ac principio quidem lingua Italica, in qua erat non male exercitatus, eos percunctatus est, ecquid ipsum agnoscerent. Respondentibus, etiam, esse imperatorem ac dominum suum, Igitur, subjecit. si tradere propugnacula nolueritis, sed semel rupta fide hostiliter mihi adversari statuistis, quo pacto sceles vestrum puniam, postea commodius deliberabo. Nunc litteras statim ad regulam telluris, quae vos tulit, mittam; quibus doceam, vos et unumquemque nominatim, perfidissimos, depravatissimos, nec vitiosa uoce dignos esse: quia cum ego castellum tradidissem, magnosque sumptus in stipendia vestra fecissem, et nihil unquam vos offendissem, ipsi come in summa necessitate mea per vim et iniquitatem concorditer fraudaveritis, ut inter omnes mortales infames sitis, nemo vobis quidquam credat, omnes a conspectu, et communiore vestra refugiant. **876** Haec ad Latinos imperator, qui in maximo nocumto ponentes, sibi met per-

δύναμι, ημιώντες τε και εδυσχεραίνον ούκ άνεκτώς, και ίκέτευον προσκυνούντες; μη τοιαύτα πράττειν· ώς βόδιον όν εκείθεν επειδάν άφίκοιτο η στρατιά, βασιλέα τόν νέον, Βυζαντίου εξαλαύνειν. Μάλιστα δε Ντζιουάν Περάλτα ό τούτων ήγεμών, αυτός τε έδειτο βασιλέως, και τους άλλους έπειθεν, οια δη χρόνον τινά συχνόν ήδη συγγενόμενος τῷ βασιλει, και πολλούς όπερ αυτού κινδύνους ύποστάς. Τών γάρ εκείνω συστρατευομένων ήν ήνίκα διέτριβεν έν Τριβαλοίς κατά τόν του πολέμου χρόνον, και πλείστα; άποδείξεις παρέσχето της εις αυτόν εύνοίας, ούδελίαν κατ' εκείνο χρόνου ύποστάς μεταβολήν, ήνίκα και οι μάλιστα δοκούντες εύνοι είναι; εξαλήγοντο μεθαρμόζοντες έαυτους τού; πράγμασι και τοίς καιροίς. Βασιλέω; δε άδύνατα ισχυριζομένου άξιούν αυτού; , ού γάρ αυτού είναι τα έψηφισμένα άνατρέπειν, και κελεύοντος το φρούριον παραδιδόναι· καιρόν ήτουν προς διάσκεψιν ώστε βουλευσασθαι έφ' έαυτους, ό τι πράξαντες τα μάλιστα λυσιτελούντα σφιτι δόξωσιν ήρησθαι. Έπιτετραφότος δε του βασιλέως, έν τῷ του φρουριου περιθώριω καταλιπόντες, έπει ένδον αυτοι του πύργου ήσαν, συνεβούλευεν αυτοίς ό ήγεμών όρκους βασιλέα άπατείν μη βασιλει τῷ νέω το φρούριον παραδιδόναι· άλλ' ή μένοντα κατέχειν σύν αυτοίς, ή ελ μη βούλοιτο αυτός πολιορκείσθαι, άναχωρεΐν έν βασιλείοις, και πράττειν ό τι άν δοκη, αυτούς δε εΐν τέν προς Βυζαντίους πόλεμον διοίσοντας βράβειω. Εί δε μηδοπότερον έλοιτο τών ειρημένων, άλλά προύργου παντός ήγειτο το φρούριον παραδιδόναι, άποπέμπεσθαι και αυτόν, όρκοις πρώτερον πιστωσαμένους, ώς ού δικαίαν ούδ' άποστασίαν έννοήσαντες αυτού τοιαύτα έίλοντο, άλλ' αυτόν τε πρώτον, έπειτα και έαυτοίς τα κράτιστα βεβουλευμένοι. Όροντο γάρ άσθεν άνάγκη το νύν έχον παραδιδόνα τῷ γαμβρω ύστερον αυτούς πολλήν ειδήσειν χάριν, και άμείψεσθαι πολλάς εύεργεσίας, ότι της εις αυτόν ένεκα εύνοίας, και άκοντος το δοκείν τα μάλιστα λυσιτελούντα έπραξαν. Ό μόν ούν τοιαύτα συνεβούλευεν. Αυτίκα δε έπειθοντο οι άλλοι· ήδσαν γάρ αυτόν τών πιστοτάτων όντα οικειών τῷ βασιλει, και ούκ άν τι τών μη κατά γνώμην κρίζοντα εκείνω. Και τας του πύργου πύλας ένδοθεν άσφαλισαντες μοχλοίς, ειδήλουν τα δεδογμένα από τών επάλξεων. Βασιλεύς δε έξηπτετο μόν αυτίκα τῷ θυμῷ, και δε' όργης αυτούς ειχε της άποστασίας ένεκα· πράττειν δε ούδέν ιδύνατο τών δειόντων. Πάντοθεν δε άμτχανία περισχεθεΐς, κελεύσα; έν ταυτῷ γενέσθαι πάντας άμα ήγεμόνι, πρώτα μόν ήρώτα τῆ Λατίνων διαλέκτω, έξήσκητο γάρ αυτήν καλώς, ει αυτόν επιγινώσκειεν. Τών δε φαρμένων πάντων είναι βασιλέα, και δεσπότην σφών, Ούκούν, έφη, ει μη το φρούριον έθέλητε παραδιδόναι, άλλά καθάπαξ άποστάντες, έγνωτε προς πόλεμον έμοι χωρεΐν, το μόν όπως χρή της άδικίας τιμωρεΐσθε, ύστερον αυτός βουλευσομαι καλώς· το δε νύν έχον γράμματα αυτίκα πέμψω προς τόν ρήγα της εξεγεγούσης; γῆς ύμείς, άπιστοτάτους; άποφαινοντα ύμείς έκαστον όνομασει, και τας γνώμας διεφθαρμένους, και άξιούς ούδενός, ότι το φρούριον έμῷ παραδεδω-

κότης, καὶ πολλὰ ἀναλωκότης χρήματα πρὸς τὴν A
 μισθοφορὰν ὑμῶν, καὶ οὐδὲν οὐδέποτε ἡδίκηκότης,
 δίκαια καὶ βίαια ποιῶντες αὐτοὶ, ἀπιστερήσατε
 ἄμφοροῦσαντες, ὅτι κατέστην μάλιστα ἐν χρεῖα,
 ἐν εἴητε ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ἀπιοί καὶ ἀπιστοί,
 καὶ μηδεὶς ὑμῖν εἴτι προσέχη τοῦ λοιποῦ, ἀλλ' ὑπὸ
 πάντων ἀπελαύνθητε. Τοιαῦτα μὲν ὁ βασιλεὺς πρὸς
 τοὺς Λατίνους διελέχθη. Ἐκείνοι δὲ τὸ δόξαν ἀπι-
 στίας ἑαυτοῖς προστρίβασθαι μεγίστην ἠγησάμενοι
 ζημίαν, καὶ πολλὰ τῆς τόλμης ἐνεκα σφᾶς τε αὐτοῦς,
 καὶ τὸν ἄρχοντα καταμεμψάμενοι, αὐτίκα τοῦ πύρ-
 γου ἐξεληθόντες, βασιλέως ἐδέοντο συγγνώμην τοῦ
 τολμήματος παρέχειν, ὡς οὐ διὰ κακίαν, ἀλλ' ὑπὲρ
 αὐτοῦ νομίσασιν εἶναι μᾶλλον πεπραγμένων· παρε-
 δίδου τε τῷ βασιλεὶ τὸ φρούριον. Αὐτίκα δὲ μετα-
 πεμψάμενος καὶ βασιλέα τὸν γαμβρὸν, τῶν Λατίνων B
 τὰς κλείς παρεσχημένων, αὐτὸς παρέσχετο τῷ νέῳ
 βασιλεὶ. Ὁ δὲ εἰσῆγαγε φρουρὰν ἐκ τῶν ἰδίων,
 μετὰ μίαν ἡμέραν τοὺς Λατίνους ἐξελάτα· καὶ
 μετὰ μικρὸν κατέστρεψε πᾶσαν τὴν ἐπισκευὴν, παν-
 τάπεσι τὸ φρούριον καταλιπών. Βασιλεὺς μὲν οὖν ὁ
 Καντακουζηνὸς διέτριβεν ἐν βασιλείῳ· ἅμα βασι-
 λιδοὶ τῇ Εἰρήνῃ, καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν, οὖσιν οὐκ
 ὀλίγοις· βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐν οἰκίᾳ τινὶ ἐτέρᾳ τῶν
 περιφανῶν Δεδῶν προσαγορευομένη. Ὁ δῆμος δὲ ὁ
 Βυζαντινῶν, εἴτε καὶ ὑπὸ τινῶν ἐναγόμενος, εἰδὼς
 ὡσπερ φιλεῖ τὸ πλῆθος, ὑπὸ ἀπιστίας καὶ εὐλόγου
 φερόμενος ὁρμῆς, ἀτόπως ἤρα τῆς μεταβολῆς, καὶ
 ἐθοροῦσαν ἀταχοῦντες, καὶ πάντα ἦσαν ἔτοιμοι
 τολμᾶν. Ἐλέγετο δὲ ὡς καὶ τῶν συνόντων ἐν βασι-
 λείῳ οἱ μάλιστα πρότερον δοκοῦντες εὖνως ἔχειν· C
 ἐπιθυλοῦσιν μεταβαλλόντες· καὶ πρότερον τε ἡνίκα
 βασιλεὺς ὁ νέος εἰσῆλασε Βυζαντινοί, τὸν βασιλέως
 ἵππων βεβουλεύσθαι ἀποκτείνειν ἐπ' αὐτῆς τῆς
 μάχης· ὄνοντο γὰρ αὐτὸν αὐτίκα χωρήσειν ἐπὶ τὸν
 νέον βασιλέα· καὶ ἐπειδὴ οὐκ ἐγεγένητο ἡ μάχη,
 ἀλλ' ἐχώρησαν ἐπὶ συμβάσει, ἀγνοοῦντες ὅτι βούλοιο
 μετὰ μικρὸν βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ἀπολείπειν
 τὴν ἀρχὴν, πρὶν τὴν μεταπεμφθεῖσαν ἔχειν στρα-
 τιάν, ἐπιγεσθαι ἀποκτείνειν βασιλέα. ὄνοντο γὰρ, εἰ
 παραγένητο ἡ στρατιὰ, αὐτὸς ἀνθέξασθαι βεβαίως
 τῶν πραγμάτων, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀγνομουμένης
 ἀμυνεῖσθαι. Βασιλεὺς δὲ ὁ Καντακουζηνὸς, οἶα δὲ καὶ
 τῶν πραγμάτων μετὰ μικρὸν ἀναχωρεῖν βεβουλεύ-
 μένος, ἐσκέφατο βασιλέα τὸν νέον ἐν βασιλείῳ D
 ἄγειν, καὶ παραδοῦς τὴν ἀρχὴν αὐτῷ ἀποχωρεῖν.
 Ἐπεὶ δὲ ταῦτα καὶ βασιλιδοὶ τῇ Εἰρήνῃ συνεδόκει,
 γενόμενος ἐν ἧ διέτριβεν ὁ νέος βασιλεὺς οἰκίᾳ,
 ἐκάλει ἐπὶ τὰ βασιλεία· ἀποπον εἶναι λέγων μὴ
 αὐτῷ ἐν βασιλείῳ συνδιατρίβειν, ἀλλ' ἐξω περιπλα-
 νῆσθαι, ἀμείβοντα οἰκίαν ἐξ οἰκίας, ὥστε καὶ τοῖς
 ἄλλοις δοκεῖν αὐτοῦς ἀλλήλοισ ἀπιστεῖν. Οὐ γὰρ δὴ
 τοῦτο ἂν τις φαίη, ὡς οὐκ ἐξαρκούσιν ἑκατέροις τὰ
 βασιλεία πρὸς οἰκίαν. Τὰ γὰρ ὄντα νῦν καὶ πρό-
 τερον οὐκ ὀλίγοις ἔτεσιν ἐξήρουν. Ἐπειθετό τε καὶ ὁ νέος βασιλεὺς, καὶ συνέθετο ἤξειν μετ' ὀλίγον.
 Τότε δὲ εἶδετο ἐν αὐτῇ τῇ οἰκίᾳ ἅριστον εἶσθαι. Μεταξὺ δὲ ἀλλήλοισ τῶν βασιλέων συνεστρωμένων,
 θύραυδοι ἤκουστο ἐξωθεν πολλὺς, καὶ σύγχυσις δεινὴ καὶ ἀταξία. Ὁ γὰρ δῆμος περὶ τὴν οἰκίαν συνειλεγ-
 μένος ἐν ἧ διέτριβεν ὁ βασιλεὺς, καὶ νομίσαντες ὡς κεχαρισμένα πράττειν τῷ νέῳ βασιλεὶ, ἐτράποντο
 ἐπὶ τοῖς δοκοῦντας εὖνως εἶναι βασιλεὶ τῷ Καντακουζηνῷ, καὶ τῶν ἵππων ἀποδιβάλλοντες τινὰς, οἷς

περιετύχανον, αὐτοὶ λαμβάνοντες, ἀπέχωρον. Ἐπιτοὺς δὲ καὶ κενούς ἐπιβατῶν εὐρίσκοντες, διηπαζον. Ἐπει δὲ ἠσθάνοντο οἱ βασιλεῖς τὴν αἰτίαν τοῦ θορύβου, πέμφαντες, τῶν οικειῶν τινὰς, ἐκλείουον τοὺς τε ἵππους ἀναζώζειν, καὶ τὴν ἀταξίαν τοῦ δήμου κατατάλλειν. Οἱ δὲ ἔποιοον κατὰ τὰ κεκελευσμένα, καὶ τοῦς τε ἵππους, οὐδενὸς ἀπολωλῶτος, ἀπέδοσαν τοῖς κυρίοις, καὶ τὸν δῆμον ἀπῆλαιουον πρὸς ὕβριν, οὐκ ὀλίγα καὶ πληγαῖς χρησάμενοι.

CAPUT XLII.

Socer genero propositum animi de monachismo sectando detegit, a quo ægre dimittitur. Mutat nomen, uxor quoque fit monacha. Imperator Palæologus traducitur, et defenditur. Cur se abdicarit Cantacuzenus; a quo petiti Palæologus, uti se cum filio in concordiam restituat. Callistus sedem recipit. Palæologus in Matthæum irritatur. Nicephorus despota fidem fallit. Bera cum Cumutzenis recipitur. Fœdus inter imperatores. Impostura optimatum Joannis. Ex ejus administratorum inobedientia bellum recrudescit. Excusat se Mattheo, et Byzantium redit.

Vesperī imperatores cum comitibus uterque A snis palatio succedunt. Perēdie senior juniori arcanum suum de voluntate a rebus his fugacibus secedendi, et in monachi habitu sibi soli, ac Deo vacandi pridem concepta enuntiat. Alias autem aliis causis obstantibus consilium hactenus exsequi non potuisse. Nunc quoniam optata venerit occasio, et ipse imperii hæres coram adsit, eam complectendam videri, eique reddita republica valedicendum, et alieundum. Inexpectatus hic Cantacuzeni sermo Palæologum imperatorem percussit admodum, allatisque in medium compluribus argumentis, ad persuadendum appositis, ut habitum imperatorium retineret, adducere illum nitebatur. Quem ut a proposita ratione avelli non posse animadvertit, quamvis nolens, et magnopere mœstus, obsequi desiderio suo permisit. Quare postridie ornamentis imperatoriis in ipso palatio depositis, veste monastica se operuit, ac pro Joanne Jassaph ex isto vocari coeptus est. Eadem hora et Irene imperatrix ipsa quoque imperio valere jusso, monachæ habitum induit, et pro Irene Eugeniam se nominavit. 878 Post hæc in Manganense Cantacuzenus, quod antea statuerat, Eugenia, in Marthæ monasterium Cantacuzeno ex materna hæreditate debitum, se inclusit. Tum ex aulicis ejus amicis, ac familiarissimis tam subita mutatione conspecta, quomodo nimirum imperio abdicato ad genus vitæ minime negotiosum, et quietis, ac tranquillitatis plenum se applicasset, omni spe felicitatis deperdita, et non habentes, cur se de juniore imperatore ulciscerentur, ad convitia conversi, rumores de illo sparserunt, atque ut perjurum, inconstantem, ventisque mutabiliorē traduxerunt, qui et socerum imperatorem, licet relaxantem, subire monachismum coegerit. Et his quidem rumoribus plerique aures dabant, cum essent mera mendacia, calumnæ, neque sincerum ac sanum quidquam continerent. Etenim Cantacuzenus volens, ac sponte cessit imperio; quod quidem si retinere voluisset, nullus id ei extorsisset, et Palæologus post juramentum nulla in re ejus animi offendit, verum omni studio omne illi officium præstare contendit; adeo ut nemo ne extororum quidem ignoraret, nihil illum ad socerum contristandum neque fecisse, neque meditatū esse. Igitur Cantacuzenus imperator, cum, ut

πρὸς ἐσπέραν δὲ οἱ βασιλεῖς μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς ἀπάντων ἦσαν εἰς τὰ βασίλεια. Μετὰ μίον δὲ ἡμέραν τὸ ἀπόβρῆτον ὁ βασιλεὺς ἐξεκάλυπτε τῶν νέψ βασιλεῖ, ὡς εἶη μὲν καὶ πρότερον βεβουλευμένος ἀναχωρεῖν ἐκ τῶν πραγμάτων, καὶ ἐαυτῶ μόνῳ, καὶ Θεῷ προσαδουλεσεῖν ὁποδύ, τὸ γῆμα τῶν μοναχῶν· ἄλλοτε δὲ ἄλλων κωλυόντων, καὶ οὐκ ἐόντων εἰς ἔργον ἄγειν τὰ βεβουλευμένα, κατατριφέναι μέχρι νῦν τὸν χρόνον. Νυνὶ δὲ καλῶς παρασχομένον τῶν πραγμάτων, καὶ αὐτοῦ παρόντος, ἡ ἴσται κληρονόμος τῆς ἀρχῆς, μάλιστα οἰεσθαι κατὰ καιρὸν εἶναι ἀποθῆσθαι τὴν ἀρχήν, καὶ ταύτην μὲν αὐτῷ παραδιδόναι, αὐτὸν δὲ συναξάμενον ἀναχωρεῖν. Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐδυσχέραине μὲν οὐ μετρίως εὐθὺς τοιαῦτα παρ' ἐπιπίδα πᾶσαν ἀκηχοῦς, καὶ προσδοκίαν παρὰ βασιλέως, καὶ ἐπεχείρει πείθειν μὲν εἰς ἐπὶ σχήματος, αἰτίης οὐκ ὀλίγας προβαλλόμενῶς τινὰς, αἱ μάλιστα ἐδόκουν πείθειν εἶναι δυνατὰ· ὡς δ' ἀδυνατῶς ἔχοντα ἑώρα μεταπέθεσθαι, ἄκων μὲν καὶ ἀνώμενος πολλὰ, ἕμῳς συνχώρει πράττειν ὃ τι ἂν δοκῆ. Καὶ εἰς τὴν ὑστεραίαν ἐν αὐτοῖς βασιλείοις τὰ βασιλικὰ ἀποθῆμενος παράστημα, σχῆμα ὑπέδου μοναχῶν, Ἰωάσαφ ἀνεὶ Ἰωάννου μετακληθεῖς. Τῆς αὐτῆς δὲ ὥρας καὶ ἡ βασιλεῖς Εἰρήνη τὴν βασίλειαν καὶ αὐτὴ ἀπειπαμένην, τὸ μοναχῶν ὑπέδου σχῆμα, Εὐγενία μετακληθεῖσα. Μετὰ τοῦτο δὲ βασιλεὺς μὲν ὁ Καντακουζηνὸς εἰς τὴν Μαγκάνων ἀπεχώρει μόνῳ, ὡσπερ παρσεκεύαστο καὶ πρότερον· Εὐγενία δὲ ἡ βασιλεῖς εἰς τὴν τῆς Μάρθης τῆς βασιλέως ἀδελφῆς προσαγορευομένην, ἐκ πατρῶου κλήρου διαφέρουσαν Καντακουζηνῶ τῷ βασιλεῖ. Τῶν δὲ περὶ αὐτὸν μάλιστα οἱ εὐνωος, καὶ οικειῶς ἔχοντες, ἀθρόον ἰδόντες μεταβαλόντα, καὶ τὴν τε βασίλειαν ἀποθῆμενον, καὶ ἀποχωρήσαντα πρὸς τὸν ἀπράγμονα, καὶ μεσοτὸν γαλήνης βίον, πᾶσαν εὐπραγίας ἐπιπίδα περιαιρεθέντες, καὶ οὐκ ἔχοντες πρὸς ὃ τι ἀμυνοῦνται τὸν νέον βασιλέα, ἐτράποντο πρὸς τὸ λοιδορεῖσθαι· καὶ ἄλλα; τε φήμας διέδοσαν κατ' αὐτοῦ, ἐπιορκίαν ἐγκαλοῦντες, καὶ ἀστασίαν ἦθους, καὶ πρὸς μεταβολὴν εὐχέρειαν πολλήν, καὶ ὡς βασιλέα καταναγκάσειε τὸν κηδεστὴν ἄκοντα τὸ μοναχῶν ὁποδύσαι σχῆμα. Καὶ ταῖς τοιαύταις φήμας οὐ τοὺς πολλοὺς, καὶ ἀγαθαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν συνεωτέρων ἐπεισαν πολλοὺς προσέχειν. Πάντα δὲ ἦσαν ψεῦδη καὶ συκοφανταί, καὶ οὐδὲν ὀγιές. Καντακουζηνὸς τε γὰρ ὁ βασιλεὺς ἐκὼν

ἔξοτη τῆς ἀρχῆς μάλιστα δυνάμενος, εἴπερ ἠβού-
 λετο, κατέχειν· καὶ ὁ νέος βασιλεὺς οὐδὲν αὐτῷ
 προσέκρουσε μετὰ τοὺς ὄρκους, ἀλλὰ πᾶσαν ἐπι-
 δεξάτο σπουδὴν τῶν εἰς αὐτὸν ἠκόντων μὴδὲν πα-
 ραλιπεῖν, ὥστε μὴδ' ὅπῃ τῶν ἐξωθεν ἀγνοεῖσθαι
 μηδενὸς, ὡς οὐδὲν τῶν πρὸς ἄλλαν βασιλεῖ τῷ
 κηδεσθῆ οὕτε βουλευέται, οὕτε πράττει. Βασιλεὺς
 μὲν οὖν ὁ Καντακουζηνὸς, ὡς περ ἡμῖν ἱστορεῖται,
 οὕτως εἰς τὸ βασιλεύειν ἄκων ἐμπειρῶν, καὶ πολε-
 μηδῆς ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων κραταῶς, πολλοῖς τε
 κινδύνοις καὶ συμφοραῖς ποικίλαις προσομιλήσας,
 καὶ αὐτὸς οὐδὲν ἤττον πάσῃ μηχανῇ χρησάμενος,
 καὶ πρὸς πάντα μετὰ τοῦ προσήκουτος αὐτῷ φρο-
 νήματος ἀντικαταστάς, καὶ τελευταῖον πάντων
 περιγυρόμενος τῶν ἀντικαταστάτων, ἐπεὶ διὰ τὴν
 μοθηρίαν τῶν συνόντων τοῖς ὁμοίοις αἰθῆς περι-
 πετώκει, καὶ πρὸς τὸν πρὸς τοὺς ὁμοφύλους
 κίλεμον ἠναγκάσθη ἐκπεσεῖν, καιροῦ παρασχόντος
 τὴν ἀρχὴν ἀπαίπατο, ὡς περ ἀπαγορεύσας τὸ μὴ
 ἂν ποτε δυνήσασθαι Ἑνωμαίους ὀρθὰ φρονήσειν, καὶ
 λυσιτελοῦντα ἑαυτοῖς. Χρόνον δὲ τινα τῆς τῶν Μαγ-
 κίνων μονῆς ἐνδιατρίψας, ἔπειτα ἐπέβητο εἰς Ἄθω
 τὸ ἱερὸν ὄρος ἐν τῇ Βασιλειῶν μονῆς γενέσθαι, καὶ
 τὸν ἐπιλοικὸν βίον ἀναυτίειν· ἐκώλυσε δὲ βασιλεὺς ὁ
 νέος, δεηθεὶς ἐτι μικρὸν προσδιατρίψαι Βυζαντηνῶν
 ἄρχις ἂν αὐτῷ Ματθαίου διαλλάξῃ βασιλεία τὸν υἱόν.
 Τοῦ χειμῶνος γὰρ ἐκείνου μετὰ τὴν Καντακουζηνῶ
 τοῦ βασιλέως ἀναχώρησιν ἐκ τῆς ἀρχῆς οὐδὲν οἰ-
 νέοι βασιλεῖς πρὸς ἀλλήλους ἐπεδειξάντο πολέμου
 ἔργον, ἀλλ' ἐν ἰδίοις ὄροις ἕκαστος διετέλουν τῆ-
 ς ἀρχῆς, ὡς περ ὑπὸ τοῦ πατρὸς μεμέριζτο τὴ πρό-
 τερρον. Οὐ μὴν οὐδ' οὕτως ἔργον ὥστε ἀλλήλους
 εἰσεῖν· ἀλλ' ἐν ὑποψίαις ἦσαν ἐκ τῶν κατὰ τὴν
 Ἀδριανούπολιν πρότερον εἰργασμένων· ὡς, εἰ μὴ
 τις διαλλάξιεν αὐτούς, πολεμησεύοντες. Οὐ δὲ ἕνεκα
 καὶ βασιλεὺς ὁ νέος Ἰωάννης διανοεῖτο συμβάσειν
 θέσθαι πρὸς αὐτὸν περὶ εἰρήνης, καὶ βασιλέως
 ἐδείθη τοῦ κηδεστού, μὴ πρὶν ἀπαίρειν πρὸς τὸν
 Ἄθω πρὶν αὐτοὺς καταλλάξῃν· ἐπειθετό τε καὶ
 αὐτὸς δεκάταν εἶναι τὴν ἀξίωσιν νομίσας καὶ προσ-
 ἔκρουσαν αὐτῷ. Τοῦ δὲ αὐτοῦ χειμῶνος καὶ πατριάρ-
 χης ὁ Κάλλιςτος ἐκ Τενέδου ἀφικόμενος, τῆς ἐκκλη-
 σιαστικῆς αἰθῆς ἐπελάβετο ἀρχῆς, οὐδενὸς τολ-
 μῶντος ἀντιπεῖν· οὐ μὴν οὐδὲ αὐτὸς ἐδείθη τῆς
 τῶν ἀρχιερέων ψήφου εἰ δέον αὐτὸν εἰσαγεσθαι
 ἐκβεβλημένον· ἀλλ' ἠδίκησθαι τὰ ἴσχυα οἰόμενος
 οὐ παρὰ βασιλέως μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπισκόπων,
 ἐπεκύρωσεν αὐτὸς αὐτῷ τὴν ψήφον, καὶ τοὺς ἡδι-
 κησάτους ἐπεγείρει μᾶλλον τῆς ἀγνωμοσύνης δίκας
 ἀπαίρειν. Ἐκώλυσε δὲ βασιλεὺς ὁ νέος, τῶν κα-
 τὰ στάσιν, καὶ φιλονεικίαν γινομένων πάντων προσ-
 ἔχειν φάμενος ὑπερφρονεῖν. Αἰχμητὸς δὲ ἤδη τοῦ
 χειμῶνος ὑπὸ τῶν συνόντων πρὸς Ματθαίου ἐξοπο-
 λεμώθη τὸν βασιλέα, τὰ μὲν ἐκείνου κατηγορούντων
 ὡς ἀδίκως ἔχοντος τὴν βασιλείαν, καὶ μέρος οὐκ
 ἔλαττον τῆς ἀρχῆς παρηρημένον, τὰ δ' αὐτὸς ἐπι-
 τὸν πρὸς ἐκείνον ἐξορκῶντες πόλεμον, ὡς βῆσθαι
 καταλθεῖν αὐτὸν ἐξῆν, καὶ μὴ ἔξω ἀξάνεσθαι ἀνα-
 γωνιστῆν ἰσόμενον ἀεὶ περὶ τῶν ὀκνῶν. Οἷς περὶ

A expositum est, invitum imperium capessivisset, suorumque civium armis potenter exagitatus, varios casus, et infortunia subiisset, et iis nihilo minus omnibus nervis, spiritu, quo decebat, et animo inexpugnabili semper restitisset, adversarii omnibus triumphatis, postquam suorum improbitate similibus casibus de integro objectus, et cum homophylis bellum iterare coactus est, opportunitate usus, et velut sanitate Romanorum in desperatis posita, qui nunquam sapere, et sibimet utiliter consulere possent, imperio se abdicavit. Cum aliquandiu in Manganesi cœnobio vixisset, postea apud Atho sacrum montem in Batopedii monasterio se condere, et reliquum ibi ævum exigere decrevit: quod tamen Palæologus impedit, rogans, paulum adhuc, quoad ei filium Matthæum conciliasset, Byzantii moraretur. Illa enim hieme post abdicationem Cantacuzeni, juniores imperatores bello inter se prorsus abstinerant, et intra suos uterque fines, ut a patre descripti fuerant, se continuerat. Verumtamen nondum mutuo bene cupiebant: 379 et suspicio erat, nisi quis in concordiam eos restituisset, propter acta Adrianopoli armis concursuros. Quocirca Palæologus fœdus cum illo sancire optabat, et socerum precabatur, ne prius ad Atho discederet, quam eos inter se amicitias vinculo colligasset. Cui petitioni ut iustus, et a sua persona laud alienam morem gessit. Eadem hieme et patriarcha Callistus Tenedo reversus, ecclesiasticam potestatem recepit, cum contradicere nemo auderet; quin nec ipse episcoporum de restitutione sua suffragium expetebat. Sed indignissime non a Cantacuzeno solum, verum etiam ab episcopis violatum se arbitratus, suo sibi suffragio reditionem confirmans, injuriæ auctores ad pœnam deposcebat. Intercessit tamen Palæologus imperator præteritas contentiones, et qui tum fuit rerum statum pro nihilo habendum autmans. Hieme præcipiti a domesticis ad Matthæum persequendum irritatur: partim quod injuste consors esset imperii, de quo partem non minorem abstulisset; partim quod ejus perpetui in summa republica adversarii incrementa prohibere, ipsamque penitus debilitare expeditissimum esset. D Quibus rationibus cedens triremes instruxit, ac primo vere in illum Gratianopoli cum tota familia degentem, et insuper oppida Chalcidicea omnia, præterea Adrianopolim, cum vicinis oppidulis (quibus Cantacuzenorum patrum Sebastocratorum præposuerat) obtinentem profectus est, Nicephorus despota gener, soceri beneficio Ænum possidens, cum Matthæo imperatore uxoris suæ germano se conjunxit, eique præsidium adversus quemlibet hostem prompto animo promisit. Verum Joanne imperatore Ænum navibus appulso, Matthæo relicto, ad eum repente defecit, urbemque dedit. Inde imperator manum mittens, Beram quoque recepit, oppidum munitissimum, propter Hebrum ædificatum, quod aliquando monasterium virorum fuit: tunc ob crebra bella, et

Barbarorum irruptiones a quibusdam agricolis habitata, oppidum parvum evaserat : hoc, inquam, presidio tradente, ad fidem suam adduxit. Ex Aeno porro Nicephorum militiæ socium habens, per continentem Perithorion movit, cumque ejus præfecto occulte per internuntium de urbe danda collocutus, promissorum magnitudine eo impulit. **880** Matthæus imperator timens, ne quid fraudis, et nequitiæ circa urbem committeretur, quamvis armis sciebat esse inexperguabilem, illi custodiendæ agmen militare, quantum satis esset, mittit. Præfectus militibus comprehensis, arma eorum, et equos sibi retinuit, imperatori Palæologo urbem cum ipsis tradidit. Ea occupata, aliunde collectis equitibus, Cumutzena oppidulum continentis adortus est : quem libenter cives admittentes, nihil solliciti, ei se permiserunt. Inde quoniam Gratianopolis, ubi se tenebat Matthæus, non admodum procul distabat, per legatos eum ad fœdus invitat, cui etiam ipsi pax non displicebat. Admouet urbi exercitum ; Matthæus exit foras, de bello colloquantur, amobus eo desistendum videtur, his conditionibus, ut sit uterque imperator, quando ambo communibus Romanorum suffragiis electi sint, et ab Ecclesia Byzantina coronati. Quia vero urbes Romanæ reliquæ pauciores, et imperium minus sit quam ut ambos imperatores sustineat, Matthæus Thraciæ oppidis, quæ habet, cedat, in Peloponnesum migrat, ubi Romanorum urbibus imperitet. sic tamen ut Palæologus Manuelli despote auctor fiat in fratrem transferendæ provinciæ, illique pro ea Lemnum insulam, quoad vixerit, cum ratione reddunda administrandam credat, de publicis Byzantii vectigalibus topicam nominatam (42), paulo plus dena aureorum millia in annum ferentem attribuat. Donec autem despota Peloponneso decedat, Matthæus Palæologi concessu Lemnum transmittat, ibique coideat, et nihilo minus præsidia in urbibus habeat. Ubi in Lemnum e Peloponneso despota frater venerit, Thracias urbes Joanni imperatori et fratri insulam tradat, ipse in Peloponnesum naviget. His conditionibus fœdus composuerunt, visumque bellum conquiescisse : et salute alternis dicta, Matthæus Gratianopolim regressus. Joannes Perithorion veniens, cum Matthæus mitteret, qui Lemni possessionem suo nomine adirent, et insulam custodirent, una et Palæologus misit, qui addicerent ; mansitque in urbe, quoad illis reversis, Matthæus in Lemnum trajecisset. Dum **881** hæc aguntur, ex domesticis Palæologi quidam clanclulum monitores ad Matthæum submitunt, ne pactis valde confidat, sed sibi etiam atque etiam caveat : ne parum provide

μενος, τριήρεις ἐφοπλίσας, ἐστράτευσεν ἐπ' ἐκείνον ἅμα ἦρι, πρὸς τῇ Γρατιανοῦ πανοικεῖσιν διατριβή-
 τα, ἔχοντα δὲ καὶ τὰς ἄλλας τῆς Χαλκιδικῆς ἀπάσας πόλεις· πρὸς ἐκείναις δὲ καὶ τὴν Ἀδρια-
 νοῦ, καὶ τὰς περὶ αὐτὴν πόλιν, αἷς ἐπέστρεψεν ἔρχοντα σεβαστοκράτορα τὸν Καντακουζηνόν, θεῖον ὄντα πρὸς πατρός. Δεσπότης δὲ Νικηφόρος ὁ γαμ-
 θρὸς τὴν Λίον εἶχε, βασιλέως τοῦ κηδεστοῦ περ-
 εσχημένου. Ἐδόκει τε Ματθαίῳ βασιλεῖ τῷ γυναικίῳ ἀδελφῷ προσκείσθαι· καὶ ἐπηγγέλλετο προθύμως ὑπὲρ αὐτοῦ μαχεῖσθαι παντὶ τῷ ἐπιόντι. Τότε δὲ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ νέου ταῖς ναυσὶ κατάραντος ἐκεῖ, αὐτὸς τε προσεχώρησεν ἀθρόον, τοῦ Ματθαίου βασιλέως ἀποστῆς, καὶ τὴν πόλιν παρεδίδου. Ἐκεί-
 θεν δὲ βασιλεὺς ὁ νέος, πέμψας, καὶ Βῆραν προσ-
 γηγάγετο φρουρίον τε καρτεριώτατον παρὰ τὸν Ἔθρον κατικισμένον, ὃ πρότερον μὲν φροντιστήριον ἀν-
 δρῶν μοναζόντων ἦν, τότε δὲ ὑπὸ τῶν συνεχῶν πολέμων, καὶ τῶν ἐφόδων τῶν βαρβαρικῶν, ἀγρο-
 τῶν τινων κατικισμένον, πόλισμα ἤδη ἦν, ὃ προσ-
 γηγάγετο ὁ νέος βασιλεὺς παραδόντων τῶν φρουρίων. Ἐκ τῆς Λίου δὲ καὶ Νικηφόρον τὸν δεσπότην ἔχων συστρατευόμενον ἐκ τῆς ἡπείρου, προέσχε Περιθεωρίῳ, καὶ πέμψας κρίψα, περὶ παραδόσεως διελέγετο τῷ ἄρχοντι τῆς πόλεως· καὶ ἐπέσειεν ἐπαγγεῖλάμενος μεγάλα. Ματθαῖος δὲ ὁ βασιλεὺς δεισας μὴ τι κακουρηθῆ περὶ τὴν πόλιν, ἦδε γὰρ ἀνάλωτον τειχομαχίᾳ ἐσομένην, στρατιώτας ἐπιμψε φρουρεῖν ἄσους ἔφρο ἀρκέσειν· οὐδ' ὁ τῆς πόλεως ἀρχῶν συλλαβῶν, ὄπλα μὲν αὐτὸς καὶ ἵππους εἶχε·
 βασιλεῖ δὲ τῷ νέῳ τὴν τε πόλιν παρεδίδου καὶ τοὺς στρατιώτας. Ἐπεὶ δὲ εἶχτο ἡ πόλις, ἄλλων ἄλλοθεν ἰππέων συνειλεγμένων, ἐπιστράτευσεν Κουμουτσηνοῖς ἡπειρώτιδι πόλιν καὶ ὑπεδέξαντο· προθύμως οἱ τὴν πόλιν κατοικοῦντες, ἀπολυπραγ-
 μόνως προσχωρήσαντες. Ἐκείθεν δὲ ἐπει οὐ πάνυ πόρρω ἡ Γρατιανοῦ κατῴκιστο, ἡ Ματθαῖος διέτρι-
 θεν ὁ βασιλεὺς, προσέειπεν πρὸς ἐκείνον πέμψας, ἐπὶ συμβάσεις προὐκαλεῖτο. Ἐδόκει δὲ χάσειν αἰρετέα μᾶλλον εἶναι ἢ εἰρήνην, καὶ γενομένη ἐν Γρατιανοῦ μεθ' ἧς εἶχε στρατιᾶς, συνεγένετο τῷ νέῳ βασιλεῖ τῆς πόλεως ἐξελευθῶν ἀλλήλοις τε δια-
 λεχθέντες περὶ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον, ἐπεὶ ἔδοκει ἀμφοτέροις καταλύειν, συνέδησαν ἐπὶ τούτοις, ὥστε ἀμφοτέροις βασιλέας εἶναι κοινή ὑπὸ Ῥω-
 αίων ἐκατέρου ἡρημένου, καὶ σταφθέντος ὑπὸ τῆς κατὰ Βυζάντιον Ἐκκλησίας. Τῶν ὑπολειμμένων δὲ Ῥω-
 μαίοις πόλεων, καὶ τῆς χώρας οὐσης ἐλάττονος ἢ ὥστε ἀμφοτέροις βασιλέας εἶναι, τῶν μὲν κατὰ τὴν Θράκην πόλεων ὧν εἶχε Ματθαῖος ἀφίστασθαι τὸν βασιλέα· χωρεῖν δὲ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, καὶ τῶν ὑπηκόων Ῥωμαίοις ἐκείσε πόλεων βασιλεύειν· Μανουὴλ δεσπότην τὸν ἀδελφὸν πείσαντος πρότερον

Jacobi Pontani notæ.

(42) Probabiliter putat Gretserus noster sic dictum hoc genus vectigalis παρὰ τὸ τοπίον seu τοπίον seu τοπήιον, quod est funis, rudens, et ut ait Hesychius, ὄπλα νσιῶς, σχοινία, κάλοι, ex quorum venditione, ut in civitate maritima, vectigal captum

esse, a verisimilitudine non abhorret. Nisi forte a topio, seu topiario opere sic dictum, ita, ut qui vel topiarium factitarent, vel topiaria opera sibi confici curarent, vectigal illud τοπίκην penderebant.

τοῦ νέου βασιλέως Ἰωάννου τῆς ἀρχῆς ἐξίστασθαι τῷ ἀδελφῷ, πρέχειν δὲ ἀντ' ἐκείνης τῷ δεσπότη Ἀἰμῶν τὴν νῆσον, ὥστε ἀνυπεύθυνον ἔχειν παρὰ πάντα τὸν βίον τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, καὶ ἐκ τῶν ἐν Βυζαντίῳ δημοσίων φόρων τὴν τοπικὴν ὠνομασμένην, μυρίων χρυσῶν ὀλίγη πλείους ἐτησίως φέρουσαν. Τὸν χρόνον δὲ ἄχρις οὗ δεσπότης ἀποστῆ Πελοποννήσου, τὴν Ἀἰμῶν ἔχειν τὸν Ματθαῖον βασιλεῖα, βασιλέως Ἰωάννου παραδόντος, καὶ περιωθέντα, διατρίβειν ἐν τῇ νήπῳ, κατέχειν μὲν τοὶ φρουραὶ καὶ τὰς κατὰ τὴν Θράκην πόλεις. Ἐπει ἂν δὲ εἰς Ἀἰμῶν ἐκ Πελοποννήσου ὁ δεσπότης γένηται, τὰς μὲν κατὰ τὴν Θράκην πόλεις βασιλεὶ τῷ νέῳ Ἰωάννῃ παραδίδοναι, καὶ δεσπότη τὰδεῖλφῳ τὴν νῆσον· αὐτὸν δὲ εἰς Πελοπόννησον ἀπαίρειν. Τοιαύτας μὲν συνθήκας πρὸς ἀλλήλους ἐποιήσαντο, καὶ ἔδοξεν ὁ πόλεμος καταλελυθεῖσθαι συνταξάμενοι δὲ ἀλλήλοις, ὁ μὲν ἀνέστρεφεν εἰς τὴν Γρατιανοῦ, Ἰωάννης δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς Περιθεώριον ἑλθὼν, ἐπεὶ Ματθαῖος ὁ βασιλεὺς ἐπιμπετοῦς παραλιφομένους, καὶ φρουρήσαντας τὴν Ἀἰμῶν, συνεξέπεμπε καὶ αὐτὸς τοὺς παραδόνοντας, περιμένει τε πρὸς τῇ πόλει, ἄχρις οὗ τῶν εἰς τὴν Ἀἰμῶν ἀφιγμένων ἐπανηκόντων, καὶ βασιλεὺς ὁ Ματθαῖος εἰς τὴν νῆσον ταῖς τρήρεισι παραιωθῆ. Ἐν τούτοις δὲ τοῦ χρόνου τριδομένου, ἐκ τῶν Παλαιολόγων βασιλεὶ συνόντων κρύφα πέμφαντες τινες πρὸς τὸν Ματθαῖον βασιλεῖα, μὴ πᾶν θαρρῆναι παρήνουν τοῖς συνθετιμένοις, ἀλλὰ πρόνοιαν αὐτοῦ πολλὴν ποιήσθαι, καὶ μὴ ἀπερισκέπτως ἑαυτὸν ἐπὶ τοῖς πολεμοῖσι καθίστασθαι. Τοῦ γὰρ ὑπὸ βασιλέως ἠρημένους πρὸς τὴν αὐτοῦ παραίωπιν ναυάρχους αἰνέτεσθαι τῆς ἐπιβουλῆς πρὸς οὓς μάλιστα θαρροῦσι τὰ τῶν αὐτῶν. Λέγουσι γὰρ ὡς ἀνθρωπίνων τοὺς ἰχθύς ἐμπλήσουσι σαρκῶν. Ἄ μάλιστα αὐτὸν προσῆκον ἔρευνην, μὴ εἰς ἀνηκίστους ἐκπέσῃ συμφορὰς ἀπατηθεῖς. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ οἱ ἐκ τῆς Ἀἰμῶν κεναίς, ὁ φασί, χερσὶν ἐπαίηκον πρὸς αὐτόν. Οἱ γὰρ ὑπὸ βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου τὰς πόλεις πεμφθέντες παραδίδοναι, πρότερον τὰς οὖσας ἐξελαύνοντες φρουράς, οὐδὲν ἐποιοῦν τῶν κεκλευσμένων· ἀλλὰ πρὸς τοῖς οὖσι πρότερον καὶ αὐτοὺς ἐκέλευον ὀλίγους τινὰς εἰσάγειν, ὥστε μηδὲν ἦττον ἢ πρότερον κατέχευε τὰς πόλεις ὑπ' ἐκείνων πολλαπλασιῶν ὄντων, ἢ ὧν ἐκέλευον αὐτοὺς εἰσάγειν. Ἄ τοῖς ἐκ Ματθαίου βασιλέως οὐκ ἔδοκει ἀνεκτά· ἀλλὰ παντάπασιν τὰς ἐγκαθιδρυμένας ἐκέλευον φρουράς ἐκβάλλειν. Ὡς δ' οὐχ ὑπήκουον ἐκεῖνοι, ἀνεχώρουν ἀπρακτοί. Ἐκ δὲ τῶν κατὰ τὴν νῆσον εἰργασμένων, καὶ ὧν ἐμῆνον οἱ φίλοι, φανακίζεσθαι πεισθεῖς, ἐπεὶ καὶ Περσικὴ κατὰ συμμαχίαν ἦκε πρὸς ἐκείνον στρατιὰ, καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀδριανοῦ, καὶ τῶν περὶ ἐκείνην πολυχνίων, ἐπῆλθε Κουμουτζηνοῖς, καὶ ἄχρι Περιθεωρίου ἦλθεν, ἠγούμενο· μὴ παραδεθῆναι τὰς σπονδὰς αὐτῶς, ἀλλὰ μάλλον ἠδεικῆσθαι, οὕτε τῆς νῆσου ἀποδομένης κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ μεγάλην ἐπιβουλῆς ὥστε ἀποκτείνειν συσκευαζομένης. Βασιλεὺς τε ὁ Παλαιολόγος ὁμοίως διετίετο ἠδεικῆσθαι, καὶ παρεσπονδῆσθαι τοῦ πολέμου κεινυμένου πρὸς αὐτόν, οὐδέμιαν πρόφασιν παρσχημένον. Οὐ γὰρ αὐτῷ λογίζεσθαι προσῆκον, εἰ τι τιμὴς ἰγνωμονήκασιν, αὐτοῦ μὴ συνειδότος· ἀλλ' ἔχρην ἐμμένοντα ταῖς συνθήκαις ἐπανορθοῦσθαι τὰ ἡμαρτημένα. Ὅμως αὖθις ὁ πόλεμος ἀνήπτετο σφοδρῶς, καὶ Κουμουτζηνὰ ταῖς συχαῖς ἐφόδοις πιεσθέντα, προσχώρουν αὖθις Ματθαίῳ τῷ βασιλεῖ. Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς, ἐπεὶ τὴν διατριβὴν ἑώρα πρὸς οὐδὲν λυσταλοῦσαν, Ἀσάνην δεσπότην τὸν Ἰωάννην Περιθεωρίου καταστήσας ἄρχοντα, αὐτὸς εἰς Βυζάντιον ἀπῆρεν.

382 CAPUT XLIII.

Mors Cralis. Simon ejus frater provinciam vindicat contra filium. Helena uxor defuncti dominatur. Factiones nobilitatis. Nicephorus dux Thessaliam citra vim obtinet. Famulus classiarios ad despotam descendum incitat. Ejusdem Aeni insulenticia et tyrannis. Arcem frustra oppugnat. Regina Byzantium

discedit : ad maritum proficiscitur. Consilium domesticorum de uxore illi superinducenda. Fugit ad fratrem in Peloponnesum securitatis causa. Inde a marito revocatur, qui in pugna ab Albanis occiditur. Uxor Byzantium veniens cum matre monacham agit.

Sub idem tempus Grales Triballorum princeps A obiit (43), et exorta est inter Triballos non levis seditio. Nam et Simon Cralis frater, tum Acarnanice dominus, totam Triballorum provinciam ut ad se pertinentem affectabat, cui ex Triballica nobilitate multi dabant operam, et Oureis Cralis filius, propter paternum principatum adversus patrem in armis erat. Helena vero ejus mater aequae diffidens filio, et Simoni leviro, compluribus ad se urbibus traductis, nec contemnendis septa viribus per se regnabat, neutrum bello lacescens, nec adjuvans. Porro potentissimi apud ipsos oppidum uniusquisque infirmioribus subactis oppidis, alii quidem Crali, non ut domino obediabant, sed ut socio, et amico auxilia submittebant: alii contra, Simoni ejus patris opitulabantur; alii neutrarum partium, quod habebant, conservabant, eventumque praestolabantur, praevallentem secuturi, et omnino in mille factiones distracti, seditionibus agitabantur. Romani a Triballis tandem, tamque multis et magnis affecti detrimentis, tempus nacti opportunum ablata recuperandi, et facinorum penas a Barbaris expetendi, propter civile bellum et seditiones quibus conflictabantur, id ipsum tempus sine fructu conterebant. Caeterum Nicephorus despecta dux, Triballos discordiis intestinis laborare intelligens, facillimeque provinciam paternam se recuperaturum sperans, cum praesertim et Prelimpus, qui Thessaliam regebat, diem obiisset, instructis triremibus Aeno, ubi uxorem reliquit, in Thessaliam navigavit, quam descendens, nemine resistente, Thessalia prompte se deditibus, ac velut ex immenso fluctu Triballici dominatus, ad Romanorum mansuetum et tranquillitatis imperium confugientibus, brevi totam in potestate reavit. 883 Ille igitur urbibus recipiendis distentus erat. At Limpidarius quidam de ejus famulis, quem navibus praefectum reliquerat, in dominiu sceleratissimus, classiaris persuasit, ut ab ipso desciscentes, Aenum redirent: ingens inde, et duplex commodum percepturos. Nam et tam longinqua expeditione liberatum iri, temere, et frustra delassatos, et afflictos in externa regione, ut alii eorum laboribus ampliissime fruuntur: et onerosa servitute, quam domi despotae ipsi serviant: cum ex duobus alterum sit necessarium, aut, si hostes vincat, navibus careat quibus ad ipsos revertatur, aut ab illis victus intereat. Postquam ejus verbis inesoati, inde solventes Aenum redierunt, Limpidarius primum quidem per se urbem regebat, eratque unus omnia, et imperator, et dux, et omnium simul rerum dominus, populoque in despotae fautores excitulato, hos in carcerem contrudebat; hos omnibus bonis spoliatos urbe pellebat; alios etiam plebi:

Ἐπὶ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον, καὶ Κράλης ὁ τῶν Τριβαλῶν δυνάστης ἐτελεύτησε, καὶ στάσις οὐ μικρὰ ἀνεβρίπισθη Τριβαλοῖς. Σίμων τε γὰρ ὁ Κράλη ἀδελφός, Ἀκαρνανίας τότε ἄρχων, τῆς ὅλης Τριβαλῶν ἀρχῆς ἀντεποιήθη, ὡς αὐτῷ διαφερούσης μάλλον, καὶ πολλοὺς τῶν παρὰ Τριβαλοῖς ἐπιφανῶν συναρμμένων εἶχε πρὸς τὸ ἔργον· καὶ Οὔρεσις δὲ Κράλη παῖς τῆς πατρὸς ἔσχε ἀρχῆς ἐπολέμει πρὸς τὸν θεῖον. Ἐλένη τε ἡ τοῦτου μήτηρ ὁμοίως ἀπιστοῦσα τῷ τε υἱῷ, καὶ Σίμωνι τῷ τοῦ ἀνδρὸς ἀδελφῷ, πόλεις πολλὰς ὑποποιήσαρμέναι, καὶ δύναμιν ἐστῆ οὐκ ἀκαταφόρητον περιστήσασα, καὶ ἑαυτὴν εἶχε τὴν ἀρχὴν μηδετέρῳ πολεμοῦσα, μήτε μὴν συναρμμένη πρὸς τὸν πόλεμον. Οἱ τε δυνατώτατοι τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν, τοὺς ὑποδεστέρους ἀπελάσαντες ἐκ τῶν ἀρχῶν, καὶ τὰς ἀμόρους ἕκαστος πόλεις ἑαυτῷ πεποιημένος, οἱ μὲν τῷ Κράλη συνεμάχουν, οὐκ αὐτοὶ παρόντες οὐδ' ὡς δεσπότη πειθαρχοῦντες, ἀλλὰ πέμποντες ἐπιμαχίαν οἷα δὴ σύμμαχοι καὶ φίλοι, οἱ δὲ Σίμωνι τῷ θεῷ. Ἔνοι δὲ αὐτῶν προσέτιχον οὐδετέρῳ· ἀλλὰ τὴν ὄσων δύναμιν συνέχοντες, τὸ μάλλον ἀπεσκόπουσαν ὡς ἐκείνῳ προσθησομένης, ὅς ἂν τὸ πλέον ἔχη, καὶ εἰς μυρία τμήματα διασπέντες ἰστασάσων. Ῥωμαῖοι δὲ πολλὰ, καὶ μεγάλα ὑπὸ Τριβαλῶν ἐπὶ τοσοῦτον ἡδικημένοι χρόνον, καιροῦ τυχόντες, τὰ τε ἠρπασμένα ἀνασώσασθαι, καὶ δίκας τοὺς βαρβάρους ἀπαιτῆσαι τῶν τετολημμένων διὰ τὸν κατέχοντα συγγενικὸν πόλεμον, καὶ τοὺς στασιασμοὺς, εἰς οὐδὲν γρησμον ἀνάλωσαν τὸν καιρὸν. Νικηφόρος δὲ δεσπότης ὁ δοῦξ, τὴν κατέχουσαν τὰ Τριβαλῶν πρίγματα στάσιν ὄρων, καὶ ῥῆσιν αὐτῶν τὴν πατρῶν ἰλπίσας ἀνασώσασθαι ἀρχὴν, ἄλλως θ' ὅτι καὶ Πρεάλιμπος, ὃς Θετταλίας εἶχε τὴν ἀρχὴν, ἐτεθνήκει καὶ αὐτός, τριήρεις ἐφοπλίσας ἐκ τῆς Αἴνον, ἐπέλευσε τῆς Θετταλίας τὴν γυναῖκα πρὸς τῆ Αἴνω καταλιπὼν, καὶ ἀποβάς, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ εἶχε Θετταλίαν, τῶν ἀμυνομένων μὲν οὐδέων ὄντων, Θετταλῶν δὲ προθύμως προχωρούντων, καὶ ὡσπερ ἐκ κλύδωνος μεγάλου τῆς Τριβαλῶν ἀρχῆς, ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων καταφεύγοντες ἡμερον καὶ γαλήνης μεστέην ἡγεμονίαν. Ὁ μὲν οὖν περὶ τὰς πόλεις ἡσυχάζειτο. Λιμπιδάριος δὲ τις τῶν ἐκείνου οἰκετῶν, ὃς ἦρχε τῶν νεῶν ὑπ' ἐκείνου κατελιφθεῖς, ἀδικιώτατα περὶ τὸν δεσπότην διανοηθεὶς, ἔπεισε τὸ ναυτικὸν ἐκείνου ἀποστάντας, πρὸς τὴν Αἴνον ἐπανελθεῖν, ὡς δύο τὰ μέγιστα ἐκ τῆς ἀποστασίας κερθανούντας: τῆς τε ὑπερορίου στρατείας ἀπαλλαξομένου, εἰκὴ καὶ μάτην κοπτομένους, καὶ ταλαιπωρούοντας ἐπὶ ξένη. Ἐν ἑτέροις ἐκ τῶν ἐκείνων πόνων μέγιστα καρπῶνται, καὶ τῆς ὑπὸ δεσπότην οἶκοι ἐπαχθοῦς δουλείας, ἐκείνου δυοῖν ὀστέρον, ἢ, εἰ περιγένοιτο τῶν πολεμίων, νεῶν οὐκ εὐπορήσοντας, αἷς χρησάμενος ἐπανήξει πρὸς αὐτοὺς, ἢ διαφθαρησομένου ὑπ' ἐκείνων, ἂν ὑπέρτρωσιν. Ἐπαὶ δὲ ἐπειθόντο, καὶ ἀραντες ἐκαί-

Jacobi Pontani notae.

(43) Stranguatum in carcere tradit Gregorus, lib. ix, sub finem.

Ἦν ἐπαυῆχον εἰς τὴν Ἄϊνον, πρῶτα μὲν δι' ἑαυτοῦ ἄ
 τὴν πόλιν ἐποικίετο, καὶ πάντα ἦν αὐτὸς, καὶ στρα-
 τηγὸς, καὶ ἡγεμῶν καὶ συμπάντων πραγμάτων κύ-
 ριος· τὸν δὴ μὲν τε ἀπαγαγὼν τοῖς δεσπότῃ προσκει-
 μένοις, τοὺς μὲν κατέκλεισεν ἐν δεσποτηρίοις, ἐ-
 λίου; δὲ ἐξήλασε τῆς πόλεως, Ἵν εἶχον ἀποστέρη-
 τας· ἔπειτα δὲ οὐ; καὶ ἀπέκτεινε τῷ δήμῳ παραθύς·
 ἔπειτα ἐπεστράτευσε βασιλίσει τῇ δεσπότου γα-
 μετῇ τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν οἰκετῶν ἐχοῦση· καὶ
 τειχομαχῆσας ἐφικανόν, ἔλειν μὲν οὐκ ἴδυνήθη διὰ
 κριτερίτητα τῶν τειχῶν, καὶ εὐφυχίαν τῶν ἀμυνο-
 μένων· ἠνάγκασε δὲ βασιλίσειαν τὴν ἀκρόπολιν
 ἐκῆσαν ἐκλιπεῖν, ὄρκους παρασχόμενος, ὡς οὐδὲν
 αὐτῇ, οὔτε τοὺς συνόντας ἀδικήσει· ἄλλ' ἀφίξεταί
 ὅποι αὐτῇ δοκῇ μηδενὸς παρενοχλοῦντος. Ὁ καὶ ἐπράτ-
 τειτο μετὰ μικρόν· νεὺς γὰρ ἐπιβίβασε, εἰς Βυζάντιον
 ἀφίκετο, καὶ ὑπεδέχθη φιλοτίμῳ; παρὰ βασιλέως τοῦ
 γαμβροῦ. Ἐπειτα εἰς Θεσσαλίαν ἀπήγε πρὸς τὸν
 ἀνδρα ἦδη πάσης κύριον, γεγεννημένον, καὶ τῶν κατὰ
 τὴν Ἀκαρνανίαν πόλεων. Ἠδέως δὲ ἐκείνος ὑπεδέ-
 χετο τὴν γυναῖκα, καὶ χρόνον τινὰ ἡρέμου οἰκείως
 ἔχοντες ἀλλήλοισ; καὶ συμφυῶς, ὥσπερ προσῆκαν.
 Ἐπειτα τῶν συνόντων τινῶν, ὑπὸ μοθηρίας καὶ
 ἐπυσείας ἐκείνων τε φαῦλα καὶ παράνομα ἐνοσούν-
 των, καὶ τὸν δεσπότην ἐναγόντων, ἐπεισαν τὴν μὲν
 γυναῖκα Τριβαλοῖς προέσθαι, αὐτὴν δὲ τὴν Ἐλένης
 ἀδελφὴν τῆς Κράλης γυναικὸς πρὸς γάμον ἀγαγέσθαι,
 ἵ; τῆς τε Θεσσαλίας καὶ Ἀκαρνανίας οὕτως ἐρ-
 ζοντα βεβαίως, τῶν Τριβαλῶν οὐ πολεμούντων διὰ
 τὴν ἐπιγαμίαν, καὶ Ἀλθανοῦς διαφθερούντα ἐναν-
 τιουμένους; πρὸς τὴν ἀρχὴν, καὶ παραδιδάσκοντας
 οὐ μέτρια. Αὐτίκα τε ἀτῶς πρὸς τὴν γυναῖκα εἶχε,
 καὶ οὐδὲ ἠνείχετο ἰδεῖν. Ὅσπερ δὲ ἄλλῳ, καὶ
 πρὸς Ἄρταν τῆς Ἀκαρνανίας πόλιν πέμψας, ἐκέ-
 λευε φρουρεῖσθαι. Πρὸς Κράλαιναν δὲ πρεσβείαν
 πέμψας, τὰ κατὰ τὸν γάμον ἐπραττε τῆς ἀδελφῆς.
 Μέγρι μὲν οὐκ ἐν λόγῳ ἦν ἡ ἐπιχείρησις, καὶ πρε-
 σβείαις; καὶ βασιλίσεια ἡ θυγάτηρ βασιλέως ἐνεκρη-
 τέρει, τὸν ἀνδρα οἰομένη τῆς ἀποπίας ἀποσχῆσθαι
 ποτε, καὶ μέτρια, καὶ δίκαια φρονήσειν· ἐπεὶ δὲ
 ἦδη τέλος εἶχε πάντα, καὶ οἱ ὄρκοι ἐτελοῦντο οἷς
 ἐνεγέγραπτο τὴν μὲν γυναῖκα Τριβαλοῖς αὐτὸν
 προέσθαι, τῇ δὲ ἀδελφῇ Κραλαίνῃ συνοικεῖν, δεῖν
 ἔγνω σώζειν ἑαυτὴν, καὶ μὴ δι' ἑτέρων παραπλη-
 ξίαν αὐτὴν παραπολεῖσθαι. Καὶ πέμψασα εἰς Πελο-
 πόννησον πρὸς δεσπότην Μινουῆλ τὸν ἀδελφὸν πρό-
 νονα τινὰ αὐτῆς ποιήσασθαι ἰδεῖτο· καὶ δὲ οὐδὲν
 μελλήσας ἐκ θαλάσσης πέμψας, προσελαμβάνει τὴν
 ἀδελφὴν, πάντων Ἀκαρνανῶν, καὶ Ἀλθανῶν μετ'
 εὐφημίας προπεμπόντων, καὶ ἀμειλλωμένων πρὸς
 ἀλλήλους τῆς εἰς ἐκείνην ἐνεκα εὐνοίας καὶ τιμῆς·
 οὐ μόνον διὰ τὴν αὐτῆς ἐπισκεΐται καὶ μεγαλοφρο-
 σύνην, καὶ τὸ πᾶσι κεκοσμηθῆαι ἀγαθοῖς, ἀλλὰ καὶ
 ἐκ τῆν εἰς τὸν βασιλέα τὸν πατέρα εὐνοίαν. Κατά-
 κρας γὰρ αὐτοῦ τὸ τῶν ἐσπερίων ἅπαν ἦττητο, καὶ
 ἀκριβῶς ἐξήρητο αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν τῶν πραγ-
 μάτων ἀναχώρησιν. Δεσπότου δὲ τοῦ Νικηφόρου,
 καίτοι γε αὐτὸν εἰδότες οὐ πρᾶως οἶσοντα τὴν
 προτομῆν, καὶ εὐφημίαν τῆς γυναικὸς, οὐ μόνον

donatos occiderat. Deinde in reginam despotæ ux-
 orem, arcem cum famulis habitantem invasit : quam
 diu oppugnatam, propter murorum firmitudinem,
 et propugnantium virtutem capere non potuit.
 Coegit tamen eam ab arce discedere, juratus, nisi
 vel ipsi, vel ministris ejus irrogaturam mali; iret,
 quo liberet, nemine obturbante; quod et factum
 paulo post. Consensa enim navi, Byzantium venit,
 et a marito sororis honorifice excepta est. Postmo-
 dum in Thessaliam ad virum, jam ejus totius pro-
 vincie, et urbium Acarnaniæ dominum, se contulit :
 qui uxorem lætus accepit, et aliquandiu quiete,
 familiariter, et conjunctissime cum ea vixit, ut
 quidem debuit. Deinde quidam domestici, homines
 improbi, ac stolidi, reginæ pessime cupientes, de-
 spotam eo impulerunt ut uxorem Triballis relin-
 queret, ipse Helenæ, Cralis viduæ, sororem duce-
 ret, quo sic Thessaliæ et Acarnaniæ stabiliret ac
 firmaret imperium (ob illud matrimonium nihil
 moturis videlicet) et Albanos adversarios non me-
 diocriter noxia frangeret. Mox conjugem sic exo-
 sus est, ut ejus conspectum non ferret. Non diu
 post Artam Acarnaniæ urbem præsidium misit, et
 cum Cralæna per oratorem de consubio cum ejus
 germana ineundo egit. 884 Res igitur jam ser-
 monum, et legationis tenuis processerat, sed regina
 imperatoris filia patienter istuc ferebat, nata, mari-
 tum aliquando a nefariis cogitationibus istis aver-
 sum, mentem sobriam, et æquam suscepturum.
 Postquam datus finis, et jusjurandum, in quo
 scriptum exstabat, se uxorem Triballis permittere,
 et Cralænæ sororem ducere, tum demum suæ saluti
 providendum, nec propter alienam amentiam indi-
 gne sibi pereundum constituit, et in Peloponne-
 sum ad Manuelem fratrem mittens, suam ei digni-
 tatem, et incolumitatem cum precibus commenda-
 vit : quam ille extemplo per mare ad se adducen-
 dam curavit, Acarnanibus, et Albanis cum laudibus
 eam deducentibus, et benevolentia, honoreque erga
 illam inter se certantibus : non solum propter ejus
 modestiam, animique præstantiam, et cujusque ge-
 neris virtutum ornamenta, sed etiam propter chari-
 tatem in ejus parentem imperatorem, qua is totum
 occidentem, etiam statum vitæ monasticum in-
 gressus, sibi devinctissimum tenebat. Nicophoram
 vero despotam, quanquam acirent haud placite la-
 xuram cum tantis prædicationibus deductam esse
 uxorem, non modo non curabant, sed propalam in
 eam maledicta congerebant, qui deliraret prorsus,
 et quod dicitur, aurea mutaret æreia. Quocirca
 brevi hac de causa Albani aperte ab eo desciver-
 runt : profitentes, nisi dissoluto Triballico mati-
 monio, imperatoris filiam e Peloponneso in thala-
 mum revocaret, pro ea non secus, quam pro suis
 ipsorum capitibus adversus eum impigre bellaturos.
 Ille sive quod et ipse facti turpitudinem perspice-
 ret, sive quod propter repudiatam uxorem enascitu-
 ram seditionem metueret, nefandas illas nuptias
 per legatum audivit : conjugemque legitimam e

Peloponneso revocans, fidem ei juramento auxit, nihil de cetero secus in eam admissurum, sed more pristino omni candore, ac lenitate cum ea victurum. Illa viri amans, maximumque ex eo solatium capiens, quod non ipsa vincula jugalia rupisset, præterita omnia nihili ducens, ut brevi ad eum profectura, se comparabat. Verum ille ambitione quadam præceps, ne ab ipsa surus sibi principatus pendere putaretur, ad Albanos desertores, antequam veniret, subjugandos prorupit. Ita autem occidit, ut Persæ, qui in Thessaliam prædatoris triremibus trajecerant, invitati eam adjuverant. **885** Quorum virtute plurimum confusus, Albanos loco, qui Achelous vocatur, invasit: ubi ipse, priusquam totæ phalanges concurrerent, pugnantem oppetiit, totusque exercitus ejus ferro concisus occubuit. Regina conjux in Peloponneso ejus necem luctu et lamentationibus diuturnis persecuta, deinde Byzantium veniens, reliquum annorum suorum cum imperatrice matre in monasterio Marthæ transegit. Sed hæc postea gesta sunt.

ὅτι φιλοτιμίας, ἵνα μὴ δοκοῖη τὴν ἀρχὴν δι' ἐκείνης ἀλλανθοῦς πρὶν ἐκείνην ἔχειν καταδουλώσασθαι πολέμῳ. Συμβάν δὲ οὕτω, καὶ Πέρσαι κατὰ τὴν Θεσσαλίαν μονήρῃσι ληστρικαῖς περιωθέντες, συνεμάχοντο ὑπ' αὐτοῦ προσκεκλημένοι. Οἱ μάλιστα θάρσιον ἐπήλθεν Ἀλβανοῖς, καὶ γενομένης συμβολῆς περὶ τι χωρίον Ἀχελῶνον προσαγορευόμενον, αὐτὸς τε ἐπιτεταχόμενος πρὶν τὰς φάλαγγας συμμίξαι, καὶ ἡ ἐκείνου πᾶσα διεφθαρτο ἡττηθεῖσα στρατιά. Βασίλισσα δὲ ἡ ἐκείνου γαμετὴ ἐπὶ ἐν Πελοποννήσῳ διατριβοῦσα, ἐπει πύθοιτο τὴν ἐκείνου τελευτήν, ἐπέστη μὲν ἐκεῖ ἐπιφανὸν, καὶ ἀπαυδύρατο τοῦ ἀνδρὸς τὴν τελευτήν· ἐπειτα εἰς Βυζάντιον ἰδούσα, συνῆν τὸν ἐπίλοιπον βίον βσιλιδίῃ τῇ μητρὶ κατὰ τὴν Μάρθας μονὴν διατριβοῦση. Ταῦτα μὲν οὖν ὑστερον.

CAPUT XLIV.

Matthæus contra Palæologum contendit. Non se deserit Palæologus. Discedunt ambo sine pugna. Orchanes filium a piratis captum, per Palæologum redimi orat, quod facit pecunia ingenti, cum armis nihil proficeret. A Mygdoniæ præfectis se tradere volentibus Matthæus accersit. Amicitia Triballorum principum cum Cantacuzeno et ejus filio. Celeriter submissæ copiæ ab Orchane in quantas difficultates Matthæum redegerint. Compellitur ab eis ante tempus in Triballos. Contra pacta conventa prædas agunt. Reliqui cum Triballis certant jaculis, et in pugna pauciores Persæ cadunt. Revertitur imperator. Triballi insequentes repelluntur.

Irrito imperatorum fœdere, belloque recrudescente, Matthæus collectis copiis suis, Byzantium ad Manuelem Asanem despotam avunculum venit, quo sibi adjuncto Byzantium cum toto exercitu contra Palæologum proficisci instituit, et castra ad flumen nigrum prope vicum quemdam munitum Metras appellatum, ponit. Palæologus similiter armatis triremibus, et in continente a peditatu equitatuque instructus, his duces præfecit, et ad vicum Athyram, ipsum quoque maris communium, velut isthmum quemdam undique mari circumfluum progredi jussit: quo et ipse cum triremibus accessit. Diebus aliquot castris oppositis manserunt, cum neuter ad alterum invadendum, atque ad pugnam eliciendum satis virium haberet. Nam Palæologo in hostium equitatum, plano campo, et arboribus nudo facienda impressio non videbatur, cum ipse majorem partem pedites et cataphractos duceret. Contra, hostes per loca impedita, ædiumque ibi collapsarum rudera suas catervas plantie in primis egentes ducere nolebant. Quamobrem utriusque castris se continentes quiescebant, perque in-

οὐδένα λόγον ἐποιούνο, ἀλλὰ καὶ φανερώς ἐλοιδορούνο, ὡς παντάπασι τῶν σωφρόνων λογισμῶν ἐξεστηκότα, καὶ, ὃ φασί, γάλκκα χρουσίων ἀλλαττόμενον. Ὅθεν καὶ ὀλίγῳ ὑστερον ἐκ ταύτης τῆς αἰτίας ἀπέστησαν δεσπότου φανερώς· οἱ Ἀἰθνοὶ, φίσκοινοις προθύμως πολεμήσειν, ὡς περ ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν, εἰ μὴ τὴν πρὸς Τριβαλοῦς ἐπιγαμίαν ἐιαλύσας, ἐκ Πελοποννήσου ἀνακλήσεται τὴν βασίλειον θυγατέρα, καὶ ταύτη συνοικοῖη. Ὁ δὲ εἶτε καὶ αὐτὸς τὴν ἀτοπιάν συνοιδῶν, εἶτε καὶ τὴν προσδοκωμένην στάσιν δεύσας, ἡ διὰ τὴν γυναῖκα ὑπωπτεύετο φυθεσθαι, τοὺς μὲν ἀθέσμους ἐκείνους γάμους πέμφας ἀπηγόρευε· πρὸς δὲ τὴν γυναῖκα ἐπεμφεν εἰς Πελοπόννησον πρεσβείαν, κελεύων ἔχειν παρ' αὐτὴν, καὶ πίστει παρεχόμενος δι' ὄρκων, ὡς οὐδὲν ἀγνωμονήσει εἰ πρὸς αὐτὴν, ἀλλὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον μετὰ πάσης εὐγνωμοσύνης, καὶ ἐπεικείας συνοικήσει. Ἡ δὲ φιλανδρὸς οὖσα, καὶ περὶ πλείστου ποιουμένη τὸ μὴ τὴν γάμον αὐτῇ διαλυθῆναι, πάντων ὑπεριδοῦσα τῶν γεγεννημένων, παρεσκευάζετο ὡς ὑστερον μικρῷ ἀφιζομένη πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὁ δὲ καθίστασθαι αὐτῷ ὄρησεν ἐπὶ τὸ τοὺς ἀποστάνας ἀποστασθαι, ἀλλὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον μετὰ πάσης εὐγνωμοσύνης, καὶ ἐπεικείας συνοικήσει. Ἡ δὲ φιλανδρὸς οὖσα, καὶ περὶ πλείστου ποιουμένη τὸ μὴ τὴν γάμον αὐτῇ διαλυθῆναι, πάντων ὑπεριδοῦσα τῶν γεγεννημένων, παρεσκευάζετο ὡς ὑστερον μικρῷ ἀφιζομένη πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὁ δὲ κατὰ τὴν Θεσσαλίαν μονήρῃσι ληστρικαῖς περιωθέντες, συνεμάχοντο ὑπ' αὐτοῦ προσκεκλημένοι. Οἱ μάλιστα θάρσιον ἐπήλθεν Ἀλβανοῖς, καὶ γενομένης συμβολῆς περὶ τι χωρίον Ἀχελῶνον προσαγορευόμενον, αὐτὸς τε ἐπιτεταχόμενος πρὶν τὰς φάλαγγας συμμίξαι, καὶ ἡ ἐκείνου πᾶσα διεφθαρτο ἡττηθεῖσα στρατιά. Βασίλισσα δὲ ἡ ἐκείνου γαμετὴ ἐπὶ ἐν Πελοποννήσῳ διατριβοῦσα, ἐπει πύθοιτο τὴν ἐκείνου τελευτήν, ἐπέστη μὲν ἐκεῖ ἐπιφανὸν, καὶ ἀπαυδύρατο τοῦ ἀνδρὸς τὴν τελευτήν· ἐπειτα εἰς Βυζάντιον ἰδούσα, συνῆν τὸν ἐπίλοιπον βίον βσιλιδίῃ τῇ μητρὶ κατὰ τὴν Μάρθας μονὴν διατριβοῦση. Ταῦτα μὲν οὖν ὑστερον.

Τότε δὲ ἐπεὶ αἱ μεταξὺ τῶν βασιλέων γεγεννημένα συνθήκαι διελύοντο, καὶ ὁ πόλεμος ἀνεβρίπισθη, Ματθαῖος ὁ βασιλεὺς τὴν ὑπ' αὐτὸν οὖσαν στρατὸν συναγαγὼν, ἔκειν εἰς Βυζίην παρὰ τὸν θεῖον Ἀσάνην δεσπότην τὸν Μανουήλ· καὶ παραλαβὼν καὶ αὐτὸν μεθ' ὅσης εἶχε στρατιάς, ἐπιστράτευσεν τῷ νέῳ βασιλεὶ ἐν Βυζαντίῳ, καὶ ἐστρατοπέδευσε κατὰ τὸν μέλανα ποταμὸν ἐπὶ τινὰ τετειχισμένην κώμην Μέτρας προσαγορευομένην. Παλαιολόγος τε ὁ βασιλεὺς ὁμοίως τριτέρως ἐποπλίσας, καὶ ἐκ τῆς τῆπειρου στρατιᾶν πεζὴν καὶ ἱππικὴν, τοῖς μὲν ἡπειρώταις ἡγεμόνας ἐπιστήσας ἐπὶ Ἀθύραν κώμην, καὶ αὐτὴν τετειχισμένην ὡς περ ἰσθμὸν τινα οὖσαν, καὶ πάντοθεν περικλυζομένην τῇ θαλάσῃ ἐκέλευε χωρεῖν· αὐτὸς δὲ ἔχων τὰς τρίτεις, ἔκει καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ἀθύραν. Καὶ ἀντεστρατοπέδευον ἄλληλοις ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἑκατέρων ἀδυνάτων ὄντων ἐπὶ τὸ στρατόπεδον χωρεῖν τῶν ἡπειρωτικῶν, καὶ καταναγκάζειν μάχεσθαι. Παλαιολόγῳ τε γὰρ οὐκ ἔδοκει βασιλεῖ τοῖς πολεμίοις ἐπιναί ἐφ' ὑπτια πεδία, καὶ ὕλης παντάπασι φιλά ἱππέας ἀγοῦσι, πεζὴν αὐτοῖς τὴν πλείστην δύναμιν ἀγων καὶ ὀπίστας, καὶ οἱ πολέμοι ἐπὶ δυσχωρίαις,

καὶ ἔρειπα πολλὰ τῆς πρώην συνοικίας ἄγειν οὐκ ἔδοξαζον τὴν στρατιὰν εὐρυχωρίας δεομένην μέγιστα. Δι' ἃ ἐκάτερος τὴν δύναμιν συνέχοντες, ἰσχυρόν ἐπὶ τῶν στρατοπέδων. Πρεσβείας δὲ πρὸς ἀλλήλου; πέμποντες, διελέγοντο περὶ εἰρήνης. Ὡς δὲ συνέβαινον ἀλλήλοισι, ὁ μὲν εἰς Βιζύην ἀνέστρεψε μετὰ τῆς στρατιᾶς, Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ Βυζάντιον· καὶ ἐσκέπτοντο ἑπι τρώπῳ κακῶσσοισιν ἀλλήλοισι. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ ἐκ Φωκαίας τῆς παλαιᾶς, ἧς Καλόθετος ἤρχε, μονήρης ληστρικῆ ἐπὶ τὸν Ἀστακηὸν ἐλθοῦσα κώπων ληστείας ἐνεκα, ὡτα συμβῶν, Καλλιπὴν τὸν Ὀρχάνη συνέλαβεν υἱὸν, ἀνατίψ τινὲ τὸν ἐκεῖσε περαιοῦμενον πορθμὸν· καὶ αὐτίκα ἀνεχώρει εἰς τὴν Φώκαιαν. Ὀρχάνης δὲ ἐπεὶ ἐπέθετο ἀνδραποδισθέντα τὸν υἱὸν, καὶ εἰς Φώκαιαν ἀπαχθέντα, στρατεύειν μὲν ἐπὶ Φωκαϊανούς εἶχεν ἀδυνάτω· δυνάμειός τε γὰρ οὐκ εὐθόρει ναυτικῆς, ἢ κακῶσι ἐπελθοῦσα, καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου εἰσβολῆ οὐκ ἦν, ἐφ' ἑτέρου κειμένης σατραπείαν τῆς Φωκαίας, πρὸς ὃν ἔδει πολεμεῖν δύναμιν ἔχοντα ἀντιέροπον, εἰ θὰ τῆς ἐκείνου ἐπεξεργεῖν ἐπὶ Φώκαιαν ἔναι. Ἀπορίῃ δὲ πάντοθεν συνηχημένους, ἐπὶ τὴν Παλαιολόγου τοῦ βασιλέως εἶδεν ἐπικουρίαν ὡς αὐτοῦ δυνασμέου μόνου τὸν υἱὸν ἀπαλλάττειν τῶν δεσμῶν· καὶ πέμφας πρεσβείαν, εἶδετο περὶ τοῦ παιδός. Βασιλεὺς δὲ ἐπέσχετο προθύμω; πάντα πράξειν, καὶ ἀποδοῦναι τὸν υἱὸν, ἂν καὶ αὐτὸς ἀπόσχοιτο Ματθαίῳ κατ' αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ παρέχειν συμμαχίαν· Ὀρχάνης γὰρ, καὶ μετὰ τὴν Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναχώρησιν, πολλὴν ἐπεδείκνυτο τὴν εὐνοίαν πρὸς αὐτὸν, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν καὶ βασιλεῖ τῷ υἱῷ πολλὴν παρείχετο ὠφέλειαν· οὕτως τε πόλεσιν, ὅσαι ἦσαν ὅπ' ἐκείνου, οὐδὲν παρηνόχλων, καὶ πέμπων στρατιᾶν ὅποτε δεηθεῖν. Ἄ ὁ Παλαιολόγος; ἐν δεινῷ τιθέμενος βασιλεὺς, καλῶς τοῦ πράγματος παρασχόντος, ἐπεχείρησεν Ὀρχάνη τῆς πρὸς βασιλέα Ματθαίῳ φιλίας ἀπιστῶν. Ὑπέσχετό τε καὶ ὁ βάρβαρος πάντα πράξειν, ἦν μόνον ὁ υἱὸς αὐτῷ λυθεῖν, καὶ διετέλεσέ γε παρ' ὅσον χρόνον ὁ υἱὸς αὐτῷ ἐδέδετο, οὔτε Ματθαίῳ βασιλεῖ παρασχόμενος συμμαχίαν ἐπὶ τὸν Παλαιολόγον βασιλέα, οὔτε Βυζαντίῳ καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ὅσαι ὑπὸ τούτων ἦσαν οὐδὲν παρενοχλήσας. Βασιλεὺς δὲ Καλόθετον νομισσας εὐχερῶς τὸν υἱὸν Ὀρχάνη παρασχέσθαι, εἰ μόνον αἰτηθεῖν, πέμφας πρὸς αὐτὸν, ἐξήτει, ἡμᾶς ἐπαγγελλόμενος καὶ ἄλλας τινὰς εὐεργεσίας. Καλόθετος δὲ τούτων μὲν ὀλίγον λόγον ἐποιεῖτο, χρημάτων δὲ ἤτειτο πᾶθος, ἃ ἐκτίθειν σκεδὸν ὁ βασιλεὺς ἀδυνάτω; εἶχε. Βασιλέως δὲ ἀπειλοῦντος τὰ ἔσχατα διαθήσειν, εἰ μὴ πείθοιτο, οὐδὲν ἤττον ἐκεῖνος ἀνησχύντει. Δι' ἃ ἔδοκει δεινὸν αὐτῷ ἐπιστρατεύειν· καὶ παρασκευασάμενος, ἐπέπευσεν αὐτῷ τριήρεσιν οὐκ ὀλίγαις, καὶ ἐπολιόρκει ἐκ γῆς ὁμοίως καὶ θαλάσσης. Ἐν πολλαῖς δὲ καὶ καρτεραῖς τειχομαχίαις ἀποπειράσας τῶν τειχῶν, ἐπεὶ ἀδύνατον ἦν ἐπιχειρήσιν ἑώρα, δέκα μυριάδας παρασχόμενος χροσίου, καὶ τῇ πανυπερσεβάστου ἀξία τετιμηκώς, ἔλασε τῆς ἀρχιμαχίας τὸν υἱὸν Ὀρχάνη, καὶ ἀπειθῶν τῷ πατρὶ. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐτελεῖτο, χρόνον

PATROL. GR. CLIV.

A ternuntios de pace agentes, **886** cum nihil con-
veniret, Matthæus Bizani, Palæologus Byzantium
rediit, circumspicientes quo pacto mutuum nocer-
ent. Per idem tempus ex Phocæa veteri, quam
Calothesus gubernabat, prædatoria navis in sinum
Astacenum piraticæ faciundæ devenit, et Chalilen
Orchanis filium casu in portum illic trajicientem
cepit, statimque Phocæam recurrit. Orchanes (ut
filium Phocæam captivum abductum comperit, Pho-
cæenses ulcisci non poterat, quod navali potentia
non valeret, qua eos affligeret : nec terra eos ad-
oriri, quandoquidem ea urbs alterius satrapia con-
tinebatur, quicum paribus decertare copiis oport-
ebat, si per ejus provinciam Phocæam petere cona-
retur. In omnem igitur se partem versans, et
anxius animi, tandem ad Palæologi imperatoris
auxilium respicit, ut qui solus filium vinculis libe-
rare queat, idque ut præstare ne gravetur, missis
oratoribus rogat. Imperator statim spondet factu-
rum omnia, et filium restitutum, si et ipse a
Matthæo contra se adjuvando cessaret : Orchanes
quippe etiam post Cantacuzeni anachoresin ejus se
cupidissimum demonstrabat, atque idcirco et filio
ipsius multum commodabat, et urbibus eidem
subjectis nihil molestiarum exhibebat, et quoties
orabat, auxilium submittebat. Quæ cum Palæologo
dolerent, pulchram nactus occasionem, Orchanem
a Matthæi amicitia disjungere tentavit, promisitque
barbarus omnia, modo filium reciperet : et quoadiu
captivus ille tenebatur, nec Matthæo adversus Pa-
læologum subsidio, nec Byzantiis, aliisque urbibus
eidem parentibus molestiæ fuit. Imperator existi-
mans Calothesum Orchanis filium haud gravate red-
diturum, si tantum peteretur, positum misit, hono-
res et alia nonnulla commoda pollicitus. Calothesus
his parum moveri, grandem pecuniis summam pos-
tulare, quam numerare imperator vix poterat.
Cumque ei horribilia minaretur, ille nihilominus in
impudentia persistebat. Quocirca armis in eum ire
constituit, et triremibus bono numero comparatis,
terra marique eum lacessebat. Quoniam vero fre-
quenti, et valida oppugnatione tentatis mœnibus
urbem vi capi non posse animadvertibat, persola-
tis Calotheso aureorum centum millibus, **887** et
Panhypersebasti dignitate addita, filium Orchanis
liberat, et ad patriam remittit. Multo tempore in
his negotiis consumptio, urbium Mygdoniæ præfecti,
Triballorum nobilissimi, Matthæum imperatorem
secreto evocant, utpote illi se cum urbibus dedi-
turi ; qua de re et antea egerant. Ex quo namque
Cantacuzenus pulsus a Romanis apud Triballos di-
versatus fuerat, mira animi inclinatione potentissi-
mus quisque potissimum eisdem colebat. Itaque
etiam Crate superstite, libenter vidissent ipsam in
Triballos gentem suam expeditionem suscipere, et
in id operam impense dabant, siquidem ejus quam
Cratis imperium malebant, atque hac de re etiam
sæpius cum eo sermonem habebant. Verum uli
imperator Cantacuzenus institutis se monasteriis ad

11

dixit, eorumque princeps fato suo sanctus est, A propter mutatas vivendi rationes, quod speraverant, penitus desperarunt. Ad Matthæum autem filium mittentes, studia erga parentem ipsius in memoriam illi redegerunt, et ejus æqualiter esse studiosos, ei adhæsurus, magnumque imperium conciliaturos asseverarunt. Tum vero Boichuas Cæsar nuntios misit, parata esse quæ requirerentur omnia, et se etiam Pherarum præfectum ad ipsorum societatem pertraxisse, qui paratus sit urbem cum ipsa Cralæna, multisque aureorum millibus tradere; rogabantque ad eos accederet quam maturime, sic ut diem adventus sui præficeret. His nuntiis Matthæus mirabiliter lætatus, hanc erga se illorum tam eximiam voluntatem magnifice remuneraturum promisit, et tempus triginta dierum præstituit, quibus adveniret: totidem namque dies ad colligendum quem habebat Romanum exercitum, et ad auxiliares ex oriente ab affine suo Orchan accersendos credebatur sufficere. Cum Tribalhis igitur se advocantibus ita pepigit: confestimque missa legatione ad Orchanem militem poposcit, et Romanos per litteras coegit. Forte fortuna Orchanem apud Abydam aliis quibusdam de causis commorantem legaliter conveniunt, legationem exponunt. Orchanes illico ex aliis satrapiis circiter quinque millium Barbarorum congregatum exercitum, trajectum in Thraciam petentium, ut in Mæsiam populatum Irruerent, aliquot de suis admistis, duce quoque 888 de suis ducibus præfecto, legatos assumere, et transmittere jussit, causæ expeditionis nescius, et simpliciter arbitratus, eum ad Barbaros depredandos auxilia petere. Matthæus tam repente advenisse Persarum copias cernens, et intellecto, ex diversis satrapiis conduxisse, perturbabatur,angebaturque magnopere, simul quod Barbaros illos nihil eorum quæ ipse vellet, facturos suspicaretur (vacantes metu scilicet, per quem fieret, ut agmine composito et ordinato sequerentur), simul quod Romanæ copię tam cito congregari non poterant; triginta enim diebus se apud illos futurum condixerat. Cum niteretur autem Barbaros apud se retinere, et tempus torere, illi ejus regionem direpturos mintabantur, nisi cum ipsis primo quoque tempore in hostes graderetur. Tanta undique difficultate civicius, et sine propriis copiis præfici parum tutum existimabat (etenim, ut in æstate, omnes per rura dispersi opus faciebant), et quam comminari essent, Barbarorum infestissimam incursionem metuebatur. Decrevit igitur potius cum domesticis præsentibus exire, quam alios diutius præstolari: communicatoque cum Barbarorum ducibus de expeditione in Triballos mysterio, precabatur, ne urbes quæ se dederent, et regionem infestarent, sed ea intacta, ad vere hostilem, quo illis duces præberet, depopulandum se darent, huic æquitati pecuniæ vim maximam promittebat. Barbari quæ ejus animo complacissent, cuncta se præstituros perfectissimeque obsecuturos spondederunt. Mox una cum illis iter

συχνοῦ τινος τριβέντος, καὶ οἱ τῶν κατὰ τὴν Μυθρονίαν πόλεων ἄρχοντες ἐπιφανέστατοι τῶν Τριβαλῶν, πρὸς Ματθαῖον κρύφα πέμψαντες, τὸν βασιλεῖα μετακαλοῦντο, ὡς σφᾶς τε αὐτοῦς καὶ τὰς πόλεις παραδύσαντες ὧν ἄρχουσιν. Ἦσαν δὲ καὶ πρότερον περὶ τῶν ἰσῶν διειλεγμένοι. Ἀπὸ γὰρ τῶν χρόνων ἐκείνων ἦν ἱκα βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς ὑπὸ Ῥωμαίων ἀπελαθεὶς διέτριβεν ἐν Τριβαλοῖς, πολλὴν τινι τῆν εὐνοϊαν ἔσχον πρὸς ἐκεῖνον· μέγιστα δὲ οἱ εὐνατώτατοι δι' αὐτὸ καὶ Κράλην περιόντος ἔτι, ἡδέως ἂν ἐκεῖνον εἶδον ἐπιστρατεύσαντα αὐτοῖς· καὶ συγκαταεργάσαντο τὰ μέγιστα· μᾶλλον γὰρ θπ' ἐκεῖνου βασιλεύεσθαι ἐβούλοντο ἢ Κράλην, καὶ πολλὰ κρύφα περὶ ἐπιτεύου διειλέχθη. Ἐπεὶ δὲ βασιλεὺς τε ἀπήλλαξεν ἐκ τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ σφῶν δυνάστης ἐτεθνήκει, τὰς μὲν προτέρας παντάπασιν ἐλπίδας ὀπεχίνωσάντων δὲ τὴν βασιλείωσ μεταβολὴν κατὰ τὸν βίον· πρὸς δὲ Ματθαῖον πέμποντες βασιλεῖα τὸν υἱὸν τῆν τε πρὸς βασιλεῖα τὸν πατέρα εὐνοϊαν ὑπεμίμησκαν αὐτῶν, καὶ τὴν ἰσὴν καὶ ὁμοίαν ἔχουσαν, καὶ πρὸς ἐκεῖνον διετείνοντο, καὶ ἐπηγγέλλοντο αὐτῷ προσθήσεσθαι, καὶ μεγάλην ἀρχὴν ὑποποιήσῃ. Τότε δὲ Βοϊχνας ὁ Καῖσαρ πέμψας, ὅτι τε πάντα παρεσκευάστω ὄσων ἐδέοντο ἐπήγγελλε· καὶ ὡς πέσειε καὶ τὸν Φερῶν ἄρχοντα αὐτοῖς συνθέσθαι, καὶ τὴν πόλιν παραδιδόντας εἶναι παρεσκευασμένον [γρ. σὺν] αὐτῇ Κραλαίνῃ, καὶ χρήμασι μυρίοις· ἐδέοντό τε τάχιστα ἀφικέσθαι παρ' αὐτοῦ· πρότερον δόντα προθεσμίαν τῆς ἀφίξεως. Βασιλεὺς δὲ σφόδρα πρὸς τὴν ἀγγελίαν ὑπερησθίεσ, καὶ μεγάλα ἐπαγγελιάμενος αὐτοῖς τῆς περὶ αὐτῶν εὐνοίας· καὶ σπουδῆς, παρελίχτο καὶ προθεσμίαν, ὡς ἐν τριάκοντα ἡμέραις ἀφικέμενος· τοσαύτας γὰρ ἔμετο ἀρκέσειν πρὸς τε τὰ τῆν οὐσαν ἀθροῖσσι Ῥωμαίων στρατιάν, καὶ ἐκ τῆς ἑω συμμαχίᾳ μεταπέμψεσθαι παρὰ Ὁρχάνῃ τοῦ γαμβροῦ. Τριβαλοῖς μὲν οὖν τοῖς μεταπεμπομένοις τοιοῦτον σύνθημα ἰδίδου· πρεσβεῖαν δὲ πρὸς Ὁρχάνῃν αὐτίκα πέμψας τὸν γαμβρὸν, ἠτείτο στρατιάν, καὶ τοὺς Ῥωμαίους γράμμασι μετακαλεῖτο. Συμβᾶν δὲ οὕτω περὶ Ἄλυδον ἐφ' ἑτέροις δὴ τισιν αἰτίαισιν οἱ πρέσβεις συντυχόντες τῷ Ὁρχάνῃ διατριβόντι, ἀπήγγελλον τὴν πρεσβεῖαν. Ὁρχάνης δὲ αὐτίκα, καὶ γὰρ ἔσχον ἀφ' ἑτέρων σατραπειῶν ἡθροισμένη στρατιὰ Βαρθάρων περὶ πεντακισχιλίουσ, καὶ δεομένη περικαιωθῆναι πρὸς τὴν Θρᾶκην, ὡς εἰς Μυσίαν ἐπὶ λεηλασίᾳ ἐμβαλοῦσσι, καὶ τῷ οικείων τινὰς συμμαχίας, καὶ στρατηγὸν ἕνα ἐπιστήσας· αὐτοῖς ἐκ τῶν αὐτοῦ, τῆς βασιλείωσ πρέσβεισιν ἐκέλευε παραλαβόντας περικαιώσθαι, τὴν μὲν αἰτίαν ἀγνοῶν τῆς βασιλείωσ ἐπὶ Τριβαλοῦσ στρατείας, νομίζων δὲ ἀπλῶσ αὐτῶν ἐπὶ λεηλασίᾳ τῶν Βαρθάρων. Βασιλεὺς δὲ ἰδὼν οὕτω τάχιστα τὴν Βαρθάρων ἀφιγμένην στρατιάν, μαθὼν δὲ καὶ ὡς πολλῶν εἴη σατραπειῶν συνειλεγμένη, θορόσθου καὶ ἀθυμίας ἦν μετᾶσ· τοῦτο μὲν τῆς Βαρθάρουσ ὑποπτέουσ ὡσ οὐδὲν αὐτῷ τῶν κατὰ γνώμῃν πράξουσι θεουσ ἀπηλλαγμένοι, ὅφ' οὐ μετρίωσ ἂν ἐπιέθοντο εὐτάκτωσ· ἐπισθαι καὶ μετὰ κόσμου τούτο δ' ὅτι καὶ ἡ Ῥωμαίων στρατιὰ ἀδυνάτωσ εἶχεν ἀθροισθῆναι· ἐν τριάκοντα γὰρ ἡμέραισ εἰρηγο

αὐτοῖς εἶναι πρὸς αὐτόν. Πειρωμένου δὲ παρακατέχειν αὐτοὺς Βαρβάρους, καὶ τὸν χρόνον ἀναλοῦν, ἠπείλησαν ἐκεῖνοι τὴν αὐτοῦ καταδραμεῖσθαι, εἰ μὴ σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους τάχιστα ἀπαίρῃ. Ἀπορίᾳ δὲ πεπταχόθεν συσχεθεῖς, τότε γὰρ μὴ τὴν οικεῖαν ἐπομένην ἔχειν δύναμιν ἐνόμιζεν οὐκ ἀσφαλές, καὶ τὴν Βαρβάρων ἰδεοῖσθαι, ἣν ἠπείλουσιν ἐφοδὸν ὡς μέγιστα κακώσεσσαν, πάντων ἐν θέρους ὥρᾳ τετραμμένων ἐπὶ ἔργα, καὶ διέσκαδαμένων ἐπὶ τοὺς ἀγρούς, εἴλετο αὐτὸς μᾶλλον ἕμα οικεῖταις τοῖς συνοδοῦν ἐκστρατεύειν. Καὶ τοῖς ἡγεμόσι τῶν Βαρβάρων ἐκκαλύψας τὸ ἀπόρρητον τῆς εἰσβολῆς, ἤξιστο μὴ τὰς προσχωρούσας πόλεις κακουργεῖν, μηδὲ τὴν χώραν ἄλλ' ἄδικτον διατηρήσαντας ἐκείνην, ἐπὶ τὴν ὄντως πολέμιαν ἐρέπασθαι ἀγνοοῦσιν αὐτοῦ παρεχομένου. Τὰς τοιαύτης δὲ ἐδγνωμοσύνης ἕνεκα χρήματα πολλὰ τοῖς Βαρβάροις ἐπιγγέλλετο παρῆξιν. Οἱ δ' ἅπαντα πρέξιν αὐτῶν τὰ κατὰ γνώμην ἰσχυρίζοντο, καὶ πάντα ὑπέλειψεν ἀκριβῶς. Ἀδύτικα τε συνεξώρηθητο αὐτοῖς, ἀίτητος τινὰς Ῥωμαίους ἔχων περὶ αὐτόν· Ἐπεμπέτε καὶ πρὸς Καίσαρα τὸν Βούχην τοὺς δηλώσαντας, ἵτι καὶ περὶ τὸ σύνθημα ἐκστρατεύσειεν ἀναγκασθεῖς ὑπὸ τῆς στρατιᾶς οὐκ ἀνασχομένης περιμένειν τὸν καιρὸν. Ὁ δὲ τῆς πόλεως ἧς ἤρχεν ἀποδημῶν, Ἀρῆμα δὲ ἦν, ἐκεῖ πύθοιτο τὰ παρὰ βασιλείως, ἕμα καὶ στρατιᾶ τίνι περιτυχῶν Τριβαλικῆ, ἣ παρὰ ἑρῶν πρὸς τὴν μητέρα ἀφικνεῖτο ἐν Φεραῖς, ἀνίστραφεν ἐπὶ Φεράς μετὰ τῆς στρατιᾶς. Γνώμην δὲ εἶχεν ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ἐκεῖ συνωμόταις συνδιασχεθῆμενος ὅτι εἰ δέοι ἔργον περὶ τὰ παρόντα. Οἱ Βάρβαροι δὲ ἐκεῖ ἐγγίψαι Φερῶν ἦσαν μετὰ βασιλείως, οἱ πλείους μὲν ἀμελήσαντες τῶν συνθηκῶν, ἐτρέποντο ἐπὶ λεηλασίαν, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἐπόρθουσαν αἰῶς, βασιλείως ἀχθόμενοι, καὶ πάντα πρᾶττοντος ἐξ ὧν ἔμετο κωλύσειν τοὺς Βαρβάρους κακοῦν τοὺς φίλους· ὅσοι δὲ μετὰ βασιλείως ἦσαν καὶ τοῦ στρατηγῶν, τὴν Τριβαλῶν ἰδόντες προσεῖδον στρατιάν, ἣ καὶ Βούχνας συνῆν ὁ Καίσαρ, ἔωρμητο συμβαλεῖν. Βασιλεὺς δὲ, ἐκεῖ πολλὰ καμῶν οὐκ ἠδυνήθη πείσαι ἀποχέσθαι μάχης, ἐχώρει καὶ ἀπέδρε ἐπὶ τὸν πόλεμον. Ἦσαν δὲ καὶ οἱ Τριβαλοὶ ὁμοῦς ἐπὶ τοὺς Βαρβάρους. Ἔτι δὲ ἀπροβόλιζομένων τῶν Βαρβάρων, ὡς περὶ ἴσως πρὶν ἤκειν εἰς τὰς χεῖρας, ἐπιπτεν ὁ στρατηγὸς βίαιε τραχεῖς ὑπὸ τῶν Τριβαλῶν, καὶ σύγχυσις αἰνῆ καὶ ἀταξία τὸ στρατόπεδον κατεῖχε τῶν Βαρβάρων, εἴα δὴ ἐκ πρώτης ἡττημένων εἰσβολῆς. Βασιλεὺς δὲ τότε μέγιστα ἐφαίνεται συνείναι τε τὰ δόντα ἐν ὄξυς ἐν ἐπιγούσι καιροῖς, καὶ αὐτὰς τε καταπράξασθαι, καὶ τοῖς ἄλλοις παραινέσαι. Αὐτίκα γὰρ ἔετρον ἐχειροτόμει στρατηγῶν, καὶ παρήγει μάλιστα θαρραῖν, ὡς καλῶς αὐτοῦ τοῖς πράγμασι χρησιμῆτος. Εἰσωθήσας δὲ αὐτὸν εἰς τοὺς προτάκτους, ἔργα τόλμης καὶ ἀνδρίας ἐπέδεικνυτο θαυμαστά. Τρεῖς γὰρ ἐξεῖς ἀποχειρίτῃ πολέμιους ἐπέλιον, ἠγάσσαε τῆς μάχης ἀποσχέσθαι Τριβαλοῦς, αὐτίκα γὰρ ἀνεχώρουν ἐπὶ Φεράς ὄσας εἰς μακρὰν ἕκαστον

A capessit, paucis Romanis comitatus : mittitque ad Boichnam Cæsarem significatum, se præter pactum adventare, compulsus a copiis peregrinis, quæ præfixum tempus expectare nollent. Qui absens urbe, cui præerat Drama vocabulo, ut nuntios imperatoris accepit, simul et in agmen Triballicum incidit, quod a Cræle ad matrem Pheras mittebatur, cum eodem agmine reversus est, hac mente, ut cum cæteris conjuratis ibi quid in præsens faciendum, consilium caperet. Barbari ut cum imperatore Pheris appropinquarunt, plures conventorum securi, prædatum se effudere, totamque regionem per licentiam depopulati sunt : succensente imperatore, et tentante omnia, quibus amicos injuriis Barbarorum se prohibitorum putaret. Qui autem cum imperatore et duce suo remanserant, manu Triballorum, **889** in qua et Boichnas visibatur, contra cernentes invadere, confligere cupiebant. Imperator ubi multo labore eos a pugna abstertere non potuit, et ipse ad certamen processit, quod et Triballi in Barbaros faciebant, quibus adhuc missilibus (ut solebant (44) antequam prælium consecerent) præudentibus, dux cecidit : cujus casu ingens confusio ac trepidatio illos, velut primo impetu victos pervasit. Imperator tum maxime et ad intelligendum, quid tali tempore conveniret, et ad rem ipse consiciendam, aliosque incitandos celer ac promptus apparuit. Alium quippe ducem statim surrogavit, quem rei a se bene gerendæ fiducia implevit : ruensque in primam aciem, eximia animosæ fortitudinis exempla edidit. Tribus enim hostibus continenter sua manu interfectis, Triballos receptui canere, et Pheras haud longe distantes, sine mora recedere coegit. Eo conflictu Persarum pauci, Triballorum duplo plures desiderati sunt. Barbari, quoniam eis contra spem evenerat (nou enim opinabantur hostes aliquandiu se defensuros) tumultu, confusioneque permiscere omnia, et fugam parturire. Quos confirmans, et in ordinem digens imperator, ut mos est, revertit, ipse extremum agmen ducens, in quo Romanorum et Persarum fortissimi. Triballi porro incrementos abire Barbaros non sinebant : quos et ipsos, quia celerime redirent, turbatos suspicabantur : et denno invadentes, dissipare confertos, et in fugam darentebantur. Imperator rursus cum Romanis et Persarum lectissimis se opponens, eos repellebat : duos enim congressus deinceps occidit, et alii ab aliis ad ortum missi sunt. Tum denique cunctos Triballorum, imperatoris virtute obstupefactos, Pheras recessit, ac de cætero nihil negotii successit.

Jacobi Pontani notæ.

(41) Verbum ἀπροβόλιζεσθαι, non solum est e loco edito, aut in locum editum jacula mittere, sed etiam pugnare missilibus, velitari, certamini præcludere, pugnam lacerare. Tales vorarii dicit

Romanis, qui scilicet, antequam appropinquarent acies, jaculis non tantis impetu præterirent : hinc inde, quod ante maxime plures ceteris, tunc incipiat.

dixit, eorumque princeps fato suo functus est, A propter mutatas vivendi rationes, quod speraverant, penitus desperarunt. Ad Matthæum autem filium mittentes, studia erga parentem ipsius in memoriam illi redegerunt, et ejus æqualiter esse studiosos, ei adhæsurus, magnumque imperium conciliaturos asseverarunt. Tum vero Boichuas Cæsar nuntios misit, parata esse quæ requirerentur omnia, et se etiam Pherarum præfectum ad ipsorum societatem pertraxisse, qui paratus sit urbem cum ipsa Cralæna, multisque aureorum millibus tradere; rogabantque ad eos accederet quam maturime, sic ut diem adventus sui præfîniret. His nuntiis Matthæus mirabiliter lætatus, hanc erga se illorum tam eximiam voluntatem magnifice remuneraturum promisit, et tempus triginta dierum præstituit, quibus adveniret: totidem namque dies ad colligendum quem habebat Romanum exercitum, et ad auxiliares ex oriente ab affine suo Orchan accersendos credebatur sufficere. Cum Tribalhis igitur se advocantibus ita pepigit: confestimque missa legatione ad Orchanem militem poposcit, et Romanos per litteras coegit. Forte fortuna Orchanem apud Abydam aliis quibusdam de causis commorantem legati conveniunt, legationem exponunt. Orchanes illico ex altis satrapiis circiter quinque millium Barbarorum congregatum exercitum, trajectum in Thraciam petentium, ut in Mæsiam populatum irruerent, aliquot de suis admistis, duce quoque 888 de suis ducibus præfecto, legatos assumere, et transmittere jussit, causæ expeditionis nescius, et simpliciter arbitratus, eum ad Barbaros depredandos auxilia petere. Matthæus tam repente advenisse Persarum copias cernens, et intellecto, ex diversis satrapiis confluxisse, perturbabatur,angebaturque magnopere, simul quod Barbaros illos nihil eorum quæ ipse vellet, facturos suspicaretur (vacantes metu scilicet, per quem seret, ut agmine composito et ordinato sequerentur), simul quod Romanæ copię tam cito congregari non poterant; triginta enim diebus se apud illos futuram condixerat. Cum niteretur autem Barbaros apud se retinere, et tempus torere, illi ejus regionem direpturos minitabantur, nisi cum ipsis primo quoque tempore in hostes graderetur. Tanta undique difficultate cinctus, et sine propriis copiis proficisci parum tutum existimabat (etenim, ut in æstate, omnes per rura dispersi opus faciebant), et quam comminati erant, Barbarorum infestissimam incursionem metuebatur. Decrevit igitur potius eum domesticis præsentibus exire, quam alios diutius præstolari: communicatoque cum Barbarorum ducibus de expeditione in Triballos mysterio, precabatur, ne urbes quæ se dederent, et regionem infestarent, sed ea intacta, ad vere hostilem, quo illis duces præberet, depopulandum se darent, huic æquitati pecunie vim maximam promitteus. Barbari quæ ejus animo complacissent, cuncta se præstituros perfectissimeque obsecutores spondederunt. Mox una cum illis iter

συχνοῦ τινος τριδέντος, καὶ οἱ τῶν κατὰ τὴν Μυθρονίαν πόλεων ἄρχοντες ἐπιφανέστατοι τῶν Τριβαλῶν, πρὸς Ματθαῖον κρύφα πέμψαντες, τὸν βασιλεῖα μετακαλοῦντο, ὡς σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ τὰς πόλεις παραδύσσοντες ὧν ἄρχουσιν. Ἦσαν δὲ καὶ πρότερον περὶ τῶν ἰσῶν διειλεγμένοι. Ἀπὸ γὰρ τῶν χρόνων ἐκείνων ἦν ἱκα βασιλεὺς ὁ Κανιακουζηνὸς ὑπὸ Ῥωμαίων ἀπελαθεὶς διέτριβεν ἐν Τριβαλοῖς, πολλὴν τινὰ τῆν εὐνοίαν ἔσχον πρὸς ἐκεῖνον· μάλιστα δὲ οἱ δυνατώτατοι δι' αὐτὸν καὶ Κράλην περιόντος ἔτι, ἡδέως ἂν ἐκεῖνον εἶδον ἐπιστρατεύσαντα αὐτοῖς· καὶ συγκαταεργάσαντο τὰ μέγιστα· μᾶλλον γὰρ ἔπ' ἐκεῖνου βασιλευέσθαι ἐβούλοντο ἢ Κράλην, καὶ πολλάκις κρύφα περὶ τούτου διειλέχθη. Ἐπεὶ δὲ βασιλεὺς τε ἀπήλλαξεν ἐκ τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ σφῶν δυνάστης ἐτεθῆκει, τὰς μὲν προτέρας παντάπασιν ἐλπίδας ὀπεγίνωσκον διὰ τὴν βασιλείωσ μεταβολὴν κατὰ τὸν βίον· πρὸς δὲ Ματθαῖον πέμποντες βασιλεῖα τὸν υἱὸν τῆν τε πρὸς βασιλεῖα τὸν πατέρα εὐνοίαν ὑπεμίμησκον αὐτῶν, καὶ τὴν ἰσὴν καὶ ὁμοίαν ἔχουσιν, καὶ πρὸς ἐκεῖνον ζειτείνοντο, καὶ ἐπηγγέλλοντο αὐτῷ προσθήσεσθαι, καὶ μεγάλην ἀρχὴν ὑποποιήσασιν. Τότε δὲ Βοιχῶσ ὁ Καῖσαρ πέμψας, ὅτι τε πάντα παρεσκευάσαστο ὄσων ἐδέοντο ἀπήγγελλε· καὶ ὡς πείσετε καὶ τὸν Θερωῶν ἄρχοντα αὐτοῖς συνθέσθαι, καὶ τὴν πόλιν παραδιδόνασ εἶναι παρεσκευασμένον [γρ. σὺν] αὐτῇ Κραλαίην, καὶ χρήμασι μυριοῖς· ἐδέοντό τε τάχιστα ἀφικέσθασ παρ' αὐτοῦ, πρότερον δόντα προθεσμίαν τῆσ ἀφίξεωσ. Βασιλεὺς δὲ ἀσφῶρα πρὸς τὴν ἀγγελίαν ὑπερησθεῖσ, καὶ μεγάλη ἀπαγγειλάμενοσ αὐτοῖσ τῆσ περὶ αὐτῶν εὐνοίασ· καὶ σπουδῆσ, παρελίχετο καὶ προθεσμίαν, ὡσ ἐν τριάκοντα ἡμέραισ ἀφικέμενοσ· τοσαύτασ γὰρ ἔφαστο ἀρκέσειν πρὸσ τε τὸ τῆσ οὐσαν ἀθροῖσασ Ῥωμαίων στρατιάν, καὶ ἐκ τῆσ ἔω συμμχίδα μεταπέμψασθασ παρὰ Ὁρχάνη τοῦ γαμβροῦ. Τριβαλοῖσ μὲν οὖν τοῖσ μεταπεμπομένοισ τοιοῦτον σὺνθημα ἰδῶσ· προσεβίαν δὲ πρὸσ Ὁρχάνην αὐτίκα πέμψασ τὸν γαμβρὸν, ἦεῖτο στρατιάν, καὶ τοῖσ Ῥωμαίουσ γράμμασι μετακαλεῖτο. Συμβῆν δὲ οὕτω περὶ Ἄλυδὸν ἐφ' ἑτέραισ δὴ τισιν αἰτίαισ οἱ πρέσβεισ συντυχόντεσ τῷ Ὁρχάνῃ διατρίβοντεσ, ἀπήγγελλον τῆν προσεβίαν. Ὁρχάνησ δὲ αὐτίκα, καὶ γὰρ ἔσυχον ἀφ' ἑτέρων σατραπειῶν ἠθροισμένη στρατιὰ Βασιλῶν περὶ πεντακισχιλίουσ, καὶ θεομένη περαιωθῆναι πρὸσ τὴν Θρᾶκην, ὡσ εἰσ Μυσίαν ἐπὶ λεηλασία ἐμβαλοῦσα, καὶ τῷ οἰκείωσ τινὰσ συμμῆσασ, καὶ στρατηγὸν ἕνα ἐπιστήσασ· αὐτοῖσ ἐκ τῶν αὐτοῦ, τῆσ βασιλείωσ· πρέσβεισιν ἐκέλευε παραλαβόντασ περιουέσθασ, τὴν μὲν αἰτίαν ἀγνοῶν τῆσ βασιλείωσ ἐπὶ Τριβαλοῖσ στρατείασ, νομίζων δὲ ἀπλῶσ αὐτῶν ἐπὶ λεηλασία τῶν Βαρθάρων. Βασιλεὺς δὲ ἰδὼν οὕτω τάχιστα τὴν Βαρθάρων ἀφιγμένην στρατιάν, μαθὼν δὲ καὶ ὡσ πολλῶν εἰη σατραπειῶν συνειλεγμένη, θορόσθου καὶ ἀθυμίασ ἦν μετῶσ· τοῦτο μὲν τῶσ Βαρθάρουσ ὑποπτέωσ ὡσ οὐδὲν αὐτῷ τῶν κατὰ γνώμη· πράξουσὶ θεουσ ἀπληγῆμενοῖσ, ὅφ' οὐ μετρίωσ ἂν ἐπιέθοντο εὐτάκτωσ· ἐπεσθαι καὶ μετὰ κόστροσ· τοῦτο δ' ὅτι καὶ ἡ Ῥωμαίων στρατιὰ ἀδυνάτωσ· εἴσεν ἀθροισθῆναι· ἐν τριάκοντα γὰρ ἡμέραισ· εἰρητο

αὐτοὺς εἶναι πρὸς αὐτόν. Πειρωμένοι δὲ παρακατέχειν A τοὺς Βαρβάρους, καὶ τὸν χρόνον ἀναλοῦν, ἠπειλήσαν ἐκείνοι τὴν αὐτοῦ καταδραμεῖσθαι, εἰ μὴ σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμικοὺς τάχιστα ἀπείρῃ. Ἀπορία δὲ πανταχόθεν συσχεθείς, τότε γὰρ μὴ τὴν οἰκίαν ἐκπομένην ἔχειν ὑπερβαρὴν ἐνόμιζεν οὐκ ἀσφαλῆς, καὶ τὴν Βαρβάρων ἐθεοίκεε, ἣν ἠπειλοῦν ἔροδον ὡς μάλιστα κακώσουσαν, πάντων ἐν θέρους ὄρη τετραμμένων ἐπὶ ἔργα, καὶ διασκευασμένων ἐπὶ τοὺς ἀγρούς, εἴτε αὐτὸς μᾶλλον ἢμα οἰκέταις τοῖς συνοδῶν ἐκστρατεύειν. Καὶ τοῖς ἡγεμόσι τῶν Βαρβάρων ἐκαλύψας τὸ ἀπόρρητον τῆς εἰσοδῆς, ἤξιον μὴ τὰς προχωρούσας πόλεις κακούργειν, μὴδὲ τὴν χώραν ἄλλ' ἄδικτον διατηρήσαντας ἐκείνην, ἐπὶ τὴν ὄντως ποιεμίαν τρέψασθαι ἀγωγούς αὐτοῦ παρεχομένου. Τῆς τοιαύτης δὲ εὐγνωμοσύνης ἕνεκα χρήματα πολλὰ τοῖς Βαρβάροις ἐπήγγελλετο παρέξειν. Οἱ δ' ἅπαντα πρέξειν αὐτῷ τὰ κατὰ γνώμην ἰσχυρίζοντο, καὶ πάντα ὑπέδειξεν ἀκριβῶς. Αὐτίκα τε συνεώρμητο αὐτοῖς, οὐκίτους τινὰς Ῥωμαίους ἔχων περὶ αὐτόν· ἐπεμπετέ καὶ πρὸς Καίσαρα τὸν Βόλγην τοὺς δηλώσαντας, εἶτι καὶ πρὸς τὸ σύνθημα ἐκστρατεύσειεν ἀναγκασθεῖς ὑπὸ τῆς στρατιᾶς οὐκ ἀνασχομένης περιμένειν τὸν καιρὸν. Ὁ δὲ τῆς πόλεως ἥς ἤρχεν ἀποδημῶν, ἀρῆμα δὲ ἦν, ἐκεῖ πύθοιτο τὰ κατὰ βασιλείως, ἢμα καὶ στρατιᾷ τίνι περιτυχῶν Τριβαλικῆ, ἣ παρὰ ἑβραῖα πρὸς τὴν μετέβα ἀπέπνευτο ἐν Φεράς, ἀνίστραφεν ἐπὶ Φεράς μετὰ τῆς στρατιᾶς. Γνώμην δὲ εἶχεν ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ἐκεῖ συνωμόταις συνδιασπόμενος ὅτι δεοὶ εὐρῆν πρὸς τὰ παρόντα. Οἱ Βάρβαροι δὲ ἐκεῖ ἐγγύς Φεράων ἦσαν μετὰ βασιλείως, οἱ πλείους μὲν ἀμυλῆσαντες τῶν συνθηκῶν, ἐτρέποντο ἐπὶ λεηλασίαν, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἐπόρθουον ἀέως, βασιλείως ἀχθόμενοι, καὶ πάντα πράττοντες ἢ ἐν φρεσι καλύπτειν τοὺς Βαρβάρους κακοῦν τῶν φίλων· ὅσοι δὲ μετὰ βασιλείως ἦσαν καὶ τοῦ στρατηγῶ, τὴν Τριβαλῶν ἰδόντες προεισῆσαν στρατιάν, ἣ καὶ Βολγνας συνῆν ὁ Καίσαρ, ὠρμηγὸν συμβαλεῖν. Βασιλεὺς δὲ, ἐπὶ πολλὰ καμῶν οὐκ ἠβουλήθη πείσασθαι ἀποσχέσθαι μάχης, ἐχώρει καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὸν πόλεμον. Ἦσαν δὲ καὶ οἱ Τριβαλοὶ ὀμοκῆς ἐπὶ τοὺς Βαρβάρους. Ἔτι δὲ ἀπροβολίζόμενοι τῶν Βαρβάρων, ὡς περ ἴθος πρὶν ἤκειν εἰς τὰς χεῖρας, ἐπαπταν ὁ στρατηγὸς βίβλιε τραθείας ὑπὸ τῶν Τριβαλῶν, καὶ σύγχυσις λεινὴ καὶ ἀταξία τὸ στρατόπεδον κατεῖχε τῶν Βαρβάρων, οἷα δὲ ἐκ πρώτης ἡττημένων εἰσοδῆς. Βασιλεὺς δὲ τότε μέλιστα ἐφαίνετο συνείναι τε τὰ δέοντα ἂν ὀξὺς ἐν ἐκείνοις καιροῖς, καὶ αὐτὸς τε καταπράξασθαι, καὶ τοῖς ἄλλοις παραινέσαι. Αὐτίκα γὰρ ἔτερον ἔχειρότατον στρατηγόν, καὶ παρῆκει μάλιστα θαρραλεῖν, ὡς καλῶς αὐτοῦ τοῖς πράγμασι χρησιμμένου. Εἰσώθησας δὲ αὐτὸν εἰς τοὺς προτάκτους, ἔργα τόλμης καὶ ἀνδρίας ἐπέδεικνυτο θαυμαστά. Τρεῖς γὰρ ἑταίρους αὐτοχειρῆς πολεμικοὺς ἀνέλων, ἠνάγκασε τῆς μάχης ἀποσχέσθαι Τριβαλοὺς, αὐτίκα γὰρ ἀνεχώρουν ἐπὶ Φεράς οὖσας ὁ μακρὸν ἔπεσον

caessit, paucis Romanis comitatus : mittitque ad Boichnam Caesarem significatum, se praeter pactum adventare, compulsus a copiis peregrinis, quae praefixum tempus expectare nollent. Qui absens urbe, cui praerat Drama vocabulo, ut nuntios imperatoris accepit, simul et in agmen Triballicum incidit, quod a Cræle ad matrem Pheras mittebatur, cum eodem agmine reversus est, hac mente, ut cum caeteris conjuratis ibi quid in praesens faciendum, consilium caperet. Barbari ut eum imperatore Pheris appropinquarunt, plures conventorum securi, praedatum se effudere, totamque regionem per licentiam depopulati sunt : succensente imperatore, et tentante omnia, quibus amicos injuriis Barbarorum se prohibeturum putaret. Qui autem cum imperatore et duce suo remanserant, manuum Tribalorum, 889 in qua et Boichnas visuebant, contra cernentes invadere, consiliger cupiebant. Imperator ubi multo labore eos a pugna abstertere non potuit, et ipse ad certamen processit, quod et Triballi in Barbaros faciebant, quibus adhuc missilibus (ut solebant (44) antequam praelium consererent) praudentibus, dux cecidit : cujus casu ingens confusio ac trepidatio illos, velut primo impetu victos pervasit. Imperator tum maxime et ad intelligendum, quid tali tempore conveniret, et ad rem ipse consiciendam, aliosque incitandos celer ac promptus apparuit. Alium quippe ducem statim surrogavit, quem rei a se bene gerendae fiducia C implevit : ruensque in primam aciem, eximia animose fortitudinis exempla edidit. Tribus enim hostibus continenter sua manu interfectis, Triballos receptul canere, et Pheras haud longe distantes, sine mora recedere coegit. Eo conflictu Persarum pauci, Tribalorum duplo plures desiderati sunt. Barbari, quoniam eis contra spem evenerat (nou enim opinabantur hostes aliquandiu se defensuros) tumulta, confusioneque permiscere omnia, et fugam parturire. Quos confirmans, et in ordinem digrens imperator, ut mos est, revertit, ipse extremam agmen ducens, in quo Romanorum et Persarum fortissimi. Triballi potro incipientes abire Barbaros non sinebant : quos et ipsos, quia celerime redirent, turbatos suspicabantur : et denuo D invadentes, dissipare confertos, et in fugam dare nitentur. Imperator rursus cum Romanis et Persarum lectissimis se opponens, eos repellebat ; duos enim congressus deinceps occidit, et alii ab aliis ad ortum missi sunt. Tum denique cuneus Tribalorum, imperatoris virtute obstupefactus, Pheras recessit, ac de caetero nihil negotii facessivit.

Jacobi Pontani notæ.

(44) Verbum ἀπροβολίζεσθαι, non solum est e loco edito, aut in locum editum jacula mittere, sed etiam pugnare missilibus, velitari, certamini praudente, pugnam lacessere. Tales rorarii dicti

Romanis, qui scilicet, antequam congrederentur acies, jaculis non multis inibat praedium ; tractum inde, quod ante maximas pluvias caelum rorare incipiat.

δὲ κατὰ τὴν συμβολὴν ἐκείνην Περσῶν μὲν ὀλίγοι, διπλασίους δὲ ἐκ Τριβαλῶν. Τὸ μέντοι βαρβαρικῶν, ὡς παρ' ἐλπίδας αὐτοῖς ἀπῆντα τὰ κατὰ τὴν μάχην, οὐ γὰρ ᾤοντο ἀντιστῆσιν οὐδὲ πρὸς βραχὺ τοὺς πολεμίους, δεινῶς ἐθουροβούντο καὶ ἠτάκτου, καὶ ἤδη ἱτοιμοὶ ἦσαν πρὸς φυγὴν. Παραθαβρῦνας δὲ αὐτοῦς ὁ βασιλεὺς, καὶ συντάξας ὡσερ ἔθος, ἀνέστρεψεν αὐτὴς τὴν οὐραγίαν ἔχων μετὰ τῶν Ῥωμαίων, καὶ τῶν ἀρίστων τῶν Περσῶν. Τριβαλοὶ δὲ οὐχ ὑπέμειναν ἀναίμακτοι τοὺς Βαρβάρους ἐὰν ἀναχωρεῖν. Ὑπόπτειον γὰρ καὶ αὐτοὶ τεθοροβῆσθαι ἐκ τῆς ταχίστης ἀναξεύσεως· καὶ αὐθις ἐπελθόντας, ἐπεχείρουν τρέπεσθαι, καὶ διαλύειν τὸν συνασπισμὸν. Βασιλεὺς δὲ αὐθις ἀντικαταστάς μετὰ Ῥωμαίων καὶ τῶν ἀρίστων τῶν Περσῶν, ἀπέτρεπε τοὺς πολεμίους. Δύο γὰρ ἐφεξῆς ἀπέκτεινε συμβαλόν. Ἐπεσον δὲ καὶ ἄλλοι ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀνηρημένοι. Ἐξ ἐκείνου δὲ ἡ Τριβαλῶν ἀναχώρει στρατιὰ ἐπὶ Θερῆς, τὴν βασιλέω, ἀνδραγαθίαν ἐκπλαγεῖσα, καὶ ῥάκετι λοιποῦ ἠνώχλησαν οὐδένα.

890 CAPUT XLV.

Falsa suspicione imperatoris fugiunt. Descriptio urbis (Philippensium. Imperatoris auctoritate fuga sisti non potest. Ejus virtus. Famuli equum suum subjicientis opera salvus evadit. In palude se apud Philippos occultans, a Philippensibus capitur. Dramam custodiendum a Boichna perducitur. Palaeologus Gratianopolim, et ibi ejus uxorem cum liberis capit, quos Tenedum mittit. Mattheum a Boichna perit, et is pecuniae amore eum tradit integrum. Censentium exoculandum variae causae. Laudatur Palaeologus. Mattheus in Tenedum, postea in Lesbum mittitur. Res tota socio indicatur, et libertas captivo promittitur.

Imperator ad Panactem fluvium, ibi pernoctaturus, castra fecit, prima luce, etiam aliis, qui ad praedas discurrerant, reversis, tuto iter reliquum aggressurus. Inclinate in vesperam die, praedatores, quorum magna vis, cum non mediocri pecorum hominumque praeda ad castra homophylorum tendunt, cum Triballis depugnatum esse nescientes. Qui in castris erant, non esse suos, sed Triballos suspicati, a quibus confesitum invaderentur, quoniam ipsis pugna impares videbantur, non solum quia numero, sed etiam quia audacia, cujus ex praecedentibus praeliis documenta exstabant, vi summa in fugam se penetrant, adhuc sociis intervallo longissimo distantibus: timentes scilicet, ne interclusi perirent, et per angustias apud Philippos quisque alium transitu praevenire contendebant. Metuebant namque, si nox supervenisset, et Philippenses fugam eorum sensissent, ne faucibus occupatis, in Thraciam transire neminem paterentur: et agmen illud Triballicum, ut putabant, cum caedibus instaret fugientibus, atque ita nullo impedimento omnes ad unum interirent. Ad radices enim montis jacente Philippensium urbe, quod supra est, propter asperitatem inaccessum est, ac profundis vallibus praeruptisque saxis continetur. Quod infra est, planum illud quidem, sed caenosa et profunda palus est, multis passim aquulis irrigua. Inter paludem porro, et oppidum arcta via patet, quam superare summum operae pretium putabant, antequam Philippenses eos victos rescivissent. Romani quoque cum Barbaris fuga abripiabantur. Imperator tam temerariam fugam egre patiens, quosdam retinere et insequentibus resistere conabatur (pauci enim Triballi ex proximis vicis concurrentes, 891 nam prasidium Pheris, et Boichnas quid accidisset funditus ignorabant), nihil tamen pro eo, ac par erat, efficiebat, omnibus ad fugam salutis causa intentis. Tum necessario ipse, et solus instantes excipiens, eos areebat, ne fugientium plures etiam occiderent. Nihilominus Romanorum ac

Βασιλεὺς δὲ ἄγων τὴν στρατιάν, ἐστρατοπέδευεν ἐπὶ Πάνακτι τὸν ποταμὸν ὡς αὐτῷ διανυκτερεύων· ἄμα δὲ ἔσπευ καὶ τῆς ἐπὶ τὴν λείαν διεσκευασμένης στρατιᾶς ἐπανελθούσης, ἀσφαλῶς τὸ ἐπιλοιπον ἀνύσων τῆς ὁδοῦ. Κλινοῦσης δὲ ἡμέρας ἤδη, ἡ διεσκευασμένη στρατιὰ ἐπαναξεύσεσθαι ἐκ τῆς λεηλασίας, οὐσα οὐκ ὀλίγη, καὶ βοσκημάτων πλῆθος ἐπαγομένη αἰχμαλώτων καὶ ἀνδραπόδων, ἐπὶ τὸ στρατόπεδον ἐδόκιζε τῶν ὁμοφύλων, ἀγνοοῦσα τὴν μετὰ τῶν Τριβαλῶν γεγεννημένην συμπλοκὴν. Οἱ δὲ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ὑποπτέουσιν μὴ εἶναι τοὺς σφετέρους, ἀλλὰ τοὺς Τριβαλοὺς εὐστάντας ἐπιέναι σφίσι, ἐπὶ οὐκ ἀξιώμαχοι ἰδοῦσαν εἶναι πρὸς αὐτοὺς, οὐ διὰ τὸ πλῆθος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ τὰς προγεγενημένας μάχας τόλμαν, ἀναστάντες ἔφευγον κατακράτος ποβρώτατω τῆς στρατιᾶς ἔτι ἐπιφανομένης, δεισαντες μὴ ἐγκαταλειφθέντες διαφθερῶσι· καὶ τὴν ἐν Φιλίππου δίοδον ἐσπουδάζον ἕκαστος διαβαίνειν φθάνοντας τοὺς ἄλλους. Ὑπόπτειον γὰρ, εἰ ἐπιγένοιτο ἡ νύξ, καὶ τῆς τροπῆς ἀσθενοῦσι οἱ Φιλιππησιοὶ, οὐδὲν εἶναι κώλυμα παντάπασι διαφθερῆσθαι, τῶν μὲν Φιλιππησίων κατασχόντων τὰ στενά, καὶ οὐκ ἔντων διαβαίνειν ἐπὶ Θερῆν, τῆς στρατιᾶς δὲ ἐπικειμένης, καὶ διαφθειρούσης· ἐπὶ τίνος γὰρ ὑπάρχειας τῆς Φιλιππησίων πόλεως κειμένης, τὸ μὲν ὑπὲρ τὴν πόλιν ἄδατόν ἐστι διὰ σκληρότητα, φάραγι· βαθείαις καὶ κρημονῆς καὶ πέτραις περιεληγμένον· τὸ δ' ὑπὸ τὴν πόλιν, λείον θν. τίναγός ἐστι, καὶ τέλμα βαθύ ἐλύδες, καὶ ὕδασι πολλοὶ καταβρύτων. Στενὴ δὲ τῆς δίοδος ἐστὶ μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τοῦ τενάγου, ἣν προύργου παντὸς ἐποιούνο διελθεῖν, πρὶν αἰσθῆσθαι τούτους τοὺς Φιλιππησίουσιν. Συναπήχθησαν δὲ τοὶ Βαρβάρους καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πρὸς τὴν φυγὴν. Βασιλεὺς δὲ ἀχθόμενος πρὸς τὴν τροπὴν, οὕτω παρὰ λόγον γεγεννημένην, παρακατέχει μὲν τινὰς ἐπειράτο καὶ μάχεσθαι τοῖς ἐπιούσιν. Ἦσαν γὰρ τινες ἐκ Τριβαλῶν ὀλίγοι ἐκ τῶν περὶ κωμῶν συνειλεγμένοι, οἱ ἐπέκειντο αὐτίκα τοῖς Βαρβάρους φεύγουσιν· ἡ γὰρ ἐν Θερῆς στρατιὰ καὶ Βοιχνας παντάπασιν ἔγγονον τὸ συμβάν. Πράττειν δὲ οὐδένα

ἡδυνήθη τῶν δεινῶν πάντων πρὸς ἐν ὁρώντων ὅπως ἤ φυγῇ σωθῶσιν. Ἀναγκαίως δὲ αὐτὸς καὶ μόνος συνεπλέκετο τοῖς ἐπιούσι, καὶ ἀνεῖργε τοῦ μὴ τοὺς φεύγοντας διαφθεῖραι ἐπιπλέον. Ὅμως διεφθάρησαν καὶ Ῥωμαίων καὶ Βαρβάρων οὐκ ὀλίγοι· μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ὁδοὸν τὴν ἐν Φιλίππου. Ἦδη γὰρ καὶ Φιλιππηῖοι τῶν Βαρβάρων τῆς τροπῆς αἰσθόμενοι ἐπέκειντο καὶ διέφθειρον ἀπανταχοῦ. Βασιλεὺς δὲ ἀμυνόμενος, καὶ περισώζων ἑαυτὸν, ἦι καὶ αὐτὸς τὴν εἰς Φιλίππου. Ἀπειρηχθὸς δὲ αὐτῷ τοῦ ἵππου ταῖς συχναῖς ἐφόδοις καὶ ἐπεκδρομαῖς, καὶ ἐν ἀμηχανίᾳ ἦδη ὄντι, Κυπαρισσιώτης εἰς τῶν οἰκετῶν, περὶ στρατείας μὲν καὶ μάγα· οὐ μάλιστα ἡσυχολημένος, λόγοις δὲ ἔσχαλακῶς, διέσωζε τὸ γε ἦκον εἰς αὐτόν. Ἀποβάς γὰρ αὐτὸς τοῦ ἵππου, παρείχετο τῷ βασιλεῖ, εἰς προὔπτον κίνδυνον ἑαυτὸν ἐκοντι καταπρόεμενος. Ἀτύχη γὰρ ὑπὸ τῶν ἐπιόντων Τριβυλίων συναλαμβάνετο. Καὶ δεσμοτήριον οἰκῆσας ἐπὶ χρόνον, αὖθις ἐλλέυτο ὑπὸ τῶν κατασχόντων διὰ τὴν περὶ τὴν πίστιν κοινωσίαν. Βασιλεὺς δὲ γενόμενος ἄχρι τῆς Φιλίππου μόνος, ἐπεὶ τὴν τε διόσυν ἔώρα ἔχομένην, καὶ οὕτε βιάζεσθαι ἐνὶ τῶσούτουσ δυνάξ, οὐτ' ἐπ' ἑτέρων τι βέλτιον τραπέσθαι, ἐπὶ τὸ ἔλος ἐχώρει καλὰμοις ὄν συνηρεφές, λήσειν οἰόμενος ἄχρις ἂν ἐπιγενῆται ἡ νύξ. Τοῦ τέλεματος δὲ τὸν ἵππον οὐ δυναμένου στέγειν, ἀλλ' ὑποχωροῦντος ταῖς ὀπλαῖς καὶ κατέχοντος ἐμπηγνυμένας, ἀπέβαινε δὲ βασιλεὺς, καὶ συνεκρύπτετο ὑπὸ τὸ ἔλος. Φιλιππηῖοι δὲ ἐπιδραμόντες· οὐ γὰρ ἠγνοῦν ὅστις εἴη, Γαυρᾶ τινος τῶν βασιλέως οἰκετῶν κειμένου τραυματίου παρ' αὐτοῖς, καὶ ὅσον οὐδέπω ἀπολείποντος πόρρωθεν γνωρίσαντος, καὶ εἰκότος πρὸς αὐτοὺς ἀπεριέργου, ὡς εἴη βασιλεὺς ὁ προσίων· καὶ διερευνησάμενοι τὴν ὕλην ἀκριθῶς ὑπὸ κυσί, συναλαμβάνον τε, καὶ ἦγον εἰς τὴν πόλιν. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Ματθαῖος εἰς τοῦτο ἦλθε κακοπραγίας, καὶ τοιαύταις συμφοραῖς ἐχρήσατο, τοῖς πώποτε περὶ πολέμους ἀτυχῆσαι τὰ μέγιστα ἀμιλληθεῖς. Βοήνας δὲ ὁ Καῖσαρ, ἐπεὶ ἐπύθετο φρουρούμενον βασιλέα ἐν Φιλίππου, εἰς τὴν ὀστεραίαν ἐκείθεν ἀναλαβὼν, ἤγαγεν εἰς τὴν οἰκίαν ἐπὶ Δράμαν καὶ πολλῆς ἡξίωσε προνομίας καὶ τιμῆς. Φρουροὺς δὲ ἐπέστησεν ἀγρύπνους, καὶ πᾶσαν ἐπαδείκνυτο σπουδὴν περὶ τὴν φυλακὴν. Ἐπηγγέλετό τε, εἰ γένοιτο ἐπ' αὐτὸν, ἐκπέμψειν εἰς τὴν οἰκίαν. Ἐπίπτει γὰρ Κράλαινα ἐναντιώσεσθαι, αὐτῇ προσήκειν ἀξιοῦσαν ὡσπερ τι τοῦ πολέμου λάφυρον ἔχειν βασιλέα. Διὸ δὴ ἐδόκει ἔχειν ἐπ' ἐκείνην τάχιστα ἐξαιτησόμενον, ἅμα μὲν καὶ χρήματα ἐπιπέζων παρ' ἐκείνου λήψεσθαι, ἅμα δὲ καὶ φθὸν ἔχειν βέβαιον· ὥστ', εἰ θέοι αὖθις τοῖς προτέροις ἐπιχειρεῖν, μεγάλην ἔχειν παρ' ἐκείνου δύναμιν. Ὁ μὲν οὖν τοιζύτην ἔχων γνώμην, ἠελίγετο ἐπὶ Φεράς. Νόσῳ δὲ τινι ἰδεύων μεταξὺ κατασχεθεῖς, ἐν πέντε καὶ εἰκοσιν ἡμέραις ἐκωλύθη εἰς Φεράς ἔλθειν, ἀδυνάτως ἔχων χρῆσθαι ἑαυτοῦ. Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς, ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις τοῦ Ὀρχάνη ἕνεκα παιδὸς περὶ Τένεδου τριήρεσι διατρίθων, ἐπεὶ πύθοτο τὰ κατὰ Ματθαῖον τὸν βασιλέα, ἄρα· ὡς εἶχε

A Barbarorum permulti in transitu apud Philippos perierunt. Jam enim et Philippenses eos fuga cognita infesti premebant, et hinc inde trucidabant. Imperator semet sua manu salvum praestans, ipse quoque versus Philippos pergebat, cui cum equus crebris in hostem incursibus et impressionibus delassatus concidisset, quo se verteret nescientem famulus quidam, Cyparissiota nomine, expeditionibus et pugnis non valde assuetus, studiis autem litterarum excultus, quantum in se fuit, servavit. Nam cum praesenti capitis sui periculo equum suum imperatori subjectit. Repente siquidem ab insequentibus Triballis comprehensus, et ad tempus vinculis mandatus, propter religionis communionem dimissus est. Imperator cum venisset Philippos solus, et transitum obsessum conspexisset, nitique contra tam multos non posset, nec quid melius ageret, haberet, in paludem quae plurima arundo, ingressus est, latere se posse credens, quoad nox appellisset. Cum autem palustre caenum equi ungulas non sustineret, et infixas retineret, descendit, seseque occultavit. Philippenses porro incurantes (non enim ignorabant quis esset, quod Gaurus quidam de famulis ejus ex vulnere apud ipsos decumbens, et jam vita deficiens, procul ipsum agnovisset, et imperatorem esse, qui veniret, citra hesitationem dixisset) et virgulta canibus diligentius scrutantes, eum ceperunt, atque in urbem introduxerunt. Matthaeus igitur imperator eo raptus est infelicitatis, et talibus afflictus est calamitatibus, nullo eorum inferior, quos bellum reddidit miserimos. Boichnas Caesar ut eum Philippis custodiri audivit, postridie acceptum, domum suam Dramani abducit, provide admodum et honorifice illum habet, et ut diligenter asservetur perstudiose curat, promittens, si sit penes se, in provinciam remissurum. Formidabat etenim, ne Cratæna sibi adversaretur, postulareque jure suo, ut bellum quoddam spoliū, apud se imperatorem habere. Ideo quamprimum ab ea deposcendus videbatur; simul quod ad eo pecuniam sperabat, et constantem amicum fore, 332 ut si priora rursus aggredunda forent, potenter ab eo adjuvaretur. Captus hoc consilio Pheras properans, morbo in itinere implicatus, quinque et vicenis diebus imbecillitate corporis impeditus est, ne eo perveniret. Per hos dies Ptoleologus imperator propter Orchanis filium ad Tenedum triremibus subsistens, ut de Matthaei fortuna factus est certior, solvere maturavit. Peritheoriani venit, indeque Camutæna, quod oppidum haud novum, se dedit. Postea et Gratianopolim, civibus eam prompte et communi consilio, nulla amplius spe de Matthaeo relicta, accipientibus, occupavit: in qua et imperatrix Irene, Matthaei uxor, cum duobus filijs totidemque filiabus capta est (Theodora enim senior filia, apud aviam paternam Eugeniam Byzantii educabatur), quos humanior et absque ulla injuria tractatos, ac nulla re, vel ipsa, vel domesticis ejus spoliis, Tenedum amandavit.

Urbi prefecto designato, et reliquis bene compositis, Peritheorium reversus, legationem ad Boichnam jam Pheris redeuntem cum facultate in Matthæum ut liberet agendi, misit; addita pollicitatione immodicæ pecuniæ, si illum sibi vincum traderet. Boichnas jam ante cupiverat, quod cum juramento asseverabat, Matthæum domum remittere, et cum Pakeologus eum sibi prodi cuperet, audire legationem non sustinuit. Sed ut didicit et urbes, et liberos ejus et uxorem captos esse, nullamque spem restare accipiendæ ab eodem Matthæo pecuniæ, aut commodatum ad meditata ab ipsis perficiunda, qui jam sine urbe et foco sit, mutata sententia a Pakeologo pecuniam pro eo paciscitur. Quia data veritus ne Joannis gratiam assecutus, se postmodum propter proditorem vindicaret, oculos ei cruce cogitavit, sperans id etiam Joanni imperatori gratum fore, si ab aliis, non ab ipso luminibus orbaretur, mittensque rogabat, ut quod deliberasset, exsequi liceret. Imperator hoc verbum aversatus, nisi penitus integrum et incolumem redderet, recepturum negavit, et omni ope evitebatur, ut Triballo persuaderet ne quid eum kederet. Quamobrem corpore nihil mutilato ad illum missus est. Ut in triremibus imperatoris fuit, certatim Romani imperatorem hortati sunt, ut fratri uxoris oculos effodi vellet, **893** quo sic multis defuageretur molestiis, et ne rursus certaminum periculorumque sibi, cæteris Romanis omnibus civilis belli occasionem relinqueret. Nec tamen cum omnes idem dicerent, omnes eadem mente dicebant, sed hi quidem ardentibus ejus odio talia suadebant, non ferendum judicantes, nisi etiam supra alias ærumnas oculos perderet: ut simul meliora prorsus desperaret, et præsentis calamitate nullo mœrore conficeretur; alii nihil eorum cogitantes, simpliciter aliis assentiebantur; nec parti corporis maxime necessariæ parcentes, et illum exoculatione damnantes, quod considerent, se ob hoc amicos habitum iri Pakeologo, et hujus benevolentis fructum permagnum eximiumque percepturos. Quædam etsi illius miseriâ dolerent, angerebantque vehementer, et ad solam auditionem hujus immunitatis tristarentur, et cruciarentur perinde atque in se hæc faba cuderetur, tamen ne in imperatorem malevoli viderentur, si diversum suaderent ab ejus benevolentissimis, ad idem et ipsi hortabantur. Hac in parte Pakeologus imperator non humanitatis solum et clementiæ argumenta, sed et magnanimitatis, ac fortitudinis, et prudentiæ indicia dedit manifestissima. Etiam cum bello eo neque processum esset, tantæque inter eos inimicitie existissent, ut essent implacabiles, et alter alterum non imperio modo, sed si potuisset, etiam vita exutum cupivisset, omnesque nervos ad exitum adversarii contulisset, postea victorem, victum habentem in manu, ad antegressa non respexisse, nec acquisisse, quomodo puniret, a quo læsus videbatur: sed hoc Barbarie quibusdam, nihilo mi-

A τάχους, ἤκεν εἰς Περιθεώριον, κάκειθεν εἰς Κουμουτζηνά προσχωρήσαντα ἐτοίμως. Ἐπειτα καὶ τὴν Γρατιανοῦ πόλιν εἶλεν ἔλθων, οὐδενὸς ἀνθισταμένου· πάντες γὰρ ἐδέχοντο προθύμως ἐκ συνθήματος, οὐδεμιὰς ἐλπίδος ἐτι ὑπολειπομένης ἐκ Ματθαίου βασιλέως· ἐν ἧ καὶ βασιλίδος Εἰρήνης ἅμα δυσὶν υἱέσι, καὶ τσσαύταις θυγατέρας· κύριος γενόμενος, Θεοδώρα γὰρ ἡ πρεσβυτέρα τῶν Ματθαίου τοῦ βασιλέως θυγατέρων, παρὰ τῆ μάμμη Εὐγενίᾳ τῆ βασιλίδι ἐπέφερο ἐν Βυζαντίῳ, καὶ χρησάμενος φιλανθρώπως. Οὐδὲν γὰρ ἠδίκησεν, οὐδὲ ἀφελετο οὐδὲν τῶν ὄντων οὐτ' ἐκείνην, οὐτε τοὺς περὶ αὐτὴν, εἰς Τένεδον ἐξέπεμψε τὴν νῆσον. Αὐτὸς δὲ τῆ πόλει ἐπιστήσας ἄρχοντα, καὶ τάλλα εὐ διοικησάμενος, εἰς Περιθεώριον ἐπανελθὼν, πρεσβείαν πρὸς Βοιχναν ἐποικεῖτο αὐτῆς ἐπανήκοντα ἡδὴ ἐκ Φερῶν, καὶ ἀδείας τυχόντα ὥστε χρῆσθαι ὅ τι βούλοιο τῷ βασιλεὶ Ματθαίῳ. Χρημάτ' αὐτὰ ἐπηγγέλιτο πολλὰ παρέξειν, εἰ τὸν γυναικῆς ἀδελφὸν δεδεμένον παραδοίη. Βοιχνας δὲ πρότερον μὲν αὐτὸς τε ὤρητο, ὥσπερ ὄρκιος διεσθεαίουτο, τὸν βασιλεῖ Ματθαίῳ ἐκπέμπειν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου πρεσβυσαμένου πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῷ προδιδόναι, οὐδ' ἄρκιος ὡς ἠνέσχετο τῶν λόγων· τότε δὲ ἡδὴ πεπυσμένος ὡς πόλεις τε αἱ ὅτ' ἐκείνον καὶ παῖδες καὶ γυνὴ ἐάλωσαν, ἐλπίς τε οὐδεμία ἐτι ὑπελείπετο, ὥστε παρ' ἐκείνου χρήματα λαβεῖν, ἢ πρὸς τὴν τῶν μελετωμένων ἐπιγέλησιν χρήσιμος ἕσασθαι αὐτοῖς, ἄπολις τὸν ἡδὴ καὶ ἀνέστιος, μεταβαλὼν ἐτρέπετο ἐπὶ σημάσας πρὸς Παλαιολόγον βασιλεῖα, ὥστε παραδοῦναι ἐπὶ χρήμασιν. Ἐπεὶ δὲ τέλος εἶχον συμβάσεις, καὶ τὰ χρήματα ἐδέχετο, ὑποπτέουσα μὴ τυχὼν τινος φιλανθρωπίας παρὶ βασιλέως Ἰωάννου ἀμύναίτο ποτε ὑστερον Ματθαίος ὁ βασιλεὺς τῆς προδοσίας ἕνεκα αὐτῶν, ἐσκέφατο ἀποστερεῖν τῶν ὕψων, ἅμα οἰόμενος ἕσασθαι καὶ βασιλεῖ τῷ Ἰωάννῃ κατὰ γνώμην, εἰ ὅτ' ἐτέρων, ἀλλὰ μὴ αὐτοῦ ὁ πολέμιος ἐκτυφλωθεῖ. Καὶ πέμψας πρὸς βασιλεῖα, ἡξίου πράττειν ἃ ἐσκέφατο. Ὁ δ' οὐκ ἠνέσχετο τῶν λόγων, ἀλλ' εἰ μὴ σῶον παντάπασιν ἀποδοίη, ἡξίου μὴ ἀπολαμβάνειν· καὶ πᾶσαν ἐπέδειξάτο σπουδὴν ὥστε πείθειν τὸν Τριβαλὸν μηδὲν ἐκείνον ἀδικεῖν, ἐπέμπετο τε πρὸς αὐτὸν μηδὲν τὴ σῶμα διαλωθηθεῖς. Ἐπεὶ δὲ ἦν ἐν ταῖς βασιλικαῖς τριτήρσιν, ὁμιλία πολλὴ Ῥωμαίων πρὸς ἀλλήλους ἀνεφύετο, πάντων παραινούντων βασιλεῖ τὸν γυναικῆς ἀδελφὸν τῶν ὕψων ἀποστερεῖν, ὅς οὕτω πολλῶν πραγμάτων ἀπαλλαγόμενῳ, καὶ μὴ αὐτῷ ἐαυτῷ μὴν ἀγώνων καὶ κινδύνων, τοῖς δ' ἄλλοις πᾶσι Ῥωμαίοις πρόφασιν πολέμου ἐμφυλίου καταλείπειν. Εἶχον δὲ οὐ πάντες τὴν ἴσῃν γνώμην ἐν τοῖς λεγομένοις· ἀλλ' οἱ μὲν ὑπὸ τῆς ἀκρας ἀπεχθείας εἰς ἐκείνον τοιαῦτα συμβούλευον, ἡγοῦμενοι οὐκ ἀνεκτὸν, εἰ μὴ πρὸς ταῖς ἄλλαις κακπραγίαις καὶ τὸ βλέπειν ἀφαιροῖτο, ὡς ἅμα τε ἐλπίδα εὐπραγίας μηδεμίαν ἔχοι, καὶ πολλὴν τὴν ἐκ τῶν περισχάντων δυσχερῶν ἄσῃαν ὑπομένοι· οἱ δ' αὖδὲν τοιοῦτον ἐνανθύνον· ἀλλ' ἀπλῶς οὕτω τοῖς ἄλλοις συμφερόμενοι, ἠρείθουν καὶ τῶν ἀνγκασιωτάτων, καὶ τῶ-

φλοισιν καταφρίζοντο ἐκείνου, οἰόμενοι ἐκ τούτου εὖνοι νομισθήσεσθαι Παλαιολόγω βασιλεῖ, καὶ τῆς εὐνοίας ταύτης οὐ φαύλας τινάς, οὐδ' εὐκαταφρονήτους σχήσειν τὰς ἐπικαρπίας. Ἐνιοὶ δὲ αὐτῶν, καὶ σφόδρα ἀγαθόντες καὶ δακνόμενοι ταῖς ἐκείνου συμφοραῖς, καὶ πρὸς μόνην ἀκοήν τῶν λεγομένων ἀνώμενοι, καὶ ἀγωνιῶντες οὐδὲν ἤττον ἢ εἰ κατ' αὐτῶν ἐμελετᾶτο τὰ δεινὰ, θμῶς δέει τοῦ μὴ δικάειν πολέμιοι βασιλεῖ τῷ Ἰωάννῃ εἶναι, ταῖς μάλιστα τοκοῦσιν εὖνοις ἐναντία συμβουλεύοντες, παρήνουν καὶ αὐτοὶ τὰ ἴσα. Ἐναυθα δὲ Παλαιολόγος ὁ βασιλεὺς οὐ φιλανθρωπίας μόνον καὶ ἐπιεικείας δειγμάτων ἐξήνεγκε σαφέστατα, ἀλλὰ καὶ μεγαλοψυχίας, καὶ ἀνδρίας, καὶ φρονήσεως. Τὸ μὲν γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον προηγημένου τοῦ πολέμου, καὶ τοσαύτης μεταξὺ ἀλλήλων τῆς διαφορᾶς κεκινήμενης, ὥστε ἀκηρύκτως ἔχσιν, καὶ ἡδέως ἂν ἐκείνους οὐ τῆς ἀρχῆς μόνων, ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς, εἰ οἶόν τε, τὸν ἕτερον ἰδεῖν ἐκπίπτοντα, καὶ πᾶσαν σπουδὴν ἐπιδεικνύμενον ὑπὲρ τοῦ διαφθεῖρειν, ἔπειτα περιγεγενημένον, καὶ δυνάμενον χρῆσθαι ὁ τι ἂν ἐθέλοι, μὴ πρὸς τὰ ὑπερήματα ἀπιδεῖν, μηδ' ὅπως κακώσαι ἴκοιται τὸν δόξαντα ἡδικοῦναι· ἀλλὰ τοῦτο μὲν Βαρβάρους πεινῆ ἡγήσασθαι προσήκειν, θηρίων οὐδὲ ἀμεινον διατιμένους τὴν ὠμότητα καὶ ἀλογίαν, αὐτὸν δὲ χρησόμενον ἐμφροσι καὶ δικαίους λογισμοῖς, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατακτείναντα, ὅτι τοσοῦτοις κἀθειν ὑπάρχειται, καὶ μεταβολαῖς, ἀρκεῖν ἡγήσασθαι πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ βίου τὸ τῶν πολεμίων περιγεγενησθαι καὶ περαιτέρω μηδὲν ζητεῖν, ἔργῳ δείξαντα ὡς τοῖς μὲν Βαρβάρους ἀχρι τοῦ δυνατοῦ προσήκον πολεμεῖν, τοῖς δ' ὁμοφύλοις ἀχρι τοῦ κρείττονος, πολεμᾶν ἀπολείπει μεγαλοψυχίας φανεράν ἀπόδειξιν; Τὸ δ' αὖ πάλιν τὴν μόνην πρόφασιν οὔσαν μεγίστης ἐαυτῷ φιλοτιμίας μὴ προανελεῖν, ἀλλὰ διατηρήσαντα χρῆσθαι ἐπικαίρως, καὶ δόξης ἐν τοῖς ὑστέρον ἐσομένοις ἀείμνηστα μνημεῖα καταλείπειν ἐαυτῷ, φρονήσεως καὶ εὐβολίας δικαίως ἀντιθεῖη τις. Ἀλλὰ μὴν τὸ τὰ ἴσα πάντων παραυούτων, καὶ μηδὲν παραλείποντων, τὸ γε ἦκον πρὸς αὐτοῦς, τὸ σπουδαζόμενον εἰς ἔργον ἀγαγεῖν αὐτὸν, μήτε πρὸς τὴν ἀξίωσιν, ὡς λυσιτελεῖ καὶ δικαία τὸ δοκεῖν ἰδεῖν, μήτε πρὸς τὸ πλῆθος καὶ τὴν συμφωνίαν, ἀλλὰ πάντα περιδόντα τοῖς δεδομένοις καλῶς ἔγκαρτερεῖν, καὶ μηδὲν καταπλαγέντα πράττειν παρὰ τὰ ἐξηρημένα, οὐδὲν ἕτερον, εἰ μὴ ψυχῆς ἀνδρία, καὶ τῶν λογισμῶν στερότης παρεσκευάζει. Αἱ δ' ἄδη πάντα, πάντων τῶν ἄλλων ἀμελήσας, εἰς Τένεδον ἦγαγε τὸν γυναικὸς ἀδελφόν, οὐδὲν ἡδικηκῶς, ὡς περ παρήνουν οἱ πολλοὶ· καὶ γυναῖκα καὶ τέκνοισ ἐφήκε συνδιάγειν χρόνον τινὰ βραχύν. Ἐπειτα ἐκέλευε τέκνα μὲν ἐκείνου καὶ γυναῖκα εἶναι ἐν Τενέδῳ· αὐτὸν δὲ εἰς Λέσβον ἀπαχθέντα, φρουρεῖσθαι ἐν δεσμοῖς, καὶ ἐπράττετο πάντα ἢ προσέταττεν ὁ βασιλεὺς. Αὐτὸς δὲ ἄρας ἐκ Τενέδου, ἦλθεν εἰς Βυζάντιον, καὶ γενόμενος ἐν τῇ Μαγκάνων ἰονῇ πρὸς βασιλέα τὸν κηδεσθὴν, ὅσα τε συμβαῖη διηγείτο, καὶ ἐπηγγέλλετο ὡς ὑστερον ὀλίγῳ τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἀνήσων τῶν δεσμῶν. Κράτιστον μὲν γὰρ εἶναι μηδὲ κεκινήσθαι· ἔφρασε τὴν ἀρχὴν τὴν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν· μηδὲ ἐπὶ τοσοῦτον τὴν φύσιν ἠγνοῦναι, ὥστε τοὺς ὑπὲρ ἀλλήλων ἀποθνήσκειν ὄντας δικαίους πολεμίους καθεστάναι, καὶ πᾶσαν ἐξενερίσκειν μηχανὴν ἐξ ὧν ἀλλήλους διαφθεροῦμεν. Ἐπεὶ δ' οὕτω συνήνεθη, καὶ τύχαις ἐκείνος χρησόμενος δυσκόλοισι, ὑπὲρ Τριβαλῶν ἀλοῦς, ἦχθη δεσμώτης εἰς ἐμὲ, ἐγὼ μὲν εὐθύς καὶ πρὸς μόνην ἐδυσχέρηνα τὴν εἶψιν, καὶ τὴν προτέραν ἄπασαν δυσμένειαν ἐκβαλὼν, ἠττήθην πρὸς τὴν φύσιν. Καὶ τὸ γε νῦν ἔχον ἐσχεψίμην φιλανθρωπῶς

toribus et intelligentioribus, quam sunt immānes belluæ, reliquisse: ipsum vero sapienter et iuste ratiocinantem, humanamque naturam miserantem, tot casibus et mutationibus obnoxiam, ad vitæ securitatem credidisse sufficere, hostes deviciisse, et nihil ultro desiderasse, opere docentem, Barbaros decere pugnare quoad possint, homophylis autem usque dum præsent, quomodo excelsi pectoris non sit argumentum certissimum? Rursum, quæ sola illi fuisset maximi honoris occasio, non eum e medio sustulisse, sed conservatum commode tractare, et apud posteros æternæ gloriæ monumentum sibi relinquere, sapienti consilio non immerito quis ascripserit. 894 Porro omnibus ideum hortantibus, et quantum possent, adnitentibus, ut res expetita eventum sortiretur, ipsi neque ad petitionem, tanquam utilem et justam, ut videretur, neque ad turbam consentientium attendere, nihilque terrore aliquo percussum, præter decreta sua committere, et in iis delixum hætere, quid aliud quam fortis ac robustus animus efficit? Quare aliorum rationibus universis posthabitis, fratrem uxoris Matthæum inoffensum (quod contra multi suadebant) in Tenedo deportavit, et cum uxore ac liberis ibi aliquandiu vitam agitare permisit. Postea mandavit, ut liberis et uxore in Tenedo remanentibus, Matthæus in Lesbum abductus, in vinculis haberetur, quod factum est; ipse Tenedo solvens, Byzantium venit, et in monasterio Manganensi socero rem omnem exposuit, pauloque post Matthæum custodia liberaturum se promisit. Optimum quidem fuisse, si nunquam hoc dissidium exstilitisset, neque tantopere a naturæ limitibus recessum esset, ut qui pro se invicem mori jure debuerant, capitales inimici fierent, omnesque in mutuam perniciem machinas excogitarent. Quia vero sic evenisset, et ille fortuna crudeli usus, a Triballis captus, et ad se in vinculis perductus esset, se quidem statim solo ejus aspectu indoluisset, positisque omnino veteribus inimicitiis, naturæ communione victum esse. Se quidem in præsens velle eum tractare humaniter, brevi e carcere dimissurum. Quin id modo facturum fuisse, nisi male gestæ reipublicæ accusationem a multis vereretur. Paulo post, ut maturo consilio et debita cura omnia fieri appareat, vinculis absoluturum. Hæc Pallaologus socero de filio liberando pollicitus est.

χρησθαι, καὶ μικρὸν ὑστερον ἀπολύειν τῶν δεσμῶν. Ἀφῆκα δ' ἂν καὶ νῦν, εἰ μὴ τὴν ἐπὶ τὸ χρησθαι τοῖς πράγμασιν ἀπερισκέπτως παρὰ τῶν πολλῶν ὑπώπτειον γραφῆν. Μικρὸν δὲ ὑστερον ὡς ἂν μετ' εὐβουλίας καὶ φροντίδος δοκῶ μὲν πάντα πράττειν, ἀνήσω τῶν δεσμῶν. Τοιαῦτα μὲν Παλαιολόγος ὁ βασιλεὺς πρὸς βασιλέα τὸν κηδεστήν ἐπηγγελάτο ἐπὶ τὸ ἀπολύειν τὸν υἱόν.

CAPUT XLVI.

Cantacuzenus de filio non exoculato gratias agit. Quanta in sollicitudine ac mœrore amborum causa fuerit ostendit. Quantum sibi meti profuturus sit, si vincit dimiserit. Tota sane oratio eo spectat, ut custodia Matthæus solvatur.

Cantacuzenus his promissis lætissimus, Primum A quidem (inquit ad generum) amplas tibi gratias ago, quod quanquam multis suadentibus et impellentibus, ut filium meum oculis orbares, et in id argumentis ad persuadendum firmis utentibus, **895** tu sapientia et bonitate tua velut pro amico plurimis ejus adversariis te opponens, salvum incolumemque conservaris. Deinde et Deus de cœlo ob hanc æquitatem et mansuetudinem pro eo ac mereris te remuneratur, et mihi imis semper medullis inflixum erit hoc beneficium. Equidem bello inter vos gliscente multis jactabar sollicitudinibus quotidie, et in incommoda quædam gravissima necessario devolvendum me timebam. Nam in cæteris omnibus utriscunq; inter se pugnantium adhæreas, aut gratulari datur, si vicerint, aut infortunii esse participem, si victi fuerint. At vero patri, filiis inter se decertantibus, unicum illud solatium relinquitur, si armis abjectis, ad pacem se dent, et alter alteri bene velit. Sin eos redire secum in gratiam nolle videat, et ferro magis, quam verbis conari finire controversias, nihil est quod dolorem et calamitatem ejus mitigare ac levare queat. Utervis enim filiorum vicerit, non tantum recreabit, qui servatus fuerit, quantum cruciabit, qui fratrem jugularit. Quod si contigerit etiam ambos mutuis vulneribus oppetere (quod et olim quibusdam accidisse legimus) (45), tum vero tantus hauritur mœror, et tanta patrem obruit calamitas, ut ad immensitatem ejus accedere nihil possit. Quæ singula dum contemplerer, turbari animus meus et tristitia suffundi cœpit; ac velut jacentes et exanimis jam filios ambos, aut, quod minus crudele est, alterum certe, etiam antequam ad manus veniretur, deflebam. Hoc enim credere me cogebat, quod de pace inter vos neutiquam convenire posse cernebam; et quod obstinate ira mutua ferveretis, velletisque ferro contentionem de imperio dirimere. Nunc quia sic Deo visum, et illum quidem pugna contra Triballos captum, atque a victoribus tibi traditum benigne humaniterque tractavisti, et nihil pro pristino in illum odio fecisti, primum quidem de utriusque salute Numini gratias ago, cum res nostras adeo clementer temperavit, multamque sollicitudinem et angorem, quem in pectore meo erga utrumque pictas excitabat, exemit. Deinde tibi nihilominus, qui cum posses in eum puniendo **896** ægre mihi facere noluisti; nec hoc

Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς, ἥδιστα διατεθεὶς πρὸς τὰς ἐπαγγελίας, Πρῶτα μὲν, εἶπε πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν, πολλὰς αὐτὸς σοι χάριτας ὁμολογῶ, ὅτι καίτοι πολλῶν ἐπικειμένων, καὶ παραινούντων ἐκτυφλώττειν τὸν υἱόν, καὶ πολλὰν τινα ἐχούσας τὴν κειθῶ χρωμένων ἀποδείξεις, αἷς καὶ πάντα ὄντινούν ἂν ἐκείσαν ταῖς παρανεύσεσιν αὐτῶν προσέχειν, αὐτὸς ἐπικεικία πολλῇ χρυσάμενος καὶ εὐβουλία καὶ συνέσει, σῶον διατήρησας, ὡσπερ ἂν ὑπὲρ φίλου πρὸς κλειστότους τοὺς ἀντικαθισταμένους ἀγωνισάμενος ὑπὲρ ἐκείνου· ἐπειτα δὲ καὶ τῆς ἐπικεικίας αὐτῆς, καὶ τῆς ἡμερότητος; Θεός; τε δαυθεν ἀμείψεται ἀξίαις δωρεαῖς, καὶ παρ' ἐμοὶ τὴν χάριν ἔξεις ἀνάγραπτον ἐς αἰὲν. Ἐγὼ δὲ πρότερον μὲν ἦνίκα ὑμῖν ὁ πρὸς ἀλλήλους πόλεμος ἀνέπτετο, πολλὰς ἐβαλλόμεν ὁσημέραι ταῖς φροντίσι, καὶ δεινὸς τισιν ἀνηκέστοις ὑπώπτειον περιπέσεισθαι ἀναγκάσι;· ἐπὶ γὰρ τῶν ἄλλων ἀπάντων, ὑποτέροις ἂν πρόσθωνται τῶν πρὸς ἀλλήλους πολεμούντων, ἢ συνηθεσθαι συμβαίνει, ἂν νικῶσιν, ἢ τούναντίον, συμμετέχειν τῆς κωκοπραγίας, ἂν ἠτῶνται· πατρι δὲ, πολεμούντων πρὸς ἀλλήλους τῶν υἱῶν, μία μὲν παραμύθια, τὸ καταλύσαντας, λείπεται, τὸν πόλεμον, εἰρήνην ἄγειν, καὶ ἀλλήλοις εὖνοεῖν. Ἄν δ' ἀσυμβάτως ἔχοντες ὄρωγ, καὶ ἕξειαι μᾶλλον ἢ λόγος; πειρωμένους διαλύειν τὰς διαφορὰς, οὐδὲν ἐστὶ τὴν λύπην διαλύειν δύναται· ἂν ἐκείνω καὶ τὴν συμφορὰν. Ὅποτερος γὰρ ἂν νικῆ τῶν υἱῶν, οὐ τοσοῦτον εὐφρανεῖ περισσθεῖς, ὅσον ἀνιάσει τὸν ἀδελφὸν ἀπεκτονῶς. Ἄν δὲ ποτε συμβαῖη καὶ ἀμφοτέρους ὑπ' ἀλλήλων πεσεῖν κατὰ τὴν μάχην, ὃ καὶ πρότερον ποτὲ τισιν ἀκούομεν συμβεθεκέναι, οὐδ' ἀθυμίας ὑπερβολὴν ἐλλείπει, οὐδὲ συμφορὰς οὐδεμίας. Ἄ πάντα μοι πρότερον ἐννοοῦντι καὶ αὐτῶ, σύγχυσις δεινὴ καὶ ἀθυμία τὴν ψυχὴν κατέχευε, καὶ ὡσπερ κειμένους ἐθρήνου τῶς υἱούς, καὶ πρὶν ἐλθεῖν εἰς χεῖρας, ἢ τὸ γε μετριώτερον, τὸν ἕτερον. Οὕτω γὰρ ἠνάγκαζε πείθειν τὸ τε ἀσυμβάτως; ἔχοντας ὄρωγ ὑμᾶς πρὸς τὴν εἰρήνην, καὶ τὸ καθάπεξ ὄρωγ πρὸς ἀλλήλους φέρεσθαι, καὶ βούλεσθαι σιδήρω τὴν περὶ τῆς ἀρχῆς φιλονεικίαν διαλύειν. Νυνὶ δ' οὕτω κρίναντος τοῦ Θεοῦ, κάκεινου μὲν ἐν τῇ πρὸς Τριβαλοὺς ἀλόγους μάχην, καὶ παραδεδομένου σοι ὑπὸ τῶν κρατησάντων, σοὺ δὲ ἡμέρους χρυσαμένου καὶ φιλανθρώπως, καὶ οὐδὲν τῆς πρὶν θουκούς; δυσμενείας ἐπιδεδειγμένου ἀξίον, πρῶτα μὲν τῆς ἐκατέρων σωτηρίας; τῶ Κρείττονι; πολλὰς; τὰς χάριτας ὁμολογῶ, οὕτω τὰ ἡμέτερα διωκηκῶσι φιλανθρώπως, καὶ τῆς πολλῆς ἀπὸ ἡμετέρων φροντίδος; καὶ ἀθυμίας τῆς ἐφ'

Jacobi Pontani notæ.

(45) Polynici, Eteorli fratribus apud Euripidem, et Statium in Thebaide.

ἐκατέρους ἐκ τῶν λογισμῶν ἐγγινομένης· ἔπειτα δὲ καὶ σοὶ οὐδὲν ἦττον, ὅτι δυνάμενος λυπεῖν ἐν τῷ ἐκείνῳ τιμωρεῖσθαι, οὐκ ἠθέλησας· οὐ μὴν ἀλλ' εἴ τι καὶ τῆς ἀνίας ὑπολέλειπτο (οὐ γὰρ οὐδ' ἀρνησομαι ὧς, ἐκείνου δεδεμένου, οὐ δοκῶ ἐλάττω ὑπομένειν διὰ τὴν συμπάθειαν τὴν πρὸς ἐκεῖνον), ἀνήρηκας παντάπασι νυνί, ἐπαγγελάμενος ἀνήσειν τῶν δεσμῶν μετὰ μικρόν· ὁ καλῶς ποιήσεις ἀληθῆς ἐπὶ τῶν ἔργων ἀποδείξας· οὐ γὰρ πρὸς εὐδοξίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀσφάλειαν ἀριστα σαυτῷ βουλευέσῃ. Ἄν μὲν γὰρ διὰ βίου κατέχειν ἐν δεσμοῖς τὸν γυναικῶς ἀδελφὸν διανοήσῃ, ἀδελφὸν μὲν εἰ μὴ διαδραματίειν δυνάηαις αὐθις πολεμήσει· ἀδελφότερον δὲ οὐκ ἔχιστα, εἰ μὴ καὶ νικήσει πεπολεμηκῶς. Πολλοὶ γὰρ πολλάκις ἐκ μεγάλης ἦτις καὶ κακοπραγίας ἀνασφάλλαντες περιεμένοτο τῶν πολεμίων, ἐκ τῶν προτέρων ἀτυχημάτων ἐμπειρότερον χρησάμενοι τοῖς πράγμασιν. Εἰ δ' ἄρα σοὶ καὶ τοῦτο περιέσται, τὸ πολλῆ προνοίᾳ χρησαμένην περὶ τὴν ἐκείνου φυλακὴν, κατέχειν ἐν ἀφύκτοις διὰ βίου, τρῶτον μὲν πολλαὶ αἰεὶ συνέσει καὶ ποικιλίαι ταῖς φροντίσι, καὶ νύκτωρ, καὶ μεθ' ἡμέραν λυμαινομένης αἰετῷ βίῃ, καὶ οὐδέμιαν συγχωρούσας εὐθυμίας ἀσθησὶν λαμβάνειν. Οὐ γὰρ τοὺς ἐν τέλει Ῥωμαίων ὑποπιεῖν ἀνάγκη μόνον ἐπιβούλους εἶναι, ἀν τι τύχης πρὸς αὐτοῦς προσεκρουκῶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς τὴν ἐκείνου φυλακὴν πεπιστευμένους, καὶ τοὺς οἰκειοτάτους αὐτοῦ, εἰ οἷόν τε εἰπεῖν. Πρὸς γὰρ τῷ βραδίου εἶναι τοὺς ἀνθρώπους πρὸς μεταβολάς, καὶ χάρειν αἰετῷ τοῖς νεωτερισμοῖς, ἀν καὶ προφάσεως τινος εὐσπρωῖσι, δι' ἧς ἀν ἀμύνασθαι βῆσται τοῦς λελυπηκῶτας δυνήσεσθαι οἰήσονται, μᾶλλον χρῆ προσδοκᾶν εὐμεταβόλους εἶσεσθαι καὶ βραδίου πρὸς ἐπιβουλὰς ἔχοντας ἐγγύς τὸν ἢ τῶν παρόντων ἀπαλλάσσοντα πακῶν, ἢ πολλῶν ἐμπλήσοντα δώρων, καὶ μεγάλων ἐξυψόνον τῶν εὐεργεσιῶν. Ἐπειτα δὲ εἰ σοὶ καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν ἐτήδει (οὐ γὰρ ἀδύνατον, ἀνθρώπων γε ὄντι) ἐφ' οὕτω νηπίοις συμβαίῃ τοῖς τέκνοις ἀπολήσονται, ἐλπὶς ἐκείνοις οὐδέμιαν εὐπραγίας ἀπολείπεται. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦς ἰθύνειν μετὰ τῆς μητρὸς ἐφ' οὕτω χαλεποῖς καιροῖς, καὶ δυσκόλοις, καὶ παντάπασι διεφθαρμένοις πράγμασιν ἀδύνατον. Λεῖπεται δὲ ἢ τὸν φρουρούμενον ἐκεῖνον προσωλισσαμένους πάντας ἐκ συνθήματος αἰρεῖσθαι βανίαν, ἢ τῶν ἄλλων ἓνα, ὃς ἀν μάλιστα πλείους ἐχοίῃ τοὺς σπουδαστάς, καὶ δεινότερος δοκοίῃ, καὶ μᾶλλον ἀρχεῖν ἐπιτήδειος. Ἄν μὲν οὖν ἐκεῖνο; αἰρεθῆι, δοκῶ μοι μηδὲν ἦττον, καὶ ἀντὸς φιλονεικήσειν ἡμερώτερος φανεῖσθαι τοῖς παισὶ τοῖς σοῖς, ἢ αὐτὸς ἐκείνῳ ὠφθῆς. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἔτερόν ἐστιν ἢ ἐν δεσμοτηρίῳ κατακλείσαντα κατέχειν διὰ βίου, καὶ μηδὲν τι δεινότερον ἔτερον προσθεῖναι. Εἰ δ' ἐφ' ἑτερόν τινα, ὅπερ μάλιστα ἀπεύχομαι, μεταβαίῃ ἢ ἀρχῆ, ὅκνω μὲν εἰπεῖν καὶ μέχρι λόγου δακνόμενος τῇ προσδοκίᾳ τῶν δεινῶν· ἐλπὶς δὲ οὐδέμιαν ἀπολείπεται μὴ οὐ πάντας ἀρδὴν ἀπολέσθαι. Εἰ δ' ὅπερ αὐτὸς ἔκοντι προσίλου νῦν καὶ εἰς ἔργον θέλησῆις ἀγαγεῖν, ἀριστα ἔση σαυτῷ τε καὶ ἐκείνῳ βεβουλευμένως. Ἐκείνός; τε γὰρ τῶν δεσμῶν ἀπολυθεῖς, αἰεὶ σοὶ

duntaxat, sed et si quid restat tristitiæ (non enim negabo, eo victo, videri mihi propter naturæ consensum eadem perpeti, quæ ille perpetitur), tu in præsentia funditus sustulisti, quando paucis diebus e vinculis dimissurum recepisti; quod si re ipsa præstiteris, recte feceris. Etenim non ad celebritatem nominis tantum, sed etiam ad securitatem tibi optime consules. Nam si quoad spirabit uxoris tuæ fratrem custodia detinendum statueris, forsitan, si effugere licuerit, bellum redintegrabit. Illud autem longe incertissimum, an non etiam, ubi pugnaverit victor evasurus sit. Multi enim sæpenumero parva cum jactura sua victi, tursus erecti, et præterita calamitate cautiore facti, victiores suos devicerunt. Quod si facile possis diligenti providentia per omnem vitam adamantinis eum vinculis custodire, primum quidem semper molestis cogitationibus exercebere, quæ diu noctique vitam tuam carpant, et omnem hilaritatis sensum excludant. Haud enim soluta Romanorum procerum insidias metuere oportebit, si quid eos offenderis, sed et eos quibus custodiam illius commiseris, et ipsos, si dici fas est, familiarissimos. Præterquam enim quod homines ad mutabilitatem proni sunt, et rebus novis capiuntur, si et occasionem repererint, qua male de se meritis facillime par reposituros sperent, magis eorum inconstantia et dolus expectandus est, si prope habeant scilicet, qui aut malis eos præsentibus eripiat, aut donis eos ac beneficiis cumulet. Præterea si te hodie liberis tuis adhuc parvis mors e medio tollat (homo enim natus cum sis, humanum nihil a te alienum ducere debes), conclamata est eorum felicitas. Nam ipsos cum matre gubernare imperium, temporibus adeo duris ac difficilibus, rebus omnino eversis, impossibile est. Relinquitur ergo, ut aut illum qui jam custoditur, advocetis, eumque omnium consensu imperatorem eligatis, aut alium quempiam, qui longe plures sui studiosos habuerit, solertiorque et ad imperandum aptior videatur. Si itaque ille eligatur, certum est mihi, nihilominus elaboraturum, ut illum liberi tui mansuetiorem experiantur, quam ille te experietur, si clausum in carcere usque ad mortem retinueris, ut gravius nihil addas. Sin ad alium quemdam (quod Deus avertat) imperium transferatur, non audeo dicere, quid futurum sit, et ipsa malorum expectatio etiam vocem mihi intercludit: nec quidquam spei superest, quin omnes omnimodis pereamus. At si, quod nunc ultro sapud animum proposulisti, etiam opere ipso explere volueris, de te ipso atque de illo præclare mereberis. 897 Nam et ille absolutus vinculis constanter ac perpetuo tibi de beneficio accepto gratias ager, ac te vivum pro benemerentè agnosceret, factisque ipsis digno datum esse demonstrare annitetur; post obitum vero tuum, si ita evenerit, illiis tuis erit omnia, et quacunque ratione poterit, contra inimicos eis opitulabitur, conservabitque

ipsis imperium, pro amici germani liberis, tanquam pro suismet decertans: et tu reliquum vite cum jucunditate exiges, non anxii tantum curis ceterisque molestiis ex suspitione nascentibus solutus, sed etiam collatae in ipsum humanitatis magnos statim fructus percipiens, quando propter hanc animi altitudinem omnes te admiratione et prædicatione afficiunt. Hoc insuper consequere, ut omnes ejus cognati singulares tibi gratias agant, et velut insolubili amicitiae nodo eum tibi astringes, ut totius ævi sui curriculo necesse habeat, nihil quod ad dignitatem et commodum tuum pertineat, negligere. Ut igitur eximiis quibusdam bonis magnitudinem animi declaraturas, ne verbis tantummodo velis, sed bene consulta ad opus conferre ne procrastina.

δῆσται· ὕψ' ὧν ἀναγκασθήσονται διὰ βίου τῶν εἰς εὐδοξίαν καὶ ὠφέλειαν τὴν σὴν ἠρόντων μηδενὸς καταμελεῖν. Ἄς οὖν ἐπὶ μεγάλοις ἀγαθοῖς ἐπιδειξόμενος τὴν μεγαλοψυχίαν, μὴ μέχρι λόγων μόνον στήρης τὴν ἑρμῆν· ἀλλὰ τὰ κελῶς βεβουλευμένα ταχέως φανῆναι, καὶ εἰς ἔργον ἀγαγῶν.

CAPUT XLVII.

Obtrectatio Ziani in Eugeniā jam monacham quasi imperatori cum aliis paravit insidias: quod ille non credit, nec credi vult. Ziani pertinacia in affirmando. Imperator Eugeniā sibi insidiatam credit, atque Matthæum velle liberare desinit. Zianum mendacii penitet: latatur imperator. Quid a Matthæo liberando postularit. Ejus responsum ambitiosum.

Hæc Cantacuzenus ad Paleologum pro Matthæo e carcere eximendo. Qui et ante per se incitatus, et hujusmodi oratione magis confirmatus, quod decreverat re perficere meliabat. Interim quidam ejusmodi accidit, quod priora consilia prope modum evertisset. Zianus enim quidam, Cantacuzeni famulus, ad Eugeniā imperatricem adiens, eam hortabatur, ne ad libertatem filio conciliandam pigritaretur, neve imperatoris generi verba ad fraudem et ludificationem composita curaret: ipsa periculum faceret, et amicos eodem instigaret; se enixissime adjuturum, et idem, ut faciant, amicis persuasurum, si paucillum pecuniæ sibi dederit. Se enim si cogitata in effectum deducere liceat, non vinculis modo illum exempturum, sed ad pristinam quoque felicitatem reducturum. **898** Eugenia imperatrix vehementer improbatā hominis amentia, qui majora quam posset, polliceretur, eum ne responso quidem dignata dimisit, et admonuit, ut quiesceret; nihil enim hac audacia præter cruciatus sibi acquisiturum. At ille recordissimus et ipse ad negotium stultum prosiluit, et alios longe se meliores eodem pellexit, ut in magna apud Matthæum auctoritate futuros, si ejus causa suscepisse talia viderentur. Convenit igitur, ut captato tempore, quo extra Byzantium imperator versaretur, ipsi parati in custodes palatii derrepente irruerent: quibus et aliis omnibus expulsis, æque custodes agerent, adversantesque repellerent, imperatoris tantum filios et uxorem intus retinentes. Si imperator eos aggredieretur, et deditioem postularet, tum juramentum ab eo peterent, facinoris hujus pœnas non exacturum, et pecuniam insuper numeraturum, Matthæumque, uxoris suæ germanum carcere levaturum, et Adrianopolis,

Α χάριν εἴσεται βεβαίαν τῆς εὐεργεσίας· καὶ ζῶντι τε πειράσεται εὐγνωμονεῖν, καὶ ἔργοις αὐτοῖς ποιεῖν καταφανές, ὡς εἰς ἄξιον κατέθου τὰς εὐεργεσίας, καὶ μετὰ τελευτῆς, εἰ τοῦτο συμβαίη, πάντα ἔσται τοῖς παῖσι τοῖς σοῖς, καὶ πᾶσι οἷς ἔχει, ἂν τινες ἀδικεῖν ἐθέλωσιν, ἐπικουρήσει, καὶ συνδιαιτηρήσει τὴν ἀρχὴν αὐτοῖς; ὡς ἂν ὑπὲρ οἰκείων, καὶ φίλου, καὶ γνησίου πλίδων ἀγωνιζόμενος. Καὶ σὺ τὸν ἐπιλοιοπον ἤβιστα βιώσεις βίον, οὐ τῶν φροντίδων μόνον ἀπηλλαγμένος, καὶ τῶν ἄλλων δυσχερῶν, ἀ ὑπομενεῖς; ἐκ τῶν ὑπονοιῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς ἐκεῖνον εὐεργεσίας μεγάλας εὐθύς καρπούμενος τὰς ἀμοιβὰς, εὐφημούμενος ὑπὸ πάντων, καὶ τῆς μεγαλοψυχίας θαυμαζόμενος. Πρὸς τοῦτοις θεὶ καὶ τοὺς προσήκοντας κείνῳ πάντας σοὶ χάριτας εἰδέναι παρα-

Β σκευάσεις, καὶ ὡσπερ τισὶ θεομοῖς ἀρήρητοις εὐνοίας Β σκευάσεις, καὶ ὡσπερ τισὶ θεομοῖς ἀρήρητοις εὐνοίας

Τοιαῦτα μὲν βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς πρὸς τὸν Παλαιολόγον βασιλέα διειλέχθη ἐπὶ τῷ Ματθαίῳ βασιλέα τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἀπολύειν τῶν δεσμῶν παρακαλῶν. Ὁ δὲ καὶ πρότερον ὠρμημένος οἰχοθεν, ἔτι μᾶλλον ἐπεβρόσθη, καὶ ἐσκέπτετο εἰς ἔργον τὰ βεβουλευμένα ἀγαγεῖν. Μεταξὺ δὲ τι συμβᾶν τοιοῦτον, ὀλίγου δεῖν παρέπεισε τῶν προτέρων ἀποσχέσθαι βουλευμάτων. Ζεαυτὸς γάρ τις τῶν Καντακουζηνου τοῦ βασιλέως οἰκειῶν, Εὐγενίᾳ τῇ βασιλίδι προσελθὼν παρήγει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ υἱοῦ μὴ κατοκνεῖν. μηδὲ τοῖς βασιλέως τοῦ γαμβροῦ προσέχειν λόγοις πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένους καὶ φανακισμὸν, ἀλλ' αὐτὴν τε διακινδυνεύειν, καὶ τοῖς φίλοις παρηρμῆν. Αὐτὸν δὲ τὰ μέγιστα συγκατερογάσσειν, ἂν χρήματά τε μέτρια περάσχοιτο αὐτῇ τινα, καὶ τοὺς φίλους πείσειε συναρθεσθαι. Δυνήσσομαι γὰρ αὐτὸν οὐ τῶν δεσμῶν ἐκεῖνον μόνον ἀπαλλάττειν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν εὐετηρίαν ἐπανάγειν, εἰ τὰ βεβουλευμένα εἰς ἔργον δυνηθεῖ ἀγαγεῖν. Εὐγενία δὲ ἡ βασίλισ, πολλὴν ἐκεῖνου καταγνοῦσα ἄνοιαν, ὡς μεῖζω ἢ κατὰ τὴν προσοῦσαν ἐπαγγελομένου δύναμιν, ἀπέπεμπέ τε οὐδὲν λόγου ἀξιώσασα, καὶ παρήγει ἡρεμεῖν ὡς οὐδὲν πλέον ἢ πολλῶν ἑαυτῷ βεβάνων αἰτίου ἐσομένου τοῦ τολμήματος. Ὁ δὲ ὑπὸ πολλῆς παραπληξίας αὐτὸς τε ὠρμητὸς ἐπὶ πράξει ἀνοήτους, καὶ ἄλλους ἐπιχειρεῖ κείθειν πολλῷ βελτίους αὐτοῦ, ὡς μέγала δυνησόμενος παρὰ Ματθαίῳ βασιλεῖ, εἰ τοιαῦτα ὑπὲρ ἐκεῖνου πράττοντες ὄφθειν. Γνώμην δὲ αὐτὸς εἰσήγεω ὡς καιρὸν ἐπιτηρήσαντας ἡνίκα ἂν ἔξω Βυζαντίου διατρίβοι βασιλεὺς, αὐτοὺς παρασκευασμένους τοῖς ἐν βυζαντίῳ ἐπιτίθεσθαι φρουροῖς πρὶν αἰσθῆσθαι· ἐξελάσαντας δὲ αὐτοὺς τε, καὶ τοὺς ἄλλους ἀπαντας ὁμοίως, αὐτοὺς τὸ φρούριον κατέχειν, καὶ ἀμύνεσθαι τοὺς ἐπιόντας, τοὺς ταῖδας βασιλέως μόνον ἔνδον

καὶ γαμετὴν τὴν βασιλίδα κατασχόντας. Ἄν δ' ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ κελυθὴ προσχωρεῖν, ὄρκους ἀπαιτεῖν αὐτὸν, ἢ μὴ αὐτοῦς τε μὴ ἀμύνεσθαι τῆς τολμῆς ἔνεκα, ἀλλ' ἀπαθεῖς κακῶν διατηρεῖν, καὶ προσεῖτε χρήματα παρέχειν, καὶ Ματθαῖον βασιλεῖα τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν ἀρεῖναι τοῦ δεσποτηρίου, καὶ τῆς πόλεως Ἀδριανοῦ, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν πολιχνῶν ἐπιτρέπειν τὴν ἀρχήν. Εἰ δὲ μὴ πρὸς πάντα βασιλεῖς ὑπάκοι, μηδὲ -πειθοῖτο, ἀπειλεῖν ὡς ἀποκτενοῦσι παῖδας καὶ γυναῖκα. Αὐτὸν δὲ τοῖς ὄπλοις μὴ δυνάμενον περιγεῖσθαι, προήσασθαι πάντα ὑπ' ἀνάγκης τῆς τῶν παιδῶν σωτηρίας ἔνεκα. Τοιαῦτα

Μετὰ μικρὸν δὲ τῆς ἐπιβουλῆς μηνυθεὶς βασιλεῖ, συναλαμβάνετο τε καὶ ἀνεκρίνετο, εἰ πολλοὺς ἔχοι τοὺς συνειδότες. Ὅ δὲ ἄλλους τε τινὰς συνωμολογοί, καὶ Καντακουζηνὴν τὴν βασιλῖδα, καὶ ἔφασκεν εἰς τοῦτο ὑπ' ἐκείνης ἐναχθῆναι μεγάλα ἐπαγγελιαμῆνης· μηδὲ γὰρ ἂν ἐφ' αὐτὸν τηλικούτοις ἐγχειρεῖν, ἀφανίει πολλῇ συζῶντα, καὶ πενίει, μὴ τινος πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀξιώχρω συμπράττοντος. Βασιλεῖ δὲ εὐθύς ἰδὼς ἐκατέρωθεν δεινόν. Τό τε γὰρ ἐπὶ τοιαύτοις διαβεβλήσθαι· βασιλίδα, εἰ συνειδεῖν μηδὲν αὐτοῖς πρὸς τὴν ἐπιβουλήν, οὐκ ἀγαθόν· καὶ τὸ συνειδῆναι καὶ συμπράττειν σφόδρα χλευσθόν, εἰ ἐκείνη μὲν αὐτὸς τοσοῦτον εὐνοοίη, ὥστε βούλεσθαι καὶ τὸν υἱὸν ἀπολύειν δεσμῶν, οὐδεὶν· ἂν ἐτέρου προσδοκῆσαντος, αὐτὴ δ' ἐπὶ τοσοῦτον δυσμενένοι, ὥστε ἐπιβουλὰς τοιαύτας συσκευάζειν κατ' αὐτὸ· μᾶλλον δὲ ὑπώπτευσεν εἶναι τοὺς λόγους συκοφαντίας, καὶ πᾶσι ποιεῖν ἐβούλετο καταφανὲς, ὡς εἴη διαβολαὶ τὰ εἰρημένα. Διὸ αὐτὸς τε ἀνεκρίνετο ἐπιμελῶς τὸν Ζιανὸν, ἐπαγγελλόμενος αὐτῷ τὴν ἐπὶ τῇ ἐπιβουλῇ ἀρέστω· δίκην, εἰ τὰ περὶ βασιλίδος εἰρημένα συνομολογή ὡς εἴη συκοφαντία, καὶ τῶν ἐν τέλει τοῖς ἐπιφανεστέροις τὴν ἐξίτασιν ἐπέτρεπεν. Ὅ δ' ὄρκοις ἐπὶ πάντων ἰσχυρίζετο ἀληθῆ τὰ εἰρημένα εἶναι, καὶ πάντων ἐκείνην αἴτιαν εἶναι πρὸς τὰ πάντα ἐξηγουμένην, καὶ τρόποις ἐξουρισκασάν καὶ ἐπινοίας, ἐξ ὧν ἂν κατορθωθεῖ τὰ βεβουλευμένα· καὶ λόγους προσηθεῖα πιθανούς, ἐξ ὧν ὀλίγου δεῖν τοὺς πλείους ἐπειθε φαῦλα ἤδη περὶ βασιλίδος ὑποπεσεῖν. Οὕτω δὲ συμβὰν, καὶ Καλλίστου τοῦ πατριάρχου ἐν τοῖς βασιλείαις ἀφγμένου, ἐπεί ὁ Ζιανὸς ἐξεταζόμενος ἐπίθετο παρῖναι, ἀφορισμὸν ἐπὶ Θεοῦ παρὰ τοῦ πατριάρχου προυκαλεῖτο, ὡς ὁπῶς ὑπ' ἀνάγκης ἅπαν λέγων ἀληθῆς. Δέξας δὲ καὶ βασιλεῖς λυσιτελεῖν (ὅθδ' γὰρ ἂν ἀφειδήσειν αὐτοῦ τοσοῦτον Ζιανὸν· ὡς ἐπ' ὀπαιθεῖς ψυχῆς οὕτω καταφεύγεσθαι βασιλίδος ἐπ' ἄπειθα κέρδους οὐδενός), ἐπέτρεπε πραγματοποιῆναι. Εἰρημένου δὲ καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ, ἔτι βεβαιώτερον τὰ πρότερον εἰρημένα ἰσχυρίζετο. Ὅ μάλιστα τὴν βασιλείαν γνώμην ἔσπευσε, καὶ δυσμενεῖν αὐτῷ τὴν βασιλίδα Εὐγενίαν ἔπεισε, πρότερον οὐδαμῶς φαῦλας ἔχειν περὶ ἐκείνης ὑπονοίας ἀνεγόμενον. Ἀχθεσθεὶς δὲ οὐ μετρίως, καὶ λύπη· ἐμπλεως γενόμενος ἐπὶ τοῖς συμβάσει, Ζιανὸν μὲν ἐπέλειπεν ἐν δεσποτηρίῳ φρουρεῖσθαι καθαιρούμενα, αὐτὸς δὲ ἀπέσχετο τοῦ περὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ γυναικὸς ἀδελφοῦ τι πράττειν, ἢ βουλεύεσθαι· ἔστονον εἶναι λογισόμενος· καὶ σχετλίον κομιδῆ, τὴν μὲν ἐκείνου μητέρα τὴν βασιλίδα τοσαύτην πρὸς αὐτὸν

finitimorumque oppidorum principatum ei concessurum. Si imperator de postulatis recusaret aliquid, neque obsequeretur, ut minarentur, liberos ejus et uxorem interfecturos: ipsum, quoniam armis nihil poterit, salutem liberorum, necessitate cogente, omnia postpositurum. Hac Zianus conjuratis suggerebat.

Paulo post insidiis compertis imperator eum comprehendit, de sceleris sui sociis examinat. Ille et alios, et Cantacuzenam imperatricem nominat, autumatque magnis ab ea pollicitationibus huc inductum: nec enim per se tantum facinus ausurum fuisse, hominem infimum et egentem, sine insignis alicujus opera et impulsu. Imperatori mox utrinque res dura et atrox apparere. In tali quippe causa calumniis appetitam imperatricem, si insidiarum minime conscia esset, haud bonum; esse autem consciam et facti participem, valde immane judicabat, quando ipse adeo bene cuperet, ut filium ejus et vinculis emittere cogitaret, quod nemo expectassset; ipsa vero tantas in se insidias tam maligne compararet. Veruntamen eo potius propendebat, ut sermonem illum pro obtrectatione haberet, et id constare volebat omnibus. Idcirco curiosius Zianum excutiens, se illi propter insidias supplicium condonaturum affirmabat, si dā imperatrice detraxisse confiteretur: et procerum nobilioribus quaestionem dabat. 899 Zianus perinde in omnibus vera se locutum asseverabat, culpamque omnem in illam rejiciebat: illam ad omnia praevisse: illam modos et astum invenisse, quibus mente concepta feliciter patrantur; et probabilibus utebatur argumentis, quibus pluribus malam de imperatrice suspicionem ferme injiciebat. Forte et Callistus patriarcha in palatium venit, quem ut Zianus, qui tum a iudicibus interrogabatur, adesse audivit, eum ad anathematismam in se dictandum provocabat: sic enim coactum, quod res esset, enuntiatum. Cum idem imperatori placeret (neque enim tantopere parvum sibi Zianum, ut cum exilio animae ita contra imperatricem nullius expectatione hori mentiretur), indulsit. Lata anathematis sententia, etiam pertinacius, quae prius dixerat, affirmabat. Unde imperator vehementissime perturbatus, Eugeniam, de qua nihil iniquitatem sustinebat suspicari, sibi male velle credidit, dolensque non mediteretur, et maestitudinis ob hoc plenus, Zianum in custodiam dari jussit, et ipse de Matthei liberatione agere aut cogitare desinit: absurdum et nefarium imprimis ratus, ejus matrem tantum sui odium et malevolentiam concepisso, et ad pestem sibi, aut aerumnas maximas creandas moliretur omnia: se vero iniquam mentis inopem, etiam filium ejus, hostem sibi una cum illa futurum, e carcere dimittere. In his brevi tempore elapso, Zianus in carcere, ut con-

scientia sceleris sui exagitatus, et timens, ne post mortem etiam ad inferos mitteretur, velut qui præter calumnias in imperatricem a Deo quoque diro carmine separatus esset, et cum dæmonibus a Numinis societate in omnem æternitatem s-junctis versari elegeret, per amicissimum quendam patriarchæ litteras mittit, quibus significat, se adversus imperatricem, ignaram que ipse cum conjuratis machinatus esset, falsa locutum : et quomendacio suo fidem impetraret, improbe ac stolidè anathematismum suscepisse. Nunc autem in quale barathrum præ stupore deciderit cognoscens, totamque veritatem enuntiantem, veniam et absolutionem ab excommunicatione flagitare. Hæc Zianus scripsit. Verum qui litteras portabat, solers, et ad occasionem arripiendam promptus, intelligens si eos ad patriarcham deferret, Ziano soli profuturum : at si imperatoribus reddidisset, præter hoc, quod Ziano prodesset, 900 etiam Eugeniæ imperatricem calumnia, et filium carcere liberatum, cum litteris ad illam abiit. Quas illa statim ad Cantacuzenum misit, et is Palæologo sine mora legendas exhibuit. Sic manifestissime deprehensa criminatione, nimio gaudio pene desipuit imperator, quoniam scilicet malignitas illa contra conjunctissimos ad nihilum recidebat, quod mirifice optaverat : et Ziani scelus execratus, qui sine causa ac temere tam odiosam calumniam confinxisset, subito ad uxoris fratrem e custodia educendum incubuit. Sed cum Thessalonice negotia præsentiam ejus plane requirerent, eo tremebus profectus est. Post reditum, Tenedum mittens, Mathæum Epibatas castellum quoddam prope Selybriam duxit, ut cum essent vicini, colloqui possent. Postulabat autem, ut imperio penitus renuntiaret, privati statu contentus, et honoribus post imperatores primis, liberos ejus in omnibus (excepto Andronico imperatore) antecederet. Licere autem illi novum genus vestitus excogitare, eoque uti, sed facere, aut loqui ut imperatorem, nihil. Quod si quis erga eum tanquam imperatorem se gereret, aut eum hoc nomine appellaret, hunc iratus rejiceret. Talis erat Palæologi postulatio. Mathæus tota vita carcerem habitare, quam talem conditionem malle. Primum enim intolerabile aiebat qui heri et nudius tertius adoratus fuisset ut imperator, nunc subesse privati habitum, et ab aliis parum aut nihil differre. Deinde neque ipsam occasionem carceris pudendam et contemnendam esse, sed ob libertatem homophylorum, quam Barbari ereptum iverint, se infelici Marte pugnantem captum esse, quod et antea multis Romanorum imperatoribus acciderit ; et nunc gloriam et honoris causa velle adversa perpeti, id quod vobis prudens vitio daturus sit. Quod si ista miseria, quæ videtur, fractus, sponte se submittat, summamque gloriam libens prodet, ab omnibus pusilli animi jure accusatum iri. Quamobrem facilius tota vita in custodia mansurum, quam propter liberationem

πικρίαν καὶ δυτμένειαν ἐνδείκνυσθαι, ὡς πάντα πράττειν ἐξ ὧν ἂν αὐτὸς διαφθαρεῖν, ἢ ὡς μάλιστα πρὸς πολλῶν ἀφίκοιτο πείραν δυσχερῶν, αὐτὸν δὲ ὡς περ ἀπεστηρημένον τὸ λογίζεσθαι, καὶ τὸν υἱὸν ἐκείνης ἀφίναί τοῦ δεσποτηρίου, πολέμιον ἐσόμενον κακείνου σὺν αὐτῇ. Χρῆνον δὲ οὕτω βραχίως παραρρύντος, Ζειανὸς ἐν τῷ δεσποτηρίῳ ὡς περ εἰς συναίσθησιν οἶα ἐργαστο ἐλθῶν, καὶ δέσας μὴ καὶ μετὰ τελευτῆν τοῖς ἐν ᾧ καταδίκαις συνεῖναι καταψηφισθῆ, οἶα δὴ πρὸς τῷ σετυχοφαντηκέναι βασιλίδα, καὶ ἀφορισμὸν ἀπὸ Θεοῦ δεξάμενος, καὶ διζμοσιν ἐλόμενος συνεῖναι τοῖς ἀπὸ Θεοῦ χεχωρισμένοις, γράμματα ἔπεμπε τῷ πατριάρχῃ διὰ τινος τῶν πάνυ φίλων. Τὰ δὲ ἰδὼν, ὡς τυχοφαντοῖτο μὲν ὑπ' αὐτοῦ ἢ βασιλεὺς ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, καὶ μηδὲν αὐτῷ συνεῖδειν καὶ τοῖς συνωμόταις τῶν βεβουλευμένων· τοῦ πιστευθῆναι δὲ τὰ πεπλασμένα ἔνεκα καὶ τὸν ἀφορισμὸν κακῶς καὶ ἀνοήτως δεξασθαι. Νυνὶ δὲ εἰς οἶον βράβηρον ὑπ' ἀναισθησίας κατώλισθε συνιδόντα, τυχεῖν συγγνώμης δεῖσθαι τὴν ληθῆς ἅπαν ἐξαγγέλλοντα, καὶ τῶν ἐκ τοῦ ἀφορισμοῦ δεσμῶν λυθῆναι. Ὁ μὲν οὖν Ζειανὸς τοιαῦτα ἔγραψεν. Ἀγγίλους δὲ ὧν ὁ τὰ γράμματα κομίζων, καὶ χρήσασθαι καιροῖς οὕτως, καὶ συνιδὼν ὡς ἂν μὲν πρὸς πατριάρχῃν τὰ γράμματα ἀγάγοι, Ζειανῷ τὴν ὠφέλιαν παρεσχήμενος ἴσται μόνῳ. βασιλεῦσι δὲ κατὰ δόξα ποιήσας, πρὸς οἷς ὠφελῆσαι Ζειανὸν, καὶ βασιλίδα τὴν Εὐγενίαν ἀπαλλάξει τῆς τυχοφαντίας, καὶ τοῦ δεσποτηρίου τὸν υἱὸν, ἀφίκοιτο πρὸς Εὐγενίαν τὴν βασιλίδα, φέρων καὶ τὰ γράμματα. Ἡ δ' ἔπεμπεν αὐτίκα βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ, καὶ δὲ οὐδὲν μέλλῃσας, τῷ νέῳ βασιλεῖ τὰ γράμματα ἔδεικνυ. Οὕτω δὲ σαφέστατα ἐληλεγμένης τῆς τυχοφαντίας, ὁ νέος βασιλεὺς ἐνθους τε ἦν ὑφ' ἡδονῆς, ὅτι ἢ πρὸς τοὺς οἰκειοτάτους διελύετο δυσμένεια, ὅπερ μάλιστα ἔβουλετο, καὶ Ζειανῷ πολλὴν μοχθηρίαν καταγνοῦς εἰκῆ καὶ μάτην ἐλομένου τὴν τοσαύτην τυχοφαντίαν, ἔπραττεν αὐθις ὅπως τὸν γυναικῆς ἀδελφῶν ἀφήσει τοῦ δεσποτηρίου. Τῶν πραγμάτων δὲ καλοῦντων ἐπὶ Θεσσαλονικῆν ἀναγκαίως, καὶ διομένων τῆς ἐκείνου παρουσίας, ἐξεστράτευσαι τριήρεις. Μετὰ δὲ τὴν ἐπάνοδον, πέμψας ἐκ Τενιδίου, ἤγαγεν εἰς Ἐπιδάτας φρούριόν τι περὶ Σηλυμβρίας τὸν γυναικῆς ἀδελφῶν, ὅπως ἐγγύς ἀλλήλων ἔντων γίγνοιτο οἱ λόγοι. Ἐξίτω τε τὴν βασιλείαν ἀποθέμενον πανεπάσαι τὴν ἰδιώτου τύχην στέργειν, τιμὰς ἀκροπούμεναν τὰς μετὰ βασιλεία πρώτας, καὶ τῶν βασιλέως παιδῶν πάντων ἐν ἅσασι προέχειν, πλὴν Ἀνδρονίκου βασιλέως. Ἐξείναι δὲ αὐτῷ καινοτομεῖν ἑτέραν στολὴν ὅσταν ἂν ἐπινοήσῃ, καὶ ταύτη χρῆσθαι. Πράττειν δὲ βασιλικῶς μηδὲν, μήτε φέλλεσθαι. Ἦν δὲ τις οἶα βασιλεῖ προζέροιο, ἢ προσγορευοῖτο, τοῦτον ἀπελαύνειν πρὸς ὀργήν. Τοιαῦτη μὲν ἡ Παλαιολόγου τοῦ βασιλέως ἦν ἀξίωσις. Μαθηταῖς δὲ ὁ βασιλεὺς πολλὸν εἶλετο φρονεῖσθαι διὰ βίου, ἢ τοιαῦτα ὑπομένειν. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐφασκεν οὐ βῆον εἶναι ἐνεγκαιὴν τὴν χθὲς καὶ πρώην προσκυνοῦμενην ὡς βασιλέα νῦν ἐν ἰδιώτου σχήματι ταῖν, καὶ τῶν ἄλλων δάίγον διαφέρειν ἢ οὐδὲν· ἔπειτα οὐδ' ἢ πρόφασις

αὐτῆ τοῦ δεσμοτηρίου φαῦλη τις καὶ ἀγενής· ἀλλ' ὅπερ τῆς τῶν ὁμοφύλων ἐλευθερίας Βαρβάρους τοῖς δουλωταμένοις πολεμῶν, ἤλισκετο κατὰ τὴν μάχην ἀτυχῆσας, ὁ πολλοῖς συμβέβηκε καὶ πρότερον Ῥωμαίων βασιλεῦσι· καὶ νῦν ὑπὲρ εὐδοξίας καὶ τιμῆς μᾶλλον αἰρεῖται τὰ δεινὰ· ὅπερ ὧν οὐκ ἂν τις μέμφοιτο δικαίως εὐ φρονῶν. Ἄν δὲ πρὸς τὴν δοκούσαν δυσπραγίαν ὑποπέτῃσας, καταπροῦθ' τὴν εὐδοξίαν ἔκοντ', καὶ ὅστισοῦν ἂν δικαίως μικροφυχίας καὶ ἀνελευθερίας γράφαιτο. Δι' ἃ ῥῆθον ἂν ἐνέγκοι τὸ δεσμεῖσθαι διὰ βίου, ἢ καταπροῖσθαι τὴν δόξαν διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι τῶν δεινῶν ἀπαλλαγὴν· ἢ τοῦ τε βασιλείᾳ τὸν γαμβρὸν, εἰ βούλοιο τὰ δέοντα ποιεῖν, μηδενὸς ἀποστειρεῖν τῶν ὄντων· ἀλλὰ πρὸς τῷ ἀφείναι τοῦ δεσμοτηρίου καὶ τὸ βασιλείᾳ εἶναι συγχωρεῖν. Ἢ εἰ μὴδὲ ταῦτα συγχωροίη, μᾶλλον αὐτὸν αἰρήσεσθαι τὸ εἶναι διὰ βίου ἐν δεσμοῖς.

901 CAPUT XLVIII.

Sapiens Cantacuzeni oratio ad filium erudiendum, et a cupiditate imperandi deducendum, ex status illius difficultate, periculis, laboribus. Occurrit objectioni, indicans, qua de causa, et quo animo imperium ipse suscepit. Oratio hæc diligenter legenda est iis, qui in alios dominari concupiscunt.

Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς γενόμενος ἐν Ἐπιβάταις, ἐπεὶ πύθοιτο τοιαῦτα περὶ τοῦ υἱοῦ, περθεῖν ἐπιχειρεῖ, ὡς οὐ προσήκοντα αἰρεῖται. Πρῶτον μὲν γὰρ εἶναι μὴδὲν τῶν πάντων ἐφασκεν, ὃ μὴ τῇ Θεοῦ προνοίᾳ διοικεῖται, μάλιστα δὲ εἰ τὰ κατ' αὐτὸν ἔκαστα σκωποῖη, πίνθ' εὐρήσει τῇ τοῦ Θεοῦ σοφῇ προνοίᾳ εἰργασμένα εὐθὺς ἐξαρχῆς σκοποῦν. Τὸ γὰρ τοὺς ἐκ Φωκαίας κειρατὰς Βιθυνίαν παραπλέοντας ἐφ' ἄρπαγῇ, καὶ μίγιστον κέρδος ἡγουμένους καὶ τῶν φαυλοτάτων τινὰς ἐξανδραποδίζειν, ἀθρόον οὕτω καὶ πέρα προδοχίας εὐτυχῆκεναι, ὥστε τὸν μυρίων μὲν ἀνθρώπων ἀρχοντα, καὶ δύναμιν μεγάλην περιβεβλημένον, μεγάλοις δὲ στρατοπέδοις δυνάμενον ἀπικαθίστασθαι, συλλαβεῖν ἀπονητῖ, Ὀρχάνην δὲ τὸν κατέρρα τῇ πρὸς τὸν παῖδα συμπαιεῖ πολλὰ ἐπιθῆναι βασιλείᾳ, ὥστε τὸν υἱὸν ἀπαλλάττειν τῆς ἀγροαλλοσίας, καὶ μεγάλας τῆς εὐεργασίας ταύτης ὑποσχέσθαι ἀμοιβῆς (ἐτέρως γὰρ εὐρα οὐκ ἔνδον τὸν ὦν ἀπαλλάττειν τῶν δεσμῶν), βασιλείᾳ δὲ συνιδόντα καὶ αὐτὸν, ὅς τοῦτον τρόπον μάλιστα δυνήσεται Ὀρχάνην κείθειν αὐτῆ προσέχειν, καὶ τοῦ σοῦ κατ' ἐκείνου συμμαχεῖν ἀναγκάζειν ἀποσχέσθαι, καὶ ταύτης τῆς ἐλπίδος ἕνεκα τριήρεις ἐροπλίσαντα προσέχειν ἀεὶ θαλάσῃ, καὶ περιεῖσθαι τὸν Ὀρχάνην ταῖς ἀνασώζειν, ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον, καὶ σὲ ἐπὶ Τριβαλίῶν προσκεκλημένον, μόνους ἔχοντα Βαρβάρους ἐξεστρατευκένας πρὸς Μακεδονίαν, οὕτως ἐκ ἀνάγκης περισχεθέντας, ὥστε τὴν οὖσαν ἐκ Ῥωμαίων στρατιάν ἀπολιπεῖν, Τριβαλοῦς δὲ τοὺς πρόπρον οὐδ' ἀντιβλέπειν πρὸς τοὺς Πέρσας πώποτε πτολημικότας, ὀλίγους παρὰ δόξαν πρὸς πολλαπλασίους ἀντικαταστήναι, τοὺς Πέρσας; δὲ, καίτοι κρείττωσ τῶν πολεμίων γενομένους, αὐτοὺς ὅρ' ἑαυτῶν διαφθαρεῖναι τραπομένους πρὸς φυγὴν, σὲ δὲ ὑπολειφθέντα μόνον, ἀλῶναι τε ὑπὸ τῶν πολεμίων, καὶ δεσμοτῆν ἀπαχθῆναι πρὸς βασιλείᾳ τὸν γαμβρὸν, ἐπιστρατεύσαντα αὐτίκα ταῖς πόλεσι ταῖς ὑπὸ σέ, καὶ σὺν βασιλῆϊ πάσῃ χειρωσάμενον, καὶ γυναικὰ καὶ παῖδας τοὺς σοὺς ὅρ' ἑαυτὸν πεποιημένον, καὶ πάντα ὡς περ ἐκ συνθήματος συνδραμεῖν, οὐδένα ὀλομαί τῶν πάντων, εἰ μὴ φρονῶν ἀπιστέρηται παντάπασιν καὶ λογισμῶν ἐρῶν, μὴ κατὰ θεῖαν πρόνοιαν οἰήσεσθαι συμβεβηκεναι. Ἄ καὶ σὲ πεπεισμένον, οὐχ ἐτέρως ἐσχη-

Cantacuzenus cum Epibatis esset, et hæc de filio audiisset, docere studuit, ipsum a scopo aberrare. Primum enim nihil ex omnibus rebus est, inquit, quod non divina providentia administraretur, præcipueque si singula ab initio consideres, quæ tibi contigerunt, omnia sapienti Numinis consilio gubernata inventes. Nam quod piratæ Phocæenses, Bithyniæ oram prædandi causa legentes, et immensum lucrum ducentes, si vilissimos quosdam in servitutem possent abripere, tam secunda fortuna repente et præter expectationem usi fuerint, ut Innumerabilium mortalium principem potentissimum ac numerosis valentem resistere exercitibus sine labore cepertint; Orchanes vero pater sympathia erga filium enixe imperatorem oraverit, ut filio libertatem conciliaret, magnasque hujus beneficij compensationes promiserit (aliter enim e custodia liberari posse non videbat), imperator autem ipse perspexerit, hoc maxime modo Orchanem se ad suas partes adjuncturum, et ut abs te juvando abstineret effecturum, et hac spe trinites armaverit, semperque mari incubuerit, et Orchanis filium recuperare contenderit, sub idem vero tempus, et tu a Triballis accersitus, cum solis Barbaris in Macedoniam iveris, ea necessitate, ut Romanum exercitum relinqueres, Triballi vero, qui prius contra Persas nec oculos audebant attollere, pauci adversum multo plures pugnaverint, Persæque quanquam hostibus longe potentiores, per se ipsi in fugam se conjecerint, ipseque relictus solus, ab hostibus captus, et vinctus ad imperatorem affinem adductus sis, qui statim in urbes tuas copias duxerit, iisque levi negotio subactis, uxorem et liberos tuos in arbitrium suum redegerit, et sic omnia de industria percurrendo, neminem ego repertum iri puto, si modo particula mentis utatur, qui non omnia cælesti providentia acta esse judicet. Quod et tu credens non aliter se habere, 902 In divinis decretis acquiescere debes, nec post mitem hanc castigationem (castigavit enim te benigne, nec morti tradidit) revocationem ab exilio recusare: tametsi qua nuper fulgebas, imperatoria gloria privatus sis. Quanquam

nec ad alios hujus vitæ honores caducos et fluentes obstupescere prudentium incorrupteque judicantium est. Quæ autem ex imperio isto gloria percipitur, haud vulgare periculum non bene atque ut decet rempublicam administranti attulerit. Non enim, quemadmodum aliis, si vitam solute transegerint, sic etiam Imperatoribus usuvenit, ut dæmnum ad ipsos modo pertineat, sed et bona et mala ipsorum subditis communia sunt, et imperatoris animam omnis virtutis speculum atque archetypum esse oportet: alloqui non solum suæ, sed et aliorum segnitiei pœnas persolvat. Quæ quis tandem non stultus secum reputans, non vel obscurissimus vivere malit, cum detrimentum non in despicabile quidpiam, sed in ipsam animam derivetur, cui et bona et mala in æternum inerunt? Præterea et multis contentationibus, laboribus et discriminibus in hac vita perfungendum est imperatori, si nolit quasi aliud agens, verum ut ratio præscribit, imperio præesse. Etenim pro subjectis adire periculum, semper æquum est, nec dum ipse modo securus sit, alienam salutem parvipendere, et cum in moderanda republica, cum in coercendis hostibus, et foris invadentibus, et intus insidiantibus, laborem quemvis capessere. Interroget quispiam, cum scirem quantis ista sanctio impedita esset difficultatibus, quotque contentationibus ac laboribus imperatoris animus volentis nolentis exerceretur, possemque privati conditione et loco contentus, vacare istis omnibus, cur tandem adeo multa pro imperio admissendo sustinuerim, et periculis formidandis variisque casibus me immiserim. Ego vero illud, ut veritatis amans, respondebo, me non imperatorii principatus avidum, neque ejus majestati inhiantem, sed homophylorum insidiis, qui tot obtreccionibus et falsis criminationibus per dolum ac fraudem consutis ad ipsum me malorum colophonem compulerunt, ad hos agones descendisse: deterius enim sperare nihil poteram. Et quia prævidebam cessione imperii contentos haud futuros, sed, ut bellum gessisse justum viderentur, atrociter me ut hostem nocentissimum occisuros, liberosque meos, propinquos, et alios, quotquot antea multis annis mihi studuissent (quorum nec exigua est multitudo, 903 nec contemnenda auctoritas, cum major pars illustriores Romani sint) interempturos, ob ipsorum et eorum qui necum erant salutem, imperatoris appellationem assumpsi: quamvis multo ante penes me esset æternum arbitrium; non profecto ob claritatem ex imperio orituram, neque ut id filiis meis patrioniam loco relinquerem. Cujus meæ voluntatis, et quoniam totius imperii compos fierem, et per omne tempus æpertissimas significationes dedi. Nam cum totus rogaret exercitus, ut te imperatorem deligerem, nolui. Quin eum jam omnia subegissem, eademque multi et illustriissimi flagitarent, tantum abest, ut illorum precibus

κέναι δέον τοῖς ἐψηφισμένοις στέργειν τῷ Θεῷ, καὶ μὴ μετὰ τὴν φιλόδηρον παιδείαν ταύτην (πεκαίδευκε γὰρ σε φιλόδηρῶπως τῷ θανάτῳ μὴ παραθύς) ἀναίσεσθαι τὴν ἀνάκλησιν, εἰ μὴ καὶ τῆς βασιλικῆς ἔξεστιν εὐδοξίας ἀπολαύειν ὡς περ κρέτερον. Καίτοι καὶ τὸ πρὸς πᾶσιν ἑτέραν δόξαν τὴν παρὰ τόνδε τὸν βίον ἐπίπληρον οὖσαν καὶ διαβρέουσαν ἐπιτοῆσθαι, οὐκ ἀνδρῶν ἐχόντων νοῦν καὶ προσεχόντων ἀληθείαι λογισμοῖς. Ἡ δὲ ἐκ τῆς βασιλείας ταύτης καὶ κίνδυνον οὐ τὴν τυχόντα τῷ μὴ καλῶς τοῖς πράγμασι χρωμένῳ καὶ προστηκόντως ἀν ἐνέγκῳ. Οὐ γὰρ ὡς περ ἐν ταῖς ἄλλοις, ἀν ῥαθύμως βιοτεύωσιν, οὕτως δὴ καὶ βασιλεύουσιν ἐφ' ἑαυτοὺς ἡ βλάβη περιγίνεσθαι, ἀλλὰ τὰ τε ἀγαθὰ ὁμοίως κοινὰ τοῖς ὑπηκόοις καὶ τὰ φαῦλα, καὶ δέον ἀγαθοῦ παντὸς ἀρχέτυπον B τὴν βασιλείᾳ καθεστάναι ψυχὴν· εἰ δὲ μὴ, οὐ τῆς σφετέρας μόνον ῥαθυμίας ὀλέσει δικαιοσύνη, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν πολλῶν. Ἄ τίς; ἀν νοῦν ἔχων ἐνοήσας, οὐκ ἀν ἔλο:το μέλλον ἀφανέει πολλῆ συζῆν, τῆς ζημίας οὐκ εἰς τι πῶν φαυλοτέρων, μᾶλλον εἰς αὐτὴν ψυχὴν διαβαινούσης, ἢ τὰ τε ἀγαθὰ ὁμοίως, καὶ τὰ φαῦλα ἀθάνατα αὐνέσται; Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ κατὰ τὸν τῆδε βίον πολλῶν ἀγώνων καὶ πόνων καὶ κινδύνων τῷ βασιλεύοντι δεήσει, εἰ μέλλῃ μὴ κερέρως, ἀλλὰ κατὰ λόγον χρῆσθαι τῇ ἀρχῇ. Προκινδυνεύει γὰρ τῶν ὑπηκόων δίκαιον ἀεὶ, καὶ μὴ ἐν τῷ ἰδίῳ ἀσφαλεῖ προσεσθαι τὴν ἐκείνων σωτηρίαν· καὶ πάντα πόνον ὑπομένειν, καὶ πρὸς τὴν διαίτησιν τῶν κοινῶν, καὶ πρὸς τῶν πολεμίων τὴν ἀντίστασιν, τῶν τε ἔξωθεν ἐπιόντων, καὶ τῶν ἔσωθεν ὁμοίως ἐπιβουλεύοντων. Ἄν ἐέ τις ἔροτο ἔτου χάριν κολληῖν τῷ C πράγματι δυσχερεῖαν συνειδῶς, καὶ τοσοῦτων πόνων καὶ ἀγώνων τὴν βασιλείᾳ δεομένην ψυχὴν, αὐτὸς ἐνδὸν ἐν ἰδιώτου μοίρᾳ πάντων ἀπληγάσθαι, τοσαῦτα ὑπὲρ τοῦ τυχεῖν εἰλόμην ὑπομένειν, καὶ κινδύνους φοβεροῖς, καὶ περιστάσεσι ποικίλαις προημέμην ἑμαυτὸν, ἐκεῖνο ἀν ἀποκρινάμενην φιλαληθῶς, ὅτι μὴ βασιλικῆς ἀρχῆς ἔρων, μηδὲ πρὸς τὴν ἐκ ταύτης ἐδέξαν κεχηγῶς, ἐκὼν εἶναι καθήκα ἑμαυτὴν εἰς τοῖς ἀγῶνας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων ἐπιβουλεύσει, πολλὰς συκοφαντίας καὶ διαβολὰς συσκευασάντων, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κολοφῶνα τῶν κακῶν συνελθεῖς· οὐδεμία γὰρ ἔλπις ὑπελείπεται πονηροτέρᾳ, καὶ συνιδῶν ὡς οὐκ ἀγαπήσουσιν ἀν αὐτοῖς παρακλήσει D τῶν πραγμάτων τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ δοκεῖν δίκαιος; πεπολεμηκῆναι ὡμῶς ἀποπεινοῦσιν ὡς τὰ ἔσχατα ἡδικοῦσα, καὶ παιδᾶς διασθερῶσι, καὶ οἰκείου, καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσοι πρότερον ἔσται πολλοῖς εὖνως ἔχειν ἰδοῦσιν πρὸς ἐμὲ, ὄντες οὐκ ὀλίγοι τινὲς, οὐδὲ εὐκαταφρόνητοι, ἀλλ' οἱ πλείους καὶ περιφανέστεροι Ῥωμαίων, ὑπὲρ τῆς σφετέρας τε καὶ τῶν συνόντων σωτηρίας εἰλόμην τὴν βασιλείᾳ προσηγορίαν, καίτοι πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου τῶν πραγμάτων ἀρχῶν καθεστῶς, οὐδέ τις ἐνεκα τῆς ἐκ τῆς βασιλείας ἑσομένης, οὐδὲ τοῦ τοῖς καιοῖν ὡς περ τινὲς πατρῶν κλήρον καταλείπειν τὴν ἀρχὴν. Καὶ τούτων δείγματα παρεσχόμην ἐναργέστατα διὰ παντὸς τοῦ χρόνου, οὐ μόνον, πρὶν ἀπόσης ἐγγραπτικῆς γενέσθαι τῆς ἡγεμονίας; διομένων γὰρ ἀπάντων τῶν συνόντων

καὶ σὲ αἰρεῖσθαι βασιλεία, οὐκ ἠθέλησα, ἀλλὰ καὶ ἅμα μετὰ τὸ πᾶσαν ποιήσασθαι ὑπ' ἐμαυτὸν· διεθέντων γὰρ πολλῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἐπιφανεστάτων τῶν Ἰσα αὐθις περὶ σοῦ, τοσοῦτον τοῦ πεισθῆσθαι ποτε ἀπέσχον ὡς αὐτοὶ ἤξιον, ὥσθ' ἅμα τῷ πᾶσαν ἔχειν, καὶ τῆς μοχθηρίας τῶν συκοφαντῶν ἐναργεστάτας παρασχέσθαι ἀποδείξεις, πᾶσαν ἐπενόουν μηχανήν, καὶ πάντα ἐπραττον, ὥστε τῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς θορύβων ἀπαλλάξας, ἀπραγμοσύνη τὸν ἐπιλοιοπον συνείναι βίον, καὶ πρὸς τὴν ἄλυτον ἐκείνην καὶ μὴ διαβρέουσαν ζωὴν πᾶσαν μεταθέσθαι καὶ φροντίδα καὶ σπουδὴν. Οὐ μὴν ἄλλ' εἰ καὶ μάλιστα τις φαίη τῆς βίης; ἔνεκα, καὶ τῆς τρυφῆς, καὶ τῶν ἄλλων τῶν δοκούντων ἐκ τῆς βασιλείας ἀγαθῶν τοὺς πόρους ἐμὲ καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς τοσοῦτους ὑποστῆναι, μάλιστα ἂν ἔγωγε φαίην ἀξιοχρεως καὶ διὰ τοῦτο τοὺς ἄλλοις εἶναι παιδευτῆς. Σαφέστερα γὰρ ἐκ τῶν πραγμάτων συνιδῶν ὡς τὸ τηλικαύτην ἀρχὴν διέπειν καλῶς καὶ προσηκόντως, καὶ κατὰ μέγεθος τοῦ πάντων βασιλεύοντος Θεοῦ οὐκ ἂν εἴη παντὸς τοῦ βουλομένου, ἀλλ' ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἀγόμενοι, πάντα πράττουσιν ὅπως ἂν τῷ ἄγοντι δοκοίη· οἷος ἦν Δαυὶδ, καὶ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἐν βασιλεύσει, καὶ ὅσοι κατ' ἐκείνους τὴν ἀρετὴν, ἀσφαλέστατ' ἂν συμβουλευσάμενοι τοῖς μὴ τοιοῦτοις, καὶ τῆς πρώτης τεύρας ἀποσχέσθαι, μέλλουσιν οὐκ ἐλάττω βλάπτεσθαι ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἣ ὅσα νομίζουσιν ὠφελείσθαι, σφῆ; αὐτοὺς ἐξαπατώντες, τὴν τρυφὴν καὶ τὴν βλακίαν, καὶ τὴν ἄλλην πρὸς τὸν βίον ῥαθυμῶν νομίζοντες τῶν ἀγαθῶν. Ταῦτα μὲν οὖν ἂν τις φαίη, καὶ πλείω τούτων παραπλήσια, πειρώμενος ἀποτρέψιν τοῦ μὴ σφόδρα κεχηνέναι πρὸς τὴν δόξαν αὐτῆν τὴν κάτω καὶ πατουμένην, ἣν καὶ χρόνος διαλύειν δύναται· ἂν, καὶ μεταβολὴ πραγμάτων, καὶ μοχθηρὰ πονηρῶν ἀνθρώπων, καὶ μυρία ἑτέρα τινα. Ἄν μὲντοι πρὸς τοῦτοις καὶ Θεὸς ἄνωθεν ἐπιφωρίζεται, καὶ κελεύη φανερώς ἐξίστασθαι τῆς ἀρχῆς, οὐ πάντα πράξομεν τὰ Θεῷ δοκούντα μετ' εὐχνωμοσύνης, ἀλλὰ φιλονεικῶμεν ἢ διὰ βίου βασιλεύειν, ἢ εἰ μὴ παρὲν μηδὲ ζῆν, μηδὲ τὸν ἥλιον ὄρῃν τουτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ ζῆλον βίου αἰρεῖσθαι; Καίτοι εἰ μὲν ἐκ τινων λογισμῶν ἀναμφίβωλον σαφέστατα ἐξῆν εἰδέναι ὅτι τοὺς ἀπανταχοῦ Βαρβάρους γῆς διασφθερεῖς, καὶ τρόπαια λαμπρά τινα καὶ περιφανῆ στήσεις ἀπὸ πάντων πολεμίων, καὶ τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν τοῖς Ῥωμαίων ἀνασώσεις πράγμασι, καὶ κυρίους γῆς, καὶ θαλάσσης ἀποδείξεις, ὥσπερ ἦσαν ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις, ὅτε ἔκμαζεν αὐτῶν ἡ δύναμις, λόγον ἂν τινα ἐδόκει ἔχειν ἢ πρὸς τὴν παραίτησιν τῆς βασιλείας ἐνστάσις· εἰ δὲ τὰ ταῦτα εὐτυχήματα ὄνειρώττειν, ἢ καὶ νήφοντα ἀναλογίζεσθαι διενήνοχεν οὐδὲν, τί δεῖ τοσαῦτα ὑπὲρ τῶν ἐσομένων μηδέποτε, φιλονεικεῖν; Ἐγὼ δὲ ἀπορῶ παντάπασιν ὁποῖός ἂν τις χρησάμενος σώφροσι λογισμοῖς, μάλλον αἰρήσῃ διὰ βίου δεσποτήριον οἰκεῖν, ἢ τὴν βασιλικὴν ἀξίαν ἀποθέσθαι. Εἰ γὰρ μὴ νῦν ὑπείκειν ἰθελήσεις πρὸς τὴν βασιλείωσ τοῦ γαμβροῦ ἀξίωσιν, οὐκ ἂν θάτερον ἀνάγκη, ἢ δεσμοῖς ἐναποθησκειν, ἢ πειρᾶσθαι τρόπῳ δὴ τινι τὸ δεσμο-

unquam annuerim, ut cum jam rerum dominus esse, possemque sycophantas improbitatis evidentissime convincere, omnes vias quæsiæ in, egerim et molitus sim omnia, ut procul struere ac tamultu imperii, quod superesset vitæ, in tranquilla negotiorum vacuitate consumerem, et ad illam nunquam præterlabentem, immortalemque vitam, omnem sollicitudinem studiumque transferrem. Verum enimvero si quis etiam dixerit, me nominis propagandi, et deliciarum, aliorumque commodorum gratia, quæ ex imperio putantur provenire, labores et pericula tanta sustinuisse, ob id ipsum ego me aliis in primis accommodatum fore magistrum et institutorem assero. Quia enim ab ipsa experientia eruditus clarissime perspexi, tantum imperium bene et convenienter, cum omnium imperatoris Dei imitatione procurare, non esse in cuiusque volentis manu situm, sed eorum qui Spiritu Dei acti, omnia ex placito agentis agunt (quales erant David, et Constantinus ille magnus imperator, et quicumque ad illorum præstantiam proximè accesserunt), tutissimum consilium dederim iis qui tales non sunt, ut etiam primo conatu abstineant: quandoquidem non minus nocenti e principatu reportaturi sunt, quam se emolumenti reportaturus confidebant, semetipsos ludificantes, damna, delicias et vitam desidiosam in bonis numerantes. Hæc itaque, et plura hujus generis, si quispiam in medium adducat, studens alium revocare ab ardenti appetitione hujus terrenæ et concalcandæ gloriæ, quam et tempus, et rerum vicissitudo, et perversorum hominum nequitia, et alia innumeraabilia possint dissolvere: si præterea Deus desuper decernat, et manifeste jubeat se imperio abdicare, non omnia Deo placencia cum æquanimittate faciemus, sed adhuc contendemus, aut tota vita imperare, 904 aut si id non detur, neque hunc cæli spiritum haurire amplius, neque solem hunc intueri, et vitam nostram tenebris caliginique mandabimus? Enimvero si minime dubiis ratiocinationibus certissime scire liceret, te, qui ubique terrarum sunt, Barbaros deleturum, illustriaque et conspicua tropæa de omnibus hostibus erecturum, et antiquam illam Romanæ reipublicæ felicitatem restitutum, et dominos terræ marisque, ut erant superioribus ætatibus, cum floretet eorum potentia, effecturum, non prorsus a ratione alienum videretur, negato imperio instare obfirmatus. Si autem nihil interest, utrum felicitates hujusmodi vigilans cogites, an dormiens somnias, quid, quæso, attinet pro iis quæ nunquam erunt, tantum defatigari? Porro plane nescio ubi mens tua fuerit, cum magis perpetuum carcerem, quam imperatoris dignitatis abdicationem elegisti. Si enim postulationi affinis tui imperatoris credere jam detrectaveris, alterum e duobus necessarium erit, ut vel in vineulis moriari, vel, ut cum techna aliqua evaseris, imperii labores

recipere. Horum alicuius ne potestatem nasciturus sis, dubito. Quod autem, si bellum denuo nascitur, multi te labores ac discrimina maneat, multoque homophylorum sanguine animam pollaturus, et innumerabilia mala, servitutesque Romanis importaturus sis, inde potissimum liquet, neque vel paucis verbis demonstrare opus est. Nam cum ille sit rerum omnium princeps, ausus ejusdem ab imperio depellendi alia ratione non procedet, quam si discordia inter populos concitata, bellum civile moveatur: aut alicunde seu Græcorum, seu Barbarorum copiarum inducantur, quæ urbes resistentes facile expugnent, et captivorum alios occidant, alios subigant, et ad sibi obtemperandum compellant, quorum utrumque dedecore, et ignominia plenissimum est. Quando igitur famæ tuæ celebritas, si quando videlicet ex sententia res irent, admodum incerta est, infamia autem, et improbissimus conatus statim a principio patent, nonne ad indubitatum decus, et gloriam magis provehentia incertis antepones? Sed etsi imperator ipsæ ex multa moderatione, et animi quadam magnitudine honorem quidem imperatorium, qua ornato, qua appellatione tibi concederet, non tamen etiam in imperii consortium admitteret, neque aliquas suarum civitatum tibi addiceret (quod quidem nisi sponte faceret, nemo eum cogeret), superesset aliud nihil, quam ut alias regiones, et urbes quæretes, quibus imperares: **305** quod vel cogitare horreat, cuicumque mens sana est: aut hic manens, nomen sine re, et honorem umbratiliem materiam dedecoris possideres. Non enim quomodo factorum gloria, beatis juxta et calamitosis manet (est enim ab animâ virtutibus exornata), sic qui ex consensu hominum defertur honor, constans est, quantum ei opes opitulentur, sed qua conspiratione cuiquam ab initio constitutus est, eadem criptur: cui minime studendum, etiam si quis diadema gestet, cum nihil lapillis differat, quorum cum quidam pretiosissimi reputentur, natura tamen non est alius alios pretiosior (46). Fortitudo autem, prudentia, temperantia, justitia non solum homines a brutis animantibus, sed et ipsos inter se distare ostendunt, et tantum inter utrosque discrimen claret, ut illi interdum ipsis quoque hostibus admirationi sint; hi vero apud omnes æque negligantur, ac despiciantur, parumque a belluarum natura discrepare existimentur. In quo honore, inquam, consecrando, arbitror, justum esse et te, et quemlibet vinci. Etenim cum turpius sit non vinci, non magis vincere, quam nos in omnibus turpibus vinci sinere persuadet. Quod si quis majorem, et admirabiliorum, et homine dignissimum honorem desiderat, qui et post funera perseveret, et multam ac singularem se fructibus utilitatem suppeditet, illum esse

Jacobi Pontani notæ.

(46) Quomodo? solane opinio facit lapides pretiosiores, aut pretiosissimos? Nequaquam. Est enim et ad aspectum, et ad effectum alius alio melior.

τῆριον ἀποδράντα, τὴν ἀρχὴν ἀνακαλεῖσθαι. Τούτων μὲν οὖν ἐκάτερον εἴ ποτε ἐξέσται, ἐν ἀδύλῳ κείται: ἔτι δὲ, εἰ κατασταίῃς αὐθὺς πρὸς τὸν πόλεμον, πολλῶν δεήσῃ πόνων, καὶ κινδύνων, καὶ πολλοῖς τῶν δημοφύλων αἵμασι τὴν ψυχὴν καταχρανέῃς; καὶ μυρίων κακῶν καὶ ἀνδραποδισμῶν Ῥωμαίοις αἰτίας ὀφθήσῃ, δῆλον μάλιστα αὐτόθεν, καὶ οὐδὲ ἄλλῳ λόγῳ πρὸς ἀπίδειξιν δεόμενον. Τὸ γὰρ ἐκείνων συμπάντων ὄντα πραγμάτων κύριον περᾶσθαι παρᾶ λυεῖν τῆς ἀρχῆς, οὐδαμῶς τις ἐτέρως; ἀν ἐξεῖναι οἰθηθεῖη, ἢ διασθήσαντα τοὺς ὑπηκόους, καὶ πόλεμον ἐμφύλιον κεινηκότα, ἢ δυνάμιν ποθεν ἐπαγαγόντα, ἢ Ἑλλήνων ἢ Βαρβάρων, οἱ τὰς πόλεις ἐκπολιορχήσουσιν ἀνθισταμένας, καὶ τοὺς μὲν, ἀποκτενοῦσι τῶν ἀλισκομένων, τοὺς δὲ καταδουλοῦσονται καὶ ἀναγκάσουσι πρὸς βίαν σοὶ προσέχειν ὡς ἐκάτερον οὐδένα τῶν ἀποπωτάτων ἀποδοῖ πρὸς ἀδοξίας λόγον. Ὅποτε οὖν τὴ μὲν εὐδοκιμεῖν, εἴ ποτε καὶ κατὰ γνώμην τὰ πρακτόμενα ἀποβαίῃ, πολλὴν τὴν ἀθλίαν ἔχει, ἢ ἀδοξία δὲ ἐξαρχῆς, καὶ τῶν χαρίστων ἀναφαίνεται ἢ ἐπιχειρήσει, οὐ τὰ πρὸς εὐδοξίαν μᾶλλον ἄγοντα καὶ βέβαια, τῶν ἀδύλων ἀνθαιρήσῃ; Οὐ μὲν, ἀλλ' εἰ καὶ βασιλεὺς αὐτὸς πολλῆ χρησάμενος ἐπιεικέως καὶ μεγαλοψυχῶς, τὴν μὲν τιμὴν σοὶ συγχωρήσει τὴν βασιλικὴν, ὅσην ἐν ἐνδύμασι καὶ λόγοις, οὐκέτι δὲ προσήσεται κοινωνῶν καὶ τῆς ἀρχῆς, οὐδέ τινας παρέξει τῶν ὑπηκόων πόλεων, ἐφ' αἷς βασιλεύσεις; καὶ αὐτὸς (οὐδέ τις γὰρ ἀν βιάσαιτο πρὸς ταῦτα, εἰ μὴ βούλοιο ἐκὼν), οὐδὲν ἄλλο λείπεται ἢ γῆν ζητεῖν ἑτέραν, καὶ πόλεις ὡς προστήσῃ· οὐ καὶ μόνον ἐνοήσῃ παρὰ τις ἀν ἀπόστολον, εἰ σωφρονοῖ· ἢ μένοντα ἐν ταῦθα, ὄνομα κειτῆσθαι μόνον ἐργῶν πραγμάτων, καὶ τὴν δοκοῦσαν τιμὴν ἀδοξίας ἔχειν ἀφορμὴν. Οὐ γὰρ ὡς περὶ τὴ ἀπὸ τῶν ἐργῶν εὐδοξία εὐ τε φερομένοις καὶ δυσπραγοῦσι τοῖς ἀνθρώποις περιούζετα (ψυχῆς γὰρ ἐστὶν ἀρεταῖς κεκοσμημένης), οὕτω δὲ καὶ ἢ ἀπὸ συνθήματος γινομένη τῶν ἀνθρώπων βέβαιον ἔχει τι, μὴ καὶ τῶν πραγμάτων συναιρομένων· ἀλλ' ὡς περὶ τὴν ἀρχὴν, οὕτω δὲ καὶ διαλύεται ἀπὸ συνθήματος· περὶ τὴν οὐ μάλιστα σπουδάζειν γρῆ, οὐδ' ἀν τὸ διδόνμα τις ἐχη, ἢ οὐδὲν διοίσει λίθων, ὡς τοὺς μὲν ἐν τοῖς τιμητάτοις ἀγούσιν οἱ ἀνθρώποι, τοὺς δὲ ἐν τοῖς ἀτιμωτάτοις οὕτω δόξαν· αὐτοὶ δὲ κατὰ τὴν φύσιν οὐδὲν μᾶλλον ἑτεροῦς ἐστὶν ἑτέρου τιμωτέρος· Ἄνδρα δὲ καὶ φρόνησις, καὶ σωφροσύνη, καὶ δικαιοσύνη, οὐ τῶν ἀλόγων μόνων τοὺς ἀνθρώπους ὑπερέχειν ἀποφαίνουσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀλλήλων, καὶ τοσοῦτον τούτων ἐκατέρων ἀποδείκνυσται τὸ μέσον, ὡς τοὺς μὲν θαυμάζεσθαι εἰ ἔχει καὶ παρ' αὐτῶν τῶν πολεμωτάτων, τοὺς ἑτέρους δὲ ὁμοίως παρὰ πάντων ἀτιμάζεσθαι καὶ καταφρονεῖσθαι, καὶ ὀλίγα ἢ οὐδὲν νομίζεσθαι ἀλόγων διαφέρειν. Περὶ τὴν ὅμοιαν δίκαιον καὶ σὲ καὶ πάντα ὄντινον ἤτισταθαί. Τὸ γὰρ μὴ ἤτισταθαί τοῦ ἤτισταθαί ἀσχιον ὄν, οὐ μᾶλλον νικᾶν, ἢ ἐν πάσειν

Sic etiam aurum argento, et argentum ære pretiosius est natura, non opinione et consensu hominum tantummodo.

ἡττάσθαι πείθει τοῖς αἰσχροῖς. Εἰ δὲ τις καὶ τὴν Α
μείζω καὶ θαυμασιωτέραν τιμὴν ἐπιζητοῖ, καὶ τὴν
μάλιστα προσήκουσαν ἀνθρώπῳ, ἢ καὶ τοῦ παρόντος
βίου λυομένου παραμένει, καὶ πολλὴν τινα καὶ θαυ-
μαστὴν ὠφέλειαν παρέχεται τοῖς ἔχουσι, ἐκείνην
εἶναι ἴστω. ἦν Θεὸς παρέχεται τοῖς ἀγαπήσασιν αὐ-
τὸν, καὶ διὰ βίου πᾶσαν πρὸς ἐκείνον ἐπιδειγμέ-
νους ἐπιείκειαν καὶ τήρησιν τῶν προσταγμάτων.
Ὅτε τοίνυν τῶν μὲν πάνυ βελτιόνων ἔξεστί σοι τι-
μῶν μετέχειν, καὶ οὐδεὶς ἀν ἀποστερηθεῖεν ἐθέλοντα
οὔτε βασιλεὺς, οὔτε ἰδιώτης, τῆς δ' ἀτιμοτέρας ταύ-
της καὶ οὐ πολλοῦ τίνος· ἀξίας λόγου παρ' εὐφρονού-
σιν αὐτὰ τὰ πρίγματα καταναγκάζουσι καταφρονεῖν,
Θεῷ τε πειστέον πρῶτον οὕτω τὰ ἡμέτερα ἐψηφι-
σμένῳ, καὶ ἔμοι τῷ συμβουλευόντι. Οἴομαι δὲ οὐδένα
ἴτερον μῆτε λυσιτελέστερον παραινέσαι, μῆτε σὲ
Τουσαῖα μὲν Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς διεiléχθη πρὸς τὸν υἱόν, πείθων μὴ πάνυ τῆς βασιλικῆς τιμῆς ἀντι-
ποιεῖσθαι, ἀλλ' ἀποστάντα ταύτης ἔκοντι, τοῦ δεσποτηρίου ἀπαλλάττεσθαι, καὶ τῶν παρίντων δυσχερῶν.

906 CAPUT XLIX.

Matthæus monitis palernis obtemperat. et jurat certis conditionibus. Palæologus eum consolatur, habitum redditurum spondens, crepidas permittit. Cum Matthæo et eius familia Peloponnesum Cantacuzenus petit; ibi calumniis excipitur. Manuel anceps animi, causam tristitiæ patri aperit, et sanatur. Indicatur causa, cur Matthæus eò adducatur. Locus contra calumniatores. Commendatur fratri Manuelli, et ab eo libenter accipitur.

Ματθαῖος δὲ ὁ βασιλεὺς, Δυσχερὲς μὲν, εἶπε, καὶ Β
οὐ πάνυ ῥῆδιον τὸν χθὲς καὶ πρῶτον προσκυνούμε-
νον ὡς βασιλέα ὑπὸ πάντων νῦν ἐν ἰδιώτου σχήματι
τελεῖν, καὶ τῶν πολλῶν ἄλλα διαφέρειν εἰς οὐδὲν,
καὶ μᾶλλον ἀν αὐτὸς εἰλόμην διὰ βίου δεσποτηρίου
οικεῖν, ἢ τοιαύτην παροῖναι ὑπομένειν. Εἰ δὲ σοὶ
τοιαῦτα ἔδοξε, καὶ πείθεσθαι προστάττει, οὐδὲ αὐτὸς
οὕτω κόβρω καθέστῃκα φρονῶν, ὥστε ἢ λυσιτελέ-
στερόν τι μᾶλλον αὐτὸς νομίζειν ἐξευρήσειν, ἢ μᾶλ-
λον ἑμαυτὸν αὐτὸς, ἢ ὅσον οἴομαι φιλεῖσθαι ὑπὸ σοῦ.
Ἄλλ' ἐν ἀμφοτέροις σαφέστατα εἰδῶ; οὐκ ὀλίγω τινὶ
τῷ μέσῳ σοῦ ἡττώμενος, ἀ τε ἔδοξε Θεῷ πρῶτον,
ἔπειτα συμβεβούλευκα καὶ αὐτὸ; ὦν πατήρ, ποιήσω.
Ἐπιτιν γὰρ ὕμιν πειθόμενος ὑπομένειν ἂν τι συμβ-
θεῖν καὶ τῶν δυσχερῶν, ἢ τοῖς ἰδίοις λογισμοῖς, εἰ
καὶ τὰ μάλιστα δοκοῖεν ἔχειν τι περιέργον, ἀκολου-
θεῖν. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς Βυζάντιον
ἰπανελεύων, ἐπεὶ τὸν υἱὸν ἀπήγγελλε τῷ νέῳ βασιλεῖ
τὴν βασιλείαν ἀκείπαστον, τῶν ἑλλων πάντων καὶ
αὐτὸς ὑπεριδῶν, ἐκέλευε τοὺς ὄρκους γίνεσθαι, καὶ
ἐγένοντο ἐπὶ τούτοις· ὥστε Ματθαῖον τὸν γυναικῆς
ἀδελφόν, παντάπασιν ἀποθέμενον τὸ βασιλεύειν,
ὥσπερ ἐν πράξει καὶ στολαῖς, οὕτω δὴ κἀν ταῖς
προσρήσεσι, τὰς μετὰ βασιλεία τιμὰς καρποῦσθαι
πρῶτας, καὶ τῶν ἄλλων παίδων βασιλικῶς προέχειν,
κλήν Ἀνδρονίκου τοῦ νέου βασιλέως, καὶ πᾶσαν εὐ-
νοίαν τηρήσειν πρὸς αὐτούς· ὅπλα δὲ μηδέποτε κτι-
νῆσειν περὶ τῆς ἡγεμονίας πρὸς αὐτούς, μηδ' ἀμνή-
μονα φανεῖσθαι τῆς εὐεργεσίας. Ἐπειτα ἐν Ἐπι-
δάταις βασιλέων τε ὁμοῦ καὶ βασιλίδων ἐν ταύτῳ
γεννημένων, Καλλίστου τε τοῦ πατριάρχου, καὶ
Λαζάρου τοῦ τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ τῶν ἑλλων ἀρ-
χιερέων, ὅσοι τότε παρόντες ἔτυχον ἐν Βυζαντίῳ,
καὶ συγκαλητικῶν ὁμοῦ τοῖ πάντων, τὰς ἱερὰς στολὰς
ἐνδεδυμένων τῶν ἀρχιερέων, Ματθαῖος ὁ τοῦ βασι-

PATROL. GR. CLIV.

norit, quem Deus his qui se dilexerint, et toto vitæ
spatio ejus mandatis cum animi modestia partici-
pant, impertiet. Quando igitur præstantiorum longe
honorum participem fieri tibi licet, quibus te nemar,
nec imperator, nec privatus spoliare velit, istum
autem honorem inhonorum, et prudentium iudicio
parvi faciendum ipsæ res cogunt villipendere, Deo
in primis, qui in nos ita consulit, tum mihi etiam
suadenti obtemperandum est. Ac mea quidem opi-
nionem, nemo te tam familiariter, tamque utiliter
hortatus est, neque te cupiam hominum, quam
mihi justius est morem gerere. Hæc Cantacuzenus
ad filium, ne dignitatem imperatoriam adeo sitiret,
sed ab ea cupiditate sponte discedens, carcere
ac presentibus incommodis sese liberaret.

μᾶλλον ἑτέρῳ ἢ ἐμοὶ πεισθῆναι βυτα δίκαιον.
Τουσαῖα μὲν Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς διελέχθη πρὸς τὸν υἱόν, πείθων μὴ πάνυ τῆς βασιλικῆς τιμῆς ἀντι-
ποιεῖσθαι, ἀλλ' ἀποστάντα ταύτης ἔκοντι, τοῦ δεσποτηρίου ἀπαλλάττεσθαι, καὶ τῶν παρίντων δυσχερῶν.

At enim Matthæus perdifficile esse respondit, eum
quem nuperrime pro imperatore omnes coluissent,
nunc ad privati habitum atque in ordinem redigi,
seque carcerem perennem, quam indignitatem hu-
jusmodi sufferre malle. Quod autem ita tibi vide-
tur, inquit, et jubes obsequi, nec ipse tam aver-
sus sum a ratione, ut aut conducibilis quidquam
me excogitaturum, aut magis memet a meipso;
quam abs te amari putem. Sed cum exploratissime
sciam, me in utroque abs te non parvo intervallo
superari, quæ Deo visa sunt primum, deinde quæ
et tu, ut pater consultuisti, faciam; præstat enim
me tibi obedientem perpeti, etiamsi quid tristius
evenerit, quam meas ratiocinationes, quantumvis
curiosas et exquisitas sequi. Cantacuzenus Byzantium
reversus, postquam Palæologo nuntiavit, filium
se imperio abdicare, reliquis omnibus condonatis,
jurare jussit, factumque his conditionibus:
ut Matthæus, uxoris frater, imperio qua gubernatione,
qua vestitu, qua appellatione omnimodis de-
posito, proximos imperatori honores occuparet, et
filios ejus, Andronico juniore imperatore excepto,
præcederet, et omni eos benevolentia coleret; arma
ob imperium nunquam illis inferret, neque benefi-
cii memoriam obliterari apud se pateretur. Deinde
in Epibatis imperatoribus et imperatricibus, Calisto
item patriarcha, et Lazaro Hierosolymorum,
aliisque episcopis, quotquot per id tempus Byzantii
degebant, sacras stolas indutis, ac toto ordine re-
natorio presentibus, Matthæus Cantacuzeni filius
astante etiam uxore juravit, se illa dum viveret,
servaturum, nec aliquid aliquando scientem ac vo-
lentem transgressurum. Super hæc et Callistus eum
sacra execratione percussit, ni jurata diligenter
præstaret. Mox episcoporum conventus solutus est.

12

Palæologus autem imperator complusculis diebus familiarissime cum Matthæo versatus, 907 et multis sermonibus eum consolatus est, quibus declarabat, ex adversario et hoste sibi intimum evasisse. Hortabatur item, ne de imperatoris insignibus depositis contristaretur, se cum opportunum videretur, eorum resumendorum potestatem largiturum; penes se enim esse juramenti religione solvere, aut obstructum tenere. Ad hæc, quales illi placerent, purpureis exceptis, crepidas confici, et ab eo indui permisit, dictaque salute Byzantium se recepit, et Joannem ac Demetrium ejus filios honoribus apud Romanos illustrissimis est dignatus, cum Joannem quidem despotam, Demetrium sebastocratore[m] designaret, et ad mensam suam ambos adhiberet. Post, eos ad patrem multas eidem gratias acturos misit. Matthæus vero circa cultum novare, nihil voluit, sed albis crepidis, ut in carcere, usus est. Cantacuzenus porro filium cum tota domo accipiens, longis tiremibus in Peloponnesum ad Manuelem despotam filiorum alterum navigavit. Nec ibi homines improbi machinam aliquam fabricare cunctati, unde eum vehementer affligerent, priusquam in insulam veniret, litteris apud filium calumniati sunt, quasi eum insulæ præfectura privare, et Matthæum fratrem præfectum vellet instituere, idque non unus et alter, sed multi, et sæpe scribebant; quod animum despotæ maximore exulcerare potuit. Cum enim ad bonitatem, sapientiam, prudentiam patris, et amorem singularem, quo is esset erga liberos, respicere, omnia calumnias interpretabatur. Cum vero ad multitudinem scribentium, probabilitatemque dictorum, quomodo omnia prorsus pro commentitiis duceret, non videbat. Quare et post adventum patris intestinum dolorem suum habitu corporis sui indicabat. Imperator parens turbatum esse non ignorans, de causis percunctabatur. Ille statim, quod latebat, aperit. Cantacuzenus sycophantas magnæ dementiæ ac pravitatis arguit, filiumque monet, ne facile aures calumniis, maxime contra charissimos, patrem scilicet et fratrem structis commodet: se non at ipsi præfecturam auferret, sed ut longe meliorem ac tutiorem efficeret, eo fratrem Matthæum adduxisse. Quid enim ad jucunditatem et securitatem melius quam una esse fratres, ut natura, sic animis consociatissimos? 908 Quod autem in Peloponnesum potissimum deduxerit, solam esse causam homines perversissimos, quorum nunc liceat messem metere maximam, qui veritatem et justitiam nec hili faciant, et lucelli gratia terribilia audeant, neque tamen hic tam turpem et illiberalem occasionem habuerint, sed quasi ad perdendos bonos in vitam introierint, gratuito scelerati sint. Quorum insolentiam et nequitiam formidans, ne ementitis criminibus imperatorem Palæologum, et fratrem mutuis odiis incenderent, eo illum adducere voluisse, putasseque, quod res est, revera non Peloponnesum, licet tam amplam, sed unum idemque domicilium

Α λῶος ὤμνουν υἱὸς τοὺς ὄρκους, συνοῦσης καὶ τῆς γυναικὸς, ἥ μὴν τηρήσειν βεβαίους διὰ βίου, καὶ μὴδέποτε μὴδένα παραβῆσεσθαι ἐκόντα εἶναι. Ἐπὶ τοῦτοις δὲ καὶ Κἄλλιστος ὁ πατριάρχης ἐπέειπεν ἀγορισμὸν, εἰ μὴ τοῖς ὁμωμοσμένοις ἀκριβῶς ἐμμενεῖν· διελύετό τε τῶν ἀρχιερέων ὁ σύλλογος αὐτίκα. Παλαιολόγος δὲ ὁ βασιλεὺς οὐκ ὀλίγας ἡμέρας Ματθαίῳ τῷ γυναικὸς ἀδελφῷ συνδιατρέψας, καὶ πολλὴν ἐπιδειξάμενος φιλοφροσύνην λόγοις τε πολλοῖς παρακαλέσας ἐν οἷς ἐπέδεικνυσεν αὐτὸν ἐκ διαφόρου πρότερον καὶ πολεμίου φιλῶν ἐς τὰ μάλιστα γεγεννημένον νῦν, καὶ περὶ τῆς βασιλικῆς σκευῆς ὅτι ἀποδέδωτο, μὴ πάνυ παραινέσας ἀχθεσθαι· ὡς ἦν ἔκα ἂν αὐτῷ δοκοῖη προσήκον εἶναι χρῆσθαι, αὐθις ἐπιτρέψαντος· παρ' αὐτῷ γὰρ εἶναι λύειν τε τοὺς ὄρκους, καὶ τηρεῖν ἀλύτους, εἰ μὴ βούλοιο, ἔπειτα τὸ νῦν ἔχον, πλὴν τῶν ἐρυθρῶν, ὅποιας ἂν αὐτῷ δοκοῖη καινουργήσαντι κρηπίδας ἐπιτρέψας ὑποδέσθαι, συνταξάμενος εἰς Βυζάντιον ἐπανῆκε· καὶ Ἰωάννην καὶ Δημήτριον τοὺς υἱοὺς Ματθαίου τοῦ τῆς γυναικὸς ἀδελφοῦ, τιμῶν ἤξισκε τῶν ἐπιφανεστάτων παρὰ Ῥωμαίους, δεσπότην μὲν τὸν Ἰωάννην ἀποδείξας, τὸν δὲ Δημήτριον σεβαστοκράτορα, καὶ κοινωνήσας αὐτοῖς τραπέζης, ἔπειτα ἐξέπεμπε πρὸς τὸν πατέρα, πολλὰς ὁμολογοῦντας τῆς εὐεργεσίας χάριτας. Ματθαῖος δὲ οὐδὲν εἶλετο περὶ τὴν σκευὴν καινοτομεῖν· ἀλλὰ λευκαῖς κρηπίσιν, ὡς περ ἦν ἔκα ἦν ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ χρῆσθαι εἶλετο. Καντακουζηνὸς δὲ ὁ βασιλεὺς, πανοικεσία τὸν υἱὸν παραλαβὼν, ἐπέπλευσεν εἰς Πελοπόννησον τριήρεσι μακραις πρὸς Μανουὴλ δεσπότην τῶν υἱῶν τὸν ἑτερον. Οὐ μὴν οὐδὲ ἐκεῖ ἠμέλουν οἱ πονηροὶ καὶ μοχθηροὶ τοὺς τρόπους μηχανῆν τινα ἐξευρίσκειν, ἐξ ἧς λυπήσουσιν ὡς μάλιστα, ἀλλὰ πρὶν γενέσθαι ἐν Πελοποννήσῳ, γράμμασι πρὸς δεσπότην διαβάλλουσι τὸν υἱὸν, ὡς βούλοιο τῆς μὲν ἀρχῆς αὐτὸν ἀποστρεφῆν, ἀρχοντα δὲ Πελοποννήσου Ματθαίου ἀντικαθιστῆν τὸν ἀδελφόν· καὶ τοῦτο, οὐχ εἰς καὶ δύο, ἀλλὰ καὶ πλείους, καὶ πολλάκι; ἐπεστάλαξαι· ὁ οὐχ ἦκιστα τοὺς λογισμοὺς δεσπότη κατασεῖσαι ἠδυνήθη. Ὅτε μὲν γὰρ πρὸς τὴν ἐπιεικίαν καὶ σύνεσιν, καὶ εὐδουλίαν ἀπένδοι τοῦ πατρὸς, καὶ τῆν εἰς τοὺς παῖδας φιλοστοργίαν, πάντα πλάσματα ἤγειτο καὶ διαβολάς· ὅτε δὲ εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν πιθανότητα τῶν γεγραμμένων, οὐκ εἶχεν ὅπως ἅπασιν καθάπαξ ἀπιστεῖν, ὅθεν καὶ μετὰ τὴν βασιλείω τοῦ πατρὸς ἐπιδημίαν τὴν ἔνδον ταραχὴν ἐν τοῖς ἡθεσιν ὑπέφρανε. Βασιλεὺς τε ὁ πατὴρ τὸν θόρυβον οὐκ ἀγνοήσας, ἐπυθόαντο τὰς αἰτίας ὅθεν εἶεν. Ὁ δὲ πᾶν ἐξεκάλυπτεν αὐτίκα τὸ ἀπόρρητον. Βασιλεὺς δὲ ὁ πατὴρ τῶν μὲν συκοφαντῶν πολλὴν κατεγίνωσκε σκαιότητα καὶ πονηρίαν τρόπων, τὸν δὲ υἱὸν παρήνει μὴ βῆδιον εἶναι προσέχεινταῖς διαβολαῖς, καὶ μάλιστα κατὰ φιλιτάτων συνεσκευασμέναις, πατρὸς καὶ ἀδελφοῦ, αὐτὸν δὲ, οὐχ ὅπως αὐτὸν ἀφέλοιο τὴν ἀρχὴν τὸν ἀδελφὸν ἐκεῖσε ἀγαγεῖν, ἀλλ' ἴν' ὡς μάλιστα βελτίω καὶ ἀσφαλεστῆραν ἀπεργάσθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ εἴη βέλτιον εἰς λόγον ἡδονῆς καὶ ἀσφαλείας ἢ τὸ συνεῖναι ἀδελφοὺς ἀλλήλους, ὁμοίως τῇ κατὰ φύσιν συναφείᾳ καὶ

τά ψυχὰς συγκεκραμένους ; Τοῦ δὲ εἰς Πελοπόννησον ἐκείνον ἀγαγεῖν αἰτίαν οὐδεμίαν ἄλλην εἶναι ἢ τὰ τῶν φαύλων καὶ πονηροτάτων ψυχὰς ἀνθρώπων, οἱ μάλιστα πολλοὶ νυνὶ τῇ βίῃ ἀνεφύησαν, ἀληθείας μὲν οὐδένα καὶ δικαιοσύνης λόγον πεποιημένοι, μικροῦ δὲ κερδους ἕνεκα καὶ τὰ δεινότερα τολμῶντες, ἔστι δ' ὅτε μὴδὲ ταύτης εὐποροῦντες τῆς αἰσχραῖς καὶ ἀγενοῦς προφάσεως, ἀλλ' ὥσπερ εἰς τοῦτο παρελθόντες εἰς τὸν βίον ἐπὶ τῷ διαφθεῖρειν τοὺς ἀγαθοὺς, καὶ προῖκα τὴν μοχθηρίαν προηρημένοι. Ὡν τὴν ἀτοπίαν δείσας καὶ τὴν πονηρίαν, μὴ συκοφαντίας καὶ διαβολῆς πλασάμενοι, βασιλέα τε καὶ ἀδελφὸν τὸν σὺν ἐκπλεμώσουσιν ἀλλήλοις, ἐνθάδε ἀγαγεῖν, νομίσας ὅπερ ἔστιν ὡς ἀληθές, οὐ Πελοπόννησον τσαύτην οὖσαν, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν οἰκίαν ὁμᾶς συνοικῆσειν ἀλύπως διὰ βίου, καὶ μηδεμίαν ἔισθαι πρόφασιν ἰσχυρὰν διαφορᾶς, ἢ διαστῆσαι δυνήσεται ὁμᾶς ἀλλήλων. Οὐ γρῆ δὲ θαυμάζειν εἰ τοιαῦτα πεπεισμένος περὶ τῶν συκοφαντῶν, ἐνθάδε ἤγαγον τὸν ἀδελφόν. Ὅπου γὰρ καὶ σοὶ ἐμέ τε καὶ αὐτὸν ἤλπισαν ταῖς διαβολαῖς ἐκπολεμῶσειν, σχολῆ γ' ἂν ἀπέσχοντο βασιλέως προφάσεων μεγάλων εὐποροῦντες ἐκ τῶν πρὶν διαφορῶν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, εἶπεν, ἀπολέσθωσαν κακοὶ κακῶς αὐταῖς συκοφαντίας· σὺ δὲ πᾶσαν ἀπολέμενος μικροψυχίαν, ἡδέως δέχου τὸν ἀδελφόν μετ' ἐπιεικείας ἀπάσης καὶ εὐγνωμοσύνης συνδιάζοντα. Τοιαῦτα μὲν Καντακουζηνὸς ὁ βασιλεὺς πρὸς δισπότην εἶπε τὸν υἱόν. Ἐκεῖνός τε αὐτίκα τῷ πατρὶ πειθόμενος ἐδέχετο τὸν ἀδελφόν ἡδέως, πολλὰ καταμεμφόμενος τοὺς συκοφάντας, καὶ πρὸς βασιλέα τὸν πατέρα ἰσχυρίζετο, ὡς εἰ βέλτιον αὐτῷ δοκοῖη καὶ λυσιτελέστερον ἀποστάνα παντάπασιν αὐτὸν Πελοποννήσου πᾶσαν ἔχειν τὴν ἀρχὴν τὸν ἀδελφόν οὐδὲν αὐτὸν φιλονεικῆσειν, ἀλλὰ πάντα πράττειν ἐτοιμότερα, ἂν αὐτὸς κελύοι. Βασιλεὺς δὲ ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὲρ ἐνιαυτὸν συνδιατρέψας τοῖς υἱέσι, καὶ ὧν ἕνεκα ἀφίχτο δεξιὸν τέλος ἐπιθείς, εἰς Βυζάντιον ἐπανήκαεν.

CAPUT L.

Callistus legatus ad Cralænam pro societate contra Barbaros in Thracia. Idem cum comitibus moritur. Falsus rumor de veneno illis præbito a Triballis. Patriarchæ sanus. Cralæna monachis ex Atho monte ejus corpus negat. Expeditio imperatoris contra urbes Hæsorum ad Pontum. Mesembriæ obsidio. Pax communitur. Philotheus patriarchatum recipit; ejus commendatio. Historiæ epilogus.

Ἰπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ Κάλιστος ὁ πατριάρχης παρὰ βασιλέως ἐπέμφθη πρέσβυς πρὸς Ἐλισάβετ τὴν Κράλην γαμετὴν, Φέραις ἐνδιατρίβουσαν μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτήν, ἐκπεπλημῶντο γὰρ ἀλλήλοις καὶ ἐπὶ Κράλην περιόντος. Ἡ πρεσβεία δὲ ἦν, ὥστε τὸν πρὸς ἀλλήλους πόλεμον καταθεμένους καὶ συμφρονήσαντας, τοῖς ἐν Θράκῃ Βαρβάρους ἐπιθέσθαι, κακῶς καὶ τὴν Ῥωμαίων, καὶ Τριβαλῶν ἰκνούσι, καὶ ληζομένους ὀσημέραι. Ἡ μὲν οὖν Κράλην γαμετὴν τὴν πρεσβείαν ἐδέξατο προθύμως· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τέλει πάντες Τριβαλῶν, καὶ πᾶσιν ἔδοξεν ὁμοίως πολεμητέα εἶναι πρὸς τοὺς Βαρβάρους, καὶ τὸν πατριάρχην ἦγον δι' εὐφημίας καὶ αἰδοῦς πολλῆς, Ἐλισάβετ δὲ μάλιστα πολλὴν ἐπιδεικνυτο φιλοφροσύνην, καὶ τῶν κριτετώων ζετῶν τινα ὁποδεδέχθαι ξενισθέντα παρ' αὐτῆ. (Ὁδῶν δὲ συμδάν, αὐτὸς τε ὁ πατριάρχης ἐνεπεπτώκει νόσῳ χαλεπῇ, ὑφ' ἧς καὶ ἐτελεύτησε, καὶ οἱ ἄλλοι οἱ συνόντες πλὴν ὀλίγων. Ἦν δὲ ἄγων τοὺς μάλιστα ἐν λόγῳ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ τῆς Ἐκκλησίας κατειλεγμένων· ὄθεν καὶ

Per hunc tempus et Callistus patriarcha, legatus ab imperatore ad Elisabetham Cralis conjugem (47), Pheris post illius obitum habitantem missus est, adhuc enim eo superstite **909** inimicitias exercebant. Summa legationis erat, ut omisso bello inter se, Barbaros qui essent in Thracia, Romanorum, Tribaliorumque provincias infestantes, et assidue depopulantes, conjunctis copiis invaderent. Cralæna, et omnes proceres Triballi legationem placide audierunt, et æque visum armis appetendos esse Barbaros, patriarchamque laudibus ac veneratione non parva afficiebant, et Elisabetha præcipue mira illum benevolentia tractabat, seseque deum quemdam hospitio accepisse putabat. Evenit autem, ut et ipse patriarcha, et comites ejus præter paucos sævo correpti morbo omnes interirent. Ducebat is secum de clero Ecclesiæ primarios: unde fama per multos dissipata est, veneno sublato a Triballis: sane manifesto mendacio atque calumnia. Non enim solum Cralænae æquitas et reverentia, honor ac

Jacobi Pontani notæ.

(47) Cralis utique filii; nam patris uxor, Stephani Cralis, inquam, dicta est Helena; nisi si μνημονικὸν ἀμάρτημα.

studium erga patriarcham vivum atque mortuum, sed et morbi genus, quo quisque confectus obiit, talem de ea suspicionem penitus prohibebat. Diversis namque morbis, et nec duo saltem eodem extincti sunt. Patriarchæ defuncto in metropoli Pherarum sumptuosum et honorificum funus ab ea factum, ad quam cum ex monasteriis in Atho, potissimum vero e sacra Laura, probatiores sanctioresque monachi venirent, corpusque patriarchæ in Atho transportandum, et apud ipsos sepeliendum rogaret, illa recusavit, quod diceret, sibi illud retinendum, magis enim ejus viri patrocinio egere. Dum hæc fierent, imperator in urbes ad Pontum Mæsis subjectas duxit : fuit enim illi cum Alexandro Mæсорum regelis. Et Anchialum quidem primo impetu cepit : Mezembriam vero in continente ædificata turri ad angustias per quas erat aditus, et ex mari navibus oppugnabat, premehatque incolas non parum, aquæ præsertim penuria ; non enim procul ab oppido ex fonte quodam aquabantur. Tunc autem ab exercitu impediti, oppidanis aquis et modicis, et putidissimis utebantur. Alexander multis rationibus imperatorem ab oppugnatione rejicere conatus est. Nam et de suis copiis, et de Barbaris in Thracia, pecunia demulsis urbi submitit auxilium. Quo nullo effectu recedente, quod imperator, et qui intus erant, scriberet oppugnaret, et qui foris succurrebant, foriter **910** repelleret, belli successu prorsus desperato, missis legatis cum promissis se facturum omnia quæ imperator postularet, commovit cum uti pacem armis anteferret, et sumptus ab eo factos refecit, et pecuniam insuper non exiguum adjecit. Imperator turri eversa Byzantium se retulit. Audiens autem patriarcham in legatione mortuum, circumspectabat quem in sede patriarchica locaret, dans negotium episcopis ut de more conventum agentes et Ecclesiæ rectorem designantes, super eo certiores se facerent. Ubi cunctis placuit Philotheum merito reducendum, et imperator approbavit (sciebat enim ille non suo crimine aliquo locum deseruisse, sed sponte cessisse ne videlicet ob æmulationem Ecclesia turbis et seditione repletur : quare et amabat eum et quoties in palatium veniret, iucunde cum illo colloquebatur : vicissimque cum ipse in monasterium ventret ubi ille degebat, noctem cum eo sermonibus transigebat), missis filiis, Andronico imperatore et Manuele despota multisque proceribus in ecclesiam eum reduxit, et in solio patriarchæ constituit (48) : jamque cen lucerna super candiclabrum posita ad verum lumen commissam sibi Ecclesiam perducit, salutari-bus dogmatis pietatis eam enutrients, ac velut bona corporis habitudine confirmans, et mores componens et quoad ejus fieri potest, ex vita pro-

φήμη διεδόθη παρὰ τοῖς πολλοῖς φαρμάκῃ αὐτοῦ ἀποθανεῖν ἐπιβουλευθέντα· ὑπὸ Τριβαλῶν· ἦν δὲ ἄρα ψεῦδος καὶ συκοφαντία ἐναργῶς. Οὐ γὰρ τὸ τῆς Κράλης γαμετῆς ἐπιεικὲς μόνον, καὶ ἡ πρὸς τὸν πατριάρχην αἰδῶς, καὶ φιλοτιμία, καὶ σπουδή, καὶ περιόντος καὶ μετὰ τελευτῆν, ἀλλὰ καὶ ἡ νόσος ὑφ' ἧς ἕκαστος ἐτελεύτησε κατεργασθεὶς, οὐδαμῶς τοιαῦτα δίδωσιν ὑπονοεῖν περὶ αὐτῆς· διαφόροις γὰρ ἔτυχον νοσήμασι κατασχεθέντες, καὶ οὐδὲ δύο τοῦλάχιστον τοῖς ἴσοις. Ἀποθανόντα δὲ τὸν πατριάρχην εἰσάψε τε μεγαλοπρεπῶς ἡ Ἐλισάβετ ἐν τῇ μητροπόλει Φερῶν, καὶ ἐτίμησε διαφερόντως. Ἀφικομένον δὲ παρ' αὐτὴν καὶ ἐκ τῶν ἐν Ἄθῳ φροντιστηρίων τῶν σπουδαιοτέρων, καὶ ἀντιποιοιμένων ἀρετῆς, μάλιστα δὲ Λαύρας τῆς ἱερᾶς, καὶ δεηθέντων ἐφείναι τὸν πατριάρχου νεκρὸν ἐν Ἄθῳ μεταγαγεῖν, καὶ θάψαι παρὰ σφίσι, οὐκ ἐνέδωκεν αὐτῇ, μάλιστα εἰπούσα δεῖσθαι τῆς ἐκείνου προστασίας, καὶ δεῖν εἶναι κατέχειν παρ' ἐαυτῇ. Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ταῦτα ἐτελεῖτο, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπεστράτευσεν ταῖς κατὰ τὸν Πόντον ὑπῆκόις πόλεις Μουσῶς· ἐγένετο γὰρ τις αὐτῷ διζυροῦς πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Μουσῶν βασιλέα. Καὶ Ἄγγελον μὲν εἶπεν ἐξ ἐξόδου μάχῃ χρητήσας· Μεσημέριαν δὲ, ἐκ τε τῆς ἡλείρου πύργου οἰκοδομήσας κατὰ τὸ στενὸν ἐν ᾧ ἡ εἰσβολή, καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης ταῖς ναυσὶν ἐπολιόρκει, καὶ ἐπίσεν τοὺς κατοικοῦντας οὐκ ὀλίγα, ὕδατος ἀπορία μάλιστα· ὑδρεύοντο γὰρ οὐ πολλὸν ἀποθνήσκουσαν τῆς πόλεως ἐκ τινος πηγῆς. Τότε δὲ εἰργόμενοι ὑπὸ τῆς στρατιᾶς, τοῖς ἔνδοσιν ὀδασιν ἐχρῶντο, ὀλίγοις τε καὶ φαύλοις οὖσιν. Ἀλέξανδρος δὲ ὁ τῶν Μουσῶν βασιλεὺς πολλαῖς μὲν ἐχρήσατο μεθόδοις ἀναστῆσαι βασιλέα τῆς πολιορκίας· ἐκ τε γὰρ τῆς οἰκείας στρατιᾶς τῇ πόει ἐπιμψε συμμάχους, καὶ παρὰ τὸν ἐν Θράκῃ Βυρθάρων πείσας χρήμασιν· ἀπράκτων δὲ ἐπανελθόντων, βασιλέως τοὺς τε ἔνδοσιν ἰσχυρῶς πολιορκούντος, καὶ πρὸς τοὺς ἐξω μαχομένους καρτερῶς, ἐπεὶ παντῶσιν πρὸς τὸν πόλεμον ἀπηγορεύκει, πρέσβεις πέμψας, καὶ ἐπαγγεῖλάμενος πάνθ' ὅσα κατὰ γνώμην βασιλεὶ ποιήσαιν, ἐπεισαν ἀνθελέσθαι τὴν εἰρήνην, καὶ τὰ τε χρήματα ἐξέτισεν, ὅσα πρὸς τὸν πόλεμον ἀνάλωτο, καὶ ἕτερα οὐκ ὀλίγα. Βασιλεὺς τε τὸν πύργον καταστρεφάμενος, ἐπανῆλθεν εἰς Βυζάντιον. Πυθόμενος δὲ περὶ πατριάρχου ὅτι τελευτήσῃ κατὰ τὴν πρεσβείαν, αὐτὸς τε ἐσκέπτετο, ἐντινα δεῖ τοῖς πατριαρχικαῖς θρόνοις ἐγκαθιδρύειν, καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐπέτρεπε συναλθεῖν κατὰ τὸ εἶδος, καὶ διασκεψάμενοι τὸν προσησόμενον σὺ τῷ θεοῦ. Δόξαν δὲ πᾶσι τὸν πατριάρχην Φιλόθεον ἐπανάγειν εἶναι δίκαιον, ἐπεὶ καὶ βασιλεὶ τὰ ἴσα συνεδόκει· συνήθει γὰρ αὐτῷ μὴ διὰ κακίαν ἀποστάντι τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἐκοντι παραχωροῦντι, ἵνα μὴ διὰ φιλονεικίαν ταρχῆς πολλῆς καὶ διχοστασίας ἐμπλησθῇ ἡ Ἐκκλησία, δι' ἧ δὴ καὶ φιλικῶς εἶχε πρὸς αὐτὸν, καὶ

Jacobi Pontani notæ.

(48) Laudatus est supra hic Philotheus, cap. 16 et 29 ; inter patriarchas Constantinopolitanos numeratur cxxi. Multa scripsit, de quibus non pauci in Bavarica bibliotheca habentur : quæ eruditissimam

patrefacta est, insigni beneficio nobilis et magnifici domini Joannis Georgii Heruarli, Bavaricæ cancellarii, viri omnium bonarum artium disciplinis excellentissimi.

γινόμενῳ τε ἐν βασιλείοις, ἡδέως συνῆν καὶ συνω-
μίλει· καὶ αὐτὸς ἐν ἧ κατῴκει μνηστῆρσι γινόμενος συν-
δισυνοχέρειεν αὐτῷ πέμψας τοὺς υἱοὺς, Ἀνδρονίκον
τε τὸν βασιλέα, καὶ τὸν δεσπότην Μανουήλ, καὶ τῶν συγ-
κλητικῶν πολλοὺς, ἐπανήγαγεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ
τοῖς πατριαρχικοῖς ἐνέδρασε θρόνοις· καὶ νύνοια λύχος
ἐπὶ τὴν λυχνίαν τεθείς, ἐπὶ τὸ ἀληθινὸν φῶς τὴν πι-
στευθεῖσαν Ἐκκλησίαν χειραγωγεῖ, τοῖς τε ὑγιέσι τῆς
εὐσεβείας δόγμασιν ἐκτρέφων, καὶ εὐεκτηῖν ὡς μά-
λιστα πικρῶν, καὶ τὰ ἥθη ρυθμιζῶν, καὶ ὡς οἶόν τε
τῆς ἀνιέρου ζωῆς ἐπανάγων ταῖς συχναῖς διδασκα-
λίαις καὶ παραινέσεσιν. Ἄ μὲν οὖν συμβέβηκε Ῥω-
μαίοις ἐφ' ἡμῶν ἐν τε τοῖς ἀνω χρόνοις ἡνίκα τῶν
βασιλέων Ἀνδρονίκων ὁ πρὸς ἀλλήλους ἐκινήθη πό-
λεμος, καὶ ὕστερον ὁ μεταξὺ τῆς βασιλίδος Ἄννης,
καὶ Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ἀνεβρίπισθη, καὶ
τὰ τελευταῖα δὴ ταῦτα, ὅσα βασιλεὺς ὁ νέος Ἰωάν-
νης πρὸς τε τὸν γυναικὸς ἀδελφὸν Ματθαῖον διηνή-
χθη, καὶ βασιλέα τὸν κηδεστὴν, τοιαῦτά ἐστι. Καὶ
πρὸς οὐδὲν τῶν εἰρημένων οὔτε πρὸς χάριν οὔτε
πρὸς ἀπέχθειαν ἐξέβημεν τῆς ἀληθείας· ἀλλ' αὐτὰ
τὰ ὄντα ἱστορήκαμεν ἀκριβῶς, τοῖς μὲν αὐτοὶ παρ-
όντες ἡνίκα ἐπραγματεύοντο, καὶ μετέχοντες τῶν
γεγομένων· τῶν δ' αὐτῆχοιο γεγενημένοι ἀπ' αὐ-
τῶν πᾶν εἰρηασμένων. Εἰ δέ τινα τῶν ἐν ἀπορρή-
τοις βεβουλευμένων μάλιστα τῶν πρὸς Καντακου-
ζηνὸν τὸν βασιλέα τὸν πόλεμον κερκινηκότων ἡ ἱστορία
περιέχει, θαυμαστὸν οὐδέν. Οἱ πλείους γὰρ ἐκείνων
καὶ μετὰ τὸ τῆς ἀρχῆς ἀπάσης ἐκείνων ἐγκρατῆ γε-
νέσθαι εἴτι περιόντες, καὶ πολλῆς προνοίας ἀπολελαυ-
κότες παρ' αὐτῷ πάντα ἀκριβῶς ἐξεῖπον, ἐκείνων
μὲν τῆς μεγαλοφυχίας θαυμάζοντες, καὶ τῆς καρτε-
ρίας τῆς πρὸς τὰ δεινὰ, ἑαυτοὺς δὲ οἰκτερόντες, ὅτι
μὴ μόνον τοσοῦτων αἰτιοὶ γέγονασιν Ῥωμαίοις συμ-
φορῶν, ἀλλὰ καὶ οὐ πολλῶν καὶ πρότερον, καὶ ὕστε-
ρον καὶ μεγάλων, καὶ θαυμασίων εὐεργεσιῶν ἀπολελαύκασιν, τοῦτω ταῖς μεγάλου δουκὸς ἀπαιτηθέντες
μηχαναῖς καὶ πανουργίαις, πολλῶν ὠφθησαν αἰτιοὶ γεγενημένοι δυσχερῶν, καὶ τὰ ἔσχατα ἡγνωμονή-
κασιν. Μάλιστα δὲ ἀπήγγειλαν σαφέστατα Ἰωάννης καὶ Νικηφόρος οἱ μεγάλου δουκὸς ἀδελφοί, οἳα δὴ
τῶν ἄλλων μᾶλλον συνειδότες τὰ ἀπορρήτα ἐκείνω. Τὸ μὲν οὖν ἐπιτάγμα τὸ σὸν, ὦ καλὲ Νεῖλε, εἰς
δύναμιν ἡμῖν ἐκτετέλεσται. Σοὶ δ' ἔξεστι τὰ γεγραμμένα ἀναλέγοντι, καὶ βίους ἐξετάζοντι, καὶ πρά-
ξεις, καὶ τὸ σύμπαν ἦθος τῶν ἀνθρώπων, τῶν μὲν τὴν μεγαλοφυχίαν ἐπαινεῖν, καὶ τὴν ἐν ἅπασιν ἡ ἐν
πλείστοις ἔργοις ἀγαθοῖς φιλοτιμίαν, τῶν δὲ μισεῖν τὴν πανουργίαν, ὡς οὐ τοῖς ἄλλοις μόνον, ἀλλὰ καὶ
αἰτίαν αὐτοῖς πολλῶν κακῶν αἰτίαν γενομένην.

fana crebro docendo et monendo ad cœlestem illam
provehens. Quæ igitur a Romanis nostro ævo et supe-
riore gesta sunt, quando inter Andronicos bellum vi-
guit, et postea inter imperatricem Annam et Cantacu-
zenum accensum est : et postremo quæ juniore im-
peratore Joanne ab uxoris fratre et socero dissi-
dente contigerunt, hæc sunt. Nec nos uspiam vel
ad gratiam, vel ad odium limites veritatis transivi-
mus, sed rem ipsam acòurate narravimus, quam
partim præsentés vidimus, et ut actores sensimus;
partim ab ipsis qui fecerunt accepimus. Quia vero
quædam in secreto deliberata, maxime ab iis qui
bellum adversus Cantacuzenum texerunt, historia
complectitur, nolim id cuiquam mirum videri ;
plures enim de illis, etiam postquam is totum sub-
jugavit imperium, adhuc superstites et ejus postea
beneficiis usi omnia fideliter retulerunt : ipsum
quidem de excelso animo, et tolerantia iff adversis
rebus suspicientes, semet autem miserantes, qui non
solum tantarum ærumnarum auctores **¶** Romanis
fuisent, sed et cujus multa tum prius, tum postea
egregiaque in se merita constitissent, ei, magni du-
cis (Apocauchi) molitionibus et varitie decepti, tot
incommoda et labores per extremam improbitatem
peperissent. Clarissime autem non pauca nobis ex-
posuerunt Joannes et Nicephorus magni ducis filii,
utpote præ aliis arcanorum amplius conscii. Præcep-
tum itaque tuum, mi Nile, pro nostra facultate im-
plevimus. Tibi licitum est scripta relegenti, vitas-
que et actiones et universe mores hominum expen-
denti horum quidem magnanimitatem, et in om-
nibus aut plurimis factis præstantibus studium com-
mendare : illorum veteratorias artes, quibus non
aliis tantummodo, sed etiam sibimetipsis detrimen-
tosissimi exstiterunt, odio et vituperatione prosequi.

Explicit Joannis Cantacuzeni Historia Byzantina.

JOANNIS CANTACUZENI

PRO CHRISTIANA RELIGIONE

CONTRA SECTAM MAHOMETICAM APOLOGIÆ IV*.

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΠΟΝΗΜΑ ΕΞΕΤΕΘΗ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ

ΚΑΙ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΟΣ ΗΜΩΝ

ΚΥΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ,

ΤΟΥ ΔΙΑ ΤΟΥ ΚΑΙ ΜΟΝΑΧΙΚΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΘΕΝΤΟΣ ΙΩΑΣΑΦ ΜΟΝΑΧΟΥ.

PRÆSENS OPUS COMPOSUIT

PÏSSIMUS ET CHRISTI AMICUS IMPERATOR NOSTER

DOMINUS JOANNES CANTACUZENUS,

QUI POST SUSCEPTUM MONACHALEM HABITUM IOASAPH APPELLATUS EST.

Argumentum libri.

Achæmenides quidam, virilem ætatem jam ingressus, homo non ignobilis et fortunæ splendidæ, docendi munus administrabat. Nam et ipse cum patriæ legis et omnium quæ ad hanc pertinent studiosus esset, Mahometem et legem illius magnæ æmulo æstimationis esse omnes persuadere videbatur. Hic, veræ pietatis jubare excepto, cum patriam superstitionem condemnasset, Deum verum agnoscit. Ob hoc vero omnibus bonis suis spoliatus, ad pitissimum Romanorum imperatorem, qui tunc Joannes Cantacuzenus erat, confugit: quo etiam amice usus est. Cum vero Deus imperatorem ad vitam philosophiæ Christianæ studiosiorem vocaret, ipse etiam inter ejus comites assumptus, una cum eo vitæ monasticæ inauguratus, mutato nomine Meletius dicitur. Familiari imperatoris colloquio tum non parum adjutus est, cum hic nimirum illius informaret animum et in religione Christiana institueret. Cæterum hæc humani generis hostem æquo animo ferre non erat facile. Persam itaque quemdam armat contra Meletium, cui persuadet ut litteris dolosis et versutis illum aggrediat, et impellat ut veritatem mendacio permutans, ad pristinam religionem redeat. Meletius autem, quamvis cupidissimus esset hujusmodi semetipsum

A

Ἡ τοῦ βιβλίου ὑπόθεσις.

Ἀχαιμενίδης τις εἰς ἀνδρας ἐλαύνων ἦδη, τῆς τύχης οὐκ ἀγεννῆς, τὴν περιουσίαν λαμπρῶς, ἐπιτήδευμα διδασκαλικῶν μετιῶν, ζηλωτῆς γὰρ καὶ αὐτὸς ἐτύχχανεν ὄν τοῦ πατρικοῦ νόμου· καὶ πάντας τὸ γε εἰς αὐτὸν ἤκουσεν κλισθεῖν ἐνόμιζε μέγαν τιμὰ τὸν Μωάμεθ εἶναι καὶ τὸν νόμον τὸν αὐτοῦ· οὗτος δέχεται τὴν ἀκτίρα τῆς εὐσεβείας, καὶ τῆς πατρῆας θρησκείας κατεργωκῶς, ἐπιτιμῶσκει τὸν ἀληθῆ θεόν. Καὶ πάντων τῶν προσόντων αὐτῷ γυμνωθεὶς, τρέχει παρὰ τὸν εὐσεβῆ βασιλέα Ῥωμαίων. Ἰωάννης δὲ Καντακουζηνὸς οὗτος ἦν. Καὶ τούτου τυχὼν εὐμενοῦς, ἐπεὶ πρὸς τὸν φιλόσοφον βίον ὁ θεὸς τὸν βασιλέα ἐκάλει, γίνεται καὶ αὐτὸς εἰς τῶν ἀκολουθησάντων ἐπὶ τὴν ὁδὸν ταύτην ἐρχομένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ εἰς μοσχοῦς καὶ αὐτὸς τελείσας, καὶ Μελέτιος μετανομοσθεὶς, τῆς τοῦ βασιλέως γλώττης οὐ μετρίως ἀπήλυσεν, διαπλάττοντος αὐτῷ τὴν ψυχὴν, καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν εὐσέβειαν ἐκπαιδεύοντος. Ἀλλὰ ταῦτα ἰὼν πολλέμιον τοῦ γένους ἡμῶν ὁμολῶς οὐκ ἦν ἐνεργεῖν. Ταύτην τοὶ καὶ Πέρσην τιμὰ κατὰ τοῦ Μελετίου ὀπλιεῖς, καὶ κλισθεῖν τοῦτον γράμμασι, κολὴ τὸ ἀκατηλὸν καὶ κακοῦργον ἔχουσι, Μελέτιον ὑπελθεῖν, ὥστε ἀλλόξασθαι

B

* Ex libro cui titulus: *Consulationes legis Machumeticæ, quam vocant Alcoranum, singulari industria ac pietate a doctissimis atque optimis viris partim Latine, partim Græce ad impiæ sectæ illius errorumque ejus impugnationem et nostræ fidei confirmationem olim scriptæ, ac magno studio hinc inde conquisitæ inque lucem editæ. In fine legitur: Ἐτυπώθη ἐν Βασιλείᾳ παρὰ μὲν τῷ Νικολάῳ Βρυλλιγγέρῳ, ἐπιμελείᾳ δὲ καὶ ἀναλώμασι Ἰωάννου τοῦ Ὀπαρινῶ, χριστοῦ πεντακισιοστῶ τεσσαρακοστῶ τρίτῳ ἀπὸ τῆς Θεογονίας ἑκατῶ, Μονυχίωνος δευτέρῳ Ἰσαμίνου. (Bale 1515, 4.)*

μὲν τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, ἐπὶ τὰ πρότερα δὲ ἄλλιν ἐκπνέειν. Ὁ δὲ καίτοι σφόδρα βουλόμενος ἀντικαταστήσει τοῖς γράμμασιν, ἐπεὶ μὴ καὶ δύναμις τοῦ λέγειν αὐτῷ προσῆν, προστρέχει τῷ βασιλεῖ, καὶ τὰ γράμματα δεικνύσι, καὶ συμμαχίαν τὴν γιγνομένην ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ. Ὁ δὲ τῆς προαιρέσεως τὸν ἄνδρα ἀποδεξάμενος, κατεδέξατο τὸν ἀγῶνα, καὶ Μελετίῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δαρείσει τὴν γλῶτταν. Ὁ δὲ λόγος ἀφορμὴν λαθῶν τὴν τῆς ἐπιστολῆς ἀνασκευὴν, χωρεῖ κατὰ τῆς τῶν Συρακησίων αἰρέσεως, ἐπεκδικῶν μὲν τὰ Χριστιανῶν, κατατρέχων δὲ τῆς τῶν Συρακησίων αἰρέσεως ἀπὸ μέρους ἐν λόγοις ἡδὴ τέσσαρσιν, ἀνακόλουθον αὐτὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἀποδεικνύς, ὡς μηδὲ ἑαυτῇ συμβουλευόμενος ἔχουσαν. Ἐὶ δὲ καὶ ἐκ τῶν τοῦ Μωσέως, καὶ τῶν προφητῶν, καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ μυστήριον ἀποδεικνύσι, θαυμαστὸν οὐδέν. Ἰαὶ γὰρ καὶ τοῖς Συρακησίοις ἱερὸν τι δοκεῖ καὶ θεῖον τὰ παρὰ τοῦ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου λεγόμενα. Οὐ μὴν ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα καὶ κατὰ Ἰουδαίων εἰποι τις ἂν, καὶ εὐκρίτως. Συρακησίοις γὰρ καὶ Ἰουδαίοις οὐκ ἕλιγα κοινὰ, μοναρχία τε γὰρ ὡσαύτως ἐν ἀμφοτέροις, καὶ πολυγαμία τὸ σπουδαζόμενον, χωρεῖται τε κρείων ἀποχή, καὶ μὴν καὶ περιτομή, καὶ βιβλίου δὲ ἀποστασιῶν βουλομένοις διδόνται ταῖς ἑαυτῶν γυναῖξιν ἐρείται. Καί τινος ἀποθανόντος εἶτε ἐν τούτοις εἶτε ἐν ἑκείοις, τὴν ἐκείνου γυναῖκα ὁ ἀδελφὸς ἄγεται. Καὶ ὅπως οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι, Ἰουδαῖον μὲν πλημμελῆ τὸν τοῦ Μωσέως νόμον προσειπῶν. Ταῦτη τοι καὶ ὁ θεὸς Ἰωάννης ἐν τῇ ἀποκαλύψει περὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ ἔθνους τούτου προσαγορεύων, ὡσπερ αἰρητόμενος τὰ ἐν ἑκατέροις κοινὰ, φησὶ, Λέγουσιν ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσὶν. Ὡστε κοινή τις ἐν μέρει καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς πάλῃ.

scriptis opponere, dicendi tamen facultate destitutus, ad imperatorem confugit, cui litteras offert, et auxilium in imminente concertatione ab illo postulat. Imperator itaque cum viri institutum approbavisset, certamen suscipiens, Meletio simul et veritati linguam ceu mutuo dat. Oratio autem, cujus argumentum erat, epistolam cujus supra meminimus revincere, contra Saracenorum hæresim progreditur, defendens quidem Christianorum dogmata, obiter vero singulas Saracenicæ hæresis partes percurrens : tum quatuor sermonibus ostendit, hanc nec veritati nec sibi ipsi esse consentaneam, utpote quæ ipsa sibi multis in locis non satis conveniat. Quod autem Mos's simul, prophetarum et Evangelii testimoniis Christianæ religionis mysterium demonstrat, nemini mirum videatur, cum et ipsis Saracenis pro sacrosanctis habeantur, quæ a Mose, prophetis et Evangelii scriptoribus dicta sunt. Verumtamen eadem hæc contra Judæos induci possunt, idque non sine ratione; Saracenis enim non pauca sunt cum Judæis communia. Eadem enim apud utrosque monarchiæ politia, idem polygamiæ studium, eadem suille carnis abstinentia, idemque circumcisionis signum. Eodem etiam jure apud utrosque repudii libellum propriis licet dare uxoribus : et aliquo vel horum vel illorum defuncto, conjugem illius frater ducere solet. Sed, ut summatim dicam, non erravisse mihi quispiam videbitur; si Mahometis legem confusum corruptumque Judaismum dixerit. Quapropter et divus Joannes in Apocalypsi de lege et gente hac disserens, ubi quasi per ænigmata perstringit quæ utrisque communia sunt, inquit : Dicunt se Judæos esse, et non sunt. Adeo ut absurdi nihil fuerit, si communis et eadem cum illis concertatio sit, qui quam plurima inter se communia observant.

οὐδὲν ἄτοπον, εἰ κοινῶν ὄντων αὐτοῖς πολλῶν,

Τοῦ Μουσουλμάνου Σαμψατινῆ Σφαχαρῆ τοῦ Πέρσου, πρὸς τὸν μοναχὸν Μελετίον.

Musulmanus Sampsates Ispachanes Persæ, monacho Meletio.

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐλεήμονος καὶ ἐλεούτος.

In nomine Dei misericordis et commiserantis.

Ἀδελφε εἰρακήμετε, ὕψιστην καὶ ἑπαινον καὶ εὐχὴν ἀφ' ἡμῶν τῶν ταπεινῶν τῶν ἀδελφῶν σου τὰ δέξασαι. καὶ τὴν εὐθυμίαν ἣν ἔχομεν πρὸς σὲ τὰ καταλάβης ἐξῴθεν τῆς γραφῆς. Νὰ γνωρίσης ὅτι ἐγὼ ὁ ἀδελφός σου ὁ ταπεινός καὶ εὐτελής εἰς τὸν καιρὸν ὅτι κατέλαβον εἰς τὴν χώραν τοῦ μεγάλου ἀμυρᾶ, ὁ θεὸς Ἰου αὐξάνη τὴν δικαιοσύνην τοῦ. Γινώσκεις καλά, ὅτι ὁ εἰς τὸν ἄλλον οὐδὲν εἶδεν, ἀμὴ πάλιν τὸν ἑπαιτὸν σου, καὶ τὸν λόγον σου, καὶ τὴν γνώσιν σου, ἀπὸ τοῦ ἀδελφού σου καὶ φίλου, οὗς ἔχεις ἐνταῦθα, ἔμαθον. Καὶ τὸσην ἀγάπην ἔχον πρὸς σὲ, ὅτι οὐδέποτε με βλέπουν, Ἰου οὐδὲν με παρακαλοῦν διὰ σὲ, εἰς τὸ τὰ παρικαλέσω τὸν ἀμυρᾶν τὰ σὲ καταστήσει. Βλέπων οὖν τούτους πάσχοντας οὕτως,

Frater dilecte, salutem et laudem et intercessionem a nobis fratribus tuis humillimis suscipito : at animi nostri benevolentiam, qua in te affecti sumus, etiam sine scriptis deprehendes. Scire tamen te velim, quod ego frater tuus humilis et exilis, opportuno tempore in regionem magni Amura (cujus justitiam ut Deus augeat imprecor) delatus sum, quem et ipse nosti nimirum nihili perinde atque laudes tuas respicere. Vitæ vero tuæ rationem et sententiam ab amicis et fratribus quos hic habes, cognovi, qui tanto tui amore tenentur, ut nunquam nos viderint, quin hoc a me contendant tuo nomine, ut Anuram, quo te restitui, precari velim. Illos igitur sic affectos videns, etiam ipse, licet mihi ignotus sis, condoleo, Deumque ceu peccator oro, ut te a tenebris et

^ Apoc. 11, 9.

perditione, in quam incidisti, convertat. Quin etiam te obsecro, respisce, plora, gemo : Deus enim misericors est. Intelliges etiam te non solum hoc malo laboravisse, verum et sancti et prophetae aliique viri magni et insignes Deum sefellerrunt, quibus tamen peccata ab illo remissa sunt, quemadmodum ipse ore suo sancto testatur, dicens : « Paratus et promptus sum ut respicientem suscipiam. » Quin et propheta cum Deo in hæc verba consentit : « Si quis respuerit ab iis quibus Deum sefellit, pro insonte et immuni a peccato habebitur. » Quod si igitur et tu cum homo lapsus es, novi nihil accidit; respisce tantum, et lava cor tuum, ut Deus ille misericors te recipiat. Si enim non peccaret homo, quoniam argumento Deum misericordem esse et nobis condolare deprehenderes? Litteræ certe, quas scripsisti, huc transmissæ, nequaquam eruditioni et honori tuo pristino respondebant. Verumtamen affectu impulsus hoc fecisti, et prophetam accusando illum, ut nosti, calumniatus es. Nonne Scripturam nosti quæ a Deo per prophetam dicta est, « Omnia propter te feci, et te propter me? » Sed Deum oro, ne te mors apprehendat in perditionem. Dic tamen, per Deum obtestor, quidnam boni tibi apud Christianos videre licuit? Imaginantur enim sibi specie falsa, quod Christum gloria extollant, cum in eundem sint injurii, dicentes hunc et Deum esse, et Dei Filium. Confuderunt viam veram, et hac neglecta ceciderunt in morbum incurabilem. Non tamen decet, ut Musulinanus orthodoxus eos devoteat, sed ut potius oret pro illis, juxta Dei et prophetæ sententiam. Rursus vero te interrogo : Quid, quaso, vidisti quod seductus es, et in illorum fidem consensisti? Dicunt se tres personas adorare, Patrem, Matrem et Filium. Quis hoc unquam vidit? quis audivit? qualis propheta hoc docuit? aut cui unquam sanctorum per visionem revelatum est? Qui, ut audivimus, in plures partes divisi sunt, dicuntque alii quidem deos esse multos, alii vero pauciores : et de hoc quotidie disceptare solent et contendere. An vel ex his eos nunquam condemnare potuisti? Væ horum impudentiæ, væ horum stultitiæ. Deserto enim et relicto Deo conditore omnium, deos plures colunt, Christumque cum sit sermo Dei falso traducunt, quod dixerit se Filium Dei esse. Nonne hunc Judæi interrogaverunt dicentes, « Tu ne es Filius Dei? » et negavit, dixitque : « Vos dicitis. » Verumtamen ab Adeth (1) usque in hoc tempus quidnam tibi scribam? quid redarguam? quid doceam? Quod scilicet unus sit Deus, creator cæli et terræ : quemadmodum et ipse dixit : « Ego sum Deus, et consortem divinitatis non habeo. » Bene tamen hoc deprehendimus; non enim, quantum audio, rudis et indoctus es, nisi quod corporis tui te vicit cupiditas. Nosti nimirum, an mundus principio et substantia careat? et sufficiant hæc. Prudentem vel unica servabit oratio. Et hæc quidem per litteras,

λυπούμαι καὶ ἐγὼ ὁποῦ οὐδὲν σε γινώσκω. Καὶ παρακαλῶ τὸν Θεόν, ὡς ἀμαρτωλός, ἵνα σε ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τοῦ σκότους καὶ τὴν ἀπώλειαν ἣν ἐποίησας. Καὶ παρακαλῶ σε, μετανοήσον, κλαῖσον, στέναξον, ὅτι ὁ Θεὸς ἐλεήμων ἐστίν. Νὰ ἡεῦρης, ὅτι τὸ κακὸν αὐτὸ, οὐδὲν τὸ ἐπαθεὶς ἐστὶ μόνος, ἀλλὰ καὶ ἄγιοι, καὶ προφῆται, καὶ ἄλλοι μεγάλοι ἄνθρωποι ἐσφαλὰν τὸν Θεόν. Καὶ πάλιν συνεχώρησεν αὐτοῖς, καθὼς λέγει καὶ ὁ Θεὸς μὲ τὸ στόμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον : « Ἐτοιμός εἰμι γὰρ δέξωμαι τὸν μετανοοῦντα. » Ἰσάκι καὶ ὁ προφήτης μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ λέγει, « Εἰ εἰς μετανοήσει εἰς τὰ ἔσφαλε τὸν Θεόν, ὡς ἀναμάρτητός ἐστιν. » Ἐὰν γοῦν ἐσφαλες καὶ σὺ ὡς ἄνθρωπος, οὐδὲν ξένον. Ἀλλὰ πάλιν μετανοήσον, καὶ πλῆρον τὴν καρδίαν σου, ὅπως σὺ δέξῃται ὁ Θεὸς ὡς εὖσπλαγχνος. Ἐὰν γὰρ οὐδὲν ἡμαρταν ὁ ἄνθρωπος, πῶς ἠθέλαμεν ἡξεύρειν, ὅτι ὁ Θεὸς συμπαιθής ἐστιν; Ἀλήθεια τὰς γραφὰς τὰς γραφῶν καὶ ἀπέστειλας, οὐδὲν ἤσαν πρὸς τὴν γνώσιν σου, ἀλλ' οὐδὲ εἰς τὴν τιμὴν σου. Ὅμως διὰ δεξιῶν τὸ ἐποίησας, καὶ ἐκατηγόρησας τὸν προφήτην, καὶ διέβαλες αὐτόν, ὡς καὶ σὺ γινώσκεις. Οὐκ οἶδας τὴν Γραφὴν τὴν λέγουσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν προφήτην, ὅτι « Πάντα ἐποίησα διὰ σέ, καὶ σὲ δι' ἐμέ. » Ἐδύχομαι τῷ Θεῷ, ἵνα οὐδὲν σε εὖρη ὁ θάνατος εἰς τὴν ἀπώλειαν. Διὰ τὸν Θεόν εἰπέ μοι, τί ἀγαθὸν εἶδος εἰς τοὺς Χριστιανούς; φαρτάζονται γὰρ ὅτι δοξάζουσι τὸν Χριστόν, καὶ αὐτοὶ ἄβριζον τὸν καὶ λέγουν ἔτι Θεὸς ἐστίν, καὶ γιὸς Θεοῦ· ἐχάωσαν τὴν ὁδὸν τὴν ἀληθινήν, καὶ παραδέδρουν, καὶ ἐπεσον εἰς ἄσημα ἄριστα. Οὐδὲν πρέπει ὅλος ἐν Μουσουλμάνος ὀρθόδοξος, ἵνα τοὺς καταράται, ἀμὴ γὰρ τοὺς εὖχεται, καθὼς τὸ λέγει ὁ Θεὸς καὶ ὁ προφήτης. Πάλιν δὲ λέγω σε, τί εἶδες, καὶ ἐπλανήθης καὶ ἐκοινώρησας εἰς τὴν πίστιν αὐτῶν; Λέγουσιν ὅτι προσκυνοῦσι τρία πρόσωπα, Πατέρα καὶ Μητέρα καὶ γιόν. Τίς τὸ εἶδεν, ἢ τίς τὸ ἤκουσεν, ἢ ποῖος προφήτης τὸ ἐδίδαξεν, ἢ ποῖος ἅγιος τὸ εἶδεν εἰς ὅτιαιαν; Καθὼς καὶ ἀκούομεν, ὅτι ἐμπερίσθησαν εἰς πολλὰ μέρη. Καὶ λέγουν οἱ μὲν πολλοὺς θεοὺς, οἱ δὲ ὀλίγους. Καὶ ἐνεκεν τούτου καθ' ἑκάστην ἡμέραν διαλέγονται καὶ κρίνονται. Ἐὰν ἀπὸ τούτου οὐδὲν τοὺς καταγνώσῃς. Οὐαὶ τὴν ἀναισχυντίαν των, οὐαὶ τὴν μωρίαν των, ὅτι ἀπέλυκαν τὸν Θεόν τὸν ποιητὴν τῶν πάντων, καὶ λατρεύουσι θεοὺς, καὶ τὸν Χριστόν ὁποῦ ἐν λόγος Θεοῦ διαβάλλουν, ὅτι εἶπεν ἐν γιὸς Θεοῦ. Οὐδὲν τὸν ἠρώτησαν οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι « Σὺ εἶ γιὸς Θεοῦ; » Καὶ ἠρτήσατο, καὶ εἶπεν ὅτι « Ὑμεῖς τὸ λέγετε. » Ὅμως ἀπ' ἐδῶ ἕως αὐτοῦ, τί σε θέλω γράψαι, τί σε θέλω παραστήσειν, τί σε θέλω διδάξειν, ὅτι ἐν εἰς Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Καθὼς εἶπεν, ὅτι Ἐγὼ εἰμι Θεός, καὶ οὐδὲν ἔχω σύντροπον εἰς τὴν θεότητα. Ἐξεύρο-

(1) Locus obscurus, librariorum, ut videtur, incuria depravatus. Videtur autem per Ἐδῶ, Adeth in-

telligendus, Ismaelitarum propheta, vel Huth, qui primus Ismaelitarum litteras didicit.]

μεν καλὰ, ὅτι οὐδὲν ἦσαι ἀγῶστος καὶ ἰδιώτης, καθὼς ἀκούω. Ἄμῃ ἐτίμησέ σε ἡ δρεξίς τοῦ σώματος σου. Ἐξέβρις καλὰ, ὁ κόσμος ἀνυπόστατος ἐστὶ, καὶ ἀρκεῖ σοι ἕως τοῦ νῦν. Τὸν φρόνιμον εἰς λόγος σάζει τὸν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐγγράφως, ἀγράφως δὲ τάδε· ὅτι πῶς ἐστι δυνατὸν, τὸν Θεὸν υἱὸν ἔχειν ἀνευ γυναικός; καὶ εἴπερ ὁ Θεὸς ἔχει υἱὸν, δυνατὸν ἐστὶ γενέσθαι σχίσμα μέσον τῶν δύο. Καὶ ἐστὶ, πῶς ἐστι δυνατὸν Θεὸν γενέσθαι ἄνθρωπον, καὶ τινὶ τρέψῃ ἐγένετο ἄνθρωπος; Καὶ ἐστὶ, εἰ ἦν Θεὸς ὁ Χριστὸς, καὶ Θεοῦ Υἱὸς, πῶς οὐκ ἔσωσε ἄνθρωπον ψιλῶ τῷ λόγῳ, ἀλλ' ὡσπερ ἀδυνατῶν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὡς οἱ Χριστιανοὶ λέγουσι; Καὶ ἐπεὶ Θεὸς ἦν, πῶς ἐπαθε; Οὐ γὰρ ποῦσι; Καὶ ἐπεὶ οἱ Χριστιανοὶ παραβάτες τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, καὶ διὰ τοῦτο ἀξιοὶ κατηγορίας ἐδρισκόμενοι, μᾶλλον κατηγοροῦσι τοὺς Μουσοῦλμάνους ἀποδοχῆς ὄντας ἀξίους. Καὶ ἐστὶ τὸ τοῦ Μωάμεθ ἔργον καταγεγραμμένον ἦν ἐν τῷ Παλαιῷ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἐπαινέσαντος τοῦτο τοῦ Χριστοῦ, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἐξέβαλον αὐτό. Μὴ μόνον δὲ ἐν τούτοις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν αἰώνων, ἐν τοῖς βεβητοῖς μέρεσι τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ Μουσοῦλμάνων πίστις ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἐδρισκεται.

Μηδεὶς (α) τῆν τῶν κατὰ τοῦ Μωάμεθ λόγων ἐλευθερίαν καὶ ἀπλήρην οἰονεῖ τινα σκοπῶν σύνθεσιν, ἀδυναμίαν ἢ ἀμουσίαν οἰθητήν τοῦ θεοῦ-τάτου βασιλέως, πρὸς τὸ τὸν λόγον λογικώτερον ἐκθεῖναι. Διὰ γὰρ τοὺς τοιοῦτους τῆς εὐσεβείας λόγους ἀντιφρόνητικούς εἶναι, καὶ ὀνομαζεσθαι πρὸς αὐτὸν, ὡς εἴρηται, τὸν Μωάμεθ καὶ τοὺς αὐτοῦ ὁμοφύλους τε καὶ συνησπιστάς καὶ θεράποντας, βαρβάρους ὄντας, καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων σοφίας, οὐ μὴν γὰρ γλώττης ἀμολ-
 ρους σχεδὸν ἀλλοιωτέρων ἐξετέθησαν, ὡς ὄφειν εἰ τοῖς τοιοῦτοις λόγοις ἐντυγχάνοντας ἔχουσι. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲν καιρὸν, εἰ τῶν ἐτέρων κατὰ συνθήκην ἀπαθεῖ συγγραμμάτων αὐταῦ.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΠΡΩΤΗ.

Ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ τέλειος Θεὸς ἐστὶ, καὶ Θεὸς ὢν γέγονεν ἄνθρωπος, ὡς οἱ θεηγόροι προφήται διακελεύονται.

Μέγας ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν. Ἀπ' ἐμοῦ τοῦ παπικοῦ Μελετίου μοναχοῦ πρὸς σὲ τὸν φρονιμώτατον καὶ συνετώτατον Σαμψατὴν Ἰσφραχάνην.

Τὶ παρὰ σοῦ πεμφθέντα μοι γράμματα δεξάμενος, ἔγνων ὅσα ἐβούλου μὲν πρὸς με εἰπεῖν, ἐάν περ ἦν δυνατὸν ἀλλήλοις ὁμιληταί· τοῦ καιροῦ δὲ τοῦτο κωλύοντος, ἐξ ἀνάγκης ἐγραψάς ὅπερ ἐβούλου, ἀντιγράψα δὲ καγῶ πρὸς σὲ, καὶ ἀπελογισάμην περὶ πάντων κατὰ τὸ δυνατὸν μοι, καὶ ἐξεδεχόμεν ἀπολογίσαν ἔγγραφον ἀπὸ σοῦ. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγένετο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀντεστράφη πρὸς με ἢ πρὸς σὲ μου ἀπολογία, ἀνευ τοῦ ὀπισθοῦν μηνύματός; ἢ γραφῆς· καὶ ἐθαύμασα μεγάλως, ἀναλογιζόμενος κατ' ἐμαυτὸν ἄλλα ἐπ' ἄλλοις ἐπὶ τῷ γεγονότι. Ἐλθόντος δὲ τινος ἀπὸ τῶν αὐτόθι, εἰπόν μοι ὅτι

A illa autem atque litteris nuntiata sunt. Qua ratione fieri potest, ut Deus Filium habeat sine muliere? Quod si Deus Filium habuerit, disidium sane ali-quod inter ipsos oriri poterit. Quomodo itam possibile est, ut Deus homo fiat? Quo denique modo homo factus est? Insuper, si Christus Deus erat, et Dei Filius, cur non hominem nudo verbo servavit, sed quasi impotentia impeditus homo factus est, et mortuus est, ut hominem salveret, juxta Christianorum sententiam? Quod si Deus erat, quomodo passus est? Deus enim pati non potest. Cumque Christiani Mosaicam legem transgrediantur, et propter hoc merito accusandi sint, ipsi tamen Musulmanos, qui potius laudam merebantur, incusant. Sed et ipsius Mahometi nomen et in Veteri Testamento, et in Evangelio, etiam Christo hoc commendante, descriptum erat; Christiani vero illud ejecerunt. Imo non in his tantum, sed etiam ab aeterno in dextra divini throni parte scriptum invenitur. Postremo Musulmanorum fidem ab ipso Atrahamo originem traxisse, certis argumentis deprehenditur.

Μὴ μόνον δὲ ἐν τούτοις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐδρισκεται καταγεγραμμένον. Καὶ ἐστὶ ἡ τῶν Μου-

Nemo sermonum adversus Mahometem dictionem univalem et prorsus simplicem mente revolvens divinissimum imperatorem ab ignorantiam operis sui materiam negligentius tractasse suspicetur. Cum enim piorum ejusmodi sermonum scopus sit Mahometis ejusque asseclarum confutatio, qui, utpote homines barbari, Græcorum philosophiæ, imo linguæ sunt ignari, ideo simplici stylo expositi sunt, quod intelligent qui in talibus versantur, et nemini mirum videbitur, si horum sermonum dicitio a dictione cæterorum ejusdem auctoris operum differat.

ἔχουσι. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲν καιρὸν, εἰ τῶν ἐτέρων

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΠΡΩΤΗ.

Quod Christus Filius Dei sit, et Deus verus et perfectus, quodque Deus existens homo factus sit, juxta theologorum et prophetarum testimonia.

D Magnus est Deus Christianorum. Meletius monachus humilis et exilis prudentissimo et sapientissimo Sampsati Isphachani.

Cum litteras tuas, quas ad me misisti, accepissem, intellexi quam multis mecum colloqui cupias, si metus conversatione frui liceret. Temporis vero opportunitate hoc non admittente, necesse fuit scriptis hoc, quod cupiebas, exsequi. Verum et ipse jam ante rescripsi, et de omnibus, quibus accusas nos, pro virili defendi, et Apologiam abs te scriptam expectavi hactenus; sed frustra. Non multo autem transacto tempore, mea, quam tibi scripseram, Apologia, ad me reversa est sine omni indicio et responsione. Miratus sum hoc vehementer, multa et diversa de hac re mecum conside-

(a) Hæc ab epistola Sampsatis distinguenda sunt, deerrant in interpretatione Latina. EDIT. PATR.

rans. Quidam vero a vobis huc pervenientes retulerunt mihi, quod cupias responcionem hanc vel apologiam huc non remissam esse, pœnituisse enim te facti. Præterea et hoc addiderunt, quod dicas, Quomodo possibile est Deo esse Filium sine muliere? Si enim Filium habet, en dissidium et factio inter ipsos est. Quomodo etiam possibile est, ex Deo hominem fieri? item, Qua ratione cum Deus fuerit, homo factus est? Præterea, quod si Christus Deus erat et Dei Filius, cur non hominem vel nudo aut solo verbo servavit, sed quasi impotentia impeditus, homo factus est, mortemque subiit ut hominem salvaret? Insuper, si Deus erat, quomodo passus est? Deus enim non patitur. Denique quod nos qui Christum proſitemur, transgrediamur et solvamus legem Mosaicam, incusamus vero et damnemus vos, ut qui impie et falso eandem observetis. Fieri itaque, ut nos qui accusationem merueramus, vos ipsos qui laudem meruistis, condemnemus. Item, quod et Christus de Mahomet vaticinatus sit, ipsumque commendaverit; quodque nomen ejus et in veteri Mosis lege et in Evangelio descriptum Christiani cum multis aliis ejecerint. Sed et hoc hi iidem addiderunt, quod cupias apologiam nostram copiosiore et puriore haberi. His itaque cognitis, instutum tuum comprobavi. Quicumque enim veritatem inquisiverit, eandem invenit. Musulmani enim interdicerent, ne quidam illorum cum Christianis disputent; nimirum ob hoc, quantum videre est, ne mutuis disceptationibus exercitati, puram veritatem agnoscant. Christiani contra cum animi fiducia innitentes puræ suæ fidei, et rectis, probatis verisque, quæ observant, dogmatis, nullos omnino suorum impediunt, sed singuli illorum confidenter et libere cum omnibus, quibuscunque libuerit, disputare solent. En igitur juxta animi tui sententiam, defensionem meam quoad potero instituo, ea scilicet edisserens, de quibus ad nos scribens dubitavisti et interrogasti. Atqui hæc tua sunt, o bone Sampsates, verba. Ego vero quid dicere aut loqui velim, et unde orationis sumere initium, non video: veritus, ne tibi simile quiddam, quod his qui oculis laborant, contigerit. Hi enim cum visus sint imbecillioris, solis radios lumineque aversantur, et in tenebris potius desiderare gaudent. Ita etiam tibi veritatis et justitiæ verba audienti contingit. Veritatem enim aversaberis, odioque habebis, multo potius cupiens in vanis his, quibus nunc immersus es, tenebris desiderare, sicut et illi de quibus modo diximus. Quod tamen ne fiat, deprecor. Verumtamen innata illa tibi, quam Deus concessit, judicandi cognitione, disciplinis quoque et institutione honesta, qua institutus es, insuper honesta et integra, quam tibi multi tribuunt, conscientia (quæ omnia te in veritatis viam inducere possunt) freti, hunc laborem suscepimus. Nec enim multorum et variorum hæc est cognitio. Nunc autem, ut ipse vides, ad te scribo,

Α ἀπεδέχου, ἵνα μὴ ἀπεστέλλετο ἐνταῦθα ἡ γραφή καὶ ἀπολογία ἐκείνη. Μεταμελήθης γάρ, εἶπον δὲ καὶ τοῦτο οἱ αὐτοί, ὅτι λέγεις, Πῶς ἐστὶ δυνατόν, τὸν Θεὸν ἔχειν υἷὸν ἀνευ γυναικός; εἰ γὰρ υἷὸν εἶχεν ὁ Θεός, ἰδοὺ σχίσμα καὶ στάσις ἐν μέσῳ αὐτῶν. Καὶ πῶς ἐστὶ δυνατόν Θεὸν γενέσθαι ἄνθρωπον; Καὶ τίνοι τρόπον Θεὸς ὢν, γέγονεν ἄνθρωπος; Καὶ ὅτι, εἰ ἦν Θεὸς ὁ Χριστὸς, καὶ Θεοῦ Υἱὸς, πῶς οὐκ ἔσωσε τὸν ἄνθρωπον ψιλῶ λόγῳ, ἀλλ' ὡσπερ ἀδυνατῶν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον; Καὶ ἐπεὶ Θεὸς ἦν, πῶς ἔπαθεν; Οὐδὲ γὰρ πάσχει Θεός. Καὶ ὅτι ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ παρεβήμεν, καὶ καταλύσαμεν τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, κατηγοροῦμεν δὲ καὶ κατακρίνομεν ὑμᾶς ὡς δῆθεν κακῶς καὶ πεπλανημένως κρατοῦντας. Καὶ κατακρίνομεν ἡμεῖς, οἱ ἄξιοι κατηγορίας, ὑμᾶς τοὺς ἀξίους ἐπαινοῦ. Καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς προεῖπε περὶ τοῦ Μωάμεθ, καὶ ἐπῆνεσεν αὐτὸν, καὶ γεγραμμένον εὗρίσκειτο τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τῷ τοῦ Μωσαίου παλαιῷ, καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἐξέβαλον αὐτὸ μετὰ τῶν ἄλλων. Εἶπον καὶ τοῦτο οἱ ἐλθόντες, ὅτι ἀπεδέχου, ἵνα ἡ πρὸς σέ μου ἀπολογία εὗρίσκειτο πλατυκώτερα καὶ καθαρῶτερα. Τοῦτο γνωρίζεις ἐγὼ, ἀπεδεξάμην σου τὸν τρόπον. Πᾶς γὰρ ὁ μετὰ σπουδῆς ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εὗρίσκει αὐτήν, οἱ δὲ Μουσουλμάνοι ἐμποδίζουσιν, ἵνα διαλέγονται. τινες ἐξ αὐτῶν μετὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς εἶοικε, μὴ ποτε διαλεγόμενοι πρὸς ἀλλήλους, γίνωσκ' καθαρῶς τὴν ἀλήθειαν. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ θαρβρῶντες; εἰς τὴν καθαρὰν πίστιν αὐτῶν, καὶ εἰς ἅπερ κρατοῦσιν ὀρθὰ καὶ ἀληθῆ δόγματα, οὐδ' ὅλως ἐμποδίζουσι τινὰς ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ πίστεως ἀδείας καὶ ἐξουσίας εἰς ἕκαστος αὐτῶν διαλέγεται μετὰ πάντων ὧν βούλεται· καὶ ὀρέγεται. Καὶ ἰδοὺ κατὰ τὴν σὴν ὁμολογίαν μέλλω ἀπολογησέσθαι κατὰ τὸ δυνατόν μοι, περὶ ὧν τότε ἔγραψας, καὶ ὧν κατὰ τὸ παρὸν ἐζήτησας καὶ ἠρώτησας. Ταῦτά σου τὰ ῥήματα, ὦ καλὲ Σαμψατὴν, ἐγὼ δὲ τί μέλλω εἰπεῖν καὶ λαλῆσαι, καὶ πῶθεν ἔρρασσαι, οὐ γινώσκω, ἐνθυμούμενος τὸ τῶν ὀφθαλμίωντων, μὴ ποτε καὶ ἐν σοὶ γένηται, ἐκείνοι γὰρ ἀσθενεῖς ἔχοντας τὰς ὕψεις, τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ἀποστρέφονται, καὶ ἐν τῷ σκότει μᾶλλον ἀναπαύονται. Οὕτω καὶ σὺ αὐτὸς ἀληθείας ἀκούσας ῥήματα καὶ δικαιοσύνης, τὴν μὲν ἀλήθειαν ἀποστραφῆναι μέλλεις, καὶ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας μισῆσαι, καὶ ἐπὶ τὸ μάταιον σκότος, ἐν ᾧ εὗρισκῃ νῦν ἐπαναπαυθῆναι μᾶλλον, ὡσπερ ἐκείνοι, ἅπερ ἀπεύχομαι. Ὅμως θαρβρῆσας εἰς τὴν φυσικὴν γνῶσιν ἣν παρὰ σοὶ Θεὸς ἔδωκῆσά σοι, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὴν μάθησιν καὶ παιδείαν ἣν ἐδιδάχθης, εἰ δὲ καὶ ὀρθὴν καὶ καλὴν συνείδησιν, ἣν παρὰ πολλῶν ἔχειν μεμαρτύρησαι, ἅτινα ὁδηγήσαι σε πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας ὄδον (οὐ γὰρ τῶν πολλῶν ἡ γνῶσις) ἦδη ὡς ὀρθῶς γράφω σοι, καὶ οἶον ἀμνημονώσας τὸ τῆς ἐμῆς διανοίας στενὸν, καὶ τὸ τῆς ἀμαθίας καὶ ἀγροικίας ἀσθενὲς, ἡβουλήθη ἀπολογισασθαι καὶ δεῖξαι πρὸς σέ, περὶ ὧν ἐζήτησας καὶ ἠρώτησας, ἀφ' ὧν ἤκουσά τε καὶ ἐδιδάχθην, ἀνοιγόντων τῶν ὀφθαλμῶν μου Θεοῦ συνάρσει, ἐπι-

στραζέντος; ἀπὸ τῆς ματαίας καὶ πατροπαράδδτου ὀρθοθείας πρὸς τὴν ἀκραίφνη καὶ ἀμώμητον τοῦ Χριστοῦ πίστιν, καὶ τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν. Παρακαλῶ τοίνυν ἀκούειν συνετῶς. Οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ μίλλω λαλήσειν πρὸς σέ, οὐδὲ ἐξ ὧν ὑμεῖς οὐ παραδέχεσθε, ἀλλ' ἀπὸ τῶν βιβλῶν ὧν πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ὁμολογοῦσιν εἶναι ἀληθεῖς καὶ ἀγίας Γραφάς, καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένας. Σκέψαι τοίνυν, μὴ ποτε πάθης παρόμοιον τοῖς Ἰσαμαίοις ἐπάνω θησαυρῶν, καὶ μὴ γινώσκουσιν ἐνθα ἴστανται, καὶ τί ἐστι πλησίον τούτοις. Καὶ γὰρ ἐκείνοι σχεδὸν ἐν ταῖς ταυτῶν χερσὶν ἔχουσι τὸν μέγαν πλοῦτον, ἀπὸ δὲ ἀγνοίας τούτων κεναῖς ἀπέρχονται ταῖς χερσὶ, καὶ τοῖς Ἰσαμαίοις μέσον ποτίμου καὶ διεδυστάτης βρώσεως, καὶ ἀπερχομένοις διψῶσιν. Ἄλλὰ γενοῦ ὁμοιοῖ; τοῖς κοπιῶσι καὶ ἰδροῦσιν, ἵνα τὸν κεκρυμμένον καὶ ἀφανῆ θησαυρὸν ἐκβάλωσι καὶ κερδήσωσι, καὶ ἔπαι τὰ τοῖς ἀσεβέσι καὶ ἀμαθεῖσιν ἀγνοούμενα Θεοῦ λόγια ἤδη πρὸς τὸ παρὸν ἐγχειρίζονται σοι, πρόσεξον ἵνα μετὰ μεμεριμνημένου σκοποῦ καὶ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως διέλθῃς αὐτά, καὶ ἐμπληθῆς θείας γνώσεως καὶ ἀληθείας. Μεγάλη γάρ ἐστιν ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις, καὶ μέγα μυστήριον ἐστὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ σαρκώσεως ἡ ὑπόθεσις.

presentiarum tibi revelata, ceu in manus tradentur. Attende igitur, ut scopo et proposito diligenter considerato, et diligenti simul investigatione hæc nostra legas, ut divina scientia simul et veritate implearis. Magna est enim Christianorum fides. et magnum mysterium est Christi Filii Dei incarnationis negotium.

σ. Εἰπάς, Πῶς ἐστὶ δυνατόν τὸν Θεὸν ἔχειν υἷον ἄνευ γυναικός; Καὶ, Πῶς ἐστὶ δυνατόν Θεὸν γενέσθαι ἄνθρωπον; Τίς δὲ τῶν ἁγίων εἰδίαξε τὴν τοσαύτην ἀσέβειαν; Ἡ ποῖος τῶν προφητῶν ἐν ὅπτασις τούτῳ ἐθεάσατο; Καὶ οὐ μὲν ταῦτα ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὁρίως· Ὅτι μὲν Θεός ἐστιν ὁ ποιητὴς πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν, εἰδιδάχθημεν, καὶ ἐγνώκαμεν, καὶ πιστεύομεν, καὶ ὁμολογοῦμεν· τί δὲ ἐστὶ Θεός, οὔτε εἰδιδάχθημεν, οὔτε ἐγνώκαμεν, ἀλλ' οὔτε ὄλωσ ἐπὶ τὴν καρδίαν ἡμῶν ἀνέβη τοῦ τοιούτου ἀσεδήματος ἢ ἐξέτασις. Καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ Θεός ἐστὶ, τοῦτο καὶ εἰδιδάχθημεν, καὶ ἐγνώκαμεν, καὶ πιστεύομεν, καὶ ὁμολογοῦμεν. Πῶς δὲ ἐστὶν ἡ τούτου γέννησις, ἡμεῖς οὐκ οἶδαμεν, οὔτε εἰδιδάχθημεν, ἀλλ' οὔτε ἐξετάζειν μέλλομεν αὐτὸ εἰς τὸν αἰῶνα, ὡς ἀσεβὲς καὶ ἀπόβλητον τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως τε καὶ καταστάσεως. Ἄλλ' ἐπίσης φρονοῦμεν ἀγνοεῖσθαι καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις ἐν τοιούτῳ ὑπὲρ φύσιν μυστήριον. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ, ὅτι ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ εἰδιδάχθημεν, καὶ ἐγνώκαμεν, καὶ πιστεύομεν· τὸ δὲ ὅπως, οὐ γινώσκουμεν, ἀλλ' ὡσπερ ἀγνοοῦμεν τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ γέννησιν, οὕτως ἀγνοοῦμεν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀγίας αὐτοῦ μητρὸς Μαρίας τῆς Παρθένου. Ἔμεῖς δὲ οἱ γινώσκοντες τὸ τοῦ Θεοῦ ἀδύνατον, λέγετε ἄρ, ὅτι Πῶς ἐστὶ δυνατόν ἔχειν Υἷον τὸν Θεόν; πάντοις ἐξ ὧν λέγετε, γινώσκουν μέλλετε καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ δυνατόν. Καὶ διδάξατε ὑμεῖς οἱ πολλὰ εἰδότες; ἡμᾶς τοὺς ἀμαθεῖς καὶ ἀγροίκους, τίς

A et quasi oblitus ingenii mei, tenuitatis et inscitiae, rusticitatisque, qua premor, rationem Apologiae nostrae reddere institui, et ostendere ea tibi, de quibus dubitando interrogavisti, quorum cognitionem ipse auribus percepi et animo edoctus sum, Dei auxilio nimirum oculis meis apertis, meque a vana, perversa, a patribus tradita superstitione ad sinceram et inculpata Christi fidem et veritatis viam converso. Hortor itaque, ut attentus audias. Nihil enim ex me dicturus sum, neque ex his quae a vobis non recipiuntur, sed eorum utar librorum testimoniiis, quos omnes Musulmani pro veris et sacrosanctis Scripturis a Deo datis agnoscunt et fatentur. Fac igitur, ne tibi idem contingat, quod iis qui thesauris in terram defossis insistentes, cuius rei insistant, et quidam ipsis proximum sit, non intelligunt. Hi enim ingentes divitias tantum non in manibus habentes, propter ignorantiam harum vacuis discedunt manibus. Vel ne his similis fias, qui dulcissimae potatu et limpidissimae assistentes scaturigini, sitibundi tamen discedunt. Quia potius laboriosos illos et sudantes imitare, qui in hoc sunt, ut defossam illum et absconditum thesaurum effodiant, et lucro dilentur. Tunc etenim, quae impiis et indoctis ignota sunt, Dei oracula in

1. Quomodo, inquis, possibile est Deo esse Filium sine muliere? Quomodo item Deus homo fieri potest? Quis denique sanctorum hanc docuit tantam impietatem, aut quisnam prophetarum hoc per visionem conspexit? Et hæc quidem tu dicis; quibus nos sic respondemus. Quod Deus creator sit omnium visibilium et invisibilium, didicimus etiam nos, cognoscimus, credimus et fatemur; quid vero Deus sit, neque edocti sumus, neque intelligimus, imo ne in animum quidem incidit hujus impietatis inquisitio. Similiter Christum et Filium et Verbum Dei esse, Deumque ipsum, didicimus, cognoscimus, credimus et confitemur: qualis vero illius sit generatio, nos nec scimus, nec edocti sumus, neque etiam in æternum hoc inquirere volumus, ceu impium, et a Christiana fide et religione quam maxime alienum. Quin æquanimitè sentimus et ab angelis et ab hominibus illud omnem naturam excedens mysterium ignorari. Atque eadem nobis de incarnatione illius est sententia. Quod enim homo factus sit, et edocti sumus, et cognoscimus et credimus. Quomodo autem homo factus sit, ignoramus. Sed quemadmodum ignoramus illius ex Deo et Patre generationem, sic etiam eam qua ex matre sua sancta Maria virgine natus est, nobis incomperam esse fatemur. Vos vero, qui quid Deo impossibile sit, intelligitis (dicitis enim, Quomodo possibile est ut Deus habeat Filium?) eadem certe ratione qua hoc dicitis, quid etiam Deo possibile sit, intelligetis. Vos igitur multarum rerum scientia præditi, docete nos indoctos et rudes, quænam Dei

natura sit, et quænam sit illa possibilitas simul et A impossibilitas, ut nos juxta vestram sententiam in perditione viventes ab interitu eripiatis. Edissere igitur nobis, quid Deus sit et Dei natura; tunc et ego, quænam Filii et Verbi Dei sit generatio, exponam. Et licet fortasse audaculi quidam et perfrictæ frontis homines de hac re dixerint, quidquid ipsi in mentem venerit, fatebor tamen ipse nostram in hoc negotio ignorantiam. Verumtamen hac me, qua ipse teneor, dubitatione libera. Vos enim, qui dicere soletis, Qua ratione possibile est ut Deus Filium habeat absque muliere? intelligere videmini aut tales esse, qui intellecturi sint exactissime, quomodo Christus ex muliere natus sit sine virili opera; et quod illo est manifestius, quomodo Adam homo factus sit sine viro et femina: B verum ut et Eva ex viro quidem, sed absque muliere creata sit, idque non juxta naturæ legem constitutam, quam post transgressionem a Domino acceperunt, verum diversa quadam ab hac ratione, nobis qui Christum fatemur prorsus incognita, sed soli Deo nota. Quod si autem hoc deprehendere nulla humana ratio potest, quid, quæso, incassum laborantes Musulmani nos de iisdem accusant, quæ nec ipsi intelligunt nec noverunt, sed tantum a veritate aberrare videntur, quantum cælum a terra distat? Verum Scripturarum ignorantia in hujusmodi errores inciderunt. Mosis enim libros et Davidis psalterium, insuper et prophetarum scripta, sed et ipsum Christi Evangelium, omnia, C inquam, hæc sancta, justa, vera et bona esse dicunt et confitentur (ut et vera sunt), fateantur autem solis verbis, quæ autem in his dicuntur, non intelligunt. Et quemadmodum fieri solet, cum auditis angelos egregie et suavissimis sonis Deum celebrare, ea quidem quæ dicuntur ab his amore et laudibus prosequimini, quis vero dictorum sensus sit non intelligitis. Sic in omnibus hisce libris facere soletis, ut ea quidem quæ in his scripta continentur, laudibus vehatis, quid vero dicatur, ignoretis. Quamobrem? Quia nunquam de his solide edocti estis. Christiani vero partim in ecclesiis congregati, partim singuli domi suæ quotidie sacros libros perlegunt, et sic tandem temporis diuturnitas, assidua lectio, et diligens D investigatio exposuit docuitque illos omnem veritatem. Cum igitur ignores ea quæ Christi sunt, putas etiam, quod nemo sanctorum de illo locutus sit, et nullus prophetarum de hoc vaticinatus; eaque a audire desideras. Audi igitur quod quæris, et attente

2. Magnus ille Moyses in libro Geneseos verbotenus sic dixit: «Dixit Dominus: Clamor Sodomarum et Gomorrhæ multiplicatus est coram me. Descendens igitur videbo. Abraham vero stabat coram Domino. Et appropinquans Abraham dixit: Num simul justum perdes cum impio, et erit justus sicut impius? Si fuerint quinquaginta justi in urbe, nonne remittes illi propter quinquaginta justos? Nequaquam hoc facies, qui judicas omnem terram. Dixit

ἔστιν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις, καὶ τί τὸ δυνατόν, καὶ τί τὸ ἀδύνατον αὐτοῦ, ἵνα σώσῃτε ἡμᾶς, τοὺς ἐν ἀπωλείᾳ, ὡς ὑμεῖς λέγετε, ζῶντας. Λέξον μοι σὺ, τί ἐστὶ Θεός, καὶ Θεοῦ φύσις. Κάγω σοι ἐρῶ, πῶς ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ γέννησις. Εἰ δ' ἴσως τινὲς τολμηταὶ καὶ ἀσθάδεις εἰπωσιν, ὅπερ ἂν ἀναβῆ ἔν τῃ καρδίᾳ αὐτῶν, ἐγὼ ὁμολογήσω τὴν περὶ τοῦ τοιοῦτου πράγματος ἡμετέραν ἀγνοίαν ὁμῶς θεράπευσόν μου τὴν ἦν ἐχω ἀπορίαν. Ὑμεῖς γὰρ οἱ λέγοντες, Πῶς ἐστὶ δυνατόν ἔχειν τὸν Θεὸν υἱὸν ἀνευ γυναικὸς; γινώσκειν μέλλετε ἀκριβῶς, πῶς ἐγενήθη ὁ Χριστὸς ἐκ γυναικὸς ἀνευ ἀνδρός· καὶ ἐστὶ τοῦτου σαφέστερον, πῶς ὁ Ἀδὰμ ἐγένετο ἄνθρωπος ἀνευ ἀνδρός τε καὶ γυναικός. Ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐὰ ἐξ ἀνδρός μὲν, ἀνευ δὲ γυναικός, καὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον καὶ τὴν τάξιν τῆς φύσεως ἦν ἔλαβον μετὰ τὴν παράβασιν, ἀλλ' ἐτέρῳ τρόπῳ, ὃ παρ' ἡμῖν τοῖς Χριστιανοῖς ἐστὶν ἀγνωστούμενον, παρὰ δὲ μόνῳ τῷ Θεῷ γινωσκόμενον. Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι πάση ἀνθρωπίνῃ γνώσει, τί ματαιοπονοῦντες οἱ Μουσουλμάνοι κατηγοροῦσιν ἡμῶν, εἰς ἃ οὐτε οἰδοῦν οὐτε γινώσκουσιν, ἀλλὰ μακρὰν που εὐρίσκονται τῆς ἀληθείας, ὅσον ἡ γῆ τοῦ οὐρανοῦ; ἀπὸ γὰρ τοῦ μὴ γινώσκειν αὐτοὺς τὰς Γραφὰς ἐνέπεσον εἰς αὐτά. Τὰ γὰρ Μωσαϊκὰ βιβλία καὶ τὸ τοῦ Δαβὶδ ψαλτήριον, ἐστὶ δὲ καὶ αἱ τῶν προφητῶν Γραφαί, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, τὰ πάντα καὶ ἄγιστα, καὶ δίκαια, καὶ ἀληθῆ, καὶ κατὰ λέγουσι καὶ ὁμολογοῦσι. Καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Ὁμολογοῦσι δὲ στόματι μόνῳ, τὰ δὲ λεγόμενα παρ' αὐτῶν ἀγνωστοῦσιν. Ἄλλ' ὥσπερ ἵνα ἤκούετε παρὰ τῶν ἀγγέλων ὅτι καλῶς καὶ μετὰ μεγάλης γλυκύτητος καὶ ἠθονῆς αἰνοῦσι τὸν Θεόν, καὶ τὰ λεγόμενα παρ' ἐκείνων ἐστέργετε καὶ ἐπηνεῖτε, τί δὲ ἐστὶν ὃ λέγουσιν ἠγνοεῖτε· οὕτως ἐστὶ καὶ ἐπὶ πάντων τούτων τῶν βιβλίων, ὅτι τὰ παρ' αὐτῶν γεγραμμένα ἐπαινέετε, τί δὲ λέγουσιν οὐκ οἰδατε. Διατί; Ὅτι οὐδὲ ὅλως ἐδιδάχθητε περὶ αὐτῶν. Οἱ δὲ Χριστιανοί, ποῖ μὲν εἰς τὰς ἐκκλησίας συναγόμενοι, ποῖ δὲ ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ καθημέραν ἀναγινώσκουσι τὰς βίβλους, καὶ ὁ πολὺς χρόνος, καὶ ἡ συνεχὴς ἀνάγνωσις, καὶ ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις ἐφανέρωσεν αὐτοὺς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἐπεὶ οὖν ἀγνοεῖτε τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ λογίζη' ὅτι οὐδεὶς τῶν ἁγίων ἐλάλησεν περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' οὔτε προφήτης προφήτευσεν, καὶ ζητεῖς ταῦτα ἀκοῦσαι παρ' ἡμῶν ὡς δῆθεν μὴ ἐχόντων ἀπολογία, ἄκουσον περὶ ὧν ζητεῖς, καὶ σκέψαι ἀκριβῶς τὰ λεγόμενα.

a nobis, quos omni patrocinio destitutos arbitraris, quæ dicuntur considera.

β'. Ὁ μέγας ἐκείνος Μωσῆς ἐν τῇ βίβλῳ τῆς γενέσεως οὕτως κατὰ λέξιν εἶρηκεν· «Εἶπεν Κύριος, Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόρρας πεπλήθυσται πρὸς με, κατατὰς ὄψομαι. Ἀβραὰμ δὲ ἦν ἐστηκὼς ἐναντι Κυρίου, καὶ ἐγγίσας Ἀβραὰμ εἶπε, Μὴ συναπολέσης δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς, καὶ ἐστὶ ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής; Ἐάν ὦσι πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, οὐκ ἀφήσεις αὐτὴν ἕνεκεν τῶν πενήκοντα δίκαιων; Μηδαμῶς ποιήσῃς τοῦτο, ὃ κρι-

των πᾶσαν τὴν γῆν. Εἶπε δὲ Κύριος· Ἐάν εὖρω ἐν Α
 Σοδόμοις πέντηκοντα δικαίους, ἀφήσω πάντα τὸν
 τόπον δι' αὐτούς. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀβραάμ, εἶπε,
 Νῦν ἠρξάμην λαλῆσαι πρὸς τὸν Κύριόν μου· ἐγὼ
 δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός· καὶ ἐάν εὐρεθῶσι τεσσαρά-
 κοντα πέντε; Καὶ εἶπε ὁ Κύριος, Ἐάν εὐρεθῶσι
 τεσσαράκοντα πέντε, ἵνα ἀφήσω τὴν πόλιν. » Καὶ
 διαλεγόμενος Ἀβραάμ, καθῆλθε μέχρι καὶ τῶν δέκα.
 Εἶτα λέγει Μωσῆς, καὶ ἀπῆλθε Κύριος, ὡς ἐπιύ-
 σπαστο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ. » Βλέπειες πόθεν ἠρξάντο
 καταμικρὴν ἀνασφαίνεσθαι τὰ τοῦ Χριστοῦ; τοῦ γὰρ
 δικαίου οἱ ὀφθαλμοὶ ἠδύνατο γινώσκει τὸν Θεόν, κἂν
 ἐν δουρικῇ ὑπῆρχε τῷ σχήματι. Πρόσχετος γοῦν,
 πῶς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐδέποτε ἐφάνη ἐν ὁράσει
 προφητῶν ὡς ἄνθρωπος, διότι οὐκ ἐγένετο ἄνθρω-
 πος. Ἀλλὰ ποτὲ μὲν ἐφαίνετο ἄλλως, ποτὲ δ' ἄλλως. B
 Ἄγγελοι δὲ κατὰ καιροὺς φαίνονται ἐν σχήματι
 ἀνθρώπων. Ἐξεταστέον οὖν περὶ τῆς τοιαύτης θεω-
 ρίας, τίς ἦν ὁ ὀφθαλμικός; Ἰδοὺ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐκ
 ἦν, ἐπεὶ ὁ φάνεις ὡς ἄνθρωπος ἐφάνη Ἄγγελος;
 καὶ ποίας ἔχεται ἀκλουθίας, πότε Μωσῆς ἢ ἑτε-
 ρὸς τις τῶν ἁγίων μνηστῆς ἄγγελοῦ, ὡνόμασεν αὐ-
 τὸν Κύριον ἢ κριτὴν; Τίς γὰρ ἔστιν ὁ κρινὼν πᾶ-
 σαν τὴν γῆν, ἢ Θεός; Ἐπεὶ οὖν ἀναφαίνεται, ὅτι
 ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐκ ἦν φάνεις ὡς ἄνθρωπος, ἄγ-
 γελος οὐκ ἦν δι' αὐτὸν εἰσομεν αἰτίας, φαίνεται πάν-
 τως ἐξ ἀνάγκης, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ Ἰδὸς καὶ Λόγος τοῦ
 Θεοῦ, ὅς ἐστι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. Διὰ γὰρ τὸ φα-
 νῆναι τῷ Ἀβραάμ ὡς ἄνθρωπον, ἔδειξε τὴν μέλλου-
 σαν αὐτοῦ σάρκασιν. Διὰ δὲ τὸ ὀνομασθῆναι αὐτὸν C
 Κύριον, παρὰ τε τοῦ Ἀβραάμ, παρὰ τε τοῦ Μωσέως,
 καὶ κρινόντα πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἐλευθὸντα ὃν βού-
 λεται, καὶ παιδεύοντα ὃν βούλεται παιδεύσαι, ἔδειξε
 τὴν ἰαυτοῦ θεότητα. Θεοῦ γὰρ ἔστι τούτο ἴδιον, τὸ
 κρίνειν καὶ ἐλεεῖν καὶ ὀργίζεσθαι, ἀγγέλου δὲ καὶ
 ἀνθρώπου οὐδὲ μὴ. Οὐ γὰρ ἔστιν τῆς δυνάμεως καὶ
 ἐξουσίας αὐτῶν. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, Ἐάν εὖρω πεντή-
 κοντα, ἢ καὶ ἑκατὸν, ἐάσω τῇ πόλει, εἰδείξε τὸ με-
 γάλειόν τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ. Σὺ δὲ πρόσθετον, μὴ πως
 ἀκουσας τοῦ Κυρίου λέγοντος, Καταβάς ἔψομαι,
 φαντασθῆς ἐπὶ Θεοῦ ταπεινόν τι καὶ ἀνάξιον τῆς αὐ-
 τοῦ θεότητος. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώ-
 πων πολλάκις λέγονται τὰ τοιαῦτα ἐπὶ Θεοῦ. Ἐλέ-
 χθη δὲ καὶ διὰ τῆς μέλλουσαν αὐτῷ μετὰ τῶν ἀν-
 θρώπων συγκατάθεσιν.

γ. Ἐπι δείξας Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ τὰ
 τέσσαρα μέρη τῆς γῆς, εἶπε, « Σοὶ δώσω τὴν γῆν
 καὶ τῷ σπέρματι σου, καὶ πληθύνων πληθυνῶ τὸ
 σπέρμα σου, ὡς τὰ ἀστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν
 ἄμμον τὴν παρὰ τὴν χελοῦ τῆς θαλάσσης. Ὅτι πα-
 τέρα πολλῶν ἐθνῶν ἐθήκαι σε, καὶ ἐνευλογηθήσου-
 νται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἐθνη. » Ταῦτα τὰ τοῦ Θεοῦ
 πρὸς τὸν Ἀβραάμ ῥήματα, καὶ ἐξεταστέον τί βού-
 λεται ταῦτα. Ἰδοὺ ὡς ὁ Μωσῆς λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς

vero Dominus : Si invenero quinquaginta justos in
 Sodomis, remittam omni loco isti propter hos. Et
 respondens Abraham dixit : Nunc incepti loqui ad
 Dominum meum, ego vero terra sum et cinis. Quid
 si inveniantur quadraginta quinque? Et dixit Do-
 minus : Si invenero quadraginta quinque, remittam
 civitati. » Et hoc modo colloquens cum Domino
 Abraham, descendit usque ad decem. Et tunc
 Moses subjungit : « Et abiit Dominus, postquam
 cessavit loqui cum Abraham ». » Videsne unde
 cœperint paulatim manifestari, quæ ad Christum
 pertinent? Oculi enim hominis justi poterant agno-
 scere Deum, licet in servili forma existeret. At-
 tende igitur, quod Deus Pater nunquam apparuit in
 prophetarum visionibus humana specie, eo quod
 ipse non est homo factus : sed nunc quidem alia.
 nunc rursus alia specie apparuit Angeli vero
 nonnunquam humana specie apparent. Inquiren-
 dum igitur in hac visione fuerit, quisnam is sit qui
 tunc visus est. Ecce vero, Deus Pater non erat ;
 quia humana forma visus est. Sed angelumne
 fuisse dices? Sed quam, quæso, decorum hoc erit,
 si Moses aut alius quispiam sanctorum angeli
 mentione facta ipsum appellaverit Dominum vel
 judicem? Quis est alius qui judicat omnem ter-
 ram, quam Deus? Cum igitur constet, quod is qui
 humana specie apparuit, nec Deus Pater fuerit, nec
 angelus, propter eas causas quas inodo recensui-
 mus, elucet omnino, idque necessario, quod ille
 ipse Verbum et Filius Dei fuerit, qui et Deus et
 homo est. Eo enim facto, quo ipsi Abraham huma-
 na specie apparuit, ostendit futuram suam incar-
 nationem. Quod vero Dominus nominatur ab ipso
 Abraham et Mose, et universæ terræ iudex, qui
 misereatur cujus voluerit, et corrigat quem corri-
 gere fuerit visum, suam in hoc divinitatem demon-
 stravit. Judicare enim, misereri, et irasci, Dei so-
 lius est, angeli vero vel hominis nequaquam; neque
 enim hoc illorum virtutis est, et potentiae. Cum
 enim dicit : « Si invenero quinquaginta vel pau-
 ciores his, urbi remittam, » potentiae suæ magni-
 ficentiam indicavit. Tu vero caveas interim, ne cum
 audieris dicentem Dominum : « Descendens vide-
 bo, » de Deo humile quidpiam, et illius divinitate
 indignum imagineris. Nam propter humanæ natu-
 ræ imbecillitatem sæpenumero talia de Deo dicun-
 tur. Præterea hoc dictum est, propter futuram illius
 cum hominibus conversationem.

3. Præterea cum Dominus Abraham quatuor to-
 tus orbis cardines ostendisset, inquit : « Tibi
 dabo terram, et semini tuo, et multiplicans mul-
 tiplicabo semen tuum sicut astra cœli, et sicut
 arenam jacentem in littore maris, quoniam patrem
 multarum gentium constituit te, et benedicentur in
 te omnes gentes ». » Ille sunt Dei ad ipsum Abraham
 verba. Nunc quis horum sensus sit, inquirendum
 est. Considera igitur ut Moses dicat, quod Deus

¹ Gen. xviii, 1 seqq. ² Gen. xii, 16 seqq.

Ipsi Abraham et semini ipsius promiserit et pollicitus sit omnem terram, et quod semen ipsius sit multiplicaturus sicut astra cœli, et arenam in litore maris: « Et in semine tuo, inquit, benedicentur omnes gentes. » Et quandoquidem Dei verba vera sunt, nec unquam fallunt, inspiciamus agendum, quando et quonam modo impleta sint hæc Dei oracula. Abraham enim binos habuit filios, alterum quidem ex ancilla Agar, Ismaelem scilicet; alterum ex libera uxore Sara, nempe Isaac. Num itaque propter Ismaelem ex ancilla genitum, ceu Abrahæ semen, dixit Dominus, quod in illo benedicendæ sint omnes gentes? Sed cum Dominus diceret ipsi Abrahæ: « Ejice ancillam cum filio ipsius, nequaquam enim hæres erit ex ancilla genitus cum filio liberæ », secundum Dei præceptum Abraham Ismaelem cum Agar matre sua eiecit, domoque sua expulit. Insuper Abraham justus, cum ex Deo audiret: « Patrem multarum gentium te constituam, et tibi dabo terram, et semini tuo, et in semine tuo benedicentur omnes gentes, » respondit sic dicens: « Quid mihi dabis, Domine, cum ipse sine liberis moriar? » Unde vides, quod priusquam admoneretur Abraham ut Ismaelem domo eiceret, hunc nequaquam filii loco duxit. Si enim hunc filium verum esse æstimavisset, nunquam certe postulavisset filium alterum. Eo enim quod dicit, « Ego vero orbis morior, » filium postulat, quem et fillum et semen suum esse æstimet. Isaac enim tum demum cum hæc ante peracta essent, natus est. Post hæc autem omnia verbum Domini dicens: « Ejice ancillam cum filio suo, » manifeste ostendit, quod nec Deus Ismaelem filium et semen ipsius Abrahæ esse reputaverit. Et ecce, quantum apparet Ismael juxta Dei præceptum hæreditate paterna Abrahæ excidit. Num igitur hunc Isaacum esse dicemus? Quod quidem hic filius sit uxoris liberæ, manifestum est; et Hebræorum gentem ab hoc descendisse constat; gentium autem benedictio ad hunc minime referri potest. Soli enim Hebræi sunt ex illius semine, ceu posteri Jacobi, et duodecim filiorum ejus. Quin in felicitate adhuc et flore regni sui constituti pauci admodum et numeratu faciles reperiuntur, si cum totius orbis habitatoribus conferantur. Vix enim vel

A ὑπεσχέσθη καὶ ἐπηγγελάτο δοῦναι τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ πᾶσαν τὴν γῆν. Καὶ πληθυνθήσεται τὸ σπέρμα αὐτοῦ, ὡς τὰ ἀστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν ἄμρον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης: « Καὶ ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη. » Καὶ ἐπεὶ οἱ τοῦ Θεοῦ λόγοι ἀληθεῖς εἰσι, καὶ οὐδέποτε διαψεύδονται, δεῦρο δὴ σκεψώμεθα, πόθεν καὶ ἐν πόλῳ τρόπῳ ἐπιλήρωθησαν τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια. Ὁ γὰρ Ἀβραάμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἓνα ἐκ τῆς παιδίσκης Ἄγαρ, τὸν Ἰσμαήλ, καὶ ἓνα ἐκ τῆς ἐλευθέρης Σάρρας, τὸν Ἰσαάκ. Μὴ ποτε γοῦν εἶπεν ὁ Θεὸς διὰ τὴν πρὸ τοῦ Ἰσαάκ ἐκ τῆς παιδίσκης γεννηθέντα Ἰσμαήλ, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, ὡς ἐκ σπέρματος ὄντα τῷ Ἀβραάμ, ἀλλ' ἐπεὶ Θεὸς εἶπε τῷ Ἀβραάμ, ὅτι: « Ἐκβαλε τὴν παιδίσκην μετὰ τοῦ παιδὸς αὐτῆς, οὐδὲ γὰρ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρης. » Καὶ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἰαγὸν, ἐξέβαλε τὸν Ἰσμαήλ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς Ἄγαρ, καὶ ἀπαδίωξεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀβραάμ. Ἀλλὰ καὶ ὁ δίκαιος Ἀβραάμ ἀκούσας παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι: « Πατέρα πολλῶν τέθεικά σε, καὶ ὅτι Σὺ δώσω τὴν γῆν, καὶ τῷ σπέρματι σου, καὶ ὅτι Ἐν τῷ σπέρματι σου ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, » οὕτως ἀπεκρίθη, εἰπὼν, « Τί μοι δώσεις, Κύριε, ὅτι ἐγὼ ἀπόλλυμαι ἀτεκνος; Βλέπεις πῶς καὶ πρὸ τοῦ ὀρισθῆναι τὸν Ἀβραάμ ἐκβαλεῖν ἀπὸ τοῦ οἴκου αὐτοῦ τὸν Ἰσμαήλ οὐκ ἐλογίζετο τοῦτον υἱὸν αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ὡς υἱὸν αὐτοῦ ἐλογίζετο, οὐκ ἂν ἐζήτηί ὁ Ἀβραάμ τέκνον ἑτερον. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, Ἐγὼ δ' ἀτεκνος ἀπόλλυμαι, υἱὸν ἐζήτηί, ὄντινα λογίσηται υἱὸν αὐτοῦ καὶ σπέρμα αὐτοῦ. Ὁ γὰρ Ἰσαάκ ὕστερον ἐγεννήθη. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ εἰπὼν, Ἐκβαλε τὴν παιδίσκην μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς; φανερῶς ἐδήλωσεν, ὅτι οὐκ ἐλογίσατο τὸν Ἰσμαήλ τέκνον καὶ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ. Καὶ ἰδοὺ ὡς ἀναφαίνεται, ἀμέτοχος ἐστὶν ὁ Ἰσμαήλ ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ Ἀβραάμ, καθὼς ὁ Θεὸς ἐπέταλλετο. Μὴ ποτε γοῦν ἐστὶν ὁ Ἰσαάκ, καὶ ὅτι μὲν υἱός; ἐστὶν οὗτος τῆς ἐλευθέρης Σάρρας, πρὸδηλον. Καὶ τὸ τῶν Ἑβραίων γένος ἐξ ἐκείνου ἐστὶ, τοῦτο ὁμολογούμενον. Ἄλλ' ἢ τῶν ἰθῶν ἐυλογία οὐκ ἐξ ἧ ἐπὶ τῷ Ἰσαάκ. Μόνον γὰρ οἱ Ἑβραῖοι εἰσὶν ἐκ σπέρματος τοῦ Ἰσαάκ, ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ἰακώβ, καὶ τῶν δώδεκα υἱῶν αὐτοῦ. Καὶ ἐτι ἐν τῇ εὐμερίῃ καὶ ἀκμῇ αὐτῶν ὑπάρχοντες πολλὰ εὐρίσκοντο ὀλίγοι καὶ εὐαριθμητοί, συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς κατοικοῦντας τὴν οἰκουμένην, μόλις γὰρ περιέσωζον ἐκ τῶν ἔθνων ποσότητα, ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας ἐφαίνοντο μεγάλοι καὶ φοβεροί. Λαθὼν γὰρ αὐτοὺς ἐκάλει αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ κληρονομίαν αὐτοῦ ἐλεγεν αὐτοῦς, καὶ ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ κατετροπώσαντο καὶ ἐκέρδησαν τὰς πόλεις τῶν ὑπεραντίων αὐτῶν. Καὶ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ ἤρξατο ποιεῖν ὁ Μωσῆς; ἐν τῇ Ἀγύπτῳ τὰ θαυμάσια, καὶ μετ' ἐκείνων ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, καὶ οἱ ἑτεροί, ἕως τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννή-

³ Gen. xxii, 40.

σεως ἤρξαντο πράττειν οἱ Ἰουδαῖοι τὰ ὀλέθρια. A more illius, donec veniant quæ reposita ei sunt, et ipse exspectatio gentium ⁴. » Verum et Isaïæ oraculum dicens : « Exsurget radix Jessæ, et qui exsurget ad imperandum gentibus, in illum gentes sperabunt ⁵. » Nam usque ad Christi nativitatem Judæi et reges et pontifices de sua gente habuerunt : hoc autem nato, et reges et pontifices defecerunt. Interea vero temporis nunc quidem Deus illis irascebatur propter peccata ipsorum, idololatriam in primis, cujus studiosissimi erant ; nunc vero eorumdem miserabatur denuo : postquam vero facinus illud magnum et horrendum patrare sunt ausi, tunc a Deo deserti in iram irreconciliabilem inciderunt, et in gentes dispersi sunt. Et sane sustinuit illos Deus ad tempus, humanum quasi mitemque se illis exhibens, cum nimirum resipientiam illorum et pœnitentiam exspectaret ; sed incurabili morbo laborantes abscondit, quemadmodum prophætæ de ipsis vaticinati fuerant. Cum enim idolis servirent, et Deum irritarent, ipsos quidem in captivitatem et pœnas propter scelera illorum tradidit, non tamen omnino dereliquit : sed in tempus aliquod non adeo immensum, nec infinitum, divina in illos ira extendebatur ; quo transacto, ut dictum est, et illius misericordiam et pristinam felicitatem recuperabant. Veruntamen nec in tempore captivitatis illorum unquam defuerunt illis prophætæ, ad consolationem illorum et animæ salutem a Deo dati. Prædicebant enim et venturam Dei in illos iram, et tempus iræ definitum, tum etiam Dei post hoc secururam commiserationem, et futurum in Hierosolymam reditum. In Ægypto enim transegerunt annos quadringentos, verum ibidem et multiplicati et enutriti sunt. Postquam vero ascenderunt Hierosolymam, et templum extruxerunt, in captivitatem redegit eos Babyloniorum rex Nabuchodonosor anni septuaginta. Post hæc annis duobus et semis Antiochus ille cognomento Illustris, nec ultra longius divina in illos ira porrecta est. Imo cum tempore Mosis in deserto existentes vitulo sacrificarent, et post hæc idolis offerrent victimas, nec tantummodo animalium sacrificia, sed proprios liberos quoque dæmonibus immolarent, et prophetarum cædibus contaminarentur, nequaquam tamen adhuc Dei iram irreconciliabilem experti sunt. A Domini vero passione anni jam mille trecenti et sexaginta (1) elapsi sunt, et tamen (ut nimirum ipsi affirmant) legem custodiunt, et ab omni idololatria abstinent ; sed propter unum hoc, quod in Christum exercuerunt impiissimum facinus, deserti et totius mundi exemplum facti sunt. Quod enim hac de causa dispersi sint, ut totius mundi ludibrio et risui exponerentur, clarissime vel ex hoc patet, quod a nullo prophetarum interea temporis consolationem acceperunt, nec aliquis prophetarum inter illos locutus

⁴ Gen. XLIX, 10. ⁵ Isa. XI, 1.

(1) Nota tempus quo liber hic conscriptus est.

est post Joannem Zachariæ filius. Cum enim jam advenisset is qui per prophetas prædictus erat (Christus nimirum) necesse erat prophetiam aboleri, partim quidem quod Christus, ut modo dictum est, venisset, partim quod Judæi hac indigni essent, et omnino deserendi, eo quod Christum contempserint, et in eum omnia quæ facta sunt ab ipsis patravissent; propterea, inquam, malis obiecti sunt incurabilibus. Non enim nudum hominem crucifixerunt, sed Deum et hominem; nec tamen divinitas passa est, sed homo. En igitur et illa, quæ ex Saræ liberæ filio, Isaac nempe, progenita est posteritas derelicta est, et Isaaci semen, quantum Judæos attinet, in perditione desertum. Qua igitur ratione Deus Hebræorum gentem pro Isaaci semine erat habiturus, cum jam de illis constitutum esset, ut in Dei iram implacabilem incidere? Quomodo item pro Abraham filii erant reputandi, quos David ante prævidens, de iisdem vaticinatus Dominum alloquitur: « Obscurentur oculi ipsorum, et dorsum illorum semper incurva? »⁶ Id est, non recedat ab illis servitutis jugum perpetuæ. Hoc enim sibi vult, quod eos incurvandos esse a Deo præcipit. Neque enim hæc est execrandi formula, sed prophetiæ enuntiatio. Quia denique ratione eos Isaaci semen et Abraham filios Deus judicaturus erat, quorum subversionem et excidium prædixit propheta Dauid? nusquam vero reditus illorum et revocationis (ut in aliis solet) meminit, sed diversum longè indicat. Postquam enim tragico et magifico dicendi genere eventura ipsis mala exposuisset, tandem subjungit: « Usque in consummationem sæculorum hæc eos delinebit servitus. » Verum in Evangelii quoque sic scriptum est, quod Judæis magnifice sese erga Christum extollentibus, dicendo, « Patrem habemus Abraham, » dixit Jesus: « Nō dicatis intra vos ipsos, Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis: Possibile est Deo, etiam ex lapidibus hæc Abraham filios suscitare. » Quid autem hæc sibi aliud voluerunt, quam si dixisset: Quoniam in vobis ipsis boni nihil est, verum in hoc solo confisi splendidis verbis extollimini, quod vos Abraham filios dicere potestis, dico vobis, quod possit Deus etiam ex lapidibus istis ipsi Abrahamo filios excitare. Quod autem ex lapidibus inanimatis possit Deus homines formare, manifestum est; qui enim de nihilo creavit hominem, eundem ex inanimata materia creare potest. Verumtamen hæc non de lapidibus, sed gentibus dixit, quæ corda habebant ipsis lapidibus magis excæcata: quæ postea Christum adoraverunt, in eundem crediderunt, et juxta promissionem pro Abraham filii reputati sunt. Judæos enim non modo hac gloria privavit Christus, et a genere Abraham exclusit, verum etiam diaboli filios nominavit, dicens: « Vos facitis opera patris vestri, diaboli. Ille homicida est

A εις αυτούς προφήτης μετὰ τὸν Ἰωάννην τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν, τοῦτο δηλον. Ἐλθόντός γὰρ τοῦ προφητευσομένου, ὃς ἐστὶν ὁ Χριστός, ἐξανάγκης ἡ προφητεία ἤργησε, τὸ μὲν ὅτι ἦλθεν ὁ Χριστός, ὡς εἴρηται, τὸ δὲ ὡς ἀνάξιοι ὄντες καὶ ἐγκαταλειμμένοι οἱ Ἰουδαῖοι. Διὸ ἠθέτησαν τὸν Χριστὸν, καὶ ἐποίησαν ἐπ' αὐτῷ ὅσα καὶ ἐποίησαν, κατὰ τοῦτο ἔπαθον τὰ ἀνήκεστα κακὰ. Οὐ γὰρ ψιλὸν ἄνθρωπον ἐσταύρωσαν, ἀλλὰ Θεὸν καὶ ἄνθρωπον. Καὶ οὐ θεότης ἔπαθεν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος. Ἰδοὺ γοῦν καὶ ἀπὸ τῆς ἐλευθέρως Σάρρα υἱοῦ τοῦ Ἰσαὰκ, ὅσον τὸ ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐναπελείφθη ἐγκαταλειμμένον καὶ ἐν ἀπωλείᾳ τὸ τοῦ Ἰσαὰκ σπέρμα. Πῶς γὰρ ἐμελλε λογιέσθαι ὁ Θεὸς τὸ γένος τῶν Ἑβραίων εἰς σπέρμα τοῦ Ἰσαὰκ, ἐπεὶ ἀπέκειτο αὐτοῖς, ἵνα ἡ ἀσυμπάθητος ὄρη τοῦ Θεοῦ καταλάβῃ αὐτούς; Πῶς δὲ ἐμζλλον λογιέσθαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, οὓς προῖδων ὁ Δαυὶδ προφητεῖ: ὡς ἐπ' αὐτούς, ἔλεγε πρὸς τὸν Θεόν, « Σκοιοθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βίβειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντός σύγκαμψον, » τούτέστι μὴ ἀποστῆ ἀπ' αὐτῶν ὁ ζυγὸς τῆς διηνεκούς δουλείας. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ « διαπαντός σύγκαμψον. » Οὐκ ἐστὶ δὲ τοῦ ο κατάρως εἶδος, ἀλλὰ προφητείας ἐκδοσις. Πῶς γὰρ ἐμελλε λογιέσθαι αὐτούς ὁ Θεὸς σπέρμα τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, περὶ ὧν Δανιὴλ ὁ προφήτης τὴν μὲν καταστροφὴν αὐτῶν καὶ ἀπώλειαν ἐδήλωσε καὶ προείπε, τὴν δὲ ἐπάνοδον καὶ ἀνάκλησιν ὡς καὶ ἐν ἄλλοις οὐ προείπευ, ἀλλὰ τοῦναντίον; μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν καὶ ἐκτραγῶδῆσαι τὰ εἰς αὐτούς γενησόμενα κακὰ, τότε ἐπήγαγεν, « Ἔτι; συντελεία; αἰώνων καθέξει αὐτοῖς ἡ δουλεία αὐτῆ. » Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις οὕτω γέγραπται, ὅτι λεγόντων τῶν Ἰουδαίων καὶ μεγαλαυχούντων πρὸς τὸν Χριστὸν, ὡς « Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ, » λέγει πρὸς αὐτούς ὁ Ἰωάννης, « Μὴ λέγετε ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. Αἰγὼ γὰρ ὑμῖν, δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. » Τὶ τοῦτο δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὅτι Ἐπεὶ ὑμεῖς ἀπ' ἐαυτῶν οὐκ ἔχετε ἀγαθόν, ἀλλ' ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ θαρβύοντες, μεγαλοβήημονεῖτε, τὸ λέγεσθαι ὑμᾶς υἱοὺς Ἀβραάμ, ἔφη αὐτοῖς, ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. Ὅτι μὲν γὰρ καὶ ἀπὸ τῶν ἀψόχων λίθων δύναται ὁ Θεὸς ποιῆσαι ἀνθρώπους, πρὸδηλον. Ὁ γὰρ ποιήσας ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος τὸν ἄνθρωπον δύναται ἐγεῖραι: καὶ ἀπὸ τῆς ἀψύχου ὕλης. Ἀλλὰ Θεὸς οὐκ εἶπε περὶ τῶν λίθων, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐθνῶν, τῶν ἐχόντων καρδίαν πεπωρωμένην ἐπέκεινα τῶν λίθων, ἅτινα ἔθνη προσεκύνησαν τὸν Χριστὸν, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἐλογίσθησαν κατ' ἐπαγγελίαν τέκνα τοῦ Ἀβραάμ. Τοῖς γὰρ Ἰουδαίους οὐ μόνον ἀπεστέρησε, καὶ ἐξέβαλεν ὁ Χριστὸς τοῦ λογιέσθαι αὐτούς τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλὰ καὶ υἱοὺς διαβόλου ὠνόμασεν αὐτούς, οὕτως εἰπὼν: « Ὑμεῖς τὰ ἔργα ποιεῖτε τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ διαβόλου. Ἐκεῖνος ἄνθρωποκτόνος ἐστὶν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ὅτι ψεύστης ἐστίν. » Οὗ; δὲ ὁ Χριστὸς υἱοὺς διαβόλου ὠνόμασε, πῶς δύνα-

⁶ Psal. LXVIII, 24. ⁷ Dan. ix, 27. ⁸ Matth. iii, 9.

ται λογίζασθαι ὁ Θεός· υἱὸς Ἀβραάμ, καὶ σπέρμα Ἀ
Ἰσαάκ; Τίς γὰρ μετοχὴ διαβόλου καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ
δούλοις, Ἀβραάμ, Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ; Μᾶλλον δὲ τίς
κοινωνία Θεῷ καὶ διαβόλῳ;

δ. Καὶ ἰδοὺ κατὰ τὴν κρίσιν καὶ τὴν πίστιν τῶν τε
Ἰουδαίων τῶν τε Μουσουλμάνων ἐναπέμεινεν ὁ τοῦ
Θεοῦ λόγος μάταιος καὶ ψευδής. Ἀπὸ γὰρ τοῦ Ἰσαὰκ
οὐδὲν προσήλθον τὰ ἔθνη τῷ Θεῷ, ἀπὸ τοῦ Ἰσαάκ
ὁμοίως. Ἄλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Οὐδὲ γὰρ
διαπέπτωκεν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἀλλ' ἐν τῷ Χριστῷ
τῷ ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ
κατὰ σάρκα ἀνεφάνησαν, καὶ ἀπεκαλύφθησαν καὶ
ἐπληρώθησαν πᾶσαι αἱ ὁράσεις, πᾶσαι αἱ προφη-
τεῖαι, πᾶσαι αἱ ἀποκαλύψεις, αἱ δεικνύουσαι αὐτὸν Β
Θεόν, αἱ δεικνύουσαι αὐτὸν ἄνθρωπον, καθὼς ὁ λόγος.
ἀπέδειξε καὶ ἐδήλωσε, καὶ ἔτι ἐδηλώσει σαφέστερον.
Ἄλλὰ καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ Χριστῷ ἔλαβον τὴν
εὐλογίαν πιστεύσαντα εἰς αὐτόν. Πάντα γὰρ τὰ ἔθνη
τὰ πρότερον εἰδωλολατροῦντα νῦν πάντα πιστὰ καὶ
ὀρθόδοξα, πλὴν τινῶν μερικῶν, Μουσουλμάνων λέγω,
Ἑβραίων καὶ ἑτέρων, οἵτινες ἁπλοῦς πάντες οὐδὲν
φαίνονται, συγκρινόμενοι πρὸς τὰ πλήθη τῶν Χρι-
στιανῶν, ὅσον ὕδατος, δρᾶς πρὸς πέλαγος. Ὅμως τί
τοῦτο πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἰ καὶ τινες παρ' οὐδὲν
θέμενοι ταύτην, ἔμειναν ἀδιόρθωτοι καὶ ἄπιστοι;
Ὁ μὲν ἥλιος πάντα τὸν ἀέρα φωτίζει, καὶ πᾶσαν τὴν
οἰκουμένην, ἀλλὰ τῶν τυφλωτῶντων σκοτεινῶν με-
νόντων, οὐ παρὰ τοῦτο προστρίβεται τῷ ἡλίῳ ἢ
μέμψις, ἀλλὰ τοῖς τυφλώττουσιν. Οὕτω μοι νόει καὶ C
περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον καὶ
ἡ διδασκαλία, μᾶλλον δὲ αὐτὴς ὁ Χριστὸς ὑπὲρ μυ-
ρίους ἡλίους ἀνεδείχθη λαμπρότερος καὶ φωτεινότε-
ρος. Εἰς πᾶσαν γὰρ τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ τοῦ Εὐαγγε-
λίου λόγος, καὶ οἱ πιστεύοντες σώζονται, οἱ δὲ μὴ
πιστεύοντες ἀπόλλυνται. Ἄλλ' οὐ παρὰ τῷ Χριστῷ
ἢ μέμψις, ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀπίστοις, τοῖς καταπρο-
θύουσι τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν. Ἄλλ' οὐδ' οὕτως ἀπλῶς
πάντων τῶν πιστευσάντων ἔστιν ἡ σωτηρία, ἀλλὰ
τῶν σὺν τῇ πίστει ποιησάντων ἔργα σωτηρίας δέξαι.
Ἄλλ' ἐπιστραφήτω ὁ λόγος ἡμῶν εἰς τὰς περὶ Χρι-
στοῦ μαρτυρίας καὶ ἀποδείξεις, ἀλλ' οὐ πάσας. Εἰ
γὰρ πάσας τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύψεις τε καὶ
ὁράσεις καὶ προφητείας ἐπειράθημεν ἀναπεύξαι, D
πολλοὶ γραφεῖς, πλείστα κεκοπιακτές, ὄλιγον μέρος
ἐπεξήργασαντο ἄν. Ὅμως μικρὸν τι ἐκ τῶν πολλῶν
εἰπωμεν διὰ τὴν τῆς ἀληθείας φανέρωσιν.

ε'. Εἶπεν ὁ Μωσῆς πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἑβραίων,
« Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν
προφήτην, ὡς ἐμέ· καὶ πᾶσα ψυχή, ἥτις οὐκ ἀκού-
σεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. »
Καὶ σκόπει τὴν τοῦ προφήτου ἀκριβείαν· ἐν τῷ εἰ-
πεῖν, « Προφήτην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός, » ἐδει-
ξεν ὅτι ἄνθρωπος μέλλει ἐσεσθαι ὁ προφητευόμενος,

ab initio, et in veritate non stetit, quoniam men-
dax est ⁹. » Quos autem Christus diaboli filios nomi-
navit, num Deus Abraham filios et Isaaci semen judicare
potest? Quæ enim est communio diaboli cum Dei
servis Abraham, Isaac et Jacobo? Imo quod est Dei
cum diabolo commercium?

4. En igitur, juxta Judæorum et Musulmanorum
sententiam et fidem, Dei verbum irritum falsum-
que esse deprehenderetur (ab Ismaele enim gentes
nequaquam Deo accesserunt, similiter nec ab Isaa-
co); sed nequaquam hoc est, minime, inquam.
Nullo modo enim Dei verbum intercidit; verum in
Christo, qui ex Abrahamæ semine natus est secun-
dum carnem, manifestatæ, revelatæ et impletæ
sunt omnes visiones, omnes prophetiæ, omnesque
revelationes, quæ ipsum et Deum esse et hominem
ostendunt, quemadmodum noster hic sermo jam
demonstravit et exposuit, et manifestius adhuc
multo exponet. Insuper et omnes gentes in Christo
acceperunt benedictionem per fidem, qua in illum
crediderunt. Gentes enim universæ prius idolorum
cultui deditæ, nunc fideles et orthodoxæ sunt,
exceptis paucissimis, Musulmanis scilicet, Hebræis,
et aliis: qui simul omnes nulli videntur, cum
Christianorum multitudine collati; non magis
quam si tantillum aquæ, quantum vola manus
capit, cum pelago comparetur. Verumtamen quid
hoc ad veritatem, si nonnulli hanc contemnentes,
incorrigibiles et infideles permanserunt? Sol enim
totum illuminat aerem, et orbem universum, cæcis
interim in cæcitate et tenebris permanentibus:
nec tamen propterea sol reprehendendus est, sed
ipsi cæci. Talis mea quoque de Christo fertur
sententia. Christi nempe Evangelium et doctrina,
imo Christus ipse, infinitos soles splendore et lu-
mine excellit. In omnem enim terram Evangelii
prædicatio divulgata est et credentes salutem con-
sequuntur; qui vero non credunt, percunt. Non
tamen hæc culpa in Christum, sed in infidelis in-
cidit, qui suam ipsorum salutem produunt. Nec ta-
men omnibus simpliciter et nude credentibus salus
contingit, sed iis qui per fidem opera faciunt salute
digna. Revertatur autem ad Christi testimonia et
demonstrationes nostra oratio, non tamen ut om-
nes recenseat. Si enim omnes, quæ de Christo
sunt, revelationes, visiones et vaticinia discutere
aggrederemur, etiam multi scribæ multum labo-
rando, vix parvam aliquam ex his partem absolvc-
rent; nihilominus tamen pauca ex multis proferam-
us ad veritatis illustrationem.

5. Dixit Moses ad populum Hebræorum: « Pro-
phetam ex fratribus vestris suscitabit Dominus
Deus, sicut me: et omnis anima quæ non audierit
prophetam illum, eradicabitur ¹⁰. » Atque consi-
dera hic prophetæ diligentiam. Dicendo enim,
« Prophetam suscitabit Dominus Deus, » ostendit,
quod homo futurus sit de suo vaticinatur, et quod

⁹ Joan. viii, 44. ¹⁰ Deut. xviii, 15.

a Deo sit, nec de pseudoprophetarum numero. A Dicendo autem, « Ex fratribus tuis, » ostendit quod ex Hebræis, et non aliunde oriundus sit; ne si forte quis alienigena: e prophetam hunc esse diceret, et Dei Spiritu vaticinari, ab ipsis reciperetur, sed ut hunc ceu erronem et impostorem negligenter. Porro et magnus ille Moses prius a Deo accepit testimonia, partim quidem ex miraculis in Ægypto editis, et maris Rubri transitu; partim vero ex Dei in monte Sinai congressu, et visione per ignem exhibita coram universis populi Judaici castris. Et tunc demum legem a Deo acceptam promulgavit; quapropter superius diximus Mosem illum magnum hoc de Christo dixisse: « Suscitabit Dominus Deus prophetam ex fratribus vestris. » Illud vero, « sicut me, » hac de causa adjecit, quod Sicuti ego vos in libertatem asserui ex acerba Pharaonis servitute, luto et laterum coctione, et legem vobis salutiferam tuli, sic etiam is a me modo prædictus propheta ex tyrannide et potestate diaboli et idololatria universum mundum liberaturus est, et libertatis leges laturus. His auditis Judæi hunc olim prænuntiatum expectabant, et videntes Jhanhem Zachariæ filium ex deserto venientem et baptizantem populum, cum hunc eundem esse quem Moses prædixerat, existimarent, interrogaverunt eum: « Tune es propheta ille? » Quid vero idem respondit? « Non sum ego, sed ipse ante illum missus sum. Venit autem post me, cujus ego calcamenta portare indignus sum¹¹. » Propheta certe erat Joannes, et præclarus quidem; sed quia Judæi de illo propheta interrogabant, quem Moses prædixerat venturum, Joannes se illum non esse respondit. Sed ecce Judæorum ingratitude et stultitiam, qui priusquam Christus vel Messias adveniret, illum expectaverunt, illumque inquisiverunt, venientem vero contempserunt.

6. Post hæc vero rursum dicit Moses ille magnus: « Æstantur una cum illo cæli, et adorent illum omnes angeli Dei¹². » Age igitur et mihi dicito, quemnam alium angeli Dei adorant præterquam Deum ipsum? Hic igitur, quem Moses hominem, prophetam et legislatorem esse demonstravit, quem item ab angelis adorandum esse dixit, et Deus et homo est, Filius scilicet et Verbum Dei, a nobis simul et angelis adorandus et honorandus. Et hæc quidem ex Mose.

7. David vero propheta sic dixit: « Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis. Judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios inopum, et calumniatorem humiliabit. Commorabitur cum sole, et ante lunam, in generatione generationum. Descendet veluti pluvia super vellus, et veluti stilla stillans super terram. Oriiri faciet in diebus suis justitiam et multitudinem pacis, donec auferatur

καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ οὐ κατὰ τοὺς ψευδοπροφήτας. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, « Ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, » ἔδειξεν ὅτι ἐκ τῶν Ἑβραίων ἐστὶ, καὶ οὐκ ἄλλοθεν. Ἰνα ἐὰν ἄλλος τις εἴποι ἐξ ἄλλοδαποῦ γένους ὅτι προφήτης ἐστὶ, καὶ ἀπὸ Θεοῦ προφητεύει, οὐ παραδέξονται αὐτὸν, ἀλλ' ὡς πλάνον καὶ ἀπαταιῶνα λογισσονται. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Μωσῆς· πρῶτον ἔλαθε τὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίας ἀπὸ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θαυμάτων, καὶ τῆς ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ διαβάσεως, ἀπὸ τε τῆς ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει διὰ πυρὸς τοῦ Θεοῦ συγκτατάσεώς τε καὶ φαντασίας; ἐμπροσθεν πάσης τῆς παρεμβολῆς τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων παντός· καὶ τότε ἐξέδοτο τὸν νόμον τὸν δοθέντα ὑπὸ Θεοῦ. Δι' αὐτῶν γοῦν αἰτίας ἀνωτέρω εἶπομεν, ὁ μέγας Μωσῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ εἶρηκε τὸ « Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν. » Τὸ δὲ, « ὡς ἐμὲ, » τοῦτο χάριν ἐλάλησεν, ὅτι Ὡπερ ἐγὼ ἠλευθέρωσα ὑμᾶς ἐκ τῆς πικρᾶς δουλείας τοῦ Φαραῶ, καὶ τοῦ πηλοῦ, καὶ τῆς πλινθείας, καὶ δέδωκα ὑμῖν νόμον πρὸς σωτηρίαν, οὕτω καὶ ὁ παρ' ἐμοῦ νῦν κηρυττόμενος προφήτης ἐλευθερώσει μὴ λει ἀπὸ τῆς τυραννίδος καὶ ἐξουσίας τοῦ διαβόλου καὶ τῆς εἰδωλολατρίας τὸν σύμπαντα κόσμον, καὶ δοῦναι τὸν τῆς ἐλευθερίας νόμον. Τοῦτο ἀκούσαντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐξεδέχοντο τὸν πάλαι προφητευθέντα, καὶ ἰδόντες τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν Ἰωάννην ἐλθόντα ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ βαπτίζοντα τὸν λαὸν, καὶ νομίσαντες ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ παρὰ τοῦ Μωσέως τότε λεχθεὶς, ἠρώτησαν αὐτὸν, « Σὺ εἶ ὁ προφήτης; » Τί γοῦν ἐκεῖνος; « Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ, ἀλλ' ἐγὼ μὲν εἰμι ἀπεσταλμένος ἐμπροσθεν ἐκείνου· ἔρχεται δὲ ὀπίσω μου, ὃ οὐκ εἰμὶ ἀξίος τὰ ὑποδήματα βαστάζειν. » Πάντως ὁ Ἰωάννης προφήτης ἦν, καὶ μέγας προφήτης, ἀλλ' ὅτι ἠρώτησαν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ τοῦ προφήτου, οὐ εἶρηκεν ὁ Μωῦσῆς, διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Ἰωάννης, ὅτι « Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ. » Καὶ ὅρα τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀγνωμοσύνην τε καὶ εὐήθειαν, ὅτι πρὸ τοῦ ἔλαθαι τὸν Μεσσίαν ἦτοι τὸν Χριστὸν, ἐξεδέχοντο καὶ ἠρώτησαν περὶ ἐκείνου, ἐλθόντα δὲ, ἠθέτησαν τοῦτον.

ζ'. Μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν εἶπεν ὁ αὐτὸς Μωῦσῆς ὁ μέγας, « Εὐφράνητε, οὐρανοί, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. » Εἶπέ μοι, τίνα ἄλλον προσκυνοῦσιν οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ αὐτὸν τὸν Θεόν, ὥστε ἂν ἔδειξεν ὁ Μωῦσῆς ἄνθρωπον καὶ προφήτην καὶ νομοθέτην, ὃν ἔδειξεν προσκυνούμενον ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ παρ' ἡμῶν καὶ τῶν ἀγγέλων προσκυνούμενος καὶ τιμώμενος. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Μωσέως.

ζ'. Ὁ δὲ Διαβιδὸς προφήτης οὕτως εἶρηκεν, « Ὁ Θεὸς, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ ὀδός, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως. Κριεῖ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην, καὶ συμπαρამελεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν. Καταβήσεται ὡς ὕετος ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγῶν ἢ στάζουσα ἐπὶ τὴν γῆν· ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ

¹¹ Joan. 1, 25. 27. ¹² Psal. xcvi, 11; xcvi, 8.

δικαιοσύνην, και πληθος ειρήνης, έως ού άνταναι-
 ρεθη ή σελήνη, και προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντοτε
 οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν
 αὐτῷ, και ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς
 τοὺς αἰῶνας. Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ,
 και ἐνυλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς
 γῆς, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητός
 Κύριος, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος,
 και εὐλογημένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, και
 εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Πάντως δύο πρόσωπα
 εἰσάγων ὁ Προφήτης, τὸν Θεὸν και τὸν υἱὸν τοῦ βα-
 σιλέως οὐδὲν ἕτερον λέγει ἀλλ' ἢ τὸν Θεὸν και βασι-
 λέα, και τὸν τούτου Υἱὸν τὸν Χριστόν, ὃς κρίνει τοὺς
 πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, και σώζει τοὺς πένητας, και τα-
 πεινοῖ τὸν συκοφάντην. Νὰ ὑπολάβῃς ἀνθρωπὸν τινα
 ἰσχυρὸν και δίκαιον, ἀρχοντα ἢ βασιλέα; Ἀλλὰ τὸν
 αὐτὸν λέγει, ὅτι συμπαραμένει τῷ ἡλίῳ· ἀλλὰ περὶ
 αὐτοῦ λέγει, ὅτι ἔσται πρὸ τῆς σελήνης, γενεᾶς
 γενεῶν. Καὶ εἰς τίνα τῶν ἀνθρώπων χωρεῖ τού-
 το, ὅτι πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν ἦν, και
 συμπαραμένει τῷ ἡλίῳ; Εἰς οὐδένα ἄλλον, ἀλλ' εἰς
 αὐτὸν πάντως τὸν Χριστόν ὅστιν ἢ προφητεία. Ἐν
 γὰρ τῷ εἰπεῖν, ὅτι κρίνει τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ,
 και σώζει τοὺς υἱοὺς τῶν πονητῶν, και ταπεινώσει
 τοὺς συκοφάντας, εἰδείξε τὴν τούτου δικαιοσύνην και
 ἰσχύον και κηδεμονίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐν δὲ τῷ
 εἰπεῖν, ὅτι πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ,
 και πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν, εἰδείξε τὸ τού-
 του ἀναρχον. Ἐν δὲ τῷ, « Συμπαραμένει τῷ ἡλίῳ, »
 εἰδείξε τὸ τούτου ἀταλεύτητον. « Καταθήσεται ὡς ὕετος
 ἐπὶ πόκον, και ὡς ἡ σταγῶν ἡ στάζουσα ἐπὶ τῆς γῆς.
 Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνην, και
 πληθος ειρήνης, έως οὐ άνταναιρεθη ή σελήνη. » Πά-
 λιν εἰς κατέθη ὡς ὕετος ἐπὶ πόκον, ποτέστιν ἡσυχ-
 ως και ἀταράχως, και ἀνευ τῆς οικειᾶς ἀξίας αὐτοῦ
 και μεγαλειότητος, ἢ ὁ Χριστὸς, ὃς κατήλθεν ἐξ οὐ-
 ρανοῦ ἐν τῇ ἀγίᾳ Παρθένῳ, και συλλαβοῦσα ἔτεκεν
 αὐτὸν ἐν πενιχρῇ φάνῃ και σπηλαίῳ ταπεινῷ; Οὐ
 γὰρ ἦλθεν ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσῃ τὸν
 κόσμον. Ὅταν δὲ ἔλθῃ κρίναι τὴν οἰκουμένην, τότε
 μέλλει φανῆναι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ
 πάντων τῶν ἀγγέλων, καθὼς και αὐτὸς ὁ Χριστὸς
 ἔφησεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι « Οὐκ ἦλθον ἵνα κρίνω
 τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον. » « Ἀνατελεῖ
 ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνην, και πληθος ει-
 ρῆνης έως οὐ άνταναιρεθη ή σελήνη. » Τί βούλεται
 τὸ, « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνην,
 και πληθος ειρήνης; » Οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὅτι τῆς τοιαύτης
 ἀδικίας χειριστόν τε και κάκιστον, ἵνα ἀφήσωσιν οἱ
 ἀνθρωποὶ τὸν Θεὸν δημιουργὸν και κλάστην αὐτῶν,
 τὸν ἀπὸ τοῦ μή ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγόντα αὐ-
 τοὺς, και προσκυνήσωσι τῷ διαβόλῳ, και τοῖς κτί-
 σμασι, και τοῖς ἐργοῖς τῶν χειρῶν αὐτῶν. Καὶ ὡσπερ
 εἰς ὑπὸ μέθης και βαθείας σκοτίας παραβλέψας τὸν
 ἐκυτοῦ πατέρα, τὸν ἐπιμελιούμενον παντὶ τρόπῳ, και
 ἠγρόμενον και ζητοῦντα τὴν τοῦτου προμήθειαν και
 ὠφέλειαν καὶ σωτηρίαν, ἀκολουθήσας ἐχθρῶ τῷ ἐπι-
 θυμοῦντι τὴν σφαγὴν αὐτοῦ και τὸν δλεθρον, ὃς-

A luna. Et adorabunt eum omnes reges terræ. Omnes
 gentes servient ei, et erit nomen ejus benedi-
 ctum in sæcula. Ante solem permanet nomen ejus,
 et benedicentur in eo omnes tribus terræ : om-
 nes gentes beatificabunt illum. Beatus Dominus
 Deus Israelis, solus faciens mirabilia, et benedictum
 nomen ejus in sæculum et in ætornum ¹². » Dnas
 hic in universum personas propheta inducens,
 Deum scilicet, et filium regis, nihil aliud innuit
 quam Deum vel regem, et illius Filium Christum,
 qui judicat pauperes populi, et salvos facit inopes,
 et humiliat calumniatorem. Neque hic hominem
 quemdam fortem et justum, principem vel regem
 intelligas. De eodem enim dicit, quod commora-
 turus sit cum sole; item de eodem, quod sit ante
 B lunam et generationes generationum. In quem vero
 hominum hoc competere potest, ut ante lunam in
 generationes generationum esse dici possit, et ut
 cum sole commoretur? In nullum certe alium, sed
 revera in solum ipsumque Christum propheta
 quadrat. Cum enim dicit, quod judicet pauperes
 populi, et salvet filios inopum, et calumniatores
 humiliet, illius ostendit justitiam, fortitudinem, et
 curam qua erga homines utitur. Cum vero dicit,
 quod ante solem permaneat nomen ejus, et ante
 lunam in generationes generationum, illius æterni-
 tatem principio carentem indicat. Et eo quod
 dixit : « Commorabitur cum sole, » illius æterni-
 tatem sine carentem denotavit. Item, « Descendat
 veluti pluvia super lanam, et sicut gutta stillans
 super terram. Exoriri faciet in diebus suis justiti-
 am et multitudinem pacis, donec auferatur luna. »
 Denuo (responde) quis descendit ut pluvia super
 lanam, id est quiete, et sine strepitu, et citra prop-
 riam majestatem magnificentiamque suam, præ-
 ter Christum? qui descendit cœlitus in sanctam
 Virginem, quæ concepit eum peperit in vili præ-
 sepio et humili casa. Non enim venerat judicatu-
 rus mundum, sed ut mundum salvaret. Cum vero
 veniet judicaturus orbem, apparebit in gloria Pa-
 tris sui cum omnibus angelis, quemadmodum ipse
 Christus in Evangelio testatur : « Non veni judicatu-
 rus mundum sed ut mundum salvem¹⁴. » Item, « Exo-
 riri faciet in diebus suis justitiam et multitudinem
 pacis donec auferatur luna. » Quisnam horum œcen-
 sus, « Producet in diebus suis justitiam et multi-
 tudinem pacis? » Non alius, quam quod impietatis
 suntmam notat perniciem : quod scilicet homines
 derelicturi sint Deum, procreatorem et factorem
 suum, qui eos nasquam existentes in hanc sub-
 stantiam redegit; et adoraturi sint diabolum, crea-
 turas, et opera manuum suarum. Et quemadmo-
 dum aliquis ebrietate victus, aut in densis profun-
 disque tenebris eberrans, neglecto proprio parente,
 qui commodum et utilitatem salutemque suam in
 primis et unica desiderat promotamque cupit,
 hostem sequitur, cordis et pernicipi suæ cupidum,
 ligatus scilicet et vinctus ab eo manusque pedes-

¹² Psal. lxxi, 2 seqq. ¹⁴ Joan. xii, 47.

que, deductus tandem in carcerem munitissimum A et obscurum, non agnoscit nec discernere potest patrem et amicum ab inimico et hoste propter ebrietatem et crapulam, nec etiam vult; et postea licet tandem ad sensus vestigia revertatur, illud non potest, in vinculis nimirum detentus: sic homo etiam initio errabundus, et a recta plana que seductus via, incidit in manus diaboli. Et quisnam locus est hoc obscurior et deformior? Hic vero hominem voluptatum copia inebriatum, omnissensus expertem fecit: tunc veluti inebriati, aut inordinato et superfluo humore et insania, aut a dæmone agitati, audientes non audiunt, et videntes non sentiunt, propter mentem scilicet et rationem, quæ ducis officio fungitur, seductam: verum ea quæ solida stant, tanquam mobilia imaginantur; et quæ moventur, immota consistere putant; et quæ illis utilia sunt aversantur, noxia vero amplectuntur, nec honestum bonumque a malo dijudicare possunt, nec ab inimico amicum. Hoc ipsum, ut diximus, homini contigit. Respuit enim Deum; et ligatus a dæmone in densissimis ignorantie tenebris tyrannidem illius sustinuit. David vero divina gratia repletus intellexit, in quantum perniciæ barathrum, procellam et tempestatem homo incidit, et quanta Deum affecerit injuria, ipsum repudiando (duplex enim hic injuria deprehenditur: hominem enim injuria affecit diabolus, quod hunc tam procul a Deo se duxerit; et, si dicere fas est, in ipsum quoque Deum facit injurias, illius nimirum creaturam seducendo. Similiter et homo Deum affecit injuria, quod hoc repudiato, diaboli imperium secutus sit), quis denique ipsum a densissimis tenebris et iniquitate esset redempturus. Cum itaque propheta dicat, «Oriri faciet justitiam,» hoc innuit, quod quemadmodum ægroti in tenebris decumbentes, ipsi quidem non in lucem prodeunt, sed lux ad illos penetrat, sic etiam homini in diabolicis tenebris decumbenti exortur is qui misericordiæ viscera erat assumpturus: quo exorto et totum orbem illuminante, omnes tenebræ discedentes disparuerunt. Homo vero illuminatus, ubi cognovit jam quali vinculo conscriptus decumbat, et seipsum nullo modo adjuvare valens, ad eum qui hoc potest, respicit. Hic vero, cum nollet hominem ulterius diaboli tyrannide premi, liberavit eum sanavitque. Liberatus vero, sanatusque non amplius diabolo adhæsit, verum hac redemptione facta, per fidem hominis ea qua Deus affectus fuerat injuria evanuit, et hujus apparuit justitia, exorto iam rationali sole justitiæ, Christo nimirum. Homo itaque fide percepta, tempestate et fluctibus carentem fidei portum ingressus, tranquillitatem pacis nunquam jactandæ procellis aut conturbandæ accepit. Tunc impletum est Davidis oraculum, dicentis, «Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum peccata oblecta sunt. Beatus vir, cui Dominus peccatum non imputat¹⁴.»

¹⁴ Psal. xxxi, 1.

σμευθεὶς ὑπὸ αὐτοῦ, καὶ δεθεὶς χεῖρας καὶ πόδας, εἰσαχθεὶς ἐν φρουρᾷ ὀχυρωτάτῃ καὶ ζοφώδει, οὐκ ἐγίνωσκεν, οὐδὲ ἠδύνατο διακρίνειν τὸν πατέρα καὶ φίλον ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ πολεμίου ὑπὸ τῆς μέθης· καὶ τοῦ κέρου, οὐδὲ ἐβούλετο. Εἰ δὲ καὶ ὄψε ποτε ἦλθεν εἰς γυμνάσιον αἰσθήσεως, οὐκ ἴσχυεν ἐν δεσμοῖς εὐρισκόμενος οὕτως ὁ ἄνθρωπος, ἀρχῆθεν πλανηθεὶς, καὶ παρατραπείας τῆς ἀληθοῦς καὶ εὐθείας ὁδοῦ, ἐπέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ διαδόλου. Καὶ ποιοῦς τούτου σκοτεινότερος τόπος ἢ ἀηδέστερος; Ὁ δὲ μεθύσας τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἔθονων, καὶ ποιήσας αὐτὸν πάντῃ ἀναίσθητόν, καὶ ὥσπερ οἱ ὑπὸ οἴνου μεθύοντες, μᾶλλον δὲ ὑπὸ ἀτάκτου χυμοῦ καὶ φρενίτιδος, ἢ ὑπὸ δαίμονος ἐλαυνόμενοι, ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσι, καὶ βλέποντες οὐκ αἰσθάνονται, διὰ τὸν τῆς ἡγεμόνα νοῦν παρατραπήναι, ἀλλὰ τὰ ἰσάμενα φαντάζονται ὡς κινούμενα, τὰ δὲ κινούμενα ὡς ἰσάμενα, καὶ τὰ ὠφελοῦντα μὲν αὐτοῦς ἀποσιελόνται, τὰ δὲ βλάπτοντα περιπτύσσονται, καὶ οὐ δύναται διακρίνειν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ, ἢ τοῦ ἐχθροῦ τὸν φίλον. Τοῦτ' αὐτὸ πέποιθεν, ὡς εἰρηται, καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἀθετήσας τὸν Θεόν, καὶ δεσμευθεὶς ὑπὸ τοῦ βαίμονος, ἐτυραννεῖτο ἐν βαθυτάτῃ σκοτίῃ τῆς ἀγνωσίας. Ὁ δὲ Δαβὶδ ἐμπλησθεὶς θείας χάριτος, καὶ κατανοήσας εἰς πόλον βίβαθρον καὶ ἀπώλειαν ἐπέπεσον ὁ ἄνθρωπος, καὶ κλύδωνα, καὶ χειμῶνα, καὶ ὀπίσθη ἀδικίαν ἡδίκησε τὸν Θεὸν ἀθετήσας αὐτὸν, καὶ τις ἐστὶν ὁ μέλλων λυτρώσασθαι αὐτὸν τοῦ βαθυτάτου σκοτούς καὶ τῆς ἀδικίας, διπλή καὶ γὰρ εὐρίσκετο ἡ ἀδικία, ἡδίκησε γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὁ διάβολος, ἀποστήσας αὐτὸν μακρὰν τοῦ Θεοῦ· εἰ θέμις δὲ εἰπεῖν, ἡδίκησε καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν, πλανήσας τὸ πλάσμα αὐτοῦ, ἡδίκησε δ' ἑμοίως καὶ ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεόν, ἀθετήσας αὐτὸν, καὶ ἀκολουθήσας τῷ διαδόλῳ. Διὰ γοῦν τὸ εἰπεῖν τὸν Προφήτην, «Ἀνατελεῖ δικαιοσύνην,» ἔδειξεν ἔτι ὥσπερ οἱ ἐν σκοτίῃ εὐρισκόμενοι καὶ κείμενοι ἀβήρωστωντες, οὐκ ἀπέρχονται εἰς τὸν ἥλιον, ἀλλ' ὁ ἥλιος πρὸς αὐτοῦς, οὕτω κείμενου τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ διαβολικῷ σκοτίῃ, ἀνατελεῖ ὁ μέλλων λαθεῖν σπλάγχνα οἰκτιρμῶν. Ἀνατελειαντος δὲ ἐκείνου, καὶ φωτίσαντος τὴν οἰκουμένην, ἀπελήλατο πᾶσα σκοτία, καὶ ἠφανίσθη. Φωτισθεὶς τὸν οἶνον ὁ ἄνθρωπος, καὶ κατανοήσας ἐν πολλῇ δεισμῷ εὐρίσκετο καίμενος, καὶ μὴ δυνάμενος αὐτὸς ἑαυτῷ βοηθῆσαι, ἀπέβλεψε πρὸς τὸν δυνάμενον. Ὁ δὲ μὴ θέλων ἐπιπλέον τυραννεῖσθαι ὑπὸ τοῦ διαδόλου τὸν ἄνθρωπον, ἔλυσεν αὐτὸν καὶ θεράπευσεν. Λυθεὶς τὸν οἶνον καὶ θεραπευθεὶς οὐκ ἔτι προσέπεσε τῷ διαδόλῳ, ἀλλὰ τούτου γεγονότος, ἠφανίσθη ἡ πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀδικία διὰ τῆς πίστεως, καὶ ἐφανερῶθη ἡ τούτου δικαιοσύνη, ἀνατελειαντος τοῦ νοητοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου, τούτεστι τοῦ Χριστοῦ. Πιστεύσας γοῦν ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἰσελθὼν ἐν τῷ ἀχειμῶσσι καὶ ἀκυμάντι λιμνῇ τῆς πίστεως, ἀπέλαβε πλήθους εἰρηνης μηδέποτε σαλευομένης, ἢ περινοηομένης. Τότε ἐπληρώθη τὸ τοῦ Δαβὶδ λόγιον τὸ φάσκον, «Μακάριοι ὧν ἀφείθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἀμαρ-

ταία. Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς οὐ μὴ λογισθῆται Κύριος ἁμαρτιῶν. » Ἐν τῷ εἰπεῖν, ὅτι « ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ, » ἔδειξεν ἄνθρωπον ὄντα τὸν τὰ τοιαῦτα τεράστια ἐργασάμενον. Ἐν γὰρ τῷ Θεῷ ἡμέρας περιεργάζεσθαι ἢ μετρεῖν οὐ θεμιτόν. Ὁ δὲ Χριστὸς ἤρξατο καθὼς ἄνθρωπος, καὶ τούτου αἱ ἡμέραι μετροῦνται. Τὸ δὲ, « ἕως οὗ ἀνταναιρεθῆ ἡ σελήνη, » τοῦτο αἰνίττεται ὅτι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὁ ποιήσας αὐτὰ, αὐτὸς ἐστὶ καὶ Θεός. Ἀνθρώπου γὰρ ψιλοῦ οὐκ ἐστὶ τὸ περισώζεσθαι, ἕως οὗ ἂν ἴστασθαι τὴν σελήνην. Τὸ γὰρ « ἕως οὗ ἀνταναιρεθῆ ἡ σελήνη, » οὐδὲν ἄλλο δηλῶν ὁ Προφήτης εἶπεν, ἀλλ' ἢ ὅτι: ὡςπερ οὐδὲ ἡ σελήνη μέλλει διαφραρῆναι, ἀλλὰ σῶζεσθαι, οὕτως; οὐδὲ ἐκεῖνος ὁ θνήσκων. Ἐπεὶ γοῦν τοῦ Θεοῦ μόνου ἐστὶ τὸ κυριῶς ἀτελεῦτητον, ἔδειξεν ὅτι ἡ αὐτὸς ἐστὶ Θεός τε καὶ ἄνθρωπος. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, ὅτι « Προσκυήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, » καὶ τὸ, « Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ, » ἔδειξε τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν τῶν ἔθνων ἐπιτροπήν. καὶ τὴν τῶν βασιλείων προσκύνησιν. Ἴνα δὲ μὴ εἰπωσιν οἱ βουλόμενοι παραχαράττειν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι περὶ τινος βασιλείας ἰσχυροῦ μὲν ὄντος, ὡς τοῦ Ἰουδαίου καὶ Αὐγούστου καὶ Τιβερίου, οἵτινες προσεκυνοῦντο μὲν παρὰ τῶν βασιλείων τῆς γῆς καὶ τῶν ἔθνων, καὶ ἐπηρεῶντο παρ' ἐκείνων, ἦσαν δὲ ὁμοῦς ἄνθρωποι καὶ αὐτοὶ ὡς οἱ πάντες, εἶπων ὅτι « Εὐλογητὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ, » προτίθηκεν ὅτι « εἰς τοὺς αἰῶνας. » Παντὸς γὰρ ἀνθρώπου ἔπαινος ἐν τῷδε τῷ βίῳ συναποτίθεται. Μετὰ δὲ τὴν τοῦ παρόντος κόσμου συμπλήρωσιν οὔτε ὁ τούτου ἔπαινος διαμένει, ἀλλ' οὔτε ὁ φόβος. Μόνον δὲ τὰ αὐτοῦ ἔργα συναπέρχονται αὐτῷ, καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν ἀμοιβὰς ἐκδέχεται παρὰ τοῦ μέλλοντος; κρίνειν τὴν οἰκουμένην, εἴτε ἀγαθὰ εἰσιν, εἴτε καὶ μὴ. Τὸ δὲ, « εἰς τοὺς αἰῶνας ἐστὶ εὐλογημένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἰούκ ἐστὶν ἄνθρωπον, ἀλλὰ Θεοῦ. » Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅσοι τῶν ἀνθρώπων εὐρίσκονται πρὸ τοῦ ἡλίου; πάντως οἰδεῖς, οὐδ' αὐτὸς ὁ Χριστὸς καθὼς ἄνθρωπος, ἀλλὰ καθὼς Θεός. Καθὼς δὲ ἄνθρωπος, καὶ ἤρξατο, καὶ ἡμέραν ἔχει μεμετρημένην καὶ προσκύνησαν αὐτῶν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, ὡς Θεὸν τε καὶ ἄνθρωπον, καὶ ἐν αὐτῷ ἡύλογηθησαν πάντα τὰ ἔθνη.

ἢ. Καὶ συνάδει ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία μετὰ τοῦ Ἰσαίου καὶ Ἰακώβ εἰπόντων περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἐστὶ προσδοκία ἔθνων, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδείδειται. Ὅμως τὰ πάντα συνελὼν ὁ Προφήτης, καὶ θεασάμενος τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν συγκατάβασιν, καὶ ὅτι Θεὸς ὢν μέλλει γενέσθαι ἄνθρωπον, καὶ ἰδὼν τὸν πρῶτον ἄγγρον καὶ ἀπηνῆ τυράννον τὸν διάβολον, ὅσον οὐπω παρὰ τοῦ τυραννηθέντος ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώπου ἐμπιζόμενον καὶ καταπατούμενον, ἐνθους ὑπ' ἡθονῆς γεγονώς, ἐξεβόησε τὴν μακαρίαν ἐκσίνην φωνήν, τὴν, « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος, καὶ εὐλογημένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὴν αἰῶνα, καὶ εἰς τὴν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Ἄρα χρῆζει καὶ ὁ παρὼν λόγος; ἐξηγήσεως, ἢ ὡς ἡ ἀληθεῖα ἔχει, παντὸς ἡλίου καὶ πάσης ἀληθείας ἀνθρωπίνης; ἐστὶ καθαρώτερός; τε καὶ σαφέτερος; Ὅν γὰρ

Sed quod in loco supra citato dicit, « in diebus illius, » innuit hominem fore, qui hæc miracula editurus sit. In Deo enim dies curiosius inquirere, vel mensurare nefas est. Christus autem, quatenus homo est, initium habuit, et hujus dies mensuratur. Illud vero, « donec auferatur luna, » nullo alio sensu propheta dixit, quam hoc, quod veluti luna servanda est, nec peritura, ita nec ille homo. Quoniam vero absolute sine carere soli Deo proprium est, indicavit hisce, quod hic et Deus et homo sit. Illis vero verbis, « Adorabunt eum omnes reges terræ, et omnes gentes servient illi, » indicavit gentium conversionem ad Christum, et regum adorationem. Ne vero hi qui veritatem destrucra et invertere capiunt, hæc de rege aliquo potenti et invicto intelligerent, utpote Julio, Augusto, Tiberio, vel aliis, qui et ipsi a regibus terræ et gentibus adorati sunt, et ab his celebrati, quamvis homines essent, ut et nos omnes, David cum dicit nomen ejus esse benedictum, etiam hoc addit, « in sæcula. » Uniuscujusque enim hominis laus in vita hac una cum illa deponitur; sed post mundi hujus consummationem nec laus ipsius permanet, nec infamia. Sola enim opera illius una cum ipso discedunt, quorum etiam retaliationem ab eo expectat qui mundum judicaturus est, sive bona fuerint, sive minus. Illud vero, « In sæcula benedictum erit nomen ipsius, » nequaquam hominis est, sed Dei. Item, « Ante solem permanet nomen illius. » Quis rogo hominum ante solem conditum invenitur? Nullus omnino, et nec ipse Christus, quatenus homo est, sed quatenus Deus est. Secundum humanitatem vero et esse cœpit, et dies habet mensuratos; et adoraverunt eum omnes gentes, et omnes reges terræ, ut Deum et hominem, et in eo omnes gentes sunt benedictæ.

8. Porro hæc Davidis propheta cum Isaia et Jacobo convenit, qui de Christo dicunt, quod sit expectatio gentium, quemadmodum in superioribus demonstratum est. Tandem vero omnia comprehendens propheta, et respiciens Verbi Dei conversationem pro hominum salute factam, et quod Deus existens hominem assumpturus esset: videns denique illum modo ferocem et immitem tyrannum diabolum ab homine, quem modo ante tyrannide presserat, jam tantum non illum esse et conencari, voluptate quasi abreptus; beatam illam vocem exclamans profert: « Benedictus Dominus Deus Israelis, qui solus facit mirabilia, et benedictum nomen ejus in æternum et in sæculum sæculi. » Indiget sane et præsens locus expositione aliqua, licet revera quolibet sole et omni humana veritate purior sit et ditacilior. Quem enim David

¹⁰ Psal. LXXI, 18.

paulo ante hominem nominaverat, quemque ante solem et lunam conditam exstitisse dixerat, hunc ipsum nunc pure et simpliciter Deum appellavit. Quis vero tam infelix, ut de illo dubitet et inquirat curiosius, quem David Deum nominavit, nec eum adoret, quem David Deum esse predicat?

9. Verumtamen et alibi magnus ille David sic dixit: « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam potentiae emitte tibi Dominus ex Sion, et dominare in medio inimicorum tuorum. Penes te est principatus in die potentiae tuae, et in splendore sanctorum tuorum: ex utero aurorae genui te¹⁷. » En nunc aliam illius prophetiam considera: « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis. » Quisnam est ille propheta et regis Dominus? Num rex aliquis ex praeclearis istis, et in hac terra multa potentia praeditis? Minime. Quam ob rem? Propter libertatem, quam a Deo tunc temporis Judaei habebant, a quo solo regebantur. Principem vero et ductorem habuerunt olim quidem Mosem, post hunc vero filium Nun Josue, deinde iudices, Ipsi vero propria animi sui voluntate et affectu regem a Deo petentibus, dedit ipsis regem e gente propria filium Cis, nempe Saulem, deinde Davidem filium Jessae. De quo et Deus testatus Samuel dixerat: « Inveni Davidem filium Jessae, virum secundum cor meum, qui faciet juxta omnes voluntates meas¹⁸. » Et Judaei quidem regebantur a suae gentis regibus, illorum vero reges usque ad Christi nati tempora liberi, nullique hominum aut regum terrenorum subditi fuisse inveniuntur. Et revera sic est, quoniam nullus alius prophetarum, utpote nec Isaias, nec Jeremias, nec Daniel, calumniari conatus hoc prophetae oraculum, dicere potuit, quod ab aliquo rege mortali et perituro ad alium prophetae similem dicta sint haec verba: « Dixit Dominus Domino meo. » Cui vero dixit Deus, « Sede a dextris meis? » Ad hominem nimirum, quem Verbum et Filius illius assumpsit. Filius enim ante omnia saecula principatus fuerat particeps cum Deo; dixit autem hoc Deus Pater ad hominem, quem Verbum et Filius eius assumpsit, sanctificavit, glorificavit, et temporalem cepit principatum, ex quo hunc assumpserat. Volens itaque propheticus sermo ostendere, Deum Patrem quidem, qui ab aeterno existit, principio carere, hominem vero, quem Verbum et Filius illius assumpsit, initium cepisse, dixit: « Sede, » etc. Tum etiam stabilitatem et perpetuitatem, honorisque magnificentiam ipsa sedes denotat. Et quemadmodum ignis in ferro ferri quidem frigiditatem non recipit, ferrum autem in ignis naturam transit, rursus vero nec ferri nigredine ignis inficitur, sed ferrum hujus splendore et claritate assumpta omnino pellucidum fit: talis etiam mea de unigenito Dei Filio et ho-

πρὸ ὀλίγου ὁ Δαβὶδ ἄνθρωπον ὠνόμασε, καὶ ὃν πρὸ τοῦ ἡλίου ἐλάλησεν εἶναι καὶ τῆς σελήνης, τούτων καθαρῶς Θεὸν ἐκάλεσε. Ὅν δὲ ὁ Δαβὶδ ὀνομάζει Θεὸν, τίς οὕτως ἄβελος, ὅστις ἀμφιβάλλει περὶ τοῦτου καὶ πολυπραγμονεῖ, καὶ οὐ προσκυνεῖ ὃν ὁ Δαβὶδ καταγγέλλει Θεόν;

θ'. Ὅμως δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς μέγας Δαβὶδ οὕτως λέγει: « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Πάθον δυνάμει ἐξαποστελεῖ σε Κύριος: ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμει σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου: ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφύρου ἐγέννησά σε. » Σκόπει πάλιν ἕτεραν προφητείαν αὐτοῦ. « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Τίς ἐστὶν ὁ τοῦ προφητοῦ καὶ βασιλέως κύριος; Μὴ βασιλεὺς τις τῶν μεγάλων καὶ ἐχόντων ἰσχύιν μεγάλην ἐπὶ τῆς γῆς; Οὐχί. Διατί; Διότι τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐλευθερίαν εἶχον τότε οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ὑπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ ἐβασίλευον. Ἄρχοντα δὲ καὶ δημαγωγὸν εἶχον τὸν πάλαι Μωσῆα, καὶ μετ' ἐκείνον τὸν τοῦ Ναυῆ υἱὸν Ἰησοῦν, εἶτα τοὺς κριτάς. Αὐτῶν δὲ μόνων ἐξ ἰδίου θελήματος καὶ ὁρέξεως ζητησάντων βασιλεία πρὸς τὸν Θεόν, δέδωκεν αὐτοῖς ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν τὸν Σαούλ υἱὸν Κίς εἰς βασιλεία, καὶ μετ' ἐκείνον τὸν Δαβὶδ τὸν υἱὸν Ἰεσσαί: ὃν ὁ Θεὸς μαρτυρήσας, εἶπε τῷ προφήτῃ Σαμουὴλ, « Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. » Καὶ εὗρισκοντο οἱ μὲν Ἰουδαῖοι βασιλευόμενοι ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν βασιλέων, οἱ τούτων δὲ βασιλεῖς μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως εὗρισκοντο ἐλεύθεροι καὶ μὴ ὑποκείμενοι ἀνθρώπῳ ἢ βασιλεῖ ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἴσως εἴπερ εἴλεγε ἕτερός τις τῶν προφητῶν, Ἡσαίας, φημί, Ἰερემίας ἢ Δανιὴλ, ὁ βουλόμενος διαβάλλειν τὸ προφητικὸν λόγιον, ἡδύνατο εἰπεῖν ὅτι περὶ ἐνὸς βασιλέως θνητοῦ καὶ φθαρτοῦ πρὸς ἕτερον ὅμοιον τῷ προφήτῃ ἐρρήθη ὁ λόγος ὃν εἶπε, τὸ, « Εἶπεν ὁ Κύριος: τῷ Κυρίῳ μου. » Πρὸς τὸν ἀνθρώπον ὁ Θεὸς τὸ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » Πρὸς τὸν ἀνθρώπον ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ. Ὁ γὰρ Υἱὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν ἐν τῷ Πατρὶ. Λέγει δὲ τοῦτο ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, πρὸς ὃν ἀνελάβετο ἄνθρωπον ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ, καὶ ἠγάπησε καὶ ἐδόξασε, καὶ χρονικὴν ἀρχὴν εἴληφεν, ἀφ' οὗ τοῦταν ἀνελάβετο. Ἀλλὰ βουλόμενος ὁ προφητικὸς λόγος εἰξαι τὸν μὲν Θεὸν καὶ Πατέρα Θεὸν ἀναρχόν, τὸν δὲ ἀνθρώπων ἂν προσελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ ἀρχὴν λαβόντα, εἶπε τὸ, « Κάθου. » Ἀλλὰ ὅτι καὶ τὸ ἑδραῖον τούτου, καὶ μόνιμον, καὶ τῆς τιμῆς μεγαλεῖον θελοῦ ἢ καθέδρα. Καὶ ὅσον ὡς περὶ πῦρ ἐκώσθη σιδήρῳ, τὴν μὲν τοῦ σιδήρου φύξιν τὸ πῦρ οὐκ ἐδέξατο, ὃ δὲ σιδήρος περὶ ἐγένετο: καὶ τὴν τοῦ σιδήρου αὔθις μελανίαν τὸ πῦρ οὐκ ἔκαθεν, ἀλλ' ὁ σιδήρος τὴν τοῦ πυρὸς αἴγλην τε καὶ λαμπρότητα λαβὼν, καὶ αὐτὸς ὅλος φωτεινὸς ἐγένετο: οὕτω μοι νοεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ

¹⁷ Psal. cix, 1-3. ¹⁸ I R'g. xvi, 1; Psal. lxxxviii, 21; Act. xiii, 23.

καὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὐ ἀναλάβετο. Ὁ μὲν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Θεὸς ἦν, τροπὴν ἢ φερμὸν ἢ ἀλλοίωσιν ὄλωσ οὐκ ἐδέξατο, ἀλλ' ἔμεινε Θεὸς ἀναλλοίωτος ὡς τὸ πρότερον· τὸν δ' ἄνθρωπον ὃν ἀνελάβετο, καὶ ἡγίασε, καὶ ἐδόξασε, καὶ ἐλάμπρυνε, καὶ τῆ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκ δεξιῶν καθέδρα ἐτίμησεν, οὐχ ὡς Θεὸς ἔχων δεξιὸν μέρος ἢ ἀριστερὸν (ταῦτα γὰρ σωματικά εἰσιν), ἀλλ' ὡς περ ἐπὶ τῆς καθέδρας, ἔδειξε τὴ τῆς τιμῆς μεγαλείον, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ δεξιῶν μέρους εἶπε. Θεὸς γὰρ οὐτε ἴσεται, οὐτε κάθηται, οὐτε δεξιῶν ἔχει, οὐτ' αὖ ἀριστερῶν, ἀλλὰ τὰ πάντα πληρῶν ἐστίν. « Ἔως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Τίνες εἰσὶν οἱ τούτου ἐχθροί; Οἱ τε εἰδωλόατραι, οἱ μὴ προσκυνοῦντες τὸν Χριστὸν, καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος. Οὐχ ὡς ἀδυνατοῦντος τοῦ Υἱοῦ εἴρηκα τοῦτο ὁ Πατὴρ, τὸ, « Ἔως ἂν θῶ » ἀλλ' ἵνα δείξῃ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν οὕσαν τοῦ τε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τοῦτο εἴρηκεν. Ὡς περ γὰρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λέγει ὁ Υἱὸς, ὅτι « Οὐδείς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ, » οὕτω καὶ ὁ Πατὴρ λέγει, ὅτι « Δι' ἐμοῦ πεσοῦνται οἱ ἐχθροί σου ὑπὸ τοῖς πόδαί σου. » Ῥάβδον δυνάμεως ἐξίποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Τίς ἐστὶν ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐκ Σιών ἀποσταλαῖσα ῥάβδος, καὶ πρὸς τίνα ἀπεστάλη; Πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς; καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀπεστάλη. Ἡ δὲ ῥάβδος ἐστὶν ὁ σταυρὸς, ὃς ἐπίγη ἐν τῇ Σιών. Ὡς περ γὰρ ἡ ῥάβδος ἔχει μὲν ποιμαντικὴν τὴν ἀπὸ τοῦ ποιμένος δύναμιν, ἔχει δὲ καὶ ἀποτρεπτικὴν τὴν τῶν θηρίων, οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου. « Ἐκ Σιών γὰρ ἐξελεύσεται νόμος (φησὶν Ἡσαίας), καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Πάντες γοῦν οἱ ἀκούσαντες τὸν τοῦ Εὐαγγελίου λόγον, καὶ βαπτισθέντες, ἐπομαίνοντο ὑπὸ τῆς ποιμαντικῆς ῥάβδου, τοῦ σταυροῦ δηλονότι. Οἱ τινες δὲ ἐτραχηλιάζον, καὶ οὐκ ἐπέθοντο πρὸς τοῦ Εὐαγγελίου κηρύγματι, καὶ τοῖς ἀποστολικοῖς διατάγμασι, τῇ δυνάμει τοῦ σταυροῦ καὶ ἄκοντες ὑπέκυπτον. Διὰ γὰρ τοῦ σταυροῦ ἐνίκηθη καὶ καταπατήθη ὁ διάβολος, διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἐγένοντο τὰ ἀπέρρητα καὶ ἐξαισία θαύματα. Καὶ τίς χρεῖα πολλῶν λόγων; Διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπίστευσε πᾶσα ἡ οἰκουμένη, καὶ ἐγένοντο δοῦλοι μὲν τοῦ Χριστοῦ, υἱοὶ δὲ κατ' ἐπαγγελίαν τοῦ Ἀβραάμ διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐκ σπέρματος τοῦ αὐτοῦ Ἀβραάμ γεννηθέντος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τότε κατακυριεύσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ὁ Χριστός. Πρῶσεξον τοῖσιν τὴν προφητικὴν ἀκριβείαν. Οὐκ εἶπε, Νίκα τοὺς ἐχθροὺς σου· νικᾷ γὰρ τις πολλὰκις τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐναπομένει μέρος δυνάμεως ἐν αὐτῷ. Εἶπε δὲ, « Κατακυριεύει, » δηλῶν ἐνεσθῆεν τὴν ὑπερθάλλουσαν δύναμιν τοῦ σταυροῦ, καὶ τὴν εἰς ἄκρον ἀδυναμίαν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. « Ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου » καὶ τοῦτο τὴν ἀπειρον δύναμιν αἰνίσσεται τοῦ σταυροῦ. Ἐν μέσῳ γὰρ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ ἐν μέσῳ τῶν εἰδωλόα-

mine, quem assumpsit, fertur sententia. Filius siquidem Dei, quoniam Deus erat, mutationem, pollutionem, aut alternationem nequaquam passus est, sed Deus, ut et antea, impermutabilis permansit; hominem vero quem assumpsit, eum, inquam, sanctificavit, glorificavit, clarificavit, et ut a dextris Dei Patris sederet dignatus est, non quod Deus vel dextram habeat, vel sinistram sui partem (hæc enim corporalia sunt), sed quemadmodum per sedem honoris magnificentiam designavit, eodem sensu etiam de dextris dixit. Deus enim neque stat, neque sedet, neque dexteram habet, neque sinistram, sed majestate sua implet omnia. Item, « Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Quinam hujus inimici sunt? Idololatræ, qui Christum non adorant, et ipse diabolus. Hæc vero, « donec posucero, » Pater non ita dixit, quasi Filius ad hoc efficiendum sit impotentior, verum ut his verbis ostenderet unam et eandem esse Patris et Filii potentiam. Quemadmodum enim in Evangeliiis dicit Filius, « Nemo venit ad Patrem nisi per me »; » ita Pater dicit, « Mea potentia cadent inimici tui sub pedes tuos. » Præterea, « Virgam fortitudinis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominare in medio inimicorum tuorum. » Quænam illa est a Deo ex Sion emissa virga, et ad quem missa est? Ad hominem nimirum, quem assumpsit Filius et Verbum Dei, missa est. Virga autem est ipsa crux, quæ in Sion est fixa. Ut enim virga propter pastorem potentiam habet pastorallem, et eam qua seræ depelluntur virtutem, talis et mea de cruce et Evangelii prædicatione fertur sententia. « E Sion enim egredietur lex, secundum Isaiam, et verbum Domini de Jerusalem »¹⁹. » Omnes itaque qui audito Evangelii verbo baptizati sunt, pastoralis illa virga pascuntur, cruce nimirum; qui vero cervicibus induratis Evangelii prædicationi non crediderunt, nec præceptis apostolicis, crucis potentia etiam inviti succubuerunt. Per crucem enim et victus et conculcatus est diabolus; per crucem et nomen Christi miranda et stupenda miracula sunt edita. Et quid multis opus? Per crucem et Evangelium totus terrarum orbis credit, et facti sunt servi quidem Christi, filii vero Abrahamæ juxta promissionem per Christum, Christo nimirum ex ipso Abrahamæ semine nato. Et tunc dominatus est in medio inimicorum suorum Christus. Attende, quæso, quæ fuerit prophetæ diligentia. Non dixit, Vince hostes tuos. Sapius enim hostis ab aliquo vincitur, in quo tamen aliqua adhuc hostilis potentia portio remanet. Dixit autem, « Dominare; » vel hinc docens inestimabilem illam crucis potentiam, et summam hostium ipsius impotentiam. Tum et illud, « in medio inimicorum tuorum, » infinitam crucis potentiam innuit. In medio enim totius mundi, et in medio idololatrarum apostoli et horum successores prædicaverunt,

¹⁹ Joan. xiv, 6. ²⁰ Isa. II, 3.

et in medio ipsorum ædificabant altaria. Et quod imprimis admiratione dignum est, quamvis summa cura et studio impii ecclesias destruerent, flagellis denique diris Christi nomen invocantes punirent et affligerent, crucis tamen potentia et prædicatio instar solis, imo clarius ipso sole eluxit. Ne vero quis hominum aut ignorantia aut malitia existimaret diceretur, Filio et Verbo Dei propterea missam esse a Deo virtutis et potentiae virgam, quod illi per se impossibile fuerit facere quodcumque voluerit liberitque, subjungit Davides : « Penes te est principatus in die potentiae tuæ, in splendore sanctorum tuorum. » Quapropter non est humanarum virium, ut penes aliquem sit principatus illius, sed Dei est. Omnes enim homines tantummodo extrinsecus ad ipsos delatum imperium possident; nam tam princeps quam rex aliquis sæpe privatus sine imperio nascitur; et licet paternum administret imperium, nihilominus tamen in hoc, quod ante non habebat, ceu paternus hæres succedit, vel propria virtute et egregiis factis regnum acquirit, vel injustus in alios alterius regnum violenter arripit, et hoc modo etiam ille alterius regnum quo ante carebat, occupat. Sed alius ab his modus regnum acquirendi non est. Ingenitum vero sibi et inseparabilem a se potestatem homo non habet, præter hanc solam, qua in affectus proprios et liberos ex se genitus utitur, quam solam in homine videre licet. In Deum autem hoc, quod modo dictum est, non competit. Quapropter et Isaias de Christo vaticinatus, inquit : « Cujus principatus super humerum illius » ; id est, naturalis erit, et ab illo inseparabilis. David etiam in alio psalmo sic dicit : « Regnum tuum regnum sæculorum omnium, et dominium tuum in omnes generationes generationum » . Quod idem in præsentis loco dicit : « Penes te est principatus in die potentiae tuæ. » Sed qualisnam illa potentiae dies? Ea nimirum, qua crux libere evulgata est, per quam omnes gentes cognoscunt inenarrabilem illam tuam conversationem et indicibilem potentiam in splendore sanctorum tuorum. » Quorum? Apostolorum, doctorum, martyrum et sanctorum, qui quidem ab insipientibus pro mortuis et perditis habiti, in manu Dei vero sunt, et in pace quiescunt, juxta Solomonis oraculum » ; quique, secundum Evangelii promissionem, splendent magis quam sol. Deinde, quemadmodum in paulo ante præmissa prophetia, sic etiam in hac præsentis dicitur. De homine enim, quem Filius Dei assumpsit, hæc omnia locutus, et demonstrare volens quod idem et Deus et homo sit, hoc inducit : « Penes te principatus; » quod vel solum ad præsentem statum et demonstrationem sufficeret, nihilominus tamen planius apertiusque dicit in hunc modum, « Ex utero auroræ generatio tua. » Quis unquam hominum ante solem natus est? Nullus omnino; Ne quis tamen hoc calumniari volens, de angelis sermonem

Α τρω̄ν ἐκήρυττον οἱ ἀπίστοι καὶ οἱ τούτων διάδοχοι, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ψυχοδόμου τὰ θυσιαστήρια. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν, ὅτι μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ σπουδῆς κατέβαλον οἱ ἀσεβεῖς τὰς ἐκκλησίας, καὶ μετὰ μεγάλων μαστιγῶν ἐκόλαζον καὶ ἐδασάνον τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλ' ἡ δύναμις τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ κήρυγμα ἔλαμψεν ὡς ὁ ἥλιος, καὶ πλέον ἤλιος. Ἴνα δὲ μὴ τις τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ ἀγνοίας ἢ καὶ κακουργίας λογίστηται, ἢ εἴπη ὅτι ἀδυνατοῦντος τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ παύσαι ὅπερ βούλεται τε καὶ θέλει, κατὰ τοῦτο ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡ τῆς δυνάμεως ῥάβδος, λέγει, « Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. » Τοῦτο γοῦν οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου, τὸ εἶναι μετ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ Θεοῦ. Πάντες γὰρ οἱ ἄνθρωποι ἐξωτερικῆν κέκτηνται τὴν ἀρχὴν. Ἐἴτε γὰρ ἀρχῶν, εἴτε καὶ βασιλευς, γυμνὸς τῆς ἀρχῆς γεννᾶται ὡς οἱ πολλοί. Καὶ ἡ πατρικὴν κτᾶται ἀρχὴν, καὶ ἢν μὴ ἔχων πρότερον, ὕστερον ὡσπερ πατρὸς κληρὸς ἔρχεται εἰς αὐτόν, ἢ ὑπὸ οἰκείας ἀρετῆς καὶ κατορθωμάτων κτᾶται ἢν οὐκ εἶχεν ἀρχὴν· ἢ αὐθις ἀδικῶν ὢν, ἀρεπᾶς ἐτέρου ἀρχὴν. Καὶ πάλιν προσελάβετο καὶ αὐτὸς, ἢν περ οὐκ εἶχεν ἐτέραν ἀρχὴν. Ἄνευ γὰρ τῶν τριῶν τουτωνὶ τρόπων ἄλλος οὐκ ἔστι. Φυσικὴν δὲ καὶ ἀχώριστον αὐτοῦ ἀρχὴν ἄνθρωπος οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἡ μόνη τὴν κατὰ τῶν παθῶν, καὶ τῆς εἰς τοὺς ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντας παῖδας, ἢντινα ἐπὶ μὲν τῷ ἀνθρώπῳ ἔστιν εἶδειν, ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ χώραν οὐκ ἔχει τὸ λεγόμενον. Διὰ τοι τοῦτο ὁ μὲν Ἰσαίας προφητεῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγει, « Οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὄρου αὐτοῦ, » τουτέστι φυσικὴ καὶ ἀχώριστος. Ὁ δὲ Δαβὶδ οὕτως λέγει ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ, ὅτι « Ἡ βασιλεία σου βασιλεῖα πάντων τῶν αἰῶνων, καὶ ἡ δеспοτεία σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. » Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐν τῷ παρόντι χωρίῳ λέγει, « Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου. » Ποία ἡμέρα δυνάμεως; Τουτέστιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ καθ' ἣν παρῆρσιάζεται ὁ σταυρὸς, καθ' ἣν γινώσκουσι πάντα τὰ ἔθνη τὴν ἀπόρρητόν σου συγκατάβασιν, καὶ τὴν ἄφατον δύναμιν ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. Πολύον; Τῶν ἀποστόλων, τῶν διδασκάλων, τῶν μαρτύρων, τῶν ὁσίων, οἵτινες ἐδοξάν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθῆναι. Οἱ δὲ εἰσὶν ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν εἰρήνῃ κατὰ τὸ Σολομώντος λόγιον, οἵτινες κατὰ τὸ ἐν ταῖς Εὐαγγελίοις γεγραμμένον λάμψουσιν ὡσπερ τὸν ἥλιον. Πάλιν δὲ ὡσπερ καὶ ἐν τῇ πρὸ ολίγου λεχθείσῃ προφητείᾳ, οὕτως καὶ ἐν τῇ παροῦσῃ. Εἰπὼν γὰρ περὶ τοῦ ἀνθρώπου οὕτινος ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὅσα καὶ εἴρηκε, βουλόμενος δεῖξαι καὶ ὅτι αὐτός, ἔστι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἐπήγαγε τὸ, « Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ. » Ὅπερ καὶ μόνον ἀρκεῖ εἰς τὴν τούτου παράστασιν καὶ ἀπόδειξιν. Ὅμως τρανότερόν τε καὶ καθαρώτερον εἶπεν οὕτως, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. » Τίς τῶν ἀνθρώπων ἐγεννήθη πρὸ τοῦ ἡλίου; Πάντως οὐδείς. Ἴνα δὲ μὴ τις καὶ τοῦτο διαβάλλῃ, καὶ εἴπη ὅτι περὶ ἀγγέ-

¹¹ Isa. ix, 6. ¹² Psal. cxliv, 15. ¹³ Sap. i, 5.

λου ἐστίν ὁ λόγος, ὡς ᾄθην πρὸ τοῦ ἡλίου γεγονό-
 τας τοὺς ἀγγέλους, εἶπεν, « ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφό-
 ρου. » Τὸ γὰρ « ἐκ γαστρὸς » οὐχ ὡς γαστέρα ἔχειν
 τὸν Θεὸν τοῦτο εἶρηκεν, ἀλλ' ὡς ὁ αὐτὸς Δαβὶδ ἐν
 ἐτέρῃ λέγει, ὅτι: « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ
 ἐπλασάν με, » τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ
 δεικνύων καὶ, « Ὁφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, » τὴν
 προνοητικὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ἄξια ἔργα
 πράττουσιν οἱ δίκαιοι, ὥστε εἰσελθεῖν ἐνώπιον τοῦ
 Θεοῦ. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἐν τῷ εἰπεῖν, « ἐκ
 γαστρὸς, » ἔδειξε τὴν αὐτὴν καὶ μίαν οὐσίαν καὶ
 φύσιν Υἱοῦ τε καὶ Πατρὸς. Ὡς περ γὰρ τὰ ἄψυχα
 διδρα τὰ αὐτὰ καὶ ὅμοια αὐτοῖς γεννώσιν, ἡ γὰρ
 συκὴ συκὴν γεννᾷ, καὶ ἡ ἔλαια ἔλαιαν· ὡσαύτως
 καὶ τὰ ἄλογα ζῶα ὁμοίως ἐν ἑκάστῳ τούτων ὁμοιον
 αὐτῶν καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως γεννᾷ γέννημα. Ἀλλὰ
 ὅη καὶ ὁ ἄνθρωπος, λογικὸς ὢν, λογικὸν ἄνθρωπον
 γεννᾷ, καὶ θνητὸς ὢν, αἰθὴς θνητόν· καὶ τῆς αὐτῆς
 οὐσίας τε καὶ φύσεως ἐστὶν ὁ υἱὸς τῷ πατρί. Πολλῶν
 μᾶλλον λογισθέντα τοῦτο καὶ ἀσυγκρίτως ἐπὶ τοῦ
 Θεοῦ, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ λόγος αὐτοῦ τῆς αὐτῆς φύσεως
 καὶ οὐσίας ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, παθῶς καὶ ἐστι. Καὶ
 σέκει ἀκριβείαν προφητειῶν. Εἰπὼν γὰρ ὁ προφή-
 τη, « Εἶπεν ὁ Κύριος, » ἔδειξεν ὅτι τὸν Θεὸν
 λέγει, ὡς ἀπεδείχεται. Εἰπὼν δὲ, « τῷ Κυρίῳ μου, »
 καὶ τὸ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς
 ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου » καὶ τὸ,
 « Ράβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ
 Σιών, » καὶ τὸ, « Κατακυριεύς ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν
 σου » ταῦτα πάντα τὸν ὑπὲρ φύσιν ἄνθρωπον καὶ
 ἀνέκφραστον εἶπεν. Ἴνα δὲ δείξῃ ὅτι αὐτὸς ἐστὶ
 καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, λέγει, « Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ
 ἐν ἡμέραις τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν
 ἁγίων σου. » Ἴνα δὲ πάλιν δείξῃ καὶ φανερώσῃ Θεὸν
 ὄντα καὶ γνήσιον Υἱὸν αὐτοῦ ὃν τοῦ Θεοῦ, καὶ μίαν
 οὐσίαν καὶ φύσιν ἔχοντα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς,
 εἶπε τὸ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. »
 Ὁ δ' αὐτὸς πάλιν καὶ ἐν ἐτέρῳ λέγει, « Καὶ σὺ, Κύριε,
 ἡ ἐλπίς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου. »
 Πρόσεξον τὸ λεγόμενον. Ἐν τῷ εἰπεῖν τὸν Προφή-
 την, « Καὶ σὺ, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου, » ἔδειξε τὸν
 Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Ἐν δὲ τῷ, « τὸν Ὑψιστον, » ἔδειξε
 τὸν τούτου Πατέρα Θεόν. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν αὐτὸς
 τὸ, « Ἐθου καταφυγὴν, » ἔδειξε τὸν ὄν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς
 τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον, τὸν ἔχοντα χρεῖαν καταφυγῆς.
 Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ χρεῖαν καταφυγῆς οὐκ εἶ-
 χεν.

Ἴ. Ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου παῖς ὁ θαυμάσιος Σολομὼν
 οὐτως εἶπεν: « Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ,
 πιστωθήτω δὴ τὸ βῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί
 σου Δαβὶδ τῷ πατρί μου, ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει
 Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς; » Καὶ ὡς περ ὁ
 Ἰερεμίαιος εἶπεν, ὅτι « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ
 λοισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν, εἶτα ἐπὶ τῆς γῆς
 ὠφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη· οὕτω
 καὶ ὁ σοφὸς Σολομὼν λέγει, ὅτι, « Κύριε ὁ Θεὸς
 Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ βῆμά σου, ὃ ἐλάλησας
 τῷ παιδί σου Δαβὶδ. » Τί βούλεται τὸ « Πιστωθήτω; »

²² Psal. cxvi, 1, 75.

²³ Psal. xxxiii, 16.

²⁴ Psal. xc, 9.

²⁷ III Reg. viii, 26, 27.

²⁸ Baruch. iii, 56, 58.

« Confirmetur, » quam Fiat, reveletur et exhibea-
tur, ut tu qui Deus es, manifeste cum hominibus
converseris. Quod et factum est. Filius enim Dei
super terram visus est, et cum hominibus habita-
vit. Quid igitur tibi videtur? Sufficiuntne hæ san-
ctorum de Christo revelationes, et prophetarum
oracula, ipsiusque Dei testimonia ad demon-
strationem hanc, quod Christus Filius Dei sit et Deus
verus: scilicet quod et idem hic et Deus et homo
sit, vel num aliis adhuc demonstrationibus et te-
stimoniis opus est? Quantum profecto mihi vide-
tur, hæc etiam plane imperitis sufficerent. Verum-
tamen amplius tentabo tibi amico nostro hujus ve-
ritatem declarare suavis, sicuti hactenus quoque
factum est.

11. Magnus ille Moses et celebris, cum esset
juxta montem Sinai, conspicatus est rubum arden-
tem. Quem cum multis diebus ardere conspexisset,
non tamen igne consumi, animo suo meditari cœpit
quidnam hoc sibi vellet, quod rubus tot diebus ar-
deret, nec tamen ab igne consumeretur. « Et pro-
fectus, inquit, videbo, quodnam illud stupendum
sit prodigium. » Rubo autem proprius factus, vo-
cem cœlitus allatam sibi que dicentem audivit:
« Moses, Moses, solve calceamenta pedum tuorum,
locus enim in quo stas, terra sancta est¹¹. » Quid
sane aliud significat rubus ardens, et non consum-
ptus, tum etiam vox clamitans: « Solve calceamenta
pedum tuorum, » nisi quod rubus ardens adombra-
vit typoque prætulit divam Mariam virginem, quæ
Filius et Verbum Dei secundum carnem peperit?
Quemadmodum enim rubus quidem ardebat, et non
consumebatur, ita etiam diva virgo, ubi concepit
Dei Filius et Verbum, igne divinitatis non con-
sumpta est, sed a Deo custodita; quia humanarum
virium illud prorsus non erat. Verba autem hæc,
« Solve calceamenta pedum tuorum, » hoc innunt,
quod quicumque de divæ Virginis mysterio et
Christi incarnatione erudiri voluit, eos nequaquam
habere oportet partem aliquam in se mortuam,
quæ illos a Deo separet, nec mentem corruptam et
a cognitione veritatis mortuam, sed viventem et
sanam, qualis ipsius Mosis erat. Hujus autem
calceamenta ex mortui animalis tergoere erant con-
suta: et propterea dictum est, « Solve illud. »

12. Porro et Persarum rex Nabuchodonosor
sompnio admonitus visionis, quam viderat, oblitus
est; et congregatis omnibus Chaldæorum magis, in-
stantioribus et Gazarenis, interrogabat eos quale-
nam fuisset quod viderat somnium, et quænam il-
lius interpretatio. Hi vero et somnium et interpre-
tationem illius ignorantes hæsitabant. Rex autem
ira in illos vehementi incendebatur. Concessit ta-
men aliquot dierum terminum, quibus inquirerent
simul, et explicarent visum a se somnium, et ejus-
dem interpretationem: quod si juxta mandatum
ejus exsequerentur, multis et splendidis muneribus
honorati ditarentur a rege, sin minus, mortis sup-

¹¹ Exod. iii, 5.

Γεννηθῆτω, φανερωθῆτω, ἀποδειχθῆτω, τὸ κατοικῆσαι
σὲ δηλαδὴ τὸν Θεὸν μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ὃ καὶ γέγο-
νεν. Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς
ἀνθρώποις συνανεισράφη. Τί γοῦν σοι δοκεῖ: Ἄρ-
κεταί εἰσιν αἱ περὶ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τῶν ἁγίων
ὁπτασίαι, καὶ τῶν προφητῶν προφητεῖαι, καὶ αἱ
παρὰ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίαι εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Χρι-
στὸς Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ἀληθινός, ὁ αὐτὸς
δὲ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἢ καὶ ἐτέρων ἀποδείξεων
καὶ μαρτυριῶν ἐστὶ χρεῖα ἐστίν; Ὡς ἐμοίγε δοκεῖ,
ἐστὶ καὶ τοῖς πᾶσιν ἀγνώμοισιν ἀρκεταί εἰσιν. Ἄλλ'
ὅμως καὶ ἐστὶ πειράσομαι δεῖξαι πρὸς σὲ τὸν ἡμέ-
τερον φίλον τὴν περὶ τούτου ἀληθειαν, ὡς καὶ
πρῶην.

B
1α'. Ὁ Μωσῆς ἐκεῖνος ὁ μέγας, ἐν τῷ ὄρει Σινῶ
ἔον, ἐθεάσατο βᾶτον καιομένην. Ἐπὶ πλείοσι δὲ
ἡμέραις θεωρῶν αὐτὴν καιομένην μὲν, μὴ καταφλε-
γομένην δὲ, διελογίζετο κατ' ἑαυτὸν, « Τί βούλεται
τοῦτο, ὅτι ἡ βᾶτος καίεται μὲν ἐπὶ ἡμέραις ποσαύ-
ταις, οὐ κατακαίεται δὲ; Ἄπελθὼν ἴδω, τί τὸ
ἐξαίσιον τοῦτο καὶ θαυμαστόν. » Καὶ πλῆθισον γενό-
μενος τῆς βᾶτου, ἤκουσε φωνῆς οὐρανόθεν αὐτῷ ἐνε-
χθελσης, καὶ λεγούσης, « Μωσῆ, Μωσῆ, λύσον τὸ ὑπό-
δημα ἐκ τῶν ποδῶν σου. Ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ
ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστὶ. » Τί γοῦν ἕτερον δηλοῖ ἡ
καιομένη βᾶτος καὶ μὴ καταφλεγόμενη, καὶ τί ὁ
λόγος ὁ λέγων, « Λύσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν
σου, » ἢ ὅτι ἡ μὲν βᾶτος ἡ καιομένη εἰκόνιζε καὶ
προετύπου τὴν ἁγίαν Μαρίαν τὴν Παρθένον, τὴν
γεννήσασαν τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ
σάρκα; Ὡσπερ γοῦν ἐκαίετο μὲν ἡ βᾶτος, οὐ κατε-
φλέγετο δὲ, οὕτω καὶ ἡ ἁγία Παρθένος, δεξαμένη
τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν καὶ Λόγον, τῷ πυρὶ τῆς θεότη-
τος οὐ κατεφλέθη, φυλαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ
ἀνθρωπίνης δυνάμεως τοῦτο ὄλωσθαι ἐστὶ. Τὸ δὲ,
« Λύσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου, » τοῦτο
ἐδήλου ὅτι τοὺς μέλλοντας μυσταγωγηθῆναι περὶ τῆς
Παρθένου καὶ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ
οὐ χρὴ ἔχειν μεθ' ἑαυτῶν νεκρὸν τι μέρος,
διατειχίζον αὐτοὺς τῶ Θεοῦ, ἢ τοῦ παρεσθαρμένου
νοῦ καὶ νεκρὸν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ
ζῶντα καὶ ὑγιαίνοντα, ὡσπερ τοὶ τῷ Μωσῆ. Τὸ γὰρ
Μωσῆως ὑπόδημα νεκροῦ ζώου δέρμα ὑπήρχε, καὶ
διὰ τοῦτο ἐβρῆθη, « Λύσον αὐτό. »

D
1β'. Ἐστὶ δὲ τῶν Περσῶν βασιλεὺς Ναυουχοδονόσορ
ἐνυπνιασθεὶς, ἐπελάθετο τοῦ ὄραματος, καὶ περι-
συνάξας πάντας τοὺς μάγους Καλδαίων, καὶ πάντας
ἐπασιδοὺς Γαζαρηνοῦς, ἤρετο αὐτοῖς, τί τε ἦν ὃ
ἑώρακεν ἐνύπνιον, καὶ τίς ἡ σύγκρισις τούτου. Οἱ
δὲ ἀγνοοῦντες τὸ ἐνύπνιον καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ,
ἐδυσχέρηνον. Ὁ δὲ βασιλεὺς ὠργίζετο κατ' αὐτῶν.
Ὅμως μέντοι δέδωκεν αὐτοῖς ὠρισμένας ἡμέρας
τινάς ἐπὶ τῷ εὐρεῖν καὶ δηλῶσαι, τί τε ἦν ὅπερ
ἑώρακε κατὰ τοὺς ὕπνους, κατὰ τίς ἡ σύγκρισις
τούτου· καὶ εἴπερ γένηται τοῦτο κατὰ τὴν εἰς τοῦτο
ζήτησιν αὐτοῦ, ἵνα λάβωσι παρ' αὐτοῦ καὶ πολλὰς
καὶ μεγάλας τὰς δωρεάς· εἰ δ' οὐκ, θάνατος αὐτῶν

ἔσται ἡ τιμωρία. Ἀλλὰ καὶ οἱ παῖδες, καὶ φίλοι, καὶ ἄγγελοι τούτων, τὴν αὐτὴν δίκην ὑποστήσονται τῶνδε μὴ δυναμένων τοῦτο ποιῆσαι, ἀλλὰ μάλλον κλιπτομένων καὶ ὀλοφυρομένων τὴν ἑαυτῶν ζωὴν. Πῶς γὰρ ἦν δυνατόν ἐξαγγεῖλαι αὐτοῦς τῷ βασιλεῖ τό τε ἐνύπνιον καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ, μὴ πρότερον γνωρίσαντας τὸ ἐνύπνιον παρὰ τοῦ βασιλέως; Ὁ Δανιὴλ ὁ προφήτης ἐν τῇ τῶν Βαβυλωνίων χώρᾳ αἰχμάλωτος ἀχθεὶς ἐξ Ἱερουσαλήμ μετὰ καὶ ἐτέρων κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν Ἰουδαίων, καὶ γνωρίσας τὰ προσταχθέντα παρὰ τοῦ βασιλέως, ἀπέρχεται πρὸς Ἀριὼχ ἄρχοντα Πέρσων, ὃν κατέστησεν ὁ βασιλεὺς ἐπάλσαι τοὺς σοφοὺς Βαβυλώνας, διὰ τὸ μὴ δυναθῆναι αὐτοὺς εὐρεῖν τὸ ἐνύπνιον. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, « Τοὺς σοφοὺς Βαβυλώνας μὴ ἀπολέσης· εἰσάγαγε δὲ μὲ ἐνύπνιον τοῦ βασιλέως, καὶ ἐξ ἔραμα καὶ τὴν τούτου σύγκρισιν ἐρῶ τῷ βασιλεῖ. » Τότε ὁ Ἀριὼχ σπουδῇ μεγάλη εἰσήξεν τὸν προφήτην ἐνύπνιον τοῦ βασιλέως. Καὶ ὁ βασιλεὺς φησὶ πρὸς αὐτὸν, « Δύνασαι μοι, Δανιήλ, ἐξαγγεῖλαι τὸ ἐνύπνιον ὅπερ εἶδον κατ' ὄναρ, καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ; » Ἀπεκρίθη Δανιήλ, « Τὸ μυστήριον, ὦ βασιλεῦ, ὃ σὺ ἐπερωτᾷς, οὐκ ἔστι σοφῶν ἀνθρώπων καὶ μάγων, καὶ ἐπισοιδῶν δυναμένων ἐξαγγεῖλαι σοι, ἀλλ' ἔστι Θεοῦ μόνου τοῦ ἐν οὐρανῷ ἀποκαλύπτοντος μυστήρια. Ὁ Θεός, φησὶν, ἐγνώρισε τῷ βασιλεῖ Ναουουχοδονόσορ, ὃ δεῖ γενέσθαι ἐκ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν. Οἱ διαλογισμοὶ σου ἐπὶ τῆς κείτης σου ἀνέβησαν, τί δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα. Σὺ, βασιλεῦ, ἐθεώρεις, καὶ ἰδοὺ εἰκὼν μία μεγάλη, καὶ ἡ πρόσφαις αὐτῆς ὑπερφερῆς, ἐστῶσα πρὸ προσώπου σου, καὶ ἡ δρασις αὐτῆς φοβερά· εἰκὼν, ἥς ἡ κεφαλὴ χρυσοῦ καθαροῦ. Αἱ χεῖρες, καὶ τὸ στῆθος, καὶ οἱ βραχίονες αὐτῆς ἀργυροῦ. Ἡ κοιλία καὶ οἱ μηροὶ χαλκοῦ· καὶ αἱ κνήμαι σιδηραῖ. Οἱ πόδες μέρος μὲν τι σιδηροῦν, μέρος δὲ τι ὀστράκου. Ἐθεώρεις, βασιλεῦ, ἕως οὗ ἀπασχίσθη ἀπὸ θροῦς λίθος ἀνευ χειρῶν, καὶ ἐπάταξε τὴν εἰκόνα ἐπὶ τοῖς πόδασι τοῦ σιδηροῦς καὶ ὀστρακίους, καὶ ἐλέπτυνεν αὐτοὺς εἰς τέλος. Τότε ἐλεπτύνθησαν εἰςάπαξ ὁ σίδηρος, τὸ ὀστράκον, ὁ χαλκός, ὁ ἀργυρός, ὁ χρυσοῦς, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ κονιορτὸς ἀπὸ βλάνας θερινής. Καὶ ἐξῆρεν αὐτὰ τὸ πλῆθος τοῦ πνεύματος, καὶ πᾶς τόπος οὐκ εὐρέθη ἐν αὐτοῖς. Καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα ἐγένετο εἰς θροῦς μέγα, καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. Τοῦτό σου ἐνύπνιον, καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ ἐροῦμεν ἐμπροσθεν τοῦ βασιλέως. » Καὶ μετὰ τὸ ἐξηγήσασθαι τὸν προφήτην τὰς βασιλείας τὰς μελλούσας γενέσθαι, ὃς ἐδάλου ὃ τε χρυσοῦς, ὁ ἀργυρός, ὁ χαλκός, ὁ σίδηρος, καὶ τὸ ὀστράκον, τότε λέγει τῷ βασιλεῖ, « Ἀναστήσει ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφραθήσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ λαφ' ἐτέρῳ οὐκ ὑπολειφθήσεται, καὶ λεπτυνεῖ καὶ λικμήσει πάσας τὰς βασιλείας, καὶ αὐτὴ ἀναστήσεται εἰς τοὺς αἰῶνας, ὃν τρέπον εἶδες, ὅτι ἐτμήθη ἀπὸ θροῦς λίθος ἀνευ χειρῶν, καὶ ἐλέπτυνε τὸ ὀστράκον καὶ τὸν σίδηρον, τὸν χαλκόν, τὸν ἀργυρόν, τὸν χρυσοῦν. Ὁ Θεὸς ὁ μέγας ἐγνώρισε τῷ βα-

pheticum subirent, quin ut et Iberi, amici et cognati illorum ejusdem pœnæ essent consortes. Cum vero illi hoc non possent, quin potius vitam suam plangerent et deplorarent, (quomodo enim possibile erat regi et somnium et interpretationem ejus exponere, somnio non ante audito?) Daniel propheta in Babylonem captivus deductus ex Jerusalem una cum aliis, qui tunc temporis secum erant, Judæis, cum regis mandata cognovisset, convenit Arioch Persarum principem, quem rex ad pendendum sapientem constituerat, quod somnium ipsius deprehendere non potuissent, dixitque ad illum: « Sapientes Babylonis ne perdas, quin potius me ad regem introducto, et visionem una cum interpretatione ejus regi edisseram. » Tunc Arioch festinanter prophetam ad regem induxit. Cui ille ait: « Poterisne mihi, Daniel, explicare somnium quod dormiens vidi, et interpretationem ejus? » Respondit Daniel: « Mysterium, o rex, de quo interrogas, homines sapientes, magi et incantatores annuntiare non possunt, sed hoc solius Dei celestis opus est, qui mysteria revelat. Deus notum fecit regi Nabuchodonosori, quænam fieri oporteat in extremis diebus. Cogitationes tuæ super lectum tuum ascenderunt, quid futurum esset post hæc. Tu, rex, videbas, et ecce imago quædam magna, et aspectus ejus excellens stabat coram facie tua, et vultus ejus terribilis; imago inquam, cujus caput erat ex auro puro; manus vero et pectus una cum brachiis ipsius argentea; venter vero et femora ex ære; tibie autem ferreæ; et pedes partim quidem ferrei, partim vero testacei. Videbas, o rex, donec abscissus est a monte lapis absque manuum opera, et percussit imaginem super pedes ejus ferreos et testaceos, et omnino comminuit eos. Tunc quoque comminuta sunt pariter, ferrum, testa, æs, argentum et aurum, et facta sunt tanquam pulvis horrei æstivi, et abstulit ea ventus vehemens, nec locus aliquis in his inventus est. Lapis autem qui imaginem comminuit, excrevit in montem magnum, et implevit omnem terram. Hoc est somnium, et interpretationem illius coram rege dicemus. » Et postquam propheta regna futura enumeravisset, quæ per aurum, argentum, æs, ferrum et testam adumbrabantur, sic dicit ad regem: « Suscipiat Dominus cæli regnum, quod in sæcula non corrumpetur, et regnum ipsius alteri populo non relinquetur, quod comminuet et ventilabit omnia regna, ipsum vero stabit in sæcula. Quemadmodum vidisti quod abscissus est a monte lapis absque manibus, et comminuit testam et ferrum, æs, argentum et aurum, Deus magnus revelavit regi, quænam oporteat fieri post hæc; et verum est somnium, fidelis etiam interpretatio ejus. » Tunc rex prostratus in faciem, adoravit Danielelem, et dixit: « Revera Deus vester Deus deorum est, et Dominus regum, et revelans arcana, quoniam potuisti revelare mihi arcanum hoc. »

⁹⁹ Dan. II, 1 seqq.

σιλειῆ & δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, καὶ ἀληθινὸν τὸ ἐνύπνιον, καὶ πιστὴ ἡ σύγκρισις αὐτοῦ. Τότε ὁ βασιλεὺς ἐπὶ πρόσωπον πασῶν, προσεκύνησε τῷ Δαυιδῷ, καὶ εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας ὁ Θεὸς ὑμῶν, οὕτως ἐστὶ Θεὸς θεῶν, καὶ Κύριος τῶν βασιλείων, καὶ ἀποκαλύπτων μυστήρια, οὗτοι ἡδυνήθησιν ἀποκαλύψαι μοι τὰ μυστήριον τούτου. »

13. Qualem est regnum hominis, quod in sæcula non corrumpetur? Nullum prorsus. Neque enim hoc humanæ naturæ concedetur. Quod igitur est? En dicam tibi. Mons hic diva Virgo est, quæ Filium et Verbum Dei secundum carnem peperit. Lapis autem, absque manu opera abscissus, Christus est: qui quidem natus est ex ipsa, sed non ex viro. Quod per illud intelligitur, cum sine manibus dicitur abscissus. Lapis denique qui imaginem percussit, aurum et reliqua comminuit, et mons ingens factus implevit terram, ille idem Christus est, et illius regnum permanens in sæcula, quod diaboli vires contrivit, et idolorum cultum destruxit.

14. Propheta autem Isaias sic dixit: « Ecce virgo erit prægnans, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus, Nobiscum Deus ²¹. » Rursus idem dicit: « Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus ipsius super humerum ejus, et vocatur nomen ejus Magni consilii nuntius, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi. Inducam enim pacem super principes, pacem et sanitatem ipsorum. Magnus est principatus ipsius, et pacis ipsius non est terminus ²². » Viden' ut puerum nominaverit, et magni consilii nuntium, una cum aliis modo enumeratis, quæ omnia ad hominem pertinent, quem assumpsit Filius Dei ex Virgine? Deinde eundem vocat Deum fortem, potentem, patrem futuri sæculi (creatorem nimirum intelligens), et quod pacis ipsius non sit terminus, id est finis. De pace ergo et aliis, quæ per partes in præsentis Isaias enumerat satis exacte, diximus in Davidis prophetia paulo ante exposita, qua dixit: « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, » etc. Verumtamen non pigeat nihilominus hujus prophetiæ cohærentiam inspicere. Cum enim propheta dicit: « Ecce virgo pariet filium, » etc., denotat illum supernaturali modo natum ex diva Virgine hominem. Sed cum admirabilem vocat consiliarium, duas personas denotat, Patrem scilicet, et hujus Filium, seu Verbum; et quod Patris simul et Filii unam sit consilium, una voluntas, una potentia, una et eadem cognitio. Deus enim consilio non indiget. Illum vero eundem Virginis Filium Deum fortem vocat, potentem, Patrem futuri sæculi, cujus pax finem non habeat. Et quædam aliud hæc ipsa prophetia significavit, quam quod ille idem Deus et homo ejusdem sit consilii et cognitionis cum Deo Patre particeps?

15. Quin et propheta Zacharias nato sibi filio Joanne sic dixit: « Et tu, puer, propheta Altissimi

13. Ποῖα γοῦν ἐστὶ βασιλεία ἀνθρώπου, ἥτις εἰς τὸν αἰῶνα οὐ διαφραρθῆσεται; Πάντως οὐδεμία· οὐδὲ γὰρ χωρεῖ τούτο τῇ ἀνθρωπιᾷ φύσει. Ἀλλὰ τί; Ἐγὼ σοὶ ἐρῶ τὸ ἅγιον ἐστὶν ἡ ἀγία Παρθένος, ἡ γεννήσασα τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ὁ δὲ λίθος ὁ τμηθεὶς ἀπὸ τοῦ βρους ἀνευ χειρῶν ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ὃς ἐγενήθη μὲν ἐξ αὐτῆς, οὐκ ἐξ ἀνδρός δέ· τούτο ἐδήλου τὸ, « ἀνευ χειρῶν. » Ὁ δὲ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα, τὸν χρυσὸν καὶ τὰ ἄλλα, καὶ γενόμενος εἰς βρος μέγα, καὶ πληρώσας τὴν γῆν, αὐτὸς ἐστὶν ὁ Χριστὸς, καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία ἡ διαμένουσα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἡ συντρέψασα τὸ κράτος τοῦ διαβόλου, καὶ καταλύσας τὴν τῶν εἰδώλων προσκύνησιν.

14. Ὁ δὲ προφήτης Ἰσαίας οὕτως εἶπεν, « Ἴδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτεὶς, « Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἀρχὼν εἰρήνης, πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἐξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἀρχοντας, εἰρήνην καὶ ὕλειαν αὐτῶν. Μεγάλῃ ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν ὄριον. » Εἶδες πῶς ὠνόμασε παιδίον, καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, καὶ ἄλλα ὅσα ἀπαριθμεῖ, ὅτινά ἐστι τοῦ ἀνθρώπου, ὅν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς Παρθένου; Τότε λέγει αὐτὸν Θεὸν ἰσχυρὸν, ἐξουσιαστὴν, πατέρα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ποιητὴν δηλονότι, καὶ ὅτι τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν ὄριον, τούτεστι τέλος. Περὶ γοῦν τῆς εἰρήνης καὶ τῶν ἑτέρων, ὧν μετὰ μέρος διέφευσιν ὁ παρῶν Ἰσαίας, ταῦτα πάντα ἐπεξεργασάμεθα ἐν τῇ πρὸ μικροῦ λεχθείσῃ τοῦ Δαβὶδ προφητεῖᾳ, τῇ λεγούσῃ τὸ, « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ἀλλ' ὁμοῦ σκοπεῖ καὶ ἐνταῦθα τὴν συμπλοκὴν τῆς αὐτῆς προφητείας. Καὶ γὰρ ἐν τῷ εἰπεῖν τὸν προφήτην τὸ, « Ἴδοὺ ἡ Παρθένος τέξεται υἱόν, » καὶ τὰ ἑξῆς, εἶδειξεν τὸν ὑπὲρ φύσιν γεννηθέντα ἀνθρώπον ἐκ τῆς αὐτῆς ἀγίας Παρθένου. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν « θαυμαστὸν σύμβουλον, » εἶδειξε πρόσωπα δύο, τούτεστι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν τοῦτου Υἱὸν τε καὶ Λόγον, καὶ οὗ μίαν βουλήν, μίαν θέλησιν, μίαν δύναμιν, μίαν γνώσιν· ἐστὶ Πατὴρ καὶ Υἱός. Θεὸς γὰρ βουλῆς οὐ δεῖται. Τὸν δ' αὐτὸν Υἱὸν τῆς Παρθένου λέγει Θεὸν ἰσχυρὸν, ἐξουσιαστὴν, πατέρα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, μὴ ἐχούσης τέλος τῆς τούτου εἰρήνης. Καὶ τί ἕτερον εἶδειξεν ἡ αὐτῆς προφητεία ἢ ὅτι τὸν αὐτὸν Θεὸν τε καὶ ἀνθρώπον, μίαν βουλήν τε καὶ γνώσιν ἔχοντα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός;

15. Ὁ δὲ προφήτης Ζαχαρίας γεννηθέντος Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ οὕτως εἶρηκε· « Καὶ σὺ,

²¹ Isa. vii, 14. ²² Isa. ix, 6 8.

παιδίον, προφήτης Ὑψίστου κληθήσῃ προπερεύσῃ ἄρα πρὸ προσώπου Κυρίου ἐτοιμάσαι ὁδοῦ αὐτοῦ, τοῦ δοῦναι γνώσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐν ἀφέσει ἀμαρτιῶν αὐτῶν, διὰ σπλάγχνα ἐλέου Θεοῦ ἡμῶν. » Πάντως ὁ τοῦ Ζαχαρίου υἱὸς Ἰωάννης μέγας προφήτης ἐδρίσκειται, καθὼς καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ὁμολογοῦσιν. Τί ἐξ προεφήτευσεν ; Ἄλλο οὐδὲν ἀναφαίνεται ἢ περὶ τοῦ Χριστοῦ, καθὼς καὶ προείπομεν. Τίνα δὲ καλεῖ ὁ Ζαχαρίας Ὑψίστον ; Τὸν Χριστόν. Περὶ αὐτοῦ καὶ γὰρ εἶπε τὸ, « Προφήτης Ὑψίστου κληθήσῃ. »

15. Ἐτι Ἰερემίας ὁ προφήτης οὕτως εἶπεν, « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν · οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Ἄσπρη ἡ βίβλος τῶν προσταγμάτων τοῦ Θεοῦ. Εἶδες προφηταίας λαμπρούσας ὑπὲρ τὸν ἥλιον ; Ὅτι μὲν πάντες οἱ προφήται διὰ διαφόρων λέξεων λέγουσι, πάντες δὲ συμφωνοῦσιν εἰς τὸ αὐτὸ, ἐπεὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς ἐστιν ὁ λαλῶν διὰ στόματος αὐτῶν, τοῦτο τοιοῦτον ἐστίν. Ἄλλ' ὅμως ὡς ἐν συνόψει εἶπον ὅτι Ἡσαίας καὶ Ἰερემίας ὁ μὲν τοὶ Ἡσαίας εἰπὼν, ὅτι « Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν καὶ ἐδόθη, » ἐπήγαγε, « Θεὸς ἰσχυρὸς » ὁ δὲ Ἰερემίας εἰπὼν, ὅτι « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν, » λέγει, « Ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Οὐ μόνον γὰρ περὶ τοῦ Χριστοῦ προεφήτευσαν καὶ εἶπον οἱ προφῆται, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀγίας αὐτοῦ μητρὸς καὶ Παρθένου, ἅτινα διὰ τὸ πλῆθος εἰάθησαν. Καὶ ἰδοὺ περὶ τῶν ὁπτασιῶν τῶν ἀγίων καὶ τῶν προφητικῶν ῥήσεων ἰκανῶς εἰρήκαμῖν. Ἴδωμεν δὲ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τί βούλεται καὶ τὸ τέλος αὐτῶν.

16. Ὅπως ἀπεστάλη ἐξ οὐρανοῦ Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος εὐαγγελίσασθαι τῇ ἀγίᾳ Παρθένῳ Μαρίᾳ εἰν συλλήψιν, καὶ ὅπως συνλαβὲ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὅπως ὁμολογοῦντες λέγετε, καὶ ὅπως καὶ ὁρθῶς μὴ φρονούντες ἔτε περὶ τούτου, λέγοντες ὅτι ἄνθρωπον ψιλὸν ἐγέννησεν ἡ Παρθένος, καὶ οὐ Θεόν, ἀκολουθοῦντες τοῖς τοῦ Νεστορίου δόγμασι καὶ ὅτι ἄνθρωπος μὲν ἦν ὁ Χριστὸς, ἄνθρωπος δὲ μέγας καὶ ἅγιος καὶ ὑψηλός, οἷος οὕτε πρὸ ἐκείνου ἐγένετο ἁγιώτερος αὐτοῦ, οὐδὲ μετὰ ταῦτα γεννησεται, ἀλλ' αὐτὸς ἐστὶν ὁ πάντων ἀνθρώπων ἁγιώτερος. Ἡμεῖς δὲ πιστεύομεν καὶ φρονούμεν καὶ λέγομεν, ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἀληθὴς Θεός, ὁ γεννηθεὶς ἐκ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας ἀνευ ἀνδρός, καὶ Υἱὸς ὢν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς προαιώνιος, λαβὼν σάρκα ἐξ αὐτῆς, καὶ γενόμενος ἄνθρωπος, ὃν καὶ πιστεύομεν εἶναι Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον. Παρελάβομεν δὲ τοῦτο καὶ ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τε τοῦ προφήτου Μωϋσέως, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάντων τῶν προφητῶν τῶν γεγενημένων ἀπὸ τε τοῦ Μωϋσέως· μέχρις ἀνελθῆναι ὁ Χριστὸς, ὁ παρ' ἐκείνων προφητευόμενος.

A vocaberis ; præibis enim ante faciem Domini, ad parandum vias ejus, ad dandum scientiam salutis populo ipsius per remissionem peccatorum ejus, per viscera misericordiae Dei nostri *». » Joannem certe Zachariae filium magnum prophetam fuisse constat, omnium quoque Musulmanorum testimonio. Quid vero hic prophetavit? Nihil aliud quam Christum denotavit, quemadmodum supra exposuimus. Zacharias vero, quemnam Altissimum nominat? Christum scilicet. De illo enim hoc dixerat, « Propheta Altissimi vocaberis. »

16. Porro Jeremiam prophetam sic dicentem legimus : « Hic est Deus noster, et alius juxta hunc non reputabitur. Invenit omnem viam scientiae, et dedit eam Jacob servo suo, et Israeli dilecto suo. Post haec visus super terram visus est, et cum hominibus conversatus est. » Hic est liber mandatorum Dei. En tibi oracula sole splendidiore. Cum enim singuli prophetarum diversis utantur dicendi formulis, omnes tamen in unum consentiunt, quandoquidem Deus est, qui haec et similia per os ipsorum locutus est. Verumtamen ceu ex communi quadam contemplatione vaticinati sunt, et Isaias et Jeremias. Isaias quidem in hunc modum : « Puer natus est nobis, et filius datus est nobis ; » quibus addit, « Deus fortis, » etc. Jeremias vero sic dicens : « Hic est Deus noster, non reputabitur alius juxta hunc. Super terram visus est, et cum hominibus conversatus est. » Non enim de solo Christo vaticinati sunt prophetae, verum etiam de sacrosancta illius matre, Virgine Maria, quae quidem nunc propter nimiam prolixitatem omittemus. Et haec quidem de sanctorum revelationibus et prophetarum oculis sufficienter diximus : nunc vero quis horum omnium finis sit, consideremus.

17. Quod sano archangelus Gabriel caelitus missus sit divae virgini Mariae conceptionem nuntiaturus, et quod haec ipsa Dei Verbum conceperit, vos ipsi affirmantes confitemini : quamvis de his minus recte sentiat, cum dicitis nimirum, quod Virgo hominem nudum pepererit, et non Deum (secundum haud dubie Nestorii dogma), et quod Christus hominiam tantum fuerit, homo autem magnus, sanctus et augustus, quo sanctior ante hunc natus non sit, neque nascituros, sed hunc omnium hominum esse sanctissimum. Nos vero credimus, sentimus et fatemur, quod ipse Christus, ille idem, inquam, Filius sit Dei viventis, Deus verus, qui natus est ex Maria virgine sine viri congressu, Filius, inquam, Dei sit et Deus ab aeterno, qui carnem ex ipso assumpsit, et homo factus sit, quem simul et Deum et hominem esse credimus. Haec vero decussumpsimus a propheta Mose, Davide, et omnibus aliis, qui post Moysen usque ad Christum, qui ab illis praedictus fuit, adventum floruerunt ; imo ab ipsis etiam sanctis, qui ante Mosis tempora visiones viderunt ; praeterea ab ipso etiam Christo, et illius

* Luc. 1, 76-78.

discipulis et doctoribus, miraculis et operibus ipso sole (ut supra diximus) clarioribus. Quin et hæc dicemus: Postquam Virgo (ut modo dictum est) concepisset, appropinquavit tempus partus ipsius, cumque in Bethleem devenisset, Christum peperit, et reclinavit eum in præsepe brutorum. Tunc impetum est quod prædictum erat ab Isaiâ propheta dicente: « Hæc dicit Dominus: Bos agnovit possessorem suum, et asinus præsepe Domini sui, Israel autem me non cognovit ²³. » Tempore igitur nati-
vitatæ Christi angelorum multitudo cœlitus delapsa est, laudantium Deum et dicentium: « Gloria Deo in excelsis, ac in terra pax, in hominibus bona voluntas. » Pastores autem, qui tunc gregem suum pascentes in agris erant, angelorum apparitionem conspicati, et auditis illorum hymnis, timore magno timuerunt; et dixit illis angelus: « Ne timeatis. Ecce annuntio vobis gaudium magnam, quod futurum est toti populo, quia natus est nobis Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David. Et hoc vobis in signum: Invenietis infantem involutum fasciis, positum in præsepi. » Et profecti in regionem suam, divulgaverunt omnia quæcunque audiverant et viderant de angelis ²⁴. Considerate nunc quid sibi velit ab angelis decantatus hymnus et oratio, dicens, « Gloria in excelsis Deo et in terra pax, in hominibus bona voluntas. » Non aliud certe, quam quod Adam postquam Dei mandatum transgressus esset, defecit ab illius tutela Dominus, et ob hanc causam ab illius amicitia omnis creatura excidit, siquidem et Adam posteritas, quæ divinis legibus contraria erant, facere et designare cœpit. Nam hujus filius Cain fratrem germanum Abel trucidavit. Procedente vero tempore non homicidæ solummodo facti, et omni malitia petulantiaque homines repleti sunt, quemadmodum Noe temporibus immisum diluvium, et vivente Abraham Sodomorum subversio, et cœlitus immissa conflagratio testantur, verum etiam Deo creatore et formatore suo penitus neglecto diabolum et idola adoraverunt; quamobrem omnes creature defecerunt ab homine, ut quæ hunc Dei hostem esse judicarent. Et primo quidem ipsi angeli, deinde et ipsa bruta animalia, imo et ipsa inanimata rerum materia, quod manifesto colligi potest. Ante transgressionem enim omnia animalia tam volatilia quam quadrupeda, et pisces ipsius Adami arbitrio et voluntati parebant; post transgressionem vero non modo cœlos inhabitantes angeli ipsum ceu hostem aversati sunt, sed et ipsa animalia, quæ prius Adami arbitrio subjecta erant; postea autem non modo ab illo et hominibus ex illo natis aufugerunt, sed feræ ipsum hominem hostis et inimici loco duxerunt; et quem antea adoraverant, illius vitæ cœperunt insidiari. Sed quid opus est multis de angelis, cœlo et terra, animalibus et feris disserere, cum et ipsum hominis cor-

A Ἄλλα δὲ καὶ τῶν πρὸ τοῦ Μωσέως ἀγίων, τῶν θεασαμένων τὰς ὀπτασίας, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τε καὶ διδασκάλων, καὶ τῶν θαυμάτων καὶ πραγμάτων τῶν λαμπάντων ὑπὲρ τὸν ἥλιον, καθὼς ἐμπροσθεν εἰκομεν, καὶ ἐτι λαλήσομεν. Θεολογούσης γοῦν τῆς Παρθένου, ὡς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, ἐπίστη καιρὸς ὁ τῆς γεννήσεως αὐτῆς, καὶ εἰς Βηθλεὲμ ἀπελθούσα ἡ Παρθένος, ἔτεκε τὸν Χριστὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ τῶν ἀλόγων. Τότε ἐπληρώθη τὸ ρηθὲν διὰ Ἠσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος, « Τάδε λέγει Κύριος: Ἐγὼ βούξ τὸν κτηράμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω. Ἐν γοῦν τῇ ἔρῃ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, κατήλθεν ἐκ τῶν οὐρανῶν πλῆθος ἀγγέλων, καὶ ὑμνησαν λέγοντες, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Καὶ εὐρεθέντες ποιμένες ποιμαίνοντας τὰ ποιμνία αὐτῶν, καὶ ἰδόντες τὴν τῶν ἀγγέλων ὄπτασίαν, ἀκούσαντες δὲ καὶ τῶν ὕμνων αὐτῶν, ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς ὁ ἀγγελος, « Μὴ φοβείσθε. Ἰδοὺ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἣτις ἐστὶ παντὶ τῷ λαῷ, ὅτι ἐτέχθη ἡμῖν Σωτὴρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαβὶδ. Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον: Ἐβρήσατε βρέφος ἐπιπαργανωμένον καίμενον ἐν φάτνῃ. Καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, εἶπον ὅσα τε ἤκουσαν καὶ εἶδον παρὰ τῶν ἀγγέλων. » Σκόπει γοῦν τί βούλεται ὁ πρὸ τῶν ἀγγέλων ὕμνος, καὶ λόγος, ὁ λέγων, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Οὐδὲν ἕτερον, ἢ ὅτι παραβάτης τοῦ Ἀδάμ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ ἐγένετο εἰς αὐτὸν ἐγκατάλειψις ἀπὸ Θεοῦ. Κάντευθεν ἀπίστη τῆς φιλίας αὐτοῦ πᾶσα κτίσις: ἐπεὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδάμ γεννηθέντες ἤρξαντο ἐργάζεσθαι καὶ πράττειν τὰ ἐναντία, καὶ ὁ τούτου υἱὸς Κάιν ἐφόβησε τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ἀβελ. Προϊόντος δὲ τοῦ καιροῦ, οὐ μόνον ἀνδροφόνου, καὶ πάσης κακίας καὶ ἀσελείας ἐγένοντο πεπληρωμένοι οἱ ἄνθρωποι, καθὼς ὁ ἐπὶ τοῦ Νῶε κατακλυσμός, καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ ἡ τῶν Σοδὸμων καταστροφή, καὶ ὁ ἐξ οὐρανοῦ ἐμπρησμός ἐδέδαξεν, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἀθετήσαντες τὸν Θεὸν τὸν ποιητὴν καὶ κλάστην αὐτῶν, προσεκύνησαν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς εἰδώλοις. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἡ κτίσις ἀπεστράφη τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐχθρὸν τοῦ Θεοῦ ἐλογίσθη αὐτὸν, πρῶτον μὲν οἱ ἄγγελοι, ἔπειτα τὰ ἔλογα ζῶα, καὶ ἡ ψυχὸς ὄλη. Καὶ ἔην ἀπὸ τούτου, ὅτι πάντα τὰ ζῶα, τὰ τε πετεινὰ, τὰ τε τετράποδα, καὶ οἱ ἰχθύες, πρὸ τῆς παραδόσεως παντελῶς εὐρίσκοντο ὑπακούοντα τῷ τοῦ Ἀδάμ θελήματι. Μετὰ δὲ τὴν παράβασιν οὐ μόνον οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ εὐρισκόμενοι ἄγγελοι ὡς ἐχθρὸν αὐτὸν ἀπεστράφησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ζῶα, ἅτινα πρότερον ὑπέκλειντο μὲν τῷ τοῦ Ἀδάμ θελήματι, ὑστερον δὲ οὐ μόνον ἐφυγον ἀπ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὰ θηρία ὡς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ἐβλεπον τὸν ἄνθρωπον· καὶ ὃν πρὸ-

²³ Isa. 1, 3. ²⁴ Isa. 11, 14-20.

τερον προσεκύουον, ὕστερον ἀπέκτεινον. Καὶ τίς ἄ
 χρεία λέγειν περὶ ἀγγέλων οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καὶ
 ζώων καὶ θηρίων; Αὐτὸ τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα
 ἐκάνεστη κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὅσον ὡσπερ
 τινῶν δύο ἐχθρῶν καὶ πολεμίων εὐρεθέντων ἐν ἐνί
 οἴκῳ, καὶ μαχομένων πρὸς ἀλλήλους, νικᾷ ὁ ἰσχυ
 ρότερος· οὕτως ἦν μαχομένη καὶ ἡ ψυχὴ μετὰ τῶν
 σωματικῶν ἐπιθυμιῶν τε καὶ ὀρέξεων. Ἄλλ' ἔρη
 μο; οὐσα ἡ ψυχὴ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας, ὑπέκειτο
 τῷ σώματι, καὶ ἡ τάξις ἀντίεστραπται, καὶ ἡ πρό
 τερον δέσποινα δημιουργηθεῖσα ὕστερον δοῦλη καὶ
 θεραπεινὴ τῶν ἡδονῶν ἀναφαίνεται. Ἡ δὲ τοῦ Χρι
 στοῦ γέννησις, ἦτος ἡ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνανθρώ
 πησις, ἦνωσε τὰ τε ἐν οὐρανῷ, τὰ τε ἐπὶ τῆς γῆς.
 Καὶ ἰδόντες οἱ ἄγγελοι τὴν τοῦ Θεοῦ ἀφατον συγ
 κατάβασιν, ὅτι Θεὸς ὢν ἔλαβε σάρκα δι' οἰκειαν
 ἀγαθότητα, καὶ τὴν ἐχθρὰν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου
 καὶ κάτω κειμένην ἀναλάβετο καὶ ἦνωσε τῇ αὐτοῦ
 θεότητι, καὶ ἠγάσσε καὶ ὕψωσε· τοῦτο θεασάμενοι
 οἱ ἄγγελοι, καὶ θαυμάσαντες, καὶ ἐκπλαγέντες τὸ
 μέγα τοῦτο καὶ ἐξαισιον θαῦμα, καὶ ὑπὲρ φύσιν
 πρᾶγμα, ἐδόξαν δοξάσαντες τὸν Θεόν, καὶ εἶπον,
 « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ. » Ἰδόντες δὲ μετὰ τῶν ἀνθρώ
 πων ἕκαστι τῶν ἀγγέλων, καὶ τὴν πολυχρόνιον ἐχ
 θραν λυθείσαν, εἶπον, « Ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις
 εὐδοκία. » Καὶ ἐκλήρωθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία ἡ
 λέγουσα, « Εὐφραίνεσθωσαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλ
 λιάσθω ἡ γῆ. Ἀνήγγειλαν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιο
 σύνην αὐτοῦ, καὶ εἶδον πάντες οἱ λαοὶ τὴν
 δόξαν αὐτοῦ. Προσκυνήσατε αὐτῷ, πάντες ἄγγελοι αὐ
 τοῦ, τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυ
 ρίου, ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν·
 κρῖναι τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνη, καὶ λαοὺς ἐν
 εὐδοκίᾳ. » Σκόπει συμφωνίαν προφητῶν καὶ ἀγ
 γέλων. Ὅσπερ τι μέλος μουσικῶν ἐναρμόνιον εἶπεν ὁ
 Προφήτης, « Εὐφραίνεσθωσαν οἱ οὐρανοὶ· » εἶπον οἱ
 ἄγγελοι, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ. » Εἶπεν ὁ Προφήτης,
 « Καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ· » εἶπον οἱ ἄγγελοι, « Καὶ ἐπὶ
 γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Ὅμοιον δὲ τοῦτω
 ἐστὶ τὸ, « Ἀνήγγειλαν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐ
 τοῦ, καὶ εἶδον πάντες οἱ λαοὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ. »
 Καὶ ὁ μὲν Μωσῆς εἶπεν, « Εὐφράνητε, οὐρανοὶ,
 ἅμα αὐτῷ, προσκυνήσατε αὐτῷ, πάντες ἄγγελοι αὐ
 τοῦ· » ὁ δὲ Δαβὶδ οὕτως, « Προσκυνήσατε αὐτῷ,
 πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, ὁσίντες προσκυνοῦντες ἔλεγον
 τὸ, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ. » Τί βούλεται ὁ ἀναδιπλα
 σιασμός, τὸ, « Ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν
 γῆν; » Ὅτι δὲν ἄλλο ἢ ὅτι τὸ μὲν πρῶτον εἶπεν οὕτως
 ἀπλῶς, « Ὅτι ἔρχεται, » ἐδήλωσε τὴν εἰς τὸν κόσμον
 τοῦ Σωτῆρος ἔλευσιν, ἧτις οὐκ ἦν μετὰ τῆς οἰκειας
 ἀξίας, ἀλλ' ἐν εὐτελεῖ καὶ ταπεινῷ τῷ σχήματι. Καὶ
 συμφωνεῖ τῷ Κυρίῳ λέγοντι, « Ἐγὼ οὐκ ἦλθον ἵνα
 κρῖνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον· » Τῷ
 δὲ εἰπεῖν, « Ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν, » εἰδείξε τὴν
 εἰς τὸν κόσμον δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Τότε
 καὶ γὰρ μέλλει κρῖναι τὴν γῆν. Συμφωνεῖ δὲ
 αὐτὸ τῷ Κυρίῳ ῥητῶ λέγοντι, « Ὅταν ἔλθῃ ὁ

pas adversus animam illius insurrexerit? Et
 quemadmodum duo infensissimi hostes una domo
 conjuncti pugnas movent mutuas, e quibus qui
 viribus præstantior est, victoria potitur; sic etiam
 anima cum corporis affectibus et appetitu pu
 gnans congregitur; cum autem ipsius Dei auxilio
 destituta sit, corpori succumbit, rerumque ordo
 invertitur, ut quæ prius domina erat corporis, et
 imperium exercebat, in posterum serva et volu
 ptatum mancipium facta sit. Christi autem gene
 ratio et Filii Dei incarnatio univit ea quæ in cælo
 et in terra sunt. Angeli itaque videntes inenarrabi
 lem illum Deum descensum, quod scilicet is qui
 Deus erat, propter innatam sibi bonitatem carnem
 assumeret, et inimicam adversamque sibi in ho
 mine habitantem naturam assumptam, sibi cum
 divinitate uniret, sanctificaret et exaltaret; hoc,
 inquam, videntes angeli, stupendo hoc miraculo et
 omnem naturam exsuperante, in admirationem et
 stuporem rapti, exclamaverunt ad Dei laudes
 celebrandas, et dixerunt: « Gloria in excelsis Deo. »
 Videntes etiam hominum cum angelis concordiam
 jam confirmatam, et sublatam esse diutinam illam
 inimicitiam, dixerunt, « In terra pax, et hominibus
 bona voluntas. » Unde impletum est illud Davi
 dis oraculum, dicens: « Latentur cæli, et exsultet
 terra. Annuntiaverunt cæli justitiam ejus, et vide
 runt omnes populi gloriam ipsius; adore eum,
 omnes angeli ejus. Montes tripudient a conspectu
 Domini, quoniam venit, quoniam venit ad judican
 dum terram. Judicabit terram in justitia, et popu
 los in æquitate²⁵. » Respice, quæso, prophetarum et
 angelorum consonantiam, carmini musico bene
 concordanti similem. Propheta enim dicit: « Lat
 entur cæli; » et angeli canunt, « Gloria Deo in
 excelsis. » Propheta dicit, « Exsultet terra; » can
 unt angeli, « Ac in terra pax, in hominibus bona
 voluntas. » Quibus etiam hoc non dissimile est:
 « Annuntiaverunt cæli justitiam ipsius, et vident
 omnes populi gloriam ejus. » Quin et Moses dixit:
 « Exsultate cum eo, cæli, adore eum, omnes ang
 geli ejus; » David vero sic: « Adorate eum, an
 geli ejus; » qui equidem adorantes dixerunt, « Glo
 ria Deo in excelsis. » Qua de causa autem hæc
 repetitionem adjectam putas, « Quoniam venit,
 quoniam venit ad judicandum terram? » Non qui
 dem alia de causa, quam quod primum illud mem
 brum, in quo simpliciter dicitur, « Quoniam ven
 nit, » primum Salvatoris adventum in mundum
 denotat, quo non in propria sua majestate venit,
 sed humilli quadam specie et contempta. Consen
 tit enim cum verbis Domini dicentis: « Non veni
 ut judicem mundum, sed ut mundum salvem²⁶. »
 Quod vero idem repetens dicit, « Quoniam venit
 ad judicandum terram, » denotavit secundam Chri
 sti in mundo præsentiam. Tunc enim veniet judica
 turus terram. Quod idem cum Domini verbis con-

²⁵ Psal. xcvi, xcvi et xcvi. ²⁶ Joan. xii, 47.

sentit : « Cum venerit Filius hominis in gloria sua, et omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit super sedem gloriae suae, et congregabuntur coram eo omnes gentes, et separabit eos sicut segregat pastor oves ab haedis; et statuet oves quidem a dextris suis, haedos vero a sinistris, et dabit singulis juxta opera sua ²⁷, » his quidem qui Evangelii legibus immorgeri scelera commiserunt, poenam nunquam finiendam; illis vero qui vitae munus juxta Evangelii regulam juste administraverunt, vitam aeternam, paradysum, et bona indefinita. En quanta sententiarum copia in paucis verbis lateat? quae instar aureae catenae inter se connexae sunt, cujus connexio ad caelum usque pertingit, et annuli ex sese mutuo dependent. Talis enim mihi omnis sacra Scriptura videtur. Omnes nempe prophetae, qui ab Abraham et Mosis temporibus usque ad Christum floruerunt, eadem spectant, eadem dicunt, eadem scribunt, omnesque ceu uno ore de Christo eadem vaticinantur. Et haec quidem haecenus.

18. In ipsa vero Christi generatione, Persicae regionis Magi divinarum rerum peritia et revelatione, Deum et hominem praeter naturae leges natum esse cognoverunt. Magi vero non vulgares erant homines, sed dominatores et regionum praesides. Hi itaque cum hujus rei notitiam percepissent, deliberare inter se coeperunt, quam via ad regem modo natum pervenire, illique dona posset offerre. Haec vero illis meditantibus et dubitantibus simul, quo modo voti sui computes redderentur (alienigenae enim et peregrinae regionis incolae cum essent, non habebant etiam viam ducem), coram ipsis stella apparuit, quae praecedendo viam desideratam coepit indicare noctes simul et dies. Stellam itaque a Persia in Palaestinam usque secuti, cum Hierosolymam pervenissent, stella sese occultit; non aliud nimirum innuente Domino, quam ut itineris duce destituti, de Christo loquerentur, et sic omnibus illius nativitas innotesceret. Cum enim stella a magis (ut dictum est) disparuisset, interrogaverunt: « Ubi est qui est natus rex Judaeorum? vidimus enim stellam ipsius in Oriente, et venimus ut adoremus illum. Illis auditis, qui tunc regnabat, Herodes perturbatus est, et tota Hierosolyma cum eo. Et congregatis pontificibus et scribis populi, percontatus est eos, ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei: In Bethleem Judaeae; sic enim scriptum est per prophetam Michaeam: Et tu, Bethleem, terra Juda, nequaquam minima es inter principes Juda; ex te enim prodibit dux, qui pascet populum meum Israel, et exitus ipsius a diebus antiquis ²⁸. » Videsne nunc quomodo in prophetis descripta inveniuntur, quae ad Christum pertinent? Non enim ea tantum praedixerunt, quae in ipsum Christum competebant, verum etiam loci, in quo erat nasciturus, meminerunt. Illud enim significat quod dicitur: « Et tu, Bethleem, terra

A Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ὡσπερ ὁ ποιμὴν ἀφαιρῆσει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων, καὶ ἀποδώσει πᾶσι κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. » ἔχουν τοῖς μὲν ἐναντία τοῦ Εὐαγγελίου καὶ κακῶς πράξασι κόλασιν ἀτελεύτητον, τοῖς δὲ κατὰ τὸν εὐαγγελικὸν νόμον καὶ καλῶς πολιτευσαμένοις ζωὴν αἰώνιον, καὶ τὸν παράδεισον, καὶ ἀγαθὰ τέλος μὴ ἔχοντα. Εἶδες ἐν βραχέσι ῥήμασι βάθος κρημάτων, καὶ οἶον ὡσπερ χρυσὴν τινα ἄλυσιν, ἧς ἡ κερὰ ἄφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ εἰς κρῖκος εἴχετο τοῦ ἐτέρου; οὕτω μοι νοεῖ καὶ πᾶσαν τὴν θείαν Γραφήν. Πάντες γὰρ οἱ προφήται ἀπὸ τε τοῦ Ἀβραάμ καὶ Μωσέως ἕως τοῦ Χριστοῦ τὰ αὐτὰ εἶδον, τὰ αὐτὰ λέγουσι, τὰ αὐτὰ γράφουσι, καὶ πάντες ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητεύουσι. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

Β ἰη'. Ἐν δὲ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει ἐκ τῆς Περσίδος χώρας Μάγοι ἐκ θείας γνώσεως καὶ ἀποκαλύψεως ἔγνωσαν, ὅτι Θεὸς γεννᾶται καὶ ὑπὲρ φύσιν ἀνθρώπου. Οἱ δὲ Μάγοι οὐκ ἦσαν οἱ τυχεροί, ἀλλ' αἰθένηται καὶ τοπάρχαι. Γινόντες γοῦν ἄπερ ἔγνωσαν, ἀνελογίσαντο καθ' ἑαυτοὺς, ὅπως ἐλθόντες προσκυνήσωσι τῷ βασιλεῖ, καὶ δῶρα τούτῳ προσφέρωσι. Ταῦτα δὲ αὐτῶν ἐνθυμηθέντων, καὶ διαπορουμένων πῶς ἂν τύχῃσι τοῦ ἐφετοῦ, ἐξ ἀλλοδαπῆς καὶ γὰρ χώρας ἐτύχχανον, καὶ οὐκ εἶχον τὸν ὁδηγῆσαντα, ἐξάνη ἔμπροσθεν αὐτῶν ἀστήρ, καὶ ἤρξατο ὁδηγεῖν αὐτοῦ; νύκτα τε καὶ ἡμέραν. Ἠκολούθησαν τοίνυν τῷ ἀστέρι ἀπὸ Παροῖδος μέχρι τῆς Παλαιστίνης. Καὶ ἐλθόντων εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν ὁ ἀστήρ. Τί δηλοῦντος τοῦ πράγματος; Ἴνα, μὴ ἔχοντες τὸν ὁδηγῶντα αὐτοῖς, λαλήσωσι περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῖς πᾶσι κατάδηλος γένηται ἡ τούτου γέννησις. Ὡς γοῦν ἀπέστη ἀπὸ τῶν Μάγων, ὡς εἴρηται, ὁ ἀστήρ, ἤρηντο, ἢ Πῦθ ἔστιν ὁ τεχνεὺς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Εἶδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. Τοῦτο ἀκούσας ὁ τότε βασιλεὺς Ἡρώδης, ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου Μιχαίου· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς εἰ ἐλαχίστη ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. Ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγουμένος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἡμερῶν ἀρχαίων. » Βλέπει; πῶς εὐρίσκονται γεγραμμένα τὰ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τῶν προφητῶν; μὴ μόνον γὰρ ὅσα ἀνέβαιναν εἰς αὐτὸν τὸν Χριστὸν προσέειπον, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ τόπου οὗ ἐμελέετο γεννηθῆναι. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς εἰ ἐλαχίστη. » Ὅτι σὺ ἡ πρώτη ἐλαχίστη ὑπάρχουσα καὶ εὐτελής καὶ αἰδα-

²⁷ Math. xxv, 31 seqq. ²⁸ Math. ii, 1-6.

μινῆ (τοιούτου γὰρ εὐρίσκατο τὸ χωρίον), ἐπεὶ ὁ Χριστὸς ἐμελλεν γεννηθῆναι ἐν σοί, οὐκέτι ὑπάρχεις ὧ; τὸ πρῶτον εὐτελής καὶ μικρὰ, ἀλλ' ἔνδοξος καὶ περιφανής, καὶ παρὰ πολλῶν τιμωμένη. Τῆ δὲ, « Ἐξ σοῦ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, » οὐ διὰ τὸν τῶν Ἑβραίων λαόν λέγει ὁ προφητικὸς λόγος. Προσποδίδεται γὰρ ὅτι ἀνάξιοι τυγχάνοντες; ὁ τῶν Ἑβραίων λαός, ἀπεξεδιθήσαν καὶ ἐξωστρακίσθησαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ υἱοὶ τοῦ διαβόλου ἐκλήθησαν. Ἄλλὰ τὰ ἔθνη δνόμαζε: λαὸν Θεοῦ καὶ Ἰσραὴλ. Καὶ περὶ αὐτῶν εἶπεν ὁ προφήτης ὅτι Ἐξελεύσεται ἡγούμενος ἐκ τῆς Βηθλεὲμ, τοῦτέστιν ὁ Χριστὸς, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, δηλονότι τὰ ἔθνη. Ποῖος γὰρ ἄλλος ἡγούμενος ἐξῆλθεν ἐκ Βηθλεὲμ εἰ μὴ ὁ Χριστός; καὶ τίνας; ἐποιμανεν εἰ μὴ τὰ ἔθνη, καὶ πάντας τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας; Τὸ δὲ, « Αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων, » τὴν αὐτοῦ θεότητα δηλοῖ. Τίς γὰρ τῶν ἀνθρώπων δύναται εὐραθῆναι πῶ καιρῶ ἐκεῖ; ἢ ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων; » Πάντως οὐδαὶς ἔτερος ἢ ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Δαβὶδ προφηταίων εἶπεν, ὅτι « Οὐ μὴ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ σκηνῶμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ἰδοὺ ἤκουσαμεν αὐτὴν ἐν Εὐφρατῇ, εὐρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. Εἰσελευσώμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Ἠρώσῃον τὸν προφήτην ἀπεκαλύφθη παρὰ Θεοῦ, ὅτι ὁ Υἱὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ μέλλει γεννηθῆναι ἐκ τῆς Παρθένου, καὶ Θεὸς ὢν ἀληθής, μέλλει γενέσθαι καὶ ἄνθρωπος ἀληθής, καθὼς ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ προφηταίων εἰρηκαμεν μερικῶς. Καὶ τίς χρεια ἔτερος; Περὶ δὲ τῆς Παρθένου οὕτως εἶρηκεν, « Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. Τοῦ γὰρ Δαβὶδ θυγάτηρ ἦν ἡ ἁγία Μαρία. Καὶ διὸ ἐμελλεν ἀκοῦσαι τὸν τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ λόγον, λέγει, κλῖνον τὸ οὖς σου. Διὰ δὲ τὴν ἀβήρητον χαρὰν, ἣν ἐμελλε δέξασθαι, καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ νῦν τὰ παλαιὰ ὡς ἀτελῆ μέλλουσι γενέσθαι ἀργὰ καὶ ἀπρακτα, ὁ δὲ τοῦ Κυρίου νέος νόμος καὶ ἡ διαθήκη μέλλει λάμψειν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ἔφη, Καὶ ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, καὶ πρόσχευε τὰ νέα ἐρχόμενα. Καὶ ταῦτα μὲν τῆ Παρθένου. Ἐπεὶ δὲ, ὡς εἶρηται, εἶδε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον γενόμενον, καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ θυγατέρα τεφομένην αὐτὴν, ἐζήτησεν ἵνα δεῖξῃ αὐτῷ ὁ Θεός καὶ τὸν τόπον ἐνθα ἐμελλε γεννηθῆναι ὁ Χριστός. Ἐζήτησε δὲ τοῦτο μετὰ τσαύτης παρακλήσεως καὶ σπουδῆς, ὅτι οὐτε ἦσθαιεν, οὐτε ἐκάθευδεν, οὐτε ἀνεπαύετο, μέχρις ἂν ἀπεκαλύφθη παρὰ Θεοῦ καὶ τὸν τῆς γεννήσεως τόπον. Τότε τοῖων προφητεῶν εἶπεν, « Ἰδοὺ ἤκουσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφρατῇ, » τοῦτέστιν ἐν Βηθλεὲμ. « εὐρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ, » τὸν αὐτὸν τόπον κάλιν δηλῶν. Τότε λέγει « Εἰσελευσώμεθα εἰς

Juda, nequaquam es minima. Tu enim, inquit, quæ modo minima eras, tenuis et contempta (talis enim erat locus iste), quoniam Christus in te nasciturus est, non amplius, ut modo, tenuis es et parvula, sed celebris, illustris et a multis honorata. Quod vero sequitur, « Ex te enim prodibit dux, qui pascet populum meum Israël, » non propter Hebræorum populum a propheta recensetur (jam ante enim demonstratum est, quod Hebræi, eo quod indigni fuerint, a Deo rejecti et exclusi sint, et filii diaboli nominati); verum gentes hoc loco populum Dei et Israël nominavit, de quibus omnino propheta hoc dixit. Prodibit ex Bethlehem dux, qui scilicet Christus est, qui pascet populum meum Israël, gentes nimirum. Quis enim dux alius de Bethlehem egressus est præter Christum? et quoniam pavit præter gentes omnesque alios in se credentes? Hæc autem verba: « Et exitus ejus a diebus antiquis, » ipsius divinitatem significant. In quem enim hominum tempus illud competere invenietur, quod est a diebus antiquis? In nullum certe alium præterquam in unum Deum. Quapropter David etiam vaticinatus dixit: « Non dabo somnum oculis meis, donec invenero locum Domino, tabernaculum Deo Jacob. Ecce audivimus eam in Ephraim, invenimus eam in campis silvæ. Intremus in tabernacula ipsius, adoremus in loco ubi steterunt pedes ejus. » Observa nunc Prophetam. Revelatum illi erat divinitus, Filium Dei nasciturum esse e Virgine, qui cum verus Deus sit, hominem esset assumpturus, quemadmodum ex multis oraculis illius per partes hactenus comprobavimus. Et quidnam aliis opus est? De ipsa autem Virgine sic cecinit: « Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populi tui et domus patris tui. » Davidis enim filia erat diva Maria; et quia hæc auditura erat archangeli Gabrielis vocem, dicit: « Inclina aurem tuam; » nimirum ad inenarrabile illud gaudium, cujus particeps erat futura. Et quia ab eo tempore omnia antiquitus instituta pro vilibus et contemptis abroganda erant et cassanda, novaque Christi lex una cum Testamento per totum mundum afulsura, inquit, « Obliviscere populi tui et domus patris tui, » et novis illis futuris esto intenta. Et hæc quidem ad Virginem referenda sunt. Postquam vero, ut dictum est, jam agnovisset quod Dei Filius hominem esset assumpturus, et ex filia ipsius nasciturus, rogavit ut et locum in quo nasciturus erat Christus, sibi Deus ostenderet. Hoc autem tanto animi fervore et studio investigavit, ut nec cibum sumeret, nec somno nec quieti indulgeret, donec ipse quoque natalis locus sibi a Deo revelaretur. Et tunc prophético spiritu agitata dixit: « Ecce in Ephraim audivimus eam, id est in Bethlehem; » invenimus eam in campis silvæ, « unum eundem locum bis demons. Tunc subjungit: « Intremus in tabernacula ipsius, ad-

²⁰ Psal. CXXI, 4-5. ²¹ Psal. XLIV, 11.

oremus in loco ubi steterunt pedes ejus.) Ἦαυτα
 verba, «Invenimus in tabernaculo ipsius,» tanquam
 de contemptis et nullo pretio habitis dixit. Scena
 enim vel tabernaculum dicitur, récenter extruc-
 tum et quod statim refrangitur domicilium. «Ad-
 oremus locum ubi steterunt pedes ipsius.» Quid
 opus est me multa de his dicere? Quin potius te-
 ipsum de his appello. Magnum enim illum pro-
 phetam et regem, qui Dei quoque testimonio com-
 mendari dignus fuit (sic enim de illo Deus loquitur,
 «Inveni David,» etc.), quemnam adoravisse
 dicemus? An illum tantummodo qui nasciturus
 erat? sed et locum in quo steterant pedes illius,
 tanquam hominem nobis omnibus tantummodo si-
 milem? Quis vero tam stupidus, imo tam deserta
 a Deo, ut hoc vel in animum admittat? Sed
 quemadmodum in superioribus hunc eundem et
 hominem esse comprobavit, ita nunc quoque in
 loci contemplatione illum facere videmus, in quo
 cum Joanne propheta omnino consensit, cum qui-
 dem David dicit, «Adorate locum ubi steterunt
 pedes ejus;» ille vero, «Non sum dignus ut portem
 calceamenta illius, qui post me venturus est⁴¹.» Jam-
 ne intelligis ut tum in magnis quam in parvis om-
 nes prophetæ consentiant, ipsum adorent et cele-
 brent? nec quisquam prophetarum est, qui ubi de
 Christo vaticinari et verba facere cœperit, seipsum
 non parvum, contemptum et nullius pretii dignum
 esse confiteatur: quod etiam de Abraham legimus, qui
 seipsum terram appellavit et cinerem. Verumtamen
 non Michæas modo et David de Bethleem locuti
 sunt, sed etiam plures alii, quos volentes, ut in
 aliis multis, omittimus propter nimiam scripturæ
 copiam. Sed redeundum ad Magorum, unde supra di-
 gressi sumus, historiam. Tunc Herodes postquam
 cognovit, quod in Bethleem nasceretur Christus
 (hoc enim ex prophetis pontifices et scribæ cogno-
 verant), clam accersitis Magis præcepit: «Profecti
 illuc, accurate inquirete de puero; ubi vero illum
 inveneritis, renuntiate et mihi, ut ego veniam et
 adorem illum⁴².» Ἦαυτα autem animo dixit mendaci
 et subdolo. Cum enim regem nasciturum audiret,
 qui gubernaturus esset Israël, Christum talem
 regem fore putavit, quales multi sunt, cujus reg-
 num temporale esset et terrenum. Et cum in Beth-
 leem quidem Christi natales fore intelligeret, locum
 vero illius certum et determinatum ignoraret, in-
 vidia motus, et infantis cædem jam ante præmedi-
 tatus, hæc simulate et flicte Magis dicit: «Renun-
 tiate mihi, ut et ego veniam et adorem illum.» Hi
 vero audito rege profecti sunt. «Et ecce stella, quam
 viderant in Oriente, præcedebat illos, donec pro-
 gressa staret supra locum in quo erat puer⁴³.» Tu
 vero, cum Magos dixisse audis: «Vidimus stellam
 ipsius in Oriente,» nequaquam putes Christum
 propter hoc reliquis omnibus similem et nudum
 hominem esse. Qui enim circa stellarum motus

τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον,
 οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ.» Τὸ, «Εἰσελευσώμεθα εἰς
 τὰ σκηνώματα αὐτοῦ,» ὡς εὐτέλῃ καὶ μὴ ἔχοντα
 ψήφισμά τι, εἶπε. Σκηνή γὰρ λέγεται τὸ προσφάτω;
 γενόμενον, καὶ μετ' ὀλίγον λυόμενον ἱκίημα. «Προσκυ-
 νήσωμεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ.»
 Τίς ἐστι χρεία, ἵνα περὶ τούτου ἐρῶ ἐγώ; Ἐρωτῶ
 δὲ σε, ὁ προφήτης, ὁ μέγας βασιλεὺς, ὁ παρὰ τοῦ
 Θεοῦ μαρτυρηθεὶς, οὕτω γὰρ περὶ αὐτοῦ εἶρηκεν ὁ
 Θεός, «Εὗρον Δαβὶδ,» καὶ τὰ ἐξῆς, τίνα προσκυνήσε,
 καὶ οὐ μόνον αὐτὸν τὸν γεννηθησόμενον, ἀλλὰ καὶ
 τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ; Οὕτως ἀπλῶς
 ἀνθρώπων, ὡς ἕνα τῶν πολλῶν; Καὶ τίς τοσοῦτον
 ἀνασθητός, μᾶλλον δὲ ἐγκαταλειμμένος; παρὰ
 Θεοῦ, ὥστε καὶ νομίσει αὐτό; Ἀλλὰ καθὼς καὶ ἐν
 τοῖς ἔμπροσθεν τὸν αὐτὸν ἔλεγε Θεὸν καὶ ἀνθρώπων.
 οὕτω καὶ ἐν τῇ τοῦ τόπου θεωρίᾳ. Καὶ συμφωνεῖ
 μετὰ τοῦ προφήτου Ἰωάννου, ὅτι αὐτὸς μὲν εἶπεν,
 ὅτι «Προσκυνεῖτε τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐ-
 τοῦ.» ἐκεῖνος δὲ, ὅτι «Οὐκ εἰμὶ ἄξιός ἵνα βαστάσω τὰ
 ὑποδήματα τοῦ ὀπίσω μου ἐρχομένου.» Βλέπεις, πῶς
 καὶ ἐν τοῖς μεγάλοις καὶ ἐν τοῖς μικροῖς πάντες
 ὁμοφωνοῦσιν οἱ προφῆται, καὶ προσκυνοῦσι καὶ με-
 γάλυνουσι; καὶ οὐδεὶς τῶν προφητῶν ἐστίν, ὃς μετὰ
 τὸ προφητεῖσαι καὶ εἰπεῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲν
 δείκνυσιν ἑαυτὴν μικρὸν καὶ εὐτέλῃ, καὶ οὐδενὸς
 ἄξιον λόγου, καθὼς καὶ Ἀβραάμ γῆν καὶ σποδὸν
 ἐκάλεσεν ἑαυτόν. Οὐ μόνον δὲ ὁ Μιχαίας καὶ ὁ Δαβὶδ
 εἶπε περὶ τῆς Βηθλεὲμ, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἕτεροι εἶ-
 πον, οὓς καὶ παρητησάμεθα ἐκόντες· διὰ τὸ πολὺ τῆς
 γραφῆς, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τοῖς ἄλλοις. Ἀλλ' ἰτέον ἕνα
 τῶν τῶν Μάγων λόγον καταλείψαντες ἐσμεν. Τότε
 Ἡρώδης ἀκούσας, ὅτι ἐν Βηθλεὲμ γεννᾶται ὁ Χρι-
 στὸς; (ἐγίνωσκον γὰρ παρὰ τῶν προφητῶν ὅτι τὰ ἀρ-
 χιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τούτου,) λάθρα καλέσας
 τοὺς Μάγους, λέγει πρὸς αὐτοὺς, «Ἀπελθόντες ἐξε-
 τάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὶ δὲ εὗρητε, ἀπαγγε-
 γειλάτε μοι, ὅπως κατὰ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.»
 Τοῦτο δὲ εἶπε ψευδόμενος. Ἐνόμιζε γὰρ, ὅτι ἐπεὶ
 βασιλεὺς γεννᾶται, καὶ ὅτι μέλλει ποιμανεῖν τὸν
 Ἰσραὴλ, τοιοῦτός ἐστι βασιλεὺς ὁ Χριστὸς, ὡς εἰς
 τῶν πολλῶν, καὶ ἡ τούτου βασιλεία πρόσκαιρος; καὶ
 ἐπίγειος. Καὶ ἐπεὶ ἐν μὲν τῇ Βηθλεὲμ ἤκουσε τὴν
 τοῦ Χριστοῦ γέννησιν εἶναι, τὴν δὲ τοῦ τόπου ἀκρι-
 βειαν οὐκ ἐγίνωσκε, βουλόμενος ἀνελεῖν τὸ παιδίον,
 φθόνῳ κινούμενος, λέγει τοῖς Μάγοις ψευδῶς καὶ
 ἐπιπλάστως τὸ, «Ἀναγγελάτε μοι, ὅπως κατὰ ἐλθὼν
 προσκυνήσω αὐτῷ.» Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως,
 ἐπορεύθησαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνα-
 τολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως οὗ ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω αὐ-
 τῶν τὸ παιδίον. «Σὺ δὲ μὴ ἀκούσας τῶν Μάγων εἰπόν-
 των ὅτι, «Εἶδομεν αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ,»
 νομίσει; καὶ αὐτὸν ὡς ἕνα τῶν πολλῶν εἶναι τὸν
 Χριστόν. Οἱ γὰρ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀστρολόγοι οὐ-
 τως λέγουσιν, ὅτι πᾶς ἀνθρώπος κέκτηται ἀστέρα
 τὸν μηνύοντα αὐτῷ πᾶν ὅπερ ἂν μέλλει συμβαίνειν
 αὐτῷ παρ' ὀλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν. Ἐξαιρέτως δὲ τῶν

⁴¹ Joan. i, 27. ⁴² Matth. ii, 8. ⁴³ ibid. 9.

ἄλλων ἀνθρώπων ἅπας βασιλεὺς ἔχει τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἄστέρα. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστι ψευδὸς σαφές, πρόδηλον. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐστὶ τοῦτο τὸ ζητούμενον, ἀποδεικνύειν τὴν τῶν ἀστρολόγων ψευδολογίαν, παραιτητέον αὐτό. Ἰδόμεν δὲ περὶ τοῦ φανέντος ἀστέρος, τί δοκεῖ εἶναι αὐτό. Ἄρα ἐστὶν εἰς τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀστέρων; Ἄλλ' οὐ δοκεῖ εἶναι τοῦτο. Πρῶτον μὲν ὅτι πάντες οἱ ἀστέρες, ἀλλὰ καὶ ὁ ἥλιος, καὶ ἡ σελήνη ἐξ ἀνατολῶν ἐπὶ τὴν δύσιν κινεῦνται, ὁ δὲ ἀπὸ ἄρκου πρὸς μεσημβρίαν. Ἡ γὰρ τῶν Περσῶν χώρα εἰς τὰ ἀνατολικὰ μέση εὐρίσκαται, ἡ δὲ Παλαιστίνη πρὸς μεσημβρίαν, ἔνθα καὶ ἡ Βηθλεέμ. Ἐτι εἰ ἦν ἀστήρ, οὐδὲν ἐμελλε κινεῖσθαι πορευομένων τῶν Μάγων, καθυδόντων δὲ αὐτὸς Ἰστασθαι καὶ αὐτόν. Ἐτι εἰ ἦν ἀστήρ, ἡλίου φανέντος, διασκεδασθῆναι καὶ κρυβῆναι ἐμελλε τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἐπεὶ δὲ λάμπωντος τοῦ ἡλίου μέσης ἡμέρας ἐφαίνεν ὑπὲρ τὸν ἥλιον, οὐδὲ γὰρ ἡδύνατο ὁ ἥλιος κατακαλύψαι καὶ κρύψαι τὸ φῶς ἐκεῖνο, πρόδηλον ὅτι οὐκ ἦν ἀστήρ. Ἐτι εἰ ἦν ἀστήρ, πῶς ἐμελλον γνωρίζειν οἱ Μάγοι ἀπὸ τοῦ ὑπερβάλλοντος ὕψους τὸ μικρὸν καὶ εὐτελεῖς οἰκῆμα, ἐν ᾧ ἐδρίσκετο ὁ Χριστός; Ἄλλ' οὐκ ἦν ἀστήρ, καθὼς ἐκ τῶν λεγομένων ἀναφαίνεται. Θεία δὲ τις δύναμις ἦν ἡ τούτους ὀδηγοῦσα, ἥτις καὶ πρόβλεψε ἐφαίνετο, καὶ ὡσπερ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοὺς Ἑβραίους ὠδηγεῖ ὁ τοῦ πυρὸς στυλός, οὕτω καὶ νῦν τοὺς ἐκ Περσίδος Μάγους ὁ νομιζόμενος ἀστήρ. Καὶ ἂν ἐπαίει τότε θαυμάσια καὶ τεράστια ὁ Θεὸς ἐπὶ τῷ γένει τῶν Ἑβραίων, πολλαπλασίονα ἐγένετο ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ἰδοὺ γοῦν πρῶτος τῶν ἐθνῶν προσκυνηταὶ οἱ Μάγοι ἀναφαίνονται. Στηριχθέντος δὲ τοῦ ἀστέρος, ὡς εἴρηται, ἐπάνω οὐ ἦν τὸ παιδίον, εἰσῆλθον οἱ Μάγοι, καὶ εὐρόντες τὸν Χριστὸν μετὰ τῆς ἀγίας; αὐτοῦ μητρὸς, προσεκύνησαν αὐτῷ, φέροντες δῶρα, χρυσὸν καὶ λίθων καὶ σμύρναν. Πρὸς τὸν γοῦν, τίνα κοινωνίαν ἔχουσι τὰ δῶρα πρὸς ἄλληλα. Πάντως κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον οὐδεμίαν, κατὰ δὲ τὸ νοούμενον πολλὴν καὶ μεγάλην. Ὡς μὲν γὰρ βασιλεῖ, προσήνεγκαν χρυσόν· ὡς δὲ θνητῷ, ἐπεὶ ἀνθρώπος ἦν, σμύρναν, οὕτω καὶ γὰρ ἦν σύνθηδες ἐνταφιάζειν τοῖς Ἰουδαίοις· ὡς δὲ Θεῷ, λίθων, οὕτω γὰρ ἦν καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ τεταγμένον θυμῶν λιθωνωτόν. Ὁρᾷς ὅπως καὶ αὐτοὶ οἱ Μάγοι τὸν Χριστὸν Θεὸν καὶ ἀνθρώπον ὡμολόγησαν; Μετὰ δὲ τὴν τῶν Μάγων προσκύνησιν σταλεῖς παρὰ Θεοῦ ἄγγελος εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ἵνα μηκέτι πρὸς Ἡρώδην ἀνακάμψωσι, καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ἄγγελος δὲ ἐλθὼν λέγει τῷ Ἰωσήφ, ἡ Παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ περεύου εἰς Αἴγυπτον· μέλλει γὰρ ὁ Ἡρώδης ζητεῖν τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου. Καὶ ἀπήλθεν ἐκεῖ. Τότε ἐπληρώθη τὸ ρηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, ἡ Ἐξ Αἴγυπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν Μάγων, ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀποστείλας, ἀνέλε πάντας τοὺς ἐν Βηθλεέμ παῖδας, ἀπὸ διστοῦς καὶ κατωτέρω μέχρι καὶ χιλιῶν πολλῶν. Τί τοῦτο; Πρῶτον μὲν ἵνα φαίν-

versantur astrologi, talia docent, quod singuli homines stellas habeant singulas et peculiāres, futuræ vitæ omnes successus et eventus sibi denuntiantes, et quod inprimis quisque regum stellam sibi propriam vindicet. Hæc enim falsa esse, manifestissime constat. Sed quia nostri instituti non est, astrologorum vanitatem convincere, omittemus hoc; nunc vero de stella, quæ tunc apparuit, qualis et quænam illa fuerit, videamus. Quod autem una stellarum fuerit cælestium, non probabile videtur. Primo quidem, quod omnes stellæ una cum sole et luna ex oriente moventur in occasum; hæc vero ex septentrione in meridiem motum suum inclinavit. Persarum enim regio ad orientem sita est, Palæstina autem ad meridiem, in qua et Bethleem est. Præterea si stella erat, non certe una cum Magis proficiscentibus moveri, et iisdem dormitantibus consistere visa fuisset. Tum si stellam dixerimus fuisse, fulgorem illius propter radios solares disparere et obscurari oportebat. Cum vero in meridie etiam una cum sole splendebat suum retinuerit (non enim ab hoc potuit obscurari), manifestum est stellam non fuisse. Postremo, si stella fuit cælestis, quænam ratione illius indicio Magi parvum illud et vile tugurium, in quo Christus erat, per immensam illam cælestium orbium ab hoc altitudinem cognoscere potuerunt? Ex prædictis igitur patet stellam non fuisse. Virtus autem quædam divina fuit, quam itineris ducem habuerunt, quæ etiam terræ propinquior apparebat. Et quemadmodum Hebræos per desertum columna ducebat ignea, ita etiam Persarum Magos hoc, quod ipsis sidus esse videbatur, viam præmonstravit. Sed et ipsa, quæ tunc Deus Hebræorum genti exhibuit miracula et prodigia, plura multo gentibus contigerunt. Primi enim ex gentibus Christi adoratores Magi fuerunt. Stella enim, ut modo dictum est, immota consistente supra locum in quo erat puer, Magi ingressi sunt, et inventum Christum cum diva matre ejus adoraverunt, offerentes munera, aurum, thus et myrrham. Considera nunc, quæ sit munerum inter sese communio, quæ quidem, quod speciem externam attinet, nulla prioris est, sed quod ad sensum, magna et arcta. Aurum enim tanquam regi obtulerunt; ceu mortali, quia homo erat, myrrham. Hanc in sepultura mortuorum adhibere Hebræis in more erat. Thus autem ceu Deo offerunt, Deo enim thure sacrificare statutum et solemne erat. Unde vides quomodo Magi quoque Christum, et Deum et hominem esse confessi sint. Cæterum post Magorum adorationem missus ad eos Dei angelus præcepit, ne rursus ad Herodem redirent, quare per aliam viam abierunt in regionem suam. Angelus autem veniens, dixit ipsi Joseph: « Assume puerum et matrem ejus, et abi in Ægyptum. Herodes enim quæsiturus est animam pueri. » Et recessit illuc. Tunc impletum est

•• Matth. II, 13, 14.

illud prophetæ vaticinium, « Ex Ægypto vocavi filium meum⁴³. » Herodes autem videns sibi illum esse a Magis, indignatus est valde, et missis satellitibus interfecit omnes pueros in Bethleem, quotquot erant bimuli et minores natu, et horum aliquot millia. Sed quis horum sensus? Primo quidem ut appareret illum qui natus erat Deum esse, quemadmodum prophetæ annuntiaverunt. Præterea autem et homo est verus, non secundum imaginationem, ut nonnulli docuerunt. Secundo vero ut appareret hinc Jeremiæ prophetia, quæ dicit: « Vox in Rama audita est, lamentatio, ploratus et fletus multus. Rachel plorans liberos suos, et noluit consolari, propterea quod non supersint⁴⁴. » Tertio, quod non de Christi tantum generatione prophetæ prædixerint, verum etiam de multis locis et demonstrationibus, partim quidem propter multorum infirmitatem, ut his ducibus in veritatem perducerentur; partim vero, ut impiorum obturarent ora, ne illis veritatem impugnandi esset occasio. Quæcumque enim de Christo aut dicta aut facta sunt, in aliquam hominum utilitatem cedunt. Observa itaque, et comperies, quod omnia quæ vel dicta vel facta sunt ab Adam usque ad hodiernum tempus, in Christo demum declarata sunt et completa, quod in alio quoquam fieri non poterat. Quare et hoc completur, « Ex Ægypto vocavi filium meum. » Puer autem Christus jam ad virilem et justam ætatem progressus, Joannem Zachariæ filium accessit, qui Christum ad se venientem conspicatus dicit Judæis, « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi⁴⁵. » Cur autem Joannes hunc Agnum Dei esse dixerit, postea explicabimus. Quis vero alius mundi peccatum tollere poterit, quam ipse Deus? Quare hunc, de quo prius dixerat: « Non sum dignus ut portem calceamenta ejus, » nunc Deum esse confessus est. At Christus dicit illi: « Propheta, ades, baptiza me. » Joannes autem: « Ego opus habeo abs te baptizari, et tu venis ad me⁴⁶, » En etiam hoc considera. Propheta ille magnus qui, ut et vos ipsi fatemini, ex promissione natus est, qui a Deo ad baptizandum missus erat, num a nudo homine tam serviliter baptismum posceret? Hoc certe nemo vere sapiens affirmaverit. Sed ab eo, quem Deum esse confessus erat, baptismum petit. Sed dicit fortasse aliquis, quod et ipse Christus a Joanne baptismum petierit. Verum non simili ratione hoc facit; quare medium, quod inter utrosque est, considerandum erit. Joannes quidem ipsum antea et Deum et hominem esse confessus erat. Cum enim dixisset se indignum, qui calceamenta illius portaret: et, « Ecce qui tollit peccatum mundi; » ipsumque his verbis Deum esse ostendisset, addit et hoc, « Ego opus habeo abs te baptizari, et tu venis ad me? » Christus autem non sic, sed imperiose et cum auctoritate illum compellat, dicens: « Propheta, ades, baptiza me. » Illa autem humilitatem suam, qua indignus erat, simul

ται, ὅτι ὁ γεννηθεῖς; ἐστὶ μὲν Θεός, καθὼς οἱ προφήται ἐκήρυξαν, ἔστι δὲ καὶ ἀνθρώπος ἀληθῶς, καὶ οὐ κατὰ φαντασίαν, καθὼς τινες ἰδογμάτισαν· δεύτερον δὲ, ὅτι ἀνεφάνη καὶ ἡ τοῦ προφήτου Ἱερεμίου προφητεία, ἡ λέγουσα, « Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολὺς. » Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἶσι, » Τρίτον, ὅτι μὴ μόνον περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως προεῖπον οἱ προφῆται, ἀλλὰ καὶ περὶ τόπων πολλῶν καὶ ἐτίρων ἀποδείξεων, τὸ μὲν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀσθένειαν, ἵνα ἀνάγωνται ἀπὸ τούτων εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ ἵνα ἐπιστοιμίζωνται οἱ κακοί, καὶ οὐδὲν ἔχωσι χώραν λέγειν κατὰ τῆς ἀληθείας. Ὅσα καὶ γὰρ ἐλαλήθησαν περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅσα ἐγένοντο, εἰς τίνα τῶν ἀνθρώπων χωρεῖ; Παρατήρησαι, καὶ μέλλεις εὐρεῖν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι τῆς σήμερον, ὅσα ἐλαλήθησαν, καὶ ὅσα ἐπραξήθησαν, ὅλα ἐν τῷ Χριστῷ ἀνεφάνησαν, ὅπερ ἀμήχανον ἐν ἄλλῳ τινὶ τελεσθῆναι, καὶ ὅτι: « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. » Ἀνδρωθὲν δὲ τὸ παιδίον, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸ τῆς ἡλικίας τέλειον, ἔρχεται πρὸς Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱόν. Ὁ δὲ ἰδὼν τὸν Χριστὸν πρὸς αὐτὸν ἐρχόμενον, λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀφρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Πῶς γοῦν ὠνόμασεν αὐτὸν ὁ Ἰωάννης ἀμνόν; ἐροῦμεν μετ' ὀλίγον. Τὸ δὲ ἀφρὴν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, τίς ἄλλος δύναται ποιῆσαι τοῦτο εἰ μὴ Θεός; Καὶ οὐ πρότερον ἔλεγον, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀφρὸς; τὰ ὑποδήματα βαστάσαι, τοῦτόν κατὰ τὸ παρὸν Θεὸν ὠμολόγησεν. Ὁ δὲ Χριστὸς λέγει πρὸς αὐτόν, « Προφήτα, δεῦρο, βάπτισόν με. » Τί γοῦν ὁ Ἰωάννης; « Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἐρχῆ πρὸς με; » Σκόπει καὶ τοῦτο. Ὁ προφήτης ὁ μέγας ὁ ἐξ ἐπαγγελίας γεννηθεῖς, ὡς καὶ ὑμεῖς λέγετε, ὁ παρὰ Θεοῦ ἀποσταλεῖς βαπτίζειν, παρὰ ψιλοῦ ἀνθρώπου ἤτετο βάπτισμα ἐν δουλικῷ τῷ σχήματι; Πάντως οὐδεὶς τῶν εὐφρονούντων εἶποι αὐτό· ἀλλ' ὅν Θεὸν ὠμολόγησε πάντως, ἐξ αὐτοῦ αἰτᾷ καὶ τὸ βάπτισμα. Ἄλλ' Ἰσως ἐρεῖ τις, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦγει παρὰ τοῦ Ἰωάννου βάπτισμα. Ἄλλ' οὐκ ἦγει τοῦτο ὁμοίως. Καὶ σκόπει τὸ μέσον τῶν δύο. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης πρῶτον αὐτὸν Θεὸν ὁμολογήσας καὶ ἀνθρώπων· ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἄγιος τὰ τούτου ὑποδήματα βαστάζειν, καὶ ὅτι: « Ἴδε ὁ ἀφρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, » καὶ δεῖξαι αὐτὸν Θεόν· ἐπήγαγεν, « Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἐρχῆ πρὸς με; » Ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ δεσπτικῶς τε ἅμα καὶ ἐξουσιαστικῶς ἔφη πρὸς αὐτόν, « Προφήτα, δεῦρο, βάπτισόν με. » Ὁ δὲ εἰδείξεν μὲν καὶ τὴν αὐτοῦ ἀναξιοσύνην, ὑπέκρουσε δὲ καὶ τῷ Κυρίῳ προτάγματι. Ἐρχεται τοίνυν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, καὶ βαπτισθέντος τοῦ Χριστοῦ ἐσχίσθησαν οἱ οὐρανοί, καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, « Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ ἠρέδωκῃσα. » Εἶδες πρᾶγμα φοβερόν, καὶ γέμον ἐκπλήξεως; Ἔως τοῦ νῦν ἄγιστοι ἰδάλουσι, προφῆται

⁴³ Osee xi, 2. ⁴⁴ Jerem. xxxi, 15. ⁴⁵ Joan. i, 29. ⁴⁶ Matth. iii, 14, 15.

προέλεγον, ἄγγελοι ὑπηρέτων· ὡν δὲ οὕτε ἄγγελοι, ἄ οὕτε ἄνθρωποι, ἀλλ' αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ὁ εἰπών, ὅτι: «Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ ἠδύκησα.» **Filius meus dilectus, in te mihi bene complacitum est⁴⁹.** Animadvertisne rem terribilem, et stupore plenam? Haecenus quidem sancti loquebantur, praedixerunt prophetae, ministraverunt angeli; nunc vero nec angeli, nec homines, sed ipse Deus est, qui dicit, «Tu es Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacitum est.»

10. Ἄρα ἐξ ὧν ἐγράψαμεν, δύνασαι ἵνα κρίνης καὶ σὺ, καὶ πᾶς Μουσουλμάνος φρόνιμος, ὅτι εὐρέσκονται ἄγιοι ἄνθρωποι, ὅτινας εἶδον περὶ τοῦ Χριστοῦ ὀπτασίας, καὶ εἰσεὶ προφήται, οἱ περὶ αὐτοῦ προφητευσάντες, ἢ τοσοῦτων καὶ τοιούτων λαληθέντων καὶ ἀποδειχθέντων, ἔτι πεπλανημένους λογίζονται καὶ κρίνουσιν ἡμᾶς τοὺς Χριστιανούς, ἑαυτοὺς δὲ ὀρθοδόξους, καὶ ἵνα ἐξ ὧν ἀκούουσι, λογισῶνται ἡμᾶς ὀρθῶς φρονούντας, ἢ καὶ ἔτι εὐχῆς ἀξιούς παρὰ τῶν Μουσουλμάνων κρίνουσιν ἡμᾶς, ὡς σὺ λέγεις: διὸ ὁμολογοῦμεν καὶ πιστεύομεν ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστὶ καὶ Θεὸς, καθὼς σὺ γράφεις ἐν τῇ πρὸς με ἐπιστολῇ πάντως. Ἀπὸ τούτου ἐπλανήθησαν οἱ Ἕλληνας, ἀπὸ τούτου ἐπλανήθησαν οἱ Ἑβραῖοι, ἀπὸ τούτου οἱ Μουσουλμάνοι. Δὲ οὐκ ἔδεδοντο ταῦτα πιστεῖν, ὡς ἀξία πίστει, ἀλλ' ἐζήτουν αὐτὰ μετὰ ἀποδείξεως. Καὶ Ἰσως οἱ Ἕλληνας, οἱ μὴ ἔχοντες βίβλους καὶ προφήτας, οὐδὲν εἰσεὶ τοσαύτης κατηγορίας ἀξιοί, ὡσπερ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Μουσουλμάνοι. Καὶ γὰρ οὐκ ἐστὶ γελοῖον πρᾶγμα, ἵνα τὰς μὲν βίβλους τιμῶσι, τὰ δὲ ἐν αὐτοῖς γεγραμμένα ἀθετῶσι; καὶ τοὺς προφήτας μακαρίζοντες, τὸν παρ' αὐτοῖς προφητευόμενον ἀποστρέφονται; Ἐπι πλέον δὲ εἰσεὶ κατηγορίας ἀξιοί οἱ Μουσουλμάνοι. Παραλαβόντες γὰρ οὗτοι μετὰ τῶν ἄλλων βιβλίων, ὅτι τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον ἄγιον καὶ τέλειον καὶ ἀπὸ Θεοῦ ἐστὶ, λόγῳ μόνῳ τιμῶσι αὐτό, ἔργῳ δὲ τοσοῦτον ἀφίστανται μακρόθεν αὐτοῦ, ὅσον τὸ οὐρανὸν ἢ γῆ. Καὶ ἀφέντες τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν, ἀκολουθοῦσι ταῖς τῶν Ἑλλήνων ματαίαις καὶ πεπλανημέναις δόξαις, καὶ ἄπερ οὐ δύναται ὁ νοῦς αὐτῶν ἵνα καταλάβῃ, οὐ πεισθίζονται ὅλως, ἀλλὰ ζητοῦντες τὰ ὑπὲρ φύσιν, καὶ μὴ δυνάμενοι κατανοῆσαι αὐτὰ, πλανῶνται ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ λέγουσι τὰ τῆς διανοίας αὐτῶν ἀναπλάσματα, ὅτι ἢ ὡς ἐστὶ δυνατόν ἔχειν τὸν Θεὸν ὡς ἄνευ γυναικός; καὶ ταῦτα τίνες οἱ ἐρευνῶντες τὴν τοῦ Θεοῦ γέννησιν; Οἱ μὴ γινώσκοντες πόσους ἀστέρας ἔχει ὁ οὐρανός, πόσας κοτύλας ὕδατος ἔχει τὸ πέλαγος, πόση ἐστὶν ἢ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἄμμος, καὶ ἄλλα ὅμοια τοῦτοις μυρία. Καὶ τὴν τούτων κατάληψιν ἀγνοοῦντες, πιστεύουσιν ὁμοῦ, ὅτι Θεοῦ εἰσεὶ ποιήματα, καὶ ἐν εἰρήνῃ διαγοῦσι, τὴν δὲ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γέννησιν ἀκριβολογοῦσιν ὁμοῦ ἐκείνοι οἱ μὴ γινώσκοντες τὴν ἰδίαν γέννησιν ἐπάτωσαν ἡμῖν, πῶς ἐσωματώθη τὸ τοῦ πατρὸς αὐτῶν σπέρμα ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς αὐτῶν, καὶ πότε ἐγένετο ἢ ψυχὴ αὐτῶν ἐν τῷ σώματι αὐτῶν, καὶ πότε ἤλθεν, καὶ εἰ ἠνωμένη ἐστὶ μετὰ τοῦ σπέρματος, ἢ οὐ; καὶ εἰ ἐστὶν ἠνωμένη,

19. Ex his sane quæ scripsimus judicare poteris et tu, et si quis alius Musulmanorum prudens fuerit, quod inveniantur sancti homines, qui visiones de Christo viderint, et quod prophetae sint, qui de illo sint vaticinati: quamvis adhuc tot ac tantis argumentis citatis et demonstratis, arbitrentur et judicent nos qui Christum profiteamur errabundos esse, se vero orthodoxos. His vero auditis, discant nos recte sentire; quamvis nos Musulmanorum intercessione opus habere judicent, quemadmodum tu dicis, eo quod constemur et credimus Christum Dei Filium esse et Deum, quemadmodum tu in epistola ad me missa scribis. Defecerunt autem ab hoc Græci, defecerunt ab hoc Hebræi, ab eodem etiam Musulmani, propterea quod hæc non ut fide digna per fidem receperunt, sed demonstrationibus cupierunt inquirere. Minus tamen Græci, qui libris simul et prophetis carent, incensandi sunt, quam Judæi et Musulmani. Nonne enim ridiculum est, quod ipsos libros venerantur, ea vero quæ in ipsis continentur, contemnunt, et cum prophetas beatos esse prædicent, eum qui ab ipsis prædictus est, aversantur? Maxime tamen omnium Musulmani vituperandi, qui cum una cum aliis libris Christi Evangelium ceu sacrosanctum, absolutum et divinum recipiant, verbis nudis illud venerantur, factis vero tantum ab illo dissident, quantum cælum a terra distat, et relicta veritatis via, vanas et errabundas Græcorum opiniones sequuntur, et quæ intellectus ipsorum capere nequit, omnino non recipiunt; sed dum supra naturam singula investigantes ea apprehendere non possunt, a veritate aberrant, et cogitationum suarum fragmenta proferunt, nempe, Quomodo possibile est ut Deus habeat Filium sine muliere? Et hi sunt qui perscrutantur penitus Dei generationem, et ignorant interim quot in cælo stellæ luceant, quot aquæ mensuras continet pelagus, quantus sit arena in litore maris numerus, et alia hujusmodi infinita. Et licet horum certam rationem ignorent, credunt tamen quod hæc Dei opera sint, neque de his tumultuantur. Filii vero Dei generationem argutius scrutari tentant, hi ipsi, inquam, qui nec propriam sui ipsius generationem noverunt. Agendum dicant illi nobis, quomodo patris ipsorum semen in matris utero corpus factum sit, et quando anima ipsorum in corpus devenerit, vel num adveniens cum ipso semine conjuncta vel unita fuerit, seu minus. Vel, si unita fuit, quodnam illud sit unionis vinculum. Vel,

⁴⁹ Ibid. 17.

quod si unita cum semine non est, quando tandem cum corpore uniat, unde etiam veniat, et ubi ante adventum suum in corpus existat, et in quo loco commoretur. Quod si hæc cognitu impossibilia sunt, quia fit ut Dei generationem perscrutentur, qui propriam vitam, qua vivunt, non cognoscunt, neque sciunt an in crastinum victuri sint, inquirunt qua ratione Christus sit Dei Filius? Quique ignorant cujusnam patris ipsi filii sint, verum singuli matrum suarum verbis credunt, quibus fieri potest ut decepti alio nomine appellentur pro vero et paterno; credunt tamen, et falsa pro veris recipiunt, prophetarum autem oracula damnant, et Christi sermones contemnunt, illisque fidem negant. Quapropter nequaquam illorum capaces sunt, quæ naturam omnem excedunt, quæ nec ipsi angeli possunt intelligere, nedum ut hi suo intellectu percipiant; qui ignorant, quod Christus, quem ipsi Verbum Dei, animam Dei, et Spiritum Dei appellant, milles sese Filium Dei dixerit; et quod a Verbo Dei mendacium dici et annuntiari sit impossibile, impræmeditate et sine dubitatione credunt (quis enim tam stultus et stupidus, tantæ imo impudentiæ esset, qui Verbum Dei mendacii coarguere auderet?) Musulmani tamen, cum manifeste obloqui non possint, ipsam veritatem calumniis insciant dicendo, quod Christus hoc non dixerit, sed Christiani, nec quidquam boni illud argumentum apud illos efficere potest. Nos vero Christiani dicimus, quod Christi verba, quibus Evangelium continetur, agnoscamus. Musulmani autem dupliciter peccant; partim quidem quod non credunt Christum esse Dei Filium, partim vero quod Christianos de rebus sibi quoque ignotis accusant. Dicunt autem: Quomodo est possibile Deum habere Filium sine muliere? Et quis tam stultus et stupidus, ut tantum crimen et impietatem admitteret? Deceret vero, ut sine omni dubitatione hæc pro ipsius Christi verbis reciperent. Cum autem inquirunt, et diligentius curiosiusque rimantur, manifeste apparet, quod nec illum veracem esse credunt, quem Dei Verbum esse confidentur; imo nec Abrahamæ, nec Davidi, nec prophetis fidem habent. Incredulitatem enim sequitur ignorantia. Isaias enim dicit: « Nisi credideritis, non intelligetis »⁹⁹. » Intelligisne quomodo fides cognitionem, incredulitas vero ignorantiam pariat? Fides autem non est rerum visibilibus. Quæ enim videntur, fide nulla indigent; clara enim per se sunt. Fides autem earum rerum est quæ nec videntur, nec intellectu percipiuntur. Nequaquam igitur vos hæc curiosius investigare oportebat, nec adversus veritatem contendere, sed sequi et parere Abrahamæ et prophetis, et imprimis Christo; nec privatæ voluntati et arbitrio consentientes dicere: Impossibile est Deo esse Filium, ut non

A πολὺ τὴν τὴν εὐρίσκειται ἡνωμένη; εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ἡνωμένη, πότε ἐνοῦται, καὶ πόθεν ἔρχεται, καὶ πρὶν ἢ εἶθι τοῦ εὐρίσκειται, καὶ ἐν ποίῳ τόπῳ αὐλιζέται; Εἰ δὲ ταῦτα ἀδύνατα, πῶς ἐρευνώσει Θεοῦ γέννησιν; Καὶ οἵτινες οὐκ οἴδασιν τὴν ἑαυτῶν ζωὴν, οὐδὲ ἐπίστανται, εἴπερ μέλλουσιν εὐρίσκεισθαι τὴν αὐριον ζῶντες, ἐξετάζουσι πῶς ὁ Χριστὸς Υἱὸς Θεοῦ ἔστι; καὶ οἵτινες οὐκ οἴδασιν ποίου πατρὸς υἱοὶ εὐρίσκονται, ἀλλ' ἕκαστος πιστοῦται τοῖς τῆς μητρὸς αὐτοῦ λόγοις, ἔστιν ἕτε καὶ ἀκούουσιν ἄλλον ἀντ' ἄλλου, καὶ πιστεύουσι, καὶ δέχονται τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα, τοὺς δὲ λόγους τῶν προφητῶν παραγράφονται, καὶ τοὺς τοῦ Χριστοῦ λόγους ἀθετοῦσι, καὶ οὐ πιστεύουσι. Διὸ οὐδὲν εἰσὶν ἱκανοὶ ἐνανοῆσαι τὰ ὑπὲρ φύσιν, καὶ ἂ οὐδὲ αὐτοὶ οἱ ἀγγελοὶ δύναται ἐνανοῆσαι, καὶ ἐνα βάλωσι κατὰ νοῦν αὐτῶν οἱ ἀνάσθητοι, ὡς ὁ Χριστὸς, ὃν λέγουσιν οἱ Μουσουλμάνοι Λόγον Θεοῦ, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, εἶπε μυριάκι; ὡς Υἱὸς ἔστι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπεὶ ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ψεῦδος τῶν ἀδυνάτων ἔστιν ἐξελεῖν, ἀλογοπραγῆτως καὶ ἀνεξετάτως οὐ πιστεύουσι τοῦτο. Καὶ τίς ἔστι μωρὸς καὶ ἀνάσθητος τοσοῦτον, εἰ δὲ καὶ ἀνάσχητος, ὁ μέλλων τολμήσει εἰπεῖν ὅτι ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ δύναται ψεῦδος ἐξελεῖν; Οἱ γοῦν Μουσουλμάνοι φανερώς ἀντιπεῖν μὴ δυνάμενοι, διαβάλλουσι τὴν ἀλήθειαν, λέγοντες, ὅτι Χριστὸς οὐκ εἶπε τοῦτο, ἀλλ' οἱ Χριστιανοί. Καὶ οὐδὲν ἐνεργεῖται τοῦτο καλῶς παρ' αὐτῶν, ἀλλ' ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ λέγομεν, ὅτι γινώσκουμεν τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ, οἱ ἔχοντες τὸ εὐαγγέλιον. Οἱ δὲ Μουσουλμάνοι ποιοῦσι διπλοῦν τὸ κακόν· τὸ μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν ὡς ὁ Χριστὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἔστι· τὸ δ', ὅτι κατηγοροῦσι τοὺς Χριστιανούς, εἰς ἃ οὐ γινώσκουσιν οἱ Μουσουλμάνοι, ἀλλὰ λέγουσιν, ὅτι Πῶς ἔστι δυνατόν ἔχειν τὴν Θεὸν Υἱὸν ἄνευ γυναίκης; καὶ ποῖος μωρὸς καὶ ἀνάσθητος μέλλει ὑπολαβεῖν τὸ τοσοῦτον κακόν καὶ τὴν ἀσέβειαν; Καλὸν ἦν, ἐνα ἀνεξετάτως δέχονται τοῦτο, ὡς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ λόγους. Εἰ δὲ ἐξετάζουσι καὶ πολυπραγμονοῦσι, πρόδηλον ὅτι ὃν ὁμολογοῦσι Λόγον Θεοῦ, οὐ πιστεύουσιν ὅτι ἀληθὴς ἔστιν, ἀλλ' οὐδὲ τὸν Ἀβραάμ καὶ τὴν Δαβὶδ καὶ τοὺς προφήτας. Τῇ γὰρ ἀπιστίᾳ ἐπακολουθεῖ ἀγνοία. Φησὶ γὰρ Ἡσαίας, « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνείητε. » Βλέπετε; πῶς τῇ μὲν πίστει ἐπεταί γνῶσις, τῇ δὲ ἀπιστίᾳ ἐπακολουθεῖ ἀγνοία; πίστις γὰρ οὐκ ἔστι πραγμάτων βλεπομένων· τὰ γὰρ βλεπόμενα οὐ δέονται πίστεως, φανερὰ γὰρ εἰσιν· ἡ δὲ πίστις μὴ βλεπομένων πραγμάτων, μηδὲ γινωσκομένων ἔστιν. Ἐδεῖ γοῦν καὶ ὑμᾶς μὴ πολυπραγμονεῖν, μηδὲ ἀντιπεριρρίξειν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐπισθαί καὶ ἀκολουθεῖν Ἀβραάμ καὶ τοῖς προφήταις, μάλλον δὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ, καὶ μὴ στοιχοῦντας τῷ ἰδίῳ θελήματι λέγειν, ὅτι ἀδύνατόν ἔστιν ἔχειν τὸν Θεὸν Υἱὸν, μήπως (ὡς φησὶ) ὧσι καὶ σχίσματα ἐν αὐτοῖς. Πλανηθέντες γὰρ τῆς ἀληθείας καὶ εὐθείας ὁδοῦ,

⁹⁹ Isa. vii, 9.

μάταια και ψευδή λέγειν οὐ παύσεθε· Πάντως ἡ Α
κίσις ἐξ ἀκοῆς ἐστὶ. Καὶ τίς εὖτως πιστός, ὡς ὁ
τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν ὑμεῖς λέγετε ψυχὴν Θεοῦ, καὶ
Πνεῦμα Θεοῦ; ποῖα δὲ γραφὴ ἀγιωτέρα καὶ πιστο-
τέρα τοῦ Εὐαγγελίου; ὃ δὴ Εὐαγγέλιον ὁμολογεῖ καὶ
αὐτὸς ὁ Μωάμεθ ἄγιον καὶ τέλειον· ἴδει γοῦν, ὡς
εἴρηται, ἵνα ἀπολυπραγμονήτως πιστεύητε τὰ τοῦ
Θεοῦ λόγια καὶ τῶν προφητῶν. Ἐπεὶ δὲ εἰ; τοιαύ-
τας ἀτοπίας εὐρίσκεσθε, ἰδοὺ ἐξανάγκης μέλλομεν
εἰπεῖν τι παραδειγματικώτερον, εἰ καὶ τὰ παρα-
δειγματα οὐ δύναται δεῖξαι ἀκριθῆ τὴν ἀλήθειαν,
ἐξαιρέτως δὲ εἰς τὸν Θεόν. Τῶν ἀδυνάτων γὰρ
ἐστὶν ἀνθρώπων νοῦν εὐρεῖν τι πρᾶγμα εἰκονίζον
ἀκριθῶς τὴν τοῦ Θεοῦ γέννησιν. Ὅμως ἐξανάγκης,
ὡς εἴρηται, λέγομεν ὅτι γεννᾶται ὡς λόγος; ἐκ νοῦ,
καὶ ἀκριθῶς ἐξ ἡλίου. Τί γοῦν δοκεῖ ὑμῖν; μετὰ γυ-
ναικὸς γεννᾶ ὁ νοῦς τὸν λόγον, καὶ ὁ ἥλιος τὴν
ἀπύκνα αὐτοῦ; ἢ διὰ τοῦτο εὐρίσκεται διάστασις
καὶ χωρισμὸς καὶ σχίσματα μέσον αὐτῶν; Καὶ ἐάν
ἡ τοιαύτη γέννησις οὐκ ἔχει ἄπερ λέγετε ὑμεῖς, πῶς
ἡ τοῦ Θεοῦ ἀπαθὴς καὶ ἀπλή γέννησις ὑπόκειται
τοῖς τοιούτοις καὶ τοσοῦτοις ἀτοπίαισι; Ταῦτα
πάντα εἰρήκαμεν ἐξανάγκης διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ
ἀσθένειαν ὑμῶν. Τὰ τοῦ Θεοῦ γὰρ ὑπὲρ πλῆσαν
ἀνθρωπίνην καὶ ἀγγελικὴν κατάληψιν εἰσιν. Εὐχο-
πίτερον γὰρ ἐστὶ καταπιεῖν ἀνθρώπον τὸν οὐρανὸν
καὶ τὴν γῆν σὺν πᾶσι τοῖς κτίσμασιν, ἢ Θεοῦ φύσιν
καταλαβεῖν. Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, οὐδὲ τὴν γέννησιν
ἐξανάγκης. Ὅμως ὁ Μωάμεθ καὶ πάντες οἱ Μου-
σουλμάνοι ὁμολογοῦσι καὶ λέγουσιν ὅτι ὁ Χριστὸς ἐκ
τῆς ἀγίας Παρθένου Μαρίας ἄνευ ἀνδρὸς ἐγεννήθη,
καὶ παρθένος ἔτεκεν αὐτὸν, καὶ μετὰ τὴν γέννησιν
παρθένος ἔμεινε, καὶ ἀεὶ παρθένος εὐρίσκεται.
Ἐπεὶ γοῦν τοῦτο ὁμολογοῦσιν, ὥσπερ ἐστὶ καὶ
ἀλήθεια, εἰπάτωσαν ὑμῖν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης
γεννήσεως. Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, τί ματαιοπονοῦ-
σιν, ἀέρα δέροντες, καὶ λέγοντες, ὅτι ἀδύνατον
ἔχειν τὸν Θεὸν Ἰδὸν ἄνευ γυναικὸς; καὶ ταῦτα τίνες;
οἱ τὰ εὐτελεῖ καὶ οὐδαμινὰ μὴ γινώσκοντες. Εἰπά-
τωσαν γὰρ ἡμῖν, ὃ κώνωψ ποῦ ἔχει τὰ σπλάγχνα, ἢ
πῶθεν ἐξέρχεται ἡ φωνὴ αὐτοῦ; ποῖός ἐστι τοῦ
μύρμηκος ὁ ἐγκέφαλος, ποῖα ἡ καρδία; ἢ πῶς ἔχει
τοιαύτην γνῶσιν, ὥστε ποιεῖν τεράστια πρᾶγματα;
ἢ ἡ μέλισσα, καὶ τὰ ὅμοια αὐτοῖς; Εἰ γοῦν τὰ
εὐτελεῖ καὶ οὐδαμινὰ ἀγνοοῦσι, μαθόντες τὴν
ἐαυτῶν ἀσθένειαν, σιωπάτωσαν, καὶ μὴ πολυπρα-
γμονοῦντες ἀπιστεῖτωσαν τὰ ὑπὲρ κατάληψιν ἀγγέ-
λων καὶ ἀνθρώπων, ἀλλὰ πιστεῦτωσαν τοῖς λόγοις·
Ἄβραμ καὶ τῶν προφητῶν, οἵτινες ἔγνωσαν διὰ τὰ
ὄρασιων καὶ ἀποκαλύψεων καὶ προφητειῶν, ὅτι ὁ
Χριστὸς αὐτὸς ἐστὶν ἀληθῶς ὁ Ἰδὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ
Θεὸς ἀληθινός, καὶ τέλειος ἀνθρώπος.

conticcant, nec curiositate sua illis fidem
excedunt; quin creant potius Abrahæ et
lationes et oracula cognoverunt quod Christus
et homo perfectus

A forte (ut tu inquis) dissidia inter utrosque exsi-
stant. Errantes enim a vero et recto tramite, vana
et inania loqui nunquam desinitis. Fides certe ex
auditu est: et quid quæso tam fide dignum es-
quam Verbum Dei, quod vos animam Dei, et Spi-
ritum Dei appellatis? Quæ autem scriptura Evan-
gelio est sanctior, et fide dignior? Illud enim et
ipse Mahomet sacrosanctum et absolutum esse
constitetur. Opus igitur fuerit (ut et ante dictum
est), curiositate omni ommissa, Dei et prophetarum
credere miraculis. Quoniam vero in tantam ab-
surditatem devenistis, en necessitate compulsi
aliquid apertius ceu exemplo oculis subjecto adum-
brabimus, licet veritas exemplis perfecte demon-
strari non possit, eaque imprimis quæ Deum
spectant. Impossibile enim est humanam rationem
rem aliquam invenire, quæ exacte et absolute Dei
generationem referre possit. Verumtamen neces-
sitate coacti (ut modo diximus) fatemur Filium
Dei sic a Deo generari, ut ratio ex mente vel in-
tellectu, et radii ex sole generari consueverunt.
Quid igitur vobis videtur? Num ex muliere intel-
lectus rationem, aut sol radios gignit? vel num
propterea aliquid inter hæc dissidium deprehen-
ditur? Quod si igitur hæc generatio ab his (quod
et vos fatemini) libera est, quomodo Dei simpli-
cem et omni passione carentem generationem tot
et tantis absurditatibus subjectam esse putabimus?
Cæterum omnia hæc dicere postulavit necessitas,
propter incredulitatem et infirmitatem vestram.
Divina enim omnem humanum et angelicum intel-
lectum exsuperant. Facilius enim est cælum et
terram cum omnibus creaturis devorare, quam
Dei naturam comprehendere. Si autem illud impos-
sibile est, nec generationem ipsius cognoscere
necesse fuerit. Nihilominus tamen et ipse Mahomet
et omnes Musulmani confitentur, quod Christus ex
diva virgine Maria citra virilem operam natus sit,
et quod virgo ipsum pepererit, et virgo post par-
tum permanserit, semperque virgo esse deprehen-
datur. Cum igitur hæc vere confiteantur, exponant
nobis agetum hujus generationis rationem. Si
autem hoc impossibile est, quid quæso aerem fla-
gellando frustra laborant, dicendo quod impossi-
bile sit Deum habere Filium sine muliere? Et hæc
quidem dicunt, qui nec vilissima contemptissi-
maque cognoverunt. Edisserant enim hi nobis,
ubinam culex viscera sua habeat, vel quis vocis
illius meatus sit; quale sit formicæ cerebrum,
quale cor; qualis sit apum consideratio, et quæ
his similia sunt. Quod si autem vilia hæc et con-
tempta ignorant, infirmitatem suam agnoscentes
derogent, quæ angelorum hominumque intellec-
prophetarum oraculis, qui hæc per visiones, reve-
scilicet revera Filius Dei sit, et idem verus Deus,

ΑΠΟΛΟΓΙΑ SECUNDA.

Quod Filius et Verbum Dei cum Deus esset, extre-
mis temporibus, propter hominum salutem homo
factus sit, crucifixus mortem subiit, sepultus re-
surrexit, et in caelos est assumptus. Non tamen
divinitas, sed homo passus est, qui idem iudicaturus
est orbem universum.

1. Quandoquidem tibi sufficienter per Abrahami,
Isaac et Jacobi, Mosis, Davidis et prophetarum,
in primis autem, si verum fateri volumus, per
ipsius Dei Patris testimonium demonstravimus de
Christo, quod Deus sit vere, et Dei Filius, aegedum
nunc etiam reliqua, de quibus dubitas, in me-
diis proferentes, discutiamus et inspiciamus. Ve-
hementer autem nos, qui Christi nomen agnoscimus,
incusas. Tua vero haec sunt : Quonam modo
flori potest ut Deus homo fiat? item, quomodo
homo factus est? Item si Christus Deus erat, et
Dei Filius, cur non vel nudo verbo servavit homi-
nem, sed tanquam impotentia laborans hominem
assumpsit et mortuus est, ut hominem salvaret,
juxta Christianorum sententiam? Praeterea si Deus
erat, quomodo passus est? Deus enim non patitur
quidquam. Et tu quidem nos incusans, haec loque-
ris ; quibus nos sic respondemus : De Dei quidem
possibilitate et impossibilitate in superioribus dixi-
mus, quae et sufficiunt ; nostram enim infirmitatem
sumus confessi, quod Dei possibilitatem et impos-
sibilitatem discernere non possimus. Sentimus au-
tem et credimus omnia apud Deumabilia esse,
et impossibile apud hunc esse prorsus nihil. Tum
quod homo factus sit, cum Deus verus esset, didi-
cimus, credimus, et haec est horum veritas. Quo
autem modo hoc creverit, non novi. Quomodo
enim humanae rationi ea cognita essent, quae an-
gelis incognita sunt? Qui vero Dominicae incarna-
tionis scopus sit, et quae causa humanae in Christo
naturae, nos quantum fieri potest modo explicabi-
mus ; tu vero attente haec nostra audias.

2. Deus cum nulla re in universum indigeret,
sola bonitate sua permotus mundum universum
exstruxit et condidit, visibilem simul et invisibi-
lem ; creavit angelos ; creavit caelum et terram, et
omnia quae in his continentur. Sed et hominem
fecit, et formavit e pulvere de terra sumpto, et cum
illi animam rationalem inspirasset, secundum ima-
ginem Dei creavit eum, et ex costa ipsius formavit
feminam ; illisque in paradysum collocatis, praec-
pit ut de omni ligno paradysi vescerentur, ex ar-
bore autem scientiae boni et mali non comederent :
quia quacunquē die de hac comederent, morte
essent morituri, quemadmodum magnus ille Moses
in Veteri Testamento descripsit. Quidam vero an-
gelicorum ordinum principes, cum seipsum splen-
didum et mire formosum conspexisset, non intel-
lexit se servum et creaturam esse, et quod Dominus
ipsum cum nullus esset, condidisset, unde servi
instar Dominum adorare deberet, sed stultus et

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ.

Ἄ "Ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Ἀδελφὸς τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὢν, ἐκ'
ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων
σωτηρίαν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανε
σταυρωθεὶς, καὶ ἐτάφη, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνε-
λήθη, καὶ οὐ θάβητος ἐπαθὲν, ἀλλ' ὁ ἀνθρώ-
πος, καὶ αὐτὸς ἔστιν ὁ μᾶλλον κρίνειν πάσαν
τὴν γῆν.

α'. Ἐπειδὴ σοὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἰκανῶς ἀπε-
δείξαμεν, ἀπὸ τε τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαακ, καὶ
Ἰακώβ, ἀπὸ τε τοῦ Μωσέως, Ἀαρὼν τε καὶ τῶν
προφητῶν, μᾶλλον δὲ τολμήδως εἰπεῖν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ
Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὅτι Θεὸς ἐστιν ἀληθῶς, καὶ Θεοῦ
Υἱός, φέρε δὴ λοιπὸν οἱ θεὸς μέσον ἐξήτασαντες, ἴσωμεν
καὶ περὶ ὧν ἀπαρεῖς ἐτάριον, μᾶλλον δὲ κατηγορεῖς
ἡμᾶς τοὺς Χριστιανούς. Ἔστι δὲ τάδε· ὅτι πῶς
ἐπι δυνατόν Θεῷ γενέσθαι ἄνθρωπον ; καὶ τίνα
τρόπον ἐγένετο ἄνθρωπος ; καὶ ὅτι, εἰ ἦν Θεός, ὁ
Χριστὸς καὶ Θεοῦ Υἱός, πῶς οὐκ ἔσωσε τὸν ἄνθρω-
πον ψυχῇ λόγῳ ἀπλῶς, ἀλλ' ὡς περ ἀδυνατῶν ἐγένε-
το ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρω-
πον, ὡς οἱ Χριστιανοὶ λέγουσι ; Καὶ ἐπεὶ Θεὸς ἦν,
πῶς ἐπαθὲν ; οὐ γὰρ πάσχει Θεός. Καὶ σὺ μὲν κατη-
γοριῶν φέρεις αὐτὰ, ἡμεῖς δὲ λέγομεν οὕτως, ὅτι
μὲν περὶ τοῦ Θεοῦ δυνατόν καὶ ἀδύνατον εἰσπομεν
ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, καὶ ἀρκεῖ. Ὁμολογήσαμεν γάρ
τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν, ὅτι οὐκ οἴδαμεν διακρίνειν
ἐπὶ Θεοῦ δυνατόν καὶ ἀδύνατον, ἀλλ' οὕτω φρονού-
μεν, καὶ οὕτω πιστεύομεν, ὅτι πάντα παρὰ τῷ Θεῷ
δυνατὰ εἰσιν, ἀδυνατεῖ δὲ αὐτῷ οὐδὲ ἓν. Καὶ ἐπὶ
Θεοῦ ὧν ἀληθινὸς ἐγένετο ἄνθρωπος, οὕτως εἰδιδά-
χθημεν, καὶ οὕτω πιστεύομεν, καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ
ἀλήθεια. Πῶς δὲ ἐγένετο, οὐ γινώσκω. Τὸ γὰρ
ἀγγέλοις ἀγνωστον πῶς ἀνθρωπίνῃ φύσει γνωστόν ;
Τίς δὲ ἡ ὑπόθεσις τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως,
καὶ τίς ἡ αἰτία τῆς τοῦτου ἐνανθρωπήσεως,
ἡμεῖς ἐροῦμεν τὰ κατὰ δύναμιν. Σὺ δὲ ἄκουε νου-
νεχῶς.

β'. Ὁ Θεὸς χρεῖαν τινός, μὴ ἔχων, διὰ μόνην
ἀγαθότητα ἐδημιούργησε καὶ ἔκτισε πάντα κόσμον.
ὄρατόν τε καὶ ἀόρατον, καὶ ἐποίησε τοὺς ἀγγέλους.
ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν
μέσῳ αὐτῶν. Ἐποίησε δὲ καὶ ἔπλασε τὴν ἄνθρω-
πον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνθεῖς αὐτῷ
ψυχὴν νοεράν. Κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν,
καὶ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἐποίησε τὴν γυναῖκα.
Καὶ ἔθετο αὐτούς ἐν τῷ παραδείσῳ, θοὺς αὐτοῖς
ἐντολήν, ἵνα ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ
φάγωσιν, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ
πονηρὸν οὐ φάγονται ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ δ' ἂν ἡμέρῃ
φάγονται ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανοῦνται, ὡς ὁ
μέγας Μωσῆς ἐν τῷ παλαιῷ συνεγράφατο. Ἀπὸ
γούν τῶν ἀγγελικῶν ταγματῶν εἰ ; ἄρχων ἰδῶν
ἐκτεδὸν οὕτω λαμπρὸν καὶ θαυμάσιον, οὐ συνήκειν
ὅτι δοῦλός ἐστι, καὶ κτίσμα ἐστὶ. Καὶ ὁ Θεός, ἀπὸ
τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι αὐτόν ἐποίησε, καὶ ἵνα ὡς
ἐπίτονος προσκυνῇ τὸν Δεσπότην. Ἄλλ' ὡς μαρὸς

καὶ εὐθὺς εἶπεν, ὅτι ἔθησα τὸν θρόνον μου ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἕξομαι ἡμῶς· τῷ Ὑψίστῳ. Ταῦτα οὖν αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, συνηκολούθησε τὸ τάγμα αὐτοῦ τῇ τούτου ἀσθεῖα, καὶ παρευθὺς ἔβησεν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ σὺν πάσῃ τῇ στρατιᾷ αὐτοῦ, καὶ ἐγένοντο δαίμονες. Τότε ἰδὼν ὁ διάβολος τὸν ἀνθρώπον ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ φθονήσας αὐτῷ, ἀπελθὼν εὔρε τὴν γυναῖκα, καὶ ὡς εὐεξαπάτητον μέρος, λέγει αὐτῇ, Τί ὅτι ὁ Θεὸς ἐνετείλατο ὑμῖν, ἵνα ἐσθὲ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ φάγητε, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου μὴ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ; Ἡ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανέσθε; Οὐ γὰρ θανάτῳ ἀποθανέσθε, ἀλλ' ἵνα μὴ φαγόντες ἀπ' αὐτοῦ, διανοηθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν, καὶ ἑσσεσθε ὡς θεοί, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρὸν. Τοῦτο ἀκούσασα ἡ γυνὴ, καὶ ἀπειθήσασα, ἔφαγεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔδωκε καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τῷ Ἀδὰμ, καὶ ἔφαγε καὶ αὐτὸς, ἐπιθυμήσας γινώσθαι Θεός. Καὶ φαγόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου ὅτι Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐα ἐξέπεσον τῆς χάριτος. Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Θεὸς περιπατῶν ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δεξιὸν, ἔ· Ἀδὰμ, ποῦ εἶ; Ὁ δὲ λέγει, ἔ· Τῆς ἐμοῦ σου ἔκουσα περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ, ὅτι γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην. Καὶ ὁ Θεὸς πρὸς αὐτὸν, ἔ· Καὶ τίς σοι ἀνήγγειλεν ὅτι γυμνός εἶ, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετείλαμαι σοὶ μὴ φαγεῖν, ἔφαγες; Καὶ ὀργισθεὶς αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐξέβαλεν ἀπὸ τοῦ παραδείσου μετὰ κατάρας. Πρόσθεον γοῦν τὰ γενόμενα. Τραχηλιάσα; ὁ διάβολος, καὶ βουλήθεος ὡς ἀπονενομημένος γενέσθαι Θεός, καὶ ὁμοίως τῷ Ὑψίστῳ, ἔβησεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ σὺν παντὶ τῷ τάγματι αὐτοῦ, καὶ ἀντὶ φωτὸς ἐγένετα σκότος καὶ διάβολος. Διὰ γὰρ τὴν ὑπερηφανίαν καὶ ἔπαρσιν αὐτοῦ ἀπεβρίβη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχ ὡς ὁμοίως λέγετε, ὅτι ὤρισθη, ἵνα προσκυνῆσθαι τὸν Ἀδὰμ, καὶ οὐχ ἡθέλησεν, ὡς περὶ οἱ ἄγγελοι. Οἱ γὰρ ἔπαρσι ἄγγελοι προσκυνήσαντες τὸν Ἀδὰμ, ἐπέσθην, καὶ μέιναντες ἐν τῇ τάξει αὐτῶν, εὐρίσκονται μέχρι τοῦ νῦν ἄγγελοι. Ὁ δὲ διάβολος μὴ θελήσας προσκυνῆσαι τὸν Ἀδὰμ, ὀργισθεὶς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄγγελος ὡν γέγονε διάβολος. Καὶ τίνος φρονήσας λόγος εἰσὶν οὗτοι; Προηγουμένως ῥηθὲν ἡ Γραφή λέγει τοῦτο, οὔτε ὁ Μωϋσῆς, οὔτε οἱ προφῆται, οὔτε ὁ Χριστός. Ἐπεὶ γοῦν οὐδὲν ἔχει ἐξ ἐκείνων τὴν μαρτυρίαν, ἐνὶ ψευδῆ; καὶ ἀπαράθεκτον. Ἄλλως τε, ὅτι ἡ μὲν φύσις τῶν ἀγγέλων ἐστὶν ἀπλήρῃ καὶ ἀσώματος, καὶ ἐκίνω τῶν οὐρανῶν, ἡ δὲ τοῦ Ἀδὰμ ἐκ γῆς κοίτη. Ποῶς γοῦν ἔχων ποσῶς γνοῖσιν μέλλει ἐξέσθαι τὴν τοσαύτην παραλογίαν; Ἄλλ' ἔρεῖ τις ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς ἀνθρώπος ὢν, πῶς (ὡς οἱ Χριστιανοὶ λέγουσιν) ὑπὸ τῶν ἀγγέλων προσκυνεῖται; Καὶ πρὸς ἐκεῖνον λακτεῖον οὕτως, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ πρὸ τῶν αἰώνων Θεὸς ὢν, προσκυνεῖτο σὺν τῷ Πατρὶ αὐτοῦ τῷ Θεῷ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, καὶ νῦν γεγωνὼς ἀνθρώπος, πάλιν προσκυνεῖται ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀγγέλων, καὶ μετὰ τοῦ σώματος. Συμπροσκυνεῖται γοῦν καὶ ὁ ἀνθρώ-

A temerarius dicit : « Ponam selem meam supra nubes, et ero similis Altissimo » Hæc autem cum is in animo volveret, huic commissa cohors illius impietatem imitata est, hic autem cælo depulsus cum omni sua militia excidit, et hi omnes in dæmones mutati sunt. Cum itaque diabolus hominem in paradiso vidisset, invidia in illum motus, accedens primo mulierem ceu faciliorem deceptu, aggressus est, et dixit : Cur Deus præcepit vobis, ut ex omni arbore quæ in paradiso est, comedatis, abstineteis autem ab arbore, quæ in medio paradisi est, et quod quæcumque die comederitis ex illa, morte sitis meriti? Nequam enim morte moriemini, sed ne ex illa comedentes oculis vestris apertis similea ipsis diis redderemini, cognoscendo nimirum bonum et malum, hæc prohibuit Dominus. His auditis, mulier decepta comedit ex arbore, et dedit marito suo Adam, qui et ipse comedit, divinitatis majestatem affectans. Et comedentes ex arbore Adam simul et Eva, a gratia exciderunt. Deus autem circa meridiem in horto obambulans dicit illi : « Adam, ubi es? » Hic autem respondit, « Audivi vocem tuam ambulantis in paradiso, et abscondi me, quia nudus sum. » Dicit illi Deus, « Et quisnam tibi ostendit, quod nudus sis? num ex arbore, de qua præcepi tibi ne comederes, comedisti? » Et iratus illi Dominus ejecit eum paradiso cum maledictione. Nunc autem hæc quæ facta sunt, considera. Diabolus animo elatus, et quasi ratione destitutus, cum deus fieri, et Altissimo similis esse concupiscit, cælo cum tota sua cohorte excidit, et ex luce in tenebras est permutatus et diabolum; propter superbiam enim suam et animi fastum a Deo rejectus est; nec ut vos dicere soletis, in hoc creatum fuisse ut Adamum adoraret, aliorum angelorum more, qui illum adorantes servati sunt, et in dignitate sua persistentes adhuc angeli dicuntur; hunc autem quia adorandi offensionem Adamo negaverit, Dei iram in sese concitavisse, et ex angelo factum esse diabolum. Quam enim auctoritatem hæc verba habere videntur, præsertim cum nulla Scriptura horum meminerit, nec Moses, nec propheta, nec Christus? Cum igitur omni horum testimonio careant, falsa sunt et rejicienda, tum etiam hac de causa quod angelorum natura simplex, pura et incorporea est, et supra celos constituta, Adami vero ex terra conmixta. Quis igitur vel tantillum rationis habens, rem tam absurdam crederet? Sed dicat aliquis, quod et Christus, cum homo sit, juxta Christianorum sententiam, ab angelis adoretur. Sed ad hoc sic respondendum : Filius et Verbum Dei cum ante sæcula Deus esset, ab angelis una cum Deo Patre suo adorabatur : et nunc homo factus rursus adoratur ab iisdem una cum corpore, ita ut una jam homo adoretur, quem Filius et Verbum Dei assumpsit cum substantia sua, quemadmodum primitus

¹¹ Isa. xiv, 14. ¹² Gen. i, 1 seqq.

ab angelis adorabatur; quod in Adamo fieri non poterat. Respice enim quæ domini et servi differentia. In homine vero, quem Filius et Verbum Dei assumpsit, illud conveniens est, decorum, justum ac sanctum, ut etiam nunc ceu exemplo declarabimus. Regis corpus a servis illius una cum anima adoratur, quamvis revera rex tantummodo quod animam attinet, et non corpus, adoretur. Et quis tam stultus ut de hoc dubitaret? Sed quid hæc de regis anima et corpore opus est dicere? Si enim in nudinis vestimentum aliquod ematur, et illo rex indutus sit, ab ea ipsa hora illud vel manu contingere nemo audebit, sed omnes illud cum timore et reverentia inspiciunt, quamvis, quod substantiam attinet, reliquis vestibus simile sit, propter regem tamen tantum honorem sortitum est. Idem mihi de Christo videtur. Revera enim hominem assumpsit, nec alterius naturæ hominem, sed ipsissimam hominum naturam, quæ ex Adam est, licet ex virgine præter naturæ leges natus sit; per divinitatem vero eundem hominem sanctificavit, exaltavit, honoravit, et ad dextram Dei Patris sui constituit, quemadmodum supra demonstravimus. Et sic omnino factum est, ut etiam ante diximus, nimirum quod sicut ferrum licet natura sua frigidum nigrumque sit, igni tamen unitur, ut hic quidem ferri frigiditatem et nigredinem non assumat, ferrum autem propter ignis conjunctionem naturam propriam non abjicit, quin potius ipsum totum ignis fit, illius nimirum calorem et splendorem recipiens, sic etiam de Christo sentimus. Cum Deus esset ante sæcula, post hæc homo factus est, et non imminutus, quin potius divinitate sua hominem quoque glorificavit, et in eum locum subvenit, quem Filius et Verbum Dei obtinebat: et propterea jam simul adoratur ab angelis pariter et hominibus, hic scilicet qui præter naturam homo et Deus est. Adam vero in Dei ordinatione et mandato non persistens, sed ex arbore cum Eva uxore sua comedens, dum hoc modo uterque divinitatem affectant, paradysum quoque quem habebant amiserunt, et maledictionem loco benedictionis acquisiverunt, proque vita æterna mortem. Deus autem diabolum incorrigibilem, et nulla poenitentia ductum conspicatus, tanquam vas inutile abjecit, nec ulla illi is habita esse memoria vel ratio. Adamum vero cum Eva longe alia ratione cecidisse videns, non scilicet tam vana ambitione et superbia, quam diaboli invidia et fraude, et quod homo tandem emendationem esset recepturus, quamvis antea illis maledixisset Deus, idque causa correctionis: verumtamen ambulans in paradiso circa meridiem (ut Moses testatur) interrogavit eum dicens, « Adam, ubi es? » Num quod ignoraret ubinam is esset, interrogavit? Absit tanta blasphemia! quid enim apud Deum latere possit, cum omnia cognoscat, priusquam generentur? Verum hoc sibi volent ista verba: O Adam, in quidemnam dignitatem subiectus es? ubi nunc agis? qualenam

απος, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καθὼς προσκυνεῖτο καὶ ἐν ἀρχῇ παρὰ τῶν ἀγγέλων. Καὶ ἐπὶ μὲν τῷ Ἀδὰμ τοῦτο ἀδύνατον· σκόπει γὰρ τὸ διάφορον μέσον δεσπότου καὶ δούλου· ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου, οὗ ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ πρέπον, καὶ δίκαιον, καὶ ἄγιόν ἐστι, καὶ ὄϊον, ὡς ἐν παραδείγματι εἴπωμεν, τὸ τοῦ βασιλέως σῶμα συμπροσκυνεῖται ὑπὸ τῶν δούλων μετὰ τῆς τοῦ βασιλέως ψυχῆς, ἢ τῇ μὲν ψυχῇ προσκυνεῖται ὁ βασιλεὺς, τῷ σώματι δὲ οὐδαμῶς. Καὶ τίς οὕτω παράφρων, ὥστε ἀμφιδάλλειν εἰς τοῦτο; Καὶ τί λέγω περὶ ψυχῆς βασιλέως καὶ σώματος; ἐάν πωληθῆται εἰς πανήγυριν ἱμάτιον, καὶ φορέσῃ τοῦτο ὁ βασιλεὺς, πάντως· ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης οὐδὲ μέχρι χειρὸς τοῦ μὲν ἵνα ἀψηται αὐτοῦ τις, ἀλλὰ μετὰ φόβου βλέπουσιν αὐτὸ πάντες, καὶ ὅτι τὴν μὲν φύσιν ἐν ἑστίν ὡς τὰ ἄλλα ἐκεῖνο τὸ ἱμάτιον, διὰ δὲ τὸν βασιλέα ἔλαβε τὴν τιμὴν. Οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Τῇ μὲν φύσει ἀνθρώπων ἀνελάβετο, καὶ οὐκ ἄλλης φύσεως, ἀλλ' αὐτὴν τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν τὴν ἐκ τοῦ Ἀδὰμ, κεν καὶ ἐκ Παρθένου καὶ ὑπὲρ φύσιν ἐγεννήθη· διὰ δὲ τῆς αὐτοῦ θεότητος ἠγάπησε, καὶ ὑψώσε, καὶ ἐτίμησε, καὶ ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκάθισεν αὐτὴν, καθὼς ἐμπροσθεν ἀπεδείχθη, καὶ οὕτως ἐγένετο, ὡς φθάσαντες εἴπομεν. Ἦθουν ὥσπερ ὁ σίδηρος ψυχρὸς μὲν ἐστὶ τὴν φύσιν καὶ μέλας, ἐνωθεὶς δὲ τῷ πυρὶ, τὸ μὲν πῦρ τὴν τοῦ σιδήρου φύσιν ἢ μελανίαν οὐκ ἐδέξατο, ὁ δὲ σίδηρος τῇ τοῦ πυρὸς ἐνώσει τὴν μὲν οἰκείαν φύσιν οὐκ ἀπελάβετο, ὅλος δὲ αὐτὸς ἐγένετο πῦρ, λαβὼν τὴν τοῦ πυρὸς θερμὴν τε καὶ λαμπρότητα· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Θεὸς ὢν πρὸ τῶν αἰώνων, ἀνθρώπος μετὰ ταῦτα ἐγένετο, καὶ μὴ ἐλαττωθεὶς, μᾶλλον μὲν οὖν τῇ αὐτοῦ θεότητι τὸν ἀνθρώπων τιμήσας, ἐκάθισεν ἐνθα αὐτὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο συμπροσκυνεῖται ὁ ὑπὲρ φύσιν Θεὸς τε καὶ ἀνθρώπος παρὰ τε τῶν ἀγγέλων, παρὰ τε τῶν ἀνθρώπων. Ὁ δὲ Ἀδὰμ μὴ ἐμμένοντας τῇ τοῦ Θεοῦ διατάξει καὶ ἐντολῇ, ἀλλὰ φαγῶν ἀπὸ τοῦ ξύλου μετὰ τῆς γυναίκος αὐτοῦ τῆς Εὕας, καὶ ἐπιθυμήσαντες γενέσθαι θεοί, ἐπίωλεσαν καὶ ὃν εἶχον παραδείσον, καὶ ἔλαβον κατάραν ἀντ' εὐλογίας, καὶ ἀντὶ ζωῆς αἰωνίου θάνατον. Ἰδὼν δὲ τὸν δάβολον ὁ Θεὸς ἀδιόρθωτον καὶ ἀμετανόητον, ἀπέρριψεν αὐτὸν, ὡς ἄχρηστον σκεῦος. Καὶ περὶ αὐτοῦ ἡ τυχοῦσα μετρία, ἢ ὁ τυχὼν λόγος οὐκ ἐγένετο. Τὸν δὲ Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὕαν ὡς Θεὸς ἰδὼν ὅτι οὐδὲν ἔπραξαν ὡς ὁ διάβολος ὑπὸ κενοδοξίας καὶ ὑπερηφανίας, ἀλλ' ὑπὸ φθόνου καὶ ἀπάτης τοῦ διαβόλου, καὶ ὅτι πάλιν ὁ ἀνθρώπος μετὰ καιρὸν δεξασθαι μέλλει ἐπιδιόρθωσιν, εἰ καὶ κατηράσατο ὁ Θεὸς τῷ τε Ἀδὰμ καὶ τῇ Εὕᾳ διὰ παιδείουσιν, ἀλλ' ὅμως περιπατῶν, ὡς λέγει Μωσῆς, ὁ Θεὸς ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν, ἠρώτησεν αὐτὸν καὶ εἶπεν, « Ἀδὰμ, ποῦ εἶ; » Οὗχ ὡς ἀγνώων ἠρώτησεν αὐτὸν, ἀπαγε τῆς βλασφημίας! παρὰ γὰρ τῷ Θεῷ τί ἐστὶν ἀγνοούμενον, ἐπεὶ τὰ πάντα ἐπίσταται καὶ πρὶν γενέσεω; αὐτῶν; ἀλλὰ τοῦτο δηλοῦντος

τοῦ λόγου, ὅτι Ἀδάμ, εἰς ποῖον ἀξίωμα εὐρίσκου, A καὶ κατὰ τὴ παρὸν ποῦ, καὶ εἰς ποῖον βράσθρον κατέλθεις; Τί δὲ ὁ Ἀδάμ; « Τῆς φωνῆς σου ἤκουσα περιπατοῦντο; ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐκρύβην. » Ἰδὲ δὲ δειλιῶν οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ εἰ μὴ, ὅτι ὡσπερ παρελθόντος τοῦ πλείονος μέρους τῆς ἡμέρας, ἐκείνη ἡ ὥρα δειλιῶν λέγεται, οὕτω παρελθόντων τῶν πλείων χρόνων, μέλλει περιπατῆσαι ὁ Θεὸς ἐν τῇ γῆ. Ὁ γὰρ παράδεισος ἐν τῇ γῆ εὐρίσκεται, ὡς ὁ Μωσῆς διδάσκει· τὸ αὐτὴ γὰρ εἶπεν, ἐν τῷ παραδείσῳ, ὡς τὸ εἶπεν, ἐν τῇ γῆ. Τίνες δὲ εἰσιν οἱ ῥηθέντες πλείονες χρόνοι, ἐγὼ σοι ἐρῶ.

§ γ'. Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου ἕως τῆς συν-
τελείας τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐπτάκις χίλιοι χρόνοι
λέγονται εἶναι, ἢ καὶ πλεόν. Μετὰ δὲ τὴν παρέλευ-
σιν τῶν τοσούτων χρόνων μέλλει γενέσθαι ἡ ἀνάστα-
σις τῶν νεκρῶν. Ἀπὸ γοῦν τοῦ Ἀδάμ μέχρι τῆς τοῦ
Χριστοῦ γεννήσεως παρήλθοσαν χρόνοι . . . .
(α) ἐναπέμειναν καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐπτάκις χιλίους
γρόμους, ἕτεροι. . . . Διὰ τοῦτο εἶπον οἱ ἅγιοι
καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων μέλλει
σαρκωθῆναι ὁ Χριστός. Βλέπεις πῶς ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ
ἤρξατο ἀναφαίνεσθαι τὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μυστή-
ριον, μᾶλλον δὲ πρὸ τοῦ Ἀδάμ; Πρὸς τίνα γὰρ εἴ-
ρηκεν ὁ Θεός, ὅτι « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον; » Ὁ γὰρ
Θεὸς ἀπλοῦς, τὸ « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα
ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, » πρὸς τίνα εἶρηκε; Πρὸ-
δηλον, ὅτι πρὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ. Ὁ Πατὴρ γὰρ καὶ ὁ
Υἱὸς ἐν ἑστέιν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐ-
αγγελίοις λέγει ὅτι « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμέν· »
καί, « Ὁ ἐμὲ θεωρῶν τὸν Πατέρα θεωρεῖ. » Λέγομεν
δὲ καὶ ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ ὅτι ἀνάθεμα ὅς που ὁμολο-
γεῖ δύο θεοὺς, ἀλλ' ἓνα Θεὸν πιστεύομεν τὸν ποιητὴν
τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Καὶ ὀργισθεὶς ὁ Θεὸς τὸν
Ἀδάμ, καθὼς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσεν, ἐξέβαλεν
αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, καὶ ἔταξεν αὐτὸν ἐργά-
ζεσθαι τὴν γῆν, καὶ ἐσπαιρε τότε, καὶ ἐποίησε τὸν
σίτον καὶ τοὺς ἑτέρους καρπούς. Βλέπεις πῶς ὁ δι-
δάξας ὑμᾶς, ὅτι στάχυς σίτου εὐρίσκετο τὸ δένδρον,
ὃ ἔφαγεν ὁ Ἀδάμ, οὐκ ἐγίνωσκε τὸ τί ἐδίδασκεν,
ἀλλ' ἐκ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἔλεγεν ὅσα ἐβούλετο; Κα-
θὼς καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἀναφαίνεται οὕτως, ὅτι ἐξ
οικείας διανοίας, καὶ οικεία ἀναπλάσματα ἐδίδασκεν. D
Ὁ γὰρ στάχυς τοῦ σίτου μετὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ πα-
ραδείσου καὶ τὴν κατάραν ἀνεφάνη. « Ἐν ἰδρωτί γὰρ
τοῦ προσώπου σου φάγη τὸν ἄρτον σου, » εἶπεν ὁ Θεὸς
τῷ Ἀδάμ, καὶ μετὰ κόπου καὶ ἰδρωτός πολλοῦ
ἐσπύρη καὶ ἐγεωργήθη ὁ σίτος. Ὁ δὲ Ἀδάμ τὸ εὐ-
λογῶν, οὐ ἔγεύσατο, ὡς ὁ Μωσῆς λέγει, ἐγίνωσκε καλὸν
καὶ πονηρὸν. Τί δὲ ἦν ὁ παράδεισος, ἢ τί τὸ ξύλον,
οὕτε ὁ Μωσῆς ἐδίδαξε τοῦτο, οὕτε ἕτερός τις τῶν προ-
φητῶν, οὕτε αὐτὸς ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἔτι εὐρίσκεται
μυστήριον, ὡς καὶ πρῶην. Πόθεν δὲ εὔρε τοῦτο ὁ
Μωσῆς, ὅτι στάχυς σίτου εὐρίσκετο, οὐ γινώσκω,
ἀλλ' ἡ τῆς ἰδίας διανοίας αὐτοῦ εἰσιν ἀναπλάσματα.

est, in quod incidisti, barathrum? Quid vero Adam
ad hæc? « Vocem tuam audivi ambulantis in horto,
et abscondi me. » Pomeridianum autem tempus
hic non aliud innuit, quam quod sicut hora po-
meridiana dicitur, quæ post maximam diei partem
jam exactam sequitur, sic etiam post plura tem-
pora elapsa Deus super terram esset ambulaturus.
Paradisus enim, juxta Mosi doctrinam, locus ter-
restris est. Perinde igitur idemque est, sive in pa-
radiso, sive super terram aliquem esse dixeris.
Quæ vero plura illa sint, de quibus hic dicitur, tem-
pora, jam tibi exponam.

3. A constitutione mundi usque ad consumma-
tionem præsentis sæculi, septem millia annorum
fore dicunt, vel etiam plus, quibus annis elapsis
mortuorum resurrectio futura est. Ab Adam vero
usque ad Christi generationem anni exierunt ter
mille, noningenti, septuaginta quatuor. Reliqui
igitur in absolutionem septem millium restant. Et
hæc de causa sancti simul et prophete dixerunt,
quod in extremis temporibus Christus esset car-
nem assumpturus. Videsne igitur ut ab ipsius
Adami temporibus Filii Dei mysterium manifestari
cœperit? imo ante hujus tempora. Ad quem enim
dixit Deus, « Faciamus hominem? » Deus enim
solus et unius personæ tantum existens, cuinam
hoc dicere potuit, « Faciamus hominem juxta ima-
ginem et similitudinem nostram? » Manifesto con-
stat, quod ad Filium suum verba fecerit. Pater
enim et Filius unum sunt, Christo hoc ipsum in
Evangelio dicente: « Pater et ego unum su-
mus³³; » et: « Qui me videt, Patrem videt³⁴. »
Quin et nos Christiani fatemur, anathema hunc
esse, qui duos deos fuerit confessus, unum enim
Deum esse credimus, creatorem cœli et terræ. Et
Deus, iratus Adæ, ut ante dictum est, ejecit eum pa-
radiso, et ad terram colendam constituit, quo tempore
et seminavit, et alios fructus cœpit producere. Jamne
intelligis, hunc qui docuit frumenti aristam esse
arborem hanc de qua Adam comederit, quidnam
docuerit, ignoravisse, sed juxta animi sui arbitrium
dixisse quæcumque libuerit? qualia multa adhuc
illius esse deprehenduntur, quæ convincunt hunc
secundum privatas suas cogitationes et propria
signamenta docuisse. Frumenti enim spica post exsi-
lium paradisi et maledictionem demum excrevit.
Deus enim Adamo dixerat, « In sudore vultus tui
comedes panem tuum³⁵; » unde cum labore et
sudore multo frumentum et seminatum et excultum
est. Adam vero arborem de qua comedit, bonam
et malam esse noverat. Quid vero paradiso fuerit,
et quænam arbor, nec Moses, nec alius quispiam
prophetarum, imo nec Christus docuit, sed adhuc
arcanum et incognitum est, ut et antea. Quare
undenam Mahomet hæc, quæ de frumenti spica

³³ Matth. x, 30. ³⁴ Joan. xiv, 9. ³⁵ Gen. iii, 19.

(a) Spatium vacuum in exemplari hic et in linea sequente.

dic't, desumpserit, non video, sed cogitationis sue fragmenta sunt. Homines enim nactus indoctos rudesque nihilque fere a brutis animalibus differentes (Arabes enim pastores sunt) ea quæ propria ratio pepererat fragmenta docuit, de quibus silebimus. Non enim primarius nostri instituti scopus est, Musulmanorum iniquas et erraticas confutare opinioniones, sed tantummodo angustam illam, sanctam, justam et honestam Christianorum religionem exponere. Quare redeundum ad id, junde digressi sumus.

4. Cum Adam filios genuisset et filias, et iisdem similiter filios et filias progredientibus, humanum genus super terram multiplicatum est. Sed Adam cum Eva sua quamvis seducti a diabolo, dum divinitatem affectant, paradysum quoque quem habebant amisissent, nihilominus tamen Deum adoraverunt, creatorem et factorem suum. Horum autem posterii cum a veritate deflexissent, incidere in nefanda scelera, opera horrenda dictu, et peccata ipsas naturæ leges excedentia, quæ virum bonum nec nominare quidem decet. Nec tantum in hisce pravis multisque, ut diximus, peccatis peccaverunt; sed relicto etiam Deo cæli et terræ creatore, adoraverunt creaturas, et creaturam plus quam Creatorem. Hi enim solem adoraverunt, illi lunam, alii stellas, et hæc omnia ipsius Dei nomine dignati sunt. Et quemadmodum in tenebris profundis ambulantes, ea quæ ipsis propinqua sunt non vident, alia vero quæ nusquam sunt, esse imaginantur, ita et illis contigit. Longius enim a vera luce digressi, et in tenebris ignorantia ambulantes, Deum quidem verum aversati sunt, et idola coluerunt, et in iisdem lætati sunt. Et Ægyptii quidem bovem adorabant, et aquam; Africani ovem, Indi vinum, alii fluvios et fontes, alii statuas erexerunt, et stulti manuum suarum opera pro diis coluerunt. Desino enumerare singularum regionum errores, propter infinitam copiam. Ex his enim cæu particularibus, unusquisque reliqua quoque cognoscere poterit. Verum tamen non eo usque tantum illorum vecordia processit, sed et Scythis mos erat deo suo eos qui ex naufragiis salvati erant, immolare, quotquot saltem deprehendi possent; sicque quos propria servaverat solertia, illorum trucidabat crudelitas. Alii rursus homines bello captos numerantes, e centenis singulis unum immolabant. En tibi cædes, et crudelitate omnibus brutis et feris ferociorem. Nullum animal cum generis sui consorte pugnat, nec illud perdit; hi vero ipsis feris longe immaniores esse convincuntur. Non enim peregrinos modo et alienigenas occiderunt, verum etiam fratres et sanguine junctos. Cretenses enim et Phœnices, cum corda haberent ære duriora, dæmonibus proprios filios et filias sacrificabant. Cæterum priusquam hæc fierent, diluvium Noë temporibus inundavit, et aquis submersa est omnis anima vivens, tam hominis quam omnium aliorum animalium, volati-

A Εδρών γὰρ ἀνθρώπους ἀμαθεῖς καὶ ἀγροῦκους. καὶ οὖν οὐδὲν τῶν ἀλόγων ζῶων διαφέροντας, κτηνοτρόφοι γὰρ εὐρίσκοντο Ἀραβεῖς· ἐδίδαξε τῆς ἰδίας ἀναπλάσματα διανοίας ἄτινα σιωπῶμεν, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν αὐτῆς προηγούμενος ὁ σκοπὸς, τὸ ἐλέγχει τὰς τῶν Μουσουλμάνων παρανομίας καὶ πεπλανημένας δόξας, ἀλλὰ μόνον δεῖξαι τὸ τῶν Χριστιανῶν σέβας ἕγιον, καὶ δίκαιον, καὶ καλόν. Ἄλλ' ἰτέον ὅθεν ἐξήλιθωμεν.

δ. Γεννήσαντος τοῦ Ἀδάμ υἱοὺς καὶ θυγατέρας, κακείνων γεννησάντων ὁμοίως υἱοὺς καὶ θυγατέρας, ἐπληθύνθη τὸ γένος ἐπὶ τῆς γῆς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὁ μὲν Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐα πλανηθέντες ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ ἐλπίσαντες γενέσθαι θεοί, ἀπώλεσαν καὶ ἂν εἶχον παράδεισον. Ὅμως δὲ προσεκύουν τὸν θεὸν τὸν δημιουργὸν καὶ πλάστην αὐτῶν. Οἱ δ' ἐξ ἐκείνων παρατραπέπτες ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐπέπεσον εἰς ἀθεμίτους πράξεις καὶ ἀρρήτουργίας καὶ παρὰ φύσιν ἀμαρτίας, ἃς οὐδὲ θεμιτὸν εἰπεῖν ὅπως ἀνθρώπων σὺφρονι. Μὴ μόνον δὲ ἤμαρτον ἐν τοιαύταις ἀμαρτίαις πολλαῖς καὶ κακαῖς, ὡς εἶπομεν, ἀλλ' ἀφέντες τὸν θεὸν τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς προσεκύνησαν τὰ κτίσματα, καὶ ἐσεβάσθησαν τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα. Καὶ οἱ μὲν προσεκύνησαν τὸν ἥλιον, οἱ δὲ τὴν σελήνην, οἱ δὲ τοὺς ἀστέρας, καὶ ὠνόμαζον καὶ ἐκάλουν αὐτὰ θεοὺς. Καὶ ὡσπερ οἱ ἐν βαθυτάτῳ σκότει πορευόμενοι, τὰ μὲν πλησίον αὐτῶν ἀληθῆ οὐχ ὁρῶσι, τὰ δὲ μὴ ὄντα ὡς ὄντα φαντάζονται, οὕτω καὶ ἐπ' ἐκείνοις. Μακρυνθέντες γὰρ ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, τὰ ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνωσίας περιπατοῦντες, τὸν μὲν ἀληθινὸν θεὸν ἀπεστρέφοντο, τὰ δὲ εἰδῶλα ἠσπάσαντο, καὶ ἐπ' αὐτοὺς ἠγάλλοντο. Καὶ Αἰγύπτιοι μὲν προσεκύουν τὸν βούν καὶ τὸ ὕδωρ, Αἰθῶες δὲ τὸ πρόβατον, οἱ δὲ Ἰνδοὶ τὸν οἶνον, ἕτεροι δὲ ποταμοὺς καὶ κρήνας, ἕτεροι δὲ ἐποιοῦν ἀνδριάντας, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτῶν ὡς θεοὺς προσεκύουν οἱ μάταιοι. Ἀφῆμι γὰρ ἀπαριθμεῖν ἕνα ἕνα ἐκάστου τέπου πλάνην διὰ τὸ πολὺ τῆς γραφῆς. Ἀπὸ γὰρ τούτων τῶν μερικῶν πᾶς τις δύναται γινῶσαι τὴν λοιπὰ. Οὐ μόνον δὲ μέγχι τούτου ἔστη ἡ ἐκείνων ἀπόνοια, ἀλλὰ καὶ τοῖς Σκύθαις ἦν ἔθος θύειν τῷ θεῷ αὐτῶν τοὺς ἀπὸ ναυαγίων περισιωθέντας. Κἂν ὄσοι ἄρα καὶ εὐρίσκοντο, καὶ οὐς ἡ πρόνοια ἔσωζε, τούτους ἐκείνοι ἐφόνευον. Ἔτεροι πάλιν, εἶπερ εἰς πόλεμον ἐζώγρουν τινὰς τῶν ἀνθρώπων, τούτους ἀριθμοῦντες ἀνὰ ἑκατὸν ἔθουν ἕνα. Εἶδες ἀπανθρωπίαν καὶ ὠμότητα, καὶ αὐτῶν τῶν ἀλόγων ζῶων καὶ θηρίων θηριωδεστέραν; Πᾶν ζῶον οὐ μάχεται τῷ ὁμογενεῖ αὐτῷ, οὐδὲ φθείρει, ἐκείνοι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν θηρίων ἀπηνέστεροι εὐρίσκοντο. Θὺ μόνον γὰρ ἄλλοδαποὺς καὶ ξένους ἀνθρώπους ἐφόνευον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὁμογένηους, καὶ καθ' αἶμα συγγενεῖς. Καὶ γὰρ οἱ Κρήτες καὶ Φοίνικες τοὺς ἐαυτῶν παῖδας καὶ θυγατέρας ἔθουν τοῖς δαίμοσιν, οἱ χαλκὸςπλαγχοὶ. Πρὸ δὲ τούτων ἐγένετο ὁ κατακλισμὸς ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, καὶ ἀπέθανεν ἐν τοῖς ὕδασι πᾶσα ψυχὴ ζῶσα

ἀνθρώπου τε καὶ παντὸς ζώου πετεινοῦ καὶ τετραπό-
δου διὰ τὰς τῶν τότε εὐρισκομένων ἀνθρώπων ἁμαρ-
τίας. Διαισώθησαν δὲ ἐν τῇ κιβωτῷ ψυχὰι μόναι ὀκτώ,
ὁ τε Νῶε καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, οἱ τρεῖς τε υἱοὶ αὐτοῦ,
καὶ αἱ τρεῖς γυναῖκες αὐτῶν. Εἰσήξε δὲ Νῶε καὶ ἀπὸ
παντὸς ζώου ἐντὸς τῆς κιβωτοῦ διὰ τὸ γένος. Πάλιν
ὡς ὁ πανάγαθος Θεὸς ἐπέταξε τῷ γένει τῶν ἀνθρώ-
πων τὸ « Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε
τὴν γῆν, ὁμοίως καὶ τοῖς ζώοις. Καὶ πάλιν ἐπέπεσον
οἱ ἄνθρωποι εἰς ἀπέθειαν, ἦν καὶ κατὰ μέρος φθά-
σαντες ἤδη εἰρήκαμεν. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ καὶ ὁ
Ἀβραὰμ καὶ Ἄντ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἐφάνησαν δοῦλοι
τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου. Ἄπας δὲ ὁ κόσμος προσεκύ-
νησαν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς εἰδώλοις. Ὁ πανάγαθος
τοῖνον Θεὸς ἰδὼν τὸ εἶμιον πλάσμα αὐτοῦ, τὸ γένος
δηλαθῆ τῶν ἀνθρώπων, τυραννόμενον ὑπὸ τοῦ δια-
βόλου, ὃς ζῶντας μὲν τοὺτους ἐφενάκιζε καὶ ἠπάτα,
ὥστε προσκυνεῖν αὐτῷ ὡς θεῷ, ἀποθανόντων δὲ κατ-
έχε τὰς αὐτῶν ψυχὰς ἐν τῷ ἄδῃ τῷ πικρῷ καὶ ἐξο-
φωμένῳ, σπλαγχνισθεὶς ἔσωσεν αὐτό. Πῶς δὲ ἐσώθη
τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἀκούε νουνεχῶς.

ε'. Ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος αὐτὸς ἑαυτῷ οὐκ ἠδύνατο
βοηθῆσαι. Τὸ μὲν, εἰ οὐκ ἔδοῦλτο διὰ τὸ τὰς ἡδο-
νὰς νομιζεῖν εἶναι ἄκρον ἀγαθὸν, εἰς τοσαύτην καὶ
γὰρ πλάνην ἐπέπεσον, σκοτισθέντες ὑπὸ τοῦ πονηροῦ
τὸ δ', εἰ τὸν μὲν ἀληθῆ Θεὸν οὐκ ἐγίνωσκον, προσ-
εκύνον δὲ τοῖς εἰδώλοις ἦτοι τοῖς δαιμονίοις, καὶ ἐν
σκότει τῆς ἀγνωσίας ὑπάρχοντες, τὸν Θεὸν οὐκ ἐγί-
νωσκον, καὶ ἔμενον ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ ἐχθροῦ.
Ἐπιβόησαν δὲ καὶ τοῦτο, εἰ ἐνόησαν εἰς ποῖον βάρ-
αθρον κακῶν ἐπέπεσον, καὶ πῶς ἔμελλον βοηθῆσαι
ἑαυτοῖς, ἐπεὶ εἶχον τὴν προγονικὴν κατάραν τοῦ
Ἀδάμ, καὶ ὅπως ἔμελλον γενέσθαι ἀθάνατοι, ἐπεὶ
τὸν θάνατον ἐκλήρωσαντο; Πάντες γὰρ οἱ ἐξ Ἀδάμ
θνητοὶ κατέστησαν διὰ τὴν τοῦ πατρὸς αὐτῶν Ἀδάμ
ἁμαρτίαν. Ἐπεὶ γοῦν οὐτε ἐνόησαν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ
ποῖου ὕψους καὶ μεγαλείου ἐξέπεσε, καὶ εἰ; ὅσον
βάραθρον ἀτιμίας ἐπέπεσον, ἀλλ' εἰ καὶ ἴσως ἐνόησαν,
οὐκ ἠδύνατο βοηθῆσαι ἑαυτῷ, λοιπὸν ἐκινδύνευε, ἵνα
διαπαντὸς εὐρίσκηται ἡ ἁμαρτία, καὶ βασιλεύῃ ὁ
θάνατος ἐπὶ πάντα ἄνθρωπον. Τοῦτο ἰδὼν Δαβὶδ ὁ
προφήτης, εἶπεν, εἰς « Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συν-
ῆκε, παρεσυδελήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ
ὡμοιώθη αὐτοῖς. » Ἄλλ' ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς σπλαγ-
χνισθεὶς, οὐκ ἔλασε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐπὶ πλεόν ὑπὸ
τοῦ διαβόλου τυραννίσθαι. Τοῖνον καὶ ἤρξατο ἀπὸ τοῦ
Ἀβραὰμ ἀνακαλεῖσθαι καὶ ἐπιδορθοῦσθαι τὸν ἄν-
θρωπον. Τοῦ γὰρ Ἀβραὰμ γεννησαντος τὸν Ἰσαὰκ
καὶ τοῦ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ, καὶ τοῦ Ἰακώβ τοὺς δώ-
δεκα υἱοὺς αὐτοῦ, φρονήσαντες οἱ ἑνδεκα υἱοὶ τοῦ
Ἰακώβ τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν τῷ Ἰωσήφ, ἰδῆσαν καὶ
ἔβαλον αὐτὸν εἰς τὸν λάκκον, καὶ ἐβρόντες Αἰγυπτίους,
πεπράκασιν τοῦτον. Οἱ δὲ ἀπαγαγόντες τὸν Ἰωσήφ εἰς
Αἴγυπτον δεδώκασιν τῷ Φαραῶ. Καὶ ὁ Φαραῶ κατέ-
στησεν αὐτὸν ἀρχοντα πάσης γῆς Αἰγύπτου. Γενο-
μένου δὲ λιμοῦ, κατέβησαν οἱ ἀδελφοὶ Ἰωσήφ εἰς
Αἴγυπτον εὐρεῖν χορτάσματα. Ὁ δὲ Ἰωσήφ γνωρί-

lium et quadrupedum, propter peccata, quæ tunc
temporis inter homines esse deprehendebantur :
servatæ autem sunt in arca non plures quam octo
animæ, Noë scilicet et uxor illius, tres filii ipsius,
et uxores eorum. Noë vero singulorum animalium
genus in arcam induxerat ; Deus autem optimus et
benignus deus præcepit humano generi, « Cres-
cite, multiplicamini et implete terram » ; et similiter
et animalibus. Sed rursum ad impietatem delapsi
sunt homines, quam modo per partes exposuimus.
Melchisedek vero, Abraham, et Lot illius ex fratre
nepos, Dei altissimi cultores se esse declaraverunt ;
totus autem mundus diabolo servivit et idolis.
Deus itaque benignissimus cum vidisset nobilem
illam creaturam suam, genus humanum scilicet
diaboli tyrannide pressum, qui viventes quidem
fasciaret et deciperet ut ipsum ceu deum cole-
rent, mortuorum vero animas in tristi et obscuro
inferno detineret, misericordia ductus, salutem
dare voluit. Modum itaque quo humanum genus
ad salutem pervenit, diligenter percipite.

5. Ipse quidem homo seipsum juvare non pote-
rat, partim quidem quod non vellet, eo quod vo-
luptates summi boni loco duceret (in tantum enim
erroris inciderant a malo excæcati), partim vero,
quod verum Deum ignoraret, serviret autem idolis
et dæmonibus, et in tenebris ignorantie desidens
Deum non agnoscebat, sed in hostis permanebat
captivitate. Quin et hoc concedimus statuinus-
que, quod animadvertenter quidem in quantum
malorum barathrum incidissent ; sed quomodo
seipsum juvarent, qui majorum suorum, Adami
nempe, maledictione tenebantur : et quo modo
immortales redderentur, qui mortem ceu heredita-
rio jure acceperant ? Omnes enim ex Adam
geniti mortales facti sunt, propter Adami patris-
ipsorum transgressionem. Quoniam igitur homo
aut ignoravit de quanta sublimitate et magnifi-
centia excidisset, et in quantum delapsus esset
ignominie barathrum, aut hoc forte cognito, sibi
ipsi tamen subvenire non poterat, periculum jam
erat, ne peccato semper nobis præsentem, mors
etiam omni homini dominaretur. Hæc igitur David
perspicuus dixit : « Homo cum in honore esset
non intellexit ; comparatus est iumentis insipienti-
bus, et illis similis est factus ». » Deus vero hu-
mani fautor generis, misericordia motus, imaginem
suam ulterius diaboli imperio premi non permisit.
Incepit igitur ab Abrahami temporibus revocare
et restituere hominem. Cum enim Abraham ge-
nuisset Isaac, et hic Jacobum, Jacob autem duode-
cim filios ejus, undecim ex illis adversus fratrem
suum Joseph invidia moti, eum hævaverunt et dimi-
serunt in cisternam, et tandem Aegyptios quosdam
nacti, vendiderunt. Hi vero Josephum in Aegyptum
abductum dederunt Pharaoni, qui eum totius
Ægypti dominum constituit. Exorta autem fame

⁶⁶ Gen. ix, 1. ⁶⁷ Psal. xlviii, 21.

descenderunt Josephi fratres in Ægyptum, ut in-
venirent alimenta. Joseph vero cognitis fratribus
suis, eos aluit, oblitus commissi ab illis adversum
se facinoris, advocato simul ad se patre suo Jacob.
Sed hic typus erat Christi. Quemadmodum enim Joseph a germanis suis fratribus damnatum malumque accepit, sed hujus immemor bonum pro malo rependit fratribus in se injuriis, sic et Christus invidia vexatus a popularibus suis Judæis, ligandus erat, et in sepulcrum seu cisternam deponendus, et tradendus morti. Sed quemadmodum Joseph Ægypti dominium consecutus, patrem et fratres suos a morte, per famem illis imminente, liberavit: sic et Christus cum portas mortis contrivisset, et dissolvisset diaboli imperium, servavit credentes in ipsam ex Judæis et gentibus, quin et ipsam primum parentem Adam. Et Jacob, ut dictum est, Ægyptum ingressus cum animabus septuaginta quinque, mansit illic usque ad tempus mortis suæ. Retenti vero sunt illic posteri ejus annis circiter quadringentis et triginta, servientes Pharaoni et Ægyptiis servitute tristi et lucrifera. Post hæc autem Deus misso Mose eduxit et liberavit eos ex servitute Pharaonis et Ægyptiorum, cum ederet is miracula et prodigia magna in Ægypto, et educeret ipsos per mare Rubrum divisit et scissis fluctibus, Pharaonem autem cum omni suo exercitu demergeret. Judæis autem longo tempore in deserto commorantibus Deus manna dedit. Hi vero murmurabant, et verbis suam prodebant ingratitude. Moses autem illos admonere non desuit. Cum vero hic in montem Sinai ascendisset, legem a Deo accepturus, Hebræi, qui prius ingrati et murmuratores fuerant, etiam impii facti sunt. Dicunt enim Aaroni, fratri Mosis: « Fac nobis deos, qui præcedant nos; quid enim Mosis illi, qui nos eduxit Ægypto contigerit, nescimus⁷⁷. » Et aurum quantum sufficiebat corrogantes, fecerunt imaginem vituli, et huic tanquam Deo ab illis recepto sacrificaverunt, et in tam absurdo lætati sunt facinore. Moses vero reversus, tanto scelere viso confregit acceptas a Deo legis tabulas. Et dixit Deus: « Delebo genus ipsorum, et constituam te regem super gentem magnam et populosam⁷⁸. » Ille vero noluit, sed Deum multa obsecrans hortansque intercessit pro illis: et non delicti sunt. Observa igitur nunc, Deum non de his locutum esse ad Abraham cum dicit: « In semine tuo benedicentur omnes gentes⁷⁹, » sed de Christo. Mose autem pro Hebræorum populo intercedente, lex illis denuo data est; et tunc Deus ad Hebræos per Mosem locutus est: « Ego sum Deus primus, et Deus in futurum, et post me Deus alius non est⁸⁰. » Hæc igitur ita se habent quemadmodum Deus locutus est et præcepit. In litteris vero tuis hoc seu magna accusatione dignum contra nos, qui Christiani dicimur, continetur, quod Deo

σας τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἔθρεψεν αὐτούς, μὴ μνησθεὶς τοῦ παρ' αὐτῶν γεγονότος εἰς αὐτὸν ἀδικήματος, προσκαλεσάμενος καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακώβ. Τοῦτο δὲ ἦν τύπος τοῦ Χριστοῦ, δηλονότι ὡς περὶ ὁ Ἰωσήφ εὐρῶν παρὰ τῶν οικείων ἀδελφῶν κακῶν, καὶ ἀμνημονήσας τούτου, ἀντὶ κακοῦ ἀγαθὰ ἀναπέδωκε τοῖς ἀδικήσασιν αὐτὸν ἀδελφοῖς, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς φθονηθεὶς παρὰ τῶν ἑμογενῶν αὐτοῦ Ἰουδαίων, μέλλει δεθῆναι καὶ εἰς τὸν τάφον ἀντὶ τοῦ λάκκου εἰσελθεῖν, καὶ τῷ θανάτῳ παραδοθῆναι. Ἄλλ' ὡς περὶ ὁ Ἰωσήφ, γενόμενος ἀρχὸν πάσης Αἰγύπτου, ἐρρύσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ διὰ λιμοῦ θανάτου· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς συντρίψας τὰς πύλας τοῦ θανάτου, καὶ καταλύσας τὸ κράτος τοῦ διαβόλου, ἔσωσε τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας, Ἰουδαίους τε καὶ τὰ ἔθνη, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν προπάτορα Ἀδὰμ. Καὶ ἔλθων εἰς Αἴγυπτον ὁ Ἰακώβ, ὡς εἰρηται, μετὰ ἑβδομήκοντα πάντες ψυχῶν, ἔμεινεν ἐκεῖτε μέχρι τῆς τελευταίας αὐτοῦ. Προσεκαρτέρησε δὲ καὶ ἅπαν τὸ γένος αὐτοῦ ἐκεῖτε μέχρι καὶ ἐπὶ τὴν τετρακοσίαν καὶ τριάκοντα, δουλεύοντες τῷ Φαραῶ καὶ τοῖς Αἰγυπτίοις δουλείαν πικρὰν καὶ δυνήραν. Μετὰ δὲ ταῦτα πέμφας ὁ Θεὸς τὸν Μωσῆα, ἐξήγαγε καὶ ἐρρύσατο αὐτοὺς τῆς πικρᾶς δουλείας τοῦ Φαραῶ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ποιήσαντα αὐτὸν θαυμάσια καὶ τεράστια μέγала ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ διαδιβάσαντα αὐτοὺς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, σκίσαντα αὐτὴν, τὸν δὲ Φαραῶ καταποντίσαντα σὺν πάσῃ τῇ αὐτοῦ στρατιᾷ. Καὶ εὐρισκομένων τῶν Ἑβραίων ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀντὶ πάσης τροφῆς διέδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὴν μάννα. Αὐτοὶ δὲ ἐγόγγυζον, καὶ λόγου ἀχαριστίας ἔλεγον. Ὅμως νοθετῶν ὁ Μωσῆς οὐκ ἐπαύετο. Ὡς δὲ ἀνέβη Μωσῆς ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ δέξασθαι τὸν νόμον παρὰ Θεοῦ, οἱ πρότερον ἀχάριστοι Ἑβραῖοι καὶ γόγγυσται γεγονάσιν ἀσεβεῖς. Λέγουσι τοίνυν τῷ Μωσέως ἀδελφῷ Ἀαρὼν, ἡ Ποίησον ἡμῖν θεοὺς, οἵτινες πρόπορεύονται ἡμῶν. Ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐξ Αἰγύπτου, τί γέγονεν οὐκ ὀδύμεν. Καὶ συναγαγόντες χρυσοὺς ἰκανὸν κατασκευάσαν εἰκόνα βοῦς, καὶ λαθόντες αὐτὴν, εἴθυσαν ὡς Θεῶν, καὶ εὐφραίνοντο ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ ἀτοπήματι. Ἐλθὼν δὲ ὁ Μωσῆς, καὶ εὐρῶν τὸ τοσοῦτον κακὸν, θυμωθεὶς κατέχυσε τοῦ νόμου τὰς πλάκας, ἃ; παρὰ Θεοῦ ἐδέξατο. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός, « Ἐξάλειψω τὸ γένος αὐτῶν, καὶ ποιήσω σε βασιλεῖα εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ. » Ὁ δὲ οὐκ ἠθέλησεν, ἀλλὰ πολλὰ ζητήσας τὸν Θεόν, καὶ πολλὰ παρακαλέσας, ἔμεσιτευσεν αὐτοῦς, καὶ οὐκ ἠφανίσθησαν. Πρόσεξον τοίνυν, πῶς ἀναφαίνεται, ὅτι οὐ περὶ αὐτῶν εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ὅτι « Ἐν τῷ σπέρματι σου εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, ἀλλὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ. » Μεσιτεύσαντος δὲ τοῦ Μωσέως τῶν Ἑβραίων γένος, πάλιν ἐδόθη ὁ νόμος πρὸς αὐτούς. Τότε εἶπεν ὁ Θεός, πρὸς τοὺς Ἑβραίους διὰ τοῦ Μωσέως, ὅτι « Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, ἐγὼ καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔστι Θεὸς ἕτερος. » Τοῦτο γοῦν ἔστιν οὕτω, καθὼς ὁ Θεὸς εἶπε καὶ ἐνετείλατο. Ἐν γοῦν τῇ γραφῇ τῇ σῇ ὡς μέγα

⁷⁷ Exod. xxxii, 1. ⁷⁸ Ibid. 10. ⁷⁹ Gen. xxii, 18. ⁸⁰ Deut. xxxii, 30.

κατηγόρημα κείται τούτο καθ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν, ὅτι τοῦ Θεοῦ εἰπόντος, ὅτι Ἐγὼ Θεὸς μόνος, καὶ οὐκ ἔχω συντροφίαν εἰς τὴν ἐμὴν θεότητα, ἡμεῖς λέγομεν τὸν Χριστὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν, καὶ προσκυνοῦμεν πολλοὺς θεοὺς, καὶ ἔστω ὑπὸ ἀναθέματι ὁ προσκυνῶν θεοὺς δύο ἢ τρεῖς ἢ καὶ πολλοὺς. Ἀλλὰ προσκυνοῦμεν Θεὸν ἓνα ἀληθινόν, τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ὁ γὰρ Θεὸς διδάσκων τοὺς Ἑβραίους, ἵνα μὴ κέτι εἰδωλολάτρῳσιν, εἶπεν αὐτοῖς, « Οἱ πιστεύοντες τοῖς εἰδώλοις πιστεύουσι θεοῖς πολλοῖς. » Οἱ δὲ Χριστιανοὶ ὀρθῶς φρονοῦντες, ἐνὶ Θεῷ πιστεύουσι, καὶ οὐ πολλοῖς· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐδίδαξεν ἐν τοῖς Ἑβραίοις εἰπὼν, ὅτι « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμέν, » καὶ « Ὁ ἐμὲ θεωρῶν, θεωρεῖ τὸν Πατέρα μου. » Ὑμεῖς δὲ ἀγνοοῦντες τὰς Γραφὰς, ἐκπιπτετε τῆς ἀληθείας. Καὶ τούτου γεγονότος, ἄλλα ἀκούοντες, ἄλλα γινώσχετε. Οἱ δὲ Ἑβραῖοι συμπαθηθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἀπώλοντο, ὁμοῦς δὲ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας οὐκ εἶδον. Ἀλλὰ καταδικασθέντες, εὐρίσκοντο διάγοντες πεπλανημένως οὕτως ἐν τῇ ἐρήμῳ χρόνους τεσσαράκοντα, ἄχρις ἂν τελευτήσωσι πάντες ἐκεῖνοι, διὰ τὸ, ἵνα οὐδὲν ἴωσι τὴν γῆν, ἣν ἐπηγγέλατο ὁ Θεὸς δοῦναι τοῖς υἱοῖς Ἀβραάμ. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν ἐκεῖνων εἰσῆλθον τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, κάκεισε εὐρον πολλὰ ἀγαθὰ ἐν αὐτῇ. Καὶ ἐκεῖ ἀπέστειλεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς προφήτας καὶ διδασκάλους. Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἀπὸ τούτων ἀπέκτειναν, τοὺς δὲ ἐλιθοβόλησαν, καὶ ἐφάνησαν ἀχάριστοι καὶ ἀγνώμονες· εἰς τὸν Θεόν. Καὶ οὐ μόνον οὐκ ἐδίδουν εὐχαριστίαν, ἀλλὰ καὶ διώλου σχεδὸν εἰδωλολάτρουν. Καὶ διὰ τούτου παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς αἰχμαλωσίας. Πᾶσιν δὲ συμπαθῆς ὢν ὁ Θεός, ἀνεκαλεῖτο αὐτούς. Διὰ τοιούτου καὶ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν εὐδόκησε καὶ ἠθέλησεν, ἵνα ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ ἐλθὼν εἰς τὴν κόσμον, σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ὁ διάβολος ἀπαιτήσας, ἀπέστησεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ προσεκύνει τῇ κτίσει καὶ τῷ διαβόλῳ. Κατελθὼν τοίνυν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ λαβὼν σάρκα ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου Μαρίας, ἐγένετο ἄνθρωπος, ὡς ἐμπροσθεν παρὰ τῶν ἁγίων καὶ προφητῶν ἀπεδείχθη, καὶ γεροντῶς ἄνθρωπος, καὶ καρτερήσας χρόνους τριάκοντα, ἤρξατο διδάσκειν τὸν λαόν, καὶ ἐρμηνεύειν τὴν τῆς ἀληθείας· καὶ δικαιοσύνης ὁδόν, καὶ διδάσκων ἔπραττε, καὶ πράττων ἐδίδασκε, καὶ ἐποίησε θαύματα μεγάλα καὶ ἐξαισία. Οὐχ ὡσπερ κατὰ καιροῦς ἐποίησαν τινες τῶν ἁγίων ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ὡς δοῦλοι, ἀλλὰ δεσποτικῶς τε καὶ ἐξουσιαστικῶς ἐποίησε καὶ ἔπραττεν ὅσα καὶ ἔπραττεν. Εἶπε γὰρ λεπρὸς αὐτῷ, « Κύριε, ἐνθέλη, δύνασαι με καθαρῖσαι. » Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Χριστὸς, « Θέλω, καθαρῖσθαι. » Καὶ εἶπεν ὁ παράλυτος, Κύριε, τριάκοντα καὶ ὀκτὼ χρόνους κατάκειμαι, καὶ οὐκ ἔχω ἄνθρωπον, ἵνα ὅταν ταραθῇ τὸ ὕδωρ, βάλῃ με ἐν αὐτῷ (ἄγγελος γὰρ παρὰ Θεοῦ ἀπεστέλλετο κατὰ καιρὸν, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, καὶ ὁ πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὲς ἐγένετο οἰψόησθε καταίχθε νοσήματα). Ὡς γοῦν παράλυτος· καὶ

A dicente, Ego sum Deus solus, et divinitatis consortem non habeo, nos tamen dicimus Christum Deum esse et Dei Filium; unde etiam multos deos adoremus. Cæterum anathema sit, quisquis vel duos vel tres pluresve deos adoraverit; nos vero unum Deum verum adoramus, creatorem cœli et terræ. Deus enim Hebræis præcipiens ne posthac idolorum cultui inservirent, dixit: « Qui idolis cœlunt, multis diis credunt. » Christiani vero, quæ recta sunt sentientes, uni Deo credunt, et non multis juxta Christi doctrinam, quam in Evangelio tradidit, dicens: « Ego et Pater unum sumus; » et: « Qui me videt, videt Patrem meum. » Vos autem cum Scripturas ignoretis, a veritate exciditis; et cum hoc factum fuerit, aliis auditis alia et diversa intelligitis. Hebræi vero Deum misericordem experti, nequaquam perierunt; terram tamen promissionis non viderunt, sed a Deo damnati, multis erroribus hinc inde per desertum circumducti sunt annis circiter quadraginta, donec omnes illi mortui sunt, ne scilicet terram viderent, quam Deus se filiis Abraham daturum promiserat. Post obitum vero illorum, liberi horum terram promissam ingressi sunt, in qua simul bona quam plurima sunt adepti. Et hanc incolentibus Deus prophetas misit et doctores, sed alios quidem illorum occiderunt, alios vero lapidaverunt, et seipsos ingratos exhibuerunt et beneficiorum Dei immemores. Verum non ingrati modo fuerunt, sed etiam perpetuo fere idolorum cultibus dediti, et propter hoc tradidit eos Deus in captivitatem. Denuo autem illorum misertus, eos revocavit; eademque de causa ultimis jam temporibus appropinquantibus complacitum illi est et decrevit, ut Filius et Verbum suum in mundum veniens salvaret hominem, quem diabolus deceptum a Deo abduxerat, ut creaturæ serviret et diabolo. Filius itaque et Verbum Dei cœlitus descendens, carne ex diva virgine Maria assumpta homo factus est, quemadmodum supra sanctorum et prophetarum testimoniis demonstravimus. Et homo factus cum annis vixisset triginta, cœpit docere populum, illisque veritatis et justitiæ viam ostendere, docensque operatus est, et inter operandum docuit, ediditque miracula magna et stupenda, non quemadmodum olim nonnunquam aliquot sanctorum in nomine Dei fecerunt ceu servi, sed cum imperio et auctoritate fecit et operatus est quæcumque fecit. Dicebat enim illi leprosus: « Domine, si volueris, potes me mundare; » et dixit illi Christus: « Volo, mundare. » Et dixit illi paralyticus: Domine, annis jam triginta et octo decubui, nec habeo quemquam, qui cum aqua turbata fuerit, me in illam immittat (Angeius enim Domini descendebat certo tempore, et turbabat aquam, in quam qui primus descenderat, sanus reddebatur a quocumque morbo, quo laboraverat). Cum itaque

⁹¹ Matth. viii, 5.

paralyticus infirmus hominumque destitutus auxilio, illic juxta piscinam per annos triginta et octo decubisset, illum videns Christus, misertus illius dixit ad eum: « Visne sanus fieri? » Hoc vero Christum adorante et credente, dicit ad eum Christus: « Tolle lectum tuum, et abi in domum tuam ⁶¹. » Similiter faciebat ubique, quocumque locorum incederet. Cæcos sanavit, visumque restituit, surdis auditum reddidit, claudos incedere fecit, paralyticos nervis firmis et vivacibus confirmavit, mortuos resuscitavit, dæmoniacos auctoritate summa liberavit, et ut summam comprehendam, omnia fecit instar Dei, juxta ipsius voluntatem et arbitrium. Venit ad illum, qui cæcus fuerat a nativitate sua, et oravit illum; cumque alios cæcos nudo et solo verbo sanavisset, hunc non item, sed in terram exspuens, lutum ex sputo fecit, oculosque illius inunxit, dicens ad illum: « Abi, abluce in piscina Siloe; » et cum lavisset, visum recepit ⁶². Quidnam hoc factum denotavisse putabimus, quod alios cæcos solo verbo sanavit, ad hunc vero sanandum, lutum fecit? Non aliud certe, quam cum alii cæci a nativitate sua oculos habuerint sanos, postea oculis capti sunt, hoc vero oculis omnino carente ab ipso matris utero, lutum fecit Dominus, innuens se hunc eundem esse, qui e luto hominem formaverit, et hujus nunc in corpore defectum luto sumpto compleat. Deinde dixit cæco: « Credis in Filium Dei? » Respondit ille: « Et quis est, Domine, ut credam in illum? » Cum enim cæcus fuisset, Christum non noverat; et dixit illi Christus: « Ego sum, qui loquor tibi. » Tunc dixit cæcus: « Credo, Domine, et adoravit illum. » Similiter et millia alii quot hominum quodam die Christum erant secuti, verbum ipsius et doctrinam audientes, et cum esurirent, non invenerunt in loco illo plures panibus quinque, et duos pisces. Et benedixit illis Christus, præcepitque discipulis, qui omnibus istis panes apposuerunt, de quibus comederunt omnes, et saturati sunt, et reliqui fuerunt cophini duodecim pleni panum fragmentis et piscibus ⁶³. Sed quis horum sensus? Partim quidem ut edant famelici, partim vero ut intelligant et animo suo meditentur, hunc illum esse qui in deserto patres ipsorum manna cibaverit. Porro, homo quidam mortuus est et sepultus, cumque in sepulcro dies egisset quatuor, defuncti sorores accersiverunt Christum. Illic autem dicit illi: « Lazare, exi foras. » Et illico qui mortuus fuerat, sepulcro egressus est, et ambulavit, ligatus manusque pedesque (sic enim moris erat Judæorum mortuos sepelire) et sic resuscitationis miraculo aliud illud incessus sui miraculum successit ⁶⁴. Sed cur hæc facta? Ut cum homines viderent hunc non tantummodo mortuos excitare, sed etiam hunc quatruiduannum, intelligerent hunc esse vitæ et

ἀδύνατος καὶ μὴ ἔχων ἄνθρωπον, ἔκειτο χρόνους τριάκοντα καὶ ὀκτώ πλησίον τῆς κολυμβήθρας ἀσθενῶν παράλυτος, τοῦτον ἰδὼν ὁ Χριστός, καὶ σπλαγχνισθεὶς, λέγει πρὸς αὐτόν, « Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι; » Τοῦ δὲ προσκυνήσαντος; καὶ πιστεύσαντος τῷ Χριστῷ, λέγει πρὸς αὐτόν ὁ Χριστός, « Ἄρον σου τὴν κλίνην, καὶ ὑπάγε εἰς τὸν οἶκόν σου. » Τὸ αὐτὸ ἐποίει ἅπανταχοῦ ἔνθα ἦν περιπατῶν. Τυφλοὺς ἰθεράπευε, καὶ ἐποίει αὐτοὺς βλέπειν, τοὺς κωφοὺς ἀκούειν, τοὺς χωλοὺς περιπατεῖν, τοὺς παράλυτους συνέσφιγγε, τοὺς νεκροὺς ἀνίστα, τοὺς δαιμονιζομένους ἐξουσιαστικῶς ἰθεράπευε, καὶ ὡς ἐν συνόψει εἰπεῖν, τὰ πάντα ὡς θεὸς ἐποίησε, καθὼς ἐβούλετό τε καὶ ἤθελε. Τυφλὸς ἦλθεν ἐκ γενετῆς, καὶ παρεκάλεσεν αὐτόν, καὶ τοὺς μὲν ἄλλους; τυφλοὺς ἰθεράπευε μόνῳ λόγῳ, ἐκείνον δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ πτύσας; εἰς τὴν γῆν, καὶ πηλὸν ποιήσας διὰ τοῦ πτύσματος, ἔχρισε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, εἰπὼν πρὸς αὐτόν, « Ὑπάγε, νίψαι εἰς τοῦ Σιλῶαμ τὴν κολυμβήθραν, » καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψε. Τί τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πράγματός, ὅτι τοὺς μὲν ἄλλους πάντα; ἰθεράπευε λόγῳ μόνῳ, εἰς τοῦτον δὲ ἐποίησε πηλόν; Οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι τυφλοὶ, ἔχοντες ἀπὸ γεννήσεως αὐτῆς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ὑγιεῖς, ἐτυφλώθησαν, τοῦ δὲ μηδὲως ἔχοντος ὀφθαλμοὺς ἐξ αὐτῆς γεννήσεως, ἐποίησε πηλόν ὁ Χριστός, δεικνύων ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἀπὸ πηλοῦ πλάσας τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ ἐλλείπον τοῦ σώματος αὐτοῦ διὰ τοῦ πηλοῦ ἀνεπλήρωσεν. Εἶτα λέγει τῷ τυφλῷ, « Πιστεύεις εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ; » Δέγει αὐτῷ ὁ τυφλός, « Καὶ τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν; » τυφλὸς γὰρ ὢν, οὐκ ἐγίνωσκε τὸν Χριστόν. Καὶ ὁ Χριστός πρὸς αὐτόν, « Ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι. » Τότε λέγει ὁ τυφλός, « Πιστεύω, Κύριε; » καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ. » Χιλιάδες πολλὰ ἀνθρώπων ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ προσέμειναν ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν διδασκαλίαν. Καὶ ἐπίνασαν, καὶ οὐχ εὐρέθησαν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ πλέον τῶν πέντε ἄρτων, καὶ τῶν δύο ἰχθύων. Εὐλόγησε τοίνυν αὐτὰ ὁ Χριστός, καὶ προσέταξε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ παρέθηκαν πᾶσι τοὺς ἄρτους. Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἔχορτάσθησαν, καὶ ἐπερίσσευσαν κόφινος δύο καὶ τῶν ἄρτων καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων. Τί τοῦτο σημαίνει; Τὸ μὲν, ἵνα φάγωσιν ὡς πενῶντες, τὸ δὲ, ἵνα νοσήσῃ καὶ ἐνθυμηθῶσιν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἐν τῇ ἡμέρᾳ θρέψας τοὺς πατέρας; αὐτῶν τὸ μάννα. Ἄνθρωπος ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη, καὶ ποιήσαντος ἐν τῷ τάφῳ ἡμέρας τέσσαρας, παρεκάλεσαν τὸν Χριστόν αἱ τοῦτου ἀδελφαί, καὶ ὁ Χριστός λέγει πρὸς αὐτόν, « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω. » Καὶ παραυτὰ ἐξῆλθε τοῦ τάφου ὁ τεθνηκώς, καὶ περιεπάτησε δεδεμένος τὰς χεῖρας; καὶ τοὺς πόδας;. Οὕτω γὰρ ἦν ἔθος ἐνταφιάζειν τοῖς Ἰουδαίοις. Καὶ ἐπὶ τῷ θαύματι τῆς τούτου ἐγέρσεως ἐπικολούθησε καὶ τὸ τῆς βελτίσεως αὐτοῦ. Τί δὲ καὶ τοῦτο; Ἴνα ἰδόντες οἱ ἄνθρωποι, πῶς ἀνέστησε τοὺς πρώην νεκροὺς, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν τετραήμερον, νοήσωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ζωῆς καὶ θανάτου Δεσπότης. Καὶ ὅταν ἴδωσιν αὐτὸν δὴ τὸν Χριστὸν ἐν τῷ τάφῳ,

⁶¹ Joan. v, 1-8. ⁶² Joan. ix, 1 seqq. ⁶³ Marc. vi, 51. ⁶⁴ Joan. xi, 1 seqq.

πιστεύουσιν ὅτι ὁ τῆ ἰσὶς ἔξουσία ἀνιστῶν τοὺς νεκροὺς, πολλῶ μᾶλλον κατ' ἔξουσίαν ὡς Θεὸς ἀνιστήσκειν μέλλει τὸ ἴδιον σῶμα. Ἐλεγε γὰρ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους, ὅτι Ἐὐδελς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· καὶ ὅτι Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἔξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. Καὶ ὅτι μὲν ἐπίστευον εἰς τὸν Χριστὸν καθ' ἑκάστην ἡμέραν πλήθη ἀναριθμητὰ ἀνθρώπων, καὶ ὠμολόγουν αὐτὸν Θεόν, καὶ Θεοῦ Υἱόν, ὑπῆρχον δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ ἀρχόντες αὐτῶν ἀντιταττόμενοι τῇ τοῦ Θεοῦ διδασκαλίᾳ καὶ ἀντιλέγοντες, ἀνεφάνθη ἐκ τῆς Ἰσραὴλ προφητείας λεγούσης, ὅτι Ὁφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέψουσι, καὶ ὠτα ἔχοντες οὐκ ἀκούσουσιν· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, καὶ τοῖς ὠσὶ βρώεως ἤκουσαν. Καὶ ἐτελέσθη ἡ προφητεία. Θαυματουργούντος καὶ γὰρ τοῦ Χριστοῦ, εὐρίσκοντο ὡς περ τυφλωτόντες, καὶ διδάσκοντος εὐρίσκοντο κωφοί, ὡσεὶ ἀπίς κωφὴ καὶ βύουσα τὰ ὠτα αὐτῆς. Καὶ ὅτι μὲν ἔλεγε πρὸς αὐτοὺς ὁ Χριστὸς, ὡς Ἐἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν ἔχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε ὅτι Βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει. Καὶ ἀλλαχού πάλιν ἔλεγε περὶ αὐτῶν, ὅτι Ἐἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἦτε, ἠγαπήκατε ἂν ἐμέ. Τούτο τοιοῦτον ἐνι· Ὁμοί; ταῦτα ποιούντος τοῦ Χριστοῦ, οὐδόλως ἤλθον ἐκεῖνοι εἰς αἴσθησιν, ἀλλὰ ἐζήτουν πρόφασιν, ὅπως θανατώσωσιν αὐτόν. Περὶ δὲ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε τῷ γένει τῶν Ἑβραίων, τί χρὴ καὶ λέγειν, ἀπίρων ὄντων καὶ ἀναριθμητῶν; Ὁμοί καὶ τούτων γεγονότων, οὐκ ἤλθον εἰς αἴσθησιν ὧς οἱ μάταιοι καὶ κεκλινημένοι, ἀλλὰ τῷ φθόνῳ καὶ τῇ κακίᾳ νικῶμενοι, ἐζήτουν παντὶ τρόπῳ καὶ πάσῃ μηχανῇ ὅπως ἐγείρωσι κατὰ τὸν Χριστοῦ κατηγορίαν, καὶ θανατώσωσι τὸν εὐεργέτην αὐτῶν, καὶ οὐχ εὔρον ἕτερον, ἢ ὅτι βλασφημεῖ αὐτοὺς, λέγων ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ, καὶ ὅτι ἄνθρωπος ὧν ποιεῖ ἑαυτὸν Θεόν. Καὶ οἱ ἤκουον τοῦ Χριστοῦ λέγοντος πρὸς τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν, ὅτι Ἐφώνεται σου αἱ ἁμαρτίαι, ἔλεγον, ὅτι Τίνα σεαυτὸν ποιεῖς, καὶ τίς δύναται ἀφίεναι ἁμαρτίας ἀλλ' ἡ μόνος ὁ Θεός; Καὶ τοῦτο ἀληθῶς ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι Θεοῦ μόνου ἐστὶ τὸ ἀφίεναι ἁμαρτίας. Καὶ γὰρ ἀγνοοῦντες οἱ ἄθλιοι ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστὸς, ἔλεγον ἅπερ ἔλεγον· Καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία, καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν, καὶ οὐκ εἶδον ὅτι κατ' ἔξουσίαν ποιεῖ, ὅσα καὶ ποιεῖ. Εἷς γὰρ τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ ὁ Πέτρος, ἐντὸς πλοιαρίου εὐρισκόμενος, καὶ ἰδὼν τὸν Χριστὸν, εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἐκίλευσόν με πρὸς σὲ ἵλεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα. Καὶ ὁ Χριστὸς πρὸς αὐτόν, Ἐλθέ. Καὶ ἐξελθὼν ἀπὸ τοῦ πλοίου, περιπατήσας ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἀπῆλθεν εἰς αὐτόν. Τούτου γοῦν γεγονότος, τί εἶδε ἄλλο αὐτοῦ; νοῆσαι, ἢ ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ τὴν Ἐρυθρὰν διατεμὼν θάλασσαν, καὶ διαδιβάσας τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ὁ κατὰ τὸ παρὸν ποιήσας; τὴν ὑγρὰν φύσιν τῶν ὑδάτων ὡς περ ξηρὰν γῆν τῷ λόγῳ καὶ τῷ προστάγματι αὐτοῦ; Ἄλλ' ὅσον μᾶλλον

mortis Dominum; et ut si Christum postea sepultum viderent, crederent hunc qui propria virtute mortuos excitavisset, multo magis potestate sua suum ipsius corpus esse excitaturum. Dicebat enim discipulis suis apostolis: «Nemo tollit animam meam a me. Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo recipiendi eam». Quod tamen singulis diebus credentibus in Christum turbis hominum innumerabilibus, ipsumque Deum et Dei Filium consententibus, pontifices, scribæ, et horum principes contra Dei doctrinam instructi, huic essent contradicturi, ex Isaïæ prophetia prædicturi erant, qui dicit: «Oculos habentes non videbunt, et aures habentes non audient; incrassatum est enim cor eorum, et oculus ipsorum occluserunt, et auribus difficulter audiverunt». Quæ propheta omnis impleta est. Miracula enim edente Christo, tanquam cæci apparuerunt: et hoc docente, surdis fuerunt similes, instar aspidis surdæ et obturantis aures suas. Et tunc quidem dicebat ad illos Christus: «Quod si cæci essetis, non haberetis peccatum; nunc vero dicitis, Videmus; peccatum igitur vestrum in vobis manet». Tum etiam alibi dicit de illis Christus: «Si ex Deo essetis, utique diligeretis me». Nihilominus tamen hæc Christo faciente, haudquaquam ad cognitionem pervenerunt; quin potius occasionem quærebant, qua eum interficerent. Sed quid attinet de miraculis ipsius, quæ in Hebræorum gente fecit, dicere, cum infinita sint et innumerabilia? Sed nec illis editis ad cognitionem pervenerunt vani et errabundi homines, verum invidia et improbitate victi quærebant omni modo et conatu, quomodo in Christum accusationem aliquam movere, ipsumque benefactorem suum interficere possent; nec aliam invenerunt, quam quod blasphemum dicerent, qui se dixisset Dei Filium, et qui cum homo esset, se Deum esse jactitaret. Et cum audirent Christum dicentem credentibus in se: «Remittuntur tibi peccata tua», dicebant: «Quemnam teipsum facis?» et: «Quisnam potest remittere peccata præter solum Deum?». Et sane vere dixerunt Judæi, quod solius Dei sit peccata remittere; nam ignorantes hi miseri, quod Christus Dei esset Filius, ea quæ modo diximus, dixerunt, et obtenebratum est imprudens cor ipsorum, et obcæcati sunt oculi ipsorum, nec viderunt quod cum auctoritate hæc faceret, quæcunque faciebat. Unus enim discipulorum Christi Petrus, cum in navi esset, Christo viso dixit: «Jube me ad te venire super aquas». Et dixit illi Christus: «Veni. Hic autem navim egressus, aquis inambulans ad ipsum venit». Hoc cum contigisset, quidnam aliud illos cogitare oportebat, quam quod idem ille esset, qui mare Rubrum dissecuerat, et patres illorum sicco traduxerat pede, qui etiam nunc humidam natura materiam aquarum instar aridæ soli-

66 Joan. x, 17, 18. 67 Isa. vi, 9, 10. 68 Joan. ix, 41.

69 Joan. viii, 42. 70 Ibid. 53. 71 Matth. xiv, 28.

dam solo verbo et mandato suo fecerat? Sed quo plura his similia miracula coram vident, eo magis ira et furore tumultuantur. Deinde tempestate orta vehementi simul et magna in mari, adeo ut navis, in qua erant Christi discipuli, obtegeretur fluctibus, magna voce ipsi exclamaverunt dicentes: « Jesu, serva nos, perimus. » Christus autem ipsi mari imperiose simul et cum auctoritate præcipit: « Tace, obmutesce, » et statim facta est tranquillitas magna. Judæi itaque viso hoc inopinato miraculo attoniti, magna voce clamaverunt: « Quis est hic, quod et venti et mare illi obediunt? » Verum tamen miracula viderunt infinita, et naturam rerum exsuperantia; ipsi vero prorsus incorrigibiles permanserunt: unde et Christus ad ipsos dicit: « Ego sum ostium⁷¹. » Et alibi: Ego sum via⁷². Rursus alibi: « Ego sum veritas⁷³. Quod si mihi non creditis, vel operibus credite⁷⁴. » Hæc vero Christus dixit, ut qui obcæcati erant Judæi, cognoscerent quod nullus prophetarum et sanctorum tanta cum auctoritate sermones suos, ut Dominus, protulerit, sed seipsos servos et ministros esse ostenderunt. Christus vero non sic, sed ceu Dominus et princeps creaturæ cum auctoritate dixit et fecit omnia instar Dei. Et sane ex populo et turbis magna hominum multitudo in illum credidit; ex scribis vero, Phariseis et principibus pauci et faciles numerati. Illis igitur sic absolutis, et tantis infinitisque editis miraculis, atque doctrina vera per tres annos continuos singulis diebus per Christum annuntiata, proferente etiam illo nonnunquam prophetarum testimonia (non quod testimoniiis aliorum de se indigeret, sed propter incredulitatem et Judæorum animi durtitiam, tum denique propter hominum infirmitatem), nonnunquam etiam hæc citante Abrahamum aut Mosen, inprimis vero Deum ipsum Patrem suum, Judæis autem nihilominus incurabili morbo circa hæc laborantibus, nec propriam illorum salutem volentibus admittere, relictis his Christus ea quæ ad universalem totius mundi salutem faciunt agere cœpit et dicere discipulis suis quænam illi essent eventura: « Ecce enim, inquit, ascendimus Hierosolimam, et Filius hominis tradetur principibus sacerdotum et scribis, tradentque eum gentibus, et flagellabunt eum, et illudent illi, et despicient in illum, occident illum, et tertia die resurget; et auditis his discipuli ejus mœrore affecti sunt valde⁷⁵. » « Tunc subduxit discipulos suos Christus, et ascendit in montem Thabor, et refulsit facies illius, Christi scilicet, plus quam sol, et vestimenta illius facta fuerunt veluti nix. Videntes vero discipuli splendorem faciei illius, ceciderunt in terram; non enim poterant hunc ferre. Viderunt autem et Mosen et Eliam cum Christo colloquentes, forma servili⁷⁶. Nunc itaque hoc factum considera: primo quidem ut apostoli viso splendore divinitatis suæ certo intelligerent, quod sua sponte et propria

ἦσαν θεωροῦντες τὰ τοιαῦτα θαύματα, τοσοῦτον τῷ θυμῷ ἠναγκλοῦντο. Ἐτι κλυδωνος γεγονότος σφοδροῦ καὶ μεγάλου ἐν τῇ θαλάσῃ, ὥστε καλύπτεσθαι τὸ πλοῖον, ἐν ᾧ ἦσαν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί, ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἔκραξαν οὗτοι μεγάλη τῇ φωνῇ, λέγοντες, « Ἰησοῦ, σῶσον ἡμᾶς· ἀπολλύμεθα. » Καὶ ὁ Χριστὸς λέγει τῇ θαλάσῃ δεσποτικῶς οὕτω καὶ ἐξουσιῶδῶς, « Σιώπα, παφίμωσο· » καὶ εὐθὺς ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. Οἱ τοίνυν Ἰουδαῖοι ἰδόντες τὸ τοιοῦτον παράδοξον θαῦμα, καὶ ἐκπλαγέντες, ἔκραξαν μεγάλη τῇ φωνῇ καὶ εἶπον, « Τίς ἐστὶν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; » Ἄλλὰ τὰ μὲν θαύματα τὰ ἄπειρα ἐδίεπον καὶ ὑπὲρ φύσιν, ἐκείνοι δὲ ἔμενον παντελῶς ἀδιόρθωτοι. Διὰ τοι τοῦτο· καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγε πρὸς αὐτούς, « Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα· » καὶ ἀλλαχού, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός· » καὶ αὐθις ἀλλαχού, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια· » καί, ὅτι· « Ἐάν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοὺς ἔργους πιστεύετε. » Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ Χριστὸς, ἵνα γινώσκον οἱ Ἰσραηλιτῆς ὅτι οὐδαί· τῶν προφητῶν ἢ τῶν ἁγίων εἰπέ ποτε λόγους ἐξουσιαστικῶς ὡς Δεσπότης, ἀλλ' ἐδείκνυον ἑαυτοὺς δούλους καὶ ὑπηρέτας αὐτοῦ· ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὡς Δεσπότης καὶ Κύριος τῆς κτίσεως; ἔλεγε, καὶ ἔπραττε κατ' ἐξουσίαν ὡς Θεός. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ ὄχλου καὶ τοῦ λαοῦ ἐπίστευσον πλῆθη πολλὰ καὶ ἄπειρα εἰς αὐτόν, ἀπὸ δὲ τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων καὶ τῶν ἀρχόντων ὀλίγοι καὶ εὐαρίθμητοι. Τοῦτων γόν οὕτω τελουμένων, καὶ τοσοῦτων ἀπειρῶν θαυμάτων ἐνεργουμένων, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀδιακώπως χρόνους τρεῖς λαλομένης διδασκαλίας παρὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ πολὺ μὲν φέροντος αὐτοῦ μαρτυρίας εἰς μέσον ἀπὸ τῶν προφητῶν, οὐχ ὡς χρεῖαν ἔχοντος ἑτέρων μαρτυρίας ὑπὲρ αὐτοῦ. Θεοῦ ὄντος, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ σκληροκαρδίαν τῶν Ἰουδαίων, ἔτι δὲ καὶ ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων, πολὺ δὲ φέροντος τὸν τε Ἀβραάμ καὶ τὸν Μωσέα, μᾶλλον δὲ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ, καὶ τῶν Ἰουδαίων εἶ· διὰ ταῦτα ἀνιάτως νοσοῦντων, καὶ μὴ βουλομένων τὴν ἐκκεῖντων σωτηρίαν, ἀφίς αὐτούς ὁ Χριστὸς, ἤρξατο πράττειν τὰ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου καθολικῶς, καὶ λέγειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν· ὅτι « Ἰδοὺ ἀναβαλόμενος εἰς Ἱερουσόλυμα, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματέουσιν, καὶ παρεδύσουσιν αὐτόν τοῖς ἔθνεσι, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτόν, καὶ ἐμπαίζουσιν αὐτῷ, καὶ ἐμπύξουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. Καὶ ἀκούσαντες τοῦτο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐλυπήθησαν· σφόδρα, καὶ ἐταράχθησαν. « Τότε ἐπαίρει τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὁ Χριστὸς, καὶ ἀνέβη ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Θαβὼρ, καὶ ἐλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τὸν ἥλιον, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡσεὶ χιῶν. Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἔπεσον εἰς τὴν γῆν· οὐ γὰρ ἔδυνήθησαν φέρειν αὐτήν. Εἶδον δὲ καὶ τὸν Μωσῆσιν καὶ τὸν Ἠλίαν τὸν προφήτην μετὰ τοῦ Χριστοῦ συλλαλοῦντας ἐν βουλῇ

⁷¹ Matth. xiv, 25-35; Marc. vi, 53 seqq.

⁷² Joan. x, 9.

⁷³ Joan. xiv, 6.

⁷⁴ ibid.

⁷⁵ Joan. x, 58.

⁷⁶ Matth. xvi, 21. ⁷⁷ Matth. xvii, 1 seqq.

τῶν σχήματι. Καὶ σκόπει τὸ γεγονός· πρῶτον μὲν, ἵνα ἰδόντες οἱ ἀπόστολοι τὴν λαμπρότητα τῆς αὐτοῦ θεότητος νοήσωσιν ἀκριβῶς, ὅτι ἔχουσιν καὶ οικεῖν θελήματι παρεδόθη εἰς σφαγὴν, οὐ δυνατῆς· ἐπιτέρον δὲ, ἵνα λάβωσι παραμυθίαν καὶ ἀναπαυγὴν ἀπὸ τῆς λύπης, ἣν εἶχον ἀκούσαντες περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ· καὶ τρίτον, ἵνα ἰδόντες τὸν Μωυσία καὶ τὸν Ἠλίαν τοὺς προφήτας παρισταμένους τῷ Χριστῷ μετὰ θεούς, πληροπορηθῶσιν ἀκριβῶς ὅτι αὐτός ἐστιν Ὁ Θεὸς πάντων τῶν προφητῶν, καὶ πάσης τῆς κτίσεως. Καὶ τὸ δὴ θαυμάσιον καὶ μέγα, ὅτι ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου βαπτισομένου τοῦ Χριστοῦ, ἰγένετο φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν σχισθέντων αὐγῶν, λέγουσα, « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ εὐδόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε. » Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ λόγου, ἵνα τὸ μὴ κατὰ πάντα πιστωθῶσι καὶ πληροπορηθῶσιν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ, ἵνα ἐπεὶ ὁ καιρὸς τῆς ταφῆς τοῦ Χριστοῦ ἤγγιζε, καὶ μετὰ τὴν ταφὴν καὶ τὴν ἀνάστασιν, μέλλουσιν ἀποσταλῆναι ἐπὶ τὸ κήρυγμα οἱ ἀπόστολοι, εὐρίσκονται δὲ ὀλίγοι οὗτοι καὶ ἰσχύται, καὶ ἀσθενεῖς, οὐδὲν ἀποδέξασθαι πρὸς τὴν οικεῖαν ἀσθενίαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, καὶ ἵνα ἰδόντες τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν τε καὶ λαμπρότητα, ἀκούσαντες δὲ καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φωνὴν τε καὶ μαρτυρίαν, νοήσωσιν ὅτι εἰς Θεός ἐστιν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, καὶ μία ἐστὶ θεότης, καὶ φύσις, καὶ δυνάμις Πατρός· τε καὶ Υἱοῦ, καὶ θαρρήσαντες εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, ἀπέλθωσι μετὰ προθυμίας ἐπὶ τὸ κήρυγμα, καὶ πληρωθῆ κέντεθεν ἢ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἢ λέγουσα, « Ἐγὼ καὶ Ἐρμών ἐν τῷ ὄνοματί σου ἀγαλλιάσονται. » Ὁ δὲ προφήτης Μωϋσῆς ἐκεῖνος εἶπεν, ὡς ἔμπροσθεν εἴρηται, ὅτι « Προφήτην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὡς ἐμέ. Πᾶσα ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. » Καὶ ὅτι τότε μὲν εἶπεν ἐκεῖνος, ὅτι « Πᾶσα ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται, » καὶ ὅτι τὰ λαληθέντα παρὰ τε τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν λόγοι εἰσι τοῦ Θεοῦ, τοῦτο πρόδηλον καὶ ἀληθές· ἀλλ' ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἐπὶ τῆς μεταμορφώσεως, ἀπὸ τῶν οὐρανῶν κατήλθεν ἡ φωνή, καὶ οὐ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀμέσως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Βλέπετε πῶς ἄνωθεν καὶ ἐξαρχῆς ἐκ τοῦ κατὰ μικρὸν ἐφαίνοντο τὰ τοῦ Χριστοῦ· Καὶ ὡσπερ ἀπὸ τῆς νυκτὸς οὐδὲν φαίνεται παρευθὺς ὁ ἥλιος, ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἄρχεται ἡ αὐγὴ, εἶτα φῶς, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἥλιος, οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Ἐκ τοῦ καταμικρὸν ἤρξατο, εἶτα ἐλαμψε καὶ ὁ Χριστὸς εἰς τὴν κίσημον, καὶ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευσάντων, ὁ νοητὸς ἥλιος. Εἶτα ἔρχεται ὁ Χριστὸς εἰς Ἱερουσόλυμα, ἵνα τελεσθῆ ἐπ' αὐτῷ τὸ πάθος, καὶ οὕτως εἶπε πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, ἤρξατο τὸ πλῆθος κράζειν καὶ λέγειν, ἐξαιρέτως δὲ οἱ τῶν Ἑβραίων παιδῶν, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου,

A voluntate sua in mortem traderetur, non aliorum potentia coactus; secundo, ut hinc consolationem et animi tranquillitatem acciperent, et a mœrore, quem ex narratione passionis Christi ante conceperant, sese revocarent; tertio, ut viso Mose et Elia prophetis cum reverentia Christo astantibus, certi redderentur hunc omnium prophetarum simul et omnis creaturæ esse Dominum. Verum et hoc miraculum ingens, quod quemadmodum Christo in Jordane baptizato, sic etiam vox de cœlo discisso facta est dicens: « Hic est Filius meus dilectus in quo mihi complacitum est, ipsam audite; » hoc nimirum oratione hac inveniēte, ut partim quidem plenissimè certi et securi redderentur, hunc Filium et Verbum Dei esse; partim vero, ut quia jam tempus sepulture Christi instabat, et post sepulturam et resurrectionem apostoli ad prædicationem emittendi erant; hi vero licet pauci essent, indocti et infirmi, non tamen ad suam infirmitatem, sed ad Dei potentiam respicerent, et ut Christi gloria et splendore viso, Deique Patris voce et testimonio audito, intelligerent unum Deum esse et Patrem et Filium, quodque una sit divinitas natura et potentia Patris et Filii, utque in Dei potentiam confisi cum alacritate prædicationis negotium aggredierentur, et impleretur hic Davidis prophetia dicens, « Thabor et Hermon in nomine tuo exsultabunt. » Cæterum Moses ille propheta dixit, ut et ante adnotatum est: « Prophetam excitabit Dominus Deus ex fratribus vestris, sicut me. Omnis anima, quæ non audiverit prophetam illum, exstirpabitur. » Quod vero hic dixerit omnem animam quæ non audiverit prophetam illum, esse exstirpandam, et quod omnia quæ a Mose et prophetis dicuntur, verba Dei sint, manifestum est, et verum esse constat. Nihilominus tamen et in baptismo et in transformatione vox cœlitis demissa est, et non per hominem, sed immediate per ipsum Deum Patrem. Viden' igitur, quomodo primitus et ab initio paulatim ea quæ Christi sunt, apparuerint? Et quemadmodum post noctis tenebras non repente sol videtur, sed primo splendor, deinde lumen, tandem vero ipse sol: ita etiam de Christo factum esse videmus. Paulatim enim cœpit; deinde ipse Christus, sol verus et rationalis, lucem in mundum intulit, et in animas illorum qui in eum credunt. Deinde Hierosolymam Christus ipse ascendit, ut ipsius impleteretur passio, quemadmodum apostolis prædixerat. « Et ingrediente ipso in urbem, cœpit populum exclamare et dicere (inprimis autem Hebræorum pueri): Benedictus, qui venit in nomine Domini, Hosanna in altissimis, rex Israelis; pax in cœlo et gloria in altissimis. » Furor autem repleti scribæ et Pharisei dixerunt Jesu: « Increpa illos ut taceant. » At Christus respondit illis: « An nunquam legis Prophetam dicentem: Ex ore infantium et lactentium concinnabo laudem? Quod si hi tacuerint, la-

¹⁷ Deut. XVIII, 18.

pidēs clamabunt ⁷⁸. » En etiam nunc attende. Angeli in ipsius Christi generationis celebratione cecinerunt, « Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas; » nunc vero dixerunt pueri: « Hosanna in altissimis, benedictus qui venit in nomine Domini, rex Israelis; pax in caelo et gloria in altissimis. » Quis vero Dominus super terram vocatur? Nullus alius certe prae Deum. Dicuntur equidem etiam multi hominum domini, sed cum appositione nominis sui, ut legimus de Josue filio Nun dicente, « Dominus meus Moses; » et de aliis multis dicentibus, « Dominus meus David. » Quam dicendi consuetudinem etiam hodie inter homines servatam videmus. Domini vero nomen sic indefinite nemini alii quam soli Deo tribuitur. Quapropter Christus cum Lear esset, non modo non increpavit dicentes: « Hosanna in altissimis, » etc., sed etiam Davidis citavit testimonium, dicens: « An non legistis Prophetam dicentem: Ex ore infantium et lactentium concinnavi laudem? » Qui vero lapides sunt, quos Christus vociferatus dixit? Gentes nimirum, quae tunc quidem cor habebant durum ad fidem suscipiendam, paulo post vero clamaverunt ipsis tonitribus clarius et sublimius; quin et sepulcrorum lapides plane et aperte, qualiter vix unquam, Domini resurrectionem cum divina virtute et potestate factam exclamaverunt. Post hæc vero dicit discipulis suis Christus: « Ecce ascendimus Hierosolimam, et perficientur omnia quae scripta sunt a prophetis de Filio hominis. Tradetur enim gentibus, et illudetur illi, calumnia patietur, et despuetur, et flagellatum occident, tertiaque die resurget ⁷⁹. » Et cum caena jam esset finita, dicit discipulis suis: « Unus vestrum prodet me. » Et interrogaverunt eum singuli, « Num ego sum? » et nulli horum respondit. Tunc et Judas qui erat ex discipulorum numero dicit, « Num ego sum? Dicit illi Jesus, Tu dixisti. » Et paulo post dicit illi, « Quod facis fac cito ⁸⁰. » Non enim poterat quidquam nec Judas nec alius contra Christum facere, nisi hoc cum illo consentiente. Mox autem postea rursus dicit discipulis suis Christus: « Ex nunc appropinquavit tempus, quod praedixi vobis. Ceterum non turbetur cor vestrum, neque formidet ⁸¹. » Et postquam docuisset et animavisset eos sufficienter, dicit eis: « Nunc quidem dolebitis, mox autem lætabiturini, et gaudium vestrum nemo auferet a vobis ⁸². » « Surgite, eamus hinc ⁸³. » Et abiit in locum consuetum. Pontifices autem congregati cum scribis et Phariseis et omni concilio eorum, dixerunt: « Quid faciemus, quoniam homo hic multa signa edidit? Si sic permiserimus eum, venient certe Romani, et tollent nos et locum hunc et gentem: concludit ut moriatur ⁸⁴. » Judas autem Iscariotes profectus ad pontifices et scribas, dicit illis: « Quid

A Ὀσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, βασιλεὺς Ἰσραὴλ, εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις. » Τότε θυμῷ πλησθέντες οἱ γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, « Ἐπιτίμησον αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν. » Ὁ δὲ Χριστὸς πρὸς αὐτοὺς, « Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τοῦ Προφήτου λέγοντος, Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; Ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράζονται. » Πρόσεξον καὶ κατὰ τὸ παρὸν. Εἶπον οἱ ἄγγελοι εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » εἶπον οἱ παῖδες νῦν, « Ὀσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις. » Τίς γοῦν καλεῖται Κύριος ἐπὶ γῆς; Πάντως οὐδεὶς ἄλλος, ἢ ὁ Θεός. Β Λέγονται μὲν πολλὰκις καὶ ἄνθρωποι κύριοι, μετὰ δὲ προσθήκης ὀνόματος, ὡς περὶ καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ Ναυῆ τοῦ Ἰησοῦ εἰπόντος, ὅτι « Ὁ κύριός μου Μωϋσῆς, » καὶ ἐπὶ τοῦ . . . . εἰπόντος, ὅτι « Ὁ κύριός μου Ὁ Δαβὶδ. » Ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπικρατησάσης συνθηκῆς ἐν ἀνθρώποις. Οὗτω δὲ ἀπροσδιορίστως τὸ ἐ κύριος οὐδεὶς ἑτέρου ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς Θεός ἐν, μὴ μόνον οὐδὲν ἐπετίμησε τοῖς λέγουσι τὸ, « Ὀσαννὰ ἐν ὑψίστοις, » ἀλλὰ καὶ τὸν Δαβὶδ εἰς μέσον ἤγαγεν, εἰπὼν ὅτι « Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τοῦ Προφήτου λέγοντος, Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; » Τίνας δὲ εἰσὶν οἱ λίθοι, οὓς εἶπεν ὁ Χριστὸς, ὅτι κεκράζονται; Τὰ ἔθνη, τὰ κατὰ τὸ παρὸν σκληρὰν ἔχοντα τὴν καρδίαν πρὸς ἰσδοχὴν τῆς πίστεως. Μετὰ βραχὺ δὲ αὐτὰ τὰ ἔθνη κεκράζονται βροντῆς ὑψηλότεροι. Ἀλλὰ καὶ οἱ λίθοι τοῦ τάφου τραυῶς βοήσουσιν ὅσον οὐκ ἔστι τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάστασιν, τὴν μετὰ τῆς θεϊκῆς δυνάμεως καὶ ἐξουσίας γεννησομένην. Μετὰ δὲ ταῦτα λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Χριστὸς, « Ἰδοὺ ἀνιβαίνωμεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσονται πάντα γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν τῷ Υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσιν, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὕβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται, καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ ἑρπύτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. » Καὶ δειπνοῦ γινόμενου, λέγει πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, « Εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. » Καὶ ἡρώτων εἰς ἕκαστος αὐτόν, « Μὴ τί ἐγώ εἰμι; » D Καὶ πρὸς τινὰ λόγον οὐκ ἀπεκρίθη. Λέγει δὲ καὶ Ἰούδας, μαθητῆς ὢν καὶ αὐτός, « Μὴ τί ἐγώ εἰμι; » Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, « Σὺ εἶπας. » Καὶ μετὰ μικρὸν λέγει αὐτῷ, « Ὁ πωλεῖς, ποιήσον τάχιστα. » Οὐδὲ γὰρ ἠδύνατο αὐτὸς ὁ Ἰούδας, ἢ ἑτέρος τις ποιῆσαι τι κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἀνευ τῆς αὐτοῦ θελήσεως. Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν λέγει τοῖς μαθηταῖς ὁ Χριστὸς, « Ἀπὸ τοῦ νῦν ἤγγικεν ὁ καιρὸς, ἐν προεῖπον ὑμῖν. » Ἀλλὰ μὴ ταρασσέσθε ὑμῶν ἡ καρδίαν, μηδὲ δειλιάτω. » Καὶ διδάξας καὶ παραθαβρήνας αὐτοὺς ἰκανῶς, εἶπεν αὐτοῖς, « Νῦν μὲν λυπηθήσεσθε, μετ' ὀλίγον δὲ χαρήσεσθε, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀπ'

⁷⁸ Matth. xxi, 9; Luc. xix, 38. ⁷⁹ Luc. ix, 21 seqq. ⁸⁰ Joan. xiii, 21-27. ⁸¹ Joan. xiv, 27. ⁸² Joan. xvi, 22. ⁸³ Joan. xiv, 31. ⁸⁴ Joan. xi, 47, 48.

ὤμων. Ἐγείρεσθε, ἀγωμεν. » Καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν ἄτον, ὃν εἶχεν ἐκ συνθηλαίας. Οἱ μὲντοι ἀρχιερεῖς συναχθέντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων καὶ παντὸς τοῦ συνεδρίου αὐτῶν. Ἐλεγον, « Τί ποιούμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος; πολλὰ σημεῖα ποιεῖ; Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτως, πάντως ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀρούσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος. Συμφέρεται ἀποθανεῖν. » Ὁ δὲ Ἰσκαριώτης Ἰουδᾶς ἀπελθὼν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς, εἶπεν αὐτοῖς, « Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Καὶ ἔδωκαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια. » Καὶ μετ' ὀλίγον λαθὼν ὁ Ἰουδᾶς λαθὼν ἱκανὸν, ἔρχεται ἔνθα εὕρισκετο ὁ Χριστός. Καὶ ἐρχομένων ἐκεῖνων, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Χριστός, « Ἐγείρεσθε, ἀγωμεν, ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικεν. » Καὶ ἐλθόντος τοῦ Ἰουδᾶ μετὰ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, λέγει πρὸς αὐτούς ὁ Χριστός, « Τίνα ζητεῖτε; Λέγουσιν αὐτῷ ἐκεῖνοι, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει ὁ Χριστός, Ἐγὼ εἰμι. Καὶ τοῦτο ἀκούσαντες, ἔπεσον πάντες εἰς τὴν γῆν. » Τί δέ; ὁ ποιήσας τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαύματα, ὁ ἀπὸ μόνης λαλιᾶς αὐτοῦ ρίψας τοὺς ζητούντας αὐτὸν, οὐκ ἠδυνήθη ποιῆσαι, ἵνα μὴ δυνηθῶσι κρατῆσαι αὐτόν; Πάντως πρόδηλον ὅτι οικεῖα βουλήσει παρεδόθη. Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Χριστός, « Εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἀφετε τοῦτους ὑπάγειν. » Καὶ ἀφέντες τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐκράτησαν τὸν Χριστόν. Βλέπεις πῶς πρῶτον μὲν ἀπὸ μόνης τῆς λαλιᾶς ἔπεσον, ἔπειτα ἐν τῷ εἰπεῖν πρὸς αὐτούς, « Ἄφετε τοῦτους ὑπάγειν, ἐὰν ἐμὲ ζητεῖτε, » μόνος παρεδόθη οικεῖα θελήσει; Ἐδειξεν ὡς ἐν ταυτῷ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ τὴν θέλησιν. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ὁ Δαβὶδ εἶπε, « Παρεδόθην, καὶ οὐκ ἔξυπορευόμην. » Ἦγουν δυνάμεις ἔχων ὁ Χριστός, ἵνα μὴ παραδοθῆ, ἐθελοντῆς παρεδόθη. Ἀπήγαγον τοίνυν τὸν Χριστόν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς. Οἱ δὲ μαθητὰ φοβηθέντες ἔφυγον. Οἱ γοῦν ἀρχιερεῖς παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν ἐχάρησαν· καὶ προσκαλεσάμενοι δύο ψευδομάρτυρας ἔλεγον κατ' αὐτοῦ ὅσα ἐβούλοντο ψευδῶς. Ὁ τοίνυν Ἰησοῦς ἐσιώπα. Λέγει γοῦν αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς, « Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Εὐλογητοῦ, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. » Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, « Ἐγὼ εἰμι. Πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπάρτι ὄψεσθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. » Τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέβηκε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λέγων, ὅτι « Ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρειαίαν ἔχομεν μαρτύρων; Ἴδε νῦν ὑμεῖς ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ. Τί ὑμῖν δοκεῖ; » Οἱ δὲ εἶπον, « Ἐνοχο; θανάτου ἐστίν. » Ἐδῶκε γοῦν αὐτῷ εἰς τῶν παρεστηκόων ράπισμα. Καὶ ἐμπόξιντες αὐτῷ, ἀπήγαγον καὶ παρέδωκαν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ. Ὁ δὲ Ἰουδᾶς ἀπελθὼν, λέγει τοῖς ἀρχιερεῦσιν, « Ἠμάρτον, παραδοῦς αἷμα ἀθῶον. » Καὶ ρίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀπελθὼν ἀπήγατο. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαθόντες τὰ ἀργύρια, εἶπον, « Οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἱμα-

dabitur mihi ut ego prodam illum⁸⁵? Et dederunt illi triginta argenteos. » Et paulo post Judas turba multa assumpta, eo devenit ubi Christus inveniebatur. Quibus venientibus, dicit discipulis suis Christus : « Surgite, eamus, ecce qui prodit me, appropinquat. » Et accedente Juda cum Judæorum turba, dicit illis Christus : « Quem quaeritis? Dicunt illi, Jesum Nazarenum. Dicit illis Christus, « Ego sum. » Et hoc audito, omnes prostrati sunt in terram. Num igitur qui tot ac tanta fecerat miracula, qui una voce prostravit quaerentes se, non potuit nunc effecere ne illum comprehenderent? Haud dubie igitur sua sponte illis traditus est. Tunc dicit illis Jesus : « Si igitur me quaeritis, sinite hos abire. » Et dimissis discipulis ipsius, comprehenderunt Christum. Videsne quomodo ante quidem unico verbo prostrati ceciderint; deinde vero cum diceret illis, « Sinite hos abire, si me quaeritis, » solus propria sua voluntate consentiente bis traditus sit? Demonstravit itaque in se et potentiam suam, et voluntatem. Quapropter et David dixit, « Traditus sum, et non declinavi. » Si enim Christus cum evadere posset traditus est, volens seipsum tradidit. Abduxerunt itaque Christum ad pontifices. Discipuli autem timore correpti fugerunt. Sacerdotum autem principes propter Jesum comprehensum gavisii sunt; et advocatis duobus falsis testibus contra illum, quæcunque libebat dicebant mendacia. Jesus vero tacebat. Dicit igitur illi summus sacerdos : « Adjuro te per Deum ut dicas nobis, num tu sis filius Benedicti, vel num tu sis Christus Filius Dei viventis. Dicit illi Jesus, Ego sum. Verumtamen dico vobis, a nunc videbitis Filium hominis sedentem a dextris potentiae, et venientem in nubibus caeli. » Tunc princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens : « Blasphemavit, quid ultra indigemus testibus? Ecco vos ipsi audivistis blasphemiam ipsius. Quid vobis videtur? At illi dixerunt : Reus mortis est. » Quidam igitur astantium dedit illi alapam. Et cum illussent illi, abduxerunt illum, et tradiderunt Pilato. Judas vero abiens dicit principibus sacerdotum : « Peccavi, prodens sanguinem innoxium; » et argenteis in templum projectis, abiit, et suspendit se. Pontifices vero pecuniis acceptis dixerunt, « Non licet eam ponere in corbonam, quoniam pretium sanguinis est. » Emergit igitur hac agrum figuli, in sepulturam peregrinorum. Militis autem praesidis acceptum Jesum exuerunt vestibus suis, et induerunt illum chlamyde probrosa, et abduxerunt eum ad regem Herodem. Et cum vidisset illum Herodes, remisit illum Pilato. Hic vero interrogavit eos dicens, « Quid dicitis de homine isto? » At illi dixerunt : « Crucifige illum. » Pilatus vero inquit : « Et quidnam mali fecit? » At illi dicunt : « Obloquitur Caesari, et seipsum dicit Dei Filium. » Et sic conturbabant Pilatum. Hic vero voluntati

⁸⁵ Matth. xxvi, 15.

Illorum satisfactorius, accepta aqua coram omnibus, manus abluit dicens : «Innoxius ego sum a sanguine justii hujus; vos videritis.» Illi vero dixerunt : «Sanguis ejus super nos, et super filios nostros.» Et tunc tradidit Jesum militibus, ut crucifigeretur. Illi vero cum accepissent, illi illuserunt, et expuerunt in faciem ejus, et flagellaverunt eum, quin et vestimenta illius dividerunt. Gestabat vero tunicam inconsutilem, super quam jecerunt sortem, quisnam illam acciperet. Et cum hæc fecissent, abduxerunt Jesum ad crucifigendum illum. Dederunt etiam illi potum, felle mistum acetum, et crucifixerunt eum. Et obtenebratus est sol ab hora tertia usque ad horam nonam; et hora nona emisit spiritum, astantibus simul cruci sancta matre ipsius, et uno discipulorum Joanne. Reliqui vero discipuli omnes aufugerunt, et latuerunt absconsi præ timore suo. Et accedens quidam militum, lancea perfodit latus ipsius. Postea veniens quidem optimatum, Joseph nomine, a Pilato corpus Christi petit; et deponens illud, adjuvante simul alio quodam, Nicodemo scilicet, involvit sindone et myrrhæ fere libris centum, prout mos est Judæis sepelire. Nactus vero sepulcrum excisum in petra, sepelivit corpus Jesu, et imposuit illi lapidem valde magnum. Crastina autem die scribæ et Pharisæi venientes ad Pilatum dixerunt illi : «Domine, recordari sumus, quod impostor hic vivens adhuc dixerit, se post dies tres resurrecturum. Jube igitur muniri sepulcrum usque ad diem tertium; ne forte discipuli illius venientes furentur illum, et dicant populo quod surrexerit a mortuis, et sic error postremus deterior sit priori.» Dixit Pilatus : «Habetis custodiam, abite et custodite quantum potestis. Hi autem profecti muniverunt sepulcrum, obsignant lapidem una cum custodia» (custodiam autem hoc loco turmam militum intelligas). Et tertio die factus est terræ motus magnus, et devolutus est lapis de sepulcro, et milites præ timore mortuis sunt similes facti. Christus autem surrexit e sepulcro. Milites vero profecti annuntiaverunt principibus sacerdotum et Scribis omnia quæ facta fuerant; et dederunt illis pontifices pecuniam copiosam, dicentes illis, «Dicite quod vobis dormientibus venerint discipuli illius, et furati sint illum. Quod si hoc coram præside auditum fuerit, nos persuadebimus eum, vosque omni cura exsolvemus.» Hi vero pecunia accepta, fecerunt ut edocti fuerant. Jesus autem abiens invenit discipulos suos, et dixit illis : «Pax vobis.» Hi vero videntes illum gavisissimi sunt. Et cum mansisset apud illos dies quadraginta, docens et confirmans illos, die quadagesima illis dixit : «Abcuntes ite in mundum universum, prædicate in omnes gentes. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, hic salvabitur. Qui vero non crediderit, condemnabitur. Credentes autem signa hæc consequentur : In nomine meo dæmonia ejectionem, linguis novis loquentur, serpentes tollent, et si quid lethiferi biberint, non nocēbit illis; super

A τός ἐστιν. Ἐγὼ ἄκακός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ κεραμέως εἰς ταφήν τοῖς ξένοις. Οἱ δὲ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν χλαμύδα ὑβρεως, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν βασιλεῖα Ἡρώδην. Καὶ ἰδὼν αὐτὸν ὁ Ἡρώδης, πάλιν ἀπίστευε τοῦτον τῷ Πιλάτῳ. Ὁ δὲ Πιλάτος ἠρώτησεν αὐτοὺς εἰπὼν, «Τί λέγετε περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;» Οἱ δὲ εἶπον, «Σταύρωσον αὐτόν.» Καὶ ὁ Πιλάτος, «Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος;» Οἱ δὲ εἶλεγον, «Ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι, καὶ Ἰδὼν Θεοῦ ἑαυτὸν ποιεῖ.» Καὶ ὠχλοῦν τὸν Πιλάτον. Ὁ δὲ βουλόμενος ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτῶν, λαθῶν ὕδωρ, ἀπενέψατο ἔμπροσθεν πάντων, εἰπὼν, «Ἀθῶός εἰμι ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου ὑμεῖς ὄψεσθε.» Οἱ δὲ εἶπον, «Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.» Τότε παρέδωκε τὴν Ἰησοῦν τοῖς στρατιώταις, ἵνα σταυρωθῇ. Οἱ δὲ παραλαβόντες αὐτόν, ἐνέπεισαν αὐτῷ, καὶ ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐμαστίζωσαν αὐτόν ἑμπίσαντο δὲ καὶ τὰ ἱμάτια τούτου. Ἐφόρει δὲ καὶ χιτῶνα ἄβραφον, ὄφαντὸν ἐξ ὄλου, καὶ περὶ ἐκείνου ἔβαλον κλῆρον, ποῖος μέλλει λαβεῖν αὐτόν. Καὶ ταῦτα ποιήσαντες, ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν, ἵνα σταυρωθῇ αὐτόν. Ἐπότισαν γοῦν αὐτόν καὶ ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον, καὶ ἰσταύρωσαν αὐτόν. Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος ἀπὸ ὥρας τρίτης ἕως ὥρας ἑνάτης, καὶ τῇ ἑνάτῃ ὥρᾳ ἀπέθανε, περιτταμένων ἐν τῷ σταυρῷ τῆς τε ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς καὶ ἐνὸς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τοῦ Ἰωάννου. Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ αὐτοῦ ἔφυγον πάντες, καὶ ἐκρύβησαν ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτῶν. Καὶ ἐλθὼν εἰς τῶν στρατιωτῶν μετὰ ζήφους, ἐνευξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν. Ἐλθὼν δὲ εἰς τῶν ἀρχόντων, Ἰωσήφ ὀνομαζόμενος, ἡτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τῷ Πιλάτῳ, καὶ καθελὼν τοῦτο ἀπὸ τοῦ σταυροῦ μετὰ καὶ ἑτέρου, τοῦνομα Νικοδήμου, ἐνεβλησε μετὰ σινδόνης, καὶ σμύρνης, ὡς λίτρων ἑκατόν. Οὕτω γὰρ ἦν ἔθος τοῖς Ἰουδαίοις μετὰ σμύρνης ἐνταφίσειν. Εὐρῶν δὲ καὶ μνημεῖον λελατομημένον ἐκ πέτρας, ἔθαψε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ εἰς ἐπ' αὐτῷ καὶ λίθον σφῆρα μέγαν. Τῇ γοῦν ἐπιούριον ἐλθόντες οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον, εἶπον αὐτῷ· «Κύριε, ἐμνησθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν ὅτι μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγειρόμαι. Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας, μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, κλέψωσιν αὐτόν, καὶ εἰπωσὶ τῷ λαῷ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.» Ἐφη δὲ ὁ Πιλάτος, «Ἐχετε κουστωδίας, υπάγετε, ἀσφαλίσαθε ὡς οἴδατε. Οἱ δὲ ἀπελθόντες, ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον μετὰ τῆς κουστωδίας» (κουστωδία δὲ ἐλέγετο τὸ τάγμα τῶν στρατιωτῶν). Καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγένετο σεισμός μέγας, καὶ ἐκυλίεθη ὁ λίθος ἐκ τοῦ μνημεῖου, καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτῶν οἱ στρατιῶται ἐγένοντο ὡς νεκροί. Ὁ δὲ Χριστὸς ἀνέστη ἐκ τοῦ τάφου. Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματευσὶν ἅπαντα τὰ γενόμενα. Καὶ ἔδωκαν αὐτοῖς οἱ ἀρχιερεῖς ἀργύρια ἱκανὰ, εἰπόντες πρὸς αὐτοὺς, «Ἐπάτε ὅτι ἡμῶν

κειρωμένων ἤλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἔκλεψαν αὐτόν. Καὶ ἐν ἀκουσῆ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνου, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμους ποιήσομεν. » Οἱ δὲ λαθόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς εἰδωχθῆσαν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπελθὼν εὗρε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν. » Οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν, ἐχάρησαν. Καὶ ποιήσας μετ' αὐτῶν ἡμέρας τεσσαράκοντα, καὶ διδάξας καὶ στηρίξας αὐτούς, τῇ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ λέγει πρὸς αὐτούς, « Ἀπελθόντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε πάντα τὰ ἔθνη. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύουσι ταῦτα παρακολουθήσει: Ἐν τῷ ὀνόματι μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἀρούσι, κὼν θανάσιμόν τε πῶσιν. οὐ μὴ αὐτοὺς βλάβῃ, ἐπὶ ἄρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἔξουσι. Ὑμεῖς δὲ σησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, καὶ ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτούς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ ἀπόστολοι ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης, ἐκδεχόμενοι τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν. Τί δὲ περὶ τῶν γεγονότων; Εἰ μὲν κατὰ πᾶσιν ἀκριβείαν πειραθείημεν σπουδάσαι, γραφῇ δοῦναι πάντα τὰ γεγονότα, πολλῆς ἂν σχολῆς δεηθείημεν· ἀπεὶ δὲ πολὺς ἔστιν ὁ περὶ τούτων λόγος, καὶ δυσερμήνευτος διὰ τὴν ἀγνωσίαν ὑμῶν, φέρε δὴ λοιπὸν εἰπωμεν, ὡς ἐν βραχείᾳ λόγοις τὸ κατὰ δύναμιν. Εἶδομεν προφητείας ἐπὶ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, ὡς περὶ νιφάδας ὕδατος.

5. Συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ γραμματεῖς, οἱ Φαρισαῖοι, ἀλλὰ δὴ καὶ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς, καὶ Πόντιος Πιλάτος κατὰ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ λέγει ὁ Δαβὶδ, « Ἴνα τί ἐφρούραζαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἀρχόντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. »

6. Παρέδωκε τὸν Χριστὸν τοῖς Ἰουδαίοις εἰς θάνατον Ἰούδας ὁ μαθητὴς αὐτοῦ. Καὶ πάλιν λέγει ὁ αὐτὸς Δαβὶδ περὶ αὐτοῦ, « Οἱ ἐχθροὶ μου εἶπον κακὰ μοι· Πότε ἀποθάνειται, καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; Καὶ εἰσπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει. Ἡ καρδία αὐτοῦ συνήγαγεν ἀνομίαν. Ἐξεπορεύετο ἐξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ὁ ἐσθλὸν ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερισμόν. Κατάστησεν ἐπ' αὐτὸν ἀμαρτωλὸν, καὶ διὰ βόλος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν, ἐξέλθοι καταδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενέσθω εἰς ἀμαρτίαν. Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάθοι ἕτερος. Ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαλειφθεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀναμνησθεῖ ἡ ἀνομία τῶν πατέρων αὐτοῦ ἔναντι Κυρίου, καὶ ἡ ἀμαρτία τῆς μητρὸς αὐτοῦ μὴ ἐξαλειφθεῖ. Ἐξολοθρευθεῖ ἐκ γῆς μνημόσυνον αὐτοῦ. Ἡγάπησε κατάραν, καὶ ἤξει αὐτῷ, καὶ οὐκ ἠθέλησεν εὐλογίαν, καὶ μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. »

7. Παρέλαβον οἱ Ἰουδαῖοι τὸν Χριστὸν, καὶ ἀπέγαγον αὐτὸν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς. Καὶ λέγει Ἡσαίας περὶ αὐτοῦ, « Ἐγὼ δὲ ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἠγόμην τοῦ θύεσθαι. »

8. Ἔλαβεν Ἰούδας τριάκοντα ἀργύρια, καὶ πάλιν ἐβρίψεν αὐτὰ, καὶ ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν

infirmos manus ponent, et sanabuntur. Vos autem sedete Hierosolymis, donec virtute ex alto induamini. » Et benedixit illis, Interque benedicendum secessit ab illis, et sublatus est in caelos, et sedet ad dextram Dei. Apostoli autem reversi sunt Hierosolymam cum gaudio magno, exspectantes virtutem ex alto promissam. Quis autem horum omnium sensus? Quod si singula secundum omnem diligentiam discutere vellemus, omniaque quae facta sunt describere, multo sane opus haberemus otio. Quoniam autem varia est horum ratio, et explicatu difficilis propter vestram ignorantiam, aegedum quod reliquum est brevissimis verbis, quantum fieri potest, absolvemus. Inspiciamus itaque prophetias, quae de Christi passione copiosissimae, ceu torrens aquis auctus nivalibus, habentur.

6. Congregati sunt pontifices, scribae, Pharisei, tum etiam rex Herodes et Pilatus adversus Christum. David autem dicit: « Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Assiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum, contra Dominum, et contra Christum ejus. »

7. Prodidit Christum Judaeis in mortem Judas discipulus ejus. Et rursus de eodem idem David loquitur: « Inimici mei dixerunt mihi mala: Quando morietur, et peribit nomen ejus? Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur, cor illius congregavit iniquitatem. Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. Etenim homo pacis meae, qui comedit panes meos, magnificavit adversus me supplantationem. Constitue super eum peccatorem, et calumniator stet a dextris ejus. Et cum judicatur exeat condemnatus, et preces ejus flant in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter. In generatione una deleatur nomen ejus. In memoria redet iniquitatis patrum ejus in conspectu Domini; et peccatum matris ejus non deleatur. Disperat de terra memoria ejus. Dilixit maledictionem, et veniet ei; et non voluit benedictionem, et elongabitur ab eo. »

8. Apprehenderunt Judaei Christum, et abduxerunt eum ad principes sacerdotum. Et de hoc Jeremias dicit: « Ego vero tanquam agnus innocens ducebar, ut mactarer. »

9. Accepit Judas triginta argenteos, emeruntque pro illis agrum figuli. Et Jeremias dicit: « Sta-

⁴⁶ Psal. II, 1, 2. ⁴⁷ Psal. XL, 7-10. ⁴⁸ Psal. CXXII, 7-13. ⁴⁹ Jerem. XI, 19.

coerunt triginta argenteos, pretium appretiatum, quem aestimatum emerunt a filiis Israel, et dederunt ea in agrum figuli, quemadmodum constituit mihi Dominus⁹⁰. »

10. Venerunt falsi testes, et mendacia adversus Christum locuti sunt. Et rursum dicit David : « Surgentes in me testes iniqui, quæ ignorabam interrogaverunt me, et reddiderunt mihi mala pro bonis⁹¹. »

11. Congregati sunt apud principes sacerdotum, Annam et Caipham, illudentes Christo. De hoc David : « Circumdederunt me canes multi, tauri pingues circumsteterunt me⁹². Opprobria opprobantium tibi ceciderunt super me⁹³. Multiplicati sunt supra capillos capitis mei, qui me odio habent sine causa. Corroborati sunt inimici mei, et qui me persequuntur injuste. Quæ non rapui de illis multatus sum⁹⁴. » Hoc est, Adam quidem ex arbore prohibita comedens, juste mortuus est ; Christus vero peccati ignarus, injuste mortem subit.

12. Tradiderunt Christum Pilato, Pilatus rursus militibus ; hi vero exuerunt eum, et diviserunt vestimenta illius, super tunicam vero inconsutilem miserunt sortem, ne eam discinderent. Et de hoc David loquitur : « Diviserunt vestimenta mea sibi ipsis, et super vestitum meum miserunt sortem⁹⁵. »

13. Induerunt eum tunica probrosa. De quo etiam David : « Ego vero eum tumultuantur in me, saccum induebam⁹⁶. »

14. Flagellaverunt Christum ; et alapas illi infixerunt, inspuerunt in faciem illius. Et de hoc Isaias : « Ego vero non inobediens sum, nec obloquor, tergum meum dedi ad plagas, et maxillas meas ad alapas. Faciem autem meam non averti a pudore insipientium. Et Dominus mihi auxiliator factus est, eo quod non aversus sim, sed posui faciem meam eum petram stabilem, et cognovi quod non confundar⁹⁷. »

15. Dederunt illi fel aceto mistum ; et David dixit : « Dederunt in cibum meum fel, et in siti mea potaverunt me aceto⁹⁸. »

16. Abduxerunt Christum ut illum crucifigerent. Et Isaias dicit : « Tanquam ovis ductus est ad mactationem, et tanquam agnus coram tondente ipsum mutus, sic non aperit os suum in humilitate sua. Judicium illius sublatum est ; generationem vero ejus quis explicabit ? Quoniam aufertur de terra vita ipsius⁹⁹. »

17. Interrogavit eum Pilatus : « Tunc es Filius Dei ? » Et dixit illi Christus : « Tu dixisti. » Pilatus vero tradidit eum ut crucifigeretur ; et David, clavos innuens, dicit : « Perforaverunt manus meas et pedes meos¹. »

Α τοῦ κεραμέως. Καὶ λέγει Ἰερεμίας, « Ἐστῆσαν πὰ τριάκοντα ἀργύρια τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος. »

ε'. Ἦλθον ψευδομάρτυρες, καὶ ἔλεγον ψευθεὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ λέγει πάλιν ὁ Δαβὶδ, « Ἀναστάντες μοι μάρτυρες ἄδικοι, ἃ οὐκ ἐγίνωσκον ἠρώτων με. Ἄνταπεδίδοσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ ἀγαθῶν. »

ια'. Συνήχθησαν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, τὸν Ἄνναν καὶ τὸν Καϊάφαν, ἐμπαίζοντες τῷ Χριστῷ. Καὶ λέγει αὖθις ὁ αὐτὸς Δαβὶδ, « Περιεκύκλωσάν με κύνες πολλοί, ταῦροι πίνες περιέσχον μέ, ὃ δνειδισμοὶ τῶν δνειδίζόντων σε ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ. Ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς μου οἱ μισούντές με δωρεάν. Ἐκτραταιώθησαν οἱ ἐχθροὶ μου, οἱ ἐκδιώκοντές με ἀδίκως. Ἄ οὐχ ἤρπαζον, τότε ἀπέτηνουν. » Τουτέστιν, ὁ μὲν Ἀδὰμ, φαγὼν ἀπὸ τοῦ ξύλου, δικαίως ἀπέθανεν, ὁ δὲ Χριστὸς, μὴ γνοὺς ἁμαρτίαν, ὑπέστη καὶ οὗτος ἀδίκως θάνατον.

ιβ'. Παρέδωκαν τὸν Χριστὸν τῷ Πιλάτῳ, ὁ δὲ Πιλάτος τοῖς στρατιώταις. Οἱ δὲ στρατιώται ἐξέδυσαν αὐτὸν, καὶ ἐμέρισαν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, εἰς δὲ τὸν ἄρραφον χιτῶνα ἔβαλον κλῆρον, ἵνα μὴ σχιζωσιν αὐτόν. Καὶ λέγει πάλιν ὁ αὐτὸς Δαβὶδ, « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. »

ιγ'. Ἐφόρεσαν αὐτὸν χιτῶνα ὑβρεως. Καὶ λέγει πάλιν ὁ αὐτὸς Δαβὶδ, « Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ αὐτοῦς παρενοχλεῖν μοι ἐνεδύομην σάκκον. »

ιδ'. Ἐμαστίγωσαν τὸν Χριστὸν, ἔδωκαν αὐτὸν ῥάπισμα, ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Καὶ λέγει Ἠσαίας, « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπέσιθω, οὐδὲ ἀντιλέγω, τὸν νῶτόν μου δέδωκα εἰς μάστιγας, τὰς σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπεστράφη ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων, καὶ Κύριος βοηθὸς μοι ἐγενήθη. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐνετρέπην, ἀλλ' ἔβηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν, καὶ ἔγνων ὅτι οὐ μὴ αἰσχυθῶ. »

ιε'. Ἐδωκαν αὐτῷ χολὴν μετὰ βόσους μεμιγμένην. Καὶ λέγει ὁ Δαβὶδ, « Ἐδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με βόσος. »

ις'. Ἀπήγαγον τὸν Χριστὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι. Καὶ λέγει Ἠσαίας, « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφρονος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρισις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται ; Ὅτι ἀλείφεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. »

ιζ'. Ἠρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, « Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ; » Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Χριστὸς, « Σὺ εἶπας. » Ὁ δὲ Πιλάτος παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν ἵνα σταυρωθῇ. Καὶ λέγει ὁ Δαβὶδ διὰ τοὺς ἥλους, « Ὄρουσαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου. »

⁹⁰ Zachar. xi, 12. ⁹¹ Psal. xxxiv, 11. ⁹² Psal. xxi, 17. ⁹³ Psal. lxxviii, 10. ⁹⁴ ibid. 5. ⁹⁵ Psal. xxi, 19. ⁹⁶ Psal. xxxv, 13. ⁹⁷ Isa. l, 6, 7. ⁹⁸ Psal. lxxviii, 22. ⁹⁹ Isa. liii, 7. ¹ Psal. cxv, 48.

τη. Ἐκέντησαν τὴν πλευρὰν αὐτοῦ μετὰ ξίφους. Α Καὶ λέγει Ζαχαρίας, « Ἐπιθλέφονται πρὸς με εἰς θυ ἐξεκέντησαν. »

ιβ'. Ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος ἐδρισκομένου τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ σταυρῷ ἀπὸ ὥρας ἑκτῆς ἕως ὥρας ἑννάτης. Καὶ λέγει Ζαχαρίας, « Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκεῖνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νύξ, καὶ πρὸς ἑσπέραν φῶς ἔσται, καὶ ἔσται Κύριος; εἰς βασιλεῖα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔν. » Πρὸς ἐξογῶν, ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἡ νύξ διαδέχεται τὴν ἡμέραν, καὶ ἡ ἡμέρα τὴν νύκτα. Ἐπὶ δὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ σταυρώσεως οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ εἰ μὲν κατὰ τὴν πολλὰκις συνήθως γινομένην ἐπιπτώσειν τοῦ ἡλίου ἐν τῷ καιρῷ τῆς αὐτοῦ ἐκλείψεως ἐγένετο, οὐκ ἂν περὶ αὐτῆς ἔλεγεν ὁ προφήτης, ὡς δὲ ἄλλοτε ποτε. Ἐπαὶ δὲ ἡ μὲν κατὰ φύσιν τοῦ ἡλίου ἐκλείψις καὶ ἐπισκότισις ἐν τῷ καιρῷ τῆς μετὰ τῆς σελήνης συνόδου γίνεται, ἐν δὲ τῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ ἡμέρᾳ αὐτῆς οὐδέποτε, ἀλλ' οὐδὲ χωρεῖ ἵνα γένηται ποτε, διὰ τοῦτο ὡς ἐξαισιον καὶ θαυμαστὸν καὶ ὑπὲρ φύσιν πρᾶγμα ἐσημειώσατο ὁ προφητικὸς λόγος, ἵνα γινῶσιν οἱ ἄφρονες, καὶ οἱ μὴ ἔγοντες αἰσθῆσιν λάθωσιν αἰσθῆσιν, ὅτι ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ πάθει ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη, καὶ οἱ μάταιοι τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἐπίστευσαν ὅτι αὐτὸς ἔστιν ὁ Θεός. Αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν, τοῦ ναοῦ τὴ καταπέτασμα ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω. Τὰ μνημεῖα ἀνεψήθησαν, καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη (ὡς λέγει τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον), καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς, καὶ οἱ μάταιοι τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἐπιρώθη ἡ ἀσύνητος οὐρα.

κ'. Ἀπέθανε. Καὶ λέγει Ἡσαίας, « Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ κάλλος. Καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ κτιμον, ἐκλείπον τὸ εἶδος αὐτοῦ παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Περὶ δὲ τοῦ σταυροῦ κείσθω ὁ λόγος, καὶ ἐν τῷ προσήκοντι καιρῷ λέσθω.

κα'. Παρεστῆκεισαν δὲ τῷ σταυρῷ ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης. Τί δὲ καὶ περὶ τούτου λέγει, ἀκουσον. « Ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλήμ, ᾧ ὄνομα Συμεὼν, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἅγιος καὶ δίκαιος, καὶ ἦν αὐτῷ κεχηματισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, ἕως οὗ εἶδῃ τὸν Χριστόν. Καὶ ὡς ἀπήγαγον εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτον παιδίον ὄντα, ἐπὶ τῷ πληρῶσαι τὰ ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένα περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ὁ Συμεὼν ἐδίεξάτο αὐτὸν τὸν Χριστόν ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτοῦ, ἱερεὺς γὰρ ἦν, καὶ εἶπε, « Νῦν ἀπολύεις τὸν θυμόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ βῆμά σου ἐν εἰρήνῃ, ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραὴλ. » Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν Παρθένον εἶπεν « Ἰδοὺ οὗτος; καὶ εἶται εἰς πτωσὶν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον

18. Confoderunt latus ipsius lancea. Et de hoc Zacharias : « Respicient in me, quem pupugerunt. »

19. Obtenebratus est sol, Christo in crucem suspenso, ab hora sexta usque ad horam nonam. Et sic dicit Zacharias : « Et dies hæc cognoscibilis Domino, et non dies, et non nox, et sub vesperam erit lux, et Dominus erit in regem super universam terram. In die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum. » Attende igitur. A creatione ipsa mundi nox diem excipit, et similiter dies noctem; in passione vero Domini non sic, sed sol obtenebratus est. Quod si vero juxta communem, quæ sæpius contingere solet, obtenebrationem solis eclipsis contigisset, nequaquam de hac, ut nec alibi, propheta dixisset; cum naturaliter solis eclipsis eo tempore contingere solet, quo luna cum sole conjuncta est, quod in decima quarta illius die nunquam fit, nec unquam erit. Propterea cœu stipendam, admirandam et naturæ leges excedentem rem propheticus sermo denotat, ut et imprudentes intelligant, et qui sensu carent sensum recipiant, quod in Christi passione sol obtenebratus est, et vanissimi homines non crediderunt. Petræ dissilierunt, templi velum in duas partes scissum est a summo usque ad imum, monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum qui obdormierant, surrexerunt (quemadmodum sanctum Evangelium testatur) et ingressi sunt Hierosolymam. Et apparuerunt multis; sed vanissimi homines non crediderunt, verum obtenebratum est insciens cor illorum, et in tenebris conversantur. αὐτῶν καρδία, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπελεύ-

20. Christus exspiravit. Et Isaias dicit : « Non est illi species, neque decor; et vidimus eum, nec habebat speciem, neque decorem. Sed forma ejus inhonorata et deficiens præ illis hominum. » De cruce vero, sermo noster jam sileat; de hac enim suo loco et tempore dicemus.

21. Astiterunt autem cruci mater Jesu, et unus discipulorum illius Joannes. Quid autem de hoc dicatur, audi. « Erat homo Hierosolymis cui nomen Simeon, et homo iste justus et pius; et responsum acceperat a Deo, non visurum se mortem nisi prius Christum videret. Et cum ipsum puerum adhuc in templum attulissent, ad implendum ea quæ in lege descripta sunt, idem ille Christum in ulnas suas suscepit (sacerdos enim erat) et dixit : Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod paravisti ante faciem omnium populorum, lumen in revelationem gentium, et gloriam populi tui Israel. « Et conversus ad virginem Mariam dixit : « Ecce positus est hic in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicitur. Et tuam ipsius an-

^a Zachar, xii, 10. ^b Zachar. xiv, 6, 7. ^c Isa. liii, 2, 3.

mau penetrabit gladius, ut retegantur ex multis cordibus cogitationes^a. » Nunc autem quid hæc sibi velint, perpendito. A Deo definitum erat, ne mortem videret Simeon, nisi prius vidisset Christum; et jam ad senium extremum devenerat. Christum vero videns, dixit: « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum: » hoc verbo plane denotans, hunc ipsum Deum esse, qui illi responsum dederat de non videnda morte, et quasi a Domino vitæ et mortis postulat ut ab hac vita terrestri liberetur. Quod autem dicit: « Hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, » manifestum est, quod scilicet animabus suis ceciderunt, quotquot in illum non crediderunt. Qui vero crediderunt, a peccati lapsu surrexerunt. Item hoc: « In signum cui contradicitur, » propterea dixit, quod omnes de Christo disceptaverunt, hi quidem dicendo hunc bonum esse, alii vero, malum. Quin et in ipsa cruce duo latrones inter se contendebant (una enim cum illo duos latrones crucifixerunt, unum a dextris ipsius, alterum a sinistris), et alter quidem, Christum in cruce suspensum conspicatus, convicia in illum jecit. Alter vero, hunc increpavit dicens: « Non times tu Deum, cum in eodem sis iudicio? Et nos quidem juste, operibus enim nostris digna patimur: hic vero iniqui nihil designavit. Et dicit ipsi Jesu: « Domine, memento mei, cum veneris in regnum tuum; » et salvatus est, alter vero periit^b. Item: « Tuam vero ipsius animam pertransibit gladius, » ut retegantur ex multis cordibus cogitationes. » Hæc ita intelligenda sunt. Quidam hæreticorum putaverunt Christum esse quidem Dei Filium, Deumque verum, hominem autem verum esse negaverunt, sed hominem factum esse modo quodam imaginatorio. Et hoc quidem multis videtur, quod homo quidem sit citra controversiam, non tamen homo verus. Hoc igitur instar prophetæ prævidens Simeon matri dixit Deiparæ: « Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut retegantur ex multis cordibus cogitationes; » hoc innuens his verbis: Cum homines te matrem illius dolentem viderint, stentem et plorantem, cum hunc in cruce pendere conspexeris, certi reddentur et confirmabuntur, qui cogitationes de illo habent dubias, quod citra omnem controversiam et homo sit, et tuus filius. Sancta enim mater illius doluit quidem hunc in cruce conspicata, expectavit autem simul resurrectionem illius tertio die securam, et lætata est, quod et contigit. Nunc igitur intelligis, quomodo omnia quæ de Christo facta sunt, prophetæ et sancti prædixerint, quemadmodum etiam in hoc nostro argumento factum est. Et vos quidem, sicut illi, imaginatorio modo hominem factum esse non dicitis, sed Christum verum hominem esse fatemini; nihilominus tamen aliquid hæreticis simile dicitis. Non enim arbitramini,

Α αντιλεγόμενον, καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί. » Καὶ σκόπει τί βούλεται τὰ λεγόμενα. Ἀπὸ Θεοῦ ἦν ὠρισμένον, ἵνα οὐδὲν ἴδῃ θάνατον ὁ Συμεὼν, πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν, καὶ ἐγένετο ὑπέργρηγορος. Ἰδὼν ἔκ τὸν Χριστὸν, εἶπεν, « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. » Διὰ γούν τούτου τοῦ ῥήματος ἔδειξε πάντως ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ὁ χρηματίας αὐτόν, ἵνα μὴ ἴδῃ θάνατον, καὶ ὡς δεσπότην θανάτου καὶ ζωῆς, αἰτεῖ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα ἀπολύσιν. Τὸ δὲ, « Οὗτος καίτοι εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, » δηλοῦντι οἱ μὴ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες; ἔπεσον ψυχικῶς, οἱ δὲ πιστευσάντες ἀνέστησαν ἀπὸ τοῦ τῆς ἀμαρτίας πτώματος. Τὸ δὲ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, » ὅτι πάντες περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀντέλεγον. Οἱ μὲν γὰρ ἔλεγον ὅτι ἀγαθὸς ἐστίν, οἱ δὲ, ὅτι πονηρὸς. Ἀλλὰ δὴ καὶ ἐπ' αὐτῷ τῷ σταυρῷ ἀντέλεγον δύο ληστὰι· συνεσταύρωσαν γὰρ μετὰ τοῦ Χριστοῦ ληστὰς; δύο, ἓνα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ ἓνα ἐξ ἐναντιῶν. Καὶ ὁ μὲν εἰς ἰδὼν τὸν Χριστὸν ἐν τῷ σταυρῷ, ἐβλασφήμει κατ' αὐτοῦ· ὁ δ' ἄλλος ἐπετίμησεν αὐτῷ, εἰπὼν, « Οὐδὲ φοβῆ σὺ τὸν Θεόν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ; Καὶ ἡμεῖς μὲν γὰρ δικαίως, δέξια γὰρ ὡν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν, οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἐπραξε. Καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, « Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. » Καὶ ἐσώθη, ὁ δ' ἄλλος ἀπώλετο. Τὸ δὲ, « Σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί, » ἔχει οὕτω. Τινὲς τῶν αἰρετικῶν ἐδόξαζον ὅτι ὁ Χριστὸς Ὑἱὸς μὲν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ἀληθῆς, ἄνθρωπος δὲ ἀληθῆς οὐκ ἐστίν, ἀλλὰ κατὰ φαντασίαν ἐγένετο ἄνθρωπος. Καὶ ἐδόκει μὲν εἰς τοὺς πολλοὺς τοῦτο, ὅτι ὁμολογουμένως ἄνθρωπός ἐστιν, οὐ μὴν δὲ καὶ ἦν κατὰ ἀλήθειαν ἄνθρωπος. Τοῦτο γούν προἰδὼν ὁ Συμεὼν, ὡς προσήτης, εἶπε τῇ Θεοτόκῳ, « Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί. » τοῦτο δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὅτι Ὅταν ἴδωσιν οἱ ἄνθρωποι σὲ τὴν μητέρα αὐτοῦ λυπούμενην καὶ θρηνοῦσαν καὶ κλαίουσαν, θεωροῦσαν τοῦτον ἐν τῷ σταυρῷ, μέλλουσι πληροφορηθῆναι καὶ πιστωθῆναι οἱ ἔχοντες περὶ αὐτοῦ τοὺς διαλογισμοὺς, ὅτι ὁμολογουμένως καὶ ἄνθρωπός ἐστι, καὶ σὸς υἱὸς ὑπάρχει. Ἡ γὰρ ἀγία αὐτοῦ μήτηρ ἐλυπήθη μὲν, θεωροῦσα τὸν υἱὸν αὐτῆς ἐν τῷ σταυρῷ, ἐξεδέχετο δὲ ὄμω; καὶ τὴν τριήμερον αὐτοῦ ἀνάστασιν, καὶ ἠγάλλετο, ὅπερ δὴ καὶ ἐγένετο. Βλέπεις πῶς πάντα τὰ εἰς τὸν Χριστὸν γεγονότα προεἶπον οἱ προφήται καὶ οἱ ἅγιοι, ὡς καὶ περὶ τῆς παρουσίας ὑποθέσας; Καὶ ὑμεῖς μὲν, ὡς ἐκεῖνοι ἔλεγον, ὅτι κατὰ φαντασίαν ἐγένετο ἄνθρωπος, τοῦτο οὐ λέγετε, ἀλλὰ ἀληθῆ ἄνθρωπον λέγετε τὸν Χριστὸν, ὅμω; λέγετε παρόμοιον ἐκεῖνους. Οὐδὲ γὰρ δοξάζετε ὅτι αὐτός ὁ Χριστὸς ἐσταυρώθη, ἀλλ' ὡς δῆθεν τιμῶντες αὐτὸν οἱ Μουσουλμάνοι λέγουσιν, ὅτι ἄλλως

^a Luc. II, 25-32. ^b Luc. XIII, 10-45.

ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ ἐσταύρωσαν οἱ Ἰουδαῖοι, φαντα-
 σθέντες ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός. Κἀν γὰρ καθόλου
 ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ οὐ δοξάζητε φαντασίαν, ἀλλ' ἐπὶ
 ὁπωσοῦν λέγετε περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐγένετο ἄλλο παρὰ
 τὴν ἀλήθειαν, ἀπαραιτήτως καὶ ὑμεῖς εἰς τὴν αὐ-
 τὴν περιπίπτετε πλάνην. Ὅμως εἴπερ συνέλθητε
 μετ' ἐκείνων εἰς λόγους, καὶ ἐκείνοι μὲν εἴπωσιν
 ὅτι παντελῶς ἐγένετο ὁ Χριστὸς κατὰ φαντασίαν
 ἀνθρώπου, ὑμεῖς δὲ ἀντιλέγοντες εἴπητε ὅτι οὐκ
 ἔστιν οὕτως, ἀλλὰ κατὰ ἀλήθειαν μὲν ἐγένετο ἀν-
 θρώπος, ἐπεὶ δὲ μόνῃ τῷ πάθει ἐγένετο ἡ φαντασία,
 καὶ ἄλλος ἐστὶν ἀντ' ἐκείνου ὁ σταυρωθεὶς, ἐκείνοι
 δ' ἀσθῆς ἀντεῖπωσιν ὅτι: Ἐὰν ὑμεῖς μὲν λέγητε ὅτι
 ἀπὸ μέρους ἐγένετο ἡ φαντασία, ἡμεῖς δὲ λέγομεν
 τὸ καθόλου, τί κατηγοροῦμεθα παρ' ὑμῶν, εἴπερ
 λέγομεν τὸ καθόλου φαντασίαν; οὐδὲ γὰρ ἀντίκειται
 ποτε τὸ μέρος τῷ καθόλου. ἔρωτώ σε, τί ἀναγκαίαν
 καὶ ὁμολογουμένην ἀπόκρισιν μέλλετε δοῦναι αὐτοῖς;
 Πάντως ἔχετε εἰπεῖν οὐδεμίαν. Βλέπεις πῶς ὁ διδά-
 ξας τὸ τοιοῦτον δόγμα τοὺς Μουσουλμάνους ἐδίδαξε
 κακῶς; Ἡ γὰρ ἀγνοῶν ἐδίδαξεν ὁ οὐκ ἐγίνωσκεν,
 ἡ ἠνώσκαον ἔκρυψε τὴν ἀλήθειαν. Ἄλλ' ἡμεῖς οἱ
 Χριστιανοὶ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ διδασθέντες τὸ ἀληθές
 παρὰ τε τῶν προφητῶν, παρὰ τε τοῦ Εὐαγγελίου
 καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, τῶν διδασθέντων
 παρ' αὐτοῦ, οὕτω φρονούμεν, καὶ οὕτω πιστεύομεν,
 ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σάρκα λαβὼν ἐκ τῆς ἁγίας
 Πνεύματος καὶ Θεοτόκου, ἐγένετο ἄνθρωπος ἀληθής,
 καὶ αὐτὸς ἀπέθανεν ἀληθῶς, καὶ οὐκ ἄλλος. Καὶ ἐν
 τῷ σταυρῷ, καὶ τῷ πάθει, καὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ
 καυχώμεθα. Καὶ εἰ βούλει, ἀκουσον Ἡσαίου λέγον-
 τος, ὅτι οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτοῦ, οὐδὲ δόξα. Καὶ εἶδο-
 μεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ
 τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλείπον τὸ εἶδος αὐτοῦ παρὰ
 τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ
 ὢν, καὶ εἰδῶς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται
 τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠειμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη.
 Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν
 ὀδυνάται. Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν
 πόνῃ καὶ ἐν πληγῇ ὑπὸ Θεοῦ, καὶ ἐν κακώσει.
 Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁνομιὰς ἡμῶν, καὶ
 μεταλάσσει διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Παιδεία εἰ-
 ρῆνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς
 βέβημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν. Ἄν-
 θρώπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη, καὶ Κύριος παρέ-
 δωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. Καὶ αὐτὸς διὰ
 τὸ κακῶσθαι, οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐἶδες
 πῶς οὐκ αἰσχύνονται οἱ Χριστιανοὶ διὰ τὸ τοῦ Χρι-
 στοῦ πάθος, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ καυχῶνται, καὶ
 τρανῶς εἰσι-τοῦτο κηρύττοντες; Ποίας γὰρ ἐξη-
 γήσεως δεῖται ἡ παρούσα προφητεία ἡλίου καθαρώ-
 τερην λάμπουσα; Τίς γὰρ τῶν ἀνθρώπων πάσχει
 δι' ἄλλου ἁμαρτίας παρὰ Θεοῦ; Πάντως οὐδεὶς.
 Καὶ τίνας τῶν ἀνθρώπων θάνατος ἐγένετο ἄλλου
 ἀνάστασις; Καὶ τίνας ἀρρώστια ἐγένετο ποτε ἄλλου
 ὑγεία; Πάντως ἔχεις εἰπεῖν, οὐδενὸς ἄλλου ἢ τοῦ
 Χριστοῦ. Αὐτὸς γὰρ μόνος ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν,

quod ipse crucifixus sit, sed Musulmani ceu hono-
 raturi illum dicunt, Judæos alium quemdam Christū
 loco crucifixisse, cum imaginatione falsa decepti
 hunc Christum esse putaverint. Licet enim in Christo
 universalem illam imaginationem sive phantasiam
 non probetis, cum tamen illum aliquo modo vel tem-
 pore a vera substantia degeneravisse dicatis, sine omni
 controversia in eundem errorem inciditis. Si enim
 aliquando vobis cum ipsis disputatio incideret, et
 illi quidem dixerint Christum per omnia hominem
 fuisse imaginatorium, vos vero his e contra respon-
 deritis, hunc revera hominem verum fuisse, in-
 sola autem passione fuisse imaginatorium, alium-
 que loco illius crucifixum esse, hi autem denuo
 objecerint, Quod si vos particularem phantasiam
 vel imaginationem in Christo factam fuisse dicitis,
 cur nos qui universalem asserimus, propter hoc a
 vobis damnamur? Particulare enim cum universali
 non pugnat. Te itaque interrogo, quam responsio-
 nem illis afferetis dignam et probabilem? Quam
 certe hac afferatis, nullam habebis omnino. Vides
 igitur quam perverse Musulmanos instituerit, qui
 hujusmodi dogma dedit, sive inscius rerum, quæ
 non intellexit, docuerit; sive re omni cognita,
 veritatem tamen occuluerit. Aliter vero nos Chri-
 stiani veritatem educti ab ipsis prophetis, ex
 Evangelio quoque et discipulis a Christo institutis
 sic sentimus, et sic credimus: quod Filius Dei carne
 assumpta ex sancta et Deipara Virgine homo verus
 natus sit, et idem ipse vere sit mortuus, et non alius:
 et in cruce, et in passione et in morte ejus gloria-
 mur. Quod si volueris, Isaiam dicentem audi:
 « Non est species ei, neque gloria. Et vidimus
 eum, nec habebat speciem, neque decorem. Sed
 species ejus inhonorata, ac deficiens decor ipsius
 præ filiis hominum. Homo in plaga existens, et
 sciens ferre infirmitatem, quia aversa est facies
 ejus, despecta est, et non est reputata. Hic peccata
 nostra portat, et pro nobis dolet, et nos putavimus
 eum esse in dolore et plaga a Deo, et in afflictione.
 Ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, et
 infirmatus est propter peccata nostra. Disciplina
 pacis nobis super eum: livore ejus nos sanati
 sumus. Omnes tanquam oves erravimus. Homo in
 via sua erravit, et Dominus tradidit eum iniquita-
 tibus nostris, et ipse propter afflictionem non aper-
 ruit os suum. » Animadvertisne qua ratione
 fiat ut Christianos passionis Christi non pudeat,
 quin potius in hac glorientur, et illam prædicent?
 Qua enim interpretatione vaticinium hoc præsens
 ipso sole splendidius indiget? Quis enim hominum
 pro alterius peccatis patitur, præterquam Deus?
 Nullus sane. Cujus etiam hominis mors alterius
 sit resurrectio? Cujus ægritudo alterius est sani-
 tas? Fateri omnino oportet, quod hoc non sit alte-
 rius quam solius Christi. Ipse enim solus pro nobis
 passus est, et ipse contemptus est, sed com-

¹ Isa. LIII, 1-sequq.

temptum hunc nihili duxit. Ipse peccatum e medio sustulit, et ipse pro nobis afflictus est, et ipse vulneratus est propter iniquitates nostras ut illas deleret, et livore illius nos omnes sanati sumus. Moses vero sic dixit: « Videbitis vitam vestram suspensam ante oculos vestros ». Cujus enim vita suspendi potest ante oculos alicujus? Nullius omnino. Sed solus Christus in cruce suspensus est, qui est vita mundi. Ipse enim de se dixit: « Ego sum vita, ego sum vis, ego sum veritas ». Nuné nimirum intelligis, prophetas etiam de morte Christi, quemadmodum de reliquis omnibus, esse vaticinatos. Agnosce igitur, quod indubie Christus ipse mortuus sit. Ille ipse enim crucifixus est et mortuus, et non alius, ut vos dicere soletis. Et livore illius omnes sanati sumus, et morte ejus omnes sumus vivificati, et resurrectione illius omnes vicimus, et cruce illius abolita est diaboli tyrannis mortisque potentia. Si vero quis nunc objiciat: Qui igitur contingit, ut homines etiam nunc moriantur, et diabolus adhuc liber sit? tentare enim homines nequaquam desinit, sed summo studio omnes ad peccandum incitat; huic nos sic respondebimus: Hæc, quam nos mortem esse putamus, mors non est, sed somnus. Olim enim mors talis erat, quæ resurrectione carebat, sed detinebantur in inferno animæ, nunc vero resurrectione nobis a Deo donata, tanquam ex somno resurrecturi sumus omnes homines, tam pii quam impii. Et considera, quæso, rem tremendam et horribilem. In hominem enim ratione et sensu præditum ab Adam mors regnavit, in omnem hominem; nec erat resurrectio in hominibus sine Christo, quemadmodum prophetæ testati sunt. Per Christi vero mortem mors illa dejecta est et superata, venitque resurrectio: et morte confrica liberatus est totus mundus a potestate Satanæ, et credentes in Christum et non credentes. Omnes, inquam, a tyrannide diaboli sunt liberati. Et sane, nisi Musulmani crederent resurrectionem esse, rationes certas afferremus, quibus eam possemus comprobare; cum vero et ipsi eamdem amplectantur et expectent, supervacaneum mihi videtur de illa multis disserere. Cæterum hoc solum dicimus, quemadmodum accepimus et sumus edocti ex sacra Scriptura, quam et Musulmani sacram esse fatentur, Christi resurrectio toti mundo utilitati fuit. De diabolo autem sic dicimus: Quamvis adhuc nondum condemnatus sit in locum proprium pœnæ, propterea quod judicium, quod Christus judicaturus est, nondum transactum sit, hoc tamen veniente diabolus ignem hæreditabit inextinguibilem, qui illum manet. Et quamvis videatur ille vivere, pro mortuo tamen est habendus, perinde ac si homicida aliquis, aut fur, aliusve quispiam, qui capitale aliquod commisit facinus, a rege capitis supplicio adjudicatus fuerit, licet post hanc a rege

καὶ αὐτὸς ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσατό τι τὴν ἀτιμίαν. Αὐτὸς ἦρε τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ μέσου, καὶ αὐτὸς ὠδυνήθη ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίαις ἡμῶν, ἵνα αὐτὰς ἀπαλείψῃ· καὶ τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες λάθηνμεν. Ὁ δὲ Μωϋσῆς οὕτως εἶρηκεν, « Ὅψεσθε τὴν ζωὴν ἡμῶν κρεμασμένην ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν. » Τίνος ζωὴ δύναται κρεμασθῆναι ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν; Πάντως οὐδενός. Ἀλλὰ καὶ μόνος ὁ Χριστὸς ἐκρεμάσθη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ὃς ἐστὶν ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου. Αὐτὸς γὰρ εἶρηκε περὶ αὐτοῦ, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ, ἐγὼ ἡ ὁδὸς, ἐγὼ ἡ ἀλήθεια. » Βλέπεις πῶς εἶπον οἱ προφῆται περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων πάντων; Διὰ τοῦτο γίνωσκε δτι ὁμολογουμένως ἀπέθανεν ὁ Χριστὸς, καὶ αὐτὸς ἐστὶν ὁ σταυρωθεὶς καὶ ἀποθάνων, καὶ οὐκ ἄλλος, ὡς ὑμεῖς λέγετε· καὶ τῷ μῶλωπι αὐτοῦ πάντες λάθηνμεν, καὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ πάντες ἐζωοποιήθημεν, καὶ τῇ ἀναστάσει αὐτοῦ πάντες ἐνίκησμεν, καὶ τῷ σταυρῷ αὐτοῦ κατηργήθη ἡ τοῦ διαβόλου τυραννίς, καὶ τοῦ θανάτου τὸ κράτος. Εἰ δ' ἴσως ἐρεῖ τις ὅτι Καὶ πῶς ἐστὶ τοῦτο, ἐπεὶ κατὰ τὸ παρὸν οἱ ἄνθρωποι ἀποθνήσκουσιν, καὶ ὁ διάβολος ἐστὶ ἐλεύθερός ἐστι, διόλου γὰρ πειράζειν τοὺς ἀνθρώπους οὐ πάύεται, ἀλλὰ μεγάλη τῇ σπουδῇ διεγείρει πάντα ἄνθρωπον ἀμαρτάνειν; ἡμεῖς ἐροῦμεν πρὸς αὐτὸν οὕτως, ὅτι ὁ νομιζόμενος θάνατος οὐκ ἐστὶ θάνατος, ἀλλὰ ὕπνος. Τότε γὰρ ἦν ὁ θάνατος θάνατος, ὅτε οὐκ ἦν ἀνάστασις. ἀλλὰ κατείχοντο αἱ ψυχαὶ ὑπὸ τοῦ ἔδου. Νῦν δὲ ἐπεὶ ἐδωρήθη ἡμῖν παρὰ Θεοῦ ἡ ἀνάστασις, ὡς ἐξ ὕπνου μέλλομεν ἀναστῆναι πάντες ἄνθρωποι, οἱ τε εὐσεβεῖς, οἱ τε ἀσεβεῖς. Καὶ σκόπει πρᾶγμα φοβερόν καὶ φρίκης γέμον εἰς ἄνθρωπον ἔχοντα νοῦν καὶ αἴσθησιν. Ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος εἰς πάντα ἄνθρωπον, καὶ οὐκ ἦν ἀνάστασις ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἄνευ τοῦ Χριστοῦ, καθὼς παρὰ τῶν προφητῶν μεμαρτύρηται. Διὰ δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ κατεβλήθη ὁ θάνατος, καὶ ἦλθεν ἡ ἀνάστασις, καὶ καταλυθέντος τοῦ θανάτου, ἠλευθερώθη ἅπας ὁ κόσμος ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ, καὶ οἱ πιστεύσαντες καὶ οἱ μὴ πιστεύσαντες εἰς τὸν Χριστὸν τῆς τυραννίδος τοῦ διαβόλου πάντες ἠλευθερώθησαν. Καὶ ἴσως εἴπερ οὐδὲν ἐπίστευον οἱ Μουσουλμᾶνοι εἶναι ἀνάστασιν, ἐλέγομεν ἂν λόγους δεικνύντας εἶναι ταύτην ἀληθῆ. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτοὶ στέργουσι, καὶ ἐκδέχονται ταύτην δὴ τὴν ἀνάστασιν, περισσὸν ἡγημαὶ λέγειν καὶ γράφειν περὶ ταύτης. Λέγομεν δὲ μόνον τοῦτο, ὅτι καθὼς παραλάβομεν καὶ ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἦν καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι ἄγλαν καλοῦσιν, ἡ τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασις ὠφέλεια ἐγένετο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Περὶ δὲ τοῦ διαβόλου λέγομεν τοῦτο, ὅτι εἰ καὶ ἀκμὴν οὐ κατέσσεως, διὰ τὸ μὴ γεγονέναι τὴν κρίσιν ἀκμὴν, ἡν μέλλει κρίνειν ὁ Χριστός· ἀλλ' οὖν ἐλθόντος τούτου, μέλλει κληρονομήσειν ὁ διάβολος τὸ ἀτελείτηνον πῦρ, ὅπερ

* Deut. xxviii, 66. * Joan. xiv, 6.

ἐκδέχεται αὐτόν. Εἰ γὰρ καὶ δοκεῖ ὅτι ζῆ οὗτος, ἀλλ' ὡς τεθνηκότα λογίζου αὐτόν. Καὶ ὡσπερ τις φονεὺς ἢ κλέπτης, ἢ ἄλλος τις ποιήσας ἔργα θανάτου ἀξία, καὶ καταδικασθεὶς παρὰ τοῦ βασιλέως ἀποτιμηθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, εἶτα μετὰ τὴν τοιαύτην τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν ἐπιζήσει ἡμέρας τινὰς ἐν τῇ φυλακῇ, ὡς τεθνηκῶς καταλογίζεται οὗτος, εἰ καὶ ἐτι μετὰ τῶν ζώντων εὐρίσκειται· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ διαβόλου νόησον τοῦτο. Ἄφ' οὗ γὰρ ἀνέστη ὁ Χριστὸς, ἐκεῖνος ἀπώλετο. Ὅτι δὲ πλάττει κατὰ τῶν ἀνθρώπων ὅσα δῆτα καὶ πράττει, οὐχ ὡς ἔξουσιαν ἢ δυνάμιν τινα ἔχων πράττει, ἀλλ' ὡς πονηρὸς καὶ ἀπατεῶν ὑπακρίνεται φίλων, καὶ συμβουλεύει τὰ ἀπηγορευμένα καὶ βλάπτοντα τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ εἰ μὲν εὖρη τὸν ὑπακούοντα, δοκεῖ δτι ἠδυνήθη καὶ ἐποίησε βλάβην· εἰ δ' οὐχ εὐρήσει παραδοχὴν, ἀλλ' ἀποπεμφθῆ οὕτως κενός, ἀπέργεται κατασχυμμένος, καὶ μηδεμίαν ἔχων ἰσχύον. Ἀνθρώποι· γὰρ πολλάκις ἀναγκάζεται ὑπὸ ἀνθρώπου, καὶ πράττει ἄκων ὅπερ οὔτε βούλεται, οὔτε μὴν προαιρεῖται. Ὑπὸ δὲ τοῦ διαβόλου οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ βουλόμενος πείθεται τῇ μάτῳ αὐτοῦ συμβουλή· ὁ δὲ μὴ βουλόμενος λογίζεται αὐτόν ὡς οὐδέν. Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο πάσχει πᾶς τις ἀνθρώπος καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδίου λογισμοῦ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τοῦ διαβόλου. Ἔρχεται γὰρ εἰς ἐνθυμήσιν τινος πράγματος, καλοῦ λέγου καὶ αἰσχροῦ· καὶ εἰ μὲν ἔχει τὸν ἄρχοντα αὐτοῦ νοῦν ὄντι καὶ φρόνιμον, κρίνει τὰς ἐνθυμήσεις καὶ τοὺς λογισμοὺς αὐτοῦ, καὶ διακρίνει τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χειρόνος· εἰ δὲ ἀσθενεῖ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ νοῦς, πράττει τὰ βλαβερά ὡς ὠφέλιμα. Βλέπεις ὅπως, κἂν δοκῆ· δτι ἐτι ἰσχύει ὁ διάβολος, οὐκ ἔστιν οὕτως, ἀλλ' ἐφθάρη καὶ ἠφανίσθη τέλειον ἢ τυραννὶς αὐτοῦ, ἀναστάντος τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ τάφου; Μετὰ γὰρ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν μέλλει παραπεμφθῆναι τῷ ἐξωτέρῳ σκότει, καὶ τῷ ἀτελευτήτῳ πυρὶ, ὡς ἔστιν εἰς τοῦτο ἀξίος. Ἰδοὺ γοῦν ὡς προεῖρηται, οὕτως ἀναφαίνεται ὅτι τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐξαρχῆς καὶ ἐκ τοῦ καταμικρῶν ἐφαίνοντο. Ὅσον δὲ ἡγγίξεν ὁ καιρὸς τῆς αὐτοῦ γεννήσεως, καθαρώτερον καὶ τρανότερον ἔλεγον περὶ αὐτοῦ οἱ προφῆται. Ἄφ' οὗ δὲ ἦλθεν ὁ Χριστὸς, δέδωκε ταῖς ἀνθρώποις τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως, ἵνα καθαρῶς τε καὶ ἀψευδῶς νοήσωσι τὴν ἀλήθειαν. Μᾶλλον δὲ εἰ χρὴ τάληθός εἰπεῖν, αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἤνοιξε τοὺς κεκρυμμένους; θησαυροὺς, καὶ ἔθηκεν εἰς τὸ μέσον, ὡσπερ τι πέλαιος ἀπειρον, ὅπως ὁ καὶ ὠφέλιμα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως. Ἐπανελέωμεν δὲ ἄλλοις.

κβ'. Κρεμαμένον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τὴν τῶν στρατιωτῶν ἐνοῦσιν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν μετὰ ξίφους. Λέγει γοῦν Ζαχαρίας περὶ τούτου, καθὼς καὶ προείπομεν, ὅτι· Καὶ ἐπιβλέψουσι πρὸς με εἰς δὲ ἐξεκέντησαν.

κγ'. Ἀπέθανε, καὶ λέγει ὁ Ἡσαίας ὅσα καὶ φθάσαντες ἐδηλώσαμεν ἀνωτέρω. Λέγει δὲ καὶ ὁ θαυμαστός Σολομών περὶ τοῦ δικαίου καὶ μεγάλου Ἰώθ, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, εἰ Ζῶσαι ὡσπερ ἀνὴρ τὴν ὀσφύν σου. Ἐρωτήσω δέ σε, σὺ δὲ μοι ἀποκρίθητι, ποῦ ἦσθα ὅτε ἐθεμελίωσα τὴν γῆν; Ἀνάγγειλόν μοι, εἰ

A latam sententiam vivat adhuc diebus aliquot in carcere, mortuis tamen adnumeratur, licet inter vivos adhuc sit. Idem igitur hoc de diabolo fieri intelligas. Postquam enim Christus resurrexit, ille perditus est. Cum autem in homines ea quæ facere solet, machinatur, non ceu potestatem aliquam habens aut virtutem, facit, sed tanquam malus aut fraudulentus, amicitiam simulat, eaque consulit quæ hominibus interdicta sunt et noxia. Et quidem si aliquem sibi morigerum nactus fuerit, videtur multum potuisse, et dedisse damnum. Si vero ab aliquo non fuerit receptus, sed dimissus inanis et vacuus, omni destitutus robore discedit, nec vires habet aliquas. Homo enim multoties ab homine cogitur ut invitus faciat, quod nec vult, nec ante constituit; a diabolo autem non sic. Volens enim parat vano et noxio illius consilio. Qui vero parere noluerit, diabolum ceu rem nihili contemnit. Idem vero singuli homines a propria sua ratione patiuntur, quod a diabolo. Incidit enim homo in alienius meditationem facinoris, vel honesti, vel turpis; et siquidem principem vel ducem, mentem videlicet sanam habuerit et prudentem, illa meditationes simul et harum causas, dijudicat, bonamque a malo discernit. Si vero lux hominis mens infirma fuerit et impotens, noxia pro utilibus amplectitur. Vides igitur diabolum viribus carere, quamvis easdem habere videtur: sed comminuta est et evanuit universa tyrannus illius, Christo ex sepulcro resuscitato. Post secundum enim Christi adventum relegabitur in tenebras exteriores, et in ignem inexstinguibilem, prout commertus est. En itaque, ut ante dictum est, sic factum esse apparet: quod scilicet ea quæ Christum attinent, ab initio paulatim apparuerunt; quanto autem propius appropinquavit tempus generationis hujus, tanto clarius planiusque prophetæ de illo vaticinati sunt. Postquam autem Christus venit, dedit is clavem scientiæ hominibus, ut pure et sine omni fuco veritatem intelligerent; quin (si veritas dicenda est) ipse Christus aperuit thesauros absconditos, et in medium deposuit ceu infinitum pelagus, ut quilibet ex hoc nemine prohibente hauriat, quæ illum ollectant et juvant. Et hæc quidem talia sunt. Redeamus vero ad id unde sumus digressi.

βουλόμενος ἀρῆται ἀκωλύτως τὰ αὐτοῦ καταθύμια· δὲ θεὸς ἐξήλθομεν.

22. Christo in cruce pendente, quidam militum aperuit latus illius lancea. De hoc igitur, ut supra monuimus, Zacharius dicit: Videbunt, in me quem pupugerunt.)

23. Mortuus est, de quo et Isaias dicit ea quæ supra recensuimus. Dicit vero et admirandus ille Solomon de justo et celeberrimo Job, tanquam sub persona Dei: Accinge tanquam vir lumbum tuum. Interrogabo te, tu autem mihi responde. Ubi eras cum fundarem ego terram? Annuntia mihi,

si acis, intellectum, quando facta sunt astra? Lau-
daverunt me voce magna omnes angeli mei, et
celebraverunt hymnis. Conclui autem mare por-
tis, et posui illi terminos, dixique illi: Hucus-
que venies, et non transgredieris, sed in teipso
collidentur tibi fluctus tui. Annuntia mihi: num
tu accepto luto formasti animal, et sermone præ-
ditum posuisti illud super terram? Num in ve-
stigiis abyssi deambulavisti? Aperiantur tibi præ
timore januæ mortis, et janitores inferni te viso
stupuerunt?¹⁰) Respondens vero Job, dixit Domino:
«Novi quod omnia possis, et impossibile tibi est
nihil. Auditum enim auris audivi te prius, nunc vero
oculus meus vidit te¹¹.» Audivistine de morte Do-
mini prophetiam hanc clarissimam et splendidis-
simam? Ipse enim Deus de se dicens, quod funda-
verit terram, eum posuerit mari terminos, quod
celebraverint eum angeli sui, idem ille dicit ipsi
Job: «Num accepto luto formavisti animal, et ser-
mone præditum posuisti illud super terram? Num
in vestigiis abyssi deambulavisti? Aperiantur
tibi præ timore januæ mortis, et num janitores in-
ferni te viso stupuerunt?» Quid, quæso, his innuit
aliud, quam: Ego Deus sum qui feci hæc, ego
aperui portas mortis, timore enim mei apertæ sunt,
et me viso in inferno stupuerunt janitores illius.
Verumtamen quidnam opus est hanc prophetiam
interpretari? Talem enim esse videmus, ut vel
plane stupidus et rudis eam intelligat. Illud enim,
«Viso me janitores inferni stupuerunt,» Christi
resurrectionem cum auctoritate divina potentique
virtute factam significat, præterea universam illam
inferni mortisque destructionem. Quin et David
luculenter sic dicit: «Non derelinques animam
meam in inferno, neque dabis ut sanctus tuus vi-
deat corruptionem¹².» Tertia enim die resurrexit
Dominus, nec corruptionem sensit corpus illius
sacrosanctum. Mortuo enim illo, sanctissimum Il-
lius corpus Joseph simul et Nicodemus, et supra
diximus, involverunt sindone, myrrha et arnica-
tibus. Et de sepultura illius Magi quoque in Beth-
leem venientes prophetaverunt ipso nato, offerentes
illi aurum, thus et myrrham.

24. Dixerunt Judæi Pilato: «Jube muniri sepul-
crum.» Et nisi munitum fuisset illud, occasionem
habuissent resurrectionem cavillandi, dicentes,
quod non adfuisse digna et sufficiens custodia.
Verum cum omnifaria custodia et diligentia his
commissa fuerit, nullam omnino occasionem reli-
quam habent resurrectioni illius contradicendi.
Ita enim ut cupiebant volebantque, sepulcrum
custodiri curaverunt. Lapis enim huic impositus
est ingens, quem etiam sigillo obsignaverunt: quin
et militum turmam ad custodiam hujus constitue-
runt. Cæterum ut ingratorum Judæorum effrena
obturentur labia, quid sit, et qualem tempore
resurrectionis Christi edatur miraculum? Terræ

ἐπίστασαι σύνεσιν, ὅτε ἐγενήθη ἄστρα, ἤνεσάν με
φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοι μου καὶ ὑμνησαν.
Ἐφράξα δὲ θάλασσαν πύλαις, ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὄρια,
καὶ εἶπον αὐτῇ, Μέχρι τούτου ἐλεύσῃ, καὶ οὐχ
ὑπερβήσῃ, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσονται σοὶ τὰ
κύματα. Ἀνάγγεϊλόν μοι, εἰ σὺ λαβῶν πηλὸν, ἐπλα-
σας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸ ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν
δὲ ἔχνεσιν ἀδύσσου περιπέτησας, ἀνοίγονται δὲ
σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ ἔθου ἰδόντες;
σε ἐπτήξαν; » Ὑπολαβῶν δὲ Ἰωβ τῷ Κυρίῳ λέγει,
εἰ Ὀίδα ὅτι πάντα δύνασαι, ἀδυνατεῖ δὲ σοι οὐδέν.
Ἀκοῆ μὲν γὰρ ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν
δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἐώρακέ σε. » Ἀκήκοα; καὶ εἰ;
τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον προφητεῖαν καθαρωτάτην
τε καὶ ὑπερλάμπουσαν; Αὐτὸς γὰρ ὁ Θεὸς ὁ λέγων
περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ὅτι ἔθηκεν
ὄρια τῇ θαλάσῃ, ὅτι ὑμνησαν αὐτὸν οἱ ἄγγελοι αὐ-
τοῦ· αὐτὸς λέγει τῷ Ἰωβ, εἰ μή τοι λαβῶν πηλὸν
ἐπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸ ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς,
ἢ ἐν ἔχνεσιν ἀδύσσου περιπέτησας; Ἀνοίγονται
δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ ἔθου ἰδόν-
τες; σε ἐπτήξαν; » Τί τοῦτο λέγων, ἢ ἴσθι Ἐγὼ ὁ
Θεὸς ὁ ποιήσας ταῦτα· ἐγὼ ἤνοιξα τὰς πύλας τοῦ
θανάτου· τῷ γὰρ φόβῳ μου ἠνοιχθήσαν, καὶ ἐμὲ ἰδόν-
τες ἐν τῷ ἔθῳ, ἐπτήξαν οἱ πυλωροὶ αὐτοῦ. Ὅμως
τίνας ἐξηγήσεως δεῖται ἡ παρούσα προφητεῖα, οὐ-
τως εὐρισκομένη δὴλη, ὡς καὶ τὸν πάντη ἀνόητον
καὶ ἀμαθῆ νοῆσαι ταύτην; Τὸ γὰρ· «Ἰδόντες με οἱ
πυλωροὶ τοῦ ἔθου ἐπτήξαν,» τὴν μετὰ αὐθεντικῆς
θεϊκῆς τε ἅμα καὶ ἐξουσιαστικῆς δυνάμεως γεγο-
νοῦσαν τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασιν δηλοῖ, εἰ γε μὴν καὶ
τὴν παντελῆ καὶ καθόλου τοῦ ἔθου καὶ τοῦ θανάτου
κατάλυσιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Δαβὶδ διαβρήθην οὕτω λέ-
γει, ὅτι «Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς
ἔθην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.»
Ἐν τρίτῃ γὰρ ἡμέρᾳ ἀνέστη ὁ Κύριος, καὶ διαφθο-
ρὰν οὐκ ἐδέξατο τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα. Ἀποθανόντος
γὰρ αὐτοῦ, ἐνετίλλετο τὸ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα ὃ τε
Ἰωσήφ καὶ Νικόδημος, ὡς ἐμπροσθεν εἶπομα, μετὰ
σινδόνης, καὶ σμύρνης καὶ ἀρωμάτων. Καὶ προεφή-
τευσαν περὶ τοῦ ἀναταξισμοῦ αὐτοῦ οἱ ἐν τῇ Βηθλεὲμ
ἐλθόντες Μάγοι, γεννηθέντος αὐτοῦ, καὶ κομίσαντες
αὐτῷ τὸν τε χρυσόν, τὸν λίβανον, καὶ τὴν σμύρναν.
25. Εἶπον οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Πιλάτῳ, «Κέλευσον
ἀσφαλίσθηναι τὸν τάφον.» Καὶ εἰ μὲν μὴ ἠσφαλί-
ζετο ὁ τάφος, εἶχον ἂν Ἰσως πρόφασιν οὗτοι συκο-
φαντῆσαι τὴν ἀνάστασιν, λέγοντες ὅτι οὐκ ἐγένε-
το ἡ προσήκουσα ἀσφάλεια. Ἀλλ' ἐπει ἡ πᾶσα
καὶ παντοία προσοχὴ καὶ ἀσφάλεια ἐκεῖνοις ἐπέτε-
τραπτο, οὐδεμίαν πρόφασιν ἔχουσιν εἰπεῖν ὄλιως
περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὡς γὰρ ἔθελον
καὶ ἐθύλοντο, οὕτως ἐποίησαντο καὶ τὴν τοῦ τάφου
ἀσφάλειαν. Λίθος γὰρ ἐτέθη ἐπάνω τοῦ τάφου μέγας
σφόδρα, καὶ σφραγίδι ἐσφραγίσαντο τοῦτον. Καὶ τάγ-
μα στραγγιωτῶν ἐτάχθησαν εἰς φυλακὴν καὶ ἀσφά-
λειαν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἵνα ἐμφραγῶσι τὰ ἀπίλυτα
στόματα τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων, τί γίνεται; καὶ

¹⁰ Job xxxviii, 5-11.

¹¹ Job xlii, 1-5.

¹² Psal. xv, 10.

τί θαυματουργείται τῇ ὥρᾳ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ; Σεισμός γίνεται μέγας, καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτῶν οἱ φυλάσσοντες τὸν τάφον στρατιῶται ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Ὁ δὲ Χριστὸς καταλιπὼν τὴν σινδόνα ἐντετυλιγμένην μετὰ τῶν ἀρωμάτων, ἀνέστη ἐκ τοῦ τάφου. Καὶ λέγει Δαβὶδ τὸ, « Ἐσπέρας αὐλοσθήσεται κλαυθμός, καὶ εἰς τὸ πρωὶ ἀγαλλίασις » κλαυθμός μὲν διὰ τὴν ταφήν, ἀγαλλίασις δὲ διὰ τὴν ἀνάστασιν. Εἶδες, μᾶλλον δὲ ἀκήκοας αὐθεντικῆν καὶ θεϊκῆν καὶ θεσποτικῆν τοιαύτην ἐξουσίαν καὶ δυναστείαν; Οὐκ ἐξεθαμβήθης καὶ ἐξεπλάγης πρὸς ταῦτα; Ἔχεις πάντως εἰπεῖν ὅτι οὕτως ἔσται, καὶ οὐκ ἄλλως. Καὶ γὰρ πῶς ἔστι δυνατόν ἐσφυρισμένον σῶμα χωριζομένην τῆς σινδόνας, καὶ εὐβέβηται ἐντετυλιγμένην σῶμα καὶ ἀκεραία μετὰ τοιούτων κολλητικῶν ἀρωμάτων; Πάντως καὶ τοῦτο ἐν ἔστιν ἐκ τῶν τοῦ Χριστοῦ μεγάλων καὶ ἐξαισίων θαυμάτων. Ἀποκεκύλισται δὲ καὶ ὁ λίθος, ἵνα μὴ νομισωσιν οἱ Ἰουδαῖοι ὅτι ὁ Χριστὸς ἔτι ἐν τῷ τάφῳ εὐρίσκειται, ἀναστάντος αὐτοῦ· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σεῖσμου καὶ τοῦ λίθου, ἔτι τοῦ σουδαρίου καὶ τῆς σινδόνας μετὰ τῶν ἀρωμάτων αὐτῶν κειμένων οὕτως, ὡς εἰπομεν, ἔλθωσιν εἰς αἰσθησίν, καὶ μνησθῶσι τοῦ Κυρίου εἰρηκότος ὅτι « Οὐδαί· αἰρεῖ τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν ». Ἄλλ' οὐδ' οὕτως συνήκαν οἱ τάλανας, ἀλλ' ἔδωκαν ἀργύρια τοῖς στρατιώταις, ἵνα κρύψωσι τὴν τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασιν.

κε'. Ὁ μέντοι Χριστὸς ἀναστὰς καὶ ἐλθὼν εἰς τοὺς ἀποστόλους, λέγει αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν. » Οἱ δὲ ἐχάρησαν ἰδόντες αὐτόν. Εἰς δὲ ἐξ αὐτῶν ὁ Θωμᾶς ἔτυχεν ἀποδημῶν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ. Ἀκούσας δὲ περὶ ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ εἶπεν, « Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἤλων, καὶ ἐὰν μὴ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω. » Καὶ ψηλαφήσας ὁ Θωμᾶς, εὗρε τὸ ζητούμενον, καὶ μέγα ἀνεβόησεν, « Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου. » Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχεν οὐδὲ χαριζόμενοι οἱ ἀπόστολοι ἔλεγον καὶ ὠμολογοῦν τὸν Χριστὸν Θεόν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς τε καὶ σκέψεως. Καὶ ὁ Χριστὸς λέγει πρὸς αὐτόν, « Ὅτι ἐώρακάς με πεπιστεύκας. Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. » Μετὰ γοῦν τὴν ἀνάστασιν καρτερήσας ὁ Χριστὸς ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τῶν ἀποστόλων, καὶ διδάξας αὐτούς, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν κατὰ τῶν δαιμόνων, καὶ δύναμιν ἐνεργεῖν θαύματα, ἅτινα ἔποιε ὁ Χριστὸς, καὶ ὅσας ἀμαρτίας λύουσιν ἐπὶ γῆς τῆς, ἵνα ὡς καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ λελυμένοι, καὶ ὅσας δῆσουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα ὡς καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ δεδεμένοι. Μὴ μόνον δὲ οἱ ἀπόστολοι, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες, καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου περιπατήσαντες, τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν ἔλαβον ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὅσοιαν καὶ οἱ ἀπόστολοι, ἅπερ καὶ οἱ ἀπόστολοι.

κς'. Τῇ δὲ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ ἀπῆλθεν ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν

A motus fit ingens, et milites sepulcro custodiendo deputati mortuis redduntur similes. Christus vero relicta sindone cum aromatibus quibus involutus fuerat, surrexit e sepulcro. Et de hoc David: «Vespere occinetur luctus, et mane exsultatio¹³.» Ploratus quidem propter sepulcrum, exsultatio autem propter resurrectionem. Vidistin, imo audivisti magis augustam illam, divinam et potentem virtutem et potentiam? An non observescis, et attonitus ad haec redderis? Fatendum omnino est rom sic se habere, et non aliter. Quomodo enim alias possibile fuerat, myrrha conditum corpus a sindone posse revelli et evolvi, eamque evolutam inveniri integram puramque cum tot viscosis aromatibus? Hoc certe unum etiam est ex magnis illis et stupendis Christi miraculis. Sed et lapis devolutus est, ne Judaei putarent Christum, qui resurrexerat, adhuc in sepulcro jacere, verum ut per terrae motum et lapidem, tum etiam sudarium et sindonis indicio cum aromatibus illic, ut diximus, jacentis in cognitionem pervenirent, et recordarentur verborum Christi: «Nemo tollit animam meam a me. Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo rursus sumendi eam¹⁴.» Verum neque sic intellexerunt miseri, sed pecunias dederunt militibus, qui Christi resurrectionem obscurarent.

25. Christus porro cum resurrexisset, veniens ad apostolos dixit, «Pax vobis.» Illi autem hoc viso gavisi sunt. Unus vero horum Thomas forte illa hora non aderat illis. Cum autem de Christi resurrectione audivisset, dixit: «Nisi ipse videro in manibus illius signa clavorum, et immisero manum meam in latus ejus, non credam.» Hisque contrectatis Thomas, quod quaerebat invenit, et altum exclamavit, «Dominus meus, et Deus meus.» Neque enim simplici quodam et fortuito modo, tanquam gratificaturi Christum apostoli Deum dicebant et confitebantur, sed cum magna reverentia et studio. Christus autem dicit illi: «Quia vidisti me, credidisti. Beati qui non videntes credunt¹⁵.» Post resurrectionem igitur Christus cum apostolis commoratus est dies quadraginta; et cum docuisset eos, dedit illis potestatem contra daemones, et virtutem edendi miracula, quae Christus faciebat, et ut quaecumque in terra remitterent peccata, ea in caelo quoque essent remissa; et ut quaecumque in terra ligarent, in caelo etiam essent ligata. Non tamen apostoli modo, verum omnes Christo credentes, qui juxta verbum et Evangelii doctrinam vivunt, eandem potestatem et virtutem a Christo acceperunt, quam et apostoli, eademque cum apostolis sancti miracula fecerunt.

26. Die autem quadagesima ab illi Christus cum apostolis in montem Olivarum Hierosolymae vici-

¹³ Psal. cxx, 6. ¹⁴ Joan. x, 18. ¹⁵ Joan. xx, 26-29.

num, et dicit illis : « Profecti docete omnes gentes. A Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit : qui vero non crediderit, condemnabitur. Signa vero credentes hæc consequentur : In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent : et si lethale quidpiam biberint, non nocebit eis; infirmis manus imponent, et sanabuntur. Vos autem sedete Hierosolymis, donec induamini virtute ex alto. Et benedixit illis : et factum est inter benedicendum, recessit ab illis, et sublatus est in cœlum. Cumque ascendisset, consedit ad dextram Dei ¹⁶. » Quamvis vero et Musulmani dicant, Christum in cœlis esse, non tamen veritatem ipsam attingunt. Christum enim in cœlo dicunt esse hominem sanctumque magnumque, et sanctiorem omni homine; talem, inquam, ipsi Christum in cœlo esse fatentur, amplius vero nihil. Sed quemadmodum in omnibus ad Christum pertinentibus, ita etiam in hoc errant. Si vero veritatem discere voles, Davidem audi dicentem : « Cantabo tibi in gentibus, Domine, quoniam alte supra cœlos misericordia tua, et usque ad nubes veritas tua ¹⁷. Exaltare Deus supra cœlos, et super omnem terram gloria tua ¹⁸. » Attende diligenter. De quoniam David dicit, quod alte supra cœlos sit misericordia ejus, et usque ad nubes veritas illius, et quod exaltatus sit Deus supra cœlos, et super omnem terram gloria ejus? Deus ubique est, et non est locus ubi Deus non sit. Hoc igitur haud dubie citra omnem controversiam dicit de homine, quem Filius et Verbum Dei assumpsit; qui antea quidem non erat in cœlo, sed in terra, nunc vero subvectus est et exaltatus, et consedit a dextris Dei Patris, qui quidem in cœlo est, supra terram vero gloria ejus. Sed planius adhuc et dilucidius idem David dicit : « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ sempiternæ, et ingredietur rex gloriæ ¹⁹. Quis est ille rex gloriæ? Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio. Tollite principes portas vestras, et elevamini, portæ sempiternæ, et introibit rex gloriæ. Quis est ille rex gloriæ? Dominus virtutum, hic est ille rex gloriæ ²⁰. » Quid tibi de hac propheta videtur? Dico sane quod si alius propheta nullus de Christo locutus esset, hæc sola propheta multarum et magnarum loco esset. Demonstravit enim propheta dicens : « Tollite, principes, portas vestras, et elevamini, portæ sempiternæ, et introibit rex gloriæ, » quod de illo loquatur, qui ante nunquam in cœlis fuerat, sed eo demum temporis articulo quo portæ cœlestes, id est angelicæ virtutes, aperiri jubentur. Eo enim tempore ascendit rex gloriæ, quem videntes obstupuerunt et interrogaverunt, « Quis est ille rex gloriæ? » Quibus hi, qui subvexerunt « Dominum gloriæ, » responderunt (quos propheta Ezechiel vidit, ut post declarabitur) : « Dominus fortis et potens, Dominus potens in bello. » Quis autem in bello potens

Ἐλαιῶν, πλησίον Ἱερουσαλήμ, καὶ λέγει αὐτοῖς, « Πορευθέντες διδάξατε πάντα τὰ ἔθνη. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύουσι ταῦτα παρακολουθήσει· Ἐν τῷ ὄματι μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καινὰς, ὄφεις ἀρούσι, κἀν θανάσιμόν τι πίνουσιν, οὐ μὴ αὐτοῦ βλάβη· ἐπὶ ἀρρώστων χειρὰς ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἔξουσιν. Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλήμ, ἕως οὗ ἐνδόξησῃ θύναμις ἐξ ὕψους. Καὶ εὐλόγησεν αὐτούς. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὄματι αὐτῶν, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἀναθῆς ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. » Ὅτι μὲν γὰρ οἱ Μουσουλμάνοι λέγουσι περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι εἰς τοὺς οὐρανοὺς εὐρίσκειται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπων ἄγιον καὶ μέγαν, καὶ ἀγώτερον παντὸς ἀνθρώπου, οὕτω λέγουσι τὴν Χριστὸν εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ, περαιτέρω δὲ οὐδαμῶς· ἀλλ' ὡς περὶ ἐπὶ πάντων πλανῶνται τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ, οὕτως πλανῶνται καὶ ἐπ' αὐτῷ. Εἰ δὲ βούλει μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἀκουσον τοῦ Δαβὶδ λέγοντος, « Κύριε, ψαλῶ σοι ἐν ἔθνεσιν, ὅτι μέγα ἐπάνω τῶν οὐρανῶν τὸ ἔλεός σου, καὶ ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθειά σου. Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ὁ Θεός, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου. » Πρόσεξον ἀκριβῶς, τίνα λέγει ὁ Δαβὶδ, ὅτι μέγα ἐπάνω τῶν οὐρανῶν τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ, καὶ τὸ Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς, ὁ Θεός, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου. Ὁ Θεός πανταχοῦ ἐστι, καὶ οὐκ ἐστι ὅπου ἐν ᾧ οὐκ ἐστιν ὁ Θεός. Τούτου γοῦν δυοὶ ὁμολογουμένου, ἐξανάγκης τοῦ ἀνθρώπου λέγει, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὃ, πρότερον μὲν οὐκ ἦν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ· νῦν δὲ ἀνήγαγε καὶ ὕψωσε, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὃς ἐστὶ μὲν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐπὶ δὲ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα αὐτοῦ. Καὶ ἐπιτρανότερον καὶ φανερώτερον λέγει ὁ αὐτὸς Δαβὶδ, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ. Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τί γοῦν σοι δοκεῖ περὶ τῆς τοιαύτης προφητείας; Ἐγὼ λέγω ὅτι ἐὰν ἄλλος προφήτης οὐκ ἐλάλησεν περὶ τοῦ Χριστοῦ, αὐτὴ μόνῃ ἡ προφητεία ἤρκει ἀντὶ πολλῶν μεγάλων ἐτέρων προφητειῶν. Ἐδειξε γὰρ ἐν τῷ εἰπεῖν ὁ Προφήτης ὅτι « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, » ὡς περὶ ἐκεῖνου λέγει, ὃς οὐδέποτε ἦν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν ὃν ἐλέγοντο αἱ οὐρανοὶ πύλαι, τουτέστιν αἱ ἀγγελικαὶ δυνάμεις, ἵνα ἀνοιγῶσι, κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν ἀνέβαινε καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, ὃν ἰδόντες ἐξεθαμβήθησαν, καὶ ἤρνοντο, « Τίς ἐστὶν

¹⁶ Marc. xvi, 15-19. ¹⁷ Psal. lvi, 11. ¹⁸ Psal. lvi, 6. ¹⁹ Psal. cxliii, 7-10.

αὐτός ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Καὶ πάλιν εἶπεν οἱ ἄγγελοι ὅτι ἔβλεπον τὸν Κύριον τῆς δόξης, ὡς εἶδεν Ἰεζεκιὴλ ὁ προφήτης, καθὼς μετόλιγον ὁ λόγος δηλώσει, ὅτι « Κύριος κραταῖος καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ. » Τίς γοῦν ἐφάνη δυνατὸς ἐν πολέμῳ; Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὑπὲρ φύσιν, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου. Αὐτὸς γὰρ κατέλαβε τὸν διάβολον, καὶ αὐτὸς κατέλυσε τὴν βασιλείαν τοῦ διαβόλου, ἣν ἐβασίλευεν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ἕως τοῦ Χριστοῦ· μᾶλλον δὲ τᾶλθθὲς εἶπε, τὴν τυραννίδα αὐτοῦ, ἣν ἐτυράννε· τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Τί γὰρ ξένον, ἵνα νικήσῃ Θεὸς τὸν διάβολον; Πάντως οὐδέν. Ἀλλὰ τοῦτο ἐστὶ τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, καὶ ὑπὲρ τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἵνα θηλονότι νικήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν διάβολον. Καθὼς γὰρ ἄνθρωπος ἐνίκησεν ὁ Χριστὸς τὸν διάβολον, οὐχὶ καθὼς Θεός; Τίς γὰρ πόλεμος εἰς Θεόν; Καὶ ὁ Χριστὸς ἔνεκεν τούτου εἶπε, ὅτι « Ἐρχεται ὁ τοῦ κόσμου ἀρχὼν, τουτέστιν ὁ διάβολος, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. » Ἦγουν πάντες ἄνθρωποι ἀμαρτωλοὶ εἰσιν, ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ οὐκ εἶχεν εὐρεῖν ἴχνην ἢ γυνώρισμα ἀμαρτίας. Καὶ ἐπεὶ τοὺς πάντας εὗρισκεν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας κεκατημένους, καὶ οἷονα δεδομένους, ἴσχυε μετὰ πάντων, καὶ ἐτυράννε. Ὁ δὲ ὑπὲρ φύσιν καὶ ἐξαισιος ἄνθρωπος, ὃν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀμαρτία οὐκ ὑπέκειτο· καὶ ἐνίκησε καὶ κατέλυσε τοῦ ἔδου τὰ βασίλεια. Διὰ τοι τοῦτο ὁ προφητικὸς λόγος ὁ λέγων, ὅτι « Κύριος κραταῖος καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ, » ἔδειξεν αὐτὸν ἄνθρωπον. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, ὅτι « Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, » ἔδειξεν αὐτὸν Θεόν. Αἱ γὰρ δυνάμεις· τάξεις ἀγγέλων εἰσίν. Τίς γοῦν ἐστὶ Κύριος τῶν ἀγγέλων; Ὁ Θεός. Εἶδες πῶς τὸν αὐτὸν εἶλεγον οἱ ἄγγελοι καὶ πάντες οἱ προφήται πρὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν γέννησιν, ἐν τῷ θανάτῳ αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν Θεὸν τε καὶ ἄνθρωπον; Ὁ δὲ γε Ἰεζεκιὴλ οὕτως εἶπεν, « Ἐγὼ ἤμην ἐν μέσῳ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ τοῦ Χοβάρ, καὶ ἀνεψήθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδον ὄρασιν Θεοῦ, καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐμὲ χεὶρ Κυρίου, καὶ εἶδον νεφέλην μεγάλην, καὶ φέγγος κύκλω, καὶ πῦρ ἐξαστράπτων, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὡς ὁμοίωμα τεσσαρῶν ζώων, καὶ τέσσαρες πτέρυγες τῷ ἐνὶ, καὶ σπινθῆρες ὡς ἐξαστράπτων χαλκός, καὶ ἑλαφραὶ αἱ πτέρυγες αὐτῶν, καὶ ὁμοίωμα ὑπὲρ κεφαλῆς τῶν ζώων, ὡσεὶ στερέωμα, ὡς ὄρασις κρυστάλλου φοβεροῦ, καὶ ὑπεράνω τοῦ στερέωματος τοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν ὡς ὁμοίωμα θρόνου ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁμοιώματος τοῦ θρόνου ὁμοίωμα ὡς εἶδος ἀνθρώπου ἀνωθεν. Καὶ εἶδον ὡς ὄρασιν πυρός ἐσωθεν αὐτοῦ. » Καὶ ὅτι μὲν ἡ παρούσα προφητεία πολλὴ καὶ μεγάλη καὶ θαυμαστὴ ἐστίν, ἥνεκα κατέλιπον διὰ τὸ πλῆθος τῆς γραφῆς, καὶ τὸ πολὺ τῆς ἐρμηνείας, τοῦτο τοιοῦτόν ἐστιν. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον σέψα· ὅτι τὰ τεσσαρα ζῶα, ἕτινα λέγει ὁ προφήτης περὶ τῶν

A apparuit? Homo ille supernaturalis, quem assumpsit Filius et Verbum Dei ex diva Virgine; hic etenim diabolum debellavit, et illius destruxit regnum, quo ab Adami temporibus usque ad Christum regnaverat : quin et tyrannidem illius, qua genus humanum presserat, est amolitus. Quid enim novi est, si Deus diabolum vincat? Nihil omnino. Verum hoc magnum et admiratione dignum est apud angelos et homines, atque humanæ naturæ potentiam excedit, ut homo vincat diabolum. Nam secundum humanitatem Christus diabolum devicit, non secundum divinitatem. Quod enim bellum erat contra Deum? Propterea et Christus dixit : « Venit mundi princeps (id est diabolus), et in me non habet quidquam²⁰. » Licet enim omnes homines peccatores sint, in Christo tamen peccati signum inveniri non poterat, nec peccati indicium; et quamvis omnes deprehendamus a peccato victi, et ligati quodammodo, per illud roborabatur et tyrannidem exercebat; homo autem ille supernaturalis et stupendus, quem Filius Dei assumpsit, peccato non fuit obnoxius, sed illud vicit, inferni que regna destruxit. Quapropter propheticus iste sermo, qui dicit : « Dominus fortis et potens, Dominus potens in bello, » ostendit ipsum hominem. Cum vero dicit : « Dominus virtutum, hic est ille rex gloriæ, » ostendit ipsum Deum. Virtutes enim angelorum cohortes sunt. Quis autem angelorum Dominus est? Deus nimirum. Vides quomodo unum eundemque angeli, et omnes prophetæ ante generationem illius et post illam, in morte illius et post resurrectionem, et Deum et hominem prædicarint? Ezechiel porro sic dicit : « Ego eram in medio captivitatis juxta fluvium Chobar; et aperti sunt cæli, et vidi visionem Dei, et facta est super me manus Domini. Et vidi nubem magnam, et splendor in circuitu ipsius et ignis fulgurans. Et in medio erat quasi similitudo quatuor animalium, et unicuique alæ quatuor, et scintillæ quasi æs fulgurans, alæque illorum celeres. Et similitudo super caput animalium quasi firmamentum, quasi visio crystalli horrendi. Et super firmamentum quod erat super caput illorum, tanquam similitudo throni in eo; et supra throni similitudinem tanquam similitudo hominis insidens. Et vidi ceu visionem ignis intrinsecus in eo²¹. » Et licet præsens hæc prophætia, copiosa, magna et admiranda sit, quam propter scripturæ et interpretationis copiam omisimus, tamen utut hæc sint, hoc solum considera, quod quatuor animalia (quæ vates alata dicit als quatuor, et subjungit postea : Et reliquæ duæ conjunctæ ad invicem), magna illa angelorum cohors est, quæ per totam Scripturam sacræm Seraphim dicitur. Super caput autem horum vidi propheta similitudinem throni, et super thronum similitudinem hominis. Atqui hoc sane interpretatione indiget. Quis enim ille homo est, quem maximi

²⁰ Joan. xiv, 30. ²¹ Ezech. i, 1 seqq.

angelorum super caput suum gestant in throno sedentem? Non alius certe quam Filius Dei, quem omnes prophetae Deum et hominem praedicaverunt. Et haec quidem lactenus. Tu vero cum aliis objicis: Cum Christiani affirmant Christum Deum esse, quomodo passus est? Deus enim pati nequit. Item: Si Deus est, cur non vel nudo verbo salvavit hominem, sed quasi impotentia impeditus, homo factus est, et mortuus, ut hominem salvaret? Et quod Deus non patitur, teipsum testem habeo, siquidem illud faceris. Verumtamen homine aliquo moriente, qui vel naturali morte per morbum deficit, vel violentia, gladio nimirum, aut alio casu fortuito incidente, corpus quidem patitur et moritur, anima vero passionis experta et immortalis manet. Quis igitur tam stultus est, ut divinitatem passibilem esse arbitretur? Sed ne sic quidem diabolus hominem intentatum reliquit. Armenii enim Christum Filium Dei esse confitentur, et Deum. Addunt autem, quod sicut corpus illius passum sit, ita etiam ejusdem passa sit divinitas. Quapropter illos et haereticos esse judicamus, et sub anathemate detinentur. Hoc vero quod quaeris, Cur Christus hominem non nudo verbo servavit? ego explicare non possum, sed nostram infirmitatem confiteor. Verum et tibi hoc idem coasulo, ut ea quae fidem merentur, credas; neque ea inquiras, quae viribus majora sunt. Quis enim novit mentem Domini? Si enim hominis, conspectis regis alieius terreni operibus, opera quidem amant et amplectuntur, ulterius vero non inquirunt, neque laboriosius curiosiusque ea investigant, quanto magis de Rege regum, et Domino dominantium, imo aeterno caelorum Rege inquirere, et curiosius investigare singula absurdum est? Et cum quaestio sit una, qua appareat Christum Filium Dei esse, haec autem sine omni controversia comprobata sit, et sacris Scripturis demonstrata, amplectere haec, et animo reconde, quod cum Deus sit omnipotens, et cum mundum salvet, sive per angelum, sive per verbum, vel alio modo quocumque, quem scit et agnovit, potuit hoc facere, et potest. Deus vero non facit quae illiabilia sunt, sed quaecumque vult. Quaecumque enim vult, eadem potest; non autem quaecumque potest, eadem vult. Possibile enim illi erat mundos creare infinitos; sed cum hoc nolit, unum creavit solum. Possibile item illi erat alias creare angelorum myriades, sed noluit. Quapropter ne inquiras longius progrediundo. Cum enim latissime haec rerum absurditas pateat, multa alia hinc absurda nascuntur. Et quomodo id fiat, considera. Qui enim haec inquirere ausus fuerit, sic interrogare potest, Quandoquidem Deus omnia etiam ante generationem ipsorum novit, et praevидit diabolus casurum esse, cur quaeso illum creavit? et cum adversus Deum elatus ex angelo et luce caligo et diabolus factus sit, cur Deus non totum perdidit, sed permisit potius, ut etiam hominem deceptum longissime a Deo abduceret? quin etiam adhuc omnes homines incitat ad pec-

πτεροῖς τέσσαρτι, καὶ παρακατιῶν λέγει, καὶ ἕτερα δύο ἐν ἑαυστον αὐτῶν ἔχοντα, αὕτη ἐστὶν ἡ μεγίστη τάξις τῶν ἀγγέλων, ἡ παρὰ πάση· τῆς θείας Γραφῆς; καλουμένην σεραφείμ. Ὑπὲρ δὲ τῆς κεφαλῆς ἐκείνων εἶδεν ὁ προφήτης ὁμοίωμα θρόνου, καὶ ἐπάνω τοῦ θρόνου ὁμοίωμα ἀνθρώπου. Ἀρὰ γε χρῆζει τοῦτο ἐξηγήσεως; Τίς ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ὃν φέρουσιν οἱ μέγιστοι τῶν ἀγγέλων ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν ἐπὶ θρόνου καθήμενος; Πάντως οὐδεὶς ἄλλος ἀλλ' ἢ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν οἱ προφῆται πάντες ἐκήρυξαν Θεὸν τε καὶ ἄνθρωπον. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. Σὺ δὲ μετὰ τῶν ἄλλων λέγεις ὅτι ἐπεὶ λέγουσιν οἱ Χριστιανοί, Ὁ Χριστὸς Θεὸς ἐστὶ, πῶς ἔπαθεν; οὐ γὰρ πάσχει Θεός· καὶ ὅτι, Ἐπεὶ Θεός ἐστι, πῶς οὐδὲν ἔσωσε τὸν ἀνθρώπον ψυχῶ λόγῳ καὶ ἀπλῶς, ἀλλ' ὡσπερ ἀδυνατῶν ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον; καὶ, Ὅτι μὲν Θεὸς οὐ πάσχει, ἔγω σὲ αὐτὸν μάρτυρα, ὁ; ὁμολογεῖ; ὅτι Θεὸς οὐ πάσχει· ὅμως ἐὰν ἄνθρωπος ἀποθήσκων εἴτε φυσικὸν θάνατον διὰ νοσήματος, εἴτε καὶ παρὰ φύσιν διὰ ξίφους, ἢ καὶ ἑτέρου συμβεβηκότος, τὸ μὲν σῶμα πάσχει καὶ ἀποθήσκει, ἢ δὲ τοῦτου ψυχῆ ἀπαθῆς μένει καὶ ἀθάνατος, τίς ἐστὶ τοσούτου ἀνήγους, ὥστε παθητὴν εἶναι τὴν θεότητα νομίσαι; Ἄλλ' οὐδ' οὕτως; ἀπῆκον ὁ διάβολος τὸν ἄνθρωπον ἀπειραστον. Οἱ γὰρ Ἀρμένιοι τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ ὁμολογοῦσιν εἶναι αὐτὸν καὶ Θεόν, λέγουσι δὲ ὅτι ὡσπερ ἔπαθε τὸ σῶμα αὐτοῦ, οὕτως; ἔπαθε καὶ ἡ αὐτοῦ θεότης. Καὶ διὰ τοῦτο ἔχομεν αὐτοὺς αἰρετικούς, καὶ ὑπὸ ἀνάθεμα. Τὸ δὲ, πῶς οὐδὲν ἔσωσε τὸν κόσμον ὁ Χριστὸς; ψυχῶ τῷ λόγῳ ἀπλῶς, ἐγὼ οὐ δύναμαι εἰπεῖν. Ὁμολογῶ τὴν ἡμετέραν ἀδυναμίαν, ἀλλὰ καὶ σοὶ τὸ αὐτὸ συμβουλεύω, ἵνα πιστεύῃς τὰ θεῖα μόνῃ πίστει, καὶ μὴ ζητῇς τὰ ὑπὲρ δύναμιν. Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; Ἐὰν γὰρ ἐπιγείωσι βασιλέως πράξεις θεωροῦντες οἱ ἄνθρωποι, τὰς μὲν πράξεις στέργουσι καὶ ἀσπάζονται, περαιτέρω δὲ οὐ ζητοῦσιν οὐδὲ περιεργάζονται ἢ πολυπραγμονοῦσι, πῶς μᾶλλον εἰς τὸν Βασιλεῖα τῶν βασιλέων καὶ Κύριον τῶν κυριευόντων, μᾶλλον δὲ τὸν προαιώνιον Βασιλεῖα τῶν οὐρανῶν ἐστὶν ἄτοπον ἐρευθῆν καὶ περιεργάζεσθαι; Ἐν ἐστὶ τὸ ζητούμενον μόνον, τὸ ἀναφανῆναι τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ· τοῦτου δὲ ὁμολογουμένου καὶ ἀποδειχθέντος παρὰ πάσης τῆς θείας Γραφῆς, στέργει καὶ ἔχει κατὰ νοῦν, ὅτι ἐπεὶ ὁ Θεὸς παντοδύναμός ἐστι, καὶ τὸ, ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον διὰ τε ἀγγέλου, καὶ διὰ λόγου, καὶ ἄλλοτρόπως, ὡς ἐκεῖνος ἐπίσταται καὶ γινώσκει, καὶ ἡδύνατο καὶ δύναται τοῦτα. Ἄλλ' ὁ Θεός οὐ ποιεῖ ὅσα δύναται, ἀλλ' ὅσα βούλεται. Ὅσα γὰρ βούλεται καὶ δύναται, οὐ μὴν ὅσα δύναται καὶ βούλεται. Δύναται γὰρ ἵνα ποιῆσῃ μυρίους κόσμους; ἀλλ' οὐ βούλεται, καὶ ἐποίησεν ἕνα. Δύναται ἵνα ποιῆσῃ καὶ ἄλλας μυριάδας ἀγγέλων, ἀλλ' οὐκ ἠβουλήθη. Διὰ τοῦτο μὴ ζητῇ περαιτέρω χωρεῖν· ἐπεὶ εἴπερ εὐρηχώρῃ τὸ τοιοῦτον ἀτόπμμι, πολλὰ ἐκ τοῦτου τὰ ἀπυκα ἐφεται. Καὶ σκόπει πῶς δύναται ἐρωτῆν ὅτι ταυτα τολμῶν, ὅτι ἐπεὶ ὁ Θεός τὰ πάντα ἐπίσταται πρὶν γενέσεως αὐτῶν, καὶ οἶδεν ὅτι ὁ διάβολος μέλλει

πασείν, διατί ἵνα ποιήσῃ αὐτόν; Καὶ μεθ' ἑραχῆ- A
 λιάσας κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀντὶ ἀγγέλου καὶ φωτὸς
 ἐγένετο σκότος καὶ διάβολος. Πῶς οὐδὲν ἐφθείρεν
 αὐτὸν ὁ Θεός, ἀλλ' ἐλάσεν αὐτόν, καὶ ἀπατήσας τὸν
 Ἄδᾱμ, ἀπέστησε καὶ αὐτόν μακρὰν πού τοῦ Θεοῦ,
 καὶ ἔτι παρακινεῖ πάντας ἀνθρώπους εἰς τὸ ἀμαρ-
 τάνειν, καὶ ἀμαρτάνοντες στεροῦνται τῆς δόξης τοῦ
 Θεοῦ, καὶ τοῦ παραδείσου; Καὶ ἄλλα μυρία ἄσποα
 καὶ κακὰ μέλλουσιν ἀνακῦβειν, ἐνδὲ ἀτόπου δοθέν-
 τος. Διὰ τοῦτο ἐστὶ δίκαιον, ἵνα κίττει δειχόμεθα
 τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ πεπραγμένα, καὶ οὐκ ἐξετάσει
 καὶ πολυπραγμοσύνη διδώμεν αὐτά. Ἄλλ' ἕμως διὰ
 τὸ πολὺ σου περιεργον ἐπιωμεν λογισμὸν τινα περὶ
 τούτου· καὶ εἰ ἔχεται τῆς ἀληθείας, δόξα τῷ ἁγίῳ
 Θεῷ· εἰ δ' οὐκ, ἀπέμεινε εἰς ἐκεῖνον τὸν μόνον
 γινώσκοντα τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν. Γράφει ὁ Μωϋσῆς, B
 μᾶλλον δὲ λέγει ὁ Θεός διὰ τοῦ Μωϋσέως, ὅτι· Ἄγα-
 πῆσαις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου,
 καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος
 σου. Ἀίγει ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ὁ ἀγα-
 πῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου. » Λέγει
 Ἡσαίας, « Τάδε λέγει Κύριος; . Μὴ γυνὴ ἐπιλήσε-
 ται τὰ ἔκγονα αὐτῆς· εἰ δὲ καὶ γυνὴ ἐπιλήσεται, ἐγὼ
 οὐκ ἐπιλήσομαι, λέγει Κύριος. » Καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ
 ἀλήθεια. Ὑπὲρ μητέρα καὶ πατέρα μυριοπλασίως
 ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπου, καὶ ἐπέκεινα. Διὰ τοῦτο
 φθαίει πᾶς ἄνθρωπος; ὑπὲρ πατέρα, μητέρα, γυναῖκα,
 τέκνα, ἀδελφούς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν, ἀγα-
 πᾶν τὸν Θεόν. Πᾶσα γὰρ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ
 ἔχει τὸ τέλος, ἵνα ἀγαπήσῃ τὸν Θεόν, καὶ ἴσον
 ἔσθ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

κζ'. Ἀπὸ ποίου γοῦν τρόπου καὶ ἀπὸ ποία; πρά-
 ξεως δύναται ἔλθειν ἄνθρωπος εἰς αἴσθησιν, ἵνα
 ἀγαπήσῃ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τοῦ ἐνθυμηθῆναι καὶ
 ἀναλογισασθαι κατὰ νοῦν ὅτι δι' ἐμὲ τὸν ἀμαρτωλὸν
 τὸν παραβάτην τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον καὶ τὴν ἐντολὴν,
 ζυτινα ἠπάτησεν ὁ διάβολος, καὶ ἀπέκτεινε μακρύ-
 νας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ; Ἐφόρεσεν ὁ Θεός, τὴν ἡμετέραν
 σάρκα, καὶ γέγονεν ἄνθρωπος, καὶ ἀπέθανε δι' ἐμὲ,
 καὶ ὁ ἐκεῖνου θάνατος γέγονεν ἡμετέρα ζωὴ, καὶ
 ἡ ἐκεῖνου ἀνάστασις ἔδωκεν ἐμοὶ τὸν παράδεισον,
 καὶ τὴν ἦν ἀπώλεσα βασιλείαν, καὶ ἀρχεται ἐνθυ-
 μείσθαι τὴν ἀπειρον τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν τε καὶ
 ἀγάπην. Καὶ ἐνθυμούμενος ἔρχεται εἰς τὴν τοῦ
 Θεοῦ ἀγάπην, καὶ πληροὶ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ,
 καὶ τοὺς λόγους τοῦ Εὐαγγελίου. Πληρῶν δὲ ταῦτα
 ὁ ἄνθρωπος, ἀγαπᾶται αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς
 πληρωτῆς τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν. Καὶ τότε πληροῦται
 ὁ διὰ τοῦ Μωϋσέως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λόγος, τὸ, « Ἄγα-
 πῆσαις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου,
 καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς
 ἰσχύος σου. » Πληροῦται δὲ καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ λόγος
 ὁ λέγων, ὅτι· « Ὁ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ
 τοῦ Πατρὸς μου. » καὶ ὁ ἀγαπώμενος παρὰ τοῦ
 Πατρὸς καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἀγαπᾶται. Εἰς γὰρ ἐστὶ

catum, qui peccantes privantur gloria Dei et para-
 diso? Sed et alia plurima absurda malaque emer-
 sura sunt, si unum aliquod absurdum concedatur.
 Decet igitur ut per fidem suscipiamus ea quae a
 Deo facta sunt, nec ea inquisitioni et cu-
 riositati nostrae permittamus. Propter nimiam ta-
 men curiositatem tuam, rationem aliquam huius
 afferemus; quae si veritati fuerit consentanea, glo-
 ria sit et laus Deo sanctissimo; in hunc quippe
 solum referenda, qui veritatem omnem cognovit.
 Moses scribit, quin potius Deus per Moesem loqui-
 tur: « Diliges Dominum Deum tuum ex tota anima
 tua, et ex tota cogitatione tua, et ex totis viribus
 tuis »²². Sed et Christus in Evangelio dicit: « Qui
 diligit me, diligitur a Patre meo »²³. Item Isaias:
 « Haec dicit Dominus: Num obliviscetur mulier
 liberorum suorum? Verumtamen et si obliviscatur
 mulier, ego tamen non obliviscar, dicit Domi-
 nus »²⁴. Et revera quidem evenire videmus, ut
 Dei amor, quo homines prosequitur, multis modis
 parentum in liberos amorem exsuperet. Debet
 igitur omnis homo plus quam matrem, patrem,
 uxorem, liberos, fratres, imo plus quam suam
 ipsius animam, Deum diligere. Omnis enim homi-
 nis virtus, omnisque actio huc tendit, huncque
 finem sibi habet propositum, ut Deum diligat; et
 quantocumque illum amore prosecutus fuerit, tanto
 et infinitis modis majore diligitur a Domino.

πᾶσα πρᾶξις; εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀποβλέπει, καὶ τοῦτο
 ἀγαπήσει αὐτόν, ὑπὲρ τὸ μυριοπλάσιον ἀγαπᾶται

C

27. Qua igitur ratione? Quo denique facto com-
 motus homo, eo intellectus pervenire poterit ut
 Deum diligat? Si nimirum haec meditetur, et animo
 suo reputet: En propter me peccatorem, transgres-
 sorem divinae legis et praecipii, quem deceperat
 diabolus, longeque a Deo abductum occiderat, nos-
 tram carnem gestavit Deus, homo factus est, et
 propter me mortem subiit, ejusque mors vita nos-
 tra facta est, ejusque resurrectio mihi paradysum
 regnumque, quod amiseram, reddidit. Quod si hoc
 modo considerare caeperit homo inmensum Dei in
 humanum genus amorem et charitatem, huius
 consideratione in amorem Dei devenit, impletque
 Dei praecipia, et verba Evangelii; quibus ab ipso
 completis etiam ipse a Deo redamatur, ceu obser-
 vator mandatorum Domini. Tuncque impletur
 sermo Domini per Moesem dictus: « Diliges Domi-
 num Deum tuum ex tota anima tua, et ex tota
 cogitatione tua, et ex totis viribus tuis. » Impletur
 et Christi verbum, quod dicit, « Qui diligit me,
 diligitur a Patre meo; » et qui diligitur a Patre,
 diligitur etiam a Filio. Unus enim Deus est, et
 Pater, et Filius. Et hac de causa Deus homo factus
 est. Praeterea olim prophetis locutus est Deus, et

²² Deut. vi, 5. ²³ Joan. xiv, 21. ²⁴ Isa. xlix, 15.

apparuerunt illis visiones; et nunc quidem in nube, ut ipsi Job; nunc vero in igne et caligine, ut Moysi; alias vero in aura tenui, ut Helix. Quemadmodum et Osee propheta dicit: « Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum²⁵. » Assimilatus sum, inquit, non, Visus sum, utpote visiones adumbraturus. Nunc igitur cum humani generis amator sit, et misericors, hominemque in tantum d ligat quantum nulla lingua potest eloqui, nec ulla mens intelligere, quemadmodum ante per multifarias visiones servis suis sanctis conversabatur, si tunc per carnem ceu velo intermediente nobis conversatus est, et adhuc servus suis et amicis est conversaturus, quemadmodum illud ante resurrectionem suam ex mortuis, et post illam demonstravit. Quin, et adhuc speramus, quotquot Christum profite-mur, quod cum Dei Filius et Verbum Deus fuerit, homo factus sit, et in mundum veniens non venerit ut mundum judicaret, sed ut doceret mundum, quod ipse sit Filius Dei, Deus nempe is qui a prophetis prædictus erat, et ut in illum crederent, omnesque in illum credentes et baptizati salvarentur, qui vero non crederent, condemnarentur. Rursus autem certo futurum est, ut de-nuo redeat, non velut ante, in vili figura, et statu humili, homoque quod externam specie attinet, sub qua Deus sit intelligendus: sed instar Dei manifesti, et ceu unigenitus Dei Patris Filius, in gloria sua, cum omnibus angelis, cunctisque ordinibus cælestium. Quemadmodum David dixit superius, quod veniat ad iudicandum terram, et ad iudicandum orbem. Quin et ipsum Christum in Evangelis dixisse scriptum est, « Quod venturus sit Filius hominis in nubibus cæli in gloria sua, et omnes sancti angeli cum eo. Tunc sedebit super thronum gloriæ suæ, et congregabuntur coram eo omnes gentes, et separabit eos veluti pastor segregat oves ab hædis, et statuet oves quidem a dextris suis, iustos nimirum, hædos vero, id est peccatores, a sinistris²⁶. » Et dabit peccatoribus quidem poenam æternam, iustis vero vitam sempiternam, paradysum et bona omnia. Verumtamen et Daniel sic dicit: « Videbam donec throni ponerentur, et Antiquus dierum consedit. Thronus ejus quasi flamma ignis, et rotæ ejus ignis ardens: fluvius ignis trahebat præcedens illum. Mille millia ministrabant illi, et decies centena millia stabant ante illum. Judicium consedit, et libri aperti sunt. Videbam in visione, et ecce cum nubibus cæli veniebat quasi Filius hominis, et usque ad Antiquum dierum pervenit, et ante faciem illius allati sunt illi. Et ipsi data est potestas et gloria, et regnum: et omnes populi, tribus et linguæ illi servient, et potestas illius potestas sempiterna, quæ non transibit, et regnum illius non corrumpetur. Horrui spiritus meus, ego Daniel in visione mea, et visiones capitis mei perturbaverunt me²⁷. » Sed ecce

Α Θεός ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός. Καὶ διὰ τοῦτο γέγονεν ὁ Θεός ἄνθρωπος. Ἐτι κατὰ καιροῦς ἐλάλησεν ὁ Θεός τοῖς προφήταις, καὶ ἐφάνησαν ὁράσεις πρὸς αὐτούς· ἀλλὰ ποτὲ μὲν διὰ νεφέλης, ὡς τῷ Ἰωβ, ποτὲ δὲ διὰ πυρὸς καὶ γνόφου, ὡς τῷ Μωϋσεῖ, ποτὲ δὲ δ' αὖρας λεπτῆς, ὡς τῷ Ἠλίᾳ· ὡς καὶ Ἄσπὲ ὁ προφήτης οὕτως εἶπεν, « Ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ὡμοιώθην. » Ὁμοιώθην εἶπεν, οὐκ « ὠφθην, » ὡς βούλεται σχηματίζειν τὰς ὕψεις. Νῦν δὲ ὡς φιλόανθρωπος καὶ οἰκτιρμῶν, ἀγαπήσας τὸν ἄνθρωπον ὅσον οὔτε γλῶσσα δύναται εἰπεῖν, οὔτε νοῦς ἐννοῆσαι, ὡς περ πρῶην διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων θεωριῶν ὁμίλει τοῖς δούλοις αὐτοῦ τοῖς ἀγίοις, οὕτω διὰ μέσης σαρκὸς ὡς παραπετάσματος ὁμίλησε. Καὶ ἔτι ἀπόκειται ὁμίλειν τοῖς δούλοις καὶ φίλοις αὐτοῦ, καθὼς εἶδεις τοῦτο πρὸς τῆς ἀναστάσεως, καὶ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Καὶ ἔτι ἐλπίζομεν πάντες οἱ Χριστιανοί, ὅτι Θεός ὢν ὁ Υἱός καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, γέγονεν ἄνθρωπος, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, οὐκ ἤλθεν ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα διδάξῃ τὸν κόσμον ὅτι, αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Θεός, ὁ παρὰ τῶν ἁγίων προφητῶν κτηρυχθεὶς, καὶ ἵνα πιστεύσωσιν εἰς αὐτὸν, καὶ οἱ πιστεύσαντες καὶ βαπτισθέντες σωθῶσιν, οἱ δὲ ἀπιστήσαντες κατακριθῶσι. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀπόκειται, ἵνα πάλιν ἔλθῃ, οὐχ ὡς τὸ πρῶην ἐν εὐτελεῖ τῷ σχήματι καὶ ταπεινῇ καταστάσει, καὶ ἄνθρωπος μὲν τὸ φαινόμενον, Θεός δὲ τὸ νοούμενον, ἀλλ' ὡς Θεός φανερός, καὶ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, καὶ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ μετὰ πάντων τῶν ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν οὐρανίων τυχμάτων, καθὼς ὁ Δαβὶδ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶρηκεν, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν, κρῖναι τὴν οἰκουμένην. Καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις οὕτως γράφων εἶρηκεν, « Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσονται πάντα τὰ ἔθνη ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ὡς περ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ταῦτέστι τοὺς δικαίους, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων, ἤγουν τοὺς ἁμαρτωλοὺς. Καὶ δώσει τοῖς μὲν ἁμαρτωλοῖς κόλασιν αἰώνιον, τοῖς δὲ δικαίοις ζωὴν αἰώνιον, καὶ τὸν παράδεισον, καὶ πολλὰ ἀγαθὰ. Ἀλλὰ καὶ Δανιὴλ οὕτως εἶπεν· « Ἐθεώρου ἐως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθισεν. Ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡσεὶ φλὲξ πυρὸς, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον, ποταμὸς πυρὸς εἶλε πορευόμενος ἔμπροσθεν αὐτοῦ, χίλιας χιλιάδας ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρεστῆκεισαν αὐτῷ. Κριτῆριον ἐκάθισεν, καὶ βίβλοι ἀνεψώθησαν. Ἐθεώρου ἐν ὁράματι, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν, καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προσηνέχθησαν αὐτῷ, καὶ αὐτῷ ἰδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φ-

²⁵ Osee, xii, 10. ²⁶ Matth. xxv, 31, 32. ²⁷ Dan. vii, 9-15.

λαί, γλῶσσαι αὐτῶ δουλεύουσαι, καὶ ἡ ἔξουσία αὐτοῦ ἀ-
 ἔξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασι-
 λεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. Ἐφριξε τὸ πνεῦμά
 μου, ἐγὼ Δανιὴλ ἐν τῇ ὄψει μου, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς
 κεφαλῆς μου συνετάρασόν με. » Καὶ ἰδοὺ πρόσεξον
 ἀκριβῶς, τὰ παρὰ τοῦ προφήτου λεχθέντα. Ἐθεώ-
 ρουν, φησὶν, ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ Παλαῖος
 τῶν ἡμερῶν ἐκάθισε. Τίς ἐστὶν ὁ Παλαῖος τῶν ἡμε-
 ρῶν; Ὁ Θεός. Τίνες ἐλιτοῦργουν αὐτῷ, τουτέστιν
 ἰδοῦλεον; καὶ τίνες οἱ περιστάμενοι χίλιαι χιλιά-
 δες, καὶ μύριαι μυριάδες; Πάντες ἄγγελοι. Ποῖον
 ἐστὶ τὸ κριτήριον; Οὐδὲν ἄλλο ἄλλ' ἢ τὸ κριτήριον
 δὲ εἶπεν ὁ Δαβὶδ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρχεται κρῖναι
 τὴν γῆν, κρῖναι τὴν οἰκουμένην. Καὶ ὁ αὐτὸς Χρι-
 στὸς εἶπε περὶ ἑαυτοῦ ὅτι ἐν ἑκαίνῳ τῷ κριτηρίῳ
 μέλλει κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ
 ἐστὶ κριτήριον Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ. Ποῖος δὲ ἐστὶν
 ὁ πύριμος ποταμὸς, ὃν εἶδεν ὁ προφήτης πορευόμε-
 νος ἔμπροσθεν τοῦ Παλαίου τῶν ἡμερῶν; Ὁ μέλλων
 ὑποδέξασθαι τὸν διάβολον καὶ πάντας τοὺς ἁμαρτω-
 λούς. Καὶ τίνες εἰσὶν αἱ βίβλοι, αἵτινες ἀνεψύχθη-
 σαν; Οὐδὲν ἄλλο ἢ αἱ τῶν ἀνθρώπων πράξεις, αἵ-
 τινες μέλλουσι ἀποκαλυφθῆναι ἐν τῷ καιρῷ ἑκαίνῳ.
 Ποῖος δὲ ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὃν εἶδεν ἐν τῇ
 ὁράσει αὐτοῦ ὁ Δανιὴλ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νιφελῶν
 τοῦ οὐρανοῦ, καὶ φθάσαντα ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμε-
 ρῶν, πρὸς ὃν καὶ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία,
 καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλῶσσαι, ὥστε προσκυ-
 νῆσαι καὶ δουλεύσαι αὐτῷ, καὶ ἡ ἔξουσία αὐτοῦ ἐστὶ
 ἔξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βσι-
 λεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται; Πάντως ἱκανὴ ἐστὶν
 ἡ προφητεία αὕτη, ἵνα καὶ πάντη τὸν ἀνόητον ἀγάγη
 εἰς αἰσθησίν, καὶ νοήσῃ ὅτι αὐτός; ἐστὶν ὁ Χριστὸς
 ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀναδιδάσκας τὸν ἀν-
 θρωπον, ὃν ἀνελάβετο καὶ ἀνήγαγεν ἐπὶ τῶν νεφε-
 λῶν τοῦ οὐρανοῦ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ οὐτοῦ. Καὶ
 αὐτῷ ἐδόθη ἡ τιμὴ, καὶ ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ βασιλεία,
 καὶ αὐτῷ προσεκύνησαν πάντες ἄγγελοι Θεοῦ, καὶ
 αὐτῷ προσεκύνησαν πᾶσαι αἱ φυλαὶ καὶ γλῶσσαι,
 καθὼς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν οἱ προφήται ἐκήρυ-
 ξαν. Καὶ αὐτὸς ἐστὶν ὁ καθίσας ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ,
 ὡς ὁ Δαβὶδ λέγει. Καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ αἰώνιος βασι-
 λεία, ἥτις οὐ παρελεύσεται. Καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ
 ἔξουσία, ἥτις οὐ διαφθαρήσεται, ἐτέρου δὲ ἀνθρώ-
 που οὐδαμῶς. Οὐδὲ γὰρ ἐγεννήθη πρὸ τοῦ ἡλίου
 ἀνθρωπος, ἀλλ' ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καθὸ
 Θεός, οὐ καθὸ ἄνθρωπος· οὐδὲ γὰρ δύναται ἔχειν
 ἔξουσίαν αἰώνιον ἀνθρωπος, οὐδὲ βασιλείαν ἀσά-
 λευτον ἄλλος ἄλλ' ἢ μόνον ὁ ἀνθρωπος, ὃν ἀνελάβετο
 ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐστὶν ἀχώριστος
 αὐτῷ. Ταῦτα πάντα ἰδὼν ὁ Δανιὴλ, καὶ θαυμάσας
 μὲν ὡς εἰκόσ, μὴ δυνηθεὶς δὲ κατανοῆσαι τὸ μέγα
 καὶ παράδοξον τοῦτο θαῦμα καὶ μυστήριον, εἶπεν,
 « Ἐφριξε τὸ πνεῦμά μου, ἐγὼ Δανιὴλ ἐν τῇ ὄψει
 μου, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς μου συνετάρασόν
 με. » Ὅν δὲ ἰδὼν Δανιὴλ ὁ μέγας, ἐφριξε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ συνετάραχθησαν αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς
 αὐτοῦ, τοῦτον οἱ Μουσουλμάνοι οὐχ ὁμολογοῦσι Θεόν. Καὶ τίς οὕτω ἀναίσθητος, ὅστις οὐ μὴ καταγνώσκει-
 ται ὑπερβαλλόντως αὐτῶν;

diligenter observa, quæ hic a propheta dicta
 sunt: Videbam, inquit, donec throni sunt appo-
 siti, et Antiquus dierum consedit. Quis est Anti-
 quus dierum? Deus. Quinam ministraverunt, vel
 servierunt illi, et quinam sunt astantes illi mille
 millia, et decies centena millia? Omnes angeli.
 Quale est hoc iudicium? Aliud nullum præterquam
 quod David prædixit de Christo, quod veniat ad
 iudicandum terram, ad iudicandum orbem; et
 ipse Christus de se dicit, quod in illo iudicio iudi-
 canda sit omnis terra. Unum enim idemque est
 Patris et Filii iudicium. Quis vero est fluvius ille
 igneus, quem ante Antiquum dierum egredientem
 vidit propheta? Hic nimirum, qui diabolum et
 omnes peccatores excepturus est. Quinam libri
 sunt quos apertos esse legimus? Ipsa nimirum ho-
 minum facinora, quæ omnia in die illo retegen-
 tur. Quis vero est Filius hominis, quem vidit in
 visione sua Daniel venientem in nubibus cæli, et
 pertingentem usque ad Antiquum dierum? cui
 etiam datus est principatus, honor et regnum, et
 omnes populi tribus et linguæ adorant illum, et
 serviunt illi: et cuius potestas, potestas est semi-
 pterna, quæ non transibit, et cuius regnum non
 corrumpetur? Sufficiens certe hæc prophetia est,
 ut etiam plane stupidum ad sensum meliorem per-
 ducere posset, ut intelligeret Christum Filium et
 Verbum Dei esse, qui subvehens in altum Lomi-
 nem quem assumpsit, subduxit illum in nubes
 cæli ad Deum et Patrem suum: et huic datus est
 honor, potestas et regnum; et hunc adorant
 omnes angeli Dei; hunc etiam adorant omnes tri-
 bus et linguæ, quemadmodum in superioribus pro-
 phetæ prophetaverunt. Et ille quidem est, qui
 consedit ad dexteram Dei, juxta Davidis vaticini-
 um, et hujus regnum est sempiternum, quod
 non transibit: et hujus est potestas, quæ non cor-
 rumpetur. In alium vero hominem hæc minime
 competunt. Non enim homo ullus ante solem na-
 tus est: verum solus Filius et Verbum Dei, secun-
 dum quod Deus est, non secundum humanam
 illius naturam. Nullus enim alius hominum potes-
 tatem sempiternam et regnum inconcussum ha-
 bere potest, præter solum hominem, quem as-
 sumpsit Filius et Verbum Dei, qui ab illo etiam
 admiratus hæc, ut par erat, cum autem non posset
 magnum illud et inestimabile miraculum et myste-
 rium percipere, dixit: « Horruit spiritus meus,
 ego Daniel in visione mea, visiones capitis mei
 conturbaverunt me. » Hunc vero quo viso Daniel
 ille magus spiritus suo horruit, et visiones capitis
 sui conturbaverunt eum, Musulmani Deum esse
 pernegant. Et quis tam stupidus, ut non vel
 maxime illos condemnaverit?

APOLOGIA TERTIA.

A

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΡΙΤΗ.

Quod post Domini assumptionem duodecim discipuli illius totum orbem docuerint, miraculis simul fidem suam confirmantes. Tum de Deipara Virgine, de quaestione Christi, cruce et imagine.

1. Quod itaque Christus Filius Dei, et Deus et homo a sanctis simul et prophetis adeoque ab ipso Deo Patre prædicatus sit, sufficienter in præcedentibus demonstravimus. Nunc vero agendum reliquis etiam discussis, inspiciamus ea quæ hæc inæsecuta sunt, negotia. Christus enim cum prædixisset se ascensurum ad Patrem suum, in ipsa assumptionis hora dicit sanctis suis discipulis, et apostolis : « Profecti in mundum universum annuntiate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvabitur; qui vero non crediderit, condemnabitur. Vos verò desiderate Hierosolymis, donec induamini virtute ex alto²⁰. » Et cum adoravissent, abierunt. Post dies vero aliquot, cum apostoli unanimiter in eadem domo considerent, factus est sonus ceu flatus alicujus vehementis : et repleti sunt omnes divina gratia. Non quod Christo adhuc in terris agentis impossibile fuerit gratiam illis dare²¹, sed ut omnes intelligerent, unum Deum esse et Patrem et Filium, et unam eandemque Patris et Filii naturam et potentiam. Dedit enim Christus apostolis, cum in terris ageret, virtutem et potestatem « calcandi super serpentes et scorpiones, et adversus omnem potestatem inimici²², » id est diaboli; misit vero nunc etiam Deus Pater illis gratiam suam. Et impleti divina gratia, ut dictum est, apostoli, singuli illorum ea cognoverunt, quæ naturam excedunt, omnes scilicet omnium gentium quæ sub cælo sunt linguas, quam exactissime. Causam vero hujus inspice. Ut nimirum aggrederentur totius mundi doctrinam et functionem, data est ipsis omnium linguarum cognitio : ne interprete indigerent, sed ut ipsi et interpretes essent, et doctores. Et docere cœperant initio facto a Jerusalem. Sic enim scriptum erat ab Isaia : « E Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem²³. » Judæi vero adhuc corde occæcato præditi, non intellexerunt; et impletum est in ipsis, quod in lege scribitur : « Linguis novis, et aliis labiis loquar populo isti, et neque sic audient me, dicit Dominus²⁴. » Et apostoli quidem populum docentes, jusserunt in Christum credere, illumque confiteri, quod sit Filius Dei viventis. Et facta sunt per illos miracula, et prodigia multa, non tamen ea qua Christus faciebat, auctoritate et potestate, sed tanquam a servis et ministris. In nomine enim Christi miracula edebant, sic dicendo : « In nomine Jesu Christi visum recipe, » et visum recepit cæcus : « In nomine Jesu Christi Filii Dei resurgat mortuus, » et surrexit. Et hoc

Ὅτι μετὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάληψιν οἱ δώδεκα μαθηταὶ αὐτοῦ πᾶσιν τῆν οἰκουμένην ἐδίδαξαν τοῖς θαύμασι πιστούμενοι, καὶ περὶ τῆς δει Παρθένου Θεοτόκου, ἐτι τε περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐρωτήσεως, καὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν εἰκόνων.

α'. Ὅτι μὲν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐκηρύχθη παρὰ τοῦ τῶν ἁγίων καὶ προφητῶν, ἀλλὰ δὴ καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἰκανῶς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδείκνυται. Φέρε δὲ λοιπὸν ἐξετάσαντες, ἴδωμεν καὶ περὶ πάντων τῶν μετὰ ταῦτα ἐπακολουθησάντων πραγμάτων. Προεπιπῶν γὰρ ὁ Χριστὸς, ὅτι « Ἰδοὺ ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου » ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς αὐτοῦ ἀναλήψεως, λέγει τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, « Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξτε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ, ἕως οὗ ἐνδύσηθε τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν. » Καὶ προσκύνησαντες ἀπέηλθον. Καὶ μεθ' ἡμέρας τινας, καθήμενων ὁμοθυμαδὸν τῶν ἀποστόλων, ἐγένετο ἦχος ὡσπερ σφοδροῦ τινος πνεύματος, καὶ ἐνεπλήσθησαν ἅπαντες θείας χάριτος, οὐχ ὡς ἀδύνατως ἔχοντος τοῦ Χριστοῦ δοῦναι αὐτοῖς τὴν χάριν, ἐτι εὐρισκομένῳ αὐτοῦ ἐν τῇ γῆ, ἀλλ' ἵνα γινώσκοντες ὅτι εἰς Θεὸς ἐστὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, καὶ μὴ καὶ ἡ αὐτὴ ἐστὶ τοῦ τε Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ φύσις καὶ δύναμις. Ἐδῶκε μὲν ὁ Χριστὸς ἐτι ἐν τῇ γῆ ὦν πρὸς τοὺς ἀποστόλους δύναμιν καὶ ἐξουσίαν « τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφειων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἔχθρου, » οὐτέστι, τοῦ διαβόλου· ἀπέστειλε δὲ καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὴν χάριν αὐτοῦ εἰς αὐτούς· καὶ ἐμπλησθέντες, ὡς εἴρηται, οἱ ἀπόστολοι θείας χάριτος, ἐγνώσαν τὰ ὑπὲρ φύσιν ἕκαστος αὐτῶν, πᾶσαν γλώσσαν παντὸς γένους τοῦ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν κατὰ πᾶσαν ἀκρίθειαν. Καὶ σκόπει διατῆ; Ὅτι ἐνεχειρίσθησαν τὴν τῆς οἰκουμένης διδασκαλίαν καὶ προστασίαν, ἐδόθη πρὸς αὐτούς ἡ τῶν γλωσσῶν γινώσις, ἵνα μὴ ἔχωσι χρεῖαν ἑρμηνέως, ἀλλ' αὐτοὶ εὐρισκωνται· καὶ ἑρμηνεῖς καὶ διδασκαλοὶ καὶ ἡρξάντο διδάσκειν ἀρξάμενοι ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ Ἠσαίου, « Ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ. » Οἱ γοῦν Ἰουδαῖοι ἐτι πεπωρωμένην ἔχοντες τὴν καρδίαν, οὐ συνῆκαν. Καὶ ἐπληρώθη ἐπ' αὐτοῖς τὸ ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένον, τὸ, « Ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χεῖλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονται μου, λέγει Κύριος. » Καὶ ἔλεγον διδάσκοντες οἱ ἀπόστολοι ἐν λαῷ, ὅπως πιστεύωσιν εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ ὁμολογῶσιν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Καὶ ἐγένοντο διὰ τῶν ἀποστόλων θαύματα καὶ τεράτεια ἄπειρα, οὐχ οὕτως αὐθεντικῶς καὶ ἐξουσιαστικῶς ὡσπερ ἐποίησε ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ὡς δοῦλοιο καὶ ὑπηρέτη. Μετὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἰθαυματουργοῦν, οὕτω

²⁰ Marc. xvi, 14, 15. ²¹ Luc xxiv, 49. ²² Luc. x, 19. ²³ Isa. xxviii, 11. ²⁴ Isa. xxviii, 11; I Cor. xiv, 21.

λέγοντες, « Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνάβλεψον, » καὶ ἀνέβλεπεν ὁ τυφλός. « Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἔγειραι, ὁ νεκρός, » καὶ ἀνίστατο. Τὸ αὐτὸ ἔλεγον, καὶ ἔθεραπεύετο ὁ παράλυτος. Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ θεράπευον πᾶσαν νόσον, καὶ ἐπίστευον καθημέραν πλήθην ἀπειρα εἰς τὸν Χριστόν. Ἐἶτα μερισθέντες οἱ δώδεκα ἀπόστολοι, διέδραμον ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἐποίησαν οἱ ἀσεβεῖς πολλὰ κακὰ καὶ ἐναντία εἰς αὐτούς, καὶ εἰ, τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν Χριστόν, καὶ ἀπέκτεινον καθημέραν ἐν διαφόροις τόποις πλήθην Χριστιανῶν ἀναριθμητά. Καὶ γὰρ ἅπας ὁ κόσμος εἰδωλόλατρει. Εἰς Χριστιανὸς ἐφρονεῦετο, καὶ δέκα ἤρχοντο ἐνώπιον τῶν τυράννων. Δέκα ἀπέθνησκον, καὶ ἑκατὸν ἤρχοντο, χίλιοι, τρισχίλιοι, δέκα χιλιάδες, εἴκοσι χιλιάδες ἤρχοντο εἰς τὸ μαρτύριον. Ἴνα ἴδῃ μὴ δόξωσιν εἰς τοὺς πολλοὺς οἱ λόγοι μου ψευδεῖς, λέγω μᾶλλον ἐλάττους τῆς ἀληθείας. Καὶ γὰρ πολλάκις ἐπίστευον τὴν ἡμέραν πεντήκοντα χιλιάδες, καὶ ἐπέκεινα. Καὶ ὡσερ ἀπὸ τῶν κτισμάτων ἦλθεν ὁ δικαίος Ἀβραάμ εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, καὶ προσεκύνησε, καὶ ἐδούλευσε τῷ μόνῳ φύσει ὄντι Θεῷ, οὕτως ἀπὸ τῶν τοῦ Χριστοῦ θαυμάτων καὶ τῶν ἀποστόλων ἦλθον τὰ ἔθνη ἰσοίως εἰς τὴν τῆς ἀληθείας κατάληψιν, καὶ προσεκύνησαν καὶ ὡμολόγησαν δικαίως· ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἀληθῶς ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστὸς, αὐτὸς ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἀληθὴς Θεός. Πόθεν οὖν ἐγένετο τοῦτο; ἀπὸ ποίας δυνάμεως καὶ ἰσχύος; ἀπὸ ποίου πλοῦτου καὶ μεγαλείου; ἀπὸ πῶν φιλοσόφων καὶ ῥητόρων; Πάντως ἀπ' οὐδενός, ἢ ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἣν ἐνεδύσαντο οἱ δώδεκα ἀπόστολοι, οἱ ἀμαθεῖς, οἱ ἄγροικοι, οἱ ἀσθενεῖς. Οὕτως γὰρ εἰρῆκεν ὁ Χριστὸς πρὸς αὐτούς, ὅτι « Ἴδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· μὴ μεριμνήσητε γοῦν τί εἴπητε, ἢ τί λαλήσητε ἔμπροσθεν αὐτῶν. Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν σοφίαν καὶ σοφίαν, ἣ οὐ δυνήσονται ἀντισητῆσαι οὐδὲ ἀντειπεῖν πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν. » Καὶ οὕτως ἐγένετο. Πάντες οἱ φιλόσοφοι, πάντες οἱ ῥήτορες, πάντες οἱ μάγοι οὕτως ἐφαίνοντο ἔμπροσθεν τῶν ἀποστόλων, ὡς ἰχθύες ἄζωοι. Τότε ἐπληρώθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἣ λέγουσα, « Καὶ ἐλάλουν ἐν τοῖς μαρτύροις σου ἐναντίον βασιλέων, καὶ οὐκ ἤσυχονόμην. » Ἀλλὰ ὅθι καὶ τοῦ Ἡσαίου, ἣ λέγουσα ὁμοίως, ὡς « Ὁρατοῖ οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ. » Ἐμμερίσθησαν γὰρ οἱ ἀπόστολοι, καὶ διεσπάρησαν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἐδίδαξαν εἰς ἕκαστος τὸ εὐαγγέλιον εἰς ὃν τόπον ἀπήλθε, καὶ ἐπληρώθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἣ λέγουσα, « Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Σκέψαι γοῦν καὶ ἴδε καὶ πρότερον ἀκριβῶς, ὅτι ἅπαντα ὅσα ἐγράφοντο ἐναντία, οὐδένα καὶ μόνῃ λέξις ἐγράφη ἀπ' ἀλλαχῶθεν ἄλλ' ἢ ἀπὸ τοῦ Μωυσέως, ἀπὸ τῶν προφητῶν, ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ, καὶ ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου, ἄπερ καὶ ὀφείλει ἅπας Μουσουλμάνος ἵνα στέργῃ ὡς

idem dixerunt cum sanaretur paralyticus. Quin in nomine Christi sanabant omnem morbum; et quotidie multe hominum turbæ in Christum crediderunt. Tandem divisi duodecim apostoli peragraverunt totum orbem. Impii vero eosdem multis malis et damnis amixerunt, aliosque in Christum credentes, ut quotidie diversis in locis magnam occiderent Christianorum multitudinem. Univer- sus enim mundus idololatriæ deditus erat. Sed uno Christiano occiso, decem coram tyrannis emergerunt; et si decem occiderentur, exurgebant centum; si mille, apparebant decem millia; si decem millia, viginti millia succedebant in martyrium. Ne vero verba mea a multis ceu ficta esse judicentur, minus dico quam veritas rei postulet. Sæpius enim uno die crediderunt hominum quinquaginta millia, et amplius. Et quemadmodum a creaturis ad veram cognitionem pervenit Abraham justus, et servivit coluitque solum Deum verum; sic etiam per Christi et apostolorum miracula gentes similiter in veritatis cognitionem pervenerunt, eandemque coluerunt, et perfecte confessi sunt Christum verum esse mundi Salvatorem, Filiumque Dei viventis, et verum Deum. Unde igitur hoc factum est? qua virtute et potentia? quibus opibus et magnificentia? per quosnam philosophos et oratores? Per nullum prorsus; sed sola Dei virtute, quam induerant duodecim apostoli, rudes antea, agrestes et infirmi. Sic enim dixerat illis Christus: « Ecce mitto vos tanquam oves in medio luporum; ne solliciti sitis, quid dicatis, aut quid loquamini coram ipsius. Ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere, nec contradicere omnes qui sese opponunt vobis. » Et sic evenisse legimus. Omnes enim philosophi, omnes rhetores, omnes magi, coram apostolis ceu pisces muti apparuerunt. Tunc impletam est illud Davidis vaticinium: « Et loquebar in testimoniis tuis coram regibus, et non confundebam. » Quin et illud Isaïæ: « Quam speciosi sunt pedes evangelizantium pacem, qui annuntiant bona. » Divisi itaque sunt apostoli, et dispersi in universam terram; singulique in illis locis, ad quos pervenerant, docuerunt Evangelium. Et impleta est Davidis prophætia diceus: « In omnem terram exivit sonus eorum, et in terminos orbis verba ipsorum. » Considera igitur, vide et attende diligenter horum omnium quæ hic scripta sunt, ne unicam quidem dictionem aliunde quam e Mose, Davide, prophetis et Evangelio transcriptam esse, quæ omnia pro sanctis, justis et bonis ipsi quoque Musulmani venerari solent. Ipse enim Mahomet, quem omnes Musulmani præceptorem suum agnoscunt, non potuit in universum veritatem oculere, verum libros hos sanctos esse testatur. Quod si igitur libros dicunt sanctos et bonos, ea vero quæ in his continentur, Musulmani contempnunt, necesse omnino fuerit ut

²³ Matth. x. 16 20, ²⁴ Psal. cxviii, 47. ²⁵ isa. 5; Rom x, 18.

lii, 7; Nahum. i, 15; Rom. x, 15. ²⁶ Psal. xviii,

cuncti homines illos condemnent, quin potius (si A verum dicere oportet) ut illorum ceu mente captorum misereantur, quod vos nimirum tot tantisque donati occasionibus, quibus veritatem et invenire et cognoscere licet, quod Christus Filius et Verbum Dei sit, relicta tamen veritatis via, a scopo vero aberraveritis. Sed redeundum eo unde digressi sumus. δεῖ εἰ χρὴ τὴν ἀλήθειαν εἰπεῖν, ἐλεῆση αὐτούς ὡς μαινομένους, οἱ ὑμεῖς ἔχετε; τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ἀφορμὰς, ὥστε εὐρεῖν τὴν ἀλήθειαν, καὶ γινώσκειν ὅτι ὁ Χριστὸς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἀφέντες τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν, ἐπλαγῆθητε ἀποχρήσαντες. Ἄλλ' ἐπανιτέον ὅθεν ἐξήλθομεν.

2. Qui itaque apostolos perscruebantur, et sua premebant tyrannide, hi ipsi tandem in Christum credebant, et confitebantur hunc esse Filium Dei viventis, imo apostolorum loco illi ipsi præcones nominis Christi reddebantur. Et omnes quidem apostolos morte, qua Christum confessi sunt, sublatos esse, verum est; non tamen in hos tantum sævierunt impii, quantum in illos qui ab idololatria ad Christum conversi fuerant. Atroces enim de illis pœnas sumebant. Membratim dissecabant eos, et quasi uno momento salvi et integri apparuerunt. In caminos dejecerunt: sed tanquam aquas ingressi servabantur. Plumbum liquefactum coacti bibebant, sed non lædebantur. In maris profundum demergebant: et in litus evaserunt. Et quisnam (ut dici solet) martyrum tormenta et tentationes posset exponere? Tandem autem mortui sunt, et tormenta voluptatum loco, et mortem pro vita æstimaverunt, ostenditque per martyres Christus suam ipsius divinitatem et potentiam, quin fidem quoque et desiderium, quo erga illum tenebantur. Eo enim quod salvi et illæsi servarentur martyres Christi, apparebat potentia et divinitas: per mortem vero quem sustinebant, illorum in Christum fides elucebat et charitas, quemadmodum postea planius demonstrabitur. Insignis enim certantium fortitudo, et horum fides instar facis fulgebat. Qui enim illos servabat illæsos ex talibus tantisque tormentis, poterat omnino, ne morerentur, efficere. Sed quemadmodum in proprio corpore Christus fecit, ut ad solam qua Hebræos compellavit interrogationem, Quem quæritis? omnes conciderent: eumque ad eisdem diceret, Sinite hos abire, discipulis dimissis, se Christum scilicet apprehenderent: sicut, inquam, in hoc potentia simul et voluntas illius apparuit, ita etiam evenit in martyribus. Servabantur enim illæsi, divina virtute et potentia, in magnis pœnis et tormentis: nihilominus tamen mortui sunt, ut illorum in Christum fides appareret, et viverent, in æternum vitam vere beatam et immortalem. His igitur visis, qui idolis serviebant, et intelligentes simul opera esse plus quam naturalia, quæ Deus nimirum operaretur, conversi sunt omnes reges, omnes præsides, omnes tyranni, universa denique multitudo terram mareque inhabitans, Christum coluerunt, confessi sunt et ediderunt hunc Filium Dei, et Deum verum esse: et impletum est Davidis aliorumque prophetarum oraculum, dic: ns:

ἀγία, καὶ δίκαιο, καὶ καλὰ. Αὐτὸς γὰρ ὁ Μωάμεθ, ὃν ἔχουσι πάντες οἱ Μουσουλμάνοι διδάσκαλον, αὐτὸς οὐκ ἠδυνήθη. Ἰνα κρύψῃ παντελῶς τὴν ἀλήθειαν, καὶ μαρτυρεῖ τὰς βίβλους ἀγίας. Ἐάν γοῦν τὰς βίβλους μὲν λέγωσιν ἀγίας καὶ καλὰς, τὰ δὲ λεγόμενα ἐν αὐταῖς ἀθετοῦσιν οἱ Μουσουλμάνοι, πάντως ὁδὸν ἐστίν, ἵνα πᾶς ἄνθρωπος; κατηγορήσῃ, μᾶλλον

β'. Οἱ τοίνυν διώκοντες καὶ τυραννοῦντες τοὺς ἀποστόλους ἐπίστευον εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ ὡμολόγουν ὅτι αὐτὸς ἐστίν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, καὶ ἀντὶ τῶν ἀποστόλων μᾶλλον ἐγένοντο ἐκείνοι κήρυκες τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ οἱ μὲν πάντες οἱ ἀποστολοι τὸν διὰ μαρτυρίου θάνατον ἀπέθνησκον, τοῦτο οὕτως ἔχει. Ἄλλ' οὐκ ἐτυράννουσιν οἱ ἀσεβεῖς ἐκείνους, ὅσον τοὺς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας; εἰς τὸν Χριστόν. Μεγάλας καὶ γὰρ τιμωρίας ἐποιοῦν εἰς αὐτούς, μεληδὸν κατέτεμον τούτους, καὶ ὡς ἐν ῥοπῇ μὲν εὐρίσκοντο σῶσι καὶ ἀκέρατοι. Εἰς τὰς καμίνους ἐνέβαλλον, καὶ ὡς ἐν ὕδατι εἰσπρόχμου ἐφυλάσσοντο. Μόλυβδον πεπυρακτωμένον ἐπέκεινον αὐτούς, καὶ οὐκ ἐδιλάπτοντο. Εἰς τὸν τῆς θαλάσσης βυθὸν ἐβρίπτον, καὶ εἰς τὴν χέρσον εὐρίσκοντο. Καὶ τίς δύναται, ὡς ἔπος; εἰπεῖν, ἐξαριθμησασθαι καὶ εἰπεῖν τὰς τῶν μαρτύρων βασάνους καὶ τὰ πειρατήρια; Τέλος τοίνυν ἀπέθνησκον, καὶ ἐλογίζοντο εἰς μὲν βασάνους τρυφὰς, τὸν δὲ θάνατον ζῶην. Καὶ εἰδείκνυεν ὁ Χριστὸς διὰ τῶν μαρτύρων τὴν αὐτοῦ θεότητά τε καὶ δύναμιν, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν καὶ τὸν πόθον αὐτῶν, ὃν εἶχον εἰς αὐτόν. Διὰ μὲν οὖν τὸ φυλάσσεσθαι σώους καὶ ἀβλαβεῖς τοὺς μάρτυρας; ἐφαίνετο ἡ τοῦ Χριστοῦ δύναμις καὶ θεότης, διὰ δὲ τοῦ θανάτου ὃν ἀπέθνησκον, εἰδεικνύετο ἡ εἰς τὸν Χριστὸν πίστις τε καὶ ἀγάπη αὐτῶν, ὡς ἂν ἵκετο ὅθεν ἀπὸ τοῦτου δεῖχθῆ ἔτι καθαρώτερον τὸ δοκίμιον τῆς ἀνδρείας τῶν ἀγωνιζομένων, καὶ ἡ τούτων πίστις ὡς πυρὸς ἀναλάμψῃ. Ὁ γὰρ φυλάξας αὐτούς ἀβλαβεῖς ἐκ τῶν τοσούτων καὶ τοιούτων πειρατηρίων ἠδύνατο πάντως ποιῆσαι ἵνα μὴ ἀποθάνωσιν. Ἄλλ' ὡς περ ἐν τῷ ἰδίῳ σώματι πεποίηκεν ὁ Χριστὸς, οἱ διὰ μόνης πρὸς τοὺς Ἑβραίους ἐρωτήσεως, οἱ τίνα ζητεῖτε, εὐρέθησαν πάντες πεισύντες· διὰ δὲ τὸ εἰπεῖν αὐτοῖς οἱ εἰς τὸ Ἄφετε τούτους ὑπάγειν, ἔαφῆκαν τοὺς μαθητὰς, καὶ παρέλαβον τὸν Χριστόν· καὶ ὡς ἐν ταυτῷ ἐφάνη καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ καὶ ἡ θέλησις, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν μαρτύρων. Ἐφυλάσσοντο μὲν γὰρ ἀβλαβεῖς ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως καὶ ἐξουσίας ἀπὸ τῶν μεγάλων τιμωριῶν καὶ βασάνων· ἀπέθνησκον δὲ ὁμως, ἵνα φανῆ ἡ εἰς τὸν Χριστὸν πίστις αὐτῶν, καὶ ζῶσιν εἰς ἀπεράντους αἰῶνας τὴν ὄντως μακαρίαν ζῶην καὶ ἀθάνατον. Ταῦτα πάντα ἰδόντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς εἰδιώλοις, καὶ κατανοήσαντες ὅτι τὰ γινόμενα οὐκ εἰσὶ φυσικῆς ἀκολουθίας ἔργα, ἀλλ' ὑπὲρ φύσιν εἰσὶ, καὶ Θεὸς ἐστίν ὁ ταῦτα ἐνεργῶν, μετεστράφησαν πάντες οἱ βασιλεῖς, πάν-

τες εἰ τοπάρχαι, πάντες οἱ τύραννοι, ἔπαν τὸ Α πληθος τῆς γῆς καὶ θαλάσσης, καὶ προσεκύνησαν καὶ ὠμολόγησαν καὶ ἐπίστευσαν ὅτι Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ἀληθινὸς ἐστὶν ὁ Χριστός. Καὶ ἐπληρώθη ἡ τοῦ Δαβὶδ προφητεία, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἐτέρων προφητῶν, ἡ λέγουσα, ὅτι Ἐ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτάν. Ἐάν δὲ εὐρίσκωνται καὶ τινές, οἱ μὴ πιστεύοντες τὸν Χριστὸν ὅτι ἐστὶν Υἱὸς Θεοῦ, οὐ διὰ τοῦτο ἐπίστῶσαντο οἱ προφήται, ἀλλ' ὡσπερ μὲν ἤλιος λέγεται φωτίζειν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ οὐ:ως γὰρ ἐστὶν, οἱ δὲ τυφλώττοντες τὸν ἥλιον οὐχ ὀρώσιν, οὕτε μὴ φωτίζονται παρ' αὐτοῦ. οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ πᾶσα ἡ οἰκουμένη προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ Θεὸν αὐτὸν ὠμολόγησαν· οἱ δὲ μὴ προσκυνοῦντες αὐτὸν, ἢ πρότερον μὲν προσκυνήσαντες, ὕστερον δὲ ἕμετα-μεληθέντες καὶ δοξάσαντες δόγματα ἀσεβείας, τότε ἵνα γινώσῃ τὴν ἀλήθειαν, ὅταν οὐκ ὤφελθῶσι. Πῶς; Ἐτε ζῶν πᾶς ἄνθρωπος ποιεῖ καὶ πράττει περὶ αὐτοῦ ὅσα βούλεται καὶ προαιρεῖται, εἴτε ἔργα εἰς σωτηρίαν αὐτοῦ, εἴτε εἰς καταδίκην καὶ κλάσιν. Μετάνοια δὲ οὐκ ἐστὶ μετὰ θάνατον. Ἐάν γοῦν οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς τὸν Χριστὸν ἔλθωσιν εἰς αἰσθησὶν τοῦ καλοῦ, καὶ πιστεύσουσιν εἰς αὐτὸν, ἰδοὺ εὐρον τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν, καὶ ἐκληρονομήσαν τὴν σωτηρίαν αὐτῶν. Εἰ δ' ἐτι ἐπιμείνωσι τῇ ἀσεβείᾳ αὐτῶν, τὸ ἐξῆς ὁ νοῦν νοεῖτω. Ἄλλὰ καὶ Δαβὶδ πάλιν οὕτως εἴρησι, Ἐ Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως, ὅτι Κύριος ὑψίστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε. Ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε, ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός. Ψάλλετε συνετῶς, ἰδουσιλευσεν ὁ Θεός ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ὁ Θεός κἀθήται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. Ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταῖοι τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. Ἐ Καὶ σκόπει ἀκριβῶς τὰ λεγόμενα. Ἐ Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως τῷ Θεῷ. Ἐ Οὐ τοὺς Ἰουδαίους προσκαλεῖται μόνους, οὐ τοὺς Ἰσραηλίτας, οὐ τοὺς κατοικοῦντας ἐν μέρει τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν ὑπ' ἥλιον προσκαλεῖται εἰς ταύτην τὴν πνευματικὴν ἀγαλλίασιν. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν Ἐ πάντα τὰ ἔθνη, Ἐ οὐδένα τῶν ἀνθρώπων ἀφήκεν ἐκτὸς τῶν πάντων. Διατί; Ἐ Ὅτι Κύριος ὑψίστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐ Ἄλλ' ἐρεῖ τις, Καὶ πότε οὐκ ἦν ὁ Θεός ὑψίστος, ὃ μακάριε Δαβὶδ, καὶ πότε οὐκ ἦν φοβερός καὶ μέγας; Ἐ Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε. Ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε. Ἐ Ἰδοὺ καὶ πάλιν τὸ ἄπορον ἄπορον. Ἐρωτηθεὶς πότε οὐκ ἦν ὁ Θεός ὑψίστος καὶ μέγας καὶ φοβερός, ἀποκρίνεται, ὅτι Ἐ Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε, ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε. Ἐ Καὶ πάλιν ὁ Δαβὶδ, ὅτι Ἐ Βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός,

A Adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes servient illi, omnes gentes illum beatum dicent⁹⁷. » Etiamsi vero quidam inveniantur, qui Christum non credant Filium Dei esse, non tamen propter hos prophetas mendacii arguere licebit : sed quemadmodum sol quidem totum orbem illuminare dicitur (quod et revera fit) cæci tamen solem nec vident, nec ab hoc illuminantur : ita etiam in Christo solet evenire. Omnes reges terræ et universus orbis adoraverunt illum, et Deum esse confessi sunt ; qui vero illum non adoraverunt. vel qui prius quidem hoc adorato postea pœnitentiæ ducti, dogmata ejus impia esse æstimaverunt, tunc sane veritatis cognitione non multum juvantur. Quamobrem ? Omnis enim homo dum vivit, opera facit quæcunque vult, et animo concipit tam ad salutem suam tendentia, quam ad damnationem et pœnam. Pœnitentiæ vero post mortem locus non est reliquus. Si igitur Christi fideles in boni cognitionem pervenerint, et crediderint in ipsum, en invenerunt veritatis viam, et salutem suam acquisiverunt ; si vero in impietate sua perseveraverint, quid de illis postea fiat ? qui intelligit, intelligat. Porro David rursus sic dicit : « Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis. Quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super universam terram. Psallite Deo nostro, psallite. Psallite regi nostro, psallite. Quoniam rex universæ terræ, Deus. Psallite prudenter. Regnavit Deus super gentes. Deus sedet super thronum sanctum suum ; principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. Quoniam Dei fortes terræ vehementer elevati sunt⁹⁸. » Nunc vero diligenter quæ dicuntur perpendito. « Omnes gentes, inquit, plaudite manibus, jubilate in voce exultationis Deo. » Non Judæos solos advocat, nec Ismaëlitas, nec alios alicujus partis terræ incolas, sed omnem quæ soli subjacet terram convocat ad hanc spiritualem exultationem. Cum enim dicit, « Omnes gentes, » nullum hominem ex omnibus istis exclusit. Causa : « Quia Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super universam terram. » Sed dicat aliquis : Quandonam, o bone David, Deus non erat altissimus ? quando non erat terribilis et magnus ? « Psallite Deo nostro, psallite. Psallite Regi nostro, psallite. » En vides hic aliud explicatu difficultius, qui rem inexplicabilem interrogavisti, quando nempe Deus non fuerit altissimus, magnus et terribilis ? Respondet enim, « Psallite Deo nostro, psallite. Psallite Regi nostro, psallite. » Et rursus David inquit : « Quoniam rex universæ terræ Deus. Psallite prudenter. Regnavit Deus super gentes. Deus sedet super thronum sancti sui. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. Quoniam Dei fortes terræ vehementer exaltati sunt. » Sed nunc agendum inspiciamus, quidnam sibi velit propheticum oraculum.

⁹⁷ Pal. LXXI, 11, 12. ⁹⁸ Psal. XLVI, 2 versq.

ψάλλετε συνετώς. Ἐθασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη, ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταῖοι τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ λοιπὸν δεῦρο δὴ, δεῦρο, σκεψώμεθα τί βούλεται τὸ προφητικὸν λόγιον.

3. Psalmus quidem carmen est concinnum, Deo A
consecratum. Et quemadmodum aliquis a tropæo
aut victoria reversus, præ ingenti gaudio nihil aliud
dicit, quam, «Vicimus hostes;» rursus vero inter-
rogatus, Quomodo et qua ratione illi victoria ob-
venerit, eadem illa respondet, «Vicimus hostes,
vicimus, inquam.» Eodem modo propheta pruden-
tibus oculis gentium conversionem perspicuens, ex-
clamavit: «Omnes gentes, plaudite manibus. ju-
bilate Deo in voce exsultationis.» Id est, Et qui
antea fideles fuistis, et qui postea demum credi-
distis, omnes simul plaudite manibus: neque sim-
pliciter sine ratione et ordine manibus vestris plau-
datis, sed cum voce exsultationis, et lætitiæ. Qua-
propter propheta quoque voluptate ceu abreptus,
dixit: «Psallite Deo nostro, psallite. Psallite Regi
nostro, psallite. Quoniam Dominus altissimus, terri-
bilis, rex magnus super universam terram.» Et
quasi ipse exponens sua verba, addit: «Regnavit
Deus supra gentes;» id est, gentes prius diaboli
tyrannide pressæ, relictis nunc patriis suis diis,
idolis scilicet inanimatis et mutis, declinaverunt,
coluerunt et crediderunt soli vero et viventi Deo,
illiusque regno subjectæ sunt: antea enim regno
Dei indigni judicabantur. «Deus sedet super thro-
num sanctum suum.» Omnis thronus gloriam signi-
ficat, et requiem. Et quoniam Deus antea non cele-
bratur a gentibus, sed a solis angelis et sanctis,
gentes gloria Dei destituebantur; nunc vero ac-
cedentes fruuntur omnes gloria Dei, et requievit
Deus in gentibus. Quoniam vero etiam hominum
thronus gloriam habet, et honorem, quin et re-
quiem, innocentiam autem a peccatis habere non
potest, adjunxit: «super thronum sanctum suum.»
Humana enim omnia una cum labili, et ad peccan-
tum prompta natura etiam illud extraneum, incer-
tum vel separabile habent, ut in prima Apologia
diximus. Dei vero thronus altus, et sublimis san-
ctusque est, et magnificentiam gloriamque suam
habet naturalem et inseparabilem. Principes po-
pulorum congregati sunt cum Deo Abraham. Qui-
nam sunt congregati illi principes? Reges terræ, et
præsides tam parvi quam magni. Et quisnam est
Deus Abraham? Num alius est præter Deum illum
universorum, qui creavit cælum, et terram? et pro-
pterea Deum Abraham dixit? Absit blasphemia. Mi-
nime. Sed partim quidem Dominum et judicem uni-
versæ terræ, qui miseretur et irascitur, vocavit
Deum Abrahamæ. Qui illi in devastatione Sodomarum
apparuit, coram quo se terram et cincrem esse
judicavit, qui scilicet erat Filius et Verbum Dei,
quemadmodum in præcedentibus demonstratum est,
et adhuc patebit: partim vero, ut quemadmodum
Abraham Deo credidit, et reputata est illi fides ad
justitiam: sic etiam omnibus gentibus, si deserto
cultu patrio, imo (ut vera dicam) vano et falso,

γ. Ἡ ψαλμωδία ὕμνος ἐστὶν ἐμμελὴς τῷ Θεῷ
ἀφιρωμένος. Καὶ ὡς περ ἀπὸ τροπαίου καὶ νίκης
ἐπανελθὼν τις, ὑπὸ μεγάλῃ χαρᾷ οὐδὲν ἕτερον
λέγει, ἢ ὅτι «Νενικήκαμεν τοὺς ἐχθρούς,» καὶ αὐτίς
ἐρωτώμενος, Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ γέγονε τὰ τῆς
νίκης, πάλιν τὰ αὐτὰ ἀποκρίνεται, ὅτι «Νενικήκα-
μεν, νενικήκαμεν.» τὴν αὐτὴν δὲ τρόπον καὶ ὁ προ-
φήτης, νοερός ἰδὼν ὄμμασι τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστρο-
φήν, ἔκραξε, «Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας,
ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιέσεως.» Του-
τέστι, Καὶ οἱ πρώην πιστοὶ, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα
πιστεύσαντες, πάντες ὁμοῦ κροτήσατε χεῖρας. Οὐχ
οὔτως ἀπλῶς ἀσκόπως καὶ ἀτάκτως κροτήσατε
τὰς χεῖρας ὑμῶν, ἀλλ' ἐν φωνῇ ἀγαλλιέσεως; καὶ
εὐφροσύνης. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης ἐνθους
ὑπ' ἡδονῆς γενόμενος ἔλεγε, «Ψάλλετε τῷ Θεῷ
ἡμῶν, ψάλλετε. Ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλ-
λετε. Ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας
ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν.» Καὶ ὡς περ αὐτὸς ἐξηγου-
μενος τὰ ἑαυτοῦ ῥήματα, λέγει, «Ἐθασίλευσεν
ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη.» τούτέστιν, ὅτι τὰ πρότερον
ὑπὸ τοῦ διαβόλου τυραννοῦμενα ἔθνη, νῦν καταλι-
πόντα τοὺς πατέρας αὐτῶν θεοὺς, τὰ εἰδύχα εἰ-
δωλα καὶ κωφὰ, ὑπέκλιναν καὶ προσεκύνησαν,
καὶ ἐπίστευσαν τῷ μόνῳ ἀληθεῖ καὶ ζώντι Θεῷ,
καὶ ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἐγένοντο. Οὐδὲ γὰρ
ἄξιοι τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας εὐρίσκοντο. Ὁ Θεὸς
κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Πᾶς θρόνος δηλοῖ
δόξαν καὶ ἀνάπαισιν. Καὶ ἐπεὶ πρότερον μὲν ὁ
Θεὸς οὐκ ἰδοξάζετο παρὰ τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ παρὰ
μόνων τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων, ἐστερεῶντο
τὰ ἔθνη τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, νῦν δὲ προσελθόντα
ἀπέλαον οἱ πάντες τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπα-
νεπαύθη ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ τῶν
ἀνθρώπων θρόνος ἔχει τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν,
ἀλλὰ δὴ καὶ τὴν ἀνάπαισιν, τὴν δὲ ἀναμαρτυρίαν
οὐκ ἔστι δυνατόν ἔχειν, προσέθηκε τὸ ἐπὶ θρόνου
ἁγίου αὐτοῦ. Τὰ γὰρ ἀνθρώπινα μετὰ τοῦ σφα-
λεροῦ καὶ ἐραμάρτου ἔχουσι καὶ τὸ ἐξωτερικόν, ὡς
ἐν τῇ πρώτῃ ἀπολογίᾳ εἰρήκαμεν. Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ
θρόνος καὶ ὑψηλός, καὶ ἐπηρμένος, καὶ ἁγίος ἐστὶ,
καὶ φυσικὸν καὶ ἀχώριστον ἔχει τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ,
καὶ τὴν δόξαν. «Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ
τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ.» Τίνας εἰσὶν οἱ συναχθέντες
Ἄρχοντες; Οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς; οἱ τοπάρχαι, οἱ τε
μικροὶ καὶ μεγάλοι. Καὶ τίς ἐστὶν ὁ τοῦ Ἀβραάμ
Θεός; Μὴ ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν τῶν ὄλων Θεόν,
τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ διὰ
τοῦτο ἴδιον αὐτοῦ καλεῖ τοῦ Ἀβραάμ; Ἄπαγε τῆς
βλασφημίας! Οὐχί, ἀλλὰ τὸ μὲν, ὅτι κύριον καὶ
κροτῆν πάσης τῆς γῆς, καὶ ἰλεοῦντα καὶ ὀργιζό-
μενον ἐκάλεσεν Ἀβραάμ, τὸν ἐπὶ τῇ καταστροφῇ
τῶν Σοδόμων ὀφθέντα αὐτῷ, καὶ γῆν καὶ σποδὸν
ἔκρινεν ἑαυτὸν ἐμπροσθεν ἐκείνου, ὃς ἦν ὁ Υἱὸς
καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἀπε-
δείχθη, καὶ ἐτι φανήσεται. τὸ δὲ, ὅτι ὡς περ πι-

στεύσαντος τοῦ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, ἐλογίσθη ἡ τοῦ-
του πίστις εἰς δικαιοσύνην, οὕτω καὶ πάντα τὰ
ἔθνη καταλιπόντα τὸ πάτριον ἑσθας, μᾶλλον δὲ
τάληθες εἰπεῖν, τὸ μάταιον καὶ πεπλανημένον,
καὶ ἐπιστρέψαντα ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Θεόν, καὶ ἑμο-
λογήσαντα τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ, καὶ Θεὸν ἀληθινόν,
ἐλογίσθη καὶ αὐτῶν ἡ πίστις εἰς δικαιο-
σύνην, ὡσπερ τῷ Ἀβραάμ καὶ ἀφίσθησαν πᾶσαι αἱ ἀνομίαι
αὐτῶν, πᾶσαι αἱ ἀσέβειαι, πᾶσαι αἱ
ἀμαρτίαι.

δ'. Ἐτι εἰκόντος τοῦ Θεοῦ τότε τῷ Ἀβραάμ, ὅτι
« Πατέρα πολλῶν ἔθνων τέθεικά σε, » καὶ ὅτι
« Ἐν τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσονται πάντα τὰ
ἔθνη, » προκατιδὼν ὁ προφήτης, ὅτι ὅσον οὐκ
αὐλοῦται ὁ πρὸς τὸν Ἀβραάμ τῷ Θεῷ λόγος,
ἐπιστραφέντα καὶ γὰρ πάντα τὰ ἔθνη γαγῶναι
τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ ὅτι διὰ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν
πίστεως, ὅς ἐστι σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ κατὰ σάρκα,
ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ Δαβὶδ καὶ βασιλέως σάξονται
τὰ ἔθνη, τό: εἶπεν, ὅτι « Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν
μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, » ἀναμνησκῶν πᾶσιν ἀν-
θρώποις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ Ἀβραάμ πάλαι
προσκύνησιν, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν
ἐπαγγελίαν. Καὶ κληθεὶς ἀρρήτου ἡδονῆς ὁ προ-
φήτης ἔλεγε, « Ψάλλετε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλλετε.
Ψάλλετε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλλετε. Πάντα τὰ
ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας. » Πάλιν δὲ διδάσκων ἔλεγε,
« Ψάλλετε συνετῶς. » Τι: ἐτι « Ψάλλετε συνετῶς; »
Τουτέστι νουθετῶς, φρονίμως. Μετ' ἐπιστήνης γινώτε
τὰ λεγόμενα, γινώτε τὰ πραττόμενα. Μὴ κροτεῖτε
τὰς χεῖρας ὑμῶν ἀθέσμως καὶ ἀτάκτως, ὡς ἐν
τοῖς συμποσίοις κροτοῦσι τὰς χεῖρας οἱ ἄφρονες,
ἀλλὰ μαθόντες πόθεν ἡ νίκη, πόθεν ἡ ἐλευθερία
πόθεν ἡ σωτηρία, δότε μεγαλωσύνην, δότε εὐ-
χαριστίαν τῷ νικοποιῷ Θεῷ « Κροτήσατε τὰς χεῖ-
ρας, ὅστε φωνῆν αἰνέσεως καὶ ἀγαλλιάσεως τῷ Θεῷ
τοῦ Ἀβραάμ, » τουτέστι τῷ γεννηθέντι ἐκ σπέρματος
τοῦ Ἀβραάμ κατὰ σάρκα, ὃν ἐκήρυξαν πάντες οἱ
προφῆται, ὃν ἀπεφήναντο, ὃν ἑμολόγησαν Θεὸν τε
καὶ ἀνθρώπον, ὃς ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ
τοῦ ἀγίου, ὃν ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου ἀνέλαβεν
ἐκτὸς φύσιν ἀνθρώπων. « Ψάλλετε συνετῶς. » Ἦγουν
ἐγκύψατε εἰς τὸ βάθος τῶν νημάτων, ἔκατε τὸν ἐν τοῖς
προφητικαῖς λόγοις ἐγκεκρυμμένον οὐράνιον μαργα-
ρίτην, ὡσπερ τὸν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐν τοῖς ὄστροις
τιμωμένον. « Ψάλλετε συνετῶς. » Ὁ γὰρ ἰκένωτος θη-
σαυρὸς ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν ἐστιν. Ἀναπτύξαντες
τὰς τῶν πατέρων βήσεις, εὐρίσκετε αὐτὸν, ὃς ἐστιν
ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ποιητὴς
πάσης κτίσεως. « Τῷ γὰρ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ
ἰσπεραιώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐ-
τεῷ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. » Ὅρξ, πῶς ποτὲ μὲν
Θεὸν ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Δαβὶδ, ποτὲ δὲ Θεὸν καὶ
ἀνθρώπον, ποτὲ δὲ Λόγον Θεοῦ, ποτὲ δὲ ποιητὴν
πάσης κτίσεως; Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν αὐτὸν ποιητὴν
τοῦ οὐρανοῦ, πάσης κτίσεως ποιητὴν αὐτὴν ἀπεφή-
ναντο. Ὁ γὰρ ποιήσας τοὺς οὐρανοὺς, αὐτὰς ἐστὶν
ὁ ποιήσας τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους.

ε'. Καὶ ὁ μὲν Μωϋσῆ: λέγει, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν

A conversæ fuerint ad Deum verum, et Christum
confessæ fuerint Filium Dei esse, Deum verum,
etiam illis fides ad Justitiam reputabitur, ut et
Abrahæ. et remissæ sunt illis omnes iniquitates, im-
pietas et peccata ipsorum.

4. Præterea dicente tunc Deo ad Abraham: « Pa-
trem multarum gentium constitui te, » et: in semine
tuo benedicentur omnes gentes³³; » prævidens id
quidem David, quod Dei sermo ad Abraham factus
nondum impletus esset (nam omnes gentes ad fidem
conversæ, filii Abrahæ facti sunt), et quod gentes
per fidem in Christum, qui est semen Abrahæ se-
cundum carnem, qui et ipsius Davidis regis est
filius, salvandæ essent, dixit: « Principes populo-
rum congregati sunt cum Deo Abraham; » in me-
moriâ revocans omnibus hominibus olim factam
ipsius Abrahæ coram Deo adorationem, et Dei ad
illum promissionem: et impletus voluptate inenar-
rabili propheta dixit: « Psallite Deo nostro, psal-
lite. Psallite Regi nostro, psallite. Omnes gentes,
plaudite manibus. » Deinde vero docens dixit:
« Psallite prudenter. » Quidnam hoc est, « Psallite
prudenter? » Id est, cordate, sapienter, cum vera
scientia cognoscite quæ dicuntur, cognoscite, in-
quam, ea quæ fiunt, nec complodite vestras manus il-
licito et turbato modo, ut in comessationibus mani-
bus plaudere solent insanientes: sed cum didiceritis
ante undenam hæc victoria, unde libertas, unde
hæc salus, exhibete magnificentiam, exhibete gra-
tiarum actionem Deo auctori victoriæ. « Plaudite
manibus, edite vocem laudis et exsultationis ipsi
Deo Abraham; » id est, illi qui enatus est ex se-
mine Abrahæ secundum carnem, quem annuntia-
verunt omnes prophetæ, quem demonstraverunt,
quem confessi sunt Deum et hominem; qui sedit
super thronum suum sanctum, hominem scilicet,
quem ex diva assumpsit Virgine modo supernatur-
rali. « Psallite prudenter, » in profundum animi
nimirum vestri recondite, respicite repositam in
propheticis oraculis cœlestem margaritam, quæ a
multis tanquam in ostreis honorata est. « Psallite
prudenter; » thesaurus enim inexhaustus intra ma-
nus vestras est, quem evolutis patrum vaticiniis
invenietis, qui est Christus Filius et Verbum Dei,
creator omnis creaturæ. « Verbo enim Domini cœli
confirmati sunt, et Spiritu oris sui omnis virtus il-
lorum³⁴. » Videsne quomodo nunc quidem Deum
appellat David, nunc vero Deum et hominem; nunc
etiam Verbum Dei, nunc etiam creatorem omnis
creaturæ? Cum enim cœli creatorem dixit, omnis
creaturæ creatorem esse declaravit. Qui enim cœ-
los fecit, idem est qui creavit angelos et homines.

5. Et Moses quidem inquit: « In principio crea-

³³ Gen. xvii, 5. ³⁴ Psal. xxxii, 6.

vñ Deus cælum et terram ⁴¹; David autem, « Verbo Domini cæli firmati sunt. » Certe quem Mahometh Verbum Dei vocat, et Musulmani omnes, quem omnes Christiani ceu Verbum Dei et Deum adorant, de hoc eodem David dicit, quod cælos firmaverit, id est, creaverit. De hoc eodem Moses dicit, quod in principio condiderit cælum et terram. Et quis tam stultus est ut dubitet, nec enim adoret, quem David Deum esse prædicat? quem Moses Deum esse fatetur? Tu vero cum de cælis audis, non est quod plures cælos esse existimes, sed unum, et non plures. Interpret enim Hebraicam phrasim secutus, juxta illius leges et consuetudinem pluraliter transtulit. Videamus vero de quibusnam David hæc dicat: « Cujus fortes terræ valde elevati sunt. » Quinam? Discipuli illius pauci, qui modo erant humiles, indocti et rudes, nunc vero doctores totius orbis: qui persecutionem sustinuerunt ab omnibus, qui injuriis affecti, qui colaphis cæsi, qui non habebant quo caput reclinarent, nunc sublimes et magni videntur, et fortes Dei, et ad honoris fastigium elevati. Omnes enim principes, omnes satrapæ, omnes reges terræ post Deum apostolos habent advocatos, ipsosque doctores et duces salutis suæ constituentur. Apostoli enim docuerunt Evangelium omnem creaturam, miraculis simul illud comprobantes, ut diximus: et qui prius persecutores erant nominis Christi, nunc pro illo vitam deponant: et qui prius in illum calumnias et tyrannidem exercebant, nunc per Christum et apostolos facti sunt pastores, doctores, et orbis luminaria ipso sole splendidiora: et qui modo idolorum erant cultores, nunc Christi sunt martyres, et accepta a Deo gratia (ut dictum est) miracula edere conspiciuntur. Martyres enim non vivi modo miracula et prodigia edebant, quibus visis idololatræ obstuperunt, sed etiam post mortem magna et stupenda miracula ediderunt. Vivi enim adhuc in tyrannorum conspectu interrogabant idola, dicentes: In nomine Christi dicite veritatem. Et responderunt idola, Christus est Deus verus. Infideles autem his auditis magna voce exclamabant: Magnus est Deus Christianorum, magna etiam fides ipsorum, et in Christum crediderunt. Et quidem quod omnes martyres Christi miracula ediderint, quæ propter nimiam copiam nunc omituntur, constat. Verumtamen e multis non pauca ab illius sæculi scriptoribus collecta sunt, e quibus et hoc unum fuerit. Christi martyr Georgius, qui a nobis Christianis colitur (quem etiam ipsi Musulmani in honore habent, et ab illis Cheter Eliaz dicitur), tormentis et quæstionibus excruciatum est ab impiis et idololatræ, ut Christum abnegaret, et illorum deos coleret adoraretque. Hic vero maluit infinitas mortes et infinita tormenta pro nomine Christi sustinere, quam fidem suam in Christum rejicere. Multis igitur tormentis et suppliciis ex-

A ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ὁ δὲ Δαβὶδ, « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. » Πάντω; ὃν λέγει ὁ Μωάμεθ λόγον Θεοῦ, καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ὃν προσκυνοῦσι πάντες οἱ Χριστιανοὶ ὡς λόγον Θεοῦ καὶ Θεοῦ, τὸν αὐτὸν λέγει Δαβὶδ, ὅτι ἐστερέωσεν τοὺς οὐρανοὺς, τοῦτέστιν ἐποίησεν, τὸν αὐτὸν λέγει Μωϋσῆς, ὅτι « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Καὶ τίς οὕτω μάταιος, ὃς ἀμφισβάλει, καὶ οὐ προσκυνεῖ ὃν ὁ Δαβὶδ κηρύττει Θεὸν, ὃν ὁ Μωσῆς λέγει Θεόν; Σὺ δὲ οὐρανοὺς ἀκούσας, μηδὲν ὑπολάβῃς πολλοὺς γεγονότας οὐρανοὺς, ἀλλ' ἓνα, καὶ οὐ πολλοὺς. Ὁ δὲ ἐρμηνεύς τῆ Ἑβραϊδὶ ἀκολουθήσας διαλέκτῳ, ἔγραψε πληθυντικῶς κατὰ τὴν ἐκείνων τάξιν τε καὶ συνήθειαν. Ἴδωμεν δὲ καὶ περὶ τίνων λέγει Δαβὶδ τὴ, « Οὐ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Τίνες; Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ οἱ ὀλίγοι, οἱ πρῶτον αὐτελεῖς καὶ ἀμαθεῖς καὶ ἀγροικοὶ, νῦν δὲ διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης, οἱ διωκόμενοι παρὰ πάντων, οἱ ὀδριζόμενοι, οἱ κολαφίζόμενοι, οἱ μὴ ἔχοντες ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνειν, νῦν ἀναφαίνονται ὑψηλοὶ καὶ μεγάλοι, καὶ τοῦ Θεοῦ κραταιοὶ, καὶ εἰς τὴν τῆς τιμῆς κορυφὴν ἀναχθέντες. Πάντες γὰρ ἄρχοντες πάντες σατράπαι, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετὰ Θεοῦ τοὺς ἀποστόλους ἔχουσι προστάτας, καὶ αὐτοὺς ὁμολογοῦσι διδασκάλους· καὶ ὁδηγοὺς τῆς αὐτῶν σωτηρίας. Οἱ ἀπίστοι γὰρ ἐδίδαξαν τὸ εὐαγγέλιον ἀπὸ τῆς κτίσεως, τοῖς θαύμασι πιστεύοντες, καθὼς εἶπομεν. Καὶ οἱ πρότερον διώκται, τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ νῦν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀποθνήσκουσι. Καὶ οἱ πρότερον ὄδρισται καὶ τύραννοι, νῦν διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων ποιμένες καὶ διδάσκαλοι καὶ φωστῆρες τῆς οἰκουμένης κατέστησαν, ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμποντες. Καὶ οἱ τῶν εἰδώλων πάλαι προσκυνηταὶ νῦν τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες, καὶ λαθόντες τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ χάριν, εὐρίσκονται ποιούντες, ὡς εἶρηται, θαύματα. Οὐ μόνον γὰρ ζῶντες οἱ μάρτυρες ἐνήργουν θαύματα καὶ τέραστα, ἀπερ ἔβλεπον οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ ἐξίσταντο, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον μεγάλα καὶ ἐξαισια θαύματα ἐνήργουν. Ζῶντες γὰρ ἠρώτων ἐμπροσθεν τῶν τυράννων τὰ εἴδωλα, λέγοντες ὅτι Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ εἴπατε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπεκρίναντο τὰ εἴδωλα, ὅτι Ὁ Χριστὸς Θεὸς ἀληθινὸς ἐστίν. Καὶ ταῦτα ἀκούοντες οἱ ἀσεβεῖς, καὶ βλέποντες ἔλεγον μεγάλῃ τῆ φωνῇ, Μέγας ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν, μεγάλη ἡ πίστις αὐτῶν, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Χριστόν. Καὶ ἐτι μὲν πάντες οἱ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες θαύματα ἐνήργουν ἀπειρα, ἅτινα διὰ τὸ πλῆθος εἰάθησαν, τοσοῦτόν ἐστιν. ὁμοίως δὲ ἐκ τῶν πολλῶν συνεγράψαντο οἱ τῷ καιρῷ εὐρισκόμενοι ἐκείνῳ οὐκ ὀλίγα, ἐξ ὧν ἔν ἐστι τοῦτο. Ὁ παρ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν τιμώμενος μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Γεώργιος, ὃς καὶ παρ' αὐτῶν τῶν Μουσουλμάνων τιμᾶται, ὀνομάζεται δὲ παρ' αὐτῶν Χετήρ Ἡλίτζ, βασανιζόμενος καὶ πειραζόμενος παρὰ τῶν ἀσεβῶν καὶ εἰδωλολατρῶν, ἵνα τὸν μὲν Χριστὸν ἀρνήσῃται, σεβασθῆ δὲ καὶ

⁴¹ Gen. 1, 4.

πρὸς πικρὴν τῶν ἐκείνων θεοῖς, ὁ δὲ προεβλετο μύριους θανάτους καὶ μυριάς βασάνους ὑπὲρ τοῦ δνόματος τοῦ Χριστοῦ. ἢ ὅπως ἀθετήσαι τὴν εἰς τὸν Χριστὸν πίστιν αὐτοῦ. Καὶ ἐποίησαν αὐτῷ τιμωρία· μεγάλας, καὶ πειρατήρια. Λέγει δὲ ὁ μάρτυς τῷ τυράννῳ. Ἄπελθόντες ἰδωμεν τοὺς θεοὺς ὁμῶν. Ὅ δὲ ἀκούσας ἔχαρξεν λίαν, ὑπολαβὼν ὅτι ἀπέρχεται θεῶν τοῖς θεοῖς αὐτοῦ. Ἄπελθόντων τοίνυν πάντων ἡμοῦ τοῦ τε τυράννου σὺν παντὶ τῷ πλήθει, συνειτλήθη εἰς τὸν βωμὸν καὶ ὁ μάρτυς Γεώργιος, καὶ λέγει μεγάλην τῇ φωνῇ· Ἐν τῷ δνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τὰ ἄφωνα εἰδωλα εἶπατε τὴν ἀλήθειαν, τίς ἐστὶ θεὸς ἀληθής; Καὶ παρευθὺς λαλῆσαντα τὰ εἰδωλα εἶπον, Ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ τοῦτου Πατὴρ ὁ Θεός. Καὶ πάλιν ὁ μάρτυς, Ἐν τῷ δνόματι τοῦ Χριστοῦ πεσόντα εἰς τὴν γῆν, συντρίβητε. Καὶ ἐπακολουθήσασι; τῷ λόγῳ καὶ ἐνεργείας, ἐπεσον πάντα τὰ εἰδωλα εἰς τὴν γῆν, καὶ συντρίβησαν. Τῷ δὲ πλήθει ἰδόντες τὸ τεράστιον, μεγάλην καὶ λαμπρὰ τῇ φωνῇ ἐξεβόησαν, Μεγάλη ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν, μέγας ὁ Θεὸς Γεωργίου.

ζ'. Ἀκουσάτωσαν οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ αἰσχυρῶνται, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους διάβολος οὐκ ἴδυνήθη κρῦψαι τὸ ὄν, ἀλλ' ἐπιτιμηθεὶς παρὰ τοῦ ἁγίου, καὶ ὄσον ὡσπερ ὑπὸ τῆς ἀληθείας μασιχθεὶς, ὠμολόγησε τὸν Χριστὸν Θεὸν εἶναι ἀληθινόν. Οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες ἔτι ὡς ἐν βαθυτάτῳ σκότει περιπατοῦσι πλανώμενοι. Ἐτι δὲ τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς εὐρίσκόμενος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν ἄνθρωπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ δαιμονιζόμενον, καὶ παρεκάλουν αὐτόν, ἵνα θεραπεύσῃ τοῦτον. Ὁ δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εὐρίσκόμενος δαίμων, ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἔκραξε λέγων, τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, υἱὲ τοῦ θεοῦ; ἤλθεις πρὸ καιροῦ βασανίσειαι ἡμᾶς. Ὁ δὲ γὰρ εἰς διάβολος ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ πολλοί. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ ἐπιτιμησαντος αὐτόν, ἐξῆλθον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐγένετο ἡσυχία. Τί δὲ, ὃν ἁμαρτύρησεν ὁ Θεός, ὃν ἐκήρυξαν οἱ προφῆται, εἰς ὃν ἐπίστευε πᾶσι ἡσυχουμένη, ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ δαίμονες μὴ βουλόμενοι ὠμολόγησαν Θεόν, φρίττουσι ἄρ καὶ τρέμουσι τῷ δνόματι αὐτοῦ, τοῦτον οἱ μὴ ὁμολογούντες Θεόν οὐκ εἰσὶ μάταιοι καὶ πεπλανημένοι; Παντὶ που δήλον. Καὶ τότε πληρωθήσεται ἐκ' αὐτοῦ τὰ προφητικὰ λόγια τοῦ Δαβὶδ, ὅτι « Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε. Παρεσυεδέχθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ἰμοιώθη αὐτοῖς; » καὶ μακάριον αὐτοῖς ἦν, εἴπερ ἐκρίθησαν ὡς τὰ ἄλογα ζῶα. Ἐκεῖνα γὰρ ἐπὶ οὐχ ἁμαρτάνουσιν, οὐδὲ κολασθῆναι μέλλουσιν. Οὐαὶ δὲ τοῖς μὴ πιστεύουσιν εἰς τὸν Χριστὸν· εἴθε μὴ ἐγεννήθησαν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι!

ζ'. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τῶν μαρτύρων προσέτρεχον οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς τάφους καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῶν, καὶ ἐθεραπεύοντο τὰς νόσους αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἄπειρα θαύματα ἐνεργούνται εἰς τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁλίων ἁγίων, τῶν πολιτευσάμενων κατὰ τὰς ἐντολάς τοῦ Εὐαγγελίου, ἐνθα εὐρίσκοντο κείμενοι. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ

A cruciatus martyr, dicit tyranno: Enntes videamus deos vestros. Hic vero hoc audito, valde gavisus est, existimans hunc diis suis esse sacrificaturum. Omnibus vero simul profectis, et tyranno quoque cum turba sua hunc comitante, martyr Georgius ad aram accessit, et dicit voce magna: In nomine Christi, o idola muta, veritatem dicite. Cuiusnam Deus verus est? Et repente idola loquendi facultate donata, dixerunt, Christus Filius Dei, et hujus Pater Deus. Et rursum adjecit martyr: In nomine Christi terræ illisa conteramini; et ipso effectu verbum hoc comitante, omnia idola in terram conciderunt, et contracta sunt. Hominum vero turbæ hoc miraculo viso, magna et clara voce exclamaverunt: Magna est fides Christianorum, et magnus est Deus Georgii.

B

6. Audiant, qui in Christum non credunt, et confundantur, quod pater mendacii diabolus verum oculere non potuit, sed a sancto increpatus, et a veritate ceu flagellatus, Christum Deum esse verum confesit. Qui vero non credunt, tanquam in densissimis tenebris errantes obambulant. Porro Christo adhuc in terris agente, attulerunt illi parentes quidam filium qui dæmonio agitabatur, et orabant eum ut illum sanaret. Dæmon vero, qui hominem occupaverat, viso Christo exclamavit, dicens: « Quid mihi tecum rei est, Fili Dei? Venisti ante tempus ad affligendum nos? » Non enim unus tantum in homine erat diabolus, sed multi. Cum autem Jesus huic increparet, ex homine digressi sunt, et sanitati restitutus est. Quem igitur Deus ipse testatus est, quem prædicaverunt prophætæ, in quem universus orbis credidit, quem et ipsi dæmones licet inviti Deum esse confessi sunt, cuius nomen horrent et tremunt, hunc inquam, qui non confitentur, nonne stulti sunt et seducti? Omnino certe. Tunc itaque implebitur in illis propheticum illud Davidis oraculum: « Homo in honore existens, non intellexit; comparatus est jumentis brutis, et similis his factus est ». Et sane felices essent, si pro brutis haberentur animalibus. Hæc enim cum non peccent, nec pœnam etiam data sunt. Væ autem in Christum non credentibus; utinam non nati essent homines isti!

7. Post mortem vero martyrum concurrerunt ad sepulcra, et monumenta horum homines, et sanati sunt a morbis suis. Cæterum usque ad hodiernum diem infinita eduntur miracula circa sepulcra martyrum, et aliorum sanctorum, qui juxta Evangelii præcepta vitam suam instituerunt. Quin et nunc modum non habent Dei homines, qui salutis stu-

⁶⁶ Psal. xlviii, 13.

diosi sunt, et quidam agunt in montibus. illi vero in speluncis, alii cum hominibus conversantur, et virtutem habent potentiamque edendi miracula, et edunt. Quid vero tibi videtur? Num propter falsum, fictum, et fucati Dei nomen cooperatus est duodecim apostolis Deus, indoctis illis, et rudibus; per infinita miracula, et convertit universum orbem ad fidem Christi, et Dei cognitionem, frenumque injecit rhetoribus et philosophis? Et quis tam miser qui hoc dixerit? Nobilissimæ enim omnium creaturarum sunt, angelus et homo. Cæterum et angelus, cum animo suo divinitatem affectaret, a propria gloria excidit, et ex angelo diabolus factus est, et ex luce in tenebras mutatus. Similiter et homo, cum saucius esset, et paradisi incoletet, postquam divinitatem affectare cepit, en statim e sancio peccator comparuit, et paradiso expulsus, ad terræ culturam condemnatus est. Et, quod calamitosissimum est, qui immortalis erat creatus, morti subjectus est, et audivit: « In sudore vultus tui comedes panem tuum: » et « Quia terra es, in terram reverteris⁴³. » Sed quid de angelo et Adamo dicimus, quod propter divinitatis affectationem hæc modo dicta passi sint, cum vel hi qui Mosi se opponere audebant, et incensum Deo offerre religionis gratia, quod non illis, sed solis licebat sacerdotibus, terræ hiatu aperto absorpti sint: Dathan nimirum, Abiron, et Core? Emicuit etiam ignis e terra, et combussit Ophnem et Phinees. Sacrificavit Ozias Judæorum rex, et repentina lepra multatus est. Vides igitur, ut cum omne peccatum Deus ad tempus ferre soleat, et peccatoris pœnitentiam exspectare, hanc solam audaciam non fert, sed eo ipso momento Dei indignatio et ira in hujusmodi audentem oboritur?

ὁ Θεός, καὶ καρτερεῖ τὴν τοῦ ἀμαρτωλοῦ μετάνοιαν, αὐτὴν τὴν ὥραν ἔρχεται ἢ τοῦ Θεοῦ ἀγανάκτησις καὶ ὀργὴ εἰς τὴν τὰ τοιαῦτα τολμῶντα;

8. Quandoquidem igitur, ut demonstratum est, Deus apostolis cooperatus est, et martyribus, in fidei Christianæ comprobationem, qui in Christum non credit, non credit Deo. Sic enim ipse Christus in Evangeliiis dixit: « Qui non credit Filio, nec Patri credit, » et: « Qui non habet Filium, nec Patrem habet. » Quod si igitur Christus non erat Deus, nec Dei Filius, sed temeritate quadam hæc dicere ausus fuit, annon eadem pati debebat, quæ diabolus et Adam passi sunt? Sed cum Deus esset verus, aperte omnes docuit, ut puram veritatem agnoscerent, quin potius illius divinitatem. Quandoquidem igitur plane et confidenter se Deum esse dixit, et Filium Dei altissimi⁴⁴, nec in abscondito et angulo obscuro, sed in medio omnium hoc dixit: cum denique et ipse Mahomet omnesque Musulmani confiteantur Christum Verbum Dei esse, et Spiritum Dei, et animam Dei, omnes etiam Musulmani hac religione tenentur, ut sine omni dubita-

παρὶν οὐκ ἔχουσι μέτρον οἱ τοῦ Θεοῦ ἀνθρώποι· οἱ ἐπιμελούμενοι τῆς σωτηρίας, καὶ οἱ μὲν εὐρίσκονται εἰς τὰ ὄρη, οἱ δὲ εἰς τὰ σπήλαια, οἱ δὲ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἔχουσι δύναμιν καὶ ἰσχὺν ποιῆσαι θαύματα καὶ ποιῶσιν. Ἄρα τί σοι δοκεῖ: Ἐνεκεν ψευδοῦς καὶ πεπλασμένου καὶ ἀντιθέου ὀνόματος συνήργησεν ὁ Θεὸς τοῖς δωδεκά ἀποστόλοις, τοῖς ἀμαθέσι καὶ ἀγροίκις διὰ τῶν ἀπειρῶν θαυμάτων, καὶ ἐπέστρεψαν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν καὶ τὴν θεογονίαν, καὶ ἐπεστόμιζον τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους; Καὶ τίς οὕτως ἀθλιός, ὅστις εἶποι αὐτό; Καὶ γὰρ τὰ τιμωτέρα πράγματα ἀπάσης τῆς κτίσεως ὁ ἄγγελος καὶ ὁ ἀνθρώπος εἰσιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄγγελός ἐνθυμηθεὶς γενέσθαι Θεός, ἐξέπεσε τῆς οἰκείας δόξης, καὶ ἀντὶ ἀγγέλου ἐγένετο διάβολος, καὶ ἀντὶ φωτός ἐγένετο σκότος. Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ ἀνθρώπος ἅγιος ὢν, καὶ ἐν τῷ τοῦ παραδείσου εὐρισκόμενος, ἐπαθύμησε γενέσθαι Θεός, καὶ παρευθὺς ἀντὶ τοῦ εἶναι ἅγιος εὐρέθη ἀμαρτωλός. Καὶ ἐκδηθείς τοῦ παραδείσου, κατεδικάσθη ἐργάζεσθαι τὴν γῆν. Καὶ τὸ δὴ χεῖρον, ὅτι ἀθάνατος κτισθεὶς παρεδόθη εἰς θάνατον, καὶ ἤκουσεν ὅτι: « Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φάγη τὸν ἄρτον σου, » καὶ ὅτι: « Ἐγὼ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπειλεύσῃ. » Καὶ τί λέγω περὶ τοῦ ἀγγέλου καὶ τοῦ Ἀδάμ, ὅτι ἐπιθυμήσαντες γενέσθαι θεοὶ, ἔπαθον ὅσα εἴπομεν; ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως, τολμῶσάντων τινῶν ποιῆσαι ἃ μὴ θέμις ποιεῖν, ἤγουν θυμιάσαι τῷ Θεῷ δουλείας χάριν, διὰ τὸ μὴ ἐξείναι αὐτοῖς θυμιάσαι ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς ἱερεῦσιν. ἠνοήθη ἡ γῆ, καὶ κατέπεσε τὸν Δαθὰν καὶ τὸν Ἀβειρῶν καὶ τὸν Κορέ. Ἐξῆλθε πῦρ ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ κατέκαυσε τὸν Ὀφνεί καὶ Φινεές. Καὶ ἐθυμιάσεν Ὀζίας ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀλλὰ παρευθὺς ἐλεπρώθη. Βλέπεις πῶς πάσης ἀμαρτίας ἀνέχεται ταύτην δὲ τὴν τόλμαν οὐκ ἀνέχεται, ἀλλὰ κατ' αὐ-

ῆ. Ἐπεὶ γοῦν, ὡς ἀποδόδεικται, Θεός ἦν ὁ συνεργῶν τοῖς τε ἀποστόλοις καὶ μάρτυσιν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν, ὁ μὴ πιστευῶν εἰς τὸν Χριστὸν, οὐ πιστεύει Θεῷ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις εἶρηκεν, ὅτι: « Ὁ μὴ πιστευῶν τῷ Υἱῷ, οὐδὲ τῷ Πατρὶ, » καὶ, « Ὁ μὴ ἔχων τὸν Υἱὸν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει, » Ἐἴπερ γοῦν οὐκ ἦν ὁ Χριστὸς Θεός καὶ Θεοῦ Υἱός, ἀλλὰ τολμῶν ἔλεγε ταῦτα, οὐκ ἐμελλε πεθεῖν, ἀπερ ἔπαθεν ὁ τε διάβολος καὶ ὁ Ἀδάμ; Ἀλλὰ Θεός ὢν ἀληθινός, ἔλεγε καθαρῶς καὶ ἐδίδασκε τοὺς πᾶσιν, ἵνα γινῶσι καθαρῶς τὴν ἀληθειαν, μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοῦ θεότητα, Ἐπεὶ γοῦν τρανῶς καὶ πεπαρῆρσιασμένως ἔλεγε, ὅτι: « Θεός εἰμι καὶ Υἱός τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, » καὶ οὐκ ἐν παραδύσῳ καὶ γωνίᾳ ἔλεγε αὐτὴ, ἀλλὰ μέσῳ πάντων, ὁμολογεῖ δὲ περὶ τούτου ὁ Μωάμεθ, καὶ πάντας οἱ Μουσουλμάνοι, ὅτι Λόγος Θεοῦ ἔστιν ὁ Χριστὸς, καὶ πνεῦμα Θεοῦ καὶ ψυχὴ Θεοῦ, αὐτῶν χρεωστοῦσι πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ἵνα ἀνεξετάστως καὶ ἀπολυ-

⁴³ Gen. iii, 18, 19. ⁴⁴ Matth. iii, 17; xvii, 5.

πραγμονήτως πιστεύουσι, καθὼς εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ κατ' ἔτος γινομένου ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ τάφῳ τοῦ Χριστοῦ θαύματος κατὰ τὴν καιρὸν τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως, ὡς καὶ οὐδ' ἔχει εἰπεῖν τι; Οἶδας πάντως ὅτι κριμασιν εἰς οἶδε Θεός, καταξουσιάζουσιν οἱ Μουσουλμάνοι καὶ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου, καὶ κατὰ τὸν δηλωθέντα καιρὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως πολλὴν καὶ μεγάλην ποιοῦνται τὴν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα, ὥστε μὴκέτ' εἶναι τὴ παράπιν λυχναίων φῶς. Ἐνεργεῖται τοιγαρὸν τοῦτο οὕτως ἀπαραιτήτως κατὰ τὴν τούτων ἐπιμέλειαν. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ, καθ' ὃν ἤδουσιν οἱ ἐκεῖσε εὐρισκόμενοι Χριστιανοὶ τὸν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὕμνον, κατέρχεται φῶς οὐρανόθεν, ἀνάπτει τὰς εἰς τὴν τοιοῦτον τάφον τοῦ Χριστοῦ εὐρισκομένας τρεῖς λαμπάδας, ἐνώπιον τοῦ ἐκεῖσε εὐρισκόμενου τηλικαῦτα κατὰ καιρὸν ἀρχοντος τῶν Μουσουλμάνων. Τί γοῦν σοὶ δοκεῖ; Ψευδῶς εἶπεν ὁ Χριστὸς, ὅτι Θεός ἐστι καὶ Θεοῦ Υἱός; Ψευδῶς δὲ πιστεύουσι καὶ οἱ Χριστιανοί; Καὶ πῶς τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν ἀνυμνοῦσιν οὗτοι, ὡς εἶπομεν, τὸν Χριστὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱόν, καὶ ποιητὴν πάσης κτίσεως, εἰς πλείονα δῆθεν πίστωσης καὶ δῆλωσιν τοῦ θαύματος, μαρτυροῦντος τοῦτο τοῦ Θεοῦ, ὥστ' εἶναι τοῦτ' ἀληθές, κατέρχεται οὐρανόθεν φῶς ἐξίπτον τὰς εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ, ὡς δεδῆλωται, λαμπάδας. Ὅτι γὰρ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ βαπτίσεως, κατήλθεν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ λέγουσα, ὅτι Ἐσὺ εἶσιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἡ τελευταῖος ὁ Χριστὸς, οὕτω καὶ κατὰ τὸν βῆθέντα καιρὸν κατέρχεται τὸ ἐξ οὐρανοῦ φῶς, πιστούμενον καὶ μαρτυροῦν πᾶσι πιστοῖς τε καὶ ἀπίστοις ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. δὲ ἀληθὴς Θεός τε καὶ ἄνθρωπος. Τίς γοῦν οὕτως ἀθλιός, ὃς οὐ προσκυνεῖ καὶ ὁμολογεῖ αὐτὸν Θεὸν καὶ Υἱόν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ ἐρουνώσιν ἴσως καὶ ἀντιλέγουσιν, ὡς δοκεῖ λέγουσιν, ὅτι ὁ Χριστὸς ψευδῶς ἐλάλησε, τίς ἐστι χρεῖα λοιπὸν ἑτέρου κατηγοροῦ; Αὐτοὶ γὰρ ἑαυτῶν εἰσι κατηγοροί. Ἐπεὶ δὲ ὁμολογοῦσι Λόγον Θεοῦ, καὶ πνεῦμα, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, τοῦτον λέγουσι ψεύδεσθαι. Καὶ πῶς ἐστι δυνατόν τοῦτο, Λόγον Θεοῦ ψεύδεσθαι; Γινώσκοντες οὖν τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν, καταφεύγουσιν εἰς τοῦτο, λέγοντες ὅτι οἱ Χριστιανοί, ὡς δῆθεν τιμῶντες τὸν Χριστὸν, λέγουσιν ὅτι περὶ ἑαυτοῦ εἶπεν ὁ Χριστὸς ὅτι Υἱὸς Θεοῦ ἐστιν. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶν ἀλήθεια τοῦτο, ἀλλὰ διαβολή. Οὐ μόνον γὰρ ὁ Χριστὸς οὐκ εἶπε τούτο, οὐδὲ ἐδίδαξεν· ἀλλὰ ἐρωτηθεὶς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔρηνατο εἰπὼν, ὅτι Ἐγὼ οὐκ εἶμι, ἀλλ' ὁμεις λέγετε αὐτό. Ἐτοῦτο γοῦν πρόσχημά ἐστι καὶ σκῆψις. Βουλόμενοι γὰρ τινες ὑβρίσαι τὸν Χριστὸν, φανερώς οὐκ ἠδυνήθησαν, βοηθῆντες τὴν φανεράν τῶν ἀνθρώπων καταγωγῆσιν, καὶ ἐπλάσαντο ἄλλα ἐπ' ἄλλοις. Ἄλλὰ γινωσκέτωσαν οἱ βουλόμενοι μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστὸς εἰρηκεν οἰκτιροῦν χεῖλεσιν οὐχ ἀπαξ καὶ δις καὶ τρίς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, καὶ σχεδὸν ἅπαν τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸ τοῦτο λέγει καὶ διδάσκει, ἵνα δηλονότι γινώσιν οἱ

lione et curiosa inquisitione credant, sicuti de seipso Christus testatus est. Porro miraculo, quod annuatim Hierosolymis juxta Christi sepulcrum tempore Resurrectionis illius contingit, ut ipse novisti, nunquid contradicere potes? Non ignoras enim, quod Dei sic permittente judicio, loco illi sancto Musulmani dominantur, et circa tempus Resurrectionis Christi multam magnamque curam adhibent, et diligentiam, ne ullum aliquod lumen ardens conspiciatur. Fit igitur hoc sine omni controversa diligentissime. Eo autem temporis articulo, quo Christiani, qui illic agunt, hymnum de Christi resurrectione compositum decantant, lumen caelo delabitur, vidente hoc Musulmanorum principe qui interea temporis ibi commoratur, incendens tres illas, quæ Christi sepulcro astant, lampades. Quid igitur tibi videtur? Num falso dixit Christus se Deum esse, et Dei Filium? Falso ne hoc Christiani credunt? Quomodo igitur eadem hora, qua illi Christum, ut diximus, Deum et Dei Filium decantant, et creatorem omnis creature, in copiosiore nimirum miraculi assertionem expositionemque, testante simul Deo hoc verum esse, lumen caelitus delapsum, lampades (ut dictum est) circa Christi sepulcrum astantes, incendit? Quemadmodum enim in Jordane cum Christus baptizaretur, vox caelitus descendit, dicens: « Hic est Filius meus dilectus, » Christum denotans: sic tempore supra memorato lumen caelitus delabitur, asserens et testificans omnibus tam fidelibus quam infidelibus, quod ipse sit Christus, Filius et Verbum Dei, verus Deus et homo. Quis igitur tam miser, ut illum non adoret, et Deum esse confiteatur, et Filium Verbumque Dei? Si autem fortasse multum indagando his (ut nimirum fieri solet) contradixerint, Christum hæc falso locutum esse, quidnam alia accusatione opus est? Ipsi enim seipsos incusant, si eum, quem Verbum Dei, spiritum et animam Dei esse confitentur, mentiri dixerint. Quomodo autem possibile est, ut Verbum Dei mentiatur? Agnoscentes igitur infirmitatem suam, huc confugiant, dicentes, quod Christiani, Christum nimirum honoraturi, dicant, hunc de seipso dixisse, quod Filius Dei sit; cum tamen hoc non veritati consentaneum, sed calumnia sit. Christus enim non modo non dixit hoc, neque docuit, sed etiam a Judæis interrogatus, negavit, dicens: « Non sum, verum vos hoc dicitis. » Et hic quidem vester prætextus est, et suffugium. Quidam enim Christum injuria affecturi, manifeste hoc facere non potuerunt, timentes nimirum publicam subire hominum condemnationem; quapropter alia sinnerunt ex aliis. Cæterum quotquot veritatis studiosi sunt, sciant ipsum Christum propriis labiis non semel dixisse, hisve aut ter, sed sæpius, totumque fere Evangelium hoc unum dicit et docet, ut nimirum intelligant homines, solum et verum Deum et Filium, quem ante omnia sæcula verum Deum genuit. Totius enim Evangelii

diosi sunt, et quidam agunt in montibus. illi vero in speluncis, alii cum hominibus conversantur, et virtutem habent potentiamque edendi miracula, et edunt. Quid vero tibi videtur? Num propter falsum, fictum, et fucati Dei nomen cooperatus est duodecim apostolis Deus, indoctis illis, et rudibus; per infinita miracula, et convertit universum orbem ad fidem Christi, et Dei cognitionem, frenumque iniecit rhetoribus et philosophis? Et quis tam niser qui hoc dixerit? Nobilissimæ enim omnium creaturarum sunt, angelus et homo. Cæterum et angelus, cum animo suo divinitatem affectaret, a propria gloria excidit, et ex angelo diabolus factus est, et ex luce in tenebras mutatus. Similiter et homo, cum saucius esset, et paradysum incoheret, postquam divinitatem affectare cœpit, en statim e saucio peccator comparuit, et paradiso expulsus, ad terræ culturam condemnatus est. Et, quod calamitosissimum est, qui immortalis erat creatus, morti subjectus est, et audivit: « In sudore vultus tui comedes panem tuum: » et « Quia terra es, in terram revertaris⁴³. » Sed quid de angelo et Adam dicimus, quod propter divinitatis affectationem hæc modo dicta passi sint, cum vel hi qui Mosi se opponere audebant, et incensum Deo offerre religionis gratia, quod non illis, sed solis licebat sacerdotibus, terræ hiati aperto absorpti sint: Dathan nimirum, Abiron, et Core? Emicuit etiam ignis e terra, et combussit Ophnem et Phinees. Sacrificavit Ozias Judæorum rex, et repentina lepra multatus est. Vides igitur, ut cum omne peccatum Deus ad tempus ferre soleat, et peccatoris pœnitentiam exspectare, hanc solam audaciam non fert, sed eo ipso momento Dei indignatio et ira in hujusmodi audentem oboritur?

ὁ Θεός, καὶ καρτερεῖ τὴν τοῦ ἀμαρτωλοῦ μετάνοιαν, αὐτὴν δὲ τὴν τόλμαν οὐκ ἀνέχεται, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν ἔρχεται ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγανάκτησις καὶ ὀργὴ εἰς τὴν τὰ τοιαῦτα τολμῶντα;

8. Quandoquidem igitur, ut demonstratum est, Deus apostolis cooperatus est, et martyribus, in fidei Christianæ comprobationem, qui in Christum non credit, non credit Deo. Sic enim ipse Christus in Evangelis dixit: « Qui non credit Filio, nec Patri credit, » et: « Qui non habet Filium, nec Patrem habet. » Quod si igitur Christus non erat Deus, nec Dei Filius, sed temeritate quadam hæc dicere ausus fuit, annon eadem pati debebat, quæ diabolus et Adam passi sunt? Sed cum Deus esset verus, aperte omnes docuit, ut puram veritatem agnoscerent, quin potius illius divinitatem. Quandoquidem igitur plane et confidenter se Deum esse dixit, et Filium Dei altissimi⁴⁴, nec in abscondito et angulo obscuro, sed in medio omnium hoc dixit: cum denique et ipse Mahomet omnesque Musulmani constentur Christum Verbum Dei esse, et Spiritum Dei, et animam Dei, omnes etiam Musulmani hac religione tenentur, ut sine omni dubita-

παρὴν οὐκ ἔχουσι μέτρον οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι οἱ ἐπιμελούμενοι τῆς σωτηρίας, καὶ οἱ μὲν εὐρίσκονται εἰς τὰ ὄρη, οἱ δὲ εἰς τὰ σπήλαια, οἱ δὲ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἔχουσι δύναμιν καὶ ἰσχύον ποιῆσαι θαύματα καὶ ποιῶσιν. Ἄρα τί σοι δοκεῖ: Ἔνεκεν ψευδοῦς καὶ πεπλασμένου καὶ ἀντιθέου ὀνόματος συνήργησεν ὁ Θεὸς τοῖς δώδεκα ἀποστόλοις, τοῖς ἀμαθέσι καὶ ἀγροίκις διὰ τῶν ἀπειρῶν θαυμάτων, καὶ ἐπέστρεψαν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν καὶ τὴν θεογονωσίαν, καὶ ἐπεστόμιζον τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους; Καὶ τίς οὕτως ἄθλιος, ὅστις εἶποι αὐτό; Καὶ γὰρ τὰ τιμωτέρα πράγματα ἀπάσης τῆς κτίσεως ὁ ἄγγελος καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰσιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄγγελος ἐνθυμηθεὶς γενέσθαι Θεός, ἐξέπεσε τῆς οἰκίας δόξης, καὶ ἀντὶ ἀγγέλου ἐγένετο διάβολος, καὶ ἀντὶ φωτὸς ἐγένετο σκότος. Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἅγιος ἦν, καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ εὐρισκόμενος. ἐπαθύμησε γενέσθαι Θεός, καὶ παρευθὺς ἀντὶ τοῦ εἶναι ἅγιος εὐρέθη ἀμαρτωλός. Καὶ ἐκβληθεὶς τοῦ παραδείσου, κατεδικάσθη ἐργάζεσθαι τὴν γῆν. Καὶ τὸ δὴ χεῖρον, ὅτι ἀθάνατος κτισθεὶς παρεδόθη εἰς θάνατον, καὶ ἤκουσεν ὅτι: « Ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου σου φάγη τὸν ἄρτον σου, » καὶ ὅτι: « Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύση. » Καὶ τί λέγω περὶ τοῦ ἀγγέλου καὶ τοῦ Ἀδάμ, ὅτι ἐπαθύμησαντες γενέσθαι θεοί, ἔπαθον ὅσα εἶπομεν; ἀλλὰ ὁ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως, τολμησάντων τινῶν ποιῆσαι ἅ μὴ θέμις ποιεῖν, ἤγουν θυμιάσαι τῷ Θεῷ δουλείας χάριν, διὰ τὸ μὴ ἐξείναι αὐτοῖς θυμιάσαι ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς ἱερεῦσιν. ἠνοήθη ἡ γῆ, καὶ κατέπιε τὸν Δαθὰν καὶ τὸν Ἀβειρῶν καὶ τὸν Κορέ. Ἐξῆλθε πῦρ ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ κατέκαυσε τὸν Ὀφνελ καὶ Φινέες. Καὶ ἐθυμιάσεν Ὀζίας ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀλλὰ παρευθὺς ἐλεπρώθη. Βλέπεις πῶς πάσης ἀμαρτίας ἀνέχεται

αὐτὴν δὲ τὴν τόλμαν οὐκ ἀνέχεται, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν ἔρχεται ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγανάκτησις καὶ ὀργὴ εἰς τὴν τὰ τοιαῦτα τολμῶντα;

ἡ'. Ἐπεὶ γοῦν, ὡς ἀποδείκνυται, Θεὸς ἦν ὁ συνεργῶν τοῖς τε ἀποστόλοις καὶ μάρτυσιν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν, ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὴν Χριστόν, οὐ πιστεύει Θεῷ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἶρηκεν, ὅτι: « Ὁ μὴ πιστεύων τῷ Υἱῷ, οὐδὲ τῷ Πατρὶ, » καὶ: « Ὁ μὴ ἔχων τὸν Υἱὸν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει, » Ἐπερ γοῦν οὐκ ἦν ὁ Χριστὸς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱός, ἀλλὰ τολμῶν ἔλεγε ταῦτα, οὐκ ἐμελλε παθεῖν, ἀπερ ἔπαθεν ὁ τε διάβολος καὶ ὁ Ἀδάμ; Ἀλλὰ Θεὸς ὢν ἀληθινός, ἔλεγε καθαρῶς καὶ ἐδίδασκε τοὺς πᾶσιν, ἵνα γινῶσι καθαρῶς τὴν ἀληθειαν, μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοῦ θεότητα, Ἐπεὶ γοῦν τρανώς καὶ πεπαρρησιασμένως ἔλεγε, ὅτι: « Θεός εἰμι καὶ Υἱός τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, » καὶ οὐκ ἐν παραβύσπῳ καὶ γωνίᾳ ἔλεγε, ἀλλὰ μέσῳ πάντων, ὁμολογεῖ δὲ περὶ τούτου ὁ Μωάμεθ, καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ὅτι Λόγος Θεοῦ ἐστὶν ὁ Χριστός, καὶ πνεῦμα Θεοῦ καὶ ψυχὴ Θεοῦ, οὕτω χρεωστοῦσι πάντες οἱ Μουσουλμάνοι, ἵνα ἀνεξετάστως καὶ ἀπολυ-

⁴³ Gen. iii, 18, 19. ⁴⁴ Matth. iii, 17; xvii, 5.

πραγμονήτως πιστεύουσι, καθὼς εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ κατ' ἔτος γινομένου ἐν Ἱερουσόλοις ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Χριστοῦ θαύματος κατὰ τὴν καιρὸν τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως, ὡς καὶ οὐδ' ἔστι, ἔχεις εἰπεῖν τι; οἶδας πάντως ὅτι κλίμασιν εἰς οἶδε Θεός, κατεβουσιάζουσιν οἱ Μουσουλμάνοι καὶ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου, καὶ κατὰ τὸν δηλωθέντα καιρὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως; πολλὴν καὶ μεγάλην ποιοῦνται τὴν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα, ὥστε μηκέτ' εἶναι τὸ παράπαν λυχνιαῖον φῶς. Ἐνεργεῖται τοιγαροῦν τοῦτο οὕτως ἀπαρατήτως κατὰ τὴν τούτων ἐπιμέλειαν. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ, καθ' ὃν ἄδουσιν οἱ ἐκεῖσε εὐρισκόμενοι Χριστιανοὶ τὴν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὕμνον, κατέρχεται φῶς οὐρανόθεν, ἀνάπτει τὰς εἰς τὸν τοιοῦτον τάφον τοῦ Χριστοῦ εὐρισκομένας τρεῖς λαμπάδας, ἐκίππει τὸν ἐκεῖσε εὐρισκόμενον τηνικαῦτα κατὰ καιρὸν ἀρχοντας τῶν Μουσουλμάνων. Τί γοῦν σοὶ δοκεῖ; Ψευδῶς ἔλεγεν ὁ Χριστὸς, ὅτι Θεός ἐστι καὶ Θεοῦ Υἱός; Ψευδῶς δὲ πιστεύουσι καὶ οἱ Χριστιανοί; Καὶ πῶς τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν ἀνυμνοῦσιν οὗτοι, ὡς εἶπομεν, τὴν Χριστὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱόν, καὶ ποιητὴν πάσης κτίσεως, εἰς πλείονα ἔβηεν πίστωσιν καὶ δῆλωσιν τοῦ θαύματος, μαρτυροῦντος τοῦτο τοῦ Θεοῦ, ὥστ' εἶναι τοῦτ' ἀληθές, κατέρχεται οὐρανόθεν φῶς ἐξίππει τὰς εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ, ὡς δεδήλωται, λαμπάδας. Ὅτι περὶ γὰρ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ βαπτίσεως, κατήλθεν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ λέγουσα, ὅτι «Ὁσὺός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, » τευτέστιν ὁ Χριστὸς, οὕτω καὶ κατὰ τὸν βῆθέντα καιρὸν κατέρχεται τὸ ἐξ οὐρανοῦ φῶς, πιστούμενον καὶ μαρτυροῦν πᾶσι πιστοῖς τε καὶ ἀπιστοῖς ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, δ' ἀληθὴς Θεός τε καὶ ἄνθρωπος. Τίς γοῦν οὕτως δόλιος, ὃς οὐ προσκυνεῖ καὶ ἡμολογεῖ αὐτὸν Θεὸν καὶ Υἱόν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ ἐβουλώσιν ἴσως καὶ ἀντιλέγουσιν, ὡς εἶπαι λέγουσιν, ὅτι ὁ Χριστὸς ψευδῶς ἐλάλησε, τίς ἐστι χρεία λοιπὸν ἐτέρου κατηγοροῦ; Αὐτοὶ γὰρ αὐτῶν εἰσι κατηγοροί. Ἐπεὶ δὲ ἡμολογοῦσι Λόγον Θεοῦ, καὶ πνεῦμα, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, τοῦτον λέγουσι ψευδεσθαι. Καὶ πῶς ἐστι δυνατὸν τοῦτο, Λόγον Θεοῦ ψευδεσθαι; Γινώσκοντες οὖν τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν, καταφύγουσιν εἰς τοῦτο, λέγοντες ὅτι οἱ Χριστιανοί, ὡς δὴθεν τιμῶντες τὸν Χριστὸν, λέγουσιν ὅτι περὶ αὐτοῦ εἶπεν ὁ Χριστὸς ὅτι Υἱὸς Θεοῦ ἐστιν. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶν ἀλήθεια τοῦτο, ἀλλὰ διαβολή. Οὐ μόνον γὰρ ὁ Χριστὸς οὐκ εἶπε τοῦτο, οὐδὲ εἰδὼς ἐν ἀλλὰ ἐρωτηθεὶς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἠρνήσατο εἰπὼν, ὅτι «Ἐγὼ οὐκ εἶμι, ἀλλ' ὑμεῖς λέγετε αὐτό. » Τοῦτο γοῦν πρόσχημά ἐστι καὶ σκῆψις. Βουλόμενοι γὰρ τινες ὑβρίσαι τὸν Χριστὸν, φανερωῖς οὐκ ἠδυνήθησαν, φοβηθέντες τὴν φανεράν τῶν ἀνθρώπων κατάγνωσιν, καὶ ἐπλάτταντο ἄλλα ἐπ' ἄλλοις. Ἄλλὰ γινώσκοντες οἱ βουλόμενοι μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι αὐτός ὁ Χριστὸς ἐβόηεν οἰκτιρῶς χεῖλαισιν οὐχ ἅπασι καὶ δις καὶ τρις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, καὶ σχεδὸν ἅπαν τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸ τοῦτο λέγει καὶ διδάσκει, ἵνα δηλονότι γινώσιν οἱ

lione et curiosa inquisitione credant, sicuti de seipso Christus testatus est. Porro miraculo, quod annuatim Hierosolymis juxta Christi sepulcrum tempore Resurrectionis illius contingit, ut ipse novisti, numquid contradicere potes? Non ignoras enim, quod Dei sic permittente judicio, loco illi sancto Musulmani dominantur, et circa tempus Resurrectionis Christi multam magnamque curam adhibent, et diligentiam, ne ullum aliquod lumen ardens conspiciatur. Fit igitur hoc sine omni controversia diligentissime. Eo autem temporis articulo, quo Christiani, qui illic agunt, hymnum de Christi resurrectione compositum decantant, lumen cælo delabitur, vidente hoc Musulmanorum principe qui interea temporis ibi commoratur, incendens tres illas, quæ Christi sepulcro astant, lampades. Quid igitur tibi videtur? Num falso dixit Christus se Deum esse, et Dei Filium? Falso hoc Christiani credunt? Quomodo igitur eadem hora, qua illi Christum, ut diximus, Deum et Dei Filium decantant, et creatorem omnis creature, in copiosiore nimirum miraculi assertionem expositionemque, testante simul Deo hoc verum esse, lumen cælitus delapsum, lampades (ut dictum est) circa Christi sepulcrum astantes, incendit? Quemadmodum enim in Jordane cum Christus baptizaretur, vox cælitus descendit, dicens: « Hic est Filius meus dilectus, » Christum denotans: sic tempore supra memorato lumen cælitus delabitur, asserens et testifians omnibus tam fidelibus quam infidelibus, quod ipse sit Christus, Filius et Verbum Dei, verus Deus et homo. Quis igitur tam miser, ut illum non adoret, et Deum esse contemnat, et Filium Verbumque Dei? Si autem fortasse multum indagando his (ut nimirum fieri solet) contradixerint, Christum hæc falso locutum esse, quidnam alia accusatione opus est? Ipsi enim seipso incusant, si eum, quem Verbum Dei, spiritum et animam Dei esse confitentur, mentiri dixerint. Quomodo autem possibile est, ut Verbum Dei mentiat? Agnoscentes igitur infirmitatem suam, huc confugiunt, dicentes, quod Christiani, Christum nimirum honoraturi, dicant, hunc de seipso dixisse, quod Filius Dei sit; cum tamen hoc non veritati consentaneum, sed calumnia sit. Christus enim non modo non dixit hoc, neque dicit, sed etiam a Judæis interrogatus, negavit, dicens: « Non sum, verum vos hoc dicitis. » Et hic quidem vester prætextus est, et suffugium. Quidam enim Christum injuria affecturi, manifeste hoc facere non potuerunt, timentes nimirum publicam subire hominum condemnationem; quapropter alia slexerunt ex aliis. Cæterum quotquot veritatis studiosi sunt, scient ipsum Christum propriis labiis non semel dixisse, bisve aut ter, sed sæpius, totumque fere Evangelium hoc unum dicit et docet, ut nimirum intelligant homines, solum et verum Deum et Filium, quem ante omnia sæcula verum Deum genuit. Totius enim Evangelii

fialis et scopus hic est, ut scilicet omnis homo sese ab impietate ad Dei religionem convertat, ut dictum est, et ut homines opera faciant salute digna. Quapropter Christus quotidie hoc dixit, et docuit, quod ab illo excipientes apostoli Evangelium conscripserunt, et docuerunt in orbe universo : et propter hanc doctrinam, Evangelium et dogmata, occubuerunt ipsi simul et martyres. Porro et alii quidam hæreticorum de Christo dixerunt, quod Christus revera quidem ante omnem fuerit creaturam, quodque angelorum et Adami creator sit, cœli etiam, et terræ, omnisque creaturæ : quod revera sic, et non aliter est : eundem vero Filium Dei esse negaverunt. Qui sane hæreticorum multum damni veræ fidei confessoribus intulerunt. Qui enim illo tempore imperio præerat, illorum astipulabatur sententiæ, illorumque partes fovebat, et adjuvabat in tali dogmate. Quod si hi, Evangelium summa veneratione prosequentes, demonstrare poterant, nusquam de sese Christum dixisse quod Deus sit, et Dei Filius, quanam alia probatione opus erat quam hac? Hæc enim vel sola servavisset eos præ cæteris argumentis omnibus. Cæterum Evangelium in pretio habebant, et amplectebantur, sanctumque nominabant, et legentes hoc perpetuo cum prophetarum scriptis miserrimi homines, nihilominus hæc ridicula et stulta protulerunt. Et alii quidem in hac hæresi diem obierunt, et anathemate tenentur ; alii vero vivunt et Ægyptum incolunt, Arianique Jacobitæ, et Nestoriani dicuntur. Interrogentur itaque hi, et fatebuntur veritatem omnem, quod Evangelium tale ab initio scriptum sit, quale hodierno die existat.

τηθῆσαν τοίνυν οὗτοι, καὶ μέλλουσιν ὁμολογήσειν τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν, ὅτι οὕτως ἐστὶν ἐφαρῆς τὸ εὐαγγέλιον γεγραμμένον, ὡς εὐρίσκειται καὶ τὴν σήμερον.

9. Dicitis præterea, Christianos in tres credere personas, Patrem, Matrem et Filium. Et quoniam in omnibus quæ Christianorum dogmata spectant, profanus es, ut in aliis, sic etiam hic erras. Sed audi. Nos equidem, qui Christum profitemur, unum Deum adoramus, creatorem omnium, visibilium et invisibilium : huiusque Verbum et Filium, Christum scilicet. Hæc vera sunt, nec sentimus aliter. Tale enim hunc credimus, et fatemur. Divam vero Virginem Mariam, creaturam Dei judicamus, et Dei ancillam. Credimus autem, et confitemur, quod huic similis homo nec natus sit, nec posthac ex viro et muliere nasciturus usque ad consummationem sæculi. Et secundum humanam quidem naturam, eam angelis inferiorem esse judicamus, tanquam hominem ; honore autem et sanctimonia, ipsam omnibus angelis indubie præferimus, eo quod Verbum et Filium Dei secundum carnem pepererit ; omnesque nos illam advocatam et auxiliatricem agnoscimus. Orat et intercedit indesinenter pro peccatoribus. Miracula edit et operatur admiratione et stupore digna. Hanc autem colimus, non ut Deum, sed ut Matrem Filii Dei secundum

ἄνθρωποι τὸν μόνον καὶ ἀληθινὸν Θεόν, καὶ δι' ἐγέννησαν υἱὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων Θεὸν ἀληθινόν. Ἄπα· καὶ γὰρ ὁ τῆρος καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ εὐαγγελίου οὕτως ἐστίν, ἵνα δηλονότι ἐπιτερίψῃ πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἀσεβείας εἰς θεοσεβείαν, καθὼς εἰρηται, καὶ ἵνα πράττωσιν εἰς ἄνθρωποι ἔργα σωτηρίας ἀξία, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἔλαβε καὶ ἐδίδασκεν ὁ Χριστὸς καθήμεραν τοῦτο. Ἄπαρ καὶ παραλαβόντες ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ οἱ ἀπόστολοι, συνεργάσαντο τὸ εὐαγγέλιον, καὶ ἐδίδαξαν εἰς τὸν ἅπαντα κόσμον, καὶ ἐνεκεν ταύτης τῆς πίστεως καὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν δογμάτων ἀπέθανον οὗτοι καὶ οἱ μάρτυρες. Ὅμως τινὲς τῶν αἰρετικῶν ἔλεγον περὶ τοῦ Χριστοῦ ὅτι μὲν ἀληθῶς ὁ Χριστὸς πρὸ πάσης κτίσεως, εὐρίσκειται, καὶ αὐτὸς ἐστὶ δημιουργὸς τῶν ἀγγέλων καὶ τοῦ Ἄδαμ καὶ τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς τε καὶ ἀπάσης τῆς κτίσεως, τοῦτο οὕτως ἔχειν, καὶ οὐκ ἄλλως· ὅτι δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦτο οὐκ ἐστίν. Καὶ ἐποίησαν οἱ τοιοῦτοι αἰρετικοὶ πολὺ κακὸν τοῖς ὀρθοδόξοις. Ὁ γὰρ βασιλεύων τῶν τότε ἦν φρονῶν τὰ ἐκείνων, καὶ συνήργει καὶ ἐβοήθει αὐτοῖς ἐπὶ τῶν τοιοῦτων δογματι. Ἐπει γούν εἶχον τὸ εὐαγγέλιον, κατέτιμων αὐτὸ, εἴπερ οὐδὲν ἔλεγον ὁ Χριστὸς περὶ ἑαυτοῦ ὅτι Θεὸς ἐστὶ καὶ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, τίνος ἄλλης παραστάσεως ἐδίδοντο, ἢ ταύτης ; Καὶ γὰρ αὐτὴ καὶ μόνῃ ἐσωζεν ἄντι πασῶν ἑτέρων παραστάσεων. Ἀλλὰ τὸ μὲν εὐαγγέλιον κατέτιμων καὶ ἑστεργον, καὶ ἀγίον ὠνόμαζον. Καὶ ἀναγινώσκοντες τοῦτο οἱ τάλαντες, καὶ τοὺς προφήτας διηνεκῶς, ἔλεγον τὰ αὐτὰ καταγάλαστα καὶ μεμεστωμένα μωρίας λόγια. Καὶ οἱ μὲν ἐπελευθήσαν ἐν ταύτῃ τῇ αἰρέσει, καὶ εἰσὶν ὑπὸ ἀναθέματι, οἱ δὲ ζῶσι, καὶ εὐρίσκονται κατὰ τὴν Αἴγυπτον, καὶ καλοῦνται Ἀρειανοὶ, καὶ Ἰακωβίται, καὶ Νεστοριανοί. Ἐρω-

ιδ'. Δέγετε, ὅτι πιστεύομεν οἱ Χριστιανοὶ εἰς τρία πρόσωπα, εἰς Πατέρα, Μητέρα, καὶ Υἱόν. Καὶ ἐπεὶ εἰς τὰ τῶν Χριστιανῶν εὐρίσκη κατὰ πάντα ὁμύητος, ὡς περ ἐπὶ τῶν ἄλλων, πλανῶσαι καὶ περὶ τούτου. Καὶ ἀκουσον ὅτι μὲν ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ προσκυνούμεν ἓνα Θεόν, τὸν κοινητὴν πάντων, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, καὶ τὸν τούτου Υἱόν καὶ Λόγον, τὸν Χριστὸν δηλονότι· τοῦτο τοιοῦτόν ἐστι, καὶ οὐκ ἄλλως. Καὶ πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν αὐτόν. Τὴν δὲ ἀεὶ Παρθένον ἁγίαν Mariam ἔχομεν πλάσμα Θεοῦ, καὶ δούλην Θεοῦ. Καὶ πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν ὅτι οὕτως ἐγεννήθη, οὕτως γεννηθῆναι μέλλει ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἄνθρωπος μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ὡς αὕτη. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν λογιζόμεθα αὐτὴν κάτω τῶν ἀγγέλων, ὡς ἄνθρωπον, τῇ δὲ τιμῇ καὶ τῇ ἀγιωσύνῃ ἐπάνω πάντων τῶν ἀγγέλων ἀσυγκρίτως, ὅτι τὸν Υἱόν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐγέννησε κατὰ σάρκα, καὶ ἔχομεν αὐτὴν προστάτην πάντες καὶ βοηθόν, καὶ δέεται καὶ παρακαλεῖ διηνεκῶς ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ἐνεργεῖ καὶ πράττει θαύματα μεγάλα καὶ ἐξαισία. Καὶ προσκυνούμεν αὐτὴν οὐκ ὡς Θεόν, ἀλλ' ὡς Μητέρα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ἐστω τοίνυν ὑπὸ

ἀναθέματι ὁ προσκυνῶν δύο, ἢ τρεῖς, ἢ καὶ πολλούς. Ἀλλὰ προσκυνοῦμεν ἓνα Θεόν, ποιητὴν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, καὶ πάντων ὀρατῶν τε καὶ ἀοράτων.

ε'. Φέρετε εἰς κατηγορίαν ἡμῶν ὅτι ἐρωτηθεὶς ὁ Χριστὸς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἔϊθι Θεοῦ εἰ σὺ ; ἠρνήσατο, καὶ εἶπεν, ὅτι Ἵμεῖς λέγετε τοῦτο. Καὶ φέρετε αὐτὸ εἰς μαρτυρίαν καθ' ἡμῶν, ἵνα δείξητε τὰ παρ' ὁμῶν λεγόμενα ἀληθῆ. Ταῦτα γοῦν ποιεῖτε ἀπὸ τοῦ μὴ γινώσκειν ὁμᾶς τὰς Γραφάς. Εἰ γὰρ εὐρίσκασθε ἐξετάζοντες καὶ ἐρευνῶντες τὰς Γραφάς ὡς δεῖ, οὐκ ἂν ἐπλανήθητε. Νῦν δὲ κατηγορεῖτε ἡμῶν, εἰς αὐτὸ γινώσκετε. Ὅμως ἀφήμι λέγειν κατὰ τὸ παρὸν τὰς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κόσμου μαρτυρίας, αἵτινες ἐλαλήθησαν περὶ τοῦ Χριστοῦ, δεικνύουσαι αὐτὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν καὶ ἄνθρωπον, πολλὰς εὐσεας. διὰ ἀπὸ τούτων φθάσαντες εἰπομεν μερικὰς τινὰς. Ὅμως λέγω καὶ τοῦτο, ὅτι οὐ δεῖ ἄλλο τι ἐσταύρωσαν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν Χριστόν, ἢ ὅτι εἰδείκνυν αὐτὸν Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον, καὶ Θεοῦ Υἱόν. Καὶ πῆ μὲν ἔλεγεν, ὅτι ἔ ἐμὲ θεωρῶν θεωρεῖ τὸν Πατέρα μου, πῆ δὲ, ὅτι ἔ ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐσμεν, πῆ δὲ, ὅτι ἔ ἐμὲ ἐγνώκειτε, καὶ τὸν Πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν ; πῆ δὲ, ὅτι ἔ Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἀλλαχοῦ, ὅτι ἔ Ἀφέωνται σου αἱ ἁμαρτίαι. Ἀπερ θεωροῦντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἔλεγον πρὸς αὐτόν, ἔ τίνα σεαυτὸν ποιεῖς ; ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν ; Τί δὲ ὁ Χριστός ; ἔ Ὁ πιστεύων εἰ ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται. Καὶ, ἔ Ὅσπερ ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκρούς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὗδ' θέλει ζωοποιεῖ. Καὶ, ὅτι ἔ Ὅσδεῖς εἶδα τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐώρακεν εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὃ βούλεται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Ὁ γοῦν Χριστὸς ὁ λέγων ταῦτα καὶ διδάσκων τοὺς ἀνθρώπους, ἐρωτηθεὶς ἔμελλε κρύψειν τὴν ἀλήθειαν ; Καὶ ποῖο; ἀφρων καὶ ἐυθής ὑπολάβοι τοῦτο ; Εἰ γὰρ οὐκ ἦν Θεὸς καὶ Υἱὸς Θεοῦ, οὐκ ἂν εἶπον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐρωτηθέντες παρ' αὐτοῦ, ἔ τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ; καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν, ὅτι ἔ Ὁ μὲν λέγουσιν εἶναι σε Ἥλιον, οὐδὲ ἱερεμίαν, ἢ ἓνα τῶν προφητῶν. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Χριστὸς, ἔ Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι ; Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, ὅτι ἔ Σὺ εἰ ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Ἐμελλε καὶ γὰρ εἰπεῖν ὁ Χριστὸς τῷ Πέτρῳ, ὅτι ἔ Πεπλάνησαι, βλασφημίας εἴρηκας, κακῶς λελαλήκας, οὐκ εἰμι Υἱὸς Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἐπεὶ διδάσκαλος αὐτῶν ἦν ὁ Χριστὸς, τί ἕτερον ἐμελλε διδάσκειν αὐτοὺς εἰ μὴ τὴν ἀλήθειαν ; Τί γοῦν ὁ Χριστὸς τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ; Μακάριος εἰ, Σίμων υἱὸς τοῦ Ἰωάν, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ὁὐκ ἀγνοῶν δὲ ἤρωτα ὁ Χριστὸς τὸν Πέτρον τὸ, τίνα λέγουσιν εἶναι αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου πρὸ τοῦ θανάτου ἐκείνου ἔλεγεν, ὅτι ἔ Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν ἀπέθανεν, ἀλλὰ πορεύομαι ἀνα-

A carnem. Cæterum anathema sit, quisquis vel duos vel tres vel plures deos adoraverit. Sed adoramus unum Deum, creatorem cœli et terræ, omnium visibillium et invisibillium.

10. Affertis in accusationem nostri, quod Christus a Judæis interrogatus, « Num Filius Dei es? » negaverit, dicens : « Vos hoc dicitis. » Et hoc testimonii loco contra nos adducitis, ut iis quæ a vobis dicta sunt, fidem facere possitis. Hæc autem propter Scripturarum ignorantiam facitis. Si enim Scripturas, ut fieri omnino oportet, excuteretis investigaretisque, nequaquam seduceremini. Nunc autem nos accusatis de his quæ vos ipsi non intelligitis. Verumtamen omittam dicere in præsentii, quæ ab initio mundi de Christo testimonia dicta sunt, ipsum et Deum et Dei Filium hominemque esse comprobantia, quia multa sunt. Quare his præteritis dicemus singularia quædam. Simul et hoc dico, Judæos non alia de causa Christum crucifixisse, quam quod se Deum diceret; et hominem Deique Filium. Et alicubi quidem dicebat : « Qui me videt, videt Patrem meum ». Alibi vero : « Ego et Pater unum sumus ». Rursus alio in loco : « Si me novissetis, et Patrem meum utique cognovissetis ». Item : « Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum ». Et alibi : « Remittentur tibi peccata tua ». Quæ omnia perpendentes Judæi dicebant : « Quemnam teipsum facis? cum homo sis, fac's te Deum? » Quid vero Christus? « Qui credit in me, etiamsi moriatur, vivet ». Et : « Quemadmodum Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius, quos voluerit, vivificat ». Et : « Nemo vidit Filium, nisi Pater, nec Patrem aliquis vidit, nisi Filius, et cui Filius voluerit revelare ». Christus igitur hæc dicens, docensque homines, interrogatus veritatem celaret? Et quis vel insanus vel stultus hoc crederet? Si enim non erat Deus, nec Dei Filius, non utique discipuli ejus ab illo interrogati : « Quem me dicunt homines esse filium hominis? » dixissent illi, « Alii quidem te dicunt esse Eliam, alii Jeremiam, vel unum prophetarum. » Et dixit illis Christus : « Vos vero quem me dicitis esse? » Et respondens Petrus, dixit illi : « Tu es Christus, Filius Dei viventis ». Dixisset tunc Christus Petro : « Erravisti, impie locutus es et perverso : non enim Filius Dei sum. » Cum enim præceptor illorum Christus esset, ecquid aliud quam veritatem erat illos docturus? Quid autem Christus Simoni Petro respondet? « Beatus es, Simon fili Jona, quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui in cœlis est ». Christus vero non quasi ignorans interrogavit Petrum, quemnam illum esse dicerent homines, sed quemadmodum do Lazaro priusquam moreretur dicebat : « Lazarus amicus nostèr mortuus est, sed abeo, et suscitabò illum, » profectus vero illuc interrogabat : « Ubi

45 Joan. xiv, 9. 46 Joan. x, 30. 47 Joan. viii, 19. 48 ibid. 55. 49 Matth. ix, 2. 50 Joan. x, 35. 51 Joan. xi, 25. 52 Joan. v, 21. 53 Matth. xi, 27. 54 Matth. xvi, 13-16. 55 ibid. 17.

posuistis eum? Deinde cum auctoritate dixit: « Lazare, exi foras⁵⁴, » et obediit exanimis verbo Domini; ut, inquam, Christus hæc fecit, ostendens suam divinitatem et humanitatem: sic etiam nunc interrogavit discipulos, ut ostenderet se Deum esse et hominem, et ut a parvis initiis ad fastigium veritatis perducerentur. Cæterum post ipsam quoque resurrectionem, quidam Thomàs dixit, qui et ipse unus erat e duodecim discipulis? Qui contrectato Christi latere, planissime idem dixit: « Dominus meus, et Deus meus⁵⁵. » Quid autem illi Christus? Non dicit, Desine blasphemare, sed quid? « Quia vidisti me, credidisti. Beati qui non vident, et credunt⁵⁶. » Quin in prædicationis initio, quidam Nathanael ad Christum dicit? Ipse enim Nathanael legis doctor erat apud Judæos, veniensque ad Christum, interrogavit eum quæcunque voluit et cupiebat; cum vero ex Christo etiam ea cognovisset quæ animo suo occultata tegebant, dicit ad Jesum: « Tu es ille Filius Dei, tu es ille rex Israël. » Num autem hunc Christus ceu male dicentem increpuit? Nequaquam. Quid vero? Dicit illi Christus: « Quia dixi tibi quæ corde occultata tegebant, credis. Majora his videbis⁵⁷. » Et cum Christus a Pilato interrogatus dixit, « Tu dixisti⁵⁸, » non negationis formula est, sed affirmationis et confessionis, qua etiam ad Judam usus est. Cum enim cum discipulis suis discubisset, dixit ad eos: « Unus vestrum prodet me. » Et dixerunt singuli de sese: « Num ego sum, Domine? et alius, « Num ego sum? » Dixit tandem et Judas, « Num ego sum? » Dicit Christus, « Tu dixisti. » Hæc sane non negandi signa, sed affirmandi erat, qua eadem Pilato respondit. Formula enim erat illi genti peculiaris, qua etiam ceu vulgari et usitata Christus usus est, quemadmodum etiam apud Musulmanos frequenter in usu est. Si enim quis dicat alterum consulendo, Faciemusne hoc aut illud? tunc pro eo quod alter dicere debebat, Fiat, dicit, « Tu novisti. » Neque hoc negandi, sed assentiendi formula est. Ita et Christus hac illis usitata formula, « Tu dixisti, » usus est. Nihilominus tamen Pilatus interrogavit Christum, dicens, « Tunc es rex Judæorum? » Respondit illi Jesus, « Regnum meum non est ex hoc mundo. Si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri utique mei pugnarent pro me, ne Judæis traderer. Nunc autem regnum meum non est hinc. » Dixit illi Pilatus: « Num igitur rex es tu? » Respondit Jesus: « Tu dicis me regem esse. Ego in hoc natus sum, et propterea in mundum veni, ut testimonium feram veritati. Omnis qui ex veritate est, audit vocem meam. » Dicit illi Pilatus, « Quid est veritas? » Videsne quomodo idem hic planius demonstratum est? Christus omnino se regem esse comprobavit, et a Pilato interrogatus idem hoc respondit. Nam pro eo quod dixisset, « Certe rex

στήσαν αὐτόν; » πορευθεὶς δὲ πρῶτα, « Πού ταθεῖκατε αὐτόν; » εἶτα ἐξουσία ἐλάλησε, « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω, » καὶ ὀπήκωσεν ὁ ἄπνους τῷ τοῦ Κυρίου προστάγματι· δεικνύων τὴν τε αὐτοῦ θεότητα καὶ ἀνθρωπότητα· οὕτω καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἠρώτησε πρὸς τοὺς μαθητάς, ἵνα δείξῃ αὐτὸν θεὸν καὶ ἄνθρωπον, καὶ ἵνα ἐκ τοῦ καταμικτρῶν ἀνάγωνται εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀληθοῦς γνώσεως. Ἀλλὰ δὴ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τί εἶπεν ὁ Θωμᾶς, εἰς ὧν καὶ αὐτὸς τῶν δώδεκα μαθητῶν, ψηλαφήσας τὴν πλευρὰν τοῦ Χριστοῦ; Πάντως καὶ αὐτὸς οὕτως εἶρηκεν, « Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ θεός μου. » Τί γοῦν φησι καὶ πρὸς αὐτόν ὁ Χριστός; Οὐκ εἶπεν αὐτῷ, Παῦσαι βλασφημιῶν, ἀλλὰ τί; « Ὅτι ἑώρακάς με, πεπίστευκας. Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες. » Β Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ κηρύγματος τί εἶπεν ὁ Ναθαναὴλ πρὸς τὸν Χριστόν; Καὶ γὰρ ὁ αὐτός Ναθαναὴλ νομοδιδάσκαλος ὢν τῶν Ἰουδαίων, ἐλθὼν εἰς τὸν Χριστόν, ἠρώτησεν αὐτὸν ἕσα ἤθελε καὶ ἐδούλετο· ἀκούσας δὲ παρ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἅπερ εἶχεν ἀπόρρητα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, λέγει τῷ Ἰησοῦ, « Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ. » Ἐπετίμησε γοῦν αὐτῷ ὁ Χριστός, ὡς κακῶς λαλήσαντι; Οὐχί. Ἀλλὰ τί; Λέγει πρὸς αὐτόν ὁ Χριστός· « Ὅτι εἶπόν σοι τὰ ἀπόρρητα τῆς καρδίας σου, πιστεύεις;· μεῖζω τούτων ἔψαι. » Καὶ ὅτι μὲν ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ Πιλάτου ὁ Χριστός, οὕτως εἶρηκεν, ὅτι « Σὺ εἶπας τούτο, » τοιοῦτόν ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἐστὶν ἀρνήσεως λόγος, ἀλλὰ συγκαταθέσεως καὶ ὁμολογίας. Καὶ ὡς περ πρὸς τὸν Ἰούδαν εἶπε· καθήμενος καὶ γὰρ ἐν μιᾷ ὁ Χριστός μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, λέγει πρὸς αὐτούς, « Εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με » καὶ ἔλεγεν εἰς ἕκαστος περὶ αὐτοῦ, « Μῆτι ἐγὼ εἶμι; » καὶ ἄλλος, « Μῆτι ἐγὼ εἶμι; » εἶπε καὶ Ἰούδας, « Μῆτι ἐγὼ εἶμι; λέγει ὁ Χριστός, « Σὺ εἶπας » τότε πάντως οὐκ ἦν ὁ λόγος ἀρνήσεως, ἀλλὰ συγκαταθέσεως· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Πιλάτου. Λόγος γὰρ ἦν συνήθης τοῦ τόπου, καὶ ὡς τοῦ τόπου ἐκείνου λόγῳ ἐχρήσατο αὐτῷ ὁ Χριστός. Καὶ ὡς περ ἀρτίως πολλάκις καὶ ἐπὶ τῶν Μουσουλμάνων λέγει ἕτερος πρὸς ἕτερον μετὰ συμβουλήs, ὅτι Ποιῶσωμεν τόδε καὶ τῷδε· καὶ ἀγὼ τοῦ εἰπεῖν τὸν ἕτερον, ὅτι ἂν γένηται, ἀποκρίνεται ὅτι Σὺ γινώσκεις, καὶ οὐκ ἐστὶ λόγος ἀρνήσεως, ἀλλὰ συγκαταθέσεως· οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς τοῦ τόπου ἐκείνου λόγῳ ἐχρήσατο τῇ τοιαύτῃ λέξει ὁ Χριστός, τῆ, « Σὺ εἶπας. » Ὅμως αὐτὸς ὁ Πιλάτος ἠρώτησε τὸν Χριστόν, λέγων, « Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; » Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, « Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ, οἱ ὑπῆρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις. Νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἐστὶν ἐνταῦθεν. » Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, « Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σὺ; » Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, « Σὺ λέγεις, ὅτι βασιλεὺς εἶμι ἐγώ. Ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ

⁵⁴ Joan. xi, 41 seqq. ⁵⁵ Joan. xi, 28. ⁵⁶ ibid. 29. ⁵⁷ Joan. i, 49. ⁵⁸ Matth. xvi, 64.

τῆς ἀληθείας ἀκούει μου τῆς φωνῆς. » Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, « Τί ἐστὶν ἀλήθεια; » Ὁρᾷς πῶς ἐνταῦθα εἰδείχθη σαφέστερον; Πάντως ὁ Χριστὸς βασιλεὺς ἔδειξε καὶ εἶπεν ἑαυτὸν, καὶ ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ Πιλάτου, πάλιν αὐτὸ τοῦτο ἀπακρίβη. Ἄντι τοῦ εἰπεῖν, Ναὶ βασιλεὺς εἰμι, εἶπε, « Σὺ λέγεις, βασιλεὺς εἰμι ἐγώ. » Τί γοῦν ὁ Πιλάτος, εἰπόντος τοῦ Χριστοῦ, ὅτι « Ἐγὼ εἰς τοῦτο γαγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἠλθὺσα εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ; » Λέγει πρὸς αὐτὸν, « Τί ἐστὶν ἀλήθεια; » τοῦτίστιν, εἰ εἰς τὸν κόσμον ἀλήθεια ἦν, οὐκ ἂν παρεδίδου εἰς θάνατον. Καὶ εἶον ἀπακλαϊόμενος τὴν τῆς ἀληθείας στήρησιν, εἶπε, « Τί ἐστὶν ἀλήθεια; » Ἄλλὰ καὶ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως ἐρωτηθεὶς ὁ Χριστὸς, ὅτι « Ὁρκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ; οὐδὲν ἕτερον ἀπεκρίνατο, ἢ ὅτι « Ἐγὼ εἰμι. » Οἶδας ὅπως εἰς ἃ οὐκ ἐπίστανται οἱ Μουσουλμάνοι, κατηγοροῦσι τοὺς ἀξιότους ἐπαίνου; Ἰδοὺ τοίνυν εἶπαρ ζητεῖς ἀλήθειαν, γινώθι αὐτὴν· εἰ δ' οὖν, σὺ οἶδας. Οὐ γὰρ παρὰ τῆς ἀληθείας ἐστὶν ἡ περὶ ταύτην ἀγνοία, ἀλλὰ παρὰ τῶν ἀποστρεφόμενων αὐτήν.

ἰα'. Ἐπεὶ δὲ καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ λόγον δεδώκαμεν ἐν ταῖς ἐμπροσθεν ἵνα εἴπωμεν, ἀκούσον δὴ καὶ περὶ τούτου. Ὡσπερ γὰρ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐλέγοντο, παρὰ τε τοῦ Μωϋσέως, τοῦ Δαβὶδ καὶ τῶν προφητῶν, ἐλέγοντο διὰ ἀμυδρῶς πως καὶ συνεσκιασμένως, ἀλλὰ δὴ καὶ περὶ τοῦ πάθους καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, καθὼς διὰ τῶν τούτων προφητειῶν ἀνεφάνησαν, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Καὶ σκόπει ὅπως ἐστὶ τοῦτο. Τοῦ Μωϋσέως ἐκβαλόντος τοὺς Ἑβραίους ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἐξῆλθον οἱ Αἰγύπτιοι, καὶ καταδίωξαν ἐπισθεν αὐτῶν· κατέλαβον οὖν αὐτούς; ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ. Οἱ γοῦν Ἑβραῖοι φοβηθέντες, ἀπέγνωσαν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς. Οἱ τοίνυν Μωϋσῆς ἐλάλησε πρὸς τὸν Θεόν, καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός, « Τί βοᾷς πρὸς με; Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἀναστρέψατοσαν· καὶ σὺ ἔκαρον τὴν ῥάβδον σου, καὶ τύψον τὴν θάλασσαν, καὶ διαθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ κατὰ τὸ ξηρόν. Δαδῶν τοίνυν τὴν ῥάβδον αὐτοῦ ὁ Μωϋσῆς, ἐτύψε τὴν θάλασσαν κατ' εὐθείαν τομῆν, καὶ ἐσχίσθη τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, καὶ ἔστη τεῖχος ἐκ δεξιῶν, καὶ τεῖχος ἐξ ἐναντιῶν, καὶ διέθη ἄπας ὁ λαὸς ἐπὶ τοῦ ξηροῦ. Καταδιωγάντων δὲ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ εἰσελθόντων ἐντὸς τοῦ ξηροῦ, εἶπε Κύριος πρὸς τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἐτύψεν αὐτοὺς τὴν θάλασσαν μετὰ τῆς ῥάβδου, οὐ μὴν ἕως τὸ πρότερον κατ' εὐθείαν, ἀλλ' ἐπιστρέπτικῶς. Καὶ ἔλθον τὸ ὕδωρ κατὰ χώραν, καταπόντισε τὸν Φαραῶ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων σὺν πᾶσι τοῖς ἄρμασι καὶ τῇ στρατιᾷ αὐτοῦ. Τότε πάντως ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ διὰ τῆς ξυλλῆς ῥάβδου τοῦ Μωϋσέως ἐνήργησε τὸ τεράστιον, καὶ ἡ τομὴ τῆς θαλάσσης ἔδειξε τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ, ἡ δὲ ῥάβδος τὴν φύσιν τοῦ ξύλου. Καὶ ἔτι ὡσπερ ὁ Μωϋσῆς διὰ τοῦ τύπου τοῦ σταυροῦ, καὶ τοῦ ξύλου, καὶ τῆς θιλάσσης ἠλευθέρωσε τοὺς Ἑβραίους τῆς πικρᾶς δουλείας καὶ τυραννίδος τοῦ Φαραῶ, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἠλευθέρωσε τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς πικρᾶς δουλείας καὶ καταδυναστείας τοῦ διαβόλου. Ἐτι ἀπελθόντο; τοῦ Μωϋσέως μετὰ τοῦ λαοῦ ἐν τόπῳ τινὶ Μερβᾷ ἐν μαζο-

A sum, » dixit: « Tu dicis me regem esse. » Quid ergo Pilatus respondet Christo dicenti, « Ego in hoc natus sum, et propterea in mundum veni ut testimonium feram veritati? » Dicit illi: « Quid est veritas? » quasi dicat: Si in mundo esset veritas, nequaquam esses traditus in mortem; et quasi deplorans veritatis interitum, dixit: « Quid est veritas? » Ceterum a principe sacerdotum quoque interrogatus Christus: « Adjuro te per Deum viventem ut nobis dicas, num tu sis Filius Dei, » nihil aliud respondit, quam « Ego sum. » Videsne quomodo de rebus sibi incognitis Musulmani homines laude dignos accusent? En nunc igitur, siquidem veritatem inquiris, ipsam agnoscito; nunc etenim novisti. Ignorantia enim non propter veritatem oboritur, sed propter illos qui eam aversantur.

B

11. Quoniam vero de cruce etiam nos in superioribus dicturos esse promisimus, nunc quoque de hac audias. Quemadmodum enim ea quæ Christum spectant, ab initio prædicta sunt a Mose, Davide et prophetis, dicta sunt autem obscure quodammodo et tecte; verumtamen sicut de passione et morte illius per tot prophetias exposuerunt, sic etiam de cruce. Et nunc qua ratione hoc factum sit, perpendito. Cum Moses Judæos Ægypto educeret, exiverunt Ægyptii, et insecuti sunt eos, quos et associi sunt apud mare Rubrum. Hebræi autem timore correpti, de vita desperaverunt. Moses itaque oravit ad Dominum: et dixit illi Deus: « Quid clamas ad me? Loquere filiis Israel, ut accingantur. Et tu tolle virgam tuam, et percutere mare, et transibunt filii Israel per siccum. » Moses igitur accepta virga, percussit mare ictu recto, et divisa est aqua maris, et stetit murus a dextris et murus a sinistris, et transivit omnis populus per siccum. Ægyptiis vero hos persequentibus, et super siccum ingressis, dixit ad Mosem Dominus, et rursus percussit mare virga sua, non quidem ictu recto, ut prius, sed transverso: et aqua in locum suum reversa, submersit Ægyptiorum regem Pharaonem cum omnibus curribus suis et universo exercitu. Tunc sane typus crucis per virgam Mosis ligneam hoc edidit miraculum, et secitio maris typum crucis designavit, virga vero ipsius ligni naturam. Insuper sicut Moses per typum crucis et ligni per mare liberavit Hebræos ex tristi Pharaonis aervitute et tyrannide: sic Christus per crucem et potentiam illius liberavit hominem ex tristi servitute et potestate diaboli. Præterea discedente Mose cum populo, in quodam loco Mara nuncupato, cum non invenirent aquam ad bibendum (amaræ enim erant aquæ loci illius), ostendit Deus Mosi lignum, quo in aquas injecto dulcescere cæperunt, et sic omnis Judæorum populus saturatus est. Hoc nimirum innovente miraculo, quod diabolo, quæ in mundo fuit, amarulentia esset disparitura et immutanda per crucem in

magnam dulcedinem et lætitiā. Porro progrediente Mose per desertum cum populo, serpentum multitudo in locum quemdam incidit, quibus periclitabatur populus. Moses vero Dei jussu fecit serpentem æneum, lignumque rectum terræ infixit, cui serpentem transversum affixit, omnesque qui a serpentibus icti fuerant, viso æneo illo, sanabantur; nec ullus erat qui a serpentibus ictus, æneo viso non sanaretur. Nimirum et illo miraculo hoc innuente, quod erectum lignum affixusque illi transversus serpens crucis typum denotabat, æneusque serpens haud dubie Christi typus erat. Quemadmodum enim serpens hic formam quidem serpentis habuit, venenum vero nequaquam; sic etiam Christus homo quidem erat futurus, sed peccati expers, et quilibet diaboli morsu impetitus, si Christo respecto in illum crediderit, salvabitur; qui vero in illum non respexerit, nec crediderit, propter peccatum morietur. Insuper bello inter Judæos cum Amalekitis exorto, extendente Mose ad Deum manus suas, Hebræorum milites Amalekitis superiores erant; hoc autem manus demittente, Amalekitæ Israelē repellebant. Præcepit igitur Moses, ut se manus extendentem jurarent, donec in universum devictus esset Amalek. Ecce etiam hac re manifeste crucis typum præferebat et ejusdem potentiam. Sed et beatus ille Jacob nepotibus suis benedicturus, manus suas in modum crucis transversas iisdem imposuit, crucis typum hac forma ostendens. Porro manifestius clariusque his Deus per prophetam Isaiam dicit: «Gentes et reges, qui tibi non servierint, peribunt, et gentes solitudine desolabuntur, in cupresso, pinu et cedro simul, ut glorificent locum sanctum meum, et locum pedum meorum glorificabo.»¹¹⁴² «Attende igitur, et vide rem novam et admirabilem. Quemadmodum enim Christi passionem prædixerunt prophætæ, et non solum hanc, verum etiam ejusdem species, ut, «Dederunt mihi in cibum fel, et in siti mea potaverunt me aceto, et perfoderunt manus meas et pedes meos, et diviserunt vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem,» et alia his similia: sic etiam crucis illius typum demonstraverunt, et quod per hanc abolenda esset diaboli tyrannus. Sed et genus ligni Isaias notavit, dicens: «In cupresso, pinu et cedro simul glorifices locum sanctum meum, et locum pedum meorum glorificabo.» Ex his enim tribus ligni generibus crux compacta est, unum quidem erectum, secundum transversam, tertium vero inferius, cui affixi sunt pedes Christi. David vero sic exclamat: «Exaltate Dominum Deum vestrum, et adorate scabellum pedum suorum, quoniam sanctus est.»¹¹⁴³ Nunc vero de cruce, ea quæ dicta sunt sufficiant. Verum et Jacob benedicens, ut dictum est, filiis Joseph, manus transversas illis imposuit, et in modum crucis iisdem benedixit. Prævidentes enim prophætæ, quod per

Α μέν, καὶ μὴ εὐρισκόντων ὑδρωώστε πικρὰ, καὶ γὰρ πικρὰ εὐρισκόντο τὰ τῆς Μεμβρᾶς ὕδατα, ἔδειξεν ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσῆϊ ξύλον, καὶ βαλὼν αὐτὸ ἐν τοῖς ὑδασιν, ἐγλυκάνθησαν, καὶ ἔπιεν ἅπας ὁ λαὸς τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐχορέσθη· τοῦτο δὲ δηλοῦντες τοῦ θαύματος, ὅτι ἡ παρὰ τοῦ διαβόλου γεγούνα ἐν τῷ κόσμῳ πικρὰ ἀφανισθῆναι μέλλει καὶ μεταβληθῆναι διὰ τοῦ σταυροῦ εἰς μεγάλην γλυκύτητα καὶ εὐφροσύνην. Ἐπι πορευομένου τοῦ Μωϋσεως ἐν τῇ ἐρήμῳ μετὰ τοῦ λαοῦ, ἐδράθη ἐν τόπῳ τινὶ πλῆθος ὄψεων, καὶ ἐκινδύνεον ὁ λαὸς ὑπ' αὐτῶν. Ὁ δὲ Μωϋσῆς, καλεωσθεὶς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐποίησεν ὄφιν χαλκοῦν. Ἐπηξεν δὲ ξύλον ὄρθιον, καὶ ἔθηκεν αὐτὸν ἐγκάρσιον ἐν αὐτῷ. Καὶ πάντες οἱ θασκνόμενοι ὑπὸ τῶν ὄψεων, ἔβλεπον τὸν τοιοῦτον χαλκοῦν ὄφιν, καὶ ἰθεραπεύοντο, καὶ οὐδεὶς ἦν ἀπὸ τῶν θασκνόμενων ὑπὸ τῶν αὐτῶν ὄψεων ὁ ἐμβλέψας εἰς αὐτὸν, ὃς οὐκ ἰθεραπεύετο. Τοῦτο δηλοῦντος καὶ τοῦ τοιοῦτου θαύματος, ὅτι τὸ πηχθὲν ὄρθιον ξύλον, καὶ ὁ ἐν αὐτῷ τεθεὶς ἐγκάρσιος ὄφιν, ἐν τοῦ σταυροῦ τύπον εἰκονίζεν. Ὁ μέντοι χαλκοῦς ὄφιν προδήλως ἐδήλωε τὸν Χριστόν. Καθὼς γὰρ ὁ ὄφιν ἐκείνους τὸ μὲν εἶδε; εἶχε τοῦ ὄψεως, ἰδὼν δὲ οὐδαμῶς, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἀνθρωπος μὲν μέλλει γενέσθαι, ἀμαρτίας δὲ ἀνεῖ. Καὶ πᾶς ὁ θασκνόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ βλέπων εἰς τὸν Χριστόν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, σωθήσεται· ὁ δὲ μὴ βλέπων εἰς αὐτόν, μηδὲ πιστεύων, ἀποθάνεται ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας. Ἐτι πολέμου γεγούτος μετὰ τῶν Ἰβραίων καὶ τῶν Ἀμαληκίων, ἐκτείναντος τοῦ Μωσεως τὰς χεῖρας αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, κατετροποῦτο τὸν Ἀμαλὴκ τῶν Ἰβραίων λαός· θέντος δ' αὐτὰς κάτω, κατετροποῦτο ὁ Ἀμαλὴκ τὸν Ἰσραήλ. Προσέταξε τοῖνον διὰ τοῦτο ὁ Μωϋσῆς; δίο τινὰς, ὥστε βοηθεῖν αὐτῷ ἐπὶ τῇ ἐκτάσει τῶν τούτου χειρῶν, μέχρις ἂν εἰς τέλος ἡτήθη ὁ Ἀμαλὴκ. Ἰδοὺ καὶ τοῦτο προφανῶς τὸν τοῦ σταυροῦ τύπον ἐδήλωε καὶ τὴν δύναμιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μακάριος Ἰακώβ τοὺς ἐγγόνους αὐτοῦ εὐλογῶν, ἐναλλάξ καὶ σταυροειδῶς τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν ἐκείνων ἐπέθηκε, τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ ἐκτοτε δεικνύων. Ἐτι δὲ τούτου σαφέστερον τε καὶ καθαρώτερον ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἠσαίου οὕτως ἔφησι, «Τὰ ἔθνη καὶ οἱ βασιλεῖς, οἵτινές σοι οὐ δουλεύουσιν, ἀπολούνται, καὶ τὰ ἔθνη ἐρημία ἐρημωθήσονται. Ἐν κυπαρίσσῳ καὶ πεύκῃ καὶ κέδρῳ ἅμα δοξάσεται τὸν τόπον τὸν ἁγίόν μου, καὶ τὸν τόπον τῶν ποδῶν μου δοξάσω.» Πρόσεξον τοῖνον, καὶ ἴδε πρᾶγμα τι ξέρον καὶ ἐξαισιον. Ὅσπερ γὰρ περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ προηγόρευσαν οἱ προφῆται, καὶ μὴ μόνον τούτου, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰδῶν τοῦ πάθους, ἦτοι τοῦ, «Ἐδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος, καὶ ὠρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, καὶ διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλήρον,» καὶ τῶν ἰμοίων τούτοις, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἔδειξαν μὲν τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ μέλλει καταβληθῆναι ἡ τοῦ διαβόλου τυραννίς. Ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τοῦ ὕλου ὁ Ἠσαίας

¹¹⁴² Isa. Lx, 12, 15. ¹¹⁴³ Psal. xcviij, 5

ἰδὴλωσεν εἰκῶν, « Ἐν κυπαρίσσω καὶ πεύκῃ καὶ κέδρῳ ἕμα δοξάσαι τὸν τόπον τὸν ἁγίον μου, καὶ τὸν τόπον τῶν ποδῶν μου δοξάσω. » Ἐξ αὐτῶν καὶ γὰρ τῶν τριῶν ξύλων κατασκευάσθη ὁ σταυρός· τὸ μὲν ἔν ὄρθιον, τὸ δὲ ἕτερον ἐγκάρσιον, τὸ δὲ ἕτερον κάτωθεν, ἐν ᾧ καὶ προσηλώθησεν οἱ πόδες τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δὲ Δαβὶδ οὕτω βοᾷ, « Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὕποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἁγίος ἐστίν. » Ἴδοῦ γοῦν καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ ἱκανά εἰσι τὰ παρὰ τῶν προφητῶν λεγθέντα· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰακώβ εὐλογῶν, ὡς εἰρηται, τοὺς υἱοὺς Ἰωσήφ, ἐναλλάξ τὰς χεῖρας ἐπέθηκε, καὶ σταυροειδῶς εὐλόγησεν αὐτούς. Προϊδόντες γὰρ οἱ προφῆται ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦ μέλλει καταργηθῆσθαι ὁ θάνατος, καὶ καταβληθῆσθαι ὁ διάβολος, προσέειπον περὶ αὐτοῦ, καὶ προσεκύνησαν καὶ ἠσπάζοντο αὐτὸν μακρῶς, ὡς περὶ καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸ παρόν.

β'. Μετὰ γοῦν τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, ὧν παρὰ τῶν Μουσουλμάνων κατηγοροῦμεθα οἱ Χριστιανοί, κατηγοροῦμεθα καὶ τοῦτο, ὅτι προσκυνούμεν τὰς τῶν ἁγίων εἰκόνας. Καὶ τί προσκυνούμεν; Πάντως οὐδὲν ἄλλο ἢ ξύλα καὶ χρώματα καὶ πέτραις. Ἐπεὶ γοῦν εἰς ἅπερ κατηγοροῦν ἡμῶν, οὐκ ἔγνωσκον ἅπερ ἔλεγον, ἀλλ' ἐκ τῶν γεννημάτων τῶν καρδιῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἅπερ ἔλεγον, τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶ καὶ ἐπὶ τῶν εἰκόνων. Καὶ εἰ βούλει μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἀκουσον δὴ Γενώτικων ὁ Θεὸς τὸ εὐδύσιστον τῶν ἀνθρώπων, ἔταξεν ἐπὶ τὸ παλαιόν, ἵνα οἱ ἱερεῖς γράψωσι τὰ γινόμενα παρὰ τοῦ Θεοῦ θαύματα, καὶ διαπαντὸς κρέμανται τὰ γεγραμμένα ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ἱερέων, ἵνα καθήμενοι, μᾶλλον δὲ διόλου θεωροῦντες οἱ τε ἱερεῖς καὶ ὁ λαὸς τὰ γεγραμμένα θαύματα τοῦ Θεοῦ, τὰ δι' αὐτοῦ γεγονότα, ἐρχονται εἰς μνήμην αὐτοῦ, καὶ ἀπονεύωσιν εὐχαριστίαν καὶ δόξαν τῷ Θεῷ, τῷ ἐλευθερώσαντι αὐτοὺς ἐκ τῆς δουλείας Φαραῶν, καὶ καταλύσαντι βασιλεῖς μεγάλους καὶ κραταιοὺς, καὶ ἔθνη ἰσχυρά, καὶ δόντι τὰς πόλεις αὐτῶν τῷ λαῷ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ γεγονότα θαύματα εἰς αὐτούς. Καὶ ἐγένετο καθὼς ἐνετελεῖσθαι αὐτοῖς ὁ Θεός. Βλέποντες γὰρ τὰ ἐν χερσὶ τῶν ἱερέων κρεμάμενα, ἤρχοντο εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ μνήμην, καὶ εἰδίδουν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ. Οὕτως ἐστὶ καὶ ἐπὶ τῶν εἰκόνων. Γράφουσι τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τὴν βάπτισιν, τὴν σταύρωσιν, τὴν ἀνάστασιν. Καὶ βλέποντες τὰ πληθῆ τῶν ἀνθρώπων, ἔρχονται εἰς μνήμην τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνθυμούνται ὅτι πῶς ὦν Θεός ὁ Χριστός, διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀγάπην ἀνελάβετο σάρκα, καὶ ἔπαθε σαρκί, καὶ ὅσα ἄλλα ἐποίησεν ὁ Θεός διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ εὐχαριστοῦσι καὶ μεγαλύνουσι καὶ δοξάζουσι τὸν Θεόν. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς ἁγίας Παρθένου τῆς γεννησάσης τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων πάντων ἁγίων. Καὶ εἰδοῦσιν τιμὴν ταῖς εἰκόσι διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐχόντων ἁγίας εἰκόνας. Καὶ ὡς περ ἔπιν τὸ παλαιόν ἐν τε τῇ Ῥώμῃ, καὶ ἀλλαχόθεν ἐνήργουν ἀνδριάντας ἐν τοῖς ὄνομασι τῶν κατὰ καιροὺς βασιλέων, ἐτι δὲ καὶ στρατηγῶν, καὶ βλέποντες ταύς ἀνδριάντας, ἤρχοντο εἰς μνήμην τῶν κατορθωμάτων τῶν ἐχόντων τοὺς ἀνδριάντας, καὶ διὰ τὸ μεγαλεῖον, ἐτι δὲ καὶ τὴν ἐκείνων τιμὴν ἀνήγοντο εἰς μνήμην τῶν κατορθωμάτων τῶν ἐχόντων τοὺς ἀνδριάντας, καὶ ἐτίμων αὐτούς, καθὼς καὶ ἄρτιως ἐν ταῖς στήλαις τῶν βασιλέων· οὕτω καὶ ἐν ταῖς εἰκόσιν ἀνάγοντες τὸν νοῦν ἡμῶν ἐπὶ

cruce[m] mors esset abolenda, et deiciendus diabulus, prophetauerunt de hac, hanc adoraverunt, et ceu a longinquo illam venerati sunt, veluti et nōs in praesenti facimus.

12. Post alia vero crimina, quibus a Musulmanis nos qui Christum profitemur, accusamur, etiam in hoc ab iisdem condemnatur, quod sanctorum adoremus imagines. Et quid adoramus? Prorsus non aliud quam ligna, colores et lapides. Quoniam vero omnia de quibus accusaverunt nos, non intellexerunt, sed juxta cogitationes cordis sui dixerunt haec omnia, idem nunc etiam fit, quod imagines attinet. Quod si vero veritatis studio teneris, audi quaeso. Deus cum humani ingenii lubricitatem cognitam haberet, praecipit in Veteri Testamento ut sacerdotes miracula ab illo edita describerent, eaque descripta semper a sacerdotum penderent manibus: ut quotidie tam sacerdotes quam populus visis miraculis Dei descriptis, quae per illos contingerant, in memoriam Dei revocarentur, Deoque gratiarum actionem et gloriam redderent, qui illos ex servitute Pharaonis liberaverat, et devicerat reges magnos et fortes, gentesque robustas, quique urbes illorum populo Judaeorum tradiderat, quin et miracula per illos in deserto edidisset. Et factum est sicut praecipit illis Dominus. Videntes enim, quae in sacerdotum manibus suspensa erant, Dei recordati sunt, et illi gratias egerunt. Eadem autem imaginum est ratio. Depingunt Christi nativitatem, baptismum, oracem, resurrectionem; et visis his turbae hominum in Dei recordationem perveniunt, et meditari incipiunt, quomodo Christus, cum Deus easset, propter humani generis amorem carnem assumpserit, et in carne passus sit, quaecunque item alia Deus propter hominem fecerit, hinc illi gratias agunt, eum extollunt et glorificant. Quod idem in imagine divae Virginis contingit, quae Filium Dei et Verbum Dei secundum carnem peperit: tum quoque martyrum et sanctorum omnium. Et honorem imaginibus tribuimus, propter charitatem et honorem illorum, quibus imagines sunt positae. Et quemadmodum olim Romae et alibi statuas ponebant vetustorum regum memoriz et imperatorum, staturisque visis recordabantur egregiorum facinorum, quae per has suggererantur, et per imaginum magnificentiam et honorem in recordationem fortium gestorum duebantur, illaque venerabantur, sicut in regum staturis, ita in imaginibus contingit. His enim perducentes animum nostrum ad ipsa illarum exemplaria, illorum veneramus imagines. Et quemadmodum fieri solet, si regis mandatum perferatur ad aliquem (si modum moribus

institutus fuerit, qui hoc suscepit) statim assurgit, et non modo amplexatur, sed et capiti illud imponit; nec tamen atramentum et chartam sic venerari sibi videtur, sed regi istum honorem tribuit: eadem nobis est imaginum ratio. Quæ enim in columnis et tabulis prostant, a nobis coluntur: vetustate vero corruptas et abolitas non amplius honoramus, sed judicamus inutiles. Idem quoque de cruce videre licet. Quamdiu enim lignum aliquod crucis figuram prætoritur, adoratur et honeste a nobis colitur: crucis autem figura contracta, ulterius lignum a nobis non adoratur. Verumtamen hoc exemplo tu et quilibet alius, qui inquirere volet, deprehendere potest, quod quæ in urbibus usurpantur numismata, Christi imaginem insculptam et formatam gerunt, quin et sanctæ matris illius et aliorum sanctorum. Non tamen propterea a nobis adorantur, nec propterea honor aliquis illis habetur; abjiciuntur enim nonnunquam, et conculcantur, constantur item, et ex forma una mutantur in aliam, prout magistratus voluntas decreverit. Sed imaginibus, quæ nominatim sanctorum memorie dedicatæ sunt, non idem contingit, verum cum honore, devotione et religione illas accedimus. Videntur itaque mihi demonstrationes hæc sufficientes esse, quæ demonstrant simul, et dilucide veritatem asserant. Hanc igitur qui volet, agnoscat. Quod si autem rursus Veteris Testamenti requiris testimonia, ut et in superioribus, en etiam illa accipe. Deus Mosi præcipiens, ut tabernaculum testimonii extrueret, juxta formam sibi in monte propositam, tum etiam arcam, quæ sane Christi et sanctæ matris illius typum præferabant (quæ quidem propter excellentiam scripturæ et interpretationis volentes, ut etiam in aliis plurimis, omittimus), præcepit illi ut faceret imagines Cherubim, quæ poneret super arcam. Vides, ut omnia quæ Christianorum sunt, non simplici modo et casu fortuito fiant, sed cum scopo et fine diligenter considerato, dignaque præmeditatione? Quapropter desiste tandem ab importunis et ineptis cavillationibus. Omnia enim quæ Christianos spectant, non casu nec frustra facta sunt, sed diligenti cura, et eximia, a maximo ad minimum usque et ab eo tempore constituta, descripta et ordinata sunt, quæcumque contigerunt.

νοντο, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς καὶ μεγάλης σκέψεως, ἀπὸ τοῦ μεγαλυτέρου, λέγω, μέχρι καὶ τοῦ μικροτέρου, καὶ ἕκαστε ἐτάχθησαν καὶ ἐγράφθησαν, καὶ ἀποκατέστησαν ὅσα ἐγένοντο.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ QUARTA.

Quod dolose et perniciose docuerit Mahomet, et quod lex et Testamentum vetus non sint sublata per Christum, sed magis illustrata. Insuper, quod in lege infirmum erat et impossibile, hoc Evangelium complevit.

Quandoquidem de aliis, quorum a vobis Muslimanis nos qui Christum prostemur, accusamur, abunde satis demonstratum est, adeo ut jam omni reprehensione liberati simus, age quantum super-

τὰ πρωτότυπα, κωμῶμεν τὰς εἰκόνας ἐκείνων. Καὶ ὡσερ πρόσταγμα βασιλέως διακομισθὲν πρὸς πνα, ἦν περ ἢ κηπαϊδευμένος ὁ τοῦτο δεξάμενος, εὐθείως ἀνίσταται, καὶ οὐ μόνον ἀσπάζεται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τίθει τοῦτο, καὶ οὐ δοκεῖ αὐτῷ ἀσπάζεσθαι χάρην καὶ μέλιν, ἀλλὰ τῷ βασιλεὶ δίδωσι τὴν τοῦτου τιμὴν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν εἰκόνων τὰς ἐν ταῖς σάνισι καὶ εἰκόσι στῆλας τιμῶντες προσκυνούμεν, τὰς δὲ παλαιωθείσας καὶ ἀπαλειφθείσας οὐκέτι προσκυνούμεν, ἀλλὰ μάλλον καὶ ἀργὰς ἔχομεν· τὸ αὐτὸ ἐστιν ἰδεῖν καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἔως ἂν ἔχη τὸ ξύλον τύπον τοῦ σταυροῦ προσκυνεῖται, καὶ σχετικῶς ἀσπάζεται παρ' ἡμῶν διαλυθέντος δὲ τοῦ τύπου τοῦ σταυροῦ, οὐ προσκυνεῖται τὸ ξύλον παρ' ἡμῶν ἐπιπλέον. Ὅμως ἀποτοῦτοῦ τοῦ παραδείγματος· μέλλει καὶ σὺ, καὶ πᾶς τις ἕτερος ὁ βουλόμενος ἐξετάσειν, καταλαβεῖν, ὅτι τὰ πεπολιτευμένα νομίσματα τὴν εἰκόνα ἔχουσι τοῦ Χριστοῦ ἐγκυχαγαγμένην καὶ ταυτωμένην. ἀλλὰ δὴ καὶ τῆς ἀγίας αὐτοῦ μητρὸς, καὶ ἑτέρων ἁγίων. Ἄλλ' οὐ προσκυνοῦνται διὰ τοῦτο παρ' ἡμῶν, οὐδὲ τὴν ὁπωσίου τιμὴν ἔχουσι. Ῥίπτονται γὰρ ἐστὶν ἔπου καὶ καταπατοῦνται, καὶ χωνεύονται, καὶ μεταμελῶνται ἀφ' ἑτέρου σχήματος; εἰς ἕτερον, καθὼς ὁ ἐπιστατῶν ταῦτα βούλεται τε καὶ προαιρεῖται. Ἄλλ' εἰς τὰς ὀνομαστὶ γραφείσας τῶν ἁγίων εἰκόνας οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μετὰ τιμῆς καὶ προσοχῆς καὶ εὐλαθείας προσερχόμεθα αὐταῖς. Δοκεῖ μοι τοίνυν ὅτι ἀρκεταί εἰσιν αἱ παρούσαι ἀποδείξεις, ὡς ἂν δεῖξωσι καὶ παραστήσωσιν ἑμμανῶς τὴν ἀληθειαν, καὶ νοήσῃ αὐτὴν ὁ βουλόμενος; εἰ δέ γε καὶ αὐθις ἀπὸ τοῦ παλαιῦ ζητεῖς μαρτυρίαν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἐμπροσθεν, ἀκουσον καὶ ἐκείθεν. Ὁ θεὸς ὁ εἰπὼν τῷ Μωϋσεὶ ποιῆσαι τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου κατὰ τὸν τύπον τὸν δευχθέντα αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει, ἔτι δὲ καὶ τὴν κιβωτὸν, ἃτινα ἦσαν εἰς τύπον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀγίας αὐτοῦ μητρὸς, ἄπερ καὶ διὰ τὸ μήκος τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας ἐκόντι παραλείπω, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πλείστοις, ἔφη αὐτῷ, καὶ ἐποίησεν εἰκόνας τῶν Χερουβιμ, καὶ ἔθηκεν ἐπάνω τῆς κιβωτοῦ. Ὅρθῃ πῶς τὰ τῶν Χριστιανῶν πάντα οὐ γίνονται ἀπλῶς, οὐδ' ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ μετὰ μεμεριμημένον σκοποῦ καὶ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως; Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν παῦσαι τῶν ἀκαρίων καὶ ἀπροσέκτων σου κατηγοριῶν. Ἀπαντα γὰρ τὰ τῶν Χριστιανῶν οὐκ εἰκὴ καὶ μάτην ἐγένοντο, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς καὶ μεγάλης σκέψεως, ἀπὸ τοῦ μεγαλυτέρου, λέγω, μέχρι καὶ τοῦ μικροτέρου, καὶ ἕκαστε ἐτάχθησαν καὶ ἐγράφθησαν, καὶ ἀποκατέστησαν ὅσα ἐγένοντο.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΕΤΑΡΤΗ.

Ὅτι σφαλῶς καὶ ἐπιβλαβῶς ἐδίδαξεν ὁ Μωῦσθ, καὶ ὅτι οὐ κατελύθη ὁ παλαιὸς νόμος καὶ ἡ Διαθήκη παρὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μάλλον συνέστη, καὶ τὸ τοῦ νόμου ἀσθενὲς καὶ ἀδύνατον ἀνεπλήρωσε τὸ Εὐαγγέλιον.

α'. Ἐπειδὴ περὶ τῶν ἄλλων, ὧν παρ' ὁμῶν τῶν Μουσουλμάνων ἐγκαλοῦμεθα οἱ Χριστιανοὶ, ἰκανῶς ἀποδείχεται, ὥστε εἶναι ἡμᾶς ἀνωτέρους πάσης κατηγορίας, φέρε δὴ λοιπὸν σκεψώμεθα καὶ περὶ

τῶν ἑτέρων. Ἔστι δὲ τάδε, ὅτι εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀ
Μωάμεθ, Τὰ πάντα ἐποίησα διὰ σέ, καὶ σὲ δι' ἐμέ.
Καὶ τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ οὐ παραδέχονται. Ἀλλὰ
καὶ τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα γεγραμμένον εὗρίσκειτο
ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, εἰπόντος τοῦτο τοῦ Χριστοῦ τοῖς
Ἰουδαίοις ὅτι Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν, ἵνα γινώσκητε,
ὅτι μετ' ἐμὲ μέλλει ἔλθειν ὁ ἀπόστολος καὶ προφη-
της. Τὸ αὐτὸ ἐστὶ γεγραμμένον καὶ ἐν τῷ τοῦ
Μωαίως παλαιῷ. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ φθονήσαντες
ἐξέβαλον αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου· καὶ ὅτι μὴ
μόνον εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸ παλαιὸν εὗρίσκειτο
γεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ ἐν
τοῖς δεξιotoῖς μέρεσι τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ εὗρίσκειται
γεγραμμένον. Καὶ ὅτι ἡ τῶν Μουσουλμάνων πίστις
ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ εὗρίσκειται, καὶ ὅτι παραβάντες
οἱ Χριστιανοὶ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, εἰσὶν ἄξιοι
κατηγορίας καὶ μίμψεως. Κατηγοροῦσι δὲ τοὺς
Μουσουλμάνους, τοὺς ἀξίους ἐκαίνου καὶ τιμῆς·
ταῦτά εἰσιν ἂ παρὰ τῶν Μουσουλμάνων κατηγορού-
μεθα· οἱ Χριστιανοί. Ἀπολογούμεθα δὲ οὕτως, ὅτι
Θεὸς ἔνδεος καὶ χρεῖαν τινὸς ἔχων οὐκ ἐστὶ Θεός.
Ἄλλ' ὁ ἀληθὴς Θεός, ὁ ποιητὴς οὐρανοῦ τε καὶ
γῆς, καὶ πάντων τῶν δημιουργηθέντων ἐν αὐτοῖς,
ὁ ποιήσας τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους,
χρεῖαν τινὸς οὐκ εἶχεν, ἀλλὰ διὰ μόνην ἀγαθότητα
καὶ θέλησιν ἐποίησε τὰ πάντα. Ἐπεὶ γοῦν τοῦτο
οὕτως ἔχει, καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ὁ ἀντιλέγων, ἄρα
κακῶς ἐφθέγγετο ὁ Μωάμεθ, ὡς δῆθεν εἶπε πρὸς
αὐτὸν ὁ Θεός, ὅτι Τὰ πάντα ἐποίησα διὰ σέ, καὶ σὲ
δι' ἐμέ. Ὁ γὰρ Θεὸς χρεῖαν τινὸς οὐκ ἔχει. Ὅτι δὲ
ἡ τῶν Μουσουλμάνων πίστις οὐκ ἦν ἀπὸ τοῦ
Ἀβραάμ, ὡς ὁ Μωάμεθ λέγει, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Μωά-
μεθ ἔχει τὸν ἑλεγχον· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ ἀρχηγός
καὶ νομοθέτης τῶν τοιοῦτων δογμάτων. Εἰ δὲ ἐστὶν
ἔσπερος, δευχθήτω. Καὶ γὰρ ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἔως
τοῦ Μωάμεθ παρήλθον χρόνοι βῆπρ', καὶ μετὰ
ταῦτα ἐφάνη ὁ Μαχούμετ· οὐκοῦν οὐκ ἐστὶν ἡ τῶν
Μουσουλμάνων πίστις ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ. Εἰ δ' ἴσως
λέγετε τοῦτο διὰ τὴν περιτομὴν, ἐγὼ σοὶ ἐρῶ τὸν
λόγον τῆς περιτομῆς.

β'. Ὁ Ἀβραάμ θεασάμενος τὸν οὐρανὸν, τὸν ἥλιον,
τοὺς ἀστέραις, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, καὶ τὰ
ἐν αὐτοῖς, ἀνελογίσαστο καθ' ἑαυτὸν, καὶ εἶπεν· Ἄρα
τὰ τοιαῦτα ἔργα μεγάλα οὕτως καὶ ἐξαιτία ὄντα,
ἀπλῶς οὕτω καὶ αὐτομάτως ἐγένοντο, ἢ ἔχουσι καὶ
τινα τὴν ποιήσαντα αὐτά; Θεασάμενος τοίνυν, ὡς
εἴρηται, τὴν καλλονὴν τῶν κτισμάτων, ἰθαύμαζος
καὶ ἐξέπλήττετο, καὶ ἐκόμπετο κατὰ νοῦν, μὴ πως
οὐκ ἔχουσι τινα τὴν ποιήσαντα αὐτά, ἀλλὰ μᾶλλον
ταῦτά εἰσι θεοὶ, καθὼς ἐνόμιζον καὶ οἱ γονεῖς
αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ εἰδωλόλατραι. Καὶ ὅτι μὲν ὁ
Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα κατὰ λίαν, καὶ ἀξία τῆς
αὐτοῦ ἐνεργείας, ὡς ἀνὶδία τῆς θεωρίας· τούτων
ἀνάγωνται πάντες ἀνθρώποι εἰς θεωρησίαν, καὶ
μεγαλύνωσι, καὶ δοξάζωσι τὴν τούτων ποιητὴν καὶ
δημιουργόν· τοῦτο οὕτως ἔχει, καὶ οὐκ ἄλλω. Οἱ
δ' ἀνθρώποι παρατραπέντες τῆς ἀληθείας καὶ ὀρθῆς
γνώσεως, καὶ ἀφέντες προσκυνεῖν καὶ σέβασθαι τὸν
ποιητὴν τῶν πάντων Θεόν, μᾶλλον προδεκύνησαν

est de reliquis nunc videamus. Sunt vero hæc :
Dixit Deus ipsi Mahomet : Omnia feci propter te,
et te propter me. Hoc vero Christiani pernegant.
Quin et ipsius Mahomet nomen scriptum in Evan-
gelio exstat, Christo nimirum ad Judæos sic di-
cente : Bonum vobis nuntium prædico, ut illud
cognoscatis, quoniam post me venturus est aposto-
lus et propheta. Idem etiam in Mosis Veteri Testa-
mento scriptum est. Christiani vero invidia moti,
illud ex Evangelio eiecerunt, cum tamen non in
Evangelio tantum et Veteri Testamento Mahometi
nomen scriptum invenitur, sed etiam a dextris
throne divini partibus. Et Musulmanorum fides
ab ipso Abraham auctore dependet. Christiani
quoque quia Mosis legem transgrediuntur, accusa-
tione et reprehensione digni sunt; ipsi vero Mu-
sulmanos accusant, laude dignos et honore. Atqui
hæc sunt, de quibus nos Christiani a Muslimanis
accusamur : hæc vero sic confutamus. Deus indi-
gus et alicujus rei inopia laborans, Deus non est.
Sed verus Deus, creator cæli et terræ et omnium
quæ in his creata sunt, quique creavit angelos et
homines, nulla re prorsus indiget, sola autem boni-
tate sua et voluntate creavit omnia. Cum vero
hoc tam firmum sit, ut nemo qui negare possit in-
veniat, impie revera locutus est Mahomet, quod
Deus ad illum dixerit : Omnia creavi propter te, et
te propter me. Deus enim nulla re prorsus indiget.
Quod vero Musulmanorum fides ad Abraham aucto-
rem non possit referri, veluti Mahomet tradit, ex
sua ipsius persona redarguitur. Ipse enim auctor
et legislator est legum hujusmodi. Quod si alius
est, demonstratur. Ab Abrahami enim tempore usque
ad Mahomet anni elapsi sunt bis mille quingenti et
octaginta duo, quibus evolutis demum Mahomet
ortus est. Musulmanorum igitur fides ab Abraham
auctore non descendit. Quod si vero hoc fortasse
propter circumcisionem dicitis, age ipse tibi cir-
cisionis rationem explicabo.

2. Cum vidisset Abraham cælum, solem, sidera,
terram, mare et quæ in ipsis sunt, reputavit se-
cum dicens : Utrum hæc tanta et stupenda opera
vel simplici modo et sua sponte exorta sunt, aut
habent aliquem qui ipsa creavit? Contemplatus
igitur, ut modo dictum est, creaturarum elegan-
tiam, admiratione ductus obstupuit, et animo suo
hæc volvere cœpit : Nequaquam hæc creatorem
alium habent, sed hæc ipsa nimirum dii sunt. In ea
enim opinione et parentes illius, et omnes simula-
crorum cultores tenebantur. Et licet hæc omnia
Deus valde bona creavisset, et suo digna opificio,
ut horum contemplatione homines in Dei cognitio-
nem perducerentur, horumque creatorem et opi-
ficem celebrarent, laudibusque veherent (quæ sane
sola et non alia horum causa est); homines tamen
a vera et recta cognitione aberrantes, et omnia
creatoris omnium, Dei scilicet, cultura et religione,
creaturam potius adoraverunt, et hanc plus quam

creatorem coluerunt. Abraham autem longe aliam viam ingressus est. Cordatus enim prudensque cum videret et intelligeret cœlum quidem non immotum consistere, sed moveri continue, interim vero solaribus radiis egere, qui hoc contemplationis causa illuminarent : tum etiam aerem huic subjectum cernens, et solem nunc quidem supra terram exoriri, nunc vero sub eandem abscondi, et quod hic nubibus nusquam presentibus luceat, illis vero incidentibus obtenebretur : præterea mare ventis agitari, et terram aquis ad fructuum proventum indigere conspicatus, omnia damnavit, utpote per se omni virtute et potentia destituta, quæque mutua opera indigeant, nec aliquam harum ex creaturis Deum esse existimavit. Deus enim nullius opera indiget. Deinde contemplatus, ne forte dum nullum ex singulis hisce Dei munus obire possit, omnia pariter conjuncta Dei nomen obtineant : videns autem rursus arida cum humidis pugnare, frigida vero cum calidis, et ignis virtutem aquis opprimi, rursus apud se meditatus est, Deum sibi ipsi divisum et pugnantem secum Deum esse non posse. Hinc vero creaturarum ordinem et contemplationem longe optimam contemplatus, dubitare apud semetipsum cœpit, esse nimirum virtutem quamdam, quæ omnia intra se contineat et gubernet. Et cum omnes homines Deum esse consteantur, singuli vero pro suo arbitrio et voluntate alium aliumque consteantur, coniecit hinc omnes errare et mentiri. Restat itaque quod non sit alius Deus verus, quam qui omnia condidit, quæ sane illi servantur, illaque agit et movet, disponente pro suæ voluntatis arbitrio. Hunc itaque Deum ipse adoro. Et in terram prolapsus Abraham, Deum solum verumque adoravit. Deus autem benignissimus, qui per Isaiam prophetam dicit, « Adhuc loquente te, ego adsum : » id est, priusquam tuam ad me rectam justamque petitionem solveris, tibi adsum : statim etiam suscepit Abrahami adorationem in fidemque, quæ illi ad justitiam reputata est præ cæteris omnibus virtutibus, et in numerum amicorum Dei receptus est. Nos enim omnes indigemus Scripturarum auxilio, propter infirmitatem nostram : justus vero Noe et Abraham, et qui illorum tempore floruerunt, pura mente præditi, Scripturis non indigebant, sed hæc in ipsarum cordibus inscripta et adumbrata sunt. Tunc igitur dixit illi Deus : « Non amplius vocabitur nomen tuum Abram, sed Abraham, eo quod patrem multarum gentium feci te. » Tunc etiam promissiones illi dedit Deus, dicens : « In semine tuo benedicentur omnes gentes. » Et tunc ostendit Deus terram Abrahamæ dicens : « Tibi et semini tuo dabo eam. » Unde Abraham libertate sumpta, pro Sodomis apud Deum intercessit, ut superius a nobis dictum est. Postquam vero iudicis Dei ipsi soli notis (quis enim Dei mentem cognovit?) in Ægyptum paulo post transmittenda erat Abrahamæ posteritas, ut illic annis viverent

την κτίσιν, καὶ ἐσεβάσθησαν ταύτην παρα τὴν κτίσαντα. Ἄλλ' ὁ Ἀβραὰμ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἀγγίλους ὦν, καὶ ἰδὼν καὶ κατανοήσας ὅτι ὁ μὲν οὐρανὸς οὐχ ἴσταται, ἀλλὰ κίνησιν ἔχει διηνεκῆ, ἔχει δὲ καὶ χρεῖαν ἡλιακοῦ φωτὸς, φωτίζοντος αὐτόν τε θεωρίας ἔνεκεν, καὶ τὸν ὑπ' αὐτὸν ἀέρα, ὁ δὲ ἥλιος ποτὲ μὲν ὑπὲρ γῆν εὐρισκόμενος, ποτὲ δὲ αὐτὸν ὑπὸ γῆν κρυπτόμενος, καὶ ὅτι μὴ ὄντων νεφελῶν φαίνει, εὐρισκόμενων δ' αὐθις σκοτίζεται· καὶ ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες μὴ ὄντος ἡλίου φαίνουσιν, ὄντος δὲ αὐτοῦ σκοτίζεται καὶ ἀφανίζεται τὸ ἐκείνων φῶς· καὶ ἡ θεωρία, καὶ ἡ θάλασσα ἐμπαιζομένη ὑπὸ τῶν ἀνέμων, ἡ γῆ δὲ χρηζούσα ὕδατος εἰς τὴν τῶν καρπῶν γέννησιν, κατέγνω πάντων, ὡς αὐτῶν καθ' αὐτὰ ὄντων ἀδυνάτων, καὶ χρεῖαν ἔχόντων πρὸς ἀλληλοσ, καὶ οὐκ ἐλογίσθη εἶναι ἀπὸ τούτων Θεὸν οὐδέν. Θεὸς γάρ τινος χρεῖαν οὐκ ἔχει. Πάλιν δὲ σκεψάμενος μὴ ποτε ἐν ἑαστων ἀπὸ τούτων ἀδυνάτως ἔχει, ὥστε εἶναι μονομερῶς Θεὸν, ἀλλὰ πάντα ὁμοῦ, καὶ ἰδὼν ὅτι τὸ μὲν ξηρὸν ἀντίκειται τῷ ὑγρῷ, τῷ δὲ ψυχρῷ τὸ θερμὸν, καὶ ὡς τὸ ὕδωρ ἐστὶ φθοροποιὸν τοῦ πυρὸς, ἔκρινεν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εἶπεν ὅτι Θεὸς στασιάζων πρὸς ἑαυτὸν καὶ μαχόμενος οὐκ ἐστὶ Θεός. Κάντεῦθεν θεασάμενος τὴν τῆς κτίσεως εὐταξίαν καὶ κατάστασιν, διαφορῶν ἦν καθ' ἑαυτὸν, ὡς ἐστὶ τις δύναμις, ἡ συνέχουσα καὶ κυβερνωσα τὸ πᾶν. Καὶ ἐπεὶ πάντες ἄνθρωποι ὁμολογοῦσιν εἶναι Θεὸν, ἕκαστος δὲ ὁμολογεῖ ὅτινα βούλεται καὶ προαιρείται, ἔοικεν ὅτι πάντες πλανῶνται καὶ ψεύθονται. Λέπεται γοῦν ὅτι οὐκ ἐστὶν ἕτερος Θεός· ἀληθὴς ἢ ὁ ποιήσας τὰ πάντα, ἄπειροισι δούλα ἐκείνου, καὶ ἄγει καὶ φέρει καὶ εὐτακτεῖ ὡς βούλεται. Τούτων οὖν τὴν Θεὸν ἐγὼ προσκυνῶ. Καὶ πεισὼν ἐπὶ τῆς γῆς Ἄβρααμ προσεκύνησε τῷ μόνῳ καὶ ἀληθεῖ Θεῷ. Ὁ δὲ πανάγαθος Θεός, ὁ διὰ τοῦ προφήτου Ἠσαίου εἰπὼν, ὅτι· « Ἐτι λαλοῦντός σου ἐγὼ πάρεμι, » τούτεστιν Ἡρὶν ἢ πληρώσης τὴν πρὸς ἐμὲ σου ὀρθὴν καὶ δικαίαν αἴτησιν, πάρεμι, αὐτὸς πνευθὺς ἐδέξατο τὴν τοῦ Ἀβραὰμ προσκύνησίν τε καὶ πίστιν. Ἐλογίσθη τοίνυν αὐτῷ αὕτη εἰς δικαιοσύνην ἀντὶ πεισῶν ἀρετῶν, καὶ φίλος Θεοῦ ἐγένετο· ἡμεῖς γὰρ πάντες χρηζόμεν τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν βοηθείας διὰ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν. Ὁ δὲ δικαίος Νῶε καὶ Ἀβραὰμ, καὶ οἱ κατ' ἐκείνους καθαρὰν ἔχοντες τὴν καρδίαν, οὐ δέονται γραμμάτων, ἀλλ' ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν γράφονται καὶ ἐντυποῦνται. Τότε γοῦν εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός, « Οὐκέτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἀβραμ, ἀλλὰ Ἀβραὰμ, διότι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε. » Τότε δίδωκεν αὐτῷ ὁ Θεός καὶ τὰς ἐπαγγελίας, εἰπὼν ὅτι· « Ἐν τῷ σπέρματι σου ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη. » Τότε ἰδεξεν ὁ Θεός τῷ Ἀβραὰμ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, « Σὺ καὶ τὸ σπέρματί σου δώσω αὐτήν. » Κάντεῦθεν λαβὼν παρρησίαν ὁ Ἀβραὰμ, πειρηκόμενος τὸν Θεὸν περὶ τῶν Σοδὸμων, καθὼς ἐμπροσθεν φθόσσαντες εἶπομεν. Ἐπεὶ δὲ κρίμασιν οἷς αἶδε Θεός, τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὅτι μετολίγον ἀποσταλῆναι μέλλουσι τὰ τοῦ Ἀβραὰμ ἀπόγονα εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὡς

ἂν ἐκείσε διαβιβάσῃ χρόνους τετρακισίους καὶ A
 τριάκοντα, καὶ γὰρ οὕτως εἶρηκεν ὁ Θεὸς τῷ
 Ἀβραάμ, ὅτι « Ἔσται τὸ σπέρμα σου ἐν γῆ ἄλλο-
 τρίζ, τὸ δὲ εὖνος, ἢ ἐὰν δουλώσῃ αὐτοὺς, κρινῶ
 ἐγὼ, » ὁ καὶ γέγονεν ἐπὶ τοῦ Φαραῶ, καὶ διὰ τὴν
 πολυχρόνιον διατριβὴν τῶν Ἑβραίων μετὰ τῶν
 Φαραωνιτῶν, μὴ ποτε ἐνωθῆντες μάθωσι τὰ τούτων
 ἔθιμα καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν· ἐτάχθη ἡ περιτομὴ,
 ὡς τι σημεῖον καὶ σύμβολον, διαιρουῶν καὶ διαχω-
 ρίζον τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων, εἰς τὸ
 μὴ συνέρχασθαι τούτους εἰς γάμου κοινωσίαν καὶ
 ἔνωσιν, τὸ μὲν διὰ τὴν αἰτίαν, ἣν φθάσαντες εἴπω-
 μεν, τὸ δ' ἵνα καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐλευθερίας αὐ-
 τῶν ὤσιν ἔτοιμοι καὶ γνώριμοι οἱ Ἑβραῖοι. Καὶ γὰρ
 εἴπερ ἦν οὖντο μετὰ τῶν ἄλλοφύλων, πῶς ἐμείλε
 φυλάττεσθαι τὸ τοῦ Ἀβραάμ σπέρμα καὶ γένος; B
 Διὰ τοι τοῦτο εὐρισκόμενοι ἐν τῇ ἐρήμῳ οὐ περιε-
 τέμνοντο τεσσαράκοντα χρόνους διαβιβάσαντες,
 ἀλλ' ἐν τῇ Αἰγύπτῳ· καὶ μετὰ τὴν τῆς ἐρήμου ἔξοδον
 πάλιν ἤρξαντο περιτέμνεσθαι. Καὶ ὁ μὲν τῆς περι-
 τομῆς σκοπὸς ἔχει οὕτω, καθὼς εἴπομεν· ὁ δ' αὐ-
 ἱταρὸς ἔχει οὕτως, ὅπως περιτεμηθέντες τῇ σαρκί,
 ἐλθῶσιν εἰς συστολήν καὶ σωφρονισμὸν τῆς πολι-
 τείας αὐτῶν, καὶ οὐκ ὡς ἄγνοι καὶ ἀκρατεῖς,
 κέντεῦθεν λογίζονται τὰς πορνείας αὐτῶν ἀντ'
 οὐδενός, ἀλλ' ἀνάγωνται καταμικρὸν εἰς τὸ ἐξῆς
 εἰς ὑψηλοτέραν γνῶσιν καὶ πολιτείαν· ἐπεὶ οὐκ
 ἐδόθη ὀρθοδοξίας χάριν παρὰ Θεοῦ ἡ περιτομὴ,
 ἀλλὰ δι' αὐτὸν μόνον εἴπομεν αἰτίας. Ὅτι δὲ ἐλθόντος
 τοῦ Χριστοῦ ἠργήσεν ὁ νόμος, καὶ οὐδὲ περιτομὴ C
 ἔστιν, ἀφ' ὧν μέλλεις ἀκούσειν, πρόσθετος. Τὸ μὲν
 βάπτισμα παρὰ Θεοῦ δοθὲν, ὀρθοδοξίας χάριν ἐδόθη,
 καὶ ἐπὶ τοῦτο πάντες ἄνδρες καὶ πᾶσαι γυναῖκες
 βαπτίζονται· ὁ δὲ μὴ βαπτισθεὶς οὐκ ἔστιν ὀρθόδο-
 ξος. Ἡ δὲ περιτομὴ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μόνον οἱ ἄν-
 δρες περιτέμνονται, αἱ δὲ γυναῖκες οὐχί. Ἔοικε
 γοῦν, ἵνα οἱ μὲν ἄνδρες ὡς περιτετμημένοι ὤσιν
 ὀρθόδοξοι, αἱ δὲ γυναῖκες ὡς ἀπερίτμητοι ἀσεβεῖς.
 Βλέπετε πῶς ἄλλος ἔστιν ὁ τῆς περιτομῆς λόγος,
 καὶ ἄλλως ποιῶσιν Μουσουλμάνοι; Οἱ γὰρ αὐτοὶ
 πάντα ἀπερίτμητον ἀσεβῆ λογίζονται. Καὶ ἰδοὺ
 αὐτοὶ αὐτοῖς μάχεσθε, καὶ ἀπερ ὀρθοδοξίας χάριν
 τιμᾶτε, ταῦτα ἀπὸ μέρους ἀτιμᾶτε. Καὶ οὐ
 μόνον εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀναφαίνονται οἱ Μουσουλμάνοι
 ἐναντιοφωνοῦντες πρὸς αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐτέ-
 ροις πολλοῖς, ἀπερ οὐκ ἔστι τις χρεια κατὰ τὸ
 παρὸν λέγειν περὶ ἐκείνων. Ὅμως περὶ ἐνὸς εἴπω-
 μεν. Λέγει ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὅτι « Ἐὰν μὴ
 τις βαπτισθῆ, οὐκ ἔστι τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ τῆς σωτη-
 ρίας. » Ὁ Μωάμεθ μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον ἄγιον,
 καὶ τέλειον, καὶ εὐθείς. Οἱ Μουσουλμάνοι τοὺς πε-
 ριτετμημένους λογίζονται ὀρθόδοξους, τοὺς δὲ βε-
 βαπτισμένους ἀσεβεῖς. Εἰ μὲν οὖν στέργετε τὸν
 Μωάμεθ, ὅτι ἀληθῶς λέγει, πῶς ὀνομάζετε τοὺς
 βεβαπτισμένους ἀσεβεῖς, καὶ οὐκ ἀκολουθεῖτε τῇ
 τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίᾳ, καὶ λογίζεσθε τοὺς
 μὲν περιτετμημένους κακῶς ποιῶντας, τοὺς δὲ
 βεβαπτισμένους εὐσεβεῖς; Ἀλλὰ τοῦναντίᾳ φρο-

A quadringentis et triginta (sic enim Deum ipsi Abra-
 hae dixisse legimus, « Semen tuum erit in terra
 aliena, gentem vero cui servient, ego iudicabo »^{22.23.}),
 quod et factum est Pharaonis temporibus), ne pro-
 pter diuturnam Hebraeorum cum Pharaonitis con-
 versationem unum utrinque, Aegyptiorum ritus et
 idololatriam imbiherent, circumcisio instituta est,
 tanquam signum et symbolum Hebraeos ab Aegypti-
 iis separans, ne hi in nuptiarum commercia et
 consensum convenirent: partim quidem propter
 causam, quam modo recensimus, partim vero, ut
 tempore liberationis suae Hebraei prompti essent
 et agnitu faciles. Si enim cum alienigenis fuissent
 unum, quomodo conservari potuisset Abrahamae se-
 men et genus? Quapropter etiam in deserto erran-
 tes non circumcidabantur, annos sic agentes qua-
 draginta, verum in Aegypto, et postquam desertum
 egressi sunt, rursus circumcidi coeperunt. Et hic
 quidem unus, ut diximus, circumcisionis finis est.
 Alter vero hic est, ut circumcisi carne, temperan-
 tia et moderatione in unam politiam contraherentur,
 nec lascivi essent et molliculi, et propterea
 fornicationem suam ceu rem nihili reputarent: ceterum
 ut hinc paulatim ad augustiorem scientiam
 et politiam pertingerent, cum nimirum non in
 verae religionis signum circumcisio data sit, sed his
 tantum de causis, quas supra memoravimus. Quod
 vero ad Christi adventum lex abrogata sit, et nulla
 maneat reliqua circumcisio, ex iis quae nunc dicun-
 tur attendito. Baptismus quidem a Deo institutus,
 in verae religionis signum institutus est, et propterea
 omnes simul viri simul et mulieres baptizantur:
 et qui non baptizatus fuerit, vera religione
 caret. Circumcisio autem talis non est: soli enim
 viri circumciduntur, mulieres autem nequaquam.
 Appareret enim hinc, quod viri quidem ceu cir-
 cumcisi pro orthodoxis haberentur, mulieres vero
 ceu incircumcisae pro impiis. Intelligisne quam
 longe alia sit circumcisionis ratio quam Musulmani
 sequantur? Hi enim omnem incircumcisum pro
 impio iudicant. Sed ecce vos contra vos ipsos pu-
 gnatis, et quae ceu verae religionis signa venera-
 mini, eadem ex parte contempnit. Sed non in his
 solis Musulmani sibi ipsis dissentire videntur,
 sed etiam in aliis multis, quae non opus est, nunc
 de ipsis exponere. Dicamus tamen de hoc uno.
 Christus in Evangelio dicit: « Qui non baptizatus
 fuerit, non ad Deum pertinet et salutem. » Mahomet
 autem cum Evangelium sanctum, absolutum
 bonumque esse confiteatur, Musulmani tamen cir-
 cumcisos orthodoxorum loco iudicant, baptizatos
 autem impiis adnumerant. Si igitur Mahometem ut
 vera docentem amplectimini, qua ratione eos qui
 baptizati sunt, impios dicitis, nec Evangelii do-
 ctrinam sequimini, cogitatisque circumcisos qui-
 dem perverse agere et insurre, baptizatos autem
 vere religiosos esse? Sed his diversum sentitis.
 Nonne constat vos vobis ipsis contrarios esse, et

^{22.23.} Gen. xv, 13, 14.

vos vosipsos confutare? Sed hæc talia quidem A
sunt. Quoniam vero Ismael, quo Musulmani pro-
genitore gaudent, cum Hebræis non in Ægyptum
descendit, in illo etiam circumcisionis nulla erat
utilitas, quemadmodum in Hebræis; non enim ad-
numeratur Abrahamæ hæredibus. Deus enim præcepit
Abrahæ, dicens: « Ejice ancillam cum filio ejus,
nequaquam enim hæres erit ancillæ filius cum filio
liberæ. » Et ejectus est ex domo Abrahamæ Ismael
cum matre sua Agar. Quod si tamen forte nonnun-
quam ad Abraham rediit, visitationis causa venit,
non ut filius et semen hæresque illius. Hæc igitur
cum sicse habeant, undenam fidem suam Musulmani
resumpserint, non video. Propterea nullo indicio
conjici potest, Musulmanorum fidem ante Maho-
metem ab Abraham auctore derivari. Verum ipse
hujusmodi dogmatum auctor est, et ex sui ingenii
nidulo docuit quæcunque docuit, et non ex Deo.

τὴν τῶν Μουσουλμάνων πίστιν, ἀλλὰ αὐτὰς ἐστὶν
κοιλίας αὐτοῦ εἰδὼσαζεν ὅσα εἰδὼσαζες, καὶ οὐκ ἀπὸ

3. Quod vero Musulmani tradunt, ipsius Maho-
meti nomen in Evangelio citari (dicente nimirum
de hoc Christo: Annuntio vobis bonum, quoniam
post me venturus est apostolus et propheta, nomen
illi Mahomet), Christianos vero invidia motos illud
expunxisse ex Evangelio; agendum etiam de hoc
inquiramus, et videtur mihi veritatem non abscon-
sam futuram; attente igitur hæc audias. Tres le-
gislatores sunt, qui leges tulerunt universales:
Moses, quem secuta est Hebræorum gens; Chri-
stus, quem secuta sunt omnes gentes, et maxima
Hebræorum in illum credentium multitudo (qui
enim ex his non crediderunt, numero pauciores
sunt illis qui crediderunt, et numerati faciles); et
Mahomet, quem Musulmani seculi sunt. Præter
autem illos tres, qui legem tulerit nullus est. Mo-
sem vero a Deo missum esse, statim ab initio testi-
monii comprobatur. Cum enim adhuc in Ægypto
esset, fecit signa et miracula magna, et Ægyptum
flagellavit, plagas illi inducens terribiles, percussit
et sanavit, tum etiam futura ceu prophetae præ-
dixit: « Quod si populum Dei dimittere volueris,
dimitte; quod si nollis, hæc et illa tibi et toti po-
pulo Ægypti evenient. » Et Pharaon cum se verbum
Domini facturum esse promisisset, a Mose sanatus
est, utpote qui potestatem a Deo accepisset. Post
hæc vero Moses eduxit brachio potenti gentem He-
bræorum ex terra Ægypti, et Pharaonis servitute.
Eos autem insectus Pharaon, a Mose submersus
est in mari Rubro cum omni suo exercitū. Deinde
in desertis obambulavit annis quadraginta, mira-
cula edens infinita. Qui et coram tota Judæorum
gente in montem Sinai ascendit, sic ad illum di-
centibus Judæis: « Ascende in montem, et Dei vo-
luntatem ediscito; nos enim Dei vocem audire non
possumus, ne forte moriamur. » Populus vero sta-
bat procul a monte, cum tremore adorans Deum
cum Mose colloquentem. Moses autem Dei sermo-
nibus auditis, eosdem Hebræis exposuit; et re-

νεῖτε. Οὐκ ἐστὶ πρόδηλον ὅτι αὐτοὶ αὐτοῖς μά-
χασθε, καὶ αὐτοὶ αὐτοῖς ἀνατρέπετε; Ἀλλὰ ταῦτα
μὲν οὕτως. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἰσαήλ, ὃν λέγουσιν οἱ
Μουσουλμάνοι ἔχειν προπάτορα, οὔτε μετὰ τῶν
Ἑβραίων κατήλθεν εἰς Αἴγυπτον, ὅτι ἐκείνην χρεῖα
οὐκ ἦν, ὥσπερ τοῖς Ἑβραίοις, οὐδὲ γὰρ συγκατε-
λέγετο μετὰ τῶν κληρονόμων τοῦ Ἀβραάμ· διότι
ὁ Θεὸς οὕτως ἐνετείλατο τῷ Ἀβραάμ εἰπὼν, « Ἐκ-
βαλε τὴν παιδίσκην μετὰ τοῦ παιδὸς αὐτῆς, οὐ γὰρ
μὴ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ
υἱοῦ τῆς ἐλευθέρης; » καὶ ἐξεδήθη ὁ Ἰσαήλ μετὰ
τῆς μητρὸς αὐτῆς Ἄγαρ ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ
Ἀβραάμ· εἰ δ' ἴσως ποτὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀβραάμ
ἦλθεν, θεωρίας χάριν ἦλθεν, ἀλλ' οὐχ ὡς υἱὸς καὶ
σπέρμα καὶ κληρονόμος αὐτοῦ. Τοῦτου γοῦν οὕτως
ἔχοντος, πόθεν ἔχουσιν οἱ Μουσουλμάνοι τὴν πίστιν,
οὐκ οἶδα. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναφαίνεται ἀπὸ τίνος
πράγματος πρὸ τοῦ Μωάμεθ ἐκ τοῦ Ἀβραάμ εἶναι
ὁ ἀρχηγὸς τῶν καιούτων δογμάτων, καὶ ὅτι ἀπὸ
θεοῦ.

γ'. Ὅτι δὲ, ὡς λέγουσιν οἱ Μουσουλμάνοι, ὡς γε-
γραμμένον εὐρίσκειτο τὸ τοῦ Μαχούμεθ ὄνομα ἐν τῷ
Εὐαγγελίῳ, εἰπόντος τοῦ Χριστοῦ περὶ ἐκείνου,
ὅτι Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν ὅτι μετ' ἐμὲ μέλλει ἔλθειν
ὁ ἀπόστολος καὶ προφήτης, ὄνομα αὐτοῦ Μωάμεθ,
οἱ δὲ Χριστιανοὶ φθονήσαντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἐκ
τοῦ Εὐαγγελίου, δεῦρο σκεψώμεθα καὶ περὶ αὐτοῦ,
καὶ μοι δοκεῖ ὡς οὐ μὴ κρυβήσεται ἡ ἀλήθεια·
ἄκουσον τοίνυν βουνεχῶς. Τρεῖς εἰσι νομοθέται, οἱ
διδάξαντες νόμους καθολικοῦς· ὁ Μωϋσῆς, ὃ ἠκολούθησε
τὸ γένος τῶν Ἑβραίων· ὁ Χριστὸς, ὃ ἠκολούθησαν
πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύ-
σαντες τὸ πλεῖον μέρος τῶν Ἑβραίων· ἐπεὶ ἀπὸ
τούτων οἱ μὴ πιστεύσαντες πολλῶν ἐλάττους εἰσὶν
αὐτῶν δὴ τῶν πιστευσάντων, καὶ σχεδὸν ἑναρτίσθη-
τοι· καὶ ὁ Μωάμεθ, ὃ ἠκολούθησαν οἱ Μουσουλμά-
νοι. Ἄνευ τούτων δὴ τῶν τριῶν ἑτεροῖς τις οὐ διδά-
ξας καὶ θεοῦ νόμον οὐκ ἐστίν. Ἄλλ' ὁ μὲν Μωϋσῆς
μεμαρτύρηται ἀπεσταλμένος εἶναι παρὰ Θεοῦ ἐξ
ἀρχῆς. Ἔτι ὃν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ἐποίησε σημεῖα καὶ
τέρατα μεγάλα, καὶ ἐμάστιξε τὴν Αἴγυπτον, ἐπέβας
ἐν αὐτῇ πληγὰς μεγάλας σφόδρα· καὶ ἐπληξες καὶ ἰδε-
ράπτεισε, καὶ προέλεγε τὰ γενησόμενα ὡς προφήτης,
ὅτι « Εἰ μὲν ἀπολύσεις τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, ἀπολύ-
σον· εἰ δ' οὐκ, τὰ καὶ τὰ συμβήσονται σοὶ τε καὶ παντὶ
τῷ λαῷ τῆς Αἰγύπτου. » Καὶ ὁπίσθουμένος Φαραῶν
κοιτῆσαι τὸ βῆμα Κυρίου, ἔθεραπέυετο παρὰ τοῦ
Μωϋσέως, ὡς ἐξουσίαν λαθόντος ἀπὸ Θεοῦ. Μετὰ δὲ
ταῦτα ἐξέβαλεν ὁ Μωϋσῆς μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ
τὸ γένος τῶν Ἑβραίων ἐκ γῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς
δουλείας Φαραῶ. Καταδιώξας δὲ ὁ Φαραῶ, ἐποντί-
σθη ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ μετὰ πάσης τῆς στρα-
τιᾶς αὐτοῦ παρὰ τοῦ Μωϋσέως. Μετὰ δὲ ταῦτα
περιπάτει ἐν τῇ ἐρήμῳ χρόνους τεσσαράκοντα, ποιῶν
θαύματα ἀπειρα. Ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον πάντων τῶν
Ἑβραίων ἀνέβη ὁ Μωϋσῆς ἐπὶ τοῦ βροῦς Σινᾶ,
εἰπόντων τούτου τῶν Ἰουδαίων πρὸς αὐτὸν, ὅτι
« Ἀνίσταινε εἰς τὸ βροσ, καὶ γινῶθι τὸ τοῦ Θεοῦ
θέλημα. Ἥμεῖς γὰρ Θεοῦ φωνῆν ἀκούσαι οὐ δυνά-

μεθα, μή ποτε τελευταίωσαν. » Καὶ ὁ μὲν λαὸς ἴσαστο μακρόθεν τοῦ βροῦς, προσκυνούντες τῷ Θεῷ μετὰ τρόμου τῷ λαλοῦντι Μωϋσεῖ· ὁ δὲ Μωϋσῆς ἀκούων τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ, ἔλεγε τούτους τοῖς Ἑβραίοις, καὶ παρευθὺς τὸ λαλήθην ἐπληροῦτο. Ἄλλ' οὐδέποτε ἐκίνησαν τοὺς τεισαράκοντα χρόνους ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτῶν ἄνευ λόγου τοῦ Θεοῦ. Μωϋσῆς γάρ ἐλάλει, καὶ ὁ Θεὸς ἀπεκρίνετο φωνῇ, λέγει ἡ Γραφή. Μετὰ γοῦν τῶν πολλῶν μαρτυριῶν τε καὶ θαυμάτων ἐξέδωκε τὸν νόμον τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ ἐδέξαντο τοῦτο, καὶ προσκύνησαν, καὶ παρέλαβον τὴν παρὰ τοῦ Μωϋσεῖος δοθέντα νόμον, ὡς τοῦ Θεοῦ νόμον. Ἦλθεν ὁ Χριστὸς, καὶ εἶχε τὰς μαρτυρίας παρὰ πάντων τῶν προφητῶν. Καὶ ὁ μὲν Μωϋσῆς ἔλαβε τὴν μαρτυρίαν ὀδοδοκοντούτης, τοσοῦτων καὶ γὰρ εὐρίσκето ἐτῶν, ὅποτε προσετάγη παρὰ Θεοῦ ἐξῆραι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου· ὁ δὲ Χριστὸς εἶχε τὰς μαρτυρίας ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, τῶς δὲ πρὶν ἢ γεννηθῆναι αὐτὸν· ἀπὸ γὰρ τοῦ Ἀβραάμ ἔβησαν ἀναφαίνεσθαι αὐ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαί, καθὼς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἀποδείδειται. Γεννηθεὶς δὲ πάλιν ἐμαρτυρήθη τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς μαρτυρίαν μίαν, καὶ δις. Ἐποίησε δὲ καὶ θαύματα οὐ κατὰ τὸν Μωϋσεῖα ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῇ ἐρήμῳ, ἀλλὰ μέγαρα, καὶ ὑπὲρ φύσιν, καὶ τοσοῦτον ἐκαίνων μείζονα, ὅσον διαφέρει δεσπότης δούλου. Καὶ μετὰ τὰς πολλὰς ἐκαίνους μαρτυρίας, καὶ τὰ ἄπειρα καὶ ὑπὲρ φύσιν θαύματα ἔκτοτε ἐξεδόθη ὁ τοῦ Εὐαγγελίου νόμος, καὶ προσκύνησαν καὶ ἠγάσαντο αὐτὸν πάντα τὰ ἔθνη, πᾶσα ἡ οἰκουμένη, καὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστὸν, τὸν δόντα τὸ Εὐαγγέλιον.

δ'. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὐτοὶ πόθεν λαβὼν τὰς μαρ-
 τυρίας, εἶδεν τὰ δόγματα ἀπερῖδεν, καὶ ἐξέδωκε
 τὸν νόμον τοῖς Μουσουλμάνοις; Πάντως οὐκ ἄλλοθεν
 ἢ αὐτὸς ἀπ' ἑαυτοῦ ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ αὐτοῦ. Εἰς
 γὰρ πᾶσαν τὴν θείαν Γραφὴν οὐκ ἀναφαίνεται ἢ περὶ
 αὐτοῦ μαρτυρία, ἀλλὰ τὸναντίον. Ὁ γὰρ Μωϋσῆς
 οὕτως εἶρηκε περὶ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν τῶν Ἑβραίων
 λαόν, ὅτι « Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς προφήτην ἐκ τῶν
 ἀδελφῶν ἡμῶν ὡς ἐμέ. Πᾶσα ψυχὴ ἥτις οὐκ ἀκούσεται
 τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. » Κἄν
 γοῦν καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν περὶ τούτου εἰπομεν,
 ἀλλ' οὐκ ὀκνήσομεν πάλιν εἰπεῖν περὶ αὐτῶν. Ἐν
 γὰρ τῷ εἰπεῖν τὸν προφήτην Μωϋσεῖα, ὅτι « Προ-
 φῆτην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν
 ἡμῶν, » εἶδειξεν ὅτι ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ μέλλων
 ἔλθειν προφήτης. Καὶ ἐκείνου ἀκούσονται, ἄλλου δὲ
 ἐλθόντος οὐ παραδέχονται αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ μακράν
 πῦρ διώξουσιν αὐτὸν ἐξ αὐτῶν. Λέγει ὁ Χριστὸς
 περὶ Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ Ζαχαρίου, μαρτυρῶν αὐτὸν
 προφήτην, καὶ μείγιστον προφήτην, καὶ λέγων ὅτι
 « Πάντες οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου προσήτευσαν,
 ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰωάννου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελί-
 ζεται. » Ὁρᾷς ὅπως ὁ μὲν Μωϋσῆς παρήγγειλε τῷ
 γένει τῶν Ἑβραίων ἵνα μόνον τὸν ἐκ τοῦ γένους
 τῶν Ἑβραίων ἐλθόντα προφήτην δέξωνται, ἄλλον δὲ
 οὐδαμῶς; Ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ προφῆται ἐκ τοῦ γέ-
 νους τῶν Ἰουδαίων εἰσὶν. Ὁ δὲ Χριστὸς πάλιν
 καθαρῶτερον εἶρηκεν, ὅτι « Πάντες οἱ προφῆται ἕως
 Ἰωάννου, καὶ πλεόν οὐχί. » Διὰ τοι τοῦτο ὁ μὴ

« Matth. xi, 12, 13.

A pente, quod dixerat, impletum est. Præterea nun-
 quam per quadraginta hos annos locum mutave-
 runt citra Dei oraculum. Moses enim loquebatur,
 et Deus voce sua respondit, ut Scriptura testatur.
 Multis igitur testimoniis et miraculis instructus,
 legem Hebræis tulit, et legem ab hoc latam, ceu
 divinam receperunt et venerati sunt. Secutus
 hunc est Christus, omnium prophetarum probatus
 testimoniis. Et Moses quidem testimonium recepit
 jam octogenarius (tot enim jam annos natus erat,
 cum a Deo ut Israeleni Ægypto educeret, ordinare-
 tur), Christus autem testimoniis probatus fuit ab
 ipsa mundi fundatione, et priusquam ille nasceretur.
 Statim enim Abrahæ temporibus declarari
 cœperunt illius testimonia, quemadmodum in su-
 perioribus demonstratum est. Jam vero natus, se-
 mel atque iterum Dei Patris testimonium accepit.
 Præterea miracula quoque edidit, non veluti Moses
 in Ægypto et deserto, sed ingentia, et omnem supe-
 rantia naturam, tantoque illis majora, quanto domi-
 nus servo est præstantior. Et post multa ista testi-
 monia, post infinita et plus quam naturalia mira-
 cula, Evangelii lex promulgata est. Coluerunt etiam
 et amplexæ sunt hanc omnes gentes et universus
 orbis, atque in Christum crediderunt, qui Evange-
 lium dederat.

C 4. Mahomet autem quibus testimoniis instructus
 dogmata sua dedit, et Musulmanis legem suam
 promulgavit? Nullius certe alterius auctoritate,
 sed sua propria hanc statuit. Et hic ipse est, qui
 de se testimonium fert. In universa enim sacra
 Scriptura nullum de illo exstat testimonium, sed
 quæ illi contraria sint. Moses enim de Christo ad
 Hebræorum populum sic dixit: « Suscitabit Domi-
 nus Deus prophetam ex fratribus nostris tanquam
 me. Omnis anima quæ non audiverit prophetam
 illum, exstirpabitur. » Et licet in superioribus de
 his dixerimus, non tamen pigebit de hisdem denuo
 dicere. Cum enim Moses propheta dicit: « Prophe-
 tam suscitabit Dominus Deus ex fratribus nostris, »
 significavit ex Judæis hunc prophetam oriundum
 esse. Et hunc audient, aliumque venientem non
 recipient, quin procul ab ipsis exhibebunt. Chri-
 stus Joannem Zachariæ filium prophetam, et maxi-
 mum prophetam testificaturus, dicit: « Omnes
 prophetæ usque ad Joannem prophetaverunt, a
 Joanne vero regnum Dei annuntiatur. » Jamne
 intelligis, quomodo Moses Judæorum populo præ-
 cipit, ut unicum tantummodo Hebræorum semine-
 natum prophetam recipiant, alium vero nequa-
 quam? Verumtamen omnes prophetæ e Judæorum
 populo nati sunt. Christus autem rursus hoc pla-
 nius exposuit, « Omnes prophetæ usque ad Joannem,
 et ulterius non erunt. » Quapropter qui Dei et pro-
 phetarum testimonio caruerit et iosius sacræ

Scripturæ, a Deo non est. Mahomet igitur cum non habeat sacræ Scripturæ testimonium, a Deo non est missus. Christus vero non tantum hoc dixit: « Omnes prophetez usque ad Joannem, et ulterius non erunt, » sed et signum dedit hoc cognoscendi omnibus, dicens: « Cavete a pseudoprophetis, qui veniunt ad vos vestitu ovium, intus vero sunt lupi rapaces. A fructibus ipsorum cognoscetis illos⁶⁶. » Inspiciamus igitur quis legis Mahometicæ fructus sit, et hoc diligenter enucleato elucebit veritas. Mahomet dicit: Non veni legem laturus per miracula, sed cum ense et gladio. Et qui nostræ legi, quæ divina est, non paruerint, morte moriantur, aut tributa solvant; et qui tributum solvunt, in fide sua propria permaneant. Quod si Evangelium non justum erat, sanctum et rectum, merito sane et decenter venturus erat legislator, qui homines veritatem et justitiam doceret. Si vero justum erat et sanctum, imperfectum tamen, etiam sic justum decensque erat, ut legislator aliquis veniens Evangelii defectum compleret. Cum autem et sanctum et justum et perfectum rectumque dicatur et sit, idemque de hoc consteatur Mahomet, cum dicit: Evangelium a Deo datum est et sanctum et plenum et rectum, quidnam alio legislatore indigemus? Nihil prorsus. Porro importuna est et inutilis Mahometicæ legis promulgatio. Quod enim per omnia rectum est, nihil habet se rectius, et perfectio nihil est perfectius, nec ipso vero quidquam verius.

Πάντως οὐδ' μία. Καὶ λοιπὸν ἀκαιρὸς καὶ ἀχρηστος ἢ οὐδὲν ὀρθότερον, καὶ τοῦ τελείου οὐδὲν τελειώτερον, καὶ τῆς ἀληθείας οὐδὲν ἀληθέστερον.

5. Verumtamen discussis singulis, inspiciamus quidnam legislatoris Mahomet verba sibi velint. Non aliud quidem certe, quam cum se ab omni miraculorum virtute et pœnitentia alienissimum esse intelligeret, suam ipsius occulare volens imbecillitatem, ne forte aliquando ab hominibus condemnaretur, dixit: Non veni daturus legem per miracula, sed per ensem et gladium; quemadmodum etiam in ipsis legis suæ expositionibus statuit, ne legislatores et hæredes sui cum Christianis disputent. Quod sane non alia de causa fecit, quam ne illorum convinceretur vanitas. Illud vero, quod legem ense et gladio se daturum promittit, cædes docet et rapinas. Et quis unquam audivit aliquem hominum vi coactum credidisse? Fides animæ et mentis pars est. Et quoniam anima vel mens res sunt nullius servitio subjectæ, quoniam modo Deus, qui has liberas creaverat, tanquam o. eris sui oblitus legislatorem erat missurus, qui has cogeret? Fides enim voluntate et electione, cum libertate animæ et ipsius cognitione consistit; aliter vero nequaquam. Corpus enim servit et vincitur, nonnunquam etiam ea quæ non vult, facit. De anima vero non sic sentiendum, sed in voluntate, judicio, cognitione et electione, et in judicio et veritate horum, qui credunt illi, Deus

⁶⁶ Matth. vii. 15. 16.

ἔχων μαρτυρίαν παρὰ Θεοῦ καὶ τῶν προφητῶν, καὶ αὐτῆς τῆς θείας Γραφῆς, οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ. Ὁ Μωάμεθ ἄρα μὴ ἔχων τὴν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίαν, οὐκ ἔστιν ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο εἰρήην ὁ Χριστὸς, τὸ, « Πάντες οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου, καὶ περαιτέρω οὐκ ἔσονται, » ἀλλὰ καὶ ἔτι σημεῖον γνωρίσματος δέδωκε τοῖς πᾶσιν, οὕτως εἰπὼν, « Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἰσθῆν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσαθε αὐτούς. » Σκεψόμεθα τοίνυν τίς ἐστὶν ὁ καρπὸς τοῦ παρὰ τοῦ Μωάμεθ δοθέντος νόμου· καὶ τούτου ἀκριβῶς ἐξετασθέντος, φανερωθήσεται ἡ ἀλήθεια. Λέγει ὁ Μωάμεθ, Ἐγὼ οὐκ ἦλθον διὰ θαυμάτων δοῦναι τὸν νόμον, ἀλλὰ διὰ σπάθης καὶ ξίφους. Καὶ οἱ μὴ ὑποκύψαντες τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ, ὅς ἐστι παρὰ Θεοῦ, θανάτῳ ἀποθανέντων, ἢ φέρους διδόντων· καὶ διδομένων τῶν φέρων, μενίσωσαν ἐν τῇ πίστει αὐτῶν. Καὶ εἰ μὲν οὐκ ἦν τὸ Εὐαγγέλιον δίκαιον, καὶ ἅγιον, καὶ ὀρθὸν, δικαίως καὶ πρεπόντως ἐμελενεῖσθαι νομοθέτης, ὅς διδάξει τὴν ἀλήθειαν τοῖς ἀνθρώποις καὶ δικαιοσύνην· εἰ δὲ δίκαιον καὶ ἅγιον ἦν, ἀτελεῖ δὲ ὅμως, καὶ οὕτω πάλιν τὸ αὐτὸ ἦν δίκαιον καὶ πρέπον, ἵνα ἐλθὼν νομοθέτης, ἀναπληρώσῃ τὸ ὑστέρημα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπεὶ δὲ ἅγιον καὶ δίκαιον καὶ τέλειον καὶ ὀρθὸν καὶ λέγεται καὶ ἐστὶ, μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ Μωάμεθ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὁμολογεῖ, καὶ λέγει· οἱ τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ Θεοῦ ἐστὶ δεδομένον, καὶ ἅγιον, καὶ πληρὸς, καὶ εὐθὺς, τίς χρεια ἐτέρου νομοθέτου; τοῦ Μωάμεθ νομοθεσία. Τοῦ γὰρ ὀρθοῦ κατὰ πάντα

ε'. Ἄλλ' ὅμως ἐξετάσαντες ἴδωμεν τί βούλονται τὰ τοῦ νομοθέτου ῥήματα. Πάντως οὐδὲν ἄλλο ἄλλ' ἢ κατανοήσας ἑαυτὸν ὅτι μακρὰν ποῦ εὕρεσκειται τῆς ἐνεργείας τῶν θαυμάτων, βουλόμενος κρύψαι τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν, μὴ ποτε παρὰ τῶν ἀνθρώπων εὐρη κατάγνησιν, εἶπεν ὅτι Οὐκ ἦλθον δοῦναι τὸν νόμον διὰ θαυμάτων, ἀλλὰ διὰ ξίφους καὶ σπάθης, ὡς καὶ ἐν ταῖς διαλέξεσιν νενομοθέτηκεν, ἵνα μὴ διαλέγωνται μετὰ τῶν Χριστιανῶν οἱ τοῦτο μαθηταὶ καὶ διδάχοι, πάντως οὐ δι' ἄλλο τι ἢ ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ ἡ ἐκαίην μεταίστες. Τὸ δὲ δοῦναι τὸν νόμον μετὰ ξίφους καὶ σπάθης φόνους πάντως καὶ ἀρπαγὰς διδάσκει. Καὶ τίς ἤκουσε τῶν ἀνθρώπων πιστεῦσαι τίνα βίβλιν; Ἡ πίστις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ ἐστὶ· καὶ ἐπεὶ ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς πράγμα ἐστὶν ἀδούλωτον, πῶς ὁ ποιήσας αὐτὰ Θεὸς ἐλεύθερα πέμψει ἐμελλε νομοθέτην βιάσαι αὐτὰ, ὡς περ ἐπιλαθόμενος τοῦ ἔργου αὐτοῦ; Ἡ γὰρ πίστις θελήσει καὶ προαιρέσει, καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς ψυχῆς, καὶ τῇ γνώσει αὐτῆς γίνεται, ἀλλοτρώτως δὲ οὐδαμῶς. Τὸ γὰρ σῶμα δουλοῦται, καὶ δεσμεύεται, καὶ ἐστὶν ὅτι καὶ τὰ μὴ θέλοντα πράττει. Ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ θελήσει, καὶ κρίσει, καὶ γνώσει, καὶ προαιρέσει, καὶ τῶν πιστευόντων αὐτῷ ἐν κρίσει καὶ ἀληθείᾳ ἐστὶν ὁ Θεὸς, καρδιουργώσσης γὰρ ἐστὶν. Οὐδὲ γὰρ βλέπει εἰς πρόσωπον, ἀλλ' εἰς καρδίαν. Καὶ

ἔπερ τὰ ἄλογα ζῶα νόμῳ φύσεως οὐ ποιοῦσι, ταῦτα ὁ Α Μωάμεθ νομοθετεῖ. Τίς γάρ εἶδε λέοντα λέοντα φαγεῖν, ἢ ἄρκτον ἄρκτον, ἢ πάρδαλιν πάρδαλιν; Οὗτος δὲ ἀναφανδὸν διδάσκει φονεύειν τὸν ἄνθρωπον ἄνθρωπον. Καὶ τίς μάταιος, ὅστις μέλλει διέξοσαι τοῦτον εἶναι ἀπὸ Θεοῦ; οὐδὲ γὰρ ἀρπαγὰς καὶ φόνοῦ διδάσκει Θεός. Πρὸς δὲ τούτοις, οἱ καὶ κακία κακίας ἀλλάσσεται. Λέγει γάρ, ὅτι Ἡ ἀποθανέντων, ἢ φόρους διδόντων, καὶ ἀλλάσσεται φόρος φιλοχρηματίας. Οὐ μόνον δὲ μέχρι τούτου ἡ κακία ἔσται, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω προίθη. Τί γάρ τῆς τοιαύτης ὀμότητος καὶ μισανθρωπίας χεῖρον γένοιτ' ἂν, ὥστε φονεύειν μηδὲν ἡδικοτάς; καὶ γὰρ ὅπταν ἀπέλθωσι Μουσουλμάνοι πρὸς πόλεμον, καὶ ἐν τῷ πολέμῳ πίσση τις ἐξ αὐτῶν, οὐ λογιζονται ἑαυτοῦς ἀξίους μέμφεως, ὡς αἰτίους τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἐπὶ τὸ νεκρὸν Β σῶμα τοῦ πεπνωκότος σφάττασι ζῶντας ὄσους ἂν δυνήθη ἕκαστος, καὶ ὄσον κλειύς κτείνει, τοσοῦτον ὠφέλειαν λογιζεται τῆς τοῦ τεθνεώτος ψυχῆς. Εἰ δ' ἴσως αὐχ ἔχει αὐτοῦς εἰς ἔξουσιαν αὐτοῦ ὁ βουλόμενος βοηθῆσαι τῆ τοῦ τεθνεώτος ψυχῇ, ἐξωνεῖται Χριστιανούς, εἴπερ εἶροι, καὶ ἡ ἐπάνω τοῦ νεκροῦ σώματος σφάττει αὐτοῦς, ἢ ἐπὶ τῷ τάφῳ αὐτοῦ. Καὶ ὁ ταῦτα νομοθετῶν πῶς ἀπὸ Θεοῦ; Ἔτι νομοθετεῖ οἱ Ὁ δούς τῆ πόρνη μίσθωμα, καὶ κοιμηθεὶς μετ' αὐτῆς οὐχ ἁμαρτάνει. Καὶ ὁ βιασάμενος παρθένον ἁμαρτάνει, ὁ δὲ μετὰ τῆς θελήσεως αὐτῆς κοιμηθεὶς μετ' αὐτῆς οὐχ ἁμαρτάνει. Καὶ ἐὰν τιχμαλιωτῆς τις λάθῃ ἐν πολέμῳ, ἐξοῖον αὐτῷ ποιεῖν ἐπ' αὐτὰς ὁ βούλεται ἀκωλύτως. Ὁ γοῦν πορνεῖας C καὶ παρθενοφορίας νομοθετῶν πῶς ἀπὸ Θεοῦ; Καὶ τὸ δὴ χεῖριστον, ὅτι τοὺς κατὰ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Θεοῦ περιπατήσαντας ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι μετὰ τὴν ἐνθὲνδε ἀποβίωσιν αὐτῶν λουτρὰ καὶ οἶκους περικαλλεῖς καὶ γυναῖκας παρθένοῦς οἱ πολλὰς ὑπισχεῖται δοθῆσθαι ἐν ἑκάστῳ παρὰ Θεοῦ. Καὶ ὅπερ οἱ τῶν εἰδωλολατρῶν Ἑλλήνων ὀνομαζόμενοι θεολόγοι οὐκ εἶπον, οὐδὲ ἐνόμισαν εἶναι, ταῦτα ὁ Μωάμεθ ἀνακακαλυμμένῳ τῷ προσώπῳ νομοθετεῖ. Ἐκεῖνοι γάρ οὕτω λέγουσιν, ὅτι οἱ μὲν καλῶς ἐνθάδε βιώσαντες, ἐπὶ ἀποθάνωσι καὶ καθαρῶς ἀποδημήσωσιν αἱ ψυχαὶ ἀπὸ τῶν σωμάτων, εἰς τοὺς θεοῦ; ἀπέρχονται, καὶ μετὰ τῶν θεῶν εὐρίσκονται εἰς τὰς τῶν μακάρων νήσους, καὶ μετ' αὐτῶν συναγάλλονται τῶν δὲ κακῶς ἐνθάδε βιωσάντων, καὶ ἀκαθάρτων, καὶ μεμολυσμένων ἀπελθόντων, αἱ τούτων ψυχαὶ εἰς ζοφώδεις καὶ σκοτεινοὺς ἀπέρχονται τόπους, καὶ εἰς τὸν ποταμὸν τὸν Πυρρῆσιγίθοντα.

ς'. Καὶ οἱ μὲν εἰδωλολάτραι Ἕλληνας λέγουσι ταῦτα· ὁ δὲ Μωάμεθ πῶς ὀνομάζει ἐκυτὸν ὀρθόδοξον, καὶ πλησίον τοῦ Θεοῦ εὐρισκόμενον; Λέγει καὶ νομοθετεῖ τὰ αὐτὰ ἀτοπήματα αἰσχρά. Οὐχ ἔχει ἐνθύμησιν ὄλωσ ὅτι ταῦτα πάντα ὀργῆς καὶ ἀποστεροφῆς ἔργα, καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀποτελέσματα εἰσι. Πρὸ γάρ τῆς παραβάσεως καὶ ἁμαρτίας τοῦ Ἀδάμ ποῦ λουτρὰ; ποῦ ὄλωσ εἰκήματα; ποῦ αἱ πολλαὶ γυναῖκες; Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν κατάραν ἐπανεστῆ τὸ σῶμα ὡςπερ θηρίον κατὰ

est (est enim cordium scrutator), nec personam, sed cor respicit. Et quæ bruta animalia per legem naturæ non faciunt, ea legibus exigit Mahomet. Quis enim leonem a leone devorari vidit, aut ab urso ursum, aut a pardali pardalim? Hic vero manifeste homini, ut hominem occidat, præcipit. Et quis tam vanus, ut hunc a Deo esse crediturus sit? Deus enim rapinas et cædes non præcipit. Ad hæc scelus sceleris permutatur. Dicit enim: Aut moriantur, aut tributum solvant. Sic enim cædes permutatur avaritia. Non tamen inter hos terminos scelus consistit, sed extenditur longius. Quid enim tanta crudelitate et odio humani generis pejus est, ut etiam illos trucidet, qui nihil mali admiscerunt? Si enim Musulmanis in bellum profectis, aliquis illorum ceciderit, nequaquam seipsos, ut belli auctores, reprehendendos existimant, sed super occisi cadaver singuli tot viventes trucidant, quot acquirere licuerit: et quo plus occiderint, eo magis occisi animam putant esse adjutam. Quod si vero homines proprios non habuerit, qui occisi animam javare cupit, Christianos ubicunque inventos emit, eosque aut super corpus occisi, aut super sepulcrum illius jugulat. Et a Deo esse dicitur, qui talia legibus suis statuit? Idem dicit: Qui cum scorto mercede soluta concubuerit, non peccat; at qui virginem vi violaverit, peccat; qui autem cum illa sibi consentiente concubuerit, non peccat. Et qui captivas in bello ceperit, his pro sua libidine nullo prohibente utatur. Quomodo igitur Deo auctore id faciet, qui scortationes et virginum violationes legibus confirmat? Et quod longe scelestissimum est, his qui juxta Dei præcepta in hoc sæculo vixerint, illis singulis post obitum ipsorum balnea et domus, augustas, mulieres denique et virgines quam plurimas a Deo dandas fore promittit: et quod idololatrarum Græcorum nominati theologi dicere nec ausi sunt, nec talia esse crediderunt, hæc Mahomet aperto ore legibus suis sancire non erubescit. Hi enim sentiunt, quod qui vitam suam honeste in hoc mundo transegerint, cum, post obitum ipsorum, animæ illorum pure a corporibus liberatæ sint, tunc eos in deorum numerum referri, interque illos fortunatas insulas incolere, et cum illis exsultare. Eorum vero qui impie hic viventes, impure æmuli et pollute obierint, animas in obscuros et tenebricosos locos discedere, et in fluvium perpeluis ardentem ignibus.

6. Et hæc quidem idololatræ Græci tradunt. Mahomet vero, qui se orthodoxum esse et Deo proximum dicit, hujusmodi absurda et turpia legibus constituit? Minime certe perpedit, quod omnium hæc odii, iræ et peccati effectus sint. Si quidem ante Adami transgressionem, ubi tunc balnea? ubi domus? ubi mulieres? Post peccatum vero et maledictionem, corpus contra animam instat ferè cujusdam insurrexit: et cum hæc absoluta Dei consideratione careret, corpus vicit, ani-

manque a sublimitate et magnificentiâ sua detraxit, et abduxit in absurdas et vanas corporis concupiscentiâs et voluptates: tuncque anima ceu mancipium corporalium cupiditatum servitio tradita est. Si igitur post mortuorum resurrectionem homines, qui juxta Dei voluntatem vixerunt, non possessuri sunt beatam illam vitam, quam Adam progenitor noster ante transgressionem habuit et amisit, sed eandem omnino vitam, quam post maledictionem sustinuit, acquisituri sunt, vae hominibus illis! Verum hoc pessimum est, quod non modo de misera hac et execrabili vita Mahometis absurda opinio fertur, quam Deum justis daturam promittit, sed de longe miseriori et turpiori, quam hæc sit quam modo vivimus. Adam enim post transgressionem, maledictionem et relegationem ex paradiso, Evam cognovit; verum et hoc propter liberorum procreationem fecit, quos et genuit. Ante transgressionem vero, angelicam vitam vixerunt. Præterea Adam Eva cognita, etiam postea hæc eadem unica erat mulier, et non plures. Non enim unum marem creaverat Dominus, et multas feminas, nec multos mares, et unam feminam, sed unum virum, Adamum, et unam mulierem, Evam. Humano autem genere jam multiplicato, et in lascivas et iniquas operationes prolapsa, gravatus et indignatus est contra ipseos Deus, quemadmodum beatus ille Moses in Veteri Testamento describit, quod scilicet dixerit Deus: « Non permanebit spiritus meus cum eis, quia caro sunt⁶⁷. » Nec Dei verbum, cur ipsis caro sit, indicat: quomodo enim? Nam etiamsi homo post transgressionem carnem corruptibilem ac mortalem assumpserit, non tamen Adam corpus a Deo plasmatum adjecit; omnia enim quæ a Deo creata sunt, admodum sunt bona; sed ob id Deus dixit: « Non permanebit spiritus meus cum eis, quia caro sunt, » quod nimirum toti carnales et terreni facti essent, non habentes convenientem ipsis boni memoriam, et quod in lasciviam penitus incidissent. Tunc dicit ad Noe Deus: « Quoniam te inveni justum in generatione hac, arcam fac ligneam talem⁶⁸, » etc. Et fecit Noe arcam juxta verbum Domini, et arcam ingressus est cum tribus filiis suis, Sem, Cham et Japhet; ingressa est et uxor Noe in arcam, et tres uxores filiorum Noe. Viden' ut a Deo justis testimonium accipit Noe una uxore contentus? Quin et singuli filiorum ipsius singulas, easque solas, uxores habuerunt, et ab ira Dei servati sunt, totum vero humanum genus diluvii aquis deletam est. Hoc certe vel plane insipidum docere queat, quod unam eamque solam uxorem viro esse conveniat, justumque sit mulierem quoque uni solique viro conjungi. Verum et hoc, ut prædiximus, post transgressionem propter liberorum procreationem factum est. Mahomet vero manifeste docet, quod ea quæ justis a Deo tribuitur merces, balnea sint, et singulis

Α τῆς ψυχῆς· καὶ μὴ ἔχουσης καθολικῶς τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπίσκεψιν, ἴσχυσι τὸ σῶμα, καὶ κατέσπασε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ ὕψους καὶ τοῦ μεγαλοῦ αὐτῆς, καὶ κατήγαγεν εἰς τὰς παραλόγους καὶ ματαίας σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ ἡδονάς: καὶ οἶον ὡσεὶ ἀνθρώπου, οὕτω κατεδουλώθη ἡ ψυχὴ εἰς τὰς σωματικὰς ὀρέξεις. Εἰ γοῦν μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν οὐδὲν μέλλουσιν εὐρεῖν οἱ κατὰ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Θεοῦ πολιτευσάμενοι ἄνθρωποι τὴν μακαρίαν ἐκείνην ζωὴν, ἣν ὁ προπάτωρ Ἀδὰμ εἶχε πρὸ τῆς παραβάσεως, καὶ ἀπώλεσεν, ἀλλὰ πάλιν τὴν αὐτὴν ζωὴν μέλλουσιν εὐρεῖν, ἣν εἶχε μετὰ τὴν κατάραν, οὐαὶ τοῖς ἀνθρώποις ἐκείνοις! Καὶ τὸ δὴ χεῖριστον, ὅτι οὐδὲ μέχρι τῆς τολαιώρου ἐκείνης καὶ ἐπαράτου ζωῆς ἐστὶν ἡ τοῦ Μωάμεθ παραλογία, ἣν δὴθεν ἐπαγγέλλεται ὁ Θεὸς δώσειν τοῖς δικαίοις, ἀλλὰ πολλῶ τῶ χειροῖν διαφέρουσεν καὶ αἰσχρὰν. Ὁ γὰρ Ἀδὰμ μετὰ τὴν παράβασιν καὶ τὴν κατάραν καὶ τὴν ἐξορίαν τὴν ἀπὸ τοῦ παραδείσου, ἔγνω τὴν Εὐαν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο διὰ τὴν τεκνογονίαν, καὶ ἐτεκνοποίησε. Πρὸ δὲ τῆς παραβάσεως ἀγγελικῶς ἔζων. Ὅμως καὶ ὁ Ἀδὰμ εἶπερ ἔγνω τὴν Εὐαν, ἀλλὰ καὶ αὐθὶς μία καὶ μόνη εὐρίσκατο γυνή, καὶ οὐ πολλοί· οὕτε γὰρ ἐν ἄρσεν ἐποίησεν ὁ Θεὸς καὶ πολλὰ θῆλα, οὕτε πολλὰ ἄρσενα καὶ ἐν θῆλυ, ἀλλ' ἐν ἄρσεν τὸν Ἀδὰμ, καὶ ἐν θῆλυ τὴν Εὐαν. Πληθυνθέντες δὲ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, καὶ πλεόντες εἰς ἀσελείας καὶ ἀθεμίτους πράξεις, ἐδαρύνθη ὁ Θεὸς, καὶ ὤργισθη κατ' αὐτῶν, ὡς ὁ μακάριος Μωδοῆς γράφων εὐρίσκαται ἐν τῷ παλαιῷ, ὅτι εἶπεν ὁ Θεός, « Οὐ μὴ καταμείνη τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτοὺς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας. » Καὶ οὐ δηλοῖ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, διότι ἔχουσι σάρκα· πῶς γάρ; Κἄν γάρ καὶ μετὰ τὴν παράβασιν ἔλαθεν ὁ ἄνθρωπος τὴν παχύτεραν καὶ θνητὴν σάρκα, ἀλλ' οὐκ ἀπεβάλετο τὸ κτῆρὰ τοῦ Θεοῦ πλασθὲν σῶμα τῷ Ἀδὰμ· καὶ γὰρ πάντα ἐκ παρὰ τοῦ Θεοῦ γεγονότα καλὰ λίαν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο εἶρηκεν ὁ Θεός τὸ, « Οὐ μὴ καταμείνη τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτοὺς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας, » ὡς δὴθεν ἔλωσ σαρκικοὺς γεγονότας, παντελῶς γηίνους, οὐκ ἔχοντας τὴν πρότευσαν μνημὴν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ εἰς ἀσελείας ἐμπρόσόντας. Τότε λέγει τῷ Νῶε ὁ Θεός, ὅτι « Σὺ εὐρηκα δικαίον ἐν ταύτῃ τῇ γενεῇ· ποιήσον κιβωτὸν μετὰ ξύλων τοιάνδε καὶ τοιάνδε. Καὶ ἐποίησε Νῶε τὴν κιβωτὸν κατὰ τὸ βῆμα Κυρίου. Καὶ εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ οἱ τρεῖς υἱοὶ αὐτοῦ, Σὴμ, Χάμ, Ἰάφεθ· καὶ εἰσῆλθε ἡ γυνὴ τοῦ Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ αἱ τρεῖς γυναῖκες τῶν υἱῶν Νῶε. Ὅρξ πῶς ὁ Νῶε μὲν ἐμαρτυρήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ δικαίος, ὁ ἔχων τὴν μίαν γυναῖκα; Ἀλλὰ δὴ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἀνὰ μίαν καὶ μόνην γυναῖκα ἔχων ἕκαστος, ἐσώθησαν ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ· ἄπαν βέ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπέθανεν ὑπὸ τοῦ κατακλισμοῦ τῶν ὑδάτων. Πάντως καὶ τὸν πάντη ἀνόητον τοῦτο διδάσκει ὅτι μίαν καὶ μόνην γυναῖκα ἐστὶν ἀπὸ δικαίου ἔχειν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἓνα καὶ μόνον

⁶⁷ Gen. vi, 3   ⁶⁸ ibid. 13.

ἄνδρα τὴν γυναῖκα. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο μετὰ τὴν κατάραν ἐγένετο διὰ τὴν τεκνογονίαν, ὡς εἴρηται. Ὁ δὲ Μωάμεθ διδάσκει ἀναφανδὸν ὅτι ἡ παρὰ Θεοῦ τοῖς δικαίοις ἀνταπόδοσις λουτρὰ καὶ γυναῖκες πολλαὶ ἐνὶ ἑκάστῳ, καὶ οἰκοὶ περικαλλεῖς. Ὁ γοῦν ταῦτα νομοθετῶν πῶς ἀπὸ Θεοῦ; Μάταιος δὲ ὁ ταῦτα παραδεχόμενος καὶ πιστεύων ὅτι τὸ γεγονός ἐστὶ ὄργην τῷ ἁμαρτωλῷ πολλαπλασιάζεται ἐν τῷ καιρῷ τῆς μισοἀποδοσίας τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ τοῖς ἀγίοις καὶ δικαίοις. Καὶ πρόσθεν τὰ γεγονότα. Λέγει ὁ Μωυσῆς, « Καὶ εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὴν, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ αἱ γυναῖκες τῶν υἱῶν αὐτοῦ. » Εἶτα λέγει, « Καὶ ἐξῆλθε Νῶε ἐκ τῆς κιβωτοῦ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ γυναῖκες τῶν υἱῶν αὐτοῦ. » Καὶ εἰς μὲν τὴν εἰσέλευσιν λέγει, « Εἰσῆλθε Νῶε καὶ οἱ αὐτοῦ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ αἱ γυναῖκες τῶν υἱῶν αὐτοῦ. » εἰς δὲ τὴν ἐξέλευσιν οὕτως, ἀλλ' « Εξῆλθε Νῶε καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ γυναῖκες τῶν υἱῶν αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. » πάντως οὐδὲν ἕτερον δηλοῦντος τοῦ λόγου ἢ ὅτι πᾶν καὶ μίαν καὶ μόνην γυναῖκα ἔστιν ἀπὸ δικαίου ἔχειν τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἔστιν ὅτι καὶ αὐτῆς ἀπέχεσθαι πρέπει ἔστιν. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν, ὅτι « Εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὴν, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, » ἔδειξε τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ οἷόν τι διατείχισμα χωρίζον τὸν Νῶε ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, ὅτι « Εξῆλθε Νῶε καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, » ἔδειξεν ὅτι ἀπὸ τοῦ οὐδὲν ἔστι τὸ κωλύον ἐνοῦσθαι τῇ ἑαυτοῦ γυναίκι. Ὁ δ' αὐτὸς λόγος ἔπει καὶ περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μωυσῆς ἐπὶ τοῦ θραυς τοῦ Σινᾶ ἀνερχόμενος οὕτως εἶπεν τοῖς Ἰουδαίοις, « Ἀγνοῦσατε ἑαυτοὺς ἕκαστος ἕως τρίτης ἡμέρας, πλύναντες τὰ ἱμάτια ὑμῶν, καὶ γυναῖκεδ' μὴ ἀψηθε. » Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸς Ἄδὰμ τὴν Εὐάνθασάμενος, οὕτως εἶρηκεν, « Ἀὐτὴ ἔστιν ὅστω ἕκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἕκ τῆς σαρκὸς μου. Ἐνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκελληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σὰρκα μίαν. » Καὶ πρόσθετος ὅπως μετὰ τοῦ ἐφάρμαρτου καὶ τὸ εὐθέως κείνηται ἡ πολυγαμία. Ὁ γὰρ Ἄδὰμ οὐκ εἶπεν, ὅτι Ἔσονται πολλαὶ αἱ γυναῖκες; μετὰ τοῦ ἀνδρὸς εἰς σὰρκα μίαν, ἀλλὰ δύο, τοῦτέστιν ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ τοῦτου γυνή. Μία δὲ καὶ πολλοὶ οὐ ταυτὸν. Εἰ δ' ἴσω; καὶ ὁ νομοθέτης Μωυσῆς; ἐνόηκε τοῖς Ἰουδαίοις ἔχειν ἕνα ἕκαστον γυναῖκα; συγκαταβάσεως ἔνεκεν τοῦτο ποιοῖεν, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ζώων θυσίας, ἵνα τῆς μιαιφονίας ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς τῶν παιδῶν μιαιφονίας. Ὁ δὲ Χριστὸς ἰδὼν, ὡσπερ ἐκώλυσε τὴν τῶν ζώων θυσίαν, πληρῶν τὸν τοῦ νόμου σκοπόν, οὕτω καὶ τὴν πολυγαμίαν ἐκώλυσε. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὕτως ἀντὶ σωφροσύνης ἀκαλασίαν νενομοθέτησε, μὴ μόνον ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ταῦτα παρὰ Θεοῦ πολλαπλασιασθῆναι διδάξας. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἐν αὐτῷ τὸ τοῦ Δαβὶδ λόγιον, τὸ φάσκον,

A uxores plures, domusque pulchre instructæ. Quomodo igitur a Deo fuisse dicitur, qui talia instituit? Quin etiam vanus est, qui talia recipit, creditque, quod ea quæ Dei ira peccatori pœna evenit, tempore retributionis in boni et honesti mercedem sanctis justisque multipliciter retribuatur. Sed attende his quæ facta sunt. Dicit Moses: « Et ingressus est Noe in arcam, et filii ejus, et uxor ejus, et uxores filiorum illius⁶⁹. » Et postea dicit: « Et exivit Noe de arca, et uxor ejus, et filii illius, et uxores filiorum illius⁷⁰. » Atque in introitu quidem dicit: « Ingressus est Noe, et filii ejus, et uxor illius, et uxores filiorum illius. » In egressu vero non sic, sed, « Egressus est Noe, et uxor ejus, et filii illius, et uxores filiorum illius cum eo; » non aliud nimirum hac loquendi figura innuens, quam quod justum æquumque sit, virum unam habere uxorem. Veram tamen tempus aliquando incidit, ut etiam ab illa abstinere conveniat. Cum enim Moses inquit, « Ingressus est Noë in arcam, et filii ejus, » filies illius ceu muram interposuit, ipsum Noe ab uxore sua separantem. Dum vero rursus dicit: « Egressus est Noe et uxor illius » significavit, quod abhinc nihil impediatur, quominus uxori suæ conjugatur. Eadem etiam ratio est filiorum illius, et uxorum illorum. Porro et ipse Moses in montem Sinai ascensurus, Judæos sic compellat: « Purificate vos ipsos singuli usque ad tertium diem, lavantes vestimenta vestra, et uxorem ne tangatis⁷¹. » Quin et ipse Adam cum Evam vidisset, dixit, « Hæc est os de ossibus meis, et caro de carne mea. Et propterea derelinquet homo patrem suum et matrem, et adheret uxori suæ, et erunt duo in carne una⁷². » Considera igitur quomodo post peccatum demum et stoliditatem hominum polygamia increverit. Adam enim non dicit: Et erunt multe mulieres cum viro in carne una, sed duo, hoc est vir et mulier. Una vero et plures inter se pugnant. Quamvis autem legislator Moses singulis Judæorum uxores plures concesserit, in temporis successione illud permisit: quemadmodum et in animalium sacrificiis factum est, ut eos ad impura filiorum œdæ et oblatione abduceret. Sicut vero Christus adveniens animalium sacrificia prohibuit, legiscopum implendo: ita etiam uxorum pluritudinem sustulit. Mahomet vero hic loco temperantiam intemperantiam legibus suis constituit, non in hoc tantum sæculo, sed in futuro etiam hæc ab ipso Deo cum multo sœnore rependit docens, et videre in illo licet illud Davidis oraculum: « Laudatur peccator in concupiscentiis animæ suæ. Et iniquus benedicitur⁷³: » id est laudatur et celebratur ab illis qui adulantur illi et scelus ipsius irritant, et qui nec sensum quidem morbi propter silentium possunt habere; propterea etiam ille incurabilis existit. Quod enim morbi sensum caret, medicinam non querit, nec admittit. Et hoc omnium atrocissim-

⁶⁹ Gen. vii, 7. ⁷⁰ Gen. viii, 18. ⁷¹ Exod. xix, 10. ⁷² Gen. ii, 23, 24. ⁷³ Psal. x, 3.

mum est, cum malitia laudatur, nec malitia esso creditur. Mahomet enim, de quo sermo est, hominum voluntati et voluptati in primis studuit, et secundum has docuit, ut voluptatis vi quam plurimos stultorum attraheret. Insuper num soli viri Deo curæ sunt, tanquam creaturæ ipsius, mulieres vero nequaquam, cum non sint Dei signum? Numque igitur viri tantum talibus a Deo acceptis bonis fruuntur, mulieres vero nullis omnino? Quandoquidem autem una creatura est viri et mulieris, idemque homo est omnis homo, sique omnes simili ratione judicandi sunt, et simili ratione recepturi, qui quidem honeste vixerunt, bona, qui vero male, iram Dei, repulsam pœnamque, omnino manifeste constat omnes homines idem iudicium subituros, tam viros quam mulieres, cum una eademque horum natura sit: eodem etiam modo omnes juxta opera sua, quæ patravertunt, vel bona vel mala sunt recepturi. Restat igitur, quod et justum et decorum est, ut mulieres eadem, quæ viri, accipiant. Et quemadmodum unicuique, qui honeste vitam suam transegit, juxta Mahometi leges mercedis loco multæ mulieres retribuuntur, sic dentur etiam singulis, quæ honeste vixerunt, mulieribus, plures viri. Quod si hoc tanquam absurdum retulit, eadem mente et iudicio de viris quoque illum sentire et iudicare conveniebat. Præterea plures illi viri unicæ dati mulieri, vel laudis gratia illi dabuntur (quod scilicet honeste vixerint) vel damnationis. Quodsi ceu honeste vita sua functi sic remunerantur, cur his non plures datæ sunt mulieres, beneficii et mercedis gratia, ut dictum est, sed potius viris multis mulier una? Si vero illud ceu condemnatis contingit, hæc eadem sane beneficia laudis, et bonæ retributionis domicilia sunt, veluti Mahomet enarrat. Quod idem de multis mulieribus uni viro datis sentiendum est. Si enim viris dantur ceu damnationem meritæ, cur in easdem hæc conferuntur beneficia? Si autem laudem meruerunt, cur uni viro multæ tribuuntur? Et quidnam hæc confusio est absurdus et magis deforme? Videsne in quot absurda vel invitius incidit, qui a via vera aberravit? Sed minime hæc ita sunt; non sunt, inquam, hæc. Quæ enim sanctis exsolvitur retributio, non in deliciis versatur, potationibus, balneis et mulieribus, quæ omnia peccati et iræ fructus sunt, ut dictum est; verum retributio hæc sanctitas est, puritas et vita angelica, gaudium et hilaritas, et exsultatio, quam oculus non vidit, et auris non audivit, nec in cor hominis unquam ascendit¹⁶. Vides itaque fructum legislatori huic ex sua lege provenientem. Cognoscitur autem a fructu operum ratio illius, aut non? Et quis tam stupidus et excæcatus, ut hæc quæ dicta sunt non intelligat? Quomodo igitur Deum auctorem fereret, qui hujusmodi statuit? Et de his quidnam pluribus opus est? ἁγιωσύνη καὶ καθαρότης, καὶ ἀγγελικὴ πολιτεία, χαρὰ τε καὶ εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις, εἰς τὸ ὄφθαλμοῦς

ἔστι· Ἐπαινέται ὁ ἀμαρτωλὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀδικῶν ἐνευλογεῖται, τούτοστιν, ἐπαινέται καὶ ἔγκωμιμάζεται παρὰ τῶν κολακασύωντων αὐτὸν, καὶ ἐρεθιζόντων αὐτοῦ τὴν κακίαν, καὶ μὴδὲ ἀσθησιν τῆς νόσου γούν διὰ σιωπῆς ἐμποῖησαι ἀνεχομένων. Διὸ καὶ ἀνάτος ὁ τοιοῦτος· εὐρίσκεται. Τὸ γὰρ μὴδὲ ἀσθησιν τοῦ πάθους ἔχον θεραπείαν οὐτε ζητεῖ, οὐτε προσίεται. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ πάντων δεινότετον, ἐταν ἡ κακία ἐπαινῆται, καὶ μὴδὲ κακία εἶναι νομίζεται. Ὁ γὰρ δηλωθεὶς Μωάμεθ τὰ πρὸς χάριν καὶ τέρψιν τῶν ἀνθρώπων ἐσπούδασε καὶ ἐδίδαξεν, ἵνα διὰ τῆς ἡδονῆς ἐπισπάσθαι τὸ κληθεὶς τῶν ἀφρόνων. Ἐτι περὶ τῶν ἀνδρῶν μόνον μέλει τῷ Θεῷ, ὡς πλάσματων αὐτοῦ, περὶ δὲ τῶν γυναικῶν οὐδαμῶς, διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτὰς πλάσμα Θεοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν ἄνδρες μέλλουσι ἀπολαύειν τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ τοιοῦτων ἀγαθῶν, αἱ δὲ γυναῖκες οὐδὲν ἔχουσιν; Ἡ εἰ μὴ μία φύσις ἐστὶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καὶ εἰς ἀνθρώπος ἐστὶ πᾶς ἀνθρώπος, καὶ ὁμοίως μέλλουσι κριθῆναι οἱ πάντες, καὶ ὁμοίως μέλλουσι ἀπολαβεῖν, οἱ μὲν καλῶς πολιτευσάμενοι ἀγαθὰ, οἱ δὲ κακῶς ὀργὴν Θεοῦ καὶ ἀποστροφήν καὶ κόλασιν, πάντως· που παντὶ που δῆλον ἐστὶ πάντες ἀνθρώποι ὁμοίως μέλλουσι κριθῆναι, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, ἐπεὶ καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ φύσις ἐστὶ καὶ ὁμοίως μέλλουσι ἀπολαβεῖν, ὡς ἕκαστος αὐτῶν ἔπραξε κακὰ τε καὶ ἀγαθὰ. Καὶ λοιπὸν τὸ αὐτὸ δικάσιόν ἐστι καὶ πρέπον, ἵνα λάθωσι καὶ αἱ γυναῖκες ὅπερ οἱ ἄνδρες· καὶ ὡσπερ δίδονται πρὸς τοὺς καλῶς πολιτευσαμένους ἐν ἑκάστῃ πολλὰι γυναῖκες ἀντιμισθία, καθὼς ὁ Μωάμεθ νομοθετεῖ, δίδόσθωσαν καὶ πρὸς τὰς καλῶς πολιτευσαμένας γυναῖκας μίᾳ ἑκάστῃ πολλοὶ ἄνδρες. Εἰ δ' ὡς ἀποπον παρεσιώπησεν αὐτὸ, τὴν αὐτὴν ἔνοιαν καὶ κρίσιν ἔπραξαν ἵνα ἀναλογισθῆται καὶ κρίνη καὶ περὶ τῶν ἀνδρῶν. Ἐτι οἱ πολλοὶ ἄνδρες οἱ δοθησάμενοι μίᾳ γυναικὶ ὡς ἀποδοχῆς ἄξιοι μέλλουσι δοθῆναι διὰ τὸ καλῶς αὐτοὺς πολιτευθῆναι, ἢ ὡς καταδίκης; καὶ εἰ μὲν ὡς καλῶς αὐτοὺς πολιτευσαμένους, διατὶ οὐκ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἐν ἑκάστῃ γυναῖκες, πολλὰι εὐεργεσία· χάριν καὶ ἀντιμισθίας, ὡς λέγετε, ἀλλὰ μάλ· λον τοῖς πολλοῖς ἀνδράσι γυνὴ μία; Εἰ δ' ὡς κατακρίτοις, καὶ μὴν αἱ τοιαῦται εὐεργεσίαι ἀποδοχῆς καὶ ἀγαθῆς ἀντιμισθίας δέματά εἰσιν, ὡς ὁ Μωάμεθ διαγορεύει. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν πολλῶν γυναικῶν τῶν δοθησομένων ἐν ἄνδρῳ· εἰ μὲν ὡς καταδίκης ἄξιοι, πῶς δίδονται πρὸς αὐτὰς εὐεργεσίαι; εἰ δ' ἀποδοχῆς ἄξιοι, διατὶ δίδονται αἱ πολλὰι ἐν ἄνδρῳ; Καὶ τί τῆς τοιαύτης συγχύσεως ἀποπτέρων τα καὶ ἀηδέστερον; Βλέπετε πῶς ὁ παρατραπεί; τῆς εὐθείας ὁδοῦ εἰς πόσα ἀτοπα παρεμπίπτει καὶ ἀκων; Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ τοῦτο, οὐκ ἐστὶν. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀγίους μισθαποδοσία τροφαὶ καὶ πόσεις, καὶ λουτρά καὶ γυναῖκες, ἀτινά εἰσιν ἀμαρτίας καὶ ὀργῆς ἀποτελέσματα, ὡς εἴρηται, ἀλλὰ

¹⁶ Isa. LXXV, 4; 1 Cor. II, 9.

οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ποτέ. Ἐἶδες τὸν καρπὸν τῆς νομοθεσίας; τοῦ νομοθέτου; Γινώσκεται ἀπὸ τοῦ καρποῦ τῶν πράξεων ὁ τρόπος αὐτοῦ, ἢ οὐ; Καὶ τίς οὕτω τυφλὸς καὶ ἀνόητος καὶ ἠσοτισμένος, ὁ μὴ συνίης τὰ λεγόμενα; Ὁ δὲ ταῦτα νομοθετῶν πῶς ἀπὸ Θεοῦ; Καὶ περὶ τούτου τίς χρεῖα λόγων πλειόνων;

Ζ'. Περὶ δὲ τοῦ ἐγγεγραμμένου ὀνόματος τοῦ Μωά· **Α** μὲθ' ἐν τοῖς δεξιούσις μέρεσι τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, τίς χρεῖα ἀπολογίας λόγων; Οἱ μὲν φρόνιμοι κρινέτωσαν φρονίμως, οἱ δὲ γε ἀνόητοι καὶ μωροὶ, ὡς βούλονται. Οὐχ ὡς ἐπιλαθόμενος τοῦ ἡμετέρου λόγου ἔγραψα περὶ τοῦ Μωάμειθ, ὅσον ἔγραψα. Εἶπον γάρ, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ προκείμενος σκοπὸς τῆς τῶν πρὸς σέ μου ἀπολογίας, ἵνα ποιήσω καταδρομὴν κατὰ τῶν Μουσουλμάνων, καὶ εἶπω ἅπερ καὶ λέγουσι καὶ πράττουσιν ἄτοπα καὶ ὀλέθρια καὶ κακὰ. ἀλλ' ἵνα δείξω μόνον ὅτι παραλόγως καὶ ἀδίκως κατηγοροῦνται παρὰ τῶν Μουσουλμάνων οἱ Χριστιανοί, ὁ καὶ πεποίηκα. Εἰ δὲ καὶ τίνα εἶπομεν περὶ τοῦ Μωάμειθ, ἢ τοῦ πράγματος; ὑπόθεσις ἠνάγκασεν ἡμᾶς εἰς τοῦτο. Ἐπει εἶπερ εἶχομεν κατὰ σκοπὸν τοῦ γράψαι περὶ τῶν ἀτοπημάτων τῆς διδασχῆς αὐτοῦ, πολλὰ εἶχομεν εἰπεῖν. Ὅτι δὲ οὐκ εἶπεν ὁ Χριστός περὶ τοῦ Μωάμειθ λόγον τὸν τυχόντα, οὐδὲ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἦν γεγραμμένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εἶπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅσον ἔδητα καὶ εἶπομεν. Ὁ δὲ λόγος δηλώσει τοῦτο καὶ εἶτι σαφέστερον. Ἄπερ εἶδον οἱ ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἅπερ ἀκηκόασιν ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος τοῦ Χριστοῦ, ταῦτα καὶ ἔγραψαν καὶ ἐδίδαξαν. Ἐξ αὐτῶν οὖν τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν τέσσαρες συνεγράψαντο τὸ Εὐαγγέλιον· ὁ μὲν εἰς ὀνομαζόμενος **Ματθαῖος**, Ἑβραϊκῶς; δὲ ἐξέβωκε τοῦτο εἰς τὴν Ἑλληνιστίνην, ἦτοι τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὰ μέρη τῆς Αἰθῶς· ὁ δὲ ἕτερος **Μάρκος**, λατινικῶς δὲ εἰς τὴν Ἀγαίαν, καὶ ἰδόθη εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ τὴν **Ῥώμην**, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὰ κατὰ τὰ ἑσπέρια πάντα ἔθνη· ὁ ἕτερος **Λουκᾶς**, ἑλληνικῶς; δὲ, καὶ ἰδόθη εἰς τὴν Ἀσίαν, καὶ Αἰθιοπίαν, καὶ Περσίαν, καὶ Ἰνδίαν, καὶ Ἀραβίαν· ὁ δὲ γε ἕτερος Ἰωάννης, καὶ αὐτὸς ἑλληνικῶς, καὶ ἰδόθη εἰς τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης, καὶ τὰς νήσους, καὶ ἐνθα εὗρισκοντο Ἕλληνας. Καὶ οὕτω διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, οὐ μετὰ βίας, οὐδὲ μετ' ἀνάγκης, οὐδὲ μετὰ ξίφους καὶ σπάθης, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ καὶ ἰλαρότητι καὶ ἐν ταπεινώσει εὗρισκοντο διδάσκοντες οἱ ἀπόστολοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀντέστραπται τὰ πράγματα. Τῶν γὰρ ἀποστόλων τυπτομένων, κολαφιζομένων, λοιδορουμένων, διωκομένων, διδασκόντων, οὐ κατέπιπτε τὸ κήρυγμα, ἀλλ' ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐμυγαλύετο, καὶ ἠύεξαντο τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον. Καὶ ἐκείνοι οἱ πολλὰ σπουδάζαντες; καὶ πολλὰ κεκοπιακότες; καλύψαι τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα, ἵνα μὴ ἁμολογήσῃ αὐτόν τις τῶν ἀνθρώπων Θεὸν, ὁ δὲ τοῦτο τολμήσων θανάτῳ ἀποβανείται, αὐτοὶ ἐκείνοι κατανοήσαντες τὴν ἀλήθειαν, προσέπεσον καὶ προσεκύνησαν, οἱ μὲν τοῖς ἀποστόλοις, οἱ δὲ τοῖς ἐκείνων διαδόχοις καὶ μαθηταῖς, καὶ ἐπίστευσαν, ὅτι αὐτός ἐστιν ἀληθὴς Θεὸς ὁ Χριστὸς, αὐτὸς ἔστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Καὶ ἔλυποντο καὶ ἐκλαίον τὰς παρελθούσας ἡμέρας, ἃς περιεπάτησαν ἐν τῇ σκοτίᾳ καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Σα-

7. De nomine vero Mahomet, scriptio in dextra throni divini parte, quid opus est verborum apologiam contexere? Prudentes enim prudenter de hoc judicabunt, stulti vero et stupidi, ut voluerint. Non tamen, quasi nostri sermonis obliti, de Mahomete hæc quæ dicta sunt conscripsimus. Dixi enim, quod hujus meæ ad te Apologiæ finis non sit, Musulmanos impugnare, et quæcumque absurda, perniciosæ malaque dicant, faciantque, proferre, sed ut ostendam tantummodo, quod sine omni ratione et inique Christiani a Musulmanis accusentur: quod etiam fecimus. Quod si interim quædam de Mahomete diximus, ipsius rei argumentum nos dicere coegit. Quandoquidem, si de absurdis doctrinæ suæ scribere instituasemus, multa hic nobis dicenda essent. Quod vero Christus de Mahomete sermonem non habuerit, nec in Evangelio nomen illius fuerit inscriptum, sufficienter a nobis in superioribus dictum est; sed et ipsa ratio hoc manifestius comprobabit. Quæcumque viderunt apostoli et discipuli Christi, et quæcumque ex ore illius audiverunt, hæc et literis prodiderunt, et docuerunt. Ex illis itaque Christi discipulis quatuor conscripserunt Evangelium. Unus quidem Matthæus nomine, qui Hebraica lingua illud descripsit, in Palæstinæ institutionem, et Hierosolymæ, partiumque Africa. Alter vero Marcus, Latino idiomate conscriptum vulgavit in Achaiam, Italiam et Romam, quin etiam in omnes gentes occidentales. Tertius Lucas, lingua Græca usus est, quod in Asiam, Æthiopianam, Persiam, Indiamque evulgatum est, et Arabiam. Quartus vero Joannes, etiam ipse Græcis litteris usus, Evangelium conscripsit, quod in Europæ aliquot partes diffusum est, et insulas aliaque loca a Græcis habitata. Sic, inquam, Evangelium dispersum est in mundum universum, non vi et necessitate, non gladio et ense, sed apostoli cum charitate, mansuetudine et humilitate verbum Dei prædicaverunt. Et contrario omnino modo res successit. Apostolis enim percussis et colaphos passis, calumnia pressis, et in persecutione simul docentibus prædicatio illorum non intercidit, sed quotidie crescebat et augebatur Christi Evangelium. Quin et hi ipsi, qui magno studio et labore in hoc incumbebant ut Christi nomen occideretur, ne quis hominum constiteretur illum Deum esse, et ut mortis supplicium subiret qui hoc faceret; hi ipsi, inquam, veritate cognita illi adjuncti sunt, eamque coluerunt, alii quidem ab apostolis, alii ab horum successoribus et discipulis edocti, et crediderunt Christum esse verum Deum, et Dei viventis Filium: quin etiam dolore et fetibus prosequerentur antea actos dies, quibus in tenebris et Satanæ erroribus ambulaverant. Deus autem benig-

gnus et misericors, ipsorum suscepit pœnitentiam, A ipsosque Christiani nominis persecutores pastorum officio dignatus est, et doctores præconesque Evangelii ei nominis sui fecit. Omnes etiam Evangelium recipientes, describebant illud singuli, legebant, discabant, et in illo instituebantur, celebrantque quæ in eo erant scripta, tum denique summo studio ignaros horum erudiebant. Et hoc modo Evangelium in orbem universum dispersum est, omnesque illud habebant totius terræ incolæ. A Christi temporibus itaque ad ea quibus dorere cœpit Mahomet, anni elapsi sunt plus quingentis. Quis vero post Evangelii cognitionem intra quingentorum annorum spatium ausus fuisset expungere Mahometis nomen ex Evangelio, si modo in illo scriptum inveniebatur? partim quidem quod qui unam tantum dictionem vel addere vel demere ausus fuisset, posthæc Christiani nomen amisisset: partim vero, ut demus impium quemdam aliquam Evangelii dictionem expungere ausum fuisse, num universum orbem unius ineptias secuturum fuisse putabimus? Nequaquam. Hinc igitur elucet, Mahometis nomen nusquam in Evangelio descriptum fuisse. Præterea si Mahometis nomen Evangelii libris inerat, illum sane Christus vel hominum, vel malum esse fuerat testificaturus. Si bonum, recepturi hunc certe erant omnes reges terræ, omnes præsidēs, omnes Christiani, cum nimirum qui Christi testimonio esset comprobatus, ut scilicet illius etiam utilitate perfruerentur. Si vero malum dixit, retinissent nimirum illius signa et indicia, et ne ab hoc læderentur custodivissent. Quod si igitur vel ut bonum recepturi, vel ut malum aversaturi, non eiecisset universus orbis ex Evangelio Mahometis nomen, etiam hinc apparet hujus nomen in Evangelio scriptum non fuisse. Porro nemo est qui alteri, priusquam is natus sit, invidet. Quis igitur Mahometem invidia esset persecutus, priusquam is nasceretur? Nemo prorsus. Et licet aliquis post nativitatem illius hunc invidia esset persecutus, nun lotus orbis unius contra Mahometem invidiæ erat subscripturus? Et quis tam imprudens, ut hoc non impossibile fuisse judicet? Quare etiam hinc colligitur, Mahometis nomen in Evangelio non fuisse descriptum. Præterea siquidem dicerent Ismaelitæ, quod in solo Evangelio Mahometis nomen scriptum inveniretur, quodque illud Christiani eraserint, sufficientes essent hæc quas diximus, demonstrationes ad veritatem comprobandum, et illorum refutandum mendacia. Cum vero addunt, illud etiam in veteri Testamento a Mose conscripto existare, quomodo illud expunxerunt Hebræi? Illic etenim ne signum quidem de Mahomete invenitur. Considera igitur qua fronte Musulmani dicant Christianos nomen illius invidia motos ex Evangelio expunxisse? Hebræi vero quam ob causam idem fecerunt? in circumcissione quippe, et in aliis quibusdam, cibus videlicet

ταυτά. Ὁ δὲ πινάγαθος θεὸς καὶ ἐλεήμων ἐδίξαστο αὐτῶν τὴν μετάνοιαν, καὶ αὐτοὺς τοὺς διώκοντας τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα κατέστησε ποιμένας καὶ διδασκάλους καὶ κήρυκας τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ ἐπιματος αὐτοῦ. Καὶ λαθόντες οἱ πάντες τὸ εὐαγγέλιον, μετέγραψαν καὶ εἶχον αὐτὸ εἰς ἕκαστος, καὶ ἀνεγίνωσκον, καὶ ἐμάνθανον καὶ ἐδεδάσκοντο, καὶ προσκύνει τὰ ἐν αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ μεγάλη τῆ σπουδῇ ἐδίδασκε τὰ τοῦ εὐαγγελίου τοῖς μὴ γινώσκουσι τὰ λεγόμενα. Καὶ οὕτως διεδόθη εἰς τὸν ἅπαντα κόσμον τὸ εὐαγγέλιον, κατεῖχον αὐτὸ πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν. Ἀπὸ γοῦν τοῦ Χριστοῦ ἕως εὗ ἤρξατο διδάσκειν ὁ Μωάμεθ παρήλθον χρόνοι ἐπέκεινα τῶν πεντακοσίων. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ εὐαγγελίου τῶν πεντακοσίων χρόνων τίς ἐμελλε τολμήσειν ἐκβαλεῖν τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου, εἴπερ εὗρίσκειτο ἐν αὐτῷ γεγραμμένον; τὸ μὲν, ὅτι μίαν καὶ μόνην λέξιν ὁ τολμήσας προσθήσειν ἢ ἐκβαλεῖν οὐ δύναται πλέον ἐκείνος ὀνομάζεσθαι Χριστιανός· τὸ δὲ, ὅτι εἴπερ καὶ τις κακός, ὑποθώμεθα, ἐξέβαλέ τινα λέξιν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου, ὁ ἕτερος ἅπας κόσμος ἀκολουθήσειν ἐμελλε τῷ τοῦ ἐνὸς ἀποπήματι; Πάντως· οὐχί. Ἀπὸ γοῦν τούτου ἀναφαίνεται ὅτι οὐκ ἦν καταγεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἔτι, εἴπερ εὗρίσκειτο τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, ἢ ὡς καλὸν ἐμελλε μαρτυρήσειν ὁ Χριστός ἐκείνον, ἢ ὡς κακόν· καὶ εἰ μὲν ὡς καλόν, ἐμελλον ἐκδέχεσθαι πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, πάντες οἱ τοπάρχαι, πάντες οἱ Χριστιανοί, τὸν παρὰ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρηθέντα, ἵνα λάβωσι τὴν ἀπὸ τούτου ὠφέλειαν· εἰ δ' ὡς κακόν, πάλιν ἐμελλον ἔχειν τὰ ἐκείνου γυνωσίσματα, καὶ φυλάττεσθαι ἐξ αὐτοῦ. ἵνα μὴ βλαθῶσι. Καὶ εἴτε ὡς ἐκδεχόμενοι τὸν καλόν, εἴτε ὡς ἀποστρεφόμενοι τὸν κακόν, οὐδὲν ἐμελλον ἐκβαλεῖν ἅπας ὁ κόσμος ἐκ τοῦ εὐαγγελίου τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα, καὶ ἀπὸ τούτου ἀναφαίνεται, ὅτι οὐκ ἦν γεγραμμένον ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τὸ τούτου ὄνομα. Ἔτι οὐδεὶς ἐστὶν ὁ φθόνων ἐτέρῳ, πρὶν γεννήσεως αὐτοῦ. Τίς γοῦν ἐμελλε φθονήσειν τῷ Μωάμεθ πρὸ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως; Πάντως οὐδεὶς. Εἰ δ' ἴσως ἐφθόνησεν αὐτῷ τις μετὰ τὴν αὐτοῦ γέννησιν, πῶς ἐμελλον ἀκολουθήσειν ἅπας ὁ κόσμος τῷ πρὸς τὸν Μωάμεθ ἐνὸς φθόνῳ; Καὶ τίς παράφρων οὕτως, ὥστε μὴ λογίσασθαι τοῦτο ἀδύνατον; Καὶ ἀπὸ τούτου ἀναφαίνεται ὅτι οὐκ ἦν καταγεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἔτι, εἰ μὲν ἔλεγον οἱ Ἰσμαηλίται ὅτι μόνον ἐν τῷ εὐαγγελίῳ εὗρίσκειτο γεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα, καὶ ἐξέβαλον αὐτὸ οἱ Χριστιανοί, καὶ οὕτως ἀρκεταὶ εἰσιν αἱ ἀποδείξεις, ὅς λέγομεν, ἵνα φανῇ τὸ ἀληθές, ὅτι οὐδὲν λέγουσιν ἀληθειαν· ἐπεὶ δὲ λέγουσιν ὅτι ἐν τῷ παλαιῷ τῷ συγγραφέντι παρὰ τοῦ Μωῦσῆως εὗρίσκειτο γεγραμμένον, πῶς ἐξέβαλον αὐτὸ ἐκ τοῦ παλαιοῦ οἱ Ἑβραῖοι; οὐδὲ γὰρ εὗρίσκειται ἐκείσε ὄλω; ἴσως σημείου περὶ τοῦ Μωάμεθ. Καὶ ἰδοὺ ὡς οἱ Μουσουλμάνοι λέγουσι, φθονήσαντες οἱ Χριστιανοί, ἐξέβαλον τὸ ὄνομα ἐκείνου. Οἱ δὲ Ἑβραῖοι διατί; Καί-

τα. γε εἰς τε τὴν περιτομὴν, καὶ εἰς ἄλλα τινά, εἰς ἅ
τροφάς, φημί, καὶ ἕτερα ἔθιμα συμφωνοῦσιν οἱ
Μουσουλμάνοι μετὰ τῶν Ἑβραίων. Ἰδοὺ γοῦν καὶ
ἀπὸ τούτου ἀναφαίνεται ὅτι οὕτως ἐν τῷ παλαιῷ τῷ
Μωσαϊκῷ εὗρισκετο τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα, οὕτως
ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. Ἰκανὰ γάρ
εἰσιν, ἵνα καὶ τὸν πάντα ἀγκώμονα ἀγάγωσιν εἰς τὴν

η'. Ἐν πᾶσι δὲ τοῖς ἄλλοις κατηγοροῦμεθα καὶ
τοῦτο παρὰ τῶν Μουσουλμάνων, ὅτι ἀθετήσαντες
ἡμεῖς τὸν παρὰ τοῦ Μωυσῆως δοθέντα νόμον, ἐσμὲν
ἄξιοι κατηγορίας. Καὶ ἡμεῖς οἱ κατηγορίας ἄξιοι
κατηγοροῦμεν τοὺς Μουσουλμάνους πολλῶν ἑπαίνων
δυνάεως ἄξιους. Ἐπεὶ γοῦν ἄξιοι ἑπαίνων εὗρισκονται οἱ
Μουσουλμάνοι, εἴτε καὶ μὴ, ἀπὸ μέρους περὶ ἐκεί-
νων ἱκανῶς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδείκνυται. Φέρε
γοῦν σκεψώμεθα καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν. Ἄρα κατ-
εὐθήη παρ' ἡμῶν ἡ τοῦ Μωυσῆως νόμος, μᾶλλον δὲ
παρὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ συνίστη; Καὶ τὸ τοῦ νόμου
ἀθετήσας καὶ ἀδύνατον τὸ Εὐαγγέλιον ἀνεπλήρωσε.
Πᾶς γὰρ λόγος, πᾶσα γραφή, πᾶσα πράξις μετὰ σκο-
ποῦ λέγεται, καὶ γράφεται, καὶ πράττεται· καὶ
ὡς περ παντὸς καρποῦ προηγείται ἄνθος, οὕτως παν-
τὸς λόγου καὶ πράξεως καὶ γραφῆς προηγείται σκο-
πὸς τοῖς γε νοῦν ἔχουσι. Καὶ σκέψαι ἀκριβῶς τὰ λεγό-
μενα, πῶς ἐπλάσθη παρὰ Θεοῦ ὁ Ἀδάμ, καὶ ὅπως
ἐπέθη ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ παραβῆς τὴν τοῦ Θεοῦ
ἐντολήν, τοῦ παραδείσου καὶ τοῦ Θεοῦ ἐξήριςτος γέ-
νον· καὶ λαθὼν τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ κατάραν καὶ κατα-
δικήν, πάλιν κατεδικάσθη ἀποστραφῆναι εἰς τὴν γῆν,
ἐξ ἧς ἐπλάσθη. Καὶ γέγονεν οὕτως. Θάνατον γὰρ ἐκλή-
ρωσατο, καὶ ἀποθανὼν κατετίχτο εἰς τὸν ἕδην. Ἀλλὰ
καὶ παρὰ τοῦ διαβόλου, καὶ ἅπαν δὲ τὸ γένος τῶν
ἀνθρώπων. Καὶ ὅπως μετὰ ταῦτα ἐπέπεσον οἱ αὐτοὶ
εἰς ἀσελγείας καὶ ἀθεμίτους πράξεις, καὶ τὸ δὴ ἁλί-
θριον, ὅτι ἀφέντες προσκυνοῦν τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρα-
νοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ πλάστην αὐτῶν Θεόν, προσεκύ-
νησαν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς εἰδώλοις, πεπταυσμένως
ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰπομέν τε καὶ ἀπεδείξαμεν. Ἄλλ'
ὁ πανάγαθος Θεὸς οὐκ ἠθέλησεν ἐπιπλεῖον τυραννεῖ-
σθαι ὑπὸ τοῦ διαβόλου τὸ πλάσμα αὐτοῦ, καὶ ἠθουλήθη
σῶσαι τὸν ἄνθρωπον. Ἐπεὶ δὲ αὐτεξούσιος παρὰ Θεοῦ
ἐπλάσθη οὗτος, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν δοθείσα αὐτεξουσίη
οὐκ ἀφῆρέθη ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἔμεινε πάντοτε αὐτεξού-
σιος· καὶ ἠθουλήθη μὲν ὁ Θεὸς σῶσαι τὸν ἄνθρωπον,
ἀλλὰ θέλησεν καὶ προαιεῖσαι αὐτοῦ δὴ τοῦ ἀνθρώπου,
οὐ βίβη δὲ καὶ ἀνάγκη, ὡς ὁ Μωάμεθ διαγορεύει. Χρό-
νιοι δὲ γενόμενοι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰς τε τὰς ἀσελ-
γείας καὶ τὰ παρὰ φύσιν κακά, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὴν
τῶν εἰδῶλων προσκύνησιν, ἐκ τοῦ ἀπεντεῦθεν οὐκ ἦν
αὐτοῖς δυνατόν μεταποιεθῆναι εὐκόλως ἀπὸ τοῦ χρό-
νίου νοσήματος. Ἠρξάτο ὁ Θεός, ὡς ἄριστος ἱατρός,
ἐκ τοῦ καταμικρῶν θεραπεύειν τὸ γένος τῶν Ἑβραίων,
ἀρχὴν Ἐξαθού, καὶ προσέταξεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δικαίῳ
καὶ ἀγίῳ τῷ Μωυσεῖ, ἵνα ἀρξάμενος ἐκ τῶν λογίων
τοῦ Θεοῦ, διδῆξῃ τὸ γένος τῶν Ἑβραίων· ὁ καὶ πε-
ποίηκεν. Ἐπεὶ δὲ πάντα τὰ ἐν τῷ νόμῳ καὶ τῷ Εὐ-
αγγελίῳ γράψαι ἐν τῇδε τῇ μερικῇ μου ἀπολογίᾳ οὐκ
ἔστιν εὐκόλον, δεῦρο δὴ λοιπὸν μερικὰ τινὰ ἐκ τού-
των εἰς μέσον θήσομαι· καὶ ὡς περ ἀπὸ μιᾶς κύλι-

allisque ritibus, Musulmani cum Hebraeis conve-
niunt. Nunc igitur vel hinc quoque constat, quod
nec in Veteri Mosis Testamento, nec in Evangelio.
Mahometis nomen contineatur. Et hæc quidem
hactenus; sufficiunt enim hæc, ut vel stupidissi-
mum in veritatis cognitionem inducant.

τῆς ἀληθείας γνώσιν.

8. Inter alia vero omnia etiam in hæc Christiani
a Musulmanis accusamur, quod spernentes legem
a Mose laicam, accusationem mereamur, cum tamen
nos accusatione digni, Musulmanos accusamus
summis celebrandos laudibus. Num itaque lau-
dandi sint Musulmani, seu minus, singulatim in
superioribus demonstratum est. Sed agendum de
nobis ipsis nunc videamus. Non soluta est a no-
bis Mosis lex? Quin potius ab Evangelio confirmata
est, et id quod in lege infirmum erat et impossi-
bile, hoc Evangelium complevit. Omnis enim
sermo, omnis scriptura, omnis actio cum sine
certo dicitur, scribitur, et fit; et quemadmodum
omnes fructus præcedit nos, ita omnium actionum
dux est destinatus finis apud cordatos homines.
Et nunc diligenter, quæ dicuntur, considera, quo-
modo Adam nimirum a Deo formatus sit, et in
paradisum collocatus, e quo propter divinæ legis
transgressionem extorris et exsul factus sit, et ma-
ledictione a Deo suscepta et damnatione ut in eam
terram redeat, e qua sumptus est, condemnabitur.
Quod sic evenisse videmus. Mortem enim subit,
et defunctus in inferno detinebatur. Verumtamen
opera diaboli totum genus humanum, et universa
simul inciderunt in facinora lasciva et illicita: et
hoc perniciosum illis erat, quod relicto cultu Cre-
atoris cæli et terræ, et Dei factoris sui, seducti
diabolum coluerunt, et idola, ut in superioribus
diximus et demonstravimus. Deus vero misericors
nequaquam voluit creaturam suam ulterius diabo-
li tyrannide premi; hominemque salvari voluit.
Quoniam vero is ut sui juris et liberi arbitrii
sit, a Deo conditus est, nec ablatum ab ipso est
antea illi concessum liberum arbitrium, sed semper
liberum habens arbitrium permansit; voluit sal-
vare Deus hominem, sed tamen sua ipsius, ho-
minis scilicet, voluntate et arbitrio, non vi et
necessitate, ut Mahomet prædicat. Cum vero
omnes homines diuturno plane morbo lasciviæ,
et plus quam naturalium vitiorum et idololatæ
laboravissent, ab eo tempore impossibile erat
eosdem facile a tam diutino morbo liberari, Cæc, qui
igitur Deus instar peritissimi medici paulatim cu-
rare genus hominum. Hebræorumque gentem huius
hujus initium constituit, præcepitque uni homi-
num justo et sancto, Mosis scilicet, ut ex Dei ora-
culis exorsus Hebræorum gentem institueret; quod
et fecit. Quoniam vero omnia quæ lege et Evan-
gelio continentur, huic novæ Apologiæ particulari
inserere non facile licet, particularia tamen quæ-
dam ex his in medium afferemus; et quemadmodum
dum ex uno calice omne quod in dolio est, vinum

αιjudicatur, sic ex his singularibus, quisnam legis et Evangelii scopus sit, cognoscere poterimus, et num alterum contradicat alteri. Diligenter itaque his quæ dicuntur attendito. Moses dicit: « Non occides⁷⁶, » dicit Christus: « Qui irascitur fratri suo ignis pœnam subibit⁷⁷. » Et Moses quidem dixit: « Non occides: » Christus vero, « Non irascaris. » Novisti igitur, quod primo quidem sanguinis, qui circa cor est in homine, effervescentia oboritur, qua homo incitatur ad iracundiam, ex quibus et ipsa cædes sequitur. Qui vero ratione animi æstum refrenaverit, si non ad iram commotus fuerit, quomodo in cædis crimen incidit? Et Moses quidem dicendo, « Non occides, » hominem a malo et ipso peccato absterruit, ipsum vero non reddidit perfectum; non enim hoc homini multum profuerit, si a malo absterneat, nisi etiam bonum operetur. Quapropter Christus non dixit, « Non occides, » sed, « Quicumque iratus fuerit fratri suo. » etc., radicatus ipsum crimen evellens. Et lex quodammodo fructum aufert (cædes enim iræ fructus est), Christus vero ipsam peccati arborem extirpat, id est animi æstum et iram. Et Moses quidem dicens, « Non occides, » in hoc consistit, nec ulterio progressus est. Christus vero non sic: sed cum dicit: « Quicumque irascitur fratri suo, obnoxius est gehennæ ignis, » sic addit: « Cum obtuleris munus tuum ad altare, et illic recordaris quod frater tuus aliquid habeat contra te, relinque munus tuum coram altari, et abi primum et reconcilieris cum fratre tuo, et tunc reversus offer munus tuum⁷⁷; » charitatem fratris sacrificio utiliore judicans. Et sane non dixit: Si tu habueris aliquid contra fratrem tuum (hoc enim ante prohibuit); quid igitur? Si habuerit frater tuus contra te. Non enim hunc modo a malo absterruit, sed et fratrem curari præcepit.

9. Dicit in lege Moses, « Non pejerabis, sed reddes Domino juramenta tua⁷⁸. » Perjurium prohibens, juramentum concedit. Christus autem in Evangelio: « Ne jures omnino, sed sit vobis Ita ita, et Non non⁷⁹; » quidnam innuente hoc verbo? non aliud quam ut veraces simus, et fide digni, et ut loco multorum juramentorum verba nostra talia sint quæ fidem possint mereri. Et sane qui jurat, vel volens vel invitus, jurando potest fallere aut falli; qui vero in universum non jurat, perjurii periculum effugit.

10. Moses idem dicit, « Oculum pro oculo, dentem pro dente⁸⁰; » nec aliud respicit quam ut timore contentiones et pugnas mutuas prohibeat. Christus autem in Evangelio: « Quicumque tibi alapam inflixerit in dextram maxillam tuam, obverte illi et alteram; et qui te in judicium volet rapere, et tunicam tuam tollere, dimitte illi et pallium. Et quicumque te adegerit ad milliare unum, abi cum illo duo⁸¹. » Nunc itaque te in-

Α κο; ἀπα; ὁ ἐν τῷ πύθῳ οἶνος γινώσκειται, οὕτω καὶ ἀπὸ τούτων τῶν μερικῶν δυνάμεθα γινῶναι, τί; ἐστὶν ὁ τοῦ νόμου σκοπὸς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ εἰ ἀρα ἀντίκειται τῷ ἑτέρῳ τὸ ἕτερον. Καὶ σκόπει ἀκριθῶς τὰ λεγόμενα. Λέγει Μωσῆς: « Οὐ φονεύσεις. » Λέγει ὁ Χριστὸς, « Ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς κλίμασιν ἀπελεύσεται. » Καὶ ὁ μὲν Μωσῆς εἶπεν, « Οὐ φονεύσεις; » ὁ δὲ Χριστὸς, « Μὴ δὲ ὀργισθῆς. » Οὐδαμ γοῦν εἶτι πρότερον μὲν γίνεται ζέσις τοῦ περικαρούου αἵματος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ θυμοῦται, ἔπειτα ἐπακολουθεῖ φόνος. Ὁ δὲ τῷ λόγῳ τὸν θυμὸν χαλινώσας, ἐὰν οὐκ ὀργισθῆ, πῶς οὗτος εἰς τὸ τοῦ φόνου ἐμπασεῖται ἐγκλημα; Καὶ εἰπὼν ὁ Μωσῆς, « Οὐ φονεύσεις, » ἀπέστησε μὲν τοῦ κακοῦ τὸν ἀνθρώπου καὶ τῆς ἁμαρτίας, ἀλλ'

Β οὐκ ἐποίησεν αὐτὸν τέλειον. Οὐ γὰρ ἀρκετὸν ἐστὶ τῷ ἀνθρώπῳ γενέσθαι μέγαν ἢ τοῦ κακοῦ ἀποχῆ, ἀλλ' ἢ πρᾶξις τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς οὐκ εἶπεν, ὅτι « Οὐ φονεύσεις, » ἀλλὰ « Πᾶς ὀργιζόμενος τῷ αὐτοῦ ἀδελφῷ, » πρόβριζον ἀνασπῶν τὴν κλίμα. Καὶ οἶον ὁ μὲν νόμος τὸν καρπὸν ἀναιρεῖ (καρπὸς γὰρ τοῦ θυμοῦ ἐστὶν ὁ φόνος); ὁ δὲ Χριστὸς τὸ δένδρον φθαίρει τῆς ἁμαρτίας, τουτέστι θυμὸν καὶ ὀργὴν. Καὶ ὁ μὲν Μωσῆς εἶπεν, « Οὐ φονεύσεις, » μέχρι τούτου ἔστη ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μετὰ τὸ εἰπεῖν, ὅτι « Ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἔνοχός ἐστιν εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς; » οὕτως εἴρηκεν, ὅτι « Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κακῶς ἔχει τὸ δῶρόν σου ἐμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὑπάγε, πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἔλθων, πρόσφερε τὸ δῶρόν σου ὃ τὴν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἀγάπην τῆς θυσίας κρίνων συμφερωτέραν. Καίτοι γε οὐκ εἶπεν, Ἐὰν ἔχης κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τοῦτο γὰρ προσκώλυσον ἄλλα τί; Ἐὰν ἔχη ὁ ἀδελφός σου κατὰ σοῦ. » Οὐ μόνον γὰρ τοῦτον ἀπέστησε τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀδελφὸν θαραπεῦσαι πεποίηκεν.

Γ. Λέγει Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ, « Οὐκ ἐπιπορεύσει, ἀποδώσει; δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὄρκους σου, » τὴν ἐπιπορεύειαν κωλύων, τὸν δὲ ὄρκον συγχωρῶν. Ὁ δὲ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Μὴ ὀμόσαι ὅλω; Ἄλλ' ἔστω ὁ μὲν τὸ Ναὶ ναὶ, καὶ τὸ Οὐ οὐ ὃ » τί δηλοῦντος τοῦ λόγου; Οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ γενέσθαι ἀληθεῖς καὶ ἀξιπίστους, καὶ ἵνα ἀντὶ ὄρκων πολλῶν ὡσι πιστὰ τὰ ῥήματα ἡμῶν. Καὶ ὁ μὲν ὀμνῶν ἴσως ἐκὼν ἢ καὶ ἄκων ἐστὶν ὅτε παρασφάλλει ἐν τῷ ὄρκῳ ὁ δὲ μὴ ὀμνῶν τὸν τῆς ἐπιπορεύειας διαπέφυγε κίνδυνον.

Δ. Λέγει ὁ αὐτὸς Μωσῆς, « Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, » οὐδὲν ἄλλο ἢ ἵνα τῷ φόβῳ τὰς πρὸς ἀλλήλους μάχας καὶ ἐριδας ἀνατρέψῃ. Ὁ δὲ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ὅστις σε βαπίση ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην. Καὶ τῷ θέλοντι σοὶ κριθῆναι, καὶ τὴν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσῃ μίλιον ἓν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο. » Ἐ. ὡτὼ σε, ποῖον ἐκ τῶν δύο παραγγελεμάτων πληροῦ

⁷⁶ Exod. xx, 15. ⁷⁷ Mat. h. v, 21. ⁷⁸ ibid. 23. ⁷⁹ Mat. h. v, 39-41.

⁸⁰ Exod. xx, 16. ⁸¹ Mat. h. v, 33. ⁸² Exod. xxi,

τὸν τοῦ νομοθέτου σκοπὸν, ἵνα δηλονότι ἀντραπῶσι, ἄλλοι δὲ παντελῶς φθαρίσιν αἱ πρὸς ἀλλήλους ἐριδαι, καὶ φιλονεικίαι, καὶ μάχαι. Πρόδηλον ὅτι ἡ τοῦ Εὐαγγελίου ἐντολή. Ἐάν γάρ τις δι' ἐκδίκησιν ἄλλου στερηθῆ τοῦ οἰκείου ὀφθαλμοῦ ἢ τοῦ ὀδόντος, οὐκ ἀμύνεται, καὶ ἐπιτηδείου καιροῦ καλέσαντο; βλάπτει ἕτερον. Εἰ δὲ μή, ἔγκοιται καὶ μνησικακεῖ; Παντί που ὄηλον. Ὁ δὲ παρσκευασμένος καὶ ἔτοιμος εὐρισκόμενος, καὶ αἰεὶ μελετῶν, ἵνα εἴ τι; ῥαπίτη αὐτόν, μὴ μόνον ὑπομείνῃ τοῦ ἀδελφοῦ ἀδίκημα, ἀλλὰ μετὰ ταπεινώσεω; στερῆσθ αὐτῶ καὶ τὴν ἐτέρα σιαγόνα, καὶ γεγενῆτος οὕτω τοῦ πράγματος, φιλοσοφῆσθ τὴν τοῦ αὐτῆ φιλοσοφίαν, καὶ ὑπομείνῃ τὴν πληξίν, οὐχὶ κατέλυσαι καὶ ἐφθεῖρε καὶ ἀπέωλεσε πᾶσαν κακίαν, πᾶσαν ἔριν καὶ ὀργήν; Οὐκ ἐπλήρωσεν τοῦτο μάλλον ἢ ὁ νόμος τὴν τοῦ νομοθέτου σκοπὸν; Οὐκ ἔβαλε τὸν διάβολον καιρίαν πληγὴν, τὸν πατέρα τῆς μάχης καὶ τῶν σκηνδάλων; Τὸν γὰρ διέβουλον ἢ ἑπαρσίς; ἔβριψεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀγγελοῦ εὐρισκόμενον, καὶ ἔπειτα φόβος καὶ μῖσος. Ἰγνος γὰρ ἀγάπης; ἐν τῷ διαδόλῳ οὐκ ἔστιν. Οὐ μόνον δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εὐρίσκειται τὸ τοῦ διαδόλου μῖσος, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δαίμονες πρὸς ἀλλήλους τὴν φθορὰν καὶ τὴν φθάνισμὸν ἄετιρος φαστέρου ἐπιθυμεῖ. Διὰ δὲ τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δυσμένειαν, ἣν ἔχουσι, καὶ τὸ μῖσος, ἐοικασίαν ἔχειν ἔνωσι. Καὶ ὡσπερ ἔχθοροι τινες κίετηνται μῆνιν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ζητεῖ ὁ εἰς τοῦ ἐτέρου τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον· εἰ δ' ἐντύχωσιν ἐτέροις ἔχθοροις, ἔωσι τὸν πρὸς ἀλλήλους πόλεμον, καὶ μάχονται αὐτοῖς· ἐκείνοι δ' αὖθις εὐρίσκονται διψῶντες τὴν φθορὰν ὁ ἕτερος τοῦ ἐτέρου· οὕτως ἔτι καὶ ἡ νομιζομένη ἔνωσις καὶ ὁμόνοια αὐτῶν διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων φθορὰν, καὶ οὐ κατὰ ἀλήθειαν. Πού γὰρ ἀλήθεια ἐν τῷ πατρὶ τοῦ ψεύθους; Ὁ δ' ἀνθρώπος ὁ ὑπομείνας τοῦ ἐτέρου τὸ ῥάπισμα οὐκ ἐπολήσῃ τὰ ἐναντία τοῦ διαδόλου; Οὐκ ἐταπεινώθῃ ἔμπροσθεν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; μάλλον δὲ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἠγάπησεν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ διὰ τῆς εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀγάπης καὶ ταπεινώσεως κατήσχυεν τὸν διάβολον; Καὶ τίς οὕτω ἀγνώμων, ὅστις ἀμφιβάλλει περὶ τούτου; Ὁ δὲ πρὸς ταῦτα ἔτιμος; εὐρισκόμενος, καὶ λέγων καὶ πράττων, πῶς φιλονεικίησιν μετὰ ἐτέρου;

α'. Λέγει Μωσῆς, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. » Τί βούλονται τὰ τοῦ νομοθέτου ῥήματα, ἢ τὸ συστήσαι τὴν ἀγάπην; Ὁ δὲ Χριστὸς τί; « Ἐάν ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστίν; Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηραζόντων ὑμᾶς. » Τίς ἐκ τῶν δύο συνίστησι τὴν ἀγάπην, ἢ παλαιὸς νόμος, ἢ ἡ τοῦ Εὐαγγελίου ἐντολή; Ἐκείνος γὰρ μετὰ τὴν εἰς τοὺς φίλους ἀγάπην διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀσθένειαν ἐνδὸς δώσει ποσὸν εἰς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς μῖσος. Ὁ δὲ Χριστὸς ἐν τῷ εἰπεῖν, ὅτι « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ εὐχεσθε ὑπὲρ αὐτῶν, » παντελῶς ἐξέβαλε τὸ μῖσος ἀπὸ παν-

terrogo, utrum ex duobus mandatis istis legislatoris finem plene attingit, num scilicet ut prohibeantur, quin potius ut omnino tollantur mutue lites, contentiones et pugnae? Evangelica haud dubie. Si quis enim propter ultionem oculo suo altero privetur, aut dente, nonne ulciscitur, et temporis occasione id permittente alteri nocet, vel ad minimum irascitur, et injuriarum memor est? Haud dubie. Qui vero paratus promptusque ad hoc fuerit, et hoc studuerit semper, ut si quis illi alapam infligat, non modo sustineat a fratre illatam sibi injuriam, sed cum humilitate alteram illi alapam obvertat; et cum re sic gesta hujus philosophiae obustiosus fuerit, et percutionem sustinuerit, nonne sustulit hic et devicit omne vitium, omnem contentionem et iram? Num bene, vel ipsa lex legislatoris finem propius attingit? Nonne diabolus lethali affixit vulnere, patrem pugnae et offendiculorum? Diabolus enim caelo ejecit fastus, cum angelus esset, deinde invidia et odium. In diabolo enim ne vestigium quidem est charitatis. Non tamen in homine solummodo diaboli odium invenitur, sed et daemones inter se mutuo alter alterius perditionem et exitium concupiscit. Propter inimicitiam vero et odium, quo in homines laborant, pacem inter se habere videntur. Et quemadmodum inimici ira mutua inter se concertant, alterque alterius quaerit perniciem et interitum: si vero in alios hostes iidem inciderint, omisso bello illo mutuo et intestino, cum illis congrudiantur, deinde vero rursus alter alterius mutuum perniciem vitare deprehenditur. Talis est etiam ea quae inter hos putatur esse conjunctio et concordia: in hominum enim perniciem, non vero et integro animo contrahitur. Ubi enim veritas apud mendaciorum patrem locum habeat? Homo autem, qui alterius alapam sustinuerit, nonne facinus diabolo prorsus contrarium patravit? Nonne coram fratre suo humiliatus est? imo magis coram Deo? Nonne fratrem dilexit, et propter charitatem fratri exhibitam diabolus confudit? Et quis tam insipiens ut de his dubitet? Et quis ad haec promptus talia dixerit et fecerit, quomodo fiet ut cum altero contentiones misceat?

11. Dicit Moses: « Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum ». Quidnam haec legislatoris verba aliud quam veritatem volunt constituere? Quid vero Christus? « Si dilexeritis eos qui vos diligunt, quoniam vestra gratia est. Diligite inimicos vestros, benefacite odio vos habentibus, et orate pro his qui vos execrantur ». Quenam ex his legibus charitatem constituit? Vel: an Evangelii lex? Illa enim post amicorum dilectionem propter multorum infirmitatem concedit quodammodo odium contra inimicos. Christus verbum dicit: « Diligite inimicos vestros, et orate pro illis, » odium omnino ex homine sustulit. Qui

⁶⁶ Levit. xix, 18. ⁶⁷ Matth. v, 44.

enim hostem suum diligit, et pro illo orat, quomodo amicum aut alium hominem odio habebit?

12. Lex dicit, « Non concubaberis⁸⁰; » Christus vero non sic, sed, « Quicumque viderit mulierem ad concupiscendum illam, jam adulterium cum illa commisit in corde suo⁸¹. » En diligentiam legis considera. Non legem modo prohibuit, sed etiam lascivum oculum, et ipsum quodammodo animi effectum. Qui enim seipsum usque ad oculi commotionem custodierit, quomodo in adulterii crimen incidet? Quemadmodum vero brutis animalibus his quidem ultricia, illis vero defensoria et protectoria arma data sunt, ut leoni quidem ira et robur, apro dentes, bovi cornua, lepore vero cunctus celeritas, idemque capreae et cervo: omnibus autem simul sensus quidam datus est, quo noxia omnia et venenatos cibos aversentur, utiles vero appetant; sic et homini omnium loco mens data est, quæ dijudicare potest bonum a malo: et ab illis quidem abstinere quæ animam lædunt, ut illa vero et salutaria appetere. Quod si vero forte carnalis cupiditate et diaboli affectu in animum cogitationis quædam incidit indecens, caprea velocior turpem cogitationem effugere potest. Et si odio Satanae cogitatio hæc illum insecuta fuerit, animi zelum et fervorem sibi a Deo datum possidet in suum commodum: quo leonis aut ursi instar sese defendit, cogitationem hanc hostisque bellum conculcare et exstirpare concupiscit. Homo autem non custodiens sanum illud divinæ gratiæ donarium, in illicitas et absurdas actiones incidit, quemadmodum in superioribus copiosius enarravimus. Deus autem salvare volens suam creaturam, hominem scilicet, legem Mosaicam misit, ceu ducem quemdam et præceptorem. Et quemadmodum teneris adhuc infantibus cibus solidus non datur, sed tenerior et concoctu facilis, paulo post autem solidior, hinc rursus solidior alius, tandem etiam cibus perfectus; et ut imperfecta adhuc cognitione rerum præditis nondum philosophiæ disciplina præscribitur, sed primo quidem litterarum elementa traduntur, et paulo post harum conjunctio et syllabæ; puero autem per ætatem et incrementum ad perfectiorem ætatem progresso, etiam philosophiæ arcana proponuntur; sic eadem mihi et legis ratio videtur. Propter hominum enim infirmitatem lex ad manuductionem homini data est, non quidem ut hominem perfectum reddere possit, sed quemadmodum in sublimi scala primus gradus nos a terra attollit, nec tamen hoc ad summum scalæ ascensum sufficit, nisi multi simul superati sint propter altitudinem et sublimitatem; Ita etiam in veteri lege contingit, sancta quidem et justa et a Deo lata (unus enim idemque Deus est, qui et legem et Evangelium promulgavit), sed tamen propter hominum infirmitatem lex data est, pedagogum

Α τὸς ἀνθρώπου. Ὁ γὰρ τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ ἀγαπῶν, καὶ ὁ ὑπὲρ τοῦ ἐχθροῦ εὐχόμενος, πῶς μισήσει τὸν φίλον, ἢ ἄλλον τινὰ τῶν ἀνθρώπων;

ἔφ. λέγει ὁ νόμος: « Οὐ μοιχεύσεις. » Ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ, « Πᾶς ὁ ἐμυθεύων γυναίκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς ἥδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. » Καὶ σκόπει ἀκριβείαν ἐντολῆς: μὴ μόνον τὴν πράξιν ἐκώλυσεν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀκόλαστον ὄφθαλμόν, καὶ τὴν ὄπισθεν εἰς τὴν καρδίαν προσβολήν. Ὁ γὰρ μέχρι καὶ ἐμπαθεῦς ὄφθαλμοῦ συντηρῶν ἑαυτὸν πῶς ἐν τῷ τῆς μοιχείας ἐμπεσεῖται παραπτώματι; Ἄλλ' ὡς περ τοῖς μὲν ἀλόγοις ζώοις: ἐδόθη τοῖς μὲν ἀμυντήρια, τοῖς δὲ φυλακτήρια, ἦγουν τῷ μὲν λέοντι θυμὸς καὶ δύναμις, τῷ δὲ γοῖρω ὀδόντες, καὶ τῷ βοῖ κέρατα, τῷ δὲ λαγῶι ταχύτης δρόμου, καὶ τῇ δορκάδι καὶ ἐλάφῳ, ὁμοῦ δὲ πᾶσιν ἀσθησις δυναμένη τὰ μὲν βλαβερὰ καὶ δηλητήρια τῶν βρωμάτων ποιεῖν ἀποστρέφεισθαι, τῶν δὲ ὠφελίμων μεταλαμβάνειν· οὕτω καὶ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀντὶ πάντων ὁ νοῦς ὁ θυνάμενος διακρίνειν τὸ κρείττον ἢ τὸ χείρονος, καὶ ἀπέχεσθαι μὲν ἀπὸ τῶν βλαπτόντων τὴν ψυχὴν, προσείσθαι δὲ τοῖς ὠφελίμοις. Εἰ δ' ἴσως ἀπὸ σωματικῆς θελήσεως ἢ καὶ προσβολῆς διαβόλου παρεμπέσει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ λογισμὸς ἀπρεπῆς, δύναται ταχύτερον δορκάδος ἐκφυγεῖν τὸν αἰσχρὸν λογισμὸν. Εἰ δὲ φθὸν τοῦ πονηροῦ διώξει ὀπίσω αὐτοῦ ὁ λογισμὸς, ἔχει τὸν θυμὸν τὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντα εἰς ὠφέλειαν αὐτοῦ· καὶ χρησάμενος τῷ θυμῷ καὶ τῇ λογῇ ὥσπερ λέων, ἀμύνεται καὶ ζητεῖ καταπατῆσαι καὶ ἀφανίσει τὸν τε λογισμὸν καὶ τὸν τοῦ ἀντικειμένου πόλεμον. Ὁ δὲ ἀνθρώπος μὴ φυλάξας ὑγίαν τὸ ἀπὸ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν χάρισμα, ἐπέπεσεν εἰς ἀνεμίτου καὶ ἀτόπου πράξεις, καθὼς καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν κατὰ κωστήριον δηλώσαμεν. Ἄλλ' ὁ Θεὸς βουλόμενος σωσαὶ τὸ ἑαυτοῦ πλάσμα τὸν ἀνθρώπον, ἀπέστειλε τὸν διὰ Μωυσέως νόμον, ὥσπερ τινὰ ὀδηγὸν καὶ διδάσκαλον. Καὶ ὥσπερ τοῖς ἐν τῇ ἁρχῇ τῆς ἡλικίας εὐρισκομένοις οὐ δίδεται στερεὰ τροφή, ἀλλ' ἀπαλή τις καὶ ὑπεκτος, καὶ μετολίγον στερεώτερα, καὶ αὐθις στερεώτερα, ἔπειτα δὲ καὶ τελεία τροφή, καὶ οὐ τοῖς ἐτι ἀτελείσιν ὑπάρχουσιν εἰς γνώσιν ἐκ τοῦ ἀπεντεῦθεν ἢ τῆς φιλοσοφίας μαθήσεις, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς μὲν δίδονται αὐτοῖς ἢ τῶν γραμμάτων στοιχεῖωσις, καὶ μετολίγον ἢ τούτων ἔννοιας, καὶ αἰ συλλαβαί, αὐξηθέντος δὲ τοῦ παιδὸς, καὶ εἰς τὸ τῆς ἡλικίας τέλειον ἰλθόντος, δίδεται πρὸς αὐτὸν τὰ τῆς φιλοσοφίας μυστήρια· οὕτω μοι νοεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ νόμου. Διὰ τὸ ἀσθενὲς τῶν ἀνθρώπων ἐδόθη νόμος πρὸς ὀδηγίαν καλοῦ, οὐ μὴν ἔχων δύναμιν τελειῶσαι τὸν ἀνθρώπον, ἀλλ' ὥσπερ ἐφ' ὑψηλῆς κλίμακος ἢ πρώτῃ αὐτῆς βαθμίδι ποιεῖ τὸν ἀπὸ τῆς γῆς χωρισμὸν, ἀλλ' οὐκ ἀρκεῖ τοῦτο μόνον εἰς τὴν τῆς κλίμακος κεφαλήν ἀνάβασιν, ἀλλὰ πολλοῦ γε καὶ εἰ διὰ τὸ ὑψηλὸν καὶ μετέωρον· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου, ἀγίος μὲν καὶ δίκαιος, καὶ παρὰ Θεοῦ δεδομένος, (ὁ αὐτὸς γὰρ ὁ Θεός ἐστιν ὁ δοὺς τὸν νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον), ἀλλὰ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῶν ἀνθρώπων

⁸⁰ Exod. xx, 14. ⁸¹ Matth. v, 27, 28.

ἔδωκε μὲν αὐτοῖς νόμος, παιδαγωγῶν αὐτοὺς καὶ ἀνάγω, ἀπὸ τῆς γῆς, ὡς περ ἐπὶ τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς κλίμακος, τοῦτέστιν ἀνασπῶν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων κακῶν, καὶ τῆς γῆς, ἥς ἐκυλινδοῦντο, οὐκ ἠδύνατο δὲ ὁμοῦς ἀναγαγεῖν αὐτούς ἐφ' ὅλην τὴν κλίμακα. Τὸ δὲ Εὐαγγέλιον ἀνεβίβασε τὸν ἀνθρώπου, καὶ ἐκάθισεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν τῆς κλίμακος κορυφήν, ἥτις ἐπικινεῖται ἕως τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ γὰρ ἀσθενὲς τοῦ νόμου καὶ ἀδύνατον τὸ Εὐαγγέλιον ἀνεπέβρωσε, καθὼς ἀποδείδειται. Ὁ γὰρ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις οὕτως αἶψα φησιν, « Ἐγὼ οὐκ ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι. » Πρὸ γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου συνεγίνωσκετο ὁ ἔχων πλήθος κακῶν· μετὰ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπαρβήσασατο ἡ τῆς παρθενίας πολιτεία, καὶ εὐρίσκονται πλῆθη ἀπειρα ἀνθρώπων παρθένων, γυναικῶν τε καὶ ἀνδρῶν. Ἐὼ γὰρ λέγειν περὶ τῶν τοιούτων διὰ τὸ πολὺ τῆς γραφῆς. Πλῆθη γὰρ Χριστιανῶν ζῶσι βίον ἀγγελικόν. Οἶδας πῶς ὁ αὐτὸς καὶ εἰς νόμος; ἔστιν ὁ παρὰ τοῦ Μωσέως δοθεὶς πλάσιος, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ; Καὶ ὡς περ τις βασιλεὺς πέμψας τινὶ δοῦλῳ νομίσματα πέντε, εἶπεν αὐτῷ, Πραγματεύου καὶ ἐνέργει· δι' αὐτῶν, ἕως ἂν ἐπιδημήσω· ὁ δὲ εὐχαριστήσας καὶ λαθὼν, ἐνήργει· μετὰ δὲ τὸ ἐπιδημήσαι, πάλιν δέδωκε πρὸς τὸν αὐτὸν δοῦλον καὶ ἑτερα ἑκατὸν, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο ἐστερήθη ἑκεῖνος τῶν πέντε, ἀλλὰ τὸ μὲν ὄνομα τῶν πέντε ἔλειψεν, εἰς δὲ ὁμοῦς καὶ αὐτὰ τὰ πέντε ἐντὸς τῶν ἑκατῶν πικραπλῶς· καὶ οὕτως ὀνομάζεται ὁ τῶν ἑκατῶν ἀριθμὸς, ἕξα· ἀρχῆς σύνεστι καὶ νοεῖται καὶ ὁ τῶν πέντε ἀριθμὸς μετὰ τῶν ἑκατῶν· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ μὲν νόμος ἡργησεν ὀνομάζεσθαι· ἔστι δὲ ὁμολογουμένως ἐντὸς τοῦ Εὐαγγελίου ὁ τοῦ νόμου σκοπὸς, καὶ ἐνεργεῖται πικραπλῶς, καθὼς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πρὸ ὀλίγου εἶπομεν. Κἂν ἑκεῖνος μὲν ἡργησεν, οὐ μὴν ὡς κακὸς, ἀλλ' ὡς κατὰ τὸ παρὸν ἀνωφελὲς, καὶ χρῆσιν μὴ ἔχων. Καὶ ὡς περ ἐν βιβιωτάτῃ σκοτιᾷ μέση· νυκτὸς σελήνη φανεῖται τὸ μὲν βαθὺ τοῦ σκοτεινοῦ παρεμυθήσατο, τὸν δὲ ἄερα φωτεινὸν οὐκ ἐποίησεν· ὁ ἥλιος δὲ ἀνατείλας τοσοῦτον τὴν οἰκουμένην ἐφώτισεν, ὥστε καὶ τὸν ἐν τῷ ἀέρι λεπτότατον κονιορτὸν ἐκ τῆς τοῦ ἡλίου ἀκτίνος θῆλον γενέσθαι· καὶ ἡ μὲν σελήνη τὸ ἴδιον αὐτῆς φῶς οὐκ ἀπώλεσεν, ἀφανὲς δὲ ὁμοῦς ἐγένετο διὰ τὴν τοῦ ἡλίου λιμπρότητα· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου, καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ μὲν παλαιὸς νόμος τὸ τῆς εἰδωλολατρίας σκοπὸς ἀπεδίωξεν, οὐ μὴν δὲ ἠδύνατο φωτίσαι καὶ τελειῶσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς· τὸ δὲ Εὐαγγέλιον ἐφώτισεν, καὶ εἶδαξεν, καὶ ἐτελειώσεν, καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὴν παράδεισον, ἣν ὁ προπάτωρ Ἀδὰμ ἀπώλεσε, τοῦτον αὐτοῖς ἐχαρίσατο. Καὶ τίς οὕτως ἀθλος, ὅτι ἐν Εὐαγγελίῳ ἀφῆκε, ἐπιστρέψει ἐπὶ τὸν νόμον, καὶ οὐκ ὅσπερ εἶε ἐξ ἄλλης ἀρχῆς ἐπιθυμῆσαι τρέφεσθαι γάλακτι ὡς βρέφος, καὶ οὐ στερεῖ τροφῆ ὡς ἀνὴρ, ἢ ὡς παιδίον τὴν στοιχειώσιν τῶν γραμμάτων ζητήσαι, καὶ οὐχ ὡς τελείου φρονήματος

A agens, et illos a terra subducens quasi in primum scalæ gradum, hoc est abstrahens illos a multis et ingentibus vitiis, et a terra in qua volutabantur, non tamen illos ad scalæ summitatem perducere potuit. Evangelium vero hominem exexit, et in summum collocavit scalæ fastigium, quod ad cælum usque pertingit. Quod enim in lege infirmum erat et impossibile, Evangelium implevit, sicuti demonstratum est. Dominus enim in Evangeliiis sic ait: « Non veni ut legem destruam, sed ut impleam ». Ante Evangelii enim tempora simul cognoscebatur vitiorum multitudo et set obruitus. Post hujus vero annuntiationem, liberesese virginitatis politia protulit, et innumeri ex hominibus virgines inveniuntur et muliebris et virilis sexus. Cesso tamen de his dicere propter nimiam verborum multitudinem. Plurimi enim Christianorum vitam agunt angelicam. Novistine autem nunc quomodo una eademque lex sit illa a Mose lata antiquitus, et quam Christus in Evangelio tulit? Et quemadmodum rex aliquis missis servo suo nummis quinque dicit illi, Negotiare et opera e cum his, quando peregre abfuerit. Hic vero gratis actis accipit, et negotiatur. Cum vero denuo peregre profectus fuerit rex, eidem servo alios centum tradidit, nec propterea quinque his ille privatus est: sed nomen quidem quinque nummorum defecit, nihilominus tamen hi quinque multipliciter in ipsis centum continentur; et cum centum nummorum numerus nominatur, necessario cum his conjunctus est et una intelligitur ipsorum quinque numerus una cum centenis: sic, inquam, in lege et Evangelio contingit. Lex quidem abrogata dicitur, citra controversiam tamen in ipso Evangelio continetur ipsius legis finis, et multipliciter in hoc operatur, quemadmodum paulo ante diximus. Et hæc quidem abrogata est, non ceu mala, sed inutilis quod præsens tempus attinet, nec usum habens aliquem. Et quemadmodum in densissimis tenebris media nocte luna exorta tenebrarum profunditatem quasi attenuat, aerem tamen non omnino dilucidum reddit: sol vero exortus in tantum universum orbem illuminat, ut etiam minimus in aere pulvisculus per solis radios conspiciatur: et luna quidem insitum sibi propriumque lumen non amisit, disparuit tamen et oblecta est propter solis splendorem: sic etiam in veteri lege et Evangelio contingit. Lex enim vetus idololatriæ quidem tenebras depulit, non tamen in universum illuminare et absolvere potuit hominum animas; Evangelium vero illuminavit, docuit, absolvit, et homines in cælum exexit, paradisumque quem progenitor Adam amiserat, gratuito concessit. Et quis tam infelix, ut Evangelio relicto ad legem revertatur, et quasi denuo ceu infans lactis nutrimentum concupiscat, nec instar viri cibum solidiorem? Vel quis ceu puer litterarum elementa

⁶⁶ Matth. v, 17.

requirat, et non potius ceu absoluta prudentia A
præditus philosophiam? Vel quis solari lumine repudiat, lunarem amplectatur? Mihi sane ea quæ scripsimus sufficere videntur, ut facile, quicumque voluerit hujus rei veritatem cognoscat, quin et tu ipse. Si autem fortassis adhuc propter sacrificia, circumcisionem, Sabbati otium, et ciborum discrimen ratio tua dubitat et vacillat, minime tamen hæc fieri conveniabat, cum de maximis illis et necessariis sufficienter dixerimus; verumtamen etiam de his, ut et reliquis, brevissime disseramus.

13. Homines, ut supra diximus, humanas idolis victimas immolabant, nec alienigenas tantum, sed etiam proprios liberos. Et quemadmodum lignum tortuosum integram et nimiam inflexionem sustinere non potest, sed illud paulatim principio artificis arte et opportunitate ab inæqualitate priore immutatur, deinde omnino in rectum extenditur estu regula aliqua: ita etiam in sacrificiis factum est. Concessit enim Deus primo taures immolari, oves et hircos, ut illos ab impiis hisce hominum immolationibus abduceret. Quid enim his deterius et iniquius? Hæc tamen concessit Deus, ut paulo post et ipsa abrogaret, et homines in notitiam sacrificandi laudem induceret. Sic enim per Davidem Deus locutus est: « Non suscipiam ex domo tua vitulos, neque de gregibus tuis capellas. Num edam taurorum carnes, et hircorum sanguinem bibam? Offer Deo sacrificium laudis (id est, hymnum oris tui cum sincero et recto corde), et redde Domino vota tua, et invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et glorificabis me⁸⁷. » Et hæc tanquam sub Dei persona dixit, aversantis animalium victimas. Per seipsum autem ad Deum sic dixit: « Quoniam, si voluisses sacrificium, dedissem tibi; holocausta non comprobas. Sacrificium Deo spiritus contritus; cor contritum et humiliatum Dominus non despiciet⁸⁸. » Viden' quomodo in omni negotio a summo ad infimum tandem propheta locuti sint? Si igitur de sacrificiis dilucide dixerunt, quod Deo non grata sint; sed temporanea quædam concessio, jam post inutilem animalium oblationem sacrificatur et cantatur per os et labia ex puro et sincero corde, quod et factum est. Qui enim ante idololatram, tyranni et persecutores Christi fuerant, qui Christum ignominia affecerant, conversi doctores et præcones orbis facti sunt, et pro nomine Christi occubuerunt, seipsos proponentes formulam eorum qui in Christum credunt, ut dictum est. De circumcisione autem copiosius in superioribus diximus. Verumtamen etiam nunc sic dicimus. Circumcisio cordis est circumcisio, non carnis. Abundantiam enim cordis circumcidere debent singuli, non carnis. Abundantia enim cordis peccatum est, quod conciliavit diabolus et homo propter voluptates. Quod vero Deus in homine fecit, non est supervacaneum, integrum enim est,

την φιλοσοφίαν, ἢ τὸ ἡλιακὸν φῶς ἀποστραφεῖς τὸ τῆς σελήνης ἀσπάσεται; Ἐμοιγε δοκεῖ ὅτι ἀρκετὰ εἰσιν ἅπερ γράψαντές ἐσμεν, ἵνα γινῶ πᾶς ὁ βουλόμενος τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ σὺ αὐτός. Εἰ δ' ἴσως ἀμφιβάλλει εἶτι καὶ ὑποσκάζει ὁ λογισμὸς σου ἕνεκεν τῶν θυσιαῶν τῆς περιτομῆς τῆς τε ἀργίας τοῦ Σαββάτου καὶ τῶν τροφίμων, οὐδὲν ἦν εἰκὸς γενέσθαι, ἐπεὶ περὶ τῶν μεγάλων καὶ ἀναγκαίων εἶπα μὲν ἀρκούντως. Ὅμως καὶ περὶ τούτου, ὡσπερ καὶ περὶ τῶν ἄλλων, διὰ βραχέων ἐροῦμεν.

14. Οἱ ἄνθρωποι, ὡς φθάσαντες εἴπομεν ἐμπροσθεν, ἀνθρώπους ἔθουον τοῖς εἰδώλοις, οὐ μόνον δὲ ἄλλοτρους, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν. Καὶ ὡσπερ ἕξλον λοξὴν ἀθρόαν μεταβολὴν ὑπομεῖναι οὐ δύναται, ἀλλ' ἐκ τοῦ καταμικρῆν μετὰ τέχνης καὶ ἐπιτηδεότητος ὁ τεχνίτης ἀπαλλάττει μὲν αὐτὸ τῆς πρῆτης ἀνισότητος, ὑστερον δὲ τοσοῦτον ποιεῖ αὐτὴ ὀρθὴν, ὥστε καὶ κανὼν τοῦτο ποιεῖ. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν θυσιαῶν. Συνεχώρησε μὲν πρότερον ὁ Θεὸς θύειν βόας καὶ πρόβατα καὶ τράγους, ὅπως ἀπαλάξῃ αὐτοὺς τῆς ἀσεβοῦς καὶ ἀπανθρώπου θυσίας, τί γὰρ τούτου χειριστὸν τε καὶ ἀδικίωτατον; ὁμως συνεχώρησε τοῦτο ὁ Θεός, διὰ τὸ ἵνα ὡς ἐν ὀλίγῳ παύσῃ καὶ αὐτὰ, καὶ δώσῃ τοῖς ἀνθρώποις γινῶσιν τοῦ θύειν θυσίαν ἀνέσεως. Οὕτω γὰρ διὰ τοῦ Δαβὶδ ὁ Θεὸς εἶρηκεν: « Οὐδέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μίσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων ἢ αἵμα τράγων πλομαί; Θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν ἀνέσεως, τοῦτέστιν ἴμνον ἐκ στόματος; μετὰ εὐκρινούς καὶ εὐθείας καρδίας· καὶ ἀπόδος τῷ Κυρίῳ τὰς εὐχάς σου, καὶ ἐπικάλῃσαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαι σε, καὶ δοξάσεις με. » Καὶ τοῦτο εἶρηκεν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ἀποστρεφόμενος τὰς θυσίας τῶν ζώων. Ἄφ' ἑαυτοῦ δὲ λέγει οὕτω πρὸς τὸν Θεόν, ὅτι « Εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα ἄν σοι· ὀλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκῆσεις. Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον· καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξαυδενώσει. » Βλέπεις πῶς ἐπὶ παντὸς πράγματος, ἀπὸ τοῦ μεγαλύτερου ἕως τοῦ μικροτέρου ἐλάλησαν οἱ προφήται; Ἰδοὺ γοῦν καὶ περὶ τῶν θυσιαῶν φανερῶς εἶπον ὅτι οὐκ ἔστι τοῦτο ἀποδοχὴ Θεοῦ, ἀλλὰ πρόσκαιρος συγκατάθεσις. Μετὰ δὲ ταῦτα τῆς τῶν ζώων θυσίας ἀργία θυσιάζεται δὲ καὶ ὑμνεῖται διὰ στόματος καὶ χειλέων, ἐκ καθαρᾶς καὶ εὐκρινούς καρδίας, ὅ καὶ γέγονεν. Οἱ πρῶην εἰδωλόλατραι, οἱ πρῶην τύραννοι καὶ διώκται τῶν Χριστιανῶν, οἱ ὑβρίζοντες τὸν Χριστὸν, στραφέντες ἐγένοντο κήρυκες καὶ διδάσκαλοι: τῆς οἰκουμένης, καὶ ἀπέθανον ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ κατέστησαν ἑαυτοὺς εἶναι τύπον καὶ κανὼν τῶν εἰς τὸν Κύριον πιστευσάντων, ὡς εἴπομεν. Περὶ δὲ τῆς περιτομῆς πλατυκώτερον ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἴπομεν. Ὅμως δὲ καὶ κατὰ τὸ παρὸν οὕτω λέγομεν, ὅτι περιτομὴ καρδίας ἐστὶ περιτομή, οὐχὶ δὲ τῆς σαρκός. Τὸ γὰρ περισσὸν τῆς καρδίας φρωστει πᾶς ἄνθρωπος περιτέμνεται, ἀλλ'

⁸⁷ Psa. XLII, 9, 13-15. ⁸⁸ Psal. L, 18, 19.

οὐ τῆς σαρκός. Τὸ γὰρ περισσὸν τὴν καρδίας ἡ ἀμαρ-
 τία ἐστίν, ἦντινα προσξένηεν ὁ διάβολος, καὶ διὰ
 τὰ: ἡ ὄνὰς ὁ ἄνθρωπος. Ὅπερ δὲ ἐποίησεν ὁ Θεὸς
 ἐν τῷ ἄνθρωπῳ, οὐκ ἔστι περισσόν. Τέλειον μὲν
 ἔστι καὶ καλόν, περιττὸν δὲ οὐκ ἔστι. Ἐὰν γοῦν πε-
 ριτέμῃ ὁ ἄνθρωπος τὰ περιττὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ,
 τουτέστι τὴν ἀμαρτίαν, ὅπως αὐτὸς ἐστὶν ἀληθῶς
 περιτετμημένος. Εἰ δὲ τῆ ἀμαρτία εὐρίσκειται περι-
 τεύον, τῆ δὲ σαρκὶ περιτετμημένος, μάταια ἐστὶν
 ἡ τοῦτο περιτομή, καὶ ἀνωφελής. Ἀλλὰ καὶ Μω-
 σῆς οὕτως φησι, « Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ
 περιτεμείθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, καὶ τὸν τρά-
 χηλον ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι. Ὁ γὰρ Κύριος ὁ
 Θεὸς ὑμῶν, οὗτος Θεὸς τῶν θεῶν καὶ Κύριος τῶν
 κυρίων, ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ ἰσχυρός. » Οἶδας ποίαν
 κρίνει Μωσῆς περιτομήν; Πάντως οὐ τῆς σαρκός,
 ἀλλὰ τῆς καρδίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς
 Στέφανος μετὰ τῶν Ἑβραίων διαλεγόμενος, πρὸς
 αὐτοὺς οὕτως εἶρηκεν, « Σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερι-
 τμητοὶ τῆ καρδίᾳ, οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον, καὶ
 οὐκ ἐφυλάξατε αὐτόν. » Τὸ δὲ Σάββατον οὐκ ἐτάχθη
 οὕτως ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, διὰ τὸ ἵνα ἀργῶσιν οἱ
 ἄνθρωποι κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν, ἐπεὶ ἡ ἀργία
 αὐτῆ κατ' αὐτὴν κακία ἐστίν, ἀλλὰ διότι ἐνησχολοῦντο
 οἱ Ἰουδαῖοι διαπαντὸς ἐπὶ τὰ βιωτικὰ, τῶν δὲ πνευ-
 ματικῶν ἡμέλων. Κατὰ τοῦτο ἐτάχθη, ἵνα ἀργῶσι
 μὲν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου ἀπὸ τῶν
 βιωτικῶν μελημάτων, εἰ; δὲ τὴν ἐκκλησίαν ἀπέρ-
 χωνται πᾶση σπουδῇ καὶ ἐπιμελείᾳ. Καὶ ὄλον ἐκ
 τοῦτου ὅτι ὁ ἱερεὺς κατὰ τὸ Σάββατον διπλοῦν ἔργον
 ἐποίει, καὶ διπλὰς τὰς θυσίας προσέφερεν. Οἱ δὲ
 Ἰουδαῖοι καὶ τοῦτο παραβλέποντες ἐπὶ τὰς ἡδονὰς
 καὶ τρυφὰς μᾶλλον ἐσπούδαζον. Διὰ τοι τοῦτο καὶ
 ὁ προφήτης καταπτόμενος αὐτῶν, εἶπεν, « Οὐαί, οἱ
 ἐρχόμενοι εἰς ἡμέραν κακὴν, οἱ ἐγγίζοντες καὶ
 ἀπτόμενοι Σαββάτων ψευδῶν. » Καὶ τοῖς μὲν Ἰου-
 δαίοις ἐδόθη τὸ Σάββατον, ἵνα ἀπεχόμενοι, ὡς εἶρη-
 ται, τῶν βιωτικῶν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν σπουδάζωσι·
 τῆ; δὲ Χριστιανοῖς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ κατ' ἐκάστην
 ἡμέραν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ προσευχῇ ἐτάχθη
 ἀπέρχεσθαι. Καὶ οὕτως ἐνεργεῖται: οἱ μὲν πλεόν, οἱ
 δὲ ἕλαττον κατ' ἡμέραν προσεύχονται. Καὶ ὡς περ ἐπὶ
 πασῶν τῶν ἐντολῶν ὁ μὲν νόμος εἶπεν ὀλίγον καὶ ἀτε-
 λές, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον καθολικῶς καὶ τελείως, οὕτως ἐστὶ
 καὶ ἐπὶ τοῦ Σαββάτου. Ὁ μὲν νόμος τὸ Σάββατον εἶπεν,
 ἵνα εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπέρχωνται, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον
 κατ' ἐκάστην, καὶ οὐ μόνον ἅπαξ τῆς ἡμέρας, ἀλλ'
 ὁ βουλόμενος μυριάκις. Εἰ δὲ βούλει, καὶ ἔτι σαφέ-
 στερον τὸν λόγον ποιήσωμαι. Φερόντων τῶν Ἰου-
 δαίων ἐμπροσθεν τοῦ Χριστοῦ τῆ ἡμέρᾳ τοῦ Σαβ-
 βάτου πλῆθος ἀβρώτων, χωλῶν, τυφλῶν, ξηρῶν,
 παραλύτων, δαιμονιζομένων, καὶ ἐτέρων ἐχόντων
 ἀβρώστιας ποικίλας, τοὺς πάντας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ
 ἰθεράπευσε. Φθόνου δὲ καὶ θυμοῦ πλησθέντες οἱ
 Ἰουδαῖοι, οὐκ εἶχον τί εἰπεῖν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἄλλο,
 καὶ λέγουσιν αὐτῷ, « Οὐκ ἔξεστί σοι ποιεῖν ταῦτα
 ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου. » Ἀλλὰ καὶ τοὺς μα-

A et bonum, et abundans est nihil. Si itaque homo
 cordis abundantiam circumciderit, id est peccatum,
 hic revera vere circumcisisus est. Si autem peccato
 obnoxius fuerit, et carne circumcisisus, vana et inu-
 tilis est hujus circumcisisio. Sed et Moses sic in-
 quit: « Hodie itaque circumcidite duritiam cor-
 dis vestri, et cervicem vestram ne induretis am-
 plius. Dominus enim Deus vester, hic Deus deo-
 rum est, et Dominus dominantium: Deus magnus
 et fortis⁹⁹. » En qualem Moses circumcissionem
 faciat? Non carnis certe, sed cordis. Verum et
 martyr Christi Stephanus cum Hebraeis disputans
 dixit: « Duri cervice et incircumcisi corde, qui
 recepistis legem, et non observavistis eam¹⁰⁰. »
 Sabbatum vero non casu aut fortuito institutum
 est, ut homines eo die otiosi desiderent (otium
 enim per se vitio habetur), sed ut Judæi omnino ab
 iis quæ vitam attinent vacantes, spiritualia cura-
 rent. Et in hunc finem institutum est, ut Sabbato
 quidem vacarent a curis vitam spectantibus, in
 concionem vero ardenti studio et cura abirent Et
 clare constat, quod sacerdos in Sabbato duplicem
 laborem absolvebat, et duplices oblationes immo-
 labat. Judæi autem etiam hoc neglecto voluptati-
 tibus magis studebant et deliciis. Quapropter et
 propheta increpans illos, dixit: « Va abeuntibus
 ad diem malum, qui appropinquatis et contingitis
 Sabbata ficta¹⁰¹. » Et Judæis quidem, ut diximus,
 Sabbatum institutum est, ut a curis victum spec-
 tantibus vacantes, ad conciones sacras studiosè
 convenirent, Christianis vero non similiter, utpote
 cum quotidie ad conciones et preces ipsis conve-
 nire solemne sit, et sic laboratur ut hi quidem
 plus, illi vero minus singulis diebus orent. Et
 quemadmodum in omnibus præceptis lex minimum
 illud et imperfectum exposuit, Evangelium vero
 universale illud et totum: ita etiam in Sabbato
 fieri videmus. Lex quidem Sabbatum constituit,
 ut conciones adirent. Evangelium vero quotidie
 hoc fieri voluit, idque non semel tantum in die,
 sed millies, si cui libuerit. Quod si volueris, di-
 cam¹⁰² d dilucidius. Judæis ad Christum Sabbato
 apportantibus magnam infirmorum multitudinem,
 claudorum, cæcorum, aridorum, paralyticorum,
 dæmoniacorum, aliorumque variis morbis laboran-
 tium, omnes eadem ipsa hora sanavit. Judæi vero,
 invidia et ira pleni, cum aliud quod Christo objice-
 rent, non haberent, dicunt illi: « Non licet tibi hoc
 facere Sabbato¹⁰³. » Quin et Pharisei videntes Christi
 discipulos Sabbato spicas vellere et comedere,
 dixerunt eumdem sermonem¹⁰⁴. Quid vero ad hos
 Christus? « Annon legistis quid fecerit David, cum
 esuriret ipse, et qui cum eo erant? Quomodo in-
 gressus sit in domum Dei, et panes propositionis
 comederit, et dederit his qui cum eo erant in die
 Sabbati? Sabbatum enim propter hominem factum
 est, et non homo propter Sabbatum. » Sed et alia

⁹⁹ Deut. x, 16, 17. ¹⁰⁰ Act. vii, 51. ¹⁰¹ Ecch. xxi, 25. ¹⁰² Matth. xii, 10. ¹⁰³ Ibid. f seq.

quædam est Sabbati ratio. Sex diebus Deus creavit omnia, et septimo quievit ab operibus suis. Tum et Christus in sepulcrum depositus, Sabbato quievi. In Parasceve enim laboravit; latroni enim salutem dedit. Die vero Dominico rursus operatus est, suscitando primum, ut Deus, proprium corpus, et multorum aliorum; deinde et apostolis apparens, confortavit illos, et cum his alios multos apostolos. Et quod septem exactis sæculis, id est annorum septem millibus a creatione mundi, universalis omnium hominum quies futura sit. Eo usque enim omnis actio tam bona quam mala extenditur: tempore autem illo resurrectio mortuorum et judicium operum futurum est, et singulorum juxta opera sua retributio; et hos quidem qui impie vixerunt, æterna manet damnatio; pios vero bonosque, vita æterna, paradus et bona quam plurima, quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt. En igitur quis otii illius Sabbatini finis sit, et quomodo erraverint ac adhuc errent, veluti in omnibus aliis, miseri et stulti Judæi.

ἐκαθὼν ἀνάστασις νεκρῶν, καὶ κρίσις τῶν πράξεων ἔργα αὐτοῦ. Καὶ τοῖς μὲν κακῶς βιώσασι κόλασις ζωῆς αἰώνιος καὶ πολλὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Ἴδε γοῦν, τίς ἐστιν ὁ σκοπὸς τὴν ἀργίαν τοῦ Σαββάτου, καὶ πῶς ἐπλανῶνται, καὶ ἔτι πλανῶνται, ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις, οἱ τάλανες καὶ μάταιοι Ἰουδαῖοι.

14 De cibis vero ipsa veritas sic se habet: « Omnia quæ fecit Deus valde bona sunt; » et si bona sunt, quomodo legislator ea pro malis et reji-
C cipiendis erat judicaturus? Cum Deus ad illos dicat: « Erce dedi vobis omnia ad comedendum, ut herbas campi ». Sed cum in deserto moraretur immorigera et ingrata Judæorum gens, singulis diebus manna a Deo missum accipiebant; cæterum contra Mosem, imo ipsum Deum murmurabant quotidie, et suillas Ægypti carnes appetebant, quas antea comederant, et infinita alia (in primis tamen præ aliis suillarum carniū desiderio tenebantur). Hac igitur de causa interdixit his legislator Moses, ne his vescerentur, ut eos ab omnibus Ægypti cupiditatibus abduceret. Sed de his ipsis audi. Quod enim universus mundus in idololatriæ tenebras et haratrum incidit, manifeste constat; in primis tamen omnium Ægyptii omnia fere animalia adorabant, et deorum numero ascribebant; et quæcunque hi tanquam Deos venerabantur, hæc Moses legislator immolare jussit; e volatilibus quidem turturam et columbam, e quadrupedibus vero bovem, ovem et capram; sed porco vesci prohibuit, quoniam hujus cibus magni erat pretii apud Ægyptios simul et infelicissimos Judæos. Moses igitur ipsis inmutare volens Ægyptiorum ritus, ea immolare jussit quæ Ægyptiis pro diis erant, ut intelligerent se frustra hæc colere et venerari. Quæ vero clara habebant, et magni faciebant, cibi gratia, illorum esum in-

Οητάς τοῦ Χριστοῦ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι καθίσκροντας στάχους καὶ ἐσθίνοντας, τὸν αὐτὸν λόγον εἶπον. Τί δὲ πρὸς αὐτοὺς ὁ Χριστὸς; « Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῖς ἄρτους αὐτοῦ ἔφαγε, καὶ ἐδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ οὗσι τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου; τὸ γὰρ Σάββατον διὰ τὸν ἀνθρώπου ἐγένετο, οὐχ ὁ ἀνθρώπος διὰ τὸ Σάββατον. » Ἄλλ' ἐστὶ καὶ ἄλλη τις ἔννοια περὶ τοῦ Σαββάτου, ὅτι ἐν ἑξ ἡμέραις ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὴν κτίσιν, καὶ τῇ ἑβδόμῃ κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Καὶ ὅτι τὸ Σάββατον κατέπαυσεν ὁ Χριστὸς ἐν τῷ τάφῳ εὐρισκόμενος, τῇ δὲ Παρασκευῇ ἐργάζετο, ἕως γὰρ τὸν λησθῆν. Καὶ τῇ Κυριακῇ αὖθις ἐργάζετο, ἀναστήσας μὲν πρότερον ὡς Θεὸς τὸ ἴδιον σῶμα, καὶ ἐτέρων πολλῶν, εἶτα καὶ τῶν ἀποστόλων φανεῖς, ἐνεδυνάμωσεν αὐτοὺς, καὶ ἐν αὐτοῖς ἀποστόλους ἐτέρους πολλοὺς. Καὶ ὅτι πληρωθέντων τῶν ἑπτὰ αἰώνων, ἦτοι τῶν ἑπτόκισι χιλίων χρόνων ἀπὸ κτίσεως κόσμου, μέλλει γενέσθαι κατάπαυσις τῶν ἀνθρώπων. Μέχρι γὰρ τότε ἐστὶ πᾶσα πρᾶξις καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ. Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν μέλλει ἐπεσθαι, καὶ ἀνταπόδοσις ἐνὶ ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ ἐπιπέσοις ἀπέκριται, τοῖς δὲ καλῶς πολιτευσασμένοις, καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Ἴδε γοῦν, τίς ἐστιν ὁ σκοπὸς τὴν ἀργίαν τοῦ Σαββάτου, καὶ πῶς ἐπλανῶνται, καὶ ἔτι πλανῶνται, ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις, οἱ τάλανες καὶ μάταιοι Ἰουδαῖοι.

15. Περὶ δὲ τῶν βρωμάτων οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια ὅτι « Ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεός, τὰ πάντα καλὰ λίαν εἰσι. Καὶ ἐπὶ καλὰ λίαν εἰσι, πῶς ἐμύλλε κρατῆσειν αὐτὰ ὁ νομοθέτης ὡς καλὰ καὶ ἀπόβλητα; Καί:τοι γὰρ τοῦ Θεοῦ εἰπόντος, ὅτι Ἴδού δέδωκα ὑμῖν τὰ πάντα ἐσθίειν ὡς λάχανα χόρτου, » ἄλλ' ἐν τῇ ἐρήμῳ εὐρισκόμενον τὸ γένος τῶν Ἑβραίων, τὸ ἀπειθεὶς καὶ ἀχάριστον, εἶχε μὲν τὸ μάννα καθ' ἐκάστην ἡμέραν πρὸς Θεοῦ πρὸς αὐτοὺς πεμπόμενον, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Μωυσέως, μάλλον δὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ καθ' ἐκάστην ἐγγύζον, καὶ ἐνεθυμούνοτο τὰ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ βεῖα κρία, ἅπερ ἦσαν ἐσθίοντες, καὶ ἔτερα πολλά. Ἐξαιρέτως γὰρ πλέον τῶν ἄλλων ἐπεθύμουν τὰ βεῖα. Διὰ γοῦν τὴν τοιαύτην αἰτίαν ἐκώλυσεν ὁ νομοθέτης Μωυσῆς ὅσα δὴ καὶ ἐκώλυσεν ἐσθίειν αὐτοὺς, διὰ τὸ ἵνα παντελῶς ἐκστῆσθαι αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιθυμιῶν. Ἄκουσον δὲ καὶ περὶ αὐτῶν. Ὅτι μὲν ἄρας ὁ κόσμος ἐνέπεσεν εἰς τὸ τῆς εἰδωλολατρίας σκοτός καὶ βάραθρον, τοῦτο πρόβηλον ἑξαιρέτως δὲ οἱ Αἰγύπτιοι σχεδὸν ἅπαντα τὰ ζῶα προσεκύνοιν καὶ βλάστησαν θεοῦ. Καὶ ἅπερ ἐτίμιον ὡς θεοὺς οὗτοι, ταῦτα ὁ νομοθέτης Μωυσῆς προσέταξε θύειν, ἦτοι ἀπὸ τῶν πτηνῶν τρυγῶνα καὶ τὴν περιστερᾶν, ἀπὸ τῶν τετραπόδων τὸν βοῦν, τὸ πρόβητον, καὶ τὴν αἶγα. Τὸν τοῖνον χοίρον διεκώλυσεν ἐσθίειν. Διὸ εἶχον τοῦτον περὶ πολλοὶ οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ δὴ καὶ οἱ κακοδαίμονες Ἰουδαῖοι. Βουλόμενος τοῖνον ὁ Μωυσῆς ἀλλάξαι τὰ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἔθη, ἅπερ ἐνόμιζον οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι θεοὺς, προσέταξε θύεσθαι, ἵνα γινώσκον ὅτι ματαίως σέβονται καὶ τιμῶσιν αὐτὰ.

Gen. 1, 29.

Ἄπερ δὲ εἶχον ἀναγκαῖα καὶ περὶ πολλοῦ τροφῆς γάρην, τὰτα ἐκώλυσεν ἐπιθεσθαι περ' αὐτῶν· ἐξαιρέτως δὲ τὸν χοῖρον, διὰ τὸ ἀκόρεστον τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν, καθὼς εἴρηται. Ὁ δὲ Χριστὸς οὐδὲν τῶν βρωμάτων ἐκώλυσεν, ἀλλ' οὐδὲ οἱ ἀπέστολοι, καὶ οἱ διάδοχοι τούτων. Εἰ δὲ καὶ τινα τῶν ζῶων εὐρίσκονται, ἅπερ οὐκ ἐσθίουσιν οἱ Χριστιανοί, οὕτως ἀπλῶς ἀπὸ μακρᾶς συνηθείας καὶ οἰκείας θελήσεως ἀνεργοῦσι τοῦτο, οὐ μὴν δὲ ἀπὸ παραδόσεως τῶν διδασκάλων ἢ τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ γὰρ παλαιὸς νόμος εἶχε τὰς περατηρήσει; ταύτας, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον οὐδὲ μῶς. Ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς τὴν ἐνδὸς ἐκάστου ἐξουσίαν εὐρίσκονται. Ἀπὸ δὲ συνηθείας, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, μακρᾶς τινῶν ζῶων ἀπέχονται, καὶ οὐκ ἐσθίουσιν ὡσπερ καὶ οἱ παρ' ἡμῖν μοναχοὶ πάντων τῶν κρεῶν ἀπέχονται, ἀλλ' οὐχ ὡς μίαιρῶν εὐρισκομένων καὶ ἀποβλήτων, ἀλλ' ὡς βουόμενοι ζῆν ὑψηλοτέραν ζωὴν καὶ διαγωγὴν, καὶ πολιτεύεσθαι ὑψηλοτέραν πολιτείαν, διὰ τὸ εὐκαθῆ; τῆ; σαρκὸς ἀπέχονται τῶν κρεῶν. Καὶ ἰδοὺ ἀπ' ὧν περὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου ἐγράψαμεν, ἔχεις διακρίνειν ὅτι οὐκ ἀνέκειται ὁ νόμος τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀλλ' ὅβτε τὸ Εὐαγγέλιον τῷ νόμῳ. Κατὰ πάντα γὰρ εἰς σύμφωνον. Τὸ δὲ ἀθενὲ; τοῦ νόμου ἀνεπλήρωσε τὸ Εὐαγγέλιον. Εἰ γὰρ ὁ νόμος τέλειος ἦν, οὐκ ἂν ὁ Θεὸς διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου οὕτως εἶλεγειν, ὅτι Ἐδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰουδα διαθήκην καινὴν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην, ἣν ἐποίησα τοῖ; πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαδομένου μου τῆ; χεῖρο; αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺ; ἐκ γῆ; Αἰγύπτου, ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἀνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ γὰρ ἡμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος. Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰ; ἡμέραι; ἐκείναι; λέγει Κύριος, διδοὺ; νόμου; μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίαι; αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτοὺ; καὶ ἔσομαι αὐτοῖ; εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν. Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνωθὶ τὸν Κύριον· ὅτι πάντες, εἰδήσουσι με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕω; μεγάλου αὐτῶν· ὅτι ὡς ἔσομαι τοῖ; ἀδικίαι; αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. Ἐπρόσεξον οὖν ἀκριβῶ; τὰ λεγόμενα. Λέγει ὁ Θεὸς, Ἐδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰουδα διαθήκην καινὴν. Ἐν τῷ εἰπεῖν, Ἐ συντελέσω διαθήκην καινὴν, ἔδειξε τὴν πρώτην ἀτελή οὖσαν, τὴν δὲ ἐρχομένην τελείαν· ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν καινὴν, ἔδειξε τὴν ἑτέραν παλαιάν, καὶ χρῆσιν αὐτῆ; μὴ ἔχουσαν. Καὶ ἔτι καθαρώτερον εἶπεν ὅτι Ἐὐ κατὰ τὴν διαθήκην, ἣν διεθέμην τοῖ; πατράσιν αὐτῶν, ὅτι οὐκ ἀνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ ἡμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος. Ἐ πάντως ἐκ τούτου προβλεπόμενον ἔστιν ὅτι τὴν μὲν παλαιάν διαθήκην ἔργασε, τὴν δὲ καινὴν ἔχαρισται. Καὶ ἔτι καθαρώτερον ἐπερὶ αὐτῆ; εἴρηκα; ὅτως ἔφησεν, Ἐ ἔσομαι αὐτοῖ; εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν·

A terminatus est; in primis tamēn suillarum carnium, propter insatiabiles barum cupiditates, ut dictum est. Christus vero nihil e cibis prohibuit, nec etiam apostoli horumque successores. Quod si vero aliqua animalia sunt a quibus Christiani abstinent, hoc simpliciter diutinæ consuetudinis et propriæ voluntatis gratia faciunt, non propter doctorem Evangelii traditionem. Vetus enim lex hæc observationes habebat, Evangelium vero nequaquam; sed omnia in uniuscujusque potestate et arbitrio sunt constituta; propter diutinam vero, ut dictum est, consuetudinē a quibusdam animalibus abstinent, nec illis vescuntur: quemadmodum qui penes nos sunt monachi; ab omnium carnium esu abstinent, non quod hæc impuras et rejiciendas esse arbitrentur, sed vitam (ut dictum est) augustiorem sequi cupientes, et rempublicam habere longe sublimiorem propter corporis sui tolerantiam carnibus abstinent. Et ecce ex his quæ de lege scriptissimum, judicare potes, legem Evangelio contrariam non esse, nec Evangelium legi, omnia enim hæc sibi consentiunt. Legis vero infirmitatem Evangelium complevit. Si enim lex perfecta fuisset, nequaquam sic per Jeremiam prophetam dixisset Dominus: « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et constituam super domum Israel et domum Juda fœdus novum: non secundum fœdus quod pepigi cum patribus ipsorum, in diebus cum apprehenderem ego manum ipsorum, ut educerem eos de terra Ægypti, quoniam ipsi non perstiterunt in fœdere meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Quoniam hoc est fœdus quod statuam domui Israel post dies illos, dicit Dominus: Dabo leges meas in sensus illorum, et in cor ipsorum inscribam eas, et ero ipsis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Nec docebit unusquisque proximum suum, et quilibet fratrem suum, dicens: Cognosce Deum; quoniam omnes cognoscent me, a minimo ipsorum usque ad maximum illorum. Quoniam propitius ero iniquitatibus illorum, et peccatorum illorum et delictorum non amplius recordabor ». Attende diligenter ad ea quæ dicuntur. Dicit Deus: « Ecce dies veniunt, et constituam super domum Israel et super domum Juda fœdus novum. » Dicendo, « Constituam fœdus novum, » ostendit primum illud esse imperfectum, futurum vero illud fore perfectum. Cum item « Novum » dicit, ostendit alterum illud esse vetus, cujus nullus sit usus. Quin dilucidius adhuc dixit: Non secundum fœdus, quod pepigi cum patribus illorum, quoniam non perstiterunt in fœdere meo, et neglexi eos, dicit Dominus. Omnino autem hinc elucescit, quod vetus quidem fœdus abrogavit, novum vero gratuito concessit. Sed adhuc clarius de hoc locutus, sic dixit: « Ero ipsis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum, et omnes cognoscent me a minimo ipsorum usque ad maximum. Quoniam propi-

25 Jerem. xxvi, 51-55.

tius ero iniquitatibus ipsorum, et peccatorum illorum delictorumque non amplius recordabor. » Vides quomodo Israelie quidem populum reproba-verit, proculque a se abegrit; et gentes, quibus novum fœdus, id est, Evangelium, traditum est, populum suum nominaverit? Et domum Israel et Juda de ipsis gentibus dicere videtur Deus, de Hebræorum vero gente nequaquam. Quos etenim Christus diaboli filios vocavit, quomodo pater hu-jus Deus eosdem populum suum appellaret, aut Deus ipsorum esse diceretur? Similiter per Isaiam quoque sic inquit Deus: « E Sion exhibit lex et verbum Domini de Jerusalem ». Et quænam lex alia de Sion et Jerusalem egressa est, præterquam Christi doctrina et Evangelium? Mosaica enim lex in monte Sinai promulgata est Judæis, genti im-purigeræ et ingræte: Christi autem doctrina et Evangelium ex Jerusalem. Verumtamen tu te tecum considera, et vide. Quemadmodum homo taberna-culum quoddam umbratile extruens, de hoc non multum sollicitus est, in domo autem extruenda summo studio utitur, et in primis curat ut funda-mentum positum sit firmum et stabile, ut forma do-mus sit commoda, et culmen imponat concinnum: quin etiam de elegantia domus non parum sollicitus est. In domo enim sua paterfamilias habitat. Sic etiam in veteri lege et Evangelio contingit. Evan-gelium quidem, secundum quod in eo requiescere Deus voluit, per omnia sanctum fecit, perfectum et justum et stabile. In lege vero non sic; sed vo-lens hanc tantum non ceu inutilem abolere, quasi in tran cursu ipsam tradidit, ut legis defectus per Evangelium implerentur et resarcirentur. Cæterum quemadmodum de Christo prophete vaticinati sunt, et hæc quidem sermonibus claris exposuerunt, hæc vero per ænigmata, non solum autem de Chri-sto, sed etiam de Evangelio et illius discipulis apostolisque; sic etiam de lege. Et primo quidem cum Isaac benedicere vellet filio suo primogenito Esau, non complacitum est Deo in hoc, sed Jacobo post hunc nato benedixit. Et Esau quidem typus erat legis et populi Judaici, Jacob vero typus Evan-gelii et populi ex gentibus collecti. Judas vero Ja-cobi filius genuit Phares et Zara. Cum autem Zara ad nascendum egrederetur, manus quidem ejus emicuit, corpus vero nequaquam. Cum autem ob-stetrix manum suo tincto refigavisset, manus in-fantis rursus ingressa est; et postea natus est frater ejus Phares, quo in lucem edito, tandem et Zara natus est. Hoc autem viso obstetrix dixit: « Quare propter te solutum est septum? » Septum certe ab omnibus prophetis lex Mosaica appella-tur. Quis igitur exposuit obstetrici duos esse in-fantes? et quam de causa coccinno filo manum allerius religavit? » Tum quid iam inveniens dixit: « Quare propter te dissolutum est septum? » id est, quomodo tu typus legis factus es? Et quemad-

καὶ οὕτως ἑ πάντες εἰδήσουσι με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν. Ὅτι ὡς εἶπα· εἶσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, τῶν καὶ ἀμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. » Οἶδας πῶς μὲν τὴν τῶν Ἰουδαίων λαὸν ἀπεσοκράκτισε, καὶ μακρὰν που ἀπ' αὐτοῦ ἀπέδωξε, τὰ δὲ ἔθνη πρὸς ἃ ἐδόθη ἡ καινὴ διαθήκη, τούτέστιν ἡ τοῦ Εὐαγγελίου, λαὸν αὐτοῦ ὠνόμασε, καὶ οἶκον Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα, καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνῶν ἔκοιτε λέγεσθαι Θεός, τῶν Ἑβραίων δὲ οὐδαμῶς; Οὐδ' γὰρ ὁ Χριστὸς υἱοῦς διαβόλου ἐκάλεσε, πῶς ὁ τοῦτου Πατὴρ καὶ Θεὸς λαὸν αὐτοῦ ὠνόμασεν, ἢ Θεὸς αὐτῶν εἶναι λέγοιτο; Πταύτως δὲ καὶ διὰ Ἡσαίου οὕτως εἴρησιν ὁ Θεός, « Ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Καὶ τίς ἄλλος νόμος; ἐξηλέθεν ἐκ Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ ἡ ἡ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία καὶ τὸ εὐαγγέλιον; Ὁ γὰρ Μωσαϊκὸς νόμος ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει ἐδόθη τοῖς Ἰουδαίοις, τῷ ἀπειθεῖ λαῷ καὶ ἀγνώμονι, ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία καὶ τὸ εὐαγγέλιον ἀπὸ τῶν Ἱερουσαλῶν. Ὅμως πρόσθεν καὶ ἴδε ὅτι ὡς περ ἀνδρῶν τις ποιήσας σκηνὴν, οὐ πολυπραγμονεῖ περὶ αὐτῆς, ἐπὶ δὲ τὴν οἶκον σπουδάζει, καὶ κατὰ πάντα ἐπιμελεῖται, ἵνα βέθρον ἰσχυρὸν καταβάλλῃ, καὶ στήριμα ἐπιπέδιον ποιήσῃ, καὶ ἥροφον ἀρμόδιον ἐπιθήσῃ, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ οἴκου καλλονῆς ἐπιμελῶς ἔσται φροντίζων, ἐν γὰρ τῇ οἴκῳ αὐτοῦ ἀναπαύεται ὁ οικοδοσοπέτης· οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ καλαίου νόμου καὶ τοῦ εὐαγγελίου. Τὸ μὲν εὐαγγέλιον, καθὼ ἐν αὐτῷ ρέλλων ἐπαναπαύθηται ὁ Θεός, ἐποίησε κατὰ πάντα τέλειον καὶ ἄγιον καὶ δίκαιον καὶ νόμιμον· ἐπὶ δὲ τοῦ νόμου οὐχ οὕτως, ἀλλὰ βουλιόμενος ὅσον οὐπω ὡς ἀεὶ ἡ ἀρχὴται αὐτῶν, δέδωκεν αὐτὸν ὡς ἐν παρόδῳ, ἵνα τὰ τοῦ νόμου ὑστερήματα ἀναπληρώσῃ καὶ ἀνατώσῃ τὸ εὐαγγέλιον. Ἄλλ' ὡς περ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ προεῖπον οἱ προφήται, καὶ τὰ μὲν ἐλαλήθησαν διὰ λόγων, τὰ δὲ δὲ αἰνιγμάτων. ποτὲ δὲ καὶ διὰ παραβολῶν αὐτῶν, οὐ μόνον δὲ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν καὶ ἀποστόλων· οὕτως καὶ περὶ τοῦ νόμου. Καὶ πρῶτον μὲν βουλευθέντος τοῦ Ἰσαὰκ εὐλογῆσαι τὴν υἱὸν αὐτοῦ τὴν πρῶτότοκον Ἠσαῦ, οὐκ εὐδόκησεν ὁ Θεός ἐν αὐτῷ, ἀλλ' εὐλόγησε τὸν Ἰακώβ τὸν ὑστερον γεννηθέντα. Καὶ ὡς μὲν Ἠσαῦ ἦν τύπος τοῦ νόμου καὶ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, ὁ δὲ Ἰακώβ τύπος τοῦ εὐαγγελίου τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν. Ὁ δὲ Ἰούδας ὁ υἱὸς τοῦ Ἰακώβ ἐγέννησε τὸν Φαρέζ καὶ τὸν Ζαρά. Ἐλθόντος ὁ υἱὸς τοῦ Ζαρά γεννηθῆναι, ἡ μὲν χεὶρ αὐτοῦ ἐξῆλθε, τὸ δὲ σῶμα οὐχ ἔδρασε δὲ τῆς μαιᾶς τὴν χεῖρα μετὰ βάμματος, εἰσῆλθεν αἰθὴς ἡ χεὶρ τοῦ παιδίου, καὶ ἐγεννήθη ὁ ἑπισθεν ἀδελφός αὐτοῦ, ἦγον ὁ Φαρέζ. Μετὰ δὲ τὸ γεννηθῆναι τὸν Φαρέζ, ἐγεννήθη καὶ ὁ Ζαρά. Τοῦτο ἰδοῦσα ἡ μαιᾶ, εἶπε, « Τί ἐστὶ διελύθη διὰ σὲ φραγμός; » φραγμός γοῦν παρὰ πάντων τῶν προφητῶν ὁ Μωσαϊκὸς νόμος λέγεται. Τίς γοῦν ἠρμήνευσε τῇ μαιᾷ, ὅτι δύο παιδία εἶσι, καὶ διὰ ποιοῦ σκοπὸν ἔδρασε τὸ βάμμα ἐν τῇ χεὶρ τοῦ παιδίου; εἶτα τί βουλομένη εἶπεν, ὅτι « Ἰνα εἰ ἐλύθη διὰ σὲ φραγμός; » τούτέστιν, ὅτι Πῶς ἐγέ-

» Isa II 3.

νυ σὺ τύπος τοῦ νόμου ; καὶ ὡσπερ σὺ πρὸς ὄλιγον ἰφάνης, εἶτα ἐκρύβης, καὶ ἔπισθεν εὐρισκόμενος ; ἀδελφός ἔμπροσθέν σου ἔγεντο, οὕτω καὶ ὁ φραγμὸς, ἦγον ὁ νόμος ὁ ἔμπροσθεν φανησόμενος, μετ' ὀλίγον ἔπισθεν εὐρίσκειται. Ὁ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου νόμος, ὁ ἔπισθεν ἐρχόμενος, ἔμπροσθεν αὐτοῦ γενήσεται. Πόθεν γοῦν διδαχθεῖσα ἡ μαῖα, ταῦτα ἐλάλησε ; Πάντως ἐκ θαίας δυνάμεως ταῦτα προσηύτευσε, καὶ ἡ διὰ τῶν προφητῶν λαλήσασα τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἐκείνη ἐλάλησε καὶ διὰ στόματος τῆς γυναικὸς ἐκείνης. Ἐτι δὲ τρανότερον καὶ καθαρώτερον διὰ τοῦ Ἱερουλίμου εἶπεν ὁ Θεός, ὅτι : Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκη καινὴν, ὡς εἰρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Βλέπεις ; πῶς καὶ διὰ τύπων καὶ διὰ προφητειῶν φανερώς καὶ καθαρῶς ἔδειξεν ὁ Θεός τὸν νόμον ἀργὸν μὲν εἶναι ὡς ἀτελῆ, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον ἐνεργὸν, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ τέλειον ; Ὅμως οἱ τάλανες καὶ ἰσχυρισμένοι Ἰουδαῖοι οὐδὲ τὸν ἀτελῆ καὶ ἀδύνατον νόμον φυλάττουσιν, ἀλλὰ προηγουμένως καὶ ἡμέραν εὐρίσκονται παρανομοῦντες. Οὐ κατηγοροῦ αὐτῶν περὶ ἁμαρτιῶν, τίς γὰρ ἐστὶν ὁ δυνάμενος μὴ ἁμαρτεῖν ; ἀλλὰ περὶ τοῦ νόμου λέγω ὅτι παρανομοῦντές εἰσιν. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι, εἴπερ καὶ βούλονται ποιεῖν τὰ τοῦ νόμου, οὐ δύνανται. Καὶ σκόπευε ὁ Θεός ἔταξε καὶ ἀφώρισε τὰ Ἱεροσόλυμα εἶναι μητροπόλιν πασῶν τῶν πόλεων, ὧν εἶχε τὸ γένος τῶν Ἑβραίων. Καὶ ἐκείσε ἐντός ἐκτίσθη ὁ Σολομῶν τὸν ναὸν, καὶ ἔταξεν ὁ Θεός, ἵνα ἐντὸς τοῦ ναοῦ γίνωνται αἱ θυσίαι, καὶ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν προσφοράι, ἐκτός δὲ τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ ναοῦ ἐκεῖνου οὐδὲν γένηται θυσία. Ἐπεὶ γοῦν καὶ ἡ πόλις τῶν Ἱεροσολύμων κατελύθη, καὶ ὁ ναὸς ἠφανίσθη, καὶ οὕτως ἱερωςὸν ἔχουσιν εἰς ἁγιασμὸν αὐτῶν, οὕτως τὸν ναὸν θυσιασάσαι τῷ Θεῷ, τί ἐναπελείφθη αὐτοῖς ; Πάντως οὐδέν. Διὰ ταῦτα γοῦν καὶ δι' ἄλλα πολλὰ, εἴτινα οὐκ ἐστὶ τις χρειαζομένη γραφῆν ἀρτίως περὶ αὐτῶν, οὕτως Χριστιανοὶ εὐρίσκονται, διὸ οὐκ ἐστέρησαι τὸ Εὐαγγέλιον οὕτως αἱρετικοί, διὸ οὐδὲν ἀκολουθεῖσι τινὶ τῶν διδαζάντων τὰς αἱρέσεις ; οὕτως Μουσουλμάνοι, διὸ οὐδὲν ἀκολουθεῖσι τῷ Μωάμεθ ἄλλ' οὕτως Ἰουδαῖοι, διὸ οὐδὲν πληροῦσι τὰ τοῦ νόμου ; ἀλλ' εὐρίσκονται οὕτως, μὴ γινώσκοντες οἱ τάλανες ; τί εἴδομαι, ἢ τί πιστεύουσιν, ἀλλὰ ζῶσιν ἐν ἀπωλείᾳ. Ὅρα ; πῶς οἱ πλανηθέντες τῆς ἀληθείας καὶ εὐθείας ὁδοῦ λογίζονται ἐκ τοῦ ὁρθῶς περιπατοῦντας, ἐκεῖνοι δὲ εὐρίσκονται ἐν βαρᾶθρῳ καὶ ἀπωλείᾳ ; Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

15. Ἐπεὶ δὲ περὶ πάντων ὧν πρότερον ἐγγράφως πρὸς ἡμᾶς ἐπεμψας, καὶ ὧν ἀγράφως οἱ ἐλθόντες ἐλάλησαν, περὶ ἡσαντες τὸ σὸν θέλημα, πλατυκώτερον ἀπελογησάμεθα, μίμηστο τοῦ σου λόγου. Εἰς γὰρ τὸ τέλος τῆς σῆς γραφῆς οὕτως εἴρηκα ; ὅτι τὸν φρόνιμον εἰς λόγος ἀρκεῖν, καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Ἐπερ γοῦν εἰς λόγος ἀρκεῖ τὸν φρόνιμον, ὡς καὶ σὺ αὐτὸς μαρτυρεῖς, καὶ ἡ ἀλήθεια διδάσκει, ἐάν περ ὁ φρόνιμος ἀκούσῃ λόγους πολλοὺς καὶ καλοὺς καὶ ἀληθεῖς, καὶ οὐ παραδέξεται αὐτοὺς, οὐδὲ ὠφέλειαν ἐξ ἐκείνων καρπώσεται, οὐκ ἐστὶν ἄξιός κατηγορίας καὶ μίμψεως ; Ἐπεὶ γοῦν ἀπεστάλησάν σοι τὰ παρόντα

modum qui modo apparuisti, dein te absconditus es, et frater qui posterior te erat, prior in lucem editus est, sic etiam septum, lex scilicet, quæ prima esse apparebit, paulo post posteriores habebit partes. Lex vero Evangelii, quæ postremo ventura est, ante hanc enascetur. Undenam obstrictrix edocta hæc dixit? Divina certe virtute hæc vaticinata est, et quæ per prophetas loquitur Dei virtus, per os etiam mulieris locuta est. Planius tamen adhuc et dilucidius per Jeremiam dixit Deus : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et constituam super domum Israel et super domum Judæ fœdus novum, » etc., ut superius dictum est. Vident quomodo per figuras et prophetias manifeste et clare Deus legem demonstraverit otiosam quidem esse, et imperfectam; Evangelium vero exactum et perfectum? Nihilominus miseri et excecati Judæi nec imperfectam et impotentem legem observant, sed quotidie vel primi illius transgressores esse deprehenduntur (non accuso illos peccatorum, quis enim a peccatis abstinere poterit? sed de lege dico, quod illam transgrediantur), et iidem si maxime vellent facere ea quæ legis sunt, non tamen possunt. Et vide qua ratione hoc fiat Deus constituit et decrevit ut Hierosolyma omnium, quas gens Hebræorum habet, urbium sit metropolis, in qua Solomon templum ædificavit, præcepitque Deus ut intra templum sacrificia fiant, et oblationes pro peccatis hominum; extra Hierosolymam vero et templum hoc sacrificia nulla esse offerenda. Quandoquidem igitur Hierosolymarum urbs destructa est, et templum subversum, neque jam sacerdotium habent ad sanctificationem sui, neque modum offerendi Deo, quidnam ipsis est reliqui? Nihil omnino. Propter hæc itaque et alia multa, quæ nunc exacte scribere non est opus, neque Christiani esse deprehenduntur, quia Evangelium non recipiunt; neque heretici, quia nullum prorsus sequuntur hæresum doctorem; neque Musulmani, quia Mahometem non sectantur; neque Judæi, cum nulla, quæ legis sunt, faciunt: sed tales esse convincuntur miseri, qui quid colant credantve ignorant, sed in perditione vivunt. Vident quomodo a vera et recta via aberrantes, cum se recta incedere arbitrantur, in barathro et perditione esse conspiciuntur? Et hæc quidem hactenus.

15. Quoniam vero in omnibus, quæ prius ad nos partim scripsisti, partim ore retulerunt tui ad nos nuntii, voluntati tuæ obsecuti, copiosius nos defendimus, nunc age tui sermonis memineris. In fine enim litterarum tuarum sic dixisti: Prudenti vel una sufficit oratio; quod revera sic est. Si igitur prudenti vel una sufficit oratio, ut tu ipse testaris, et ipsa docet veritas, prudens vero aliquis multis sermonibus auditis bonis verisque, nec illos receperit, vel decerpserit fructum illorum, nonne merito accusandus et reprehendendus fuerit? Ubi igitur nostræ hæ litteræ, hæcque nostra apolo-

gia ad te pervenerint, adhortor ut diligenter hæc consideres, et per singula verba discutias, latentem thesaurum in his haud dubie inventurus. Non enim animi nostri foetus sunt, sed ex libris Mosais, sed ex Davidis Psalterio, sed ex prophetis et Evangelio desumpta, quæ et ipse Mahomet et omnes Musulmani sancta et justa esse constituentur et dicunt. Et hæc ipsa sunt, quæ verbo tenus ostendunt Christum Filium Dei esse, et eundem Deum simul et hominem. Ipse enim est, qui ab omnibus prophetis Deus est prædicatus. Is est quem Abraham, utpote Deum, adoravit, et judicem omnis terræ dixit. Is est quem cantu celebraverunt angeli, et quem virtutes supernæ in nubibus suis gestaverunt, quem vidit Daniel venientem in nubibus ad judicandum orbem. Is est cui omnis creatura servit, illius dicto obediens, venti scilicet, mare et reliqua. Is est, quo viso infernus regnum suum amisit; cæterum et ante mortem cum tremore implebat hujus imperium, dimittens Lazarum, et alios. Hoc testantur infinita illa, quæ fecit, miracula. Et quid dicam amplius? Is est, qui a Deo Patre testimonium sæpius accepit De hoc David dixit: « Omnes gentes plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis. Quoniam rex universæ terræ Deus. Psallite prudenter. Deus regnavit super gentes; quemadmodum in superioribus copiosius dictum est. Non enim de Deo Patre dixit, nec de Dei Filio, quod prius quidem non existens rex universæ terræ, postea vero regnum super omnes gentes et omnem terram acceperit: sed hæc propter hominem, quem assumpsit Filius et Verbum Dei, propheta dixit, qui nec regnabat, nec a gentibus omnique terra adorabatur, eo quod nondum esset natus. Post natiuitatem autem illius data est illi gloria, honor et potestas, ut dixit Daniel, et regnum. Cæterum et ipse David eodem loco; quin et ipse Christus post resurrectionem quasi obsignans hujusmodi prophetias, dixit apostolis: « Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra. Profecti, docete omnes gentes: qui crediderit et baptizatus fuerit, salvabitur; qui vero non crediderit, condemnabitur. » Videsne quanta cum simplicitate et luce appareat, quod de homine, quem Filius et Verbum Dei assumpsit ex diva Virgine, eadem dicunt prophetæ, sed et ipse Christus: et de illo exstant omnia testimonia propter hominum infirmitatem? Ipse enim Filius Dei secundum divinitatem testimonio non indiget. Quo enim testimonio Deus indigeat? Veruntamen quemadmodum de Christi incarnatione, cruce et passione, resurrectione item et assumptione, de lege quoque et aliis vaticinia sunt prædicta, visiones visæ, typi facti: sic etiam de baptismo prophetiæ et typi sunt propositi, quæ tamen omnia, propter nimiam copiam, ut etiam in aliis, omisimus. De his tamen quædam particula-

A. γράμματα, καὶ ἡ πρὸς σέ μου περὶ τούτων ἀπολογία, παρακαλῶ σε, σκέψαι αὐτὰ ἐκκριθῶς, καὶ ἐξέτασησον κατὰ λέξιν, καὶ μέλλεις εὐρεῖν τὸν ἐντός αὐτῶν παρακειμενον θησαυρόν. Οὐ γὰρ ἀπὸ καρδίας; ἡμετέρας; ἐγράφησαν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν Μωσαϊκῶν βιβλίων, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Δαβὶδ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἅτινα ὁ Μωάμεθ καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ἄγια καὶ δίκαια εἶναι ὁμολογοῦσι, καὶ λέγουσι, καὶ αὐτὰ εἰσι τὰ δεικνύοντα διαρρήθην τὸν Χριστὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι, τὸν αὐτὸν δὲ Θεὸν καὶ ἄνθρωπον. Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ παρὰ πάντων τῶν προφητῶν κηρυχθεὶς Θεός, αὐτός ἐστιν ὁ ἄβραμ προσεκύντησεν ὡς Θεῶν. καὶ ὁν ἐκάλεισεν κριτὴν πάσης γῆς. Αὐτός ἐστιν ὁν ἀνύμνησαν οἱ ἄγγελοι, καὶ ὁν ἐβάπτισαν αἱ ἄνω δυνάμεις ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν, καὶ ὁν εἶδεν ὁ Δαυὶδ ἐπὶ τῶν νεφελῶν; ἐρχόμενον κρίναι τὴν οἰκουμένην. Αὐτός ἐστιν, ὃ δουλεύει ἡ κτίσις, ὕπακούουσα τῷ αὐτοῦ προτάγματι, ἡγοῦν οἱ ἄνεμοι, ἡ θάλασσα, καὶ τὰ ἕτερα. Αὐτός ἐστιν, ὁν ἰδὼν ὁ Ἰδοὺς, ἀπέπεσε τὴν ἐπιτοὴν βασιλείαν. Ἄλλὰ καὶ πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὄν τρόμφ ἐπλήρου τὸ αὐτοῦ πρόσταγμα, ἀπολύσας τὸν Λάζαρον καὶ τοὺς ἑτέρους. Αὐτὰ μαρτυροῦσι τὰ ἔπειρα θαύματα, ἕπερ ἐποίησεν. Καὶ εἰ ἐπιλέγω; Αὐτός ἐστιν ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς μαρτυρηθεὶς πολλάκις. Περὶ αὐτοῦ ὁ Δαβὶδ οὕτως εἶρηκεν, « Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξτε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως; » ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός. Ὑάλλετε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός ἐπὶ τὰ ἔθνη, ὡς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν πλατυκώτερον εἰρηται. Οὐδὲ γὰρ εἶπε περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὐδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς πρῶτον μὲν οὐκ ἔντος βασιλείως πάσης τῆς γῆς, ὑστερον δὲ βασιλεύσαντος ἐπὶ τὰ ἔθνη, καὶ ἐπὶ πάσαν τὴν γῆν; ἀλλὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁν ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, εἶρηκεν ὁ προφήτης, ὅς οὐτε ἐβασίλευσεν, οὐτε παρὰ τῶν ἐθνῶν καὶ τῆς γῆς προσεκυνοῖτο. Διότι οὐδὲ ἐγεννήθη. Μετὰ δὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὸν, ἐδόθη ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἐξουσία, ὡς ὁ Δαυὶδ εἶρηκε, καὶ ἡ βασιλεία. Ἄλλὰ δὴ καὶ οὕτως ὁ Δαβὶδ κατὰ τὸ παρὸν, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπισημαζόμενος τὰς τοιαύτας προφητείας, πρὸς τοὺς ἀποστόλους οὕτως εἶρη, « Ἐδόθη μοι πάσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται. Ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. » Βλέψις πῶς καθαρῶς καὶ ἀριδῆλως ἀναφαίνεται ὅτι περὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὐ ἀνελάβετο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, λέγουσιν αὐτὰ οἱ προφῆται, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς, καὶ περὶ αὐτοῦ εἰσι πάσαι αἱ μαρτυρίαι διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν; Αὐτὸς δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καθὼς Θεός, μαρτυρίας οὐ δεῖται. Ποίας γὰρ μαρτυρίας δεῖται Θεός; Οὐ μὴν ἀλλ' ὡσπερ ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐνανθρωπήσεως; καὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ πάθους, τῆς τε ἀναστάσεως καὶ τῆς αὐτοῦ ἀναλήψεως, ἀλλὰ δὴ τοῦ νόμου καὶ τῶν ἐτέρων ἐλαλήθησαν προφητείας, ἐφ'

† Marc. xvi, 16, 16.

νησαν δράσεις, ἐγένοντο τύποι· οὕτω καὶ παρ' τοῦ βαπτίσματος ἐγένοντο προφηταί. ἐγένοντο τύποι, ἅπερ καὶ διὰ τὸ πολὺ τῆς γραφῆς παρηγησάμεθα, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἐτέρων. Ἐξ ἐκείνων δὲ μερικῶς εἰ-
 πομεν. Ὁ Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ μέγας, εἴπερ οὐκ εἶχε
 διαδιδάσκειν διὰ μέσης τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὸ γέ-
 νος τῶν Ἑβραίων, ἀπόλωντο ἂν ὑπὸ τοῦ Φαραῶ. Ὁ
 τοῦ Ναυῆ υἱὸς Ἰησοῦς εἰ οὐκ ἐσχίζε τὸν Ἰορδάνην
 ἐνθεν καὶ ἐνθεν, οὐκ εἰτήρχοντο οἱ Ἑβραῖοι εἰς τὴν
 τῆς ἐπαγγελίας γῆν. Μᾶλλον δὲ τῆς κιβωτοῦ ἐλθοῦ-
 σης πλησίον τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, διηρέθη τὰ
 ὕδατα, καὶ διήλθεν ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ἅπας ὁ λαὸς τῶν
 Ἑβραίων. Καὶ ἡ κιβωτὸς, ἣτις ἦν τύπος τῆς ἀγίας
 Μαρίας τῆς Παρθένου, τῆς γεννησάσης τὸν Υἱὸν καὶ
 Λόγον τοῦ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ἀλλὰ καὶ ὁ προφήτης
 Ἠλίας ἐπηξε θυσιαστήριον, καὶ θείξ τὰ τε ξύλα καὶ
 τὸ ἄλοκαύτωμα ἐπάνω αὐτῶν, οὐ προσέφεραν ὄλων
 πῦρ ἐπ' αὐτοῖς, ἀλλ' ἐμπλήσας τὸ θυσιαστήριον ὕδα-
 τος, προσεῦξάτο, καὶ καταλθὼν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πῦρ
 κατέκαυσε τὴν θυσίαν. Ὁρᾷς πῶς τὰ πάντα ἅπερ
 πρεσβεύουσιν οἱ Χριστιανοί, ἀνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς
 κέκηνται τὰς μαρτυρίας; Ταῦτά πάντα καὶ ἕτερα
 τύπος ἦσαν τοῦ βαπτίσματος. Ἄνευ γὰρ τούτου δὴ
 τοῦ βαπτίσματος σωθῆναι ἄνθρωπον οὐκ ἔστι δυνα-
 τόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς εἶρηκεν, «Ὁ πι-
 στεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται. Ὁ δὲ ἀπιστήσας
 κτακριθήσεται.» Τούτων δὲ πάντων οὕτως ἐχόντων,
 οὐκ ἔστι γελοῖον πρᾶγμα, ἵνα τὰς μὲν βίβλους τιμά-
 τε, τὸν παρ' αὐτῶν δὲ τιμώμενον Θεὸν ἀτιμάζετε,
 ἄνθρωπον λέγοντες εἶναι, καὶ οὐ Θεόν; Ἐπεὶ γοῦν
 καὶ πεπλατυμένως οὐκ ἐγράψαμεν διὰ τὸ πολὺ
 μήκος τῆς γραφῆς, καὶ διὰ τὸ δυσδιάκριτον τῆς
 σῆς ὁσθενείας, ἀλλ' οὖν πάλιν τοσοῦτον ἐγράψαμεν, ὅτι
 καὶ τὸν πάντη ἀγνώμονα ἀρκεῖ ἵνα διδάξῃ τὸ ὄρθον
 καὶ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἰδοὺ ἕως τῆς σήμερον αὐτὸ
 τοῦτο παρηκολούθησεν εἰς σέ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν Ἰου-
 δαίων. Ἐπ' ἐκείνους γὰρ εἶπεν ὁ Θεός, «Δώσω αὐ-
 τοῖς λιμὸν, καὶ οὐ λιμὸν ἄρτον καὶ ὕδατος, ἀλλὰ λι-
 μὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου.» Καὶ οὕτως ἐγένετο.
 Ἄπὸ γὰρ τοῦ καιροῦ ἐκεῖνον, καθ' ὃν ἀπέθανεν ὁ
 Χριστὸς, καὶ ἔλαβον τὴν ἀσυμπάθητον καὶ ἀτελεύτη-
 τον ὀργὴν, ἀπὸ τότε ἅπας ἀγιασμοὺς, πᾶσα διδασκαλία
 ἔλειψεν ἐξ αὐτῶν. Αὐτὸ γοῦν τοῦτο παρηκολούθησε
 καὶ εἰς σέ· ἕως γὰρ τῆς σήμερον λόγον Θεοῦ οὐτε
 ἤκουσας, οὐτε ἐδιδάχθης, ἀλλ' ἐν ματαιότητι καὶ ἐν
 σκότει ἦσθα κορυμμένος. Τανῦν δὲ ἀπεστάλθησάν σοι
 λόγοι Θεοῦ καὶ διδασκαλαί τῶν ἁγίων καὶ προφητῶν.
 Καὶ σκέψαι αὐτὰ νουνεῶς, καὶ μετὰ μεμερινημέ-
 νου σκοποῦ, καὶ ἀκριβοῦς ἐξετάσας. Καὶ σπούδαςον
 ἵνα μηκέτι ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατῶν εὐρίσκη. μηδὲ
 πληρωθῇ τὸ τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ σοὶ λόγον, τὸ λέγον, «Υἱοὶ
 ἀνθρώπων, ἕως πόσε βαρυκάριοι; ἵνα τί ἀγαπάτε
 ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; Καὶ γινώτε ὅτι
 ἐθαυμάστωσε Κύριος τὸν ὄσον αὐτοῦ, τούτέστι τὸν
 Χριστόν. Ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ τοῦ μεγάλου καὶ θαυμα-
 στοῦ Σολομῶντος, τὸ λέγον ὅτι· «Εἰς κακοθελῆ ψυχὴν
 σοφία Θεοῦ οὐκ εἰσελεύσεται, οὐ δὲ ἐν σώματι ὑπο-

A riter pertrinquamus. Moses ille magnus, si non
 potuisset per mare Rubrum Hebræorum gentem
 traducere, periissent sane Pharaonis manibus Josue
 etiam filius Nun, nisi Jordanem in diversas partes
 secuisset, non ingressi fuissent Judæi terram
 promissam; arca vero propius propius que ad Jor-
 danem fluvium allata, aquæ divisa sunt, et per
 siccum transivit omnis Judæorum populus; et arca
 typus erat divæ Virginis Mariæ, quæ Filium et
 Verbum Dei secundum carnem peperit. Cæterum,
 et propheta Elias extruxit altare, et lignis ho-
 caustisque simul impositis, nullum omnino igni in-
 inferebat, sed cum altare aqua perfudisset, orabat,
 cœloque delapsus ignis sacrificium consumpsit.
 Videsne igitur quomodo omnia, quæ Christi ani-
 colunt, primis illis et vetustis testimoniis compro-
 bata sunt? Hæc enim et alia multa baptismum
 denotabant. Sine hoc enim hominem salvari, est
 impossibile. Quapropter et ipse Christus dixit:
 « Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvabitur;
 qui vero non crediderit, condemnabitur. » Cum
 vero hæc omnia sic se habeant, nonne ridiculum
 fuerit, quod libros quidem summo honore prose-
 quimini, Deum vero in his celebratum contemni-
 tis, dicentes hominem esse, et non Deum? Licet
 itaque quam fusissime fieri potuit, non scripsimus,
 propter nimiam scripturæ copiam, tardumque in-
 firmitatis tuæ iudicium, nihilominus tamen hæc
 tanta scripsimus, ut vel stupidissimo ad rectum
 verumque discendum sufficient. Et ecce idem in
 te hodie, quod et in Judæos, competit. De illis
 enim dixit Dominus: « Dabo illis famem, sed non
 famem panis et aquæ, sed famem audiendi verba
 Domini ». Et sic omnino evenit. A tempore
 enim illo, quo Christus mortem subiit, in iram in-
 ciderunt irreconciliabilem et sempiternam: ex
 tunc omnis sanctificatio omnisque doctrina ab illis
 defecit. Idem igitur et in te contingit. Nam in ho-
 dierno diem usque verbum Dei nec audivisti, nec
 eductus es: sed in stultitia ambulavisti, et tene-
 bris. Nunc vero missa tibi sunt Dei oracula, san-
 ctorum et prophetarum dogmata; hæc igitur
 attente considera, et sine diligenter inspecio et
 accurata inquisitione stude, ne posthac in tene-
 bris ambules, ne illud Davidis in te impleatur
 oraculum, dicens: « Filii hominum, quousque
 aggravatis cor? quandiu diligitis vanitatem, et
 queritis mendacium? Et cognoscite, quod Deus
 mirifice extulit sanctum suum », id est Christi-
 um. Quin et illud magni illius et admirandi
 Solomonis, dicens: « In animam malevolam sa-
 pientia Dei non transit, nec in corpus peccatis
 deditum ». Ne similis fias deserto et solitudinis
 spinas producenti, et tribulos: sed potius similis
 sis terræ fructiferæ, quæ semen susceptum trige-
 cuplum, sexagecuplum, et centuplum rependit. Sic
 tu recepto Evangelii verbo fructum proferas cen-

⁹⁹ Amos, viii, 11. ⁹⁹ Psal. iv, 2, 3. ¹ Sap. i, 4; Deut. xxviii, 53.

tripulum. Deum obtestor creatorem cœli et terræ, Α κειμένων ταῖς ἀμαρτίαις. Μηδὲ ὁμοιωθῆς γῆ ἔρμυρ, ut is oculos tuos aperiat, et dilatet cor tuum, ut facias opera tibi salutaria, quo paralisum ei omnia bona in hac reposita possidere queas. Amen. ἤτις ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀντιτέλλει, ἀλλὰ γενοῦ ἐν τριάκοντα καὶ ἐξήκοντα καὶ ἐν ἑκατὸν φέρει τὸν ἑαυτῆς καρπὸν. ὁμοίως γῆ καρποφόρῳ, ἤτις ἐξεταμένη τὸν σπῆρον, Οὕτω καὶ σὺ δεξάμενος τὸν τοῦ Κυρίου λόγον, εἰς ἑκατὸν καρποφορήσῃ. Ναί, παρακαλῶ τὸν Θεὸν τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, αὐτὸς ἀνοίξει τοὺς ὀφθαλμοὺς σου, καὶ πλατύνει τὴν καρδίαν σου, ὥστε ποιῆν ἔργα τῆς σαυτοῦ σωτηρίας, ὅπως κληρονομήσῃς τὸν τε παράδεισον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἀποκείμενα ἀγαθά. Ἀμήν.

JOANNIS CANTACUZENI

CONTRA MAHOMETEM

ORATIONES QUATUOR.

(Basileæ 1515, ut supra.)

CAPITA ORATIONIS PRIMÆ.

1. Quod Mahomet tempore epilepsiæ, cum spumans hinc inde volveretur, dixerit sibi archangelum Gabrielem se convenientem vidisse.
2. Quod librum conscripserit, Arabice Corran dictum, Græce vero legem Dei salutiferam.
3. Quod prophetam Dei et apostolum se nominaverit.
4. Quod Mosaica, Psalterium et prophetica scripta, justa, sancta et vera nominaverit, præcipue vero Evangelium confessus sit justum, sanctum, rectum, verum et perfectum esse, et (ut in capite Iona reperitur) Dei commonitiones vocaverit.
5. Quod non a Mahomete solo, sed etiam ab aliis lex illa lata sit.
6. Quod a Mahomete promulgata lex ore ad aures a diabolo lata sit.
7. Quod quidam dignitate chalifas existens, id est summus doctor, religionem Christianam receperit.
8. Quod Mahomet cum in hæreticos quosdam Nestorianos, quin etiam Judæos aliquos incidisset, omnem horum malitiam collegerit.
9. Quod jactabundus de se dixerit: Si omnes homines conveniant, omnes spiritus et angeli, non poterunt Alcorranum meo similem constituere.
10. Quod in fastigio dexteræ partis throni divini Mahometis nomen inscriptum sit.
11. Quod legem non per miracula daturus venerit, sed per gladium; et quod non credentibus illi, aut mortis supplicium ferendum, aut tributa pendenda sint.

Β ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Ὅτι ὁ Μωάμεθ τῇ ὥρᾳ τῆς ἐπιληψίας, ἐν ᾗ ἐκυλλετο ἀφρίζων, τὸν ἀρχοῦντα Γαβριὴλ εἶλε· ἐν ὅρῳ ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν.
- β'. Ὅτι συνεγράψατο βιβλίον, ἀραβιστὶ Κορράν ὀνομαζόμενον, ἑλληνιστὶ δὲ νόμον Θεοῦ σωτήριον.
- γ'. Ὅτι προφήτην Θεοῦ καὶ ἀπόστολον ἑαυτὸν ἐκάλεσεν.
- δ'. Ὅτι τὰ Μωσαϊκὰ, τὸ τε Ψαλτήριον, καὶ τὰ προφητικὰ δίκαια καὶ ἅγια καὶ ἀληθῆ ὠνόμασε, κατ' ἐξαιρετικὸν δὲ τῶν ἄλλων τὸ Εὐαγγέλιον ἅγιον καὶ δίκαιον καὶ εὐθὲς καὶ ἀληθινὸν καὶ τέλειον ἀπεφήνατο, ὥστε καὶ ἐν τῷ κεφαλῶν τοῦ Ἰωῦ Θεοῦ ὑπομνήσεις ταῦτα ὠνόμασεν.
- ε'. Ὅτι μὴ μόνον παρὰ τοῦ Μωάμεθ ἐξετέθη ὁ νόμος, ἀλλὰ καὶ παρ' ἐτέρων.
- ς'. Ὅτι παρὰ τοῦ Μωάμεθ ἐκτεθειὸς νόμος, στέμα πρὸς οὓς ἐξετέθη παρὰ τοῦ δαιμονος.
- ζ'. Ὅτι εἰς χαλιφᾶς τὸ ἀξίωμα, τουτέστιν ἄριστος διδάσκαλος, ἐγένετο Χριστιανός.
- η'. Ὅτι ὁ Μωάμεθ ἐντυχὼν αἰρετικοῖς Νεστοριανοῖς καὶ Ἀρσιανοῖς, ἀλλὰ δὴ καὶ Ἰουδαίους, τὴν τούτων λαλίαν ἐσώφρευσε.
- θ'. Ὅτι μεγαλοβόρημων ἄνθρωπος ἐστὶν αὐτοῦ, εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους συναχθεῖεν, καὶ πάντα τὰ πνεύματα, καὶ πάντες ἀγγελοὶ, οὐκ ἂν δύναντο ποιῆσαι τοιοῦτον Κορράν, ὅποιον ἐγώ.
- ι'. Ὅτι ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μέρει τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τοῦ δεσποτικῆς θρόνου ἐστὶ γεγραμμένον τὸ τοῦ Μωάμεθ ὄνομα.
- ια'. Ὅτι οὐκ ἦλθε διὰ θανάτων, ἀλλὰ διὰ ξίφωνος δοῦναι τὸν νόμον· καὶ τοῖς μὴ πισθομένοις αὐτῷ θάνατος ἐστὶ ἢ τιμωρία, ἢ φόβους διδοῦναι.

β. Ὅτι ἐντέλλεται, ἵνα οὐδεὶς τῆς ἐκείνου φρα-
 τρίας μετὰ τινος τῶν Χριστιανῶν διαλέγη-
 ται.

γ. Ὅτι ὁ Νῶε καὶ Ἀβραάμ, ἀλλὰ δὴ καὶ οἱ
 ἀπόστολοι τοῦ αὐτοῦ δόγματος ἦσαν, οὐκ ἔπερ
 οὗτος ἐξέθετο ὑστερον.

ΚΕΦΑΛΙΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΛΟΓΟΥ.

α. Ὅτι τὰ ἐν ταῖς Μωσαικαῖς παραδόσεσι, τοῖς
 προφήταις τε, τῷ Ψαλτηρίῳ καὶ τῷ Ἐθαγγελίῳ
 γεγραμμένα, ἀγία, καὶ δίκαια, καὶ ἀπὸ Θεοῦ
 δεδομένα καλεῖ, καὶ στέργει καὶ φυλάσσει
 αὐτὰ· καὶ οὐδὲν ἄλλω εἰσὶν οἱ τοῦτου ἀκόλου-
 θοί, εἰ μὴ ταῦτα πληρώσαιεν.

β. Ὅτι εἰς ἑβδομήκοντα πρὸς τοὺς τρισὶ μίλιας
 μέλλουσι σχισθῆναι οἱ τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἀκολου-
 θήσουρες· καὶ ἡ μὲν μία καὶ μόνη ἐκ τού-
 των σωθήσεται, αἱ δ' ἄλλαι τῷ πυρὶ παραδο-
 θήσουσι.

γ. Ὅτι εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ ἦν τὸ Κοφρᾶν, πολλοὶ
 ἐναντιότητες εὐρίσκοντο ἂν ἐν αὐτῷ.

δ. Ὅτι μετὰ τοῦ Γαβριὴλ ἀναλθεῖν εἰς τὸν Θεόν,
 καὶ ἐντυχεῖν ἀγγέλῳ, μυριάκις μάλιστα τοῦ
 κόσμου παντὸς, θρηνησὺντι τὰς αὐτοῦ ἀμαρ-
 τίας, καὶ τυχεῖν παρὰ Θεοῦ συγγνώμης δι' αὐ-
 τοῦ.

ε. Ὅτι τέλος καὶ σφραγὶς τῶν προφητῶν ἔστιν
 οὗτος.

ς. Ὅτι ἀρπαγὰς καὶ φόνους κωλύει καὶ ἐπιορ-
 κίας, καὶ πάλιν ταῦτα ἐνδίδωσιν.

ζ. Ὅτι ὁ Θεὸς ἐπέδωκε τούτῳ ἐπιορκῆσαι.

η. Ὅτι διαλεγόμενος αὐτῷ ὁ Θεός, εἶπεν ὡς παι-
 διᾶς χάριν ἐποίησε τὸν κόσμον.

θ. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ λεγόμενῳ Μπακαρᾶ,
 ἔπερ ἐρμηνεύεται δάμαλις, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι
 καὶ οἱ Χριστιανοὶ σωθῆναι μέλλουσιν· ἐν δὲ
 τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ αὐθις φησιν ὅτι οὐδεὶς
 δύναται σωθῆναι ἄνευ τῶν ἐν τῷ νόμῳ τῶν
 Ἰσραηλιτῶν.

ι. Ὅτι πρὸ αὐτοῦ οὐ δύναται τις εἰσελθεῖν εἰς
 τὴν παράδεισον. Καὶ αὐθις φησιν ὅτι ἔδειξεν
 αὐτῷ ὁ Θεὸς γυναικὰς τε καὶ ἀνδρας πολλοὺς
 εἰσελθόντας πρὸ αὐτοῦ εἰς τὸν παράδεισον.

ια. Ὅτι ὁ Θεὸς μετὰ τὴν ἀνάστασιν οἰκους πε-
 ρικαλλεῖς, καὶ λουτρὰ, καὶ παραδείσους, καὶ
 γυναικὰς ὅτι πολλὰς ὑπισχνεῖται δοῦναι τοῖς
 τοῦ Μωάμεθ νόμοις ἀκολουθοῦσιν.

ιβ. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σιῆ, ὡς οἱ μὲν ἀγ-
 γελοι ἐκ πυρὸς ἐδημοουργήθησαν, οἱ δὲ ἀνθρώ-
 ποι ἐκ χοῦς.

ιγ. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Νεμελῆ, ἔπερ ἐρμη-
 νεύεται μύξα, φησὶ περὶ τοῦ Σολομῶντος καὶ
 τῶν μυῶν ψεύδος τι εἰρηθεῖς, ἔπερ καὶ φησιν.

ιδ. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ρουβεῶν φησὶ περὶ
 τοῦ Σολομῶντος καὶ τοῦ σκώληκος ὁμοίως τῷ
 ἀνωτέρῳ ψεύδει.

ιε. Ὅτι ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Διηγήσεων ἀποδίδωσι
 τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ οἶνος κεκάλυται αὐτοῖς.

ις. Ὅτι ὁ κραιπνὸς οὐρανὸς οὗτος γέγονεν ἐκ
 PATROL. GR. CLIV.

A 12. Quod interdixerit, ne quis suæ sectæ vel ordinis
 cum aliquo Christianorum disputet.

13. Quod Noe et Abraham, ipsi denique apostoli,
 ejusdem quam ipse postea promulgavit doctrinæ
 sectatores fuerint.

ORATIONIS SECUNDÆ CAPITA.

1. Quoa ea quæ in Mosaicis præceptis, prophetis,
 Psalterio et Evangelio continentur, sancta, justa
 et Dei traditiones nominet, amplectatur et obser-
 vet : quodque illius sectatores non sint, qui hæc
 non impleverint.

2. Quod legis suæ sectatores in partes septuaginta
 tres sint dividendi, quarum unica sola sit salvanda,
 reliquas vero igni tradendas fore.

3. Quod nisi a Deo esset Alcorran, multa in eo es-
 sent sibi invicem contraria.

4. Quod cum Gabriele ad Deum ascendens, in ange-
 lum inciderit decies millenis vicibus majorem toto
 mundo, deflentem peccata sua, qui sua ipsius
 intercessione veniam apud Deum impetraverit.

5. Quod ipse scopus et sigillum sit prophetarum.

6. Quod rapinas, cædes et perjuria prohibeat, eadem-
 que rursus permittat.

7. Quod Deus illi permiserit pejerare.

8. Quod Deus secum collocutus, dixerit se lusus gra-
 tia mundum condidisse.

9. Quod in capite Mipacara, id est Juvenca dicto
 Judæos et Christianos salutem consecuturos esse
 dixerit, in capite vero Amram, contra abserit, ne-
 minem sine Ismaelitarum lege servari posse.

10. Quod ante ipsum nemo possit paradisiu ingredi.
 Et rursus dicit, quod Deus illi multas mulieres
 virosque ante se paradisiu ingressos osten-
 derit.

11. Quod Deus post resurrectionem domus elegantes,
 balnea et hortos, pluresque mulieres se daturum
 promittat Mahometicæ legis sectatoribus.

12. Quod in capite Sad angelos ex igne, homines
 vero ex pulvere factos esse affirmet.

13. Quod in capite Emele, quod muscam significat,
 de Solomone et muscis mendacium prodal stolidum;
 quod et fatetur.

14. Quod in capite Rubeso, de Solomone et verme
 tradat, superiori mendacio simillima.

15. Quod in libro Enarrationum causam ponit, cur
 illis vino interdictum sit.

16. Quod calum hoc creatum, ex fumo factum sit ;

mare autem, ex monte quodam Caph nominato. A

17. Quod solem, lunam, lumine et virtute aequales esse dicat.

18. Quod a Gabriele, ut caelum ascenderet, vocatus, ex Dei manu sibi imposita tantam frigoris vim senserit, ut quae ad medullam dorsa usque penetraverit.

19. Quod in capite Sad tradat, daemones cum angeli essent, a Deo ut Adamum adorarent esse constitutos: cumque hoc aliorum angelorum more facere noluerint, propterea daemones esse factos.

20. Causam tradit, propter quam suillis carnibus B interdictum sit.

21. Quod Deus in fine mundi omne hominum et angelorum genus occisurus sit.

22. Quod librum conscripserit, duodecim millia sermonum continentem: e quibus ter mille quidem veri sint, caeteri autem falsi.

23. Quod in capite Ceramar, dicat se lunam in duas partes dissecuisse, quarum altera quidem in tunicam illius, altera vero in terram deciderit; deinde vero integram, rursus restituisse.

24. Quod Deus et angeli pro Mahomete orent.

25. Quod in capite Helmaida, quod si interpreteris, C mensam significat, affirmet, Hebraeos et Christianos non esse filios Dei, nec amicos ejus, eo quod affligantur.

ORATIONIS TERTIAE CAPITA.

1. Quod impossibile sit Deum habere filium sine muliere.

2. Quod si filium Deus habuerit, erit inter utrosque dissidium.

3. Quod in capitulo Elnessa, quod mulieres significat, dicat, Christum esse, Verbum Dei, animam Dei, et spiritum Dei.

4. Quod Christum ex virgine citra virilem operam genitum, esse testatur.

5. Quod neget Christum et Deum esse et Dei Filium, illius etiam incarnationem. Eundem vero nudum tantummodo, ut Nestorius, hominem vocat; sanctum vero, et cunctis hominibus excellentiorem.

6. Non Christum, sed alium loco illius crucifixum esse.

7. Quod Deus Christum ad se in caelos vocaverit, hunc autem, in fine mundi venturum esse, et Antichristum occisurum, quo facto et ipse Christus moriturus sit.

8. Christianos Daiparam virginam in Deos retulisse, ex quoque sororem esse Moysis et Aaronis.

καπρού, ἢ δὲ θάλασσα ἐξ ἑβρους τινὲς Κἀφ δνομαζομένου.

ιζ'. Ὅτι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἰσα φωτὸς καὶ δυνάμει φησι γινέσθαι.

ιη'. Ὅτι προσκληθέντος τούτου παρὰ τοῦ Γαβριὴλ ἀνελθεῖν εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ τοῦ Θεοῦ θέτος τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ, τσσαύτης ψύξεως αἰσθησιν λαβεῖν αὐτόν, ὡς διαλθεῖν ταύτην μέχρι καὶ τοῦ ρωτιαίου μυελοῦ.

ιθ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σὰδ φησὶν ὡς ἀγγελοι ὄντες οἱ δαιμονες, καὶ προσταχθέντες παρὰ τοῦ Θεοῦ προσκυνῆσαι τὸν Ἀδὰμ, οὐκ ἠθέλησαν ποιῆσαι τούτο, καθὼς καὶ πάντες οἱ ἀγγελοι προσκύνησαν αὐτόν, καὶ διὰ τούτο ἐγένοντο δαιμονες.

κ'. Ὅτι ἀποδίδωσι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν κεκώλυται αὐτοῖς ἐσθίειν τὰ ὕεια κρέα.

κα'. Ὅτι πρὸς τῷ τέλει τοῦ κόσμου ἀποκτενεῖ Θεὸς πᾶσαν φύσιν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων.

κβ'. Ὅτι συνεγράψατο βιβλίον δυοκαίδεκα χιλιάδας λόγους ἔχον θαυμαστούς, καὶ ἀπὸ τούτων οἱ μὲν τρισχιλιοὶ εἰσιν ἀληθεῖς, οἱ δὲ ἕτεροι ψευθεῖς.

κγ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Κεραμῆρ φησὶν ὡς ἐσχίσεν τὴν σελήνην εἰς δύο τμήματα, καὶ τὸ μὲν ἡμισυ ἀπὸ τούτων εἰσῆλθεν εἰς τὸν χιτῶνα αὐτοῦ, τὸ δὲ ἕτερον ἡμισυ ἐπεσεν εἰς τὴν γῆν, καὶ αὐθις ἀποκατέστησεν αὐτῆρ σῶαν.

κδ'. Ὅτι ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἀγγελοι εὐχονται ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ.

κε'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαῖδα, ὅπερ ἑρμηνεύεται τράπεζα, μὴ εἶναι τοὺς Ἑβραίους, καὶ τοὺς Χριστιανούς υἱούς Θεοῦ ἢ φίλους, διὰ τὸ παιδεύεσθαι αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

α'. Ὅτι οὐκ ἔστι δυνατόν τὸν Θεόν υἷόν ἀνευ γυναικὸς ἔχειν.

β'. Ὅτι εἰ υἷόν εἶχεν ὁ Θεός, σχίσματα ἂν ἐγένοντο μέσον αὐτῶν

γ'. Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνισα, ὅπερ ἑρμηνεύεται γυναῖκες, λόγον Θεοῦ καὶ ψυχὴν Θεοῦ, καὶ προὐρ Θεοῦ λέγει εἶναι τὸν Χριστόν.

δ'. Ὅτι ἐκ παρθένου ὁμολογεῖ γεγεννηθῆσαι τὸν Χριστόν ἀνευ ἀνδρός.

ε'. Ὅτι ἀρνεῖται τὸ τὸν Χριστόν εἶναι Θεόν καὶ Θεοῦ Υἷόν, ἀλλὰ καὶ τὴν τούτου σάρκασιν. Φιλόν δὲ μόνον ἀνθρώπων λέγει τούτον κατὰ Νεστόριον, ἄγιον δὲ καὶ ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπων.

ς'. Ὅτι μὴ ἐσταυρώσθαι τὸν Χριστόν, ἀλλ' ἐτερον ἀνευ ἐκείνου.

ζ'. Ὅτι ὁ Θεὸς τὸν Χριστόν προσκαλέσατο πρὸς ἑαυτὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ κόσμου μέλλει ἐλευσεσθαι καὶ θανατώσασιν τὸν Ἀντίχριστον, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτόν τὸν Χριστόν ἀποθανεῖν.

η'. Ὅτι θεοποιούνται οἱ Χριστιανοὶ τὴν Θεοτόκον καὶ οἱ εἰσὶν ἀδελφὴ τοῦ Μωσέως καὶ Ἀαρῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

A

ORATIONIS QUARTÆ CAPITA.

α'. Ὅτι ἀναληφθεὶς εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁ Μωάμεθ, ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀκήκουσεν ὅσα καὶ ἀκήκουσεν, καὶ ἀδθις κἀτήλθεν ἐν τῇ γῆ.

β'. Ὅτι οἱ δαίμονες σωθῆναι μέλλουσιν.

γ'. Ὅτι τοῦ Κορρὰν τὴν ἐξήγησιν οὐδαὶς τῶν ἀνθρώπων γινώσκαι, οὐδ' αὐτὸς ὁ Μωάμεθ, ἀλλ' ἡ μόνος ὁ Θεός.

1. Quod in cœlos subreptus Mahomet, coram Deo steterit, et audierit varia, varsumque in terram delatus sit.

2. Dæmones etiam salutem esse consecuturos.

3. Alcorrani interpretationem neminem intelligere, nec ipsum quidem Mahometem, sed solum Deum.

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Α'.

Παντὸς ἀντιλέγοντος σκοπὸς εἰς ἔστιν, ἵνα τὸ μὲν οἰκεῖον κατασκευάσῃ, τὸ δὲ ἀντίπαλον ἀνατρέψῃ. Ἐπεὶ γοῦν περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἰκανῶς διεiléχθημεν, καὶ λίαν ὀρθῶς, ὡς ἔμοιγε καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, φέρε δὴ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι θαρρῆσαντες, τῷ παρ' ἐκείνοις μὲν ἀτιμαζομένῳ, παρ' ἡμῖν δὲ προσκυνουμένῳ, σκεψόμεθα τίνες οἱ λόγοι, εὖς κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀληθείας ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας ἐξηρεύετο Μωάμεθ. Οὐκ ἐπελαθόμεθα δὲ τοῦ λόγου ἡμῶν, οὐπερ φθάσαντες εἴπομεν, ὅτι οὐκ ἔστι τὸ παρ' ἡμῖν σπουδαζόμενον, ἵνα καθολικῶς ἀπελέγξωμεν τὰ παρὰ τοῦ Μωάμεθ ἱκεθέντα ἀτοπήματα, ἀλλὰ μόνον ἀντιείπωμεν ἄπερ κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ οἰκονομίας, κακῶς καὶ ἀφρόνως ἐφρυάξαντό τινες βλάσφημα. Ἴνα δὲ μὴ δέξωμεν, ὡς ἀδυνατοῦντες, ἀποφεύγειν τὸν ἀγῶνα, ἦδη Θεοῦ συνάρσει ἀναλαμβάνομεν αὐτὸν, ὅπως καὶ ἔπ' ὤφελει τῶν ζητούντων ἡ ἀλήθεια γένηται.

Ἐν ταῖς ἡμέραις Ἰρακλείου τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ἐγένετό τις ἀνθρώπος ἐξώλης καὶ παράφρων, δὲ ἔθετο μὲν τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς οὐρανὸν, καὶ κλάλησεν ἀδικίαν κατὰ τοῦ ὕψους, ἡ δὲ γλῶσσα αὐτοῦ διήλθεν ἐπὶ τῆς γῆς· ὄντινα οὐχ ἀμάρτοι τις, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ, πρωτότοκον διαβόλου καὶ υἱὸν ἀπωλείας πατέρα τε καὶ υἱὸν ψεύδους καλέσας αὐτὸν· ὄνομα τούτῳ Μωάμεθ, Ἄραψ τὸ γένος, στραβὸς τὴν γῶμην, στραβιότερος τὴν ψυχὴν. Οὕτως τισιν αἰρετικῶς ἐντυχῶν, καὶ διδραχθεὶς παρ' αὐτῶν, ἐδέξατο σπέρματα, ἄπερ ὁ τῶν ζιζανίων σπορεὺς ἐν ταῖς ἀμφοτέρων ψυχαῖς ἠροτρίασε καὶ ἐνόσπειρε, καὶ εἰς ἑκάτὸν ἀκάνθας τε καὶ τριβόλους ἐπέδωκε. Συναγαγὼν γὰρ σχεδὸν πᾶσαν αἴρσιν, καὶ μίξας ἐν αὐταῖς τὰ τῆς διανοίας αὐτοῦ ἀναπλάσματα, ἐν τι κρᾶμα πεποίηκεν ψυχῶν δηλητήριον. Κάντεσθεν εὐρών τινας ἀνθρώπους μὲν ὀνομαζομένους, τῇ δ' ἀληθείᾳ βωσχημάτων μηδὲν διαφέροντας, ἐν ἐκείνοις τὸν ἰὸν τῆς κακίας ἐξήμεσεν, ἀνθρώπους κτηνοτρόφους, καὶ οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτοῖς εὐρηκῶς ἢ σὺν ταῖς ζώοις τούτων διαιωμένους. Ποῦ γὰρ ἐν ἐκείνοις λόγος, ποῦ διδαχὴ, ποῦ ἀνάγνωσις; Οὐδὲ εἰ ἔστι τι ἀπὸ τούτων ἐνόμιζον, ἀλλ' ὥσπερ θῆρες ἀγριοὶ καὶ ἀνήμεροι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πόαις διέτριβον. Περὶ ὧν εἴπερ τις ὀρίσεται ζῶα λαλήτᾳ τούτους, οὐ λογιεῖται, θνητᾶ, νοῦ καὶ ἐπιστήμης παντελῶς ἀνεπίδεκτα, οὐκ ἀποβάλλει σκοποῦ. Τί γὰρ χεῖρον ἀνθρώπου λόγου τε καὶ παιδείσεως ἀμοιροῦντος; Ἄλλ' ὁ μῶς

B

IN MAHOMETEM ORATIO I.

Quisquis alteri contradicere proposuit, scopum unum præfixum habet, ut sua quidem confirmet, et objecta destruat. Quandoquidem ergo de fide in Christum sufficienter disseruimus, et quam rectissime, ut mihi simul et veritati videtur, confisagedum sancto Spiritui, ab illis quidem contempto, a nobis autem honorato, videamus quænam sint verba illa, quæ contra Deum et veritatem evomuit perditionis filius Mahomet: non obliti interim hujus, quod supra diximus, non scilicet nostri instituti esse, ut in universum omnia quæ a Mahomete absurde instituta sunt redarguamus, sed ea tantum refutabimus, quæ blasphema in Christum et illius in carne conversationem impie et imprudenter quidam infremuerunt. Et ne cou infirmiores certamen detrectare videamur, nonc illud Deo auxiliante subibimus, ut in utilitatem querentium se veritas eluceat.

C

Regnante Heraclio Romanorum imperatore, homo fuit perniciosus et vesanus, qui os quidem suum posuit in cœlum, et contra Altissimum iniqua locutus est, lingua autem illius transivit in terram: quem sane non erraverit quispiam, ut mihi videtur, si diaboli primogenitum et filium perditionis patremque simul et filium mendacii vocaverit: nomen illi Mahomet, Arabs natione, perversus ingenio, et animo perversior. Hic hæreticis quibusdam conversatus, et ab iisdem institutus, sermonem excepit, quod in docentis et edocti cordibus arverat et seminavit zizaniarum seminaria, et spinas tribulosque protulit centuplo plures. Omnem enim fere hæresim in unum colligens, et hæc cum sui ingenii fragmentis permixta, misuram ex his fecit unam, animarum venenam scilicet. Deinde aliquos nactus homines quidem nomine, roipsa autem a pecudibus nihil differentes, in illos virus impietatis suæ evomuit: homines nimirum pastores, penes quos non aliud quam perpetuam cum pecudibus conversationem deprehenderat. Unde enim in his esset vera ratio? ubi doctrina? ubi lectio? Neque enim, si quid ex his omnibus esset, judicare poterant, sed instar ferarum agrestes, immines, continue in montibus et inter greges versabantur: quos sane si quis defluerit, animalia esse sermone prædica, non rationalia, mortalia, mente ei

D

omni scientia destituta, nequaquam a vero aberraverit. Quid enim deterius est homine, qui ratione et eruditione destitutus est? Verumtamen cum nec pessimus quisque omni bono in universum careat, nihil tamen hoc profuerit. Enim miseri Arabes dum bona quaerunt, in mala inciderunt, et viam salutis appetentes in profundum perditionis delapsi sunt. Mahomet enim hos ex via veritatis seductos in montes abduxit et solitudines, locosque quos non inspicit Dominus, ut non immerito orare debuissent, dicendo: « Custodi nos a laqueo quem posuerunt nobis, et ab offendiculis operantium iniquitatem. Constitue Domine legislatorem super nos. » Non tamen propterea pro justis habebuntur, ut qui fortasse Dei voluntatem, justum, sanctum, Deoque placitum ignoraverint. In universam enim terram exivit apostolorum sonus, et Evangelium in totum orbem annuntiatum est et Judæis et gentibus, in testimonium ipsis. Quale vero gentium testimonium? Ipsum Evangelium, ipsa prædicatio, ipsa doctrina sapientum apostolorum, qui Evangelium annuntiaverunt omni creaturæ, e quibus alii quidem veritate cognita adoraverunt colueruntque solum Deum verum; alii vero ad ea quæ dicebantur, non intenti erant; alii rursus ad tempus fideles, postea in perditionis barathrum reversi sunt, et quamvis idololatræ non fuerint, ut prius, in aliud tamen præcipitium a priori nihil differens inciderunt. Hic itaque primum parentem suum diabolum scilicet imitatus, qui ceu fulgur cælo delapsus, postquam a propria domo dejectus est, nullum hominem non tentat, verum universos ignis gehennæ et tenebrarum cohæredes facere conatur, et peregrinos alienosque a Deo recedere; sic ille, inquam, infelix Mahomet non destitit curare quomodo omnes homines a Dei familia abstraheret. Et cum omnis homo delictorum suorum rationem redditurus sit in die iudicii, quam obsecro apologiam instituet stultus Mahomet, qui tantam hominum multitudinem a Deo abalienavit? Licet enim nemo e manu Dei eripere possit eum, qui salute dignus est, hic tamen Dei inimicus apparet, quantumvis reipsa infirmus sit.

1. Hic morbo caduco laborans, morbi tempore hinc inde volvebatur spumans. Quid ergo impietatis inventor comminiscitur? Simulat se non a morbo, sed a Deo detineri. Dicebat enim se, quod archangeli Gabriëlis conspectum ferre nequiret, ceu mortuum collabi; post visionem vero divinam, divinatorumque dogmatum cognitionem ad sese redire; destinatum scilicet se a Deo esse, ut quæcunque videret et audiret et a Deo disceret, in universi mundi utilitatem manifestaret. Et primo quidem semetipsum prophetam appellavit, et Dei apostolum.

2. Deinde librum divinatorum dogmatum colle-

A ἐπεὶ καὶ ὁ χειρῆτος οὐκ ἔστιν ἀμέτοχος πάντῃ τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ δ' οὖν, εἰς τὸ μηδὲν ἐχώρησεν ἄν. Ἰδοὺ καὶ οἱ τάλανες Ἄραβες ἀγαθὰ ζητοῦντες, κακοῖς ἐνέτυχον, καὶ ὀδὸν σωτηρίας αἰτοῦντες, εἰς βάραθρον ἀπωλείας ἐνέπεσον. Ὁ γὰρ Μωάμεθ οὐτοσί ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀληθείας τούτους πλανήσας, εἰς βρῆ καὶ ἐρημίας εἰσήγαγε, καὶ τόπους οὓς οὐκ ἐπισκοπεῖ Κύριος· καὶ δικαίως ἠέξαντο ἂν εἰπόντες, « Φύλαξον ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ παγίδος, ἧς συνεστήσαντο ἡμῖν, καὶ ἀπὸ σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν. Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐφ' ἡμᾶς. » Ἄλλ' οὐ παρὰ τοῦτο δικαιοῦνται, ὡς μὴ εἰδότες τάχα τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα, τὸ δίκαιον, καὶ ἄγιον, καὶ εὐάριστον. Εἰς πᾶσαν καὶ γὰρ τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ τῶν ἀποστόλων φθόγγος, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκηρύχθη τὸ Εὐαγγέλιον, Ἰουδαίοις τε καὶ τοῖς ἔθνεσιν εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ποῖόν ἐστι τὸ τῶν ἔθνων μαρτύριον; Αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον, αὐτὸ τὸ κήρυγμα, αὐτὴ ἡ διδασκαλία τῶν σοφῶν ἀποστόλων, τῶν κηρυξάντων τὸ Εὐαγγέλιον ἐν πάσῃ τῇ γῆ κτίσει. Ἄφ' ἧς οἱ μὲν γνόντες τὴν ἀλήθειαν προσεκύνθησαν καὶ ἐσεβάσθησαν τὸν μόνον ἀληθῆ Θεόν, οἱ δὲ οὐδὲν προσέθηκαν τῶν λεγομένων, οἱ δὲ πρὸς ὀλίγον πιστεύσαντες, πάλιν ἐπανεστράφησαν εἰς τὸ τῆς ἀπωλείας βάραθρον. Καὶ ὅτι μὲν εἰδωλόλατραι οὐκ ἐγένοντο ὡς τὸ πρῖν, περιέπεσον δὲ ἐτέρῳ κρημνῷ, τοῦ πρώτου μηδὲν διαφέροντι, οὗτος τὸν ἴδιον πατέρα τὸν διάβολον μιμησάμενος, ὃς πεσὼν ὡς ἀστραπὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ μετὰ τὸ ἀποβρῆθῆναι τοῦ ἰδίου κατοικητηρίου, οὐκ εἶ τινας τῶν ἀνθρώπων ἀπειράστῳ, ἀλλὰ πάντας συγκληρονόμους; αὐτοῦ τῆς τοῦ πυρὸς γέννησι καὶ τοῦ σκότους σπεύδι· ποιήσῃν, καὶ ξένους καὶ ἄλλοτρίους τοῦ Θεοῦ ἀπεργάσασθαι. Καὶ ὁ δειλαῖος; τοῖνον οὗτος ὁ Μωάμεθ ὅσον τὸ κατ' αὐτὸν οὐκ ἠμέλησε τοῦ πάντα ἀνθρώπων ἀποστῆσαι τῆς τοῦ Θεοῦ οικειώσεως. Καὶ ὅτι μὲν πᾶς ἄνθρωπος λόγον ὑφέξει ὑπὲρ τῶν ἰδίων πλημμελημάτων ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐτάσεως, παντὶ που ὄλον. Ὁ δὲ Μωάμεθ ὁ τοσούτους καὶ τοιούτους πλανήσας, καὶ ξένους καὶ ἄλλοτρίους Θεοῦ πεποιηκώς, ποίας ἂν τεύξῃτο ἀπολογίας ὁ μάταιος; Ὅτι δὲ οὐδεὶς δύναται ἀρπάσαι ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ τὸν ἀξίον σωτηρίας, καὶ τοῦτο τοῖς πᾶσι φανερόν· ἀλλ' ὁμοῦ· ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεται, εἰ καὶ ἀσθενῆς ὄντως ὑπάρχει.

α'. Οὗτος ἀσθένειαν ἐπιληψίας νοσῶν, τῇ ὥρᾳ τοῦ πάθους ἐκυλιετο ἀφρίζων. Τί γοῦν μηχανᾶται ὁ τῆς κακίας ἐφευρετής; Ὑποκρίνεται μὴ εἶναι ἐπιληπτός, ἀλλὰ μᾶλλον θεόληπτος. Μὴ φέρων γὰρ ἔλεγε τὴν τοῦ Γαβριὴλ ἀρχαγγέλου θεωρίαν οὗτος πίπτειν ὡσεὶ νεκρός· μετὰ δὲ τὴν θεῖαν ὄπτασιαν καὶ κατάληψιν τῶν τοῦ Θεοῦ διδαγμάτων, πάλιν εἰς ἑαυτὸν ἐπανερχεσθαι. Ὅρισθεὶς τοῖνον, ὡς φησι, παρὰ Θεοῦ, ἵνα ὅσα τέ εἶδε, καὶ ὅσα ἀκήκοε, καὶ ὅσα παρὰ Θεοῦ εἰδιδάχθη, δῆλα ποιῆσῃ εἰς ὠφέλειαν τοῦ κόσμου παντός, πρώτον μὲν ἐκάλεσεν ἑαυτὸν προφήτην, καὶ Θεοῦ ἀπόστολον.

β'. Ἐπειτα συνεγράψατο βιβλίον, θείων προσ-

ταγμαζόμενον συναγωγὴν καλέσας αὐτὸν, Ἀραβιστὶ δὲ ὀνομαζόμενον Κορβάν, ἔτι τε νόμον Θεοῦ σωτήριον, Ἀραβιστὶ δὲ δεῖν ἑλεσαλέμ, οὐκ οἶδ' ὅπως οὕτως ἀναιδῶς; καλέσας ἑαυτὸν προφήτην.

γ'. Τὰ γὰρ ὀνόματα τὰ μὲν ἔχουσι τὴν σημασίαν τοπικὴν, ὡς Ῥωμαῖοι καὶ Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες· τὰ δὲ ὑποστατικὴν, ὡς Πέτρος καὶ Παῦλος καὶ Σωκράτης· τὰ δὲ γενικὴν, ὡς Πελοπίδας καὶ Κροπίδας· τὰ δὲ ἀπὸ ἐπιστήμης, ὡς φιλόσοφος καὶ στρατηγός καὶ ἱατρός· τὰ δὲ ἀπὸ ἐνεργείας, ὡς ἀπόστολος καὶ διδάσκαλος καὶ μαθητής· τὰ δὲ καὶ αὐτὰ ἀπὸ ἐνεργείας χαρισμάτων, ὡς προφήτης καὶ ἱαματικός καὶ θαυματουργός. Ἴσως γοῦν καὶ ἐκεῖνος, ὁ ἀναιδής, εἶπερ ἀπόστολον καὶ μόνον ἐκάλεῖ ἑαυτὸν, ἔκρουπτεν ἂν τὸ ἐκεῖνου ψεῦδος μέχρι τινός, ὡς δυσεξέλεγκτον· προφήτης δὲ πῶς, ἐν αὐτῇ προφητείᾳ μὴ οὐσίς; Πάντες γὰρ οἱ προφῆται περὶ τοῦ Χριστοῦ προεφήτευσαν· ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐτέρων ὑποθέσεων, αἷτινες ὑποθέσεις αἱ μὲν σχεδὸν πρὶν ἢ λαληθῆναι τὴν προφητείαν ἐκλήρουσαν, αἱ δὲ μετὰ καιρὸν, αἱ δὲ καὶ μέχρι πολλοῦ ἱκατέρουν. Πῆν δὲ πᾶσαι αἱ προφητεῖαι κεκλήρωνται. Οὗτος δὲ μὴ δειλιάσας τὴν τοῦ ψεύδους κατάγνωσιν, ἀναιδῶς οὕτως προφήτης ὠνόμασται, ὃς μὴ μόνον μακρὰν ποῦ καὶ ἀπεσχοινομένης τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος, ἀλλ' οὐδ' ὡς οἱ κατὰ καιροῦ ψευδοπροφῆται ἐγένοντο πλανῶντες τὸν λαόν· ἀλλ' ἀπλῶς οὕτως ἐκάλεσεν ἑαυτὸν προφήτην καὶ ἀπόστολον. Καὶ Ἰσως ἀπορησέει τις περὶ τῶν ψευδοπροφητῶν, εἰπὼν ὅτι ἐπεὶ ψεύσται ὑπῆρχον, πῶς ἠδύναντο πλανᾶν τὸν λαόν; Οὐκ ἔστι τοῖσιν ἡ τοιαύτη ἀπορία παράλογος· καὶ γὰρ ἡμεῖς ἐπιζόμενοι λῦσαι τὸ ζητούμενον. Ὁ Θεὸς τὸ γένος τῶν Ἑβραίων μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐξαγαγὼν, μετὰ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐκείνων ὀρωσῶν, ὧν ἐκείνοις ἐχαρίσατο, δέδωκεν αὐτοῖς καὶ προφήτας, ὅπως ἐξαγγέλλωσι τῷ λαῷ τὰ τοῦ Θεοῦ προστάγματα. Καὶ ποτὲ μὲν ἔλεγον, « Τάδε λέγει Κύριος· Ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε. Ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχα· ἰδοὺ ὑμᾶς κατέδαται, » ἐχούσης τῆς τοιαύτης προφητείας διδασκαλίαν μετὰ ἐλπίου καὶ ἀπειλῆς· ποτὲ δὲ διὰ τῆς παρανομίας καὶ ἁμαρτίας αὐτῶν ἔλεγον οἱ προφῆται φανερὰν τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἐπ' αὐτοὺς ἐσομένην διὰ τὰ πολέμων καὶ αἰχμαλωσίας. Διὰ γοῦν τὸ τῆς ἀληθείας αὐστηρὸν οὐ προσείχον τοῖς διὰ τῶν προφητῶν παρὰ Θεοῦ λεγομένοις, ἀλλ' εὕρισκοντο κενῶτες ἐν τοῖς λόγοις τῶν ψευδοπροφητῶν, τῶν λυγρῶν, « Τάδε λέγει Κύριος, Εἰρήνη, εἰρήνη. » Καὶ παραθεωροῦντες τοὺς ἀληθεῖς προφήτας, προσέκειντο τῇ ἀνομίᾳ. Διὰ τοι τοῦτο παρεχώρει ὁ Θεός, καὶ εἰσήρχετο πνεῦμα πλάνης ἐν τοῖς ψευδοπροφήταις, καὶ ἠλήθευσεν ἔστιν ὅτι οἱ ψεῦσται, ἐψεύδοντο δὲ μυριάκις, πρὸς τὸ συμφέρον αὐτῶν τοῦ Θεοῦ τοῦτο οἰκονομοῦντος. Οἱ δὲ παραβλέποντες τοὺς ἀληθεῖς προσέσχον τοῖς ψεύστασις. Ὡς τε καὶ ἐπὶ

actionem dictum conscripsit, Arabice vero Alcoranum, et legem Dei salutiferam. Qua vero ratione tam impudenter hic se prophetam appellaverit, non intelligo.

3. Nomina enim quædam significationem habent a loco, ut Romani, Græci, Macedones; quædam substantialem, ut Petrus, Paulus, Socrates; alia rursus patronymicam, ut Pelopidæ, Cecropidæ; alia vero a scientia aliqua, ut philosophus, dux, medicus; alia ab officio, ut apostolus, doctor, discipulus; alia rursus ab officio simul et virtute donorum, ut propheta, meditativus, miraculorum editor. Si ergo impudens ille se solum apostolum vocavisset, mendacium suum aliquosque occulisset, ceu irreprehensibile. Propheta autem quomodo dici poterit, omni prophetia destitutus? Omnes enim prophetae de Christo vaticinati sunt, item de Judæis aliisque argumentis; quæ quidem partim fere priusquam vaticinium proferretur, facta sunt, partim post tempus certum, partim in longum tempus differebantur; omnes tamen prophetiæ impletæ sunt. Hic vero impudens mendacii deprehensionem non veritus, tam impudenter prophetæ nomen sibi vindicat, qui non modo quam longissime a prophético dono remotus est, sed ne pseudoprophetis illis, qui olim seducebant populum, similis: sed simpliciter et absolute sese prophetam et apostolum nominavit. Et forte respondeat aliquis de pseudopropheta dicens: Si mendaces erant, quomodo potuerunt seducere populum? Hæc vero quæstio non omni ratione caret; nam et nos hanc soluturos esse speramus. Deus Hebræorum gentem brachio excelso Ægypto educens, post multa illa et eximia, quæ in ipsos contulit, dona, etiam prophetas illis dedit, ut populo Dei præcepta annuntiarent. Et his quandoque dicebat: « Hæc dicit Dominus, Si volueritis audire me, bona terræ comedetis; quod si me nolueritis audire, gladius vos devorabit: » tali nimirum prophetiæ doctrinam cum misericordia simul et minis continente. Quandoque autem propter iniquitates ipsorum et peccata, prophetæ manifestam in illos Dei venturam iram annuntiabant, per bellum et captivitatem. Tunc itaque propter veritatis austeritatem Dei verbis per prophetas annuntiantis non attendebant, sed illorum magis inhiabant sermonibus, qui dicebant: « Hæc dicit Dominus, Pax, pax. » Et contentis veris prophetis, iniquitati adhærebant. Quapropter concessit Deus hoc, et ingressus est spiritus seductor in pseudoprophetas, et quandoque mendaces illi vera prædicabant, mentiebantur autem millies, Deo hæc omnia sic in illorum commodum administrante. Illi autem veris neglectis, mendacibus adhærebant, quemadmodum etiam ad Judæorum regem Achab quidam pseudopropheta Sedecias nomine adveniens, factis cornibus ferreis coram rege astitit, dicens: « Hæc dicit

¹ Deut. xxviii. ² Jerem. viii, 11.

Domjpus : Cornibus istis ventilabis Syriam, o rex .) A τῷ βασιλέως τῶν Ἰουδαίων Ἀχαάβ, ἀπελθὼν τις τῶν ψευδοπροφητῶν, ὄνομα αὐτῷ Σεδεκίας, καὶ ποιήσας κέρατα σιδηρᾶ, ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως, λέγων, «Τάδε λέγει Κύριος· Ἐν τούτοις τοῖς κέρασι κερατιεὶ τὴν Συρίαν ὁ βασιλεὺς.» Ὁ δὲ πεισθεὶς τοῖς ἐκείνου ῥήμασιν, ἀπελθὼν, σὺν τῇ τοῦ λαοῦ ἀπόλεισε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν παραχωρήσει Θεοῦ ἐποιοῦν ἄπερ ἐποιοῦν, καὶ ἡ τῶν ἀπειθουσῶν ἐκδίκησις ἐγένετο τῶν ἐτέρων σωφρονισμός· ἄπερ δὲ ἐποιοεὶ καὶ ὁ μέταίος οὗτος, τὰ πάντα ἐποιοεὶ ἐπ' ὀλέθρῳ καὶ ἀπωλείᾳ τῶν τότε εὐρισκομένων, καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκολουθησάντων αὐτῷ. Ποιεὶ τοῖνυν ὁ Μωάμεθ βιβλίον, ὅπερ νόμον Θεοῦ σωτήριον, καὶ συναγωγὴν θείων προσταγμάτων ὠνόμασε, καθὼς εἰρήσεται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Οὗτος συνεστήσατο τὴν ἄπασαν πραγματείαν τοῦ παρ' αὐτοῦ ἐκτεθέντος νόμου διὰ τριῶν τρόπων, ποιητῆς, φημί, καὶ τυραννίδος, ψεύδους τε καὶ ἀπάτης, καὶ ὑποκρίσεως μεμιγμένης ἡθοναῖς, περὶ ὧν καὶ φθάσαντες εἶπομεν ἐν τῇ τετάρτῃ ἀπολογίᾳ, ὅσον καὶ εἶπομεν. Ἀλλὰ καὶ νῦν οὐκ ὀκνήσομεν λέξαι περὶ τούτου, ὅσον ἂν χορηγήσῃ ὁ Θεὸς ἐν τῷ στόματι ἡμῶν. Ὁ μακάριος ἐκεῖνος καὶ μέγας Μωσῆς, ὡς Ἰσαῖαν ἄπαντες, ἀπεστάλη παρὰ Θεοῦ ἐξῆραὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ γῆς Αἰγύπτου, περιφραξαμένου αὐτὸν θαύμασι πρότερον καὶ σημείοις καὶ τέρασι. Μετὰ δὲ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐξόδον, καὶ τὴν εἰς τὴν ἔρημον προσεδρεύσαν, ἡ μᾶλλον εἰπεῖν πλάνην, οὐδὲν ἦν τῶν προτέρων θαυμάτων ἐνεδείξατο ὁ Θεὸς δι' αὐτοῦ, ἀλλὰ πολλῶν μείζον' ἀτυγκρίτως. Μετὰ μέντοι τὴν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων θαυμάτων ἐνέργειαν ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν ὁ Θεός, οὐκ ἐν γωνίᾳ καὶ παραδύστη, ἀλλ' ἐνώπιον πάσης τῆς παρεμβολῆς, καὶ παντὸς τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων. Τὰ γὰρ ἔργα τοῦ φωτὸς ἐν τῷ φωτὶ δεικνύνται, καὶ ἔκτοτε ἐδόθη παρὰ Θεοῦ ὁ νόμος διὰ Μωσέως τοῦ δούλου αὐτοῦ. Τοῖνυν καὶ ἐπιστάθη καὶ ἐκυρώθη καὶ ἐθεβαιώθη τοῖς πᾶσιν ὡς ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἐξ οὐρανοῦ κατήλθεν ὁ τοιοῦτος νόμος. Μετὰ δὲ τὸ ἐκτεθῆναι τούτον, οὐκ ἐξέλιπον τὰ θαύματα, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ζωῇ τούτου, καὶ αὐθις μετὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ, διὰ τε τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ καὶ ἐτέρων ὡσαύτως ἐγίνοντο. Ἀλλὰ καὶ οἱ προφηταὶ μεγάλα καὶ ἐξαισια θαύματα εἰργάσαντο εἰς πληροφρίαν τῆς ἀληθοῦς πίστεως. Ὁ μέντοι Ἥλλας ἐν τρισὶν ἔτεσι καὶ μικρὸν τι πρὸς κλείσας τοὺς οὐρανοὺς, ἀνίχουσι πεποίηκε, νεκροὺς τε ἀνέστησε, καὶ θύσας ὕδατι ἐφλέγεν. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἑλισσαῖ, καὶ οἱ ἕτεροι. Ἐπὶ δὲ συντελείᾳ τῶν αἰώνων κατελθὼν ὁ Χριστὸς, οὐχ ὡς δούλος, ὡς καὶ οὗτοι, ἀλλ' ὡς δεσπότης καὶ κύριος τούτων, καὶ λαβὼν τὰς μαρτυρίας, οὐχ ὡς οἱ προφῆται, ἀλλ' ὡς ἦν πρέπον τούτῳ ὡς δεσπότη καὶ δημιουργῷ τῆς κτίσεως, οὐ μὴν δ' ὡς χρεῖαν ἔχοντι μαρτυρίας τινῶν, ἀλλ' ἡ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀγνωσίαν τε καὶ ἀσθένειαν (μέγα καὶ γὰρ ἔστιν ὄντως τὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ καὶ

1) Reg. xxii, 11. 2) Matth. iii, 17.

Λόγου τοῦ Θεοῦ μυστήριον). Λαβὼν τοίνυν τὰς μαρτυρίας, ὡς εἴρηται, καθὼς ἐν ταῖς ἔμπροσθεν ἀπολογίαις κατὰ μέρος σαφῶς ἀποδείχεται, ἀρχαίνας ἀπὸ τε τῆς τοῦ Ἀδὰμ πλάσεως, ἔτι τε τοῦ Νῶε, τοῦ Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Μωσέως τε καὶ Δαβὶδ, καὶ πάντων τῶν προφητῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τούτου γεννήσει παρὰ τε τῶν ἀγγέλων, τῶν μάγων, καὶ τοῦ ἀστέρος, καὶ τὸ δὴ πολλῶ μείζον, ἐν τῇ τούτου βαπτίσει τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φωνὴν, τὴν ἔστι ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα ὅτι (ἔω γὰρ λέγειν τὰ γεγονότα παρ' αὐτοῦ ἐν τῷ καιρῷ τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ ἀναστροφῆς θαύματα καὶ μεγάλα τεράστια, πολλὰ τε ὄντα καὶ ἀναρίθμητα ἐν τε τῷ καιρῷ τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν)· τότε ἐξέδοκε τὸν τοῦ Εὐαγγελίου νόμον. Ἀλλὰ παραβραχὺ διαπέφευγεν ἡμᾶς ἢ ἐν τῷ Θαβωρίῳ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν μεταμόρφωσις. Ἐθαβῶρ γάρ, φησὶν ὁ Δαβὶδ, καὶ Ἑρμών ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐγαλλιάσεται. Καὶ πῶς, ὦ μακάριε Δαβὶδ, ἢ ἀψυχοῦς ὕλη ἀγαλλιάσεται; Ναί, φησὶ, μὴ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, μηδὲ ἐπιπολαίως θεωρεῖτε τὰ τοῦ Κυρίου τεράστια, ἀλλ' ἐγκύψατε εἰς τὸ τῶν νοημάτων βάθος, καὶ μεγάλην εὐρήσατε τὴν ὠφέλειαν. Δεῦρο τοίνυν σκεψώμεθα, τίς ἐστὶν ἢ τοῦ πατριάρχου εἰσηγήσις. Ἐθαβῶρ καὶ Ἑρμών, φησὶν, ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσονται. Ὡς περὶ γὰρ ἐπὶ τῷ τοῦ Κυρίου πάθει πᾶσα ἡ κτίσις ἐσκυθώπασεν, ἢ τε ἀγία αὐτοῦ μήτηρ, οἱ τε ἀπόστολοι, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ πιστοί, καὶ ὁ μὲν ἥλιος ἐσκοτίσθη, ἢ γῆ δὲ ἐσεισθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν, τὸ καταπέτασμα διεσπάρη, οἱ δὲ ἄγγελοι ἐξέστησαν, ὀρῶντες τὸ ξένον τοῦ Θεοῦ Λόγου μυστήριον· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβῶρ πᾶσα ἡ κτίσις ἠγαλλιάσατο, ἀπὸ μὲν τῶν ἀψύχων, ὡς ἐκ πάσης τῆς γῆς καὶ τῶν φυτῶν, Θαβῶρ καὶ Ἑρμών, ἀπὸ δὲ τῶν ἐν αἰσθήσει ζώντων τὰ ἐν τῷ Θαβωρίῳ ζῶα, ἀπὸ τῶν νεκρῶν Μωϋσῆς, ἀπὸ τῶν ζώντων Πέτρος καὶ Ἰακώβος καὶ Ἰωάννης. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐτέρας; ξένης καὶ ἐνηλλαγμένης ζωῆς τῆς μήτε ἀνθρωπίνης μήτε ἀγγελικῆς, ἀλλὰ τῆς τοῦ Ἐνὼχ καὶ Ἡλίου, αὐτὸς ὁ Ἡλίας, καὶ ἐξ οὐρανοῦ νεφέλῃ φωτεινῇ καὶ οἱ ἄγγελοι. Καὶ ἰδοὺ Θαβῶρ καὶ Ἑρμών σὺν πάσῃ τῇ κτίσει ἠγαλλιάσαντο, Ἑρμών ἐν τῇ βαπτίσει, καὶ Θαβῶρ ἐν τῇ μεταμορφώσει. Ἐπὶ τίνι πράγματι; Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φωνῇ ὑπὲρ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, τῆς, ἔστι ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ πάθους ἢ πᾶσα κτίσις ἠλλοιοῦτο, καὶ τὰ πάντα ἀναμῖξ ἐγένετο· ἐν δὲ τῇ τοῦ Σωτήρος μεταμορφώσει πᾶσα ἡ κτίσις ἠγάλλετο ἐπὶ τῷ λαληθέντι ὀνόματι τοῦ Υἱοῦ. Ἀλλ' ἐπανιτέον ὅθεν ἐξήλθομεν. Ὁ μὲν Μωϋσῆς πρῶτον λαβὼν, καθὼς εἴρηται, τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θαυμάτων μαρτυρίαν, ἐξέδοτο τὸν νόμον, οἱ δὲ προφῆται τὴν ἔκδοσιν τῶν προφητειῶν, ἔστιν ὅτε καὶ τῶν θαυμάτων. Ὁ δὲ Χριστὸς ἔχων τὰς μαρτυρίας, ἄς φθάσαντες εἴπομεν, καὶ τὰ ἀπειρα θαύματα,

etiam in tempore passionis suae et resurrectionis, et post haec) comprobatus, tunc demum Evangelii legem protulit. Ceterum fere transformationem Salvatoris nostri in Thabor monte factam praeterieramus. « Thabor enim, inquit David, et Hermon in nomine tuo exsultabunt ». Et quomodo, o bone David, inanimata exsultabit materia? Nae, inquit, non fortuito casu, neque obiter Domini prodigia inspiciate, sed recondate in cogitationum profunditatem, et magnam deprehenditis commodum. Age itaque videamus, quoniam patriarchae doctrina sit : « Thabor et Hermon, inquit, in nomine tuo exsultabunt. » Quemadmodum enim in Domini passione omnis creatura tristitiae signa edidit, sancta videlicet illius mater, apostoli, et omnes fideles, quin et sol obtenebratus est, terra concussa, et petrae scissae, velum disruptum est, et ipsi angeli ad novum Verbi Dei mysterium obstupuerunt : sic etiam in monte Thabor omnis creatura exsultavit, ex inanimatis quidem quasi tota terra et plantis, Thabor et Hermon; ex illis vero quae sensu vivunt, quae in Thabor sunt animalia : ex mortuis Moses; ex viventibus Petrus, Jacobus et Joannes; ex vita autem illa nova et immutata, quae nec humana nec angelica est, sed qualem Enoch et Elias agunt, ipse Elias; ex caelo autem nubes lucida et angeli. Et ecce Thabor et Hermon cum omni creatura exsultaverunt : Hermon in baptismo, Thabor in transformatione. In quo negotio? In voce Dei Patris de unigenito suo Filio, qua dixit, « Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est, ipsum audite ». Et in passione quidem omnis creatura alienabatur, omniaque permiscebantur; in Salvatoris autem transformatione omnis creatura exsultabat propter nomen Filio Dei datum. Sed redeundum eo, unde sumus digressi. Moses quidem, ut dictum est, accepto prius a Deo miraeulorum testimonio, legem tulit. Prophetae autem vaticiniorum eventu, et nonnunquam miraculis quoque sunt confirmati. Christus etiam illis, quae recensuimus, testimoniis probatus, et infinitis miraculis, ipse quoque ore docuit. Post illius autem assumptionem discipuli hujus Evangelium audiverunt, ipsique docuerunt, miraculis sibi fidem vindicantes : non tamen miraculis solummodo, sed etiam propter optimam rerum administrationem, fidem merebantur apostoli. Primo enim cum hos exacuisse Christus, et ceu ferreos fecisset et adamantinos, ad praedicationem emisit, dicens illis : « Ecce mitto vos ut oves in medio luporum ». Hi vero humilitatem induti, leonibus formidabiliores apparuerunt. Non enim audacia tollit audaciam, sed aequitas et humilitas. « Luceat enim, inquit Christus, lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in caelis est ». Et haec quidem est rei veritas, quod vita integra et

• Psal. LXXVIII, 13. • Matth. xvii, 5. • Matth. x, 16. • Matth. v, 16.

virtus multis miraculis sit præstantior. « Multi enim, A dicit Dominus, in illo die dicent mihi, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo virtutes multas edidimus, et in nomine tuo dæmones ejecimus? Et dicam illis: Non novi vos, abite a me qui operamini iniquitatem ». » Et si dicat aliquis: Ecquid opus evangelica adducere verba adversus ea quæ a Mahomete dicuntur? nos illi respondebimus, quod multum his opus sit, et maxime. Testimonia enim ab hostibus accepta fide digniora sunt. Num, ut Evangelium hostium testimoniis indigeat? Absit blasphemiam! Cæterum, ut si quis ab aliquo talentorum decem millia mutuo sumpserit, aut creditor mutui forensam contra debitorem actionem instituat, et illic debitor interrogatus a controversiarum iudicibus, annuerit et confessus fuerit rem sic se et non aliter habere, nec aliqua res fuerit in qua falsum dicat, iudex huiusmodi sermonibus auditis tacite secum ipse perpendens hosce sermones, sufficientes iudicat in testimonium debiti reddendi. Eadem mihi de omni sacra Scriptura fertur opinio.

ἀποχρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας. » Εἰ δ' Ἰσως ἐρεῖ τις, Καὶ τίς χρεῖα τῶν εὐαγγελικῶν ρητῶν πρὸς τὰ παρὰ τοῦ Μωάμεθ λεγόμενα; ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν λέγομεν ὅτι πολλὴ καὶ μεγάλη. Διότι αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαι ἀξιοπιστότεραι εἰσιν, οὐ μὴν ὡς χρεῖαν ἔχοντος τοῦ Εὐαγγελίου τῆς τῶν ἀντιθέτων μαρτυρίας (ἀπαγε τῆς βλασφημίας!) ἀλλ' ὡσπερ τινὸς ἀπατιουμένου χρέος μυρίων ταλάντων παρὰ σίνος, ἢ πορευθεὶς ὁ ἀπατῶν τὸ κεχρεωστημένον ἐν δικαστηρίῳ ποιοῦτο τὴν κατ' αὐτοῦ ἔγκλησιν, κἀντεῦθεν ἐρωτηθέντος τοῦ ὀφειλέτου παρὰ τῶν δικαζόντων τὰ τῆς ὑποθέσεως, καὶ συνθεμένου καὶ συνομολογήσαντος ὅτι οὕτως ἐστὶ, καὶ οὐκ ἄλλως, καὶ οὐκ ἐστὶν ἐν οἷς λέγει ψεῦδος, ὁ κριτῆς ἀκηκῶς τῶν τοιούτων λόγων, καὶ ἐν σωπῆϊ τὰ πάντα θεῖς, τοὺς ἐκείνου λόγους ἀποχρῶντας κρίνει εἰς μαρτυρίαν διὰ τὴν τοῦ χρέους ἀπόδοσιν, οὕτω μοι νοεῖ καὶ ἐπὶ πάσης τῆς θείας Γραφῆς.

4. Mosaica enim scripta, Psalterium et prophetarum oracula, Mahomet sancta, justa et vera esse docuit, quemadmodum in Apologiis planius demonstravimus; præcipue vero ante omnia excellentissimum Evangelium, sanctum esse et justum, rectum, verum et absolutum sæpius, declaravit, p̄deo ut hoc Dei commonitiones nominet. Quemadmodum in capite *Jona*, quod in Alcorrano continetur, sic inquit: De his quæ vobis revelavimus, si dubitaveritis, ab illis inquirete, qui jam ante me biblia legerunt, et veritatem deprehenditis. Quorum igitur sunt, qui ante Mahometem Biblia legunt? Constat certe Hebræos esse, qui Mosis Pentateuchum et prophetica scripta recipiunt, et Christiani, qui una cum his etiam Evangelium admittunt, et apostolorum scripturas. Ecce quam dilucide Mahometis testimonio apparet, quod posteri majoribus indigeant, nec majores ipsis posteris, quemadmodum etiam in capite *Helmaida* (quod *mensam* interpretantur) copiosius explicat. Mahomet vero qua cæusa legem suam tulerit, vel potius iniquitatem legibus honesti solutam, nescio, nisi forte a patre suo diabolo motus. Nullo enim testimonio aliunde petito innuitur, neque Veteri Testa-

ἔδιδασκεν μὲν καὶ αὐτὸς διὰ στόματος, μετὰ δὲ τὴν αὐτοῦ ἀνάληψιν συνεγράψαντο καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ οἱ ἀπόστολοι τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐδίδασκον καὶ αὐτοὶ, τοῖς θαύμασι πιστούμενοι. Οὐ μόνον δὲ ἀπὸ τῶν θαυμάτων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρίστης πολιτείας εἶχον οἱ ἀπόστολοι τὸ πιστῆν. Πρῶτερον καὶ γὰρ στομῶσας αὐτοὺς ὁ Χριστὸς, καὶ οἰοει σιδηροῦς καὶ ἀδαμαντίνους ἐργασάμενος; τούτους, ἔπειτα ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ κήρυγμα, λέξας πρὸς αὐτοὺς ὅτι « Ἴδοὺ πέμπω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. » Οἱ δὲ τὴν ταπεινώσιν ἐνδουθέντες, φοβερώτεροι λεόντων ἀνεβέβησαν. Οὐ γὰρ θρασύτης θρασύτητος ἀναιρετική, ἀλλ' ἐπιείκεια καὶ ταπεινώσις. « Λαμπρῶ γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Καὶ οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Πολλῶ τῷ μέτρῳ διαφέρει ὀρθὸς βίος καὶ ἀρετὴ θαυμάτων. « Πολλοὶ γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐροῦσι μοι, Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῶ νόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῶ νόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν, καὶ τῷ σῶ νόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν; Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτοὺς, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς.

Καὶ τίς χρεῖα τῶν εὐαγγελικῶν ρητῶν πρὸς τὰ παρὰ τοῦ Μωάμεθ λεγόμενα; ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν λέγομεν ὅτι πολλὴ καὶ μεγάλη. Διότι αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαι ἀξιοπιστότεραι εἰσιν, οὐ μὴν ὡς χρεῖαν ἔχοντος τοῦ Εὐαγγελίου τῆς τῶν ἀντιθέτων μαρτυρίας (ἀπαγε τῆς βλασφημίας!) ἀλλ' ὡσπερ τινὸς ἀπατιουμένου χρέος μυρίων ταλάντων παρὰ σίνος, ἢ πορευθεὶς ὁ ἀπατῶν τὸ κεχρεωστημένον ἐν δικαστηρίῳ ποιοῦτο τὴν κατ' αὐτοῦ ἔγκλησιν, κἀντεῦθεν ἐρωτηθέντος τοῦ ὀφειλέτου παρὰ τῶν δικαζόντων τὰ τῆς ὑποθέσεως, καὶ συνθεμένου καὶ συνομολογήσαντος ὅτι οὕτως ἐστὶ, καὶ οὐκ ἄλλως, καὶ οὐκ ἐστὶν ἐν οἷς λέγει ψεῦδος, ὁ κριτῆς ἀκηκῶς τῶν τοιούτων λόγων, καὶ ἐν σωπῆϊ τὰ πάντα θεῖς, τοὺς ἐκείνου λόγους ἀποχρῶντας κρίνει εἰς μαρτυρίαν διὰ τὴν τοῦ χρέους ἀπόδοσιν, οὕτω μοι νοεῖ καὶ ἐπὶ πάσης τῆς θείας Γραφῆς.

δ'. Τὰ τε γὰρ Μωσαϊκὰ, τὸ Ψαλτήριον, καὶ τὰς τῶν προφητῶν προρρήσεις, ἅγια καὶ δίκαια καὶ ἀληθῆ ὁ Μωάμεθ εἶναι ἐδίδαξε, καθὼς καὶ ἐν ταῖς προτέραις ἀπολογίαις τρανέστερον ἀπεδείξαμεν. Κατ' ἐξαιρετικὸν δὲ τῶν ἄλλων πάντων ἐξοχώτατον τὸ Εὐαγγέλιον, ἅγιόν τε καὶ δίκαιον, καὶ εὐθεῖ; καὶ ἀληθινὸν καὶ τέλειον πλειστάκις ἀπεφήνατο, ὥστε καὶ Θεοῦ ὑπομνήσεις ταῦτα ὀνομάσαι, καθὼς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἰωνᾷ, ὅπερ ἐστὶ ἐν τῷ Κορβῆν, οὕτως φησὶν, ὅτι Ἵπὲρ ὧν ὑμῖν ἀπεκαλύψαμεν, εἴπερ ἀμφιδάλλετε, αἰτήσατε παρὰ τῶν πρῶτερον ἐμοῦ τὰ βιβλία ἀνεγνωκῶτων, καὶ εἰρήσατε τὴν ἀλήθειαν. Τίνας γοῦν εἰσιν οἱ πρὸ τοῦ Μωάμεθ ἀναγνόντες τὰ βιβλία; Ἡ δὴλον ὡς οἱ Ἑβραῖοι οἱ δεξάμενοι τὴν τοῦ Μωσῆος Πεντάτευχον, καὶ τὰ προφητικὰ, καὶ οἱ Χριστιανοὶ, οἱ σὺν τοῦτοις δεξάμενοι τὸ τε Εὐαγγέλιον καὶ τὰ τῶν ἀποστόλων. Καὶ ἰδοὺ ὅσον ἀπὸ τῆς τοῦ Μωάμεθ μαρτυρίας καθαρῶς ἀνφαίνεται ὡς οἱ μεταγενέστεροι ἔχουσι χρεῖαν τῶν προτέρων, οὐ μὴν δ' οἱ πρῶτεροι τῶν μεταγενεστέρων, καθὼς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαματῶ, ὅπερ ἐρμηνεύεται ἐράπεια, πλατυκωτέρως διεξέειπεν. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὕτως, οὐκ οἶδ' ὅθεν ὠρμημένος, ἐξέδωκε τὸν νόμον, ἢ τάλῃθεστον εἰπεῖν, τὴν ἀνομίαν, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ

! Matth. vii, 22, 25.

πατρὸς αὐτοῦ τοῦ διαβόλου. Οὐδὲ γὰρ εἶχεν ἐτέρωθεν τὴν μαρτυρίαν, οὐτ' ἀπὸ τῆς παλαιᾶς διαθήκης καὶ τῶν προφητῶν, οὐτ' αὐτὸ ἀπὸ τῆς νέας καὶ τῶν ἀποστόλων, ἀλλ' ὡς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον τοῦτον ἐς τὸ ποντελὲς ἀπεδίωκον. Καὶ ὁ μὲν μακάριος Μωϋσῆς οὕτως εἶπεν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, « Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν προφήτην ὡς ἐμέ· αὐτοῦ κατὰ πάντα ἀκούετε. Πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. » Καὶ σκίπτει τὸ λεγόμενον μετὰ ἀκριβείας. « Ἐν γὰρ τῷ ἐπιεῖν τὴν Μωσῆα ὅτι « Ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, » ἐδίδαξεν ἵνα δέξονται τὸν παρ' αὐτοῦ προφητευόμενον, τουτέστι τὸν Χριστὸν, καθὼς ἐν τῇ πρώτῃ ἀπολογία σαφῶς ἀποδείκνυται· ἀποπέμψωσι δὲ, καὶ πόρρω ἐξ αὐτῶν δώσωσι, τὸν ἐξ ἄλλοδαποῦ γένους ἐρχόμενον ὡς προφήτην. Ὁ δὲ Χριστὸς οὕτως εἶπεν πρὸς τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, « Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἐσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες. Ἄπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσαθε αὐτούς· » καὶ ὅτι « Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποῦς σαπρῶς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποῦς καλοῦς ποιεῖν. » Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀναπτύξαντες, ἴδωμεν κατὰ τὸ Κυριακὸν λόγιον, ὁποῖός ἐστιν ὁ διδάσκαλος οὗτος, καὶ τίς ἡ τοῦτου διδασκαλία, καὶ τί τὸ δένδρον, καὶ ὁποῖός ὁ καρπός, ὅπως ἀν' ἐξ αὐτοῦ δὴ τοῦ καρποῦ γινώμεν καθαρώς τὸ δένδρον, καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας τὸν διδάσκαλον. Τῷ ἀπὸ τῆς τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ σφραγίστως χριστοῦ διακοσμοῦσθαι δεκάτις εἴτις τῆς τάξεως τῶν Πρεσβυτέρων, ἦτοι τῶν κηρύκων, Πικίλδος ὄνομα αὐτῷ, ἀπελθὼν εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ἐνθα τὸ μουσεῖον καὶ τὸ μυστήριον τῆς ἀνομίας ἐνεργεῖται, καὶ φιλοπονήσας εἰς ἄκρον, ἐξήσκησε τὴν ἀκριβείαν εὐρῶν τὰ ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τῆς τῶν Ἀράβων μετήνεγκεν.

5. Ὁ γοῦν νόμος τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὁ ὀνομαζόμενος Κορῶν, ὁ καὶ παρὰ τοῦ Μαχούμετ δοθείς, οὐκ ἐπιθή παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου, ἀλλὰ καὶ παρ' ἐτέρων τῶν τοῦ τε ἐρηλαθῆ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ, καὶ ἄλλων ἐπιτά, ὧν τὰ ὀνόματά εἰσι ταῦτα· Ναφά, Ἐδν, Ὀμά, Ἐλρεσάρ, Ἀσὴρ υἱοῦ τοῦ Χετήρ, καὶ υἱοῦ τοῦ Ἀμέρ. Λαθόντων τοίνυν τῶν μὲν τοῦτον, τῶν δ' ἐκείνων, καὶ βουλομένων ἐκάστων στήσαι τὸν ἴδιον μετὰ θάνατον τοῦ τε Ἀλῆ καὶ τοῦ Μωάμεθ, στάσεις καὶ φιλονεικίαι καὶ πόλεμοι καὶ χύσεις αἱμάτων μέσον τῶν διαδόχων οὕτων ἐμεσολάθησαν. Ἀλλὰ τὴν σήμερον οἱ μὲν πρὸς ἀλλήλους πόλεμοι ἔπαυταν, ἡ δὲ διάστασις καὶ διαίρεσις ἐπικράτησε, καὶ δέχονται οἱ μὲν τόνδε, οἱ δὲ τόνδε.

6. Ἄλλ' ὁ μὲν πρῶτος θεθείς νόμος ὑπὸ δαίμονος ἐξετέθη. Καὶ γὰρ πᾶσα ἀνομία καὶ ἁμαρτία δαίμονες ἔχει τοὺς συνεργούντας καὶ συνιστώντας αὐτήν. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ νόμου τουτοῦ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ στόμα πρὸς οὓς ὑπεγορεύθη παρὰ τοῦ δαίμονος. Ὅστε καὶ οἱ ἐν Βαβυλῶνι τῶν πολλῶν ἀληθέστεροι οὐ κρύπτουσι παντελῶς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ πρὸς οὓς θάρ-

mento et prophetis, neque ex novo et apostolis : quæ potius hunc ceu hostem et inimicum aversantur. Beatus quidem ille Moses ad filios Israel sic dicit : « Suscitabit Dominus Deus prophetam ex fratribus nostris, sicut me ; eum in omnibus audite. Omnis autem anima, quæ non audiverit prophetam hunc, exstirpabitur ». » En diligenter quod dicitur considera. Cum enim Moses dicit, « Dominus Deus suscitabit prophetam ex fratribus nostris, » docuit ut hunc a se prædictum suscipiant, id est Christum (veluti in prima Apologia dilucide demonstratum est), ablegent vero et longissime a se arceant ex peregrina gente ad ipsos venientem prophetam. Christus vero ad illos qui in ipsum credunt sic dicit : « Cavete a falsis prophetis, qui veniant ad vos vestiti pellibus ovium, intus vero sunt lupi rapaces. A fructibus ipsorum cognoscetis eos. » Et : « Non potest arbor bona fructus malos ferre, neque arbor mala fructus bonos facere ». » Quapropter nos his considera'tis, inspiciamus Domini oraculum, quisnam sit magister hic, quænam hujus doctrina, quæ arbor et quinam fructus, ut vel ex ipso fructu arborem agnoscamus, et ex doctrina doctorem. Anno a Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi veri Dei incarnatione millesimo ducentesimo et decimo, quidam ordinis Prædicatorum Richaldus nomine, Babylonem profectus, ubi studium et mysterium iniquitatis exercebatur, summo labore sese in Arabum lingua exercuit. Hic discussis simul et exactissime deprehensis iis quæ in Ismaelitarum lege continentur, eadem in Latinam linguam ex Arabica transtulit.

5. Lex itaque Ismaelitarum Alcorranum dicta, et a Mahomete promulgata, non ab ipso solo lata est, verum etiam ab aliis quibusdam, utpote genero illius Ala, et aliis septem, quorum nomina sunt, Naphe, Eon, Oma, Elresar, Aser, filii Cheter, et filii Amer. Cum igitur hi quidem hoc, alii vero illud reciperent, et singuli proprium aliquid statuerent, post mortem Halæ et Mahometis factiones, contentiones, bella et cædes successoribus horum inciderunt. Verum hodie quidem bella mutua sopita sunt, dissidium vero et dissensio perduravit adhuc ; et alii quidem hoc, alii vero illud recipiunt.

6. Cæterum lex illa principio a dæmone lata est. Omnis enim iniquitas et peccatum dæmones habet adjuutores, et cooperarios. In lege vero hac non item ; sed ore ad aurem a dæmone dictata est : quemadmodum etiam hi qui in Babylone veritatis studiosiores sunt, veritatem non occultant, sed singuli iis quibus confidunt, dicunt hoc, et fatentur

¹⁰ Deut. xviii, 17. ¹¹ Matth. vii, 15, 16.

doctrinam hanc a Deo non promanavisse, rationibus consentaneis hoc demonstrantes; timore mortis autem cedunt, et sequuntur impietatem. Non parvum tamen ex horum impietate argumentum colligitur, quod qui tales sunt, Christianorum dogmata omnino ignorant.

7. Præterea quidam ex doctoribus horum in dignitate Chalibarum constitutus, nomine.... cum jam exspiraret, crucein penes se ferre deprehensus est. Qua in pectore illius inventa, intelligentes hunc occulte Christianum fuisse, non eo loci ubi Chalibades sepeliri solemne est, illum sepelierunt, sed in alio ab hoc semotum. Qui enim inter hos sapientiores et prudentiores sunt, non ignorant errorem suum, et imposturam, sed partim quidem propter timorem prædictum, partim vero quia humanam gloriam magis amant quam gloriam Dei, ocellis animæ oculis in tenebris obambulant; et timore mortis hujus corporalis animæ mortem acquirunt. In Christianis autem contra fieri solet; timore enim mortis animæ, corporalem illam et externam cum voluptate contemnunt. Christianorum enim fides longe lateque ab his discrepat. Arcetam enim et angustam Christus dicit viam esse, quæ nos ad vitam deducit.

8. Et legem quidem, ut diximus, a dæmone didicit; nihilominus tamen in hæreticos quosdam incidens, reliqua assumpsit; et a Jacoba quidem Baenra in Nestorii dogmatibus institutus est, quem et postea occidit; a Judæis autem quibusdam, Phinees nimirum et Audio, quem ipse mutato nomine Audulam vocavit, atque Salom, quem Persolem cognominavit, multa etiam transumpsit, sicque etiam in Nestorianos aliquot incidens omnium impietatem collegit. Quapropter in Alcorano multa invenire licet, ex inodo dictis descripta hæresibus. Si enim mores bonos corrumpere malorum conversatio potest, quanto magis si ea in pravos mores inciderit? Cum igitur legem a dæmone accepisset Mahomet, quid aliud illum facere aut dicere oportebat, quam ea quæ sui erant magistri? Et quemadmodum ille fastu laborans, postquam lapsus est, statim mentiri cœpit, sic etiam Mahomet ex superbia et mendacio loqui cœpit et scribere.

9. De seipso enim jactabundus dicit in hunc modum: Si omnes homines convenient, omnes spiritus et omnes angeli talem, qualem ego, Alcorranum componere non poterunt. Item in capite *Elastiar*, quasi persona Dei loquens, sic inquit: Quod si hunc Alcorranum in aliquem montium immitteremus, timore illius et religione erga illum disrumperetur. Non tamen ex his tantummodo verbis illius jactantia deprehenditur, sed etiam in aliis multis effertur, sicuti paulo post nostra oratio exponet. A solo Deo enim dicit Alcorranum intelligi, ab hominibus vero nequaquam. Cæterum agnoscat sanissimus doctor, quod sapientia sua non e supernis est, sed terrena, animalis et dæmoniacæ. Dominus enim, inquit David, ducet mansuetos in ju-

βεί εκαστος, και λέγει και ὁμολογεῖ ὅτι οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ τὸ διδασκῆν, λόγοις πιθανοῖς; τοῦτο ἀποδεικνύοντας. Τῷ φόβῳ δὲ τοῦ θανάτου ὑπέκινουσι, και ἀκολουθοῦσι τῇ ἀσεβείᾳ. Οὐκ ὀλίγον δὲ συμβάλλεται τῇ ἐκείνων ἀσεβείᾳ και τὸ παντελῶς ἐδρίσκεισθαι ἀγνοοῦντας τούτους τὰ τῶν Χριστιανῶν.

ζ'. Ὁμῶς και ἐκ τῶν διδασκάλων αὐτῶν εἶς, χαλιφᾶς τὸ ἀξίωμα ἔνομα, αὐτῶ... ἐν τῷ καιρῷ τῆς τελευταῖης αὐτοῦ εὐρέθη σταυρὸν φέρων μεθ' αὐτοῦ. Εὐρόντες δὲ τὸν σταυρὸν ἐν τῷ στήθει αὐτοῦ, και κατανοήσαντες ὅτι κεκρυμμένος Χριστιανός ἐστιν, οὐκ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ τόπῳ ἔθαπτον τοὺς χαλιφάδας, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ χωρὶς. Οἱ γὰρ σοφοὶ και φρόνιμοι ἐκείνων οὐκ εἰσὶν ἀγνοοῦντας τὴν ἐκείνων πλάνην τε και ἀπάτην. Ἀλλὰ τὸ μὲν διὰ τὸν εἰρημένον φόβον, τὸ δ' ὅτι ἀγαπῶσι δόξαν τῶν ἀνθρώπων μάλλον ὑπὲρ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, μύσαντες τοὺς τῆς ψυχῆς σφραγμαίους, ἐν τῷ σκότει περιπολεύονται, και τῷ σωματικῷ φόβῳ τοῦ θανάτου τὸν ψυχικὸν κληροῦνται. Ἐπὶ δὲ τῶν Χριστιανῶν οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τῷ φόβῳ τοῦ ψυχικοῦ θανάτου, τοῦ σωματικοῦ και ὑλικοῦ και ἐνηθύνου καταφρονοῦσιν. Ἡ γὰρ τῶν Χριστιανῶν πίστις μακρὰν που και πόρρον ἔστί τούτων. Στενὴν γὰρ και θαλιμμένην ἔφησεν ὁ Κύριος τὴν ὁδὸν, τὴν εἰς ζωὴν ἡμᾶς ἀπάγουσαν.

η'. Καὶ ἐδιδάχθη μὲν ὁ νόμος, ὡς εἴρηται, παρὰ τοῦ δαίμονος· ὁμοίαι και τισιν αἰρετικοῖς ἐντυχῶν, τὰ ὑπόλοιπα προσελάθετο. Καὶ παρὰ μὲν τοῦ Ἰακώβ τοῦ Βαενρά ἦν μυηθεὶς τὰ τοῦ Νεστορίου, ἔν μετὰ καιρὸν ἀπέκτεινε· παρὰ δὲ Ἰουδαίων τινῶν, τοῦ τε Φινεὶς και Αἰδίου, ὄντινα Αἰδουλά μετωνόμασε, και Σαλῶμ, ὡσπερ Σεῖλμ, ἀλλὰ δὴ και τισιν Νεστοριανοῖς ἐντυχῶν, τὴν πάντων κακίαν ἐσώρευσε. Διὰ τοι τοῦτο ἐν τῷ Κορράν πολλὰ τις εὐρήσει γεγραμμένα ἐκ τῶν βῆθεισῶν αἰρέσεων. Εἰ γὰρ ἦθη χρηστὰ εἶδε φθίρειν ὀμίλια κακῆ, πόσῳ μᾶλλον ἦθει πονηροῖς ἐντυχούσα; Λαθῶν τολύων τὴν παρὰ τοῦ δαίμονος διδασκῆν ὁ Μωάμεθ, τί ἕτερον ἔδει πράττειν και λέγειν ἢ τὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ; Καὶ ὡσπερ ἐκείνος νοσήσας τὴν ἑπαρσιν, και πεσῶν, εὐθύς ἐκ τοῦ ψεύδους ἤρξατο, οὕτω και ὁ Μωάμεθ ἐξ ὑπερηφανίας και ψεύδους ἤρξατο λέγειν και γράφειν.

θ'. Μεγαλοβῆμωνῶν γὰρ περὶ αὐτοῦ, οὕτως ἔφησιν κατὰ λέξιν, ὡς Εἰ πάντες ἀνθρώποι συναχθεῖεν, και πάντα τὰ πνεύματα, και πάντες ἄγγελοι, οὐκ ἂν δύναντο ποιῆσαι τοιοῦτον Κορράν, ὅποιον ἐγώ. Ἐτε ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαστάρ ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ οὕτως ἔφησιν: Ὡς εἰ ἐπέμψαμεν τοῦτο τὸ Κορράν εἰς ἐν τῶν ὀρῶν, σχισθῆναι ἔμελλεν ὑπὸ τοῦ φόβου και τῆς πρὸς αὐτὸ εὐλαβείας. Μὴ μόνον δ' ἐν τοῖς τοιούτοις βῆμασι μεγαλοβῆμωνῶν εὐρίσκειται, ἀλλὰ και ἐν ἑτέροις ὑπεραίρεται, καθὼς μετολίγον ὁ λόγος δηλώσει. Παρὰ γὰρ μόνῳ τῷ Θεῷ φησὶ νοεῖσθαι τὸ Κορράν, παρὰ δ' ἀνθρώποις οὐδαμῶς. Ἀλλὰ γινώσκω ὁ κενὸς οὗτος διδασκαλός ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῇ ἡ σοφία ἀνωθεν, ἀλλ' ἐπίγειος ψυχικῆ, και δαιμον-

νιότης. « Κύριος, γὰρ, φησὶ Δαβὶδ, ὀδηγήσει ἡμᾶς ἐν κρίσει, διδάξει πρᾶξεις ὁδοῦς αὐτοῦ. » « Ὑπερηφάνους δὲ, φησὶν Σολομών, ὁ Κύριος ἀντιτάσσεται, ταπεινοὶ δὲ δίδωσι χάριν. » Εἰ γὰρ ἀκάθαρτος παρὰ Θεῶν πᾶ; ὑψηλοκάρδιος, τίς ὁ δυνάμενος καθαρῆσαι αὐτόν; Καὶ εἰ ὁ Κύριος ὑπερηφάνους ἀντιτάσσεται, τίς ὁ βοηθήσων αὐτῷ; Καὶ εἰ ὁ Κύριος ὀδηγήσει πρᾶξεις ἐν κρίσει, διδάξει δὲ πρᾶξεις ὁδοῦς αὐτοῦ, τὸν ἀλαζόνα καὶ ἐπηρμένον τίς ὀδηγήσει εἰς ὁδὸν σωτηρίας καὶ ἀληθείας; Τί δὲ περὶ τοῦ ψεύδους, ὃ διαπαντὸς ὑποδύθηται καὶ θεμέλιον αὐτοῦ τέθεικε; Καὶ οὐδὲν ἐστὶ τῶν παρ' ἐκείνοις λεχθέντων ἄμειρον ψεύδους, ἀλλὰ τὰ μὲν εἰσι καθόλου καὶ παντελῆ ψεύδη καὶ πλάσματα, τὰ δὲ βραχέα μὲν; ἔχουσιν ἀληθείας, πλάττει τεράστια καὶ ἀλλόκοτα πράγματα. Καὶ ὡσπερ οὐκ ἔστιν αἰσθησις ἢ μὴ ἔχουσα τὴν ἀφῆν ὡσπερ δχημα, οὕτω οὐδὲ λόγος λεχθεὶς παρ' ἐκείνου, ὅστις οὐκ ἔστιν ψεύδος σαφές, ἢ μίγμα ψεύδους καὶ ἀληθείας. Τίς γὰρ τῶν ὁπωσούν ἔχόντων γῶσιον οὐ λογίζεται καθαρὸν πλάσμα καὶ ψεύδος, ὅτι διαβάλλων τὸν Θεόν, λέγει περὶ τοῦ Κορβάν ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ, ὅτι Εἰ εἰς ἐν τῶν ὁρέων ἐπέμψαμεν αὐτὸ, σχισθῆναι ἔμελλεν ἂν ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς εὐλαθείας αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἀρχοντος Γαβριήλ, ὡς ἔταν φέρη τοῦτον διαλεγόμενον αὐτῷ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ πάθους αὐτοῦ.

ι'. Καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ, ὡς εὐρίσκειται ἐξ αἰδίου γεγραμμένον ἐν τοῖς δεξιῶν μέρει τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μέρει. Καὶ ὅτι περὶ αὐτοῦ προφητεύων ὁ Χριστὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, οὕτως εἶρηκεν, Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν τὸν ἀπίστολον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἤξοντα μετ' ἐμὲ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μωάμεθ. Ἐπεὶ δὲ οὕτε ἐν τῇ Παλαιᾷ εὐρίσκειται Γραφῇ, οὕτε ἐν τῇ Νέᾳ, ἀλλ' ἐστὶ σαφές ψεύδος, ἐκήρυξαν καὶ ἐπλάσαντο οἱ ἐκείνου διάδοχοι ὡς δῆθεν φόβῳ τρωθέντες; ἐξέβαλον αὐτὸ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Γραφῆς, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡμεῖς δὲ τοῦτο τρανῶς ἐν τῇ τετάρτῃ ἀπολογίᾳ ἐλέγξαντες, ἀπεδείξαμεν ὅπως ἐστὶ σαφές ψεύδος. Διὰ τοῦτο περισσὸν καὶ παρέλιπον ἡγημαί, τὰ αὐτὰ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν πολλάκις ἐπιχειρεῖν.

ια'. Ἐτε, Οὐκ ἤλιθον, φησὶ, διὰ θαυμάτων, ἀλλὰ διὰ ξίφους καὶ τιμωρίας· καὶ τοῖς μὴ πειθομένοις τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ καὶ τῇ διδαχῇ, θάνατος ἐστὶ ἢ τιμωρία, ἢ φόρος διδόντων. Τί τοῦτο; Πάντως οὐκ ἄλλο, ἢ βουλόμενος συσκιᾶσαι τὴν ἑαυτοῦ ματαιότητα καὶ ἀσθένειαν, ἐπεὶ οὕτε τὴν ἀπὸ τῶν Γραφῶν, οὕτε τὴν διὰ θαυμάτων εἶχε μαρτυρίαν καὶ τὰ π:στὰ, μηχανᾶται τὸν φόβον, ἵνα διὰ τοῦ φόβου ἐκφύγη τὸν ἔλεγχον, ὃ καὶ γέγονεν. Τῷ γὰρ φόβῳ τοῦ θανάτου παρητήσαντο μὲν τὸν ἔλεγχον, μᾶλλον δὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἠσπάσαντο τὸ ψεύδος καὶ τὴν ἀπίθειαν. Ὅστε καὶ οἱ διάδοχοι τούτου τῇ ὥρᾳ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, ξίφος; γυμνοῦσι, καὶ τιθεῖσι μέσον αὐτῶν, λέγοντες ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Μωάμεθ, Τάδε φησὶν ὁ προφήτης· Μέχρις ἂν τὸ ξί-

dicio, docebit mansuetos vias suas ¹¹. » « Superbis enim inquit Solomon, resistit Dominus; humilibus enim dat gratiam ¹². » Si enim immundus coram Deo reputatur, quisquis animo extollitur, quisnam hunc mundare poterit? Et si Dominus superbis resistit, quis huic auxiliaturus est? Et si Dominus ducit mansuetos in iudicio, et mansuetos docet vias suas, arrogantem et superbum quis ducet in viam salutis et veritatis? Quid vero de mendacio is qui hoc ceu basim et fundamentum suum collocavit, et a quo nihil sine mendacio dictum sit? Cæterum alia quidem in universum et omnino falsa et ficta sunt, alia vero, veritatis aliquod vestigium nactus, prodigiosa omnino et absurda fingit. Et quemadmodum nullus est sensuum, qui non tactu instar vehiculi utatur; sic nullus est ab hoc dictus sermo, qui non aut manifeste mendax et falsus sit, aut ex mendacio et veritate mistus. Quis enim vel tantilla cognitione præditus, non judicaret inter simplex signum falsumque? quod Deo obrectans, de Alcorrano quasi in propria persona loquitur, Quod si in aliquem montium miserimus illum, dirumpetur utique præ timore et religione hujus; quin etiam hoc de archangelo Gabriel, quem sub tempore morbi sui sæcum loquentem inducit.

10. Præterea, quod de nomine suo Mahomet effluxit, quod ex æterno scriptum invenitur in fastigio dextræ partis throni divini: quodque de illo vaticinatus Christus filius Israel dixerit: Annuntio vobis, apostolum Dei venturum post me, nomen illi Mahomet. Cum vero nec in Veteri nec in Novo Testamento hujusmodi scriptura invenitur, et mendacium sit apertissimum, dixerunt finxeruntque successores hujus, quosdam invidia motos illud expunxisse, Judæos quidem ex veteri Testamento, Christianos autem ex Evangelio. Nos vero dilucide hoc in quarta Apologia confutato, demonstravimus quam aperte hoc falsum sit; quapropter supervacaneum et importunum existimo, eadem et de iisdem sæpius disputare.

11. Ad hæc: Non veni, inquit, per miracula, sed per gladium et supplicia, iisque qui nostræ legi et doctrinæ non obediunt, mortis pœna constituantur, aut tributa pendant. Quidnam hoc? Non aliud certe, quam tegere volens suam ipsius stultitiam et infirmitatem, cum nec Scripturarum nec miraculorum auctoritate idem inveniret, cædea adornat, ut timore reprehensionem effugeret, quod etiam evenit. Timore enim mortis confutationem, imo veritatem devitaverunt, et mendacium amplexati sunt, atque perditionem: adeo ut et successores hujus eo tempore, quo doctrinam suam explicant, strictum gladium in medium illorum deponant, tanquam sub Mahometis persona dicentes: Hæc dicit propheta: Quoad gladius permanet, ea

¹¹ Psal. xlii, 9. ¹² Prov. iii, 54.

etiam mea lex permanet; gladio autem sublato, A etiam illa destruetur. Et quod peccatores quidem gladium suum contra Davidem strinxerint, et intenderint arcus suos ad feriendum rectos corde, manifesto constat. Sed gladius ipsorum transeat in cor eorum, et arcus illorum conterantur. Quoniam brachia peccatorum conterentur, iniqui vero expellentur, et semen impiorum extirpabitur. Paucorum enim est, et numeratu facilius, eos de felicitate in mortem dejicere. Quapropter veritatis testes et magni et sancti, et regni Dei hæredes facti sunt.

2. Porro etiam hoc præcipit Mahomet, ne quisquam sui ordinis cum aliquo Christianorum disputet. suam ipsius infirmitatem metuens. Quin idem rursus alibi interdicit, ne quis disputet verbis duris et acerbis cum aliquo alterius sectæ homine, sed blandis: Non enim, inquit, hominis est componere, sed solius Dei; et: Singuli de seipsis solis, et non de aliis rationem reddant. En sibi ipsi contradicens, et contrarius. Non enim in hoc tantum capite, sed in tota lege sua instabilis, inordinatus et dissimilis sibi apparet, et in omnibus fere scriptis suis ipse seipsum confutare deprehenditur. Quemadmodum enim mente captus et ignorans quænam argumenta sint et dogmata, de quibus dicere instituit, quænam sint media, et quinam finis: sic etiam in scriptis suis agit. Non enim tantummodo quæ in uno scripsit capite, in altero destruit et impugnat, sed sæpius, quæ in principio ejusdem capituli confirmavit, circa finem confutat et subvertit. Vix enim et difficulter in capita ei ordinem digesta sunt, quæ ille tradidit; adeo ut contradictionis ratio ordinem præcedat. Idem enim hic qui præcipit, ne cum aliquibus alterius doctrinæ discipulis digladiantur verbis asperis durisque, sed blandis et mansuetis (ut etiam in capite *Eltenium* seipsum laudans dicit: Non hoc cogentium est, etc.) Quin etiam in capite *Etmipacara*, quod *bovem* significat, sic ait: In lege Dei non est vis, quoniam quod æquum est, jam ante definitum est; hic idem, inquam, sui quasi oblitus, præcipit dicens: Nostræ legi non obedientes, mortis supplicium maneat, aut tributa solvant. Et quid morte violentius est, o legislator vanissime? Et quomodo a Deo ortum esse diceretur, quod scelus scelere compensat? Avaritia enim cædis furorem mitigat. Natura enim humana, quin potius homines, et natura illius formator et opifex Deus, talem constituit hominem, ut una cum aliis animæ illius indiderit concupiscentiam, animi zelum et fervorem, atque rationem: ut per concupiscentiæ affectum amet et diligat summum bonum, quod est ipse Deus, omnemque justitiam et virtutem, quæ instar scale sunt animam ad ipsum Deum perducentis. Quod si autem forte concupiscentia a vero et recto amore declinaverit, et pro dextris in contraria cæperit nutare, zelus iste animi contra dæmonem

φος ἵσταται, ἰδοὺ καὶ ὁ ἐμὸς νόμος ἵσταται. Παρὰ θόντος δὲ τοῦ ξίφους, καὶ ὁ νόμος λυθῆσεται. Καὶ ὅτι μὲν βομφαλίαν ἐπάσαντο οἱ ἁμαρτωλοὶ κατὰ τὸν Δαβὶδ, καὶ ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν τοῦ σφάζει τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ, τοῦτο πρόδηλον καὶ φανερόν, ἀλλ' ἡ βομφαλία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβείη, ὅτι βραχίονες ἁμαρτωλῶν συντριβήσονται, ἄνομοι δὲ ἐκδιωχθήσονται, καὶ σπέρμα ἀσεβῶν ἐξολοθρευθήσεται. Τῶν γὰρ ὀλίγων καὶ εὐκριθῆτων ἐστὶ τὸ βίπτειν ἑαυτοὺς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ εἰς θάνατον. Διὰ τοῦτο γὰρ οἱ τῆς ἀληθείας μάρτυρες μεγάλοι καὶ ἅγιοι, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας κληρονόμοι γεγόνασιν.

β'. Ἐτι τοῦτο ἐντέλλεται ὁ Μωάμεθ, ἵνα οὐδεὶς τῆς ἐκείνου φατρίας ὄλω; μετὰ Χριστιανῶν διαλέξηται, τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν δεδοικώς. Καίτοι γε αὐθις ὁ αὐτὸς ἐν ἑτέροις τόποις ἐντέλλεται μὴ διαλέγεσθαι λόγοις τραχέσι καὶ αὐστηροῖς τιμὴν ἑτέρας αἰρέσεως, ἀλλ' ἡπίοις. Οὐ γὰρ ἀνθρώπου, φησὶν, ἐστὶ τὸ καταρτίζειν, ἀλλὰ μόνου Θεοῦ, καὶ Ἐκαστος ὑπὲρ αὐτοῦ μόνου, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἑτέρου λόγον δώσει, αὐτὸς, ἑαυτὸν ἀντιλέγων καὶ ἀνατρέπων. Οὐ μόνον γὰρ ἐν τῇ παρόντι κεφαλαίῳ, ἀλλ' ἐν παντὶ τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἀστατος καὶ ἀτακτος καὶ ἀνώμαλος ἀνάφαινεταί, καὶ σχεδὸν ἐν πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένοις αὐτὸς ἑαυτὸν εὐρισκεταί ἀνατρέπων. Ὅσπερ γὰρ μανόμενος, καὶ μὴ γινώσκων ποῖα εἰσιν αἱ ὑποθέσεις καὶ τὰ δόγματα, ἅτινα ἤρξατο λέγειν, τίνα τὰ μέσα, καὶ ποῖα τὰ τέλη, οὕτω γράφων ποιεῖ, μὴ μόνον ἄπερ ἐν ἐνὶ κεφαλαίῳ γράφων, ἐν ἑτέρῳ καταλύει καὶ ἀντιλέγει, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἄπερ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου διαθεβαύεται, περὶ τὸ τέλος συγγέει τε καὶ ἀνατρέπει. Μόλις γὰρ καὶ σὺν βίᾳ εἰσῆχθησαν κεφαλαιωδῶς καὶ σὺν τάξει τὰ παρ' ἐκείνου λεγόμενα, ὅπως καὶ ὁ τῆς ἀντιλογίας; λόγος ὁδῶ καὶ τάξει προβαίη. Καὶ γὰρ αὐτὸς οὗτος ὁ ἐντελλόμενος, ἵνα μὴ διαλέγωνται τισιν ἑτέρου δόγματος ἐν λόγοις τραχέσι καὶ σκληροῖς, ἀλλ' ἡπίοις καὶ προσηέσι, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλεγενοῦμ ἑαυτὸν ἐπαϊῶν λέγει, οὐχ ἔστι τῶν ἀναγκαζόντων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμπακαρᾷ, ὅπερ ἐρμηνεύεται βοῦς, οὕτως φησὶν, ὅτι Ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ἔστι βία, ὅτι τὸ ἴσον ἐξαρχῆς ἦδη διώρισται: αὐτὸς οὗτος αὐθις ἐπιλαθόμενος; ἐντέλλεται λέγων, Τοῖς μὴ πειθόμενοις τοῖς ἡμετέροις δόγμασι θάνατος ἔστω ἢ τιμωρία, ἢ φόρους διδόντωσαν. Καὶ τί βραιότερον θανάτου, ὃ κενὸ νομοθέτα; Καὶ πῶς παρὰ Θεοῦ τὸ κακίᾳ κακίαν ἀμείβειν; Φιλοχρηματία γὰρ τὸν τοῦ φόνου θυμὸν κατεπράδυνεν. Ἡ γὰρ φύσις τῶν ἀνθρώπων, μᾶλλον δὲ ὁ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως πλάστης καὶ δημιουργὸς Θεὸς οὕτως; αὐτὸν κατεσκεύασεν, ὅτι μετὰ τῶν ἄλλων ἐνέθηκεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὸ ἐπιθυμητικόν, τὸ θυμικόν, καὶ τὸ λογικόν, ἵνα διὰ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἐρεθῆ καὶ ἐφηται τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεὸς, καὶ πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀρετῆς, αἵτινες οἵᾳπερ τις κλίμαξ εἰσὶν, ἀνάγουσαι ταύτην εἰς Θεόν. Εἰ δ' ἴσως παρὰ τῆς ἐπιθυμητικῆς τοῦ ὀρθοῦ ἔρωτος, καὶ ἀντι

τῶν δεξιῶν νεύση πρὸς τὰ ἐναντία, κινήθησεται ὁ A
 θυμὸς κατὰ τοῦ δαίμονος, καὶ τὴν ἀνθρωπόληθρον
 ὄψιν διώξας, ἔσται τῷ ἡτηθηέντι ὁδηγὸς τῆς ἀπλα-
 νοῦς καὶ εὐθείας ὁδοῦ. Εἰ δὲ καὶ ὁ θυμὸς ἀργὸς μεί-
 νας καὶ ἀνερέργητος, ἢ κινήθῃς μὲν, οὐ κατὰ τοῦ
 ὕψους δὲ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ὁμοφυοῦς αὐτοῦ ἀνθρώ-
 που, τότε τὸ λογικὸν, τουτέστιν ὁ ἡγεμὼν καὶ ἀρχὼν
 νοῦς, ὡσπερ τις κριτὴς ἰσχυρὸς καὶ ἀδέκαστος ἐπι-
 τάττει αὐτὰ κατὰ χώραν μένειν, καὶ ἕκαστον ἐν
 τῇ τάξει αὐτοῦ. Διὰ τοι τοῦτο τὸ μὲν ἐπιθυμητικὸν
 τίθεισιν ὁ πάντων δημιουργὸς ἐν τῷ ἥπατι, ὅπερ
 ἐστὶν ὑπὸ τὴν καρδίαν, τὸ δὲ θυμικὸν ἐν τῇ καρδίᾳ,
 ἥτις ὑπέρεκειται τοῦ ἥπατος, ὡς ἀρχικωτέρα· τὸ δὲ
 λογικὸν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ὅς ἐστιν ἐπάνω πάντων,
 ὡσπερ τις βασιλεὺς καὶ ἡγεμὼν καὶ ἀρχὼν καὶ
 ἐξουσίαν ἔχων κατὰ πάντων, μὴ μόνον τῶν κατ' B
 αὐτὸν τῷ αὐτεξουσίῳ τιμηθεὶς, ἀλλὰ καὶ πάσης
 αἰσθητῆς φύσεως, καθὼς ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, ἔτι τε τοῦ
 Νῶε, καὶ τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ τε καὶ Νέᾳ Διαθήκῃ
 τραυῶς πεφανέρωται. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶς ἀνθρώπος
 κατὰ τῶν παθῶν ὀφείλει χρῆσθαι τῷ θυμῷ, καὶ
 καθ' οἰοῦσθαι πρᾶγματος χωρίζοντος αὐτὸν τοῦ
 θεοῦ. Ὁ δὲ Μωάμεθ ἀντὶ τῶν παθῶν κατὰ τοῦ
 ὁμοφυοῦς ἀνθρώπου τοῦτῳ ἐχρήσατο, οἷά τινι θη-
 ρίῳ ἀπνηστώσῃ καὶ ἀνημέρῳ, εἰ μὴ πως τῇ φι-
 λορηματίᾳ τὸν θυμὸν, ὡς εἴρηται καταπραύνη. Ὁ
 δ' αὐτὸς αὖθις ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐμ, ὡσπερ τῶν
 πάντων ἐπιλαθόμενος, οὕτως εἴρηκεν, ὅτι τῶν δε-
 χομένων Θεὸν ἕτερον πλὴν τοῦ Θεοῦ τούτου οὐκ εἶ
 οὐ παιδαγωγὸς ἢ ἐπιμελητὴς, ἐπεὶ τοῦτο τετήρη-
 κεν ὁ Θεὸς ἑαυτῷ. Καὶ τίς ἂν ἕτερος γενήσεται C
 ἀξιόλογος κατήγορος τοῦ Μωάμεθ, ὡς αὐτὸς ἑαυ-
 τοῦ; Βουλόμενος γὰρ ἀντιλέγειν τὰς Γραφὰς, ὡς
 δικαίας καὶ ἀγίας ἐκάλεσεν, ὁ δὲ οὐ μόνον ταύτας
 φρίνεται ἀντιλέγων, ἀλλὰ σχεδὸν ἐν πάσιν αὐτὸς
 ἑαυτῷ ἀντιπίπτει. Ἐν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνσεσᾶ,
 ὅπερ ἐρμηνεύεται γυναικίς, οὕτως φησιν· Εἰ μὴ
 παρὰ Θεοῦ ἦν τὸ Κορβάν, πολλὰ ἐναντιότητες εὐ-
 ρίσκοινο ἂν ἐν αὐτῷ. Μὴ δυνάμενος τοίνυν ἀπο-
 φθαλμῆν πρὸς τὰς Γραφὰς, ἐξανάγκης καταφεύγει
 ἐν τῷ ψεύδει, ὡς δῆθεν ἀπὸ Θεοῦ εἰσι τὰ λεγόμενα.
 Καὶ πῶς ἀπὸ Θεοῦ, ψεύδους διάκονος καὶ γεννητοῦ;
 Ἐνθα γὰρ ψεύδος, Θεὸς οὐκ ἔστι· καὶ ὅπου Θεός,
 τὸ ψεύδος ἀπελήλαται. Οὐ γὰρ ὑπομένει τὸ σκότος
 τὴν τοῦ φωτὸς παρουσίαν, ὡς οὐδὲ νόσος ὑγιείας D
 ἐπιλαβοῦσης ἰσταται.

14. Ἐτι ἀρχηγὸν καὶ διδάσκαλον ἑαυτὸν εἶναι
 λέγων τοῦ νόμου, ὅπερ τοῖς ἀνόμοις ἐξέθετο,
 καὶ τοῦ Κορβάν, ὃν συνεγράψατο, οὐκ ἠσχύνετο.
 Φησὶ γὰρ ὅτι ὁ Νῶε, ὁ Ἀβραάμ, ὁ Ἰσαάκ, ὁ Ἰα-
 κώβ, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολοι τοῦ αὐτοῦ
 δόγματος ἦσαν. Καὶ πῶς τοῦ αὐτοῦ δόγματος οἱ
 ἀπόστολοι, οἱ πρὸ σοῦ γεννηθέντες χρόνοις ἐπι-
 κοσίοις, εἴπερ σὺ ἀρχηγὸς τοῦ δόγματος; Πῶς δὲ
 καὶ οἱ πρὸ ἐκείνου, ὃ τε Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ,
 καὶ Ἰακώβ γεννηθέντες χρόνοις; Πῶς δ' αὖθις Νῶε,
 ὁ πρὸ τούτων χρόνους τετρακοσίους; Εἰ μὲν οὖν σὺ
 εἶ ὁ ἀρχηγὸς καὶ τῆς κακίας ἐφευρετῆς, ὅπερ ἐστὶ
 καὶ ἀλήθεια, ψεύδη λέγων εἶναι ἐκείνου; τοῦ μαι-

permoveatur, et humani generis perditorem ser-
 pentem persecutus, concupiscentiæ superatæ dux
 sit in via recta et erroribus carente. Quod si vero
 etiam hic animi zelus otiosus et desidiosus per-
 manserit, aut permotus non contra serpentem, sed
 hominem sibi cognatum insurgat, tunc ratio, id est
 dux et princeps ipsa mens instar iudicis fortis et
 incorrupti, hunc intra terminos consistere jubeat,
 singulaque suum ordinem custodire. Quapropter
 etiam omnium opifex concupiscentiæ sedem in je-
 core constituit, quod cordi subjacet; iram vero
 aut animi zelum in corde collocavit, quod jecore
 ceu principalior pars, est superius; rationis vero
 sedem fecit cerebrum, quod omnium summum est,
 ceu rex quispiam, dux et princeps in omnia po-
 testatem habens, non solum ab his quæ circa se
 sunt propter liberum sui arbitrium honoratum, sed
 ad omni natura sensu prædita quemadmodum in
 Adamo, in Noe, aliisque tam in Veteri quam in
 Novo Testamento declaratum est. Quapropter qui-
 libet homo contra affectus ira uti debet, et adver-
 sus quamlibet rem quæ ipsum a Deo abducit. Ma-
 homet vero non contra affectus, sed cognatum sibi
 hominem hac tanquam fera immittissima ac crude-
 lissima usus est, nisi quod avaritia, ut dictum est,
 iram nonnihil mitigavit. Idem vero rursus in capite
 Em, tanquam omnium oblitus, sic dixit: Eorum
 qui Deum alium quam hunc recipiunt, tu pædago-
 gus non es, nec procurator: quoniam Deus hoc
 sibi ipsi reservavit. Et quisnam alius Mahometis
 accusator tam gravis fuerit, quam ipse est sui
 ipsius? Volens enim Scripturis contradicere, quas
 antea justas et sanctas vocavit, non his tantum con-
 tradicere deprehenditur, sed in omnibus fere ipse
 sibi ipsi est contrarius. In capite enim *Elnesa*, quod
 mulieres significat, sic inquit: Nisi a Deo esset Al-
 coranum, multa in eo invenirentur contradictoria.
 Cum sane ipsemet non posset suis oculis Scripturas
 intueri, necessario confugit ad mendacia, quasi ea
 quæ dicuntur a Deo sint. Et quomodo a Deo esses,
 mendacii minister et pater? Ubi enim mendacium,
 ibi Deus locum non habet; et ubi Deus est, ibi
 mendacium defecit. Tenebræ enim luminis præsen-
 tiam non sustinent, quemadmodum nec morbus
 sanitate succedente subsistit.

15. Præterea ducem et magistrum se dicens esse
 legis, quam iniquis tulit, Alcorani ipsum non pu-
 duit. Dicit enim, quod Noe, Abraham, Isaac, Jacob,
 sed et ipsius Christi apostoli ejusdem legis sectato-
 res fuerint. Et quomodo ejusdem dogmatis apostoli
 fuerunt, qui priusquam tu nascereris, annis vize-
 runt circiter septingentis, si tu dogmatis hujus
 auctor es? Quomodo vero Abraham, Isaac et Jacob,
 tot ante hos sæculis nati: quomodo iterum Noe,
 qui ante hos vixit annis circiter quadringentis?
 Quod si tu igitur auctor et inventor impietatis es
 (ut etiam es, revera), falso dicis illos impuri dogma-
 tis asseclas fuisse. Si vero, ut facis, illos eadem

sentire asseris, rursum mendacii convinceris, quod te legis auctorem nomines. Nec enim poterit fons ex uno eodemque canali aquam dulcem simul et amaram effundere, vel verum et falsum. Sed quod ipse per ignorantiam tibi contradicas, verum est. Quoniam fides non vi nec necessitate datur, sed electionis et voluntatis est. Corporalia enim vim sentiunt; anima vero, et quæ illius sunt, non item. Sed anima quodammodo sui juris est, et libera; quod enim credit et vult, illud amat et amplectitur. Quod autem vi contingit, motum a seipso non habet: quod autem propriæ naturæ repugnat, et aliunde movetur, firmum non est; et quod firmum non est, nec etiam stabile erit. Evangelii autem lex et firma est, et stabilis, propter proprii juris potestatem, et ipsius voluntatem animæ. « Qui enim potest, inquit Christus, capere, capiat ¹⁶. » Mahometis lex nec firma est, nec stabilis, eo quod per gladium et vim administratur; licet Dei iudiciis huius impietas dilatata, et viribus aucta sit. Sed quantum a cælo terra distat, tantum Dei consilia ab humanis differunt, et illius cogitationes ab humanis cogitationibus, quemadmodum et ipse Deus per Isaiam prophetam manifeste declaravit. Propterea nos quoque cum Paulo theologo dicimus: « O profunditatem divitiarum sapientiæ et cognitionis Dei: quam abscondita sunt iudicia illius, et non investigabiles viæ ejus! Quis enim novit mentem Domini? aut quis illi fuit a consiliis ¹⁷? » Novit enim Dominus pios custodire, iniquos vero servare ad diem iudicii, puniendos igne sempiterno. Lux enim impiorum exstinguitur. Insuper hoc dicit Mahomet: Non veni legem confirmaturus miraculis, sed per gladium. Et hoc vere dixit; miraculorum enim virtus, divinorum est munerum et dotorum. Et quænam boni cum malo est communio? Nulla omnino. Sed quemadmodum malum tanquam non a Deo factum, non proprie per se subsistit, sed propter boni interitum et defectum, tanquam per accidens in iis quibus contingit perspicitur: ita mihi de Mahometis doctrina factum videtur, quod interitu et defectu verorum Dei dogmatum, per accidens nova et peregrina lex eruperit, quin potius a veritate et Deo aliena. Quantum enim hoc malum est, tanta etiam est absurditas, et inordinata rerum confusio. Quemadmodum enim malum propter boni defectum apparet, ipsum vero per se substantia caret: et morbus propter sanitatis, confusioque propter ordinis defectum enascitur, sic et Mahometis lex propter veræ legis defectum per accidens enata conspicitur, rectum simulans, cum ipsa per se mera sit absurditas et confusio, animæque morbus, imo mors. Tantum enim Mahometis lex boni particeps est, in quantum quis sibi benefacere videtur. Nullus enim malum, ut reipsa est, conspiciens, ea quæ committit, faceret. Suam igitur ipsius infirmitatem perspectam ha-

ροῦ τουτουῦ δόγματος· ἐφ' ὧς λέγεις τὰ αὐτὰ κακείνους φρονεῖν, καὶ οὕτω ψεύθη ἀρχηγῶν σεαυτὸν ἀποκαλῶν. Καὶ γὰρ οὐ δύναται πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς ὀπῆς βλύζειν νῆμα γλυκὺ καὶ πικρὸν, ἤτοι ψεῦδος καὶ ἀλήθειαν. Ἄλλ' ὅπερ αὐτὸς ἀγνοῶν καταγγέλλῃ, τοῦτό ἐστιν ἡ ἀλήθεια, ὅτι ἡ πίστις οὐκ ἐστὶ τῆς βίας καὶ τῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ τῆς προαιρέσεως καὶ θελήσεως. Τὰ γὰρ σωματικὰ δέχονται τὸ βίαιον, τὰ δὲ ψυχικὰ οὐχ οὕτως. Ἄλλ' ὡς αὐτεξούσιος καὶ ἐλευθέρῃ ἡ ψυχὴ, ὅπερ πιστεύει καὶ βούλεται, τοῦτο καὶ στέργει καὶ δέχεται. Τὸ δὲ μετὰ βίας γιγνόμενον οὐκ ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν κίνησιν, ἤτοι παρὰ τὴν ἴδιαν φύσιν· καὶ τὸ ἐτέρωθεν κινούμενον οὐκ ἔχει τὸ βέβαιον· καὶ τὸ μὴ ἔχον τὸ βέβαιον οὐκ ἔχει τὸ μόνιμον. Ἄλλ' ὁ μὲν τοῦ Εὐαγγελίου νόμος ἔχει τὸ βέβαιον τε καὶ μόνιμον διὰ τὸ αὐτεξούσιον καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ψυχῆς θέλησιν· ὁ δὲ δυναμένος γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, χωρεῖν χωρεῖτω. Ὁ δὲ τοῦ Μωάμεθ νόμος οὐκ ἔχει τὸ βέβαιον καὶ μόνιμον, διὰ τὸ μετὰ ξίφους καὶ σὺν βίᾳ πολιτεύεσθαι τοῦτον, καὶ κτλ κριμασιν, οἷς οἶδε θεός, καὶ ἐπλατύνθη καὶ ἐπεκράτησεν ἡ τοῦτου ἀσέβεια. Ἄλλ' ὡς περ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, οὕτως ἀπέχουσιν αἱ βουλαὶ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ τὰ τοῦτου διανοήματα ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, ὡσαύτως διανοημάτων, καθὼς αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαίου τρανωῶς διεσάφησε. Διὰ τοῦτο σὺν τῷ θεηγόρῳ Παύλῳ καὶ ἡμεῖς εἰπωμεν, « Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητὰ τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. Τίς γὰρ ἔγνω τοῦν Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; οὐδεὶς γὰρ Κύριος εὐσεβεὶς ῥύεσθαι, ἀνόμους δὲ τηρεῖν εἰς ἡμέραν κρίσεως, κολαζομένους αὐτῶν πυρὶ. Φῶς γὰρ ἀσεβῶν σθένεται. Ἐπὶ τοῦτο φησὶν ὁ Μωάμεθ, ὡς Ἐγὼ οὐκ ἔληθον τὸν νόμον διὰ θαυμάτων πιστώσασθαι, ἀλλὰ διὰ ξίφους. Καὶ τοῦτο ἀληθῶς εἶρηκεν. Ἡ γὰρ τῶν θαυμάτων ἐνέργεια ἐν ἐστὶ τῶν τοῦ Θεοῦ χαρισμάτων καὶ δωρεῶν. Καὶ τίς κοινωνία κακοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ; Πάντως οὐδέμια. Ἄλλ' ὡς περ τὸ κακὸν ὡς μὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ γεγονὸς οὐκ ἔχει ἴδιαν ὑπόστασιν, ἀλλὰ παρὰ τῇ ἀποπτώσει καὶ ἐλλείψει τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ συμβεβηκὸς θεωρεῖται ἐν οἷς ἀν γένηται, οὕτω μοι κεί καὶ ἐπὶ τοῖς τοῦ Μωάμεθ δόγμασιν, ὡς τῇ ἀποπτώσει καὶ ἐλλείψει τῶν τοῦ Θεοῦ ἀληθῶν δογμάτων, κατὰ συμβεβηκὸς ἀναφαίνεται τις ξένος καὶ ἀλλόκοτος νόμος, μᾶλλον δὲ ἀλλότριος πάντη τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ Θεοῦ. Καθόσον γὰρ ἐστὶ τὸ κακὸν, κατὰ τοσοῦτόν ἐστιν ἀλογία καὶ ἀταξία. Ὡς περ γὰρ τὸ κακὸν παρὰ τὴν ἀπόστασιν τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, αὐτὸ δὲ καθ' αὐτὸ οὐκ ἔχει ὑπόστασιν τινα, καὶ ἡ νόσος παρὰ τὴν τῆς ὑγιείας, καὶ ἡ ἀταξία παρὰ τὴν τῆς τάξεως, οὕτω καὶ ὁ τοῦ Μωάμεθ νόμος παρὰ τὴν τοῦ ἀληθοῦς νόμου κατὰ συμβεβηκὸς θεωρεῖται ὑποκρινόμενος τὸ ὀρθόν. Αὐτὸς δὲ καθ' αὐτὸν ὄλος ἐστὶν ἀλογία καὶ ἀταξία, καὶ νόσος ψυχῆς, μᾶλλον δὲ

¹⁶ Matth. xix, 12. ¹⁷ Rom. xi, 33, 34.

θάνατος. Κατὰ τοσούτον καὶ γὰρ μετέχει ὁ τοῦ Μωά-
 μεθ νόμος; τοῦ ἀγαθοῦ, καθόσον δοκεῖν μόνον καλῶς
 ποιεῖν. Οὐδεὶς γὰρ εἰς κακὸν ἀποβλέπων ποιεῖ ἄπερ
 καὶ ποιεῖ. Κατανοήσας τοίνυν τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν,
 ὑποδύεται μὲν τὸ ψεῦδος, ὑποκρίνεται δὲ θεῖον νό-
 μον εἶναι τὰ παρ' αὐτοῦ δεδογμένα. Ἐπεί δὲ οὐκ
 εἶχε τὴν διὰ θαυμάτων παρὰ Θεοῦ μαρτυρίαν, ὡς
 εἴρηται, καὶ εἰ λέγω τὴν τῶν θαυμάτων; Ἀπὸ γὰρ
 τῶν χαρισμάτων καὶ δωρεῶν, ὧν εἶχον ἀπὸ Θεοῦ
 οἱ ἀπόστολοι, τὸ ἔσχατον πάντων καὶ τελευταῖον
 ἢ τῶν γλωσσῶν γνῶσις, καὶ ἔσχον καὶ ταύτην ὡς
 διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης, ἕνα ἕνα ἂν πορεύωνται,
 γινώσκωσι τὴν τοῦ ἔθνους διάλεκτον κατὰ πᾶσαν
 ἀκρίθειαν. Εἰ γὰρ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα, ἦν
 αὐτοῖς χρῆσις ἐρμηνέων διαφόρων εἰς δῆλωσιν τῶν
 παρ' ἀμφοτέρων λεγομένων· πῶς οὗτος ὀνομάζει
 ἑαυτὸν καθολικὸν, καὶ παντὸς τοῦ κόσμου διδάσκα-
 λον, ὃς οὐ μετέσχεν ἐκ πάντων τὸ ἔσχατον; Αὐτὸς
 γὰρ φησι περὶ ἑαυτοῦ, ὡς οὐ γινώσκει ἑτέραν ἢ τὴν
 τῶν Ἀράβων καὶ μόνην διάλεκτον, ὥστε καὶ τὸ Κορ-
 ρᾶν ἀραβιστὶ πρὸς αὐτοῦ ἐξεδόθη, ὡς αὐτὸς οὗτος
 τραυῶς ὠμολόγησε. Διὰ τοῦτο καὶ καταφεύγει εἰς
 τὴν τοῦ ξίφους ποιήν, ἦτοι τὸν φόνον, καὶ εἰκότως.
 Ὁ γὰρ τοῦτου διδάσκαλος καὶ πατήρ, ἀνθρωπο-
 κτόνος ἦν ἐξαρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκε.
 Τὸ γὰρ θαίμωνος κακὸν τὸ παρὰ τὸν ἀγαθοῦ; οἷον
 ἔστιν εἶναι· ψυχῆς δὲ τὸ παρὰ λόγον· σώματος δὲ
 τὸ παρὰ φύσιν. Ἄ τινα τραυῶς ἀναφαίνονται ἐν
 τοῖς τοῦ Μωάμεθ διδάγμασιν. Ἡ γὰρ ἀλογία καὶ
 ἀταξία, τὸ τε ψεῦδος καὶ ἡ τοῦ νοῦ ἐπισκότησις,
 διαβρῆθην γινώσκεται. Ἰδόμεν δὲ πῶς παρ' ἐκεί-
 νου καὶ τὸ παρὰ φύσιν διδάσκειται, καὶ σκόπει ὅπως
 ἔστιν. Ἡ φύσις οὐκ οἶδεν αὐτὴ ἑαυτὴν ἀνελεῖν,
 ἀλλ' ἄλογος μὲν οὕσα πάντα κατὰ λόγον ποιεῖ. Ὁ
 δὲ Μωάμεθ οὕτως, ἄπερ τὰ ἄλογα ζῶα οὐ πράτ-
 τουσιν (τίς γὰρ εἶδε ζῶον αὐτοῦ αὐτοῦ ἰσομοίου γέ-
 νους ἀναρετικόν;) τὸν ὁμοῖον αὐτῷ χειρὶ Θεοῦ
 κλασθέντα ἀνθρώπων ἀπειδῶς φονεύειν εἰδίδασκεν, ὃς
 πάντων τῶν θηρίων θηριωδέστερος φαίνεται καὶ
 ἀπηνέστερος, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ρηθησομένου φανήσε-
 ται καθαρώτερον. Λέγεται παρ' αὐτῶν, ὡς παρα-
 χθῆναι ποτε πρὸς τὸν αὐτὸν Μωάμεθ τὸν πρὸς πα-
 τρὸς Θεῖον αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτοῦ, Τί μοι συμβήσε-
 ται, ὦ ἀδελφίδου, εἴπερ οὐκ ἀκολουθήσω τῷ ὑμετέρῳ
 νόμῳ; Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐκ ἕτερόν τι, ἢ ἀποκτενῶ σε,
 ὦ θεῖα. Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐκ ἔνεστιν ἕτέρα τις τιμω-
 ρία; Οὐδὲν ἕτερον, εἴη. Ὁ δὲ θεῖος, Ἀκολουθήσω
 σε τοίνυν, εἴη, ἐφ' οἵσπερ βούλει· γλώσση δὲ
 μόνη, ἀλλ' οὐ καρδίη, τῷ δέει τοῦ ξίφους. Ἀναγκασ-
 μένος δὲ καὶ ὁ μάρ (?) παρ' αὐτοῦ, ὁ υἱὸς δηλονότι
 τοῦ Κατεμπλαδῆ, εἶπε, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι μόνω
 τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ γίνομαι τοῦ δόγματος; Ἀλλὰ
 καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἐμπιαστᾶ, καὶ αὐτὸς οὗτος εἰπὼν
 ὡς ἴψῳ φόβῳ τοῦ ξίφους καὶ τοῦ θανάτου γίνομαι
 τοῦ δόγματος. Στέλλει ἔπειτα κρυφίως γράμματα
 εἰς τὴν Μακκὴ χώραν, ἵνα μὴ πλαγηθῶσιν, ἀλλὰ
 σκέψωνται ὅπως ἐκφύγῃσι τὸν τοῦ ξίφους κίνδυνον.
 Ταῦτα πάντα παρεβλήθησαν ἀπὸ τε τοῦ Κορρᾶν καὶ

A bens, mendacium assumit; simulat autem divinam
 legem esse, quæ ab ipso traduntur; quoniam a
 Deo, ut dictum est, miraculorum testimonia non
 habebat. Sed quid de miraculorum testimoniis
 loquor? Ex charismatis enim et dotibus, quas a
 Deo habebant apostoli, minimum et postremum
 erat inter omnia, linguarum cognitio; et hanc
 quidem ceu doctores orbis habebant, ut quocunque
 proficiscerentur, gentis linguam nossent quam
 exactissime (nisi enim quæ dicebantur intellexis-
 sent, variis opus fuisset interpretibus, ad eorum
 quæ utrinque dicebantur declarationem). Quomodo
 igitur hic se catholicum et universi orbis doctorem
 nominat, qui ex omnibus donis ne minimo qui-
 dem instructus est? Ipse enim de seipso inquit,
 B quod aliam quam solam Arabum linguam non no-
 verit: quare et Alcorranum eadem lingua promul-
 gaverit, ut ipse dilucide confessus est. Quapropter
 ad gladii pœnam confugit, et eadem; nec imme-
 rito. Hujus enim præceptor et pater homicida erat
 ab initio, et in veritate non stetit¹⁶. Dæmonis
 enim vitium menti bonæ repugnare oportet; ani-
 mæ vero vitium rationi, corpori, et ipsi naturæ
 contrarium est. Quæ manifeste in Mahometis do-
 ctrina apparet. Absurditas enim et confusio, fal-
 sum denique et mentis excæcatio clare cognoscun-
 tur. Videamus autem, quomodo ab hoc, quod
 præter naturam est, doceatur, et quale illud sit
 consideræ. Natura seipsam interimere nequit; sed
 cum ipsa sit ratio, omnia cum ratione facit. Ma-
 homet vero hic quæ bruta animalia non faciunt,
 C (quis enim animal aliquod vidit aliud quod ejus-
 dem secum est generis interficere?) hominem simi-
 ter, ut ipse, Dei manu formatum, sine omni com-
 miseratiōne occidere docuit; qui omnibus feris
 apparet ferocior et immitior, ut ex eo quod modo
 dicetur, clarius apparebit. Fertur enim ab ipsis:
 Adductum quondam esse ad ipsum Mahometem
 patrum illius, et dixisse illi: Quid mihi eveniet,
 o nepos, si vestræ legi non parvero? Hic vero
 respondit: Non aliud, o patrue, quam quod occi-
 dam te. Ille vero: Annon alia pœna restat? Non
 alia, respondit. Patruus, Obtemperabo tibi itaque,
 inquit, in quibuscunque volueris; lingua autem
 sola, non corde, idque metu gladii compulsus.
 Coactus tamen ab illo etiam filius Catempladæ,
 dixit: Domine, scias me solo mortis timore do-
 ctrinam hanc recipere. Cæterum et filius Em-
 piastæ idem dicit: Timore mortis et gladii doctri-
 nam hanc subeo. Deinde clam litteras mittit in re-
 gionem Mechæ, ne errent, sed prospiciant sibi
 quomodo gladii periculum possint effugere. Pæc
 omnia ex Alcorrano et aliis libris desumpta sunt.
 Verumtamen in capite *Bovis* concedit quæ contra
 naturam ad faciendum nefaria sunt, quæ etiam
 dictu sunt turpissima. Quosunque enim ap-
 prehenderit impietas, in hos ceu morbus omne
 malum exercet. Dissimilium enim commistio

¹⁶ Joan. VIII, 44.

naturalium facultatum ad illicita est commotio, quod et ipsa intemperantia efficit. Hujus vero scopus non fuit alius, quam ut naturalium simul et innaturalium voluptatum promissione conciliaret sibi stultam et insanam hominum multitudinem; quod et factum est.

ἤκοντα κινήσεις ἐστίν. Ὅπερ ἡ ἀσυμμετρία ποιεῖ. Ἐνδόσεως τῶν τε κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν ἡδονῶν ἐπισπάται πρὸς ἑαυτὸν τὸ μωρὸν καὶ ἀνόητον πλῆθος· ὃ καὶ γέγονεν.

IN MAHOMETEM ORATIO II.

Veritas quidem una est simplex, falsum vero multiplex et varium; et qui in veritate ambulat, in luce versatur et securitate; falsi vero studiosus in tenebris obambulat, et quonam vadat non novit. Quapropter et Mahomet contempla veritate, et recepto mendacio, nihil sani nihilque humanæ salutis consentaneum docuit, verum hoc solum studuisse deprehenditur, ut hominum vulgus sibi adjungeret. Et virtutum quidem fuit negligentissimus, ut humilitatis, longanimitatis, pacis et claritatis in proximum; nec aliquid utile commodumque conscripsit. Ne vero redarguerentur illius mendacia et vanitates, per Vetus et Novum Testamentum; nonnunquam alia sapientiæ alienæ dogmata nullo modo probabilia, quæ ab aliis conscripta sunt, adjunxit. Et ipse quidem invitus et molens et quasi divina virtute percitus sæpius scribendo ostendit, Mosis traditione et prophetarum, quin et Psalterium ipsumque Evangelium sancta esse, et a Deo tradita: præcipue vero et luculenter ipsum Evangelium sanctum, perfectum rectumque, et admonitiones Dei vocat in Alcorano. Et cum veritatem non posset omnino abscondere, dicit: Nam et ipsemet quæ in his scripta sunt observo et facio. Et quoniam justam, sanctam, rectam et a Deo traditam confitetur veterem novamque Scripturam, ipse seipsum huic obstringit etiam invitus, et per omnia hæc servare debebat. Mentionem vero virtutum, quæ in sacris Scripturis continentur, non facit, quæ hominem a terra subvectum, cælestem possunt efficere; sed quodcumque illi in mentem incidit, illud approbat, docetque; et nunc quidem approbat monetque, ut nec veterem nec novam Scripturam suscipiant; nunc vero, ut easdem recipiant. Quemadmodum in capite *Helmaida*, quod *mensam* interpretantur, sic inivit:

1. Libri societas nulla est, nisi Evangelium et legem implcant. Libri autem societas secundum illum dicuntur Mahometis sectatores.

2. Porro post multa prodigiosa verba sua etiam hoc addit, quod in partes septuaginta tres dividendi sint legis suæ sectatores, e quibus una tantum eadem sola servanda sit, reliquas autem gni trādendas. Quanam contra hujusmodi stulta

τῶν ἐτέρων βιβλίων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τῆς *Βοῆς* κεφαλαίῳ συγχωρεῖ τὰ παρὰ φύσιν θεμιτὰ πράττειν, ἅτινα καὶ αἰσχρὸν ἐστὶ καὶ λέγειν. Ἡ γὰρ κακία ἐφ' οἷς ἂν γένηται, τοῖς πᾶσιν οἵαπερ νόσος κακὰ ἀπεργάζεται. Ἡ γὰρ μίξις τῶν ἀνομοίων, ἡ τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐπὶ τὰ μὴ προσήκοντα ἦν δὲ ὁ τούτου σκοπὸς ἕτερος, ἢ ἵνα διὰ τῆς πλῆθους· ὃ καὶ γέγονεν.

KATA TOY ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Β'.

Ἡ μὴν ἀλήθεια μία ἐστὶ καὶ ἀπλή, τὸ δὲ ψεῦδος πολυσχιδὲς καὶ ποικίλον, καὶ, ὁ περιπατῶν ἐν ἀληθείᾳ ἐν τῷ φωτὶ περιπατεῖ, καὶ ἐν ἀσφαιρίᾳ πορεύεται, ὁ δὲ τὸ ψεῦδος ἐλόμενος ἐν τῷ σκοτεινῷ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει. Διὰ τοιούτου καὶ ὁ Μωάμεθ τῆς μὲν ἀληθείας καταφρονήσας, τὸ δὲ ψεῦδος ἐνδοσάμενος, οὐδὲν ὕγιες, οἷδὲ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπου ἐδίδασκεν, ἀλλὰ τοῦτο μόνον εὐρέθη σπουδαίων, ὅπως πρὸς ἑαυτὸν τὸ πλῆθος ἐφέλξηται. Καὶ περὶ μὲν ἀρετῶν οὐκ ἐμέλησεν ὄλων τούτῳ, ὅσον ταπεινοφροσύνης, μακροθυμίας, εὐχρηστίας καὶ τῆς εἰς τὸν πλησίον ἀγάπης· οὐδὲ συνεγράψατο τι χρήσιμον ἢ ἐπωφελές. Ἴνα δὲ μὴ ἐλεγχῶσιν αἱ τούτου ψευδολογίαι καὶ ματαιότητες, ἀπὸ τε τῆς Παλαιᾶς, ἀπὸ τε τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐστὶν ὅτι καὶ ἐξ ὧν συνεγράψαντο τινες τῆς ἑξω σοφίας, μηδὲν ἔχοντα τὰ πιστὰ, διετάξατο. Καίτοι γε αὐτὸς ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος καὶ ὅσον ὡσπερ ὑπὸ θείας δυνάμεως ματαιζόμενος, πολλάκις ἐδήλωσε γράφων ὅτι αἱ τοῦ Μωσέως παραδόσεις καὶ τῶν προφητῶν, ἀλλὰ δὴ τὸ τε Ψαλτήριον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἁγιά εἰσι, καὶ ἀπὸ Θεοῦ δεδωμένα ἐξαιρέτως δὲ περὶ τοῦ Εὐαγγελίου διαβήθη ἀγιον καὶ τέλειον καὶ εὐθὲς τοῦτο καλεῖ. Καὶ ὑπομνήσεις Θεοῦ ταῦτα καλεῖ ἐν τῷ Κορράν. Μὴ δυνάμενος δὲ κρύψαι εἰς τέλος τὴν ἀλήθειαν, λέγει ὅτι Καὶ αὐτὸς ἐγὼ τὰ παρ' ἐκείνοις γεγραμμένα φυλάσσω, καὶ ἐνεργῶ αὐτὰ. Καὶ ἐπεὶ δίκαια καὶ ἅγια καὶ ὀρθὰ καὶ ἀπὸ Θεοῦ δεδωμένα ὁμολογεῖ τὴν τε παλαιάν καὶ τὴν νέαν Γραφήν, καὶ αὐτὸ, ἑαυτὸν ὑπόχρεον ποιεῖται, καὶ μὴ βουλόμενος, καὶ κατὰ πάντα ὀφείλει στέργειν αὐτὰ. Ὁ δὲ μείλιχον περὶ τῶν ἐν τῇ ἑλπίᾳ Γραφῶν οὐ ποιεῖται ἀρετῶν, τῶν δυναμένων ἀνάξει ἀπὸ γῆς τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὐράνιον ποιῆσαι.

Ἄλλ' ὅπερ ἂν καὶ ἀναβῆ ἐν τῷ αὐτοῦ λογισμῷ, ἐκεῖνο καὶ στέργει καὶ διδάσκει· καὶ ποτὲ μὲν λέγει καὶ ὑπαγορεύει, ἵνα οὕτε τὴν παλαιάν Γραφήν οὕτε τὴν νέαν δέχωνται, ποτὲ δὲ, ἵνα δέχωνται αὐτὰ, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Ἐλμυιδῷ*, ὅπερ ἐρμηνεύεται *τράπεζα*, οὕτως αἱ φησὶν·

α'. Ὅτι ἡ τοῦ βιβλίου ἑταιρεία οὐδὲν ὄλω, ἐστὶν, εἰ μὴ πληρώσασιν τὸ τε Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον. Ἐταιρεία δὲ τὸ βιβλίον λέγονται κατ' ἐκεῖνον αἱ τοῦ Μωσέως ἀκόλουθοι.

β'. Ἐτι μετὰ τῶν πολλῶν τερατολογιῶν αὐτοῦ λέγει καὶ τοῦτο, ὅτι εἰς ἑβδομήκοντα πρὸς τοὺς τρεῖς μόρας μέλλουσι σχισθῆναι οἱ τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἀκολουθήσοντες, καὶ ἡ μὲν μία καὶ μόνη ἐκ τούτων σωθήσεται, αἱ δ' ἄλλαι πυρὶ περιδοθήσονται. Τίς

γούν ἐστιν ἀντιλογία τῶν τοιούτων μωρῶν καὶ ἀνοποστάτων λόγων; Πάντως οὐδεμία. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἂν εἴποι τις ὁ νοῦν ἔχων, ὡς καὶ ἐκείνη ἡ μοῖρα σὺν ταῖς ἐτέροις τῷ αἰωνίῳ πυρὶ γενήσεται παρανάλημα, εἰ μὴ τῇ ἀμωμήτῳ πίστει προσέλθοιεν.

γ. Ἐτι ὡσπερ σχεδὸν πάντοτε αὐτὸς ἐαυτὸν ἀντιλέγων εὐρίσκειται, οὕτω καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσῶ, ὅπερ ἐρμηνεύεται *γυναίκες*, αὐτὸς ἐαυτὴν ἀνατρέπων ἐστὶ. Φησὶ γάρ, ὅτι Εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ ἦν τοῦτ' ἐπὶ Κορβάν, πολλὰ ἐναντιότερα εὐρίσκοντο ἂν ἐν αὐτῷ. Καίτοι γε μεσθὸν ἐστὶ πολλῶν ἐναντιοτήτων. Φησὶ γάρ ἐν διαφόροις τόποις ὡς ὁ Θεὸς οὐχ ὄηγεῖ τὸν πεπλανημένον. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς δεδάσκων λέγει, Προσεύχεσθε ἵνα ὀδηγήσθε καὶ ἐξάγησθε ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, καὶ ἐκ τῆς ἀνομίας εἰς εὐθύτητα. Ἐτι περὶ αὐτοῦ φησιν ὡς ἐγένετο ὄφρα ἂν ἐν πλάνῃ, εἰδωλοκέρτης γάρ ἦν. Καὶ τοιοῦτον αὐτὸν προφήτην ἐποίησεν ὁ Θεός, ὅτε αὐτὸν μετακαλίετο, ὥστε ἀναλθεῖν μέχρις ἐβδόμενου οὐρανοῦ, καὶ ἐντυχεῖν ἀγγέλῳ τινὶ χιλιάκις μείζονι τοῦ κόσμου, θρηγῶντι τὰς ἐαυτοῦ ἀμαρτίας, καὶ αἰτῆσαι αὐτὸν τυχεῖν συγγνώμης δι' αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεῷ.

δ. Ἐτι μετὰ τοῦ Γαβριὲλ φησὶ ἀναλθεῖν εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἐντυχεῖν ἐτέρῳ ἀγγέλῳ, μυριάκις μείζονι τοῦ κόσμου παντός, θρηγῶντι καὶ αὐτῷ τὰ ἐαυτοῦ ἀμαρτίας, πεποιθῆναι τε καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ δεήσασθαι εἰς Θεόν, καὶ τυχεῖν καὶ αὐτὸν συγγνώμης

ε. Ἐτι περὶ ἐαυτοῦ φησιν ὡς τέλος καὶ σφραγὶς καὶ σιωπὴ ἐστὶ πάντων τῶν προφητῶν, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ὀρεῖται τις προφητεῦσαι μετ' αὐτὸν· εἰ δ' οὖν, θανάτῳ ἀποθάνεται πᾶς ὁ προφητεύων. Λέγεται δὲ μετὰ ταῦτα ἀναστῆναι τινὰ ἐν τῇ Βαβυλῶνι Σόλεμ ὀνομαζόμενον, λέγοντα ἐαυτὸν εἶναι προφήτην (ἐρμηνεύεται δὲ τοῦτο κίλιμας)· καὶ παραδεχθῆναι μὲν παρὰ τῶν Βαβυλωνίων ὡς προφήτην, φωνεῦσθαι δὲ παρὰ τῶν Σκυθῶν μετὰ τοῦ ἀκούουθ' ἄνατος αὐτῷ πλήθους. Καὶ τίς ἂν ἀπαριθμήσειε τὰ ψεύδη, τοῦ; μύθους τε καὶ ματαιολογίας, ἃς συνεγράφατο ὁ τοιοῦτος Μωάμεθ; Καὶ γὰρ τοσαῦτά εἰσι πολλὰ καὶ ἀναριθμήτα, καὶ γέμοντα πολυλογίας, ὡς καὶ τοὺς μεγίστους τῶν παρ' αὐτοῖς διδασκάλων τῆς ἀπωλείας; δογματῶν, οἷτινες Ἐλεγκάκᾳ ὀνομάζονται, τούτεστιν ἔξοχοι, μὴ συμφωνῆσαι πρὸς ἀλλήλους ποτὲ ἐν τῇ τοῦ Κορβάν ἐξηγήσει. Ἄλλ' οὐδὲ συμφωνῆσαι δοκεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Καὶ γὰρ τινες πρόσκεινται τῷ Μωάμεθ, αὐτὸς ἄλλῃ, ἕτεροι δ' ἐτέροις· εἰσὶ δὲ ὅμως καὶ τινὲς πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς ἐαυτοὺς ἀσύμφωνοι. Κατανοῶν τοίνυν τὴν ἐαυτοῦ ἀσθένειαν ἐκεῖνος ὁ ἀλιτήριος, καὶ βουλόμενος συστιάσθαι αὐτὴν, οὕτω φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαγάμ, ὅτι οὐδεὶς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἔγνω τὴν τοῦ Κορβάν ἐξηγήσειν. Γινώσκων γὰρ τὸ ἀνωφελές τοῦ συγγραμματος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦτου ψεύδος, ἐτι δὲ καὶ τὸ ἀτακτον καὶ ἀνώμαλον, καὶ ὅτι πολλῆς καὶ μεγάλης μέμφεω; ἄξια συγγράφεται, εἶπε τοῦτο. Οἱ δὲ σοφοὶ καὶ φρόνιμοι τοῦ γένους ἐκείνου, οἱ παιδευσθέντες τὴν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν, εἰσὶ δὲ καὶ τινες οἱ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰ Μωσαϊκὰ ἀναγιόντες, παν-

et omni statu carentia verba confutatione opus est? Nulla prorsus. Verum hoc solum, qui vera sapia adjecerit, quod et illa unica pars ab igne aeterna consumenda sit, nisi fidem recipiat veram et irreprehensibilem.

3. Insuper quemadmodum ubique fere ipse sibi contrarius est, sic etiam in capite *Etnesa*, quod *mulieris* significat, ipse seipsum confutat; dicit enim: Nisi a Deo esset Alcoranum traditum, multa in eo essent sibi invicem contraria; cum contradictoriis plane refertum sit. In locis enim diversis inquit, quod Deus errantem non ducat; et idem denum docens dicit: Orate ut ducamini ex tenebris in lucem, et ex viarum tesquis vel salbris in rectas semitas. Quin de seipso testatur, quod in errore fuerit (erat enim idololatra), et quod Deus eum revocatum ad tanti prophetae dignitatem constituerit, ut ad caelum septimum usque pervenerit, obvium sit factus angelo cuidam millies majori universo mundo, qui peccata sua deplorans, per hunc veniam a Deo rogaverit.

4. Item, quod cum Gabriele ad Deum ascendens, in angelum inciderit decies milienis vicibus majorem mundo universo: qui et ipse peccata sua deplorans apud Deum, se intercessore usus sit, et veniam impetraverit.

5. Porro de seipso dicit, quod finis, sigillum et silentium sit omnium prophetarum, et propterea nemini post hunc prophetare licitum esse: quare morte moriatur, quisquis prophetaverit. Fertur vero post hunc in Babylone quemdam exortum esse nomine Solem (quod *scalam* significat) qui se prophetam dixerit, et a Babyloniis pro propheta receptum esse, sed a Scythis caesus una cum turba illum sequente. Et quisnam mendacia, fabulas et vanitates a Mahomete conscriptas enumeraverit? Tanta enim et tot sunt, tam innumerabilia et prolixitate verbosa, ut etiam summi apud eos perditissimorum dogmatum doctores, quos ibi *Helphocaa*, id est, *eximios*, nominant, inter se non consentiant aliquando in Alcorani enarratione, nec in aeternum consensuri videntur. Quidam enim Mahometi adherent, quidam *Halae*. alii vero aliis: sed et hi ipsi inter se mutuo dissentiant. Agnoscens igitur propriam infirmitatem calumniator hic, haecque simul occultare volens, in capite *Helaram* sic dicit: Nemo praeter solum Deum Alcorani enarrationem intelligit. Agnoscens enim legis suae inutilitatem, sed et falsitatem, confusionem quoque et dissimilitudinem, quodque multa summa reprehensione digna conscripsisset, hoc dixit. Sapientes vero et prudentiores illius gentis, qui Graecorum sapientia instituti sunt (sunt enim quidam qui Evangelium et Mosis scripta perlegunt), ea quae a Mahomete scripta sunt, condemnant, et pro infirmis rejiciunt. Unde apud Sarracenos lege cautum est, ut si quis in universum dubitet, aut quaestio-

nem dubiam de Alcorano movet, ex templo morte A moriatur.

εἰσὶν παρὰ τοῖς Σαρακηνοῖς, ἵνα εἴπωρ τῆς ὁμοῦ ἀμφιβάλλου, ἢ λόγον ἀπορίας εἴπωρ εἰς τὸ Κορδόν, παρ᾽ αὐτοῦ θανάτῳ τελευτήσῃ.

6. Insuper dicit: Ne committatis rapinas et caedes, nec perjuriam, quoniam Deus haec molestus fert. Quod si tamen forte feceritis, Deus benignus est et misericors, illaque condonaturus est.

7. Item in capite *Helmaida*, quod *mensam* significat, dicit, Deum perjurii fraudem in nobis nibili aestimare, pro transgressione autem illius satisfactionem esse decem pauperum cibationem, totidemque vestitum, aut pro his unius captivi redemptionem. Qui vero neutrum ex his facere potest, ter jejunato. Habent etiam juramentum, quod non facile fallunt: quanquam etiam hoc nonnunquam contingere solet.

8. Insuper, cum juravisset Mahomet, se non coiturum cum Jacobitissa quadam nomine Maria, permisit illi Deus, ne quod juraverat ratum haberet; sed ad eam accessit, ut in capite *Elmetaars* clarissime testatur. Testes autem hujusmodi permissionis et perjurii citantur angeli, Michael scilicet et Gabriel.

9. Ad haec Deum saepius cum illo collocutum, dixisse refert, quod lusus gratia mundum creaverit. Et cordatus quilibet, quae hic dicuntur, perpendat, quomodo omnem concedat licentiam, ut quam plurimos ad se attrahat. Et Domino dicente: "Viam praecceptorum tuorum nolo cognoscere".

10. Item in capite *Micapara*, quod *juvencam* interpretantur, Judaeos et Christianos salvandos esse dicit. In capite vero *Awrax*, rursus inquit, quod nemo salvari possit sine iis quae Ismaelitarum lege continentur.

11. Praeterea inquit, quod nemo ante se paradisaum possit ingredi. Idem vero ipse paulo post dicit, quasi hujus prioris oblitus, quod Dominus ipsum assumptum in paradisaum duxerit, ostenderitque sibi viros et mulieres multas. Et interrogavit eum, Domine, quid hoc est? Et respondit illi Deus: Ne mireris, nam et hi tui sectatores sunt. Quod vero tradit Deum sibi dixisse, quod lusus gratia hominem fecerit, duas ob causas docet Mahomet: partim quidem ut ostenderet, Deum non magni aestimare hominum salutem, et propterea singulis pro libidine sua intrepido esse vendendam; partim vero, ut Salvatoris Christi incarnationem suggillaret. Revera certe septicrum apertum est guttur illius, et lingua ejus dolosa. Venenum aspidis sub labiis illius. Instrumentum enim perditionis existens, vana et falsa eructavit verba. Quaecunque enim sceleratissima pro-

τῶν ἐχρῶσι κατεγνωσμένα καὶ ἀνοπόστατα, ὅπως ὁ Μωάμεθ νομοθετήσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ νόμος ὁ ἴσως καὶ ποιήσῃτε, ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων ἐστὶν, καὶ μέλλει συγχωρήσειν αὐτά.

ζ. Ἐτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαϊδᾷ, ὅπως ἐρμηνεύεται *εὐαγγέλιον*, λέγει ὅτι οὐ λογίζεται ὁ Θεὸς ἡμῶν τὴν ἀπάτην τοῦ ὄρκου, ὅπως δὲ τῆς παραβάσεως αὐτοῦ ἀρκητόν ἐστι δέκα πενήτων τροφή, καὶ ἑνὸς τοσοῦτων, ἢ ἀντὶ τούτων ἑνὸς αἰχμαλώτου λύτρωσις. Ὁ δ' ἀπὸ τούτων μὴ δυνάμενος ποιῆσαι, τρεῖς νηστεύσει ὁ τοιοῦτος. Ἐχρῶσι δὲ καὶ ὄρκον ἴδιον, διτινα εὐκόλως οὐ παραβαίνουσιν. Ἐστὶ δ' ὅτε ἀειτοῦσι κάκεινον.

η. Ἐτι ὁμόσωντος τοῦ αὐτοῦ Μωάμεθ μὴ συγενέσθαι Ἰακωβιτίσῃ τινι, Μαρ'α ὀνομαζομένη, ἐνέδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς μὴ φυλάξει ὅπως ὁμώμοκεν, ἀλλὰ προσελθεῖν πρὸς αὐτήν, ὡς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαϊδῶς, ὅπως ἐρμηνεύεται . . . . διαβήσῃ φησί. Μάρτυρες δὲ εἰσι τῆς τοιαύτης ἐνδόσεως καὶ ἐπιπορίας οἱ ἄγγελοι, ὃ τε Μιχαὴλ καὶ ὁ Γαβριήλ.

θ. Ἐτι διαλεγόμενος, φησὶν, ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ πολλάκις, εἶπε πρὸς αὐτὸν ὡς παιδὶ χάριν ἐποίησεν τὸν κόσμον. Καὶ σκοπεῖται πᾶς ὁ νοῦν ἔχων τὰ λεγόμενα, ὅπως παντελῶς ἐνδέδωκε πᾶσαν ἐλευθερίαν, ἵνα δι' αὐτῆς τὸ πλῆθος ἔλθῃ πρὸς ἑαυτὸν. καίτοι τε τοῦ Κυρίου εἰπόντος: ὡς ἔστην καὶ τεθλιμμένη ἐστὶν ἡ ὁδὸς, ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, πλατεία δὲ καὶ εὐρύχωρος τῆς ἀπωλείας. Καὶ ὅπως εἰς αὐτὸν ἀνήκει τὸ, ἔοδον ἐντολῶν σου ἴνῳαι οὐ βούλομαι.

ι. Ἐτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μπακαρᾷ, ὅπως ἐρμηνεύεται *δάμαλις*, λέγει, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ σωθῆναι μέλλουσιν. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμρᾷ αὐθὶς φησὶν ὅτι οὐδεὶς δύναται σωθῆναι ἄνευ τῶν ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰσραηλιτῶν.

ια. Ἐτι πρὸ αὐτοῦ φησὶν ὅτι οὐ δύναται τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν παράδεισον. Καὶ αὐθὶς ὁ αὐτὸς ὄρκος μεταμικρὸν πάλιν φησὶν, ὡς περὶ μὴ αἰσθόμενος ὅπως εἴρηκεν, ὡς λαθὼν αὐτὸν ὁ Θεὸς, εἰσῆγαγεν εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἔδειξεν αὐτῷ ἕκαστος ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας πολλὰς, καὶ ἤρετο πρὸς τὸν Θεόν, Κύριε, τί ἐστὶ τοῦτο; καὶ ὁ Θεὸς πρὸς αὐτὸν, Μὴ θαυμάσῃς· καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ μιμηταὶ σοῦ εἰσι. Τὸ δ' ὅτι πρὸς αὐτὸν διαλεγόμενος; ὁ Θεὸς εἶπεν ὅτι παιδὶα χάριν ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον, οὐκ ἔνεκεν τρέψῃν εἶπεν αὐτῷ ὁ Μωάμεθ, τὸ μὲν ἵνα δείξῃ ὅτι οὐκ ἔχει ὁ Θεὸς περὶ πολλοῦ τὴν τὸν ἀθρώπων σωτηρίαν, καὶ διὰ τοῦτο πράττειν ἐκείστον ἀδεῶς, τὸ αὐτοῦ καταθύμιον· τὸ δ' ἵνα ἀντρέψῃ καὶ τὴν τοῦ Σατῆρα; Χριστοῦ ἑνσαρκον οἰκονομίαν. Ὅπως γὰρ, ὅπως τάφος ἀνεψυγμένο; ὁ λάρυγξ αὐτοῦ καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, θολλὰ ἰδὲ ἀσπίδος; ὑπὸ τὰ χεῖρα αὐτοῦ. Σκεῦος γὰρ ἀπωλείας ὢν, μάστιγας καὶ ψει-

¹⁷ Matth. vii, 14. ¹⁸ Job xxi, 14. ¹⁹ Psal. xiii, 2, 3.

δη εξερεύεται ῥήματα. Καὶ γὰρ ἄπερ ἂν βου-
 ληθῆ πονηρὰ φθέγγασθαι, τὸν Θεὸν αὐτὸν προβά-
 λεται λέγοντα. Τινὲς γὰρ τῶν ἀνθρώπων εἰσι σκευή
 ἐκλογῆς καὶ ἐλέους, καὶ τινὲς σκευὴ ὀργῆς καὶ ἀπω-
 λείας. Διὰ τοῦτο γὰρ σκευὴ καλοῦνται, διὰ τὸ δεκτι-
 κόν. Ἐξωθεν γὰρ δέχεται εἰτε ἀγαθὸν εἰτε πονηρὸν.
 Οἱ μὲν γὰρ ἄγγελοι κέκτηνται τὴν γνῶσιν ἄνωθεν,
 οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῶν ἐκτὸς
 συλλέγουσι τὴν ἑαυτῶν γνῶσιν, καὶ ἐκ τῶν πολλῶν
 ἐξεροτήτων εἰ; μίαν ἀληθῆ γνῶσιν ἀνάγονται, καὶ
 διὰ τοῦτο σκευὴ καλοῦνται. Τοῦτον καὶ αὐτὸς ὁ δεύ-
 λαιος τὴν τοῦ διαβόλου διδασκαλίαν δεξάμενος, πάντα
 τὸν τοῦ αὐτοῦ δόγμασι μίξας, ἐν κρῆμα ἀσεβείας,
 ὡς εἰρηται, κατεσκευάσας, καὶ τοὺς αὐτῷ πειθομέ-
 νους; ἐπόισας, καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς ἀσθενεῖς ποιή-
 σας, τῷ διαβόλῳ ὡς περ θυσιαν προσέφερεν. Ἀσθέ-
 νεια γὰρ ψυχῆς ἐστίν, οὐχ ὡς ἐπὶ τῶν σωμάτων ἡ
 ἰσχύτης ἡ ἡ καχύτης εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ διαβαί-
 νουσα, ἀλλ' ἐπὶ τὰ ὕλικὰ καὶ πρόσκαιρα ἐνδοσις.
 Διὸ αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς οὐκ ἔχουσι τὸ ἀμετά-
 θλητον. Μοιχεῖαι γὰρ καὶ πορνεῖαι καὶ πᾶσαι αἱ
 ἡθοναὶ τῷ κόσμῳ εἰσι προσηλωμέναι, καὶ ἡ φιλία
 τοῦ κόσμου τοῦτου ἔχθρα Θεοῦ ἐστίν. Διὰ τοι τοῦτο
 καὶ αὐτὸς τὰ πάντα καταλιπὼν, ταῖς ἡθοναῖς τὸ πλῆ-
 θος ἐνέλωκε. Μὴ μόνον δὲ ζῶντας τοὺς ἀθλίους ἐνέ-
 λωκε ταῦταις, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον μονίμους αὐτάς
 εἰρηκεν ἰσοθεῖαι. Ὅσα καὶ τοὺς αὐτοῦ ἀκολουθοῦς
 ὁ Θεὸς μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ἀραιθόμενος,
 ἀφροδίσια καὶ γυναικας ὅτι πολλὰς ἐνὶ ἐκάστῳ, ὀ-
 κους τε περικαλλεῖς καὶ λουτρὰ καὶ παραβείσους,
 ἐμάτιά τε καὶ τροφὰς, καὶ ἕτερα οὐτοῖς ὅμοια, ὕπι-
 σκεῖται παρασχέιν, Κυρινθῶν ἀκολουθῶν αἰρετικῶν
 καὶ τισι παλαιῶς ἐτέρως; καὶ ὅσον τέλος μακαριό-
 τητας τὰς ἡθονὰς ἐδίδαξαν εἶναι. Ἡμεῖς γοῦν περὶ
 τοῦτου φθάσαντες; εἰπομεν μερικῶς ἐν τῇ τετάρτῃ
 ἀπολογίᾳ· διὸ οὐκ ἔχομεν ὄλωσ σκοπὸν καθολικῶς
 ἀντειπεῖν τὰς τοῦ Μωάμεθ ἀσεβείας. Ἐπεὶ δ' ἄρτι
 ἐδοξεν ἡμῖν πλεονεκτικῶς ταύτας ἐλέγχειν, ἡδὴ λέ-
 γομεν οὕτως. Ὁ αὐτὸς Μωάμεθ ἐν τῷ Κορρᾶν οὐτωσί
 φησιν, ὅτι Ὁ Θεὸς ἀποκτενεῖ τὴν θάνατον, καὶ μετὰ
 ταῦτα ἀναστήσονται οἱ ἄνθρωποι ἀθάνατοι καὶ ἀμέ-
 ραιοι. Τοῦ γοῦν πράγματος οὕτως ἔχοντος, τίς χρεῖα
 τροφῶν; Ἄλλ' οὐδὲ τῶν ἀφροδισίων, ἐπεὶ οὐκ ἀναγ-
 καῖα ἡ γέννησις. Ἡ γὰρ προφητὴ διὰ τὴν συνεχῆ
 ἐλάττωσιν τ. ὕ σώματος ἐγένετο; ἵνα τὸ ἐλλείπον
 ἀναπληρᾷ, καὶ ἡ μετὰ τῆς γυναικὸς τοῦ ἀνδρὸς
 συνουσία διὰ τὴν τεκνογονίαν συνεχωρήθῃ. Ἐπεὶ δ'
 ὁ αὐτὸς ὁμολογεῖ ὅτι ἀθάνατοι ἀναστήσονται πάντας,
 ὅρα ματαῖα ἡ τροφή, μάταια καὶ τὰ ἀφροδίσια. Εἰ
 δὲ τοῦτο ὁμοσμεν, ἐξανάγκης ἐπακολουθεῖ γέννησις.
 Καὶ γεννηθέντων ἀνθρώπων, πέφυκεν ἡ θνητοῦς εἴ-
 ναι τοὺς γεννηθέντας, ἡ ἀθανάτους. Καὶ εἰ μὲν θνη-
 τοί, πῶς ἐξ ἀθανάτων θνητοί; Εἰ δὲ κάκεινοι, καὶ οἱ ἐξ
 ἐπιπέων γεννηθέντες ἀθάνατοι, ἵδου εἰσῆξεν ἕτερον
 τρόπον γέννησας. Καὶ ὁ μὲν μακάριος Μωδοῆς, δι-
 εξῶν τὴν τοῦ ἀνθρώπου γέννησιν, οὕτωσί φησιν, ὅτι
 Καὺν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς ὁ Θεὸς, ἐπλασε τὸν Ἀδάμ·
 παρ' αὐτοῦ δὲ πνοὴν ἐνθεῖς ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶ-
 σαν. Ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Ἀδάμ πλευρᾶς ἐποίησε τὴν

fari voluit, Deum loquentem inducit. Quidam enim
 homines vasa sunt electionis et misericordiae; quidam vero vasa irae et perditionis. Propter ca-
 pacitatem enim vasa nominantur. Extrinsecus enim
 excipiunt tam bonum quam malum. Angeli quide-
 m cognitionem suam habent de supernis; ho-
 mines vero ex sacra Scriptura, aliisque extrinsecus
 accidentibus cognitionem colligunt, et per multa
 differentia in unam veram cognitionem perducun-
 tur; quapropter et vasa dicuntur. Miser itaque
 hic, diaboli doctrina suscepta, cum omne venenum
 suis dogmatibus miscuisset, unam (ut dictum est)
 impietatis misturam adornavit, quam propinavit
 sibi credentibus, et illorum animas aegritudine
 affectas, diabolo ceu sacrificium obtulit. Animae
 B enim aegritudo, non quemadmodum in corporibus
 macies et pinguedo in substantiam suam transiens
 contingit, sed est ad corporalia illa et momenta-
 nea permissio. Quapropter animae functiones
 omnino immutari possunt. Adulteria enim, scorta-
 tiones et voluptates omnes mundo annexae sunt. Et
 amicitia mundi hujus inimicitia est erga Deum.
 Quapropter et ipse omnibus omissis, vulgus ho-
 minum voluptatibus permisit, et non vivos modo
 istis addixit, verum etiam post mortem illas per-
 mansuras esse pollicitus est. Quod scilicet sectato-
 ribus illius post mortuorum resurrectionem Deus
 daturus sit veneres, et mulieres quam plurimas
 singulis, domus item instructissimas, balnea et
 hortos, vestes et delicias, et alia his similia pollico-
 batur, C Cyrium haereticum secutus, et alios
 quosdam veteres, sicque finem quodammodo felici-
 tatis voluptatem esse docuit. Verum nos de his
 singulatim in quarta Apologia jam ante diximus;
 quapropter non nostri instituti est, in universum
 omnes Mahometis impias opiniones reprehendere.
 Quoniam vero nobis visum est has copiosius re-
 futare, sic dicimus. Idem ille Mahomet in Alcora-
 no sic dicit: Quod Deus mortem occisurus sit;
 quo facto homines immortales et integros esse
 resurrecturos. Cum itaque res ita se habeat, quid
 opus est deliciis et rebus veneris, cum generatio
 non sit necessaria? Alimentum enim propter
 corporis imminutionem factum est, ut defectum
 impleat. Et viri cum muliere congressus propter
 D liberorum procreationem concessus est. Quando-
 quidem vero hic idem constietur, quod omnes re-
 surrecturi sint immortales, frustraneum certe est
 alimentum, frustraneum etiam rei veneris stu-
 dium. Ut autem hoc concedamus, necessario ta-
 men generatio inde sequetur. Homines vero hic
 generatos natura aut mortales aut immortales
 nasci oportet. Quod si mortales, qui sit ut ex im-
 mortalibus mortales nascantur? Si vero et hi ipsi
 qui nascuntur, immortales sunt, en novum quem-
 dam generationis modum induxit. Beatus autem
 Moses hominum generationem exponens, sic in-
 quit: Deus e pulvere de terra sumpto formavit
 Adam, a seipso vero spiritu illi indito, factus est

in animam viventem. Ex costa vero Adami formavit Evam : ex utrisque vero simul ipsum Seth, et omnes homines : Mortales igitur cum essent, etiam ipsi mortales genuerunt. Cui dogmati assentit David, testimonium ferunt prophetæ, et hoc ipse Christus confirmat. Novum vero hunc generandi modum undenam sceleratus ille incitatus docuerit, non intelligo, nisi forte propria ratione, et a patre suo diabolo permotus. Sed en absurdum hoc considera. Si enim parentes immortales filios etiam immortales genuerunt, en generationis modus exortus est, qui nec mortem sentit, nec resurrectionem. Quod si vero ipsi immortales filios mortales genuerunt, quomodo filios diversæ ab ipsi natura genuerunt? Natura enim omnis sibi simile generare consuevit. Ut vero etiam hoc concedamus : quomodo mors interfecta (ut antea posuisti) post resurrectionem denuo vires exercebit? Jamne intelligis, quomodo Mahometis doctrina sacræ Scripturæ contraria, etiam sibi mutuo repugnet? Ipse enim unam eamque solam dicit fore resurrectionis diem. Ecce autem si mortales nascuntur, moriuntur necessario. Cum autem alia resurrectio nulla sit, et hi in æternum mortui jaceant, quis beatitudinis finem ipsam mortalitatem dixerit? Præterea sanctorum animæ quia nunc a corporibus separatæ sunt, voluptatibus carerent, et propterea etiam beatitudine destituerentur, juxta Mahometis sententiam : et ante illas ipsi angeli. Sed hoc nequaquam est, non est, inquam. Frustratum enim est insciens cor illius, et dum se sapientem putavit, omnium stultissimus apparuit. Beatitudinis enim finis non voluptas est, sed ut homo, quantum fieri potest, Deo similis fiat, Deum cognoscat, illique uniatur. Hoc, inquam, summum et angelii et hominis bonum est, et summa felicitas. Mahomet vero cum quenam dicat, ignoret, manifeste divinæ repugnat justitiæ. Justitia enim divina est, quæ omnia digne distribuit, et quæ immortalia sunt in æternum conservat, temporanea vero hæc ad tempus, et reliqua suo quo debent ordine. Et primo quidem supremis ordinibus ea dantur, quæ conveniunt ; deinde animabus et corporibus, post hæc etiam naturæ, quæ illam spectant. En igitur proportionem, pulchritudinem, ordinem et administrationem justam, quæ in singulis adhibetur. Nec veteres quosdam philosophos sequaris, qui et ipsi stupidi sunt ; verumtamen frigida quadam oratione dicunt, felicitatem esse mentis cognitionem ; cum ipsi, mea sententia, mente carcant. Cum enim illi existiment nihil interesse inter mentem et intelligentiam, ignorant quod inter hæc Deus est summum bonum, et beatitudinis felicitatisque caput. Quantum enim aliquis Deo appropinquat, tantum beatus est, gloriosus et felix. Mihi vero dubitare contingit, quare non cædes etiam et rapinas post resurrectionem

A Εὐαν· ἐξ ἀμοφοῖν δὲ τὴν Σηθ, καὶ πάντας ἀνθρώπους. Θνητοὶ τοίνυν ὄντες, θνητοὺς καὶ ἐγέννησαν. Ἥτινι δόγματι συνάδει Δαβὶδ, μαρτυροῦσι πάντες προφήται, βεβαίον ὁ Χριστός. Τὸν δὲ καινὸν τοῦτο τῆς γεννήσεως τρόπον οὐκ οἶδ' ὅθεν ὀρηθηθεὶς ἔδειξεν ὁ ἀλιτήριος, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς κοιλίας αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τοῦ διαβόλου. Καὶ σκόπει τὸ ἀτοπον. Εἰ μὲν ὡς ἀθάνατοι οἱ πατέρες ἀθανάτους υἱοὺς ἐγέννησαν, ἰδοὺ ἐγένετο τρόπος γεννήσεως, ὅστις οὔτε θάνατον οἶδεν οὔτε ἀνάστασιν· εἰ δὲ ἀθάνατοι ὄντες θνητοὺς παῖδας ἐγέννησαν, πῶς ἐτέρας φύσεως παῖδας ἐγέννησαν ; τὸ ὅμοιον γὰρ αὐτῇ ἢ φύσιν οἷα γεννᾷ. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο συγχωρήσωμεν, πῶς ἀποκτανθέντος τοῦ θανάτου, ὡς περ σὺ προὔπτεθαι, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐνεργεῖ ; Βλέπεις πῶς μετὰ τῆς τῆ ; ἀγίας Γραφῆς ἐναντιότητος ἔχει καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἐναντίως διόλου ἢ τοῦ Μωάμεθ διδασκαλία ; Ὁ γὰρ αὐτὸς μίαν καὶ μόνην ἡμέραν λέγει εἶναι τῆς ἀναστάσεως. Καὶ ἰδοὺ εἴπερ γεννηθῶσι θνητοί, ἀποθανοῦνται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην· ἐτίρας δὲ ἀναστάσεως μὴ οὖσης, κίχιναι εἰς αἰῶνα θνητοί. Καὶ πῶς τέλος μακαριότητος ; ἡ θνητότης ; Δοιπὸν αἰτῶν ἀγίων ψυχαί, ἐπεὶ οὐκ εἰσι μετὰ τῶν σωμάτων αὐτῶν κατὰ τὸ παρὸν, ἐστέρηται τῶν ἡδονῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἐστέρηται καὶ τῆς μακαριότητος κατὰ τὸν Μωάμεθ λόγον, καὶ πρὸ τούτων οἱ ἄγγελοι. Ἄλλ' οὐκ εἶτι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Ἐματαιώθη γὰρ ἡ ἀτύνητος ; οὗτος καρδία, καὶ φάσκων σοφῆς εἶναι αὐτῆς, πάντων μωρότερος ἀναφαίνεται. Οὐκ εἰσι γὰρ τέλος μακαριότητος ; αἱ ἡδοναί, ἀλλὰ τὸ γενέσθαι ἀνθρώπων κατὰ τὸ δυνατόν ὅμοιον Θεῷ, καὶ γινώσκειν Θεὸν, καὶ ἐνωθῆναι αὐτῷ, τοῦτό ἐστι τὸ ἄκρον ἀγγέλου καὶ ἀνθρώπου ἀγαθόν, καὶ ἡ ἐσχάτη εὐδαιμονία. Ὁ δὲ Μωάμεθ μὴ εἰδὼς δὲ λέγει, φανερώς ἀντιπίπτει τῇ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνῃ. Δικαιοσύνη γὰρ θεία ἐστὶν ἡ πάντα νέμουσα κατ' ἀξίαν, καὶ διασώζουσα τὰ ἀθάνατα αἰώνια, τὰ δὲ πρόσκαιρα ἐγχερονα, καὶ τὰ ἐξῆς ὡς ἔχοντα τάξεως. Καὶ πρῶτον μὲν δωρεῖται ταῖς ἀνω τάξεσι τὰ καταξίαν αὐταῖς ἀνήκοντα, εἶτα ταῖς ψυχαῖς καὶ τοῖς σώμασι, καὶ μετὰ ταῦτα τῇ φύσει τὰ εἰκότα, ἤγουν συμμετρίαν καὶ κάλλος καὶ τάξιν καὶ διακόσμησιν, κατὰ τὴν ἐκάστη τῶν ὅλων ἐπιβάλλουσαν ἀξίαν, μηδὲ τισὶ κἄν παλαιοῖς φιλοσόφοις ἀκολουθῶν, ἀνοήτοις μὲν καὶ αὐτοῖς, ἀλλ' ὁμως ψυχρὸν τινα λόγον λέγουσιν, ὅτι εὐδαιμονία ἐστὶν ἡ τοῦ νοῦς γνώσις, ἀπὸ τούτου, ὡς οἶμαι, κληνηθεῖσιν, ἀπὸ τοῦ ὑπολαβεῖν αὐτοὺς ὅτι οὐκ ἔστι τι μίσον νοῦς καὶ νοήσεως, ἀγνοήσασιν ὅτι μετὰ τούτων ἐστὶν ὁ Θεός, ὅς ἐστιν ἄκρον ἀγαθόν, καὶ ἄκρον μακαριότητος ; καὶ εὐδαιμονίας. Καθόσον γὰρ τις ἐγγίζει Θεῷ, κατὰ τοσοῦτον εὐδαίμων ἐστὶ, καὶ εὐκλεῖη, καὶ μακάριος. Ἐμοὶ δ' ἐπειτεῖν ἀπορεῖν, πῶς οὐκ εἶπεν ὡς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐσεσθαι φόνους καὶ ἀρπιαγὰς. Ἐπει γὰρ ἡδονῶν χάριν καὶ ἔρωτος χρημάτων πάντες οἱ πόλεμοι γίνονται, ἴδει πάντως κίχεται τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ὁ πλείωνας ἡδονῶν εἰς ἑαυτὸν φέρων μᾶλλον ἐστὶν ἄλλων μακαριώτερος.

22 Gen. I, II, III.

fore dixerit. Cum enim voluptatum gratia et amore divitiarum omnia bella moveantur, etiam illic idem dicere oportebat; quoniam qui plures in se voluptates transfert, aliis multo est beator.

β'. Ἐτι ὁ αὐτός φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σάδ, ἅ ὅτι οἱ μὲν ἄγγελοι ἐκ πυρὸς ἐδημιουργήθησαν, ὁ δὲ ἀνθρώπος ἐκ γῆς. Καὶ ὅσον ὡσπερ τὸ σῶμά ἐστιν ἐκ τῆς γῆς χοικόν, οὕτω καὶ τοὺς ἄγγελους ἐκ πυρὸς ὕλικούς εἶναι λογίζεται· ἐκ τοῦ προφητικοῦ, οἶμαι, βῆτοῦ τὴν πλάνην ταύτην λαβὼν, τοῦ λέγοντος, « Ὁ ποιῶν τοὺς ἄγγελους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα· » μὴ νοήσας ὁ δειλίαιος, ὅτι πνεύματα ὀνομάζονται οἱ θεοὶ νέες διὰ τὸ ταχὺ καὶ κούφον καὶ ἐλαφρὸν καὶ ἀσώματον, πυρὸς δὲ φλόξ, διὰ τὸ φωτιστικὸν καὶ δραστηκὸν καὶ ὀξύρροπον καὶ καθαρτικὸν, ἐστὶν ὅτε καὶ ἀφανιστικὸν, ὥστε καὶ αἱ ἀνωτάτω τάξεις, ἅστις ἀμέσως τὰς θείας ἐλλάμψεις ὑποδέχονται, Σεραφίμ παρὰ τῶν Ἑβραίων εἰδόμεναι ἔκονομάζονται, τοῦτέστι πρησιτῆρες καὶ θερμαίνοντες διὰ τὸ ἀεικίνητον αὐτῶν περὶ τὰ θεῖα, καὶ ἀκατάληκτον, καὶ τὸ θερμαίνον καὶ ὀξύ καὶ ὑπερξέον τῆς προσεχοῦς καὶ ἀνευδότου καὶ ἀκλινοῦς ἀεικινήσιας. Εἰ γὰρ τὸ ὕλικόν τοῦτο πῦρ ἔχει μὲν φωτιστικὴν ἰδιότητα, ἔχει δὲ καὶ καθαρτικὴν ὡς εἰς τὴν χρυσὸν, φθαρτικὴν δὲ εἰς πᾶν κίβδηλον, πῶσῃ μᾶλλον δύναται ἔχειν αἱ οὐράναια ἱεραρχίαι, ἧτοι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, φωτιστικὴν μὲν καὶ καθαρτικὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν πρὸς τοὺς ἀξίους φωτίζεσθαι καὶ καθαίρεσθαι, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων καὶ προφητῶν, φθαρτικὴν δὲ καὶ ἀφανιστικὴν καὶ ἐλατῆρα, ὡς ἐπὶ τοῦ Σεναχηρείμ βασιλέως Ἀσσυρίων; Ταῦτα τοίνυν μὴ νοήσας ὁ μάταιος, τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν ἐκ πυρὸς εἶναι ἐνόμισε. Περὶ μέντοι τῶν μύθων καὶ τῶν περᾶτων, ὧν τερατεύεται, καὶ λέγει οὗτος μηδὲν διαφερόντων γραβίων κωθωνιζομένων ληρημάτων, τί χρὴ καὶ λέγειν;

γ'. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Νεμολλέ, ὅπερ ἐρμηνεύεται μυῖα, ὡς τοῦ Σολομώντος συναγαγόντος μεγάλην ἀγγέλων στρατιάν, καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων ζώων, καὶ ἀπελθόντων καὶ εὐρόντων ὡσπερ τινὰ μυῖων ποταμὸν, ἔφη ἡ μυῖα, Ὁ μυῖαι, ὑμεῖς εἰσέλθετε εἰς τὰς κατοικίας ὑμῶν, ἵνα μὴ διαφθέρη· ὑμεῖς ὁ Σολομῶν καὶ τὸ σπράτευμα αὐτοῦ. Καὶ ἡ μυῖα ὑπερμεδίασεν.

δ'. Ἐτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ρουθεσᾶ φησιν, ὡς τὸν σκώληκα σημήναι τὸν τοῦ Σολομῶντος θάνατον τοῖς δαίμοσιν, ἐνθα φησὶν ἡ ἐξήγησις ὅτι ὁ Σολομῶν ἐπεριδόμενος τῇ ἑαυτοῦ βακτηρίᾳ, ὑπὸ τοσαύτης ἀφῶν συνεσχέθη ὀδύνης, ὡς παραχρῆμα ἐκπνεῦσαι, θεῖον δὲ θαύματι οὐ κατέπεσεν. Οἱ δὲ τούτῳ δουλεύοντες δαίμονες ὀρῶντες αὐτὸν ἐστῶτα οὕτως, ἐνόμιζον ἕξῃ. Ἀνεδίδη δὲ τις σκώληξ ἐκ τῆς γῆς διαφαγὼν τὴν τοιαύτην βακτηρίαν, ἧς συντριβείσης κατέπεσεν ὁ Σολομῶν. Οἱ δὲ δαίμονες δραμόντες, ἔγνωσαν αὐτὸν τεθνηκέναι, καὶ ἔκτοτε ἤρξαντο κατὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν δύναμιν βλάπτειν τοὺς ἀνθρώπους.

¹¹ Psal. ciii, 4.

12. Quin ille idem dicit in capite *Sad*, angelos quidem ex igne creatos esse, hominem vero ex pulvere. Et quemadmodum corpus ex terra compactum est, ita etiam angelos ex igne ceu materia compositos putat: e verbis nimirum propheta: hunc errorem hauriens, qui dicit: « Qui fecit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis »; non intelligens miser, quod caelestes animi spiritus dicuntur propter celeritatem et velocitatem, levem et incorpoream substantiam, ignis autem flammam vocari propter claritatem, strenuitatem, repentinum motum, vimque purgatoriam, et fortassis etiam propter corrumpendi potentiam. Quemadmodum et supremi ordines, qui immediate majestatis divinae splendorem sustinent, Seraphim ab Hebraeis dicuntur, id est flammæ ardentes et calescentes, propter motum illum sempiternum circa divina et indesinentem, propterque calorem, velocitatem et fervorem continuū, irrequieti et indefessi motus. Si enim ignis ille materialis proprietatem habet illuminatoriam et purgatoriam, ut in auro, corrumpendi vero virtutem in omnia adulterina, quanto magis caelestes illi principatus, sancti nimirum angeli, virtutem illuminandi et purgandi, et efficaciam ad illuminandum et purgandum illuminatione et purgatione dignos (quales nimirum sancti sunt et prophetae) habebunt; corrumpendi vero et vastandi potentiam, ut contra Senacherib Assyriorum regem? Illis itaque non intellectis, stolidus angelorum naturam ex igne constare putavit. De fabulis vero et prodigiis, quæ prodigiose edidit dixitque, a veterarum ebriocarum deliramentis nihil differentibus, quid plura dicere opus est?

13. Dicit enim in capite *Emele*, quod, si interpreteris, muscam significat, Salomonem magnum angelorum, hominum et brutorum animalium exercitum collegisse. Qui in expeditionem egressi, ingentem ceu muscarum fluvium invenerunt; dixitque musca, O muscæ, ingredimini vos in antra vestra, ne vos perdat Solomon et illius exercitus. Et musca subrisit.

14. Insuper in capite *Rubesa* dicit, vermiculum quemdam dæmonibus Salomonis mortem denuntiavisse: cujus rei narratio talis est. Cum Salomon scipioni suo immiteretur, tanto repente dolore correptus est, ut confestim exspiraret; divino tamen quodam miraculo non corrui. Huic vero ministrantes dæmones, cum illum sic stare cernerent, vivere adhuc arbitrati sunt. Prorepsit autem e terra vermis, scipionem illius arrodens: quo simul corrosus, Salomon concidit. Dæmones vero accurrentes, ut eum obiisse cognoverunt, ex eo tempore cunctis suis viribus humano generi nocere cœperunt.

15. Porro in libro *Enarrationum* Mahomet ipse A causam reddit, quare ipsis vino interdictum sit. Dicit enim, Deum in terras duos emisisse angelos, ad bene imperandam et judicandum, quorum nomina erant Arot et Marot. Mulier autem quaedam, actionem habens forensam, illos accedens, ad prandium iuvitavit, et vinum (quod illis ne biberent præceperat Dominus) apposuit. Qui ubi inebriati sunt, eandem opprimere vi conati sunt. Illa vero libidini illorum non consensit, sed conscenso caelo, res suas exposuit. Deus vero hac simul visa, et causa quam habebat cognita, ipsam fecit Luciferum, ut tam in caelo inter stellas formosa esset, quam in terra inter mulieres fuerat. Angelis vero qui peccaverant optionem obtulit, utram in hoc an futuro saeculo puniri vellet, eosque cum in hoc saeculo puniri mallent, ex pedibus ferrea catena in Babylonis puteum suspendit, usque ad diem iudicii.

16. Dicit præterea, caelum hoc creatum ex fumo factum esse; unde apparet, quod caelum aliud, quod non creatum sit, esse putaverit novus ille legislator, quod nullus hominum unquam cognovit, in cujus differentiam caelum hoc, quod eorum videmus, creatum vocat, quasi ex maris exhalatione fumus talis exortus sit. Mare autem ex monte Caph prodiisse docet, qui totum orbem circumdat, et caelum sustinet.

17. Deinde solem et lunam aequales fuisse dicit huic simul et virtute, nullamque inter diem noctemque fuisse differentiam, sed Gabriele quondam volitante alam illius fortuito lunæ propius admotam et impactam, corpus illius obscuravisse.

18. Insuper dicit, quod cum a Gabriele, ut Deum conveniret, vocatus in caelum fuerit, Deum manum suam super ipsum Mahometem imposuisse; se vero tantam sensit frigiditatis vim, ut hæc ad dorsum quæne medullam penetraverit. Quod autem hoc illius signum sit, manifeste constat. Verumtamen et Anthropomorphitarum sententiam secutus hæc dicit, qui Deum fingunt corporeum, ignorans nimirum miser illud: « Suscepisti iniquitatem, quoniam ero tibi similis. »

19. Item in capite *Sad* dicit Mahomet dæmones, cum angeli fuerint, ut Adamum adorarent a Deo institutos esse; mutatos autem esse in dæmones, cum hoc officii detractarent, nec illum more aliorum vellet adorare. Atqui hæc opinio huic impio propria et peculiaris est.

20. Dicit præterea Mahomet, ex stercore elephantis porcum enatum esse, ex stercore autem porci murem, felem autem ex fronte leonis. Causa autem huius talis refertur. Cum Noe in arca esset una cum filiis suis et animalibus, illis ad naturæ officium abeuntibus arca inclinabatur: in primis autem, si abiret elephas. Nimio itaque timore Noe correptus, Deum consuluit. Qui dixit: Profectus culum illius et stercoreis meatum adora. Quod cum

14. "Ετι ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν διηγήσεων οὕτως; ὁ Μωάμεθ ἀποδίδωσι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ οἶνος κακώλυται αὐτοῖς. Φησὶ γὰρ τὸν Θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς δύο ἀγγέλους ἀπεσταλκέναι, ὥστε κελῶς ἀρχειν, καὶ δικαίως κρῖναι. Ἐλέγοντο δὲ οἱ ἀγγελοὶ, Ἄρωτ καὶ Μαρῶτ. Ἐλθοῦσα δὲ τις γυνὴ, δίκην ἔχουσα, ἐκάλισε τοὺτους ἐπ' ἄριστον, καὶ παρέθηκεν αὐτοῖς οἶνον, ὃν ὁ Θεὸς μὴ πειεῖν αὐτοῖς; ἐνετείλατο οἱ τινες καὶ μεθύσθηντες, ἐζήτησαν ταύτην ἐφ' ὕβρι. Ἡ δ' οὐ συνέθετο, ἀλλ' ἀνεβόουσα εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶπε τὰ κατ' αὐτήν. Ὁ δὲ Θεὸς ἰδὼν ταύτην, καὶ τὴν δίκην ἣν εἶχεν αὐτῇ ἀκηκόων, πεποίηκεν ἐωσφόρον, ὡς εἶναι ταύτην ἐν τῷ οὐρανῷ μεταξὺ τῶν ἀστέρων ὅπως καλῆν, ὡς περὶ καὶ ἐν τῇ γῆ μεταξὺ τῶν γυναικῶν. Δεδείσθη δὲ καὶ τοῖς ἀμαρτοῦσιν ἀγγέλοις ἀβύσσου, ὅπου βούλοιστο κολασθῆναι, ἐνεαύθα, ἣ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, ἐλομέων αὐτῶν ἐν τῷ παρόντι μέλλον τιμωρηθῆναι, ἐζήτησε τοῦτους ἐν τῷ τῆς Βαβυλῶνος φρέατι τῶν ποδῶν δι' ἀλύσειας σιδηρᾶς μέχρι τῆς ἐν τῇ κρίσει ἡμέρας.

15. "Ετι φησὶν ὅτι ὁ κτιστὸς οὐτός οὐρανὸς γέγονεν ἐκ καπνοῦ. Ὡς εἶπαι γὰρ, ἔτι ἑτερόν τινα οὐρανὸν ἀκτιστον συνοῦσαν ὁ νεός; οὗτος νομοθέτης, ὃν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἐγνώρισεν ποτε. Καὶ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦτου καλεῖ τὸν παρόντα κτιστὸν, ὡς ἀπὸ τῆς ἀναθυμιάσεως, φησὶ, τῆς θαλάσσης γινομένου τοῦ τοῦτου καπνοῦ. Ἡ δὲ θάλασσα ἐκ τινος ὄρους Κἀφ ἔνομαζομένη, ὄπισθ' ὄρους ζώνουσι Πλην τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀνέχετο ποιεῖ τὸν οὐρανόν.

16. "Ετι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἴσα φωτὸς καὶ δυνάμει φησὶ γενέσθαι, καὶ μηδεμίαν διάκρισιν εἶναι μεταξὺ νυκτὸς καὶ ἡμέρας; ἀλλὰ πετομένου ποτὸς τοῦ Γραβρηλ συμβῆναι τὸ πτερὸν αὐτοῦ ἔγγισαι τῇ σελήνῃ, καὶ τοῦτου ἕνεκα σκοτισθῆναι.

17. "Ετι φησὶν ὡς προσκληθέντα τὸν αὐτὸν Μωάμεθ παρὰ τοῦ Γαβρηλ ἀνελεθεῖν εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ τοῦ Θεοῦ θέτους τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ, τοσαύτης φέξης αἰσθησὴν λαθεῖν αὐτὸν, ὡς διαλεθεῖν ταύτην μέχρι καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο πλάσμα ἕκαστου ἐστὶ, τοῦτ' ἐπὶ πρόδηλον ἀλλ' ὅμως τοῖς Ἀνθρωπομορφταῖς ἐπόμενος, ταῦτα λέγει, τοῖς λέγουσι τὸν Θεὸν σωματικόν, ἀγνοῶν ὁ δειλαῖος τὸ, « Ὑπέλασες ἀνομίαν, ὅτι ἔσομαι σοὶ ὁμοῖος. »

18. "Ετι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σαδ ὁ αὐτὸς Μωάμεθ φησὶν, ὅτι ἀγγελοὶ ὄντες οἱ δαίμονες, καὶ προσταχθέντες παρὰ Θεοῦ προσκυνῆσαι τὸν Ἀδάμ, οὐκ ἠθέλησαν ποιῆσαι τοῦτο, καθὼς καὶ πάντες οἱ ἀγγελοὶ προσκυνήσαν αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγένοντο δαίμονες. Ἴδρα δὲ δόξα ἐστὶν αὐτῇ τοῦτου τοῦ ἀσεβοῦς.

19. "Ετι φησὶν ὁ αὐτὸς ὡς ἐκ τῆς τοῦ ἐλέφαντος κόπρου γεγενῆσθαι τὸν χοῖρον, ἐκ δὲ τῆς κόπρου τοῦ χοῖρου τὸν μῦν, τὴν δὲ γαλῆν ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ λέοντος. Ἡ δὲ αἰτία ἐστὶν αὕτη. Ὄντος τοῦ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῇ μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ζῶων, ὅπισθ' ἀπὸ πλάτων ἐχώρουν, ἐκλίνετο ἡ κιβωτὸς, καὶ μάλιστα ἐπὶ τὸν ἐλέφαντα ἐπέπεσε. Διὰ τοῦτο ἐβλήθη φοβεῖσθαι, ἠρώτησεν ὁ Νῶε τὸν Θεόν, δι' ἣν, « Ἀπειθῶν προσκυνήσον τὸν πρῶτον αὐτοῦ πρὸς

την όπην, εξ ης: πρόεισιν ή κόπρος. » Ού γέγονότος, άμα τε εξήει ή κόπρος, και σύν αυτη χοίρος μέγας. Τῷ γούν βίγχει τās κόπρους όρύσσοντας, ό μύς άγεννήθη, και ήρξατο έσθλειν τās σανίδας τής κιβωτοῦ. Καί τότε μάλιστα έφοβήθησαν. Έπερωτήσαντος δ' αυθις του Νῶε τον Κύριον ύπέρ τουτου, έπατάθη ό λέων έν τῷ μετώπῳ, και εξήλθε γαλή έκ των μυκτηρών αυτου. Ταύτην δε την αίτιαν είναι φησι, δι' ης τά χοίρεια κρέα άκάθαρτα λογίζονται παρ' αύτοίς.

κα'. Έτι φησιν ότι ό Θεός πρὸς τῷ, τέλει του κόσμου άποκτείνει πᾶσαν φύσιν άγγέλων τε και ανθρώπων, και ούχ ύπολειφθήσεται ζῶν, πλην του Θεου, και του θανάτου, δε έστιν άγγελός τις λεγόμενος: Άδριήλ. Καί τότε έντελείται Κύριος τῷ Άδριήλ άποκτείνα: έαυτόν. Ού γέγονότος, φωνήσει Κύριος φωνή μεγάλη, και έρει, Πού είσιν οι σατράπαι του κόσμου, και οι άρχοντες; Και μετά ταύτα άναστήσει πάντας. Τί γούν έρει τις όλως ό νοῦν έχων, ένεκεν των τσοῦτων φλυαριῶν;

κβ'. Ορδὸν έτερον, ως έμοιγε δοκεί, η αυτῷ τῷ Μωάμεθ χρήσασθαι μάρτυρι, δε συνεγράψατο, ως φησι, β:δλίον, δυοκαίδεκα χιλιάδας λόγους έχον θαυμαστῶς. Παρὶ δε των μαθητῶν αυτου παρακληθεις διδάξαι τουτο αύτοίς, έφη πρὸς αυτούς ως από τούτων οι μὲν τρισχιλιοί είσιν άληθείς, οι δε έτεροι ψευδεις. Ὡστε και τινες έσπερ έντύχουσι μετά τινων Ισμηλιτιδῶν, και άναφανή ψεύδος τὸ παρ' εκείνων λεγόμενον, άδειῶς λέγουσιν ότι από των ψευδῶν λόγων έστιν, ὧν συνεγράφατο ό Μωάμεθ, οδ μὲν από των άληθινῶν. Καί έως εἶπερ ην μιμησάμενος τον Ακουσιανὸν Έλληνα, έλεγε και αυτὸς περι έαυτου ότι: μία και μόνη έστιν άλήθεια, τὸ, ὅσα δηλονότι είσι γεγραμμένα έν τῷ Κορβάν, τὰ πάντα ψεύδος είσιν, έσοι; αν είχαν συγγνώμην τὰ έν αυτῷ γεγραμμένα, ὡσπερ εκείνο; όνομάζει ασ:εισόμενος άληθῆ διηγήματα, άπερ λέγει ψευδῶς. Έν γάρ τῇ άρχῇ του β:δλίου αυτου τουτέ φησι πρώτον, ότι Μίαν άλήθειαν μέλλω εἶπειν, ως ὅσα είσι γεγραμμένα, τὰ πάντα είσι ψευδῆ. Καί μετά ταύτα γράφει, ὅσα πρὸς γέλωτα παιδιῶν χάριν. Τὸ δ' Ινα μετά τσαύτης άναιδείας διδάσκη οὔτος τὸ ψεύδος, μήτε Θεὸν φοβούμενος, μήτ' έντεπόμενος ανθρώπους, ποίας αν συγγώμης τύχοι ό δειλαιος;

κγ'. Έτι έν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Κεραμόρ, άπερ έρμηνεύεται σελήνη, λέγεται, ως ίδόντες οι του Μωάμεθ άκόλουθοι την σελήνην έγγίζουσαν τῇ συνόδῳ, είπον πρὸς αυτόν, Δείξον ημῖν τέρας τι. Καί τότε' εκείνος τοίς δυσίν αυτου δακτύλοις ένευσε την σελήνην Ού γέγονότος εις δύο μέρη διήρητο αυτη. Καί θά:ερον μὲν των τμημάτων έπεσεν έπι τὸ βρος τὸ Έλικας, τὸ κείμενον έκ του ένὸς μέρους τής πόλεως Μακκὰ, τὸ δε έτερον έπι τὸ έτερον βρος τὸ κελούμενον Έρυθρόν, τὸ διακείμενον έν τῷ έτέρῳ μέρει τῆς αυτῆς πόλεως. Ούτω τοίνυν η σελήνη διατμηθεῖσα, εισήλθεν εις τον χιτώνα του Μαχούμετ, και αυτὸς ταύτην σῶαν άπεκατέστησεν αυθις. Τίς γούν άντιλογία έστιν εις τοιούτους μύθους και πλάσματα; Ὁμως πᾶς τις ό ζητῶν την άλήθειαν γνώτω ότι τὰ θεύματα οὔ κατ' έπίδειξιν γίνονται, άλλὰ τὰ μὲν

A fecisset, simul exivit stercus, et cum illo porcus ingens, qui cum rostro stercora rimaret scrutare-turque, mus prodiit, qui arcæ tabulata coepit arrodere; qua de causa maxime territi sunt. Noe autem de hoc denuo consulente Dominum, leo in frontem percussus est, et statim ex naribus illius felis pro-siliit. Et hanc ille rationem adducit, propter quam suillæ carnes ab his pro immundis habeantur.

21. Dicit item, quod Deus in consummatione mundi occisurus sit omne genus et angelorum et hominum, et quod nemo vivens præter unum Deum et mortem (quam angelum quemdam Hadriel nomine esse dicit) relinquendus sit. Et tunc præcipiet Hadrieli Dominus, ut occidat seipsum. Quo facto, clamabit voce alta Dominus, et dicet, Ubi sunt satrapæ mundi et principes? Et post hæc omnes suscitabit. Quid vero, quisquis mentis compos fuerit, de tot tantisque nugis dicet?

22. Non aliud certe, meo videre, quam quod ipse Mahometes testatur, qui ait se librum conscripsisse duodecim millia sermonum mirabilium continentem: a discipulis vero suis rogatum, ut hæc ipsis exponeret, dixisse illis, quod ex his quidem ter mille veri sint, reliqui vero falsi. Hincque evenit, ut si qui Ismaelitarum cum aliquibus disputaverint, et falsum esse convincatur quod ab ipsis allatum est, intrepide dicant, ea ex falsis Mahometis sermonibus, et non ex veris desumpta esse. Quod si is forte, Lucianum imitatus, de seipso dixisset hanc unam solumque esse veritatem, quod omnia quæ in Alcorano descripta sunt falsa sint, veniam certe, quæ in hoc continentur, possent mereri: quemadmodum hic facete veras narrationes nominat, quæ a se dicuntur mendacia. In principio enim libri sui sic dicit: Unicam hanc veritatem diciturus sum, omnia nimirum quæ hic describuntur, falsa esse. Et deinde quæcunque ridicula sunt, per lusum ascribit. Cum vero hic tanta cum impudentia falsum doceat, nec Deum veritus nec homines, quamam venia infelix dignus fuerit?

23. Præterea in capite Ceramar, quod lunam D interpretantur, dixit: Quod Mahometis discipuli cum lunam coitum vicinam viderent, dixerint illi: Ostende nobis prodigium aliquod. Tunc ipse duobus digitis suis lunæ innuit. Quo facto, hæc in duas partes dissecta est, et alterum quidam frustum in montem Melicain (qui ab uno latere civitati Meckæ adjacet) decidit; alterum vero in aliam montem Erythron nomine, qui ab altero latere ejusdem civitatis situs est. Et luna sic dissecta in Mahometis tunicam collecta est, qui eandem integram restituit. Qua autem confutatione in hujusmodi fragmenta et fabulas opus est? Verumtamen quisquis studiosus fuerit, intelligat miracula non in officij rei specimen fieri solere: sed alia quidem propter aliquam utilitatem animæ sunt, ut de Christo et

Nathaniele legimus. Nathaniel enim auditis quæ a Christo fiebant miraculis, et arcanis animi sui, verum suam Dominum agnovit, et Christum confessus est esse Dei Filium et præceptorem Israelis, et est Deum et hominem²⁴. Alia vero in utilitatem corporum fiunt, ut infinita infirmorum multitudo a Christo sanata, et esus panum²⁵; alia rursus propter utramque contingunt, corpus nimirum et animam, ut in paralytico contigit²⁶, cui primum peccata remissa sunt, et fides remissionis peccatorum etiam dissoluti corporis sanitas secuta est. Item in eo, qui a nativitate sua cæcus fuerat²⁷; post sanitatem enim oculorum acquisitam, is quoque proprium suum formatorem et creatorem agnovit, ipsumque adoravit. Alia rursus miraculorum propter usum aliquem facta sunt, ut a Mose in Ægypto et deserto; item a Josue filio Nun, qui solem in bello consistere fecit; sacerdotum quoque in Jericho. Hoc vero lunæ prodigium qua de causa factum est? Propter nullum certe commodum, nec usum, sed in hoc tantum, ut Mahometis discipuli omnia ea quæ in mentem inciderent, effutirent, aliaque quæ ab ipsis vana falsaque dicuntur. Unum tamen benefacere videntur, quod mentiri scopum sibi proposuerunt, et perpetuo mentiuntur. Hic enim item est, qui dixit: Non veni per miracula daturus legem, sed per gladium. Et si hoc verum est, quam ratione hoc stupendum in luna miraculum edidit? Adeo omnia vana et falsa sunt, quæ ab ipsis dicuntur. Cum malitia enim conversantes, ignorantia serviunt. Cognitio enim ignorantiam gignere nequit, ut nec lux tenebras. Malitia vero ignorantiam parere solet.

24. Porro in capite *Elezap* sic dicit: Deus et angeli semper pro Mahomete et illius sectatoribus orant. Quid dicis, o homo? Num Deus pro aliorum salute orat? Et si orat, aut seipsum orat, aut alium. Si seipsum, absurdum omnino est quod dicitur. Et quænam sic est orationis utilitas? Et hoc modo nec propriam voluntatem perficit. Quod si alterum orat, alium omnino, ut videtur, Deum majorem se habere deprehenditur. Sine omni enim controversia, quod majus est, a minori oratur. Et ecce juxta tuam opinionem, o Mahomet, duo dii sunt: hic quidem major, ille vero minor; et hic quidem orare videtur, ille vero alterius preces suscipere. Et tu ipse Deum creatorem cæli et terræ, illum, inquam, fateris, ipsumque adorando colis, quem tamen pro te orare affirmas. Quem enim alium Deum facis, qui cæli et terræ creatoris preces suscipiat? Quisnam ille Deus sit, non intelligo. Ego autem cum magno illo Mose consentiens dico: «Dii, qui non fecerunt cælum et terram, percant.» Sed dicant fortassis Mahometistæ: Quæ ratione igitur vos Christiani dicitis Christum, quem similiter ut Deum adoratis, pro crucifigentibus se oravisse? Eiusdem certe criminis, eujus nos accusatis,

ἐγένοντο δι' ὠφέλειαν ψυχικὴν, ὡς ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ναθαναὴλ· ὁ γὰρ Ναθαναὴλ ἀκούσας τὰ παρ' αὐτοῦ πεπραγμένα, καὶ τὰ ἀπόβροχτα τῆς καρδίας αὐτοῦ, ἐπέγνω τὸν οἰκεῖον δεσπότην, καὶ ὠμολόγησε Θεοῦ Υἱὸν τὸν Χριστὸν, καὶ διδάσκαλον τοῦ Ἰσραὴλ, τουτέστι Θεὸν τε καὶ ἄνθρωπον· τὰ δὲ γίνονται δι' ὠφέλειαν σώματος, ὡς τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ ἴωμενα πλήθη τῶν ἀσθενούντων, καὶ ἡ βρώσις τῶν ἄρτων· τὰ δὲ διὰ τὸ συναμφοτέρον, τῆς τε ψυχῆς καὶ σώματος, ὡς ἐν τῷ παραλύτῳ, ὅστις ἀφείθησαν πρῶτον αἱ ἀμαρτίαι, καὶ εἰς πίστωσιν τῆς τῶν ἁμαρτιῶν ἀφέσεως παρηκολούθησε καὶ ἡ θεραπεία τοῦ παραλελυμένου σώματος. Ἀλλὰ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ. Μετὰ γὰρ τὴν τῶν ὀφθαλμῶν ἴασιν ἔγω καὶ αὐτὸς τὸν ἴδιον πλάστην καὶ δημιουργόν, καὶ προσεκύνησεν αὐτόν. Τὰ δὲ τῶν θαυμάτων ἐγένοντο διὰ χρῆσιν, ὡς ἐπὶ τοῦ Μοιυσεῶς ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ τῇ ἐρήμῳ· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ, στήσαντος τὸν ἥλιον ἐν τῷ πολέμῳ, καὶ τῶν ἱερέων ἐν τῇ Ἰεριχῷ. Ἡ δὲ τῆς σελήνης τερατεία τίνος χάριν ἐγένετο; Πάντως δι' οὐδεμίαν ὠφέλειαν καὶ χρῆσιν, ἀλλ' ἵνα μόνον ἐπιστῶσι οἱ τοῦ Μωάμεθ ἀκόλουθοι, ὅπερ ἂν ἀναβῆν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, καὶ λοιπὰ μάταια καὶ ψευδῆ τὰ παρ' ἐκείνων λεγόμενα. Ἐν μόνον φαίνονται καλῶς ποιῶντες, ὅτι ἔθεντο σκοπὸν ψεύδεσθαι, καὶ ἰδοὺ διαπαντός· ψεύδονται. Αἰτῆς γὰρ ἐστὶν ὁ εἰπὼν, ὅτι Οὐκ ἤλθον διὰ θαυμάτων δοῦναι τὸν νόμον, ἀλλὰ διὰ ξίφους. Καὶ εἰ τοῦτο ἐστὶν ἀλήθεια, πῶς ἐτήρησε τὸ τῆς σελήνης τοιοῦτον ἐξαισιον θαῦμα; Ὅστε πάντα μάταια, ὡς περ εἰρηται, καὶ ψευδῆ τὰ παρ' ἐκείνων λεγόμενα. Πονηρὴ γὰρ συζῶντες, τῇ ἀγνωσίᾳ δουλεύουσιν. Ἡ γὰρ γνώσις οὐκ ἐστὶν ἀγνοία, ὡς οὐδὲ τὸ φῶς σκότος. Πονηρία δὲ ἀγνωσίαν οἶδε γεννᾶν.

κδ'. Ἐτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλεζῆν οὕτω φησὶν, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ διαπαντός· εὐχονται ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν ἁποστόλων αὐτοῦ. Τί λέγεις, ἄνθρωπε; ὁ Θεὸς εὐχεται ὑπὲρ τῆς ἑτέρου σωτηρίας; Καὶ εἰ εὐχεται, ἢ πρὸς ἑαυτὸν εὐχεται παρακαλῶν, ἢ πρὸς ἕτερον· καὶ εἰ μὲν πρὸς ἑαυτὸν, ἄτοπον μὲν τὸ λεγόμενον. Ὅμοιος δὲ τίς χρῆσται εὐχῆς, καὶ οὐ ποιεῖ τὸ ἴδιον θέλημα; Εἰ δὲ πρὸς ἕτερον εὐχόμενος παρακαλεῖ, ὡς ἔοικεν, ἕτερον Θεὸν μείζονα τούτου παρακαλῶν εὐρίσκειται. Χωρὶς γὰρ πάσης ἀντιλογίας τὸ ἕλαττον ὑπὲρ τοῦ κρείττονος· εὐλογεῖται. Καὶ ἰδοὺ κατὰ σέ, Μωάμεθ, εὖ θεοὶ εἰσιν, ὁ μὲν μείζων, ὁ δὲ ἐλάττω. Καὶ ὁ μὲν παρακαλῶν, ἀναφαίνεται, ὁ δὲ δεχόμενος τὴν ἐκείνου παράκλησιν. Καὶ οὐ αὐτὸς τὸν Θεὸν τὴν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, αὐτὸν ὁμολογεῖς Θεόν, καὶ αὐτὸν σέβῃ προσκυνῶν, ὄντινα λέγεις εὐχόμενον ὑπὲρ σοῦ. Τίνος δὲ ἕτερον εἰσάγεις Θεόν, προσδεχόμενον τὰς τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητοῦ εὐχάς; Οὐκ οἶδα ποῖός ἐστιν οὗτος ὁ Θεός. Ἐγὼ δὲ συνάφδην τῷ μεγάλῳ Μωσῆ λέγω ὅτι· Θεοὶ οἱ μὴ ποιήσαντες· τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἀπολέσθωσαν. Ἀλλ' ἐροῦσιν ἴσως οἱ τοῦ Μωάμεθ ὁμόφρονες, ὅτι Καὶ πῶς ὑμεῖς οἱ Χριστιανοὶ λέγετε

²⁴ Joan. i, 49. ²⁵ Matth. xiv, 15 seqq. ²⁶ Matth. ix, 2 seqq. ²⁷ Joan. ix, 1 seqq.

τὸν Χριστὸν, ὃν ὡς Θεὸν προσκυνεῖτε, ὅτι τρυχετο ὑπὲρ τῶν σταυρούτων αὐτόν; Ἐν ᾧ γὰρ ἐγκλήματι ἡμεῖς ἐγκαλεῖτε, ἐν αὐτῷ καὶ μὴ βουλόμενοι εὐρίσκεσθε καὶ ὑμεῖς ἀλισκοῦμενοι. Εἰ μὲν γὰρ Θεὸς ἔστιν ὁ Χριστὸς, ὡς ὑμεῖς λέγετε, πῶς οὐ κατ' ἐξουσίαν ἀφήσει τὰ τῶν σταυρούτων ἐγκλήματα; Εἰ δ' οὐκ ἔστι Θεός, πῶς ὡς Θεὸν προσκυνεῖτε αὐτόν; Κι δὲ Θεὸς μὲν ἔστιν οὗτος, εὐρίσκεται δὲ παρακαλῶν, ὡς ἔοικε, καὶ αὐτῆς ἐτέρου Θεοῦ δέεται μείζονος αὐτοῦ. Ἰδοὺ γοῦν καὶ κατὰ σὲ μείζων Θεὸς καὶ ἐλάττων. Ἀκούετωσαν τοίνυν συνετώ; οἱ τὴν ἀτοπίαν ταύτην εἰς μέσον φέροντες. Τοῖς ἀποστολοῖς ὁ Κύριος ἐν τῇ Εὐαγγελίῳ οὕτως εὐρίσκεται λέγων, « Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι. Πάντα οὖν ὅσα ὑμῖν εἴπωσι τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε, κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε » λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι. » Ἰτίθλουντος τοῦ λόγου; Οὐδὲν ἕτερον ἢ ὅτι ὀνόματι μὲν μόνῳ εὐρίσκονται διδάσκαλοι οἱ τε Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς. Ἐργῷ δὲ οὐδαμῶς. ὁ δὲ Χριστὸς ἔργῳ τὰς ἀρετὰς ἐδίδασκε. Καὶ ποτὲ μὲν φαίνεται πρῶτον ποιῶν, εἶτα διδάσκων, ποτὲ δὲ πρῶτον, καὶ ἀσκῶν σιωπῆν, ὑπερ καὶ αὐτὸ δὴ τὸ σιωπῆν ἕτερα τις διδασκαλία ἦν. Καὶ ποτὲ μὲν ἔλεγον ὅτι « Ἀσμφάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἵνα ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς » ποτὲ δὲ, ὅτι « Μὴ γινώτω ἡ ἀριστερὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ἔργον. » Μετὰ γὰρ τὸ διδάξει καὶ εἰπεῖν ὅτι « Ἐάν τις σε ἀγγυρεύσῃ μίλιον ἓν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο » καὶ τῷ βουλομένῳ ἔραϊ σου τὸν χιτῶνα, ἀφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον, καὶ τῷ βαπτίσαντί σε ἐπὶ τῆν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ τὴν ἄντην. » Καὶ τάλια πάντα, ἄπερ διὰ τὸ πλήθος παρήμι. Τότε εἶπεν αὐτοῖς ὅτι « Ἐάν ἀγαπάτε τοὺς φίλους ὑμῶν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστὶ; καὶ ἐάν θανεῖζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολῆσθαι, ποία ὑμῖν χάρις ἔστιν; Ἀλλὰ θανεῖζητε παρ' ὧν μὴ ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, καὶ ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ εὐχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. » Ἐπει γοῦν τὰ μὲν ἄλλα πάντα πράτων ἐδίδασκε, καὶ αἱ πράξεις ἐκρήτυον τὴν ἀλήθειαν. τὸ δ' ἀγαπῆν τοὺς ἐχθροὺς λόγῳ μὲν ἐδίδασκεν, ἡ δὲ πρᾶξις εὐρίσκειτο ἐπὶ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ καταφανῆς οὐκ ἐγένετο. Ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους ηἵχθετο ὑπὲρ τῶν σταυρωσάντων αὐτόν, καὶ ἡ εἰς τοὺς ἐχθροὺς ἔνδοξον ἀγάπη ἦδη εἰς φῶς παρελήλυθε. Καὶ ὁ μὲν μακάριος Λουκᾶς οὕτως ἦφαι τῷ βασιλεῖ Θεοφίλῳ, « Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποίησά μιν, τουτέστι τὸ Εὐαγγέλιον, περὶ πάντων ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, » πάντως οὐδὲν ἕτερον, ἢ ἐκβάλλων τὸν Κύριον ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν ματαίων διδασκάλων, τῶν τε Φαρισαίων καὶ Γραμματέων, καὶ δεικνύων αὐτὸν ὅτι ἀληθὴ διδάσκαλος, λέγοντα καὶ πρῶτοντα, καὶ πρᾶττοντα καὶ διδασκοντα. Ἡἴξατο μὲν οὖν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν σταυρωσάντων αὐτόν, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος. Οὐχ ὡς Θεός, γὰρ ἀνευ σώματος; ἦν ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδ' ἄνθρωπος ψιλός, ὡς ὁ Νεστόριος καὶ ὑμεῖς λέγετε, ἀλλὰ Θεός τε καὶ ἄνθρωπος. Καὶ ποτὲ

A vos ipsi vel nolentes rei esse deprehendimini. Si enim Christus, juxta vestram sententiam, Deus est, quare non libere et proprio jure crucifigentium se delictare misit? Quod si Deus non est, cur illum ceu Deum adoratis? Si autem ille Deus est, et nihilominus, ut videre licet, oraro deprehenditur, alio certe Deo se majore habet opus. En igitur juxta uiam quoque opinionem Deus major et minor est. Audiant vero nunc diligenter, qui hanc quæstionem movent. Dominus in Evangelio apostolis sic ait: « In cathedra Moysi sederunt Scribæ et Pharisei; omnia igitur quæ vos jusserint serbare, seruate, et facite illa; secundum opera autem illorum ne feceritis; dicunt enim, et non faciunt²⁶. Quidnam hæc verba innuunt? Non aliud quam quod Scribæ et Pharisei solo nomine doctores sint, reipsa vero nequaquam. Christus autem operibus quoque virtutes docuit; et nonnunquam Christus facere aliquid prius, deinde docere conspicitur, nonnunquam vero facere, et silere: adeo ut et ipsum silentium alterius doctrinæ locum suppleat. Et aliquando quidem dicebat: « Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in cælis est²⁷. » Aliquando vero rursus: « Non sciat sinistra tua, quid faciat dextera tua²⁸. » Inter docendum enim, cum dicit, « Si quis te adegerit ad miliare unum, abi cum eo duo; et volenti tunicam tuam auferre, dimitte etiam pallium; et percutienti te in maxillam, obverte et alteram²⁹. » (aliaque omnia, quæ verborum causa omittimus), tunc dixit illis: « Quod si dilexeritis amicos vestros, quod vestrum est præmium? Et si mutuam dederitis his a quibus vos recepturos esse speratis, quodnam vestrum est præmium? Quin potius mutuam date illis, a quibus vos non recepturos speratis: et diligite inimicos vestros, et orate pro exsecrantibus vos³⁰. » Cum igitur reliqua omnia etiam factis docuisset, et ipsa facta verum annuntiarent; amorem autem hostibus exhibendum verbis tantummodo docuerat, facta autem adhuc laterent, nec manifesta essent; tempore passionis oravit pro crucifigentibus se, et quæ in illo latebat erga inimicos charitas, in lucem se protulit. Quin et beatus ille Lucas regi Theophilo sic dicit: « Superiore quidem volumine, id est Evangelio, diximus de omnibus quæ cœpit Jesus tum facere, tum docere³¹. » Quibus verbis non aliud innuit, quam quod Christum a stulte docentium Scribarum et Phariseorum similitudine separat, et ostendit hunc doctorem verum, qui dicat simul et faciat, qui faciat et doceat. Oravit quidem Christus pro his qui crucifigebant se, sed ut homo. Non enim instar Dei sine corpore in terris versabatur, neque tamen homo nudus, ut Nestorius et vos dicere soletis, sed Deus et homo. Et nunc quidem ceu Deus operabatur, ut cum dicit, « Volo, mundus sis; » et, « Remittuntur tibi peccata tua, »

²⁶ Matth. xxiii, 2, 3.

²⁷ Matth. v, 16.

²⁸ Matth. vi, 3.

²⁹ Matth. v, 39-42.

³⁰ Ibid. 44-46.

³¹ A. l. i, 1.

nunc vero oēs Deus et homo, ut cum cæcum to-
 uigit, et sanatus est. Et in filia centurionis per at-
 tactum quidem ostendit se hominem esse; per il-
 lud autem, quod dicit, «Tibi dico, respice et surge,»
 suam ipsius divinitatem declaravit. Nonnunquam
 vero solam suam humanitatem demonstravit; ut
 cum esurivit, laboravit, fleuit propter Lazarum.
 Perfectus enim Deus, et perfectus homo erat. Et
 quemadmodum instar Dei propria sua potestate,
 quæcumque volebat et illi libitum erat, faciebat;
 sic ut homo, omnia humana (excepto peccato, quod
 sancta ejus anima non cognovit, et ægritudinem,
 quæ sanctum illius corpus non attingit) quæ hominis
 sunt, suscepit. Et quemadmodum peccati vestigium
 non erat in sancta Domini anima, sic nec ægritudo
 in sancto illius corpore. Peccatum enim ordinis
 turbatio et boni defectus est; et humorum inordi-
 nata confusio, sanitatisque defectus, ægritudo. Sed
 quomodo inordinatæ confusionis et ægritudinis spe-
 cies in corpore creantis ordinem, morbum et om-
 nem infirmitatem sanantis conspiceretur? Quando-
 quidem igitur, ut dictum est, Deus erat et homo,
 oravit quidem humano more, quia tempus reve-
 landi charitatem interiorem advenerat. Ipse enim
 est qui dicit: «Majorē hac charitatem nemo ha-
 bet, quam ut ponat aliquis animam pro amico
 suo²²,» id est, vitam. Hic vero non modo pro ami-
 cis suis vitam suam morti exposuit, sed nihilo mi-
 nus pro inimicis suis, pro illis nempe qui cruci-
 fixerunt eum, et omnibus Judæis: quoniam etiam pro
 toto mundo, quemadmodum prophete prædica-
 verunt, et res ipsa edocuit, veritasque emicuit sole
 splendidior. Ut enim lapis emissus, si in solidum
 incidit, in emittentem retorquetur, ita et Salva-
 toris oratio, infirmorum istorum et impiorum ani-
 mas omni ferro duriores nacta, in eum qui hanc
 habuit reversa est. Quapropter et David vaticinatus
 dixit: Insurgentes in me testes iniqui, quæ non
 noverunt, interrogaverunt me. Retribuerunt mihi
 malum pro bono, et orbitatem animæ meæ. Ego
 vero cum illi obturbarent me, induebam saccum,
 et humiliabam in jejuniō animam meam, et oratio
 mea in sinum meum revertetur²³.» En Christi oratio
 rursus ad illum reversa est. Quamobrem? Quia
 non invenit pœnitentiæ locum in animabus cruci-
 figentium illum. Si enim pœnitentia in illis inventa
 fuisset, peccatum utique illorum esset sublatum.
 Quod etiam si non factum sit, nihilominus tamen
 etiam Christus discipulos ad prædicationem emittens,
 sic inquit: «Ingressi in domum, salutate illam.
 Et siquidem domus fuerit digna, veniat pax
 vestra super eam; si vero non digna fuerit, pax
 ad vos revertatur. Et qui non suscepit vos, nec
 audierit sermones vestros, egressi ex domo et civi-
 tate illa, excutite pulverem pedum vestrorum, in
 testimonium ipsis. Amen dico vobis, tolerabilius
 erit Sodomis, et Gomorrhæ in die judicii, quam

A μὲν ἔπραττεν ὡς Θεός, ὡς ἔταν ἔλεγε, «Θέλω, κα-
 θαρίσθῃς,» καὶ, «Ἀφίενται σοὶ αἱ ἁμαρτίαι σου.»
 ποτὲ δ' ὡς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ὡς ἔταν ἤματο τοῦ
 τυφλοῦ, καὶ ἰάθη, καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἑκατοντάρ-
 χου. Καὶ διὰ μὲν τῆς ἀφῆς ἰδεικνυσεν ὅτι ἄνθρωπός
 ἔστι· διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν ὅτι «Σὺ λέγω, ἀνάβλεψον,
 καὶ ἰδέσθῃς,» ἰδέαζε τὴν αὐτοῦ θεότητα· ποτὲ δὲ
 ἰδεικνυε μόνην τὴν αὐτοῦ ἀνθρωπότητα, ὡς ὅτι ἐ-
 παύσατο, καὶ ἐκποίησε, καὶ ἐκλαυσεν ἐπὶ τοῦ Λαζάρου.
 Τέλειο; Θεὸς γὰρ ἦν, καὶ τέλειο; ἄνθρωπος· καὶ ὡς
 μὲν Θεὸς ἔπραττε κατ' ἐξουσίαν, ὡς ἠθούλετό τε καὶ
 ἠθέλεν, ὡς δ' ἄνθρωπος πάντα τὰ ἀνθρώπινα. Ἄνευ
 γὰρ ἁμαρτίας ἦνευ οὐκ ἔργω ἢ ἀγία αὐτοῦ ψυχῇ,
 καὶ ἄνευ ἀβρωστίας ἦν οὐκ προσέφασκε τοῦ ἁγίου
 ἐκείνου σώματος, ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα ἀναλάβετο.
 B Καὶ ὡσπερ οὐκ ἦν ἔχνος ἁμαρτίας ἐν τῇ ἀγίᾳ τοῦ
 Κυρίου ψυχῇ, οὕτως οὐδ' ἀβρωστία ἐν τῷ ἁγίῳ ἐκεί-
 νου σώματι. Ἀταξία γὰρ καὶ ἀπόπτωσις ἀγαθῶ
 ἔστιν ἡ ἁμαρτία· καὶ ἀταξία χυμῶν καὶ ἀπόπτωσις
 ὕδατος ἔστιν ἡ ἀβρωστία. Καὶ πῶς ἐμελλε φανῆναι
 εἶδος ἀταξίας καὶ ἀβρωστίας ἐν τῷ σώματι τοῦ θε-
 μιουργοῦ τῆς τάξεως, τοῦ ἰωμένου πᾶσαν νόσον καὶ
 πᾶσαν μαλακίαν; Ἐπεὶ γοῦν, ὡς εἴρηται, Θεὸς ἦν
 καὶ ἄνθρωπος, ἠῤῥετο μὲν ἀνθρωπίνως, ἐπεὶ ὁ και-
 ρὸς τῆς φανερώσεως τῆς ἐκδοῦ ἀγάπης ἐλήλυθεν· αὐ-
 τὸς γὰρ ἔστιν ὁ εἰπὼν, ὅτι: «Μείλιον ταύτης ἀγάπης
 οὐδὲν ἔχει, ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τις θῆ ὑπὲρ τοῦ φέ-
 λου αὐτοῦ,» τοῦτέστι τὴν ζωὴν· ὁ δὲ μὴ μόνον ὑπὲρ
 τῶν φίλων αὐτοῦ ἔδωκε τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν εἰς θάνα-
 τον, ἀλλ' οὐδὲν ἔλαττον ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. τῶν
 σταυρωσάντων αὐτὸν λέγω, καὶ πάντων τῶν Ἰου-
 δαίων· ἔτι γε μὴν καὶ παντὸς τοῦ κόσμου, ὡς οἱ
 προφῆται ἐκήρυξαν, καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἐδίδασκε.
 καὶ ἡ ἀλήθεια λαμπροτέρα ἡλίου ἐξέλαμψεν. Ὅσπερ
 γὰρ τις λίθος ἀκοντισθεὶς εὔρειν ὁ τοιοῦτος ἀντιτυπίαν,
 καὶ διὰ τοῦτο ἐπανεστράφη αὐθὶς ἐπὶ τὸν πέμψαντα,
 οὕτω καὶ ἡ τοῦ Σωτῆρος προσευχὴ, τὰς τῶν ἀθε-
 νῶν ἐκείνων καὶ ἀθέων ψυχάς, σκληροτέρας ἐδρούσα
 σιδήρου, ἐπὶ τὸν πέμψαντα ἐπανεστράφη. Διὰ τοῦτο
 γὰρ καὶ ὁ Δαβὶδ προφητεῦσαν ἔλεγεν, «Ἀναστάντες
 μοὶ μάρτυρες ἄδικοι, ἃ οὐκ ἐγίνωσκον ἠρώτων με.
 Ἄνταπεδίδουσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ ἀτε-
 κνίαν τῇ ψυχῇ μου. Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ αὐτοῦ παρενοχλεῖν
 μοὶ ἐνεδύδησάν οὐκ οὐκ, καὶ ἐταπεινῶν ἐν νηστείᾳ τὴν
 D ψυχὴν μου, καὶ ἡ προσευχὴ μου, εἰς τὸν κόλπον
 μου ἀποστραφῆσεται.» Ἰδοὺ πάλιν ἐπανεστράφη ἡ
 τοῦ Χριστοῦ προσευχὴ πρὸς αὐτόν. Διὰ τὴν οὐκ
 εὔρειν τόπον μετανοίας εἰς τὰς τῶν σταυρωσάντων
 ψυχάς. Εἰ γὰρ εὐρίσκετο μετάνοια ἐν ἐκείνοις, ἡ ἁμαρ-
 τία αὐτῶν ἔλυετο ἐν, ὡσπερ εἰ οὐκ ἐγένετο. Οὐ μὴ
 ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς πέμπων τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τὸ κή-
 ρυγμα, οὕτω φησὶν, «Εἰσερχόμενοι εἰς οἰκίαν, ἀπά-
 σαθε αὐτήν. Καὶ ἐάν μὴ ἦ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ
 εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν, ἐάν δὲ μὴ ἦ ἀξία, ἡ εἰρήνη
 ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπαναστραφῆτω. Καὶ ὅς ἐάν μὴ
 δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοῦ λόγου ὑμῶν, ἐξε-
 ρχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκεῖνης, ἐκτινάξατε

²² Joan. xv, 13. ²³ Psal. xxxiv, 11-13.

τὸν κοινοῦ τῶν ποδῶν ὑμῶν εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῆ Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ τῆ πόλις ἐκείνη. » Καὶ ἰδοὺ μὴ μόνον τῆς εἰρήνης ἐστερήθησαν, ὡς καὶ τῆς εὐχῆς; ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν Σοδομιτῶν κατετάγησαν. Ἐλέεις ὅπως τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἄνωθεν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν εἰσι γεγραμμένα, ἄπερ καὶ διὰ τὸ πολὺ τῆς γραφῆς παραιτούμεθα. Εἰ γὰρ ἰστί τις ὁ ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εὐρήσει ταύτην. Παρ δειγματικῶς; δὲ λέγω. Οὐδὲ γὰρ ἀτοπὸν ἔστιν ἐξ ἀμυδρῶν εἰκόνων ἐπὶ τὸ πάντων αἰτίων ἀναβῆναι. Ὅσπερ γὰρ ἐν τοῖς Ἑλλησὶ τινες; ἐπὶ τοῖς ἀνδρῶσιν, οὐσινας; καὶ ἑρμά; ἐκάλουν, εἰς ἐκείνους; καὶ γὰρ ὅσον κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον ἐξῶθεν παντελῶς ἦν ἀκοσμον καὶ ἀκαίλως; ἀνογιέντων δὲ τῶν ἀνδρῶντων, τὰ ἐκείνων σεβάσματα καὶ ἀγάλματα εὐρίσκοντο περικαλιῆ· οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, τὰ μὲν ἐκτὸς λεγόμενα καὶ φαινόμενα ἔστιν ὅτι σμικρὰ δοκοῦσι καὶ εὐτελεῆ, τὰ δ' ἔνδον νοούμενα μεγάλα καὶ ὑπὲρ φύσιν. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἔστιν ἀρκετὸν τὸ παράδειγμα. Ὁ γὰρ ζητῶν, ὡς; εἰρηται, τὴν ἀλήθειαν οὐ μόνον τὰ ἔνδον καὶ νοούμενα ἔργα τοῦ Χριστοῦ εὐρίσκει μεγάλα καὶ ὑπερφῶτα καὶ ἐξαισια, καὶ ὡς; Θεοῦ ἔργα, ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦτου ἀνθρώπινα ὑπὲρ πάντων ἡρώων καὶ νόησιν ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων. Καὶ ὡσπερ ἀπὸ τῶν φαινόμενων κτισμάτων οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καὶ τῶν ἑτέρων ὁ δημιουργὸς Θεὸς ἀναφαίνεται, καὶ γὰρ ἰδοὺν ἔστι τοῦτο Θεοῦ, τὸ μὴ ὀρθοῦν μὲν, ἀπὸ δὲ τῶν ἔργων τοῦτου καταλαμβάνομαι· οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν Χριστοῦ θαυμάτων, ὁ ταῦτα ποιῶν κατ' ἐξ ὕψους, Θεὸς ἀναφαίνεται. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ Δεῖξεν ἔτι· «Κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύετε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε.»

κα'. Ἐτι ἐν τῇ κεφαλαίῳ φησὶ τῷ Ἐλιμαθᾷ, ὅσπερ ἔρμηνεύεται τράπεζα, μὴ εἶναι τοὺς Χριστιανούς ἢ τοὺς Ἑβραίους υἱοὺς ἢ φίλους τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ παιδεύομαι τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν ἕνεκα. Ἐγὼ δὲ μᾶλλον φημι τοῦναντίον, ὅτι ἐπιμαλούμενο; ὁ πατήρ τοῦ παιδός, παιδεύει αὐτὸν, ἀγάπης ἕνεκα. Τίνα γὰρ τις παιδεύει γνησίως ὡς τὸν ἴδιον υἱόν; Καὶ περὶ μὲν τῶν Ἑβραίων ἀληθῶς εἶπεν, εἰ καὶ μὴ γινώσκων ἔλαθσε τὴν ἀλήθειαν. Οὐ γὰρ σύνοιδε διακρίνειν μέσον βεβήλου καὶ καθαροῦ. Οἱ γὰρ Ἑβραῖοι κατὰ καιροὺς ἔλαβον ἔργη ἀπὸ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀσυμπᾶθῃ εἶχον. Καὶ γὰρ προφῆτας διόλου, καὶ ἁγιασμὸν, καὶ ἱεροσύνην, παιδεύοντο; μὲν αὐτοῖς τοῦ Θεοῦ σωματικῶς, ψυχικῶς δὲ οὐ καταλιμπάνοντο; ἀλλὰ μᾶλλον καὶ δεικνύοντο; αὐτοῖς ὅτι ἢ τῆς; υἱοθεσίας; ὡσαύτως οὐκ ἐξέλειπον ἀπὸ εὐσυνων. Μετὰ δὲ τὸν τοῦ Κυρίου σταυρὸν καὶ τὸ πάθος ἔγένετο παντελής εἰς αὐτοὺς ἐγκατάλειψις ψυχῶν τε καὶ σωμάτων, καὶ ὡς; ἀχαρίστους κατὰ τὸ μέγιστον ἀμάρτημα, ὡς πατροκτόνους τὸ μέγιστον τέλημα, καὶ θεοκτόνους τὸ ἔσχαστον ἀσέβημα, ἀπκήρυξεν αὐτοὺς ὁ Θεός, καὶ μακρὰν ποῦ ἐξ αὐτοῦ ἐξεδίωξε, τείλειαν ἐγκατάλειψιν ἐγκαταλιπῶν αὐτοῖς, καὶ παραδοὺς πάντας Ἑβραίους ὑπὸ χεῖρα καὶ δούλους σχεδὸν πάντοδ ἔθνοῦς. Καὶ τοῦτο ἔστιν ἢ τῶν σωμάτων ἐγκατάλειψις, δειγμα δὲ τῆς τῶν ψυχῶν αὐτῶν

civitati illi²⁴.) Et vide, non paco modo ut et precibus privati sunt, sed etiam Sodomis collati. Intelligentiam et que de Christo forantur, a principio ab omnibus prophetis descripta sunt? Que sane propter nimiam copiam preterimus. Si quis enim veritatis studiosus fuerit, ipsam inveniet. Exemplo autem utor (non enim absurdum fuerit, ab obscurioribus similitudinibus ad omnium auctorem ascendere). Quemadmodum enim apud Græcos quidam in statuie, quos nonnulli Mercurios vocaverunt, in illis, inquam, quantum fors apparet, omnino inornata et deformia sunt omnia: statuie autem apertis, illarum imagines perpulchras apparent, ita mihi de Christo fieri videtur. Que enim extrinsecus dicuntur et apparent, parva videntur et exigua; que vero in his intelliguntur, magna sunt, et plus quam naturalia. Verum hoc exemplum sufficiens non est. Qui enim veritatem, ut dictam est, inquirat, non solum que in his intelliguntur Christi opera magna, plus quam naturalia et stupenda, Deoque digna inveniet, sed etiam illius humana, que omnem cognitionem et intellectum angelorum et hominum excedunt. Et quemadmodum ex his, que videntur creaturis, cæli et terræ aliorumque opifex Deus apparet (illud enim Deo proprium est, ut ipse quidem non videatur, talis vero esse colligatur ex operibus), sic etiam in Christi miraculis Deum esse apparet cum quia talia auctoritate propria operatur. Quapropter ipse Salvator dixit: «Si mihi non creditis, operibus credite²⁵.»

25. Præterea in capite *Helmoide*, quod memorem significat, dicit, Christianos et Hebræos non esse filios et amicos Dei, eos quod peccatorum suorum gratia castigentur. Ego autem potius contrarium dico. Pater enim filium, qui illi curæ est, castigat, modo charitatem habeat. Quem enim legitime castigat aliquis, quam proprium filium? Et de Hebræis quidem vere dixit, licet ignarus veritatem locutus sit. Nescivit enim discernere inter profanum et sanctum. Hebræi enim olim Dei iram senserunt, sed non implacabilem (habebant enim perpetuo prophetas, purificationes et sacerdotium), castigante quidem eos Deo corporaliter, quod vero animam attingit, illos non deserente; quin potius ostendente adoptionis gratiam ab illis nondum defecisse. Post crucem vero et passionem Domini absoluta horum desertio facta est, animarum simul et corporum, et ceu ingratos maximo peccato, et parricidas maximo facinore, et Dei occisores summa impietate factos Deus abdicavit, proculque a se repulsi, absolute et omnino filios deserens, omnes Hebræos potestati aliorum subjicienda, et constituendo eos servos omnium fere gentium. Et hæc quidem corporum est derelictio. Animarum autem perditionis, et universalis repulsiæ, non in hoc modo sed etiam futuro sæculo, signum est, quod

²⁴ Matth. x, 12-15.

²⁵ Joan. x, 38.

at ipsis sacerdotum defecerit, purificatio: sacrificium et templum, et cetera vas inutile et impurum rejerit sunt. Quapropter et David vaticinatus sic dixit: « Coram te omnes, Domine, qui premunt me: opprobrium exspectavit anima mea et misericordiam. Et exspectavi condolentem, sed non erat; et consolatorem, sed non inveni. Et dederunt mihi in cibum fel, et in siti mea propinaverunt mihi acetum. Fiat mensa illorum coram ipsis in laqueum, et in retributionem, et in offendiculum. Excrescent oculi illorum ne videant, et tergum ipsorum semper incurva. Effunde super eos iram tuam, et furor irae tuae apprehendat eos. Fiat habitatio illorum deserta, et in tabernaculis illorum non sit inhabitans ²⁶. » Quidnam hæc propheta innuit? Dicemus aegedum. Beatus ille David volens in alio psalmo Dei in peccatores correctionem ostendere, sic dixit: « Deus iudex est, hunc humiliat, hunc exultat. Quia poculum in manu Domini vini meri, plenum misto. Et inclinavit ex illo in hoc, verumtamen sex illius non est exinanita. Omnes peccatores terræ bibent ²⁷. » Rursum in alio Psalmo sic dixit: « Deus iudex justus, fortis et longanimis, nec iram inducens quotidie. Nisi conversi fueritis, exacuet gladium suam ²⁸. » Nunc igitur, quæ restant, diligenter accipe, Propheta dixit Deum esse iudicem: sed etiam iustum esse notavit. Quoniam vero quidam hominum iudices sunt, alii quidem iusti, alii vero iniusti, eo quod iustum vocavit, ostendit Deum omnis iniustitiæ esse expertem. Cum autem fortem vocat, ostendit quod iustitiam suam possit constituere. Cumque longanimum dicit, ostendit quod non ex abrupto Deus iudicia sua exsequatur, sed mansuete et clementer; quapropter iram suam peccatoribus non quotidie inducit. Cur? Eo quod peccatorum poenitentiam exspectat. Nunc vero gladium suum acuit, id est, potentiam suam puniendi proferet contra eos qui a peccatis ad poenitentiam nolunt converti. Rursum cum dicit Deum esse iudicem, mox subiungit: « Hunc humiliat, hunc exultat. » Post hæc vero dicit: « Poculum in manu Domini, vini meri, plenum misto; et declinavit ex hoc in hoc, Verumtamen sex illius non est exinanita. Bibent omnes peccatores terræ. » Quidnam hæc propheta significat? Non aliud quam quod superius dictum est: « Nisi conversi fueritis, gladium suum exacuet. » Sic et hic dicit, quod « Poculum in manu Domini vini meri, plenum misto, » id est, plenum furoris, sed etiam misericordiae. (hoc enim mistum significat) declinante nimirum hoc ex abrupto ad longanimitatem, vel remissionem; sive, propter opera quidem peccatorum furore plenum; propter Dei vero in homines amorem, mistum est misericordia illius, exspectantis peccatorum poenitentiam, quemadmodum in Ninivitis, ipsa clementia peccatum exsuperante propter poenitentiam. Quamvis autem He-

A ἀπωλείας; καὶ πανταλοῦς ἀποστρέψης μὴ μόνον τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος, ὅτι ἐξέλιπεν ἀπὸ τούτων ἡ ἱερουσόνη, καὶ ὁ ἀγιασμός, καὶ ἡ θυσία, καὶ ὁ ναός, καὶ ἀπεβρίφησαν ὡς ἀχρηστον καὶ μεμιασμένον σκεῦος. Διὰ τοῦτο τοίνυν καὶ ὁ Δαβὶδ προφητεύων εἶρηκεν οὕτως. « Ἐναντίον σου; Κύριε, πάντες οἱ θλίβοντές με. Ὀνειδισμὸν προσεδόκησεν ἡ ψυχὴ μου καὶ ταλαιπωρίαν, καὶ ὑπέμεινα συλλυπούμενος, καὶ οὐχ ὄπηρξες, καὶ παρακαλοῦντάς, καὶ οὐχ εὔρον. Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με βδέος. Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς ἀναπέδωσιν, καὶ εἰς σκάνδαλον. Σκετισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον. Ἐκχεσον ἐπ' αὐτοῦ; τὴν ὀργὴν σου, καὶ ὀ θυμὸς τῆς ὀργῆς σου καταλάβοι αὐτούς. Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἱρημωμένη, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν. » Τί βούλεται αὕτη ἡ προφητεία; Ἡμεῖς ἐροῦμεν. Ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ ὁ μακάριος οὗτος; Δαβὶδ βουλόμενος; δείξαι τὴν ἀπὸ Θεοῦ κηρ; ἀμαρτωλοὺς παιδεύσειν, οὕτως εἶρηκεν, « Ὁ Θεὸς κριτὴς ἐστὶ, τοῦτον ταπεινὸν, καὶ τοῦτον ὑψοῦ. Ὅτι ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου πλήρες κεράσματος, καὶ ἐκλινεν ἐκ τούτου εἰς τοῦτον. Πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη. Πίνονται πάντες οἱ ἀμαρτωλοὶ τῆς γῆς. » Ἐπὶ ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ οὕτως εἶρηκεν, « Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς; καὶ μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἐκάστην ἡμέραν. Ἐὰν μὴ ἐπιστραφήτε, τὴν ῥομφαλάν αὐτοῦ στείλωσει. » Καὶ λοιπὸν ἀκουσον συνειτῶς. Εἶπεν ὁ Προφήτης; ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς, ἀλλ' ἔδειξεν ὅτι καὶ δίκαιος. Ἐπὶ δὲ τινες τῶν ἀνθρώπων εἰσι μὲν κριταί, ἀλλ' οἱ μὲν δίκαιοι, οἱ δ' αὖ ἀδικοί, ἐν τῷ εἰπεῖν δίκαιον ἔδειξεν ἀνώτερον τὸν θεὸν πάσης ἀδικίας; ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν ἰσχυρὸν ἔδειξε δυνάμενον στήσαι τὴν δίκην αὐτοῦ; ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν μακρόθυμον ἔδειξεν ὅτι οὐκ ἀποδέμωρος ποιεῖται τὰς κρίσεις αὐτοῦ ὁ Θεός, ἀλλὰ φιλανθρώπως. Καὶ δὲ αὐτοῦ οὐκ ἐπάγει ὀργὴν πρὸς τοὺς καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀμαρτανόντας. Διατί; Διὰ τὸ τὴν μετάνοιαν ἐκδέχεσθαι τῶν ἀμαρτανόντων. Εἰ δ' οὖν τὴν ῥομφαλάν αὐτοῦ στείλωσει, τούτεστι, τὴν κολαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐπάξει, ἐπὶ τοῖς μὴ ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν μετάνοιαν, πάλιν εἶπὼν, ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς ἐστίν, ἐπάγει, « Τοῦτον ταπεινὸν, καὶ τοῦτον ὑψοῦ. » Μετὰ δὲ ταῦτα λέγει, « Ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου πλήρες κεράσματος, καὶ ἐκλινεν ἐκ τούτου εἰς τοῦτο. Πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη. Πίνονται πάντες οἱ ἀμαρτωλοὶ τῆς γῆς. » Τί δὲ καὶ ἡ τοιαύτη προφητεία βούλεται; Οὐδὲν ἕτερον, ἢ ὡσπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶρηκεν, ὅτι « Ἐὰν μὴ ἐπιστραφήτε, τὴν ῥομφαλίαν αὐτοῦ στείλωσει, » οὕτως καὶ ἐναυθα λέγει ὅτι « Ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου πλήρες κεράσματος, » τούτεστι μετὸν θυμοῦ, πλὴν δὲ καὶ ἐλέους. Τοῦτο δηλοῖ τὸ κεράσματος, ἐκκλινόντος δηλώνει ἀπὸ τοῦ

²⁶ Psal. LXXIII, 21-23. ²⁷ Psal. LXXIV, 8, 9. ²⁸ Psal. CII, 8, 9.

ἀποτόμου πρὸς τὸ ἐνδόξιον, ἦτοι ἀπὸ μὲν τῆς πρῆξιως τῶν ἀμαρτωλῶν μεστὸν θυμοῦ, ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας συνεκράθη τῷ ἔλεει αὐτοῦ, ἐκδεχομένου τὴν τῶν ἀμαρτωλῶν μετάνοιαν, ὡς ἐπὶ τῆς Νινευὶ νικησάσης τῆς φιλανθρωπίας δὲ αὐτῆς μετανοίας τὴν ἀμαρτίαν. Ἐπεὶ δὲ τῶν Ἑβραίων ἀσθηρὰ μὲν παιδευσίς διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς γενομένην αἰχμαλωσίαν· καὶ μίαν καὶ δις· ἀλλ' οὖν ὁ τρυγίας οὐκ ἐξεκνώθη, τουτέστιν ἡ ὑποστάθμη, ἦτοι τὸ ἔσχατον τοῦ θυμοῦ· αὐτοῦ γὰρ ἔστιν ὁ τρυγίας. Καὶ εἰ διὰ τὰς εἰδωλολατρίας αὐτῶν καὶ τὰς ἀνομίας ἠχμαλωτίσθησαν, ἀλλ' οὖν διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας πάλιν ἐπανεστράφησαν εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν ἀγένειαν καὶ κατάστασιν. Καὶ ἔπιον μὲν ὡς ἀμαρτωλοὶ τὸν ἐκ τοῦ ποτηρίου οἴνου, πλὴν δὲ οὐκ ἄκρατον, ἀλλὰ κεκρασμένον ἔλεει καὶ φιλανθρωπία. Ἐξότου δ' ἐτόλμησαν τὸ μέγα ἐκείνου τόλμημα, καὶ ἐποίησαν εἰς τὸν Χριστὸν ὅσον ἐποίησαν, καὶ γέγοναν θεοκτόνοι, ἐνέτινε μὲν καὶ εἰς αὐτοὺς ὁ Θεὸς τὸ τίξον αὐτοῦ, ἐκδεχόμενος τὴν τῶν ματρίων ἐκείνων ἐπιστροφὴν τεσσαράκοντα χρόνους ἀπὸ τοῦ σωτηρίου πάθους καιροῦ μέχρι τοῦ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Τίτου. Ἐπεὶ δ' ἀματαιώλητος ἦν ἡ ἐκείνου ἀμαρτία, ἔπαθον τὰ ἀνηκεστα κακά, καὶ τηνικαῦτα ἐτελέσθη ἡ τοῦ Δαυὶδ προφητεία, ἡ λέγουσα τὰ εἰς τὸν Χριστὸν παρ' αὐτῶν τελεσθέντα. Μετὰ γὰρ τὸ ἐκτραγυθῆσαι καὶ εἰπεῖν τὰ γεγονότα, ἦτοι τὸ, « Ἐναντίον σου, Κύριε, πάντες οἱ ἀλλόθοντές με, » καὶ τὸ « Ὁνειδίσαμὲν προσεδόκησεν ἡ ψυχὴ μου καὶ ταλαιπωρίαν, » καὶ, « Ἰπέμεινα συλλυπούμενον, καὶ οὐκ ὑπῆρξα, καὶ παρακαλοῦντας, καὶ οὐκ εὔρον, » καὶ, « Ἐδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὕδωρ. » τότε λέγει τὰ εἰς ἐκείνους συμβεβημένα κακά, τὸ, « Γεννηθῆτω ἡ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν, καὶ εἰς σκάνδαλον. » Ἡ τράπεζα ἔχει μὲν ἐπάνω αὐτῆς τροφὴν εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς σωματικῆς στερήσεως, ἔχει δὲ καὶ ἀπόλαυσιν καὶ τρυφὴν καὶ εὐφροσύνην. Καὶ συνελὼν ὁ Προφήτης πᾶσαν τρυφὴν τῶν Ἑβραίων, καὶ πᾶσαν εὐφροσύνην καὶ ἀπόλαυσιν, ὠνόμασε τράπεζαν, δειξάς ἐν ταυτῷ δεῖ τὰ πάντα εἰς τῷ οὐναντίον στραφήσονται. Καὶ ὡς περ τινα τῶν ζώων ἐν παγίσι κρατηθέντα, ἐλθόντος τοῦ θηρευτοῦ, καὶ ἀρξαμένου σφάττειν ταῦτα, ἕκαστον τούτων ὀρῶν τὸν τοῦ ἐτέρου θάνατον, οὕτε ἑαυτῷ δύναται βοηθῆσαι, οὕτε ταῖς λιποῖς συντρίφοις αὐτῷ ζῶσις· οὕτω καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἐνώπιον αὐτῶν μέλλουσι φανεύσθαι, οἷ τε φίλοι καὶ ἀδελφοί, οἱ πατέρες τε καὶ τὰ τέκνα, διὰ τὸ μὴ εἶναι τὸν δυνάμενον ἐξελεῖσθαι καὶ βοηθῆσαι αὐτοῖς. Δεικνύων δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς συμφορῆς, εἶπεν, « εἰς ἀνταπόδοσιν, » τουτέστιν διὰ τὸν εἰς τὸν Κύριον παρ' αὐτῶν γεγονότα θάνατον. « Σκοτισθήσασαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν ὥσπον αὐτῶν διαπαντός σύγκαμψον, » ἦτοι τοὺς ἐσκοτισμένους ἔχοντας ὀφθαλμούς, καὶ μὴ νοοῦντας ἢ θεωροῦντας τὸν νοσητὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, του-

bræorum castigatio austera fuerit propter captivitatem semel atque iterum ipsis inductam, non tamen sex oxinanita est, id est sordes infimæ et finis furoris. Id enim per fecem denotatur. Et cum propter idololatriam et iniquitates ipsorum captivi abducti sint, propter Dei tamen in homines amorem denuo redierunt ad pristinam suam libertatem et conditionem : et biberunt quidem ced peccatores ex poculo hoc vinum, non tamen merum, sed auiore et misericordia temperatum. Postquam vero immane illud ausi sunt facinus, et in Christum tanta exercuerunt, Deique occisores facti sunt, intendit etiam in illos Deus arcum suum, cum stultorum illorum conversionem expectavisset annis quadraginta, a tempore scilicet eo quo Salvator passus est, usque ad Vespasiani et Titi tempora. Cum autem peccatum horum omni pœnitentia careret, incurabilia ista mala passi sunt. Et tunc impleta est Davidis prophetia, ea quæ ab illis in Christum facta sunt exponens. Postquam enim tragice et ampliter ea quæ facta sunt exposuit, utpote : « Contra te, Domine, omnes qui preceunt me, » et, « Opprobrium expectavit anima mea et miseriam, » et, « Expectavi condolentem, sed non erat, et consolatores, sed non inveni, » et, « Dederunt mihi in cibum fel, et in siti mea propinaverunt mihi acetum », tunc, quæ illis eventura sint mala, enumerat : « Fiat mensa illorum coram ipsis in laqueum, et in retributionem, et in offendiculum ». Mensa enim cibum impositum gestat ad impletionem deficientis corporis : habet etiam fruitionem, delicias et larti iam. Colligens igitur in unum propheta omnes Hebræorum delicias, omnem lætitiæ et fruitionem, mensæ vocabulo utitur, ostendere hoc volens, quod illis omnia in contrarium cessura sint. Et quemadmodum animalia quædam laqueis capta, veniente venatore et illa incipiente mactare, singula alterius exitum vident, nec tamen sibi ipsis nec reliquis animantibus conceptivis suis subvenire possunt ; ita etiam Judæis continget. Coram ipsis enim cadentur amici et fratres, parentes et liberi, eo quod nemo sit qui eos eripere vel adjuvare possit. Simul vero causam calamitatis ostendens inquit, « in retributionem, » id est propter mortem Domino ab ipsis illatam. « Excæcentur oculi eorum ne videant, et dorsum illorum semper incurva ». Obtenebratos itaque oculos habentes, nec intelligebant, videbantque rationalem justitiæ solem, Christum. « Tergum illorum semper incurva ; » ne scilicet ab ipsis auferatur perpetuæ servitutis jugum. Et hoc gravissimum est, quod loco colophonis omnibus adjecit : « Et effundatur in illos ira tua, et æstus vel furor iræ tuæ apprehendat eos ». Æstus enim animive furor, commotio cordis est ad rem aliquam : quem motum aliud quoddam exstinguit, ut in Ninivitis, pœnitentia, sicuti dictum est. Ira vero hujus commo-

¹⁰ Psal. LXXVIII, 21, 22. ¹¹ Ibid. 23. ¹² Ibid. 24. ¹³ Ibid. 25.

tionis effectus est, quem et fecem nominavit, quem admodum de Sodomitis quoque est dictum. Sed perpendas nunc prophetæ oraculum. Non dicit, Funde furorem tuum; sed, « Effunde furorem tuum et iram tuam. » Articulus enim hoc loco immoderatam iram Dei et furorem significat, extremum excidium et desertionem animarum simul et corporum, adversus eos qui tunc temporis exstabant, illosque qui in posterum horum dogmata sunt secuturi. « Fiat habitatio illorum deserta, in tabernaculis illorum non sit qui inhabitet ⁴². » Quod et evenit. Hæc autem prophetæ oratio non execrandi formula est, sed prophetiæ elocutio. Ubi enim est Jerusalem? ubi templum? ubi sacrificium et oblatio? Omnia hæc exinanita sunt, ac si nunquam existissent. Et nisi templum reedificare conati essent, possent quidem dicere: Si conari voluissemus, potuissimus utique et absolvere; nunc vero conspiciuntur non semel, aut bis, sed etiam tertio id tentavisse, nec unquam voti compotes facti sunt. Existimabant enim miserissimi homines, se templum reparaturos regnante Adriano Romanorum rege, deinde sub Constantino Magno; sed ab utroque ceu protervi et contumaces puniti sunt. Hostis vero Christi et defector Julianus una cum Judæis summo studio in hoc incubuit, pecuniam deposuit, artifices convocavit, omniaque egit, fecit et procuravit, ceu insanus et mente captus, ut Christi destrueret sententiam, quam templum illud reparari non permittebat. Cæterum qui sapientes capit in versuta sua, statim ei re ipsa ostendit Dei suffragia longe omnium esse fortissima. Ut enim stultum et vesanum studium aggressi sunt, fundamentisque erutis manus ædificio admoveo voluerunt, ignis e fundamentis emicans plurimos consumpsit, horumque conatum et vesaniam repulit. Rex vero vesanus quocumque pedes ferebant, transfuga aufugit, Dei judicio territus. Sed ne sic tamen infelix ille cessit. Paulisper itaque huic loco immorantes, etiam aliorum prophetarum ad Hebræos oracula inspiciamus. Dicit enim Isaias: « Scis quod durus es, et nervus ferreus collum tuum (id est inflexibile) et frons tua zenea ⁴³, » id est impudens. Et Daniel: « Venerunt super nos mala, qualia non facta sunt sub celo, secundum ea que facta sunt in Jerusalem ⁴⁴. » Quænam illa? Quæ nimirum et Moses prædixerat ⁴⁵, et Jeremias exposuit. Et ille quidem sic inquit: « Tenuis et delicata valde, cujus pes non experientiam sumpsit accendere in seipsum, propter teneritatem fiet molliorem, montem attinget illi etiam, et devorabit liberos suos ⁴⁶. » Quod etiam in Jerusalem factum est, in excidio a Romanis illato. Matres enim liberos suos devoraverunt. Jeremias vero oraculum hoc exponens, dixit: « Manus matrum miserantium aggressæ sunt liberos suos ⁴⁷. » Sed et Misachias propheta sic inquit: « Si suscipiam ex vobis faciem

Α ἔστι τὸν Χριστὸν, ἐὼν νῦτον αὐτῶν διαπαντὶς σύγκρατον, ἤγγον μὴ ἀποστῆ ἀπ' αὐτῶν ὁ διηγεκὴ; τῆ; δουλείας ζυγός. Καὶ τὸ δὴ χαλεπὸν, ὅτι καὶ ὁ κολοφῶν τῶν πάντων, τὸ ἐ "Ἐκχεον ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὄργην σου, καὶ ὁ θυμὸς τῆ; ὄργῆ; σου καταλάβοι αὐτούς. » Θυμὸς μὲν ἐστὶ κίνησις καρδίας κατὰ τινος; πράγματος, ἦντινα κίνησιν οὐδένυσσιν ἑτερόν τι. ὡς περ ἐπὶ τῶν Νινευιτῶν ἡ μετάνοια, καθὼς εἰρηκεῖ ὄργῃ δὲ τὸ ἀποκτεῖμα τοῦ θυμοῦ, ὃ καὶ τραγίας, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν Σοδομιτῶν. Πρόσειξον τοίνυν τὸ προφητικὸν λόγιον. Οὐκ εἶπε, Ἰῦσον τὸν θυμὸν σου, ἀλλ', ἐ "Ἐκχεον τὸν θυμὸν σου καὶ τὴν ὄργην σου. » Ἐταῦθα ἡ πρόβησις καὶ τὸ ἄρθρον τὴν ἀκρατον ὄργην τοῦ Θεοῦ δηλοῖ καὶ τὸν θυμὸν, καὶ τὸν παντελεῖ ἀφανισμὸν καὶ ἐγκατάλειψιν ψυχῶν τε καὶ σωμάτων, εἰς τε τοὺς τότε εὐρισκομένους καὶ τοὺς μετέπειτα ἀκολουθήσαντα; τοὺς ἐκαθῶν δόγμασι. Ἐγενήθη ἡ Ἐπαυλις αὐτῶν ἡρημαμένη, καὶ ἐν τοῖς σημεῖμασι αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν, ὅπερ καὶ γέγονε. Τὰ δὲ γε παρὰ τοῦ Προφήτου λεχθέντα οὐκ ἐστὶ κατάρας εἶδος, ἀλλὰ προφητείας ἐκθεσις. Πῶ γὰρ ἡ Ἱερουσαλήμ, ποῦ ὁ ναὸς, ποῦ ἡ θυσία καὶ προσφορά; Τὰ πάντα φρούδα, καὶ ὡς εἰ μὴδ' ὅπως ἐγεγόναισαν, καὶ εἰ μὴ ἐπαχειρήσαν οἰκοδομῆσαι τὸν ναὸν, εἶχον ἂν λέγειν, ὅτι εἰ γε ἐβουλήθημεν ἐπιχειρήσαι, πάντως ἂν ἰσχύσαμεν, καὶ ἠνώσαμεν. Νυνὶ δὲ ἀναφαίνονται ὅτι οὐκ ἔπαξε, οὐδὲ εἰς, ἀλλὰ καὶ τρις, καὶ οὐ προεδέχθησαν ὄλω;. Ἐβουλίμασον γὰρ οἱ τάλας; ἀναστῆσαι τὸν ναὸν ἐπὶ τῆ; βασιλείας; Ἀδριανοῦ τοῦ Πρωταίου βασιλέως, εἴτα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, καὶ ἐκαταβύθησαν παρ' ἀμφοτέρων, ὡς προπετεῖς καὶ αὐθάδεις. Ὁ δὲ γε ἐχθρὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ παραβάτης Ἰουλιανὸς καὶ συνήργησε καὶ ἐσπούδασε σὺν τοῖς Ἰουδαίοις. Καὶ χρήματα καταβάλετο, καὶ τεχνίτας πανταχόθεν ἐκίνησε, καὶ πάντα ἐποίησε καὶ ἔπραττε καὶ ἐπραγματεύετο, ὡς μεμνηνός; καὶ ἀνόητος, ὥστε τοῦ Χριστοῦ καθελὲν τὴν ἀπόφασιν, τὴν οὐκ ἔωσαν ἀναστῆναι τὸν ναὸν ἐκεῖνον· ἀλλ' ὁ δρασσόμενος τοὺς σφοδρὸς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν εὐθὺς αὐτῶν διὰ τῶν ἔργων ἐδύλου ὅτι αἱ τοῦ Θεοῦ ψῆφοι πάντων εἰσὶν ἰσχυρότεροι. Ὅς γὰρ ἔφαντο τῆ; μωροῦ; καὶ ἀνοήτου ἐκεῖνου σπουδῆς, γυμνώσαντες; τὰ θεμέλια, καὶ τῆ; οἰκοδομῆ; ἐμῆλλον ἀπεσθαι, πῦρ ἐξελθὸν ἐκ τῶν θεμελιῶν εὐθέως κατέπλεξε τε πολλοὺς, καὶ τὴν ἐκαθῶν ὄρμην καὶ μανίαν ἀπέκρουσεν. Ὁ δὲ παρῖφρων βασιλεὺς; εὐνοκῶν εἶχε, φυγὰς; φηγετο, τὸ τοῦ Θεοῦ κατάκριμα δεδοικώς; ἀλλ' ὁδ' ὄβτω συνήκεν ὁ δεσπότης. Ἐτι μικρόν τι προσκαρτερήσαντες, ἔβωμεν καὶ τὰ παρ' ἑτέρων προφητῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους λεγόμενα. Φησὶ τείνου Ἥσαϊας, Ἐ γινώσκω ὅτι σκληρὸς εἶ, καὶ κῆρον σιδηροῦν ὁ τράχηλός σου, τούτῳ τῶν ἀναμνηθῆ;· καὶ τὸ μέτωπόν σου χαλκοῦν, τούτῳ τῶν ἀναίσχυντον· καὶ ὁ ἀντιλή, Ἐ ἄλθεν ἐπ' ὑμᾶ; κακὰ, ὅσα οὐ γέγονεν ὑποκάτω παντὸς οὐρανῶ; κατὰ τὰ γενόμενα ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἐ Πητα δὲ ταῦτα; Ἐ παρ' Μωσῆ; προσεπτε, καὶ Ἱερεμίας ἠρμήνευσε. Καὶ

⁴² Psa. lxxviii, 26. ⁴³ Isa. xlviii, 4. ⁴⁴ Dan. ix, 13. ⁴⁵ Deut. xxxviii, 15 seqq. ⁴⁷ Jerem. v, 17.

⁴⁶ Thren. iv, 10.

ὁ μὲν οὕτω φησὶν, ὅτι « Ἡ ἀπαλή καὶ τρυφερά ἦς οὐκ ἔλαθε πείραν ὁ ποὺς αὐτῆς ἐπιβῆναι ἐπὶ τοῦ βή-
 ματο; διὰ τὴν ἀπαλότῃτα καὶ τρυφερότῃτα, ἀφεται
 παρανόμου τραπίξης, καὶ τῶν ἐγκόνων ἀφεται αὐ-
 τῆς. » Ὅπερ καὶ γέγονεν ἐν Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῆς
 παρὰ τῶν Ῥωμαίων πολιορκίας. Μητέρες γὰρ τέ-
 κνων ἀπεγεύσαντο. Ὁ δὲ γε Ἱερεμίας δῆλην ποιήσας
 τὴν ἐκδοσιν, ἔλεγε, « Χεῖρες γυναικῶν οἰκτιρμό-
 νων ἦσαν τῶν τέκνων αὐτῶν. » Ἀλλὰ καὶ Μαλα-
 χίας ὁ προφήτης οὕτω φησὶν, « Εἰ λήψομαι ἐξ ὑμῶν
 πρόσωπον ὑμῶν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, ὅτι
 ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου
 δεδοξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμία-
 μα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρά,
 ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Πότε γοῦν ταῦτα ἐξέβη;
 Πάντως μετὰ τὸν τοῦ Κυρίου σταυρὸν καὶ τὴν ἀνά-
 στασιν. Οὐ γάρ ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐν ᾧ χωρὶς περιέ-
 στησε Μωσῆς γενέσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν, καὶ
 οὐκ ἄλλοθεν, ἀλλ' εἰς ὅσην ἐφορᾷ ἡλῖος γῆν. Τοῦτο
 γὰρ δηλοῖ τὸ « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν, »
 τοῦτέστιν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Καὶ οὐκ ἠρκέσθη ἡ
 προφητεία εἰποῦσα τὸ, « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ
 μέχρι δυσμῶν, » ἵνα μὴ διαβάλλοντες οἱ Ἰουδαῖοι
 εἰπωσιν ὅτι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εὐρίσκοντο κατοικοῦν-
 τες, καὶ περὶ αὐτῶν εἰρηκεν ὁ προφήτης· ἀλλὰ
 προσέθηκεν ὅτι « τὸ ὄνομά μου δεδοξασται ἐν τοῖς
 ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα καὶ θυσία κα-
 θαρὰ προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, ὑμεῖς δὲ βεβη-
 λοῦτε αὐτό. » Οὐχ ὡς μεμολυμένης καὶ βεβήλου
 οὐσίας τῆς τῶν Ἑβραίων θυσίας, ὁ Θεὸς οὕτω; εἰ-
 ρηκε διὰ τοῦ προφήτου, ἀλλὰ διὰ τὸν τρόπον τῶν
 προσφερόμενων αὐτῆς. Εἰ δ' ἴσως καὶ τοῦτο εἰποι-
 τις, οὐχ ἁμάρτοι, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ. Συγκρινομένης
 γὰρ τῆς παλαιᾶς θυσίας, πρὸς τὴν καινὴν, πολὺ εὐ-
 ρεθῆσεται τὸ μέσον καὶ τὸ διάφορον· καὶ ὡς περ τοὺς
 ἀγγέλους ἀσωμάτους ὄντας, συγκρινομένους πρὸς
 τὸ τοῦ Θεοῦ ἀσώματον, ἐνσωμάτους αὐτοὺς λογι-
 σάμεθα, οὐ· καὶ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς θυσίας καὶ
 νέας. Ἐκείσε γὰρ αἵματα ταυρῶν καὶ τράγων,
 καὶ λύθρος καὶ σποδὸς δαμάλας, ἐνταῦθα Υἱὸς
 Θεοῦ καὶ αἷμα Χριστοῦ. Καὶ σκόπει τὸ διάφορον.
 Διὰ τοῦτο καὶ Δαβὶδ προφητεῦον ἔλεγε, « Οὐ
 δεξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποι-
 μνίων σου χιμάρους, ὅτι ἐμὰ ἔστι πάντα τὰ θηρία
 τοῦ ἀγροῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ βόες. Ἐγνωκα
 πάντα τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὠραιότες ἀγροῦ
 μετ' ἐμοῦ ἔστιν. Ἐὰν πεινάσω, οὐ μὴ σοι εἰπω.
 Ἐμὴ γὰρ ἔστιν ἡ οἰκουμένη, καὶ τὸ πλήρωμα αὐ-
 τῆς. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα τράγων
 πίωμαι; Ὅσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπό-
 δος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου, καὶ ἐπικάλουσαί με
 ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαι σε, καὶ δοξά-
 σεις με. » Εἶδες ὅπως τὴν ἔχουσαν ταύρους καὶ
 τράγους θυσίαν οὐ προσήκατο, τὴν δὲ ἔχουσαν τὴν
 αἰνεσὶν προσδέξατο; Ἀλλὰ καὶ Σοφονίας οὕτως φησὶν, « Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ
 ἠξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἀπὸ τοῦ τόπου
 αὐτῶν. » Πάντως καὶ αὐτὸς τὴν μὲν Ἱερουσαλήμ παρητήσατο, πάντα δὲ τόπον ἐθνῶν προσήκατο
 εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ προσκύνῃτιν πρὸς μέσον ἤγαγεν. Ἀλλ' ὅμως καὶ τούτων οὕτω γεγονότων, οὐ πέπτωκεν

vestram, dicit Dominus omnipotens, quia ab ortu
 in occasum nomen meum glorificatum est in gen-
 tibus, et in omni loco incensum offertur nomini
 meo, et sacrificium mundum. Vos autem profanatis
 illud. » Quando itaque hæc impleta sunt? Omni-
 nino post Christi crucem et resurrectionem. Non
 enim Hierosolyma tantum, ubi Moses Dei cultum,
 et non alibi fieri præceperat, sed in omnem quam
 sol intuetur terram, Dei gloria dilatata est. Hoc
 enim innuit quod dicitur: « Ab ortu solis usque
 ad occasum; » id est, in toto mundo. Nec conten-
 ta est prophetia dixisse illud: « Ab ortu solis usque
 ad occasum, » ne Judæi hæc calumniantes dicerent,
 se per universum orbem habitare, et prophetam de
 ipsis locutum esse. Verum addit: « Nomen meum
 glorificatum est in gentibus, et in omni loco incen-
 sum et sacrificium mundum offertur nomini meo.
 Vos autem profanatis illud. » Non ut seu sacri-
 ficio Hebræorum contaminato et profano, Deus se
 per prophetam locutus sit, sed propter mores hæc
 offerentium. Verum si quis forte et hæc dixerit,
 non multum mea erraverit sententia. Veteri sacri-
 ficio cum novo comparato, magna inter hæc diffe-
 rentia animadvertetur. Et quemadmodum angelos
 incorporeos ad Dei incorpoream substantiam colla-
 tos corporeos esse judicamus: sic etiam in vete-
 ris et novi sacrificii collatione contingit. In illo
 enim sanguis taurorum et hircorum, et tabo omniaque
 juvenæ: hic autem Filius Dei, et sanguis Christi.
 Ecce igitur differentiam. Quapropter et David vati-
 cinatus dixit: « Non suscipiam ex domo tua vitu-
 los, neque capellas ex gregibus tuis. Quoniam meæ
 sunt omnes feræ campi, jumenta in montibus, et
 boves. Cognovi omnes volucres cœli, et pulchri-
 tudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi.
 Mea enim est terra, et plenitudo ejus. Num edam
 carnes taurorum, et sanguinem hircorum bibam?
 Offer Deo sacrificium laudis; et reddo Altissimo
 vota tua: et invocabis me in die tribulationis
 tue, et eruam te, et glorificabis me. » Videmus
 ut sacrificium quod tauris constat et hircis, non
 approbat, illud vero quod laudem continet, recipit?
 Quin et Sophonias sic ait: « Apparebit Dominus
 super omnes gentes, et extirpabit omnes deos
 gentium: et adorabunt eum unusquisque de loco
 suo. » Et hic quoque Hierosolymam neglexit,
 omnem vero locum gentium ad Dei culturam veni-
 nientium in medium addixit. Omnibus tamen his
 sic ratiis firmis, non tamen penitentia terre et
 presidium concidit, nec janua adhuc clausa est,
 neque Hebræis neque Samaritanis, sed nec ulli qui
 intrare voluerit. Et sic de Judæis quidem vero hæc
 dixit Mahomet: sicut ipse quidam dicitur, igno-
 raverit, ut dictum est.

99 Malach. i, 11, 42. 100 Psal. cxxx, 9-15. 101 Sophon. ii, 11.

ὁ τῆς μετανοίας πύργος, οὐδ' ἐκλείσθη ἡ θύρα, οὔτε εἰς τοὺς Ἰουδαίους, οὔτε εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας, ἀλλ' οὐδ' εἰς ἅπαντα τὸν βουλόμενον. Καὶ περὶ μὲν τῶν Ἰουδαίων ἀληθῶς εἶρηκεν ὁ Μωάμεθ, κἂν καὶ μὴ εἰδῶς εἶπεν ὅπερ εἶπεν, ὡς εἶρηται.

De Christianis autem non sic. Nec enim ut ipse A putavit, propter peccatorum castigationem, non pro filiis et amicis Dei judicandi sunt. Procul enim a scopo aberravit, putans propterea quod Ismaelita nonnullos Christianorum affligant, ipsos quidem laude dignos, et quasi filios et amicos Dei, puniri Christianos a Deo omnino repudiatos. Sed aliter longe se habet negotium. Maxima enim Christianorum multitudo summa pace fruitur, quos Deus judicio suo sibi soli noio non sinit perturbari ab impiis; qui licet contra hos expeditionem facerent, fortiores sane stabillioresque aranearum telae apparerent omni impiorum militia et fortitudine. Confiteor tamen multos Christianorum propter peccata nostra in manus impiorum traditos esse, in sui ipsorum correctionem, et aliorum exemplum B et resipiscentiam. Neque sane existiment Christianos, qui in illorum sunt manibus, propter horum virtutem traditos esse. Sed veluti flagellum et lorum correctionis a Deo et judicati et missi sunt; castigatione enim dignos castigant, sunt tamen interim Deo exosi et abominabiles. Quid enim locustae sunt, et eracae, et bruchi? Magna nimirum Dei potentia. Quid item fulmina et grando, aliaque quae nonnunquam periclementa sunt castigationes? Num igitur amici Dei et filii Dei judicantur? Quibus ipsa veritas sic respondet: « Novit Deus omnia, etiam ante generationem illorum ». Quemadmodum enim de Esau et Jacobo dixit, priusquam hi nascerentur, i Jacob dilexi, Esau autem odio habui **, » sic etiam eos qui, abnegata vera et irreprensibili Christianorum fide, ad contrariam deflexerunt, priusquam nascerentur, perditionis et Satanæ instrumenta judicavit. Et licet illie inventantur, sive hic, nihilominus poena digni deprehenduntur: quod in illis videre est, qui in captivitate aut nati sunt, aut postea nascuntur. Verumtamen ex his qui Christum abnegaverunt, nascuntur aliquando sancti et honi viri: quemadmodum ex Esau justus ille Job, et martyres ex idololatriis. Verum de his quidem hæc dicta sint. De his vero qui religionem propriam et pietatem inter impios custodiunt, quidnam dicere opus est? Nonne admirandi et laude digni sunt? Nec minus de illis sic judicandum, qui in libertate religionis agunt. Hi siquidem nondum probati sunt, et propterea qualesnam sint ignoratur: a Deo autem, et illo solo cognoscuntur. filii vero instar auri in fornace puri esse declarantur, quemadmodum illi in Babylone pueri. Nec sane ad salutem satis efficax est ipsa dogmatum fides, nisi operibus fuerit temperata. Ostende enim mihi, dicit oraculum, fidem tuam ex operibus tuis, et ego tibi ostendam fidem meam ex operibus meis.

Ἐπὶ δὲ τῶν Χριστιανῶν οὐχ οὕτως. οὐδ' ὡς ὑπέλαβεν, ὡς διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν παιδεύεσθαι τούτους· καὶ διὰ τοῦτο οὔτε υἱοὶ Θεοῦ, οὔτε φίλοι αὐτοῦ εἰσιν. Ἀπέτυχε γὰρ τοῦ σκοποῦ, καὶ μακρὰν ποῦ ἐτόξευσεν, ὑπολαβὼν ὅτι διὰ τὸ παρὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν κακοχρεῖσθαι τινὰς τῶν Χριστιανῶν κατὰ τοῦτο ὡς μὲν ἄξιοι ἀποδοχῆς, καὶ ὁμοίαι φίλοι καὶ υἱοὶ Θεοῦ, τιμωροῦνται τοὺς Χριστιανούς, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπὸ Θεοῦ ἀπερίφρησαν. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ τοῦτο, οὐκ ἐστὶν. Ἀλλὰ τὰ μὲν πλήθη τῶν Χριστιανῶν ἐν ἡσυχίᾳ πάσῃ διάγουσιν, ἄτινα χρίμασιν οἱ; οἶδε Θεὸς οὐκ ἔβῃ κινήθηται κατὰ τῶν ἀσεβῶν· εἰ δὲ καὶ ὅλως ἐστράτευσαν κατ' αὐτῶν, ἰσχυρότερα καὶ μονιμώτερα ἐμελλον φανῆναι τὰ ἀράχια νήματα καὶ ὑψάσματα ἢ τῶν ἀσεβῶν τὰ στρατεύματα καὶ ἰσχύς. Ὁμολογῶ δὲ ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν παρεδόθησάν τινες τῶν Χριστιανῶν εἰς χεῖρας ἀσεβῶν διὰ παιδεύειν μὲν αὐτῶν, σωφρονισμὸν δ' ἐτέρων. Μὴ οὖν λογίζεσθωσαν ὅτι διὰ τῆς κεινῶν ἀρετῆς παρεδόθησαν οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλ' ὡς μάλιστα καὶ λῶρος παιδεύσεως, οὕτως ἐκρίθησαν καὶ ἐπέμφθησαν παρὰ Θεοῦ. Παιδεύουσι γὰρ τοὺς ἀξίους παιδεύσεως, εἰσὶ δὲ ὄμω; θεομισεῖς τε καὶ ἀποτρόπαιοι. Τί δὲ ἡ ἀκρις καὶ ἡ κάμπη; Ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἡ μεγάλη. Τί δὲ οἱ κεραινοὶ καὶ ἡ χέλαρα, καὶ αἱ κατὰ καιροῦ; τῶν σοιχείων παιδεύσεις; Ἄρα φίλοι Θεοῦ καὶ υἱοὶ Θεοῦ λογισθήσονται, εἰ δ' ἄνθρωποι ἐχθροὶ; Καὶ τίς οὕτως ἐκφρων τοσοῦτον, ὁ λογισόμενος τοιαῦτα; Τὸ αὐτὸ τοῖνον καὶ ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν. Παρεδόθησαν μὲν καὶ αὐτοὶ, ἀλλ' ὡς υἱοὶ καὶ φίλοι. Ἄλλ' ἴσως ἐρεῖ τις, ἀπύλωτον καὶ θηρευτικὴν ἔχων γλῶσσαν, ὅτι καὶ οἱ ἐξομοσάμενοι τὰ τῶν Χριστιανῶν, καὶ συνταξάμενοι τὰ τοῦ Μωάμεθ, υἱοὶ καὶ φίλοι Θεοῦ λογισθήσονται, καὶ ἐρεῖ πρὸς αὐτούς ὁ ἀληθινὸς λόγος ὅτι ὁ Θεὸς οἶδε τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν. Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἠσαῦ καὶ τοῦ Ἰακώβ εἶπε, πρὶν ἡ γεννηθῆναι αὐτούς, ὅτι « τὸν μὲν Ἰακώβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα, » οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἐξομοσάμενων τὴν ἀληθῆ καὶ ἀμώμητον πίστιν τῶν Χριστιανῶν, καὶ συνταξάμενων τὰ ἐναντία, καὶ πρὶν γενέσεω; αὐτῶν τῆς ἀπωλείας; καὶ τοῦ Σατάν ὄργανα ἔκρινε. Καὶ ἐφε ἔνταυθοὶ εὐρίσκοντο, ἐφε καὶ ἐκεῖσε, ἐμοίω; ἄξιοι τῆς κολάσεως εὐρίσκοντο. Τὸ αὐτὸ ἐστὶν ἰδεῖν καὶ ἐπὶ τῶν εἰς αἰχμαλωσίαν γεννηθέντων, ἢ γεννηθησομένων. Ὅμως καὶ ἐκ τῶν ἐξομοσάμενων τὰ τῶν Χριστιανῶν πολλὰκι; γεννῶνται ἄγιοι καὶ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι, καθὰ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἠσαῦ ὁ δίκαιος Ἰάβ, καὶ ἀπὸ τῶν εἰδωλολατρῶν μάρτυρες. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων οὕτω· περὶ δὲ τῶν φυλαξάντων τὴν οἰκεῖαν εὐσέβειαν μέσον τῶν ἀσεβῶν τί χρὴ καὶ λέγειν; Οὐκ εἰσὶ θαναστοὶ καὶ ἄξιοι ἐπαίνων· καὶ οὐκ ἔλαττον τῶν ἐν ἀφρονίᾳ εὐρισκομένων; Οἱ μὲν γὰρ οὕτω ἔδειμασθησαν,

** Dan. xi, 42. ** Gen. xxi, 23; Rom. ix, 15.

κάντευθεν εἰσιν ἀνεπίγνωστοί ἐποιοί ποτε καὶ εἰσὶ, Ἀ παρὰ δὲ τῷ Θεῷ καὶ μόνῳ εἰσὶ γινωσκόμενοι· οἱ δὲ ὡσπερ χρυσὸς ἐν χωνευτηρίῳ καθαροὶ ἀναφαίνονται, καὶ ὡς οἱ ἐν Βαβυλῶνι παῖδες. Ἄλλ' οὐκ ἀρκεῖ μόνῃ ἢ τῶν δογμάτων πίστις πρὸς σωτηρίαν, ἐὰν μὴ μετὰ τῶν ἔργων συγκεκραμένη ἔσται καὶ ἡ πίστις. « Δείξον γάρ μοι, » φησὶ τὸ λόγιον, « τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, καὶ γὰρ δὲ σοὶ δείξω τὴν πίστιν μου ἐκ τῶν ἔργων μου. » Ἰδόμεν τοίνυν ποῖα ἐκ τούτων τῶν ἔργων εἰσὶ δεκτὰ παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ τίνας μέμνηται τοῦ Θεοῦ, οἱ ἐν ἀφθονίᾳ καὶ τρυφῇ εὐρισκόμενοι, ἢ οἱ τάλαιπωρία καὶ κακουχία συζῶντες. Παντὶ που δῆλον· οἱ δεῦτεροι. « Κύριε, » γὰρ, φησὶν, « ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου. » Καί, « Οἱ σπεύροντες ἐν δάκρυσιν ἐν ἀγαλλιάσει θριοῦσι. » Καί, « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων. Θάνατος δὲ ἀμαρτωλῶν πονηρῶς, » κἀν καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ κατὰ ῥοῦν φέρωνται. Καὶ οἶον ὡσπερ ἂν τις εἰ ἐπηρεῖτο μὲν ὡς φρόνιμος καὶ ἀνδρείος, σώφρων καὶ δίκαιος, ἔτερος δὲ παρ' οὐδὲν ταῦτα τιθέμενος, ἐνεκαυχᾶτο, πολύσαρκον ἑαυτὸν εἶναι λέγων, καὶ ἐμπληθὲς ἔχων τὸ σῶμα· οὕτως ὑπὲρ αὐτῶν φρονοῦσιν οἱ τάλανες, καὶ τὸν ἀληθῆ καὶ ἀκένωτον πλοῦτον παραβλέποντες, ἀσπάζονται τὸν ὄν δυνεῖροι πλάττουσι· καὶ τὸν πολῦτιμον μαργαρίτην, τούτέστι τὸν Χριστὸν ἀφέντες, τοὺς κάλληκας θησαυρίζουσι. Ποῦ δὲ θῆσουσι τὸ προφητικὸν λόγιον τὸ φάσκον, ὅτι « Ὁν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ υἱὸν, ἐν παραδέχεται; » Ἄρα οὐ παραδίδονται οἱ Χριστιανοὶ ὡσπερ ἀπερριμμένοι καὶ ἐγκαταλειμμένοι, ὡς ὁ Μωάμεθ τρανώς ἀπεφήνατο, ἀλλ' ὡς υἱοὶ διὰ παιδεύσιν, καλοῦς ἀνωτέρω λαμπρῶ, ἀποδέδεικται, καὶ δι' ἐτέρων σωφρονισμῶν καὶ ὠφέλειαν. Καὶ γὰρ ἔχουσιν οἱ εἰς τὰ ἔθνη Χριστιανοὶ πατριάρχας, ἱερεῖς, ἀρχιερεῖς, παρ' ὧν ἀγιάζονται, καὶ πάντα τὰ ἔθιμα τῶν Χριστιανῶν εἰς ὠφέλειαν μὲν αὐτῶν, εἰς δειγμα δὲ ὅτι καὶ τῆς υἰοθεσίας τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐξέπεσον, οὔτε τῆς φιλίας αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ γινωσκέτωσαν ἀκριβῶς ὅτι παραδίδονται μὲν πολλάκις δίκαιος εἰς χεῖρας ἀσεβῶν, οὐχ ἵνα οἱ ἀσεβεῖς δοξασθῶσιν, ἀλλ' ἵνα οἱ δίκαιοι δοκιμασθῶσι, καὶ χρυσοὶ καθαρώτεροι γένωνται. Τί δὲ περὶ τοῦ δικαίου Ἰώβ; εἰ γὰρ λέγειν τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀβραάμ, ἐπεὶ κάκεινος πρὸς καιρὸν εἰς ἀσεβεῖς παρεδόθη, καὶ τέως ἐρωτῶ περὶ τοῦ σιδηροῦ καὶ ἀδαμαντίνου Ἰώβ. Ἄρα ὡς ἐγκαταλειμμένος καὶ ἀπερριμμένος παρὰ Θεοῦ παρεδόθη τῷ διαβόλῳ, καὶ ἐμαστίχθη διὰ τὴν κινήτων καὶ ἀκινήτων πραγμάτων τόσων καὶ τόσων, διὰ τὴν στερήσεως τῶν παίδων, καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος· ὁ δὲ διάβολος ὁ τὸν δίκαιον μαστίξας, ὡς φίλος Θεοῦ ἐτιμωρεῖτο τὸν ἅγιον, ὡς γινωσκόμενον μὲν πρὶν γεννήσεως παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ ἅγιον παρ' ἐκείνου κρινόμενον, παρὰ δὲ τοῖς ἀνθρώποις ἀγνωσόμενον· καὶ διὰ τοῦτο ἔφερον αὐτὸν ὁ Θεὸς εἰς τὸ μέσον, ὡσπερ τινὰ ἐμψυχον στήλην, καὶ ἐμπνουν ἀνδριάντα, εἰς παράδειγμα καὶ ὠφέλειαν τῶν μεταγενεστέρων; Θαυμάζω εἰ μὴ καὶ περὶ ἐκείνου

Videamus igitur quænam opera apud Deum recipiantur, et quinam hi sint qui Dei meminerunt; num scilicet hi qui in deliciis et libertate vivunt, an qui in afflictione et miseria? Hi certe haud dubie. Ait enim: « Domine, in afflictione tui recordati sumus ». Et, « Qui in lacrymis seminant, metunt in exultatione ». Et: « Tribulationes multæ justorum, mors autem peccatorum mala ». Licet enim in hac vita felici successu serantur, et perinde ac si quis laudetur quod prudens sit, fortis, temperans et justus, alius vero nihili hæc faciens, pinguem se esse gloriatur et corpulentum; sic de seipsis sentiunt miserissimi homines, ac veris inexhaustisque divitiis contemptis, illas quas somnia simulant, amplectuntur: et pretiosa illa margarita, Christo nimirum, relicta, conchas vel lapillos congregant. Quid autem de oraculo illo prophetico judicant, quod dicit: « Quem diligit Dominus eum castigat, et flagellat quem filii loco adoptat? » Christiani itaque non traduntur tanquam rejecti et deserti a Deo, ut Mahomet aperte testatur: sed ceu filii causa correctionis (ut superius dilucide demonstratum est) et propter aliorum resipiscentiam et utilitatem. Habent enim Christiani, qui inter gentes agunt, patriarchas, sacerdotes, pontifices, per quos sanctificantur, omniaque quæ Christianis solemnia sunt, administrant, in ipsorum quidem utilitatem, in signum vero quod nec ab adoptione filiorum Dei, nec ab illius amicitia exciderint. Agnoscat igitur omnino, quod justii quidem sæpius in manus impiorum tradantur, non ut glorificentur impii, sed ut probentur pii, et auro puriores reddantur. Quid autem de justo illo Job dicemus? (omitto enim dicere de patriarcha Abraham, cum et ille ad tempus inter impios conversatus sit) et sane de ferreo illo et adamantino Job interrogo. Num ceu desertus et a Deo rejectus diabolo traditus est et tot tantisque malis mobilibus simul immobilibusque flagellatus est, liberorum scilicet amissione, et proprii corporis afflictione? Diabolus vero qui iustum flagellabat, non tanquam amicus Dei affligebat hunc, Deo quidem ante generationem hujus notum, sanctumque ab illo judicatum, hominibus autem ignotum? Quapropter Deus eum in medium statuit instar columnæ et statuæ cujusdam animatæ, in exemplum et utilitatem posteritatis. Miror sane nisi de hoc sic quoque loqui audeant. Inquirendum tamen est, et res ipsa indicat, quales de Deo et diabolo opiniones habeat Mahomet. Summa enim dicendi libertate contendit, etiam dæmones salvandos fore, Origenem nimirum secutus. Quin etiam in lege a se lata, Alcorrano nimirum, sic inquit: Magna dæmonum multitudo cum hæc legi audivisset, admirata est, et propter hoc gavisa est, qui etiam illi credentes salutem consecuti sunt. Quomodo autem aliquis salvari poterit, nisi prius resipi-

¹⁵ Isa. xxvi, 16 ¹⁶ Psal. cxxv, 5. ¹⁷ Psal. cxxiii, 21. ¹⁸ Prov. iii, 41; Hebr. xii, 6.

sens opera fecit quæ illum rite cum Deo uniant? A Tunc enim in Dei amicitiam recipitur, cum illi unitus fuerit : Deo autem unitus, hæres salutis est, regni cælorum, vitæque æternæ. Hujusmodi, inquam, de diabolo opinioniones concepit filius illius Mahomet, ut quamvis aperte dicere vereatur diabolum Dei amicum esse, reipsa tamen illud affirmet. ὅτι πολλή τῶν δαιμόνων πληθὺς, τοῦτο ἀκούσαντες θναγινωσκόμενον, ἐθαύμασαν, καὶ τοῦθ' ἐνεκὲν ἐχάρησαν, καὶ πιστεύσαντες αὐτῷ, ἐπώθησαν. Πῶς γὰρ δύναται τις σωθῆναι, ἐὰν μὴ πρότερον μετανοήσῃ, ποιήσῃ ἔργα ἀξία ἐνωθῆναι Θεῷ, καὶ τότε φίλος Θεοῦ γένηται, ἐνωθεὶς αὐτῷ; Τῷ Θεῷ δὲ ἐνωθεὶς, κληρονομεῖ σωτηρίαν καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἔτι γε μὴν καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Τοιαύτας δόξας ἔχει περὶ τοῦ διαβόλου ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Μωάμεθ, ὥστε κἄν καὶ τῇ λέξει ἐφείσατο τοῦτο εἰπεῖν, φίλος Θεοῦ τὸν διάβολον, ἀλλὰ γε τῷ πράγματι οὕτως αὐτὸν ἀπεφῆνατο.

IN MAHOMETEM ORATIO III.

1. Quandoquidem de absurdis quibusdam Mahometis opinionibus diximus superius, inspicimus nunc quænam de Salvatore nostro Christo et vero Deo nostro miser ille sentiat doceatque. Revera enim hoc verum est : « dixit insipienti in corde suo, Non est Deus ». Hic enim Trinitatem negat, Deum tamen esse fatetur creatorem cæli et terræ, angelorum et hominum, omnisque creaturæ, filium non habentem, utpote cum sine muliere hunc genuisse non sit possibile, hæretici Carpoeratis opinionem secutus, carnalem arbitrius esse Dei generationem. Quapropter etiam dissidia inter Deum Patrem et Filium esse potuisse existimavit. Quod si impossibile est ut Deus sine muliere Filium habeat, dicant etiam illum nec creatorem esse, nec opificem sine proposita sibi materia, juxta insipientium Græcorum doctrinam.

2. Si vero Deus Filium habuerit, etiam dissidia inter illos exoriuntur, ut in capite *Helmoniim* asserit, Judæos simul et ipsum secutus Carpoeratem. Nos vero de his singulatim in Apologia diximus, quapropter, ut supra quoque diximus, non instituimus de his copiosius contendere. Quoniam vero in præsentī huic manifeste contradicimus, audiant quæso Mahometistæ. Mahomet hic Christus nec Deum esse sentit, nec Dei Filium, sed nudum hominem, ut et reliquos omnes, sed sanctum, omnibusque hominibus sine controversia excellentiorem, ut etiam Nestorius sensit.

3. In capite autem *Elness*, quod mulieres significat, sic ait, quod Christus Jesus filius Mariæ sermo Dei sit, anima Dei, et spiritus Dei. Incipiamus ergo ab ipsius Mahometis confessione. Quod sicut ad prophetas sermo Dei factus est, et prophetae illum hominibus annuntiaverunt : sic etiam Christus acceptum a Deo sermonem homines docuit, et propterea, ut Mahomet hunc nominare solet, propheta dicitur, omniumque maximus, imo ipse Dei Sermo, qui ut quod nullus unquam prophetarum Sermo Dei dictus sit, sed singuli nominis proprii significationem retinuerint? Quod si au-

τολήσουσιν εἰπεῖν οὕτως. Ἄλλ' ὁμως ἐξεταστέον, καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δηλώσει, ὅποιας ποτὲ δόξας ἔχει ὁ Μωάμεθ περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ διαβόλου. Πεπαρρησιασμένως γὰρ διατείνεται ὅτι σωθῆναι μέλλουσιν οἱ δαίμονες, τῷ Ὀριγίνῃ ἀκολουθῶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ παρ' αὐτοῦ ἐκτεθέντος νόμου, τοῦ Κορβάν δηλονότι, οὕτως φησιν, καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δηλώσει, ὅποιας ποτὲ δόξας ἔχει ὁ Μωάμεθ περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ διαβόλου. Πεπαρρησιασμένως γὰρ διατείνεται ὅτι σωθῆναι μέλλουσιν οἱ δαίμονες, τῷ Ὀριγίνῃ ἀκολουθῶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ παρ' αὐτοῦ ἐκτεθέντος νόμου, τοῦ Κορβάν δηλονότι, οὕτως φησιν, καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δηλώσει, ὅποιας ποτὲ δόξας ἔχει ὁ Μωάμεθ περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ διαβόλου.

KATA TOY ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Γ'.

α'. Ἐπειδὴ περὶ τινῶν τοῦ Μωάμεθ ἀτοπημάτων φθάσαντες εἰπομεν, φέρε δὴ σκεψώμεθα, ὅποιά ποτε καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος, Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὁ δαίλαιος οὗτος φρονεῖ καὶ διδάσκει. Ὁπως γὰρ ἀλήθεια ὄντως τῷ, εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός. Οὗτος ἀρνεῖται μὴ τὴν Τριάδα, ὁμολογεῖ δὲ Θεὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων καὶ πάσης κτίσεως, υἱὸν μὴ ἔχοντα. Ἐπεὶ μὴδὲ γεννηθῆναι ἔστι δυνατὸν ἄνευ γυναικὸς, αἰρετικῷ Καρποκράτῃ ἀκολουθῶν, σαρκτικὴν εἶναι νομίσας τὴν τοῦ Θεοῦ γέννησιν. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ σχίσματα μέσον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δύνασθαι εἶναι ἐνόμισεν. Εἰ γὰρ τὸν Θεὸν ἀδύνατον ἔστιν υἱὸν ἔχειν ἄνευ γυναικὸς, λεγέτωσαν αὐτὸν μὴδὲ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν καὶ κτίστην εἶναι ἄνευ προϋποκειμένης ὕλης, ὡς οἱ ἄφρονες Ἕλληνες εἰσολογίσαν.

β'. Εἰ δὲ καὶ υἱὸν εἶχεν ὁ Θεός, καὶ σχίσματα ἀνέγοντο μέσον αὐτῶν, ὡς φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμωνιίμῃ, Ἰουδαίους καὶ αὐτῷ τῷ Καρποκράτῃ ἀκολουθῶν. Ἡμεῖς γοῦν περὶ τούτου μερικῶς φθάσαντες εἰπομεν ἐν τῇ ἀπολογίᾳ· διὸ οὐκ ἔχομεν σκοπεῖν ἀντικεῖν πεπλατυσμένως, ὡς εἴρηται. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὸ παρὸν τρανῶς αὐτῷ ἀντιλέγομεν, ἀκουέτωσαν οἱ τοῦ Μωάμεθ ἀκούουσι. Οὗτος ὁ Μωάμεθ τὸν Χριστὸν οὕτε Θεὸν φρονεῖ οὕτε Υἱὸν Θεοῦ, ψιλὸν δ' ἀνθρώπον ὡς τοὺς πάντας ἀνθρώπους καὶ ἅγιον, καὶ ὑπὲρ ἅπαντα ἀνθρώπων ἀσυγκρίτως, Νεστορικῶ ἀκολουθῶν.

γ'. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσσῷ, ὅπερ ἐρμηνεύεται *γυναικίς*, οὕτως φησιν, ὅτι ὁ Χριστὸς ὁ Ἰησοῦς, ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, λόγος Θεοῦ, καὶ ψυχὴ Θεοῦ, καὶ πνοὴ Θεοῦ. Ἀρξώμεθα τοίνυν ἀπὸ τῆς αὐτοῦ Μωάμεθ ὁμολογίας. Εἰ μὲν οὖν, ὡσπερ εἰς τοὺς προφήτας ἐγένετο λόγος Θεοῦ, καὶ οἱ προφήται τοῦτον τοὺς ἀνθρώποις ἐλάλησαν, οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς δεξάμενος τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, τοὺς ἀνθρώποις ἐδίδαξε, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ προφήτης, ὡς ὁ Μωάμεθ καλεῖ, καὶ μέγιστος πάντων, καὶ τούτου ἕνεκα Λόγος Θεοῦ ὀνομάζεται· πῶς οὐδεὶς τῶν προφητῶν Λόγος Θεοῦ ὀνομάσθη ποτὲ, ἀλλ' ἕκαστος ἀπὸ τοῦ ἰδίου

²² Psal. xiii, 4.

ὀνόματος ἔχει τὴν σημασίαν; Εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὡς δὴθεν ἐλθὼν ὁ ἀρχάγγελος, εἶπε τῇ κεχαριτωμένῃ παρθένῳ Μαρίας τὸν εὐαγγελισμὸν, κατὰ τοῦτο Λόγος Θεοῦ ὁ Χριστὸς ὀνομάζεται, ἔδει λοιπὸν καὶ τὸν τοῦ Μανωῆ υἱὸν τὸν Σαμφῶν Λόγον Θεοῦ ὀνομάζεσθαι, ἵνα κακείνος ἐξ ἐπαγγελίας Θεοῦ ἐγνωσθῆ. Ἄγγελος γὰρ ἐλθὼν ἐδήλωσε τὴν τοῦτου γέννησιν. Ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν Ἰωάννην, καὶ αὐτὸν ὁμοίως ἐξ ἐπαγγελίας γεννηθέντα, Λόγον ὀνομασθῆναι, διὰ τὸ λαληθῆναι τῷ Ζαχαρίᾳ δι' ἀγγέλου τὴν τοῦτου γέννησιν. Ἐπεὶ οὖν οὔτε προφήτης ὀνομάσθη ποτὲ Λόγος Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ τις ἐξ ἐπαγγελίας γεννηθεὶς, ἀρα οὐδ' ὁ Χριστὸς ὀνομάσθη Λόγος Θεοῦ διὰ τὸν ἀγγελὸν λαλήσασθαι τῇ παρθένῳ Μαρίας τὸν ἀσπασμὸν, ἢ τὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίσασθαι τὸν Χριστὸν, ἀλλ' ἐτέρῳ τινὶ λόγῳ, ὃν οὐκ ᾔδειν ὁ Μωάμεθ. Εἰ γὰρ ᾔδει αὐτὸν, οὐκ ἂν ἐδολασφήμει. Ἀκούσας γὰρ παρὰ τῆς Γραφῆς Λόγον Θεοῦ εἶναι τὸν Χριστὸν, τὸ μὲν ῥητὸν ὠμολόγησε, τὴν δὲ γε δύναμιν τοῦτου οὐκ ἐδέξατο, οὐδὲ θεὸν αὐτὸν ὠμολόγησε, μὴ ποτε δύο θεοὺς προσκυῶν εὔρεθῆ. Καὶ ἰδοὺ ἐδειλίασε φόβον, οὐ οὐκ ἦν φόβος. Οὐ γὰρ σύνοιδε διάκρισιν ὑποστάσεων, εἰ μὴ καὶ τὴν οὐσίαν. Λόγος γὰρ ὁ Χριστὸς ὀνομάζεται καὶ ὑμνεῖται, οὐ μόνον ὅτι καὶ νοῦ καὶ λόγου καὶ σοφίας ἐστὶ χορηγός, ἀλλ' ὅτι καὶ τὰς πάντων αἰτίας, τουτέστι τὰ παραδείγματα, ἅτινα καὶ ἰδέας καλοῦσιν, ἤγουν τὰς αἰτίους νοήσεις ἐν ἐκτυπῶ μορφοῦσιν; προσέληφεν, ὅτι ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἔχουσι τὸ λογικὸν εἶναι οἱ τε ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι, καὶ ὅτι διὰ πάντων χωρεῖ δεικνύμενος, ὡς τὸ λόγος ἔστι, ἀπὸ τοῦ πάντων τέλους· καὶ πρὸ γε τούτων, ὅτι πάσης ἀπλότητος ὁ θεὸς, ὅτι ἐρητύκται Λόγος, καὶ πάντων ἐστὶν ὑπὲρ πάντα κατὰ τὸ ὑπερούσιον ἀποκλεισμένος. Ἐπεὶ γὰρ, ὡς εἴρηται, οὔτε ὡς προφήτης ὀνομάζεται Λόγος, οὔτε ὡς ἐξ ἐπαγγελίας, τρανῶς ἤδη ἀναφαίνεται ὅτι ὡς φυσικὸς λόγος τοῦ Θεοῦ λέγεται καὶ ἐστὶν ὁ Χριστὸς· καὶ διὰ τοῦτο Υἱὸς Θεοῦ καὶ λέγεται καὶ ἐστὶν. Ὡς γὰρ ὁ λόγος νοῦ γέννημά ἐστιν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἀχρόνως καὶ ἀπαθῶς καὶ πρὸ τῶν αἰῶνων γεννηθεὶς ἐκ Θεοῦ Υἱὸς αὐτοῦ ὀνομάζεται. Οὐδὲ γὰρ θέμις εἰπεῖν φθάσαι τοὺς αἰῶνας τὴν προαιώνιον γέννησιν. Εἰ δ' οὖν, ἐστὶν ὅτι εὐρίσκετο ὁ θεὸς καὶ ἄλογος, καὶ ἄσοφος, καὶ ἀδύνατος, καὶ πηγὴ ξηρὰ ἄνευ ὕδατος. Ἀλλ' ἐπεὶ ὡςπερ Λόγος Θεοῦ ὀνομάζεται ὁ Χριστὸς, οὕτω καὶ σοφία καὶ δύναμις λέγεται. Καὶ ἢ ἄλογος καὶ ἄσοφος καὶ ἀδύνατος εὐρίσκετο μὲν πρότερον ὁ θεὸς, μετὰ δὲ ταῦτα προσελάβετο σοφίαν καὶ λόγον καὶ δύναμιν, ὡςπερ οἱ ἄνθρωποι, καὶ τότε ἐγένετο τέλειος, ἢ ἐξ αἰδίου καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰῶνων τέλειος ὢν, τὸν ἑαυτοῦ Λόγον ἐγέννησε. Καὶ εἰ μὲν μετὰ καιρὸν καὶ χρόνον τὸν Λόγον ὑπέστησατο, πῶς θεὸς ὁ πρότερον ἄλογος; ἀπὸ γὰρ τῶν σωμάτων κἂν ὅσον ἀφέληται τις, τὸ καταλειπόμενον σῶμά ἐστιν. Ἀπὸ δὲ τῆς τῶν ἁσωμάτων φύσεως κἂν τὸ σμικρότατον ἀφαιρήσῃ, τὸ πᾶν ἀπώλεσας. Καὶ ἐὰν ἐπὶ τῶν ἁσωμάτων ἀγέλων οὕτως ἐστὶν ἢ ἀφαιρεῖται, πῶς μᾶλλον ἐπὶ Θεοῦ τοῦτό ἐστιν

tem hæc ratio nulla fuerit, sed si propterea Sermo Dei dicitur, quod archangelus Gabriel adveniens Virginij gratia plenæ faustum illud nuntium annuntiavit, oportebat certe et Samsonem Manox filium eodem nomine appellari, quoniam et ipse ex promissione Dei natus est. Angelus enim adveniens illius generationem exposuit. Quin et Zachariæ filium Joannem similiter ex promissione natum, Sermonem Dei vocari oportet, propterea quod ipsius nativitas Zachariæ per angelum annuntiata sit. Quandoquidem igitur nec propheta aliquis Sermo Dei vocatus est, nec aliquis ex promissione natus, certe nec Christus Sermo Dei dicitur propterea, quod angelus virginij Mariæ salutem dixerit, aut quod is regnum Dei annuntiaverit. Sed **B** alia quadam ratione, quam ignoravit Mahomet, hoc nomen accepit. Si enim novisset eam, a blasphemiis certe in illum jactis abstinuisset. Cum enim ex Scripturis audivisset Christum esse Sermonem, illud quidem quod dicebatur confessus est, illius vero sensum nec recepit, nec Christum Deum esse confessus est, ne forte duos deos adorare deprehenderetur. Ecce autem timuit, ubi timor non erat; non enim intellexit substantiarum discrimen, nec ipsam substantiam. Christus enim Sermo dicitur, et celebratur, non modo quod mentis et rationis et sapientiæ dux est, verum etiam quod omnium causas, id est exempla, quæ etiam ideas dixerunt, æternas nimirum considerationes et consilia in seipso solo præsumpsit, et quod ex eo ipso **C** sermone hoc ipsum quod sermonem habent et angeli et homines acceperunt, et quod per omnia penetrat, ut vaticinia tradunt, usque ad omnem finem. Et præterea quod super omnem simplicitatem divinus Sermo expanditur, et omnino super omnia juxta illum omnem substantiam excedentem est absolutus. Quandoquidem igitur, ut dictum est, neque ut propheta Sermo nominatur, neque ex promissione, manifeste nunc patet, quod ceu naturalis sermo Dei Christus dicatur et sit, quapropter etiam Filius Dei dicitur et est. Quemadmodum enim sermo mentis effectus est, sic etiam Christus ab æterno, et sine passione, ante sæcula e Deo genitus, Filius illius nominatur. Nec enim dicere fas est, sæcula attigisse æternam illam ante omnia sæcula generationem. Num itaque aliquando deprehenditur Deum sermone caruisse, insipientem, impotentem fontemque siccum aquis destitutum fuisse? Sed quemadmodum Christus sermo Dei nominatur, sic etiam sapientia et potentia dicitur. Et Deus quidem aut antea sermone caruit, insipiens fuit et impotens, postea vero, ut homines solent, sapientiam, sermonem et potentiam assumpsit, tuncque perfectus redditus est; aut cum ab æterno ante omnia sæcula perfectus esset, suum ipsius sermonem genuit. Et si quidem post tempus aliquod aut articulum temporis sermonem ex se progeniuit, quomodo Deus erat antè qui sermone carebat? Quantulumcumque enim quis a corporibus abstulit

rit, corpus imperfectum redditur : a naturis autem incorporeis si vel minimam abstuleris portionem, totum perdidisti. Quod si igitur hoc de angelis incorporeis recte dicitur, quanto magis hoc in Deo absurdum erit, qui ab omni incorporea substantia omni simplicitate et natura supra omnem substantiam exemptus est? Si enim Sermonem non habebat, et postea ipsum assumpsit, possibile etiam ut illum perdat quemadmodum assumpsit (quæ enim apposita sunt ad aliquid, etiam auferri posse constat). Quod si vero ab æterno et ante omnia sæcula ceu perfectus Deus perfectum quoque suum Sermonem genuit, Pater qui æternus erat, Filium quoque et Sermonem suum æternum esse declaravit, et Salvatoris expressa imago et splendor Patris est naturalis, et in imaginem hanc semper respiciens Pater seipsum semper aspicit. Stulte igitur Mahomet tradit, Deum non posse Filium habere sine muliere. Hoc idem ceu forte argumentum repetit. In hunc autem (quantum conjicio) errorem incidit, quod Deum corporeum esse putaret, et propterea supernam quoque illam generationem corpoream esse existimavit. Et fieri potest ut quemadmodum de Deo dixit, quod in ipso non sit accidens, et necessario neque substantia neque vita, eo quod non comedat, nec spiret, ita etiam negaverit Deum habere Filium. Quandoquidem vero idem ille Mahomet Christum animam Dei et Spiritum Dei dilucide dicit vocatque, concedamus nos quoque rem ita ut dicit se habere. Et si spiritus Dei et anima Dei creatura esse potest et est, ecce igitur jam contingit ut Deus juxta Mahometis opinionem aliquando spiritum caruerit et anima, et per creaturas plene absolutus sit, et quod aut ipse imperfectus seipsum condiderit, imperfectumque fecerit, aut alium sui creatorem habeat. En rei absurditatem considera. Si vero Deus nunquam caruit spiritu, nec anima, sed his semper fuit præditus, sequitur, quod Christus semper, non secundum humanam naturam, sed divinam, cum Deo fuerit, sive sermonem sive sapientiam sive potentiam hunc nominaveris. Semper, inquam, ex Deo est, et cum eo. Sapiens enim nunquam sine sua est sapientia, neque robustus sine suo robore, neque mens sine sua ratione, ut nec sol sine suo radio. Si igitur hunc animam sive spiritum Dei dixeris, eundem etiam sermonem esse dicere licet. Si enim animam Deus habuerit, præstantissima in illo pars ipsa anima esse deprehendetur. Et vide, ex ipsa veritate, imo ex ipsa Mahometis confessione demonstratum est, Christum ejusdem et unius cum Deo naturæ esse, et eundem Deum Patrem habere genitorem ab æterno ante sæcula Filiumque Dei esse genuinum et Deum, quemadmodum ipse in Evangeliiis sic ait : « Ego et Pater unum sumus » ; id est, unus Deus, non secundum personas, ut dicit Sabellius, sed secundum unam

Α ἄτοπον, τοῦ πάσης ἀσωματότητος καὶ ἀπλότητος, καὶ πάσης φύσεως ὑπερουσίως ἐξηρημένους; Ἐπερ γὰρ μὴ εἶχε Λόγον, ἀλλ' ὕστερον αὐτὸν προσελάβετο, δυνατόν ἐστιν ἀπολέσαι τούτον, καθὼς καὶ προσελάβετο. Τὰ γὰρ προστιθέμενα φανερόν ἐστι καὶ ἀφαιρεῖσθαι δύναται. Εἰ δὲ ἐξ αἰδίου καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ὡς τέλειος Θεὸς τὸν τέλειον αὐτοῦ Λόγον ἐγέννησε, καὶ αἰδίου ὧν ὁ Πατὴρ αἰδίως τὸν αὐτοῦ Υἱὸν καὶ Λόγον ἐξέλαμψε, καὶ εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα φυσικὸν ὁ Σωτὴρ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ εἰκὼνι ταύτῃ αἰεὶ θεωρῶν ὁ Πατὴρ ἑαυτὸν αἰεὶ θεωρεῖ. Ἐρα μάταιος ὁ Μωάμεθ, ὁ λέγων ὅτι οὐ δύναται ὁ Θεὸς κατ' οὐδένᾳ τρόπον υἱὸν ἔχειν ἄνευ γυναικός. Τούτο γὰρ πολλακίς ἀνακυκλιοὶ ἀντὶ ἰσχυροῦ ἐπιχειρήματος. Ἐνέπεσε δὲ εἰς τούτην τὴν πλάνην, ὡς οἶμαι, διὰ τὸ τὸν Θεὸν νομίσαι εἶναι ἐνσώματον. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἀνω γέννησιν σωματικὴν εἶναι ὑπέλαθε. Καὶ οἶον ὡσπερ περὶ Θεοῦ, ὅτι ἐπεὶ συμβεβηκὸς ἐν αὐτῷ οὐκ ἐστὶν, ἐξανάγκη; οὐδὲ οὐσία ἡ ζῶη, ὅτι μὴ ἐσθλεί ἢ ἀναπνεῖ· οὕτως ἀρνεῖται τὸ τὸν Θεὸν ἔχειν υἱόν. Ἐπεὶ δὲ τὸν Χριστὸν ὁ αὐτὸς Μωάμεθ ψυχὴν Θεοῦ καὶ πνοὴν Θεοῦ διαβρήδην ὀνομάζει καὶ λέγει, ὑποθώμεθα καὶ ἡμεῖς τοῦτο οὕτως εἶναι κατὰ τὸν ἐκείνου λόγον. Καὶ εἰ ἡ τοῦ Θεοῦ πνοὴ καὶ ψυχὴ κτίσμα δύναται εἶναι καὶ ἐστὶν, ἰδοὺ ἐστὶν ὅτι ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Μωάμεθ καὶ ἄπνους καὶ ἀψυχος ἦν, καὶ διὰ κτισμάτων ἐγένετο τέλειος. Καὶ ἡ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐδημιούργησε, καὶ ἐποίησε τέλειον ἀτελῆς εὐρισκόμενος, ἢ ἑτερός ἐστὶν ὁ τούτου δημιουργός. Καὶ σκοπεῖ τὸ ἄτοπον. Εἰ δὲ οὐκ ἦν ποτε ὅτε ὁ Θεὸς ἄπνους καὶ ἀψυχος εὐρίσκετο, ἀλλ' αἰεὶ ἐμψυχος καὶ ἐμπνους, λοιπὸν καὶ αἰεὶ ὁ Χριστὸς, οὐχὶ καθὸ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καθὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ γενόμενος; ὑπῆρχε τῷ Θεῷ. Κἂν τε γοῦν Λόγον, κἂν τε σοφίαν καὶ δύναμιν εἴη, αἰεὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστὶν. Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ ποτε ὁ σοφὸς ἄνευ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας, οὐδὲ ὁ δυνατὸς ἐκτὸς τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως, οὐδὲ ὁ νοῦς χωρὶς τοῦ ἑαυτοῦ λόγου, ὡς οὐδὲ ὁ ἥλιος ἄνευ τῆς ἑαυτοῦ ἀκτίνος. Κἂν τε γοῦν ψυχὴν Θεοῦ καὶ πνοὴν εἴη, τὸν αὐτὸν λόγον ἐστὶν εἰπεῖν. Εἰ γὰρ ψυχὴν εἶχε ὁ Θεὸς, τὸ τίμιον αὐτοῦ, ἢ ψυχὴ αὐτοῦ εὐρίσκετο ἄν. Καὶ ἰδοὺ ἀπὸ τε τῆς ἀληθείας, ἀπὸ τε τῆς τοῦ Μωάμεθ ὁμολογίας, ὁ Χριστὸς τῆς αὐτῆς καὶ μετὰ φύσεως τῷ Θεῷ εὐρισκόμενος ἀποδέδεικται. Καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἔχων πρὸ τῶν αἰώνων ἐξ αἰδίου γεννήτορα, καὶ γνήσιος Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεται, καὶ Θεός, καθὼς καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις οὕτως αἶψα φησιν, ὅτι « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν, » τουτέστιν εἰς Θεός, οὐ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ὡς ὁ Σαβέλλιος λέγει, ἀλλὰ κατὰ τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θεότητα. Καὶ ὁ μὲν θεόπηγ; Μωῦσῆς, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, » φησὶν· ὁ δὲ προφήτης Δαβὶδ, « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐπλήσας » καὶ, « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. » Καὶ ὁ τούτου υἱὸς ὁ θαυμάσιος Σολομὼν, ὅτι « Ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν,

⁹⁹ Joan. x, 30.

ἤτοιμασε δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσει. » Ὁ δὲ μεγαλο-
 φωνότατος Ἡσαίας, « Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ κατα-
 σκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς. » Ὁ δὲ μακάριος Ἰωάν-
 νης ὁ παῖς τοῦ Ζεβεδαίου, ὄντινα καὶ βροντῆς υἱὸν
 ἐκάλεσεν ὁ Κύριος, διὰ τὸ τὴν ἄνω γέννησιν τρα-
 νότερον βροντῆς τῇ οἰκουμένῃ σαλπίζει, οὕτως
 φησιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ
 Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα
 δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ὃ
 γέγονε. » Βλέπετε πῶς διὰ τὸ ἄωρον τοῦ καιροῦ συν-
 εσκιασμένω; οἱ προφηταὶ ἐλάλησαν, ὃ δ' Ἰωάννης ἀνα-
 φωνῶν καὶ γυμνῇ τῇ κεφαλῇ μέγα ἐδόθησε; Καὶ οἱ πά-
 λαι· προφηταὶ ὁ μὲν λόγον, ὃ δὲ σοφίαν, ὃ δὲ φρόνησιν,
 ὃ δὲ δημιουργὸν τοῦτον ἐκάλεσαν, ὃ δὲ Θεόν, μὴ ἀνακα-
 λύψας τὸ ἀπόκρυφον μυστήριον διὰ τὸ ἄωρον, ὡς
 εἴρηται, τοῦ καιροῦ. Ὅπότεν δὲ περιηρέθη τὸ κά-
 λυμμα, οὐκ ἦν ὄσιον, οὐδὲ δίκαιον. Ἔτι ὁ τοῦ Θεοῦ
 Υἱὸς καὶ Θεὸς αἰνιγματωδῶς πῶς εὐρίσκετο κηρυτ-
 τόμενος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ τῆς βροντῆς υἱὸς τὸ, « Ἐν
 ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, » καὶ τὰ ἐξῆς τρανώς ὑπηγό-
 ρησε. Καὶ ὡσπερ ὁ ἥλιος ὑπὸ βαθυτάτου νέφους
 καὶ χειμῶνος κρυπτόμενος παρὰ μὲν τοῖς ἀνθρώποις
 ἀφανὴς ἐστί, τὸ δ' αὐτοῦ φῶς οἰοῦναι παρ' ἑαυτὸν
 κτείνων εὐρίσκεται, λυθίντος δὲ τοῦ χειμῶνος, καὶ
 τοῦ ἀέρος ἐπελθόντος, τοῖς πᾶσιν ἀφθόνως τὰς ἀκτί-
 νας ἀφίησιν· οὕτω μοι νοεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ
 Λόγου τοῦ Θεοῦ. Θεὸς ὢν ἀληθὴς καὶ πρὸ τῶν αἰώ-
 νων, Υἱὸς Θεοῦ καὶ ποιητὴς πάσης κτίσεως, ὡς καὶ
 ἐν ταῖς ἔμπροσθεν ἀπολογίαις, καὶ κατὰ τὸ παρὸν
 ἀποδεδείκται, ἀλλ' ἐκρύπτετο ὁμοῦ ὑπὸ τοῦ νέφους
 τῆς ἀγνωσίας, καὶ τοῦ χειμῶνος τῆς τῶν εἰδώλων
 προσκυνήσεως, μετὰ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος. Ἦνίκα δὲ ἐπεφάνη τὸ ἔαρ, τουτέστιν ἡ
 τοῦτου Ἰνσαρκος οἰκονομία, καὶ ἐγενήθη τὸ κατὰ
 σάρκα ἐκ γυναικὸς τῆς ἁγίας παρθένου καὶ θεοτό-
 κου Μαρίας, τότε ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σω-
 τήριος πᾶσιν ἀνθρώποις. Καὶ προσκύνησεν ἡ κτίσις
 τὸν κτίσαντα αὐτὴν. καὶ ἐδόξασαν τὸν μόνον ἀληθῆ
 Θεόν, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,
 καὶ αὐτὸν τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ
 πανάγιον καὶ ζωοποιὸν Πνεῦμα, τὴν μίαν ἁγίαν
 ὁμοούσιον καὶ ἀδιαίρετον καὶ ἀσύγχυτον Τριάδα τὴν
 ἓνα Θεόν. Καὶ τότε ἐθεάθη ἡ τοῦ Χριστοῦ δόξα ὡς
 μονογενοῦς παρὰ Πατρός. Καὶ τότε ἀφῆκε τὰς θεϊ-
 κὰς αὐτοῦ ἀκτίνας, καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνωσίας
 ἐφώτισε, καὶ τὰς κατεψυγμένας καὶ νεκρὰς ψυχὰς
 τῇ θέρμῃ τῆς πίστεως ἀνεζώωσεν.

nempe Deum. Et tunc visa est Christi gloria veluti gloria Unigeniti a Patre. Et tunc emisit divinos suos radios, tenebrasque ignorantiae illuminavit, frigidamque et mortuas animas calore fidei vivificavit.

δ'. Ἔτι ὁ Μωάμεθ τὸν Χριστὸν ἐκ παρθένου γεν-
 νηθῆναι ὁμολογεῖ ἀνευ ἀνδρὸς, αἰρετικῶν Κάρπο-
 κράται ἀκολουθῶν, Θεὸν δὲ καὶ Θεοῦ Υἱὸν οὐδαμῶς,
 δυσὶν ἀποδείξει· χρώμενος· ὅτι τε ὁ Χριστὸς οὐδέ-
 ποτε περὶ ἑαυτοῦ τοῦτο ἔφη, καὶ ὅτι τοῖς Ἰουδαίοις
 εἶπε, « Προσκυνεῖτε τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν,
 καὶ Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » Ὁ δὲ σκοπὸς

A eandemque divinitatem. Et Dei ille contemplator Moses ait : « In principio creavit Deus caelum et terram ⁶⁰. » Et propheta David : « Omnia fecisti in sapientia ⁶¹; » et, « Sermone Domini caeli firmati sunt ⁶². » Hujus etiam filius Salomon, admiratione omni dignus : « Deus in sapientia fundavit terram, caelos autem paravit in prudentia ⁶³. » Eloquentissimus autem ille Isaias : « Deus aeternus qui paravit extrema terrae ⁶⁴. » Beatus vero Joannes Zebedaei filius (quem etiam tonitruum filium Dominus nominavit, eo quod supernam illam generationem tonitruum clarius orbi buccinaverit) in Evangelio sic ait, « In principio erat Sermo, et Sermo erat apud Deum, et Deus erat ille Sermo. Omnia per illum facta sunt; et sine eo factum est nihil quod factum est ⁶⁵. » Viden' quomodo propter temporis importunitatem prophetae obscurius locuti sint, Joannes autem clare, aperto (quod aiunt) capite altum exclamaverit? Et veterum quidem prophetarum alius Sermone, alius Sapientiam, alius Prudentiam, alius Creatorem hunc nominavit : hic vero Deum, non celans arcanum hoc quod propter temporis importunitatem tanquam latuerat, cum nondum fas justumque esset velum auferri. Quin et ipse Filius Dei et Deus quasi per aenigmata annuntiatum esse videbatur; quapropter tonitruum filius hoc : « In principio erat Sermo, » etc., clarius praedicavit. Et quemadmodum sol densissima nube et tempestate tectus, obscurus est, propriam tamen lucem suam penes se habere videtur, tempestate vero soluta et puro aere reverso omnibus radios suos copiosissime immittit, ita etiam mea de sermone et Filio Dei fertur sententia. Deus enim existens verus ante saecula, Filius Dei, et creator omnis creaturae (quemadmodum in superioribus Apologiis, et in praesenti quoque demonstratione est), latebat tamen sub nube ignorantiae, et idololatriae tempestate, cum Patre et Spiritu. Postquam autem ver apparuit, id est hujus in carne administratio, et secundum carnem ex muliere natus est, sancta scilicet virgine Deipara Maria, tunc apparuit gratis Dei omnibus salutaris hominibus, et adoravit creatura creatorem suum, solumque verum Deum glorificaverunt, Patremque Domini nostri Jesu Christi, et ipsum Filium et Sermone Patris, sanctumque et vivificantem Spiritum, unam videlicet, sanctam, consubstantiali-lem, indivisam et inconfusam Trinitatem, unum

⁶⁰ Gen. 1, 1. ⁶¹ Psal. ciii, 24. ⁶² Psal. xxxii, 6. ⁶³ Prov. iii, 19. ⁶⁴ Isa. xli, 5. ⁶⁵ Joan. 1, 2.

autem scopus unus semper est, ut pro virili sua A persuadeat cunctis hominibus ut credant Christum nec Deum esse, nec Dei Filium, sed sanctum quidem, et prophetam omnibus prophetis superiorem, hominemque cunctis hominibus excellentiorem, Deum vero nequaquam. Stultus autem hic, diabolus imitatus, homines contra Christum persuadere conatur. Quemadmodum enim is omni modo conatur singulos homines seducere, et vel fide vel operibus a Deo alienare, sic et Mahomet omni studio in hoc unum intentus videtur, ut omnes homines a vero Deo quam longissime abducatur, partim quidem fide, partim vero operibus; Deum autem adorare docet, quem sua ipsius ratio effinxit. Et dæmones quidem viso Domino, ipsum Dei Filium vel nolentes confessi sunt: (non enim ut veri adoratores hunc confessi sunt, sed ut hi qui veritatem occultare non poterant, dixerunt, « Quid nobis tecum rei est, Fili Dei? Venisti ante tempus ad cruciandum nos »?) Mahomet vero dæmones impietate superat, qui Christum nec Dei Filium, nec judicem esse affirmet. Sed ad illum Isaias dixerit: « Cum diabolo corrupta est scientia tua cum decore tuo »⁶⁵, etc. Et merito sane de Mahomete discipulisque suis dicat aliquis, gentem esse quæ consilium amiserit, et in qua non sit scientia. Nos vero sic dicimus: Quod si fides (ut Scriptura docet⁶⁶) sine operibus mortua est, multo magis opera sine fide mortua sunt. Ubi vero nec fides nec opera præsto sunt, quidnam illic judicandum est? Quemadmodum enim corpus sine anima mortuum est, sic et anima sine fide et operibus. Si enim fides adfuerit, licet vulneretur anima, sanationis tamen vias habet, per penitentiam scilicet et opera. Fide autem absente, omnis actio aut virtus, quæ in speciem esse videtur, vana est et inanis. Fide enim præsentem etiam virtus adest, licet aliquando virtutis defectus, id est peccatum oboriatur. Ubi vero fides non est, nec virtus est. Ubi autem virtus non fuerit, nec illius defectus est. Ubi igitur virtus non est, nec fides est, nec peccatum, sed nuda et mera impietas. Quapropter et Isaias ait: « Nisi credideritis, non intelligetis »⁶⁷. Fides itaque et spes eorum est quæ non videntur, non eorum quæ demonstrantur; sed imprimis donum Dei est fides illa Christianorum in sacrosanctam Trinitatem. Quod enim videt aliquis, cur sperat? Et quod videt aliquis, cur credit? Verumtamen quemadmodum apud nos sol omnia quæcunque contingere potest, illuminat, et lucem habet in universum mundum visibilem, multiplicem, sursum et deorsum propriorum radiorum splendorem dispergens: et si cui non aderit, non propter hujus illuminatoris virtutis infirmitatem hoc fit, sed propter visus incommoditatem; multa enim quæ talia sunt, radius solaris transiens non illuminat, cum alia illuminet; sic

αὐτοῦ τὴν δύναμιν πείσῃ πάντα; ἀνθρώπους, καὶ οὕτως θεὸν οὕτως θεοῦ Υἱὸν πιστεύουσιν εἶναι τὸν Χριστὸν, ἀλλ' ἄγιον μὲν καὶ προφήτην ὑπὲρ πάντας προφήτας, καὶ ἀνθρώπον ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους, θεὸν δὲ οὐδαμῶς. Ἄλλ' ἐπιχειρεῖ κατὰ τοῦ Χριστοῦ πείσαι τοὺς ἀνθρώπους ὁ μάταιος, τὸν διάβολον μιμούμενος. Ὅσπερ γὰρ ἐκεῖνος παντὶ τρόπῳ μηχανᾷται εἰς τὸ πλανῆσαι πάντα ἀνθρώπον, καὶ ἢ τῇ πίστει ἢ τοῖς ἔργοις χωρίσει αὐτὸν τοῦ Θεοῦ· οὕτως καὶ ὁ Μωάμεθ παντὶ τρόπῳ σπουδάζων εὐρίσκειται, ἵνα ἀπὸ μὲν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ μακρὰν ποιεῖται πάντα ἀνθρώπων, κοί μὲν τῇ πίστει, κοί δὲ τοῖς ἔργοις· Θεὸν δὲ προσκυνεῖν διδάσκει, ὅτινα ἀναπλάττει ἢ ἐκείνου διάνοια. Καὶ οἱ μὲν δαίμονες τὸν Κύριον ἰδόντες, Θεοῦ Υἱὸν αὐτὸν ἐωμολόγησαν καὶ κριτὴν ἀκοντες· οὐ γὰρ ὡς ἀληθεῖς προσκυνηταὶ τοῦτον ἐωμολόγησαν, ἀλλ' ὡς μὴ δυνάμενοι κρύψαι τὴν ἀλήθειαν, οὕτως εἶπον, « Τί ἡμῖν καὶ σοί, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἤλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » ὁ δὲ Μωάμεθ καὶ χερῶν δαιμόνων ἀναφαίνεται, ἐπὶ μῆτις Θεοῦ Υἱὸν, μῆτις κριτὴν τὸν Χριστὸν λέγει εἶναι. Ἄλλ' εἶποι ἂν Ἡσαίας πρὸς αὐτὸν, « Μετὰ τοῦ διαβόλου ἐφθάρη ἡ ἐπιστήμη σου σὺν τῷ κάλλει σου. » Καὶ λοιπὸν δικαίως ἂν εἶποι τις περὶ τοῦ Μωάμεθ, περὶ τοῦ τῶν ἀκολουθησάντων αὐτῷ, ὅτι ἔθνος ἀπολλυλὲκός βουλήν ἔστι, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ἐπιστήμη. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν οὕτως, ὅτι ἐὰν ἡ πίστις ἀνεῦ τῶν ἔργων νεκρά ἐστὶ κατὰ τὸ λόγιον, πολλῶ μᾶλλον νεκρά εἰσι τὰ ἔργα, μὴ οὐσης πίστεως. Ἐνθα δὲ οὐτε πίστις οὐτε ἔργα, τί χρὴ νομίζειν ἐκεῖσε; ὡσπερ γὰρ τὸ σῶμα νεκρὸν ἔστιν ἀνεῦ ψυχῆς, οὕτως ψυχὴ ἀνεῦ πίστεως καὶ ἔργων. Οὐσης γὰρ πίστεως, εἴπερ διέξεται τραύματα ἡ ψυχὴ, ἔχει τρόπους ἰσάσεως διὰ τε μετανοίας καὶ ἔργων. Μὴ οὐσης δὲ πίστεως, πάντα πρᾶξις καὶ πάντα νομιζομένη ἀρετὴ ματαία καὶ ἔωλος. Πίστεως γὰρ οὐσης ἔστι καὶ ἀρετὴ, ἔστιν οὗτε καὶ ἀρετῆς ἀπόπτωσις, τούτέστιν ἁμαρτία. Ὅπου δὲ πίστις οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἀρετὴ. Καὶ ἐνθα ἀρετὴ οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἀρετῆς ἀπόπτωσις. Ἄρα ἐνθα πίστις οὐκ ἔστιν, οὐτ' ἀρετὴ ἔστιν, οὐδ' ἁμαρτία, ἀλλὰ γυμνὴ καὶ μόνῃ ἀσέβεια. Διὰ τοι τοῦτο καὶ Ἡσαίας φησὶν, « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνῆτε. » Τόλμων ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπίς τῶν μὴ βλεπομένων ἔστιν, οὐ τῶν ἀποδεδειγμένων. Ἄλλ' ἔστι δῶρον Θεοῦ ἐξαιρέτως ἢ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα τῶν Χριστιανῶν πίσις. Ὁ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει; καὶ ὁ βλέπει, τί καὶ πιστεύει; Ἄλλ' ὁμως ὡσπερ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος τὰ πάντα ὅσα μετέχειν αὐτοῦ δύναται φωτίζει, καὶ ὑπερηπλωμένον ἔχει τὸ φῶς εἰς πάντα τὸν ὄρατον κόσμον ἄνω τε καὶ κάτω, τὰς τῶν οἰκείων ἀκτίων αὐγὰς ἐξαπλῶν· καὶ εἴ τινας οὐ μέτεστι, τοῦτο οὐ τῆς ἀσθενείας τῆς φωτιστικῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἔστιν, ἀλλὰ τῶν δι' ἀνεπιτηδεύτητα τῆς ὀράσεως, καὶ πολλὰ τῶν οὕτως ἐχόντων ἢ ἀκτίς διαβαίνουσα οὐ φωτίζει, τὰ δὲ μετ' ἐκεῖνα φωτίζει· οὕτως καὶ ὁ νοητὸς ἥλιος τῆς δι-

⁶⁵ Matth. viii, 29. ⁶⁶ Isa. xiv, 11, 12. ⁶⁷ Jac. ii, 20. ⁶⁸ Isa. vii, 9.

καιούνης, τουτέστιν ὁ Χριστός, τοὺς εἰς αὐτὸν Ἀ πιστεύοντας ἐμπιπλῆ νοητοῦ φωτός. Πᾶσαν δὲ ἀγνοίαν καὶ πλάνην ἐλαύνει ἐκ πασῶν ψυχῶν, αἷς δὲ ἐγγίνηται, καὶ τοὺς νοσοῦς αὐτῶν ὀφθαλμοὺς ἀποκαθαίρει. Καὶ γὰρ ὡσπερ ἡ ἀγνοία διαιρετικὴ τῶν πεπλανημένων ἐστίν, οὕτως ἡ τοῦ νοητοῦ φωτός παρουσία συναγωγὴς καὶ ἐνωτικὴ τῶν φωτιζομένων ἐστίν. Διὰ γοῦν τοῦτο καὶ ὁ Χριστός ἐλεγεν, « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, » καὶ πλάνης δηλονότι, « ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς, » καὶ ἕτερα ὅσα μετολίγον ὁ λόγος δῆλα ποιήσῃ. Ἐπεὶ γοῦν, ὡς εἴρηται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμαῖδᾳ, διττὰς ἀποδείξεις φέρων εὐρίσκειται κατὰ τοῦ Χριστοῦ ὁ Μωάμεθ, δεικνύων ὡς οὐκ ἐστὶ Θεός, διὸ οὐδέποτε ἐρηκεν ἑαυτὸν Θεὸν ὁ Χριστός, καὶ ὅτι τοῖς Ἰουδαίοις εἶπεν ὅτι « Προσκυνεῖτε τὸν Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, καὶ Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » δεῦρο δὲ σχεδὼμεθα περὶ τῆς προτέρας, ἔπειτα, Θεοῦ διδόντος, καὶ περὶ τῆς δευτέρας. Ἀρξάμεθα τοίνυν ἀπὸ τῆς τοῦ Μωάμεθ ὁμολογίας. Οὗτος τὸν Χριστὸν λόγον Θεοῦ, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, καὶ πνοὴν Θεοῦ λέγει εἶναι, καθὼς εἴρηται, καὶ τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων γραφέντα καὶ πραχθέντα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δίκαια καὶ ἅγια καὶ τέλεια καὶ ἀληθῆ ὡμολόγησε. Καὶ δικαίως ἡ γὰρ τοῦ Κυρίου ἀλήθεια εἰς τὸν αἰῶνα μένει. Ἀπὸ γὰρ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ οὐ δύναται ἐξελεῖν ψεῦδος. Ταυτὸν γὰρ ἐστὶν εἰπεῖν ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ἐστὶ Θεός, καὶ ἡ ἀλήθεια ψευδὴς ἐστίν, καὶ τὸ φῶς σκότος. Ἰδοὺ γοῦν τὸ ἄποπον καὶ ὁ Μωάμεθ νοήσας, κατέφυγεν εἰς τὸ μὴ ποτε τὸν Χριστὸν περὶ ἑαυτοῦ εἰπεῖν ὅτι ἐστὶ Θεός. Ἡμεῖς γοῦν ἐν τῇ πρώτῃ ἀπολογία καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ πεπλατυσμένως καὶ τρανῶς ἀπεδείξαμεν, ἀπὸ τε τοῦ Ἀδάμ ἕως τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ὅπως προσφῆτευσαν πάντες οἱ προφῆται, ὅπως εἶδον οἱ Πατέρες, ὅπως ἐλάλησεν αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ φανερῶς καὶ ἀναμφισβήτως ἀπεδείχθη καὶ ἀνεφάνη Θεός καὶ Θεοῦ Υἱός, καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου. Μετὰ δὲ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα καὶ τὸν θάνατον ἐκείνου ἤρξατο αὐτὸς ὁ Χριστὸς εὐαγγελίζεσθαι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτι μὲν κηρύττων οὐκ ἔδρα συχνῶς ὅτι Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός ὁ λαλῶν μεθ' ὑμῶν, οὕτως ἐστίν, ὡσπερ οὐδὲ βασιλεὺς περιπατῶν βοᾷ, ὅτι Ἐγὼ εἰμι ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως πάντες τοῦτον διακρίνουσιν ἀπὸ τῶν δούλων αὐτοῦ. οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Κἀν καὶ τῷ στόματι συχνῶς οὐκ ἔλεγεν ὅτι Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, ἀλλὰ γε τοῖς ἔργοις τοῦτο ἐδείκνυσεν. Ἀλλ' ὁμως οὐκ ἔκρυπτε τὴν αὐτοῦ θεότητα, οὐδὲ τὸν αὐτοῦ Πατέρα καὶ Θεόν, οὐδὲ ἐκώλυε τοὺς αὐτὸν ὡμολογοῦντας Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱόν. Ὁ γὰρ Παναθαλὴ εἶπὼν ὅτι « Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, » οὐκ ἐπετιμήθη ὡσπερ οἱ ἐν Λυκαονίᾳ βουλόμενοι ὁμολογήσαι τὸν τε Παῦλον καὶ Βαρνάβαν θεοὺς, καὶ θύσειν αὐτοῖς, ὡς θεοῖς, ἐπετιμήθησαν παρ' αὐτῶν εἰπόντων

etiam rationalis ille justitiæ Sol Christus, in se credentes luce implet rationali, omnemque ignorantiam et errorem ex animabus, quibus inciderit, expellit, et vitiosos illarum oculos purgat. Et quemadmodum ignorantia errantes et seductos dissipat hinc inde, sic rationalis lucis presentia eos qui illuminantur colligit, et in unum conjungit. Quapropter ipse Christus inquit : « Ego sum lux mundi. Et qui in me credit, non ambulabit in tenebris, » errorum nempe, « sed habebit lucem vitæ »⁷⁰, » et reliqua, quæ oratio nostra paulo post exponet. Quoniam igitur in capite *Helmaida*, ut dictum est, duabus contra Christum demonstrationibus innititur Mahomet, ostendens hunc Deum non esse, eo quod Christus nusquam dixerit se Deum esse ; tum quod Judæis præceperit : « Adorate Deum meum et Deum vestrum, Dominum meum et Dominum vestrum ; » agendum de prima jam videamus, dein Deo volente etiam secundam discutiemus. Incipiamus itaque ab ipsa Mahometis confessione. Hic Christum sermonem Dei, animam Dei, et spiritum Dei, ut dictum est, vocat. Item quæ de Christo et apostolis in Evangelio describuntur, justa, sancta, perfecta et vera esse confitentur ; et bene : « Veritas enim Domini manet in æternum »⁷¹. » A sermone quippe Dei mendacium exire nequit ; idem enim esset dicere Deum non esse Deum, et veritatem mendacium, lucemve tenebras. Mahomet igitur absurditate rei intellecta, ad hoc confugit, Christum nusquam de se quod Deus sit dixisse. Nos itaque in prima, secunda et tertia Apologia copiose simul et clare demonstravimus, ab ipso Adam usque ad Christi generationem, quod prophætæ omnes vaticinati sint, quod Patres viderint, quod ipse Deus et Pater de Christo locutus sit, et quod manifeste citraque omnem controversiam demonstratus et declaratus sit Deus et Dei Filius, et Filius hominis. Post baptismum vero Joannis, et mortem illius, ipse etiam Christus regnum Dei prædicare cœpit. Sed quod inter prædicandum non frequenter exclamaverit ; Ego Deus sum qui vobiscum loquor, verum est : quemadmodum nec rex obambulans clamat : Ego rex sum ; verumtamen ex magnificentia et gloria auctoritatis et potentia illius omnes hunc a servis possunt discernere : sic etiam in Christo fit. Quamvis enim ore suo non frequenter dixerit : Ego Deus sum, operibus tamen hoc idem demonstravit. Neque tamen suam divinitatem occuluit, neque etiam Deum Patrem suum : nec etiam illos inhibuit, qui se et Deum esse, et Dei Filium confessi sunt. Nathaniel enim dicens : « Tu es Filius Dei, tu es rex Israelis »⁷², non reprehensus est, ut hi qui Lycaonia Paulum et Barnabam deos esse sentiebant, ipsisque tanquam diis sacrificatarii erant, increpati sunt ab ipsis dicentibus : « Desistite a re tam absurda, nos etenim homines

⁷⁰ Joan. viii, 12. ⁷¹ Psal. cxvi, 2. ⁷² Joan. i, 49.

sumus iisdem quibus et vos inanis obnoxii ; » et A priusquam Ióquerentur, vestimenta sua dilaniaverunt ⁷². Verum Nathanielis confessio recepta simul et laudata est. Adhæc Domino discipulos suos interrogante : « Quemnam me dicunt homines esse Filium hominis ? » cum non opus haberet hæc interrogare, qui omnia priusquam ipsi nascerentur, jam ante noverat, sed cum illos in sublimiorem cognitionem vellet inducere, discipulisque varias aliorum sententias de illo exponentibus, Petrus etiam adjiciens, « Tu es Christus Filius Dei viventis, » non audivit a Christo, Erras, o Petre ; ne erres, magister enim tuus sum, audi et agnosce veritatem cum omnibus his : non sum Filius Dei, impossibile enim est ut Deus filium habeat. Sed quid ? Dicit illi Christus : « Beatus es Simon, fili Jona ; quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est ⁷⁴, » confirmans omnino illius sermonem. In gratiam vero et præmium veræ et indubitatae confessionis dedit illi claves regni cœlorum. Item octavo post Christi resurrectionem die, cum Thomas Christi manus latæque contrectavisset, et cognovisset hunc sine omni controversia esse Christum, altum exclamavit : « Dominus meus, Deus meus. » Quid vero Christus ad Thomam ? « Quoniam vidisti me, credidisti. Beati qui non vident, et credunt ⁷⁵. » Et hæc quidem illi tradiderunt. Videamus vero ea quæ Christus de seipso protulit. « Amen Amen dico vobis, inquit, venit hora et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei, et qui audiverint, vivent. Sicuti enim Pater vitam habet in seipso, sic etiam Filius dedit, ut vitam habeat in seipso. Et potestatem dedit illi ut faciat iudicium, quia Filius hominis est ⁷⁶. » Ne miremini illud, « quoniam veniet hora, quando omnes qui in monumentis sunt, audient vocem ejus ; et egredientur hi quidem qui bona fecerunt ad resurrectionem vitæ ; qui vero mala operati sunt, in resurrectionem iudicii. » Et rursus : « Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam ⁷⁷. » Quid vobis videtur ? Num Christus se Deum dicit et Dei Filium, an non ? In eo certe quod dicit : « Venit hora quando mortui audient vocem Filii Dei, » ostendit Deum habere Filium, qui est ipse Christus. Illud vero : « Audient mortui vocem ejus, et vivent, » ostendit eum Dominum esse, et potestatem habere vitæ et mortis et nunc et semper. Quemadmodum enim Pater vitam habet in seipso, sic et Filius. Cum vero ait, « ad faciendum iudicium, » secundum hujus adventum significavit, et iudicium quod facturus est, quemadmodum in secunda Apologia luculenter demonstratum est. Eo autem quod dicit : « Quia Filius hominis est ; ne miremini hoc. Veniet enim hora, qua hi qui in monumentis sunt, audient vocem ejus, et exiunt in resurrectionem, judi-

στι : Παύσαθε τοῦ ἀτοπήματος, ὅτι καὶ ἡμεῖς ἀνθρώποι ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἐσμεν, ἰ πρό τῶν λόγων διαβήξαντων τὰ ἱμάτια αὐτῶν. Ἄλλὰ προσεδέχθη ἡ τοῦ Ναθαναὴλ ὁμολογία, καὶ ἐπηνέθη. Ἐτι τοῦ Κυρίου ἐρωτήσαντος τοὺς ἰδίους μαθητὰς, « Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ; » οὐχ ὡς χρεῖαν ἔχοντος ἐρωτῆν τοῦ τὰ πάντα εἰδῶτος, πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ἀλλ' ἀνάγοντος αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον, καὶ λεγόντων τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν Χριστὸν τὰς τῶν πολλῶν περὶ αὐτοῦ δόξας, καὶ ὁ Πέτρος εἰπὼν ὅτι : « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, » οὐκ ἤκουσε παρὰ τοῦ Χριστοῦ ὅτι Σφάλλῃ, Πέτρε, μηκέτι πλανῶ, διδάσκαλός σου εἰμι. Ἄκουσον καὶ γνῶθι τὴν ἀλήθειαν σὺ τε καὶ πάντες. Οὐκ εἶμι ἐγὼ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ γὰρ ἐστὶ δυνατὸν υἱὸν ἔχειν τὸν Θεόν. Ἄλλὰ τί ; λέγει ὁ Χριστός, « Μακάριος εἶ, Σίμων υἱὸς τοῦ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἰ πάντως τὸν ἐκεῖνου λόγον στηρίζων ἂντιχαριτῶν δὲ καὶ μισθῶν τῆς ὀρθῆς καὶ ἀπλανοῦς ὁμολογίας δέδωκεν αὐτῷ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἐτι τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως ὁ Θωμᾶς ψηλαφήσας τὴν τοῦ Κυρίου πλευρὰν καὶ τὰς χεῖρας, καὶ γνοὺς ὅτι ἀνευ πάσης ἀντιλογίας αὐτὸς ἐστὶν ὁ Χριστὸς, μέγα ἀνεβόησεν, « Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου. » Τί δὲ ὁ Χριστός, τῷ Θωμᾶ ; « Ὅτι ἐώρακάς με, πιστεύσας. Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες. » Καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνοι. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτὸν λεχθέντα. « Ἀμὴν ἀμὴν, » φησὶ, « λέγω ὑμῖν ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστίν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται. Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ. Μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ἧ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες ; εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. » Καὶ πάλιν, « Ἀμὴν Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ἔχει ζωὴν αἰώνιον. » Τί γοῦν δοκεῖ ὑμῖν ; λέγει ὁ Χριστὸς ἑαυτὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν, ἢ οὐ ; Πάντως ἐν τῷ εἰπεῖν, ὅτι : « Ἐρχεται ὥρα, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, » εἰδείξεν ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς Υἱὸν, ὅς ἐστιν αὐτὸς ὁ Χριστός. Τὸ δὲ, « Ἀκούσονται οἱ νεκροὶ τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ζήσονται, » εἰδείξεν ἑαυτὸν δεσπότην, καὶ ἐξουσίαν ἔχοντα ζωῆς καὶ θανάτου καὶ νῦν καὶ ἀεί ποτε. Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ ὁ Υἱός. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, « καὶ κρίσιν ποιεῖν, » εἰδείξε τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν καὶ κρίσιν, ἣν μέλλει ποιήσειν, ὡς καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀπολογία τραυῶς ἀποδείξειται. Ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, « ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, μὴ θαυμάζετε τοῦτο. Καὶ γὰρ ἔρχεται ὥρα, ἐν ἧ ἀκούσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ ἐκπορεύσονται εἰς ἀνάστασιν καὶ κρίσιν

⁷² Act. xiv, 14. ⁷⁴ Matth. xxi, 13 seqq. ⁷⁵ Joan. xx, 28, 29. ⁷⁶ Joan. v, 28, 29. ⁷⁷ Joan. vi, 47.

καὶ ἀναπέδοσιν, ἢ ἰδεῖς μὲν Θεὸν ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ Ἀ
 ἄνθρωπον. Ταῦτα γὰρ πάντα Θεοῦ ἔργα προδήλως
 ὑπάρχουσι. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ μὲν παλαιὰ θεολογία
 καλεῖται, ὡς ἔχουσα τοὺς τοῦ Θεοῦ λόγους· ἡ δὲ νέα
 λέγεται μὲν καὶ αὐτὴ θεολογία, διὰ τὸ καὶ αὐτὴν ὁ-
 μοίως κατεῆσθαι αὐτοὺς, ἐξόχως δὲ θεωργία καλεῖ-
 ται, διότι ἂ πάλαι προσέπων οἱ προφήται, ταῦτα αὐ-
 τὸς ὁ Χριστὸς ἐνήργησε καὶ ἐπλήρωσε, καὶ ἀγα-
 τουργῶς διαπραγματεύσατο τὰ καθ' ἡμᾶς· τῆσιν ἂ,
 τοὺς θειοτάτους αὐτοῦ καθ' ἄκρον ἐνώσας εὐδοκίᾳ
 τοῦ Πατρὸς, καὶ συνεργίᾳ τοῦ Πνεύματος. Καὶ λοιπὸν
 δικαίως ἂν εἰποιμεν, ὡς ἔμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου,
 Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. ἢ Ἐπεὶ γοῦν ὁ
 Χριστὸς ἐστὶ Θεὸς μὲν, ὡς ἀποδέδεικται, καὶ Θεοῦ
 Υἱός, ἐστὶ δὲ καὶ ἄνθρωπος καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου κατὰ
 τὴν σάρκα, καὶ ἐκηρύττετο ἀπὸ συστάσεως κόσμου, B
 καὶ ἀναφαίνεται λόγοις προφητικoῖς· καὶ ὁράτεσιν,
 ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τοῦ καιροῦ
 δὲ καλέσαντος· καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐναργῶς τοῦτο
 ὑπέδειξε διὰ τὰ λόγων καὶ πράξεων, καὶ συνελθὼν
 τὰ πάντα, εἶπεν ὅτι· Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ἔχει ζωὴν
 αἰώνιον, ἢ διέστειλε τὴν ψυχικὴν ζωὴν τῆς σωματι-
 κῆς. ἢ γὰρ σωματικὴ πρὸς ὀλίγον φανεῖσα παρέρ-
 χεται, ἡ δὲ ψυχικὴ αἰώνιος ἐστίν, ὡσπερ καὶ ὁ θά-
 νατος αὐτῆς. Ἄλλ' ὅμως καὶ τὸ φθαρτὸν τοῦτο καὶ
 θνητὸν σῶμα ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ Θεὸς οὐκ ἐγκατα-
 λείψει ἐν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ, ἀλλ' ὅταν ἐν-
 δύσῃ αὐτὸ ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν, καὶ ἀφθαρτοὶ
 καὶ ἀθάνατοι ἀναστάντες, τότε κατὰ τὸ λόγιον σὺν
 τῷ Κυρίῳ ἐσόμεθα. Τοῖνον διὰ τῶν βημάτων αὐτῶν,
 καὶ ὧν πρῶτον πολλοὶ ἐλάλησαν, οὐδὲν δὲ ἐλατ- C
 τον καὶ ἐξ ὧν ἡμεῖς οὐκ ἐγράψαμεν, τρανῶς ὁ Χρι-
 στὸς Θεὸν τε καὶ ἄνθρωπον ἑαυτὸν ἐναπέφηνεν.
 Ἄλλ' ὅτε καὶ τὸν ἐκ γενετῆς τυφλὸν σῶον καὶ θεω-
 ροῦντα ἀποκατέστησε μετὰ τὸ ἀναβλέψαι αὐτὸν,
 οὕτως εἶρηκε πρὸς αὐτὸν, ἢ Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν
 Υἱὸν τοῦ Θεοῦ; ἢ Ὁ δὲ φησὶ, ἢ Καὶ τίς ἐστίν, Κύριε,
 ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν; ἢ Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς,
 ἢ Καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ ἐκεῖνός
 ἐστίν. ἢ Ὁ δὲ εἶπε, ἢ Πιστεύω, Κύριε. ἢ Καὶ προσε-
 κύνησεν αὐτόν. Ἄλλ' ὅμως ὁ αὐτὸς Μωάμεθ κατη-
 γρηρῶν λέγει περὶ τινῶν ὅτι ἀπεδοκίμασαν ἄτινα
 οὕτε νοοῦσιν, οὕτε δύνανται ἐξηγηθῆσαι, ὅπερ μάλ-
 λον αὐτὸς πέπονθεν, ἀποδοκίμασας τὸν Χριστὸν μὴ
 εἶναι Υἱὸν Θεοῦ, μηδὲ σαρκωθῆναι, καὶ διὰ τὸ τῆς
 ἀκαταλήψιας μέγεθος ταῦτα ἠρνήσαστο, ἀλλὰ καὶ τὸ
 τῆς Τριάδος μυστήριον οὐ προσεδέξατο. Οὐ γὰρ ἡ-
 δύνατο νοεῖν τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν ἄνευ τῆς
 κατὰ τὴν οὐσίαν διακρίσεως, ὡς εἶρηται. ἢ Ἐθαυμα-
 στῶθη γὰρ, ἢ φησὶν, ἢ ἡ γυνῶς σου ἐξ ἐμοῦ, λίαν
 ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν. ἢ Τί δὲ
 ἄλλο ἐστίν ἢ ἡ ἀκατάληπτος καὶ ἀπεριόρητος τοῦ
 Θεοῦ γυνῶς, ἢ τις ἀγνωστὴ παρεκχέζεται διὰ τὸ
 ὑπερᾶν αὐτῆς πάσης κτιστῆς γυνῶσσεως; ἢ γὰρ τοῦ
 Θεοῦ ἀγνωσία οὐ λέγεται κατὰ στέρησιν, ἀλλὰ καθ'
 ὑπεροχὴν. Διὰ γὰρ τὸ ὑπερβάλλον καὶ ἀπρόσιτον
 φῶς τοῦ Θεοῦ σκότος αὐτὸ ὠνόμασαν. Τὸ γὰρ μὴ

cium et retributionem, ἢ seipsum Deum esse osten-
 dit, sed etiam hominem. Hæc enim omnia Dei
 opera sunt. Quapropter et vetus Scriptura theo-
 logiæ nomen accepit, utpote quæ Dei sermones
 continet: nova quoque idem nominis habet,
 cum et ipsa similiter eosdem comprehendat. Im-
 primis vero Theurgia vocatur. eo quod Christus
 opere et factis compleverit, quæ olim a prophetis
 erant prædicta: et summa cum bonitate admini-
 stravit ea quæ inter nos humilia erant, cum di-
 viniis suis supreme conjungens, secundum Patris
 beneplacitum et Spiritus cooperationem. Unde me-
 rito sane dixerimus: « Magnifica sunt opera tua,
 Domine, omnia fecisti sapienter ⁷⁸. » Cum itaque
 Christus Deus sit, ut demonstratum est, et Dei
 Filius, est etiam homo, hominisque Filius secun-
 dum carnem, et prædicatus est a conditione
 mundi, et apparuit ex verbis prophetarum et vi-
 sionibus, quin ipso Deo Patre illud de ipso testante.
 Tempore autem hoc postulante, Christus hoc ip-
 sum dilucide declaravit verbis simul et operibus,
 omniaque comprehendens dixit: « Qui credit in
 me, habet vitam æternam. » His, inquam, divisit
 vitam animæ ab hac corporali. Hæc enim ubi ad
 tempus visa fuerit, transit; animæ autem vita
 sempiterna est, quemadmodum et mors illius.
 Nihilominus tamen corpus illud corruptibile et
 mortale Creator hujus, Deus nimirum, non dere-
 linquet in morte et corruptione; sed postquam
 illud incorruptibili et immortalis natura induerit,
 integri et immortales resuscitati, juxta oraculum ⁷⁹,
 cum Deo erimus. Per ipsa igitur verba quæ
 antea sæpius locutus est, nihilque minus ex his
 quæ nos non ascripsimus, Christus seipsum ma-
 nifeste Deum et hominem esse declaravit. Cæte-
 rum cum illi qui a natiuitate sua cæcus exstiterat,
 sanitatem et visum restituisset, cum ille jam vi-
 deret, sic ad eum dixit: « Credisne in Filium
 Dei? » Ille vero ait: « Et quisnam est, Domine,
 ut credam in illum? » Dixit autem illi Jesus:
 « Et vidisti eum, et qui loquitur tecum, ille est. »
 Ille vero dixit, « Credo, Domine, » et adoravit
 illum ⁸⁰. Cæterum Mahomet quosdam accusans
 dicit: Rejecerunt ea quæ non intelligunt, nec pos-
 sunt enarrare. Hoc ipsi imprimis contigit, cum
 Christum negavit esse Dei Filium, nec incarnatum
 credidit. Propter immensam enim stoliditatem
 illud negavit. Quin et Trinitatis mysterium non
 admisit. Non enim poterat personarum discrimen,
 ut dictum est, sine substantiarum discrimine con-
 sistens intelligere. « Mirabilis, inquit, facta est
 scientia tua a me, multum confortata est; non
 potero ad ipsam ⁸¹. » Quid enim aliud est quam
 incomprehensibilis et intellectu impossibilis Dei
 cognitio, quæ ignorantie confertur propter sum-
 mam illam præ omni cognitione mundana excel-
 lentiam? Ignorantia enim Dei non secundum pri-

⁷⁸ Psal. ciii, 24. ⁷⁹ I Thess. iv, 16. ⁸⁰ Joan. ix, 35-38. ⁸¹ Psal. cxxxviii, 6.

vationem, sed excellentiam dicitur. Propter excellentem enim et inaccessible lumen Dei, illud tenebras nominaverunt. Quod enim videri nequit, a tenebris fere nihil differt. « Posuit enim, inquit, tenebras absconsionem sui ⁸². » Verum etiam Dei sapientiam et scientiam, omnem angelorum hominumque excedentem intellectum, quæ nec ratione nec sermone explicari potest, theologi stultitiam vocaverunt. Quapropter etiam Sermonis Dei incarnationem illi iidem theologi vanitatem dixerunt, cum plena sit, imo abundantissima sapientia, virtute et salute. Si igitur apud theologos mirabilis facta est Dei scientia, propter incomprehensibilem illam rationem, sique agnoscentes infirmitatem suam confessi sunt, dicentes se non posse ad ipsam, quomodo vel vestigium cognitionis divinæ inveniri liceret apud impietatis et mendacii inventorem? Et qui cibos quos comedit ignorat, quomodo modo in humores dividatur, Deum conatur investigare. Oculis igitur animæ et mentis suæ oculis, non cognovit Solem justitiæ; quapropter etiam reprobovit ipsum justitiæ Solem, Filium scilicet et Sermonem Dei, cumque hoc Patrem simul et Spiritum. « Qui enim Fillum non habet, inquit Salvator, neque Patrem habet ⁸³. » Qui vero nec Filium nec Patrem habet, necessario etiam Spiritu sancto caret. Cum hæc igitur ita se habeant, impie revera locutus est Mahomet, quod Salvator nihil in universum de se dixerit, quod Deus sit, vel Dei Filius. Verum de his quidem sic. Nunc autem secundam inspiciamus Mahometis demonstrationem, qua dicit Christum cum Judæis disputantem sic dixisse: « Adorate Deum meum et Deum vestrum, et Dominum meum et Dominum vestrum. » Nos itaque ante de Mahomete diximus, quod nonnunquam quidem impudenter mentiator, nonnunquam vero veritati falsum admisceat: quod idem in præsentem hoc argumento facit. Hunc enim sibi finem proposuit, ut pro virili sua universo mundo persuadeat, ut Christum nec Deum nec Dei Filium esse constentur; quapropter etiam hic, quidquid in mentem venit, loquitur. Præcipue autem falsum est quod ad Judæos Christus hæc dixerit; deinde Christi sermo etiam talis non est. Cæterum post resurrectionem causa futuræ suæ assumptionis dixit discipulis suis ⁸⁴: « Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum. » Et quemadmodum in multis aliis Christus et Deus et homo declaratur; ita etiam in hoc ipso sermone. Cum enim Christus hoc dicit, « Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, » ostendit verum illius Patrem Deum esse, et Christum ejusdem esse naturæ et substantiæ. Quapropter distinctim dixit: « Ascendo ad Patrem meum. » Si enim ipse aliis tantummodo similibus esset, in genere hæc locutionem in prima persona protulisset, dicens: Ascendo ad Patrem

δυναµεον ἔρῃσθαι σκότος ἀντικρὺς ἐστιν. « Ἔθετο γὰρ, » φησὶ, « σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ. » Ἄλλὰ καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καὶ ἐπιστήμην τὴν ὑπεραίρουσαν πᾶσαν ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων σύνεσιν, τὴν μὴ ἔχουσαν νοῦν ἢ λόγον ἐρμηνευτικῶν, μωρίαν οἱ θεολόγοι ἐκάλεσαν. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐνανθρώπησιν κένωσιν οἱ αὐτοὶ θεολόγοι καλοῦσι, καίτοι πλήρη τυγχάνουσιν, μᾶλλον δὲ ὑπερπλήρη σοφίας καὶ δυνάμειος καὶ σωτηρίας. Εἰ οὖν παρὰ τοῖς θεολόγοις ἐθαυμαστώθη ἡ τοῦ Θεοῦ γνώσις διὰ τὸ ἀκατάληπτον, καὶ ἐπιγόνον; τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν, ὠμολόγησαν εἰπόντες ὅτι οὐ δύνανται πρὸς αὐτὴν, πῶς κἂν ὄλωσ ἴχνος τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἐγγωρῆ εὐραβῆναι ἐν τῷ τῆς κακίας καὶ τοῦ ψεύδους ἔφευρετῆ; ὁ γὰρ μὴ εἰδώς ὄλωσ τὸ βρῶμα ὅπερ ἐσθίει, ὅπως εἰς χυμοὺς μερίζεται, τὸν Θεὸν περιρᾶται ἐρυσθῆν. Μύσας καὶ γὰρ τοὺς τῆς ψυχῆς καὶ νοῦς αὐτοῦ ὀφθαλμοὺς, οὐκ ἔγνω τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεδοκίμασεν αὐτὸν ὅτι τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ σὺν αὐτῷ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα. « Ὁ γὰρ μὴ ἔχων τὸν Υἱὸν, » φησὶν ὁ Σωτὴρ, « οὐδὲ τὸν Πατέρα. » Ὁ δὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μὴ ἔχων ἐρυνάκης οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοῦτων τοίνυν οὕτως ὠμολογημένον, κακῶς ἄρα ἐλάλησεν ὁ Μωάμεθ, ὡς οὐκ ἔφη ὁ Σωτὴρ περὶ ἑαυτοῦ τοκαθόλου ὅτι Θεός ἐστιν ἡ Θεοῦ Υἱός. Ἄλλὰ περὶ μὲν τούτων οὕτως Σωφώματα τοίνυν καὶ περὶ τῆς δευτέρας ἀποδείξεως τοῦ Μωάμεθ, τῆς λεγούσης ὅτι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους διαλεγόμενος ὁ Χριστὸς οὕτως εἰρηκεν, ὅτι « Προσκυνεῖτε τὸν Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, καὶ Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » Ἡμεῖς γοῦν προείπομεν περὶ τοῦ Μωάμεθ, ὅπως πῆ μὲν ἀνευθερίστως λέγει τὸ ψεῦδος, πῆ δὲ μίγνυσι τῆ ἀληθείᾳ τὸ ψεῦδος, ὡς καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ ἀποδείξει ἐκείνου. Σκοπὴν γὰρ ἔθετο, ἵνα κατὰ πᾶσαν αὐτῷ τὴν δύναμιν καταπατήσῃ τὸν ἅπαντα κόσμον, καὶ οὕτε Θεὸν ὁμολογήσῃ τὸν Χριστὸν, οὕτε Θεοῦ Υἱόν· διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὸ παρὸν λέγει ἄπερ καὶ λέγει. Ἄλλὰ καὶ προηγουμένως ψεύδός ἐστιν, ὅτι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους εἶπε τοῦτο ὁ Χριστός. Δεύτερον δ' ὅτι οὐδ' οὕτως ἐστιν ὁ τοῦ Χριστοῦ λόγος, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτῷ γεγενῆσθαι ἀνάληψιν εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Καὶ μᾶλλον ὥσπερ ἐπὶ πολλῶν ἑτέρων ὁ Χριστὸς ἀναφαίνεται Θεός τε καὶ ἄνθρωπος, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ λόγου τούτου. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν τοῦτον τὸν Χριστὸν, ὅτι « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, » ἔδειξεν ὅτι γνήσιος Πατὴρ αὐτοῦ ἐστιν ὁ Θεός, καὶ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως αὐτοῦ ἐστιν ὁ Χριστός. Καὶ διὰ τοῦτο κχωρισμένως εἶπεν ὅτι « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου. » Εἰ γὰρ ὡς εἰς τῶν πολλῶν εὐρίσκατα καὶ αὐτὸς, κοινῶς ὡς ἐπὶ πρώτου προσώπου ἔμελλε προσφῆρῃν τὸν λόγον, καὶ εἰπεῖν ὅτι « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα ἡμῶν. Τὸ δ' οὕτω λεχνημισμένως εἰπεῖν τῷ,

⁸² Psal. xvii, 12. ⁸³ Joan. xvi, 15. ⁸⁴ Joan. xx, 17.

'Αναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου, ἐπὶ πρώτου προσώπου, εἶτα καὶ Πατέρα ὑμῶν, ὡς ἐπὶ δευτέρου, πάντως οὐδὲν ἕτερον εἶρηκεν, οὐδ' ἄλλο εἰδήλωσεν, ἢ ὅτι αὐτὸς μὲν ὁ Χριστὸς φύσει ἐστὶν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οἱ δ' ἄλλοι πάντες χάριτι· ὡς τὸ, « Εγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστέ καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » Τὸν αὐτὸν καὶ ὁμοιον τρόπον εἰδήλου καὶ τὸ « Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Καὶ ὅτι μὲν ὡς ἄνθρωπος εἶρηκε τὸ « Θεὸν μου, » παντὶ που ἤλον· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸ ὁμοίως ὡς πάντες ἄνθρωποι. Εἰς γὰρ πάντας ἀγίους ἀνθρώπους· κατὰ χάριν λέγεται ὁ Θεὸς Θεὸς αὐτῶν· ὡς ἕταν λέγεται Θεὸς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ, καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς. Καὶ γὰρ πρότερον καθαρθίντες· καὶ ἀπονηφάμενοι τὰς ἰδίας ἁμαρτίας, καὶ γενόμενοι σκευὴ ἁλίου· ἔκτοτε δέχονται τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, καὶ γίνονται υἱοὶ Θεοῦ, καὶ ὀνομάζονται ὁ Θεὸς Θεὸς αὐτῶν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ οὐχ οὕτως· ἀλλὰ Πατὴρ αὐτοῦ λέγεται ὁ Θεός, διότι γέννημα τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς ἐστὶ, καὶ μία φύσις, καὶ μία οὐσία, καὶ θεότης, καὶ δύναμις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐστὶ. Θεὸς δὲ τοῦ Χριστοῦ λέγεται διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔκαστον τοῦ Υἱοῦ τῷ προσλήμματι, οὐχὶ δὲ κατὰ τοὺς ἀγίους. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπε καὶ περὶ τούτου κειρωσμένου τὸ, « Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Βλέπεις πῶς καὶ τὰ δοκούντα ταπεινὰ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ μέγαν καὶ ὑπερβυθὸν καὶ ἔξαισιον ἔχει τὸν νοῦν; Τοῖνον ἐξ αὐτῶν, ὧν ὁ μὲν Χριστὸς καλῶς εἶρηκεν, ὁ δὲ Μωάμεθ κακῶς προσέφερεν, ἀναφαίνεται ὁ Χριστὸς Θεὸς τε καὶ ἄνθρωπος.

ε'. Ἐτι ἀρνεῖται μὲν ὁ Μωάμεθ τὸ τὸν Χριστὸν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ καὶ Θεόν· ἀρνεῖται δὲ καὶ ὅτι ἐσαρκώθη. Ἀλλὰ ψιλὸν μόνον ἄνθρωπον λέγει κατὰ Νεστορίον, καὶ ἐκ παρθένου γεγενῆσθαι, ἕγιον δὲ ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους, καὶ σοφόν, καὶ προφήτην μείζονα πάντων τῶν προφητῶν. Καὶ ῥητῶς ὑπεράνθρωπον τοῦτον καλεῖ, Θεὸν δὲ καὶ Θεοῦ Υἱὸν οὐδαμῶς. Ἐπεὶ γοῦν ἡ πᾶσα πραγματεία τῆς τε πρώτης καὶ δευτέρας καὶ τρίτης ἀπολογίας τοῦτο ἐστὶν, ἵνα δευθῆ, ὅπως ὁ Χριστὸς Θεός καὶ Θεοῦ Υἱός ἐστι, καὶ ὅπως Θεός ὢν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν λαβὼν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου σάρκα, ἐγένετο τέλειος ἄνθρωπος, ὡς πρὸς καὶ τέλειος Θεός, περιττὸν καὶ περιεττὸν δοκεῖ ἵνα καὶ αὐθις τὰ αὐτὰ ἐπιχειρῶμεν· ἐκείσε γὰρ τρανῶς ἀποδίδεται ὁ Χριστὸς Θεός, τε καὶ ἄνθρωπος.

ς'. Ἐτι φησὶν ὁ Μωάμεθ μὴ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τὸν Χριστὸν ἀναιρεθῆναι, μήτε σταυρωθῆναι, ἀλλὰ τινὰ ἕτερον ἐκεῖνον ὁμοιον, καὶ κατὰ φαντασίαν εἰδῆσαι τὸν Χριστὸν ἐσταυρῶσθαι, Μανιχαίοις ἀκολουθῶν. Ὅσπερ γὰρ σπουδάζων εὐρίσκειται πείσαι πάντα ἄνθρωπον οὔτε Θεὸν οὔτε Θεοῦ Υἱὸν εἶναι τὸν Χριστὸν, οὔτω καὶ πάση δυνάμει σπουδάζει, ἵνα καὶ τὴν ἐνσαρκίαν τοῦτον οἰκονομίαν ἀνατρέψῃ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκεῖνον θάνατον. Ἡμεῖς γοῦν καὶ περὶ τούτου εἴπομεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀπολογίᾳ, καὶ ἀπεδείξαμεν

A nostrum. Cum vero distinctim dicat: « Ascendo ad Patrem meum, » in prima persona, deinde, « et patrem vestrum, » quasi in secunda, nihil aliud omnino dixit, nec aliud significavit quam quod ipse Christus natura sit Dei Filius: alii vero omnes, gratia. Sicut et illud: « Ego dixi, Dii estis, et omnes filii Altissimi⁶⁶. » Eundem igitur similem modum hoc notat, « Deum meum et Deum vestrum. » Et quod ceu homo hoc dixerit, « Deum meum, » per omnia clarum est. Verum neque hoc similiter ut omnes homines dixit. De omnibus enim sanctis hominibus dicitur, Deum esse Deum ipsorum, per gratiam scilicet: ut cum dicitur, « Deus Abraham, Isaac et Jacob, » et his similibus. Prius enim mundati et abluti a propriis peccatis, et misericordiae vasa facti, gratiam Dei suscipiunt, et filii Dei redduntur, Deusque illorum Deus esse dicitur. In Christo autem non sic, sed Deus Pater illius esse dicitur. Quapropter proles ex persona Patris est, et una natura, una substantia, divinitas et potentia Patris est et Filii. Deus vero Christi esse dicitur, propter unionem Filii cum eodem cognomento secundum substantiam, non secundum sanctorum consuetudinem. Quare etiam de hoc distinctim dixit: « Ascendo ad Deum meum et Deum vestrum. » Vides, quomodo ea quæ humilia in Christo sunt, sensum habent magnum, eximium et admirandum? Ex his ergo, quæ Christus quidem bene locutus est, male vero citavit Mahomet, constat Christum Deum esse et hominem.

5. Negat præterea Mahomet Christum Filium Dei esse et Deum, negat etiam quod incarnatus sit, nudum vero dicit hominem secundum Nestori sententiam, et ex virgine natum: sapientissimum vero esse omnium hominum, sapientem, et prophetam omnium prophetarum maximum. Et manifeste hunc hominibus excellentiorem esse dicit, Deum vero Deique Filium non esse. Cum itaque universa secundæ et tertię Apologiæ tractatio in hoc versetur, ut ostendatur, Christum et Deum esse et Dei Filium, et quod Deus existens extremis temporibus ex sancta Virgine assumpta carne homo factus sit perfectus, quemadmodum et homo perfectus est; supervacaneum et nimis longum videtur fore, si eodem rursus aggredieremur. Illic enim manifeste demonstratum est, Christum et Deum esse et hominem.

6. Rursum dicit Mahomet, non Christum a Judæis occisum et crucifixum esse, sed alium quemdam illi similem: et quod per imaginationem falsam videatur, Christum esse crucifixum, Manichæorum opinionem secutus. Quemadmodum hoc ejus studium esse percipitur, quo omnibus persuadeat ne Christum Deum Deique Filium esse admittant; ita etiam omni studio in hoc est, ut illius incarnati omnem administrationem subvertat, simul et illius mortem. Nos itaque de eodem in so-

⁶⁶ Psal. lxxxi, 6.

cunda Apologia diximus, multisque argumentis et demonstrationibus evicimus, quod Christus Deus et Dei Filius perfectusque homo sit. Verumtamen etiam nunc in præsenti sic dicimus. Homo cum per gratiam Dei imago esset, diaboli invidia instigante, Dei præceptum transgressus, maledictionem a Deo accepit, et paradiso ejectus est, mortemque acquisivit. Filius vero Dei, imago Dei naturaliter existens, eam quæ secundum gratiam erat Dei imaginem induit, id est humanam naturam, ipsamque salvavit, et in pristinam beatitudinem restituit. Insuper quemadmodum oratio per linguam instrumentum ipsius animi meditationes exponit, sic etiam Sermo Dei Patris, per carnem Patris sui consilia revelavit, illiusque divinitatem. Et quemadmodum rege aliquo unam domum populosissimæ civitatis inhabitante tota civitas hostibus terribilior redditur : sic Christo unum inhabitante corpus, omnis humana natura diabolo formidabilior facta est. Et hoc ex martyribus et sanctis clare colligitur, qui mortem ceu rem nihili et somnum judicaverunt, dæmonibus vero ceu servis suis præceperunt. Sicut igitur occultare conatur, quod Christus Deus et Dei Filius sit, sic etiam incarnationem illius, quin et mortem et resurrectionem hujus obscurare nititur, et propterea illum dicit non esse crucifixum. Cæterum hoc manifeste falsum est. Et primo, quod si non crucifixus est, cujus rei gratia Christiani in Christum rem sinxerunt injuriosissimam? Crucis enim mortem inonestam et infamem esse ducebant, et propterea infelices Judæi Christum Dominum gloriæ hoc mortis genere condemnaverunt. Verum intelligant, quod per crucis tropæum et salutarem mortem, quæ ipsa etiam Dei infirmitas dici solent, dissolutæ sint omnes malæ et adversæ potestates. Per crucem tenebras mundi depulit, et lucem scientiæ reduxit. Per crucem et mortem illius crux contracta est, nec amplius mors est, nec diaboli tyrannis. Et corpus quidem Christi mortuum est, sepultum est, et resurrexit; divinitas vero illius passionis expressa permansit. Quemadmodum enim regis mandatum in charta descriptum, etiam charta corrupta incorruptum et inviolatum permanet : sic etiam in Christo contigit; corpus quidem illius corruptionem suscepit, et mortuum est, corruptionem vero absolutam minime; divinitas autem illius passione omni caruit. Deus enim non patitur. Secundo, ipsi etiam Judæi omnes Christi mortem testantur; nam dicunt se illum ceu maleficum occidisse. Tertio, non in abstruso et abscondito loco mortuus est, ut mors illius celaretur, et una cum morte illius quoque resurrectio; sed secundum divinam ordinationem mors Domini in tempus Paschæ incidit, ut juxta consuetudinem omnis Judæorum multitudo congregaretur, duodecim scilicet tribus, omnibusque mors Christi innotesceret, ne forte locum invenirent aliquem, qui Salvatoris mortem cuperent celare, ut in presenti conatur

διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἀποδείξεων, ὅπως ὁ Χριστὸς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος ἀναβέβηκεται. Ἄλλ' ὅμως καὶ κατὰ τὸ παρὶν λέγομεν οὕτως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, εἰκὼν ὦν τοῦ Θεοῦ κατὰ χάριν, φθόνῳ διαβόλου τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ παραβᾷς, ἔλαβε κατάραν ἀπὸ Θεοῦ, καὶ ἐξεδίθη τοῦ παραδείσου, καὶ τὴν θάνατον ἐκλήρωσατο. Ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εἰκὼν αὐτοῦ δη τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχων, ἐνεδύσατο τὴν κατὰ χάριν εἰκόνα, τοῦτέστι τὴν ἀνθρωπεῖαν φύσιν, καὶ ἔσωσεν αὐτήν, καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν μακαριότητα αὐτὸς ἀνήγαγεν. Ἐτι, ὡσπερ τὰ τοῦ νοῦ κινήματα ὁ Λόγος διὰ τῆς γλώσσης δῆλα ποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς διὰ τῆς σαρκὸς ἐδήλωσε τὰ τοῦ ἰδίου Πατρὸς βουλήματα, καὶ τὴν αὐτοῦ θεότητα. Ἐτι, ὡσπερ βασιλεύς εἰς ἐν οἰκίαν οἰκήσαντος; πόλεως μυριάδου, τότε δη πᾶσα ἡ πόλις φοβερά γίνεται τοῖς ὑπερναντίοις, οὕτω τοῦ Χριστοῦ ἐν ἐνὶ σώματι οἰκήσαντος, πᾶσα φύσις ἀνθρώπων φοβερά τῷ δισδῶφι ἐγένετο. Καὶ ἔηλον ἀπὸ τε τῶν μαρτύρων, ἀπὸ τε τῶν ὁσίων, ὅτι τὸν μὲν θάνατον ἀντ' οὐδενὸς καὶ ὡς ὑπνον αὐτὸν ἐλογίσαντο, τοῖς δὲ δαίμοσιν ἐπέταττον, καθάπερ δούλοις αὐτῶν. Ὡσπερ γοῦν κρύπτειν πειράται τὸ τὴν Χριστὸν Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν εἶναι, οὕτω καὶ τὴν ἐσαρκίαν αὐτοῦ οἰκονομίαν, ἀλλὰ δη καὶ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ διὰ τοῦτο λέγει μὴ ἐσταυρωῦσθαι, ἀλλὰ τοῦτέστι ψεύδος σαφές. Καὶ πρῶτον, ὅτι εἴπερ οὐκ ἐσταυρώθη, τοῦ χάριν ἐπλάσαντο οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ πρᾶγμα ἐψυδριστον; τὸν γὰρ διὰ σταυροῦ θάνατον ἄτιμον καὶ ἄδοξον ἐλογίζοντο, καὶ διὰ τοῦτο κατέκριναν τὸν Χριστὸν τὸν Κύριον τῆς ζωῆς οἱ τάλανες Ἰουδαῖοι τὸν τοιοῦτον θάνατον. Ἄλλὰ γνώτωσαν ὅτι διὰ τοῦ τοῦ σταυροῦ τροπαίου καὶ διὰ τοῦ σωτηρίου θανάτου, ἅτινα καὶ ἀσθένεια Θεοῦ καλοῦνται, κατελύθησαν πάντας αἰ πονηρὰ καὶ ἀντικείμεναι δυνάμεις, διὰ τοῦ σταυροῦ τὸ σκότος τῆς οἰκουμένης ἀπήλασε, τὸ δὲ φῶς τῆς γνώσεως ἐπαυήγαγε, διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ κατελύθη ὁ θάνατος, καὶ οὐκ ἔτι ἐστὶ θάνατος καὶ ἡ τυραννὶς; τοῦ διαβόλου. Καὶ τὸ μὲν σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη, καὶ ἀνέστη, ἡ δὲ θεότης αὐτοῦ ἀπαθὴς διαμένειν. Ὡσπερ γὰρ βασιλεύς λόγος ἐν χάριτι καταγραφεί, εἴπερ ὁ χάρτης διαφθαρή, ὁ τοῦ βασιλέως λόγος ἀφθαρτος διαμένει, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, τὸ μὲν σῶμα ἐκεῖνον καὶ φθορὰν ἰδέξατο, καὶ ἀπέθανε, διαφθορὰν δὲ οὐδαμῶς; ἡ δὲ θεότης αὐτοῦ ἀπαθὴς διαμένειν, οὐδὲ γὰρ πάσχει Θεός. Δεύτερον, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰουδαῖοι πάντες μαρτυροῦντές εἰσι τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον. Ὡς γὰρ κακοῦργον λέγουσι ἀποκτεῖναι αὐτόν. Τρίτον, ὅτι οὐκ ἐν κρυφῇ ἀπέθανεν οὐδ' ἐν παραβύστῳ καὶ γωνίᾳ, ἵνα κρυβῇ ὁ θάνατος αὐτοῦ, σὺν δὲ τῷ θανάτῳ καὶ ἡ τούτου ἀνάστασις, ἀλλὰ κατὰ θέαν οἰκονομίαν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Πάσχα ἐγένετο ὁ τοῦ Κυρίου θάνατος, ἵνα κατὰ τὸ εἰωθὸς συναθροισθῇ τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων, ἥτοι τὸ δωδεκάφυλον, καὶ γένηται πᾶσι δῆλος ὁ τοῦ Χριστοῦ θάνατος, καὶ οὐκ ἔχωσι χώραν οἱ βουλόμενοι κρύπτειν τὸν τοῦ Σωτῆρος θάνατον, ὡς κατὰ τὸ

παρὸν ὁ Μωάμεθ. Τέταρτον, ὅτι οὐκ ἀπέθανε θάνατον φυσικὸν, ἀλλὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐπέτρεψε τὸν ἐκεῖνου θάνατον. Καθάπερ τις παλαιστῆς γενναῖος, οὐκ αὐτὸς ἐκεῖνος ἐκλέγεται τὸν ἀνταγωνιστὴν αὐτοῦ καὶ ἀντίπαλον, ἀλλ' ὡς ἂν τις βούληται τούτῳ συμπλέκεται· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὃς ἀπὸ λόγου μόνου βίβας εἰς γῆν τοὺς ζητοῦντας αὐτὸν, τὴν ἔξουσίαν πᾶσαν τοῖς Ἰουδαίοις ἀφῆκε. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἐξελέξαντο τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον, ἀγνοοῦντες οἱ τάλαντες ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος ἐμφασίν τινα προφητείας ἐπλήρωσεν. Ὁ γὰρ Δαβὶδ φησι, « Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Τί δηλοῦσι τῆς προφητείας; Πάντως οὐδὲν ἕτερον, ἢ ὅτι, ὡσπερ ἡ γωνία τοὺς δύο τοίχους ἐνοῖ καὶ συνδεῖ, καὶ ποιεῖ ἓν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὃς πέτρα ὠνομάσθη παρὰ τῆς Γραφῆς; ὅτινα λίθον ἀπεδοκίμασαν, καὶ ὡς ἀνωφελῆ καὶ ἀχρηστον ἐβρίβαν οἱ οἰκοδομοῦντες Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἐνεπιστεύθησαν τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια εἰς οἰκοδομὴν καὶ σωτηρίαν τοῦ γένους αὐτῶν, οὗτος, ἦγουν ὁ Χριστὸς, ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, τοῦτέστι συνήψε τὴν τε παλαιὰν Διαθήκην, καὶ τὰ ἔθνη, καὶ ἐνώσας τὰ δύο, ἓνα οἶκον ἐποίησεν εἰς κατοικητέριον Θεοῦ. Καὶ τείνας τὰς χεῖρας ἐν τῷ σταυρῷ, τὰ διεστῶτα συνήγαγε, καὶ εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον καὶ μίαν πίστιν ἀποκατέστησεν. Ἄλλὰ καὶ τὸν ἀέρα, ὅτινα ὁ ἀρχὼν τοῦ ἀέρος; διάβολος ἐμίανε, τοῦτον ὁ Χριστὸς ἤγλασε, διὰ τὴν ἀναβίωσιν αὐτὸν εἰς τὸ τοῦ σταυροῦ ὕψος. Ἐποιοῖ δ' ἂν τις καὶ τοῦτο, ὅτι οὐκ ἀπέθανεν ὁ Χριστὸς τὸν τε Ἰωάννου θάνατον, ἢ τὸν Ἡσαίου, οἵτινες ὁ μὲν ἐτμήθη τὴν κεφαλὴν, ὁ δὲ ἐπίρσθη μέσον ξυλίνῳ περιόνι, ἀλλὰ ὁσὼν ἔχων τὸ σῶμα, διδασκαλίαν ἀφείκε, ὅτι ἐπεὶ σῶμα Χριστοῦ ἢ Ἐκκλησία ἔστιν, οὐκ ἔστι δι καινὸν, ἵνα σχιζῶσιν αὐτὴν οἱ κακῶς φρονοῦντες.

ζ'. Ἐτι φησὶν ὅτι τὸν Χριστὸν ὁ Θεὸς εἰς ἑαυτὸν μετακαλέσατο, τοῦτέστιν εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ κόσμου πάλιν φανήσεται, καὶ θανατώσει τὸν Ἀντίχριστον, μετὰ δὲ ταῦτα θανεῖν καὶ τὸν Χριστὸν, τοῖς αἰρετικοῖς Δονατισταῖς συμφωνῶν, καὶ ταύτῃ τῇ αἰρέσει τὸ ἔμολογεῖσθαι Χριστὸν τὸν Θεὸν ἀνατρέπει. Ὅτι μὲν γὰρ ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁ Χριστὸς, ὁμολογεῖ, καὶ ὅτι πάλιν ἐλεύσεσθαι μέλλει οὐκ ἀρνείται· ὅτι δὲ ὡς Θεὸς καὶ κριτὴς πάσης κτίσεως, ἀποβάλλεται. Ἄλλ' ὡς Ἡλίαν ἢ Ἐνώχ, οὕτω κηρύττει τὸν Χριστὸν ἐλεύσεσθαι. Ἀρνούμενος δὲ καὶ τὸν ἐκεῖνου θάνατον, λέγει ὅτι μετὰ τὸ θανατώσει τὸν Ἀντίχριστον, καὶ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἀποθανεῖν. Ἄλλ' ἐπεὶ πολλάκις καὶ διαφόρως ἐμπροσθεν περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰπομεν, ἀπόχρη τὰ λεγόμενα εἰς ἀνασκευὴν καὶ κατάλυσιν καὶ τούτου τοῦ ἀσεβήματος. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Χριστοῦ ταῦτά εἰσι τὰ παρὰ τοῦ Μωάμεθ λεχθέντα.

η'. Περὶ δὲ τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς παρθένου καὶ θεοτόκου οὕτως φησὶν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ θεοποιοῦσιν αὐτήν. Ἐπεὶ γοῦν καὶ περὶ τοῦ τοιοῦτου ἀποπήματος ἀρκετῶς εἰρήκαμεν ἐν τῇ τρίτῃ ἀπολογίᾳ, πλέον οὐ λέγομεν. Ἀρκετὰ καὶ γὰρ εἰσι τὰ βηθέντα.

⁶⁶ Matth. xxi, 42.

A Mahomet. Quarto, quod non morte naturali oblit, sed Judæis mortis suæ arbitrium permisit: quem admodum generosus athleta non ipse concertatorem et colluctatorem eligit, sed cum uno quolibet congredditur; sic etiam Christus, qui solo verbo in terram prostraverat quærentes se, omnem potestatem Judæis permisit, qui et ipsi crucis mortem elegerunt, ignorantes miseri etiam mortem hanc prophetiæ figuram implere. David enim inquit: « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ⁶⁶: » quidnam hoc vaticinio innuente? Non aliud certe, quam quod veluti angulus duos conjungit et colligat parietes, unumque facit, sic et Christus, quem Scriptura petram vocavit, quam reprobaverunt, et ceu inutilem rejecerunt, nulliusque pretii ædificatores Judæi, qui sane confirmaverunt Dei oracula in ædificationem et salutem gentis suæ; hic, inquam, Christus factus est in caput anguli, id est conjunxit vetus Testamentum, et gentes, et his utrinque junctis unam fecit domum in habitaculum Dei; et extensis in cruce manibus, distantia inter se collegit, et in unam novum hominem unamque fidem constituit. Sed et aerem, quoniam princeps aeris infecerat diabolus, sanctificavit Christus per suum in crucis summitatem ascensum. Poterit vero aliquis et hoc dicere, quod Christus non mortuus sit, ea qua Joannes et Isaias morte obierunt (e quibus ille quidem capite truncatus, hic vero serra lignea medius dissectus est), sed corpus salvum et integrum conservans, docuit hoc factum nos, quod Ecclesiam, quia corpus Christi est, non liceat malevolis in diversas partes discindere.

7. Insuper dicit, Deum ad se, id est in cælos vocavisse Christum, deinde vero et ipsum moriturum: hæreticis Donatistis consentiens, quæ hæresis Dei de Christo confessionem destruit. Quod enim in cælos assumptus sit Christus, testatur, nec eundem negat denuo venturum. Quod vero ceu Deus et judex universæ terræ venturus sit, abnegat; sed instar Eliæ et Enoch Christum venturum esse prædicat. Illius morte autem ante negata, nunc dicit etiam Christum moriturum, ubi Antichristum occiderit. Quoniam vero superius sæpe et multifariam de Christo diximus, sufficiunt ea quæ dicta sunt, in tantæ impietatis confutationem et solutionem. Et hæc sane sunt quæ de Christo a Mahomete sunt tradita.

8. De sancta vero Maria virgine et Deipara dicit, quod Christiani illam in Deos referant. Quoniam vero etiam de hac absurditate in tertia Apologia diximus sufficienter, plura non dicemus; ea enim quæ dicta sunt, huc sufficiunt. Item in capitulo

Amram, de virgine sancta Maria Deipara dicit, eam filiam esse ipsius Amram, qui pater est Mosis et Aaronis. Quemadmodum etiam in capite Mariam clare dicit, Christi Matrem Mariam Mosis et Aaronis sororem fuisse. Quod sane Amram Mosis et Aaronis parens fuerit, verum est. Cujus autem filia sit Deipara virgo, et e quibus nata, omnibus manifestum est. Mosis enim soror Maria in deserto mortua est. Annis autem ab hinc elapsis mille quingentis nata est Deipara virgo. En iam scite stultus hic in toto opere suo veritatem observat. γιλίους πεντακσίους ἐγεννήθη ἡ ἀγία Θεοτόκος. ἐν ὄλῳ τῷ αὐτοῦ συγγράμματι.

IN MAHOMETEM ORATIO IV.

« Impius, ut admirandus ille Salomon testatur, cum in profundum peccatorum inciderit, contemnit ⁶⁷. » Et quis impius magis ipso Mahomet? Et quodnam peccatorum profundum est, quæ denique tenebræ, in quas infelix hic non inciderit? Inter alia enim signa et prodigia falsa, etiam hanc visionem sinxit nefandam, quæ verbotenus apud illum in capite filiorum Israel talis legitur :

1. Laus illi, qui fecit transire servum suum unius noctis tempore ex oratorio Elara, quod est templum urbis Mechæ, usque ad oratorium longissime distans, templum scilicet sanctum in Jerusalem, quam benediximus. Quodam die cum Mahomet juxta tempus constitutum recinisset, dixit hominibus : Intelligite, homines. Cum heri a vobis discessissem, venit ad me post vespertinam psalmodiam angelus Gabriel, dixitque mihi : Mahomet, Dominus præcipit tibi ut illum invisas. Cui dixi : Et ubi videbo illum? Et respondit Gabriel. In eo loco quem inhabitat. Et tunc jumentum adduxit mihi majus quidem asino, mulo autem minus, cui nomen Em-parak ; et dixit ad me : Conscende hoc, et ad domum sanctam pergito. Jumentum vero a me jam ascensuro aufugit. Cui dixit angelus : Consiste, Mahomet enim is est qui te conscendet. Et respondit jumentum : Num in hujus gratiam sum missum? Respondit vero Gabriel : Ita. Et dixit jumentum : Nequaquam ut me conscendat admisero, nisi prius pro me Deum oraverit. Ego autem pro jumento Deum oravi, et conscendi illud ; quod me insidente, gradu molli incedebat, unguam suam in horizontem visus sui super insurgendo ; unde minori temporis intervallo, quam lapidis jactus absolvi possit, ad domum sanctam pervenimus una cum Gabriele angelo. Qui duxit me ad rupem quamdam, quæ erat in domo Dei Hierosolymæ. Et dixit mihi Gabriel : Descende, quoniam de petra hac cælum petes. Et descendi. Angelus vero Gabriel circulo quodam ad rupem alligavit jumentum Em-parak, et me humeris suis sublatum ad cælum usque portavit. Quo cum pervenissemus, pulsavit fores Gabriel. Cui dictum est, Quis es? Respondit is, Ego sum Gabriel. Et rursus dictum est illi, Et quis

Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ λέγει περὶ τῆς ἀειπαρθένου ἀγίας Μαρίας τῆς Θεοτόκου ὅτι θυγάτηρ ἐστὶ τοῦ Ἀμράμ, ὃς ἐστὶ πατὴρ τοῦ προφήτου Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἀαρών, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μαρίαμ, ὅπου ἐρμηνεύεται Μαρία, διαβρήθην φησὶν εἶη ἡ τοῦ Χριστοῦ μήτηρ Μαρία ἀδελφὴ ἦν τοῦ τε Ἀαρών καὶ Μωϋσέως. Καὶ ὅτι μὲν ὁ Ἀμράμ πατὴρ ἦν Μωϋσέως καὶ Ἀαρών, οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια· τίνος δὲ ἐστὶν ἡ Θεοτόκος θυγάτηρ, καὶ πότι ἐγεννήθη, τοῖς πᾶσι φανερόν. Τοῦ γὰρ Μωϋσέως ἀδελφὴ ἡ Μαρία ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀπέθανε. Μετὰ δὲ χρόνου· ὕτω παραφουλάττει ὁ μάταιος τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν

KATA TOY MOAMEΘ ΛΟΓΟΣ Δ'.

« Ἀσεθῆ; εἰς βάθος κακῶν ἐμπεσὼν καταφρονεῖ, » τρεῖς ὁ θαυμάσιος Σολομῶν. Καὶ τίς ἀσεβέστερος Μωάμεθ; Ποῖον δὲ βάθος κακῶν, μᾶλλον δὲ σκότος, εἰ; ὁ οὐκ ἐπέσταν ὁ δούστηνος οὗτος; καὶ γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων πλασματῶν καὶ τεράτων ψευδῶν ἐπάσταστο καὶ τὴν παροῦσαν ἀθεσμον θεωρίαν, ἔχουσαν ἐπὶ λέξεως οὕτως ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ :

α'. Αἶνος τῷ ποιήσαντι διελθεῖν τὸν δούλον αὐτοῦ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἀπὸ τοῦ εὐκτηρίου τοῦ Ἐλαράμ, ὃ ἐστὶν οἶκος· Μακκὲ, μέχρι τοῦ πορθωτάτου εὐκτηρίου, ὃ ἐστὶν οἶκος· ἅγιος Ἰερουσαλήμ, ἣν εὐλογήσαμεν, ὁ Μαχούμετ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, μετὰ τὸ ψάλλειν αὐτὸν τὴν ἐωθινήν ὥραν αὐτοῦ, εἶπε τοῖς ἀνθρώποις, « Ὡ ὑμεῖς θνητοί, κατανοήσατε, χεῖς μετὰ τὸ διαστήναι με ὑμῶν, ἦλθε πρὸς με ὁ Γαβριὴλ μετὰ τὴν ἐσχάτην ἐσπερινὴν ψαλμωδίαν, καὶ εἶπε πρὸς με, Ὡ Μωάμεθ, ἐντέλλεται σοὶ ὁ Θεὸς ἐπισκέψασθαι αὐτόν. Ὡ εἶπον, Καὶ τοῦ αὐτὸν ἐπισκέψομαι ; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριὴλ, Ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐστὶ. Καὶ ἦγαγέ μοι κτήνος μείζον μὲν βουοῦ, ἐλάττον δὲ ἡμίνου, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμπαράκ. Καὶ εἶπέ μοι, Ἀνάβαινε τούτῳ, καὶ ἔλαυνε μέχρι τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου. Καὶ ὡς ἐφρόντιζον ἀναβαίνειν, ἐφυγε τὸ κτήνος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἰστασο ἀσφαλῶς, ὁ Μαχούμετ γὰρ ἐστὶν ὁ σὲ βουλόμενος ἀναβῆναι. Καὶ ἀπεκρίθη τὸ κτήνος, Μὴ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπεστάλην ; Ἀπεκρίθη ὁ Γαβριὴλ, Ναί. Καὶ εἶπε τὸ κτήνος, Οὐ συγχωρήσω αὐτῷ ἀναβῆναι, εἰ μὴ πρότερον ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ Θεοῦ δεηθεῖ. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην τοῦ Θεοῦ μου ὑπὲρ τοῦ κτήνους, ἐπέβην τε αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει ἐπισκαθιμένου μου περιεῖξ λεπτῆ, ἐπεστήριξέ τε τὴν χηλὴν τοῦ πεδῆς ἐν τῷ ὀρίζοντι τῆς ὀψεως αὐτοῦ. Καὶ οὕτω· ἦλθον εἰ; τὸν οἶκον τὸν ἅγιον ἐν ἐλάττονι διατίματι, ἣ ὅσον λίθου βολὴ τελεσθεῖη. Ἦν δὲ καὶ ὁ Γαβριὴλ μετ' ἐμοῦ, καὶ ἦγαγέ με εἰ; ἀποβῶγα ἐν τῷ οἴκῳ τῷ ἁγίῳ, ἐν τῇ Ἰερουσαλήμ. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Γαβριὴλ, Κατάβηθι, ὅτι ἀπὸ τῆς πέτρας ταύτης ἀναβῆσθαι εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ κατίθην. Καὶ ὁ Γαβριὴλ ἠσφαλίσατο μετὰ κύκλου πρὸς τὴν ἀποβῶγα τὸ κτήνος τὸ Ἐμπαράκ, καὶ ἐδάστασέ με ἐν τοῖς ὤμοις αὐτοῦ μέχρι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ὅτι ἦλθαμεν πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐκρούσε τὴν

⁶⁷ Prov. xviii, 3.

θύραν ὁ Γαβριήλ, ἐρρήθη τε πρὸς αὐτόν, Τίς εἶ; Ἀπεκρίθη τε, Ἐγὼ εἰμι ὁ Γαβριήλ. Ἐρρήθη τε πάλιν αὐτῷ, Καὶ τίς ἐστὶ μετὰ σοῦ; Ἀπεκρίθη, Ὁ Μαχοῦμετ. Εἶπε δὲ ὁ θυρωρὸς, Μὴ ὑπὲρ τούτου ἦν ἡ ἀποστολή; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριήλ, Ναί. Καὶ ἤνοιξεν ἡμῖν τὴν πύλην, καὶ εἶδον ἔθνος ὀγγέλων, καὶ δις κάμψας ὑπὲρ αὐτῶν τὰ γόνατα, ἐξέχεον προσευχὴν· καὶ μετὰ ταῦτα εἶδόν με ὁ Γαβριήλ, καὶ ἤγαγέ με πρὸς τὸν δεύτερον οὐρανόν. Ἦν δὲ τὸ διάστημα τῶν δύο μέσων οὐρανῶν ὁδὸς πεντακοσίων ἐτῶν. Καὶ ὡς περ πρῶτον ἔκοψε τὴν θύραν, καὶ ἀπόκρισις γέγονεν αὐτῷ, οὕτω καὶ μέχρις ἐβδόμου οὐρανοῦ κατὰ πάντα γέγονεν ὁμοίᾳ. Ἐν ᾧ ἐβδόμῳ οὐρανῷ διαγράφει ἰδεῖν λαὸν ἀγγέλων, τὸ μῆκος ἐνδὸς ἐκάστου πολλῶν χιλιοπλάσιον τοῦ κόσμου, ἀφ' ὧν τις εἶχεν ἑπτακοσίας χιλιάδας κεφαλὰς, καὶ ἐν ἐκάστῃ κεφαλῇ ἑπτακοσίας μυριάδας στόματα, καὶ ἐν ἐκάστῳ στόματι χιλίας ἑπτακοσίας γλώσσας αἰνούσας τὸν θεὸν ἑπτακοσίοις μυριάδων ἰδιώμασι. Καὶ προσέβλεψεν ἕνα τῶν ἀγγέλων ὀρηνοῦντα, καὶ ἐζήτησε τὴν αἰτίαν τοῦ ὀρηνοῦ αὐτοῦ· καὶ ἀπεκρίθη ἀμαρτίαν εἶναι. Αὐτὸς δὲ εἰδὲθη ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὕτω τέ φησιν ὁ Γαβριήλ, Παρέθετό με ἀγγέλῳ ἐτέρῳ, κάκενος ἄλλῳ, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, μέχρις ἔσται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ. Καὶ ἤφατό μου ὁ Θεὸς τῆ χειρὶ αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶν ὤμων, ἕως οὗ ἡ ψυχρότης τῆς χειρὸς αὐτοῦ διήλθε μέχρι τοῦ μυελοῦ τῆς ράχεώς μου. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Θεός, Ἐπέθηκά σοι καὶ τῷ λαῷ σου εὐχάς. Καταβάντι δὲ μοι πρὸς τὸν τέταρτον οὐρανὸν συνεβούλευσεν ὁ Μωϋσῆς ἐπιναεῖσθαι με πρὸς τὸ κουφίσαι τὸν λαόν, μὴ ὄντα δυνατόν ἐξαρκεῖν τοσαύτῃ εὐχῇ. Καὶ τῇ πρώτῃ ἐπινοῶντα λαβὸν ἀνεσιν ἀπὸ δέκα μέχρι καὶ τῆς τετάρτης ἐπινοῶντος. Καὶ τῇ πέμπτῃ ἐπινοῶντος τοσοῦτον ἦλθεν εἰς τὸ ἔλαττον τῶν εὐχῶν, ὡς ὀλίγας ἐπινομεῖναι. Εἰπόντος δὲ τοῦ Μωϋσῆος μὴδὲ τοσοῦτον ζωνῆσθαι τὸν λαόν· ἐγὼ δὲ αἰσχυνοῦμαι ὡς τοσαυτάκις ἀναθῆς, οὐκ ἀνέβην πλέον, ἀλλ' ἐλθὼν εἰς τὸ Ἐμπαράκ, ἤλαυνον ἐπιανίων εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μακκέ. Τούτων δὲ πάντων χρόνος ἐλάττων ἢ τὸ δέκατον μέρος τῆς νυκτός· καὶ διηγησαμένου πρὸς τὸν λαόν τοῦ Μωάμεθ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ νόμου αὐτοῦ χιλιάδες ἀνθρώπων πολλαὶ λέξαντες αὐτῷ, Ἀνάθηθι τῇ ἡμέρᾳ εἰς τὸν οὐρανὸν ὀρηνοῦντων ἡμῶν, ὡς ἂν ἴδωμεν τοὺς συναντήσαντάς σοι ἀγγέλους. Οὐκ ἐπέγνω; τὸ ἑαυτοῦ ψευδός; Καὶ εἶπεν ὁ Μωάμεθ, Αἴνεσι; τῷ Θεῷ μου. Μὴ ἄλλο τί εἰμι ἐγὼ ἢ εἷς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπὸστολος; Οἱ πρὸ ὑμῶν οὐκ ἐπίστευον θαύμασιν, οὐδὲ ὑμεῖς πιστεύετε θαύμασιν, οὔτε πιστεύετε, εἰ μὴ διὰ ξίφους. Καὶ τί δ' ἂν τις εἴποι περὶ τῆς τοιαύτης ψευδοῦς καὶ ἀδοξοτάτης θεωρίας; Ἐξ αὐτοῦ γὰρ τοῦ Μωάμεθ τὸν ἑλεγχον ἔχει. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ εἰπὼν, ὅτι ἐκυλίετο ἀφρίζων ὑπὸ τοῦ πάθους, ὅτι τοῦ Γαβριήλ ἐρχομένου πρὸς αὐτόν, ἀπεσταλμένου παρὰ Θεοῦ δῆθεν, οὐκ ἠδύνετο φέρειν τὴν τοῦ ἀγγέλου ἔρασιν, καὶ διὰ τούτου πίπτειν ὡσεὶ νεκρὸν, τοὺς δὲ παρὰ τοῦ ἀγγέλου λόγους ἀκούειν,

tibi comes? Respondit is : Mahomet. Dixit rursus janitor : Num in hujus gratiam ablegatus eras? Et dixit Gabriel : Eram. Quo dicto, portam nobis aperuit, et vidi turbam angelorum, quibus bis incurvatis genibus preces obtuli. Post hæc vero suscepit me Gabriel, et ad cælum secundum perduxit, cujus intervallum a primo erat iter annorum quingentorum. Et quemadmodum apud primum cælum fores pulsavit, responsumque accepit, eadem ratione ad cælum usque septimum pervenimus, in quo videre licebat angelorum turbam, quorum singuli millenis vicibus toto mundo majores erant, e quibus quilibet septingenta millia habuit capita, et in unoquoque capite septingenta myriadum ora, et in unoquoque ore mille et septingentas linguas laudantes Deum septingentis myriadum idiomatis. Et vidit quemdam angelum lugentem, causamque luctus sui inquisivit; quam hic respondit peccatum esse. Ipse autem intercessit pro illo. Et sic me, inquit, Gabriel alteri commisit angelo, qui idem alteri, et sic deinceps, donec coram Deo et tribunali ipsius constiti. Et tetigit me manu sua Deus inter scapulas, donec frigus manus sue penetravit ad medullam spinæ meæ. Et dixit mihi Deus : Imposui vota tibi et populo tuo. Descendenti vero mihi ad cælum quantum usque consuluit Moses ut redirem ad Deum, alleviaturus populum qui ad vota hæc sufficere nullo modo posset. Unde primo reditu remissionem decem votorum impetravi; quin in tertium quintumque reditum usque ita votorum numerus imminutus est, ut paucissima superessent. Dicente autem Mose, populum nec hoc modò ferre posse, me autem toties ad Deum reverti poterat, nec alius adii, sed conscenso jumento Emparak, in ædem civitatis Mechæ festinans reversus sum. Tempus vero omnium horum minus erat quam decima noctis portio. A Mahomete vero hanc visionem enarrantem multa defecerunt hominum millia, qui dicebant illi : Ascende hodie in cælum nobis videntibus, ut angelus occurrentes tibi videamus. Nonne tuum ipsius agnoscis mendacium? Et dixit Mahomet : Laus Deo meo. Num ego alius quispiam sum quam unus hominum, et apostolus? Majores vestri miraculis non crediderunt, nec vos iisdem creditis; nec creditis unquam, nisi per gladium. Et quidnam dicat aliquis de falsa hac et absurda visione? Ex ipsius enim Mahometis verbis convincitur. Is enim est qui dixit, cum spumans hinc inde volveretur, quod venientis ad se Gabrielis angeli a Deo missi aspectum sustinere non posset, et propterea cadere exanimi similem, audire autem se angeli sermones ceu tintinnabulum æneum resonans. Qui igitur unius angeli aspectum sustinere non potuit, quomodo tot angelorum splendorem potuit intueri? quin etiam curiosius de his inquirere, tot capita numerare, et tot intra labia illorum linguas, tum etiam tam varias hymnorum Dei vicissitudines et idio-

Amram, de virgine sancta Maria Deipara dicit, eam filiam esse ipsius Amram, qui pater est Mosis et Aaronis. Quemadmodum etiam in capite Mariam clare dicit, Christi Matrem Mariam Mosis et Aaronis sororem fuisse. Quod sane Amram Mosis et Aaronis parens fuerit, verum est. Cujus autem filia sit Deipara virgo, et e quibus nata, omnibus manifestum est. Mosis enim soror Maria in deserto mortua est. Annis autem ab hinc elapsis mille quingentis nata est Deipara virgo. En iam scite stultus hic in toto opere suo veritatem observat. χιλίους πεντακισίους ἔγεννήθη ἡ ἅγια Θεοτόκος. ἐν ὧν τῷ αὐτοῦ συγγράμματι.

IN MAHOMETEM ORATIO IV.

« Impius, ut admirandus ille Salomon testatur, cum in profundum peccatorum inciderit, contemnit ⁶⁷. » Et quis impius magis ipso Mahomet? Et quodnam peccatorum profundum est, quæ denique tenebræ, in quas infelix hic non inciderit? Inter alia enim signa et prodigia falsa, etiam hanc visionem sinit nefandam, quæ verbotenus apud illum in capite filiorum Israel talis legitur :

1. Laus illi, qui fecit transire servum suum unius noctis tempore ex oratorio Elara, quod est templum urbis Mechæ, usque ad oratorium longissime distans, templum scilicet sanctum in Jerusalem, quam benediximus. Quodam die cum Mahomet juxta tempus constitutum cecinisset, dixit hominibus : Intelligite, homines. Cum heri a vobis discessissem, venit ad me post vespertinam psalmodiam angelus Gabriel, dixitque mihi : Mahomet, Dominus præcipit tibi ut illum invisas. Cui dixi : Et ubi videbo illum? Et respondit Gabriel. In eo loco quem inhabitat. Et tunc jumentum adduxit mihi majus quidem asino, mulo autem minus, cui nomen Emparak; et dixit ad me : Conscede hoc, et ad domum sanctam pergito. Jumentum vero a me jam ascensuro aufugit. Cui dixit angelus : Consiste, Mahomet enim is est qui te conscendet. Et respondit jumentum : Num in hujus gratiam sum missum? Respondit vero Gabriel : Ita. Et dixit jumentum : Nequaquam ut me conscendat admisero, nisi prius pro me Deum oraverit. Ego autem pro jumento Deum oravi, et conscendi illud; quod me insidente, gradu molli incedebat, ungulam suam in horizontem visus sui super insigendo; unde minori temporis intervallo, quam lapidis jactus absolvi possit, ad domum sanctam pervenimus una cum Gabriele angelo. Qui duxit me ad rupem quamdam, quæ erat in domo Dei Hierosolymæ. Et dixit mihi Gabriel : Descende, quoniam de petra hac cælum petes. Et descendi. Angelus vero Gabriel circulo quodam ad rupem alligavit jumentum Emparak, et me humeris suis sublatum ad cælum usque portavit. Quo cum pervenissimus, pulsavit fores Gabriel. Cui dictum est, Quis es? Respondit is, Ego sum Gabriel. Et rursus dictum est illi, Et quis

ἔστι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ λέγει περὶ τῆς ἀειπαρθένου ἁγίας Μαρίας τῆς Θεοτόκου ὅτι θυγάτηρ ἐστὶ τοῦ Ἀμράμ, ὃς ἐστὶ πατὴρ τοῦ προφήτου Μωυσέως καὶ τοῦ Ἀαρών, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μαρίαμ, ὅπου ἐρμηνεύεται Μαρία, διαρρήθην φησὶν ὅτι ἡ τοῦ Χριστοῦ μήτηρ Μαρία ἀδελφὴ ἦν τοῦ τε Ἀαρών καὶ Μωσέως. Καὶ ὅτι μὲν ὁ Ἀμράμ πατὴρ ἦν Μωσέως καὶ Ἀαρών, οὕτως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια· τίνος δὲ ἐστὶν ἡ Θεοτόκος θυγάτηρ, καὶ πότι ἐγεννήθη, τοῖς πᾶσι φανερόν. Τοῦ γὰρ Μωσέως ἀδελφὴ ἡ Μαρία ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀπέθανε. Μετὰ δὲ χρόνου; ὕψτω παραφουλάττει ὁ μάταιος τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ ΛΟΓΟΣ Δ'.

« Ἀσεθῆ; εἰς βάθος κακῶν ἐμπεσὼν καταφρονεῖ, » φησὶν ὁ θαυμασίος Σολομῶν. Καὶ τίς ἀσεδέεστερος Μωάμεθ; Ποῖον δὲ βάθος κακῶν, μᾶλλον δὲ σκότος, εἰ; ὃ οὐκ ἐνέπεσεν ὁ δούτινος οὗτος; καὶ γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων πλασματῶν καὶ τεράτων ψευδῶν ἐκλάσαστο καὶ τὴν παρούσαν ἀθεσμον θεωρίαν, ἔχουσαν ἐπὶ λέξεως οὕτως ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ·

α'. Ἄνως τῷ ποιήσαντι διελθεῖν τὸν δούλον αὐτοῦ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἀπὸ τοῦ εὐκτηρίου τοῦ Ἐλαράμ, ὃ ἐστὶν οἶκος; Μακκὲ, μέχρι τοῦ πορρωτάτου εὐκτηρίου, ὃ ἐστὶν οἶκος ἁγίος Ἰερουσαλήμ, ἣν εὐλόγησαμεν, ὃ Μαχοῦμετ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, μετὰ τὸ ψάλλειν αὐτὸν τὴν ἑσθινήν ὥραν αὐτοῦ, εἶπε τοῖς ἀνθρώποις, « Ὡ ὑμεῖς θνητοί, κατανοήσατε, χυλὶς μετὰ τὸ διαστῆναι με ὑμῶν, ἦλθε πρὸς με ὁ Γαβριὴλ μετὰ τὴν ἐσχάτην ἐσπερινὴν ψαλμῶδιαν, καὶ εἶπε πρὸς με, Ὡ Μωάμεθ, ἐντέλλεται σοι ὁ Θεὸς ἐπισκέψασθαι αὐτόν. Ὡ εἶπον. Καὶ τοῦ αὐτὸν ἐπισκέψομαι; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριὴλ, Ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐστὶ. Καὶ ἡγαγέ μοι κτήνος μεζον μὲν ὄνου, ἐλάττον δὲ ἡμιόνου, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμπαράκ. Καὶ εἶπέ μοι, Ἀνάβαινε τοῦτο, καὶ ἔλαυε μέχρι τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου. Καὶ ὡς ἐφρόντιζον ἀναβαίνειν, ἐφυγε τὸ κτήνος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἰστασο ἀσφαλῶς, ὃ Μαχοῦμετ γινῆ ἐστὶν ὁ σὲ βουλόμενος ἀναβῆναι. Καὶ ἀπεκρίθη τὸ κτήνος, Μὴ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπεστάλην; Ἀπεκρίθη ὁ Γαβριὴλ, Ναί. Καὶ εἶπε τὸ κτήνος, Οὐ συγχωρήσω αὐτῷ ἀναβῆναι, εἰ μὴ πρότερον ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ Θεοῦ δεηθεῖ. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην τοῦ Θεοῦ μου ὑπὲρ τοῦ κτήνους, ἐπέβην τε αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει ἐπισκαθιμένου μου περιεῖξ λεπτῆ, ἐπεστήριξέ τε τὴν χυλὴν τοῦ πεδῆς ἐν τῷ ὀρίζοντι τῆ; ὀψέως αὐτοῦ. Καὶ οὕτω; ἦλθον εἰ; τὸν οἶκον τὸν ἁγίον ἐν ἐλάττονι διαστίματι, ἣ ὅσον λίθου βολὴ τελεσθεῖη. Ἦν δὲ καὶ ὁ Γαβριὴλ μετ' ἐμοῦ, καὶ ἡγαγέ με εἰ; ἀπορρώγα ἐν τῷ οἴκῳ τῷ ἁγίῳ, ἐν τῇ Ἰερουσαλήμ. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Γαβριὴλ, Κατάβηθι, ὅτι ἀπὸ τῆς πέτρας ταύτης ἀναβήσῃ εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ κατήβην. Καὶ ὁ Γαβριὴλ ἠσφαλίσατο μετὰ κύκλου πρὸς τὴν ἀπορρώγα τὸ κτήνος τὸ Ἐμπαράκ, καὶ ἐδάστασέ με ἐν τοῖς ὠμοῖς αὐτοῦ μέχρι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ὅτι ἦλθον πρὸς τὸν οὐρανόν, ἔκρουσε τὴν

⁶⁷ Prov. xviii, 3.

θύραν ὁ Γαβριήλ, ἐβῆθη τε πρὸς αὐτόν, Τίς εἶ ; Α Ἄπεκριθὲν τε, Ἐγὼ εἰμι ὁ Γαβριήλ. Ἐβῆθη τε πάλιν αὐτῷ, Καὶ τίς ἐστί μετὰ σοῦ ; Ἄπεκριθὲν, Ὁ Μαχοῦμετ. Εἶπε δὲ ὁ θυρωρὸς, Μὴ ὑπὲρ τούτου ἦν ἡ ἀποστολή ; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριήλ, Ναί. Καὶ ἠνοιξεν ἡμῖν τὴν πύλην, καὶ εἶδον ἔθνος ὀγγέλων, καὶ δις κάμφας ὑπὲρ αὐτῶν τὰ γόνατα, ἐξέχων προσευχὴν· καὶ μετὰ ταῦτα ἐλάβε με ὁ Γαβριήλ, καὶ ἤγαγέ με πρὸς τὸν δευτέρου οὐρανόν. Ἦν δὲ τὸ διάστημα τῶν δύο μέσων οὐρανῶν ὁδὸς πεντακοσίων ἐτῶν. Καὶ ὡσπερ πρῶτον ἔκοψε τὴν θύραν, καὶ ἀποκρίσεις γέγονεν αὐτῷ, οὕτω καὶ μέχρις ἐβδόμου οὐρανοῦ κατὰ πάντα γέγονεν ὁμοία. Ἐν ᾧ ἐβδόμῳ οὐρανῷ διαγράφει ἰδεῖν λαὸν ἀγγέλων, τὸ μῆκος ἐνδὸς ἑκάστου πολλῷ χιλιοπλάσιον τοῦ κόσμου, ἀφ' ὧν τις εἶχεν ἑπτακοσίας χιλιάδας κεφαλὰς, καὶ ἐν ἑκάστῃ κεφαλῇ ἑπτακοσίας μυριάδας στόματα, καὶ ἐν ἑκάστῳ στόματι χιλίας ἑπτακοσίας γλώσσας αἰνούσας τὸν θεὸν ἑπτακοσίους μυριάδων ἰδιώμασι. Καὶ προσέβλεψεν ἕνα τῶν ἀγγέλων θρηνοῦντα, καὶ ἐζήτησε τὴν αἰτίαν τοῦ θρήνου αὐτοῦ· καὶ ἀπεκριθὲν ἀμαρτίαν εἶναι. Αὐτὸς δὲ ἰδεθήν ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὕτω τέ φησιν ὁ Γαβριήλ, Παρθετέ με ἀγγέλω ἑτέρῳ, κάκεινος ἄλλῳ, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, μέχρις ἔσται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ. Καὶ ἤφατό μου ὁ Θεὸς τῆ χειρὶ αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶν ὤμων, ἕως οὗ ἡ ψυχρότης τῆς χειρὸς αὐτοῦ διήλθε μέχρι τοῦ μυελοῦ τῆς ράχιδος μου. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Θεός, Ἐπέθηκά σοι καὶ τῷ λαῷ σου εὐχάς. Καταβάντι δὲ μοι πρὸς τὸν τέταρτον οὐρανὸν συνεβούλευσεν ὁ Μωϋσῆς ἐπανελθεῖν με πρὸς τὸ κουφίσαι τὸν λαόν, μὴ ἔντα δυνατόν ἐξαρκεῖν τοσαύτῃ εὐχῇ. Καὶ τῇ πρώτῃ ἐπανόδῳ ἔλαβον ἀνεσιν ἀπὸ δέκα μέχρι καὶ τῆς τετάρτης; ἐπανόδου. Καὶ τῇ πέμπτῃ ἐπανόδῳ τοσοῦτον ἦλθεν εἰς τὸ θιαττον τῶν εὐχῶν, ὡς ὀλίγας ἐναπομείναι. Εἰπόντος δὲ τοῦ Μωϋσεως μὴδὲ τοσοῦτον δυναθῆσθαι τὸν λαόν· ἐγὼ δὲ αἰσχυνοίς ὡς τοσαυτάκις ἀναβάς, οὐκ ἀνέβην πλέον, ἀλλ' ἰλθὼν εἰς τὸ Ἐμπαράκ, ἤλαυον ἐπανῶν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μακκέ. Τούτων δὲ πάντων χρόνος ἐλάττων ἢ τὸ δέκατον μέρος τῆς νυκτός· καὶ διηγησαμένου πρὸς τὸν λαόν τοῦ Μωάμεθ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ νόμου αὐτοῦ χιλιάδες ἀνθρώπων πολλαὶ λέξαντες αὐτῷ, Ἀνάβηθι τῇ ἡμέρᾳ εἰς τὸν οὐρανὸν ὀρώντων ἡμῶν, ὡς ἂν ἴδωμεν τοὺς συναντήσαντάς σοι ἀγγέλους. Οὐκ ἐπέγνω; τὸ ἐαυτοῦ ψεῦδος ; Καὶ εἶπεν ὁ Μωάμεθ, Αἴνεσι; τῷ θεῷ μου. Μὴ ἄλλο τί εἰμι ἐγὼ ἢ εἰς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀποστολος ; Οἱ πρὸ ὑμῶν οὐκ ἐπίστευον θαύμασιν, οὐδὲ ὑμεῖς πιστεύετε θαύμασιν, οὐτε πιστεύετε, εἰ μὴ διὰ ξίφους. Καὶ τί δ' ἂν τις εἴποι περὶ τῆς τοιαύτης ψευδοῦς καὶ ἀδοξοτάτης θεωρίας ; ἔξ, αὐτοῦ γὰρ τοῦ Μωάμεθ τὸν ἐλεγχον ἔχει. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ εἰπὼν, ὅτε ἐκυλίετο ἀφρίζων ὑπὸ τοῦ πάθους, ὅτι τοῦ Γαβριήλ ἐρχομένου πρὸς αὐτόν, ἀπεσταλμένου παρὰ Θεοῦ δῆθεν, οὐκ ἠδύνατο φέρειν τὴν τοῦ ἀγγέλου δρασιν, καὶ διὰ τοῦτο πίπτειν ὡσεὶ νεκρὸν, τοὺς δὲ παρὰ τοῦ ἀγγέλου λόγους ἀκούειν,

A tibi comes? Respondit is : Mahomet. Dixit rursus janitor : Num in hujus gratiam ablegatus eras? Et dixit Gabriel : Eram. Quo dicto, portam nobis aperuit, et vidi turbam angelorum, quibus bis incurvatis genibus preces obtuli. Post hæc vero susceptum me Gabriel, et ad cælum secundum perduxit, cujus intervallum a primo erat iter annorum quingentorum. Et quemadmodum apud primum cælum fores pulsavit, responsumque accepit, eadem ratione ad cælum usque septimum pervenimus, in quo videre licebat angelorum turbam, quorum singuli millenis vicibus toto mundo majores erant, e quibus quilibet septingenta millia habuit capita, et in unoquoque capite septingenta myriadum ora, et in unoquoque ore mille et septingentas linguas laudantes Deum septingentis myriadum idiomatis. Et vidit quemdam angelum lygentem, causamque luctus sui inquisivit ; quam hic respondit peccatum esse. Ipse autem intercessit pro illo. Et sic me, inquit, Gabriel alteri commisit angelo, qui idem alteri, et sic deinceps, donec coram Deo et tribunali ipsius constiti. Et tetigit me manu sua Deus inter scapulas, donec frigus manus suæ penetravit ad medullam spinæ næræ. Et dixit mihi Deus : Imposui vota tibi et populo tuo. Descendenti vero mihi ad cælum quantum usque consulit Moses ut redirem ad Deum, alleviaturus populum qui ad vota hæc sufficere nullo modo posset. Unde primo reditu remissionem decem votorum impetravi ; quin in tertium quintumque reditum usque ita votorum numerus imminutus est, ut paucissima superessent. Dicens autem Mose, populum nec hoc modò ferre posse, me autem toties ad Deum reverti p̄debat, nec amplius adii, sed conscenso jumento Emparak, in ædem civitatis Mechæ festivaans reversus sum. Tempus vero omnium horum minus erat quam decima noctis portio. A Mahomete vero hanc visionem enarrant multa defecerunt hominum millia, qui dicebant illi : Ascende hodie in cælum nobis videntibus, ut angelos occurrentes tibi videamus. Nonne tuum ipsius agnoscis mendacium ? Et dixit Mahomet : Laus Deo meo. Num ego alius quispiam sum quam unus hominum, et apostolus ? Majores vestri miraculis non crediderunt, nec vos iisdem creditis ; nec credetis unquam, nisi per gladium. Et quidnam dicat aliquis de falsa hac et absurda visione ? Ex ipsius enim Mahometis verbis convincitur. Is enim est qui dixit, cum spumans hinc inde volveretur, quod venientis ad se Gabrielis angeli a Deo missi aspectum sustinere non posset, et propterea cadere exanimi similem, audire autem se angeli sermones ceu tintinnabulum æneum resonans. Qui igitur unius angeli aspectum sustinere non potuit, quomodo tot angelorum splendorem potuit intueri ? quin etiam curiosius de his inquirere, tot capita numerare, et tot intra labia illorum linguas, tum etiam tam varias hymnorum Dei vicissitudines et idio-

mata discernere? Non enim Gabrieli soli se anteponit, sed etiam omnibus his ad quos Gabrieli non permittebatur ingredi: sed tanto illis erat inferior, ut ipsum Mahometem alteri angelo committeret, qui et ipse alteri, et sic deinceps se per singulos in angelorum turbam pervenisse, quos et ipsos tandem transcendit, donec ad Deum perveniens mutuo cum illo usus sit colloquio. Ad hæc se non modo omnibus his præfert, sed etiam orantem se pro illis inducit. Cæso nunc dicere de magno illo Dei spectatore Mose, quem, ut ipse dicit, in quarto cælo conspexit, cum ipse ad septimum usque ascenderit, et ad Deum usque pervenerit, cumque illo sit collocutus, et post hæc egressus sit, et descenderit ad cælum quartum, ut dictum est; ubi et in Mosem incidit, et hunc quoque illi consuluisse, ut reversus oraret Deum pro populo, votumque redderet levius, populo nimirum infirmiore ad hoc existente. Quo consilio usum ad Deum rediisse, et hæc oravisse ab illo: quod etiam illi concessum sit, votique pondus alleviatum. Cum vero Moses illum cogeret, denuo, et sic quinque vicibus ad Deum rediisse, votumque denuo esse imminutum. Mose vero neque sic contento, sed suadente ut denuo reverteretur, votique reinissionem majorem impetraret, se non annuisse, sed conscenso jumento suo Emparak in locum suum pristinum perrexisse. Inspice, quæso, mendacium omnium ignorantia plenum. Deum, quem et ipse Mahomet Creatorem cæli et terræ esse confitetur, corporeum facit, non incorporeum. Numen autem incorporeum est, quantitate caret et magnitudine, nec specie ulla circumscibitur. Quod cum natura sua propria tale sit, quomodo ex membris consistet? Si quis enim hoc concesserit, quomodo incorporeum esse intelligitur? Quod enim figuram habet, omnino et quantitati-subjacet: quod vero quantitatem habuerit, locum habeat oportet; quod autem in loco est, necessario circumscibitur. Quomodo autem aliquis hæc corporea et corporis propria, sanctæ illi et incorporeæ naturæ Dei tribuerit, qui modo ratione non careat? Et patriarcha quidem Abraham in veteri illa Dei apparitione, seipsum terram et cinerem esse reputavit dixitque. Daniele autem, qui talis tantusque erat, vidente angelum, conversa est gloria ipsius in corruptionem, id est, paulisper vitam suam abjecit. David autem dicit: « Qui in terram despiciens, ipsam tremere facit. » Mahomet vero, omnibus angelicis virtutibus superior factus, immediate cum Deo collocutus est, et pro angelis et universo mundo preces obtulit, et votis suis potitus est? Cæterum miror, qui fiat ut temerarius ille et arrogans non hæc etiam dicere ausus fuerit, quod Dei naturam deprehenderit, qualem et Deus ipse novit: « Verum qui habitat in cælis, irridebit eum, et qui cum eo sunt, et Dominus subsannabit eos ⁶⁶. » Præterea, num Deus populi

ὡς περ τινὰ κώδωνα χαλκοῦν ἤχουντα. Ὁ τοῖνον μὴ δυναθεῖ; φέρειν ἐνδὸς ἀγγέλου ὀπτασίαν πῶς τοσοῦτων ἀγγέλων αὐτὴν ἠδυνήθη θεάσασθαι; περιεργάσασθαι τε καὶ μετῆρσαι τὰς τοσαύτας κεφαλάς τῶν ἀγγέλων, τὰς ἐντὸς τε τῶν στομάτων αὐτῶν γλώσσας, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰς διαφόρους ἐναλλαγὰς καὶ ἰδιότητας τῶν ὕμων τοῦ Θεοῦ; μὴ μόνον γὰρ τοῦ Γαβριὴλ μείζονα εἶναι λέγει αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἐκείνων, εἰς οὓς ὁ Γαβριὴλ οὐκ εἶχε παρεῖδυσιν. Ἀλλὰ τοσοῦτον ἦν ἀποδέων ἐκείνων, ὥστε τὸν Μωάμεθ αὐτὸν ἐτέρω ἀγγέλω πρᾶξοῦναι, ὁ δ' αὖ ἐτέρω, καὶ ἐφεξῆς ἄλλω, καὶ οὕτως ἀνελεῖν εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀγγέλων, εἶτα κάκεινων ὑπερναδῆναι, καὶ οὕτως εἰσελεῖν εἰς τὸν Θεόν, καὶ συντυχεῖν ἀλλήλοις. Ἔτι μὴ μόνον μείζονα πάντων ἐκείνων δεικνύει αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἐκείνων εὐχόμενον. Ἐὼ λέγειν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου καὶ θεόπτου Μωῦσέως, ὅν, ὡς φησιν, εἶδεν ἐν τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ, αὐτὸν δὲ ὑπερναδῆναι καὶ τοῦ ἐβδόμου, καὶ ἀπελεῖν μέχρι καὶ τοῦ Θεοῦ, ὁμιλῆσαι τε αὐτῷ. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξελεῖν καὶ κατελεῖν ἐν τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ, ὡς εἴρηται, καὶ συντυχεῖν τῷ Μωῦσει, συμβουλευσαί τε αὐτὸν τούτῳ, ἐπαναστραφέντα παρακαλεῖσαι τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ γενέσθαι κουφοτέρην τὴν εὐχὴν, ὡς ἀδυνατῶς ἔχοντος πρὸς αὐτήν· καὶ δεξιμένου τούτου τὴν βουλήν, ἐπαναστραφῆναι πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ζητῆσαι τὸ περὶ τούτου, καὶ προσδεχθῆναι τὴν ζήτησιν αὐτοῦ, καὶ γενέσθαι ἐλαφροτέραν τὴν εὐχὴν. Καὶ αὖ τοῦ Μωσέως ἀναγκάσαντος αὐτὸν αὐθις ἐπαναστραφῆναι ἕως πεντάκις πρὸς τὸν Θεόν, καὶ πάλιν γενέσθαι πολλῷ ἐλάττω τὴν ψυχὴν, καὶ μὴ ἀρκεσθέντα τὸν Μωῦσῃ εἰπεῖν καὶ αὐθις ἵνα ἐπαναστραφῇ πρὸς τὸν Θεόν καὶ αἰτήσῃ συγγνωμοστέραν γενέσθαι τὴν εὐχὴν, οὐ κατένευσεν, ἀλλὰ κατελεῖν εἰς τὸ Ἐμπαράκ, καὶ ἐλαύνειν ἕως ἂν ἔλθῃ ἔθθα ἦν πρότερον. Σκόπει γοῦν ψεύδους πάσης ἀγνωσίας μεμεστωμένον τὸν Θεόν, ὅτινα ὁμολογῆι ὁ αὐτὸς Μωάμεθ ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἐνώματον δεικνύει, καὶ οὐκ ἀσώματον. Τὸ γὰρ Θεὸν ἀσώματον, ἀποσόν τε καὶ μὴ ἔχον μέγεθος, οὐδὲ ἐν εἴδει περιγραφτόν. Τὸ δὲ οὕτως ἔχον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει πῶς ἂν ἐκ μερῶν; εἰ γὰρ τις δοίη τοῦτο ὑπάρχειν, πῶς νοηθήσεται ἀσώματον; τὸ γὰρ ἐν σχήματι ὅν πάντως καὶ ἐν ποσῷ. Τὸ δὲ ἐν ποσῷ καὶ ἐν τόπῳ τὸ δὲ ἐν τόπῳ ἐξανάγκης περιγραφτόν. Ταῦτα δὲ σωματικά, καὶ τὰ τοῦ σώματος ἴδια, πῶς ἂν ἐπὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ ἀσωμάτου φύσεως τοῦ Θεοῦ λογίσταί τις διανοίας μέτοχος ὦν; Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης Ἀβραὰμ ἐν τῇ πάλαι θεοφανείᾳ γῆν καὶ σποδὸν αὐτὸν ἐλογίστατο καὶ ἐκάλεσεν· τοῦ δὲ Δανιὴλ τοῦ τοιοῦτου καὶ τοσοῦτου ἀγγέλου ἰδόντος, ἐστράφη ἡ δόξα αὐτοῦ εἰς διαφθοράν, τουτέστι παραβραχὺ ἀπεβάλετο τὴν αὐτοῦ ζωὴν· ὁ δὲ Δαβὶδ φησιν, « Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν »· ὁ δὲ Μωάμεθ τὰς ἀγγελικὰς πάσας ὑπερναδὰς δυνάμεις, ἀμέσως τῷ Θεῷ προσωμίλησε, καὶ ὑπὲρ ἀγγέλων καὶ παντὸς

⁶⁶ Psal. 11, 4.

τοῦ κόσμου δεήσεις ἐποίησε, καὶ τῆς εὐχῆς οὐκ ἀπέτυχεν. Ἐγὼ δὲ ἀπορῶ πῶς οὐκ ἔφη τολμήσας ὁ αὐθάδης οὗτος καὶ ἀλαζῶν, οἷ καταλαβὼς τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν, ὡσπερ αὐτὸς ὁ Θεὸς οἶδεν αὐτὴν· ἀλλ' ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ ὁ Κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτοῦ. Ἔτι οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς γινώσκειν τὴν δύναμιν τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐπέθηκεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν νόμον, ὃν οὐκ ἠδύναντο βαστάζειν; Καὶ πῶς Θεὸς, ἔς οὐ γινώσκει τὸ ποίημα αὐτοῦ, μὴδὲ τὴν δύναμιν τοῦ ποιήματος αὐτοῦ; Εἰ δὲ Θεὸς ὢν ἀληθής, καὶ ἐξ πάντα γινώσκων πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ἔδωκε νόμον μὲν ἀτελεῖ τοῦ Μωσέως διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν, τέλειον δὲ τὸν διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, πῶς τὸ τέλειον ὡσπερ ἀνοῶν ἢ μεταμεληθεὶς, εἰς τὸ ἀτελεὲς πάλιν κατήγαγε; Τῆ γὰρ τέλειον οὕτως ἐστὶ τέλειον, εἴπερ οὔτε ἑλλίπεις ἐστίν, οὔτε περιττὸν καὶ παρέλκον, ὡσπερ τὸ Εὐαγγέλιον μαρτυρεῖ ἢ ἀλήθεια. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μωάμεθ τέλειον καὶ ἀληθὲς καὶ ἅγιον, καὶ σωτηριαν καὶ ἄγγιαν ἀποκαλεῖται δὲ τοῦ τοιοῦτου Μωάμεθ ἀκόλουθοι δικαιοῦντες τὴν ἰσθεῖν, λέγουσιν οἱ ὁ μὲν Χριστὸς ἐδίδασκε μεγάλα καὶ ἀδύνατα. Τίς γὰρ δύναται ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, καὶ τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης αὐτοῦ τῆς καρδίας; εἰς δύναται ὑπὲρ τῶν διωκόντων καὶ συκοφαντούντων εὐχεσθαι; τίς δύναται ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ; καὶ τὰ ἕτερα. [Καὶ διὰ τοῦτο ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Μωάμεθ καὶ τὸ Κορβάν συγκαταβάσεως ἔνεγκεν, ἵνα βρῶνται πληρῶσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν νόμον πρὸς τὴν αὐτῶν σωτηριαν. Εἴπερ γοῦν οὐκ ἀνεφαίνετο ὁ Χριστὸς Θεὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς, ἀλλ' οὕτως ἀπλῶς ἄνθρωπος ὡς ὁ Μωυσῆς, ἐδόμηθα ἂν τινῶν ἀποδείξεων εἰς τὴν τῆς ἀληθείας φανέρωσιν. Ἐπεὶ δὲ Θεὸς ἀληθὲς τρανῶς ἀναφαίνεται, περισσὸν ἤγημαί ὅπως δοῦναι ἀπολογίαν περὶ τούτου. Ὡς γὰρ Θεὸς καὶ ποιητὴς οἶδε τὴν τοῦ ποιήματος αὐτοῦ δύναμιν. Ἀλλ' ὅμως ἴδωμεν καὶ ἐκ τῶν τοῦ Μωάμεθ λόγων τὸ ἄτοπον· αὐτὸς ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν καὶ λέγων ὅτι ὁ Χριστὸς Λόγος Θεοῦ ἐστὶ, καὶ ψυχὴ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ πνεῦμα Θεοῦ. Καὶ εἰ Λόγος Θεοῦ ἐστὶ, πῶς παραλόγως ὁ τὰ πάντα εἰδὼς ἐποίησεν; Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐκ ἂν ποτέ τι ἀγνώων ὀρίσκηται· οὔτε γὰρ ὡς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἐλάττω αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὔτε ὡς Λόγος αὐτοῦ. Καὶ εἰ ψυχὴ Θεοῦ καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐστὶ, πῶς εἰς τε τὰς ψυχὰς καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων βάρως ἐπέθηκε μὴ δυνάμενα φέρειν αὐτό; Ἔτι ὁ αἰετός; φησὶ πρὸς; τοὺς αὐτῶ ἀκολουθοῦντας ὅτι οὐδὲν εἰσιν, εἰ μὴ πληρῶσαιεν τὸν τε Μωσαϊκὸν νόμον τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ Κορβάν. Καὶ εἰ μὲν βαρέα καὶ δυσβάστακτα διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον, πῶς ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὕτω παραγγέλλει ὑμῖν, ὅς; Εἰ μὴ πληρῶσατε τὸν τε παλαιὸν νόμον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, οὐδὲν ἐστὶ, τουτέστιν οὐδεμίαν ὠφέλειά ἐστὶν ἐν ὑμῖν; Εἰ δὲ τέλειον ἐστὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ὡσπερ καὶ ἐστὶ, ματαίως ἄρα δικαιούται τὸ Κορβάν, ὅτι συγκαταβάσεως χάριν ἐξεδόθη, καὶ ἀληθῶς καταψεύδεσθε τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Χριστοῦ· πῶς γὰρ δύναται τὸ Εὐαγγέλιον τέλειον εἶναι διορθώ-

PATROL. GR. CLIV.

vires novisse non poterat, sed cervici illorum legem portatu impossibilem imposuit? Et qualianam Deus hic, qui nec creaturam suam agnoscit, nec creaturæ suæ vires? Quodsi vero Deus cum verus sit, et omnia priusquam generentur agnoscat, legem quidem Mosis dedit imperfectam propter hominum infirmitatem, perfectam vero per Evangelium, quomodo perfectam illam, aut oblivione aut pœnitentia ductus, in imperfectam denuo reduxit? Perfectum enim tunc perfectum est, si nec defectus aliquis insit, nec superfluum aliquid aut supervacaneum, et de Evangelio ipsa veritas testatur. Quin et ipse Mahomet hoc perfectum, verum, sanctum, salutem et viam vocat. Mahometista vero justificantes impium, dicunt Christum magna decuisse et impossibilia. Quis enim proximum ut seipsum amare potest, et Deum ex toto corde suo? Quis potest pro persecutoribus suis et calumniatoribus orare? Quis potest diligere inimicos suos? etc. Quapropter misit, inquirunt, Deus Mahometem et Alcorranum, remissionis et relaxationis gratia, quo homines facilius legem ad salutem ipsorum impleant. Quod si quidem Christus non declaratus esset Deus et Dei Filius, sed nudus tantum homo, ut et Moses, demonstrationibus utique aliquibus opus esset ad veritatis declarationem; cum vero hunc Deum esse clarissime appareat, supervacaneum videtur aliquam de hoc defensionem instituire. Secundum hoc enim quod Deus et creator est, creaturæ suæ vires novit. Veruntamen ex ipsius Mahometis sermonibus rei absurditatem colligamus. Is est, qui testatur et dicit, Christum Sermone Dei esse, spiritum Dei, et animam Dei. Quod si sermo et ratio Dei est, cur, quæso, qui omnia novit, hæc sine omni ratione fecit? Dei enim ratio nunquam aliquid ignorare videtur. Non enim secundum quod Filius Dei est, Deo et Patre minor est; neque secundum quod Sermo est, vel ratio illius. Et si anima Dei et spiritus Dei est, cur animabus et spiritibus hominum pondus imposuit portatu impossibile? Ad hæc idem dicit a seclis suis, quod nullius sicut valoris nisi Mosis legem, Evangelium et Alcorranum impleverint. Quod si igitur Evangelium gravia docet et portatu difficilia, quomodo præceptor vester hoc vobis præcipit, quod nisi impleatis veterem legem et Evangelium, nihil sit; id est, nulla in vobis sit utilitas? Quod si autem Evangelium perfectum est (ut nemo negat), frustra justificatur Alcorranum, quod concessionis et remissionis causa latum sit; et revera mendacii insimulatis Evangelium et Christum. Quomodo enim Evangelium perfectum esse posset, si indigeret emendatione? Item, si Gabriel hunc humeris suis sustulit, quidnam jumento opus erat, quo ex Mecha Hierosolymam usque veheretur? Item, quisnam dimensus itineris intervallum, quod inter cœlum primum et secundum est,prehendit illud quingentorum annorum spatium constare, et illud Mahometi retulit? Item, si

22

per pedum gressus intervallum hoc mensuratum est, quomodo corpus crassum densumque ea calcavit, quæ supra cælos sunt, ut hic prodigiose fingit? Et si hoc quidem impossibile est, angeli vero et animæ hominum illuc ascendunt, quomodo quæ incorporea sunt, corporeo gressu metiuntur ea quæ supra cælos sunt constituta, cum minimo temporis spatio ea quæ sub cælo sunt transire possint, utpote aerem, æthera et alia his similia? Item quomodo in ascensu ut cœlum ascenderet angelorum opera usus est, in descensu autem nequaquam, sed solo jumento Emparak, ut salvus in Mecham reduceretur? Et quis tam stolidus, ut talia non condemnet? Quapropter interdicunt assecræ illius, ne quis cum aliquibus disputet, redargutionem metuentes, utpote cum non ignorent præceptoris sui vanitatem. Verumtamen et hi inter se mutuo dissentiant, et alij quidem mortis metu vel invitæ sequuntur, et si forte liberi et sui juris essent, confestim Christianis ascriberentur. Alii vero errore seducti, pro firmis, veris et confessis retinent Mahometis mendacia et prodigiosa signa; alii rursus a lege patria propter majorum reverentiam desistere nolunt; verum illis defensionem coram Deo pro se subeundam imponunt; alii quoque propter vivendi licentiam et libertatem, voluptatumque concessionem errori renuntiare nolunt, pluris nimirum facientes impuritatem et stultitiam, non ignari interium, quod quæ dicuntur, a Deo non sint; dicunt tamen palam, ut ante dictum est, « Vias præceptorum tuorum agnoscere nolo. » Qua de causa nec sacram Scripturam legere permittitur apud illos, ne per hanc præceptoris sui stultitia appareat et contutetur. In capite *Jona* enim sic inquit: Quisquis deprehensus fuerit quod Alcorrano contradicat, meritis supplicium luito, nec alii quam illi credant. In capite autem *Amram* ait: Non alii credite nisi legem nostram sequenti. Et qui Evangelium salutem esse dicit et viam, nihilque esse Sarracenos nisi Evangelium legemque impleverint, en denuo idem quasi proprii sermonis oblitus, in eodem sermone dicit: Mihi mea lex sit et vobis vestra. Vos ab his quæ ipse facio immunes estis, et ego ab iis quæ vos. Hoc itaque perversæ et errabundæ mentis proprium est, ut non ab honesto tantum et bono dissentiat, sed ut nec secum unquam convenire possit, qualis et Mahomet hic in ipso suo opere deprehenditur. Christianorum vero scripta non sic. Verum omnis sacra Scriptura tam vetus quam nova, singulæ sibi invicem quam exactissime consentiant; et rursus utraq; inter se mutuo eadem sentire et dicere deprehenduntur; et merito. Deus enim ipse auctor et legislator est veteris et novi Testamenti. Ego autem ipse fortassis cum Esais et Davide dixero: « Quare, o Domine, via impiorum prosperatur? Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei. Quoniam zelavi super iniquos, pacem peccatorum videns Quoniam non est respectus in morte ipso-

Α σως δεόμενος; Ἐτι, εἰ ὁ Γαβριήλ ἀνελάβετο αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, τίς χρεῖα ζωῆς, ἵνα ἀπὸ τοῦ Μακκὲ διακομίση αὐτὸν ἕως Ἱερουσαλήμ; Ἐτι, τίς μετρήσας τὸ τῆς ὁδοῦ μῆκος, τὸ ἀπὸ τοῦ πρώτου οὐρανοῦ μέχρι καὶ τοῦ δευτέρου, καὶ εὐρών αὐτὸ πεντακοσίων ἐτῶν διάστημα, ἀνήγγειλε τῷ Μαχοῦμετ; Ἐτι, εἰ μὲν διὰ βημάτων ποδὸς ἐμετρήθη τοῦτῃ τὸ διάστημα, πῶς περιεπάτησε σῶμα πῆχος ἔχον τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, ὡς αὐτὸς τερατεύεται; Εἰ δὲ τοῦτο μὲν ἀδύνατον, ἀγγελοὶ δὲ ἡ ψυχὰ ἀνθρώπων ἀνέρχονται, πῶς τὰ ἀσώματα σωματικῶ βῆματι μετροῦσι τὰ ὑπὲρ τῶν οὐρανῶν, ἅτινα ἐν ἐλαχίστῳ χρόνῳ δύνανται διελθεῖν τὰ ὑπὸ τῶν οὐρανῶν, ἀέρα λέγω, καὶ αἰθέρα, καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια; Ἐτι, πῶς εἰς μὲν τὴν ἀνάβασιν ἐδεῖθη ἀγγέλων, Β ὥστε ἀναθιῆσαι αὐτὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐν δὲ τῇ καταβάσει οὐδαμῶς, ἀλλὰ μόνου τοῦ ζώου τοῦ Ἐμπαράκ, ἵνα καὶ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸ Μακκὲ διασωθῆται; Καὶ τίς οὕτω παράφρων, ὁ μὴ τῶν τοιούτων κατεγνώκως; Διὰ τοι τοῦτο παντελῶς κωλύουσι οἱ ἐκείνου ἀκόλουθοι μετὰ τινῶν διαλέγεσθαι, τὸν ἐλεγχὸν θειλῶντες· οὐδὲ γὰρ ἀγνοοῦντές· εἰσι τὴν τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ματαιότητα. Ἄλλ' ὅμως κἀκεῖνοι ἀσύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους ὑπάρχουσιν. Οἱ μὲν γὰρ τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ καὶ ἀκόντες ἔπονται· εἰ δ' ἴσως ἀφόβως καὶ ἐν ἐξουσίᾳ ἰδίᾳ ἐγένοντο, εὐθὺς Χριστιανοὶ ἐγένοντο ἄν· οἱ δὲ τῇ πλάνῃ συναπαχθέντες, ὡς βέβαια καὶ ἀληθῆ καὶ ὁμολογημένα ἔχουσι τὰ τοῦ Μωάμεθ ψεῦδη καὶ τερατεύματα· οἱ δὲ οὐ βούλονται ἀποστῆναι τῆς πατροπαράδοτου πλάνης αὐτῶν αἰδοί τῶν γονέων, ἀλλ' ἐπ' ἐκείνοις τιθέασιν τὴν αἰτίαν τῆς πρὸς Θεὸν ἀπολογίας. Οἱ δὲ διὰ τὸ ἀνετον καὶ ἐλεύθερον καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς ἐνδοσίμονοι οὐ βούλονται ἀποστῆναι τῆς πλάνης, ἀλλὰ τὴν ἀκαθαρσίαν καὶ ματαίαν θλίψιν προαιροῦνται, γινώσκοντες μὲν ὅτι οὐκ εἰσὶν ἀπὸ Θεοῦ τὰ λεγόμενα, λέγουσι δ' ὅμως ἀντικρως, ὡς προεῖρηται, ὅτι « Ὁδῶν ἐντολῶν σου γινῶμαι οὐ βούλομαι. » Καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ παραχωροῦσιν ἀναγινώσκασθαι τὴν θείαν Γραφὴν παρ' ἐκείνοις, ἵνα μὴ τὸ τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ψεῦδος εἰς ἐλεγχὸν εἰδῆ. Ἐν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἰωρᾶ οὕτω φησὶν, ὁ κλῆν ὁποῖός ποτε φωραθῆ ἀντιλέγων τὸ Κορβάν, θάνατος· ἔσται ἡ τιμωρία, μὴδὲ πιστεῦσιν ἕτερον πλὴν αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ φησὶ, Μὴ πιστεῦσητε ἕτερον πλὴν τοῦ ἐπομένου τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ, καίτοι γε τὸ Εὐαγγέλιον σωτηρίαν εἶναι λέγων καὶ ὀδηγῶν, καὶ μηδὲν εἶναι τοῖς Σαρακηνοῖς, μὴ πληρώσασιν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον. Πάλιν δὲ ὁ αὐτός, ὡσπερ ἐπιλαθόμενος τῶν ἑαυτοῦ λόγων, ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ φησὶν, ὅτι Ἐμοὶ ὁ ἐμὸς νόμος, καὶ ὑμῖν ὁ ὑμέτερος. Ὑμεῖς ἐλεύθεροί ἐστε ὡν ἐγὼ πράττω, καὶ γὰρ ὡν ὑμεῖ. Τοῦτο γοῦν ἰδίον ἐστὶ τοῦ παρατετραμμένου καὶ πεπλανημένου νοῦς, τὸ μὴ μόνον μετὰ τοῦ καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ ἀσύμφωνον τοῦτον εὐρσεχεσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτὸν μηδέποτε συμφωνεῖν, ὡσπερ καὶ ὁ παρῶν οὐτοσι Μωάμεθ ἐν ὅλῳ τῷ αὐτοῦ συγγράμματι. Τὰ δὲ τῶν Χριστιανῶν οὐκ οὕτως, ἀλλὰ πᾶσα

ἡ θεία Γραφή, ἡ τε παλαιὰ, ἡ τε νέα, μία ἐκάστη ἄρως αὐτὴν, κατὰ πᾶσαν ἀκρίβειαν συμφωνεῖ, καὶ αὐθις αἱ δύο ὁμοῦ κατὰ πάντα εὐρίσκονται τὰ αὐτὰ καὶ φρονούσαι καὶ λέγουσαι, καὶ εἰκότως. Ὁ γὰρ αὐτὸς Θεὸς ἐστὶν ὁ ποιητὴς καὶ νομοδότης τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας. Ἐγὼ δὲ τάχα ἂν μετὰ Ἡσαίου καὶ Δαβὶδ τῶν προφητῶν εἶπον, « Ἴνα τί, Κύριε, οὕτως ἀσεβῶν εὐδοῦται; » καὶ ὅτι « Ἐμοῦ παραμικρὸν ἐσαλευθήσαν οἱ πόδες, παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβήματά μου, ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, εἰρήνην ἀμαρτωλῶν θεωρῶν, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀνάγκη εἰς τὴν θανάτῳ αὐτῶν, καὶ στερέωμα ἐν τῇ μάστιγι αὐτῶν. Ἐν κόποις ἀνθρώπων οὐκ εἶσι, καὶ μετὰ ἀνθρώπων οὐ μαστιγώθησονται. Διὰ τοῦτο ἐκράτησεν αὐτοὺς ἡ ὑπερηφανία εἰς τέλος. Περιεβάλλοντο ἀδικίαν καὶ ἀσέβειαν ἑαυτῶν· ἐξελεύσα-

ται ὡς ἐκ στέατος ἡ ἀδικία αὐτῶν, διήλθοσαν εἰς διάθεσιν καρδίας, διανοήθησαν καὶ ἐλάλησαν ἐν πονηρίᾳ· ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησαν, ἔθεντο εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτῶν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν διήλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἄλλὰ σὺν τῷ θεοπάτορι Δαβὶδ καὶ αὐτὸς κεκράξομαι ὅτι, « Διὰ τῆς δολιότητος αὐτῶν ἴδου αὐτοὺς κακά, Κύριε, κατέβαλες αὐτοὺς ἐν τῷ ἐπαρθῆναι. Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν ἐξάπινα; ἐξέλιπον, ἀπόλωτο διὰ τὴν ἀνομίαν αὐτῶν, ὡσεὶ ἐνύπνιον ἐξεγειρομένου. Κύριε, ἐν τῇ πόλει σου τὴν εἰκόνα αὐτῶν ἐξουθενώσεις. »

β'. Ἐτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ . . . . λέγει ὁ Μωάμεθ ὅτι οἱ δαίμονες σωθῆναι μέλλουσιν, Ὀριγένει αἰρετικῶ ἀκολουθῶν. Καὶ ἔτι μὲν ἐν ἐτέρῳ τόπῳ φησὶν ὁ αὐτὸς ὅτι πολλοὶ τῶν δαιμόνων ἀκούσαντες τὸ τοῦ Μαχούμη Κορράν ἀναγινωσκόμενον, ἐπήνεσαν καὶ ἐθαύμασαν, καὶ πιστεύσαντες αὐτῷ ἐσώθησαν. Ἄλλὰ νῦν οὐχ οὕτως, ἀλλὰ καθολικῶς λέγει, καὶ ἀποφαίνεται ὅτι σωθῆναι μέλλουσιν οἱ δαίμονες. Εἴπερ γοῦν δύναται σωθῆναι εἷς καὶ μόνος ἐκ τοῦ τάγματος αὐτῶν, δύναται σωθῆναι καὶ πάντες. Ἄλλ' ὥσπερ πάντοτε αὐτὸς ἑαυτῷ ἐναντιοῦται, οὕτως καὶ κατὰ τὸ παρόν. Αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ κατὰ πάντα λέγουσι τὸ Εὐαγγέλιον τέλειον, καὶ ἄγιον, καὶ σωτήριον, ὡς τοῦ Χριστοῦ λόγους· νῦν δὲ, ὡς καὶ πολλάκις, ἐναντία τούτῳ καθόλου λέγουσιν. Ὁ γὰρ Χριστὸς αὐτως εἶρηκε πρὸς τοὺς τῆς γενέσεως ἀξίους, « Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ καταραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. » Τοῦτο τοίνυν εἰπὼν, οὐδένα τῶν δαιμόνων ἀφήκεν ἐκτὸς τῆς κολάσεως. Καὶ εἰκότως. Ὁ γὰρ σεσωσμένος ἢ σὺν τῇ μετανοίᾳ τὸ κατὰ δύναμιν καὶ αὐτὸς συμβάλλει διὰ πράξεως εἰς τὴν τῆς σωτηρίας ὁδόν· ἐπὶ γὰρ τοῦ σώματος οὐ δύναται ἄνθρωπος ποιῆσαι τὸ κατὰ βούλησιν, ἦτοι τὸ μὴ ἐμπασεῖν εἰς νόσον· ἢ ἐμπασῶν, ἔχει ἐπ' ἐξουσίας ἐπανελθεῖν εἰς τὴν προτέραν ὑγίαιαν. Ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς οὐχ οὕτως· ἀλλὰ πᾶς τις ἄνθρωπος ἐπ' ἐξουσίας ἔχει, ἵνα μὴ ἀμάρτη, ὅπερ ἐστὶν ἀσθένεια ψυχῆς. Ἀμαρτιῶν δὲ εἰς τὴν αὐτοῦ θέλησιν ἐστὶν, ἵνα καὶ αὐθις ἀνακαλέσῃται ἑαυτὸν, καὶ μὴ μόνον εἰς τὴν προτέραν ὑγίαιαν τῆς ψυχῆς ἐπανελθεῖ, ἀλλὰ καὶ πολλῶ τῷ μέτρῳ ὑπερέβῃ, καὶ ἢ σὺν τῇ μετανοίᾳ, ὡς εἴρηται, ποιήσῃ καὶ ἔργα ἀξιοχρεᾶ, ἢ κατὰ δεύτερον, ὃ φασὶ, πλοῦν μόνον μετανοῶν εὐρίσκειται. Καὶ ὁ πανάγαθος Θεὸς,

et firmamentum in plaga ipsorum. In laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellantur. Ideo tenuit eos superbia ipsorum in finem. Operti sunt iniquitate et impietate sua. Prohibet quasi ex adipe iniquitas ipsorum. Transierunt in affectum cordis, cogitaverunt et locuti sunt in nequitia. Iniquitatem in excelso locuti sunt. Posuerunt in cœlum os suum, et lingua ipsorum transivit in terram.⁹⁹ Verumtamen cum divino Davide etiam ipse clamabo: « Propter dolos ipsorum posuisti eis mala, Domine, dejecisti eos cum extollerentur. Quomodo facti sunt in desolationem? Subito defecerunt, perierunt propter iniquitatem suam veluti somnium exurgentis. Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges.⁹⁹ »

2. Præterea in capite . . . . dicit Mahomet, quod et dæmones salutem sint consecuturi, Originis hæresim secutus. Et quamvis alio in loco idem dicat, quod multi ex dæmonibus, cum Mahometis Alcorranum prælegi audivissent, collauctaverunt et admirati sunt, et cum credidissent, salutem sunt consecuti; nunc tamen non sic dicit, sed universaliter dæmones salvandos fore affirmat. Siquidem potest unus et is solus ex illorum numero salvari, omnes etiam salvari possunt. Sed quemadmodum ipse sibi ubique contrarius est, ita etiam hoc loco. Hic enim, omnesque hujus assectæ, Evangelium per omnia perfectum, sanctum et salutare, utpote Christi sermones, asserunt; nunc vero, ut et alias sæpius, huic omnino contradicunt. Christus enim ad gehenna dignos sic dixit: « Abite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ipsius.⁹¹ » His itaque verbis nullum dæmonum a pœna exceptit; et merito. Qui enim salvatus est cum pœnitentia, simul etiam ipse pro virili salutis viam per opera observat. In corpore enim non potest homo pro sui animi voluntate vel in morbum non incidere, aut cum incidit, sua potestate ad pristinam valetudinem reverti; animæ vero negotium longe secus habet. Omnis enim homo in sua potestate habet, ne in peccatum (qui animæ morbus est) incidat; cum vero peccaverit, sui arbitrii est, ut seipsum denuo revocet, utque non modo ad pristinam animæ sanitatem revertatur, sed etiam ut multis modis hanc superet, et vel per pœnitentiam faciat fide digna et idonea, vel post secundam, quod dicitur, navigationem solummodo pœnitentiam agere deprehenditur. Et Deus clementissimus, qui propter hominum salutem cœlos inclinavit, et descendens homo

⁹⁹ Psal. lxxii, 29. ⁹⁰ ibid. 18-20. ⁹¹ Matth. xxv, 41.

factus est, effudit misericordiam suam, quæ major A est omni opere angelorum simul et hominum, quam etiam omnibus anteponit virtutibus, et ad se omnes advocat, amicosque suos constituit. In diabolo autem ubi penitentia? ubi humilitas? ex hac enim penitentia enascitur. Prius enim seipsum homo ceu maleficum condemnat, deinde peccatorum a se commissorum agit penitentiam. Diabolus autem contra. Quin potius amat peccatum quod admisit, et pro virili humanæ perditionis propinator et cooperarius esse videtur. Quæ igitur Dei cum diabolo est communitio? Stulte igitur Mahomet etiam demones salvari asseruit.

Θεῷ τε καὶ διαβόλῃ; "Αρα ματαίως ἐλλάλησεν μὲν.

3. Porro etiam hoc de Alcorrano Mahomet dicit, B neminem mortalium, nec seipsum quoque interpretationem et sensum hujus percipere, præter solum Deum. Quod si hoc verum est, quænam est Alcorrani utilitas? Fortassis enim sic prodesse poterat, si quæ a Deo dicta sunt, intelligerent. Cum vero ipse etiam Mahomet testetur, neminem mortalium ea quæ Alcorrano continentur intelligere, quænam hujus est utilitas? Nulla prorsus. Et quænam demonstratio hac evidentior est, quod lex a Mahomete lata Deum non habeat auctorem? Deus enim leges non frustra sancit. En igitur manifeste constat, Alcorranum a Deo non esse, verum signum rationis hujus infelicissimum. Quod etiam ex ipso Alcorrano patet, cum nec Veteri nec Novo Testamento consentiat, ipso interim Mahomete C confidente, Scripturas et sanctas et bonas esse, et assecras ipsius pretii nullius esse, nisi et legem et Evangelium impleverint. Item, ipse sibi fere per omnia contradicit. Item, miraculum nullum edidit in dictorum suorum comprobationem. Item, mendacia continet manifesta, quod a Deo alienum est. Item, violentum est, et liberum destruit arbitrium, quod nec Deus ipse unquam subvertit. Tum etiam, nullo ordine confusum est. Quod autem ordine caret, a Deo longe lateque discrepat. Deus enim nequaquam confusionis Deus est. Item, manifeste malum esse apparet. Et quomodo a Deo originem duceret, qui omnem probitatem et simplicitatem excedit? Item, confictas et prodigiosas visiones continet. Et quomodo id a Deo esset veritatis creatura et largitore? Omnium vero malorum extremum et primum est, quod a Deo Alcorranum latum esse tradant ipsi, Deo calumniam struentes. | Miror sane et obstupesco, quænam miseri, Christo et doctrina illius neglecta, Mahometem secuti sint. Hujus enim lex, quam Alcorranum vocant, hoc idem tradit, quod hoc per angelum matri Jesu annuntiatum sit, et quod Spiritu sancto sit sanctificata, et virtute divina conceperit, neque naturæ efficacia, et Christum ex sanctissimâ virgine omniumque mulierum castissima esse genitum. In capite enim *Enessan* dicit: O sodales libri, id est, o fictiles, nihil de Deo

ὁ διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων κίνας τοὺς οὐρανούς, καὶ καταβῶν, καὶ γεγονώς ἀνθρώπος, ἐκχείει τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶ μείζον πάσης κρείσσως ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἀντὶ πασῶν ἀρετῶν ταῦτο λογίζεται· καὶ πρὸς ἑαυτὸν προσκαλεῖται αὐτοῦς, καὶ φιλοῦς αὐτοῦ καθίστησιν. Ἐπὶ δὲ τοῦ διαβόλου καὶ μετάνοια; τοῦ ταπεινώσεως; ἢ γὰρ μετάνοια ἐκ ταπεινώσεως γίνεται. Πρῶτερον γὰρ καταγινώσκει τις ἑαυτοῦ ὡς κακῶς πράξαντος, ἔπειτα μετανοεῖ ἐφ' οἷς ἤμαρτεν. Ὁ δὲ διάβολος τοῦναντίον. Στέργει μὲν τὴν ἀμαρτίαν ἣν ἤμαρτε, καὶ τὸ κατὰ δύναμιν πρῆξενος καὶ συνεργῆς τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπωλείας εὐρίσκειται. Τίς γοῦν κοινωνία ὁ Μωάμεθ, εἰπὼν ὅτι δύναται σωθῆναι οἱ καί-

γ'. "Ἐτι ὁ αὐτὸς Μωάμεθ φησὶ περὶ τοῦ Κορρᾶν δτι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων, οὐδ' αὐτὸς ὁ Μωάμεθ γινώσκει τὴν τοῦτου ἐξήγησιν, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεός. Καὶ εἰ τοῦτο ἐστὶν ἀλήθεια, πῶς ἐστὶν ἡ τοῦ Κορρᾶν ὠφέλεια; Ἰσως γὰρ οὕτως ἠδύνατο ὠφελεῖσθαι, εἴπερ ἐγίνωσκον τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα. Ἐπει δ' αὐτὸς ὁ Μωάμεθ μαρτυρῶν εὐρίσκειται ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων γινώσκει τὰ ἐν τῷ Κορρᾶν λεγόμενα, τίς ἢ τοῦτου ὠφέλεια; Πάντως οὐδεμία. Καὶ τίς ἄλλη μείζων ἀπόδειξις ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀπὸ Θεοῦ ὁ παρὰ τοῦ Μωάμεθ δοθεὶς νόμος; οὐ γὰρ δὴ ματαίως νομοδοτεῖ ὁ Θεός. Ἰδοὺ τοίνυν καταφανές ἐστὶ τὸ Κορρᾶν, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀπὸ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀνάπασμά ἐστι διανοίας αὐτοῦ καταδοταίμος. | Καὶ πρῶτον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κορρᾶν δτι οὕτε τῆ παλαιᾶ Γραφῆ συμφωνεῖ, οὕτε τῆ νέα Διαθήκῃ, καίτοι γε ὁμολογοῦντος τοῦ Μωάμεθ ὅτι ἄγιοι καὶ καλά εἰσιν αἱ Γραφαί, καὶ ὅτι οὐδὲν εἰσιν οἱ ἐκείνου ἀπόλουθοι, εἰ μὴ πληρώσαιεν τὸν τε νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον. "Ἐτι, σχεδὸν διόλου αὐτὸς ἑαυτῷ ἐστὶν ἀντιλέγων. "Ἐτι, οὐδὲν θαῦμα ἐποίησεν εἰς πίστωσιν τῶν λεγομένων. "Ἐτι, ὁμολογοῦμενα ψεύδη περιέχει, ὅπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ ἀλλότριον πάντη. "Ἐτι βιάδιόν ἐστι, καὶ καταλύει τὸ αὐτεξούσιον, ὅπερ οὐδέποτε ὁ Θεὸς ἀνέτρεψεν. "Ἐτι, παντελῶς ἐστὶν ἀτακτον, καὶ τὸ ἀτακτον μακρὰν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς ἀταξίας Θεός. "Ἐτι πονηρὸν ἀναφαίνεται, καὶ πῶς ἀπὸ Θεοῦ, τοῦ πάσης ἐπέκεινα εὐθύτητος καὶ ἀπλότητος; "Ἐτι, πεπλοσμένος καὶ τερατώδεις θεωρίας περιέχει. Καὶ πῶς τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ, τοῦ ποιητοῦ καὶ δοτῆρος τῆς ἀληθείας; Τὸ δὲ πάντων τῶν κακῶν ἔσχατον καὶ πρῶτον, ὅτι παρὰ δαίμονος ἐξεδόθη τὸ ποιοῦτο Κορρᾶν· καὶ τὸν Θεὸν διαβάλλοντες λέγωσιν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐδόθη. Θαυμάζω γὰρ ἔγωγε καὶ ἐκπλήττομαι, πῶς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν ἀφέντες οἱ τάλανας, ἠκολούθησαν τῷ Μωάμεθ. Αὐτὸς καὶ γὰρ ὁ τοῦ Μωάμεθ νόμος, τουτέστι τὸ Κορρᾶν, αὐτὸ τοῦτο φησιν, ὅτι δι' ἀγγέλου σύγγελλίσθη τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ διὰ Πνεύματος ἁγίου ἠγιάσθη, καὶ τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ συναλήφθη, ἀλλ' οὐ φύσει; ἐνεργείᾳ, καὶ ἐκ Παρθένου ἀγιωτάτης, καὶ ὑπὲρ πάσας ἄλλας γυναίκας καθαρὰς γεννηθῆναι. Ἐν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τῷ *Alpsân* φησιν, Ὡ ἐταιρεία τῆς

βίβλου, τους!στιν οί πιστοί, μή λέγετε περί του Θεού πλήν τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ Χριστός Ἰησοῦς Υἱός ἐστι τῆς Μαρίας, καὶ ἀπόστολος Θεοῦ, καὶ Λόγος Θεοῦ, ὃν ἐν αὐτῇ ἔθηκε διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Ἰδοὺ γοῦν Θεὸν ὀνομάσας, καὶ Λόγον Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ἅγιον τὴν τρισυπόστατον Τριάδα ὁ ἄθλιος, οὐκ ἤνοιξε τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμούς ἰδεῖν τὸ φῶς τῆς Τριάδος. Καὶ εἰκότως. Ὄσπερ γὰρ τὰ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς εὐρισκόμενα πρὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν ζῶντων μὲν ἔχουσιν, ἀνωφελεῖ δὲ καὶ ἀνόητον, καὶ ψυχὴν μὴ διακρίναι δυναμένην τοῦ κρείττονος τὸ χεῖρον, ἢ πρὶ κατῆρον γεννηθέντα οὐκ εἰσὶν ἀνθρώποι, ἀλλ' ἐκτρώματα καὶ ἀμβλώματα· οὕτω καὶ πᾶς ἀσεθὴς ὁ μὴ γεννηθεὶς δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος, τουτέστι διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, οὐ δύναται ἰδεῖν τὸ ὑπὲρ ἑαυτοῦ φῶς καὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν. Καὶ διὰ τοῦτο μύσας τοὺς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὀφθαλμούς ὁ δειλίας, σκοτεινὸς ἐκπελειόθη, ὡς ὁ πατήρ αὐτοῦ ὁ διάβολος. Περὶ γὰρ τοῦ ἁγίου Πνεύματος συνεχῶς ἐν τῷ Κορβάν μέμνηται. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐμπιᾷ, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὅτι Περὶ τῆς Μαρίας ἐνεφυσήσαμεν εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Καὶ πάντως οὐ δύναται εἰπεῖν ὅτι περὶ ἀγγέλου εἶπε τοῦτο ὁ Θεός. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Χριστοῦ τοιαῦτα· περὶ δὲ τοῦ Μωάμεθ οὐδὲν τοιοῦτόν γεσιν, ἀλλ' ὅτι ἦν ὄρφανός καὶ πλανήτης ἀπὸ Θεοῦ συναχθείς. Ἐτι τὸν Χριστὸν Λόγον Θεοῦ ὀνομάζει, ὡς εἴρηται, καὶ ψυχὴν Θεοῦ, καὶ προφήτην πάντων τῶν προφητῶν μέγιστον, τὴν δὲ Μαχοῦμετ οὕτω μόνον προφήτην ἀπλῶς. Ἐτι τὸν Χριστὸν ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ ὀμολογοῦσιν εἶναι, τοῦ ἔχοντος τὰς ἐπαγγελίας. Ὁ δὲ Μωάμεθ ἐκ τοῦ Ἰσμαὴλ ἐστίν, ὅστις ἐξεβλήθη μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς παιδίσκης Ἄγαρ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀβραάμ. Ἐτι ὁ Χριστὸς οὐδέποτε ἐποίησεν ἁμαρτίαν· Λόγος γὰρ Θεοῦ καὶ πνεῦμα Θεοῦ οὐ δύναται πλανηθῆναι. Ὁ δὲ Μαχοῦμετ εἰδωλολάτρης ἐγένετο, καὶ φονεὺς, καὶ ἄρπαξ, καὶ ἀσελγής, καὶ πολλοὺς ἑτέροισι ἁμαρτήμασιν ἐνόητος ἐγένετο, ἐφ' οἷς ὁ Θεός, ὡς φασιν, αὐτὸν συνπάθησαν. Ἐτι ὁ Χριστὸς φρικτὰ καὶ ἐξέκλαια πεποίηκε θαύματα, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαθᾷ μεμαρτύρηται, ὅτι ὁ Χριστὸς τοφλοὺς ἐφώτισε, λεπρούς ἐκαθάρισε, νεκρούς ἀνέστησε, καὶ ἄλλα εἰργάσατο. Ὁ δὲ Μωάμεθ οὐδὲν θαῦμα πεποίηκε κατὰ τὸ Κορβάν, ἀλλ' ἢ μόνον τὸ τῆς σελήνης, ὅπερ ἐστὶ ψεύδος ἀντικρως, καὶ ἑτερά τινα αἰσχροῦ, ἅπερ καὶ παρσιωπήθησαν, καὶ τῇ σιγῇ παρεδόθησαν διὰ τὸ δύσφημον. Ἐτι κατὰ μὲν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ὁ Χριστὸς ἐσταύρωται, καὶ τέθνηκε, καὶ ἐτάφη, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνελήφθη, καὶ ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς κάθηται. Κατὰ δὲ τὸ Κορβάν, ὡς δῆθεν τιμῶντες αὐτὸν, λέγουσιν ὅτι οὐκ ἀπέθανεν, ἀνελήφθη δ' ὄμως. Καὶ ἰδοὺ ὅσον ἀπὸ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἀληθείας, καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ Μωάμεθ ψευδολογίας ὁ Χριστὸς ζῶν ἀναφαίνεται καὶ ὀμολογεῖται. Ὁ δὲ Μαχοῦμετ οὐτοσί, ὡς πάντες οἱ τὰ ἐκείνου φρονούντες ὀμολογοῦσιν, ὅτι

citra veritatem dicite, quoniam Christus Jesus filius est Mariæ, apostolus Dei, et Dei Sermo, quem huic virgini indidit per Spiritum sanctum. En igitur cum Deum nominaverit, et Sermonem Dei, et sanctum Spiritum (Trinitatem nimirum, quæ tribus personis constat), non tamen miser hic animæ oculos aperuit, ut Trinitatis lumen intueretur; nec immerito. Quæmadmodum enim qui in utero materno priusquam in lucem edantur fetus deliteant, vitam quidem habeant, inutilem vero et irrationalem, animamque quæ honum a malo nequit discernere, et ante legitimum tempus editi, non homines, sed abortus sunt: sic etiam omnis impius, qui non regeneratus est per aquam et Spiritum, id est per sanctum baptismum, cælestem lucem videre non potest et veritatis cognitionem. Quapropter oclusis animæ suæ oculis, miser hic in tenebris derelictus est, ut et pater ejus diabolus. Spiritus sancti enim indesinenter in Alcorano meminit. Dicit enim in capite *Empia*, sub persona Dei: Quoniam in Maria produximus e Spiritu sancto. Nec omnino dicere potest, Deum hæc de angelo quoriam dixisse. Et de Christo quidem talia, de Mahomete vero tale nihil dicit, verum quod orphanus fuerit, et erro, a Deo collectus. Præterea Christum Sermonem Dei nominat, ut modo diximus, et animam Dei, atque prophetam omnium prophetarum maximum; Mahometem vero prophetam dicit simpliciter. Item Christum ex Abraham, Isaac et Jacob genitum testantur, qui promissiones habuerunt: Mahomet vero ex Ismaele est, qui ex domo Abraham una cum matre sua ancilla Agar ejectus est. Ad hæc Christus nunquam peccavit (Sermo enim Dei, et illius spiritus, peccare non potest), Mahomet vero idololatra fuit, homicida, prædo et intemperans, multisque aliis peccatis adobstratus, propter quæ, ut ipse fatetur, Deus sui miseratus est. Item, Christus horrenda et stupenda edidit miracula, ut etiam in capite *Helmaida* demonstratum est, quod Christus cæcos illuminaverit, leprosos mundaverit, mortuos suscitavit, aliaque fecerit innumera; Mahomet vero nullum in Alcorrani probationem miraculum edidit, præter illud de luna expositum, quod manifeste falsum est, et alia quedam sæda, quæ propter summam ipsorum infamiam silentio præterierant. Præterea juxta Evangelii et ipsius veritatis testimonia Christus crucifixus est, mortuus et sepultus, resurrexit, et assumptus ad dextram Patris sedet; juxta Alcorani vero sententiam, cum honoraturi eum dicunt, quod non mortuus sit, assumptus tamen dicitur. Et ecce quomodo evangelica veritate, et ipsius Mahometis fallaciis demonstratur, Christum vivere; Mahomet vero hic, ut et omnes illius assecræ fatentur mortuum esse, at non resurrexisse. Oportet igitur propter hæc omnia Christum adorare, nec Mahometi adhærere. Quomodo enim Dei oracula homini, diabolo per omnia simili, concederentur? Et si voles, collatis utrisque proprietates horum cognoscemus. Diabo-

Idus elatus est et arrogans, similiter et Mahomet. Quis enim Mahomete major est, qui caelis superatis, ut ipse de se dixit, et omnibus angelicis potestatibus, cum Deo collocutus est, et intercessor patronusque angelorum, qui ceciderunt, factus, quin etiam totius mundi advocatus? Diabolus homicida est, et Mahomet legibus suis non morigeros morti adjudicavit. Diabolus seductor est, et Mahomet voluptatibus concessis et ceu esca hamo affixa stultiores sibi conciliavit. Diabolus mendax est, non tamen in tantum quantum Mahomet, ut per totum Aleorranum clare ostenditur. Diabolus suptridus est, et hypocrita; et quis hoc magis quam Mahomet, qui humilitate simulata animi sublimitatem amplexus est? Diabolus vetitorum consultor est, quod in primis facit Mahomet; nihil enim sani, nihil commodi, nihil Deo placens, sed omnia Deo legique divinae contraria docuit. Diabolus Dei nulla religione tenetur; et per omnia illi similis perditionis filius Mahomet. Deum enim adorat et praedicat sphaericum, vel globosum, et frigidissimum. Deum, inquam, adorat, qui nec genitus est, nec generat; non intelligens, infelix, quod corpus, non Deum adoret. Sphaera enim corporis species, et frigiditas corporis qualitas est. Quod vero Deum vocat nec generantem, nec generatum, nec corpus adorat, nec Deum incorporeum verum, sed Deum colit, quem impiorum fingunt somnia. Ridiculum enim omnino est, solem aliquem celebrare lumine carentem, et fontem aquis destitutum, et mentem ratione nulla praeditam. Pereat itaque Deus hujusmodi. Christianorum vero Deus unus est, qui ante omnia de omnibus, in omnibus, et super omnia est in nomine Patris, Filii et Spiritus sancti creditus et honoratus, Unitas in Trinitate, et Trinitas in Unitate inconfuse unita, et inseparatim distincta, eadem, inquam, Unitas et Trinitas omnipotens; Pater principio carens, non modo tempore incircumscriptus, sed omni modo etiam causa carens: solus ipse causa, radix, et fons Divinitatis, quae in Filio et Spiritu sancto cernitur: qui, precor, propitius nobis sit, et omnibus Christianis in die iudicii, intercessione benedictae dominae nostrae Deiparae et virginis Mariae, omniumque sanctorum. Amen.

ἄχρονος, ἀλλὰ καὶ ὡς κατὰ πάντα τρόπον ἀναίτιος. Ἐχρονος αἰτία, καὶ ρίζα, καὶ πηγὴ τῆς ἐν Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρουμένης Θεότητος, ὅς ἴσως γένοιτο ἡμῖν καὶ πᾶσι Χριστιανοῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, προσβίαις τῆς ὑπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

Ἀ ἀπέθανε καὶ οὐκ ἀνίστη. Τοῖνον διὰ ταῦτα πάντα τὸν Χριστὸν εἶσι προσκυνεῖν, καὶ μὴ τῷ Μωάμεθ ἀκολουθεῖν. Πῶς γὰρ εἶδει πιστευθῆναι τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια ἀνθρώπῳ ὁμοίῳ κατὰ πάντα τῷ δαίμονι; Καὶ εἰ βούλει, παραβάλλωμεν ἀμφοτέρους, καὶ γνωσόμεθα τὰ τούτων ἰδιώματα. Ὁ διάβολος ἐπηρμένος καὶ ἀλαζών, ὁ Μαχούμετ ἐπηρμένος; καὶ ἀλαζών. Τίς γὰρ μείζων τοῦ Μωάμεθ, ὃς ὑπεριναδᾷ τοὺς οὐρανοὺς, ὡς αὐτὸς ὑπὲρ αὐτοῦ εἶρηκε, καὶ αὐτὰς τὰς ἀγγελικὰς πάσας δυνάμεις τῷ Θεῷ πρόσωμλει, καὶ μεστῆς τῶν ἐπτακίτων ἀγγέλων ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ παντὸς τοῦ κόσμου προστάτης; Ὁ διάβολος ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ, καὶ ὁ Μωάμεθ τοὺς μὴ πειθομένους τοῖς δόγμασιν αὐτοῦ θανάτῳ καταδίκασεν. Ὁ διάβολος ἀπατεῶν ἐστὶ, καὶ ὁ Μωάμεθ τὰς ἡδονὰς ἐνδοῦς, καὶ ὥσπερ τι δέλεαρ ἐν ἀγκίστρῳ ἐνθεῖς, τοὺς ἀνοήτους πρὸς ἑαυτὸν ἐφελκύσατο. Ὁ διάβολος ψεύστης ἐστὶν, ἀλλ' οὐ τοσοῦτον ὡς ὁ Μωάμεθ, καθὼς ἐν ὅλῳ τῷ Κορβάν τρανῶς ἀναφάνεται. Ὁ διάβολος ὑπουλός ἐστὶ, καὶ τίς ἄλλος ὡς ὁ Μωάμεθ, ταπεινώσιν ὑποκρίθει, τὴν ὑψηλοφροσύνην ἠσπάσατο; Ὁ διάβολος σύμβουλος ἐστὶ τῶν ἀπηγορευμένων, καὶ ὑπὲρ πάντας ὁ Μωάμεθ. Οὐδὲν γὰρ ὑγίει, οὐδὲν ὑφέλιμον, οὐδὲν Θεῷ δεκτὸν, ἀλλὰ τὰ πάντα κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θείου νόμου ἐδίδαξεν. Ὁ διάβολος ἄθεος, καὶ κατὰ πάντα ὁμοῖος αὐτῷ ὁ τῆς ἀπωλείας υἱὸς ὁ Μαχούμετ. Θεὸν γὰρ προσκυνεῖ καὶ κηρύττει ὀλόσφαιρον καὶ ψυχρότατον, Θεὸν προσκυνεῖ, τὸν μῆτε γεννηθέντα, μῆτε γεννήσαντα. μὴ νοήσας ὁ δειλίος ὅτι σῶμα προσκυνεῖ, καὶ οὐ Θεόν. Ἡ γὰρ σφαῖρα εἶδος σώματος ἐστὶ, καὶ ἡ ψῦξις ποιότης σώματος. Τὸ δὲ Θεὸν τὸν μῆτε γεννήσαντα μῆτε γεννηθέντα οὕτως σῶμα προσκυνεῖ, οὕτως Θεὸν ἀσίμωτον καὶ ἀληθῆ. ἀλλὰ Θεὸν προσκυνεῖ, ἴδὼν οὐκ εἰρηνοὶ τῶν ἀσεβῶν διαπλάτους. Γελοῖον γὰρ πάντως ἐστὶ δοξάζειν τινὰ ἥλιον μὴ ἔχοντα φῶς, καὶ πηγὴν ἀνευ ὕδατος, καὶ νοῦν λόγον μὴ ἔχοντα, ὡς ἀπόλοιο ὁ τοιοῦτος Θεός. Ὁ δὲ παρ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν Θεὸς εἷς ἐστὶν, ὁ πρὸ πάντων, καὶ ἐπὶ πάντων, καὶ ἐν πᾶσι, καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν, ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι πιστευόμενός τε καὶ προσκυνούμενος, μονὰς ἐν Τριάδι, καὶ Τριάς ἐν μονάδι, ἀσυγχύτως ἐνούμενη, καὶ ἀμερίστως διατρουμένη. Μονὰς ἡ αὐτὴ, καὶ Τριάς παντοδύναμος. Πατὴρ ἀναρχος, οὐ μόνον ὡς

PROOEMIUM

TOMI CONTRA BARLAAM ET ACINDYNUM

AUCTORE CHRISTODULO MONACHO.

MONITUM EDITORUM.

Sub fictitio *monachi Christoduli* nomine latet Joannes Cantacuzenus, qui e solio Constantinopolitano dejectus habitum monachalem induit. Doctissimus Bandini, in *Catal. Biblioth. Laurent.* t. 1, p. 342, volumen hoc et memorat et expendit, veluti librum a Joanne Cantacuzeno in Barlaami et Acindyni hæresim refutandam editum; ac simul suppeditat notitiam Tomi quem Joannes patriarcha CP. in eosdem Barlaamum et Acindynum protulit; sed mira inadvertentia scribit hunc Tomum dirigi *adversus Palamam, Barlaamum et Acindynum*, quasi synodus quæ in tuenda sententia Palamæ erat, eam damnasset, et Barlaamus cum Acindyno, qui sententiam Palamæ acriter impugnarunt, et a Palama impugnati sunt, Palamæ adamussim consensisset. Postea, pag. 23, errorem suum, jam agnitum, corrigere volens in alium prolapsus est. Contendit nempe Joannem Cantacuzenum nedum Palamam refelleret, ejus doctrinæ apprime favisse, quod verum est: sed temere conjiciens Palamam in illa præfatione impugnari, quod falsum est, asserit rubricam codicis pene deletam, ita legendam esse: *Joannis Cyparissiotæ contra Palamam hæreticum sermones*. Utrum rubrica pene oblitterata fuerit, necne, ignoramus; id autem certo certius scimus, eam verba a doctissimo Bandino prolata referre non potuisse; siquidem, nedum Palamam impugnat auctor, e contra *Hesychiastas Palamitas* ex industria defendit. Hos autem Hesychiastas strenue aggressi sunt Joannes Cyparissiotæ et Barlaam, Palamæ adversarii. Falsum est igitur Joannem Cyparissiotem hujus operis auctorem esse. Itaque codex ille continet scriptum quo Joannes Cantacuzenus, Palamæ assecla, in Barlaamum et Acindynum Palamæ adversarios composuit. In fine notitiæ Bandini, p. 349, liquet auctorem libri olim imperatorem ac deinde monachum fuisse, quæ notæ Joanni Cantacuzeno facile aptantur.

J.-B. M.

ΤΟΜΟΣ ΓΕΓΟΝΟΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΚΟΔΟΞΙΑΣ.

TOMUS FACTUS A PATRIARCHA JOANNE

ET SYNODO

CONTRA FALSAM OPINIONEM BARLAAM.

(Codex Græcus chartaceus ms., in fol. maximo, sæc. xiv. Constat foliis scriptis 579, quem Holstenius in schedis mss. et Montfauconius præstantissimum vocant. Ignotus autem est Fabricio fuit.)

Continet hic maximæ molis codex Joannis Cantacuzeni scripta contra Palamam, Barlaam, et Acindynum hæreticos, una cum omnibus iis, quæ hæc super re gesta sunt. Præcedit omnibus Proœ-

mium, quod cum fere totum sit historicum, exhibendum integrum arbitrati sumus, quod sequens est.

I. pag. 1. Προοίμιον εἰς τοῦ; παρὰ τοῦ μονα-

χοῦ Χριστοδοῦλου συγγραφέντας λόγους κατὰ τῆς Α τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου αἰρέσεως. *Proœmium in sermone a monacho Christodulo conscripto contra Barlaami (1) et Acindyni heresim (2)*. Τοὺς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς οἰακας Ἀνδρόνικου τοῦ τῶν Παλαιολόγων δευτέρου διαχειρίζειν λαχόντος θαδθεν, ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς βασιλείας αὐτοῦ, μοναχὸς τις ἐκ Καλαβρίας, Βαρλαάμ κεκλημένος, φιλοπονία χρησάμενος ἐκ παιδός, ἄλλως γέ τοι καὶ τῆς φύσεως συναρφεμένης αὐτῷ, παιδείας ὡς τὸ εἰκὸς μεταλαβὼν ἱκανῶς, Ὀργάνῳ μὲν καὶ τινων ἑτέρων Ἀριστοτελικῶν ὑπῆρχε γεγυμνασμένος, τῶν δὲ λοιπῶν μαθημάτων, οὐδ' ἄκροισ δακτύλοις, ὅφασαι, γεγευμένος. Οὕτω δὲ δόξαν αὐτῷ, τῇ πόλει ἄκασῶν μητρὶ, ἢ Κωνσταντινου φημι, ἐπιχωριάσας, καὶ τῇ ἐξ ἔθους φιλοτιμίᾳ καὶ καρτερικῆ τῶν πόνων κἀναυθῆα χρησάμενος, δόκιμος κἀν τούτοις ἐν βραχεὶ διεδείχθη. Τὴν αὖν ἐξω σοφίαν πολλὴν, ὡς εἰρηταί, γεγονῶς, κἀθαριστὴν ταύτην ἤγειτο ψυχῆς, χαλεπὸν ταύτης ἄνευ, ἀδύνατον δὲ μᾶλλον ἐνωθῆναι λέγων Θεῷ. Ἐφασκε γὰρ ὡδὶ πως συλλογιζόμενος, ὅτι εἰ ὁ Θεὸς ἀλήθεια ἐστίν, ἢ δὲ σοφία εὐρατής ἀληθείας, ὁ μὴ διὰ ταύτης σπουδάσας τῆς ἀληθείας ἐκπέπτωκεν. ὁ δὲ τῆς ἀληθείας ἐκπεπτωκὸς τοῦ Θεοῦ ἐκπέπτωκεν. ὡσπερ ὁ ταύτην εἰδὼς ἔγνω τὴν ἀλήθειαν, καὶ εἰ εἰδὼς τὴν ἀλήθειαν τὸν Θεὸν ἔγνω, καὶ μετ' αὐτῷ ἐξ ἀνάγκης αἰεὶ ἐστι. Διὰ τοι τοῦτο περὶ τὴν καταργουμένην πανκὶ ἀθένει τῶν Ἑλλήνων σοφίαν ἐσπούδαζε. τὸ δὲ τῆς ἡτυχίας ὑπερφυῶς

ἄχρημα, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν διὰ ταύτης τοῦ νοῦ ἀνάβασιν, οὐχ ὅπως οὐκ ἠσπάζετο, καὶ ἐπῆνει, ἀλλὰ καὶ ἐκωμῶδει, καὶ τύρβην ἐλογίζετο περιττῆν. Χρόνον δ' οὐ μικρὸν τῇ βασιλίδι ἐνδιατρίψας, ἐπίτιμός τε παρὰ τοῖς βασιλεῦσι κατέστη, καὶ ὅσα διδακτὰ τούτῳ ἔχροντα, ὅσοι παιδείας ἔρασαν καὶ λόγων ἐτύγχανον τρόφιμοι. Οὗτος τοῖνον τῆς μοναχικῆς πολιτείας οὐδ' ἐν προθύροις γενόμενος, οὐδὲ φροντιστηρίῳ αὐτῶν πώποτε κατακλείσας. ἔτυχε καὶ γὰρ οὕτω περινοστῶν, καὶ τόπους ἀμείβων ἐκ τάπων, ἐξαπινάλως καὶ ταύτης διδάσκαλος, καὶ τύπος τοῖς ἄλλοις γενέσθαι βεβούλητο ὑποβολῆ μισανθρώπων δαιμόνων. Τί δὴ ποιεῖ; Προσωπεῖον ὑποδὺς μαθητοῦ συγγίνεται τιμὴ μοναχῷ πρὸ πάνυ βραχέος, μηνῶν ἐξ ὀκταεθῆ, τῶν κοσμητικῶν ἐξω καταστάντι φροντιδῶν, καὶ τῆς ματαίου τύρβης ἀπληρογμένην γαμετῆ γὰρ ἦν συνδεκῶν καὶ παιδῶν διακυνθάνεται τε τοῦτο, καὶ λόγων περὶ τῶν τῆς ἡσυχίας ἀπορρήτων αἰτεῖ. Ὁ δ' ὡσπερ εἰς τις ὧν καὶ αὐτὸς τοῦ κύκλου τῶν κορυφαίων Ἀντώνιος, ἢ Ἀρσένιος, ἢ ἑτεροὶς τις τῶν ὄσοι τὴν ἀρετὴν κατ' αὐτοὺς, λίαν εὐήθως τὸν εἰρημένον διδάσκει Βαρλαάμ. οὐ διακούσας ἐκεῖνος καὶ καταγνοὺς, κατὰ τῆς ἡσυχίας καὶ τῶν αὐτῶν ἀσπασαμένων χωρεῖ, ἀπολείας εἶναι μᾶλλον ἢ σωτηρίας φάσκων ταύτην ὁδόν. ἔτι τε μηδεμίαν εἰναῖ σωτηρίας ἐλπῖδα παντί τῳ τῷ παρὰ τὴν εὐαγγελικὴν διαζῶντι διδασκαλίαν, τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν δηλονότι. ὡσπερ ἀν εἰ τὴν ἐναντίαν ἐδόδιζον τῷ θεῷ Εὐαγγελίῳ εἰ τὴν

(1) Barlaamum hunc Græci, quandoque Italum, tanquam ex Italia oriundum, quandoque Calabrum, tanquam in ea provincia natum nuncupant. Oritur enim in urbe Seminaria, ex reliquiis Tauriani elara et populosa; post Hieracensis episcopus, scripsit plura adversus Græcos, de quibus consulendus Alladius, *De Eccles. Occid. et Orient. perpetua consensione*, lib. II, cap. 17. Ab eo prima Græcæ lingue semina per Maliam jacta sunt. Jo. Boccaccius lib. xv *Genet. deor.* cap. 6, qui eadem sult relate, hæc habet: *Traho præterea (in testem scilicet) aliquando Barlaam Basilii Cæsariensis monachum, Calabrum hominem olim, corpore pusillum, prægrandem tamen scientia, et Græcis adeo eruditum, ut imperatorum, et principum Græcorum, atque doctorum hominum privilegia haberet testantia, nedum his temporibus apud Græcos esse, sed nec a multis sæculis citra fuissit vnum tam insigni, tanque grandi scientia præditum.* Hujus quoque monachi mentionem facit Dominicus Arretinus in quinta *Fontis* sui parte, lib. I ms. in biblioth. *Ædilium Flor. Ecclesie*, in qua prosequitur viros claros virtute aut vitio, his verbis: *Barlaam fuit Calaber, Græcarum litterarum solertissimus exquisitor, et poetitarum fictionum interpres optimus, ideoque Boccaccius frequenter eum adducit in testem suarum opinionum.* Franc. Petrarcha in libro *De ignorantia sui*, p. 14, edit. Venet. 1504. fol. ait: *Et quota ea pars librorum est Platonis, quorum ego his oculis multos vidi, præcipue apud Barlaam Calabrum, inodernum Graiæ speciem sophiæ, qui me Latinarum inscium edocere Græcas litteras adortus, forsitan profecisset, nisi mihi illum invidisset mors, honestique principis obtulisset, ut solita est.* Et in epist. 2, ad Sigerum Precorium lib. IX *Familiar.* edition. ann. 1602, 8, sine loco: *Barlaamum nostrum mihi mors abstulit, et ut verum fatear, illum ego mihi*

primo abstuleram: jacturam meam, dum honori ejus considerem, non asperi; itaque dum ad episcopatum scandentem sublevo, magistrum perdidit, sub quo militare cæperam magna cum spe. Eadem fere narrat Jannotius Manettus in *Vitis Petrarchæ et Boccaccii* mss. in hac Mediceæ biblioth. De hoc clarissimo viro pauca verba effuderat Humphredus Hodius *de Græcis illustr.* Londini 1742, 8, p. 2, atra vero pressum nocte dimiserat Chr. Frideric. Boernerus, *De doctis hominibus Græcis*, Lipsiæ 1750, 8. Plura tamen invenies apud clariss. Jo. Hieronymum Gradeningum in opusculo Italico *De Italica Græcitate*, Brixiz, 1759, 8, p. 130, et Laur. Mehus in *Vita Ambrosii, Camaldulensium generalis*, pluribus in locis.

(2) In Bibliotheca Coisliniana, pag. 155, afferuntur a clariss. Montefalconio argumenta Opium omnium Gregorii Palamæ, circa ann. 1349 archiepiscopi Thessalonicensis, quæ in quinque amplissimis illius bibliothecæ voluminibus in fol. continentur; videlicet XCVII, XCVIII, XCIX, C, et CI. Illa porro argumenta in quatuor posterioribus codicibus totam Palamæ circa lumen Thaboriticum et lumen Dei doctrinam complectuntur, nec non disceptationes ejusdem contra Acindynum et Barlaam adversarios suos. Tota itaque illa in Græcia celeberrima quæstio in his argumentis habetur; ac breviter etiam exponitur ab Allatio in egregio opere *De perpetua Occident. et Orient. Eccles. consensione*, lib. II, cap. 16, 17. In ultimo autem codice occurrunt argumenta Philothei Patriarchæ CP. circa eandem quæstionem contra Gregoram, Barlaamum, et Acindynum nec non synodici toni tres contra eosdem. Opus hoc Cantacuzeni contra Palamam ignotum Fabricio fuit B. G. lib. V, cap. 5, tom. VI, p. 469 seq.

ήσυχίαν ποθήσαντες· κατά δέ γε τῶν Ἑσυχαστῶν Ἀπολύς ἦν ταῖς ὕβρεσι, Μασσαλιανούς, καὶ πλάνους, καὶ τοιαῦθ' ἕτερα τούτους ἀποκαλῶν. Γνώριμον δὲ τοῦτο τῷ τοῦ Θεοῦ γνησίῳ θεράποντι Γρηγορίῳ τῷ Παλαμᾷ ἱερομονάχῳ τυγχάνοντι καταστάν, ὁμιλήσας πείθει τῷ Βαρλαάμ ἐν συνθεσίῳ καὶ πρότερον οὐ· ὃ γεγονότος, παντοίως ταῖς παραινίσεσιν ἦν συμβουλεύων, παρακαλῶν, οὐδὲ τοῦ μέμφεσθαι ἀπεχόμενος ἐν οἷς ἔδει. Πῶς ὅλως ὑπέσχετο ὧτα κοῦφῳ τινὶ καὶ χθιζῶ μοναχῷ, λέγων, καὶ λόγων θεῶν καὶ ὑψηλῶν παρὰ τοιοῦτου ἀκοῦσαι ἠνέσχου, οὐχ ἄπως τούτων ἔχοντος πείραν, ἀλλ' οὐδ' ὅτι ἐστὶ μοναχός· εἰδότες; Ἄλλ' εἰ τί σοι τούτων μέλλον ὑπῆρχεν, ὧ λῶστε, πρότερον ἀρχῆν πολυπραγμονήσαντα, ἀρετῇ ἐκ παιδῶν ἐντεθραμμένους ἄνδρας εὐρέσθαι, καὶ πλείστα τοῖς τῆς ἡσυχίας πόνους ἐνδερῶκotas, ζητήσαι τε παρ' αὐτοῖς τὸ ποθεύμενον καὶ μαθεῖν. Εἰ δὲ δεῖ τάληθός εἰπεῖν, οὐδὲ παρ' αὐτῶν ἐκεῖνων τὸ κεφάλαιον εὐθύς ἔδει ζητῆσαι γινῶναι τῶν τελεωτέρων, καὶ τοῖς πλείστοις ἀγνωστέμων· ἀλλ' ὥσπερ στοιχεῖασίν τινα, καὶ αἰσαγωγῆν τῆς τηλικαύτης πολιτείας εὐράμενον, οὕτω προσβαίνειν τοῖς ἐφεξῆς· οὐ μόνον γὰρ τοῖς ἀπείροις δυσχερῆς ἡ τῶν τοιούτων γνώσις καθίστηκεν, ἀλλ' οὐδ' αὐτοῖς τοῖς πολλὰ καμῶσιν ἐφαῖται εὐχαρῶς ἀλλήλους ἐρωτῆν περὶ γε τῶν τοιούτων, καὶ ἀποκρίσεις διδόναι. Ὁ γὰρ τοι μέγιστος τῆς ἡσυχίας διδάσκαλος, Ἰσαὰκ ὁ θεῖος, φησὶ, τοιάδε περὶ τῶν διαγορευεί· Μὴ ζητήσης λαθεῖν βουλήν παρὰ τίνος μὴ ὄντος ἐν τῇ διαγωγῇ σου, κἂν λίαν σφοδρὸς ὑπάρχη· ἐκείνῳ δὲ τῷ ἐπισταμένῳ δοκιμάσαι ἐν ὑπομονῇ τὰ πράγματα τῆς διακρίσεως πρόσθε. Διὰ τοῦτο γὰρ οὐχ ἕκαστός ἐστιν ἐξόπιστος τοῦ δοῦναι βουλήν, εἰ μὴ ὅστις πρῶτος τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ ἐκυβέρνησε, καὶ οὐ φοβεῖται τὰς συκοφαντίας καὶ τὰς κατηγορίας· ἡ πολιτεία γὰρ τῆς διανοίας ἐστὶ τὸ ἔργον τῆς καρδίας τὸ γινόμενον ἀπαύστως ἐν τῇ φρονεῖσι τῆς κρίσεως. Εἰ τοίνυν οὗτος ὁ τηλικούτος παρ' οὐδενὸς ἑτέρου ἔξω τῆς τούτων ὄντος διαγωγῆς εἰς τὴν τῶν πρακτικῶν ἐργασίαν διατυπῶσθαι τοῖς τὸν ἡσυχαστικῶν ἐπανηρημένοις βίον παρεγγυᾷ, ἔδει δὴ ποῦ σοφῶν σε καὶ αὐτῶν ὄντα μὴ τοιοῦτῳ ποδηγῶ πρὸς τὴν τῶν ζητουμένων εὐρεσιν χρήσασθαι, ἀγνώσις παντάπασι τῶν τοιούτων, καὶ μὴδ' αὐτῷ ὡς εἰπεῖν ἀρκοῦντι. Εἰ δὲ καὶ παραδείγματι τινὶ ἀπὸ γε τῆς σῆς ἐπιστήμης χρήσασθαι δεῖ, εἰ τίς σοι τῶν ἀγροίκων, ὅποσοι πολλοὶ τῆ τῆς γῆς προσσέχουσιν ἐργασίᾳ, τῇ τῶν λαχάνων ἀρδείᾳ, καὶ τῇ δικέλλῃ, χείρειν εἰκῶν, ἀθρόως σοι προσελθῶν, τὰ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους εὐθύς ἤρειτο παρὰ σου μνηθῆναι, ἔτι τε γεωμετρίαν, καὶ περιόδους ἀστέρων, καὶ τὰ λοιπὰ τί ἂν πρὸς αὐτὸν εἰρήκεις, ὧ φίλος; Οὐκ ἂν κατεγέλασας αὐτοῦ τῆς ἀβελτηρίας; Οὐτως αἰ δὴ μοι κἀπὶ τούτων ἔσο σκοπῶν, ὡς οὐ δεῖ περὶ τοῦ τῆς ἡσυχίας ὑπερφουῶς χρήματο, ἀμυήτοις τισί, καὶ μὴδ' ὅπως οὖν εἰδῶσιν ἐντυγχάνειν ἀνθρώποις, καὶ παρ' αὐτῶν ἐθέλειν τυποῦσθαι πρὸς ἡσυχίαν, ἀλλ' ἀνδράσι σοφοῖς τὰ τοιαῦτα, καὶ πλείστα περὶ τὴν τούτων γνῶσιν κα-

μοῦσιν· εἰ γὰρ τοι τοῖς τὰ τοιαῦτα δεινοῖς καταπιστεύειν γε χρῆ, ἐφάμιλλος ἡ ἡσυχία τῇ τῶν ἀγγέλων πολιτείᾳ καθίστηκεν. Εἰ τοίνυν οὕτω τοῦτ' ἔχει, μὴ τοῖς βεβουλαυμένοις ἐμμένειν ἀντιβολῶ, μέλλει γὰρ μοι τῶν σῶν, ἀλλ' ἀποστῆναι τοῦ ἀκαίρου σκοποῦ, καὶ πυρὶ ἀποταφρῶσαι τὰ γεγραμμένα κατὰ τῶν μοναχῶν, ὄνησίν σοι μὴδ' ἔντινον προξενήσοντα, εἰ μὴ καὶ βλάβος οὐ τὸ τυχόν. Τοιαῦτα τῆς θείας ἐκείνης γλώττης διεξελθούσης, ἀσπίς ἦν ὁ Κалаβρός, βύουσα πρὸς ταῦτα τὰ ὅσα· ὅποσα γὰρ μεθ' ὑποστολής, καὶ ὄν ὑπ' ὀδόντα πρότερον, ἀναίδην ἐλέγετό τε καὶ ὄφασι γυμνῇ κεφαλῇ· τὸ γὰρ τοῦ μαθητοῦ προσώπειον, ὁ πρότερον ἑαυτῷ περιέθετο ἀποθέμενος, βλασφημίας τῶν προτέρων οὐκ ἀνεκτοτέρας, εἰ μὴ καὶ χεῖρους κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν διεξῆι, καὶ καινῆν τινα ταύτην ἀτραπὸν σωτηρίας ἔλεγεν αὐτοῖς τέμνειν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἀποθουκοληθέντας, ὅπο τε τοῦ Κυρίου ἀπηγορευμένην αὐτοῦ, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἐκεῖνου μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων. Οὐ ταῦτα δὲ μόνον ἔφασκεν, ἀλλὰ καὶ τὴν τούτων εὐχὴν αἰρέσει· οὗτοι γε φαύλη κεκραμμένην ἔλεγεν εἶναι· σὺν δὲ γε ποῖτοις καὶ τὸ ἐν ᾠθωρῶν λάμψαν φῶς ἐν τῷ τοῦ Κυρίου προσώπῳ ἄκτιστον ἀποκαλοῦντας οὐ μετρίως ἔλεγεν αὐτοῖς βλασφημεῖν. Ὡς δ' οὐχ ἱκανὸν ἦν τὸ γλώττῃ ἀκολάστῳ μόνῃ τὰ τοιαῦτα ἀδολεσχεῖν, καὶ βιβλίον συνθέμενος κατὰ τε τοῦ Παλαμᾷ καὶ τῶν Ἑσυχαστῶν, τῷ τότε προσετώτι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῇ συνόδῳ παρέθετο. Ὁ δὲ πατριάρχης τὸ βιβλίον ἀνά χεῖρας λαθὼν μετακαλεῖται τοὺς μοναχοὺς τῇ Θεσσαλονικῇ ἐπιδημοῦντας. Οἱ δ' ἀσμένως πρὸς τὴν βάζανον ἀπαντῶσι. Συνόδου τοίνυν ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τεμένει συγκροτηθείσης, τοῦ τε βασιλέως αὐτοῦ, ὃν ἐφοδοκότες εἰρήκαμεν, προκαθημένου, τοῦ τε πατριάρχου Ἰωάννου καὶ τῶν ἀρχιερέων, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν λαμπροτάτων ἀρχόντων, ἔτι τε καὶ τῶν τῆς συγκλήτου λογάδων, δγλου τε οὐκ ὀλίγου, ἐν ἐπηκόῳ πάντων τὸ τοῦ Βαρλαάμ ἀνεγνώσθη βιβλίον προκομισθέν. Ἀπάντων δ' εἰς ὧτα δεξαμένων τὰς βλασφημίας οὐχ ὁ τυχὼν ἤρθη θόρυθος· τούτου δὲ πεπαυμένου ἀπολογίας ἐδόθη καιρὸς καὶ τοῖς μοναχοῖς. Βραχέα δ' ἄττα καὶ τούτων διαλαθόντων ἐπὶ τὸν Βαρλαάμ, αὐτίς ἦκεν ἡ τοῦ λόγου διαδοχῆ· ἐκλειύσθη γὰρ τούτῳ μὴ μόνῳ τῷ βιβλίῳ, ἀλλὰ καὶ τῇ γλώττῃ σημήναι τὸ βούλημα τῆς ψυχῆς· ὁ δ' ἀρχῆθεν τὸν λόγον ἀναλαθὼν, τὰ τε τῷ βιβλίῳ ἐμπεριφερόμενα πάντα εἰρηκε, καὶ ἕτερ' ἄττα πρὸς τοῦτους, ἑαυτὸν συνιστάς. Ἐλεγε μὲν δὴ ταῦτα, τοῦ δικαίου δ' ἤττατο πάσαις ψήφοις, κακῶς καὶ φρονήσας καὶ λαλήσας ἀπελεγγόμενος· ἔπερ ἐκεῖνος ἑωρακῶς, ἀπάντων τῶν συνεδρευόντων ὀρίωντων, μετάνοιαν ὑπακρίνεται, καὶ ἀσμένως προσδέχεται παρὰ τῆς συνόδου, μετ' εὐφροσύνης ὡς πλείστης πάντων ἀκαλαξάντων ἐπὶ τῇ, ὡς γε φροντοτότε, εὐρέσει τοῦ ἀδελφοῦ. Μετὰ δὲ τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ οὕτω κεκλημένην τῶν Ὀδηγῶν ἀπελθὼν μονῆ· κάκιζε πυρετῷ λαυροτάτῳ βληθεῖς, μετὰ τετάρτην ἡμέραν ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο, ὑπὲρ τῆς ὄσου κατεργασθείς, πεντεκκιδεκάτην ἄγοντος τότε κατῷ

Ἰουνίου τῆς ἐνάτης ἰνδικτιῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ἅκτακσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐνάτου ἔτους. Ὁ δὲ Βαριλάμ εὐρημα τὸν τοῦ βασιλέως ποιησάμενος θάνατον, τὴν πολιτείαν περιενδύσει, ἀνθρώπιά τινα δύστηνα προσεταιρισάμενος· τὰ μὲν τῶν Ἰουχαφτῶν καθαιρῶν ἀπάση δυνάμει, τῆς δ' οἰκείας μελαγχολίας καὶ ἐμπληξίας ἀναπιμπλᾷ ἅπαντα χεῖρων ἑαυτοῦ καθεκάστην καὶ βαρύτερος ταῖς κατὰ τῆς συνόδου καὶ τῶν μοναχῶν γινόμενος ὕβρεσι τε καὶ βλασφημίαις. Προσκόρη δὲ γεγονὸς τῶν τοιούτων, τῆς Κωνσταντίνου ἀπαναστάς ᾤχετο. Ἡ δὲ γε θεία σύνοδος ὁμοῦ τῷ τῆς Ἐκκλησίας καθηγεμόνι Ἰωάννῃ τῷ οὕτω πως ἐπικεκλημένῳ Καλέκκ, αἰρεσιν καταψηφισαμένη τοῦ Βαριλάμ καὶ τῆς ἐταιρίας αὐτοῦ, τόμον ἐκτίθησι κατ' αὐτῶν, ὃς καὶ πάντα τὰ ἐκείνου κατὰ μέρος δηλώσει.

II. p. 2. Prooemium excipit Τόμος γερονῶς παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου, καὶ τῆς συνόδου κατὰ τῆς τοῦ Βαριλάμ κακοδοξίας, προκαλιμένου τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ δευτέρου Παλαιολόγου, ὁπότε τῷ βίβη περιτῆν, ἐτι τε τῶν λαμπροτάτων ἀρχόντων καὶ τῆς συγκλήτου. *Tomus editus a patriarcha Joanne, et a synodo, adversus Barlaami falsam opinionem, praesidente imperatore Andronico secundo Palaeologo, dum inter vivos ageret, et insuper clarissimis magistratibus et senatu* (2). Inc.: Ἐπαινετὸς ἀληθῶς ὁ εἰπὼν τὴν ταπεινώσιν ἀληθείας εἶναι ἐπίγνωσιν· αὕτη γὰρ καὶ τῶν οἰκειῶν μέτρων ἐστὶ κατάληψις, καὶ δι' αὐτῆς τὴν τε πρὸς Θεὸν εἰρήνην καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον καρπούμεθα, κ. λ. Des.: Εἰ δὲ καὶ τι τῆς C προθυμίας ἀξίον φερέσθαι δοῖη Θεὸς, αὐτοῦ πάντως ἀν εἴη, τοῦ δοτῆρος τῶν ἀγαθῶν, τοῦ διδόναι λόγον τοῖς εὐαγγελιζόμενοις ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ἐπαγγελιαμένου. *Cum plures identidem occurrant in hoc Tomo episcoporum υπογραφαί, ad ea, quae contra Barlaami aliorumque haereticorum falsas doctrinas decernebantur, confirmanda appositae, ipsorum nomina hic subijcere voluimus, uti illustrandae historiae non parum profutura arbitrati. Prima igitur subscriptio ita habet:*

Ἰωάννης ἐλέφ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νεᾶς· Ρώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Σαρδέων, ἑξαρχος πάσης Λυδίας, καὶ ὑπέρτιμος Γρηγόριος.

Ὁ Δυρράχιου ταπεινὸς Γρηγόριος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λακεδαιμονίας καὶ ὑπέρτιμος Νεῖλος.

Ὁ μητροπολίτης Μαδύτων, ταπεινὸς Ἰσαάκ.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Μηθύμνης καὶ ὑπέρτιμος Μαλαχίας.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Βιτζίνης καὶ ὑπέρτιμος Μακάριος, ἐὶ additur τὸ ἐδόθη κατὰ μῆνα Ἀβγυσιον τῆς Ὁ' ἰνδικτιῶνος τοῦ ζ' αὐτῶν ἔτους.

(2) Pseudo synodus Constantinopolitana pro astruendo errore Gregorii Palamæ, damnandisque Barlaamo et Acindyno A. C. 1350 sub Joan. Cantacuzeno et Palaeologo imperatoribus Orientis, legitur tom. XV *Conclior.* editionis Venetæ, quæ amplissimo integro volumine, hujus optimi codicis ope locupletari posset. Vid. Joan. Cantacuzeni *Hist.*

Altera sequens est:

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κυζίκου ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος πάσης Ἑλλησπόντου Ἀθανάσιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Φιλαδελφείας Μακάριος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης παλαιῶν Πατρῶν καὶ ὑπέρτιμος Μητροφάνης.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Μηθύμνης καὶ ὑπέρτιμος Μαλαχίας.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ῥωσίου καὶ ὑπέρτιμος Θεόδουλος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Βάρνης καὶ ὑπέρτιμος Μεθόδιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης (3) . . . . . καὶ ὑπέρτιμος Ἡσαίας.

B Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Αἰδυμοτείχου καὶ ὑπέρτιμος Θεόδωπος.

Tertia est:

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κυζίκου Ἀθανάσιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Μαδύτων Ἰσαάκ.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἀλανίας καὶ Σωτηριουπόλεως καὶ ὑπέρτιμος Λαυρέντιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Σμύρνης καὶ ὑπέρτιμος Μακάριος.

Inseritur etiam pag. 7: Ἀναφορὰ ἀρχιερέων εἰς τὴν βασιλίδαν Ἄνναν τὴν Παλαιολογίαν κατὰ τοῦ χρηματίσαντος πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Καλέκκ. *Relatio archiepiscoporum ad imperatricem Annam Palaeologinam contra Ioannem Caleam, qui vocatus est patriarcha.* Inc.: Κρατίστη καὶ ἁγία ἡμῶν κυρία καὶ δέσποινα, ἡμεῖς οἱ ἀρχιερεῖς οἱ καθεζόμενοι ἐν τοῖς κελίοις ἡμῶν ἀποκεκλεισμένοι, ὁ Ἐφέσου, ὁ Κυζίκου, ὁ Ἀλανίας, ὁ Χριστουπόλεως, ὁ Ἄπρω, ὁ Λοπαδίου, δεξάμενοι παρὰ τῆς χάριτος τοῦ παναγίου Πνεύματος τὸν τοῦ Ἐδαγγελίου ζυγόν, κ. λ. Des.: Ταῦτα ὡς χρέος ἔχοντες, καὶ ὡς εὐχέται καὶ δούλοι ἀναφερόμεν, καὶ διὰ τὸ ἀξιώσιμον καὶ οἰκείαις υπογραφαῖς ὑπεσημηνάμεθα μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδικτι. ι'. *Accedunt subscriptiones, nempe:*

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἐφέσου Ματθαῖος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κυζίκου Ἀθανάσιος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης πάσης Ἀλανίας καὶ Σωτηριουπόλεως Λαυρέντιος.

D Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Χριστουπόλεως Μακάριος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἄπρω Χαρίτων.

Ὁ ταπεινὸς ἀρχιεπίσκοπος Λοπαδίου Ἰερόθεος.

III. p. 11. b. Λόγοι ἀντιρρητικοὶ παρὰ Χριστοδοῦλου μοναχοῦ συγγραφέντες, τοὺς τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, ὁμοῦ δὲ καὶ τοῦ ἀγιοτάτου πατριάρχου Φιλοθέου, καὶ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμά, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τοῦ κατὰ τῆς τοῦ Βαριλάμ, καὶ Ἀχινδύνου αἰρέσεως γεγονῶτος:

Byzant. lib. iv, c. 23, ubi refert tres diversas synodos contra Barlaamum et Acindynum, eorumque sectatores Constantinopoli fuisse habitas, totidemque tomos condemnationis contra eosdem editos. Consulendus etiam Allatius, lib. ii, *De Occid. et Orient. Eccles. perpetua consens.* cap. 16 et 17.

(3) Lacuna est in codice.

τόμου παρά τῆς θείας συνόδου κατατρεχοντας ἀπε-
λέγοντες, καθ' ἕκαστον τῶν ἐναντίων κεφαλαίων
ἐκτιθέμενοι, καὶ τὴν ἀνασκευὴν εὐθύς ἀντεπάγον-
τες. *Sermones antirrhetici a Christodulo monacho
conscripti, eos, qui Ecclesiam Dei, unaque sanctissimum
patriarcham Philotheum, sacratissimumque
metropolitanum Thessalonicae Palamam, cum ipsis
autem et Toimam a sancta synodo contra Barlaami
et Acindyni haeresim concinnatum impugnant, refel-
lentes, singulis adversariorum capitibus expositis,
suaque iis statim consulatione subjecta. Hunc titu-
lum statim excripit, Προθεωρία τῶν ἐν τῷ πρώτῳ
βιβλίῳ τῶν ἐναντίων διαλαμβανομένων, Eorum, quae
in primo libro adversariorum continentur, praemeditatio.* Cujus initium est : Τὸ πρῶτον βιβλίον πρὸς
τὰς τοῦ Παλαμᾶ παραβάσεις συντέτακται, κ. λ. Fi-
nis : Οὐκ ἔστιν ὁ τούτων ὄγκος, ὡς αὐτοὶ καταφεύ-
δονται. Primus liber, cui titulus, Βιβλίον ποιηθὲν
κατὰ τοῦ Θεσσαλονίκης Γρηγορίου παρά τῆς τοῦ
Σατανᾶ συναγωγῆς, τῶν τοῦ Παλαμᾶ παραβάσεων
λόγος πρῶτος, in quatuor distribuitur sermones.
Primi sermonis capita sunt sex, quorum primum
est : Περὶ εἰρήνης, καὶ ὅπως ταύτην παρέλυσεν Πα-
λαμᾶς, πρὸς καιρὸν συγχωρηθεὶς, καὶ τίς ἡ τῶν λό-
γων αἰτία. Inc. Εἰρήνης οὐδὲν οἶμαι θεϊότερον, ὡσπερ
δὴ καὶ πολέμου καὶ μάχης οὐδὲν χαλεπώτερον, κ. λ. Ultimum : Ὅπως ἐκ τῆς ἐπισυναγωγῆς τῶν τοιού-
των λόγων ὁ τῷ Παλαμᾶ φαντασθεὶς ἀνοήσιος Θεὸς
δημιουργὸς καὶ διοικητὴς ἀναφαίνεται πάσης κτί-
σεως, καὶ τέλος πάσης μακαριότητος. Des. Ὡς ἔγωγε
οἶμαι, τὴν ἀπολογίαν δεδώκαμεν· ἐπὶ τὰ ἐξῆς ἴωμεν.

IV. p. 25 b. Secundus sermo septem capita
complectitur, quorum primum : Ὅπως Παλαμᾶς
σωματικὸν εἰσάγει τὸν ἑαυτοῦ δεύτερον Θεόν. Inc. :
Πρόδηλον μὲν οὖν, ὡς ὁ Παλαμᾶς τὸ σπουδαζόμε-
νον παρ' αὐτοῦ φῶς μὴ εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν
φῆσας, κ. λ. Ultimum : Ὅτι οὐ μόνον μέχρι τού-
των τῶν ἀντιθέσεων ἴσταται Παλαμᾶς, ἀλλ' ὅσα
ἔστι κατ' εἶδος τὰ ὄντα, τσαῦται καὶ διαφοραὶ τῶν
δύο τούτων αὐτῷ θεοτήτων ἀναπλάττονται. Des. : Τῷ
δὲ πρὸς Παλαμᾶν μίσει καὶ τῶν θεολόγων ἐπιλαμ-
βάνεσθε.

V. pag. 40. Tertii sermonis capita sunt sex et
viginti. Primi argumentum est : Ὅπως ἀρχὴ τῶν
τοῦ Παλαμᾶ δογμάτων, καὶ ὑποβάθρα πασῶν αὐτοῦ
αἱρέσεων ἡ τῶν Μασσαλιανῶν ἔστι δυσσεβεία. Inc. :
Ὅσα μὲν οὖν ἐγκυμονῶν Παλαμᾶς καὶ ὠδίνων, καὶ
τίκτων τὸν νέον προήγαγε Θεόν, ὃν καὶ δημιουργὸν
εἶναι τοῦδε τοῦ παντός· κατεφύεσθε, κ. λ. En argu-
mentum ultimi : Ἰδιάζουσα αἵρεσις ἔστι τοῦ Παλαμᾶ
τὸ λέγειν ἀνάλογον, ὡσπερ τὰ ἐν τῷ νόμῳ μυστή-
ρια ἦν τοῦ Εὐαγγελίου, οὕτω καὶ τὰ ἐν τῷ Εὐαγ-
γελίῳ μυστήρια ἦν τῶν αὐτοῦ δογμάτων. Des. : Ὁ
οἶε τὰς ἀπάντων οὐ παρέργως ἐννοίαις ἐπιστατῶν
οἶδε καλῶς τὴν ἀληθῆ τανδρὸς καὶ ἀπταιστον ἐν τοῖς
τοιούτοις διάνοιαν.

VI. pag. 75. Quartus sermo in capita decem est
distributus. Indici vero capitum, totius sermonis
argumentum praemittitur, quod ita habet : Ὅτι

Α παρὰ πᾶσαν Χριστιανικὴν κατάστασιν ἡ τῶν Παλα-
μητῶν σήμερον ἐκκλησία συνέστη, περὶ ὃ ζητεῖται
δέκα. Primum caput est : Τίς ἔστιν ὁ λόγος τῆς
τοῦ Θεοῦ ἁγίας Ἐκκλησίας. Inc. : Μετὰ τοσοῦτων
οὐκ οὖν τῶν αἱρέσεων, καὶ κοιαυτῆς τῆς ἀποστασίας
εἰσπηθήσας Παλαμᾶς, κ. λ. Decimum, Εἰ ἅγια τοῦ
Θεοῦ ἔστιν Ἐκκλησία ἡ διαθηκῶν κατατομῶσα, καὶ
τῶν θείων ἀνδρῶν νεκροῦς ἀτάφους ἐβρίφθαι παρα-
σκευάζουσα. Des. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ
μερίδος ἡλιωτριώθητε, καὶ ἄθεοι κατὰ τὸ ἀκλόουθον
ἀναφαίνεσθε.

VII. p. 89 b. Προθεωρία τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ
βιβλίῳ διαλαμβανομένων. Inc. : Τὸ δεύτερον βιβλίον
πρὸς τὴν τοῦ Παλαμικοῦ τόμου συντέτακται, κ. λ.
Des. Καὶ τῶν ἀπασῶν ὁμοῦ χαλεποτάτην ἀναφανή-
B ναι. Secundus hic liber in sermones octo distri-
buitur, quorum primus capita continet tredecim.
Post titulum sermonis, qui sic habet, Τῶν τοῦ
Παλαμικοῦ τόμου διακρίσεων καὶ ἐνώσεων τὸ πρῶ-
τον, caput primum inscriptum, Τίς ὁ τοῦ λόγου
σκοπὸς, inc. : Ὡς ἂν δὲ καὶ δι' ὧν ἐπίστασας
κοινῇ τὴν πᾶσαν περὶ ἐνώσεως, καὶ διακρίσεως δι-
εξέλωμεν ἀνδρῶν τούτων θρησκείαν, κ. λ. Ultimum,
Πῶς ἐκφεύγουσι νομίζειν σύνθεσιν ἐπὶ Θεοῦ διὰ
ταύτας τὰς διακρίσεις καὶ ἐνώσεις, des. Ὑμεῖς δὲ
διὰ τὸν Παλαμᾶν μικρὸν οἴεσθε καὶ τὸ πολεμεῖν
τοῖς ἁγίοις.

VIII. pag. 101. Secundo sermoni nullus capitum
index praecurrit, quae tamen novem esse ex ipso-
rum marginali numeratione eruuntur. Inscriptur :
C Τῶν ἐπὶ Θεοῦ οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐνώσεων καὶ
διακρίσεων τὸ δεύτερον. Primum caput est : Περὶ
τῶν ἀπλῶς κατασκευαζόντων ῥητῶν τὴν διαφορὰν
τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Inc. Ἡ μὲν οὖν
σύμπασα τῶν ἀνδρῶν τούτων περὶ τὸ θεῖον ἐνω-
σεις καὶ διακρίσεις. Nonum : Περὶ τῶν ἀναιρούν-
των σύνθεσιν ἐπὶ Θεοῦ γίνεσθαι διὰ τὴν τῆς θείας
οὐσίας καὶ ἐνεργείας διαφορὰν. Des. : Ἀπὸ ἀκοῆς
πονηρᾶς οὐ φοβηθήσομεθα.

IX. pag. 106. Tertii sermonis capita sunt duo-
decim, quorum primum : Ὅτι διακρίσεις ἐπὶ Θεοῦ
καὶ ἐνώσεις αὕτη καὶ μόνη ἔστιν, ἣν παρὰ τοῦ με-
γάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
ὁμολογεῖν παρελάβομεν. Inc. : Ἄ μὲν οὖν οὗτοι πάν-
D τα συκοφαντήσαντες θεολόγον εἰς τὴν καινο-
τομίαν τῆς πίστεως παρελήφασιν, κ. λ. Duodeci-
mum : Ὅτι διπλῶς λέγεται ἡ ἐν ἡμῖν παρὰ Θεοῦ
σοφία, ἡ ἀγαθότης, ἡ ζωὴ, ἡ δύναμις, ἡ ἐνέργεια.
Des. : Σύνετε δὴ, ἀφρονες ἐν τῷ λαῷ, καὶ μωροὶ, ποτὲ
φρονήσατε.

X. pag. 118. Quarti capita sunt septem, quorum
primum est : Τίνι δόξαν ἔσχον περὶ τοῦ πρώτου
σημαιομένου τῆς ἐνεργείας καὶ οἱ ἐξω φιλόσοφοι.
Inc. : Τοῦτον οὐκ οὖν τὸν τρόπον τῆς ἔνεκα τοῦ ἔργου
ἐνεργείας δεδειγμένης. Ultimum : Πῶς τὸ ἔχειν ἐπὶ
Θεοῦ λέγεται, καὶ πῶς τὸ εἶναι, καὶ τὸ ἐν, καὶ τὸ
θεὸς ὄνομα. Des. : Καὶ ζῆν ἡμᾶς ἐν αὐτῷ, καὶ εἶναι,
καὶ κινεῖσθαι παρέστησεν.

XI. p. 126 b. Quinti capita sunt tres et viginti.

Primum: Περὶ τῶν ἐν τῷ Θεῷ ἀναφορικῶν, καὶ τίνα δεῖ ζητεῖν περὶ τούτων πρότερον. **Inc.:** Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ μὲν ἀπολελυμένως τῇ Γραφῇ περὶ Θεοῦ λέγεται, κ. λ. **Ultimum:** Ὅτι μόνη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ δημιουργός ἐστιν αἰτία πάντων, καὶ ὅτι μόνη ἀκτιστος. **Des.:** Ταῦτα δὲ λαμπρῶς ἐν τοῖς πρὶν ἐξελέληγχεται, τὸν λόγον ἐπὶ ἑλλὰ μεταβιβάσωμεν.

XII. pag. 145. Sexto et septimo nullus capitum index præcurrit, quæ tamen multa esse ex ipsorum pertractatione deprehenduntur. Sextus inscribitur: Ἐλεγχος τῆς περὶ τὰ βητὰ κακουργίας. Hujus caput primum: Περὶ τῶν δοκούντων ἀπλῶς θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας κατασκευάζειν διαφορὰν. Inc.: Ἄλλ' ὅσα μὲν προσῆκεν εἰς ἀπόδειξιν διελέσθαι, κ. λ. **Ultimum:** Εἰς τὸ βητὸν τὸ λέγον, Ἡ θεία ἐλλαμψὶς καὶ ἐνεργεία, μὴ οὕσα κατ' ἀπλῆ, καὶ ἀμερῆς. **Des.:** Ἡ δὲ μακαρία οὐσία ὁμοίως ἐστὶν ἐν τε τοῖς Ἱεροῦσιν, καὶ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ τῶν κτισμάτων τοῖς φαυλοτάτοις.

XIII. pag. 171. Septimus sermo hunc titulum præfert: Ἐλεγχος τῶν διακρίσεων. Primum caput est: Περὶ τοῦ, τί ἐστὶ διαφορὰ, καὶ ἑτερότης, καὶ ἀνομοίότης; Inc.: Ἐπεὶ τοίνυν ἀπλῶς ἐκτίθενται διαφορὰν θείας οὐσίας, καὶ ἐνεργείας, κ. λ. **Ultimum:** Εἰς τὴν ἀντίθεσιν τὴν λέγουσαν, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνεργεία ἡ τε μακαριότης καὶ τὸ τέλος τῶν ἐφετῶν ἐστὶν ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ ἀπροσέλαστος πάντη καὶ ἀνέπαφος ἐν τούτοις διατηρεῖται. **Des.:** Τηνικαῦτα καὶ ἡμεῖς τὴν ὁμῶν καὶ αὐθις κακόνουαν ἀπελέγχομεν.

XIV. pag. 183. Sermo octavus inscribitur: Ἐλεγχος τῶν ἐνώσεων. Hujus capita sunt viginti quatuor, quorum primum: Ὅτι ἐναντία ἐαυτοῖς λέγουσιν, ἐν εἰς ἀδιαίρετον τῆς θείας οὐσίας τὴν ἐκότης τίθενται ἐνεργείαν. Inc.: Ἄλλ' ἡ μὲν τῶν δύο θεοτήτων κατὰ δαιμονίαν ἀντίθεσιν διαφορὰ. **Ultimum, quod inscribitur Ἐπιλογος, des.:** Εἰ δὲ τε παρὰ τοῦτ' ἑλαττον ἀπαντήσῃ, τῶν γούν ἐκ τοῦ προεπιμῆσθαι πεποθῆμεν μὴ ἐκπεσεῖν ἀγαθῶν.

XV. pag. 209. Sequitur liber tertius, sermones itidem octo complectens. Præcedit Προθεωρία, cujus initium: Τὸ τρίτον βιβλίον πρὸς τὰς καθ' ἡμῶν παρὰ τοῦ Παλαμᾶ περὶ τοῦ φωτὸς ἐπιπρέπειας ἀπολογεῖσθαι συντέτακται. Finis: Καὶ τελευταίων Μασσαλιανὸν ἀκριδέστατον αὐτὸν εἶναι παρίστησιν. Primum sermo inscribitur: Ἐν τοῖς περὶ τοῦ φωτὸς ζητήμασιν ἀπολογιῶν πρώτη. Qui quidem titulus reliquis etiam sermonibus præfigitur. Hujus capita sunt octo. Primum est: Εἰ ἐνδέχεται δύο καὶ πολλὰ φῶτα ἀληθινὰ εἶναι. Inc.: Ἐν ὅσας μὲν ἦν δυνατὸν Παλαμῆτος ἀπελέγχει ψευδῆ. **Ultimum: Εἰ μὴ καὶ τὴν ἐνάρκον τοῦ Θεοῦ Ἀόγου οἰκονομίαν ἀνατρέποι Παλαμᾶς, ἐν οἷς ἀνίστησιν, ὅτι φῶς ἐστὶν ἕτερον παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τὸ φωτίζον τὸν κόσμον. Des.:** Παρὰ τὸ ὑπ' ἀπάντων καὶ κηρυττόμενον, καὶ τιμῶμενον.

XVI. pag. 215 b. Secundi sermonis capita octo, quorum primum: Εἰ δεῖ ἐπισκέψασθαι, τίνα τ

Α ἴδια τοῦ φωτὸς τῆς θειοτάτης τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, καὶ τίνα ἴδια τῆς φαντασίας καὶ πλάνης τοῦ Παλαμικοῦ φωτὸς. **Inc.:** Ἐπεὶ τοίνυν ἀποδέδεικται μόνον τὸν Χριστὸν εἶναι τὸ φῶς, κ. λ. **Ultimum: Εἰ ὁρθῶς ἂν εἴποι Παλαμᾶς, τὸ τοῖς σωματικαῖς ὀφθαλμοῖς τῶν μαθητῶν ὀπιοεσθὲν φῶς μὴ εἶναι τῆς ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας φῶς, ἀλλὰ τῆς νοητῆς αὐτοῦ θεότητος. Des.:** Τὸ φῶς εἶναι τῆς μεταμορφώσεως λέγειν.

XVII. pag. 223 b. Tertii capita quatuor, quorum primum: Εἰ εἰρηγαί τινι τῶν θεολόγων τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι τοῦ Σωτῆρος τὸ φῶς τῆς θειοτάτης αὐτοῦ μεταμορφώσεως. Inc.: Δι' ὅσων μὲν οὖν ἂν τις τὰς εὐαγγελικὰς ἀναπτύσσων θείας φωνᾶς. **Ultimum: Εἰ δυνατὸν ὁρθῶς εἰπεῖν τὸν Παλαμᾶν, μὴ εἶναι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ὀρατότητα, ἦν ὀπείδειεν ὁ Χριστὸς ἐν τῷ ὄρει μεταμορφωθείς ἐπὶ τῶν μαθητῶν. Des.:** Καὶ κτιστὸν τὸ θεῖον ἐκεῖνο φῶς εἶσθαι.

XVIII. p. 230. Quarti sermonis capita item quatuor, quorum primum: Εἰ μὴ καὶ ἐκ τῶν προειρημένων ἀναφαίνεται φυσικὸν εἶναι τοῦτο τὸ κάλλος τῆς πρὸ τῆς παρακοῆς τοῦ Ἀδάμ ἀνθρωπότητος. Inc.: Ἀναφαίνεται δὲ καὶ ἐκ τῶν προειρημένων, κ. λ. **Ultimum: Εἰ ὁρθῶς ἂν εἴποι Παλαμᾶς, μὴ τοιοῦτον εἶναι τὸ φυσικὸν κάλλος τοῦ πρὸ τῆς παρακοῆς ἀνθρώπου. Des.:** Καὶ μὴδ' ὀποσονοῦν ἐξελος τοῖς ζητούμενοις εἰσφέροντα παρῶπται δικαιοῖς.

XIX. pag. 235. Quinti sermonis capita numerantur quinque, quorum primum: Εἰ εἰρηγαί τινι τῶν θεολόγων εἰς δεῖγμα τῆς ἐσομένης τῶν ἀνθρώπων μετὰ δόξης ἐναλλαγῆς ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τὸ φῶς παραδειγθῆναι τῆς μεταμορφώσεως. Inc.: Γίνεται δὲ καὶ ἐκ τούτων φανερόν. **Ultimum: Εἰ ἐναντιοῦται τινι τῶν προειρημένων, ὅτι δόξα λέγεται Θεοῦ, καὶ βασιλεία οὐρανῶν, καὶ θεότης τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως. Des.:** Τῆς ἀληθείας περιγενέσθαι προσδοκᾶν φαίητε.

XX. pag. 246 b. Sextus sermo capita complectitur sexdecim, quorum primum: Εἰ καὶ ἄλλοις ἀρετικαῖς ἐγένετο πρόφασις τοῦ βλασφημεῖν τὸ φῶς τῆς θειοτάτης τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως. Inc.: Ὡστερ τοίνυν ἡ θεία σάρκωσις τοῦ Σωτῆρος. **Ultimum: Εἰ καὶ δι' ἑτέρων θεολογιῶν ἐξηγήσεως ἡ φυσικὴ ὀρατότης καὶ εὐπρέπεια τοῦ ῥαρχικοῦ καὶ θεοῦ τοῦ Σωτῆρος ἀνθρωπίνου τὸ ἐν θαθωρίῳ ὕπερ αἰσθησὶν ἐξ αὐτοῦ λάμψαν δεικνυται φῶς. Des.:** Διὰ δὲ τὴν ἀμαρτίαν διέσθαι.

XXI. pag. 258. Septimi capita sunt novem, quorum primum: Εἰ εἰρηγαί τινι τῶν θεολόγων θαῦμα εἶναι τὸ θεῖον χρῆμα τῆς μεταμορφώσεως. Inc.: Ὡς μὲν οὖν τελεώτατα Παλαμᾶς ἐκτετέπισται. **Ultimum: Εἰ μὴ διὰ τούτων τε καὶ τῆς τῶν προειρημένων ἀνακεφαλαίωσεως εἰς πᾶσαν ἑλᾶσαι δυστέθεικν εὐρίσκειται Παλαμᾶς. Des.:** Ἄλλὰ ταῦτ' εἰσι τὰ τῆς ὁμῶν σοφίας γλαφυρὰ ἀναπλάσματα.

XXII. pag. 266. Octavo sermone capita continentur quatuordecim, quorum primum: Εἰ μὴ ἀκτιστον καὶ ἐκ τούτων τερατεύεται Παλαμᾶς τὸ ἀνθρώ-

κινῶν τοῦ Χριστοῦ. Inc. : Αὐτόθεν συναναφαινοῦται Α καὶ τὸν πρὸς τῆς παρακλῆς ἄνθρωπον. Ultimum : Εἰ μὴ ὡσπερ νοητὸς εἰδωλολάτρης, καὶ νοητὸς εἰκονομάχος, καὶ τὰλλα τῶν αἱρέσεων, οὕτω καὶ Μασσαλιανὸς πρῶτος ἐστὶ Παλαμᾶς, καὶ παντὸς αὐτῷ σπουδάσματος αὐτῆ ἡ αἵρεσις; καὶ ἀρχή, καὶ συμπέρασμα. Des. : Ἐκαίνα καὶ γὰρ κρητητήρος οἰκην τὰς ὁμῶν φρυγανώδεις ἀποτεφροῦσι μυθολογίας.

XXIII. pag. 277. Sequitur liber quartus, in quo sermones tres comprehenduntur. Præcedit Προθεωρία, cujus initium : Τὸ τέταρτον βιβλίον πρὸς τὰς παρὰ τῶν Παλαμητῶν ἐκάστου τοῦ ἔτους, κ. λ. Finis : Πρὸς ἀποστασίαν ἐλέγχονται παρῆρσιασάμενοι Θεοῦ. Sermo primus capitibus distinguitur septuaginta quatuor, quorum tabula sermoni præfixa hunc exhibet titulum : Τὰ περὶ τῆς τῶν Παλαμητῶν ἀποστασίας ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ κατασκευασζόμενα. Primum caput est : Εἰσαγωγή τῶν ἀναθεματισμῶν, καὶ δι' ἣν αἰτίαν ἀπὸ τοῦ φωτὸς ἤρξαντο. Ultimum : Ἀνακεφαλαίωσις, δι' ἧν ἄπερ ἡμᾶς ἀποκηρύττουσι, καὶ ὅπως ἡ περὶ τούτων ἀποκηρυξίς εὐχρῆς ἡμῖν ἔργον, καὶ ὅτι τούτοις μᾶλλον ἡ ἀποκηρυξίς προσήκει, ὡς ἀποστάταις τῆς τῶν Χριστιανῶν θεοσεβείας. Incipit sermo : Ὅσα μὲν οὖν σκέψασθαι, περὶ ὧν ὁ καινοτόμος οὗτος παραβιέθηκε, κ. λ. Des. : Καὶ τὰς εὐσεβεῖς φωνὰς τε καὶ δόξας εἰς ζῶνταντιον περιτρέπειν ἐπιχειρεῖν.

XXIV. pag. 332. Secundi sermonis capita decem numerantur, quorum tabula præcurrens, titulum superioris similem præfert. Primum est : Περὶ τῆς ἐν ἅπασι δυσσεβείας τούτων, καὶ τῆς τῶν λόγων τάξεως. C Ultimum : Ἐκθεσις τῆς τῆς ἀποστασίας ἀνακηρύξεως, καὶ ἡμῶν πρὸς ἑαστον ἐλεγχος. Incipit sermo : Τί ἂν τις εἴποι πρὸς τὰς λοιπὰς τῶν ἀρῶν ἀφορῶν, κ. λ. Des. : Καὶ αἰτιατὴ ἐστὶ, καὶ πρὸ τῶν αἰώνων, κἂν διαβράγειητε.

XXV. p. 331 b. Tertius tandem et ultimus sermo nullo capitum indice præceditur; inscribitur tamen Κατὰ τῆς τῶν Παλαμητῶν ἀποστασίας. Inc. : Τὸ ψεῦδος οὐκ ἄλλοθὲν μοι δοκεῖ παρωνομάσθαι. Des. : Ἐπεὶ οὐδὲ θελήσει καθάπερ, εἰρηκε, θέλει τὸν θάνατον τοῦ ἀμάρτυρου, ὡς τὰ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτὸν γένοιτο τοίνυν, ὦ Κύριε · σὺ γὰρ παντοδύναμος καὶ φιλόανθρωπος; εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Distributione totius operis allata, ne quid lectorem fraudemus, operæ pretium duximus, quod et alibi fecisse non pœnitet, auctorum nomina, quorum enarrationes passim afferuntur, eruere, et quidem alphabetico ordine digesta, singulorum etiam operibus, iisdem prorsus verbis, quibus in codice adnotantur, quam maxima potuimus brevitate subjectis. li vero sunt :

Andreas Cretensis pag. 3, 6, 249. Ἐν τῷ τῆς μεταμορφώσεως λόγῳ, pag. 23 b. 28.

Anastasius, pag. 112 b. 150 b. 260 b. Ἐν τῷ περὶ ἀνεπιγράπτου λόγῳ, pag. 34 b. 102, 373. ἐν τῷ περὶ ἀληθείας ὁρθῶν δογματῶν πρώτῳ, pag. 129 b. 154. ἐν τῷ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγῳ, pag. 220 b. 224 b. 235 b.

Athanasius, pag. 4. 63 b. 156 b. ἐκ τοῦ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν λόγου. pag. 32 a. 32 b. 123 b. 179 b. 345. 368. (ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ β'. pag. 67. ἐν τῇ πρὸς Ἀρειον διαλέξει. pag. 116. ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς συνόδου ἀπολογητικῷ. pag. 119 b. 125 b. 159. ἐν τοῖς κατὰ Ἀρειανῶν. pag. 242. ἐν τῷ κατ' αὐτῶν β'. pag. 124. 272. ἐν τῷ κατ' αὐτῶν γ'. pag. 140. ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν διαλέξει. pag. 154. ἐν ταῖς πρὸς Ἀντίοχον ἀποκρίσεσι. pag. 159. ἐν τῇ πρὸς Ἀνομολοῦς διαλέξει. pag. 193 b. 345 b. ἐν τῷ περὶ σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ λόγῳ. pag. 197 b. ἐν τῷ κατ' Ἀπελλινάρτου λόγῳ. pag. ead. ἐν τῷ περὶ τοῦ, ὅτι καλῶς εἰρηται τοῖς ἐν Νικαίᾳ Πατράσιν ἡ λέξις τοῦ ὁμοουσίου, λόγῳ. pag. 201.

Basilius pag. 4. 55. 105. 113 b. 116. b 117 b. 156 b. 160. 164. 169. ἐν τῇ πρὸς Εὐστάθιον τὸν τατρὸν ἐπιστολῇ. pag. 27. 123. 181 b. 187. 365. ἐν τῇ πρὸς Τερέντιον. pag. 195 b. ἐν τῇ : πρὸς Καισαρέας. pag. 200 b. 203 b. ἐν τῇ τοῦ μδ' ψαλμοῦ ἐξηγήσει. pag. 27 b. 31. 220 b. ἐν τῇ εἰς τὸν λβ' ψαλμὸν ὁμιλίᾳ. pag. 249 b. 272. ἐν τῷ α' τῶν ἀντιρρητικῶν λόγῳ. pag. 34. 122 b. 146 b. 212. 367. ἐν τῷ β' τῶν αὐτῶν. pag. 29 b. 100 b. 122 f. 139 b. 185. 188 b. 206 b. 212. ἐν τῷ γ' τῶν αὐτῶν. pag. 125. ἐν τῷ δ' τῶν αὐτῶν. pag. 67. 93 b. 114 b. 200 b. 202 b. 206 b. 242. 344 b. 375. ἐν τῷ πρὸς Ἀμφιλόχιον χειροτονηθέντα ἐπίσκοπον. pag. 173. 376. ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν κεφαλαίῳ θ'. pag. 31 b. ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν κεφ. ιβ'. pag. 39. 46. 94 b. ἐν τῷ τῶν περὶ Γίου δευτέρῳ. pag. 116. ἐν τῷ περὶ πίστεως. pag. 129 b. ἐν τῷ περὶ αὐτῆς λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή, Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ χάριτι. pag. 259 b. ἐν τῷ α' τῶν συλλογιστικῶν. pag. 156. ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῶν παροιμιῶν περὶ τῆς ἐν τοῖς οὐσι σοφίας τοῦ Θεοῦ. pag. 159. ἐν τῇ τοῦ τῆς ἕξαήμερου πρώτου λόγου ἐξηγήσει. pag. 162 b. ἐν τῷ τῆς ἕξαήμερου ἕκτῳ. pag. 207 b. ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιλεγόμενοις. pag. 349. b. Clemens pag. 137.

Κοσμάς pag. 225. ἐν τοῖς ἐπὶ τὴν ἑορτὴν (νεμρο μεταμορφώσεως) ἄσμασιν. pag. 219 b. ἐν τῷ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγῳ. pag. 226.

Cyrillus Alexandrinus pag. 24 b. 100 b. 120. 124. 125. 164. 200. ἐν τοῖς Θησαυροῖς. pag. 167. ἐν τῷ α' τῶν αὐτῶν λόγῳ. pag. 30. 96. ἐν τῷ τοῦ αὐτοῦ λόγου κεφαλαίῳ β', pag. 65 b. ἐν τῷ β' τῶν αὐτῶν λόγῳ κεφ. β', pag. 149 b. ἐν τῷ ε' τῶν αὐτῶν λόγῳ. pag. 65. 116. 122. 343 b. ἐν τῷ ζ' τῶν αὐτῶν. pag. 138 b. ἐν τῷ ια' τῶν αὐτῶν. pag. 47. 120. 185 b. ἐν τῷ ιδ' τῶν αὐτῶν. pag. 120 b. ἐν τῷ κ' τῶν αὐτῶν. pag. 152 b. ἐν τῷ λα' τῶν αὐτῶν. pag. 119. ἐν τῷ λβ' τῶν αὐτῶν. pag. 71 b. πρὸς Ἐρμεῖαν. pag. 52 b. ἐν τῷ πρὸς αὐτὸν δευτέρῳ. pag. 125 b. ἐν τῷ ε' πρὸς αὐτόν. pag. 139 b. ἐν τῷ ζ' πρὸς αὐτόν. pag. 233 b. ἐν τοῖς εἰς τὸν Ἡσαΐαν. pag. 153 b. εἰς τὸ τοῦ Ἡσαΐου ῥητὸν, « Ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου, » κ. λ. pag. 68. ἐν τῷ περὶ ζωῆς. pag. 200 b. ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς γ' συνόδου. pag.

- ead. ἐν τῇ πρὸς Ἀντιοχείας Ἰωάννην ἐπιστολῇ. **A** ὁμιλ. πς'. pag. 43. ἐκ τῆς εἰς τὸ κατὰ Ματθαίον Εὐαγγέλιον ἐξηγήσεως. pag. 220 *b*. ἐκ τῆς αὐτῆς ἐξηγήσεως, ὁμιλ. νς'. pag. 227. ἐκ τῆς αὐτῆς ἐξηγήσεως, ὁμιλ. πς'. pag. 262, ἐν τῷ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγῳ. pag. 31. 302 *b*. ἐν τῇ ὁμιλίᾳ δ' τῶν Πράξεων. pag. 52. ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ. pag. 68 *b*. ἐν τῷ εἰς τὴν Ἀνάληψιν λόγῳ. pag. 160. 258 *b*. ἐν τῷ εἰς τὸν ἔκπεσόντα Θεόδωρον λόγῳ. pag. 220 *b*. 225. 227. ἐν τῷ περὶ νηστείας. pag. 225. ἐν τῷ εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν μέγαν Ἰωάννην καὶ Θεολόγον λόγῳ. pag. 264. ἐκ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ μδ' ψαλμοῦ. pag. 376 *b*.
- Joannes Damascenus pag. 3. 54 *b*. 46. 93 *b*. 105. 112 *b*. 113 *b*. 161. 177. 194. 203. 244. ἐν τῷ τῆς μεταμορφώσεως λόγῳ. pag. 23 *b*. 28. 223. 325. ἐν τοῖς τῆς μεταμορφώσεως ἄσμασι. 118. 226. ἐν κεφαλαίῳ δ' τῶν θεολογικῶν. pag. 64 *b*. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν κεφ. λθ'. pag. 143 *b*. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν κεφ. ν'. pag. 73. 257 *b*. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν κεφ. νη'. pag. 100.
- Ἰωσήφ ἐν τῷ εἰς τὴν ἁγίαν ἄλυσιν τοῦ μεγάλου Πέτρου κανόνι. pag. 220.
- Isaac ἐκ τοῦ δ' λόγου τοῦ α' βιβλίου. pag. 18. ἐκ τοῦ λη' λόγου. pag. 19. ἐκ τοῦ π' λόγου. *ibid*.
- Justinus pag. 28. 359 *b*. πρὸς Ἑλληνας. pag. 47. ἐν τῷ καθ' Ἑλλήνων λόγῳ, pag. 116. ἐν τῷ περὶ τῆς ὁρθῆς ὁμολογίας λόγῳ. pag. 153.
- Maximus pag. 4. 46. 61. 112. 115 *a*. 115 *b*. 117 *b*. 118. 121. 122. 131 *b*. 202 *b*. et alibi deinceps. **C** Ἐξήγησις εἰς τὸ βῆτον τοῦ Θεολόγου τὸ λέγον, «Ὅχι ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν γινώσκεται ὁ Θεός, » pag. 31 *b*. ἐν τῇ εἰς τὸν Ζαχαρίαν θεωρίᾳ τῇ περὶ τῶν ἐπιτὰ λύχων, καὶ τοῦ λαμπαδίου ἐν τῇ ἐξηκοστῇ τρίτῃ τῶν ἐρωτήσεων. pag. 68. ἐκ τῶν περὶ ἀγάπης κεφαλαίων ἑκατοντάδος α', κεφαλ. ρ'. pag. 31 *b*. 191 *b*. ἐκ τῶν θεολογικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάδος α'. κεφαλ. ος', pag. 72. ἐκ τῶν αὐτῶν ἑκατοντάδος α', κεφ. ια'. pag. 214 *b*. ἐκ τῶν αὐτῶν ἑκατοντάδος δευτέρας, κεφ. ιγ'. pag. 303 *b*. ἐκ τῶν αὐτῶν ἑκατοντάδος δ', κεφ. η'. pag. 149. ἐν τῇ τοῦ Μελχισεδέκ θεωρίᾳ. pag. 74. ἐν τῷ ξθ' κεφ. τῆς πρὸς Πύρρον διαλέξεως. pag. 94 *b*.
- Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ ἁγίου Παύλου τοῦ ἐν τῷ Λατρῷ. pag. 19.
- Τοῦ μεγάλου Πέτρου. pag. 331.
- Theodorus Studita ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἔξορίστους ἐπιστολῇ. pag. 242.
- Theodorus τοῦ γραπτοῦ. pag. 117 *b*. 151 *b*. 180 *b*. 201 *b*. 202 *b*. 203 *b*. 224. 296. 339 *b*.
- Ἐκ τοῦ εἰς τὴν ἁγίαν μάρτυρα Ἰουλιανὴν λόγου. pag. 19 *b*.
- Ἐκ τοῦ βίου τῆς ὁσίας Μαρίας. pag. 19 *b*.
- Ἐκ τοῦ βίου τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. pag. 22 *b*.
- Ἐκ τοῦ Λαυσαϊκοῦ. pag. 19.
- Adferuntur etiam nonnulla ex synodis testimonia, *nimirum*
- Ἐκ τῆς α' συνόδου. pag. 196.
- Cyrrillus Hierosolymitanus ἐν πρώτῃ τῶν ἑαυτοῦ κατηχήσεων. pag. 223 *b*.
- Dionysius pag. 4. 27 *b*. 28. 31. 54 *b*. 117 *b*. 129 *b*. et alibi sæpe, cui fere semper S. Maximi scholia sunt subjecta. ἐν τῷ περὶ μυστικῆς θεολογίας κεφαλ. δευτέρῳ. pag. 20 *b*. ἐν τῷ περὶ θεῶν ὀνομάτων κεφαλαίῳ πρώτῳ. pag. 157. 170 *b*. 221. ἐν τῷ κεφαλ. β' περὶ τῶν αὐτῶν. pag. 187. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. δ'. pag. 210 *b*. 249. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ε'. pag. 59 *b*. 133. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ζ'. pag. 168 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. θ'. p. 29. 132 *b*. 170 *b*. 177 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ια'. pag. 95 *b*. 167 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ιβ'. pag. 51 *b*. 116 *b*. 349. ἐν τῷ περὶ αὐτῶν κεφ. ιγ'. pag. 30 *b*. 181 *b*. 362 *b*. ἐκ τῆς οὐρανίου Ἱεραρχίας. pag. 33. ἐν τῷ περὶ αὐτῆς κεφ. α'. pag. 212 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτῆς κεφ. β'. pag. 261. ἐν τῷ περὶ αὐτῆς κεφ. δ'. pag. 375 *b*. ἐν τῷ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας κεφ. α'. pag. 241. ἐν τῇ τῆς μοναδικῆς τελειώσεως θεωρίᾳ. pag. 262.
- Ephraem Syrus ἐν τῷ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγῳ. pag. 219 *b*. 220 *b*.
- Gregorius Nazianzenus pag. 2 *b*. 4. 113 *b*. 117. 112. 160 *b*. et alibi deinceps. Περὶ τῆς ἐν ταῖς διαλέξεσιν εὐταξίας. pag. 56. ἐν τῷ περὶ θεολογίας δευτέρῳ. pag. 125 *b*. 159. ἐν τῷ περὶ Ἰησοῦ πρώτῳ. pag. 143 *b*. 160 *b*. 206 *b*. ἐν τῷ περὶ αὐτοῦ δευτέρῳ. pag. 152 *b*. ἐν τῷ τῶν εἰρηνικῶν δευτέρῳ. pag. 154. ἐν τῷ πρὸς Κληδόνιον. pag. 162 *b*. 327 *b*. ἐν τῷ εἰς τὰ Φῶτα. pag. 193 *b*. ἐν τοῖς εἰς τὸν μακάριον Ἀθανάσιον ἐγκωμίοις. pag. 190. ἐν τῷ εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν. pag. 223 *b*. ἐν τῷ μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον, pag. 242. ἐν τῷ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ, *Ἐπὶ τῆς φυλακῆς μου*. pag. 367 *b*.
- Gregorius Nyssenus pag. 4 *b*. 27. 54 *b*. 112. 116 *b*. 124. 156 *b*. 175 *b*. ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τοὺς μακαρισμοὺς. pag. 21. 566 *b*. ἐν τῷ πρὸς Ἀδελφίον λόγῳ. pag. 30 *b*. 182. 187. 362. 365. ἐν τῷ τῶν Ἀντιβόρητικῶν πρώτῳ. pag. 158 195. *b*. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν β'. pag. 264. ἐν τῷ τῶν αὐτῶν ιγ'. pag. 120. 346. ἐν τῷ, *Πῶς οὐ τρεῖς Θεοὺς λέγομεν*. pag. 125 *b*. ἐν τῷ πρὸς Ἀρμόνιον. **D** 153. ἐν τῷ Κατηχητικῷ. pag. 201. ἐν κεφλ. ζ' τῆς εἰς τὴν ἐξαήμερον ἀναπληρώσεως. pag. 206. ἐν τῷ εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν α' λόγῳ. pag. 225. *b*.
- Hierotheus ἐν τοῖς πρώτοις ἐρωτητικοῖς αὐτοῦ ὕμνοις. pag. 350 *b*.
- Joannes Chrysostomus p. 4 *b*. 124. 160. 170. 198. 208 *b*. et alibi sæpe, Μονάζουσιν ἐπιστέλλων. pag. 5. ἐν τῷ περὶ ἀκαταλήπτου α' λόγῳ. pag. 29 *b*. ἐκ τῆς τῶν κατὰ Ἰωάννην ἐξηγημάτων ὁμιλίας ε'. pag. 124. ἐκ τῆς τῶν κατ' αὐτὸν ὁμιλ. κδ' pag. 171 *b*. ἐκ τῆς κατ' αὐτῶν ὁμιλ. κς'. pag. 228. ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν ὁμιλ. λ'. pag. 29 *b*. 96. ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν ὁμιλ. λθ'. pag. 124. ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν ὁμιλ. μγ'. pag. 220 *b*. ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν

Ἐκ τῆς ε' συνόδου. pag. 34 b. 117. 364 b. A
361.

Ἐκ τῆς ζ' συνόδου. pag. 2 b. 94 b. 151. 152 b.
364 b.

Ἐκ τῆς ἐν Χαλκηδόνι. pag. 2 b.

Ἐκ τοῦ ε' τόμου τῆς ζ' συνόδου. pag. 34 b.

Nec desunt Scripturæ sanctæ loca, cujus referuntur sententiæ atque auctoritales, nimirum ἐκ τῆς Σοφίας. pag. 2 b. ἐκ τοῦ Σιράχ. pag. 150. ἐκ τοῦ Δαβὶδ. pag. 19. ἐκ τῶν Πράξεων. 43. 52. 100. 155. ἐκ τῆς Ἀποστόλου πρὸς Κορινθίους πρώτης. pag. 141. ἐκ τῆς πρὸς Γαλάτας. pag. 112 b. ἐκ τῆς πρὸς Ἐφεσίους. pag. 112. ἐκ τῆς πρὸς Τίτον. pag. 20. 140 b. ἐκ τῆς τοῦ Πέτρου ἐπιστολῆς β'. pag. 374 b. ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. pag. 170. B

Clauditur totum opus iambico carmine ab eodem Codicis scriptore exarato, quod sequens est :

Ὁ πρὶν καθαιρῶν ὑπεναντίους ξίφει,
Καὶ πάντας ἔλκων ὑπὸ δεσμῶν δουλείας,
Εὐδουλείαις γνώμαις τε καὶ στρατηγίαις,
Σύνετρος ὧν κρατοῦντι, καὶ αὐτοκράτωρ,
Νῦν ἤλθε σὺν λόγῳ κραταιῷ καὶ πόμφῳ,
Θεοῦ κινουῦντος αὐτόν, ᾧ ζῆ καὶ γράφει,
Βύλλων, τρέπων φάλαγγας ἐκθέσμων νέων
Κακῶς φρονούντων κρίσμα φῶς τῆς Τριάδος.

Qui evertebat prius hostes gladio,
Omnesque trahebat in servitutis jugum,
Mente, consilio, et militaribus copiis,
Regi regum factus administrator et imperator :
Nunc venit cum verbo forti et opere,
Deo ipsum movente, cui vivit et scribit,
Feriens, fugans phalanges novorum impiorum
Male credentium Triadis lumen esse creaturam.

Δύοις, λόγοις, ἔργοις τε καὶ εὐποιίαις
Ἄπαν γένος βρότειον εὖ, καθῶς ἔδει,
Τρέπων, ἰθύνων σὺν Θεῷ ποδηγέτη,
Ζῶην παρείχες τὴν κάτω τὴν γῆϊνην.
Ἦδη δὲ ταύτην παριδὼν ὧς ἀγγίχουσι,
Ζητῶν τὰ θεῖα, οὐ ποθεῖς προσορμίσαι,
Ψυχῶν ὁδηγὸς νῦν ἄνω φαίνη ξένος,
Τούτοις, κράτιστε, τοῖς λόγοις τοῖς πανσόφοις.

Donis, verbis, operibus, et beneficiis

Recte totum mortale genus, ut decebat,

Enutriens, dirigensque ad Dei nutum,

Vitam hanc terrenam transigebas.

Sed jam hac omissa cura solertèr

Quæris divina, ad quæ optas accedere,

Et animarum nunc fis novus ductor ad cælum,

His, optime, sapientissimis sermonibus.

Ἐλαβε πρὶν ὁ Ἰσραὴλ καινὰς πλάκας,

Αἱ πᾶσιν ὑπῆρχον νόμος τε καὶ βάσις,

Λαλοῦντος εὐχαῖς Μωσέως ταῖς κρυφίαις

Ὅρους ἄνω Σινᾶ Θεῷ. Θαῦμα ξένον,

Ὅρει θαθῶρ καὶ σοῦ σταθέντος νῦν, μέδον,

Ἐν ᾧ Θεὸς θελήσας ἀστράπτει ξένως,

Ἐν ᾧ μυσσας, πῶς ἀναρχον ὠράθη,

Λαμβάνομεν ταύτην βίβλον, ἄλλας πλάκας.

Accepit olim Israel novas tabulas,

Quæ lex, basisque fuerunt omnibus,

Loquente Moysæ arcanis votis ad Deum

Sina super monte. O novum miraculum !

Monte super Thabor te quoque, imperator, mente

[collocato,

In quo Deus volens mirabiliter resplendet,

In quo docet, quomodo id quod caret principio,

[conspici potuerit,

Nos hunc accipimus librum, alias tabulas.

Ἦκουσας, ἤκουσας ἔτη πολλὰ πάλαι,

Νικῶν, διδοῦς, εὐεργετῶν τὰ σά φίλα,

Πάντα τε πράττων, ἃ Θεῷ φίλον βλέπειν,

Ψυχὴ μεγάλη, καὶ τρόποις χρηστοῖς πάνυ

Οὐ μείον εἰσέπειτ' ἀκούσεις πλειστάκις

Εὐχὰς, χάριν τούτων ἃ γράφεις ἐκ πόθου

Ἐν τῇδε βίβλῳ τῇ κεχαριτωμένῃ,

Βασιλέων ἀριστε, δόξα σοῦ γένους.

Audisti, audisti multos olim per annos,

Vincens, donans, beneficiis cumulans tuos dilectos

[filios,

Omniaque faciens, quæ Deo gratum est videre,

Anima grandis, idque optimis plane rationibus

Sed non minus deinceps exaudies sæpius

Adprecaiones, ob hæc quæ scribis pio affectu

In hoc libro cunctis gratissimo,

Regum optime, tui generis gloria.

PHILOTHEUS

CPOLITANUS PATRIARCHA

NOTITIA

(FABRIC. HARL. *Bibliotheca Græca*, tom. xi, p. 313)

Philotheus, monachus primo Sinaita, deinde præpositus monachorum in monte Atho, denique ex Hieracleæ episcopo patriarcha CP. ann. 1354, et 1362-1376, obiit ann. 1376. Pluribus scriptis Gregorii Palamæ memoriam coluit, et adversus ejus adversarios depugnavit, ex quibus paucissima lucein viderunt. (a) Juvabit tamen præsentī loco brevem scriptorum Philothei notitiam, editorum ineditorumque subjungere.

1. Præcipuum opus est librorum 15 *Antirrheticorum* pro defensione tom̄ Palamitici, quibus mortui jam Nicephori Gregoræ scripta, hortante Cantacuzeno, oppugnavit. Exstat adhuc ineditum in variis bibliothecis, ut Vaticana, Regia Paris. cod. 1996 [secundum catal. mss. bibl. Paris. Reg. tom. II, in codd. 421, n. 2, et 1244, n. 1. (HARL.)] et regis catholici. Servantur etiam in codice insigni, quem manu Sylvestri Syropuli, diaconi et magni ecclesiarchæ, scriptum servat bibliotheca Coisliniana, et accurate recenset Montfauconus, p. 173-176. Loca ex regio codice Parisiensi producit Boivinus notis ad Gregoram, p. 792, 798, etc. Idem ex libro duodecimo somnium propheticum Nicephoro Gregoræ tributum Græce et Latine edidit in Gregoræ Vita. Ex libro quinto excerpta ms. Lambec. V, p. 206. (FABR.) Sive p. 426, Kollar. in cod. Cæsar. 245, n. 17. — Augustæ Vindel. III cod. bibl. publ. est Gregorii Palamæ *Expositio fidei orthodoxæ et Philothei confessio fidei*, etc., sec. Reiseri indic. mss. illius bibl. p. 27. — Monaci in cod. Bavar. 57 sunt 15 Philothei Sermoēs antirrhethici. Vid. Hardt. in Aretini Beyträgen, etc., ann. 1804, part. 1, p. 32 sq. — Oxon. in bibl. Bodlei. in cod. Gull. Laud. 59 a. n. 711, Cat. mss. Angliæ, etc. I. — Conf. supra, vol. VII, p. 634 et 655 bis. — Mosquæ in cod. synod. 165, n. 9, tum excerpta ex Theodoriti Historia philothea, n. 7; n. autem 12, *Confessio orthodoxæ fidei*. V. Matthæi Notit. codd. Gr. Mosq. p. 97 seq. — Citatur in cod. Laurent. 16, plut. 8, qui continet Sermoēs theologicos incerti auctoris, Palamam insectantis, qui videtur Bandin. in Cat. codd. Gr. Laur. 1, pag. 357 seq. fuisse Nicephorus Gregoras. HARL.

Ad magnum domesticum Palæologum de dicto S. Basilli in Antirrhethicis adversus Eunomium, Ὁ γὰρ τετοκῶ; βῶλους δρόσου κατὰ τὴν ἰῶδ λόγον, οὐχ ὁμοίω; τὰς τε βῶλους καὶ τὸν ἴθιν ὀπισθησάντο et de divinitate. Incipit: Ἄγς δὴ καὶ πάλιν, φίλων ἀνδρῶν ἐγενέσταντε. Ms. Lambec. ibid. [s. p. 410, n. 5, 6, Koll.] Hic est liber Antirrheticorum contra Gregoram decimus tertius. (FABR.) Paris. in bibl. publ. cod. 421, n. 3. (HARL.)

Ad eundem de divina Christi transfiguratione in monte Thabor, et de lumine, quod ibi discipulis apparuit, nec essentiam Dei nec rem creatam fuisse, etc. Incipit: Ἐπεὶ δὲ τὰς λέξεις καθ' ἡμῶν συκοφαντίας τε καὶ καινοτομίας, ms. ibid. Hic est liber Antirrheticorum decimus quartus. (FABR.) Mosquæ in cod. synod. 165, n. 10 et 13. V. Matthæi not. cit. p. 98, et p. 178 de cod. 277. — Oxon. in bibl. Bodlei. cod. 59, a. n. 711, cat. mss. Angliæ, etc. I. — Paris. in cod. cit. n. 4. Item in cod. 1244,

(a) Confer de Philotheo Henr. Wharton et Rob. Gerium (qui plura atque codd. notitiam adjecit) in Append. ad Cavei *Hist. litt. SS. Eccl.* vol. II, p. 68 sqq. ad ann. 1362. Multo plura dedit et codd. mentionem fecit uberiorem Oudin. in *Comm. de SS. Eccl.* tom. III, col. 1049, sqq. ad ann. 1350. Add. Saxii *Onom. lit.* part. II, p. 372, ad ann. 1354.

— Secundum Jo. Baptist. Riccioli, S. I. Chronologia reformatam ab ann. Chr. 1362, usque ad ann. 1375, annos 13, et menses sex sedem illam patriarchalem tenuit. Add. Lambec. VIII, p. 1097, Koll. ex Phil. Labbei Protreptico corporis *Hist. Byzantinæ*, p. 36 seq. (HARL.)

n. 2. (Ubi v. confectorem cat. mss. vol. II, p. 263), et cod. 1276, n. 1. — In cod. Coisl. Cl. V. Montfauc. bibl. Coisl. p. 176. — Florent. in cod. Laurent. VIII, n. 15 sqq. de quo cod. præstanti Bandin. In cat. codd. Gr. Laurent. I, p. 342-349. copiose disserit. — Venet. in bibl. Marc. cod. 582. V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 306. Add. ad. n. 12. (HARL.)

2. *Confutatio capitulum 14 Acindyni et Barlaami.* Incipit: Λέγουσιν ἐναντιούμενοι τῇ θεῷ Γραφῇ. Ms. in codice bibl. Coisl. (FABR.) V. Montfauc. l. cit. p. 176, ms. Augustæ Vindel. V. Reiser. indic. cit. p. 27. Mosquæ in cod. 165, n. 11. V. Matthæi l. c. (HARL.)

3. *Ad Petriotam, Barlaami sectatorem,* Ὅτι ὡς περ εἰς Θεὸς ἡ ἀγία Τριάς, οὕτω καὶ μὴ Θεότης, καὶ περὶ θείας ἐνεργειᾶς. Incipit: Χθὲς καὶ πρότερά μοι τις, ms. ad calcem Antirrheticorum in bibl. Coisl. iniana. Exstat etiam in bibliothecâ Cæsarea Lambec. V. p. 197 (FABR.), s. pag. 410, Koll. n. 4, cod. 265. — Paris. in bibl. publ. cod. 1276, n. 2. (HARL.)

4. *De oratione panegyrica in Gregorium Palamam a Philotheo scripta, et Canticis duobus atque ἀκολουθίᾳ sive officio ejusdem consecrata laudibus, quod Græci Triodio inseruere, dixi supra (1). p. 436, ed. vet. Vide etiam Lambecium V, p. 284. (p) et Philotheo indignantem Allatium, p. 193 seq. de libris Eccles. Græcor. et contra Hottinger. p. 215.*

5. *De oratione encomiastica in tres hierarchas, Basilium M., Gregorium Naz. et Jo. Chrysostomum.* Græce et Latine recusa tom. XII *Bibl. Patrum* Paris. ann. 1644, 1654, dixi volum. VII, pag. 558 (q); et ad Allat. de Nilis p. 76. [Vid. vol. X, p. 27 seq. nov. ed.]

6. *Homiliæ mss. in Evangelia et Dominicas totius anni, et aliæ, ex S. Joanne Chrysostomo potissimum desumptæ, Mss. in bibl. sereniss. Bavaricæ electoris (r) et in bibl. regis catholici, teste Bandurio, p. 988. ad Antiquitates CPol. pars etiam in Cæsarea. Vide Lambecium V, p. 65 seq. [s. p. 142, n. 7, cod. 232 ed. Kollar.] Διασκαλία ἀπὸ διαφόρων ἰλλογίμων ἀνδρῶν ἀπὸ τε τοῦ Χρυσόστομου καὶ ἑτέρων εἰς τὰ τοῦ Κυρίου ἀναγινωσκόμενα ἀγία Εὐαγγέλια. Ibid. In *Publicanum et Pharisæum*.*

7. *In Demetrium martyrem.* Incipit, Δημήτριος ἡμῖν τοῦ τε συλλόγου καὶ τῶν λόγων ἀφορμὴ πρόκειται σήμερον. Ms. in bibl. Cæsarea Lambec. V, p. 193 (s). Citatur ab Allatio de purgatorio p. 771, et contra Hottingerum, p. 217.

8. *De beatitudinibus evangelicis, orationes III, ad Helenam, Jo. Cantacuzeni filiam, Joannis Palæologi uxorem. Mss. ibid. Lamb. V, pag. 195 (FABR.), s. p. 406 seq. ed. Koll. n. 2, cod. 265. — Mediolani in bibl. Ambros. de octo beatitudinibus et alia quædam super dicta S. Basilii cum commentario, teste Montfauc. in *Bibl. biblioth. Mss. p. 503 E.* (HARL.)*

9. *Oratio in exaltationem crucis Græce et Lat. apud Gretserum de cruce, tom. II, p. 174. Incipit: Ἐπειδὴ τῆς πρώτης καὶ θείας. Et altera in tertiam jejuniorum Dominicam, de crucis adoratione id. p. 360. Incipit: Προτυπῶν καὶ διαγράφων. (FABR.) Altera, quæ Gr. et Lat. exstat in tomo II, syntagmatis Jac. Gretseri de sancta cruce, col. 1477. Ingolstadt. 1616 fol. attribuitur Philotheo, in cod. autem Cæsar. 263 et 264 ascribitur Jo. Calæcæ. V. Lambec. tom. V, p. 393, not. 2; et p. 401, not. 2. Add. supra vol. X, p. 246 et 247. (HARL.)*

10. *Ἀναποθή sive Detestatio anathematismorum.* a nomophylace Harmenopulo, in epitome juris adscriptorum, et quod ex Chrysostomi sententia non temere anathemati subjiciendi sint Christiani.

(p) Sive p. 487, Kollar. n. 5, cod. 265 de canticis una cum Acouthia: — p. 440, n. 29, cod. 268, Canon in Gregor. Palamam acrostichis: — Philothei Officium in eundem, una cum inserto Synacario vitæ ipsius, ibid. p. 870, in cod. cæs. 324. Conf. supra in hoc cap. § 1, sub fin. (HARL.)

(q) Sive vol. VIII, p. 459, ed. nov. Add. supra ad vol. X, p. 206, Romæ in bibl. Vatic. teste Montfauc. in *Bibl. biblioth. mss. p. 12 D*, et ib. p. 703 B, de cod. bibl. Sfortianæ. (HARL.)

(r) In cod. 61, qui incipit ab homilia in *Publican. et Pharis.* et singularium, quæ multæ sunt, homiliarum indicem dedit cl. Hardt in *Arotini Beytrâgen*, etc. ann. 1804, part. I, p. 44 sqq. et part. II, p. 3, sqq., et p. 7 seq. cum iis quæ indicantur in *Cat. codd. Nanian. ac Taurin. confert, idemque alias 32 homilias Philothei ex eodem cod. enumerat atque colligit, p. 15. — In cod. 199 ingens ejusm. homiliarum numerus reperitur, eæque diligenter recensentur ab Hardt. l. c. ann. 1805,*

part. II, p. 117 sqq. — Pariter Venetiis in *codd. Nanianis* 109, 118, 119 quas singulas recenset (Mingarell.) in *cat. codd. Gr. Nan.* 209 sqq., 259 sqq., 245 sqq., ad quem alegantur lectorem, et cod. 120 aliquot continet homilias, n. in *Dominicas in Matthæum, Lucam, et in dies festos SS. V. ibid. p. 248 sqq. (Homiliæ II in Evangel. Lucæ sunt quoque Venet. in cod. Marc. 582.) — Taurini in codd. bibl. reg. 51 et 154. V. Cat. codd. Gr. Taur. p. 155, in primis p. 247 sqq., ubi singula 59 homiliæ s. *Institutiones (διδασκαλίαι)* enumerantur, subjecto cujusque initio. In *Petri Possini Thesaurio ascetico*, n. 15, est Philothei Sermo de mandatis Domini nostri Jesu Christi. V. infra vol. XIII, p. 755. De Græcis Dominicorum dierum nominibus, v. Kollar. ad Lambec. *Comment. vol. III, p. 163 seq. not. B et A; isque provocat ad Allatium, De Dominicis et hebdomadibus Græcor. p. 1463. (HARL.)**

(s) Sive p. 403 seq. n. 1, cod. 265 ed. Koll. et vol. VI, part. I, pag. 82, n. 11, cod. 10. (HARL.)

(1) Id est in *Gregorio Palama.* Vide tomum nostrum CXLIX. Orationem encomiasticam in Gregorium publici juris facta anno 1867 Hierosolymorum patriarcha Cyrillus in fronte Homiliarum ejusdem Palamæ (ἐκ τῆς Τοπογραφίας τοῦ παναγίου Τάφου). Insulsa quidem et luce qua donata est non digna commentatio. Allatii contra auctorem indignantis verba legis in *Prolegomenis ad Palamæ opera, tomo eodem CXLIX. Edit. PATR.*

Exstat Græce et Latine in Freheri *jura Græco-Romano* lib. IV, pag. 288-290; Francof. 1596. fol. (FABR.) Conf. supra in h. vol. p. 264, ms.; Vindobon. in cod. Cæs. 55 n. 14. V. Lambec. VIII, p. 1068 seq.— Paris. in bibl. publ. 1361, n. 3, et 1363, n. 3 et 4; Taurin. in cod. Reg. 278. V. Cat. codd. Gr. Taur. p. 381, In cod. Meermann. quem hic in Supplemento Novi thesauri juris civ. et canon Hagæ Com. 1780, fol. p. 374, laudat, comparat cum ed. Leunclav. tom. I, p. 288, et præcipuas varr. lecti. enotiat. (HARL.)

11. *Ordo instituendi diaconum*, Latine in *Bibl. Patrum*, tom. IV, Paris. 1575; et tom. VI, Paris. 1589; et tom. XIV, edit. Colon. ann. 1618; et tom. XXVI, edit. Lugd. 1677, p. 214 216. Græce vero et Latine cum notis Jac. Goari exstat in limine *Euchologii vulgati* Paris. 1647, fol. [f. p. 1-28, ed. Venet. 1730, fol.] sub titulo *Διάταξις Ιεροδιακονίας, Ordo sacri ministerii, quomodo sacerdotii diaconus ministrat in celebribus vesperis, Matutino et Missa.* (FABR.) Conf. Catal. bibl. Leidens. p. 64 seq. (HARL.)

12. *In Anyisiam Thessalonicensem sermo*. Incipit: Οὐδὲν ἀρετῆς τιμιώτερον, ms. meminit Allatius de Simeon. p. 103; et locum ex eo profert, p. 416, contra Hottingerum. (FABR.) Mss. Romæ in bibl. Vaticana, teste Montfauc. in *Bibl. biblioth. mss.* p. 13 C. — Mosquæ in bibl. synod. cod. 165, in quo etiam exstant:

In SS. omnium Dominicam. (Vid. n. 13.)

Vita et martyrium S. Φεβρωνίας (alibi legitur *Φεβρωνίας*), inc. *Τυραννικὸν τι καὶ βίαιον ἔργον. Est quoque in cod. mox memorando bibl. Marc. Vita Febronix martyris et Vita Anyisæ Thessalonicæ.*

Vita Sabæ jun. inc. *Σάβας ὁ θαυμαστός, ὀπλῆσσις ἀγώνων.* Eadem in cod. Marc. mox laudando. V. supra vol. X, p. 319.

Orat. in S. Onuphrium. init. *Τοῖς τῶν ἀνδρῶν ἀριστοῖς.* Ead. in cod. Marc. cit.

Oratt. dogmaticæ contra Acindynum et ejus sectatores. Inc. *Καὶ πάσαι μὲν ὁ τῆς ἀληθείας, et*

In Dormitionem B. Mariæ. Init. *Ἦκω τήμερον, ὦ φίλοι, κατὰ δύναμιν ἀποδώσω. V. Matthæi Notit. cit. p. 97 seq. et p. 177, de oratt. dogmaticis in cod. 277.*

In Anyisiam, Venet. in bibl. Marc. cod. 582, in quo exstant *Vitæ et elogia SS. præmissa protheoria*, ejus initium: *Τῆ παρόντι λόγῳ σκοπὸς ἐστίν. Sequuntur Sanctorum omnium Vitæ.* Init. *Καὶ τὸ λόγους μὲν ἄλλως. Tum, præter memoratas, Vitæ:*

Germani Hagioritæ. Inc. *Ἄλλὰ πῶς ἂν τις τὸ καθ' ἡμᾶς.*

Isidori patr. CPolit. Init. *Ἰσίδωρον δὲ ἄρα τὸν μέγαν.*

Phocæ martyris. Inc. *Εἰ δὲ καὶ τοὺς λαμπρούς. Philothei* hominam a illius laudem continet quoque cod. 1185, n. 15, bibl. Paris. publ. V. Append. ad Cat. Mss. bibl. Par. tom. II, p. 618.

In SS. omnes ἀκολουθία. Init. *Ποιοὶς εὐφημιῶν μέλειν.*

In SS. apostolos. Inc. *Ἐδαί μὲν ὡς ἀληθῶς.*

Postea sequuntur Sermones varii, scil.

De lumine Dominico in monte Thabor, et de divina operatione adversus contradicentes, apologeticus I. Inc. *Καὶ πάσαι μὲν ὁ τῆς ἀληθείας λόγος. II. Adversus eosdem de divinitate, et divino lumine, de spiritualibus visionibus et de sacra perfectorum oratione.* Inc. *Περὶ μὲν δὴ τούτων ἱκανῶς ἔχειν ὄψαι.* (Legitur in cod. Mosquensi syuod. 336, n. 5. V. Matthæi Notit. cit. p. 218, add. supra, ad n. 1, 8n.)

Ad Ignatium episcopum in dictum Proverborum: Sapientia ædificavit sibi domum. Init. *Σὺ μὲν, τερὰ τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπων.* Opus dividitur in tres sermones. (Exstat quoque in cod. Mosquensi cit. 336, n. 8.)

Sermo historicus in obsidionem et captivitatem Heracleæ, a Latinis factam, sub imperio Cantacuzeni et Palæologi. Init. *Ἔτος μὲν ἦν ἐξηκοστὸν ἀπὸ κτίσεως κόσμου.*

Epistola, s. homilia missa CPoli ad Heracleotas, per urbes et oppida Thraciæ et Macedoniæ dispersos. Inc. *Φιλῆσιος ταπεινὸς μητροπολίτης.* V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 305 seq. (HARL.)

15. *In SS. omnium Dominicam.* Incip. *Καὶ τὸ λόγους μὲν ἄλλως; τὰ τῶν ἀγίων ἐκάστους διεξί- ναι.* MS. Lambec. IV, p. 60. (FABR.) Sive p. 131, n. 4 ed. Kollar. cod. 111. V. supra ad vol. X, p. 320, quibus add. cod. bibl. Marc. citat. et cod. Mosquens. 336, n. 2. V. Matthæi not. cit. p. 218. (HARL.)

14. *Canon in S. Gregorium martyrem*, ms. Lambec. V, p. 282. Incipit: *Ἀναστάσεως ἡμέραν κατιδόντες λαμπράν.* (FABR.) Sive p. 599, ed. Koll. in cod. Cæs. 324. — Venet. in cod. Marc. 14 qui continet *Horologium magnum*, exstant *Canones Philothei* et aliorum *paracletici* in Delparam Virginem, Christam et angelos custodes. V. cel. Morelli bibl. ms. Gr. et Lat., tom. I, p. 29. — Paris. in bibl. publ. cod. 12, n. 3, et (teste Montfauc. in *Bibl. biblioth. mss.* p. 1325 C, in cod. Mazar. 198.) *Philothei Treparia* in form. dialogi inter Christum et S. Delparam. (HARL.)

15. *Canon in Joannem Damascenum* citatur ab Allatio contra Hottingerum, p. 216.

16. *Synodicam de baptismo* laudat Nic. Comnenus, p. 310 Prænot. mystagog. Aliud *Synedicon, Ne excommunicatio fiat sine judicio*, p. 285; et *De non mutilanda vel interpolanda S. Chrysostomi liturgia*, p. 332.

17. *Orationem secundam de pace Christi*, id. p. 144.

18. *De veteri circumcissione*, ad magnos domesticos Palæologos responsum, ms. in bibl. Coisliniana p. 176. Incipit: Ἐγὼ μὲν ὁμᾶς; φημὴν ἐκ μακρᾶς; ἀποδηματίας. (FABR., Paris. in bibl. publ. cod. 1276, n. 3. (HARL.))

19. *Theoremata Ethica, Physica, Theologica atque excerpta e variis auctoribus*. Labbe, p. 29 Bibl. novæ mss.

20. Περὶ ἐπισημασῶν ἐγκυκλίων *Interpretatio significationum circumvolutionis siderum*, ms., in codice mutilo Lambec. V, pag. 97. (FABRIC.) S. p. 267, Kollar. n. II, cod. 238. (HARL.)

21. *Capita Ascetica* 40 Philothei, monachi Sinaitæ ms. in bibl. Cæsarea et regis Gallor. Lambec, IV, pag. 145; V, pag. 69 (t) Labbeus, pag. 95 bibl. novæ mss. *Fragmenta sermonum asceticorum*, Lambec. V, pag. 99. (FABR.) Sive p. 210, Koll. n. 20, cod. 238. — Paris. in bibl. publ. codd. 1091, n. 8 (ac n. 9 exstat sequens sermo), atque 1144, n. 3, capita nonnulla. Sequens sermo, et alius *de bello spirituali* (f. intellectuali) leguntur quoque in bibl. Bodlei. cod. Oliver. Cronwelli 111, n. 25 et 26, sive 290. Cat. ms. Angliæ etc. sub nomina Philothei monachi. (HAM.)

22. *De præceptis Domini capitula 24*, sive sermo Περὶ τῶν ἐντολῶν, quod custodia cordis observantur præcepta D. N. Jeau Christi, ms. id. V, pag. 69. [s. p. 150, n. 14, Koll.] Hunc Græce et Latine edidit et præter rem antiquiori, nescio cui, Philotheo velut ex codice 500 annorum tribuit Petrus Possinus in *Thesaurò ascetico*, pag. 316, Paris. 1684, 4. (FABR.) In diss. f tamen subjecta Cavei *Hist. litt. SS. Eccl.* p. 17, tribuitur ille sermo cum Possino alii antiquiori Philotheo, Sancti nomine insignito, quoniam ipse codex ms. unde desumptus est sermo, annorum saltem 500 ætatem præ se ferat. (HARL.)

[Philothei CPol. *parerga*, scripta per Joannem Jonam, Græcum, in bibl. regis Galliar. a. D. 1729; in cod. Harlei. V. Cat. libror. mss. bibl. Harlei. n. 5616. (HARL.)

[*Adversus Latinos; Taurin.* in col. Regio 151 Sm., inc. Ἐγώμαθα εἶν πρὸς Ἀστίνους ποιούμενους τὸν λόγον. V. cat. codd. Gr. Taur. p. 242. (HARL.)]

[*Epistola ad illos, qui in aliqua potestate constituti, nulla legum ratione habita, in alienas possessiones involabant.* Inc. Τοὺς μὲν κτηνηροὺς τῶν ἀρχόντων. Paris. in bibl. publ. cod. 1276, n. 4. (HARL.)]

[Philotheus alius Achillinus, consiliarius regis, cujus somnium viridarii de jurisdictione regia et sacerdotali scriptum anno 1374 Latine vulgavit Goldastus in *Monarchia S. Romani imperii*, tomo I, Hanov. 1612 fol. (N) (FABR.) [In Montfauc. Bibl. biblioth. mss. p. 1400 E, memoratur cod. bibl. Taurin. qui continet scriptum Philothei Alexandrini. Num is fuerit patriarcha Alexandrinus, cujus sit mentio infra in vol. XI, p. 680, vet. ed. definire non audeo. De hoc autem homine, Iaurici dedito, conf. Cavei *Hist. litt. SS. Eccl.* II, p. 115, ad a. 995. Ejus quatuor voll. quorum inscriptiones, ex arabico translatas, posuit Caveus, dudum periisse videntur. Idem pro certo affirmare non audet, num sermo *Philothei, de mandatis Domini nostri J. Chr.* illum Alexandrinum habuerit parentem. Edidit eum P. Possinus Gr. et Lat. in *Asceticis*. (HARL.)]

[Philotheus, medicus. V. infra vol. XII, p. 647 et 649; et XIII, p. 369. — Add. Lambec. VI, part. II, p. 357 seq. — Philotheus *De urinis* in cod. Mediol. bibl. Ambros. teste Montfauc. in *Bibl. bibl. mss.* p. 503 E. (HARL.)]

[Philotheus, monachus. Mosqum in bibl. typographæi synod. cod. 59 exstat, docente Matthæi in Not. codd. Gr. Mosq. p. 317, n. 28: Φιλοθέου, μοναχοῦ μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Βάτου ἐν Σινᾷ, περὶ τοῦ τριμεροῦς τῆς ψυχῆς καὶ περὶ νήφειας καὶ εὐχῆς. Inc. Ὁ μακάριος ὁ ἀπίστολος Παῦλος. Et n. 29, ejusdem Περὶ τῆς ψυχῆς καὶ ταπεινοφροσύνης inicit: Βλέπετε καὶ ὄρατε, φησὶν ὁ Κύριος, μήπως; βαρυνθῶσιν. — In cod. Naniano 95 simul quoque *Ascetica Philothei, monachi monasterii sanctissimæ Deiparæ Bati* s. rubi. Inc. Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐθακτισθημεν κατὰ τὸν θεὸν Ἀπόστολον. tum sequuntur tres alii ejusdem sermones. V. Cat. codd. Gr. Nan. p. 185. Atque Mingarellius ibid. ex primo sermone longiorem locum exscripsit, et provocavit ad Lambec. paulo ante ad n. 21 jam citatum. Auctorem igitur illi sermones habere videntur Philotheum, patriarcham CPolit. qui in aliquot codd. *monachus Sinaita* etiam vocatur. (HARL.)]

[Philotheus, archiepiscopus Selymbriensis, cujus Oratio in S. Agathonicum legitur Venet. in cod. Naniano 309, n. 99, ex eaque Mingarellius in Cat. Codd. Gr. Nan. p. 531 sqq. perlongum locum publicavit. Conf. supra, vol. X, p. 190, ubi illa oratio reliquis addi debet. (HARL.)] — Vide infra in hoc volumine. EDIT.

(t) Sive IV, p. 329; Koll. n. 13, cod. 156. — et vol. V, p. 150, ed. Kollar. n. 13, cod. 234. — Koll. in bibl. Vatican. V. Montfauc. Bibl. bibl. mss. p. 12 B. (HARL.)

(n) Plura de eo dabunt Fabr. noster in *Bibl. med. et inf. latin.* tom. V, p. 2, ed. Mansi, et H. Wharton. in *Append. ad Cavei Hist. litt. SS. Eccl.* p. 74, ad a. 1370. (HARL.)

ΦΙΛΟΘΕΟΥ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΨΩΣΙΝ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΚΑΙ ΖΩΟΠΟΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ.

PHILOTHEI

CPOLITANI PATRIARCHÆ

SERMO

IN EXALTATIONEM VENERANDÆ ET VIVIFICÆ CRUCIS.

(Apud Gretserum *De cruce*. Opp. tom. II, p. 126.)

1. Postquam ob transgressionem primæ parentis A nostri, ex prima et beata illa vita excidimus, et a Deo sejuncti, ex paradiso proscripti sumus, inque honoris prorsus expertem vivendi rationem, mortis rei, incurrimus, mille opinionibus, et erroribus, et impietatis generibus implicati, voluptatibusque et illecebris carnis a diabolo in servitutem abducti; postquam etiam propter hæc talia opus habuimus Deo incarnato, quippe qui non ferret aut tantis pœnis multari, aut penitus interire signum manuum suarum, ut ab eo, a quo facti eramus, resingeremur, ea de causa unigenitus Dei Filius, et Verbum, quod ex omni æternitate Patri aderat, tempore non circumscriptum, miserans naturam nostram, quæ a recto tramite deflexerat, ad inter-

α. Ἐπειδὴ τῆς πρώτης καὶ θείας καὶ μακαρίας ζωῆς ἀπερβάρημεν διὰ τὴν παρὰ τὴν τοῦ πρώτου πατέρα, καὶ τοῦ Θεοῦ μακρυνθέντες, ἐξήριστοι τοῦ παραδείσου γεγόναμεν, καὶ καθήχημεν εἰς ἀτιμωτὴν διαγωγὴν, καὶ θάνατον κατεκρίθημεν, καὶ μυρίαὶ δόξαι, καὶ πλάνας καὶ ἀσεβείαι, κατεμερίσθημεν, φιληδονίαις καὶ πάθασι σαρκὸς τῶ ἐχθρῶ διαβόλῳ καταβουλούμενοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐδεήθημεν Θεοῦ σαρκουμένου, οὐκ ἀνασχομένου ζημιωθῆναι τὸ πλάσμα τῶν οικειῶν χειρῶν, οὐδὲ παρῆσθαι ἀπολλύμενον ἵνα δι' οὗ τὴν πλάσιν ἔσχομεν, δι' αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνάπλασιν λάβωμεν, τούτου χάριν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ Λόγος, καὶ ἀίδιος συνὼν τῷ Πατρὶ, καὶ ἄχρονος ὢν, τὴν ἡμετέραν φύσιν κατοικτειρήσας ἐξολισθήσασαν τοῦ καλοῦ, καὶ πρὸς ἀπώλειαν ἐξοιστρηλατήσασαν, καὶ δι' ἁμαρτίαν πρὸς τὸ τοῦ ἄλλου κατανήσασαν πέταυρον, εὐδόκησε καὶ ἠθέλησέ ποτε καθ' ἡμᾶς γενέσθαι, καὶ ὑπὸ κρίνον ἐλθεῖν, καὶ κατὰ πάντα ἡμῖν ὁμοιωθῆναι χωρὶς ἁμαρτίας· διὰ τοῦτο καὶ παρθενικῇ νηδύϊ χωρεῖται ὁ ἀχώρητος, καὶ σαρκὶ περιγράφεται ὁ ἀπερίγραπτος, καὶ θεῶ τῇ κοινωνίᾳ τὸ πρόσλημμα, καὶ ἀνθρώπος κατὰ ἀληθειαν γίνεται, ὁ ἀεὶ Θεὸς γνωριζόμενος.

2. Cæterum cum in mundo versaretur, et inter homines vitam ageret, leges justissimas præscripsit, veritatis agnitionem patefecit, et ea, quæ conducibilia et salutaria erant, edocuit. Signa et prodigia magna et admiranda patravit; deinde sponte sua in impiorum et sceleratorum potestatem traditus est. Condemnatur, mortis sententiam patitur, turpissimoque lethi genere perimitur: cum in se supplicia et cruciamenta peccatis nostris debita recepisset, secundum illud vatis oraculum: *Ipsæ peccata nostra portat, doloresque nostros ipse*

β. Συναναστραφεὶς δὲ καὶ ἐμπολιτευσάμενος τῷ κόσμῳ ἔδωκε προτάγματα δικαιοσύνης, καὶ ἔδειξε τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν, εἰδίδαζε τὰ λυσitelῆ καὶ σωτήρια, ἐποίησε σημεῖα καὶ τέρατα μεγάλα καὶ θαυμαστά· εἶτα παραδίδοται ἐκουσίως εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν καὶ ἀδίκων, καὶ κατακρίνεται, καὶ καταδικάζεται, καὶ πάσχει, καὶ ὑπομένει τὰ ἀτιμώτατα πάθη, ἀναδεδῆμένος ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν τὴν σωτήριον τιμωρίαν, καὶ δόνην, καὶ κάκωσιν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, *Αὐτὸς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν δύνῃται, αὐτὸς τὰς*

ἀσθενείας ἡμῶν καὶ τὰς νόσους ἐδίδουσα. Ἐμπροσφύσας τε καὶ βαπτισμοὺς καταδέχεται ὁ τῆς δόξης Κύριος, κολαφίσματα, καὶ ὕβρεις, καὶ γέλωτα, πορφύραν χλαῖναν καὶ ἀκάνθινον στέφανον, κάλαμον καὶ σπόγγον καὶ χολήν μετὰ βζους, ἥλους καὶ λόγχην. καὶ μετὰ τούτων πάντων τὸν σταυρὸν καὶ τὸν θάνατον, καὶ λύει μὲν διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς κατάρτας τὴν καταδίχην καὶ τὴν ἰπόρασιν, ὑπὲρ ἡμῶν κατάρτα γενόμενος, καθὼς γέγραπται, Ἐπικαιράτος πᾶς ὁ κρεμάνμενος ἐπὶ ξύλου· διὰ δὲ τῆς ταφῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς κεντρῆς καταδίχης ἐξάγει τοῦ σκότους, καὶ τῶν ἄλλων λύει τοῦ τυραννοῦτος διαδόλου δεσμῶν, καὶ ἐλευθερίαν πᾶσιν χαρίζεται. Ἀνίσταται γὰρ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναβαίνει ὑπὲρ ἡμῶν ἐντυγχάνων τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ· καὶ ἄλιν ἐλεύσεται μετὰ δόξης τοῦ κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

γ'. Οὕτω προνοήσατο ἡμῶν ὁ Θεός, καὶ οὕτως ἐσπούδασεν ἐξελεῖσθαι ἡμᾶς τῆς τυραννίδος τοῦ ἀπατήσαντος ἡμᾶς διαδόλου. Οὕτω κατηξίωσεν ὑπὲρ ἡμῶν ἄνθρωπος γενέσθαι, καὶ τὰ θεῖα τοῦτου παθήματα πρὸς ἱατρειαν τῆς ἀσθενείας τῆς ἡμετέρας φάρμακα ἔδωκεν ἡμῖν· καὶ δι' αὐτῶν ἀνεπλάσθημεν, καὶ τῆς ζωῆς ἠξιώθημεν, καὶ μυστηρίων θεῶν γεγονάμεν μέτοχοι, καὶ δωρεῶν πνευματικῶν ἀπολαύομεν. Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρτας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρτα, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Κατάρτα γέγονε ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Χριστός, ἐπειδὴ δέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἐκουσίως ἀποθανὼν τὸν ἐπονείδιστον καὶ ἀτιμώτατον θάνατον. Ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρτας, ὅτι ἐκένωσεν ἑαυτοῦ τὸ θεῖον καὶ ἄγιον αἷμα, καὶ τῆς δουλείας τοῦ διαδόλου καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς καταδίχης καὶ φθορᾶς τοῦ ἔθους ἐρρύσατο. Κατάρτα γέγονεν ὁ Χριστός, ὡς τῶν ἐπικαταράτων καὶ κακούργων τὸν θάνατον ἀποθανών. Ὅτι δὲ ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, μετέστρωψε τὴν κατάρταν εἰς εὐλογίαν, καὶ ἤρε μᾶλλον τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ σωτηρίας ἡμῖν ὄδον ἔχαριστο. Ἦλθε γὰρ ὁ Κύριος, ἵνα τὴν καθ' ἡμῶν γενομένην κατάρταν βαπτᾶσῃ· διὸ καὶ τὸν διὰ σταυροῦ κατεδέξατο θάνατον. Πῶς γὰρ εἶχεν ἄλλως κατάρτα γενέσθαι, εἰ μὴ τὸν ἐπὶ κατάρτα γενόμενον θάνατον ἐδέξατο διὰ σταυροῦ; Πῶς ἂν προσεκαλέσατο ἡμᾶς, εἰ μὴ ἰσταύρωτο; Ἐν μόνῳ γὰρ τῷ σταυρῷ ἐκτεταμέναις χεραὶ τις ἀποδύνησκει. Ἐξέτεινε δὲ τὰς παλάμας ὁ Κύριος, ἵνα πρὸς αὐτὸν πάντας ἐκλύσῃ, καὶ συνάψῃ ἐν ἑαυτῷ, καθὼς αὐτὸς εἶπεν· Ὅταν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἐκλύσω πρὸς ἑμαυτόν.

Ὁ διάβολος γὰρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐκπεσὼν μετὰ τῶν αὐτοῦ τῆς πονηρίας πνευμάτων, περὶ τὸν αἶρα πλανᾶται, καὶ ἐπιχειρεῖ ἐμποδίζειν τοὺς ἀνερχομένους εἰς οὐρανόν. Ἦλθεν οὖν ὁ Κύριος, ἵνα τὸν διάβολον καταβάλῃ, καὶ τὸν αἶρα καθαρῶς, καὶ ἰσοποιήσῃ ἡμῖν τὴν εἰς οὐρανὸν ὁδὸν διὰ τῆς σαρκὸς

A fert, ipse languores nostros et morbos tulit ¹. Spiritus et alapas recipit Dominus gloriae, et colaphos, et injurias, et irrationes, et purpuram, et chlamydem, et spinam coronam, arundinem, et spongiam, fel cum aceto, clavos, et lanceam, et cum his omnibus, crucem et mortem, et cruce quidem et morte sua antiquae maledictionis condemnationem et sententiam dispungit, maledictum pro nobis factus, sicut scriptum est: *Maledictus omnis, qui pendet in ligno* ². Per sepulcrum vero et resurrectionem ex severa illa condemnatione tenebrisque nos eduxit, et insolubilia, quibus diabolus, saevissimus tyrannus, nos alligavit, rupit, perfecta libertate nobis restituta. Resurgit enim tertia die, et in caelos ascendit advocatus noster apud Deum et Patrem; et iterum venturus est cum gloria, iudicare totius terrae incolas, ut reddat unicuique secundum opera sua.

3. Tantam curam nostri gessit Deus; adeo elaboravit, ut nos eriperet ex tyrannide ejus, qui nos deceperat, diaboli. Sic dignatus est homo pro nobis fieri, et hos cruciatus, quos ipse sustinuit, medicamenta nostrae imbecillitatis esse voluit: quibus recreati et reconcinnati sumus, vitaque donati, et divinorum mysteriorum participes effecti et donis spiritualibus potiti. *Christus redemit nos ex maledicto legis, factus ipsemet pro nobis maledictum*, ut divinus Apostolus ait ³. At maledictum factus est, cum obtulerit seipsum sponte pro nobis, morte probris et dedecoris plenissima subita. Redemit nos a maledicto, quia effudit divinum et sacrosanctum suum sanguinem, eripuitque nos ex servitute diaboli, et ex morte, et ex condemnatione et interitu inferni. Maledictum factus est Christus, cum maledictorum et malefactorum mortem exsolverit. At quia peccatum non fecit, *nec dolus in ore ejus repertus est* ⁴, ideo maledictionem in benedictionem convertit, totiusque mundi peccata abstulit, et salutis viam aperuit. Venit enim Dominus, ut nobis impositas diras ferret: qua de causa crucis quoque supplicium passus est. Nam quomodo aliter maledictum fieri poterat, si mortem crucis maledictioni jam olim subjectam non elegerat? Quomodo nos advocasset, si crucifixus non fuisset? In sola enim cruce moritur quis expansis manibus. Extendit autem Dominus manus, ut ad se omnes attraheret, et in seipso conjungeret, prout ipsemet dixerat: *Ego si exaltatus fuero a terra, omnes ad me traham* ⁵.

4. Nam diabolus ex caelo cum impietatis suae gregalibus detrusus, nunc in aere oberrat, conaturque euntibus ad superos impediaimenta objicere. Venit ergo Dominus, ut diabolum deturbet, aeremque purget, nobisque viam ad caelum sternat et muniat per carnem propriam, et ut omnibus constet,

¹ Isa. LIII, 4. ² Deut. XXI, 23. ³ Galat. III, 13. ⁴ Isa. LIII, 9; I Petr. II, 22. ⁵ Isa. XLV, 32.

ipsum esse, qui omnia continet imperioque suo regat. Hinc mors illius omnia sanctificat, hinc rectæ rationi convenienter mortem crucis, etsi ignominiosissimam, aliis prætulit. Hanc crucis speciem celebravit itidem divinus David: *Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in cælum* (en altitudinem), *si descendero in abyssum* (en profunditatem), *si sumptero pennas meas diluculo*, quod est solis ortus (en latitudinem), *et habitavero in extremis maris**, occasum intelligit (en longitudinem).

5. Divinus insuper Paulus figuram hanc insinavit scribens ad Ephesios: *Ut possitis, inquit, comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit longitudo, latitudo, et profunditas et altitudo*†. Altitudine nimirum cælestia intelligit: profunditate, subterranea; latitudine autem et longitudine, extrema quæ in medio interjacent, quæ a virtute illa totam universitatem gremio suo comprehendente, continentur. Propterea aiebat Dominus: *Oportet Filium hominis crucifigi*‡, videlicet, passio aliter peragi non potest, nisi per crucem, etsi aliæ multæ moriendi rationes suppetebant, quibus Dominus salutis nostræ mysterium perficere et complere poterat. Cæterum ex omnibus mors in cruce tanquam necessaria, et quæ omitti nequeat, seligitur. Et tunc ubicunque crux sculptur, ibi benedictionis et sanctificationis viem subit, et omnia ad salutem spectantia subministrat. Hac igitur invicta armatura armati, ne contremiscamus, neque formidemus, fratres, inimicos nostros; divinam enim crucem horrent isti, et timore percussuntur, aufugiunt, nec vel paululum ad hujus signaculum respicere audent. Quocirca omnes nostras actiones cruce perficiamus. Hanc ob causam, crucem exaltantes et adorantes, Christum in eam sublatum laudibus afficimus et extollimus. Nam qui crucem laudat, is crucifixum honorat, glorificat et adorat: per crucem enim tyrannus captus est. Per crucem mors fugata, infernusque spoliatus. Par namque erat, ut quibus nos dæmon dederat, iisdem quoque a Christo vinceretur.

6. Mulier et lignum et mors condemnationis et interitus nostri fuerunt causa. Nam Eva a serpente decepta fuit. Lignum erat arbor illa, cujus pomum et Eva et Adamus ingenti amaritudine degustarunt. Mors vero gustati acerbi fructus pœna. At ecce rursus virgo, et lignum, et mors, et quæ prius damnationem et supplicium attulerant, ea nunc libertatem nobis pariunt: loco Evæ benedicta et perpetua Virgo Maria, loco ligni in paradiso, lignum crucis, loco mortis Adami, mors Christi; nam iisdem armis, quibus diabolus victoriam obtinuerat, prostratus est et sub jugum missus. Per arborem illam debellaverat hostis Adamum; et

Α αὐτοῦ, καὶ δεῖξῃ ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ πάντα συνέχων καὶ διακρατῶν. Διότι ὁ θάνατος αὐτοῦ ἀγιάζει τὰ σύμπαντα, διὰ τοῦτο τὸν διὰ σταυροῦ εἰκότως κατεδέξατο ἀτιμώτατον θάνατον. Τοῦτο τὸ σχῆμα τοῦ τιμίου σταυροῦ καὶ ὁ θεὸς Δαυὶδ ἐξύμνησε, λέγων· *Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν*, τοῦτο τὸ ὕψος, *ἂν καταβῶ εἰς τὸν ᾄθην*, τοῦτο τὸ βάθος, *ἂν ἀναλάβωμι τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον*, ὅ ἐστιν ἡ τοῦ ἡλίου ἀνατολή, οὗτο τὸ πλάτος, *καὶ κατασηκνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης*, τὰς δυσμὰς. δι' ὀνομάζει, τοῦτο τὸ μήκος.

Β Κατὸ θεὸς Παῦλος τὸ σχῆμα τοῦτο ὀπηνίζατο πρὸς Ἐφεσίους γράφων, *Ἴνα ἐξισχύσητε*, φησὶ, *καταλάβῃσθαι σὺν πάντι τοῖς ἀγίοις, τί τὸ μήκος, καὶ πλάτος, καὶ βάθος, καὶ ὕψος* σημαίνων διὰ μὲν τοῦ ὕψους τὰ ἐπουράνια, διὰ δὲ τοῦ βάρους τὰ ὑποχθόνια, διὰ δὲ τοῦ πλάτους καὶ μήκους τὰ διὰ μέσου πέρατα ὑπὸ τῆς τῶ πᾶν διακρατοῦσης δυνάμεως κατεχόμενα. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Κύριος, ὅτι *ἀπὸ τὸν Ἰθὺν τοῦ ἀνθρώπου σταυρωθῆναι*, ἦγουν οὐκ ἄλλως ἐστὶ γενέσθαι τὸ πάθος; εἰ μὴ διὰ τοῦ σταυροῦ, καὶ πολλῶν ἄλλων τῶν πρὸς θάνατον φερόντων, δι' ὧν δυνατὸν ἦν ἀποπληρῶσαι τὸν Κύριον τὴν ὑπὲρ ἡμῶν τοῦ θανάτου οἰκονομίαν, ἐκ πάντων τῶν ἄλλων ὁ διὰ σταυροῦ προτετίμηται θάνατος, ὡς ἀναγκαῖος καὶ ἀπαραίτητος. Καὶ νῦν ἐνθα ἂν ἔγγαρχῆθῃ ὁ σταυρὸς, αἰλούει, ἀγιάζει, πάντα ἐθεώσει τὰ σωτήρια. Τοῦτον οὖν ἔχοντες ἀκαταμάχητον ὄπλον μὴ τρίμωμεν, μηδὲ δειλιώμεν τοῖς ἐχθροῖς, ἀδελφοί μου· ἐβέβαιον γὰρ τὸν θεῖον σταυρὸν οὗτοι, καὶ δειλιώσι, καὶ φεύγουσι, μηδὲ μικρὸν δυνάμειοι ἀντιβλέπουσιν πρὸς τὴν τοῦτου σφραγίδα. Διὰ τοῦτο πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν τῷ σταυρῷ διανύωμεν· διὰ τοῦτο ὑφεύντες αὐτὸν καὶ προσκυνούοντες τὸν ἐν αὐτῷ ὑψωθέντα Χριστὸν μεγαλύνομεν καὶ δοξάζομεν. Ὁ γὰρ τοῦ σταυροῦ ἐπαινῶν, τὸν σταυρωθέντα τιμᾷ, καὶ δοξάζει, καὶ προσκυνεῖ. Διὰ σταυροῦ γὰρ ὁ τύραννος ἀγκυλώτος γέγονε· διὰ σταυροῦ ὁ θάνατος οίχεται, καὶ ὁ ἔθης ἐκπίπτει. Ἐπρεπε γὰρ ὁ ὧν ἐνίκησεν ἡμᾶς ὁ διάβολος, διὰ τούτων αὐτοῦ περιγενέσθαι τὸν Χριστόν.

Δ Γυνὴ γὰρ, καὶ ξύλον, καὶ θάνατος τῆς ἡμῶν καταδίκης καὶ φθορᾶς ὑπῆρχε τὰ αἴτια. Ἡ γὰρ Εὐα ἠπατήθη ὑπὸ τοῦ ὄφρου. Ξύλον δὲ ἦν τὸ δένδρον ἐκεῖνο ὅπου καὶ ἡ Εὐα καὶ ὁ Ἀδὰμ πικρῶς ἀπὸ γεύσαντο. Θάνατος δὲ τὸ τῆς πικρᾶς ἐπιτίμιον γέμιστος. Ἄλλ' ἰδοὺ πάλιν κερθένος καὶ ξύλον καὶ θάνατος, ὅτινα ἦσαν τότε τῆς κατακρίσεως ἡμῶν, καὶ τῆς καταδίκης, καὶ τῆς ἀλευθερίας ἡμῶν γεγονόσι πρόξενα· ἀντὶ τῆς Εὐας ἡ ὑπερωλογημένη καὶ ἀσπάρθενος Μαρία, ἀντὶ τοῦ ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ ξύλον τὸ τοῦ σταυροῦ, ἀπὸ τοῦ θανάτου τῷ Ἀδὰμ ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ· δι' ὧν γὰρ ἐνίκησεν ὁ διάβολος, διὰ τούτων κατηγήθη καὶ καταδύ-

* Psal. cxxxviii, 7-9. † Ephes. iii, 18. ‡ Luc. xxiv, 7.

βληται. Διὰ τοῦ δένδρου ἐκαίνου κατηγωνίσαστο ὁ ἄνθρωπος ἕχθρος τὸν Ἄδὰμ, διὰ τοῦ σταυροῦ καταπάλασε τὸν ἕχθρον ὁ Χριστός. Ἐκεῖνο μὲν τὸ ξύλον τοῦ παραδείσου θανάτου πρόξενον γέγονε, καὶ εἰς ἕξιν παρέπεμψε· τὸ ξύλον δὲ τοῦ σταυροῦ καὶ τοὺς ἀπαλθόντας εἰς ἕξιν ἀνεκαίλεσάτο. Τὸ ξύλον τοῦ παραδείσου αἰχμάλωτον καὶ γυμνὸν ἐποίησε τὸν Ἄδὰμ, καὶ κρυβῆναι αὐτὸν παρεσκεύασε· τὸ ξύλον δὲ τοῦ σταυροῦ τὸν νικητὴν Χριστὸν ἐφ' ὕψηλόν πᾶσιν ἐδείκνυσεν. Ἀπάσης γὰρ τῆς οἰκουμένης ὁρώσης, καθάπερ γενναῖος ἀθλητής, τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις κατέβαλεν ὁ Χριστός ἐπὶ τοῦ ξύλου ἀνυψωθείς. Ὁ δὲ θάνατος τοῦ Ἄδὰμ καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ἀνθρώπους κατέδειξε, καὶ ἐθανάτωσε, καὶ κατέκρινεν· ὁ δὲ θάνατος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ πεσόντας καὶ θανατωθέντας ἀνέστησε, καὶ ἐζώωσε, καὶ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις σωτηρίας ὁδὸν ἐχαρίσαστο.

Χριστός ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρρα τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα. Προσέγωμεν ἑαυτοῖς, ἀγαπητοί, μὴ πάλιν ὑπὸ κατάρραν γενώμεθα, τοῦ θεοῦ φόβου καὶ τῶν σωτηρίων ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ ἀμελήσαντες. Ἐλουσεν ἡμᾶς ὁ Χριστός ἐν τῷ βαπτίσματι διὰ λουτροῦ καλιγγεσεῖας καὶ ἀνακαινίσεως Πνεύματος ἁγίου· μὴ πάλιν ὑποστρέψωμεν ἐπὶ τὸν ἴδιον ἕμετον. Συμμόρφους ἐκυτῶ καὶ συσώμους· ἐποίησεν ὁ Χριστός· μὴ τοίνυν ποιῶμεν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ μέλη πόρνῆς, τὸ σῶμα καταμολύνοντες, καὶ τὴν βασιλικὴν εἰκόνα καταζοφούντες. Ἠγίασεν ἡμᾶς ὁ Χριστός, καὶ ἐκάθηρεν ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν διὰ τοῦ τιμίου καὶ ἀχράντου αἵματος αὐτοῦ, ὥστε μὴ ἔχειν σπιλὸν τινα ἢ ρυτίδα, μηδὲ τι τῶν ἀμορφίαν καὶ εἰδέχθειαν ἐμποιούτων· μὴ πάλιν οὐτομολήσωμεν πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, μηδὲ ἀγαπήσωμεν τὴν δυσωδίαν τῶν παθῶν, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀκαθαρσίαν τοῦ ρύπου τῶν ἡδονῶν. Ἐπλήσεν ἡμᾶς ὁ Χριστός φωτὸς λαμπροτάτου καὶ καθαροῦ· μὴ πάλιν τὸ ζοφερόν τῆς ἀμαρτίας ἐκλεξώμεθα σκότος. Ἐποίησεν ἡμᾶς ὁ Θεός· συσκήνους τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις, καὶ συγκληρονόμους τῶν αἰωνίων αὐτοῦ αγαθῶν ἤξίωσε γενέσθαι ἡμᾶς· μὴ πάλιν αἰρετισώμεθα τὴν ἀτιμίαν, καὶ τὴν φθορὰν, καὶ τὴν καταδίκην, ἀλλὰ τὴν ἐλευθερίαν ἣν Χριστός ἡμᾶς ἐδέξασε, διαφυλάττωμεν, καὶ πάση σπουδῇ καὶ προσοχῇ χρῆσώμεθα, ἀδελφοί μου, ἵνα οἷς ἐκλήθημεν καὶ ἐδικαιώθημεν, μείνωμεν. Κἂν γὰρ μὴ μείνωμεν οὕτως, ἀλλ' εἰς τὰ ὀπίσω ὑποστρέψωμεν, κολάσει καὶ τιμωρίαις ὑποβληθῶμεθα, ὅταν ἔλθῃ ὁ Κύριος τοῦ κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν. Ἄλλ' ἵνα μὴ τοῦτο γένηται, καλῶς πολιτευσώμεθα, καὶ ὡς ἀρεστὸν τῷ Θεῷ ἡμῶν καθαρότητα ἀσπαζόμενοι, δάκρυα προχέοντες, κατάνυξιν πηγάζοντες, τὸ σῶμα ὑποτάσσοντες, καὶ ὡς δούλον ἀγοντες, τὴν ψυχὴν τοῖς πνευματικοῖς λόγοις καὶ ἔργοις ζωογονοῦντες καὶ διατρέφοντες, τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀρραβύμως ἐπιτελοῦντες, καὶ μηδολως ἀπνουσάζοντες.

ζ'. Εἰ δὲ καὶ βραθυμῆσομεν καὶ ἀμελήσομεν, δεῖ

• Ephes. v, 26. • II Petr. ii, 22.

A per crucem superavit Christus hostem. Lignum illud mortem progenit, et ad inferos præcipitavit: at lignum crucis eos etiam, qui jam ad manes descenderant, revocavit. Lignum paradisi in servitute adduxit, nuditatemque Adamo induxit, et ut sese occuleret, effecit. At lignum crucis Christum in excelso situm omnibus spectandum exhibuit. Nam toto terrarum orbe inexpectante, tanquam generosus quidam athleta, adversarias virtutes Christus, sublimis ex ligno pendens, contrivit et disjecit. Mors Adami pusteros quoque damnavit, mortisque necessitati subiecit; at mors Christi etiam antea lapsos et mortuos restituit, vitæque donavit, et omnibus hominibus salutis viam patefecit.

Christus nos redemit a maledicto legis, maledictum pro nobis factus. Attendamus, charissimi, ne rursus execrationi subjiciamur, divino timore salutaribusque Christi præceptis neglectis. Lavit nos Christus in baptismate per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, ne revertamur ad proprium vomitum. Eiusdem secum similitudinis et corporis Christus nos fecit: ne igitur faciamus membra Christi membra diaboli, corpore contaminato, et regali imagine obscurata. Sanctificavit nos Christus, et emundavit a peccatis nostris per pretiosum et immaculatum sanguinem suum, ut omni macula et ruga careamus, et omni illo, quod deformitatem formæque turpitudinem affert; ne denuo ad flagitia ultro accedamus, neque diligamus factorem immoderatarum cupiditatum, ejusque impuritatis, quæ ex voluptatum cæno existit. Replevit nos Christus luce splendidissima et purissima; ne igitur tenebrosam illam improbitatis caliginem subeamus. In angelorum contubernium ascivit nos Dominus, hæredesque æternorum bonorum constituit; ne igitur amplius in ignominiam, et interitum, et in damnationem nos conjiciamus, sed libertatem, quam Christus nos clarere voluit, custodiamus, omni-que diligentia et attentione enitiamur, fratres mei, ut in his, in quibus vocati et justificati sumus, maneamus. Nam si firmo pede non consistamus, sed retrorsum respectemus et resiliamus, cruciatibus et suppliciis subjiciemur, quando venerit Dominus, universum orbem terrarum judicaturus. Verum ne hoc eveniat, recte vitam nostram instituemus, et ut Deo gratum acceptumque est, puritatem amplectamur, lacrymas fundamus, contritionem et pœnitentiam quasi stillemus, corpus subjiciamus et servi instar tractemus, animam spiritualibus documentis et factis vivam et vegetam efficiamus et alamus, opera Dei impigre exsequamur, neque unquam somniculose agamus.

7. Quod si pigritemur et in socordiam incidamus,

quandoquidem imbecilla et labilis est natura nostra, at rursus respiciamus, et poenitentiam agamus, et confiteamur, conteramur cordibus, et ad sobrietatem redeamus, et ad pristinum vivendi institutum nos recipiamus. Custodiamus egregium depositum, juvenem nostrum imperatorem¹, illum christum Domini, qui neminem injuria affecit, qui a patre² et avo³ et proavo imperium ad se transmissum accepit: subjiciamur in omnibus hujus justissimo et æquissimo imperio. Si enim hunc colamus, et omni, quo licet, modo honoremus, pii purique erimus coram Deo et hominibus, audiemusque illam Dei ad nos vocem: *Ego exaltavi servum meum regem per Ecclesiam meam, unxi eum oleo sancto meo, manus mea auxiliabitur ei*⁴, et brachium meum confortabit eum; non proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non apponet nocere ei, et conteram a facie ejus odientes eum, et inimicos ejus dispergam. Et veritas mea, et misericordia mea cum ipso, et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus. Ego sum Pater vester, ego radix, ego fundamentum, ego nutrix, ego domus, ego vestimentum, uno verbo, quidquid optatis, ego sum. Nulla re egeatis, tantummodo mihi devincti esote, omnia mihi estis, amici, et membra, et cohæredes, dummodo in præceptis meis ambuletis, et mandata mea servetis, eaque exsequamini, omnem sollicitudinem, et curam, et misericordiam erga egenum populi mei exhibete.

8. Injustitiam in judicio ne admiseritis, neque judicium pauperis pervertatis. Ne respiciatis in faciem potentis, neque munera accipiatis; jus juxta parvo ac magno dicite, oppressumque ex manu calumniatoris et inique agentis eripite. Auditionem vanam ne admittatis. Sunt enim quidam haud probæ conversationis, cumque non insigniti sint præclaris dotibus, quibus innotescant et celebrentur, alienis malis celebres reddi student. Nolite sperare in iniquitate, et rapinas nolite concupiscere; judicium et justitiam facite, ut defendamini in terribili die judicii mei. Viduam et orphanum ne affligatis. Quod si afflictione opprimatis illos, clamantesque ad me clamaverint, auditu audiam clamorem eorum, et irascar animo, et occidam vos gladio, et erunt mulieres vestræ viduæ, et filii vestri orphani. Timeamus et cohorreamus, fratres charissimi, cum hæc talia audimus, quique in improbitate, in injustitia, rapina, avaritia et infidelitate versamini, pedem referete et respiscite. At qui virtute, justitia, veritate et fide exornati estis, ne resides efficiamini, neque in deterius prolabamini, ut crux pretiosa, adoranda et veneranda, totius orbis firmamentum, insuperabile Christianæ

ἀσθενής ἐστὶ καὶ εὐλίσθος ἡ φύσις, ἀλλὰ πάλιν μετανοῶμεν, πάλιν μεταμελώμεθα καὶ ἐξαγορευώμεθα. Συντριβῶμεν τὰς καρδίας καὶ ἀνανήψωμεν, καὶ πρὸς τὴν προτέραν κατάστασιν ἐπανερχώμεθα. Φυλάττωμεν τὴν καλὴν παρακαταθήκην, τὸν νέον ἡμῶν βασιλέα, τὸν χριστὸν Κυρίου, μηδένα μὴ ἀδικήσαντα, τὸν ἐκ πατρὸς, καὶ πάππου, καὶ προπάππου τὴν βασιλείαν δραξάμενον. Ὑποτασσώμεθα κατὰ πάντα τῇ τοῦτοῦ δικαίᾳ καὶ ἐννόμῳ ἀρχῇ. Τοῦτον γὰρ στέργοντες, καὶ πάντα περιέποντες τρόπον, ἐδουλοῦμεν, καὶ καθαροὶ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων φανούμεθα, καὶ ἀκούσομεν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς λέγοντος· Ἐγὼ ὕψωσα τὸν δοῦλόν μου τὸν βασιλέα διὰ τῆς Ἐκκλησίας μου· ἔχρισα αὐτὸν ἐλάῳ ἀγίῳ μου· ἡ χεὶρ μου συναντιλήφεται αὐτῷ. καὶ ὁ βραχίον μου κατισχύσει αὐτόν. Οὐκ ὠφελήσει ἐχθρὸς ἐν αὐτῷ, καὶ υἱὸς ἀνομίας οὐ προσθήσει τοῦ κακῶσαι αὐτόν, καὶ συγκόψω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, καὶ τοὺς μισοῦντας αὐτὸν τροπώσωμαι· καὶ ἡ ἀλήθειά μου καὶ τὸ ἔλεός μου μετ' αὐτοῦ, καὶ θήσωμαι ἐν θαλάσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιὰν αὐτοῦ. Ἐγὼ εἰμι Πατὴρ ὑμῶν, ἐγὼ ρίζα, ἐγὼ θεμέλιος, ἐγὼ τροφὸς, ἐγὼ οἰκία, ἐγὼ ἱμάτιον. Πᾶν ὑπερ θέλετε, ἐγὼ. Μηδενὸς ἐν χεῖρᾳ καταστήτε, μόνον οἰκειὸς ἔχετε πρὸς ἐμέ. Πάντα μοι ὑμεῖς ἐστε, καὶ φίλοι, καὶ μέλη, καὶ συγκληρονόμοι, μόνον ἐὰν ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορευθῆτε, καὶ τὰς ἐντολάς μου φυλάσσητε, καὶ ποιῆτε αὐτάς, πᾶσαν κηδεμονίαν καὶ προστασίαν καὶ συμπάθειαν ἐνδείκνυσθε εἰς τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ μου.

ἦ· Οὐ ποιῆσετε δίκον ἐν κρίσει, οὐδὲ διαστρέψετε κρίμα πένητος. Οὐ θαυμάσετε πρόσωπον δυνατοῦ, οὐδὲ λήψετε δῶρα· κατὰ τὸν μικρὸν καὶ τὸν μέγαν κρινεῖτε, καὶ ἐξελεῖσθε διηραπαζόμενον ἐκ χειρὸς ἀδικούντος. Ἀκοὴν ματαίαν μὴ παραδέξησθε. Εἶσι γὰρ τινες οὐκ ἀγαθῆς ἀναστροφῆς, καὶ μὴ ἔχοντες οἰκεῖον ἀγαθόν, δι' οὐπερ ἂν γνωρισθῶσιν, ἐκ τῶν ἄλλοτριων κακῶν ἑαυτοῦς συνιστῶσι. Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίᾳ, καὶ ἐπὶ ἄρπαγμα μὴ ἐπιποθεῖτε. Κρίμα καὶ δικαιοσύνην ποιήσατε, ὅπως σκεπασθῆτε ἐν τῇ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεώς μου. Πᾶσαν χήραν καὶ ὄρφανόν οὐ κακώσετε. Ἐὰν δὲ κακίᾳ κακώσητε αὐτοὺς, καὶ κρᾶξαντες καταβοήσωσι πρὸς μὲ, ἀκοὴ ἀκούσομαι τῆς βοῆς αὐτῶν, καὶ ὀργισθήσομαι θυμῷ, καὶ ἀποκτενῶ ὑμᾶς μαχαίρᾳ, καὶ ἔσονται αἱ γυναῖκες ὑμῶν χῆραι, καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ὄρφανά. Φοθηθῶμεν, καὶ φριξώμεν, ἀδελφοί μου, ἀκούοντες ταῦτα, καὶ οἱ ἐν κκκίᾳ, καὶ ἀδικίᾳ, καὶ ἀρπαγῇ, καὶ πλοονεξίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ ὄντες, ἐπιστρέψατε καὶ μετανοήσατε. Οἱ δὲ ἐν ἀρετῇ, καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ἀληθείᾳ, καὶ πίστει ἱστάμενοι, μὴ ῥαθυμήσητε, μηδὲ ἀναπέσητε, ἵνα καὶ ὁ σταυρὸς ὁ τίμιος, ὁ προσκυνητὸς καὶ σεβάσιμος, τὸ τῆς οἰκουμένης κρατάωμα, τὸ τῆς Χριστιανότητος Ἐκκλησίας ἀδιάφ-

¹ Psal. LXXXVIII, 21.

(1) Joannem Paleologum.
(2) Andronico juniore.

(3) Andronico seniore.

ρηκτον φρουριον, το των ορθοδόξων βασιλέων ἀξιατάμαχτον ὄπλον καὶ ὀβραγῆς περιτειχισμα, τῆ ἀτητήσῃ αὐτοῦ κραταιώσῃ δυνάμει, καὶ καταξιώσῃ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀγιοπροσπῶς ἐκτελέσαι καὶ θεαρέστως, καὶ νικητὰς ἀναδείξῃ τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἀγίους ἡμῶν βασιλεῖς κατὰ τῶν πολεμουμένων, καὶ ἀδικούντων, καὶ μισούντων ἡμᾶς ἐχθρῶν, καὶ τύχωμεν ἀνέσεως, καὶ εἰρήνης, καὶ γαλήνης, καθάπερ ἐλπίζομεν καὶ εὐχόμεθα, ἐν τῷ παρόντι βίῃ, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι αἰῶνι τῆς τῶν δικαίων ἀπολαύσωμεν ἀφράστου χαρᾶς καὶ ἐγαλλιᾶσεως, ἧς τύχοιμεν πάντες ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν, ᾧ πρέπει δόξα καὶ κράτος σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

A Ecclesiae propugnaculum, orthodoxorum imperatorum nostrorum inexpugnabilis armatura, et vallum perrumpi nescium, invicta potentiae suae vi reliquum vitae cursuum sancte et integre conficere nobis concedat, victoriamque largiatur orthodoxis et sanctis imperatoribus nostris ab omnibus hostibus, qui nos injuria afficiunt, et odio prosequuntur, ut securitatem, pacem, et tranquillitatem obtineamus in hac vita, prout nobis est in optatis, in futuro autem saeculo justorum perfruamur ineffabili gaudio et exultatione, quam omnes consequamur in Christo Domino nostro, quem decet gloria et potentia, cum Patre principii experte, et vivifico Spiritu, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Homiliam eis in tertiam dierum Nativitatis Κυριακήν, ἧτοι τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, in tertiam Jejunium Dominicam seu adorandae crucis, quam sub nomine Philothei Gretsers ediderat, Joanni Calocæ, Cpolitano patriarchæ, ad quem pertinet, restitimus. Vide tom. CXLIX, col. 263.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝΤΟΛΩΝ

ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

ΛΟΓΟΣ.

S. PHILOTHEI

DE MANDATIS D. N. JESU CHRIST

SERMO.

(Ex Petri Possini *Thesaurō ascetico*, p. 526. Vide Fabricii *Notitiam*, supra, col. 717, n. 22.)

α'. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἡ τοῦ Πατρὸς Βασιλεὺς σοφία καὶ δύναμις, φησὶν· « Ὁ ἀγαπῶν με τὰς ἐντολάς μου τηρήσει· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτόν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἑαυτόν· καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ μου ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. » Καὶ πάλιν· « Πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους καὶ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωσάτω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ἀπεκόσμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν· καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, ἐπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τὴν οἰκίαν ἐκείνην, καὶ οὐκ ἔπεσε· ταθεμελιώθητο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. Ὁ δὲ ἀκούων μου τοὺς λόγους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ· » καὶ τὰ ἐξῆς. Πάλιν οὖν ἐφη· « Ὁ λύσας μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλα-

1. Dominus noster Jesus Christus, Patris æterni Sapientia et Virtus, ait : « Qui diligit me, mandata mea servabit : et ego diligam ipsum, et manifestabo ei meipsum : et ego et Pater meus veniemus, et mansiorem apud eum faciemus¹. » Et rursus : « Omnis qui audit verba mea, et facit ea, similabo eum homini prudenti qui ædificavit domum suam supra petram ; et descendit imber, et venerunt flumina, et non cecidit, fundata enim erat supra petram. Qui audit verba mea et non facit ea, similis erit homini stulto², » etc. Præterea dixit : « Qui solverit unum ex mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno caelorum³. »

¹ Joan. xiv, 23. ² Matth. vii, 24. ³ Matth. v, 19.

Deinde obsignans ad auctoritatem irrefragabilem A
verba sua, dicit : « Caelum et terra transibunt,
verba autem mea non transibunt ». »

2. Quandoquidem igitur non est possibile salva-
ri, aut a gehenna liberari cum qui mandata Do-
mini non servat, totis viribus conemur servare
illa et corpore et spiritu. Quædam enim ipsorum
aotu corporis servantur, quædam cogitationibus
et affectibus cordis. Alia rursus ad sui executio-
nem indigent concursu operationum animæ pariter
ac corporis. Exempli gratia, vestire nudum et ni-
nistrare infirmo, corporali perficitur obsequio ;
uti et alere pauperem, ac similia, quæcumque ad
corporalia officia pertinent, quæ pleraque sæculari-
bus in vita civili Deum colentibus magis conve-
niunt. At amare Deum, quod cunctis hominibus
præcipitur, omnino eget actione mentis, ab omni-
bus quidem ad id adhibenda, studio tamen im-
pensiore a crucifixis mundo monachis.

3. Sunt autem intra quædam mandata alia man-
data comprehensa, ita ut illa quasi facta vel gra-
vida sint, alteris intus inclusis prægnantia. Nam
aliqua e spiritualibus, de quibus dixi, mandatis
nultam turbam corporalium continent, in uno
truncantes multa membra Deo invisæ malitiæ.
Etenim quæ spiritualiter implentur divina manda-
ta, hoc est, quorum executio interius in arcana
mentis actione sita est, ea utique maxime manda-
tis corporali executione constantibus præsent, C
eque perficiunt. Exempli gratia causæ castitatis
sunt jejunium, continentia, vigiliæ, exercitatio
religiosa in humilitate. Rursus causa mansuetudinis
sensu et mærore malorum suorum ab irascendo
alienis avertendæ. Istæ, inquam, causæ sunt harum,
sicut lux solis causa est splendoris lunæ.

4. Ita sentiendum consequenter est de virtutibus
animæ quas Deus præcipit, quæque tales sunt ut
intra eas contineantur, et ex iis procedant obser-
vationes exteriores rerum pariter præceptorum.
Priores in cordis intimo sinu conceptæ : aliæ per cor-
pus exercentur; sed vis ac robur ad has et inchoan-
das, et in futurum conservandas, et usque ad perfe-
ctionem promovendas ex illis fluit. In futurum quippe
imminent, et primo ac præsentem haud contentæ gusta,
augmentis semper ulterioribus inhiant : elevatio men-
tis in Deum et charitas, insatiabiliter, ut sic dicam, satiatæ, ut ait propheta David : « Satiabor cum apparue-
rit gloria tua ». » Hoc est : satiabor adhuc vivens
tua : sed multo magis quando dissolver satiabor

5. Quoniam igitur, ut dictum est, quædam mandata
corporaliter possunt executioni mandari, quædam
rursus non nisi vi cordis arcane operantis, et per
actionem internam animæ, age videamus, quomodo
ea divina mandata, quæ facta et prægnantia
vocavi, contineant intra se alia, hæc dico quæ
unum aliquid spectant, et plura licet, ex uno ta-
men manant. « Audistis, ait Christus, quia dictum

χρίτων, και διδάξας οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος
κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. » Ἐτα
ἐπισφραγίσας τῶν ἑαυτοῦ λόγων ἐδ βέβαιον, φησὶν ·
« Ὁ οὐρανὸς και ἡ γῆ παρελεύσεται · οἱ δὲ λόγοι
μου οὐ μὴ παρέλθωσιν. »

β'. Ἐταὶ οὖν οὐκ ἐνὶ σωθῆναι, ἢ τῆς γεέννης βυ-
σθῆναι τὸν μὴ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου φυλάττοντα,
πάση δυνάμει ἀγωνισώμεθα φυλάξαι αὐτὰς και σώ-
ματι και πνεύματι · ἔστι γὰρ φυλάξαι τινὰς αὐτῶν
ἐν σώματι, και ἔστιν ἐννοίαις ἐν καρδίᾳ διατηρεῖν ·
και ἄλλαι πάλιν ἐνδύονται πρὸς τελειώσιν ἑαυτῶν
και τῆς ψυχῆς και τοῦ σώματος · οἷον τὸ ἐνδύσαι
γυμνὸν, και ἀσθενοῦντα ἐπισκεψασθαι, σωματικῶς
ἐπιτελεῖται · ὡς και τὸ θρῆψαι πένητα, και τὰ ἄλλα
ὅσα περὶ τῶν σωματικῶν δικαιοματῶν εἰσὶν · ἄτινα
κοσμικοῖς μᾶλλον τὰ πλεονα ἀνήκει. Τὸ ἀγαπήσαι
δὲ τὸν Θεὸν και ἀνθρώπους νοητῶς δέονται αὐ τ'
ἐμπάλιν φυλάττεσθαι ἐν σπουδῇ πλείονι παρὰ τοῖς
ἐσταυρωμένοις τῷ κόσμῳ μοναχοῖς.

γ'. Εἰσὶ δὲ ἐντὸς τῶν ἐντολῶν ἕτεραι ἐντολαὶ πε-
ρικτικώτεροι τῶν σωματικῶν πολὺ πλῆθος, και ἐν
αὐταῖς αὐτὰ περιέχουσαι, και ὅφ' ἐν περικόπτουσαι
πολλὰ μόρια τῆς θεωριεσοῦς κακίας · αἱ γὰρ νοητῶς
τελούμεναι θεῖαι ἐντολαὶ, τοῦτ' ἔστιν ὅσα διὰ τοῦ
νοῦς μᾶλλον μυστικῶς ἐπιτελούμενα, αὐταὶ μάλιστα
γέ εἰσι τῶν σωματικῶς γενομένων ἀρχουσαι και τε-
λεστικά, ὡς αἰτίαι ἀγγελίας, νηστείας και ἐγκράτειας,
και ἀγρυπνίας, και ἀσκησις ἐν ταπεινώσει · ὡς α-
τίον πάλιν ἀοργησίας πένθος οικτίας ψυχῆς · και
ὡς αἷτιος ἡλιος φέγγους σαλήνης, οὕτω χρὴ ἐννοεῖν
περὶ τούτων.

est luctus de propriis miseriis animæ cuiusvis.
alienis avertendæ. Istæ, inquam, causæ sunt harum,

δ'. Καὶ εὐκότως τοῦτο και ἀπολοῦθον γίνεται ἐπὶ
ψυχικῶν ἀρετῶν, ἃς περιεκτικῶς ἐντολὰς καλεῖν οἴ-
δαμεν · και αἱ μὲν μέση καρδίᾳ τελούνται, αἱ δὲ διὰ
σώματος · και σθένος ταῖς πρώταις πρόσεστιν, ὡς
μᾶλλον πρὸς τὸ μᾶλλον τῆς τελειότητος ἔχουσαι τὴν
νεῦσιν · πρὸς γὰρ τὸ μᾶλλον ἢ εἰς Θεὸν ἀνάδασις και
ἀγάπη ἀκορίστως σπορέννεται, ὡς ἔφη ὁ προφήτης
Δαβὶδ · « Χορτασθήσομαι τῷ ὀφθῆναι τὴν δόξαν σου. »
Ἦνίκα τρανοῦται μοι αὐτὴ ὡδε, και ὀπηνίκα λυθῶ
D ερανωθῆ μοι ἐτι, φωτεινότερον σέλας ἔχουσα.

manifestatione quatis tunc mihi potest dari gloriæ
longe uberiori plenæ jam lucis illius affapsu.

ε'. Οὐκοῦν ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται, αἱ μὲν τῶν ἐντολῶν
σωματικῶς δύνανται ἐπιτελεῖσθαι, αἱ δὲ καρδιακῶς,
ἦγον ψυχικῶς ἴδωμεν, εἰ δοκεῖ, πῶς αἱ περιεκτι-
και θεῖαι ἐντολαὶ τὰς ἐντολὰς ἐντὸς ἔχουσαι, φημι
δὴ τὰς ἐνκάς · « Ἐκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρ-
χαίοις · Οὐ φονεύσεις · ὅς δ' ἀν φονεύση ἔνοχος ἔσται
τῇ κρίσει. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν · Ὁ ὀργιζόμενος τῷ
ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει · ὅς δ' ἀν

• Matth. xxiv, 35. • Psal. xvi, 15.

ἔπει αὐτῷ, Μωρὲ, ἔνοχος ἔσται τῇ γένει· καὶ ἅ τὰ ἐξῆς. Τίς δὲ ἡ περιέχουσα καὶ πληροῦσα τὰς τρεῖς ἐντολὰς ταύτας; Παύλου λέγοντος ἀκουσον, τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ποιῶντος καὶ λαλοῦντος· Συν-
 ἴδομαι γάρ, φησί, τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἔσω ἀνθρώπου· βλέπω δὲ ἕτερον νόμον· καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ ἔτι φανερώτερον ποιεῖ ὁ λέγει· « Καὶ ἀίχμα-
 λωτίζοντας πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ· » οὐκ εἶπε τοῦτο ἐκεῖνο, ἀλλὰ πᾶν νόημα παρακοῆς. Ὁ τοίνυν λογισμὸς καθαίρων, καὶ νόηματα δαιμον-
 ὠδῶν καταβάλλων Χριστοῦ δυνάμει ἀπὸ ριζῶν ἐκ-
 κέπτει τοὺς θυμικούς κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ λογισμοὺς· ὁ δὲ κόπων εἰς ῥήματα αὐτοῦς οὐκ ἐκφέρει· ὁ δὲ μὴ διὰ ῥημάτων εἰπῶν τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ βόακα, ἡ μωρὲ, μήτε μὴν ὀργισθεὶς εἰκῆ, εὐρεθήσεται φύ-
 λαξ τῆς ἐντολῆς τοῦ Χριστοῦ· ἡ βίβλα γὰρ κάτωθεν ἐτμήθη· « Ἐάν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου· » καὶ, « Ἰσθ: εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχῦ· » καὶ, « Ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆ-
 σαι· » καὶ, « Ἐάν ὁ δεξιός σου ὀφθαλμὸς σκανδαλίζῃ σε· » καὶ, « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμῶσαι ὄλω. »
 quo est vetitus irasci sine causa; non sane is satisfecerit legi, tum demum custos ejus perfe-
 ctus declarandus, cum primos statim insurgentes iracundiæ motus eliserit; tum enim ipsa radix recisa in imo fuerit. Quæ ista alia mandata? « Si attuleris munus tuum ante altare. » Et: « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam. » Et: « Si oculus tuus dexter scandalizat te. » Et: « Ego autem dico vobis, non jurare om-
 nino. »

ς. Αὐταὶ μὲν δὲ εἰρήκαμεν ἤδη ἐνικαί εἰσι πέντε ἐντολαὶ ἐφ' ἅπαξ· ἡ δὲ πληροῦσα πάλιν ταύτας, ἡ-
 γουν περιεκτικὴ τῶν ὧν ἐφημεν ἐντολῶν, αὕτη ἐστίν· « Ἐάν ὀφθαλμὸς σου καθαρὸς ἦ, » τούτεστιν ὁ νοῦς, « ὄλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται, » τού-
 ἐστὶν οὐχ ἀμαρτάνει. Ὁ οὖν τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλ-
 μὸν φυλάττειν καθαρὸν διὰ τοῦ ἐνώκειν καὶ ἐλαύ-
 νειν λογισμοὺς, καὶ ὄραν πρὸς Θεόν, τὰς εἰρημένους πάσας ἐντολὰς ἐποιήσαν. Οἱ οὖν θεοφιλεῖς καὶ βε-
 θαίστοις ἐπὶ τὰς περιεκτικὰς ἐντολὰς μᾶλλον ἐαυ-
 τοὺς βιάζουσιν ἐπὶ τῷ ταύτας φυλάξαι· οὐ μέντοι γὰρ παραπαμπόμοι καὶ τὰς μερικὰς κατὰ σύμθετον ἀπανώσας, ἀλλὰ γε καὶ αὐτὰς ἐν καιρῷ αὐτῶν φυλάττουσιν. Ἔστι δὲ ὁ λόγος· ἡμῶν, « Ναί, ναί, οὐ, οὐ· ἃ ὅ γε μὴ φυλάττων τό· » καὶ περὶ ἀργοῦ λόγου λόγον ὄωσε·, καὶ, « Πᾶς λόγος ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν σαπρὸς μὴ ἐκπορεύεσθ· » ὄλω δὲ μὴ ἐὼν τὴν ἐαυ-
 τοῦ καρδίαν ἀργολογεῖν, οὗτος καὶ τὰς ἐξωθεν ἀρ-
 γολογίας ἐκτεμεῖ ἐκ τοῦ οικείου βίου, καὶ πᾶν ἄλλο φαῦλον πράγμα· « Ἡκούσατε δε: ἐρρέθη, Ὁφθαλμὸν ἀνεῖ ὀφθαλμοῦ· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἐάν τίς σε ρα-
 πίσῃ ἐκ τῆν δεξιᾶν σιαγόνα, » καὶ, « Ὅστις ἀγγα-
 ρύσῃ σε μέλιον ἔν· » καὶ, « Τῷ αἰτιῶντι σε δίδου· » καὶ, « Ἀφῆθησεται ὑμῖν. » Ἰδοὺ δὲ πάλιν αἱ τέσσαρες; ἐντολαὶ αὐταὶ περικλείονται διὰ τῆς λεγούσης ἐντολῆς· « Εἰ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνη-
 σάσθω ἑαυτόν· » καὶ, « Ὁ εὐρὼν τὴν ψυχὴν ἀπο-
 ἔσει αὐτήν. »

est antiquis, Non occides. Qui autem occiderit, reus erit judicii. Ego autem dico vobis: Qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio; qui autem dixerit, fatue, reus erit gebennæ, etc. Quodnam vero mandatum est, continens in se atque implens tria mandata ista? Audi Paulum loquentem, Paulum, inquam, qui in Christum agit et loquitur. « Condecorator enim, ait, legi Dei in interiori homine: video autem aliam legem in membris meis, » etc. Quo adhuc manifestius facit quod dicit: « Captivantes omnem intellectum in obedientiam Christi, » non dicit, hunc aut illum, sed omnem intellectum, hoc est cogitationem quæ suggerat inobedientiam. Qui ergo cogitationes purgat, et sensa per diabolium suggesta, Christi adjuvante virtute rejicit, radicatus idem extirpat motus iracundos adversus fratrem insurgentes. Qui autem verborum duntaxat tenus illos motus reprimit, non prorsus eos aufert. Quare qui solum in hoc valuérut, ut teneat se a dicendo fratri suo *raca*, vel *fatue*; non autem ilbid prius impleverit, satisfecerit legi, tum demum custos ejus perfectus declarandus, cum primos statim insurgentes iracundiæ motus eliserit; tum enim ipsa radix recisa in imo fuerit. Quæ ista alia mandata? « Si attuleris munus tuum ante altare. » Et: « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam. » Et: « Si oculus tuus dexter scandalizat te. » Et: « Ego autem dico vobis, non jurare om-
 nino. »

6. Hæc quæ enumeravi quinque mandata ex uno simul apta pendent, ea cuncta exsequente, ideoque in se prius complectente. Hoc autem est: « Si oculus tuus lucidus fuerit (hoc est meus), totum corpus tuum lucidum erit. » (hoc est, non peccabit). Qui ergo animæ oculum custodit purum a cogitationibus pravis, sic reddens illum aptum ad videndum Deum, cuncta illa simul quinque inde pendentia præcepta implevit. Unde qui Deum vere amant et firmi in fide sunt, potissimum incumbunt in observationem capitalium ihorum et alia continentium mandatorum, non tamen negligenter transmittentes illa alia particularia. Nam et hæc, ubi occurrit occasio, implere non omittunt. Experiamur idem in præceptis aHis: « Sit sermo vester, ait Christus, Est, est, Non, non. » Et: « De omni verbo otioso reddetis rationem. » Et: « Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat. » Hæc utique jam occupavit observare, qui cor mundum custodiens, nullam in eo vanam nasci cogitationem sinit, unde verbum oriri otiosum posset. Itaque is præcidit in radice non solum otiosa omnia verba, sed et cuncta mala alia e vanis cogitationibus nasci apta. « Audistis quia dictum est: Oculum pro oculo. Ego autem dico vobis: Si quis percusserit te in maxilla dextra, » etc. Et: « Si quis angariaverit te miliare unum, » etc. Et: « Omni potenti te da. »

° Matth. v. 21. ° Rom. vii. 22. ° ibid. ° Matth. xxiii. 25. ° ibid. ° ibid. 28. ° ibid. 29. ° ibid. 34. ° Luc. xi. 34. ° Matth. xii. 36. ° ibid. ° Ephes. iv. 29. ° Matth. v. 38. ° ibid. 39. ° ibid. 40.

Et : « Dimittite, et dimittetur vobis ¹¹. » En rursus quatuor mandata includuntur in illo : « Si quis vult post me venire, abneget semetipsum ¹². » Et in hoc isti æquivalente : « Qui invenit animam suam, perdet eam ¹³. »

7. Qui ergo decreto mentis divinitus afflato circumcendit semper quodam veluti spirituali gladio ex anima sua corporis proprii irrationalem amorem, hic est qui abnegat se ipsum, et animam suam odit valutariter ut in vitam æternam custodiat eam : « Attendite ne elemosynam faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis ¹⁴. » Et : « Cum orabitis, ne sitis tristes ¹⁵. » Et : « Si dimiseritis hominibus delicta eorum ¹⁶, » etc. Et : « Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra ¹⁷. » Et : « Ne judicate, ut non judicemini ¹⁸. » Et : « Date, et dabitur vobis ¹⁹. » Ecce rursus ut modo tot memorata mandata, unum aliud consummat et perficit. Quodnam autem illud est? Audiamus et faciamus. Opus enim in die iudicii repetetur a nobis. Nam dies illa manifestabit uniuscujusque opus : « Quia in igne revelatur : et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit ²⁰. »

8. Quodnam autem illud est magnum, primum et unum mandatum, quod reliqua efficit? Utique in Dominum Deum nostrum ex tota anima et ex toto corde, ex totis viribus et ex tota virtute, vera sinceraque charitas, totalisque ac genuinus amor in Christum intentus. Non potest quippe qui Deum amat, non amare etiam homines ut seipsum. Pronum quidem factu est, offendi et irritari vitiiis hominum injuriisque quas ab ipsis patiatur, eum qui nondum vero Dei amore purgatus est. At charitas in Deum, cor hominis occupans, omne prorsus ab eo expellit in homines odium. Ita quippe se habent duo hæc, amor Dei et amor hominum, ut prius alterum faciat, eo modo quo sol horas diei facit. Propterea hoc dixit Dominus : « Primum mandatum est : Diliges Dominum Deum tuum : secundum autem simile huic : Diliges proximum tuum sicut teipsum ²¹; » causa cur hoc addiderit : *Simile huic*, hæc est : quia charitas in Deum perfectrix, hortatrix et doctrix est charitatis erga homines. Et hæc ipsa vicissim in homines charitas vim causandi quasi mutuam quamdam exercet in charitatem qua Deus diligitur. Qui enim Deum amat ut oportet, hoc est, ut propter eum etiam homines diligit, ex ista, opinor, extensione et intensione charitatis levior alacriorque factus, ultra jam consuetos prosilit terminos, cætera quoque mandata perfectius exsequens, illud videlicet semper in omnibus conando, ut nihil agat aut velit nisi ex purissimo desiderio gratificandi Deo, quem testem et arbitrum præsentem cunctorum suorum et operum et affectuum perpetuo intuetur. Hinc illud scriptum est : « Justo lex non est posita ²². » Nam sic utique se gerentes nulli subsunt legi, quoniam sublimis quædam operatio eorum

ζ'. Ὅς τοίνυν λογισμῶ ἐνθέῳ περιτέμνεται ἀεὶ ὡς περ διὰ πνευματικῆς μαχαίρας τοῦ ἰδίου σώματος ἐκ τῆς ψυχῆς; ἀλογον ἀγάπην, οὐτός ἐστιν ὁ ἀπάρνούμενος ἑαυτὸν, ὃς καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν· « Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι· » καί, « Ὅταν προσεύχησθε, μὴ γίνεσθε σκυθρωποί· » καί, « Ἐὰν ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν· » καί, « Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς· » καί, « Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε· » καί, « Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. » Ἐοὺ γὰρ καὶ ἐπάταξ τὰς ἐντολάς τὰς ἡθῆ λεχθείσας μία ἐντολὴ πάλιν τελειοί. Τι; δὲ ἐστὶν αὕτη; Ἀκούσωμεν καὶ ποιήσωμεν· ποιῆσιν γὰρ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἀπαιτηθόμεθα· ἢ δὲ ἡμέρα δηλώσει ἐκάστου τὴν ποιῆσιν, « Ὅτι πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἐκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει. »

η'. Ἀλλὰ τίς ὄρα ἡ μεγάλη καὶ πρώτη καὶ μία ἐντολὴ, ἢ τὰς λοιπὰς διατηροῦσα; Ἡ εἰς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἰσχύος, καὶ δυνάμειος ἀγάπη γενναία, καὶ ὁλος ἔριος γνήσιος εἰς Χριστὸν τεταμένος. Οὐ δύναται δὲ ὁ τὸν Θεὸν ἀγαπῶν μὴ καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτὸν· εἰκὸς πρὸς τὸ πάθη δυσχεραίνειν τὸν μήπω τέως κακαθαρμένον· ἢ γὰρ εἰς Θεὸν ἀγάπῃ τὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους μίσηος παντελῶς οὐκ ἀνέχεται· ποιητικὸν γὰρ τοῦ δευτέρου τὸ πρότερον· ὡς ὠρῶν ἡμέρας ὁ ἥλιος ποιητικός. Διὰ τοι τοῦτο

θ. Ἐλεγεν ὁ Κύριος· « Πρῶτῃ ἐντολῇ τὸ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου· εἶτα δευτέρα ὁμοία αὐτῇ, τὸ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν· » διὰ τοῦτο προσέθηκε τὸ ὁμοία αὐτῇ, ἐπειδὴ ἡ εἰς Θεὸν ἀγάπῃ τελειωτικὴ ἐστὶ καὶ προτρεπτικὴ καὶ διδακτικὴ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀγάπης· καὶ αὕτη πάλιν τῆς εἰς Θεὸν αἰτία πέφυκε γίνεσθαι. Ὁ γὰρ τὸν Θεὸν ὡς χρῆ ἀγαπῶν, οἶμαι, διὰ τῆς ἀγάπης κουφισθεὶς, καὶ ἐπέκεινα τῶν λοιπῶν ἐντολῶν βαδίζειται, ὡς ἐφορον τῶν ἑαυτοῦ ἔργων τε καὶ λόγων, καὶ μᾶλλον τῶν νοημάτων, τὸν ἀκοίμητον τοῦ Θεοῦ ὀφθαλμὸν ἔχων ἀεὶ· « Δικαίω γὰρ, φησί, νόμος οὐ κεῖται· » κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἐστὶν ὁ νόμος· ἢ γὰρ πρᾶξις αὐτοῦ ὑπερῆρε νόμον. Ὁ τοίνυν ποθεῖν καὶ διψῶν Θεὸν τὴν αὐτοαγάπην καὶ αὐτοδικαιοσύνην, ἴλικος ἂν εἴη δίκαιος, οἶός τε εὐσεβής, πηλίκος· καὶ ὁποῖος θεοειδής τε καὶ ἐνάρετος, οἶός τε αὐθεωρητικός; τε καὶ πρακτικός; καθάπερ φησὶν ὁ μέγας Δαβὶδ· « Ἐφύλαξα τὰς ἐντολάς σου καὶ τὰ δικαιώματά σου, ὅτι πάσαι αἱ ἐντολαὶ σου μελέτη μου, καὶ αἱ ὁδοὶ μου ἐναντίον σου, Κύριε· » αἴτιον γὰρ, φησὶ τῶν φυλάξαι τὰς ἐντολάς σου τὸ εἶναι με διὰ τῆς μνήμης καὶ ἀγάπης ἐναντίον σου, Κύριε.

¹¹ Luc. vi, 37. ¹² Matth. xvi, 24. ¹³ Matth. x, 38. ¹⁴ Matth. vi, 4. ¹⁵ ibid. 5. ¹⁶ ibid. 14. ¹⁷ ibid. 19. ¹⁸ Matth. vii, 4. ¹⁹ Luc. vi, 38. ²⁰ I Cor. iii, 13. ²¹ Matth. xxii, 38. ²² I Tim. i, 9.

rans, esuriens, et sitiens Deum illum qui ipsa charitas, ipsa justitia est, in quam alto putas gradu justus erit et pius? quam excellenter Deo similis, et in omni virtute perfectus, sive quæ ad contemplativam, sive quæ ad activam pertinet vitam? Id innuit magnus David dicens: « Servavi mandata tua et justificationes tuas, quoniam omnia mandata tua meditatio mea sunt, et omnes viæ meæ in conspectu tuo, Domine ».

9. « Μη δίδετε τὰ ἄγρια τοῖς κυσίν. » Ὁ τοίνυν κατὰ διάνοιαν μυηθεὶς διὰ τοῦ τρόπου τῆς νήψεως τὰ τῆς καθ' ὅλου θεωρίας μυστήρια οὐποτε καταπιστεύσειε σαθραῖς· ἀκοαῖς βροντῆς ἤχον· ἀλλὰ πάντως οἰκονομήσει τοὺς ψυχοτρόφους λόγους ἐν κρίσει τοῖς διὰ τὸ νηπιώδες τῆς ἐν Χριστῷ νηπιότητος ἀκμὴν γάλα ποτιζόμενοι· καὶ ζητεῖ μὲν δι' ἐξερυσήσεω; θεῶν Γραφῶν, ὡς « Οἱ ἐξερυσῶντες τὰ μαρτύρια αὐτοῦ ἐν ὄλη καρδίᾳ ἐκζητήσουσι αὐτὸν, » κατὰ τὸν θεῖον Δαβὶδ· κρούει δὲ δι' εὐχῆς μωστικῆς τε καὶ ἀποβήτου ἐντυγχάνων τῷ Παρακλητῷ ἁγίῳ Πνεύματι στεναγμοῖς ἀλαλήτοις εἰξαι τῇ αἰτήσῃ, καὶ λαμπρόνα νοῖ χορηγήσαι ἡλίου τοῦ νοητοῦ ἰδηγὸν ἀπλανῆ.

10. « Προσεύχεται ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσασθε αὐτούς. » Πάλιν οὖν καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν Κυρίου καὶ αἰσθητῶς καὶ νοητῶς χρῆ φυλάσσειν· αἰσθητῶς μὲν, φεύγειν ὡς ἐξ ὄφειός τε καὶ πυρὸς αἰρετικῶν ἡθρῶν καὶ ἀπιστῶν νοητῶς δὲ, λογισμοῖς ψευδοῦς γνώσεως φεύγειν, τοὺς διὰ τῶν δεξιῶν τὰς ἀριστερὰς πράξεις ὑποβάλλοντας, οἱ τοὺς ἀληθινοὺς ἀντὶ τοῦ θεολογήσαι θεομαχῆσαι παρεσκώασαν. Οὐκ ἀγνοεῖται δὲ περὶ τῶν νοητῶν ψευδοπροφητῶν θεωρημα, καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ τοιαῦτα ἀθρεῖν· καὶ Μυρμιδόνων ἀνάσσειν, ὡς λόγος, ἀλλὰ μὴ ὑπ' αὐτῶν βασιλεύεσθαι· οἱ γὰρ διακριτικοὶ τὴν διάνοιαν, τοὺς μὲν ἐκκρίνοντες τῶν λογισμῶν, τοὺς δὲ ἀποδοκιμάζοντες· ὅπως συλλαμβάνονται οἱ δι' ἐνθυμησεως πολεμοῦντες ἡμᾶς δαιμόνες, ἐν διαβολαῖς διαλογίζοντες ἔνδον.

11. Mandatum etiam Christi est: « Intrate per angustam portam », etc. Si enim: « Justus vix salvabitur, ut declaravit divina Scriptura » « impius et peccator ubi parebunt? » Quænam ista est « angusta porta et arcta via? » Has mihi nominari audienti venit in mentem illud Jobi ad Deum dictum: « Signavi, ait, si quid non volens transgressus sum ». Utique enim, « Scienti bonum facere, et non facienti, judicium est illi. » Sequamur reliqua Domini verba: « Non fornicaberis, ait, non adulterabis. » Prospice superius istis mandatum ex quo horum pendet observatio: « In

12. « Προσεύχεται ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσασθε αὐτούς. » Πάλιν οὖν καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν Κυρίου καὶ αἰσθητῶς καὶ νοητῶς χρῆ φυλάσσειν· αἰσθητῶς μὲν, φεύγειν ὡς ἐξ ὄφειός τε καὶ πυρὸς αἰρετικῶν ἡθρῶν καὶ ἀπιστῶν νοητῶς δὲ, λογισμοῖς ψευδοῦς γνώσεως φεύγειν, τοὺς διὰ τῶν δεξιῶν τὰς ἀριστερὰς πράξεις ὑποβάλλοντας, οἱ τοὺς ἀληθινοὺς ἀντὶ τοῦ θεολογήσαι θεομαχῆσαι παρεσκώασαν. Οὐκ ἀγνοεῖται δὲ περὶ τῶν νοητῶν ψευδοπροφητῶν θεωρημα, καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ τοιαῦτα ἀθρεῖν· καὶ Μυρμιδόνων ἀνάσσειν, ὡς λόγος, ἀλλὰ μὴ ὑπ' αὐτῶν βασιλεύεσθαι· οἱ γὰρ διακριτικοὶ τὴν διάνοιαν, τοὺς μὲν ἐκκρίνοντες τῶν λογισμῶν, τοὺς δὲ ἀποδοκιμάζοντες· ὅπως συλλαμβάνονται οἱ δι' ἐνθυμησεως πολεμοῦντες ἡμᾶς δαιμόνες, ἐν διαβολαῖς διαλογίζοντες ἔνδον.

9. Aliud hoc mandatum est: « Nolite sancta dare canibus ». A cujus observatione non deficit profecto, qui adeptus per attentionem vitæ sobriæ, studiumque indefessum, intelligentiam pleorumque sacrorum dogmatum et sublimium mysteriorum, haud sane confidet corruptis auribus cœlestes illos divini tonitruum sonos. Sed suam omnino sanctam doctrinam apte dispensabit, dispersiens in accommodatas alendis animabus institutiones, qualibus parvuli in Christo lacte ipsis conveniente pascuntur. Hic idem haud partis nimium fidens, sed satagens ut crescat in scientia, scrutatione diligenti penitus nititur introspicere Scripturas divinas. Sicut qui « Scrutantur testimonia Dei, et toto corde exquirunt eum », juxta sanctum David: pulsatque per orationem lulumam et arcuam conveniens Paraclitum sanctum Spiritum « gemitibus inenarrabilibus », orat concedi quod petit, et infundi suæ menti radium divini Solis, duces sibi viæ obscuræ certissimum futurum.

10. En madatum alterum: « Attendite a falsis prophetis: a fructibus eorum cognoscetis eos ». Et hoc quoque Domini mandatum et per sensus et per mentem adimplendum est. Per sensus quidem fugiendo, ut sit a serpente, aut ab igne coram visis, hæreticas et infideles bestias; per mentem autem vitando ratiocinationes captiosas falsæ fallacisque doctrinæ. Quales operationibus sinistris dextri loci honorem subdole tribuunt. Quibus quæ attendunt errabundæ et errorum magistræ mentes, pro theologia nobis, hoc est vera et pia de Deo doctrina theomachiam, hoc est eceleratam et amentem Dei oppugnationem obtrudunt. Non me fugit alia expositio hujus mandati de cavendis falsis prophetis, ad allegoricum translata sensum, ut per eam putetur imperari nobis dominium in cogitationes nostras, quo ut dici solet Myrmidonibus præsimus, non autem hos regnare super nos patiamur. Id præceptum observant qui pollent vi spirituum discernendorum. Hi enim e cogitationibus menti obortis, quasdam ut probas seligunt et fovent, alias ut noxias aversantur et abigunt, quo fraudes deprehendantur insidiantium nobis per subintrusas suggestiones dæmonum, qui contra nos intra eos in consiliis suis mussitant.

11. Mandatum etiam Christi est: « Intrate per angustam portam », etc. Si enim: « Justus vix salvabitur, ut declaravit divina Scriptura » « impius et peccator ubi parebunt? » Quænam ista est « angusta porta et arcta via? » Has mihi nominari audienti venit in mentem illud Jobi ad Deum dictum: « Signavi, ait, si quid non volens transgressus sum ». Utique enim, « Scienti bonum facere, et non facienti, judicium est illi. » Sequamur reliqua Domini verba: « Non fornicaberis, ait, non adulterabis. » Prospice superius istis mandatum ex quo horum pendet observatio: « In

²² Psal. cxviii, 8. ²³ Matth. vii, 6. ²⁴ Psal. cxviii, 2. ²⁵ Rom. viii, 26. ²⁶ Matth. vii, 15. ²⁷ ibid. 13. ²⁸ I Petr. iv, 18. ²⁹ Job ii, 17.

spirita ambulate, et desideria carnis non perficietis⁴¹. Mens enim nostra præoccupata suasionibus oppugnantis eam Satanæ omnem nequitiam exsequitur per corpus insensibiliter. Igitur spiritu ambulans, et semper sobrius ac vigil, potest per Dei gratiam omne Domini mandatum opere complere.

12. Quid autem novus et sanctus Decalogus Domini nostri Jesu Christi? Beatitudines, inquam, ab eo prædicatæ magnas exercentium virtutes, an non ad scopum et ipsæ quem nobis proposuimus pertinent? Pertinent sane, quin et mirifice illi congruunt, sive rem ex evangelicis et propheticis judicemus Scripturis, sive e naturali serie ac consequentia recti ordinis. Etenim quis non acriter invigilans custodiendo suo cordi, proculque ab ipso arcendæ omni malitiæ, pauper spiritu potest esse? quis humilis, aut lugens, aut mitis, aut esuriens et sitiens justitiam, aut misericors, aut (quod omne bonum procurat cordi et animæ) mundus corde? Quis non semper intentus sibi et pervigil, interne pacatus est, ac propterea, cum opus est, exterius pacificus? Quis propter justitiam persecutionem patitur, vel in animo, vel sensibiliter? aut quis, non spe semper gaudens, Domini gaudio repletur? Quis indesinenter propendit in Deum, quis cui hæc ipsa in Deum propensio, non in locum et meritum orationis nunquam intermissæ non imputetur ex gratia? Quis abdicata semel cura corporis, non jucunde perpetuo commorantem in corde proprio mentem suam experitur? Quis procurat sibi naturalem notitiam mundi totius et omnium quæ in eo sunt: quis simul cum enarrator? Nonne sibi attendens, nonne qui serio suis cogitationibus invigilat, et his quas novit noxias, alias ex adverso contrarias opponit? malas increpans paribus cum Jobo dicitis: Ite, inquiete, in malam rem, indecore, pravæ, amentes; quas non plures fecerim quam canes gregem moorum. Cum idem e contrario foveat, curet, promoveat, mente gregibus talium pascendis a Domino otu-

13. Ex his cunctis apparet beatitudinum a Christo Jesu prædicatarum non aliam vim ac potestatem esse, non alio eas spectare, non alium in scopum tendere, quam in cordis puritatem et humilitatem, quod hæc sint duæ virtutes perfectivarum perfectivissimæ. Continent enim intra se vim virtutum universarum omnem, quemadmodum firmamentum ætheream simul terrenamque creaturam complectitur ambiens. Viden' ergo ut quod humilitate carerent, projecti angeli e cælo sint? ut quod sibi non attenderit invigilans proprio profectui, proditor Judas sit erasus ex albo electorum? Humilitas quippe sibi attenta fidei et spel et charitatis effectrix perfectrixque est, ac compendiosiore servandorum Dei mandatorum in se habet viam. Nam cui concessum est, esse vere humilem, is in vita sua divinas beatitudines actione velut pietas repræsentat; rursus, qui mundus corde fuerit idem sine dubio erit humilis; pro-

Α μη τελήσῃτε· ὁ γὰρ νοῦς ἡμῶν ἐὰν φθάσῃ καμῆν ἀπὸ τοῦ πολεμοῦντος αὐτὸν Σατάν, πᾶσαν κακίαν ἐκτελεῖ διὰ σώματος ἀνεπαισθήτως· ὁ οὖν πνεύματι περιπατῶν καὶ ἀεὶ νήφων δύναται εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν πᾶσαν ἐντολὴν δεσποτικὴν διαπράξασθαι.

ιβ'. Τί δὲ ἡ νέα καὶ ἁγία Δεκάλογος, ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, λέγω; Τῶν ἐναρτίων μακαρισμῶν οὐ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν ἐξεθέμεθα διὰ τὴν Γραφῶν εὐαγγελικῶν τε καὶ προφητικῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φυσικῆς ἀκολουθούσης τάξεως, τῶν σκοπῶν ἡμῶν συνάδουσι; Τίς μὴ νήφων ἀεὶ τῆ καρδίᾳ πτωχὸς; τῷ πνεύματι ἐκ πάσης κακίας γενέσθαι δύναται; ἢ πεινῶν, ἢ πραῖς; ἢ πεινῶν καὶ δειψῶν τὴν δικαιοσύνην, ἢ ἐλεημων, ἢ τὸ πᾶν ἀγαθὸν προξενῶν, τῆ καρδίᾳ καὶ τῆ ψυχῇ καθαρὸς αὐταῖς; Τίς μὴ νήφων ἀεὶ εἰρηνοποιὸς ἐνδοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἔξω, ἢ ἐνεκεν δικαιοσύνης δεδιωγμένος, καὶ νεκρῶς; ἢ τίς μὴ χαίρων ἀεὶ τῆ ἐλπίδι Κυρίου γήθους ἐμπέπληται; Τίς ὁ ἀδιαλείπτως πρὸς Θεὸν νεύων, ᾧ ἢ πρὸς Θεὸν νεύσις εἰς ἀδιάλειπτον προσευχὴν λογίζεται ἐκ χάριτος; Οὐχ ὁ καταλειπὼν τὸ σῶμα, οὐ πάσας τὰς διατριβάς ἐν τῇ αὐτοῦ καρδίᾳ διὰ νόδου ἀεὶ ποιούμενος; Τίς πρῶξενος φυσικῆς τῶν ὄντων θεωρίας, τίς τῶν μεγαλουργιῶν τοῦ Θεοῦ εὐαπόδοκτος ἐκδιηγητήης; Οὐχ ὁ νήφων, οὐχ ὁ προσέχων τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς, καὶ ἀντίθετα, ὡς περὶ ὁ Ἰωβ, τοῦτοις ἀνθυποφέρων; Ἄτιμοι, λέγων, καὶ πεφραυλισμένοι ἐνδεεῖς φρενῶν· οὐδ' οὐχ ἡγήσάμην κύνας τῶν ἐμῶν νομάδων, ἦτοι τῶν δεξιῶν ἐνδυμῶν ποιμαινομένων ὑπὸ Κυρίου διὰ τοῦ εἰδότης ποιμακτικῆς τάξεως.

hoc magnatum Dei sibi est ipse credi dignissimum

ιγ'. Ἡ γὰρ τῶν μακαρισμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν δύναμις τε καὶ ἐνέργεια οὐ πρὸς ἄλλο τι βλέπουσι, καὶ τὸν ἄλλον σκοπὸν ἔχουσι, ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, καὶ τὴν ταπεινωσιν, ὡς μᾶλλον οὐσῶν τῶν δύο τούτων ἀρετῶν τῶν τελειωτικῶν τελειωτικωτάτων περιέχουσι γὰρ πᾶσαν ἀρετὴν ἐνδοῦ, καθάπερ δὴ τὸ στερέωμα τῆν τε αἰθέριον καὶ ἐπίγειον κτίσιν. Ὅρα οὖν χωρὶς ταπεινώσεως ἐρρήθαι ἀγγέλους ἐξ οὐρανοῦ· καὶ χωρὶς νηφαλιότητος ἰδοῦ προδότας ριπῆς ἐκ τῶν ἐκίλετων· αὐτὴ γὰρ πίστει καὶ ἐλπίδι καὶ ἀγάπῃς ἐνεργητικῆ καὶ τελειωτικῆ, καὶ τὴν συντομωτέραν ὁδὸν τῶν θείων ἐντολῶν ἐν αὐταῖς ἔχο.σα· ὁ γὰρ καταξωθεὶς ὡς ἀεὶ ταπεινὸς; γενέσθαι τοὺς θείου; μακαρισμοὺς ἐν τῷ ἰδίῳ βίῳ διὰ πράξεως ἐξωγράφου. Ὁ δ' αὖ πάλιν καθαρὸς τῆ καρδίᾳ ἔσται πάντως καὶ ταπεινός· ἴδιον γὰρ τῆς καθαρότητος; ἡ ταπεινώσις, καὶ ἡ εἰς Θεὸν μετ' ἔρωτος καὶ θυμηδίας ἀγάπη τε καὶ ἐφρασις, γνωριστικὰ αὐτῆς καθ-

⁴¹ Galat. v, 16.

εσθήκασιν. Ὁ δὲ τοιοῦτος καὶ τὰς λοιπὰς διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν ἀρετῶν εὐρεθθήσεται φυλάττων · ὁ γὰρ ταπεινὸς οὔτε εἰκὴ ὀργίζεται, οὔτε ἐτέραις ὑβρίσει περιβάλλει τὸν ἀδελφόν. Τὸ δὲ καταλλαγῆναι πρὸς τοῦ δώρου κατ' ἐντολῆς ποιήσιν, ὅτε καὶ γένηται, μᾶλλον ἴδιον τοῦ ταπεινοῦ, ὅς δούλον ἔσχατον πάντων αὐτὸν ἡγεῖται, καὶ πρὸς ἀλήθειαν γῆν, καὶ σποδίν, καὶ κίθαυμα · ὅς πρῶτος τὴν ἐστί καὶ πενθῶν καὶ πεινῶν τὴν δικαιοσύνην, Θεὸν, καὶ ἀρετὴν · καὶ διὰ καὶ ἐλεῆμων · εἰ γε χορηγὸς ἔστι πάσης ἐργασίας ἀγαθῆς ἢ μακαρίας ταπεινώσεως. Καθαρὸς δὲ τῆ καρδίᾳ τίς μᾶλλον τοῦ χηζιμολόφρονος ἄλλοι κλέιον εὐρεθήσεται; εἴ γε δι' ὑψηλοφροσύνην καὶ Σατὰν ἀκάθαρτος; ὁ ἀσώματος. Εἰ δὲ καὶ πάντες ἐθέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται, ὡς φησὶν ἡ Γραφή, τίς ἄρα τοῦ κατὰ Χριστὸν ταπεινοῦ εὐσεβέστερος ἢ δεδιωγμένος, ὡς ἐφη ὁ Σωτήρ, τὰ ἐξαιρετα τοῦ Ἰησοῦ βίον ἐν τῷ σώματι βαστάσει, εἰ γε μὴ δι' ὑψηλοφροσύνην κατὰστικτο; ἀμαρτίας;

Satan expers eorroris Immundus factus est, nisi vere in Christo Jesu persecutionem patientur, ut ait Scriptura : quisnam vero in Christo humili, aut justior, aut magis persecutionem patiens? ut Salvator ait ; utpote cum is quæ sunt eximia in vita Jesu in corpore suo circumferat : qui autem non est humilis, propter superbiam totius compunctus signatibus peccatorum armaret.

ιβ. Εἶδες δύναμιν θείων εὐγαλικῶν βήματων, εἶδες ἀληθῆ ὁση τίς ἐστι νήψεώς τε καὶ ταπεινώσεως; Ὡτως ἄρα πέφυκεν ἡ πανάρετος; στολή Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ, ἡ μακαρία, λέγω, ταπεινώσεως, καὶ ἀγγελικῆ καθαρότητος τῆς διανοίας φυλακτικὰ εἶναι τε καὶ γίνεσθαι ἐν τοῖς βουλομένοις φιλοκοπεῖν πασῶν τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν · ἀρχουσαί γὰρ εἰσὶν ἀρχουσῶν, βασιλίδες ἐντολῶν ἢ ἀρετῶν · αὐταὶ γὰρ φυλασσόμεναι περιεκτικῶς φυλάττουσι καθ' ὃν εἰρήκαμην τρόπον τὸς λοιπὰς ἐντολάς τὰς ἐξῆς παρὰ Ματθαίου, μᾶλλον δὲ παρὰ Χριστοῦ λεγομένας · καὶ οὕτως εὐρίσκειται ὁ ταπεινός, ὅτε καθαρός τῆ καρδίᾳ ἐνταλμάτων ἀπάντων ἀριστος; φύλαξ τοῦ ἑαυτοῦ Δεσπότη ἢ καὶ Θεοῦ · οὐδέποτε καὶ κοπιᾷσει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον, καὶ ζήσεται εἰς μέλλοντα, καὶ μακαριοθήσεται παρὰ Κυρίου ἐν τῇ ἀπεράντῳ καὶ αἰωνίῳ ζωῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

ιγ. Θες τοιαυτῶν τὸν νοῦν σου εἰς τὰ λεγόμενα · εἰσελθέτωσαν εἰς τὰ; ἀκοῆς σου τὰ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημίνα, εἰ γε πιστεύεις αὐτῷ · Ἐφη γὰρ ὅτι καὶ περὶ ἀργοῦ λόγον· λόγον ἀποδώσομεν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ · ἱκανὸς δὲ οὗτος ὁ λόγος, ἐάν νήψη ἡμῶν ἢ διάνοια. Ὁδ; δὲ τὰ γεγραμμένα οὐ συνίησι, οὔτε μὴ τῶν λεγομένων ἀκούει, ἴσκειν ὁ τοιοῦτος; σωλήνη δεχομένη ὕδωρ καὶ μὴ αἰθανομένην ὅτι δι' αὐτοῦ παρέρχεται. Τίς οὖν ἄρα μὴ κλαύση, τίς οὐ λυπηθῆ καὶ καταπλαγῆ, ὅτι ὁ Δεσπότης τῆς οἰκουμένης δι' ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν δούλων αὐτοῦ τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων βοᾷ, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀκούων; Τίνα δὲ ἐστι τὰ κηρυττόμενα δι' αὐτῶν; Ὁ γάμος ἐτοιμος, φησὶ, καὶ τὰ στεύματά μου τεθυμένα · ὁ νυμφίος μετὰ δόξης καὶ μεγαλοπρεπείας κάθηται ἐν τῷ νυμφῶνι, καὶ θέχεται τοὺς ἐρχομένου; μετὰ χαρᾶς · ἢ θύρα ἀνοίγεται, οἱ ὀπισθίαι σπουδάζουσι. Πρὸς τοῦ κλεισθῆναι τὴν θύραν, ἐξυποδίστατε, μὴ ποτε ἐξω

pria quippe puritatis est humilitas, cujus characteres et signa unde dignoscantur sunt charitas in Deum dulci affectu conjuncta, et ejusdem aliquando fruendi ardens desiderium. Talis porro qui fuerit, alias quoque virtutes ex his duabus aptas reperietur custodire. Nam humilis haud sine causa irascitur, neque ulciscitur in fratrem injuriosus ab eo acceptas, paribus rependendis. Mandatum etiam illud, reconciliandi sibi fratrem ante donum offerendum, quis promptius et melius humili homine implebit, qui se ultimum omnium reputat, vere persuasus esse se pulverem, cinerem, purgamentum? Idem præterea mitis est, et lugens, et esuriens justitiam, Deum et virtutem; idem misericors, largus præbitor omnium quæ habet aut potest ministrare. Quid enim beneficentius beata humilitate? Mundus vero corde quis unquam alius verius perfectiusque reperietur quam homo humiliter de se sentiens? Nam unde ex superbia? Si autem omnes qui pie volunt vivere in Christo Jesu persecutionem patientur, ut ait Scriptura : quisnam vero in Christo humili, aut justior, aut magis persecutionem patiens? ut Salvator ait ; utpote cum is quæ sunt eximia in vita Jesu in corpore suo circumferat : qui autem non est humilis, propter superbiam totius compunctus signatibus peccatorum armaret.

14. Vidisti vim divinorum Evangelii verborum, vidisti quantum robur sit attentionis et humilitatis? Sic plane natura fit, ut virtutibus splendens omnibus stola Christi Filii Dei, hoc est, beata humilitas, et angelica puritas mentis, custodes et nunc sint, et futuræ semper sint, volentibus in via Spiritus contendere, omnium Dei mandatorum. Principes quippe illæ principum sunt, reginæ mandatorum ac virtutum. Ipsæ enim dum custodiuntur, comprehensive custodiuntur, eo quem diximus modo, cætera mandata, deinceps a Matthæo vel potius a Christo exposita. In hunc modum reperitur humilis et mundus corde optimus exsecutor omnium mandatorum Domini ac Dei sui, ejus causa laborat in hoc sæculo, et vivet in futuro, beatificatus a Domino in perenni et æterna vita, in Christo Jesu Domino nostro.

15. Adhibe igitur mentem ad hæc quæ dicuntur, ingredientur in aures tuas quæ dicta sunt a Domino, si ei credis. An enim (quod ipse dixit) de verbo otioso a nobis prolato reddemus rationem in die iudicii, et non reddemus de verbo a Deo nobis dicto, a nobis neglecto et otioso relicto? Vigilet ergo mens nostra contendens ad verbum omni acceptione dignum implendum. Qui scripta non intelligit, nec ea quæ dicuntur audit. Talis similis est canali sic aquam accipienti, ut eam per se transire non sentiat. Quis ergo non fleat, non plangat, non obstupescat, quod Dominus orbis universi cum et per sese et per servos suos prophetas et apostolos clamet, non est tamen qui eum audiat? Quid autem illi prædicant? *Nuptiæ*, inquiunt, paratæ sunt, altitia occisa. Sponsus cum gloria et magnificentia sedet in thalamo, et excipit venientes cum gaudio. Fores patent. Ministri

spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis⁴¹. Mens enim nostra præoccupata suasionibus oppugnantis eam Satanæ omnem nequitiam exsequitur per corpus insensibiliter. Igitur spiritu ambulans, et semper sobrius ac vigil, potest per Dei gratiam omne Domini mandatum opere complere.

12. Quid autem novus et sanctus Decalogus Domini nostri Jesu Christi? Beatitudines, inquam, ab eo prædicatæ magnas exercentium virtutes, an non ad scopum et ipsæ quem nobis proposuimus pertinent? Pertinent sane, quin et mirifice illi congruunt, sive rem ex evangelicis et propheticis judicemus Scripturis, sive e naturali serie ac consequentia recti ordinis. Etenim quis non acriter invigilans custodiendo suo cordi, proculque ab ipso arcendæ omni malitiæ, pauper spiritu potest esse? quis humilis, aut lugens, aut mitis, aut esuriens et sitiens justitiam, aut misericors, aut (quod omne bonum procurat cordi et animæ) mundus corde? Quis non semper intentus sibi et per vigil, interne pacatus est, ac propterea, cum opus est, exterius pacificus? Quis propter justitiam persecutionem patitur, vel in animo, vel sensibiliter? aut quis, non spe semper gaudens, Domini gaudio repletur? Quis indesinenter propendet in Deum, quis cui hæc ipsa in Deum propensio, non in locum et meritum orationis nunquam intermissæ non imputetur ex gratia? Quis abdicata semel cura corporis, non jucunde perpetuo comorantem in corde proprio mentem suam experitur? Quis procurat sibi naturalem notitiam mundi totius et omnium quæ in eo sunt: quis simul cum hoc magnatum Dei sibi est ipsi credi dignissimum enarrator? Nonne sibi attendens, nonne qui serio suis cogitationibus invigilat, et iis quas novit noxias, alias ex adverso contrarias opponit? malas increpans paribus cum Jobo dicitis: He, inquisitione, in malam rem, indecores, pravæ, amentes; quas non plaris fecerim quam canes gregem meorum. Cum idem e contrario foveat, curet, promoveat, mente gregibus talium pascendis a Domino ostendita.

13. Ex his cunctis apparet beatitudinum a Christo Jesu prædicatarum non aliam vim ac potestatem esse, non alio eas spectare, non alium in scopum tendere, quam in cordis puritatem et humilitatem, quod hæc sint duæ virtutes perfectivarum perfectivissimæ. Continent enim intra se vim virtutum universarum omnem, quemadmodum firmamentum ætheream simul terrenamque creaturam complectitur ambiens. Viden' ergo ut quod humilitate carerent, projecti angeli e cælo sint? ut quod sibi non attenderit invigilans proprio profectui, proditor Judas sit erasus ex albo electorum? Humilitas quippe sibi attenta fidei et spel et charitatis effectrix perfectrixque est. ac compendiosiore servandorum Dei mandatorum in se habet viam. Nam cui concessum est, esse vere humilem, is in vita sua divinas beatitudines actione velut pictas repræsentat; rursus, qui mundus corde fuerit idem sine dubio erit humilis; pro-

A μη τελήσητε· ὁ γὰρ νοῦς ἡμῶν ἐὰν φθάσῃ καμῆν ἀπὸ τοῦ πολεμοῦντος αὐτὸν Σατάν, πᾶσαν κακίαν ἐκτελεῖ διὰ σώματος ἀνεπαίσθητος· ὁ οὖν πνεύματι περιπατῶν καὶ αἰετὶ νήφων δύναται διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν πᾶσαν ἐντολὴν δεσποτικὴν διαπράξεσθαι.

ιβ'. Τί δὲ ἡ νέα καὶ ἁγία Δεκάλογος, ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, λέγω; Τῶν ἐναρτέων μακαρισμοὶ οὐ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν ἐξεθέμεθα διὰ τὴν Γραφῶν εὐαγγελικῶν τε καὶ προφητικῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φυσικῆς ἀκολουθοῦσης τάξεως, τῶν σκοπῶν ἡμῶν συνάδουσι; Τίς μὴ νήφων αἰετὶ τῆ καρδίᾳ πτωχὸς; τῶ πνεύματι ἐκ πάσης κακίας γενέσθαι δύναται; ἢ πενήτων, ἢ πρᾶδι; ἢ πεινῶν καὶ ἐψῶν τὴν δικαιοσύνην, ἢ ἐλεημῶν, ἢ τὸ πᾶν ἀγαθὸν προξενῶν, τῆ καρδίᾳ καὶ τῆ ψυχῇ καθαρὸς αὐταῖς; Τίς μὴ νήφων αἰετὶ εἰρηνοποιὸς ἐνδοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἔξιω, ἢ ἐνεκεν δικαιοσύνης δεδιωγμένος, καὶ νεκρῶς; ἢ τίς μὴ χαίρων αἰετὶ ἐλπίδι Κυρίου γήθους ἐμπέπλεται; Τίς ὁ ἀδίαλειπτος πρὸς Θεὸν νεύων, ᾧ ἢ πρὸς Θεὸν νεύσις εἰς ἀδιάλειπτον προσευχὴν λογίζεται ἐκ χάριτος; Οὐχ ὁ καταλιπὼν τὸ σῶμα, οὐ πάσας τὰς διατριβὰς ἐν τῇ αὐτοῦ καρδίᾳ διὰ νόος αἰετὶ ποιούμενος; Τίς πρόξενος φυσικῆς τῶν ὄντων θεωρίας, τίς τῶν μεγαλοργιῶν τοῦ Θεοῦ εὐαπόδεκτος ἐκδηγητήης; Οὐχ ὁ νήφων, οὐχ ὁ προσέχων τοῖς πονηροῖς λογισμοῖς, καὶ ἀντίθετα, ὡσπερ ὁ Ἰωβ, τοῦτοις ἀνθυποφέρων; Ἄτιμοι, λέγων, καὶ πεφραυλισμένοι ἐνδεεῖς φρενῶν· οὐδ' οὐχ ἡγησάμενη κύνες τῶν ἐμῶν νομάδων, ἦτοι τῶν δεξιῶν ἐνθυμιῶν ποιμαινομένων ὑπὸ Κυρίου διὰ τοῦ εἰδότος ποιμαίνοντος τάξιν.

ιγ'. Ἡ γὰρ τῶν μακαρισμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν δύναμις τε καὶ ἐνέργεια οὐ πρὸς ἄλλο τι βλέπουσι, καὶ τὸν ἄλλον σκοπὸν ἔχουσι, ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, καὶ τὴν ταπεινωσιν, ὡς μᾶλλον οὐσῶν τῶν δύο τούτων ἀρετῶν τῶν τελειωτικῶν τελειοποιωτάτων περιέχουσι γὰρ πᾶσαν ἀρετὴν ἐνδοῦ, καθάπερ δὴ τὸ στερέωμα τῆς τε αἰθέριου καὶ ἐπίγειου κτίσειν. Ὅρα οὖν χωρὶς ταπεινώσεως ἐρρήφθαι ἀγγέλους ἐξ οὐρανοῦ· καὶ χωρὶς νηφαλιότητος ἰσοῦ προδόσης ριφῆς ἐκ τῶν ἐπιπέτων· αὕτη γὰρ πίστεις καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης ἐνεργητικὴ καὶ τελειωτικὴ, καὶ τὴν συντομωτέρην ὁδὸν τῶν θείων ἐντολῶν ἐν αὐταῖς ἔχο· σα· ὁ γὰρ καταξέθεθις ὡς αἰετὶ ταπεινὸς; γενέσθαι τοὺς θεοῦ; μακαρισμοὺς ἐν τῶ ἰδίῳ βίῳ διὰ πράξεως ἐζωγράφησιν. Ὁ δ' αὖ πάλιν καθαρὸς τῆ καρδίᾳ ἔσται πάντως καὶ ταπεινός· ἴδιον γὰρ τῆς καθαρότητος ἢ ταπεινώσεως, καὶ ἢ εἰς Θεὸν μετ' ἔρωτος καὶ θυμηρίας ἀγάπῃ τε καὶ ἔφρασις, γνωριστικὰ αὐτῆς καθ-

⁴¹ Galat. v, 16.

εστῆκασιν. Ὁ δὲ τοιοῦτος καὶ τὰς λοιπὰς διὰ τῶν A
 δύο τούτων ἀρετῶν εὐρεθῆσεται φυλάττων· ὁ γὰρ
 ταπεινὸς οὐτε εἰκῆ ὀργίζεται, οὐτε ἐτέραις ὑβρεσι
 περιβάλλει τὸν ἀδελφόν. Τὸ δὲ καταλλαγῆναι πρὸ
 τοῦ δώρου κατ' ἐντολῆς ποιήσιν, ὅτε καὶ γένηται,
 μᾶλλον ἴδιον τοῦ ταπεινοῦ, ὃς δούλον ἔσχατον πάν-
 των αὐτὸν ἡγείται, καὶ πρὸς ἀλήθειαν γῆν, καὶ σπο-
 δὸν, καὶ κῆθαρμα· ὃς πρῶτος τὴν ἐστὶ καὶ πενθῶν καὶ
 πεινῶν τὴν δικαιοσύνην, Θεὸν, καὶ ἀρετὴν· καὶ ὁ δὲ
 καὶ ἐλεήμων· εἰ γε χορηγός ἐστι πάσης ἐργασίας ἀγα-
 θῆς ἢ μακαρία ταπεινώσει. Καθαρὸς δὲ τῆ καρδία τίς
 μᾶλλον τοῦ χθαρμαλόφρονος ἄλλο; κλεῖτον εὐρεθῆσε-
 ται; εἶγε δι' ὑψηλοφροσύνην καὶ Σατὰν ἀκάθαρτος;
 ὁ ἀσώματος. Εἰ δὲ καὶ πάντες ἐθίλοντες εὐσεβῶς
 ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται, ὡς φησὶν ἡ
 Γραφή, τίς ἄρα τοῦ κατὰ Χριστὸν ταπεινοῦ εὐσεβέ- B
 στερος ἢ δεδιωγμένος, ὡς ἔφη ὁ Σωτὴρ, τὰ ἐξέλκετα
 τοῦ Ἰησοῦ βλοῦ ἐν τῷ σώματι βαστάζει, εἰ γε μὴ δι
 ὑψηλοφροσύνην κατὰστικτος; ἀμαρτίας;
 Satan experte corporis immundus factus est, nisi
 vere in Christo Jesu persecutionem patientur, ut
 aut justior, aut magis persecutionem patiens? ut
 vita Jesu in corpore suo circumferat: qui autem
 punitus stigmatibus peccatorum appareat.

ιδ'. Εἶδες δύναμιν θεῶν εὐγγελικῶν βημάτων, εἶδες
 ἀληθῆ ὅση τίς ἐστὶ νῆψώς τε καὶ ταπεινώσεως;
 Ὑβτω; ἄρα πέφυκεν ἡ πανάρετος; στολὴ Χριστοῦ τοῦ
 Υἱοῦ Θεοῦ, ἡ μακαρία, λέγω, ταπεινώσει, καὶ ἀγγε-
 λικῆ καθαρότης τῆς διανοίας φυλακτικαὶ εἶναι τε
 καὶ γίνεσθαι ἐν τοῖς βουλομένοις φιλοπονεῖν πασῶν
 τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν· ἀρχουσαι γὰρ εἰσὶν ἀρχου- C
 σῶν, βασιλίδες ἐντολῶν ἢ ἀρετῶν· αὐταὶ γὰρ φυ-
 λασσόμεναι περιεκτικῶς φυλάττουσι καθ' ὃν εἰρή-
 μακρον τρόπον τὸς λοιπὰς ἐντολάς τὰς ἐξῆς παρὰ
 Ματθαίου, μᾶλλον δὲ παρὰ Χριστοῦ λεγομένας· καὶ
 οὕτως εὐρίσκειται ὁ ταπεινός, ὃ τε καθαρὸς τῆ καρ-
 διᾶ ἐνταλμάτων ἀπάντων ἄριστος φύλαξ τοῦ ἑαυτοῦ
 Δεσπότης τε καὶ Θεοῦ· οὐδὲν ἐκεν καὶ κοπιᾷ εἰς
 τὸν αἰῶνα τούτου, καὶ ζήσεται εἰς μέλλοντα, καὶ
 μακαριοθήσεται παρὰ Κυρίου ἐν τῇ ἀπεράντῳ καὶ
 αἰωνίῳ ζωῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

ιε'. Θὲς τοιγαροῦν τὸν νοῦν σου εἰς τὰ λεγόμενα·
 εἰσελθέτωσαν εἰς τὰ; ἀκοάς σου τὰ παρὰ τοῦ Κυρίου
 εἰρημίνα, εἰ γε πιστεύεις αὐτῷ· ἔφη γὰρ ὅτι καὶ
 περὶ ἀργῶ λόγους λόγους ἀποδώσομεν ἐν ἐκείνῃ τῇ
 ἡμέρᾳ· Ἰκανὸς δὲ οὕτος ὁ λόγος, ἐάν νῆψη ἡμῶν ἡ
 διάνοια. Ὁ; δὲ τὰ γεγραμμένα οὐ συνήσει, οὐτε D
 μὴ τῶν λεγομένων ἀκούει, εἰκοιεν ὁ τοιοῦτος; σωλήνι
 δεχομένῳ ὕδωρ καὶ μὴ αἰσθανομένῳ ὅτι δι' αὐτοῦ
 παρέρχεται. Τίς οὖν ἄρα μὴ κλαύσει, τίς οὐ λυπη-
 θῆ καὶ καταπλαγῆ, ὅτι ὁ Δεσπότης τῆς οἰκουμένης
 δι' ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν δούλων αὐτοῦ τῶν προφητῶν
 καὶ ἀποστόλων βοᾷ, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀκούων; Τίνα
 δὲ ἐστὶ τὰ κηρυττόμενα δι' αὐτῶν; Ὁ γάμος ἔτοι-
 μος, φησὶ, καὶ τὰ σιτεῦματά μου τεθυμένα· ὁ νυμ-
 φῶν, μετὰ δόξης καὶ μεγαλοπρεπειᾶς κάθηται ἐν τῷ
 νυμφῶνι, καὶ δέχεται τοὺς ἐρχομένους μετὰ χαρᾶς·
 ἡ θύρα ἀνέφικτα, οἱ ὀπηρῆται σπουδάζουσι. Πρὸ τοῦ
 κλεισθῆναι τὴν θύραν, ἐξυποδίστατε, μὴ ποτε ἐξω

pria quippe puritatis est humilitas, cujus chara-
 cteres et signa unde dignoscantur sunt charitas
 in Deum dulci affectu conjuncta, et ejusdem ali-
 quando fruenti ardens desiderium. Talis porro
 qui fuerit, alias quoque virtutes ex his duabus
 aptas reperietur custodiare. Nam humilis haud sine
 causa irascitur, neque ulciscitur in fratrem inju-
 rias ab eo acceptas, paribus rependendis. Manda-
 tum etiam illud, reconciliandi sibi fratrem ante
 donum offerendam, quis promptius et melius hu-
 mili homine implebit, qui se ultimum omnium
 reputat, vcre persuasus esse se pulverem, cine-
 rem, purgamentum? Idem praeterea mitis est, et
 lugens, et esuriens justitiam, Deum et virtutem;
 idem misericors, largus praebitor omnium quae ha-
 bet aut potest ministrare. Quid enim beneficentius
 beata humilitate? Mundus vero corde quis
 unquam alius verius perfectiusque reperietur
 quam homo humiliter de se sentiens? Nam unde
 ex superbia? Si autem omnes qui pie volunt vi-
 vere in Christo Jesu persecutionem patientur, ut
 ait Scriptura: quisnam vero in Christo humili,
 Salvator ait; utpote cum is quae sunt eximia in
 non est humilis, propter superbiam totus com-
 punitus stigmatibus peccatorum appareat.

14. Vidisti vim divinatorum Evangelii verborum,
 vidisti quantum robur sit attentionis et humilitatis?
 Sic plane natura fit, ut virtutibus splendens
 omnibus stola Christi Filii Dei, hoc est, beata
 humilitas, et angelica puritas mentis, custodes et
 nunc sint, et futuræ semper sint, volentibus in via
 Spiritus contendere, omnium Dei mandatorum.
 Principes quippe illæ principum sunt, reginæ man-
 datorum ac virtutum. Ipsæ enim dum custodiuntur,
 comprehensive custodiuntur, eo quem diximus
 modo, cætera mandata, deinceps a Matthæo vel
 potius a Christo exposita. In hunc modum reperit-
 tur humilis et mundus corde optimus exsecutor
 omnium mandatorum Domini ac Dei sui, cujus
 causa laborat in hoc sæculo, et vivet in futuro,
 beatificatus a Domino in perenni et æterna vita,
 in Christo Jesu Domino nostro.

15. Adhibe igitur mentem ad hæc quæ dicuntur,
 ingrediantur in aures tuas quæ dicta sunt a Domi-
 no, si ei credis. An enim (quod ipse dixit) de verbo
 otioso a nobis prolato reddemus rationem in die
 judicii, et non reddemus de verbo a Deo nobis
 dicto, a nobis neglecto et otioso relicto? Vigilet
 ergo mens nostra contendens ad verbum omni ac-
 ceptione dignum implendum. Qui scripta non in-
 telligit, nec ea quæ dicuntur audit. Talis similis
 est canali sic aquam accipienti, ut eam per se
 transire non sentiat. Quis ergo non fleat, non
 plangat, non obstupescat, quod Dominus orbis
 universi cum et per sese et per servos suos pro-
 phetas et apostolos clamet, non est tamen qui eum
 audiat? Quid autem illi prædicant? *Nuptiæ*, in-
 quiant, parato sunt, altitia occisa. Sponsus cum
 gloria et magnificentia sedet in thalamo, et excipit
 venientes cum gaudio. Fores patent. Ministri

varie discurrentes satagunt. Properate, ne foris exclusi maneatis, et non sit qui vos introducat. In his non est qui intelligat, non est qui studium adhibeat. Sed desidia et sollicitudo hujus sæculi velut catena ligavit mentem nostram. Divinas Scripturas recte quidem scribimus, recte legimus, recte autem ipsas audire nolumus, quia non volumus quæ illæ præcipiunt exsequi. Quis peregrinationem longam suscipit non proviso in viam victu? nos tamen relicta hic annona nostra, temere vacui capessimus iter immensum. Beatus qui abunde proviso viatico, secure profisciscitur ad Dominum. En decem virgines non dormiunt. En servi vigilantes satagunt, expectantes dominum suum, gnari venire ipsum accepto regno, cum virtute et gloria magna, coronaturum servos qui talentis ab ipso iis creditis strenue negotiati fuerint, interfecturum autem hostes suos qui negligenter illum super se regnare. Quomodo autem venit? Nocte media, alte sopita omni humana natura, repente de cælo fit sonus magnus, et horrenda tonitrua, et terribilia fulgura, cum terræmotu, quibus concussi expergiscuntur qui dormiebant, et recordatur quisque suorum operum, sive ea bona sive mala fuerint; qui vero mala egerunt, tundunt sua pectora, in strato suo jacentes, quoniam non est quo fugiant, aut ubi occultentur, aut tempus emendandi per poenitentiam ea in quibus peccantes deliquerunt. Etenim terra concutitur; tonitrua horribiliter resonantia consternant, fulgura terribiliter exsplendescunt, dire conturbant; caligo autem caeca undique ipsos obumbrat miserrimos. Sic et in illa hora, quando fulgur velocissimum momentito expavescit terram totam; cui terrori superveniens clangor tubæ acutissimus e cælo, excitabit dormientes, et expergisci coget sopitos a sæculo. Ipsi enim cæli cum suis virtutibus titubabunt; et terra universa maris tremore imitabitur, a facie gloriæ Judicis venientis. Ignis quippe terribilis præcedet ante faciem ejus, percurrens et purgans terrain a sceleribus quæ inquinaverunt ipsam. Infernus pandit aternas suas portas. Mors destruitur. Pulvis autem putridus auditio clangore tubæ vivificabitur. Mirum omnino visui innumeræ animæ, velut in mari pisces infinito numero sese vilantes in inferno, in ictu oculi prorumpent inde, et ossa quæque sua quocunque quæsitum ibunt, ea invicem adspiciant, et sibi induent, ac resurgentes clamabunt universæ dicentes: Gloria ei qui congregavit nos et suscitavit per suam misericordiam. Tunc justii gaudent, et sancti exsultant. Tunc perfecti ascetæ consolationem pristinis laboribus parem accipiunt; martyres, apostoli, prophetæ coronantur. Beatus cui sancto continget horam videre illam, qua justii rapiuntur cum gloria in nubibus in occursum immortalis Sponsi, omnes qui dilexerunt ipsum, et studuerunt exsequi omnes voluntates ejus. Quanto autem amplificavit magis unusquisque in hac vita suas ipsius alas, tanto altius volat: et quanto quisque diligentius mundavit oculum sui

μείνητε· και οὐκ ἔστιν ὁ εἰσφέρων ὑμᾶς. Καὶ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἔστιν ὁ συνίων, οὐκ ἔστιν ὁ σπουδῆν τιθέμενος· ἀλλ' ἡ βλάβη και ἡ φροντίς τοῦ αἰῶνος τούτου, ὡσπερ ἄλυσος, ἔδεισεν ἡμῶν τὴν διάνοιαν. Τὰς θείας Γραφὰς ὀρθῶς μὲν γράφομεν, και ὀρθῶς ἀναγινώκομεν· ὀρθῶς δὲ τούτων ἀκοῦσαι οὐ θέλομεν, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι ἡμᾶς τὰ παρ' αὐτῶν ἐπιτελεῖν. Τίς δὲρα ἀπέδημησεν ἐπισιτισμοῦ χωρὶς μακρὰν ὁδὸν; καθάπερ ἡμεῖς βουλιμέθα, ἀφέντες τὸν ἐπισιτισμὸν ἡμῶν ἐνταῦθα, μηδὲ εἰς τὴν ἀποδημίαν ἐπιφέρεισθαι. Μακάριος ὅστις μετὰ παρρησία; ἀπέδημησε πρὸς τὸν Κύριον, βασιτάζων τὸν ἐπισιτισμὸν αὐτοῦ ἀνευθεῖ. Ἰδοὺ δὲ και αἱ δέκα παρθένοι οὐ καθεῦδοι· και οἱ δοῦλοι πραγματεύονται προσδεχόμενοι τὸν δεσπότην ἑαυτῶν, ἐπιγινόντες ὅτι ἔλαβε τὴν βασιλείαν, και ἔρχεται μετὰ δυνάμειος και δόξης πολλῆς στεφανῶσαι μὲν τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς καλῶς πραγματευσαμένους τῷ ἀργυρίῳ ᾧ ἐκομίσαντο παρ' αὐτοῦ· ἀνελεῖν δὲ τοὺς ἔχθρους αὐτοῦ τοὺς μὴ θέλοντας αὐτὸν βασιλεύσαι ἐπ' αὐτούς. Ὁποῖον δὲ τρόπον; Ἐν μέσῃ νυκτὶ, ἐν ὑπνῳ κατεχομένης τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσειος, αἰφνιδίως ἐκ τοῦ οὐρανοῦ γίνεται ἤχος μέγας, και βρονταὶ φρικταὶ, και ἀστραπαὶ δειματώδειος μετὰ σεισμοῦ· ἐκθροοῦνται ἐξαίφνης οἱ καθεῦδοι, και μνημονεῖ ἐκαστος τὰ αὐτοῦ ἔργα, εἰτε ἀγαθὰ εἰτε κακά· οἱ δὲ τὰ κακά πράξαντες τύπουνται τὰ στέρνα αὐτῶν, κείμενοι ἐπὶ τῆς κοίτης, ὅτι οὐκ ἔστι τοῦ φυγεῖν, ἢ κρυθῆναι, ἢ μεταμελεθῆναι ἐφ' οἷς ἔπραξαν· ἢ τε γὰρ γῆ σείεται, και αἱ βρονταὶ βοῶσαι φοβοῦσιν, αἱ ἀστραπαὶ πτοοῦσιν· σκοτία τε βαθεῖα κατέχει αὐτούς. Οὕτω και ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ ὡς ἀστραπὴ δειντάτη αἰφνιδίως θροῖσει πᾶσαν τὴν γῆν· σάλπιγξ γὰρ μετὰ φόβου σαλπίζει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, και ἐγερεῖ τοὺς καθεῦδοι, ἐξυπνήσει τοὺς ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένους· οὗτοι γὰρ οἱ οὐρανοὶ μετὰ τῶν δυνάμειος αὐτῶν σαλευθῆσονται, και ἡ γῆ πᾶσα ὡσπερ τὸ ὑδωρ τῆς θαλάσσης τρομάξει ἀπὸ προσώπου τῆς αὐτοῦ. Πῦρ γὰρ φοβερὸν προερέξει πρὸ προσώπου αὐτοῦ, παρατρέχων και καθαρίζων τὴν γῆν ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τῶν μινασῶν αὐτῆν· ὁ ἤδη ἀνοίγει τὰς αἰωνίας αὐτοῦ πύλας· ὁ θάνατος· κατήρηται· ὁ δὲ χούος ὁ σαπείος, ἀκούσας τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγο; ζωοποιηθῆσεται· θαῦμα γὰρ ἰδεῖν ἀνηθῶς πῶς ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ἐν τῷ ἔθῃ, ὡσπερ πλῆθος ἰχθύων ἐν τῇ θαλάσῃ στεφομένων, οὕτως ἀναριθμητον πλῆθος τὰ ὁσα τῆς ἀνθρωπίνης φύσειος ἑκαστον αὐτῶν περιέρχεται ζητοῦν τὰς ἑαυτῶν ἐρμονίας· και ἔγερθέντες κρᾶζουσι ἀπαντες· και λέξουσι· Δόξα τῷ συναγαγόντι ἡμᾶς· και ἔγεραντι διὰ τὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν. Τότε οἱ δίκαιοι ἀγάλλονται, και οἱ ὅσιοι εὐφραίνονται· οἱ τέλειοι ἀσχηταὶ παρακλοῦνται ἀπὸ τοῦ μόθου τῆς ἀσχησειος αὐτῶν· οἱ μάρτυρες στεφανοῦνται, ἀπόστολοι, και προφηταί. Μακάριος οὖν ὅστις καταξιωθῆ τὴν ὥρην ἐκείνην, πῶς ἀρπάζονται μετὰ δόξης ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἀθανάτου νυμφίου πάντες οἱ ἀγαπήσαντες αὐτὸν, και σπουδάσαντες ἐπιτελεῖσαι πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ. ὡσπερ δὲ ἐμεγάλυνεν ἑκαστος

ἐνταῦθα τὸ ἑαυτοῦ πτερὸν, οὕτω καὶ πέταται τὰ ἄφῃλά· καὶ καθὼς ἐντεῦθεν ἕκαστος ἐκάθηρε τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, οὕτως ὄρα καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ὡς περ ἐπέθησεν αὐτὸν ἕκαστος, οὕτω καὶ κορέννυται τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Θαυμάζει δὲ καὶ ὁ πρῶτος Ἀδὰμ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ὄρων μέγαρα καὶ θαυμαστά· πῶς ἀπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ὁμοζύγου αὐτοῦ ἔβη τῆλικαῦτα καὶ πλῆθος γενεῶν προήχθη. Πλείονα δὲ θαυμάσει τὸν Δημιουργὸν Θεὸν, πῶς ἀπὸ μιᾶς φύσεως ταῦτα γενέσθαι ᾤκονόμησεν.

cordis, tanto clarius videt gloriam Dei; quanto denique ardentius Deum desideravit, tanto suavius ejus tandem possessi suavitate satiatur. Mirabitur vero primus Adam in illa hora videns magna et stupenda, quomodo ex ipso et ejus conjuge gentes tam multæ, et tanta generationum variarum profuxerit series. Magis autem mirabitur Creatorem Deum, qui ab una natura tot tantaque providerit effici.

ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΤΗΣ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΙΑΣ

IGNOR

ΠΩΣ ΥΠΗΡΕΤΕΙ Ο ΔΙΑΚΟΝΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΙΕΡΕΩΣ, ΕΝ ΤΕΤΤΩ ΜΕΓΑΛΩ ΕΣΠΕΡΙΝῳ, Τῳ ΟΡΘῳ Τῃ ΚΑΙ Τῃ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ,

ΣΥΝΤΕΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ, ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ.

ORDO SACRI MINISTERII,

QUOMODO VIDELICET

SACERDOTI DIACONUS MINISTRAT, IN CELEBRIBUS VESPERIS, MATUTINO ET MISSA.

A SANCTISSIMO ET OECUMENICO PATRIARCHA DOMINO PHILOTHEO COMPOSITUS ET ORDINATUS

Ἰστίον, ὅτι ὁ διάκονος οὐδέποτε ἄλλοτε ἐνδύεται ἐν τῷ ἐσπερινῷ, καὶ τῷ ὄρθῳ, εἰ μὴ ἐν τοῖς ἐσπερινοῖς τῶν Σαββάτων, καὶ τοῖς ὄρθοις τῶν Κυριακῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, Ὁμοίως ἐν τοῖς ἐσπερινοῖς καὶ τοῖς ὄρθοις τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν, καὶ Θεομητορικῶν (1). Ὁσαύτως ἐνδύεται καὶ ἐν τοῖς ἐσπερινοῖς, καὶ ἐν ταῖς προηγιασμέναις τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Καὶ ἐν τῇ ἑορτῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ τῶν ἁγίων πατρῶν (2), καὶ ἀπαξαπλῶς, εἰς πάντας τοὺς ἐσπερινοὺς

Sciendum, diaconum nusquam alias in Vesperis aut Matutinis sacris vestibus indui, nisi in Sabbatorum Vesperis, et Dominicarum Matutinis, per totum annum. Et pariter in Vesperis et Matutinis Domini nostri et Dei Genitricis festorum. Parique modo in Vesperis, mysteriisque præsanctificatis sanctæ et magnæ Quadragesimæ induitur. Et in Annuntiationis die sacro, et in sanctarum Domini Passionum vigiliis, et ut semel dicam, in Vesperis omnibus cum introitus solemnitate persolvendis.

Jacobi Goari notæ.

(1) In tres classes festa distribuunt Græci, in Δεσποτικά, quæ Christi Domini sunt: Θεομητορικά, quæ Dei Matris; καὶ τῶν ἁγίων, quæ sanctorum sunt ἱερωγία. Glycas sex diebus cuncta Deum condidisse contemplatus, sex etiam festis seu potius æconomie suæ in carne mysteriis, cuncta renouasse arbitratus est in parte *Annal.* ubi hoc ordine leguntur enumerata: Nativitas, Baptismus, Passio, Resurrectio, Ascensio, et Pentecoste. Verum cum Transfigurationis dies solemnissimus sit Græcis, miror cur hebdomadi festorum diem unum detraxerit Glycas. Fidelius itaque Dominica festa his versibus alii recensent:

Τὸ χαῖρε, γέννη, Συμεὼν, καὶ Ἰωρδάνης,
Θαδῶρον, Λάζαρος, τὰ Βαῖα, ζῦλον

PATROL. GR. CLIV.

Ἐγερσις, ἄρισ, πνεῦμα.

Annuntiatio, Nativitas, Præsentatio Christi in Symeonis ulnis, ejus Baptismus, Transfiguratio, Lazari resurrectio, dies Palmarum, Crucifixio, Resurrectio, Ascensio et Pentecoste. Eadem porro Dei Matris festa celebrat Ecclesia Orientalis, quæ et Occidua, præterquam Visitationis, cujus est apud nos recentior institutio.

(2) Nox quæ Parasreven sequitur, solempne festum est Græcis, et, ut jam observatum est, inter festa Dominica computatur: illamque orationibus, supplicationibus publicis per vias decantatis, et vigiliis intenti transigunt, tali etiam cultus apparatu, ut ipsamet Roma suorum Græcorum nocturnam processionem magna cum admiratione suspiciat.

24

Nec non et in Matutinis in quibus magna gloria (id est, hymnus *Gloria in excelsis*) canitur. Et in Missis singulis per totum anni ambitum, siquidem in illis celebrare, hoc est, ministrare voluerit.

Vigiliarum series.

Imminente jam celebrium Vesperarum tempore, exsurgit sacerdos cum diacono, tribusque variis sacro adorationis ritu, cunctis fratribus adhuc consentibus, coram imagine Christi factis reverentiis, tribusque aliis pariter coram Deiparæ imagine, unaque pariter in medio, et una alia versus unumquemque chorum; deinceps in sacrarium ingreditur. Et accepta dalmatica stolaque sua diaconus, postquam ter ad Orientem adoraverit, sacerdotem adit, et ait: *Benedic, domine, dalmaticam cum stola.* Benedictique illa sacerdos, dicens: *Benedictus Deus noster ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.* Uterque deinde propriis sibi vestibus ornatur. Istud nunc hoc pacto non observatur; solus namque sacerdos adoratur, et solus stolam suam assumit et casulam, et thus adolere incipit, lectore vel caeremoniarum magistro cercum praeficiente, et, *Jubete*, exclamante. Eoque praecedente cum cereo, sacerdos pro more portis egressus templum universum suffumigat, et a caeremoniis, coram sacris foribus exclamante, *Jubete*, exsurgunt omnes. Sacerdos autem toto templo suffumigato, ad vestibulum etiam progreditur, thusque etiam ibi adolet, et rursus speciosis portis ingressus, suavi et modula voce exclamat, *Benedic, Domine.* Iterataque sacrarum imaginum suffu-

Α τούς έχοντας είσοδον. Ὁμοίως καὶ τοὺς ὄρθρους καθ' οὗ; ψάλλεται μεγάλη δοξολογία. Καὶ εἰς πάσας τὰς λειτουργίας τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ εἴπερ βούληται λειτουργεῖν.

Διάταξις τῆς ἀγρυπνίας.

Τοῦ καιροῦ ἐπιστάντος τοῦ μεγάλου ἑσπερινῶς δηλονότι ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς σὺν τῷ διακόνῳ, καὶ ποιοῦσι μετανοίας γ' εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, πάντων τῶν ἀδελφῶν καθημένων. Ὁμοίως ποιοῦσι καὶ εἰς τὴν τῆς Θεοτόκου εἰκόνα μετανοίας γ' (3) · εἰς τὴν μέσην μίαν, καὶ εἰς τοὺς χοροῦς, πρὸς μίαν · εἶτα εἰσέρχονται εἰς τὸ ἱερατεῖον. Καὶ λαβὼν τὸ στοιχάριον αὐτοῦ ὁ διάκονος, καὶ τὸ ὠράριον, καὶ προσκυνήσας κατὰ ἀνατολὰς γ', προσέρχεται τῷ ἱερεὶ, καὶ φησιν · *Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ στοιχάριον σὺν τῷ ὠραρίῳ.* Καὶ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτὰ λέγων · *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Εἶτα ἐνδύεται ἐκάτερος τὰς οἰκείας στολὰς. Τοῦτο νῦν, οὐχ οὕτω γίνεται · ἀλλ' ὁ ἱερεὺς μόνος προσκυνεῖ, καὶ μόνος ἐνδύεται ἐπιτραχήλιον καὶ φελώνιον, καὶ ἄρχεται θυμιᾶν, ἀναγνώστου, ἢ εὐταξίου τὴν λαμπάδα κατέχοντός, καὶ τὸ, *Κελεύσατε*, ἐκφωνήσαντος. Καὶ προπορευομένου αὐτοῦ μετὰ λαμπάδος θυμιᾶ ὁ ἱερεὺς τὸν ναὸν ἅπαντα συνήθως ἐκ τῶν θυρῶν ἐξερχόμενος, καὶ ἐκφωνήσαντος τοῦ εὐταξίου ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν τὸ, *Κελεύσατε*, πάντες ἀνίστανται. Θυμιᾶσας δὲ ὁ ἱερεὺς τὸν ναὸν ἅπαντα, ἐξέρχεται καὶ εἰς τὸν νάρθηκα, καὶ θυμιᾶσας κάκεισε, εἰσέρχεται διὰ τῶν ὠραίων πυλῶν, καὶ ἐκφωνεῖ μετὰ μέλους τὸ, *Κύριε, εὐλό-*

Jacobi Goari notæ.

(3) Monachi pœnitentium statum professi, et pœnitentiæ opéribus dicati, non hujusmodi tantum opera μετανοίας; sed et cœnobia sua, eremorumque cellas, seu pœnitentiæ officinas, ad quas convolarunt, ab antiquo vocaverunt. Hinc pœnitentiam ædificasse legitur, qui monasterium condidit, et μετανοίαν in eo habere, etiam hodie dicunt καλόγηροι *religiosi*, qui habitationem perpetuam, per hâbitus monachalis susceptionem, in eodem fixerunt. At cum afflictiones laboresque corporeos, pœnitentiæque opus quodcumque potuerunt interpretari μετανοίαν; et primum præcipuumque pœnitentiæ argumentum fuerit olim illa corporis dejectio, humilisque animi in terram demissio, qua προσκλινοῦντες pœnitentes insigniores, peccati desuebant, preces aliorum implorabant, et requirebant spem veniæ; exinde Deo cultum exhibitura, vel sacras imagines veneratura, quælibet genuflexio, vel corporis inclinatio, a monachis μετανοία vocitari cœpit: addo, quod cum summum erga flagitiosos peccatores, vel a fide lapsos benevolentiae indicium fuerit, pœnitentiæ locus concessus, et indulgentiæ consequendæ facta promissio; ipsi votis quibus poterant eam in Ecclesia postulabant, omnisque illorum sermo, μετανοίαν, oris gemitus omnis et cordis suspirium vocem hanc μετανοίαν, ingeminabat. Hanc ideo vocem cum monachi ex pœnitentiæ arrepto instituto familiarem sibi reddidissent, ad salutem quoque impetrandam et reddendam, illa eadem usi fuerunt. Unde tandem contigit, ut honor quicumque, reverentiaque Ecclesiæ pastoribus vel ministris exhibita, in pœnitentiæ optatæ vel professæ argumentum μετανοία, a Græcorum

vulgo sit dicta: et jam si sacerdotibus vel monachis occurrant, intra salutis oblatæ spatium, manu pectori admota, dicunt μετανοία: tum ut illa voce honorem se illis præstare indicent, tum etiam ut eorum suffragiis pœnitentiæ tempus sibi a Deo concedi deposcant. Illi vero eadem voce, et salutem et honorem grato animo referentes, bene precantur. Hinc trita satis sententia, μετανοίαν ποιεῖν, et μετανοίαν βάλλειν, patet. Cæterum duplici modo fit illa: vel enim ore manibusque terræ allixis, cum genuum inflexione profundissime deorsum inclinant et procumbunt; et tunc est μετανοία μεγάλη, quæ etiam στρωτή: si minus corpus inflectant, dicitur μικρά: cum vero plures pro more persolvunt, ultimas semper minores et minores faciunt, simulque orationunculam aliquam proferunt. De his Horologium, καὶ εἰ ἐστὶ Τεσσαρακοστή, ποιοῦμεν τὰς τρεῖς μεγάλας μετανοίας, λέγοντες τὴν προγραφείσαν εὐχὴν, et siquidem sit *Quadragesima, tres magnas venias facimus, suprascriptam orationem dicentes.* Et est hujusmodi illa. A prosternentibus se prima vice dicitur, *Κύριε καὶ δέσποτα τῆς ζωῆς μου, πνεῦμα ἀργίας, περιεργίας, φιλαρχίας, καὶ ἀργολογίας μὴ μοι δός.* Dum secundo inclinant: *Πνεῦμα δεσποτεινοφροσύνης, καὶ αὐφροσύνης, καὶ ὑπομονῆς, καὶ ἀγάπης, χάρισαι μοι τῷ σὺ δούλῳ.* Dum tertio: *Ναὶ, Κύριε βασιλεῦ, δώρησαι μοι ὄραν τὰ ἐμὰ πταίσματα, καὶ μὴ κατακρίνειν τὸν ἀδελφόν μου · ὅτι εὐλογητὸς εἰ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Ἰδιώταις αὐτεῖν, id est, simplicioribus et illiteratis monachis, hanc solam vocem, Ἐλέησόν με, Κύριε, τὸν ἁμαρτωλόν, recitare est imperatum.

γησον· και θυμιάσας· πάλιν τὰς ἀγίας εἰκόνας, εἰσέρχεται διὰ τῶν ἀγίων θυρῶν, και θυμιῶν τὴν ἀγίαν τράπεζαν. ἐκφωνεῖ· Δόξα τῇ ἀγίᾳ, και ὁμοουσίῳ, και ζωοποιῷ, και ἀδιαιρέτῳ Τριάδι, πάντοτε ᾧν, και δεῖ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν ὁ προσεστῶς, ἢ ὁ ταχθεὶς· μοναχὸς ψάλλει τὸν προοιμιακόν (4)· ὁ δὲ ἱερεὺς κλείσας τὰ ἅγια θύρια, ἵσταται ἐντὸς τοῦ ἀγίου βήματος. Ὅταν δὲ ἀρξῶνται ψάλλειν τὸ, Ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα. κ. τ. λ., ἐξέρχεται μετὰ τοῦ κανονάρχου, και ποιῶσι μετάνοιαν εἰς τὴν μέσην μίαν, και οὕτως ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς εἰς τὸν ἴδιον τόπον· ὁ δὲ κανονάρχης λέγει τοὺς στίχους ἱστάμενος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ. Ὅταν δὲ ψάλλωσι τὸ, Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς, και λέγει τὰς εὐχὰς τοῦ λυχνικοῦ ἱστάμενος ἀσκητῆς ἔμπροσθεν τῶν ἀγίων θυρῶν· και μετὰ τὴν συμπλήρωσιν λέγει τὴν μεγάλην συναπτὴν. Ὅ δὲ διάκονος ἐνδύεται εἰς τὸ γ' Ἀντιφώνων τοῦ ψαλτηρίου, και λέγει τὴν μικρὰν συναπτὴν· εἰδ' οὐκ ἔστι στιχολογία, ἐνδύεται, τοῦ προοιμιακοῦ λεγομένου, και λέγει τὴν μεγάλην συναπτὴν.

Ταῦτα μὲν οὕτω γίνεται ἀγρυπνίας οὐσης (5), εἰ δὲ μὴ ἔστιν ἀγρυπνία, οὐδὲν τοιοῦτον γίνεται, οὐτε μετανοίας ποιῶσιν, οὐτε θυμιᾶ πρῶτον ὁ ἱερεὺς, οὐτε τὰ ἅγια θύρια ἀνοίγονται, ἀλλ' ἱστάμενος ἔμπροσθεν τῶν ἀγίων θυρῶν ἀσκητῆς, ἐνδεδυμένος ἐπιτραχήλιον, ἐκφωνεῖ τὸ, Εὐλόγητός ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, ᾧν και δεῖ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Καὶ ὁ προσεστῶς, ἢ ὁ ταχθεὶς μοναχὸς λέγει τὸν προοιμιακὸν ψαλμὸν, χύμα (6)· και λέγει C

Jacobi Guari notæ.

(4) Subintellige ψαλμὸν. Is vero *proœmiacus psalmus* non est qui toti psalterio prælligitur, quem ideo plerique apud Hieronymum *Spiritus sancti præfationem* vocant; sicut et Chrysologus, serm. 44, *Psalmorum præfationem*. Sed est psalmus 103 *proœmiialis* ea de causa Græcis, quod ab eo *Vesperas*, missam aliasque preces, in hujus Eucherii decursu lustrandas, exordiuntur. Unde non inepte, me iudice, Zonaras precum differentiam referens, ex his quasdam præfationum locum tenere, alias officia terminare, cæteras in harum medium interjiciendas. Verba ejus sunt: Αἱ πρῶτῶν ἱερῶν λεγόμεναι ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν ὑμνωδίαις διάφοροι εἰσιν· αἱ μὲν γὰρ προλέγονται, ἃ; και προοίμια εἶπον· αἱ δὲ ἐπιλέγονται μετὰ τὴν ὑμνωδίαν, ἃ; ὑποθέσεις ἐκάλεισαν, ὡς ὑποτιθεμένας τοῖς ἕρνοις, και μετ' αὐτοὺς λεγομένας· τὰς δὲ παραθέσεις (forsan correctius legeretur *παρενθέσεις*) ὠνόμασαν, ὡς παρατιθεμένας τὸν λαὸν τῷ Κυρίῳ· *Varia a sacerdotibus inter quotidiana divina laudis officia precesiones sunt. Præmittuntur enim quædam quas idcirco præfationes de nomine dixerunt. Sub finem sunt hypotheses, quia fini hymnorum subjectæ adduntur: commendatitiæ sunt tandem, quæ populum Domino commendant.*

(5) Solemnia festa Dominicasque productis per noctem vigiliis stationibusque præveniunt monachi Græci (de Latinis quippe nullus qui experimento assenserit, id negabit) longissimas autem sibi præfuisse monachos ἀνομιήτους; hac de causa vocatos historicorum omnium scriptis compertum habemus, inter quos præcipuus fuit Synæones ille de quo Evagrius lib. III, cap. 21. Fes istae itaque diebus producunt Vigiliis cuncti Græci, quibus prius Latini se dederunt exemplo, de quibus Cassianus, lib. III, De

migatione, penetrat sanctas fores, et sanctam mensam incensans, voce sonora dicit: *Gloria sanctæ et consubstantiali, et vivificæ et individuæ Trinitati, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.* Et dicto, Amen, superior vel præscriptus monachus proœmiacus psalmum decantat; sacerdos autem clausis sanctis foribus in sancto tribunali stat. Cum vero cœperint cantare: *Aperiente te manum tuam, etc.*, egreditur cum canonum præcentore, et simul reverentiam exhibent in medio: atque ita in suum locum abscedit sacerdos. Canonum vero præcentor in medio templi stans, versiculos recitat. Cantato vero: *Omnia in sapientia fecisti*, discedit sacerdos, et nudo capite stans, ante sacras fores lucernarii orationes legit. Quo peracto, etiam magnam collectam dicit. Diaconus autem circa tertium Psalterii Antiphonum induitur, et parvam collectam dicit: si vero non est versiculorum recitatio, induitur, dum proœmiacus psalmum persolvitur, et magnam collectam pronuntiat.

Hæc quidem isto pacto sunt, si vigilia peragitur; eadem vero deficiente, nihil hujusmodi observatur, neque veniæ sunt, neque prius thus adolet sacerdos, neque sacræ fores reserantur; verum stans ille detecto capite e sacrarum forium regione, stola ornatus, exclamat: *Benedictus Deus noster, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.* Et superior, vel ita jussus monachus psalmum proœmiacum recitat currenti voce, et sine cantu: et sa-

can. nocturn. diur. orat. modo, cap. 8: *Sane vigiliis quæ singulis hebdomadibus a Vespera illucescente Sabbato celebrantur idcirco leviores, hyemali tempore quo noctes sunt longiores, usque ad quartum gallorum cantum, per monasteria moderantur, ut post excubias totius noctis reliquias duabus ferme horis reficientes corpora sua, nequaquam per totum diei spatium somni torpore marcescant; requie brevi hujus temporis pro totius noctis refectioe contenti.* Modernorum vero Græcorum vigilandi rationem omnem Basilii hieromonachus Maleinus describit his verbis: *Statim adveniente nocte, instituenda vigiliatio ad horas duas (post solis occasum) et audita hora octava surgendum. Hunc terminum transire monacho non decet; alii usque ad tertiam, quartam et quintam, ante Matutinam synaxim, et nonnunquam per totam noctem extendunt Vigiliis: præcipue quibusdam festis, aut publicis ad celebranda sacra die sequenti, futuris consentibus. Matutino autem somno post synaxim abstinere, quandoquidem ille monasticæ vitæ non est consentaneus.* Ad Matutinas porro quæ festivis diebus profunda semper nocte, cantuque solemniori Ecclesia persolvuntur, plebs rudis antiqui ritus apprime tenax, nec non etiam hortatu et correctionibus sacerdotum excitata, diligentius assurgere consueta est: ab eisque frequentius obeundis nec ipsi imperatores Orientis abhorruere; sollemnioresque eorum Vigiliis in palatio, nocturnis officii producendas percenset Codinus, et ejus commentator Gretserus in suis elucidationibus.

(6) Pro familiari sibi consuetudine vocem hanc in Lexico scribit Meursius, et ut sine anima corpus, vocem pariter absque sensu ob oculos ponit. Hanc dum in *Bibliotheca PP.* interpret anonymus

cerdos lucernarii orationes persolvit. Quibus finitis, A sacerdos aut diaconus suo loco stans magnam collectam pronuntiat, videlicet: *In pace Dominum precemur, et reliqua.*

Sciendum sacras fores nusquam aperiri, nisi in celebrium Vesperarum initio, cum tunc solum adolelet sacerdos; in quocunque solemnibus introitu, Vesperarum videlicet, et Missæ pro sancto Evangelio: parique modo a verbo: *Accedite, ad finem usque sanctæ Missæ manent apertæ.* Notum sit diaconum indui debere (si jam a principio Vesperarum non sit indutus), dum tertium Psalterii Antiphonum (dummodo sit psalmodiarum Davidicarum per versus recitatio) persolvitur; sin vero, dum cantatur proœmia us, ut præmissum est. Hoc vero pacto induitur: Exhibita superiori reverentia, obliqua porta, quæ a latere est, ingreditur in sanctum tribunal; ubi sacerdotem stantem comperit quem proinde appellat dicens: *Benedic, domine, tunicam simul cum stola.* Sacerdos autem benedictionem impertitur, dicens: *Benedictus Deus noster, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.* Atque ita diaconus se vestibus exornat, et psalmodia completa egressus stat in loco sibi conserto. Et parvam collectam recitat: *Adhuc et iterum in pace Dominum precemur, et reliqua.* Et exclamat sacerdos: *Quia tua est potentia, et tuum est regnum, et tua est virtus et gloria, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.* Et tunc cantatur, *Domine clamavi*¹. Quo finito, diaconus accepto thuribulo, et thure injecto, adit sacerdotem intra sacrum tribunal stantem, et ait: *Benedic, domine, incensum.* Et benedicit sacerdos dicens: *Benedictus Deus noster, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.* Et suffumigat sacrarium diaconus, et templum universum, et reversus thuribulum deponit, ibidemque præstolatur. Cum vero cantatur: *Gloria, et nunc*, ingreditur sacerdos, et stola casulaque ab eo assumptis, sit solemnibus introitus, accipiente primum diacono thuribulum et thus in illud immittente, benedictionemque, ut præmissum est, exposcente, eodemque cum sacerdote e boreali latere egrediente. Et apertis foribus sanctis, præcedentibus cum cereis duobus lectoribus, subsequitur sacerdos, demissam gerens D casulam, et ad solitum locum procedunt. Ibi depositis a lectoribus cereis, hinc et inde in templi medio, e regione sacrarum valvarum consistit sacerdos. Stas quoque diaconus a dextris sacerdotis modice retrorsum, capite paululum inclinato, tenetque stolam tribus dextræ manus digitis, et

¹ Psal. CXL.

Jacobi Goari notæ.

infusionem vertit, vocabuli radicem, non mentem apprehendisse testatur: *fusa namque voce, sive cantu, modularique varietate* dicere debuisset, sicut et alibi Græca ipsa exprimit, *ἀνευ μέλους, quæ vox uno tractu effluit*: opponiturque ei quod dicitur μετὰ μέλους, ubi adjuncta modulorum varietas percipitur.

ὁ ἱερεὺς τὰς εὐχὰς τοῦ λυχικοῦ. Μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν λέγει ὁ ἱερεὺς, ἢ ὁ διάκονος, ἱστάμενος ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, τὴν μεγάλην συναπτὴν, τὸ, *Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, καὶ τὰ λοιπά.*

Ἰστέον ὅτι τὰ ἅγια θύρια οὐδέποτε ἀνοίγονται, εἰ μὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ, ὅτε θυμιᾶ μόνον ὁ ἱερεὺς εἰς τὰς εἰσοδούς πάσας, ἤγουν τῶν ἑσπερινῶν καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου. Ὡσαύτως ἀνοίγεται καὶ ἀπὸ τοῦ, *Προσέλθετε, μέχρι συμπληρώσεως τῆς θείας λειτουργίας.* Ἰστέον ἐστὶ, εἰ μὴ φορῆση ὁ διάκονος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑσπερινοῦ, ἐνδύεται ψαλλομένου τοῦ γ' ἀντιφώνου τοῦ Παλτηρίου· εἰ ἔστι στιχολογία εἰ δὲ μὴ, τοῦ προοιμιακοῦ ψαλλομένου, ὡς εἴρηται. Ἐνδύεται δὲ οὕτως· Ποιεῖ μετάνοιαν τῷ προσεστώτῳ, καὶ εἰσέρχεται διὰ τῆς πλαγίας εἰς τὸ ἅγιον βῆμα· Ἐνθα εὐρίσκει τὸν ἱερεῖα ἱστάμενον· προέρχεται γὰρ οὗτος· καὶ λαβὼν τὸ στοιχάριον αὐτοῦ ὁ διάκονος, προσέρχεται τῷ ἱερεῖ, καὶ φησιν· *Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ στοιχάριον σὺν τῷ ὠραρίῳ.* Ὁ δὲ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτὸ, λέγων· *Εὐλογητὸς ὁ θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Καὶ οὕτως ἐνδύμενος αὐτὸ ὁ διάκονος, πληρουμένης τῆς στιχολογίας ἐξέρχεται, καὶ ἱσταται εἰς τὸν συνήθη τόπον. Καὶ λέγει τὴν μικρὰν συναπτὴν, τὸ, *Ἐστὶ καὶ ἐστὶ ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, καὶ τὰ λοιπά.* Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς· *Ὅτι σὺν τῷ κράτος, καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Καὶ οὕτω ψάλλεται τὸ, *Κύριε, ἐκέκραξα.* Οὗ ψαλλομένου λαβὼν ὁ διάκονος τὸ θυμιατὸν, καὶ θ' ἕνα βελῶν, πρόβεισι τῷ ἱερεῖ, ἐντὸς ἑνὸς· καὶ αὐτῷ τοῦ ἁγίου βήματος, καὶ φησιν· *Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ θυμιαμα.* Καὶ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτὸ λέγων· *Εὐλογητὸς ὁ θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Καὶ θυμιᾷ ὁ διάκονος τὸ τε ἱερατεῖον, καὶ τὸν ναὸν ἅπαντα, καὶ ὑποστρέψας τίθησι τὸν θυμιατὸν, καὶ περιμένει ἐκεῖσε. Ὅταν δὲ ψάλλωσι τὸ, *Δόξα καὶ νῦν,* εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς καὶ ἐνδύεται ἐπιτραχήλιον καὶ φελώνιον, καὶ γίνεται εἰσοδός. Λαβὼν ὁ διάκονος τὸν θυμιατὸν, καὶ θυμιαμα βελῶν καὶ αἰτήσας εὐλόγιαν, ὡς εἴπομεν, ἐξέρχεται ἔκτα τῷ ἱερεῖ διὰ τοῦ βορείου (7) κλίτους. Καὶ ἀνοίγομένων τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ προπορευομένων ἀναγνωστῶν δύο μετὰ λαμπάδων, καὶ μετ' αὐτοῦ τοῦ διακόνου μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, ἐξέρχεται ὁπισθεν καὶ ὁ ἱερεὺς, κεφαλᾶσμένον ἔχων τὸ φελώνιον, καὶ ἀπέρχονται εἰς τὸν συνήθη τόπον (8). Ἐνθα οἱ μὲν

(7) Alia exemplaria legunt, διὰ τῆς πλαγίας. Supplendum mente θύρα, quæ protheseos est porta, in sinistro sanctuarii sive tribunalis latere. Et in ecclesiis Orientalium plagam ubique respicientibus, stat e boreali parte, a qua boreium κλίτος et βόρειον μέρος, passim nuncupatur.

(8) In templi gremio.

ἀναγνώσται τιθέασι τὰ μανουάλια (9) εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ παρ' ἐκείτῃρα τὰ μέρη· ὁ δὲ ἱερεὺς ἵσταται κατακλιπὼς τῶν ἁγίων θυρῶν. Ἴσταται δὲ καὶ ὁ διάκονος ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως μικρὸν ἐκ πλαγίου, καὶ κύψας μικρὸν, κρατῶν καὶ τὸ ὠρᾶριον (10) αὐτοῦ τοῖς τριῶν δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς, λέγει μυστικῶς, ὅσον μόνον ἀκούειν τὸν ἱερέα· *Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*. Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει μυστικῶς τὴν εὐχὴν ταύτην· *Ἐσπέρας καὶ πρωῶ καὶ μεσημβρίας*. Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν ἀνίσταται· καὶ λέγει ὁ διάκονος πρὸς τὸν ἱερέα, δεικνύων ἅμα καὶ πρὸς ἀνατολὰς μετὰ τοῦ ὠρᾶριου, κρατῶν αὐτὸ τοῖς τριῶν δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς· *Εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν ἁγίαν εἰσοδὸν*· καὶ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ κατὰ ἀνατολὰς, λέγων· *Εὐλογημένη ἡ εἰσοδος τῶν ἁγίων σου, Κύριε*. Ἔπειτα ὁ διάκονος ἀπέρχεται, καὶ θυμιᾷ τὴν ἁγίαν εἰκόνα, τὴν εἰς τὸ στασιδίον τοῦ προσετώτου, καὶ αὐτὸν τὸν προσετώτα, καὶ πάλιν ἵσταται ἐν τῷ τόπῳ πρότερον ἵστατο, περιμένων τὴν τοῦ στήγιου ἐκπλήρωσιν. Πληρωθέντος δὲ, εἰσέρχεται ὁ διάκονος εἰς τὸ μέσον· καὶ χαράξας σταυρὸν μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, ἐκφωνεῖ, *Σοφία, ὄρθοι*, καὶ εὐθύς ὁ μὲν προσετώτος, ἢ ὁ ταχθεὶς μοναχὸς ψάλλει τὸ, *Φῶς Ἰλαρόν*. Οἱ δὲ ἀναγνώσται, ἀφροντες πάλιν τὰς λαμπάδας, προπορεύονται μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν. Ὁ δὲ διάκονος, εἰσελθὼν ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος, θυμιᾷ τὴν ἁγίαν τράπεζαν. Ὁ δὲ ἱερεὺς προσκυνήσας ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ ἀσπασάμενος· αὐτὰς εἰσέρχεται, καὶ κλείονται τὰ ἅγια θύρια. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ, *Φῶς Ἰλαρόν*, λέγει ὁ διάκονος, *Πρόσσχωμεν*, καὶ ὁ ἱερεὺς, *Εἰρήνη πᾶσι*, καὶ πάλιν ὁ διάκονος, *Σοφία, πρόσσχωμεν*. Καὶ ψάλλεται τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας (11)· οὗ πληρωθέντος, ὁ διάκονος ἐξελθὼν, καὶ σταθεὶς ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, λέγει· *Εἰπωμεν πάντες ἐξ ὁλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὁλης τῆς διανοίας ἡμῶν· εἰπωμεν*, καὶ τὰ λοιπὰ. Καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν λέγει ὁ ἱερεὺς, *Εἰρήνη πᾶσι*· ὁ διάκονος, *Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν*. Καὶ λέγει τὴν εὐχὴν, *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κλινὰς οὐρανούς*. Καὶ ἐκφωνεῖ, *Εἴη τὸ κράτος τῆς βασιλείας σου εὐλογημένον*. Καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ψάλλονταί τε στιχηρὰ τῆς λιτῆς. Ὡν φαλλομένον εἰσελθὼν ὁ διάκονος, καὶ λαβὼν τὸν θυμιατόν, καὶ θυμίαμα βαλὼν, καὶ αἰτήσας εὐλογίαν συνήθως, ἐξέρχεται ἅμα τῷ ἱερεὶ διὰ τοῦ βορείου μέρους, κεκλεισμένων οὐσῶν τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ προπορευομένων τῶν λαμπάδων, καὶ διελθόντες διὰ τῶν ὠραίων πυλῶν, καὶ μετ' αὐτοῦ πάντες οἱ ἀδελφοί, ἵστανται ἐν τῷ νάρθηκι. Ψαλλόντων δὲ τῶν ἀδελφῶν, ὁ διάκονος· θυμιᾷ πάντας συνήθως· μετὰ δὲ

humili voce quantum audiri possit a sacerdote, ait : *Dominum precemur*. Sacerdos autem secreto hanc orationem percurrit : *Vespere, et mane, et meridie*. Oratione terminata, erigunt capita, et diacono sacerdotem compellente, eodemque plagam orientalem, stola tribus digitis dextræ manus apprehensa, demonstrante et dicente : *Benedic, domine, sanctum introitum*, benedicit sacerdos ad Orientem, et ait : *Benedictus introitus sanctorum tuorum, Domine*. Tunc diaconus discedit, et sanctam imaginem superioris sedili superpositam, ipsunquæ etiam superiorem incensat, et deinde in priori loco consistit, et psalmodiæ finem præstolatur. Quo adventante, procedit in medium, et cruce per aerem thuribulo efformata, exclamat : *Sapientia, recti* : et confestim præpositus vel præscriptus ad hoc monachus, *Lumen jucundum*, psallit. Lectores vero sublatis iterum cereis ad sacras usque fores progrediuntur, et diaconus sacrum tribunal introgressus sanctam mensam thurificat; sacerdos autem juxta sacras fores adoratione præmissa, easque deosculatus ingreditur, et obserantur illæ. Cantate, *Lumen jucundum*, dicit diaconus : *Attendamus*. Et sacerdos, *Pax omnibus*. Et iterum diaconus, *Sapientia, attendamus*. Et dici illius propositum cantant : quo completo, egreditur diaconus, et in solito loco stans, ait : *Dicamus omnes ex tota anima, et ex tota mente nostra : dicamus*, etc. Et post exclamationem dicit sacerdos : *Pax omnibus*, et diaconus : *Capita nostra Domino inclinemus*, et sacerdos dicit orationem : *Domine Deus noster, qui caelos inclinasti*; et exclamat : *Benedicti sit regni tui potestas*. Et post exclamationem processionis versus cantantur : iisque finitis, ingressus diaconus, thuribulo accepto, thure injecto, et petita benedictione, sanctis foribus clausis boreali latere simul cum sacerdote egreditur; et præcedentibus cereis, speciosas portas prætergrediuntur, quos reliqui fratres secuti stant in vestibulo. Fratres autem canentes diaconus incensat de more, et versibus terminalis in solito loco stans, ait : *Salva, Domine, populam tuam, et benedic hæreditati tuæ*, ad finem usque. Et cantatur : *Domine, miserere*, quadragesies. Et rursus ait : *Adhuc rogamus pro piissimis et a Deo custoditis regibus*. Et cantatur ter : *Domine, miserere*. Et iterum dicit : *Adhuc rogamus pro remissione peccatorum servi Dei N. consecrati monachi, et omni nostra in Christo fraternitate* : cum alijs petitionibus, hac maxime : *Ut sacrum hoc monasterium conservetur. Pro omni fidelium Christia-*

Jacobi Goari notæ.

(9) *Candelabra* quorum usus est in ecclesia, ad manum, ut Græcæ dictionis ad primitivam Latinam affinitas ostendit, gestari solita.

(10) Rem mysterio plenam et mentis attentione dignam, apprehensa tribus dextræ manus digitis stola, diaconus ubique demonstrat. Ejusmodi gestu de ingressu in sancta sacerdotem commonet, ut felix et triumphans sanctorum in caelos introitus, ad æternæ vitæ lumen in miseræ hujus vitæ ve-

sperè, beate conspiciendum illo adumbretur. Hoc enim sine subjungit sacerdos : *Εὐλογημένη ἡ εἰσοδος τῶν ἁγίων σου, Κύριε*.

(11) *Versiculi duo* e psalmis Davidicis excerpti dicuntur προκείμενον διστίχον, *πρῶτιον distichum*; vel scripturæ confestim post ipsos legendæ, vel rei alterius specialis decantandæ materiam et summam complectens : qui proprii sunt illius diei, προκείμενον τῆς ἡμέρας dicuntur.

porum anima, etc. Deinde sacerdos dicit: *Pax omnibus*. Diaconus: *Capita nostra Domino inclinemus*. Et sacerdos ad occidentem conversus stante a dextris ejus diacono, et dextræ tribus digitis stolam tenente, sequentem orationem elata voce profert: *Dominator, valde misericors, Domine Jesu Christe Deus noster*. Et cantatis versibus e versiculis Davidicis compositis præcedentibus cereis in templum cuncti revertuntur. Et candelabra quidem hinc inde ad dispositæ mensæ latera deponuntur, in qua cum frumento et quinque panibus in ecclesia offerri solitis appositus est discus: ad disci vero latus utrinque statuuntur vasa duo, hoc quidem vino, aliud vero oleo plenum, et vinum quidem a sinistris, a dextris autem oleum collocatur. Interim sacerdos speciosas portas penetrat: et finitis versibus e versiculis Davidicis compositis, dicitur: *Nunc dimittis: Ter sanctus*; et post, *Pater noster*, sacerdos exclamat: *Quia tuum est regnum*. Et diei dimissorium cantatur, si Dominica sit, et *Deipara virgo* usque tertio: si vero magni alicujus sancti fiat memoria, bis ejus modulus recitatur, et semel: *Deipara virgo*. Si vero Christi Domini aut Dei genitricis sit festum, festi illius modulus usque tertio dicitur. Cantato itaque elata et lenta voce ultimo modulo, diaconus petita primum et edentia thuris benedictione, cruciformiter panem suffumigat, et deinde superiorem, et iterum panes, ex parte sola anteriori. Propius autem sacerdote accedente, stat a dextris ejus diaconus, sinistra thuribulum, dextræ vero tribus digitis stolam tenens, et modulo completo quinque dictos panes stola demonstrans, ait: *Dominum precemur*. Et sacerdos dicit orationem: *Domine Jesu Christe, qui quinque panes benedixisti*. Et dicto a fratribus, *Benedicam Dominum*, ingreditur sacerdos cum diacono in sanctum tribunal, psalmumque absolvunt fratres usque ad: *Non minuentur omni bono*. E tribunali autem intus sacerdos exclamat: *Benedictio Domini super nos, ejus gratia et humanitate, ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum*. Atque ita sacris vestibus exuuntur, et egrediuntur: et sacra lectione facta, dicit sacerdos: *Sanctorum Patrum nostrorum precibus*. Et siquidem nulla sit vigilia, post cantatos versus illos e Davidicis versiculis confatos, sanctum tribunal sacerdos ingreditur, et dicto: *Ter sanctus*, exclamat, *Quia tuum est regnum, et virtus, et gloria*. Et canitur dimissorium. Foris autem diaconus stans modulo cantato, exclamat: *Benedic*. Et sacerdos intus: *Christus qui benedictus est, ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum*. Et deinceps: *Confirma, Deus, reges*, canunt. Et submissa voce sacerdos dicit: *Deipara super omnes sancta, salva nos*. Fratres cantant: *Præ angelis venerandam*. Sacerdos iterum submisisse: *Gloria tibi, Deus, spes nostra, gloria tibi*.

Α τὴν συμπλήρωσιν τῶν στιχηρῶν, στάς ἐν τῷ συνήθει τόπῳ λέγει· *Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, ἕχρι τέλους*. Καὶ ψάλλεται τὸ, *Κύριε, ἐλέησον, μ'*. Ἔπειτα πάλιν λέγει· *Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων*. Καὶ ψάλλεται τὸ, *Ἐλέησον, γ'*. Καὶ πάλιν λέγει· *Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τοῦ δεῖνα ἱερομοιάχου, καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος*· καὶ τὰς λοιπὰς δύο αἰτήσεις, τὴν, *Ἰπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι τὴν ἀγίαν μονὴν ταύτην, καὶ ὑπὲρ πάσης ψυχῆς Χριστιανῶν ὀρθοδόξων*. Εἰθ' οὕτω λέγει ὁ ἱερεὺς· *Εἰρήνη πᾶσιν*. Ὁ διάκονος· *Τὰς κερυαλὰς τῷ Κυρίῳ κληρωμένον*. Καὶ ὁ ἱερεὺς, στραφεὶς πρὸς δυσμὰς ἱσταμένου τοῦ διακόνου ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, κρατοῦντος· τὸ ὠράριον τοῖς τρισὶ δακτύλοις· τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην μεγαλοφώνως· *Δέσποτα πολυέλεε (12), Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν*. Καὶ φαλλομένων τῶν ἀπὸ στίχου στιχηρῶν, προπορευομένων τῶν λαμπάδιον, εἰσέρχονται πάντες ἐν τῷ ναῷ. Καὶ τὰ μὲν μανουάλια τίθενται παρ' ἑκάτερα τοῦ προευτρεπισθέντο· τετραποδίου, ἐν ᾧ κεῖται μετὰ αἵτου καὶ πέντε ἄρτων δίσκος, ὧν ἔχομεν ἔθος προσφέρειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· παρ' ἑκάτερα δὲ τοῦ δίσκου ἀγγεῖα δύο, μετὰ τὸ μὲν οἴνου, τὸ δὲ ἐλαίου. Κεῖται δὲ ὁ μὲν οἴνος ἐξ ἀριστερῶν, τὸ δὲ ἔλαιον ἐκ δεξιῶν. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἅμα τῷ διακόνῳ ἱσταται ἔσωθεν τῶν ὠραίων πυλῶν. Πληρωθέντων τῶν ἀπὸ στίχου στιχηρῶν, λέγεται τὸ, *Νῦν ἀπολύεις*, καὶ τὸ τρισάγιον, καὶ μετὰ τὸ, *Πάτερ ἡμῶν*, ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς· *Ὅτι σου ἔστιν ἡ βασιλεία*. Καὶ ψάλλεται τὸ ἀπολυτικίον τῆς ἡμέρας, εἰ μὲν ἔστι Κυριακὴ, τὸ, *Θεοτόκε Παρθένε*, ἐκ τρίτου· εἰ δὲ ἁγίου μνήμη μεγάλου, τὸ τροπάριον τοῦ ἁγίου ἐκ δευτέρου, καὶ τὸ, *Θεοτόκε Παρθένε*, ἅπαξ, εἰ δὲ Δεσποτικὴ ἑορτὴ, ἢ Θεομητορικὴ, καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς ἐκ τρίτου. Φαλλομένου οὖν τοῦ τελευταίου ἀπολυτικίου μεγαλοφώνως καὶ ἀργῶς, ὁ διάκονος πρότερον εὐλογίαν αἰτήσας ἐπὶ τῷ θυμιάματι παρὰ τοῦ ἱερέως καὶ λαθῶν, θυμιὰ κύκλωθεν τὸν ἄρτον σταυροειδῶς, εἶτα τὸν ἠγούμενον, καὶ πάλιν τοὺς ἄρτους ἐμπροσθεν μόνον. Πλησιάζοντος δὲ τοῦ ἱερέως ἱσταται παρὰ τὸ δεξιὸν αὐτοῦ ἄμερος ὁ διάκονος, κρατῶν τῇ μὲν ἀριστερᾷ χεὶρὶ τὸν θυμιατὸν, τοῖς δὲ τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς τὸ ὠράριον, καὶ πληρωθέντος τοῦ τροπαρίου, δεικνύων μετὰ τοῦ ὠραρίου τοὺς πέντε ἄρτους λέγει· *Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*, ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν· *Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ εὐλογησας τοὺς πέντε ἄρτους*. Καὶ λεγομένου παρὰ τῶν ἀδελφῶν τοῦ, *Εὐλογησὼ τὸν Κύριον*, εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς ἅμα τῷ διακόνῳ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα. Λέγουσι δὲ τὸν ψαλμὸν οἱ ἀδελφοὶ μέχρι τοῦ, *Ὅκ ἐλάττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ*. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἐνδοθεν τοῦ ἁγίου βήματος ἐκφωνεῖ, *Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ἡμᾶς; τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ φιλανθρωπία πάντοτε, κῦρ καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*. Καὶ

Jacobi Goari notæ.

(12) Repertur infra inter Vespertinas hæc oratio.

οὕτω ἐκδύονται τὰς ἱερατικάς στολάς, καὶ ἐξέρχον-
ται· καὶ τιθεμένης ἀναγνώσεως, λέγει ὁ ἱερεὺς στί-
χον· Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν (13). Εἰ
μέντοι οὐκ ἔχει ἀγρυπνίαν μετὰ τὴν τῶν ἀπὸ στίχου
στιχηρῶν συμπλήρωσιν, ὁ μὲν ἱερεὺς εἰσέρχεται ἐν-
τὸς τοῦ ἁγίου βήματος, καὶ μετὰ τὸ τρισάγιον ἐκφω-
νεῖ· Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις
καὶ ἡ δόξα. Καὶ ψάλλεται τὸ ἀπολυτικίον. Ὁ δὲ διά-
κονος ἐξωθεν ἱστάμενος μετὰ τὸ τρισάγιον ἐκφωνεῖ·
Εὐλόγησον, καὶ ὁ ἱερεὺς ἐνδοθεν· Ὁ ὢν εὐλογητὸς
Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ ψάλλουσι τὸ, Στε-
ρεώσαι ὁ Θεὸς τοὺς βασιλεῖς (14). Καὶ ὁ ἱερεὺς
λέγει ἡσύχῳ φωνῇ· Ὑπαγάγα Θεοτόκος (15), σῶσον
ἡμᾶς. Οἱ ἀδελφοί· Τὴν τιμιωτέραν (16). Καὶ πάλιν
ὁ ἱερεὺς ἡσύχως· Δόξα σοι, ὁ Θεός, ἡ ἐλπίς ἡμῶν,
δόξα σοι, καὶ λέγουσιν οἱ ἀδελφοί, Δόξα καὶ νῦν. Κύριε,
εὐλόγησον. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀνοίξας τὰ ἅγια θύ-
ρια, χαλάσας τε τὸ φελώνιον, ἱσταμένου τοῦ διακόνου
ἐξωθεν ἐκ δεξιῶν, καὶ τὸ ὠράριον κρατοῦντος συν-
ίθως, λέγει τὴν ἀπόλυσιν ταύτην· Χριστὸς ἀληθινὸς
Θεὸς ἡμῶν ταῖς πρεσβυταῖς τῆς πάναρχάντου
αὐτοῦ μητρὸς, τῶν ἁγίων ἐνδόξων, καὶ πανευφύμων ἀποστόλων,
καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεῆσαι καὶ σώσαι ἡμᾶς
ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος. Εἰ δὲ Δεσποτικὴ ἑορτὴ
ἔσται, ποιεῖ τὴν ἀπόλυσιν κατα-
λήλως τῇ ἑορτῇ, εἰ δὲ μεγάλου τινὸς ἁγίου μνήμη,
ἐκφωνεῖ ἐν τῇ ἀπολύσει (17) καὶ τὸ τοῦ ἁγίου ὄνομα.
Εἰ μέντοι (18) ἔσται λιτὴ, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν, λαθῶν
ὁ διάκονος τὸν θυμιατὸν, ἐξέρχεται ἅμα τῷ ἱερεὶ,
λαμπάδων προπορευομένων, καὶ γίνεται ἀπαρ-
αλλάκτως, καθὼς προεγράφη ἐν τῷ μεγάλῳ ἐσπερίνῳ.
Εἰς τὸν ὄρθρον (19), εἰ μὲν ἀγρυπνία ἔσται μετὰ
τὸ τέλος τῆς ἀναγνώσεως, εὐθὺς ὁ προσετώς, ἢ ὁ
ταχθεὶς μοναχὸς λέγει τὸν ἐξάψαλμον· εἰ δὲ οὐκ ἔστιν
ἀγρυπνία, ἐνὶ δὲ Κυριακῇ, ψάλλεται ὁ τριαδικὸς κα-
νὼν· καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν, Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς.
Ἰστέον (20) ὅτι ἐν τῷ μεσονυχτικῷ (21) ἔξω τῶν
ἁγίων θυρῶν γίνεται ἡ μεγάλη ἔκτενῃ (22), καὶ ὁ ἱ-
ερεὺς ἱστάμενος ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, ποιεῖ
ἐκτενῆ-μεγάλῃν ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι τὴν πό-

Dicuntque fratres : *Gloria. Et nunc. Domine, bene-
dic.* Sacerdos autem sanctis portis reseratis, et
casula demissa, diacono etiam stante foris a dex-
tris, et de more stolam apprehendente, dimissio-
nem hanc pronuntiat : *Christus verus Deus noster
precibus illibatae suae matris, sanctorum glorio-
sorum et percelebrum apostolorum, et omnium san-
ctorum, misereatur, et salvet nos, ut propitius et
clemens.* Si vero Domini festus dies celebretur,
dimissionem festo congruam facit ; si autem praeci-
pui sancti festum sit, in dimissione nomen illius
pronuntiat. Si procedendo supplicatione habenda
est, facta dimissione, diaconus simul cum sacerdote
cereis praecedentibus, et assumpto thuribulo egre-
ditur, et nihilo immutato, prout in solemnibus
praescriptum est vespere, absolvitur officium.

In laudibus vero, si vigilia praecesserit, lectione
ad finem deducta, confestim superior, aut ordina-
tus ad hoc monachus, sex psalmos recitat : si nulla
fuerit vigilia, Dominica vero dies sit, canon in
Trinitatis laudem cantatur, cujus fini additur :
Vere dignum est. Sciendum autem in Matutinis
extra sacras fores deprecationem protensam fieri :
eamque sacerdos coram dictis foribus stans absol-
vit : *Ut conservetur civitas haec.* Et, *Domine, misere-*

Jacobi Goari notæ.

(13) Lectionis sacrae, pluriumque monasticarum
exercitationum haec est conclusio : Δι' εὐχῶν τῶν
ἁγίων Πατέρων ἡμῶν, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς
ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς. Ἄμην sicut apud Latinos :
Tu autem, Domine, misereere nostri, pronuntiatum,
lectionibus finem solet imponere.

(14) Τὸ στερεώσαι ὁ Θεὸς τοὺς βασιλεῖς. Intel-
lige eos cantare preces, quibus ut Deus reges con-
firmet, precantur. Illae vero hujusmodi sunt : Ἐπου-
ράνιε βασιλεῦ, τοὺς πιστοὺς βασιλεῖς ἡμῶν στερεώ-
σον, τὴν πίστιν στήριξον, τὰ ἔθνη πράδνον, τὸν κό-
σμον εἰρήνευσον, τὴν ἁγίαν μονὴν ταύτην καλῶς
διαφύλαξον, τοὺς προαπελθόντας πατέρας καὶ ἀδελ-
φοὺς ἡμῶν ἐν σκηναῖς δικαίων τάξον, καὶ ἡμᾶς ἐν
μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει παράλαβε, ὡς ἀγαθὸς
καὶ φιλόανθρωπος : ipsique de se hujus orationis
gratiam loquentes, στερεοῦμεν τοὺς βασιλεῖς, reges
confirmamus id est, ut Deus eos confirmet, roga-
mus.

(15) Hujusmodi est haec oratio : Ὑπαγάγα Θεοτόκε,
σῶσον ἡμᾶς : quam frequentius repetitam in
Officio τῆς κ. ινῆς παρακλήσεως reperies.

(16) Ita pariter, haec alia legitur : Τὴν τιμιωτέραν
τῶν Χερουβιμ, καὶ ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν
Σεραφιμ, τὴν ἀδ. ἀφθόρως τὸν Λόγον Θεόν τεκούσαν,
τὴν ὄντως Θεοτόκον, σὲ μεγαλύνομεν.

(17) Ἐκφωνεῖ ἐν τῇ ἀπολύσει τοῦ ἁγίου τὸ ὄνομα.
Qua ratione sanctorum nomina ἐν ἀπολύσει com-
muneantur, constabit in operis hujus calce pene
extrema.

(18) Superflua periodus ; repetit enim obscure

quæ supra de supplicatione et processione scripta
sunt.

(19) Hanc quoque superfluum esse, mox secu-
taria legentis demonstrant.

(20) Incipit hinc explicatio ἱεροδιακονίας, sacri
ministerii sacerdoti a diacono in Matutinis exhi-
bendi.

(21) Ἐν τῷ μεσονυχτικῷ. Matutinas preces Graeci
vocant μεσονυχτικῶν, eo quod nunquam nisi pro-
funda nocte in ecclesiis aliquas tunc etiam populus
convenire cogitur, persolvantur : ὄρθρος autem a
mesonyctico distinguitur, sicut a Matutinis nostris
laudes : laudibus quippe nostris correspondere
ὄρθρον ex Graecorum Officiis compertum est, et
ex Neophyti Rhodini Synopsi : Ἡ πρώτη ἀκολου-
θία εἶναι τὸ μεσονυχτικὸν ἀντόμα μετὰ τὸν ὄρθρον :
primum officium seu prima ejus pars, est Matutinum
cum laudibus ; quamvis inficiari nequeam, ὄρθρον
vocabulo, sicut et Latino Matutarum precum,
primam horam plerisque auctoribus antiquis (qui
Matutinas nobis dictas, ipsi Vigiliis, nocturnos,
orationemque nocturnam vocabant) fuisse significa-
tam.

(22) Illa est μεγάλη συναπτῆ, vel potius ea pre-
cum concatenata series, in qua τὸ ἐκτενῶς δευθῶ-
μεν inlclamat diaconus ; ejus forisam infra repe-
rire est in Chrysostomi liturgia post Evangelii le-
ctionem : illamque hac ratione Methodius lib. De
conversione ad fidem orthodoxam ἐκτενῆ δέησιν,
supplicationem protensam, esse definit.

vere, quadragies canitur, et fit dimissio, et incipit A lectio. Sacerdos autem sanctum tribunal ingressus assumpta stola, solaque tribunalis porta reserata, exclamat: *Benedictus Deus noster, ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.* Et canitur: *Ter sanctus*, cum psalmis solitis, et iterum: *Ter sanctus*. Sacerdos autem porta boreali egressus, sacrarium, templumque totum, et fratres et vestibulum suffumigat: et ad utrumque, *Ter sanctus*, dicto, *Pater noster*, subdit: *Quia tuum est regnum et potestas.* Advertant porro qui canunt, et qui incensat, ut cum exclamations habet, coram imagine Christi reperiat. Toto vero templo suffumigato, et conversi decantatis modulis, intus e sacro tribunalis sacerdos exclamat: *Gloria sanctæ, et consubstantiali, et vivificæ, et individuæ Trinitati.* Et continuo superior, aut jussus quivis monachus sex laudum psalmos percurrit. Cum autem inceperit: *Domine, Deus salutis meæ*, secedit sacerdos, et coram sacris foribus nudo capite stat, et secreto auroræ pronuntiat orationes: et post laudum sex psalmos, magnam collectam profert, atque ita canitur: *Deus Dominus*: et reliquum de more officium. In aniuascujusque porro sessionis sine parvam collectam sacerdos recitat, et in prima quidem sessione exclamat: *Quia tua est potentia, et tuum est regnum, et tua est virtus.* In secunda vero: *Quia bonus et hominum amator Deus existis.* Post psalmum autem (cxxxix), *Valde misericordem*, vel (cxviii) dietum: *Immaculatum, Quia benedictum et glorificatum est venerandum et magnificentum nomen tuum*, cantatisque gradualibus comite diacono sanctum tribunal sacerdos ingreditur, et benedicta ab eodalmatica, consueto morè diaconus induitur: pari-

λιν ταύτην, καὶ ψάλλεται τὸ, Κύριε, ἐλέησον μὲ· καὶ γίνεταί ἀπλυτὶς· καὶ τίθεται ἀνάγκωσις. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἐξελεθὼν ἐν τῷ ἁγίῳ βήματι, καὶ βαλὼν ἐπιτραχήλιον. ἀνοίξας τὸ βημόθυρον (25) μόνον, ἐκφωνεῖ· Ἐὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ ψάλλεται τὸ Τρισάγιον, καὶ οἱ συνήθεις ψαλλοὶ, καὶ πάλιν τὸ Τρισάγιον. Ὁ δὲ ἱερεὺς θυμιᾷ, τούτων ψαλλομένων, τὸ τε ἱερατεῖον καὶ τὸν ναὸν ἅπαντα, ἐξερχόμενος ἀπὸ τοῦ βορείου κλίτους, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τὸν νεόθηκα, ἐκφωνεῖ τε καὶ εἰς τὰ δύο Τρισάγια μετὰ τὸ, Πάτερ ἡμῶν, τὸ, Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεῖα καὶ ἡ δύναμις. Ὁφείλουσι δὲ ἔχειν ἀκριβείαν οἱ ψάλλοντες, καὶ ὁ θυμιῶντα, ὅταν λέγῃ τὰς ἐκφωνήσεις, ἐδρισκωνταὶ ἔμπροσθεν τῆς εἰκόνης τοῦ Χριστοῦ. Μετὰ δὲ τὸ θυμιᾶσαι ἅπαντα τὸν ναὸν, πληρωθῆναι τε καὶ τὰ συνήθως ψαλλόμενα τροπάρια ἐνδοθεν τοῦ ἁγίου βήματος, ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς τὸ, Δόξα τῇ ἁγίᾳ, καὶ ὁμοουσίῳ, καὶ ἰσοοπιῷ, καὶ ἀδιαίρετῳ Τριάδι. Καὶ εὐθύς ὁ προσετώς, ἢ ὁ ταχθεὶς μοναχὸς, λέγει τὸν ἐξάψαλλον (25). Ὅταν δὲ ἀρξῆται τοῦ, Κύριε ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου, ὑπέρχεται: ὁ ἱερεὺς, καὶ ἵσταται ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν ἀσκηπῆς, καὶ λέγει μυστικῶς τὰς ἐκωνίαν εὐχὰς· μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἐξαψάλμου λέγει τὴν μεγάλην συναπτήν· καὶ οὕτω ψάλλεται τὸ, Θεὸς Κύριος., καὶ ἡ λοιπὴ ἀκολουθία ὡς συνήθως. Εἰς ἐκείνου δὲ ἐκείνου συμπλήρωσιν καθίσματος (26) ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μικρὰν συναπτήν, καὶ ἐκφωνεῖ εἰς μὲν τὸ πρῶτον κᾶθισμα, Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεῖα, καὶ ἡ δύναμις· εἰς δὲ τὸ β', Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόρθωπος Θεὸς ὑπάρχεις· μετὰ δὲ τὸν πολυέλεον (27), ἢ τὸν ὁμιμον, Ὅτι ἠεὶ λόγηται καὶ δεδδξασταὶ τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς δρομιά σου.

Jacobi Gorti notæ.

(25) *Adyti januæ velum*, βηλόθυρον est: quæ vox e Latina simul et Græca componitur. Codinus cap. 17, Χρυσῶν βηλοθύρων τὴν ἀναβάθραν σκεπτότων, aureis velis suggestum imperatorium tegi describit. Utitur hæc voce Guillelmus Bibliothecarius de Stephano sexto scribens: *Contulit in Basilica apostolorum cortynam lineam unam, Velothyra serica trita in circuitu altaris.*

(24) Verba quibus orationes cunctæ concluduntur, et quædam, alia altiori vocis tono a sacerdote pronuntianda, ἐκφωνήσεις vocantur, quas Justinianus imperator in No. Cons. 113, μὴ κατὰ σεωπημένον, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξήκουσμένης, non tacite, sed voce a fideli populo percipienda fieri præcipit.

(25) Hujus officii interpretes in Bibl. PP. ut in multis errat, prave vocem ἐξάψαλλον sextum psalmum vertit: quæ germane psalmos sex, vel senario numero comprehensos; 3 videlicet, 37. 42, 87, 102, et 142 significat.

(26) Rarissime, et fere nunquam in ecclesia sedenti Græci: et in mentem Tertulliani, lib. De Orat. conspirasse videntur, dum ait, Irreverens esse assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus quem maxime reverearis ac revereris, quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis astante, factum istud religiosum est? nisi exprobreris Deo quod nos oratio fatigaverit. Raro etiam genuflectunt. Quamvis enim fateantur profestis, atque etiam aliis certis diebus in genua prostrum-

hendum, ut late ex PP. demonstrat Neophytus Rhodinus in vulgari sua synopsi cap. ult., unde et Evangelium auditoris pronuntiatur Σοφία, ὀρθοί· Ἴγουν ὀρθῶς ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Ευαγγελίου ἐπὶ τὸ ὄπισθον φαίνεται ὅτι κωντισταὶ ἀκούουσιν τὴν λειτουργίαν οἱ παλαιοί. Sapientia, recti. Corpore nimirum erecto stemus, et audiamus sanctum Evangelium. Unde conjicimus antiquos missæ interfuisse genuflexos. Tamen quia festivis tantum diebus in ecclesiam conveniunt, adgeniculationibus serialibus omnino sunt desueti. Habent nihilominus tempus aliquod sedendo permissum, καθίσματος verbo significatum: quo, ubi de Psalmis, intelligitur ea Psalterii pars quæ sedendo dicitur: ubi de Canticis illud etiam est, quod ut cantoribus levamen concedatur, sedendo persolvitur.

(27) Psalmus 155, a laudata et frequentius memorata plurima Dei misericordia, πολυελέου nomine accepit: sicut et Psalmus cxviii, μακάριοι ἄμωμοι, a voce secunda qua incipit, vulgo ἄμωμος vocatur. Atque insuper cum tunc plurimas et ramosa machina in medio chori appensas lampades accendant: machinam eandem Cedreno πολυκάνδριλα, Codino πολύφατον λυχνίαν, Symeoni Thessalonicensi πολυφωτα, antiquis πολυλύχνιον, a luminum lampadumque numero copioso, dictam; ipsi πολυέλεον a repetita tunc misericordiæ voce, vel a plurimo oleo abundantis misericordiæ divinæ argumento vocare jam sunt assueti.

Τῶν δὲ ἀναβαθμῶν ψαλλομένων, εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς ἅμα τῷ διακόνῳ ἐν τῷ τοῦ ἁγίου βήματι, καὶ εὐλογήσαντος τοῦ ἱερέως τὸ στοιχάριον, ἐνδύεται τοῦτο ὁ διάκονος συνήθως ὁμοίως καὶ ὁ ἱερεὺς ἐνδύεται ἐπιτραχήλιον καὶ φελώνιον· καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἀντιφώνων ψάλλεται τὸ προκειμενὸν τῆς ἑορτῆς, ἢ τῆς Κυριακῆς· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει ὁ διάκονος, *Τοῦ Κυρίου δεηθώμεν.* Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς, *Ὅτι ἅγιος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἐν ἁγίοις ἐπαναπαύη, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν.* Καὶ ψάλλεται, *Πᾶσα πνοή.* Ἐπαύει ὁ διάκονος, *Σοφία.* Ὁρθοὶ ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου. Ὁ ἱερεὺς, *Εὐρίστη πάσι.* Καὶ εὐθὺς ἐπιφέρει, *Ἐκ τοῦ κατὰ τὸνδε ἁγίου Εὐαγγελίου τὸ ἀνάγνωσμα.* Καὶ ὁ λαὸς, *Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι.* Ὁ διάκονος, *Πρόσχωμεν.* Καὶ ἀναγινώσκει ὁ ἱερεὺς τὸ Εὐαγγέλιον. Οὐ πληρωθέντος ψάλλουσιν οἱ ἀδελφοί, *Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι* (εἰ ἐστὶν Κυριακὴ δηλονότι), καὶ τὸν πεντηχοστὴν μετὰ μέλους. Ὁ δὲ ἱερεὺς χαλάσας τὸ φελώνιον καὶ βασιτάζων τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον ἐμπροσθεν τοῦ στήθους, ἐξέρχεται, καὶ ἵσταται εἰς τὴν μέσην τοῦ ναοῦ, καὶ ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ εὐταξίας ἵσταται δεξιὸν αὐτοῦ, κατέχων μανουάλιον μετὰ λαμπάδος ἡμμένης, καὶ γίνεται ὁ ἀσπασμὸς (28) τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου παρὰ τῶν ἀδελφῶν συνήθως. Ἐν ἄλλῃ δὲ ἑορτῇ οὐ γίνεται ὁ ἀσπασμὸς εἰ μὴ μόνον ἐν Κυριακῇ· οὐ πληρωθέντος, ψάλλεται τὰ συνήθη τροπάρια. Καὶ ἐξερχόμενος ὁ διάκονος, ἵσταται ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, καὶ λέγει μεγαλοφώνως, *Σῶσον, ὁ Θεὸς, τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου.* Ἐπίσπεψαι τὸν κόσμον σου ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιμοῖς, ἕψωσον κέρας Χριστιανῶν ὀρθοδόξων, καὶ κατὰπεψον ἐφ' ἡμᾶς τὰ ἔλλη σου τὰ πλοῦσι, προσδέλαις τῆς παραγράφου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τῇ δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, προστασίαις τῶν τιμίων ἐπουρανίων δυνάμεων ἀσωμάτων. Καὶ ψάλλεται τὸ, *Κύριε, ἐλέησον,* εἴ, καὶ οὕτως ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς, *Ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία.* Τῶν δὲ κανόνων ψαλλομένων, ὁ μὲν ἱερεὺς ἐξέρχεται, καὶ ἵσταται ἐν τῷ δεξιῷ χορῷ, εἰς τὸν συνήθη τόπον. Ὁ δὲ διάκονος λαῶν πρότερον εὐλογίαν ἐπὶ τῷ θυμιάματι, θυμιᾷ πρῶτον τὸ ἱερατεῖον ἅπαν, εἶτα ἐξέρχεται διὰ τοῦ βορείου κλίτους, καὶ χαράττει σταυρὸν ἐμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ θυμιᾷ πρῶτον τὰς εἰκόνας τὰς ἐν τῷ δεξιῷ μέρει ἱσταμένας πάσας, καὶ ἀπέρχεται εἰς τὸ σίγνον τῆς μονῆς (29), καὶ χαράττει ἐν αὐτῷ σταυρὸν, στρέφεται πρὸς δυσμὰς καὶ στὰς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ, χαράττει σταυρὸν, καὶ ἀπέρχεται, καὶ θυμιᾷ πρῶτον τὴν εἰκόνα τὴν εἰς τὸ στασίδιον τοῦ προεστῶτος ἱσταμένην, εἶτα τὴν προεστῶτα, καὶ καθεξῆς τοὺς ἀδελφούς τοῦ δεξιῷ χοροῦ μετὰ

que ratione stola et casula ornat se sacerdos: terminatisque antiphonis, festi vel Dominicæ propositum canitur. Post hæc dicit diaconus: *Dominum precemur.* Exclamatque sacerdos: *Quia sanctus es Deus noster, et in sanctis requiescis, et tibi gloriam referimus.* Et cantatur: *Omnis spiritus.* Et deinde diaconus: *Sapientia, recti.* Audiamus sanctum Evangelium. Sacerdos: *Pax omnibus.* Et statim subinfert: *Evangelii secundum talem lectio.* Et populus: *Gloria tibi, Domine, gloria tibi.* Diaconus: *Attendamus.* Et decurrit sacerdos Evangelium. Eoque lecto cantant fratres, *Resurrectionem Christi contemplati* (si videlicet Dominica fuerit), et voce suavi psalmum quinquagesimum. Sacerdos vero casula demissa sanctum Evangelium in pectore deferens egreditur, et in medio templi stat; et ab ejus dextris lector, aut a cæremoniis, candelabrum cum cereo accenso tenet, et pro more sit sancti Evangelii salutatio. In alio porro festo omittitur, nisi forte in Dominica. Hoc peracto consueti moduli cantantur. Et egressus diaconus in proprio sibi loco consistit, et elata voce ait: *Salva, Deus, populum tuum, et benedic hæreditati tuæ.* *Vista orbem tuum in misericordia et miserationibus, fidelium Christianorum cornu exalta, et abundantias tuas misericordias ad nos mitte; precibus illibata dominæ nostræ Deiparæ et semper Virginis Mariæ, virtute pretiosæ et vivificæ crucis, protectione venerandarum, caelestium, incorporearum virtutum.* Et cantatur, *Domine, miserere,* duodecim vicibus, et exclamat sacerdos: *Misericordia, et miserationibus, et humanitate.* Canonibus porro cantatis egressus sacerdos, in dextro choro stat loco sibi proprio; diaconus thuris prius accepta benedictione, sacrarium totum thurificat et porta boreali progressus, coram sacris foribus thuribulo crucem efformat; et suffumigatis primo cunctis a dextris pictis imaginibus ad signum monasterii patronum vadit, versusque illud cruce efformata, ad occidentem conversus, et in medio templo stans ibi rursus cruciformiter incensat: et ultra progressus prius suffumigat imaginem superioris sedili appensam, mox superiorem ipsum, deinceps chori dextri fratres, utroque autem choro incensato, in medio stans, et ad meridiem conversus, crucem efformat. Dum vero suffumigat, reverentiam exhibent suffumigati, et vicissim paululum inclinatus honorem rependit. Facta autem ultima hac cruce, ad dextrum chororum secedit, et imaginibus ibi positis thure honoratis, eodem etiam, a sanctis imaginibus facto initio, fratres lustrat, ad speciosas usque portas digressus, cunctique illum venerantur, et ipse vicissim aliqui venerantur, et ipse vicissim aliqui venerantur, et ipse vicissim aliqui venerantur. Peracto ritu circa hunc chororum, rursus in medio consistit respiciens

Jacobi Goari notæ.

(28) Vertit interpres in *Biblioth. PP. Salutatio.* Bene quidem, ad communem et usitatum sensum; at non simplex salutatio est ἀσπασμὸς, sed quæ osculo fixo perficitur.

(29) Sanctus cui monasterium vel ecclesia dedicata est, imaginem in tabulato seu cancellis habet; et illa est, quæ hic suffumigari præcipitur, et ἅγιος τῆς μονῆς vocatur.

ad boream, et cruce efformata, ad vestibulum progreditur, et omnibus ibidem suffumigatis, iterum speciosis portis introgressus, cruce ad orientem expressa, superiorem incensat, et iterum cruce in medio efformata, et sacris imaginibus thure exceptis, intrat in sacrarium, et thuribulo deposito, foras egressus superiorem a longe veneratur, et consueto stat loco. Completo autem tertio cantico, dicit diaconus: *Aduhc et iterum in pace Dominum precemur. Suscipe, salva, miserere. Sanctissimæ illibatæ, super omnes benedictæ!* Et exclamat sacerdos: *Quia tu es Deus noster, et tibi gloriam rependimus, Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.* Et sexto cantico terminato protensam orationem minorem habet sacerdos, stans nudo capite e regione sacrarum valvarum, et exclamat: *Tu enim es rex pacis, et tibi gloriam referimus.* In noni autem fine, sacerdos cum diacono facta superiori venia, sanctum tribunal subintrat, et consueto more induitur. Octavo autem ad finem deducto, sonora voce cantat diaconus: *Deiparam et lucis matrem in hymnis celebremus.* Et per versus recitatur: *Præ angelis veneranda.* Sin vero, initium tractus noni cantici diei festi occinit: atque ita egressus solito sibi loco consistit, et thure, ut moris est cunctos excipit; diaconus autem reversus proprium tenet locum. Post nonum autem canticum prolata a diacono parva collecta, sacerdos exclamat: *Quia te laudant omnes cælorum virtutes, et tibi gloriam referunt.* Et hymno, *Gloria in excelsis*, incepto sacerdos sacrum tribunal subit; eo vero finito diaconus dicit: *Matinum nostram supplicationem Domino terminemus, et reliqua.* Et confestim sacerdos dicit: *Pax omnibus.* Diaconus: *Capita nostra Domino inclinemus.* Et sacerdos secreto orationem subjungit: *Domine, qui in excelsis habitas, et exclamat: Tuum est enim misereri et salvare.* Diaconus: *Sapientia.* Sacerdos: *Qui est benedictus Christus Deus noster, ubique.* Et canitur: *Confirma, Deus, reges.* Sacerdos: *Deipara super omnes sancta, salva nos.* Et canitur: *Præ cunctis veneranda.* Deinde iterum dicit: *Gloria tibi, Christe Deus, spes nostra, gloria tibi.* Et fit dimissio: si Dominica fuerit, his verbis: *Qui surrexit a mortuis, precibus illibatæ suæ matris, sanctorum gloriosorum et percelebrium apostolorum, et omnium sanctorum miseretur, et salvet nos, ut benignus et clemens.* Si Christi Domini festum fuerit, aut celebris alicujus sancti, sanctum oleum datur, hoc pacto: omnibus juxta sancti imaginem quæ exponitur adoranda, convenientibus et canentibus, diaconus in circuitu suffumigat, imagini sancti et deinde superiori prius hoc honore delato: sacerdos autem e latere imaginis stans unctorium tenet, et accedentes in fronte unctos benedicit: cumque cuncti

δὲ τὸ θυμιάσαι πάντας τοὺς χοροὺς, ἵσταται εἰς τὸ μέσον τοῦ χοροῦ, καὶ βλέπων πρὸς νότον, ποιεῖ σταυρὸν. Θυμιῶν δὲ, καὶ προσκυνεῖται παρ' ὧν θυμιᾷ, καὶ ἀντιπροσκυνεῖ μικρὸν· μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι τὴν σταυρὸν, ἀπέρχεται εἰς τὸν δεξιὸν χορὸν· καὶ θυμιάσας ἐκεῖ τὰς ἁγίας εἰκόνας, θυμιᾷ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, ἀνωθεν ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν εἰκόνων, καὶ ἀπερχόμενος ὡς πρὸς τὰς ὠραίας πόλεις, προσκυνούμενος ὁμοίως καὶ ἀντιπροσκυνῶν μικρὸν. Πληρώσας δὲ κάκεινον τὸν χορὸν, πάλιν ἵσταται εἰς τὸ μέσον, βλέπων πρὸς ἄρκτον, καὶ τοιῶν σταυρὸν, ἐξέρχεται εἰς τὸν νότον, καὶ θυμιάσας κτερίζει πάντας, εἰσέρχεται διὰ τῶν ὠραίων πυλῶν, καὶ χαράξας σταυρὸν κατὰ ἀνατολὰς, θυμιᾷ τὴν προεστῶτα καὶ πάλιν εἰς τὸ μέσον χαράττει σταυρὸν, καὶ θυμιάσας τὰς ἁγίας εἰκόνας, εἰσέρχεται καὶ ἀποτίθησι τὸν θυμιετὸν· ἐξέρχόμενος προσκυνεῖ καὶ μικρὸν τὸν προεστῶτα μακρόθεν, καὶ ἵσταται εἰς τὸν συνήθη τόπον. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς γ' ᾠδῆς λέγει ὁ διάκονος, Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, ἀντιλαβοῦ, σώσον, ἐλέησον. Τῆς παραγίας ἀρχάντου ὑπερευλογημένης! Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ μετὰ τὴν ἔκτην ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ἐκτενὴν μικρὰν, ἰστάμενος ἐμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν ἀσκεπῆς, καὶ ἐκφωνεῖ, Σὺ γὰρ εἶ ὁ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν. Εἰς δὲ τὴν ὀγδόην ποιεῖ μετάνοιαν ὁ ἱερεὺς ἅμα τῷ διακόνῳ προστῶτι, καὶ εἰσέρχονται ἐντὸς τοῦ βήματος, καὶ ἐνδύεται συνήθως. Τῆς δὲ ὀγδῆς πληρωθείσης, ψάλλει ὁ διάκονος μεγαλοφώνως, Τὴν Θεοτόκον καὶ μητέρα τοῦ φωτὸς ἐν ὕμνοις μεγαλήσωμεν. Καὶ στιχολογεῖται, ἡ τιμιωτέρα, εἰ δὲ μὴ, ψάλλει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐρμού τῆς ἐνάτης τῆς ὁρατῆς· καὶ οὕτως ἐξέρχόμενος ἵσταται ἐν τῷ συνήθει τόπῳ. Ὁ δὲ διάκονος θυμιᾷ πάντας συνήθως, καὶ ὑποστράψας ἵσταται ἐν τῷ τεταγμένῳ τόπῳ. Μετὰ δὲ τὴν θ' ποιεῖ ὁ διάκονος μικρὰν συναπτήν, καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς, Ὅτι σὲ αἰνοῦσι πάνσαι αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπονσι. Τῆς δὲ δοξολογίας (30) ἀρχομένης εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος· ὁ δὲ διάκονος, ταύτης πληρωθείσης, λέγει, Πληρώσωμεν τὴν ἐκδοκίαν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ τὰ λοιπὰ. Καὶ εὐθὺς λέγει ὁ ἱερεὺς, Εἰρήνη πάνσι. Ὁ διάκονος, Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν. Καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν μυστικῶς, Κύριε, ὁ ἐν ὕψηλοις κατοικῶν, καὶ ἐκφωνεῖ, Σὺν γὰρ ἐστι τὸ ἐλεεῖν καὶ σώζειν, Χριστὸς ὁ Θεός. Ὁ διάκονος, Σοφία. Ὁ ἱερεὺς, Ὁ ὢν εὐλογητὸς Χριστὸς ὁ Θεός ἡμῶν πάντοτε, καὶ ψάλλεται τὸ, Στερεώσαι ὁ Θεός τοὺς βασιλεῖς. Ὁ ἱερεὺς, Ὑπεραγίου Θεοτόκου, σώσον ἡμᾶς· καὶ ψάλλεται,

Jacobi Goari notæ.

(30) Duplex est δοξολογία, μεγάλη et μικρά illa est hymnus angelicus, *Gloria in excelsis Deo.* Hæc

repetita sæpius in psalmodum sine Trinitatis glorificatione: *Gloria Patri et Filio*, etc.

Ἡ τιμωτέρα. Εἶτα πάλιν λέγει, Δόξα σοι, Χριστέ ἄ ἁγίου ἁπλόυσι, - εἰ μὲν ἐστι Κυριακὴ · Ὁ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν (31) ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, τῶν ἀγίων ἐνδόξων καὶ πανευφύμων ἀποστόλων, καὶ πάντων τῶν ἀγίων, ἐλεήσει καὶ σώσει ἡμᾶς, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος. Εἰ μὲν ἐστι δεσποτικὴ ἑορτὴ, ἢ μεγάλου ἀγίου μνήμη δίδεται καὶ τὸ ἅγιον ἔλαιον (32) οὕτως· πάντων συναγομένων πλησίον τῆς εἰκότος τοῦ προσκυνήματος καὶ ψαλλόντων, ὁ μὲν διάκονος θυμιᾷ κύκιον, ἀπὸ τοῦ προσετώτος ἀρξάμενος, πρῶτον θυμιάσας τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγίου· ὁ δὲ ἱερεὺς ἱστάμενος πλαγίως τῆς εἰκότος, κατέχων ἀλεπτρον χρεῖαι τοὺς προσιόντας ἐν τῷ μετώπῳ, καὶ εὐλογεῖ. Ὅταν δὲ χρυσῶσι πάντες, ἐκφωνεῖ, Ἐκδόουσον ἡμῶν, ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ἢ ἑλλεὶς πάντων τῶν περᾶτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν θαλάσῃ μακρᾶν· κοὺ Ἰλαως γενουὶ ἐπὶ ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς. Καὶ ἐκφωνεῖ· Ἐλεήμων γάρ καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Ἰῶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ διάκονος, Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν. Καὶ κρατοῦντος τοῦ διακόνου τὸ ὠράριον, ὡς ἔθος, λέγει ὁ ἱερεὺς, χαλάσας τὸ φελώνιον, τὴν εὐχὴν ταύτην. Ζῆται ταῦτα εἰς τὴν λιτήν. Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν διὰ πρεσβειῶν τῆς πανυπερβολορημένης ἐνδόξου Δεσποτίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας. Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Βατων καὶ τῆς λαμπρᾶς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα γίνονται ἔξω τῆς μονῆς, καὶ γίνονται ἐν αὐταῖς ὁμοίως τῇ προγραφείσῃ λιτῇ. Γίνονται καὶ ἀγιασμοὶ τῶν φώτων καὶ ἄφ' ἑσπέρας καὶ πρωῆ, καὶ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Αὐγούστου, ἐνθα ὁ διάκονος βαστάζων τὸν σταυρὸν ἐξέρχεται, τοῦ ἱερέως ἐφεπομένου· καὶ θυμιᾷ ὁ διάκονος. Λέγει δὲ μόνον ἐν ταῖς εὐχαῖς· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ ἱερεὺς ποιεῖ πάντα καθὼς ἔστιν ἔθος, καὶ ἐν τοῖς τυπικαῖς εἰσι γεγραμμένα.

Jacobi Goari notæ.

(31) Dies Dominica perpetuam Resurrectionis memorialem renovat. Hinc Dominicarum dierum ἀπλόυσι; eadem est, quæ et in Resurrectionis festo. Consule ἀπλόυσι; circa hujusce Euchologii calcem.

(32) Oleo lampadis coram imagine sancti, cujus devotione moventur accensæ, inungere se solent orientales Chrisiani. Græci pariter ac Latini; nec non et in occiduis regionibus, applaudente toto orbe, copiam non modicam olei coram imagine miraculorum operatrice sancti Dominici in pago Soriano ardentis, ad sanitatem recuperandam, divinamque virtutem comprobendam, in remotissimas usque regiones Dominicani transmittunt et distribuunt. Floribus etiam, vel aliis quæ miraculosas thaumaturgasque imagines attigerunt (et ἀγίου ἔλαιον νόμεν accipiunt), quasi inde contracta vel asportata divina virtute se inungunt Græci, et spem salutis plurimam in talibus reponunt, velut et majores nostri in brandeis quibus principum apostolorum sepulcra Romæ operiebantur: de quibus ample Joannes diaconus in vita Gregorii Magni, lib. II, cap. 42, deque aliis plurimis protomartyris Stephani reliquiis admotis (quæ non pauca miracula patrasse refert) Augustinus, *De civitate Dei*, lib. XXII, cap. 8. Ac ut ad Græcos redeamus, ad sancti ejus festum agitur, imaginem, in medio chori positam, ex oleo coram ardente sacerdotis manu inunguntur; nec sine divinæ virtutis experimento frequenter inde recedunt.

ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΟΣ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥΣ ΙΕΡΑΡΧΑΣ, ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΤΟΝ ΘΕΟΛΟΓΟΝ, ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗΝ ΤΟΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ.

PHILOTHEI PATRIARCHÆ

IN EXIMIOS PONTIFICES ET ORBIS TERRARUM DOCTORES, BASILIUM MAGNUM, GREGORIUM THEOLOGUM, ET JOANNEM CHRYSOSTOMUM, LAUDATIO.

(Ex Ducæi Supplemento.)

Magistros nostros discipuli laudibus effera-
mus, parentes liberi pro eo ac decet honoremus. Tres
philosophos et Ecclesiæ sapientes atque oratores,
Ecclesiæ filii, augustæque Trinitatis adoratores
pro virili concelebremus. Orationem citra contro-
versiam eloquentibus, et divinum simul huma-
numque λόγον spirantibus, eorum auditores, et per
eos cælestibus imbuti mysteriis pro munere conse-
cremus : orationem, non qualem ipsi repudia-
runt ac rejecerunt, sed qualem se dilexisse iidem
testificati sunt. Neque enim quia virorum istorum
excellentiū præstantia, et cogitationes nostras et
dicendi copiam tantopere vincit, ut ne medium
quidem magnitudinis ejus possimus attingere, id-
circo etiam silendum, illorumque prædicatio pe-
nitentia recusanda est : quin toto pectore anniten-
dum, ut potius quem debemus, hinc Patribus nos-
tris amorem pro virili persolvamus. Inde siquid-
em apertum fiet, nec nos ingenij excelsitate, nec
eloquentiæ viribus confisos, verum fide tantummodo
et charitate atque, ut ita dicam, ipso debito
compulsos, vel majus quoddam onus, quam pro
humeris sustulisse : quando et Deum ipsum,
quanquam natura imperatores ac principes universos
in finitis partibus excedentem, ut possumus,
veneramur, et quæ suppetunt, seu obolos duos,
seu frustum panis, seu calicem aquæ frigidæ, seu
longe minimum, quidpiam eidem pie offerimus
ac libamus. Nec usque in hunc diem, aut sordium
aut torporis postulatus est quisquam, quia non ali-
quid pro dignitate, sed pro recula sua obtulerit.
Illi magis in reprehensionem incurrunt, qui quod
poterant, sponte neglexerunt : quandoquidem et
illustrium istorum præclarum illud consilium est :
In conspectu Dei (juxta ejus oraculum videlicet) *non apparere vacuum* : nec, quoniam quis ab
omnibus relinquitur, ideo omnia relinquere, sed
hoc offerre, ad hoc offerendum animo ac voluntate

Τοῖς διδασκάλους ἡμῶν ἐπαινέσωμεν τοὺς πατέρας
οἱ παῖδες· κατὰ χρέος τιμῶμεν. Τοὺς τρεῖς φιλο-
σόφους καὶ σοφοὺς τῆς Ἐκκλησίας βήτορας, τὰ
τέκνα τῆς Ἐκκλησίας, οἱ προσκυνεῖται τῆς μεγάλης
Τριᾶδος, κατὰ δύναμιν εὐφημήσωμεν. Τοὺς λόγους
τοῖς ὁμοῦ λογίοις, καὶ λόγον ὁμοῦ πνεύσασι τὸν τε
θεῖον ἅμα καὶ τὸν ἀνθρώπινον, οἱ τούτων ἀκροαταὶ
καὶ μύσται δῶρον προσάξωμεν· λόγους, οὐχ οὕς
ἐξήρισαν, ἀλλ' οὐσπερ ἠγάπησαν, ὡς αὐτοὶ φασιν.
Οὐδὲ γὰρ οἷομαι τοσοῦτον ἢ τῶν μεγάλων ἀξία τὴν ἡμέ-
τερον ὑπερβαίνει καὶ νοῦν καὶ λόγον, ὡς μηδὲ μετρεῖν
δὲ ὑπερβολὴν ἐξείναι τὸ μέσον, καὶ τὸν ὑπὲρ αὐτῶν
ἡμῖν λόγον, καὶ τὴν εὐφημίαν παραιτητέον καθάπαξ·
οὐδὲ γὰρ οἶον· ἀλλὰ τοῖς κατὰ δύναμιν μᾶλλον
ἐγχειρητέον, ἵνα καὶ μᾶλλον τὸ φίλτρον ἐντεῦθεν,
καὶ τὸ χρέος· ἐκ τῶν ἐνότων, τοῖς Πατράσι ἐκτίσω-
μεν. Δείξομεν ἐκ τούτου καὶ γὰρ, ὡς οὐ διανοίας
ψῆφαι καὶ λόγου βώμη τεθαβρήκότες, ἀλλὰ πίστεως
μόνη, καὶ κόψης, καὶ τῆς τοῦ χρέους, ὡς εἶπειν, ἠναγ-
κάσθαι, καὶ τοῖς τὴν δύναμιν ὑπερβαίνουσιν ἐπι-
βάλομεν· ἐπεὶ καὶ θεὸν αὐτὸν, καίτοι γε τὸ πάντων
κράτος, καὶ τὴν ἀρχὴν ὑπερφυῶς κατὰ φύσιν
ἀνηρμένον, ἐκ τῶν ἐνότων τιμῶμεν, καὶ ὡς εὐπο-
ροῦμεν εὐσεβῶς ἀπαρχόμεθα, κἂν ὀβολοὶ δύο, κἂν
ἄρου τρύφος, κἂν ποτήριον ὕδατος· τὸ προσφερόμε-
νον ἦν, κἂν τὸ πᾶν σμικρότατον. Καὶ οἶδεις ἐς
δεῦρο μικρολογίας ἢ βραθυμίας εἶλω, ὅτι μὴ τὸ πρὸς
ἀξίαν, ἀλλὰ τὸ πρὸς δύναμιν δῆπου προσήνεγκεν.
Ἄλλ' ἐκεῖνοι μᾶλλον ὑπὸ μέψιν δικάσαν, οἷοι γε
τοῦ κατὰ δύναμιν ἐκόντες ἠμελήσαν. Ἐπεὶ καὶ τῶν
μεγάλων τούτων, ἐκεῖνο θαυμαστὴ συμβουλή καὶ
παραίνεσις, τὴ μὴ κενὸν ἐναντίον ὀρᾶσθαι θεοῦ,
κατὰ τοὺς ἐκεῖνου δηλονότι χρησμούς· μηδὲ ὅτι
τοῦ παντός λείπεται τις, τὸ πᾶν ἐλλείπειν, ἀλλὰ τὸ
μὲν εἰσφέρειν, τὸ δὲ προθυμείσθαι, ὑπὲρ δὲ τοῦ
συγγνώμην δεῖσθαι δοῦναι τῇ ἀσθενείᾳ, ἕκαστον
ἐκ τῶν παρόντων καρποφοροῦντα θεῷ καὶ τῶν οὐ-
κείνων.

¹ Exod. xxiii, 13.

paratum esse : pro hoc imbecillitati veniam rogitare, et unumquemque ex his quæ propria possidet, fructum Deo dedicare.

Ἄλλὰ δεῦρό μοι, τῶν Πατέρων ἡ θαυμαστὴ τῷ Ἄδεδυμι τριάς, οἱ τῆς μεγάλης Τριάδος καὶ μύσται, καὶ φίλοι, καὶ ὑπηρέται· μετὰ τοὺς πρώτους, φημί, μαθητὰς, καὶ ὑπηρέτας, καὶ φίλους τοῦ Λόγου· οἱ νομφαγωγοὶ καὶ νομφιοί, καὶ παῖδες ὁμοῦ τῆς ἀληθιῆς καὶ πρώτης σοφίας, ἦν καὶ αὐτοὶ ἐφιλήσατε, κατὰ τὸν σοφὸν ἐκείνον, καὶ ἦν ἐκ νεότητος ἐκζητήσαντες, ὑπὲρ ἐκεῖνον ταύτην καλῶς, καὶ συνήφθητε καὶ ἡρμόσθητε. Δεῦρο τοιγαροῦν ἡ τῆς πίστεως, καὶ τοῦ λόγου βάσις, ὁ τὸν θεῖον λόγον, καὶ τὴν πυρίνην αὐχῶν γλῶτταν, ὁ καὶ ψυχὴν, καὶ γλῶτταν, καὶ τὰλλα πάντα χρυσοῦς. Εἰ καὶ μὴ συμφυτὰ, καὶ ὁμοιμίτια, καὶ ἔνωσις, συνεργάσαιθέ μοι τὴν κοινήν ὁμῶν εὐφρημίαν, εἰ καὶ ὑπὲρ ὑμᾶς, ὅπερ εἶπον, ὁ πρὸς τοὺς μεγάλους ὑμᾶς κατὰ πολὺ λόγος, καὶ λόγον διδόντες, καὶ διανοίας ἀπτόμενοι, καὶ τὴν γλῶτταν ἀοράτως ὑποκινούντες, καὶ χειραγωγούντες, τῇ δυνάμει τοῦ ἐν ὑμῖν πνεύματος. Ἔδει μὲν οὖν κατὰ γὰρ τὸν ὑμέτερον (ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν φημί) μέγαν καὶ σφώτατον λόγον ἐκείνον τὰς ὁμῶν περιεῖναι· φωνὰς τοῖς ἐπαινεῖν ἐπιχειροῦσιν ὑμᾶς· ἐκεῖναι καὶ γὰρ ἂν μόναι τὸ πρὸς ἀξίαν εἰργάσαντο. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο, Πάτρον ἂν εἶπον ἐγὼ, καὶ Ἰωάννην καὶ Παῦλον, τῆς τριάδος τῶν κορυφαίων, τῶν πρώτων μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων τοῦ Λόγου, τὰ τοῦ Πνεύματος πρώτα καὶ δοχεῖα, καὶ ὄργανα, τοῦτον ὑπειλεθεῖν ἀξίου; εἶναι τὸν ἄθλον, καὶ τοῖς ὁμοτίμοις, καὶ φίλοις, καὶ σπουδασταῖς, καὶ συναγωνισταῖς τῶν αὐτῶν κατὰ ἄλλῃλον καὶ προσφῶν τινα πλέξαι τὸν ἐπαινον. Ἄλλ' ἐπεὶ τῶν ἀδυνάτων ἐκεῖνα καὶ ὑμεῖς; ἐρεῖτε καθάπαξ, μετριάσατε οἷδ' ὅτι καὶ τὰ παρ' ἡμῶν ἐντελεῖ καὶ σμικρὰ ταῦτα, οἱ συμπαθεῖς τε καὶ φιλόανθρωποι, καὶ πανταχοῦ τὸ μέτριον ἐπαινέσαντες ὄντως, καὶ Χριστὸν, εἶπερ τινὲς ἄλλοι, κἀν τοῦτω θαυμαστῶς μιμησάμενοι. Ἄλλως τε καὶ ὅτι μὴ τοῖς παρ' ὑμῶν αὐτῶν τεθαβρήκότες ἡμεῖς, τίσι καὶ γὰρ καὶ ὁποίοις ἐκεῖνοι; ἀλλὰ τοῖς ὑμετέροις μᾶλλον, καὶ οἷσπερ αὐτοὶ Θεὸν τε καὶ ἀλλήλους προσεῖπετε, τὰ ὑμῶν ὑμῖν αὐθις εἰσφέρομεν ὡς ἡ δυνάμεις. Δηλώσει δὲ καὶ ὁ λόγος.

Νόμου; μὲν οὖν ἐγκωμίων τῶν ἔξω, οἱ πατρίδα, καὶ γένος, καὶ πλοῦτον, καὶ δὴ καὶ σώματος βώμην, καὶ κάλλος, καὶ τὰ τοιαῦτα περιεργάζεσθαι πρὸ τῶν ἄλλων καὶ πολυπραγμονεῖν ἀξιοῦσι, παραιτητέον ἡμῖν ἐνταῦθα, οὐ μόνον ὅτι καταφρονητὰ πάντων ἐκείνων, καὶ ὑπὲρ τὰ κάτω καὶ τὸν κόσμον οἱ ὑπερκόσμιοι οὗτο· ἀλλ' ὅτι μηδὲ ταῖς μὲν μορφαῖς καὶ ταῖς χροαῖς δοκιμάζεσθαι, κατὰ τῶν ἵππων τοὺς εὐγενεστάτους; ἢ ἀτιμοτάτους, ἡμῶν δὲ ζωγραφεῖσθαι τοῖς ἔξωθεν, δικάσιόν τε καὶ εὐπρεπεῖς εἶναι οἱ αὐτοὶ μάλα καλῶς εἶπον. Ἐκεῖνοι δὲ μόνως; πρὸς τὴν εὐφρημίαν τῶν μεγάλων ἀπὸ μέρους γρηστέον, τοῖς οἰκειοτάτοις, καὶ γνησίσι αὐτῶν τούτων, καὶ οἷς αὐτοὶ τοὺς αὐτῶν ὁμοτρόπους καὶ Θεοῦ φίλους, μάρτυρας φημί, καὶ Πατέρας, καὶ διδασκάλους,

Adesdum igitur, admiranda sane Patrum trinitas, magnæ illius Trinitatis mysteriorum conscii, et amici, et ministri : post primos, inquam, discipulos, et ministros, et amicos Verbi : deductores sponsæ, et ipsimet sponsi, et simul filii veræ ac principis sapientiæ, quam et vos juxta sapientem illum amavistis, et a juventute vestra exquisivistis : et cum qua supra quam ille preclare conjuncti et copulati estis. Adesdum ergo, fidei et doctrinæ sacræ stabilimentum, cujus divina est oratio, et lingua ignea, qui et anima, et lingua, et cætera omnia es aureus. Et quanquam nullum mihi vinculum vobiscum, nec honos par, nec ullæ conjunctio ; et quanquam de vobis tam excellentibus viris habenda oratio vires meas, ut dixi, multum superat, tamen ad commune vestrum encomium mihi opitulamini, et ingenium excitare, verba subministrare, linguamque inaspectabili modo dirigite, et me manuducite, virtute spiritus illius qui in vobis habitavit. Oportebat nimirum de vestris laudibus dicturum, vestram quoque insignem illam, ac sapientia refertam eloquentiam, vestrasque voces habere ; solæ enim illæ rem pro dignitate conficerent. Alioqui, Petrum ego et Joannem, et Paulum, coryphæorum ac primorum discipulorum apostolorumque verbi triadem, Spiritus sancti præcipua domicilia et instrumenta affirmarem ego dignos esse qui hoc negotii susciperent, et æque honoratis, amicis, ac studiosis sui, et certaminum sociis congruentem atque accommodatam laudationem contexerent. Verum quoniam id vobis quoque assentientibus fieri prorsus nequit, tenuitatem nostram moderate feretis, sat scio, vos, qui aliena sentitis incommoda : vos humani, et qui modestiam locis omnibus revera commendastis, Christumque in hoc etiam, ut si qui alii, mirandum in modum imitati estis. Præsertim cum haud a nobis excogitatis et inventis, sed vestris potius de Deo, et inter vos sermonibus confidentes, vestra vobis quantum possumus retribuamus ; id quod deinceps oratio declarabit.

Leges itaque et locos encomiorum, a profanis dicendi magistris præscriptos, qui patriam, genus, divitias, corporis item robur, speciem liberalem, et similia curiose in primis inquirenda et scrutanda censent, in hoc argumento præteribimus, non solum quod hi viri omnia illa despexerunt, seseque supra res infimas et supra mundum ipsum extulerunt : sed quod ipsimet, quemadmodum equos generosissimos aut abjectissimos, non ex forma aut colore probari ; ita nec hominem extremis depingi ac describi justum et decorum percommode scripserunt, et iis duntaxat ad eorum præconii partem aliquam utemur, quæ ipsorum in primis propria et germana sunt, et quibus suis similes, ac Dei amicos, martyres, inquam, P.

tres ac doctores suos in scriptis suis admirabiliter A collaudarunt. Spero igitur neminem alienarum orationum censorem ac judicem, alicujus ineptiæ aut furti nos damnaturum, si eorum verbis, divinisque dictis ac sententiis uberius adhibitis, cum ipsis, tum orationem nostram cohonestaverimus, idque remote fortassis ab oratorum consuetudine, ut nonnulli existimabunt. Primum enim non solum a justitia ac pietate abhorrens, sed rapinæ et avaritiæ quoque affine arbitror, ubi ipsimet sua proferre in medium possunt, nos illis sermonem non cedere, locumque dare, et cum silentio (sicut in mysteriorum ritibus) auscultare, verum impudenter et confidenter agere, et propria audere contra obtrudere. Deinde istud nec inusitatum est, nec a more sanctorum optimorumque virorum alienum. Constat enim non modo majores nostros, homines sapientes et integros istam rationem perstudiose tenuisse in orationibus, quas de clarissimis hisce viris contexuerunt, sed insuper hos ipsos sapientiæ doctores inclytos in suis ipsorum voluminibus id factitasse comperimus, ut sua a semetipsis velut mutuarentur, et cum sacra mysteria tractarent, et cum vicissim sese et amicos sanctis laudibus prosequerentur: qua quidem ratione hujus rei quasi typum et exemplar imitatoribus suis præmonstrarunt. Jam si tertiam responsionem requiris, est in promptu etiam tertia, ardor et amor incredibilis, et, ut ita vocemus, malicia quædam erga scripta, et tonitrua illa divina, et sine dubio sacrum nectar, que nos illa sive audiendo, sive legendo, sive scribendo, sive ut usus postulavit, adhibendo satiari et expleri nunquam potuimus. Quamobrem ad eos eorumque laudes deprædicandas aliquando accedamus.

Hi secundum altissimam vereque inexplicabilem ac divinam providentiam, quæ multo ante (ut ipsi quoque docent) magnarum rerum principia et fundamenta ponere solet, in medio Christi Ecclesiæ nati sunt, sive terrenam et corpoream generationem, sive supernam, sublimem ac divinam, quam sanctus David diei generationem, et nocturnæ generationi contrariam dixit¹, sive ambas spectare voluerimus. Et cum hanc solam (spiritualem generationem) sibi et matrem, et nutricem, et patriam, D et genus, et quidquid est hujusmodi, statuissent, primum ab ea affiti sunt, fideique ac pietatis purum, ac sine dolo lac, introductorios et initiatorios sermones ejus hauserunt, et cum illis, ac post illos orbem disciplinarum liberalium excoluerunt. Ubi vero perfectioribus illis doctrinis, externaque sapientia opus fuit (requiritur enim, inquit ipsimet, etiam v.s. dicendi ad animi sensa explicanda: intelligentia siquidem, quæ explicare se nescit, motus torpentium est), suis telis rectæ doctrinæ fidei adversantes, et apud semetipsos sapientes ac scientes feriendos, et supercilium,

¹ Psal. xviii, 1 seqq.

Θαυμαστῶς τοῖς ἑαυτῶν λόγοις προσεῖπον. Ὅτι ἂν ἐξέ τις τῶν λόγους ἐξεταζόντων, ἀπειροκαλίως τινὸς ἢ καὶ κλοπῆς ἡμᾶς ἐλεῖν ἐθέλησῃ. ὡς γε ἐγὼ νομίζω. εἰ τοῖς τούτων ἐπὶ μακρῶν χρῆσόμεθα λόγοις, καὶ ταῖς αὐτῶν θεολογίαις καὶ γνώμαις αὐτοῦ; τε καὶ τὸν ἡμέτερον κοσμήσαιμεν λόγον, ἴσως καὶ πόρρω τῆς ἐν τοῖς λόγοι; συνθείας, ὡς ἂν τισὶ δόξη. Πρῶτον μὲν, ὅτι μὴ μόνον οὐχ ὄσιον, οὐδ' εὐλαβὲς ἐκεῖ. ο νομίζω, ἀλλὰ καὶ ἀρπαγῆς καὶ πλεονεξίας οὐ πόρρω, τὸ ἐν οἷς ἐξεσι: τούτους τὰ ἑαυτῶν λέγειν, μὴ παραχωρεῖν ἡμᾶς ἐκεῖνοις τοῦ λόγου, μηδ' ὑπεξίστασθαι, σιγῇ τὴν ἀκοὴν ὑπέχοντας μόνην, ὡς ἐν τελετῇ μυστηρίων, ἀλλ' ἀναίσχυνταί, καὶ θρασύνεσθαι, καὶ τὰ ἑαυτῶν τολμᾶν ἀντεισάγειν. δεῦτερον δ' ὅτι μηδὲ τῆς συνθείας, μηδὲ τῶν ἱερῶν τούτο πόρρω καὶ τῶν ἀρίστων. Οὐ μόνον γὰρ τοὺς πρὸ ἡμῶν σοφοὺς τε καὶ ἀγαθοὺς εὐρίσκομεν ἄνδρας τούτῳ χρῆσαμένους τῷ τρόπῳ μετὰ πολλῆς τῆς φιλοτιμίας ἐν τοῖς ὑπὲρ τῶν μεγάλων τούτων, φημι, λόγοις, ἀλλ' ἔτι καὶ τούτους αὐτοὺς τοὺς τῆς σοφίας θαυμαστοὺς διδασκάλους ἐν τοῖς ἰδίῳις αὐτῶν λόγοις τούτο πολλὰκις ποιοῦντας ἐρώμεν, τὰ αὐτῶν παρ' ἑαυτῶν ὡσπερ δανειζομένους ἐν τε τοῖς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν μυστηρίων, ἐν τε τοῖς ἄλλῃλων καὶ τοῖς τῶν φίλων ἱεροῖς ἐγκωμίοις, τύπους ὡσαύτῃ καὶ παράδειγμα γιγνομένους καὶ τούτου τοῖς τὰ ἐκείνων ἐζηλωκόσιν. Εἰ δὲ καὶ τρίτον ζητοῖς, πρόσσεσι καὶ τρίτον, τὸ τοῦ φιλῆρου καὶ τοῦ ἔρωτος, καὶ τῆς μαλακίας, ἦ' οὕτω; εἴπω, τῆς πρὸς τοὺς λόγους, καὶ τὰς βροντὰς ἐκείνας θεσπείας, καὶ τὸ ἱερὸν δυνως νέκταρ, οὐ μηδὲ κόρον ἡμεῖς ἔχομέν ποτε, καὶ ἀκούοντες, καὶ ἀναγινώσκοντες, καὶ γράφοντες καὶ χρώμενοι τούτοις, ἐν γε τῷ ἱσταμένῳ τῆς χρείας. Καὶ δὴ πρὸς αὐτοὺς ἐκείνου; καὶ τὴν εὐφημίαν ἤδη χωρῶμεν.

Οὗτοι κατὰ πρόνοιαν ὑψηλοτάτην, καὶ ἀπόρρητον δυνως καὶ θεῖαν, ἢ πόρρωθεν οἶδεν (ὡ; αὐτοὶ καὶ τούτο φασί) τὰς τῶν μεγάλων πραγμάτων ἀρχὰς καταβάλλεσθαι, γεννῶνται μέσση τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, εἴτε τὴν κάτω καὶ σωματικὴν βούλει γένησιν λέγειν, εἴτε τὴν ἄνω, καὶ ὑψηλὴν, καὶ θεῖαν, ἢ ἡμερινὴν ὁ θεῖος εἶπε Δαυὶδ, καὶ τῆς νυκτερινῆς ἀντίθετον, εἴτε καὶ ἀμφοτέρως. Καὶ ταύτην καὶ μητέρα, καὶ τροφήν, καὶ πατρίδα, καὶ γένος, καὶ πᾶν εἴ τι τοιοῦτον, ποιησάμενοι μόνην, τρέφονται μὲν τὰ πρῶτα παρ' αὐτῆς, καὶ ποτίζονται τὸ τῆς πίστεως καθαρὸν τε καὶ ἄζολον γάλα, διὰ τῶν εἰσαγωγικῶν καὶ προταλείων αὐτῆς λόγων. καὶ τὰ τῶν ἐγκυκλίων σὺν ἐκεῖνοις καὶ μετ' ἐκείνα φιλοσοφοῦσιν. Ἐπεὶ δὲ καὶ λόγων αὐτοῖ; ἔδει τελεωτέρων, καὶ σοφίας τῆς ἔξω (δεῖ γὰρ, φασὶν οἱ αὐτοί, καὶ τῆς ἐν λόγοις δυνάμεως πρὸς τὴν τῶν νοουμένων δῆλωσιν. κίνημα γὰρ ναρκῶντων ἐστὶ νοῦς ἀνεκλάλητος;), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας τῷ τῆς πίστεως ὀρθῷ λόγῳ, καὶ παρ' ἑαυτοῖς εἶναι δοκοῦντας σοφοὺς, καὶ καθ' ἑαυτῶν ἐπιστήμονας δέον ἔκριναν εἶναι τοῖς ἐκείνων ξέλεισθαι βάλλειν, καὶ τὴν ὄφρυν κατασπᾶν, καὶ τὸ κενὸν φύση-

μα. Καὶ ἕνα μὴ τὸ τῶν λόγων ἐκείνων ἀνάσκητον ἀσθένεια τοῦ καθ' ἡμᾶς ἱεροῦ νομίζεται λόγου παρὰ τοῖς ἀνοήτοις, ἀσκούσι κάκεινα, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ παρέρῳ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀλλ' οὕτω φιλοτίμως καὶ λαμπρῶς ἔγαν, ὡς μηδεμίαν ὑπερβολὴν καταλιπεῖν. Φύσει γὰρ δεξιᾶς καὶ σπουδῆν τὴν κατάλληλον συνεισενεγκόντες, ἐξ ὧν, φησὶν, ἐπιστήμαι καὶ τέχναι τὸ κράτος ἔχουσι, τὸ κράτος ἐν βραχεὶ κατὰ πάντων ἐκτίσαντο τῶν ἐκεῖνα φιλοσοφούντων. Ἡστορικὴν μὲν οὖν καὶ φιλοσοφίαν, μᾶλλον δὲ καὶ μέρος ἅπαν φιλοσοφίας, οὕτως εἰς ἄκρον, εἴπερ τινὲς, κατορθοῦσιν ἀστρονομίας δὲ, φησὶ, καὶ γεωμετρίας, καὶ ἀριθμῶν ἀναλογίας τοσοῦτον λαβόντες, ὅσον μὴ κλονεῖσθαι τοῖς περὶ ταῦτα κομφοῖς· ὁ δὲ καὶ αὐτὸς ἐφ' ὅθην εἰπὼν ἦδη, τὸ περιττὸν (ὡς ὁ μέγας καὶ αὐθις φησὶ) διέπτυσαν, ὡς ἄχρηστον τοῖς εὐσεβεῖν ἐθέλουσιν· ὥστε μᾶλλον μὲν τὸ αἰρεθὲν τοῦ παρεθέτου ἐξεῖναι θαυμάζειν· μᾶλλον δὲ τοῦ αἰρεθέντος τὴν παρεθέτου. Οὕτω κατὰ σκοπὸν οἱ γεννάδει, καὶ ὡς περ ἔδει γὰρ τοῖς τοιοῦτοις, τὰ ἑαυτῶν κἂν τοῦτοις οἰκονομήσαντες, μικρὰ τε τῷ κόσμῳ, καὶ τῇ σκηνῇ, φησὶ, χαρισάμενοι, καὶ ὅσον τὸν τῶν πολλῶν πόθον ἀφοσιώσασθαι. Οὐ γὰρ αὐτοὶ γε εἶχον θεατρικῶς ἢ ἐπιδεικτικῶς· μᾶλλον δὲ κἂν ταῦθα θεῶν καὶ ἀρετῇ δωδωκότες τὸ πλεῖστον, διὰ τῆς ἐν δικαστηρίοις συνηγορίας τῷ καταπονομένῳ προστιθέμενοι μέρος καὶ φύσει καὶ τέχνῃ, καὶ τοῖς κειμένοις νόμοις προϊστάμενοι τοῦ δικαίου, καὶ τὸ κράτος οἷς εἶχον τοῦτ' ἐδίδοντες, τάχιστα ἑαυτῶν γίνονται καὶ ἑοῦ· καὶ κόσμον ὅλον, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα καταλιπόντες, πρὸς τὴν μοναδικὴν, ἐκ' οὖν ἀγγελικὴν ἀποκλίνουσι βίον. Καὶ πᾶσαν μὲν, φησὶ, πάλαιαν βίβλον ἐκμελέτησαντες, πᾶσαν δὲ νέαν, ὡς οὐδεμίαν ἕτερον, πλουτοῖσι μὲν θεωρίαν, πλουτοῖσι δὲ βίου λαμπρότητα, καὶ πλέκουσι θαυμασίως ἀμφοτέρω, τὴν χρυσὴν δυνως σειρᾶν, καὶ τοῖς πολλοῖς ἀπλοκον· βίῳ μὲν ὁδηγῶν θεωρίας, θεωρίαν δὲ σφραγίδι βίου χρητάμενοι· μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἀκριβέστερον, οὐ κατορθοῦσι ταυτὶ μόνον ὑπὲρ τοὺς ἄλλους, καὶ σὺν ἄλλήλοις· κάλλιστα πλέκουσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἕξιν ἀκροτάτην καὶ ἐπιστήμην θαυμαστὴν ἔρχονται τούτων· καὶ νομοθέται καὶ διδάσκαλοι τοῖς μετ' αὐτοὺς τῶν τοιοῦτων χρηματίζουσι πᾶσιν, ἱερωσύνης καὶ μοναδικῆς πολιτείας, καὶ εἰπεῖν συνελόντα, πράξεως καὶ θεωρίας ὁμοῦ κανόνας καὶ τύπους καὶ νόμους τὰ ἑαυτῶν καταλιπόντες ἱερὰ ταῦτα συγγράμματα καὶ πυκτιὰ, μηδὲ θαυμάζεσθαι πρὸς ἄξιαν διὰ μέγεθος καὶ περιουσίαν δυνάμενα χάριτος. Ἐντεῦθεν αὐτοῖς ἢ πρὸς θεὸν ἀνάσας τε καὶ θεωρία καὶ ὑπερφυῆ· ἐνωσίς τε καὶ ἑλλάμφος· καὶ τὸ ἀκρότατον τῶν ἐφ' ἑσῶν, ἢ τοῦ καθ' ὁμοίωσιν ἕξις, καὶ οὐ γενομένοις, φησὶ, πάσης θεωρίας ἀνάπαυσις. Οὐδὲ γὰρ ἔχει τι, φησὶν, ὑψηλότερον ἢ ὅλω; ἕξις, οὐδὲ ὁ θεωρητικώτατος νοῦς καὶ δια-

mus. Hinc illis ad Deum ascensus, et speculatio, excellentissimaque unio, et illuminatio; quodque desiderabilium supremum est, secundum similitudinem habitus. Quo qui pervenerant, inquit, eorum contemplatio omnis quiescit, quando nec in amplitudine sua habitus, nec mens quamvis contemplandi ac penetrandi summa vi prædita, quidquam sublimius reperit.

Μᾶλλον δ' αὐτοῖς ἐκεῖνοις καὶ τῶν ἕξις ὡσαύτως;

inanemque inflationem, ac spiritus illis detrahendos existimant; neve in ipsorum disciplinis ruditas et imperitia, sacræ rationis nostræ imbecillitas ab insipientibus existimaretur, etiam in illis, non leviter, nec molli brachio, ut quispiam dixerit, verum adeo sedulo et insigniter se exercuerunt, ut supra fieri nihil posset. Cumque felicitatem ingeniorum pari diligentia cumulassent, quibus duobus scientiarum artiumque robur continetur, ut ait [Nazianzenus], brevi spatio omnes earum candidatos superarunt. Sic igitur oratoriam facultatem et philosophiam, imo omnes philosophiæ partes non infelici successu percipiunt. De astronomia vero et geometria, deque numerorum proportionibus, cum tantum didicissent, inquit (puta Nazianzenus), ut ab iis exagitari non possent, qui his rebus inflantur, id quod jam dixi, supervacanea et curiosa (quod iterum magnus ille scribit), ut pietatem sectantibus inutilia, contempserunt. Quanquam et ea sic callerent ut nescires hæcne an illa magis in illis admirare. Ita secundum scopum suum generosi isti, et quemadmodum tales oportebat, cum res suas in his quoque insituisissent, modicum mundo et scenæ gratificati sunt, multitudinisque desiderio quoquo modo servierunt. Nec enim tanquam in theatro histrionis plausum captarunt, aut se magnifice ostentarunt: sed hic item Deo virtutisque potissimas partes tribuerunt, et in iudiciis oppressorum causam, quantum ingenio et arte valebant, agentes, sanctisque justitiæ legibus patrocinantes, et eam pro virili sua corroborantes, brevi admodum sui ipsorum et Dei evaserunt; totoque mundo, et omnibus quæ in eo sunt relictis, ad vitam solitariam, sive potius angelicam conversi, omnes tum Veteris tum Novi Testamenti libros, ut inquit, meditandò sic perscrutati sunt, quomodo ne unum quidem alius: et ditati sunt contemplatione, ditati quoque morum ac vitæ splendore, utrumque mirabiliter connectentes, catenam vere auream, et quæ a plerisque haud connectatur; visâ quidem ad contemplationem duce utentes, contemplatione autem vitam ipsam obsignant. Quin ut accuratius quod res est dicam, non solum his recte supra alios funguntur, et hanc catenam mutuo præclarissime connectunt, verum etiam horum habitum longe præstantissimum, et scientiam in admiratione ponendam consequuntur, eorumque magistri a posteris suis omnibus, sacerdotii, vitæ solitariæ et, ut paucis complectar, actionis et contemplationis canonibus, formulis, præceptis, sacris videlicet commentariis et opusculis relictis, appellantur: quæ quidem propter magnitudinem et abundantiam gratiæ, quantum debemus suscipere non possu-

At enim illis ipsis potius etiam deinceps oratio-

nem concedamus. Idem namque simul agendi illa et explicandi exquisiti præceptores et artifices sunt; nec erit unquam, qui cum ipsis de hac palma contendat. Quicumque igitur contigit, per rationem et contemplationem, terrena mole, et hac carnea nube, sive tegumento perruptis, cum Deo versari, puris-imæque luci, pro captu humanæ naturæ, commisceri, hic beatus est; et quia hinc sursum ascendit, et quia inde deificationem nactus est, quam sincerum philosophiæ studium conciliat, mentisque supra terrenum binarium erectio, propter eam, quam in Trinitate unitatem intelligimus. Qui autem ob animæ cum corpore conjunctionem factus deterior, Intoque tantopere implicitus hæret, ut nec veritatis lumen intueri, nec supra hæc infima se attollere valeat, quanquam desuper oriundus, et ad superna vocatus, hic mihi ob cæcitatē videtur miser, tametsi caducis circumfluxerit: tantoque inferior, quanto magis rebus ad voluntatem fluentibus delusus, et aliud bonum vero bono præstantius credere in animum induxerit; malum utique malæ opinionis fructum carpens, ut aut tenebris damnetur, aut ut ignem videat, quem ut lucem non agnovit. Hæc non multis, inquit, tam nostræ ætatis quam veteris memorie hominibus studio fuerunt (pauci quippe sunt Dei, licet omnes ipsius signa sint) legislatoribus, belli ducibus, sacerdotibus, prophetis, evangelistis, apostolis, pastoribus, toti spiritali cœtui; inter omnes vero his etiam, ut nemini magis, de quorum laudibus nunc dissetemus.

Hæc mea est theologorum trinitas, Basilii, Joannes et Gregorius. Haud enim timebimus vel eos qui ante, vel eos qui post hos numerantur: qui ita inter se hærent, tam sunt unanimēs, claritate et virtutis honore pares. Quæ cum aliis certavit, cum aliis eodem numero habita est, alios superavit, nemini, ut ego sentio, primas concessit. Et aliorum quidam sermonem et doctrinam, aliorum actionem perfecte expresserunt: illorum item mansuetudinem, horum zelum, aliorum discrimina, quorundam plura, nonnullorum omnia imitati sunt. Et aliud ab alio bonum sumentes, sicut qui formas scitissime pingunt, dicendi peritos, actione, rursus in agendo exercitatos, eloquentia et doctrina post se reliquerunt. Aut si mavis, ab eloquentia celebratos, eloquentia, actione autem in agendo excellentes antegressi sunt, et in utroque mediocres, alterius præstantia superarunt: in altero autem eminentes, hoc ipso præcurrerunt, quod ambobus singulari modo usi sunt. Et sane novum miraculum, omnique oratione superius eos nominandos arbitror. quod mirifice omnium aures atque animi obstupescant. Propter hæc nempe, Petro et Paulo, et filiis tonitruī eorumque sociis illos adnumerari æquius fuerit, quam alios quoscunque Christi discipulos; ac propter hos ante alios quoscunque, Christum, post reditum ab inferis in cœlum proficiscentem dixisse existimandum: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad con-*

τοῦ λόγου παραχωρήσωμεν. Οἱ αὐτοὶ γὰρ καὶ τοῦ πράττειν ἡμῶν, καὶ τοῦ λέγειν ἐκεῖνα καθηγεμόνες ἀκριβεῖς καὶ τεχνίται, καὶ οὐδαὶς οὐκ ἂν ποτε τοῦτοις περὶ τούτων ἀμφισθητήσειεν. Ὅτι μὲν οὖν ἐξεγένετο διὰ λόγου καὶ θεωρίας διασχόντι τὴν ὕλην, καὶ τὸ σαρκικὸν τοῦτο, εἴτε νέφος, χρῆ λέγειν, εἴτε προκάλυμμα, Θεῷ συγγενέσθαι, καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθόσον ἐφικτὴν ἀνθρωπίνῃ φύσει, μακάριος οὗτος τῆς τε ἐντεῦθεν ἀναβάσεως, καὶ τῆς ἐκεῖθεν θεώσεως; ἦν τῷ γνησίως φιλοσοφῆσαι χαρίζεται, καὶ τὸ ὑπὲρ τὴν ὕλην γενέσθαι διὰ τὴν ἐν Τριάδι νοουμένην ἐνότητα. Ὅστις δὲ ὑπὲρ τῆς συζυγίας χειρῶν ἐγένετο, καὶ τοσοῦτον τῷ πληρῷ συνεσχέθη, ὡς μὴ δυναθῆναι ἐμβλέψαι πρὸς τὰς τῆς ἀληθείας αὐγὰς, μηδὲ ὑπὲρ τὰ κάτω γενέσθαι, γεγρονῶς ἄνωθεν, καὶ πρὸς τὰ ἄνω καλούμενος, ἀθλιος οὗτος ἐμοὶ τῆς τυφλώσεως, κἂν εὐροῇ τοῖς ἐνταῦθα καὶ τοσοῦτον πλέον, ὅσπερ ἂν μᾶλλον ὑπὸ τῆς εὐροίας παίζηται, καὶ πείθηται τι ἄλλο καλὸν εἶναι πρὸ τοῦ ὄντος καλοῦ, πονηρὸν πονηρᾶς δόξης καρπὸν δρεπόμενος, ἢ ζόφον κατακριθῆναι, ἢ ὡς πῦρ ἰδεῖν, ὃν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισε. Ταῦτα ὀλίγοις μὲν, φησὶν, ἐφιλοσοφῆθη καὶ τῶν νῦν καὶ τῶν πάλαι (ὀλίγοι γὰρ οἱ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰ πάντες πλάσματα) νομοθέταις, στρατηγοῖς, ἱερεῦσι, προφήταις, εὐαγγελισταῖς, ἀποστόλοις, ποιμέσι, καὶ διδασκάλοις, παντὶ πνευματικῷ πληρώματι ἐν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ τοῖς νῦν ἐπαινουμένοις εἴπερ τίσι.

Τούτων ἡ ἐμὴ τῶν θεολόγων τριάς, Βασίλειός τε καὶ Ἰωάννης, καὶ Γρηγόριος ἄμα· οὐδὲ γὰρ τὴν προαριθμησὶν καὶ τὴν ὑπαριθμησὶν δεῖσομεν ἐν τοῖς συμφυέσι καὶ ἑμφύχοις, καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἀρετὴν ἑμοῦσι τοῖς μὲν ἡμιλλήθη, τοῖς δὲ συνηριθμηθῆ, τοῖς δὲ καὶ ὑπερέσχη· ἀπελειφθῆ δὲ οὐδένως, ὡς ἐγὼ φημι, τῶν μὲν τὸν λόγον, τῶν δὲ τὴν πρᾶξιν εἰς ἄκρον κατωρθωκότας· τῶν δὲ τὸ πρᾶον, τῶν δὲ τὸν ζῆλον, τῶν δὲ τοὺς κινδύνους, τῶν δὲ τὰ πλείω, τῶν δὲ ἅπαντα. Καὶ ἄλλο ἀπ' ἄλλου κάλλος λαθόντες, ὡςπερ οἱ τὰς μορφὰς μεθ' ὑπερβολῆς γράφοντες, καὶ τοὺς μὲν ἐν λόγῳ δεινοὺς τῆ πράξει, τοὺς δὲ πρακτικοὺς τῷ λόγῳ νικῆσαντες· εἰ βούλει δὲ, λόγῳ μὲν τοὺς εὐδοκίμους ἐν λόγῳ, πράξει δὲ τοὺς πρακτικωτάτους ὑπερβάλλοντες· καὶ τοὺς μὲν κατ' ἀμύτετρα μέσως ἔχοντας τῷ περὶ τὸ ἕτερον ὑπερβάλλοντες, τοὺς δὲ κατ' ἕτερον ἄκρους τοῖς ἀμφοτέρω; παρατραμύοντες τῷ μεθ' ὑπερβολῆς ἀμφοτέροις χρῆσασθαι. Καὶ θαῦμα καινόν τι, καὶ ὑπὲρ λόγον τὸ κατ' αὐτοὺς φημι χρηματῆσαι, πᾶσαν ὑπερφῶς καταπλήττον καὶ ἀκοῆν ἡμῶν καὶ διάνοιαν. Διὰ ταῦτά τοι καὶ ἡέτρῳ καὶ Παύλῳ καὶ τοῖς υἱοῖς τῆς βροντῆς, καὶ δὴ καὶ τῆ περὶ αὐτοὺς ἐταιρείᾳ συναριθμεῖσθαι δίκαιοι μᾶλλον ἂν εἶεν ὑπὲρ οὐσιναστούν ἄλλους τῶν Χριστοῦ φίλων· καὶ διὰ τοὺς γε πρὸ τῶν ἄλλων μᾶλλον πρὸς τοὺς μαθητὰς τῶν Χριστῶν εἰπεῖν, εἰς οὐρανὸς μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἀνόντα τὸ, Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, τὴν λαμ-

πρὶν διαδοχὴν, καὶ τὸ κοινὸν τῆς τούτων πρὸς ἐκείνους ἀποστολῆς καὶ ὑπηρεσίας, καὶ τὸ ὁμότιμον αἰνετούμενον.

Καὶ ὡς ἀληθῆ δικαία λέγω, μὴδὲν τοῖς Πατράσιν, ὡς ἂν οἰηθεῖη τις, διὰ τὸ φίλτρον χαριζόμενος, τῶν μὴ προσηκόντων ἐκείνοις, δῆλον ἐκείθεν. Καὶ τούτους Χριστὸς μαθητὰς καὶ ἀποστόλους ἀναδείκνυσι Πνεύματι θεῷ, καθάπερ κείνους, καὶ τούτοις τὸ Εὐαγγέλιον ἐγχειρίσαι, καὶ τὸ κήρυγμα, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων κοινήν σωτηρίαν. Καὶ οὗτοι τὰς πυρίνας κατ' ἐκείνους δέχονται γλώσσας, ἄνωθεν ἐκ τοῦ Πνεύματος κατιούσας, καὶ τὴν μερισμὸν, καὶ τὴν διανομήν τῶν ἐκείνου δέχονται χαρισμάτων, καὶ τῆς ὑπερφυῶς ἐνεργείας· καὶ γλώσσαις λαλοῦσιν οὐκ ἀνθρωπίναις τε καὶ βαρβάραις, ἀλλὰ γλώσσαις ἀγγέλων, καὶ φωναῖς ἀπορήτοις τισὶ καὶ οὐρανίαις, καὶ διαρμηγύουσι τὰ ὑψηλὰ καὶ ἀπόρητα τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν Πνεύματι θεῷ, καὶ προφητεύουσι, καὶ ὁρῶσιν ὑπερφυῶς τὸν ἀόρατον σὺν ἐκείνοις, καὶ ἀποκαλύψουσιν ὑπερφυῶν ἀξιοῦνται καὶ μυστηρίων ἀπόρητων. Καὶ θαυματουργοῦσι, καὶ νόσους ἀνιάτους ἰώνται. Κατ' ἐκείνους ἐπικλήσει Χριστοῦ μόνῃ· οὐ σωμάτων, φημί, μόνον, ἀλλὰ καὶ ψυχῶν· μᾶλλον δὲ καὶ νεκρωθείσας διὰ τῆς ἀμαρτίας; πρὸς ζωὴν ἐπαναγοῦσιν αὐτὴς, ὃ δὴ καὶ τῆς τῶν σωμάτων ἀναστάσεως πολλῶ μείζον. Καὶ δαίμονας ἐξ ἀνθρώπων δραπετεύειν ποιοῦσι, θεοὶ κατὰ χάριν ὑπὸ τοῦ μόνου κατὰ φύσιν Θεοῦ χειροτονηθέντας παθῶν καὶ δαιμόνων· ὡς καὶ πρὸς Μωσέα πάλα τὸν μέγαν, Ἰδοὺ δέδωκά σε Θεὸν Φαραῶ, εἶπε· τὸ κατὰ τῆς Αἰγύπτου πάθος, καὶ τὰς πληγὰς, καὶ τὴν ἐν βυθῷ καὶ θαλάσῃ πανωλεθρίαν τῶν ἐκγόνων αὐτῆς αἰνιττόμενος, ἅπερ ὁ νομοθέτης καὶ στρατηγὸς διὰ τῆς ὑπερφυῶς ἐκείνου θυνάμεως εἰργασται.

Οἱ μὲν οὖν πρῶτοι μαθηταὶ καὶ ὑπηρεταὶ τοῦ Λόγου παρ' αὐτοῦ πρὸς τὴν τῶν ἐθνῶν ἀποστελλόμενοι κλησιν, ταύτην ὑπ' αὐτοῦ τὴν πνευματικὴν σκευὴν ἐνδύονται, καὶ τὴν πανοπλίαν, ὑπὲρ τῶν σωζομένων ἀνθρώπων, κατὰ τῆς κατεχούσης δαιμονικῆς τυραννίδος. Καὶ γὰρ, Ἀπελθόντες, φησὶ, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασιν ταῦτα παρακολουθήσει· Ἐν τῷ ὀνόματι μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς· ὄφεις ἀροῦσι· κἄν θανάσιμὸν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοῦς βλάβῃ· ἐπὶ ἄρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἔχουσιν. Ἄ δὴπου καὶ εἰς ἔργον ἐξέβη κατὰ τὴν ἀψευδεῖ; τοῦ Δεσπότη ἐπαγγελλία; ὀλίγα μὲν δεηθέντων λόγου τῶν ἀποστόλων πρὸς τοὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς εἰδωλολατρίας ἀντεχομένους; τὸ δὲ πλείστον, ἢ καὶ τὸ πᾶν σχεδὸν, τοῖς ὑπερφυῶσι σημεῖοις καὶ τοῖς θαύμασι καταπραξαμένων, καὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν ταύτην ἐκκλησίαν νύμφην ἀσπιλον παραστησάντων αὐτῷ κατὰ Παῦλον.

Ὁὐδ' Ἑλληνισμοῦ, καὶ τῆς τῶν εἰδώλων κτισμάτων λατρίας, καὶ δὴ καὶ τῆς δαιμονικῆς κατὰ τῶν

A summationem sæculi², illustrem successionem, et communem horum cum ipsis apostolatam ministeriumque honoris item æqualitatem insinuantem,

Vera autem et justa me dicere, nec ob singularem quo eos diligo amorem quidquam (ut alicui videri possim) non conveniens, ad gratiam de his Patribus affirmare, inde constabit. Etiam hos Christus discipulos et apostolos divino Spiritu, quemadmodum illos instituit, et Evangelium, et prædicationem, et communem hominum salutem perinde illis commisit: etiam hi Linguas igneas desuper a Spiritu descendentes, divisionemque et distributionem gratiarum, et insignium operationum, ut illi suscipiunt; nec humanis ac barbaris, sed angelorum linguis, et vocibus arcanis cælestibusque loquuntur; divinoque Spiritu imbuti, a Deo inspiratarum Scripturarum sublimia et recondita interpretantur et prophetant, et cum prophetis miro quodam modo non aspectabilem aspiciunt, revelationibusque et mysteriis inexplicabilibus digni habentur. Et miranda opera efficiunt, et morbos desperatos, ut illi, sola Christi imploratione curant; nec corporum tantummodo, sed animarum quoque; imo vero per peccatum jam mortuas in vitam restituunt, quod majus est quam corporibus spiritum reddere. Præterea dæmones a membris humanis fugant, vitiosarum affectionum demonumque dii, per gratiam, ab eo, qui solus per naturam Deus est, creati, ut olim ad magnum illum Moysen: Ecce, inquit, constitui te Deum Pharaonis³, quibus verbis Ægypti cladem et plagas, atque in profundo mari extremam Ægyptiorum perniciem obscurius significavit, quas legislator et ductor admirabilii illius potentia invexit.

Primum igitur discipuli et ministri Verbi, ab eo ad gentium vocationem missi, hoc habitu spirituali, et omni armorum genere propter salvandos homines, adversus diabolicam in eos dominationem induuntur. At enim: Euntes prædicate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condemnabitur. Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia ejicient; linguis loquentur novis; serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit; super ægros manus imponent, et bene habebunt⁴. Quæ omnia nimirum juxta Domini promissa, a mendacio aliena, eventus comprobavit, quando apostoli adversum gentiles idolorumque cultores sibi astantes sermone parum eguerunt: maximamque partem, vel potius pene totum signis inusitatis et prodigiis confecerunt: et hanc ex ethnicis congregatam Ecclesiam, sponsam ei immaculatam, secundum Paulum⁵, exhibuerunt.

Græcorum porro superstitione, falsorum deorum et creaturarum adoratione, et dæmonica in hu-

² Matth. xxviii, 20. ³ Exod. vii, 1. Marc. xvi, 15-18. ⁴ Ephes. v, 27.

mines tyrannide, Christi virtute per sanctos apostolos pulcherrime de medio sublatis, aliam viam tentat persecutor, non jam palam et aperte (haud enim istiusmodi certaminum, ut undique expulso ac devicto, locus ei de integro dabatur), sed dolo complurium deorum cultum, et ðθεταν rursus inducens : quam cum a principio quondam contra protoplastos in paradiso fraudulentè peperisset, multisque sæculis naturam nostram ea tyrannide oppressam tenuisset, ad se denuo divinum cultum honoremque revocare impudens laboravit, nec crucem, nec Dei sanguinem reveritus, per quæ crudele ejus imperium destructum est ; sed post destructionem adhuc cauda palpitans draco, et ad ultionem luctamque amens, et impius seipsum turpissime exauscitans. Hoc autem nihil aliud est quam improbissimarum hæresum contra Christi Ecclesiam nova tyrannis, et inanis fidei persecutio; post Neronem, inquam, Trajanos, Decios, Diocletianos, Maximianos et Maximinos, et quotquot primæ impietatis et ðθετας præsidēs ac duces extiterunt, Sabellios, Arios, Apollinarios, secundæ ðθετας defensores nobis excitans, et Ecclesiæ Christi persecutores, non minus quam illos, nisi etiam acerbiores : quod cum Christi nomen ferrent, inquit (magistrorum enim meorum verba iterum usurpabo), pseudochristi et Christianorum opprobria erant ; quibus et facere impietas, et pati dedecus videbatur ; quod non putarent nos affici injuria neque in nos magnificum martyrii nomen convenire, sed nos etiam hic furari quodammodo veritatem, et pati ut Christianos, cum interim ut impii pœnas exsolveremus. Atque idcirco excitatum est nobis, inquit, cornu salutis, et lapis angularis, sibi nos et nosmet mutuo eadem compage conjungens. Immissa est suo tempore admiranda hæc theologorum trinitas ; aut ignis purgans fæces ac sordes, aut ventilabrum rusticum, quo levitas et gravitas dogmatum secernitur ; aut ferrum, nequitiam radicibus excindens. Et Verbum suos sibi adjuutores invenit ; et Spiritus qui pro ipso spirare velint, nanciscitur. Hinc secunda vocatio et apostolatus, et Evangelii nova prædicatio, chori Patrum theologorum, inquam, contra secundam impietatem et ðθεταν, apostolorum scilicet post apostolos, et evangelistarum post evangelistas, et theologorum post theologos ; et Petrus, et Joannes, qui videntur et sunt columnæ Ecclesiæ Christi : et post illos tertius illis conglutinatus, et æque honorandus Paulus, tametsi tempore paulo posterior ; zelo tamen, studio, arte, et evangelicis certaminibus par, eisdemque et confœderatus ; ipsi vertices et præsidēs chori hujus, sicut ante nemini.

Verum enimvero primorum discipulorum et apostolorum robur in signis ac portentis, in linguis, revelationibus, vaticiniis consistebat, per quæ universum sub sole mundum vivificaverunt, et ad ea verbis non multis opus habuerunt, id quod

ἀνθρώπων τυραννίδος καὶ βίας, δυνάμει Χριστοῦ κάλλιστα γεγονότων ἐκ μέσου διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, ἄλλην ἔρχεται πείρας ὁδὸν ὁ διώκτης· οὐκ ἔτι μὲν παρῆρσις (οὐδὲ γὰρ ἦν αὐτῷ χώρα τῶν τοιοῦτων αὐθις ἀγῶνων, πανταχόθεν ἐξεληλαμένῳ καὶ ἡττημένῳ), δόλω δὲ τὴν φίλην πολυθεῖαν, καὶ ἄθεταν καὶ πάλιν εἰσάγων, ἤντερ ἐξ ἀρχῆς ἄνωθεν ἐν παραδείσῳ δολίως ὠδίνησας κατὰ τῶν πρωτοπλάστων, καὶ ταύτη τυραννήσας ἐπὶ μακρὸν τὴν ἡμῶν φύσιν, εἰς ἑαυτὸν πάλιν τὸ πρὸς Θεὸν σέβας καὶ τὴν τιμὴν ἐσπούδασεν ἔλκειν, μηδὲ τὸν σταυρὸν, καὶ τὸ Θεοῦ φρίττων ὁ ἀναιδὴς αἷμα, δι' ὧν ἡ τυραννὶς αὐτοῦ κατελύθη· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀναίρεσιν ἔτι τῷ οὐραίῳ σπαίρων ὁ δράκων, καὶ πρὸς ἄμνην δῆθεν καὶ πάλιν ὁ ἄνους καὶ ἄθεος ἑαυτὸν αἰσχίστα διεγείρων. Καὶ τοῦτο καὶ τῶν κακίστων αἰρέσεων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ τυραννὶς αὐθις, καὶ ὁ κενὸς τῆς πίστεως διωγμὸς, μετὰ Νέρωνάς φημι, καὶ Τραϊανούς, καὶ Δεκίους, ἢ Διοκλητιανούς, καὶ Μαξιμιανούς τε καὶ Μαξιμίμους· καὶ ὅσοι τῆς πρώτης ἀσεθείας καὶ ἄθετας προστάται, Σαβαλλίου τε, καὶ Ἀρείου, καὶ Μακεδονίου, καὶ Ἀπολλιναρίου ἡμῖν ἐξεγείρας, τοὺς τῆς δευτέρας ἄθετας προμάχους, καὶ διώκτας τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οὐδὲν ἤττον ἐκείνων, εἰ μὴ καὶ μάλλον· ὅσῳ τοῦ Χριστοῦ, φησὶ, φέροντες ὄνομα (τὰ γὰρ τῶν ἐμῶν διδασκάλων καὶ πάλιν φεβέζομαι) ψευδόχριστοι καὶ Χριστιανοὶς ὄντες ; ἦσαν· οἱ· καὶ τὸ ποιεῖν ἄθεον, καὶ τὸ πάσχειν ἄδοξον, τῷ μηδὲ ἀδικεῖσθαι δοκεῖν, μηδὲ τὸ μεγαλοπρεπὲς ὄνομα προσεῖναι τὴν μαρτυρίαν, ἀλλὰ κἀνταῦθα κλέπτεσθαι τὴν ἀλήθειαν, πάσχοντας ὡς Χριστιανούς ὡς ἀσεβεῖς κοιλάζεσθαι. Καὶ διὰ τοῦτο ἡγέρθη, φησὶ, κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἡδικημένοις, καὶ λίθος ἀκρωγωνιαίος, συνδέων ἑαυτῷ τε καὶ ἀλλήλοις ἡμᾶς. Ἐνεβλήθη κατὰ καιρὸν ἡ θαυμαστή, φημι, τῶν θεολόγων αὐτῆς τριάς· ἡ πῦρ καθαρτήριον τῆς φάυλης ὕλης καὶ μοχθηρᾶς· ἡ πτίον γεωργικόν, ᾧ τὸ κοῦφον τῶν δογμάτων, καὶ τὸ βαρὺ διακρίνεται· ἡ μάχαιρα τὰς τῆς κακίας ρίζας ἐκτέμνουσα. Καὶ ὁ λόγος εὐρίσκει τοὺς ἰδίους συμμάχους, καὶ τὸ Ἡνεῦμα παραλαμβάνει τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ πνεύσοντας. Διὰ ταῦτα ἡ δευτέρα κλήσις, καὶ ἀποστολή, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν αὐθις κήρυγμα, τοῦ χοροῦ, φημι, τῶν θεολόγων Πατέρων, κατὰ τῆς δευτέρας ἀσεθείας καὶ ἄθετας, τῶν μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν μετὰ τοὺς εὐαγγελιστάς, καὶ θεολόγων μετὰ τοὺς θεολόγους, καὶ Πέτρος, καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες καὶ ὄντες στῦλοι τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τρίτος μετ' ἐκείνους ὁ συμφυής καὶ ὁμότιμος Παῦλος, εἰ καὶ τῷ χρόνῳ βραχὺ μετ' ἐκείνους, ἀλλὰ τῷ ζήλῳ, καὶ τῇ σπουδῇ, καὶ τῇ τέχνῃ, καὶ τοῖς ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου ἀγῶσιν ἴσος καὶ ὁμοταγῆς ἐκείνοις, καὶ σύμπαντος· οἱ κορυφαῖοι καὶ προκαθήμενοι τοῦ χοροῦ τούτου, καθὼς δὴ καὶ προῦφη.

Ἄλλὰ τοῖς μὲν πρώτοις μαθηταῖς τε καὶ ἀποστόλοις ἐν σημείοις τε καὶ θαύμασι, καὶ γλώσσαις, καὶ ἀποκαλύψεσι, καὶ προφητεῖαις τὸ κράτος ἦν, δι' αὐτῶν ζωρήσασι τὴν ὑφ' ἡλίον πάσιν· καὶ βραχὲν τινὰ πρὸς ἐκείνα δεηθεῖται τοῦ λόγου, καθάπερ

ειπών ἔφη· τοὺς δὲ γε κορυφαίους τούτους, τοὺς μετὰ Α
 τοὺς ἀποστόλους ἀποστόλους καὶ θεολόγους, μηδὲ
 τούτων ἐνδεῶς μεθοπωστιοῦν ἐσχηκόσιν, ἐν λόγοις
 καὶ περὶ λόγους ἦν ὁ ἀγὼν καὶ τὸ κράτος. Ἐπειδὴ
 γὰρ οὐ πρὸς εἰδῶλα καὶ φανεράν κτισμάτων λατρείαν,
 ἀλλὰ πρὸς ὑψάλον τινα καὶ κεκρυμμένην ἀθεταν καὶ
 δουλείαν αὐθις κτισμάτων ὁ ἀγὼν ἦν τοῖς κυβερνήταις
 τούτοις τοῦ παγκοσμίου σκάφους τῆς Ἐκκλησίας. Τί
 γὰρ καὶ ἐβούλετο τοῖς διώκταις τὸ θεὸν μὲν ὀμωσύνως
 καλεῖν τὸν μονογενῆ, καὶ ὁμοῦσιον, καὶ ὁμοτίμον
 τοῦ θεοῦ Λόγον, εἰς κτίσμα δὲ τούτων κατὰ γενεᾶν· τὸ
 δὲ συμφύεις τε καὶ σύνορον αὐτοῦ Πνεῦμα μήτε
 θεὸν ὀνομάζειν, καὶ εἰς κτίσιν κατασπῆν ὁμοίως καὶ
 τοῦτο; ἢ πονηρὰ, φημί, διαίρεσις Ἀρείου καὶ ἀθετα.
 Τί δὲ ἡ Σαβέλλιος συναλοισφῆ καὶ σύγχυσις τῶν
 τριῶν εἰς τὸ ἓν; ὡς μήτε τρία, μήτε ἓν κατ' ἐκεί-
 νους τὸ προσκυνοῦμενον εἶναι, ἢ καινὴ καὶ ἀλλόκο-
 τος ἀθετα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ Χριστοῦ φέροντες
 ἔνομα, οἱ πολέμιοι Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλη-
 σίας, ἀμφίβολόν πως Χριστιανούς, ἢ Χριστιανῶν
 τοῖς ἀπλουστερίοις τε καὶ ἀτέχνους τὸν ἀγῶνα καὶ
 τὴν τῆς ἀληθείας ἀναίρεσιν ἐνεποιούον. Διὰ τοῦτο
 τοῖς κορυφαίοις τῶν διδασκάλων περὶ τὸν λόγον πᾶς
 ὁ ἀγὼν ἦν, ὅπερ ἔφη, καὶ τὸν αὐτὸν ἔδει καὶ τὸ
 εὐκαίον παιδεύειν, καὶ πεθεῖν, καὶ πρὸς εὐσεβείας
 καταρτίζειν, καὶ τὸ ἀλλότριον ἀποσκευάζεσθαι· μάλ-
 λον δὲ καὶ τοὺς τῆς κακοδοξίας ἐξελέγχειν προστά-
 τας, βλασημίας εἰς τὸ ὑψος λαλοῦντας. Ἐθεντα
 γὰρ καὶ εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα, κατὰ τὸν μακάριον
 φάναι Δαβὶδ, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν διήλθεν ἐπὶ
 τῆς γῆς, τὸν οὐρανὸν κλινόντων εἰς γῆν, καὶ μετὰ
 τῆς κλίσεως ἀριθμούντων φύσιν τὴν ὑπερκόσμιον·
 ἦν οὐδὲ χωρεῖν ἢ κτίσις δύναται, κἀν μεθ' ἡμῶν τι
 γένηται· λόγῳ φιλαυθρωπίας, Ἰν' ἡμᾶς ἐλκύσῃ πρὸς
 ἑαυτὴν χαμαὶ κειμένους. Ἄλλ' ἐκεῖνοι μὲν τοιοῦτοι,
 καὶ οὕτως ἔχοντες, ἄλλοι Σαναχερείμ τινες, καὶ Να-
 βουχοδονόσοροι κατὰ Ἱερουσαλήμ τε καὶ Ἰουδαίας,
 ἢ Δαρίας, καὶ Ξέρξαι, καὶ ἡ πολυθρόλλητος Περ-
 σικὴ στρατιὰ, καὶ ἀριθμοῦ κρείττων, ὧ; φασί, κατὰ
 τῆς Ἑλλάδος.

Μᾶλλον δὲ τοῖς διδασκάλοις τούτοις καὶ αὐθις
 δεῖ παραχωρησαί τοῦ λόγου, τὰ ἑαυτῶν ὑπὲρ πᾶσαν
 καὶ γλῶτταν, φημί, καὶ διάνοιαν ἀριστα διδάσκουσι,
 καὶ ὡς οὐδεὶς πω τῶν πάντων. Ἦν ὅτε ἡμαρτε τὰ
 ἡμέτερα, φησί, καὶ καλῶς εἶχεν, ἤνικα τὸ μὲν πε-
 ριτὸν τοῦτο, καὶ κατεγλωττισμένον τῆς θεολογίας
 καὶ ἔνταχρον οὐδὲ πάροδον εἶχεν εἰς τὰς θείας αὐ-
 λὰς, τὸ δὲ ἀπλοῦν τε καὶ εὐγενὲς τοῦ λόγου εὐσε-
 βεῖν ἐνομιζέτο. Ἀφ' οὗ δὲ Σέξτοι, καὶ Πύρρωνες,
 καὶ ἡ ἀντίθετος γλῶσσα, ὥσπερ τι νόσημα δεινὸν
 καὶ κακῆδες τὰς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰσέφθειρε καὶ
 ἡ φλυαρία παιδεύσεις ἔδοξε, καὶ ὁ φησί περὶ Ἀθη-
 ναίων ἢ βίβλο; τῶν Πράξεων, εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκα-
 ροῦμεν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον· ταύτης
 τῆς λύσεως ἤρξατο μὲν Ἀρείος ὁ τῆς μανίας ἐπώ-
 νυμος, ὅς καὶ δίκην ἔδωκεν ἀκολάστου γλώσσης; τὴν
 ἐν βεβήλοις τόποις καταλύσιν, εὐχῆς ἔργον οὐ νόσου

supra tetigi. At istis principibus, apostolorum suc-
 cessoribus ac theologis, ne hic quidem ulla ratione
 pauperibus, in sermone, et circa sermones atque
 doctrinam omne certamen ac robur fuit. Quoniam
 non adversus idola, manifestumque creaturarum
 cultum, sed contra subdolum quamdam, et occul-
 tam in Deum impietatem, et novam erga creaturas
 servitutem conflictus a gubernatoribus istis navis
 Ecclesiae totius mundi suscipiebatur. Quid enim
 sibi volebant persecutores, cum unigenitum, et
 consubstantialia, et honore aequale Dei Verbum
 communi nomine Deum appellarent, et idem nihilominus
 ad creaturam usque deprimerent; con-
 naturallem porro, et ejusdem throni socium spiritum
 nec Dei vocabulo nominarent, et ad creaturarum
 ordinem similiter detraberent? perversa, inquam,
 divisio et ἀθετα Aril. Quid Sabelliana commistio,
 et trium in unum confusio? ut secundum illos ne-
 que tria neque unum esset, quod adoratur nova
 et absurda ἀθετα. Quin etiam Christi nomen ge-
 rentes, dubium Christianis, sive Christianorum
 simplicioribus et rudibus certamen et veritatis
 inventionem faciebant. Quocirca ab ipsis magistro-
 rum coryphaeis opera omnis in sermonem et do-
 cetrinam collata est, ut dixi, eundemque et domesti-
 cos erudire, suadendoque ad pietatis numeros
 componere, et alienos amoliri oportebat; imo vero
 improbarum opinionum patronos redarguere,
 blasphemias in altum loquentes: *Posuerunt quippe
 in caelum os suum, ut beatus David ait* ¹, *et lingua
 eorum transiit in terram*, dum caelum in terram
 inclinant, et cum creatura naturam supermunda-
 nam numerant, quam neque comprehendere crea-
 res potest; etsi ex benignitate quidpiam nobiscum
 factus est, ut nos humi jacentes ad se attraheret.
 Caeterum illi quidem tales sunt, et ita se habent.
 Alii Senacheribi et Nabuchodonosores contra Je-
 rusalem, et Judaeam inveniuntur; aut Darii et Xer-
 xes, et ille fama notissimus et innumerabilis ad-
 versus Graeciam Persarum exercitus.

At enim praestat magistris hisce rursum auscul-
 tare, sua ita docentibus, ut melius nulla lingua,
 nullum ingenium possit. Erat, inquit, cum vige-
 rent res nostrae, et bono loco essent; quando sci-
 lioet ista supervacanea, verborumque fucis et arte
 instructa tradenda theologiae ratio ad divinas
 aulas accessum nequitquam reperiebat: contra
 simplex et ingenua oratio pietas ducebatur. Sed
 postquam Sexti et Pyrrhones, et contradicendi
 studiosa lingua, haud secus quam gravis quidam
 morbus, et prava consuetudo ecclesias nostras cor-
 rupit, et nugacitas visa est cruditio; et quod
 Aetorum liber de Atheniensibus refert ², ad nihil
 aliud vacamus, quam ad dicendum audiendumve
 aliquid novi; hunc furorem Arius ille, a furore
 (a Marte) nomen sortitus, inchoavit; qui etiam
 petulantis linguae supplicium pertulit, in locis sor-

¹ Psalm. LXXII, 9. ² Act. XVII, 22 seq.

didis anima exspirata, quod illi piorum votis et precibus, non morbi alicujus violentia contigit; atque instar Judæ, propter similem Verbi prodicionem disruptus est. Alii in morbum succedentes, artem impietatis fabricati sunt, qui divinitatem ingenito definientes, genitum et procedentem simul Deitatis finibus excluderunt, nominis duntaxat communione Trinitatem venerantes; quin ne istud quidem ei relinquentes.

At nos, scientes in unum tria contrahere impietatis esse, et novitatis introductæ a Sabellio, qui primus contractionem divinitatis commentus est, et tria dividere naturis, divinitatis peregrinam et inusitatam sectionem esse, et unum pulchre conservamus (deitati videlicet), et tria (quod ad proprietates attinet) pie docemus; nec per unum deitatem confundimus; nec per tria distrahimus, sed intra metas pietatis manentes, immoderatam in utramque partem inclinationem reprehensionemque devitamus. Quamobrem mediam ac regiam viam secantes (in quo et virtutis laus sita est, ut moralium rerum peritis placet), credimus in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, consubstantialitatem, unam eandemque gloriam, quibus et baptismi perfectio vititur, et nominibus et rebus ipsis; nosti enim, initiata, illum esse negationem æθετας, et confessionem Deitatis: atque ita consummatur, unum quidem in essentia cognoscentes, et adoratione communi atque indivisa affirmantes; tria autem in hypostasis, sive (quod quidam malunt) in personis; ne inepti sint, qui de his litigant, quasi in verbis potius quam in rebus pietatem nostram constituamus. Sed times, ne τριθεα, id est triplex divinitas, tibi exprobetur. Tu quod habes bonum tibi retine, in tribus scilicet unionem: mihi pugnam sine. Patiare me navim compingere, tu navi utere. Etiam si alius sit, qui naves fabricetur, tamen tu me tuam sihe fabricari. Tu hanc securus habita; et licet ejus causa nihil laboraris, nihilominus cursu prospero navigabis. Aut incole domum meam, qui hæc construxi et paravi, quamvis ad ea studium operamque nullam impenderis. In nubem ingrediamur. Da mihi tabulas cordis tui. Sum tibi Moses, etsi hoc dictu est audacius. Inscribe digito Dei novum decalogum: inscribo compendio salutis. Quod si quæ bestia hæretica et rationis expers est, intra maneat: aut

Non temere igitur, neque a scopo aberrans ego illa de istis, qui sunt æquales apostolis, et apostoli, et theologorum antesignani, antea protuli, etiam hos cum Petro et Paulo, et filius tonitruum, primi illius chori capitibus in mundum a Christo missos, qui secundam æθεταν, et creaturarum cultum post illos, et cum illis, virtute Verbi, veræque ac primæ sapientiæ igne spiritus penitus exurere, et Ecclesiam ejus, defectionis discrimini proximam, propter hiemem, ventos contrarios, et procellas dæmonum artificio concitatas calefacere, arduremque pristinum redaccenderent. Per quos videlicet consequimur, ut sancte vivamus, ut sacerdo-

γενόμενος, καὶ τὴν Ἰουδα βῆξιν ὑποστάς ἐπ' ἰση προδοσίᾳ τοῦ λόγου· διαδεξάμενοι δὲ ἄλλοι τὴν νόσον, τέχνην ἀσεθείας ἐδημιούργησαν, οἱ τῷ ἀγεννήτῳ τὴν θεότητα περιγράφαντες, τὸ γεννητὸν, οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκπορευτὸν, ἐξώρισαν τῆς θεότητος, ὀνόματος κοινωνίᾳ μόνον τὴν Τριάδα τιμήσαντες· ἦν μὴδὲ τοῦτο αὐτῇ τηρήσαντες.

Ἄλλ' ἡμεῖς, εἰδότες τὸ μὲν εἰς ἀριθμὸν ἓνα τὰ τρία συστῆλαιν ἀθεότητος ὄν, καὶ τῆς Σαβελλίου καινοτομίας, ὅς πρῶτος συστολὴν θεότητος ἐπενόησε· τὸ δὲ τὰ τρία δια·ρεῖν φύσει κατατομὴν θεότητος ἐκφυλον· καὶ τὸ ἐν καλῶς ἐτηρήσαμεν, θεότητι γάρ· καὶ τὰ τρία εὐσεβῶς ἐκηρύξαμεν, ἰδιότησι γάρ· οὕτε τῷ ἐνὶ συγγέαντες, οὕτε τοῖς τρισὶ διαττήσαντες, ἀλλ' ἐν ὅροις μέιναντες τῆς εὐσεβείας, τῷ φυγεῖν τὴν ἀμετρον ἐπὶ θάτερα κλησίν τε καὶ ἀντίθεσιν. Διὰ τὴν μέσσην βαδίζοντες, φησι, καὶ βασιλικὴν (ἐν ᾧ καὶ τὸ τῶν ἀρετῶν ἕστηκεν, ὡς δοκεῖ τοῖς περὶ ταῦτα δεῖνοῖς), πιστεύομεν εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ὁμοουσίᾳ τε καὶ ὁμόδοξα, ἐν οἷς καὶ τὴν τελείωσιν ἔχει, ἐν τε ὀνόμασι καὶ πράγμασιν τὸ βᾶπτισμα (οἷδας ὁ μνηθεῖς) ἀρνήσις ὄν ἀθείας, καὶ ὁμολογία θεότητος· καὶ οὕτω καταρτιζόμεθα, τὸ μὲν ἐν τῇ οὐσίᾳ γινώσκοντες, καὶ τῷ ἀμερίστῳ τῆς προσκυνήσεως, τὰ δὲ τρία ταῖς ὑποστάσεσιν, εἴτ' οὖν προσώποις, ὃ τισι φίλον. Μὴδὲ γάρ οἱ περὶ ταῦτα ζυγομαχοῦντες ἀσχημονεῖσθωσαν, ὡς περ ἐν ὀνόμασι κειμένης ἡμῖν τῆς εὐσεβείας, οὐκ ἐν πράγμασιν. Ἄλλὰ δόδοικας μὴ τριθεῖαν ὀνειδισθῆ· Ἐχε σὺ τὸ ἀγαθόν, τὴν ἐν τοῖς τρισὶν ἔνωσιν· ἐμοὶ τὴν μάχην παράπεμψον. Ἔασον ἐμὲ ναυπηγὸν εἶναι, σὺ χρῶ τῇ νηϊ. Καὶ εἰ ναυπηγὸς ἔστιν ἕτερος, ἐμὲ λάβε τῆς οἰκείας ἀρχιτέκτονα. Σὺ ταύτην οἶκει μετὰ ἀσφαλείας· καὶ εἰ μὴδὲν ἐμόχθησας, οὐχ ἤττον εὐπολοῦσας. Ἡ οἶκει τὴν οἶκον ἐμοῦ τοῦ ταῦτα κατασκευάσαντος, καὶ εἰ μὴδὲν περὶ ταῦτα πεφιλοπόνηκας. Εἶσω τῆς νεφέλης χωρήσωμεν. Δός μοι τὰς πλάκας τῆς σῆς καρδίας. Γίνομαι σοι Μωϋσῆς, εἰ καὶ τολμηρὸν εἶπεν, ἐγγράφω δακτύλῳ Θεοῦ νέον δακάλον· ἐγγράφω σύντομον σωτηρίαν. Εἰ δέ τι θηρίον αἰρετικὸν καὶ ἀλόγιστον, κάτω μεινάτω· ἢ κινδυνεύσει λιθοβολούμενον τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας.

inscribo compendio salutis. Quod si quæ bestia

περίκλυτος ἔστιν ἕτερος, ἐμὲ λάβε τῆς οἰκείας ἀρχιτέκτονα. Σὺ ταύτην οἶκει μετὰ ἀσφαλείας· καὶ εἰ μὴδὲν ἐμόχθησας, οὐχ ἤττον εὐπολοῦσας. Ἡ οἶκει τὴν οἶκον ἐμοῦ τοῦ ταῦτα κατασκευάσαντος, καὶ εἰ μὴδὲν περὶ ταῦτα πεφιλοπόνηκας. Εἶσω τῆς νεφέλης χωρήσωμεν. Δός μοι τὰς πλάκας τῆς σῆς καρδίας. Γίνομαι σοι Μωϋσῆς, εἰ καὶ τολμηρὸν εἶπεν, ἐγγράφω δακτύλῳ Θεοῦ νέον δακάλον· ἐγγράφω σύντομον σωτηρίαν. Εἰ δέ τι θηρίον αἰρετικὸν καὶ ἀλόγιστον, κάτω μεινάτω· ἢ κινδυνεύσει λιθοβολούμενον τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας.

Ὁὐ μᾶτην ἄρα, οὐδ' ἔξω τοῦ σκοποῦ βάλλων ἐγὼ ἐκεῖνα περὶ τῶν ἰσαποστόλων, καὶ ἀποστόλων τούτων, καὶ κορυφαίων θεολόγων φθάσας ἔλεγον, ὅτι καὶ τοὺς μετὰ Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ τῶν υἱῶν τῆς βροντῆς, τῶν τοῦ πρώτου χοροῦ, φημι, κορυφαίων, εἰς τὸν κόσμον Χριστὸς ἐξάπεστελε, τὴν δευτέραν ἀθεῖαν, καὶ τὴν λατρειαν τῶν κτισμάτων, μετ' ἐκείνου καὶ σὺν ἐκείνῳ δυνάμει· λόγου καὶ τῆς ἀληθινοῦς καὶ πρώτης σοφίας τῷ πυρὶ τοῦ πνεύματος καταφλέξοντες, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνου κινδυνεύουσαν ἐκλιπεῖν ἤδη τῷ χειμῶνι, καὶ αἰς δαιμονικαῖς ἀντιπλοῖσις θερμανοῦντας καὶ ἀναζωπυρῆζοντες, δ' ὧν δῆπου καὶ τὸ καλῶς ζῆν ἡμῖν, καὶ ἱεραῖσθαι, καὶ διδᾶσθαι, καὶ

ἀκροῦσθαι, καὶ τὴν εὐαγγελικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐπι-
 γινώσκαι πίστιν, καὶ πολιτείας ἀπταιστώσας καὶ καθα-
 ρῶς τῇ ἐκείνου σοφῇ προνοίᾳ παρίσσει. Ἡκούσατε γὰρ
 τῶν θείων ἐκείνων φωνῶν, ἃς δι' αὐτῶν ἤμιν τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον θεοπροπῶς ἀπεφθέγγετο. Ἐβρόντησε καὶ
 γὰρ ὄντως ἐξ οὐρανοῦ ὁ Κύριος, καὶ ὁ Ὑψίστος
 ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ, καὶ διὰ τουτωνί τῶν μεγάλων
 καὶ ἔφαναν αἱ ἀστρακαὶ αὐτοῦ τῇ οἰκουμένῃ,
 καὶ ἐσαλεύθη, καὶ ἐντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ, καὶ
 τὰ θεμέλια τῶν ὄρων ἐσαλεύθησαν ἀπὸ προσώ-
 που Κυρίου, ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ.
 Ἄτινα δὴ ταῦτα, καὶ ὄντινα τὸν σάλον αὐτῶν ὑπο-
 ληπτέον; Οἶμαι δὲ τοὺς ἀπὸ γῆς καὶ κοιλίας φω-
 νούντας, καὶ τὰ τοῦ πνεύματος λαλεῖν ἐπιχειροῦν-
 τας χωρὶς πνεύματος. Οὗς οὐκ ἀπέστειλα,
 φησὶν ὁ Θεός, καὶ αὐτοὶ προσφῆτευσον. Ἔτι δὲ καὶ
 τὸν αὐτοὺς ὑποκινούντα, καὶ λαλεῖν τὰ τοιαῦτα δι-
 δάσκοντα, τὸν προστάτην καὶ ἀρχηγόν φημι τῆς
 κακίας ἄνωθεν, ὃν δῆπου καὶ ἄρας μέγα, καὶ Λευϊ-
 αθὴν τῇ θείᾳ Γραφῇ καλεῖν ἔθος, τῷ ῥῶτι τοῦ προσ-
 ώπου Κυρίου σαλευμένον τε, καὶ κλονούμενον,
 καὶ ἰλιγγιώντα. Ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄρθου Κυρίου,
 φησὶν ὁ μεγαλοφρονότατος Ἡσαίας, καὶ ἀπὸ τῆς
 δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Καὶ ἵνα πάλιν πρὸς τὸν
 σοφώτατον ἐπανάλωθω Δαβὶδ, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν
 ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς
 οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Ὁ καὶ Παῦλος ὁ
 μέγας περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν συναποστόλων ἐκείθεν
 ἐξείληψε. Καὶ, Οἱ οὐρανοὶ δηγοῦνται δόξαν Θεοῦ,
 φησὶ· ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ
 στερέωμα. Καὶ ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα,
 καὶ νύξ τῇ νυκτὶ ἀναγγέλλει γῶσιν. Οὐδὲν γὰρ
 τὸ κωλύον καὶ ἡμέραν τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπικα-
 λαῖν χάριν διὰ τὴν τοῦ φωτός ἀγλήν καὶ τὴν λαμ-
 πρότητα, καὶ νύκτα τὴν αὐτὴν αὐθις διὰ τὸ βαθύ τε
 καὶ δυσθεώρητον. Ἔθετο γὰρ, φησὶ, σκότος ἀπο-
 κρυφῆν αὐτοῦ, τὸν θελόν αὐτοῦ λόγον, καὶ τὸ βά-
 θος τῆς γνώσεως, καὶ τῆς σοφίας, τοὺς τοῦ φωτός
 καὶ τῆς ἡμέρας υἱοὺς τούτους διδασκούσης οὐς καὶ
 νύκτα τις εἰπὼν, οὐκ ἂν ἀμάρτη τὸ προσήκοντος,
 οἶμαι, διὰ τὸν ἐπιπροσθύντα δηλαδὴ τοῦ σαρκίου
 ζόφον, καὶ τὴν ἀγλήν, τῷ φωτὶ τῆς δόξης Κυρίου
 διακοπτόμενα· κατὰ τὸν αὐτὸν αὐθις· εἰπεῖν προφη-
 τὴν, Ὁ Θεός μου, φωτισεῖς τὸ σκότος μου, λέ-
 γοντα. Καὶ, Ἐσημιώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ
 προσώπου σου. Καὶ, Ἔστη ἡ λαμπρότης Κυρίου
 τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς. Καὶ ὁ αὐτός αὐθις· Οὐκ
 εἰσι λαλαῖαι, οὐδέ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ
 φωναὶ αὐτῶν· τοὺς λόγους ἐκείνους. καὶ τὰς ἄνω-
 θεν φερομένας τούτων φωνὰς ἢ βροντὰς προαναφω-
 νῶν πᾶσαν ἀκοήν τε καὶ γλῶσσαν, ἀπ' ἄκρων γῆς
 εἰς ἄκρα διαλαβούσας, καὶ πάντα κατασχούσας τῇ
 μεγαλοφωνίᾳ τὰ πέρατα. Περὶ ὧν δῆπου καὶ τὸν
 θαυμαστὸν οἶμαι προεκτεῖν Ἡσαίαν, Ἐπ' ὄρους
 ὑψηλοῦ ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών (τὴν

atio bene fungamur et doceamus, et audiamus, et
 evangelicam atque apostolicam fidem agnoscamus.
 Et quo vitam sine offensione ac pariter degamus,
 ab ipsorum sapienti providentia accipimus. Audi-
 stis enim caelestes ipsorum voces, quas nobis per
 eos Spiritus sanctus divinius est locutus : *Into-
 nuit enim revera de caelo Dominus, et Altissimus dedit
 vocem suam* ⁹, etiam per hosce magnos ; *et illuxerunt
 coruscationes ejus orbi terrarum ; et commota
 est, et contremuit terra* ¹⁰ ; *et fundamenta montium
 conturbatu sunt* ¹¹. *a facie Domini, et a facie Dei
 Jacob* ¹². Quæ porro ista, et quam ab eis Ecclesiæ
 jactationem tempestatemque importari judicabi-
 mus ? Hos esse opinor, qui a terra, e cerebro suo
 clamant, et quæ spiritus sunt, citra spiritum loqui
 non reformidant. Quos ego non nisi, ait Dominus,
et ipsi prophetabant ¹³. Præterea instigantem illos,
 et docentem loqui talia, ducent auctoremque scelerum
 ab initio : quem divina Scriptura ¹⁴ montem
 magnum, et Leviathan nuncupare consuevit, lumine
 faciei Domini agitata, et quassata, et vertigine
 correptum : *A facie formidinis Domini, inquit mag-
 niloquentissimus Isaias, et a gloria fortitudinis
 ejus* ¹⁵. Atque, ut ad sapientissimum Davidem re-
 vertar : *In omnem terram exivit sonus eorum, et in
 fines orbis terræ verba eorum* ¹⁶. Unde et insignis
 ille Paulus de se et coepostolis illud interpretatus
 est ¹⁷. Et : *Cæli enarrant gloriam Dei, inquit, et
 opera manuum ejus annuntiat firmamentum. Et dies
 diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam* ¹⁸.
 Nihil enim prohibet etiam diem vocare spiritus
 gratiam, propter luminis splendorem et clarita-
 tem ; et eandem rursus noctem, propter profun-
 ditatem nempe et difficultatem quam habet con-
 templatio : *Posuit enim tenebras latibulum suum* ¹⁹,
 divinum puta verbum sum, et profundum cogni-
 tionis ac sapientiæ, hosce lucis ac diei filios do-
 centis : quos si quis etiam noctem nominaverit,
 mea sententia, ab eo quod decet nihil faciet alie-
 num, propter incurrentem caruncule hujus cali-
 ginem et tenebras, quæ lumen gloriæ Dei interci-
 dunt ; ut cum eodem Propheta iterum dicam :
Deus meus, illuminabis tenebras ²⁰. Et, *Signatum est
 super nos lumen vultus tui* ²¹. Et : *Sit splendor
 Domini Dei super nos* ²². Idem rursus : *Non sunt
 loquelæ neque sermones, quorum non audiantur
 voces earum* ²³ ; horum sermones illos, et de caelo
 delatas voces, sive tonitrua prænuntians : quæ
 omnium aures atque linguas ab extremis terrarum
 usque ad extrema comprehenderunt, omnesque
 mundi fines magniloquentia sua occuparunt. De
 quibus sane inclitum quoque Isaiam vaticinatum
 reor : *Super montem excelsum ascende tu, qui evan-
 gelizas Sion, Ecclesiam Christi, inquam. Exalta in
 fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem,*

⁹ Psal. xviii, 14. ¹⁰ Psal. lxxvi, 19. ¹¹ Psal. xvii, 8. ¹² Psal. cxiii, 7. ¹³ Jerem. xiv et xxx. i.
¹⁴ Job. ii et xl. ¹⁵ Isa. ii 19, 21. ¹⁶ Psal. xviii, 5. ¹⁷ Rom. x, 18. ¹⁸ Psal. xviii, 1, 2.
¹⁹ Psal. xvii, 12. ²⁰ ibid. 29. ²¹ P. al. xlix, 7. ²² Psal. lxxxix, 17. ²³ Psal. xviii, 4.

Exaltate, nolite timere. Sacerdotes loquimini ad cor Jerusalem. Dimissa est enim iniquitas illius ¹⁴. Et hæc quidem hæc tenentur.

Sed quoniam et speculatoris Dei, et legislatoris Moysi, similiter ejusdem spectatores, et legislatores, de Deo philosophantes et docentes hi paulo ante meminerunt: ait enim, in nubem ingrediamur, da mihi tabulas cordis tui: sum tibi Moses (quamvis hoc dictu audax sit), inscribo digito Dei decalogum; inscribo compendium salutis: ne hoc quidem transeundum opinor, quia pro viribus consideremus: præsertim cum ab ipsis adeo sublimiter et magnifice prolatum sit. Quid igitur? Quæ est oratio mea? Hi quoque, ut Moses ille clarissimus, pastorali virga ab eo qui est, sibi tradita, diique Pharaonis et hostilis exercitus ejus appellati, in tenebrosam et persecutricem Ægyptum, in perversam, inquam, et ratione carentem Æthiæ descendunt, divisoque verbo, et digito Dei, sicut ille, plagis sævissimis eam flagellarunt. Deinde etiam populum Domini inde educentes, in manu potenti et brachio excelso ¹⁵, profundum falsæ infidelitatis, ligno crucis, atque in eo suffixi admiranda imitatione, et communi salute, quam in medio terræ ipse solus operatus est, post illum, et cum illo pertransierunt, Ægyptiumque, et superbam mentem, Pharaonem dico, qui animo cernitur, cum omnibus copiis submerserunt, equos, et ascensores, et duces ibidem marinis aquis obruerunt; et victorale carmen cum ipsi cecinerunt, tum populum Domini sim liter canere docuerunt. Iidem cum Mose montem conscenderunt, Amelec improbum pravaram motionum architectum extensione manuum, et figura novi mysterii, ineffabilibus intelligentiæ efficacitatibus prostraverunt; qui post primam illam illustremque victoriam Dei populum impudenter iterum invaserat. In columna lucis et nubis per solitudinem iis præiverunt. Manna quod sub rationem cadit, Christum, inquam, in alimoniam immortalitatis affatim his præbuerunt. De petra percussa, lateris Domini videlicet melle, novo quodam modo eos saturarunt: idque tanto excellentius, quanto hæc typis illis et adumbrationibus excelsiora, majestatisque pleniora sunt. Quid amplius? Dei jussu Sinai monte conscenso, sine fulguribus, tonitruis, procella et caligine (quibus initiati exterrentur) et ignem pererrant, et cum Mose nubem ingrediuntur, et in tabulis non lapideis, sed in cordibus carnalibus, digito Dei (ut cum ipsis rursus dicam) novum decalogum et compendium salutis inscribunt: et hic quidem sacrosanctæ Trinitatis, et divinum Christi æconomiz mysterium, illic Evangelio ælternam vivendi modum, mandatorumque implendorum viam inscribunt (*fides siquidem sine operibus mortua est* ¹⁶, ut opera sine fide: quod etiam ipsi docuerunt), inde non jam cum Mose, sed plus quam Moses

Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἐπιλή). Ὑψώσω τὴν ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου, ὁ ἐδαγγελισμένος Ἱεροσολήμ. Ἐλείνεται γὰρ ἡ ἀδικία αὐτῆς. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον.

Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ τοῦ θεόπλου καὶ νομοθέτου Μωσέως οἱ θεόπται καὶ νομοθέται θεολογούντες καὶ διδάσκοντες οὗτοι πρὸ βραχέος ἐμνήσθησαν· εἶπω καὶ γὰρ, φησὶ, τῆς νεφέλης χωρήσωμεν· δὸς μοι τὰς πλάκας τῆς σῆς καρδίας· γίνομαι σοὶ Μωϋσῆς (εἰ καὶ τολμηρὸν εἰπεῖν)· ἐγγράφω δακτύλῳ Θεοῦ νέον δεκάλογον· ἐγγράφω σύντομον σωτηρίας· οὐδὲ τοῦτο δεῖν, οἶμαι, παραδραμεῖν ἀθεώρητον κατὰ δύναμιν, καὶ μάλιστα παρ' αὐτὸν ἐκείνων οὕτω βῆθ' ἐψηλῶς τε καὶ μεγαλοπρεπῶς. Τί οὖν φημι; Καὶ τίς ὁ ἐμὸς λόγος; Καὶ οὗτοι, κατὰ Μωσέα τὸν μέγαν τὴν ποιμαντικὴν βάβδον ἐγχειρισθέντες παρὰ τοῦ ὄντος, καὶ θεοὶ Φαραὼ χρισθέντες, καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἀντικειμένης δυνάμεως, εἰς τε τὴν σκοτεινὴν καὶ διώκτριαν Ἀίγυπτον, τὴν πονηρὰν φημι καὶ ἀλόγιστον ἄεθλον, κατήλθον, καὶ λόγῳ θεῷ, καὶ δακτύλῳ Θεοῦ, κατ' ἐκείνον, πληγαῖς βαρυτάταις ταύτην ἐμάστιξαν. Εἶτα καὶ τὸν τοῦ Κυρίου λαὸν ἐκείθεν ἐξαγαγόντες, ἐν χειρὶ κραταίῳ καὶ ἐν βραχίονι ὕψηλῳ, τὸν τε βῆθ' τῆς ἀλμυρᾶς ἀπιστίας εὐλόφ σταυροῦ, καὶ τῆ τοῦ ἐν αὐτῷ παγέντος θαυμαστῆ ἐκμιμήσει καὶ κοινῇ σωτηρίῳ, ἣν ἐν μέσῳ τῆς γῆς αὐτὸς μόνος εἰργάσατο, μετ' ἐκείνων, καὶ σὺν ἐκείνῳ διεβήσαν, καὶ τὸν Ἀσσύριον, καὶ ὑπερῆφανον νοῦν, τὸν νοητὸν Φαραὼ λέγω, πανστρατὶ καταδάπτισαν, ἵππους, καὶ ἀναβάτας, τριστάτας αὐτοῖσι καταπνίψαντες, καὶ τὸν ἐπινίκιον αὐτοῖσι τε μεγαλοπρεπῶς ἔσαντες, καὶ τὸν τοῦ Κυρίου λαὸν ἔδειν ὡσαύτως διδάξαντες. Ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀνῆλθον μετὰ Μωσέως, καὶ οὗτοι τὸν Ἀμαλήκ, τὴν πονηρὸν τῶν παθῶν προστάτην, ἐκείσε χειρῶν καὶ τύπῳ καινοῦ μυστηρίου ταῖς ἀλαλήτοις ἐνεργείαις τοῦ τοῦ καθέλου· μετὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐκείνην νίκην ἰταμῶς τῷ λαῷ Κυρίου καὶ πάλιν ἐπιτιθέμενον. Στόλφ φωτὸς καὶ νεφέλης ἐν ἐρήμῳ τούτους ὠδήγησαν. Τὸ μάννα τὸ νοητὸν, Χριστὸν, εἰς τροφήν ἀμβροσίαν ἀφθόως τούτοις θεδώκασιν· ἐξ ἀκροτόμου πέτρας, τῆς δεσποτικῆς δηλαδὴ πλευρᾶς, μέλι καινῶς τούτους ἐχόρτασαν, ὅσα ταῦτα τῶν τύπων ἐκείνων ὑψηλότερά τε καὶ μεγαλοπρεπέστερα. Εἶτα εἶ; Τὸ Σιναιὸν ἀναβάντες λόγῳ Θεοῦ, ἀστραπῶν καὶ βροντῶν διχα, καὶ θυέλλης, καὶ γόφου (τοῦς ὑπ' αὐτοῦ μυσταγωγομένους ἐκδαιματούντων), τὸ τε πῦρ διακόπτουσι, καὶ μετὰ Μωσέως τῆς νεφέλης εἰσω χωροῦσι, καὶ πλεῖν οὐ λιθίνας, ἀλλὰ καρδαίας σαρκίνας, δακτύλῳ Θεοῦ, κατ' αὐτοὺς ἐκείνους αἰθερῶς εἰπεῖν, ἐγγράφουσι νέον δεκάλογον, ἐγγράφουσι σύντομον σωτηρίας, ἐνθεν μὲν τὸ τῆς μεγάλης Τριόδου, καὶ δὴ καὶ τὸ τῆς Χριστοῦ οἰκονομίας, θεῖον μυστήριον, ἐκείθεν δὲ τὴν εδαγγελικὴν πολιτείαν, καὶ τὴν τῶν ἐντολῶν ἐκπλήρωσιν ἐγχεράττοντες (ἐπειδὴ πᾶσι χωρὶς ἔργων νεκρᾶ, ὡς ἔργα διχα πίστεως, αὐτοὶ φθάσαντες ἐφησαν), εἶτ' ἐκείθεν οὐκ εἶ μετὰ Μωσέως,

¹⁴ Isa. xl, 9 10. ¹⁵ Psal. cxxv, 21. ¹⁶ Jac. ii, 20.

ἀλλ' ὑπὲρ Μωσῆα τὴν ψυχὴν καὶ τὰ πρόσωπα δοξάζονται. Ὅπερ γὰρ ἐκεῖνος ἐπὶ τῆς ὄψεως ἔφερεν, ἐπὶ τῆς ψυχῆς εἶχον οὗτοι μεγαλοπρεπέστερόν τε καὶ ὑψηλότερον. Οἱ αὐτοὶ καὶ τοῦτο φασίν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Χριστὸς αὐτοῖς, αὐτὸ τοῦτο διὰ τῶν πρώτων μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων πρὸς αὐτοὺς φθάσας, ἔλεγεν, ὅτι Πολλοὶ προφήται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

Ἐκ τοῦ τῆς θεοφανείας ἕρους θεοειδεῖς καὶ θεοφόροι, καὶ ἥλιοι ἄλλοι κατέρχονται· μᾶλλον δὲ καὶ τῆς νεφέλης εἰσω τοὺς μυσταγωγούμενους (ὡς αὐτοὶ φασί) μετὰ Πέτρου τε καὶ τῶν υἱῶν τῆς βροντῆς ἀποβῆται εἰσάγουσί τε καὶ συνεισάγουσιν ἑαυτοῖς· καὶ τῇ ἐκείθεν ἀγγελῇ καὶ ταῖς μυστικαῖς λαμπηδόσι τῆς ἀνωτάτω Τριάδος τῆς πηγῆς τῶν φωτῶν καταφωτίζουσιν· οὐ τὰ ἔκφορα μόνον τοῦ μυστηρίου, καὶ ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς οὐκ ἀπέρρητα μυσταγωγούντες ἐκεῖνα, καθάπερ εἰπόντες ἐφθησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκείνων ἐνδόξα καὶ μυστικώτερα. Ἔχεις καὶ γὰρ, φησί, τοῦ μυστηρίου τὰ ἔκφορα, καὶ ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς οὐκ ἀπέρρητα· τὰλλα δὲ εἰσω μαθήσῃ, τῆς Τριάδος χαρισμένης· δηλονότι μετὰ τὸ βάπτισμα καὶ τὴν κάθαρσιν, ἃ καὶ κρύψεις παρὰ σεαυτῷ σφαγίδι κρατούμενα. Καὶ τίνα ταῦτα, καὶ ἡλίκα, καὶ ἔθεν ἤκοντα, οἱ αὐτοὶ καὶ πάλιν ἐκδιδάσκουσι τοὺς μεμνημένους ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, εἰ καὶ ἀμυδρότερον ἐστὶ, καὶ οὐκ ἔξω παντελῶς τῶν προκαλυμμάτων καὶ τῶν

anima et vultu glorificantur. Quod enim ille in vultu gerebat, hi magnificentius et sublimius in animabus habebant. Hoc quoque ab ipsis, quanquam de aliis dictum est. Quin imo Christus etiam ipse hoc ipsum in persona primorum discipulorum apostolorumque suorum confessus est. *Multi, inquit, prophetæ et reges voluerunt videre quæ vos videtis, et non viderunt: et audire quæ vos auditis, et non audierunt.*¹⁷

Ex monte divinæ apparitionis Deo similes effecti, et numine afflati, et soles novi descendunt: quin potius intra nubem (ut ipsi loquuntur) mysteria docendos cum Petro, et filiis tonitruī arcano inducunt, et una secum introducunt, claritateque illa, mysticisque splendoribus altissimæ Trinitatis, et fontis luminum, eos illuminant: non vulgata tantum, multorumque auribus non ignota, nec secreta illa mysteria, ut aiunt ipsi, verum illis interiora quoque, magisque mystica docentes. Habes enim, inquit, mysterii notiora, et multorum aures nimis fugientia: cætera intus, Trinitate largiente cognosces; post baptismum et purgationem vide licet, quæ apud te sigillo munita abscondes. Quænam autem illa, et qualia sint, et unde veniant, iidem initiatos rursus docent in eodem spiritu, tametsi adhuc obscurius, nec omnino citra speculum, et integumenta propter obstantem nebulam, et carnis caliginem, quibus impliciti sumus.

ἑσώτρων διὰ τὴν προβεβλημένην ἀρχὴν καὶ τὸν

Τούτου τοῦ θεοῦ καὶ ἀγαθοῦ Πνεύματος, ὃ θεοφόροι διδάσκαλοι, καὶ ὑμεῖς τῶν χαρισμάτων καὶ τῆς ἐνεργείας πλησθέντες, καὶ ὅλον σχόντες ἐν ἑαυτοῖς, διὰ τούτων τὸν ἕνα τῆς Τριάδος, τὸν ὅλον ἐκάστῳ διαφόρως ἐνοικούντα, καὶ ὅλον ὄντα μετὰ θεοῦ, καὶ πληροῦντα τὸ πᾶν, καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν, καὶ τοῦ παντός ὄντα ἔξω, ὡς αὐτοὶ καὶ ταῦτα εἰρήκατε· ἐδέξασθε γὰρ καὶ αὐτοὶ τὰς πυρίνας γλώσσας μετὰ τῶν ἀποστόλων ἐν ὑπερέψῳ τόπῳ, τῆς ὑψηλῆς, φημί, τοῦ νοῦ φυλακῆς τε καὶ θεωρίας ὑμῶν, οὐκ ἀπὸ τελωνῶν, καὶ σκυτοόμων, καὶ ἀλιέων κατ' ἐκείνους κληθέντες εἰς ἀποστόλους καὶ μαθητὰς (ἐνδόξα καὶ γὰρ ὁ Θεὸς τὸ τηρικαῦτα διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σώσαι τοὺς πιστεύοντας). Ἐπειδὴ, φησὶν, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, ἀλλ' ἀπὸ βητόρων, καὶ φιλοσόφων, καὶ διαλεκτικῶν καὶ σοφῶν ἐπὶ τὴν ἀληθινὴν καὶ πρώτην ἐλθόντες σοφίαν καὶ τὴν ἀποστολήν, ἵνα καὶ διὰ τῆς κάτω σοφίας, ὡσανεὶ τινος σκευοφόρου καὶ ὑπηρέτιδος, ἐξελεγθῆ τὸ μωρὸν ὄντως καὶ ἀσθενὲς τῶν ἔξω σοφῶν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐξήλθετε σωτηρίαν, ὡσπερ τινὲς ἄλλοι κατὰ χάριν θεοῦ, καὶ πλάσται τῶν σωζομένων, τῇ δυνάμει τοῦ πάντων δημιουργοῦ τε καὶ πλάστου, καὶ μόνου κατὰ φύσιν Θεοῦ.

Hujus divini et boni spiritus, o cœlesti numine instincti doctores, charismatibus et efficientia vos quoque repleti estis, et per hæc totum intra vos habetis, unum de sancta Trinitate, totum in uno quoque habitantem, et totum cum Deo manentem, et implentem hoc omne, et super omne, et extra omne existentem, juxta doctrinam vestram. Suscepistis nimirum et ipsi linguas igneas cum apostolis in editissimo ædium loco; hoc est, in excelsæ mentis vestræ custodia et contemplatione: non quemadmodum illi, e publicanis, et sutoribus, et piscatoribus vocati, unctique in apostolos et discipulos (*placuit enim. tunc Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes; Quia, inquit, in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum*¹⁸), sed ab oratoribus, philosophis, dialecticis et sapientibus ad veram et antiquissimam sapientiam atque apostolatam venistis: ut etiam per inferiori sapientiam, veluti sarcinariam quædam et ministræ stulta sane et imbecilla externorum sapientia redargueretur. Ad salutem nostram egressi estis, ceu alii quidam per gratiam, et formatores salvandorum, in virtute omnium opificis, et formatoris, quique solus secundum naturam Deus est.

Ac Moses quidem eximius ille tarditatem et gracilitatem linguæ ac vocis suæ, et postea Jeremias

καὶ Μωσῆς μὲν ὁ μέγας ἐκεῖνος· τὸ βραδύ τε καὶ ἰσχνὸν τῆς γλώττης καὶ τῆς φωνῆς ἑαυτοῦ προβαλ-

¹⁷ Luc. x, 24. ¹⁸ 1 Cor. i, 21.

immaturitatem ætatis corporæ excusantes, prophetandi munere, et divini apostolatus officio fungitabantur, prædicationemque differebant. At vos admirabili super hoc revelatione, et oraculis inde acceptis, omni timiditate abjecta, et humanis cogitationibus penitus depositis, vocentem prompte, ut generosi, ut virili robore præditi, secuti estis, et ipsi quoque cum Isaia : *Ecce ego adsum, mitte me*²⁹, aperte dixistis. Unde etiam excellentius quam ille e divino et singulari illo altari, tanquam forcipe carbone intellectuali, spiritus operatione accepto, non solum Judæos, Syros, Ægyptios, aut hos aut illos, sed Orientem et Occidentem, Aquilonem et Austrum, et qua per orbem salutare Dei verbum divulgatum est, ad officium et curam vestram pertinere existimastis, illum (orbem inquam) agitatum stabilire, et quassatum, linguis oppositis, sana veritatis doctrina corroborare adnites.

μένην στηρίζαι, και δονουμένην ταῖς ἀντιθέτοις σπουδάσαντες.

Porro qui magnæ Cæsarensium Ecclesiæ tunc præclare præfuit (Basilius) et quasi sacrum quoddam prythaneum, aut omnium orbis Ecclesiarum speculum, et curiam eam habuit, illinc verbo et opere præest universis, omnibusque viribus, et ingenio, cum excellenti quadam spiritus virtute eas administrat, scribendo, docendo, admonendo, mandando, disputando, confutando, hortando reges, præfectos, duces, principes, clerum, populum, communem vitam traducentes, et solitarios, viros perinde ac mulieres, regiones totas et urbes; pro nequam pastoribus et propagatoribus impietatis seipsum subjiciendo; sermone et scriptis oratorem, philosophum, theologum agendo; Spirituque adjuvante, pietatem libris conficiendis eruditissime defendendo, ut nihilominus ipsi cum magno Paulo dicere liceat: *Instantia mea quotidiana, sollicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror*³⁰?

Alii vero amplissimæ hujus et reginæ urbium [Constantinopolis] sacrum præsulatum ac principatum divina providentia suo tempore sibi commendatum cum accepissent [Gregorius Nazianzenus] et Joannes Chrysostomus, uterque sublimibus et divinis, quibusque magnum et admirabile Dei regnum splendet, quæque ipsum exquirentes sequuntur, eandem vere maximam, et omnium, quotquot ubique terrarum exstant, civitatum principem reddiderunt: per quam, et ex qua velut e carceribus, aut sancto propugnaculo prodeuntes, divina oratione sua, et doctrinis venerabilibus orbis terrarum fines obierunt; tantumque antecessores et successores omnes, quotquot nimirum hujus urbis princeps sacerdotium, et pontificiam præfectorum cum evangelica disciplina post primos ac

λόμενος, ὡς δὲ καὶ Ἱερεμίας ὕστερον τὸ κέλεον τῆς σωματικῆς ἡλικίας, καὶ πρὸς διδασκαλίαν ὄθεν οὐκ εὐκαιρον ὄκουνον, τὴν προφητεῖαν καὶ τὴν θεῖαν ἀποστολὴν ἀναθάλλοντο, καὶ τὸ κήρυγμα ὑμεῖς δὲ τὴν περὶ τούτου θαυμαστὴν ἀποκάλυψιν, καὶ τοὺς ἐκείθεν δεδεγμένους χρησμούς, δειλῶν ἀπορρίψαντες πᾶσαν, καὶ πάντας ἀνθρωπίνους ἀποβαλόμενοι λογισμούς, τῷ καλέσαντι προθύμως οἱ γενναῖοι καὶ ἀνδρικῶς ἐξηκολουθήσατε, Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι, ἀπόστειλόν με, μετὰ Ἰσοαίου καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν Θεὸν φήσαντες ἀντικρυς. Ὅθεν καὶ τὸν νοητὸν ὑπὲρ ἐκεῖνον ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ ὑπερφουῦς θυσιαστηρίου, καθάπερ τιτὶ λαβίδι, τῇ μεγάλῃ τοῦ πνεύματος ἐνεργείᾳ οἱ μεγάλοι δεξιμένοι, οὐκ Ἰουδαίους μόνον καὶ Σύρους, καὶ Αἰγυπτίους, ἢ τοὺς δεῖνας, καὶ τοὺς δεῖνας, ἀλλ' ἀνατολὴν τε, καὶ δύσιν, βορείαν τε καὶ νοτίαν λήξιν, καὶ πᾶσαν ἀπλῶς, ὅσην ὁ σωτήριος ἐπέδραμε λόγος, ἔργον ἑαυτῶν ποιῶνται καὶ σπουδάσμα. κλονουγλώσσασαι σθενῶσαι τῷ τῆς ἀληθείας ὑγιαῖ λόγῳ

Ἄλλ' ὁ μὲν τῆς μεγάλης τῶν Καισαρέων Ἐκκλησία; τότε προκαλεσθεὶς μεγαλοπρεπῶς, καὶ ὡς περ ἱερὸν τε πρυτανεῖον, ἢ τῶν τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησιῶν ἀπασῶν ἐπισκοπὴν τε καὶ ἀρχεῖον ταύτην πεποιημένος, αὐτόθεν ἐπιστατεῖ πάσαις καὶ λόγοις καὶ ἔργοις, καὶ παντὶ τῷ δυναμένῳ καὶ πεφυκῆτι, τὸ κατ' ἐκείνας οἰκονομῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, γράφων, διδάσκων, παραινῶν, ἐπιστέλλων, διαλεγόμενος, ἐλέγχων, παρακαλῶν βασιλέας, ὑπάρχους, στρατηγούς, ἄρχοντας, κληρὸν, λαὸν, τοὺς κοινωνικοὺς καὶ μονάζοντας, ἀνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, χώρας διας, καὶ πόλεις, τοὺς κακοὺς ποιμένας καὶ προστάτας τῆς ἀθείας ἑαυτῶν ἀντεπεξέγων, καὶ λόγοις καὶ γράμμασι ῥητορευῶν, φιλοσοφῶν, θεολογῶν καὶ λογογραφῶν ὑψηλῶς μετὰ τοῦ Πνεύματος τὴν εὐσέβειαν, ὡς καὶ αὐτὸν μετὰ Παύλου τοῦ μεγάλου δύνασθαι λέγειν, Ἡ ἐπιστάσις μου ἢ καθ' ἡμέραν ἢ μέριμνα πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν. Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;

Οἱ δὲ τῆς μεγίστης καὶ βασιλίδος ταύτης τῶν πόλεων τὴν ἱερὰν ἡγεμονίαν καὶ τὴν ἀρχὴν προνοῖα Θεοῦ κατὰ καιρὸν ἐγγχειρισθέντες, ἐκάτερος καὶ τοῖς ὑψηλοῖς τε καὶ θεοῖς, καὶ οἷς ἡ μεγάλη καὶ ὑπερφυῆς τοῦ Θεοῦ βασιλεῖα ἐκλάμπει, καὶ τοῖς αὐτὴν ἐκζητοῦσι προσγίνεται, μεγίστην καὶ βασιλίδαν τῷ ὄντι τῶν ἀπανταχοῦ γῆς ἀπειργάσαντο· καὶ δι' αὐτῆς τε, καὶ ἐξ αὐτῆς, ὡς περ ἐξ ἀπειρηρίας καὶ ἱεροῦ τινος ὄρητηρίου, τῷ θεῷ λόγῳ καὶ ταῖς σεπταῖς διδασκαλαῖς τὰ τῆς οἰκουμένης περιέλαβον πέρατα· τοσοῦτον ἀποκρύψαντες τοὺς τε πρὸ αὐτῶν καὶ τοὺς μετ' αὐτοὺς πάντας, ὅσοι δηλαδὴ τὴν ἡγεμονίαν ταύτης καὶ τὴν ἱερατικὴν προστασίαν μετὰ τοῦ κορυφαίου Χριστοῦ μισητὰς καὶ τὸ εὐαγγελικὸν ἐνεχειρίσθησαν κήρυγμα, ὡς μικροῦ καὶ ἀγνοεῖσθαι τῷ πλείστῳ μέρει τῆς Ἐκ-

²⁹ Isa. vi, 8. ³⁰ II Cor. ii, 29

κλησίας πάντας ἐκείνους σχεδόν, καὶ μὴδ' ἐξ ὀνό-
ματος παρὰ τούτους γινώσκεισθαι· καίτοι γε καὶ
πολλῶν ἀναδειχθέντων ἐν τῷ μέσῳ, καὶ κατὰ και-
ρὸν καὶ λαμπρῶς ἀνακηρυχθέντων καὶ λόγῳ καὶ
πολιτείᾳ. Ἄλλ' οὗτοι καὶ κατ' ἄμφω πάντας τῷ
περίοντι τῆς αἰγλῆς οὕτως ἀπέκρυψαν, ὥσπερ
ἀστέρας ἥλιος. Εἰ δὲ τινες καὶ μετὰ τοὺς γενναίους
τούτους ὑψηλὸν τι καὶ γενναῖον ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς
μεγίστης τῶν Ἐκκλησιῶν παρελθόντες κατορθοῦν
ἔδοξαν, ἧ καὶ κατώρθωσαν, εὐθὺς καὶ ἡ κλήσις
αὐτοῖς ἐκείθεν, καὶ τὸ καινὸν παρὰ τῶν πιστῶν
πρόσρημα, τῶν μὲν προσόντων ὀνομάτων τῶν ποι-
μένων ἑκάστων σιωπώμενων.

Οὕτω καὶ τῶν μεγάλων ἐκείνων, ἀνδρῶν τε καὶ
γυναικῶν, καὶ πάντων ὁμοῦ τούτους ἀποκαλοῦντων,
καὶ τὸν Θεολόγον, καὶ τὸν Χρυσολόγον, καὶ μετὰ
πολλῆς τιнос τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀξιώσεως ἐπιφημι-
ζόντων αὐταῖς· δεικνύσης τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας
κάντες ἕθεν, οὐδὲ χωρὶς Πνεύματος, οἶμαι, ὡς πρῶ-
τοι καὶ μόνοι σχεδὸν ἐκείνοι μετὰ τοὺς πρῶτους
ἀποστόλους καὶ ποιμένες εἶσι καὶ διδάσκαλοι τῆς
Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οὐκ ἄλλοι. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ
τῆς ἐκείνων διδασκαλίας, καὶ τῶν δογμάτων, καὶ
τῆς θεολογίας, ὥσπερ τινῶν ἱερῶν πλακῶν καὶ
θεῶν Εὐαγγελίων ἀνετοχόμενη, καὶ Ἰσα καὶ ψυχῆ
καὶ ζωῆ ταῦτα φιλοῦσα, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἀληθῶς,
καὶ ὑπὲρ κεφαλὴν τε καὶ ζωὴν ἄγουσα, οὐδὲ τῶν
προσηγοριῶν, οὐδὲ τῶν ἱερῶν ὀνομάτων ἐκείνων
ἀρίστασθαι θελεῖ· ἀλλὰ καὶ οὗς τῶν διδασκάλων
μετ' ἐκείνους φιλοῦσι καὶ τοῦ χαρακτήρος ἐκείνων,
καὶ τῆς διδασκαλίας ἔχνη καθορῶσιν, ἧ καὶ ἔρξῃ
τέως ἐν τούτοις δοκοῦσι, ταῖς ἐκείνων ἀποκαλοῦσι
προσηγορίαις, τὸν τε πρὸς τοὺς μεγάλους ἀφοσιού-
μενοι πόθον (φιλοῦσι καὶ γὰρ, φησὶν, οἱ σφόδρα περὶ
τι ἐρωτικῶς διακείμενοι ἡδέως συνείναι καὶ τοῖς
ὀνόμασι), καὶ τούτους ἐξ ἐκείνων τῶν μεγάλων
τιμῶντες, καὶ δεικνύντες, ὡς οὐ πόρρω τῶν σκιῶν
κασί. Μέγα γὰρ τούτοις καὶ τοῦτο.

Ἄ δὴ καὶ τῶν σοφῶν τις μικρῶ πρὸ ἡμῶν καθ'
ἐκτενὴ ὥσπερ ὑποθαυμάζων, καὶ τὸ μέγεθος τῆς
παντοδαπῆς σοφίας, καὶ τὴν τοῦ λόγου πηγὴν, καὶ
τὸ ὕψος ὁμοῦ καὶ τὸ πλάτος τῆς τῶν μεγάλων δι-
δασκαλίας ὑπερφυῶς ἐκπληττόμενος, καὶ οἶον εἰ-
κόνα τινὰ τοῦ κατ' αὐτοὺς πράγματος ἀναπλάττειν
ἐθέλων, οὕτω πως ἔλεγε πρὸς τοὺς τότε συνόντας·
Εἰ τις, φησὶ, τῷ μεγάλῳ καὶ ὑψηλῷ τούτῳ κίονι,
τῷ τὸν βασιλικὸν ἀνδριάντα ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς
φέροντι (ἐκείνον δηλαδὴ τὸν κίονα λέγων, τὸν πρὸ
πυλῶν τοῦ μεγίστου νεῶ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἰστά-
μενον), εἰ τις οὖν ἐκείνῳ, φησὶ, τοιοῦτον καθ'
ὀπίθεσιν ἕτερον ἐπέθηκε κίονα, καὶ ἐπὶ τοῦτῳ
τρίτον ὡσαύτως ἄλλον ἀνέστησιν, Ἰσους ἐκείνῳ τὸ
ἕψος τε καὶ τὸ μέγεθος, ἐπὶ τῆς ἀκρας τοῦ τρίτου
τῆς κορυφῆς ἐκείνου, οἶον, εἶπον ἂν ἐγωγε, εἶναι
τοὺς τρεῖς παγκοσμίους διδασκάλους τούτους ἰστα-
σθαι, καὶ διδάσκειν ὁμοῦ τὴν ὑψ' ἥλιον, ἐπὶ τῆς
γῆς κάτω, περὶ τὴν τοῦ πρώτου, φησὶ, στύλου

A præcipuos Christi discipulos administrandam adepti
sunt, antecelluerunt, ut propemodum maximam
partem universi ab Ecclesia ignorentur, et præ his
nec de nomine quidem cognoscantur: quanquam
et multi in medio creati, et a doctrina moribusque
non vulgare præconium consecuti fuerint. Verum
hi utriusque splendoris magnitudine, non aliter
quam sideribus solis claritas, obscuritatem attule-
runt. Quod si qui etiam post generosos istos in Ec-
clesiarum maximæ principatum ingressi, non hu-
mile quiddam et præclarum cum laude aut præ-
stare visi sunt, aut præstiterunt, mox illis inde
appellatio, et nomen novum a fidelibus indi-
tum est, tacitis, quæ pastores singuli gerebant no-
minibus.

B Neque vero magnos istos viri, mulieres, vulgus
omne suis nominibus appellat, sed uni Theologi,
alteri Chrysostomi vocabulum, cum ingenti quadam
voluptate et reverentia, attribuit: et ostendit etiam
hinc Ecclesia, neque id sine Spiritu Dei, ut arbitror,
illos primos, et propemodum solos secundum primos
apostolos, totius Ecclesiæ per terrarum orbem et
pastores et doctores esse. Et hac eadem de causa
ipsorum doctrinæ dogmatisque, et theologiæ per-
inde ut sacris tabulis, divinisque Evangelii ad-
hærens, eaque ut animam et vitam suam æstimans,
nec appellationibus, nec sacris eorum nominibus
abstinere vult: quin etiam quos magistros post
illos amant, et in quibus illorum imaginem et eru-
ditionis vestigia vel cernunt, vel cernere saltem
sibi videntur, hos eorum cognomentis afficiunt,
amorem suum erga magistros illos quoquomodo
indicantes (solent enim, inquit, qui vehementius
querentiam diligunt, libenter etiam ejus nomen
usurpare), et eos illustrium illorum nominibus ho-
norantes, demonstrantesque non procul illos ab
umbris et simulacris solium illorum abesse. Nam
et hoc ipsis magnum quiddam est.

καὶ τῶν ἰνδαλμάτων τέως τῶν ἡλίων ἐκείνων ἐστή-

Quæ item sapiens quidam paulo ante nostram
memoriam secum admirans, et præstantiam cujus-
que generis sapientiæ, et orationis fontem, subli-
matemque et amplitudinem doctrinæ magnorum
istorum mirifice obstupescens, ac velut imaginem
quamdam eorum excellentiæ effingere volens, sic,
qui tunc aderant familiares est allocutus: Si quis
huic grandi et excelsæ columnæ, in cuius supremo
imperatoris statua est collocata (illam videlicet co-
lumnæ dicebat, quæ ante portas maximi templi
Dei sapientiæ visitur); si quis igitur huic alteram
talem imponeret (licet enim fingere), et super ea
insuper tertiam locaret, crassitudine altitudineque
similem, in vertice hujus tertiæ columnæ ego tres
illos totius orbis magistros constituerem. et quid-
quid sub sole gentium est, inde simul eos docere:
humi autem, ad basin primæ columnæ omnes si-
mul sapientes ac magistros in orbem circumfusos,
suas ipsorum disciplinas tradere oportere affirmā-

rem. Tanta est, inquit, horum Patrum dignitas et auctoritas. Et hæc quidem ille. Ego vero etiam huic sermone pridem suffragor, optimeque, et ut par fuit, dictum sentio, idemque affirmaturum quemlibet autumo, qui illos noverit.

Ac Basilius sane et Gregorius magni factis, doctrina divinarumque Scripturarum explicationibus, disputationibus theologicis, et morum præceptis Christi Ecclesiam cohonestarant: nec satis queo dicere, in quo a me dictorum id cumulatus præstiterint, propterea quod in omnibus summe claruerint, nec possint illa a quoquam ullo modo inter se comparari: quanquam (quod cum majoribus nostris, tum coævis etiam hominibus visum est) ad theologiam montem et verbum magis accesserunt, divinasque voces illas, et singularem perfectissimamque de Trinitate theologiam a Deo Verbo, quod fuit in principio apud Deum, secretissime susceptum, omnes docuerunt: sicut et nos jam utcumque ex admirandis et theologicis ipsorum verbis demonstravimus. Siquidem et ad hæc generosos illos tempus ecclesiarumque conditio et necessitas magis vocabat: quas nec modica tempestas et bellum grave tunc opprimebat, cum, pro dolor! sacerdotes et pastores in Deum imple agerent, et vehementer insanirent, ut sanctus Jeremias ait ²⁰, imperatoribus patrocinantibus, et æstivæ acerbæ ulciscensibus, aulicisque nihilominus cum eunuchis, et gynæceo, contubernali, inquam, seu domestica ista societate improbitatis auctori una militante atque opem ferente. Atque hujusmodi gubernatoribus duribusque Christi Ecclesia indigebat. Idecirco et huc desuper vocati, ut jam diximus, Deique panoplia et munimentis cincti, et gladio Spiritus, quod est verbum Dei ²¹, in manus accepto, errorum arces viriliter everterunt, fortem in nequitia virtute spiritus alligaverunt, et vasa ejus diripuerunt, sicut in Evangelio Christus ait ²², nunc quidem cum præfectis et imperatoribus, nunc cum ecclesiarum præsulibus, et lupis potius et crudelibus gregum dilaniatoribus, non pastoribus, nunc cum Judaismum et gentilismum sectantibus decertantes, et usque ad exsilia, mortem, lapidationes, impietatem in Ecclesia concionibus persequentibus: etsi pericula, et mortes, et calamitates illas omnes divino adjuti auxilio, propter nos videlicet et salutem nostram toleraverunt.

νάτου, ὡς καὶ λίθους καθ' ἑαυτῶν ἐπισπάσασθαι, εἰ καὶ τῶν κινδύνων καὶ τῶν θανάτων πάντων ἐκείνων ἕνεκα τὴν ἡμετέραν ἐξάντεις ὤρθησαν.

Joannes autem, lingua aureus. etsi alio orationis genere nullo excelleret, ex sola profecto theologia, quam exiniam et admirabilem consecutus est, et ex dimicationibus contra Græcos ac Judæos, eorumque et similium perversa opinantium, Ariano-

βάσιν, πάντας ὁμοῦ σοφοῦς τε καὶ διδασκάλους κύκλω περὶ αὐτοῦς ἔχοντας, καὶ τὸν ἴδιον λόγον διδάσκοντας. Τοσοῦτον, φησὶ, τὸ κατ' αὐτοὺς ἔστι. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνος· ἐγὼ δὲ καὶ αὐτὸς τῶς τῶν λόγων συντίθεμαι· καὶ κάλλιστα καὶ πρεπόντως εἰρησθαὶ τοῦτόν φημι, οἷμαι δ' ὅτι καὶ τῶν καλῶς ἐκείνους εἰδῶτων ἕκαστος.

Καὶ Βασίλειος μὲν ὁμοῦ, καὶ Γρηγόριος οἱ μεγάλοι, ἔργοις καὶ λόγοις, καὶ θείων Γραφῶν ἐξηγήσεις καὶ θεολογίας, καὶ παραινήσεις ἠθικαί· τὴν Χριστοῦ κατακοσμητὰντες Ἐκκλησίαν, ἀκριβῶς λέγειν οὐκ ἔχω ἐν τίνι τῶν εἰρημένων τούτων τὸ πλεον ἐσχῆκασιν· καὶ τοῦτο διὰ τὸ ἐν πᾶσιν ἄκρως οἷμαι, τούτους ἐκλάμψαι, καὶ τοὺς βουλομένους μετρεῖν τε καὶ παραμετρεῖν ἀλλήλοις· ἐκεῖνα μηδαμῶς εὐνάσθαι. Τῶς γε μὴν (ὡς καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν τε καὶ τοῖς σὺν ἡμῖν ἔδοξε), τῶ τῆς θεολογίας θρεῖ μᾶλλον καὶ τῶ λόγῳ προσέβησαν, καὶ τὰς θείας ἐκείνας φωνὰς, καὶ τὴν ὑπερφῶδὴ καὶ μεγίστην τῆς μεγάλης Τριάδος θεολογίαν, παρὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντος ἐν ἀπορρήτοις δεξιμένοι, πάντας ἰδίδαξαν· ὡς καὶ ἡμεῖς ἤδη φθάσαντες ἀπὸ μέρους διὰ τῶν θαυμαστῶν αὐτῶν λόγων καὶ τῆς θεολογίας ἐδείξαμεν. Ἐπεὶ καὶ πρὸς ταῦτα τοὺς γενναίους ὁ καιρὸς ἐκεῖνος μᾶλλον ἐκάλει, καὶ τὰ τῶν ἐκκλησιῶν πράγματα· καὶ μέγας τις ἦν τὸ τνηκαῦτα πάλιν ἐκκλησίαις ὁ χειμὼν, καὶ ὁ πόλεμος, ἱερῶν, θεῶν! καὶ ποιμένων εἰς θεὸν ἀσεβούντων, καὶ δεινῶς ἀφραϊνόντων, ἢ φησὶν ὁ θεὸς· Ἱερεμίας, βασιλέων συνηγορούντων, καὶ πικρῶς ἐπεκδικούντων τὴν ἀθεσίαν, καὶ τῶν περὶ τὰ βασιλεία οὐχ ἤτεον σὺν εὐνοῦχοις ἄμα, καὶ τῇ γυναικωνίτιδι, τῇ συνοικίᾳ, φημί, καὶ συζυγίᾳ ταύτῃ τῶ τῆς κακίας ἀρχηγῶ συστρατηγούντων τε καὶ συναγωνιζομένων. Καὶ τοιοῦτων ἔδει τῶν κυβερνητῶν τε καὶ στρατηγῶν τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ πρὸς ταῦτα κληθέντες ἀνωθεν, ἥπερ ἔφημεν ἤδη, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πανοπλίαν καὶ τὴν σκευὴν περιθέμενοι, καὶ τὴν μάχαιραν ἐν χειρὶ λαθόντες τοῦ Πνεύματος, ὁ ὅστις ῥῆμα Θεοῦ, τὰ τῆς πλάνης καθέλκων ἀνδρικῶς ὄχυράματα, τὸν ἰσχυρὸν ἐν κακίᾳ δῆσαντες τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, καὶ διαρπάσαντες τὰ ἐκείνου σκευή, καθά φησὶν ἐν Εὐαγγελίῳ Χριστὸς, νῦν μὲν πρὸς ὑπάρχους καὶ βασιλέας, νῦν δὲ πρὸς τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν ἡγεμόνας, καὶ λύκους μᾶλλον, καὶ δεινοὺς τῶν ποιμνίων σπαράκτας, οὐχ ποιμένας, νῦν δὲ πρὸς τοὺς ἰουδαϊζόντας τε καὶ ἑλληνίζοντας ἀγωνιζόμενοι, καὶ μέχρις ἐξοριῶν καὶ θανάτου, ὡς καὶ λίθους καθ' ἑαυτῶν ἐπισπάσασθαι, εἰ καὶ τῶν κινδύνων καὶ τῶν θανάτων πάντων ἐκείνων ἕνεκα τὴν ἡμετέραν ἐξάντεις ὤρθησαν.

Ἰωάννης δ' ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, εἰ μὲν οὐδὲν ἕτερον εἶδος αὐτῶν λόγων προσῆν, ἐκ μόνης ἀν τῆς μεγάλης καὶ θαυμαστῆς θεολογίας, καὶ τῶν ἀγώνων τῶν πρὸς Ἑλληνας· τε καὶ Ἰουδαίους, καὶ τῆς ἀνατροπῆς αὐτῶν τῆ φημι τούτων, καὶ δὴ καὶ τῶν πρὸς

²⁰ Jerem. ii, 8, 9. ²¹ Ephes. vi, 17. ²² Luc. xi, 21.

ομοίων αὐτοῖς καποδόξων, Ἀρειανῶν, λέγω, καὶ Ἀρμενίων, Sabellianorum, Macedonianorum, Manichaeorum ac Valentinianorum, Marcionistarum, Σαβελλιανῶν ἡμοῦ, καὶ Μακεδονιανῶν, καὶ Μανιχαίων, καὶ Οὐαλεντινιανῶν, καὶ τῶν ἀπὸ Μαρκίωνος, καὶ μὴν καὶ τῶν τὴν εἰμαρμένην ἀσθεῶς παρεισαγόντων κατὰ τὸ αὐτόματον, θαυμαστός τις ἂν ἔδοξε καὶ ὑπερφύης, καὶ τῷ ὄντι τρισημίσιος· νῦν δὲ ποταμοὶ μὲν θεολογίας ἐκ τοῦ Χριστοῦ στόματος καὶ τῆς αὐτοῦ θεολόγου γλώττης ἀνέβλυσαν, καὶ πᾶσαν ἐπότισαν τὴν γῆν, ὅσην ὁ σωτήριος περιέλαβε λόγος· τὸ δὲ τῶν λόγων αὐτοῦ πότιμον καὶ ἡδιστον πέλαγος, τὴν δὲ τῶν ὑψηλῶν τε καὶ ὑπερφυνῶν νοημάτων ἀπέραντον ἄβυσσον, τὴν δὲ ὑπὲρ ἀνθρώπων εὐπορίαν, τὸ δὲ ὕψος ἅμα καὶ τὴν σαφήνειαν, τὴν δὲ ἀπόρρητον ἡδονὴν ἐκείνην καὶ τὴν γλυκύτητα, τὴν δὲ βητορικὴν πιθανότητα, καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων ἰσχυρόν τε καὶ βίαιον, παιδὰς ἀποδείξαν τοὺς ἐν τοῖς λόγοις εὐδοκίμησαντας Ἕλληνας, δι' ὧν τὴν τε παλαιὰν ὁμοίαν καὶ τὴν Νέαν πᾶσαν Γραφήν ἐξηγήσατο, καὶ τὰ βάθεα καὶ δύσληπτα ταύτης εἰς φῶς τε καὶ σαφήνειαν ἤνεγκε, καὶ τὰς τελετάς τῶν σεπτῶν μυστηρίων ἀνύμνησε, καὶ Πατέρας ἱεροῦς, καὶ μάρτυρας ἀνευφήμησε, καὶ τὸν ἠθικὸν καὶ συμβουλευτικὸν λόγον ὡς περ τινὰς πηγὰς ἀενάους καὶ ρεύματα ποταμῶν ἀειρρύτων ἐκ τῆς κεχαριτωμένης καρδίας ἀνέδωκεν, ὡς ποτὲ μὲν τὸ πλῆθος αὐτῶν ὑπὲρ τὸ κάλλος θαυμάζεσθαι, ποτὲ δὲ τὸ κάλλος ὑπὲρ τὸ πλῆθος· μᾶλλον δ' αἰεὶ καὶ ἑμψότερα· ὡς καὶ τὰ τῶν Σειρήνων, εἴπερ μὴ μῦθος ἦν, λῆρον ἀτεχνῶς εἶναι πρὸς ταῦτα καὶ παιδιάν. Ταῦτα τοίνυν καὶ τὰ τοιαῦτα οὐ μόνον οὐκ ἐπαίνεσαι τις πρὸς ἀξίαν, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ μέρος διεξιθεῖν γούν, καὶ ὑπογράψαι τῷ λόγῳ δυνήσεται, εἰ μὴ κυάθη τὸ Ἀτλαντικὸν ἀναμετρεῖν πέλαγος, καὶ κοτύλη τὸν μέγαν Νεῖλον, ἢ τὴν Εὐφράτην ἀρύεσθαι βούλοιτο. Ἐκεῖνα δὲ τὸν κόσμον, ἥπερ ἔφη, διαλαβόντες, οὐ δι' Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ Σύρων, καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Μαύρων, καὶ Ἰσπανῶν, καὶ Γότθων, καὶ Τριβαλλῶν, καὶ Σκυθῶν, καὶ πάσης βαρβάρου φωνῆς τε καὶ γλώττης ἐαυτὰ δόξης τε καὶ τοῦ θαύματος.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν κοινὰ καὶ τοῖς τριῶν δῆπουθεν· οὐ μόνον οὐτε τοῦτων ὁμοίως καὶ τῶν τοιοῦτων ἕκαστος αὐτῶν ἔσται πλήρης, ἀλλ' οὐτε φιλοῦσιν ἰδίῳ τι, καὶ χωρὶς τῶν ὁμοτίμων κεκτησθαι τῶν τριῶν ἕκαστος, ἀλλὰ κοινοποιεῖται τὸ ἴδιον προσόν, καὶ οὐχ ἑαυτοῦ μᾶλλον, ἀλλὰ καὶ τῶν φίλων, καὶ ὁμοτίμων ἐκεῖνο ποιεῖται, ἀντιδιδόντες ἀλλήλοις οἱ σοφοὶ τὰ οἰκεία, καὶ τὰ παρ' ἀλλήλων ἐξ Ἰσου λαμβάνοντες, διὰ τὴν ὁμοτιμίαν, φημί, καὶ τὴν σύμπνοιαν, καὶ τὸ φίλτρον.

Ἐπεὶ καὶ Βασιλείου μὲν τοῦ Μεγάλου τοῦτο φασὶν ἴδιον εἶναι, καὶ μετὰ τῆς ὑψηλοτάτης καὶ μεγίστης θεολογίας καὶ τὰς κινήσεις εἰς βάθος καθορᾶν τε καὶ ἐξετάζειν, δημιουργίας τε καὶ προνοίας λόγους ἀναμετρεῖν, καὶ ἦσθ, καὶ ψυχῶν ἐπιτηδαιώτητας εὐστόχως ἐπιτηρεῖν, καὶ ὡς περ ἑμψυχόν τινα καὶ ζῶντα τὸν περὶ ἕκαστου τοῦτων ἐκτιθεσθαι λόγον, οἰνεῖ τινα ψυχὴν τοῖς ἀψύχοις λόγοις ἐμπνέοντα, ὅπερ αὐτὸς περὶ τινος ἐξ τῶν ἑξω βητόρων.

rum puta, Sabellianorum, Macedonianorum, Manichaeorum ac Valentinianorum, Marcionistarum, fatumque contra voluntatis libertatem impie inducentium subversione gloriosum sibi nomen comparasset : nunc ore illius auro, et lingua theologica, flumina theologica erumpentia, quantum terrarum salutaris Christi disciplina complexa est, irrigarunt. Sermonum porro ejus potabile suavissimumque pelagus, et sublimium atque lectissimorum sensuum infinitam abyssum, et humano captu superiorem abundantiam, altitudinem pariter et perspicuitatem, jucunditatem et dulcedinem illam inexplicabilem, rhetoricamque persuadendi efficaciam, et cum veritate orationis nervos et impetus, quibus Græcos alioquin eloquentia celebres præ se pueros fuisse ostendit, quibusque totam veterem et Novam Scripturam explanavit, profundaque illius, et comprehensu difficilia in lucem apertumque protulit, venerabilium mysteriorum cæremônias celebravit, et sanctos Patres ac martyres colaudavit, et orationes de moribus, et suasorias, tanquam fontes quosdam perennes, et fluentia fluminum semper manantium ex corde gratia pleno emisit : quorum nunc multitudinem supra elegantiam, nunc elegantiam supra multitudinem, imò enimvero utrumque semper admittere : ut etiam fabulosus ille Sirenium cantus, nugæ et ludus cum istis collatus videatur : hæc, inquam, et istiusmodi non solum nemo pro dignitate laudare, sed nec particulatim saltem enarrare et describere utcumque poterit, nisi cyatho Atlanticum mare, et cotyla vastum Nilum metiri, aut Euphraten exhaurire velit. Illa autem mundum, ut dicebam, complexa, non per Græcos et Romanos duntaxat, sed etiam per Syros, Ægyptios, Mauros, Hispanos, Gothos, Triballos, Scythas, omniumque barbarorum voces et linguas admirabiliter, et cum gloria et stupore maximo sese diffuderunt.

θαυμαστῶς πᾶσιν ἀνακηρύττει μετὰ μεγίστης τῆς

Cæterum hæc trium communia sunt, non modo quod his et talibus eorum unusquisque plenus est, sed quod nec proprium quidpiam sine paribus sibi honore possidere cupiant, verum quod habent, commune faciunt, et cum amicis honorisque sociis communicant, et vicissim sapientes isti sua impartiunt, et invicem ex æquo mutuuntur, propter honoris æqualitatem, conspirationem atque consensum, et amorem mutuum videlicet.

Basillii siquidem Magni hoc peculiare mihi esse, motiones animi ex theologiae rationibus subtilissime et eruditissime perspicere et examinare, divini officii providentiæque modos expendere, mores et habilitates animarum ingeniose observare, atque ita de his singulis disserere, ut sermoni in animo inspirasse animam, et ejus verba vivere videantur, sicut ipse de quodam rhetore non Christiano testatur.

Gregorii quodammodo peculiarem aiunt esse theologiam, et genus orationis reconditum in rebus theologicis, sublimes intelligentias, verba, compositionem et elocutionem, sublimia. Quocirca commune theologorum nomen quodammodo suum unius effecit, quando ipsum solum et peculiariter Theologum, post filium tonitruum, primumque theologum et evangelistam fidelium Ecclesia nominat. Ejus etiam est brevis et acrimonia, et paucis verbis ac syllabis magna illa et eximia valde comprehendere; ut argumentorum præstantiæ, et admirabilitati astrictior dictio non modo nihil officiat, sed cum singulari quadam sublimitate perspicuitas quoque, et novus quidam ornatus, sententiarumque perpetuitas et perfectio adsit, et præclarus vir insuper secundum omnia rhetorica causarum genera commendationem mereatur; et sive suadeat, sive laudet, sive judicalem controversiam disceptet, ulique sibi similis ac summus sit, et nihil interim a gravitate et sublimitate sua vel tantillum discedat.

Et quoniam ornatus, et gravitatis, seu granditatis, et quasi roboris cujusdam ejus in dicendo mentionem habuimus, hoc quoque necessario adjungendum duco, Gregorium solum ex Græcis omnibus, in Græca Atticaque sapientia et lingua, si quisquam alius, exercitatum fuisse, nec necesse habuisse, illorum item legibus et moribus servitutum servire: sed Atticæ quidem dictionis fucum et curiositatem, ut inane ac supervacaneum quiddam aliis reliquisset: de Græca autem sapientia quod purum, honestum ac simplex est, assumentem, antea non visam orationis ideam, seu formam, compositionemque et phrasin, veluti legislatorem ipsum et dicendi magistrum insignem invenisse. Ex quo in admiratione, et nimium quantum clarus fuit, apud eos præsertim universos, qui supra cæteros eloquentiam colerent et amarent, et adhibere in scribendo artificium scirent, ut animis et auribus et subtilitate, festivitate, et nobilitate, incredibilique et divina jucunditate, et melle orationum illius suspensi penderent: torperent autem omnes simul ad hanc minime communem et inimitabilem ideam, cum stupore mirantes, quænam et unde exstitisset, naturalemque ornatum illum, et ad describendum difficilem, ambrosiam quamdam et nectar, sen (ut ex divina Scriptura potius dicam) orationes ejus panem angelorum, et sacrum manna existimarent, quibus sapientissima et humana superior mens atque lingua tam sacrosancta illa de theologia et divinitate tam mirifice edidisset.

Illam præterea de rerum fabricatione procuratoneque et magnum illud magnæ circa nos œconomie Christi sacramentum quam sancte et divine tractaverit, quis dicendo consequatur? Et Veteri Scripturæ Novam conciliavit: et quemadmodum figuræ et umbræ legis ad evangelicam perfectionem veritatemque transierint, completæque fuerint, omnibus patefecit; tam ingeniose ac dextre, sapi-

Gregορίου δὲ τοῦτο φασὶν ὡς περ ἴδιον, τὴν θεολογίαν, καὶ τὸ περὶ αὐτὴν ὕψος τοῦ λόγου ἐν τε νοήμασιν ὁμοίως· καὶ λέξει, καὶ συνθήκῃ, καὶ φράσει. Δι' ἃ δὴ πού καὶ τὴν κοινὴν προσηγορίαν τῶν θεολόγων ὡς περ ἐξειδιώσασθαι, Θεολόγον αὐτὸν ἐξαιρέτως προσειπούσης μόνον τῆς τῶν πιστῶν Ἐκκλησίας μετὰ τὴν υἱὸν τῆς βροντῆς, τὸν πρῶτον Θεολόγον καὶ εὐαγγελιστὴν φημι. Καὶ μὴν καὶ τὸ σύντομον, καὶ γοργόν· καὶ τὸ ἐν ὀλίγαις τισὶ συλλαβαῖς τε καὶ λέξεσι τὰ μεγάλα καὶ ὑπερφῶδ' περιλαμβάνειν ἐκεῖνα, καὶ μηδὲν τι ταῖς μεγάλαις καὶ θαυμασταῖς ὑποθέσει τὴν συντόμιαν τοῦ λόγου λυμάνεσθαι· ἀλλὰ μετὰ τοῦ θαυμαστοῦ ὕψους· καὶ τὴν σαφήνιαν, καὶ τὸ καινὸν κάλλος, καὶ τὸ τῶν ἐννοιῶν ἀνελλιπέ· προσεῖναι καὶ ἄρτιον· καὶ προσέτι τὸ πᾶσι τοῖς μέρεσι τῆς ῥητορικῆς ἐν τοῖς λόγοις ὡς πύτυς· ἐνευδοκιμεῖν τὸν γενναῖον, καὶ συμβουλευόντα, καὶ ἐγκωμιάζοντα, καὶ τῷ δικανικῷ χρώμενον, τὸν αὐτὸν ἄκρον ἐν πᾶσιν εἶναι, καὶ ὁμοιον ἑαυτῷ, μηδὲν μηδοτιοῦν τοῦ μεγέθους· ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ὕψους ἀποστατοῦντα.

Ἐπεὶ δὲ κάλλους ἐμνήσθη, καὶ μεγέθους, καὶ βώμης λόγων, κάκεινο προσθεῖναι τοῖς εἰρημένοις ἀναγκαῖον νομίζω, ὅτι Γρηγόριος μόνος ἐξ ἄρα πάντων Ἑλλήνων, ἐπὶ Ἑλληνικῆν τε καὶ Ἀττικῆν σοφίαν, καὶ τὴν γλωτταν ἄκρω εἶπερ τις ἀσκήσας, οὐκ ἔσχεν ἀνάγκην καὶ τοῖς ἐκεῖνων νόμοις καὶ τοῖς ἔθεσι καθάπαξ δουλεύειν· ἀλλὰ τῆς μὲν Ἀττικῆς τὸ ἐν λέξει καὶ φράσει κωμωτικὸν καὶ περιέργον ὡς περιττὸν καταλιπὼν ἄλλοις, τῆς δ' Ἑλληνικῆς τὸ καθαρὸν τε καὶ σῶφρον προσλαθόμενος, καὶ ἀπλοῦν, καινὴν τινα λόγων ἰδέαν, καὶ συνθήκην, καὶ φράσιν ἐξεῦρεν, οἷα δὴ νομοθέτης καὶ αὐτὸς, καὶ ὑψηλῆς διδασκαλὸς λόγων. Ὡς θαυμάζεσθαι μὲν καὶ φιλεῖσθαι καθ' ὑπερβολὴν ὑπὸ πάντων, καὶ μάλιστα τῶν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους λόγους τιμώντων τε καὶ φιλοῦντων, καὶ δημιουργεῖν τοῦτους εἰδῶτων, καὶ ὡς περ ἐξηρητῆσθαι τοῦτους τῶν διανοιῶν, καὶ τῶν ὤτων, τοῦ τε ὕψους καὶ τοῦ κάλλους ἐκεῖνων, καὶ τῆς εὐγενείας, καὶ τῆς ἀπορρήτου καὶ θεσπέσιας ἡδονῆς, καὶ τοῦ μέλιτος· ἀτονεῖν δὲ πάντας ὁμοῦ πρὸς τὴν οὐ κοινήν καὶ ἀμίμητον ταύτην ἰδέαν, ἥτις ποτ' ἔστι, καὶ ὁθεν ἤκουσα, καὶ τὸ φυσικὸν τε καὶ ἀμήχανον κάλλος, ἐκφράσαι· ἀμφοσὶν τινα καὶ νέκταρ, μᾶλλον δὲ (τὸ τῆς θεῆς φάναϊ Γραφῆς) ἄρτον ἀγγέλων, καὶ μάννα τὸ ἱερὸν ἡγουμένους τοὺς λόγους ἐκεῖνους, δι' ὧν ἡ σοφωτάτη καὶ ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιάν τε καὶ γλώτταν τὰ τε σεπτά περὶ θεολογίας καὶ θεότητος ὑπερφῶδ' ἐξείπεν ἐκεῖνα.

Τοὺς τε περὶ δημιουργίας καὶ προνοίας ἱεροὺς λόγους, καὶ δὴ καὶ τὸ μέγα τῆς μεγάλης περὶ ἡμᾶς οἰκονομίας Χριστοῦ μυστήριον, ἱεροὺς τε καὶ θεσπεσίους πῶς ἂν εἶποι τις; Τῇ Παλαιᾷ τὴν Καινὴν συμβιβάζει, καὶ τὴν τοῦ νόμου τελειώνει, καὶ τῶν τύπων, καὶ τῶν σκιῶν τὴν μετὰθεσιν πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν τελειότητα καὶ τὴν ἀληθιαν πᾶσιν ὑποδεικνύσι· οὕτως ἐκφῶς τε καὶ σοφῶς, καὶ πιθανῶς

ἄγαν, καὶ μετὰ τῆς σαφηνείας ἐκείνης, καὶ τῆς Α ἀπορρήτου γλυκύτητος, καὶ τοῦ θαύματος, ὡς κἀνεῦθεν μᾶλλον τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν τὰ σεπτὰ μυστήρια μὴ μόνον ὄρα ὑψηλῶς εἶχειν, ἀλλὰ καὶ πάσχειν ὑψηλότερον, καὶ μανθάνειν, καὶ πρὸς τὴν ἐκείθεν οἰκονομῆσαι τε καὶ τὴν σωτηρίαν ἀνάγεισθαι, καὶ τὴν καλλίστην τε καὶ ὑψηλοτάτην ἀλλοιωσὶν ἀλλοιωθῆσαι. Ὁ δὲ κἀν τοῖς ἐπαίνοις τῶν σοφῶν πατρῶν τε καὶ μαρτύρων παραπλησίως αὐτῷ συνέβη, διὰ τῶν θαυμαστῶν λόγων ἐκείνων οὐδὲν ἤττον ἢ διὰ τῶν ἱερῶν πράξεων, καὶ τῆς ἀποστολικῆς πολιτείας, καὶ τῶν ἀγιῶνων, ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀνακρουθέντων τε καὶ στεφανωθέντων.

Ποιητικῆς γε μὴν ἕνεκα, καὶ ἐπῶν, καὶ παντοδαπῶν μέτρων, ἃ περὶ πολλῶν τε καὶ πλείστα πρὸς κοινὴν Χριστιανῶν παιδείαν διαφόρως ἐξέθετο, καὶ λόγων ποιητικῶν ἀσκησιν, καὶ σοφίαν, τίς αὐτῷ τῶν παρ' Ἑλλήσι ποιητῶν ἀμφοσθητήσῃ, καὶ οὐ παραχωρήσει τοῦ μεγέθους, καὶ τῆς τέχνης, καὶ τῆς ἐν τούτοις δυνάμεως; Περὶ ὧν δῆπου καὶ τίς τῶν κατ' ἡμᾶς σοφῶν ἐν τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ λόγοις αὐτὸν ἐκκλητιόμενος ἔλεγεν, ὡς τοσοῦτον αὐτῷ κἀν τούτοις καὶ δυνάμει, καὶ σοφίᾳ, καὶ τέχνῃ ὑπὲρ τοὺς παλαιούς; πρόσεστιν, ὡς εἰ μὴ καὶ τῶν ἄλλων αὐτῷ λόγων μηδένος γε προσῆκε, μηδὲ μέγα; ἐν ἐκείνοις οὕτω καὶ θαυμαστός ἦν, ἀπὸ τῶν μέτριων τούτων καὶ τῆς ποιητικῆς μόνης ἂν τὸ κατ' αὐτὸν βεβοῆσθαι, καὶ παρὰ πᾶσι σοφοῖς μέγιστό; τίς εἶναι, καὶ θαυμαστός εἶεν.

Ἐπεὶ δὲ τοιοῦτοι μὲν οἱ μεγάλοι σὺν ἀλλήλοις ἔδραμενοι, τοιοῦτοι δὲ καὶ καθ' ἕναστον, καὶ οὕτω τὰ οἰκεία καὶ ἀλλήλων φιλοῦσι ποιεῖσθαι, κοινοποιοῦμενοι, καὶ ἀλλήλοις ἀντιδιδόντες, καθάπερ ἤδη καὶ φθάσα; ἔφη, καὶ τοσαύτη, καὶ οὕτως αὐτῶν ὑπερφύης ἢ τε δόξα καὶ τὸ μεγαλεῖον ὁμοίως ἐν τε λόγοις, καὶ πράγμασι, καὶ ἢ διὰ πάντων ἀκριβῆ; ἐνωσίς τε καὶ συμφωνία, ὡς ἐξ ὀνύχων φασὶ δεῖξαι τὸν λέοντα, κάκεινα τοῖ; εἰρημένους ἀκολούθως προσηῶ.

Ὅταν τοῖς κατὰ Ἰουδαίον τε καὶ Ἑλλήνων σηλιτευτικοῖς καὶ ἀντιβῆρῃτικοῖς αὐτῶν λόγοις ἐντύχῃ, καὶ τῶν μετ' αὐτούς τε καὶ σὺν αὐτοῖς ἐν πλάσματι Χριστιανισμοῦ τῆς κενῆς ἀθετίας ὡσαύτως προσταντων, τὴν ἐπὶ Νῶε κατακλυσμὸν ὄρω τῶν ὑδάτων, καὶ τὴν τῶν ἀνέμων πανολέθριαν, οἷς κατασύρονται τείχη πονηρὰ καὶ ὄχυράματα τῶν τῆς ἀσεβείας προστατῶν καὶ τυράννων, οὐκ εὐάλωτα τοῖς καθαιρεῖν βουλομένοις, διὰ τὴν ἔξιν, οἶμαι, καὶ τὸν τύπον, καὶ τὴν διπλόην. Ὅταν τοὺς περὶ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, καὶ τῆς μιᾶς ἐν Τριάδι Θεότητος, καὶ τοῦ ταύτης ἀκαταλήπτου Λόγου; ἀναγινώσκω, γινώσκω Θεὸν μᾶλλον ὅν ἔχω, καὶ τὴν ἀληθινὴν μοναρχίαν ὁμοῦ, καὶ τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον ἐκπαιδεύομαι παρ' ἐκείνων, καὶ τὰς ὑπερβολὰς, καὶ τὰς ὑφέσεις, καὶ τὴν συναλοφίην, καὶ τὴν διαίρεσιν τῶν δὲ προσώπων ὁμοῦ, καὶ τῆς φύσεως, τὰς χρονικὰς τε γεννήσεις ὁμοῦ καὶ τὰς ἐκπορεύσεις, καὶ τὴν σωματικὴν τομὴν τε καὶ βεῦσιν, καὶ τὸ κατὰ τὴν φύσιν ἐλαττόν τε καὶ μείζον, καὶ τὸν καταλη-

enterque, tanta persuasionis vi, adeo perspicue et, quantum dici non potest, dulciter, et modo tam nitrifico, ut et hinc potius Ecclesia Christi veneranda mysteria non solum sublimiter videre ac intueri, sed multo etiam sublimius pati, ac sentire, et percipere, et ad illam œconomiam salutemque evehi, pulcherrimamque et altissima mutatione immutari queat. Quare iisdem pene laudibus, quibus Patres doctissimi et martyres, condecoratus est: qui scilicet propter eximia librorum monumenta, quæ reliquerunt, non minus quam propter sacras actiones, et apostolicam vitæ rationem certaminamque ab Ecclesia decantati et honorati sunt.

In poesi autem et versibus, varioque metrorum genere, quæ de compluribus argumentis, et pleraque ad communem Christianorum institutionem diversæ composuit, in poetiæ demum orationis et disciplinæ exercitatione, quis Græcorum poetarum ei se opposuerit, nec illi in his artis perfectionem facultatemque concesserit? De quibus etiam non nemo nostrorum sapientum in ejus laudatione non citra stuporem dixit, tantum in istis et facultate, et doctrina, et artificio valuisse, ut etiam si aliarum litterarum rudis fuisset, nec ad tantum in illis fastigium præstantiamque pervenisset, ex carminibus istis, et poetica sola prædicari ubique, et apud omnes eruditos pro magno et singulari viro haberi potuisset. Atque hæc hactenus.

Quoniam igitur hi tres magni sunt simul, magni quoque æorsum considerati, adeoque privata sua inter se libenter communia fecerunt, vicissimque communicarunt, sicut a me paulo supra commemoratum est, tamque ingens est et admiranda eorum gloria et magnificentia, et æque in doctrina, et actionibus, et per omnia plena conjunctio, consensus atque conspiratio, ut quod in proverbio est, ex unguibus leonem cognoscas, etiam illa dictis convenienter adjiciam.

Cum adversus Judæos et gentes ipsorum inventivas et confutatorias orationes lego, et eorum qui post ipsos, eodemque sæculo cum ipsis vixerunt, Christianos se fingentium, et interim impietatis inanitatē similiter tumentium, Noeticam eluvionem, sceleratorumque extremam perniciem videre videor, cujus impetu propugnatorum impietatis ac tyrannorum muri scelesti, ac monumenta dejiciuntur, quæ non a quovis, quanquam volente, dejici ac disturbari possunt, propter eorum habitum, inquam, et versutiam. Quando de Filio, et Spiritu, unaque in Trinitate divinitate, et quomodo comprehendendi non possit, scripta lego, Deum quem habeo dilucidius magisque intelligo, veramque monarchiam simul et Trinitatis mysterium ex ipsis perdisco; et eminentias, et submissiones, et conjunctionem, divisionemque personarum simul et naturæ, tempori item obnoxias generationes et processiones, corporalem dissolutionem et fluxum, secundum naturam minus et majus; et Deum com-

prehensum, et deorum multitudinem, inæqualitatemque Judæorum et gentiliū respuo, theologice et speculationis certæ rationes edoceor, quatenus educeri me fas est; et Deum unum legitime ac pure in Trinitate adoro, qui nec cœpit, inquit, nec aliquando desinet, ceu pelagus essentia infinite et immensum, omnem cogitationem temporis ac naturæ exsuperans mente sola adumbratum, et hoc ipsum perquam exiliter ac mediocriter, non ex iis quæ ejus natura continentur, et secundum ipsum, sed quæ circa ipsum sunt: nec super his deitate effusa, ne deorum catervam inducamus: nec his deitate circumscripta, ne paupertatis divinitatem condemnemus, aut propter monarchiam cum Judæis, aut propter multitudinem cum gentilibus sentientes. Quando quæ de divina fabricatione ac providentia scripserunt evolvens discussio, naturæ et divinæ potentia rationes animadverto, productarumque rerum cognitionem adipiscor, et video id quod proprie est, extra omnia et super omnia esse; et quo pacto, quæ neutiquam sunt, condant, et ut sint efficiant, naturasque et facultates procreent, et efficiant, et proprietates, et communitates, et discrimina, et uniones, et habitus, et privationes, et motiones, et mutationes, et alterationes unicuique congruenter det, sicut ipse dare novit, et rationes proprias impertit singulis, quibus res nostras miro modo et supra quam dici aut cogitari queat, moderatur: quæque apparent in quibusdam inæqualitates et imparitates, plus quam æqualia, et nimis ad amussim directa perspicio. Quando de sublimi sacerdotio exquisite ab eis conscripta audio, Dei voces de cœlo delapsas audire me arbitror, et a terra terrenisque recedo; angelorumque linguis tum primum divina mysteria disco, quales ipsorum sunt, humi ambulantiū, materiaque constantibus sine corpore propemodum loquentes; cœlestiumque mysteriorum revelationem, et bonum ordinem hominibus præscriptum ac patefactum cerno: et prophetas, evangelistas et apostolos, et Priscam ac Novam Scripturam universam simul docentem, quo pacto, et quando ad inaccessum accedere, quando se subducere, quando ad accersentem adire oporteat: illud, inquit, propter infirmitatem propriam, hoc propter vocantis potentiam. Et quomodo speciosum Ecclesiæ Christi corpus varie regendum et tractandum sit, spectatis temporibus, rerum, voluntatum personarumque discriminibus, moribus et sentiētiis, educatione, exercitatione, institutione communiter et sigillatim, commune omnium caput Christum intuendo, indeque operum nostrorum calculum expectando. Et quemadmodum cum Deo explorandi ac probandi sint, qui ab eo ad hæc vocantur, nec tempori, nec potentia, nec amicitia gratificando; ne non bene negligentur, qui propter jam dicta digni sunt; contra, male delignantur, qui propter ignaviam indigni sunt; ut ita utrinque ab eo quod nimirum bonum ipsum aspernant, et malum inde debentes.

ἅπτον Θεόν, καὶ τὴν πολυθειαν Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων ἀπορρίπτω, θεολογίας τε καὶ θεωρίας ἀπλανοῦς ἐκδιδάσκομαι λόγους, καθόσον οἶόν τε, καὶ Θεὸν ἓνα γησίως τε καὶ καθαρῶς προσκυνῶ ἐν Τριάδι, οὔτε ἀρχάμενον, φησὶν, οὔτε παυσόμενον, οἶόν τι πέλαγος οὐσίας ἀπειρον, καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτον ἔννοιαν καὶ χρόνον καὶ φύσεως, νῦν μόνον σκιαγραφούμενον· καὶ τοῦτο λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως, οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν· οὔτε ὑπὲρ ταῦτα τῆς θεότητος, φησὶ, χρομένης, ἵνα μὴ δῆμον θεῶν εἰσαγάγωμεν, οὔτε ἐντὶς τούτων ὀριζομένης, ἵνα μὴ πενίαν θεότητος κατακριθῶμεν, ἣ διὰ τὴν μοναρχίαν ἰουδαίζοντες, ἣ διὰ τὴν ἀφθονίαν ἑλληνίζοντες. Ὅταν τὰ περὶ θείας δημιουργίας τε καὶ προνοίας αὐτῶν ἐξετάζω, μαθηθῶς κτίσεως καὶ θείας δυνάμεως λόγους, καὶ τῆν γινώσκιν εὐρίσκω τῶν ὄντων, καὶ διδάσκομαι τὸ κυρίως ὄν, ἔξω τῶν ὄντων ὄν πάντων, ὡς ὑπὲρ πάντα, καὶ πῶς τὰ μηδαμῶς ὄντα παράγει, καὶ ὄντα ποιεῖ, καὶ φύσεις, καὶ δυνάμεις κτίζει, καὶ ἐνεργείας, καὶ ἰδιότητας, καὶ κοινότητας, καὶ διαφορὰς, καὶ ἐνώσεις, καὶ ἔξεις τε, καὶ στερήσεις, καὶ κινήσεις, καὶ τροπὰς, καὶ ἀλλοιώσεις ἐκάστῳ δίδωσι καταλλήλως, ὡς ἐκεῖνος ἐξοιδε μόνος· καὶ λόγους ἐντίθησι τοὺς οὐκ αἰεὶ ἐκἀπτοῖς, οἷς τὰ ἡμέτερα καινῶς ἰθύνει, καὶ ὑπὲρ λόγον· καὶ πᾶς ἔν τισι δοκούσας ἀνωμαλίας καὶ ἀνισότητος ὑπὲρ τὴν ἰσότητα κατανοῶ, καὶ τὴν στάθμην. Ὅταν τὰ περὶ τῆς ὑψηλῆς ἱερωσύνης ὑψηλῶς παρ' ἐκεῖνων ἀκούω, Θεοῦ φωναῖς οὐρανῶθεν φερομέναις ἐντυγχάνειν νομίζω, καὶ γῆς ἀπανίσταμαι, καὶ τῶν περιγέμων, καὶ γλώσσαις ἀγγέλων Θεοῦ μυστήρια τότε πρῶτως μαθηθῶ, αἰτινῆς; ποτέ εἰσιν αὐταί, καὶ πῶς τοῖς κάτω καὶ ὑλοκοῖς ἄλλοι; λαλοῦσαι, οὐρανίων τε μυστηρίων ἀποκάλυψιν καὶ εὐταξίαν βλέπω ἀποκαλυπτομένην ἀνθρώποις· καὶ προφήτας, καὶ ἀποσταλλοὺς, καὶ πᾶσαν ἐμῷ τὴν Παλαιάν καὶ τὴν Νέαν ἐκδιδάσκουσιν, πῶς δεῖ καὶ πότε προσεγγίζειν τῷ ἀπροσίτῳ, καὶ πηνίκα μὲν ὑποχωρεῖν, πηνίκα δὲ προσιέναι καλοῦντι· τὸ μὲν, φησὶ, διὰ τὴν οικίαν ἀσθένειαν, τὸ δὲ διὰ τὴν τοῦ καλοῦντος δύναμιν. Καὶ πῶς τὸ καλὸν σῶμα Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν, ποικίλως οἰκονομεῖν, καὶ μεταχειρίζειν, καιροῦς ἐπιτηροῦντας, καὶ διαφορὰς πραγμάτων, καὶ προαιρέσεων, καὶ προσώπων, καὶ ἡθῶν, καὶ γυνῶν, καὶ ἀγωγῆς, καὶ ἀσκήσεως, καὶ παιδείας, τῶν τε κοινῆς φημι, καὶ καθ' ἕνασπον, εἰς τὴν κοινὴν κεφαλὴν πάντων Χριστὸν ἀφορῶντας, κακείθεν τῶν παρ' ἡμῶν πραττομένων ἐκδεχομένων τὰς ψήφους· πῶς τε μετὰ Θεοῦ δοκιμάζειν τοὺς παρὰ Θεοῦ καλουμένους πρὸς ταῦτα, μήτε καιροῦς καὶ δυναστείας καὶ φιλαίαις χαριζομένους· ὡς καπολιγωρεῖν μὲν οὐ καλῶς τῶν ἀξίων διὰ τὰ προφῆθηθέντα· ἐγκρίνειν δὲ κακῶς διὰ βροθυμίαν τοὺς ἀναξίους; ὡς ἂν ἐκατέρωθεν ἐκπίπτωμεν ἀίσχιστα τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀκριβείας, τότε καλὸν ἀτιμάζοντες, τὸ τε κακὸν ἐκλέγομενοι, καὶ δίκα ἀμφοτέρωθεν ἔρποντες τῷ ἀδικάστῳ αὐτὰ τότε κρίνοντι.

bonum et perfectum est, turpissime deflectamus, asciscentes, et incorrupto iudici pœnas hinc et

Παρθενίας γε μὴν τῆς ὑψηλοτάτης Ένεκα, καὶ Ἀ κινόνων, καὶ τύπων μοναδικῆς καὶ ἀγγελικῆς βίου, καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν ἐσχηκότος, τί χρῆ καὶ λέγειν; ὅπου γε μὴ μόνον ἀσκηταὶ τούτων γεγονάσιν ἀκριβέστατοι, μετ' Ἀντωνίου τε καὶ Ἀμών, καὶ Παύλου τῶν τοῦ χοροῦ κορυφαίων, ὑπὲρ οὐστυνασοῦν ἄλλους, ἀλλὰ καὶ νομοθέται, καὶ ὁδηγοὶ καὶ διδάσκαλοι χρηματίζουσι τούτων τοῖς ἄλλοις· ὡς τῶν αὐτῶν εἶναι σχεδὸν μόνων καὶ τὸ πράττειν ἀξίως, καὶ τὸ λέγειν, καὶ γράφειν καὶ καθηγεῖσθαι τοῖς ἄλλοις τὰ γε τοιαῦτα. Τίς οὕτω καὶ πάθη ψυχῆς ὁμοῦ καὶ σαρκὸς ἐξήτασε, καὶ τὴν πρὸς τὸ θῆλυ τοῦ ἄβρενος φυσικὴν ὁρμὴν τε καὶ σχέσιν, καὶ συμπάθειαν, ὡς εἰπεῖν, καὶ τίνα μὲν τὰ τῆς φύσεως, τίνα δὲ τὰ τῆς προαιρέσεως, καὶ τῆς συνηθείας, καὶ δὴ καὶ τῆς κτικτικῆς καὶ πονηροτάτης ἕξεω; δυσπαλάλλακτα, καὶ βιαιότατα πάθη, καὶ τίνες μὲν αἱ ἀρχαί, καὶ αἰτίαι, τίνες δ' αἱ αὐξητικαὶ καὶ θεραπευτικαὶ τούτων ὕλαι, τίνα δ' αὖθις τὰ τῆ ροπή καὶ τῆ συμμαχία τοῦ κρείττονος καθαιροῦντα ταῦτα καὶ ἀφανίζοντα, καὶ τὴν ἐν παρθενίᾳ ἀληθῆ ἀφθορίαν κατασκευάζοντα; ἥτις γε ἡ τῆς ψυχῆς ἀληθῆς παρθενία καὶ καθαρότης, ἡ πᾶσαν μεθ' ἑαυτῆς ἔχουσα δηλαδὴ τὴν κατὰ πρᾶξιν ἔμα καὶ θεωρίαν ἀρετῆν, καὶ πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν τελειότητα φέρουσα τὸν σπουδαῖον, ἡ ἀγγελικὴ, φημί, καὶ μοναδικὴ πολιτεία, καὶ παρθενία, καὶ θεουργὸς τάξις.

Ἄλλ' οὗτοι γε πρὸς τοῖς εἰρημένοις οὐδὲ τὰ τῶν νομιμῶν γάμων, οὐδὲ τὰ τῆς χηρείας ἐνταῦθα παρῆκαν· ἀλλὰ κάκεινα συνῆψαν τοῖς εἰρημένοις, τὸ ἐν ἐκατέρωθεν ὠφέλιμόν τε καὶ βλαβερόν, καὶ δὴ καὶ τὸ βαρὺ καὶ τὸ κοῦφον ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, καὶ τῆς παίρας αὐτῆς ὑποδείξαντες τῶν πραγμάτων πᾶσι τῷ λόγῳ, ἵνα διὰ πάντων ἀρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπος, ἐν μηδενὶ τῶν πάντων λειπόμενος.

Τίς τοὺς περὶ μετανοίας, καὶ κατανύξεως, καὶ τῆς καλλίστης φιλανθρωπίας, κατὰ τοῦς γενναίους φημί τούτους, οὐ καὶ ἐξήτασε καὶ εἰδίδαξε λόγους; ὡς τοὺς μὲν εἰς ἀπόγνωσιν τῷ βάρει τῶν ἁμαρτημάτων ὡς εἰς κρημνὸν εὐχερῶς καταφερομένους, ταχέως ἐκείθεν ἀνέλκειν, τὸ πέλαγος τῆς θείας φιλανθρωπίας ἐξηγουμένους, καὶ ὡσπερ χεῖρα διδόντας τὸν λόγον· τοὺς δὲ σκληροῦς, καὶ θρασεῖς, καὶ ἀκτανύκτους τῷ φόβῳ τῆς ἐξετάσεως τῶν βεβιωμένων, καὶ τῷ τῆς κρίσεως καὶ τῆς κολάσεως φοβερῶ καὶ ἀδεκάστῳ πρὸς φόβον Θεοῦ, καὶ κατάνυξιν ἄγειν. Φιλανθρώπου γε μὴν, καὶ φιλοπτύχους, καὶ συμπαιθεῖς, οὕτω σφειδρῶς καὶ λέγοντες καὶ πράττοντες τοὺς ἀνθρώπους εἰδίδαξαν εἶναι, καὶ οὕτω τοῦ παντὸς τὴν θεομίμητον καὶ θεουργὸν ἀρετὴν ταύτην τιμᾶσθαι, ὡς μόνην ταύτην δεῖξαι σχεδόν, καὶ ῥύπον ἁμαρτημάτων ὑπὲρ τὰς ἄλλας δυναμένην καθαιρεῖν, καὶ πειρασμῶν ψυχικῶν ὁμοῦ καὶ σωματικῶν ἀπαλλάττειν, καὶ θανάτου παντοδαποῦ ῥύεσθαι· καὶ πρᾶξιν ὁμοῦ, καὶ θεωρίαν κοσμεῖν τῷ παρ' ἑαυτῆς κάλλει· καὶ τελευταῖον, εὐλογημένους τοῦ Πατρὸς, καὶ κληρονόμους τῆς ἡτοιμασμένης βασιλείας ἀπὸ καταβολῆς

Jam quod ad virginitatem celsissimam, et regulas ac descriptionem monasticæ angelicæque et secum habitantis vitæ attinet, quid ego dicam? quando non solum in his diligentissime se exercuerunt cum Antonio, Ammone, Paulo, hujus familiæ primanis supra omnes alios, sed etiam legislatores, et duces, et magistri horum appellantur: ut propemodum eorundem duntaxat sit et egregia facere, et dicere, et scribere, et aliis talia præcipere. Nam quis affectiones animæ et carnis accuratius examinavit, marisque in feminam appetitum naturalem, et cum ea convenientiam consensumque ut ita dicam, et quinam naturæ motus sint, qui arbitratus, qui consuetudinis, qui pessimi perverissimique habitus, et a quibus propter vehementiam ægre liberari possis? et unde his principia et causæ, unde incrementa et alimenta: rursus, quæ favore et auxilio Dei hæc destruant, aboleant, veramque virginitatis incorruptionem efficiant? quæ scilicet est animæ vera virginitas et puritas, omnem et practicam et contemplativam virtutem includens, et studiosum ad evangelicam perfectionem deducens, angelicum, inquam, et monasticum vivendi institutum, et virginitas et ordo divinis functionibus occupatus.

Porro hi Patres præter jam enumerata, legitimas quoque nuptias viduitatemque celebrarunt, et cum illis conjunxerunt, quidque in utroque utile, quid noxium esset, difficultatemque et facilitatem ex sanctis Scripturis, et ipsa rerum experientia omnibus diserte ostenderunt; ut in omnibus perfectus sit Dei homo²², et in nullo plane deficiat.

Quis non cum de pœnitentia, et compunctione, et præclarissima humanitate ageret, nobilitium istorum scriptorum argumenta perpenderit, et docendo secutus est? qui ut ob pondus peccatorum ad desperationem præcipites celeriter inde retrahantur, pelagus divinæ benignitatis explicant, et orationem ut manum porrigunt; duros autem et audaces, et a compunctione abhorrentes, timore examinis rerum in hac vita perpetratarum, judicii ac pœnarum terrore, et implacabilitate judicis ad timorem Dei, et dolorem animi adducunt. Humanos vero, et pauperem anantes et compatiētes esse, adeo vehementer dictis et factis docuerunt, et adeo maximi hanc Dei imitatricem, divinamque fecere virtutem, ut propemodum hanc solam probaverint esse, quæ peccatorum sordes supra alias purgare, et a tentat omnibus animi et corporis simul liberare, et ab omnifaria morte servare, suæque pulchritudine praxin una et contemplationem ornare queat, et postremo benedictos patris, et hæredes regni a constitutione mundi præparati, ejus cultores a Christo pronuntiatos esse,

²² II Tim. iii, 17.

Dei filios, et Deos nominatos secundum gratiam, et imitationem per illam veri ac solius secundum naturam Dei. Humilitatis autem et charitatis, vere sublimium et perfectos efficiendum, omnis denique virtutis post Christum et primos apostolos, athletæ, artifices et prædicatores summi, quinam præter beatos istos reperti sunt? Qui tam pauperes spiritu, et corde contrito, ac vere mites humilesque fuerunt, ut ipsius Christi exemplaria quedam et simulacra secundum hæc eadem appellentur, (juxta verbum illius: *Discite, inquit, a me, quia mitis sum et humilis corde*²²;) et hominibus item et ductores et auctores, et magistri admirabiles, divinaque prototypa hæc faciendo disserendo, scribendo facti sint?

στοι διδάσκαλοι, και θεία γενέσθαι πρωτότυπα, και τοιαῦτα;

Quod si etiam charitatis in proximum ille secundum divina oracula supremus omnium terminus est, eum non modo diligere ut seipsum, sed necessitate postulante, animam quoque ejus causa, vitamque contemnere: (*Majorem enim charitatem nemo habet, inquit, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis*²³;) quod quidem Christus cum dixisset, motu opere ipso implevit, cum semet pro nobis in mortem tradidit; Paulus autem discipulus post illum solus est ausus pro Judæorum salute talia sibi imprecari: *Optabam, inquit, anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ;*) annon similiter isti ad supremam lineam processerunt mandatorum extremæ perfectissimæque charitatis, idem cum beato Paulo non dubitantes dicere? Quid enim de semetipsis hac in re scribunt? Audeo, inquit Chrysostomus, majus quiddam de nobis, quam Apostolus, affirmare. Adeo vos complector, adeoque revereor hanc decentem stolam, et colorem continentis, et sacros hosce conventus, et augustam virginitatem, et puritatem et nocturnam psalmodiam, et amorem in pauperes, et hospites, ut etiam anathema a Christo esse, et pati instar damnati velim, tantum ut staretis nobiscum et communiter Trinitatem celebraremus.

Sed hæc quidem propter illos, qui ab Ecclesia Christi extranei sunt videlicet, adeo mirabilia et Dei imitatione referta, sicut dixi. Videamus nihilominus quæ propter internos, et legitimos, divinitatemque Spiritus continentis et adorantes dixerit. Vellem, inquit, si possem, ante oculos vobis constituere, quam erga vos geru charitatem. Nihil quippe mihi vobis est amabilius, ne ipsa quidem lux ista. Millies enim optarem ipse orbari luminibus, si ita animas vestras convertere possem: adeo mihi salus vestra hujus lucis aspectu jucundior est. Nam quid juvant radii solis, quando oborta

²² Matth. xi, 29. ²³ Joan. xv, 13.

κόσμου τοὺς αὐτῆς χορευτὰς ὑπὲρ Χριστοῦ προσεῖρησθαι, υἱοὺς Θεοῦ και Θεοὺς χρηματίζοντας κατὰ χάριν, τῆ τοῦ ἀληθινοῦ και μόνου κατὰ φύσιν Θεοῦ δι' αὐτῆς ἐκμιμῆσαι. Ταπεινοφροσύνης δὲ και ἀγάπης, τῶν ὄντως ὑψηλῶν και τελειοποιῶν ἀρετῆς πάσης τίνες μετὰ Χριστὸν, και τοὺς πρώτους μαθητὰς, και ἀλληλαί, και τεχνίται, και βήτορες ὤφθησαν ἄκροι πλὴν τούτων τῶν μακαρίων; Τίνες οὕτω και πτωχοὶ τῷ πνεύματι, και τὴν καρδίαν συντετριμμένοι, και πρῶδοι, και ταπεινοὶ γεγόνασιν ὄντως, ὡς αὐτοὶ μὲν εἰκόνες τινεῶς; και ἐκμαγεῖα χρηματίζου και κατ' αὐτὰ ταῦτα Χριστοῦ, κατὰ τὸν αὐτοῦ, φημι, λόγον (*Μάθετε και γὰρ, φησὶν, ἀπ' ἐμοῦ, οἱ πρῶτος εἰμι, και ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ*), τοῖς δ' ἀνθρώποις οἱ αὐτοὶ πάλιν και ἰδηγοὶ, και ἀρχηγοὶ, και θαυμαπράττοντες, και λέγοντες, και λογογραφούντες τὰ γε

Β Εἰ δὲ και τῆς θείας ἀγάπης ἀκρότατος ὅρος ἐκεῖνός ἐστι κατὰ τοὺς θεοὺς δηλονότι χρησμούς, τὸ μὴ μόνον ὡς ταυτὸν ἀγαπᾶν τὸν πλησίον, ἀλλὰ και αὐτὴν τὴν ψυχὴν ὑπὲρ αὐτοῦ παραιτεῖσθαι ἐν τῷ τῆς χρείας καλοῦντι (*Μεῖζονα γὰρ ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, φησὶν, ἢ ἡ τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ ὅπερ ὁ μὲν Χριστὸς εἶπὼν και ἐργοὺς αὐτίκα πεπλήρωκεν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς θάνατον δεδωκώς. Παῦλος δ' ὁ μαθητὴς μετ' ἐκεῖνον ἐτόλμησε μόνος ὑπὲρ τῆς τῶν Ἰουδαίων σωτηρίας ἑαυτοῦ τὰ τοιαῦτα κατεύξασθαι. *Εὐχόμενοι και γὰρ, φησὶν, ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου τῶν κατὰ σάρκα, οἵτινες εἰσιν Ἰσραηλίται.*) ἄρ' οὐχὶ και οὕτοι πρὸς τὸν ἀκρότατον ἤλασαν ὅρον τῆς τῶν ἐντολῶν κορυφαίας ἀγάπης, ἐκεῖνα μετὰ Παύλου τοῦ μακαρίου τετολημῆτος ὡσαύτως; Τί γὰρ περὶ ἑαυτῶν αὐτοὶ περὶ τούτων φασὶ γράφοντες; Τολμῶ τι και μεῖζον ὑπὲρ ἡμῶν, φησὶ, τοῦ Ἀποστόλου φθέγγασθαι: τοσοῦτον ὑμῶν περιίχομαι, και τοσοῦτον ὑμῶν αἰδοῦμαι τὴν εὐκοσμον ταύτην στολὴν, και τὸ χρῶμα τῆς ἐγκρατείας και τὰ ἱερὰ ταῦτα συστήματα, και τὴν σεμνὴν παρθενίαν και κάθαρσιν, και τὴν πάννουχον ψαλμῶδιαν, και τὸ φιλόπτωχον, και φιλάδελφον, και φιλόξενον, ὡςτε και ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ, και παθεῖν τι ὡς κατὰ κριτος δέχομαι, μόνον εἰ σταίητε μετ' ἡμῶν, και κοινήν τὴν Τριάδα δοξάσαιμεν.*

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἐκεῖνων τῶν ἔξω τῆς Ἐκκλησίας δηλονότι Χριστοῦ, οὕτω θαυμαστά τε και θεομίμητα, καθάπερ ἐφθην εἶπὼν. Ἴδωμεν δ' ὡσαύτως και τὰ ὑπὲρ τῶν ἔνδον και γνησιων αὐτῆς, και ὕγιως τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος; ἀνομολογούντων, και προσκυνούντων. Ἐβουλόμην, εἰ οἶόν τε, φησὶν, ἔφει αὐτῇ τὴν ἀγάπην ἣν περὶ ὑμᾶς ἔχω, ἐκδειξασθαι. Οὐδὲν γὰρ ἐμοὶ ποθεινότερον ὑμῶν, οὐδὲ τοῦτο τὸ φῶς. Μυριάκις γὰρ εὐξαίμην ἂν αὐτὸς πηρωθῆναι, εἰ γε ἐνῆν διὰ τούτου τὰς ὑμετέρας ἐπιστρέψαι ψυχὰς: οὕτω; αὐτοῦ τοῦ φωτὸς; γλυκίων ἐμοὶ ἢ σωτηρία ἢ ὑμετέρα. Τί γὰρ δριλέος μοι τῶν

ἀκείνων τῶν ἤλικῶν, ὅταν ἡ δι' ὑμᾶς ἀθυμία πολλὴ κατασεδάσῃ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ σκότος; Τὸ γὰρ φῶς τότε καλὸν, ὅταν ἐν εὐφροσύνῃ φαίνηται. Ἐπεὶ τῇ λυπημένῃ ψυχῇ καὶ παρανογῇ εἶναι δοκεῖ. Ὅτι δὲ οὐ ψεύδομαι, μὴ γένοιτο: μὲν ποτε πετραῖαν λαβείναι πλὴν ἐἴ ποτε συμβαίη τινὰ ὑμῶν ἀγαρεῖν, καθέδουσι μοι παράστι, τε. Εἰ μὴ τοῖς παραλύτοις ἔσικα, εἰ μὴ τοῖς ἐξεστρεῖσι, καὶ κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον, Καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου καὶ αὐτὸ οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ, καὶ εἰ μὴ μέ τις ἔκρινε φιλοτιμίας περιττῆς, εἶδες ἂν καθ' ἑκάστην ἡμέραν πηγὰς δακρῶν ἀφιέντα. Ταῦτα δὲ μοι σύνοιδεν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ ἔρημος. Πιστεύσατε γὰρ μοι τῆς μὲν ἑαυτοῦ σωτηρίας ἀπέχων, τὰ γὰρ ὑπέτερα θρηγῶν, οὐδὲ σχολὴν ἔχω τὰ ἑαυτοῦ κακὰ παθεῖν. Ὀβτα μοι πάντα ὑμεῖς ἔστε· κἂν ἀίσθωμαι ἐπιιδόντας ὑμᾶς, οὐκ ἀισθάνομαι τῶν ἑαυτοῦ κακῶν ὑπὸ τῆς ἡθροῦς. Κἂν ἴδω μὴ ἐπιιδόντας, ὑπὸ τῆς ἀθυμίας· πάλιν παραπέμπομαι, τὰ ἐμὰ, παιδρὸς μὲν ὧν ἐπὶ τοῖς ὑμετέροις ἀγαθοῖς, κἂν μυρία ἔχω δεινά· σχυθρῶς δὲ ἐπὶ τοῖς ὑμετέροις λυπηροῖς, κἂν μυρία κατορθώματα ἦ. Τίς γὰρ ἡμῖν ἐλπίς, ὑμῶν μὴ προκοπτόντων; Τίς δὲ ἀθυμία, ὑμῶν εὐδοκίμουμένων; Πτεροῦσθαι δοκῶ, ὅταν τι περὶ ὑμῶν ἀκούσω χρηστόν. Πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν. Γένοιτο σωθῆναι ὑμᾶς, καὶ δοῦναι λόγον ἐμὲ δι' ὑμᾶς· ὑμᾶς σωθῆναι, καὶ ἐμὲ ὑπερκαλεῖσθαι, ὡς μὴ πληρώσαντα τὰ παρ' ἑαυτοῦ. Ὁ γὰρ τοῦ δι' ἐμοῦ σωθῆναι ὑμᾶς φροντίζω, ἀλλὰ τοῦ σωθῆναι μόνον δι' ἐτουδήποτα. Τοσοῦτον μόνον εἰσήνεγκα εἰς τὴν εὐχὴν, ὅτι ἐπιθυμῶ ὑμῶν τὴν προκοπὴν, ὅτι φιλῶ, ὅτι συμπλέγμαι, ὅτι πάντα μοι ὑμεῖς ἔστε, καὶ πατὴρ καὶ μήτηρ, καὶ ἀδελφοί, καὶ καὶ παιδία· καὶ εἰ γε ἐνὶ τὴν καρδίαν ἡμῶν ἀναβῆξαι, ἐπιδείξαι, πάντα; ὑμᾶς εἶδετε ἂν μετὰ πολλῆς ἔκδοσιν ὄντας τῇ εὐρυχωρίας, καὶ γυναικας, καὶ παῖδας, καὶ ἀνδρας. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῆς ἀγάπης δύναμις, καὶ τοῦ οὐρανοῦ εὐρυχωροτέρων ποιεῖ τὴν ψυχὴν.

Τοιαῦτα τὰ τῶν ἱερῶν καὶ τρισολέων τούτων Πατέρων καὶ διδασκάλων καὶ τὰ περὶ ἀγάπης, καὶ ὑπὲρ ἀγάπης Θεοῦ, τὰ τε πράγματα καὶ οἱ λόγοι, φημί, ὡς καὶ περὶ τούτων ἡμᾶς ἀπὸ μέρους ἐνταῦθα δεῖξαι· οὕτως θαυμαστὰ καὶ ὑπερφυᾶ, καὶ ὑπὲρ τὸν κάτω τούτων λόγον, καὶ τὸν ἀνθρώπινον, καὶ ἄξιον μόνου Θεοῦ, καὶ τῆς αὐτῶν ψυχῆς, καὶ τῆς ἀρετῆς, καὶ οὐδὲ τὸ θαυμάζεσθαι πρὸς ἄξιον διὰ τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὸ μέγεθος ἔχοντα. Μᾶλλον δ' ἵνα καὶ πάλιν τοῖς θαυμαστοῖς αὐτῶν λόγοις ὑπὲρ τούτων αὐτῶν καὶ ἐν τούτοις χρῆσωμαι· τοῦτο καὶ γὰρ κατὰ πολλὸν βέλτιον· τούτο τῶν μακρῶν πόνων καὶ λόγων λυσιτελέστερον, οὗς πάντας ἤδη λογογραφούσιν, οἷς τι καὶ φιλοτιμίας συνέζευκται· καὶ διὰ τοῦτο ἴσως τι καὶ καινοτομεῖται περὶ τὸν λόγον. Τούτων πολλῶν ἀγρυπνῶν καὶ χαμεινῶν προτιμότερον, τῶν μέχρι τῶν κατορθούτων τὸ κέρδος· τοῦτο τῶν βουδιδμῶν ἐξοριῶν, καὶ φυγῶν, καὶ λιθασμῶν, καὶ λοιδοριῶν, καὶ ὑβριῶν ἐπιπερδίστερόν τε καὶ χαριστέρον. Ὑπερ γὰρ ἐκείνων καὶ ταῦτα παθεῖν εἴλοντο. Διὸ

vestri causa ægritudo, oculis magnas offendit tenebras? Tunc enim lux bona et grata est, quando hilaritate hauritur: animæ enim mœrenti etiam molestiam videtur apportare. Hujus veritatis absit ut unquam periculum faciat. Verumtamen, si quando contigerit ex vobis peccare quempiam, me dormientem convenite. Si non sum similis paralyticis, si non amentibus, et, ut loquar cum Propheta: *Et lumen oculorum meorum et ipsum non est mecum* 28, et nisi quis judicet me supra modum ambitiosum, videres me quotidie fontes lacrymarum emittentem. Harum mihi conscia est domuncula et solitudo. Credite mihi, spem salutis mere penæ abjicio: dum enim vestra desleo, nunquam mea mala lugendi otium mihi est; ita mihi omnia vos estis. Si sensero vos proficere, præ gaudio mala mea non sentio. Si videro non proficere, præ animi dolore rursum mea dimitto, ut qui exsultem vestris bonis, etsi mala habeam innumera: contristor autem vestris malis, etiamsi innumerabilia adsint mihi recte facta. Quid enim sperem ego, si vos non proficiatis? Cur autem me quidquam tristem reddat, si vos recte geratis? In sublime videor evolare, cum boni quippiam de vobis audio. Impletæ gaudium meum; liceat vobis salutem assequi, me autem propter vos reddere rationem, vobis dari salutem, me accusari, quod muneri meo non satisfecerim. Non enim curo, ut per me salvi sitis, sed solum, ut salvi sitis, quacunque ratione. Hoc tantum est votum meum, quod progressus vestrorum desidero, quod vos amo, quod vos complector, quod vos mihi estis omnia, et pater, et mater, et fratres, et filii, et, si liceret cor nostrum rumpere, et vobis omnibus exhibere, videretis in magna latitudine intus esse et uxores, et filios, et maritos. Ejusmodi enim est virtus charitatis, animamque vel celo ipso capaciore facit.

Talia sunt sanctorum et ter beatorum istorum Patrum, talia, inquam, de charitate, et pro charitate Dei et facta, et dicta, qualium nos hic partem aliquam ostendimus, adeo admiranda, et ultra modum egregia, et terrenis istis humani-que vobis superiora, soloque Deo ipsorumque anima et virtute digna, et quæ ne admirari quidem pro dignitate ob excellentiam magnitudinemque possis, Quia imo, ut denuo singularibus eorum verbis pro his ipsis etiam in his ular, hoc longe præstat, hoc diuturnis illis libroribus ac sermonibus multo est conducibilis, quos nunc omnes scriptitant, qui ambitione quadam tenentur, atque ideo fortasse circa fidei doctrinam quædam immutantur. Hoc multis vigiliis et chameuniis est præclarior, quam commodis fruuntur, qui eas obveniunt. Hoc fama celebratis exsiliis, fugis, lapidationibus, contumeliis, injuriis multo est lucrosius et gratiosius, Pro illo enim hæc etiam perpetui voluerunt, Quam obrem et illud: *Si diligis me, Petre, parce ovis*

28 Psal. xxxvii, 11
PATROL. GR. CLIV.

meas **, ad nobilem illum coryphæum, tertium a Christo prolatum, ad se nihilominus plane prolatum rati, etiam sic eum amare, ut ipse amari volebat, verbis et operibus cum Petro studentes, animam quoque, ut ille, pro grege dederunt, et mercedem sacre functionis in Evangelio prædicando, divinum et inestimabile præmium a Christo retulerunt. Quid enim deinceps beato discipulo ait? *Amen amen dico tibi: quando eras junior, cingebaŕ te; et ambulabas ubi volebas: quando autem senueris, extends manus tuas, et alius te cinget, et ducet, quo tu non vis. Hoc autem dixit, inquit, significans qua morte esset clarificaturus Deum* **, perinde ac si diceret, Postquam munus pastorale meum, et gregem meum suscepisti, ut ego volo, et ita me diligere confessus es, hoc præmium dignissimum a me reportabis, ut per mortem et crucem me sequaris, itaque glorifices Deum, et glorificeris a Deo.

σθλ. ἀζώτατον κομιεὶ παρ' ἐμοῦ, τὸ διὰ σταυροῦ σθδν, καὶ δοξασθῆνα θεοπροπῶς παρ' αὐτοῦ.

Hæc et vos, o generosi, amulantes, et loquentes, operibusque aperte et insigniter demonstrantes, et Petro illo admirando etiam hæc in parte nibilo inferiores, similibus nem præmiis et appellatione honestati, et cum illo a Christo facti estis *lux mundi, sal terræ, civitas supra montem, et lucerna supra candelabrum posita* **, quæ in totius mundi domo luceat. Neque ista tantum, sed etiam claves regni cælorum ideo vobis creditæ sunt. Nec quantum est spatii ab Jerusalem usque in Illyricum, sed orbem majorem Evangelio obivistis, et filii Iomtrui non quidem nuncupamini, sed revera estis, et super pectus Jesu recumbentes, inde sermonis efficacitatem profunditatemque intelligentiarum trahitis.

Pœnas autem protomartyris Stephani illustres isti experiri permisi non sunt, lapidantium et occultorum illorum mactatorum quosdam Deo cœlius cohibente, ob salutem eorum, quibus ipsi salutem pepererunt, ut et ante diximus; aliis pudore et reverentia erga illos captis, succensentibus animis, lapidesque manibus portantibus. Quare et ego supra, ordine, honore, certaminibus per omnia apostolorum Christi principibus pares eos esse confirmavi, et cum Mose collocavi, quin supra Mosen, et Veteris Testamenti prophetas, et legislatores perfectos, et Dei spectatores: ut ipse qui divinam istam legem sacraque vaticinia scriptis suis illustrarint, et illorum transitum a littera ad spiritum omnes mortales docuerint.

Quod si Moses pro Israele Deo irato dixit: *Si dimittis illis peccatum, dimitte; sin autem, dele me de libro, quem scripsisti* **, ob ardentem gregis sui amorem cum eoperire non recusans, sane etiam hic, si inquisieris, apud pastores et legislatores

καὶ τὸ, *Εὐφραδὲς με, Πέτρε, ποίμαινε τὰ πρόβατά μου, πρὸς τὸν μέγαν τουτοῦ κορυφαίου τρισσῶς εἰρημένον παρὰ Χριστοῦ, καὶ πρὸς αὐτοὺς ὡσαύτως εἰρησθαι νομίσαντες ἀντικρυς, καὶ οὕτω φιλεῖν ἐκείνον, ὡς ἐκεῖνος ἐβούλετο, καὶ λόγοις καὶ ἔργοις μετὰ Πέτρῳ σπουδάζοντες, καὶ τὴν ψυχὴν κατ' ἐκείνον ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου δοῦκασι, καὶ μισθὸν τῆς ἱερουργίας τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ θεοπροπέας καὶ ὑπέριτον τοῦτο γέρας παρὰ Χριστοῦ ἐκομίσαντο. Τί γάρ φησιν αὐτὸς μετ' ἐκεῖνα πρὸς τὸν μακάριον μαθητὴν; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώνοντες σεαυτὸν καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες ὅταν δὲ ἠηράσῃς, ἐκτερεῖς τὰς χεῖράς σου καὶ ἄλλοις σε ζώσει καὶ ὀσει ὅπου οὐ θέλεις. Τοῦτο δὲ φησιν, εἶπε, σημαίνων ποίω θανάτῳ δοξάσει τὸν θεόν· μονοουχί τοῦτο λέγων, ὅτι Ἐπειδὴ ἡμετέραν ποιμαντικήν, καὶ τὸ ἐμὸν ἀνεδέξω ποιμνιον, ὡς ἐγὼ βούλομαι, καὶ οὕτω με φιλεῖν ὡμολόγησας, τοῦτο μὲν καὶ θανάτου ἀκολουθήσασί μοι, καὶ οὕτω δοξάσα:*

Τὰ ἅτα καὶ ὑμεῖς, ὡ γενναῖοι, ζηλώσαντες καὶ ἐπόντες, καὶ λαμπρῶς διὰ τῶν ἔργων ἐπιδειξάμενοι. καὶ τοῦ θαυμαστοῦ Πέτρου μὴδὲν ἀπολειφθέντες, καὶ κατὰ τοῦτο καὶ τὸν ἑμὸν γερῶν ὡσαύτως, καὶ τῆς ἀναρρήσεως ἡξιώθητε, καὶ φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλις τῆς γῆς, καὶ πόλις ἐπάνω ἑοὺς κειμένη, καὶ λύχνος ἐπὶ λυχνίου τεθειμέρος, καὶ λάμπων ἐν τῇ παγκοσμίῳ οἰκίᾳ ταύτῃ παρὰ Χριστοῦ, σὺν ἐκείνῳ γεγόνατε. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ κλεῖς οὐρανῶν σὺν ἐκείνῳ δι' ἐκεῖνα πιστεύετε. Καὶ οὐχ ὅσον ἀπὸ Ἰερουσαλήμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, μείζονα δὲ κύκλον τῷ Εὐαγγελίῳ περιλαμβάνετε· καὶ υἱοὶ βροντῆς οὐκ ὄνομάζεσθε μὲν, γίνεσθε δὲ, καὶ ἐπὶ τὸ στήθος Ἰησοῦ κείμενοι, ἐκείθεν ἔλατε τοῦ λόγου τὴν δύναμιν καὶ τὸ βάθος τῶν νοημάτων.

Τὰ δὲ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου παθεῖν οἱ γενναῖοι κεκύλυνται· τοὺς μὲν λιθαζόντων, καὶ τῶν κρυπτῶν ἐκείνων σφαγῶν ἀνωθεν ἐπισχόντος θεοῦ διὰ τὴν τῶν σωζομένων ὑπ' αὐτῶν σωτηρίαν, καθὰ δὴ καὶ φθάσαντες ἐφημεν· τοὺς ἐν τῇ πρὸς αὐτοὺς ἐπισχόντας αἰδοί, σφραδάζοντας τοῖς θυμοῖς, καὶ τοὺς λίθους φέροντας ἐν χειρὶ δι' ἃ δῆπου καὶ φθάσας ἐγὼ, καὶ ὁμοταγεῖς, καὶ ὁμοτίμους, καὶ ἐπαμίλλους ἐν ἅπασιν εἶπον τοῖς κορυφαῖοις τῶν ἀποστόλων Χριστοῦ, καὶ μετὰ Μωσέως, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ Μωσέα, καὶ τοὺς τῆ; Παλαιῆς πάντας προφήτας καὶ νομοθέτας ἀκριβεῖς καὶ θεόπτας, ἅτε καὶ τὸν θεῖον ἐκείνον νόμον, καὶ τὰς ἱερὰς προφητείας τοῖς ἑαυτῶν λόγοις πρὸς φῶς ἀγαγόντας, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ γράμματος πρὸς τὸ πνεῦμα μετάθεσιν ἐκείνων πάντας διδάξαντας.

Εἰ δὲ καὶ Μωσῆς ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς τὸν θεὸν ὀργιζόμενον ἔλεγεν· Ἄν μὲν ἀφῆς αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν, ἄφεσι· εἰ δὲ μὴ, κάμω ἐξάλειψον ἐκ τῆς βίβλου, ἧς ἐγραψας, συναπολέσθαι διὰ τὸ φίλτρον τοῖς ποιμαιομόνοις ἐλόμενοις, ἀλλὰ κἀναυθα τὸ

** Joan. xxi, 17. ** *ibid.* 18, 19. ** Matth. v, passim. ** Exod. xxxii, 10.

πλέον ἐξετάζων εὐρήσεις παρὰ τοῖς ἑμοῖς ποιμασι καὶ νομοθέταις. Οὐδὲ γὰρ συναπολιέσθαι τοῖς φίλοις καὶ οὗτοι, καθὰ δὴ καὶ Μωϋσῆς, ἤρχοντο, ἀλλὰ προκινδυνεύσαι μᾶλλον ἐκείνων οὗτοι, καὶ θεῖναι τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν φίλων μετὰ Χριστοῦ, ἔν' ἐκείνοι; τὸ σώζεσθαι περιγένηται. Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' ἐκείνο μετὰ Μωσέως; πρὸς Θεὸν εἶπον καὶ οὗτοι, κατὰ τῶν ἀπεθῶν δυσχεραίνοντες. *"Ἰνα τί ἐκάκωσας τὴν θεραπείαν σου; καὶ διὰ τί οὐχ εὐρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐπιθεῖναι μοι τὴν ἑρμῆν τοῦ λαοῦ τούτου ἐπ' ἐμέ; Μὴ ἐγὼ ἐν γαστρὶ ἔλαθον τὸν πάντα λαὸν τούτων; ἢ ἐγὼ ἔτεκον αὐτούς, οὐ λέγεις μοι, Ἀδὲς αὐτῶν εἰς τὸν κόλπον σου, ὡσεὶ ἀραι τιθηνός τὸν θηλάζοντα, εἰς τὴν γῆν τὴν ὠμοσα τοῖς πατέραςιν αὐτῶν; Οὐχ οὕτω πρὸς Θεὸν περὶ τῶν ποιμαίνομένων καὶ οἱ μακάριοι οὗτοί ἐλεγον· ἀλλ' ἐκείνα δὴπου τὰ ὑπὲρ λόγον, καὶ ὑψηλότατα, ἀ δὴ καὶ φθάσαντες αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν ἀξίως ἡμᾶς ἐδίδαξαν.*

Μεγάλα μὲν οὖν ταῦτα καὶ ὑψηλά, μᾶλλον δὲ, εἰ οὕτω χρῆ λέγειν, καὶ μεγάλων μεζονα, καὶ ὑψηλῶν ὑψηλότερα, καὶ τῆς τῶν ἀνδρῶν ἀρετῆς, καὶ τοῦ ἤθους ἀξια, καὶ τοῦ διδασκαλίας κράτους, οικειομένου τὰ πέρατα. Οἶμαι γὰρ (ἐν' ἐκ τῶν αὐτῶν πάλιν περὶ αὐτῶν φησὶν), εἰ τις ἐγένετο ἢ γενήσεται σάλπιγξ ἐπὶ πολὺ τοῦ ἀέρος φθίνουσα, ἢ Θεοῦ φωνὴ τὸν κόσμον περιλαμβάνουσα, ἢ σεισμὸς οἰκουμένης ἐκ τινος καινοτομίας καὶ θαύματος, ταῦτα εἶναι τὴν ἐκείνων φωνὴν καὶ διάνοιαν, τοσοῦτον ἀπολείπουσαν πάντας, καὶ κάτω τιθεῖσαν, ὅσον τὴν τῶν ἀλόγων φύσιν ἡμεῖς.

Κάκεινοι μὲν οὕτως, καὶ τοιοῦτοι τὰ πρὸς ἡμᾶς εἰσι, καὶ τὴν Χριστοῦ πᾶσαν Ἐκκλησίαν ὁμοῦ, ὡς μὴδὲ παραβάλλεσθαι μὴδ' ἀμιλλᾶσθαι περὶ τῶν τοιούτων πρὸς τούτους μὴδένας τῶν πάντων ἔχειν μηδιστοιῦν. Ἡμεῖν δὲ, φησὶ, τίς μὲν ἄλλη συλλόγου σημερον χάρις; τίς δὲ συμποσίων ἡδονή; τίς δὲ ἀγορῶν; τίς δὲ ἐκκλησιῶν; τίς τῶν ἐν τέλει καὶ τῶν μετ' ἐκείνων τρυφῆ; τίς μοναστῶν, ἢ μιγάδων; τίς τῶν ἀπραγμόνων, ἢ τῶν ἐν πράγμασι; τίς τῶν τῆς ἔξω φιλοσοφούντων, ἢ τῶν ἡμέτερα; Μία, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἡ μεγίστη, τὰ ἐκείνων συγγράμματα καὶ ποιήματα. Οὐδὲ γράφουσιν εὐπορία τις ἄλλη μετ' ἐκείνους ἢ τὰ ἐκείνων συγγράμματα. Σιωπᾶται τὰ παλαιά, καὶ ὅσα τινὲς τοῖς θεοῖς λόγοις ἐνέδρωσαν· βοᾶται τὰ νέα, καὶ οὗτος ἄριστος ἐν λόγοις, ὃς ἂν τὰ ἐκείνων μάλιστα τυγχάνῃ γινώσκων, καὶ διὰ γλώσσης φέρων, καὶ συνετίξων τὰς ἀκοάς. Ἦρκεσαν γὰρ οἱ τρεῖς ἀντὶ πάντων τοῖς σπουδαιότεροις εἰς μίμησιν· οἱ δὲ καὶ τὸ καινότερον τοῦτο καὶ θαύματος πλήρες ἐπὶ πᾶσιν ἔσχον τοῖς προβήθειαι, τὸ πρῶτοι καὶ μόνον παρ' ἑαυτῶν τε καὶ τῶν οικειῶν λόγων, καὶ συγγραμμάτων τὰ ἐγκώμια δέξασθαι, πάσης ἐπιστήμης τε, καὶ λόγων ἰδέας, καὶ τῶν περὶ ταῦτα δεινῶν· ἐξισταμένων ὁμοῦ πάντων καὶ παραχωρούντων τοῖς μεγάλοις τοῦ λόγου· ὃ δὲ καὶ ἀρχόμενος ἔφην τοῦ λόγου.

²⁰ Num. xi, 11, 12.

A meos amplius quiddam invenies Non enim hi cum sibi charis etiam interire Mosis exemplo optabant, sed pro ipsis potius subire discrimina, et cum Christo pro amicis animam ponere, quo illi salute potirentur. Sed neque illud cum Mose hi Deo objecerunt, inobedientibus irati videlicet: *Cur affixisti famulum tuum, et quare non inveni gratiam coram te, ut imponas pondus universi populi hujus super me? Numquid ego concepi omnem hanc multitudinem, ut dicas mihi, Porta eos in sinu tuo, sicut portare solet nutrix infantulum, et defer in terram, pro qua juravi patribus eorum*²⁰? Non sic super his quos pascebant etiam beati hi locuti sunt: sed illa nimirum, quæ et altissima sunt, et salis prædicari nequeunt, quæ ipsi per se ipsæ digne nos docuerunt.

Magna igitur hæc et excelsa, imo, si ita dicere fas est, et magnis majora, et excelsis excelsiora, virorumque tantorum virtuti et moribus respondentia, et potentia cujusdam, quæ omnem doctrinæ amplitudinem sibi vendicavit. Sic enim statuo (ut ex ipsorum scriptis de ipsis rursus loquar), si qua fuit, aut erit tuba, late per aerem resonans, aut Dei vox mundum implens, aut terræ universæ tremor, ex novitate aliqua miraculoque, hæc essent illorum voces et sensa, quibus omnes alios antecellunt, et infra se relinquunt, quanto nos bestiarum naturæ antecellimus.

Ac illi quidem ita se habent, talesque sunt, quod ad nos et totam simul Christi Ecclesiam attinet, ut nemo ex omnibus in his cum ipsis conferri, aut contendere ullo modo possit. Nobis autem, inquit, quænam alia hodierni conventus gratia? quæ computationum jucunditas? quæ foris? quæ principum et familiarium ipsorum voluptas? quæ monachorum, aut conjugatorum? quæ otiosorum, aut occupatorum? quæ externæ, aut Christianæ philosophiæ sectatoribus? Una et per omnia maxima, illorum scripta et labores. Neque enim scriptores posterius aliunde quam ex ipsorum libris copiam suam petunt. Prætereunt et tacentur vetera, et quæ nonnulli divinæ doctrinæ insudantes laborarunt, nova clamantur et prædicantur, censeturque is doctissimus, qui in ipsorum monumentis quam accuratissime voluntas fuerit, et verbis ea commode efferre, audientesque erudire potuerit. Etenim hi tres studiosioribus ad imitationem præ omnibus sufficient; qui id, quod in primis novum et admiratione plenum est, in omnibus prædictis habuerunt, ut primi et soli a seipsis, propriisque sermonibus et scriptis laudari possent, de omni genere scientiæ scriptionumque forma et vi singulari: obstupescuntibus simul omnibus, et magnis istis oratione cedentibus: quod principio asserui.

Itaque in aliis hominibus diligentibus et socor-
 dibus, sapientibus et indoctis, Græcis et Barbaris,
 et cujusque demum generis illos videas diligere et
 diligere inter se, quibus eadem studia sunt in amo-
 ribus, quique eodem semper curriculo, pari ala-
 critate decurrunt (quandoquidem, ut proverbio
 fertur, simili similis gaudet); ast quos nunc lau-
 damus, tam incenso tamque inflammato amore
 simul omnes quasi ex composito prosequuntur,
 quam nec verbis dici, nec animo capi queat: et
 Christi quidem discipulos atque imitatores omnes,
 apostolos, inquam, et martyres, et pastores, et
 doctores, sanctorumque et justorum totam multi-
 tudinem, propter eorum erga communem Domini-
 um charitatem, et ejus imitationem, pro viribus
 excellenter honorant diliguntque: verumtamen
 studio et præcipuo quodam amore non æque, nec
 secundum omnia singuli in omnes effunduntur;
 sed hi istos, alii illos, et alius alium vehementius
 diligunt, et in iis colendis sunt assidui, et pro de-
 core facultatibus donariis afficiunt: at tres istos
 omnes diligunt, commendant, suspiciunt, plausi-
 bus tollunt, in ore semper habent, exsiliences,
 cantantes, collaudantes, et quid non præclarissim-
 um de iis claris etiam vocibus prædicantes? eos
 Patres, magistros, bene meritos, secundum Deum
 salvatores, gubernatores, theologos, fidei colum-
 nas, orthodoxæ fidei propugnatores, hæresum
 eversores, sanctarum Scripturarum explanatores,
 sapientes, et Ecclesiæ philosophos atque oratores,
 omnia nobis simul post Deum et cum Deo factos
 pronuntiantes: imo vero, qui omnia nobis sunt,
 et fient, neque unquam fieri desinent. Ista isto-
 rumque non dissimilia nemo non de hisce magnis
 admirabundus exclamat. Jam qui in eorum sacrum
 munus, et humanarum animarum procuracionem,
 Ecclesiarumque gubernacionem successerunt, quid
 opus est dicere? quomodo a divina ipsorum
 theologia, linguaque pendeant, et quomodo ipsos
 quæque ipsorum sunt, magis quam hunc aerem
 spirent, tanquam sacrorum dogmatum magistros,
 Evangelicæ vitæ duces, et canones sacerdotum; et
 omnis boni archetypus, et charitatis, prudentiæ,
 fortitudinis, temperantiæ simul et justitiæ, et
 omnis sapientiæ ac eloquentiæ, omnis divinarum
 humanarumque rerum scientiæ formas et regulas
 tutissimas illos habeant: ac neque dicere, neque
 facere, neque docere, neque adversum sanæ
 fidei nostræ oppugnatores, sine ipsorum decretis
 atque consultis, disputandi forma ac methodo, et
 a Deo inspirata doctrina disputare audeant? Siqui-
 dem et cum illis versari familiariter videntur, et
 quæ illorum sunt, ab ipsis illis intellectuali ac
 sensibili modo simul, sancta quadam ratione au-
 dire: illud propter illorum e superis obumbratio-
 nem amorumque quem gerunt nostri singularem,
 hoc propter sacra eorum volumina. Nec enim nos
 ita deseruerunt, ut omnino deseruerint.

Quid plura? Si isti usque ad consummationem

Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, σπουδαίῳ
 τέ φημι καὶ βραβύμων, σοφῶν τε καὶ ἀμαθῶν, Ἑλλη-
 νῶν τε καὶ βαρβάρων, καὶ πάντων ὁμοῦ, ἐκείνους
 ἀν' ἑαυτοῖς φιλοῦντας ἀλλήλους καὶ φιλουμένους τοὺς
 τῶν αὐτῶν ἐραστάς τε καὶ σπουδαστάς, καὶ τὴν αὐ-
 τὴν μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας ἐκάστοτε τρέχοντας
 (ἐπειδὴ καὶ φίλον, φασί, τῷ ὁμοίῳ τὸ ὁμοίον): τοὺς
 δὲ νῦν ἐπαινούμενους οὕτω σφοδρῶς τε καὶ μεθ'
 ὑπερβολῆς καὶ ἑμοῦ καὶ πάντες φιλοῦσιν, ὡς ἀπὸ
 συνθήματος, ὡς μηδὲ λέγειν ἐξέσται, μηδὲ μετρεῖν.
 Καὶ τοὺς μὲν Χριστοῦ μαθητὰς πάντας καὶ μιμη-
 τὰς, ἀποστόλους λέγω καὶ μάρτυρας, καὶ ποιμένας,
 καὶ διδασκάλους, καὶ τὴν τῶν ὁσίων καὶ δικαίων
 ἄμα πληθύν, εἰ καὶ πάντας ὁμοῦ πάντες δ.ὲ τὸ πρὸς
 τὸν κοινὸν Δεσπότην φιλτρον καὶ τὴν κατὰ δύναμιν
 μίμησιν διαφερόντως τιμῶσι τε καὶ φιλοῦσιν, ἀλλὰ
 τὴν σπουδὴν, καὶ τὸ φίλτρον οὐχ ὁμοίως, οὐδὲ κατὰ
 ταῦτά πάντες πρὸς πάντας ἔχουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν
 τοῦτους, οἱ δὲ ἐκείνους, καὶ ἄλλος ἄλλον καὶ φιλοῦ-
 σι μᾶλλον, καὶ προσεδρεύουσι, καὶ δωροφοροῦσι γὰρ τὰ
 εἰκότα καθόσον ἐξέσται· πάντες δ' ἑμοῦ τοὺς τρεῖς
 τοῦτου: καὶ φιλοῦσι, καὶ ἐπαινοῦσι, καὶ θαυμάζουσι,
 καὶ κροτοῦσι, καὶ διὰ γλώττης ἀεὶ δῆποτε φέρουσι,
 σκιρτῶντες, βοῶντες, ἀνευφημοῦντες, καὶ τί τῶν
 καλλίστων οὐ κατ' αὐτῶν κεραγέτα; τοὺς πέντε-
 ρας, τοὺς διδασκάλους, τοὺς εὐεργέτας, τοὺς σωτή-
 ρας μετὰ Θεοῦ, τοὺς κυβερνήτας, τοὺς θεολόγους,
 τοὺς τῆς πίστεως στύλους, τοὺς προμάχους τῆς ὀρθῆς
 δόξης, τοὺς τῶν αἰρέσεων κατατλητάς, τοὺς τῶν θεῶν
 Γραφῶν ἐρμηνέας, τοὺς σοφοὺς καὶ φιλοσόφους τῆς
 Ἐκκλησίας, καὶ ῥήτορας, τοὺς πάντα ἡμῖν ἑμοῦ
 μετὰ Θεοῦ καὶ μετὰ Θεοῦ γεγονότας· μᾶλλον δὲ καὶ
 γινομένους, καὶ γενησομένους, καὶ μηδὲ λήζοντας.
 Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατ' αὐτῶν μετὰ μεγάλου
 πάντες ἀναβοῶσι τοῦ θαύματος. Οἱ δὲ γὰρ τὴν ἐκεί-
 νων ἰερὰν λειτουργίαν, καὶ τὴν τῶν ἀνθρωπίνων ὁ-
 κονομίαν ψυχῶν, καὶ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν προστασίαν
 διαδεχόμενοι μετ' ἐκείνους, τί χρῆ καὶ λέγειν ὅπως
 τῆς θεοσεσίας αὐτῶν ἐξήρτηται θεολογίας καὶ γλώτ-
 τῆς, καὶ ὅπως αὐτοὺς τε καὶ τὰ αὐτῶν ὑπὲρ τοῦτον
 πνέουσι τὸν ἄερα, καὶ λογμάτων ἰερῶν διδασκάλους
 καὶ ὁδηγοὺς εὐαγγελικῆς πολιτείας, καὶ κανόνας
 ἱερωσύνης, καὶ ἀρχετύπου παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ ἀγά-
 πης, καὶ φρονήσεως, καὶ ἀνδρίας, καὶ σωφροσύνης
 ἑμοῦ, καὶ δικαιοσύνης, καὶ σοφίας παντοίας, καὶ
 λόγων, καὶ παντοδραπῆς ἐπιστήμης; θεῶν καὶ ἀθρω-
 πίνων πραγμάτων, καὶ τύπων, καὶ κανόνων ἀσφα-
 λῆ; ἔχοντες τοῦτους· καὶ μηδὲ λέγειν, μηδὲ πρᾶτ-
 τειν, μηδὲ διδάσκειν, μηδὲ διαλέγεσθαι πρὸς τοὺς
 ἀντικαθισταμένους τῷ καθ' ἡμᾶς ὑγιαί τῆς πίστεως
 ἀνεχόμενοι λόγῳ τῆς αὐτῶν διαγνώμης διχα, καὶ
 τοῦ κανόνος, καὶ τοῦ τύπου τῶν λόγων, καὶ τῆς
 θεοκνεύστου διδασκαλίας; Ἐπεὶ καὶ συνεχεῖν δο-
 κοῦσι τοῦτοις, καὶ τὰ αὐτῶν παρ' αὐτῶν ἐκείνων
 νοητῶς ὁμοῦ τε καὶ αἰσθητῶς, τὸ μὲν διὰ τὴν ἐκεί-
 νων ἀνωθεν ἐπισκίασιν καὶ φιλτρον, τὸ δὲ διὰ
 τῶν ἰερῶν τούτων πυκτῶν ἱερῶν ἀκροαθῆναι. Οὐδὲ
 γὰρ ἀπολείποντες ἡμᾶς παντάπασι ἀπολείπουσι.

Καὶ τί οὐαὶ πλείω καὶ μακρότερα λέγειν; Οὗτοι εἰ

μὲν καὶ μέχρι συντελείας ἐν σαρκὶ τῷ κόσμῳ καὶ A sæculi in carne, in mundo, atque inter homines
 τοῖς ἀνθρώποις συνῆσαν, τῷ παντὶ τῷδε καὶ τῆς
 αὐτῶν ζωῆς εἰς κοινὸν ἕρως καὶ θαῦμα καινὸν
 ὑπερφυῶς συνεκτεινομένης, ὡσπερ οὐρανός τε καὶ
 ἥλιος, καὶ ὁ λοιπὸς τῶν ἀστέρων ἐκεῖνος χορὸς ἢ
 τῶν μεγάλων τούτων στοιχείων ἢ τετρακτύς, δι' ὧν
 ἡ αἰσθητικὴ καὶ ὀρωμένη κτίσις αὕτη τῆ δυνάμει
 τοῦ κτίσαντος συνέχεται, καὶ πρὸς τὸ ἀδιάλυτον συν-
 τηρεῖται· ἢ ψυχὴ τις κοινὴ καὶ ζωτικὴ τοῦ παντὸς
 δυνάμει· τούτο καὶ πρὸς ὑμῶν ἂν ἦν, εἴπερ τι τῶν
 πάντων, καὶ τοῦ παντὸς ὑπὲρ πάντα τιμώμενον,
 καὶ γὰρ τῆς μεγάλης προνοίας καὶ τῆς παντοδυναμίου
 δυνάμεις ἄξιον· ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τούτους ἀνθρώπους
 ὄντας οὐκ ἦν μὴ τοῖς νόμοις δουλεῦσαι τῆς φύσεως,
 μηδὲ τὸν χοῦν ἀποδοῦναι τῆ γῆ, γίνεται μὲν κατὰ
 φύσιν καὶ τούτο, ἵνα μὴ καὶ δίσωσιν οὐσία τις αὔ- B
 λος εἶναι, καὶ ξένη τὸ καθ' ἡμᾶς ὑποκριναμένη, καὶ
 τὰ καινὰ, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐκεῖνα τελέτασα· καὶ
 ἀποδίδεται μὲν κατὰ καιρὸν ὁ χοῦς τῷ χοῖ, ἵνα καὶ
 τῶν μακρῶν τέω· ἀγῶνων, καὶ πόνων, καὶ ἰδρώτων,
 καὶ τῶν παντοδαπῶν ἀναπνεύσει κινδύνων· ἀποδίδο-
 ται δὲ καὶ τῆ εἰκόνας τὸ κατ' εἰκόνα τρανότερόν τε
 καὶ τελειώτερον· τὸ δὲ κατ' αὐτοῦ; θαῦμα πολλῶν
 μᾶλλον, καὶ καθ' ὑπερβολὴν νῦν ὑψηλότερόν τε καὶ
 ὑπερφυέστερον· ὅτι καὶ μεταστάντες, ἡμῶν οὐκ
 ἀπέστησαν· καὶ τῆ σαρκὶ χωρισθέντες, τῷ πνεύ-
 ματι μᾶλλον συνήθησαν, καὶ σύνεισιν ἀχωρίστως
 τῆ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, τῆς μεγάλης ἐκεῖνης προ-
 στασίας, καὶ τῆς ποιμαντικῆς κραταιότερον ἀντεχόμε-
 νοι, καὶ προπολεμοῦντες τῆς ποίμνης, καὶ τοῖς C
 λύκοις ἀναιροῦντες τελείως, οὐδὲ τῆ καλαύροπι, καὶ
 τῆ τοῦ λόγου σφενδόνη πρῶντας ἀπήλαννον πρότε-
 ρον, ὅσω καὶ φθόνου, καὶ βασκανίας, καὶ λιθασμῶν,
 καὶ διωγμῶν, καὶ ὑπερορίας, καὶ θανάτων παντο-
 दाπῶν νῦν ἀνώτεροι χρηματίζουσι, καὶ δρῶσι, μὴ
 πάσχοντες, καὶ τὰ ὑπὲρ φύσιν μᾶλλον νῦν γεγονότες
 ἐξανύουσι κάλλιστα διὰ τῆς αὐτῶν ὑψηλοτάτης δι-
 δασκαλίας καὶ τῶν κοινῶν παρακλήσεων. Καὶ ἡ μὲν
 γλώττα σιγᾶ, καὶ τὰ χροσὰ κατὰ φύσιν μέμυκε χειλῆ·
 τὰ δ' ἱερὰ πικρία, καὶ οἱ θεόπνευστοι λόγοι, καὶ τῶν
 περὶ Θεοῦ δογμάτων οἱ ζῶντες καὶ ἐμφυχοὶ θησαυ-
 ροί, καὶ τὸ γινώσκειν ὀρθοδόξως αὐτοῦ τὴν θεότητα,
 ἅπερ ἡμῖν ὡς κληρὸς τις πατρικὸς καὶ ὑπέρτιμος
 ὑπ' αὐτῶν κατελεφεθη, ὡς ἐκ μυρίων βοᾶ γλωσσῶν
 τε καὶ στομάτων ἀκαταπαύστως. Καὶ ζῶσι μὲν ἐν
 Χριστῷ τὴν μακαρίαν ἐκείνην ζωὴν καὶ ἀνώλεθρον·
 ζῶσι δὲ καὶ περ' ἡμῖν ἐντεῦθεν λαλοῦντες, καθά-
 περ εἶπον, καὶ τὸν κόσμον μετὰ Χριστοῦ σώζον-
 τε·.

Δεῦρο δὲ, περιστάντες με πᾶς ὁ περὶ ἐκείνους
 φίλος χόρος, συνεργάσασθε μοι τὴν εὐφημίαν· οἱ
 ποιμένες τοὺς ποιμένας ἐπαινοῦντες καὶ διδασκά-
 λους· οἱ περὶ τὸ βῆμα, καὶ τὴν ἱερὰν τρέπεζαν, καὶ
 τὴν λειτουργίαν, τοὺς τῆς τάξεως ταύτης, καὶ τῶν
 ἱερῶν εὐχῶν ἀρχηγούς τε καὶ νομοθέτας· οἱ φιλό-
 σοφοι, καὶ σοφοί, καὶ διαλεκτικοί, καὶ λογογράφοι,
 καὶ ῥήτορες, τὴν τε πρώτην καὶ ἀνωτάτην σοφίαν,
 καὶ δὴ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην, καὶ κάτω ἀσκούντες
 τοῦ; τούτων ἀσκητάς, καὶ τεχνίτας, καὶ καθηγε-

Ageilum, totus illorum amans chorus me cir-
 cumisitat, detque mecum illorum laudibus ope-
 ram. Qui pastores estis, pastores et magistros cele-
 brantes; qui in sacrario versamini, et in sacra
 mensa operamini; hujus ordinis sacraminque
 precationum principes ac præceptores: philosophi
 et sapientes, dialectici et scriptores, et oratores,
 quique primam et altissimam, quique humanam
 et inferiorem sapientiam colitis; horum exercita-
 tores et artifices, et duces, et excelsos magistros,

Ageilum, totus illorum amans chorus me cir-
 cumisitat, detque mecum illorum laudibus ope-
 ram. Qui pastores estis, pastores et magistros cele-
 brantes; qui in sacrario versamini, et in sacra
 mensa operamini; hujus ordinis sacraminque
 precationum principes ac præceptores: philosophi
 et sapientes, dialectici et scriptores, et oratores,
 quique primam et altissimam, quique humanam
 et inferiorem sapientiam colitis; horum exercita-
 tores et artifices, et duces, et excelsos magistros,

et oratores. Et ut paucis comprehendam, monachi, et conjugio copulati, solitariam vitam agentes, et in mediis hominum cœtibus degentes, simplicitate quadam contenti, et morum exactiorum cupidi, qui vel contemplationi, vel rebus agendis sunt dediti: ego vero etiam apostolos invito, et prophetas, quotquot ante et post Christum exstiterunt, et legistatores, et duces, et sacerdotes: siquidem et illi penitus hoc cognoscunt et amant, eorumque omnigenis virtutibus atque scriptis exornantur, et encomiis, verbisque et operibus quasi coronis revinciuntur.

Verum, o pastores sapientes, et magistri, et patientes, et duces, et defensores post primum et Solium pastorem, magistrum, defensorem, ac Dominum Ecclesiæ suæ: o servatores post primum Servatorem, et benefactores post primum benefactorem, et dispensatores fideles ac prudentes, quos constituit Dominus super familiam suam²¹, hanc dico Ecclesiam ipsius; qui dedistis, et datis, juxta verbum ipsius, conservis tritici mensuram in tempore; quos idcirco, ut sequitur, super omnia tua constituit²²: o prophetarum, apostolorum, martyrumque consortes, certaminumque socii, et adjuutores, et commilitones: o anima, et lingua, et os, et mens, et sapientia, et virtus, et corona gloriæ, et claritas, et fama, et gloriatio, et basis, et firmamentum Christi Ecclesiæ: habetote etiam a vobis hanc inelegantem et brevem orationem, seu magnam et sublimem potius: illud propter seipsam imbecillitatemque propriam: hoc propter vos et verba vestra, quibus ipsa tota innititur, et simul contextitur: quod vestra erga humiles et abjectos humanitas et summissio non refugit. Respicite nos de cœlo propitii, et hunc Christi juxta ac vestrum gregem invisite, quem suoribus et longis laboribus collegistis, olim parvum et imperfectum, juxta verbum vestrum, neque liberis frumentum pascuis, neque ovile implentem, jamque nihilominus vestra inspectione, sedulitate, providentia intelligentem, incultum et horridum, ac silvescentem post illam multiplicem diligentiam vestram, uti vineam illam, quæ facta est dilecto in cornu, in loco pingui²³, ut apud Isaiam legimus, parco enim quæ sequuntur dicere, ne panegyrim contaminem. Quoniam nunc magis in Christo vivitis, et res nostras majore miseratione clariusque Intuemini, purius et altius in lumine magnæ Trinitatis, et inde sine medio, absque speculis et representationibus illustrationem capessentes; quam decet omnis gloria, honos, adoratio, imperium, majestas et magnificentia, nunc et in omnium sæculorum æternitatem. Amen.

καὶ τῶν ἐμφάσεων ἢ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ κτίσις, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

μόνας, καὶ ὑψηλοὺς διδασκάλους, καὶ ῥήτορας· καὶ ἕνα συνελὼν εἶπω, οἱ μονασταὶ καὶ μιγάδες, οἱ τῆς ἐρημίας τε καὶ τῆς πολιτείας, οἱ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἀκριβείας, ὅσοι τῆς θεωρίας, καὶ ὅσοι τῆς πράξεως. Ἐγὼ δὲ καὶ ἀποστόλους καλῶ, καὶ προφήτας, ὅσοι πρὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ μετὰ Χριστὸν, καὶ νομοθέτας, καὶ στρατηγούς, καὶ ἱερέας· ἐπεὶ μᾶλλον ἐκεῖνοι τούτου; γινώσκουσι καὶ φιλοῦσι, καὶ τοῖς αὐτῶν ἐγκωμιαζέονται παντοδαποῖς κατορθώμασι: καὶ τοῖς λόγοις, καὶ τοῖς παρ' αὐτῶν ἀναδοῦνται στεφάνοι; τε καὶ τοῖς ἐγκωμίοις, καὶ λόγοις; ἅμα καὶ πράγμασιν.

Ἄλλ', ὧ ποιμένες σοφοί, καὶ διδάσκαλοι, καὶ πατέρες, καὶ ἰδῆγοι, καὶ προστάται, μετὰ τὸν πρῶτον καὶ μόνον ποιμένα, καὶ διδάσκαλον, καὶ προστάτην, καὶ Δεσπότην τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας· ὧ σωτήρες μετὰ τὸν πρῶτον Σωτήρα, καὶ εὐεργέται μετὰ τὴν εὐεργέτην, καὶ οἰκονόμοι πιστοὶ καὶ φρόνιμοι, εὗς κατέστησεν ὁ Κύριος ἐπὶ τῆς οἰκίας, ταύτης, λέγω, τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας· οἱ δεδωκότες καὶ δίδοντες κατὰ τὸν αὐτοῦ λόγον τοῖς ἑμοδοῦλοις τὸ σιτομέτριον ἐν καιρῷ· εὗς, κατὰ τὸν ἑαυτοῦ λόγον, καθίστησιν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ δι' ἐκεῖνα· ὧ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ μαρτύρων κοινωνοὶ, καὶ σύναθλοι, καὶ συνεργάται, καὶ συναγωνισταὶ· ὧ ψυχῆ, καὶ γλώττα, καὶ στόμα, καὶ νοῦ, καὶ λόγε, καὶ σοφία, καὶ ἀρετῆ, καὶ καυχήσεως στέφανος, καὶ κλέος, καὶ ὑπέριμος τιμὴ, καὶ λαμπρότης, καὶ δόξα, καὶ καύχημα, καὶ βάσις, καὶ ἔρεισμα τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας; (ὧς γὰρ ἕνα τοὺς τρεῖς κατασπάζομαι διὰ τὸ τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς συμφυίας καινὸν, καὶ ἑμῳτιμον)· ἔχετε καὶ παρ' ἡμῶν τὸν εὐτελῆ καὶ βραχὺν τουτονὶ λόγον, μᾶλλον δὲ καὶ μέγαν καὶ ὑψηλὸν τὸν αὐτὸν· τὸ μὲν δι' ὑμᾶς καὶ τοὺς ὑμετέρους λόγους, οἷς αὐτὸ; ὅλος ἐρείδεται, καὶ συνεξυφαίνεται διὰ τὴν ὑμῶν πρὸς τὸ ταπεινὸν φιλανθρωπίαν καὶ συγκατάθεσιν. Ὑμεῖς δ' ἐποπτεύετε ἡμᾶς ἀνωθεν Ἰλαω, καὶ τὸ Χριστοῦ τοῦτο καὶ ὑμέτερον φιλανθρώπων; ἐπισκέπτοισθε κολιμνον, ὅπερ ἰδρῶσι καὶ πόνοις μακροῖς συνεστήσασθε, μίκρον τε καὶ ἀτελεῖς ὄν παλαι, κατὰ τὸν ὑμέτερον λόγον, καὶ μήτε νομῆν ἐλευθεραν ἔχον, μήτε μάνρα περιεχόμενον· καὶ νῦν οὐδὲν ἥττον τῆς ὑμῶν ἐπισχοπῆς, καὶ τῆς ἐπιμελείας καὶ προνοίας δεόμενον, χερσομανοῦν, καὶ ὑλομανοῦν, καὶ μετὰ τὴν πολυειδῆ καὶ θαυμαστὴν ἐκείνην ὑμῶν ἐπιμέλειαν, κατὰ τὸν ἀμπελῶνα ἐκεῖνον φημι, ὃς ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόκῳ πίονι, καθά φησιν Ἡσαίας. Φεῖδομαι γάρ τι πλέον εἰπεῖν, αἰδοῦμενος τὴν πανηγυριν. Ἐπεὶ καὶ ζῆτε μᾶλλον νῦν ἐν Χριστῷ, καὶ συμπαιθέστερον καὶ τρανότερον ἐποπτεύετε τὰ ἡμέτερα, καθαρώτερόν τε καὶ ὑψηλότερον ἐνατενίζοντες τῷ φωτὶ τῆς μεγάλης Τριάδος, καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἐλάβηψεις ἀμέσως δεχόμενοι, τῶν ἐσπετρῶν λυθέντων προτηκύνησις, κράτος, μεγαλωσύνη τε καὶ μεγαλοπρέπεια.

²¹ Matth. xxiv, 45. ²² Luc. xii, 49. ²³ Isa. v, 10.

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΚΥΡΙΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ

ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΑΝΑΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΠΑΡΑ ΤΩ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΩ ΑΝΑΘΕΜΑΤΙΣΜΩΝ.

SANCTISSIMI PATRIARCHÆ

DOMINI PHILOTHEI

REFUTATIO SCRIPTORUM APUD HARMENOPULUM ANATHEMATISMORUM.

(Ex Jure Græco-Romano. Prologum primi ediderunt Rallis et Potli in Syntagmate, tom. V. Athenis 1831.)

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τόμος ἐξεφωνήθη, συμπράξαντος καὶ τοῦ τότε πατριάρχου Ἀλεξίου καὶ τῆς συνόδου, ἀναθεματίζων τοὺς ἐπιχειροῦντας ἀποστασίαν ἢ τυραννίδα κατὰ βασιλέων ποιῆσαι, ὡς ἐντεῦθεν τοὺς ὑπηκόους τῶν οικειῶν δεσποτῶν παρασκευάζοντας ἐπανίστασθαι· ἔχει δὲ οὕτως· Ἐ τοῖς μέλλουσιν ἐπιβουλαῖς ἢ μούλοις ἀπὸ γε τοῦ νῦν ἐπιχειρεῖν, ἀνάθεμα. Τοῖς συμπράττουσιν αὐτοῖς, καὶ τοῖς συγκαινωνοῦσιν ἐν τῇ ἀποστασίᾳ, ἀνάθεμα. Τοῖς συμβουλευούσι, καὶ τοῖς παρορμῶσιν εἰς τὰ τοιαῦτα, ἀνάθεμα. Τοῖς συνεκστρατεύουσι τούτοις, ἀνάθεμα. Τοῖς δεχομένοις αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν μὴ μεταμελομένους ἀπὸ τῆς ἀποστασίας καὶ καταλιμπάνοντας αὐτὴν, ἀνάθεμα.

Ὁμοίως ἐπὶ τῆς βασιλείας Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ὃς μετὰ τῶν ἐν τέλει καὶ τοῦ τηνικαῦτα πατριάρχου καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν συνόδου ἐγένετο, ἀναθεματίζων τοὺς ἐπιβουλήν ἢ ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξίου βουλευθέντας ἐπιχειρεῖσθαι, καὶ τοὺς αὐτοῖς συναιρομένους.

Ἐτερον παραπλήσιον ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος προβαίνειν παρεσκεύασεν ἐπὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἀνδρονίκῳ, τῷ εὐσεβεῖ βασιλεῖ· ἐνθα δὲ παρήσαν· ὡς εἰκός, οἱ ἐν τέλει καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὅστις ὑπὲρ τῆς ἀληθείας εὐσεβείας τὴν τῆς ἔμολογίας ἀνεδήξατο στέφανον, ἔτι δὲ καὶ ἡ ὑπ' αὐτὸν ἱερὰ σύνοδος, οἱ καὶ ἀναθέματι ὑπέβαλον καὶ ἀραῖς φρικωδεστάταις τοῖς ἐπιβουλήν ἢ ἐπανάστασιν μέλλοντας σκαιωρῆσειν εἰς τὴν ἐξώσαι τῆς βασιλείας τὴν τῆς εὐσεβείας στυλὸν, τὴν βασιλεία θεῶν Ἀνδρονικόν.

Ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα σοφὸς, σεβαστὸ νομοφύλαξ καὶ καθολικὸ κριτὰ Ἀρμενόπουλε, πῶς οὐ κἀκεῖνο τοῖς γεγραμμένοις προσέθηκας, ὅτι διὰ τοὺς χρυσοὺς καὶ ἀγίους νόμους τοῦ μεγάλου τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρος Ἰωάννου, τοῦ τῆν γλώτταν χρυσοῦ, περὶ τοῦ μὴ δεῖν Χριστιανοὺς ἀναθεματίζεσθαι, ἔω; ἀν δηλονότι τῆ; ὀρθῆς ἔχονται περὶ Θεοῦ διδῆξ, ἠπράκτησαν οἱ τόμοι, οἱ τοὺς ἀποστατοῦντας καὶ ἐπανισταμένους

Sub regno Constantini Porphyrogeniti, consentientibus Alexio patriarcha et sacra synodo, editum fuit promulgatum, anathematizans eos qui seditionem movere aut usurpare regnum et cives subjectos a dominis suis alienare ausi fuerint. Ita autem habet : « Anathema ab hocce abhinc die, in eos qui insidias ac tumultum cient. Anathema contra eos qui causam cum istis communem faciunt. Anathema contra eos qui consiliis ac vi ad seditionem excitant. Anathema in eos qui sumptis armis illis obsecundant. Anathema in eos qui hospitio excipiunt apostatas contumaces ac impœnitentes. »

Simile edictum in lucem exiit regnante Manuele Comneno, consentientibus ibidem patriarcha ac synodo, eos qui insidias ac tumultum contra Alexium ejus filium cicerent, et ejusmodi tentaminis consortes anathematizans.

Accedit recens edictum, quod imperator Michael Palæologus filii sui Andronici, pii imperatoris causa promulgavit. Interfuerunt autem, ut decebat, clerici et Josephus patriarcha, qui sinceræ pietati confessionis coronam adjunxit, ut et sacra synodus ei subjecta; qui omnes anathemati ac dirissimis execrationibus devoverunt quicumque insidias ac seditionem conflare ad expellendum de regno pietatis columnam, imperatorem divum Andronicum ausus fuerit.

Cum peritus sis hujusmodi rerum, venerabilis nomophylax et judex generalis Harmenopule, cur non hoc quoque scriptis adjecisti, quod videlicet propter aureis et sanctus illius inagni luminis Ecclesiæ Joannis, ab aurea lingua dicti Chrysostomi, quibus prohibentur anathemati subijci Christiani, quam diu rectæ de Deo sententiæ adhærent, esse desierint in usu illi tomi qui

defectionum auctores, et imperatoribus perduelles A
anathemati devovent? Hoc enim tradit eruditus
ille nomophylax, et consimilium tuis studiorum
particeps Balsamo, tam in legibus quam cano-
nibus maximam adeptus scientiam atque do-
ctrinam, qui et magnæ illius Antiochiæ patriarcha
landem designatus fuit : id quod ne te quidem
ignorare dixerim, virum doctum et huiusmodi
ferum in primis studiosum. Aut igitur et illa a-
scribenda erant iis, quis hisce abs te dicta sunt :
Aut hæc pulcherrimis et accuratis illis scriptis tuis
hequaquam inferenda. Verum ego jam complere
Volo, quod amici scripto deest : meque minime
Unefosum, nec superfluum fore arbitror, dum ne-
cessaria et æqua, sic ipsa poscente necessitate,
inscripio.

Prædictus igitur Antiochenus patriarcha, sapiens
ille Balsamo, dum sacros exponit canones, hæc in
pæfatione expositione canonum synodi Gangrensis
Melli :

Præscitis ista synodus pro occasione illatorum
ab Eustathio malorum, ratione quadam contraria
recte statutis ab Ecclesia catholica, cum Eustathio
sentientes anathemate feriendos decernit.

Et paulo post :

At aures præditus ille lingua, orbisque terrarum
doctor, dum anathemate percuti vetat hominem
fidelem, verbis disertis hæc ait : « Quid igitur est
illud, quod dicis anathema? Nimirum ut devo-
teatur iste diabolo, nec salutis amplius sit parti-
iceps, sicut alienus a Christo denique. Et quisnam,
quæso, tu es? Majestatis hæc scilicet magna-que po-
testatis sunt. Quippe tunc considerabit rex, et
statuet oves a dextris, hædos a sinistris. Cur
tantam ipse tibi dignitatem usurpas? » Et paucis
interjectis, idem ille Chrysostomus inquit : « Enim-
vero duobus duntaxat in locis Apostolus hanc
vocem necessario videtur expressisse, nec tamen
modo quodam definitivo eam produxisse, dum in
epistola ad Corinthios ait : Si quis non amat Do-
minum nostrum Jesum Christum, anathema sit :
Et, Si quis Evangelium vobis tradat præter id, quod
scriptum est, anathema sit. Quid ergo? quæ illorum
hæc fecit, qui potestatem sunt adepti, nisi duntaxat
is, qui eam accepit, illa tu audes facere
contra mandatum Domini, et ipsius regis iudicium
anticipas? Nimirum hoc anathema hominem a
Christo abscindit. Duceto in mansuetudine, et
quæ sequuntur.

Atque hæc quidem verba sunt Patris Chrysostomi.
Subjicit autem Balsamo : Propterea, ceu credi par-
est, desiit esse in usu tomus ille synodalis, factus
sub imperio domini Constantini in Porphyra nati,
cum esset patriarcha dominus Alexius, de feriendis
anathemate defectionum ac tumuluum auctoribus
et adversus imperatores arma suscitantibus ac ty-
rannidem molientibus. An vero potiora debeant
esse, quæ ab hoc magno Patre doctoreque nostro

Α τοῖς βασιλεῦσιν ἀναθεματίζοντες ; Τοῦτο γάρ φησιν
ὁ σοφὸς νομοφύλαξ καὶ τῶν ὁμοίων σοὶ σπουδαστῆς
Βαλασμών, ὁ ἐν νόμοις τε καὶ καὶ νόμοις μάλιστα πο-
λυμαθέστατος καὶ σοφώτατος, ὁ καὶ πατριάρχης Ἀν-
τιοχείας τῆς μεγάλης ἀναθεματίζωντες ὑστερον, ὅπερ οὐδὲ
σὲ διαλανθάνειν εἰποιμι ἂν ἐγώ γε ποτε, σοφὸν τε
ὄντα καὶ σπουδαῖον τὰ τοιαῦτα, εἴπερ τινὰ ἢ γούν
κἀκεῖνα προσγράψαι σε τοῖς βηθεῖσι ἐκεῖνοις περὶ
τῶν τόμων ἔχρησεν, ἢ μηδὲ ταῦτα τοῖς καλλίστοις σου
καὶ σπουδαίοις ἐντάξαι συγγράμμασιν. Ἄλλ' ἐγὼ
τὸ ἐλλείπον ἐν τοῦ φίλου συγγράμματι προσανα-
πληρῶ ἤδη· καὶ οἶμαι, ὡς οὐ φορτικὸς, ἀλλ' οὐδὲ
περιττός τις δόξω, τἀναγκαῖα καὶ δίκαια κατὰ πᾶ-
σαν ἀνάγκην ποιῶν.

B
Ὁ τοίνυν προῤῥηθεὶς πατριάρχης Ἀντιοχείας, ὁ
σοφὸς Βαλασμών, τοὺς ἱεροὺς ἐξηγούμενος κανόνας,
τάδε φησὶν ἐν τῷ προοίμῳ τῆς ἐξηγήσεως τῶν κα-
νόνων τῆς ἐν Γάγγρη συνόδου·

Ἡ μὲν παρῶσα σύνοδος, προφάσει τῶν γενομέ-
νων παρὰ τοῦ Εὐσταθίου κακῶν, ὑπεναντίως τοῖς
δογματισθεῖσιν ὀρθῶς παρὰ τῆς καθολικῆς Ἐκκλη-
σίας, ἀναθεματίζεσθαι τοὺς ὁμόφρονας ἐκείνῳ διο-
ρίζεται.

Καὶ μετὰ τινὰ·

Ὁ δὲ χρυσοῦς τὴν γλώτταν καὶ τῆς οἰκουμένης
διδάσκαλος, παρακλειδόμενος μὴ ἀναθεματίζεσθαι
ἄνθρωπον πιστὸν, φησὶ ταῦτα βητῶς· « Τί οὖν ἐστὶ
τοῦτο, ὃ λέγεις, τὸ ἀνάθεμα, ἀλλ' ὅτι ἀνατιθέσθω
C οὗτο, ἐν διαβολῇ, καὶ μηκέτι σωτηρίας χώραν ἔχέτω,
γενέσθω ἀλλότριος τοῦ Χριστοῦ; Καὶ τίς εἰ σὺ;
Ταῦτα τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς μεγάλης δυνάμεως.
Τότε γὰρ καθίσει ὁ βασιλεὺς, καὶ στήσει τὰ μὲν
πρόβατα ἐκ δεξιῶν, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἐκωνόμων. Τί
οὖν τῆς τοσαύτης ἐπελάβου ἀξίας; » Καὶ μετ' ὀλίγα
φησὶν ὁ αὐτὸς Χρυσόστομος· « Τοιγαροῦν ὁ Ἀπό-
στολος ἐν δυοῖν μόνοις τόποις ἐξ ἀνάγκης τὴν φωνὴν
ταύτην φαίνεται εἰπῶν· οὐχ ἕριστικῶς δὲ τῶν περὶ ταύ-
την προήγαγεν, ἐν μὲν τῇ πρὸς Κορινθίους εἰπῶν·
Εἰ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν,
ἦτω ἀνάθεμα· καὶ, Εἰ τις ὁμῶς εὐαγγελίζεται παρ'
B ἡ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. Τί οὖν; ἂ μηδεὶς τῶν
εὐληφῶτων ἐξουσίαν πεποίηκεν, εἰ μὴ μόνος δεῖ εἶσθε,
D οὐ τομῶς ταῦτα ποιεῖν ἐναντίως τῷ θεσποτικῷ περ-
αγγέλματι, καὶ προλαμβάνεις τὴν κρίσιν τοῦ βασι-
λέως; Τὸ ἀνάθεμα τοῦτο τοῦ Χριστοῦ ἀποκόπτεται.
Διδοξὸν ἐν πραότητι, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τοῦ Χρυσοστόμου Πατρὸς. Ὁ
δὲ Βαλασμών ἐπιφέρει· Διὰ τοῦτο, ὡς εἴκεν, ἀπρα-
κτεῖ καὶ ὁ γεγονώς συνοδικὸς τόμος; ἐπὶ τῆς βασι-
λείας τοῦ Πορφυρογεννήτου κυροῦ Κωνσταντίνου,
καὶ τοῦ πτεριάρχου κυροῦ Ἀλεξίου, χάριν τοῦ ἀνα-
θεματίζεσθαι τοὺς ἀποστάτας, καὶ μουλταρίους, καὶ
κατὰ τῶν βασιλέων ὄπλα ἐγείροντας, καὶ τυραννίδα
μελετῶντας. Εἰ δὲ τὰ παρὰ τοῦ μεγάλου Πατρὸς καὶ
διδασκάλου ἡμῶν τοῦ Χρυσοστόμου γραφέντα ὑπερ-

τερειν ὀφείλουσι καὶ τῶν διορισθέντων πρὸς τῆς ἐν Χαλκηδῶνι συνόδου, καὶ τῆς ἐν Γάγγρα, ἐροῦσι πάντως οἱ ἐκ τῶν αὐτῶν διευθετεῖν ἐξουσίαν ἔχοντες.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ πατριάρχης Βαλασαμῶν. Δείκνυσί γοῦν ἐκ τῶν εἰρημένων, προηγουμένως μὲν ἐξ ἐκείνου, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τῶν ἑαυτοῦ ἡμερῶν ἀπρακτον τὸν προβρόθηθέντα ἐπὶ τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀλεξίου τόμον· ἠπράττειε γάρ, φησίν. Ἐκείνου δὲ, καθάπερ τινὸς ἐρείσματος, ἢ θεμελίου, ὀπισπασθέντος, καὶ οἱ μετ' ἐκείνου γεγόνατε; δύο, ὅ τε ἐπὶ τοῦ Κομνηνοῦ, φημί, κυροῦ Μανουήλ, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ Παλαιολόγου, συγκαταπέπτουσι ἐξ ἀνάγκης. Ἐπειτα σὺν τούτῳ δείκνυσιν, ὅτι οὐδὲ οἱ ἀναθεματισμοὶ τῶν συνόδων ἐκείνων ἔχουσι τὸ ἀσφαλές, εἰ καὶ ἐπὶ μεγάλοις καὶ ἀναγκαίοις τισὶν ἰγένοντο πράγμασιν, εἴπερ τῷ κοινῷ Πατρὶ Χρυσοστόμῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγίοις διδασκάλοις πείθεσθαι δεῖ, τὰ αὐτὰ καὶ φρονοῦσιν ἐκείνῳ καὶ διδάσκουσι, καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ μεγίστη φιλανθρωπίᾳ μᾶλλον συνηγοροῦσιν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν τοούτων, οἱ μὲν ταῦτα, οἱ δ' ἄλλοια τυχὸν ἐροῦσι, ταῖς συνόδοις ἐκείναις συνιστάμενοι. Ἐγὼ δ' ἐκείνων ἀρέμενος (οὐδὲ γὰρ ἐρίζειν ἐπὶ τοῦ παρόντος βούλομαι), ἐκείνῳ φημί, ὅτι τέως λαμπρῶς καὶ ἀναμφύβιλως ἀπεδείχθη ἐκ περιουσίας, ὅτι ὁ πρῶτος ἐκεῖνος τόμος, ὡς μὴ συνῆδων τῷ σκοπῷ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τῷ κοινῷ διδασκάλῳ, τῷ Χρυσοστόμῳ, φημί, ἀργὸς καὶ ἀπρακτος; μεμνήμε, κατὰ τὸν σοφὸν Βαλασαμῶν· ὅπερ καὶ ἡμῖν ὁ σκοπὸς ἦν δείξαι· ἐκείνου δ' ἀπρακτοῦντος, καὶ οἱ μετ' ἐκείνου ἐξ ἀνάγκης ὡσούτως τὸ ἀνενέργητον καὶ ἀπρακτον ἔχουσι, καθὰ δὴ καὶ φθάσαντες εἴπομεν.

A Chrysostomo scripta sunt, tam decretis Chalcedonensi, quam Gangrensi concilio, dicendum illis omnino relinquimus, qui talia recte disponendi potestatem habent.

Et hæc quidem patriarchæ Balsamonis verba sunt. Ostendit autem per ea, quæ dicit, primum quidem ab illo tempore, vel potius etiam ante suam ætatem esse in usu desiisse prædictum illum tomum, sub Porphyrogenneta et Alexio patriarcha factum. Dicit enim: Desiit esse in usu. Eo vero ceu fulcro vel fundamento quodam subruto, etiam alii duo tomii postea facti, tum domini Manuели Comneni, tum Palæologi tempore, necessario cum eis corruunt. Deinde præter hoc etiam illud innuit; quod videlicet ne illarum quidem synodorum anathematisimi valeant, licet magnis et necessariis quibusdam in negotiis promulgati sint, siquidem communi Patri Chrysostomo et aliis sanctis doctoribus obsequendum sit, qui eadem cum illo sentiunt ac docent, maximæque Christi clementiæ potius patrocinantur. Sed enim de his quidam hæc, alii fortasse diversa prolaturi sunt, conciliis illis semet adjunctentes. Ego vero ea missa faciens (non enim in præsentia altercari volo), saltem hoc aio, clare ac dubio procul bactus esse demonstratum, et copiose quidem, quod primus ille tomus, tanquam non consentiens cum Ecclesiæ scopo, maximeque cum illo communi doctore Chrysostomo, inquam, et cessaverit et in usu esse desiderit, secundum sapientem illum Balsamonem: quod nobis etiam propositum erat ostendere. Illius autem usu exspirante, cæteri quoque deinceps facti necessario robur suum consimili modo emittent et exspirabunt, uti jam antea diximus.

ANNO DOMINI MCCCLXXXIV.

DEMETRIUS CYDONIUS

NOTITIA

(FABRIC. *Bibliotheca Græca* ed. Harles, tom. XI, p. 398.)

Demetrius ὁ Κυδώνη, ut in codicibus mss. Cæsareis, regis Christianissimi et Coisaliniano et apud Cantuarzenum IV, 16, Δημήτριος ὁ Κυδώνη, et IV, 59, παρόντος τοῦ Κυδώνη, videtur ita cognomine potius appellatus, quam Cydonius a Cydonia Cretæ, in qua commoratus sit, ut visum Lambecio lib. v, p. 185 [p. 387 sqq. Koll, ubi multus is est de hoc Demetrio]. Ob similem causam ab aliis dictus Thessalonicensis (a) vel Byzantinus: corrupte Verderio *Sydon*, et Jo. Jacobo Frisio atque Possevino *Sidonius* (b).

(a) Ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, in codice mss. epistolar. Cæsareo apud Lambecium, lib. v, p. 184. [P. 385 sqq. ed. Kollar.] Sic et Volaterranus lib. xv, Commentar. Urbanor.: *Demetrius Cydonius Thessalonicensis, vir doctus æque ac sanctus, Græca Latineque facundia præditus*. Sed Allatio, p. 856, De

consensu utriusque Ecclesiæ, est Byzantinus.

(b) [De lib. Demetrii Cyd. *De processione Spiritus sancti*, vide Lambecium, lib. i, p. 145. [P. 264. Koll. it. p. 272 de Augustini *Euchridjo*, quod Demetr. Gr. vertit. HARL.]

Joannem Cantacuzenum, cui, imperium gerenti, charus ac familiaris fuerat, ann. 1355, una cum Nicolao Cabasila comitatus est, cum ille purpuram monastico habitu permutaret. Postea *Mediolanum* venit, Volaterrano teste, ubi litteris Latinis pariter et theologiae operum dedit. Postremo revertens in *Creta* substitit, ubi, erogatis in pauperes bonis, in quodam ibi cœnobio persanctis, citra tamen professionem vixit. Superfuit adhuc ann. 1384, cum Manuel Palæologus habenas capessivit imperii, et ad illum imperatorem litteras dedit. Nicephonem, hieromonachum, eundem esse cum hoc Demetrio, notavit Caveus parte secunda *Hist. litterariæ scriptorum eccles.* ad ann. 1357. (FABR.) In Cavei *Hist. litt. SS. eccl.* tom. II, p. 56, in Appendice, ed. Basil, ad ann. 1357, Henr. Wharton paucis recensuit vitam et quædam scripta Dem. Cydon.; et ibid. p. 59, Robert Gerius Whartoni narrationem partim correxit, partim supplevit. Atqui Gerius scripsit, Demetrium Cydon. etiam dici Niphonem Hieromonachum. Præterea de nostro, diligenti Græcorum veterum, in primis Platonis imitatore egerunt Du Pin in *Hist. eccl.* vol. XII, p. 91. Casim. Oudin. in *Comment. de SS. eccl.* ad ann. 1350, tom. III, col. 996-1005. — Jo. Fabric., in *Hist. bibl. Fabric.* part. II, p. 227, Saxius, in *Onom. litter.*, part. II, p. 373, et in *Analect.* p. 570. Citat præterea Laur. Mehus in *Vita Ambrosii Camaldulensis*, p. cccclvi, seq. Add. quæ scripsi in *Introd. in Hist. L. G. II, part. I, p. 536 seq.* (HARL.)

Ex ejus scriptis exstant: 1) *Epistolæ*, ex quibus una ad Nicephorum Gregoram, et altera ad Philotheum, patriarcham (qui ab ann. 1362 ad 1376 fuit) CPolitanum edita est Græce et Latine a Joanne Boivino ante tomum primum *Historiæ Nicephori Gregoræ*. Paris. 1702 fol. Duas ad Philotheum mss. in codice regio 1354, memorat Labbeus, p. 99, bibl. novæ mss. Alias 30 servat biblioth. Coisliniana p. 428 seq., decem ad Manuelem imperatorem, tres ad Cabasilam, tres ad Georgium philosophum, duas ad Caloferum, singulasque ad despotam, protosebastum, magnum domesticum, Oeneotem, et scribas imperatoris, præterea singulas ad Isidorum Glabam episc. Thessalonicensem, Alexium Casandrenum, Prochorum fratrem, Phacrasam magnum primicerium, Asram et Asanam, unam denique sine inscriptione. Est etiam in bibl. regis Galliæ, teste Labbeo, p. 296 *Bibl. novæ mss.*, epistola pro Cancadeno Theodoro, ad quemdam, qui plurimum poterat apud imperatorem. Alias tredecim ms. servat bibliotheca Cæsarea [in cod. 261, n. 4] dignas supplemento corporis *Historiæ Byz.* inseri iudice Lambecio V, p. 184 [p. 385, not. 3, ed. Kollar. ejus not. conf.], ex quibus novem sunt datæ ad Manuelem Palæologum imp. (qui fuit ab ann. 1384 ad 1419) cæteræ singulæ ad Chium medicum, ad magnum chartophytacem, Joannem Tarchaniotam et despotam Theodorum. Illæ novem ad Manuelem imp. habentur etiam in codice Barocciano 90. [Una ep. ad Cabal. est quoque in cod. Cæs. 267, 32. V. Lamb. V, p. 441.] Nescio, nosterne Cydo sive Cydones intelligatur, ubi inter mss. Isaaci Vossii memorari videas Gabrielopuli ad Cydonem et Cydonis ad Gabrielopulum epistolam, cum canonibus ad captandas umbras æquales et inæquales: in catalogo bibl. Leidensis, p. 397, n. 45. (FABRIC.) In Nicephori Gregoræ historia Byzant. excerpta ex scriptis Demetrii Cydonii et in elogiis, ab editore præmissis, Dem. Cyd. *Epistolæ ad Philotheum*. V. supra, vol. VII, p. 655. — Binæ epp. nunc primum editæ, altera Nili Cabasilæ, altera Demetrii Cydonii, progr. auctore Chr. Frid. Matthæi. Dresdæ 1789, 4. — Item vir doct. ex cod. Mosq. typogr. synod. xiii, edidit octo epistolas Dem. Cydone ad Manuel. Palæologum, imper. in libr. inscripto: *Isocratis, Demetrii Cydone et Michaelis Glycæ aliquot epistolæ*. — Ex codd. edidit, et animadverss. adjecit C. F. Matthæi Mosquæ, 1776. mai. 8. In animadverss. p. 172, ipsi videntur Demetrii Cyd. epistolæ illæ multis multorum præferendæ, « cum propter elegantiam et puritatem sermonis Græci, tum quia multum est in eis τὸ μετὰ τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἡθιμοῦ ἀνθηρόν τε καὶ ἀπελές. » Idem V. C. mentionem facit illius cod. et codd. 325, n. 14, atque 324, in quibus exstat una Demetrii epistola in *Notit. codd. Gr. Mosquens.* p. 310, n. 7, et p. 212. — In cod. Coislin. 315, sunt 56 epistolæ, a Fabricio partim memoratæ, et alia Demetrii Cydonii Opp. V. Montfauc., *Bibl. Coisl.* p. 428 sq.; et p. 455, quatuor epistolæ anonymi ad Cydon. in cod. 341. — Paris. in bibl. publ. cod. 1213, n. 30, 36, 37 et 39, variæ epp. — In cod. 1310, n. 4 et 5, duæ ad Philotheum epp. — In cod. 2671, n. 11, epistola ad Theodoritum, monachum, et n. 12, alia ad quemdam, non nominatum. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 309 epistola ad Josephum Bryennium: inc. Τῶν μὲν πάντων. Sequitur epigramma in sepulcrum Demetrii Cydonii: inc. Κόσμος, δὲ ἦν φύσις, p. Cat. codd. Gr. Marc. p. 275. — Taurini in bibl. reg. cod. 1794, epistolæ septemdecim: tres ad Josaph, tres ad Manuel. imper., una ad Cabasilam, una ad magnum chartophytacem, una ad Nilum patriarcham, una ad medicum, una ad Puræphilum, sex, nominibus non additis. V. Cat. codd. Gr. Taur. p. 266 sq. — Romæ, in bibl. Vatic. *Dem. Cydon. ad Nicephorum Gregoram*. V. Montfauc. *Bibl. bibl. mss.* p. 146. A. Florentiæ, in bibl. Laurent. cod. 12, n. 24, plut. 57, quatuor ejusdem epp. uti suspicatur Bandin. in *Cat. codd. Gr. Laurent.* II, p. 350. — lb. in cod. 24, n. 9, plut. 69, epistolæ XXII, quas recenset Bandin. l. c. p. 542 sq. — lb. in cod. 13, n. 25 et 27, duæ ep. Nic. Cabasilæ ad Cydonem, et n. 26 hujus epistola ad Cabasilam. V. Bandin. l. c. p. 407, et, hoc adnotante, eadem in cod. Vindobon. 262 n. 31 et 32 sec. Nesselii *Cat. bibl. Cæs. Vindob.* part. I, p. 568 et 569. (HARL.)

2. *Monodia*, sive comploratio ἐπὶ τοῖς ἐν Θεσσαλονικίᾳ πεποιῖσι, de civibus, qui dissidio, seditione τε

tumultu intestino Thessalonicae A. C. 1343. sub imperio Joannis Cantacuzeni perierunt. Graece et Latine exstat inter scriptores post Theopbanem in corpore historiae Byzantinae, p. 385-392 [p. 517, sec. cat. bibl. Leid. p. 221, n. 56], edente Francisco Combefisio, Paris. 1685 fol. (FABR.) Conf. supra, vol. VII, p. 683, n. 8, ibique not. h. — *Monodia* in cod. Paris. 1213, n. 38, bibl. publ. — Eadem in cod. Coislin. 315, fol. 770. V. Mantfauc. *Bibl. Coisl.* p. 429. (HARL.)

3. Συμβουλευτικός *Oratio ad Graecos deliberativa* de periculo, quod a Turcorum potentia et odio illis tunc imminerebat, et de modis hoc avertendi illique occurrendi per concordiam cum Latinis, eorumque subsidium, nec non per fortem constantiam et cautam virtutem. Scripta haec oratio, profecto Romam imperatore, est Joanne Palaeologo, non Manuelis F. ut visum Combefisio, p. 1281, quem sequuntur. *Bibliotheca Patrum Lugd.* editores, t. XXVI, p. 551 D, sed filio Andronici Palaeologi. Joann. Cantacuzeni genero, cujus professionem fidei, ann. Chr. 1369 Romae editam, ad Urbanum V exhibet Allatius libro II, *De consensu utriusque Ecclesiae*, c. 17, p. 843 sq. Graece et Latine. Demetrii vero illam, quam dixi, orationem utraque lingua edidit Combefisius tom. II *Auctarii novi*, p. 1221-1281. Incipit : Πρωτον μὲν, ὦ ἄνδρες. Latine ex Combefisii versione exstat tom. XXV *Bibl. Patrum Lugd.* p. 515. (FABR.) In cod. Coislin. 315, fol. 650, orat. a Fabricio citata, et fol. 679, Συμβουλευτικός β. Inc. Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες Ἰωάννησι, μὴ περὶ τούτων. V. *Montfauc.* l. c. p. 428. — Florent. in cod. bibl. Laurent. cod. 34, n. 3. Inc. Πρωτον μὲν. V. *BANDIN.* Cat. cod. Gr. Laur. III, p. 542. — Paris. in bibl. cod. 1213, n. 32 et 33, haec ac sequens orat. (HARL.)

4. *De Callipoli*, claustrum Chersonesi et Thraciae (quam, ann. 1357, jam a Turcis captam (c) non diu post virtute aliorum Graeci receperant), non tradenda *Murati*, eam pro pace petenti. Incipit : Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, Graece et Latine in tom. II *Auctarii novi* Combefisiani, p. 1284-1318. Et Latine tom. XXVI *Bibl. Patrum*, p. 323. (FABR.) Ms. in codd. Coislin. Paris. et Laurent., ad n. 5 citatis. (HARL.)

5. Περὶ τοῦ καταφρονεῖν τὸν θάνατον (d), *De morte contemnenda* oratio, quam Latine vertit Raphael Seilerus Augustanus, et ex Jo. Jac. Fuggeri bibliotheca cum Hermiae irrisione primum edidit Graece et Latine Basil 1553, 8. Incipit : Τὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμόν. Hieronymus Wolfius, qui ann. 1577 notas addidit, testatur in cod. bibl. Fuggerianae exstuisse libellum ejusdem argumenti auctore Nemesio, Νεμεσίου λόγος, ὡς ἀλογός ἐστιν ὁ θανάτου φόβος, e quo magna pars hujus orationis sit transcripta usque ad verba p. 483, τοσαῦτα ἡμῖν εἰρήσθω. Continet autem praeter hoc, quod promittit titulus, insignia argumenta pro confirmanda animorum immortalitate, et egregias adhortationes ad vitam ita instituendam, ut ne, bestiarum more si vixerimus, non communem cum bestiis interitum in morte, sed graviora post mortem supplicia horrere cogamur. Utor editione, quae lucem vidit Basileae 1577, 8, in fasciculo scriptorum (e), cui titulus est : *Doctrina recte vivendi ac moriendi*, et qui prelo iterum subjectus fuit ibidem 1586, 8. Cum Aenea Gazae olim editam elegantem et philosophice Christianam diatriben vocat Barthius, p. 3000 *Adversar.* Respicit autem editionem Tigurinam ann. 1539, fol., ubi inter theologorum Graecorum veterum orthodoxorum scripta. Conrado Gesnero curante edita, occurrit post Canones apostolorum, Ignatii Epistolae, Athenagorae Apologiam et librum *De resurrectione* atque Theophrastum Aeneae Gazae Graece et Latine cum Seileri versione, subjunctam habens Hermiae irrisionem et Agapeti paræneticum. (FABR.) Novissima, eaque emendatior et docta novaque recensio est curata a Kuinælio, quae inscripta est : Demetrii Cydonii opuscul. *De contemnenda morte*, Graece et Lat. recensuit, emendavit, explicavit Christ. Theoph. Kuinæli, S. S. Theol. cultor. Lipsiae 1786, 8. Ms. in cod. Monac. Bavar., 58 fin. qui cod. olim in bibl. Jo. Jac. Fuggeri adservabatur. V. Hardt. in *Aretini Beytrâgen*, a. 1804, part. 1, p. 38. — In bib. August. Vindelic. V. Reiser. Indic. Mss. illius bibl. p. 82, n. 15. — Paris. in bibl. publ. cod. 1213, nr. 26. — In cod. Coislin. 315. V. *Montfauc. Bib. Coisl.* p. 428, Add. ad not. (HARL.)

6. *Homilia in S. Laurentium*. Incipit : Οἱ σώφρονες τῶν ἐραστῶν. Ms. in codice Barocciano 90. [V. supra vol. X, p. 257.]

7. *Homilia alia*, cujus initium : Τοῖς ὑπὲρ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν. Ms. in eodem codice Barocciano 90. [V. supra, vol. X, p. 281.]

8. *Solutio argumentorum quorundam circa incarnationem Christi*. Ms. in eodem codice. Incipit : Τὰ δὲ ἀνωτέρω πρὸς τοῦτο.

9. *In Pentecosten de Spiritu sancto*. Incipit : Οἱ μετὰ τοὺς γενναίους ἀγωνιστὰς εἰσόντες. Meminit

(c) Vide Jo. Leunclavii *Pandectas turcicas*, ad illud annum.

(d) In codice Cæsareo inscribitur : Δημητρίου τοῦ Κυδωνίου λόγος, ὅπως ἀλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος ἀπὸ δεικνύων. Lambec. V, p. 210. (FABR.) Sive p. 456, ed. Kollar. n. 16, cod. 267. — Flor. in cod. Medic. Laur 24 n. 4, inscr. Ὅτι ἀλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος. V. *BANDIN.* Cat. codd. Græc. Laurent. 2, p. 542. (HARL.)

(e) Scripta cetera sunt : Pars Theætetii Platonis cum Adolphi Occonis versione Latina. 2) Libellus

Aristotei tributus *De virtutibus*, cum versione Justi Velsii. 3) Georgii Gemisti Plethonis liber *De virtutibus quatuor*, cum versione Adolphi Occonis et Commentario Anonymi, quem Hieron. Wolfium esse constat, nec non virtutum exactiore divisione per Simonem Grynaeum. 4) Ex Nemesii libro *De natura hominis capita De voluptate et aegritudine*, cum versione Nicassii Ellebodii. 5) Platonis Axiochus cum ejusdem Hieron. Wolffii versione et notis, qui non dubitavit, post quinque alios interpretes huic libellum de integro transferre.

Allatus de consensu utriusque Ecclesiae p. 857. Sermones in Pentecosten Gesnerus memorat p. 195 bibliothecae. (FABR.) Conf. supra, vol. X, p. 308. (HARL.)

10. *In Adnuntiationem B. Virginis* homilia, quae incipit: Ὅσοι τῶν πλῆθων βούλονται τοῖς βασιλεῦσιν. Ms. in codice Barocciano Oxoniae in bibl. Boilelliana et in bibl. Cæsarea (f), nec non in regis Galliae et codice Coislino 315, fol. 591, ubi notatur, eam non legi in ecclesia, sed ab ea improbari: Οὐ μὴν ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγινωσκόμενος διὰ τὴν καθολικὴν ἀγίαν Ἐκκλησίαν ἀποδοκιμασθῆναι.

11. *Proœmium*, cuius initium: Ὅσοι: ὁ Θεὸς ἀρχεῖν ἐτέρων καὶ βασιλεῦσιν. Ms. in bibl. Coislinae eodem codice p. 701. Proœmia duo in Chrysobullum monasterii in Didymoteicho ms. regis Galliae cod. 1759, teste Labbeo, p. 835 *Bibl. novæ Mss.* et 296.

12. *Ad Barlaamum*, Hieracensem, ab ann. 1342 episcopum (non ab ann. 1303, ut Canisius), *de processione Spiritus sancti*, cum Barlaami responsione, ex Ms. codice Bavarico editit Latine H. Canisius, tom. VI *Lection. antiquar.* Ingolstadt. 1601, 4. [p. 4 f. in ed. Basnag. tom. IV, p. 369. HARL.], unde recusa est tom. XXVI *Bibl. Patrum Lugd.* 1677, p. 10. Incipit: *Cum olim tu partibus nostris dimissis.* Confer Bzovium ad ann. 1552, num. 5.

13. *Liber contra Gregorium Palamam*, in quo illius errores ex commentariis illius excerptos digerit refellitque. Edidit Græce cum versione sua et notis Petrus Aretilius in Opusculis Aureis Græcorum, Rom. 1630, 4, recusa ibidem 1671, 4 [al. 1670, 4]. Etiam Joannis Cyparissiotæ libri octo *Contra Palamam*, in codicibus quibusdam, tribui solent Demetrio Cydonio. [Conf. Oudin. l. c. col. 1005.]

14. *Liber de processione Spiritus sancti* adversus Maximum Planudem in capita duodecim distributas, prodit Græce et Latine in eadem Arcudii collectione, una cum aliis scriptis quibusdam Jo. Vecci, Bessarionis cardinalis, et Maximi Planudæ (h). (FABR.)

15. *Alius liber ejusdem argumenti*, divisus in capita 41, et rogatu amici cujusdam compositus. Incipit: Ἐπὶ πολλῶν τῆς σῆς φιλομαθίας. Ms. in bibl. Cæsarea. Vide Lambecium, V. p. 183 (FABR.), sive p. 384 ed. Kollar. n. 1, cod. 231, add. Lambec. vol. I, p. 264 sq. — Mosquæ in bib. synod. cod. 302, n. 61. Is habet capita 42, teste Matthæi in not. cod. Gr. Mosq. p. 197. — Venet. in bibl. Marc. codd. 156 et 157. V. Catt. codd. Græc. Marc. p. 89, et cl. Morell. in bibl. Ms. Gr. et Lat. V. Plüsn, *Itinerar. per Hispan.* p. 165. (HARL.)

16. *Alius liber ejusdem argumenti* pro S. Thoma Aquinate adversus elenchos Nicolai Cabasilæ. Meminit Allatus lib. II *De consensu*, cap. 18, § 5, qui etiam observat, laudari a Gennadio resp. ad VI syllogismum Marci Ephesii contra Latinos. Incipit: Ἡ μὲν κατὰ Λατίνων προθυμία τοῦ ἀνδρός. Occurrit etiam Ms. in codice Barocciano 90, et in bibl. Cæsarea, una cum epistola Demetrii Cydonii ad amicum, communicari sibi illud opusculum petentem, quæ incipit: Τὴν μὲν οἶδαν αἰτίαν εἰ βούλει μαθεῖν, ut testatur Lambecius loco laudato (FABR.) in vol. V, p. 384 sq. ed. Kollar, n. 2 et 5, cod. 26, add. Montfauc. *Bib. biblioth. mss.* p. 519 E. — Tum Ven. in bibl. Marc. cod. 157 V. Cat. cit. p. 89. — Mosquæ in bibl. synod. cod. 591, n. 19. V. Matthæi Not. codd. Gr. Mosq. p. 252. — Florent. in bibl. Laurent. cod. 17, n. 15, plut. 59. Dæm. Cyd. *Oratio pro Latinis*, solvens Græcorum objectiones; quam profert contra syllogismos Thomæ Cabasilæ (Nicolaus) in suo libello *Adversus Latinos*. V. Bandin. Cat. codd. Gr. Laur. II, p. 552; et Montfauc. *Bib. biblioth. mss.* p. 254 D. (HARL.)

17. Nescio præterea, ubi existant Demetrii Cydonis *Dialogi*, Possevino memorati tom. I *Apparat. sacri*, p. 413 (FABR.). An Demetrii Chrysoloræ? Florent. in bibl. Laurent. cod. 72, plut. 5, exstat *dialogus* (Demetrii Chrysoloræ cum Demetrio Cydon. de angelis, de processione Spir. sancti, etc.) *destruens Orationem a Demetrio Cydonis scriptam contra Nilum Cabasilam*. Conf. plura, a Bandin. l. c. I, p. 52, prolata, et nos in Demetrio Chrysolora. (HARL.)

18. *Contra Eunomium. de divinitate Filii*, quod laudat Volaterranus. lib. xv *Commentar. Urban.* et fuit in bibl. Scorialensi.

19. *Liber de vita, doctrina et miraculis Thomæ Aquinatis*.

20. *Chronographiæ sacræ compendium et genealogia Christi*, Servatoris nostri, ab Adam usque ad ejus ascensionem, arbore successionem expressa, quæ memoratur in Alexandri Biruoctii catalogo

(f) In cod. 267, n. 17, notatur quoque: Οὐ μὴν ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγινωσκόμενος, etc. V. Lambec. V. p. 434 sq. — Paris in bibl. publ. cod. 1215, n. 31. — De cod. Coisl. V. Montfauc. in *Bibl. Coisl.* p. 428. — Ead. in cod. bibl. Escorial V. Piüer, *Itinerar. per Hispan.* p. 163. (HARL.)

(g) In cod. illo Coisl. sunt duo proœmia in Chrysobullum; prius, fol. 699, incipit: Πάντα μὲν ἀπλῶς ἀν' ὅσων ὁ ἱερὸς λόγος; posterius, fol. 701, inc. Ὅσοι: ὁ Θεὸς ἀρχεῖν. V. Montfauc. l. c. p. 428. — Proœmia Par. in bibl. publ. cod. 1215, n. 54, Præfatio in auream bullam, concessam monasterio Servatoris; inc. Ἐν τῷ ἀδουμοεγγυ. n. 53. Alia Præfatio, in qua loquitur Joannes Pauleologus. (HARL.)

(h) Paris. in bibl. publ. cod. 828, n. 2. Maximi Planudæ capita quatuor *De process. Spiritus sancti* et Patre solo: subjunctæ sunt capitibus singulis Bessarionis et Demetrii Cydonii Responsiones. Sequuntur alia quædam, ad concilium Florentinum pertinentia. Vid. Cat. codd. Mss. bibl. Regiæ, vol. II, p. 161 et 270. — *Ibid.* In cod. 1267, n. 20. Demetr. Cyd. *De processione Spiritus sancti*. — Monac. in cod. Bavar. 27, sunt Planudis quatuor Argumentationes de process. Spir. sancti et titulæ Bessarionis Responsiones; his accedit Demetrii Cydonii testimonium de his capp. in margine positum. Vid. Hurd. in *Aretini Beyträge*, etc. ann. 1803, part. iv, p. 8. (HARL.)

Mss. b. o. Scorialensis, et incendio illius bibliothecæ ann. 1671 perit. (FABR.) *Genealogia Christi* in cod. Escori. l. teste Plüero in *Itinerar. per Hispan.* p. 165. In Montfauc. *Bibl. biblioth. Mss.* p. 618 ff, sic indicatur : *Cydonii genealogia Christi et Mariæ ab Adam per arborem et globulos ge. ealógicos distincta.* (HARL.)

Florentiæ in bibl. Laurent. cod. 24, n. 6, 7, 8, pl. 59, tres Demetrii Cydon. *Orationes* exstant, a Fabricio non memoratæ. V. Bandin. *Cat. cit.* II, p. 542, scil.

Orat. ad imperatorem Cantacuzenum. Incip. Ἀντὲνχαμεν, ὦ βασιλεῦ, τῶν συνεχῶν.

Orat. ad eundem. Incipit : Ὅτι μὲν τὰ παρόντα χρὴ προσεπιέν.

Orat. ad imper. Joannem Palæologum. Incip. Ἀριστε βασιλεῦ, πολλῶν ἀγαθῶν πολλάκις. (HARL.)

Græce vertit e Latino.

21. Richardi Florentini, monachi Dominicani, clari circa ann. Chr. 1500, *Confutatio Alcorani Muhamedici*, quam cum Latina versione Bartholomæi Piceni edidit Theodorus Bibliander in Syntagmate scriptorum anti-Muhamedanorum, Basil. 1543, fol. pag. 83. Recusa Rom. 1606, 8, memoratur in catalogo bibliothecæ Barberinæ, p. 322. Vide, si placet, quæ de hoc opere dixi volam. VI, hujus bibl. p. 691 (FABR.) f. vol. VIII, p. 86 sq. ibique v. not. oo, add. Fabric. nostrum in *Delectu argumentorum et syllab. scriptorum, qui veritatem religionis Christ. asseruerant*, p. 125 not.—Oudin. *Comm. l. c.* col. 1000 sqq. — Edit. Alcoran. cum confutationibus ex edit. Theodori Bibliandri, Basil. 1543. Ueberius recenset Jo. Fabr. in *Historia bibl. Fabric.* part. II, p. 223 sqq. Ms. quoque exstat in cod. bibl. Vaticanæ. V. Montfauc. *Bib. biblioth. Mss.* p. 12 D. (HARL.)

22. Etiam Alcoranum ipsum in Græcam linguam transtulisse fertur Demetrius apud Gesnerum in appendice Bibliothecæ, edita Tiguri a. 1555, fol.

23. Ex Augustini Sermonibus capita quædam transtulisse, Gesnerus et alii memorant. (FABR.) Ms. Romæ in bibl. Vatic. V. Montfauc. l. c. p. 12 C. — et p. 708 D. de eod. bibl. Sfortianæ, in quo sunt Augustini *Orat. sive Precationes 37, conversæ ex Latino in Græc. serm. a Demetrio Cydonio.* — Augustini Enchiridion Gr. verum a Demetrio Cyd. V. Lambec. I, p. 272 C. Conf. tamen Schœnemann, *Biblioth. histor. litterar. Patrum Latinor.* tom. II, p. 300. (HARL.)

24. S. Thomæ Aquinatis *Summam adversus gentes.* (FABR.) Conf. Lambec. I, p. 266 sqq.; et V, p. 364, 4; cod. 257 ex Th. Aquinatis lib. IV, *De veritate catholice fidei contra gentiles*, et ex ejusd. *Summa theologiæ* capp. miscellanea 43, Gr. versa. — Romæ in cod. Vatic. V. Montfauc. l. c. p. 12 C et D. — Th. Aquinatis, primæ partis *Summæ* Quæstiones 49 priores versæ. in cod. Barocc. 65. Auctor *Cat. Mss. Angliæ, etc.* I, p. 7, Liber. ait, ipse ἐντετυραχος. Plaudu tamen tribuitur in *Cat. impresso*, nescio, quo auctore. Nam Demetrium Cydon. vertisse librum Aquinatis, testatur Possevinus. — Florentiæ in cod. Laurent 12, n. 11, *Expositio articulorum fidei*, edita a Thoma Aquinate, et n. 12, ex ejusdem libro III, *contra Græcos*, cap. 122, quod matrimonium inseparabile esse debeat, Gr. vers. V. Bandini *Cat. codd. Gr. Laur.* I, p. 534 sq. — Paris. in bibl. publ. cod. 1235 et 1237, *Thomæ Aquin. Summæ Theologiæ* pars secunda, Gr. versa a Demetrio Cyd. unde suppleri potest Fabr. *Bibl. med. et inf. Latin.* tom. VI, p. 238, ed. Mansi. (HARL.)

25. Ejusdem *Summæ theologiæ*, partem I et II Mss. in bibl. Vaticana et Cæsarea. [V. ad n. anter.]

26. Librum *De contemptu mundi.*

27. *Anselmi Cantuariensis librum De processione Spiritus sancti contra Græcos.* Incipit : Οἱ μετὰ τοῦ γενναίου ἀγωνιστὰς εἰσιόντες. Meminit Allatius, p. 857 De consensu. [In cod. Vatic. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. Mss.* p. 12 C. Add. supra n. 9.]

28. Ejusdem Anselmi Epistolam de tribus quæstionibus ac præsertim de fermento et azymo, ad Valerianum sive Walerannum, Numburgensem episcopum. Incipit : Εἰδοὺ βροχία λέγω. Meminit Allatius loco laudato. (FABR.)

Liturgiæ s. Missæ sec. ritum Romanum partem Græce versam esse a Demetrio Cyd. docet cel. Morell, in *Biblioth. Mss. Gr. et Lat. tom. I*, p. 50 et 52 de cod. Mart. 38 et addit, aliam missæ in nativitate Domini sec. ritum Ambrosianum Demetrii Gr. interpretationem vulgatam esse ab Antonio Fumagallo, monacho Cisterciensi, in collectione inscripta : *Ruccotta Milanese, Mediolani 1757.* (HARL.)

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΒΛΑΣΦΗΜΩΝ ΔΟΓΜΑΤΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΚΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

DOCTISSIMI

DEMETRII CYDONIS

CONSTANTINOPOLITANI

ADVERSUS

EXSECRANDA DOGMATA GREGORII PALAMÆ

ET

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI

PETRO ARCUDIO CORCYRÆO INTERPRETE.

(Opuscula aurea theologica... circa processionem Spiritus sancti, Romæ 1670.)

Epistola Pauli patriarchæ Constantinopolitani ad A *Ἐπιστολὴ Παύλου, πατριάρχου Κωνσταντινου-*
beatissimum papam et ejus cardinales (1). *πόλεως, ἐπὶ τὸν μακαριώτατον πάπυ, καὶ*
τεὺς αὐτοῦ καρδιναλλοὺς.

Nos Paulus miseratione divina patriarcha Constantinopolitanus, notum factum omnibus in Christo fidelibus. Quandoquidem scire veritatem nihil est illustrius, nihil jucundius, nihil suavius; quippe veritas interiora mentis illustrat, lætitia afficit, et jucunditate replet, ignorantia, contra, obscurat, contristat, indurat: hac de causa, ne posteros veritas rerum prætereat, oportere censui, quæ inter imperatorem Cantacuzenum, et me disputari contigit, scripturæ tradere. Quoniam enim ad Dominum papam Urbanum Quintum, et ejus cardinales

Ἡμεῖς Παῦλος, ἐλέψθαι Θεοῦ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, γνώριμον ποιῶμαι πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ πιστοῖς. Ἐπειδὴ περ τοῦ γινῶναι τὴν ἀλήθειαν οὐδὲν λαμπρότερον, οὐδὲν ἥδιον, οὐδὲν προσημέτερον· ἢ μὲν γὰρ ἀλήθεια τῆς ἐνδον τῆς διανοίας λαμπρύνει, καὶ εὐφροσύνης πληροῖ, καὶ θυμηδίας ἐμπέπλησιν, ἢ δὲ ἀγνοία τὸ ἀνάπαλιν σκοτίζει, λυπηρὸν, σκληρύνει· τούτου χάριν ἵνα μὴ τοῦς ὑστερον ἢ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια παρατρέχη, δεῖν ἔκρινα τὰ μετὰ τοῦ τε βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ ἐμοῦ τετυχηκότα διαλέξω; γραφῇ παραδοῦναι. Ἐπεὶ γὰρ

(1) Paulus hic patriarcha Constantinopolitanus, ut apparet, titularis fuit Latinus, quales sunt hodie, quos Romana Ecclesia ob memoriam principis apostolorum illarum dignitatum fundatoris, hoc splendido titulo decorat. (Quamvis Constantinopolitanus non fuerit ab Apost. institutus, sed longe postea paulatim in eorum numerum irrepsit, ac tandem partim connivente Rom. pontifice, partim permittente, eo quod illa urbs sedes imperii esset, et amplissimo senatu nobilitaretur, cæteris patri

archis se præterit.) Is ergo titularis patriarcha cum fungeretur legatione nomine pontificis apud imperat. Græcorum, scripsit epistolam ad Urbanum V, Latino sermone, sed quidam nostri Græci catholici eam ἑλληνίδι reddiderunt, ad ostendendum impium dogmatum sensum, cum illius imperatoris, tum Gregorii Palamæ, qui ejusmodi pseudotheologizæ auctor fuit. Nos eam e Græco iterum Latinam fecimus, cum autographum illius forte perierit.

Ἐμπροσθεν τοῦ δεσπότου τοῦ πάπα τοῦ ε' Οὐρβανοῦ Α καὶ τῶν αὐτοῦ καρδινάλιων παρὰ τινων Γραικῶν ἀνηνέχθη, ὡς ὁ εἰρη. ἐνος βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός καὶ ἡ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία πολλὰς δογματίζει θεοτήτας ὑπερκειμένας καὶ ὑποθετικὰς, διὰ τὸ τὰ προσόντα τῷ Θεῷ διαφέρειν λέγειν πραγματικῶς, καὶ τούτων ἕκαστον θεοτήτα λέγειν διακεκριμένην ἐπ' ἀπειρον τῆς θείας οὐσίας διεστῶτας · ἐπιθυμήσας τὴν ἀλήθειαν γινῶναι ταύτης τῆς διδασκαλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρέθων, ὅτε πρὸς τὸν βασιλέα τὸν Παλαιολόγον παρὰ τοῦ εἰρημένου ἄκρου ἀρχιερέως ἀπεστάλην, ἐζητήσαμεν τοῦτο μαθεῖν, οὐκ ἐδυνήθημεν δὲ λόγῳ ἢ πράγματι βέβαιον τι καταλαθεῖν περὶ τῆς δόξης ταύτης καὶ ἀνόμου διδασκαλίας · ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη λόγους σκληροὺς ἐπιτίθεσθαι, καὶ ὥσπερ ἐλέγχους τισὶ προκαλεῖσθαι. Τέλος ὁ εἰρημένος βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός ἦλθεν εἰς ὀμιλίαν ἐμολογεῖν τῆς προκειμένης δόξης. Εἰ καὶ τοῖνον ἐν ἀρχαῖς ἐδόκει μοι μὴ ὀρθῶς φρονεῖν πραγματικῆν διάκρισιν ὑφορωμένῳ λέγειν αὐτὸν ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ · ὅμως μετὰ τινὰς ἡμέρας τῆς ὀμιλίας παρτεινομένης, εἶπε μὴ φρονεῖν πραγματικῆν διάκρισιν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ, ἀλλὰ μόνον λόγῳ καὶ ἐπινοίᾳ. Τότε ὥσπερ ἡσθεῖς ἐγὼ εἶπον αὐτὸν κλιῶς λέγειν, καὶ τῷ μακαρίῳ συμφωνεῖν Ἀμβροσίῳ. Μετὰ ταῦτα τὰς εἰρημένους ἐν γράμμασιν ἔθηκεν ὀμιλίας, ἐν οἷς παρενεῖραι δοκεῖ τινὰ ἀμφιβολίαν γεννῶντα, πότερον λόγου μόνον ἢ καὶ πραγμάτων εἶναι διαφορὰν ἰσχυρίζεται. Ἄ δὴ γράμματα τῷ εἰρημένῳ δεσπότῃ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ ὑποδείξω, ὥστε ταῦτα ἢ ἀποδοκιμάσαι, ἢ βεβαιῶσαι. Μετὰ ταῦτα γέγραφε περὶ τοῦ ἐν τῷ Θεῷ φανέντος φωτός, λέγων ἐκεῖνο ἀκτίστον εἶναι, καὶ οὐκ οὐσίαν Θεοῦ, ἀλλὰ τινὰ θεῖον ἐνέργειαν. Ὅπερ ἡμῖν δοκεῖ μὴδ' ἀκοῆς ἄξιον. Οὐδὲν γὰρ ἀκτίστον πλην τῆς θείας οὐσίας · καὶ πᾶν ἀκτίστον αἰθρῶν εἶναι, μὴδὲν δὲ αἰθρῶν ὄρατόν · τὰ γὰρ ἰσχυρῶς πρόσκαιρα. Ὅθεν εἰ εἶλεγεν ἐκεῖνο τὸ ὀρθὸν φῶς σύμβολον γενέσθαι τοῦ ἀοράτου καὶ ἀκτίστου φωτός, ὀρθῶς ἂν ἐφρόνει. Λέγειν δὲ τὸ τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς ὄραθῆναι φῶς ἀκτίστον εἶναι παντάπασιν ἔξω τῶν τε τῆς πίστεως ὄρων, καὶ παρὰ πάντα λόγον · ταῦτα τοῖνον βουλόμεθα τῷ παρόντι γράμματι εἶναι δηλὰ, ἐν' ἡ τοῦ πράγματος ἀλήθεια εἰσέπειτα τηρεῖται.

A nonnulli Græci retulerunt, commemoratum imperatorem Cantacuzenum, et Ecclesiam Græcorum multas suo dogmate divinitates inducere supereminentes ac remissas, eo quod asserant, quæ Deo insunt, realiter inter se differre, et unum quodlibet horum deitatem distinctam in infinitum a divina substantia distare. Cum nosse verum hujus doctrinæ cuperem, Constantinopoli degens, quando ad imperatorem Palæologum a commemorato summo pontifice missus fui, quæsimus istud scire, non autem potuimus verbo vel re aliquid certi de hac opinione et impia doctrina comprehendere. Quapropter et coactus sum verbis asperis eos insectari, et veluti quibusdam argumentis provocare. Tandem imperator ipse Cantacuzenus de hac opinione mecum verba fecit. Quamvis autem a principio videretur mihi non recte sentire, qui ex ejus verbis cum distinctionem realem ponere suspicabar; tamen post aliquot dies, sermone protracto, dixit se non sentire realem distinctionem inter ea, quæ Deo insunt, sed tantum ratione et conceptu mentis. Tunc veluti gavisus dixi, bene cum dicere et cum B. Ambrosio convenire. Postea dicta colloquia scriptis mandavit, quibus nonnulla inseruit, quæ dubitationem pariunt, utrum rationis tantum, an etiam realem distinctionem esse contendat. Quæ profecto scripta summo pontifici ostendam, ut ea vel improbet, vel confirmet. Deinde scripsit de lumine, quod apparuit in monte Thabor, asserens illud esse increatum, et non esse Dei essentiali, sed C quamdam divinam operationem, quod ne auditu quidem serendum est. Nihil enim est increatum præter divinam essentiali, et omne increatum, sempiternum est. Nullum porro sempiternum visibile est: quæ enim cernuntur temporanea sunt. Quare si diceret, illud visibile lumen symbolum fuisse invisibilis et increati luminis, utique recte saperet. Dicere autem lumen, quod corporaliter oculis visum est, esse increatum, omnino extra terminos fidei est, et contra omnem rationem. Haec igitur volumus præsentis scripto esse manifesta, ut rei veritas in posterum conservetur.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΗ

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ.

DEMETRII CYDONIS

ADVERSUS GREGORIUM PALAMAM.

Ἴνα ὡς ἐν κεφαλῇ τὰ τοῦ Παλαμῆ ἀνωθεν ἀρ- D
ξάμενοι, δεῖξωμεν συντόμως, ὅτι τὴν μὲν ὕλην τῆς

Ut summatim res Palamæ notæ fiant, ab antiqua
origine sumpto initio breviter ostendemus, mate-

riam hujus hæreseos non Palamam primum excogitasse, sed multis abhinc annis apud eos, qui appellantur Hesychastæ (1), velut in mysterio clam de hac hæresi insusurrabatur. Ut manifestum ex his, quæ quidam Simeon edidit præfectus monasterii Xeroceri (2) nuncupati, cui etiam titulum novi theologi talium rerum mystæ, et sacerorum principes inscripserunt. Is cum in aliis suis operibus plurima profana et blasphema composuit, tum vero peculiari ratione in libro de sobrietate et consideratione ita disserit: Attende ut facias, quod tibi dico, clausis foribus sedes in uno aliquo angulo sistorum, mentemque tuam abstrahas ab omni vanitate, re fragili et caduca. Deinde mentium tuum pectori innixum inhæreat, moveasque sensibilem oculum cum tota mente tua in medio ventris juxta umbilicum, quin etiam constringe fauces, et attractionem spiritus narium, ut non facile spires, et inquire intus in visceribus, ut reperias locum cordis, ubi animi facultates morari solent. Et primum quidem invenies tenebras et crassitudinem minime cedentem; ubi vero perstiteris, ac dies noctesque in hoc opere consumperis, o rem admirandam! percipies lætitiā, quæ nullo puncto temporis intermittit. Quamprimum enim mens locum cordis repererit, statim aspiciat, quæ nunquam dis exstat, seipsam tantam lucidam et discernendam

Ipse quoque Palamas in secunda oratione earum, quas inscribit priores, hæc ait, quoniam, ut quidam testatur, qui circa hæc inter valde peritos enumeratur, si figuras internas externis assimilare post transgressionem datur, quomodo is qui mentem strenue vult colligere, a motu recto ad circumlarem declinans, oculos ab omnibus cæteris aversos non pectore aut potius umbilico fixos teneat? Quippe movere se motu externo circulari, quantum fieri potest, instar motus est mentis, quo studiose mens se ipsam exercet, et suscipiendum exterius per oculos virtutem mentis mittet in cor per hanc figuram corporis

Hujuscemodi igitur perennem lætitiā, et lætitiā, totamque de his rebus scenam per traditionem acceptam, veluti quamdam informem materiam Palamas informavit, atque deificavit; et primum quidem in epistola ad Menam hæc ait: Si quis non acceptat salutis Jesu jubilum, quod etiam exultationem Patres passim appellant, nimirum spirantem vim, et cordis vivi motionem, iste talis, puto, nondum sentit suavitatem illius, Et rursus: Divinus vero Isaias quem spiritum nos accepisse et peperisse fatetur? Nonne Domini Jesu, qui operatur igne in animis fidelium, et salutem perficit? Qualis autem ignis dæmones flagellat, eosque fugat, ut dicit divinus Pater Joannes? Nonne Domini Jesu, qui in ejus memoria intus

(1) Hoc est, qui silentium et quietem profitentur.

αἰρέσεως οὐκ ἐπενόησε πρῶτος; Παλαμᾶς, ἀλλὰ πρὸ πολλῶν χρόνων παρὰ τοῖς λεγομένοις Ἠσυχασταῖς ὧ; ἐν μυστηρίῳ τὰ τῆς αἰρέσεως ταύτης ὑπεψυβρίζετο. Καὶ ἴδιον ἐξ ὧν Σιμεῶν τις, τῆς Ξηροκέρκου ἐπιλεγομένης ἡγορούμενος, ὃν καὶ θεολόγον νέον ἐπέγραψαν οἱ τῶν τοιοῦτων μύσται καὶ μυσταγωγοί, ἐν ἄλλοις μὲν αὐτοῦ συγγράμμασι πολλὰ βέβηλα καὶ βλάσφημα συνεγράψατο· ἰδίᾳ δὲ ἐν τῷ περὶ νήψεως καὶ προσοχῆς τοιαῦτα διέξεισι. Καθίσας ἐν μιᾷ γωνίᾳ κατὰ μόνας, πρόσδεξαι ποιῆσαι ὃ λέγω σοι. Κλεισον τὴν θύραν, καὶ ἔπαρον τὴν νοῦν σου ἀπὸ παντὸς ματαίου, ἤγουν προσκαιροῦ. Ἐἶτα εἰπίτας τῷ στήθει σὸν πῶγωνα, κινῶν τὸν αἰσθητὸν ὀφθαλμὸν ἐν ἔλῳ νοῦ ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας, ἤγουν κατὰ τὸν ὀμφαλόν, ἀγῆσον καὶ τὴν τῆς βίβδος τοῦ πνεύματος ὀλίγην τοῦ μὴ ἀβιῶς πνεῖν. Ἐρεῦνήσον ἐνδόν ἐν τοῖς; ἐγκύτοις; εὐρεῖν τὴν τόπον τῆς καρδίας, ἐνθα ἐμφιλοχωρεῖν παύσασαι πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις. Καὶ πρῶτον μὲν σκότος; εὐρήσεις; καὶ πάχος; ἀνένδοτον; ἐπιμένοντος; δὲ σου, καὶ τούτου τοῦ ἔργου νυκτὸς καὶ ἡμέρας ποιουμένου, εὐρήσεις, ὧ τοῦ θαύματος! ἄληκτον εὐφροσύνην. Ἄμα γὰρ εὐρηῖ ὁ νοῦς τὸν τόπον τῆς καρδίας, βλέπει παρευθὺς; ἀ οὐδέποτε ἠπίστατο. Βλέπει γὰρ τὸν μεταξὺ τῆς καρδίας; ἀέρα, καὶ αὐτὸν φωτεινὸν ὅλον καὶ διακρίστου; ἐμπλεῖον; σκίηται. Siquidem viso aere, qui inter spatium cor-

Καὶ αὐτὸ δ' ὁ Παλαμᾶς ἐν β' λόγῳ, οὗς ἐπιγράφει προτέρους, τάδε φησιν. Ἐπεὶ καθάπερ τις τῶν μεγάλων περὶ ταῦτα λέγει· Τοῖς ἔξω σχήμασι ἐξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράδοσιν, πῶς οὐκ ἂν συντελέσειε τι μέγα τῷ σπεύδοντι συστρέφειν τὸν νοῦν εἰς ἐαυτὸν, ὡς μὴ τὴν κατ' εὐθείαν, ἀλλὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κινεῖσθαι κίνησιν, τὴ μὴ τὸν ὀφθαλμὸν ὧδε κάκεισε περιάγειν, ἀλλ' ὅσον εἰρετμᾶτι τιμὴ τοῦτον προσερεῖδαι τῷ οἰκείῳ στήθει, ἢ τῷ ὀμφαλῷ; Πῶς γὰρ τῷ εἰς κύκλον ὡσπερ ἐξωθεν ἐφόσον ἐφικτὸν συνελίττειν αὐτὸν παρακλήσιω; τῇ σπουδαζόμενῃ ἐν αὐτῷ τοῦ νοῦ κινήσει, καὶ τὴν δι' ὕψους ἔξω δεχομένου δυνάμειν τοῦ νοῦ, τῆς καρδίας εἰσω πέμψει διὰ τοῦ τοιοῦτου σχήματος τοῦ σώματος.

Τὰς γοῦν τοιαύτας ἀλήκειους εὐφροσύνας, καὶ τὰ φῶτα καὶ πᾶσαν τὴν περὶ ταῦτα σκηνὴν ἐκ διαδοχῆς παραλλῶδων Παλαμᾶς οἰνεῖ τινα ὕλην ἀνείδεον μορφώσα; ἰθεοποιήσε. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῇ πρὸς Μιγνᾶν ἐπιστολῇ ταῦτα φησιν· Ἐἰ τις οὐ παραδέχεται τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου τοῦ Ἰησοῦ, ἅπαρ καὶ σκίρτημα πολλαχοῦ οἱ Πατέρες ἐκάλεσαν, πνεύσαντων δυνάμειν, καὶ καρδίας ζωῆς κίνημα, ὁ τοιοῦτος, οἶμαι, ἀκμὴν οὐκ ἠσθάνθη αὐτῆς. Καὶ πάλιν, Ἡσαΐας δὲ ὁ θεὸς πόσον πνεῦμα λαβεῖν ἡμᾶς καὶ τεκεῖν φάσκει; Οὐχὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ τοῦ ἐνεργούντος ἐν πυρὶ τοῖς πιστοῖς καὶ σωτηρίαν πληροῦντος; Ποῖον δὲ πῦρ μαστίζει τοὺς δαίμονας, καὶ φυγαδεύει αὐτούς; ὡς φησιν Ἰωάννης ὁ θεὸς Πατήρ; Οὐ τὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ τὸ ἐν τῇ μνήμῃ αὐτοῦ ἐξάκτων ἐνδόν;

(2) Hoc est, siccae caudæ.

Ὅσμη δὲ Ἰψίστου ποία ἐτέρα εἰ μὴ ἡ θερμὴ τοῦ Ἀ
πνεύματος, ἥτις ποτὲ καὶ ἐκ τῆς ῥίνος ἀρρήτως
ἐξέρχεται;

Ἐν δὲ τοῖς λόγοις, οὗς ἐπιγράφει προτέρους καὶ
δευτέρους, τὰδε φησὶν · « Ὁ μόντοι φῶς ἐν ὑποστά-
σει φασὶ πνευματικῶς ὄρᾶν, ὃν μὲν καὶ μὴ συμβολι-
κόν, ἀλλ' ὃν, ἀλλόν τε καὶ νῦ θεωρητόν, τοῦτο διὰ
τῆς πείρας ἴσασι. » Καὶ πάλιν ἀφ' ἐτέρου τῶν αὐτῶν,
οὗ ἡ ἀρχή, Ἰποψιθυρίας, τὰδε φασὶ · « Τοιγαρ-
οὖν τὸ φῶς, ἐκεῖνο σύμβολόν τε ἐστὶ καὶ φῶς ἀληθι-
νόν, καὶ οὐκ ἀληθινὸν ἀπλῶς, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀληθινὸν
ὑπῆρχε φῶς. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ · « Εἰ γὰρ καὶ
φῶς ἔχει τὴν ἐπωνυμίαν, ἀλλὰ καὶ φῶς ἀληθινὸν
καλεῖται, μᾶλλον δὲ αὐτὸ τὸ ἀληθινὸν φῶς, ὃ ὡς ἰμά-
τιον ὁ Θεὸς ἀναβάλλεται. » Τοῦτον τὸν τρόπον ἔχειν
τὸ φῶς τοῦτο κατασκευάσας, διὰ πολλῶν ἀποδεικνύει B
καὶ ὁρατὸν εἶναι, προστιθεὶς καὶ ἀνακράσεις τινὰς
καὶ μίξεις τοῦ τοιοῦτου φωτὸς μετὰ τῶν ὁρώντων
ἀποτελεῖσθαι, καὶ φησὶν ἐν τινι τῶν εἰρημένων περὶ
τοῦ φωτὸς λόγων · « Ἐν ἐστὶν ὅταν μετὰ τοῦ ὁρών-
τος γίνηται, ἕτερον ἄλλοτε ὄρᾶται. Ποτὲ μὲν τοῦ σώ-
ματος ἐπανιστᾶ, καὶ εἰς ὕψος ἀναφέρει ἀρρήτον,
ἄλλοτ' αὖθις καὶ τὸ σῶμα μεταρροσάμενον, καὶ τῆς
οἰκίας μεταδεδωκῶς λαμπρότητος, καὶ εἰρήνης, καὶ
ἀγάπης, θεοειδοῦς τε ἡδονῆς καὶ ἀπαθείας ἐμπλεῶν
ποιῆσαν, ὀφθαλμοῖς σωματικοῖς, ὡ τοῦ θαύματος!
γίνεται ληπτόν. » Καὶ ἐν ἐτέρῳ, οὗ ἡ ἀρχή, Εὐλό-
γως μὲν οὖν ὁ λόγος, τὰδε φησὶν · « Ἐν ἐν θεωρίᾳ
πνεῦμα τὸ φῶς μετὰ τῶν διὰ καθαρᾶς προσευχῆς
ἐντυγχανόντων γίνεται ὁρώμενον καὶ μὴ διαιρούμε-
νον αὐτῶν » καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ · « Ἰσασι οἱ με-
μητημένοι, καὶ λέγουσιν οὐ συζητῶν ὀλίγοις τισὶ μέ-
ρεσι καὶ δυνάμει τὴν ἀλληλουχίαν παρεχομένην,
ἀλλ' οἷον ἀνάκρασιν εἶναι πρὸς ψυχὴν τοῦ φωτὸς τῆς
χάριτος τὴν ἐνοίκησιν, θαυμαστὴν οἷον ἀρρήτον · ἡ
δὲ τοῦ γαμηλίου συναλλάγματός τι δοκεῖ τῶν ἄλλων
πλέον. Ἄλλ' οὐδ' ἐκεῖνο σύμφυσις, οὐδ' ἀνάκρasis
ἐστίν, ἀλλ' ὁμίληξ τινί, καὶ οἷον προσκολληθεῖ, ἐν τῷ
πλείω γίνονται. » Ἐσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς
σάρκα μιαν, καὶ σάρκα μόνην, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πνεῦμα.
Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἡσιωμένους ἐνωσίς, γνώ-
σις πάντα τρόπον ὑπερβάλλουσα τῷ πανταλῆς ὑπ-
άρχειν καὶ τοῦ χωροῦντος κρείττον ἢ λόγος, δι' ὧν
τῶν καθαρῶν πνευμάτων Πνεύματος.

gnitionis superat, eo quod perfecta existat : nimirum Spiritu, cunctos spiritus pueros præstantius penetrante, quam ut dici possit. »

Ἐπὶ τούτοις ἐλεγχόμενος ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ ἐκεῖνου, D
τοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτὸν φωράσαντος, σαφῶς τὴν
οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὁρατὴν καὶ πνευστὴν κατασκευάζων,
ἐκφεύγων δὴθεν τὸ ἀτ.πον, χειροῖν κακῶν θεραπεύειν
τὴν αἵρεσιν ἐπεχίρησας, καὶ τομᾶ τὴν ὑπερούσιον
ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ πραγματικῆ διακρίσει εἰς οὐσίαν
καὶ ἐνεργεσίαν, μᾶλλον δὲ ἐνεργείας διελῆσθαι. Καὶ
φησὶν ἐν τινι τῶν εἰρημένων λόγων, ὅτι τοῦτο τὸ φῶς
οὐτάρ μὲν Θεοῦ οὐκ ἐστὶ · καὶ γὰρ ἀνεπαφός ἐκεῖνη·
ἄγγελος οὐκ ἐστὶ · δεσποτικὸς γὰρ φέρει χαρακτη-
ρας. Καὶ πάλιν, τὸ φῶς τοῦτο θεωρία ἦν οὐ τῆς
θείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣν
καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς ὁ Κύριος, καὶ δὲ αὐτῶν

PATROL. GR. CLIV.

exardescit? halitus autem naribus attractus, quis-
nam alius est excelsi, quam fervor spiritus, qui
quandbque etiam e naribus arcano modo exit ?

In orationibus vero, quas priores et posteriores
inacribit, hæc ait : « Porro lumen quod subsistens
spiritaliter se videre vident, existit quidem, et non
imaginarie, semper vero existit, immateriale ac
intelligibile hoc lumen per experientiam norunt. »
Et rursus in alia earundem orationum, cujus ini-
tium, *Cum submurmurasset*, hæc ait, « Igitur lu-
men illud et symbolum est, et lumen verum, et
non simpliciter verum, sed ipsum verum erat lu-
men. » Rursus in eadem oratione : « Etsi enim
lumen appellatur, sed et verum lumen nuncupa-
tur, imo vero ipsum est verum lumen, quod ut
vestimentum induit Deus. » Hunc in modum ha-
bere se lumen cum astruxisset, multis probat,
etiam visibile esse, addens insuper temperationes
quasdam effici ac permissiones hujus luminis cum
illis, qui illud vident, ac loquens de hoc lumine
in una ex prædictis orationibus, ait : « Unum est,
quando cum vidente sit, aliud quandoque videtur,
aliquando in corpus impetum facit, et illud in al-
titudinem ineffabilem attollit. Rursus aliam corpori
se adaptans et accommodans, ac proprio splendore
communicato, ubi pacis, charitatis divinæque vo-
luptatis et impassibilitatis plenum effecerit, ocu-
lis corporeis, o rem miram percipitur. » Et in ora-
tione, cujus initium, *Merito igitur oratio*, hæc
ait : « Lumen unus fit Spiritus in speculatione
cum illis, qui per sinceram precationem illud nan-
ciscuntur, cum videatur, et ab ipsis non divida-
tur. » Rursus in eadem : « Sciunt initiati, et as-
serunt compagem mutuam, non tantam conjun-
ctionem paucis quibusdam partibus et potentiis
præbere, sed inhabitationem luminis gratiæ, vel-
ut permissionem esse cum anima miram et inef-
fabilem. Porro conjunctio nuptialis commercii aliis
quidem major videtur, sed neque ipsa est concre-
tio et permistio, sed congressu quodam, ac velut
agglutinatione plurima unum sunt : *Eruunt enim*,
inquit, *duo in carnem unam*, et carnem quidem so-
lam, non autem et spiritum. Dei vero conjunctio
cum iis, qui digni facti sunt, omnem modum co-
gnitionis superat, eo quod perfecta existat : nimirum Spiritu, cunctos spiritus pueros præstantius

De his ergo reprehensus ab illo Barlaam, qui
etiam ab initio eum detexit, cum manifeste sub-
stantiam Dei visibilem et spirabilem constitueret,
devitans nimirum absurdum, peiori malo hæresim
curare aggressus est, atque andet supersubstantia-
lem existentiam Dei reali distinctione in essen-
tiam et operationem, quin potius operationes mul-
tas dividere. Atque ait in quadam prædictarum
orationum, hoc lumen substantiam Dei non esse,
etenim intactillem illam esse, angelum non esse,
quod heretice characteres gerat. Et rursus :
« Lumen hoc intuitum esse, non divinæ nature,
sed gloriæ nature ejus, quem etiam dedit Domi-

nas discipulis, ac per ipsos dedit omnibus in eum creditibus. » Et post pauca : « Itaque etiam humanæ naturæ gloriam dedit deitatis, naturam vero minime : aliud ergo natura Dei, et gloria ejus (naturæ) aliud. Sed quamvis a divina natura aliud sit, non tamen inter entia connumeranda. » Et ad confirmationem suorum sermonum utitur lumine, quod fuit in transfiguratione Domini.

Atque de hoc eodem lumine similia narrat in diversis suis orationibus. Hæc autem postea sectatores ejus tomo edito secuti, de distinctione substantiæ Dei et operatione hæc aiunt.

Hoc recitato honoratissimum chartophylax, ac supremus philosophorum, ut moris est ecclesiastici, cepit interrogare unumquemque, quam habeat sententiam de his dogmaticis capitibus, quæ per singula membra dicta sunt atque discussa : et omnes uno ore, tanquam uno spiritu incitati, Deo convenientem una cum conjunctione distinctionem diviniæ substantiæ atque operationis, clare fassi sunt, theologos secuti, increatamque divinam operationem, quemadmodum sane et substantiam amplexati sunt. Et rursus in eodem tomo : Nos a sacris Scripturis edocti sumus, et substantiam habere Deum, et potentiam atque operationem a divina substantia differentem ; imo vero potentias et operationes. De lumine vero transfigurationis postea quæsitum est. Dixerunt, ostensum esse a sanctis increatum esse lumen transfigurationis Domini, et illud non esse substantiam ejus : et omnes ferme dixerunt, demonstratum esse. Et in anathematismis, quos ediderunt contra eos, qui non adducuntur, ut credant eorum blasphemias, ubi seipos præconio celebrant, hæc aiunt : Iis, qui dicunt divinam operationem provenire quidem ex divina substantia, provenire vero inseparabiliter, cum per illud (provenire) ineffabilem distinctionem significant, per illam vero particulam (inseparabiliter) admirandam conjunctionem ostendant, æterna sit memoria.

Et de lumine iis, aiunt, qui constantur lumen, quod resplendit ineffabiliter in monte transfigurationis Domini, lumen esse inaccessible, lumen immensum, et effusionem incircumscripam divini splendoris, et gloria ineffabilem, ac divinitatis claritatem plus quam perfectam, filiis gloriam, et Dei regnum, pulchritudinemque veram, atque in sui amorem allicientem, circa divinam et beatam illam naturam, et naturalem gloriam Dei, ac deitatis Patris, et Spiritus in Unigenito coruscantem, et propterea existimant, increatum hujusmodi lumen, non tamen asserunt esse supersubstantialiam Dei substantiam, tanquam illa penitus sit invisibilis et imparticipabilis, dicunt vero potius hoc lumen esse gloriam supersubstantialis substantiæ, ab ea proficiscentem inseparabiliter, atque se ostendentem mente purgatis pro sua benignitate, eum qua gloria Dominus noster et Deus venturus est secundo suo atque tremendo adventu, judicare vivos et mortuos, æterna sit memoria.

Α πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ. Καὶ μετ' ὀλίγα · Ὅτι καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν δόξαν ἔδωκε τῆς θεότητος, τὴν φύσιν δὲ οὐ. Ἄλλο ἔρα φύσις Θεοῦ, καὶ ἡ δόξα ταύτης ἕτερον. Ἄλλ' εἰ καὶ τῆς θείας φύσεως ἕτερον ἔστι, τοῖς οὖσιν οὐκ ἂν εἴη ἐναριθμητός. Καὶ εἰς παράστασιν τῶν τοιούτων αὐτοῦ λόγων, τῷ ἐπὶ τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως χρῆται φωτί.

Καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ φωτός τὰ ὁμοία διέξεισιν ἐν διαφόροις λόγοις αὐτοῦ. Ταῦτα δ' ὕστερον οἱ αἰρησιῶται αὐτοῦ διὰ τόμου. Περὶ μὲν διακρίσεως οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργείας τάδε φασίν.

Ἄναγκασθέντος τοῦδε, ἤρξατο ὁ τιμιώτατος χαρτοφύλαξ καὶ ὑπάτος τῶν φιλοσόφων κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔθος ἐρωτᾶν ἕκαστον, ὅπως ἔχει γνώμης περὶ τῶν κατὰ μέρος λαληθέντων καὶ ἐξετασθέντων δογματικῶν κεφαλαίων. Καὶ πάντες ἐνὶ στόματι ὡς ἐξ ἑνὸς κινούμενοι πνεύματος μετὰ τοῦ ἠνωμένου καὶ θεοπρεπῆ διακρίσιν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας φανερώς ὠμολόγησαν τοῖς θεολόγοις ἐπόμενοι ἄκτιστόν τε τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, καθὰ ὄητα καὶ τὴν οὐσίαν ἕστερξαν. Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ · Ἡμεῖς δὲ παρὰ τῶν ἁγίων ἐδιδάχθημεν Γραφῶν καὶ οὐσίαν ἔχειν τὸν Θεόν, καὶ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν τῆς θείας οὐσίας διαφέρουσιν · μᾶλλον δὲ καὶ δυνάμεις καὶ ἐνεργείας. Περὶ δὲ τοῦ φωτός τῆς μεταμορφώσεως μετὰ τοῦτο ἐζητήθη. Φασὶ δειχθῆναι παρὰ τῶν ἁγίων ὅτι ἄκτιστόν ἐστι τὸ τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως φῶς, καὶ ὅτι οὐκ ἔστι τοῦτο ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ · καὶ πάντες σχεδὸν εἶπον, ὅτι ἀπεδείχθη, καὶ ἐν τοῖς ἀναθεματισμοῖς οἷς ἐξέθεντο κατὰ τῶν μὴ πειθομένων ταῖς βλασφημίαις αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ἑαυτοὺς ἀνακηρύττουσι, τάδε φασί · Τῶν λεγόντων προΐναι μὲν τὴν θεῖαν ἐνέργειαν ἐκ τῆς θείας οὐσίας, προΐναι δὲ ἀδιαίρετως, διὰ μὲν τοῦ προΐναι τὴν ἀπόρρητον διακρίσιν παριστώτων, διὰ δὲ τοῦ ἀδιαίρετως ὑπερφῶδ δεικνύτων τὴν ἑνωσιν, αἰωνία ἡ μνήμη.

Καὶ περὶ τοῦ φωτός, τῶν ὁμολογούντων, φασί, τὸ ἐκλάμψαν ἀπόρρητος φῶς ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, φῶς ἀπρόσιτον εἶναι, καὶ φῶς ἄπλετον, καὶ χύσιν ἀπεριόριστον θείας ἀγλῆς, καὶ δόξαν ἀπόρρητον, καὶ θεότητος δόξαν ὑπερτελεῖ, Υἱοῦ δόξαν καὶ βασιλείαν Θεοῦ, καὶ κάλλος ἀληθινὸν καὶ ἐράσιμον περὶ τὴν θεῖαν καὶ μακαρίαν φύσιν, καὶ φυσικὴν δόξαν Θεοῦ, καὶ θεότητος Πατρὸς καὶ Πνεύματος ἐν Υἱῷ μονογενεῖ ἀποστράπτουσαν, καὶ δὲ ταῦτα ἄκτιστον δοξαζόντων, τὸ τοιοῦτον φῶς, μὴ μέντοι γὰρ αὐτὸ εἶναι λεγόντων τὴν ὑπερσίον τοῦ Θεοῦ οὐσίαν, ὡς ἐκείνης ἀοράτου παντάπασιν, καὶ ἀμεθέκτου μενούσης, δόξαν δὲ μᾶλλον λεγόντων τοῦτο φυσικὴν τῆς ὑπερουσίου οὐσίας, ἐξ ἐκείνης προΐουσαν ἀδιαίρετως, καὶ ἐπιφαινομένην διὰ φιανθρωπίας Θεοῦ τοῖς κεκαθαρμένοις τὸν νοῦν, μετ' ἧς δόξης ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς ἔχει κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ φρικτὴν παρουσίαν χρίτων ζῶντας καὶ νεκρούς, αἰωνία ἡ μνήμη.

Και πάλιν, τοις μη ὁμολογοῦσι κατὰ τῆς τῶν ἁγίων θεοπνεύστους θεολογίας, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας εὐσεβὲς φρόνημα μήτε κτίσμα εἶναι τὸ θεῖον τῶν ἐκείνου φῶς, μήτε οὐσίαν Θεοῦ, ἀλλ' ἄκτιστον καὶ φυσικὴν χάριν, καὶ ἑλλαμψίν καὶ ἐνέργειαν, ἐξ αὐτῆς τῆς θείας οὐσίας ἀχωρίστως καὶ προϋῶσαν, ἀνάθεμα.

Καθολικῶ μὲν ὄν λόγῳ περίουσίας καὶ ἐνεργείας ἀκτίστου Θεοῦ, ἦν καὶ φῶς καὶ δόξαν καὶ χάριν, καὶ ἑλλαμψίν καὶ θεότητα ὑφοιμένην, καὶ ἄλλα τοιαῦτα κλειστά ἐπινοήμασεν, τὰ δ' ἀπεφάνησαν, κατὰ μέρος δὲ καὶ πολλοῖς τρόποις ἐχρήσαντο διακρίσεως.

Καὶ πρῶτος μὲν τρόπος ἐστίν, ὅτι φασὶ, Τὸ μὲν ἐστὶν οὐσία καὶ ὑπόστασις· τὸ δὲ οὗτος οὐσία, οὗτε ὑπόστασις. Καὶ φησὶν ὁ μὲν Παλαμᾶς ἐν διαλόγῳ, ὃ ἐπιγράφει *Θεοφάνη* καὶ *Θεότιμον*· Ἐὶ γὰρ μὴδ' ὑπόστασις, μὴτ' οὐσία ἢ θεότης πέφυκεν, ἀλλ' οὐδὲν ἦσαν ἄκτιστος καὶ ἀείδιος· ὁ δ' ἐκ Θεσσαλονίκης Νεῖλος ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Κανὼν ἐστι θεολογικὸς*· Ἐκείστῃ μὲν, φησὶν, ὑπόστασις ὑφέστηκε καθ' ἑαυτὴν· ἐνέργεια οὗ καθ' ἑαυτὴν ὑφέστηκεν. Ἐν δὲ τῷ ἑσμῶ πάντες ὁμοῦ, ἠμῶν δὲ, φασὶν, ἀκριβῶς ὁ λόγος οὐ περὶ ταύτης τῆς ἐνεργείας καὶ δυνάμεως, ἀλλὰ περὶ τῆς κοινῆς τῆς τριουποστάτου θεότητος, ἧς οὐκ ὑπόστασις ἐστίν, ἀλλὰ φύσις καὶ ὑπερφῶς πρόσκειναι ἐκαστῇ τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων.

Δεύτερος δὲ, ὅτι φασὶν, Ἡ μὲν οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν τὸ ἔκαστον, ἢ δὲ ἐνέργεια τὸ ἐχόμενον. Ἀποφαίνονται δὲ ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ λέγοντες, ὅτι Τὸ ἔχον, οὐ ἔχει κατὰ τι διαφέρει πάντως. Εἴ οὖν οὐκ ἔστι διαφορὰ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας, οὐκ ἔστιν ἔχειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαν. Τὸ δὲ μὴ ἔχον ἐνέργειαν ἀνενέργητόν ἐστι. Τὸ δὲ ἀνενέργητον καὶ ἀνύπαρκτον.

Τρίτος τρόπος, ὅτι ἡ μὲν οὐσία τοῦ Θεοῦ μοναδικῶς καὶ λέγεται, ἢ δὲ ἐνέργεια καὶ μοναδικῶς καὶ πληθυντικῶς. Καὶ φασὶν ἐν τῷ τόμῳ· Ἐπληθυντικῶς μὲν ὁ θεὸς Διονύσιος τὰς ἑλλάμψεις προσηγορῶν, ἔδειξεν οὐκ οὐσίαν οὐσίας Θεοῦ· ἐκείνη γὰρ οὐδέποτε πληθυντικῶς προάγεται· ἑλλάμψεις δὲ αὐτῆς καλέσας, καὶ ἀνάργους καὶ ἀελευτήτους προσεπέων, θείας καὶ ἀκτίστους ἐνεργείας ταύτας ἔδειξεν. Ὁ δ' ἐκ Θεσσαλονίκης Νεῖλος φησὶν ἐν τῷ προσηγορῶν λόγῳ· Μία μὲν ἡ οὐσία, ταῦτα δὲ πολλὰ, ἐν δὲ καὶ πληθὸς ἕτερα.

Τέταρτος τρόπος, ὅτι Ἡ μὲν οὐσία ἢ θεία αἰτία ἐστίν· ἢ δὲ αὐτὴ ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ ἐνέργειαι αἰτιαταὶ μὲν παρὰ τῆς οὐσίας εἶσιν, ἀπεργαστικαὶ δὲ τῆς κτίσεως. Καὶ φησὶν ὁ μὲν Παλαμᾶς ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Υποψυβυρισίας τοῖσιν*, Ἡ γὰρ θελητικὴ καὶ ἐνεργητικὴ δύναμις φυσικὴν ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως. Καὶ ἐν τῷ κατὰ Θεοφάνη καὶ Θεότιμον διαλόγῳ, Ἐτῆς τριουποστάτου φύσεως θεία δύναμις καὶ ἐνέργεια ἀπεργαστικὴ ἐστὶ τῶν ἐκείνης, καὶ εἰς μέρη μερίζεται. Καὶ ἐν τῷ τόμῳ κοινῇ πάντες·

Et rursus iis qui non consentient juxta sanctorum a Deo inspiratas theologias, et pium Ecclesie sensum, divinisimum illud lumen, neque creatam esse, neque substantiam Dei, sed incretam et naturalem gratiam, et illustrationem, atque operationem ex ipsa divina substantia inseparabiliter perpetuo provenientem, anathema.

Igitur universe loquendo de substantia et operatione increata Dei (quam etiam lumen, et gloriam, et gratiam, atque illustrationem, deitatemque demissam, aliis multis hujusmodi nominibus nuncuparunt), hæc affirmarunt, singillatim vero multis etiam modis distinctionis usi sunt.

Primus modus: Alterum aiunt esse substantiam et hypostasim, alterum vero neque substantiam neque hypostasim. Et quidem Palamas in Dialogo, quem inscribit *Theophanem ac Theotimum*, asserit: Esti enim neque hypostasis, neque substantia Deitas est, nihilominus increata et æterna est. Nilus vero Thessalonicensis in oratione, cujus initium, *Canon est theologicus*. Unaquæque, inquit, hypostasis per se subsistit, operatio non per se subsistit. In tomo autem simul omnes, Nobis vero, inquit, nomen non est sermo de hac operatione ac virtute, sed de communi utramque personarum deitate, quæ non est hypostasis, sed naturaliter et admirabiliter adæcæ unicuique divinæ hæc hypostasison.

Secundus modus: Substantia, inquit, Dei est quod habet, operatio vero est quod habetur. Consent igitur in eodem tomo, illud quod habet secundum quid omnino ab eo quod habetur differre. Si igitur non est aliqua differentia inter divinam substantiam et operationem, non potest substantia Dei operationem habere; quod vero non habet operationem, nihil agit; quod vero nihil agit, non existit.

Tertius modus: Quod substantia quidem Dei singulariter semper dicitur, operatio vero et singulariter et pluraliter. Atque in tomo aiunt: Cum divinus Dionysius pluraliter illustrationes protulerit, ostendit eas non esse substantiam Dei. Quippe illa nunquam multitudinis numero profertur. Cum autem eas illustrationes appellaverit, et carere principio et sine dixerit, divinas operationes et increatas eas ostendit. Nilus vero Thessalonicensis in prædicto sermone, Una quidem, inquit, est substantia, hæc autem multa sunt; unum autem et multitudo diversa sunt.

Quartus modus: Quod substantia quidem divina causa est, operatio vero, seu potius operationes causatae sunt a substantia, efficientes vero sunt creationis. Et Palamas quidem in sermone, cujus initium: *Suscurrens igitur*, ait: Volitiva enim atque operatoria vis, naturalis: quid est, non autem natura. Et in Dialogo secundum Theophanem et Theotimum, Unius trium personarum naturæ divina potentia et operatio efficiens est eorum quæ sunt ad extra, et in infinita dividitur. Et in

τοιοῦ κοινῶν οἰσὺν ὄντῃ, « Unam igitur hanc et præcipuam proprie dixerit aliquis inter divinam substantiam et divinam operationem distinctionis speciem, nimirum secundum causam et causatum. »

Quintus modus ; Aiunt substantiam quidem proprie non dici Deitatem, sed etiam si diceretur Deitas, supereminens dicitur, operatio vero proprie est Deitas, et infinite infinities remissa Deitas (id est inferior). Unde cum multæ sint atque innumeræ operationes Dei increatæ, multæ quoque deitates sunt atque innumeræ. Et Palamas quidem in epistola ad Acindynum, « Est igitur, inquit, deitas remissa donum existens deitatis supereminentis, nec tantum deitas, sed increata deitas, et ultra hanc deitatem est Deus. » In sermone vero ad Nomophylacem Simeonem, « Si enim, inquit, remissa, vel inferior, aut minor, vel quidpiam simile divina operatio non dicatur, non vere sanctus Dionysius, et quotquot sunt illi æquales et similes, supereminentem esse substantiam Dei docent. Fieri enim non potest, ut quid supereminere, non existente, quod infra sit. » Et in oratione, cujus initium : *A spiritu excitatis Patribus* : « Quoniam enim, inquit, et Dei natura deitas appellatur, magis autem proprie operatio. » Et in Dialogo, cujus inscriptio *Barlamites et Orthodoxus*, « Una est, inquit, trium hypostaseon deitas, seu natura et substantia supersubstantialis, simplex, invisibilis, inintelligibilis, prorsus imparticipabilis. » Reliquæ vero, quæ a sanctis dicuntur deitates, sive una, sive duæ, sive plures sunt. Nam illud, ubique esse àπὸ τοῦ θεῖν, a currendo, et quasi ubique pertinendo; item nullibi esse decurrendo, et quasi ubique fugiendo deitas cognominatur. Splendor Item Dei, quem et apostoli in monte conspexerunt, deitas dicitur àπὸ τοῦ αἰθεῖν, ab eo quod est ardere, hoc est comburere, atque omnem malitiam consumere. Item scire omnia àπὸ τοῦ θεᾶσθαι, ab aspiciere, quod Deus cuncta conspiciat, antequam fiant, et providere àπὸ τοῦ ἰφορᾶν, ab eo quod inspiciat, ad hæc et deificare (deitas dicitur). » Et post nonnulla : « Videsne evidenter, quod non tantum quæ prorsus est invisibilis, et inintelligibilis, et imparticipabilis deitas, sed etiam, quæ ineffabiliter sanctis est aspectabilis, et intelligibilis, et participabilis deitas Dei est? » Et in alia oratione : « Sed ego omnes bonos, inquam, unius Dei processus esse substantialia hæc et naturalia Dei, quæ dicuntur remissa respectu divinæ substantiæ, quæ et ab ipsa, et inter se distinguuntur (nimirum) sapientiam, potentiam, operationem, vitam, et bonitatem, ac sanctitatem, et omnia quotquot est, et dicitur numen divinum. » Rursus in eadem oratione : « Sed si non esset alia deitas præter divinam naturam, ingentis, ingentis, ipsi coætæna, tanquam ipsius operatio. » Et post nonnulla : « Sed et illud infinities infinite in omnibus huiusmodi divinæ attribuerunt eminentiæ. » Et in Apo-

« Ἐν μὲν δὴ τοῦτο καὶ πρῶτον κυρίως ἂν τις φαίη τῆς τε θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας διακρίσεως εἶδος, τὸ κατ' αἰτιονδηλαθὴ καὶ αἰτιατόν. »

Πέμπτος τρόπος, ὅτι φασι τὴν μὲν οὐσίαν μὴ κυρίως λέγεσθαι θεότητα, ἀλλ' εἰ καὶ λέγοιτο θεότης, ὑπερκειμένη λέγεται· ἡ δὲ ἐνέργεια κυρίως ἐστὶ θεότης, καὶ ὑφειμένη ἀπειρώς ἀπειράκις ἐστὶν, ὅθεν καὶ ἐπεὶ πολλὰ καὶ ἀναρίθμητοι ἐνεργειαὶ εἰσι τοῦ Θεοῦ ἄκτιστοι, καὶ πολλὰ θεότητες εἰσι καὶ ἀναρίθμητοι. Καὶ ὁ μὲν Παλαμᾶς ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον ἐπιστολῇ, « Ἔστιν ἄρα, φησί, θεότης ὑφειμένη, διῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης, καὶ οὐ θεότης μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄκτιστος θεότης, καὶ ὑπὲρ ταύτην τὴν θεότητά ἐστιν ὁ Θεός. » Ἐν δὲ τῷ πρὸς τὸν νομοφύλακα Σωμῶνῃν· « Εἰ μὴ γὰρ ὑφειμένη, φησὶν, ἡ ὑπερχειομένη, ἡ ὑποβεδηκυία, ἡ τε τοιοῦτον ἡ θεία ἐνέργεια λεχθεῖη, οὐκ ἀληθῶς ὁ ἅγιος Διονύσιος, καὶ ὅσοι κατ' αὐτὸν ὑπερκειμένην εἶναι διδάσκουσι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἐστὶν ὑπερκεῖσθαι μὴ ὄντος τοῦ ὑποβεδηκέτος. » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, *Τοῖς πνευματοκρατήτοισι τῶν Πατέρων*, « Ἐπειδὴ γὰρ, φησί, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις θεότης ὀνομάζεται· κυριώτερον δὲ ἡ ἐνέργεια. » Καὶ ἐν τῷ διαλόγῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή, *Βαρλαμίτης καὶ ὀρθόδοξος*, « Μία ἐστὶ τῶν τριῶν, φησὶν, ὑποστάσεων θεότης, ἡτοι φύσις καὶ οὐσία ὑπερούσιος, ἀπλή, ἀόρατος, ἀπερινόητος, ἀμέθεκτος παντάπασιν. Αἱ δὲ ἄλλαι παρὰ τῶν ἁγίων λεγόμεναι θεότητες; εἴτε μία, εἴτε δύο, εἴτε πλείους. Καὶ γὰρ τὸ πανταχοῦ εἶναι, ἀπὸ τοῦ θεῖν καὶ οἰνεῖν φθάνειν πανταχοῦς, θεότητα ἔχει τὴν ἐκλυουμίαν· καὶ τὸ μηδαμῶς εἶναι ἀποθέοντα, ὡσπερ διαφεύγοντα πανταχῶθεν. Ἡ τε τοῦ Θεοῦ λαμπρότης, ἣν καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐπὶ τοῦ ὄρους εἶδον, θεότης λέγεται, ἀπὸ τοῦ αἰθεῖν, τούτεστι καθεῖν τε καὶ ἀναλίσκειν πᾶσαν μοχθηρίαν· τό τε γινώσκειν ἅπαντα παρὰ τὸ θεᾶσθαι πάντα τὸν Θεὸν πρὶν γενέσθαι αὐτά, καὶ τὸ προσηῖν ἀπὸ τοῦ ἰφορᾶν, καὶ πρὸς τούτοις τὸ θεοποιεῖν. Καὶ μετὰ τινα· « Ὑρᾶς σαφῶς, ὅτι οὐ μόνον ἡ παντάπασιν ἀόρατος καὶ ἀπερινόητος καὶ ἀμέθεκτος θεότης, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῖς ἁγίοις μόνους ἀπορρήτως ὄρατὴ καὶ νοητὴ καὶ μεθεκτὴ θεότης τοῦ Θεοῦ ἐστὶ. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ· « Ἄλλ' ἐγὼ τὰς ὅλας ἀγαθὰς φημι τοῦ ἐνός Θεοῦ προόδους εἶναι τὰ οὐσιώδη ταῦτα καὶ φυσικὰ τοῦ Θεοῦ τὰ ὑφειμένα τῆς θείας οὐσίας, καὶ ἕτερα ταύτης τε καὶ ἀλλήλων, τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν, τὴν ἐνέργειαν, τὴν ζωὴν, καὶ ἀγαθότητα, καὶ ἀγίτητα, καὶ πάνθ' ὅσα καὶ ἐστὶ τὸ θεῖον καὶ λέγεται. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· « Ἄλλ' εἰ μὴ ἄλλη θεότης εἶη παρὰ τὴν θεῖαν φύσιν ἀγέννητος, καὶ αὐτῇ συναϊδιος ὡς ἐνέργεια αὐτῆς. » Καὶ μετὰ τινα· « Ἄλλὰ καὶ τὸ ἀπειράκις ἀπειρώς ἐπὶ τῶν τοιοῦτων πάντων τῇ θεῖᾳ προσέθηκαν ὑπεροχῇ. » Καὶ ἐν τῇ οὕτω καλουμένῃ διεξοδικωτέρᾳ ἀπολογία· « Καὶ γὰρ κατηξιώθημεν εἰδέναι τὴν μὲν οὐσίαν μίαν καὶ ἀπλήν καὶ ἀδαίρητον καθ' ἑαυτὴν, ἕκείνας δὲ οὐ πολλὰς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρίθμους ὑπερβαίνουσας. »

Καὶ ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ. *Φιλοσοφικοῦσι μὲν ἀλλο-*
λόγους ὑπερβαλέσθαι, « Σὺ πόθεν ἡμᾶς, φησὶν, ἐφώρσας, καὶ διὰ τίνων διθεῖτας ἀποδεικνύεις, ὅτι τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ ὁρατὴν, μᾶλλον δὲ καὶ νοη-
 τὴν λέγομεν θεότητα, καθάπερ οἱ θεολόγοι διδάσκουσι θεολόγοι; Καὶ ἐν ἐτέρῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Τριῶν ὄντων ἐν κεφαλαίῳ*, « Ἄλλ' ἐπειδήπερ, φησὶν, ἡμεῖς κατὰ τὴν περικτὴν ὑφήγησιν καὶ τὴν θεοποιὸν καὶ τὴν καθαρτικὴν καὶ τὴν θεατικὴν δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν, πρὸς δὲ ταύταις καὶ πολλὰς ἑτέρας ἀνομιούμεν τῆ τῆς θεότητος ἰκωνυμίας, καὶ ἀπὸ τούτων χρώμεθα καὶ ἐπὶ τῆς πηγάζουσης αὐτὰς οὐσίας τῷ προσρήματι, πῶς οὐ δύο καὶ μὴ πλείους ἡμᾶς ἰσχυρίζη λέγειν θεότητα; » Ἐν τῷ λόγῳ, ᾧ ὀνομάζει *Ἐλέγχους καὶ ἄτοκα*, « Ἐστὶν ἄρα θεότης, φησὶν, ἄλλη παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπάρχουσα συναπίδος αὐτῇ. Ἄει δὲ τὸ ἐνεργοῦν τῶν ἐνεργουμένων ὑπερέχει, καὶ τῶν ἀνομιῶν ἡ οὐσία, καὶ τῶν ὀνομαζομένων τὸ ὑπερώμιον. » Καὶ ὁ εἰς πατριάρχην πρῶτον χρηματίσας *Ἰαίδωρος* ἐν τινὶ ἄσματι· « Φαμέν σου θεότητα κυρίως τὴν ἐνέργειαν, πόθῳ δὲ πολλὰκις καὶ τὴν φύσιν. » Ταῦτα δὲ πάντα συμπεραίνοντες ἐν τόμῳ φασί. Μετὰ τοῦτο ἐζητήθη, εἰ γε ἡ θεία ἄκτιστος ἐνέργεια θεότης παρὰ τῶν ἁγίων προσαγορεύεται, καὶ ἀνεφάνη καὶ τοῦτο παρὰ τῶν θεολόγων κηρυττόμενον· καὶ πρὸς τοῦτ' αὖθις ἐν τῷ τόμῳ, « Ἐζητήσαμεν, φησὶν, ἀποδειχθῆναι παρὰ τῶν θεολόγων, εἰ ὑπέρκειται ταύτης κατ' οὐσίαν ὁ Θεός· καὶ ἀνεφάνη καὶ τοῦτο παρὰ πάντων κηρυττόμενον. »
 deitas, et constitit etiam hoc a theologis prædicatum. « Ad hoc rursus in tomo quæsimus, aiunt, ostendi a theologis an superior sit huic secundum prædicatum. »

Ἐκτος τρόπος, ὅτι φασὶ τὴν μὲν οὐσίαν ἀόρατον καὶ ἀπερινόητον εἶναι, τὴν δὲ ἐνέργειαν ὁρατὴν. Καὶ φησὶ διαβάλλων τὸν μέγαν Βασίλειον ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦ *Βαρλααμίτου καὶ Ὀρθοδόξου*· « Ὁρᾷς ὅτι καὶ οὗτος οὐ μόνον ἀόρατον οἶδε τοῦ Θεοῦ τὴν θεότητα, ἀλλὰ καὶ ὁρατὴν· ἐπειδήπερ καὶ τὸ κατ' αὐτὴν φῶς. » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ἰγνοψιθυρίσας*, « Καὶ γὰρ ἀνθρωπίνους, φησὶν, ὀφθαλμοῖς ὤφθη, καὶ διανοεῖ ἀνήστραψε· διὸ καὶ ὁρατὴ καὶ νοητὴ κέκληται θεότης. »

Ὁ ἕβδομος τρόπος, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν ἀκίνητον εἶναι παντελῶς, τὴν δὲ ἐνέργειαν κινουμένην, καὶ κίνησιν. Καὶ φησὶν ὁ Παλαμᾶς ἐν λόγῳ, ᾧ ἐπιγράφει, *Ἐλέγχους καὶ ἄτοκα*· « Καὶ ὡς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἀκινήτου μενουσῆς ἡ θεότης αὐτὴ κινεῖσθαι καὶ μεταδίδασθαι πέφυκε. » Κοινῇ δὲ ἀποφαίνονται ἐν τῷ τόμῳ τὴν οὐσιώδη καὶ φυσικὴν ταύτην, τοῦ Θεοῦ κίνησιν οὐσαν εἰδότες, ὡς ἐκ πηγῆς ἀενάου τῆς θείας οὐσίας προέρχουσαί τε καὶ πηγάζειν.

Ὁ ὄγδοος τρόπος, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν ἀκατάληπτον εἶναι, τὴν δὲ ἐνέργειαν γνώριμον καὶ καταληπτὴν. Καὶ φησὶν ἐν τῷ ῥηθέντι λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ἰγνοψιθυρίσας τοῖσιν*, « Διενήνοχε τῆς θείας οὐσίας ἡ θεία ἐνέργεια κατὰ πολλοὺς τρόπους, καθάπερ ἐν πολλοῖς

logia, quam vocant prolixiorē : « Etenim digni facti sumus, qui sciamus substantiam quidem, unam, ac simplicem, atque indivisibilem per se, illas vero non tantum plures, sed et numerum excedentes. » Et in oratione, cujus initium : *Contendant quidem se invicem superare*, « Tu, inquit, unde nos deprehendisti, et quibusnam ostendis esse ditheitas, duos deos sentientes? quod ejusdem Dei, et visibilem, quin potius et intelligibilem dicimus deitatem, quemadmodum docent sacri theologo. » Et in alia oratione, cujus initium : *Trin cum sint in summa*, « Sed quandoquidem nos, inquit, secundam paternam expositionem, etiam deifican-tem, et purgativam, et aspectivam potentiam et operationem, multas alias præterea celebramus hæc appellatione deitatis : et ex his utimur etiam hæc appellatione in substantia, a qua veluti fonte exscaturiunt, quomodo tu duas, et non plures contendis nos asserere deitates? » Et in oratione, quam nominat, *Refutationes et absurda*, « Est ergo deitas, inquit, alia præter substantiam Dei, ipsi existens coæterna. Semper autem operans operatis superior est, et substantia, non substantiis, et quod omnem appellationem excedit iis quæ nomen habent. » Item Isidorus ille, qui primo exstitit patriarcha, in quodam Cantico, « Dicimus, inquit, tuam operationem proprie deitatem, affectu autem sæpe et naturam. » Hæc autem omnia in tomo concludentes, aiunt. Postea quæsitum est an divina increata operatio a sanctis nuncupatur substantiam Deus? et patuit etiam ab omnibus

Sextus modus : Substantiam quidem aiunt invisibilem et incomprehensibilem, operationem vero visibilem; et ait Palamas calumniando magnum Basilium in dialogo *Barlamitæ atque Orthodoxi* : « Videsne quod is quoque non tantum Deitatem novit invisibilem, sed etiam visibilem? Quandoquidem visibile est ejus lumen. » Et in oratione, cujus initium, *Cum insurrasset* : « Etenim humanis oculis visa est, atque interno splendore mentem fulguravit. Quocirca et visibilis et intelligibilis appellata est Deitas. »

Septimus modus : substantiam quidem esse omnino immobilem, operationem vero esse mobilem, et motum. Et ait Palamas in dialogo, quem inscribit *Refutationes et absurda*, asserit, quod « Cum substantia Dei immota maneat, deitas hæc movetur, et communicari apta est. » Communiter vero in tomo affirmant, substantialem ac naturalem hunc Dei motum existere, scientes quod tanquam ex fonte pereuni, e divina scilicet substantia proficiscitur et manat.

Octavus modus, quod substantia sit incomprehensibilis, operatio vero nota, et comprehensibilis : et in prædicta oratione, cujus initium : *Cum igitur insurrasset* : « Differt a divina substantia divina operatio multis modis; ut multis et per

plura demonstravimus; ex his autem modis unus est, quod divina substantia sit omnino imperceptibilis, notæ vero sint divinæ operationes. »

Nonus modus et decimus, quod substantia penitus sit imparticipabilis, et impartibilis, et imperceptibilis, et inintelligibilis, operatio vero sit participabilis, et partibilis, et perceptibilis, et intelligibilis. In eadem oratione hæc sunt verba Palamæ: « Quod autem ita partitur, operatio est divina, cum substantia sit prorsus impartibilis. » Et in Apologia prolixiori sic habet Palamas: « Secundum substantiam quidem Deus est imparticipabilis; secundum vero deificantem gratiam et operationem, quæ et gloria Dei nominatur, et participatur, et a dignis videtur. » Et rursus in eadem: « Quid igitur, naturam Dei et substantiam hæreditabunt? Nequaquam, sed deificantem gratiam, et regnum, quod regnum quamvis non sit natura Dei, illa quippe imparticipabilis est, sed naturalis est operatio Dei, quæ naturaliter sequitur Deum, et inseparabiliter circa eum semper consideratur; idcirco et hujus hæres Dei dicitur hæres. » Et in quarta oratione ad Acindynum, sic habet: « Quod adversarii dum nos monent, ut fugiamus eos, qui dicunt Numen divinum secundum substantiam imperceptibile, tanquam quod supereminet, perceptibilia vero substantialia ejus, et corporalibus oculis visibilia, cum sint alia, et ejus submissa, monent fugiendos esse sanctos. » Et in dialogo quem inscribit *Theophanes et Theotimus*: « Quomodo una quidem intelligibilis, altera vero inintelligibilis litteris proditur ejusdem Dei deitas, visibilisque dignis in virtute Spiritus sancti, et propterea omnibus invisibilis, participabilisque, et imparticipabilis secundum normam pietatis dicimus? »

Hæc autem omnia colligentes in como communiter sanxerunt. differunt autem, inquirunt, inter se hujusmodi deitates, eo scilicet, quod divina operatio participatur, et partitur impartibiliter, et nominatur, et quodammodo, quamvis subobscura ex suis effectis intelligitur. Substantia vero est imparticipabilis, et impartibilis, et innominata, tanquam omnem nominationem excedens videlicet, atque omnino inintelligibilis.

Decimus quintus modus, quod substantia quidem nullam habeat in se differentiam, operationes vero eam inter se, tum a substantia differentes sint. Atque Palamas in commemorata oratione, ejus initium: Cum igitur *insusurrasset*, ait, « Volentes pietatem colere, et sobrie sapere, fateantur differre quidem ejusmodi cuncta inter se, causam autem illorum hoc esse, in quo, et ex quo sunt, cum illud sit supra hæc. »

Et in alia oratione, ejus initium: *A spiritu exhalatis*, « Sed quis enumeret omnes voces sanctorum, quibus et substantiam Dei, et potentias Dei esse increatas testantur, atque inter se differre ostendunt, et hæc omnia unam esse dei-

καὶ διὰ πλειόνων ἀπεδείξαμεν. Τούτων δὲ τῶν τρόπων εἷς ἐστὶν, καὶ τὸ τὴν μὲν θεῖαν οὐσίαν ἀληπτον εἶναι παντελῶς, γωριμους δὲ τὰς θείας ἐνεργείας. »

Ὁ δ' καὶ ὁ τρόπος ἐστὶν, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν ἀμύθητον καὶ ἀμέριστον, καὶ ἀληπτον καὶ ἀπερινόητον εἶναι παντελῶς, τὴν δ' ἐνεργείαν μεθεστήτην καὶ μεριστήτην καὶ ληπτήτην καὶ νοητήτην. Καὶ φησὶν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ: « Τὸ δ' οὕτως μερίζομενον ἐνεργεία ἐστὶν θεία, τῆς οὐσίας οὐσης ἀμερίστου παντάπασιν. » Καὶ ἐν τῇ διεξοδικωτέρῃ ἀπολογίᾳ: « Ἐστὶν οὐσίαν μὲν ὁ θεὸς ἀμέθεκτος ἐστὶν κατὰ τὴν θεοποιὴν χάριν, καὶ ἐνεργείαν, ἥτις καὶ ὄψα θεοῦ καλεῖται, καὶ μετέχεται, καὶ ὁρᾶται τοῖς ἀξίοις. » Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ: « Τί οὖν τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν καὶ οὐσίαν κληρονομήσωσιν; Ὀθινομεν, ἀλλὰ τὴν θεοποιὴν χάριν τε καὶ βασιλείαν, ἥτις εἰ καὶ μὴ φύσις ἐστὶν τοῦ θεοῦ, καὶ γὰρ ἀμέθεκτος ἐκείνη, ἀλλὰ φυσικὴ ἐστὶν ἐνεργεία θεοῦ, φυσικῆς ἐπομένη τῷ θεῷ, καὶ ἀχωρίστως περὶ αὐτὸν ἀπὸ θεωρουμένη. Διὸ καὶ ὁ ταύτης κληρονόμος κληρόνομος λέγεται θεοῦ. » Καὶ ἐν τῷ δευδεκάτῳ πρὸς Ἀκίνδυνον λόγῳ: « Ὅτι φεύγειν παραινούντες εἰ ἐναντίοι ἡμῖν τοὺς λέγοντας ἀληπτον μὲν κατ' οὐσίαν τὸ θεῖον, ἔτι καὶ ὑπερκαίμενον, ληπτὰ δὲ τὰ οὐσιώδη αὐτοῦ, καὶ σωματικῶς ὀφθαλμοῖς ὁρατὰ, ἔτερα ὄντα καὶ ὑφειμένα αὐτοῦ, φεύγειν παραινέουσι τοὺς ἀγίους. » Καὶ ἐν τῷ διαλόγῳ, ὃν *θεοφάνης καὶ θεοτίμος ἐπιγράφει*: « Πῶς δὲ τὴ μὲν νοητὴ, ἢ δὲ ἀπερινόητος ἀναγέγραπται τοῦ αὐτοῦ θεοῦ θεότης, ὁρατὴ τε τοῖς ἀξίοις ἐν δυνάμει Πνεύματος, καὶ κἄσι παντάπασιν ὁρατος, μεθεστήτη τε καὶ ἀμέθεκτος κατὰ τὸν γινώμενα τῆς εὐσεβείας λέγομεν; »

Ἐάντα δὲ ταῦτα συναγαγόντες ἐν τῷ τόμῳ κοινή ἐπεκύρωσαν, Διεντηνόησιν δ' ἀλλήλων, φάμενοι, αὐτῶν αὐτῶν θεότητες, δηλαδὴ τῷ τὴν μὲν θεῖαν ἐνεργείαν μετέχεσθαι καὶ μερίζεσθαι ἀμερίστως καὶ ὁνομάζεσθαι καὶ νοεῖσθαι πως, εἰ καὶ ἀμυδρῶς τῶν αὐτῆς ἀποσελεσμάτων· τὴν γὰρ μὴν οὐσίαν ἀμέθεκτον καὶ ἀμέριστον καὶ ἀνώνημον, ὡς ὑπερώννημον δηλονότι καὶ ἀπερινόητον παντελῶς.

Δέκατος πέμπτος τρόπος, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν μὴ διάφορον εἶναι καθ' ἑαυτήν, τὰς δ' ἐνεργείας καὶ πρὸς ἀλλήλας, καὶ πρὸς τὴν οὐσίαν διαφόρους. Καὶ φησὶν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ διαληφθέντι λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, Ὑποψυθυρίσους, « Θέλοντες; εὐσεβεῖν καὶ σφρονεῖν, ὁμολογητικῶσαν διαφέρειν μὲν τὰ τοιαῦτα πάντα ἀλλήλων· αἴτιον δὲ ἐκείνων τοῦτο ἐν ἑκατέρῳ καὶ ἐξ οὗ ἐστὶν αὐτοῦ ὄντος ὑπὲρ ταῦτα. »

Καὶ ἐν ἑτέρῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, *Τοῖς πνευματικῶν τοις*, « Ἀλλὰ τίς ἀν ἀπαριθμήσασαι πάσας τὰς τῶν ἁγίων φωνάς, εἰ ὅν καὶ τῇ τοῦ θεοῦ οὐσίᾳ καὶ ταῖς τοῦ θεοῦ δυνάμεις. τὸ ἔκτιστον προσμεμετρῆται, καὶ τὸ διαφέρειν πρὸς ἀλλήλας δείκνυται, καὶ

μίαν εἶναι ταῦτα πάντα θεότητα συνιέντα εἰς ἓν, *A latem in unum convenientia, quippe increata?* ὡς ἄκτιστα; »

Καὶ ἐν ἑτέρῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Φιλοκεικοῦσι μὲν, ε* Οὐ πολλὰ δὲ μόνον αἱ θεαὶ ἐνέργειαι, ἀλλὰ καὶ ἀλλήλων διαφέρουσαι, καὶ τῆς μιᾶς οὐσίας ἐξ ἀνάγκης διενηνόχασιν. »

ἡ' τρόπος, τὸ τὴν μὲν οὐσίαν ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν ἢν λέγεσθαι, τὴν δ' ἐνέργειαν καθ' ὑπεροχὴν μὴ ἢν. Καὶ φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν τινι τῶν προτέρων λόγων · « Καὶ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ἢν, διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως πνευματικῶς δρώμενον, ὃ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἤκτιστά ἐστι. »

ἰθ' τρόπος ἐστὶ τὸ τὴν οὐσίαν ἀσχετον εἶναι καὶ ἀμίμητον, τὴν δὲ ἐνέργειαν σχέσειν τε εἶναι καὶ μίμησιν, καὶ μίμημα· καὶ ἀποφαίνονται ἐν τῷ τόμῳ, ὥστε οὐδὲ ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος αὐτῆ ἡ θέωσις ἐστὶ κτιστὴ, διότι σχέσις ἐστὶ πρὸς τὰ θεούμενα. » Καὶ πάλιν, « Ὅστε τὸ μίμημα λέγεσθαι οὐκ ἐμποδίζει πρὸς τὸ ἄκτιστον εἶναι τὴν θέωσιν. »

κ' τρόπος ἐστὶ, τὸ τὴν οὐσίαν ἀθάνατον εἶναι δι' ἑαυτὴν, τὴν δ' ἐνέργειαν διὰ μὲν τὴν οὐσίαν ἀθάνατον, δι' αὐτὴν δὲ νέκρωσιν. Καὶ φησι Παλαμᾶς ἐν τῷ περὶ θείας καὶ θεοποιου μεθέξεω· « Εἰ δ' ἔκεινοι τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ζῶσιν ἀθάνατα, καὶ τεθνήκασιν, καὶ πολλοὶ τῶν ἐνταῦθα ζώντων νεκροὶ, καθάπερ ὁ ζωῆς καὶ θανάτου Χριστὸς ἔδειξεν. Ἔστιν ἄρα καὶ θεότης νέκρωσις, ἀθανάτου κατὰ φύσιν μενούσης. »

Καὶ ἄλλοι δὲ τρόποι πλεῖστοι ἐν τοῖς αὐτῶν ἐγκείμενοι δόγμασιν εἰδήθησαν παρ' ἡμῶν, τοὺς καθολικωτέρους ἐκλεξαμένων. Ἐπεὶ δ' ὡσαύτως εὐρηγεται παρ' αὐτοῖς καὶ ἕτερα λίαν ἀσεβῆ δόγματα, μὴ ὑποκίπτοντα τοῖς τῶν διακρίσεων τρόποις, ἀναγκαῖον καὶ ἀπὸ τούτων ἐκθῆναι τινα ἐνταῦθοι. Τὰς θεότητας οὖν, ἃς ἐκ νέου συνεστήσαντο, ἔστιν ὅπου καὶ Θεοὶ· φησι. Λέγει τοίνυν Παλαμᾶς ἐν τινι τῶν περὶ φωτὸς λόγων αὐτοῦ· « Διττὸν εἶναι τὸ θεῖον βουλόμενος δεῖξαι, φησὶν, οὐ μόνον θεὸς ἐστὶν ὑπὲρ τὰ ὄντα ὢν, δηλαδὴ ἡ ἐνέργεια, περὶ ἧς αὐτῷ ἦν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ὑπέρθεος· καὶ οὐ μόνον ὑπὲρ πάσαν θεῖον ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πάσαν ἀφαιρεσιν, ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πάντων ἐπέκεινα· καὶ πάσαν ὑπεροχὴν ὅπως οὖν γενομένην ὑπερβέβηκεν. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· « Καὶ οὐδ' ἔκεινο παρὰ τῆς θεολογίας· ἤκουσεν, ὡς ἀνεὶ πάντων τὸθ' ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις· Ἐν ἐνταῦθεν γοῦν Θεὸν εἶναι τοῦτ' ἐδὲ φῶς πιστεύσῃ. » Καὶ ἐν τῷ β', τῷ κατὰ τῶν δευτέρου τοῦ Βαρλαάμ, ὃν ἐπιγράφει *Κατάλογος τῶν ἐκβαιόντων ἀτόπων*· « Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ μετέχοντα τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ ὑπερουσίας οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασιν ἀμεθέκτος· ἔστιν ἄρα τι μεταξὺ τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας καὶ τῶν μετέχοντων δι' οὗ ταῦτα τοῦ Θεοῦ μετέχουσι. « Καὶ μετ' ὀλίγα· « Δεῖ δὲ ζητεῖν ἡμᾶς Θεὸν ἕτερον οὐκ ὄντα μόνον αὐτοτελεῖ, αὐτενέργητον, αὐτὸν ἑαυτὸν δι' ἑαυτοῦ θεώμενον, ἀλλὰ καὶ ἀγαθόν. » Καὶ πάλιν, « Καὶ ἀπλῶς δι' ἡμᾶς ζητεῖν Θεὸν οὕτω πως μεθεκτόν, οὐ μετέχον-

Et in alia oratione, cujus initium, *Contentantur quidem* : « Non solum autem multæ sunt divinæ operationes, sed et inter se differentes, et ab una substantia necessario differunt. »

Decimus octavus modus, quod substantia quidem dicatur non ens supra omnem eminentiam, operatio vero non ens per eminentiam. Et ait Palamas in quadam oratione ex prioribus orationibus : « Et supra id quod est non ens per eminentiam, quod per sensum intellectusalem spiritualiter videtur, quod substantia Dei minime est. »

Decimus nonus modus, quod substantia quidem careat habitu, et inimitabilis sit, operatio vero habitudo sit, et imitatio, atque imitamentum, et in tomo sententiam ferunt : « Itaque neque deificatrix largitio Spiritus ipsa deificatio est creata, quoniam habitudo est ad ea, quæ deificantur. » Et rursus : « Quare quod dicatur imitamentum, non obstat, quin deificatio sit increata. »

Vicesimus modus, quod substantia quidem sit immortalis per se, operatio vero propter substantiam quidem immortalis, per se vero mortificatio; et ait Palamas in libro *De divina deificante participatione* : « Quod si illi hunc in modum et vivunt immortaliter et mortui sunt, et plurimi ex his qui vivunt, mortui sunt, ut vitæ mortisque ostendit Dominus. Est ergo etiam deitas mortificatio, cum immortalis secundum naturam permaneat. »

Porro alii quoque plurimi modi in suis dogmatibus inserti a nobis prætermisisti sunt, qui universales elegimus. Quoniam vero similiter apud ipsos reperiuntur et alia valde impia dogmata, quæ non cadunt in distinctionis modos, opus est ex ipsis hoc loco aliquot exponere. Deitates igitur, quas de novo constituunt, alicubi etiam deos appellant. Dicit ergo Palamas, in quadam sua oratione, earum quæ sunt de lumine, volens divinum numen probare duplex esse : « Non solum Deus est supra entia existens, scilicet operatio, de qua ipsi erat sermo, sed et superdeus, neque tantum supra omnem positionem est, sed et supra omnem abstractionem, eminentia rei excedentis omnia, et omnem eminentiam quomodocunque factam excepit. » Et rursus in eadem oratione : « Neque illuc ex theologia audivit, quod pro omnibus tunc nobis divina fiet natura, ut hinc saltem hoc lumen Deum esse credat. » Et in secunda oratione adversus ea quæ secundo scripsit Barlaam, quam inscripsit : *Catalogus eorum quæ sequuntur absurda* : « Verum enim vero quando quidem sunt, quæ Deum participant, substantia vero Dei, quæ est supra omnem substantiam, penitus imparticipabilis est, datur ergo inter imparticipatam substantiam, et ea quæ participant, quiddam medium per quod ea Deum participant. » Et paulo post : « Opus est igitur nos alium Deum querere, non tantum existentem per se perfectum, per se operativum,

qui seipsum per se speculetur, sed etiam bonum. » A Et rursus ; « Simpliciter oportet nos querere Deum, ita quodammodo participabilem, cuius participes singuli facti, ipsius familiares simus, vivamus, et secundum analogiam participationis divini evadamus. Est ergo inter genita, et imparticipabilem illam supersubstantialitatem, non unum tantum, sed et plurima, atque tot quot sane sunt ea quæ participant. Hæc non per se, illa scilicet media ; virtutes enim sunt supersubstantialitatis illius, quæ unice ac singulariter præhabet, et continet totam participabilium multitudinem. » Et in oratione, cuius initium : *Heus tu, non est nobis* : « Et hunc igitur divinum splendorem, et gratiam, et operationem, atque donationem sanctissimi Spiritus, Spiritum sanctum sacræ Scripturæ nuncupant, atque etiam deitatem, et Deum, et deificum donum. » Et rursus : « Quod autem deitatem, et Deum, et deificantem, et ipsam bonitatem, et bonum facientem, et conditorem universi sacræ Scripturæ nominent hanc divinam gratiam, et operationem, et donationem, quæ a supersubstantiali Trinitate provenit, testis est Dionysius Areopagita. » Et Isidorus ille, qui fuit patriarcha in suo quodam Canticæ : « Esse vero hoc quidem te, non autem quid sis exprimere intelligimus. Deum autem operationem esse dogmatizant, non hypostasim sancti Spiritus adesse et sanctificare creaturam, sed quamdam gratiam increatam, neque subsistentem ; et quod etiam alii spiritus sancti sint increati, alii præter Spiritum sanctum, unum ex tribus personis Deitatis. » Atque ait Palamas in quinta oratione ad Acindynum : « Satis igitur hæc sunt ad persuadendum, neque creatam esse gratiam, et operationem Spiritus, quæ datur et accipitur ab iis quos gratia sua dignatur Deus, neque substantiam esse Spiritus sancti, quippe ipsa Spiritus sanctus est. Etenim nemini Deus dat substantiam suam, neque cum imperceptibilis sit, fieri potest, ut a quoquam percipiatur. » Et Cocelnus ille, qui fuit patriarcha, in oratione, cuius inscriptio : *Nulla divinarum operationum creata*, sic ait : « Quis invidus ac malignus dæmon in Ecclesiam Dei audacter intulit, quod ipsa substantia Dei habitans in hominibus, eos qui purgantur purgat, et qui illuminantur, illuminat, atque illustrat ; et eos qui a recto tramite quadam nequitiae procella abrepti sunt, reducit, et creaturis inhabitans hæc operatur ? » Ac rursus Palamas in quodam dialogo : « Verum si non esset altera deitas præter divinam naturam, ingenta, ipsique coæterna, tanquam ejus operatio, et Spiritus sanctus alius a divina natura Spiritu sancto inferior tanquam ejus operatio, quomodo impleta est Spiritu sancto Elisabeth ? Et quomodo isto ? Non enim impleta est substantia Spiritus. Hæc enim immobilis est, atque intransitiva, et intacta, atque immensa, inalterabilisque. » Et in epistola ad Cyzicensem episcopum, cuius initium : *Scire te volo* : « Quem-

τες ἕκαστοι, οἰκείως ἑαυτοῦ κατὰ τὴν τῆς μεθέξεως ἀναλογίαν ὄντες καὶ ζῶντες καὶ ἐνθεοὶ ἐσόμεθα. Ἔστιν ἄρα τι μεταξὺ τῶν γεννητῶν καὶ τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἐκείνης, οὐχ ἕν μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ, καὶ τοσαῦτα, ὅποσα δὴ καὶ τὰ μετέχοντα. Ταῦτα οὐ καθ' ἑαυτὰ τὰ μέσα δηλαδὴ ἐκεῖνα, δυνάμεις γὰρ εἰσι τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, μοναχῶς καὶ ἐνιαχῶς προειληφύται, καὶ συνειληφύται τὴν τῶν μεθεκτῶν ἄπασαν πληθύν. » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ὁὐκ ἔστιν, ὡ ὀδτος, ἡμῖν* · « Καὶ ταύτην τοίνυν τὴν θεῖαν ἀγλῆν, καὶ χάριν, καὶ ἐνέργειάν τε καὶ δωρεάν τοῦ παναγίου Πνεύματος, Πνεῦμα ἅγιον αἱ θεαὶ Γραφαὶ κατανομάζουσιν · ἀλλὰ δὴ καὶ θεότητα, καὶ Θεὸν, καὶ θεοποιὸν ἄωρον. » Καὶ πάλιν, « Ὅτι δὲ θεότητα, καὶ Θεὸν, καὶ θεοποιὸν καὶ αὐτοαγαθότητα καὶ ἀγαθοποιὸν, καὶ δημιουργὸν τοῦ παντός φασιν αἱ θεαὶ Γραφαὶ τὴν θεῖαν ταύτην χάριν, ἐνέργειάν τε καὶ δωρεάν τὴν ἐκ τῆς ὑπερουσιότητος Τριάδος προερχομένην, μάρτυς ὁ Ἄρεσκ-τριτῆς Διονύσιος. » Καὶ ὁ χρηματίζας δὲ εἰς πατριάρχην Ἰσίδωρος ἐν τινι τῶν ἁσμάτων αὐτοῦ · « Εἶναι δὲ τὸ μὲν σέ, οὐ τί δὲ εἶναι δηλοῦν νοοῦμεν. Θεὸν δ' ἐνέργειαν δογματίζουσιν οὐ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρεῖναι καὶ ἀγιάζειν τὴν κτίσιν, ἀλλὰ τινα χάριν ἄκτιστον καὶ ἀνυπόστατον, καὶ ὅτι καὶ ἄλλα πνεύματα ἁγιά εἰσιν ἄκτιστα, ἄλλα παρὰ τὸ ἐν τῆς τρισυποστάτου θεότητος ἅγιον Πνεῦμα. » Καὶ φησὶν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ πέμπτῳ λόγῳ τῷ πρὸς Ἀκίνδυνον · « Ἰκανὰ μὲν οὖν τὰ τοιαῦτα πείσαι μήτε κτιστὴν ὑπάρχειν τὴν διδομένην καὶ λαμβανομένην τοῖς κεραιτωμένοις τοῦ Πνεύματος χάριν τε καὶ ἐνέργειαν. Αὐτὸ γάρ ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μήτε τὴν οὐσίαν εἶναι τοῦ Πνεύματος. Οὐδενὶ γὰρ ὁ Θεὸς τὴν οὐσίαν διδωσιν, οὐδ' ἐνὶ μὴ ληπτὴν αὐτὴν γενέσθαι ληπτὴν. » Καὶ ὁ χρηματίζας εἰς πατριάρχην Κόκκινος ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή, *Ὁὐδεμία τῶν θεῶν ἐνεργειῶν κτιστὴ*, οὕτω φησὶ · « Ποῖος βῆσκανος δαίμων τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τοληρῶς ἐπήγαγεν, ὅτι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ κατοικοῦσα ἐν τοῖς ἀνθρώποις, τοὺς καθαιρουμένους καθαίρει, καὶ τοὺς φωτιζομένους φωτίζει καὶ λαμπρύνει, καὶ τοὺς κατὰ τινα σάλον ἀνίστην τοῦ καλοῦ παρατραπέντας ἐπανάγει καὶ τοῖς κτισμασιν ἐνοικοῦσα ταῦτα ἐργάζεται ; » Καὶ αὖθις ὁ Παλαμᾶς ἐν τινι διαλόγῳ · « Ἄλλ' εἰ μὴ ἄλλη θεότης εἴη παρὰ τὴν θεῖαν φύσιν ἀγέννητος, καὶ αὐτῇ συναϊδῆς, ὡς ἐνέργεια αὐτῆς, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἕτερον παρὰ τὴν θεῖαν φύσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατώτερον ὡς αὐτοῦ ἐνέργεια, πῶς ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ ; καὶ τίνας τοῦτου ; οὐ γὰρ δὴ τῆς οὐσίας ἐπλήσθη τοῦ Πνεύματος. Ἀκίνητος γὰρ αὐτὴ καὶ ἀμετάβατος καὶ ἀναφῆς ; καὶ ἀχώρητος καὶ ἀναλλοίωτος. » Καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν Κυζίκου ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ, *Εἰδέναι σε βούλομαι* · « Καθάπερ οὖν τὰ πολλὰ πνεύματα τὸ μοναδικὸν καὶ ἄπλοῦν καὶ ἀτύθητον τοῦ Πνεύματος οὐκ ἀναίρει· καὶ γὰρ ἐνέργειαι εἰσιν αὐτοῦ· τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ πολλὰς εἴη τις θεότητας, τὰς ἐνεργείας λέγων τῆς μιᾶς θεότητος, τὸ μοναδικὸν καὶ ἄπλοῦν αὐτῆς οὐκ ἀναίρει. » Καὶ

ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀκύνδυνον ἐπιστολῇ, «Καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος πνεύματα φίλων τῶν Ἁσάτ καλεῖν· δηλαδὴ τὰ δῶρα τοῦ Πνεύματος. Αἱ δὲ τοῦ Θεοῦ ἐνεργεῖαι ἀκτιστοὶ εἰσιν.»

unius Deitatis, unitatem ac simplicitatem ejus non tollit. » Et in epistola ad Acindynum : « Etiam operationes Spiritus sancti placet Isaia spiritus appellare, scilicet dona Spiritus sancti. Dei vero operationes increatae sunt. »

Ἔτι λέγουσι μὴ γίνεσθαι σύνθεσιν. Ἐκ τε εὐσίας Θεοῦ καὶ ὧν φρονοῦσιν αὐτοὶ πραγματικῶς συνυπάρχειν αὐτῇ. Καὶ φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν λόγῳ οὗ ἡ ἀρχή, *Τοῖς πνευματοκινήτοις τῶν Πατέρων*,

« Ὅτι τὸ ἀκτιστον προσκειμένον, μίαν ἀποδείκνυσιν καὶ ἴσην καὶ ἀπλῆν τὴν ἐν τῇ διακρίσει ταύτῃ ὁρωμένην θεότητα. Καὶ γὰρ πᾶν ἀκτιστον καὶ ὁμοτιμὸν ἐστὶ καὶ ἡνωμένον, καὶ σύνθεσις ἐν τοῖς ἀκτιστοῖς συναγομένοις εἰς ἓν οὐ μῆποτε ἂν γένοιτο. »

Καὶ ἐν ἑτέρῳ οὗ ἡ ἀρχή, *Υποψιθιρίσας τοῖνυν*.

« Καὶ οὐδὲ τοῦτο συνιδεῖν Ἰσχυρον ὁ ἐν τοῦτοις τὰς συνθέσεις ἀφρόνως φανταζόμενος, ὡς ἡ τῶν ἀκτιστων καὶ ὄντως ἀπλῶν συνέλευσις εἰς ἓν σύνθεσιν οὐδεμίαν ἐμποιεῖ. » Καὶ ὁ χρηματίας εἰς πατριάρχην Κόκκινος ἐν β' τῶν τῶ κεφαλαίων αὐτοῦ φησιν,

« Ἡμεῖς μαθόντες ἀπὸ τῶν ἁγίων, ὅτι οὐδὲ τὸν ἀνθρώπων ποιῶσι ποτε σύνθετον τὰ φυσικὰ ἰδιώματα, ἀλλ' οὐδὲ οἱ τεχνικὸι λόγοι καὶ ἐπιστήμαι· οὐδεὶς γὰρ ἂν εἴποι ποτὲ τὸν ἀνθρώπον σύνθετον, διότι ἔχει φύσιν καὶ ἐνεργεῖαν φυσικὴν, ἡ δὲ εἰς φύσιν καὶ τέχνην γραμματικὴν, ἡ τεκτονικὴν, ἡ γεωργικὴν τυχόν. Εἰ δὲ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οὕτως, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τί χρὴ λέγειν, τοῦ πάντα ὑπερφυῶς ἔχοντος; Ἀλλὰ σύνθεσις γίνεσθαι καὶ λέγεται τότε, ὅταν δύο πράγματα ἔχοντά ἐν ἑαυτῶν ἰδίαν ὑπόστασιν, καὶ δυνάμενον ἑαυτὸν εἶναι θεωρεῖσθαι καθ' ἑαυτῶν, εἶχα τοῦ ἑτέρου· ὅταν τὰ τοιαῦτα συντεθῶσιν καὶ ἐνωθῶσιν ἀλλήλοις εἰς μίαν ὑπόστασιν, ὡς ὅπως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχὴ καὶ σῶμα, ἡ ἐν τῇ οἰκίᾳ λίθοι καὶ ξύλα καὶ σιδήρος. Ταῦτα γὰρ καθ' ἑαυτὰ ἕκαστα ὑπόστασις ὄντα, ὅταν συντεθῶσιν καὶ ἐνωθῶσιν ἀλλήλοις; εἰς μίαν ὑπόστασιν, τότε λέγεται σύνθεσις, ἥτοι ἐνωσις ἐνοποστατών δύο πραγμάτων, ἡ καὶ κλειώνων. » Καὶ ἐν τῷ τόμῳ κοινῇ πάντας ἀπετήνησαν, « Μετὰ τοῦτο ἐξητήσαμεν παρὰ τῶν ἁγίων εἰ μηδεμίαν ἔχοι τις; ἂν ἐπινοεῖν σύνθεσιν ἐπὶ Θεοῦ διὰ τὴν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας διαφορὰν. Ἀπεδείχθη οὖν παρὰ τῶν ἁγίων πάντων κτηνυτόμενον, ὡς οὐκ ἐστὶ σύνθεσιν τίνα παρὰ τοῦτο νόμιζειν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἐν τοῖς ἀναθεματισμοῖς δ' ἐκφωνοῦσι : « Τοῖς φρονοῦσι καὶ λέγουσι σύνθεσιν τίνα ὅπως διὰ ταῦτα γίνεσθαι ἐπὶ Θεοῦ, μὴ κειθομένοις δὲ τῇ τῶν ἁγίων διδασκαλίᾳ, μηδεμίαν σύνθεσιν ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἐν τῇ φύσει γίνεσθαι διδασκόντων, ὡς κατ' οὐδὲν πάντως τὴν διαφορὰν ταύτην λυμαινομένην τῇ θεῇ ἀπλότῃ, ἀνάθεμα. »

quam omnino propter hæc in Deo fieri, neque doctrinæ sanctorum acquiescunt, qui docent nullam compositionem fieri ex naturalibus in natura, simplicitati, anathema. »

Ἔτι δογματίζουσιν οἱ κατὰ τίνα τρόπον οὐ διακρίνονται ἀλλήλων τὰ τρία τῆς θεότητος πρόσωπα, ἢ πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας;

A admodum multi spiritus singularitatem, ac simplicitatem, incompositionemque Spiritus non tollunt, quippe sunt operationes ipsius; ita etiam si quis dixerit multas deitates, operationes designans unius Deitatis, unitatem ac simplicitatem ejus non tollit. » Et in epistola ad Acindynum : « Etiam operationes Spiritus sancti placet Isaia spiritus appellare, scilicet dona Spiritus sancti. Dei vero operationes increatae sunt. »

Præterea dicunt, non fieri compositionem ex substantia, et iis quæ illi sentiunt realiter distincta esse cum substantia. Atque asserit Palamas, in oratione, cujus initium : *A Spiritu exci-tatis Patribus*, « Quod vox increatum, dum adjacet, unam ostendit, et æqualem, ac simplicem Deitatem, quæ in hac distinctione videtur. Etenim omne increatum ejusdem honoris est et conjunctionis, neque in increatis in unum collectis fiet unquam compositio. » Et in alia oratione, cujus initium : *Cum insuerrasset igitur* : « Neque hoc perspicere valuit, qui in istis compositiones stulte imaginatur, quod in unum concursus rerum increatarum, et revera simplicium, compositionem nullam facit. » Et Coccinus ille, qui fuit patriarcha, in nono capite ex iis duodecim capitibus, quæ edidit, « Nos, ait, cum didicerimus a sanctis, quod neque hominem faciunt proprietates naturales unquam compositum, sed neque artificiosi sermones et disciplinæ. Nemo enim dixerit unquam hominem compositum, quoniam habet naturam et operationem naturalem, vel quod habeat naturam, et artem grammaticam, vel fabrillem, vel forsân artem agriculturæ. Quod si in hominibus ita se res habet, quid in Deo dicendum est, qui omnia supernaturaliter habet? Sed compositio tunc fit et dicitur, quando duæ res singulæ habent propriam subsistentiam, quarum unaquæque possit esse per se, et considerari sine altera, quando ejusmodi composita et conjuncta fuerint ad invicem in unam subsistentiam, verbi gratia, ut in homine anima et corpus, vel in consurrença domo lapides, ligna et ferrum; hæc enim singula per se subsistentiam habent, et cum conjuncta et composita inter se in unam subsistentiam fuerint, tunc dicitur compositio, vel conjunctio duarum rerum, vel plurium subsistentium. »

Et in tomo communiter omnes decreverunt :

« Post hæc quæsimus a sanctis, utrum possit quispiam ullam compositionem in Deo animadvertere propter differentiam, quæ est inter divinam substantiam et operationem. Ostensum est igitur a sanctis omnibus prædicatum fuisse, quod nullam compositionem propter id in Deo existimare licet. » Et in anathematismis pronuntiant :

« Iis qui sentiunt, ac dicunt, compositionem all-

um cum differentia hæc nihil noceat omnino divinæ

Præterea dogmatizant, quod non distinguuntur quodam modo inter se tres Deitatis personæ, quatenus personæ sunt. Sed et ad potentias et

operationes alternatim se habent personæ. Atque A
asserit Palamas in oratione, quam scripsit ad
Paulum Asan : « Quando divinum numen dividi-
tur secundum hypostases, indivisibilitatem habet
secundum operationes ; quando vero secundum po-
tentias et operationes dividitur, indivisibile man-
net secundum hypostases. » Et in alia oratione,
cujus initium : *Merito igitur oratio* : « Quoniam
enim secundum hypostases et operationes Numen
divinum distinguitur, diversitas secundum alteram
distinctionem cernitur, cum alternatim ad invicem
se habeant. Nam divinarum hypostaseon propria
nomina sunt communia operationibus, quæ vero
sunt communia hypostasibus, divinarum operatio-
num sunt propria. »

Præterea dogmatizant, non sufficere uni Deitati B
trium personarum potentiam et operationem esse
per se existentem, et per se subsistentem, sed
opus etiam illi esse aliam quoque non subsisten-
tem, et asserit Palamas in uno ex suis dialogis :
« Pater quidem habet Filium, sapientiam, et po-
tentiam, atque vitam et operationem substantialem
et naturalem ; Filius autem erit sine potentia, sine
vita et sine operatione ; vel etiam tota substantia
sanctæ Trinitatis. » Et in tomo synodice hæc
enuntiant : « Ex his igitur sancta synodus, Eviden-
ter, inquit, ostensum est, quod qui dicit, solum
Filius et Spiritum sanctum operationes increatas
esse Dei, tanquam qui non censeat communem
operationem naturalem trium hypostaseon, Mar-
cellii, et Photini, atque Sophronii hæresim olim
demortuam et abolitam in Ecclesiam Dei audet
inducere. » Et paulo post : « Nobis vero modo
non est sermo de hac, sed de communi, quæ est
unius trium personarum Deitatis, quæ hypostasis
non est, sed natura, et supernaturaliter adest
unicuique divinarum hypostaseon. »

Præterea dogmatizant eos qui apud ipsos pur-
gantur, et ejusmodi operationum effecta, increa-
tos, et increata evadere. Atque ait Palamas in
epistola ad Acindynum : « Videsne clare quod in-
creata sit gratia? Non tantum autem ejusmodi
gratia est increata, sed et effectum hujusmodi Dei
operationis increatum est. Propterea igitur et ma-
gnus Paulus cum non amplius viveret temporalem
hanc vitam, sed eam quæ erat inhabitantis Verbi,
divinam et æternam, sine principio factus est, et
sine fine per gratiam. » Et paulo post : « Creatus
igitur erat Paulus quandiu vivebat vitam, jussu
Dei ex non entibus factam, quando vero non am-
plius hanc vivebat, sed eam quæ in habitatione Dei
accessit, increatus per gratiam evasit, et omnis,
qui Verbum Dei efficax et vivum adeptus est. » Et
rursus in eadem epistola : « Quomodo igitur quis-
piam concesserit, quamvis divinarum personarum
nullam rationem habuerit, unum esse increatum,
nisi natura adjecerit, cum quidam sint per gratiam
increati atque dii, et respondentem sibi necessario
deitate habeant? » Et rursus : « Sed enim iu-

εναλλάξ ἔχουσι τὰ προσωπα. Καί φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν
λόγῳ τῷ πρὸς Παῦλον τὸν Ἀσάν, « Ἦνίκα διαιρεῖται
τὸ θεῖον κατὰ τὰς ὑποστάσεις, τὸ ἀδιαίρετον ἔχει
κατὰ τὰς ἐνεργείας ἢ ἡνίκα δὲ κατὰ τὰς δυνάμεις καὶ
ἐνεργείας διαιρεῖται, μένει κατὰ τὰς ὑποστάσεις
ἀδιαίρετον. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ, οὗ ἡ ἀρχή, *Εὐλόγως*
μὲν οὖν ὁ λόγος : « Ἐπεὶ γὰρ κατὰ τὰς ὑποστάσεις
καὶ τὰς ἐνεργείας διακρίνεται τὸ θεῖον, ἐτερότης
καθ' ἑτέραν διάκρισιν ὁρᾶται ἐναλλάξ πρὸς ἀλλήλας
ἔχουσῶν. Τὰ μὲν γὰρ ἴδια τῶν θεῶν ὑποστάσεων
νόματα κοινὰ ἐστὶ ταῖς ἐνεργείαις, τὰ δὲ κοινὰ
ταῖς ὑποστάσεσιν, ἴδια τῶν θεῶν ἐνεργειῶν νό-
ματα. »

« Ἐτι δογματίζουσι μὴ ἔξαρκεῖν τῇ τρισυποστάτῳ
θεότητι αὐθόπαρκτον καὶ αὐθυπόστατον δύναντο
καὶ ἐνέργειαν εἶναι, ἀλλὰ προσδεῖσθαι καὶ ἐτέρας
ἀνυποστάτου. Καὶ φησιν ὁ Παλαμᾶς ἐν τινι τῶν
διαλόγων αὐτοῦ : « Ὁ μὲν Πατήρ ἔχει σοφίαν καὶ
δύναμιν καὶ ζωὴν καὶ ἐνέργειαν ἐν τῷ ἴδιῳ οὐσιώδη
καὶ φυσικῇ· ὁ δὲ Υἱὸς ἀθύνατος ἐστὶ καὶ ἄζωος,
καὶ ἀνενέργητος, ἡ καὶ ὅλη ἡ οὐσία τῆς ἁγίας
Τριάδος. » Καὶ ἐν τῷ τόμῳ συνοδικῶς ἀποφαίνονται·
« Ἐκ δὲ τούτων ἡ θεία σύνοδος, Σαφῶς ἀποδέδει-
κται, φησὶν, ὡς ὁ λέγων μόνον τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀκτίστους ἐνεργείας εἶναι τοῦ Θεοῦ,
ὡς μὴ κοινῇ ἐνέργειαν δοξάζων φυσικῇ τῶν τριῶν
ὑποστάσεων, τὴν Μαρκελοῦ καὶ Φωταίνου καὶ Σω-
φρονίου αἵρεσιν πάσαις τεθνηκυῖαν καὶ καταργηθῆ-
σαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τολμᾶ παρεστᾶειν Θεοῦ. »
C
Καὶ μετ' ὀλίγα : « Ἡμεῖν δὲ ἀρτίως ὁ λόγος οὐ πρὸς
ταύτης, ἀλλὰ περὶ τῆς κοινῆς τῆς τρισυποστάτου
θεότητος, ἥτις οὐχ ὑπόστασις ἐστίν, ἀλλὰ φύσις καὶ
ὑπερφῶς πρόσθετον ἐκδέσθαι τῶν θεαρχικῶν ὑπο-
στάσεων. »

« Ἐτι δογματίζουσι τοὺς παρ' αὐτοῖς κεκαθαριμέ-
νους καὶ τὰ τῶν τοιοῦτων ἐνεργειῶν ἀποτελέσματα
ἀκτίστους καὶ ἀκτίστα ἀποτελεῖσθαι. Καὶ φησιν ὁ
Παλαμᾶς ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀκίνθυον ἐπιστολῇ·
« Ὅρθως σαφῶς, ὅτι ἀκτίστος ἡ χάρις. Οὐ μόνον
δὲ ἡ τοιαύτη χάρις ἀκτίστος ἐστίν, ἀλλὰ καὶ τὸ
ἀποτέλεσμα τῆς τοῦ Θεοῦ τοιαύτης ἐνεργείας ἀκτι-
στόν ἐστι. Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Παῦλος τὴν χρο-
νικῇ μῆκετι ζῶν ζωῇ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος
Λόγου θεῖαν καὶ αἰδίου, ἀναρχοῦ γέγονε καὶ ἀτελευ-
τητος χάριτι. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Κτιστὸς οὖν ἦν ὁ
Παῦλος μέχρις ἂν ἐξῆ τὴν προστάγματι Θεοῦ ἐξ
οὐκ ὄντων γενοῦσαν ζωῇ. Ὅτε δὲ μῆκετι ταύτην
ἐξῆ, ἀλλὰ τὴν ἐνοικήσει τοῦ Θεοῦ προσγενομένην,
ἀκτίστο· γέγονε τῇ χάριτι· καὶ πᾶς ὁ ζῶντα καὶ
ἐνεργῶντα μόνον τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον κτησάμενος. »
D
Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ· « Πῶς οὖν ἂν τις συγχωρή-
σει, πλὴν τῶν θεῶν ἐνεργειῶν μηδένα ποιήσῃται
λόγον, ἐν τῷ ἀκτίστον ὑπάρχειν, μὴ τῇ φύσει προ-
κείμενον, ἐστὶν ὧν χάριτι ἀκτίστον ὄντων καὶ θεῶν,
καὶ κατάλληλον ἑαυτοῖς ἐξ ἀνάγκης θεότητα ἔχόν-
των; » Καὶ πάλιν, « Ἀλλὰ γὰρ ἀκτίστοι μὲν οὗτοι.

πάντες· χάριτι, ὡς περ δὴ καὶ Θεοί· αὐτὴ δ' ἡ χάρις ἄκτιστος, ὡς μικρὸν ἀνωτέρω προαποδείδειται. »

Καὶ πάλιν, « Αἱ τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαι ἀκτιστοὶ εἰσιν, εἰ καὶ τὰ πλείω τῶν ἀποτελεσμάτων τούτων κτίσματα εἰσι. » Καὶ ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Φιλοκεινοῦσι μὲν*, « Πῶς εὖν οὐκ ἀκτιστος ἡ χάρις δι' ἣν καὶ οἱ μετασχῆκότες αὐτῆς ἀναρχοὶ καὶ ἀκτιστοὶ καὶ ἀταλεύτητοι, καὶ ἀίδιοι, καὶ οὐράνιοι κατ' αὐτὴν παρὰ τῶν Πατέρων προσηγορεύθησαν; »

« Ἐτι δογματίζουσι πολλὰς ὑπόστασις εἶναι τοῦ Θεοῦ. Καὶ φησὶν ὁ Παλαμᾶς, « Ἄλλ' ἐπεὶ πολλὰς καὶ διαφόρους ὑποστάσεις καὶ δυνάμεις καὶ ἐνεργείας ὁ Θεὸς ἔχει, εἰ μὴ ἔν τι τὸ αἴτιον ἐν αὐταῖς, πολλὰ καὶ διάφορα ἔσονται ἀρχαὶ τῆς θεότητος. »

« Ἐτι δογματίζουσι καὶ τὰς πολλὰς ταύτας ἐνεργείας οὐσίας εἶναι. Καὶ φησὶν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ πρὸς τὸν Αἰνὸν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Αἰδοῦς ὄντως οἰχομένης*, « Καὶ μὴν κατὰ τὸν πολλὸν ὄντως καὶ πνευματικῆτον νοῦν τῶν ἱερῶν Πατέρων φαίη ἂν τις καὶ οὐσίαν εὐσεβῶς ἐκάστην τῶν τοῦ Θεοῦ ἐνεργειῶν. »

« Ἐπι φρονοῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ φθαρτικὴν εἶναι καὶ ἀναλωτικὴν, εἴπερ ἔσται μεθεκτὴ. Καὶ φησὶν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῷ πρὸς Ἀκινδύον πέμπτῳ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Ἄλλὰ τίς ἂν*· « Αὐτῆ τοῖνον καθ' αὐτὴν ἡ θεία μεταχομένη καὶ λαμβανομένη φύσις ἡ φερμὸν παύεται, ἢ τὴν παθητικὴν ἐξαναλώσασα φθάσει φύσιν πρὶν ἂν ληφθῆ. » Καὶ πάλιν, « Εἰ ὅμως ἔστιν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἀξίοις, ὅτι ποτὲ ἔστι κατ' οὐσίαν, ἢ φύσει θεοὺς εἶναι ἀνάγκη, οὐ χάριτι τοῦ θεοῦ μετόχους, ἢ κατακαῆναι καὶ διαφθαρῆναι. Καὶ ἐν τῷ τόμῳ σαφῶς ἐπεκύρωσαν τοῦτο, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ εἰπόντες, διὰ τὸ παρὰ τῶν ἁγίων εἰρησθαι ταύτην ἀπροσπέλαστον καὶ ἀμέθεκτον, φθαρτικὴν ἡμᾶς εἶναι νομίζουσι, τοὺς ὄρω παρὰ ταύτης φρονούντας, ὡς τόλμης ἀσεβοῦς! ἀπεφῆναντο καὶ ταῦτα πρὸς Μωυσοῦν τοῦ Θεοῦ εἰρηκότες, « Οὐδὲ ἴς βῆται τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται. »

« Ἐτι ἐτόλμησαν οἱ πάντ' ἀναίθετες εἰπεῖν, ὅτι ἀνάλογόν ἐστιν ὡς περ τὰ ἐν τῷ νόμῳ μυστήρια πρὸς τὰς τῶν εὐαγγελικῶν κηρυγμάτων παραδόσεις, ὅτι καὶ αὐταὶ πρὸς τὰ νέα Παλαμικὰ δόγματα. Φησὶ γὰρ ὁ παρὰ τοῦ εἰς πατριάρχην χρηματίσαντος Κοκκίνου ἐκτεθεὶς ὡς ἀπὸ τῶν Ἀγιορευτικῶν τόμοις συστατικὸς ὢν τοῦ Παλαμᾶ τάδε· « Τὰ μὲν ἀρτίως καθωμίλημένα, καὶ κοινῇ πᾶσιν ἔγνωσμένα, καὶ παρῆρησα κηρυττόμενα δόγματα, διὰ Μωυσέως ὑπῆρχε νόμοις μυστήρια, τοῖς προφήταις μόνοις ἐν Πνεύματι προορώμενα· τὰ δ' ἐπηγγελμένα τοῖς ἁγίοις ἀγαθὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν ἐστις πολιτείας μυστήρια τοῖς διὰ τοῦ Πνεύματος ὄρβῃν ἠξιωμένοις καὶ τούτοις μετρίως ἐν ἀρραβῶνος μέρει διδόμενά τε καὶ προορώμενα. Ἄλλ' ὡς περ εἰ τις τῶν Ἰουδαίων μὴ μετ' εὐλασίας ἀκούων τῶν προφητῶν λεγόντων Λόγον καὶ Πνεῦμα Θεοῦ συναδιά τε καὶ προαιώνια, συνέσχευ

creati quidem isti omnes sunt gratia, quemadmodum sane et dii; ipsa vero gratia increata est, ut paulo superius demonstratum est. »

Et rursus : « Dei operationes increatae sunt, quamvis pleraque horum effectuum creaturae sint. » Et in oratione, cujus initium : *Contendant quidem* : « Igitur qui fieri potest, ut non sit increata gratia, per quam et qui participes ejus facti sunt, sine principio et increati, sineque carentes, et sempiterni atque caelestes secundum ipsam a Patribus appellati sunt? »

Præterea dogmatizant, multas hypostases esse Dei; atque ait Palamas : « Sed quoniam multas et diversas hypostases, et potentias, et operationes Deus habet, nisi unum aliquid in ipsis sit causa, multa et diversa erunt principia deitatis. »

Præterea dogmatizant, etiam has multas operationes esse substantias; atque ait Palamas, in oratione ad episcopum Anensem, cujus initium, *Verecundia revera amissa* : « Et tamen secundum multam revera et a spiritu excitatam mentem sanctorum Patrum, dixerit aliquis, etiam substantiam pie, unamquamque Dei operationem. »

Præterea sentiunt substantiam Dei fore corruptivam, et consumptivam, si erit communicabilia, atque ait Palamas, in quinta oratione ad Acindynum, cujus initium : *Verum quisnam* : « Ipsa igitur per se divina participata et sumpta natura vel commistione patietur, vel passivam naturam, antequam sumatur, absumens exhauriet. » Et rursus : « Si omnino Deus est in hominibus dignis, quidquid illud tandem sit secundum substantiam, vel ut sint natura dii, non gratia, qui Dei participes sunt, vel comburantur et intereant necesse est. » Et in tomo clare id decreto confirmarunt, atque dixerunt : « Nos substantiam Dei existimare esse corruptibilem (o audaciam impiam!) qui de ea ita sentimus; eo quod a sanctis dicta sit inaccessibleis et incommunicabilis, præsertim cum Deus ad Moysen dixerit : « Nemo videbit faciem meam et vivet. »

Præterea in omnibus impudentes ausi sunt dicere proportionem esse. Ut se habent mysteria legis antiquæ ad traditiones evangelicas, ita etiam prædicationes evangelicæ ad nova Palamæ dogmata. Tomus enim editus ab illo Coccino, qui fuit patriarcha, nomine monachorum Sancti Montis, ubi Palamas commendatur et approbatur, hæc habet ad verbum : « Ea, de quibus modo sermo habitus est, et ab omnibus communiter sancita sunt, quæque libere prædicantur dogmata, per Moysen erant legis mysteria, quæ tantum prophetae in Spiritu prævidebant, quæ vero promissa sunt sanctis bona in futuro sæculo, sunt mysteria evangelici status, iis qui per Spiritum sanctum ea videre digni facti sunt; hisque mediocriter loco arrhabonis dantur, et ab iis prævidentur. Cæterum quemadmodum si quis ex Judæis non caute audiens prophetas, qui dicunt, Verbum et Spiritum Dei esse cœterna et

ante sæcula, contineret aures, existimans se audire pietati voces interdictas, et ejus vocis contrarias, quæ apud pios in confesso est, « Dominus Deus, Dominus unus est, » ita etiam nunc forte idem eveniret, si quis non caute audiat mysteria Spiritus, quæ solis sunt nota iis qui virtute purgati sunt. » Et rursus, quemadmodum prædictionum illarum exitus declaravit quæ tunc erant mysteria, consentire cum iis quæ postea patefacta sunt, et nunc credimus in Patrem, Filium et Spiritum sanctum, Deitatem trium personarum, naturam, sic etiam in futuro sæculo quando revelabitur suis temporibus secundum ineffabilem manifestationem Dei, qui est unus in tribus perfectis hypostasibus, omnibus constabit mysteria, cum iis quæ sunt manifestata, consentanea esse. Oportet autem et illud considerare, quod quamvis postea in finibus orbis terræ constitit, tres in Deitate hypostasēs, nequaquam rationem monarchiæ labefactare, sed illis quidem prophetis etiam ante exitum verum notum fuisse, iisdemque persuasum, communiter tamen non acceptatum fuisse. Ita etiam nunc non ignoramus tum eorum quæ palam prædicantur, rationes confessionis, tum etiam eorum quæ nunc mystice in Spiritu dignis præmonstrantur.

Hæc ex multis atque innumcris Palamæ profanis dogmatibus selecta hic exposuimus, multitudinem molestam esse arbitrati, proptereaque eam aversati sumus. Puto autem satis esse ad exprimendam eorum fidem, quæ omnino extra limites est ejus fidei, quæ in Ecclesia sancta, catholica et apostolica prædicatur.

Αὐτὰ τὰ ὅσα δοκῶν ἀπηγορευμένων-ἀκούειν τῆ εὐσεβείᾳ φωνῶν, καὶ τῆς ἀνωμολογημένης τοῖς εὐσεβέσι φωνῆς ἐναντίων, δηλονότι τῆς λεγούσης, « Κύριος ὁ Θεός, Κύριος εἷς ἐστίν. » οὕτω καὶ νῦν τάχα ἀνπάθοι τις, μὴ μετ' εὐλαθείας ἀκούων τῶν μόνως ἐγνωσμένων τοῖς δι' ἀρετὴν κεκαθαρμένοις μυστηρίων τοῦ Πνεύματος· ἀλλ' ὡς περ αὐθις ἡ τῶν προβήσεων ἐκείνων ἔκβασις σύμφωνα τοῖς φανεροῖς ἀνέδειξε τὰ τότε μυστήρια, καὶ πιστεύομεν νῦν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἄγιον Πνεῦμα θεότητα τρισυπόστατον, φύσει μίαν· οὕτω καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐν καιροῖς ἰδίως ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὴν ἀφατον ἔκφρασιν τοῦ ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσιν ἐνός Θεοῦ, σύμφωνα πᾶσιν ἀναφανήσεται τοῖς φανεροῖς τὰ μυστήρια. Δεῖ μέντοι κάκεινο σκοπεῖν, ὡς εἰ καὶ τοῖς πέρασι τῆς γῆς ὑστερον ἐξεφάνη τὸ τρισυπόστατον τῆς θεότητος τῶ λόγῳ τῆς μοναρχίας μηδαμῶς λυμαινόμενον, ἀλλὰ τοῖς μὲν προφήταις ἐκείνοις καὶ πρὸ τῆς ἐκβάσεως τῶν πραγμάτων ἀκριβῶς ἐγινώσκετο, τοῖς δ' αὐτοῖς τηλικαῦτα παιθομένοις ἀπαράδεκτον ἦν· τὸν ἴσον δὲρα τρόπον οὐδὲ νῦν τοὺς λόγους τῆς ὁμολογίας ἀγνοοῦμεν τῶν τε παρρησίᾳ κηρυττομένων, καὶ τῶν νῦν μυστικῶς ἐν Πνεύματι τοῖς ἀξίοις προφανομένων.

Ταῦτα ἐκ πολλῶν καὶ ἀναριθμητῶν τῶν τοῦ Παλαμᾶ βεβήλων δογμάτων ἐκλεγέντα ἐνταῦθα ἡμῖν ἐξετέθησαν, τὸ πλῆθος φορτικὸν εἶναι ἠγησαμένοις. Οἶμαι δ' ἱκανὰ εἶναι τῶν αὐτῶν παραστήσαι πίστιν. Ἐξω παντελῶς τῶν ὄρων οὖσαν τῆς ἐν τῇ ἀγίᾳ καὶ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ κηρυττομένης πίστεως.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΛΕΓΟΝΤΑΣ, ΟΤΙ Ο ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΟΥΚ ΕΣΤΙΝ ΕΚ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ.

EJUSDEM

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI

AD EOS, QUI DICUNT, FILIUM DEI NON ESSE EX SUBSTANTIA PATRIS.

CAPUT PRIMUM.

Quod ex eo quod negant Filium Dei ex substantia esse Patris multa sequantur absurda.

Quod in sancta Trinitate antiquorum quidem hæreticorum esset a substantia Patris scindere Filium, et eum ex substantia Patris esse ac generari

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅτι τοῖς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀγροῦμένοις πολλὰ τὰ ἄτοπα ἐπεταί.

Ὅτι μὲν ἐπὶ τῆς ἀγίας Τριάδος τῶν καλαῶν αἰρετικῶν ἦν τὸν Υἱὸν τέμνειν τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἶναι.

καὶ γεννᾶσθαι παντελῶς ἀπειροῦσθαι, ἄλλον, τῆς Ἐκκλησίας διαβρῆδην Ἄρειον καὶ τοὺς τοιαῦτα τολμήσαντας παραπεμπούσης ἀξίως τῷ ἀναθέματι. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα καὶ τινες ἀνοήτως παρεισάγειν τολμῶσιν, οἱ τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ τῆς ὑποστάσεως, ἢ τῆς πατρικῆς ιδιότητος εἶναι ὁμολογούσιν, ἐκ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν γεννᾶσθαι οὐ παραδέχονται· Ἐδεῖ μὴδ' ἡστινοσοῦν ἀποκριθεὶς ἀξιοῦν τοὺς οὐ τοσοῦτον ἀμαθῶς τε καὶ ἀκαταδεύτως, ὅσον δυσσεβῶς οὕτω θεολογούσας, καὶ φανερωῶς τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀνατρέποντας. Πλὴν ἐπειδὴ πᾶν ὕψωμα κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἐπαιρόμενον, ὅσον ἡ δύναμις ἐπιτρέψει, καθαιρεῖν καὶ ἐξελέγχειν ἀναγκαῖον πειρᾶσθαι, καὶ κατὰ τὸν κορυφαῖον τῶν ἀποστόλων Πέτρον ἐτοίμους γίνεσθαι χρῆ παντὶ τῷ ζητοῦντι διδόναι λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν πίστεως, δεικτέον ἂν εἴη πολλὰ τῶν ὁμολογουμένων τῇ καθολικῇ πίστει τοὺς ταῦτα λέγοντας ἀναρεῖν ἀναγκάζεσθαι, πολλοὶ τε τοῖς ἀτόποις ἐνέχεσθαι, καὶ ὅλων ἐκλείων μὴδὲν τῶν παλαιῶν αἰρετικῶν διαφέρειν.

Πρῶτον τοίνυν ἐρωτητέον αὐτοὺς, τίποτε τὴν ὑπόστασιν εἶναι νομίζουσιν, ἢ τὴν πατρικὴν ιδιότητα, τὴν πατρότητα δηλονότι· ἵνα πρὸς τι ὁμολογούμενον τοὺς λόγους ποιῶμεν, καὶ ἐπειδὴ τὴν οὐσίαν πρὸς τὴν ὑπόστασιν ἀντιδιαירוῦσι, καὶ θάτερον οὐχ ὅλον τὸ ἕτερον φασί, παντὶ δηλον, ὅτι τὴν ὑπόστασιν ὁμολογήσουσιν εἶναι οὐκ οὐσίαν. Τὸ γὰρ ἀντικείμενον τῇ οὐσίᾳ οὐκ ἔστιν οὐσία, καὶ ἡ οὐσία πρὸς τὸ μὴ ὂν οὐσία ἀντίκειται. Ἀλλὰ τὸ μὴ ὂν οὐσία οὐκ ἔστιν οὐσία· ὃ δὲ οὐκ ἔστιν οὐσία, ἀνούσιον· τὸ δὲ ἀνούσιον ἀνυπόστατον· ὥστε τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν ἀνυπόστατον τιθενται. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐξ ὧν αὐτοὶ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας διαλέγονται παριστῶσιν. Ἐκεῖ γὰρ τὸν Θεὸν εἰς οὐσίαν καὶ ἐνεργίαν διελόντες, καὶ ἄλλο μὲν τὴν οὐσίαν θέμενοι, ἕτερον δὲ τὴν ἐνεργίαν, καὶ ταύτην ἀντιδιελόντες πρὸς τὴν οὐσίαν, καὶ ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον ὀρισάμενοι, φανερὸν ὅτι κἀνταῦθα τὴν ὑπόστασιν ἕτερον τῆς οὐσίας λέγοντες ἐν τῇ τάξει τῆς ἐνεργείας ταύτην θήσουσιν. Ἐπειπερ οὐχ ἔξουσιν ἄλλο τρίτον, ὃ μὴτ' οὐσία, μὴτ' ἐνεργεία ἔστιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶν γὰρ, φασίν, ἐπὶ Θεοῦ, ὡς αὐτοὶ διεύλον, ἢ οὐσία, ἢ ἐνεργεία ἔστι· τὸ γὰρ συμβεβηκός· οὐδ' αὐτοὶ παραδέχονται, ἀλλὰ τὴν ἐνεργίαν ἀνυπόστατον ἡγοῦνται, ὥστε καὶ τὴν ὑπόστασιν, ἣν ἕτερον τῆς οὐσίας ἰσχυρίζονται, ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον ὁμολογεῖν κατὰ τὰς αὐτῶν ἀναγκάζονται θέσεις. Εἰ δὲ καὶ τρίτον βούλονται τὴν ὑπόστασιν τιθεῖναι, πρῶτον μὲν παρὰ τὰς αὐτῶν ἔστι θέσεις, καθ' ἃς ἄπλῶς τὸν Θεὸν εἰς οὐσίαν διαίρουσι καὶ ἐνεργίαν· ἔπειτα, ὅτι μὲν δεῖ περὶ τῆς ὑποστάσεως φρονεῖν μετ' ὀλίγον ῥηθῆσεται· πρὸς δὲ τὸ παρὸν, ὅτι οὐ φασίν αὐτὴν οὐσίαν εἶναι, τοῦτο μόνον ἀρκεῖ. Ὅτι δὲ τὸν Θεὸν εἰς οὐσίαν διελόντες καὶ ἐνεργίαν, ἀνούσιον τὴν ἐνεργίαν κατ' ἀνυπόστατον πιστεύουσι, δηλον ἐκ τῶν περιειλημμένων τῷ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας τόμῳ, ὃν εἰς ὁμολογίαν τῆς ἑαυτῶν πίστεως ἀνέγραψαν. Οὕτω γὰρ ἐκεῖ πρὸς τῷ τέλει κέεται· Ἡμῖν

A omnino inficiari, manifestum est : cum Ecclesia palam Arium, et eos qui ejusmodi res ausi sint, merito anathemate percusserit. Quoniam vero hæc etiam nunc nonnulli temere inducere audent, qui Filium ex Patre quidem, et ex hypostasi, et paterna proprietate esse fatentur, non autem ex substantia Patris eum generari admittunt, oportebat eos nec qualicunque responsione dignos censere, qui non tam stulte atque imperite, quam impie sic de Deo disserunt, ac manifeste principia fidei funditus evertunt. Quia tamen omne, quod se extollit contra Dei cognitionem pro virili destruere ac redarguere necessario nitendum est, et juxta principem apostolorum Petrum paratos esse oportet ad reddendam rationem omni quærenti de ea quæ in nobis est fide; demonstrandum est, eos qui hæc aiunt, multa invitos cogi destruere, quæ fide catholica exploratissima sunt, multisque absurdis premi; atque ab illis antiquis hæreticis nihil plane differre.

B Primum igitur quærendum ab illis, quidnam hypostasim esse existiment, sive Patris proprietatem, paternitatem videlicet; ut posito aliquo in quo convenimus, verba faciamus. Et quoniam substantiam et hypostasim ex adverso opponunt, et alterum aiunt esse, non quale est alterum, cuilibet manifestum est, quod hypostasim non esse substantiam haud dubie concedent. Quod enim opponitur substantiæ, non est substantia, et substantia illi, quod non est substantia, opponitur; sed quod non est substantia, substantia utique non est; quod autem non est substantia, non substantiale est; quod autem non substantiale est, non subsistit; itaque Patris hypostasim non subsistentem ponunt. Hoc idem ostendunt se sentire ex iis quæ ipsi de substantia et operatione disputant. Ibi enim Deum in substantiam et operationem dividentes, atque aliud quidem ponentes esse substantiam, aliud vero operationem, dum hanc a substantia distinguunt, et eam neque substantialem, neque subsistentem statuunt; manifestum est, quod etiam hoc loco hypostasim a substantia distinguentes, ejusdem ordinis hypostasim et operationem constituent. Non enim habebunt aliud tertium, quod in Deo neque substantia, neque operatio sit. Omne enim, aiunt, in Deo, ut ipsi diviserunt, aut substantia, aut operatio est; accidens enim neque ipsi admittunt, sed operationem non subsistentem esse existimant adeo ut hypostasim, quam aliud a substantia esse contendunt, secundum suas positiones non substantialem esse, neque subsistentem fateri cogantur. Quod si tertium quiddam hypostasim esse facere volunt, primum quidem hoc præter eorum positiones est, juxta quas simpliciter Deum in substantiam et operationem dividunt. Deinde quid sentiendum sit de hypostasi paulo post dicitur. In præsentia vero satis est, quod eam substantiam esse negant. Quod autem Deum dividentes in substantiam et operationem, arbitrarij ope-

rationem non esse substantialem, neque subsistentem, clarum est ex his quæ continet eorum tomus de substantia et operatione, quem ad profitendum suam fidem conscripserunt; sic enim ibi circa finem habet. Nobis vero modo sermo est, non de hac operatione ac potentia, scilicet Filii et Spiritus, sed de illa, quæ communis est tribus divinis personis quæ non est hypostasis. Præterea in eodem tomo circa principium aiunt quod increatum sit lumen transfigurationis Domini, et quod hoc non sit substantia Dei. Privatim vero ait etiam Palamas in suo *Theophanis et Theotimi* dialogo: « Quamvis enim neque hypostasis, neque substantia sit hæc deitas (lumen transfigurationis), nihilominus increata est atque cœterna substantiæ Dei. » Sed et ipse Thessalonicensis Cabasilas Nilus in oratione, substantia quidem per se subsistit, operatio vero per

Cum igitur hypostasim et operationem, ex his quæ dicunt, non subsistere ostensum sit, præsertim a viris quos ipsi ob pietatem (ut id etiam in tomo aiunt) veterum choro sanctorum atque doctorum ascribunt, et eos æque nunc atque illos colunt: quandoquidem hypostasim aliam rem præter substantiam aiunt: erit secundum ipsos hypostasis non substantialis, substantia autem non subsistentialis; et quoniam theologo de divina generatione Filii loquuntur indifferenter, et nunc quidem eum ex substantia Patris generari theologice disserunt, nunc vero ex hypostasi, siquidem aliud est substantia, et aliud hypostasis iuxta modum, quem ipsi adversarii intelligunt, alterutrum erit, aut duos filios ex Patre generari fatendum ipsis erit, aut non unam esse ac simplicem Filii generationem.

Præterea, quoniam proprietates constituere hypostases dicuntur, ut paternitas hypostasim Patris, hypostasis vero Patris est persona Patris, quippe hypostasis et persona idem est apud theologos, concedent ex non subsistente esse subsistens, ipsam videlicet personam Patris. Quod enim persona Patris subsistat, fides fatetur. Quia enim proprietates personarum, quarum sunt proprietates, hypostaticæ sunt, personas constituentes, necesse est, Patrem non carere causa, sed ab aliquo esse et ex non subsistente, ut dictum est, aliquid esse subsistens, et ex non hypostasi esse hypostasim, idque vel secundum generationem, vel processione, vel si aliter fingere volunt, atque ita duæ species Trinitatis apparebunt, una quidem ex paternitate, et quæcumque ex paternitate proveniunt, ipsa filiatio, et spiratio, si opus est ita nominare. Altera species Pater, Filius et Spiritus sanctus, sive tres personæ.

Præterea fatebuntur non esse personam ex persona, sed relationem ex relatione: quia enim persona est substantia cum quadam proprietate (persona enim dicta est Damasceno id quod est commune cum proprio), substantia vero una cum sit

Α δὲ ἀρτίως ὁ λόγος ὡς περὶ ταύτης τῆς ἐνεργείας καὶ θυλάμειος, ἤγουν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ περὶ τῆς κοινῆς τῆς τρισωποστάτου Θεότητος, ἥτις οὐχ ὑπόστασις ἐστίν. Ἔτι ἐν αὐτῷ πρὸς τῆ ἀρχῇ, ὅτι τε ἀκτιστὸν ἐστὶ τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, καὶ ὅτι οὐκ ἐστὶ τοῦτο ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἰδία δὲ φησὶ καὶ ὁ Παλαμάς ἐν τῷ κατὰ Θεοφάνη καὶ Θεότιμον διαλόγῳ αὐτοῦ, « Εἰ γὰρ μὴ θ' ὑπόστασις, μὴ τ' οὐσία ἢ θεότης αὐτῆ κείνου, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἀκτιστὸς ἐστὶ καὶ συναΐδιος τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Καθάσιλας Νεῖλος ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Κανὼν ἐστὶ θεολογικὸς*, φησὶν, « Ἡ μὲν οὐσία ὑφέστηκε καθ' ἐαυτὴν ἢ δὲ ἐνεργεῖα οὐχ ὑφέστηκε καθ' ἐαυτὴν. »

Β τῆν. »
cojus initium: *Canon est theologicus*, sit, « Sub se non subsistit. »

Γ Τοῦ μὲν οὖν οὐχ ὑφεστηκέναι τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ἐνεργεῖαν ἐξ ὧν λέγουσιν ἀποβεδειγμένον, καὶ παρ' ἀνθρώπων, οὗς αὐτοὶ διὰ τὴν εὐσέβειαν, ὡς καὶ τοῦτο ἐν τῷ τόμῳ φασι, τῷ χορῷ τῶν παλαιῶν ἀγίων καὶ διδασκάλων ἐγγράφαντες ἐπίσης τῶν ἐκείνοις τιμῶσιν, ἐπειδὴ τὴν ὑπόστασιν ἄλλο παρὰ τὴν οὐσίαν πρῶτῳ φασι, ἔσται κατ' αὐτοὺς ἀνοήσιος μὲν ὑπόστασις, οὐσία δὲ ἀνυπόστατος. Καὶ ἐπιπροσδιορίσας οἱ θεολόγοι περὶ τῆς θείας γεννήσεως διαλεγόμενοι τοῦ Υἱοῦ, ποτὲ μὲν αὐτὸν ἰσχυρῶς τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννάσθαι θεολογοῦσι, ποτὲ δὲ ἐκ τῆς υποστάσεως, εἴπερ ἄλλο οὐσία, καὶ ἄλλο ὑπόστασις καθ' ὅν τρόπον οἱ ἐνεπιτάμειοι νομοῦν, δυοῖν ἔστω θάτερον, ἢ δύο υἱοὺς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννάσθαι ὁμολογήσουσι, τὸν μὲν ἐκ τῆς οὐσίας, τὸν δὲ ἐκ τῆς υποστάσεως: ἢ μὴ μίαν καὶ ἀπλήν εἶναι τῷ Υἱοῦ τὴν γέννησιν.

Ἔτι, ἐπεὶ αἱ ἰδιότητες τὰς ὑποστάσεις ὑφίστην ὁμολογούντας ὅσον ἢ πατρότης τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν, ἢ δὲ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις τὸ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ πρόσωπον, ὑπόστασις γὰρ καὶ πρόσωπον παρὰ τοῖς θεολόγοις ταυτὴ ὁμολογήσουσιν ἐκ τοῦ μὴ ὑφεστώτος τὸ ὑφεστώ, αὐτὸ δηλαδὴ τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς. Τὸ γὰρ τὸ τοῦ Πατρὸς ὑφεστηκέναι πρόσωπον παρὰ τῆς πίστεως φημολόγηται. Ἐπεὶ γὰρ αἱ ἰδιότητες τῶν προσώπων, ὧν εἰσιν ἰδιότητες, ὑποστατικαὶ εἰσι ταῦτα ὑφιστώσαι, ἀνάγκη μὴ ἀνάτιον εἶναι τὸν Πατέρα, ἀλλ' ἐκ τινος, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὑφεστώτος, ὡς εἴρηται, τὸ ὑφεστώ, καὶ ἐκ τῆς μὴ υποστάσεως τὴν ὑπόστασιν, καὶ τοῦτο ἢ κατὰ γέννησιν, ἢ κατ' ἐκπόρευσιν ἢ εἴπερ ἄλλως βούλονται κλάττειν, καὶ οὕτω δύο εἶδη τῆς Τριάδος ἀναφανήσεται, τὸ μὲν ἐκ τῆς πατρότητος καὶ ὅσα ἐκ τῆς πατρότητος πρέρουσιν, αὐτὴ ἢ υἰότης καὶ ἢ πνευματότης, εἰ δὲ οὕτως ὀνομάξαι τὸ δὲ ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴτ' οὖν τὰ τρία πρόσωπα.

Ἔτι δὲ ὁμολογήσουσι μὴ εἶναι πρόσωπον ἐκ προσώπου, ἀλλ' ἀναφορὰν ἐξ ἀναφορᾶς. Ἐπεὶ γὰρ πρόσωπόν ἐστὶν ἢ οὐσία μετὰ τινος ἰδιότητος (πρόσωπον γὰρ εἴρηται τῷ Δαμασκηνῷ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιόζοντος), ἢ δὲ οὐσία μία οὐσα καὶ ἢ

αὐτὴ τῷ ἀριθμῷ, οὕτε ἀγέννητός ἐστιν, οὕτε γεννητή, οὕτ' ἐκπορευομένη, ἄλλως γὰρ τρεῖς ἂν ἦσαν οὐσίαι διακεκριμέναι, ἀπολελυμέναι ἀλλήλων, καὶ ἀντικείμεναι ἀλλήλαις· λείπεται μὴδὲν ἄλλο προΐεσθαι ἐξ ἄλλου, εἰ μὴ ἰδιότητα ἐξ ἀδιότητος, εἴτ' οὖν τὴν υἰότητα ἐκ τῆς πατρότητος.

Ἔτι τε ἐπεὶ ὁ μὲν Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογεῖται, ὁ δὲ Πατὴρ κατὰ τὰς θέσεις αὐτῶν ἐκ τῆς πατρικῆς ἰδιότητος, ἦτις οὕτ' οὐσία οὐδ' ὑπόστασις ἐστίν, καὶ τοῦτο κατὰ τὰς θέσεις αὐτῶν, πάντα δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ κατὰ τοὺς θεολόγους γέγονεν· ἀναγκασθήσονται τὸ μὴ ὑφεστῶς τῶν θείων προσώπων καὶ πάσης τῆς κτίσεως αἴτιον τιθέναι.

Ἔτι τε ἀναγκασθήσονται ὁμολογεῖν ἐπὶ Θεοῦ συνθέσιν, εἰ καὶ μὴ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπαστάσεως, τῆς τε πατρότητος καὶ υἰότητας, ἃ τῶν πρὸς εἶ ἐστίν. Ἄ δὴ πρὸς τι, ἐφόδον ἐστὶ πρᾶγμα τι, σύνθεσιν ποιῆσαι ᾧ ἂν προσγένηται. Ἔτι τε δεῖται συμβεβηκὸς τοῦτο φάσκειν· πᾶν γὰρ χρῆμα ἐν τῷ ἐνυπάρχειν τὸ εἶναι ἔχον, συμβεβηκὸς ἐστίν. Ἔτι τε δεῖται τι πρᾶγμα παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν εἶναι αἰώνιον. Ἄ δὴ πάντα αἰρετικὰ καὶ ἀποπεικται μὲναι τοῖς τὴν πατρότητα καὶ τὴν ὑπόστασιν ἕτερον τῆς οὐσίας τιθεμένοις.

ternitatem et hypostasim aliud esse a substantia ponunt.

ΚΕΦΑΛ. Β΄.

Κατὰ τίνα τὴν ἔννοιαν ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ὑπόστασιν οἱ θεολόγοι φασὶν ἐπὶ Θεοῦ.

Ἀνάγκη τοίνυν διὰ ταῦτα τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως φυλάττοντας, ἥ φησὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν εἶναι καὶ τρία, οὐσίαν τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ἰδιότητα τιθέναι τοῖς θεολόγοις ἐπομένως. Οὐ καὶ καθ' ἑτέραν αὐθὶς ἔννοιαν ἄλλο οὐσία καὶ ἄλλο ὑπόστασις παρ' αὐτῶν τῶν διδασκάλων εἴρηται· καὶ ὅπως ἐκάτερον ἀληθεύειν δυνατόν ἐν τοῖς ἐπομένοις βῆθησεται. Εἰ τι μὲν οὖν καὶ βαθυτέρον ἐνταῦθα θεωρεῖν ἦν, περὶ τούτου τό γε νῦν εἶναι παρατητέον, τοῦ λόγου πρὸς ἀνδρας ὄντος, οἱ μὴ δυνάμενοι τὰ ἐκ τῶν λογισμῶν συνείναι, ὥσπερ οἱ κακίστοιτοι πᾶσαν προφήν, οὕτω καὶ οὗτοι πάντα ἀποστρέφονται λόγον· ἐκ δὲ τῶν διδασκάλων ἐπιχειρητέον τῷ λόγῳ, σαφηνεῖα χρωμένοις ὅσον οἶόν τε. Καὶ πρῶτον κατὰ τίνα τὴν ἔννοιαν ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ὑπόστασιν οἱ θεολόγοι φασί· δευτέρον, ὅπως οὐσία, καὶ ὑπόστασις, καὶ ἰδιότης ἐπὶ Θεοῦ ταυτὸν ἐστίν. Πρῶτον προβαλλομένοις ὁ φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ἐπιστολῇ τῇ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως· ὡς ἐν λόγον ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἴδιον, τοῦτον ἔχει ἡ οὐσία πρὸς τὴν ὑπόστασιν. Τὴν δὲ ὑπόστασιν ὁ Δαμασκηνὸς ὀριζόμενος εἴρη, « Ὑπόστασις ἐστὶ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος. » Τί δὲ αὐτὸ τὸ κοινὸν αὐτοῖς βούλεται, ἐμφανῶς αὐθὶς ὁ θεὸς Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν Γρηγόριον ἐπιστολῇ παραδέδωκεν εἰπών· « Ἡ μὲν κοινότης εἰς τὴν οὐσίαν ἀνάγεται· ἡ δὲ ὑπόστασις τὸ ἰδιάζον ἐκάστου σημειῖον ἐστίν. » Δῆλον οὖν ἐκ τούτων, ὡς τὸ μὲν κοινὸν τῷ ἀπλῶς ἀναλογεῖ, τὸ δὲ ἴδιον τῷ

et eadem numero, neque ingeniata est, neque genita, neque procedens : aliter enim tres essent substantiæ discretæ, absolutæ inter se, atque oppositæ ad invicem : reliquum est, ut nihil aliud proveniat ex alio, nisi proprietas ex proprietate, sive filiatio ex paternitate.

Præterea, quoniam Filius et Spiritus sanctus ex Patre esse communi consensu recipitur, Pater autem, secundum eorum positiones, ex paterna est proprietate, quæ neque substantia, neque hypostasis est, idque secundum ipsorum positiones, omnia autem facta sunt juxta theologos ex Patre per Filium in Spiritu sancto, cogentur aliquod quod non subsistit, et divinarum personarum, et totius creaturæ ponere causam.

Præterea cogentur fateri compositionem esse in Deo, etsi non substantiæ, et substantiæ atque hypostaseos, paternitatis item ac filiationis, quæ ad aliquid relativa sunt. Quæ sane ad aliquid, quantum sunt aliqua res, compositionem facient cum eo ad quod accesserint. Præterea opus erit accidens istud asserere : quippe omnis res, cujus esse est in esse, accidens est. Præterea opus erit, ut aliqua res præter Dei substantiam sit æterna. Quæ certe omnia hæretica sunt et absurda, necessario tamen sequuntur ex eorum sententia, qui paternitatem et hypostasim aliud esse a substantia ponunt.

CAPUT II.

Quo sensu dicant theologo aliud esse substantiam, et aliud hypostasim.

Necesse est igitur propterea principia fidei servantés (quæ docet eundem Deum unum esse et tria), substantiam ponere esse hypostasim et proprietatem, juxta doctrinam theologorum. Quamvis secundum aliam intelligentiam rursus dictum sit a doctoribus aliud esse substantiam, et aliud hypostasim, quæ ratione utrumque fieri potest, ut verum sit, in consequentibus dicitur. Si quid igitur et alius hic erat considerandum, de hoc in præsentia disserere, prætermittendum est, cum sermo sit ad homines, qui minime percipere valeant, quæ sunt ratiocinationum, quemadmodum male nutriti fastidiunt omnem cibum; sic etiam isti omnem aversantur rationem. A doctoribus autem sermonem aggrediar, claritate utens, quantum fieri potest. Et primum, juxta quædam intelligentiam aliud esse substantiam, aliud hypostasim theologo aiunt. Secundum, quoniam modo substantia, hypostasis et proprietas in Deo idem sit. Dicendum igitur nobis est illud proponentibus, quod a magnis Basilii in epistola ubi agit de differentia substantiæ et hypostaseos : quod quam rationem habet commune ad proprium, hanc habet substantia ad hypostasim. Hypostasim autem Damascenus definiens, ait : « Hypostasis est commune cum proprio. » Quid autem apud ipsos hoc commune sibi velit, rursus clare divus Basilii tradidit, in epistola ad Gregorium fratrem, « Communitas, inquit, ad substantiam refertur, hypostasis vero

est propria cujusque nota singularis. » Ex his igitur manifestum est, quod commune quidem ei, quod est simpliciter, respondet, proprium vero ei, quod est quo modo: sed et Petrus et homo est, et filius Jona, et non alterum sane significat, qui eundem Petrum hominem dicit, alterum vero, cum eundem et filium Jona dicit. Tantummodo secundum illud quod est simpliciter, et illud quod est quomodo, differentiam ostendit, nimirum ibi quidem quod Petrum hominem vocet, absoluto et communi nomine suppositum significat, hic vero proprio ac relativo determinatoque nomine eundem hominem et filium esse ex homine Jona, qui est ipsi pater. Utroque igitur nomine aliter atque aliter idem indicatur: relative scilicet, atque absolute, eo quod est simpliciter, et quod est, quomodo solum differt. Alterum enim quod caret habitudine, substantiam, alterum vero eandem, et ad aliquid aliquo modo se habentem significat. Quoniam igitur commune substantiæ in Deo tres sunt hypostases, et commune ipsa est, quæ unicuique et propria est substantia, unum quippe est, quod quid erat esse trium, et quod est unaquæque hypostasis, hoc admirabiliter est etiam commune. Atque, ut ait Gregorius Theologus, unum tria, et tria unum in quibus Deitas; vel ut exactius dicam, quæ tria Deitas. Unaquæque autem hypostasis vel Pater, vel Filius, vel Spiritus sanctus est, quatenus et relative ad invicem dicuntur. Porro hypostasis commune cum proprio dicta est, manifestum quod unaquæque personarum substantia et hypostasis est. Quemadmodum enim ipsa trium substantia sunt ipsæ hypostases, ita unaquæque hypostaseum substantia, et hypostasis. Est igitur idem substantiam, et hypostasim, dicere secundum rem, et aliud substantiam, atque aliud hypostasim secundum rationem, differente nominum, non rerum significatione, et utrumque verum est. Non enim secundum idem et ambo, quatenus substantia quidem commune significat; et quod quid erat esse, hypostasis autem idem ad aliquid quodam modo se habens, vel per modum generantis, vel geniti, sive producentis, et procedentis. Hæc testatur primum quidem magnus Athanasius, deinde post eum divus Maximus eadem dicens in dialogo *ad Dissimilem*. Cum enim Anomæus (hoc est Dissimilis) dixisset, Aliud est substantia, et aliud hypostasis, divus Maximus respondet: « Aliud atque aliud non tanquam res; » eoque dicente, « Igitur compositio, » sanctus infert: « Aliud et aliud dixi, non ut res, sed tanquam aliud significet substantia, et aliud hypostasis: ut granum frumenti dicitur, et est semen, et fructus, aliudque significat semen, et aliud fructus. » Concedens igitur sanctus ibi hypostasim Patris substantiam esse ac deitatem, non tamen concedit duas esse deitates, ut duas hypostases, eo quod idem non eodem modo significet deitas, et hypostasis. « Deitas enim quod quid erat esse, inquit,

ἡ πῶς ὡς περ ὁ δεξιὸς ἄνθρωπος τοῦ ἀπλῶς ἀνθρώπου κατὰ τὸ ἀπλῶς καὶ πῶς διαφέρει. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πέτρος καὶ ἀνθρώπος ἐστὶ καὶ υἱὸς τοῦ Ἰωάνη καὶ οὐχ ἕτερον μὲν σημαίνει ὁ τὸν αὐτὸν Πέτρον ἄνθρωπον λέγων, ἕτερον δὲ ὅταν τὸν αὐτὸν καὶ υἱὸν τοῦ Ἰωάνη. Κατὰ δὲ τὸ ἀπλῶς καὶ πῶς μόνον τὴν διαφορὰν ἐνδείκνυται· δηλονότι ἐκεῖ μὲν διὰ τοῦ τὸν Πέτρον ἄνθρωπον εἰπεῖν ἀπολελυμένῳ καὶ κοινῷ ὀνόματι τὸ ὑποκειμένον σημαίνει· ἐνταῦθα δὲ ἰδίῳ καὶ ἀναφορικῶ καὶ ὀρισμένῳ ὀνόματι τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον καὶ υἱὸν εἶναι ἐξ ἀνθρώπου τοῦ Ἰωάνη πατρὸς ὄντος αὐτοῦ. Δι' ἄμφω οὖν τῶν ὀνομάτων ἀλλως καὶ ἀλλως τὸ αὐτὸ ἐμφαίνεται, ἀναφορικῶς δηλονότι καὶ ἀπολελυμένως· τῷ δὲ ἀπλῶς καὶ πῶς διαφέρει μόνον. Τὸ μὲν γὰρ ἀσχετοὺς οὐσίαν δηλοῖ, τὸ δὲ τὴν αὐτὴν καὶ πρὸς τι πῶς ἔχουσαν. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἐπὶ θεοῦ αἱ τρεῖς εἰσὶν ὑποστάσεις, καὶ τὸ κοινὸν αὐτῆ ἐστὶν, ἥτις ἐκάστη καὶ ἴδιος οὐσία, ἐν γὰρ τὸ τί ἦν εἶναι τῶν τριῶν, καὶ ὅπερ ἐκάστη τοῦτο παραδόξως καὶ κοινὸν καὶ ὡς φησὶν ὁ θεολόγος Γρηγόριος, ἐν τὰ τρία, καὶ τὰ τρία ἐν, ἐν οἷς ἡ θεότης, ἡ τὸ γε ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἢ ἡ θεότης, ἐκάστη δὲ τῶν ὑποστάσεων ἡ Πατὴρ, ἡ Υἱός, ἡ Πνεῦμα ἁγίου ἐστὶ, καθὼ καὶ ἀναφορικῶς πρὸς ἀλλήλα λέγονται, ὑπόστασις δὲ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιόζοντος εἰρηται· φανερὸν ὡς τῶν προσώπων ἕκαστὸν οὐσία καὶ ὑπόστασις ἐστὶν. Ὅσπερ γὰρ αὐτῆ ἡ τῶν τριῶν οὐσία αἱ ὑποστάσεις ἐστὶν, οὕτως ἐκάστη τῶν ὑποστάσεων οὐσία καὶ ὑπόστασις ἐστὶν. Ἔστιν ἄρα τὸ αὐτὸ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν εἰπεῖν κατὰ τὸ πρᾶγμα, καὶ ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ὑπόστασιν κατὰ τὸν λόγον, διαφόρου τῆς τῶν ὀνομάτων, οὐ τῶν πραγμάτων σημασίας οὐσης, καὶ ἐκάτερον ἀληθές. Οὐ γὰρ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἄμφω, ἐφόσον ἡ μὲν οὐσία τὸ κοινὸν δηλοῖ, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ἡ δὲ ὑπόστασις τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς τι πῶς ἔχον, ἡ γεννητικῶς, ἡ γεννητῶς, ἡ προβλητικῶς, ἡ προβλητῶς. Μαρτυρεῖ τούτους πρῶτον μὲν ὁ μέγας Ἀθανάσιος, μετ' ἐκεῖνον δὲ καὶ ὁ θεότατος Μάξιμος, ταυτὰ λέγων ἐν τῷ πρὸς Ἀνόμιον διαλόγῳ. Τοῦ γὰρ Ἀνομοίου εἰπόντος, « Ἄλλο ἐστὶν οὐσία καὶ ἄλλο ὑπόστασις, » ὁ θεὸς Μάξιμος ἀποκρίνεται, « Ἄλλο καὶ ἄλλο οὐχ ὡς πρᾶγμα· » κάκεινον εἰπόντος, « Οὐκοῦν σύνθεσις; » ὁ ἅγιος ἐπάγει, « Ἄλλο καὶ ἄλλο εἶπον, οὐχ ὡς πρᾶγμα, ἀλλ' ὡς; ἄλλο τι σημαίνουσας τῆς οὐσίας, καὶ ἄλλο τῆς ὑποστάσεως· ὡς ὁ κόκκος τοῦ σίτου λέγεται καὶ ἐστὶ σπέρμα καὶ καρπός, ἄλλο δὲ τι σημαίνει τὸ σπέρμα, καὶ ἄλλο ὁ καρπός. » Συγχωρῶν οὖν ὁ ἅγιος ἐκεῖ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν εἶναι καὶ θεότητα, οὐ διδῶσιν ὅμως δύο θεότητες εἶναι, ὡς περ καὶ ὑποστάσεις δύο, διὰ τὸ αὐτὸ μὴ ταυτῶς δηλοῦν τὴν θεότητα καὶ τὴν ὑπόστασιν. Ἡ μὲν γὰρ θεότης τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνει, φησὶν, ἡ δὲ ὑπόστασις τὸ εἶναι. Εἰ οὖν καὶ ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ εἶναι, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τὸ αὐτὸ, ἀλλ' ὅτι ἡ μὲν ὑπόστασις τὸ εἶναι δηλοῖ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἡ δὲ θεότης τὸ τί ἦν, ἡ μὲν θεότης ὡς τὸ κοινὸν λαμβάνεται, ἡ δὲ ὑπό-

στασις ὡς τὸ ἴδιον. Ἐπει τῶν ὑποστάσεων ἡμῶν ὁ μὲν τοῦ τί ἦν εἶναι λόγος, ὁ αὐτός, ὁ δὲ τοῦ εἶναι ἕτερος· ὁ μὲν γὰρ τοῦ τί ἦν εἶναι λόγος ἡμῶν τῆς οὐσίας ἡμῶν, εἴτ' οὖν τοῦ εἶδους ὁρισμός ἐστιν· ὁ δὲ τοῦ εἶναι λόγος ὑπογραφή τις ἐκ τῶν κατὰ συμβεθεκῶς ἀπὸ τῶν τῆς ὕλης ἰδιοτήτων λαμβανόμενος. Διόπερ ἐκεῖνος μὲν εἰς ἐπὶ πάντων, τὸ γὰρ εἶδος ἐν· οὗτος δὲ ἄλλως ἄλλοις ἀποδίδεται κατὰ τὴν τῆς ὕλης ἀτομότητα, ἢ διαφόρως καὶ ἄλλοις ἄλλως ἐπιβάλλεται. Ἐπει δὲ ἐν τῷ Θεῷ οὐκ ἐστὶν ὕλη, οὐδὲ τὰ ἐξ ἀνάγκης ἐπόμενα αὐτῇ συμβεθεκῶς, λέπεται τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ εἶναι ταυτὸν εἶναι ἐπ' αὐτοῦ. Δῆλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων τοῦτ' εἶναι τὴν οὐσίαν ὅπερ καὶ τὴν ὑπόστασιν· κἂν τοῦτο μόνον διαφέρειν, ὅτι ἡ μὲν οὐσία ἀπολειμμένην τι ἐπὶ Θεοῦ δηλοῖ, ἡ δὲ ὑπόστασις ἀναφορικόν καθ' ἑνὴν δὴ τρόπον οὐ ταυτὸν εἶπον οἱ ἅγιοι οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν· ὡςπερ ἂν εἰ ἔλεγον, Ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου θεότητος· οὐ ταυτὸν ἐστὶ τὸ ἀπολειμμένον καὶ τὸ ἀναφορικόν· τοῖς μὲν γὰρ ἀναφορικοί τὰ θεῖα διακρίνεται πρόσωπα, τοῖς δὲ ἀπολειμμένοις συνάπτεται. Τῆ μὲν γὰρ οὐσίᾳ ἡ ἔνωσις ἐπεταί, ταῖς δὲ ὑποστάσεσιν ἡ διάκρισις· ἔνωσις δὲ καὶ διάκρισις οὐ ταυτὸν.

A hypostasis autem existere. Quamvis igitur sic illud existere idem quod quid erat esse, sed quia hypostasis quidem esse significat ejusdem rei, Deitas vero quod quid erat esse, Deitas quidem ut commune accipitur, hypostasis vero ut proprium. Quoniam nostrarum hypostaseon definitio quod quid erat esse significans eadem est, definitio vero existentiae alia. Definitio enim ejus quod quid erat esse nostra, nostrae substantiae est, sive speciei definitio est. Definitio vero ejus quod est existere, descriptio quaedam est, quae sumitur ex iis quae sunt per accidens a materialibus proprietatibus. Quocirca illa quidem una est in omnibus, species enim una est. Ista vero aliter aliis assignatur secundum materiam individuitatem, quae differenter, et aliis aliter contingit. Quoniam autem in Deo non est materia, neque accidentia, quae eam necessario consequuntur, reliquum est, ut in ipso idem sit quod quid erat esse, et quod est existere. Ex dictis igitur manifestum est, id esse substantiam quod et hypostasim, eoque solo differre, quod substantia quidem absolutum quiddam in Deo significet, Deitate. non idem est absolutum et relativum. Quippe relativis divinae personae distinguuntur, absolutis vero conjunguntur. Namque substantiam sequitur unitas, hypostases vero distinctio; non unitas autem, et distinctio est idem.

ΚΕΦΑΛ. Γ.

CAPUT III.

Ἵτι ἡ οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἰδιότης ἐπὶ Θεοῦ ταυτὸν ἐστὶ κατὰ τὸ πρᾶγμα.

Quod substantia, et hypostasis, atque proprietates secundum rem in Deo idem sint.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τῶν ὑποστατικῶν ἰδιωμάτων ρητέον κἂν ταῦθα τοῖς δυνατοῖς καὶ ἀναγκαίοις ἐκ τῶν διδασκάλων χρωμένοις. Φησὶ τοίνυν Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ εἰς τὸν μακάριον Ἀθανάσιον ἐγκωμίῳ· « Τῆς γὰρ μιᾶς οὐσίας καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων λεγομένων ὑφ' ἡμῶν εὐσεβῶς· τὸ μὲν γὰρ τὴν φύσιν δηλοῖ, τὸ δὲ τὰς τῶν τριῶν ἰδιότητας, » καὶ τὰ λοιπά. Ἐν τούτοις φύσιν καὶ οὐσίαν ταυτὸν βούλεται εἶναι, καὶ τὰς ὑποστάσεις ἰδιότητας ἀποφαίνεται.

C Caterum et de proprietatibus hypostaticis hoc in loco dicendum est, sententiis cum possibilibus tum necessariis utendo, sumptis e doctorum monumentis. Ait igitur Gregorius Theologus in Oratione laudatoria in beatum Athanasium: « Cum enim a nobis una substantia et tres hypostases pie dicantur; etenim unum quidem naturam significat, alterum vero trium proprietates, » et reliqua. In h's naturam, et substantiam idem vult esse, atque hypostases esse statuit proprietates.

Ἐτι ὁ αὐτός ἐν τῷ εἰς τὰ Φῶτα λόγῳ· « Θεοῦ δὲ, ὅταν εἶπω, ἐνὶ φωτὶ περιεστράφητε καὶ τρισὶ· » τρισὶ μὲν κατὰ τὰς ἰδιότητας, εἴτ' οὖν ὑποστάσεις. Ἐκεῖ μὲν οὖν τὰς ὑποστάσεις προτεταχώς, εἰς τὰς ἰδιότητας ἠρμήνευσεν, ἐν ταῦθα δὲ τὰς ἰδιότητας εἰς τὰς ὑποστάσεις, οὐκ ἂν εἰρηκῶς, εἰ μὴ ταυτὸ καὶ ἀδιάφορον ἦν, εἰ τις ἰδιότητας εἴθ' ὑποστάσεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βούλοιο καλεῖν. Ἄλλὰ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ τοῦ, ὅτι καλῶς εἰρηται τοῖς ἐν Νικαίᾳ Πατράσιν ἡ λέξις τοῦ ὁμοουσίου, ταυτέ φησι· « Διὸ οὐδὲ τὴν κρίσιν αὐτοῦ τοῦ ὄντος Θεοῦ δημιουργήματα εἶναι φήσατε, εἰ γε τὸ Πατὴρ καὶ τὸ Θεὸς οὐκ αὐτὴν τὴν τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαίνουσιν, ἀλλ' ἕτερον τι, ὅπερ ὑμεῖς ἀνακλιᾶτετε. Εἰ δὲ τοῦτο ἀπρεπές, καὶ λανθασμένον ἐστὶ καὶ μόνον ἐντεθυμησθαι. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Κἂν γὰρ ἀδυνάτως ἔχωμεν καταλαβεῖν ὃ τί ποτὲ ἐστὶν, ἀλλ' ὁμως ἀκούοντες τὸ Πατὴρ καὶ τὸ Υἱὸς καὶ δημιουργὸς καὶ παντοκράτωρ, οὐκ ἕτερον τι, ἀλλ' αὐτὴν τὴν μακαρίαν καὶ

D Præterea idem, Oratione in sancta Lumina: « Dei autem cum dixero, una et trina luce circumfulgenti illustremini: trina quidem secundum proprietates, sive hypostases. » Ibi igitur cum prius hypostases dixisset, proprietates esse interpretatus est; hic vero proprietates explicat esse hypostases. Quod utique non dixisset, nisi idem atque indifferens esset, si quis proprietates sive hypostases eandem rem vocare velit. Sed et magnus Athanasius, in Oratione, quod recte dicta sit vox consubstantialis Patribus in Nicæa congregatis, hæc dicit: « Idcirco neque creaturam ejus, qui est Deus, dicetis esse officium, siquidem Pater et Deus non ipsam ejus, qui est, substantiam significant, sed aliud quiddam, quod vos fingitis. Quod si hoc indecorum est, ac valde impium vel solum cogitare. » Et paulo post: « Quamvis enim non possumus comprehendere quidnam tandem sit, sed tamen cum audimus has voces Pater et Filius, opifex et

omnipotens, non quiddam aliud, sed ipsam beatam, ac simplicem, et incomprehensibilem ejus, qui est, substantiam significatam intelligimus. Dixistis vero et vos Ariani ex Deo Filium, videlicet ex substantia Patris eum dixistis. »

Præterea Damascenus in capitibus suis theologis ait : « Deitas naturam significat, vox vero Pater hypostasim. Vox enim Deus, et homo sumuntur ad significandam substantiam, ut cum dicimus : Deus est incomprehensibilis substantia, dicitur autem et de hypostasisibus. Si igitur illud nomen, Deus, substantiam significat, dicitur autem et hypostasis Deus, et hypostasis ergo substantia est. Substantia enim vel natura, secundum modum significationis nominis, quem modum sequitur intelligentia, tanquam species intelligitur, et profertur. Hypostasis vero, aut persona quod commune est, atque conjunctim distincte indicat, sive commune una cum proprio, sive commune, et id quod ad aliquid aliquo modo se habeat, ut dictum est. » At vero secundum Athanasium, quemadmodum hoc nomen, Deus, substantiam significat, ita secundum Damascenum vox Pater hypostasim significat; ergo illud Pater substantiam, et hypostasim indicat, et per ambo unum est, quod significatur, ipsum commune cum proprio, sive Patrem dicat quis, sive hypostasim Patris. Et quoniam hoc nomen, Pater, hypostasim significat, hypostasis vero idem est cum proprietate, juxta divum Gregorium; proprietates autem in Patre paternitas est, id enim in confesso apud omnes est, palam est, quod paternitas et Pater idem est. Sed rursus secundum magnum Athanasium, vox, Pater, substantiam significat, ergo et paternitas substantiam significat, adeo ut proprietates idem sint quod hypostases, hypostases autem Deitas, et substantia. « Unum enim, inquit, sunt tria : et quæ tria Deitas est, ut dictum est, et oratio rursus in idem evasit; eo enim solum differunt, quod simpliciter, et secundum modum dicuntur. » Neque enim ut aliam Monadem, et aliam esse Triadem edocti sumus, sed eandem vere Monadem et Triadem dictam. Illud quidem ratione substantiæ, hoc vero existendi modo, juxta sanctum Maximum, qui profecto et paulo ante ad Dissimilem dicebat, non esse idem substantiam et hypostasim et quoniam modo? juxta rationem significationis nominum, quæ ratio sequitur subsistentias personarum. Intulit enim, sed tanquam aliud significante substantia et aliud hypostasi, ut granum frumenti dicitur, et est semen et fructus.

Porro nemo tumultum excitet existimans, aut nos calumnians, quod scilicet sola ratione dicamus divinas personas distingui. Neque enim doctores, cum aiunt, paternitatem, et hypostasim seu Patrem idem esse, atque hypostases esse substantiam seu Deitatem, et eandem Monadem ac Triadem, vel sola ratione distingui censent, vel secundum opposita, quæ sunt in relativis, et substantiis oppositas, et ab invicem esse distinctas

ἀπλὴν καὶ ἀκατάληπτον τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαίνουμένην νοοῦμεν. Εἰρήχκατε δὲ καὶ ὑμεῖς οἱ Ἀρειανοὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν, δηλονότι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἰρήχκατε. »

Ἔτι ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς θεολογικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις φησὶ : « Θεότης τὴν φύσιν δηλοῖ, τὸ δὲ Πάτερ τὴν ὑπόστασιν. Τὸ γὰρ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος τάτταται μὲν ἐπὶ τῆς οὐσίας, ὡς ὅταν λέγωμεν, Θεὸς ἐστὶν ἀκατάληπτος οὐσία, λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ὑποστάσεων. Εἰ τοίνυν τὸ μὲν Θεὸς ὄνομα τὴν οὐσίαν σημαίνει, λέγεται δὲ καὶ ἡ ὑπόστασις Θεός, ἡ ὑπόστασις ἄρα οὐσία ἐστίν. Ἡ μὲν γὰρ οὐσία ἡ φύσις κατὰ τὸν τρόπον τῆς τοῦ ὄνματος σημασίας, ὅτινι ἀκολουθεῖ ἡ διάνοια, ὡς εἶδος νοεῖται καὶ προφέρεται ἡ δὲ ὑπόστασις, ἡ τὸ πρόσωπον, τὸ κοινὸν καὶ ἠνωμένον διακεκριμένως ἐμφαίνει ἑστὶ οὖν τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος, ἡ τὸ κοινὸν καὶ πρὸς τί πως ἔχον, ὡς εἴρηται. » Ἀλλὰ μὴν κατὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον ὡς περὶ τὸ Θεὸς ὄνομα τὴν οὐσίαν σημαίνει, οὕτω κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν τὸ Πάτερ ὑπόστασιν δηλοῖ. Τὸ Πάτερ ἄρα οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν σημαίνει. Καὶ δι' ἀμφοῖν ἐν τῷ δηλούμενῳ ἐστίν, αὐτὸ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος, εἴτε Πατέρα λέγει τις, εἴθ' ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς. Καὶ ἐπεὶ τὸ Πάτερ ὄνομα ὑπόστασιν σημαίνει, ἡ δὲ ὑπόστασις ταυτὸν τῇ ἰδιότητι κατὰ τὸν θεῖον Γρηγόριον, ἡ δὲ ἰδιότης ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἡ πατρότης ἐστὶ, τοῦτο γὰρ παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ὁ δὴλον ὡς πατρότης καὶ Πάτερ ταυτὸν ἐστίν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν μέγαν αὐτὸς Ἀθανάσιον, τὸ Πάτερ οὐσίαν σημαίνει, καὶ ἡ πατρότης ἄρα οὐσίαν σημαίνει, ὥστε αἱ ἰδιότητες ταυτὸν ταῖς ὑποστάσεσιν, αἱ δ' ὑποστάσεις ἡ θεότης καὶ ἡ οὐσία. « Ἐν γὰρ, φησὶ, τὰ τρία, καὶ ἡ θεότης, ὡς εἴρηται, καὶ ὁ λόγος πάλιν εἰς ταυτὸ περιήλθε. Τοῦτω γὰρ διαφέρουσι μόνον, τῷ ἀπλῶς καὶ πῶς λέγεσθαι. » Οὐδὲ γὰρ ὡς ἄλλην τὴν Μονάδα, καὶ ἄλλην τὴν Τριάδα ἐδιδάχθημεν εἶναι. Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἀληθῶς μονάδα καὶ Τριάδα λεγομένην, τὸ μὲν, τῷ κατ' οὐσίαν λόγῳ, τὸ δὲ, καθ' ὑπαρξίν τῷ κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον, ὅς δὴ καὶ ὀλίγω πρότερον πρὸς τὸν Ἀνόμοιον ἔλεγεν οὐ ταυτὸ οὐσίαν εἶναι καὶ ὑπόστασιν, καὶ τίνα τρόπον; κατὰ τὸν τῆς τῶν ὀνομάτων σημασίας λόγον, τὸν καθ' ὑπαρξίν τῶν προσώπων ἐπόμμενον. Ἐπήγαγε γὰρ ἡ ἄλλ' ὡς ἄλλο σημαίνουσης τῆς οὐσίας, καὶ ἄλλο τῆς ὑποστάσεως, ὡς ὁ κόκκος τοῦ σίτου λέγεται, καὶ ἐστὶ σπέρμα καὶ καρπός. »

Θορυβεῖται δὲ μηδεὶς οἰόμενος ἢ διαβάλλον, ὡς ἄρα λόγῳ μόνῳ φαμέν τὰ θεῖα διακρίνεσθαι πρόσωπα. Οὐδὲ γὰρ οἱ διδασκαλοὶ πατρότητα καὶ ὑπόστασιν, ἢ Πατέρα ταυτὸ λέγοντες, καὶ τὰς ὑποστάσεις εἶναι τὴν οὐσίαν, ἢ τὴν θεότητα καὶ τὴν αὐτὴν μονάδα καὶ Τριάδα, ἢ λόγῳ μόνῳ διακρίνεσθαι φασίν, ἢ κατὰ τὰ ἐν τοῖς πρὸς τι ἀντικείμενα, καὶ οὐσία; ἀντικείμενας καὶ ἀλλήλων εἶναι διακεκριμένας, καθ' ἑαυτὰς ὡς τρία διάφορα ἔντα ἄλλὰ μίαν

οὐσία; τρία πρόσωπα καθ' αὐτά φαμεν ὑπεστηκότα, **A** *per se, ac si essent tres indifferentes, sed unius substantiæ tres personas per se dicimus subsistere, unamquamque subsistentem p. r. se esse credentes, ut in libro De conjuncta et distincta theologia tradit divinus Dionysius: quod Patris supersubstantialia nomen est et res, et Filii et Spiritus sancti. Et cum Deum dico, absoluto atque communi nomine substantiam intelligo. Cum autem dico Patrem, aut Filium, aut Spiritum sanctum, ipsam substantiam, ipsam commune et ad aliquid quodam modo se habens cointelligere cogor, relativo nomine ad distinguendum personas apto. Nam et per singula tria relativa (quod et mirum est) eadem et una substantia significatur. Quandoquidem nulla, quamcunque dixeris, persona pars est unius, totiusque Deitatis; quippe sine relativis fieri non potest, ut sit ordo aut distinctio in divinis. Idque est ineffabiliter supra omnem rationem, adeo ut tantum credatur in præsentia per revelationem a Deo traditum. Quocirca si horum demonstrationem exactam non habeat, sive ex immediatis et primis principiis conclusionis, veluti si naturalibus principiis subjiceretur, nullas dicta, ut nihil roboris habentia damnet, suum autem astruat errorem, quod sane sint in Deo aliud quidem substantia, aliud vero hypostasis, aliud autem ad invicem proprietas, quæ realiter differant, vel his multo plura, quæ stulti dicerent in ipso esse naturalia et essentialia; nimirum sapientiam, bonitatem, vitam, et omnia quæ absolute in ipso dicuntur; alia esse ab Tris essentialia, quæ differunt re, ac ratione cum ab essentialia, tum ab invicem. Sed quæ de Monade ac Triade tradita sunt firmiter tenens, atque possibilibus rationibus, et convenientibus de indemonstrabiliter creditis, se ipse consolans, sanctorum veneretur sententias. Quod si aliam esse rem Monadem, aliam vero Triadem dicit, quaternitas erit quod colitur. Imo vero si aliud quidem est in supersubstantiali Deitate hypostasis, aliud vero proprietates, sicut sunt tres hypostases, erunt et tres proprietates, hæc ratione senarius erit non Trinitas. Quod si aliud rursus præter hæc est communis substantia, aliud vero quod volunt communem operationem vocare, continget esse manifeste octonarius. Quod si his accesserint et naturalia, ut aiunt, infinita, quæ numerum superant, et tum ab invicem, tum a substantia differunt, myrias erit quod colitur. Sed absit a fide Christianorum ejusmodi gentilium superstitio.*

οὐσίαι; τρία πρόσωπα καθ' αὐτά φαμεν ὑπεστηκότα, ὑπεστῶς τῶν προσώπων ἕκαστον καθ' αὐτὸ πιστεύοντες, ὡς ἐν τῷ *Περὶ ἡνωμένης καὶ διακεκρίμνης θεολογίας* φησὶν ὁ Οὐσίας Διονύσιος· ὅτι τὸ τοῦ Πατρὸς ὑπερούσιον ὄνομα καὶ χρῆμα καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὅταν μὲν λέγω Θεόν, ἀπολελυμένην καὶ κοινῶν ὀνόματι τὴν οὐσίαν ἐνοῶ· ὅταν δὲ Πατέρα ἢ Υἱὸν ἢ Πνεῦμα ἅγιον, αὐτὴν τὴν οὐσίαν, αὐτὸ τὸ κοινὸν καὶ πρὸς τί πῶς; ἔχων συννοσὴν ἀναγκάζομαι ἀναφορικῶν ὀνόματι διακρίνειν περὶ τῶν προσώπων. Καὶ δὴ καὶ δι' ἑκάστου τῶν τριῶν ἀναφορικῶν (ὃ καὶ παράδοξον) ἡ αὐτὴ καὶ μία οὐσία δηλοῦται. Ἐπειπερ οὐδὲν ὁποιοῦν τῶν προσώπων μέρος ἐπὶ τῆς μιᾶς; καὶ ὅλης θεότητος. Χωρὶς γὰρ τῶν ἀναφορικῶν ἀδύνατον εἶναι τάξιν ἢ διακρίσιν ἐν τοῖς θεοῖς. Καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἀρρήτως ὑπὲρ πάντα λόγον καὶ ὥστε πιστεύεσθαι μόνον ἐν τῷ παρόντι ἐκ τοῦ Θεοῦ κατὰ ἀποκάλυψιν δοθέν. Αὐτὸ μὴ εἶναι τὴν τούτων ἀπίδειξιν ἀκριβῶς οὐκ ἔχων, εἴτ' οὖν ἐξ ἀμέσων καὶ πρώτων καὶ αἰτιῶν τοῦ συμπερίστατος, ὡς περ ἂν εἰ ταῖς φυσικαῖς ἀρχαῖς ὑπέκειτο, ἀσθένειαν καταγινοσκέτω τῶν λεγομένων, τὴν ἑαυτοῦ δὲ συνιστάτω πλάνην, ὡς ἄρ' εἶδη ἐν τῷ Θεῷ ἄλλο μὲν οὐσία, ἕτερον δὲ ὑπόστασις, ἕτερον δὲ ἰδιότης ἀλλήλων πραγματικῶς διαφέροντα, ἢ καὶ πλείω τούτων, ἅπερ ἂν οἱ ἄφρονες εἴποιεν, ἐν αὐτῷ εἶναι φυσικὰ καὶ οὐσιώδη, τὴν σαρρῖαν, τὴν ἀγαθότητα, τὴν ζῆλον, καὶ πάντα τὰ ἀπολελυμένως ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενα, ἕτερα τῆς οὐσίας αὐτοῦ διαφέροντα καὶ πράγματα καὶ λόγῳ τῆς τε οὐσίας καὶ ἀλλήλων· ἀλλὰ τὰ περὶ μονάδος καὶ Τριάδος ἀσφαλῶς παραδομένα κατέχων, τοῖς τε δυνατοῖς καὶ ἐχομένοις λόγοις περὶ τῶν ἀναποδείκτως πιστευομένων παραμυθούμενος, τῶν ἁγίων προσκυνοῦντας τὰς ἀποφάσεις. Ἐπει εἰ ἄλλο μὲν πρῶγμα λέγει εἶναι τὴν μονάδα, ἄλλο δὲ τὴν Τριάδα, τερτὸς ἔσται τὸ προσκυνοῦμενον. Μᾶλλον δὲ εἰ ἄλλο μὲν ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ἢ ὑπόστασις, ἄλλο δὲ ἡ ἰδιότης, ὡς περ εἶδη τρεῖς ὑποστάσεις, ἔσονται καὶ τρεῖς ἰδιότητες, καὶ οὕτως ἐξᾶς ἔσται καὶ οὐ Τριάς. Εἰ δ' ἄλλο πάλιν παρὰ ταῦτα ἢ κοινῆ οὐσία, ἄλλο δὲ ὃ βούλονται κοινῆν ἐνέργειαν καλεῖν, ὀρθῶς εἶναι περιφανῶς συμβήσεται. Εἰ δὲ προσκείτο τοῦτοις καὶ τὰ φυσικὰ, ὡς λέγουσιν, ἅπειρα, καὶ ὑπὲρ ἀριθμὸν ὄντα, πρὸς ἀλλήλα καὶ τῆς οὐσίας διαφέροντα, μυριάς ἔσται τὸ λατρευόμενον. Ἄλλ' ἀπέστω τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως ἡ τοιαύτη τῶν Ἑλλήνων θρησκεία.

ΕΦΑΛ. Δ'.

Ἵτι εἰ καὶ ἡ πατρότης οὐσία καὶ ἡ υἱότης, οὐ διὰ τοῦτο δὲ ἀνάγκης ἔπεται τὸν Υἱὸν εἶναι Πατέρα, ἢ τὸν Πατέρα Υἱόν.

Εἰ μέντοι διαπορεῖ τις πῶς τὰς ἰδιότητας ἢ τὰς ἀναφορὰς οὐσίαν εἶναι φαμέν, μιᾶς μὲν οὐσίας τῆς οὐσίας, ἰδιοτήτων δὲ τριῶν, ἢ καὶ ὑποστάσεων ἀντικειμένως πρὸς ἀλλήλα λεγομένων, καὶ τινα ἐπάγειν τῶν ἀτόπων οἴεται, ὡς ἄρα τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν δεῆσαι λέγειν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τὸν

CAPUT IV.

Quod quamvis paternitas, et filiatio sit substantia, non propterea necessario sequitur Filium esse Patrem, aut Patrem Filium.

Si quis tamen dubitet, qua ratione proprietates, vel relationes substantiam esse dicimus, cum una sit substantia, proprietates autem tres, seu etiam hypostases, opposite ad invicem dicantur; et nonnulla absurda inferre arbitretur, quod sane hypostasim Patris opus erit dicere hypostasim

Filii, vel Filium esse Patrem, eo quod ipsis una sit substantia. Primum quidem nihil ad nos. Hæc enim Thesis communis est fidei. Deinde a doctoribus ita se habere ostensum est. Nunc autem etiam utcumque dicitur, quod necessarium sit ea de re verba facere. Quod igitur gratia evadendi absurda commemorata, et servandi dicta Scripturæ, atque doctorum sententias, et omnino principia fidei, cum nullum absurdum sequatur. Substantiam esse relationes constituimus, dictum est; idque merito, et liquet. Quemadmodum enim est aliquid, quod idem accidens sit, et ad aliquid in quibus contingit esse accidentia; ita necesse est idem esse substantiam et ad aliquid, ubi non contingit esse accidens. Quocirca in rebus creatis relatio et secundum rationem et secundum rem aliud est a substantia, quoniam sunt accidentia. In Deo vero secundum rem idem est, secundum rationem aliud est. Ut enim dictum est, substantia idem est quod hypostases, quæ relationibus subsistent, eo autem quod est simpliciter, et quodammodo differt: ita enim se res habet. Substantia Dei non est ea quæ in prædicamentis ponitur vel genus, vel eorum quæ sunt sub genere, adeo ut non possit esse aliquid aliud. Neque rursus relatio, quæ est in Deo, est genus relationis, seu aliquid eorum quæ sub illa sunt, ita ut non possit esse substantia. Quidquid enim tandem sit ipsa divina entitas, et quidquid tandem oporteat illam vocare, non est aliquid genus, sed est principium generum omnia in seipso genera continens, et transcendens in uno, et eodem: atque sunt in ipso etiam contraria uniformiter, et conjuncte, perfecta que paternitas atque filiatio secundum divinum Dionysium, a quo omnis paternitas in cælo, et in terra, et lotum esse in seipso comprehendit, juxta Theologum Gregorium. Quemadmodum igitur substantiæ Dei attribuuntur realiter, ea quæ sequuntur bonitatem, sapientiam, et vitam ejus; aliter enim esset compositus. Quippe compositum ad minus ex duobus constat, quorum alterum non est idem, quod alterum re ac ratione, vel quod capax est alicujus alterius præter ipsum ad existentiam; quorum concursus unum efficit, vel quod multis in idem convenientibus absolvitur, atque secundum divinum Dionysium nomen bonitatis et aliorum, si quis dixerit non dici de tota Deitate, super unitam unitatem dividere, atque abscindere nefarie audet. Quod profecto accidit iis qui alias res vitam ac bonitatem Dei ab ejus substantia ponunt. Quemadmodum igitur ne superunita unitas præter divisionem sit etiam composita, et quæcumque sequuntur composita, quæ sequuntur bonitatem realiter, attribuuntur substantiæ, quatenus substantia est bonitas, et bonitas est ejus substantia, ut divinus Basilius dixit in iis quæ sunt ad Anphilochium, bonus ex bono genitus substantiam habens bonitatem. Non enim fieri potest, ut alia sit res inexistens, alia vero

Ἰδὸν εἶναι Πατέρα, διὰ τὸ μίαν αὐτοῖς εἶναι τὴν οὐσίαν· πρῶτον μὲν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· ἡ γὰρ θέσις αὕτη κοινὴ τῆς πίστεως· ἔπειτα καὶ παρὰ τῶν διδασκάλων οὕτως ἔχον ἐδείχθη. Εἰρήσεται δὲ καὶ νῦν ὁπωσοῦν, ἐπεὶ περ ἀναγκαῖος ὁ λόγος. Ὅτι μὲν οὖν ἕνεκα τοῦ τὰ προειρημένα τῶν ἀτόπων ἀποφυγεῖν, καὶ τοῦ τὰς τῆς Γραφῆς καὶ τῶν διδασκάλων ἀποφάσεις φυλάττειν, καὶ ἄλλως τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως, μηθενὸς ἡμῖν ἀκολουθοῦντος ἀτόπου, οὐσίαν τὰς ἀναφορὰς ἐθέμεθα, εἰρηται, εὐλόγως· δῆλον δὲ. Ὅσπερ γὰρ ἐστὶ τι τὸ αὐτὸ συμβεβηκὸς καὶ πρὸς τι, ἐν οἷς ἐνδέχεται εἶναι συμβεβηκὸτα· οὕτως ἀνάγκη τὸ αὐτὸ οὐσίαν εἶναι καὶ πρὸς· τι ἐν οἷς μὴ ἐνδέχεται εἶναι συμβεβηκὸς. Διόπερ ἐν μὲν τοῖς κρίσμασιν ἡ ἀναφορὰ καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ κατὰ τὸ πρᾶγμα τῆς οὐσίας ἕτερον, ἐπεὶ ἐστὶ συμβεβηκὸτα· ἐπὶ δὲ Θεοῦ κατὰ μὲν τὸ πρᾶγμα τὸ αὐτὸ, κατὰ δὲ τὸν λόγον ἕτερον· ὡς γὰρ εἰρηται, ἡ οὐσία ταυτὸ ταῖς ὑποστάσεσιν αἰ τοῖς πρὸς· τι ὑπερστήχασι· τὸ δ' ἐκπλῶς καὶ πῶς διαφέρει. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει. Οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἢ ἐν ταῖς κατηγορίαις οὐσία, ἢ τὸ γένος, ἢ τῶν ὑπὸ τὸ γένος, ὥστε μὴ δύνασθαι εἶναι ἄλλο τι. Οὐδ' αὖ ἢ ἐν τῷ Θεῷ ἀναφορὰ ἐστὶ τῶν πρὸς τι γένος, ἢ τι τῶν ὑπὸ τούτοις, ὥστε μὴ δύνασθαι εἶναι οὐσία. Ὁ τί ποτε γὰρ ἔστιν αὐτὸ τὸ θεῖον χρῆμα, καὶ ὃ τί ποτε δεῖ καλεῖν αὐτὸ, οὐκ ἔστι τι γένος, ἀλλ' ἔστιν ἀρχὴ γένων πάντα ἐν αὐτῷ τὰ γένη περιέχον καὶ ὑπερέχον ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ· καὶ ἔστιν ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν ἐναντία μονοειδῶς καὶ ἡνωμένως· καὶ τελεία πατρότης καὶ υἱότης κατὰ τὸν θεῖον Διονύσιον, ἀφ' οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· καὶ ἄλλον ἐν αὐτῷ συλλαβὴν ἔχει τὸ εἶναι κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον. Ὅσπερ οὖν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀποδίδεται πραγματικῶς τὰ ἐπόμενα τῇ ἀγαθότητι καὶ τῇ σοφίᾳ καὶ ζωῇ αὐτοῦ· ἄλλως γὰρ ἀσύνθετος ἦν· σύνθετος γὰρ ἐστὶ τὸ ἐκ δύο τοῦλάχιστον συνιστάμενον, ὧν θάτερον οὐκ ἔστι θατέρῳ ταυτὸ καὶ πρᾶγματι καὶ λόγῳ, ἢ τὸ δεκτικόν τινος ἕτερου παρ' αὐτὸ πρὸς ὑπαρξίν, ὧν ἡ σύνθεσις ἐν ἀπελευθερίᾳ, ἢ τὸ πολλοῖς εἰς ταυτὸ ἡνωμένοι ἀπαρτιζόμενον· καὶ κατὰ τὸν θεῖον Διονύσιον τὸ τῆς ἀγαθότητος ὄνομα καὶ πῶν ἄλλων εἰ τις μὴ περὶ τῆς ἄλλης θεότητος εἰρησθαι φαίη, διαίρειν καὶ ἀποσχίζειν ἀθέσμως τολμᾷ τὴν ὑπερνωμένην ἐνάδα· ὃ δῆπου συμβαίνει τοῖς ἕτερα πρᾶγματα τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τιθεμένοις. Ὅσπερ οὖν, ἵνα μὴ ἡ ὑπερνωμένη μόνος πρὸς τῷ διαίρεισθαι καὶ σύνθετος ἦ, καὶ ὅσα τοῖς συνθέτοις ἔπεται, τὰ ἐπόμενα τῇ ἀγαθότητι, πραγματικῶς τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀποδίδεται ἐφ' ὅσον ἡ οὐσία ἐστὶν ἀγαθότης, καὶ ἡ ἀγαθότης ἐστὶν οὐσία αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ θεῖος Βασίλειος ἐν τοῖς πρὸς Ἀμφιλόχον εἰρηκεν, Ἀγαθὸς ὁ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ γεννηθεὶς οὐσίαν ἔχων τὴν ἀγαθότητα· οὐ γὰρ ἐνδέχεται ἄλλο μὲν εἶναι τὸ ἐνοπάρχον πρᾶγμα, ἄλλο δὲ τὸ ἔνοπάρχον διὰ τὴν ἀκραν ἀπλότητα καὶ ἑνωσιν, πλὴν εἰ μὴ σωματικώτερον ἐκλαμβάνοιτο, ὡς παρ καὶ χειρας καὶ πόδας ἐπὶ Θεοῦ λέγομεν, ἢ τῆς διαφορᾶς κατὰ τὸν λόγον, καὶ οὐ κατὰ τὸ πρᾶγμα θεωρουμένη

ως· οὕτω καὶ τὰ ἐπίμμενα τῶν πρὸς τι ἀποδίδονται πραγματικῶς τῇ οὐσίᾳ, ἐφόσον ἐστὶ καὶ πρὸς τι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ πραγματικῶς διακρίνεσθαι καὶ ἀντικεισθαι ἀποδίδεται αὐτῇ, οὐκ ἐφόσον μέντοι οὐσία, ἀλλ' ἐφόσον πρὸς τι. Τὰ γὰρ πρὸς τι, εἰ καὶ ἐν τοῖς συμβεβηκόσι περιέχονται, ἀλλ' οὐ δηλοῦνται κατὰ τὸ ἐνυπάρχειν· λόγος γὰρ τοῦ συμβεβηκότος ἐστὶ τὸ ἐνυπάρχειν, ὡς ἡ ποσότης καὶ ποιότης· ἀλλ' ὡς εἰς τι ἔξω δηλοῦται· ὡπερ ἡ ἐπιστήμη ἐφόσον ἐστὶν ἀναφορὰ πρὸς τὸ ἐπιστητὸν, καὶ οὐχ ὡς ἔξις, ἀλλ' ὡς ἀναφορὰ θεωρεῖται, οὐκ ἐστὶ τοῦ ἐπισταμένου ὡς ἔξις ἐνυπάρχουσα δηλονότι, ἀλλὰ τοῦ ἐπιστητοῦ· πρὸς γὰρ τὸ ἐπιστητὸν ἀναφέρεται. Ὅθεν καὶ αἱ ἀναφοραὶ οὐχ οὕτως ἔχουσι κατὰ τὸν τρόπον τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἔτερον τρόπον κατηγορίας παρὰ τὰ οὐσιωδῶς λεγόμενα ἐν τῷ Θεῷ. Ἡ μὲν γὰρ οὐσία οὐ λέγεται πρὸς τι, οὐδέ τι ἄλλο ταυτὸ τῇ οὐσίᾳ τῶν κοινῶν καὶ ἀπολελυμένως λεγομένων· ἡ δὲ πατρότης καὶ υἰότης κατὰ τὴν τῶν ἀναφορικῶν φύσιν πρὸς ἀλλήλας λέγονται. καθάπερ οὖν ἡ σοφία ἐπειδὴν ἐν τῷ Πατρὶ θεωρεῖται τῇ πρὸς τὴν οὐσίαν ἀναφορᾷ τε καὶ ἀποδίδεται κοινή ἐστὶ τῷ Υἱῷ· μία γὰρ τῷ ἀριθμῷ σοφία ἐστὶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός· ἐπειδὴν δὲ ὡς γεννώσα σοφία ὁ Πατήρ νοηταί, οὐκ ἐστὶν ἡ αὐτὴ τῇ γεννητῇ σοφίᾳ, ἡ ἐστὶν ὁ Υἱός κατὰ τὸ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι δηλονότι διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα ἀναφορὰν· οὕτω δὲ καὶ πατρότης καὶ υἰότης τῇ μὲν πρὸς τὴν οὐσίαν ἀναφορᾷ οὐσία ἐστὶ καὶ τὸ αὐτὸ, τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσει εἰσὶν ἀντικείμενα, καὶ οὐδ' ἑτέρα ἡ ἑτέρα. Ἐπεὶ γὰρ ἐστὶ ἐν τῷ Θεῷ τελεία πατρότης καὶ υἰότης, ἐπειδὴν ἀπολελυμένως ἐν τῇ οὐσίᾳ θεωρῶνται, τῇ μὲν πρὸς τὴν οὐσίαν ἀναφορᾷ εἰς τὸ αὐτὸ, ὡπερ καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἀπολελυμένως τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀποδιδόμενα, τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσει εἰσὶν ἀντικείμενα κατὰ τὰ πρὸς τι· ὥστε κατὰ μὲν τὸ τὴν πατρότητα ἐν τῇ οὐσίᾳ θεωρεῖσθαι, ἐπεὶ τῆνικαῦτα ἀπλῶς ὡς οὐσία λαμβάνεται, ἡ πατρότης ἐν τῷ Υἱῷ ἐστὶ, καὶ ἡ υἰότης ἐν τῷ Πατρὶ κατὰ τὰ κοινὰ φημι καὶ ἀπολελυμένα, ὡπερ ἐστὶ καὶ μία σοφία καὶ οὐσία καὶ δύναμις ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἀμφοῖν· κατὰ δὲ τὸ μὴ θεωρεῖσθαι κατὰ τὸν τρόπον τῆς οὐσίας, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ οὐσιωδῶς λεγομένων, κατ' οὐδένα τρόπον ἡ πατρότης ἐστὶν υἰότης, ἐφόσον πρὸς ἀλλήλας ἀντικειμένως λέγονται κατὰ τὸν λόγον τοῦ πρὸς τι· καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ γεννητὴ σοφία οὐκ ἐστὶν ἡ γεννητικὴ, καίτοι μίᾳ οὐσίᾳ· ἀμφοῖν, μᾶλλον δὲ μία ἀμφοῖν. (Ὁ τοίνυν ἐστὶ μία οὐσία ἐστὶ τοῖς τριῖσι, ἡδὴ καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ προσώπου κοινή τοῖς τριῖσι διὰ τὴν ἀντιθέσιν πρὸς ἀλλήλας τῶν ἀναφορῶν. Ἡ αὐτὴ γὰρ ἀναφορὰ, ὡς εἴρηται, κατὰ τὸν λόγον τοῦ οἰκείου γένους ἐφόσον ἐστὶν ἀναφορὰ, οὐκ ἔχει τὸ εἶναι ἐν ἄλλῳ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ εἶναι πρὸς ἄλλο. Ὡς γὰρ ἐλέγομεν ἐκ τῶν τοῦ ἁγίου Μαξίμου παριστῶντες, εἰ καὶ ἐν αὐτῷ ἐστὶ πρᾶγμα ἡ θεότης καὶ ἡ ὑπόστασις, οὐκ εἰ ἡ θεότης ἡ αὐτὴ, καὶ ἡ ὑπόστασις ἡ αὐτὴ. Ἡ γὰρ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς ἐστὶν αὐτὴ ἡ θεότης, καὶ ἡ οὐσία τοῦ Υἱοῦ, ὡς δέδεικται, καθὸ θεωρεῖται ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ οὐ καθὸ θεωρεῖται πρὸς ἄλλο. Ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις θεότης τοῦ Πατρὸς ἐστὶ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, οὐ μὴν ἡ τοῦ Πατρὸς

A cui inexistit ob summam simplicitatem atque unitatem : nisi crassius accipiatur, quemadmodum et manus et pedes in Deo dicimus, aut si differentia consideretur ratione, non re : sic etiam quæ consequuntur relationem attribuntur substantiæ realiter quatenus est et relatio, et propterea etiam quod distinguatur realiter, et opponatur, attribuitur ipsi, non tamen quatenus est substantia, sed quatenus est relatio, quæ enim sunt ad aliquid, quamvis inter accidentia contineantur, sed non significentur secundum inexistere. Definitio enim accidentis est inexistere, ut quantitas, et qualitas, sed relatio significatur per ad aliud extrinsecus ; sicut scientia, quatenus est relatio ad id quod scitur, neque ut habitus, sed ut relatio consideratur, non est scientis, ut habitus, scilicet inexistens, sed scibilis. Ad scibile enim refertur. Unde et relationes non ita se habent secundum modum substantiæ, sed secundum alium modum prædicamenti, præter ea quæ substantialiter dicuntur in Deo. Substantia enim non dicitur ad aliquid ; neque aliquid aliud identificatum substantiæ ex iis quæ communiter et absolute dicuntur. Paternitas autem atque filiatio, secundum naturam relativorum, ad invicem dicuntur. Quemadmodum igitur sapientia quando in Patre consideratur, relatione, atque respectu ad substantiam communis est Filio, una enim numero est sapientia Pater et Filius. Cum vero consideratur Pater ut sapientia generans, non est eadem cum genita sapientia, quæ est Filius, nimirum secundum generare, et generari propter relationem ad invicem : ita sane et paternitas, atque filiatio relatione quidem ad substantiam, substantia est atque idem, oppositione vero ad invicem sunt oppositæ, et neutra est alteræ. Quoniam enim in Deo perfecta est paternitas, et filiatio, cum absolute in substantia considerantur, relatione quidem ad substantiam sunt idem, sicut et cætera quæ absolute substantiæ Dei attribuntur, oppositione vero ad invicem sunt oppositæ, secundum ea quæ ad aliquid dicuntur. Adeo ut secundum illud quod paternitas in substantia consideratur, quoniam tunc simpliciter ut substantia sumitur, paternitas est in Filio, et filiatio in Patre, secundum, inquam, communia et absoluta. Sicut etiam et una sapientia, et substantia, atque potentia eadem est in ambobus. Cum vero considerantur non secundum modum substantiæ, et eorum quæ in ipsa substantialiter dicuntur, nullo modo paternitas est filiatio, quatenus ad invicem oppositæ dicuntur secundum rationem ejus, quod est ad aliquid ; ad quem modum etiam generata sapientia non est generativa, quamvis una sit amborum sapientia, imo vero una sint ambo. Non igitur quia una est substantia tribus, continuo et relatio personæ communis est tribus propter oppositionem ad invicem relativorum. Eadem enim relatio, ut dictum est, secundum rationem proprii generis, quatenus re-

latio est, non habet esse in alio, sed magis esse
 a aliud, ut enim dicebamus ex verbis sancti
 Maximi probantes et si eadem res est Deitas, at-
 que hypostasis, non tamen si Deitas eadem est
 (Patris et Filii), eadem est et hypostasis. Hyposta-
 sis enim Patris est ipsa Deitas, et substantia Filii,
 ut ostensum est, quatenus consideratur in Patre,
 non autem quatenus consideratur ad aliud. Quo-
 niam etiam hypostasis Filii, Patris Deitas est se-
 cundum eandem rationem: non tamen Patris
 hypostasis propter oppositionem ad invicem; hoc
 enim blasphemum est, atque Sabellianis projec-
 tum. Igitur etiam paternitas cum in substantia
 consideratur, eadem est cum substantia Patris et
 Filii; cum vero Patri attribuitur secundum modum
 relationis, non est in Filio. Eadem enim est ut
 substantia in Filio atque in Patre, sed eadem est
 in Filio quidem, ut accipienti ab alio, et tanquam
 sit ex alio, scilicet Patre, in Patre autem ut alteri,
 hoc est Filio eam communicante, et a quo scilicet
 alia persona; et ibi quidem in Filio eadem genita,
 hic autem generativa in Patre. Itaque eadem et
 una genita quidem sic, generativa vero aliter con-
 siderata secundum oppositionem ad invicem rela-
 tionum, seu hypostaseon, seu personarum, ut sæpe
 dictum est. Quarum relationum natura est, oppo-
 site ad invicem dici, et neutram esse, qualis est
 altera. Et ideo neque paternitas est filiatio, neque
 filiatio est paternitas, ac fieri non potest, ut dica-
 tur habere aliquid Pater, quod non habeat Filius,
 vel Filius, quod non habeat Pater. Eadem enim
 atque una res secundum unum respectum convenit
 Filio, secundum autem alium convenit Patri.
 Unde neque Filio generare attribuendum est,
 quandoquidem id præter rationem relationis est,
 quam habet ad generantem. Secundum quam sapientia
 genita, potentia, vita ex vita quidquid tandem
 huiusmodi Filius dicitur; quippe omnia
 communia, ubi non adversatur relationis opposi-
 tio. Quatenus certe paternitas cum filiatione pro-
 pter relationem minime communicat. Quamquam
 paternitas ac filiatio substantia sint respectu ad
 substantiam, non ad invicem, ut dictum est. Quo-
 niam igitur paternitas, et filiatio dicebantur esse
 substantia respectu ad ipsam, ergo et ad invicem
 idem, quoniam una est substantia, excepta contra-
 dictione, quæ consideratur in oppositione ad invi-
 cem. Quandoquidem autem Pater et Filius est
 idem, excepta contrarietate, quæ consideratur in
 oppositione, quæ est ad invicem. Sunt igitur Pater
 et paternitas idem, filiatio et Filius idem, et e con-
 verso idem sequetur, quemadmodum Pater et
 Filius unum sunt, et idem numero, excepta oppo-
 sitione ad invicem. Quæ oppositio est causæ, et
 causati. Hoc idem autem et de sancti Spiritus re-
 latione dicendum est. Quod si tamen ea de quibus
 est sermo, mentem superant, et quasi impercepti-
 bilia sunt, sed neque nos hæc demonstrare, verum
 solatium aliquod afferre rationi (et quoquo modo

ὁπόσῃσιν διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλας ἀντίθεσιν. Τοῦτο
 γὰρ βλάσφημον καὶ τοῖς σαβελλιζοῦσιν ἀπορρίπτο-
 μεν. Καὶ ἡ πατρότης οὖν ἐπιπέδαν ἐν τῇ οὐσίᾳ θεω-
 ρῆται, ἡ αὐτὴ ἐστὶ τῇ τοῦ Πατρὸς οὐσίᾳ καὶ Υἱοῦ.
 Ἐπερὶ δὲ τῷ Πατρὶ ἀποδιδῶναι κατὰ τὸν τῆς ἀνα-
 φορᾶς τρόπον, οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ Υἱῷ. Ἡ αὐτὴ μὲν
 γὰρ ὡς οὐσία ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ἐν τῷ Πατρὶ, ἀλλ' ἡ
 αὐτὴ ἐν μὲν τῷ Υἱῷ ὡς ἀπ' ἄλλου λαμβάνονται, καὶ ὡς
 ἐξ ἄλλου οὐσα δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, ἐν δὲ τῷ Πατρὶ,
 ὡς ἄλλω ἦτοι τῷ Υἱῷ διδόντι, καὶ ἀπ' οὗ ἄλλο πρόσω-
 πον δηλονότι: καὶ ἐκεῖ μὲν ἡ αὐτὴ γεννητὴ ἐν τῷ
 Υἱῷ, ἐνταῦθα δὲ γεννητικὴ ἐν τῷ Πατρὶ. Ὡστε ἡ
 αὐτὴ καὶ μὴ γεννητὴ μὲν οὕτως, γεννητικὴ δὲ ἐτέ-
 ρως θεωρουμένη κατὰ τὴν πρὸς ἀλλήλας ἀντίθεσιν
 τῶν ἀναφορῶν, ἡ ὑποστάσεων, ἡ προσώπων, ὡς εἴρη-
 ται πολλάκις. Ἐν ἀναφορῶν ἡ φύσις τὸ πρὸς ἀλλή-
 λας ἀντικειμένως λέγεσθαι, καὶ μὴδ' ἐτέρων εἶναι
 οἶον θετέραν· διὸ οὕτως ἡ πατρότης υἰότης, οὕτως ἡ
 υἰότης πατρότης. Καὶ οὐκ οἶον τε λέγειν ἔχειν τι τὸν
 Πατέρα, ὃ μὴ ἔχει ὁ Υἱός, ἢ τὸν Υἱὸν ἔχειν τι, ὃ μὴ
 ἔχει ὁ Πατήρ. Τὸ γὰρ αὐτὸ καὶ ἐν κατὰ μίαν ἀπό-
 βλέψιν προσήκει τῷ Υἱῷ, καθ' ἐτέραν δὲ τῷ Πατρὶ.
 Ὅθεν οὐδὲ τῷ Υἱῷ τὸ γεννᾶν ἀποδοτέον· ἐπειδὴ τοῦτ'
 ἐστὶ παρὰ τὸν τῆς ἀναφορᾶς λόγον, ἦν ἔχει πρὸς τὸν
 γεννώμενον· καθ' οὗ γέννητὴ σοφία, δύναμις, ζωὴ ἐκ
 ζωῆς, ὃ τί ποτε τοιοῦτον ὁ Υἱός λέγεται. Κοινὰ γὰρ
 πάντα, ὅπου μὴ ἀντίκειται ἡ τῆς ἀναφορᾶς ἀντίθεσις·
 καθὸ δὴ οὐ κοινῶναι ἡ πατρότης τῇ υἰότητι διὰ τὴν
 ἀναφορὰν, καίτοι εἰς πατρότητος καὶ υἰότητος οὐσίας
 οὐσης τῇ πρὸς τὴν οὐσίαν ἀποβλέψει, καὶ οὐ τῇ πρὸς
 ἀλλήλας, ὡς εἴρηται. Ἐπεὶ οὖν ἡ πατρότης καὶ υἰό-
 τητος ἐλέγοντο εἶναι οὐσία τῇ πρὸς αὐτὴν ἀποβλέψει,
 καὶ πρὸς ἀλλήλας ἄρα τὸ αὐτὸ· ἐπεὶ μία οὐσία χωρὶς
 τῆς ἀντιφάσεως τῆς ἐνθεωρουμένης τῇ πρὸς ἀλλήλας
 ἀντιθέσει· καὶ ἐπεὶ ἐστὶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός τὸ αὐτὸ
 χωρὶς τῆς ἀντιφάσεως τῆς ἐνθεωρουμένης; τῇ πρὸς
 ἀλλήλας ἀντιθέσει, εἰς τὸν ἄρα ὁ Πατήρ καὶ ἡ πατρό-
 τητος τὸ αὐτὸ, καὶ ἡ υἰότης τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Υἱός· καὶ ἀν-
 τιστρέψαντι οὕτως εἴπεται· ὡσπερ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός
 εἰσιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τῷ ἀριθμῷ χωρὶς τῆς πρὸς ἀλ-
 λήλους ἀντιθέσεως, οὕτως καὶ ἡ πατρότης τοῦ Πατρὸς,
 καὶ ἡ υἰότης τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τὸ αὐτὸ τῷ ἀριθμῷ χωρὶς
 τῆς πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσεως· ἡ ἐστὶ τὸ αἴτιον καὶ
 αἰτιατόν. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύ-
 ματος ἀναφορᾶς βητέον. Εἰ μένει τὰ περὶ ὧν ὁ λό-
 γος τὴν διάνοιαν ὑπερβαίνει, καὶ οἷον ἀληθεῖα εἰσιν,
 ἀλλ' οὐδ' ἡμεῖς ἀποβλέψι ταῦτα προῦθέμεθα, παρα-
 μύθων δὲ μόνον ἐφ' λόγῳ κομίσαι· καὶ τοῦτο διὰ τὴν
 τῶν ἀντιλεγόντων ἐπιφρῆσιν. Ἐν οἷς δὴ λόγοις συμ-
 φωνεῖ μὲν τὰ τῆς πίστεως, οὐδὲν δὲ ἀδύνατον προσχω-
 ρεῖ καθάπερ τοῖς φάσκουσιν τῇ οὐσίᾳ Θεοῦ ἐνυπάρχειν
 τὴν πατρότητα καὶ υἰότητα ἕτερα βγῆτα παρ' αὐτῆν.
 Ἐπεὶ γὰρ εἰς πίστιν ἔρχεται εἶναι τι τὸ αὐτὸ οὐσίαν
 καὶ πρὸς τι ἐν οἷς μὴ ἐνδέχεται εἶναι συμβεβηκὸς
 ὡσπερ ἐστὶ τι τὸ αὐτὸ συμβεβηκὸς καὶ πρὸς; τι ἐν οἷς
 ἐνδέχεται εἶναι συμβεβηκὸς, ἡ λέγειν ἐν τῷ αὐτῷ τῷ
 ἀριθμῷ εἶναι ἀντικείμενα πράγματι διακεκρίμενα
 ἀπ' αὐτοῦ, τοῦ ἐν ᾧ ἐστὶ δηλονότι, τοῦ ἐστὶν ἐν τῇ
 οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἕτερα τίθεναι κατὰ τὸ πρόγμα τῆς

ούσιας διαφέροντα, και πραγματικῶς ἀλλήλοις ἀντικείμενα. Τούτοις μὲν οὖν καὶ τὰ παρὰ τῆς πίστειως συμφωνεῖ, καὶ τὰ παρὰ τῶν ἁγίων εἰρημένα. Ὅποτέροι; ὃ ἂν τις δύναιτο παρακολουθεῖν, ἐφ' ἔν καταντήσει τέλος τῆς ἀληθείας, καὶ οὐδὲν παρὰ τοῦτο τὸ διάφορον ἴσται.

Idem accedit, esse aliquid, quod sit idem substantia, et ad aliquid in iis, in quibus fieri non potest, ut sit accidens, sicut est quiddam, quod idem est accidens, et ad aliquid, ubi fieri potest ut sint accidentia; quam dicere in eadem re numero esse opposita, re ipsa distincta ab ea, in qua videlicet sunt, hoc est in substantia Dei alia ponere secundum rem, quæ differant a substantia, et re aliter ad invicem opposita. His igitur nostris dictis, et quæ sunt fidei concordant, et dicta sanctorum conveniunt. Utramlibet autem quis partem sequatur, ad unum veritatis finem perveniet, et nulla diversitas erit.

ΚΕΦΑΛ. Ε΄.

CAPUT V.

Ἔστι οἱ λέγοντες, ὡσπερ τὸ ἄλλο εἶναι ὑπόστασιν, καὶ ἄλλο οὐσίαν, καὶ ἄλλο πατρότητα ἐπὶ Θεοῦ σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, οὕτω καὶ τινα ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα ὑφίστασθαι πραγματικῶς τῆς οὐσίας καὶ ἀλλήλων διαφέροντα σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, παράλογοι εἰσι.

Quod qui dicunt: Quemadmodum esse aliud hypostasim, et aliud substantiam, et aliud paternitatem in Deo compositionem non facit; ita etiam nonnulla alia, quæ in substantia Dei dicuntur subsistere, quæque realiter a substantia et ab invicem differunt, compositionem non faciunt; temerarii sunt.

Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων λέλυται καὶ ὅτι οἱ Παλαμίται κώκαλον ὀνομάσαντες, ἴσως διὰ τὸ δυσχερὲς, ὡς φησι, ἀνοήτως ἐπήγον ἰσχυριζόμενοι, ὡς ἔρ' ἐν τῷ Θεῷ οὐδὲν κωλύει διάφορα ἐνδεδρυμένα πράγματα ἀλλήλων διαφέροντα, καὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἀπειράκις ἀπειρώς ὑφειμένα, καὶ θεότητος παρ' αὐτῶν λεγόμενα, καὶ ἀριθμὸν ὑπερβαίνουσας, τοῦ θ' οὕτως ἔχειν καὶ ἀπλοῦν εἶναι τὸν Θεόν· ὅτι περ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν καὶ ἰδιότητα, ἣ ἀναφορὰν πραγματικῶς ἀλλήλων διαφέρειν ἐφαντάσθησαν· οὐ παρὰ τοῦτο μέντοι σύνθετον εἶναι τὸν Θεόν. Ταῦτα γὰρ ὡς ἐνεδέχτο δέδεικται καὶ λόγους καὶ ῥήμασι ἁγίων κατὰ τὸ πρᾶγμα μὴδὲν ἀλλήλων διαφέρειν. Ταῦτη τοι καὶ οὔτε σύνθετός ἐστιν ὁ Θεός, οὔτε τὰ προειρημένα ἄτοπα ἀνακύπτει. Αἱ γὰρ συνθέσεις ἐπὶ τῶν διαφερόντων τῷ πράγματι, καὶ ὡς ὅδον καὶ παράθεσιν πρὸς ἄλληλα ἔχόντων, ὡς ἐφ' ἑνός τινος ὑφειστώτος θεωροῦνται. Ἐφ' ὧν δὲ οὐκ ἔστιν οὐδεμίαν τοιαύτην διαφορὰν εὑρεῖν, τούτους ἔθεν οὐδὲ ἴδον πρὸς ἄλληλα, ἣ σύνθεσιν οὐδὲ πλάσαι δυνατόν. Καίτοι ἀληθὲς ἐστὶν εἰπεῖν, ὡς ὡς ἂν ἦν ὁ Θεός τρισυπόστατος οὐδὲ πατρῆτης; οὐδὲ υἱότητος, οὐδὲ πρόθετος ἐν τοῖς θεοῖς, εἴπερ ἐκ τούτων ἀναγκαιῶς εἴπατο σύνθετον εἶναι τὸν Θεόν τὸ πρῶτον αἰτίων· πᾶν γὰρ σύνθετον κτιστόν. Οἱ δὲ τοιοῦτον ἀπέχουσιν ἃ βούλονται δεῖξαι ὡς καὶ τὸ παρὰ τοῖς διαλεκτικοῖς λεγόμενον, τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτοῦνται. Οὐχ ἦτον γὰρ καὶ οὕτω τὸ αὐτὸ πάλιν ζητεῖται, πῶς εἴπερ ἄλλο μὲν ἡ οὐσία, ἄλλο δὲ ἡ ὑπόστασις; Ἔτερα δὲ τὰ ὑποστατικὰ τὸν ὄν αὐτοῖ νοοῦσι τρόπον, οὐ σύνθετο; ἐκ τούτων ὁ Θεός; Καὶ μὴ ἀνόμοιος πάντῃ ἡ τῶν πραγμάτων παραβολή. Τὰ μὲν γὰρ τρία ὠρισμένον τί ἐστίν· ἃ δὲ τῆς οὐσίας ἑτερά φασιν, ὡς τὴν ζῶην, τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καὶ πάντα τὰ ἀπολλυμένως ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενα, ἃ καὶ ἐνέργειαν κοινῶν ὀνόματι καλοῦσιν, ἀπειροῦσι καὶ ἀόριστον πληθός· καὶ ἐκεῖ μὲν τὰ τρία ὑποστάσει, ἐληπτὰ τέλειαι, καὶ τούτων ὑπερφωῶς ἐκάστη ἡ αὐτὴ καὶ μία θεαρχικῆ οὐσία· ἐκάστη γὰρ ὅλως Θεός καὶ τέλειος· οὐ γὰρ

Ex dictis solutum est, quod ipsi Palamitæ os nominarunt, forsitan ob difficultatem, ut arbitrabantur, atque contendendo temere inferebant, quod nimirum in Deo nihil obstat diversas esse res inherentes, quæ inter sese differant, et ab ipsa substantia infinite infinities inferiores, ac Deitates ab ipsis dictas, quæ numerum excedant, id ita se habere, et nihilominus simplicem esse Deum. Quoniam substantiam, et hypostasim, atque proprietatem, sive relationem realiter inter se differre imaginati sunt; non ob id tamen compositum esse Deum. Hæc enim ut fieri potuit, cum rationibus, tum dictis sanctorum ostensum est, nihil inter se differre secundum rem. Propterea neque compositus Deus est, neque commemorata incommoda emergunt. Compositiones enim sunt in iis quæ re differunt, et quasi viam, et compositionem inter se habent, ita ut in uno quodam subsistente consideretur. At vero in quibus nulla talis differentia inveniri potest, hinc neque viam, et compositionem ad se invicem vel fingere licet; et tamen verum est dicere, quod non esset Deus Trinitas personarum, neque paternitas, neque filiatio, nec processus in divinis, si ex his necessario sequeretur, compositum esse Deum primam causam. Omne enim compositum est creatum. Hi vero tantum abest, ut ostendant quæ volunt, ut etiam quod apud Dialecticos dicitur, principium petant. Non minus enim sic etiam idem rursus quaeritur, quomodo si aliud quidem est substantia, aliud vero hypostasis; alia vero sunt hypostatica (hoc est, quæ hypostases constituunt), ad eum modum, quem ipsi intelligunt, ex his Deus non est compositus? cum tamen dissimilis sit rerum collatio? Etenim tria determinatum quiddam sunt: quæ autem illi dicunt alia esse a substantia, veluti vitam, bonitatem Dei, et omnia illa quæ absolute in eo dicuntur, quæ etiam operationem communi nomine vocant, innumera quædam,

atque indeterminata multitudo est, et ibi quidem A tria, hypostases accipiuntur perfectæ, et harum unaquæque una et eadem est divina substantia supra omnem captum naturæ. Quælibet enim totus Deus atque perfectus est. Non enim ex imperfectis est numen divinum. Hæc autem multa, neque hypostases esse ponuntur, neque substantia, et nihil horum esse quod est alterum, et hæc quidem plurima per se ipsa non subsistere, alunt, tres vero hypostases alicui non inexistere. Quod si proportionem esse volunt inter tres personas, sive tres relationes. Et ista multa, ac diversa, necessarium erit vel et hæc fateri perfectas esse hypostases, vel divinas subsistentias insubsistentes opinari. Et quod unus sit Deus et Trinus, habemus per revelationem, cum demonstrari non possit, quod autem ipse Deus simplex sit, atque omnis compositionis minime capax, etiam homines ducti naturali lumine rationis, demonstrare valuerunt. Quemadmodum quod unus sit Deus, et bonus atque justus. Quippe ex magnitudine ac pulchritudine creaturarum proportione opifex dignoscitur. Non igitur opus erat ex obscuris clariora velle probare, neque ex his quæ superant demonstrationem, ea quæ sub ipsam cadere possunt, demonstrare, cum illa funditus evertendo, tum per hoc sibi ipsis aliquid absurdius concludendo, nimirum Deum ex diversis rebus constare. Quod enim ea quæ sunt re diversa, in unum concurrentia, compositionem non faciant, quis adeo stupidus ut neget? Contra, potius ex clarioribus quæ non talia sunt concludere, si fieri potest, oportebat, ut universalis postulat regula. Præsertim cum sermo sit de iis quæ per se atque absolute Deo adesse dicuntur, illi ex personalibus et proprietatibus objectionem afferebant, quæ generis ad aliquid sunt. Oportet vero, inquirunt, qui circa demonstrationes periti sunt, instantiam esse ex eodem genere, cujus contrarium ipsi facientes errabant. Verum opus erat rationes quidem de simplicitate universe atque veras tueri, quod autem in uno tantum dissidere videtur, vel conari et illud consonans universali rationi reddere, vel non propter illud obscurum, etiam quæ sunt omnibus clara evertere, destruendo de Deo præclaras opiniones, ut magnus sit Basilius. Itaque prorsus irrationabile est, si quis ex eo quod substantia et hypostasis, proprietatesque aliud et aliud dicantur, non ideo sequi compositionem in Deo dicat; ita etiam si quis diversas res secundum multas, et oppositas divisiones, in ipsum introducat, non sequi compositionem contendat.

Præterea ex dictis soluta sunt, quæ Nilus Thesalonicensis ad astruendam, et comprobendam hanc opinionem accumulavit, veluti, unum quidem est numen divinum secundum naturam, secundum vero hypostases non unum. Porro quatenus est unum, et quatenus non est unum, quomodo idem? Et substantia quidem una, hypostases vero multa, unum autem et multitudo alia sunt. Et quod etiam hypostasis, et substantia apud theologos non idem. Dicunt autem nonnulli, quod divina natura est increata, quæ vero sunt præter hanc,

ἐξ ὑπελῶν τὸ θεῖον· τὰ δὲ πολλὰ ταῦτα οὐθ' ὑποστάσεις εἶναι τίθενται, οὐθ' ὅλως οὐσίαν, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ὅπερ τὸ ἕτερον εἶναι. Καὶ τὰ μὲν πολλὰ ταῦτα οὐχ ὑφίστασθαι καθ' αὐτὰ φασιν· αἱ δὲ τρεῖς ὑποστάσεις οὐκ ἐνυπάρχουσι τινί. Εἰ δ' ἀνάλογον βούλονται ἔχειν τὰ τρία πρόσωπα, ἢ τὰς τρεῖς ἀναφορὰς τοῦτοις τοῖς πολλοῖς καὶ διαφοροῖς, ἀναγκαῖον ἢ καὶ ταῦτα ὁμολογεῖν τελείας εἶναι ὑποστάσεις, ἢ τὰς θείας ὑποστάσεις ἀνυποστάτους ὄλεσθαι. Καὶ τὸ μὲν εἶναι τὸν θεὸν ἓν καὶ τρία κατὰ ἀποκάλυψιν ἔχομεν, ὑπὲρ φησὶ βεβαιῶν, τὸ δὲ τὸν θεὸν αὐτὸν ἀπλοῦν τε εἶναι καὶ συνθέσεως πάσης ἀνεπίδεκτον καὶ ἀνθρώποι ἀγάμενοι τῷ φυσικῷ τοῦ λόγου φωτὶ ἠδυνήθησαν ἀποδείξαι· ὡσπερ καὶ ὅτι εἷς ἐστὶ θεὸς καὶ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος· ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς· κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς καθορᾶται. Οὐκ ἴδρι τοίνυν ἐκ τῶν ἀσαφεστέρων τὰ σαφέστερα βούλεσθαι παριστῆναι, οὐδ' ἐκ τῶν ὑπὲρ ἀποδείξιν τὰ ὑπ' αὐτὴν δυναμένα πίπτειν ἀποδεικνύου· ἐκεῖνά τε ἀνατρέποντας, καὶ διὰ τοῦτου ἑαυτοῖς ἀτοπώτερον ἄλλο συμπεραίνοντας, τὸν θεὸν ἐκ διαφερόντων συνίστασθαι πραγμάτων. Τὸ γὰρ τὰ εἰς ἓν συνίστα πράγματι διάφορα σύνθεσιν μὴ ποιεῖν τίς σοῦτον ἀναίσθητος ὡστε ἀπαρνεῖσθαι; Τοῦναντίον δὲ μᾶλλον ἐκ τῶν σαφεστέρων τὰ μὴ τοιαῦτα συνάγειν, εἴπερ οἶόν τε ἐχρῆν, ὡς ὁ καθόλου παραδίδωσι λόγος· μάλιστα' ὅτι καὶ τοῦ λόγου περὶ τῶν καθ' αὐτὰ καὶ ἀπολελυμένως τῷ θεῷ προσεῖναι λεγομένων ὄντος, ἐκεῖνοι τὴν ἔνστασιν ἐκ τῶν προσωπικῶν καὶ τῶν ἰδιοτήτων ἐπήγον, αἱ τῷ πρὸς τι γένους εἰσι. Δεῖ δὲ, φασιν οἱ περὶ τὰς ἀποδείξεις τεχνῆται, τὴν ἔνστασιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους εἶναι, οὐ τοῦναντίον αὐτοῖς ποιοῦντες ἡμάρτανον. Ἀλλὰ τοὺς μὲν περὶ τῆς ἀπλότητος καθόλου καὶ ἀληθείας λόγους φυλάττειν, τὸ δ' ἐφ' ἐνὸς δοκοῦν μόνον διαρραγεῖν, ἢ πειρᾶσθαι κάκεινο σύμφωνον τῷ καθόλου λίγῃ ποιεῖν, ἢ μὴ δι' ἐκεῖνο τὸ ἀσαφὲς καὶ τὰ πᾶσι δῆλα ἀνατρέπειν, ἀναιροῦντας τὰς ἀξιολόγους περὶ τοῦ θεοῦ ὑπολήψεις· ὡς ὁ μέγας Ἰηρ Βασιλεῖος· ὡστε παντελῶς ἄλογον, εἰ τις ὡσπερ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑποστάσεως καὶ τῶν ἰδιοτήτων ἄλλο καὶ ἄλλο λεγομένων, ἐκ τούτων οὐκ ἐπακολουθῶν σύνθεσιν ἐν τῷ θεῷ λέγοι, οὕτω καὶ διαφορῶν πραγμάτων κατὰ πολλὰς καὶ ἀντιθέτους διαιρέσεις ἐπ' αὐτοῦ εἰσαγομένων οὐχ ἔπρεσθαι σύνθεσιν ἰσχυρίζοιτο.

Ἔτι ἐκ τῶν εἰρημένων λέλυται καὶ ἄπερ ὁ ἐκ Θεσσαλονικῆς Νεῖλος· ἐπὶ συστάσει τῆς δόξης ταύτης συνεφόρησεν οἶον ἐν μὲν τὸ θεῖον κατὰ τὴν φύσιν, κατὰ δὲ τὰς ὑποστάσεις οὐχ ἓν. Καθὸ δὲ ἐστὶν ἓν καὶ καθὸ οὐχ ἓν, πῶς ταῦτό; Καὶ ἡ μὲν οὐσία μία, αἱ δ' ὑποστάσεις πολλὰι, ἓν δὲ καὶ πληθὸς ἕτερα· καὶ ὅτι ἐπειδὴ ὑφίστασιν καὶ οὐσία παρὰ τοὺς θεολόγους οὐ ταυτὸ, λέγουσι δὲ τινες ὡς μόνῃ ἢ θεῖα φύσιν ἀκτιστος, τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάντα γεννητὰ καὶ κτιστὰ, κτιστὴ ἂν εἴη ἡ θεῖα ὑπόστασις, καὶ τοιαῦτα ἐξ ὧν ἐβούλετο πραγματικῶς διαφορὰς ἐν τῷ θεῷ

εισαγειν. Ταῦτα δὲ οὐ σαφῆ μόνον ἔχει τὴν βλασφημίαν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν εὐθείαν τοῦ εἰρηκότος παριστήσιν. Ἡγνῆστε γὰρ παντελῶς ὡς οὐ ταυτὸν εἶπον οἱ θεολόγοι οὐ τῷ πράγματι, ἀλλὰ τῷ λόγῳ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι πρᾶγμα ἐστὶν ἢ οὐσία, ἄλλο δὲ ἢ ὑπόστασις, καθάπερ δέδεικται, καὶ ὅτι τὸ ἐν ὧ ὁμῶνυμον πολλαχῶς δύναται λαμβάνεσθαι. Ἐν γὰρ τι λέγεται, καὶ ὅταν τι ὑπάρχη ἐν τῷ ἀριθμῷ, ἢ τῷ πράγματι, καὶ ὅταν ἐν τῷ λόγῳ ὡσαύτως δὴ καὶ τὸ οὐκ ἐν. Τὸ οὖν οὐκ ἐν τῷ λόγῳ ἐπὶ τοῦ πράγματος ελλημμένον, τὸν παραλογισμὸν εἰργάσατο. Τοῦτοις τοῖς λόγοις ἐξελέγχεται καὶ πᾶν ἕτερον παρ' αὐτῶν προτεινόμενον. Τὸ γὰρ ἄλλο καὶ ἄλλο, καὶ τὸ οὐ ταυτὸ, οὐ τῷ πράγματι, ἀλλὰ τῷ λόγῳ μεγίστην ἔχει τὴν ἰσχύον ἐπὶ τῆς τῶν οὐτως προτεινομένων λύσεως· ὃ καὶ ἐπὶ τῶν παρόντων ἐστὶ θεωρεῖν. Ὁ γὰρ Θεὸς λέγεται οὐσία καὶ σοφία καὶ εἰ τι τοιοῦτον, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τὰ ὀνόματα διάφορα, καὶ διάφορα πράγματα δηλοῦσιν· οὕτω γὰρ ἦν ἂν πολυεὶδης, καὶ ἀνομοιομερῆς, καὶ σύνθετος· ἀλλ' ἐπὶ τῆ φύσει· ἡμῶν οὐκ ἔχει ἐνὶ ὀνόματι αὐτὸ ὅπως οὖν ὃ ἐστὶν ἐνδείξασθαι, διὰ τοῦτο ποικίλοις καὶ διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸ διαφόρως ὀνομάζομεν τῆς διαφορᾶς ἐν τοῖς ὀνόμασι μόνον θεωρουμένης, καὶ κατὰ τοὺς λόγους αὐτῶν. Οἷον ἐφόσον ὁ μὲν λόγος τῆς οὐσίας ἐστὶ τὸ καθ' αὐτὴν ὑφίστασθαι, τῆς δὲ σοφίας τὸ γινῶσιν εἶναι θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἢ γινῶσιν τῶν ὑπαρχουσῶν αἰτιῶν κατὰ τοὺτους τοὺς λόγους ὁ Θεὸς λέγεται καὶ ἐστὶ καὶ σοφία καὶ οὐσία, καὶ ὅπως ἄλλως ἢ ἀνθρωπίνῃ εὐπορίᾳ δύναται ὀρίσασθαι. Δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Μάξιμος ἐν τῷ πρὸς Ἀνόμοιον διαλόγῳ, φάσκων, « Αὕτη ἢ ὑπόστασις τοῦ Θεοῦ καὶ ἀθανασία αὐτοῦ ἐστὶ· καὶ οὐ μόνον ἀθανασία, ἀλλὰ καὶ ἀφθαρσία καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγιασμός καὶ ἀπολύτρωσις καὶ κυριότης καὶ δύναμις. Καὶ οὐκ ἐστὶ κατὰ σύνθεσιν ταῦτα ὁ Θεός, ἀλλὰ κατὰ διαφόρους ἐπινοίας ταῦτα λέγεται· ἀθανασία μὲν διὰ τὸ ἀτελευτήτον, ἀφθαρσία δὲ διὰ τὸ ἀλυτὸν· δικαιοσύνη διὰ τὸ ἴσον· ἀγιασμός διὰ τὸ φυλάττειν ἀπὸ ἀμαρτίας· ἀπολύτρωσις διὰ τὸ σώζειν ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν· κυριότης διὰ τὸ πάντων κρατεῖν· δύναμις δὲ τὸ μηδὲν αὐτῷ ἀντικεῖσθαι. Οὐ μόνον ὅτι κατὰ διαφόρους ἐπινοίας ταῦτα λέγεται, ἀνυπαρκτὰ εἰσι μηδὲν σημαίνοντα· οἷον φέρε εἰπεῖν, ὡσπερ τριγέλαφον φανταζόμεθα· τοῦτο γὰρ ἀνάπλασμα τῆς διανοίας ἐστὶ, καὶ ἐπ' οὐδενὸς ὑποκειμένου ἐρείδεται. Ἐν δὲ τοῖς νοήμασι καὶ ὀνόμασι, ἃ περὶ Θεοῦ νοοῦντες καὶ λέγοντες· αὐτῷ φέροντες ἀνατίθεμεν, αὕτη ἐστὶν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ τὸ πᾶσι τοῦτοις ἀποκρινόμενον διὰ τὴν ἀκρὴν τελειότητα καὶ ἀπλότητα καὶ ἑνωσιν. Οἱ μὲν οὖν ἐκ τε τῶν κατασκευῶν γελῶσι, ἐκ τε τῶν συμπαρασμάτων γελιότεροι. Ἡμῖν δὲ τοῦτων παρεχθεσιώτερον εἰρημένον διὰ τὴν θρασύτητα τῶν ἀνθρώπων, νῦν ἐπὶ τὸ προκείμενον χωρῶμεν.

omnia sunt genita, et creata, divina hypostasis, et similia creata essent, ex quibus reales differentias inducere in Deum volebat. Hæc autem non solum manifestam habent blasphemiam, sed etiam multam dicentis ostendunt stoliditatem. Quippe prorsus ignoravit, quod non idem dixerunt theologi non re, sed ratione. Etenim non est alia quædam res substantia, alia vero hypostasis, ut ostensum est, et quod unum, ut æquivocum multifariam sumi potest. Unum enim aliquid dicitur, et quando existit unum numero, seu re, et quando unum ratione: similiter autem et non unum paralogismum igitur fecit, non unum ratione, acceptum pro non unum re. Hisce rationibus redarguitur et quidquid aliud ab ipsis proponitur: illud enim aliud, et aliud, et non idem, non re, sed ratione, maximam habet vim ad dissolvendum ea quæ sic proponuntur. Quod et in presentibus considerare licet. Namque Deus dicitur substantia et sapientia, et si quid ejusmodi est, cæterum non quia nomina diversa sunt, etiam res diversas significant: sic enim Deus esset multiformis partibus dissimilibus constans, atque compositus. Sed quoniam natura nostra non potest uno nomine ne tantulum quidem ostendere id quod est, propterea variis ac diversis nominibus idem diversæ nominamus, differentia in nominibus tantum considerata, et secundum rationes ipsorum. Verbi gratia, quatenus definitio substantiæ est per se subsistere, sapientiæ autem rerum divinarum, atque humanarum cognitionem esse vel cognitionem existentium causarum, secundum has rationes Deus dicitur et est sapientia et substantia, et utcumque aliter humana solertia definire potest. Hæc autem declarat etiam beatus Maximus in dialogo ad Dissimilem: « Ipsa, inquit, hypostasis Dei etiam immortalitas ejus est, nec tantum immortalitas, sed et incorruptibilitas, et justitia, atque sanctificatio, et redemptio, et dominatio, ac potentia. Neque hæc per compositionem Deus est, sed secundum diversas considerationes hæc dicitur. Immortalitas quidem propter interminabilitatem, incorruptibilitas vero propter indissolubilitatem, justitia ob æqualitatem, sanctificatio, quod a peccato præservet; redemptio, quod a corruptione vitam nostram custodiat; dominatio, quod cunctis imperet; potentia, quod nihil ei resistat. Non tamen quoniam secundum diversas cogitationes hæc dicuntur, in rerum natura non existunt nihil significantia; veluti, verbi gratia, cum hircocervum fingimus. Id enim figmentum mentis est; atque nullo supposito inuitur. In cogitatione autem et nominibus, quas de Deo intelligentes, ac dicentes hæsi attribuimus, ipsa est substantia Dei, quæ omnibus respondet, ob summam perfectionem, simplicitatem atque unitatem. » Illi igitur et probationibus ridiculi, et conclusionibus magis deridendi sunt. His vero a nobis, paulo diffusius facta digressione, jam dictis propter temeritatem istorum, nunc ad propositum accedamus.

CAPUT VI.

A

ΚΕΦΑΛ. Γ.

Quod Ecclesie doctores Filium ex substantia Patris esse, atque generari, theologice discernunt.

Ὅτι οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ γεννηθῆναι θεολογοῦσι.

His igitur determinatis, ut prædicta absurda catholica fides evitaret, omnes Ecclesie doctores prius supponebant quoniam modo oporteat aliud substantiam, et aliud hypostasim sentire, quoniam vero modo idem, cum nobis quæ de divinis processibus tradidissent, atque exposuissent, indifferenter Filium Dei et Patris, nunc quidem ex substantia Patris, nunc vero ex hypostasi ejus esse theologice discernunt. Nam prima Nicæna synodus illorum sanctorum in Symbolo fidei sic habet: «Credimus et in Filium Dei genitum ex Patre, » videlicet ex substantia Patris. Quod si quis dixerit, atqui Constantinopolitana secunda synodus hoc idem Symbolum tradens, genitum ex Patre ante omnia sæcula dixit, et opus est huic credere magis, utpote quæ posteriora sint iustiora. Sed nequaquam quod ab illis dictum est, ausuri sumus dicere blasphemum esse, et idcirco posteriores præferre, ut veriora esse, nec priores spernere, et ad veritatem reducere conari. Hi enim illorum confessionem, ut firmum fundamentum supponentes, sua concludebant. Nos quoque sive primæ, sive secundæ synodi fidei confessionem amplecti dixerimus, nihil differre arbitramur. Itaque ex Patre generari Filium, æque valere, atque ex substantia Patris arbitrari (ut et ipsi se explicaverunt), nihil aliud addere oportere existimaverunt. Testantur hæc etiam Gregorius Theologus, qui huic synodo præsidebat, ad Cledonium sic scribens: «Nos fidei sanctorum Patrum, qui in Nicæam convenere ad destruendam hæresim Ariam, nihil unquam prætulimus, neque præferre possumus, sed ejus sumus fidei, adjuvante Deo, atque erimus, insuper clarius explanantes de sancto Spiritu id quod minus expresse dictum est, eo quod non fuerit tunc proposita hæc quæstio, quod unius Deitatis oportet agnoscere Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Deum et Spiritum agnoscentes. » Præterea, magnus Athanasius, in disputatione adversus Arium, quæ facta est in Nicæna synodo, cujus initium, *dei providentia*: ait, «Igitur Deus dicens ad proprium Filium per prophetam: «Ex utero ante luciferum genui te, » significat ex paterna substantia generationem Filii. » Et paulo post: «Ob aliud nihil uterum nominat, quam ut exprimat, ipsum Filium ex substantia Patris genitum esse. » Et post pauca: «Filium igitur ex substantia Dei et Patris genitum esse discimus. » Præterea, homo in Confessione fidei ad Julium papam, cujus etiam Gregorius Theologus in eucostastica oratione mentionem facit, inquit: «Audet fiducia accepta veritatem in scriptis fateri, unam trium esse substantiam ait: «Dominus noster Jesus Christus Dei Filius Deus et homo est. » Deus est ex substantia Patris ante sæcula genitus, et homo est ex sub-

Τούτων οὖν διατριμμένων ὡς ἂν τὰ προειρημένα τῶν ἀπίστων ἢ καθολικῆ πίστεως ἐκφῶγη, πάντες οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι πρότερον ὑποθέμενοι τίνα μὲν χρῆ τρέπον ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ὑπόστασιν φρονεῖν, τίνα δὲ τρόπον ταυτὸ, τὰ περὶ τῶν θείων κριθῶν ἡμῖν παραδιδόντες; καὶ ἐκτιθέμενοι, ἀπροσδιόριστος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς; ποτὲ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ποτὲ δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ θεολογοῦσιν. Ἡ μὲν γὰρ ἐν Νικαίᾳ πρώτη σύνοδος τῶν ἁγίων ἐκείνων ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως οὕτως ἐφη: «Πιστεύομεν καὶ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς, » ἤγουν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ λέγοι τις: καὶ μὴν ἢ ἐν Κωνσταντινίου πόλει δευτέρα σύνοδος, τοῦτ' αὐτὴ παραδιδούσα τὸ σύμβολον, τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐφη. Καὶ χρῆ τοῦτω πεῖθεσθαι μᾶλλον ὡς τῶν ὑστέρων ὄντων ἀσφαλεστέρων. Ἄλλ' οὐ δῆπου τὸ εἰρημένον ἐκείνοις βλάβηρον. Ἄλλ' οὐ εἶπεν εἶναι τολμήσασαν, καὶ διὰ τοῦτο τοὺς ὑστέρων ἢ ἀληθέστερον λέγοντας προτιμᾶν, ἢ ἐκείνων καταφρονεῖν, καὶ πειρᾶσθαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπανάγειν. Οὗτοί τε γὰρ, τὴν ἐκείνων ὁμολογίαν ὡς ἀσφαλῆ θεμέλιον ὑποθέμενοι, τὰ ἑαυτῶν ἐπέβαινον. καὶ ἡμεῖς εἴτε τῆς δευτέρας, εἴτε τῆς πρώτης τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν κατέχριν φαίημεν, οὐδὲν ἡγούμεθα διαφέρειν. Ὡστε τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθῆναι τὸν Υἱὸν ἴσον ἡγησάμενοι δύνασθαι τῷ ἄκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ὡς καὶ ἐκεῖνοι ἑαυτοὺς ἐξηγήσαντο, οὐδὲν ὦντο πλέον τὴν προσθεῖναι. Μαρτυρεῖ τοῦτο καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἔξαρχος ἐν τῆς δευτέρας αὐτῆς συνόδου πρὸς Κληθδόνιον οὕτως γράφων: «Ἡμεῖς τῆς κατὰ τὴν Νικαίαν πίστεως τῶν ἁγίων Πατέρων τῶν ἐκεῖ συνελθόντων ἐπὶ καθαιρέσει τῆς Ἀρειανικῆς ἀτρέσεως οὐδὲν οὐτε προσεπιθήσαμεν πάπο, οὐτε προτιμᾶν δυνάμεθα. ἄλλ' ἐκείνης ἐσμὲν τῆς πίστεως σὺν Θεῷ, καὶ ἐσόμεθα προσδιαρθροῦντες; τὸ ἑλλειπῶς εἰρημένον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐὰν τὸ μὴ κενωθῆναι ἐτηνικαῖτα τοῦτο τὸ ζήτημα, ὅτι μίᾳ θεότητος εἶναι χρῆ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Θεὸν καὶ τὸ Πνεῦμα γινώσκοντας. » Ἐτι ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Ἀρειον ἐπιστολῇ, τῇ γενομένῃ ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν συνόδῳ, ἧς ἡ ἀρχὴ, *τῷ τοῦ Θεοῦ ἀποστολῆ*, φησὶν: «Οὐκ ἂν ὁ Θεὸς λέγων πρὸς τὸν ἴδιον Υἱὸν διὰ τοῦ προφήτου: «Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφῆρου ἐγέννησά σε, » σημαίνει τὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οὐσίας γέννησιν τοῦ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, «Δι' οὐδὲν ἕτερον γαστέρα ἀνομάζει, ἢ ἵνα παραστήσῃ αἰσῶν τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεγεννηθῆναι. » Καὶ μετ' ὀλίγα, «Τὸν οὖν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γεγεννηθῆναι μανθάνομεν. » Ἐτι ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἰούλιον πάπαν τῆς πίστεως ὁμολογίᾳ, ἧς καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἂν πῶ εἰς αὐτὸν ἐγκωμίων μέμνηται, λέγων, «Ἀποτολμᾶ τὴν ἀλήθειαν μίαν τῶν τριῶν οὐσίαν ἐγγράφως ὁμολογῆσαι, » φησὶν: «Ὁ Κύριος

B

C

D

ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Θεός καὶ ἀνθρώπος ἔστι· Θεὸς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων γεννηθεὶς, καὶ ἀνθρώπος ἐκ τῆς οὐσίας τῆς Μητρὸς ἐν τῷ αἰῶνι τεχθεὶς. » Ἐτι ὁ αὐτὸς ἐν λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ, Καλιῶς ἐποιοήσας δηλώσας μοι τὴν γενομένην παρὰ σοῦ ζήτησιν, φησὶν, « Οὐκ ἔβουθεν τί· ἔστιν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ Υἱοῦ οὐσία, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισέχθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ἔφη, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, καὶ ὡς ὕδατος ἀτμίς. » Ἐτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῇ ἀπὸ τῆς συνόδου τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίαν, ἧς ἡ ἀρχὴ, Πᾶσι μὲν ἡμῖν τοῖς ἐκ τὸ αὐτὸ συναλληοῦσιν, εὔρηται ταῦτα· « Οἱ γὰρ τὴν Ἀρειανικὴν αἵρεσιν ἀναθεματίζαντες γινώσκοντες εἶσι μὴ κτίσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας γέννημα εἶναι τὸν Λόγον· καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ ρίζαν εἶναι τοῦ Υἱοῦ. » Ἐτι ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ, Ὅσον ἠγάσασθ' ἡμᾶς, φησὶν· « Ὅταν δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεγενῆσθαι τὸν Υἱὸν δεδασκώμεθα, μὴ καταπίπτωμεν ἐπὶ τὰς οὐρασιτικὰς τῶν παθῶν ἐνοίας. Οὐ γὰρ ἐμερίσθη ἡ οὐσία ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν, οὐδὲ ῥυτίσει ἐγέννησεν. » Ὁ αὐτὸς ἐν δευτέρῳ τῶν κατ' Εὐνομίου· « Ἔως δ' ἀνσιωπῶσι, μὴ λαθραίνωσαν δευτέρῳ αἰῶνι τὴν τοῦ Μονογενεοῦς οὐσίαν τιθέμενοι. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον, « Ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν, οὐ γεννητῶς, ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ· πάντως δὲ ὅτε πὸ στόμα μέλος, εὔσει πνοὴ λυομένη τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ στόμα θεοπρεπῶς, καὶ τὸ πνεῦμα οὐσία ζωῆς, ἀγικισμῶ κυριζ. » Ἐτι ὁ δαμασκηνὸς ἐν τῷ Ἐπιθ. θεῶν ὀνομασιῶν· « Ὅταν γὰρ νοήσωμεν τῶν ὑποστάσεων, τέλειον θεὸν αὐτὴν οἶδα, καὶ τελεῖαν οὐσίαν. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ κεφαλαιῷ· « Ἐξ αὐτοῦ γὰρ, ἦσαν τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως, φαμέν τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Ἄλλ' ἡ μὲν γέννησις ἀναρχος καὶ ἀίδιος, φύσεως ἔργον οὐσα, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προάγουσα. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Μόνος ὁ Υἱὸς γεννητὸς· ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς γὰρ οὐσίας ἀνάρχως καὶ ἀχροῦνας γεγέννηται· καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον. » Ἐτι ὁ Νύσσης ἐν τῇ εἰς τὸ ἐκ Πατρὸς ἡμῶν ὁμιλίᾳ· « Ὁ μὲν γὰρ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γινώσεται, καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἴσθησιν αὐτῷ τὸ ἰδιώμα. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς, « Πνεῦμα τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. » Ἐτι ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐξηγητῶν τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· « Ὅτις ὁ Λόγος οὐσία εἶστι ἐνυπόστατος ἐξ αὐτοῦ προελθούσα ἀπεθῶς τῷ Πατρὶ. » Ἐτι ὁ αὐτὸς ἐν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμιλίᾳ, ἧς ἡ ἀρχὴ, Χθὲ· ἡμῖν, ὡ φιλόχριστοι, ἡ τοῦ ἁγίου καὶ προσκυνητοῦ Πνεύματος ἐκπορευθῆσι· « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν φύσιν ἔστιν ἀδιαίρετον, ὅτε δὴ ἐκ τῆς ἀδιαίρετου καὶ ἀμερίστου φύσεως προελθόν. » Ἐτι ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων, τῶν περὶ τῆς ἀιδιότητος τοῦ Υἱοῦ, οὐ ἡ ἀρχὴ, Πηγὴ σοφίας καὶ ζωῆς καλεῖται καὶ ἔστιν ὁ Θεός, φησὶν, « Ἦν

stantia matris in saeculo natus. » Prætera, idem in oratione cujus initium: Recte fecisti significando michi factum a te quæsitum, ait: « Non ab extra quædam est inventa Filii substantia, neque ex non entibus introducta, sed ex substantia Patris est, ut lucis splendor, et ut aquæ vapor. Præterea in epistola, quæ scripta est a synodo Hierosolymitana ad Ecclesiam Alexandrinam, cujus initium: Nobis omnibus, qui in idem convenimus, hæc reperiuntur: Qui enim Arianaum hæresim anathematizarunt, sciunt non esse creaturam, sed ex substantia prolem esse Verbum, atque substantiam Patris, principium, fontem, ac radicem esse Filii. » Præterea, magnus Basilius in epistola ad canonicas, cujus initium: Quanta vos affecit molestia, ait: « Cum vero ex substantia Patris genitum esse Filium docemur, ne delabamur ad corporeas passionum cogitationes. Non enim divisa est substantia ex Patre ad Filium, neque fluens genuit. » Idem in secundo libro contra Eunomium: « Donec vero silent, non lateant posteriorem sæculis Unigeniti substantiam ponentes. » Idem cap. 18, ad Amphilochiū: « Ex Deo esse dicitur, non sicut omnia (creata) ex Deo, sed tanquam ex Deo prodians, non generative instar Filii, sed ut Spiritus oris ejus, omnino autem neque os membrum est, neque Spiritus status est, qui solvatur, sed os est Deo conveniens, et Spiritus est substantia vitæ, sanctificationis domina. » Præterea, Damascenus in cap. 13, De divinis nominibus: « Cum enim cogitavero unam ex hypostasibus, perfectum Deum eam scio, et perfectam substantiam. » Idem in cap. 7: « Ex ipso enim, id est, Patris natura dicimus esse generationem Filii. » Et paulo post: « Sed generatio quidem caret principio, ac sempiterna est; cum sit naturæ opus, et ex substantia ejus procedens. » Et post pauca: « Solus Filius genitus, quippe ex Patris substantia sine principio, et absque tempore genitus est, et solus Spiritus sanctus ex substantia Patris non genitus, sed procedens. » Præterea, Nyssenus, homilia in Pater noster: « Etenim Filius ex Patre generatur, et eo usque sistit ipsi divinus sermo proprietatem. » Et rursus idem, « Spiritus: qui ex paterna hypostasi procedit. » Præterea, divus Chrysostomus explicans illud, In principio erat Verbum: « Hoc Verbum substantia quædam est subsistens ex ipso Patre impassibiliter proveniens. » Præterea, idem, in homilia de Spiritu sancto, cujus initium: Hæri nobis, o amatores Christi, sancti et adorandi Spiritus adventus: « Spiritus sanctus secundum naturam est indivisibilis, tanquam qui ex indivisibili, atque impartibili natura proveniat. » Præterea, sanctus Cyrillus, in uno ex capitulis, quæ sunt de simplicitate Filii, cujus initium: Fons sapientiæ et vitæ vocatur, et est Deus, ait: « Erat igitur generanti coæternus Filius, tanquam a quopiam fonte paterna substantia manans. » Et in alio cap.: « Hic quidem enim ex Patris substantia proveniens, continuo Patrem ostendit eam cui genuit. » Et in alio cap.:

« Quoadmodum Pater caret principio, ita etiam Verbum ex substantia ejus proveniens caret principio. » Et in alio: « Quod ex substantia Patris provenit Verbum. » Et in alio: « Qui ex ipso provenit extra omnem temporis mensuram Filius. » Et in alio: « Ex Patris substantia convenientem Filium. » Et in alio: « Totum esse Filii ex substantia Patris provenit. » Idem in Oratione ad Nestorium, cujus initium, *Blaterant nonnulli*, ait: « Quoadmodum enim proprium est hominis, quin etiam cæterorum cuictorum animantium, quod ab ipso secundum naturam generatum est, sic etiam proprium Dei est, quod ex substantia sua intelligitur esse, ac dicitur. » Præterea, magnus Athanasius, in prima oratione contra Arianos: « Filius verus natura legitimus est Patris, proprius substantiæ Patris. Is non est creatura, non opificium, sed propria substantiæ Patris proles, ac potentia, et imago vera substantiæ Patris. » In eadem oratione: « Videmus enim Verbum semper existens, et ex ipso existens, atque substantiæ proprium, cujus est et Verbum. » In eadem: « Qui credit in Filium, in Patrem credit; credit enim in Patris substantiæ propriam. » In eadem: « Si enim non esset propria substantiæ Patris progenies Verbum, ut splendor lucis, et reliqua. Præterea, magnus Basilus in oratione, cujus initium: *Adversatur Judæismus gentilismo*, « Patrem et Filium constitemur, quod spectat ad substantiam, idem est. Quandoquidem ex Patre Filius, non jussu factus, sed ex natura genitus. » Præterea, sanctus Cyrillus in illud: *Quoniam descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam*, ait: « Quod enim ex Patre generatus sit Filius, coget sane nos omnino etiam nolentes, attribuire ipsi consubstantialitatem. » Idem in libro *Ad Hermiam*: « Siquidem est consubstantialis Filius Patri ex ipso, atque in ipso secundum naturam etiam substantialiter est. » Præterea, sanctus Augustinus in decimo tertio capite libri decimi-quinti *De Trinitate*: « Sicut nostra scientia illi scientiæ Dei, sic et nostrum, verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi Verbo Dei, quod natum est de Patris essentia. Tale est autem ac si dicerem, de Patris scientia, de Patris sapientia; vel quod expressius, de Patre scientia, de Patre sapientia. » Idem in libro *De fide ad Petrum* (3): « Illa enim natura, quæ semper genita manet ex Patre, nostram naturam sine peccato suscepit, ut nasceretur ex Virgine. » In eodem libro: « Sic igitur Christum Dei Filium, id est unam ex Trinitate personam Deum verum crede, ut divinitatem ejus, de natura Patris natam non dubites. » Et hæc quidem hactenus.

« Ἐν τῷ αὐτῷ, ὡς περ ἀπό τινος πηγῆς τῆς πατρῆας ἀναδύζων οὐσίας. » Καὶ ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ: « Ὁ μὲν γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς προελθὼν Πατέρα εὐθύς ἕδειξε τὸν γεννησαντα. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Ὡς περ ὁ Πατὴρ ἀναρχος, οὕτω καὶ ὁ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προελθὼν Λόγος ἀναρχος. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Ὁ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθὼν Λόγος. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Ὁ ἐξ αὐτοῦ προελθὼν ἀχρόνος Υἱός. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Τὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθόντα Υἱόν. » Καὶ ἐν ἄλλῳ, « Σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προέσιν. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρῶτῳ Νεστορίου λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Καταφλουροῦσθί τινες*, φησὶν, « Ὡς περ γὰρ ἴδιον ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἐκάστου τῶν ἐξῆρων ζώων τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γεγεννημένον, οὕτως ἴδιον Θεοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοετ' εἶναι καὶ λέγοιτο. » Ἐτι ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ, « Υἱὸς ἀληθινός; φύσει γνήσιός ἐστι τοῦ Πατρὸς, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Οὕτως οὐκ ἐστι κτίσμα, οὐτε ποίημα, ἀλλ' ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα, καὶ δύναμις, καὶ ἐκὼν ἀληθινή τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Ὁρῶμεν γὰρ τὸν Λόγον εἶναι ἄνθρωπον, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, καὶ τῆς οὐσίας ἴδιον οὐκ ἐστι Λόγος. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν εἰς τὸν Πατέρα πιστεύει. εἰς γὰρ τὸ ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας πιστεύει. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Εἰ γὰρ μὴ ἦν ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα ὁ Λόγος, ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτὸς, καὶ τὰ λοιπά. » Ἐτι ὁ μέγας Βασίλειος ἐν λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, *Μάχεται Ἰουδαϊσμός Ἑλληρισμός*: « Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμολογοῦμεν. Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸ, ἐπεὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς οὐ προστάγματι ποιηθείς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθείς. » Ἐτι ὁ ἄγιος Κύριλλος εἰς τὸ, « Ὅτι καταδέθημα ἐκ τοῦ ὀβρινοῦ, οὐχ ἴνα κοῦν τὸ θέλημα τοῦ ἐμῶν, φησὶν, « Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννησθαι τὸν Υἱὸν ἀνεγκάσει δὴ πάντως καὶ οὐχ ἐκόντας ἡμᾶς ἀποδοῦναι τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Πρὸς Ἑρμιαν: « Ὁμοούσιος γὰρ εἴπερ ἐστὶν ὁ Υἱός; τῷ Πατρὶ, ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν καὶ οὐσιωδῶς ἐστίν. » Ἐτι ὁ ἄγιος Λύγουσιτιος ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ τε τῶν *Περὶ τῆς Τριάδος βιβλίου*: « Ὡς περ ἡ ἡμέτερα γνῶσις τῇ γνῶσει τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ ἡμέτερος λόγος ὁ ἐκ τῆς ἡμῶν γεννώμενος γνῶσεως ἀνόμοιός ἐστι τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, τῷ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεννηθέντι: τοιοῦτον δὲ ἐστίν, ὡς περ ἂν εἰ λεγοίην, Ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς γνῶσεως, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς σοφίας: ἡ ἔπερ ἀριδιχότερόν ἐστιν. Ἐκ Πατρὸς τῆς γνῶσεως, ἐκ Πατρὸς τῆς σοφίας. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ *Πρὸς Πέτρον περὶ πίστεως*: « Ἐκείνη ἡ φύσις, ἥτις εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννημένη μένει, τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀνελάβετο χωρὶς ἀμαρτίας, ὡς τε γεννηθῆναι ἐκ τῆς Παρθένου. » Ἐν τῷ αὐτῷ, « Οὕτως οὖν τὸν Χριστὸν Θεοῦ Υἱόν, τοῦτέστι τὸ ἐκ τῆς Τριάδος πρόσωπον, Θεὸν ἀληθῆ πιστεύει, ὡς τε τὴν αὐτοῦ θεότητα ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως γεννώμενην μὴ ἀμφιβάλλειν. » Ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσούτων.

(3) Non est Augustini, sed Fulgentii, quod non fugit homines doctos. Cæterum nostrates tunc temporis in scriptis Latinorum Patrum erant no-

vilii, ut ipsimet agnoscent et ingenue fatentur in concilio Florentino sess. 25, quæ est etiam postrema.

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Α

CAPUT VII.

Ὅτι οἱ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι ἢ γεννησθαι τὸν Υἱὸν ἀρνούμενοι τὸς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀναρροῦσι, καὶ τοῖς διδασκάλοις μάχονται.

Quod qui ex substantia Patris esse, seu generari Filium negant, principia fidei tollunt, atque doctoribus adversantur.

Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων φανερὸν ὅτι οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἰδιότης ταυτὸ κατὰ τὸ πρᾶγμα ἐστίν, εἰ καὶ περὶ τὴν τῶν ὀνομάτων κατὰ τὸν λόγον σημασίαν διεννηόχασι· καὶ ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς διαβρήθην ὁμολογεῖται· καὶ οὐκ ἄλλο μὲν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως· καὶ ὅτι τὸ Πατὴρ ὄνομα καὶ τὸ Υἱὸς ὑφαιστώτων προσώπων ὀνόματά εἰσιν· ὁ γὰρ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, ὅλον δηλοῖ τὸν Υἱὸν οὐσίαν ἐνυπόστατον· καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος ὡσαύτως· καὶ ὅτι τέλειος Θεὸς ἐστὶν ὁ Υἱὸς, καὶ τελεία οὐσία· ὡς δὲ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ ὅτι τὸ προΐεναι καὶ ἀναβλύζειν καὶ προέρχεσθαι καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀδιαφόρως καὶ ταυτῶς τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπαρκτικὴν περιστασιὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ αὐτὸ δὴ τὸ γεννηθῆσαι· καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ ὁμοούσιος, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐ ποιηθεὶς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ γεννηθεὶς· καὶ ὅτι ἀνάγκη ἢ κτίσμα, ἢ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν· ταῦτα γὰρ ὡς ἀντίφασσις ἀλλήλοις ἀντίκειται· πᾶν γὰρ ἢ κτιστὸν ἢ ἀκτιστὸν· μέσον δὲ τούτων οὐδέν· ἐν γὰρ τοῖς ὡς ἀντίφασσις ἀλλήλοις ἀντικειμένοι, οὐδέν ἐστι μέσον. Οἱ τοίνυν ἄλλο μὲν τὴν οὐσίαν ἢ φύσιν ἡγούμενοι, ἄλλο δὲ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς, ἕτερον δὲ τὴν ἰδιότητα τούτου τίθελαι, δηλοῖ δὴπου καθ' ἑαυτῶν, ἑάραρα πράγματα τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς, τὸν Πατέρα, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, καὶ δὴ καὶ τὴν πατρ/τητα τίθελαι. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὑποστάσεων βρῆτον. Αὐτοὶ τε οὖν περιφανῶς ἀντιλέγουσι τοῖς ἁγίοις καὶ ταῖς τῆς πίστεως ἀρχαῖς, τὰ τε προειρημένα ἔτοπα συμπεραίνουσι, καὶ πρὸς τούτοις μετὰ τοῦ Ἀρείου κτίσμα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ συμπεραίνουσι λεληθῶτως. Ἡ μὲν οὖν βλασφημία κοινή· ποσοῦτον δὲ ἀνοητότερον ἐκείνου διακρίνεται, ὅσον ὁ μὲν τὸν Υἱὸν κτίσμα λέγων τὸ ὁμοούσιον καὶ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν ἔχειν ἀπαρράλλετως οὐδ' ἀκούσαι ἠέλιχτο· οἱ δὲ ταῦτα ὁμολογοῦντες, εἴτα παρὰ πάντα λόγον ἐκείνα φασιν, ἐξ ὧν εἰς τὸν αὐτὸν ἀνοήτως ἐμπίπτουσι· διελθρον, καὶ ταῖς αὐτῶν θέσειν ἐναντίας. Ἀκύλουθον γὰρ ἦν ὑποτιθεμένους τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, καὶ χαρακτῆρα, καὶ ἀπαρράλλετον εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, μὴ ἀμφιδάλλειν. Τὸ γὰρ ὁμοούσιον οὐκ ἄλλ', τι περιστασιὴν, ἢ τὸ τὴν αὐτὴν αὐτῶν καὶ μίαν οὐσίαν ἔχειν· τοσοῦτον δὲ ἀδύνατον ἦν, εἰ μὴ κατὰ τὴν τῆς γεννήσεως πρῶτον τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς οὐσίαν ἐξ αὐτοῦ γεννώμενος ἑαυτῷ συνεπήχτο· ὡστ' ἀναγκαῖον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν γεννησθαι, εἶναι, ἢ προΐεναι ὁμολογεῖν. Ἐδει τοίνυν τὸν τοῦτο ἀρνούμενον καὶ τὸ ὁμοούσιον μετὰ τοῦ Ἀρείου συναπαρνεῖσθαι. Τὸ γὰρ τοῦτο ὁμολογοῦντα μὴ καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι παραδέχεται παντελῶς εὐθις.

Ex dictis clarum est, quod substantia et hypostasis, atque proprietates idem est secundum rem, quamvis circa significationem nominum secundum rationem differant; et quod Filius ex substantia Patris sit aperte omnes fatentur; et quod non aliud sit ex substantia, aliud vero ex hypostasi; et quod hoc nomen Pater et Filius subsistentium personarum nomina sint; qui enim dicit ex substantia Patris Filium, totum significat Filium substantiam subsistentem, ac de Patre et Spiritu similiter, et quod perfectus Deus sit Filius, et perfecta substantia: sic etiam Pater, et Spiritus sanctus, et quod provenire ac manare, atque prodire, et quotquot sunt ejusmodi, indifferenter, atque identice generationem subsistentiae Filii ex Pa re significent, non aliter atque ipsum generari, et quod propterea Filius consubstantialis sit Patri, quod ex Patre non factus, sed ex natura ejus genitus, et quod necessarium est, ut vel creatura, vel ex substantia Patris sit Filius. Hæc enim ut contradictio ad invicem se opponunt: omne quippe vel creatum, vel increatum est, medium autem horum nihil; in his enim, quæ contradictorie se opponunt, nihil est medium. Qui igitur aliud quidem substantiam, seu naturam arbitrantur, aliud vero hypostasim Patris, aliud autem proprietatem ejus ponunt, profecto manifesto statuunt res diversas hypostasim Patris, Patrem, substantiam ejus et paternitatem. Hoc idem et de aliis hypostasibus dicendum. Ipsi igitur cum manifeste contradicunt sanctis, et fidei principis, tum etiam prædicta inconvenientia concludunt; et ad hæc una cum Ario creaturam esse Filium Dei latenter inferunt. Igitur blasphemia quidem communis est, eo autem magis stulti sunt, quod ille quidem Filium creaturam asserens, consubstantialitatem, et omnia quæ sunt Patris eum, habere sine ulla varietate, ne audire quidem patiebatur, Isti vero hæc confidentes sine ulla ratione illa aiunt, ex quibus in eandem stulte incidunt perniciosum errorem, et contra suas ipsorum theses; consequens enim erat, supponentibus Filium consubstantialem esse Patri, et characterem, atque incommutabilem imaginem Patris, etiam illud ex substantia ejus esse non dubium habere. Etenim consubstantialitas nihil aliud exprimit, quam unam eandemque cum illo substantiam, hoc autem fieri non potest, nisi secundum processum generationis substantiam Dei et Patris ex ipso genitus, secum trahendo haberet; adeo ut necessarium sit fateri, ex substantia Patris eum generari, seu esse, seu prodire. Oportebat igitur eum, qui id negat, etiam consubstantialitatem una cum Ario negare; hoc enim concesso, non etiam ex substantia ejus esse admittere, omnino stolidum est.

Præterea, juxta eandem rationem, neque substantialiter et naturaliter Filium ex Patre generari fatebitur, quæ faculenter sancti testantur.

Præterea, quandoquidem isti audiunt : « Omnia quæ habet Pater mea sunt, » omnia, dicere aiunt, naturalia bona (isti enim etiam hoc loco egregie naturam a naturalibus, et substantiam a substantialibus ut in rebus creatis et compositis, sic etiam in Deo distinguunt) : necesse est etiam substantiam, seu naturam una cum naturalibus Filium secum habere; nunquam enim naturalia essent absque natura, cum per se subsistere non valeant. Quemadmodum etiam hoc in Deo isti perverse fatentur, de simplicitate ejus nihil curantes; quare omnia cum constentur genitum ex Patre Filium habere, inde primum substantiam cum aliis accipere concedent, si omnia quæ sunt Patris perfecte atque naturaliter ei tribuenda sunt, quomodo ergo ex substantia esse Filium negant?

Præterea, catholica fides Filium Dei substantia Dei et Patris ante omnia sæcula genitum sumpsisse nostram naturam tradit. Et divus Dionysius, in secundo capite *De divinis nominibus*, ubi tractat de conjuncta et discreta theologia : « Cui etiam Damascenus consentit, ait, quod tota divina natura in una ex suis hypostasibus incarnata est. Isti vero dum censent ex quibus dicunt, hypostasim non esse substantiam, cogentur fateri quod non subsistat, nec subsistit naturam humanam assumpsisse. Id autem quantum habeat blasphemiam, neque opus est dicere. Constebuntur enim Christum hominem quidem perfectum esse, verum autem Deum minime, neque divinam naturam et perfectam substantiam; sed hoc absurdum est. »

Præterea quemadmodum Christus est verus homo, quoniam ex substantia matris natus est, sic etiam verum Deum cum esse non opus est aliter credere, cum quod ex substantia Patris generatur. Qui ergo illud ex substantia Patris negat, etiam eum verum esse Deum una negabit, quemadmodum, illud ex substantia Virginis esse natum qui non credit, verum hominem factum esse non credit; utrinque enim æquale absurdum sequitur.

Præterea, si id quod est secundum gratiam posterius est, quod est secundum naturam, et alterum quidem natura prius est, alterum vero posterius: quæ dicerentur in gratuita indicantia conditionem germanam, nullo magis de naturalibus dicentur. Atqui in his qui per beneficium et gratiam adoptantur, apud Scripturam dicitur : « Filios genui et exaltavi, ipsi vero me spreverunt; » ergo multo magis proprium est, dicere Filium Dei ex Deo generari, quam natura Filium doctores confitentur. Sed generatio quæ est secundam gratiam, ab ea quæ est secundum naturam, hoc sane contradistinguitur, quod altera quidem est positione, altera vero hoc ipsum natura, et ex substantia ge-

« Έτι τε κατά τὸν αὐτὸν λόγον οὐδὲ τὸ οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι ὁμολογήσει, ἅ διαβόηθην παρὰ τῶν ἀγίων ὁμολογεῖται.

« Έτι ἐπειδὴ περ ἀκούοντες οὗτοι, « Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστίν, » πάντα φασὶ λέγειν τὰ φυσικὰ ἀγαθὰ (οὗτοι γὰρ θαυμασίως κἀνταῦθα τὴν φύσιν τῶν φυσικῶν, καὶ τὴν οὐσίαν τῶν οὐσιωδῶν καθάπερ ἐπὶ τῶν κτιστῶν καὶ συνθέτων καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ διακρίνουσιν)· ἀνάγκη καὶ τὴν οὐσίαν ἢ φύσιν μετὰ τῶν φυσικῶν τὸν Υἱὸν συνεπάγεσθαι· οὐ γὰρ ἂν ποτε σταίη τὰ φυσικὰ τῆς φύσεως χωρὶς ὑφ' ἐστάναι καθ' αὐτὰ μὴ δυνάμενα, ὡς καὶ τοῦτο αὐτοὶ ἐπὶ Θεοῦ παραφθέγγονται, τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ μὴδ' ἐπιστρέφόμενοι· ὥστε πάνθ' ὁμολογούντες γεννώμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν, ἐκείθεν τὴν οὐσίαν πρῶτον μετὰ τῶν ἄλλων λαμβάνειν ὁμολογήσουσιν, εἰ μέλλοι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν ἐντελῶς καὶ γνησίως. Πῶς οὖν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τὸν Υἱὸν ἀρνοῦνται;

« Έτι· ἡ μὲν καθολικὴ πίστις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν γεννηθέντα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς πρὶ πάντων τῶν αἰώνων, ἀναλαβέσθαι τὴν ἡμετέραν παραδίδοται φύσιν· καὶ ὁ θεῖος Διονύσιος ἐν τῷ περὶ ἡγίων τῆς καὶ διακεκριμένης θεολογίας, ᾧ καὶ ὁ Δαμασκού ταυτὰ φεγγεται, φησὶν, ὅτι ἕλη ἡ θεία φ' οἷς ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων σεσάρκωται· οὗτοι δὲ τὴν ὑπόστασιν οὐκ οὐσίαν ἐξ ὧν λέγουσι τιθέμενοι, ἀναγκασθήσονται φάσκειν τὸ ἀνοῦσιον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναλαβεῖν· τοῦτο δὲ ὅσην ἔχει τὴν βλασφημίαν, οὐδὲ χρὴ λέγειν. Ὁμολογήσουσι γὰρ τὸν Χριστὸν ἀνθρωπῶν μὲν τέλειον εἶναι, ἀληθῆ δὲ θεὸν οὐδαμῶς· οὐδὲ θέλει φύσιν καὶ τελείαν οὐσίαν· ἀλλὰ τοῦτο ἄποπον.

« Έτι ὡσπερ ἀληθῆς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ἀνθρώπος, ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τῆς μητρὸς γεγέννηται, ὅτω καὶ ἀληθῆ θεὸν ἄλλως τοῦ χρὴ πιστεύειν, ἢ ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννᾶται. Ὁ ἄρα τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἀρνούμενος καὶ τὸ θεὸν ἀληθῆ εἶναι συναπαρνήσεται· ὡσπερ ὁ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς Παρθένου γεγενῆσθαι μὴ πιστεύων καὶ τὸ ἀνθρώπων ἀληθῆ γεγονέναι ἀπιστήσῃ. Ἐκατέρωθεν γὰρ τὸ ἴσον ἄποπον ἀπαντᾷ.

« Έτι, εἰ τὸ κατὰ χάριν τοῦ κατὰ φύσιν ὑστερόν ἐστι, καὶ τὸ μὲν φύσει πρῶτον, τὸ δὲ δεύτερον, ἅπερ ἂν ἐπὶ τοῦ κατὰ χάριν λέγοιτο γνησιότητος· ἐνδεικτικὰ, πολλῶ μᾶλλον ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν βρῆθῃσεται. Ἄλλὰ μὴν ἐπὶ τῶν κατ' εὐεργεσίαν καὶ χάριν υἱοθετουμένων παρὰ τῆ Γραφῆ λέγεται, « Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν· » πολλῶ ἄρα λέγειν οἰκειότερον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννᾶσθαι, ὃς φύσει Υἱὸς παρὰ τῶν διδασκάλων ὁμολογεῖται. Ἄλλ' ἡ κατὰ χάριν γέννησις τῆς κατὰ φύσιν γεννήσεως τούτῳ δήπου ἀντιδιαστέλλεται, ὅτι ἡ μὲν ἐστὶ θεῖσι, ἡ δ' αὐτὸ τοῦτο φύσει, καὶ ἐκ τῆς τοῦ γεννῶντος οὐσίας. Φύσις γὰρ καὶ οὐσία καὶ εἶδος καὶ μορφή κατὰ τὸν Δαμασκητὸν

ἐπὶ Θεοῦ ταυτοῦ. Ὁ Υἱὸς ἄρα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννᾶται.

Ἔτι ἐν τοῖς κατὰ φύσιν γεννώσι καὶ γεννωμένοις τὸ γεννώμενον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος πρόκειται, ὃ τοῦ γεννῶντος ἐστὶ τελειότερη ἐφόσον ἐντελῶς ἔχει. Πᾶσα δὲ τελειότης παρὰ τῆς καθόλου καὶ πρώτης ἐστὶν αἰτίας· ἐν δὲ τοῖς αἰτιατοῖς πολλῶν πρότερον εἶναι ἢ ἐν τοῖς αἰτιατοῖς αἱ τελειότερες κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, καὶ ὡς ὁ καθολικὸς ἀξιοῖ λόγος, δεῖ ἕκαστον ἐν τῇ ἑαυτοῦ αἰτίᾳ τιμιώτερον εἶναι, ἢ ἐν τοῖς αἰτιατοῖς. Κατὰ φύσιν ἄρα τὸν Θεὸν ἀνάγκη τελειότερον καὶ ὑπεροχικώτερον προσήκει, ἐφόσον ἐντελής ἐστίν, ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει γεννᾶν ἴσον ἑαυτῷ. Ὁ δὲ τῇ τελειότητι προσήκει τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐστίν· αὐτὸς γὰρ ἐστίν ἡ πρώτη καὶ ἀκραιφνὴς ἐντελέχεια, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τὸ δυνάμει πόρρω ἀπελήλαται. Ὁ Υἱὸς ἄρα ἐκ τῆς οὐσίας γεννᾶται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Τοῦτο δὲ καὶ παρὰ τῆς Γραφῆς ἐν τῷ Ἱσαΐᾳ βεβαιούται. Λέγεται γάρ, « Μὴ ἐγὼ ὁ ποιῶν ἄλλως ὠδίνειν, αὐτὸς οὐκ ὠδινῆσω· ὁ διδοὺς ἑτέροις γεννᾶν ἀγονοὺ ἐσομαι, λέγει Κύριος ὁ Θεός; »

Ἔτι, εἰ μὴ ἐστὶν ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς τε ἀτελής ἂν εἴη τοὺς πατρικοὺς χαρακτῆρας οὐκ ἀποσώζων, ὅς ἐστιν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καὶ ταῦτα τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας κοινὰ, τὰ τοῦ Πατρὸς ἀγαθὰ ποιούσης καὶ τῷ Υἱῷ· ὃ τε Πατὴρ ὁμοίως ἀτελής καὶ ἀδύνατος ἂν εἴη, μὴ προάγων ἐξ ἑαυτοῦ Λόγον ἴσον ἑαυτῷ καὶ ὁμοούσιον καὶ ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει. Τοὺς οὖν τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι ἀρνούμενους αὐτὰ τε ὁμολογεῖν ἀνάγκη, καὶ προσέτι περὶ τῆς κατὰ τὴν σημασίαν τοῦ γεννᾶσθαι λέξεως ἀμαρτάνειν. Ἡ γὰρ κατὰ φύσιν γέννησις τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος προῖναι τὸ προῖον ὀρίζεται.

Ἔτι, ἐπειδὴ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, ἐστὶ δὲ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ζητήσκειν ἂν τις, τίνοι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς κτίσεως διακριθῆσεται. Ἐφόσον γὰρ αἰτιατὰ εἶσι, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οὐδεμίαν ἂν ἔχοι πρὸς τὴν κτίσιν τὴν διάκρισιν. Ἀλλὰ μὴν τὰ μὲν θεῶν πρόσωπα οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς καὶ ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει, ὃ τί ποτ' ἄρ' ἐστὶ, καὶ αἰωνίως, καὶ δὴ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι παρὰ τῶν ἁγίων λέγεται· τὰ δὲ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ δημιουργικῶς ἀγαθότητι μόνον ἑαυτοῦ εἰς τὸ εἶναι παρηγμένα κατὰ χρόνον. Πρῶτον ἄρα τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ προῖναι καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν· εἴς μὴ μέλλοιμεν οὐ διακρίνοντες κατὰ τὴν τῶν διδασκάλων θεολογίαν τοῖς κτίσμασιν ἐντάττειν ἀναξίως, μὴδὲ μετὰ τῶν πάντων καὶ αὐτὰ τίθειν, μὴδὲ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἐπίσης τῶν θεῶν προσώπων Πατέρα λέγειν εἶναι καὶ ἡμῶν, κοτὰ τὸ εἰρημένον τῷ Ἀποστόλῳ· « Εἷς Θεός ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα. » Οὐ γὰρ τῷ ἴσῳ λόγῳ ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ, καὶ Πατὴρ πάντων λέγεται. Ὅτι δὲ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς ἐκείνο εἴρηται, δῆλον. Ἐπάγει γὰρ δια-

nerantis. Natura enim, et substantia, et species, et forma secundum Damascenum in Deo idem est, Filius ergo ex substantia Patris generatur.

Præterea, in iis qui secundam naturam generant et generantur, quod generatur, ex substantia generantis procedit, quod generantis est perfectio, quatenus perfecte se habet, omnis autem perfectio ab universali et prima est causa. Porro in causis multo prius sunt perfectiones, quam in causatis, juxta magnum Dionysium, atque ut postulat universalis ratio, unumquodque in sua causa opus est, ut sit honorabilius, quam in causatis. Necesse igitur est, secundam naturam Deum perfectiorem esse, atque eminentiorem convenit esse, quatenus perfectus est, ut ex sua substantia, et in eadem specie generet æqualem sibi.

Quod vero perfectioni convenit Dei, etiam re ipsa est; ipse enim est prima et purissima entelechia, et id quod est esse potentia, procul ab eo est. Filius ergo ex substantia Dei et Patris generatur. Id autem et a sacra Scriptura apud Isaiam confirmatur; dicitur enim: « Numquid ego, qui alios parturire facio, non parturiam, et qui aliis do ut generent, sterilis ero, ait Dominus Deus? »

Præterea, si Filius non est ex substantia Patris, imperfectus esset, paternos characteres minime retinens, qui est splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus, præsertim cum appellatione Filii, bona, quæ sunt Patris, etiam Filio (Pater) communicet: tunc etiam similiter Pater imperfectus et impotens esset, non producens ex se Verbum æquale sibi, et consubstantialia, atque in eadem specie. Eos igitur qui Filium ex substantia Patris generari negant, hæc fateri necesse est; et insuper circa significatum hujus dictionis, generari, errorem committere. Generatio enim, quæ est secundam naturam, ex substantia generantis procedere productum desinit.

Præterea, quandoquidem omnia ex Deo esse dicuntur, est autem etiam Filius, et Spiritus sanctus, ex Deo, quæret quispiam, quo Filius, et Spiritus a creatura distinguetur; quatenus enim causata sunt, et ex Deo esse dicuntur, nullam haberent a creatura distinctionem, sed divinæ personæ substantialiter et naturaliter, in eademque specie, quidquid tandem sunt, atque ab æterno, etiam et ex substantia esse a sanctis dicuntur. Quæ vero sunt ad extra Dei vi creationis bonitate tantum sua, in rerum naturam esse producta in tempore dicuntur; igitur dicendum est, Filium et Spiritum sanctum ex substantia Dei procedere, atque subsistentiam habere, ni velimus inter creaturas immerito eos adnumerare, non distinguendo juxta theologiam doctorum, et una cum cæteris omnibus collocare, atque Deum et Patrem ex æquo divinarum personarum Patrem esse dicere ac nostrum, juxta dictum Apostoli: « Unus Deus, qui est Pater, ex quo omnia. » Non enim æquali ratione Pater Filii est, et Pater omnium dicitur. Quod autem de persona Patris illud dictum sit,

clarum est, quippe infert distinguendo : « Et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et unus Spiritus sanctus, in quo omnia. »

Præterea sancti Patres Filium ex substantia Patris esse, adeo ut confessam inter diferentes ponunt, ut etiam ex quibus hæretici blasphemabant, istud negando, illi ex superabundanti concludunt. Ut enim ex præmissis atque commemoratis patuit, magnus Athanasius majorem propositionem a blasphemantibus sumens, minorem autem a se ponens (ut ipsi, et veritati videtur) sic ratiocinantur : « Quandoquidem vos quidem Ariani dicitis esse Filium ex Patre, nomen autem Pater substantiam significat, quamvis quidquid tandem sit, non exprimat ; vos igitur etiam nolentes, ex substantia Patris eum dixistis. » Quod nimirum pium est, juxta mentem sancti Patris ; id enim per omnia summo studio agebat, et cujus causa multas molestias ab Arianiis passus est. Quod igitur, qui negant ex substantia, fidei principia tollant, et doctoribus adversantur, deterioresque Arianiis, ac magis Irrationales se ostendant, et dignos risu apud eos qui utique prudentes sunt, imo vero commiseratione, ut mitius dicam, non opus est plura dicere, cum sufficiant ea quæ dicta sunt. Ex quibus etiam hoc tanquam quoddam corollarium addatur, quod substantialitas Filii ad Patrem non aliunde colligitur, quam quod sit ex Patre tanquam ex naturali sua causa. Juxta enim magnum Basilium identitatem substantiæ constemur, quandoquidem Filius a Patre non factus, sed ex natura genitus est. Divus item Cyrillus ixit : « Ex Patre genitum esse Filium, cogit sane omnino etiam invitos ei attribuere consubstantialitatem. » Et rursus : « Siquidem est Filius consubstantialis Patri, ex ipso est substantialiter, atque in ipso secundum naturam. »

CAPUT VIII.

Quod, quoniam tandem fuerint ipsis causæ deceptionis.

Porro eos decepit, primum quidem quod non potuerint intelligere, quoniam sensu doctores dixerint, aliud est substantia, aliud hypostasis, ac non idem. Secundum, quod audierint aliquem ex doctoribus dicentem, quod scilicet Dei substantia non generat substantiam, existimant idem esse ac si diceretur, quod Patris substantia non generat Filii substantiam, id autem multum habet discriminis. Non enim potuerunt perspicere secundum fidei principia, quod nomen Deus est ex iis quæ absoluta sunt, et naturam ipsam singulariter atque indistincte (quamvis quidquid tandem sit, non exprimat) significat, ut etiam sapiens, et conditor, atque bonus ; et quoniam una substantia et natura Deus est, non est pium dicere absolute substantiam Dei generare substantiam, ne monadis distinctio existimetur, præcisus quæ relativa sunt et dicuntur : neque tres substantiæ ad instar multitudinis deorum absolute ab invicem distinctæ

κρίνων, « Καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' ὃ τὰ πάντα, καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα. »

Ἔτι τοσοῦτον τοῖς ἁγίοις ἀνωμολόγηται τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν, ὥστε καὶ ἐξ ὧν οἱ αἰρετικοὶ ἐβλασφήμουν τοῦτο ἀπαρνούμενοι, ἐκείνοι ἐκ περιουσίας συμπεραίνουσιν. Ὡς γὰρ ἐκ τῶν προτεθέντων δῆλον γέγονεν, ὁ μέγας Ἀθανάσιος τὴν μὲν μείζονα πρότασιν παρὰ τῶν βλασφημούντων λαμβάνων, τὴν δ' ἐλάττωνα παρ' αὐτοῦ τιθεὶς, ὡς αὐτῷ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, οὕτω συλλογίζεται : « Ἐπειδὴ ὑμεῖς μὲν οἱ Ἀρειανοὶ λέγετε τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, τὸ δὲ Πατὴρ ὄνομα οὐσίαν σημαίνει, εἰ καὶ μὴ ὁ τί ποτ' ἐστὶ παρίστησι, καὶ ὑμεῖς ἄρα καὶ ἀκόντες ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἰρήκατε. » Ὅτι ἐστὶν εὐσεβὴς δηλονότι κατὰ τὸν τοῦ ἁγίου σκοπόν. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ σπουδαζόμενον διὰ πάντων αὐτῶν, καὶ ἐφ' ὃ πολλὰ τῶν ἀνιερῶν παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐπεπόνθει. Ὅτι μὲν οὖν οἱ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἀρνούμενοι τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀναίρουσι, καὶ τοὺς διδασκάλους μάχονται, χεῖρους τε τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἀλογώτεροι φαίνονται, καὶ γέλωτος ἄξιοι παρὰ τοῖς νοῦν ὀπισθεῖν ἔχουσιν, ἔξου μᾶλλον μὲν οὖν, εἰ δεῖ φιλανθρωπότερον εἰπεῖν, οὐ δεῖ πλεῖω λέγειν τῶν εἰρημένων ἀρκούντων· ἐξ ὧν καὶ τοῦτο ὡσπερ τι πόρισμα προκείμεθω, ὅτι τὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοούσιον οὐκ ἄλλοθεν συνάγεται, ἢ ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὡς ἐκ φυσικῆς αἰτίας αὐτοῦ. Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Βασίλειον τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν ὁμολογοῦμεν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς οὐ ποιηθεὶς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθεὶς. Ὅ τε θεὸς Κύριλλος ἔφη, « Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγενῆσθαι τὸν Υἱὸν ἀναγκάσει δὴ πάντως καὶ οὐκ ἐκόντας ἡμᾶς ἀποδοῦναι τὸ ὁμοούσιον αὐτῶν. » Καὶ πάλιν, « Εἴπαρ ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὁμοούσιος· τῷ Πατρὶ, ἐξ αὐτοῦ ἐστὶν οὐσιωδῶς καὶ ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν. »

ΚΕΦΑΛ. ΗΨ.

Ἐπιτίνα ποτὲ τῆς ἀπάτης αὐτοῖς αἰτία δέγνετο.

Ἠπάτησε δὲ αὐτοὺς, πρῶτον μὲν τὸ μὴ δυνηθῆναι νοῆσαι κατὰ τίνα τὴν ἔννοιαν εἰρήκασαν οἱ διδασκαλοὶ, ἄλλο οὐσία καὶ ἄλλο ὑπόστασις, καὶ οὐ ταυτὸ δεύτερον ὅτι τινὲς λέγοντες τῶν διδασκάλων ἀκούουσιν, ὡς ἄρα ἡ τοῦ Θεοῦ οὐσία οὐ γεννᾷ οὐσίαν, ἡγούνται τῷ οὕτως λεγομένῳ ταυτὸν εἶναι, ὅτι ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία οὐ γεννᾷ τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν. Τοῦτο δὲ πολλὴν τὴν διαφορὰν ἔχει. Οὐ γὰρ δεδινηται τῆς τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως συνιδεῖν, ὅτι τὸ μὲν θεὸς ὄνομα τῶν ἀπολειμμένων ἐστὶ, καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἐνιαλῶς καὶ ἀδιακρίτως, εἰ καὶ μὴ ὁ τί ποτ' ἐστὶ παρίστησι, σημαίνει, καὶ ἄπαρ καὶ τὸ οὐφῆς, καὶ δημιουργός, καὶ ἀγαθός· καὶ ἐταί μὴ οὐσία καὶ φύσις ὁ Θεὸς ἐστὶν, οὐκ εὐσεβὴς λέγειν ἀπλῶς τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν γεννᾷν οὐσίαν, ἵνα μὴ τῆς μονάδος διαίρεσις νομισθῆ χωρὶ τῶν ἀναφορικῶς ὄντων καὶ λεγομένων, μηδὲ τρεῖς οὐσίαι πολυθῆως παραδεχθῶσιν ἀπολειμμένα ἀλλήλων· τὸ δὲ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα τῶν πρὸς τί εἶσι, καὶ πρὶς ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης

κῆς ἐμφαίνουσιν ἀναφορικῶς πρὸς ἄλληλα ἔχοντα· καὶ διὰ τοῦτο λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς γεννῆν τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν ἀληθῆς ἐστίν· ἡ γὰρ οὐσία τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ἕτερον δίδωσι νοεῖν ἢ τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν, ἢ τὸ πρόσωπον. Ὑπόστασις δὲ τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιόζωτου δίδεικται· καὶ ἡ μὲν οὐσία τὸ κοινόν, τὸ δὲ Πατῆρ τὸ ἰδιόζων ἐστίν (εἴπερ μὴ δεῖ φρονεῖν ἄλλο μὲν πρόβλημα τὴν οὐσίαν, ἄλλο δὲ τὴν ὑπόστασιν, ἕτερον δὲ τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλο τὴν πατρότητα, ὃ μετὰ τῆς ἀσεβείας πολὺ καὶ τὸ ἀνόητον ἐχει). Καὶ ὁμοιον ὡσπερ ἂν εἰ ἀλλέγετο, ἢ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις γεννῆτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ, ὅπερ ἐστὶ κατὰ τὴν τῆς πίστεως θέσιν. Ταῦτα τοίνυν ἠγνόησαν παντελῶς, οὓς ἐχρῆν ἢ οἰκοθῆν ἔχοντας, ἢ καὶ παρ' ἐτέρων λαβόντας μὴ τοσοῦτον τῆς ἀληθείας ἀποκλαῦσθαι, μηδὲ σοφοὺς εἶναι φάσκοντας, εἴτα μαρτυρεῖν. Καίτοι τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν γεννᾶσθαι λεγόμενον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, πότερον πρὸς τὸν νοῦν ἢ τὴν λέξιν διενίστανται; Εἰ μὲν γὰρ πρὸς τὸν νοῦν, μετὰ τῶν ἀπίστων τετάχθων τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἀλλοτριούντες· εἰ δὲ τὴν μὲν λέξιν οὐ παραδέχονται, ἀλλὰ τῶν διδασκάλων ὁ λόγος, εἰ δὲ τὴν μὲν λέξιν ὡς τῶν ἁγίων οὖσαν ἀναγκαζόμενοι προσέλωται, νοῦν δὲ ἔχειν ἐκ ταύτης οὐδένα βούλονται, παντάπασιν ἀδιανόητα φθέγγονται, κατ' ἐκεῖνα τῶν ζώων τὰ ἄλογα, οἷον τὴν κίτταν καὶ ἀκούομεν καὶ ἐρώμεν φωνὴν ἀνθρωπίνην προβαλλομένην, ὃ δὲ τί ποτ' ἂν καὶ λέγοι μὴ συνίσταν, οὐ κατὰ σκοπὸν τῶν διδασκάλων ἀναγινώσκοντας, οἱ ταῦθ' ὑπὲρ ἡμῶν ἐπραγματεύσαντο πάντα. Εἰ δ' ὡς ἄνθρωποι καὶ τινα νοῦν ἔχον ἐκ τῆς λέξεως βούλονται, τί τῷ γράμματι καθάπερ Ἰουδαῖοι προσκπιλοντες πάσχουσιν; ὅπερ ὁ θεὸς Διονυσίου ἄλογον καὶ σκαῖον εἶναι λέγει, τὸ μὴ εἶναι τὴν δύναμιν τοῦ σκοποῦ προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσι; καὶ ὡσπερ νῆπια φοβούνται φόβον, ὅπου οὐκ ἐστὶ φόβος; ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸν νοῦν ἀφορῶσι τῶν διδασκάλων, ἐξ ὧν αὐτοῖς ἂν εἴπητον πᾶσα καθαρότης τῶν λόγων; Νῦν γὰρ πρὸς αὐτοὺς ἀφορῶντες, καὶ οἷον αὐτοῖς κανόνισιν οὖσι τοῖς λόγοις προσάγοντες, τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀναίρουσι, καὶ βλάσφημα περὶ τοῦ Θεοῦ συμπραίνουσιν. Οὐ γὰρ δὴ ποθεν οἱ διδασκαλοὶ δύο οὐσίας ἐκ τοῦ λόγου νοεῖν βούλονται, ἀπεσχοινισμένους ἀλλήλων, ἀριθμῷ διαφερούσας, ἀλλ' ὅτι τῶν προσώπων ἕκαστον ἐνούσιον, καὶ καθ' αὐτὸ ὑφεστώς ἴσασιν, καὶ οὕτε τὴν ὑπόστασιν ἀνούσιον, οὐδ' αὖ οὐσίαν ἀνυπόστατον ἐκείνοι φασί· διὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπόστασιν ἢ τὸ πρόσωπον παριστώμεντες, διὰ δὲ τῆς οὐσίας ἐνούσιον καὶ τελείαν οὐσίαν σαφηνίζοντες, καὶ οὐσίαν Υἱοῦ ἀπὸ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐκλαμβάνοντες· ὥστε τῆς λέξεως τῶν διδασκάλων μετὰ τῆς πρεποῦσης ἐννοίας ἐχόμενοι, μεθ' ἡμῶν τε κἀκεινῶν ἐστάτωσαν. Ὡσπερ γὰρ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγομεν, καὶ οὐ δεῖ ποῦ δόξαι ὁ Υἱὸς Θεός ἐστι, καὶ ὁ Πατὴρ Θεός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Θεός, τὸ βῆμα ἀποβαλλόμεθα, ἵνα μὴ ἀναγκαζώμεθα δεῖσθαι ἢ τὸν Υἱὸν ἐξ αὐτοῦ λέγειν ὄντος Θεοῦ, ἢ ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' αἰδέτες δύο προόδους ἐν τῷ Θεῷ οὐσας φυσικὰς καὶ

A recipiantur. Patris autem et Filii nomen ex iis est, quæ sunt ad aliquid, et personas necessario indicant, quæ se habent relative ad invicem; idcirco dicere substantiam Patris, generare substantiam Filii, verum est, quia per substantiam Patris nihil aliud intelligere licet, quam hypostasim Patris, seu personam. Hypostasis autem, ostensum est, esse commune cum proprio; et substantia quidem commune est; illud vero Pater proprium est (si quidem non est opus sentire, aliam quidem esse rem substantiam, aliam vero hypostasim, aliud autem Patrem, aliud paternitatem, quod una cum impietate multum etiam habet stultitiæ), et simile est, ac si diceretur, Patris hypostasis generat hypostasim Filii, quod sane juxta positionem fidelis est. Hæc igitur penitus ignorarunt, quos oportebat vel a seipsis, vel ab aliis edoctos, non adeo a veritate aberrare, neque se sapientes esse curi fateantur, desipere. Quævis cum dicitur Filii substantia ex substantia Patris generari, num sensui, an verbis contradicunt? Si enim sensui, in numero infidelium collocentur; quippe qui substantiam Filii a substantia Patris alienant. Sin modum dicendi non recipiunt, atqui doctores ita loquuntur. Quod si dictionem quidem tanquam sanctorum existentem coacti admittunt, sensum autem nullum ex hoc modo loquendi cliciunt, omnimode intelligibilia loquuntur, ad instar illorum animalium irrationabilium, qualis est pica, quam audimus et videmus vocem humanam proferentem, quid autem sit, quod dicit, non intelligentem: non secundum mentem doctorum legentes, qui hæc omnia pro nobis tractarunt. Quod si ut homines aliquem sensum ex vocabulo eruant, quare littera, ut Judæi offenduntur? illudque patiuntur quod divinus Dionysius irrationale, ac stultum esse asserit? quod non ad vim sensus, sed ad dictiones animum adhibeat? et sicut parvuli timorem timeant, ubi non est timor? neque ad mentem doctorum respiciant? ex quibus sequeretur ipsis verborum perspicuitas? Nunc vero ad ipsos respicientes, atque veluti regulas suorum dictorum adhibentes, principia fidel tollunt, atque blasphema de Deo concludunt. Non enim profecto doctores duas substantias ex illo sermone intelligere volunt se junctas ab invicem differentes numero, sed quod unanquamque personam existentem, et per se subsistentem norunt; et neque hypostasim sine substantia, neque substantiam sine hypostasi esse ipsi asserunt: per illam vocem, Filius, hypostasim seu personam indicantes; per substantiam autem, subsistentem perfectamque substantiam explicantes, atque substantiam Filii loco ejus hypostaseos accipientes. Itaque dictioni doctorum cum convenienti sensu adherentes nobiscum, et cum ipsis stent. Quemadmodum Filium ex Deo esse dicimus, et certe non propterea, quia Filius Deus est, et Pater Deus, et Spiritus sanctus Deus, hoc verbum rejicimus, ne cogamur sane vel Filium a se dicere, cum sit

Deus, vel a sancto Spiritu, sed cum sciamus duos esse processus in Deo naturales, ac substantiales, alterum quidem secundum generationem, alterum autem secundum processionem, et Filium juxta processum secundum generationem existentiam habere; et cum audimus Filium statim et Patrem intelligimus, ad eum quippe refertur, et propterea illud ex Deo Filium, pro ex Patre accipimus, indeque et dictioni adheremus, et a recta intelligentia non aberramus. Sic etiam conveniens est de iis ferre judicium, ut et principia fidei, et universales rationes servemus, et conclusiones principii consentire contingat.

Neque vero substantiam ex substantia esse omnino negandum est: modo apponatur determinatio conventionis, quæ intelligatur, vel dicatur. Non enim in nominibus, sed in animi sensibus consistit nobis religio juxta divinum Gregorium. Nam et illud pie dici potest, dummodo nos intelligamus per substantiam quidem, videlicet Filium, ex substantia vero Patrem; eo quod uterque illorum subsistens sit, et perfecta substantia, totumque, ut dictum est. Nam et Deum verum de Deo vero constitumur; non tamen propterea duas substantias fateri cogimur, ut neque duos deos juxta positionem fidei.

Quod autem prorsus non sit nefas ita loqui, magnus Athanasius tradit in disputatione, quam edidit *Orthodoxi ac Dissimilis*, sic dicens: « Natura Dei est causa et Filii et Spiritus sancti, ac totius creaturæ. » Quod sane rursus cum determinatione oportet intelligere. Filii quidem et sancti Spiritus substantialiter, ac naturaliter, et consubstantialiter ante omnia sæcula, ut dictum est, et ipse paulo infra exponit; creaturæ vero ratione creationis atque in tempore. Deinde in consequentibus infert: « Non est autem ingenitum Dei causa geniti. Non enim non generari Deum substantiarum est causa, sed substantia causa est substantiarum. » Tantum igitur abest ut sit blasphemum illud dicere, Filium ex substantia Patris esse, ut etiam quod simpliciter absurdum esse videtur, recte se habere inventum sit, modo ut decet intellectum. Quod si hoc ab illius intelligentia denudatum, pie se habet; quomodo non magis etiam illud ut pium recipiendum esse oportet? Dicere enim substantiam ex substantia, non aliter recte se habuerit, nisi subaudianus substantiam Filii ex substantia esse Patris; quod enim subsistens est, subsistentium causa est, ac perinde est atque si diceretur: Hypostasis Filii ex hypostasi Patris generatur, sive Filius ex Patre est.

CAPUT IX.

Quod contradicere iis qui dicunt Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, coegit eos non confiteri ex substantia Patris esse Filium.

Quæ igitur ipsis una cum deceptione creantur

Α οὐσιώδεις, τὴν μὲν κατὰ γέννησιν, τὴν δὲ κατ' ἐκπόρευσιν, καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ τὴν' κατὰ γέννησιν πρόβον τὴν ὑπαρξιν ἔχειν, καὶ τὸν Υἱὸν ἀκούοντας, ἀείκτα καὶ τὸν Πατέρα νοοῦμεν, πρὸς γὰρ αὐτὸν ἀναφέρεται· καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν ἀντὶ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκλαμβάνομεν, κἀντεῦθεν τῆς τε λέξεως ἐχόμεθα, καὶ τῆς ὀρθῆς ἐννοίας οὐχ ἀμαρτάνομεν· οὕτω καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα διαιτητῶν προσήκων πανταχοῦ, ὡς ἂν τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως καὶ τοὺς καθόλου λόγους τηρῶμεν, τὰ τε συμπερινοόμενα ταῖς ἀρχαῖς ἀκόλουθα συμβαίῃ.

Καὶ μὴν οὐδὲ τὸ οὐσίαν ἐξ οὐσίας εἶναι παντελῶς ἀπειρηται, προσκειμένου μόνον θιορισμοῦ τοῦ προσήκοντος νοουμένου ἢ λεγομένου. Οὐ γὰρ ἐν ὀνόμασιν, ἀλλ' ἐν νοήμασιν ἡμῖν ἡ εὐσέβεια κατὰ τὸν θεῖον Γρηγόριον. Κἀκεῖνο γὰρ εὐσεβῶς δύναται λέγεσθαι, μόνον ἐννοούντων ἡμῶν δηλονότι οὐσίαν μὲν τὸν Υἱὸν, ἐξ οὐσίας δὲ τὸν Πατέρα, διὰ τὸ ἐκότερον αὐτῶν ὑφεστῶς εἶναι, καὶ τελείαν οὐσίαν, καὶ ὅλον ὡς εἴρηται. ἐπεὶ καὶ θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ ὁμολογοῦμεν. Οὐ μέντοι διὰ τοῦτο δύο οὐσίας ἀναγκαζόμεθα λέγειν, ὡς περ οὐδὲ δύο Θεοῦς, κατὰ τὴν τῆς πίστεως θέσιν.

Ἵτι δὲ παντελῶς οὐκ ἀπειρηται, παραδίδωσιν ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν ἡ ἐκτιθεταὶ διαλέξει Ὁρθόδοξου καὶ Ἀνομοίου, λέγων οὕτως: « Αἰτία ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ τῆς κτίσεως ἀπάτης. » Ὁ δὲ πάλιν μετὰ προσδιορισμοῦ νοεῖν χρή. Τοῦ μὲν γὰρ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς καὶ ὁμοουσίως πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ὡς εἴρηται, καὶ αὐτὸς ὑποκατιῶν ἐκτιθεσι· τῆς δὲ κτίσεως δημιουργικῶς καὶ κατὰ χρόνον. Ἐτεῖ ἐν τοῖς ἐξῆς ἐπάγει· « Οὐκ ἔστι δὲ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀγέννητον αἰτίον τοῦ γεννητοῦ. Οὐ γὰρ τὸ μὴ γεννᾶσθαι τὸν Θεὸν τῶν οὐσιῶν αἰτίον, ἀλλ' ἡ οὐσία τῶν οὐσιῶν αἰτία. » Τοσοῦτον ἄρα ἀπέχει βλάσφημον εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς λέγειν εἶναι τὸν Υἱὸν, ὥστε καὶ τὸ δοκοῦν ἀπλῶς ἀποπον ὀρθῶς ἔχον εὐρηται, μόνον ὡς προσήκει νοοῦμενον. Εἰ δὲ τοῦτο τὴν ἐκείνου ἀποδύομενον ἐννοίαν εὐσεβῶς ἔχει, πῶς οὐ κἀκεῖνο μᾶλλον ὡς εὐσεβῶς παραδέχεσθαι χρή; Τὸ γὰρ οὐσίαν λέγειν ἐξ οὐσίας οὐκ ἄλλως ἂν ὀρθῶς ἔχοι, εἰ μὴ προσυπακούοιμεν τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ ἐξ οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς. Τὸ γὰρ ὑφεστῶς τῶν ὑφεστῶτων αἰτίον, καὶ ὁμοίον ὡς περ ἂν εἰ ἐλέγετο, Ἵτι τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις; ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως γεννᾶται, ἡ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστίν.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Ἵτι τὸ ἐρίστασθαι πρὸς τοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἀγίον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευέσθαι λέγοντας ἠνάγκασθε μὴ ὁμολογεῖν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱόν.

Ἵτι μὲν οὖν αὐτοῖς ἐνεποίησε μετὰ τῆς ἀπάτης

την κλάνην, ταῦτά ἐστιν. Ἥγαγε δὲ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν παράλογον ἔνστασιν ταύτην, ὥστε μὴ ὁμολογεῖν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν, τὸ σφόδρα ἐνίστασθαι πρὸς τοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ὁμολογοῦντας. Οὗτοι γὰρ σαφῶς ἐκ πολλῶν ἄλλων πειθόμενοι βεβαίωτατα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξ ἀμφοῖν ἐκπορεύεσθαι, καὶ δὴ καὶ ἀπὸ τούτου ὅτι τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῖς θεολόγοις εἰρηται, κἀντεῦθεν ἐπιχειροῦντες καὶ εὐσεβῶς συμπεραίνοντας ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, ταυτὸ κατὰ τὸ πρῶγμα πιστεύοντες οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, καὶ τὸ τοῦ Πατρὸς ὄνομα οὐσίαν ἐνυπόστατον καὶ πρόσωπον σημαίνειν, καὶ ἴσον ἡγούμενοι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ προσώπου τῷ λέγειν ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ὡσπερ καὶ τὸ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γεννᾶσθαι λέγεσθαι, οὐ διαφέρειν ἡγούμεθα. Ἐκείνοι πρὸς τὸ συναγόμενον ἀηδῶς ἔχοντες, ὅτι οὐ βούλονται, ἵνα μὴ ἀναγκάζωνται, καθάπερ τὸ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς εἶναι ὑποστάσεως, καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ πρὸς ἄλλα οὐχ ἡγούμεθα διαφέρειν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ λέγειν εἶναι ἀδιέφορον, κἀντεῦθεν μετὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἐν τοῦ Πνεύματος αἰκίον συνομολογοῦσιν, οὐ φασι τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς, ἐκ δὲ τῆς ὑποστάσεως μόνον, κακῶ τὸ κακὸν ἰώμενοι, τὴν μὲν οὐσίαν κατὰ τὸ πρῶγμα τῆς ὑποστάσεως ἕτερον τιθέμενοι, πολλοὶ δὲ ἀτόποις ἐνεχόμενοι. Εἰ δὴ φαίνεται θεωροῦσι πολλὰ μὲν ἐκ τούτου συνάγεσθαι ἄτοπα, πολλὰ δὲ τῶν ὁμολογουμένων ἀναιρεῖσθαι, καὶ ὅπως ἄλλο οὐσίαι καὶ ἄλλο ὑπόστασις εἰρηται, ἥ τε οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἡ ἰδιότης ταυτὸ κατὰ τὸ πρῶγμα ἐστι, καὶ ὅτι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἴσον τῷ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἵνα μὴ εἰς ἀτόπους ἐκκλισθῶμεν ἐνοίας, φανερόν καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ταυτὸν εἶναι τῷ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· καὶ οὐδὲν ἄτοπον τοῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ θεῖον Πνεῦμα τὴν ὑπαρξίν ἔχειν ὁμολογοῦσιν ἀκολουθεῖ. Τοῖς γὰρ τούτο ἀρνούμενοις τὰ προειρημένα ἄτοπα ἔπεται. Οὐκ ἂν δὲ τούτο συνέβαινεν, εἰ μὴ τὸ ὑποτιθέμενον ἄτοπον καὶ ψεῦδος ἦν. Ὡς γὰρ ὁ καθόλου παραδίδωσι λόγος, οὗτινος ὑποτιθέντος ἄτοπον καὶ ψεῦδος ἔπεται, καὶ αὐτὸ τοιοῦτόν ἐστιν. Εἰ μὲν οὖν ὁ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν μετὰ τοῦ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀρνούμενος συναπαρνεῖται καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παράλογος μὲν ἂν εἴη κατ' ἐκεῖνα τῶν θηρίων, ἀπληττόμενα μᾶλλον ἐπὶ τὸ ξίφος λενται, ἔχοι δ' ἂν τινα τὴν παραίτησιν, ψυχρὰν μέντοι καὶ ἐπικίνδυνον διὰ τὸ τῆς συνηθείας ἄλογον.

Εἰ δὲ τις τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογῶν ἐκπορεύεσθαι, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτὸ εἶναι, ἢ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι ἀπαρνεῖ-

A errorem hæc sunt, atque in hæc novam, et inopinatam instantiam eos induxit, ut non constentur ex substantia Patris esse Filium, quod valde oppugnant eos qui Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere affirmant. Hi enim manifeste cum ex multis aliis adducti, ut firmissime credant, Spiritum sanctum ex ambobus procedere, tum etiam ex hoc, quod idem et unus sanctus Spiritus ex substantia Patris et Filii a theologis dictus sit. Indeque argumentantes, pie concludent, ex Patre Filioque existentiam habere; idem secundum rem substantiam et hypostasim credentes, et nomen Patris substantiam subsistentem et personam significare, atque æquale arbitrantur esse, si quis dixerit, ex substantia personæ, et ex hypostasi. Quemadmodum et

B Filium ex hypostasi Patris, et ex ejus substantia generari si dicatur, nihil differre existimamus. III conclusionem ægre ferentes, quam nolent, ne quemadmodum Filium esse ex hypostasi Patris, et ex substantia ejus inter se differre non arbitramur, ita etiam cogantur indifferens esse dicere Spiritum sanctum ex hypostasi Filii, et ex substantia ejus esse, indeque una cum Patre Filium unam esse causam concedant et fateantur, negant Filium ex substantia esse Patris, sed tantum ex hypostasi, absurdum absurdo curantes, dum substantiam secundum rem aliud esse ab hypostasi ponunt. Multis autem absurdis sunt implicati. Quoniam apparet considerantibus, quod multa ex hoc colligantur absurda, multa vero quæ sunt in confesso tollantur; et quoniam modo aliud sit substantia, aliud vero hypostasis dictum est. Quod etiam substantia, et hypostasis, atque proprietas, idem est secundum rem; et quod illud ex substantia Patris, æquipolleat ei quod est ex hypostasi ipsius, ne in absurdas cogitationes devolvamur. Clarum est et illud, ex substantia Filii, idem esse, quod ex ejus hypostasi, ac nullum absurdum sequitur eos qui ex Patre Filioque divinum Spiritum existentiam habere fatentur. Quippe eos qui hoc inficiantur prædicta absurda sequuntur. Non autem id contingeret, nisi quod supponitur absurdum et falsum esset. Ut enim universalis tradit regula, illud, quo posito sequitur absurdum aliquod et falsum, et ipsum ejusmodi est. Si igitur

D qui ex substantia Patris esse Filium, et una cum hoc ex substantia Patris et Filii esse Spiritum sanctum negat, simul etiam negat ex Patre Filioque sanctum Spiritum existentiam habere, utique extra terminos fertur, perinde atque illæ feræ bestiæ, quæ percussæ gladio se magis objiciunt. Haberent autem quamdam excusationem, frigidam tamen, atque periculosam ob irrationalem consuetudinem.

At vero si quis ex Patre Filioque Spiritum sanctum procedere constentur, ex substantia Patris ac Filii eum esse, vel Filium ex substantia Patris generari neget, alterutrum, iste talis vel Arianorum

in verbo temere laborat, ut ostensum est, eumque cum pudeat manifesti absurdi per aliam viam ad idem tendit: vel omnino stultus est, quomodo cumque vero res se haberit, falsitatis evadit magister.

CAPUT X.

Quas tandem, quæ videntur objectiones esse præcipue, eis inferant, qui ex Patre Filioque procedere aiunt, et primum ex consubstantialitate, atque solutione hujusmodi rationum.

Cæterum hoc loco quis horum elegantum hominum objectiones ferat? Opponunt enim, quod si propterea Spiritus sanctus est ex substantia Patris et Filii, quod Pater et Filius non sit substantia, profecto secundum eandem rationem, quoniam una est substantia Patris ac Spiritus, merito sequeretur etiam Filium ex substantia Patris et Spiritus esse. Qui igitur hæc objiciunt, videntur ignorare principia fidei; quos oportebat ad minus ea didicisse, deinde theologum agere. Ut enim dixit quispiam e sacris doctoribus (is Gregorius est), optimus ordo primum discere, postea docere. Quamvis cum sancti ex substantia Patris et Filii Spiritum esse disserunt, nihil ad nos spectare objectionem dicemus, nihilominus dicendum est: necessarium esse una cum fidei principiis, ut hoc etiam constitemur, Monadem in Triade, ac Triadem in Monade venerari, atque opus esse dum disputamus neque Unitatem propter Trinitatem distinguere, neque Trinitatem propter Unitatem confundere. Sed hoc loco clarissime confusio sequitur. Si Filium ex substantia Patris et Spiritus esse aliquis dixerit; esset enim Spiritus Pater, quippe Filius ad Patrem dicitur. Itaque duo Patres essent in Trinitate, et Pater non esset proprie Pater. Quæ a fide aliena sunt. Quancumque non desunt alia nomina, ex quibus suspicari quispiam minime posset, Spiritum esse Patrem Filii, veluti Filium esse Verbum Spiritus, potentiam, vivam, et substantialem operationem, sanctificationem, naturalem vitam, rosam, suavem odorem, imaginem, et hujusmodi, quæ Spiritum esse Filii a doctoribus dicuntur. Neque secundum hæc nomina Filius dici Spiritus sancti unquam repertus est. Hoc autem non aliunde contingere potest, quam ex ipso ordine, et præterea necessarium est eum, qui illa opposuerit, non tantum in hæc incurrere, sed etiam ordinem in Trinitate inter se divinarum personarum contingit invertere. Filius enim Patris esse dicitur, Spiritus vero Filii, et hic quidem solus ex solo unigenitus dicitur, atque hucusque est ipsi proprietas, quod est esse ex Patre immediate, et quod appellatio Filii, esse immediate ex causa significat, secundum divum Anastasium in sua dogmatica oratione, ut precedentibus constabit: Spiritum vero sanctum ordine tertium esse a Patre communi consensu a sanctis receptam est, non tamen natura tertium: et eum qui ordinem vel tantulum quidem commutat, inliciatorem esse fidei, ac Spiritus existentie destructorem, magnus

ταί, δύοιν θάτερον ὁ τοιοῦτος; ἢ τὰ τῶν Ἀρειανῶν ἀλόγως, ὡς δέδεικται, νοσεί, πρὸς μὲν τὸ φανερὸν ἀποκον αἰσχυρόμενος, δι' ἑτέρας δὲ πρὸς τὸ αὐτὸ φερόμενος· ἢ παντάπασιν μάταιός ἐστιν. Ὅποτέρως δ' ἂν ἔχοι, τοῦ ψεύδους διδάσκαλος γίνεται.

ΚΕΦΑΛ. Γ.

Τίνας ποτὲ δοκούσας ἀντιθέσεις καιριωτέρας τοῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν ἐκάρησοι, καὶ πρῶτον ἀπὸ τῆς ὁμοουσιότητος, καὶ λύσεις τῶν τοιούτων.

Ἄλλ' ἐνταῦθα τίς ἂν τῶν κομψῶν τὰς ἀντιθέσεις ἐνέγκαι; Ἀντιτιθέσει γὰρ, ὡς εἰ διὰ τὸ μίαν οὐσίαν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὸν αὐτὸν δῆπου λόγον, ἐπεὶ μία οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, εἰκότως ἂν ἐποιετο καὶ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι. Τοὺς οὖν ταῦτα ἀντιτιθέντας ἀγνοεῖν τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως φαίνεται· οὐδ' αὐτὰς τοῦλάχιστον ἔχρησεν διδαχθέντας, εἴτα θεολογεῖν. Ὡς γὰρ ἔφη τις τῶν ἱερῶν διδασκάλων (Γρηγόριος οὗτός ἐστι), τάξιν ἀρίστην μανθάνειν πρῶτον, εἴτα διδάσκειν. Καίτοι τῶν ἁγίων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα θεολογούτων, οὐδὲν εἶναι τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τῆς φήσας. Πλὴν καὶ οὕτω βητέον ἐνάγκην εἶναι μετὰ τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν καὶ τοῦτο ὁμολογεῖν, Μονάδα ἐν Τριάδι, καὶ Τριάδα ἐν Μονάδι σέβασθαι· καὶ δεῖν μῆτε διαλεγόμενους τὴν Μονάδα διὰ τὴν Τριάδα διαίρειν, μῆτε τὴν Τριάδα διὰ τὴν Μονάδα συγχεῖν. Ἄλλ' ἐνταῦθα σύγχυσις περιφανῶς ἐφεται, εἰ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος λέγει τις εἶναι· εἴη γὰρ ἂν τὸ Πνεῦμα Πατὴρ· ὁ γὰρ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα λέγεται· ταύτη τοι δύο πατέρες ἂν εἶεν ἐν τῇ Τριάδι, καὶ ὁ Πατὴρ οὐ κυρίως Πατὴρ. Ἄ παρα τῆς πίστεως ἀπηγόρευται. Καίτοι γὰρ ἐστὶ καὶ ἄλλ' ἅττα τῶν ὀνομάτων, ἐξ ὧν οὐκ ἂν τις ὑπερνοήσῃ, τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ εἶναι Πατέρα, ὡς τὸν Υἱὸν Λόγον εἶναι τοῦ Πνεύματος, δύναμιν, ζωσαν καὶ οὐσιώδη ἐνέργειαν, ἁγιασμὸν, φυσικὴν ζωὴν, βίβον, ἄνοθος, ὄσμην, εἰκόνα, καὶ τὰ τοιαῦτα ὅσα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι παρὰ τοῖς διδασκάλοις λέγεται. Οὐδὲ κατὰ ταῦτα τῶν ὀνομάτων ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος λεγόμενος εἴρηται πῶποτε. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν ἄλλως εἴη συμβαῖνον ἢ διὰ τὴν τάξιν αὐτήν. Καὶ μὴν οὐ τοῦτοις μόνον περιπίπτειν ἐνάγκην τὸν εἶναι ἀντιτιθέντα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν Τριάδι τῶν θεῶν προσώπων πρὸς ἀλληλα τάξιν περιτρέπειν συμβαίνει. Ὁ μὲν γὰρ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγεται, τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν μόνος ἐκ μόνου μονογενῆς λέγεται, καὶ μέχρι τούτου ἐστὶν αὐτῷ τὸ ἰδίωμα, ὃ ἐστὶν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως· καὶ ὅτι ἡ τοῦ Υἱοῦ ἐπικλησις τὸ ἀμέσως ἐκ τοῦ αἰτίου δηλοῖ κατὰ τὸν θεῖον Ἀναστάσιον ἐν τῷ δογματικῷ αὐτοῦ λόγῳ, ὡς προῖοσι φανήσεται· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῇ τάξει τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ὡμολόγηται τοῖς ἁγίοις, οὐ μὴν τῇ φύσει τρίτον· καὶ τὴν τὴν τάξιν μετατιθέντα καὶ ὁπωσοῦν ἀρηγήν τῆς πίστεως,

καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως καθαιρέτην ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ἐπιστολῇ τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς διορίξεις· καὶ ἣν τάξιν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχει τὸ Πνεῦμα· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια ζῶσα καὶ οὐσιώδης καὶ ἐνυπόστατος, τοῦ δὲ Υἱοῦ ταῦτα πάντα τὸ Πνεῦμα· καὶ ὁ μὲν Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργεῖ, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ. « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ, φησὶ, λήψεται, » κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον· καὶ παραιτούμαι τὰ πλεῖστα, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον ἀριθμῶν διατριβῶ· πρὸς γὰρ εἰδότες ταῦτα λέγεται. Διὸ δὲ ταῦτα καὶ τὴν αἰώνιον ὑπαρξίν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐν τοῖς Ἀντιβρῆτικαῖς ὁ Νύσσης παραβιδοῦς, « Τὸ μὲν γὰρ, φησὶ, προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὁ Υἱὸς δηλονότι, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· » ὡς περ ἂν εἰ ἔλεγε, « Ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ὑπαρξίν ἔχει προσεχῶς καὶ ἀμέσως· τὸ δὲ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχει, τοῦ γεννωμένου ἐκ τοῦ Πατρὸς προσεχῶς καὶ ἀμέσως. Καὶ περὶ τῆς αἰωνίου ὑπάρξεως αὐτῶν ὁ λόγος ἐστὶν αὐτῶν. Ὅθεν δὴ καὶ ἀκολουθῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι παραβιδοῦσι, τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ βουλόμενοι δηλοῦν, καὶ τὸ ἐκπορευτὸν οὐδὲν ἕτερον ἢ τοῦτ' εἶναι, καὶ διὰ τοῦ τοιοῦτου τὴν αὐτῶν ὑφαίνουσι θεολογίαν οἱ ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς ἐβδόμης συνόδου περιφανεῖς τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι γεγονότες. Ὁ τοίνυν τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος ἀναγκαίως ἐπισθαί ἐπάγων πάντα ταυτ' ὅσον τὸ καθ' αὐτὸν ἀναιρεῖ. Τοῦτου γὰρ ὑποκειμένου τοῦναντίον μᾶλλον ἂν συμβαίνοι. Ὁ μὲν Υἱὸς τοῦ Πνεύματος εἶναι λέγοιτ' ἂν, καὶ οὐ μόνος ἐκ μόνου, οὐδὲ μονογενῆς, οὐδὲ τῇ τάξει δεύτερος ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τρίτος· τὸ δὲ Πνεῦμα δεύτερον ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Πνεύματος γενῆσθαι. Καὶ σιωπῶν ἄλλα τῶν ὀνομάτων καθ' ὅσα ἂν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος πρὸς τὸ Πνεῦμα ἐλέγετο· καθ' ἃ μᾶλλον πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα ἀναφέρεται. Ἀλλὰ ταῦτα σύγχυσιν τῶν ἰδιωμάτων περιφανῶς εἰσάγει, καὶ τὴν τῆς Τριᾶδος ἀκίνητον μερίστην τάξιν. Ἴνα τοίνυν μὴ τοῦτο συμβαίη, ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, καὶ πάντα δὴ λέγω τὰπὶ τούτοις, οὕτε ἐστίν, οὕτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὐτῆ ἀκολουθία κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον ἐν τῇ εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν ὁμιλίᾳ. Οὐδέ γε μὴν τοῦ Πατρὸς ὄρος καὶ λόγος, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συνδοξαζόμενον καὶ ὁμοούσιον

Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ τοῦτ' εὐλόγον, τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ ταῦτα πάντα φάσκειν λέγεσθαι διὰ τὴν ὁμοουσιότητα. Πρῶτον μὲν ὅτι τὰ ὁμοούσια πρὸς ἄλληλα ἀντιστρέφει, ταῦτα δὲ οὐδαμῶς· Ἐπειτα οὐδὲ κατὰ τὴν οὐσίαν ταῦτα λέγεται. Μία γὰρ ἡ αὐτῆ ἐστὶν οὐσία, καὶ οὐ τόδε τοῦδε κατὰ ταύτην λέγεται· ἄλλως γὰρ τρεῖς ἂν ἦσαν οὐσίαι ἀπολελυμέναι ἀλλήλων, οὐδὲ καθὸ ὁμοούσια πρὸς ἄλληλα λέγονται. Κατὰ

Basilium in epistola ad canonicas affirmat. Item quem ordinem habet Filius ad Patrem, eundem habet Spiritus ad Filium; et Filius quidem Patris operatio viva est, ac substantialis, et subsistens. Filii autem hæc omnia Spiritus est; et Pater quidem per Filium operatur, Filius autem per Spiritum. Et Filius quidem ex Patre accipit; Spiritus autem ex Filio: « De meo enim, inquit, accipiet, » juxta magnum Athanasium. Et pleraque missa facio, ne singula enumerans morer; quippe ad peritos hæc dicuntur. Quapropter etiam æternam existentiam Filii, et Spiritus in confutatoris libris Nyssenus tradens (4): « Etenim unum quidem. Inquit, immediate ex primo, nimirum Filium; alterum vero per id quod immediate est ex primo, » tanquam si diceret: Filius quidem existentiam habet continenter ex Patre, atque immediate, Spiritus autem per Filium existentiam habet, qui genitus est ex Patre continenter atque immediate. Deque æterna ipsorum existentia est illi sermo. Unde sane consequenter Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere tradiderunt, existentiam ipsius volentes significare, et illud procedere nihil aliud esse quam hoc, atque per hoc suam texunt et ordiuntur theologiam, qui a prima usque ad septimam synodum illustres Ecclesie doctores exsisterunt. Qui igitur Filium ex substantia Patris et Spiritus sequi necessario infert, hæc omnia, quantum in se est, tollit. Hoc enim supposito contrarium potius contingit. Filius quidem Spiritus sancti esse diceretur, ac non solus ex solo nec unigenitus, nec ordine secundus a Patre, sed tertius. Spiritus autem secundus ab illo (Patre) atque ex Patre per Spiritum generari, et silentio premo reliqua nomina, quibus Filius et Verbum ad Spiritum utique diceretur: quibus potius Spiritus ad Filium refertur. Sed hæc confusionem proprietatum perspicue inducunt, atque Trinitatis immutabilem mutant ordinem. Ne igitur id eveniat, Filius Spiritus sancti, et omnia quæ inde sequuntur, neque est, neque dicitur, neque recipitur relativa ista consequentia secundum Nyssenum Gregorium homilia in *Pater noster*. Sed neque Patris definitio, terminus et Verbum, nec imago incommutabilis Spiritus dicitur, quamvis una cum Patre, Filioque conglomerificetur, et consubstantialis existat.

Sed neque rationi consentaneum est, asserere Filii Spiritum, et hæc omnia dici propter consubstantialitatem. Primum quidem, quod consubstantialia inter se recipiuntur, hæc vero nullo modo. Deinde neque secundum substantiam hæc dicuntur; una enim eadem est substantia, et non hoc hujus secundum eam dicitur, alioquin tres essent substantiæ absolutæ ab invicem. Neque

theca Vaticana, non autem in libris confutatoris, qui sunt contra Eunomium; quare Demetrius passus est μνημονικῶν ἀμάρτυμα.

quatenus ejusdem substantiæ sunt mutuo referuntur. Quippe secundum hoc unum sunt, et non dicuntur ad aliquid. Etenim relatio inter duo consideratur; atque unum, quatenus re unum est, relative ad se non dicitur, sed nimirum quatenus personæ sunt, quemdam ordinem inter se habent, et juxta immutabilem atque æternum inter se ordinem, hoc hujus, et hoc illius esse dicitur, hoc aliquid esse, imaginem, vel potentiam, vel naturalem vitam, vel aliquid simile. Ex quibus etiam processus una cum personali horum existentia deprehenditur.

Præterea, a sanctis ostensum est, propterea Filium esse consubstantialem Patri, quod ex substantia naturaque Patris generetur. Quod profecto et ab ipsa operatione manifestum est. Quia enim Petrus ex natura Joana secundum causam essentialem existentiam habet, idcirco ejusdem naturæ cum ipso est, et filius ejus esse jure optimo dicitur. Alioquin non esset filius, sed frater vel quomodocunque aliter secundum similitudinis, seu affinitatis ad similes reciprocantem consequentiam. Quamvis in iis, quæ sunt per generationem et corruptionem etiam absque eo quod alterum ab altero naturalem causam existentiam habeat, fieri potest, ut secundum quamdam materiæ affinitatem hoc hujus et simile, vel consubstantiale simpliciter dicatur; at vero in Deo, ubi non est materia, et cuncta materialia absunt, neque secundum excessum, et defectum, neque ut possessionem, neque ut opus, neque quomodocunque aliter fieri potest ut dicatur secundum talem affinitatem, profecto non secundum aliam rationem hoc hujus fieri potest ut dicatur, et consubstantiale sit, nisi quia ex ipso causam habeat. Eadem igitur ratione non Spiritus esse Filii dicitur, et etiam potentia, et naturalis atque essentialis vita, et ejus operatio, et ex substantia ejus esse, quoniam ut ipsi aiunt, consubstantialis est ipsi; sed quia ex Patre per ipsum Filium personalis suæ existentiam causam habet, propterea hæc esse Spiritus Filii dicitur, et ex substantia ejus esse, et consubstantialis esse ipsi, præsertim cum non convertatur horum relatio ad Spiritum. Quæ sane oportebat ut converteretur, si secundum communem definitionem consequentiam, quæ est secundum reciprocactionem, assignaretur: ut dictum est, si propter consubstantialitatem illa omnia dicerentur.

Præterea, si hæc omnia Filii esse Spiritus dicitur, quoniam est ipsi consubstantialis, alterutrum necesse est, vel ex solo Patre ambo esse immediate, nullo ordine, ac relatione considerata in Filio, et Spiritu, vel alterum ex altero existentiam habere. Sed si primum, fratres erunt inter se Filius et Spiritus; quæ enim ex una persona sunt, neque ullum habent ordinem inter se suæ existentiam fratres sunt inter se; vel quomodocunque aliter secundum ejusmodi affinitatem. Hoc autem absurdum est. Essent enim duo filii in Trinitate; imo vero non esset Trinitas. Quippe merito quaereret aliquis, quo Filius discernatur a Spiritu. Quoniam

Α τοῦτο γὰρ εἶναι ἐν, καὶ οὐ λέγονται πρὸς τι. Ἡ γὰρ ἀναφορὰ ἐπὶ δύο θεωρεῖται· καὶ τὸ ἐν, ἐφόσον ἐστὶν ἐν τῷ πράγματι, ἀναφορικῶς πρὸς ἑαυτὸ οὐ λέγεται, ἀλλὰ θῆλον, ὅτι καθὼ πρόσωπα πρὸς ἀλλήλα πῶς τάξεως ἔχουσι, καὶ κατὰ τὴν τούτων ἀκίνητον καὶ ἀίδιον πρὸς ἑαυτὰ τάξιν τὸδε τοῦδε λέγεται, καὶ τὸδε τοῦδε, τὸ δὲ τι εἶναι, εἰκόνα, ἢ δύναμιν, ἢ φυσικὴν ζωὴν, ἢ τι τοιοῦτον. Ἐξ ὧν καὶ ἡ πρόσδος μετὰ τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καταλαμβάνεται.

Ἐπι παρὰ τῶν ἁγίων δίδεκεται διὰ τοῦτο εἶναι τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, διότι ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῆς φύσεως τοῦ Πατρὸς γεννᾶται. Ὅ δὲ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας φανερόν. Διότι γὰρ ὁ Πέτρος ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Ἰωανᾶ κατ' αἰτίαν οὐσιώδη τὴν ὑπαρξίν ἔχει, διὰ τοῦτο τῆς αὐτῆς αὐτῷ φύσεως ἐστὶ, καὶ υἱὸς αὐτοῦ εἶναι λέγεται εἰκότως. Ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἦν υἱὸς, ἀλλ' ἀδελφός, ἢ ὅπως οὖν ἄλλως κατὰ τὴν τῆς ὁμοιότητος ἢ οὐκ ὁμοιότητος πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀντιστρέφουσαν ἀκολουθίαν. Καίτοι ἐπὶ μὲν τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ, καὶ χωρὶς τούτου τὸ ἕτερον ἐξ ἑτέρου τὴν φυσικὴν αἰτίαν ἔχειν τῆς ὑπάρξεως, δυνατόν κατὰ τινὰ τῆς ὕλης οικειότητα τὸδε τοῦδε λέγεσθαι καὶ ὁμοίον ἢ ὁμοούσιον ἀπλῶς· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ ἐν αὐτῷ ἡ ὕλη καὶ πάντα τὰ τῆς ὕλης ἀπαστι, καὶ οὐτε καθ' ὑπεροχὴν τε καὶ ἑλλείψιν, οὐτε ὡς κτήμα, ἢ ποιήμα, οὐθ' ὅπως οὖν ἄλλως δύναται λέγεσθαι κατὰ τοιαύτην οικειότητα, οὐ καθ' ἕτερον δήπου λόγον τὸδε τοῦδε λέγεσθαι ἐνδέχεται καὶ ὁμοούσιον ὑπάρχειν, ἢ ὅτι τὴν αἰτίαν ἔχει ἐξ αὐτοῦ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τοίνυν λόγον, οὐκ ἄρα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι λέγεται, καὶ δὴ καὶ δύναμις, καὶ φυσικὴ καὶ οὐσιώδης ζωὴ καὶ ἐνέργεια αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι αὐτοῦ, ὅτι, ὡς αὐτοὶ φασιν, ὁμοούσιον εἶναι αὐτῷ, ἀλλὰ διότι ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τὴν αἰτίαν ἔχει τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, διὰ τοῦτο ταῦτα εἶναι λέγεται τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ, μάλιστα· ὅτι καὶ οὐδὲ ἀντιστρέφει τούτων ἡ σχέσις ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα· ἄπειρ ἔχρη, εἰ κατὰ τὸν κοινὸν ὄρον τῆς κατὰ τὴν ἀντιστροφὴν ἀκολουθίας ἀπεδίδοτο· ὡς εἴρηται, εἴπερ διὰ τὸ ὁμοούσιον ἕκαστα πάντα ἐλέγετο.

Ἐπι, εἰ πάντα ταῦτα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι λέγεται, διότι ἐστὶν ὁμοούσιον αὐτῷ· οὐδὲν ἀνάγκη θάτερον, ἢ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς εἶναι ἀμέσως, καὶ ἀμφω μηδεμιᾶς τάξεως καὶ σχέσεως ἐνθεωρουμένης Υἱῷ καὶ Πνεύματι, ἢ τὸ ἐν ἐξ ἑτέρου τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Ἄλλ' εἰ μὲν τὸ πρῶτον, ἀδελφὰ ἀλλήλοις ἂν εἴη ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα· τὰ γὰρ ἐξ ἐνὸς ὄντα προσωποῦ, μηδεμίαν δὲ πρὸς ἀλλήλα τάξιν ἔχοντα τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἀδελφὰ εἶναι ἀλλήλοις· ἢ ὅπως οὖν ἄλλως κατὰ τὴν τοιαύτην οικειότητα. Τοῦτο δὲ ἀτοπον. Υἱοὶ γὰρ δύο εἶναι ἂν ἐν τῇ Τριάδι· μᾶλλον δὲ οὐδὲ Τριάς εἴη. Ζητήσεσι γὰρ ἂν τις εἰκότως, τίνα ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος διακρίνεται· ἐπεὶ ἐν τοῖς θεοῖς

οὐκ ἄλλο τῆς διακρίσεως αἰτιὸν ἐστὶ τῆς ὕλης καὶ τῶν ταύτης ἀπόντων ἢ τὸ μὲν αἰτιον εἶναι, τὸ δὲ αἰτιατόν. Αἰετῆται τοίνυν τὸ δεύτερον, δηλονότι θάπερον ἐξ ἐτέρου τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. Ἐπεὶ καὶ δέδεικται τὸ ὁμοούσιον ἐντεθεῖεν ἐπὶ τῶν θείων συνάγεσθαι, διότι θάπερον ἐξ ἐτέρου ἐστὶν ὡς αἰτίας ἑαυτοῦ. Ἄλλ' ὁ μὲν Υἱὸς οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Πνεύματος λέγοιτο. Οὐ γὰρ ἂν συμβαίνοι τὰ παρὰ τῆς Γραφῆς πρὸς τὸν Υἱὸν ἀποδιδόμενα τῷ Πνεύματι· μάλιστα ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι παρὰ τῶν διδασκάλων θεολογεῖται· οὐπερ ἐναντίως ἔχοντος ἢ τάξις μετὰ τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως ἀναίρεθῆσεται. Οὐκ ἄρα Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεται, διότι ὁμοούσιον ἐστὶν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐστὶν, εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται. Διὸ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ λέγεται, καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ ἐστὶν.

Ἐτι τὸ τόδε τοῦδε λέγεσθαι πλεοναχῶς λέγεται· καὶ γὰρ ὡς κτῆμα, καὶ ποιῆμα, καὶ γέννημα, καὶ μέρος, καὶ ὄργανον, καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἀλλὰ τὸ ὁμοούσιον ἐπ' ἐλλαττόνων λέγεται. Ἐφ' ὧν μὲν γὰρ τὸ ὁμοούσιον λέγεται, τὸ τόδε τοῦδε δύναται λέγεσθαι· ἐφ' ὧν δὲ ἀπλῶς τὸ τόδε τοῦδε λέγεται, οὐκ ἐπὶ τούτων πάντων τὸ ὁμοούσιον δύναται ῥηθῆναι. Πᾶσα δὲ αἰτία ἢ ἐπὶ πλέον, ἢ ἐπίσης πρὸς τὰ αἰτιατὰ ἀποδίδεται· ἐπ' ἐλαττον δὲ οὐδαμῶς. Πρὸς γὰρ τὸν ἔρωτῶντα, διατὶ ὁ ἄνθρωπος ζῶν ἐστὶ, διότι ἐστὶν αἰσθητὸν, οικειῶς ἀποδοθῆσεται. Τὸ γὰρ αἰσθητὸν ἐπὶ πλείονων ἢ ὁ ἄνθρωπος λέγεται. Πρὸς δὲ τὸν ἔρωτῶντα διατὶ γελαστικόν, διότι ἄνθρωπος ἐστὶν, ἀποδοθῆσεται. Ταῦτα γὰρ ἀλλήλων ἀντικατηγορεῖται καὶ ἐξισάζει. Ἄν δὲ λέγη τις, διὰ τοῦτό ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ζῶν, διότι ἐστὶ γελαστικόν, οὐ κατὰ λόγον ἀποδῶσαι, τὸ γελαστικὸν ἀποδιδούς αἰτίαν τοῦ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ζῶν, ὅπερ ἐπὶ πλείονων μᾶλλον ἢ τὸ γελαστικὸν κατηγορεῖται. Ἐφ' τι μὲν γὰρ γελαστικόν, ζῶν, οὐ μὴ εἴ τι ζῶν, γελαστικόν. Οὐ γὰρ ἀντιστρέφει, διὰ τὸ μὴ ἐπίσης ἀντικατηγορεῖσθαι. Οὐ τοίνυν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοιτ' ἂν ἢ δύναμις, ἢ ἐνέργεια, ἢ ζωὴ φυσικὴ καὶ οὐσιώδης, διότι ὁμοούσιον αὐτῷ ἐστὶν. Ὁ γὰρ τὸ ὁμοούσιον τοῦ ταῦτα λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ τιθέμενος αἰτίαν ἁμαρτάνει, τὸ ἐπ' ἐλαττον τοῦ ἐπὶ πλείον λεγομένου αἰτίαν ἐπισφαλῶς ἀποδιδούς. Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοουσίων μόνων θεωροῦντες, οὐ παντελῶς εὐρήσομεν ἐπόμενον τόδε τοῦδε λέγεσθαι, ἀλλ' ἐλλείπειν καὶ ἐπὶ τούτων τὰ πλείεστα· ὁμοούσιος γὰρ Πέτρος Παύλω, καὶ Παύλω Πέτρῳ; ἀλλ' οὐτε τοῦ Παύλου ὁ Πέτρος, οὐτε ὁ Παῦλος τοῦ Πέτρου λέγεται· πολλῶ πλέον ἁμαρτάνει αὐτὸν ἐροῦμεν· πολλῶ γὰρ πλέον ἐπ' ἐλαττον ἂν εἴη τὸ ὁμοούσιον πρὸς τὸ τόδε τοῦδέ τινος καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι.

Ἐτι τὸ ἔγχρονον οὐκ ἂν δύναίτο αἰτία τοῦ ὑπερ χρόνον εἶναι· ἀλλὰ τὸ μὲν χορηγεῖσθαι καὶ δίδοσθαι, καὶ ἀποστέλλεσθαι τὸν Παράκλητον παρὰ τοῦ Υἱοῦ τοῖς ἀξίοις κατὰ χρόνον γέγονεν· τὸ δὲ Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεσθαι καὶ δύναμιν καὶ φυσικὴν αὐτοῦ ζωὴν καὶ οὐσιώδη, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, καὶ παρὰ

A in divinis non alia est causa distinctionis (cum materia, et omnia, quæ eam sequuntur longe absint), nisi unum quidem esse causam, alterum vero causatum. Restat igitur posterius, scilicet alterum ex altero existentiam habere. Quoniam ostensum est, consubstantialitatem inde in divinis colligi, quod alterum sit ab altero tanquam ex sua causa. Verum Filium quidem non ex Spiritu dici posset. Non enim conveniret Filio, quæ a sacra Scriptura Spiritui assignantur. Præsertim cum et Spiritus ex Patre per Filium procedere a theologis asseratur. Quod si contrarium esset, ordo una cum personali ipsorum existentia tolleretur. Non ergo Spiritus Filii dicitur, quia consubstantialis sit ipsi, sed quoniam ex ipso est, ad ipsum refertur, idcirco et ex substantia ejus dicitur, et consubstantialis est ipsi.

B Præterea, hoc hujus dici multifariam dicitur; etenim ut possessio, et opificium, et proles, parsque, et instrumentum, atque id genus: sed consubstantiale non ita lato patet. In quibus enim consubstantiale dicitur, ibi etiam hoc hujus dici potest. At in quibus simpliciter hoc hujus dicitur, non in his omnibus consubstantialitas dici potest. Omnis autem causa, vel ut latius patens, vel ut æque late patens ad causata refertur, nunquam autem ut minus late patens. Quippe ad interrogantem, quare homo sit animal, quia est sensibile, convenienter respondebit. Sensibile enim de pluribus, quam homo prædicatur. Ad interrogantem autem, quare risibile sit, quoniam homo dicitur. Hæc enim inter se mutuo prædicantur, et adæquantur. Si vero dicat quis, propterea homo est animal, quia est risibile, non recte respondebit, risibile assignans causam, quod homo sit animal, quod magis de pluribus, quam risibile prædicatur. Si quid enim risibile est, animal est, non tamen si quid animal, risibile. Non enim convertuntur, eo quod non æque ac vicissim prædicantur. Non igitur Spiritus Filii utique diceretur, vel potentia, vel operatio, seu vita naturalis, ac substantialis, quoniam consubstantialis est ipsi. Qui enim consubstantialitatem ponit causam ut ista dicatur Spiritus Filii, errat, cum illud quod minus est, assignet perverse causam ejus, quod latius patet. Quod si in consubstantialibus etiam solis consideremus, non omnino reperiemus, quod sequatur hoc hujus dici, sed in his quoque deficere plurima. Etenim Petrus Paulo consubstantialis est, et Paulus Petro, sed neque Pauli Petrus, neque Petri Paulus dicitur. Multo magis eum peccare dicemus; multo enim minus late patebit consubstantiale respectu ejus, quod est, esse ac dici hoc alicujus.

C Præterea, quod in tempore est, non posset esse causa ejus, quod supra omne tempus est: sed illud erogari, atque tribui, et mitti Paracletum a Filio dignis in tempore facta sunt; dici autem Spiritum Filii, ac potentiam, et naturalem ejus vitam, et essentialem, et ex substantia ejus esse.

et ex Patre per Filium procedere ante tempus ipsi attribuantur. Quippe temporis expers est omnino Spiritus processio, et omnino ordo quem habet Spiritus ad Filium. Qui igitur asserit propterea Spiritum dici Filii, et hæc omnia quod ab ipso dignis mittatur, quod in tempore factum est, causam assignat illius, quod est ante omne tempus. Ipse igitur cum imperitus est, circa assignationem errans, tum etiam Spiritus existentiam in tempore constituit, atque divinis personis nonnulla contingere in tempore affirmabit. Non tamen, quia in tempore Paracletus dignis mitti dicitur, propterea Deo in tempore aliquid accidit. Etenim secundum magnum Basilium in quarto libro confutatorio: « Non in tempore provenit, quod ex Deo procedit, quamvis in tempore operationes promat. »

Præterea idem in eodem libro: « Neque enim aliquid minus habituri eramus ad cognoscendum Spiritum esse ex Deo, dum audimus Spiritum oris ejus, sed sufficiens est hoc nomen ad significandam existentiam ipsius ex Deo. Si igitur illud, Spiritus existere ex Deo, æquipollet ei, quod dicatur, ipse Spiritus oris ejus; illud autem existentiam sancti Spiritus ex Deo significat, ergo Spiritum dici Filii, eandem existentiam Spiritus et a Filio indicat; satis enim, inquit, et hoc ad indicandam existentiam Spiritus. » Non ergo dici Spiritum Filii, ut quidam volunt, consubstantialitatem significat, sed quia ex ipso sit; idcirco et consubstantialis est ipsi. Eadem est autem ratio, et de eo quod dicatur Spiritus proprius Filii. Proprius namque Filius dicitur Patris, et Spiritus Patris et Filii, quod utrumque ad eum, cujus est proprium, ut causatum referatur; et manifestum est, quia non convertitur. Quod si proprius dicitur ut consubstantialis, cujus est proprius, sed consubstantialitas principaliter causam et causatum significat, ut ostensum est; et esse proprium ergo causam et causatum exprimit. Atqui procedere nihil aliud, quam existentiam habere per modum processionis significat, omnes utique fatebuntur; quemadmodum et generari modum existendi Filii exprimit, quod scilicet per modum generationis. Igitur quod ab omnibus theologis asseratur Spiritus per Filium procedere, manifesta doctrina est ejus, quod per Filium ex Patre ipse habeat existentiam. Hoc autem instar omnium sufficit, et nihil opus est ulterius neque theologis qui de subsistentiali processione divini Spiritus disserant, neque amplius iis qui velint de hac recte doceri. Non ergo carent dictione, qui hanc querunt, cum quidam primarii sanctorum ex Filio, alii vero per Filium procedere dicant. Distinguere enim hoc loco præpositionem *per* in diversas intelligentias, præter omnem rationem est assignare hunc sensum temere dictioni *per* ac se ipsos regulam constituere. Ex quibus absurdiores iis mihi videntur qui hirco cervos fingunt. Quod si hæc ita se habent, quis mente præditus obsiste-

του Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ἀχρόνως ἀποδίδοται αὐτῷ· ἀχρονος γὰρ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις, καὶ ὅπως ἡ τάξις, ἣν ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα. Ὁ τοίνυν διὰ τοῦτο τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἀποδίδους, δεῖται παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις ἀποστέλλεσθαι, τὸ κατὰ χρόνον γεγονὸς αἰτίαν τοῦ ὑπὲρ χρόνον ἤτοι ἀποδίδωσιν. Αὐτὸς τε οὖν ἀμαθῆς· ἐστὶ περὶ τὴν ἀπόδοσιν ἀμαρτάνων, τὴν τε τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν ἐγχρονον καθίστησι, καὶ τοῖς θεοῖς προσώποις συμβεβηέναι τινὰ κατὰ χρόνον ὁμολογήσει. Οὐ μέντοι διότι ἐν χρόνῳ τοῖς ἀξίοις ὁ Παράκλητος ἀποστέλλεσθαι λέγεται, διὰ τοῦτο ἐν τῷ θεῷ κατὰ χρόνον τι συμβαίνει. Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Βασίλειον ἐν τετάρτῳ τῶν Ἀντιρρήτικῶν, « Οὐκ ἐν χρόνῳ τὸ προῖν ἐκ τοῦ θεοῦ πρόεισι, κἂν ἐν χρόνῳ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδῃ. »

Ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ· « Οὐδὲ γὰρ ἑατῶν τι ἔξιν ἐμὲ λημὲν εἰς τὸ γινώσκαι τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ θεοῦ, Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ ἀκούοντες αὐτὸ, ἀλλ' ἱκανὸν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ δηλῶσαι τὴν ἐκ θεοῦ. Εἰ τοίνυν τὸ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ θεοῦ ἴσον ἐστὶ τῷ τὸ Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ λέγεσθαι αὐτό· ἀλλ' ἐκεῖνο τὴν ἐκ τοῦ θεοῦ ὑπαρξίν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δηλοῖ· ἄρα καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι τὴν αὐτὴν ὑπαρξίν τοῦ Πνεύματος καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐμφαίνει. Ἰκανὸν γὰρ, ἔφη, καὶ τοῦτο τὴν ὑπαρξίν τοῦ Πνεύματος δηλοῦν. Οὐκ ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸς ἁγίους λέγεσθαι, ὡς τινες βούλονται, τὸ δημοσίον ἐμφαίνει, ἀλλ' ὅτι ἐξ ἐκείνου ἐστὶ, διὰ τοῦτο καὶ δημοσίον ἐστὶν αὐτῷ. Ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ ἴδιον λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Ἴδιος γὰρ λέγεται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι ἐκότερον πρὸς τὸν οὐ ἐστὶν ἴδιον ὡς αἰτιατὸν ἀναφέρεται· καὶ δῆλον, ὅτι οὐδὲ ἀντιτρέφει. Εἰ δὲ ἴδιον ὡς ἑμοσύσιον, οὐ ἐστὶν ἴδιον, λέγεται, ἀλλὰ τὸ ἑμοσύσιον ἀρχικῶς τὸ αἰτίον καὶ τὸ αἰτιατὸν ἐμφαίνει, ὡς εἰδείται· καὶ τὸ ἴδιον ἄρα τὸ αἰτίον καὶ τὸ αἰτιατὸν παρίστησι. Καὶ μὴν τὸ ἐκπορεύεσθαι οὐκ ἄλλο τι ἢ τὴν ὑπαρξίν ἐκπορευτῶς ἔχειν σημαίνει πάντας ἂν ὁμολογήσαιεν· ὥσπερ καὶ τὸ γεννᾶσθαι τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑπάρξεως παρίστησι τὸν τρόπον, ὅτι δῆπου γεννητῶς. Οὐκοῦν τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ πάντων θεολογεῖσθαι εἰδασκαλία σαφῆς τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Τοῦτο δὲ ἀντι πάντων ἀρκεῖ, καὶ οὐδὲν δεῖ περαιτέρω οὔτε τοῖς διδασκάλοις θεολογοῦσι περὶ τῆς ὑπαρκτικῆς προόδου τοῦ θεοῦ Πνεύματος, οὔτε μὴν τοῖς ἐθέλουσι περὶ ταύτης ὀρθῶς διδασκῆσαι δεήσει τι πλέον. Οὐκ ἄρα ἀποροῦσι τῆς λέξεως οἱ ταύτην ἐπιζητούντες, τῶν μὲν περιφανεστάτων ἁγίων ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λεγόντων, τῶν δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· τὸ γὰρ εἰς διαφόρους ἐννοίας ἐνταῦθα τὴν διὰ διαιρεῖν ἀποκλιρούμενων ἄλλως παρὰ πάντα λόγον ἐστὶ, καὶ ἑαυτοὺς ἡγουμένων κανόνα. Ἐξ ὧν ἀσποώτεροι φαίνονται τῶν καὶ τοὺς τραγελάφους ἀναπλαττόντων. Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτω, τίς ἂν νοῦν ἔχων ἐνσταλὴ μὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὑπαρξίν ἔχειν; καὶ

τοσούτω μᾶλλον, ὅσω καὶ διὰ τοῦ Λόγου ὁ Πατήρ A
 προβολῆς τοῦ Πνεύματος τῷ Ἀμασκηνῶ εἴρηται. Εἰ γὰρ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα γεγονέναι, ὅσον
 ἦκα εἰς τὴν διὰ, καὶ τὸν Υἱὸν ἕνα δημιουργὸν μετὰ
 τοῦ Πατρὸς καὶ ποιητὴν τῶν ὄντων παρῆσθησιν, ὡς
 ἡ καθολικὴ πίστις ὁμολογεῖ, πῶς ἐπὶ τῆς προόδου
 τοῦ θείου Πνεύματος οὐκ ἂν ὁ Υἱὸς αὐτοῦ συναίτιος
 εἴη, καὶ εἰς αἷτιος, δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα προβολῆ-
 τωσαν γὰρ ἡμεῖς, πῶς ἐν ἁμασί μὲν τοῖς διὰ τοῦ Υἱοῦ
 κτισζομένοις οὗτος μᾶλλον ἡνωταί τῷ Πατρὶ, ἐν δὲ τῇ
 διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσει διήρηται; ἐν ἧ τις ἂν ἴσως
 εἴποι καὶ μάλιστ' αὐτὴν κοινωνίαν αὐτῶν εἶναι δεῖν, ὡς
 ἂν ἐκ τῆς κοινῆς οὐσίας καὶ θείας τοῦ Πατρὸς καὶ
 τοῦ Υἱοῦ προαγόντων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς αὐτῆς
 ὄν καὶ αὐτὸ οὐσίας, ἢ ἐν τῇ τῶν κτισμάτων παρα-
 γωγῇ οὕτε ἐκ τῆς κοινῆς οὐσίας αὐτὰ παραγόντων,
 ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως αὐτῶν οὐσης πρὸς τὴν θείαν
 παντάπασιν ἁλλοτριᾶς. Οὐκ οὖν ἔχει τις ἂν εἰπεῖν, εἰ
 μὴ μαινόμενος, ὡς ἔρα τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπο-
 ρεύεσθαι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δίδοσθαι σημαίνει. Οὐ γὰρ
 εἰς τοῦ Υἱοῦ δίδοσθαι, ἢ πέμπεσθαι, ἢ χορηγεῖσθαι
 μόνον παρὰ τῶν διδασκάλων λέγεται, οὐδὲ περὶ τού-
 των διαλεγόμεθα νῦν (εἰ καὶ αὐτὸ ἐνδεικτικόν ἐστι
 τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καὶ τὴν ὑπαρξίν
 ἔχειν. Οὐ γὰρ δῆπου διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀπεστέλλετ' ἂν,
 εἰ μὴ καὶ δι' αὐτοῦ πρότερον τὴν ὑπαρξίν εἴχε, καθ'
 ἦν αἰδίως ἐκπορεύομενον, χρονικῶς οὕτως ἔχειν
 παρὰ τῶν ἀνθρώπων γινώσκειται· ἦτις δὲ γινώσις
 τῆς μεγαλειότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀπο-
 στολῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώ-
 πων λέγεται), ἀλλὰ περὶ τῆς τοῦ ἐκπορεύεσθαι λέξεως
 ὁ λόγος νῦν, καθ' ἦν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ-
 πορεύεσθαι φασί, καὶ ἦν δηλωτικὴν τῆς ὑπάρξεως
 αὐτοῦ πάντες ὁμολογοῦσι. Καίτοι καὶ τῶν διδασκά-
 λων τινὲς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπόρευσιν ἐκ-
 πεμφῆν εἶναι διδάσκουσιν αἰδίον, τοῦτο μὲν ὁ Θαυ-
 ματουργὸς Γρηγόριος, τοῦτο δὲ Γρηγόριος ὁ Θεολό-
 γος, ὁ μὲν ἐν λόγῳ, ὁ δὲ ἀρχῇ, "Ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλό-
 τριοὶ, φάσκων, « Ἀγεννήτως μὲν ὄντο; τοῦ Πατρὸς,
 γεννηθέντο; δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, τοῦ τε
 Πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς; δι' Υἱοῦ αἰδίως;
 ἐκπεμφθέντος· » ὁ δὲ ἐν τῷ πρὸς Ἡρώνα τὸν φιλό-
 σοφον, ἴδιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐκπεμφῆν
 εἰπών. Εἰ τοίνυν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐκπεμφῆν
 αἰδίον καὶ ἰδιότητα τοῦ Πνεύματος φασί, πῶς οὐκ ἂν
 εὐλόγως ἢ ἐκπεμφῆς, καὶ κατὰ τοῦτο ἐκπόρευσις
 εἴη καὶ λέγοιτο; Πλὴν εἰ μὴ καὶ τὴν ἐκπόρευσιν
 χρονικὴν εἶναι λέγοι τις· ἢ καὶ τὸ ἐγγυρόν τοῦ ὑπὲρ
 χρόνον εἶθ' ἴθιαι αἷτιον· καὶ τίνα τοῖς θεοῖς προσώποις
 ἐπισυμβαίνειν οἴοιτο, καὶ πάντ' εἰς αὐτὸν τὰ εἰρη-
 μένα τῶν ἀτόπων ἐπισυρροῦσι.

Ἀλλὰ καὶ τοῦτο παντελῶς αὐτοῖς ἔωλον, ὃ φασί,
 ὡς εἰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς
 καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστι, διὰ τὸ μίαν εἶναι τῶν τριῶν
 οὐσίαν, δεῖ καὶ αὐτὸ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχειν. Πρῶτον
 μὲν γὰρ οὐκ ἀνάγκη τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πάντα

ret, non ex Patre per Filium Spiritum sanctum
 existentiam habere? atque ex vagis, quo per
 Verbum Pater productor Spiritus a Damasceno
 dictus est. Si enim illud per Filium esse facta
 omnia, quantum attinet ad præpositionem per
 etiam Filium unum conditorem atque creatorem
 rerum cum Patre, docet, et exprimit, ut catholica
 fides fatetur, quomodo in processu divini Spiritus,
 non etiam Filius ejus concausa existit, et
 una causa sit Patrem productorem habens per se
 ipsum Spiritus sibi consubstantialis? Doceant enim
 nos, quomodo in omnibus per Filium creatis Fil-
 lius magis sit conjunctus Patri: in processione
 vero per Filium sit disjunctus? in quo fortassis
 aliquis dixerit, etiam majorem conjunctionem esse
 oportere. Cum ex communi et divina substantia
 Pater et Filius producant Spiritum sanctum, qui
 et ipse ejusdem existit substantiæ, in productione
 autem creaturarum non ex communi substantia
 eas producunt; quarum natura est a divina peni-
 tus aliena? Non igitur posset aliquis dicere, nisi
 insanias, quod nimirum illud per Filium proce-
 dere, per Filium exhiberi significat. Non enim
 tantum per Filium dari seu mitti, seu erogari a
 doctoribus dicitur, neque de his nunc disputamus
 (quamvis et ipsum demonstret, per Filium proce-
 dere, et existentiam habere. Non enim profecto
 per Filium mitteretur, nisi per ipsum prius exi-
 stentiam haberet, secundum quam ab æterno pro-
 cedens in tempore, ita se habere ab hominibus
 dignoscitur. Quæ sane cognitio magnitudinis ejus,
 atque existentia missio ad homines, et ab homi-
 nibus dicitur). Sed nunc sermo est de dictione illa
 procedere, secundum quam ex Patre per Filium
 procedere aiunt, et quam manifestativam esse
 existentia ejus omnes fatentur, quamvis nonnulli
 doctorum processionem sancti Spiritus emissionem
 esse æternam doceant, partim quidem Gregorius
 Thaumaturgus, partim vero Gregorius Theologus.
 Alter quidem in oratione, cujus initium: *Inimi-*
cissimi, atque alieni, inquit: « Cum sit quidem
 Pater ingentus, Filius vero ex Patre genitus, Spi-
 ritus quoque ex substantia Patris per Filium ab
 æterno emissus. » Alter vero in oratione ad Hero-
 nem philosophum, propriam sancti Spiritus emis-
 sionem asserens. Si igitur Spiritus sancti emissio-
 nem æternam, et proprietatem Spiritus aiunt,
 quomodo non merito emissio etiam secundum hoc
 processio esset, ac diceretur? Nisi quis etiam pro-
 cessionem in tempore esse dixerit; et quod est in
 tempore illius, quod est ante omne tempus, causam
 esse posuerit; et nonnulla divinis personis accidere
 putaverit, atque omnia, quæ dicta sunt absurda in
 se ipse accumulaverit.

Sed et illud nimis frigidum est, quod aiunt,
 quod si Spiritus sanctus ex substantia Patris et
 Filii est, eo quod sit una essentia trium, oportet et
 ipsum ex se existere. Nam primum quidem non est
 necesse, ut omnia quæ sunt communia Patri ac

Filio, sint etiam Spiritui, exceptis iis quæ sunt absoluta. Hæc enim communiter atque incommutabiliter ut uni rei tribus insunt; quæ autem sequuntur personalia, et hypostatica, non sic se habere necesse est. Clarum autem est illud esse quidem causatum, duabus tantum personis est, Patri autem minime; et illud quidem dari, seu mitti Spiritum sanctum, Patri ac Filio assignatur, ipse vero Spiritus non dicitur se ipsum dare, aut mittere. Deinde quemadmodum Filius ex Patre generari dicitur, et una substantia est Pater et Filius, non tamen propterea dicitur, neque reperitur Filius ex substantia sua generari, sed neque Patrem ex substantia esse Filii. Hoc enim in Trinitate divinarum personarum ordinem pervertit. Ad eundem modum etiam de Spiritu, si dicatur ex substantia esse Patris et Filii, certe non propterea necesse est, ut etiam ex substantia sua esse dicatur; quoniam nulla persona dat sibi subsistentiam; neque ipse sui ipsius est causa, juxta quam sane rationem neque Spiritus se ipsum dat, vel mittit. Mitti autem necesse est ab eo, a quo etiam existentiam habet; alioquin tantum a Filio missus, non tamen et ab ipso accipiens, Filium ostenderet, non omnia, quæ Patris sunt, eum habere incommutabiliter; neque communem amborum Spiritum sanctum æqualiter ipsis esse. Itane vero æquum esset? qui est character hypostaseos ejus, atque imago incommutabilis, Patrisque definitio et Verbum? Ex quo patet ratio, quare non mittatur Pater. Quoniam enim tanquam incausatus non est ab aliquo, idcirco neque ab aliquo mitti in sacris Scripturis expresse dicitur.

CAPUT XI.

Quod alteram objectionem iisdem inferunt, quæ est ex duobus principiis, et hujus solutio.

Quod vero rursus objiciunt, ejusdem farinae est argumentum; esse enim duas causas Spiritus falso mentiuntur, si quis hunc ex substantia Patris et Filii dixerit. Verum hoc non nobis, sed Scripturæ atque doctoribus objicere par est. Hi enim sunt, qui Spiritum ex substantia Patris et Filii esse theologice disserunt; et ex ambobus mitti, et per Filium procedere, atque ex Patre ac Filio esse, et id genus. Si igitur hæc duos datores, vel duos processus et causas volunt significare, omnino neque nos illos et eorum voces secuti, cum nullum sequatur absurdum, arguentium merito criminibus obnoxii erimus, sed manifestum est, quod ab ac cusionibus liberi, cum illis constanter stabimus.

Quod si opus est hic etiam aliquid dicere. Negamus ex Patre esse Spiritum, quatenus est Pater; secundum enim sanctum Maximum, in dialogo ad Dissimilem: « Spiritus non habet Patrem. Neque rursus ex Filio, quatenus est Filius, quippe Filius ad Patrem dicitur Filius; quamvis quatenus Patris Filius natura verus, et nulla varietate ab

κοινά εἶναι καὶ τῷ Πνεύματι, πλὴν τῶν ἀπολελυμένων φημί ταῦτα γὰρ κοινῶς καὶ ἀπαράλλακτως τοῖς τριῖνι, ὡς ἐνὶ πράγματι ὑπάρχει. Τὰ δὲ τοῖς προσωπικοῖς καὶ ὑποστατικοῖς ἐπόμενα οὐχ οὕτως ἔχειν ἀνάγκη. Ἀπλὸν δὲ τὸ μὴν αἰτιατὸν τοῖς δυοῖν προσώποις ἐστὶ, τῷ δὲ Πατρὶ οὐδαμῶς· καὶ τὸ μὴν δίδοσθαι, ἢ πέμπεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἀποδίδοται· αὐτὸ δὲ οὐ λέγεται ἑαυτὸ δίδοσθαι ἢ πέμπειν. Ἐπειτα, ὡς περὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννησθαι λέγεται, καὶ μία οὐσία ἐστὶν Ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, οὐ διὰ τοῦτο μέντοι λέγεται, οὐδὲ εὐρηται τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας ἑαυτοῦ γεννησθαι, ἀλλ' οὐδὲ τὸν Πατέρα ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο γὰρ τὴν ἐν Τριάδι τῶν θεῶν προσώπων τάξιν ἀνατρέπει· τὸν ἴσον τρόπον καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος, εἰ λέγοιτο ἔκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐ δὴπου διὰ ταῦτα ἀνάγκη καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἑαυτοῦ λέγεσθαι εἶναι· ἐπεὶ οὐδὲν πρόσωπον ὑφίστησιν ἑαυτὸ, οὐδ' αὐτὸς ἑαυτοῦ ἐστὶν αἰτία, καθ' ὃν δὴ λόγον τὸ Πνεῦμα οὐδὲ ἑαυτὸ δίδωσιν ἢ πέμπει. Πέμπεσθαι δὲ ἀνάγκη παρ' οὗ καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔχει· ἄλλως γὰρ μόνον παρὰ τοῦ Υἱοῦ πεμπόμενον, οὐ μὴν καὶ ἐξ αὐτοῦ λαμβάνον, τὸν Υἱὸν ἂν ἐδείκνυ μὴ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν ἔχειν ἀπαράλλακτως, μηδὲ τὸ κοινὴν ἀμφοῖν ἅγιον Πνεῦμα ἐπίσης αὐτοῖς εἶναι. Οὕτω δ' ἂν δίκαιος ἦν, ὅς ἐστι χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καὶ εἰκὼν ἀπαράλλακτος καὶ τοῦ Πατρὸς ὄρος καὶ Λόγος; Ἐξ ὧν δῆλος καὶ ὁ τοῦ μὴ πέμπεσθαι τὸν Πατέρα λόγος. Ἐπεὶ γὰρ ὡς ἀνάτιος οὐκ ἐστὶν ἐκ τινος, διὰ τοῦτο οὐδὲ παρὰ τινος ἀποπέλλεσθαι λέγεται ἐν ταῖς Γραφαῖς διαβρόθησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ'.

Ὅτι καὶ ἑτέραν ἀντίθεσιν τοῖς αὐτοῖς ἐπάγουσι τὴν ἀπὸ τῶν δύο ἀρχῶν, καὶ ἄλλοις αὐτῆς.

Ὁ δὲ ἕτερον ἀνεπάγουσι, τῆς αὐτῆς ὁ δὴ λέγεται κεραμαίας· εἶναι γὰρ δύο αἰτία τοῦ Πνεύματος καταψεύδονται, εἰ τοῦτ' τις ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγοι. Ἄλλὰ τοῦτ' γε οὐχ ἡμῖν, τῇ δὲ Γραφῇ καὶ τοῖς διδασκαλοῖς ἐγκλείν εἰκός. Οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι θεολογοῦντες, καὶ παρ' ἀμφοῖν πέμπεσθαι, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα. Εἰ τοίνυν τὰ γε τοιαῦτα δύο δοτῆρας ἢ δύο προόδους καὶ αἰτία βούλεται παριστῆναι, οὐ πάντως οὐδ' ἡμεῖς ἐκείνους καὶ τὰς ἐκείνων φωνὰς δεχόμενοι, μηδενὸς ἀκολουθοῦντος ἀτόπου τοῖς τῶν αἰτιωμένων ἐγκλήμασι δικαίως ὑποκεισόμεθα· ἀλλὰ δῆλον, ὡς τῶν ἐγκλημάτων ἐλεύθεροι μετ' ἐκείνων ἐστήξομεν.

Εἰ δὲ δεῖ τι κἀναυῖθα εἰπεῖν, οὐ φαμεν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐφ' ὅσον ἐστὶ Πατήρ· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Μάξιμον ἐν τῷ πρὸς Ἀνόμοιον διαλόγῳ, « Τὸ Πνεῦμα οὐκ ἔχει Πατέρα· οὐδ' αὖ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐφάσον ἐστὶν Υἱός· ὁ γὰρ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα λέγεται Υἱός· εἰ καὶ καθὸ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς φύσει ἀληθῆς καὶ ἀπαράλλακτος αὐτῷ, πάντα τὰ

τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ γεννᾶσθαι συνεπάγεται, ἀλλὰ καθόσον ἐστὶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν· ἐφόσον γὰρ ὁ μὲν ἐστὶ Πατήρ, ὁ δὲ Υἱὸς, καὶ οὕτε ὁ Υἱὸς Πατήρ, οὐθ' ὁ Πατήρ Υἱὸς κατὰ τὸν τῆς ἀντιθέσεως τῶν πρὸς τι λόγον, οὐκ εἰσὶν ἐν, δηλονότι διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν προσώπων· ἐφόσον δὲ μία οὐσία ἐστὶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ ἐν κατὰ τὴν προβλητικὴν δύναμιν, ἦν ἀνάγκη κοινήν εἶναι, μετὰ τὸ ἀναγκάζοντος διηρημένως ἴδιαν καὶ μόνου τοῦ Πατρὸς εἶναι, ὡς περ τὸ γεννᾶν τὸ τοῦ Πατρὸς ὑποστατικὸν ὁ λόγος τῆς ἀντιθέσεως οὐ συγχωρεῖ κοινὸν καὶ τῷ Υἱῷ εἶναι· διὸ καὶ ἀκοινωνήτα ἀλλήλοις ταῦτα, τὸ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι· ἐφόσον δὲ ἐν ἐστὶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγεται. Εἰ δὲ τὸ ἐν, ὃ τί ποτέ ἐστιν αὐτῶν, καὶ ἡ δύναμις αὕτη μία καὶ ἡ αὕτη, εὐδὸλον ὅτι ἐν τοῦ Πνεύματος αἰτιῶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, οὐκ ἐφόσον εἰσὶ δύο, ἀλλ' ἐφόσον ἐν. Καὶ οὕτε σύγχυσις ἐκ τούτων ἀκολουθεῖ, τῆς διακρίσεως τῶν προσώπων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι φυλαττομένης, οὐθ' ἡ κατὰ τὴν Τριάδα τάξις ὀπωσοῦν διαπίπτει, οὐδέ τι τῶν τῆς Γραφῆς καὶ τῶν διδασκάλων κινεῖται. Ὡς περ γὰρ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ πεμπομένου μιᾷ δόσει καὶ μιᾷ χορηγίᾳ πέμπεσθαι φησὶν ὁ μέγας πατήρ Βασίλειος, οὕτω καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένου, μιᾷ προόδῳ καὶ ἐνεργείᾳ καὶ δυνάμει φαμὲν ἐκπορεύεσθαι.

Ἐτι πιναχῶ ἡ διὰ ἐφ' ὧν παραλαμβάνεται, τῷ πρὸ ταύτης αἰτίῳ συναγωνίζεται πρὸς αὐτὴν τὴν ἐνεργεῖαν, ἦν ἐκεῖνο σκοπεῖ. Ὅλον ὁ πρίων, δι' οὗ ποιεῖ τὸ βάλρον ὁ τεκταινόμενος, πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλ' οὐ πρὸς ἑτερογενὲς συνεργάζεται τῷ τεχνίτῃ. Οὐ γὰρ δὴ πρὸς τὸ θερμαίνειν ἢ λευκαίνειν αὐτῷ συνεργήσει, καὶ τῷ ἔλκοντι τὸ μηχανήμα πρὸς τὴν ἔλξιν τοῦ βάρους· καὶ ὅπως τὰ δι' ὧν γίνεται τι συνεργάζεται τοῖς πρώτως κινουῦσι κατὰ τὸν αὐτῶν τρόπον συναίτια τούτοις γινόμενα ἢ ὡς ὄργανα, ἢ ἄλλως πως αὐτοῖς βοηθοῦντα. Ἦν δ' ἂν καὶ ταῦτα καὶ ἀπλῶς αἰτία ὡς περ τὰ πρώτα, εἰ μὴ διάφορος ἦν ἡ φύσις αὐτοῖς πρὸς ἐκεῖνα τὰ χρώμενα· καὶ οἱ μὲν ἄνθρωποι, τὰ δ' ἀπλῶς ὄργανα ἐξ ἄλλης οὐχὲς πεποιημένα· καὶ τοῦτο μάλλον ἂν ἦν, εἴπερ καὶ ἡ αὐτὴ ἦν αὐτοῖς πρὸς τοὺς χρωμένους ἐνεργεῖα. Ἄλλ' ἐπεὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ μία τῷ ἀριθμῷ φύσις θεωρεῖται, καὶ μία αὐτοῖς καὶ ἐνεργεῖα, καὶ εἰς ὁ αὐτὸς ἀμφω θεός, εἰκότως ἄρα ἡ μὲν τοῦ Ἰωὺ διὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἐκ κατὰ τὴν σημασίαν οὐ διοίσει· ἀλλ' αὕτη μὲν πρὸς τὴν ἐκ μεταθήσεται, ἐκεῖνη δ' αὖ πρὸς τὴν διὰ διαθήσεται, καὶ κοινή καὶ μία καὶ ἡ αὕτη μετὰ τοῦ Πατρὸς ἀρχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶν, ἀπαξ ὁμολογούμενον παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα· καὶ πάντων δὲ τῶν ἁγίων διαρρήδη βούωντων μὴ θεμιτὸν εἶναι διαφορὰν τινα καὶ ὀπωσοῦν ἐπὶ τούτων τῶν προθέσεων ἐνοεῖν· καὶ τοῦτο ἐπὶ τῶν πάντων θεῶν ἀδιορίστως ἀξιώσαντων, ἐπὶ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δι-

A illo differens, omnia quæ sunt Patris in ipsa generatione secum trahat; sed quatenus Pater et Filius sunt unum. Etenim quatenus hic quidem Pater est, hic autem Filius, et neque Filius est Pater, neque Pater Filius secundum rationem oppositio nis relativorum, non sunt unum, videlicet propter numerum personarum. Quatenus autem una substantia est Pater et Filius, et unum secundum productivam potentiam, quam necesse est communem esse, cum nihil cogat, ut separatim propria sit atque solius Patris, quemadmodum generare constitutum Patris, oppositionis ratio non permittit, ut sit communi Filio; idcirco et incommunicabilia sunt hæc generare ac generari; at vero quatenus unum est Pater et Filius, ex Patre et Filio Spiritus sanctus esse dicitur. Quod si illud unum, quidquid tandem illud sit in ipsis, et potentia hæc una est, et eadem, manifestum est, quod una causa Pater et Filius est Spiritus sancti, non quatenus duo sunt, sed quatenus unum. Et neque confusio ex his sequitur, cum servetur distinctio personarum in eo quod generat, et generatur, neque ordo in sanctissima Trinitate ullo modo ruit, et dicta Scripturæ, atque doctorum suo loco manent. Quemadmodum enim Spiritu sancto ex Patre per Filium misso, una exhibitione, atque una erogatione eum mitti, inquit magnus Pater Basilius, sic etiam ex Patre per Filium Spiritu procedente, una processione, atque actione, potentiaque dicimus eum procedere.

B Præterea, ubique præpositio *per*, in quibus assumitur, causæ significat antecedentis medium, adjuvans ad ipsam conscendam operationem, quam illa causa intendit. Verbi gratia, serra, per quam faber lignarius efficit scamnum, ad aliud effectum juvat, sed non cooperatur artifici ad aliud diversi generis. Non enim certe ad calefaciendum, seu dealbandum ipsi adjumento erit, et trahenti machinam ad tractionem ponderis; et omnino ea, per quæ sit aliquid, adminiculantur primo moventibus secundum suum modum concausæ ipsis facta, vel ut instrumenta, vel aliter ipsis quodammodo juvantia. Hæc autem essent etiam simpliciter causæ, ut prima, nisi esset natura diversa ipsis respectu illorum quæ his utuntur; et hi quidem homines sunt, hæc vero simpliciter instrumenta, ex alia materia facta, eoque magis essent causæ, si una et eadem esset operatio illorum, et intentionem ipsis. Sed quoniam Patris et Filii una numero natura consideratur, et una ipsis est operatio, et ambo sunt unus et idem Deus, merito ergo Filii præpositio *per*, ab, *ex*, Patris secundum significationem non differunt, sed hæc quidem ad præpositionem *ex*, illa vero rursus ad præpositionem *per*, transibit, et commune et unum atque idem principium erit una cum Patre Spiritus sancti, cum plane in confesso sit, ex Patre per Filium Spiritum sanctum procedere, cumque omnes sancti expresse clament, non esse fas ullo modo differentiam aliquam in his præpositionibus cogitare; idque

in omnibus divinis indeterminate censuerint, atque in Patre et Filio præpositionem *ex*, a præpositione *per*, nihil differre docuerint; nisi quatenus hypostases distinguunt, et divinarum personarum ordinem significant, in quo persona Filii medium obtinet locum, quem semper præpositio *per*, vel in communi loquendi consuetudine significat; et ne vel unam personam Patrem et Filium aliquis suspicetur propter similitudinem præpositionum, vel duo principia contradistincta Spiritus ambo esse videantur; vel talem esse personam Filii, qualem et Patris, nihil habentem, quod ipsi præintelligatur, sicut et Pater. Etenim *ex* præpositio sistit mentem, et ulterius procedere non cogit, et quærere principalem causam, cui præpositio *ex* principaliter attribuitur. Præpositio autem *per* alteram quamdam personam, præter eam quam *ex* inducit, et ad eam mentem promovet, principalemque illam esse causam significat, et illam personam, in qua ponitur ipsa, *per*, mediam esse personam, inter primam et eam ad quam est processio, vel operatio. Atque ita præpositio *per* Trinitatem pure nobis exprimit, simulque ordinem quem habent ad invicem personarum, atque unitatem substantiæ patefacit, tertiam personam cum prima *per* se ipsam conjungens. Juxta enim Nyssenum Gregorium, una quidem (persona) est immediate a prima, altera vero *per* eam quæ immediate est a prima. Itaque et esse unigenitum in Filio manet indubitatum, et ex Patre esse Spiritum, non est ambigendum, cum Filius intercedendo, et sibi ipse Unigenitum servet, et Spiritum a naturali ad Patrem relatione non arceat. Quare præpositio *per*, tantum ostendit, Filium esse medium inter Patrem, et Spiritum sanctum nullam præterea differentiam. Hæc sane effecerunt, ut etiam Damascenus dixerit, Filii Spiritum dicimus, ex Filio autem non dicimus. Si enim hac in re, ut nonnulli arbitrantur, id volebat sanctus significare, atque hunc habebat sensum, quod ex Filio non sit, omnino igitur doctor ex solo Patre Spiritum sanctum existentiam habere existimabat, quod si hoc est, etiam immediate ex Patre esse; si autem immediate, etiam producere Patris constitutum esse, ac rursus si hoc, incommunicabile esse Filio; constitutiva enim personarum propria sunt, et nullo modo ad invicem communicabilia: quomodo igitur Patrem productorem per Verbum manifestativi Spiritus asserit? Quomodo ex Patre per Filium Spiritum procedere multis in locis docet? Quomodo, si nullum ordinem, vel habitudinem Spiritus habet ad Filium, ait, Verbum autem oportet Spiritum habere? Hæc enim contraria penitus sunt ad invicem. Si enim productior per Verbum, non utique hypostaticum Patris producere; et si ex Patre immediate profecto non per Verbum procederet. Quippe per Verbum procedere, medium esse Filium clarissime ostendit. Quod Nyssenus tradit, et una cum eo cuncti theologi, atque tertius a Patre Spiritus sanctus ordine juxta magnum

Α δασκόντων τὴν ἐκ τῆς διὰ μὴδὲν διαφέρειν, πλὴν ὅσον διακρίνειν τὰς ὑποστάσεις, καὶ τὴν τῶν θείων προσώπων τάξιν ἐμφαίνειν, ἐν ἧ τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον τὴν μέσσην εἰληχε χώραν, ἣν αἰεὶ ἡ διὰ κἀν τῇ κοινῇ συνηθείᾳ δηλοῖ· καὶ ἵνα μὴ ἡ ἐν πρόσωπον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὑποπτευθεῖεν διὰ τῶν προθέσεων ὁμοιότητα, ἡ δύο καὶ ἀντιδιαφρουμένοι ἄμφω τοῦ Πνεύματος ἀρχαὶ δόξωσιν, ἡ τοῦτων εἶναι τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον, οἷον καὶ τὸ τοῦ Πατρὸς, μὴδὲν ἑαυτοῦ προεπινοοῦμενον ἔχον, ὡς περ καὶ ὁ Πατὴρ. Ἡ γὰρ ἐκ ἴσθησι τὴν διάνοιαν, καὶ περαιτέρω προΐεται οὐκ ἀναγκάζει καὶ ζητεῖν τὸ ἀρχικὸν αἴτιον, ὅτεναι ἡ ἐκ ἀρχικῶς ἀποκεκλήρωται. Ἡ δὲ διὰ ἑτέρον εἰ πρόσωπον παρὰ τὴν ἐκ συνεσάγει, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τὴν διάνοιαν προσδιβάσει, Β ἀρχικὸν τε ἐκεῖνο αἴτιον σημαίνει, ἀφ' οὗ τε αὕτη κεῖται μέσον τοῦ τε πρώτου καὶ τοῦ πρὸς ὃν ἡ πρόοδος, ἡ ἡ ἐνέργεια· καὶ οὕτω τὴν Τριάδα καθαρῶς ἡμῖν παρῆσθησιν ἡ διὰ, ὁμοῦ τε τὴν πρὸς ἄλληλα τῶν προσώπων τάξιν ἐμφαίνουσα, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ἐνότητα τὸ τρίτον δι' ἑαυτῆς τῷ πρώτῳ συνάπτουσα. Κατὰ γὰρ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, τὸ μὲν ἐστὶ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὡστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιδάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσσιτείας καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλατταύσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργουσης. Ὅστε ἡ διὰ τὴν τοῦ Υἱοῦ μόνον μεσότητα πρὸς τε τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα δεικνυσιν, ἀλλ' οὐκ ἑτέραν διαφορὰν. Ταῦτα δὲ καὶ τὸν Δαμασκηνὸν πεποίηκεν, Γ ἐ τοῦ Υἱοῦ μὲν Πνεῦμα λέγομεν, εἰπαῖν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν. Ἐἰ γὰρ ἐν τούτῳ, ὡς τινες εἰπονται, τοῦτ' ἐδοῦλετο ὁ ἄγιος δηλοῦν, καὶ ταύτην ἔχε τὴν ἐνοίαν, ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐστὶ, πάντως ἂν τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ὁ διδάσκαλος ᾤετο τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰ δὲ ἀμέσως, καὶ τῷ προβάλλειν τοῦ Πατρὸς ὑποστατικὸν εἶναι· καὶ εἰ τοῦτο πάλιν, ἀκοινωνητὸν εἶναι τῷ Υἱῷ· τὰ γὰρ ὑποστατικὰ τῶν προσώπων ἴδια καὶ πάντα τρόπον ἀλλήλοις ἀκοινωνητα. Πῶς οὖν τὸν Πατέρα προβολέα διὰ Λόγου τοῦ ἐκφαντορικῷ Πνεύματος λέγει; Πῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα πολλαχοῦ διδάσκει; Πῶς εἰ μὴδὲμίαν τάξιν, ἡ σχέσιν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχει, φησὶ, εἰ αἰεὶ δὲ τὸν Λόγον καὶ Πνεῦμα ἔχειν; Δ Ταῦτα γὰρ ἐναντία παντελῶς ἀλλήλοις. Εἰ γὰρ προβολεὺς διὰ Λόγου, οὐκ ἂν εἴη τοῦ Πατρὸς ὑποστατικὸν τὸ προβάλλειν· καὶ εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως, οὐκ ἂν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύοιτο. Τὸ γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι μεσότητα τοῦ Υἱοῦ περιφανῶς ἐμφαίνει, ἣν ὁ Νύσσης παραδίδωσι καὶ μετ' αὐτοῦ πάντες; οἱ θεολόγοι· καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον τῇ τάξει κατὰ τὸν μέγαν Βασιλεῖον διορίζεται. Καὶ μὴν οὐ μόνον, ὡς τινες ἐκλαμβάνουσι τὴν λέξιν, ἐναντίος ἂν ὁ διδάσκαλος ἑαυτῷ εἴη, ἀλλὰ καὶ τοῖς πρὸ αὐτοῦ διδασκάλους. Οἱ μὲν γὰρ, Εἰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ,

φασί, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ
 πρῶσιν· ὁ δ' οὐκ εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ ἐκ τῆς
 οὐσίας αὐτοῦ, οὐδ' ἐξ αὐτοῦ προίεναι. Ταῦτα δὲ
 ὁμολογουμένως ἀνέφασας. Ἐξ ὧν ἔπεται ἡ τοῦτον
 μόνον διδάσκαλον ὁμολογεῖν εἶναι τῆς Ἐκκλησίας,
 καὶ ἄρα ἕγιεν ἀποφανεῖν, ἀμελουμένων τῶν ἄλλων,
 ὁκνῶ γὰρ ἀπορρίπτομένων εἰπεῖν, ἡ τὸ κληθεῖς καὶ
 τὸ προσβεῖον αἰθουμένους ἐκείνων, μὴ παραδέχσθαι
 τοῦτον. Ἀλλὰ τοῦτο ἄτοπον· χρὴ γὰρ ἅπαντα; εὐ-
 λαβῶς ἡμᾶς δεχομένους καὶ σεβομένους, ὡς ὑπὲρ
 τῆς ἡμῶν σωτηρίας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμπνευσθέντας,
 ὅς οὐκ ἂν ἠθέλησεν, ἀγαθός ὢν, διὰ τούτων τοὺς
 ὑστερον ἀπατῆν, οὐδὲ ἐβούλετο πρὸς τὴν ἀλήθειαν
 ἀνάγειν· χρὴ τοίνυν οὕτω τὰ ἐκείνων ἐξηγεῖσθαι
 πειρᾶσθαι, ὡς ἂν πρὸς τε ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλοις οἱ
 διδάσκαλοι συμφωνῶσι· καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ νυνὶ
 προκειμένου, ἐφ' οὗ πολλὸ τὸ τῆς φιλονεικίας προ-
 ῶρησεν. Ὅπερ οὐκ ἂν ἄλλως συμφωνηθεῖη καὶ
 σώζοιτο μετὰ πάντων καὶ διὰ πάντων, εἰ μὴ λέγο-
 μεν ἀσφαλέστατα τὴν μὲν ἐκ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τῷ Δα-
 μασκηνῷ μὴ παραληφθῆναι, ἵνα μὴ ἡ ἐν πρόσωπον
 ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ὑποπτευθεῖη, διὰ τὴν τῶν
 προθέσεων ὁμοίτητα· ἡ μὴ δοκῆ μηδὲν ἑαυτοῦ
 προεκινουμένου ὁ Υἱὸς ἔχειν, ὡσπερ καὶ ὁ Πατήρ,
 καὶ τᾶλλα ὅσα πρόκειται· τὴν δὲ διὰ καὶ μάλιστα
 δεῖξασθαι, ὅτι τὴν τάξιν ἡμῖν τῶν προσώπων μετὰ
 τῆς Μονάδος παρίστησι διὰ τὴν ἑαυτῆς ἰδιότητα.
 Ἐπεὶ μετὰ τῆς Μονάδος καὶ τὴν τῶν προσώπων
 διάκρισιν ὁμολογεῖν ὀφειλομεν κατὰ τὴν παραδεδο-
 μένην ἡμῖν πίστιν. Ἄ δὴ καὶ ἄμφω τὸ ἐκ τοῦ Πα-
 τρός δι' Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεύ-
 μα ἐμφανίζει· τὸ δ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι οὐ δῆπου·
 Ἦρσεν οὖν αὐτῷ μᾶλλον τὴν μετὰ τῆς Μονάδος
 καὶ τὴν διάκρισιν ἐμφανίσασαν διὰ παραλαβεῖν
 πρόθεσιν ἡ τὴν ἐκ αἰτίας μόνον καὶ οὐ διάκρισιν δη-
 λούσαν. Ὅστε τοιαύτην πηγὴν ὁ Δαμασκηνὸς ἐπὶ
 τοῦ Υἱοῦ ἀπαρνέσκει, ὅταν ὁ μέγας Διονύσιος ἐπὶ
 τοῦ Πατρὸς τίθῃσι μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίου
 θεότητος αὐτὸν εἰπών. Τοιοῦτον δὲ αἴτιον τοῦ Υἱοῦ
 ἀφαιρείται, ὅποσόν τὸ Ἀλυογενές· τὸν Πατέρα ἔφη,
 ἀρχικὸν αἴτιον αὐτὸν προσεπιπών· ὅτι μὲν γὰρ καὶ
 ὁ Υἱὸς πηγὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγεται, πολλα-
 χῶθεν παρὰ τῶν διδασκάλων ἔχομεν· ἀλλ' ἐπεὶ τοῦ
 Υἱοῦ ὁ Πατήρ προεκινεῖται, τοῦ δὲ Πατρὸς οὐδὲν,
 αὐτός τε ἐξ ἐκείνου λέγεται εἶναι, καὶ πρὸς αὐτὸν
 ἀναφέρεται, καὶ πᾶν τὸ παρ' αὐτοῦ λεγόμενον εἶναι
 πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει κατὰ
 τὸν μέγαν Βασίλειον ἐν τοῖς Ἄντιρρητικοῖς· καθ' ὅν
 τρόπον καὶ ῥίζα, καὶ πηγὴ, καὶ μόνος αἴτιος ὁ
 Πατήρ δύναται· ἂν ῥηθῆναι, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῆ, καὶ
 μὴ τρεῖς ἡ δύο ἀρχαὶ πολυθέως παραδεχθῶσι· ὁ δὲ
 καὶ εἴρηται, « Ζῶ ἐγὼ διὰ τὸν Πατέρα, » καὶ, « Περὶ
 τῆς ὥρας ἐκείνης οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ ὁ Υἱὸς, »
 καὶ, « Ἀπ' ἑμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, » καὶ, « Καθὼς ἀκούω
 κρίνω, » καὶ, « Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶν ἐμὴ, » καὶ,
 « Ὁ Πατήρ μου μεζῶν μου ἐστίν· » καὶ εἰ τι τοιοῦ-
 τον εἴρηται αὐτῷ πρὸς τὸν Πατέρα πάντα ἀνάγοντι.
 Ὅθεν καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, « Ἡ διὰ οὐκ
 ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παρίστησι τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ

A Basilium constituitur. Et præterea non tantum, ut
 nonnulli accipiunt dictionem contrarius sibi doctor
 esset, sed et doctoribus qui ante ipsum exstiterunt.
 Hi enim quidem ex Filio esse aiunt, et ex substantia
 ejus, et ex ipso procedere; ille vero non esse ex Filio,
 neque ex substantia ejus, neque ab ipso procedere.
 Hæc autem sine controversia sunt contradictio. Ex
 quibus sequitur, vel fatendum hunc solum esse do-
 ctorem Ecclesiæ, et simul sanctum habendum, neglec-
 ctis aliis, vereor enim rejectis dicere; vel multitudini
 et antiquitati illorum præstando reverentiam, hunc
 non esse recipiendum. Sed hoc absurdum est. Oportet
 enim omnes reverenter recipere, ac venerari, tan-
 quam eos qui a Deo pro salute nostra fuerint inspi-
 rat. Qui certe cum sit bonus, per eos atque noluit
 B posteriores decipere, quos volebat ad veritatem
 adducere. Oportet igitur sic eorum scripta conari
 exponere, ut et sibimetipsi, et inter se doctores
 convenient; præsertim in præsentī proposito dog-
 mate, in quo multa contentio habita est. Quod sane
 aliter cum omnibus et per omnia concordari non
 posset, nisi firmissime dixerimus, præpositionem
 ex a Damasceno in Filio non esse acceptam, ne
 vel unam personam Patrem et Filium esse propter
 similitudinem præpositionem aliquis suspicaretur;
 vel ne videatur Filius ut Pater, nihil sibi præin-
 tellectum habere, et ne sequerentur alia quæ dicta
 sunt. Præpositionem autem per potissimum Dama-
 scenum approbasse, quod ordinem personarum cum
 monade nobis exprimat ob ejus proprietatem. Quo-
 niam cum monade personarum quoque distinctio-
 nem confiteri debemus, secundum traditam nobis
 fidem. Quæ sane ambo illud indicat, dici Spiritum
 sanctum ex Patre per Filium procedere; ex Filio
 autem dici, nempe minime. Placuit igitur ipsi magis
 præpositionem per sumere, quæ cum monade
 distinctionem indicat, quam ex, quæ tantum causam,
 et non distinctionem significat. Itaque talem
 fontem Damascenus in Filio negat, qualem magnus
 Dionysius in Patre constituit, solum fontem super-
 substantialis Deitatis ipsum appellans: talem causam
 Filio adimit, qualem Augustinus Patrem asserit,
 principalem causam ipsum vocans. Quod enim etiam
 Filius fons dicatur Spiritus sancti,
 D multis ex locis doctorum habemus. Sed quoniam
 Filio Pater præintelligitur, Patri autem nihil, ips-
 que Filius ab eo dicitur esse; et ad eum refertur,
 et omne quod ab ipso (Filio) dicitur esse, ad primi-
 mam causam relationem habet secundum magnum
 Basilium in libris confutatoriis; juxta quem mo-
 dum etiam radix, et fons, et solus causa Pater
 dici posset, ut illud ex quo ostendatur, et non
 tria, vel duo principia instar multorum deorum
 admittantur; idcirco etiam dictum est, « Vivo ego
 propter Patrem, » et: « De illa hora nemo scit, ne-
 que Filius, » et: « A me ipso nihil facio, » et: « Sicut
 audio, judico, » et: « Mea doctrina non est mea, »
 et: « Pater meus major me est; » et si quid ejus-
 modi ab eo dictum est, ad Patrem omnia referente,

Unde et Magnus Basilius ait: «Præpositio per non in A τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἐμολογίαν ἔχει. »
 efficacem Filii operationem exprimit, sed procatactica, hoc est, originariæ causæ confessionem continet.»

Hoc etiam addatur his quæ dicta sunt: Non dixit, quod ex Filio non est, sed quod ex Filio non dicimus, Hoc autem nihil facit ad rem; multa enim sunt, quæ non dicimus, quale illud a principio prædicationis accidebat: verbi gratia, Filium Dei esse consubstantialem Patri, semper Virginem in Ecclesia Deiparam prædicari, Filium Dei humanæ naturæ secundum hypostaticam unionem unitum esse, et id genus. Quæ sane cum prius non dicerentur, quamvis vera essent, postea quomodocumque urgente necessitate, etiam in Ecclesia dici sancitum est. Si quis igitur quævisset ab altero prius quam prima synodus congregata fuisset, ad stabilendam Deitatem Filii, si consubstantialis Filius diceretur, idem plane audivisset, quod non dicimus; non tamen per hoc significavit, quod non sit: tantum hoc solum, quod neque in sacra Scriptura, neque in usu ad verbum reperitur; quod postea ex verbis sacræ Scripturæ demonstratum, ita esse statutum est, ut ordinem ascribant hæreticorum cum qui hoc non confitentur, idem et de re præsentī dicendum est.

Quod igitur præposito per a præpositione ex nihil differat, nisi quod distinguat hypostases, atque inter se ordinem illarum significet, et unam esse operationem ostendat, sive ex Patre per Filium cuncta condita esse dicantur, sive ex Patre per Filium Spiritus sanctus procedere dicatur, manifestum est, cum ex ipsa operatione, ut dictum est, tum ex doctoribus qui nequaquam patiuntur cogitare differentiam aliquam quomodocumque in his præpositionibus ob unam substantiam, et processionem: idque est omnium sanctorum Patrum, qui indistincte æquum esse censuerunt, atque probaverunt a Scriptura in Patre Filioque indifferentiam præpositionum. Quippe existimare has præpositiones in Patre ac Filio differre, antiquorum hæreticorum erat, qui ex hoc discrimine potentiarum, actionum, atque processionum, et per consequens substantiarum differentiam inducere volebant. Quemadmodum profecto et hos, qui nunc distinguere volunt, necessario sequitur etiam substantiæ distinctio. Hujus enim quod hanc substantiam non distinguant, causam dicere non habebunt. Vel enim præpositio per ad processionem Spiritus nihil confert, vel confert quidem, sed imperfectam causam, seu instrumentalem, seu tanquam per locum, seu per tempus; sed quoniam vanum erat dicere per Filium, nihil plane significante præpositione, restat ut cum alia, quæ supersunt, nequaquam convenienti Deo, dicamus conferre ipsam ad hoc, quod ex Patre substantialiter procedat secundum eandem et unam processionem, atque operationem ad dandam ipsi subsistentiam, quod etiam sancti confitentur. Quod enim per aliquod est naturaliter, etiam ex ipso est; et hoc magis valere

Και τοῦτο προσκεῖσθω τοῖς εἰρημένοις· οὐκ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἰ λέγομεν. Τοῦτο δὲ οὐδὲν πρὸς τὸ προκειμένον· πολλὰ γὰρ εἰσιν, ἅπερ οὐ λέγομεν· ὅποιον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ κηρύγματος συνέβαιεν· ὅσον τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῷ Πατρὶ εἶναι ὁμοούσιον, τὸ τὴν ἀειπαύθιον Θεοτόκον ἐπ' ἐκκλησία; κηρύττεσθαι, τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει κατὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν ἐνωθῆναι, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἄ δὲ μὴ λεγόμενα πρότερον, καί τοις ἀληθῶς ἔχοντα, ὑστερῶς ὅπως δῆποτε χρείας κινούσης καὶ λέγεσθαι ἐπ' Ἐκκλησίας ἐθεβαίωθη. Ἐφ' ἧς οὖν τινα ἤρετο πρὶν ἢ τὴν πρώτην συστῆναι σύνοδον ἐπὶ βεβαιώσει τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ, εἰ ὁμοούσιος ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ λέγοιτο, ταῦτ' ὅλως ἂν ἤκουσεν, ὅτι οὐ λέγομεν· οὐ μὴν ἀπὸ τούτου δεδήλωκεν, ὅτι οὐκ ἔστι· τοσοῦτον δὲ καὶ μόνον, ὡς οὔτε ἐν τῇ Γραφῇ οὔτε ἐν τῇ συνηθείᾳ ῥητῶ; ἐμφέρεται· ἅπερ ὑστερῶς ἐκ τῶν τῆς Γραφῆς ἀληθῶς οὕτως ἀποδεδειγμένων ἐθεβαίωθη, ὡς μετὰ τῶν αἰρετικῶν τετάχθαι τὸν μὴ τοῦτο ὁμολογούντα· τὸ ἴσον οὖν καὶ περὶ τοῦ παρόντος ῥητέον.

Ὅτι μὲν οὖν ἡ διὰ τῆς ἐκ οὐδὲν διαφέρει, πληρῶς διακρίνει τὰς ὑποστάσεις, καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα; αὐτῶν τάξιν ἐμφαίνει, καὶ μίαν εἶναι τὴν ἐνέργειαν παρίστηναι εἴτε ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα δημιουργηθῆναι λέγεται, εἴτε ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, δῆλον ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, ὡς εἰρηται, ἀπὸ τῆς διδασκαλίας μηδαμῆ καταδεχομένων διαφορὰν τινα καὶ ὅπως οὖν ἐπὶ τούτων τῶν προθέσεων ἐννοεῖν διὰ τὴν μίαν οὐσίαν καὶ πρόθεον· καὶ τοῦτο ἔστι πάντων τῶν θείων Πατέρων ἀδιορίστως ἀνωσάντων, καὶ δεικνύντων ἀπὸ τῆς Γραφῆς τὸ τῶν προθέσεων ἀδιάφορον ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· τὸ γὰρ διαφέρειν οἴεσθαι ταύτας ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τῶν παλαιῶν αἰρετικῶν ἦν, βουλομένων ἀπὸ τῆς διαφορᾶς ταύτης δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν καὶ προόδων, καὶ ἀκολουθῶς οὐσιῶν διαφορὰν εἰσάγειν· ὡς περὶ δὲ καὶ τοῖς νῦν διαιρεῖν βουλομένοις ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ τῆς οὐσίας διαίρεσις ἔπεται. Τοῦ γὰρ μὴ καὶ ταύτην διαιρεῖν οὐχ ἔξουσι τὴν αἰτίαν εἰπεῖν· ἡ γὰρ οὐδὲν πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος πρόθεον ἢ διὰ συνεισφέρει, ἢ συνεισφέρει μὲν, ἀτελῆ δὲ, ἢ ὀργανικὴν, ἢ ὡς περὶ διὰ τόπου ἢ χρόνου. Ἄλλὰ μὴν ἐπεὶ μάταιον ἦν δι' Ἐκκλησίας λέγειν οὐδ' ὅτι οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς οὐσίας, λέγεται, τῶν ἄλλων ὡς οὐδαμῆ προσηκόντων ἐπὶ Θεοῦ παραλειπομένων, λέγειν συνεισφέρειν αὐτὴν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς προέλαι κατὰ τὴν αὐτὴν καὶ μίαν πρόθεον καὶ ἐνέργειαν ὑπαρκτικῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅ καὶ παρὰ τῶν ἁγίων ὁμολογεῖται· τὸ γὰρ διὰ τίνος ἂν φυσικῶς καὶ ἐξ αὐτοῦ ἔστι· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἰσχύειν ἐκεῖ ἔστέον διὰ τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν, καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ ὁμοῦσον, καὶ τὴν ἄλλην παρὰ τῇ Γραφῇ πρὸς ἐκείνον ταυτέητα καὶ ἀπαρραλλὰς· πρὸς δὲ καὶ τὸ ἐκ τῆς

οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι καὶ ἐξ αὐτοῦ προῖέναι καὶ εἶναι.

saeram Scripturarum in reliquis una est illorum identitas et incommutabilitas Deitatis. Ad hæc, et quod ex substantia Filii Spiritus dicatur, et ex ipso procedere et esse.

Ἔτι δὲ καὶ ἀτόλοι ἀντιλέγοντες τὴν ἐνεργεῖαν, ἣ τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, ἣ τὰ ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων παρὰ τοῦ Θεοῦ εἶ; τὸ μετέρχεσθαι λαμβανόμενα χάρισματα, ἃ δὴ πάντα ἀκτίστα εἶναι βούλονται καὶ διάφορα τῆς οὐσίας πράγματα, φασι ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐνδρυσμένα, καὶ ταύτην αὐτῶν αἰτίαν εἶναι, νῦν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, νῦν δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ὑπαρξίν ἔχειν ὁμολογοῦντες. Ἐκ γὰρ τῶν τριῶν ὑποστάσεων αἰτιατὰ τίθεσσι. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν πάντως ἔλεγον, εἰ μὴ τὰς ὑποστάσεις τὴν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ ἡγούνη, ὅπερ ἐστὶν ἐναντίον οἷς ἀδολοσκοῦσιν ἀλλαγῶ. Ἀἴτιον τοῖσιν ἐκ τούτων καὶ αὐτοὶ ποιοῦσιν, ὡς οὐδεμίαν διαφορὰν ἐκ τούτων τῶν προθέσεων τίθενται, δηλοῦντι διὰ τὸ τῆς οὐσίας καὶ τῆς προόδου καὶ ἐνεργείας ταυτὸν καὶ ἀδιάφορον. Προσεμφαίνουσι δὲ καὶ ὅτι οὐκ ἐπὶ τῶν κτιστῶν μόνον ἢ διὰ πρὸς τὴν ἐκ ἀντιμεθίσταται (ὃ κατὰ τῆς τῶν ἁγίων αὐτοὶ προτείνουσι διδασκαλίας, ἀξιώσαντων ἀδιαφορεῖν ταύτας ἐπὶ τῶν θείων ἀπλῶς, ὡς εἴρηται), ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτίστων αὐτὰς ὑποχωρεῖν ἀλλήλαις καὶ ἀντιμεθίστασθαι. Πειθέτω δὲ αὐτοὺς καὶ τὰ ὑποδείγματα, οἷς οἱ διδάσκαλοι πρὸς ἐνδείξιν τῆς κατὰ τὴν Τριάδα τῶν προσώπων προόδου καὶ τάξεως ἐχρήσαντο, ὡς οἱ ἥλιον, ἀκτίνα καὶ φῶς, ὀφθαλμὸν, καὶ πηγὴν καὶ ποταμὸν. Ἔτι δὲ πηγὴν καὶ ποταμὸν καὶ λίμνην, ἣ ῥίζαν, καρπὸν, καὶ κλάδον, καὶ ὄσα τοιαῦτα ἐν οἷς δῆλον τὴν ὑπαρξίν ἔχειν τὸ τρίτον ἐκ τοῦ πρώτου διὰ τοῦ μέσου κατὰ μίαν πρόδον μετὰ καὶ τοῦ τὴν φυσικὴν συνάφειαν καὶ ἐνότητά πρὸς ἄλληλα ἀποσώζειν.

Ἄφ' ὧν ὑποδειγμάτων δεῖξαι, τῆς ὕλης καὶ τῶν κατ' αὐτὴν διαστημάτων καὶ τῆς ἐπομένης αὐτῇ ροπῆς ἀφαιρουμένων (ταυτὶ γὰρ ἐπὶ Θεοῦ χώραν οὐκ ἔχει, δι' ἃ δὴ καὶ πολλάκις τὰ ὑποδείγματα τοῖς διδασκάλοις ὅσον ἐν τούτοις ἀπήρκεσεν), ὃ περὶ τῆς πρὸς ἄλληλα τάξεως μετὰ τῆς συναφείας καταλείπεται λόγος· μόνος ἐπὶ Θεοῦ κατὰ τὰ θεῖα πρόσωπα λαμβάνεσθαι προσήκων. Ὅς μόνος τῶν ἄλλων ὄσα ἔπονται παραλειπομένων ἐπὶ Θεοῦ τοῖς ἁγίοις ἀρκεῖ· ὥστε καὶ τὴν πρόδον, καὶ τὴν τάξιν, καὶ τὸ τῆς φύσεως οἰκεῖον, ὅσον ἀπὸ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνδέχεται περιεῖναι. Εἰ γὰρ μηδὲ κατὰ τὴν τάξιν ταῦτα ληψόμεθα τὴν πρόδον καθ' ὅπως ἐμφαίνουσαν, μηδὲ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως ἐνδεικτικὰ τῶν θείων προσώπων φήσομεν, οὐκ ἴδα τι ποτ' ἡμῖν ἕτερον ταυτὶ τὰ ὑποδείγματα βούλεται.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Ὅτι οἱ ἅγιοι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα θεολογοῦσι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν, καὶ προῖέναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι.

Καίριος δὲ ἦδη καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπερ ὡς

A ibi dandum est, propter identitatem essentiae, et quia Filius unus est cum Patre Deus; atque juxta quia Filius unus est cum Patre Deus; atque juxta

Præterea, etiam ipsi, qui contradicunt, operationem, seu bonitatem, ac vitam Dei, vel charismata quæ homines a Deo accipiunt, ut operentur, quæ sane omnia increata esse volunt, atque ab essentia diversas res esse, in ipsa Dei essentia insidere aiunt, et eam horum esse causam, nunc quidem ex Patre per Filium; nunc vero ex Patre Filioque ac Spiritu sancto existentiam habere fatentur. Etenim ex tribus hypostasibus causata esse censent: quod omnino non dicerent, nisi hypostasess essentiam Dei esse existimarent, quod est contrarium his quæ alibi garrunt. Ex his igitur manifestum est, quod etiam ipsi nullam ponunt differentiam in his præpositionibus, videlicet B propter identitatem atque indifferentiam substantiæ, processionisque, atque operationis. Insuper autem indicant, quod non solum in creatis præpositio per ad præpositionem ex vicissim transit (quod contra doctrinam sanctorum objectant, qui censent has præpositiones in divinis simpliciter nihil habere discriminis, ut dictum est), verum etiam in increatis has cedere invicem, et alteram in alteram vicissim transire. Persuadeant autem ipsis etiam exempla, quibus doctores ad ostendendum processum, et ordinem personarum in Trinitate usi sunt, veluti sole, radio, ac luce: oculo (id est, prima fontis scaturigine) et fonte, ac flumine; insuper etiam fonte, flumine, atque palude; vel radice, ramo, et fructu, et similibus; in quibus manifestum est, tertium habere existentiam ex primo per C medium secundum unam processionem, servata simul naturali conjunctione, atque unitate ad invicem.

Ex quibus exemplis nimirum materia, et dimensionibus, et iis quæ eam consequuntur, detractis (hæc enim in Deo locum non habent, ob quæ etiam sæpe hæc exempla doctoribus quoad omnia displicebant), restat ratio ordinis, qui inter personas ad invicem est una cum conjunctione: quæ ratio sola conveniens est, ut in Deo secundum divinas personas accipiatur. Quæ sola in Deo relictis aliis quæ sequuntur, sanctis doctoribus placet; ut et processum, et ordinem, ac naturæ conjunctionem, quantum fieri potest ab exemplis, nostris expriment; si enim hæc exempla neque ad exprimendum ordinem, qui processum clare indicat, sumpserimus. Neque dicemus esse, quæ divinarum personarum inter se relationem significat, nescio quid tandem aliud ista exempla nobis exprimere velint.

CAPUT XII.

Quod sancti ex substantia Patris et Filii Spiritum sanctum esse theologice disserunt, et ex Filio esse, atque existere, proficiisque et procedere.

Jam vero tempus est, ex doctoribus probare Spiritum sanctum ex substantia esse Patris et Fi-

lii (quod tanquam confessum acceptum est) et ex ipso (Filio) esse, atque existere, proficiscique et procedere, post hæc convenientem hæc habebit nostra oratio. Principio igitur divus Cyrillus in secundo libro *Theaurorum*, in uno ex capitibus sic inscriptionem facit : « *Quod ex substantia Patris ac Filii Spiritus sanctus*. Quod si id ipsum propositum est ipsi, manifestum est, quod thesim valde admittens vult eam concludere. Atque in ipso capitulo, quod ita inscribitur, ait : « Quoniam igitur Spiritus sanctus cum in nobis fuerit, conformes nos Deo facit; proficiscitur autem ex Patre ac Filio, clarum est, quod divinæ sit substantiæ, essentialiter in ipsa, et ex ipsa prodians. » Rursus in eodem cap. : « Proprius est autem Spiritus Filii, atque non ab extra illatus. » Rursusque in alio cap. : « Necessæ est fateri Spiritum ipsum ex substantia Filii ac Dei existere, cum omnem ipsius cum potentiam, tum operationem habeat. » Rursus in alio : « Igitur ex substantia Filii Spiritus sanctus. »

Præterea idem in expositione in Evangelium secundum Joannem in illud dictum : « *Et Deus erat Verbum* : « Non ergo minor est, qui eandem operationem cum Patre perfectæ habet, vivens et subsistens, quemadmodum sano et ipse Pater. Rursus idem in eadem expositione in illud : « *Et ego rogabo Patrem, et alium Paraclætum dabit vobis* : « Cum omnium Dei et Patris naturalium bonorum essentialiter Filius sit particeps, habet Spiritum ad eum modum, secundum quem intelligi potest et Pater, non inductum, neque ab extra; fatuum quippe est, quin potius insanum ita sentire. Verum ut quisque nostrum proprium in se continet spiritum, et eum ex intimis visceribus foras effundit, ob id etiam Christus corporaliter eum in se habuit, ostendens, quod quemadmodum ex ore humano procedit spiritus corporaliter, sic etiam ex substantia, qui ex ipsa est, effunditur Spiritus, ut Deum deceat. Iterum idem in orationibus secundum interrogationem et responsionem ad Palladium prope principium : « Mutabilis autem nequaquam Spiritus est, vel si hoc morbo mutationis laborat, in ipsam divinam naturam recurret reprehensio. Siquidem est Dei et Patris, quin etiam Filii, qui essentialiter ex ambobus, id est, ex Patre per Filium effunditur Spiritus. Iterum idem in epistola tertia ad Nestorium, cujus initium, *Salvatore nostro dicente*, « *Qui amat patrem, vel matrem* : « Et si enim in hypostasi propria est Spiritus, et etiam intelligitur per se, quatenus est Spiritus, et non est Filius; nihilominus non est alienus ab ipso; Spiritus enim veritatis nominatus est; porro Christus est veritas, et ab ipso effunditur, non aliter profecto atque a Deo et Patre. »

Quod si quis hoc loco Spiritum donum minime subsistens vult esse : verum primum quidem viventem (Spiritum) et subsistentem dixit, et in propria hypostasi esse, ac per se. Deinde quando

ἁμολογούμενον εἰληπται, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν, καὶ προΐναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τῶν διδασκάλων παραστήσαι, καὶ μετὰ ταῦθ' ἡμῖν ἔξει τέλος τὸ προσηκόν ἐ λόγος. Αὐτίκα τοῦτων ὁ θεὸς Κύριλλος ἐν τῷ β' τῶν Θεσευρῶν ἐπ' ἐν τῶν κεφαλαίων οὕτως τὴν ἐπιγραφὴν ποιεῖται· Ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἰ δὲ αὐτὸ τοῦτο πρόκειται αὐτῷ, ὁ δὴλον, ὅτι τὴν θέσιν καὶ πᾶν δεχόμενος, βούλεται συμπραίνειν· καὶ ἐν αὐτῷ καὶ τῷ οὕτως ἐπιγραφόμενον κεφαλαίῳ φησὶν· Ἐπεὶ τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν γινόμενον συμμόρφους ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόεισι δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, πρόσθεν δὲ τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐκ ἄλλως ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προΐον. » Πάλιν ἐν αὐτῷ· « Ἰδιῶν δὲ πάντως τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὐκ ἔξωθεν ἐπακτόν. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· « Ἀνάγκη τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ἁμολογεῖν αὐτὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν τε δυνάμιν καὶ ἐνέργειαν ἔχον. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ, « Οὐκοῦν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. »

Ἐτι ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, Καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος, « Οὐκ ἄρα ἐλάττων ἐστὶν ὁ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχων τῷ τελείῳ Πατρὶ, καὶ τὸ τοῦ γενήσαντος Πνεῦμα φυσικῶς ἰδίως ἔχων ἀγαθόν, ζῶν τε καὶ ὑποστάσιον, ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ ὁ Πατήρ. » Πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ εἰς τὸ, Κατὰ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν· « Τῶν γὰρ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς κοινῶς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὑπερ ἂν νοοῦτο καὶ ὁ Πατήρ, οὐκ ἐπακτόν, οὐδ' ἔξωθεν, εὐθὺς γὰρ, μᾶλλον δὲ μανικῶν τὸ οὕτω φρονεῖν· ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ταυτῷ πνεύμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνοστάτων σπλάγγων εἰς τὸ ἐξω προχέει· διὰ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, δεικνύς ὅτι καθ' ὅσον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἀνθρωπίνου πρόεισι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς οὐσίας θεοκρατικῶς προχέεται τὸ ἐξ αὐτῆς. » Πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Παλλάδιον κατὰ πεῦλιν καὶ ἀπάντησιν λόγος ἐγγίστα τῆς ἀρχῆς· « Τρεπτοὶν δὲ οὕτοι που τὸ Πνεῦμα ἐστὶν· ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῦθος τὴν θέσαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἄμφοιν, ἦγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, προχόμενον πνεῦμα. » Πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Νεστόριον τρίτῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγοντος, « Ὁ φιλῶν πατέρα, ἢ μητέρα. » « Εἰ γὰρ καὶ ἐστὶν ἐν ὑποστάσει τὸ Πνεῦμα ἰδικῆ, καὶ δὴ καὶ νοεῖται καθ' ἑαυτὸ, καθὸ Πνεῦμά ἐστι καὶ οὐχ Υἱός· ἀλλ' οὖν ἐστὶν οὐκ ἄλλοτριον αὐτοῦ. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται, καὶ ἐστὶ Χριστὸς ἢ ἀληθεια· καὶ προχέεται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. »

Εἰ δὲ τις ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα χάρισμα βούλεται ἀνυπόστατον εἶναι· ἀλλὰ πρῶτον μὲν, ζῶν τε καὶ ἐνυπόστατον εἴρηκε, καὶ ἐν ὑποστάσει εἶναι ἰδικῆ, καὶ καθ' ἑαυτὸ· ἔπειτα καὶ ὅτι σωματικῶς αὐτὸ ἐνε-

φύσιν, οὐκ ἄλλο ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τοῦ αὐσιῶδες καὶ ἐνυπόστατον δεδοκέναι λέγουσιν. Ἐν γὰρ τοῖς πρὸς Ἀμφιλόχιον ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, « Πνεῦμα τῷ ζῶντι Λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις, καὶ θεὰ φύσις ἀβρόχτου ἐξ ἀβρόχτου στόματος παρφυεῖα, ἀβρόχτου; καὶ κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπεσταλμένη, καὶ κατὰ τὸν σωματικῶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ δειχθέντα τύπον αὐθις ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμφυσησεως εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀποκαθίσταμένη. Εἰ τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ δι' ἐμφυσησεως ἀποκατασταθὲν τῷ ἀνθρώπῳ θεὰ φύσις λέγεται, καὶ τῷ ζῶντι Λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, πῶς ἂν τις ἀνούσιον εἴποι; » Ἔτι δὲ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιστολῇ· « Ἀμέλει τοῦ Πατρὸς πέμποντος τὸ Πνεῦμα, ὁ Υἱὸς ἐμφυσῶν δίδωσιν αὐτὸ τοῖς μαθηταῖς· ἐπειδὴ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ ἐστι. » Καὶ ὁ Κύριλλος ἐν δ' τῶν πρὸς Ἐρμζλαν, « τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ φησὶματι τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὖ μάλα ἐσκιαγράφησεν. » Ἔτι δὲ κατὰ τὴν τῶν Θεοφανείων ἐορτὴν ἐν τοῖς ἔσχατιν ἔδομεν, « Εἰς ὄνομα δὲ τίνος σε βαπτίσω; Πατρός; Ἀλλὰ τοῦτον φέρεις ἐν σεαυτῷ. Υἱοῦ; Ἀλλ' αὐτὸς ὑπάρχει; ὁ σαρκωθείς. Πνεύματος ἁγίου; Καὶ τοῦτο οἶδας δίδοναι τοῖς πιστοῖς διὰ στόματος; » Ἀλλὰ καὶ ἡ ε' σύνοδος ἐν ἱβ' κεφαλῇ τοῦ τέλους αὐτῆς οὕτω φησὶν· « Εἰ τις ἀντιποιεῖται Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, τοῦ εἰπόντος ἄλλον εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ἄλλον τὸν Χριστόν, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἀναριθμητικῶν αὐτοῦ βλασφημιῶν τολμήσαντος εἰπεῖν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐμφυσησεὶς ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἰπὼν, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » οὐκ ἔδωκεν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ σχήματι μόνῳ ἐνεφύσησε· τοῖς οὖν τὰ αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοια αὐτοῖς φρονήσασι πάποτε, καὶ μέχρι τέλους ἐμμεύνασι τῇ τοιαύτῃ ἀσεβείᾳ, ἀνάθεμα ἔστω. »

Ἐπισυνάγειν δὲ ἔξεστιν ἀπὸ τῶν τοῦ θεοῦ Πατρὸς Βασιλείου, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχειν εἰρηκα. Στόμα μὲν γὰρ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός· ὁ δὲ ἐξ ἀβρόχτου στόματος· εἶπεν αὐτὸ πεφηνέται. Εἰ γὰρ τὸ πεφηνέται τις ἀντὶ τοῦ φαίνεσθαι ἐξηγῆται, οὐδὲν λέγει. Πρῶτον μὲν γὰρ οἱ ἅγιοι ἀντὶ τοῦ εἶναι αὐτὸ λαμβάνουσιν. Ὁ τε γὰρ θεὸς Βασίλειος φησὶ, « Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον, ἀλλ' ἀϊδίως πάντα ἔχον, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός· » ὁ τε θεὸς Κύριλλος ἐν τῷ πρὸς Οὐαλλεριανὸν ἐπίσκοπον λόγῳ φησὶν, « Ἄγιος γὰρ ὢν κατὰ φύσιν, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ Πατὴρ, ὁ ἐξ αὐτοῦ πεφηνῶς Υἱὸς μονογενής, ἡγιασθαι λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καθὼς πέφηνεν ἄνθρωπος. Οὐ τὸ πεφηνέται δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκλάμπειν τὴν ἄχρονον ὑπαρξιν τοῦ Υἱοῦ δηλοῦσιν ὅταν ὁ Δαμασκηνὸς λέγῃ· « Σὺ μητὴρ Θεοῦ ἀσυνδιάστωτος γεγέννησαι τοῦ ἐξ ἀκηράτου Πατρὸς ἐκλάμπαντος. » Ἔτι δὲ ὁ Στουδίτης ἐν τοῖς ἔσχασι φάλλει· « Ὁ Πατὴρ γὰρ ἀναρχος, ἐξ οὗ ἔφυ ὁ Υἱὸς ἀχρόνως, καὶ τὸ Πνεῦμα σύνθρονον, σύμμορφον ἐκ Πατρὸς συνεκλάμπαν. Καὶ μὴν καὶ τὸ προϊέναι καὶ ἀναβλύζειν καὶ ἐκπέμπεσθαι, ὡς περ

PATROL. GR. CLIV.

etiam corporaliter ipsum Christum insufflando dedit, non alium quam Spiritum sanctum ipsa per se subsistentem dedisse asserunt. In iis enim quæ ad Amphiloichium magnus Basilius tradit : « Spiritus, inquit, ejusdem ordinis est cum vivente Verbo ad creandum, viva potentia. et divina natura, ineffabilis ex ineffabili ore existens, ineffabiliter etiam secundum insufflationem in hominem missa, et secundum formam corporalem ostensam a Christo, rursus ab eo per insufflationem in hominem restituta. Si igitur Spiritus per insufflationem homini restitutus, divina natura dicitur, et ejusdem ordinis, ac majestatis est cum vivente Verbo ad creandum, quonam modo quisquam donum insubsistens dixerit? » Præterea magnus Athanasius, in epistola ad Serapionem, *De sancto Spiritu* : « Profecto Patre mittente Spiritum, Filius insufflando dat eum discipulis; quando quidem omnia quæ habet Pater, Filii sunt. » Et Cyrillus in libro quarto *ad Hermiam* : « Corporali ac manifesta insufflatione Spiritus naturam apprime adumbravit. » Præterea, cum celebramus festum Epiphaniæ in hymnis canimus : « In cujus te nomine lavacro tingam? Patris? Sed eum geris in te ipso. Filii? Sed ipse existis incarnatus. Spiritus sancti? Et hunc nosti dare per os fidelibus. » Sed et quinta synodus in duodecimo capite sui finis, sic ait : « Si quis defendit Theodorum Mopsuestensem impium, qui dixit, alium esse Deum Verbum, et alium Christum, et inter cæteras suas innumerabiles blasphemias ausus est dicere, post resurrectionem Dominum, cum insufflavisset discipulis, ac dixit, « Accipite Spiritum sanctum, » non dedisse Spiritum sanctum, sed specie quadam insufflasse; iis ergo, qui his similia aliquando senserunt, et ad finem usque in ea impietate perstiterunt, anathema esto. »

Colligere autem licet ex dictis divi Patris Basilii, quod Spiritum ex Filio constare dixit. Quippe os Patris Filius est. Filius autem ex ineffabili ore dixit eum apparere (hoc esse et existere) Si quis enim πεφηνέται, apparere exponat, videri, nihil dicit. Primum quidem quod sancti loco, esse, illud accipiunt. Etenim tum divus Basilius ait : « Spiritus nihil habet acquisitum, sed ab æterno cuncta habet, cum Spiritus Dei sit, et ex ipso apparuerit; » tum divus Cyrillus, in oratione ad Valerianum episcopum, ait : « Cum enim sit sanctus secundum naturam profecto sicut et Pater, qui ex ipso est Filius unigenitus, sanctificari a Patre dicitur, quatenus est homo. Nec tantum, πεφηνέται, apparere (id est esse), sed etiam illud elucere, æternam Filii existentiam significat. Verbi gratia, cum Damascenus dicit : « Tu Mater Dei inseparabiliter facta es illius, qui ex intemerato Patre eluxit. » Adhuc etiam Studites in Cantibus psallit : « Etenim Pater sine principio est, ex quo natus est Filius ante tempora, et Spiritus sanctus ejusdem majestatis socius ex Patre simul eluxit. » Jam vero

30

etiam proficisci et emanare, atque emitti, ut dictum est, non minus existentiam Filii exprimit, non secus atque ipsum generari. Quæ sane etiam in Spiritu æquali modo se habere dicendum est; quando ipse (Spiritus) apparere, prodire, seu proficisci, et emanare a Filio dicitur. Deinde, qui dictionem illam πεφηνέναι, apparere, aliter interpretatur, minuta hæc, atque puerilia ignorare videtur, quod nonnulla verba in præsentī aliud significant, in præteritis propriis, vel etiam futuris aliam significationem postea sumunt. Verbi gratia πράττω, ago, in præsentī significat efficio, sed illud πέπρακα, in præterito proprio significat vendidi, juxta illud, quod in Ecclesia Orientali canitur, « Et ut servum vendidit Dominum. » Item πείθω, suadeo, in præsentī significat persuadeo, illud autem πείθομαι, mihi persuadeo, in futuro πείσομαι, passionem denotat, atque pro suffero, tolero, patior accipitur. Itaque et verbum φαίνω, in præsentī, illuminō, et ostendo cum significet, in præterito πεφηνέναι, esse, atque existere hoc loco significat; ut dicta sanctorum in medium allata probant, idque aeries sermonis cum sensu fateri nos cogit. Sed neque illud dicere fas est, quod quando Spiritus sanctus a Filio dari, et erogari, seu miti dicitur, non ipse tunc subsistens Spiritus sanctus indicatur, sed aliud quidpiam nimine subsistens. Nam primum quidem non multi Spiritus sancti sunt. Etenim Gregorius Theologus in oratione ad Heronem philosophum ait : « Definias autem etiam nostram pietatem docens, ut unum Deum noscant ingenitum Patrem, unum vero genitum Filium, unum etiam Spiritum sanctum ex Patre proficiscentem, seu procedentem. » Sanctus quoque Sophronius, patriarcha Hierosolymitanus, in sua Confessione fidei, post nonnulla infert : « Et in unum Spiritum sanctum. » Et ante hos magnus Paulus ait : « Et unus Spiritus sanctus in quo omnia. » Deinde si demus multos alios Spiritus dici, sed nullus eorum dicitur Spiritus sanctus, vel divinus, neque ex Patre procedens, vel per Filium procedens, neque subsistens; quia neque ejusdem naturæ, atque dignitatis sunt; sed tantum differunt, quantum creata a creatore. Quod enim nullus alius sit Spiritus, constat ex communi sensu fidei, quæ tres solas personas ponit esse Deum. Patet etiam ex ipsismet sanctis. Magnus enim Athanasius, in Epistola ad Serapionem, cujus initium : *Litteras sacri tui affectus*, ait : « Dicitur igitur ubi in Scripturis sacris reperitur Spiritus sanctus, Spiritus simpliciter dictus, sine additamento Dei, aut Patris, aut meus, aut ipsius Christi, et Filii, aut a me, hoc est a Deo, aut sine articulo, ita ut cum non simpliciter dicatur Spiritus, sed Spiritus Dei, vel hoc ipsum, Spiritus sanctus, aut Paracletus, aut veritatis, hoc est Filii, qui seipsum nominat veritatem, et non simpliciter allegetur sanctum, esse intelligere et sentire debeatis. »

Sanctus quoque Anastasius, patriarcha Antio-

α εἴρηται, οὐδὲν ἦρτον τὴν ὑπαρξίν τοῦ Υἱοῦ παρίστησιν, ὡσπερ καὶ αὐτὸ τὸ γεννηθῆσαι. "Α δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τὸν ἴσον τρόπον ἔχειν ῥητέον, ἐπειδὴν αὐτὸ πεφηνέναι καὶ προτένα: καὶ ἀναβλύζειν παρὰ τοῦ Υἱοῦ λέγεται. "Επειθ' ὁ τὴν λέξιν ἐξηγούμενος ἀγνοεῖν εἰοικε τὰ μικρὰ ταυτὶ καὶ παιδωριώδη, ὅτι τινὲ τῶν ῥημάτων ἐπὶ τῶν ἐνεστώτων ἄλλο σημαίνοντα, ἐπὶ τῶν ἰδίων παρωχημένων, καὶ μελλόντων ἐτέραν σημασίαν μεταλαμβάνει. Οἶον, πράττω μὲν ἐπὶ ἐνεστώτος δηλοῖ τὸ ἐνεργῶ, τὸ δὲ πέπρακα ἐπὶ τοῦ ἰδίου παρακειμένου τὸ ἐπώλησα σημαίνει, ὡς ἔχει τὸ ψαλλόμενον, « Καὶ ὡς δούλον πέπρακε τὸν Κύριον. » Καὶ πείθω μὲν ἐπὶ ἐνεστώτος τὸ καταπείθω σημαίνει, τὸ δὲ πείθομαι ἐπὶ μελλόντος; ἐπὶ πάθους ἀντὶ τοῦ ὑπομνω λαμβάνεται. "Ωστε καὶ τὸ φαίνω ῥῆμα τὸ λάμπω καὶ δεικνυμι δηλοῦν ἐπὶ ἐνεστώτος, ἐπὶ τοῦ πεφηνέναι παρωχημένου τὸ εἶναι καὶ ὑπάρχειν ἐνταῦθα σημαίνει· ὡς αἱ ῥήσεις ἐκκινεῖται τῶν ἁγίων, καὶ ἡ σύμφρασις μετὰ τῆς ἔννοιας τοῦτο καταναγκάζει. "Αλλὰ μὴν οὐδὲ τοῦτ' ἔξεστι λέγειν, ὡς ἐπειδὴν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ Υἱοῦ διδοθῆαι, ἢ χορηγεῖσθαι, ἢ πέμπεσθαι λέγεται, οὐκ αὐτὸ τῆνικαῦτα τὸ ἐνυπόστατον Πνεῦμα ἕγιον δηλοῦται, ἀλλ' ἑτερόν τι ἀνυπόστατον. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐ πολλὰ Πνεύματα ἅγια εἰσιν. "Ο τε γὰρ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ πρὸς "Ηρωνα τὸν φιλόσοφον φησὶν· « Ὀρίζου δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν διδάσκων ἕνα μὲν εἶδέναι Θεὸν ἀγέννητον τὸν Πατέρα, ἕνα δὲ γεννητὸν τὸν Υἱόν, ἕν δὲ Πνεῦμα ἅγιον προσελθὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς; ἢ καὶ προῖόν· ὁ τε θεὸς Σωφρόνιος πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐν τῇ τῆς πίστεως ὁμολογίᾳ αὐτοῦ μετὰ τινὰ ἐπάγει· « Καὶ εἰς ἓν Πνεῦμα ἅγιον. » Πρὸ δὲ τούτων καὶ ὁ μέγας Μαῦλος φησὶ, « Καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα. » Ἐπειτα εἰ καὶ δοίημεν λέγεσθαι καὶ ἄλλα Πνεύματα, ἀλλ' οὐδὲν ἐκείνων Πνεύμα ἅγιον λέγεται, ἢ καὶ θεῖον, οὐδ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, οὐδ' ἐνυπόστατον· ἐπείπερ οὐ τῆς αὐτῆς φύσεως οὐδ' ἁξίας· ἀλλὰ διαφέρει τσοῦτον, ὅσον τοῦ ποιητοῦ τὰ ποιήματα. "Οτι μὲν γὰρ οὐδὲν ἕτερον, δῆλον ἐκ τῆς κοινῆς ἔννοιας τῆς πίστεως, ἢ τρία μόνον πρόσωπα τίθησιν εἶναι τὸν Θεόν· φανερόν δὲ καὶ παρὰ τῶν ἁγίων αὐτῶν. "Ο γὰρ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ

πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ, ἢ; ἡ ἀρχὴ, *Τὰ γράμματα τῆς σῆς ἱερᾶς διαθήσεως*, φησιν, « Εἰπατε γοῦν εἰ ποῦ τῆς Γραφῆς εὑρίσκειται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπλῶς ἐρηθόμενον Πνεῦμα, χωρὶς προσθήκης τοῦ λέγεσθαι ἢ τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ ὅτι ἐμοῦ, ἢ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ παρ' ἐμοῦ, ὅ ἐστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ μετὰ τοῦ ἀρθρου, ἵνα μὴ ἀπλῶς λέγεται Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἢ αὐτὸ τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ Παράκλητο, ἢ ἀληθείας, ὅ ἐστι τοῦ Υἱοῦ τοῦ λέγοντος, « Ἐγὼ εἶμι ἡ ἀλήθεια, » ἵνα ἀκούσαντες μὴ ἀπλῶς Πνεῦμα ὑπονοήσῃ· εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

hæc vox Spiritus, sed cum additamento, Spiritum

Καὶ ὁ θεὸς δὲ Ἀναστάσιος πατριάρχης Ἀντιο-

χρείας ἐν τῷ δογματικῷ αὐτοῦ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ. Ἐπειὶ τὸν περὶ τῆς ὑγιούς ἡμῶν πίστεως λόγον, μετὰ πολλὰ φησὶ, « Πνεῦμα δὲ ἅγιον διῶς οὕτω λεγόμενον οὐχ εὐρήσεις. Πνεῦμα δὲ, καθὼς φθίσεις ἔφη, λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ ἅγιος ὁ Θεός. Συντιθέμενα δὲ ἀμφω τὰ ὀνόματα τῷ ἰδίῳ; καλουμένην Πνεῦμα ἅγιον ἀρμόζει· καθάπερ ἡ τοῦ Πατρὸς ἐκείλης τῷ αἰτίῳ, καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ τῷ ἀμείω; ἐκ τοῦ αἰτίου. » Ἄλλὰ καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμιλίᾳ, ἧς ἡ ἀρχὴ, Χθὲς ἡμῖν, ᾧ φιλόχριστοι, φησὶ· « Ταῦτα τὰ ὀνόματα τῆς ἀφράστου φύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματός εἰσι· Πνεῦμα Θεοῦ, Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα Κυρίου, Πνεῦμα Πατρὸς, Πνεῦμα Υἱοῦ, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα τοῦ ἐγειραντος τὸν Χριστόν, Πνεῦμα ζωῆς, Πνεῦμα ἀληθείας. » Εἰ τοίνυν τὸ λέγεσθαι Πνεῦμα Υἱοῦ, καὶ Πνεῦμα ἀληθείας, αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος σημαίνει, φανερὸν ὅπερ ἔλέγετο, ὡς ἐπειδὴν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας παρ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ ἀποστέλλεσθαι λέγεται, αὐτὸ τὸ ἐνούσιον καὶ ἐνουπίστατον θεῖον Πνεῦμα ὁ Παράκλητος, ὁ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενος κατὰ τὴν τῶν ἁγίων θεολογίαν, οὐ μέντοι χάρισμά τι ἀνυπόστατον, ὡς τινες ὁνοῦνται, δηλοῦται. Εἰ δὲ πάλιν ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐν τοῖς αὐτοῖς λέγει, « Ὅταν δὲ ἀκούσης ἀποστέλλεσθαι, μὴ τὴν θεότητα ἐκλάθης εἰρησθαι, Θεὸς γὰρ οὐκ ἀποστέλλεται· οὐδὲν τῷ λόγῳ προσίσταται, οὐδ' αὐτὸς ἐστὶν ἑαυτῷ ἐναντίος· καὶ γὰρ καθὼς Θεὸς οὐδὲν ἀποστέλλεται τῶν προσώπων, οὐδὲ καθὼς οὐσία καὶ θεότης· οὕτω γὰρ ἂν εἶεν θεῶν πλῆθος ἀποστελλόντων καὶ ἀποστελλομένων, καὶ τῶν μὲν κυρίων, τῶν δὲ δούλων, ἢ καὶ τῶν αὐτῶν ἐκάτερα· οὐ γὰρ ἂν εἴη κυρίως Θεός, ἂν καθὼς Θεός ἀποστέλλεσθαι λέγεται· καθ' ὃν δὴ λόγον ὁμοίως οὐδὲ καθὼς Θεός ὁ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱόν, οὐδὲ ἡ οὐσία λέγεται ἂν ἀπλῶς γεννᾷ οὐσίαν· εἶπετο γὰρ ἂν ἢ τρεῖς εἶναι πατέρας, ἢ τρεῖς οὐσίας καθ' αὐτὰς θεωρουμένας, μεμερισμένας καὶ ἀπεσοχισμένας ἀλλήλων· ἀλλὰ καθὼς πρόσωπον λέγεται ἀποστέλλεσθαι· ὡς περὶ καὶ καθὼς μὲν Πατὴρ, ὁ Πατὴρ γεννᾷ, καθὼς δὲ Υἱός, ὁ Υἱὸς γεννᾷται, δηλονότι κατὰ τὰς τῶν ὑποστάσεων ἰδιότητας, καὶ τὰς αὐτῶν σημασίας, καὶ κατὰ τὴν πρὸς ἀλλήλα τάξιν τῶν τοιούτων τοῖς προσώποις ἀποδομένων οἰκειῶς μετὰ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ταυτότητος.

Ὅμοιον ὁ ἅγιος πρὸς ταῦτα ὁρῶν ἐκαίνο ἀπέφησεν, ἀλλὰ τοῦτο μὲν τιθεὶς; πολλοῦ φαίνεται, ἐκαίνο δὲ ἀποφάσκει, ἵνα μὴ δύο θεοὶ καθὼς θεοὶ διηρημένοι νοοῖντο, ὁ μὲν πέμπων, ὁ δὲ πεμπόμενος. Ἐπειπερὶ ὁ πέμπων τοῦ πεμπόμενου θέλει χωρίζεσθαι, καὶ οὕτως ὁ μὲν Κύριος, ὁ δὲ δούλος· καὶ δύο θεότητες, καὶ εἴ τι ἄλλο τῶν ἀτόπων ἔπεται. Ἄλλως τε πῶς ἂν ὁ ἅγιος τὸν Παράκλητον ἀποστέλλεσθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἀπηνήσατο, ὅπου γε αὐτὸς ὁ Κύριος φησὶ περὶ ἑαυτοῦ διαρρήδην, « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται; Πλὴν εἰ μὴ λέγει τις καὶ αὐτὸν τὸν Παράκλητον τὸ

chenus, in sua dogmatica oratione, cujus initium: *Orationem de recta fide nostra*, post multa dicit: « Spiritum vero sanctum omnino sic dictum non reperies; Spiritus autem, ut antea dixi, dicitur Deus, et sanctus quoque dicitur Deus, conjuncta vero simul ambo nomina, ei qui peculiariter vocatur Spiritus sanctus, conveniunt: quemadmodum appellatio Patris (causæ, et Filii appellatio ei convenit, qui immediate sit ex causa. »

Sed et divus Chrysostomus, in homilia de Spiritu sancto, cujus initium, *Hæri nobis, o amator Christi*, ait: « Hæc nomina ineffabilis naturæ sancti Spiritus sunt: Spiritus Dei, Spiritus qui ex Deo, Spiritus Domini, Spiritus Patris, Spiritus Filii, Spiritus Christi, Spiritus ejus, qui suscitavit Christum, Spiritus vitæ, Spiritus veritatis. Si igitur dici Spiritum Filii et Spiritum veritatis ipse naturam Spiritus sancti significat, patet quod dicebatur, nimirum quando Spiritus Filii, et Spiritus veritatis ab ipso Filio mitti dicitur, ipse substantialis, atque subsistens divinus Spiritus, qui Paracletus est, qui ex Patre per Filium procedit, secundum theologiam sanctorum, non autem donum aliquod subsistentiam non habens, ut nonnulli putant, significatur. » Quod si rursus divus Chrysostomus in iisdem assertit: « Quando vero audis mitti, ne Deitatem intelligas dici, Deus enim non mittitur, » nihil rationi adversatur, neque sibi ipse est contrarius. Etenim quatenus Deus est, nulla persona mittitur. Neque quatenus est substantia, et Deitas; sic enim esset multitudo deorum mittentium, et missorum, et eorum qui essent Domini, et qui servi, vel eorundem, qui essent utraque. Non enim esset proprie Deus, si quatenus Deus mitti diceretur. Juxta quæ rationem neque Pater quatenus est Deus generat Filium, neque substantia dicitur simpliciter generare substantiam: sequeretur enim vel tres esse patres, vel tres substantias per se consideratas, divisas, atque ab invicem sejunctas; sed quatenus est persona mitti dicitur. Quemadmodum etiam quatenus est Pater, Pater generat; quatenus vero est Filius, Filius generatur; videlicet secundum proprietates hypostaseon, et earum significationes, et secundum ordinem talium, quem habent ad invicem: quæ personis proprie una cum identitate secundum substantiam assignantur.

Non igitur sanctus ad hæc respiciens illud negavit, sed hoc multis in locis affirmasse constat, illud autem negat, ne duo dii, quatenus dii divisi intelligantur; hic quidem mittens, ille vero missus. Quoniam qui mittit ab eo qui mittitur separari solet, et sic unus quidem Dominus est, alter vero servus; et duæ Deitates, ac si quid aliud inconveniens sequitur. Alioquin quomodo sanctus dector Paracletum mitti a Filio negasset, cum Dominus ipse de se ad verbum dicat: « Cum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis Spiritum veritatis, qui a Patre procedit? Nisi forte quis etiam ipsum Paracletum Spiritum veritatis, unam divi-

nam Trinitatis personam carere subsistentia dicat. Cæterum hoc præterquam quod sit impium, etiam multum stultitiæ habet. Imo Chrysostomus præsentem veritatem valde confirmat in hom. 39, in Expositionem Evang. secundum Joannem, quasi a contrario sermonem componens, ait: « Et quomodo, inquit, ejusdem substantiæ est, qui mittit, et qui mittitur? » et subjungit: « Rursus ad res humanas deorsum sermonem trahis, et non intelligis hæc omnia nihil ob aliud dicta esse, quam ut noscamus causam, neque in Sabellii morbum incidamus. » In his duo quædam colliguntur: primum, quod qui mittit, essentia subsistens est, et, qui mittitur similiter: ejusdem enim substantiæ esse ambos, prorsus concedit. Alterum, quod mitti quidem tum distinctionem divinarum personarum indicat, tum causam exprimit: « Non ob aliud, inquit, mitti dictum est, sed ut causam agnoscamus, et in Sabellii morbum non incidamus. » Si igitur mittere, ac mitti causam, et causatum indicat, a Filio autem mittitur Spiritus sanctus, liquet. secundam divum Chrysostomum, Filium causam esse Spiritus sancti; ad hanc enim consequentiam nihil obstat. Sic veritas etiam ex his quibus nonnulli eam lacerare volunt, clarius elucescit, atque totum ipsis in contrarium vertitur. Quod autem præter unum Spiritum sanctum Paracletum, Spiritum veritatis, multi alii dicti Spiritus tantum ab eo differant, quantum creata a Creatore, patet. ex his quæ tradit Gregorius Theologus in oratione de Spiritu sancto; ait enim: « Spiritus dicitur adoptionis, libertatis, Spiritus prudentiæ, Spiritus sapientiæ, consilii, fortitudinis, cognitionis, pietatis, timoris Dei. Elementum horum omnium efficiens est. » Quoniam igitur is doctor dicit, Spiritum sanctum efficientem esse horum charismatum, constat hæc creata esse. Ab ejusmodi autem nominatur Spiritus sanctus iisdem nominibus quemadmodum et opificis appellatur, et qui est artifex ab arteficiatis, et in summa a causatis causator. Idcirco et operationes beatus Paulus vocavit, dicens: « Et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. » Dicere igitur operationes increatas, perinde est, ac si quis digna censeat nomine conditoris ea quæ sunt condita.

πᾶσι. » Τὸ γοῦν τὰ ἐνεργήματα ἀκτίστα λέγειν προσηγορίας ἄξιόν.

Denique absurdum est dicere, in Deo esse increata consilium, vel metum. Ubi enim consilium, ibi defectus cognitionis consideratur, nihil autem tale in Deo est; quippe ipsamet sapientia, et ipsamet cognitio est, sciens omnia antequam fiant. Similiter neque timor esse potest, quoniam Deus præsertim ab æterno neminem timet. In nobis vero est passio animum nostrum ad perfectiora eveniens, et vim habens eum perficiendi. Qui timor dictus est στοιχειωτικός, hoc est quasi elementi, seu principii rationem obtinens, juxta illud Scripturæ:

Πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ τῆς Τριᾶδος ἐν θεῶν πρόσωπον ἀνούσιον εἶναι. Ἄλλὰ τοῦτο μετὰ τῆς ἀσεβείας πολὺ καὶ τὸ ἀνόητον ἔχει. Μᾶλλον μὲν οὖν ὁ θεὸς Χρυσόστομος καὶ πολλὴν τῇ παρουσίᾳ ἀληθείᾳ τὴν ἰσχὺν διδωσιν. Ἐν γὰρ τῇ λβ' ὁμιλίᾳ τῆς εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγησεως, εἶπεν ἀπὸ τοῦ ἐναντίου τὸν λόγον σχηματίζων, φησὶ: « Καὶ πῶς, φησὶ, τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ πέμπων καὶ ὁ πεμπόμενος; » καὶ ἐπάγει: « Πάλιν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα καταφέρεις τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔννοεζι, ὅτι ταῦτα πάντα δι' οὐδὲν ἕτερον εἰρηται, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν αἴτιον εἰδῶμεν, καὶ εἰς τὴν τοῦ Σαβελλίου μὴ καταπέσωμεν νόσον. » Ἐν τοῦτοις δύο τινα συνάγονται· πρῶτον ὅτι ὁ πέμπων οὐσία ἐνυπόστατός ἐστι, καὶ ὁ πεμπόμενος ὡσαύτως· τῆς γὰρ αὐτῆς οὐσίας ἀμφὸς καὶ πάνυ ὁμολογεῖ· δεύτερον ὅτι τὸ πέμπειν καὶ μὲν τὴν διακρίσειν τῶν θεῶν ἐμφαίνειαι προσώπων, ἅμα δὲ καὶ τὸν αἴτιον παρίστησιν. « Δι' οὐδὲν γὰρ, φησὶν, ἕτερον τὸ πέμπειν εἰρηται, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν αἴτιον εἰδῶμεν, καὶ εἰς τὴν τοῦ Σαβελλίου μὴ καταπέσωμεν νόσον. Εἰ τοίνυν τὸ πέμπειν καὶ πέμπειν τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν ἐμφαίνειαι, παρὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εὐδὴλον κατὰ τὸν θεῶν Χρυσόστομον, ὅτι ὁ Υἱὸς αἴτιος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ· πρὸς γὰρ τὸ ἐπόμενον τοῦτο οὐδὲν προσέταται. Οὕτως ἡ ἀλήθεια καὶ ἐξ ὧν τινες αὐτὴν βούλονται σπερᾶνται λαμπρότερον διαλέμπεται, καὶ πᾶν αὐτοῖς εἰς τὸν ἀντίον παρίσταται. Ὅτι δὲ τὰ παρὰ τὸ ἐν ἁγίον Πνεῦμα τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, πολλὰ ἕτερα λεγόμενα πνεύματα τοσοῦτον αὐτοῦ διαφέρει, ὅσον τοῦ ποιητοῦ τὰ ποιήματα, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ. Φησὶ γὰρ, « Πνεῦμα λέγεται υἱοθεσίας, ἐλευθερίας, Πνεῦμα συνέσεως, Πνεῦμα σοφίας, βουλῆς, ἰσχύος, γνώσεως, εὐσεβείας, φόβου Θεοῦ. Καὶ γὰρ ποιητικὸν τούτων ἀπάντων. » Ἐπει τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ποιητικὸν τῶν χαρισμάτων τούτων ὁ διδάσκαλος λέγει, δῆλον, ὡς ταῦτα τῶν ποιημάτων ἐστίν. Ὑνομάζεται δὲ ἀπὸ τῶν τοιούτων τοῖς αὐτοῖς ἁνόμασι καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, καθάπερ καὶ δημιουργῆς ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων καλεῖται, καὶ ἀπὸ τῶν τεχνῶν ὁ τεχνίτης, καὶ ὅπως ἀπὸ τῶν κ. τ. α. τῶν ὁ αἴτιος· διὸ καὶ ἐνεργήματος ὁ μακάριος εἶρηκε Παῦλος, εἰπὼν, « Καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἶναι, ὁ δὲ αὐτὸς Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν ἴσῳ ἐστὶ τῷ τὰ δημιουργήματα τῆς τοῦ ἀκτίστου

ἴσῳ ἐστὶ τῷ τὰ δημιουργήματα τῆς τοῦ ἀκτίστου

ἴσῳ ἐστὶ τῷ τὰ δημιουργήματα τῆς τοῦ ἀκτίστου

ἴσῳ ἐστὶ τῷ τὰ δημιουργήματα τῆς τοῦ ἀκτίστου

ἴσῳ ἐστὶ τῷ τὰ δημιουργήματα τῆς τοῦ ἀκτίστου

ρίζεται, ὡς περ καὶ τἄλλα πάντα· τὸ γὰρ εἶναι, ἅ καὶ τὸ εἶναι παρ' αὐτοῦ. Διὸ καὶ πάντα χάριτες εἰκότως ἂν λέγοιντο, καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι οὐκ δυτικὸν γενέσθαι· ἵνα περ ὡς ἔργων προσηγοριῶν ταύτην ἐλάβομεν τὴν ἀμοιβήν.

Ἄλλὰ μὴν καὶ ὁ θεὸς Μάξιμος ἐν κεφαλῇ 18^ῃ τῆς ε' ρ' τῶν Θεολογικῶν φησιν· « Ἐστὶ δὲ τὸ μὲν Πνεῦμα τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ ἢ των κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, κακῶν ἀποχή. Τὸ Πνεῦμα τῆς ἰσχύος ἐστὶν ἢ πρὸς ἐνέργειαν καὶ πράξιν τῶν ἐντολῶν πρόθυμος ὁρμή τε καὶ κίνησις. Τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς βουλήσ ἐστὶν ἢ ἔξις τῆς διακρίσεως. Τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης ἐστὶν ἢ τῶν κατ' ἀρετὴν τῆς πράξεως τρόπων ἀπτωτος εἰδησις. Τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς γνώσεώς ἐστὶν ἢ τῶν ἐν ταῖς ἐντολαῖς λόγων περιλήψις. Πνεῦμα δὲ συνέσεώς ἐστὶν ἢ πρὸς τοὺς τρόπους καὶ τοὺς λόγους τῶν ἀρετῶν συγκατάθεσις, ἢ κυριώτερον εἰπεῖν, μεταποίησις. Πνεῦμα δὲ σοφίας ἐστὶν ἢ πρὸς τὴν αἰτίαν τῶν ἐν ταῖς ἐντολαῖς πνευματικωτέρων λόγων ἀνάληψις τε καὶ ἔνωσις. »

Ἀλογώτατον τοίνυν τὴν τῶν ἐντολῶν πράξιν, καὶ τὴν τῶν λόγων τῶν ἀρετῶν μεταποίησιν, καὶ τὴν πρὸς τὰ κατὰ πρόθυμον ὁρμήν τε καὶ κίνησιν, καὶ δὴ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἔξιν καὶ τελειότητα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀκτιστά ἐν τῷ Θεῷ λέγειν εἶναι. Ἐξ οὗ πρὸς πολλοὺς τῶν ἐπομένων ἀτόπων καὶ τοῦτο περιφανῶς ἴψεται, τὸ τῇ αὐτῇ γνώσει καὶ ἐπιστήμῃ καὶ ἰσχυρὸν τὸν Θεὸν δυνατόν τε καὶ σοφὸν εἶναι καὶ ἡμᾶς. Καὶ ἐπειδὴ αἱ τελειότερες αἱ αὐταί, καὶ ἡ οὐσία ἢ αὐτὴ, ἔσονται καὶ οἱ ἄνθρωποι τῷ Θεῷ κατ' οὐσίαν ὡς αὐτοὶ καὶ ὁμοῦσοι αὐτῷ. Τοῦτο μὲν οὖν εἰς ἄλλον παντελῶς ἀπερρίφθω. Ἐπὶ δὲ τὸ προκείμενον ἴτεον.

Ἐπὶ ἐν τοῖς Πρακτικαῖς τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης συνόδου, ἐν οἷς εἶπον οἱ Πατέρες πρὸς τὸν φιλόσοφον διὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀεοντίου, « Ἐφρηται τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον. »

Ἐπὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή, *Οἱ κακοτέχως τὰς θείας Γραφὰς βουλόμενοι νοεῖν*, φησὶν, « Αὐτὸς αὐτὸ ἀνωθεν ἔπεμψεν ὡς Θεὸς, καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὁπέδχετο ὡς ἄνθρωπος. Ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατῆι, ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ. »

Ἐπὶ ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐν τῷ λόγῳ τῷ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ εἰς τὸ, *Ἐκδότω κλιμαίει ἐφειστήκεισαν ἀγγελιοι*, οὗ ἡ ἀρχή, *Ὅτως ἐπεφάνη ἡμῖν ἢ τοῦ Θεοῦ χάρις*, φησὶν, « Ἦλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς, ἔδωκεν ἡμῖν τὴν ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα, καὶ ἀνελάβετο τὴν ἡμέτερον σῶμα. »

Ἐπὶ ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος· πατριάρχης Ἀντιοχείας ἐν τῷ περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὁρθῶν τῆς Ἐκκλησίας δογματῶν, οὗ ἡ ἀρχή, *ἐν περὶ τῆς ὑγιούσ ἡμῶν πίστεως λόγον*, φησὶ· « Τοῦ δὲ σώ-

« Initium sapientiae timor Domini, » quem nobis Deus largitur sicut caetera omnia: esse enim, et bene esse ab ipso est. Quocirca etiam omnia jure optimo gratie dici possent, etiam ipsum ex non entibus fieri: nullis enim praemissis, et praeesistentibus meritis hoc recepimus tanquam retributionem.

Sed enim etiam divus Maximus, in capite 39, quintae centuriae Theologicorum, ait: « Est autem Spiritus quidem timoris Dei, operatio secundum virtutem abstinendo a malis. Spiritus fortitudinis, promptus animi impetus, et mutus ad operationem, et praxium mandatorum. Spiritus autem consilii est habitus discretionis. Spiritus vero scientiae est cognitio serena circa mores in actionibus virtutum. Spiritus autem cognitionis est comprehensio rationum, quae servandae sunt in mandatis. Spiritus autem prudentiae ad mores et rationes virtutum comprobatio, seu magis proprie dicere commutatio. Spiritus autem sapientiae est reductio et conjunctio spiritualium rationum circa mandata ad (primam) causam. »

Irrationabilissimum igitur est, actionem mandatorum, et mutationem rationum, quae sunt in actibus virtutum, et ad honesta promptam alacritatem, et motum, et in summa omnem potentiam, et habitum, et perfectionem humani animi increata in Deo dicere esse. Ex quo praeter multa absurda, quae sequuntur, illud etiam clarissime sequetur, eadem cognitione, ac scientia, et fortitudine Deum esse potentem, ac sapientem et nos. Et quoniam quorum perfectiones sunt eadem, eadem est et essentia, erunt homines secundum essentiam iidem cum Deo, et consubstantiales ipsi. Hoc igitur tanquam irrationale penitus abjiciatur. Ad propositum autem redeundum est.

Praeterea in actibus primae Nicenae synodi, in iis quae responderunt Patres ad philosophum per Leontium episcopum, dictus est Spiritus procedens quidem ex Patre, proprius autem Filii, et ab ipso emanans.

Praeterea magnus Athanasius, in oratione de incarnatione Verbi Dei, cujus initium: *Qui per verba divinae Scripturas intelligere volunt*, ait: « Ipse ipsum (Spiritum) superne emittebat, ut Deus, et ipse ipsum inferne recipiebat ut homo; ex ipso igitur in ipsum descendebat, ex divinitate ipsius ad ejus humanitatem. »

Praeterea Chrysostomus, oratione in humanationem Domini nostri Jesu Christi, et *Quod unicuique climati praesint angeli*, cujus initium: *Revera apparuit Dei gratia*: « Venit, inquit, Christus ad nos, dedit nobis Spiritum, qui ex ipso est, atque suscepit nostrum corpus. »

Praeterea sanctus Anastasius, Antiochenus patriarcha, in libro *De rectis nostrae religionis dogmatibus ecclesiasticis*, cujus initium: *Orationem de recta nostra fide*, ait: « Corporis autem proprie-

tate accepta, velut exemplo, mutam cohærentiam A
divinorum repræsentavimus per membrorum ana-
logiam et similitudinem. Hac enim ratione et Spi-
ritus oris ejus, scilicet Dei, Spiritus sanctus dicitur,
cum sit os unigenitus. Et Spiritus rursus ex
ipso procedens, et missus non solum a Patre, sed
et a Filio. » Et post nonnulla : « Cæterum Domi-
nus ostendens ipsum a se (Filio) existere, insuf-
flans discipulis, aiebat : « Accipite Spiritum san-
ctum. » Et paulo post : « Etenim apostoli rogando,
ac veluti Domino supplicando, Spiritum sanctum,
ut quispiam dixerit, in eos habitatum immittebant,
qui ejus adventu digni erant; at vero Salvator
noster ex se, tanquam ex thesauro quodam, ipsum
eis exhibebat qui ob sanctimoniam vitæ satis idonei
evasissent. » In eodem libro : « Spiritus sanctus
Spiritus oris Dei est; os quippe Patris Filius
est. » Rursus in eodem : « Spiritus sanctus, veri-
tatis Spiritus est, is autem a Patre procedit, accipit
vero a Filio. »

Magnus Athanasius, in epistola ad Serapionem.
cujus initium : *Litteræ tui sacrati affectus*, ait : « Et
Filius quidem inquit : « Quæ audiui a Patre, hæc
« et loquor in mundum. » Spiritus autem ex Filio ac-
cipit : « De meo enim, inquit, accipiet, et annun-
tiabit vobis. » Et rursus in eadem epistola : « Cum
enim unus sit Filius, unum Verbum, unam etiam
oportet esse perfectam et plenam sanctificatricem,
atque illuminatricem vitam, existentem operatio-
nem ejus, atque largitionem, quæ sane ex Patre
dicitur procedere; quoniam ex Verbo, quod esse ex
Patre constat, elucet, mittiturque, ac datur. » Idem,
in oratione tertia contra Arianos : « Non Spiritus
conjungit Verbum cum Patre, sed potius Spiritus
istud a Verbo accipit. »

Sanctus Cyrillus in illud : *Ille me clarificabit* :
« Igitur omnino irreprehensibile est, atque extra
omne convictum, si dicatur Spiritus ejus aliquid
accipere ab Unigenito. Etenim per ipsum natura-
liter procedens, ut proprius ipsius una cum om-
nibus, quæ habet, perfecte accipere dicitur quæ
sunt ejus. » Idem in quinto libro *ad Hermiam* :
« Spiritus sanctus, quasi quædam naturalis qualitas
est sanctæ et sapientis Deitatis, quæ in Patre et
Filio consideratur. » Idem in libris ad eundem :
« Spiritus sanctus velut operatio quædam naturalis
et viva, atque, ut ita dicam, qualitas Deitatis Filii
est, et tanquam quidem vapor, seu qualitas est
substantiæ Patris. » Idem in illud : *Non enim loque-
tur a semetipso* : « Non enim Spiritus sanctus alie-
nus intelligitur a substantia Unigeniti, procedit
autem naturaliter ex ipsa. Nihil aliud præter ipsum
(Unigenitum) existens quantum spectat ad identi-
tatem naturæ; quamvis etiam intelligatur per se
subsistens. »

Sanctus Epiphanius in *Ancorato* ait : « Spiritus
Incomprehensibilis, non alienus a Patre et Filio,

ματος τὸ ἰδίωμα λαβόντες ὡς παράδειγμα, τὴν
ἀλληλουχίαν τῶν θεῶν παρεστήσαμεν διὰ τῆς τῶν
μελῶν ἀναλογίας τε καὶ εἰκασίας. Ταύτη γὰρ καὶ
Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ Θεοῦ. τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, στόματος ὄντος τοῦ Μο-
νογενοῦς. Καὶ Πνεῦμα πάλιν ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμε-
νον, καὶ ἀποστελλόμενον οὐ μόνον παρὰ τοῦ Πατρὸς,
ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ. » Καὶ μετὰ τινος, « Καὶ μὴν
ὁ Κύριος; δεικνύς αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ ὑπάρχειν, ἐμφυ-
σῶν τοῖς μαθηταῖς; ἔλεγε, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. »
Καὶ μετ' ὀλίγα, « Οἱ μὲν γὰρ ἀπόστολοι δεόμενοι,
καὶ ὅσα δεσπότη λιτανεύοντες, τοῖς ἀγίοις τῆς ἑαυ-
τοῦ ἐπιφοιτήσεως εἰσοικίζον, ὡς ἂν εἴποι τις, τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον · ὁ δὲ Σωτὴρ ἡμῶν ἐξ ἑαυτοῦ
ὡς ἀπὸ τινος θησαυροῦ παρεῖχεν αὐτὸ τοῖς διὰ βίου
καθαρότητα γενομένοις ἱκανοῖς. » Ἐν τῷ αὐτῷ,
« Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα στόματος τοῦ Θεοῦ
χρηματίζει· στόμα γὰρ Πατρὸς ὁ Υἱός. » Πάλιν
ἐν αὐτῷ, « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀληθείας Πνεῦμά
ἐστι. Τοῦτο δὲ παρὰ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται,
λαμβάνει δὲ παρὰ τοῦ Υἱοῦ. »

« Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπι-
στολῇ, ἥς ἡ ἀρχή, *Τὰ γράμματα τῆς σῆς ἱερᾶς*
διαθέσεως, φησὶ, « Καὶ ὁ μὲν Υἱὸς φησὶν, « Ἄ-
ηκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα καὶ λαλῶ εἰς τὸν
κόσμον. » τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει.
« Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ, φησὶ, λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ
ὑμῖν. » Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ · « Ἐνός; γὰρ ὄντος τοῦ
Υἱοῦ τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ
πλήρη τὴν ἁγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὐσαν
ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ ὁμοειδή, ἥτις γε ἐκ Πατρὸς
λέγεται ἐκπορεύεσθαι · ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Λόγου τοῦ
ἐκ Πατρὸς ὁμολογουμένου ἐκλάμπεται, καὶ ἀποστέλλ-
εται, καὶ δίδεται. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν
τρίτῳ, « Οὐ τὸ Πνεῦμα συνάπτει τὸν λόγον τῷ
Πατρὶ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου
τοῦτο λαμβάνει. »

« Ὁ θεὸς Κύριλλος εἰς τὸ, *Ἐκαίριος ἐμὲ δοξάσει*,
« Ἀκατηγόρητον οὐκ παντελῶς, καὶ λοιδορίας ἀπάτης
ἐξω κίσεται τὸ λαβεῖν λέγεσθαι τι παρὰ τοῦ Μο-
νογενοῦς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Προῖν γὰρ δι' αὐτοῦ φυ-
σικῶς, ὡς ἰδίον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὧν ἔχει, τε-
λειῶς λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ
εἰ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ
εἰ τις φυσικὴ ποιότης τῆς ἁγίας τε καὶ σοφῆς
θεότητος ἐστὶ, τῆς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ νοουμένης. »
« Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Ἑρμείαν, « Τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον ὡς ἐνέργειά τις φυσικὴ καὶ ζῶσα, καὶ ἐν οὐ-
τως εἶπω, ποιότης τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ, καὶ
ὡσπερ τις ἀμιγρὴ ἢ ποιότης ἐστὶ τῆς οὐσίας τοῦ
Πατρὸς. » Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ, *Οὐ γὰρ λαλήσει ἄρ'*
ἑαυτοῦ, « Οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ Μονογενοῦς
οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται Πνεῦμα. Πρόβεισι δὲ φυσι-
κῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον
ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως, εἰ καὶ νοεῖτο ἰδιοσυτά-
τως. »

« Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ καλουμένῳ Ἀγκυ-
ρωτῷ φησὶ, « Τὸ Πνεῦμα ἀκατάληπτον, οὐκ ἀλλέ-

τριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐδὲ συναλοιφή ἐστι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Πνεῦμα ἅγιον, οὐ συνιδεῖλον, οὐ πατρῷδελφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔκγονον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Αὐτὸς γὰρ ὁ Μονογενὴς λέγει, « Τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, » καὶ « Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, » καὶ « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, » ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθῆι Πατρὸς μηδὲ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τρίτον τῆ ὀνομασία. » Καὶ μετὰ πολλὰ, « Ἀμφότερα κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δικαίῳ ὁ Χριστὸς καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησιν ὁ Χριστός, « Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, » καὶ « Οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. » καὶ μετ' ὀλίγα, « Ἀλλ' εἰρεῖ τις, οὐκοῦν φαμεν δύο εἶναι Υἱούς· καὶ πῶς Μονογενὴς; Μενοῦν γὰρ οὐ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; Εἰ γὰρ τὸν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων· ἢ μόνον πιστεῖ νοούμενα ὑπὸ τῶν ἁγίων, φωτεινὰ, φωτοδότα, φωτεινὴν τὴν ἐνέργειαν ἔχει. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα ἀληθείας, ἐστὶ φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Ὁν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς παρ' οὐ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὐ λαμβάνει, καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὴν Πατέρα, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δεξιῶν ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. » Καὶ μετὰ τιν, « Τοῖνον Πατήρ ἦν ἄει, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πνέει. » Πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ, « Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, » φησὶν ὁ Δαβὶδ. Αὐτὸς ἔστιν ὁ Κύριος ὁ εἰπών, « Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ αὐτῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι αὐτῶν ὁράσεις ὄψονται. » τρία πρόσωπα ἁγίας λειτουργίας δεῖκνυσιν ἡμῖν, ὑπόστασιν ἐξ ὑποστάσεως οὐσης τρίτης. »

Ἔτι ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ α' τῶν πρὸς Ἐυνομίον Ἀντιβήτηκῶν, οὗ ἡ ἀρχή, *Ὁὐκ ἦν ὡς δοικῶν*, « Ὁν τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὃ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος· ἐν μόνῃ τῆ τάξει τῆ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὴν δηλαδὴ τὴν διαφορᾶν ἔχει. Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων οὐκ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοῶ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. »

Ἔτι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος περὶ τῆς σχέσεως ἡ τάξεως ἦν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, ἦτις δὴ τάξις ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων μόνον κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δύναται λαμβάνεσθαι, κατ' ἄλλο δὲ οὐκ ἐγχωρεῖ, ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Ἀντιβήτηκῳ ὄνῳ ἀντιθετικῶς λέγει· « Τί οὖν λείπει, φησὶ, τῷ Πνεύματι πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν; Εἰ μὴ γὰρ λείπον τι ἦν, Υἱὸς ἂν ἦν. » Τοῦτο μὲν τὸ τῆς ἀντιθέσεως· ἐπιφέρει δὲ· « Οὐ

neque Patris et Filii est commistio. » Et paulo post : « Spiritus sanctus non frater, non patruus, non avus, non nepos, sed ex eadem Patris Filiique substantia. » Et paulo post : « Ipse enim Unigenitus dicit : « Spiritus Patris, » et, « Qui a Patre procedit, » et, « De meo accipiet, » ut non alienus a Patre vel Filio crederetur. » Et post pauca : « Ex Patre Filioque tertius appellatione. » Et post multa : « Ambo in justo habitant Christus, ejusque Spiritus : quod si Christus ex Patre creditur Deus de Deo, et Spiritus, qui a Christo, seu ex ambobus, ut testatur Christus : « Qui a Patre procedit, » et : « De meo accipiet. » Et post nonnulla : « Sed dicet aliquis, duos ergo filios esse dicimus ; et quomodo unigenitus ? Imo vero tu quis es, qui contradicis Deo ? Si enim Filium vocat, qui ex ipso, Spiritum vero sanctum, qui ex ambobus ; ex tres persone sola fide a sanctis viris perceptæ lucidæ, ac lucis auctores ; lucida sunt actione præditæ. » Et post pauca : « Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est a Patre Filioque lumen tertium. » Et post nonnulla : « Quemadmodum enim nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, ita dicere audeo, neque Spiritum novit quispiam, nisi Pater et Filius a quo procedit, et a quo accipit ; et neque Filium et Patrem, nisi Spiritus sanctus, qui vere glorificat, qui docet omnia, qui a Patre et Filio. » Et post nonnulla : « Igitur Pater semper exstitit, et Spiritus ex Patre Filioque spiratur. » Rursus in eodem : « Emitte lucem tuam et veritatem tuam, » ait David, ipse Dominus est, qui dixit, « In novissimis diebus effundam de Spiritu meo in omnem carnem, et prophetabunt filii eorum et filia eorum, et adolescentes ipsorum visiones videbunt, » tres personas sacræ functionis nobis ostendit, nimirum hypostasim ex hypostasi usque ad ternarium. »

Præterea, Gregorius Nyssenus, in primo libro *contra Eunomiūn*, cujus initium : *Non erat ut apparet* : « Quemadmodum hypostasis Patris præintelligitur hypostasi filii ratione causæ, eadem ratio et de Spiritu. Nimirum in solo ordine qui est secundum causam et causatum differentiam habet ; ut enim Filius conjungitur Patri, atque ab ipso habens esse, non est posterior secundum existentiam ; ita rursus Spiritus sanctus conjungitur Filio, cum tantum cogitatione mentis juxta rationem causæ hypostasi Spiritus sancti præintelligatur. »

Præterea Gregorius Theologus de habitudine, seu ordine quem habet Filius ad Spiritum, et Spiritus ad Filium, qui certe ordo in divinis personis tantum secundum causam, et causatum accipi potest, alio vero modo non licet ; in oratione confutatoria de Spiritu sancto, quasi sibi objiciendo, ait ; « Quid igitur, inquit, deest Spiritui ad hoc ut sit Filius ? nisi enim quidpiam deesset, Filius esset. » Hæc quidem est objectio. Infert vero : « Non de-

esse dicimus, neque enim Deus egens est, sed emanationis, ut ita dicam, sive habitudinis ad invicem differentia, differentem etiam ipsorum appellationem effecit.)

Præterea beatus Augustinus, in libro *De fide ad Petrum*: «Æternum quippe et sine initio est Filius, qui de Patris natura natus existit; et æternum ac sine initio est, quod Spiritus sanctus de natura Patris Filiique procedit.» Rursus in eodem libro: «In illa igitur Trinitate, quæ ideo a nobis repetitur toties, ut nostro cordi tenacius infligatur, unus est Deus Pater, qui solus essentialiter de se unum Filium genuit; et unus Filius, qui de uno Patre solus est essentialiter genitus; et unus Spiritus sanctus, qui solus essentialiter de Patre, Filioque procedit.» Rursus in eodem: «Neque enim in illa Trinitate proprium esset solius Patris, quia non est natus ipse, sed unum Filium genuit; neque proprium solius Filii, quia non genuit ipse sed solus de Patris essentia natus est; neque proprium Spiritus sancti, quia nec natus est ipse, nec genuit, sed solus de Patre Filioque procedit.» Rursus in eodem libro, capite undecimo: «Firmissime tene, et nullatenus dubites, eundem Spiritum sanctum, qui Patris et Filii unus est Spiritus, de Patre et Filio procedere.» Idem Augustinus, in Expositione Evangelii secundum Joannem, et libro quarto *De Trinitate*, capite vicesimo: «Neque enim status ille corporeus cum sensu corporaliter tangendi procedens ex corpore, substantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio per congruam significationem non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum.» Idem in xv libro *De Trinitate*, cap. 17: «Non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius; nec donum Dei, nisi Spiritus sanctus; nec de quo genitum est Verbum, nec de quo procedit principaliter Spiritus sanctus, nisi Deus Pater. Ideo autem addidi principaliter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur; sed quoniam hoc quoque illi Pater dedit, non jam existenti, et nondum habendi, sed quicquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo cum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet, et Spiritus sanctus esset amborum.»

Hilarium in sermone, qui legitur prima Dominica post Pentecostem in festo sanctissimæ Trinitatis (5), ait: «Credimus sanctam Trinitatem, id est,

(5) Hoc Hilarii testimonium nusquam reperitur. In antiquis Breviariis exstat quidem homilia, quam hic citat bona fide Demetrius, sed sub titulo S. Augustini *De Trinitate*, duoque Breviaria reperi sub hoc titulo, quæ non expresse indicant locum Augustini: alterum cum hac inscriptione, *Breviarium secundum consuetudinem Ecclesiæ Placentinæ*, locus est in Hispaniis, quocirca et Breviarium a principio habet sculpta insignia illius regni seu provincie; alterum cum hoc titulo: *Breviarium monasticum secundum ordinem Camaldulensem*. At

λείπειν φαρμὴν, οὐδὲ γὰρ ἠλλειπῆς Θεός, τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἐν ὅπως εἶπω, ἡ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλήσιν πεποίηκεν.»

Ἔτι ὁ μακρίως Ἀγιοῦστίνος ἐν τῷ πρὸς Πέτρον περὶ πίστεως, «Ἰδιῶν γὰρ καὶ ἀναρχῶν ἐστὶν ὅπερ ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γεννώμενός ἐστι· καὶ αἰώνιον καὶ ἀναρχόν ὅπερ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς τε Υἱοῦ τε φύσεως ἐκπορεύεται.» Πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ, «Ἐν ἐκείνῃ γοῦν τῇ Τριάδι, ἣν τοσάκις ἐπαναλαμβάνομεν, ὥπως ἐν τῇ ἡμετέρῃ καθέξῃ σφοδρότερον βίωθει· εἷς ἐστὶ Θεὸς ὁ Πατήρ, ὁ μόνος οὐσιωδῶς ἀφ' ἐαυτοῦ Υἱὸν ἕνα γεννήσας· καὶ εἷς ὁ Υἱὸς, ἀφ' ἐνὸς Πατρὸς μόνος οὐσιωδῶς γεννητός· καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, τὸ μόνον οὐσιωδῶς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον.» Πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ, «Οὐδὲ γὰρ ἐν ἐκείνῃ τῇ Τριάδι Ἰδιὸν τοῦ Πατρὸς ἐστὶ μόνον, οὐ γέννητός ἐστιν, ἀλλ' ὅτι μονογενὴ Υἱὸν ἐξ ἐαυτοῦ γεγέννηκεν· οὐδὲ Ἰδιὸν τοῦ Υἱοῦ μόνου, οὐ γέννηκεν, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεγέννηται· οὐδὲ Ἰδιὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐ γέννηται, οὐ γὰρ ἐγέννησεν, ἀλλ' ὅτι μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς Υἱοῦ τε ἐκπορεύεται.» Πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ ἐν ια' κεφαλalaίῳ· «Βεβαίωτατα κάτεχε, καὶ κατὰ μηδὲνα τρίπον ἀμφίβαλλε, αὐτὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται.» Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐρμηνείᾳ· «Τὸ σωματικὸν ἵκαίνο ἐμφύσημα οὐχ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐσία ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἀπόδειξις διὰ προσφυσῶς σημασίας οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι.» Ὁ αὐτὸς ἐν ιζ' κεφαλalaίῳ τοῦ ια' τῶν περὶ Τριάδος βιβλίων. «Οὐ μάρτυρ ἐν τῇ Τριάδι οὐ λέγεται Λόγος Θεοῦ εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ δῶρον Θεοῦ εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οὐδὲ ἐξ οὗ ἐγεννήθη ὁ Λόγος, καὶ ἐξ οὗ ἐκπορεύεται ἀρχοειδῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ μὴ ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ· διὰ τοῦτο δὲ προσέθηκα ἀρχοειδῶς, ἐπειδὴ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εὐρίσκειται ἐκπορευόμενον· ἀλλ' ἐπει καὶ τοῦτο αὐτῷ ὁ Πατήρ ἔδωκεν οὐκ ἤδη ὑπεστηκότι, καὶ μὴπω ἔχοντι, ἀλλ' ὅτι ποτε τῷ μονογενεῖ Λόγῳ δέδωκεν, ἐν τῷ γεννᾶν δέδωκεν· οὕτως ἀρα αὐτὸν ἐγέννησεν, ὥς ἐξ αὐτοῦ τὸ δῶρον κοινὸν προέρχεται, καὶ Πνεῦμα ἅγιον εἶναι ἀμφότεν.»

Ἔτι ὁ ἅγιος Ἰλάριος ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἀναγιγνωσκόμενῳ τῇ μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν Κυριακῇ ἐν τῇ ἐορτῇ τῆς ἁγίας Τριάδος φησὶ, «Πιστεύομεν

vero tertium Breviarium his antiquius habet lectiones cum hoc titulo: *Sermo de S. Trinitate collectus ex diversis dictis sanctorum*, hocve modo inscribitur: *Breviarium monasticum secundum ritum et morem monachorum nigrorum ordinis S. Benedicti de observantia, Casinensis congregationis, alias S. Justinæ*. Quartum Breviarium carebat prorsus omni titulo tam in lectionibus quam a principio; existimatur autem esse Romanum; fortassis tempore Demetrii aliud exstabat Breviarium, quod titulum in lectionibus præ se ferebat, S. Hilarii,

τὴν ἁγίαν Τριάδα, τουτέστι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἓνα Θεὸν παντοδύναμον, μιᾶς οὐσίας, μιᾶς ὑπάρξεως, μιᾶ; ἐξουσίας, δημιουργὸν πάντων τῶν κτισμάτων, ἐξ οὗ τὰ πάντα, δι' οὗ τὰ πάντα, ἐν ᾧ τὰ πάντα· Πατέρα οὐκ ἀφ' ἐτέρου, Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητὸν, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, φῶς ἀληθινὸν ἐκ φωτὸς ἀληθινοῦ· οὐ μὴν δύο φῶτα, ἀλλ' ἐν φῶς, Πνεῦμα ἅγιον παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπίσης ἐκπορευόμενον, ὁμοούσιον καὶ συναίδιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Πατὴρ ἐν ἑαυτῷ πλήρης Θεός, Υἱὸς πλήρης Θεός, ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθείς, Πνεῦμα ἅγιον πλήρης Θεός παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Οὗ τρεῖς δέ φαμεν Θεούς, ἀλλ' ἓνα Θεὸν παντοκράτορα, αἰώνιον, ἀόρατον, ἀμετάβλητον, ὅλον πανταχοῦ παρόντα, οὐκ εἰς μέρη διαιρούμενον, ἀλλ' ὅλον ἐν πᾶσιν, οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν· ὃς ἀμετάβλητος ὢν ἔκτισε τὰ μεταβλητά, κατὰ τὰ κτισθέντα κυβερνᾷ· ἀεὶ μένων ὅπερ ἐστὶν· ᾧ συμβεβηκὸς ἀδύνατόν τι παρῆναι· τῇ γὰρ ἀπλήτῃ; θεότητος φύσει προστεθῆναι τι ἢ ἀφαιρεθῆναι ἀμήχανον· ἀεὶ γὰρ ἐστὶν ὅπερ ἐστὶν· ᾧ ἰδίον ἐστὶν, ᾧ ἀίδιον ἐστὶν, ᾧ ταυτὸν ἐστὶ τὸ εἶναι καὶ ζῆν καὶ νοεῖν· καὶ ταῦτα τὰ τρία εἰς Θεός, καὶ εἰς Θεός ταῦτα τὰ τρία. »

Τὰ μὲν παρὰ τῶν ἁγίων τοσαῦτα, καὶ οὕτω φανερά, καὶ ἐκ πολλῶν ὀλίγα συναλεγμένα· πάντως δὲ οὐ δεῖ καὶ ἕτερα τῶν αὐτῶν προσεπάγειν, δηλοῦντα ὡς ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι φασί, τοῦτο μὲν πανδήλου πᾶσι σχεδὸν ταυτησί τῆς ἀποφάσεως τῶν διδασκάλων οὐσης, τοῦτο δὲ καὶ τῶν εἰρημένων ἱκανῶς ἀρκούντων τοῖς φίλοις τῆς ἀληθείας. Καίτοι γε εἰ μὴδὲν ἐκείνων εἴρητο, ἐξ ὧν τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καθαρῶς καὶ διὰ πολλῶν ἔχομεν, τοῦτ' ἐκ μόνου βῆθι, ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχει, αὐτοῖς τε ἂν τοῖς διδασκαλοῖς ἀρκούτως εἶχεν, ὃ καὶ πρότερον εἴρηται, περὶ τῆς ὑπαρκτικῆς προέξου διαλεγόμενος τοῦ Πατρὸς, τοῖς τε ζητοῦσι τὴν ἀλήθειαν οὐδὲν πλέον ἐνέδει· ἢ τε γὰρ τάξι; ὁμολογεῖται, ὅσον ἦκει εἰς τὴν διὰ, ἢ τε αἰτία μετὰ τῆς ζητουμένης λέξεως τῆς θεολογικῆς τῆς ὑπαρξίως τοῦ Πνεύματος; φανερά. Οὐ γὰρ ἄλλο τι ἐνταῦθα τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐμφαίνει, ἢ ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευτῶ; τὴν ὑπαρξίν ἔχει· εἰ μὴ τις διακονίαν τὴν διὰ λέγει περισσῶν· ὃ περιφανῆς ἐστὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεις καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν θεολόγων ἀνειλογία. Οὐ γὰρ ἂν οὕτωδῶς οὐδὲ φυσικῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ

A Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum omnipotentem, unius substantiæ, unius essentia, unius potestatis, creatorem omnium creaturarum, a quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Patrem a semetipso, non ab alio. Filium a Patre genitum, Deum verum de Deo vero, lumen verum de lumine vero, non tamen duo lumina, sed unum lumen. Spiritum sanctum a Patre et Filio æqualiter procedentem; consubstantialeni, cœternum Patri et Filio: Pater est plenus Deus in se. Filius est plenus Deus a Patre genitus. Spiritus sanctus plenus Deus a Patre et Filio procedens. Non tamen tres deos dicimus, sed unum Deum omnipotentem, æternum, invisibilem, incommutabilem, qui totus ubique est præsens, non per partes divisus, sed totum in omnibus, non localiter, sed potentialiter; qui sine commutatione sui mutabilia creavit, et creata gubernat; semper manens quod est; cui nihil accidens esse poterit, quia simplici Divinitatis naturæ nihil addi, vel minui potest; quia semper est, quod est; cui proprium est, cui sempiternum est, cui idem est, esse, vivere, et intelligere. Et hæc tria unus Deus, et unus Deus hæc tria. »

Dicta igitur sanctorum tot sunt, atque adeo clara, ex plurimisque pauca collecta, omnino autem neque opus est, alia etiam adducere, quæ significant, quod nimirum Spiritus sanctus ex Patre per Filium procedat, tum quod hæc sententia doctorum sermo omnibus sit manifesta; tum etiam quod ea quæ dicta sunt, verum amantibus commode sufficiant. Quamvis si nihil eorum dictum esset, ex quibus illud a Filio, et ex Filio, clare, ac multis habemus, nonne hoc vel solum dictum quod Spiritus sanctus ex Patre per Filium existentiam habeat, tum ipsis doctoribus de processione substantiali Patris disserentibus, satis esset, ut antea dictum est, tum iis qui quærent veritatem nihil amplius foret opus? siquidem et ordo in confesso est, quod spectat ad præpositionem, per, et causa manifesta est una cum dictione, quam quærent, quæ significet existentiam Spiritus. Non enim hoc loco quidpiam aliud indicat procedere, quam Spiritum sanctum ex Patre per Filium per modum processionis existentiam habere. Nisi quis dicat præpositionem per ministerium designare; quod ad principia fidei, et sententias theologorum manifesta est contradictio. Non enim substantialiter, neque naturaliter per Filium diceretur pro-

quod is scripserit aliquot libros de Trinitate. Fabius Benevolentius, Senensis, qui quinque capita Gennadii pro defensione concilii Florentini Latina fecit, in illis similem locum explicans, cum videret apud S. Hilarium Pictaviensem nihil tale reperiri, posuit in margine alterum Hilarium, qui primo concilio Nicæno interfuerit; sed neque ibi reperitur ullus, qui hoc nomine vocetur, ut constet e subscriptionibus concilii, quamvis non omnes exstant. Certe debuit Benevolentius indicare nobis, ubi repererit hunc fictum Hilarium. Ego censeo Benedictinum Breviarium esse verius, cum hæc con-

junctim et continuata oratione apud hos doctores et auctores minime reperiantur, ut propterea etiam quartum Breviarium neminem citet auctorem, cum nullius omnia sint, sed alia apud alios, et singillatim illud, non dividi Deum per partes, et tria esse unum Deum, et unum Deum tria; item non duo lumina, sed unum lumen expresse legantur in Gregorio Nazianzeno orat. *De Spiritu sancto*, ubi tria subintelliguntur πρόσωπα, hoc est, tres personæ. Commemorata Breviaria si quis velit suis oculis lustrare, adeat bibliothecam Patrum Societatis Jesu in collegio Romano in Urbe.

flicioi, atque esse, ac procedere, habereque assistentiam, et id generis. Neque secundum servile ministerium esse per ipsum negarent. Neque eodem modo Filius habere Spiritum, quemadmodum et Pater, tantum cum explicatione, qua dicitur ex Patre per Filium procedere. Cumque multa alia redundant, ex superabundanti demonstratum est is qui valde contendunt, ex Patre Filioque Spiritum sanctum procedere. Quæ enim quærunt ad docendum hoc et demonstrandum multis ex locis hinc inde colligendo invenire possent, tantum si contentione detracta, atque a tempore nata, animi præoccupatione amputata, cum charitate quærerent; servum enim Domini non oportet litigiosum, sed mitem esse, docibilem, et quotquot Apostolus infert.

Quod autem citati doctores fide sint digni, est quidem hoc verum, cum ex communi consensu, quem de ipsis habemus, tum clarum est a sancta, et œcumenica quinta synodo in sua tertia actione circa medium; quæ sic habet ad verbum: « Sequimur in omnibus sanctos Patres, atque doctores Ecclesiæ, Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium Theologum, Gregorium Nyssenum, Ambrosium, Augustinum, Theophilum, Joannem Constantinopolitanum, Cyrillum, Leonem, Proclium, et recipimus ea omnia quæ de recta fide, atque in condemnationem hæreticorum ab ipsis edita sunt. Recipimus quoque alios sanctos et orthodoxos Patres, qui in Ecclesia Dei fidem orthodoxam usque ad finem irreprehensibiliter prædicarunt; sed et in tomo synodico, quem recitant in ecclesiis, anathemate percutiuntur quotquot non recipiunt nominatim commemoratos doctores, et omnia illorum scripta non consentiunt. Peculiari vero ratione sanctum Augustinum sacrosanctæ et œcumenicæ synodi, tertia, sexta, et septima præstantissimum Ecclesiæ doctorem, et sanctum denuntiarunt, ut constat ex Actis ipsarum. » Jam vero de prædicto sancto Anastasio Antiocheno sexta synodus hæc commemorat: « Recipimus sanctum Anastasium, qui orthodoxe responsum dedit pro tomo sancti Leonis et inelyti papæ. » Et iursus: « Sanctum vocat totus Oriens hunc sanctæ memoriæ Anastasium, qui fuit archiepiscopus Antiochiæ, et qui eum non recipit, Deus anathematizet. » Quoniam vero quidam ex scriptis Theodoretæ contra sanctum Cyrillum in confirmationem sui erroris nonnulla producant, noverint sanctam, et œcumenicam sextam synodum inter alia quæ contra Theodoretum decrevit, hæc etiam decernere, in 9 cap. Auctorum ejus: « Si quis scripta Theodoretæ contra rectam fidem sancti Cyrilli, et epistolam quæ appellatur I bæ, atque Theodorum Mopsuestensem, ejusque scripta non anathematizat, et si quis non recipit scripta sancti Cyrilli, præsertim quæ contra Theodorum et Theodoretum, et Andream, Nestoriumque, atque eos et unumquemque ipsorum qui similia ipsis sence-

ἐλάγετο προΐέναι, καὶ εἶναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, καὶ ὅσα τοιαῦτα. οὐδὲ καθ' ὑπουργικὴν διακονίαν εἶναι δι' αὐτοῦ ἀπηγορεύετο. οὐδὲ τὴν αὐτὴν τρόπον ὁ Υἱὸς ἔχειν τὸ Πνεῦμα, ὡς πater καὶ ὁ Πατήρ, πῆν μετὰ τῆς ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λεγούσης ἀποφάσεως. Καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπιβρόδων ἐκ περιουσίας ἢ ἀπόδειξις τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς Υἱοῦ τε ἐκπορεύεσθαι πρὸς τοὺς σφίδρα φιλονεικοῦντας. Δύναιντο γὰρ ἂν ἃ ζητοῦσι πρὸς τὴν τούτου παράστασιν ἄλλο ἄλλοθεν πολλαχθὲν εὐρεῖν, μόνον ἂν τὴν φιλονεικίαν περιελθόμενοι, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ χρόνου παράλογον πρόδησιν ζητοῦσι μετὰ ἀγάπης. δοῦλον γὰρ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἦπιον εἶναι διδασκικόν, καὶ ὅσα ὁ Ἀπόστολος ἐπιφέρει.

Ὅτι δὲ οἱ προκομισθέντες διδάσκαλοι τὸ ἀξιόπιστον ἔχουσιν, ἔστι μὲν καὶ παρὰ τῆς κοινῆς, ἣν ἔχομεν περὶ αὐτῶν ἐννοίας, ἄλλο δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς πέμπτης συνόδου, ἀπὸ τῆς γ' πράξεως αὐτῆς περὶ τὸ μέσον αὐτῆς οὕτω λεγούσης: « Ἀκολουθοῦμεν ἐν ἅπασι τοῖς θεοῖσι Πατράσι καὶ τοῖς διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθανασίῳ, Ἰακρίῳ, Βασίλειῳ, Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ, Γρηγορίῳ τῷ Νύσση, Ἀμβροσίῳ, Αὔγουστίνῳ, Θεοφίλῳ, καὶ Ἰωάννῃ τῷ Κωνσταντινουπόλεως, Κυρίλλῳ, Λέοντι, Πρόκλῳ καὶ δεχόμεθα πάντα τὰ παρ' αὐτῶν περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως, καὶ εἰς κατάκρισιν τῶν αἰρετικῶν ἐκτελέοντα. Δεχόμεθα δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἁγίους καὶ ὀρθόδοξους Πατέρας τοὺς ἐν τῇ ἀγίᾳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν μέχρι τέλους ἀδιαβλήτως κηρύττοντας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ λεγομένῳ Συνοδικῷ, ἀναθέματα ὑποβάλλοντες ὅσοι μὴ κατ' ἔνομα τοῖς εἰρημένους διδασκάλους δεχόμενοι, οὐ πάντα τὰ παρ' ἐκείνων ὁμολογοῦσιν. Ἰδίως δὲ τὸν ἅγιον Αὔγουστινον αἱ ἀγίαι καὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἣ τε τρίτη καὶ ἔκτη καὶ ἐβδόμη, ἐξοχώτατον διδάσκαλον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἅγιον ἐπεκήρυσαν, ὡς ἔστι δῆλον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς αὐτῶν. Καὶ δὴ καὶ περὶ τοῦ προειρημένου θεοῦ Ἀναστασίου Ἀντιοχείας ἡ ἔκτη σύνοδος τὰδε φησὶ: « Δεχόμεθα τὸν ἐν ἀγίοις Ἀναστάσιον ὀρθοδόξως ἀπολογησάμενον ὑπὲρ τοῦ τόμου τοῦ ἁγίου Λέοντος καὶ αἰοδίου πάπα. » Καὶ πάλιν, « Ἅγιον ἀποκαλεῖ πᾶσα ἡ ἀνατολὴ τούτων τῆς ὁσίας μνήμης Ἀναστάσιον, τὸν γενόμενον ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας, καὶ τὸν μὴ δεχόμενον αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀναθεματίσαι. » Ἐπεὶ δὲ τινες ἐκ τῶν παρὰ τοῦ Θεοδώρητου κατὰ τῶν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου συγγραφέντων εἰς σύστασιν τῆς ἐκτεῶν πλάνης κομιζοῦσι τινα, μαθέτωσαν ὅπως ἡ ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ ἔκτη σύνοδος πρὸς τοὺς ἄλλους, ἃ κατὰ τοῦ Θεοδώρητου ἀπεφθῆναι, καὶ τὰδε φησὶ ἐν θ' κεφαλῇ τῶν Πρακτικῶν αὐτῆς: « Εἰ τις οὐκ ἀναθεματίζει τὰ συγγράμματα Θεοδώρητου, τὰ κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ τὴν λεγομένην Ἰδὴν ἐπιστολὴν, καὶ Θεόδωρον τὸν Μεφουστία, καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, καὶ εἰ τις οὐ δέχεται τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ μάλιστα τὰ κατὰ

Θεοδώρου καὶ Θεοδώρητου καὶ Ἀνδρέου καὶ Νεστορίου, A runt, seu sentiunt, anathema esto. » Eadem vero καὶ τῶν τὰ ὅμοια αὐτοῖς καὶ ἐνδὸς αὐτῶν πεφρονηκότων, ἢ φρονούντων, ἀνάθεμα ἔστω. Τὰ δ' αὐτὰ περὶ αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμένης πέμπτης συνόδου ἔστιν ἀρθρονώτερον εὔρειν.

ΚΕΦΑΛ ΠΓ.

Ἐπισυναγωγὴ τῶν εἰρημέτων μετὰ ἐπιλόγου.

Τὰ μὲν οὖν περὶ τούτων ἀρκεῖ. Βούλομαι δὲ ἀναλαβῶν ἐξ ἀρχῆς συλλογίσασθαι τὰ εἰρημένα. Δέδεικται πρῶτον τοῖς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν ἀρνούμενοι; πολλὰ τὰ ἄτοπα ἔπεσθαι· δεύτερον κατὰ τῆν ἔννοιαν ἄλλο οὐσίαν, καὶ ἄλλο ὑπόστασιν οἱ θεολόγοι φασὶν ἐπὶ Θεοῦ· τρίτον οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἰδιότης ἐπὶ Θεοῦ ταυτὸν ἔστιν κατὰ τὸ πρῶτον· τέταρτον ὅτι εἰ καὶ πατρὸς οὐσία καὶ ἡ ἰδιότης, οὐ διὰ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης ἔπεται τὸν Υἱὸν εἶναι Πατέρα, ἢ τὸν Πατέρα Υἱόν· πέμπτον, ὅτι οἱ λέγοντες, ὡς περὶ τὸ ἄλλο εἶναι ὑπόστασιν, καὶ ἄλλο οὐσίαν, καὶ ἄλλο πατρότητα ἐπὶ Θεοῦ σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, ὁμοῦ καὶ τινὰ ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα ὑφίστασθαι· πραγματικῶς τῆς οὐσίας καὶ ἀλλήλων διαφέροντα σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, παράλογοι εἰσιν. Ἑκτον, ὅτι οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι θεολογοῦσιν· ἑβδομον, ὅτι οἱ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι ἢ γενέσθαι τὸν Υἱὸν ἀρνούμενοι τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως ἀναιροῦσι, καὶ τοῖς διδασκαλοῖς μάχονται· ὃγδοον, τινὰ ποτὲ τῆς ἀπάτης αὐτοῖς αἴτια ἐγένετο· ἔνατον, ὅτι τὸ ἐνίστασθαι πρὸς τοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγοντες ἠνάγκασεν μὴ ὁμολογεῖν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱόν· ἑκάτον, τίνος ποτὲ τὰς δοκούσας ἀντιθέσεις καιριωτέρας τοῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν ἐπάγουσι· καὶ πρῶτον αἱ ἀπὸ τῆς ὁμοουσιότητος, καὶ λύσεις τῶν τοιούτων· ἐνδέκατον, ὅτι καὶ ἐτέραν ἀντιθέσιν τοῖς αὐτοῖς ἐπάγουσι, τὴν ἀπὸ τῶν δύο ἀρχῶν, καὶ λύσεις αὐτῆς· δωδέκατον, ὅτι οἱ ἅγιοι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα θεολογοῦσι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν, καὶ προῖέναι, καὶ ἀναδύζειν, καὶ ἐκπορεύεσθαι· καὶ τελευταῖον ἐπὶ πᾶσι τὸ ἐπισυναγαγεῖν τὰ εἰρημένα. Κάντα ὅσα δὴ πέρασ ὁ λόγος· ἐχέτω, ἔπει καὶ μέχρι τούτου σκοπὸς ἦν αὐτῷ. Εἰ μὲν οὖν καὶ τὸ προσῆκον ἀπέληψε πέρασ, καὶ διὰ πάντων γενναίως τὸ παρὸν ἀπείργασται σύγγραμμα, τῷ Θεῷ χάρις, τῷ καὶ τοῖς ἀλάοις λαλεῖν, καὶ τοῖς κωφοῖς ἀκούειν χαριζομένῳ· εἰ δὲ μὴ, εἰ τι καὶ ἀσθενὲς εἶναι δοκεῖ, μὴ τοῖς, περὶ ὧν ὁ λόγος γέγονε, προβλήμασι, τῷ δὲ εἰρηκότι τὸ ἄλλοῖπον ἀνατιθέσθω. Οἶμαι μέντοι οὐκ τὸ τῶν προτεθέντων τῷ λόγῳ ἀλλοθῆ; καὶ τὰ εἰρημένα καλὰ καὶ ἀληθέστατα τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι θύξιν. Πλὴν εἰ τις δι' ἀγροικίαν καὶ βραδρότητα, ἢ πονηρίαν καὶ ἀσέβειαν ψυχῆς βουλόμενος παρὰ τοῖς ἀνοήτοις εἶναι τι δοκεῖν σφόδρα κατὰ τῆς ἀληθείας ἀναισχυντεῖν βούλοιο.

CAPUT XIII.

Brevis repetitio eorum, quæ dicta sunt, cum epilogo.

Quæ igitur recensita sunt de his sufficient. Volo autem a principio reassumendo quæ dicta sunt, concludere. Primo, ostensum est eos, qui ex substantia Patris esse Filium negant, multa absurda sequi. Secundo, quo sensu aliud substantiam, et aliud hypostasim in Deo theologi asserant. Tertio, substantia, et hypostasis, atque proprietates in Deo secundum rem idem est. Quarto, quamvis paternitas et filiatio sit substantia, non propterea necessario sequitur Filium esse Patrem, vel Patrem Filium. Quinto, qui asserunt quemadmodum aliud esse hypostasim, et aliud substantiam, et aliud paternitatem in Deo compositionem non faciunt: ita etiam nonnulla, quæ in substantia Dei dicuntur subsistere, quæque realiter ab essentia, et inter se differunt, compositionem non facere, irracionales sunt. Sexto, doctores Ecclesie Filium ex substantia Patris esse theologice asserunt. Septimo, qui ex substantia esse, vel generari Filium negant, fidei principia tollunt, et doctoribus adversantur. Octavo, quæ tandem erroris sui fuerint causæ. Nono, quod repugnare iis qui Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere asserunt, cogit, non consilium ex substantia Patris esse Filium. Decimo, quas tandem objectiones, quæ videntur precipuæ, inferant iis qui Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere aiunt; et primum, quæ a consubstantialitate ducuntur, et solutiones earum. Undecimo, quod et alteram objectionem iisdem inferunt, quæ a duobus principiis, et ejus solutio. Duodecimo, quod sancti ex substantia Patris et Filii Spiritum theologice philosophantur: et ex Filio esse, atque existere, proficiscique atque emanare, item procedere. Ultimo cap. repetitio prædictorum capitum. Atque hoc loco finem sortitur oratio; quoniam et hucusque ipsi scopus erat. Si igitur convenientem finem assecuta est oratio, atque per omnia strenue præsens volumen absolvit, Deo sit gratia, qui et mutis loqui, et surdis audire largitur; sin minus, si quid etiam imbecillum esse videtur, non quæstionibus, de quibus sermo hactenus fuit, sed disserenti defectus attribuitur. Puto tamen quia vera sunt, quæ oratione proposuimus, fore per Dei gratiam ut etiam nostra dicta bona et verissima censeantur. Nisi quis ob rusticitatem, atque barbariem, seu malitiam, animique impietatem valde contra veritatem velit impudenter se gerere, studens, ut apud stultos aliquid esse videatur.

DEMETRII CYDONII

AD BARLAAMUM

EPISTOLA DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI

(Vide inter mutuas Barlaami et Demetrii epistolas in Barlaamo.)

MONITUM

IN ORATIONEM DEMETRII CYDONII DE ADMITTENDO LATINORUM SUBSIDIO.

(Combris. Auctar. nov., tom. II.)

De Demetrio Cydonio in hæc verba Possevinus ex Volaterranno : *Demetrius Cydonius Thessalonicensis, vir doctus æque ac sanctus, Græca Latinaque facundia præditus, ex patria decedens, Mediolanum venit, ubi litteris Latinis ac theologiæ operam dedit. S. Thomæ Aquinatis libros in Græcum sermonem vertit, quæ versio hodieque in bibl. Vaticana cernitur. Scripsit et contra Eunomium de Divinitate Filii, etc. Exstat ejus oratio Basileæ edita, de vita et morte. Habent plura ejus bibliothecarum indices. Ex iis una hæc mihi oratio præcipua visa est, ac meo instituto opportuna qua deinceps a Manuele præclare illustrari videretur historia Græca. Nec enim Joannes imperator, quo Romam profecto Demetrius ista oravit, alius videatur quam Joannes Manuelis filius, quem et in Hungariam profectum auxilia corrogaturum habet Franzes c. 41 : Die 15 Novembr. ann. 6932, Christi 1424, imperator Joannes in Hungariam transiit, fratre suo Constantino despota instituto, et pro se in urbe relicto. Quam ejus protectionem nec Demetrius silet. Orat ista cum jam Græci, omnibus pene amissis, vix urbem salvam haberent. Argumento autem sunt, cum Demetrii animi in Latinos propensioris, tum iniquioris in eosdem plurimè Græcorum, quos ii ultro, eorum causa adeuntes pericula, ita ægre admitterent : velut Turcorum, quam Latinorum jugum levius haberent. Præter alia Demetrii monumenta exstat Regio codice prolixissima Oratio EI: τὸν Εὐαγγελισμόν· qua fere omnia spectantia ad hominis lapsum ac reparationem luculentissime tractat ac exsequitur congruentias adducens, quales fere D. Thomas in Summæ p. Ejus titulo ita est additum : Οὐ μὴν ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγινωσκόμενος, διὰ τὸ τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποδοκιμασθῆναι. Haud tamen sermo iste legitur in ecclesia quod reprobatus fuerit ab Ecclesia catholica. Legi ego, nec aliquid in quo minus Græcis ac nostris conveniat, offendi : eoque existimo reprobatum in odium auctoris, quem velut Λατινόφρονος Græci schismatici odio prosequerentur. Exstat sane ibidem ejus ad archiepiscopum Thessalonicensem Theodorum Glabam fusa satis epistola, qua se purgat, ac queritur de sinistris ab eo sparsis rumoribus, ac quibus traduceret velut hæreticum ; promptum se doceri significans, ut ille meliora ostenderet ac probaret ; haud vero cessurum, ut nonnulla patrum populi, hujusve aut illius auctoritate, aut etiam experimento, vel sensu aliquo premeret : quibus plane Ecclesiæ suæ, quam schismate divisam nosset, nec dogmatis omnino sanam, auctoritatem elevat, ac suorum carpit credulitatem, qui schismaticis ac hæreticis magistris adeo tribuant, et nihil præterea reliquum velint ad veritatem indagandam. Quam ergo Græcis schismaticis Cydonii invidiosa memoria, tam Latinis orthodoxis grata debeat esse ac sacra ; sitque magis e re Christiana ejus publici juris monumenta facere, quam vel Philothei, vel Cabasilæ, aut aliorum æqualium, quos nihil Cydonio præstantiores doctrina aut eloquii nitore, erroribus in fide cum schismate infectos liquet.*

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΟΥ

ΡΩΜΑΙΟΙΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΣ.

ΕΓΓΡΑΦΗ ΔΕΛΑΠΟΔΗΜΗΣΑΝΤΟΣ ΕΝ ΡΩΜΗ ΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ.

DEMETRII CYDONII

AD ROMÆOS DELIBERATIVA.

PORRO SCRIPTA EST PRO FECTO ROMAM IMPERATORE JOANNE PALÆOLOGO, PATRIARCHA DOMNO PHILOTHEO.

Πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες, χάρις πολλή τῷ Θεῷ τῶν Ἀγγελοῦν ὑπὲρ ὧν ἤκομεν βουλευσόμενοι. Ταύτας γὰρ πάσαι μὲν ἐποθοῦμεν, καὶ μελλουσῶν, ἠνωμέθα. Ὡς δ' ἂν εὐχόμεθα τῶν πραγμάτων ἀρχομένων ἤδη χωρεῖν, τί λοιπὸν ἔστι ἢ τὰ ἀμείνω καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐλπίζειν; Χρὴ δὲ ὑμᾶς φυλάσσειν τὸ τῶν ἀνοήτων, καὶ ὅσοις περιπίπτουσι κακοῖς οἱ μὴ τοῖς καιροῖς ἐπιστάμενοι χρῆσασθαι. Ἔστι δὲ τοῦτο πολλοῖς ἢ πρόνοια τὰ συνοίσοντα καὶ ἔνδον ὑποτίθησι, καὶ ἔξωθεν ἀφορμὰς δι' ὧν ἂν σωθῆεν παρασκευάζει· ἀλλὰ νοῦν μὲν ἔχοντων, χάριν εἰδότες τῶν δεδομένων ἐκείνη, μετ' ἀγαθῆς ἐπιπέδος πειρᾶσθαι τὰ λεπόντα προσειθένα· οἱ δὲ μηδαμῶς πρὸς τὰς ἐκείθεν εὐεργεσίας κινούμενοι, μηδὲ τι καὶ πρὸ ἑαυτῶν εἰσφέρειν οἰόμενοι δεῖν, ἀλλ' αὐτόματον αὐτοῖς ἤξειν τὴν σωτηρίαν οἰόμενοι, οὐχ ἕπαρ οὐδὲν ἐκ τῶν θείων κερδαίνουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς ὑπερῶν ἀβύσσους δυστυχίας, τοῦτον τῆς ἀναισθησίας κομιζόμενοι τὸν καρπὸν.

Τοῦτο τοίνυν ὑμῖν πρῶτον δέομαι, τοῖς λογισμοῖς ἐποθένας, ὡς Θεός ἐστιν, ὁ τῆς εἰσάπαν ὕδρευς τοῖς Βαρβάρους ὑπὲρ ἡμῶν βουλόμενος ἀπαιτῆσαι, ἐκείνα καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν πειρᾶσθαι, ἐξ ὧν συναγωγῆσθε μὲν τῇ προνοίᾳ ὑμᾶς δ' αἰετοὺς καὶ πατριδα καὶ γένος τῆς αἰσχρᾶς ταύτης τύχης, καὶ τῶν περισχόντων κακῶν ἀπαλλάξετε. Εἰ μὲν γὰρ μετὰ τῆς γνώμης ταύτης ἀντιλάβοιθε τῶν πραγμάτων, ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν τῷ ὄντι βεβούλευσθε, καὶ τοῖς ἐκ τῆς ἐλευθερίας ἀγαθοῖς καὶ τὸ παρὰ πάντων ἐπαινεῖσθαι προσέσται· ἂν δὲ τοῖς ἐκ τῶν κοινῶν κακῶν τὰς ἰδίας ὠφελείας ἀβύσσιν ζητοῦσιν ἀκολουθήσετε, οὐδ' ἢ τῶν ἀνδραπόδων ἡμῖν καταλείπεται τύχη· ἀλλ' αἰσχρῶς ἀποθανόντας ἀνάγκη στήλην κακῶν ἀθάνατον τὴν πατριδα καταλείπειν. Μὴ δὲ τῶν πρὸς ὑμᾶς διαβάλλειν ἐπιχειρούντων τοῖς συμμάχοις ἀνέχεσθε, μηδὲ ταῖς ὑμετέροις εὐχαῖς λυσιστελεῖν τὰς ὑποψίας ταύτας νομίζετε. Ταῦτα μὲν γὰρ

Primum quidem, o viri, ingentes Deo gratias ago pro iis nuntiis pro quibus deliberaturi venimus, quippe ea olim desiderabamus ac nos mora moleste habebat. Cum jam autem res pro voto procedere cœperint, quid aliud superest, quam ut pro reliquis meliora speremus? Operæ vero pretium sit, ut quæ sunt stultorum caveatis, ac quam se multis malis inserant, qui occasione nesciunt uti, attendatis. Sic autem res habet. Multis providentia, cum a se, quæ sint conducibilia suggerit, tum foris occasiones instruit quibus salutem consequi possint. Inter hæc vero, senatorum sit, ut ei pro concessis gratias agentes, bona spe freti quæ sunt reliqua contentur adjungere; si autem qui ad beneficia ab ea accepta nihil moveantur, nec a se quidquam conferendum putent, sed casu quodam arbitrentur venturam salutem, nedum ex divinis commodi nihil referunt; quin et sequentes augent miseras, eum referentes fructum, ejus quæ habent insensibilitatis.

Hoc vos itaque primum rogatos volo, ut in animos inducentes, Deum esse, qui omnino pro illata nobis a Barbaris injuria velit pœnas reposedere, ea et faciatis et dicere studeatis, per quæ providentiæ quidem collaboretis; vosque ipsos ac patriam et gentem, a turpi hac fortuna undique arctantium malorum liberetis. Equidem ut eo animo res capessatis, in vestrum reipsa commodum deliberastis, fietque ut ad libertatis bona, ore omnium laudem cumulo habeatis. Sin autem eos sequi malueritis, qui ex communibus malis, suas ipsi fortunas augere quærunt, ne mancipiorum quidem reliqua nobis futura erit; sed est necesse, ut turpi morte, immortalium malorum titulum, patriam relinquamus. Ne eos ergo feratis qui apud vos socios calumniari conantur, nec eas suspiciones votis vestris aliquid conferre patetis. Hæc sane alia sunt, quam eorum, qui quod sit e re communi

velint sibi propositum. Quosdam porro oportebat esse, qui pro universis consulturi essent, ac propriis ipsorum commodis communem utilitatem praelaturi.

Hunc ergo vos modum habere convenit, ac indigentibus rebus cum iudicio uti. Si quis enim optionem dedisset, habuissetisque eligendum quod videretur, omnes puto, prae parentibus, amicisque, ac cognatis, Barbarorum deletionem eratis electuri, qua nimirum nihil vel justius sit, aut universis magis acceptum. Quid enim si non injuriæ nobis intulerunt, aut quo a nobis supplicio affici non merentur? Siquidem enim a Deo ac religione in Deum inchoandum sit, quod et hominum genus charius habet, nobisque peculiari ambitione universis omnino expetibilis est, quorumnam impietas cum eorum possit impietate conferri? Quorum circa id quod praestabilius sit, cogitationes, aut absonae magis, aut veris amplius ac nobis contrariae? Quod si quis eorum consuetam vivendi rationem, ac alia reputet, plena omnia abominatione inveniet; eaque id exsuperantia, ut et argumentis probare, turpius quid videatur. Enimvero, totum sit necessarium tempus, accurate dicturo, quantis malis ab eorum iniqua actione per tempus actum usi simus, ac quantis nunc temporis teneamur. Hi enim fere soli malorum nostrorum auctores existunt, ac quibus merito calamitas nostra ascribi possit. Dicam vero non vetera, nec si qua vel scriptorum monumentis, vel seniorum narratione accepimus; sed ea solum, quibus si nos ante hosce quadraginta annos læserunt.

Itaque imperio dominabamini toti Bithyniæ; toti quoque Ioniæ, Cariæ, Pamphyliae, universæ Phrygiæ, ac toti quam late colunt Paphlagones. Trapezuntiorum principibus, eorum in vos benevolentiae præmio, concesseratis imperium: multæ vobis ac pulchræ civitates ac reditus circa Pontum erant, ac usque Phasidem, alii quidem absolute parebant, alii haud sibi conducibile arbitrabantur, ut ne vobis amici ac socii essent. Sileo autem Thraciam ac Rhodopen, ac si quæ gentes, incipiendo a montibus ad mare usque, istam incolunt regionem. Thessalia autem ac Macedonia, quæ tot habeant urbes, tot exercitus, tot populos, nonne vestris moribus ac praetoribus regebantur? Porro his quoque finibus Epirotæ clausi erant: magnaue parte, dextra sinus solos vos ex universis dominos agnoscebant. Sed et Peloponnesus, quæ sola ad gloriam domino sufficiat, ut quis ejus imperium teneat, cum aliis servivit. Fuit et aliud nihil iis deterius imperium, ad mare. A Chelidoniis enim ad usque Siciliae fretum nulla prorsus insula erat non vestrae ditionis. Atque ut verbo dicam, quod orbis optimum habet, ac utrinque anni tempestatum intemperiem fugit: atque ad frugum quidem copiam robustum est, atque ad æcies ac exercituum comparatum; quodque pecuniariis obventibus, fontium ubertatem vincere videatur, id totum no-

ἄλλα μᾶλλον ἢ τὸ κοινῇ συνοῖσον σκοπευμένον ἐστίν. Χρῆν δὲ τινὰς εἶναι τοὺς ὑπὲρ τῶν ὄλων βουλευσομένους, καὶ τῶν ἰδίων πλεονεξιών τὴν κοινὴν ὠφέλειαν προτιμήσαντας.

Τούτους τοῖνον ὑμᾶς φανῆναι προσήκει, καὶ τοῖς ἐμπροσθοῖσι πρᾶγμασι χρῆσασθαι μετὰ νοῦ. Ὑμῖν γὰρ εἴ τις αἰρέσειν προέβηκε, καὶ εἶδε τὰ δοκῶντα εἰλέσθαι, πάντας ἀνοίμαι, καὶ πρὸ τῶν γονέων, καὶ φίλων, καὶ συγγενῶν, τὴν τῶν Βαρβάρων ἀπόλειπον εὐξασθαι, ὡς τούτου μηδὲν οὔτε δικαιότερον, οὐδ' ἄπασιν ἡδίων ἐν. Τί γὰρ ἡμᾶς οὐκ ἡδικήκασιν ἄνθρωποι, ἢ τίνος οὐκ ἄξιοι κολάζεσθαι παρ' ἡμῶν; Εἶτε γὰρ ἀπὸ Θεοῦ καὶ τῆς περὶ τοῦτου θρησκείας ἀρξασθαι δεῖ, ὃ καὶ τῇ φύσει τιμιώτερον, καὶ ἡμῖν ἰδίως πάντων ἀπλῶς, περισπουδαστότατον, τινὸν ἀσέβειαν τῇ τούτων ἐστὶ παραβάλλειν; Τίνων δ' οἱ περὶ τοῦ κρείττονος λογισμοὶ ἢ ἀτοπώτεροι ἢ τί; ἀληθεῖσι μᾶλλον καὶ ἡμῖν ἐναντίοι; Εἶτε τις τὴν καθήμεραν αὐτῶν διαίταν, καὶ τῆλα ἀναλογίῃσται, πάντα βδελυρίας εὐρήσει μεστά· καὶ τοσούτων, ὡς ἀσχίον εἶναι καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἐλέγχων ἀπόδειξις. Ἄλλὰ μὴ τοῦ παντὸς χρόνου δεῖ τῷ μέλλοντι μετ' ἀκριθείας ἐρεῖν, ὅσοις μὲν κακοῖς διὰ τὴν τοῦτων πλεονεξίαν ἐχρησάμεθα τὸν ἐμπροσθεν χρόνον, ὅσων δὲ νῦν ἀνεχόμεθα. Οὗτοι γὰρ μόνοι σχεδὸν τῶν ἡμετέρων κακῶν εἰσιν αἰτιώτατοι, καὶ οἷς τὰ τῆς ἡμετέρας συμφορᾶς δικαίως ἂν τις λογιῃσται. Ἐρῶ δὲ οὐ παλαιά, οὐδ' ὅσα τῶν ἱστορούντων ἢ πρεσβυτέρων ἀκόλομεν, ἀλλ' ὅσα πρὸ τεσσαράκοντα τοῦτων ἐτῶν ἡμᾶς ἡδικήκασιν.

Ὑμεῖς τοῖνον ἤρχεστε μὲν πάσης Βιθυνίας, πάσης δὲ Ἰωνίας, καὶ Καρίας, καὶ Παμφυλίας· πάσης δὲ Φρυγίας, καὶ ὅσην νέμονται Παφλαγόνες. Μισθὸν δὲ τῆς εἰς ὑμᾶς εὐνοίας καὶ τοῖς Τραπεζουντίων ἀρχοῦσι παρεῖχετε τὴν ἀρχήν· πολλὰ δὲ καὶ καὶ περὶ τὸν Πόντον ὑμῖν ἦσαν πόλεις· τε καὶ πρόσθοι· καὶ μέχρι Φάσιδος οἱ μὲν ὑπήκουον καθαρῶς, οἱ δ' οὐκ ἐδόκει λυσιτελεῖσθαι τὸ μὲν φίλους ὑμῖν καὶ συμμάχους ὑπάρχειν. Καὶ σιωπῶ Θράκην τε καὶ Ῥοδόπην, καὶ ὅσα τὴν χώραν ταύτην ἔθνη ἀπὸ τῶν ὄρων ἀρρόμενα μέχρι τῆς θαλάττης οἰκεῖ. Θετταλία δὲ καὶ Μακεδονία οὐ τοῖς ἡμετέροις ἔθεσι καὶ στρατηγῶσι διψοῦντο, τοσαύτας μὲν ἔχουσαι πόλεις, τοσαῦτα δὲ στρατεύματα, τοσαῦτα δὲ ἔθνη; Ἐξω δὲ τῶν ἔρων τοῦτων ἦσαν καὶ Ἡπειρώται· καὶ οἷον εἰσὶν ἐόντι τὰ δεξιὰ τοῦ κόλπου, μόνους ὑμᾶς εἰς ἀπάντων ἤδεσαν δεσπότας. Πελοπόννησος δ' ἂν ἰκνή μόνη τῷ δεσπότη γενομένη πρὸς δόξαν, εἴ τις μὴ αὐτῆς ἤρχε, μετὰ τῶν ἄλλων ἐδοῦλευσεν. Ἐτέρη δὲ τούτων οὐκ ἐλάττων ἀρχή, κατὰ θάλατταν ὑπῆρχεν ὑμῖν. Τῶν γὰρ ἀπὸ Χελιδονέων μέχρι τοῦ Σικελίας πορθμοῦ πασῶν νήσων οὐδεμία τὴν ὑμέτεραν ἐξέφυγε δύναμις. Συνελόντι δ' εἰπεῖν, τὸ τῆς οἰκουμένης ἀριστον, καὶ τὰς ἐφ' ἑκάτερα τῶν ὄρων ἀμετρίαι ἐκρεῦγον, καὶ πρὸς μὲν καρπῶν φορὰν ἰβρώμενον, πρὸς δὲ συντάξει; καὶ στρατικῆς ἐπιτήθειον, τοῖς δὲ περὶ τὰ χρήματα πόροις, πρὸς τὴν ἀφθονίαν τῶν

πηγῶν ἀμιλλόμενον, τοῦθ' ἡμῖν ὡς περ ἄριστον τι παρὰ τῆς προνοίας ἐξήρητο· ἐξ ὧν ἀπάντων ἀδύνατον μὲν τὰς δι' ἔτους φερομένας τῷ ταμείῳ προσόδους ἀπαριθμῆσθαι· χαλεπὸν δὲ ἐξηγήσασθαι τοὺς καταλόγους τῶν στρατευμάτων· ἔργον δὲ τοὺς οὐ χρεῖας μόνον, ἀλλὰ καὶ θαύματος ἕνεκα πανταχόσε πεμπομένου· ἀποστόλους εἰπεῖν. Πεντήκοντα γὰρ καὶ ἑκατὸν ὡς ἀκούω τριήρεσι μακρὰς ἐπλετε τὴν θάλασσαν, αἷς οὐδενὸς ἐνέδει τῶν ὄσα δεῖ προσεῖναι ταῖς καλῶς μαχομένοις. Τὸ δὲ τὴν ἡμετέραν ἀρχὴν ἐξ οὐρανοῦ πολεν ἤκειν δοκεῖν, καὶ ὡς περ ἐκεῖθεν σαφῶς χειροτονηθείη πάντας εἰκειν αὐτῇ, καὶ πρὸς τοὺς ταύτης νόμους τὰ αὐτῶν πάντας καθίστασθαι, πολλῷ σεμνότερον ἡμῖν.

Τοῦ δὲ χάριν ταῦτα πάντα ἀφηγησάμεν; Οὐ γὰρ ἴν' ἐγὼ μὲν τὴν ἀλλῶς ἀναλώσω τὸν χρόνον· ὑμᾶς δὲ τῇ τῶν οὐκέτ' ὄντων ἀγαθῶν διηγῆσαι λυπήσω· ἀλλ' ἴνα πρῶτον μὲν μὴ καταπίπτειτε, μηδ' ἀμύχανον νομίζητε πρὸς τὴν εἰθυσίαν ὑμῖν· τύχην ἔπαυστρέφειν· τοῖς γὰρ εἰωθῶσιν ἄρχειν, καὶ τοσαῦτα ἀγαθὰ κτησαμένοις, καὶ οἷς τοσαύτην ἀνδραγαθίαν πάντες συνίσασι, βῆστον, ἂν τῆς πολλῆς ταύτης καὶ ὀδιότητος βλακείας ἀφέλωσιν, ὅσων πρότερον, τοσούτων νῦν ἐπιτάττειν· ἐπειτα παρ' ὑμῖν αὐτοῖς εἰδῆτε βεβαίως, ὡς πάντ' ἐκεῖνα ἐκ τούτων βιασαμένων ἀπεστερήθημεν· καὶ οὐδὲν ἔστιν ὅπερ ὑμῖν ὑπολέλειπται διὰ τὴν τούτων πλεονεξίαν. Τὴν μὲν γὰρ ἀφ' Ἑλλησπόντου καὶ πρὸς ἀνατολάς, καὶ ὅσον μέσῃ τῶν τῆς Ἀρμενίας ὄρων ἑκαρπούμεθα γῆν, πᾶσαν ἡμῶν ἀφελόμενοι, τὰς μὲν πόλεις κατέσκαψαν, ἰερὰ δὲ ἐσούλησαν, ἀνέβρῃξαν δὲ θήκας, αἱμάτων δὲ καὶ νεκρῶν πάντα ἐνέπλησαν· τῶν δ' οἰκητόρων ταῖς μὲν ψυχαῖς ἐλυμήναντο, τὸν μὲν ἀληθῆ θεὸν ἀγαχάσαντες ἀγνοῆσαι, τῶν δὲ παρ' αὐτοῖς μεταδεωκότες μιαρῶν μυστηρίων· τοῖς δὲ σώμασιν ἐφ' ὕβρει κατεχρήσαντο· πάσης δὲ τῆς οὐσίας γυμνώσαντες, καὶ τὴν ἐλευθερίαν προσαφελόμενοι, εἰδῶλα δούλων κατέλιπον ἀσθενῆ, πρὸς τὰς οἰκείας εὐπορίας καὶ τῇ περιειφθείσῃ δυνάμει τοῖς ταλαιπώροις χρώμενοι. Οὐκ ἤρκεσε δὲ αὐτοῖς ἐνταυθαῖα που στήσασθαι τὴν ὕβριν· ἀλλὰ τὸν Ἑλλησπόντον διαβάσαντες, τὰς ἐπέκεινα πόλεις δουλεύειν ἠνάγκασαν· καὶ νῦν ἀσφαλέστερον οὗτοι ἢ πρότερον ἡμεῖς τὴν θράκην οἰκοῦσιν. Εἰ δὲ καί τι τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς τούτους διέφυγε, τυχὸν μὲν ἐλπίζουσι καὶ τοῦτο προσλήψασθαι.

Πλὴν ἢ πρὸς τούτους ἡμῶν ἀσχολία, καὶ τὸ μὴ δύνασθαι τοῖς ἐπιχειροῦσιν ὑπὸ τούτων κωλυόμενοι, ὡς ἐχρῆν, ἀνταπερξέειν, μηδὲ πρὸς τούτους τε κάκεινους ἀρκεῖν, πολλοὺς ἡμῖν κύκλιμ περιέσσης πολέμους· ὥστε τὰ μὲν ὑπ' αὐτῶν, τὰ δὲ δι' αὐτοῦς ἀφῆρημεθα. Τὸ δὲ πάντα δυστυχῆ νικῶν, καὶ ᾧ μηδὲν ἔστι παραθεῖναι τῶν ἐν τῷ βί, αἱ καθημέ-

his ceu honorarium a providentia servatum erat : ex quibus omnibus innumerabilia quæ tributis annuis ærario inferrentur ; grave erat exercituum percensere catalogos ; arduum dicere, quas nedum necessaria aliqua ratione, sed et ad miraculum undique classes mitteretis. Nam ut audio, centum quinquaginta magnis triremibus (1), necessario omni comœatu probe ad bellum instructis, mare navigabatis. Quod autem imperium nostrum e cælo tandem venire videretur, eique omnes ceu palam cœlitis instituto cederent, ac universi ad ejus leges sua componerent, hoc enimvero amplior nobis honestatem addebat.

Quorsum vero omnia ista disserui ? Non enim ut ipse quidem frustra teram tempus ; vos vero bonorum quæ fuerunt percensione tristitia afficiam ; sed primum ut ne animis concidatis, neve reputetis impossibile reverti ad priorem fortunam. His enim qui imperio sunt assueti, tantaque possederunt bona, ac quibus rerum adeo fortiter gestarum omnes conscii sunt, facillimum est, modo tantum multam illam ac inenarrabilem inertiam auferant, ut quam olim, tam quoque nunc dominium protrahant. Deinde firma apud vos memoria tenetis, iis nos omnibus illorum violentia esse privatos, nec quidquam vobis ab eorum iniqua invasione reliquum esse. Sane qua ab Hellesponto, et ad Orientem, quamque late ad usque montes Armeniæ tenditur, terra fruebamur, universani nobis auferentes, urbes quidem funditus everterunt ; spoliati sunt templa, sepulcra effregerunt, sanguinibus ac cadaveribus omnia impleverunt : quod autem spectat ad incolas, animos quidem corruerunt, ad veri Dei ignorationem cogentes, suisque eos impertientes impuris mysteriis ; corporibus autem, heu ! stupro abusi sunt, sed et omni substantia nudantes, ac abunde libertatem tollentes, infirma servorum simulacra reliquerunt, suis ipsorum augendis facultatibus relicta miseris utentes virtute. Nec vero his terminis injuriam sistere satis habuerunt, quin Hellesponto transmissa, ultiores urbes coegerunt servire ; tutius modo, quam nosolim Thraciam incoentes. Quod si etiam eos aliquid effugit imperii nostri, illud nihilominus sese cumulo accepturos sperant.

Cæterum, dum interim bello in eos occupamur, nec iis impediētib, justis copiis adversus eos qui aggrediuntur exire possumus, sumusque ad utrosque impares, multa nobis circumquaque bella concreverunt : ut alia quidem amiserimus iis auferentibus, alia propter illos. Quod autem malam omnem fortunam superat, ac cui nihil in vita

Fr. Combesii notæ.

(1) Erat illa tunc Græcorum potentia spectabilis. Decrevit numerus ille triennium, ac pene ad nihilum redactus est, cum Michael Palæologus quorundam suasionē velut studio parcendi sumptibus, ac earum expensas in ærarium inferendis, stulto consilio, quod narrat Franzes, lib. 1, c 9, triennium curam abiecit. Præstat certe respublica,

omnem belli apparatus terra marique, virosque omni militia exercitos, quam multas congestas pecunias, in promptu semper habens : quarum vel rumor hostem provocet ac stimulet, quæ sui eas juris faciat. Simile quid narrat Nicetas in Manuele Comneno.

conferri possit, quotidianæ sunt excursiones, ac quas exeuntium cædes patiant ad portas civitatis, quodque jam muris omnino immineant, nos vero tanquam clausæ bestiæ supremam expectemus plagam. Sileo autem quæ anno superiori, ac nunc sub nostris sunt gesta obtulibus, quantum in nostræ terræ partem messuerint, quantaque redimendis frugibus reliquis tributa exegerint, ac ut nihil injuriæ ac insolentiæ reliquum voluerint. Si quis ergo est cui hæc ferenda videantur, putetque non habere satis, ut læsis istam ac exacerbationem in eos, qui læserunt commoveant; hujus ego insensibilitatem admiror, ac ne quid minimum humani animi habere dixerim. Quod enim jam causæ sit, ut quis ulcisci quærat, si quidem ista non mordeant? aut qui hæc sustinet, quosnam justiori titulo odiasse possit? Quod si quam pietatis curam agitis; si quam animorum, si quam corporum, et templorum, et patriæ, et sepulcrorum: ad hæc vero, etiam liberorum atque uxorum, nec non securi postmodum rerum status, ac demum vestræ futuris temporibus apud posteros gloriæ, Deum omnino ac bonam spem prætendentes, enitendum sit ut violentos ulciscamini oppressores, nullis non tentatis ex quibus commocatus aliquid ab bellum comparari possit.

Sane quidem ut quem malis finem esset invenire, vel dando pecuniâs, vel nuptiarum fœdera pollicendo, vel pro præteritis nullam fore injuriarum memoriam jurejurando firmando; ne sic quidem par esset, ut nostra bona nequissimis cedentes, acceptantique ab eis injuriam oblivioni tradentes, libentes haberemus, ut quis silentio sineret meminisse calamitatum. Nihil enim ego aliud nobis fore video ab ea stultitia commodi; sin autem ne id quidem licet respondere, posse fieri, ut qui sic multa jam acceperunt, nec nobis reliquerunt aliquid quo nos ipsi reparare possemus, pro eo ut ne quod reliquum est, accipiant, hic tandem, velut defecta eis virtute, sistant; aut velut priora omnia, non ad hoc unum tanquam finem instructa essent, ut nos nostro dominio ac imperio privarent: quæ res, universis et sapientibus et consiliariis et vatibus liquido confessa est; quomodo omnia alia cura abjecta, non rei unius, nempe libertatis, ratio nobis habenda est? Non enim quæ alios servientes, ea et nos, iis nostrum victoribus manent. Nilis siquidem damnatum est maximum, libertatis jactura, cum alioqui vivere sit ignobiles, iis fruentes quæ bellum non abstulit. Illic autem nobis, qua primum die servitutem sumus professuri, omnium simul malorum initium erit. Cum enim libertatem auferent, tum omni substantia ad usque interulam nudabunt, noruntque omnes post plagas, ærumnas ac labores, quantum corporibus sint illaturi injuriam. Animæ autem exitium majus quid habet ad jacturam. Nam neque ipsa a malorum nequam dominio libera esse permittitur. Quin imo ejus mors nulli interitioni comparari debet: si-

ραν εἶναι ἐκδρομαί, καὶ αἱ πρὸς ταῖς πύλαις τῶν ἐξιόντων σφαγαί, καὶ τὸ μὴδὲ τῶν τειχῶν ἀπέχεσθαι τὸ τοῦ λοιποῦ ἡμᾶς ὡς περὶ τὰ θηρία κατακλεισθέντας, τὴν ἐσχάτην ἀναμένειν πηγήν. Καὶ σωπῶ τὰ πέρυσι καὶ νῦν ὑπὸ ταῖς ἡμετέραις ὄψεσι γεγονότα, τῆς τε γῆς ἡμῶν ὅσον ἔεμον, καὶ ὅσους ὑπὲρ τῶν περιλειφθέντων καρπῶν ἐπράξαντο φόρους, καὶ ὡς οὐδὲν ὑβρεως καὶ παροινίας ἐνέλιπον. Ταῦτα τοίνυν εἰ μὲν οὐκ ἀφόρητά τις ἡγεῖται, καὶ τοῖς πεπονθόσιν οὐχ ἱκανὰ κατὰ τῶν ἡδικηκότων ὀργὴν καὶ παροξυσμὸν ἐμποιῆσαι; θαυμάζω τοῦτον ἐγὼ τῆς εἰσάπαν ἀναληγίας, καὶ οὐδ' ἀνθρωπίνης φησαίμ' ἂν αὐτῷ μετεῖναι ψυχῆς. Τί γὰρ ἂν εἴη λοιπὸν ὑπὲρ ὅτου τις ἀμυνεῖται, εἰ ταῦτα μὴ δάκνει; Ἡ τούτων ἀνεχόμενος, τίνας ἂν τις μισήσῃε δικαιοτέρων; Εἰ δὲ μέλοι μὲν ὑμῖν εὐσεβείας, μέλοι δὲ ψυχῶν, μέλοι δὲ σωμάτων, καὶ ἱερῶν, καὶ πατριδος, καὶ τάφων, καὶ πρὸς γε ἔτι παλῶν καὶ γυναικῶν, καὶ τῆς εἰς τὸ μέλλον ἀσφαλείας, καὶ τῆς μετὰ ταῦτ' ἐσομένης παρὰ τῶν ἐσομένων βίης; ὑμῖν πάντως θεὸν καὶ τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα προσησαμένους, πειρατέον ἀπατηῆσαι δίκην τοῖς ὑβριστάς, πᾶσιν ἐπιχειροῦντας, ὅθεν ἂν τι δυναίμεθα πορίσασθαι πρὸς τὸν πόλεμον.

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὅρον τινὰ τοῖς κακοῖς ἐξευρεῖν, ἢ χρήματα δόντας, ἢ γάμους ὑπισχυομένους, ἢ τοῖς φάσασαι μὴ μνησικακεῖν ὁμωμοκότας, χρὴ μὲν οὐδ' οὕτω τῶν ἡμετέρων ἀγαθῶν τοῖς ἐχθίστοις παραχωρήσαντας, καὶ τῆς αὐτῶν ὑβρεως λήθην λαβόντας, ἀγαπᾶν εἰ τις ἐψ' ἡσυχίας ἐξ μεμνησθαι τῶν συμφορῶν. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἐγωγε ὄρω κέρδος ὑμῖν ἐσόμενον ἀπὸ τῆς τοσαύτης ἀδελτηρίας; εἰ δὲ τοῦτω μόνον οὐκ ἐνεστιν ἀντειπεῖν, ὡς ἄρα τοῖς τοσαῦτα προεληφθότας, καὶ μὴδὲν ἡμῖν καταλειπότας, ὅθεν ἀναλαθεῖν ἡμᾶς αὐτοὺς δυνησόμεθι, ἀντὶ τοῦ καὶ τὸ λοιπόμενον προσλαθεῖν, αὐτοῦ που στῆναι δυνατὸν, ὥσπερ ἀπρησικύβη; αὐτοῖς τῆς δυνάμεως, ἢ τῶν πρῶτερον πάντων, μὴ πρὸς ἐν τούτω μόνον ὥσπερ εἰς τέλος, τὸ τὴν ἡγεμονίαν ἡμῶν ἀφέλεσθαι καὶ τὴν ἀρχὴν συσκευασμένων, καὶ περὶ τούτου πάντες καὶ σοφοὶ καὶ σύμβουλοι καὶ μάντις ὁμολογήσουσι πῶς οὐ πάντων ἀποστάτας, ἐκ μόνου φροντίζεῖν δεῖ, τῆς ἐλευθερίας; Οὐ γὰρ ἂ τοῖς ἄλλοις δουλεύσαντας, ταῦτα καὶ ἡμᾶς τούτων ἡττημένους περιμενεῖ. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ βλάβη μεγίστη ἢ τῆς ἐλευθερίας ἐστὶ ζημία· τὰ δ' ἄλλα ζῆν ἐστιν ἀτίμους, ἀπολαύοντας ἅπερ ὁ πόλεμος οὐκ ἀφείλετο. Ἐνταῦθα δὲ ἡμῖν ἢ πρῶτη τῶν ἡμερῶν κατ' ἦν τὴν δουλείαν ὁμολογήσομεν, πάντων ὁμοῦ τῶν κακῶν ἡμῖν ἄρξει. Τὴν τε γὰρ ἐλευθερίαν ἡμῶν αἰρήσονται, καὶ τῆς οὐσίας μέχρι τοῦ χιτωνίσκου γυμνώσουσι, καὶ τοῖς σώμασι μετὰ πληγῆς καὶ ταλαιπωρίας καὶ πόνους Ἰσασί πάντες εἴαν ἐπιθεῖσιν ὑβρίν. Ἡ δὲ τῆς ψυχῆς ἀπώλειαν τὴν εἰς ταῦτα ζημίαν παρέρχεται. Οὐδὲ γὰρ αὐτὴ γυνὴ ἐλευθέρη μένειν τῶν τῆς πονηρᾶς δεσποτείας κακῶν συγχωρεῖται· μᾶλλον δὲ τὸ πάθος ἐκείνης οὐδεμίαν

χρη παραβάλλειν φθορᾶ· εἴπερ οὐκ ἴσον πάντων ἅμοι τῶν ἐξωθεν ἀγαθῶν καὶ Θεοῦ χωρισθῆναι· οὐ χωρὶς οὐδὲν ἔστιν ἐλπίσαι τῶν ἀγαθῶν.

Εἰ τοίνυν ἐκ πάντων ἀναγκαῖον γίνεσθαι τὸ ἀμύνεσθαι, εἰ μὲν καὶ ἡμεῖς καθ' ἑαυτοὺς αὐτάρκειας πρὸς τὸν πόλεμον ἤμεν, τοῦτ' ἂν ἦν ἄριστον καὶ πρὸς δόξαν, καὶ πρὸς τὰ μὴ πόβρωθεν τὴν συμμαχίαν ἀθροίζοντας πρᾶγμα ἔχουσιν· ἐπεὶ δ' ἡ καθημέριαν βρασιώνη, καὶ τὸ τὰς παρούσας τύχας μηδέποτε προσδοκῆσαι, εἰς τοῦτον κατὰ μικρὸν προήγαγον ἡμᾶς τὸν κρημνὸν· πάντως οὐδὲ διὰ τῶν μάντεων ἐτέραν χρῆ προσδοκῆσαι φωνήν, ἢ ὡς ἐτέρου; δὴ καλεῖν, τοὺς τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἀπαιτῆσοντας δίκην· ἐπεὶ ταύτην ἡμᾶς τὴν δύναμιν, ἢ τῶν βαρβάρων τούτων ἐπιθεοὶς καὶ πλεονεξία παρελίετο. Σκέψασθαι δὴ, τίνας δεῖ τοῖς ἡμῖν συνδιοίσοις τὸν πόλεμον τοῦτον, ἢ ἐντεῦθεν, τίνας ἐλέσθαι δεῖ, γνῶριμον ἡμῖν καταστῆ.

Οὐκοῦν ἀνάγκη, πρῶτον μὲν τῆς περὶ τὸ Θεῖον δόξης ἡμῖν κοινωναῖν. Ἀμήχανον γὰρ τοὺς περὶ τοῦτο ταῖς γνώμας διηρημένους, ἀ τῶν φίλων ἔστι, ταῦτ' ἐλπίσαι ποτὲ παρ' ἀλλήλων. Ἐπειτα καὶ ἄλλω; ἡμῖν οικειοὺς καὶ συνήθεις ὑπάρχειν· λέγω δὲ κοινὰς ποθ' ἡμῖν κἀκείνοις γενέσθαι στρατείας καὶ διοικήσεις, καὶ τὰς ἄλλας ἐπιμίξιας· καὶ ὅλως εἶναι τι καὶ πρότερον τὸ συναίον. Τίς γὰρ ἂν πιστεύσειε τοῖς μηδέποτε ἀλλήλους ἐγνωκόσι, τοσαύτην αὐτοῖς ἐκ πρώτης φιλίαν ἐγγενήσεσθαι, ὡσθ' ὑπὲρ ἀλλήλων αἰρεῖσθαι κινδυνεύειν ἢ μὴδ' ὑπὲρ τῶν συνηθεσάτων ἔστι βῆδῶς προσδοκῆσαι ποτέ. Ἀλλὰ μὴν καὶ πληθῆι, καὶ τόλμῃ, καὶ φρονήμασι, καὶ τῇ περὶ τὰς μάχας ἐμπειρίᾳ δεῖ τοὺς συμμαχοὺς, τῶν βαρβάρων προέχειν, εἰ μέλλοιεν τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ μαχομένου; αὐτοὶ νικᾶν, ὄντες ξένοι, καὶ τρέπεσθαι τοὺς εἰωθότας κρατεῖν· καὶ πρὸς γε ἔτι μὴ ταύτην αὐτοῖς εἶναι πρώτην τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους συμπλοκῆς τὴν ἀρχήν. Ἀλλὰ καὶ πρότερον εἶναι τούτων πεπειραμένους, καὶ τὰ φθάσαντα κατορθώματα τῆς ὑστερον ἰσομένης νίκης ἐνέχυρον εἶναι. Τῆ; δὲ βεβαιότητος, καὶ τοῦ μὴ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἐγνωσμένων ἀφίστασθαι, οὐκ οἶδ' εἴ τι; πρὸς τὸν πόλεμον ἀναγκαιοτέραν συντέλειαν ἡγεῖται. Ὡς τὸ γε ἔργον ἀψάμενους ἀπειπεῖν πρὸ τοῦ τέλους οὐδὲν ἔτερον ἔστιν, ἢ σφᾶ; αὐτοὺς προδιδόναι, καὶ καθ' ἡμῶν τοὺς πολεμίους προπαροξύνειν. Καὶ μὴν οὐδὲν ἔστιν εἰς ὅ τι τούτων ἐκάστῳ χρῆσόμεθα, χρῆμάτων ἀπόντων· μάλλον δὲ μὴ πλείστων παρόντων. Τοῦτο γὰρ ἔστιν, οὐ σχεδὸν πάντων μάλιστα δεῖ, καὶ ὦν οὐκ ἀφθόνας ἐπιρρέοντων, ἀνάγκη μετ' αἰσχύνης ἀναχωρεῖν. δεῖ δὴ πλουσίων ἡμῖν καὶ μεγαλοψύχων συμμαχῶν, οὐ τὰ ὄπλα μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς οἴκοι θησαυροὺς ὑπὲρ ἡμῶν τιθεμένων· καὶ ταῦθ' ὁμῶν μηδ' ὀβολὸν· μήτε δυναμένων μήτε ἰσως βουλομένων ὑπὲρ τῶν πραγμάτων προσεῖναι· τοσοῦτ' ἀπεσχόντων μισθοὺς τελέσαι, καὶ τὴν ἄλλην τοῦ πολέμου κατασκευὴν ἐκπορίζειν.

Ἄ μὲν τοίνυν τοὺς ἡμῖν συναπιληφόμενους ἔχειν προσήκει, καὶ μεθ' ὧν τῶν τε τύχης καὶ τῶν παρὰ τῆς ἀρετῆς ἀγαθῶν, ὑπὲρ ἡμῶν κινδυνεύουσι,

PATROL. GR. CLIV.

A quidem haud æquum videatur, ab omnibus pariter externis bonis, atque a Deo segregem fieri, sine quo, nihil licet sperare boni

Cum itaque ultio undequaque necessaria sit, siquidem ipsi a nobis satis ad bellum haberemus, esset id quidem optimum, cum ad gloriam, tum ne auxiliaries copiarum procul labore congregandæ essent. Ex quo tamen quotidiana vitæ laxitas, præsentisque fortunæ summa quædam inexpectatio, eo nos paulatim præcipitii provexit, haud aliam plane vel a vatibus habemus expectandam vocem, quam alios advocandos esse, qui nostram ulciscantur injuriam; siquidem id nobis facultatis ademptum est per Barbarorum impressionem ac iniquam vexationem. Considerandum itaque quosnam oporteat esse, qui hoc bello socii depugnare habeant, ut eo, quoniam sint eligendi perspicuum fiat.

Ante omnia igitur necesse sit, ut idem nobiscum de Deo sentiant. Quippe fieri nequit, ut qui hac parte animis divisi sunt, quæ sunt amicorum, mutuo sibi unquam præstanda sperent. Tum vero ut et alias necessarii sint, ac quibuscum consueverimus; ut inquam, communibus quondam bellis ac administrationibus functi simus, ac aliis usi commerciis; ac omnino aliquid existat necesse sit, quod et prius animos devinixerit. Quis enim inducat in animum, hactenus inter se ignotis hominibus, tantam a prima congressione coalituram amicitiam, ut nec pro se mutuo pericula adire detrectent; quod vix aliquis pro maxime necessariis unquam facile expectet. Quin et multitudine et audacia animisque, ac rei bellicæ peritia Barbaris præstare oportet, ut ipsi peregrini, in sua ipsorum regione pugnantes illos victuri sint, ac victoriis assuetos in fugam versuri. Ad hæc item ut ne primum illud sit congressionis adversus hostes initium; sed et jam talium periculum fecerint, ac quibus priora facinora, futuræ victoriæ existant pignus. Constantia autem, et ut ne ab iis quæ initio visa sunt, recedamus, haud novi an quis quid necessarium magis existimet ad belli consumptionem. Atque adeo, ut rem auspiciati, ante finem animum despondeamus, haud aliud sit, quam ut nos ipsi prodamus, hostesque in nos irriteremus. At neque suppetit quo horum quoque utamur, si pecuniæ desint, imo nisi adsint multa copia; hoc enim est quo fere omnium maxime opus est, ac quibus non abunde affluentibus, necesse sit confusos recedere. Itaque necessarios habemus divites ac magnificos auxiliares, qui nedum arma, sed et thesauros domi repositos propter nos ponant: idque cum vos, ne obolum quidem possitis, ac forte nolitis reipublicæ causa effundere; tantum abest, ut solvere mercedem, ac reliquum belli apparatus præstare.

Hæc enim vero quibus ornatos oporteat esse, qui nobis sint allaturi opem, eaque fere qua fortunæ, qua virtutis bona, quibuscum pro nobis

debeant adire pericula. Sed et alia, ut quis diligentius adhibeat animum, possit dicere. Quosnam igitur nobis tales subsidio accersemus? Quosnam, omnium aut plurimum ergo idoneos antagonistas reputabimus? Quibusnam freti nos ipsos credemus? Si quidem enim vi calamitatum percussi omnino defecimus animis, alios prorsus exspectat tempus, inque ordinem nobis congruum vocat ac cogit. Forte aliquis Scythas dicat, qui nec amplius consistunt; quique nihilominus, ut possint, haud sane velint; neque ut velint, vires sint habituri, ac quibus auxilii mercedem, ne ipsos nostros lapides in argentum mutatos satis esse pataverim. Quin audio ab iis primum, vastatum esse ac desolatum nostrum solum. Eorum enim per annos singulos milleis turmis incursiones, cum urbes hominibus vacuas reddidissent, ac Tartarorum solitudini similes effecissent, Turcis liberam facultatem fecerunt, ut eorum reliquias persequerentur, ac si magnæ febres ac tabes, mortem antecedant. Præterea quis eos conciliaturus est, ac suavorum ut oblivioni traditis, quibus se mutuo malis afficiunt, nostri causa conveniant ad deliberandum? Aut ergo seditionibus divisi, ne se ipsi quidem juvare poterunt, aut antequam omnino concordiam ineant, in nos moturos exspectare debemus. Sed et his exceptis, ne nostras quidem calamitates, eorum video exspectaturas auxilium. Quamquam enim nunc ipso die electos legatos proficiisci compellimus, vix anno sequenti incepturi sumus exspectare auxilium. Sin autem Deus hocce autumno auxilium non mittat, scitis omnes in quantæ tempestatis procinctu simus. Taceo, quod nec illi unquam adducendi sunt, ut velint in Turcos bellum suscipere, homines impii, piorum causa, adversus eos quibus mala eadem communia sint.

Enimvero dicat forsitan obiter quispiam: Quidnam in Mysis ac Tribalis causari habeas, similibus nobis hominibus, ac Deo addictis, quique multa nobiscum multis occasionibus negotia gesserint, nec sint procul dissiti, ut multum legatis tempus mutuis responsionibus insumendum sit? Equidem nihil contra opponerem, essemque libens et ipse assensusurus, ut viris, una cum pietate, ac eo quod notos habeamus; reliqua suppeterent, quæ iis insint, diximus oportere, qui pro nobis puganturi sunt. Sane quidem pius oportet ac fideles esse, qui bellum sociale initari sunt, quam ut dotem excipias, majus ab eis damnum futurum pronuntio, quam si palam hostes exstiterint. Satis vero esse virtutem ad negotia proposita, haud unquam dicam, nisi quis Deo constitutum velit, ut insolita nos ratione ac prodigio salvos faciat: quin necesse affirmo, ut quidquam velimus socios juvare, communitium alium ad bellum suppeterent. Nunc autem earum gentium paupertatem conspiciatis, utque ne apud se quidem sedentibus ac quietis, necessarius communitus sit: ut item levi occasione facile solvant quæ visa erant, ipsaque adeo si qua jureju-

σχεδόν ταῦτ' ἐστίν. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα τῶν ἀκριβέστερον προσαχόντων τοῖς ἐράγμασιν ἂν εἰρημίαν. Τίνας τοίνυν τοιοῦτους ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων πραγμάτων κολέσομεν; Τίνας πάντων ἢ τῶν γε πλείστων ἕνεκα νομιεῦμαι ἀξιόχρους ἀνταγωνιστάς; Τίς χρὴ θαρρόσοντας ἡμᾶς αὐτοὺς ἐγχειρίζειν; Εἰ γὰρ ἡμεῖς ἀπλῶς πρὸς τὰς συμφορὰς; καταπλαγέντες ἐξέστημεν, πάντως ἐτέρους ὁ καιρὸς περιμένει, καὶ εἰς τὴν ἡμῖν προσήκουσαν τάξιν καλεῖ. Σκύθας τις ἴσως ἐρεῖ, τοὺς οὐκέτ' ὄντας, καὶ τοὺς οὐχ ἤτεον, εἰ δύναιντο, μὴ βουλησομένους, ἢ μὴ δυνασομένους, εἰ βούλοιντο, καὶ οἷς τῆς βοηθείας μισθὸν, οὐδ' ἂν τοὺς παρ' ἡμῖν λίθους ἐξαργυρισθέντας ἀρκέσαι νομίζω; Ἄλλ' ὑπὸ τούτων πρῶτον ἀκούω τὴν χώραν ἡμῶν ἀνάστατον γεγενῆσθαι. Αἱ γὰρ τῶν παρ' αὐτοῖς μυριάρχων καθ' ἕκαστον ἔτος ἐμβολαί, σωματικῶν τὰς πόλεις κενώσασα, καὶ τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν αὐταῖς περιθεῖσαι, παρέσχοντο τοῖς Τούρκοις; ἄδειαν τοῖς ἐκείνων λειψάνοις ἐπέσειλθεῖν· ὥσπερ σώματος τελευτῆς, πυρετῶν μεγάλων ἢ φθόρης ἡγησασμένων. Ἄλλως τε τίς ὁ διαλλάξων αὐτούς, καὶ πείσων, ὧν ἀλλήλους κακίζουσιν· ἐπιλαθομένους, ὅπερ ἡμῶν συνελθόντας βουλευέσθαι; Ἡ τοίνυν στασιάζοντες οὐδ' αὐτοῖς ἔξουσι βοηθεῖν, ἢ πρῶν καθαρῶς ὁμονοῆσαι, ἐφ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἤξειν χρὴ προσδοκᾶν. Χωρὶς δὲ τούτων οὐδὲ τὰς ἡμετέρας συμφορὰς τὴν παρ' ἐκείνων βοήθειαν ἀναμενούσας ὀρῶ. Εἰ γὰρ αὐθιμαρῶν τοὺς πρέσβεις χειροτονήσαντες ἀναγκάζομεν ἐξίέναι, μόλις εἰς τοῦπιόν ἔτος ἀρξόμεθα τὴν συμαχίαν ἐλπίζειν. Ἡμῖν δ' ἂν μὴ τούτου τοῦ μετοπίρου βοήθειαν ὁ θεὸς ἐπιπέμψῃ, ἵστε πάντες οἷον προσδοκῶμεν χειμῶνα. Καὶ παραλείπω τὸ μὴδ' ἂν ποτ' ἐκείνους ὑπὲρ ἡμῶν προελθεῖναι κολεμῆσαι τοῖς Τούρκοις· ἀνθρώπους ἀσθεῖς ὑπὲρ εὐσεβῶν τοῖς τῶν ὁμοίων αὐτοῖς κεκοινωνηκόσι κακῶν.

Τί δ' ἂν ἔχοις Μυσοὺς καὶ Τριβαλοὺς αἰτιάσαι, παρελθὼν τις ἴσως ἐρεῖ, ἀνθρώπους ὁμοίους ἡμῖν, καὶ τῷ θεῷ προσκεκλιμένους, καὶ πολλῶν ἐν πολλοῖς καιροῖς πραγμάτων κεκοινωνηκότας ἡμῖν, καὶ μηδὲ πῶρρῳ δ' ὀφεισμένους, ὥστε χρόνου δεῖν τοῖς παρ' ἀλλήλων πρέσβει πρὸς τὰς ἀποκρίσεις; Οὐδὲν εἶπον ἂν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἂν συνείπον, εἰ μετὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ τοῦ γ' ὠρίμου; ἡμῖν εἶναι, καὶ ἄλλα τοῖς ἀνδράσι προσῆν, ὧν μεταίνα δεῖν τοῖς ὑπὲρ ἡμῶν ἀγωνιουμένοις ἐλέγομεν. Εὐσεβεῖς μὲν γὰρ εἶναι δεῖ τοὺς μεθ' ἡμῶν παρταζόμενους, καὶ τοῦτο χωρὶς μερίζω φημί τὴν παρ' αὐτῶν ἕσσεσθαι βλάβην, ἢ εἰ φαναρῶς ἐπαλέσθων. Ἄρκειν δὲ πρὸς τὰ παρόντα τὴν ἀρετὴν ταύτην οὐκ ἂν εἴποιμι, ἕως ἂν μὴ παρὰ δόξαν ὁ θεὸς ἡμᾶς σώσειν ἐθέλῃ· ἀλλ' ἀνάγκη, καὶ ἄλλα πολλὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἔχειν πλεονεκτήματα, εἰ μέλλοιεν ὑπελεῖν τοὺς συμαχοὺς. Νυνὶ δ' ὁρᾶτε τὴν τῶν ἔθνῶν τούτων πενίαν, καὶ ὦ; οὐδ' αὐτοῦ που καθημένοις ἀρκεῖ τὰ ὄντα· καὶ ὦ; μικρὰ προφάσει λύειν οὐκ ὀκνοῦσι τὰ ἔγνωσμένα· μάλλον δὲ τὰ ὁμοιοσμένα. Ὑπεροφίους δὲ στρατίας τίς ἔγνω τούτους ἐστρατευμένους; μάλλον δὲ τίς ὄλω; αὐτῶν ποτε μνήμη γέγονεν ἐν τῷ βίῳ;

οὐ γὰρ, εἰ μὴ καὶ αὐτοὶ ταῖς ἡμετέραις συμφοραῖς ἀπερχήσαντο, καὶ τὴν πρὸς τοὺς βαρβάρους τούτους ἀσχολίαν πλεονεξίας καιρὸν ἡγησάμενοι, πολλὰ τῶν ἡμετέρων παρέσπασαν, καὶ νῦν ἄν, ὡσπερ καὶ τὸ πρῶτον, ὑπὸ τῶν ἡμετέρον ζυγῶν ἔζων· καὶ δεσπότας ἡμᾶς μετὰ τῶν ἄλλων ἦδεσαν· καὶ αὐτοὶ· ὁ καὶ μᾶλλον δεδοικότας, οὐ ποτὲ φημι τούτους λυσιτελήσειν ἡμῖν. Ἰσασί γάρ, ἂν τὰ δίκαια κρίνειν ἐθέλωσιν, ὡς πολλὰ τῶν ἡμετέρων κατέσχον, τῶν κωλύοντων οὐκ ὄντων· ὧν πρὸς ἄλλους μὲν ἡμῶν ἐχόντων τὸν νοῦν, κύριοι νομίζουσιν ἔσεσθαι· ἀναπνεύσαι δὲ, πᾶσα ἀνάγκη ἢ ἀποδοῦναι, ἢ τοῦτο μὴ βουλομένου, πράγματα ἔχειν, καὶ πόλεμον δέξασθαι, καὶ περὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς κινδυνεύοντα. Θυκοῦν βούλοιντ' ἂν εἰς τὰς τύχης ἀδηλίας ἐμπέπτειν· καὶ παρὼν κερδαίνειν, ἀναγκασθῆναι ποτε καὶ τῶν ἰδίων ἀφίστασθαι. Ἄλλα τὴν ἡμετέραν κακοπραγίαν τεύχος αὐτοῖς εἶναι νομίζουσι, πρὸς τὸ μὴ τι παθεῖν ἂν αὐτοὺς, ἂν ποτ' ἀνευγαλῆν δυνήθωμεν. Ἡὼς οὖν τὰς παρούσας τύχας συνεπικουφιοῦσιν ἡμῖν, οἳ γ' αἰεὶ ταύτας ἀξέσθαι συνεχῶς εὐξαινέτω· ἂν;

si quando nobis facultas emergendi fiat, accipiant. Quibus semper in votis sit ut continue augeant?

Καὶ οἷ ταῦτ' οὐκ ἐκ λογισμῶν μόνον συμβαίνει, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πράγματα ἀποβλέπουσιν, ἔξεστι τοῖς εἰρημένοις συντίθεσθαι. Ἀναμνήσθητε διὰ πόρων πρεσβειῶν πρὸς ἀμφοτέρους περὶ τῆς συμμαχίας διειλίχθητε ταύτης, ποσάκις αὐτοὺς καὶ εὐσεβείας καὶ κοινῶν ἰερῶν, καὶ τῆς ἄλλης ἀνεμνήσατε κοινῶς. Ἄρ' οὖν ἐκινήθησαν· ἢ τῶν ἡμετέρων γούν, εἰ τι βιάσασθαι οἶοι τ' ἦσαν, ἀπέσχοντο; Καὶ μὴν ἡμῶν ὑπὸ τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους κατακλυζομένου πολέμου, καὶ τσοσάτης τραγωδίας ἡμᾶς περιστώσας, Τριβαλοὶ τὰς βῆν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων περιιόντες ὑπήγοντο· τὰς δὲ, στρατεύματα περικαθίζοντες, καὶ μηχανήματα προσάγοντες, ἤρουν· τὰς δὲ καὶ λιμῶν παρεστῆσαντο. Τὴν δὲ Μυσῶν ὠμότητα χαλεπὸν ἑτέρῳ τῷ παραβαλεῖν· οἳ γὰρ τὰς χειμαζομένας τῶν ἡμετέρων πόλεων τσοσούτ' ἀπέχον ἀνέχειν, ὥστε τὰς μὲν ἐπράττον, ὅπως ῥῆθον ἁλώσονται, τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἠδύνατο, τὸ μήτε σίτου μεταδιδῶναι ταῦτα πεινώσας, αὐτοὺς ἐν ἀφθύνῳ διάγοντας· τὰς δ' αὐτοὶ, στρατεύματα πέμποντες καὶ στρατηγούς οικεῖους, ἀνέστησαν· καὶ τὰ μὲν τεῖχη δι' ἑαυτῶν εἶχον, καὶ φρουράς αὐτοῖς οικείας ἐγκαθίστασαν· τοὺς δὲ τάλαιπῶρους οἰκητορας αἰεὶ δουλεύουσιν ἀπήγον εἰς τὴν αὐτῶν. Καὶ νῦν ὁμῶν ὁμοῦ μὲν ταῖς ἡμετέραις πόλεσιν ἄλλας οὔτοι συνοικίας ἐπὶ τῆς αὐτῶν φικισαν δι' αὐτῶν· φόρους δὲ τσοσούτους ἐκλέγουσιν, ὅσων οὐδ' ἂν τὸ πολλοστὸν εἰσέπραξεν ἢ τῶν βαρβάρων ἀπανθρωπία. Καίτοι ταῦτα ποιοῦντες, οὐχ ἡμᾶς μὲν ἠδίκουν, αὐτοῖς δὲ συνοίσοντα ἐδουλεύοντο· ἀλλὰ τσοσούτων τοῦ πρὸς ἡμᾶς μέσου· αὐτοὺς περιῆν, ὡσθ' ὑπὲρ τοῦ τὰ ἡμετέρα κακοῦν ἤροῦντο καὶ αὐτοὶ τὰ οικεῖα προσάπολλῶναι. Ἄ; γὰρ ἡμετέρας αὐτοὶ διώκοντες πόλεις, αὐταὶ τῆς τούτων ἀντὶ τεύχους ἐγίνοντο· καὶ τοῖς βαρβάροι; ἀσχολίαν παρέχουσαι, μέλλειν ἐποίουν αὐτοῖς τὸ κακὸν, ἀντὶ τοῦ παρῆναι. Δῆλον δὲ· τοῦ

A rando firmaverant. Ad externas autem expeditiones, quis eos novit eduxisse? quin omnino, quæ eorum unquam memoria fuit in sæculo? qui nimirum, nisi et ipsi nostris infortunii abusi, nostramque cum Barbaris occupationem, injuriæ tempus rati, multa e nostris abstraxissent, nunc quoque, uti prius, nostro viverent jugo mancipati, nosque dominos, una cum aliis, ipsi quoque scirent, quos eos potius metuentes, haud unquam nostris rebus dicam consulturos. Sciunt enim ut justa judicare velint, multa e nostris injuria occupasse, cum nulli essent qui prohiberent: quorum se dominos fore arbitrantur, dum ipsi interim aliis intendimus animum. Sin autem respirare contingat, necessarium omnino, ut aut reddant, aut nisi velint, negotia habeant, ac bellum suscipiant, idemque atque a principio periculum adeant. Haud ergo incerta fortunæ tentare vellint, ac cum lucri occasio suppetat, cogi quæodoque ut sua ipsi dimiserint. Quin rerum nostrarum malam aleam, muri loco sibi ducunt, ut ne quid mali, Qui ergo præsentī fortunæ levamen sint allaturi,

Quod autem ista non a solis cogitationibus accidant, sed et ipsas res spectent, ex præfatis licet conficere. Memores estis, quot ad utrosque destinatis legatis, de hac belli societate locuti estis? Quoties eis et pietatem, et sacra communia, reliqua que commencia, in memoriam revocastis? Ergo propterea moti sunt, aut siquid per vim licuit nocere, a nostris abstinuerunt? Enimvero, barbarico obrutis bello, ac cum tanta nos malorum circumstaret tragoedia, Tribali, alias quidem circumveuntes Macedoniae urbes defectione tentabant; alias admotis exercitiibus ac machinis occupabant, alias denique in famis angustias mittebant. Mysorum autem crudelitatem, vix habeas cui alii comparaveris. Tantum plane aberat, ut ne jactatis tempestate nostris urbibus præsidio essent, ut alias quidem, quo facile caperentur, venderent. Hoc enim iis promptum erat, quod fame pressis necessariam annonam, commeatu ipsi affluentes, non impertirent, alias sibimet ipsi submisso milite ac ducibus, proprias assererent, ac quidem per se ipsi muros tenebant, ac propria constituebant præsidia, miseros autem incolas, perpetuæ jugo servitutis addictos, a patria abducebant. Sed et modo, nostris cognomina urbibus oppida in suis ipsi sedibus per eos exstruxerunt, tamque immensa vectigalia colligunt, ut ne exigendis Barbarorum inumanitas nullis partibus ad ea accedat. Tametsi hæc agentes, haud ita habebant, ut nos quidem læderent, sibi autem quod e re esset consulenter: quin imo ea in nos ferebantur odii exsuperantia, ut modo nocerent nostris, sua ipsi libentes pariter perderent. Quas enim illi nostras dissiparunt urbes, eorum sedibus muri loco erant, Barbarosque occupantes, futurum eis, loco præsentis malum faciebant. Ac liquet: iis enim destructis, jam

quidem Trinabum muniunt, aliaque obsessæ urbi præsidio futura inducunt, sic liquido quod interjacet Mysorum est præda, Barbari autem, liberius eorum invadent terras, quam colant suas, nuncque alias ipsi quærunt sedes, tanquam nihil ab hostium sedibus suas differre credant.

Hosne ergo, rogo te, belli socios vocaturi sumus, quibus si quid nobis infortunii accidat, commodo sit cessurum, quosque malis nostris, omnes pro vectos sciant? Cæterum quid ea dixi? Optimus enim noster imperator, post multas legationes ac collatos sermones, quibus in belli societatem adducendos sperabat, ipsum filium, imperii futurum successorem, ad nuptiarum fœdera cum principis Mysorum filia, putans sic pellicendum, adegit. Atqui sciunt omnes, quam hoc conjugium, imperatori quidem dedecori fuerit, ac abjectioni, quamque illi gloriæ ac splendori. Ergone tanta ab imperatore gratia donati, reverti sunt beneficium, ac vel minimum quid ad remunerationis speciem conferre cogitarunt? Haud plane: tametsi necdum conciliata affinitate, omnia pollicebantur; ac quotquot promissa firmantibus eorum sacramentis adhibebant animum, optimum iniisse consilium imperatorem affirmarent. Enimvero cum necessitas vocaret, ne navim, ne equitem, ne simplicem militem, ne unum obolum protulerunt: quin ita in finem usque improbe sibi agendum putaverunt, ut cum imperator in Illyricum ac Pannoniam proficisci decrevisset, ipseque per viros inducere ut vindicando auxilia darent; primum quidem illi nihil non moverint, quibus ab ejusmodi optimo consilio retrahendum sperarent: ubi autem minime persuasissent annuerint quidem, ac recte habere quod consultum esset fassi sint; quam cito tamen quas inde licuisset adducentem copias, reverti monuerint; quod reliquum videretur adjecturos se, ac alacres sociali bello futuros, ejusque gratia nihil non molituros. Atque hæc quidem illi pollicebantur. Num autem verbis res responderint, certo nosse licet, ex iis quæ acciderunt. Olim enim Barbari veniente imperatore pœnas dedissent, nisi illi sociis ac commilitonibus vias interclusissent, inque nos æstate, nihil jam timentes Barbaros immississent. Quamobrem si quis rerum præsentem statum moleste habet, malorum eis imputet causam. Atque adeo, ut illi voluissent promissis stare, non modis omnibus res confundere ac pessumdare, olim nos a Barbarorum injuria liberi ageremus, omnique tranquillitate urbes incoleremus.

Quis ergo, nisi iusanus est, vel modicum quid ab illis speraverit, quibus nostra mala, sua ipsorum salute chariora sint ac studiosius quæsitata? Siquidem ergo ut Scythas nobis auxiliaturos speremus, vanum est; ut Tribalos ridiculum; ut Mysos nihil ad spem commodum, nostri vero quorum pridem virtus defecta sit, nulla ratio habenda est, quem præsentem deinceps negotio auxiliatorem vo-

των γὰρ καθρημένων, Τρίναβον μὲν ᾗδῃ τειχιζοῦσι, καὶ τὰλλ' ὧν δεῖ τοῖς πολιορκουμένοις, εἰσάγουσι· οὕτως ἀντικρυς Μυσῶν λεία τὸ μεταξύ. Οἱ δὲ βάρβαροι μετὰ πλείονος ἐπίσται τὴν αὐτῶν, ἢ οἰκοῦσι τὴν αὐτῶν· καὶ νῦν ἄλλην ζητοῦσιν ἣν οἰκήσουσι γῆν· ὡς τὴν γε Ἰβλίαν οὐδὲν τῆς πολέμιας πεπιστεύκασι διαφέρειν.

Τούτους τοίνυν, εἰπέ μοι, καλέσομεν συμμάχους, οἷς, ἂν τι παίσωμεν, εὐρήμα γίνεται, καὶ οὐδ' ἀπαντες ἴσασιν ἐκ τῶν ἡμετέρων κακῶν ᾗδῃζόμενους; Καίτοι τί ταῦτα εἶπον; Ὁ γὰρ πάντα ἀριτερος βασιλεὺς, ὁ ἡμέτερος, λέγω, μετὰ πολλὰς πρεσβείας καὶ λόγους, οἷς; ἤλπισεν αὐτοὺς εἰς τὴν συμμαχίαν προσάξεσθαι, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μετ' αὐτὸν βασιλέα, τὴν θυγατέρα τοῦ Μυσῶν ἄρχοντο; ἠνάγκασε γυναῖκα λαβεῖν, ταύτη μᾶλλον οἰόμενος αὐτὸν ἐφέλκεσθαι. Κίχιοι πάντες ἴσασιν, ὅσῃν ὁ γάμος οὗτος τῷ βασιλεῖ μὲν ἀδοξίαν καὶ ταπεινότητα, ἐκαίῃ δὲ εὐκλείαν ἤνεγκεν. Ἄρ' οὖν τοιαύτης αὐτοῖς χάριτος τοῦ βασιλέως; ὑπάρξαντος, ἠσχύνθησαν τὴν εὐεργεσίαν, καὶ τι καὶ παρ' αὐτῶν σχῆμα γοῦν ἀμοιβῆς ἔχον γενέσθαι διενόηθησαν; Οὐδὲ μὲν. Καίτοι πρὸ τῆς κηδείας πάνθ' ὑπισχνοῦντο· καὶ πάντες εἰς οὐδ' ὑπὲρ τούτων ὤμνυσαν ὄρκους ὀρώντες, καλῶς ἐφασκον βεβουλευσθαι τὸν βασιλέα. Ἄλλὰ τῆς χρείας καλούσης, οὐκ ναῦν, οὐκ ἰππέα, οὐκ ὀπλίτην ψιλὸν, οὐκ ὀβολὸν ἓνα προείντο· ἀλλ' οὕτω διὰ τέλους ἀγνωμονεῖν φροντο δεῖν, ὡς καὶ τοῦ βασιλέως ἐπ' Ἰλλυριῶν καὶ Παίονας ἀποδημεῖν ἐγνωκότες, καὶ δι' αὐτοῦ πείθειν ἐπιχειροῦντος ἀμύνειν αὐτῷ, αὐτοὶ πρῶτον μὲν πάντ' ἐκίνουν, δι' ὧν ἤλπιζον αὐτὸν ἀποστήσειν τῶν καλῶς ἐγνωσμένων· ὡς δ' οὐκ ἔπειθον, ἐνδύντες, καὶ καλῶς ἔχειν εἰπόντες τὰ βεβουλευμένα, τὴν ταχίστην ἀναστρέφειν παρήνουν, ὅσῃν ἂν δύνηται δύναμιν ἐπαγόμενον· τὴν δὲ λοιπὴν προσθήσειν αὐτοῦς, καὶ συμπροθυμῆσθαι, καὶ πάντα πράξειν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ταῦτα μὲν ἦσαν ἐν οἷς ὑπισχνοῦντο· εἰ δ' οἷς ἔλεγον, καὶ τὰ ἀπὸ τῶν πραγμάτων συνέβη, ἔξεστιν ἐκ τῶν ἀποδόντων τὴν μαρτυρίαν λαμβάνειν. Πάλαι γὰρ ἂν δίκην ἔδοσαν οἱ βάρβαροι τοῦ βασιλέως ἐλθόντος, εἰ μὴ τοῖς συμμάχοις οὗτοι τὰς διόδους ἀπέκλεισαν, καὶ τοὺς βαρβάρους ἡμῖν τοῦ θέρους ἐπήγαγον, οὐδένα λοιπὸν δεδιότας. Ἄσπ' εἰ τις ἀχθεταὶ τοῖς παροῦσι, τούτοις τὴν αἰτίαν τῶν κακῶν λογιζέσθω. Ὡς εἰ γ' ἐμμένειν οὗτοι τοῖς ὑπεσχημένοις ἐδούλοντο, καὶ μὴ πάντα τρόπον συγγεῖν καὶ διαφθεῖρειν τὰ πράγματα, πάλαι ἂν ἡμεῖς τῆς τῶν βαρβάρων ὑδρεως ἀπηλλάγμεθα, καὶ μεθ' ἡσυχίας τὰς πόλεις ψυχοῦμεν.

Τίς οὖν, εἴ τις μὴ μαίνοιτο, μέτριον ἂν τι παρὰ τούτων ἐλπίσαι, οἷς τὰ ἡμέτερα κακὰ τῆς αὐτῶν σωτηρίας μᾶλλον σπουδάζεται; Οὐκοῦν εἰ τὸ Σκυθίας μὲν ἡμῖν βοηθεῖν ἔωλον, γέλως δὲ ἡ Τριβαλῶν συμμαχία, ἀνέλπιστα δὲ τὰ Μυσῶν, ἡμᾶς δ' αὖ οὐδὲ προσιογιζέσθαι χρὴ πάλαι ἀπειρηκότες· τίνα λοιπὸν καλέσομεν σύμμαχον ἐπὶ τὰ παρόντα; Οὐ γὰρ δήπου Μασσαγέτας ἀξιώσομεν δεῦρ' ἔχειν, μετασχήσοντας

τοῦ πολέμου· ἢ πρὸς τοὺς τὴν ἕξω Στηλῶν θάλατταν οἰκούντας πέμφομεν πρέσβεις; Συμβούλου δ' εἶναι οὐ τοῖς μὲν ὑπ' ἄλλων λεγομένοις ἐπιτιμᾶν, αὐτὸν δ' ἂν συνοίσει μὴ λέγειν· ἀλλ' ἀντιπρόντα τοῖς οὐ καλῶς δοκοῦσιν εἰρησθαι πρότερον, αὐτὸν ὑστερον τῇ γνώμῃ κρατεῖν. Καίτοι ἀντεροῦσιν οἱ μὴδὲν ἕτερον ἐν τῇ πόλει συμβουλεύειν σκοποῦντες, ἢ ὅπως τοῖς μὴ τὰ δοκοῦντ' αὐτοῖς λέγουσιν ἀντεροῦσιν.

contradicturi, qui nihil aliud in civitate deliberant ac consilii ineunt, quam ut iis, qui minus placen-

τῆ δὲ πρῶτον μὲν, ὧ ἄνδρες, ἀξιώσαιμ' αὐτοὺς λέγειν, εἴ τι τοῖς εἰρημένοις ἐπιτιμῶσι, καὶ δεῖκνύειν ἢ ὡς οὐχ ἕκαστον τῶν ἀπρηθ' ἠμῶν προσεῖναι δεῖ τοῖς ἡμῖν συμμαχῆσουσιν· ἢ ἐγὼ τοὺς ὑπ' αὐτῶν λεγομένους συκοφαντῶ, καὶ χρησίμους ἔσομένους τῇ πόλει, πονηροὺς ἀποφαίνω. Εἰ δὲ μηδὲτερον ποιεῖν ἐβλήσουσιν, ὅπερ ἡμῖν ἐγκαλοῦσιν, αὐτοὶ πρότερον πείσονται, καὶ δόξουσιν ἡμῖν ἀντιλέγειν, οὐδεμίαν αὐτοὶ γνώμην εἰσφέροντες. Εἰ δ' ἀμφοτέρω καλῶς εἰρηται παρ' ἡμῶν, λείπεται σκοπεῖν ἐν κοινῷ, τίνας οὐ πρὸς τὰ παρόντα τῇ πόλει λυσιστελήσοντας. Οὐ μὲν ἄλλ' ἵνα μὴ δοκῶ λόγον ἄλλως μόνον εἶναι τὰ παρ' ἡμῶν, τῶν δὲ πραγμάτων ἕκων δεῖ ἀπορίαν ἀφίστασθαι, ἐρῶ τὰ δοκοῦντα· τοσοῦτον ἡμῶν δεηθεῖς, μὴ πρότερον θορυβεῖν, εἴ τι παρὰ τὴν δοκοῦν ἡμῖν ἢ συμβουλή περιέξει· ἀλλ' ἀνασχομένους τῶν λοιπῶν, τότε ἢ συνθέσθαι, ἢ τοῖς καιροῖς ἄλλο τι χρησιμώτερον ἐξευρίσκειν περιᾶσθαι. Οὐκ ἀπορίᾳ συμάχων ἐπὶ τοῦτ' ἀφίγμεθα, ὧ ἄνδρες, οὐ· ἀλλ' ἕτερα τῶν παρόντων κακῶν ἡμῖν γέγονεν αἷτια· ἂν τῆς πολιτείας κρατήσαντα, καὶ συμμαχεῖν δυναμένους ἑτέροις ἡμᾶς, νῦν τοὺς βοηθήσαντας περιόντας ἀναγκάζει ζητεῖν. Σύμμαχοι δ' ἡμῖν εἰσι καὶ πολλοὶ καὶ καλοὶ καὶ τοσοῦτον ἀχθόμενοι τοῖς ἡμετέροις κακοῖς, ὅσον ἡμᾶς ἔγωγ' ἂν εὐδαίμων ἡμῖν αὐτοῖς συναλγεῖν. Εἴπω τίνας· κελύετε, καὶ οὐκ ὀργισθε.

lestē ferant, ut sic nos ipse optem nostra ferro, ac nobis condolere. Dicam homines, jubete, ac iras continete.

Τοὺς νῦν ἤκοντας Ῥωμαίους φημι καὶ τὰ ἐκείνων ὄπλα, καὶ τὴν ἀνδρίαν· ὃ καὶ θαυμάζω εἰ καὶ τοῦνομα γοῦν οὐχ ἱκανὸν ἡμῖν διαλλάττειν τοῖς ἄνδρας. Σκέψασθε τοῖνον, εἰ τίνας τῶν προσηρμένων ἐνδοῖ τοῖς συμάχοις ἡμῖν, μᾶλλον δ' εἰ μὴ πρὸς πάντα μετὰ τοῦ περιόντος ἀρκοῦσιν. Οὐκοῦν ὅθεν τῆξάμην, ἀπὸ τοῦ κοινῷ δηλονότι προσρήματος, ποιήσομαι τὴν ἀρχήν. Τίνας Ῥωμαίους Ῥωμαίων οἰκίωτεροι σύμμαχοι; ἢ τίνας ἀξιοπιστότεροι τῶν τὴν αὐτὴν ἔχόντων πατρίδα; Ἡ γὰρ ἐκείνων πόλις τῆς ἡμετέρας μητροπόλις γέγονε· καὶ τοῖς ἀποίκους κοινωνήσατα τῆς ἐπωνυμίας, ἐκείνη μὲν ὡσπερ τις πρόβολος ἐμεινεν ἐπὶ τῆς ἐσπέρας· ἡμᾶς δὲ τῆς Ἀσίας ἡγετομένους ἐξέπεμψεν· ὡσθ' ἕνα μὲν δῆμον ἡμᾶς, τὰ κάκεινους δοκεῖν, μίαν δὲ πόλιν ἀμφοτέρας, ἐν ἀποίκου καὶ μητροπόλεως σχήματι τεταγμένας· μὴδὲν δὲ εἶναι τὸ διαιροῦν, πλὴν ὅσον τὴν μὲν Ῥωμύλιος ἰδρύσατο· τὴν δ' ὅ τὴν ἐκείνου βασιλείαν διαδεξάμενος ἔπηξε Κωνσταντίνος. Ἀλλὰ μὴ αὐτὸν τε Κωνσταντίνον, οὐ πάντα τὰ ἡμέτερα ἡρηται,

A caverimus? Num forte Ma: sagetas huc adessee rogabimus, inque belli societatem venire? vel nuntios ad eos mittemus, qui insulas ac mare extra Columnas habitant? Porro autem consiljarii sit, non ut ab aliis dicta vituperaverit, nihil vero ipse quod e re sit, ac conducibile dixerit, sed magis, ut prius refutatis quæ non bene dicta videntur, ipse postmodum sententia superaverit: tametsi sunt ac consilii ineunt, quam ut iis, qui minus placen-

Ego autem, auditores, eos primum edicere rogaverim, num quid in præfatis reprehendendum habeant, ostendantque, aut non necesse esse ut hæc omnia adsint, belli nobis futuris sociis, vel ego, quos illi dixerint in crimen vocabo, urbiq̄ue utiles existimatos malos pronuntiabo. Sin autem neutrum velint præstare, ipsi prius causa cadent, videbunturque nobis contradicere, cum nullam ipsi sententiam inferant. Quod si bene et ut par erat, utraque diximus, reliquum est communi deliberemus consilio, quinam rerum præsentī statu, futuri sint urbi utiles. Enimvero, ut ne nudum temere sermonem effutire videar, libensque præ consilii inopia a rebus memet abstrahere, dicam quæ videntur, hoc tantum rogans, ut siquid concilium a yestro alienum sensu complectatur, non prius tumultum cieatis, sed exspectetis reliqua, tumque vel præbeatīs assensum, vel aliud quidpiam congruum magis temporibus invenire tentetis. Non belli sociorum defectu, auditores, in eam statam redacti sumus. Minime gentium; verum alia nobis ut in hæc mala incideremus, in causa exstiterunt, eaque occupantia republicam, cum tales essemus, qui belli socii aliis auxiliari possemus, eo nos compulere, ut omni parte auxiliosos quærere necessum habeamus. Porro nobis sunt belli socii, ilque multi ac boni, quique adeo nostra mala mo-

Venientes nunc Romanos dico eorumque arma ac fortitudinem: ac mirum, ni ipsum nomen, viros vobis conciliet. Pensate ergo, num quid eorum quæ prædiximus, belli nobis sociis desit; quin potius num abunde omnibus, quibus quis auxilietur, præditi sint. Itaque unde cœpi, a communi, inquam, appellatione, inde ducam exordium. Quosnam Romani Romanis magis necessarios socios habeant? Quosnam vero ad fidem comparationes, quam qui habent eandem patriam? Eorum namque civitas, nostræ metropolis est; cumque coloniæ commune impertisset nomen, ipsa quidem velut propugnaculum in Occidente mansit; nos vero, qui Asiæ præessemus, emisit, ut plane utrique, unus idemque populus videamur; amhæque urbes urbs eadem, pro coloniæ ac metropolis ratione: nihilque sit quod distinguat, excepto ut alteram quidem Romulus fundaverit, alteram vero, ejus imperii successor Constantinus condiderit. Quin et Constantinum a quo omnia nostra pendent, sciunt omnes

Romanum existisse, ac quam condidit urbem, patriæ cognomen tribuentem, honorasse. Hoc enim universis studebat, ut ambas, ut ita dicam, velut commisceret urbes: ut nedum unam ipsam ambabus imperare hæud satis arbitraretur, utque in utraque imperii sedem poneret; nisi abunde iisdem urbes nominibus censerentur, quo vix non ambæ, una civitas essent. Mox ergo ac eam condidisset, una cum nominis appellatione, Romæ etiam dignitas in urbem illata est; senatusque Romanus huc commigravit, novam Romam honestans, quique commigraverant, majorum nostrorum parentes extiterunt.

Idipsum vero quod attinet ad imperatorum proles servabatur, urbisque conditor apud nos, filios præcebat, inque ea illos constituens, qui ejus imperio successerit: erant imperium eis cum urbe iradebat: Romanis Romanorum sceptrum in ævum tenentibus; quos favens tempus, ad nostram usque ætatem provexit; atque utinam conservet deinceps immortale genus. At nec aliis tunc utebamur divinarum doctoribus; quin lidem nobis, tum reipublicæ, tum sacrarum ac religionis præsidēs erant, quandiu necdum scita illa veritateque apud omnes vigeant; sed tandem finis aliquis contendendi erat. Si quidem ergo multiplex communio mutua dolere vicem communicantes efficit; eademque ut fortiores, imbecillioribus auxiliatur inducit, ad quos justiori titulo confugiemus hisce omissis? haud secus ac si quis læcessitus ac male habens, alium quem appellare velit, cum adsit initer, ac auxiliari possit. Quod autem metropolis, matris habeat vicem ductis ab ipsa coloniis, nemo nescit, nisi quis propriam ipsam vocem intelligere nolit. Ostendunt vero ac probant, quæ metropoles, adversus omnes qui injuriam vellent inferre, tanquam ipsæ appeterentur, gesserunt bella: e quibus fidem amplissimam habent, multamque scriptoribus præbent segetem, quæ nostri causa adversus Barbaros isti consummavere. Ac vero miror, ut nec similibus necessitas, similes nobis socios in memoriam reducat. Quinam enim alii ad usque Syriam ac Palæstinam nostri causa Barbaros persequentes, centum millibus cadaverum ad Orontem, campum operuerunt, ac nobis gratis, quas ablatis amiseramus, urbes reddiderunt? Ac quidem ipsi exantlarunt labores; nostris vero fruenda præmia tradiderunt; libertatem pariter ac pietatem, universis Asiam incolentibus Græcis, seu fugitivam, postliminio reducentes; idque cum beneficio affecti, ne gratias quidem beneficis agerent: imo neque bello petere vererentur, modisque omnibus eos vexare, qui prompti essent omnia facere, ut ne nos ab hostibus talia pateremur.

Quisnam vero in alios referat, ut hactenus simus, sicque utcumque habeamus, præterquam in octingentos illos, qui nostrum cuidam imperatorum adherentes, sobrio illi, utque videretur, prudenti viro;

Ἄ Ῥωμαίων ἴσασι πάντες, καὶ τῇ τῆς πατρίδος ἐπινομίᾳ ἦν ἀνίστη πῶλιν τετιμηκίτα. Οὕτω γὰρ ἐβούλετο διὰ πάντων, οἶόν τ' εἶπειν, ἀμφοτέραις κερᾶσαι τὰς πόλεις ὡστ' οὐ μόνον αὐτὸν ἓνα δυνά βασιλευεῖν ἀμφοτέρων ἀρκοῦν ὑπελάμβανεν, καὶ παρ' ἑκατέρᾳ τὸν βασιλεῖον ἰδρύσασθαι θρόνον, ἀλλ' εἰ μὴ καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν αἱ πόλεις σημαίνοντο, πρὸς τὸ μίαν ἀμφοτέραις εἶναι τὰς πόλεις οὐκ ὀλίγον ἐνδεῖν. Ἄμα τε οὖν ταύτην ἰδρύετο, καὶ τῇ πόλει μετὰ τοῦ ὀνόματος συνεισφῆι καὶ τὸ τῆς Ῥώμης ἀξίωμα· καὶ ἡ Ῥωμαίων γερούσια δεῦρο μετέβαινε, τὴν νέαν κοσμησοῦσα Ῥώμην· καὶ οἱ μεταστάντες ἐγένονον τοὺς πρόγονους ἡμῶν.

Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τὰς τῶν βασιλείων γονὰς ἐτηρεῖτο· καὶ παρ' ἡμῖν ὁ τῆς πόλεως οἰκιστὴς ἔπαιδοποιεῖτο· τοὺς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ διαθεζόμενους ἐνταῦθα καθίστη· καὶ μετὰ τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ τὴν ἀρχὴν παρεδίδου, Ῥωμαίους Ῥωμαίων ἀρχουσι δι' αἰῶνος· οὗς, εὖ ποιῶν ὁ χρόνος, καὶ μέχρις ἡμῶν διεδίβασε· καὶ τηροῖ γὰρ τὸ γένος, ἀθάνατον. Οὐ μὴν οὐδ' ἑτέροις ἐχρῶμεθα τότε τῶν θείων ἐξηγηταῖς· ἀλλ' οἱ αὐτοὶ τῆς τε πολιτείας καὶ τῶν περὶ τὴν εὐσέβειαν ἡμῖν ἦσαν προστάται, ἕως οὗτω τὰ κομψὰ ταῦτα παρὰ πᾶσιν ἐκράτει· ἀλλ' ἦν τι καὶ πέρας τῆς φιλονεικίας. Οὐκοῦν εἰ τὸ πολλὰ τισιν εἶναι κοινὰ συναλγεῖν ἀλλήλοις κείθη τοὺς κοινωνοῦντας, τοῦτο δὲ καὶ τοὺς ἰσχυροτέρους ἀμύνειν παῖθει τοῖς ἀσθενεστέροις· ἐπὶ τίνας καταφευξόμεθα δικαιοτέρων, τούτους παραδραμόντες; παρεπλήσειον ὡσπερ ἂν εἰ τις προηλακισόμενος; καὶ κακῶς πάσχων, ἕτερον ἤξλου καλεῖν, τῆς μητρὸς αὐτῷ παρισταμένης, καὶ δυναμένης ἀμύνειν. Ὅτι δ' ἡ μητρόπολις τοῖς ἀποίκους ἐν μητρὸς καθίσταται σχήματι, ἀγνοεῖ μὲν οὐδεὶς, εἰ μὴ τις καὶ τῆς ἰδίας φωνῆς οὐκ ἐθέλει συνεῖναι, δηλοῦσι δὲ καὶ οἱ ὑπὲρ τῶν ἀποίκων πρὸς πάντας τοὺς πλεονεκεῖν βουλομένους τῶν μητροπόλεων ὡς ὑπὲρ αὐτῶν γινόμενοι πόλεμοι, ὧν ἀξιολογώτατοι εἰσι, καὶ πολλὴν εὐφορίαν τοῖς συγγράφουσι πρὸς τούτους, οἱ πρὸς τούτους τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ ἡμῶν τούτους διηυσημένοι. Ὁ καὶ θαυμάζω, εἰ μὴτὲ τὸ τῆς χρείας ὅμοιον τῶν ὁμοίων ἡμᾶς ἀναμιμνήσκει συμμάχων. Τίνες γάρ εἰσιν οἱ μέχρι Συρίας καὶ Παλαιστίνης ὑπὲρ ἡμῶν τοὺς βαρβάρους διώκοντες, καὶ δέκα μὲν μυριάσι νεκρῶν τὸ περὶ τὸν Ὀρόντην πεδίον καλύψαντες, ἡμῖν δὲ προῖκ' ἀποδεδωκότες, ἃς ἀφρηθήμεθα πόλεις· καὶ τοὺς μὲν πόνου; αὐτῶν ποιησάμενοι, τὰ δ' ἄθλα τοῖς ἡμετέροις δεδωκότες καρποῦσθαι· τὴν δ' ἐλευθερίαν καὶ τὴν εὐσέβειαν, πᾶσι τοῖς τὴν Ἀσίαν οἰκοῦσιν Ἕλλησιν, ὡσπερ τινὰ φυγάδα καταγαγόντες· καὶ ταῦτα τῶν εὖ πασχόντων οὐδὲ χάριν αὐτοῖς τῆς εὐεργεσίας εἰδόντων· ἀλλὰ καὶ πολεμεῖν οὐκ ὀκνοῦντων, καὶ πάντα τρόπον κακοῦντων τοὺς, ὅπερ μὴ ταῦθ' ἡμεῖς; ὑπὸ τῶν πολεμίων πεισόμεθα, πάντα ποιεῖν ἐλομένους;

Ἢ τίνας ἂν τις ἄλλους αἰτιάσατο τοῦ νῦν ἡμᾶς εἶναι καὶ ὀκνοῦν ἢ τοὺς ὀκτακοσίους ἀκείνους, οἱ βασιλεῖ τινας τῶν ἡμετέρων προσθέμενοι, σφῆρῶνι τὰ πάντα καὶ νοῦν, ὡς εἰσιν, ἔχοντι, αὐτοὶ μὲν ἀπέ-

θανον, ἀθάνατον ἐξ ὧν προσέλοντο δόξαν κτητάμενοι· ἡμεῖς δὲ πρὸς τὸ μὴ δουλεῖν αἰσχρῶς, καὶ πάντων τῶν τῆ τύχῃ ταύτῃ συγκαληρωμένων, ἀπῆλαξαν· οὐκ ἂν τι· ἀμάρτοι, πύργους τῆς ἡμετέρας αἰπῶν· ὡς εἰ μὴ σφᾶ· αὐτοὺς τότε· ἐκεῖνοι τοῖς βαρβάροις ἀνέστησαν, οὐδ' ἂν ἦν ὑπὲρ οὐνοῦν ἔδει βουλευέσθαι. Ἄλλ' ἐὼν τοῦτο γε· οἱ δ' ὀλίγω κρῆτερον τὴν Σμύρναν καταλαθόντες, καὶ τὸν λιμένα μὲν κατασχόντες, οὐ τὰ πᾶσαν τὴν ἡμετέραν ἀνίκητον πεπαιγμένα πλοῖα τῶν βαρβάρων συνηθροίζετο, τῶν δὲ βάρβαρον αὐτόθι πρὸς τοῖς τεύχεσι μαχόμενον κτείναντες, οὐ ζῶντος, οὐδὲν τῶν κακῶν ἀνέλπιστον ἦν, πῶθεν ὠρμῶντο, καὶ τίσι χαριζόμενοι τοῦτο ἔποιον; Οὕτε γὰρ Σκυθῶν τινας ἢ Μυσῶν τὰ τοιαῦτα ἐτόλμων, οὐτ' ἄλλοις πλὴν ἡμῶν βοηθήσοντες ἦγον. Οἱ γὰρ ἔλθοντες ἐκ τῶν Ἄλπεων ἔπλεον. Καὶ ὁ τῶν Συμυρναίων λιμὴν ἴστε πάντες οἶα πᾶσιν ἡμῖν ἦγειρε κύματα. Πόσον δ' ὑπὲρ τούτου καὶ σωμαίων καὶ χρημάτων πληθὸς καὶ πρότερον ἀνηλοῦσθαι δοκεῖτε, καὶ νῦν ἀναλοῦσθαι· κατ' ἔτος; Πάντως ἂν ἔσθῃ καὶ πηγὰς ἔχον ἀρχήν. Κάκεινον μὲν οἱ κίνδουνοι καὶ τὰ ἀναλώματα· ἡμῖν δὲ καθημένοις τὰ ἐντεῦθεν προογίνεται κέρδη. Τίνα δὲ λέγω ταῦτα; Τῶν αἰχμαλώτων οἱ καθημέραν ἀνασῶζόμενοι, οὐς ἀπειρήκασιν ἀριθμοῦντες, οἷς ταῦτα ἐμέλησεν ἀναγράφειν· αὐτῶν ἐμπόρων ἀναγωγαί· τὸ μὲν τῆς θαλάττης εἰργεσθαι· τὸ τὰς νήσους μὴ ἀνηρπᾶσθαι· πᾶνθ' ὄσων πρὶν ἡνευχόμεθα. Τὰ δὲ πρὸς Ἴμβρον παρ' αὐτῶν γενόμενα, πρὸς τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ὑπὲρ τίνος τις νομίσει πεπραχθαι; Ἡ κάκει τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ αὐτῶν ἀμυνομένοις, τὰ τοιαῦτα ἐπεδίδυνοντο;

gaeta sunt, per ipsam obstor veritate, cujusnam quae gratia gesta putaverit? Hicne quoque ut Barbaros sui causa ulciscerentur, talia designarunt?

Ἄλλ' οὐτ' ἐκεῖνοι πώποτε καθῆκαν εἰς τὸν Ἄδριαν, οἱ γὰρ οὐδ' Ἰσασιν, οὐθ' εὐροὶ τις ἂν Ἰταλικὸν ἀνδράποδον ἐν Ἐφέσῳ καὶ Μαγνησίῳ· ἄλλ' ἡμεῖς ἐσμέν οἱ δουλεῖοντες πανταχοῦ· ὑπὲρ ὧν ἐκεῖνοι παροξυνθέντες, ὀλίγαις τριήρεσιν ἐπιπλεύσαντες, κατέλαβον τοὺς βαρβάρους, εἰκοσι καὶ ἑκατὸν πλοῖοις ἀνδραποδιζομένους τὴν Ἴμβρον. Οἶαν δ' ἐκεῖ τούτους ὑπὲρ ἡμῶν ἀπήτησαν δίκην, Ἰσασιν οἱ μέχρι νῦν ἐκείνων μεμνημένοι τῶν ναυαγίων. Σχεδὸν γὰρ οὐδεὶς τότε λέγεται τῶν βαρβάρων διαφυγεῖν. Καὶ σιωπῶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ ληστρικὰ πλοῖα, καὶ τῶν βαρβάρων τοὺς αὐτόθι διαφθαρέντας, καὶ πάλιν τὰ πρὸς Θεσσαλίᾳ, καὶ ἱερῶν ὄρει, καὶ Ἑλλησπόντῳ, καὶ πάσαις νήσοις. Σχεδὸν γὰρ ἐκάστης ἡμέρας ἔχουσι τι λέγειν κατὰ τῶν βαρβάρων ὑπ' αὐτῶν πεπραγμένον. Οὕτως αὐτοῖς μὲν τὸ νικᾶν, ἢ ἦττα δὲ

Fr. Combefisii notæ.

(2) Eadem Cantacuzenus historiam refert, lib. III, ubi classem Rhodiorum ac aliorum Latinorum, qua Smyrna capta est, 24 triremium fuisse ait, celebratique eorum immensam fortitudinem, ut ipsa præsens Ameras non potuerit portum tutari ac urbem. Non liquet quomodo Barbarum Demetrius ibi occisum dicat, a quo tanta Græcis immineret pernicietas; nihil enim Cantacuzenus ejusmodi habet. Lubens doceret in quem imperatorem præcedens historia referri debeat, vere illa Latinis ac Occiduis, ut qua alia, gloriosa. Sed et

A ipsi quidem mortem obierant, immortali a proposito animique generositate gloriam consequentes; nos vero cum a turpi servitute, tum a reliquis huic sorti fortunæque conjunctis, liberarunt; quos vere patriæ nostræ propugnacula ac turres dicas: ut nisi se, tunc illi Barbaris objecissent, ne modo quidem esset cujus gratia deliberaremus. Atque id quidem bene; qui autem haud ita pridem Smyrnæ ceperrunt, ac portum quidem occuparunt, ubi Barbarorum classis, quæ universam terram nostram desolaverat, collecta erat; eodemque loco Barbarum ad muros pugnantem peremerunt (2), quo superstiti, nullum erat malorum genus, quod non immineret, undenam profecti erant, in quorumve gratiam, rem ejusmodi præstabant? Neque enim B Scythæ aliqui, aut Mysi talia præsumpserunt; nec ii aliis quam nobis suppetias venerunt: qui enim venerant, ab Alpibus navigarant. Scitis vero omnes, quantos universis nobis excitaverit fluctus Smyrnæ portus. Quantam vero ejus causa hominum multitudinem, quantasve opes, cum prius consumpta existimatis, etiamnumque annis singulis consumi? Plane stitisset cui vel fontes initium fuissent. Ac illi quidem periculis defuncti sunt, sumptusque fecerunt, nobis vero sedentibus, quæ inde sunt lucra, accedunt. Quænam vero hæc dico? Recepti ac salvi quotidie captivi, quibus numerandis ne sufficiebant quidem, qui perscribendis operam ponebant: mercatoribus libera navigatio, ut ne mari arceamur, ut ne hostes rapuerint insulas, quæcunque demum prius passi sumus. Quæ vero ab eis apud Imbrum gesta sunt, per ipsam obstor veritate, cujusnam quæ gratia gesta putaverit? Hicne quoque

Enimvero neque illi unquam in Adriaticum mare descenderunt, quod ne narunt quidem; nec quis servum ex Italia Ephesi ac Magnesiæ invenerit: nos vero ii sumus, qui ubique gentium servi sumus, quorum illi causa exacerbati, paucis triremibus adveeti, Barbaros ceperrunt, cum illi centum ac viginti navigiorum classe, Imbrum manciparent. Quam vero graves ab eis poenas nos ulciscentes exegerint, sciunt qui hactenus facta illis naufragia memoria retinent. Ferunt enim vix quemquam effugisse Barbarorum. Sileo piraticas in Peloponneso naves, ac Barbaros illic internecioni datos: rursumque gesta in Thessalia, monte sancto, Hellesponto ac omnibus insulis. Vix enim præterit dies, quæ non aliquid in Barbaros ab eis designatum ferat. Sic quidem ipsis, vincere; Barbaris autem vinci a

reliqua in eosdem subinde velut obiter dicta ac indicata, omnino illa præclara, ac vere Christiani pectoris cum pari magnanimitate heroum majorum nostrorum, quorum orbis sacro ejusmodi bello facinorum, theatrum fuit, præmiator, Deus ac cæli. Utinam vero tandem aliquando, ac vel sero, nepotes ac filii, vix quidquam generositate impares, ἐμφύλιον, quo discordibus nobis dilabitur res Christiana, commutaverint in vere sacrum, avitæque pietate matrem vindicare studuerint.

principio videtur obtigisse. Nec congressionem assignare liceat, qua non victores tropæa erexerint. Eumvero cum ab antiquo cœperint Barbaros prosequi odio, hactenus perseverant, ut nihil unquam fœderis ineundi meminerint: atque adeo res ejusmodi, nedum ævo hoc, nominis eis afferet claritatem; verum etiam futuro magnorum bonorum habet repromissionem. Atqui, quis certius aliquod argumentum velit, ut non ii facile, tanquam colorem sint sententiam mutaturi, quam ut diuturno adeo tempore adversus Barbaros depugnant, neque ipsi unquam inducias petierint, nec hostibus voluerint concedi, tanquam vero ab ipsa natura in eos bellum susceperint, sic eorum ruinam lucri maximi loco habent? Quod autem non nisi grandi ære talia designare potuerint, ridiculus sim ut probare tentaverim. Sciunt vero qui navales instruunt copias, nihil paucioribus indigere ad commeatum bello comparatam navim, atque indigeat una urbs tota. Tot vero illi continue instruunt classes, ut ludus quidem videatur, quam Græci miserunt expugnatum Trojam: sic velut e fontibus, pecuniae affluunt. Nec hominum quam pecuniarum minor copia. Per nationes enim, sodalitiaque ac tribus transeunt, ut videantur patria relicta alio commigrare. Quod si quis eo moveri dicat, quod nos miserantes, mala nostra suam ipsorum calamitatem ducant; quid vel parentes ampliorum in nos viscerum ostendere valeant? Sin autem, tantæ illius magnificentiae præmium, quam inde consequuntur, gloriam quærant, quandonam ii induci possint, ut levibus quibusdam ex causis belli socios deserant; qui vero non isti sint auxiliaturi, quorum salute, tantam habeant reportare gloriam? Sin denique, quod majus veriusque dicatur, quod in suis ac necessariis, quosque ut sua ipsorum membra curent, pietatem videant in discrimen vocari; atque eos qui cum ipsis ac per ipsos universis dominabantur, eorum mancipari servos, quos prius habuissent mancipia pro omnibus ipsi adierunt periculum; unum illud sibi proponentes, quo religionem sacratissimam ab impiorum injuria liberarent, quomodo non eximium quid videatur quod ab eis agitur? Aut quis illustrius possit asserere pietatis indicium? siquidem blasphemantibus Christum, divinisque ejus legibus suam ipsorum opponentibus iniquitatem, inque tantas necessitates dictos ab eo Christianos mittentibus, ut ne quidem alioqui liceat vita superstitem esse, nisi eam quis laudet corruptionem, soli se universis adversaque acie objecerunt. Ac neque civitas est; non insula; non continens, ubi non ii, illius pro pietate zeli assidue specimen edant, eos ad fletum cogentes, qui irrisioni pietatem habent. Hi sunt qui in Africa ac Carthagine numerosa triremium classe, ac pedestribus copiis Barbarorum injuriam cohobent: quique in Ægyptum moventes, illorum metropolitim igni, cadaveribus, ac ruderibus repleverint: Asiam vero sic perculserint terruerintque, ut magni æstimet

Α τοὶς βαρβάροις ἐξ ἀρχῆς συγκεκλήρωται. Καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε συμβαλλόντες οὐκ ἀνέστησαν τρόπαια. Ἄλλὰ μὴν ἀνωθεν τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους μίσους ἀρξάμενοι, δεῦρ' αἰεὶ διαγεγόνασιν, οὐδέ ποτε μνησθέντες σπονδῶν ὡς τοῦτ' αὐτοῖς οὐκ ἐνταῦθα μόνον εὐκλειαν οἶσον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἀγαθῶν μεγάλων ἔχον ἐπαγγελίαν. Καίτοι τίς ἂν ἄλλο μίζον ἔχοι τεκμήριον τοῦ τοὺς ἄνδρας μὴ ῥάδιον, ὡσπερ χροιάς, μεταβάλλειν τὰς γνώμας ἢ τοσοῦτον χρόνον πολεμοῦντας πρὸς βαρβάρους, ἀνοχὰς μὴτ' αὐτοὺς αἰτῆσαι, μῆτε θελῆσαι δοῦναι τοὺς πολεμίους· ἀλλ' ὡσπερ καὶ τὴν πρὸς ἐκείνου μᾶχην μετὰ τῆς φύσεως δεξαμένους, οὕτω τὴν ἐκείνων ἀπόπειαν ἤδιστον νομίζειν καρδῶν; Ὅτι δ' οὐκ ἀνευ χρημάτων τὰ τοιαῦτα ἂν ἠδυνήθησαν, γέλωσ μὲν ἀποδεικνύουσι πειρᾶσθαι· Ἰσασί δὲ οἱ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις ἐξαρτούμενοι, ὡς ὅσον μίξ πόλει, τοσοῦτων δεῖ καὶ μίξ νηϊ στρατιωτικῆ. Ἀποστόλους δ' ἐκεῖνοι τοσοῦτους συνεχῶς ἐξαρτῶνται, ὡς παιδιὰν τινα δοκεῖν, ἢ Ἕλληνας ἐπὶ Τροίαν ἀπέστειλαν· οὕτω τὰ χρήματ' αὐτοῖς ὡσπερ ἀπὸ πηγῶν ἐπιρρεῖ, καὶ τοῦ τῶν χρημάτων πλήθους οὐχ ἤττον τὸ τῶν σωμάτων. Κατὰ ἔθνη γὰρ καὶ κατὰ φατρίας καὶ κατὰ φυλάς διαβαλίουσιν, ὡς δοκεῖν ἄλλοσε μετοικίξασθαι, τὴν πατριδα καταλιπόντας. Τὸ δ' ἐπὶ ταῦτα κινῶν εἰ μὲν τὸ συναλγεῖν ἡμῖν εἴποι τις, καὶ συμφορὰν ποιῆσθαι τὰ ἡμέτερα πάθη, τί τοῖς γονεῦσι περὶ ἡμᾶς ἐπιδείξασθαι πλέον κατέλιπον; εἰ δὲ τὴν ἐπὶ τούτοις δόξαν ἄθλον τῆς τσοσάτης μεγαλοφυχίας ποιοῦνται, πότ' ἂν οὔτοι μικρῶν τινων ἕνεκα τοῦ; συμμάχους ἐγκαταλίποιν· ἢ πῶς οὐκ ἂν βοηθεῖν ἐκείνοις, οὐς σώσαντες, τσοσάτην οἴσεσθαι μέλλουσι δόξαν; εἰ δ' ὁ μίζον καὶ ἀληθέστερον εἴποι τις, ὡς ὀρώντες ἐν τοῖς οἰκείοις καὶ ὦν ὡς οἰκείων μελῶν κήδονται, τὴν εὐσεβείαν κινδυνεύουσαν· καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν πάντων κρατοῦντας, τοῖς πρότερον ἀνδραπόδοις ἀναγκαζομένους δουλεύειν, αὐτοὶ τὸν ὑπὲρ τῶν ὄλων ἀνεδέξαντο κίνδυνον, ἐν τούτῳ σκοποῦντες, ὅπως τὴν ἀγιωτάτην θρησκείαν τῆς τῶν ἀσεβῶν ὑβρεως ἐξαρπάσωσι· πῶς οὐχ ὑπερφύς τὸ κατ' αὐτοὺς, ἢ τί τις λαμπρότερον εὐσεβείας ἐξενέγκαι τεκμήριον; οἱ γὰρ τοῖς τὸν Χριστὸν βλασφημοῦσι, καὶ τοῖς ἐκείνου θεοῖς νόμοις τὴν παρ' ἑαυτοῖς ἀνειτάττουσιν ἀνομίαν, καὶ τοῖς ἀπ' αὐτοῦ καλουμένοις τσοσάτας περιτιθεῖσιν ἀνάγκας, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄλλως ζῆν, ἂν μὴ τις ἐκείνῃ ἐπικινή τὴν φθορὰν, μόνον πᾶσιν ἑαυτοῦς ἀντεξήγαγον. Καὶ οὐκ ἔστιν οὐ πόλις, οὐ νῆσος, οὐκ ἡπειρος, οὐ μὴ συνεχῶς; οἱ τοὶ τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἐπιδείκνυνται ζῆλον, κλαίειν ἀναγκάζοντες τοὺς τῆς εὐσεβείας καταγελλῶντας. Οὔτοι γὰρ εἰσιν οἱ πρὸς Διὸς μὲν καὶ Κερκχθόνη πολλαῖς τριήρεσι καὶ πεζῇ δυνάμει τὴν τῶν βαρβάρων ὑβριν ἀνείργοντες. Αἰγυπτίοις δὲ ἐπίστρατεύσαντες, καὶ τὴν ἐκείνων μητρόπολιν πυρὸς καὶ νεκρῶν καὶ βρειπίων ἐμπλήσαντες· Ἀσίαν δ' οὕτω πλήξαντες, ὡσ' ἀγαπᾶν εἰ μὴ τι προσπάθοι· τοὺς δ' ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ Προποντικῆ καὶ πρὸς μόνην τὴν ἀσκήν τῆς αὐτῶν δυνάμειος ἀναγκάζοντες φρίττειν. Ἄλλων δὲ τινων ὑπὲρ τὸν Κεκύασον μα-

νομένων, καὶ τῷ πυρὶ προσγόντων ἂ προσήκει Θεῷ, ὡς περ οὐκ ἄλλοις ὑπὲρ τῆς θείας δόξης προσήκον ἀγανακτεῖν, οὗτοι τοῖς ὄπλοις ἐκείνοις ἐπιπεσόντες, τὴν ἐκείνων ἐσθεσαν ἀλογίαν, ἀποικίαν τε πέμποντες, καὶ νόμους τιθήμενοι, καὶ πάντα τρέπον τὰ τῶν βαρβάρων ἐξημεροῦντες; οὕτως ἀμύχανόν τινα φροντίδα τὸ θεῖον ὑπὲρ εὐσεβείας ταῖς ἐκείνων ἐνήκε ψυχαῖς· ὥστε τοῦτ' αὐτοῖς εἶναι βίον, καὶ τοῦτο σκοπεῖν, ὅτι τοὺς βαρβάρους κλήξαντες, ἀθίους τῆς ἐκείνων ὕβρεως τοὺς μετ' εὐσεβείας ἡρημένους ζῆν ἀποδείξουσιν.

ut hæc eorum vita sit, is scopus, ut percutientes ac percellentes Barbaros, ab eorum injuria incolu-

mes servent pietatis cultores.

Τούτους μὲν οὖν καὶ μὴ βουλομένους καὶ τὴν συμμαχίαν ἀπαγορεύοντας ἔδει προσαναγκάζειν, δεομένους καὶ χρήμαθ' ὀπισθουμένους, καὶ πάντα ποιούντας, δι' ὧν ἂν μεθ' ἡμῶν στῆναι τούτους ἐπιθειομεν, οὐδέσιν ἑτέροις μᾶλλον θαρραῖν ἔχοντες ἐκ τῶν εἰρημένων. Ἐπεὶ δὲ τούτους ἡγγελαται καὶ δὴ παρῆναι, καὶ τὴν συμμαχίαν ἡμῖν ἐπαγγελλόμενοι τοῖς οὐκέτ' ἀντέχουσιν ἦκον, καὶ τῶν πολλάκις ὑπὲρ ἡμῶν κατὰ τῶν βαρβάρων αὐτοῖς ἐπιδειγμένων ἀναμνησθέντες, ἦλθον ἀποδώσοντας μὲν Θεῷ τὴν ἀναγκαίαν, καὶ ἦν αὐτῷ μάλιστα ὄφελειν νομίζουσιν εἰσφορὰν, ἀμυνόμενοι δὲ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν, οὗς ἡμεῖς οὐχ οἶοι τ' ἔσμεν, τολμᾶ τις ἐναυθὰ συμβουλής μνησθῆναι, καὶ συνάγειν τοὺς σκεψομένους, εἰ δέον ἡμᾶς ἐλευθέρους εἶναι; Τοῦτο γὰρ ἀντικρυς αὐτοῖς φημι βούλεσθαι τὴν παρὰ καιρὸν ταύτην εὐλόγησιαν, ἣ μᾶλλον ἀναειθησίαν. Εἰ μὲν γὰρ ἡ μὴ δεῖ συμμαχεῖν ἡμῖν, ἡ τούτων ἐξῆν καλλίους πορίσασθαι, ἡ τυχὸν ὀποιουστιασοῦν γούν οἶόν τ' ἦν ἐξευρεῖν, εἶχεν ἂν τινα λόγον τοῖς παραπλήξιν ἢ πάντα ἀτοπος αὕτη βουλή· ἐπεὶ δὲ τὰ μὲν τῆς πόλεως οἴχεται, καὶ καθ' ἑαυτοὺς ἀνενεγκεῖν ἡμᾶς πάλαι τῶν ἀδυνάτων ὄν κέκριται, οὗς δ' ἂν ἐκαλέσαμεν συμμαχοῦς, οὗτοι πάντες τῆς τῶν πολεμίων εὐλήφασιν τάξιν· οὕτως δ' ἔχει τύχης τὰ πράγματα νῦν, ὥστ' εἰ τις ἡμᾶς ἔροιτο, τίνων ἔσται κύριοι; μὴδ' ἂν αὐτὸ τοῦδαφο; ἀποκρίνασθαι λοιπὸν ὑπάρχειν ἡμῖν· τίς ἡ φιλοεικία δι' ἣν πάντα ἀπολωλακότες, νῦν καὶ τῶν ἐλπίδων αὐτῶν κινδυνεύομεν σεσησθῆναι.

Ἡ πρὸς μὲν τοὺς δεινάς πρέσβεις ἀποτελοῦμεν, καὶ χρήματα δώσομεν, καὶ γάμους ὑποσχόμεθα, καὶ τοὺς οἰκοτριδας ἐπὶ τὰς ὑπερορλους στρατείας κινήσομεν· τοὺς δὲ προῖκα συμμαχεῖν βουλομένους ἀποπεμφόμεθα, τὸ μηδενὸς ἡμῶν δεῖσθαι μόνον, ὡς εἶποιεν, ἔχοντες ἐγκαλεῖν· καὶ τοὺς μὲν μὴ βουλομένους ἐπιχειρήσομεν παῖθιν· εἰ δὲ τις αὐτόματο; ἦκε, καταφρονήσομεν· καὶ μὴ φαινομένους μὲν τοὺς συμμαχοῦς ποθήσομεν, φανέντων δὲ ἀμελήσομεν· καὶ τῶν μὲν κινδύνων ἐφεστώτων, θεοὶ τινες εἶναι δόξομεν, καὶ τὴν εὐτυχίαν ἡμῖν ἀθάνατον πεπηγέναι; Καίτοι εἰ μὲν μηδὲν ἔστι προσδοκῆσαι παρ' αὐτῶν βλαβερὸν, πῶς οὐ παρὰ καιρὸν ἡμῖν τὸ βουλεύεσθαι; εἰ δ' ὑπόψια κακῶν ἐπὶ τοῦθ' ἡμᾶς ἄγει, εἰπάτω τις τὸ θεός, δι' ὃ παθεῖν οὐ δέδοικεν,

nihil mali amplioris pati: qui Hellespontum ac Propontidem incolentibus, auditu solo eorum virtutis, horrorem injiciant. Cum autem alii quidam in Caucasii montanis insano errore, Deo debitos, igni deferrent honores, tanquam nulli alii essent quibus pro Dei gloria indignandum incumberet, correptis armis in eos invadentes, alienam a ratione eorum superstitionem exstinxerunt; mittentes coloniam, ac legibus informantes, omnique modo Barbaros delinientes: sic Deus immensam quamdam curam pietatis ergo ac religionis illorum animis immisit: ac percellentes Barbaros, ab eorum injuria incolu-

mes tametsi nolent, bellique societatem detrectarent, abunde nos oporteret cogere, rogantes, promittentes pecunias, omniaque præstantes, quibus nobiscum stare suaderemus, cum ex dictis, nullis aliis perinde fidere habeamus. Ex quo autem etiam adesse nuntiatum est, bellique socios fore spondentes, iis præsto sunt qui necdum eos sibi devincire studebant: atque in memoriam revocantes quæ sæpius in Barbaros nostri causa designassent, Deo quidem reddituri venerunt, necessariam, ac cujus se maxime reos arbitrantur, oblationem, eos autem propter nos ulturi, quos nobis ulcisci non licet; quisne hic consilii audeat meminisse, inque consilium cogere deliberaturos, num nos oporteat esse liberos? Perinde enim velle existimo, quem intempestivum timorem prætexunt, seu magis insensibilitatem. Siquidem enim aut non haberemus necessarios belli socios, vel possemus meliores his comparare, ac forte alios quospiam adjuutores invenire liceret, haberet utique attonitis rationis aliquid per omnia absurdum consilium; postquam vero civitatis robur extinctum est, utque nos ipsi a nobis emergere possimus, impossibile prius iudicatum est; quos vero belli nobis asciveramus socios, ii omnes hostium acceperunt partes, atque ad eas modo redacti sumus angustias, ut percontante ex nobis aliquo, quorum domini simus, ne nudum solum nostri deinceps juris esse respondere possimus: quænam hæc contentio, cujus vitio omnibus amissis, ipsius quoque nunc amittendæ spei aleam facimus?

Num, rogo, ad incertos quosdam destinabimus legatos, dabimusque pecunias, ac nuptias promittemus, hominesque domi assuetos, ad peregrinas extraque provinciam expeditiones provocabimus; eos autem qui se gratis in socios belli offerunt, repellemus, unum hoc, puto, illis habentes dandum crimini, quod nullis nostris indigeant? ac nolentes quidem, inflectere conabimur; siquis autem ultro veniat, contemnemus; ac socios quidem cum nusquam apparent, desiderabimus; apparentes vero ac cum videmus, negligemus; imminentibus denique periculis, dii quidam nobis videbimur, fixamque nobis immortalem felicitatem putabimus? Atqui, ut quidem nihil ab eis mali ac injuriæ expectandum sit, quomodo non importuna nobis

del b ratio? siu m-lorum su-p'cio nos eo ducit, A
dicat quis metum, cujus causa non timeat, iis dete-
riora, quæ timet. Fortes aiunt esse, qui socii veni-
unt, ac quorum omnibus generositas ac virtus
nota sit: velut data opera infirmiores eligendi sint,
vel timidos e-se oporteat eos qui sunt pro nobis
in certamen venturi. Ut enim hoc satis sit, oporteat
que commilitones ac socios timidos esse atque
imbecilles, quidni ex hisce coturnacum alboribus,
baluatoribusque, ac tonsoribus, conscripsistis
exercitum, iisque copiis ad bellum vos cum fortis-
simis instruxistis, ac per eos asserendam patriæ
libertatem existimastis? Sin autem aliena hæc ab
omni ratione, ne sociorum quidem spes nobis sus-
pecta sit. Porro libens dicentem quemdam au-divi,
haud videri tutum, ut nobis fortioribus sociis ut-
mur, nisi hostes hostilibus commutare velimus:
quos patimur, iisdem succes-uris. Sane vero, sub-
t le hoc rerum examen, eorum dico, qui jam boni
aliqui sperent, non eorum qui redacti sint ad
extremas angustias, quales nos quisque dixerit.
Iis enim qui huc fortunæ venerunt, hoc superest
ut supremam tesseram jacent.

Enimvero quis consilium hoc non ænigmati simile
dixerit? Si quidem enim iis, quibus tanquam nobis
imbecillioribus sumus usuri, adversus eos belli
incumbit moles, qui nos adeo viribus superant,
quomodo non id accidit, quod dixi? nimirum simile
quidpiam, ac si quis minora minoribus, primis ac
a principio majora videri velit. Id enimvero nec
C eorum est qui Barbarorum potentiam spectatam
habeant, adversus quam indigenis sociorum opera,
nec qui nostram, ut sic loqui liceat, virium defec-
tionem, quam oporteat instaurare. Si quis nihilo-
minus ipsas res in consilium velit adhibere, desinet
ea iuvenere quæ metum non habent, nec decent:
ac securus consistet. Equidem ut pecuniis promissis,
lucrique cupiditate eorum attollentes animos,
in belli societatem traxissemus, dici posset, fore
non contentos minoribus, cum plura lucrificere
possent: sin vero adeo ab iis distant qui malis
lucris rem augere student, ut nec immensus vere-
antur sumptus, horumque perspicue insensibilitatem
accusent; siquidem nullus eis maximarum
D expensarum finis, quomodo non a sensu abhorret
ut minora periculis conjuncta obtineant, plura eos
ac m-iora profundere, quæ nemine facessente nego-
tium sua possideant? Nam liquet, vel si nos ipsi
mercede redderemus, ne partem quidem sumptuum
classis recepturos. Non ergo quod prudentum sit, ac
nescio quorumnam præstiterunt opus, ut cum quiete
plura haberent labore comparantis, anxie postinodum
ea quæsierint. Sin quis imperare, quam esse
divitem, præstabilius ac augustius putet, eamque
illis dicat causam, ut nullis parcant expensis:
ipse etiam hominis ratione agentis prudentisque
rationem eum admiserim. Etenim nostro imperio
nihil augustius fuit. Ac vero, ut quis virorum stu-
dium omne ambitionis dicat, haudquaquam erra-

ὄν θέδοικα χείρω. Ἰσχυροὺς φησὶν εἶναι τοὺς ἐλ-
θόντας συμμάχους, καὶ πολλὴν ἀνδρίαν αὐτοῖς πάν-
τες συνίστασιν· ὥσπερ ἐξεπίτηδες τοὺς ἀσθενεστά-
τους δέον αἰρεῖσθαι, ἢ δειλοὺς εἶναι τοὺς ὑπὲρ ἡμῶν
ἀγωνιουμένους. Εἰ γὰρ τοῦτ' ἀρκεῖ, καὶ δεῖ δεξιάν
καὶ ἀσθένειαν προσεῖναι τοῖς ἡμετέροις συμμάχοις,
τοῦ χάριν μὴ τοῖς ἀρτυροτρόφους τούτους, καὶ τοῖς
ἐπὶ τῶν βαλακίων καὶ τῶν κουρεῖων ἀθροίσαντες,
στράτευμα κατελέξατε, καὶ μετὰ τούτων τοῖς ἐβρω-
μενεστάτοις πολεμεῖν παρεσκευάσθε, καὶ διὰ τού-
των ἐλευθεροῦν ἐγνώκατε τὴν πατρίδα; Εἰ δὲ ταῦτα
παρὰ πάντας ἐστὶ τοὺς λογισμοὺς, μὴδ' ἢ τῶν συμ-
μάχων ἐλπίς ἡμῖν ὑποπτος ἴστω. Χάριεν δ' ὅ τινας
ἤκουσα λέγοντος, ὡς οὐκ ἀσφαλὲς ἰσχυροτέροις ἡ-
μῶν χρῆσθαι συμμάχοις, εἰ μὴ μέλλοιμεν ἐχθροὺς
ἐχθροῖς ἀλλάττεσθαι, τῶν ὄντων τοὺς ἐπιόντας. Ἐγὼ
δὲ ταῦτα μὲν ἀκρίβολογεῖσθαι τῶν ἦδη τι καὶ προσ-
δοκίωντων χρηστὸν εἶναι φησὶ, οὐ τῶν εἰς πᾶν ἀπο-
ρίας ἠκόντων, αὐτοὺς ἡμᾶς πᾶς ἂν εἴποι. Τοῖς
γὰρ ἐν ταῦθα ἤκωσι τύχης; καὶ τὸν ἔσχατον ἀναρρί-
πτειν κύβον λοιπόν.

Ἄλλὰ μὴν τί τις ἂν λέγοι διαφέρειν αἰνίγματος
ταύτην τὴν συμβουλὴν; Εἰ γὰρ οἷς ὡς ἡμῶν ἀσθε-
νεστέροις χρῆσάμεθα, οὗτοι πρὸς τοὺς τοσοῦτον ἰσχυ-
ροτέροις ἡμῶν παρατάξονται, πῶς οὐχ ὅπερ ἐφη
συμβαίνει; παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἰ τις δὲ τῶν
ἐλαττόνων ἐλάττω μείζων τῶν ἐξαρχῆς ἀξιοῖ δοκεῖν.
C Ἄλλὰ τοῦτο μὲν οὕτε τὴν τὴν βαρβάρων δύναμιν
ἐπεσκευασμένον ἐστὶ, πρὸς ἣν δεῖ τῶν συμμάχων ἡ-
μῶν, οὕτε τὴν ἡμετέραν ἐκλυσιν, εἰ δεῖ τοῦτ' εἰπεῖν,
ἣν ἀνακτῆσθαι δεῖ. Ὅμως εἰ τις τοῖς πράγμασι
αὐτοῖς ἀξιοῖ χρῆσθαι συμβούλοις, παύσεται: τὰ ἀδεᾶ
δεδιώς καὶ τοῦ προσήκοντος ἔξω τῆς ἀσφαλείας
ἐχόμενος. Εἰ μὲν γὰρ χρήματ' αὐτοῖς ὑποσχόμενοι,
καὶ τῇ τοῦ κέρους ἐπιθυμίᾳ τὰς γνώμας ἐπάραν-
τες, ἐπὶ τὸ συμμαχεῖν ἐπειλάμεθα, ἦν ἂν λέγετο
ὡς οὐκ ἀρκεσθήσονται τοῖς ἐλάττωσιν, ἐξὸν πλείω
κερδαίνειν· εἰ δὲ τοσοῦτ' ἀνομοίως ἔχουσι πρὸς τοὺς
πλεονεκτεῖν βουλομένους, ὥστ' εἰσὶν οἱ τὴν ἀπειρον
δαπάνην κακίζοντες, καὶ σαφῆ τούτων κατηγοροῦν-
τες τὴν ἀναισθησίαν, εἰ μὴδεις αὐτοῖς ἐστὶν ὄρος
τῶν ἀκαίρων ἀναλωμάτων· πῶς οὐκ ἀναίσθητον
D ὑπὲρ τοῦ τῶν ἐλαττόνων μετὰ τῶν κινδύνων τυχεῖν
τὰ πλείω χωρὶς πραγμάτων προσεῖσθαι; Δῆλον γὰρ
ὡς οὐδ' ἂν, ἡμᾶς ἀποδόμενοι, μέρος ἔχοιεν τῶν εἰς
τὴν ἀπόστολον τοῦτον ἀνηλωμένων. Οὐ τοίνυν νοῦν
ἔχοντων, ἀλλ' οὐκ οἷδ' ὅτων ἔργον εἶεν ἂν εἰργασ-
μένοι, εἰ ὡν ἔδει σὺν πόνῳ κτήσασθαι, πλείω μεθ'
ἡσυχίας ἔχοντες, εἴτα περιεργάσαντο. Εἰ δὲ τις τὸ
ἀρχεῖν τοῦ πλουτεῖν σεμνότερον οἴεται, καὶ τοῦτ'
αὐτοῖς αἰτιον εἶναι λέγοι, καὶ φειδομένους οὐδενὸς
ἀναλίσκειν, νοῦν μὲν ἔχοντας κατὰ φύσιν ἂν γὰρ
τὸν λογισμὸν. Τῆς τε γὰρ παρ' ἡμῶν ἀρχῆς οὐδὲν
σεμνότερον γέγονε. Καὶ τούτοις; ἂν τις φῆ φιλοτι-
μίας εἶναι πᾶσαν τὴν ἀσκησιν, οὐκ ἂν ἀμάρτοι τῆς
τῶν ἀνδρῶν διαφοράς. Ἄλλὰ προσενθυμείσθω καὶ ὡς
οὐδ' αὐτῶν οἱ πλείους εἰσὶν ἰδιώται· ἀλλ' ἐκάστω

καὶ οἰκία, καὶ πόλεις ἀρχόμεναι, καὶ βῆμα, καὶ Ἀ
 πρόσδοι· καὶ οὐκ ἂν τις βράδιως ἐκλίπῃ τὰ οἴκοι
 σεμνά.

Καὶ πρὸς γε ἔτι οὐχ εἰς τις παρ' αὐτοῖς πάντων
 ἄρχων τοῖς ἄλλοις χρεῖται πρὸς τὰ δοκοῦντα· ἀλλ'
 ἔστι μὲν ᾧ πάντες ὑπέκουσι τάξῃς· τινος ἕνεκα
 καὶ κόσμου, καὶ τοῦ μὴ φύρεσθαι· οὗτος δὲ, τῶν
 ἀγῶνων λυθέντων, πολλοῖς ἂν ἐκστατῆ τῶν νῦν ὑφ'
 αὐτῶν, καὶ γένους καὶ χρημάτων, καὶ τῆς διὰ πάν-
 των ἀβρότητος· καὶ πλεονεκτεῖν βουλευθεῖς, οὐκ ἂν
 ἔχοι καὶ τοῦς ἄλλους ἐπαινοῦντας τὴν γνώμην. Οὐδ'
 οὖν ἐκεῖνος ἀδικῶν, πάντας ἀντιλέγοντας ἔχειν βου-
 λησεται, οὐτ' αὐτοὶ μικρῶν τινων εἵνεκα πονηροί
 τινεὶς αἰρήσονται δόξαι. Ἄλλὰ μὴν καὶ τὰ τῶν τριτ-
 ρων πληρώματα, αἷς πρὸς τὴν μετακομιδὴν χρω-
 νται, ἐξ ἐκείνων εἰσι τῶν πόλεων, ὧν αἱ ἀποικίαι καὶ
 οἱ ἐμποροὶ ἡμῖν· καὶ Ἰσασιν, ὡς ἡμῶν κρατηθέντων,
 κακλείσονται μὲν αὐτοῖς οἱ λιμένες· τῆς δὲ σιτο-
 πομπίας ἕτερος κύριος ἔσται· καὶ τῆς ἀτελείας, ἧς
 αὐτοῖς μεταδεδώκαμεν, ἐκπεσοῦνται. Ὡσθ' ἅμα τε
 ἡ πόλις ἀλώσεται, καὶ οὗτοι δουλεύσουσι, καὶ οὐκ
 ἂν ἔχοιεν, ὡσπερ ἡμᾶς, καὶ τούτους· τὰ μὲν βιαζό-
 μενοι, τὰ δὲ πειθόντες ἐκ πάντων πλουτεῖν, οἷ' ἀμ-
 φιτέροις πρὸς ἡμᾶς αἰεὶ χρωῦνται. Οὐκ οὖν βούλοιντ'
 ἂν εἰς τοιαύτας ἀμηχανίας ἐμπιπτεῖν· ἀλλ' ἐπιούσι
 μὲν τοῖς βαρβάρους καὶ ἡμῖν βοηθοῦσι συμπενοῦ-
 σιν· εἰ δὲ πλεονάζειν ἐπιχειροῦσιν, ἡμῖν μᾶλλον προ-
 σθήσονται, καὶ μεθ' ἡμῶν αὐτοῖς ἀμυνθῶνται. Ἐπει
 καὶ τὸ τὰς τριήρεις αὐτοῖς παρασχεῖν, καὶ τῆς στρα-
 τελίας κοινωθῆναι, τοῦτ' αὐτοῖς βούλεται, τὸ τὴν μὲν
 πόλιν κινδύνων ἀπαλλαγῆναι, ἡμᾶς δὲ ταύτης βε-
 βαιῶς ἀρχεῖν, καὶ τὸ ἀρχαῖον σχῆμα τοῖς πράγμασι
 τηρηθῆναι· ὡς οὕτω γ' αὐτοῖς ἐσομένης ἀδείας, καὶ
 πλείν ὅποι τι· βούλεται, καὶ τὰ ὄντα πλείω ποιεῖν.
 Ὡς εἴ γ' ἐφ' ἡμᾶς ἤξειν αὐτοῖς ὑπενόουν, αὐτοὶ τ'
 ἂν φανερώς ἐπολέμουν, καὶ ἡμῖν παρήνουν φυλάτ-
 τασθαι. Τί τοίνυν μαλακώτερον τοῦ δύναμιν ἧς τὸ
 πλεον μεθ' ἡμῶν ἔστι, δεδιῆναι;

Ὅμως, εἰ τις αὐτοῖς πρόσχημα μὲν εἶναι τὴν
 βοήθειαν λέγοι, τὸ δ' ἀληθές, τῆς ἀρχῆς ἐπιθυμοῦν·
 τας καὶ τῆς πόλεως, ἔρχεσθαι· πρότερον ἐχρῆν ἐφ'
 ἑαυτῶν βουλευσαμένους, καὶ τὸν δόλον, ὡς ἐνῆν,
 συσκιάσαντας, οὕτως ἐπιχειρεῖν· νῦν δ' ἴσμεν ὅσας
 μὲν πρεσβείας ὁ βασιλεὺς ἐπὶ ταῦτα κεκίνη-
 κεν, ὅσους δ' αὐτοὶ πάλιν ἀνταπέστειλαν πρέσβεις,
 παρασκευάζεσθαι σφᾶς, καὶ μηκέτι μελλήσειν μη-
 νύοντας. Ἄλλὰ καὶ ἐξ Ἑλλάδος ἡ δύναμις ἐκινεῖτο,
 καὶ τότε προὔπεμψα· ἄνδρα, κροερούοντα μὲν, ὡς
 ἦδη τούτους προσδέχεσθαι χρῆ· φροντιοῦντα δὲ καὶ
 τῶν ἀναγκαίων, καὶ ὅσων στρατεύματι δεῖ. Ἦν δὲ
 οὗτος οὐχ ὁ τυχῶν· ἀλλὰ κάκεινους οἰκείος, καὶ παρ'
 ἡμῖν συγγίν διατριψάς, καὶ παῖραν εὐνοίας τῷ βα-
 σιλεῖ δεδωκώς, καὶ δὲ οὐ μάλισθ' ὁ βασιλεὺς τούτους
 ἐκάλει. Εἰ τοίνυν μετ' ἀπάτης ἠβούλονθ' ἡμῖν ἐπι-
 θέσθαι, τί ν' εἶχε λόγον αὐτοῖς προλέγειν τὴν ἐφοδόν;

verit ab eorum mentis proposito : cogitet tamen,
 ut nec eorum plures privatae sortis homines sint ;
 sed ut singuli domum habeant, subjectasque urbes,
 ac tribunal, reditusque ; utque non facile aliquis
 deserat, quæ domi augusta ac præclara habet.

Præterea nullus aliquis apud illos est aliis impre-
 rans, qui quo iis utatur, ad quæ placuerit : verum
 sit quidem unus quis, cui ordinis causa atque de-
 coris, et ut me sit confusio, universi subjecti sint :
 ut tamen solutis certaminibus, multis eorum qui
 nunc ei subjiciuntur, generis nobilitate ac divitiis
 cedat, omnique alio splendore ac ornamentis :
 atque is, ut injuriam velit inferre, haud alios pro-
 positi laudatores habuerit. Nec ergo ille injuriam
 faciens, universos contradicentes velit habere ;
 neque ii ob exigua quædam commoda, pravi quidam
 ac scelesti videri eligant. Quin et nautici in trire-
 mibus homines, quibus ad vecturam utuntur, ex
 illis sunt urbibus, ex quibus colonias ac mercatores
 habemus : sciuntque fore ut nobis victis, portus
 eis claudantur, aliasque emittendæ annonæ atque
 frumenti dominus sit : utque immunitatem a vecti-
 galibus, quam eis concessimus, amittant : atque
 adeo nec futuram ignorant, ut mox capta civitate
 servituri sint : nec enim uti nos sic illos habuerint ;
 qua velut vi, qua sponte, ex omnibus divitiis au-
 geri quærentes, quo utroque in nos semper utun-
 tur. Haud ergo, illi in ejusmodi angustias velint
 incidere : quin ut in Barbaros quidem invadant, ac
 nobis auxilientur, cum eis conspirabunt : sin autem
 injuriam inferre tentaverint, nobis potius adjun-
 gentur, ac ipsos nobiscum ulciscientur. Nam etiam
 præbendo triremes, ac belli societate hoc volunt,
 ut urbs quidem a periculo liberetur, nos vero
 firmum ejus teneamus imperium, resque antiquam
 formam retineant : quod ita libera facultas futura
 sit, ut quo velint, tuto navigent, augeantque suas
 facultates. Quamobrem ut suspicio esset movere
 illos adversum nos, palam ipsi contra pugnarent,
 ac nobis cavendum monerent. Quid ergo mollius
 effeminaiusque, quam ut virtutem cujus nobiscum
 pars maxima sit, timeamus ?

Enimvero, ut quis eis auxilium quidem prætexi
 dicat, revera tamen venire imperandi cupiditate
 impulsus, et ut urbis potiantur, oportebat prius
 apud ipsos deliberantes, dolumque, ut licuisset,
 adumbrantes, sic rem aggredi : nunc vero scimus
 quam multis imperator legationibus ad hæc viros
 provocaverit ; quotque illi vicissim nuntiis desti-
 natis, adornare classem, nec se ultra moraturos
 significaverint. Quin jam exercito ab Italia moven-
 te, sub ipsum articulum virum præmiserunt, qui
 jamjam exspectandos prædiceret, cui etiam neces-
 sariorum cura incumberet, ac in exercitum com-
 meatus provisio. Is autem non homo vulgaris erat,
 sed et ipsis familiaris, ac frequenter apud nos
 versatus, quique bonevolæ mentis specimen impe-
 ratori exhibuisset : cujus denique maxime opera
 imperator illos advocaret. Siquidem ergo fraudem

facturi voluissent invadere, quid rationis ut invasionem prædicerent? Nec enim hoc tutius, ut hoste præmonito ad bellum accingaris. Sin autem quis, tametsi præsentibus nobis nihil inde amplius fore dixerit, quid jam eos ludenda fabula ac decipiendo spectasse dicemus? nisi quis nullo eos sine agere dixerit. Enimvero, id de nostris hisce sermonibus probabili magis ratione dictum videatur, ut eos jactemus temere, nullumque contendendi finem faciamus, qui sedeamus lucro deputantes, ut quid criminis studio inferamus, ut quis bene velit Præterea vero, non hæc Romani a patribus habent, nec eis *ga* ferenda aut cognata sunt, inquit jurisconsultissimus ille. Quosnam enim priores nobis decipientes, sic de ipsis suspicandi ansam nobis præbuere? Enimvero, multorum quidem, rogati, patrias vindicaverunt ac libertatem; ut autem quis eorum causa, quam spes erant, deterior recesserit, nempe hactenus ostendere possit. Quin apud eos adeo virtus hæc summa est ac exsuperans, ut nec desit qui et jam stultitiæ ea parte accuset.

Quippe quis fuit, pro agrorum finibus litem alii intentans, ac de iis cum eo digladians. Ubi porro morte habuit defungi, moriens ipse. filiorum atque uxoris curatorem æmulum ex testamento inscripsit. Ac quidem ille, ei moriens confidit, quocum vivens pugna contendisset. Alter autem rebus ipsis opinionem confirmavit, indignum ac turpissimum ratus, ut adversarii de ipso meliora, quam ipse de se sentiret: utque illis humanitatem suffragio asserenibus, ipse sibi crudelitatis conscius esset. Itaque eorum laudans consilium qui ejus illi animi auctores fuissent, haud frustra inivicium sperasse, rebus comprobavit. Cum enim puerum apud se magnifice educavit, tum ejus principatus ac spectantium ad ipsum, curam interim egit, donec ille ejus educatione ac cura, etiam patre imperio ætior redderetur; tumque domui præfecit, idoneum jam qui res domesticas tutaretur. Cæterum quod deinceps sequitur quos non virtutis lideique fines excedit? Cum enim juvenis, animo juvenili ac ætati congruo esset; nedamque non quaereret pro beneficiis quibus fuisset affectus gratiam reddere, ut jam quoque correptis armis in eum procederet, qui patris justius quam curatoris omnium suffragio nomen referret; ille, nec illatas a patre injurias in memoriam revocavit, nec in juvenis illa deliria, ut par erat, est exacerbatus; nec denique egit gratias fortunæ, dante ejus ansam stultitia, ut sua ipse eaque, pro quibus ante depugnaverat, reciperet; quin imo, mirabili accessione principium augere, nulla ipse alia mercede, quam eorum quæ injuriam fecisse videantur. Sic vero etiam quæ patris essent in adolescentem superare contendit, ut quidem paternæ majora pietate ferret; velutque pro pueri petulantia erubescens ipse, ne quis ejus eam improbitatem putavisset, allos dicebat juvenis animam ad ea incitare: monebat vero ut malos ejusmodi consiliarios

Οὐ γὰρ δὴ τό γ' ἐκ προῤῥήσεως πολεμῆν ἀσφαλῆστερον. Ἐπὶ δὲ καὶ προαισθημένοις, οὐδὲν ἔσται πλέον ἡμῖν, φήσιν τις, τίνος λοιπὸν αὐτοὺς ἐροῦμεν ἀπατώνας στοχάζεσθαι; εἰ μὴ τις πρὸς μηδὲν αὐτοῖς εἴποι βλέπειν τὰς πράξεις. Ἀλλὰ περὶ τῶν ἡμετέρων τρυφῶν λόγων πιθανώτερον τοῦτο δοξάζειν· ὡς εἰκὴ τούτους βίπτομεν, καὶ πέρας ἡμῖν οὐδὲν τῆς φιλονεικίας, ὃ γὰρ καθήμεθα κέρδος νομίζοντες, ἂν τοὺς εὖ ποιεῖν βουλομένους αἰτιασώμεθα. Χωρὶς δὲ τούτων οὐκ ἦν ταῦτα Ῥωμαίοις πάτρια, οὐδ' ἀνεκτά, οὐδ' ἔμφυτα, φησὶν ὁ μάλιστα εἰδὼς συμβουλεύειν. Τίνας γὰρ ἄλλους πρὸ ἡμῶν ἀπαθήσαντες, ταῦτα παρέσχον ἡμῖν περὶ αὐτῶν ὑποπτεύειν; Ἀλλὰ μὴ πολλοὶ μὲν ἔβωσαν δεηθεῖσι τὰς πατρίδας καὶ τὴν ἐλευθερίαν· ὅστις δὲ δι' αὐτοὺς χεῖρον τῶν ἐλπίδων ἀπῆλλαξεν, οὐκ ἂν ἔχοι τις μέχρι δεῦρο δεικνύειν. Καὶ τοσαύτη παρ' αὐτοῖς ἔστιν τῆς περὶ ταῦτ' ἀρετῆς ἢ ὑπερβολῆ, ὥστ' ἦδη τις ἂν αὐτῶν περὶ ταῦτα καὶ εὐθείαν καταγνοῖη.

Τούτων γὰρ ἔστιν ὁ πόλεμος πρὸς τινὰ περὶ γῆς ὄρων ἐξενεγκῶν· ἐπεὶ δ' ἀποθάνοι, τῆς χώρας καὶ τοῦ παιδὸς ἀποσχόμενος, ὅτι, φησὶ, τελευτῶν ὁ πολέμιος, ταῖς διαθήκαις παιδῶν καὶ γυναικῶν αὐτῶν ἐπιμελητὴν παρέγχετο. Καὶ ὁ μὲν ἐθάμβει μετὰ τὴν τελευτὴν, ὡς ζῶν ἐπολέμει· ὁ δ' ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐθεοδαίου τὴν δόξαν· αἰσχιστον εἶναι νομίζων βελτίους ἔχειν περὶ αὐτοῦ τοὺς δυσμενεῖς ὑπολήψεις, ὧν αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ· κἀκείνους μὲν φιλανθρωπίῳ αὐτῷ μαρτυρεῖν, αὐτῷ δ' αὐτῶν ὠμότητα συνειδέναι. Τοιγὰρ καὶ τοὺς ἐκείνῳ ταύτην δεδωκότας τὴν γνώμην τῆς συμβουλῆς ἐπαινέσας, ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ αὐτὸς ὁ μάλιστα ἠλικιότατος τὸν ἐχθρὸν ἀπειδείκνυ· καὶ τὸν τε παῖδα τρέφων παρ' ἑαυτῷ φιλοτιμίας, καὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ἐκείνῳ διαφερόντων ἐπιμελούμενος διεγένετο, ἕως ἐκείνου τῆ παρ' ἑαυτοῦ τροφῆ καὶ μελέτῃ καὶ τοῦ πατρὸς βελτίῳ πρὸς τὸ ἀρχειν ἀπέδειξε, καὶ τότε τῆς οἰκίας ἐπίστη, ἱκανὸν γενόμενος ὠς εἰς οἶκοι. Τὸ δ' ἐφεξῆς τίνας ἀρετῆς καὶ πίστεως ὄρους οὐκ ὑπερβαίνει; Τοῦ γὰρ νέου συμβαλίνουσαν ἔχοντος καὶ τὴν γνώμην τῆ ἠλικίας, καὶ τοσοῦτ' ἀποσχόντος ὧν εὖ πεπύθει χάριν ζητεῖν ἀποδοῦναι, ὥστ' ἦδη καὶ τὰ δπλα ἀρπάσαντα, χωρεῖν ἐπὶ τὸν δικαιότερον ἂν πατέρα ἢ ἐπίτροπον ὑπὸ πάντων κληθέντα· ἐκείνος οὐδ' ὧν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἠδίκητο, ἀνεμνήσθη, οὔτε πρὸς τοὺς τοῦ νέου ἄγρους, ὡς εἰκός, παρωξύνθη, οὔτε τῆ τύχῃ χάριν ἔγνω, τῆς ἐκείνου μωρίας καιρὸν παρασχομένης κομίσασθαι μὲν τὰ οἰκία καὶ ὑπερ ὧν πρότερον ἐπολέμει· θαυμαστῆ δὲ τινι προσθήκῃ τὴν ἀρχὴν αὐξήσει, προσλαθόντα τὰ τῶν ὑβριζέμενοι δοκούντων· ἀλλ' οὐτω καὶ τὰ τοῦ πατρὸς ὑπερβάλλεσθαι τοῖς εἰς τὸν νέον ἐφιλονεικήσας, ὥστ' ἠνέσχετο μὲν, ὄρων οὐδ' ἂν ἐκείνος· ὥσπερ δ' ὑπὲρ ὧν ἠτέλειαν ὁ παῖς αἰσχυρόμενος, μὴ τις αὐτοῦ τὴν ἀγνωμοσύνην ἐκείνην νομίση, ἄλλου; εἰλεγεν εἶναι τοὺς αὐτῶν ἐπὶ ταῦτα κεινηκότες· αὐτὸν δὲ παρῆναι τοὺς πονηροὺς συμβούλους μισησαντα, τῶν τοῦ πατρὸς διαθηκῶν καὶ

τῆς παρ' αὐτῷ παιδείας μεμνησθαι, νοουθετεῖν ἔγνω-
κώς μᾶλλον ἢ πολεμεῖν. Καὶ πολλά τις ἂν ἔχοι τοι-
αῦτα τῶν ἀνδρῶν τούτων διηγήματα λέγειν. Εἰ τοί-
νυν καὶ τοῖς ἐχθροῖς δι: μόνον αὐτοῖς ἐπίστευσαν,
ἀξιοῦσι τὴν ὄργην ἀφιέναι, πῶς οὐ γαλολον τούτους
ἀπίστους ἔσασθαι τοῖς φίλοις νομίζεις; καὶ εἰ τῶν
ἀδικεῖν καὶ καταφρονεῖν δοκούντων ἀνέχονται, τί οὐκ
ἂν πράξαιεν ὑπὲρ τῶν διδόντων καὶ δεομένων; καὶ
εἰ τοῖς πολεμοῖς τὰς εἰς αὐτοὺς ἐλπίδας κυρίας
ἀξιοῦσι ποιεῖν, πῶς οὐ καὶ πλέον τι πρὸς τοὺς συγ-
γενεῖς ἐπιδείξονται;

Ἄλλὰ μὴν ὁ τε τῆς στρατείας ἐκείνης ἡγούμενος
ἀνεψιός ἐστι τῷ παρ' ἡμῖν βασιλεῖ, καὶ πάππος ἀμ-
φοῖν ἦν ὁ τῷ βίβου δούς τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο διήγημα.
Πῶς οὖν ὁ μὲν ἀνέξεται καὶ ταῦτ' εἰς ἀρετῆς λόγον
τῶν προγόνων ἀπολειφθῆναι, καὶ τὴν ἐτέρων κλο-
νεξίαν μιμῆσασθαι, ἐξὸν τὴν οἰκίαν δικαιοσύνην,
ὁ δ' ὑποπεύσει τὸν συγγενῆ, ὃν ἡ κοινωλία τοῦ γέ-
νουσ συμφορὰν ἀναγκάζει ποιεῖσθαι τὰ ἡμέτερα
πάθη; Ὅπως δὲ Ῥωμαίοις πρὸ πάσης ἄλλης ἀρε-
τῆς ἡ δικαιοσύνη· καὶ δηλοῦσιν οἱ νόμοι, καὶ ἅς
ἀπαιτοῦσι δίκας τοὺς ἀδικεῖν ἔγνωκότες. Τὸ δ' ἀπι-
στον εἶναι παρ' αὐτοῖς, καὶ μετ' ἀπάτης χρῆσθαι
τοῖς χρήμασι, τίνας οὐκ αἰσχροτέρον βρόχου; οἱ γε
μηδ' ἐν τοῖς ὑπὲρ τῶν ἄλλων πολέμοις, καὶ οὐ νόμι-
μον ἀπάταις χρῆσθαι τοὺς στρατηγούς καὶ σοφίσμα-
σιν, ὡδ' ἐκεῖ βούλονται μετὰ τοῦ ψεύδους νικᾶν·
ἀλλὰ προσιπόντες ὡς ἤξουσι, καὶ τοὺς τόπους καὶ
τοὺς χρόνους κηρύξαντες ἀντικρυ, οὕτως εἰς τὴν
μάχην καθίστανται· τὴν μετ' ἀρετῆς ἦτταν τοῦ νι-
κᾶν ἀγεννῶς ἀνδράσι μᾶλλον προσήκειν νομίζοντες.
Πότε οὖν ἀπατήσουσι συμμαχοῦντες, οἱ γε μηδὲ μα-
χόμενοι χρήσιμον οἰονταὶ τὸ ψεῦδος; Ἐγὼ δὲ καὶ
τοῦτο ἀπορώ, εἰ παρῶν νῦν ὁ βασιλεὺς τοῖς πράγ-
μασιν ἔτυχε, τίνα ἂν εἶπον οἱ νῦν ταῦτα ἐνηγγυ-
ροῦντες. Εἰ μὲν γὰρ κάκεινον ἐκέλευον, οὐδ' ἐκέλευσε
συμμάχους, τούτοις κλείειν τὰς τῆς πόλεως πύλας,
οὐκ οἶδ' ὁπόθεν αὐτῷ προσήκειν τοῦτο τοῦργον ἡ-
γοῦνται. Δῆλον γὰρ ὡς οὐδὲν ὦν ἐλθοῦσιν ὑπισχ-
νεῖτο, τηρήσαι συνεδούλευον ἂν· καὶ ταῦτ' οὐκ ἐξ
ἀνάγκης, ἀλλ' ἐπιτήδες ἐπὶ τὴν ἀπάτην ἐλθόντα. Εἰ
δὲ δεχέσθαι τούτους παρήνουν, πῶς οὐ τοῦτο καὶ
νῦν ἴσασι τὸν καιρὸν ἀπαιτοῦντα. Οὐ γὰρ δήπου τῷ
μὲν βασιλεῖ ποιεῖν τὰ δέοντα δώσουσιν· αὐτοῖς δὲ
φυλάξουσι τὴν ἀναίσθησιν· καὶ τότε μὲν ἀληθεύειν,
νῦν δὲ ψεύδεσθαι νομοῖσι προσήκον· καὶ ταῦτα
μηδὲν μέλλοντες ἐκ τῆς ἀγχινοῖας ταύτης κερδαί-
νειν.

A habens odio, testamenti patris ac nuperae apud
ipsum educationis meminisset; admonere doctus,
non bellum inferre. Possitque quis ejusmodi plura
ab iis gesta narrare. Siquidem ergo etiam hostibus,
eo quod ipsis habuissent fidem, remittendas iras
putaverunt; qui non ridiculum, ut fidem amicis
violaturi credantur; cumque eos sustineant, qui
injuria afficere ac contemnere videntur, quid non
fecerint eorum gratia, qui et tribuunt, et auxilio
adesse precantur? Cum denique hostibus ratas
expectationes velint, qui non majus aliquid adver-
sus cognatos sint designaturi?

Enimvero, qui illi exercitus dux praefectus est,
consobrinos est nostri imperatoris (3): fuitque utri-
que avus qui mirabilem eam historiam saeculo reli-
quit. Quomodo itaque, cum ille adeo a majorum
sustineat desicere virtute, ac aliorum imitari im-
probam cupiditatem cum domesticam liceat justi-
tiam; tum hic cognatum suspectum habeat, qui in
communio generis mala nostra suam ipsius cala-
mitatem ducere facit? Omnino autem Romani,
omni alia impensus virtute, justitiam colunt, ac
testantur leges, quasque exigunt poenas, ab iis,
qui injuriam faciunt. Datam autem violare fidem,
rebusque agendis decceptione uti, quo non laqueo
turpius habent? qui neque in bellis, quibus de-
cernatur de rerum summa, ac quibus lege conces-
sum, ut duces decceptione utantur ac fraudibus,
mendacium subsidio adhibentes, vincere velint:
quin imo praenuntiantes ut sint venturi, locaque
ac tempora designantes, sic bellum committant;
decere magis viros existimantes, cum virtute vinci,
quam ignave parumque viriliter victoria potiri.
Quandonam ergo belli se socios professi, decer-
turi sunt, qui ne bello quidem cum hostibus e re-
putent mentiri? Equidem hoc quoque quaero, si-
quidem ipse praesens imperator deliberationi ades-
set, quaenam praefari hi nunc oratores essent
dicturi? Sane ut et illum juberent, urbis portas
claudere iis, quos belli socios ascivisset, haud
scio unde rem facturum putent, quae deceret. Li-
quet enim auctores fore, ut nihil eorum servare.,
quae venientibus esset pollicitus; atque id nulla
cogente necessitate, sed cum data opera frau-
deret faceret. Sin autem monerent ut illos susci-
peret, qui non id quoque modo opere pretium
intelligunt? Nec enim daturi sunt, Imperatori
quidem congruere, quae decant; sibi autem ser-
vaturi insensibilitatem: ac tunc quidem, colendam
veritatem, modo autem mendacium putabunt;
idque, cum ex ea versutia nihil sit lucri accessurum.

Fr. Combefisii notæ.

(3) Forte ex familia marchionis Montisferrati,
cujus filia Irene Andronico Palæologo nupsit, ex
quo filios tres suscepit, ex quorum stemmate regia
Palæologorum domus deinceps propagata fuit. Vid.
Gregoriam, lib. vi et vii. Quin et Palæologorum fa-
miliam ex Italia ac Viterbio Etruriæ civitate non

ignobili originem traxisse, nonnullis placet, quod
docet Bizarus, libro 1 *De bello Veneto*: sed hic
remotius arbitror, quam ut Demetrius eo respi-
xerit, ac lucis Latinorum subsidii Græcorumque
imperatoris consanguinitatem inde peteret.

Verum si placet, cum alia concedamus admirandis istis consiliariis; tum ratum esto, socios quidem omnia instruxisse ut nobis facerent fraudem; ipsos vero prospicere quod futurum sit, ac qua pollent sapientia, illorum secreta prædicere. Illud vero tantum ex eis percontabimur: siquidem illi destinato nuntio adesse se prædixissent, nihil aliud propositum habentes, quam ut Christi se hostibus opponerent ac ulciscerentur nostras injurias; quippe cum legati imperatoris id ab eis rogassent: venire itaque ideo, cognatis, amicis, patria, ac charissimis domi pignoribus spretis, ut Barbaros quidem male de nobis meritis ulciscerentur, suisque ipsorum sumptibus imperatori regnum restituerent; siquidem ergo venientes rogarent, una nos pro quibus venirent, ponere operam, quidnam dicturi, quidve futuri essemus? Num satis fuerit ut dicamus, vereri nos belli societatem, omninoque, earum rerum neglecta sollicitudine reque infecta esse recedendum? Quibusnam vero verbis eas suspiciones sitis probaturi, virosque convicturi, cum nocere ac injuriam facere meditentur, belli se socios simulare? Quandiu enim nulla perspicua argumenta producetis, deliri videbimini. Sin nullis probationibus convictos remiseritis, vereor ne Barbaris onissis, quibus in eos iris ferebantur, in nos dimittant. Palam enim injuria se affectos putabunt, tum quia vocati tanquam aliquid prodesse possent, postmodum ut nullius momenti imbellesque homines expellantur; tum etiam quod mali quidam, quibus sit constitutum lædere, cum tanquam amicis belli subsidio venissent, habeantur. Deinceps ergo necesse habeamus pugnam instruere, bellique aleam subire: quin potius, quidquid tandem accidat, inevitabile prorsus ab omnibus vituperium erit. Siquidem enim vicerimus, quæ illis damus criminum, in nos ipsos certa explorataque, victoria faciemus; videbimurque eo vocasse viros, quo perderemus. Ea siquidem omnium erit persuasio, quandiu nihil suppetet quod accusemus. Sin

Quod vero hæc potius nos maneani, ut contendere velimus, inde liquet, quod ne meminisse quidem possumus absque horrore, eorum quæ postea futura sint. Nemo quippe adeo contentiosus, ut bellii aleam tentantibus ferendum aliquid eventurum speret. Id enim stupor, ut cogitantes Genuensium tremes, utque tunc non fuerimus submersi, nunc quoque resolutos speremus, non simul reputantes Venetorum milites, Arragonumque

A Ὅμως εἰ δοκεῖ, τὰ μὲν ἄλλα τοῖς θαυμαστοῖς τοῦτοις συγχωρῶμεθα συμβουλίαις· καὶ κείτω τοῖς μὲν συμμάχοις καθ' ἡμῶν πρὸς ἀπάτην πάντα συνεσκευάσθαι· αὐτοὺς δὲ προορᾶσθαι τῇ μέλει, καὶ τάκεινων ἀπόρρητα προλέγειν ὑπὲρ σοφίας. Ἐκεῖνο δὲ μόνον τοῦτους ἐρώμεθα. Εἰ μὲν ἄγγελον πέμψαντες προείπον ὡς ἤξουσιν, ἄλλου μὲν οὐδενὸς στοχαζόμενοι· ὅπως δὲ μόνον τοῖς ἐχθροῖς τοῦ σταυροῦ σφᾶ; αὐτοὺς ἀντιτάξουσι, καὶ δίκην ὑπὲρ ἡμῶν ἀπαιτήσουσι τοῦτοις· ὑπὲρ τοῦτου γὰρ καὶ τοὺς βασιλέως πρέσβεις αὐτῶν δεηθῆναι, αὐτοὺς δὲ συγγενῶν καὶ φίλων καὶ πατρίδος, καὶ τῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας ἡδέων ἀμελήσαντας ἦκειν, ἀμυνουμένων μὲν ὑπὲρ ἡμῶν τοὺς βαρβάρους, ἀναλώμασι δὲ ἰδίοις συγκαταστησομένους τῷ βασιλεὶ τὴν ἀρχὴν ἂν εὖν ἐλθόντες; ἀξιῶσι συνεφάπτεσθαι τοῦτοις ἡμᾶς ἐφ' οἷς ἤκον, τί ἐροῦμεν, ἢ τί ποιήσομεν; Ἀρκέσει λέγειν ὡς ὑπορώμεθα τὴν συμμαχίαν, καὶ δίδιμεν, καὶ δεῖ πάντως τοῦτους ἀμελήσαντας ἀπράκτους ἀναχωρεῖν; Καὶ τί λέγοντες οἱοί τ' ἔσεσθε τὰς ὑποψίας ταύτας ἀποδεικνύναι, ἢ τοῦ ἀνδρα; τοῦτους ἐξιλέγχειν, ὡς ἀδικεῖν ἔγνωκότες, συμμαχεῖν προσποιούνται; Ἔως γὰρ ἂν οὐδεὶς χρησθε τῶν φανερῶν τεκμηρίων, ληρήσετε. Εἰ δ' ἐλέγχων χωρὶς ἀποπέμψεσθε, δέδοικα μὴ τοὺς βαρβάρους ἀφέντες, ἐφ' ἡμᾶς ἀφῶσι τὴν κατ' ἐκείνων ὀργήν. Ὑβρίζεσθαι γὰρ ἀντίκρυ δόξουσι· τρεῖς μὲν, εἰ κληθέντες ὡς τι δυνάμενοι λυσιτελεῖν, ἔπειθ' ὡς οὐδένες ἐλαύνονται· τοῦτο δ' εἰ καὶ πονηροὶ τινες δόξουσιν, ἀδικεῖν ἔγνωκότες, οἷς ὡς φίλοις ἀφίκοντο βοηθήσαντες. Λοιπὸν τοῖνον εἰς μάχην καθίστασθαι, καὶ ταῖς τοῦ πολέμου τύχαις ἑαυτοῦ; ὑποθῆναι· μᾶλλον δ' ἑπότερον ἂν τύχη συμβᾶν, ἀφυκτον ἡμῖν τὴν κατηγορίαν παρὰ πάντων γενέσθαι. Περιγενόμενοι γὰρ, ἃ τοῦτοις ἐγκαλοῦμεν, καθ' ἡμῶν αὐτῶν βεβαιὰ τῇ νίκῃ παιήσομεν, καὶ δόξουσι τοὺς ἀνδρας ἐπὶ τῷ διεφθαρκεῖναι καλέσαι. Τοῦτο γὰρ παρὰ πᾶσι κρατήσῃ, ἕως ἂν οὐδὲν ἔχωμεν ἐγκαλεῖν. Ἄν δὲ σφαλῶμεν, πάντων ὁμοῦ τῶν χειρίστων καὶ τῶν ἀισχίστων κληρονομήσομεν.

autem rem male geramus, pessima omnia turpis-

D Ὅτι δὲ ταῦτα μᾶλλον ἡμᾶς φιλονεικῆσαντας ἀναμένει, δῆλον ἐξ ὧν οὐδὲ τοῦ φρίττειν χωρὶς, ἔξεστι τῶν μετὰ ταῦτα μεμνησθαι. Οὐδεὶς γὰρ ἐστὶ μέχρι τοσούτου φιλόνηκος, ὃς πολεμούντων ἀνεκτόν τι συμβῆσεσθαι προσδοκᾷ. Παραπληξία γὰρ τὰς τῶν Γενουβίων ἐνθυμουμένων τριήρεις, καὶ ὡς οὐ κατέδωκεν τότε· καὶ νῦν ἀντιστήσειν ἐλπίζοντας, μὴ καὶ τοῦ; τῶν Βενετιῶν στρατιώτας προσενθυμῆσθαι (4), καὶ τὴν τῶν Ἀρραγῶνων ἀνδρίαν καὶ

Fr. Combefisii notæ.

(4) Perstringit bellum quod multis narrat Cantacuzenus, lib. iv, cujus male gesti Græcis culpam omnem in Nicolaum Venetiarum ducem refundit, periculosiorem hominem, pugnamque quandiu licuit detrectantem. Acceperunt Arragoni maxi-

mam cladem prælio ad Galatam commisso, et ubi Genuenses insecuti, in loca aspera incidissent, a quibus sibi Romani, id est, Græci, Venetique locorum peritiores cavissent.

ἀς ἀμφοτέρα προσπαρέγοντο τριήρεις εἰς τὸν πῶ-
λεμον τῶν ἐχθρῶν διπλοσίου· καὶ τὰς ἑμέτερας
πάλιν τὰς πολλὰς, καὶ ὅσα τότε ἐτρίφθημεν εἰς
μάχην ἐκείνην, καίτοι τοσούτων ἀνεχόντων ἡμᾶς.
Μέμνησθε τὰς περιεχούσας· ὅτε συμφορὰς τὴν
περιρῖδα, καὶ τοὺς Σωζοπολιτῶν αἰχμαλώτους, καὶ
τὴν Περιρῖθίων ἀνάστασιν, καὶ τὰλλ' ὅσων οὐδὲ
μνησθέντες μετρίως ἔξεσι φέρειν. Καὶ σιωπῶ τὸ
μὴδ' ἂν, πολλάκις τοσούτους ἡμᾶς τε καὶ τοὺς τότε
συμμάχους ὄντας, πρὸς ὀλίγον τῆς τότε δυνάμεως
ἀντισχεῖν. Λέγω γὰρ οὖν ἂ κωνίη παρὰ πάντων
ἀκούω. Εἰ τοίνυν ἀληθὲς ὡς ἡμῖν ἐπιδουλεύουσιν
οὔτοι, καὶ ὡς πρὸς ἐν τοῦθ' ἔπως ἡμᾶς δουλώσων·
ταὶ πάντ' αὐτοῖς ἀφορᾶ, κωλύειν δὲ τοῦτους ἀμή-
χανον· τίνα ἂν τις ἐρόπων αὐτοῖς χρήσαιτο μετριω-
τέροις, καὶ πρὸς τὸ βλάπτειν ὀκνηροτέροις· ἐγκα-
λῶν καὶ πολεμῶν καὶ μεμφόμενος, ἢ φίλους ἔχειν
σχηματιζόμενος, καὶ δεχόμενος προσηγῶς, καὶ
συνευχόμενος τὰ βελτίω; Ἐγὼ μὲν οἶμαι τοῦτο.
Καὶ οὐδὲ ἐνεγκαίειν ἂν ἡμᾶς τὴν δουλείαν φημί.
Μή ποθ' οὕτως ἔρημος γενοίμην φρενῶν, ὥστ' ἄλλο
τι προτιμῶν τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλ' ἐπίπερ οὐδὲν
ἰσχυρὸν ὢν ὑποπειθόμεν, μᾶλλον δ' ὡς εὖνοι πᾶσιν
ἡμῖν ἦκον, ἐκ πάντων τῶν λογισμῶν βεβαιούται·
τί δεῖ τοῖ παρὰ καιρὸν δέους, ὅποτε καὶ δεδοικῶσιν
οὐδὲν ἔσται πλέον, ὅτ.ν. ἢ κρατηθέντες τὰ τῶν
ἄλλόντων ἀναγκαζώμεθα πάσχειν, ἢ περιγενόμενοι,
ὥσπερ ἐν σαγήνῃ καθώμεθα τοῖς τελεχεῖ καθειργ-
μένοι, μήτε πρὸς τὴν γῆν, μήτε πρὸς τὴν θάλατταν
ἔχοντες βλέπειν λοιπῶν, τῆς μὲν πρότερον ὑπὸ τῶν
βαρβάρων ἐκβεβλημένοι, τῆς δ' αὐτοῖ νῦν ἀποστάν-
τες διὰ τὰ ἐνύπνια ταῦτα; Εἰ δὲ πάνθ' ἡμῖν συγ-
χωρήσαντες, καὶ μὴθ' ὦν αὐτοὺς καλέσαντες... τὰ
μετριώτατα θη ταῦτα ἀξιοῖεν αἰτεῖν παρ' ἡμῶν
τῶν παρακρουσαμένων, ἀπολαθόντας ἄπερ ἀνηλώ-
κασι γρήματα, οὕτως οἴκαδ' ἐπαναπλεῖν τοῦτο γὰρ
καὶ ἡμεῖς ἂν αἰρεθέντες διαιτηταὶ καθ' ἡμῶν αὐ-
τῶν ψηφισαίμεθα· ποῶν ἡμῖν μετᾶλλων διορυχαί,
πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τούτων ἀρχέουσιν; Ἐγὼ μὲν
γάρ, καὶ τὰ τῶν πολιτῶν σώματα τοῖς οὔσι προσ-
θέντας, οὐκ ἂν οἶμαι λύσασθαι τελείως τὴν εἰσφο-
ράν· ἂν δὲ δὴ καὶ πάντας ὑπερβαλέσθαι μεγαλοφυ-
χίᾳ θελήσαντες, καὶ πᾶσαν ἐκ μέσου ποιησάμενοι
δικαιολογίαν, νόστου μνησθῶσιν, ἀνθ' ἡμῶν ὠφε-
λεῖν ἐγνωκότες τὰ οἴκοι, οὐδεὶς ἀντερεῖ, μὴ πάλιν
ἡμᾶς μονοῦ τοῖς χερσὶ τῶν βαρβάρων ἐνέξεσθαι.
Εἰ τοίνυν δεήσει τοῦτοις δουλεύειν, διὰ τί μὴ πρὸ
πούτων ἐκείνοις; εἰ γὰρ οὐκ ἐνὶ δῆπουθεν ἐλεύθερον
εἶναι, τὸ γε τοῖς βελτίοσιν ὑποκαίεσθαι κουφότεραν
ἀποφαίνει τὴν συμφορὰν.

Ἄλλὰ καλέσομεν συμμάχους; Πότερον ἀσθενεῖς,
ἢ τῶν δυναμένων; Εἰ μὲν οὖν οὐκ ἀρκοῦντας, τοὺς
ἡμῖν, ὡς ἔοικε, συναπολουμένους ζητήσομεν· εἰ δ'
ἐρρωμένους, πάλιν ἡμεῖς μὲν ἀσθενεῖς, ἐκείνων
δὲ ἡ δύναμις φοβερά· καὶ πάλιν αἱ ὑποψίαι, καὶ
ποῦ κακοῦ πέρας οὐδέν. Ὅπως δὲ οὐ· ἐγὼ τί ποθ'
ἡμῖν συνίσσει τὸ κόπτεσθαι καὶ συμμαχίαν ζητεῖν
τοῦ λοιποῦ, εἰ τοὺς μὲν ἰσχυροὺς φυλαξόμεθα, παρὰ
δὲ τῶν ἀδυνάτων οὐδὲν ἔχομεν ὠφελεῖσθαι. Τίνας

A streuam manum; quasque illi triremes praesta-
bant in belli subsidium, duplo illis hostium plures,
ac nostram rursus auctiorem classem: quamquo
ea nihilominus pugna attriti simus, tametsi multis
adeo tuentibus. Meministis quibus tunc patria ca-
lamitatibus affecta sit, Sozopolitanos captivos;
eversam Perinthum, aliaque, quorum nec ipsam
memoriam mitius ferre possumus. Taceo autem,
ut neque vos cum tanti essetis, nec socii ad mo-
dicum hostium illi virtuti obniti quiverimus.
Dico igitur quod omnium communiter ore jactari
audio. Si itaque ita habet, ut ii nobis insidentur,
nec eorum alio respiciant consilia, quam ut nos
omnes ad unum sibi mancipent; nec fieri potest,
ut prohibeamus injuriam; quoniam eos quis modo
B humaniores exspectet, atque ad laedendum segnio-
res; num accusando, inferendo bellum, vituperiis
laccessendo; an amici speciem praefereudo, blande-
que recipiendo, ac meliora precando? Hoc equi-
dem secundum puto. Nec vero ferentiam nobis
servitutem dico. Absit, ita sensu destitutus sim ac
insanus, ut aliud quidpiam velim libertati praela-
tum. Sed quia nihil eorum quae suspecta habemus
firmum est, quin potius argumentis omnibus li-
quet, venire omnibus nobis bene affectos; quid-
nam importuno ejusmodi opus metui, cum neque
si timuerimus, majus aliquid sit futurum, quando
vel vicij ea subire cogemur quae sunt vitiorum;
vel victores ipsi, velut in sagena manibus aretati
C sessuri sumus, ut jam neque ad terram neque ad
mare respicere liceat; prius quidem a Barbaris
illa exterminati; hoc autem, ipsi nos propter
ejusmodi somnia modo abdicantes. Sin autem in-
dulgentes omnia, nec quod vocantes..... hæc
a nobis post offensam mollicissima velint exigere,
ut receptis quas insumpserant pecuniis, sic domum
classem reducant. Hoc enim vos ipsi adversum vos
delecti arbitri sanciat; quænam metallorum venæ
ad ejusmodi nobis solutionem satis fuerint? Sane
arbitror, ne ipsa quidem adjectis facultatibus ci-
vium corpora, satis fore, ut juste impensas solva-
mus. Sin denique universos animi magnitudine
superare volentes, suique omnem juris rationem
missam facientes, revertendum significant, dome-
D sticis quum nostris rebus commodiores futuros,
nemo ibit inficiat, vix non Barbarorum nos ma-
nibus tentum iri. Si ergo necesse erit eis mancipari,
cur non potius illis. Siquidem enim libertas
nequit constare, sane melioribus subjici, leviorum
calamitatem facit.

At vocalimus socios? Num invalidos, an poten-
tes? Sane ut eos vocemus qui non satis sint adju-
vando, utique nobiscum perituros quæremus: sin
autem fortes, erimus rursus nos invalidi, eorumque
formidabilis virtus; rursusque suspecta omnia,
nec mali finis ullus. Prorsus vero non intelligo
quid nobis deinceps planctus profuturi sint, et ut
socios quæramus; siquidem cavere habeamus for-
tes, nec commodi aliquid ab invalidis simus eva-

secuturi. Quinam autem etiam vocantibus nobis A sint morem gesturi, cum neque mercedem expectent, videantque illos heroes a nobis injuria affectos; quos, si nullus titulus alius foret, vel eo nomine quod sponte venientes, immortalē virtutis columnam erexerint, colere ac adorare oportet. Quidquid enim adversus illos tentaverimus dicere, ex iis quorum omnes illis conscii sunt, nugæ ac inanes criminationes videbuntur: omnibusque flagellorum omnium rei habebimur, insaniz, criminis falsi, doli, ignaviz, proditionis: et quæ necesse proni cadentes hostes obsecremus.

Qui non ergo turpissimum, ut cum bene omnia suscipientibus nobis viros habere possint, iis remissis, malis omnibus implicari malimus; ac cum B prohi, gratique, lucri aliquid possimus facere, jacturam improbis ingratique conjunctam moribus, utiliore putemus, omninoque data opera contendamus, ut vota nostra ad consilii inopiam redigamus; velut timeamus ne beneficio nescientes afficiamur; tametsi haud ita pridem quos justius debuimus habere suspectos, necessitate suscepturimus. Postquam enim imperator reversus fuerit, utinam vero, o Salvator, citius recharum omnibus caput liceat videre! eique rationum exercitus comes venerit, quos multis sermonibus, multis C opibus, pluribus denique laboribus persuasos, nobis subsidio futuros adducit; præmissisque quibusdam, reversum se nuntiaverit, faustumque adventus sociorum nuntium destinaverit, quid tunc admodum isti securi, ac timentes umbras, dicturi sint? Plane ut ea ipsa placeant, quæ modo placent, jussuri sunt ne quidem imperatorem intransigentia recipi oportere. Quomodo autem non pejus aliquid facturi sumus, eorum quæ sub triginta tyrannis Athenis acciderunt, tot nobis surgentibus tyrannis? Nec enim video ut hæc aliud vocari possint, quam perspicua tyrannis. Quomodo autem etiam populo suadeant, ut eorum socii efficiantur improbitatis? Liquec enim nihil esse quod non universi libentes ferant, ea solum ratione ut videant revertentem. Sed et modo, ipsis eis hoc periculis molestius videtur, quod is moretur, ab eorum D longe oculis positus. Quippe persuasum habent, fore ut præsentibus malis ejus præsentia remedium sit.

Ad hæc autem, quorumnam criminum reum, D grandi adeo pœna punient? Quod media hieme, omnium spes vincente conatu in Pontum solverit; Istrum ab utraque ripa navigaverit, non ut navi superior ferretur, sed velut latentes quasdam sub aquis petras, sic oras fluminis legeret. Venit autem cum paucis eoque comitatu, ut, nec satis ad mensæ instruendæ ministerium habere viderentur: belluas magis quam homines rogaturus, nostrique causa suasurus arma corripere, ac adire pericula; nimirum alienos homines pro nostra ipsorum salute. Idque adeo ut quanquam non dominus, sed malus quidam ac hostis prius existens, mutato deinde consilio, nostri causa tanta designasset, coronari oporteret, omnibusque tum vivum, tum

δὲ καὶ καλοῦσιν ἡμῖν ὑπακούσονται, μήτε μισθοῦ προσαδοκῶντες, καὶ τοὺς ἥρωας ἐκείνους ὀρῶντες ὑπὲρ ἡμῶν περιθροισμένους; οὐδὲ καὶ μηδεὶς ἄλλου, τοῦ γ' ἐκόντας ἐλθεῖν, στήλην ἀθάνατον στησαμένους, θύειν ἐβει καὶ προσκυνεῖν. Ὅσα γὰρ ἂν κατ' ἐκείνων λέγειν ἐπιχειρῶμεν, ἃ πάντες τοῦτοις συνίστασιν, ὑθλον ἀποδείξει καὶ τὸ μηδὲν καὶ πᾶσι πάντων τῶν μαστίγων δίκας ὑφλήσομεν· ἀνομιὰς, ψευδολογίας, δόλου, δειλίας, προδοσίας καὶ δεήσεις, πρηνεῖς πεσόντας, τοὺς ἐχθροὺς ἰκετεύειν.

Πῶς οὖν οὐκ ἀσχιστον, ἐξὸν πάντα καλῶς ἔχειν ἡμῖν δεξαμένοις τοὺς ἀνδρας, ἐλέσθαι πᾶσιν ἐνεχέσθαι τοῖς κακοῖς ἀποπεμφθένους, καὶ δυναμένους μετ' εὐγνωμοσύνης κερδαίνειν, τὴν μετ' ἀχαριστίας ζημίαν λυσιτελεστέραν ἡγεῖσθαι: καὶ ὅλως φιλονεικεῖν ἐξεπίτηδες ὅπως εἰς ἀπρον τρέφομεν τὰς ἡμετέρας εὐχάς; ὡς περ δεδοικότες μὴ λάθωμεν εὐπιθόντες· καίτοι μετὰ μικρὸν τοὺς δικαιοτέρων ἂν ὑποπτευθέντας ἀνάγκην ἔχοντες δέξασθαι. Ὅθεν γὰρ ὁ μὲν βασιλεὺς ἐπανάβη, καὶ γένοιτο θάπτον, ὡς Σώτηρ, τὴν πᾶσι φίλην ἰδεῖν κεφαλὴν· ἐπιηται δ' αὐτῷ στρατὸς Παίδωνων. οὐδὲ πολλοὶ μὲν λόγοις, πολλοὶ δὲ χρήμασι, κλειστοὶ δὲ πόνοις ἄγων ἦκεν ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ τινες προπέμψας, μὴνύη μὲν τὴν ἐπάνοδον, εὐαγγελίζηται δὲ συμμάχους ἦκεν ὑπὲρ ἡμῶν· τί τότε ἐρούσιν οἱ λαν ἀσφαλεῖς οὗτοι, καὶ τὰς σκιάς δεδοικότες; Εἰ μὲν γὰρ ἃ νῦν καὶ τότε τοῦτοις ἀρέσκοι, καλεῖσθαι εἰσὼ τευχῶν μὴ δέχεσθαι τὸν βασιλέα. Καὶ πῶς οὐ χεῖρον τῶν ἐπὶ τριάκοντα συμβάντων Ἀθηναῖσι πράξομεν, τοσούτων ἡμῖν ἀναφυέντων τυράννων; Τί ποτε γὰρ ἔτερον ἢ τυραννίδα σαφῆ χρῆ ταῦτα καλεῖν, ἐγὼ γε οὐχ ὀρθῶ. Πῶς δὲ καὶ τὸν δῆμον πείσουσι μετέχειν αὐτοῖς τῆς ἀγνωμοσύνης; δῆλον γὰρ ὡς πάντες ἂν ἅπαντες πάθειεν ὑπὲρ τοῦ μόνου ἰδεῖν ἐπανήκοντα. Καὶ τὸ γε νῦν, καὶ αὐτῶν τῶν κινδύνων δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαχθέστερον, τοῦτ' ἐστίν· ὅτι πόρρω τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν διατρίβει. Γενέσθαι γὰρ ἀντιφάρμακον τοῖς παροῦσι κακοῖς τὴν ἐκείνου πεπιστεύκασιν παρουσίαν.

longe oculis positus. Quippe persuasum habent,

Ἄνευ δὲ τούτων καὶ τίνων ἀμαρτημάτων τοσαύτην αὐτὸν ἀπαίτησσαι δίκην; Ὅτι χειμῶνος μεσοῦντος ὑπερβὰς τὰς ἀπάντων ἐλπιδας, ἀνήγετο μὲν εἰς τὸν Πόντον· ἀνέπαιε δὲ τὸν Ἰστρον, ἐκατέρωθεν οὐχ ὑπερπλέων, ἀλλὰ παραπλέων ὡς περ τινὰς ὑφάλους τὰς ἔχθας. Ἦκε δὲ μετ' ὀλίγων, καὶ οἱ μὲδ' ἂν δειπνοῦντι παρεστώτες ἀρκεῖν πρὸς διακονίαν ἐδόκουν, θηρίων μᾶλλον δεησόμενος, οὐκ ἀνθρώπων· καὶ πείσων ὑπὲρ ἡμῶν ἀρπάσαι τὰ δπλα καὶ κινδυνεύειν, ἀλλοτριούς δυνας, ὑπὲρ τῆς ἡμῶν ἐλευθερίας; Τοσοῦτον μὲν οὖν, εἰ καὶ μὴ δεσπότης ἐτύγχανεν ὢν, πονηρὸς δὲ τις πρότερον καὶ πολέμιος. Εἶτα μεταβαλὼν τοιοῦτοις ἑαυτὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἐξεδίδου, στεφανοῦν ἐχρήν, καὶ πάντων αὐτῷ μεταδιδόνα· γερῶν, καὶ ζῶντι καὶ τελευτήσαντι. Εἰ δὲ

καὶ τοῦτ' ὦν τὸ μέγιστον καὶ θειότατον, καὶ πα-
 τρῶν ἔχων σχῆμα, ἔπειθ' ὑπὲρ ἡμῶν δεῖσθαι τοὺς
 βαρβάρους· οὐκ ὠκνεῖ· τούτου γὰρ, τούτου μόνον
 οὐδ' ἂν ἕτερον ἐποχθέστερον πάθοι ἀνὴρ τοσοῦτοις
 εἰωθὸς ἐπιτάττειν· πῶς οὐ παρελευσόμεθα καὶ τὴν
 τῶν βαρβάρων ὠμότητα, εἰ βελτίους ἐν ἑαίνοις
 ἔσχεν ἐλπίδας, ὧν ἡμεῖς ἐπιδειξόμεθα τότε; Ἐξεί-
 νους μὲν γὰρ φίλους ἔξεν ἐνόμισεν, ὥστε καὶ συμ-
 μαχεῖν· ἡμῖν δὲ δευρὴν τινα τὴν ἔχθραν τὰ πρα-
 ττόμενα μαρτυρήσει. Εἰ δ' ἀταεῖς καὶ μιαινοὺς
 ἠγησάμενοι τοὺς τότε ταῦτ' ἂν τολμήσοντας συμ-
 βουλευεῖν, μετ' εὐφημίας καὶ κρῶτων, ὥσπερ δι-
 καιον, ἐπανήκοντα τὴν βασιλεῖα δεχοίμεθα, σπότερον
 καὶ τοὺς συμμάχους συνεισελθεῖν αὐτῷ συγχωρή-
 σμεν· ἢ πρὸς μὲν ἑαίνοις φιλανθρωπευόμεθα,
 ἑαίνοις δὲ τὸ πέδιλον ἔσται, καὶ ἡ τάλαιπωρία, καὶ
 στήσιμον τὸ εἶρθενας αὐτοὺς τῶν πολῶν; Εἰ
 μὲν γὰρ πρὶν ἔλθειν ὁμονοοῦντας, ἐνταῦθα ἀφικο-
 μένους αὐτοὺς διαιρήσομεν· καὶ ὁ μὲν ἐν τοῖς
 εἰωθόσιν ὡς ἡμέτερος ἔσται, τοὺς δ' ὡς ἐχθροὺς
 ὑποφόμεθα, καὶ μήτε στέγης, μήτε τῶν ἐκ τῆς
 ἀγορᾶς αὐτοῖς μεταδώσομεν· οὐκ οἶδα τίων τοι-
 αύτης ἀρξάντων ἀπανθρωπίας, ἑαίνοις ἡμᾶς
 ζηλοῦν δόξομεν. Ἐπειτ' οὐδ' ὁ βασιλεὺς, ἦν ἐφυ-
 λάξαντ' ἂν πάντες ἐγνωμοσύνην, ταύτην αὐτῷ
 προσήκειν ἠγήσεται· καὶ οὐδ' θαυμασταῖς ἐλπίσιν
 κέρας δεῦρ' ἠγάγε, τούτους ἐξαίφνης ἀπολιπεῖν
 μενονοῦχι· πᾶσι κηρύξοντα, ὡς τὰ τοῦ βασιλέως
 οὐδὲν ἄρ' ἦν, πλὴν ἀπάτη.

erigens, hac duxerit, statim derelinquat, vix non
 negotiationem, fraudis larvam suisse.

Καὶ μὴν οὐδ' ὦν εἶνεκ' ἀναίσχυντῆσομεν εὐροι
 τις ἂν. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ πολέμου, καὶ πάντων τῶν
 εἶνεκ' αὐτοὺς δεῦρ' ἠγάγομεν ἐξαιρεγασμένων ἡμῖν,
 τοὺς συμμάχους ἠξιοῦμεν προσηλακίζειν, οὐκ ἂν
 τοσοῦτον εἶχε κίνδυνον ἢ ἀχαριστία· εἰ δὲ τῶν
 ὁμοίων ἐφεστῶτων κακῶν, ἀνομοίως ἡμεῖς τοῖς
 φίλοις καλοῦντες καὶ δεχόμενοι προσφερόμεθα, οὐχ
 ὀρῶ τὰς ἐλπίδας τῆς τοιαύτης καινοτομίας. Οὐ γὰρ
 ἴνα μόνον δεῖνοι τοῖς εἰσ καουργεῖν καὶ φανακίζειν
 δοκῶμεν, περιεργαζόμεθα ταῦτα; Ἄνευ δὲ τούτων,
 τί ποτ' αὐτοὺς ἐξαπατηθέντας καὶ γέλωτα πᾶσιν
 ὑφλοντας, οἴεσθε δράσειν; Καθεδεῖσθαι, καὶ παρ'
 ἑαυτοῖς ἔξεν τῷ χεῖρι, καὶ δεήσεσθαι συγγνώμην
 αὐτοῖς ἔχειν, ὧν ἐξηπάτηται; Οὐχ οὕτω φιλοσο-
 φεῖν ἐγνώκασι, καὶ θυμοῦ κρατεῖν. Λοιπὸν τοίνυν
 ἑαίνοις μὲν τῶν τε τειχῶν πειρᾶσθαι, καὶ μηχαν-
 ἡμάτων τοῦτοις προσάγειν, ἡμᾶς δὲ ἀντέχεσθαι
 τῶν ἐκ τῆς πολιορκίας κακῶν. Ἄνευ γὰρ τούτων
 πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἀρκεῖν μοι δοκεῖτε. Εἰ δὲ τοῦθ'
 ἡμῖν φορητὸν, τί τοῖς πανταχοῦ δυναμένοις πρῆσθαι
 ὑπὲρ συμμαχίας πέμποντες ἐνοχλεῖτε, ἔξεν κατα-
 κλεισθέντας ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολιορκεισθαι; Οὐ
 γὰρ ἔγωγε ὀρῶ τίτων ἡμᾶς ἀπαλλάξουσιν ἐλθόντες
 οἱ σύμμαχοι, ὅπθ' ἔχόντες αἰρεῖσθε τὰ χεῖριστα.
 Οὕτως οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ὑπὲρ ὅτου τοὺς μετὰ βασι-
 λέως ἤξοντα; οὐ προσδέξεσθε. Εἰ δ' ἀνθρώπινα καὶ
 εἰκαῖα λογισάμενοι, στεφανοῦν μὲν εἶνεκα τῶν
 ὑπὲρ ἡμῶν πεπονημένων τὴν βασιλεῖα βουλῆσεσθε,

A defunctum præmiis honorare. Sin autem, cum et
 maximum illud ac divinissimum esset, jureque
 paterno imperium teneret, nostri postmodum causa
 ne Barbaros quidem renuit obsecrare; nam hæc
 ipsa res, nihil quidquam molestius accidit, viro
 tam multis solito imperare: quomodo itaque non
 ipsam Barbarorum sumus superaturi crudelitatem.
 siquidem meliora ille de illis speravit, quam ipsi
 tunc simus exhibituri. Putavit quidem sic illos
 amicos fore, ut et belli societatem inirent; nos
 vero iis quæ designabimus, grave quoddam odium
 prædituri sumus. Sin vero impios ac sceleratos eos
 arbitrari, qui tunc ejusmodi aliquid fuerint ausi
 consulere, laudibus ac plausu, uti plane merito
 decet, revertentem imperatorem sumus suscepturi.
 nonne et socios una cum eo ingredi urbem per-
 mitemmus; an potius humanitate in eum usi, cam-
 pum illis ac miseriam relinquemus, præficiemusque
 qui portas ad eos arcendos custodiant? Quod si
 concordēs illos priusquam ingrediantur, ubi jam
 venerint, discernamus, ac ipse quidem velut noster
 ac domesticus, consuetos habeat honores; illos
 autem ceu hostes, suspectos habeamus, eosque
 neque tecto, neque foro donandos arbitremur.
 haud plane novi, quid illos in nobis laudaturos
 putemus, qui ab immanitate ejusmodi ordiamur.
 Præterea ne ipse quidem imperator, quam omnes
 servaverint benevolentiam, sibi congruam putabit;
 utque eos quos magnificis sollicitationibus in spem
 ubique gentium prædicaturos, imperatoris omnem

C Sane ne quorum quidem gratia proterviamus,
 facile quis inveniat. Nam ut bello quidem, ac
 quorum causa socios adduximus, confectis, eis
 vellemus illudere, haud tantum ingrati illa animi
 labes periculum haberet. Sin autem iisdem instan-
 tibus malis, alia aliaque ratione vocandis ac susci-
 piendis amicis habemus, non video quid ea novitas
 spei habeat. Num enim solum ut subtiles quidam
 consuendis fraudibus ac dando verba videamur,
 sic ista anxie agimus? Præterea, quid deceptos
 illos, omniumque factos fabulam, præstituros pu-
 tatis? Fors sessuros, ac apud se cohibituos ma-
 nus, veniamque pro fraude ipsa facta rogatuos?
 Verum haud illi ita philosophari noverunt, ac iræ
 dominari. Superest ergo ut illi quidem muros
 tentent, atque eis admoveant machinas; nos vero
 obsessæ urbis feramus incommoda. Insuper enim,
 nihil vos aliud posse existimo. Quod si ea vobis
 res ferenda videtur, ut quid ubique potentibus
 destinantes legatos qui in belli societatem indu-
 cant, negotium facitis, cum liceat urbis mœnibus
 conclusos Barbarorum obsidione premi? Haud
 enim sane video, quo nos malo venientes socii
 liberare habeant, cum sponte pessima præoptetis.
 Atque adeo nihil causæ erit cur venturos cum im-
 peratore non suscipiatis. Sin autem quæ humana
 sunt ac juris cogitantes, imperatorem quidem ob
 susceptos nostri causa labores coronandum puta-

bitis, portasque, cum eo venientibus sociis aperietis, quid vetat ut ne pro istis eadem decernatis? Nec enim operæ pretium, ut Romanorum quidem lenitatem caveatis; Præonum autem crudelitatem ne suspectam quidem habeatis: utque eos qui gloriæ studio sua profundunt, nostra concupituros arbitremini; eos autem qui latrocinii ac furto vivunt, a sua repente cessaturos arte. Quod si mille istis commisceri formidabile, qui non perspicue malum majus in viginti millibus? Curque eos qui ultro veniunt, haud tutæ homines fidei asseramus, quanta in illis securitas quos per legatos ascivimus?

Verum ipsa quoque horum cogitatio ridicula. Sit vero sapientum, ac talis urbis, quanta hæc nostra civium, ut eos qui ista dicunt, ellebore indigere putent; utque ejusmodi consiliis, si quis noster hostis sit, magis obsecuturum optent; ipsos vero, cogitationes quæ deceant, assumentes, non quiescere; nec temere contradicentibus dare licentiam, qui nescio quorum benevolentiam inani illa garritate captent: quin vel ipsum deliberationis tempus jacturæ deputantes, hosce suscipere, ceu viros a longo jam tempore, a parentibus, filiis, aliisque ratione maxime necessariis absentes, proque eorum animi alacritate, providentiæ gratias agere, ei palam horum adventum acceptum referentes; non propter quædam levia, quæque fors contingant, forte non contingent, ipsius quoque libertatis jacturam facere; ut ne quidquam aliud dicam, eorum quæ universis timentur velut in procinctu, atque adeo illis ipsis qui his indignantur. Cogitate enim quo fortunæ redacti simus; quidve possimus sperare, ut istos dimiserimus. Quorum olim imperii fines, ipsi erant qui orbis, nunc sedem felicitatem reputantes, ut quis sinat servire. Urbs vero longe universarum sub cælo beatissima, quamque omnes, gratiarum ac recreandi causa, munificique omnis ornatus, adibant, nunc incolis facta est carcer. Undequaque habet clausas portas, nec ullus jam tuto in portibus stationem habet: quique appellant malos foris rumores affrentes, longe pejora intus experiuntur. Cæterum nobis, intra quidem muros, clamor, egestas, paupertas, lacrymæ; extra vero spectantibus et turribus Barbarorum exercitus; vastatio agrorum, in aggeribus cædes, ignisque ferox, domos, templa, pulchra quæque ædificia publica, ac prorsus omnia invadens. Quin et blasphemiam in Deum, atque (quod quis non horreat?) crucis contumelia, ac fidei irrisio, sacrarumque imaginum proprii causa circumductiones, nec non minæ terribiles, quas ne eveniant, ne ipse quidem Christus, quem adoramus, possit impedire.

Sed et fames universa tenet, cum nec terra reliqua sit, quam colamus, nec latrones liberum permittant mercatoribus alveum: et ut possint frumenta advehere: quo sit, ut et locantibus operas ars inutilis videatur, non habentibus ut inde paciscantur; mi-

Α ἀνοίξετε δὲ τοῖς μετ' ἐκείνου συμμάχοις; τίς πόλις, τί κωλύει ταῦτα καὶ περὶ τούτων ψηφίζεσθαι; Οὐ γὰρ δῆπου τὴν μὲν τῶν Ῥωμαίων ἡμερότητα φυλάττεσθαι δεῖ, τὴν δὲ Παϊώνων ὠμότητα μὴδὲ ὑποπεύειν· καὶ τοὺς μὲν ὑπὲρ δόξης προεϊμένους ἐπιθυμῆσαι νομίσαι τῶν ἡμετέρων, τοὺς δ' ἐξ ὧν ληστῆσοῦσι καὶ κλέπτουσιν ἀπὸ τούτων διάγοντας, τούτους ἐξαίφνης ἀποσχέσθαι τῆς τέχνης. Εἰ δὲ χιλοῖς τούτοις ἀναμύνησθαι φοβερόν, πῶς οὐ φανερώτερον τὸ κακὸν ἐν τοῖς δισμυρίοις; Καὶ ὅτε τοὺς ἐκόντας ἀλλόθοντας ἀπίστους εἶναι κυρούμεν, τί χρὴ θαρρῆν περὶ τῶν μετὰ πρῶσβείας κληθέντων;

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν καὶ μόνον λογίζεσθαι γέλωσ· σφρονοῦντων δ' ἂν εἴη, καὶ τοιαύτην οἶαν ἡμεῖς πόλιν οἰκούντων, τοὺς μὲν ταῦτα λέγοντας ἰλλεβόρου δεῖσθαι νομίζειν· καὶ ταῖς συμβουλαῖς ταύταις, εἰ τις ἐχθρὸς ἡμῖν εἴη, μᾶλλον εὐχεσθαι παθεσθαι· αὐτοὺς δὲ τῶν προσηκόντων λογισμῶν ἀφαιμένους, μὴ στήναι, μὴδὲ τοῖς ἀντιλέγουσιν εἰκὴ φανερῶν ἐπιτρέπειν, οὐκ οἶδ' ὧν τινῶν εὐνοίαν τῇ κενολογίᾳ ταύτῃ πορίζομένοις· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν μέγρι τῆς συμβουλῆς χρόνον ζημίαν λογισαμένους, δέχεσθαι τούτους ὡσπερ τῶν γονέων ἢ τῶν υἱῶν, ἢ τῶν ἄλλων οικειοτάτων, τὸν παῖδον χρόνον ἀποδημούντας, καὶ τῆς αὐτῶν προθυμίας χάριτας ὁμολογεῖν τῇ προνοίᾳ, ἐκείνη σαφῶς ἀνατιθένας τὴν αὐτῶν παρουσίαν· καὶ μὴ μικρῶν τιμῶν εἵνεκα ἴσω; μὲν συμβησομένων, ἴσω; δὲ μὴ, ζημιουθῆναι καὶ τὴνλευθερίαν· ἵνα μὴδὲν ἄλλο λέγω τῶν νῦν ὑπὸ πάντων, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν τούτοις ἀχθομένων, προσδοκωμένων. Λογίσασθε γὰρ οὐ μὲν νῦν τύχης ἐσμέν· τί δ' ἔστιν ἐπιζῆσαι, ἐὰν τούτους προώμεθα. Οἷς μὲν πέρατα τῆς ἀρχῆς ἃ καὶ τῆς οἰκουμένης ὑπῆρχεν ἡμῖν, νῦν καθήμεθα, εἰ τις ἐξ δουλειῶν εὐδαιμονίαν ἠγοῦμενοι. Ἢ δὲ τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πόλειον εὐδαιμονοστάτη, καὶ ἐφ' ἣν πάντες; χάριτων ἕνεκα καὶ τέρψεως καὶ τῆς διακινῶντων ἀδρότητος θλαυνοῦν, εἰρηκτῆ νῦν τοῖς οἰκήτορσι γέγονε. Κίχλεινται μὲν γὰρ αὐτῇ πανταχῶθεν αἱ πόλεις· οὐδεὶς δὲ κινδύνων χωρὶς ἐπιχωριάζει τοῦ λοιποῦ τοῖς λιμέσι· καὶ οἱ καταίροντες, πονηράς, ἐξωθεν κομισαντες; φήμας, χειρῶνων παρὰ πολὺ τῶν ἔνδον χειρῶνται. Ἡμῖν δὲ τὰ μὲν εἰσω τευχῶν βοθῆ, καὶ πτωχεία, καὶ πένια, καὶ δάκρυα· τὰ δ' ἔξω τοῖς ἀπὸ τῶν πύργων ὁρώσι βαρβάρων στρατεύματα, καὶ γῆ καιρομένη, καὶ πρὸς ταῖς; τάφρους τῶν ἡμετέρων σφαγαὶ, καὶ πῦρ ἀγριον, οἰκίας, καὶ νεῶς καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων κάλλη, καὶ πάντα ἀπλῶς ἐπίδν. Δυσφημίαι δὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ (ὁ τίς οὐκ ἂν φρίξειεν;) ὕβρις σταυροῦ, καὶ γέλωσ τῆς πίστεως, καὶ θεῶν εἰκόνων ἀπειμοὶ περιαιγαὶ, καὶ ἀπειλαὶ φρικώδεις, καὶ τοῦ μὴ ταύτας ἐκθῆναι, μὴδ' ἂν αὐτῶν, ὃν προσκυνούμεν, Χριστὸν ἐπισχεῖν οἶδν τὰ εἶναι.

Καὶ ὁ λιμὸς πάντα ἐλαύνων ἐπίκειται, μήτε γῆς ὑπολειπομένης ἦν γεωργήσομεν, μήτε τοῖς ἐμπόροις τῶν ληστῶν ἀδελφῶν ποιούντων τὸν πόρον· ἐξ ὧν τοῖς μὲν ἐργολαβοῦσιν ἀχρηστον ἢ τέχνη δοκεῖ, οὐκ ἔχουσι τὰ ἐξ αὐτῆς διαθέσθαι, στρατιώταις; δὲ τὴν ἄρμην ἐπέσχε

τῆ δόξῃ· καὶ δεσπόται, δούλων αὐτοὺς ἀποδράντων, αὐτοὶ τὴν ἐκείνων ἀντιλαμπάνουσι τύχην. Τὸ δ' ὄλον σχῆμα τῆς πόλεως ὁρᾶται διὰ πάντων ἀμειφθὲν ὡσπερ ἐν πένθει· πάντες δὲ τὴν τῶν κακῶν σύνοδον ἐκπλαγέντες, ἀπώκησαν. Καὶ ὁ τοὺς νοῦν ἔχοντας κατασελεῖ, ὅτι καὶ τῶν πολιτευομένων πολλοὶ οὕτω χειροθθεῖς τὰς γνώμας γέγονασιν, ὡς ἔχειν τι καὶ καλὸν λέγειν, τὴν ὑπὸ τοῖς βαρβάροις τούτοις δουλείαν, καὶ τοὺς Ῥωμαίους βαρύτερα ἐπιτάττειν. Ὅστε καὶ φανερώς ἐπ' ἐκείνους ἀποδημοῦσι, καὶ ῥητοὺς τινὰς ἐκείνοις σύνεισι χρόνους· καὶ πρόβατα, καὶ βοῦς, καὶ ἵππους, καὶ ὄργυρια, μισθοὺς ἔχουσι τῆς ἡμῶν προδοσίας· καὶ συμπίνοντες ἐκείνοις, τὴν ἡμετέραν ἀπώλειαν ἔδουσι· καὶ τὴν τοῦ δεῖνος οἰκίαν, ἣ τὴν τῆς γυναικὸς ὦραν, ἣ τὴν παιδῶν ἐκείνοις προπίνουσι· εὐχόνται δὲ παρὰ σφίσι βλεῖν ὑπὸ πάντων προσκυνομένους· αὐτὲ εἰπόντες καὶ πράξαντες ἐπανήκον, ἐνδεικνύμενοι τοῖς πολιταῖς ὡς εἰ μὴ σιγήσουσι, πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν κατερούσι, τοὺς ἀλάστορας ἐκείνους οὐκ ὀκνοῦντες τοῦτο καλεῖν. Οἱ δὲ φρίττουσι, καὶ αὐνεύχονται γῆρας τοῖς δικαίως ἀνἀπαχθεῖσι μνησθῆναι τι καὶ αὐτῶν ἐπὶ τῶν πότων δεόμενοι· καὶ τοσαύτην παρρησίαν οἱ παρ' ἐκείνους μισθαροῦντες προσεληφότες οὐκ ὀκνοῦσιν ὑπὲρ ἐκείνων ἀναίδην δημηγοροῦντες, καὶ πάντα ποιοῦντες, ἐξ ὧν αὐτοῖς χροιοῦνται· ὅπερ ἐστὶ προδοῦναι τὴν πόλιν, καὶ κυρίου ἐκείνους σαφῶς πάντων ποιῆσαι· ὡστ' εἰσὶν ἤδη οἱ μετὰ σπονδῶν γοῦν ἀλῶναι τὴν πόλιν εὐχόμενοι δεδοικότες· μὴ φθάσωσιν ὑπὸ τῶν μαρῶν τούτων προδομένοι.

Οὕτως εἰς ἀπορῆν τινα τύχην τὰ κοινὰ συνήλαθη, καὶ οὕτω τὸ μετ' ἐλευθερίας ζῆν τοῦ λοιποῦ ἐν τι τῶν ἀδυνάτων δοκεῖ· εἰς ὅπερ ὑμᾶς τὸ τὰ μὲν καθημέραν ἐλαττώματα διορθοῦσθαι νομίζειν περιέργον, τὸ δὲ μετὰ βραστώνης παρελθεῖν τὴν ἡμέραν ἀνδράσι προσηκῶν λογίζεσθαι· καὶ τοὺς μὲν ἂν δεῖ παραινῶντας λήρους καλεῖν, τοὺς δὲ ταῖς ἡμῶν ἡδοναῖς συναγωνιζομένους ἀθλα θαυμαστά προτιθέσθαι προήγαγε. Καὶ πρὸς γε ἐτι τὸ τοὺς μὲν φανερώς πολεμοῦντας ἀνέχεσθαι, καὶ πιστεύειν ἐξαπατῶσι, τοὺς δὲ μὲθ' ἡμῶν τάττεσθαι καὶ συμμαχεῖν ἐπαγγελομένους ὀποπτεύειν· καὶ ζητεῖν προφάσεις θέν λύσομεν τὰς φίλλας. Ἄλλ' ἂν τῶν πρότερον καταγνόντες, τοῖς νῦν παρὰ θεοῦ δεδομένοις χρῆσώμεθα, καὶ τοὺς ἀνθελκοῦντας τούτους ἀποσεισάμενοι, καὶ γραυοὶ ταῦτα μισθολογήσαντας ἀποπέψαντες, τὸν ἔσχατον τοῦτον ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀγῶνα ἀγωνίσασθαι βουλήθητε, οἶμαι, καὶ ὅς ἑσὺ τοῦτ' εἰρήσῃω, οὐ τὰ οἰκοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κορρωτάτω καλῶς ἔξειν ἡμῖν καὶ μὴ τῇ πατρὶδι μόνον ἀνασώσῃεν τὸ πάντων ἀντίρροπον τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ πλειόνων εἶξιν ἢ πρότερον· καὶ πάντας τοὺς πρὶν ὑφ' ἡμᾶς ἐφ' ἡμᾶς ἐπανήξειν, καὶ πάντας ὑπὸ τοὺς ἡμετέρους εἶσεσθαι νόμους, καὶ πανταχοῦ τοῖς βαρβάροις ἀναθαρρήσαντας ἐπιθήσεσθαι. Νῦν μὲν γὰρ ἡμᾶς ὁρῶντες κατεπηχότας, εἰκότως συστέλλονται καὶ αὐτοὶ, καὶ τῆς δουλείας ἀνέχονται, ὀρῶντες τοὺς δεσπότας ἀνακεχωρηκότας τῶν πραγμάτων· ἂν δ' ὀρώσιν ἀντιβλέπειν τολμήσαντας, καὶ αὐτοὶ συνούσουσι τὰ

litibus impetum timor retardavit; dominique, fugientibus servis, eorum ipsi vicissim subeunt sortem. Univerſa civitatis species omni parte velut in luctu commutata cernitur: cunctique malorum coitione tanta stupefacti, animos desponderunt. Quin hoc quoque sapientum mentem quatit, quod nulli elives adeo servili animo facti sint, ut quid boni, illi Barbarorum servituti inesse dicant, ac Romanos graviora jubere. Quamobrem etiam propalam ad illos profisciscuntur, apudque illos certis quibusdam temporibus versantur, ovesque, et boves, et equos, ac pecunias, nostræ mercedem proditiōnis accipiunt, eisque compotantes nostram canunt perditionem; ac hujus domum, uxoris illius speciem, aut etiam pignorum, iis propinant: apud se autem in vobis habent, ut ab universis adorari homines videant, iisque dictis ac factis reverti præsumpserunt, significantes civibus, nisi taceant, dicturos se suis dominis, ac apud eos gravius accusaturos, non verentes malos illos dæmones ac pestes sic appellare, si vero horrore tenentur, longosque precantur annos iis, qui merito agi debuissent: rogantes ut inter pocula eorum aliquid meminisse velint: tantamque libertatem sic apud illos merentes assumpserunt, ut nec pro illis impudentia orare vereantur, omniaque facere, ex quibus illis obsequantur; quod est urbem prodere, ac palam universorum dominos facere: ut nec jam desint qui optent sub pactis capi civitatem, timentes ne sceleris istis traditoribus contingat occupari.

Sic publica res in extremas quasdam angustias redacta est, sicque deinceps liberos vivere impossibilibus accensendum videtur; in quas nos angustias conjecit, tum quod accidentia mala damnaque neglexerimus ceu rem superfluum emendare ac instaurare; tum quod diem otio transigere ac ignavia, viros decere putarem; ac monentes quidem quæ operæ pretium essent, haberemus stultos; iis autem qui voluptatibus adblandirentur nostris, præclara quædam præmia proposita vellemus. Ad hæc autem, quod manifestos hostes sustineremus, ac decipientibus haberemus fidem; eos autem qui nobis accedentes, belli se socios fore pollicebantur, habuerimus suspectos, ea causantes, quibus amicitias dissolveremus. Verum ut priorum pœnitundine ducti, oblati nunc Dei providentia voluerimus uti, iisque repulsis qui secus trahunt, ac ad anus, quibus eas fabulæ narrent, amandatis, supremum hoc pro salute communi desudare certamen, fore spero, quod sit dictum Deo auspice, ut nedum domesticæ res bene nobis habituræ sint, verum etiam quam longissime positæ; utque non solum patriæ sartam tectam servemus, universis comparabili ac æstimabilem magis libertatem, sed etiam pluribus imperemus; omnesque pridem nobis subjecti ad nos revertantur, nostrisque universi legibus subjiciantur; ac denum ut omni loco fiducia pleni, hostes invadamus. Modo quidem cum nos attonitos videant, merito et ipsi contrahuntur,

ac servire sustinent, videntes dominos recessisse a rebus. Sin autem contra ausos respicere vident, etiam ipsi conferent, quæ sunt ipsorum. Haud vero id modicum ut Barbaris externa læsis impressione, nec quæ a suis habent quietam constiterint.

Enimvero ut rumoribus, ac iis quæ communi feruntur fama, aliquid ad fidem dandum sit, erat oraculum quoddam, venturos a mari ac Alpibus, qui urbem ac nos ulturi essent, foreque ut eos omnes videremus, Barbarorum vi prostrata atque injuria, postmodum illis servire cogentes, quibus prius imperavissent: adeoque Barbari metum hunc semper animis vigentem habent, ut ubicunque ad deliberandum convenerint, hoc obtineat, haud in nos immoderatus esse iniuria vexatione abutendum, sed paulatim esse consumendos, nec in desperationem cogendos, ne omnino illa persuasi, ad eos confugiamus, qui modo sponte adsunt, tanquam eo eventu nihil illis expeditio ac contentio conducibile habeant. Fauste itaque omen suscipiamus, cui et hostes suffragio accedant; nec eorum vota rata faciamus. Quippe absonum merito videatur, ut cum illi timeant, exque metu, domi viros manere precentur, eosdem ipsi venientes prohibeamus, sicque hostium cupiditati cooperari videamur.

ἑαυτῶν. Οὐ μικρὸν δὲ εἰ τοῖς βαρβάροις ἔξωθεν βλαπτομένοις, καὶ τὰ παρὰ τῶν οἰκείων τούτοις οὐκ ἡμεμήσει.

Ἄλλὰ μὴν εἴ τι δεῖ ταῖς φήμαις καὶ τοῖς κοινῇ λεγομένοις οὐκ ἀπιστεῖν, ἦν τι λόγιον ἐκ τοῦ πελάγους καὶ τῶν Ἄλπεων ἤξειν τοῖς τῇ πόλει καὶ ἡμῖν ἀμυνούντα· καὶ τούτους πάντες εἶδον τὴν μὲν τῶν βαρβάρων ὕβριν στορέσειν, ἀναγκάσειν δ' αὐτοὺς ὑστερον δουλεῦσιν, ὣν πρότερον ἦρχον· καὶ οὕτως ἐν ταῖς τῶν βαρβάρων ψυχαῖς ἠκμῶσεν αἰὲν τοῦτο τὸ δέος, ὥσθ' ὅποτε συνελθόντες βουλευόμενοι, τοῦτο νικᾶν, μὴ δεῖν πέρα τοῦ μετρίου τῇ πρὸς ἡμᾶς κερῆσθαι πλεονεξίᾳ· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἡμᾶς ἀναλοῦν, μὴδ' ἀπόγνωσιν ἡμῖν ἐμποιεῖν, ὥστε μὴ παντελῶς ἀπογόνοντας, ἐπὶ τούτους καταφεύγειν, οἳ νῦν αὐτόματοι πάρεσις, ὡς τότε αὐτοῖς ἀνταπεξίεται καὶ φιλονεικεῖν οὐ συνοῖσον. Δεχόμεθα δὲ τὸν οἰωνὸν ἀγαθῇ τύχῃ, ἢ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἐχθρῶν συμφηρίζεται· καὶ μὴ κυρία· τὰς εὐχὰς τοῖς βαρβάροις ποιῶμεν. Ἄτοπον γὰρ ἐκείνων ταῦτα πεφοβημένων, καὶ διὰ τοῦτο εὐχομένων εἶκοι μένειν τοὺς ἀνδρας, ἡμᾶς κωλύειν αὐτοὺς ἤχοντας· καὶ οὕτω τοῖς πολεμίοις συγκατεργάζεσθαι δοκεῖν τὴν ἐπιθυμίαν.

MONITUM IN ORATIONEM SEQUEMTEM

(COMBESII. *Ibid.*)

Multa Laonicus de Callipoli, quam lib. iv πόλιν εὐδαίμονα vocat. Tenuerant tempus aliquod Catalani, Turcæ in Europam transmittentes, fere in ea, urbium primam suæ ditionis fecerant, eaque potiti immensis deinceps cladibus Græcorum rempublicam affecerant: quorum jam sub Bajazete reliquæ deletæ essent, ac capta Constantinopolis, nisi Temeræ Scythæ eundem delevisset ac tantillum sub Machmete ejus filio respirare sivisset. Eo extincto ac Amurate incunte imperium, ei Græci Mustapham objecero, cum quo etiam ceperunt Callipolim eidem facientem deditionem: idque unum fere Græci præmii loco videbantur a Mustapha exigere, ut eorum Callipolis ditionis fieret; quod tamen Turcæ eam incolentes ægerrime ferebant; ac nec acquiescere Mustaphæ volenti tradere, tradit Laonicus; præsens tamen deliberatio, pleno jure subjectam Græcis civitatem videtur significare; nec eo modo captam quo ponit Laonicus, sed a Latinis ac comite, qui subsidio venissent Græcis, sola in eos pietate ac misericordia moti, quod Christianos homines sic a Barbaris ac impiis audissent male haberi; nam ille auctoris comitis sit Smyrnæ princeps, quem Laonicus Græcorum copiis socium accessisse tradit, tuendæ parti Mustaphæ ac capiendæ Callipoli? Ut ut habeat, habes, Christianopolitice lector, quo Turcarum dignoscas solertiam, et ut ita rebus auxerint, quæsitis ac suo adjectis dominio commodis urbibus, quantumque una urbs aliqua afferat rebus momenti. Vide apud Leunclavium deploratam Græcorum ἀνασθησίαν, capta a Turcæ primam ea urbe, seu leve damnum illatum esset; subindeque regnorum interrorum per nostros amissionem, ludente Cypro, ac aliis, fabulam: tuque idipsum Christiana vere pietate ac sensu, modo in Creta deplora; nec ejus pute motibus sistendam flammam, ut ne reliquum orbem Christianum, nisi expergiscimur ac sentire incipimus, vel Deo ulciscente dura viscera, depascat.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΣ ΕΤΕΡΟΣ
ΠΕΡΙ ΚΑΛΛΙΠΟΛΕΩΣ
ΑΙΤΗΣΑΝΤΟΣ ΤΟΥ ΜΟΥΡΑΤΟΥ

EJUSDEM

ORATIO ALIA DELIBERATIVA

DE NON REDDENDA CALLIPOLI PETENTE AMURATE.

Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, μὴ περὶ τοιούτων ἡμᾶς ἄ
 ἤκειν βουλευσομένους, ἐξ ὧν ὁποτέρου συμβάντος, αἰσχύνῃ καὶ κίνδυνον ἀνάγκη τῇ πόλει προσγίνεσθαι, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐνδοξοτέρων τε καὶ βελτιόνων ἡμῖν εἶναι τὸν λόγον· ἄλλως τε καὶ τῆς πόλεως ἡμῖν ἐν ταῖς κοιναῖς πράξεσιν, οὐδὲν πῶποτε μὴ φιλοτιμίας καὶ δόξης ἔχοντες, ἀνασχομένης ἐνδείκνυσθαι. Ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν εὐτυχεῖν καὶ μεγάλην πράττειν ἡμᾶς ὑπολέλοιπεν ἤδη, πεπράγαμεν δὲ οὕτω κακῶς, ὥστε τοῖς παρ' ἡμῖν ῥήτορσιν ἔργον εἶναι τῶν προτιθεμένων ἀεὶ κακῶν τὸ κορυφαίον ἐξευρίσκειν· τί λοιπὸν ἢ θεῶν μὲν εὐχεσθαι περὶ ἡμῶν μετριώτερον τι βουλευσασθαι, αὐτοὺς δὲ λελογισμένως τῇ παρουσίᾳ τύχῃ χρωμένους, πειρασθαι σώζειν αὐτοὺς ἕως ἔξοστι, καὶ μὴ ὥσπερ ἀπογνόνας, τὴν τῶν προγόνων ἀρετὴν τε καὶ δόξαν προδοῦναι παντάπασιν, ἀλλ' ἐκ τῶν δυνατῶν εἰς ἐκείνα φαίνεσθαι τὰ παραδείγματα καὶ νῦν ἀποβλέποντας· Ἡ μὲν οὖν βουλὴ καὶ ἡ καθήμεραν γινομένη πρὸς ἀλλήλους ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἀντιλογία περὶ τῶν ἐν Χερσονήσῳ πραγμάτων ἐστὶ καὶ τῆς Καλλιπόλεως; ἦν ὁ Μουράτης παρ' ἡμῶν ὑπερ τῆς εἰρήνης αἰτεῖ. Καὶ τὸ γε πλείστον τῆς πόλεως, καὶ τῶν συμβουλευτέων εἰωθότων, φασὶ δεῖν ἤδη δίδοναι, καὶ μὴ μέλλειν ὡς καὶ τῆς ἀναβολῆς φανερόν κίνδυνον ἔχουσης τῇ πόλει. Ἐγὼ δ' ἐσχάτης ἀτυχίας νομίζω οὐχ ὅτι τῶν πολεμίων προσληψόμεθα, ἀλλ' ὅτι τούτοις προσησόμεθα τῶν ἡμετέρων βουλευέσθαι, ἐπὶ τούτῳ μάλιστα· ἂν φαίην ἀγανακτεῖν, ὅτι τοὺς πλείστους τῶν ἐναντίων λόγων οὐδ' ἀνεχομένους ἔρω· ἀλλ' οὕτως ὅλους τῆς δουλείας καὶ τοῦ τῷ βαρβάρῳ χαρίζεσθαι γεγονότας, ὥστε· ἐκείνους πρὸς τὸ λαβεῖν τούτους ἐτοιμότερους εἶναι πρὸς τὸ δίδοναι. Τί γὰρ ἂν τις εἴποι πρὸς τὴν ἀλογον αὐτῶν ὁρμὴν ἀποβλέπων, καὶ τὸ πολεμίου καὶ προδότας τῶν κοινῶν σαφῶς ἀποφαίνεσθαι τοὺς ἐπισελεῖν καὶ βουλεύεσθαι περὶ τούτου βέλτιον ἀξιοῦντας; Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ

Par quidem, auditores, erat, ne de iis deliberaturi in consilium cogere-mur, ex quibus, utrumvis accidat, probrum urbi ac periculum accedat, necesse sit; sed ut pro iis quæ majorem habent gloriam ac sunt potiora, nobis esset orandum; cum alioqui etiam nostra civitas, nihil unquam in communibus actionibus, non magnificum ac gloriam habens, ostendere sustinuerit. Quia vero nos jam felicitas, et ut magna designemus, defecit, adoque male actum est nobiscum, ut unum id nostris jam oratoribus incumbat, ut in malis propositis, quod sit levius inveniant, quid superest, quam ut Deum precemur mitiora de nobis decernere; nosque ipsi, præsentī fortuna e ratione ac prudentia-nientes, nostræ ipsorum salutē, quamdiu licet, studeamus consulere, non velut desperatione acti, majorum virtutem ac gloriam omnino proderē: sed pro virili, in illa videri exempla respicere. Quod itaque agitur consilium, ac invicem quotidiana illa nobiscum publicis conventibus contradictio, in Chersonesi rebus versatur, ac urbis Callipolis, quam Murates a nobis pro pace petit. Ac vero maxima civitatis pars, eorumque qui sunt a consiliis, in eo conspirat, ut dandam dicant, atque id sine mora, quæ ipsa apertum civitatis periculum habeat. At ego, extremæ rei infelicitatis arbitrans, ut non in eo nostra deliberatio sit, ut hostium res nobis vindicemus, sed ut nostras ipsi dimittamus, hoc maxime indignandum dixerim, quod plerosque nequidem sustinentes audire contrarios sermones aspiciam; sed ita totos deditis servituti, atque ut Barbaro placeant, ut minori ille aviditate accipiat, quam isti desiderio tribuant. Quid enim quis dicat, ad eorum alienum a ratione impetum respiciens; utque hostes, ac rerum palam communium proditores pronuntient, ut quis obtuli velit, ac quid melius pro negotio consulere? Quanquam tamen

grande adeo periculum pro concione de adversariis dicturo immineat, haud enimvero e ratione sit, ut cum coeperim aliqua, a consulendo quod sit e re communi, abstinere. Aequum porro fuerit, ut et ipsi non moleste feratis, si quorum rationes vestris minus consentire senseritis. Non enim urbes de rebus extra omnem controversiam positas dispicere solent ac deliberare; sed de obscuris, ac ejus generis, ut de illis quis contraria dicens, haud stultus videatur. Quia ergo modo quoque prudenti ratione, communis conventus ac consilii copiam fecistis, alienum sit a ratione indignari, ut quis adversam opinionem insinuaverit; cum praesertim penes vos sit ac vestri arbitrii, ut vel probantes sententiam, ea utamini, vel adversariis victoribus, quae visa fuerint sequamini. Primum quidem hoc cogitandum, Callipolim esse, qua boni isti, ac urbis se curam professi agere, hostibus cedendum admoneant, quam semper rerum nostrarum pretiosissimam duximus, ac momentum maximum habentem ad Barbarorum bellum.

Sed et in conventibus publicis, ac consiliis, quando cuique quod libeat cum fiducia licet loqui, quod quidem spectat ad alia, plures quis invicem adversantes audierit, ac alios quidem haec asserentes, alios vero negantes, neminem vero usque adeo contentiosum, ut rem aliquam Callipoli praehabendam putaverit: quin una haec ubique obtinebat sententia, ut praesidium retineremus, nullisque vel laboribus vel impensis parceremus, quo illud semper urbi servaretur incolume. Ut sic autem universi de praesidio sentirent, in causa fuit experientia, quodque ea magistra compertum esset, quantum semper rebus nostris illud momenti attulisset. Quod enim necdum omnino ceu fluctu quodam obruti universi fuerimus, ac Graeci reliqui quotquot Europam habitant, cum, qui jam nobis infesti ingruunt, Asiam ducerent ac in castris haberent, illud causa fuit. Quod nimirum illud, Hellesponti omnibus moeniis opportunissimum, interque alveum ac fauces positum, unde solventes Barbarorum naves haudquaquam latere poterant, illic stationem habentibus tremibus nostris, ut libere coliberent latrocinantibus Barbaros, nostrisque ut urbes tuto habitarent, praestaret. Praeterea, nedum ex malis quae cavimus, sed et ex iis quorum eo amissio fecinus periculum facimusque, clarius liqueat, nihil nobis esse, quo non prius quam illo cedere debeamus. Ubi enim quae in Hellesponto ac Propontide facta quassatio, universa evertit, hoc quoque Barbaris oppidum tradidisset, cum Chersonesus tota illis addicta est, tum urbes Thraciae, ditioni adiecerunt; ac necdum exacto anno, a nobis tributa exegerunt, terramque e moenium regione positam araverunt. Quin et ut quis praesentis probri, utque civitas pro sic ingloriis ac humilibus deliberare cogatur, Callipolim causam dixerit, ac quod ea amissa sit, neminem fore arbitror qui contradicat. Qui ergo non absurdum, ut iis quae praesentia adeo profuse

Α τοσούτων ἐχούσης τοῖς λέγουσι κίνδυνον τῆς περὶ τὸν ἐναντίων δημηγορίας, οὐκ εὐλογον εἶ ἢ τινῶν ἀρξάντα τῆς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος συμβουλῆς ἀποσχίσθαι. Δίκαιοι δ' ἂν εἴητε καὶ ὑμεῖς μὴ χαλπαίνειν, ἂν τινῶν λογισμοῦς τοῖς ἡμετέροι· μὴ συμβαίνοντας ἀσθηθεῖτε. Οὐ γὰρ περὶ ὧν οὐδεὶς ἀντιλέγει, περὶ τούτων αἱ πόλεις εἰώθασιν σκοπεῖν καὶ βουλευέσθαι· ἀλλὰ περὶ τῶν ἀδήλων, καὶ περὶ ὧν τις τάναντία λέγων, οὐ δόξει ληρῶν. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τοῖς παροῦσιν εὐ ποιοῦντες ἐκκλησίαν ἀποεδώκατε καὶ βουλῆν, ἄλογον δυσχεραίνειν, εἰ τις καὶ τῆς ἐναντίας ἀπειτοῖτο δόξης· ἄλλως τε καὶ μετὰ τοὺς λόγους ἐφ' ἡμῖν ὄντος ἢ τὴν γνώμην ἐπιμένεσθαις χρήσασθαι ταύτην, ἢ, τῶν ἐναντίων κρατούντων, τοῖς δόξασιν ἔπασθαι. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνο ἐνθυμητέον, ὡς αὕτη γ' ἐστὶν ἡ Καλλιπόλις, ἧς οἱ χρηστοὶ καὶ τῆς πόλεως φροντίζουσιν φάσκοντες οὗτοι τοῖς πολεμίοις παραينوῦσιν ἐκστῆναι, ἣν αἰεὶ πάντων τῶν ἡμετέρων κτημάτων ἡγούμεθα τιμώτερον, καὶ μεγίστην ἡμῖν συντέλειαν πρὸς τὸν τῶν βαρβάρων πόλεμον παρασχέσθαι δυνάμενον.

Ἄλλὰ κἀν ταῖς ἐκκλησίαις, κἀν ταῖς βουλαῖς, ὅτε πᾶσι μετὰ περῆσθαις τὸ δοκοῦν ἐξερεῖ λέγειν, περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἦκουεν ἂν τις ἀλλήλοισι πολλοὺς ἐναντιουμένους· καὶ τάδε μὲν ὑπ' ἄλλων τιθέμενα, ὑπ' ἄλλων δὲ ἀναιρούμενα· φιλονεικός δὲ οὕτως οὐδεὶς, ὥστ' ἀξιοῦν ἄλλο τι τῆς Καλλιπόλεως προτιμᾶν· ἀλλὰ αὕτη δὴ μία γνώμη διὰ πάντων ἐκράτει, ἀντέχεσθαι τοῦ φρουρίου, καὶ πάνθ' ὑπομένειν καὶ πονοῦντας καὶ ἀναλίσκοντας ὥστε σὺν αἰεὶ τῇ πόλει τηρεῖσθαι. Τοῦ δ' οὕτω πάντα· περὶ τοῦ φρουρίου φρονεῖν αἴτιον ἢ πείρα, καὶ τὸ παρ' αὐτῆς διδαχθῆναι, ὅσον αἰεὶ τοῖς ἡμετέροις συνήνεγκε πράγμασι. Τοῦ γὰρ μὴ παντάσῃν ὡσπερ ὑπὸ τινος κύματος κατακλυθῆντας μηκέτ' εἶναι πάντας ἡμᾶς· καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας ἔσοι τὴν Εὐρώπην οἰκοῦσιν, ὅτε τὴν Ἀσίαν ἦγον καὶ ἔφερον οἱ νῦν ἡμῖν ἐπικείμενοι, τοῦτ' αἴτιον ἦν. Ὅτι δὴ τῶν ἐν Ἑλλησπόντῳ τειχῶν πάντων ἐπικαιρότατον ὄν, καὶ πρὸς τὴν πόρῳ καὶ τῷ στενῷ καίμενον, ὅθεν αἱ τῶν βαρβάρων ἀναγόμενοι νῆες οὐκ ἐμελλον λῆσαι, ταῖς ἡμετέροις τριήρεσιν ἐφορμούσας αὐτόθι παρεῖχεν ἄδεια τοὺς τῶν βαρβάρων ἀνείργειν ληστὰς, καὶ τοῖς ἡμετέροις ἀσφαλῶς τὰς πόλεις οἰκᾶν. Ἐπει' οὐ μόνον ἐκ τῶν δυσχερῶν ὧν . . . . . πεπαιράμεθα καὶ πειρώμεθ' αὐτὸ ἀκλίνας ῥῆδιον συνιδεῖν, ὡς παντὸς μέλλον τῶν ὑπαρχόντων ἡμῖν ἀποστατέον ἢ τούτου. Τοῦ γὰρ περὶ τὸν Ἑλλησπόντον καὶ τὴν Προποντίδα συμβάντος σεισμοῦ ὃς πάντα ἀνέτρψε, καὶ τὸ χωρίον τοῦτο τοῖς βαρβάρους προδεδεικότες, ἢ τε Χερρόνησος πᾶσα τούτοις ἐδούλευσε, καὶ τὰς ἐν Θράκῃ πόλεις δι' ἑαυτῶν ἐποίησαντο, καὶ πρὶν ἔτος ἐξῆκειν, φόρους τε ἡμᾶς ἐπράξαντο, καὶ τὴν πρὸ τῶν τειχῶν ἔταμον γῆν. Κἀν τις τῆς παρουσίας αἰσχύνῃς, καὶ τοῦ περὶ τῶν οὕτως ἀδόξων καὶ ταπεινῶν τὴν πόλιν βουλευέσθαι, αἰτίαν τὴν Καλλιπόλιν καὶ τὴν ἐκείνης ἀπώλειαν εἶναι φῆ, οὐδένα ἂν ἔχοι τὸν ἀντιλέγοντα. Πῶς οὖν οὐκ ἀτοπον, ἂ παρόντα μὲν τοσαύτην ἦνεγκε τὴν ὠφέλειαν,

ἀπόντα δὲ τοὺς ἐσχατοὺς κινδύνους ἐπήνεγκε, τούτων ἄρουν, quæque cum abessent suprema pericula attulerunt, hostibus cedamus, quibus ut recipiant, nihil jam in urbem intentatum relinquent? Atque id ex præcepto, tanquam in omnibus, morem Barbaris gerere oporteat, nostrorumque illos commo-
 A runt, quæque cum abessent suprema pericula attulerunt, hostibus cedamus, quibus ut recipiant, nihil jam in urbem intentatum relinquent? Atque id ex præcepto, tanquam in omnibus, morem Barbaris gerere oporteat, nostrorumque illos commo-

Καί κείνο δὲ χρὴ προσεῖναι, ὅτε πρῶτον ἡγάθη τὴν Καλλιπὸν σεισθεῖσαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ληφθῆναι, τίνας φωνὰς ἤριμεν, καὶ τίς ἦν διὰ πάσης τῆς πόλεως θρήνος; καὶ τίς ἦν ἡ τότε παρὰ τῆ πόλει κρατοῦσα φήμη; Οὐχ ὡς ἀπολώλαμεν; Οὐχ ὡς ἐν σαγήνῃ πάντες ἤδη τοῖς τεύχεσιν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐχόμεθα; Οὐχ ὡς καὶ τοῦδαφος αὐτὸ λοιπὸν τῆς πόλεως ὑπέκειται τοῖς κινδύνοις; Οὐχ εὐδαίμων ὁ πρὸ τῶν κινδύνων τὴν πόλιν καταλιμπάνων τότε ἐδόκει; Πάντως μέμνησθε, ὡς τῆς πολεμίας μάλλον ὑπωπτεύομεν τὴν πατρίδα, καὶ πρὸς Ἰταλίαν, καὶ Γάδειραν, καὶ τὴν Ἐξω Στηλῶν πάντες ἠπειγοντο θάλασσαν, ὥς οὕτω μόνως τῆς δουλείας ἀπαλλαγόμενοι. Ἦν τοίνυν τότε ἔθρηνοῦμεν ἀπολωλῆσαν, καὶ ἧς δουλευούσης, οὐδὲν ἡμῖν ἦν ἀνέλπιστον τῶν κακῶν, ταύτην οὕτως ἀπλῶς προησόμεθα, ἐπειδὴ περ ἡ πρόνοια πάλιν εὖ ποιούσα τὰ πράγμαθ' ἡμῖν ἐπανήγαγεν· ὥσπερ ἡ τῆς ζημίας ἐπιλαθόμενοι, ἢ δυστυχοῦντες μὲν εἰδότες λογίζεσθαι, τῆ δὲ βελτίονι τύχῃ μὴ δυνάμενοι χρῆσθαι. Καίτοι πῶς οὐκ ἀπέραντον τὸ κακὸν, εἰ κύριοι μὲν τινῶν ὄντες, οὐκ αἰσθησόμεθα τὴν ἀπὸ τούτων ὀφέλειαν· ἀπολωλὸτων δὲ, ἀθυρήσομεν; καὶ ποθήσομεν μὲν μὴ παρόντα, ἐπαυελόθοντα δὲ αὖθις βέβηκομεν· καὶ ταῦτ' εἰδότες, ὡς οὐ καταλύσομεν τὸν ἔρωτα, ἀλλὰ καὶ προσθήσομεν, ὅταν οὐκ ἦ. Τοῦτο γὰρ ἀντικρυς οὐ Πενελόπης ἰσθὸν, ἑαυτοὺς δ' ἔστιν ἀναλυόντων, καὶ τὰς ἑαυτῶν μισούντων εὐχάς.

Ἄλλὰ μὴν, εἰ μὲν οἰκείοις τέλει καὶ στρατείαις καὶ κόνιοις ταύτην ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γενομένην ἀνεκτησάμεθα, χρῆν μὲν οὐδ' οὕτως ὦν ἀνηλώκαμεν καὶ πεπονήκαμεν ἐπιλαθόμενοι, ταύτην ἐκείνοις πάλιν προσδοῖα· ὅμως εἶχε τίνα λόγον τὸ πάλιν ἐφ' ἡμῖν εἶναι ταύτην ἀναλαβεῖν ὅταν βουλώμεθα, πείσαι ταύτης νῦν ἡμᾶς ἀμελήσαι· εἰ καὶ ἄλλως, ὅπερ ἔφη, ἀνόητον, ἐκόντας ἐκδιδόντας, αὖθις ἀνασώζειν πειράσθαι, καὶ καθ' ἑκατέραν πράγματα εἶχει. Εἰ δ' ἡμεῖς τὸ ἄλοῦσθαι τούτων ἀπέσχομεν αὐτῇ βοηθῆσαι, ὅσον ἐμοὶ δοκεῖ καὶ τοῦ πηθεῖσθαι· ἴστε γὰρ ὡς ἔτους ἐκάστου περὶ τούτων ἐκκλησίαν ἀθροίζοντες, περὶ μὲν δυνάμει οὐκ ἐλάττωτος ἢ Ἑρξῆς ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἦγε, τοῖς πράγμασιν ἐλέγομεν δεῖν· νεῶν δὲ πλείονων, ἢ δι' ὅσον τὴν Τροίαν Ἕλληνας εἶλον· χρημάτων δ' ὅσον οὐδ' ἂν τὴν ἐκείνων οὐσίαν ἐξαργυροσθεῖσαν ἀρκέσαι· ἄλλοι δὲ τινες πόρρωθεν ἦκοντες, καὶ ἡμῖν ὦν ἀπεστερήμεθα συναλγῆσαντες, τοῖς ἑαυτῶν κινδύνοις καὶ ἀναλώμασιν αὖθις ἡμῖν ἀπέδοσαν, ὦν πρότερον ἐκκεπέκαμεν· τί δεῖ πάλιν εἰς τὰς πρότερον καθίστασθαι συμφοράς, καὶ τὴν μὲν ἀνδρῶν ἐκείνων ἀφανίζειν φιλοτιμίαν, οἷς παρ' ἡμῶν καὶ στήλην ἔδει σταθῆναι μνημεῖον ὦν ἡμᾶς εὐηργέτησαν· αὐτοῖς δὲ τὰ τῶν

Sed et abunde illud cogitandum, ubi primum rumor percrebuit, quassata a Barbaris Callipolim captam esse, quasiam emittebamus voces, ac quis urbe tota luctus erat? quæve tunc in urbe obtinebat fama? Nonne periisse nos? Non jam omnes, tanquam in sagena, sic teneri a Barbaris muris conclusos? Nonne ipsum jam urbis solum obnoxium esse periculis? Nonne tunc beatus habebatur, qui necdum periculis exceptus urbem relinqueret? Omnino memoria tenetis, ut hostium terra suspectiorem patriam haberemus; omnesque in Italiam, ac Gades, mareque Columnis ulterius, tanquam eantantum ratione a servitutis jugo liberandi festinarent. Quam ergo tunc amissam lugebamus, a qua serviente, nullum non exspectandum malum videbatur, eam sic temere dimitemus, quod iterum favens providentia, res nobis reducerit, tanquam vel jacturæ oblitus, vel qui mala quidem fortuna ratione agere noverimus, prospera autem uti non possimus. Tametsi quomodo non omni sine productus malum, ut quorum domini non sentiamus quid illa commodi habent, amissis autem incrore afficiamur? ac quidem desideremus, cum non adsumt; cum vero redierint, iterum projiciamus, idque cum sciamus fore, ut amorem minime extinguamus, sed ut etiam extinctæ re augeamus. Hoc enim palam, non eorum sit qui telam reterant Penelope, sed qui seipsos perdant, suaque ipsorum vota odio habeant.

Atqui ut nostris ipsi re ditibus expeditioneque ac laboribus, cum prius Barbaris subjecta esset, urbem nobis asseruissemus, nec sic par erat expensarum oblitus ac susceptorum laborum, sic rursus illis dimittere. Esset nihilominus aliquid ad rationem probabile, ut eo in presentiarum negligere, quod in nostra potestate esset iterum cum vellemus recipere: quanquam alioqui, ut dicebam, stultum sit, ut ultro tribuentes, denuo conemur recuperare; ac quotidie negotia habeamus. Quod si nos, cum tunc capta esset, sic longe eramus, ut ei possemus auxilium ferre, uti puto, ut possimus volare. Scitis enim ut annis singulis super his collecta ecclesia, haud minoribus pedestribus copiis opus diceremus, ac Xerxes eduxisset contra Græcos: navibus vero pluribus, quam quibus Græci cœperunt Trojam: pecuniis adeo multis, ut nec singulorum facultates in argentum versæ sufficerent. Sic vero rebus habentibus venerunt alii quidam e longinquis, nobisque, pro eo atque exspoliati essemus condolentes, suis ipsorum periculis atque sumptibus, iterum nobis reddiderunt, quæ prius amiseramus. Quid ergo opus prioribus nos calamitatibus inseramus, ac illorum quidem virorum magnificentiam obscure-

mus, quibus et titulum nos oportebat erigere, A eorum monumentum beneficiorum, quibus nos devinxerum; ipsi vero, quæ sint furiosorum præstemus, qui discissa veste, nudi turpiter incedant; sin autem quis induerit, rursus nudentur, ac eos mordeant, qui misericordia illorum curam agunt.

Turpe hoc quidem, ut quem liqueat ipsum sibi non sufficere, sed velut aliis quibusdam prædagogis egere, qui res ejus custodiant: ut autem quanquam adjutoribus aliis, ac arcenibus volentes inferre injuriam, omnique modo ut bene ac prospere habeat providentibus, ipse se de industria dei præcipitem, impleatque hostium vota, hoc jam etiam eorum qui furore insaniant, exempla superet. Per Deum rogo, ut etiam veniant, aut ad nos legatos mittant, qui ereptam barbaris Callipolim, nobis tradiderunt, ac dicant: *Nos, viri, nulla vobis necessitudine conjuncti: neque enim aliquis nobis apud Byzantios commeat, nec aliquo a vobis beneficio, aut auxilio accepto, necesse habuimus munus rependere; quin a principio ne quid velletis quidem intelligentes sine interprete, quod solum Christi nobiscum cultores a Barbaris conculcari audierimus: ac terram quidem vestram illis ferre fructus ac lucra; urbes autem ab illis esse eversas, ac corpora quidem signa gladium effugerunt, ubique dispersa servitutem servire; ad hæc autem onimas, qua vi, qua suasionem ac quotidiana cum illis consuetudine pollui; sic autem angustam vobis regionem restare, ut ne quidem tributis, quæ pendenda barbaris habetis sufficiat; omnemque ornatum vestrum ad illos commigrasse, ac deinceps habere in votis, ut saltem servire permittantini; horum fama ad nos perlata, nostramque ipsorum calamitatem vestra arbitrati mala; ac nec expectatis legatis quibus nos ea doceretis, patria quisque sua egressi sumus, dereliquimus vero parentes, amicos, aliosque necessarios, tametsi sedere rogarent, ac cum cognatis, bonis quæ domi jucunde haberent, frui nec anxios esse, aut etiam belli incommoda, ac fortunam aliorum nobis asciscere. Porro autem erant plerisque nostrum etiam uxores ac liberi, ut illis virorum, istis patrum opera ac cura opus esset. Scitis autem lurium amores, utque vel adamantinum pectus uxor lacrynis emolliat, liberorumque imbecillitas, paternos obtutus necessarios habens. Enimvero nihil horum vestra potius habuimus salute. Quin neglectis omnibus, ac grandi classe magnam transmittentes pelagus, marisque ac tempestatum nos casibus exponentes, nulla nobis condita mercede, ac nec sperata, excepta utilitate vestra, venimus pro vobis armati, haud secus ac pro nobis ipsis ac parentibus: multisque ante descensum e navibus defuncti periculis, eum Barbaris magna prohibentibus virtute, non sine grandi discrimine ac labore primis eorum repressis, ad præsidium venimus, tum quidem vobis omni majus pretio; nunc autem, quod habeatis, ne in accessione quidem partem habitum, Deoque bene propitio, illud quidem cepimus, hostesque turpi fuga recedere coegimus, ac demum vestros illic captivos recepimus; armisque ac annona, virisque, ac omnibus necessariis*

μαϊνομένον ποιῆν, οἱ τὴν ἐσθῆτα περιβόηγγυνται: ἀσχημονοῦσι· κἄν τις αὐτοὺς περιστέλλῃ, οἱ δὲ πάλιν γυμνοῦνται, καὶ δάκνουσι τοὺς δι' οἶκτον ἐπιμελουμένους αὐτῶν;

Ἀισχρὸν μὲν γὰρ καὶ τὸ δῆλον εἶναι τινα αὐτῶν μὴ ἀρκοῦντα, ἀλλ' ὡσπερ τινῶν παιδαγωγῶν ἐτέρων δεῖσθαι, οἱ τούτῳ τὰ δυντα τηρήσουσι· τὸ δὲ καὶ ἄλλων βοηθούτων, καὶ τοὺς ἀδικεῖν βουλομένους εἰργόντων, καὶ πάντα τρόπον ὅπως εὖ πράξειε προνοούντων, αὐτὸν κρημνίζειν αὐτὸν ἐξεπιτήδες, καὶ ταῖς ἐχθροῖς πληροῦν τὰς εὐχὰς, τοῦτ' ἤδη καὶ τῶν μαϊνομένων παραδείγματα σαφῶς ὑπεραίρει. Πρὸς Θεοῦ· εἰ δὲ δὴ καὶ ἐλθόντες, ἢ καὶ πρέσβεις πέμψαντες πρὸς ἡμᾶς, οἱ καὶ Καλλιπὸλιν τῶν βαρβάρων ἀφελόμενοι, καὶ ἡμῖν παραδόντες, λέγοιεν· « Ἡμεῖς, ὦ ἄνδρες, οὐδὲν ὑμῖν προσήκοντες· οὐδὲ γὰρ προξενία γέ τις ἦν ἡμῖν παρὰ Βυζαντιοῖς, οὐδὲ χάριτό· τινος ἢ βοηθείας ἡμῖν παρ' ὑμῶν ὑπαρξάσης, ἔδει τὴν δωρεὰν ἀνταναπληροῦν· τὴν ἀρχὴν δὲ οὐδ' ἄνευ ἐρμηνέων ὃ τι βούλασθε συνιέντες, ἐπειδὴ μόνον τὸν Χριστὸν μεθ' ἡμῶν προσκυνούντας, ἠκούομεν ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταπατεῖσθαι· καὶ τὴν μὲν ὑμέτερον γῆν ἐκείνοις φέρειν τοὺς καρποὺς καὶ τὰ κέρδη, τὰς δὲ πόλεις ὅπ' ἐκείνων ἀνασταθῆναι· καὶ τῶν μὲν σωμάτων ὅσα τὸ ξίφος διέτρυγε, πανταχόσε διασπαρέντα δουλεῦν· τὰς δὲ ψυχὰς ἅμα τούτοις τὰ μὲν βίβη, τὰ δὲ παιθεῖ καὶ τῇ κατ' ἡμέραν πρὸς τοὺτους ὀμιλᾷ μαινεσθαι· τοσοῦτο δ' ὑμῖν τῆς χώρας λειψῆναι, ὅσον μὴδὲ πρὸς τοὺς φόρους οὐς οἴσσετε τοῖς βαρβάροις ἀρκεῖν· πάντα δὲ τὸν ὑμέτερον κόσμον πρὸς ἐκείνους μετατεθεῖσθαι, καὶ λοιπὸν εὐχὴν ὑμῖν εἶναι τὸ γοῦν δουλεῦν συγχωρηθῆναι· ταῦτα τῆς φήμης ἀκούσαντες, καὶ συμφορὰν ἴδIAN τὰ οἰκεῖα λογισάμενοι πάθῃ, καὶ μὴδὲ τὴν ταῦτ' ἐροῦσαν πρὸςθεῖαν παρ' ὑμῶν ἀναμείναντες, ἐξήλθομεν μὲν τῶν πατριῶν, καταλιπομεν δὲ γονεῖας καὶ φίλους καὶ τοὺς ἄλλους ἐπιτηδείους, δεομένους καθῆσθαι, καὶ τῶν οἴκοι μετὰ τῶν συγγενῶν ἀπολαύειν ἐξῆων, καὶ μὴ περιεργάζεσθαι, μὴδὲ τῶν ἀπὸ τοῦ πολέμου κακῶν καὶ τῆς ἐτέρας τύχης κληρονομίαν ἦσαν δὲ ταῖς κλεισίαις ἡμῶν καὶ γυναῖκας καὶ τέκνα, αἱ μὲν ἀνδρῶν, τὰ δὲ πατέρων δεόμενα. Καὶ ἴσατε τοὺς τῆς οἰκίας ἔρωτας, καὶ ὡς τὴν ἐξ ἀδάμαντος καρδίαν γονὴ δακρύσασα μαλάξειεν ἂν, καὶ τέκνων ἀσθένεια πατρικῶν ὀφθαλμῶν δεομένη. Ἄλλ' ὅμως οὐδὲν τούτων ἡμῖν πρὸς τῆς ὑμετέρας γέγονε σωτηρίας· ἀλλὰ πάντων ὑπεριδόντες, καὶ μεγάλῳ στόλῳ μέγα κέλαγος διαβάντες, καὶ ταῖς τῆς θαλάττης καὶ τῶν χειμῶνων τύχαις ἡμᾶς αὐτοὺς ὑποδόντες, οὐδὲν ἡμῖν προειρημένου, ἀλλ' οὐδ' ἐλπίζομένου, πλὴν τῆς ὑμῶν ὠφελείας, μισθοῦ, ἤκομεν ὑπὲρ ὅμων οὐχ ἦττον ἢ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν γυναικῶν, τὰ ὅπλα θέμενοι· καὶ πρὶν τῶν νεῶν ἀποθῆναι, πολλὰ πρὸς τοὺς βαρβάρους κινδυνεύσαντες, μεγάλη δυνάμει τὴν ἀπόδοσιν εἰργόντες, οὐκ ἄνευ κινδύνου καὶ κόπου πολλοῦ τοὺς πρώτους αὐτῶν βιασάμενοι ἐπὶ τὸ τεῖχος ἤκομεν· τὸ τότε μὲν ὑμῖν πάντων ἀνάξιον, νῦν δ' ἐπειδὴ

τοῦτ' ἔχετε, μηδ' ἐν προσθήκῃς μέρει δοκοῦν· καὶ Θεοῦ τυχόντες εὐμενοῦς, εἴλομεν μὲν ἐκεῖνο, τοὺς δὲ πολεμικοὺς αἰσχυρῶς φυγεῖν ἠναγκάσαμεν. Ἄνε λαμβάνομεν ἐκ τούτων ὑμετέρων αὐτόθι δουλεύοντας· ὁπλοῖς δὲ, καὶ σίτῳ, καὶ σώμασι, καὶ πᾶσιν ὧν ἐδοῖτο τὸ τεῖχος ἐπισκευάσαντες, παρεδώκαμεν ὑμῖν τὴν πόλιν ὡς οἰκεῖα κεχρησθαι· καὶ τὸ τέως ὑπὸ πάντων θρυλλοῦμενον ἀμύχανον, ὡς τῆς Καλλιπόλεως ἀφαστώσεως ἀμύχανον μὴ δουλεύσαι, καὶ ὁ πάντες ἐν τῇ τῶν ἀδυνάτων φροντο, ταύτην ἐπανάσῳσαι, τοῦτ' ἤδη παρὰ δόξαν ἐκπέπρακται· καὶ κύριω μὲν ὑμεῖς τοῦ πορθμοῦ· ἔξεστι δὲ τοῖς αὐτόθι λιμέσι χρωμένους, τὰς τῶν βαρβάρων ληστείας καὶ τοὺς ἐκπλοῦς ἀνελεργεῖν· ἢ εἰ δὴ ταῦτα λέγοιεν, καὶ τὴν αἰτίαν πυνθάνοιντο· « Τί δὴ ποτ', ὦ χρήστοι, καὶ πρὸς μηδὲν τέλος; ὀρῶντες, ἐν οἷς πράττετε, ὧν πρῶτον ἐπιθυμεῖτε τυχόντες, πάλιν ὑμῖν αὐτοῖς τῆς ἐλευθερίας φθονεῖτε, καὶ δουλεύειν αἰρεῖσθε; Τοῦτο γὰρ ὑμῖν βούλεται τὸ τοῖς βαρβάροις πάλιν ἐγχειρίζειν τὴν πόλιν· ἢ τί ἐροῦμεν, ἢ τί ἀποκρινόμεθα πρὸς Θεοῦ; Πάντως ἀνάγκη κύπτειν εἰς γῆν, καὶ συγγωρεῖν μετ' αἰσχύνης; οἷς λέγουσι, τῷ μηδὲν ἔχειν δίκαιον ἀντειπεῖν. Καὶ μὴν οὐ πρὸς ἐκεῖνους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντας τοὺς τὴν Εὐρώπην οἰκοῦντας Χριστιανούς; ὀλεσθαι χρὴ τὴν αὐτὴν ὑμῖν εἶναι λόγον. Ἄ τε γὰρ ἐπραξαν οἱ δεῦρ' ἐκπλεύσαντες ἐκεῖνων, ἅπαντες Ἰσασί· καὶ νῦν ἂν τὰ μετὰ τοσούτων κινδύνων κτηθέντα προώμεθα, πάντως οὐκ ἀγνοήσουσι. Τίνας τίνων οὕτω δεινοὺς λέγειν πέμψετε Ἰταλοῖς, Γαλάταις, Γερμανοῖς, Κέλταις, Ἰσπανοῖς, τοῖς ἐν ταῖς ἠπείροις, τοῖς ἐν ταῖς νήσοις, τοῖς ἐξω Γαδεῖρων, οἵτινες ὑπὲρ τῆς αἰσχύνης ταύτης καὶ τῆς ἀπονοίας πρὸς πάντας ἀπολογησονται. Καὶ ταῦτα τῶν μὲν ἐγκλημάτων οὐδένα λόγον ἐνδεχομένων, ἐκεῖνων δὲ τῶν μὲν τοῖς ἀπολλυμένοις συνυχομένων, τῶν δ' ὀργιζομένων, ἐφ' οἷς μεταίους αὐτοῖς ὑπὲρ ἡμῶν πεποιήκαμεν πόνους. Τίνας δ' ἠμῖν ὀλεσθε καὶ παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀράς ἐπαγοθήσασθαι, ὀρώσης; οὐχ ἡμᾶς αὐτοὺς μόνον δι' ὧν ποιούμεν προδιδόντας τοῖς ἀσεβέσι, ἀλλὰ καὶ πᾶσι Χριστιανοῖς τοῦ κακοῦ τούτου γινομένου ἀπανθρωπότερον εἶποι τις ἄν.

Τίνας δ' ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὰς ἢ καὶ θυσίας προσοίσει, ὀρώσα πάντας ἐκόντας οὕτωςαι τὰ χειρίστα αἰρουμένους; Μᾶλλον μὲν οὖν πῶς οὐ καὶ καταράτους τοιοῦτοῖς ἐπιχειροῦντας ἠγγήσεται; Ὑπὲρ γὰρ τῶν ἀγαθὰ σφίσι τε αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις βουλομένων, καὶ ὅπως τούτων τύχουν τοῦ Θεοῦ δεομένων, οὐ τῶν ἐξεπίτηδες ἑαυτοὺς ἀπολλύοντων, καὶ ὅθεν καὶ εὐχεσθαι καὶ πάντα ποιεῖν ἀξιοῦμεν. Κατηγορεῖται δὲ καὶ ἀραὶ παρὰ πάντων, εἰ τις ἑαυτὸν προδίδου, καὶ τοὺς ἄλλους; προζαναγκάζει. Τίνας δ' ἡμῖν καὶ συγκαλέσει συμμάχους, ἢ μετὰ ποίας γνώμης ὑπὲρ τῆς πρὸς ἡμᾶς διαλέξεται βοηθείας; τίνας δὲ καὶ πείσει ποιεῖν καὶ κινδυνεύειν ὑπὲρ ἡμῶν, ὅταν εἰς τούνητον αὐτῇ τὴν σπουδὴν ὄρᾳ τελευτήσαν; Ἄ γὰρ ὁ Κόμης ὑπὲρ ἡμῶν ἐπόνθησεν ἐκείνην περὶ τοῦτ' ὡς ὑμεῖς ἐπὶ τοὺς βαρβάρους μετενεγκείνη τὴν ὠφέλειαν βούλεσθε. Ὅπως δὲ τίνας χρὴ προσδοκᾶν ἔσεσθαι συμμάχους ἡμῖν, εἰδόντας; ὡς οὐδὲν οὐτ' αὐτοῖς οὐδ'

A *praesidium instructes, urbem vobis tradidimus, qua uteremini tanquam propria; quodque hactenus impossibile ore omnium ferebatur, fieri non posse, ut deficiente Callipoli libertatem tueremini; ac quod universi inter impossibilia habebant, ut ea recuperari posset, hoc modo praeter opinionem praestitum est; ac quidem vos freti domini estis, potestisque portibus illic positis bene utentes, barbarorumque cohibere introcinia ac eruptiones. Siquidem, inquam, ista dixerint, fuerintque causam percontati: Ut quid vos optimi, nullumque agendis praestitutum vobis valentes finem, ea consecuti quorum tenebamini desiderio, vobis iterum libertatem invidetis, ac mancipari vultis? Hoc enim vobis vult, quod iterum urbem in manus tradatis barbaris. Quid dicturi sumus? Quid per Deum responsuri? Plane necesse ut demisso in terram vultu, dicta omnia pudore admittamus, quibus nihil justum ad defensionem suppetat. Caeterum, nedum ad illos, verum etiam ad omnes tota Europa Christianos, eum vobis sermonem esse, putandum sit. Sciunt enim omnes, quae illis huc excurrentibus gesta sint: utque nunc dimittamus, quae tantis periculis comparata fuerunt, haud plane sunt nescituri. Quos ergo facundos ad oratores missuri estis ad Italos, Gallos, Germanos, Celtas, Hispanos: ad eos qui continentem, quique insulas habitant; ac qui extra Gades; qui pro probro hoc ac amentia, omnibus satisfaciant? Atque haec vero, cum accusationes nullam rationem admittant, illique, partim quidem percuntibus condoleant, partim in iras efferveant, quod susceptos ab eis pro nobis labores cassos reddiderimus. Quas vero etiam ab Ecclesia nobis inflictum iri existimatis diras, quae videat, ut nedum ipsi nos, iis quae agimus, impiis prodamus, verum etiam Christianis universis, mali hujus efficiamur auctores, quo, inter omnia unquam commissa, nihil quisquam scelestius, aut alienum magis ab humanitate dixerit.*

Χριστιανοῖς τοῦ κακοῦ τούτου γινομένου ἀπανθρωπότερον εἶποι τις ἄν.

D Quasnam vero pro nobis preces, seu etiam sacrificia, oblatura sit, cum sic omnes ultro videat praeruptantes pessima? Quin imo, quomodo non devotos ac execrabiles habeat, eos qui tentant talia? Pro iis enim, qui sibi ipsi ac reliquis bona volunt, Deumque orant ut ea consequantur: non pro iis, qui de industria perdunt seipsos, libentes sacrificia ac preces offerimus, aliaque omnia molimur. Vituperia autem ac maledicta ab omnibus, ut quis prodens seipsum, abunde alios in idem cogat. Quosnam vero etiam nobis advocabit socios, quove animo pro mittendo nobis auxilio disseret: quibusnam vero etiam persuadeat, ut quid faciant pro nobis, ac pericula adeant, cum studium suum ac operam videat in contrarium versam? Quae enim Comes ejus suasu pro nobis laboravit, horum vos in Barbaros commodum transferre cogitatis. Omnino autem quosnam nobis

b.lli subsidio fore speramus, cum sciant, nullum laborum, neque ipsis, neque nobis exsiturum fructum, devictorum nobis præmia hostium, iterum projicientibus inimicis post confectum bellum, nullaque nobis reliquo, pro quo eis periculorum ergo gratias habeamus, quod unum iis qui pro aliis decertarunt, reliquum manet ad solatium. Qui enim beneficio donati, accepta projiciunt, ne beneficiis quidem pro datis gratias habituri sint. Atqui, cum neque nostra ipsi virtute hostes ulturimus, ac valentibus ferre auxilium palam denuntiemus ex iis quæ facimus, ut nos fugiant, quid superest, nisi ut ambabus vincitis manibus, supplices hostibus accedamus, ac lucri loco deputemus, modo tantum vitam indulgeant?

Quocirca cum deliberatis, dum Callipolis tradenda sit, nihil mihi aliud videmini præstare, quam ut quærat, num majus ad gloriam sit, ac omnibus modis conducibilis, vitam in libertate agentes, nostris frui rebus, ac eas retinere; vel eis projectis, amplecti paupertatem, vimque ac injuriam Barbarorum, pluris aliorum gloria facere. Enimvero, ipsa hæc omnino emotæ mentis homines ad sobrietatem possint componere. Nemo enim adeo miser, ut cum aliis imperare liceat, aliis velit obedire, idque maxime viris pessimis ac infensissimis, nedumque nullam inde habens mercedem, quin et ipse propria conferens. Quod si qui, nulla quidem ipsi ratione hisce contradicere audent, quod et ordine et natura rerum ita hæc definita sint, sicque Græci pariter atque Barbari omnes existiment, sitque omnibus inditum a natura, ut ne hostibus propria dimittant: timent vero imminuentem famem, ac quod segetes quidem jam surgente culmo altas videant, hostesque nihilominus terram populates, ac suburbana præsidia capturos, quique omnia subinde direpturos committentur, eoque concedendum volunt, quæ illi flagrant, levius arbitantes lædi alia, quam ut patria intereat. Primum quidem noverint qui hæc orant, non ea dicere quibus mala leviora præstemus; sed potius quibus malorum fiat accessio. Neque enim eos ullosve alios dicturos puto, idcirco nobis hæc constata mala, quod urbes nostras non dimiserimus Barbaris; eoque id medium fore quo commodior fortuna redeat, ut eas tradamus: secus vero, quod nostra incuria captæ fuerint, hoc præsentibus nobis invexit necessitates. Haud vero quibus res, cum magnæ essent, viles factæ sunt ac imminutæ, iisdem conandum sit pristino splendori restituere. Quin imo tantum abest ut et modo quæ restant debeamus dimittere, quantum etiam universos videmus, alia aliaque novum comparando, non sua projiciendo, divitiis augere. Vos autem haud aliud facitis, quam si quis membra amputans, corpus vegetum robustumque existimet servatum iri: vel qui tradendo substantiam volentibus rapere, ea ei ratione facturum se accessionem putet. Enimvero contraria hæc cum sapere, tum agere, aperte veris. Sane puto, siquidem Deus

ἡμῖν ἔτι ὄφελος ὧν πονήσουσιν, ἡμῶν τὰ τῶν πολεμίων ἄθλα πάλιν τοῖς ἐχθροῖς ῥιπιόντων μετὰ τὸν πόλεμον, καὶ μηδὲν; ἡμῖν λειπόμενου ὑπὲρ οὗ χάριν αὐτοῖς εἰσόμεθα τῶν κινδύων, ὃ μόνον τοῖς ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἡγωνιζομένοις λείπεται πρὸς παραμυθίαν; Οἱ γὰρ εὖ παθόντες, ῥίψαντες τὰ δοθέντα, οὐδὲ τοῖς εὐεργέταις χάριν ὁμολογοῦσιν, ὧν ἔδοσαν. Ἄλλὰ μὴν, εἰ μήτ' αὐτοὶ οἰκεία δυνάμει τοὺς ἐχθροὺς ἀμυνοῦμεθα, καὶ τοῖς συμμαχεῖν δυναμένοις ἀντοκρὺς προερούμεν δι' ὧν ποιοῦμεν φεύγειν ἡμᾶς, εἰ λοιπὸν, ἢ τῷ χεῖρει δῆταντες τοὺς ἐχθροὺς ἡκατέυειν, καὶ μόνον ἂν συγχωρῶσι ζῆν, κέρδος ἡγήσασθαι;

Ὡσθ' ἔταν εἰ δεοὶ τὴν Καλλιπόλιν διδοῖναι βουλευθήσθε, οὐδὲν ἑτερόν μοι δοκεῖτε ποιεῖν, ἢ ζητεῖν πότερον ἐνδοξότερον, καὶ τοῖς ὀλοῖς λυσιτελέστερον, ζῆν ἐν ἐλευθερίᾳ ἀπολαύοντας τῶν ὄντων, καὶ τούτων ἀντεχομένους, ἢ ταῦτα ῥίψαντας, τὴν δουλείαν ἀσπασασθαι, καὶ τὴν τῶν βραχίρων ὕβριν τῆς παρὰ τῶν ἄλλων δόξης προτιμότερον θέσθαι. Ἄλλὰ τούτων γε ἕνεκα καὶ οἱ παντάπασιν ἐξεστῆκότες δύνανται σωφρονεῖν. Οὐδεὶς δὲ οὕτω δυστυχῆς, ὅστις, ἐξ ἄλλοις ἐπιτάττειν, ἄλλοις ὑπακούειν αἰρήσεται: καὶ ταῦτα τοῖς χειρίστοις καὶ πολεμιωτάτοις, καὶ μηδένα μὲν ἔχων μισθὸν τῆς δουλείας, προστιθεὶς δὲ καὶ τὰ ὀλοθὸν. Εἰ δὲ τινες τούτοις μὴ οὐδαμῶς ἀντιλέγειν τολμῶσι, τῷ καὶ τῇ τάξει καὶ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων οὕτω ταυτὶ διορίζθαι, καὶ παρὰ πάντων Ἑλλήσας καὶ Βαρβάρους οὕτω νομίζεσθαι, καὶ πάνσιν ἐμφυτον εἶναι μὴ τοῖς πολεμίοις τὰ οἰκεία προεῖσθαι: δεδοίκασι δὲ τὸν μὲν λιμὸν ἐπιχειρῶντα βλέποντες, ἐν ἀκμῇ μὲν τὸν σίτον, τοὺς δὲ βαρβάρους, ἂν μὴ τῆς πόλεως; ἀφεστῶμεν αὐτοῖς, κρεῖν μὲν τὴν γῆν, καταλήψεσθαι δὲ τὰ πρὸ τῆς πόλεως φρούρια, πάντα δὲ ἀνασπᾶσαι ἐφεξῆς ἀπειλοῦντας, καὶ διὰ ταῦτ' ἀξιοῦσι συγχωρεῖν οἷς αἰτούσι, κούφότερον τὴν εἰς ἄλλα ζημίαν κρινόντων τοῦ τῆς πατρίδος ὀλέθρου: πρῶτον μὲν ἔστωσαν οἱ ταῦτα δημηγοροῦντες, ὡς οὐ δι' ὧν ἐλάττω τὰ κακὰ ποιήσομεν λέγουσιν. ἀλλὰ δι' ὧν καὶ προσθήσομεν. Οὕτε γὰρ αὐτοὺς, οὗτ' ἄλλους εἰπεῖν ἂν νομίζω τὸ μὴ τὰς ἡμετέρας πόλεις τοῖς βαρβάρους προεῖσθαι αἰτιον ἡμῖν γενόμενον τῶν παρόντων κακῶν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ προδιδοῖναι τούτας ἀφαιρήσειν τῆς δυστυχίας: ἀλλ' ὅτι τοῦ ἀπείον ἡμῶν ἀμελούντων ἐξέλωσαν, τοῦθ' ἡμῖν ἐνεγκειν τὰς περὶ τὰς ἀνάγκας. Οὐ δὲ δι' ὧν ἐκ μεγάλων φάυλα τὰ πράγματα γέγονε, διὰ τῶν αὐτῶν ταῦτα πεπραγμένον ἐπανορθοῦσθαι: ἀλλὰ τοσοῦτ' ἀφεκτέον τοῦ καὶ νῦν τὰ ὄντα προεῖσθαι, ὅσον καὶ πάντας, τῷ προσκεῖσθαι καὶ τῷ προσλαμβάνειν, ἀλλ' οὐ τῷ τὰ ὄντα ῥίπτειν, πλουσιωτέρους γινομένους ὀρώμεν. Ὑμεῖς δὲ ποιεῖτε παραπλήσιον, ὥσπερ ἀνεὶ τις τῶν μελῶν ἀφαιρῶν, οἷοιτο τὴν ἀκμὴν τῷ σώματι καὶ τὴν βύμην τηρεῖν: ἢ τοῖς διαρκάζειν βουλομένοις ἐκδιδοῦς τὴν οὐσίαν, προστιθέναι τοῖς οὖσιν. Ἄλλὰ τὸ τοῦ τάναντία τοῖς φανεροῖς ἐστὶ καὶ φρονεῖν, καὶ ποιεῖν. Ἐγὼ γὰρ εἰ τινα θεῶς πέμψας προσέτατε δωρεὰς: παρ' αὐτοῦ ζητεῖν, ὡς οὐκ ἀτυχήσαντας, οὐδὲν ἂν

ὁμᾶς ἕτερον αἰτῆσαι νομιζῶ πρὸς τῶν πόλεων ἅς ἀπωλόσαμεν, ὡς οὕτω μόνους ἐξῆν εἰς τε τὴν προτέραν τύχην ἀναδραμεῖν, καὶ δίκας ἀπαιτῆσαι τοὺς νῦν πλεονάζοντας. Εἴθ' ὧν τυχόντες οὐκ ἂν εὐξαίμεθα μείζω, ταῦτ' ἐξεπίτηδες ἀπολλύντες, τὸ συνοῖσον περὶ ἡμῶν αὐτῶν νομιζομεν βεβουλεύεσθαι; Καὶ πῶς οὐ μαίνεσθαι δόξομεν;

¶ Illa addescenti optaturi essemus, quod e re sit de furiosi homines ac insani habendi sumus?

Ἐπειτα οὐδ' ὅμοιον, προπολεμοῦντας τῶν οικείων, καὶ κινδυνεύοντας, εἶτα πταίσαντας ταῦτα ἀποβαλεῖν, καὶ τῶν βαρβάρων αἰτούντων ἢ καὶ ἐπιταττόντων, ταύτην ἐνεγκεῖν τὴν ζημίαν. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ τὸ γοῦν αἰσχρὸν ἄπεισι, καὶ μόνῃς τῆς τύχης γίνεται τὸ ἐλάττωμα, ἧς ἀνθρώπου γε ὄντας οὐκ ἔστιν ἀεὶ περιγίνεσθαι· τὸ δ' ἐκόντας καθ' ἑαυτῶν τοῖς ἐχθρίστοις ὑπηρετεῖν, τοῦτο δὴ καὶ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πόρρω πέπτει, καὶ μόνῃς ἀναίσθησις ἀπόδειξις ἔχει· ὃ νῦν ἡμῖν συμβήσεται, ἐὰν μὴ μεταθώμεθα περὶ ὧν βουλεύομεθα.

Χωρὶς δὲ τούτων, εἰ μὲν ἦν τις ἡμῖν ἀξιοχρεῶς τῆς τῶν βαρβάρων γνώμης ἐγγυητῆς (Θεὸς δ' ἂν ἦν οὗτος· οὐ γὰρ ἀνθρώπων γε οὐδενὶ τὰ τοιαῦτα δοτέον ἐπίστασθαι), ὡς ἐὰν ἂ νῦν οἱ βάρβαροι παρ' ἡμῶν ἐπαγγέλλουσι λάθωσιν, ἡσυχάσουσι τοῦ λοιποῦ, καὶ τὴν πλεονεξίαν στήσουσιν ἐν τοῖς δεδομένοις, αἰσχρὸν μὲν αἰσχρὸν καὶ οὕτως, καὶ τῶν μέχρι νῦν τοῖς προγόνοις κατωρθωμένων ἀνάξιον, καὶ τοῖς κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν αὐτοῖς εἰργασμένοις ἐναντιώτατον, καὶ πᾶσαν ἄρδην ἀνατρέπον τὴν τῆς πόλεως δόξαν, δοκαῖν εἰκαῖν τοῖς βαρβάροις καὶ ὁπωσοῦν, καὶ ταῦτ' ἐν οἷς λυμαίνονται τοῖς ἡμετέροις καλοῖς, καὶ κατορύττειν γε προσῆκε τὸν ταῦθ' ἡμῖν συμβουλεύειν ἢ καὶ πειθεῖν τολμῶντα. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τις ἡμᾶς πείθει, ὡς ἔστι τῶν νῦν ζητούμενων παραχωρήσαντας, τοῖς λειψοθημένοις χρῆσθαι μετ' ἀσφαλείας, ὡσπερ οἱ τῶν μελῶν τινα σιδήριον καὶ καύσειν ἐκδιδόντες, ὑπὲρ τοῦ τῷ λοιπῷ σώματι ζῆν· οἷς τοῦ θανάτου πικρότερον γίνεται τὰ παρὰ πάντων θναίθη, σιγᾶσθω μὲν τὰ τῆς πατρίδος καλὰ ἀριστέων δὲ ἀνδριάντες ἀντραπήτῳσαν· ἐπιγράμματα δὲ ἐξλειψέσθω, τ. ἑ. ἐσομένοις δηλοῦντα τὴν τῆς πόλεως ἀρετὴν· καὶ πᾶς δ' αὐτῇ ὑπὲρ δόξης διηγουσμένος ἀγῶν λήθη δεδίσσω, καὶ περιεργία δοκαίτω τὸ κινδυνεύειν ὑπὲρ δόξης αἰρεῖσθαι· τοῦτο δὴ, ᾧ πόλις μὲν πόλεως, ἀνὴρ δὲ ἀνδρός ὑπερέχει· καὶ πᾶνθ' ὑπακουστέον τοῖς βαρβάροις, καὶ οἷς συγχωροῦσιν ἔχειν ἐμμενετέον. Εἰ δ' ἅπαντα μᾶλλον ἢ ταῦτ' ἐλπίζει τις ἂν, τοὺς βαρβάρους λαθόντας, ἂ νῦν αἰτοῦσι παρ' ἡμῶν, ἡσυχάζειν, τίς ὁ πείθων λόγος ὡς ἀρξάει καὶ συμφύρον τοῖς ἡμετέροις ὅπλοις τοὺς πολεμίους ὁπλίξειν, ἐν' ὡς ἔοικε δυσκαταγωνιστοτέροις χρῆσώμεθα; Εἰ γὰρ ἔτ' ἐθίγτεον καὶ κλοπαῖς πρὸς τὰς ἀφορμὰς τοῦ βίου, καὶ ληστεῖαις ἐχρῶντο, τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς ἐπεθύμησαν, οὐδένα πόνον καὶ κίνδυνον ὑπὲρ τοῦ ταύτην κτήσασθαι παραιτούμενοι, καὶ ταῦτα τῶν ἡμετέρων τόξα καὶ σώματα, καὶ χρεῖμασι, καὶ τῷ μηδὲν προθυμίας ἀλλεῖπειν, ἐρώμε-

A mittens juberet munera petere, ut ne deinceps adversis essetis usuri, nihil vos aliud priori loco petendum raturos, quam amissas urbes, tanquam ca duntaxat ratione liceret, tum redire ad priorem fortunam, tum eos ulcisci qui nunc nostra rapiunt faciuntque injuriam. Sic ergo ea ex proposito smittentes, quorum nihil majus possessione, ut nobis ipsi deliberasse putabimus? Qui vero non

Præterea nec hoc simile, pro nostris ante pugnantes rebus, ac adeuntes pericula, tumque victos ea amittere, atque petentibus Barbaris, seu etiam jubentibus, eam jacturam ferre. Nam primo modo abest quod est turpe, nec nisi fortunæ damnum est: ejus cum homines simus, impossibile est semper nos arbitros esse. Ut autem ipsi sponte adversum nos infensissimis serviamus, hoc sane cum a gente, tum ab humanitate tota longe remotissimum est, nec aliud ostendit quam insensibilitatem: quod nobis in præsentiarum continget, nisi consilia mutaverimus.

Præterea, ut quidem dignus quis sponsor esset animi Barbarorum, (is plane Deus esset, nec enim ulli hominum concedendum sit ista scire), nimirum fore ut Barbari acceptis quæ modo a nobis efflagitant, deinceps essent quieturi, terminumque injuriæ in iis quæ data essent, posituri, sic etiam sic turpe foret, ac majorum hactenus nostrorum facinoribus indignum, rebusque per eos terra marique præclare designatis summe contrarium, totamque penitus abulens civitatis gloriam, ut, inquam, vel aliquid Barbaris cedere videremur, idque iis in rebus, quibus damnum sit nostris bonis: essetque defodiendus, qui hæc nobis consu- lere auderet aut suadere. Enimvero ut quis suadeat, concessis iis quæ modo petuntur, fore ut tuto relicti utamur, ad eorum modum, qui membrum aliquod ferro ac igni exponunt, quo vivant corpore reliquo: quibus morte acerbius sit omnium probriis peti: sileant quidem patriæ bona: eventantur viris fortissimis positæ statuas ac monumenta: tituli delectantur, quibus posteris virtus civitatis nota fiat: omne ab ea certamen gloriæ causa susceptum oblivioni tradatur, ac quid superfluum existimetur velle pro gloria pericula adire. Porro hæc excellentia est, qua urbs urbe, vir viro præstantior est: vel sic Barbaris in omnibus obtemperandum ac manendum iis contentos, quæ nobis habere permittunt. Sin autem nihil minus sperare licet, nimirum acceptis Barbaros, quæ nunc petunt a nobis, quieturos, quis sermo suadeat, id vero opere pretium esse ac conducere, ut nostris armis hostes instruanus, quo ut videtur, fortiores experiamur. Siquidem enim cum mercede servirent, furisque ac latrociniiis uterentur ad vitæ commeatum, nostri imperii cupiditate ducebantur nullum detrectantes laborem ac periculum, quo sibi illud vindicarent, idque cum nostri tunc, cum viris ac milite, tum pecuniis,

omniumque navantes operam, fortiter tuerentur, quid nunc facturos sperandum, ubi etiam quæ fortia habeamus, abunde ceperunt, nuncque maxime, quando ærarii quidem pecuniæ omnes insumptæ sunt: earumque reditus defecerunt; vixque privatis ac singulis suppetat quo familiam possint alere: militiæ robur extinctum sit: pacta cum hostibus soluta: capta demum loca omnia ac præsidia: illi autem, una cum Mysorum, nunc quoque Tribalorum imperium triumpho agant, ac tunc reportent factum ditionis: tantillo nobis concesso respirandi otio, donec adversus illos negotium habuerunt. At ubi semel res illic composuerint, ad nos terribiles revertentur: tuncque petent non Callipolim, neque tributa scrupulosius exigent, aut segetibus sive vineis comminabuntur immisuros militem, sed exigent libertatem, utque subjectos dominio.

Quid, rogo, tunc temporis consilii dabunt sic ubique faciles isti, ac quibus excepto quod est præsens nihil propositum sit? Sane quidem ut sicut modo codentis Barbaris res nostras, ita et tunc eorum subeundum jugum hortati fuerint, bonos utique cives ad dignos reipublicæ defensores se prodituri sunt. Sin autem quod est rationi consentaneum Deoque placitum, atque ut verbo dicam, universorum bonum suffragiis comprobatum: sed et nobis consuetum, ac iis quæ a principio civitas designavit, et gloriæ congruum hoc velint consulere, nimirum retinendam esse libertatem, omniumque maxime terribilissimam ducendam servitutem: ut quid modo admonent, quod ejus tunc temporis consiliis destructuri sunt? Perspicuum enim est, cum bellum tunc consulent preferendum, pecuniarum itidem, atque hominum, sociorumque, et locorum, atque portuum, omniumque absolute negotio conducentium accessionem esse cogitatos. Tunc vero qui tunc provisorii sunt ut quæ desunt comparare possimus, ipsa modo habita sponte ablegant? ac quærentes accessionem, voti se compotes fore subtractione arbitrabuntur? Siquidem enim omnino bellum gerendum est, plane præstat rebus instructos rem aggredi, non de industria eas minuere, cum quibus necesse est commodius geri, ut et cum sociis. Præterea si quis adeunda pericula dicat, ita ut pecuniæ suppetant, non ut pauperes simus, ac omnino ut quam maxima licuerit rerum copia instructi simus; cæterum, quod Callipolis oppidulum sit, metropolis autem sit civitas maxima, idcirco quod minus est dimittendum esse pro eo quod est maximum: primum quidem stultum judicare res ex magnitudine, ac semper quo majus aliquid eo melius putare, deteriusque quod minus: velut si quis membrorum corporis oculum dextrimum arbitretur, quod utique sit mole minimum; vel eos qui prægrandi sunt corpore, illis meliores existimet, qui sunt modico, ac justæ staturæ. Sic itaque quod ad Callipolim aminet, nedum ambitum

μένω: ἀνονομένων· τί χρή νῦν προσδοκῆν αὐτοῖς δοῦσθαι, καὶ τὰ ἡμέτερα προσλαβόντας ἰσχυρὰ, καὶ μάλιστα νῦν, ὅτε τῶν μὲν χρημάτων τὰ μὲν ἀπόβητα πάντα ἀνήλωται, οἱ δὲ πόροι τούτων ἐπίλιπον· ἰδίᾳ δὲ ἕκαστος οὐδὲ πρὸς τὴν οἰκίαν ἀρκεῖ· σώματα δὲ ἔφθαρται· αἱ δὲ τῶν πολεμίων συντάξεις ἐκκλύονται· χωρία δὲ πάντα προεὶληται; Οὗτοι δὲ μετὰ τὴν Μυσῶν πρότερον τὴν Τριβαλῶν νῦν ἄγουσι καὶ φέρουσι βιαιεῖαν· τοσοῦτον ἀναπνεῖν ἡμῖν συγχωροῦντες, ὅσον πρὸς ἐκείνους ἠσχόληται. Εἰ δὲ ἤ καὶ τάκει διοικησονται, ἐπαυήσουσι μὲν ἡμῖν φοβεροί, ζητήσουσι δὲ οὐ τὴν Καλλιπόλιν τότε, οὐδὲ περὶ φόρων τότε ἀκριβολογήσονται, οὐδὲ στάχυσιν οὐδ' ἀμπέλους ἀπειλήσουσιν ἐπιθέσθαι· ἀλλ' ἀπατηήσουσι τὴν ἐλευθερίαν, καὶ τὸ χρεῖναι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἡμᾶς γινῶναι τοὺς ὄντας δεσπότας.

pari nos atque alii sorte, eorum nos agnoscamus.

Τότε τί συμβουλευέουσιν οἱ πάντ' εὐχραῖς οὗτοι, καὶ τὸ παρὸν μόνον σκοπούμενοι; Εἰ μὲν γὰρ ὡς περὶ νῦν τοῖς βαρβάροις ἀφίστασθαι τῶν ὄντων, οὕτω καὶ τότε δουλεύειν αὐτοῖς παραινεῖσιν, χρῆσθαι; ἄρα πολλὰς αὐτοῖς, καὶ τῶν κοινῶν ἀξίους προστάτας ἀποφανοῦσιν· εἰ δ' ὅπερ εὐλογον καὶ θεῶν μὲν ἀρέσκον, πᾶσι δ' ὡς ἔπος εἰπεῖν συγκεκληρωμένον ἀνθρώποις, εἰωθὸς δὲ καὶ ἡμῖν, καὶ τοῖς ἐξαρχῆς τοῖς πόλεως ἔργοις, καὶ τῇ δόξῃ συμβαῖνον, τότε συμβουλεύειν θελήσουσιν, ὡς ἄρα ἀνθεκτέον μὲν τῆς ἐλευθερίας, πάντων δὲ μάλιστα τὴν δουλείαν φοβερώτατον ἡγήτεον· τί νῦν παραινοῦσιν, ἃ τότε ἀναιρήσουσι δι' ὧν συμβουλεύουσιν; Ἄηλον γὰρ ὅτι τότε πόλεμον ἐξενεγκεῖν συμβουλεύοντες, καὶ χρημάτων, καὶ σωμαμάτων, καὶ συμμάχων, καὶ τόπων, καὶ λιμένων, καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἐπιτηδείων προσθήκην ἐπινοήσουσιν. Εἶτα τῶν μὴ ὄντων ὅπως προσέσται τότε σκεψόμενοι, τὰ ὄντα νῦν ἐκβαλοῦσι; καὶ προσθήκην ζητοῦντες, ἀφαιρέσει νομοῦσι περιέσσεσθαι τοῦ δοκοῦντος; Εἰ γὰρ ὅπως δεῖ πολεμεῖν, βέλτιον τοῖς ὄλοις μετὰ τῶν ὄντων ἐπιχειρεῖν· ἀλλ' οὐκ ἐλαττοῦς ἐξεπίτηδες, μεθ' ὧν ἀνάγκη διαφέραι τὸν πόλεμον, ὡς περὶ καὶ μετὰ συμμάχων. Εἰ τούτων ἀνευ εἰποι τις ἀνδρῶν κινδυνεύειν, καὶ μετὰ χρημάτων, ἀλλ' οὐ μετὰ πενίας· καὶ ἀπλῶς μεθ' ὅτι πλείστης οἶδόν τε περιουσίας· εἰ δ' ὅτι μικρὰ μὲν ἢ Καλλιπολις, D μεγίστη δὲ ἡ μητρόπολις, διὰ τούτ' ἄρα δεῖ τοῦλαττον ἀντὶ τοῦ μεγίστου προέσθαι· πρῶτον μὲν ἀνήγον μεγέθει τὰ πράγματα κρίνεσθαι, καὶ βέλτιον μὲν δεῖ τὸ μείζον· τὸ δ' ἥττον χεῖρον δοκεῖν· ὡς περὶ ἂν εἴ τις καὶ τῶν ἐν τῷ σώματι τὸν ὀφθαλμὸν χεῖριστον φετο, ὅτι δὴ καὶ σμικρότατον, ἢ καὶ τοῦς τὰ σώματα μείζους βέλτιους; τῶν μετρίων ἡγήτο. Καὶ τῆς Καλλιπόλεως τοῖνον οὐ τὸν περιθόλον μόνον καὶ τὸν τῶν πύργων ἀριθμὸν προσθήκει σκοπεῖν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτηδείότητα τοῦ χωρίου λογίζεσθαι, καὶ ὡς ἀκρόπολις τις τῆς μεγάλης πόλεως εἶναι δοκεῖ· καὶ ὡς ἔω: μὲν αὐτῇ ἡμεῖς εἰχομεν, ἢ τε Χερρόνησο; καὶ αἱ ἐν Θράκῃ πόλεις ἡμῖν ὑπήκουον καθαρῶς· ἀφ' οὗ δὲ ταύτην κατέσχον οἱ βάρβαροι· ἐκεῖνά τε ἀπέστη, καὶ νῦν ἡμῖν περὶ τῆς σωτηρίας οἱ λόγοι γίνον-

ται κοθημέρην τσαούτην ἐπ' ἀμφοτέρα βροτὴν ἔχει· A ac numerum turrium oportet spectare, verum τὸ μικρὸν τοῦτο χωρίον. Ὅσ' εἰ δεῖ, τὸ μέγεθος etiam reputare opportunitatem loci, utque velut ἀφέντας, λογίζεσθαι τὴν ὠφέλειαν, οὐ παρὰ πολὺ arx magnæ hujus civitatis videatur: ac quandiu διαφέρειν εὐροὶ τις ἂν τοῦ ταύτην ἐκδοῦναι τὸ τὴν quidem illam tenuimus, cum Chersonesus, tum πατρίδα προδοῦναι. Thraciæ urbes palam nobis obedirent: ex quo

autem eam tenuerunt Barbari, tum illa defecerint, sermones conferamus: grande adeo ad utraque momentum habet parvum hoc præsidium, ut si missa magnitudine utilitatis habenda sit ratio, haud multum quis referre inveniat, ut ea tradatur, aut prodatur patria.

Ἐπειτα εἰ ταύτην τοὺς βαρβάρους· αἰτοῦσιν οὐκ ἀντιλέγειν τολμήσομεν, τὴν ἐκείνων δύναμιν δαδιότες, εἰπάτω τις ἐμοί, τί τὸ κωλύον καὶ δεύτερον αὐτοῖς αἰτοῦσι καὶ τρίτον πεισθῆναι; Ἔως γὰρ ἂν, ὡς ἐκεῖνοι στήσονται τοῦ πλεονεκτηῖν, οὐχ οἶός τ' ἢ παθεῖν τῆς, καὶ ἡμᾶς ἀνάγκη τοῖς ὑπ' ἐκείνων λεγομένοις συντιθεσθαι, τὴν δύναμιν τούτων ὑπορωμένους. Ὁ γὰρ ἅπασ τὴν τῶν πολεμίων ἰσχύον ἐκπλαγείς, καὶ μεμελετηκῶς ὑπακούειν, οὐ τὰ μὲν ἐλάττω συγχωρήσει, πρὸς δὲ τὰ μείζω φιλονεικῆσει· ἀλλὰ πάνθ' ὁμοίως ὑποστήσεται, ἕως ἂν τὴν τῶν ἐπιταττόντων ἰσχύον ὑποπτεύῃ. Ὅσ' οὐχὶ περὶ τῆς Καλλιπόλεις μόνον, εἰ χρὴ προέσθαι ταύτην, ἡμῖν ἐστὶ νῦν ἢ συμβουλή, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ τῆς πόλεως ἐδάφους, καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν λοιπῶν. Οὐ χρὴ τοίνυν οὕτω ταπεινωθέντας πάντα συγχωρεῖν τοῖς βαρβάρους· ἀλλ' ἐνίοτε καὶ συμφερότερον νομίζειν ἐνίστασθαι, καὶ νομίζειν τέχνης τινός, εἴνεκα καὶ πείρας ὑπ' ἐκείνων ταυτὶ προβεβῆσθαι· ἵν', εἰ μὲν ἐνστώμεθα καὶ τῶν ὄντων ἀντιποιοῦμεθα, καὶ δὴλοὶ γενόμεθα μὴ ἐπιτρέφοντες, ἀγεῖν καὶ φέρειν ἡμᾶς, ἄλλο τι ζητήσῃσι· λυσιτελήσῃσιν αὐτοῖς· εἰ δ' ὑποπιψάντας συγχωρήσωμεν, λοιπὸν ὡς ἔδη ταπεινωθεῖσι, καὶ οὐδὲν ὅτι οὐ συγχωρήσῃσιν, χρήσονται· καὶ πάντα περικόψαντες, τελευτῶντες ἤξουσιν ἐπὶ τὰς θυγατέρας, καὶ τοὺς παῖδας, καὶ τὰς γυναῖκας, καὶ τὰ τιμιώτατα, καὶ τὴν πατρίδα. Οὐ γὰρ ἐν τοῖς ἐλάττωσιν ἀναισχυντοῦντες, ἐν τοῖς μεγίστοις ἐπιστήσονται σωφρονεῖν. Καὶ εἰ ταῦτα συγχωρήσῃμεν, ὡς ἔγωγε οὐχ ὀρῶ πῶς οὐκ ἀξιώσομεν, τῆς αὐτῆς καὶ τῆς ἡμῖν ἀνάγκης ἐπικειμένης, πάντα ἄρα τοῖς βαρβάρους προστάττουσιν ὑπακουστέον εἶναι πάντως· ἐκ τοῦ λόγου τούτου συμβαίνειν. Εἰ δὲ τοῦτο, σωφρονούντων ἂν εἴη, πρὶν καθέκαστον δίδόντα; πράγματα ἔχειν, ὑφὲν πάνθ' ἐκεῖνοις ἀμαχητὶ προσμένοισ, τὴν μεταξὺ τῶν κακῶν πείραν κερδᾶναι· ὥσπερ οἶμαι καὶ μὴ πλῆγῃ πεσεῖν αἰρετώτερον τοῦ κατὰ μικρὸν ἀναλοῦσθαι τὸ σῶμα. Εἰ μὲν οὖν ταῦτ' εἰδότες σαφῶς ἐκβησόμενα, δεχέσθε μὲν τὸ μέλλον, ἀπιῶς δὲ μηδὲν ἀντιπράττειν ἐκρίνατε, ἄλλο τι τοῦτο εἴη· καὶ δῆλον ὡς οὕτε θηρίων, οὕτε πολλῶ μᾶλλον ψυχῆς ἀνθρωπίνης οἱ λογισμοί. Πᾶσι γὰρ ἔμφυτον τὰ οἰκία τρεῖν ἀγαθὰ, καὶ τοῖς βιαζομένοις ἕως ἔξῃσι μάχεσθαι. Καθὰ γὰρ τῶν ζῶων ἀσθενέσταται ἐβρωμένως ἂν τις ἴδοι τοῖς ἰσχυροτάτοις ἀντεπιόντα, ὅταν αὐτὰ βλάπτειν ἐπιχειρῇ· ὡς ἢ τῆς ἀδικίας ἐκεῖνα κωλύσονται, ἢ τὸ γούν ἀποθανεῖν ἀμυνόμενα, ὡς· ἄλλην τινὰ τῇ φύσει λειτουργίαν εἰσοίσοντα, ἧς εἶναι νόμον σῶζειν αὐτά.

ceu aliud quoddam obsequii genus naturæ illatura

tum eo redacti simus, ut quotidie nunc de salute momentum habet parvum hoc præsidium, ut si

Præterea, siquidem eam petentibus Barbaris contradicere non audemus, veriti illorum potentiam, dicat quis quid velet, ut ne secundo ac tertio petentibus obsequamur? Quandiu enim cessaturos illos injuriam facere, nemo sit qui possit persuadere, nos quoque necesse erit illorum veritos potentiam, hisce sermonibus assentiri. Qui enim semel hostium stupens potentiam, obedire assuevit, haudquaquam minora quidem concessurus est, inque majoribus contentione acturus: quin imo simili omnia ratione feret, quandiu præcipientium potestatem suspectam habebit. Quamobrem, nedum de Callipoli, sitne illa dimittenda, præsens nobis deliberatio est: verum etiam de ipso urbis solo, ac si qua omnino reliqua sunt. Haud itaque operæ pretium sic dejectis animis universa Barbaris cedamus, sed ut etiam quandoque conducibilibus resistere putemus, arbitremurque artis quadam subtilitate ac periculi faciendi causa, hæc ab illis proponi: ut siquidem restiterimus, resque nostras defenderimus, palamque fuerit haud permissuros agi nos atque ferri, aliud quid ex eorum rationibus futurum quærant: sin autem ob formidinem concedamus, deinceps jam ceu quorum dejecti sint animi, nihilque non simus concessuri, ita habituri sunt: omnibusque ablatis, tandem ad liberos, uxoresque, ac pretiosissima, ipsamque adeo patriam procedent. Non enim qui sic in minoribus impudentia agant, in maximis noverint esse sobrii: saneque ut hæc concesserimus, haud video ut et tunc eadem nobis imposita necessitate, haud ea ratione consici velimus, omnino obtemperandum esse quicquid demum præcipiant Barbari. Sin res ita habet, prudentis consilii erit, priusquam dando quotidie negotium nobis facessatur, ut universis simul ac semel nulla pugna dimissis, malorum, quæ intermedia sunt, periculum, lucri faciamus: uti arbitror potius uno confectum vulnere mori, quam ut paulatim corpus consumatur. Siquidem ergo qui ventura hæc perspicue sciatis, futurum quidem suscipitis; omninoque decrevistis nihil quidquam moliri, aliud hoc fuerit, ac liquet ne bestiarum quidem, multo minus humanæ eas mentis cogitationes videri. Quippe universæ a natura inditum, ut sua servent, ac quoad licuerit adversus eos, qui vim inferant, depugnent. Quin et infirma admodum animalia, robuste in animalium potentissima irruere videas, cum ea nocere tentaverint; quo vel injuriam prohibeant, vel moriendo se ulciscantur, cujus sit lex ut salva illa curet.

Quod si Callipolim iniquæ Barbaris cupiditatis terminum fore arbitramini, eaque capta concessuros existimatis, ut libere reliqua habeamus: sciat quisquis hæc somniat, procul se a vero aberrare. Qui enim multa adeo, quæ promittit, qua comminatur, ut ejus efficiatur dominus, quid non facturum putandum sit, ut urbium maximam, ac cui nihil simile occurrat, ditioni addicat suæ, tantaque opum ac gloriæ accessione, res suas cumulo exornet? Qui ergo non stultum, ut qui videamus sic studio vindicantem parva, quæ majora sunt, neglecturum putemus? Velut nimirum, si quis aliquem videat vel unius oboli cupidum vapulare sustinentem, tumque existimet talenta ultro spreturum. Insania ac dementia talia sperare. Quin imo, ita natura comparatum est, ut crementa ac accessiones cupiditatem hominibus augeant, ceu iis qui sint sibi propinquiores, cujus ergo universa designant.

Nisi ergo Barbarorum cupiditatem irritare vultis, obtinendum est iis quæ petunt, ut ne in aliis molestiores experiamur: neque hoc percontemini, æquumne sit servantes Callipolim, messem amittere, quo refertis omnia, nostrorumque alios laborum dominos facere: nec vitium cladem sic gravem reputate, ut non desint qui membra sibi, quam illas excindi malint. Equidem grave arbitror ac triste id damni, nedum nobis qui sustinemus, sed et universis quotquot tempora in ejusmodi necessitates conjecerunt; enimvero virorum sit, ut non solum præsens attendant, idve curent quod modo triste habet: sin autem pejus aliqui in futurum repositum sit, illud aut non prospiciant, aut neglectu, fortunæ permittant: quin potius, quod præsens levius triste est, gravissimo postmodum periculo futuro præligant. Nam esto, demusque Callipoli tradita collecturos nos messem; sic quidem, hocce uno duntaxat anno ubertate fruemur; tametsi forte dicat aliquis, ob malam Barbarorum fidem, rem incertam esse. Cum enim multa sæpe polliciti essent, contrarios pollicitationibus fines intulerunt. Concedo nihilominus servaturos pacta: haud enimvero omne sæculum, præsens annus erit; quin potius ille quidem consummabitur, ac fruges consumerentur; rursusque virescent segetes; ac res imbecilli statu erunt; Barbarique venient velut febris periodus, ac escas ipsi necessarias habebimus. Quid ergo tunc summus daturi, quo liceat fruges inferre? Selybriam dicet quis aut Perinthum, velut illi qui substantiæ semper reliquum oppugnerant.

Eumvero neque nobis infinite sunt urbes, quibus datis annis singulis messem ac vindemiam reddimamus; neque Barbari concessuri sunt ut gratis in deliciis vivamus. Superest ergo ut veniatur ad id quod est caput, illis quidem flagitantibus urbem ac libertatem, hæc enim postrema restant, nobisque non valentibus contradicere, ut quibus fruges ac messis obturent ora. Quamobrem necessario su-

Α Εἰ δὲ τὴν Καλλιπόλιν ὄρον ἔσεσθαι τῆς πλεονεξίας τοῖς βαρβάροις νομίζετε, καὶ ταύτην λαθόντας, τοῖς λοιποῖς ἡμῖν ὀλέσθε μετ' ἀσφαλείᾳ ἢ χρεῖσθαι συγχωρήσειν· ἴστω πᾶς τις ταύτ' ὄνειροπολῶν, τῶν πραγμάτων παντελῶς ἀμαρτάνων. Ὁ γὰρ τοσαῦτα μὲν ὑπισχομένοις, τοσαῦτα δὲ ἀπειλῶν ὑπὲρ τοῦ ταύτης γενέσθαι κύριος, τί οὐκ ἂν πιστεύοιτο δράσειν ὑπὲρ τοῦ τὴν μεγίστην τῶν πόλεων, καὶ ἧς οὐδ' ἂν τις εὖροι παράδειγμα, κτήσασθαι, καὶ τοιαύτη χρημάτων καὶ δόξης προσθήκη τὰ ὑπεργόμενα κοσμήσει; Πῶς οὖν οὐκ εὐθεῖας, τῶν μικρῶν ὀρῶντες οὕτως ἀντιποιούμενον, οἶσθαι τῶν μεγίστων αὐτὴν ἀμελήσειν; Ὡς περ ἂν εἰ τις καὶ πληγῶν ἀνεχόμενος ὑπὲρ ὀβολοῦ τινα βλέπων, ἔπειτ' οἷοιτο τάλαντων ἑκόντα καταφρονήσειν. Μωρία καὶ ἀνοία τὰ τοιαῦτα ἐλπίζειν. Μᾶλλον μὲν οὖν αἱ προσθήκαι φύσει τοῖς ἀνθρώποις ἀξέουσι τὰς ἐπιθυμίας, ἅτε τοῦ τέλους ἐγγύτερον γινόμενοις, ὑπὲρ οὐ πάντα πράττουσιν.

Β Εἰ τοίνυν ὑμῖν μέλει τοῦ μὴ τὰς τῶν βαρβάρων ἐρεθίζειν ὀρέξεις, ἀνθεκτέον ὧν νῦν αἰτοῦσιν, ἵνα μὴ χαλεπωτέροις αὐτοῖς πρὸς ἄλλα χρῆσώμεθα· μηδὲ ἐρωτᾶτε, εἰ δίκαιον ἀντεχομένους ταύτης ἀπολέσαι τὸ θέρο, πρὸς δ' πάντα ἀνάγατε, καὶ τῶν ἡμετέρων πόνων ἐτέρους ποιῆσαι κυρίους· μηδὲ τὸ τῶν ἀμπέλων πάθος οὕτως ἡγήσασθε βαρῶν, ὥστε εἶναι τοὺς βουλομένους αὐτοῖς τὰ μέλη πρὸ ἐκείνων τμηθῆναι. Ἐγὼ δὲ τὴν μὲν εἰς ταῦτα ζημίαν χαλεπὴν ἡγούμαι καὶ λυπηρὰν οὐχ ἡμῖν μόνον τοῖς ὑπομένουσι ταύτην, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἔσους εἰς τὰς τοιαύτας ἀνάγκας ἡγαγον οἱ καιροί· ἀλλ' ἀνδρῶν μὴ τοῦ παρόντος γίνεσθαι μόνον, καὶ τὸ νῦν λυπηρὸν θεραπεύειν, εἰ δὲ τι χεῖρον εἰς τὸ μέλλον ἀπόκειται, τοῦτ' ἢ μὴ προβλέπειν, ἢ προωρούμενος ἐπιτρέπειν τῇ τύχῃ· ἀλλ' αἰρεῖσθαι τὴν παρούσαν εἰς τὰ κοφύτερα λύπην τοῦ μετὰ μικρὸν εἰς τὰ μέγιστα ἐσομένου κινδύνου. Ἔστω γάρ, καὶ συγκεχωρήσθω τὴν Καλλιπόλιν ἐκδόντας, τὸν σῆτον κομίσασθαι· οὕτω μὲν οὖν ἐν τῷ παρὸν μόνον ἔτος ἐν ἀφθόνις διάξομεν. Καίτοι τις ἂν ἴσῃ; εἴποι διὰ τὴν τῶν βαρβάρων ἀπιστίαν ἠμῶν καὶ τοῦτο βέλαιον εἶναι. Πολλὰ γὰρ πολλῶν ἐπισχομένοις, ἐναντία τὰ τέλη τοῖς ὑπεσχημένοις ἐξήνεγκαν. Ἐγὼ δὲ τίθημι τήρησιν αὐτοῦ; τὰς συνθήκας, πάντως οὐχ ὁ πᾶς αἰὼν τὸ νῦν ἔτος ἔσται· ἀλλὰ τελευτήσει μὲν τοῦτο· ἀναλωθήσονται δὲ οἱ καρποί· καὶ πάλιν ὁ σῆτος ἐν ἀκμῇ, καὶ τὰ πράγματα ἀσθενῆ, καὶ οἱ βάρβαροι ὥσπερ πυρετοῦ περίοδος ἤξουσι· καὶ ἡμῖν δεήσει τροφῶν· τί ποτ' αὐτοῖς δώσομεν ὑπὲρ τῆς κομιδῆς τῶν ὠραίων; Σηλυβρίαν εἶρει τις ἢ Πείρινον, ὡς ἐρ οἱ τὸ λοιπὸν ἀεὶ τῆς οὐσίας ἐνεχυράζοντες.

Γ Ἀλλ' οὐθ' ἡμῖν ὀπειροὶ πόλεις, δι' ὧν τοὺς καθ' ἕκαστον ἔτος ἀμνητοῦς ἢ τρυγητοῦς ὠνησώμεθα, οὐθ' οἱ βάρβαροι συγχωρήσουσιν ἡμῖν προίκα τρυφῶν. Λοιπὸν τοίνυν ἐπὶ τὸ κεφάλαιον ἀπαντήξω· ἐκείνων μὲν τὴν πόλιν αἰτούμετων καὶ τὴν ἐλευθερίαν· ταῦτα γὰρ ὕστατα λείπεται· ἡμῶν δὲ ἀντιλέγειν μὴ δυναμένων, τῶν καρπῶν ἡμῖν καὶ τοῦ θέρου ἐμφρατῶντων τὰ στόματα. Ὡςτ' εἰς ἀνάγκης δουλεύσομεν. Οὐ

γάρ ἔγωγε ἄλλο τι μέσον ὄρω τῆς τε τῶν βαρβάρων A
 πλεονεξίας καὶ τοῦ μηδ' ἡμᾶς ἀνέχεσθαι τὰ ἐκ τῶν
 ἀγρῶν ἀπολέσαι. Ἄλλὰ μὴν καὶ χωρὶς τούτων δέδοικα
 μὴ τῶν ἐπετειῶν καρπῶν σφόδρα ἐπιθυμοῦντες, ἐφ-
 εῖης πᾶλλ' ἔτη λιμῶνται ἀναγκασθῶμεν. Νῦν μὲν
 καὶ μὴ γεωργοῦσιν ἡμῖν ἢ θάλαττα τὰ παρὰ τῶν
 ἄλλων γεωργοῦμενα κομιεῖ· καὶ πολλὰκις ἴσμεν τοῦτο
 συμβᾶν, ὅταν ἢ παρὰ τῶν πολεμίων οὐρανίων ὁ τῆς
 γῆς τόκος κωλύηται, ἢ καὶ παρὰ τῶν πολεμίων του-
 τῶν βλάβηται, ποιούντων ἂ νῦν ἀπειλοῦσι. Τότε
 γὰρ ἀντὶ τῶν ἀγρῶν ἡμῖν ἢ θάλαττα γίνεται· καὶ
 πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οἱ ταύτην ἀροῦντες· καὶ σπει-
 ροντες· πολλοὶ δὲ καὶ οἱ πόρρωθεν κομίζονται· ἡμῖν
 ὦν δεόμεθα· καὶ πολλὰκις ἢ πῆλις τὰ τῆς περιοικί-
 δος μὴ συγκομισαμένη, ἐν ἀφθονωτέροις διήγαγε.
 Καὶ ὅλω· τῆς θαλάττης ἤρτηται τὸ πλέον τῆς ἐνταῦθα B
 τροφῆς, ἢ ἐκστάντες, ἀναγκασθῶμεθα συνεχῆ λιμὸν
 ὑπομένειν. Τίς δ' οὐκ οἶδεν, ὡς ἅμα τε τῆς Καλλιπό-
 λως οἱ βάρβαραί καὶ τῆς σιτοπομπίας ἔσονται κύ-
 ριοι, καὶ οὐτε σιταγωγῆς, οὐτ' ἄλλο τι τῶν χρησίμων
 ἡμῖν κομίζουσα ναὺς οὐδεμία ἐπὶ τοὺς τῆς πόλεως
 ἔξει λιμένας; Τίς γὰρ ὑπὲρ τοῦ μὴ λιμῶνται ἐτέ-
 ρου; αὐτὸς αἰρήσεται κινδυνεύειν; Ἀνάγκη γὰρ τὴν
 ἐφ' ἡμᾶς ἔξοντα διὰ πολλῶν κινδύνων εἶναι, τῶν
 βαρβάρων αὐτοῖσι συνεχῶς ἐγκαθημένων πρὸς τοῖς
 στενοῖς, καὶ ναυαὶ καὶ τριήρεις καὶ πλοῖοις ἄλλοις
 τοῖς σταλλομένοις εἰργόντων, καὶ τὸν πόρον ποιούν-
 των οὐκ ἀδεῖ. Ὡστ' εἴ τι παρὰ τῶν ὤρων πται-
 σεῖεν, οὐ γὰρ δυνατὸν αἰ τοὺς γεωργοὺς εὐτυχεῖν,
 ἀθεραπεύτω συντυχεῖν ἀνάγκη λιμῶν, μήτ' ἄλλων C
 ἀπ' ἡμᾶς δυναμένων καταίρειν, μήθ' ἡμῶν ἐντεῦθεν
 ἀνάγεσθαι· καὶ συμβῆσεται, τὴν τοῦ παρόντος ἔτου
 δυσχέρειαν ἐκφυγεῖν βουλομένους, κακοῖς ἀμυχανοῖς
 περικεσεῖν, λιμῶντοντας διὰ βίου· ὁ τῆς φύσεως στέ-
 γαι μὴ δυναμένης, λοιπὸν ἢ θανεῖν δυστυχῶς, ἢ ζῆν
 δυστυχέστερον, αὐτοχειρῆ παραδόντας τὰ τεῖχη.

mala prolabamur, totamque vitam famem patiamur: quod cum natura miuime ferre possit, super-
 est, ut vel in isere mortem appetamus, vel misere magis ducamus vitam, ipsi nos moenia tradentes.

Τί οὖν; πολεμήσομεν, καὶ σὺ τοῦτο κελεύεις; Ἐγὼ
 δ' ἀντερῆσομαι· τί οὖν; δουλεύσομεν, καὶ ὑμεῖς
 ὅπως τοῦτ' ἔσται ποιεῖτε; Ἄλλ' οὐθ' ὁμᾶς τῆς ἐλευ-
 θερίας ποτὲ πρόβητας ἔγωγ' ἂν εἰποίμι, οὐτ' ἐγὼ δυ-
 ναμένους ἀγειν εἰρήνην, ταύτης συμβουλεύσασαμ' ἂν
 ἀνθελέσθαι τὸν πόλεμον. Ἄλλ' εἴ τὰ πράγμαθ' ἡμᾶς
 ἐπὶ τοῦτ' ἀγει, οὐ τοῖς γε συμβούλοις δίκαιον τὰ τῶν D
 πραγμάτων λογίζεσθαι; Ὅμως οὐχ οὕτως ἀπλῶς οἱ
 ἄνθρωποι τὴν εἰρήνην ἢ τοὺς πολέμους αἰροῦνται·
 ἀλλ' ἐν ᾧ μᾶλλον αὐτοῖς; ἡ σωτηρία καὶ τὸ τυγχίνειν
 ὦν βούλονται περιγίνεται, τοῦτ' αὐτοῖς προτιμᾶται
 θατέρου. Καὶ γὰρ πολεμοῦμεν ἐφ' ὃ σῶζεσθαι, καὶ
 τὴν εἰρήνην ἀσπαζόμεθα, εἰ διὰ ταύτην τὰ θῆτα τη-
 ροῦμεν. Τὸ δ' εἰρήνην ἀγειν ἐξ ἧς πάντα ἀπόλλυμεν,
 οὐδὲν ἔστιν ἕτερον ἢ δι' εὐπρεποῦς ὀνόματος τὸ διὰ
 τῶν πραγμάτων ἀσχρὸν ὑπομένειν. Εἰ μὲν οὖν ἡ συ-
 χάζουσι ἀπολαύειν ἔξεστι τῶν οἰκίων, σύμφημι
 τοῖς μηδὲν περιεργάζεσθαι παραινοῦσιν· εἰ δὲ μέχρι
 μὲν ῥήματο; μόνον τὸ σαμὸν ἔστι τῆς εἰρήνης, τὰ
 δὲ θῆτα πόλεμός ἐστι χαλεπώτατος, πῶς ἂν εἰκότως
 εὐσχεραίνετε τῷ; πολεμεῖν ἀξιούντας, ἐφ' ὅπερ

mus in servorum redigendi sortem. Neque enim
 ego aliud quid medium video, iniquæ Barbarorum
 cupiditatis, et ut ipsi nolimus fruges amittere. At-
 enim his quoque exceptis timeo, ne qui fruges an-
 nuas vehementius desideramus, longos deinceps
 annos fame confici cogamur. Nunc quidem tametsi
 non metamus, advehet mare, quas alii fruges mes-
 suerint, idque non raro scimus contigisse, vel ad-
 versis cœlorum influentiis prohibito terræ fetu, vel
 etiam ab hisce adversariis læso, id præstantibus
 quæ modo facturos comminantur. his namque ca-
 sibus, agrorum loco, mare nobis succedit, suntque
 nostrum plures qui terram arcent ac serant, nulli
 vero etiam qui de longinquis necessarium vobis
 commestum invehant; sæpiusque cum civitas vic-
 cinæ regionis fruges non intulisset, majori tamen
 annonæ ubertate vixit; ac plane præcipuum quo
 hic alimur, a mari ac mercatura pendet, utque
 illo excelebamus, cogemur famem continuam pati.
 Quis vero nescit, ut mox Barbari Callipolis oppido
 potiti erunt, annonæque ac comeatus exstiterint
 domini, fore ut ne ulla frumentaria navis, aut
 quid aliud necessariorum mercium advehens, ad
 urbis portus appellatur? Quis enim, ut ne alii pa-
 tiantur famem, pericula adire velit? Quippe neces-
 sum est, ut qui portus nostros petiturus sit,
 multa pericula subeat, barbaris illic jugiter ad
 fauces incubantibus; navibusque, ac trirēmis,
 aliisque navigiis, prohibentibus iter, ac male tu-
 tam navigationem reddentibus. Quocirca ut secus
 aliquid anni tempestates habuerint, nec enim fieri
 potest ut pro voto res semper succedant agricolis,
 irremediabili fame necessario conflictaturi sumus,
 cum neque alii apud nos possint solvere, neque
 nos inde possimus navigare: sicque fiet ut qui anni
 præsentis molestias effugere querimus, in immensa

Quid ergo? Bellum geremus, idque tu jubes?
 Enimvero vicissim respondeam: Quid ergo? Ser-
 viemus, vosque agitis ut ita habeat? Verum enim
 neque ego vos unquam libertatis proditores dixi-
 rim; neque ego, quando liceat pacem agere,
 auctor unquam fuerim ut præoptem bellum. At
 si vos eo res ducant, haud æquum consiliarios
 cogitare, ac ratione dispicere, quid illæ velint?
 Nequaquam tamen sic temere homines pacem eli-
 gunt, aut bella; verum in quo magis eorum sit
 constituta salus, ac quo præcipue votorum compo-
 tes fiant, hoc demum alteri anteponunt. Nam et
 bellum gerimus ut salutem consultum sit; amplexi-
 murque pacem, ut per eam res nostras liceat ser-
 vare. At pacem agere, qua simus omnia amissuri,
 haud aliud sit quam specioso ejusmodi nomine,
 quod re ipsa est turpissimum pati. Siquidem ergo
 agentibus quiete, rebus propriis frui liceat, ipse
 quoque in eorum concedo sententiam, qui nihil
 anxie inquirendum monent. Sin autem verbo tenus
 constat pacis venerabile nomen, resque ipsa vel unum

gravissimum est, quomodo jure iis succensetis qui bellum suscipi jubent, in quod ipsa nos rerum necessitas vel invitos cogit? Quod si quis belli discrimina ac difficultates animo reputans, inferre bellum detrectet; fuerit quidem ac dicatur alio rerum statu timor iste animi sobrii; hic autem, nihil non dilatio turpissimum habet. Quid enim non is merito probri auditorus sit, qui præter libertatem, aliis quoque universis privatus bonis, ne quidem tunc moveatur; sed inani spectro, quod adhuc superesse putat, affectu adherens, illius ergo cum eis fœlus inire velit, qui cuncta abstulerunt? quique in servili vita, bono aliquo vel mediocri potiturum se arbitretur; ac neque hoc cogitet, ita servos comparatos esse, ac eam eorum sortem, ut concedant?

Quamobrem ut spes ulla sit, reportaturos nos, quæ ex immensa quadam otiositate ac ignavia amissimus, suscipiendum bellum, nec quidquam rationibus subducendum: non reputandus labor, non periculum, non sumptus, ex quibus ad commodiorem fortunam redituri simus, ac eos juste ulturi, qui volunt in servitutem redigere, ac tot injurias intulerunt. Sin nullum belli eventum bonum ac finem speramus, sed necesse est desiderio frustratos perire, ne ea quidem mors spernenda, quæ honesta sit ac honorabilis, nec gloria careat: quam etiam fortes multi ac strenui viri percuperunt, tum viriliti ipsi, tum per urbes. Quid enim ad honestatem honoremque majus, iis qui servarint quod justum esset, ac pro patria, proque civibus, suæmet ipsorum animæ, periculum prætulissent, ac mori, quam turpe aliquid sustinere maluerint? Nam mors quidem, cœu communis quidam terminus, procreatis omnibus, proposita est: nec fieri potest, ut quis eam caveat, vel si totam vitam otium captet: at cum virtute atque gloria mortem oppetere, id jam quidem paucis a Deo præmium conceditur, sique virorum, tum concessum rapere, tum vitæ gloriosum finem imponere. Haud sane decet, quod communi omnino ac necessaria sorte futurum sit spectantes, quod est honestum virtutemque negligere: verum ut casus ferat haud utraque accipi posse, virtutem sane omnimodis colamus, qua nulla habentibus commodior existit possessio. Tametsi hic, haud nihil omnino fausti sperantes sumus, bellum suscepturi. Primum quidem, quod jus a nostris partibus stet; quodque ut aperto Marte cum eis fuerit conserenda manus, nostra semper victoria fuerit, jamque olim Romani, eos subjectos habere consueverint. Ante omnia vero illa in numen religio, quæ Deum maxime hominibus propitium reddit, multum nobis momentum afferet, atque in bello auxilio erit.

Præterea ea quoque imperia, quæ tyrannica vel plurimum promoverunt, haud quis raro in seipsis laborare videat, plurimamque circumferre occulta illa caduca, quorum ut quis periculum fecerit, ac bello tentavet, minora quam pro eorum gloria opinione

ἡμᾶς ὄθει καὶ ἄκοντα; ἢ διὰ τῶν πραγμάτων ἀνάγκη; Εἰ δὲ τις τὰς τοῦ πολέμου τύχας λογιζόμενος, καὶ τὰς δυσκολίας, ὀκνεῖ τοῦτον ἐκφέρειν, ἄλλοτε μὲν σωφρονοῦντος ἂν τις εἶπεν εἶναι τὴν εὐλάβειον ταύτην· ἐνταῦθα δὲ πάντα τὰ ἀσχεῖστα πρότερον τῆ ἀναβολῆς. Τί γὰρ τῶν οὐκ ἐπιθυμῶν οὐκ ἐν δικαίῳ ἀκούειν ὁ πρὸς πᾶσι τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς καὶ τῆς ἐλευθερίας στειρούμενος, ἔπειτα μὴ κινούμενος, ἀλλ' εἰδιώλου τιμῆς ἐπ' αὐτῷ λειψθῆναι δοκοῦντος ἐχόμενος, καὶ οὐδὲ τοῦτ' ὀξυῶν ἀπέδρασε πρὸς τοὺς πάντα ἀπελομένους· καὶ νομίζων ἐν τῇ δουλείᾳ μετρίου τιμῆς ἀπολαύσεσθαι, καὶ μηδὲ τοῦτο λογιζόμενος, ὡς ἡ τῶν δούλων τύχη οὐδένης ἀπολαύειν χρηστοῦ, ἀλλὰ συλλήθδην πάντων τοῖς δεσπόταις ἐξίστασθαι; nullis fruantur bonis, sed simul omnia dominis

Ὡστ' εἰ μὲν ἐλπίς ἐστὶ κομιεῖσθαι ὧν διὰ τὴν ἀγὰν ἀπραγμοσύνην πρότερον ἐμπεπτώκαμεν, πολεμητέον, καὶ μηδὲν ὑπολογιστέον, οὐ πόνον, οὐ κίβδονον, οὐ δαπάνην, ἐξ ὧν μέλλομεν τε εὖ πράξειν, καὶ τοὺς καταβουλοῦσθαι βουλομένους, καὶ τῶσαῦτα ἡδικοῦσθαι ἀμυνεῖσθαι δικαίως· εἰ δ' οὐδὲν χρηστὸν τέλος ἡμῖν ἐλπίζομεν οἴσειν τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀνάγκη σφάλεντας μηκέτ' εἶναι, οὐδὲ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀτιμαστέον, καλὴν τε οὖσαν καὶ ἐντιμον, καὶ δόξης· οὐκ ἀμοιροῦσαν· ἥς καὶ πολλοὶ τῶν ἀρίστων καὶ γενναίων ἀνδρῶν ἐπεθύμησαν καὶ κατ' ἀνδρα, καὶ κατὰ πόλεις. Τί γὰρ σεμνότερον, τί δ' ἐντιμότερον ἀνθρώπων τὴν τοῦ δικαίου τάξιν τετηρηκότων, καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος; καὶ τῶν πολιτῶν κίβδονον καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς προτετιμηκότων, καὶ θανεῖν μᾶλλον ἐλομένων, ἢ τι τῶν αἰσχυρῶν ὑπομεῖναι; θάνατος μὲν γὰρ ἅπασιν πρόκειται κοινός· τις ὅρος πᾶσι τῆς γενέσεως μετασχοῦσι, καὶ οὐκ ἐστὶ τοῦτον φυλάξασθαι, κἄν μέγιστος τοῦ παντός· τις τὴν ἀπραγμοσύνην τηρήσεται· τὸ δὲ μετ' ἀρετῆς τε καὶ δόξης ἔκτιστον τυχεῖν, τοῦτ' ἤδη παρὰ Θεοῦ μὲν ὀλίγους δίδοται γέρας· ἀνδρῶν ἐξ ὁσίων τε ἀρπάσαι, καὶ τῷ βίῳ τέλος εὐκλεές· ἐπιθεῖναι. Οὐ δεῖ δὲ, τὸ κοινῆ πάντως καὶ μετ' ἀνάγκης ἐσόμενον σκοποῦντας, τοῦ καλοῦ τῆς ἀρετῆς ἀμελεῖν· ἀλλ' ὅπου μὴ ἄμφω λαθεῖν ἐνεστι, τῆς γούν ἀρετῆς πάντα τρίπον ἀντιποιώμεθα, ἥς τοῖς ἔχουσιν οὐδὲν ὠφελιμώτερον κτήμα. Ἀλλὰ μὴ ἐνταῦθα οὐδ' ἀνελπιστα παντάπασιν πολεμήσομεν. Πρῶτον μὲν οὖν καὶ τὸ μεθ' ἡμῶν εἶναι τὴν τοῦ δικαίου μερίδα· καὶ τὸ, δεῖσθαι αὐτοῖς· ἐκ τοῦ φανεροῦ συμπλέκεσθαι, δεῖ τῶν ἡμετέρων εἶναι τὴν νίκην, καὶ τὸ Ῥωμαίους ἀκωθεν ἔθος εἶναι τούτου; ὑπακούοντας ἔχειν· καὶ πρὸ πάντων ἢ περὶ τὸ θεῖον εὐσέβειν, ἢ δὴ μάλιστα τὴν Θεὸν εὐμενῆ τοῖς ἀνθρώποις παρασκευάζει, πολλὴν ἡμῖν εἰσέσσει ῥοπήν, καὶ πρὸς τὸν πόλεμον συναγωνιέται.

Ἐπειτα καὶ τὰς εἰς πολλὸν μέγεθος ἐπιδούσας τυραννίδας ἴδοι τις ἂν νοσοῦσας ἐν ἑαυταῖς τὰ πολλὰ, καὶ πλεῖστα τῶν σαθρῶν περιφερούσας λανθάνειν, ὧν εἰ τις ἀποπειρῶτο καὶ πολέμῳ κινεῖν, ἐλάττους αὐτά; τῆς περὶ αὐτῶν δόξης εὐρήσει· καὶ τοῖς ἐπι-

χειροῦσι πολλὰ φανήσονται πρὸς τὴν ἐκείνων Α
καθαίρειν ἀφορμὰς. Καὶ τοῦτο μαρτυροῦσιν οἱ νῦν
ἀποστάντες τῶν οἰκείων, καὶ πόλεμον φανερῶς
πρὸς ἐκείνους ἐξενεγκόντες· οἷς εἰ τις ἐπιχειλεῖτο,
καὶ γρήμασιν ὀλίγοις καὶ συμμαχίᾳ τὰς ὁρμὰς
ἐπιβρώσειε καὶ συμπροθυμοίτο, ἴσως ἂν, ἀξιόμαχοι
γενόμενοι, τράποιντο μὲν ἐφ' αὐτούς· ἡμᾶς δ' ἡ μη-
δὲν ἢ ἐλάττω βλάπτοιεν, ἀσχολούμενοι πρὸς ἀλλή-
λους. Ἀλλὰ μὴν καὶ παρὰ τῶν Τριβαλιῶν ἤκουσι
πρέσβεις, ἀξιοῦντες κοινῇ τοὺς καινοὺς πολεμίους
ἀμύνασθαι, καὶ γάμους αἰτοῦντες, καὶ χρήματα
ὑπισχνούμενοι, δι' ὧν ὄνεται κινήσειν ἡμᾶς· οὗς
βεβαίους χρή νομίζειν ἔσεσθαι συμμάχους ἡμῖν, ὡς
ἂν καὶ αὐτοὶ παρὰ τῶν βαρβάρων τῆδε κηται.
Ἀλλ' οὐχ ἡμῶν χάριν ἀμυνομένους, εἴποι δ' ἂν
τις, καὶ ἄλλα, ἃ νῦν μὲν χαλεπὸν καθέκαστα λέγειν Β
αὐτὸς δ' ὁ πόλεμος κινούμενος σαφῶς πάντα δείξει.
Οὐ δὲ δίκαιον τοιοῦτον παραπεπτωκότα καιρὸν
ἀφείναι· ἀλλ' ἔπει μὴδὲ βουλομένους ἡσυχάζειν
συγχωροῦσιν οἱ βάρβαροι, ἀλλ' ἀνάγκη καθορμένους
τῆς τῶν ἀνδραπόδων τύχης κληρονομηταί· χρηστῶν
τοῖς καιροῖς, καὶ προθυμητέον ἢ καὶ τὴν πατρίδα
καὶ τοὺς ὁμοφύλους ἐλευθεροῦν, ἢ γενναῖον γούν τι
καὶ καλὸν πράξοντας, μνημεῖον ἀρετῆς τοῖς ἔσομέ-
νοις καταλιπεῖν. Εἰ δ' οἰόμεθα, προδόντας τὴν Καλ-
λίπολιν, οἰκῆσειν ἀσφαλῶς τὴν πατρίδα, δέδοικα μὴ
καὶ ταύτης μετὰ μικρὸν ἐκπεσόντες, οὐδ' ἦν οἰκῆ-
σομεν εὐρωμένον τοῦ λοιποῦ. Τίς γὰρ ἂν τοὺς τῶν
οἰκείων προδόντας ἐπιβῆναι τῆς ἐαυτοῦ συγχωρήσειε;
Τίς δὲ τοὺς τοῦ τοιοῦτου μύσου σκυτοχείρις, πρὸς C
τινα τῶν σεμνῶν πράξων ἐπιτηδείους ἡγήσεται;
Ἀλλ' ὅσοισπερ ἂν ἡμῶν γέννηται τὰς τῶν βαρβάρων
χεῖρας διαφυγεῖν, πλανησόμεθα μὲν λανθάνοντες
περὶ τὰς ἄλλοδαπάς· κῆν που φανώμεν, ἀραὶ παρὰ
πάντων ἡμῖν ἔψονται καὶ κατηγορεῖται καὶ γέλως.
Τούτους δὲ χρῆν ὀρθῶσαι; μετέχειν δὲ συλλόγου;
ἀναπνεῖν δὲ ὄλω; οἱ τοιαύτην μὲν ἔχοντες πόλιν,
τοσαῦτα δὲ χρήματα, τοσαύτην δὲ δύναμιν θαλάτ-
της δὲ καὶ γῆς ὄντες κύριοι· πάντα δὲ ἐξ ἐπιτάγμα-
τος ἀνύειν δυνάμενοι, τὴν μὲν περιουσίαν ἐκείνην
βλακεύόμενοι καὶ καθυδόντες καὶ ὑβρίζοντες πᾶ-
σαν ἀνήλωσαν τελευτώντας δὲ, καὶ τὴν πατρίδα
προδόντες, νῦν ὡς περ κοινόν τι περιέσιν ἔγο· λοι-
μοὶ τινες, καὶ τοῖς ἄλλοις τῆς νόσου μεταδιδόντες!
Ἡμῖν δ' οὐτ' ἀντιλέγειν ἐξέσται. Τὸ γὰρ τῶν ἐλέγ- D
χων δίκαιον τὴν παρῆρσιαν παντελῶς ἀφαιρησεται
καὶ τὸ φέρειν ὑβριζομένους ποίας οὐ βαρύτερον
συμφερέει! Ὅσπερ ἀνάγκη φεύγειν μὲν πόλεις, φεύ-
γειν δὲ συλλόγου; εἰς χηραμοὺς δὲ τινὰς καταδύ-
τας, ζῆν, κρύπτοντας ὄθεν ἑσμέν, καὶ τὴν τελευτὴν
εὐχομένους. Οὐκ, ἔν ἐμοὶ πείθηθε· ἀλλ' εἰ μὴ
πρότερον, νῦν γούν παντελῶς ἀπιστήσαντες· τοῖς
βαρβάρους, καὶ πιστεύσαντες πρὸς ἑν αὐτοῖς πάντα
ταῖνεν, ὅπως ἡμᾶς καταδουλώσαντες, αὐτοὶ μὲν
ἀρῆλοινο τὰ ἡμέτερα, τοῖς δ' ἡμετέροις σώμασι
τὰς τῶν ἀνδραπόδων ἐπιβαῖν ἀνάγκας, οὐ μόνον
ἀπόσχεσθε τῶν νυνὶ βουλευμάτων· ἀλλὰ καὶ δύσους
τῇ πόλει νομίσαντες τοὺς τὰ τοιαῦτα τολμῶντας
ἡμῖν συμβουλεύειν, πείπειν μὲν τοὺς τὴν Καλλι-

invenerit : multaque aggredientibus, quibus ea
destrui possint, argumenta occurrent. Testes sunt
qui a suis modo defecerunt, eisque palam bellum
intulerunt, quibus ut quis jubeat, nonnullisque pec-
cuniis ac belli subsidio eorum conatus roboret,
ac sociam alacritatem ostendat, apti forte bellatores
effecti, in suos convertantur, sibi que mutuo infe-
rentes bellum, vel nihil, aut quid modicum nos
lædant. Quin et Tribali destinarunt legatos, rogan-
tes ut communi consilio communes hostes ulci-
scamur, ac nuptiarum societatem ineamus, pol-
licentesque pecunias, quibus nos excitatum iri
sperant : quos firmam belli societatem inuituros
putandum est, quod et ipsi experti sint Barbaro-
rum injuriam : haud vero dicat aliquis eo fine, ut
nostras injurias ulciscantur, aliaque, quæ nunc
quidem grave sit sigillatim dicere, quæque nihilo-
minus omnia motum bellum liquido declarabit.
Haud sane æquum, incidentem ejusmodi rei geren-
de occasionem dimittere ; verum quia ne volentes
quidem Barbari permittunt quiescere, sed est ne-
cesse ut sedentes ac otiosi, servorum fortunam
subeamus, utendum occasionibus, ac alacri auder-
dum animo ut vel patriam ac gentiles nostros
libertate donemus, vel certe strenuum quid ac
præclarum designantes, virtutis monumentum pos-
teris relinquamus. Quod si putatis fore ut traden-
tes Callipollim tuto patriam habitemus, timeo ne
brevi eam ipsam amittentes, ne solum quidem in
quo habitemus deinceps inveniamus. Quis enim eos
qui sua ipsi prolixerint, in suam ipse patriam per-
mittat ascendere? Quis tanti sceleris consutoris
auctoresque honestæ ulli actioni comparatos exi-
stimabit? Enimvero quotquot nostrum contingit
Barbarorum manus effugere, ob-curi ignotique in
extraneis provinciis sumus vagaturi : sin autem
agnoscamur, omnium nos diræ et vituperia risusque
prosequuntur. Eosne videri par erat? in conventum
admitti? prorsus autem ducere spiritum? qui urbe
tanta potentes, tam multis divitiis, tanta potentia;
qui maris ac terræ domini, soloque imperio omnia
volentes conficere, illam omnem substantiam molli
victu, ac dormientes, luxuriantesque consumps-
erunt; tandemque ipsam patriam prodentes, nunc
ceum commune quoddam piaculum circumeunt?
pestes quædam, morbi que, contagie alios inficien-
tes? Nos autem, ne quo contradicamus quidem ha-
bebitimus. Justæ enim vituperationes ac criminatio-
nes, libertatem omnem excusandi auferent; ferre
autem sic exceptos, qua non calamitate molestius?
Quapropter necessum ut urbes fugiamus fugianisque
conventus, atque nos in antris quibusdam abdentis
vitam agamus, celantes patriam, ac mortem in votis
habentes. Haudquaquam vero si mihi creditis.
Enimvero, sin prius hactenusque, modo saltem
omni penitus Barbaris negata fide, certoque per-
suasi, eo sua omnia consilia dirigere, ut nos redi-
gentes in servitutem, ipsi res auferant nostras,
mancipiorumque obsequiis ac necessitatibus sub-

jiciant corpora, nedum a praesentibus vos consiliis abstinet; quin et urbi malevolos existimantes, eos qui nobis talia audent consulere, mittamus Callipolim praesidiarios, quique necessaria omnia ad urbem tuendam provideant pariter ac agant, quo ejus firma possessio urbi maneat: nosque virili assumpto animo fauste contingat vindicare patriam. Dixi quod conducere arbitror; vos el gite quod a re communi futurum sit

Α πολιν φυλάξοντα, καὶ πάνθ' ὕτων δέοι πρὸς τὴν ἀσφάλειαν καὶ προνοησομένου; καὶ πράξοντα, ὅπως ἂν βεβαία παραμένοι τῇ πόλει· αὐτοὺς δὲ ἄνδρα, γεγονότα τύχη ἀγαθῇ τὴν πατρίδα ἐλευθεροῦν. Εἴρηκα ἂ νομίζω συμφέρειν· ὑμεῖς δὲ ἔλοισθε τὸ μέλλον κοινῇ συνοίσειν.

DEMETRII CYDONII

MONODIA

DE SEDITIONE THESSALONICENSI, ANNO MCCCXLIII.

Exstat inter Scriptores post Theophanem, hujusce Patrologiæ tom. CIX.

DEMETRII CYDONII

TRANSLATIO

LIBRI FRATRIS RICHARDI (1), ORDINIS PRÆDICATORUM, CONTRA MAHOMETI ASSECLAS.

(Basileæ 1543. De hac editione vide supra col. 371, not.)

BARTHOLOMÆUS PICENUS

DE MONTEARDUO,

FERDINANDO REGI ARAGONIÆ ET UTRIUSQUE SICILIÆ S. P. D.

Cum Demetrius Cydonius, vir utriusque linguæ peritissimus, e Latino in Græcum opus Richardi fratris ordinis Prædicatorum transtulisset, non ab re mihi visum est, serenissime atque catholice rex, illud rursus e Græco in Latinum convertere: non quod apud Latinos hujusmodi opus exstare non existimem, sed cum vidissem Demetrium Cydonium opusculum illud e Latino in Græcum elegantiori stylo transtulisse, idcirco pro viribus conatus sum libellum illum iterum ea dicendi elegantia quoquo modo in nostram linguam transferre, et eum in nitidiorem cultum candidioremque stylum pro viribus redigere, et tibi, serenissime atque catholice rex, illum dedicare debere, qui solus inter Christianorum reges hæc nostra tempestate Mahometanam sectam maximis cladibus affecisti. Nam non minimam laudem tibi comparasti, cum Beticam provinciam, quæ per octingentos annos Mahometanam fidem coluerat, in Christianorum potestatem redigisti, et nunc universam Africam capere intendas: quam facile assequi poteris, cum gentes illæ hoc tempore imbelles sint, quoniam cum Christianis diu pugnare non consueverunt. Difficilius enim tibi fuit Beticam provinciam expugnare, quam totam Africam in potestatem tuam asserere. Erant enim in Betica milites illi strenuissimi, cum Hispano milite bellari semper assueti; at hi contra homines ignavi, ventri et otio dediti, cum Christiano nomine jam diu præliari desueti, nec sunt in bello exercitati, quales olim ducere Annibale Hispaniam et Italiam occuparunt. Nec eam copiam armorum habent, quam Hispanus miles, in bello strenuissimus et exercitatissimus, habere dicitur. Nec ibi magnæ desunt opes, quibus militum animi spe prædæ maximæ accendantur. Omnia tibi prospere succedent, si reliquias incepti belli prosequaris. Nec est quod vereare, bellum in Hispania tibi ab aliquibus moveri, præsertim hoc tempore, novo tibi ob affinitatem cum Christianissimo Francorum rege federe inito. Prosequere igitur inchoatum bellum, et omnes vires tuas in Africam transfer. Quam facile Deo duce subjugabis, et ea quidem subacta, et in Christianorum potestatem redacta, facile deinde Hierosolum recuperabis, quæ tam ampla, tam fertilis, tam sancta terra sultano Babylonis hoc tempore patet. Qui autem nunc eam patriam tutantur, servi sunt venales, et

(1) Nicolaus a Cusa Ricoldum nominat; Ricoldum Joannes Cantæuzenus orat. 1 in Mahometum num. 4. Meminit illius Volaterranus.

diversis provinciis empti, et hisquidem ad summam viginti millium non ascendunt. Qui cum coacti essent a Christiana religione discedere, Mahometanam nunc sectam sequuntur. Reliqui vero Saraceni qui eis subjiciuntur, quam molles sint et effeminati, ex hoc conjectare possumus, quod his nunquam licet arma tractare, nec equum ascendere, nec virile quidquam facere, sed vel agriculturam, vel mercaturam, vel alia hujusmodi vilia exercent. Quod cum ita sit, nemini dubium est quin facillime ex ea expeditionem victoriam cum maximo triumpho sis reportaturus, et civitatem sanctam Hierosolimam, in qua Salvator noster Dominus Jesus Christus Evangelium prædicavit et Novum Testamentum nobis constituit, ab immanissima Mahometianorum superstitione liberabis. Quæ quam vana sit, quam frivola, quam nullius momenti, in præsentiarum nihil attinet dicere, quoniam eam tunc primum intelliges, cum hanc Richardi fratris confutationem diligenter lectaveris. Vale.

Ῥιχάρδου τοῦ τῷ τάγματι τῶν παρὰ Λατίνους ἀκαλουμένων Ἀδελφῶν Πρεδικατόρων κατελιγμένου ἀρτσικυῆ τῆς παρὰ τοῦ καταράτου Μαχουμέθ τοῖς Σαβρακηνοῖς τθεσίσης νομοθεσίας, μετεσχεθεῖσα ἐκ τῆς Ἰταλῆς διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τινοῦ Δημητρίου.

« Πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι τοῦ δούλου σου; Πότε πετήσεις μοι ἐκ τῶν καταδικῶντων με κρίσιν; Διηγῆσαντό μοι παράνομοι ἀδόλεσχας· ἀλλ' οὐχ ὧ; ὁ νόμος σου, Κύριε. Πάσαι αἱ ἐντολαὶ σου ἀλήθεια. Ἄδικως κατεδιώξαν με. » Οὗτοι οἱ λόγοι τῆς στρατευομένης εἰσὶν Ἐκκλησίας, πενθούσης τε καὶ στενοούσης, τῷ διαφόροις βαρυνθῆναι ταλαιπωρίας, ὧν βυσθῆναι τῆ θεῆ; πέποιθε συμμαχίᾳ. Ἄλλ' εἰ καὶ ἀναριθμητὰ πέπονθεν ἡ Ἐκκλησία πάθη καὶ λύπας, πάσας μέντοι καθόλου τὰς εἰς τρεῖς ἔστιν ἀναγαγεῖν. Πρῶτον μὲν γὰρ φανερωῖ; ὑπέστη τὴν λύσσαν τοῦ διαγωμοῦ, τὴν ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν τυράννων ἐπενεχθεῖσαν αὐτῇ. Τοῦτο δὲ μάλιστα ταύτῃ συμβέβηκεν, ἀφ' οὗ πέπονθεν ὁ Χριστὸς· μέχρι τῶν τοῦ Κωνσταντίνου καιρῶν, ἐν ἔτεσι δηλονότι τριακοσίοις καὶ δέκα, ὅτε οἱ κατέχοντες τὴν τοῦ κόσμου μοναρχίαν Ῥωμαῖοι, καὶ τῶν ἄλλων ἀσεβῶν ὁ κατάλογος πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἀναριθμήτους τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ μαρτύρων ἀπέκτειναν. Ὑπὲρ οὗ χρόνου συμπάσχων ὁ Δαβὶδ τῆ Ἐκκλησίᾳ φησὶ· « Πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι τοῦ δούλου σου; Πότε ποιήσεις μοι ἐκ τῶν καταδικῶντων με κρίσιν; » Ἄλλὰ πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ τῶν ἁγίων αἰμῆτος κράζοντο; καὶ τῶν θαυμάτων διαλαμπνόντων, φῆρον γέγονεν ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου· καὶ οἱ πρὶν τῶν Χριστιανῶν ὄντες διώκται τῆς ἐκκλησίας ἰδρύοντο, ἡγεμόνες τε τοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν πολέμου μετὰ θριάμβων γεγύνασιν. Ἄλλ' αὐτίκα ὁ δεύτερος διωγμὸς τῶν αἰρετικῶν ἐπανέστη. Αὐτίκα γὰρ ἀνεφάνη ὁ αἰμοδόρος δράκων, φρουατόμενος ἐκ τοῦ φωλεοῦ, καὶ συρίτων διαφόρους αἰρέσεις, Ἀρίου δηλονότι, καὶ Σαβελλίου, Μακεδονίου τε καὶ τῶν ἄλλων αἰρετικῶν. Δι' οὗ μάλιστα χρόνον ἔλεγεν ὁ Δαβὶδ· « Διηγῆσαντό μοι παράνομοι ἀδόλεσχας, ἀλλ' οὐχ ὧ; ὁ νόμος σου, Κύριε. » Ἄλλ' ἰδὲ ὅθι καὶ προσετέθη τότε τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας τῆ Ἐκκλησίας, πολλῶν διδασκάλων ἀναφανέντων, καὶ τὴν θέσαν διανοιγόντων Γραφῆν. Ἰλαρίος οὗτος ἦν, Ἀγρουστίνος, Ἰερώνυμος, καὶ Γρηγόριος· ἀνέστη τε καὶ πλῆθος ἁγίων Πατέρων ἐν ταῖς ἐρήμοις, τελεία;

Richardi ex ordine Fratrum, qui apud Latinos Prædicatores appellantur, confutatio legis late Saracenicæ a maledictio Mahometo, translata ex Romana lingua in Græcam, per quemdam Demetrium.

« Quot sunt dies servi tui? Quando facies mihi de persequentibus me iudicium? Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non sic lex tua, Domine. Omnia mandata tua veritas: injuste persecuti sunt me ». » Hæc verba militantis sunt Ecclesiæ, flentis et gementis, diversis se gravatam esse miseriis, quibus liberari divino confusa est auxilio. Sed etsi innumerabiles passa est Ecclesia passiones et tristitias, omnes tamen universaliter has in tres referendum est. Primum quidem manifeste sustinuit rabiem persecutionis, illatam ei ab impiis tyrannis. Hoc autem maxime sic accidit, a quo passus est Christus, usque ad tempora Constantini, in annis videlicet trecentis et decem, quando Romani, qui monarchiam tenebant, et aliorum infinitus catalogus, ubique in universo orbe terrarum innumerabiles sanctos Dei martyres interemerunt. Pro quo tempore compatiens David Ecclesiæ, dicit: « Quot sunt dies servi tui? Quando facies mihi de persequentibus me iudicium? » Sed ad Deum sanctorum sanguis cum clamaret, et miraculis ipsi splenderent, repente facta est mutatio dexteræ Altissimi: et qui prius Christianorum persecutores erant, ecclesias ædificaverunt, ducesque belli contra impios facti sunt. Sed statim secunda persecutio hæreticorum insurrexit. Repente enim apparuit cruentus draco, fremens ex squama, et sib lans diversas hæreses, Arii videlicet, et Sabellii, Macedonique et aliorum hæreticorum. Propter quod maxime tempus dixit David: « Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non sic lex tua, Domine. » Sed data est et apposita tunc lux doctrinæ Ecclesiæ, cum multi magistri tunc apparent, et divinam Scripturam aperirent: Hilarius hic fuit, Augustinus, Hieronymus et Gregorius; insurrexeruntque et multitudo sanctorum Patrum, qui in eremis perfectæ et sincerissimæ vitæ erant: adeo ut et per eos draconis os debili et vulgari lino ligatum sit: et sic divina um Scripturam ef-

¹ Psal. cxxvii, 86, 85. ² Psal. lxxvii, 11.

ficacia os loquentium iniqua obturatum est. Sed statim post hæc invaluit Ecclesiis tertia corruptio, ex falsis fratribus videlicet periculum. Unde et post Gregorii tempora statim tribulatio per corruptos homines intellectum roboravit, in hypocrisi mendacium loquentium, et tot mendacia et signimenta renata sunt vitæ, doctrinæ et iustitiæ, ut multi essent, qui descenderent, et adjuvarent iniquos et tyrannos (in tantam enim hi fatuitatem et praviam prolapsi sunt), e converso perfectissimos homines oblatrarent, eisque detraherent. Hæc contra Ecclesiam corruptio usque ad senium et senectutem permanebit, ut nequaquam spes aliqua relicta sit, nisi diviniauxillii, et pro veritate instantiæ. Unde et pro temporibus his dicit David: « Omnia mandata tua veritas; injuste persecuti sunt me; adjuva me. » Quasi dicens: Etsi prostrata est ad tempus veritas, oportet tamen hanc velocissime exurgere, et efficaciter cognosci, maxime divino cooperante auxilio.

κατεδιωξάν με. Βοήθησόν μοι. » Μονονουχὶ λέγων, Εὶ καὶ πρὸς καιρὸν τεταπεινῶται ἡ ἀλήθεια, οὐ μόνον ταύτην τάχιστα ἀναστῆναι, καὶ παρῆρσι

In hoc igitur tertio conditionis statu, post tempora videlicet beati Gregorii, in temporibus Heraclii, insurrexit veritati et Dei Ecclesiæ homo quidam diabolicus, primogenitus Satanæ, in libidinem proclivis, et ex fraude machinamentis deditus, nomine Mahometus. Qui consilio et auxilio illius qui mendax et mendacii pater est, iniquam et mendacii plenam, tanquam ex divino ore prolatam legem composuit: quam quidem legem Alcoranum nominavit, videlicet divinorum mandatorum collectionem. Hic Mahometus supra omnes qui fuerunt, vel futuri sunt, Ecclesiam Dei persecutus est. Non enim uno solum modo Ecclesiam percussit, sed tribus generalissimis: nunc quidem sæva tyrannide, nunc autem per deceptionem in legibus, nunc vero per hypocrisin simpliciores subvertens, ut jam magnam partem orbis terrarum deceptioni suæ subjecerit, ex Dei permissione, qui est terribilis in consiliis supra filios hominum. Ego igitur in ordine Prædicatorum minimus, tantam calamitatem deceptis compatiens, consideravi vias meas, et pedes meos in testimonia Dei converti. Unde cum transivissem multa maria, et loca deserta, et inclytam Saracenorum urbem Babylona deprehendens, ubi maxima et universalis studia apud eos existunt: illicque litteras et Arabicam linguam similiter discens, diligentissimeque et continue cum magistris apud eos disputans, magis magisque deprehendi prædictæ legis perversionem. Etiam hanc in Latinam linguam transferre incipiens, tot inveni fabulas, simul et mendacia, et blasphemias, et continuam per omnia fabulationem, ut tristitia plenus essem. Decreviceque idcirco scribere quasdam epistolas de tantis blasphemias, ad triumphantem Ecclesiam; conquestusque sum tanquam illa in amaritudinæ animæ. Nunc autem est mihi intuitio, summa veritate confidenti, capita et prin-

καὶ ἀπλουστάτης ὄντων ζωῆς. Ἰνα καὶ δι' αὐτῶν τὸ τοῦ δράκοντος στόμα ἀσθενεῖ καὶ ἰδιωτικῶ λίψη δασμοῖτο. Καὶ οὕτω τῶν θείων Γραφῶν δραστηρίῳ τὸ στόμα τῶν τὰ ἄνομα λαλούντων περιίμωται. Ἄλλ' εὐθύς μετὰ ταῦτα ἐπεφύη ταῖς ἐκκλησίαις ἡ τρίτη φθορὰ, ὃ ἐκ τῶν ψευδαδέλων διαλαθὴ κίνδυνος. Ὅθεν καὶ μετὰ τοὺς τοῦ μακαρίου Γρηγορίου χρόνους εὐθύς ἡ θλίψις κατίσχυσε δι' ἀνθρώπων κατεφθαρμένων τὸν νοῦν, ἐν ὑποκρίσει λαλούντων ψεῦδος· καὶ τοσαῦτα ψεῦδη καὶ πλάσματα ἀνεφύη βίου, διδασκαλίας τε καὶ δικαιοσύνης, ὥστε πολλοὺς εἶναι τοὺς συναγορεύοντας καὶ συναγωνιζομένους τοῖς πονηροῖς καὶ τυράννοις, κἂν εἰς ὅσον οὗτοι σκαιότητος καὶ πονηρίας ἐλάσσωσι· καὶ τὸν κεντῶν, καὶ τῶν τελειοτάτων τοὺς καθολακτοῦντας καὶ διασύροντας. Αὕτη δὲ ἡ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας φθορὰ ἕως γήρω; καὶ πρεσβείου διαμενεῖ, ὡς τε μηδαμῶθεν ὑπάρχειν ἐλπίδα, πλὴν θείας βοήθειας, καὶ τῆς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐνοστάσεως. Ὅθεν καὶ ὑπὲρ τῶν καιρῶν τούτων φησὶ, « Πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ σου ἀλήθεια. Ἀδίκως γινώσκονται, μάλιστα τῆς θείας συνεργούσης βοήθειας.

Ἐν ταύτῃ τοίνυν τῇ τρίτῃ καταστάσει, μετὰ τοὺς χρόνους δηλονότι τοῦ μακαρίου Γρηγορίου, ἐπὶ τῶν καιρῶν Ἡρακλείου, ἐπανεστῆ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ τοῦ θεοῦ Ἐκκλησίᾳ ἄθροπος τις διάβολος, πρωτότοκος μὲν τοῦ Σατανᾶ, ἀσελγὴς δὲ, καὶ ταῖς ἐκ τῆς σκηνῆς τέχναις ἐκδεδομένος, ὄνοματι Μαχόμετ· ὃς τῇ βουλῇ καὶ τῇ συμμαχίᾳ ἐκείνου, ὃς ψεύστης τε ἐστὶ, καὶ τοῦ ψεύδους πατὴρ, ἀνόσιον καὶ ψεύδους γέμοντα, ὡς ἂν ἐκ τοῦ θεοῦ στόματος ὑπηγορευμένον συνέθηκε νόμον· ὃν δὴ καὶ νόμον, Ἀλκορίνον ὀνόμασεν, δηλαδὴ τῶν θείων προσταγμάτων ἀναγωγὴν. Οὗτος ὁ Μωάμεθ ὑπὲρ πάντας τοὺς γεγονότας ἢ ἰσομένους τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ἐδίωξεν. Οὐ γὰρ ἐνὶ γε μόνον τρόπῳ προτέβαλεν, ἀλλὰ τρισὶ τοῖς γενικωτάτοις· νῦν μὲν ἀπηνεῖ τυραννεῖ τυραννίδι, νῦν δὲ διὰ τῆς ἐν τοῖς νόμοις ἀπάτης· νῦν δὲ δι' ὑποκρίσεως, ἀνατρέπων τοὺς ἀπλουστέρους· ὥστ' ἤδη τὸ ἡμῶν τῆς οἰκουμένης ὑποκρίσειν τῇ ἀπάτῃ συγχωρήσει Θεοῦ, ὃς ἐστὶ φοβερός ἐν ταῖς βούλαι; ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἐγὼ τοίνυν, ὃ ἐν τῇ τάξει τῶν πρεδικατόρων ἐλάχιστος, τῆς τοσαύτης συμφορᾶς συναλγῶν τοῖς ἠκατημένοις, διελογησάμην τὰς ὁδοὺς μου, καὶ ἐπέστρεψα τοὺς πόδας μου εἰς τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν πελάγη διαπεράσας πολλὰ, καὶ ἐρήμους, καὶ τὴν περιουσίαν τῶν Σαρρακηνῶν πόλιν τὴν Βαβυλῶνα καταλαβὼν, ἔνθα τὰ μέγιστα καὶ καθολικώτατα τῶν παρὰ τούτοις μουσείων εἰσίν, αὐτόθι τε τὰ γράμματα καὶ τὴν Ἀραβικὴν διάλεκτον ὁμοίως μαθὼν, ἀκριδέστατα τε τὸν τούτων νόμον ἀναλεξάμενος, σπουδαί/τατά τε καὶ συνεχῶς μετὰ τῶν παρ' αὐτοῖς διδασκάλων διαλεγόμενος, μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ τῆς πείρας καταέληφα τὸ τοῦ προσημένου νόμου διάστροφον. Καὶ δὴ τούτον εἰς τὴν τῶν Λατίνων διάλεκτον μεταφέρειν ἀρξάμενος, τοσοῦτους εὔρον μύθους τε ἅμα καὶ ψεῦδη καὶ βλασφημίας, καὶ συνεχῆ διὰ πάντων φλυαρίαν τε καὶ παλλιλογίαν, ὥστ' ἀηδίας με πληρωθῆναι, καὶ θαυ-

μάσαντα γράψαι τινάς ἐπιστολάς περὶ τῶν τοσούτων βλασφημιῶν πρὸς τὴν θριαμβεύουσαν Ἐκκλησίαν, ὡς περ ἔκεινη μεμφόμενον ἐν πικρῇ ψυχῇ. Νῦν δ' ἔστι μοι σκοπὸς, τῇ ἀκρᾷ ἀληθείᾳ θαρσύναντι, τὰ κεφαλαιωδέστερά τε καὶ ἀρχικώτερα ψεύδη τοῦ παρὰ νόμου τούτου διελέγξαι, καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν ἀδελφῶν παραστῆναι ἀφορμὴν, δι' ἧς ἂν βῆον ἀνακαλέσασθαι πρὸς τὸν Θεὸν δυνηθεῖν τοὺς τῆς ἀσεβείας ταύτης αἰρεσιώτας. Ὡς ἂν δὲ τοῦτο μετὰ τάξεως γένοιτο, εἰς ὠρισμένα κεφάλαια, δεῖν ἔγνων τὴν δὴν διελεῖν πραγματεῖαν.

Operis digestio in capita xvii.

Τὸ πρῶτον κεφάλαιον περιέχει τὰς ἀρχικώτερας τοῦ νόμου τούτου αἰρέσεις.

Δεύτερον, τίνι τρόπῳ δεῖ τοῖς συγγίνεσθαι.

Τρίτον, ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ· διὸ τὸ μῆτε τὴν Παλαιὰν μῆτε τὴν Νέαν Διαθήκην τούτῳ συμμартυρεῖν, καὶ ὅτι τοῖς Σαβρακηνοῖς πάντα ἀνάγκη πέθεσθαι τοῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου βητοῖς.

Τέταρτον, ὅτι μὴ ἔχει φράσιν καὶ ἦθος τοῖς ἄλλοις συμβαίνοντα.

Πέμπτον, ὅτι μὴ συμφωνεῖ κατὰ διάνοιν ἐτέρῳ τινί.

Ἑκτον, ὅτι ἐν πολλοῖς ἑαυτῷ ἀντιλέγει.

Ἑβδομον, ὅτι μηδενὶ θαύματι βεβαιούται.

Ὀγδοον, ὅτι μὴ ἔστι κατὰ λόγον.

Ἐννατον, ὅτι ὁμολογούμενα περιέχει ψεύδη.

Δέκατον, ὅτι βίαιος καὶ περὶ τῶν εἰς αὐτὸν ἐρρομένων.

Ἐνδέκατον, ὅτι ἄτακτος.

Δωδέκατον, ὅτι πονηρὸς.

Τρισκαιδέκατον, περὶ τῆς τοῦ Ἀλχοράνου συγγραφῆς, καὶ τίς ἔστι τοῦ νόμου τούτου ἐπιουργὸς καὶ εἰρητής.

Τεσσαρεσκαιδέκατον, περὶ τοῦ πεπλάσθαι τῆς ἀδοξοτάτης θεωρίας.

Πεντεκαιδέκατον, περὶ τινῶν ἐκζητημάτων ἐπὶ τῷ Ἀλχοράνῳ κοινῶν, καὶ περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Μαχούμητ ὑπεροχῆς.

Ἑκκαιδέκατον, περὶ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸ Ἀλχοράνον ὑπεροχῆς.

Ἑπτακαιδέκατον, περὶ τῆς τῶν Σαβρακηνῶν ἀπολογίας πρὸς τὰ προειρημένα.

A. *Ἀρχικώτεραι τοῦ νόμου τούτου αἰρέσεις.*

Πρῶτον τοίνυν προσήκει μαθεῖν τὰς ἀρχοειδεστέρας αἰρέσεις, ἃς ὁ τῶν Σαβρακηνῶν τίθησι νόμος, καθὼς μάλιστα τῷ θεῷ νόμῳ ἐναντιοῦται. Ἰστίον τοίνυν, ὅτι πάντα τὸν τῶν ἀρχαίων αἰρετικῶν βόρβορον, ὃν ὁ διὰ θολος ἐν τοῖς ἄλλοις διηρημένως κατέσπειρεν, εἰς τὸν Μαχούμητ ἀθρόον κατέμεσεν. Οὗτος γὰρ μετὰ μὲν τοῦ Σαβελίου ἀρνεῖται παντελῶς τὴν Τριάδα· δυάδα δὲ τίνα τίθησιν ἐν τοῖς θεοῖς· μηδὲν μὲν ἑσμὸν καὶ τοῖς θεοῖς ἀνάλογον ἐκφαίνειν ἐν ἑαυτῇ δυναμένην, πάσης ἐξ ἑτερότητας οὖσαν ἀρχὴν. Ὑποτίθει γὰρ αὐτὴν τὴν θεῖαν οὐσίαν, καὶ τὴν ταύτης ψυχὴν. Ὅθεν εἰς τὸ Ἀλχοράνον πληθυντικῶς εἰσάγει διαλεγόμενον τὸν Θεόν, ὡς δοκεῖν αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοῦ ψυχὴν,

A cipalia mendacia iniuq̄ legis hujus ostendere, et aliis fratribus causam exhibere, propter quam facilius ad Deum revocare possent hujus impietatis hæreticos. Ut autem hoc cum ordine fiat, in determinata capita oportere cognovi totum tractatum dividere.

Primum caput continet principales hujus legis errores.

Secundum, quis modus cum eis servandus est.

B Tertium, quod lex hæc non est lex Dei, propterea quod neque Vetus, neque Novum Testamentum hanc testantur; et quod necesse est Saracenis, parere dictis Veteris Testamenti et Evangelii.

Quartum, quod neque in sylo, neque in modo cum aliis convenit.

Quintum, quod non convenit secundum sententias cum aliquo altero.

Sextum, quod in multis sibi ipsi contradicit.

Septimum, quod nullo miraculo confirmatur.

Octavum, quod non est secundum rationem.

Nonum, quod manifesta continet mendacia.

C Decimum, quod violenta. etiam in eos, qui ad eam veniunt.

Undecimum, quod inordinata.

Duodecimum, quod iniuqa.

Tertium decimum, de Alcorani institutione, et quis fuit hujus legis opifex et inventor.

Quartum decimum, de fictione improbatissimæ visionis.

Quintum decimum, de quibusdam sex quæstionibus in Alcorano communibus, et de Christi ad Mahometum excellentia.

Sextum decimum, de Evangelii ad Alcoranum excellentia.

Decimum septimum, de Saracenorum responsione ad prædicta.

D *I. De principalibus hujus legis erroribus.*

Primum igitur decet scire principales errores, quos Saracenorum lex ponit, secundum quos maxime divinæ legi adversatur. Notandum igitur, quod omne antiquorum cœnum, quod diabolus in aliis sparsim disseminavit, in Mahometum comprehensim evomuit. Hic enim cum Sabellio negat (1) omnino Trinitatem; dualitatem autem quamdam ponit in divinis, quæ nihil honestum et divinis simile in se ipsa potest demonstrare, cum totius alteritatis principium sit. Supponit enim divinam essentiam, et hujus animam. Unde in Alcorano inducit Deum pluraliter loquentem ut videatur ipsa anima Dei, et ipse Christus alterius præ-

(1) Hac ratione utitur et Cluniacensis abbas Petrus.

ter Deum esse essentialis, et minoris Deo, et ei subditæ : conveniens in his cum Ario et Eunonio, supponit Christum excelsam esse creaturam, omnes tamen alias creaturas excedentem. Hæc autem opinio ex Platonicis mota esse videtur; qui supponunt summum Deum patrem omnium et creatorem, ex quo quendam mentem dicebant primum defluxisse, in qua quidem sunt omnes rationes entium, et omnibus excelsior est : quem et paternam mentem appellabant. Post hunc esse mundi animam dicebant; deinceps autem reliquæ sunt creaturæ. Quæ igitur de Filio Dei in Scripturis dicuntur, hæc ad illam mentem illi referebant : maxime autem, quod et divina Scriptura Filium Dei sapientiam et Dei Verbum appellat. Cum qua opinione et ea quæ est Avicennæ convenit, qui supra primum cælum primam intelligentiam supponit, quæ primum cælum movet, ultra quam in summo Deum firmari dicit. Sic igitur Ariani existimaverunt de Filio Dei, quod esset creatura, quæ omnes alias creaturas excedit, quo mediante omnia Deus creavit. Unde et Mahometus supponit Christum sanctissimum, et hominem virtute præditum supra omnes alios. Palam autem quod in eo dicit esse supra hominem. Appellat enim eum Verbum Dei, et Spiritum Dei, et animam Dei; Deum autem secundum veritatem dici, omnino ridiculum putat. Et ad demonstrationem hujus, duobus maxime utitur : uno quidem, quod nunquam ipse Christus de seipso hoc asseruit, vel dixit; altero autem, quia ipse contrarium dixisse videtur. Unde dicit Mahometus, quod Christiani dicunt Christum esse Deum. Etenim Judæis ipse Christus dixit : « Adorate Deum meum, et Deum vestrum, Dominum meum, et Dominum vestrum. » Hæc autem longius exposui, ut omnes cognoscant, quod illud quod in principio in mundo per Arium seductor diabolus non potuit perficere, hoc post hæc marcescente, quidem in Ecclesia zelo, malitia autem crescente, per Mahometum adimplevit, et tandem per Antichristi nequitiam roborabit. Qui persuadebit mundo, quod neque verus Deus, neque Dei Filius est Christus, et neque homo bonus. Principalis igitur intentio Mahometi est, persuadere, Christum neque Deum, neque Filium esse Dei, sed sanctum quemdam et sapientem hominem, et prophetam maximum, absque patre ex virgine genitum. In quibus cum Carpocrate hæretico convenit. Item affirmat, impossibile esse Deum habere filium, propterea quod uxorem non habet. Cum eodem rursus hæretico etiam in hoc convenit. Ad ditque, quod si Deus haberet filium, in periculo jam omnis res esset, tanquam futurum schisma esset inter eos ex necessitate. In quibus cum Judæis et Cerdonio hæretico convenit. Subjungitque, neque a Judæis Christum fuisse interemptum, neque crucifixum, sed alium quemdam illi simi-

καὶ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἄλλης παρὰ τὸν Θεὸν ὑπαρχεῖν οὐσίας, καὶ ἐλάττωτος τοῦ Θεοῦ καὶ ὑποταγεμένης αὐτῷ· συμπερῆμένος ἐν τούτοις Ἀρειῶ καὶ Εὐνομίου, ὑποτιθεῖσι τὸν Χριστὸν ψιλὸν εἶναι κτίσμα, πάντων μέντοι τῶν ἄλλων ὑπερέχον. Αὕτη δὲ ἡ δόξα ἐκ τῶν Πλατωνικῶν ὠρμηθεῖσαι δοκεῖ, ὑποτιθεμένων τὸν ἄκρον Θεὸν πατέρα πάντων καὶ δημιουργόν, ἐξ οὗ τινα νοῦν ἔλεγον πρῶτον ἀπορρέψῃναι, ἐν ᾧ πάντας εἶναι τοὺς λόγους τῶν ὄντων, καὶ ὑψηλότερον πάντων, ὃν καὶ πατρικὸν νοῦν προσηγόρευον· καὶ μετὰ τοῦτον εἶναι τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν ἐφεξῆς; δὲ τὰ λοιπὰ κτίσματα. Τὰ τοίνυν ἐν ταῖς Γραφαῖς περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα, ταῦτ' ἐπ' ἐκείνον τὸν νοῦν ἀνήγον ἐκείνου· μάλιστα τῷ καὶ τὴν θείαν Γραφὴν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, Θεοῦ σοφίαν, καὶ Θεοῦ Λόγον καλεῖν. Ἡ δόξη καὶ ἡ τοῦ Ἀδισίνου συνάδει, ὅς ὑπὲρ τὴν τοῦ πρώτου οὐρανοῦ ψυχὴν τὴν πρώτην νόσιν ὀποτιθεῖται, κινουσαν τὸν πρῶτον οὐρανόν, ἧς ἐπέκεινα ἐν τῷ ἔκρω τὸν Θεὸν καθιδρύει. Οὕτω τοίνυν οἱ Ἀρειανοὶ ἐνόμισαν περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς εἴη κτίσμα ὑπερέχον πάντων τῶν ἄλλων κτισμάτων· οὐ μεσιτεύοντος, πάντα τὸν Θεὸν δεδμιουργηκένας. Ὅθεν καὶ ὁ Μωάμεθ ὑποτίθησι τὸν Χριστὸν ἀγιώτατον καὶ ἠναρετώτατον ἀνθρώπων ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Διαβῆδην δὲ τι ἐν αὐτῷ φησὶν εἶναι καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων. Ὅνομάζει γὰρ αὐτὸν Λόγον Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ψυχὴν τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ Θεὸν κατ' ἀλήθειαν λέγεσθαι παντάπασιν γελοῖον ἡγεῖται. Καὶ πρὸς τὴν ἀπόδειξιν τούτου διὰ μάλιστα χρητεῖται ἐνὶ μὲν, τῷ μὴ αὐτὸν τὸν Χριστὸν, μηδὲ πώποτε περὶ ἑαυτοῦ τούτο εἰσχυρίσασθαι· ἢ εἰπεῖν ἑτέρῳ δὲ, καὶ τούναντιον εἰπεῖν. Ὅθεν φησὶν, ὡς οἱ Χριστιανοὶ φασι τὸν Χριστὸν εἶναι Θεὸν, καίτοι τὰς Ἰουδαίους εἰπόντος αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, « Προσκυνεῖτε τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, τὸν Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » Ταῦτα δὲ μακρότερον ἐξεθέμη, ἵνα πάντες γνοῖεν, ὡς οὕτως τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τοῦ Ἀρειοῦ προκαταβαλλόμενος ὁ διάβολος, οὐχ οἶδ' ὅς τε ἐγένετο τελειῶσαι, τούτο μετὰ ταῦτα μαρνανθέντος· μὲν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ ζήλου, τῆς δὲ πονηρίας ἀξιοσημείως, ἀνεπλήρωσε διὰ τοῦ Μωάμεθ. Ἄλλ' ὅμως διὰ τοῦ Ἀντιχριστοῦ καὶ εἰς τέλος ἐξόλας τὴν ποιηρίαν. Ὁ· ἀνακείσει τὸν κόσμον, ὡς οὐτ' ἀληθὴς Θεός, οὔτε Θεοῦ Υἱός· ἐστὶν ὁ Χριστός, ἀλλ' οὐδ' ἀνθρώπος ἀγαθός. Ὁ προηγούμενος τοίνυν σκοπὸς τοῦ Μωάμεθ ἐστὶ τὸ κλιθεῖν τὸν Χριστὸν μῆτε Θεὸν, μῆτε Υἱὸν εἶναι Θεοῦ, ἀλλ' ἅγιόν τινα καὶ σοφὸν ἀνθρώπων, καὶ προφήτην μέγιστον, ἀνευ πατρὸς ἐκ παρθένου γεγεννημένον· ἐν οἷς Καρποκράτει τῷ αἵρετικῷ συμφωνεῖ. Ἐτι διετχυρίζεται ἀδύνατον εἶναι τὸν Θεὸν ἔχειν Υἱόν, διὰ τὸ μὴδὲ γυναῖκα ἔχειν. Τῷ αὐτῷ δὲ πάλιν αἵρετικῷ κἀν τούτῳ συμφωνεῖ. Προστίθησι δὲ ὡς εἴπερ ὁ Θεὸς εἶχεν Υἱόν, ἐν κινδύνῳ ἂν εἶναι τὸ πᾶν, ὡς ἐσομένου καὶ σχίσματος ἐν αὐτοῖς ἐξ ἀνάγκης· ἐν οἷς Ἰουδαῖοι καὶ Κέρωνι συμφωνεῖ τῷ αἵρετικῷ. Διατε-

¹ I Cor. 1, 24.

νεται δὲ μηδ' ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων Χριστὸν ἀνηρῆσθαι, **A** μήτε σταυρωθῆναι, ἀλλὰ τινα ἄλλον ἐκείνω ἄμοιον· ἐν οἷς συμφέρεται Μανιχαίοις. Προστίθῃσι τε καὶ τὸ τὸν Θεὸν εἰς ἑαυτῶν μετακαλέσασθαι τὸν Χριστὸν, καὶ πάλιν αὐτὸν πρὸς τῆ τέλει τοῦ κόσμου φανήσασθαι, καὶ θανατώσειν τὸν Ἀντίχριστον· μετὰ δὲ ταῦτα ποιήσειν τὸν Θεὸν ἀποθανεῖν τὸν Χριστόν. Ὁ δὲ τὸ πάθος ἀρνούμενος τοῦ Χριστοῦ ἀρνείται πάντα τὰ τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια, ἐκ τοῦ Θεοῦ πάθους τὸ δραστήριον ἔχοντα. Ἐν οἷς τοῖς αἰρετικοῖς Δουνατισταῖς συμφρονεῖ. Φησὶ δὲ καὶ τοὺς δαίμονας δύνασθαι σωθῆναι διὰ τοῦ Ἀλκορίνου· ὥστε καὶ πολλοὺς αὐτῶν τοῦτο ἀκούσαντας, γενέσθαι Σαρρακηνούς, ἐπόμενος ἐν τούτοις ἀμηγένη τῷ Ὁριγένει, λέγων σωθῆσεσθαι τοὺς δαίμονας. Πλάττει δὲ καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀνελεθεῖν, ὅτε ὑπὲρ τούτου **B** τὸν Γαβριὴλ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, καὶ τὴν χεῖρα τοῦ ψυχὴν τὸν Θεὸν ἐπιθεῖναι, καὶ τοσαύτης ἀβυσσῆς τοῦ Θεοῦ ψύξεως ἀσφῆσιν λαβεῖν ἐν τῷ σώματι. ὥστ' αὐτὴν διελθεῖν μέχρι τοῦ τῆς βράχως μυελοῦ. Ἐν οἷς ἡγλός ἐστι κοινωτῶν τοῖς Ἀνθρωπομορφίταις, σωματικῶν φάσκουσι τὸν Θεόν. Λέγει δὲ καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα κείμενα, Μακεδονίῃ συνάδων. Ἐν οἷς δὲ φάσκει τοὺς ἀγγέλους δαίμονας γεγονέναι, μὴ βουληθέντας, προστάττοντος τοῦ Θεοῦ, τὸν Ἀδὰμ προσκυνῆσαι, οὐδὲνα μιμούμενος φαίνεται. Ληροῖ δὲ καὶ τὴν ἐσχάτην τοῦ ἀνθρώπου μακαριότητα, ἐν ἀκολασίᾳ καὶ τρυφῇ λέγων εἶναι, καὶ ἱματίοις πολυτελέσι, καὶ παραδείσοις ὁμολογῶν ἐν τούτοις Κερίνθῳ τῷ αἰρετικῷ καὶ τισὶν ἀρχαίοις ἀπίστοις. Καὶ τῆς περιτομῆς δὲ δεῖν ἔχεισθαι λέγει, τὰ τοῦ αἰρετικοῦ **C** Εὐδώνου ἐπαινῶν. Συγχωρεῖ δὲ καὶ πλῆθος γυναικῶν ἐν τῷ γάμῳ, παλακῶν τε καὶ θεραπεινῶν ὁπόσας ἂν τις ἐν πολέμῳ λαθῶν δύναται ἔρπειν· καὶ τὰς τῶν ἄλλων δὲ γυναικῶν ἀδιαφόρως λαμβάνειν, τοῖς αἰρετικοῖς Νικολαῖταις ἐν τούτοις ἐπόμενος. Πάντας δὲ δεῖν φησὶν ἀνααιρεῖσθαι τοὺς μὴ τῷ τούτου παιδομένους νόμῳ, πλὴν εἰ μὴ φόρους τελοῦν. Δοκεῖ δὲ συγχωρεῖν καὶ τὰ σοδομιτικά ἐν τε ἀνδράσι καὶ γυναῖξιν, ἐν τῷ περὶ τῆς βολῆς κεφαλαίῳ· εἶπαι οἱ τοῦτον διαβεξόμενοι ταῦτα σεμνοτέραις τισὶν ἐξηγήσεις συγκαλύπτουσι. Ὁ δὲ πᾶς τούτου σκοπός ἐστιν, ἀποκρίψαι μὲν πᾶν ὅπερ ἂν μέγα καὶ σεμνὸν ἐν τῇ πίστει, καὶ δυσχέρειαν ἔχον ἐν τῷ κατορθωθῆναι· συγχωρηταῖ δὲ πᾶν, ἐφ' **D** ὅπερ ἂν ἐπιβρεπεῖ· ὥστιν οἱ τοῖς παροῦσι προσηλωμένοι, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων οἱ Ἀραβες, γαστριμαργίαν δηλονότι, ἀρπαγῆν, καὶ ἀκολασίαν. Περὶ δὲ τῶν ἀρετῶν, οἷον ταπεινοφροσύνης, μακροθυμίας, εἰρήνης, ἐγκρατείας, ἢ τῆς εἰς τὸν πλησίον ἀγάπης, ἢ τοῦ ἐσχάτου τέλους, οὐδὲν (ὡς εἶπειν) ἀξιόλογον εἶπεν. Ὡς ἂν δὲ τὸ περὶ τούτων τῶν αὐτοῦ ψεύδης· μὴ βράβω; ἐλέγχοιτο, διὰ τε τῆς Παλαιᾶς ἢ Καινῆς Διαθήκης, ἢ καὶ δι' ὧν ἔγραψαν οἱ φιλοσοφῆσαντες, ἐν οἷς καὶ αὐτοὶ περὶ τε ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους διελάθον, μηδὲν μηδαμῶς

lem. In quibus cum Manichæis convenit. Aditque, et Deum ad se ipsum accersisse, et rursus eum in fine mundi appariturum, et interempturum Antichristum. Post hæc autem faciet Deus Christum mori. Qui autem passionem Chris'i negat, negat omnia Ecclesiæ mysteria, quæ a divina passione efficaciam habent. In quibus cum Donatistis hæreticis convenit. Dicit autem et dæmones posse salvari per Alcoranum et quod multi eorum cum hoc audivissent, facti sunt Saraceni, sequens in his aliquo modo Origenem (1), qui dicit salvandos fore dæmones. Dicitque et ad Denm ascendisse, quando pro eo Gabrielem misit Deus, et manum huic Deum imposuisse, et tantum Deo tangente rigiditatis sensum cepisse in corpore, ut et is usque ad medullam spinæ dorsi pertransiret. In quibus manifestum est, quod cum Anthropomorphitis communicat, qui corporalem Deum asseverant. Dicitque et Spiritum sanctum creaturam esse, cum Macedonio conveniens. In quibus autem dicit angelos dæmones factos esse, cum nolissent mandante Deo Adam adorare, neminem in hoc imitari videtur. Nugatur autem, et ultimam hominis beatitudinem, in intemperantia et deliciis dicens esse, et vestibis sumptuosis, et hortis irriguis, conveniens in his cum Cerintho hæretico, et quibusdam antiquis infidelibus. Et circumcisionem oportere tenere dicit, commendans, quæ hæretici Ebionis sunt. Concedit et multitudinem uxorum in nuptiis pellicumque et ancillarum, et quotquot quis in bello capiens posset educare, et aliorum uxores indifferenter capere, hæreticos Nicolaitas in his sequens. Omnes autem dicit oportere interimiri, qui huic legi non obtemperant, nisi tributa solvant. Videturque concedere Sodomitica in viris et mulieribus, in capitulo de vacca (2), etsi bujus successores hæc honestioribus expositionibus cooperiant. Hujus autem omnis intentio est rescicare quidquid erat autuum in credendo, et difficile in operando; concedere autem omne ad quod proclivi erant, quæ presentibus capiuntur, et maxime aliorum Arabes, gulam videlicet, rapinam, et intemperantiam. De virtutibus autem, sicut humilitate, patientia, pace, continentia, aut in proximum charitate, vel de extremo sine nihil, ut ita dicam, pretio dignum dixit. Ut autem aliquod de his mendacium non facile argueretur per Velus vel Novum Testamentum, vel et per ea quæ philosopho-phantes scripserunt, in quibus et ipsi de virtute et vitio et extremo sine tractaverunt, nihil quidquam fide dignum esse jussit, quod legi ab eo latæ contrarium esset. Interimque mandavit, qui contrarium aliquod huic dicere audent, graviori pœna plecti. Ipse autem Psalterium et alios prophetas valde laudavit, et multa de eo dicit Christum vaticinatum esse in Evangelio filiis Israel, cum sita, zelo quidem pro fide Christiana, sed non secundum scientiam.

(1) Non Origenem, sed perfidos hæreticos, abutentes nomine sanctissimi viri.

(2) Videmur violentius verba Machumetis expo-

dixit : « Nuntio vobis apostolum Dei, qui venturus A est post me, et nomen ejus Mahometus. » Affirmatque noanē hoc ab æterno scriptum esse in throno Dei, in superiori parte, ad dexteram. Ad hæc autem credendum nullum miraculum ostendit, sed nudans ensem dixit, non in virtute miraculorum, sed armorum a Deo se missum esse. Hi sunt principales errores quos continet Alcoranum, quod est lex Saracenorum. Quæ autem in illo mendacia continentur, fere infinita sunt, de quibus in nono capitulo tractabimus.

ταῦτα πιστώσασθαι, οὐδὲν παρέδειξε θαῦμα, ἀλλ' θαυμάτων, ἀλλ' ἐν ὄπλων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπεστάλθαι. Ταῦτ' εἰσὶν αἱ ἀρχαιότεραι τῶν αἰρέσεων, ἃς περιέχει τὸ Ἀλκοράνον, ὅπερ ἐστὶ νόμος τῶν Σαρρακηνῶν. Τὰ δὲ ἐν ἐκείνῳ περιεχόμενα ψευδῆ σχεδὸν ἄπειρα ἂν εἴη περὶ ὧν ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ πραγματευσόμεθα.

II. Quomodo oportet cum his versari.

Secundo autem oportet scire, quod valde curiosi sunt audire aliquid nostræ fidei, et maxime de divina Trinitate et incarnatione ; non tamen voluit his credere, neque possunt hæc intelligere. Et quia superant rationem, et humanum excedunt intellectum, illa nec credere volunt, nec intelligere possunt. Dicitur enim in Isaia : « Si non credideritis, non intelligetis ⁴. » Et quoniam contraria sunt Alcorano, quod ipsi constantissime supponunt esse verbum Dei, et ideo illa non suscipiunt, sed ea derident. Dicitur enim in proverbiiis : « Vir insipiens non suscipit verba sapientiae, nisi dicas ei quæ sibi placent. » Unde non oportet his statim a principio divina proponere, neque ante porcos margaritas spargere, sed conandum in primis vanam legem eis ostendere. Non enim oportet virtutes inserere, nisi prius passiones radicibus evellantur. Oportetque et in omnibus brevem viam eligere. Facilius autem est illorum fidem falsam ostendere, quam nostram veram demonstrare. Fides enim cum eorum sit, quæ non aspicimus, donum est Dei. Unde nostra quidem fides valde secundum mandata vera existens, non videtur esse corporalibus; illorum autem solum apparens, non a rebus, talis apparet. Sed etsi nobis non insint demonstrationes, ostendentes quæ sunt Trinitatis, et alia quæ ad fidem pertinent (neque enim tunc fides mercede digna esset), habemus tamen evangelicam auctoritatem, quam etiam Alcoranum testatur : item et miracula, cum illi nec auctritates nec miracula habeant. Etsi enim Alcoranum de Deo dicit : Ne dicatis tres deos; et reddit rationem statim dicens, quod sit unus. Sed nos non hujus contrarium dicimus, sed simul hæc affirmamus, in quibus dicit unum esse Deum, quem dicimus non solum unum esse, sed etiam simplicissimum. Neque ei consortem quemdam damus, et simul participem, sicut ipsi, animam mundi, vel verbum, vel spiritum, vel divinum quemdam intellectum tanquam servum ex dictis nobis superius. Non oportet autem humano intellectui adæquare divinam majesta-

πιστὸν εἶναι προσέταξεν, ὅπερ ἂν τῷ παρ' αὐτοῦ τεθέντι νόμῳ ἐναντίον ὑπάρχει. Ἀναίρετοσαι δὲ καὶ τοὺς ἐναντίον τὴν τοῦτ' λέγειν τολμῶντας. Αὐτὸς δὲ τὸ τε Ψαλτήριον, καὶ τοὺς ἄλλους προφήτας, λίαν ἐγκωμιάζει, καὶ πολλὰ περὶ αὐτοῦ φησι τὸν Χριστὸν προφητεῦσαι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰρηκότα, « Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν τὸν ἀπόστολον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἤξοντα μετ' ἐμέ· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μωάμεθ. » Διςχυρίζεται δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξ αἰδίου γεγράφθαι ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ θρόνῳ, πρὸς τοὺς δεξιούς, ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μέρει. Πρὸς δὲ τὸ ἀπογυμνώσας τὸ ξίφος, ἐφησαν οὐκ ἐν δυνάμει

B. Τίτι τρῶπιθ δεῖ τοῦτοις συγγίνεσθαι.

Δεῖ δὲ εἰδέναι, ὡς λίαν εἰσι περίεργοι ἀκούειν τῶν τῆς ἡμετέρας πίστεως, καὶ μάλιστα περὶ τῆς θείας Τριάδος, καὶ τῆς σαρκίωσης. Οὐ βούλονται μέντοι τοῦτοις πιστεύειν, οὔτε δύνανται ταῦτα νοεῖν, ὡς ἂν τὸν ἡμέτερον ὑπερβαίνοντα λόγον, καὶ νικῶντα τὸν νοῦν· λέγεται γὰρ ἐν τῷ Ἠσαΐ' « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνητήτε· » καὶ διὰ τὸ ἐναντία εἶναι τῷ Ἀλκοράνῳ, ὅπερ ἀναντιβήτως οὔτε θεῖα εἶναι λόγια ὑποτίθενται· διὰ τὰ θεῖα οὐ παραδέχονται, ἀλλὰ καταγελῶσιν αὐτῶν. Λέγεται γὰρ ἐν ταῖς Παροιμίαις, « Ἀνὴρ ἀφρων οὐ παραδέχεται λόγους σοφίας, πλην εἰ μὴ λέγεις αὐτοῦ τὰ ἀρεστά. » Ὅθεν οὐ δεῖ τοῦτοις εὐθύς ἐξαρχῆς τὰ θεῖα προβάλλειν, μηδὲ ἐμπροσθεν τῶν χοίρων σκορπίζειν τοὺς μαργαρίτας· ἀλλ' ἐπιχειρητίον ἐν πρώτοις τὸν νόμον αὐτοῖς μάταιον εἶναι δεικνύναι. Οὐ γὰρ δεῖ τῆς ἀρετῆς ἐγκεντρίζειν, μὴ πρότερον τῶν παθῶν προβρίζων ἀνασπασμένων. Δεῖ δὲ καὶ ἐν πᾶσι τὴν ἐπιτομον ὁδὸν αἰρεῖσθαι. Ἐὰν δὲ ἐστὶ τὴν ἐκείνων πίστιν φαύλην ἀποδεικνύουσα, ἢ περὶ ἀληθῆ τὴν ἡμετέραν ἀποδεικνύουσα. Ἡ γὰρ πίστις τῶν μὴ βλεπομένων οὐσα, δῶρον ἐστὶ Θεοῦ. Ὅθεν ἢ μὲν ἡμετέρα πίστις, σφῖδρα κατὰ τὰ πράγματα ἀληθῆ; οὐσα, οὐ δοκεῖ ταῖς σωματικωτέροις· ἢ δ' ἐκείνων μόνον δοκοῦσα, οὐκ ἀπὸ τῶν πραγμάτων τοιαύτη δοκεῖ. Ἄλλ' εἰ καὶ μὴ πρόσσειν ἀποδείξει; ἀποδεικνύουσαι τὰ τῆς θείας Τριάδος καὶ τᾶλλα ὅσα τῆς πίστεως (οὕτω γὰρ οὔτε πίστις ἦν, οὔτε μεθῶν ἀξία), ἔχομεν μέντοι τὴν εὐαγγελικὴν ἀσθενεῖαν, ἢ καὶ τὸ Ἀλκοράνον συμμαρτυρεῖ· εἶτε τε καὶ τὰ θαύματα ἐκείνων μήτε ταῦτα μήτε γραφικὴν μαρτυρίαν ἔχοντων. Εἰ γὰρ καὶ τὸ Ἀλκοράνον φησὶ περὶ τοῦ Θεοῦ, Μὴ λέγετε τρεῖς θεοὺς, καὶ ἀποδείξωσι τὸν λόγον αὐτίκα λέγων, ὡς εἴη μόνος εἰ; ὁ Θεός· ἀλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτου τούναντιον φαρμῆν, ἀλλὰ συγκατατιθέμεθα τοῦτοις, ἐν οἷς φασι εἶναι εἶναι Θεόν, ὃν φαρμῆν οὐ μόνον εἶναι εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἀπλοῦστατον. Οὐτ' αὐτῷ κοινωνόν τινα διδόμεν καὶ συμμετόχον, ὡσπερ αὐτοὶ τὴν ψυχὴν, ἢ τὸν λόγον, ἢ τὸ πνεῦμα, ἢ θεῖόν τινα νοῦν, ὡς δοῦλον, ἐκ τῶν ἡμῶν ἀνωτέρω ρηθέντων. Οὐ δεῖ δὲ τῷ

⁴ Isa. vi, 9.

ἀνθρωπίνῳ νῶ ἐξισοῦν τὴν θείαν μεγαλειότητα, A
καὶ νομίζειν ἐκείνην μὴ εἶναι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι
τούτους νοεῖν τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν, χωρὶς
τοῦ διακρίνειν καὶ τὴν οὐσίαν. Ἄλλ' οὐδ' οὕτως
ἰσχυροῦς ἔχουσι λόγους πρὸς τοῦτο, οὐδ' οὐκ ἂν
δυναίμεθα λύειν βραδίως. Τοῦτο τοίνυν ἀρκεῖ πρὸς
ἀπολογίαὶν τῆς πίστεως. Ἐκεῖνο δὲ δεῖ μᾶλλον αὐ-
τοῦ; ἀπαιτεῖν· Τί βούλεται τὸ παρ' αὐτοῖς; Ἄλλορά-
νον, ὅταν τοσαυτάκις εἰσαγγὴ πληθυντικῶς περὶ
ἑαυτοῦ διαλεγόμενον τὸν Θεὸν, καί-τοι γε ἀπλοῦν
ὄντα καὶ ἓνα; Τοῦτο δ' ἀπαιτητέον αὐτοῦς, ἵνα
ἀναγκασθῶσιν ἀριθμῶν ἐν τῷ; προσώποις ὁμολο-
γεῖν. Περὶ δὲ τοῦ τῆς σάρκώσεως μυστηρίου, ὅπερ
αὐτοὶ μὲν ἀρνούνται παντάπασιν, ἡμεῖς; δὲ πιστεύω-
μεν ταῖς εὐαγγελικαῖς; ἐπέμμενοι ῥήσεσι, δεῖ ζητεῖν
ἐξ αὐτῶν, πόθεν ἴσασιν ὡς; ἀδύνατον τὸν Θεὸν τερ-
κιοθῆναι. Ἡ γὰρ ὅτι μὴ δεδύνηται, καὶ τοῦτ' ἐστὶ
ψεῦδος; παντοδύναμος; γὰρ ὢν, πάντα δύναται, ἐν
ἑσοῖς οὐκ ἐστὶν ἀντίφασις; ἢ ὅτι; μὴ ἠπίστατο τοῦτο
ποιῆσαι, καὶ οὕτως; ἔπερ καὶ πρότερον; ἢ ὅτι; μὴ
βεβούληται; καὶ τῆς αὐτοῦ σύμβουλος γέγονεν; ἢ
δεδύνηται μὲν, ὥσπερ καὶ ἥλιον ἐλάττονα τοῦ νῦν
ὄντος; ποιῆσαι, καὶ μετρίονα, οὐ πεποίηκε δὲ, καὶ
τότ' ἀπαιτητέον αὐτοῖς ἀποδείξιν τοῦτου. Τοῦτο δ'
αὐτοῖς ἀποδεικνύει ἀδύνατον, ὅτι μὴ σεσάρκωται
θληνόντι. Περὶ δὲ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ χρῆται
μὲν ἀποδείξει ὁ Μωάμεθ, ὅτι μηδὲ ὁ Χριστὸς ἑαυτὸν
εἶπεν εἶναι Θεόν; ἀλλ' εἶκαλ πρὸς τῆς; ἀναστάσεως
οὐκ ἔφησε τοῦτο περὶ ἑαυτοῦ διαβρήδην, ἱκανῶς
μέντοι τοῦτο ἠνείχετο, λέγων, « Ἐγὼ ἢ ἀρχή, ἤτις
καὶ λαλῶ ὑμῖν. » Καὶ τὸν Πέτρον ἀπεδέξατο διαβ-
ρήδην τοῦτο εἰπόντα, λέγων, « Μακάριος; εἶ, Σίμων
Βῆρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι,
ἀλλ' ὁ Πατήρ μου, » καὶ τὰ λοιπὰ. Αὐτὸς δὲ φανε-
ρῶς οὐκ ἠθέλησε τοῦτο εἰπεῖν, διὰ τὸ κεκρυμμένως
ἔλθειν, ἵνα φρονήσει καὶ ταπεινώσει, ἀλλ' οὐκ ἰσχυρῶς
νικήσῃ τὸν ἄνθρωπον νικήσαντα πανουργία. Διὰ
τοῦτον τοίνυν τὸν λόγον πρὸς τῆς; ἀναστάσεως οὐκ
ἔφηκεν ὁ Χριστὸς; περὶ ἑαυτοῦ διαβρήδην, Θεός
εἰμι; καθ' ὃν οὐδ' ἂν ἀλιεύς; προσέποι τοῖς; ἐχθύσιν
ἀνακεκαλυμμένως ὑπὸ τὴν τροφήν εἶναι τὸ δέλεαρ,
ὅπδ' δὲ τὸ; δέλεαρ εἶναι ἀγιστρον. Μετὰ δὲ τὴν
ἀνάστασιν φανερῶς; ἔδειξε τοῦτο, δοὺς τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον, καὶ ἐξουσίαν τὴν τοῦ ἀφίεναι; ἁμαρτίας;
ὅθεν εἶπε; « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. Ἄν; τινων
ἀφῆτε τὰ; ἁμαρτίας; ἀφίενται αὐτοῖς; ἂν τινων
κρατήτε, κεκράτηνται, » καὶ τὰ λοιπὰ. Καὶ ὁ Θω-
μᾶς; δὲ διαβρήδην ὠμολόγησε τοῦτο, εἰπὼν, « Ὁ
Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου. » Δεδομένου δὲ μηδὲ μὴ
παρὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦτο εἰρησθαι, διὰ τὸ ταπεινοῦς
μὲν λόγους προφέρειν, μεγαλοπρεπῆ δὲ τὰ ἔργα
δεικνύειν, ἀρκεῖ τὸ τοῦς; μαθητὰς αὐτοῦ διαβρήδην
τοῦτο εἰπεῖν; οἱ τοῦτο λέγοντες τὰ αὐτὰ τῷ Χριστῷ
σημεῖα ἐποίησαν. Ἄλλ' ἐπει; οἱ Σαρράκηνοι ἀρνοῦν-
ται τὰ τε θαύματα καὶ τοῦς; λόγους τῶν ἀποστόλων,

* Joan. viii, 25. * Matth. xvi, 17. * Joan. xi, 22, 23. * ibid. 28.

(1) Etiam ante Caipham non negavit. Idque fecit ex mandato Patris, Ps. ii, *Prædicans proce-*
ptum, etc.

similiter et quæ sunt Veteris Testamenti. Hoc autem per ipsum Alcoranum possibile est demonstrari, ut Ogoliath (1) sui ipsius ense interimatur. Ἐρελιουσι δέχθησθαι τὰς εὐαγγελικὰς μαρτυρίας, ἐν αὐτοῦ τοῦ Ἄλκοράνου δείκνυσθαι δυνατὸν, ἐν

III. *Quod lex hæc non est lex Dei, propterea quod neque Vetus, neque Novum Testamentum hanc testantur: et quod Saracenis necesse est parere dictis Veteris Testamenti et Evangelii.*

Tertio oportet scire, quod Alcoranum non est lex Dei. Neque enim Vetus Testamentum, neque Evangelium hanc testantur: quæ utraque Alcoranum testantur, quod vere sunt leges Dei. Solus autem Mahometus constituit seipsum, et de seipso testimonium perhibet. Lex enim Dei tanquam catena quædam est continua ab eodem artificie fabricata, et quilibet annulorum alteri cohæret, et quilibet prophetarum de alio prophetizat, et meminit hujus, et omnes prophetizaverunt de Christo. Si igitur et Saracenorum lex, lex esset Dei, et in hanc legem vocatio, non perversio, sed conversio esset, ut ipsi dicunt: quomodo sic latuisset alios prophetas, ut nullus aliquid de eo ipso diceret? Nos enim nihil invenimus Moysen, vel alium quemdam prophetarum, vel ipsum Christum, dicentes aliquid de Mahometo, vel de lege secundum eum, nisi quando dixit, cavere oportere a falsis prophetis. Dixit autem et Christus, usque ad Joannem legem esse et prophetas, ut mundus cognoscat nullum posthac prophetam venturum, qui de aliquo qui venturus sit, sit vaticinaturus, ad quem oportet omnes sperare. Mahometus autem universalem seipsum dixit esse prophetam. Nos autem ignoramus, si et propheta omnino est. Scimus tamen, quod nunquam talis quidam seductor fuit in mundo in sic brevi tempore, qui tot homines et populos sequaces sibi fecerit. Ad hoc autem respondent Saraceni, dicentes Moysen et alios prophetas vaticinatos fuisse de Mahometo; Christus autem tanto clarius de eo vaticinatus est, ut et nomen ejus diceret. Unde dixit filiis Israel: Nuntio vobis apostolum Dei, qui veniet post me, et nomen ejus Mahometus. Sed Judæi corruperunt Moysi legem et prophetas, Christiani autem Evangelium, ut nihil veritatis in lege et Evangelii remaneret, nisi quantum est in Alcorano. Ostendam autem hoc esse inconveniens, et primum per Alcoranum. Dicitur enim in capitulo de Jona (2): Si de quibus vobis revelavimus dubitatis, quærite ab his, qui prius quam vos librum legerunt. Qui autem ante Saracenos librum legerunt, Christiani sunt et Judæi, qui Pentateuchum susceperunt et Evangelium ut ipse Mahometus exponit. Is igitur dicit Saracenis, quærere a Christianis et Judæis de

¹ Matth. xi, 13.

(1) Ita vocant Goliath, quem David occidit.

διὰ τὸ ἐναντία εἶναι τῷ Ἄλκοράνῳ, πειρατέον, κατασχόνοντας τὸν οὕτω παράνομον νόμον, δεικνύναι ὡς οὐκ ἐστὶ νόμος Θεοῦ, καὶ ὡς οἱ Σαρρακηνῶν ἁμοίως δὲ καὶ τὰς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τοῦτο δὲ Ὀγολιάθ ἀναιροῖτο τῷ ἔξῃ: τῷ ἑαυτοῦ.

Γ. Ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἐστὶ νόμος Θεοῦ, διὰ τὸ μήτε τὴν Παλαιὰν μήτε τὴν Νέαν Διαθήκην τούτῳ συμμαρτυρεῖν, καὶ τὸ τοῖς Σαρρακηνῶν πᾶσα ἀνάγκη πεθεσθαι τοῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου ῥητοῖς.

Τρίτον δεῖ γινώσκειν, ὅτι τὸ Ἄλκοράνον οὐκ ἐστὶ νόμος Θεοῦ. Οὕτε γὰρ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, οὔτε τὸ Εὐαγγέλιον, τούτῳ συμμαρτυρεῖ· οἷς ἀμφοτέρους τὸ Ἄλκοράνον μαρτυρεῖ, ὅτι ἀληθῶς εἰσι νόμοι Θεοῦ. Μόνος δ' ὁ Μαχούμετ συνίστησιν ἑαυτὸν, καὶ περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖ. Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ νόμος, ὡσπερ σειρά τις ἐστὶ συνεχῆς, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κεχαλκευμένη τεχνίτου, καὶ ἕκαστος τῶν κρίκων ἔχεται τοῦ ἐτέρου. Ὅστε καὶ ἕκαστος τῶν προφητῶν καὶ προφητεῖς περὶ τοῦ ἄλλου, καὶ μέμνηται τούτου, καὶ πάντες προσεφῆτευσαν περὶ τοῦ Χριστοῦ. Εἰ τοίνυν καὶ ὁ τῶν Σαρρακηνῶν νόμος νόμος ἦν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ εἰς τοῦτον τὸν νόμον κλήσις οὐ διαστροφή ἦν, ἀλλ' ἐπιστροφή, ὡς αὐτοὶ φασί, πῶς οὕτω διέλαθε τοὺς ἄλλους προφήτας, ὥστε μηδένα εἰπεῖν τι περὶ ἑαυτοῦ; Ἡμεῖς γὰρ οὐδὲν εὐρομεν ἢ τὸν Μωϋσῆν, ἢ ἄλλον τινὰ τῶν προφητῶν, ἢ αὐτὸν τὸν Χριστὸν, εἰπόντας τι περὶ τοῦ Μωάμεθ, ἢ περὶ τοῦ κατ' αὐτὸν νόμου· εἰ μὴ ὅτε εἰρηκε περὶ τοῦ δεῖν φυλάττεσθαι τοὺς ψευδοπροφήτας. Εἰρηκε δὲ καὶ ὁ Χριστὸς μέχρις Ἰωάννην τὸν νόμον εἶναι, καὶ τοῦ προφήτας, ὥστε γινῶναι τὸν κόσμον μηδένα τοῦ λοιποῦ προφήτην ἐλεύσεσθαι, περὶ τίνος ἤξοντο; προφητεύοντα, ἐφ' ὃν δεῖ πάντας ἐλπίζειν. Ὁ δὲ Μωάμεθ, καθολικῶν ἑαυτὸν ἐφησεν εἶναι προφήτην. Ἡμεῖς δ' ἀγνοοῦμεν, εἰ καὶ προφήτης ὅλος ἐστὶν, ἴσμεν μὲντοι, ὡς οὐδέποτε τοιοῦτός τις ἐν τῷ κόσμῳ γέγονεν κλάνος, ἐν οὕτῳ βραχεῖ χρόνῳ τοσοῦτους ἀνθρώπους καὶ δήμους κησάμενος ὁπαδούς. Πρὸς τοῦτο δ' ἀποκρίνοντα οἱ Σαρρακηνῶν λέγοντες τὸν Μωϋσῆν καὶ τοὺς ἄλλους προφήτας προφητεύσαι περὶ τοῦ Μαχούμετ· τὸν δὲ Χριστὸν τοσοῦτῳ καθαρώτερον περὶ αὐτοῦ προφητεύσαι, ὥστε καὶ τὸ ὄνομα τούτου εἰπεῖν. Ὅθεν εἰρηκεῖναι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν τὸν ἀπόστολον τοῦ Θεοῦ, ὃς ἤξει μετ' ἐμὲ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μαχούμετ. Ἀλλὰ τοὺς Ἰουδαίους διαφθεῖραι τὸν τοῦ Μωσέως νόμον καὶ τοὺς προφήτας, τοῦ δὲ Χριστιανοῦ τὸ Εὐαγγέλιον, ὥστε μηδὲν τῆς ἐν τῷ νόμῳ, καὶ τῆς ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις ἀληθείας ἐναπομεῖναι, ἀνευ τῶν ἐμπερομένων τῷ Ἄλκοράνῳ. Δείξω δὲ τοῦτο ἀσύστατον ὄν, καὶ πρῶτον διὰ τοῦ Ἄλκοράνου. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἰωνῆ κεφαλαίῳ, Εἰ περὶ ὧν ὑμῖν ἀπεκαλύψαμεν ἀμφιβάλλετε, ζητήσατε παρὰ τῶν πρότερον ὑμῶν

(2) In Latina translatione, cap. 20.

τὸ βιβλίον ἀνεγνωκότων. Οἱ δὲ πρὸ τῶν Σαββακη-
 νῶν ἀνεγνωκότες τὴν βίβλιον οἱ Χριστιανοὶ εἶπαι,
 καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ τὴν Πεντάτευχον δεξάμενοι καὶ
 τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς αὐτὸς ἐξηγήται ὁ Μιχαῖμ.
 Αἴτιός ἄρα φησὶ τοῖς Σαββακηνοῖς ζητεῖν παρὰ τῶν
 Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων περὶ τῶν ἀμφιβό-
 λων. Πῶς δ' ἂν ἀνεπέμψα τούτους ὁ Μαχούμει ἐπὶ
 ψευδεῖς μαρτυρίας, εἴπερ ἀληθὴς ἦν προφήτης, ὡς
 λέγουσιν; Οὐκ ἄρα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ Μωάμεθ
 τὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων βιβλία διεφθα-
 ρμένα ὑπῆρχον. Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο δυνατόν λέγειν, ὡς
 μετὰ ταῦτα πεπόνθασαι τὴν φθοράν. Αἴγεται γὰρ ἐν
 τῷ Ἐλαγάρ κεφαλαίῳ, ὁ δηλοῖ Ἰ' Ὅσος, Ἡμεῖς (φησὶν
 ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ) τὰς ὑπομνήσεις τοῦ Θεοῦ
 πεποιθήκαμεν καταβῆναι, καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτὰ φυλάξο-
 μεν. Ὑπομνήσεις δὲ λέγονται παρ' αὐτοῖς; τὸ Εὐαγ-
 γέλιον, καὶ ὁ τοῦ Μωάμεθ νόμος. Ὁ Θεὸς ἄρα τὴν
 μαρτυρίαν τῆς ἑαυτοῦ Γραφῆς τετήρηκεν ἐν τοῖς
 π-σ-οῖς; καὶ πρὸ τοῦ Μωάμεθ, καὶ μετὰ ταῦτα
 τηρήσει. Ἐτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαῖδ, ὁ ση-
 μαίνει: τράπεζα, λέγεται ὅτι ὁ κριτὴς Ἐμπαζοεὶ
 εἶπε τῷ Μαχούμει, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι δικαιοσύνην καὶ
 κρίσιν ἐζητοῦν παρ' αὐτοῦ. Ἐὰν ἔλθωσι πρὸς σέ,
 κρίνον μεταξὺ αὐτῶν δικαίως; ὁ γὰρ Θεὸς ἀγαπᾷ
 τοὺς ποιῶντας; δικαιοσύνην. Καὶ πῶς οὗτοι δικαιο-
 σύνην ζητοῦσι παρὰ σοῦ, παρ' αὐτοῖς οὐσης τῆς
 καλαιᾶ; Διαθήκης, ἐν ἧ ἔστι δικαιοσύνη Θεοῦ;
 Ἐτι τὴν τοιαύτην φθοράν καὶ μεταβολὴν τῶν Γρα-
 φῶν ἀδύνατον καθολικὴν εἶναι καὶ δημοσίαν· οὕτω
 γὰρ ἂν ἤδρασαν καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἄλλ' οὐδὲ μερικὴ
 καὶ λαθραία· οὕτω γὰρ ἂν κατελείποντο τινὰ τῶν
 βιβλίων ἀκέραια καὶ δίχα φθορᾶς. Ἄλλ' ἐν πά-
 σῃ γλώσσῃ καὶ ἐπαρχίᾳ, ὁ νόμος καὶ τὸ Εὐαγ-
 γέλιον ὁμοίως εὐρίσκονται γεγραμμένα. Ἐτι
 τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια οὕτε κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν,
 οὕτ' ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, οὕτ' ἐν τῷ αὐτῷ ἰδιώματι
 ἐξετέθησαν· ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφῆως,
 ἀλλ' ὁ μὲν Ματθαῖος ἑβραϊκῶς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἑλ-
 ληνικῶς δὲ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὁμοίως δὲ καὶ
 ὁ Λουκᾶς ἐν τῇ Ἀχαίᾳ, ὁ δὲ Μάρκος λατινικῶς ἐν
 τῇ Ἰταλίᾳ. Ἡ δὲ τούτων εἰς τὸ λατινικὸν ἔρμηνεία
 γέγονε διὰ τοῦ Ἰερωνύμου καὶ τῶν ἄλλων πρὸ τῶν
 χρόνων τοῦ Μωάμεθ, καὶ μεμενῆκται τὰ ἀντίγραφα
 ἐν πάσαις ταῖς διαλέκτοις. Οὐκ ἄρα δυνατόν ἦν διὰ
 τινῶν φθορῶν οὕτως ἀκριβεῶσθαι τὰς βίβλους, ὥστε
 καὶ ἀγνοηθῆναι. Ἐτι οὐδὲν ἔστιν ἐν τῇ πίστει οὕ-
 τως ἀναγκαῖον καὶ μέγα, ὥσπερ ἡ σάρκωσις τοῦ
 Θεοῦ Λόγου, τούτεστι τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον εἶναι
 Θεόν. Περὶ τούτου δὲ καὶ δυσχερέστατον ἦν τὸν κό-
 σμον πεισθῆναι. Διὸ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀπε-
 δεῖξεν ἐν τριακοσίοις συνεχῶς ἔτεσι καὶ καθόλου ἐδίω-
 ξαν τοὺς Χριστιανούς, καὶ παρητήσαντο διέξοθαι τὸ
 Εὐαγγέλιον καὶ τὴν πίστιν, διὰ τὸ λέγεσθαι τὸν ἄν-
 ἄθρωπον ἐκεῖνον εἶναι Θεόν. Οὐχ ὅτι μὴ πολλοὺς ἤδη
 πρότερον καὶ ἀνδρας καὶ γυναῖκας Θεοῦ, καὶ θεὰς
 εἶναι ἐδέξαντο, ἀλλ' ὅτιπερ ὁ Χριστὸς, μὴ ἐνδεωκό-
 των τῶν Ῥωμαίων, Θεὸς εἶναι ἐλέγετο, ὅπερ ἐκεῖνοι

A hos Mahometus ad falsa testimonia, siquidem ve-
 rus fuit propheta, ut dicunt? Non igitur tempore
 Mahometi Christianorum et Judaeorum libri corru-
 pti erant. Sed neque possibile est hoc dicere,
 quod post haec passi sunt corruptionem. Dicitur
 enim in capitulo Elagar, quod significat *lepis* :
 Nos (dicit ex persona Dei) monitiones Dei fecimus
 descendere, et nos easdem servabimus. Monitiones
 autem dicuntur apud eos, Evangelium et lex
 Moysi : Deus igitur testimonium Scripturae sui
 ipsius servavit inter fideles, et ante Mahometum,
 et posthaec servabit, Item in capitulo Elnaida (1),
 quod significat *mensam*, dicitur, quod iudex Em-
 pazoene dixit Mahometo, quando Judaei justitiam
 et iudicium ab eo quaerebant : Si venient ad te,
 iudica inter eos iuste, Deus enim amat eos qui
 faciunt iustitiam. Et quomodo hi quaerunt iustitiam
 a te, cum apud eos sit *Vetus Testamentum*,
 in quo est iustitia Dei? Item talem corruptionem
 et mutationem Scripturarum impossibile est uni-
 versalem esse et publicam. Sic enim *si* ire potuissent
 et aliae gentes. Sed neque particularis et occulta.
 Sic enim relictis esse potuissent quidam libri inte-
 gri et absque corruptione, sed in omni lingua et
 provincia lex et Evangelium similiter scripta in-
 veniuntur. Item quatuor Evangelia, neque eodem
 tempore, neque in eodem loco, neque in eodem
 idiomate edita sunt, et ab eodem auctore, sed
 Mattheus quidem Hebraice in Judaea, Joannes
 autem Graece in Asia, similiter autem Lucas in
 Arabia, Marcus vero Latine in Italia scripsere. Ho-
 rum autem in Latinum interpretatio facta est per
 Hieronymum et alios ante tempora Mahometi, et
 remanserunt exemplaria in omnibus linguis. Non
 igitur possibile est, per quasdam corruptiones sic
 inutiles libros fuisse, ut ignorarentur. Item nihil
 est in fide sic necessarium et maxime arduum,
 sicut incarnationis Verbi, id est, hominem illum esse
 Deum. De hoc difficillimum fuit mundum persua-
 sisse. Quare et Romani et alii impii in trecentis
 continue annis, et universaliter persecuti sunt
 Christianos, et recusaverunt suscipere Evangelium
 et fidem, propterea quod dicebant hominem illum
 esse Deum. Non quod nullos jam prius et viros et
 mulieres deus et deas esse susceperint, sed quod
 Christus non concedentibus Romanis Deus esse
 dicebatur. Quod et illi prohibebant, ut nullus
 Deus diceretur, absque sententia senatus (2); et
 propterea, quod Deus hic consortium non suscipie-
 bat. Si enim hunc suscepiissent, coacti essent alios
 deos relinquere : quod et ipsam contrarium erat
 moribus provinciarum et legum Romanorum.
 Quomodo igitur Christiani in eorum ipsorum dam-
 no, et pernicie fidelium, et irritatione Romanorum
 principum, contra eos coepissent Evangelium addere
 rem impersuasibilem? Omnes enim sciebant hanc
 legem sanctissimam et rationabilissimam esse,

(1) Lat., cap. 12.

(2) Vide Tertull. in *Apolog. de Tiber.*

quippe quæ omnem rationem non excedat; hujus dico jam dicti, scilicet hominem illum esse Deum. Si igitur aliquid eorum quæ sunt in Evangelio oportebat Christianos mutare, mutavissent jam a principio, et abstulissent si quid fuisset impersuasibile, et addidissent jam persuasibilia magis quam e converso. Item, quomodo Christiani cum Judæis convenire potuissent, qui antiquo odio separabantur, corrumpentes Scripturas, et maxime addentes illud in quo nequaquam conveniunt? Nequo enim Judæi dicunt Christum, vel Deum esse, vel hominem bonum. Unde, quantum ad hoc, Christiani magis conveniunt cum Saracenis, qui dicunt Christum ad minus sanctissimum hominem esse. Item ante adventum Mahometi, Christiani, et maxime in Oriente, divisi erant in diversas sectas, Nestorianorum videlicet et Jacobitarum. Nestoriani autem cum Saracenis maxime conveniunt, quare et Mahometus proprie eos venerari jubet. Quomodo igitur Jacobitæ cum Nestorianis convenire potuissent ad Evangelii corruptionem, qui tanto odio inter se divisi erant, ut et se mutuo interimerent? Sed tamen ipse inveni et legi Evangelium apud utrumque, idem quod est apud nos. Item cujus gratia exceperunt Christiani nomen Mahometi ab Evangeliiis, cum is tantum laudet Christum, et illius matrem et Evangelium? Quare dicit in Alcorano, quod in Evangelio Christi est rectitudo et perfectio. Sed non illuc magis abstulerunt nomen diaboli, et Pilati, qui Christum flagellavit, minimeque et nomen Judæ, qui hunc tradidit. Item quomodo rationale, Christianos addidisse in Evangelio, Christum et crucifixum esse et mortuum: cum honorabilius hominibus videatur, nequaquam crucifixum esse: et omnino inconveniens hoc, et Deum esse, sicut in Evangelio dicitur. Quam autem consequentiam habere possunt duo hæc tantum inter se diversa, in propriis dogmatibus supposuisse: sicut videlicet, eundem et verum esse Deum, et vere mortuum? Item supposito, in omnibus libris Christianos hoc addidisse; quis enim omnibus hominibus persuaderet, et in illorum cordibus id insingeret? Et tamen universus mundus persuasus est, in tantum quod hoc susceperunt principes, tyranni, et philosophi ab indoctis et pauperibus hominibus. Quare et calipha apud Babylona Christianus mortuus est, et inventa est crux in collo ejus, ut testaretur, quod ipse Saracenorum princeps Christianus mortuus est. Unde et ostenditur, quod hic calipha proprie sepultus est, seorsum a loco in quo mos erat alios sepelire. Et hoc sepulcrum ipse vidi apud Babylona. Congruit igitur omnibus modis, et testimonio Alcorani, et fortibus demonstrationibus et manifestis signis, Evangelium incorruptum et incommutatum esse. Quoniam igitur Mahometus Evangelium, ut per a fias Scripturas laudat, et post illud Vetus Testamentum, cogi possent convenienter utique Saraceni suscipere dicta in Evangeliiis

ἐκώλυον, ὥστε μηδένα λέγεσθαι Θεόν, τῶν τῆς συγκλήτου ψήφων χωρίς· καὶ διὰ τὸ ἐν Θεῷ τοῦτον μὴ δέχεσθαι κοινωνόν. Εἰ γὰρ τοῦτον ἐδέξαντο, ἡναγκάστησαν ἂν καταλιπεῖν τοὺς ἄλλους θεοῦ; ὕπερ καὶ αὐτὸ ἐναντίον ἦν τοῖς ἔθεσι τῶν τε ἑπαρχῶν καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν νόμων. Πῶς ἂν τοίνυν οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν βλάβῃ καὶ λύμῃ τῆς πίστεως καὶ ἐρεθισμοῦ κατ' αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων ἐβλοκτο τοῖς Εὐαγγελίοις προσθεῖναι πρᾶγμα οὕτω μέγα τε καὶ ἀπίθανον; Πάντες γὰρ ἤδεδαν τοῦτον τὸν νόμον ἀγιώτατον τε καὶ εὐλογώτατον, ἀνευ τοῦ πάντα λόγον ὑπερβαίνοντος τούτου· λέγω δὴ, τὸ ἐν ἀνθρώπων ἐνεῖναι εἶναι Θεόν. Εἰ τι ἄρα τῶν τῶ Εὐαγγελίῳ εἶδει μεταβαλεῖν τοὺς Χριστιανούς; μετέβαλον ἂν ἐξαρχῆς; καὶ ἀφείλον, εἴτι ἦν ἀπίθανον, καὶ προσέθηκαν ἂν ἐκ πιθανῶν μᾶλλον, ἢ τὸ ἀνάπαλιν. Ἔτι πῶς ἂν οἱ Χριστιανοὶ τοῖς Ἰουδαίοις συνελθεῖν ἴδυνθῆσαν, ὧν ἀρχαίῳ μίσει διαχωρίζονται, διαφθείροντες εἰς Γραφάς, καὶ μάλιστα προστιθέντες ἐκεῖνο, ἐν ᾧ μηδαμῶς συμφωνοῦσι; Οὐδὲ γὰρ οὐδ' Ἰουδαῖοί φασὶ τὸν Χριστὸν ἢ Θεὸν εἶναι, ἢ ἀνθρώπον ἀγαθόν. Ὅθεν ὅσον κατὰ τοῦτο, τοῖς Σαρβρακηνοῖς μᾶλλον συμβαίνουσιν οἱ Χριστιανοὶ, λίγουςι τὸν Χριστὸν τοῦλάχιστον ἀγιώτατον ἀνθρώπον εἶναι. Ἔτι πρὸ τῆς τοῦ Μαχόμετ παρουσίας οἱ Χριστιανοὶ, καὶ μάλιστα οἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ, δηρημένοι ἦσαν εἰς διαφόρους αἰρέσεις; τὰς τῶν Νεστορικῶν θηλονόντι, καὶ Ἰακωβιτῶν. Οἱ δὲ Νεστορικανοὶ μάλιστα τοῖς Σαρβρακηνοῖς συμφωνοῦσιν. Διὸ καὶ ὁ Μωάμεθ, ἰδίῳ αὐτοῦς τιμᾶσθαι περιχλειούεται. Πῶς ἂν τοίνυν τοῖς Νεστορικῶν; οἱ Ἰακωβίται συνῆλθον πρὸς τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φθοράν, τοσοῦτον μίσει ἀλλήλων δηρημένοι, ὥστε καὶ ἀλλήλων ἀποκτινύναι; Ἄλλ' ὅμως αὐτῶς καὶ ευρον, καὶ ἀνέγων, παρ' ἀμφοτέροις τὸ Εὐαγγέλιον ταῦτον τῶ παρ' ἡμῖν ἐν ἅπασιν ἐν. Ἔτι τοῦ χάριτι ἐξεῖλον ἂν τῶν Εὐαγγελίων οἱ Χριστιανοὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μωάμεθ, αὐτοῦ τοσοῦτον τὸν Χριστὸν ἐπαινούντος, καὶ τὴν ἐκείνου μητέρα καὶ τὸ Εὐαγγέλιον; ὥστε καὶ λέγει ἐν τῶ Ἀλκοράνῳ, ὡς ἐν τῶ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν εὐθύτης καὶ τελειότης. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἐκείθεν μᾶλλον ἀφείλον τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ Πιλάτου, τὸν Χριστὸν μαστιγώσαντος; οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ τοῦ παραδεδωκότος τοῦτον Ἰούδα. Ἔτι πῶς εὐλογον προσθεῖναι τοὺς Χριστιανούς ἐν τῶ Εὐαγγελίῳ τὸν Χριστὸν καὶ σταυρωθῆναι καὶ ἀποθανεῖν ἀληθῶς; ἐντιμωτέρους τοῖς ἀνθρώποις δοκοῦντος; τοῦ μηδαμῶς ἐσταυρωθῆσαι; καὶ παντάσιν ἀσυμφωνεῖ τοῦ καὶ Θεοῦ ἐν αὐτὸν εἶναι, ὡς ἐν τῶ Εὐαγγελίῳ λέγεται. Ποῖαν δ' ἂν ἔχει τὴν ἀκολουθίαν δύο τοσοῦτον ἀλλήλων διάφορα ἐν τοῖς ἰδίῳις ὀνόμασι ὑποθέσθαι, ὥστε δηλαδὴ τὸν αὐτὸν καὶ ἀληθῆ γε εἶναι Θεόν, καὶ ἀληθῶς τεθνηκέναι. Ἔτι ὁποιαθέντος ἐν πάσαις ταῖς βίβλοις τοὺς Χριστιανούς τοῦτο προσθεῖναι, τίς ἂν οἶός τε ἐγένετο πείσαι πάντας ἀνθρώπους, καὶ ταῖς ἐκείνων ἐγγράφαις τοῦτο καρδίαις; Καὶ ὅμως ὁ κόσμος πᾶς ἀναπέπτεται, καὶ ἐδέξαντο τοῦτο ἀρχόντες; καὶ τύραννοι, καὶ φιλόσοφοι, παρ' ὀδιδάκτων καὶ πενήτων ἀνθρώπων. Ὅστε καὶ τὸν

ἐν τῇ Βαβυλῶνι καλυφᾶν χριστιανὸν ἀποθανεῖν, καὶ σταυρὸν εὐρεθῆναι φέροντα ἀπρωρημένον αὐτοῦ τοῦ τραχήλου ὥστε τὸ γενόμενον μαρτυρῆσαι καὶ αὐτὸν τῶν Σαρράκηων τὸν ἀρχοντα Χριστιανὸν ἀποθανεῖν. Ὅθεν καὶ ἀπεφάναντο τοῦτον ἰδίᾳ ταφῆναι πόρρω τοῦ χωρίου, ἐν ᾧ θάπτειν ἔθος τοὺς ἄλλους καλυφᾶ. Καὶ τοῦτον τὸν τάφον αὐτὸς εἶδον ἐν Βαβυλῶνι. Ἀραρεν οὖν πᾶσι τόποις καὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἀλκοράνου, καὶ ἰσχυραῖς ἀποδείξεισι καὶ φανεροῖς σημαίσι, τὸ Εὐαγγέλιον ἀπαθεῖς καὶ ἀμεταπολιτὸν μείναι. Ἐπει τοίνυν ὁ Μωάμεθ τὸ Εὐαγγέλιον ὑπὲρ τὰς ἄλλας Γραφὰς ἐπαινεῖ, καὶ μετ' ἐκείνο τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀναγκάζονται ἂν εἰκότως οἱ Σαρράκηνοι δέχεσθαι τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, καὶ τῇ παλαιᾷ Διαθήκῃ ῥητά. Ἐτι ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμαϊδᾷ, ὃ ἐρμηνεύεται τράπεζα, λέγεται ὅτι ἡ τοῦ βιβλίου ἐταιρία οὐδὲν ὄλωσ' ἐστὶν εἰ μὴ πληρῶσαι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τὸν νόμον. Ἐταιρίαν δὲ τοῦ βιβλίου φησὶ τοὺς Σαρράκηνοὺς, ὡς περ αὐτῶν φησὶν, ὅθεν λέγει· Εἰ μὴ πληρῶσαι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τὸν νόμον. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ σὺ ἀποκαλυφθῆν, ἦτοι τὸ Ἀλκοράνον, ὃ μόνον, ὡς αὐτοφασί, ἀποκεκάλυπται τοῖς Σαρράκηνοις. Ἀνάγκη ἄρα καὶ τοῦτοις ἔχειν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον, ὡς περ καὶ τὸ Ἀλκοράνον, καὶ προσέτι τηρεῖν. Ὅτι δὲ οἱ Σαρράκηνοὶ ἐταιρία λέγονται τοῦ βιβλίου κατὰ τὸν τοῦ Μωάμεθ σκοπὸν, ἐν πολλοῖς τοῦ Ἀλκοράνου δεῖκνυται τόποις. Λέγεται γὰρ τοῖς Σαρράκηνοῖς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾷ, ὃ ἐρμηνεύεται γυναῖκες, περὶ τὸ τέλος, μὴ δεῖν ἐν τῷ αὐτῶν νόμῳ σχολάζειν. Ὅθεν ἐκεῖ γέγραπται· Ὁ ἐταιρία τοῦ βιβλίου, μὴ σχολάζετε ἐν τῷ ὑμετέρῳ νόμῳ, καὶ μὴ εἴποιτε περὶ τοῦ Θεοῦ πλὴν ἀληθείας. Πάντα τὰ ἐν ἐκείνῳ τῷ κεφαλαίῳ δευτὰ δεικνύουσιν ἐταιρίαν τοῦ βιβλίου λέγεσθαι τοῖς Σαρράκηνοις. Δεικνυται δὲ διαρρήδην καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Τούλεμ περὶ τὸ τοῦ βιβλίου τέλος. Εἰ δὲ φιλονεικούντες βούλονται λέγειν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν παλαιὸν νόμον παντάπασιν διεφθάρθαι, δειζάτωσαν αὐτοὶ ἀκέραιον καὶ ἀμεταποίητον, καὶ δεζόμεθα ὃ ἐπιδεικνύτωσαν μονοειδῆ ἐν πάσαις ταῖς διαλέκτοις, ὡς περ ἡμεῖς αὐτοῖς παρηγάγομεν. Φανερὸν τοίνυν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστιν νόμος Θεοῦ, διὰ τὸ μῆτε τὸν παλαιὸν νόμον, μῆτε τὸ Εὐαγγέλιον (ἃ Θεοῦ εἶναι νόμους καὶ ὁ Μωάμεθ ὁμολογεῖ) τούτῳ συμμαρτυρεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐναντιοῦσθαι.

Δ'. Ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ, ἐπει μὴ φράσιν καὶ ἤθος τοῖς ἄλλοις συμβαίροντα.

Τέταρτον δεῖ γινώσκειν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ, διὰ τὸ μὴ φράσιν ὁμοίαν ἔχειν τῷ θεαίῳ νόμῳ. Ἔστι γὰρ τῇ φράσει ρυθμικὸν, ἢ μετρικὸν, κολακείας μεστὸν ἐν τοῖς λόγοις, καὶ μυθικὸν ἐν τῇ διανοίᾳ. Ὅτι δὲ τῇ φράσει ἐστὶ ρυθμικὸν διόλου τοῦ βιβλίου, φανερὸν τοῖς ἀναγινώσκουσι. Παράδειγμα δὲ τούτου οὐ δύναμαι παραθέσθαι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι σώζεσθαι τὸν ρυθμὸν ἢ τὸ ἔπος ἀληθῶς καὶ κατὰ πάντα μετενηγαγμένον εἰς τὸ Λατινικόν. Οἱ δὲ Σαρράκηνοὶ καὶ οἱ Ἀραβες ἐπὶ τούτῳ σεμνύονται μάλιστα, τῷ τὴν φράσιν τοῦ πατρ' αὐτοῖς νόμου ὕψος ἔχειν καὶ ρυθμὸν, καὶ φασὶν ἐν τούτῳ μάλιστα δεῖκνυσθαι τὸ βιβλίον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συνταχθεῖσθαι, καὶ τῷ Μωάμεθ κατὰ λέξιν ἀποκεκαλύφθαι. Ὁ γὰρ Μωάμεθ, ἰδιώτης ὢν, οὐκ ἴδει τοιαύτην διάνοιαν τε καὶ φράσιν οὐ τοῦναντίον φαίνεται ἀριδῆλως. Ὁρῶμεν γὰρ ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ διαλεγόμενον τὸν Θεὸν Μωῦσαι καὶ Ἰωὴ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγίοις προφήταις,

A et Veteri Testamento. Item in Alcorano in capitulo Elmaida, quod interpretatur mensa, dicitur, quod libri societas nihil est, nisi adimpleant Evangelium et legem. Societatem autem libri dicit Saracenos. Unde dicit, Nisi adimpleant Evangelium et legem; similiter autem et quod tibi revelatum est, id est Alcoranum: quod solis (ut ipsi dicunt) revelatum est Saracenis. Necessse igitur et his habere Evangelium et legem, sicut et Alcoranum, et adhuc servare. Quia autem Saraceni societas libri dicuntur, secundum Mahometi intentionem, in multis Alcorani ostenditur locis. Dicitur enim in capitulo Elnasa, quod interpretatur mulieres, circa finem, quod Saraceni non vacillent in lege sua. Unde scribitur: O societas libri nolite vacillare in lege vestra, et ne dicatis de Deo præter veritatem. Hæc quæ sunt in illo capitulo, ostendunt societatem libri dici Saracenos. Ostenditur autem palam et in capitulo Tulem, circa finem libri. Si autem contententes, volunt dicere, Evangelium et veterem legem omnino corruptam esse, ostendant ipsi integram et immutatam, et suscipiemus: maxime autem ostendant unicum typum in omnibus linguis, sicut nos eis adduximus. Manifestum igitur, quod Alcoranum non est lex Dei, propterea quod neque vetus lex, neque Evangelium (quæ divinæ leges sunt, ut et Mahometus conficitur) hanc testantur, sed potius adversantur.

C IV. Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam non habet stylum et modum cum aliis convenientem.

Quarto, ortet scire, quod Alcoranum non est lex Dei, propterea quod non habet stylum nec modum divinæ legi similem. Est igitur stylo rhythmicum vel metricum, et assentatione plenum in sermonibus, et fabulosum. Quod autem stylo rhythmicum sit, per totum librum manifestum est legentibus. Exemplum autem hujus non possum apponere, propterea quod non potest salvari rhythmus vel versus vere et secundum omnia, cum in Latinum transfertur. Saraceni autem et Arabes in hoc maxime gloriantur, quod locutio quæ est apud eos, legis celsitudinem habet et rhythmum, et in hoc maxime ostenditur librum a Deo compositum fuisse, et Mahometo secundum locutionem revelatum esse. Mahometus idiota existens, ignorabat talem sententiam et locutionem. Cujus contra-rium apparet. Videmus enim in divina Scriptura Deum loquentem cum Moysæ, et cum aliis proph-

tis, et nunquam rhythmis vel versibus his loquentem. Moysi autem legem, et Evangelium dicit Mahometus a Deo esse, Deum libros Moysi et Christo dedisse. Sed hi non sunt metrici vel rhythmi. Et nullus aliorum prophetarum qui divinam vocem audierant, dixit Deum metricum locutum esse, quod sapientes et philosophi homines dedignantur. Unde et intulerunt quidam hoc Mahometo, sicut dicitur in capitulo Elemphis, quod interpretatur *propheta*, dicentes ei: Potius quidem igitur somnias, potius quidem igitur tripudias, et alia quæcunque talia huic improperebant, considerantes quod non solum hæc locutio non est a Deo, sed neque omnino prophetica. Uterius autem lex hæc plena est assentatione in verbis, et magis quam quis posset credere vel dicere. Aliquando enim per totum capitulum subterit pretio dignum quidem nihil, solum autem quod Deus est magnus et excelsus et sapiens et bonus, et quod ejus sunt omnia quæ sunt in cælo, et quæ sunt in terra, et quæ sunt in medio, et quod juste judicat. Et secundum quodlibet verbum duplicat, dicens: Laudetur ipse. Et omnino absque necessitate aliqua duplicat centies et plus, et post hæc dicit: Non est Deus præter Deum, et credite in Deum, et apostolum ejus, seipsum apostolum Dei nominans. Et dicit hæc omnia absque medio ex ipso ore Dei dicta esse, et quod nesciebat hæc dicere Mahometus, sed hic est mos in Deo eum de seipso tanquam de altero dicere, quod Deus est magnus et excelsus, et alia hujusmodi: quæ duplicare desuetum est. Notandum et hoc, quod etiam turpissimis et maxime carnalibus nominibus lex hæc utitur, sicut his, scilicet coitus et luxurie, sicut mos est his qui humi depressi sunt. De locutione jam et sententia firmum et manifestum est omnibus legentibus, quod sit fabulosa. Sed etsi per totum talis est, in quibusdam tamen pauca quedam quæ pretio digniora videntur apponam. Dicitur enim in capitulo Emele, quod interpretatur *musca*, quod Salomon magnum angelorum congregavit exercitum et legionem, et irrationalium animalium. Recedentes autem invenerunt quasi fluvium quemdam muscarum, et tunc jam dixit muscæ: O muscæ, vos introite in habitationes vestras, ne corrumpat vos Salomon, et exercitus hujus. Et musca subrisit. Et paulo post omnes aves in exercitu inventæ sunt, musca autem absens. Et dixit Salomon: Quid est quod non video muscam puniam eam, et amputabo caput ejus; vel reddet mihi rationem propter quam abest, et longe est. Et dixit: Didici quod vos ignoratis, et veni ad vos ex Sabæa cum veris nuntiis. Inveni enim mulierem imperantem illis, et coegi eam et populum ejus colere solem absque Deo. Et reliqua. Item in capitulo Camar, quod interpretatur *luna*, dicitur: Appropinquavit hora, et luna contrita est. Quod interpretantes horum magistri, dicunt Mahometum cum sociis ejus setisse. Videntes autem lunam appropinquantem conjunctioni, dixerunt ad

καὶ οὐδέποτε ρυθμοῖς ἢ ἔπεισι τοῦτοις λαλήσαντα. Τὸν δὲ τοῦ Μωυσαίου νόμον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον φησὶν ὁ Μωάμεθ παρὰ Θεοῦ εἶναι, καὶ τὸν Θεὸν τὴν βιβλίᾳ αὐτῷ Μωυσεὶ καὶ τῷ Χριστῷ δεδικάσαι. Ἄλλα ταῦτα οὐκ εἰσὶ μετρικὰ ἢ ρυθμικὰ. Καὶ τὸν ἄλλων δὲ προφητῶν τῶν τῆς θείας ἀκηκοῦτων φωνῆς οὐδεὶς ἔφησε τὸν Θεὸν μετρικῶς διελέχθαι· ὁ καὶ οἱ σοφοὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι τῶν ἀνθρώπων ἀπαξιοῦσιν. Ὅθεν προφήνεγκαν τοῦτο καὶ τῷ Μωάμεθ τινὲς, ὡς λέγεται ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ἐλεμπίς, ὃ ἐρμηνεύεται *προφήται*, λέγοντες αὐτῷ, Μᾶλλον μὲν οὖν βασιφειδὲς, μᾶλλον μὲν οὖν ὄνειροπολεῖς, μᾶλλον μὲν εἰς χορευεῖς, καὶ ἄλλα ἅτα τοιαῦτα τοῦτῳ ὠνεΐδίζον, συννοοῦντες ὡς οὐ μόνον ἢ τοιαύτη φράσις οὐκ ἐπιπρᾶτὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ ἄλλως προφητικῆ. Περαιτέρω δὲ κολακείας ἐστὶ μετῶς· ἐν τοῖς λόγοις οὗτος ὁ νόμος, καὶ πλεόν ἢ καθ' ὅσον ἂν τις πιστεύσαι, ἢ εἴποι. Ποτὲ μὲν γὰρ διόλου τοῦ κεφαλαίου ὑφαίνει ἀξιολογον μὲν οὐδὲν, μόνον δὲ ὅτι ὁ Θεὸς ἐστὶ μέγας καὶ ὑψηλός, καὶ σοφός, καὶ καλός, καὶ ὅτι αὐτοῦ εἰσι πάντα τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐν τῇ γῆ, καὶ τὰ μεταξὺ, καὶ ὅτι δικαίως κρινεῖ. Καὶ καθ' ἕκαστον ῥῆμα ἐπαναδιπλάζει φράζων, ἀναίσθη αὐτό. Καὶ τοῦτο παντελῶς ἀνευ ἀνάγκης τινὸς ἐπαναλαμβάνει ἑκατοντάκις καὶ πλεόν. Καὶ μετὰ ταῦτα φησιν, Οὐκ ἐστὶ Θεός, κλῆν τοῦ Θεοῦ, καὶ πιστεύεται εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς τὸν ἀπόστολον αὐτοῦ· ἐαυτὸν ἀπόστολον Θεοῦ ὀνομάζων. Καὶ φησὶ ταῦτα πάντα ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος ἰρῆσθαι τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι οὐκ ἂν ἦβει ταῦτα λέγειν ὁ Μαχόμετ, ἀλλ' τοῦτό ἐστιν ἔθος ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, αὐτὸν περὶ ἐαυτοῦ ὡς περὶ ἐτέρου λέγειν, ὅτι ὁ Θεός ἐστι μέγας καὶ ὑψηλός, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἅπερ ἐπανσχυλοῦν ἄλλῃ; ἂν εἴη. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ αἰσχίτοις καὶ μάλιστα σαρκικοῖς ὁ νόμος οὗτος ὀνόματι χρηταί· οἷον τοῖς τῆς συνοσίας καὶ λαγνείας, ὡς περὶ Θεοῦ ἐπὶ τῶν χαματιπυτῶν λέγεσθαι. Τὰ δὲ περὶ τῆς φράσεως καὶ τῆς ἐννοίας βέβαιον καὶ φανερὸν τοῖς ἀναγινώσκουσι πᾶσιν, ὡς εἴη μυθώδης, ἀλλ' εἰ καὶ διόλου τοιοῦτός ἐστιν, ἐν τισὶ μέντοι ὀλίγα τινὰ ἀξιολογώτερα δοκοῦντα παραθήσω. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Νεμελέ, ὃ ἐρμηνεύεται *μυῖα*, ὡς ὁ Σολομών μεγάλην ἀγγέλων συνήγαγε στρατιάν, καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἀλόγων ζώων. Ἀπερχόμενοι δὲ εὗρον ὡς περὶ τινὰ μυῖων ποταμόν. Καὶ τότε δὴ εἶπε τῇ μυῖᾳ· Ὁ μυῖαι, ὑμεῖς εἰσέλθετε εἰς τὰς κατοικίας ὑμῶν, ἵνα μὴ διαφθεῖρη ὑμᾶς ὁ Σολομών, καὶ τὸ στρατεύμα τουτοῦ. Καὶ ἡ μυῖα ὑπεμενιδίασε. Καὶ μετ' ὀλίγα· Πάντα τὰ ὄντα ἐν τῷ στρατεύματι εὐρηται. Ἀποῦσα. Καὶ εἶπεν ὁ Σολομών, τί ἐστὶν οὗτι οὐκ ἐρώτην (μυῖαν); κολάσω ταύτην, καὶ ἀφελὼ ταύτης τὴν κεφαλὴν· ἢ ἀποδώσει μοι τὸν λόγον, δι' ὃν ἔπεισι καὶ ἐστὶ πόρρωθεν. Καὶ εἶπεν, Ἐμαθὸν ὁ ὑμεῖς ἀγνοεῖτε, καὶ ἤλθον πρὸς ὑμᾶς ἐκ Σαβίας μετὰ ἄλλων ἀγγελιῶν. Εὗρον γὰρ γυναῖκα βασιλεύουσιν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἠνάγκασα ταύτην καὶ τὸν λαὸν αὐτῆς εἰδέσθαι τὸν ἥλιον ἀνευ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ λοιπὰ. Ἐτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Καμάρ, ὃ ἐρμηνεύεται *σελίγη*, λέγεται, Ἦγγισεν ἡ ὥρα, καὶ συνεβίβη ἡ

σελήνη. Ὁ ἐξηγούμενος οἱ τούτων διδάσκαλοι φασὶ ἅμα τὸν Μαχόμεν Ἰστασθαι μετὰ τῶν ἑταίρων αὐτοῦ. Ἰδόντες δὲ τὴν σελήνην ἐγγίζουσαν τῇ συνόδῳ, εἶπον πρὸς αὐτὸν, Δεῖξον ἡμῖν τέρας τι. Καὶ τότε ἔκεινος τοῖς δυσὶν αὐτοῦ δακτύλοις, ἐνευσε τῇ σελήνῃ, τούτεστι τῷ ἀντίχειρι καὶ τῷ μέσῳ. Οὐ γνομένου, εἰς δύο μέρη ἡ σελήνη διήρητο. Καὶ ἄτερον μὲν τῶν τμημάτων ἔπεσεν ἐπὶ τὸ ὄρος· τὸ Ἐλικὸς, τὸ ἐπικείμενον ἄρ' ἐνὸς μέρους τῇ πόλει Μεσσᾶς· τὸ δὲ λοιπὸν ἐφ' ἕτερον ὄρος, καλούμενον Ἐρυθρὸν, πρὸς τῷ ἄλλῳ μέρει τῆς πόλεως κείμενον. Οὕτω δὲ ἡ σελήνη διατμηθεῖσα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν χιτωνίσκον τοῦ Μαχόμεν, καὶ αὐτὸς πάλιν ταύτην ἀποκατέστησεν. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Σεθῆ φησὶ τὸν σκώληκα σημήναι τὸν θάνατον τοῦ Σολομώντος τοῖς δαίμοσιν. Ἔνθα φησὶν ἡ ἐξήγησις, ὅτι ὁ Σολομῶν ἐπεριδόμενος τῇ ἑαυτοῦ βακτηρίᾳ, ὑπὸ τοσαύτης ἀφρω ὀδύνης συνεσχέθη, ὥστε παραχρῆμα ἐκπνεῦσαι· θεῖψ δὲ δαίμονι οὐ κατέπεσεν. Οἱ δὲ τούτῳ δουλεύοντες δαίμονες ὀρώντες αὐτὸν ἐστώτα, ἐπίστευον ζῆν. Ἀνεσθῆ δὲ τις ἐκ τῆς γῆς σκώληξ, διαφαγὼν τὴν βακτηρίαν, ἦν ἐπεριείδeto. Ἦς συντριβείσης, κατέπεσεν ὁ Σολομῶν. Καὶ τότε δραμόντες οἱ δαίμονες, ἔγνωσαν αὐτὸν τεθνηκότα. Ἐξ ἐκείνου ἤρξαντο τοὺς ἀνθρώπους κατὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν δυνάμιν βλάπτειν. Ἔτι δὲ ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν διηγήσεων αὐτὸς ὁ Μαχόμεν ἀποδίδωσι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ οἶνος κεκώλυται. Φησὶ γὰρ τὸν Θεὸν ἐπὶ τὴν γῆν δύο ἀγγέλους ἀπεσταλκέναι, ὥστε καλῶς ἀρχεῖν, καὶ δικαίως κρῖναι. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, Ἀρὼτ καὶ Μαρὼτ. Ἐλθοῦσα δὲ τις γυνὴ εἰς τὸν ἕρκυν ἔχουσα, ἐπ' ἀριστον τούτους ἐκάλει· καὶ παρέθηκε τούτοις ὄνον, ὃν ὁ Θεὸς μὴ πῖναι αὐτοῖς ἐνετείλατο. Μισθούσιντες δὲ ἐξήτησαν ταύτην ἐφ' ἕσθριν· οἷς καὶ συνήθετο ἐπὶ τούτοις μέντοι, ὥστε τὸν ἕτερον μὲν τούτων αὐτὴν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβαλεῖν διδάξαι, τὸν δὲ λοιπὸν καταβαλεῖν. Ἡ καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ δὲ Θεὸς ταύτην ἰδὼν, καὶ τῆς εἰρκῆς ἦν εἶχεν ἀκούσας, πεποίηκεν αὐτὴν Ἐωσφόρον· ὥστ' εἶναι τούτην ἐν τῷ οὐρανῷ μετὰ τῶν ἀστέρων, οὕτω καλῆν, ὥσπερ κἂν τῇ γῆ μετὰ τῶν γυναικῶν ἦν. Δοθεῖσης δὲ τοῖς ἀμαρτωσοῦσιν ἀγγέλοις αἰρέσεως, ὅπου βούλονται κολασθῆναι, ἐν ταῦθα δηλονότι ἡ ἐν τῷ μέλλοντι, ἐλομέλιον αὐτῶν ἐν τῷ παρόντι μάλλον τιμωρηθῆναι, ἐξήρησεν τούτους ἐν τῷ τῆς Βαβυλωνο· φέρεται τῶν ποδῶν δι' ἀλύσεως σιδηρᾶς μέχρι τῆς ἐν τῇ κρίσει ἡμέρας. Ταῦτα καὶ τούτους ὁμοῖα ἐν τῷ προειρημένῳ περιέχονται νόμῳ, δι' ὧν πᾶς σοφὸς δύναται ἂν διαγιγνώσκων τὸ πλάσμα, καὶ ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον νόμος ἐστὶν θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶν εἰσὼς τῷ Θεῷ διὰ τοιούτων μύθων διαλέγεσθαι τοῖς ἀνθρώποις.

Ε'. Ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἐστὶ νόμος Θεοῦ, ἐπεὶ ἡ μὴ συμφωνεῖ κατὰ διάνοιαν ἐτέρω τι.

Ἄηλον δὲ κἀντεῦθεν μὴ εἶναι νόμον θεῶν τὸ Ἀλκοράνον, διὰ τὸ μήτε τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ συμβαίνειν, μήτε τοῖς φιλοσόφοις τοῖς περὶ ἀρετῶν καὶ τοῦ ἐν ἀνθρώποις ἐσχάτου τέλους διαλαδοῦσιν. Ὑπέβαντο γὰρ οἱ φιλόσοφοι αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν ἐν τῷ νοερῷ μέρει τῆς ψυχῆς εἶναι, καὶ τὸν νοῦν ἀκραν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύναντον ὄντα, τοῦ ἀκρου εἶ-

cum : Ostende nobis prodigium quoddam. Et tunc ille duobus digitis ejus annuit lunæ, id est pollice et medio. Quo facto, in duas partes luna divisa est, et altera quidem pars cecidit in montem Elices, qui immanet ab una parte Mechæ : reliqua autem pars ad alterum montem, qui appellatur Ruber, ad aliam partem urbis positum. Sic autem luna divisa intravit in tunica Mahometi, et ipse rursus hanc instauravit. Item in capitulo Sevi, dicit vermem significasse mortem Salomonis dæmonibus. Ubi dicit expositio, quod Salomon innixus sui ipsius bacule, tanto dolore repente correptus est, ut statim exspiraverit, divino autem miraculo non cecidit. Dæmones autem qui ei serviebant, videntes eum stare, credebant ipsum dormire. Et natus est quidam vermis e terra, et corrosit baculum cui innixus erat. Quo contrito, cecidit Salomon. Et tunc currentes dæmones, cognoverunt eum esse mortuum : et ex eo coperunt hominibus juxta posse nocere. Item in capitulo Narrationum, ipse Mahometus reddit causam, propter quam vinum prohibitum est. Dicit enim, Deum ad terram deos angelos misisse, ut bene imperarent, et juste judicarent. Erant autem hi angeli, Aroth et Maroth. Veniens autem quædam mulier justitiam habens, ad prandium hos vocavit, et apposuit eis vinum : quod ne biberent, eis Deus mandavit. Inebriati autem, de coitis eam requisiverunt. Quæ consentit, et pacta est super his tamen, quod alter quidem horum eam in cælum ascendere faciat, alter vero descendere. Quæ et in cælum ascendit. Deus autem videns hanc, et justitiam quam habebat audiens, fecit eam Luciferum, ut esset hæc in cælo inter astra ita pulchra, sicut et in terra fuit inter mulieres. Data autem peccantibus angelis electione ubi velint puniri, tunc videlicet, vel in futuro, eligentibus eis in præsentem potius puniri, pendere fecit hos per pedes catena ferrea in Babylonis puteo, usque in diem judicii. Hæc et his similia in prædicta lege continentur, propter quæ quilibet sapiens potest unique rem cognoscere, et quod nullo modo lex est divina. Neque enim solitus est Deus per tales fabulas cum hominibus loqui.

V. Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam non convenit secundum sententiam cum aliquo altero.

Manifestum et hinc est, non esse legem Dei Alcoranum, propterea quod neque cum lege Dei convenit, neque cum philosophis, qui de virtutibus et de extremo fine qui est in hominibus tractant. Supposuerunt enim philosophi ipsam humanam felicitatem in intellectuali parte animæ esse, et intellectum summam in homine potentiam exi-

sententiam extremi esse intelligibilis, et felicitatem virtutis præmium esse, et virtutem circa magna esse et difficilia, et alia hujusmodi, etsi non perfecte talia intelligere poterant. Christus autem hæc ipsa in Evangelio ostendit, dicens angustam esse viam quæ ducit in vitam æternam, et paucos esse qui per eam veniunt: latam autem esse viam quæ ducit in perditionem, et reliqua ¹⁰. In hoc autem cum Aristotelis sententia convenit, qui dicit difficile esse secundum virtutem operari, sicut attingere centrum in circulo, quod pauci faciunt. Christus autem et hominis felicitatem in Dei speculatione ponit, dicens: « Hæc est vita æterna, ut cognoscant e solum verum Deum ¹¹. » Hæc autem ipsa notissima sunt ex Veteri Testamento. Abraham enim factæ sunt promissiones, cui Deus proprie promisit eum ipsum dare in terra promissionis, et seminis benedictionem. Et Moyses autem, cui tot mirabiles gratias Deus præbuit, qui et Deum in supposito ædificio speculis digne seipsum considerans non hoc sufficere ei, constanter petiit videre vultum Dei et gloriam ejus. Mahometus autem de virtutibus quæsi nihil tractavit, sed de bellis et rapina latam viam sibi ipsi convenienter elegit, et sui ipsius sequacibus, illis perditionis et mortis. Unde nihil ad salutem eis prodest dicere: Non est Deus præter Deum, et Mahometus est apostolus Dei. De ultimo autem fine cum nullo convenit, præterquam cum antiquis quibusdam, qui vitam irrationalium vivere, et non discretionem faciunt inter intellectum et sensum. Unde et felicitatem in sensualibus quibusdam supponunt, in cibis videlicet, et in intemperantia, et in hortis et vestibis sumptuosus. De quibus post in sexto capitulo speculabimur. Et non possibile est hæc secundum similitudinem quamdam dici ab eis, sicut et in Evangelio mensæ et cibi et talium est mentio in vita æterna. Ostenduntur autem hæc ex Evangelio secundum similitudinem dici, quoniam multa etiam aperte illic dicuntur de æterna beatitudine. Sed in Alcorano nihil omnino de vera beatitudine dicitur manifeste, sed sicut conveniens est homini qui nihil de hac deprehendit, solum autem secundum litteram talem pingit felicitatem, qualem conveniens est hominem carnalem et intemperantem appetere. Sed etsi nihil de vera felicitate vel consideravit, vel promisit hominibus, quædam tamen vera et insignia de ultimo fine Saracenorum demonstravit, quasi divino Spiritu afflitus. Dicit enim Saracenis ipse Mahometus: Vos post me in septuaginta tres partes dividemini, quarum una salvabitur, reliqua vero omnis igne destruetur. Hæc sententia sic valet apud eos, ut nullus neque sapiens neque insipiens vilipendat. Alia autem similis de eo est sententia in Alcorano, in capitulo Martii, quod interpretatur *Maria*, quæ dicit, omnes in infernum Saracenos ituros.

ναί νοητοῦ· καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἀρετῆς ἄθλον εἶναι· καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπὶ τὰ μέγαρα εἶναι, καὶ δυσχερῆ· καὶ ἄλλα τοιαῦτα, εἰκαλ μὴ τελείως νοεῖν τὰ τοιαῦτα ἠδύναντο. Ὁ δὲ Χριστὸς αὐτὰ ταῦτα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δέκνυσι, λέγων στενὴν εἶναι τὴν ἀπόγουσαν εἰς τὴν ζωὴν ἔδδν, καὶ ὀλίγους εἶναι τοὺς δὲ αὐτῆς ἐρχομένους· πλατεῖαν δὲ εἶναι τὴν ὄδον τὴν ἀπάγουσαν εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ τὰ λοιπά. Ἐν τούτῳ δὲ τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποφάσει συμβαίνει, ὅς φησι δυσχερὲς εἶναι κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν, ὡς περ ἐν κύκλῳ τοῦ κέντρου τυγχάνειν, ὅπερ ὀλίγοι ποιοῦσιν. Ἐτι δὲ ὁ Χριστὸς καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ θεωρίᾳ τίθησι, λέγων, « Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκασθε ἐν τῷ μόνῳ ἀληθινῷ Θεῷ. » Αὐτὰ δὲ ταῦτα γνωριμώτατά εἰσι καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Τῷ γὰρ Ἀβραάμ ἐδίδθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, ὧτινι ὁ Θεὸς ἰδίως ὑπέσχετο ἑαυτὸν δοῦναι πρὸς τῇ γῆ τῆς ἐπαγγελίας καὶ τῇ τοῦ σπέρματος εὐλογίᾳ. Καὶ ὁ Μωϋσῆς, ὃ τοσαῦτα θαυμαστά χάρισμα ἐχορήγησεν ὁ Θεός, ὁ καὶ τὴν ὄδον ἐν ὑποκειμένῳ κτισματι θεωρῶν, ἀξίως αὐτοῦ κτανοῶν, μὴ τοῦτ' ἀρκεῖν αὐτῷ, ἐπιμόνως ἤτησεν ἰδεῖν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Μαχούμετ περὶ μὲν ἀρετῶν ὡς περ οὐδὲν ἐπραγματεύσατο, ἀλλὰ περὶ πολέμων καὶ ἀρπυγῆς τὴν πλατεῖαν ὄδον ἑαυτῷ συμφώνως αἰρούμενος, καὶ τοῖς ἑαυτοῦ ὀπαδοῖς, τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπωλείας καὶ τοῦ θανάτου. Ὅθεν οὐδὲν πρὸς σωτηρίαν αὐτοῖς συντελεῖ τὸ λέγειν, Οὐκ ἔστι Θεὸς πλην τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Μαχούμετ ἀπόστολός ἐστι τοῦ Θεοῦ. Περὶ δὲ τοῦ ἐσχάτου τέλους οὐδενὶ συμφανεί, πλην ἀρχαίως τισί, βίον ἀλόγων βελιωκῶσι, καὶ μὴ διακρινούσι μεταξὺ νοῦ καὶ αἰσθήσεως. Ὅθεν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν αἰσθητοῖς τισιν ὑποτιθενται, ἐν τροφαῖ· δηλονότι καὶ ἀκόλασίᾳ καὶ παραδείσοις, καὶ ἱματίοις πολυτελέσι, περὶ ὧν μετὰ ταῦτα ἐν τῷ ἔκτῳ κεφαλαίῳ θεωρηθήσεται. Καὶ οὐ δυνατόν ταῦτα καθ' ὁμοιοτήτᾳ τινα λέγεσθαι παρ' αὐτῶν, ὡς κἀν τῷ Εὐαγγελίῳ τραπέζης καὶ τροφῆς καὶ τῶν τοιούτων ἐστὶ μνήμη, ἐν τῇ αἰωνίῳ ζωῇ. Δεικνύται γὰρ ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ταῦτα καθ' ὁμοιοτήτᾳ τινα λέγεσθαι· ἐπεὶ πολλὰ καὶ ἀναγκαζομένως ἐκεῖ λέγεται περὶ τῆς αἰωνίου μακαριότητος. Ἄλλ' ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ οὐδὲν παντάπασι περὶ τῆς ἀληθοῦς μακαριότητος λέγεται φανερώς, ἀλλ' οἷον εἰκὸς παρ' ἀνθρώπου μηδὲν περὶ ταύτης καταλεγεάνοντος, μόνον δὲ κατὰ τὸ γράμμα τοιαύτην ἀναζωγραφοῦντος· ἑαυτῷ τὴν εὐδαιμονίαν, οἷαν εἰκό· ἐπίσθαι ἀνθρώπου σαρκικὸν καὶ ἀκόλαστον. Ἄλλ' εἰκαλ μηδὲν περὶ τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας ἢ ἐνόησεν, ἢ ὑπέσχετο τοῖς ἀνθρώποις, τινὰ μέντοι ἀληθῆ καὶ ἐπίσημα περὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους τῶν Σαρρακηνῶν ἀπαφῆνατο, ὡς περ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἐπειγόμενος Πνεύματος. Φησὶ γὰρ τοῖς Σαρρακηνοῖς αὐτός ὁ Νωάμεθ· Ὑμεῖς μετ' ἐμὲ εἰς ἐδομήκοντα τρεῖς διαμεθήσεσθε μοίρας, ὧν μία σωθήσεται, τὸ δὲ

¹⁰ Matth. vii, 13. ¹¹ Joan. xvii, 3.

ὑπόλοιπον πᾶν καταλογισθήσεται τῷ πυρὶ. Ἄθνη ἢ Ἄ Hanc sententiam verissimam esse credo, et si ab ἀπέφασαι οὕτω κρατεῖ παρ' αὐτοῖς, ὥστε μηδένα μήτε σοφὸν μήτε ἀνόητον ταύτην φασκίσειν. Ἄλλη περὶ τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως ἀπέφασαι ἐστὶν ἐν τῷ Ἄλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μαρτῆλ, ὃ ἐρμηνεύεται *María*, λέγουσα πάντας εἰς τὸν ἕξην ἀπελευθεσθαι τοὺς Σαρράκηνους. Ταύτην τὴν ἀπόφασιν ἀληθεστάτην εἶναι πιστεύω, εἰ καὶ παρὰ στόματος καθ' ὑπερβολὴν ψευδοῦς προενηνκεται. Κἀν τούτῳ ὁ ψευδὴς προφήτης ἐν τῇ πρώτῃ ἀληθείᾳ συνάδει, εἰπούση, « Πλατεῖα ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπόλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσὶν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς. » Ἀριδῆλως τοίνυν ἐκ τῶν προειρημένων συμβαίνει τὸν τῶν Σαρράκηνων νόμον εἶναι πλατύν, καὶ πολλοὺς εἶναι τῶν Σαρράκηνων τοὺς δι' αὐτοῦ εἰσιόντας, καὶ εἰς τὸν ἕξην κατερχομένους. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ τοῦ στόματος μόνον τῆς ἀληθείας δῆλον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ παρ' αὐτοῖς προφήτου. Ἔτι τὸ Ἄλκοράνον οὐ συμφωνεῖ τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ ἐν τε ταῖς ἐντολαῖς, καὶ οἷς ἀποτρέπει. Ὁ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ νόμος κωλύει φόνον, ἀρπαγὴν, ἐπιθυμίαν, ἃ πάντα τὸ Ἄλκοράνον ἢ κελεύει γίνεσθαι, ἢ συγχωρεῖ. Ἔτι οὐδὲ ἐν ταῖς δικαῖς συνάδει. Ὁ μὲν γὰρ τοῦ Μωσέως νόμος, καὶ τὸ Εὐαγγέλιόν φησὶ μηδένα καταδικάζεσθαι, μαρτυροῦντος ἐνός, ἀλλ' ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν τὰ δ' ἐναντία τούτων εὐρίσκονται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνούρ, ὃ ἐρμηνεύεται φῶς, ὅπου τὸ μὲν ἀναγκάζειν αὐτὰς ἀπολλύουσαι τὴν σωφροσύνην κωλύεται, συμφωνούσαις δὲ ἀσφαλῶς συγκαθεύδειν φησὶ. Τὸ δ' αὐτὸ δῆλον καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμουμηνίμ, ὅπου συγχωρεῖ μετὰ τε τῶν ἰδίων γυναικῶν, καὶ ὧν ἂν τις ἐν πολέμῳ λάβῃ μίγνυσθαι. Φανερόν τοίνυν τὸν τοῦ Ἄλκοράνου νόμον μὴ εἶναι νόμον Θεοῦ, μήτε παρὰ Θεοῦ εἶναι, εἰ μὴ που κατὰ συγχώρησιν, ὡσπερ καὶ ἄλλα κακὰ. Διαφέρει γὰρ ἐκείνου καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν τοῦ Θεοῦ, ὃς τὴν τῶν ἀνθρώπων βούλεται σωτηρίαν.

Γ'. Ὅτι τὸ Ἄλκοράνον οὐκ ἐστὶ νόμος Θεοῦ, C. VI. Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam in ἀπει ἐν πολλοῖς ἑαυτῷ ἀντιλέγει.

Ἐκτον δεῖ θεωρεῖν, ὡς ὁ τοῦ Ἄλκοράνου νόμος οὐ τοῦ Θεοῦ νόμον μόνον ἀποστατεῖ, ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτῷ συμβαίνει. Καὶ τοῦτο ὅτι κακὸν ἐστὶ, καὶ αὐτὸς ἀποφαίνεται ὁ Μωάμεθ. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾷ, ὃ ἐρμηνεύεται *γυναῖκες*, Εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ ἦν τοῦτο τὸ Ἄλκοράνον, πολλὰ ἐναντιότητες εὐρίσκοντο ἂν ἐν αὐτῷ. Ἀλλὰ μὴν πολλὰ ἐν αὐτῷ ἐναντιότητες καὶ ἀντιφάσεις εὐρίσκονται. Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐν πολλοῖς τόποις φησὶν, ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ὀδηγεῖ τὸν πλανώμενον καὶ ὁμῶς αὐτὸς διδάσκει προσεύχεσθαι, ἐν ὁδηγοῦντο ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, καὶ ἐκ τῆς ἀνοδίας εἰς τὴν εὐθύτητα. Ἔτι τὴ φησὶ περὶ ἑαυτοῦ, ὡς γένοιτο ὄρφανός ἐν πλάνῃ· εἰδωλόλατρης γὰρ ἦν. Ἀλλ' ὁμῶς αὐτὸς φησὶν, ὅτι τοιοῦτον αὐτὸν προφήτην ἐποίησεν ὁ Θεός, ὅτι ὅτε ὁ Θεὸς αὐτὸν μετεκαλέσατο, ἀνῆλθεν εἰς τὸν Θεὸν μέχρις ἐβδόμου οὐρανοῦ. Καὶ ἤτησε συγγνώμην ἀγγέλων τιῶν, χιλιᾶκις μείζονι ὄντι τοῦ κόσμου, ὃν εὗρε θρηνοῦντα τὰ ἑαυτοῦ ἁμαρτήματα. Ἔτι φησὶν ἑαυτὸν προφήτην εἶναι καθολικόν· ἀλλ' ὁμῶς φησὶ τὸ Ἄλκοράνον Ἀραβικοῖς γράμμασιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθῆναι, μὴδὲ μίαν τε αὐτὸν ἄλλην γλῶσσαν εἶδέναι πλὴν τῆς Ἀραβικῆς.

VI. Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam in multis sibi ipsi contradicit.

Sexto oportet speculari, quod Alcorani lex non solum a divina lege elongatur, sed neque cum seipsa convenit. Et hoc, quoniam mala est, et ipse Mahometus ostendit. Dicit enim in capitulo *Elnesa*, quod interpretatur *mulieres*: Nisi a Deo esset hoc Alcoranum, multæ in eo contrarietates et contradictiones invenirentur. Etenim ipse in multis locis dicit, quod Deus non deducit errantem: et tamen ipse in multis locis docet orare, ut deducantur a tenebris in lucem et ex rectitudine in rectitudinem. Item dicit de seipso, quod factus est orphanus in errore; idololatria enim erat. Sed tamen ipse dicit, quod talem eum prophetam fecit Deus, quoniam quando Deus eum accersivit, ascendit ad Deum usque ad septimum cœlum, et impetravit veniam ab angelo quodam, qui millies mundo major erat, quem invenit sui ipsius peccata deplorantem. Item dicit, cum prophetam esse universalem: sed tamen dicit, Alcoranum Arabicis litteris a Deo datum esse, neque ullam aliam linguam eum scire præter Arabicam.

πλὴν τῆς Ἀραβικῆς.

¹² Matth. vii, 14.

Item dicit in capitulo Inpacara, quod interpretatur *juvenca*, quod Judæi et Christiani et Sabæi salvabuntur. Et in capitulo Abraham dicit post hæc, quod nullus salvabitur, præter eos qui sunt in lege Saracenorum. Et ipse mandat his, ne disputent asperis verbis cum hominibus alterius sectæ, sed suavibus. Non enim ad hominem pertinet deducere, sed ad Deum solum. Et unusquisque pro seipso solo, non pro alio rationem reddet. Post hæc autem ipse in plurimis locis mandat interimi omnes, et spoliari, qui non credunt, quousque credant, vel tributa solvant. Item ipse dicit in capitulo Comem: Quod eorum qui suscipiunt alteram Deum præter Deum, horum tu non sis custos vel curator, sed sibi soli hoc servavit Deus. Hæc autem est pretio digna contradictio, hinc quidem, totiens mandare interimi infideles: illinc autem, rursus mandare, neminem tanti sceleris esse punitorem, sed soli Deo pro his punitorem servari. Item ipse in capitulo Elteminim, in fine, seipsum jactat, quod non est ex his qui compellunt credere. Sed quomodo hoc verum est, cum ipse mandat interimi et spoliari eos qui non credunt? Quæ enim major compulsio quam cædes? Item in capitulo Bovis concedit quod est præter naturam, misceri masculis et mulieribus. Dicit enim Saracenis, ne maculent seipsos cum infidelibus antequam credant. Et de mulieribus dicit: Mulieres vestræ terra est vestra, arate eas, sicut vultis. Sed tamen in eodem capitulo ante dixi, quod Sodomitæ tempore Lot abominabile peccatum commiserunt, et nationibus quæ prius fuerant desuetum. Item ipse dicit de Abraham, Isaac, et Jacob, et filiis ejus, quod erant Saraceni. Sed tamen ipse dicit, quod est ei a Deo revelatum, eum esse videlicet in fidem hanc primum Saracenum. Quomodo igitur erant illi Saraceni, si omnium Saracenorum Mahometus primus fuit? Item non necesse, esse quosdam Saracenos, antequam lex lata esset Saracenorum; Saracenorum autem lex est Alcoranus, quod jam est, et datum est post Moysi legem et Evangelium, sicut in ipso Alcorano continetur, imo modicum plus est quam septingenti anni quod fuit Mahometus. Incepit enim anno a natiuitate Domini nostri quingentesimo nonagesimo octavo; Noe autem et Abraham et Isaac et Jacob ante Evangelium et Moysen fuerunt. Si autem dicit Saracenos esse hos propterea, quod præsciebant quæ erant legis; etiam omnia esse potuissent quæcumque præsciverant, cum propheta essent. Si autem dicunt, quod placebat eis Alcoranum, et hoc impossibile. In multis enim quæ ab Alcorano saucita sunt, contraria illi faciebant. Item ipse dicit prohibere auguria; et tamen ipse dicit post hæc in capitulo Elaphar: Auguremini, si aliter non potestis, in scissura digiti, et qui hoc non facit, anathema sit. Item ipse dicit, seipsum missum esse Arabibus propterea, quod hi non habent apostolum quemdam a Deo. Dicit autem et Alcoranum in sola lin-

A "Ἐτι φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἰμπακάρῃ, ὃ ἐρμηνεύεται *δαμαλις*, ὅτι αἱ Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ Χριστιανοὶ, καὶ οἱ Σαββαῖοι σωθήσονται. Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμῳ φησὶ μετὰ ταῦτα, ὅτι αὐδαίς σωθήσεται, πλὴν ἐν τῷ νόμῳ τῶν Σαβρακηνῶν. Καὶ αὐτὸς ἐντέλλεται ταῦτοις μὴ διαλέγεσθαι λόγους τραχέειν ἐτέρας αἰρέσεως, ἀλλ' ἡπίους λόγους· οὐ γὰρ ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ καταρτίζειν, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ μόνου, καὶ ἕκαστος ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνου, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἄλλου λόγον δώσει. Μετὰ δὲ ταῦτα αὐτὸς ἐν πλείστοις τόποις ἐγγέλλεται ἀποκτείνεσθαι πάντας, καὶ λωποδυτεῖσθαι τοὺς μὴ πιστεύοντας, μέχρις ἂν ἢ πιστεύσωσιν, ἢ τελέσωσι φόρους. "Ἐτι αὐτὸς φησὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐμ, "Ὅτι τῶν δεχομένων θεὸν ἕτερον πλὴν τοῦ θεοῦ, τούτων οὐκ εἰς παιδαγωγὸς ἢ ἐπιμελητής, ἀλλ' ἑαυτῷ μόνῳ τούτο τετήρηκεν ὁ θεός. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἀξίολογος ἐναντιοφωνία, τὸ ἐνευθεῖν μὲν τοσαυτάκις προστάττειν τοὺς ἀπίστους ἀποκτείνουσαι· ἐκεῖθεν δὲ πάλιν προστάττειν μηδὲνα τοῦ τοσοῦτου μύσους εἶναι κολαστήν, ἀλλὰ μόνῳ θεῷ τὴν ὑπὲρ τούτων τιμωρίαν τηρεῖσθαι. "Ἐτι αὐτὸς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλεννοῦμ πρὸς τῷ τέλει ἑαυτὸν ἐξάγει, ὡς οὐκ ὄντα τῶν ἀναγκαζόντων. Πῶς δ' οὐκ ἐστὶν ἐκ τούτων ὁ προστάσων ἀποκτείνεσθαι καὶ λωποδυτεῖσθαι τοὺς μὴ πιστεύοντας; εἰς γὰρ μεῖζων ἀνάγκη τοῦ φόνου; "Ἐτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς Βοδὸς συγγραφεὶ τὸ παρὰ φύσιν μιγνυσθαι ἀνδράσι καὶ γυναιξί. Φησὶ γὰρ τοῖς Σαβρακηνοῖς μὴ μολύνειν ἑαυτοὺς μετὰ τῶν ἀπίστων, πρὶν ἂν πιστεύσωσι. Καὶ περὶ τῶν γυναικῶν φησὶν· Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἀρουραὶ ὑμῶν· ἀροτριάσατε ἐν αὐταῖς, ὡς ἂν βρῶλησθε. "Ἄλλ' ὁμῶς ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ προεῖπεν, ὅτι οἱ ἐπὶ τοῦ Λὼτ ἐξομῆται ἀναμοι πάθος εἰργάσαντο, καὶ ταῖς πρότερον γενεαῖς ἀηδεις. "Ἐτι αὐτὸς φησὶ περὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ τῶν γίων αὐτοῦ, ὅτι ἦσαν Σαβρακηνοί. "Ἄλλ' ὁμῶς αὐτὸς φησὶν εἰρηθεῖν αὐτῷ παρὰ τοῦ θεοῦ αὐτὸν εἶναι δηλαδὴ εἰς τὴν πίστιν ταύτην πρῶτον Σαβρακηνόν. Πῶς οὖν ἦσαν ἐκεῖνοι Σαβρακηνοί, εἰ πάντων τῶν Σαβρακηνῶν ὁ Μαχοῦμετ πρῶτος ἦ; "Ἐτι οὐκ ἀνάγκη τινὰ Σαβρακηνούς πρὸ τοῦ τεθῆναι τὸν νόμον τὸν τῶν Σαβρακηνῶν. Ὁ δὲ τῶν Σαβρακηνῶν νόμος τὸ Ἀλκοράνον ἐστίν, ὃ δὴ δέδοται μετὰ τὸν τοῦ Μωϋσέως νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς περ ἐν αὐτῷ περιέχεται τῷ Ἀλκοράνῳ· μᾶλλον μὲν οὖν οὕτω ἐπταχόσια ἐτη διῆλλον μετὰ τὸν Μωάμεθ. Ὁ δὲ Νῶε, καὶ ὁ Ἀβραάμ, καὶ ὁ Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Ἰακώβ, ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Μωσέως γεγόνασιν. Εἰ δὲ λέγει Σαβρακηνούς εἶναι τούτους, διὰ τὸ προϊδέσθαι τὰ τοῦ κόσμου, καὶ πάντα ἂν εἶεν ὅσα προήδισαν προφήταις ὄντες· εἰ δ' ὡς ἀρέσκοντος αὐτοῖς τοῦ Ἀλκοράνου, καὶ τοῦτο ἀδύνατον. Πολλοὶ γὰρ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλκοράνου νενομοθετημένων τὰ ἐναντία ἐποίησαν ἐκεῖνοι. "Ἐτι αὐτὸς φησὶ τὸν θεὸν κωλύσαι τοὺς οἰωνούς· καὶ ὁμῶς αὐτὸς φησὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαράφ· Οἰωνίζεσθε. Εἰ ἐτέρως μὴ δύνασθε, ἐν τῷ σχήματι γούν τοῦ δακτύλου. Καὶ ὁ μὴ τοῦτο ποιῶν ἀνάθεμα. "Ἐτι αὐτὸς φησὶν ἑαυτὸν ἀπεστάλθαι τοῖς

Ἄραψι, διὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς ἀπόστολόν τινα παρὰ τοῦ Θεοῦ. Φησὶ δὲ καὶ τὸ Ἄλκοράνον ἐν μόνῃ τῇ Ἀραβικῇ γλώσσῃ δεδῶσθαι· φησὶ δὲ καὶ ἑαυτὸν μὴ εἶδέναι ἄλλην διάλεκτον πλην τῆς Ἀραβικῆς. Ὅθεν προσκολληθέντος τῷ Μαχούμει τινὸς Ἰακωβίτου Μπαϊραῖ, καὶ Σελῶνου Πέρσου, καὶ Ἀδθαλλᾶ ἐκ τῆς Περσίδος καὶ αὐτοῦ, καὶ Σελάμ Ἰουδαίου, καὶ τινῶν λεγόντων ὡς ὑπ' αὐτῶν ἐκεῖνος διδάσκειτο, αὐτὸς πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, συνελευθειστῶν αὐτοῦ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ τῶν ἐταβίων αὐτοῦ καλυψάντων αὐτὸν τὸν ἱματίοις αὐτῶν, πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστραφεὶς εἶπεν· Ὁ Θεὸς ἀπέσταλκεν ἐλέγξαι ὑμᾶς περὶ τοῦ λόγου, οὐ εἰρήκατε, ὡς ἐμὲ τοιοῦτοι διδάσκειν. Ἀνέγνω τε αὐτοῖς ἐν ψήφισμα, ὅπερ ἐστὶν ἐν τῷ τέλει τοῦ ἀναγνώσματος τοῦ Ἐλναὲλ, ὃ ἐρμηνεύεται φοιτῆξ, οὕτω λέγων· Ἴσμεν ὅτι ἐροῦσιν αὐτοὶ, ὅτι ἄνθρωπος διδάσκει αὐτόν· ἢ δὲ γλώσσα ἢ αὐτῷ διαλέγονται, ἐστὶ Περσικὴ· αὕτη δὲ ἢ Ἀραβικὴ βράβια ἐστί. Κἄκ τούτου φησὶ, Πῶς δυνατόν ἐκείνους ἐμὲ διδάσκειν, ὃν ἄτερος μὲν Πέρσης ἐστίν, ὁ δὲ λοιπὸς Ἑβραῖος; Ἐφτόντων δ' ἐκείνων, δυνατόν εἶναι τῇ ἑαυτῶν διαλέκτῃ πρὸς σὲ διαλέγεσθαι, καὶ ἐκτίθεσθαί σοι, σὲ δὲ τῇ σαυτοῦ γλώσσῃ πάντα συντάττειν, οὐχ εὔρε πρὸς τοῦτο ἀπόκρισιν. Ἄλλ' εἰ μὴ οὐδὲς τε ἦν ὑπὸ Ἑβραίου καὶ Πέρσου διδάσκεσθαι, ὁμοιοτέρων ὄντων αὐτῶν, πῶς ἐκεῖνος ἠδύνατ' αὐτοὺς πορρωτάτω τῆς αὐτοῦ γλώσσης διδάσκειν; Αὐτὸς μὲνοι μετὰ ταῦτά φησιν ἑαυτὸν ἀπεστάλθαι πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἔθνῶν. Ὅθεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν προφητῶν φησιν εἰπεῖν αὐτῷ τὸν Θεόν· Ἡμεῖς ἀπεστάλακμέν σε πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἔθνῶν. Ἄλλὰ πῶς ἂν ἀπῆλθεν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, εἰς ἔθδομηκοντα γλώσσας διηρημένα, ὃ ἀγνοῶν ἀποστοματίζειν τὸν ἑαυτοῦ λόγον ἐν ἑτέρα γλώσσῃ, πλην τῆς Ἀραβικῆς; Δῆλον τοίνυν ἐστὶν ἐναντιότητα καὶ ψεύδος ἀπαράκαλυπτον εἶναι τὸν αὐτὸν μόνους τε τοῖς Ἄραψιν ἀπεστάλθαι, καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Οὐκ ἄρα νόμος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ τσαύτας ἐναντιότηας ἐστὶν εὔρεῖν.

Z'. Ὅτι οὐδενὶ θαύματι ὁ τῶν Σαρρακηνῶν νόμος βεβαιούται.

Ἐδοξάμην ἐστὶ θεωρηθῆσαι, ὅτι οὐτε τὸ Ἄλκοράνον ἐστὶ νόμος Θεοῦ θαύμασι βεβαιούμενος, οὐτε ὁ Μωάμεθ ἀπόστολός ἐστι τοῦ Θεοῦ· οὐ δὲ γὰρ θαῦμα τούτῳ συμπαρῆσαι. Ὅτε γὰρ ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τὸν Μωυσῆν εἰς τὸν Φαραῶν, μεγάλα τέρατα εἶδειξεν. Ὅμοιος δὲ καὶ Ἠλίας καὶ Ἐλισσαῖος καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται μεγάλα καὶ ἀνήκουστα εἰργάσαντο θαύματα· καὶ μάλιστα οἱ καινόν τι εἰς τὸν βίον εἰσενεγκόντες. Ὁ δὲ Χριστὸς ἰδίως ἐν θαύμασι καὶ σημείοις μεγίστοις ἐλήλυθεν, ὥσπερ καὶ αὐτὸς ὁ Μαχούμει ἐν τῷ Ἄλκοράνῳ φησίν. Εἰ δὲ λέγοιεν οἱ Σαρρακηνοὶ πολλὰ καὶ μεγάλα θαύματα ποιῆσαι τὸν Μαχούμει, ὥσπερ τὸ ἀποκαταστήσαι τὴν σελήνην διαιρεθεῖσαν, καὶ πηγὴν ὕδατος ἐκ τῶν αὐτοῦ δακτύλων ἀπορρῶηναι, λῆρός ἐστι τοῦτο, καὶ ἐναντίον τῷ αὐτῷ Ἄλκοράνῳ. Κωλύει γὰρ ὁ Μαχούμει περὶ αὐτοῦ τι τοιοῦτον πιστεύειν, πλην τῶν ἐν τῷ Ἄλκοράνῳ γεγραμμένων. Περὶ πάντων, φησὶ, τῶν προφητῶν πολλοὶ πολλὰ ἠψεύσαντο, ὅπερ ἵνα καὶ περὶ ἐμοῦ λογιζήντο τινες,

A gua Arabica datum esse, dicitque et seipsum nescire aliam linguam præter Arabicam. Unde cum adhæsisset Mahometo quidam Jacobita Mapyra, et Salonus Persa, et Abdala ex Perside, et ipso Selam Judæus, et quidam alii dicerent, quod instruebant eum, et ipse cecidit in faciem suam, et contractæ sunt manus ejus et pedes, et socii cooperuerunt eum vestibus suis. Et tandem ad se rediēns, dicit: Deus misit me ad corripendum vos de sermone quem dixistis, quod tales me doceant. Legitque eis unam sententiam, quæ est in fine lectionis Elnael, quod interpretatur palma, quæ sic dicit: Scimus quod ipsi dicent, quod instruunt eum cum loquuntur sic ei in lingua Persica, hæc autem Arabica facilis est. Et ex hoc dicit: Quomodo possibile est illos me docere, quorum alter quidem Persa est, alter vero Hebræus? Qui dixerunt ei, possibile esse eorum ipsorum lingua tecum loqui, et exponere tibi; te autem tui ipsius lingua omnia construere. Non invenit ad hoc responsionem. Sed si non poterat instrui ab Hebræo et Persa, qui propinqui sunt, quomodo ipse poterat remotiores ab ejus lingua docere? Ipse tamen post hæc dicit, seipsum missum esse ad universitatem gentium. Unde in capitulo prophetarum ait, dicere ei Deum: Nos misimus te ad universitatem gentium. Sed quomodo venire potuit ad omnes gentes, quæ divisæ erant in septuaginta linguas, qui ignorabat aperire suisipsum verbum in alia lingua præterquam Arabica? Manifestum igitur, contrarietatem et mendacium manifestum esse, eundem solis Agribus missum esse, et omnibus gentibus. Non igitur lex Dei est, in qua tot contrarietates est invenire.

VII. Quod lex Saracenorum nullo miraculo confirmatur.

Septimo est considerandum, quod neque Alcoranum est lex Dei, quæ miraculis confirmetur, neque Mahometus est apostolus Dei, nullum enim miraculum hoc testatur. Quando enim Deus misit Moysen ad Pharaonem, magna prodigia ostendit: similiter autem et Eliás et Eliseus, et alii prophetæ magna et inaudita miracula fecerunt, et maxime qui novum quoddam in vitam inferebant. Christus autem proprie in miraculis et signis maximis venit, sicut et ipse Mahometus in Alcorano dicit. Si autem dicant Saraceni, multa et magna miracula fecisse Mahometum, sicut reintegrare lunam divisam, et fontem aquæ ex ejus digitis defluxisse, fabula est hoc, et contrarium eidem Alcorano. Prohibet enim Mahometus de eo aliquid tale credere, præterquam quæ scripta sunt in Alcorano. De omnibus prophetis dicit: Multi multa mentiti sunt, quod ne de me existiment quidam, id solum de me verum credatur, quod Alcorani auctoritate fulcitur. Ille enim cum miracula non

fecisset, et hoc ostendere volens, inducit Deum loquentem et dicentem: Dixit Dominus ad me: Propter hoc miracula te facere non permitto, ne tibi propter miracula eveniat quod et aliis prophetis accidit. Suo ipsius igitur testimonio convincitur, nullum signum fecisse. Ipse enim Mahometus continue in Alcorano dicit, quod cum homines ei dicerent: Ostende aliquod signum, sicut Moyses venit cum signis, et alii scilicet, et Christus, et alii prophetae fecerunt; respondit, quod Moyses et prophetae missi sunt a Deo: et maxime Christus, qui in maximis prodigiis venit, et mundus non credidit his, sed dixit hos veneficos et incantatores esse. Propter hoc Deus non permisit mihi facere miracula, non enim credidissent. Sed veni in potentia armorum. Hoc autem manifestissime ostenditur quod falsum sit. Quomodo enim non credidissent huic facienti miracula, qui absque miraculis crediderunt solum mandanti interimere et rapere, et plurimas mulieres corrumpere, et dentem pro dente, et oculum pro oculo effodere? Proclivi enim sunt ad talia qui in mundo versantur; quare vix a multis iudicibus et tortoribus et punitioibus coerceri possunt. In potentia autem armorum, quod pro miraculo inducit, manifestum est mendacium. Non enim semper victor fuit, sicut Moyses et Jesus Nave, et Elias, quos angelus Domini semper protexit, et vincentes fecit. Mahometus autem aliquando vincebat, aliquando vincebatur, sicut et alii tyranni. Dentes enim ejus contriti sunt in bello, et facies collisa. Ex quo manifestum, quod non est miraculum quod ab eis pro signo asseritur, magnam videlicet mundi partem ei repente adhæsisse. Talem enim constituit legem, et talia dedit mandata, ad quæ homines sine legibus proclivi sunt: ut in superioribus manifestum est. Mandavit enim mihi Dominus, dixit, ense gentes expugnare, quousque constentur, quod non est Deus præter Deum, et quod ego sum apostolus Dei. Quod qui confessi sunt, eorum argentum eo conservaverunt, et sanguinem. Hinc et Saraceni salvati dicuntur. Qui enim Mahometi mandata suscipiebant, servabantur et ab eo, et ab eis qui sub illo erant; neque interimebant eos, neque spoliabant. Unde et Saraceni non vocantur Saraceni, sed Meselamin, quod interpretatur *salvati*; et derident Christianos, qui dicunt seipso salvatos. Multis autem talem salutem a Mahometo suscipientibus propter prædictam causam, jussit post hæc prædicari quod quicumque dixerit, Non est Deus præter Deum, intrabit in paradysum, etsi mæchus sit, vel latro. Venit autem ad eum quidam qui Evordi dicebatur, quærens ab eo, si hoc est verum? Respondit autem, Etiam. Et addit ad prædicta: Si bibat etiam vinum, vel et interficiat. Et addit: Etiam si torserit ahidode [*Al. ebidondæ*] nares. Ad confirmandum autem hæc omnia, nullum signum ostendit, sed nudavit ensem. Item clarius continetur in capitulo prophetarum. Legitur enim sic illic: Dixi de

Α εκείνο μόνον περὶ ἐμοῦ πιστεῦσθω, ὃ βοηθεῖται τῇ δυνάμει τῶν λόγων τοῦ Ἀλκοράνου. Ἐκεῖνος γὰρ θαύματα μὴ ποιήσας, καὶ τοῦτο δεῖξαι βουλόμενος, εἰσάγει διαλεγόμενον τὸν Θεὸν, καὶ φάσκοντα, Ἐπεὶ Κύριος πρὸς με, διὰ τοῦτο θαύματά σε ποιεῖν οὐ συγχωρῶ, ἵνα μὴ καὶ σοὶ διὰ τὰ θαύματα ὅσπερ τοῖς ἄλλοις προφήταις συμβῆ. Τῇ ἑαυτοῦ τὸν ἐλέγχεται μαρτυρία οὐδὲν σημεῖον πεποιηκώς. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ Μαχούμετ συνεχῶς ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ φησὶν, ὅτι τῶν ἀνθρώπων λεγόντων αὐτῷ, Δεῖξόν σημεῖον, ὡς περὶ Μωϋσῆς καὶ Χριστοῦ καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται ἐποίησαν, ἀπεκρίνατο, ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἦλθε μετὰ σημείων, καὶ οἱ ἄλλοι ἀπεσταλμένοι παρὰ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ὁ Χριστὸς, ὃς ἐν μεγίστοις ἐλήλυθε τέρασι, καὶ ὁ κόσμος οὐκ ἐπίστευσε τοῖς ἄλλ' ἔλεγε φαρμακοῦς καὶ γόητας εἶναι τοῦτους. Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς οὐ συνεχώρησέ μοι θαύματά με ποιεῖν. Οὐ γὰρ ἂν ἐπίστευον ἄλλ' ἦλθον ἐν δυνάμει ὀπλων. Τοῦτο δὲ ἐλέγχεται φανερώτατον ψεῦδος ὄν. Πῶς γὰρ οὐκ ἂν ἐπίστευσαν τοῦτω, ποιήσαντι θαύματα, οἱ πιστεύσαντες αὐτῷ θαυμάτων χωρὶς, μόνον ἐντεταμένῳ ἀποκτινύναι, καὶ ἀρπάξαι, καὶ πλείστα διαφθεῖρειν γυναῖκας, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, καὶ ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ ἐξορύττειν; Ἐπιβρῆπεῖς γὰρ πρὸς τὰ τοιαῦτα οἱ ἐν κόσμῳ ἀναστρεφόμενοι ὥστε μάλιστα ὑπὸ πολλῶν δικαστῶν καὶ βασιανιστῶν καὶ κολάσεων κωλύεσθαι δύνασθαι. Τὸ δὲ ἐν δυνάμει ὀπλων ἀφίχθαι, ὅσπερ ἀντὶ θαύματος εἰσάγει, φανερόν ἐστι ψεῦδος. Οὐ γὰρ αἰεὶ νικητὴς ἦν, ὡς περὶ ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, καὶ Ἡλίας ὡς ἄγγελος Κυρίου αἰεὶ ὑπερῆσπιζε, καὶ ἐνικῶντας ἐποίησε. Ὁ δὲ Μαχούμετ ἐνίοτε μὲν ἐνίκη, ἐνίοτε δὲ ἐνίκητο, ὡς περὶ καὶ οἱ ἄλλοι τύραννοι ὅτι γὰρ ὀδόντος αὐτοῦ συνετριβήσαν ἐν πολέμῳ, καὶ τὸ πρόσωπον. Ἐξ οὗ δὴλον, ὡς οὐκ ἐστὶ θαῦμα τὸ παρ' αὐτῶν ἀντὶ σημείου προκομιζόμενον, τὸ μέγα μέρος δηλονότι τοῦ κόσμου αὐτῷ προστεθῆναι ἐξαιφνης. Τοιοῦτον γὰρ ἐνεστήσατο νόμον, καὶ τοιαύτας δέδωκεν ἐντολάς, ἐφ' ἅσπερ οἱ ἄνθρωποι καὶ νόμον χωρὶς ὑπάρχουσιν εὐκολοί, ὡς δὴλον ἐν τοῖς ἀνωτέρω. Ἐνετείλατο γὰρ μοι Κύριος, φησὶ, ξίφει καταπολεμῆσαι τὰ ἔθνη, μέχρις ἂν ὁμολογήσωσιν, ὅτι οὐκ ἐστὶ Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ἐγὼ ἀπόστολός εἰμι τοῦ Θεοῦ. Ὅσπερ οἱ ὁμολογήσαντες ἐφύλαξαν τὸ ἀργύριον αὐτῶν καὶ τὸ αἶμα. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ Σαρράκηνοι λέγονται σεσωσμένοι. Οἱ γὰρ τὰς τοῦ Μαχούμετ δεχόμενοι ἐντολάς ἐφύλασσοντο καὶ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ τῶν ἐκείνου καὶ οὐτε ἐφόνευσον αὐτοῦς, οὐτε ἐλιποθύησαν. Ὅθεν καὶ οἱ Σαρράκηνοι οὐ καλοῦνται Σαρράκηνοι, ἀλλὰ Νεσελαμῖν ὃ ἐρμηνεύεται σεσωσμένοι καὶ καταγελάσει τῶν Χριστιανῶν, λεγόντων ἑαυτοῦς σεσωσμένους. Πολλῶν δὲ τὴν τοιαύτην σωτηρίαν παρὰ τοῦ Μαχούμετ λαδόντων διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν, ἐκέλευσε μετὰ ταῦτα κηρύττεσθαι πάντα τὸν λέγοντα μὴ εἶναι Θεὸν πλὴν τοῦ Θεοῦ εἰσελευτέσθαι εἰς τὸν παράδεισον, εἰ καὶ πόρνος ἐστὶν ἢ ληστής. Ἦλθε δὲ τις πρὸς αὐτὸν Εὐδορῆ λεγόμενος, ζητῶν παρ' αὐτοῦ, εἰ τοῦ ἐστὶν ἀληθές;

Ἀπεκρίνατο Ναί. Καὶ προσέθηκεν, Ἡ καὶ τὴν τοῦ Ἐδδορδα βίβλα. Πρὸς δὲ τὸ βεβαίου ταῦτα πάντα, οὐδὲν ἔδειξε σημεῖον· ἀλλ' ἀπεγύμνου μόνον τὸ ξίφος. Ἐτι καθαρώτερον περιέχεται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν προφητῶν. Ἀναγινώσκειται γὰρ οὕτως ἐκεῖ· Εἶπον περὶ τοῦ Μωάμεθ· τουτέστι ἐν νυκτίων ἀκήκοας, βλασφημίας συνέθηκας, ἢ ἴσως βράφουδες. Ἐλθὲ πρὸς ἡμᾶς τοῦλάχιστον ἐν ἐνὶ θαύματι, ὃν τρόπον καὶ οἱ πρότερον ἀπεστάλησαν. Ἀπεκρίθη, Κατεστρέψαμεν (εἶπεν ὁ Θεός) τὰς πόλεις ἐνώπιον τῶν μὴ πιστευσάντων, καὶ μετὰ ταῦτα οἱ πρὸ ὁμῶν οὐκ ἐπίστευσαν· ἀλλ' οὐδ' ἂν ὁμεῖς ἐπίστεύσατε, εἰ μὴ διὰ ξίφους. Διισχυρίζετο δὲ ὁμοῦ, ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν ὁ Γαβριήλ ἀπεστάλλετο, ἄγων πρὸς αὐτὸν καὶ τι ζῶον, ὅπου μὲν μεῖζον, ἡμῖνου δὲ ἔλαττον. Ὅνομα δὲ ἦν τῷ ζῳῷ Ἐλμπεράκ. Διελέγετο δὲ τὸ ζῶον, περιεπάτει δὲ ἐν μίᾳ ὥρᾳ ὅδον πενήκοντα χιλιάδων ἐτῶν· καὶ ταῦτα ἐποίησε ἐν νυκτί. Καὶ τινὰς ἄλλους λήρους, περὶ ὧν ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ μετὰ ταῦτα εἰρήσεται. Ἡ δὲ Χριστιανικὴ πίστις, περὶ μεγάλων ἐντελλομένη, ἐπὶ θαύμασι φανεροῦς καὶ χρησίμοις ὅλη τεθεμελιώται, ἅπερ οὐ μόνος πεποίηκεν ὁ Χριστός, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοι μετ' αὐτὸν, προσέτι δὲ καὶ οἱ διδάσκαλοι, οἱ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Γραφὰς τῶν ἀποστόλων ἐξηγησάμενοι. Καὶ μέχρι τῶν παρόντων καιρῶν διαρκούσι τὰ θαύματα, δαιμόνων ἐλαυνομένων, ἀσθενῶν θεραπευομένων, νεκρῶν ἀνισταμένων. Ταῦτα τὰ θαύματα οἱ Χριστιανοὶ καὶ πεποιθήκασι, καὶ ποιούσιν, οἱ λέγοντες ἐνὶ ἑσταυρωμένον Χριστὸν ἀληθῆ καὶ μόνον εἶναι Θεόν· ἅπερ εἰ λέγουσιν οἱ Σαρρακηνοὶ μὴ πιστεύειν, ὡς μὴ γενομένοις, δείξομεν αὐτοῖς μεῖζον θαῦμα. Φανερόν γάρ ὡς πρὸ τοῦ Χριστοῦ σχεδὸν ὅλος ὁ κόσμος τοῖς εἰδώλοις σέβας ἀπένεμον· μάλιστα δὲ οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ τὴν κοσμικὴν ἔχοντες μοναρχίαν. Ἄλλ' οὗτοι τὴν τῶν Χριστιανῶν ἐδέξαντο πίστιν, καὶ οὐ μόνον ἐπίστευσαν ἀληθῆ Θεὸν εἶναι τὸν ἐσταυρωμένον Χριστὸν, ἀλλὰ καὶ κατέπτυσαν πάντων τῶν ἄλλων θεῶν, ὡς περὶ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον χρησμούς αὐτοῖς ἐἶς τῶν εἰδώλων ἐδίδουσαν. Βαρὺ δὲ οὐδὲν αὐτοῖς ἐπέτιθεσαν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, οὕτως ἀήθων καὶ μεγάλων ἐπιτιθέντων τῷ κόσμῳ· οἷον καταφρονεῖν κόσμου, καταφρονεῖν ἑαυτοῦ, ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθρούς, εὐχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων, εὐεργετεῖν τοὺς κακοποιούντας, τὰ ἀλλότρια μὴ ἀρπάξαι, τὰ ἴδια χαρίζεσθαι. Ταῦτα πάντα ὁ κόσμος πᾶς προσεδέξατο, τὴν προτέραν τάξιν ἀποβαλλόμενος· ἢ τοίνυν δι' ἱκανῶν θαυμάτων πεισθεῖς, ἢ θαυμάτων χωρὶς. Μεῖζον δὲ ἐστὶ θαῦμα ὅτι καὶ θαυμάτων χωρὶς δι' ἀνθρώπων ἰδιωτῶν καὶ ἀσθενῶν δεδύνηται τοῦ γενέσθαι. Καὶ τοῦτ' ἐποίησαν οἱ Χριστιανοὶ οὐκ ἄλλους φονεύοντες, ἀλλὰ τὸν παρ' ἄλλων αὐτοῖς ἐπαγόμενον θάνατον ὑπομένοντες μακροθύμως. Φανερόν θαύμασιν ἐξαισιῶς ἰδρῶσθαι· τὴν δὲ τοῦ Μαχοῦμετ οὐδὲν θαύματι βοηθεῖσθαι. Τοιαύτη γὰρ ἦν, ὅσα μὴ δὲ θαύματος δεῖσθαι, μάλιστα καὶ πρὸς σαρκικούς ἀνθρώπους καὶ κοσμικούς. Οἱ δὲ συνετώτεροι τούτων, καὶ γραμμάτων ἔχοντες πείραν, καὶ ἀρετῆς ἀντιποιοῦμενοι ἄνδρες, οὐδεμίαν ταύτην νέμονται πίστιν.

H'. Ὅτι ὁ τοῦ Μωάμεθ νόμος ἀλογός ἐστιν.

Ὅγδοον θεωρητέον ἂν εἴη, ὅτι καὶ χωρὶς παντὸς θαύματος δυνατόν ἂν ἦν, τὸν τοῦ Μαχοῦμετ νόμον

A Mahometo, id est, insomnia audivisti, blasphemias composuisti, vel forte cantas. Veni ad nos ad minus in uno miraculo, quo modo et qui prius missi sunt. Respondit: Subvertimus (dixit Deus) urbes coram non credentibus, et post hæc qui fuerunt ante vos, non crediderunt. Sed neque vos creditis, nisi per ensem. Asserebat tamen, quod a Deo ad eum missus est Gabriel, ducens ad eum quoddam animal, majus quidem asino, minus autem mulo; nomen autem animali erat Elmaparac. Loquebatur autem animal, ambulabatque in hora viam quinque millium annorum, et hæc faciebat in nocte. Et quædam alias fabulas, de quibus in decimo capitulo post hæc dicitur. Christiana autem fides quæ ardua præcipit, in miraculis manifestis et utilibus tota fundata est, quæ non solum fecit Christus, sed etiam apostoli post eum, præterea et magistri qui Evangelium et Scripturas apostolorum exposuerunt, et usque ad præsentia tempora durant miracula, dæmoniorum quæ expelluntur, debilibus qui curantur, et mortuorum qui resurgunt. Hæc autem miracula Christiani fecerunt et faciunt, dicentes Christum crucifixum et verum et solum Deum esse. Quæ si dicant Saraceni non credere, tanquam hæc non facta sint, ostendam eis majus miraculum. Manifestum enim, quod ante Christum totus fere mundus idolis honorem tribuebat, maxime autem Romani, qui mundi monarchiam tenebant; sed hi Christianorum fidem susceperunt, et non solum crediderunt verum Deum esse Christum crucifixum, sed et respuerunt omnes alios deos, qui tanto tempore responsa eis per idola dederunt. Grave autem nihil imposuerunt, cum Christiana fides sic desueta et ardua mundo imposuisset, sicut contemnere mundum, contemnere seipsum, amare inimicos, orare pro persequentibus, benefacere malefacientibus, aliena non rapere, propria donare. Hæc omnia mundus suscepit, ritum pristinum abiciens. Vel igitur sufficientibus miraculis persuasus est, vel absque miraculis. Majus autem est miraculum, et absque miraculis per homines idiotas et simplices potuisse hoc fieri. Et hoc fecerunt Christiani, non alios interimentes, sed ab aliis eis illatam mortem patienter sustinentes. Manifestum igitur omnibus modis Christianorum fidem in miraculis stupendis fundatam esse: Mahometi autem fidem nullo miraculo. Talis enim est, qualis neque miraculis indigeat; maxime autem ad Saracenos, homines carnales et mundanos: prudentiores autem horum et litterarum peritiam habentes, et virtutem viri sibi vendicantes, nullam huic fidem adhibent.

VIII. Quod lex Mahometi irrationalis est.

Octavo considerandum est quod et absque omni miraculo possibile esset Mahometi legem a mundo

esse susceptam, et confirmatam tanquam legem Dei, si solum rationale cum seipsa haberet, et propter eum qui legem tulit, et propter seipsam, et propter opera, et propter finem. Primum quidem igitur manifestum, quod irrationabilis est propter legislatorem. Irrationabile igitur omnino sic sanctam legem, ut ipsi asserunt, videlicet quod Alcoranum verbum Dei sit, datam esse a sic iniquo viro, rapace, mœcho, homicida, et peccatis aliis subdito, quæ omnia manifesta sunt his qui illius vitam s iunt. Sed Saraceni ad hæc respondent, quod et David in adulterium simul et cædem incidit, Moyses autem homicida fuit : uterque quidem talium legitimus Dei propheta fuit : sic et de Mahometo possibile dicere, verum prophetam esse Dei, etsi aliquando sub peccato fuit. Sed hoc nullam habet vim. David enim et Moyses pœnitentia eorum ipsorum peccatum correxerunt, et hoc est invenire. David enim annuntiavit sui ipsius peccatum, graviterque seipsum cruciavit, quare et veniam meruit. Unde postquam dixit : « Peccavi ; » dixit ei Nathan ab ore Dei : « Dominus dimisit tibi peccatum tuum ¹². » De Mahometo autem minime dictum est, quod vel sui ipsius peccatum annuntiaverit, vel pœniterit ; potius quidem igitur addidit blasphemiam, iniqua lege id affirmans. Sicut enim omnibus Saraceis notum est, Mahometus forte cujusdam Mariæ amore tenebatur, quæ Jacobitis appellabatur, quam ei donavit Machobæus, Jacobitarum rex. Duæ autem ex uxoribus Mahometi, quarum altera quidem dicebatur Aiese, filia Emplpecer, aliarum nobilissima, altera autem Aasa, filia Omar, movebantur zelotypia in Mariam. Quæ quodam die ad eum venientes, invenerunt ipsum simul dormientem cum Maria, et dixerunt : Sic oportet facere prophetam ? Qui verecundatus, juravit nunquam posthac se cogniturum Mariam. Sicque placatæ sunt ad jusjurandum. Pauco autem post tempore elapso, non potuit seipsum continere. Quare et legem tulit tanquam ex ore Dei, qui ei revelavit, et sententiam intulit in Alcorano in capitulo Elmetearem, quod interpretatur *vocatio*, vel *anathema* ; ubi dicit : O propheta, quid prohibes quod tibi concessit Deus ? Gratificari quæris tuis uxoris ; jam tibi legem tulit Deus, ut liceret tibi solvere tua juramenta. Sic pejerans, cognovit rursus eam, dicens solvisse jusjurandum ei Deum, testantibus super hoc Michael et Gabriele. Et dixit ei una ex uxoribus ejus : O Mahomete, valde studuit Deus in tua concupiscentia. Voluit autem propter hoc dicere : Forte Deus tibi æmulans ut iniquo tecum communicaret opere. Et addidit : Nunquid Deus ipse tibi hoc facere mandavit, quoniam tu hoc per os testaris ? forte Deus gratificari tibi quærit, et appropinquare tibi. Ipse autem duabus uxoribus totum legit quod sequitur in capitulo Vetationis, et dixit tanquam ex persona Dei : Pœniteat vos coram Deo, quoniam declina-

¹² II Reg. xii, 13.

ὑπὸ τοῦ κόσμου δεχθῆναι τε καὶ βεβαιωθῆναι ὡς νόμον Θεοῦ, εἰ μόνον τὸ εὐλογον εἶχε μεθ' αὐτοῦ, καὶ διὰ τὸν θέντα τὸν νόμον, καὶ δι' αὐτὸν, καὶ διὰ τὰ ἔργα, καὶ διὰ τὸ τέλος. Πρῶτον μὲν οὖν ἔηλον, ὡς ἀλογός ἐστι διὰ τὸν νομοθέτην. Ἄλογον γὰρ πανταλὸς οὕτως ἄγιον νόμον, ὡς οὗτοι δισχυρίζονται, ὥστε καὶ λόγον Θεοῦ τὸν Ἄλκοράνον καλεῖν, δεδοθαί παρ' οὕτως ἀνοσίφου ἀνδρὸς, ἄρπαγος, μοιχοῦ, φονέως, καὶ ἁμαρτήμασιν ἄλλοις ὑποκειμένου, ἅπαντα φανερά τοῖς τὸν ἐκεῖνου βίον εἰδόνσιν. Ἄλλ' οἱ Σαρράκηνοι πρὸς ταῦτα ἀπολογοῦνται, ὅτι καὶ ὁ Δαβὶδ μοιχεύει ὁμοῦ καὶ φόνον περιέπεσεν, καὶ ὁ Μωϋσῆς δὲ φονεὶς γέγονεν· ἐκάτερος μέντοι τούτων ἔννομος ἦν προφήτης Θεοῦ· οὕτως καὶ περὶ τοῦ Μαχούμετ δυνατὸν λέγειν ἀληθῆ πρόφητην εἶναι Θεοῦ, εἰ καὶ ποτε ὑπὸ ἁμαρτιᾶν ἐγεγόνει. Ἄλλὰ τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει ἰσχύον. Ὁ μὲν γὰρ Δαβὶδ καὶ ὁ Μωϋσῆς μετανοήσας τὴν ἐαυτῶν ἁμαρτιᾶν ἐνωρῶσαντο· καὶ τοῦτο ἐστὶν εὐρεῖν. Ὁ γὰρ Δαβὶδ ἐξήγγειλε τὴν ἐαυτοῦ ἁμαρτιᾶν, ἰσχυρῶς τε ἐτιμωρήσατο ἐαυτόν· ἔθεν καὶ συγγνώμης ἤξιωται. Ὅθεν μετὰ τὸ εἰπεῖν, « Ἥμαρτον, » εἶπεν αὐτῷ ὁ Νάθαν ἀπὸ στόματος τοῦ Θεοῦ, « Κύριος ἀφείλετα τὸ ἁμάρτημά σου. » Περὶ δὲ τοῦ Μωάμεθ οὐδαμῶς εὐρηται, ὡς ἦ τὴν ἐαυτοῦ ἁμαρτιᾶν ἀνήγγειλεν, ἢ μετενόησεν· μάλλον μὲν οὖν προσέθηκε τῇ ἁμαρτίᾳ καὶ βλασφημίαν, παρανόμῳ νόμῳ βεβαιώσας αὐτήν. Ὡς γὰρ ἅπασιν ἐγνωσταί τοῖς Σαρράκηνοις, ὁ Μωάμεθ ἦρα τινὸς Μαρίας ὀνομαζομένης Ἰακωβίτιδος, ἣν ἐχαρίσατο τούτῳ ὁ τῶν Ἰακωβιτῶν βασιλεὺς Μαχάβατος. Δύο δὲ ἐκ τῶν τοῦ Μωάμεθ γυναικῶν, ὧν ἄτερα μὲν ἐλέγετο Ἀνεεὶ, θυγάτηρ τοῦ Ἐμππεκερ, εὐγενεστάτη τῶν ἄλλων, ἣ δὲ λοιπὴ Ἀασά, θυγάτηρ Ὀμάρ, ἐκινούνοτο ζηλοτυπίαν πρὸς τὴν Μαρίαν. Αἱ ἡμέρας τιμὴ πρὸς αὐτὸν εἰσελεύσασα, εὐρον αὐτὸν συγκαθεύδοντα τῇ Μαρίᾳ, καὶ εἶπον· Ὅπως δεῖ παιεῖν τὸν προφήτην ; Καὶ ὅς ἀισχυροῦντο, ὥμοσε μηδέποτε τοῦ λοιποῦ γινώσασθαι τὴν Μαρίαν. Καὶ ἤρασαν ὁ ὄρκος αὐταῖς. Ὀλίγου δὲ παραβῆναι χρόνου, οὐχ οἷός τε ἐγένετο ἐαυτὸν ἐπισχέειν. Αἰδὸ καὶ νόμον ἔθηκεν, ὡς περὶ ἐκ στόματος Θεοῦ ἀποκαλύφματος αὐτῷ, καὶ ψῆφον ἐξήνεγκεν ἐν τῷ Ἄλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμεταρῆμ, ὃ ἐρμηνεύεται ἐποχὴ, ἢ ἀνάθεμα. Ἐνθα φησὶν· Ὁ προφήτης, τί καλῶς εἶπες ; ὁ σοὶ συνεχώρησεν ὁ Θεός ; Χαρίζεσθαι ζητεῖς ταῖς σαῖς ; γυναιξίν ; ἤδη σοὶ νόμον ἔθηκεν ὁ Θεός, ὥστε ἐξεῖναι σοὶ λύσαι τοὺς σοὺς ὄρκους. Οὕτως ἐπισχεῖσας, ἐγνω πάλιν αὐτήν, εἰπὼν λύσαι τὸν ὄρκον αὐτῷ τὸν Θεόν, μαρτυρούντων ἐπὶ τούτῳ Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ μία τῶν αὐτοῦ γυναικῶν· Ὁ Μωάμεθ, λίαν ἐσπούδασεν ὁ Θεός ἐπὶ τῇ σῇ ἐπιθυμίᾳ. Ἐθέλησε δὲ διὰ τούτου εἰπεῖν· Ἴσως ὁ Θεός, σοὶ ζηλῶν, ἀνοσίφιν κωκυῖον ἔργον. Καὶ προσέθηκε, Μὴ αὐτὸς ὁ Θεός σοὶ τούτο ποιῆσαι ἐνετείλατο, ἐπεὶ οὐ τούτο διὰ στόματος μαρτυρεῖ ; Ἴσως ὁ Θεός χαρίζεσθαι σοὶ ζητεῖ διὰ τούτου, καὶ πλησιάζει σοὶ. Αὐτὸς δὲ ταῖς δυσὶ γυναιξίν ὄλον ἀνέγνω τὸ ἐπόμενον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἐποχῆς, καὶ εἶπεν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Μετανοήσατε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι

ἐξέκλιναν αἱ καρδίαι ὑμῶν, περὶ τῆς κατηγορίας λέγων, ἥ; κατηγορήσαν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ἀθέσμῳ γάμῳ. Ἐπειτα τε ἐφεξῆς· Εἰ ὑμᾶς ἐκθάλλει, δῶσω αὐτῷ ἀνθ' ὑμῶν βελτίους ὑμῶν Σαβρακηνὰς, πιστάς, πλουσίας, μετανοούσας, προσκυνούσας, αἰνούσας, εὐκινήτους, καὶ παρθένας. Ὁ ἀκούσασαι εἶπον, Μετανοούμεν. Τὸ δ' ὁμοιον πεποίηκεν, ὅτε ἔλαβε τὴν γυναῖκα Ζεῖθ τοῦ τροφῆως αὐτοῦ. Εἶπε δὲ ἐπὶ τοῦτο ψῆφον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἐλαζέθ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶρκεν αὐτῷ· Σὺ ζηλοῖς ἐν τῇ ψυχῇ σου, ὅτι ὁ Θεὸς δημοσιεύει, καὶ δειλιῶς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ δικαίον ἐστι μᾶλλον τὸν Θεὸν δεδοικέναι. Ὅτε γὰρ ἐφαύλισεν ὁ Ζεῖθ, ἐξεδώκαμέν σοι ταύτην, ὦ Μαχούμετ. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ζεῖθ, Μὴ ταύτην ἡγάγου, ἀπόστολε τοῦ Θεοῦ· Καὶ ἀπακρίθη, Οὐαί σοι, ὁ Θεὸς μοι ταύτην ἐκδέδωκεν. Ἦτις μετὰ ταῦτα, περὶ ἑαυτῆς τοῦτο διετέλει θρυλλοῦσα, ὡς ὁ Θεὸς ταύτην τῷ προφήτῃ ἐξέδωκεν. Ἰδοὺ διὰ τῆς μεζονος τὴν ἐλάττω συνεσκίασεν ἀμαρτίαν. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Μωάμεθ φησὶν· Οὐδαμία μεζων ἀμαρτία ἐστίν, ἥ τῷ Θεῷ ψεῦδος προσάπτειν. Ἐτι οὐδὲν ἐστὶν οὕτως ἀφώρητον ἐν προφήταις ἀμάρτημα, ὡς ἀκολασία καὶ ἀκαθαρσία συνεῖναι, τοῦ ἀγίου Πνεύματος μὴ ἀποτόμενον τῶν προφητικῶν καρδιῶν ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀφροδισίων, ὡς φησὶν Ἰερώνυμος. Καὶ ὁ φιλόσοφος δὲ φησὶν, ὡς ἐν ταῖς τοιαύταις ἐνεργείαις ἀδύνατόν ἐστιν τὸν ἀνθρώπον νοεῖν. Ἐστὶ τῶν παντελῶς ἄλογον οὕτω σωτηριώδους νόμου (ὡς αὐτοὶ φασὶ) διάκονον καὶ προφήτην σαρκικώτατον καὶ ἀκάθαρτον ἀνθρώπον εἶναι, ἐφ' ᾧ καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ σημνύνεται, τοσαύτην εἶναι λέγων ἐν αὐτῷ ἐν τῷ δρᾶν ἰσχύον, καὶ περιουσίαν ἀκολασίας, ὅσην ἐν τεσσαράκοντα ἀνθρώποις· εἰ καὶ ὁ Θεὸς ἐστέρησεν τοῦτον παῖδων γονῆς· μίαν γὰρ μόνην ἐσχέκεναι λέγεται θυγατέρα. Ἄλογος γὰρ ὁ νόμος οὗτος διὰ τὸν νομοθέτην, τοῦτο μὲν ὡς ἀνόσιον καὶ σαρκικὸν παντελῶς, τοῦτο δὲ καὶ ὡς τοσοῦτον ἄνου τε καὶ ἀδέσβαιον, ὡς καὶ περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖν ἐν τῷ Ἀλχοράνῳ μὴ εἰδέναι τί ἐστὶ αὐτῷ, ἥ τοῖς Σαβρακηνῶς· καὶ ἀγνοεῖν πότερον αὐτὸς, ἥ καὶ αὐτοῖ, ἐν τῇ ὁδῷ τῆς σωτηρίας εἶσιν, ἥ οὐ.

Ἄλλ' οὐδὲ δι' ἑαυτὸν ὁ νόμος οὗτός ἐστι κατὰ λόγον, τοῦτο μὲν ὡς ἔχων ὀνόματα αἰσχίστα, καὶ ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι δίκαιον, καὶ μάλιστα σαρκικοῖς προσήκοντα πάθειν· ἐν πλείστοις γὰρ τόποις τῷ αἰσχίστῳ τοῦτω ῥήματι μόλις αὐτοὶ χρῶνται οἱ κωμικοὶ ποιηταί, οἷς ἔλη τῶν ποιημάτων τὰ σαρκικά καὶ αἰσχρά, εἰ καὶ οὗτοι σπανίως· ὡσπερ Ὁράτιος ἀναιδῶς εἶπεν, Οὐ δέδοικα συνουσιάζων· τοῦτο δὲ ζεῖ καθὼς καὶ αὐτὸς διαρρήδη φησὶν· Οὐκ ἐστὶν ἀνθρώπος· ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμενος τὸ Ἀλχοράνον νοεῖν. Καὶ πῶς προσέταξεν ὁ Θεὸς τοῦτο τηρεῖσθαι, εἰ μὴ δέδωκε καὶ νοεῖσθαι; Δεῖ δὲ γινώσκειν, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὐδὲν ἐστὶν, ἕπερ οὐχ οἶοι τέ ἐσμεν· καὶ νοῆσαι, τῷ τῆς πίστεως φωτὶ βοηθούμενοι. Ἄλλ' οὐδὲ διὰ τὰ περιεχόμενα ἐν τοῦτῳ διδάγματα ἐστὶ κατὰ λόγον. Φησὶ γὰρ ἐν πολλοῖς τόποις τὸν Θεὸν προσεταχέναι τοῖς ἀγγέλοις, προσκυνῆσαι τὸν Ἀδάμ· καὶ τοὺς μὲν μὴ θελήσαντας γενέσθαι δαίμονας, τοὺς δὲ προσκυνήσαντας μέναι ἀγγέλους. Καὶ πῶς ἂν ὁ Θεὸς ἐνετέλλοτο εἰδωλολατρείαν, καὶ τοῖς ἄλλοις τὴν αὐτῷ μόνην

A verunt corda vestra; de accusatione dicens, quae eum accusaverunt de incestu. Sequiturque deinceps: Si forte Deus vos repudiaverit, dabo pro vobis et meliores vobis Saracenas, fideles, divites, pœnitentes et orantes, agiles, et virgines. Quod audientes, dixerunt: Pœnitet. Similiter autem fecit, quando accepit uxorem Zeith alumni sui. Dixit autem super hoc sententiam in capitulo Elazeb, quod Deus dixit: Tu æmularis in animo tuo, quod Deus propalat, et times homines, sed justum est magis timere Deum. Tumque enim respuit eam Zeith, dixitque ei: Ne ducas hanc in uxorem, apostole Dei. Et respondit Mahometus, Væ tibi, Deus mihi hanc dedit. Qui post hæc de seipso hoc divulgavit dicens, quod Deus hanc prophetæ dedit.

B Ecce per majus minus peccatum occultavit. Etenim ipse Mahometus dicit: Nullum majus peccatum est, quam Deo mendacium injungere. Item nullum est sic inter prophetas peccatum intolerabile, sicut in intemperantia et immunditia simul esse, cum Spiritus sanctus non tangat prophetica corda in actionibus veneris, ut dicit Hieronymus: et philosophus quoque dicit, quod in talibus actionibus impossibile est hominem speculari. Est igitur omnino irrationabile, sic salutaris legis (ut ipsi dicunt) ministrum et prophetam carnalissimum et immundum hominem esse, in quo ipse de seipso gloriatur; tantam dicens in agendo vim et affluentiam intemperantiæ, quantam in quadraginta hominibus, etsi Deus privavit hunc filiorum sobole; unam enim solam habuisse filiam dicitur. Irrationabilis igitur lex hæc propter legislatorem, tum quia sceleratus et carnalis, tum quia inscius et incertus; sicut et de seipso testatur in Alcorano, nescire se quid erit ei vel Saracenis, ignorare utrum ipse vel ipsi in via salutis sint, vel non.

Sed neque per seipsam lex hæc est secundum rationem, tanquam habens nomina turpissima, et in quibus velari justum est, et maxime carnalibus convenientia passionibus. In plurimis enim locis turpissimo hoc verbo utitur, *coeo*, quod nulla alia

D lex facit: quo verbo vix poetæ ipsi comici utuntur, quibus materia poematum est carnalis et turpis, etsi hi raro; sicut Aratus (a) impudenter dixit: Non timui coiens. Hoc autem et ipse palam dicit, Non est homo in mundo qui possit Alcoranum intelligere. Et quomodo mandavit Deus hoc servari, si non dedit et intelligi? Oportet autem scire, quod in Evangelio nihil est, quod non possimus etiam intelligere, fidei lumine adjuti. Sed neque propter doctrinam quæ in eo continetur, est secundum rationem. Dicit enim in multis locis, Deum mandavisse angelis, adorare Adam, et eos quidem qui nollent, fieri dæmones; adorantes autem manere angelos. Et quomodo Deus mandasset idololatriam, et angelis honorem tribuisset, qui soli Deo debet-

(a) Sic. Lege ut in Græco Horatius. Edit.

hatur? Item et ratione doctrinæ irrationabilis est ex dictis ipsorum. In illa enim lege maxime necessarium (ut ipsi dicunt) hoc est, ut dicatur ubique, quod non est Deus præter Deum, et Mahometus est apostolus Dei. Additque: Et quod Deus est magnus. Sed quæ annuntiatio est ista? Nullus enim qui ratione utitur, dicere posset Deum esse parvum. Item propositio quæ dicit: Non est Deus præter Deum, vera est per seipsam, et a nullo ei contradicitur, sive unus sit Deus, sive plures. Et in omnibus verissima est talis duplicatio. Non est enim angelus nisi angelus, et non est homo nisi homo, et non est asinus nisi asinus. Bos enim et canis non est asinus. Quæ autem dicit, Mahometus est apostolus Dei, valde est ambigua. Quæ igitur ratio connexionis harum duarum propositionum, unius quidem, per seipsam notæ, aliterius autem per seipsam ignotæ? Quæ virtus vel quæ utilitas, ut quicumque hoc consistatur, de necessitate salvetur? Item Mahometus in prædicta lege dicit, quod omnes homines unum erant, et unius sectæ, et unius religionis, Deus autem diversos eos fecit, qui misit diversos prophetas. Hoc autem neque quousque appareat verum esse potest. Maxime enim unus Deus, qui maxime unitatem et hominum salutem amat. Non enim divisisset homines in diversas sectas et errores et perditiones. Sed hoc invidia dæmonis factum est, et nequitia hominum, permissione tamen Dei, qui permittit eos qui nolunt credere veritati, in diversos errores incidere. Item Mahometus in prædicta lege jubet tanquam ex ore Dei, interimi infideles, id est eos qui non sunt Saraceni. Item dicit de eis, quod non possunt recta cogitare, cum a Deo non deducuntur; Deus autem eos non deducit. Sed inconveniens interimi, propterea quod non possunt; quos autem possunt, non conveniens est cogere, propterea quod non placet Deo servitus coacta. Interimi autem nisi credant, vel aliquo modo simul impelli ad credendum, et ipse qui hæc mandat Mahometus inconveniens iudicat et irrationabile. Dicit enim in capitulo Jonæ: Si voluisset Deus, omnes jam credidissent qui sunt in terra. Et tu cogis homines ut credant? Et nullus potest esse fidelis, nisi hoc ei concessum sit a Deo. Hoc autem latius explicabimus in sequentibus, in nono capitulo.

οἱ ἐν τῇ γῆ. Καὶ σὺ ἀναγκάζεις τοὺς ἀνθρώπους ὥστε πιστεῦσιν; Καὶ οὐδεὶς δύναται εἶναι πιστός, εἰ μὴ τοῦ αὐτοῦ ἡρωισθεῖν παρὰ Θεοῦ; Τοῦτο δὲ πλατύτερον ἐπεξελευσόμεθα ἐν τοῖς ἐπομένοις ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ.

Irrationabilis est autem lex hæc et propter hæc de quibus tractat. Facit enim capitulum proprium de fornicata, et aliud de aranea, et aliud de fumo; cujus autem gratia Deus talia mandavit de fornicata et de fumo? Item dicit, quod nunquam Deus parcere posset ostendenti terga inimicis, et reliqua. Quod autem peccatum, fugere hominem in bello, videntem seipsum in periculo? Sed voluit vel bellicosos ipsos, vel audaces Mahometus facere. Item lex quæ jubet de lavatione, irrationabilis est omnino. Mandat enim quando orare velint, lavare ma-

θηρομένην ἔδωκε δόξαν; Ἐτι καὶ τῷ λόγῳ τῶν διδαγμάτων ἀλογός ἐστι. Τὸ γὰρ ἐν ἐκείνῳ τῷ νόμῳ μάλιστα καὶ μόνον ἀναγκάζειν, ὡς αὐτοὶ φασί, τοῦτ' ἐστι, τὸ διαγγέλλεσθαι πανταχοῦ, ὡς οὐκ ἐστι Θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Μαχούμετ ἐστὶν ἀπόστολος. Προσιθέασί τε καὶ ὅτι ὁ Θεός ἐστι μέγας. Ἄλλὰ τίς εὐαγγελία ἐστὶν ἡ τοιαύτη; Οὐδεὶς γάρ ἐστι λόγῳ χρώμενος, ὃς ἂν εἰποι τὸν Θεὸν εἶναι μικρόν. Ἐτι ἡ λέγουσα πρότασις, Οὐκ ἐστι Θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ, ἀληθής ἐστι καθ' αὐτήν, καὶ παρ' οὐδενὸς ἀντιλέγεται, εἴτε εἰς εἴη Θεός, εἴτε πλείους. Καὶ ἐπὶ πάντων ἀληθεστάτη ἐστὶν ἡ τοιαύτη ἐπαναδίπλωσις· οὐκ ἐστὶ γὰρ ἀγγελος εἰ μὴ ἀγγελος· καὶ οὐκ ἐστὶν ἀνθρώπος εἰ μὴ ἀνθρώπος· καὶ οὐκ ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος εἰ μὴ ἄνθρωπος. Ὁ γὰρ βούς καὶ ὁ κύων οὐκ ἐστὶν ἄνθρωπος. Ἡ δὲ λέγουσα, Ὁ Μαχούμετ ἐστὶν ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ, λαν ἐστὶν ἀμφίβολος. Ποία τούτων αἰτία τῆς συναφῆς τῶν δύο τούτων προτάσεων, μιᾶς μὲν καθ' ἑαυτὴν γνωστῆς, τῆς δὲ λοιπῆς ἀγνώστου καθ' ἑαυτὴν; Ἡ ποία ἀρετὴ ἢ ὠφέλεια τὰ τοιαῦτα ὁμολογεῖν, καὶ οὕτως εἶναι ἀναγκαῖον, ὥστε ἐξανάγκης σώζεσθαι πάντα τὸν οὕτως ὁμολογοῦντα; Ἐτι ὁ Μαχούμετ ἐν τῷ προειρημένῳ νόμῳ φησὶν, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐνηῆσαν, καὶ μιᾶς αἰρέσεως, καὶ μιᾶς θρησκείας· τὴν δὲ Θεὸν διαφόρους αὐτοὺς ποιῆσαι, ἀποστελλαντα διαφόρους προφήτας. Τοῦτο δὲ οὐδὲ μέχρι τοῦ δόξαι εἴη ἀν ἀληθείας. Ὁ γὰρ μάλιστα εἰς Θεός, καὶ μάλιστα τὴν ἐνότητα καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν ἀγαπῶν, οὐκ ἂν διεῖλε τοὺς ἀνθρώπους εἰς διαφόρους αἰρέσεις, καὶ πλάνας, καὶ ἀπωλείας. Ἄλλὰ τοῦτο φθόνῳ τοῦ δαίμονος γέγονε, καὶ πονηρίᾳ ἀνθρώπων, παραχωρήσει μὲν τοῦ Θεοῦ, τοὺς μὴ βουλομένους πιστεῦσαι τῇ ἀληθείᾳ διαφόροις ὑποπέσειν αἰρέσεσι συγχωρησαντος. Ἐτι ὁ Μωάμεθ ἐν τῷ προειρημένῳ νόμῳ κελεύει ὥσπερ ἐκ στόματος Θεοῦ φονεῦσθαι τοὺς ἀπίστους, τούτεστι τοὺς μὴ ὄντας Σαβρακηνούς· καί τοι γε εἰπὼν περὶ αὐτῶν, ὡς οὐ δύναται τὰ ὀρθῶς φρονεῖν, μὴ παρὰ Θεοῦ ὀδηγούμενοι· τὸν δὲ Θεὸν αὐτοὺς μὴ ὀδηγήσει. Ἄλλὰ ἄτοπον φονεῦσθαι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι· οὐδὲ καὶ δυναμένους οὐ προσήκον ἦν ητθαλίεσθαι, διὰ τὸ μὴ ἀρέσκεν τῷ Θεῷ τὴν κτηνηαγκασμένην λατρείαν. Τὸ δὲ φονεῦσθαι, εἰ μὴ πιστεύσαιεν, ἢ ἕτερον τρόπον συνωθεῖσθαι εἰς τὸ πιστεῦσιν, καὶ αὐτὸς ὁ ταῦτα προστάσεων Μαχούμετ

ἄτοπον κρίνει καὶ ἀλογον. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ· Εἰ ἤθελεν ὁ Θεός, πάντες ἂν ἐπίστευσαν τοῦ Ἰωνᾶ. Εἰ ἤθελεν ὁ Θεός, πάντες ἂν ἐπίστευσαν τοῦ Ἰωνᾶ. Εἰ ἤθελεν ὁ Θεός, πάντες ἂν ἐπίστευσαν τοῦ Ἰωνᾶ. Εἰ ἤθελεν ὁ Θεός, πάντες ἂν ἐπίστευσαν τοῦ Ἰωνᾶ. Εἰ ἤθελεν ὁ Θεός, πάντες ἂν ἐπίστευσαν τοῦ Ἰωνᾶ.

"Αλογος δὲ ἐστὶν οὗτος ὁ νόμος καὶ διὰ τὰ περὶ ὧν πραγματεύεται. Ποιεῖσαι γὰρ κεφάλαιον ἰδικὸν περὶ τοῦ μύρμηκος, καὶ ἄλλο περὶ τοῦ ἀράχνου, καὶ ἄλλο περὶ τοῦ καπνοῦ, τίνας δὲ χάριν ὁ Θεός τοιαῦτα ἐνετείλατο περὶ τοῦ μύρμηκος καὶ τοῦ καπνοῦ; Ἐτι φησὶν, ὡς οὐδέποτε ἂν ὁ Θεός συγγνώμη Σαβρακηνῶν; δεῖξαντι νῦν ταῖς ἐχθροῖς, καὶ τὰ λοιπὰ. Ποία δὲ ἁμαρτία φυγεῖν τὸν ἀνθρώπων ἐν πολέμῳ, ὀρῶντα ἑαυτὸν ἐν κινδύνῳ; Ἄλλ' ἡβουλήθη καὶ πολεμικοὺς αὐτοὺς καὶ τολμηροὺς ὁ Μαχούμετ ποιῆσαι. Ἐτι ὁ νόμος ἐν διακαλεῖται περὶ τῆς

ἀπολούσεως, ἄλογός ἐστι παντελῶς. Προστάττει γάρ, ὅτε προσεύξασθαι θέλοιν, νίπτειν τὰς χεῖρας, καὶ τὸ πρόσωπον, καὶ τὸν πρῶτον, καὶ τὰ αἰδοῖα, καὶ τὰ πέλματα, καὶ τοὺς βραχίονας μέχρι τοῦ πήχεως. Εἰ δὲ μὴ εὐροῖεν ὕδωρ, βάπτεσθαι τὰς χεῖρας ἐν τῇ κόνῃ, καὶ μετὰ ταῦτα τρίβοντες τὰς χεῖρας κεκοιμημένας διὰ τοῦ προσώπου, κονίζειν ἱκανῶς τὸ πρόσωπον ἑαυτῶν. Ἄλλὰ εἰ τὸ ἀπονίπτεισθαι εὐλογον, εὐλογώτερον ἂν ἦν πλύνειν τὴν καρδίαν κατὰ τὸ τέταρτον τοῦ Ἰερεμίου· « Πλύνειν τὴν καρδίαν σου ἀπὸ πονηρίας. » Τὸ δὲ κόνιν ἐπιτάττειν τῷ προσώπῳ ποῖον δύναται λόγον ἔχειν; Μᾶλλον μὲν οὖν ὅσον τὸ νίπτειν εὐλογον, τοσοῦτον τὸ κονίζεσθαι καὶ τὸ αἶσχος ἀποπῶν ἐστι καὶ ἄλογον. Μάλιστα δὲ ἄλογος ὁ νόμος οὗτος δοκεῖ ὁ περὶ τοῦ ἀποστασίου. Δύναται γάρ Σαρράκηνης ἐκβάλλειν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, καὶ πάλιν αὐτῇ καταλλάττεσθαι, ὁσάκις ἂν τοῦτῃ ἀρέσκη, ἢ ἀπαρέσκη· οὕτω μέντοι, ὅτι μετὰ τὴν τρίτην ἐκβολὴν μὴ δύνασθαι αὐτὴν εἰσεδέχεσθαι, πλὴν εἰ μὴ τις ἕτερος σαρκικῶς αὐτὴν γνοίη, μὴ οὖσαν ἐν τοῖς ἐμψύχοις. Εἰ δὲ ταύτην γνοίη μὴ ἱκανῶς ἐνσταμένῃ αἰδοίῃ, ἀνάγκη περαιτέρω γινῶναι ταύτην, ἱκανῶς ἐνσταμένῃ τῷ μέλει. Ὅθεν ὅταν βούλωνται καταλλάττεσθαι ταῖς ἑαυτῶν γυναῖξι, τίμημα διδόναι τυφλῷ τινι, ἢ ἐτέρῳ εὐτελεῖ προσιώπῳ, συνεσομένῃ τοιαύτῃ γυναίκι, καὶ μετὰ ταῦτα μαρτυρήσουσι δημοσίᾳ, καὶ ἔρουντι βούλεσθαι ταύτην ἐκβαλεῖν. Οὗ γενομένου, ὁ πρῶτος δύναται καταλλάττειν αὐτὴν ἑαυτῷ. Ἐνίοτε δὲ τοσοῦτον ἀρέσκουσιν αὐταῖς οἱ δεύτεροι, ὥστε λέγειν αὐτὰς μὴ δύνασθαι ἐκείνων χωρίζεσθαι· καὶ τότε ὁ πρῶτος ἀποβαλὼν τὸ τίμημα καὶ τὴν γυναῖκα, ἐκπίπτει τῆς ἑαυτοῦ ἐλπίδος. Ἐν νόμῳ οὐ τοσοῦτον ἀνθρώποις, ὅσον ζώοις λόγου ἑστειρημένοις προσήκων, ἀλλ' αὐτῷ Θεῷ, τῷ πάντα σὺν λόγῳ διοικούντι.

Μάλιστα δὲ ἄλογος οὗτος ὁ νόμος ἐστὶ κατὰ τὸ τέλος καὶ τοὺς μισθοὺς οὗς ὑπισχεῖται. Φησὶ γὰρ δι' ὄλου τοῦ Ἀλκοράνου, ὅτι ἡ μακαριότης τῶν Σαρράκηνῶν ἐστὶ καταβρύτους παραδείσους κεκτημένη, γυναῖκάς τε καὶ παλλακάς πολλὰς νέας, αἰσχυντηλάς καὶ καλὰς, πορφυροῖς ἱματίοις ἐνδεδυμένας, σκύφους δὲ χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς διὰ τῶν τραπέζων διατρέχοντας, σιτία ἥδιστα. Ταῦτα μάλιστα καταλέγει ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐβραγμαῖν, ὃ ἐρηγεύεται ἐλεήμων. Ἐν δὲ τῷ βιβλίῳ τῆς Διδασκαλίας τοῦ Μαχοῦμετ, οὗ οἱ λόγοι μεγάλα δύναται παρ' αὐτοῖς, ἐκτίθησι τὴν τάξιν τῶν σιτίων. Καὶ φησὶ πρῶτον μὲν εἶναι ὕψον τῶν προτεθησομένων ἐκεῖ τὸ ἦπαρ τοῦ ἀλμπεπούτ ἰχθύος, σιτίον ἀκρώς ἡδύ· καὶ μετὰ ταῦτα ἐκ διαδοχῆς δένδρων καρποί. Καὶ παρακατιῶν ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ, ἐρωτώντων αὐτὸν εἰ καὶ λαχνεύουσιν, ἀπεκρίνατο. Οὐκ ἂν ἦν μακαριότης, εἰ τις ἐκεῖ μὴ πρῆν ἡζονή. Μᾶλλον μὲν οὖν μάτην μὲν ἂν ἦσαν πάντα, μὴ καὶ τῆς κατὰ τὴν λαχνείαν ἡδονῆς ἐπομένης. Ἐν τοῦτῳ δ' ἔστιν ὁ πᾶς τοῦ Ἀλκοράνου σκοπός, καὶ ὅλης τῆς τῶν Σαρράκηνῶν αἰρέσεως, τῷ τὴν μακαριότητα μάλιστα ἐν λαχνείᾳ καὶ γαστρὶ συνεστάται. Καὶ

anus et vultum et pedicem et pudibunda, et palmas pedis, et brachia usque ad cubitum. Si autem non inveniatur aquam, intingi manus in pulvere : et post hæc terentes manus pulveré illitas per faciem, pulvere illinire sufficienter eorum ipsorum vultum. Sed etsi lavare rationabile, rationabilius jam esset lavare cor, secundum Jeremiam dicentem : « Lava cor tuum a nequitia ». Pulverem autem apponere vultui, quam potest habere rationem? Magis quidem igitur quantum lavare est rationabile, tantum pulvere illiniri inconveniens est et irrationabile. Maxime autem irrationabilis hæc lex videtur, quæ est de repudio. Potest enim Saracenus ejicere sui ipsius uxorem, et rursus ei conciliari toties quoties huic placuerit vel displicuerit ; sic tamen ut post tertiam repudiationem non possit eam suscipere : nisi quis alter eam carnaliter cognoverit, non existentem in menstruis. Si autem hanc cognoverit non sufficienter extenso testiculo, necesse ulterius hanc cognoscere sufficienter extenso membro. Unde quando volunt conciliari cum sui ipsorum uxoribus, dant pretium cæco cuidam, vel alteri vili personæ, quæ cum tali uxore simul futura est. Et post hæc testabitur publice, et dicet velle hanc repudiare. Quo facto, primus potest eam sibi conciliare. Aliquando autem tantum placent eis secundi, ut dicant non posse eas ab illis separari. Et tunc primus amittens pretium et uxorem, decidit a sui ipsius spe. Quorum lex non tantum hominibus, quantum animalibus ratione privatis conveniens est. Sed neque Deo, qui omnia similiter cum ratione gubernat, convenit.

Maxime autem hæc lex irrationabilis est secundum finem et præmia quæ promittit. Dicit enim per totum Alcoranum : Beatitudo Saracenorum est, irriguos hortos possidere, mulieres et pellices juvenes, verecundas et pulchras, purpureis vestibus indutas, scyphos aureos et argenteos per mensas discurrentes, et cibaria suavissima habere. Hæc maxime numerat in capitulo Elragman, quod interpretatur miserator. In libro autem De doctrina Mahometi, qui liber apud eos est magnæ auctoritatis, exponit ordinem cibariorum. Et dicit primum quidem esse serculum eorum quæ illic sunt apponenda, *epar alimpeput* piscis, cibariorum valde suave, et post hæc ex successione arborum fructus. Et descendens in eodem capitulo, interrogantibus eum quibusdam, si et luxuriantur, respondit : Non esset beatitudo, si quædam illis non adesset voluptas. Potius quidem igitur frustra essent omnia, cum non sequeretur voluptas secundum luxuriam. In hoc autem est omnis Alcorani intentio et totius Saracenorum sectæ, beatitudinem maxime in luxuria et ventre constituere. Et hæc non secundum similitudinem

⁴⁶ Jerem. iv, 14.

quamdam vel exemplum dicit, sicut et sacra Scriptura meminit cibariorum et mensæ in beata vita. De vera autem beatiudine, sicut de speculatione Dei, vel de perfectione secundum animam, nullam omnino mentionem facit Mahometus, propterea quod neque hanc concupiscit, neque apprehendit. Sola enim quæ concupiscit, hæc jam et promittit. In hoc enim aperte ostendit seipsum contrarium Christo, et omnibus prophetis et philosophis, et omnibus qui ratione utuntur, qui omnes communiter conveniunt, ultimam hominis beatiudinem esse in Dei cognitione. Sicut in Evangelio secundum Joannem: « Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum ¹¹. » Et Aristoteles dicit, quod vita secundum intellectum optima est. Igitur circa ventrem et venerè pessima est; etenim fit impedimento bonitati intellectus. Sed quoniam Saraceni, neque dicta divinæ Scripturæ suscipiunt, neque philosophorum, propter rationes in primo capitulo prædictas. redeundum jam est ad quamdam rationem, quam et ipsi irrationales existentes non possunt omnino negare.

Sit igitur ratio auctoritas, sine qua nulla valet auctoritas, et ostendendum, quod neque in ventris, neque in intemperantiæ operibus felicitas hominis est, et quod hæc non erunt illic. Constat enim quod cibos ad hoc sumimus, ut corruptio, quæ posset accidere ex consumptione naturalis humidi, evitetur, et fiat augmentum. Hæc autem duo non erunt illic; omnes enim in commensurata quantitate resurgent, et posthac non poterunt mori, vel alio quodam modo deficere, sicut et ipse Mahometus in sua doctrina dicit: Deus interimet mortem, et post hæc resurgent immortales et integri. Assumptio igitur cibariorum nequaquam est necessaria. Similiter autem neque rerum venerearum usus, quoniam neque nunc est necessarius, nisi ut servetur secundum speciem quod non potest servari in individuo. Item homines qui resurgent, vel semper vivent, et semper nutriuntur. Et si semper nutriuntur, consequens his, quod augebuntur corpora, vel erunt et illic egestionem et aliæ sæditates, ut tantum resolvatur quantum convertitur in cibum, quorum utrumque est inconveniens. Ad hoc autem respondet Mahometus in libro sui ipsius doctrinæ, dicens: quod non erit illic egestio sordium, sed purgatio per sudorem. Et adducit exemplum pueri in utero matris existentis, qui nutritur (ut dicit) et non egerit. Sed neque exemplum hujus, neque ratio, si quis diligenter respiciat solutionem, est sufficiens. Sunt enim quædam de perfectione imperfecti, quæ in re perfecta essent magnæ imperfectiones. Item si usus rerum venerearum est illic, nisi frustra esset, sequeretur et

ταῦτα οὐ κατὰ τινὰ ὁμοιότητα ἢ παράδειγμα φάσκει, ὡσπερ καὶ ἡ ἱερὰ μὲνηται Γραφή σιτίων καὶ τραπέζης ἐν τῇ μακαρίᾳ ζωῇ. Περὶ γὰρ τῆς ἀληθῶς μακαριότητος, ὅσον τῆς τοῦ Θεοῦ θεωρίας, ἢ τῆς κατὰ ψυχὴν τελειότητος, οὐδεμίαν παντάπασιν ποιεῖται μνήμην ὁ Μαχούμετ, διὰ τὸ μήτε ἐπιθυμῆσαι ταύτης, μήτ' ἐπιλαβέσθαι. Μόνα γὰρ ὧν ἐπιθύμει, ταῦτα δὴ καὶ ὑπέσχετο. Ἐν τούτῳ γὰρ ἀνακαλυμμένως δείκνυσιν ἑαυτὸν ἐναντίον τῶν Χριστῶ καὶ πᾶσι προφήταις καὶ φιλοσόφοις, καὶ πᾶσι τοῖς λόγῳ χρωμένοις· οἱ κοινῇ πάντες συμφωνοῦσι τὴν ἐτχάτην εἶναι τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ γῶσει· ὡς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην· « Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. » Καὶ Ἀριστοτέλης δὲ φησὶν ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν Ἠθικῶν, καὶ δωδεκάτῳ μετὰ τὰ φυσικὰ, ὅτι ἡ κατὰ νόον ζωὴ ἀρίστη ἐστίν. Ἡ ἄρα περὶ τὴν γαστέρα καὶ τὰ ἀφροδίσια χειρίστη ἐστίν, τῷ τοῦ νοῦ ἀγαθῷ ἐμποδῶν γινωσκόμενη. Ἄλλ' ἐπεὶ οἱ Σαρρακηνοὶ οὔτε τὰ βῆτὰ τῆς θείας Γραφῆς δέχονται, οὔτε τὰ τῶν φιλοσόφων διὰ τοὺς ἐν πρώτῳ κεφαλαίῳ προειρημένους λόγους, ἐπανιτέον ἂν εἴη ἐπὶ τινὰ λόγον, ὃν καὶ αὐτοὶ ἄλογοι παντάπασιν ὄντες οὐχ οἱοὶ τέ εἶναι ἀπαρνῆσθαι.

Γενέσθω τοίνυν ὁ λόγος βῆτων, οὗ ἀνευ οὐδὲν ἰσχύει τὸ βῆτόν· καὶ δεικτέον, ὅτι οὔτε ἐν τοῖς τῆς ἀκολασίας ἔργοις ἡ εὐδαιμονία ἐστὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ταῦτα οὐκ ἔσονται ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐξ ἀνάγκης; τὰ σιτία λαμβάνομεν, ἵνα τε τὴν δυναμένην συμβαίνειν φθορὰν ἐκ τοῦ τὸ φυσικὸν ὑγρὸν ἀναλίσκεσθαι φυλοζώμεθα καὶ πρὸς αὔξησιν. Ταῦτα δὲ τὰ δύο οὐκ ἔσονται ἐκεῖ. Πάντες γὰρ ἐν τινὲ συμμέτρῳ ποσότητι ἀναστήσονται, καὶ τοῦ λοιποῦ οὐ δυνήσονται ἀποθνήσκειν, ἢ ἄλλον τινὰ τρόπον ἐκλείπειν· ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Μαχούμετ ἐν τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ φησὶν, Ὁ Θεὸς ἀποκτενεῖ τὸν θάνατον, καὶ μετὰ ταῦτα ἀναστήσονται ἀθάνατοι καὶ ἀίετοι. Ἡ ἀνάληψις ἄρα τῶν σιτίων οὐδαμῶς ἐστὶ ἀναγκαία. Ὁμοίως δὲ οὐδὲ ἡ τῶν ἀφροδισίων χρήσις, ἐπεὶ μηδὲ νῦν ἐστὶν ἀναγκαία, εἰ μὴ ὡστε φυλάττεσθαι κατὰ τὸ εἶδος; τὸ μὴ δυνάμενον ἐν τῷ ἀτόμῳ. Ἐπεὶ οἱ ἀνιστάμενοι ἀνθρώποι ἢ ἀεὶ ζήσονται, ἢ ἀεὶ τροφῇ χρήσονται, ἐπ' ἀπειρον τοῖς αὔξηθήσονται τὰ σώματα, ἢ ἔσονται καὶ ἐκεῖ ἐκκρίσεις, καὶ ἄλλαι αἰσχημοσύναι, ὡστε τοσοῦτον ἀναλύεσθαι ὅσον τρέπεται εἰς τροφήν, ὧν ἑκάτερόν ἐστιν ἄσπον. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀποκρίνεται ὁ Μαχούμετ, ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας λέγων, ὡς Οὐκ ἔσται ἐκεῖ ἐκκρίσις αἰσχροῦν, ἀλλὰ καθαροῖς δι' ἰδρώτων. Καὶ παράγει παράδειγμα τὸν ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρὸς παιῖδα δὲ τρεφόμενος (ὡς φησὶν) οὐκ ἐκκρίνει. Ἄλλ' οὔτε τὸ παράδειγμα τούτου, οὔτε ὁ λόγος πρὸς λύσιν ἐστὶν ἱκανὸς, εἰ τις ἐπιδέλπει. Εἰσὶ γὰρ τινὰ ἐν τοῖς ἀτέλειαι, λόγον ἔχοντα τελειότητος· ὅσπερ ἐν τοῖς τελείοις ὄντα, πρὸς ἀτελοῦς ἐκείνοις ἐστίν. Ἐπεὶ εἰ ἡ χρῆσις ἀφρο-

¹¹ Joan. xvii, 3.

δισίων ἐστὶν ἐκεῖ, εἰ μὴ μάτην εἶη, ἔπεται καὶ ἄ γενέσθαι ὡσπερ καὶ νῦν. Πολλοὶ ἄρα γεννηθήσονται μετὰ τὴν ἀνάστασιν, πρὸ τῆς ἀναστάσεως μὴ ὄντες. Μάτην ἄρα τοσοῦτον ἢ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις παρατείνεται, ἵνα πάντες ὁμοῦ οἱ τὴν αὐτὴν ἔχοντες φύσιν λάθοιεν τὴν ζωὴν. Ἐτι εἰ ἡ μακαριότης ἐν τῷ λαγνεύειν καὶ πολλὰς ἔχειν γυναῖκας ἐστὶν, οἱ μετὰ τὴν ἀνάστασιν γεννηθῶσόμενοι οὐ δύνησονται εἶναι μακάριοι, εἰ μὴ γυναῖκας πολλὰς λάθοιεν. Οὐ δύνησονται δὲ λαβεῖν οὔτε αὐδαίμονας, οὔτε κακοδαίμονας· ἀναμένειν ἄρα δεήσει, μέχρις ἂν ἄλλαι πλείους γεννηθῶσι. Καὶ οὕτω δεήσει πολλὰς μὲν γεννηθῆναι γυναῖκας, ὀλίγους δὲ ἄνδρας· καὶ οὕτως ἐν βραχεῖ καιρῷ ἔσται ἡ ἀρχὴ τῶν γυναικῶν. Ἐτι εἰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἔσται ἀνθρώπων γένεσις, οἱ γεννηθῶσόμενοι ἢ πάλιν φθαρήσονται, ἢ ἔσονται ἀφθαρτοὶ καὶ ἀθάνατοι. Εἰ μὴ φθαρήσονται, πολλὰ ἔσται ἄτοκα· τοῦτο μὲν, ὅτι ἔσται ὁ πολλαπλασιασμὸς ἐπ' ἀπειρον· τοῦτο δὲ, ὡς ἐστὶν ὁμοία ἡ γένεσις, οὐκ ἐστὶν ὁμοίως καὶ ὁ τῆς γενέσεως ὄρος. Νῦν μὲν ἔχουσι φθαρτὴν ζωὴν, τότε δὲ ἀφθαρτον. Καὶ πρὸ ταῦτα, Πᾶν τὸ γεννητὸν καὶ φθαρτὸν εἶναι ἀνάγκη, διὰ τὸ τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν ἐναντία εἶναι καὶ περὶ τὸ αὐτό. Εἰ δὲ οἱ τότε γεννηθῶσόμενοι ἀνθρώποι φθαρτοὶ ἔσονται, καὶ ἀποθανούσονται, εἰ πάλιν οὐκ ἀναστήσονται, ἔπεται τὰς ἐκείνων ψυχὰς ἀεὶ μένειν τῶν σωμάτων κεχωρισμένας· ὅπερ ἐστὶν ἄτοκον, τοῦ αὐτοῦ εἶδους οὐσας ταῖς τῶν ἀναστάντων ψυχαῖς. Εἰ δὲ κἀκεῖνοι ἀναστήσονται, ἔδει καὶ τὴν ἐκείνων ἀνάστασιν ἄλλους πάλιν ἀναμένειν, ὡσθ' ἄμα πᾶσι τοῖς τῆς αὐτῆς φύσεως μετασχούσι τὴν δωρεὰν χαρισθῆναι τῆς ἀναστάσεως. Ἐτι δὲ αὐτὸς ὁ Μαχούμετ μίαν μόνην τίθησιν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, τουτέστιν ἐν τῷ τέλει τοῦ κόσμου, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως. Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως ἐκείνων, ἢ τῆς γενέσεως, οὐδεμίαν παντάπασιν μνήμην ποιεῖται. Ἐτι οὐδεὶς λόγος εἶναι δοκεῖ, διατὶ δεῖ τινὰ ἀναμένειν πρὸς τὸ ὁμοῦ ἀναστῆναι, εἰ μὴ δεῖ πάντας ἀναμένειν. Εἰ δέ τις λέγει, ὅτι ἐν τοῖς ἀνισταμένοις ἔσται μὲν χρῆσις σιτίων τε καὶ ἀφροδισίων, ἀλλ' οὔτε διὰ συντήρησιν ἢ αὐξησίν τοῦ σώματος, οὔτε διὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου εἶδους αὐξησιν ἢ διαμονὴν, μόνον δὲ διὰ τὴν παρεπομένην ταῖς τοιαύταις πράξεσιν ἡδονὴν, ἵνα μηδεμίᾳ τοῖς ἀνθρώποις ἡδονὴ ἀπῆ ἐν τῇ ἐσχάτῃ μισθοποδοσίᾳ, ὡσπερ διαρρήθην ὁ Μαχούμετ ἐν τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ φησὶ· ὄηλον ὡς πολλαχῶς ἀτόπως λέγεται τοῦτο· πρῶτον μὲν, ὅτι οἱ τῶν ἀνισταμένων ζωὴ τῆς παρουσίας εὐτακτοτέρα ἔσται· ἐν ταύτῃ δὲ τῇ ζωῇ ἐμπαθὲς καὶ ἄτακτον εἶναι δοκεῖ, εἰ τις διὰ μόνην ἡδονὴν χροῖτο τοῖς σιτίοις τε καὶ ἀφροδισίοις, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ συνέχειν τὸ σῶμα, ἢ τοῦ παιδοποιεῖσθαι. Καὶ τοῦτ' εὐλόγως· αἱ γὰρ ἐν ταῖς προσηρημέναις ἐνεργείαις ἡδοναὶ οὐκ αὐταὶ εἰσι τῶν ἐνεργειῶν τέλη, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν μᾶλλον. Ἡ γὰρ φύσις πρὸς τοῦτο τὰς ἡδονὰς ἔταξεν ἐν ταύταις ταῖς ἐνεργείαις, ἵνα μὴ διὰ τὸν πόνον τὰ ζῶα τῶν ἀναγκαίων τούτων τῆς φύσεως ἔργων ἀφίστηντο· ὁ συνέβαιεν ἂν, εἰ μὴ τὰ ζῶα

A generationem fore sicut etiam nunc. Multi igitur nascentur post resurrectionem, qui ante resurrectionem non fuerunt. Frustra igitur in tantum mortuorum resurrectio elongatur, ut omnes simul qui eandem naturam habent, vitam capiant. Item si beatitudo in luxuriando et multas mulieres habendo est, qui post resurrectionem nascentur, non poterunt esse beati nisi mulieres multas capiant. Non poterunt autem capere neque felices, neque infelices : igitur remanent, quousque plures alia nascentur. Et sic oportebit plures quidem nasci mulieres, paucos autem viros, et sic in brevi tempore erit imperium mulierum. Item si post resurrectionem erit hominum generatio, qui gignentur, vel rursus corrumpentur, vel erunt incorruptibiles et immortales. Nisi corrumpentur, multa sequentur inconvenientia ; tum quia erit multiplicatio in infinitum, tum quia quorum erit similis generatio, non erit similis generationis terminus. Homines enim per generationem quæ est ex spermate, nunc quidem corruptibilem vitam habent, tunc autem incorruptam habebunt. Et præter hæc : Omne genitum corruptibile esse necesse est, propterea quod generatio et corruptio sunt contraria, et circa idem. Si autem qui tunc gignentur homines corruptibiles erunt et morientur, si rursus non resurgent, sequitur illorum animas semper manere separatas a corporibus, quod est inconueniens, cum sint ejusdem specie cum animabus eorum qui resurgunt. Si autem et illi resurgent, oportebit et illorum resurrectionem alios rursus exspectare, ut simul omnibus qui eandem naturam participant, donum resurrectionis conferatur. Item ipse Mahometus unum solum ponit diem resurrectionis, id est in fine mundi, in die iudicii ; de resurrectione autem illorum, vel de nativitate, nullam omnino mentionem facit. Item nulla ratio esse videtur, quare oporteat quosdam exspectare ad simul resurgendum, si non oportebit omnes exspectare. Si autem quis dicat, quod in his qui resurgent erit quidem usus cibiorum et rerum venerearum, sed neque propter conservationem vel augmentum corporis, neque propter humanæ speciei augmentum vel permansionem, solum autem propter voluptatem, quæ talibus actionibus accidit, ut nulla voluptas hominibus absit in extrema mercedis retributione, sicut palam Mahometas in libro de doctrina sua dicit : manifestum igitur, quod hoc multis modis inconvenienter dicitur. Primum quidem, quod resurgentium vita erit melius ordinata quam hæc quæ præsens est. In hac autem vita impossibile et inordinatum quoddam esse videtur, si quis propter voluptatem utatur cibariis vel rebus venereis, sed non propter necessitatem reservandi corpus, vel procreandi filios. Et hoc rationabiliter. Voluptates enim in prædictis actionibus non possunt esse actionum fines. Sed e converso potius quidem natura ad hoc voluptates ordinavit in his actionibus

ut non propter laborem animalia ab his necessariis naturæ operibus elongarentur : quod accidere posset, nisi animalia voluptates provocarent. Est igitur ordo inconueniens et præposterus, si propter solas voluptates actiones hæ perficiantur. Nequam igitur in his qui resurgunt, quorum vita bene ordinatissima supponitur, talium est usus, et multo minus in talibus futura erit felicitas : aliter enim quid prohibet, et reliqua animalia irrationalia felicia esse in prædictis actionibus, quæ nobiscum communicant? Item si in his actionibus extrema hominis felicitas est, sicut Mahometus palam dicere videtur, cujus gratia nunc oportet ab his contineri, et non potius die ac nocte comedere et luxuriari, ut et hic felices esse possimus? Sed apud omnes homines, et apud Saracenos ipsos honorabilis videtur, continere ab his. Habent autem et quosdam viros speculativos et continentes, quos maxime laudant. Sed quoniam fatuum est, valde rationabiliter loqui cum homine prudentia omnino privato, liceat simul insanire et dicere : Si in talibus actionibus extrema hominis felicitas est, quid faciet igitur anima separata ante resurrectionem, quæ neque comedere, neque luxuriari potest? Sed neque angeli poterunt esse felices, cum tales voluptates non gustent. Item si in habendo quidem multas mulieres, innumerabiles autem pellices et juniores extrema hominum felicitas est, quomodo possent mulieres felices esse, nisi haberent plures viros? Sed rursus, quomodo possibile est virum esse beatum, cujus uxor multos alios habeat viros? Necesse igitur, vel mulierem beatam esse et virum infelicem, vel virum quidem felicem, mulieres autem et juniores earum infelices. Quomodo autem possibile est, esse beatum aliquem, cujus omnis domus quam amat misera et infelix est? Rationabilis igitur est, et viros et mulieres miseræ esse et infelices.

Hæc tanquam in transgressione dicta sufficiant, ad demonstrandum irrationabilem esse legem secundum finem et præmium quod promittit. Irrationabilis est et secundum alia multa quæ in hoc continentur, sicut id quod frequenter inducitur, quod Deus jurat per fidelem urbem, et per ficetum et olivetum : quod palam apparet in capitulo Eltim, quod interpretatur *ficus*. Homines per majores suos jurant, sicut per Deum, vel per sanctos; Deus autem non habens majorem per quem jurare possit, consuevit per seipsum jurare, ut ipse ad Abraham juravit, sicut fertur in primo Genesio. Per ficetum autem vel olivetum jurare, vanum est et irrationale omnino. Item ipse prohibet vinum, propter ebrietatis evasionem, sicut in pluribus locis dicit. Sed cum vinum per seipsum malum non sit, sufficit solam ebrietatem cavere. Sed videtur omnes Saracenos suspectos habere, quod nullus eorum possit vel mediocriter, vel cum sobrietate vino uti, unde ejus dehortatio ex neces-

ήθοναι προεκαλούντο. Ἔστι τοίνυν τάξις ἀπρεπής καὶ πρωθύτερος, εἰ διὰ μόνας τὰς ἡθόνας αἱ ἐνεργεῖαι αὐταὶ τελείντο. Οὐδαμῶς ἄρα ἐν τοῖς ἀνισταμένοις, ὧν ἡ ζωὴ εὐτακτοτάτη ὑπόκειται, τῶν τοιούτων ἔσται χρῆσις· καὶ πολλῶν ἑλαττων ἐν τοῖς τοιούτοις ἡ μέλλουσα ἔσται εὐδαιμονία. Ἄλλως γὰρ, τί ἐκώλυε καὶ τὰ λοιπὰ ἄλογα ζῶα εὐδαιμόνα εἶναι, ἐν ταῖς προσηρημέναις ἐνεργεῖαις ἡμῖν κοινωνοῦντα; Ἔτι εἰ ἐν ταύταις ταῖς ἐνεργεῖαις ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἔστιν, ὡς ὁ Μαχούμετ διαβρήδην δοκεῖ λέγειν, τίνος χάριν νῦν εἶδει ἐγκρατεῦσθαι τούτων, ἀλλ' οὐ μᾶλλον ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐσθίειν τε καὶ ἀκολασταίνειν, ἵνα ἐνταῦθα εὐδαιμονέες τινες ὦμεν; Ἄλλὰ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ παρὰ τοῖς Σαρράκηνοις δὲ αὐτοῖς, σεμνότερον δοκεῖ ἐγκρατεῦσθαι τούτων. Ἐχουσι δὲ καὶ τινὰς ἀνδρας θεωρητικῶς καὶ ἐγκρατεῖς, οὗς μάλιστα ἐπαινοῦσιν. Ἄλλ' ἐπεὶ ἀνήτῳ ἔστι λαν λογικῶς διαλέγεσθαι ἀνθρώπω φρονήσεως παντάπασιν ἐστηρημένῳ, ἐξέστω συνανοηταίην αὐτοῖς, καὶ λέγειν, Εἰ ἐν ταύταις ταῖς ἐνεργεῖαις ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἔστι, τί ποιήσει ἄρα ἡ χωρισθεῖσα ψυχὴ πρὸ τῆς ἀναστάσεως, ἡ μήτε ἐσθίειν δυναμένη, μήτε ἀσελγαίνειν; Ἄλλ' οὐδ' οἱ ἄγγελοι ποτε δυνήσονται εἶναι εὐδαιμονέες, τῶν τοιούτων ἡθῶν ἀγευστοί. Ἔτι εἰ ἐν τῷ πολλὰς μὲν ἔχειν γυναῖκας, ἀναριθμήτους δὲ παλλακὰς καὶ νεωτέρας, ἡ ἐσχάτη τῶν ἀνδρῶν εὐδαιμονία ἔστι, πῶς ἀνδύναίνο αἱ γυναῖκες εἶναι εὐδαιμονέες, εἰ μὴ ἔχουσιν πλείους ἀνδρας; Ἄλλ' ἄλλιν πῶς δυνατὸν τὸν ἀνδρα εἶναι μακάριον, οὗτινος ἡ γυνὴ πολλοὺς ἄλλοιους ἀνδρας ἔχει; Ἀνάγκη τοίνυν ἡ τὴν γυναῖκα εἶναι εὐδαιμόνα, καὶ τὸν ἀνδρα δυστυχῆ, ἡ τὸν μὲν ἀνδρα μακάριον, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τὰς νεωτέρας αὐτῶν κακοδαίμονας. Πῶς δὲ δυνατὸν εἶναι μακάριον, οὐ πᾶσα ἡ οἰκία ἦν ἀγαθῆ, ἀθλῶν καὶ κακοδαίμων ἔστιν; Εὐλογώτερον τοίνυν λέγειν καὶ τοὺς ἀνδρας καὶ τὰς γυναῖκας ἀθλίας εἶναι καὶ κακοδαίμονας.

Ταῦτα ὡσπερ ἐν παρεκβάσει εἰρημένα ἀρκεῖται πρὸς τὸ δεῖξαι ἄλογον εἶναι τὸν νόμον κατὰ τὸ τέλος καὶ τὸ ἄθλον ὃ ὑπισχνεῖται. Ἄλογον δὲ καὶ καθ' ἕτερα πολλὰ τὰ ἐν τούτῳ περιεχόμενα ὡσπερ αὐτόθι συνεχῶς παρεμβάλλεται ὁ θεὸς ὀμνῶν κατὰ τῆς πίστεως πόλεως, καὶ κατὰ τοῦ συκεῶνος καὶ τοῦ ἐλαιῶνος· ὃ φαίνεται διαβρήδην ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλτιμ, ὃ ἐρμηνεύεται *συκῆ*. Οἱ γὰρ ἀνθρώποι κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσιν, οἷον κατὰ τοῦ θεοῦ, ἢ τῶν ἁγίων. Ὁ δὲ θεὸς μὴ ἔχων μείζονα καθ' ὃ ἀν ὀμύσειεν, εἰώθεν ὀμνῶναι καθ' ἑαυτοῦ, ὡς αὐτὸς ἐφη τῷ Ἀβραάμ, ὡς λέγεται ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Γενέσεως. Τὸ δὲ κατὰ τοῦ συκεῶνος ἢ τοῦ ἐλαιῶνος ὀμνῶναι μάταιόν ἐστι καὶ ἄλογον παντελῶς. Ἔτι αὐτὸς κωλύει τὸν οἶνον διὰ τὴν τῆς μέθης ἀποφυγὴν, ὡς φησιν ἐν πλείοσι τόποις. Ἄλλὰ τοῦ οἴνου μὴ καθ' ἑαυτὸν ὄντος κακοῦ, ἤρκει μόνην τὴν μέθην φυλάττασθαι. Ἄλλὰ δοκεῖ πάντας τοὺς Σαρράκηνοὺς ὑποπτέειν, ὡς μηδὲν αὐτῶν δυναμένου ἢ μετρίως ἢ μετὰ νήψεως χρῆσθαι τῷ οἴνῳ.

Ὅθεν ἡ τούτου ἀπ'τροπή ἐξ ἀνάγκης ἀναγκάζει λέγειν ἢ κακὸν εἶναι τὸν οἶνον ἀπλῶς, ἢ τοὺς Σαρρακηνούς ἀκρατεῖς ὑπάρχειν καθόλου.

Θ'. Ὅτι ὁ τῶν Σαρρακηνῶν νόμος ὁμολογουμένως περιέχει ψεῦδος.

Ἐνναιον δεῖ θεωρεῖν, ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἐστὶν νόμος Θεοῦ, ἐπεὶ ὁμολογούμενα περιέχει ψεῦδη. Ὁ γὰρ Θεὸς πρώτη καὶ ἀκρα ἐστὶν ἀλήθεια, παρ' οὗ λαβῆναι τι ψεῦδος ἀδύνατον. Ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ δὲ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωῶνᾶ φησι, Τίς εἰς τὴν ἀλήθειαν ἄγει; Καὶ ἀποκρινόμενος, εἶπεν, Ὁ Θεὸς κατευθύνει τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὁ κατευθύνων τὴν ἀλήθειαν ἐστὶν ἀλήθεια, καὶ προσήκει τοῦτον μιμεῖσθαι. Καὶ μετὰ ταῦτα ἀληθῶς οὐκ ἄρμόζει θεῷ νόμῳ τόδε λέγεσθαι τι ἄνευ Θεοῦ· ἀλλὰ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ πλάσμα ἄνευ Θεοῦ λέγεται. Ὡς γὰρ φησὶν Αὐγουστίνος, Εἰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐν μόνον ψεῦδος εὑρίσκειτο, ὅλον ἂν τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὑποπτον ἦν καὶ ψεῦδος ἀποδοκιμασμένον. Τὸ δὲ Ἀλκοράνον πολλὰ μὲν ἀληθῆ περιέχει, ἐν τε Εὐαγγελίῳ καὶ τῷ νόμῳ Μωσέως καὶ τοῖς προφήταις περιεχόμενα· ἀλλ' αὐτὸς ὁ Μαχούμετ τοσούτα ἐκ τῶν ἰδίων περιέβαλε ψεῦδη, ὥσθ' ὅλον ἀληθῶς ὑποπτον καὶ ψεῦδος ὀφείλει νομιζεσθαι, καὶ ἔργον τοῦ ψεῦστου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀνάγονται δὲ τὰ ἐν ἐκείνῳ ψεῦδη περὶ ἑαυτοῦ, περὶ τῶν Χριστιανῶν, περὶ τῶν Ἰουδαίων, περὶ τῶν ἀποστόλων, περὶ τῶν πατριαρχῶν, περὶ τῶν δαιμόνων, περὶ τῶν ἀγγέλων, περὶ τῆς Παρθένου Μαρίας, περὶ τοῦ Χριστοῦ, περὶ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ περὶ ἑαυτοῦ μὲν φησὶν, ὅτι ἐστὶ τέλος, καὶ σφραγίς, καὶ σιωπῆ πάντων τῶν προφητῶν. Καὶ προσάττει ἀποκτινύναι πάντα τὸν μετ' αὐτὸν διουριζόμενον εἶναι τινα προφήτην. Ἀλλὰ μὴ συνετάλη ἡ χεὶρ Κυρίου, ὥστε μὴ δύνασθαι μετ' ἐκείνων δοῦναι καὶ ἐτέρῳ πνεύμῳ προφητείας. Καὶ ὅτι οὐ μόνον οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι λέγουσι παρ' αὐτοῖς εἶναι προφήτας μετ' ἐκείνων, πνεῦμα προφητείας ἐσχηκότας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐδέξαντο ἐν Βαβυλῶνι προφήτην τινὰ Σόλεμ ὀνομαζόμενον, ὃ ἐρμηνεύεται κλιμαξ, ὃν οἱ Τάρταροι ἀπέκτειναν, καὶ μετ' αὐτοῦ οὐκ ὀλίγον πλῆθος Σαρρακηνῶν. Ἐτι δὲ περὶ ἑαυτοῦ φησὶν, ἐπαίρων ἑαυτὸν, ὡς περὶ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὅτι Εἰ πάντες ἄνθρωποι συναχθεῖεν, καὶ πάντα τὰ πνεύματα ἢ ἄγγελοι, οὐκ ἂν δύναιντο ποιῆσαι τοιοῦτον Ἀλκοράνον, οἶον τοῦτο ἐστίν. Ἡ τοίνυν οὕτω τοῦτο νόει, ὡς μὴ δυνησομένων ἐκείνων ποιῆσαι ἄνευ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας· καὶ τί θαυμαστὸν, εἰ μὴ δυνήσονται τοῦτο, ὅπερ καὶ αὐτὸς οὐκ ἄνευ Θεοῦ πεποιηκέναι φησὶν; ἢ τοῦτο νόει, ὡς οὐκ ἂν δυνηθέντων ἐκείνων ποιῆσαι, εἰ καὶ ὑπὸ Θεοῦ βοηθούιντο. Ἀλλὰ τοῦτο φανερὰ βλασφημία ἐστὶ.

Περὶ δὲ τῶν Χριστιανῶν φησὶν, ὡς διδόντων τῷ Θεῷ κοινωνόν· ὃ φανερῶς ἐστὶ ψεῦδος. Φασὶ γὰρ οἱ Χριστιανοὶ καθ' ὅλου τοῦ κόσμου, ὅτι ὁ Θεός ἐστι μέγιστα εἰς καὶ ἀπλόστατος. Μετὰ ταῦτά φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Τελευτούμπε, ὃ ἐρμηνεύεται μετάνοια, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ θεοποιῶσι τοὺς ἐπισχό-

A *sitate cogit vel malum esse vinum simpliciter, vel Saracenos universaliter incontinentes esse.*

IX. *Quod lex Saracenorum manifesta contineat mendacia.*

Non oportet considerare, quod lex hæc non est lex Dei, quoniam manifesta continet mendacia. Deus enim summa et prima est veritas, a quo dici aliquid mendacium est impossibile. In Alcorano, in cap. Jonæ, dicit: Quis in veritatem ducit? et respondens dicit: Deus dirigit veritatem, et qui dirigit veritatem est veritas, et convenit eum imitari. Et post hæc vere non congruit divinæ legi, dici aliquid sine Deo, sed mendacium et figmentum absque Deo dicitur. Sicut enim inquit Augustinus: Si in Evangelio unum solum mendacium inveniretur, totum Evangelium secundum eandem rationem suspectum esset et falsum. Alcoranum autem multa quidem vera continet, quæ in Evangelio et lege Moysi et prophetis continentur; sed ipse Mahometus tot ex propriis manifesta inserit mendacia, ut totum fere suspectum et falsum debeat existimari, et opus illius qui mendax est et pater ejus. Reducuntur autem quæ in eo mendacia continentur, ad decem genera principalia. Dicit enim mendacia de seipso, de Christianis, de Judæis, de apostolis, de patriarchis, de dæmonibus, de angelis, de Virgine Maria, de Christo, de Deo.

C Et de seipso quidem dicit, quod est finis et sigillum et silentium omnium prophetarum. Et jubet interimi, quicumque post eum se prophetam esse asseruerit. Sed non sic contracta est manus Domini, ut non posset post illum dare et alteri spiritum prophetiæ. Et quod non solum Christiani et Judæi dicunt apud eos esse prophetas, qui post illum spiritum prophetiæ habuerunt, sed et ipsi susceperunt apud Babylona prophetam quemdam, qui Solem appellabatur, quod interpretatur scala, quem Tartari interemerunt, et cum eo non paucam multitudinem Saracenorum. Item de seipso dicit, seipsum extollens, tanquam ex persona Dei, Quod si omnes homines congregarentur, et omnes spiritus vel angeli, non possent facere tale Alcoranum sicut est hoc. Vel igitur sic hoc intellige, quod non poterunt illi facere absque auxilio Dei: et quid mirum si non poterunt hoc, quod et ipse non sine Deo se fecisse dicit? vel hoc intellige, quod neque potuissent illi facere, etiamsi a Deo adjuvi essent. Sed hoc manifesta blasphemia est.

De Christianis autem dicit, quod dant Deo socium: quod manifestum est mendacium. Dicunt enim Christiani totius mundi, quod Deus est maxime unus et simplicissimus. Post hæc dicit in capitulo Telteumpe, quod interpretatur penitentia, quod Christiani deificent episcopos suos. et pontif-

ñces, et monachos : quod falsum est. Hoc autem dixit Mahometus, tanquam homo ignarus Christianæ linguæ. Christiani enim Chaldæi et omnes Orientales vocant episcopos et monachos, colentes eos, Rampan, quod interpretatur *magister*, vel major meus. In Arabica autem lingua rampa est nomen Dei, quod interpretatur *Dominus*, absolute, quod et de solo intelligitur Deo. Sicut et apud nos quando dicimus, « Dominus tecum. » Falso igitur dicit Mahometus, quod deos Christiani hos vocant. Item idem dicit de Christianis, quod deificant Mariam. Inducit autem in capitulo Elmeide, quod interpretatur *mensa*, quod Christus excuset se de eo apud Deum, quod non dixit mundo, matrem ejus esse deam. Et vere; neque Christiani hoc dicunt, Mariam videlicet esse Deum vel deam, sed dicunt, quod fuit purissima mulier. Etenim Evangelium non deam eam nominat¹⁶, vel nuntiam, sed mulierem.

Item inducit in eodem capitulo, dicens de Christianis et Judæis, quod non sunt hi filii Dei, vel amici Dei. Quod ostendit ex eo quod affliguntur pro peccatis, sicut ipse dicit. Hæc autem demonstratio falsa est omnino : « Multæ enim tribulationes justorum¹⁶. » Et sicut ad Hebræos dicit Apostolus : « Flagellat omnem filium quem suscipit¹⁷. » Aliter tamen justii, et aliter impii flagellantur a Deo. Etenim ipsis Saracenis multa flagella Tartari intulerunt, etsi legem non habeant.

De Judæis dicit Mahometus in capitulo Telteumpe, quod interpretatur *pœnitentia*, quod deificant Eleazar, et dicunt quod ipse est Filius Dei. Hoc autem manifeste est mendacium. Judæi enim nullum hominem Deum faciunt, neque Filium Dei dicunt esse. Item in capitulo Elnasa, quod interpretatur *mulieres*, dicit quod ipsi Judæi dicunt interremisse Christum Jesum, filium Mariæ, apostolum Dei. Hoc autem manifeste est mendacium. Non enim Jesum Christum dicunt esse Judæi, neque apostolum fuisse Dei, sed hominem iniquum, et dicunt ipsi, propter blasphemiam eum interemisse.

De apostolis autem dicit in capitulo Abraham, quem dicunt patrem fuisse Moysi, quod illi testati sunt et dixerunt Christo, quod essent Saraceni, imitatoresque et apostoli Mahometi. Et hoc autem est mendacium. Christus enim et apostoli ante Mahometum fuerunt sexcentis annis. Mahometus enim in temporibus Heraclii apparuit, qui incepit imperare anno sexcentesimo decimo ab incarnatione Domini. Unde vix septingenti anni sunt, ex quo fuit Mahometus. Sunt autem mille ducenti, et plus, ex quo natus est Christus et apostoli. Et

τους αὐτῶν, καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς μοναχοὺς· ὁ ψεῦδος ἐστίν. Τοῦτο δὲ ἔφη ὁ Μαχούμετ, ὅς ἀνθρώπος ἀνεπιστήμων τῆς διαλέκτου. Οἱ γὰρ Χριστιανοὶ Χaldaῖοι, καὶ πάντες οἱ ἀνατολικοὶ Χριστιανοὶ καλοῦσι τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς μοναχοὺς, τιμῶντες αὐτοὺς, Ῥαμπάν, ὃ ἔρμηνεύεται διδάσκαλος, ἢ μερίζων ἐμοῦ. Ἐν δὲ τῇ Ἀραβικῇ γλώσσῃ τὸ βαμπί ἐστὶν ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὃ ἔρμηνεύεται Κύριος, ἀπολελυμένως, καὶ περὶ μόνου νοούμενον τοῦ Θεοῦ ὡσπερ καὶ παρ' ἡμῖν, ὅταν λέγωμεν, Ὁ Κύριος μετὰ σοῦ. Ἐπι τοίνυν ὁ Μαχούμετ, ὅτι θεοὺς οἱ Χριστιανοὶ τούτους καλοῦσιν. Ἐπι ὁ αὐτός φησι περὶ τῶν Χριστιανῶν, ὅτι θεοποιοῦσι τὴν Μαρίαν. Εἰσάγει δὲ καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆ Ἐλμεῖδη, ὃ ἔρμηνεύεται τραπέζα, τὸν Χριστὸν παραιτούμενον ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν Θεόν, ὡς οὐκ εἰκότως τῷ κόσμῳ Θεὸν εἶναι τὴν μητέρα αὐτοῦ. Καὶ ἀληθῶς οὐδ' οἱ Χριστιανοὶ τοῦτ' ἔφασιν, τὴν μακαρίαν Μαρίαν δηλοῦναι Θεὸν εἶναι ἢ Θεόν, ἀλλὰ λέγουσι ψλὴν γενέσθαι γυναῖκα. Καὶ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον οὐ Θεὸν αὐτὴν ὀνομάζει, ἢ ἀγγελίδα, ἀλλὰ γυναῖκα.

Ἐπι εἰσάγει ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ, λέγων περὶ τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων, ὡς οὐκ εἰσὶν οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ, ἢ φίλοι Θεοῦ· ὃ δείκνυσιν ἐκ τῷ θλίβεσθαι ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, ὡς αὐτός φησιν. Αὕτη δὲ ἡ ἀπόδειξις ψευδῆς ἐστὶ παντελῶς. Πολλοὶ γὰρ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἑβραίους φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « Μαστιγοῦ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται. » Ὅμως καὶ οἱ δίκαιοι καὶ οἱ ἀσεβεῖς μαστιζονται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτοὺς γὰρ τοὺς Σαρβρακηνοὺς πολλὰς ἐπήνεγκαν οἱ Τάρταροι μάστιγας, καίτοι νόμον μὴ ἔχοντες.

Περὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων φησὶν ὁ Μωάμεθ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Τελτεούμπε, ὃ ἔρμηνεύεται μετάνοια, ὡς θεοποιούντων τὸν Ἐλεάζαρ, καὶ λεγόντων ὅτι αὐτός ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ φανερῶς ἐστὶ ψεῦδος. Οἱ γὰρ Ἰουδαῖοι οὐδένα ἀνθρώπων θεοποιοῦσιν, οὔτε Υἱὸν Θεοῦ φασὶν εἶναι. Ἐπι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσῶ, ὃ ἔρμηνεύεται γυναῖκες, φησὶν αὐτοὺς τοὺς Ἰουδαίους λέγειν ἀποκτείνει τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας, τὸν ἀπόστολον τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο καὶ φανερῶς ἐστὶ ψεῦδος. Ὁ γὰρ τὴν Ἰησοῦν Χριστὸν εἶναι φασὶν οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλ' οὐδὲ ἀπόστολον γενέσθαι Θεοῦ, ἀλλ' ἀνθρώπον πονηρόν· καὶ φασὶν αὐτοὺς περὶ βλασφημίας αὐτὸν ἀποκτείνειν.

Περὶ δὲ τῶν ἀποστόλων φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀράμ, ὃν φησὶ πατέρα γενέσθαι τοῦ Μωυσέως, ὅτι ἐκείνοι ἐμαρτύρησαν καὶ εἶπον τῷ Χριστῷ, ὡς εἰν Σαρβρακηνοὶ, μιμηταὶ καὶ ἀπόστολοι τοῦ Μαχούμετ. Τοῦτο δὲ ἐστὶ ψεῦδος. Ὁ μὲν γὰρ Χριστὸς καὶ οἱ ἀπόστολοι πρὸ τοῦ Μαχούμετ γεγονάσιν ἑξακοσίοι, ἔτεσιν. Ὁ γὰρ Μαχούμετ ἐπὶ τῶν τοῦ Ἡρακλείου χρόνων ἀνεφάνη, ὃς ἤρξατο βασιλεύειν τῷ ἑξακοσιοστῷ δεκάτῳ ἔτει τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως· ὅθεν οὐκ εἰσὶν ἑπτακόσια ἔτη, ἀφ' οὗ γέγονεν ὁ Μαχούμετ. Εἰσὶ δὲ χίλιοι διακόσιοι καὶ πλέον, ἐξ οὗ γέγο-

¹⁶ Joan. 11 et xix. ¹⁷ Psal. xxxiii, 20. ¹⁸ Hebr. xii, 6.

νεν ὁ Χριστὸς καὶ οἱ ἀπόστολοι. Καὶ πῶς ἠδύνατο ἂν οἱ ἀπόστολοι εἶναι Σαρράκηνοι, καὶ μιμηταὶ τοῦ Μαχούμετ, ᾧ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐντέταλτο (ὡς αὐτὸς φησὶ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ ᾧ Ἐλκαμιμάρ), εἶναι Σαρράκηνοί; Ὁ πρῶτος τοίνυν Σαρράκηνός ἀπὸ τοῦ Μαχούμετ ἠροῦσατο. Οἱ ἀπόστολοι ἄρα οὔτε Σαρράκηνοί εἶναι ἠδύνατο, οὔτε ἐκείνου μιμηταί, οὐ ἑξακοσίους ἔτεσιν ἠγγήσαντο. Ἡ, εἰ Σαρράκηνοί ἦσαν ἐκεῖνοι, αὐτὸν ἀδύνατον εἶναι πρῶτον.

Περὶ δὲ τῶν πατριαρχῶν τὸ αὐτὸ δισχυρίζεται. Φησὶ γὰρ ἐν πλείοσι τόποις τοῦ Ἀλκοράνου, ὅτι ὁ Ἀβραάμ, καὶ ὁ Ἰσαάκ, καὶ ὁ Ἰακώβ, καὶ οἱ υἱοὶ ἐκείνων, Σαρράκηνοί ἦσαν. Τὸ δ' αὐτὸ φησὶ καὶ περὶ τοῦ Νῶε, ὅτι ἦν Σαρράκηνός, καὶ διὰ τοῦτο ἐπῆλθεν ὁ κατακλυσμὸς εἰς τὸν κόσμον, διὰ τὴν ἐκείνων καὶ παραινῆν τοὺς ἀνθρώπους γενέσθαι Σαρράκηνοὺς, αὐτοὺς δὲ ἀπαρνεῖσθαι. Τοῦτο δὲ παντελῶς ἐστὶ ψεῦδος. Πῶς γὰρ ἠδύνατο εἶναι Σαρράκηνός, ὅς προηγῆσατο τοῦ Μωάμεθ δισχιλίους πεντακοσίους ἔτεσιν; ἔτι δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχούμετ λέγοντος ἑαυτὸν γενέσθαι πρῶτον Σαρράκηνον ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀδύνατον δὲ λέγειν τὸν Νῶε καὶ τὸν Ἀβραάμ εἶναι Σαρράκηνοὺς, ὡς αὐτῶν τοὺς Σαρράκηνοὺς γεννησάντων. Αὕτη γὰρ ἡ ἐξήγησις ἐναντία ἐστὶ τῷ Ἀλκοράνῳ, ὅπου λέγεται τὸν Ἀβραάμ μὴ γενέσθαι Χριστιανόν, μηδὲ Ἰουδαῖον, ἀλλὰ Σαρράκηνον ἀκριβῆ. Ἀνάγκη δὲ, ὡς περὶ ἐκ τοῦ Ἀβραάμ γεγόνασιν οἱ Σαρράκηνοί, οὕτως ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ Νῶε οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐγεννήθησαν. Καὶ τοῦτο δὲ φασὶν οἱ Σαρράκηνοί, ὡς ὁ Θεὸς τῷ Μαχούμετ ὑπέσχετο μηδένα εἰσελθεῖν εἰς τὸν παράδεισον πρὸ αὐτοῦ. Καὶ μετὰ ταῦτα ἀνάλαβεν αὐτὸν ὁ Θεός, καὶ ἤγαγεν εἰς τὸν παράδεισον, καὶ εἶδεν αὐτόν τι ἀνδρὶς τε καὶ γυναῖκας πολλὰς, καὶ εἶπε, Τί ἐστὶ, Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Μὴ θαυμάσης· καὶ οὗτοι γὰρ μιμηταὶ σοῦ εἰσιν. Ἀδύνατον δὲ μιμητὰς εἶναι τοῦ Μαχούμετ, εἰ μὴ διὰ τοῦ Ἀλκοράνου. Ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἦν ἀποκαλυμμένον πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Μαχούμετ, ὡς περὶ ἐν πλείοσι τόποις αὐτοῦ περιέχεται, καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀρχῇ. Τοῦτο δὲ τοῦ πλάσματος τὸ ψεῦδος πᾶς νοῦν ἔχων δύναται κατανοῆσαι, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τοῖς τοιοῦτοις διατρέχειν οὐ δεῖ.

Περὶ δὲ τῶν δαιμόνων ἰδικόν τι κεφάλαιον ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐστὶν, ὅπου διαρρήθην λέγεται, ὡς δαιμόνων πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες τὸ Ἀλκοράνον, ἐχάρησαν, καὶ ἑμαρτύρησαν ὡς ἠδύνατο διὰ τούτου σωθῆναι. Ἀνεῖπον δὲ καὶ ἑαυτοὺς Σαρράκηνοὺς, καὶ ἐσώθησαν. Τοῦτο δὲ ὅσον περιέχει ψεῦδος, οὐκ ἀναγκαῖον ἐπιχειρήματι τινὶ ἀποδείκνυσθαι.

Περὶ δὲ τῶν ἀγγέλων φησὶν, ὡς πάντες προσκύνησαν τῷ Ἀδὰμ, πλην τοῦ διαβόλου. Ἐτε φησὶν αὐτὸς, ὡς ὅτε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπῆλθε μετὰ τοῦ Γαβριήλ, εἶδεν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγγελον ἕνα μυριάκις μείζονα τοῦ κόσμου παντός, θρηνούντα τὰς ἑαυτοῦ ἀμαρτίας, ᾧ συγγνώμην ἰδίᾳ δεήσει αὐτὸς ἐζητήσατο. Καὶ πολλὰ ἄλλα ψευδέστατά φησὶ, περὶ ὧν διεξοδικώτερον ἐπεξελεύσομεθα πρὸς τῷ τέλει τῆς παρ-

quomodo apostoli potuerunt Saraceni esse, et imitatores Mahometi, cui ex persona Dei mandatum est (sicut ipse dicit in Alcorano, in capitulo Elcaminar) quod sit ipse primus Saracenus? Primus igitur Saracenus a Mahometo inceptit. Apostoli igitur neque Saraceni esse potuerunt, neque illius imitatores quem sexcentis annis praecesserunt. Vel si Saraceni erant illi, impossibile est eum fuisse primum Saracenum.

De patriarchis idem asserit. Dicit enim in pluribus locis Alcorani, quod Abraham et Isaac et Jacob et filii illorum Saraceni erant. Idem autem dicit et de Noe, quod fuit Saracenus. Et quod propterea diluvium venit super terram, quia ipse praedicabat hominibus, quod fierent Saraceni, et ipsi renuerunt. Hoc autem omnino est mendacium. Quomodo enim potuit Noe esse Saracenus, qui praecessit Mahometum duobus millibus quingentis annis? Item et ipse Mahometus dicit, seipsum fuisse primum Saracenum in mundo. Impossibile autem est, dicere, Noe et Abraham esse Saracenos, quod ipsi Saracenos genuissent. Haec enim expositio contraria est Alcorano, ubi dicitur: Abraham non fuisse Christianum, neque Judaeum, sed purum Saracenum. Necesse igitur, sicut ex Abraham nati sunt Saraceni, sic ex eo et Noe Judaei et Christiani nati sunt. Et dicunt etiam Saraceni, quod Deus promisit Mahometo, ut nullus introeat in paradysum ante eum. Et post haec assumpsit eum Deus, et duxit in paradysum. Et vidit illic viros et mulieres multas, et dixit: Quid est, Dominus? Dominus autem dixit ad eum: Ne mireris, et hi enim imitatores tui sunt. Imitatores autem esse Mahometi impossibile, nisi per Alcoranum; sed hoc non fuit revelatum ante tempora Mahometi, sicut in pluribus ejus locis continetur, et maxime in principio. Hujus autem figmenti mendacium quicumque intellectum habet, potest bene considerare, et propter hoc in talibus versari non oportet.

De daemonibus autem speciale quoddam capitulum in Alcorano est, ubi palam dicitur, quod daemonum multitudo multa audientes Alcoranum, gavisus sunt, et testati sunt, quod per ipsum poterant salvari. Dixerunt autem et seipsos Saracenos, et salvati sunt. Hoc autem quantum mendacium continet, non est necessarium argumentatione quadam demonstrari.

De angelis autem dicit, quod omnes adoraverunt Adam, praeter diabolum. Item dicit ipse, quod quando ad Deum venit cum Gabriele, vidit in caelo angelum unum qui millies major erat mundo, et flebat sui ipsius peccata. Et ipse veniam suis precibus sibi impetravit. Et multa alia falsissima dicit, de quibus latius narrabimus in fine praesentis operis, cum dicemus visionem maximae fictionis,

quam seipsum vidisse asserit. Item palam dicere videtur de angelis, quod sunt corporei. Dicit enim in capitulo Sad, in pluribus locis, quod angeli ex igne creati sunt, homines autem ex terra. Dicit enim in aliis locis, quod sunt magni spatio, sicut in sequentibus dicitur.

De Virgine autem Maria dicit palam in capitulo Abraham, quod ipsa fuit filia Abraham, Abraham autem pater fuit Moysi et Aaron. In capitulo autem Mariem, quod interpretatur Maria, palam dicitur, quod Maria mater Christi soror fuit Aaron, et quod Moyses et Aaron habuerunt quamdam sororem quæ Maria appellabatur, et quod hi tres erant filii Abraham, quod manifestum est in sexto Paralipomenon. Sed inter hanc Mariam et beatam virginem Mariam, matrem Jesu Christi Filii Dei, mille quingenti anni intercessere. Et prima quidem Maria in eremo mortua est, quando Moyses duxit per eremum filios Israel ad terram promissionis. Tunc autem neque Roma ædificata erat, sed post hæc fundata fuit in temporibus Ezechia regis Judæ, qui fuit post septingentos et plures annos. Jesus autem Christus post Ezechiam regem natus est ex Virgine Maria, genitus in temporibus Octaviani imperatoris, post septingentos et plures annos ab Ezechia, quo tempore jam Romani mundi monarchiam tenebant, et miserunt reges in Judæam. Unde et Judæi testati sunt, se non habere regem, nisi Casarem. Et nota quod, sicut dicit Augustinus (1), Roma fundata est in temporibus Achaz, vel secundum quosdam alios, Ezechia. Et tunc habitabat populus Israel in terra promissionis, quod fuit septuaginta quinque annis: quorum viginti septem pervenerunt quidem ad Jesum Nave. Tempore autem Judicium, anni tæcenti viginti novem, ex quo inceperunt esse reges illic trecentis sexaginta duobus annis. A quo autem urbis fundamenta jacta sunt usque ad nativitatem Christi, septingenti quinquaginta duo anni interfuere, sicut dicit diaconus Paulus in Romanis historiis. Permisit igitur Spiritus sanctus, Mahometum sic manifestum mendacium capere, ut quilibet homo facile deceptionem animadverteret.

Ἔγιον οὕτω περιφανοῦς ψεύδους ἀλῶναι τὸν Μαχούμεν, ὡστε πάντα ἀνθρώπων ῥαδίως τὴν ἀπάτην φωράσαι.

De Christo dicit idem, quod ille neque est Deus, neque Filius Dei; et quod ipse Christus de seipso hoc non dixit, sed quod apud Deum se humiliter excusavit, nunquam mundo hoc dixit. Hoc autem manifeste est mendacium. Scriptum enim est in Evangelio Joannis, quod ipse dixit seipsum Filium esse Dei: et tunc Judæi voluerunt eum lapidare quasi propter blasphemiam¹². Dixit autem et seipsum æqualem esse Deo, et principium, quod

¹² Joan. viii, 58.

(1) Lib. xviii, De Civ. Dei.

οὐσης πραγματείας, ὅταν περὶ τῆς μάλιστα πεπλασμένης θεωρίας διαλεγώμεθα, ἦν ἑαυτὸν εἰνδιδυχεύεται. Ἐτι διαβρήδην λέγειν δοκεῖ περὶ τῶν ἀγγέλων, ὅτι εἰσι σωματικοί. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Σάδ ἐν πλείοσι τόποις, ὅτι οἱ ἄγγελοι ἐκ πυρὸς ἐδημιουργήθησαν, οἱ δὲ θνῶρωποι ἐκ χοῦς. Φησὶ γὰρ ἐν ἐτέροις τόποις, ὅτι εἰσι μεγάλοι τῇ διαστάσει, ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις εἰρήσεται.

Περὶ δὲ τῆς Παρθένου Μαρίας φησὶ διαβρήδην ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ· ὁ δὲ Ἀμράμ πατήρ ἦν τοῦ Μωσέως καὶ Ἀαρών. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Μαρτέμ, ὃ ἐρμηνεύεται Μαρία, διαβρήδην φησὶ, ὡς ἡ τοῦ Χριστοῦ μήτηρ Μαρία ἀδελφὴ ἦν Ἀαρών· καὶ ὅτι μὲν Μωυσῆς καὶ Ἀαρών ἔσχον τινὰ ἀδελφὴν λεγομένην Μάριαν, καὶ ὅτι οἱ τρῖς οὗτοι ἦσαν υἱοὶ τοῦ Ἀμράμ, ὅθλον ἐν τῷ ἔκτῳ τῶν Παραλειπομένων. Ἀλλὰ μεταξὺ ταύτης τε τῆς Μαρίας καὶ τῆς μακαρίας Παρθένου τῆς Μαρίας, τῆς μητρὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, χιλία πεντακόσια ἔτη ἐβρύησαν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη Μαρία ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀπέθανεν, ὅτε ὁ Μωυσῆς ἤγε διὰ τῆς ἐρήμου ἐπὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ. Τότε δὲ οὐδ' ἡ Ῥώμη ἦν ὑποδομημένη, ἢ μετὰ ταῦτα τεθεμελιώτο ἐπὶ τῶν χρόνων Ἐζεκιίου βασιλέως Ἰουδα, ὃς γέγονε μετὰ ἑπτακόσια ἔτη καὶ πλείω. Ὁ δὲ Χριστὸς μετὰ Ἐζεκιίαν γέγονε ἐν βασιλείᾳ, γεννηθεὶς ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας ἐπὶ τῶν χρόνων βασιλείως Ὀκταδιανού, μετὰ ἑπτακόσια ἔτη καὶ πλείω ἀπὸ Ἐζεκιίου, Ἐφ' οὗ χρόνου ἦδη εἶχον τὴν τοῦ κόσμου μοναρχίαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀπέστειλαν βασιλεῖς εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Ὅθεν καὶ ἐμαρτύρησαν οἱ Ἰουδαῖοι μὴ ἔχειν βασιλεία εἰ μὴ Καίσαρα. Καὶ σημειώσαι, ὅτι, καθὼς φησὶν Ἀδουστίνος ἐν τῷ ἰγ' βιβλίῳ περὶ τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ, ἡ μὲν Ῥώμη ὑποδομήτο ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀχαζ, ἢ κατὰ τινὰς ἄλλους, τοῦ Ἐζεκιίου. Τότε δὲ ἦν χρόνος τῷ Ἰσραὴλ ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας ὁ τῶν ἑπτακοσίων δεκαοκτώ· ἐξ ὧν εἰκοσι ἑπτὰ μὲν ἀνήκουσι τῷ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ· τῷ δὲ χρόνῳ τῶν Κριτῶν ἐπιτριακόσια εἰκοσι ἑννέα· ἔξ οὗ δὲ ἤρξαντο βασιλεῖς εἶναι αὐτοῖσι τριακόσια ἑξήκοντα δύο ἔτη. Ἀφ' οὗ δὲ οἱ τῆς πόλεως θεμέλιοι καταβλήθησαν μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἑπτακόσια πενήκοντα δύο ἔτη, ὡς περὶ φησὶν ὁ διάκονος Παῦλος ἐν ταῖς Ῥωμαίων καὶ ἱστορίαις. Συνεχώρησε τοίνυν τὸ πνεῦμα τὸ

Περὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ φησὶν ὁ αὐτὸς, ὡς ἐκείνῳ οὔτε Θεὸς ἐστίν, οὔτε Θεοῦ Υἱός· καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Χριστὸς περὶ ἑαυτοῦ τούτου οὐκ ἔφησεν, ἀλλὰ μετ' ὑποστολῆς περὶ τούτου ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ κερητεύειτο, ὡς μηδέποτε τῷ κόσμῳ τοῦτ' εἰρηκώς. Τοῦτο δὲ φανερώς ἐστὶ ψεῦδος. Γέγραπται γὰρ διαβρήδην ἐν τῷ τοῦ Ἰωάννου Εὐαγγελίῳ, ὅτι αὐτὸς εἶπεν ἑαυτὸν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ· καὶ τότε οἱ Ἰουδαῖοι ἐθέλησαν αὐτὸν λιθοβολῆσαι ὡς περὶ βλασφημίας.

Περὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ φησὶν ὁ αὐτὸς, ὡς ἐκείνῳ οὔτε Θεὸς ἐστίν, οὔτε Θεοῦ Υἱός· καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Χριστὸς περὶ ἑαυτοῦ τούτου οὐκ ἔφησεν, ἀλλὰ μετ' ὑποστολῆς περὶ τούτου ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ κερητεύειτο, ὡς μηδέποτε τῷ κόσμῳ τοῦτ' εἰρηκώς. Τοῦτο δὲ φανερώς ἐστὶ ψεῦδος. Γέγραπται γὰρ διαβρήδην ἐν τῷ τοῦ Ἰωάννου Εὐαγγελίῳ, ὅτι αὐτὸς εἶπεν ἑαυτὸν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ· καὶ τότε οἱ Ἰουδαῖοι ἐθέλησαν αὐτὸν λιθοβολῆσαι ὡς περὶ βλασφημίας.

Ἐφησε δὲ ἑαυτὸν καὶ Ἰσὺν εἶναι Θεῶν, καὶ ἀρχὴν, ὃ μάλιστα Θεῶν μόνων ἐστὶν οἰκεῖον· καὶ εἶπεν, Εἰ τοῖς λόγοις μου μὴ θέλετε πιστεῦειν, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε. Προσποθέδεικται δὲ ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ ὡς ἀδύνατον λέγειν τοὺς Σαρράκηνοὺς ἐφαρμαγμένους εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ οὗτι τὸ παρ' ἡμῶν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν παλαιὰν Διαθήκην ὀφείλουσι δέχεσθαι. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μαχούματ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλακάφ ζητεῖ δειχθῆναι αὐτῷ τὸ ρητὸν τοῦ βιβλίου ὃ γέγραπται πρὸ τοῦ Ἀλκοράνου. Μετὰ ταῦτά φησι περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς αὐτὸς οὔτε ἰσταύρωται, οὔτε ἀπέθανεν, ἀλλ' ὁ Θεὸς πρὸς τῷ τέλει τοῦ κόσμου ποιήσει τούτον ἀποθανεῖν· καὶ ἄλλα ἄπειρα ψεῦδη, ὧν τὰναντία ἐν τοῖς Ἐδαγγελίοις, καὶ ταῖς ἄλλαις Γραφαῖς περιέχονται· ἃ μακρὸν ἀν εἴη καταλέγειν.

Περὶ δὲ τοῦ Θεοῦ ἀπλῶς διισχυρίζεται, ὡς οὐδένα τρώπον δυνατὸν αὐτὸν ἔχειν υἱὸν, ὅτι μὴδὲ γυναῖκα ἔχει· καὶ τοῦτο συνεχῶς ἐπανακυκλοῖ ἀντὶ ἄλλου τινὸς ἐπιχειρήματος ἰσχυροῦ. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπιχειρήμα ὁμοιον ὡσπερ εἰποι τὸν Θεὸν μὴ εἶναι οὐσίαν, ὅτι μὴ ἔχει συμβεθεκός, ἢ μὴ ζῆν, ὅτι μὴ ἰσθίει ἢ ἀναπνεῖ. Ἀνόητος, ἢ τοιαύτη φαντασία, καὶ ἀνθρώπου ἐστερημένου λογισμοῦ καὶ νοῦ. Οἱ γὰρ Χριστιανοὶ οὐχ ὡς ἐκ γυναικὸς διδόασιν Υἱὸν τῷ Θεῶ, ἀλλ' ὡσπερ ἐκ μὲν τοῦ πυρὸς τὴν θερμὴν, ἐξ ἡλίου δὲ τὸ ἀπαύγασμα, καὶ τὸν λόγον ἀπὸ τοῦ λέγοντος· ἃ πάντα ἀληθῶς λέγονται γεννησθαι, εἰ καὶ μὴ ἐκ γυναικὸς. Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπαύγασμά ἐστι καὶ Λόγος τοῦ ἀδίδου Πατρὸς, συναϊδιος καὶ ὁμοουσιος, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἰσότητι. Ὡσπερ δὲ ἡ θερμὴ καὶ τὸ ἀπαύγασμα οὐ χωρίζονται τοῦ πυρὸς, τὸ πῦρ μέντοι ἐνίοτε τοῦ ἀπαυγασματος ἡμῖν ἀνευ τῆς θερμῆς κοινωνεῖ, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ τῆς λαμπάδος φωτός· ἐνίοτε δὲ τῆς θερμῆς ἀνευ τοῦ ἀπαυγασματος, ὡσπερ ἐν τῷ πεπυρωμένῳ σιδήρῳ· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἠδύνατο σαρκωθῆναι καὶ ἀνευ τοῦ τὸν Πατέρα ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σαρκωθῆναι, εἰ καὶ ἀδιαιρέτα εἰσι τὰ ἔργα τῆς Τριάδος. Οὕτω πάλιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὸ τοῦ Πατρὸς ἀπαύγασμα, ἠδύνατο ἐν αἰσθητῷ βιβλίῳ γραφῆναι, ὥστε ὑπ' ἀνθρώπων ἀναγινώσκεισθαι, καὶ αἰσθητῶς τὰ ἔργα αὐτοῦ ὁρᾶσθαι, καὶ εἶναι σαρκὶ ἠνωμένον. Καὶ τὸ μὲν βιβλίον τὸ γεγραμμένον, τουτέστιν ἡ σὰρξ, ἠδύνατο διαρρῆσθαι, εἰ δὲ τοῦ Κυρίου Λόγος μένει εἰς τὸν αἰῶνα· ὡσπερ καὶ τὸ τοῦ βασιλέως πρόσταγμα, τοῦ τὸν λόγον αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπ' αὐτὸν γῆν ἐν βιβλίῳ πέμποντος, αὐτὸς μὲν οὐκ ἂν καυθεῖη, τὸ δὲ βιβλίον δύναται καίσεσθαι. Φασὶ τοίνυν οἱ Χριστιανοὶ τὸν Χριστὸν Λόγον ὄντα Θεοῦ Υἱὸν εἶναι Θεοῦ. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ καὶ ὁ Μαχούματ περὶ αὐτοῦ ἔφησεν, εἰ καὶ μῆτε ἐπιστάμενος, μῆτε νοῶν. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνσεῶ, ὃ ἐρμηνεύεται γυναῖκες, ὅτι ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς υἱὸς τῆς Μαρίας λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ πνεῦμά ἐστι Θεοῦ. Διατί τοίνυν οὐκ ἔλεγεν ὁ Μαχούματ, ὅτι ἀδύνατον τὸν Θεὸν ἔχειν λόγον ἢ πνεῦμα, ἐπεὶ μὴδὲ γυναῖκα ἔχει; Ζητητέον τοίνυν περὶ τῶν Σαρράκη-

A soli Deo maxime est proprium; dixitque: Si verbis meis non vultis credere, credatis operibus¹⁹. Ante autem demonstratum est in tertio capitulo, quod impossibile est quod Saraceni dicunt, corruptum esse Evangelium, et quod Evangelium quod est apud nos, et Vetus Testamentum, debent suscipere. Sed et ipse Mahometus in capitulo Elacaph quærit demonstrari ei auctoritatem libri qui scriptus est ante Alcoranum. Posthæc dicit de Christo, quod ipse neque crucifixus est, neque mortuus, sed Deus in fine mundi faciet hunc mori, et alia infinita mendacia, quærum contraria in Evangeliiis et aliis Scripturis continentur, quæ longum esset enarrare.

B De Deo autem simpliciter asserit, quod nullo modo possibile est eum habere Filium, quoniam uxorem non habet. Et hoc continue repetit, dicens pro alia quadam forti argumentatione. Hæc autem argumentatio similis est, sicut si quis dicat, Deum non esse substantiam, quoniam non habet accidens, vel non vivere, quoniam non comedit vel respirat. Fatua est talis phantasia, et hominis carentis intellectu et ratione. Christiani enim non tanquam ex muliere dant Filium Deo, sed sicut ex igne caliditatem, ex sole autem splendorem, et verbum ab eo qui loquitur; quæ omnia vere dicuntur gigni, etsi non ex muliere. Filius enim Dei splendor est, et Verbum sempiterni Patris, coæternum et consubstantialia, et in eadem æqualitate²⁰. Sicut autem caliditas et splendor non separantur ab igne, ignis tamen aliquando a splendore nobiscum sine caliditate communicatur, sicut in luce lampadis, aliquando autem caliditas absque splendore est, sicut in accenso ferro: sic et Filius Dei potuit incarnari, et absque quo incarnatus esset Pater vel Spiritus sanctus, etsi indivisibilia sunt opera Trinitatis: sic rursus Filius Dei et Verbum Dei Patris potuit in sensibili libro scribi, ut ab hominibus legeretur, et sensibiliter opera ejus viderentur, et esse carni unitus. Et liber quidem scriptus potuit interrumpi: « Verbum autem Domini manet in æternum²¹. » Sicut et regis mandatum, qui mittit verbum suum in libro ad terram quæ sub eo est, ipsum autem verbum nunquam comburi potest, liber autem comburi potest. Dicunt igitur Christiani, Christum, cum sit Verbum Dei, Filium esse Dei. Hoc idem et Mahometus de eo dixit, etsi neque sciebat, neque intelligebat. Dicit enim in Alcorano in capitulo Elnessa, quod interpretatur mulieres, quod Christus Jesus filius Mariæ, verbum est Dei, et spiritus est Dei. Quare igitur non dixit Mahometus, quod impossibile est Deum habere verbum vel spiritum, quoniam uxorem non habet? Quærendum igitur a Saracenis, ut quærant ipsi a Mahometo, quando dicit Christum verbum esse Dei, et spiritum ex Deo, utrum de

¹⁹ Joan. x, 38. ²⁰ Hebr. i, 3. ²¹ Psal. cxvi, 2.

spiritu vel verbo dicit, de accidentali quod profertur, vel de essentiali, id est creato. Sic non solum verbum et spiritus Dei est a Deo, sed et verba et spiritus aliorum prophetarum, et aliorum hominum beatorum. Et secundum hoc non magna quaedam laus est hæc de Christo, quem Mahometus proprie et supra omnes homines vult constituere. Sed neque propter talem rationem et talem spiritum pluraliter Deus de seipso loquitur, sicut inducuntur in toto Alcorano. Si autem dicit de increato et essentiali verbo Dei et spiritu, sic utique nobiscum sentiunt tam de incarnatione, quam de mysterio Trinitatis. Item dicit Mahometus de Deo in capitulo Elminim: Quod si Deus haberet filium, in periculo jam totus mundus esset. Esset enim schisma inter eos. Hæc autem suppositio valde falsa est. Supponit enim, non possibile esse Deum habere filium, nisi iniquum et audacem et inobedientem. Nos autem dicimus, quod Filius Dei est Verbum Dei, et scientia Patris, per quam omnia operatur. Verbum autem comprehensum in mente, et artificis scientia, nunquam in homine separatur a concipiente intellectu. Nisi alicubi blasphemans Mahometus dicat, dissentire ad seipsum Deum, et contrariis dicere sui ipsius intellectui et cogitationi. Idem Mahometus dicit in capitulo Elezat, quod Deus et angeli ejus orant pro Mahometo et Saracenis. Quod quidem est angelorum, est omittendum. Deus autem quando pro eis orat? Quem orat? Angelos, vel homines, vel seipsum? Sed hoc est mendacium, orat seipsum: et maxime secundum Mahometum, qui Verbi incarnationem negat, et neque personarum discretionem ponit in divinis. Ponit autem et alia mendacia quaedam, et impossibilia, sicut in capitulo Elasiar dicitur quasi ex persona Dei: Si hoc miserius Alcoranum super unum montem, videres jam cum utique scissum a reverentia et timore Dei. Et sicut in capitulo Elcaminar, quod interpretatur luna, dicit, quod luna contrita est, et multa alia, quæ longum esset enarrare.

ἀδύνατα, ὡς περ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαστάρ λέγεται ὡς περ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Ἐὶ ἐπέμψαμεν τοῦτο τὸ Ἀλκοράνον εἰς ἐν τῶν ὄρων, εἶδες ἂν αὐτῷ σχισθὲν ἀπὸ τῆς εὐλαθείας καὶ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ· καὶ ὡς περ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλκαμάρ, ὃ ἐρμηνεύεται σελήνη, φησὶν, ὅτι ἡ σελήνη συνετριβή. Καὶ πολλὰ ἄλλα, ἃ μακρὸν ἂν εἴη ἀκαριθμεῖν.

Unde potest omnibus sapientibus manifestum esse, legem illam non esse a Deo, quæ tot et sic manifesta continet mendacia. Inveniuntur autem post hæc et alia quædam absona, quæ tanquam firma Saraceni affirmant, translata ex Alcorano in modum expositionis, continentur autem palam in libro Mahometi de expositionibus (1): ex quibus cum multa sint, pauca hic commemorabo. Unum est quod dicit, quod creatum fuit cælum ex fumo, fumus autem ex exhalatione maris, mare autem ex quodam monte qui Caph appellatur, et is circumit totum orbem terrarum, et sustinet cælum.

(1) Is est qui inscribitur, De doctrina Machumet.

νών, ὥστε ζητῆσαι αὐτοὺς παρὰ τοῦ Μωάμεθ, ὅταν λέγῃ τὸν Χριστὸν λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ πνεῦμα ἐκ Θεοῦ, πότερον περὶ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου φησὶ τοῦ προφορικοῦ, ἢ περὶ τοῦ οὐσιώδους, τοῦτέστι περὶ τοῦ κτιστοῦ, ἢ τοῦ ἀκτιστοῦ. Εἰ μὲν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἦτοι τοῦ κτιστοῦ, οὕτως οὐ μόνον ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγοι καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἄλλων προφητῶν, καὶ τῶν ἄλλων μακαρίων ἀνθρώπων. Καὶ κατὰ τοῦτο οὐ μέγας τίς ἐστὶν ἔπαινος τοῦτο περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃν ὁ Μαχούμετ ἰδίως καὶ ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους βούλεται συνιστάναι. Ἄλλ' οὐδὲ διὰ τὴν τοιοῦτον λόγον καὶ τὸ τοιοῦτον πνεῦμα πληθυντικῶς ὁ Θεὸς περὶ ἑαυτοῦ διελέγετο, ὡς περ εἰσάγεται ἐν ὄλῳ τῷ Ἀλκοράνῳ. Εἰ δὲ λέγει περὶ τοῦ ἀκτιστοῦ καὶ οὐσιώδους Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ Πνεύματος, οὕτω συμβαίνουσιν ἡμῖν ἐπὶ τε τῆς σαρκώσεως καὶ τοῦ τῆς Τριάδος μυστηρίου. Ἔτι φησὶν ὁ Μαχούμετ περὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμουμηνιμ, ὅτι εἰ ὁ Θεὸς εἶχεν υἱόν, ἐν κινδύνῳ ἂν ἦν ὅλος ὁ κόσμος. Ἦν γὰρ ἂν ἐν αὐτοῖς σχίσμα. Αὐτῇ δὲ ἡ ὑπόθεσις λίαν ἐστὶ ψευδής. Ὑποτίθεται γὰρ μὴ οἶόν τε εἶναι τὸν Θεὸν εἶναι υἱόν, εἰ μὴ πονηρὸν καὶ αὐθάδη καὶ ἀνυπότακτον. Ἡμεῖς δὲ φαμεν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιστήμη τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς πάντα ἐργάζεται. Ὁ δὲ λόγος ὁ συλληφθεὶς ἐν τῇ διαβολῇ, καὶ ἡ τοῦ τεχνίτου ἐπιστήμη, οὐδέποτε οὐδ' ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δίστανται τοῦ συλλαμβάνοντος· οὐδ' εἰ μὴ που βλασφημῶν ὁ Μαχούμετ ἐρεῖ διχονοεῖν παρὰ ἑαυτὸν τὸν Θεὸν, καὶ ἀντιλέγειν τῷ ἑαυτοῦ νόμῳ καὶ νοήματι. Ἔτι ὁ Μαχούμετ φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλεζάπ, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ εὐχονται ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν ἄλλων Σαρράκηνων. Τὸ μὲν οὖν τῶν ἀγγέλων παρεαείον. Ὁ δὲ Θεὸς ὅτε ὑπὲρ αὐτῶν εὐχεταί, τίνοι εὐχεταί; Τοῖς ἀγγέλοις, ἢ τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἑαυτῷ; Ἄλλ' τοῦ ἐστὶ ψεύδος, τὸ εὐχεσθαι ἑαυτῷ· καὶ μάλιστα κατὰ τὸν Μαχούμετ, ὃς καὶ τὴν τοῦ Λόγου σάρκωσιν ἀρνεῖται, καὶ οὐδὲ διακρίνει προσώπων τί· ἦσιν ἐν τοῖς θεοῖς. Τίθῃσι δὲ καὶ ἄλλα ἄττα ψεύδη καὶ ἀδύνατα, ὡς περ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαστάρ λέγεται ὡς περ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Ἐὶ ἐπέμψαμεν τοῦτο τὸ Ἀλκοράνον εἰς ἐν τῶν ὄρων, εἶδες ἂν αὐτῷ σχισθὲν ἀπὸ τῆς εὐλαθείας καὶ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ· καὶ ὡς περ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλκαμάρ, ὃ ἐρμηνεύεται σελήνη, φησὶν, ὅτι ἡ σελήνη συνετριβή. Καὶ πολλὰ ἄλλα, ἃ μακρὸν ἂν εἴη ἀκαριθμεῖν.

Ἔθεν δύναται πᾶσι σοφοῖς γενέσθαι καταφανὲς τὸν νόμον ἔχεινον μὴ εἶναι παρὰ Θεοῦ, τοσαῦτα καὶ οὕτω δῆλα περιέχοντα ψεύδη. Εὐρίσκονται δὲ μετὰ ταῦτα καὶ τίνα ἄλλα ἀπόδοτα, ἅπερ ὡς βέβαια διασχυρίζονται οἱ Σαρράκηνοι, μεταφερόμενα ἐκ τοῦ Ἀλκοράνου ἐξηγήσεως τρόπῳ· περιέχοντα δὲ διαφρήδην ἐν τῷ περὶ διηγῆσεων τοῦ Μωάμεθ βιβλίῳ. Ἐξ ὧν πολλῶν ὄντων, ὀλίγων ἐνταῦθα μνημονεύσω. Ἐν ἐστὶν ὃ φησὶν, ὅτι ὁ κτιστὸς οὐρανὸς γέγονεν ἐκ καπνοῦ· ὃ δὲ καπνὸς ἐκ τῆς ἀναθυμιάσεως τῆς θαλάσσης· ἢ δὲ θάλασσα ἐκ τίνος ὄρους Κθφ καλουμένου, ὃ περιζώνουσιν ὅλην τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀνίχει

τὸν οὐρανόν. Φησὶ δὲ καὶ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἰσοῦ φωτὸς καὶ δυνάμεως γενέσθαι, καὶ μηδεμίαν διακρίσιν εἶναι μεταξύ νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Ποτὲ δὲ πατομένου τοῦ Γαβριήλ, συνέβη τὸ πτερόν αὐτοῦ ἀφασθαι τῆς σελήνης, ἢ καὶ ὡσπερ ὄρωμεν νῦν, ἀσκοτισθῆ. Ἔτι φησὶ τὸν μὲν σὺν τὸν ἄγγιον ἐκ τῆς κόπρου τοῦ ἐλέφαντος γεννηθῆναι, τὸν δὲ μῦν ἐκ τῆς κόπρου τοῦ χοίρου, τὴν δὲ γαλῆν ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ λέοντος. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἐξηγεῖται. Ὅντος γὰρ τοῦ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῇ μετὰ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ζώων, ὅτε πρὸς ἀπόπατον ἐχώρουν, ἐκλίνετο ἡ κιβωτὸς, καὶ μάλιστα ὅτε ὁ ἐλέφας ἐπήξει. Καὶ διὰ τὸ λίαν φοβεῖσθαι, ἠρώτησεν ὁ Νῶε τὸν Θεόν. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἄπελθε, καὶ προσκύνησον τὸν πρωκτὸν αὐτοῦ πρὸς τῆ ὀπῆ, ἐξ ἧς πρῆσιον ἡ κόπρος. Οὐ γενομένου, ἅμα τε ἐξῆξε ἡ κόπρος, καὶ σὺν αὐτῇ χοῖρος μέγιστος; λίαν, οὐ τῷ βύγγει τὰς κόπρους (ὡς εἰθώην) ὀρύσσοντος, ὁ μῦς ἐγεννήθη, καὶ ἤρξατο κατεσθίειν τὰς σανίδας τῆς κιβωτοῦ. Καὶ τότε μάλιστα ἐφοβήθησαν. Καὶ ἐπερωτήσας ὁ Νῶε τὸν Κύριον, ἐπάταξε τὸν λέοντα ἐν τῷ μετώπῳ. Καὶ ἐξῆλθε γαλῆ διὰ τῶν μυκτῆρων αὐτοῦ. Καὶ ταύτην εἶναι φησὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν τὰ τοῦ χοίρου κρέα ἀκάθαρτα εἶναι φασί. Φησὶ δὲ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ, ὅτι ὁ Θεὸς πρὸς τῷ τέλει τοῦ κόσμου ἀποκτενεῖ πᾶσαν κτίσιν, καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ οὐδὲν ὑπολειφθήσεται ζῶν πλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θανάτου· ὅς ἐστιν ἄγγελός τις λεγόμενος Ἄδριήλ. Καὶ τότε ἐντελεῖται Κύριος τῷ Ἄδριήλ ἀποκτείνειν ἑαυτόν. Οὐ γενομένου, φωνήσει Κύριος φωνῇ μεγάλῃ, καὶ ἐρεῖ· Ποῦ εἰσιν οἱ σατράπαι τοῦ κόσμου καὶ οἱ ἄρχοντες; Καὶ μετὰ ταῦτα ἀναστήσει πάντα. Αὐτόδτε τε πάλιν ὁ Μαχούμετ ἐποίησε βιβλίον, ἔπου ἔγραψε δώδεκα χιλιάδας λόγων θαυμαστῶν. Θαυμαζόντων δὲ καὶ ζητούντων, εἰ πάντα ἐκεῖνα ἀληθῆ εἶεν, ἀπεκρίνατο μόνον τὰ τρισχιλία ἀλήθειαν ἔχειν, τὰ δ' ἄλλα ψευδῆ εἶναι. Ὅταν τοίνυν ἐν τῷ προειρημένῳ βιβλίῳ ψευδές τι καταλαμβάνηται, φασὶν οἱ Σαρρακηνοὶ καὶ τοῦτο τὸν Μαχούμετ εἰπεῖν, μὴ πάντα εἶναι ἀληθῆ, εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ἐξ ἐκείνων· τὸ ἔ' ὑπόλοιπον ὄλον ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἰσχύϊ ἀεὶ διαμένειν. Τοῦτο πιστεύω τοὺς Σαρρακηνούς ποιεῖν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἄλκοράνου. Εἰ γὰρ καὶ πολλὰ ψευδῆ καταλαμβάνονται ἐν αὐτῷ, ὅμως διὰ τινὰ περιεχόμενα ἐν αὐτῷ ἀληθῆ, ὡσπερ Θεοῦ λόγος τιμᾶται παρ' αὐτοῖς. Εἴρηται δὲ ἡμῖν ἀνωτέρω, ὅτι καθὼς φησιν Ἀβουσσίνος, Εἰ μόνον εἰς λόγος ψευδῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εὐρίσκητο, ἦν ἂν δικαία αἰτία τοῦ τὸ Εὐαγγέλιον ὄλον μάταιον λογίζεσθαι καὶ μυθώδες. Ἐγὼ δὲ βεβαίως ἠσθόμην, ὅτι τῶν Σαρρακηνῶν οἱ μάλιστα σοφοὶ καὶ γραμμάτων ἔχοντες πείραν οὐ πιστεύουσι ταῖς τοῦ Ἄλκοράνου λόγοις, ἀλλὰ τὸ πλάσμα τῆς διδασκαλίας αὐτοῖς ἀποκεκαλυμμένον ἐστί. Σημεῖον δὲ τὸ τοῖς ἄλλοις σοφοῖς αὐτοῖς δημοσίᾳ διαλέγεσθαι παρατεῖσθαι, ὡσπερ ἐγὼ διὰ τῆς πείρας ἔγνω ἀπατήσθαι. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Ἄλκοράνον οὐ βούλονται δημοσιεύεσθαι· σφοδρότατα γὰρ ἀχθονται ὑπ' ἄλλων ἀναγινωσκομένου, καὶ οὐδαμῶς ἐθέλουσιν εἰς ἄλλα

A Dicitque solem et lunam aequalis lucis et virtutis fuisse, et nullam discretionem esse inter noctem et diem. Aliquando autem accidit, quod dum volaret Gabriel, ala ejus lunam tetigerit, quæ et sicut nunc videmus, obscurata est. Item dicit, et solem agrestem ex stercore elephantis natum esse, porcum autem ex stercore porci, cattum autem ex fronte leonis. Hoc arcum isto modo exponitur. Cum enim Noe esset in arca cum filiis et animalibus, quando ad latrinam secesserunt, inclinata est arca, et maxime quando elephas aderat. Et propterea quod valde timuit, consuluit Noe Deum. Qui dixit: Recede, et adora podicem ejus ad foramen, ex quo provenit stercus. Quo factio simul exivit stercus, et cum eo porcus valde magnus, cujus rostro stercora (sicut consuevit) effodiente, mus natus est, et incepit rodere tabulas arcae. Et tunc maxime timuerunt. Et interrogans Noe Dominum, percussit leonem in fronte. Et exivit mustela (1) per nares ejus. Et hanc dicunt esse causam, propter quam carnes porci non licitas esse dicunt. Dicit autem rursus in eodem capitulo, quod Deus in fine mundi interimet omnem creaturam, et angelos, et archangelos, et nihil relinquet vivens præter Deum et mortem, quæ est angelus quidam, qui dicitur Adriel. Tunc mandabit dominus Adrieli, ut interimat seipsum. Quo factio, clamabit Dominus voce magna, et dicet. Ubi sunt satrapæ mundi et principes? Et post hæc resurgent omnia. Ipseque rursus Mahometus fecit librum, in quo scripsit duodecim millia verborum mirabilem. Mirantibus autem et quærentibus quibusdam, si omnia illa vera sunt? respondit sola tria millia veritate habere, alia autem falsa esse. Quando igitur in prædicto libro falsum quoddam deprehenditur, dicunt Saraceni, et hoc Mahometum dixisse, non tamen omnia esse vera, et hoc ex illis esse; reliquum autem totum in suo robore permanere. Credo etiam idem facere Saracenos in Alcorano. Etsi enim multa mendacia deprehenduntur in eo, tamen propter quædam, quæ in ipso continentur, vera, sicut Dei verbum, in pretio habetur apud eos. Dicitum est autem nobis superius, quod sicut dicit Augustinus: Si unum solum verbum falsum in Evangelio inveniretur, justum esset, quod totum Evangelium frivolum et vanum existimaretur et fabulosum. Ego autem firmiter sensi, quod Saracenorum maxime sapientes, et qui litterarum peritiam habent, verbis Alcorani nullam adhibent fidem, sed fictionem doctrinæ ejus averunt. Signum autem hujus, quod cum aliis sapientibus hi publice disputare recusant, sicut ego per experientiam ipsam cognovi. Et ipsum Alcoranum in medium afferri nplunt; vehementissime enim tristantur, cum ab aliis legitur, et nequaquam volunt in alias linguis ipsum transferri. Scimus autem, quod purum aurum neque aquam timet, neque ignem. Et propter hoc Chri-

(1) Cattus. Ita enim habet liber De doct. Machumet.

Asiani veritati Dei confidentes, quæ fortis-ima est et manet in æternum, libenter de Evangelio cum aliis nationibus disputant, et gaudent cum aliis nationibus disputare, et gaudent cum ab aliis nationibus legitur, desiderantque ipsum omnibus publicari, et in alias linguas transferri, et non literis solum, sed etiam scripturis publicis Christi passionem ostendunt, quod ab aliis gentibus ludibrium et ignominia videtur.

δημοσίαις τὸ τοῦ Χριστοῦ πάθος δεικνύουσιν, ὅπερ ὅτι

X. Quod violenta sit lex Saracenorum.

Decimo debemus considerare, quod Alcoranum non est lex Dei, violenta enim est. Et ut breviter dicam, lex hæc proprie dici potest lex cædis et mortis, non solum quod ad æternam mortem nos mittit, sed quod corporali cæde homines cogit credere his quæ ab eo ipso dicuntur. Et in ipso Alcorano in capitulo Enparaca, quod interpretatur vacca, dicitur, quod in lege Dei non est compulsio, et quod jam definitum est æquum ab iniquo. Quæ enim est major compulsio, quam cædes? Lex igitur quæ per hanc homines compellit, non est lex Dei. Ipsi autem Saraceni vocant eam denominative Elesalem, quod interpretatur *lex salutis Dei*, quæ proprie debet dici (sicut dictum est) lex cædis et mortis. Et hæc via commoda fuit tali legi et legislatori, ut timore mortis corporalis consentiant legi mortis æternæ: sicut e converso Christiani corporalem mortem contemnentes, vitam æternam consequuntur. Ut vidit igitur Mahometus, potius autem alumnus ejus diabolus, legem hanc a divina lege omnino differre, et ab ea quæ in Veteri et Novo Testamento, et ad seipsam dissentire, et absque omni ratione et miraculo manifesta mendacia continere, et cum existimaret multos propter hæc fore qui ei contradicerent, dedit ipsi Mahometo instrumentum proprium, id est ensem ad interimendum. Et ipse dedit mandatum in lege, ut interimere quicumque huic legi adversarentur, et non crederent. Et propter hoc non in uno capitulo solum dicitur, sed per totum librum, sicut mandatum quoddam universale: Interimite, interimite. Hæc via manifeste contraria est Christo, qui mandat et inimicos amare, et pro persequentibus orare, et eis qui nos offendunt benefacere. Sed Mahometus Antichristi præcursor existens, viam præparavit in mundo filio perditionis. Quæ via quantum est irrationabilis, manifestum fuit in octavo capitulo. Etenim sicut dicit Augustinus: Cæterum potest homo invitus credere, potest etiam confiteri ore qui cogitur credere; corde autem credere minime cogi potest, cum ipse Dominus maxime cor ab homine quaerat, juxta illud: «Fili, præbe mihi cor tuum». Deductus autem fuit Mahometo et avunculus ejus dicens: Quid mihi, si hoc non fecero, filii fratris mei? Cui jam Mahometus respondit: Interimam te, o avuncule. Hic autem dixit: Impos-

γράμματα καὶ διαλέκτους αὐτὸ μεταφέρεισθαι. Ἰσμεν δὲ, ὅτι τὸ καθαρὸν χρυσοῖον οὐτε τὸ ὕδωρ δέδοικεν οὔτε τὸ πῦρ. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ Χριστιανοί, τῇ τοῦ Θεοῦ ἀληθείᾳ θαρβύοντες, ἰσχυροτάτῃ τε οὐσῃ καὶ μενοῦσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, ἀσμένως περὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῖς ἄλλοις γένεσι διαλέγονται, καὶ χαίρουσιν ὑπὲρ ἄλλων ἀναγινωσκομένου. Ἐπιθυμοῦσι τε αὐτὸ πρὸς δημοσιεύεσθαι, καὶ εἰς ἄλλας μεταφέρεισθαι διαλέκτους, καὶ οὐ γράμμασι μόνον, ἀλλὰ καὶ γραφαῖς τῶν ἄλλων ἰθῶν παιγνιώδεις καὶ ἀτιμίαι νομίζονται.

Y. Ὅτι τὸ Ἄλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ.

Δέκατον ὀφειλομένον σκοπεῖν, ὅτι τὸ Ἄλκοράνον οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ· βίαιος γάρ ἐστι. Καὶ συντόμως εἰπεῖν, ὁ νόμος οὗτος κυρίως ἂν λέγοιτο νόμος σφαγῆς καὶ θανάτου, οὐ μόνον ὅτι αἰωνίῳ παραπέμψει θανάτῳ, ἀλλ' ὅτι σφαγῇ σωματικῇ καὶ θανάτῳ τοὺς ἀνθρώπους βιάζεται πιστεῦσιν τοῖς ἐν αὐτῷ λεγομένοις. Καίτοι γε ἐν αὐτῷ τῷ Ἄλκοράνῳ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμπακαρά, ὃ ἐρμηνεύεται βοῦς, λέγεται, ὅς ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι βία, καὶ ἐτι τὸ ἴσον ἐξ ἀρχῆς ἤδη διώρισται. Οὐκ ἔστι δὲ μείζων ἀνάγκη τῆς διὰ τῆς σφαγῆς. Ὁ Ἄρα διὰ ταύτης τοὺς ἀνθρώπους ἀναγκάζων νόμος οὐκ ἔστι νόμος Θεοῦ. Αὐτοὶ δὲ οἱ Σαρράκηνοι καλοῦσιν αὐτὸν παρωνύμῳ; τὴν Ἐλεσαλέμ, ὃ ἐρμηνεύεται σωτηρίας νόμος, καὶ νόμος Θεοῦ, κυρίως ὀφειλὼν λέγεσθαι, καθὼς εἰρηται, νόμος κατακρίσεως καὶ θανάτου. Καὶ αὕτη ἡ ὁδὸς οἰκεία γέγονε τοιοῦτῳ νόμῳ καὶ νομοθέτῃ, ὥστε τῷ τοῦ σωματικοῦ θανάτου φόβῳ συγκατατίθεσθαι τῷ τοῦ αἰωνίου θανάτου νόμῳ· ὥσπερ τὸ ἀνάπλιεν οἱ Χριστιανοὶ τοῦ σωματικοῦ θανάτου καταφρονούντες, τυγχάνουσι τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ἰδὼν τοίνυν ὁ Μωάμεθ, μᾶλλον δὲ ὁ τροφεὺς αὐτοῦ διάβολος, τὸν νόμον τοῦτον τοῦ θείου νόμου παντελῶς διστάμενον τοῦ τε ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ Καινῇ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτὸν διαφωνοῦντα, καὶ ἀνευ παντὸς καὶ λόγου καὶ θαύματος καὶ φανερὰ περιέχοντα ψεῦδη, καὶ πολλοὺς ὑπολαβῶν διὰ ταῦτα ἐσεσθαι τοὺς ἀντεροῦντας αὐτῷ, δέδωκεν αὐτῷ τῷ Μωάμεθ ὄργανον οἰκείου, τοῦτέστι ξίφος πρὸς τὸ φονεῦσιν· καὶ αὐτὸς δέδωκεν ἐντολὴν ἐν τῷ νόμῳ φονεῦεσθαι πάντας τοὺς ἐναντιουμένους καὶ μὴ πιστεῦσοντας. Καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐν ἐνὶ κεφαλαίῳ μόνον λέγεται, ἀλλὰ δι' ὅλου τοῦ βιβλίου, ὥσπερ τις ἐντολὴ καθόλου, Ἀποκτείνετε, ἀποκτείνετε. Αὕτη ἡ ὁδὸς φανερῶς ἐναντία ἐστὶ τῷ Χριστῷ, ὃς ἐπέταλλεται καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπᾶν, καὶ ὑπὲρ τῶν διωκόντων εὐχεσθαι, καὶ τοὺς βλάπτοντας εὐεργετεῖν. Ἄλλ' ὁ Μωάμεθ τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος ὢν, ἰδὼν προητοίμασεν ἐν τῷ κόσμῳ τῷ τῆς ἀπωλείας υἱῷ· ἦτις ὁδὸς πόσον ἐστὶν ἀλογος, δῆλον γέγονεν ἐν τῷ ὀρθῷ κεφαλαίῳ. Καὶ γὰρ, καθὼς ἦσιν Αὐγουστίνος, ἄλλα μὲν ἂν τις δυνήσθῃ καὶ μὴ βουλομένου, πιστεῦσιν δὲ οὐδαμῶς πλὴν θέλων. Ἐρεῖ τοίνυν ὁ βιασθεὶς· Τῷ μὲν σώματι πιστεῦω, οὐδαμῶς; δὲ τῇ καρδίᾳ πιστεῦσει, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μάλιστα τῇ καρδίαν παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ζητούντος, κατὰ τὸ· «Γιὰ, παράτρεχέ μοι τὴν καρδίαν σου.» Παρήχθη δὲ τῷ Μωάμεθ καὶ

¹¹ Prov. XIII, 26.

ὁ θεὸς αὐτοῦ Σαβρακηνὸς ἐσόμενος, καὶ εἶπε· Τί δὲ ἔσται ἐμοὶ μὴ τοῦτο ποιήσαντι, υἱὲ τοῦ ἐμοῦ ἀδελφοῦ; Ἡ δὲ ὁ Μωάμεθ ἀπεκρίνατο· Ἀποκτενῶ σε, ὦ θεῖε. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἀδύνατον εἶναι τι ἄλλο; Οὐδὲν ἕτερον εἶπη. Καὶ εἶπεν ὁ θεός, Ἀκολουθήσω σοι εἰς ὅπερ ἂν θέλῃς, γλώσση μόνον, ἀλλ' οὐ καρδίᾳ, τῷ δέει τοῦ ξίφους. Ὁ δὲ Ὁμάρ ὁ υἱὸς τοῦ Κατεμπααδῆ ἀναγκαζόμενος; εἶπε, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι μόνῳ τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ γίνομαι Σαβρακηνός. Καὶ ὁ υἱὸς δὲ τοῦ Ἐμπιασταῶ τῷ φόβῳ τοῦ ξίφους γέγονε Σαβρακηνός. Ὅθεν ἔπεμψε καὶ γράμματα εἰς τὴν Μεσσηνίαν, ἡμερῶν τοῖς ἐν τῇ πόλει τὴν παρουσίαν τοῦ Μωάμεθ, ὡς δατακαλίας.

Ἰστέον δὲ τέτταρα εἶναι μοῖρας τῶν κατεχόντων τὴν πλάνην τοῦ Μωάμεθ· πρώτη μοῖρα τῶν τῶν Σαβρακηνισμὸν ὑπελθόντων διὰ τοῦ ξίφους, ὡς εἴρηται· οἱ καὶ νῦν τὴν ἑαυτῶν γινώσκοντες πλάνην, ἐξωμόσαντο ἂν αὐτὸν, εἰ μὴ τὸ ξίφος ἔδειλκνεν. Ἄλλη μοῖρά ἐστι τῶν ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἠπατημένων, πιστευόντων ἀληθῆ εἶναι τὰ ψευδῆ. Τρίτη μοῖρα τῶν μὴ βουλομένων ἀποστήναι τῆς πλάνης τῶν προγόνων αὐτῶν, ἀλλὰ λεγόντων κρατεῖν αὐ κατεῖχον καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν· ὡς ἀφίστανται μᾶλλον, οἱ ἀντὶ τῆς εἰδωλολατρίας, ἢ πρότερον κατεῖχοντο, τὴν τοῦ Μωάμεθ αἵρεσιν, ὡς ἂν ἤττον πονηρὰν, ἀναμφιβόλως προεἴλοντο. Τέταρτον μέρος ἐστὶ τῶν διὰ τὸ ἄνετον τῆς ὁδοῦ, καὶ τὸ τῶν γυναικῶν πλῆθος, καὶ τὰ ἄλλα ἐνδόσιμα, μᾶλλον τὴν ἐν τούτοις ἀκαθαρσίαν τῆς αἰδιότητος τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἠγάπησαν. Καὶ τούτοις εἰσὶ σύμφρονες οἱ παρὰ τοῖς Σαβρακηνοῖς σοφώτεροι λεγόμενοι, καὶ γραμμάτων ἐπιστήμονες ὄντες. Οὐ γὰρ πιστεύουσι τὸν νόμον ἐκείνων ἀληθῆ εἶναι, ἢ ἀγαθὸν ἀπλῶς· ἀλλ' ἡ σφοδρότης τῶν ἡδονῶν καταπαύει τὴν κρίσιν τοῦ λόγου, ὡς φησὶν ὁ σοφός· ὡςπερ καὶ πολλοὶ γραμμάτων ἔμπειροι παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς οὐ φυλάττουσι τὸν τοῦ Εὐαγγελίου νόμον, καίτοι πιστεύοντες ἀληθῆ εἶναι καὶ ἀγαθόν· μᾶλλον δὲ τὴν ὁδὸν μιμοῦνται τοῦ Ἀλκοράνου, καίτοι πιστεύοντες ἐπ' ἀληθείας ἐκείνον πεπλάσθαι. Καὶ τούτου σημεῖον ἐν ἀμφοτέροις· μετατιθεμένων γάρ τινων Σαβρακηνῶν εἰς Χριστιανούς, καὶ Χριστιανῶν τινων γινομένων Σαβρακηνῶν, ὁ μὲν Χριστιανὸς οὐδέποτε ἂν ἐν τῷ θανάτῳ γένοιτο Σαβρακηνός, ἀλλ' ἐν τῇ ζωῇ· ὁ δὲ Σαβρακηνός ἐν τῷ θανάτῳ μᾶλλον γίνεταί Χριστιανός ἢ ἐν τῇ ζωῇ. Ἐκότερος ἄρα Χριστιανός; αἰρεῖται μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ Σαβρακηνός· εἰ μὴ ποῦ τῇ προσηγμένη βία ἀφέλκοιτο.

Τρία δὲ εἰσὶ φανερώτατα τῆς βίας τοῦ προσηγμένου νόμου ἀνευ τοῦ προῤῥηθέντος, ὅπερ ἦν τοσαυτάκις λέγειν καὶ προστάσσειν ἀποκτινύναι. Πρῶτόν ἐστι τὸ τὴν Μαχόμετ ἐκείνους εἰπεῖν ἐπὶ τοσοῦτον διαμενεῖν τὸν νόμον αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἂν αὐτοῖς διαμείνῃ καὶ ἡ ἐν τοῖς ὅπλοις ἰσχύς, καὶ ἡ πρόσκαιρος; δυναστεία. Ἄλλ' ὁμολογουμένως; καθὼς φησὶν ὁ Χρυσόστομος, τοιαύτη τίς ἐστὶν ἡ τῆς ἀληθείας φύσις, ὡςτε καὶ παρὰ πολλῶν πολεμουμένη μᾶλλον ἰσχύειν· ὡςπερ καὶ τὸνναντίον τὸ ψῦδος ὑπὸ πολλῶν βοηθούμενον, ἐν ἑαυτῷ ἀσβε-

A sibile est esse quoddam aliud? Nihil aliud dixit. Et dixit avunculus: Sequar te ad quodcumque volueris, lingua tantum, sed non corde, timore ensis. Omar autem filius Catempadi coactus dixit: Domine, tu scis quod solo timore mortis flo Saracenus. Et filius autem Empiasca timore ensis factus est Saracenus. Unde misit et litteras ad Mesce, quas mulier quædam occultavit sub crinibus capitis, nuntians his qui sunt in urbe adventum Mahometi, ut caverent ipsi vim doctrinæ illius.

B Notandum autem, quatuor esse partes eorum qui retinent errorem Mahometi. Prima, eorum qui ingressi sunt Saracenis per enses, ut dictum est; qui etiam nunc eorum ipsorum errorem cognoscentes, respiscerent utique, nisi eum propter enses timerent. Alia particula eorum est, qui decepti sunt a diabolo, credentes vera esse mendacia. Tertia particula est eorum qui nolunt discedere ab errore majorum suorum, sed dicunt, detinere se ea quæ eorum patres detinebant, a quibus maxime discedunt: qui pro idololatria, quam prius detinebant, Mahometi sectam tanquam minus malam sine dubio elegerunt. Quarta pars eorum qui propter remissionem vitæ, et mulierum multitudinem, et alia remissibilia, potius in his immunditiam quam æternitatem futuri sæculi amaverunt, et cum his concordantes sunt, qui apud eos sapientiores appellantur. Et qui litterarum peritiam habent, non credunt legem illorum esse veram, vel bonam simpliciter: sed vehementia voluptatum sedat iudicium rationis, prout dicit sapiens. Sicut et multi litterarum experti apud Christianos non servant Evangelii legem, etsi credant veram esse et bonam, potius imitantur viam Alcorani, quamvis credant in veritate illum errasse. Et hujus rei signum in utrisque est. Transmutantur enim quidam Saraceni in Christianos, et Christiani quidam fiunt Saraceni. Christianus quidem nunquam in morte fieret Saracenus, sed in vita; Saracenus autem in morte potius fit Christianus, quam in vita. Uterque igitur horum potius eligit Christianus mori quam Saracenus, nisi aliquo modo prædicta vi abstrahatur.

Tria sunt manifestissima signa violentiæ prædictæ legis, absque his quæ toties ante dicta sunt: quod quidem fuit, quod toties dicit et mandat interimere. Primum signum est, quod Mahometus illis dixit, in tantum permanere legem ejus, in quantum eis permaneat et in armis vis, et temporalis potentia. Sed sicut dicit Chrysostomus, talis est veritatis natura, ut et cum a multis oppugnetur, fortius invalescat; et e converso mendacium, cum a multis adjuvatur, in seipso debilitatur. Veritas igitur non indiget auxilio ex temporalis potentia, et maxime

Domin. veritas, quæ manet in æternum²³. Christianorum enim lex, persecutionis tempore trecentis annis continæ durante, maxime crevit, et numero fidelium, et splendore miraculorum. Signum autem et hoc violentiæ legis apud illos. Quando enim ad doctrinam conveniunt, ut legem eos Saracenorum magister doceat, et qui debet proponere verbum, primum nudans ensem, nudam manum detinet, in quantum docet, vel ponit ad terrorem in quodam eminenti loco. Christiani autem docentes, non ensem, sed crucem tollunt, non violentiæ, sed mansuetudinis signa ostendentes, tanquam homines qui mittuntur a Christo sicut oves in medio læporum. Tertium autem signum cædis et violentiæ est, quod assessini a Saracenis nutriuntur, homicidiæ hominum futuri, quibus ex ipsa actione activa et passiva vitam æternam promittunt, et mittunt eos per orbem terrarum, ut principes mundi doloe interimant. Hi autem assessini castra habent et arces circa Liltum montem, obediuntque sultano Babylonis, qui est caput Saracenorum. Hi que legibus et ordine Saraceni sunt, et non vocantur assessini a Saracenis, sed Ismaelitæ, quasi radix et tribus Saracenorum, et primi defensores et conservatores legis Mahometi. Ad hoc enim præcipue instruuntur et nutriuntur, ut cædem faciant. Hoc scelus non Christiani solum, qui sanctissimam legem habent, abominantur, sed et Tartari, qui nullam legem seipso habere dicunt, præter naturalem. Ex his igitur apparet manifeste, quod Saracenorum lex lex est cædis et violentiæ. Est autem violentum, cujus motus est ab extra, qui nullum momentum hujus quod movetur remittit, ut dicit Aristoteles. Et ex hoc manifestum, quod non est pax Dei.

Ἐκ τούτων τοίνυν φαίνεται φανερώς, ὡς ὁ τῶν Σαρρακηνῶν νόμος νόμος ἐστὶ φραγῆς καὶ βίας. Ἔστι δὲ βίαιον, οὗ ἡ κίνησις ἐστὶν ἐξωθεν, οὐδὲ μίαν τοῦ κινουμένου ἐνδιδόντος βροπήν, ὡς φησὶν Ἀριστοτέλης. Καὶ τούτου δῆλον, ὡς οὐκ ἐστὶ νόμος Θεοῦ.

XI. Quod Alcoranum non est lex Dei; inordinatum enim est.

Undecimo considerandum, quod Alcoranum non est lex Dei, inordinatum enim est. Quæ enim a Deo sunt, ordinata sunt, ut dicit Apostolus²⁴. Videmus autem hoc in operibus naturæ, et in sacris Scripturis. Firmissimum enim non solum Christianis, sed etiam ipsis Saracenis, Moysi legem et prophetas et Evangelium a Deo esse. Hæc autem omnia ordinata sunt. Moyses enim valde ordinate incipit a mundi creatione, et deinceps totum Pentateuchum percurrit secundum ordinem temporis et historiæ; et alii autem prophetæ bene ordinate processerunt secundum ordinem temporis, demonstrantes quando et quibus regibus, vel secundum ordinem historiæ, vel ad minus secundum ordinem materiæ. Et Evangelium bene ac ordinatissime procedit, et temporis ordine, et historiæ, et materiæ. Incipit quidem ab incarnatione et natiuitate

Α νελν. Ἡ ἀλήθεια τοίνυν οὐ δέχεται τῆς ἐκ τῆς προσκαίρου θυνάμεως βοηθείας, καὶ μάλιστα ἡ τοῦ Κυρίου ἀλήθεια, ἥτις μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ γὰρ τῶν Χριστιανῶν νόμος, τοῦ τοῦ διωγμοῦ καιροῦ τριακοσίς δέκα ἔτεσι συνεχῶς διαρκέσαντος, μάλιστα ἐπέδωκε καὶ τῷ ἀριθμῷ τῶν πιστῶν, καὶ τῇ λαμπρότητι τῶν θαυμάτων. Σημεῖον δὲ καὶ τοῦτο τῆς βίας τοῦ πάρ' ἐκεῖνοις νόμου. Ὅταν γὰρ ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν συνέρχωνται, ὥστε τὸν νόμον αὐτοῖς διδασκῆναι, ὁ τῶν Σαρρακηνῶν διδάσκαλος, ὁ τοῦ λόγου καθηγερῶν, πρῶτον ἀπογυμνῶσαι τὸ ξίφος, γυμνὸν κατέχει τῇ χειρὶ ἐφόσον διδάσκει, ἢ τίθει· πρὸς κατάπληξιν ἐν ὑπερανσθηκῶτι τόπῳ τινί. Οἱ Χριστιανοὶ δὲ διδάσκοντες οὐ ξίφος, ἀλλὰ σταυρὸν αἰρουσιν, οὐ βίας σημεῖα δεκνύοντες, ἀλλ' ἡμερότητος, ὡς ἂν ἄνθρωποι πεμπόμενοι παρὰ τοῦ Χριστοῦ ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. Τρίτον δὲ σημεῖον τῶν φόνων καὶ τῆς βίας ἐστὶ τὸ τοὺς Ἀσσυρίους ὑπὸ τῶν Σαρρακηνῶν διατρέφεσθαι, φρονεῖς ἐσομένους ἀνθρώπων. Οἷς δὲ οὐκ ἐνεργοῦσι καὶ πάσχοσι φόνους, τὴν αἰώνιον ζωὴν ὑπισχνούνται· οὐκ καὶ ἀποστέλλουσι καταχοῦ τοὺς ἄρχοντας τοῦ κόσμου ὁλοῖς ἀποκτενοῦντας. Οὗτοι δὲ οἱ ἀσεσηνοὶ κάττερα τε ἔχουσι καὶ ἀκρας περὶ τὸ ἄλιον ἕρος, ὑπακούουσι τε τῷ σουλτάνῳ τῆς Βαβυλώνας, κεφαλῇ ὄντι τῶν Σαρρακηνῶν. Καὶ αὐτοὶ δὲ τοῖς νόμοις καὶ τῇ τάξει Σαρρακηνοὶ εἰσι, καὶ οὐ καλοῦνται ἀσεσηνοὶ παρὰ τῶν Σαρρακηνῶν, ἀλλὰ Ἰσραηλίται, ὅσον βίβα καὶ φυλὴ τῶν Σαρρακηνῶν, καὶ πρῶτοι ἐκδικηταὶ καὶ συντηρηταὶ τοῦ νόμου τοῦ Μωάμεθ. Πρὸς τοῦτο γὰρ ἰδίως αὐτοὺς νοθετοῦσι καὶ τρέφουσιν, ὥστε φόνους ἐργάζεσθαι. Τοῦτο ἄγος οὐχ οἱ Χριστιανοὶ μόνον, ἀγίωτατοι ἔχοντες νόμον, βδελύσσονται, ἀλλὰ καὶ οἱ Τάρταροι, οἱ οὐδένα νόμον ἑαυτοῦς φασιν ἔχειν πλην τοῦ φυσικοῦ.

IA. Ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἐστὶ νόμος Θεοῦ· ἀτακτον γάρ.

Ἐνδέκατον θεωρητέον, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον οὐκ ἐστὶ νόμος Θεοῦ· ἀτακτον γάρ ἐστὶ. Τὰ δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα εἰσὶν, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Ὁρῶμεν δὲ τοῦτο ἐν τε τῆς φύσεως ἔργοις καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς. Βεβαιώτατον γὰρ ἐστὶν οὐ μόνον Χριστιανοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς Σαρρακηνοῖς, τὸν τοῦ Μωϋσῆως νόμον καὶ τοὺς προφήτας καὶ τὸ Εὐαγγέλιον παρὰ Θεοῦ εἶναι. Ταῦτα δὲ πάντα τεταγμένα εἰσὶν. Ὁ μὲν γὰρ Μωϋσῆς· λίαν εὐτάκτως ἤρξατο ἐκ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας, καὶ ἐφεξῆς ὄλην τὴν Πεντάτευχον διεξῆλθε κατὰ τὴν τάξιν τοῦ τε χρόνου καὶ τῆς ἱστορίας· καὶ οἱ ἄλλοι δὲ προφῆται εὐτάκτως προῆλθον, δεκνύοντες κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν, πότε καὶ ἐπὶ ποίων βασιλέων, ἢ κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἱστορίας, ἢ τοὐλάχιστον κατὰ τὴν τάξιν τῆς βίβης. Ἀρχόμενον μὲν ἀπὸ τῆς σαρκώσεως καὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐφεξῆς δὲ

²³ Psal. cxvi, 2. ²⁴ Rom. xiii, 1.

περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμά-
 των αὐτοῦ· καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τοῦ θανάτου, καὶ
 τῆς ἀναστάσεως, καὶ τῆς ἀναλήψεως. Ἐν δὲ τῷ
 Ἀλκοράνῳ παντελῶς οὐδεμία ἐστὶ τάξις, οὔτε χρό-
 νου, οὔδὲ γὰρ λέγει ἐπὶ τίνων βασιλείων, ἢ κατὰ
 τίνα καιρὸν, οὔτε ἱστορίας τάξις. Τὸ μὲν γὰρ πρῶ-
 του, ὅθεν ἤρξατο, λέγεται ἐπιγραφῆ, ἢ διάνοιξις
 τοῦ βιβλίου, ἐν ᾧ ἀναμφιβόλως οικειῶς ἤρξατο ἐκ
 προσευχῆς καὶ ὕμνου Θεοῦ· ἐφεξῆς δὲ ἀμέσως
 μετὰ βραχείαν εὐχὴν ἤρξατο τῆς πραγματείας. Καὶ
 ἐστὶ κεφάλαιον δεύτερον περὶ τῆς πυρῆς βόθου, ἣν
 ἔθυσσε Μωϋσῆς, ἣς ἱστορία ἐστὶν ἐν τῷ Λευϊτικῷ.
 Τρίτον δὲ κεφάλαιον περὶ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀβραάμ,
 ὃς γέγονε πατὴρ Μωϋσέως· ἐν ᾧ πολλὰ περὶ τοῦ
 Χριστοῦ παρενέβαλε, καὶ φησὶ τὴν Παρθένον Μαρίαν
 ἀδείκην γενέσθαι Μωϋσεῶς καὶ Ἀαρών. Καὶ ἐφεξῆς
 ἔπεται τὸ τέταρτον κεφάλαιον περὶ τῶν γυναικῶν.
 Ὅμοιος δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων οὔτως ἀτάκτως,
 ὥστε μηδένα εἶναι ἀνθρωπινον ὅς ἂν δύναίτο λόγον
 ἀποδοῦναι τῆς τάξεως τῆς ἱστορίας καὶ τῶν κεφα-
 λαίων. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ τῆς ὕλης τάξις ἐστίν. Οὐδέποτε
 γὰρ μίαν ἐπεξέρχεται ὕλην εὐτάκτως, ἀλλ' ἐφεξῆς
 ἀπὸ μιᾶς ὕλης ἐπ' ἑτέραν ὑπόθεσιν παντελῶς ἀσύμ-
 βατον μεταφέρεται, ἀντικρυς ὡσπερ ἐξεστηκώς.
 Ἄλλ' οὐδὲ τάξιν ἔχει ἐπιχειρημάτων, ἢ τινος ἀπο-
 δεξιῶς. Ἄλλ' ἡ διδασκαλία πᾶσα ἐξ ὑποθέσεως
 πρῆβει, καὶ ὑποθέμενος τινὰ πρότασιν καθ' ἑαυτὴν
 ἀληθῆ, ἐξ ἐκείνης ἄλλην τινὰ συμπραίνει, μηδὲν
 ἔχουσαν κοινὸν πρὸς τὴν πρώτην. Οἶόν ἐστι τὸ
 συνεχῶς παρ' αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι ὁ Θεὸς ὑψηλός
 ἐστὶ καὶ ἀγαθός, καὶ τὸ Ἀλκοράνον νόμος ἐστὶ
 σωτηρίας, καὶ ὁ Θεός ἐστι Θεός, καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν
 ἄλλος Θεός πλην τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Μωῦσῆς ἐστὶ προ-
 φήτης ἀληθῆς. Ὅποιον δὲ ἐστὶ τοῦτο τὸ συμπέ-
 ρασμα, τὸ τὴν Μωῦσῆν εἶναι ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ δούλον,
 ὅτι ὁ Θεός ἐστι Θεός; Καὶ ὡσπερ ἐν τῷ κεφαλαίῳ
 τῷ Ἐλμαϊδῷ, ὃ ἐρμηνεύεται *τράπεζα*, φησὶ, Κα-
 τέστησάν ἡμῖν ὁ Θεὸς οἰκίαν Ἐλαράμ, τουτέστιν.....
 αὕτη ἐστὶν οἰκὸς Μεσῶκ· μὴν ἐστὶ τῆς νηστείας
 τοῦ Σαββακητισμοῦ. Καὶ γινώσκετε, ὅτι ὁ Θεός
 πάντα οἶδε, τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ γῆς, καὶ ὁ
 Θεός οἶδε πᾶν ὅπερ ἐστίν. Ἀλλὰ τίς τοσοῦτον
 ἀνόητος, ὥστ' ἀμφισβᾶλιν, εἰ ὁ Θεός πάντα οἶδεν;
 Ἔστω δὲ καὶ τινὰ ἀμφισβᾶλιν, ποίαν ἀκολουθίαν
 ἔχει τὸ τὸν οἶκον Μεσῶκ καὶ τὴν νηστείαν τοῦ Σαβ-
 βακητισμοῦ μὴδὲ ποιεῖν γινώσκειν αἴτιον γενέσθαι
 τοῦ εἶδέναι τὸν Θεὸν πάντα γινώσκειν; Συγχῶς δὲ
 δοκεῖ διαλέγεσθαι ὡσπερ ἐνυπνισθεῖς, καὶ μάλιστα
 περὶ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὅπου δοκεῖ τοὺς λόγους
 ἐπιλείπειν αὐτῷ· ὡσπερ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλ-
 καφερίμ, ὃ ἐρμηνεύεται *αἰρετικοί*, φησὶ κατὰ λέξιν·
 Ὁ βλάσφημοι, οὐ προσκυνῶ, ὃ προσκυνεῖτε, οὐθ'
 ὑμεῖς προσκυνεῖτε, ὃ προσκυνῶ. Ἑμῖν ὁ ὑμέτερος
 νόμος, καὶ ἔμοι ὁ νόμος ὁ ἐμός. Ἀλλὰ πᾶς αἰρετι-
 κὸς τοῦτο δύναται λέγειν, ἵνα διακόπη τὴν ὕλην
 τὴν περὶ τῆς ζητήσεως τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' οὐδὲ
 μέμνημαί ποτε διὰ παντός τοῦ βιβλίου ἐν μόνον
 ἐπιχείρημα εὐρῶν κατ' εὐθείαν ὑπόθεσιν καὶ πρέ-
 πουσαν τάξιν. Ἡ δὲ τῶν ὀνομάτων τάξις ἐκεῖ

A Christi, deinceps autem de vita et doctrina et mi-
 raculis ejus, et post hæc de morte et resurrectione
 et assumptione dicit. Alcorano autem omnino
 nullus est ordo temporis, neque enim dicit quibus
 regibus, vel secundum quod tempus, nequa histo-
 riæ ordo est. Primum enim capitulum unde incepit,
 dicitur inscriptio vel aperitio libri, in quo indubi-
 tatio proprie incepit ab oratione et laude Dei. Et
 absque medio post brevem orationem tractatum
 incepit. Et est capitulum secundum de saliva bove,
 quam obtulit Moyses, cujus historia est in Levitico.
 Tertium autem capitulum est de domo Abraham,
 qui fuit pater Moysi, in quo multa de Christo inter-
 serit, et dicit virginem Mariam sororem fuisse
 Moysi et Aaron. Et deinceps sequitur quartum
 capitulum, de mulieribus. Similiter autem et de
 aliis sic inordinate procedit, adeo quod nemo est
 qui possit reddere rationem ordinis historiæ et
 capitulorum. Et neque materiæ ordo est. Nunquam
 enim unam materiam bene ordinateque pertransit,
 sed deinceps ab una materia ad alteram per sup-
 positionem omnino impertinentem transfertur, tan-
 quam abstractus. Sed et neque ordinem habet
 argumentationum, vel alicujus demonstrationis. Sed
 omnis doctrina ex suppositione procedit, et sup-
 positiones quamdam propositionem per seipsam
 veram, ex illa aliam quamdam concludit, quæ nihil
 commune habet ad primam. Sicut est continue
 quod ab eo dicitur, quod Deus est excelsus et bo-
 nus, et quod Alcoranum lex est salutis, et Deus est
 Deus, et quod nullus est alius Deus præter Deum,
 et Mahometus est propheta verus. Quæ autem hæc
 conclusio, Mahometum esse verum Dei servum, et
 quod Deus est Deus? Et in capitulo Elmaiada, quod
 interpretatur *mensa*, dicit: Constituit nobis Deus
 domum Elaram, id est vocationis. Hæc est domus
 mensæ. Mensis est jejunii Saracenismi. Et hoc est,
 ut sciatis, quod Deus omnia verba quæ sunt in cœ-
 lo et quæ sunt in terra, et Deus scit quidquid est.
 Sed quis est tam demens, ut dubitet quin Deus
 sciat omnia? Sed posito quod dubitetur ab aliquo,
 quæ est hæc consequentia, quod mensa et jejunium
 mensis Saracenismi faciat scire, quod Deus scit
 omnia? Et continue autem videtur loqui tanquam
 somniator, et maxime circa finem libri, ubi viden-
 tur ei verba deficere. Sicut in capitulo Elcaphe-
 rum quod interpretatur *hæretici*, dicit de verbo
 ad verbum: O execrabiles, non adorō quod vos
 adoratis, neque vos adoratis quod ego adoro; vobis
 vestra lex, et mihi mea lex. Sed quilibet hæreticus
 potest hoc dicere, ut intercidat materiam quæ est
 de inquisitione veritatis. Et neque reminiscor me
 invenisse in toto libro unam solam argumentatio-
 nem quæ secundum rectam suppositionem et con-
 venientem ordinem procedat. Nominum autem ordo
 illic grammaticæ et rhythmicæ optimus est. Fere
 enim totus liber metricus et rhythmicus est. Unde
 et valde gloriantur Saraceni in sic pulchro et or-
 nato Arabicæ locutionis modo; et ex his argumen-

tantur, verum prophetam fuisse Mahometum. Non enim sic ornate scivisset loqui homo omnino idiota. Sed sicut superius visum est in quarto capitulo, non consuevit Deus loqui in mundo, vel cum prophetis, per versus vel rhythmos. Sic igitur manifestum, quod lex hæc non est a Deo, quæ nullum habet ordinem nisi solum rhythmicum et grammaticum, qui Deo non congruit.

εἰωθεν ὁ Θεὸς διαλέγεσθαι τῷ κόσμῳ, ἢ τοῖς προφήταις, δι' ἐπιῶν ἢ ῥυθμῶν. Οὕτω τοίνυν φανερόν, ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ, μηδεμίαν ἔχων τάξιν, εἰ μὴ μόνον ῥυθμικὴν καὶ γραμματικὴν, ἢ τῷ Θεῷ οὐκ ἀρμόζει.

XII. *Quod lex Saracenorum non est Dei; iniqua enim est.*

Duodecimo oportet considerare, quod lex hæc non est a Deo. Deus enim est summe bonus: optimi autem est optima facere, secundum Dionysium. Quod autem lex Alcorani iniqua est, ex ipso Alcorano manifestum est. Dicitur enim in capitulo Elcaph, et in capitulo Elgem, quod interpretatur *dæmones*, quod ipsum Alcoranum placet dæmonibus, et in eodem delectantur; dæmones autem iniqui sunt et perversi secundum voluntatem, quibus præter iniquum aliud placet nihil; Alcoranum igitur primum malum est. Item Alcoranum causa est omnium malorum, sicut cædis, rapinæ, perjurii, et hujusmodi, quæ non solum permittit Alcoranum, sed etiam mandat (sicut superius manifestum fuit), et maxime cædes. Non sufficiens autem excusatio est, mandare infideles interimiri, sed neque fideles. Dicit enim indubitato, quod fidelis non debet interimere fidelem: ipsos autem infideles mandat interimere, nisi tributa solvant. Tributum igitur solvere sufficiens causa est interimendi, vel non. Quare non, in quantum infideles sunt, est tale? Item, sicut in pluribus locis Alcorani dicitur: Nulum est majus malum, quam Deo mendacium injungere. Alcoranum autem multa et alia mendacia injungit, præterquam quæ dicta sunt superius in primo capitulo, de mendaciis quæ in hoc continentur, quæ omnia in Deum reflectit. Possumus autem et alia plura ostendere. In capitulo enim Elempahal, quod interpretatur *lucra*, dicit, quod sunt quædam Dei et apostoli lucra, et dent Deo quintam partem ex quibus lucrantur. Sed numquid Deus est sic iniquus ut permittat rapinam, ut illinc quintam capiat partem? vel sic pauper Deus, ut non habeat unde nutriet pauperes ejus et viduas et orphanos et peregrinos, de quibus illic loquitur, nisi permittat rapinam? Quare ut illinc lucretur, certe jam facit Mahometus Deum consortem sibi in malo, qui non potest habere consortem in bono. Item, etsi aliquando Alcoranum prohibeat rapinam et perjurium et alia quædam mala, tamen hæc prohibitio permissio quædam potius est. Dicit enim: Ne faciatis mala, non enim placent Deo. Sin autem feceris, ipse est misericors et miserator, et facile vobis parcat. De rapina autem nihil unquam mandavit ut restituatur, neque talem ipsi consuetudinem habent, sed sufficit in fine Saracenorum dicere:

γραμματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς καλλίστη ἐστὶ. Σχεδὸν γὰρ τὸ βιβλίον ὅλον, καὶ ῥυθμικόν ἐστιν. Ὅθεν λίαν καυχῶνται οἱ Σαρράκηνοι ἐφ' οὕτω καλῶ καὶ κοσμημένῳ Ἀραβικῆς διαλέξεως τρόπῳ· καὶ τούτων ἐπιχειροῦσιν ἀληθῆ προφήτην εἶναι τὸν Μαχόμεν. Οὐκ ἂν γὰρ οὕτω κοσμίως ἠπίστατο διαλέγεσθαι ἄνθρωπος παντελῶς ἰδιώτης. Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω τεθεώρηται ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ, οὐκ

IB'. *Ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ.*

Δωδέκατον δεῖ θεωρεῖν, ὅτι ὁ νόμος οὗτος οὐκ ἔστι παρὰ Θεοῦ. Ὁ γὰρ Θεὸς ἀκρως ἐστὶν ἀγαθός· τοῦ δὲ ἀρίστου ἐστὶν ἀριστα ποιεῖν, κατὰ τὸν Διονύσιον. Ὅτι δὲ ὁ νόμος τοῦ Ἀλκοράνου πονηρός ἐστιν, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀλκοράνου φανερόν. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλκάρ, καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ἐλγέμ, ὃ ἐρμηνεύεται *δαίμονες*, ὅτι αὐτὸ τὸ Ἀλκοράνον ἀρέσκει τοῖς δαίμοσι, καὶ χαίρουσιν αὐτῷ. Οἱ δαίμονες πονηροὶ εἶσι καὶ διεστραμμένοι κατὰ τὴν θέλησιν, οἷς πλὴν τοῦ πονηροῦ οὐδὲν ἕτερον ἀρέσκει· τὸ Ἀλκοράνον ἄρα κακόν ἐστιν. Ἐτι τὸ Ἀλκοράνον αἰτιόν ἐστι πάντων τῶν κακῶν· οἷον φόνων, ἀρπαγῆς, ἐπιπορκίας, καὶ τῶν τοιούτων· ἃ δὴ οὐ μόνον συγχωρεῖ τὸ Ἀλκοράνον, ἀλλὰ καὶ προστάσσει, ὡς ἀνωτέρω γέγονε δῆλον, καὶ μάλιστα φόνους. Οὐχ ἰκανὴ δὲ παραίτησις τὸ προστάσσειν τοὺς ἀπίστους ἀποκτείνουσαι, ἀλλὰ μὴ τοὺς πιστούς. Φησὶ γὰρ ἀναμφισβόλως, ὅτι ὁ πιστός οὐκ ὀφείλει ἀποκτείνουσαι πιστὸν, αὐτὸς δὲ τοὺς ἀπίστους ἀποκτείνειν ἐντέλλεται, εἰ μὴ φόρους τελοῖεν. Τὸ ἄρα φόρους τελεῖν ἰκανὴ ἐστὶν αἰτία τοῦ ἢ φονεύεσθαι, ἢ μὴ. Ὅστε οὐ καθὼ ἀπίστους τὴ τοιούτον; Ἐτι καθὼς ἐν πλεόσιν τόποις τοῦ Ἀλκοράνου λέγεται, οὐδὲν ἐστὶ μείζον κακόν, ἢ τῷ Θεῷ ψεῦδος· ἐπιτιθέσθαι. Τὸ δὲ Ἀλκοράνον πολλὰ καὶ ἄλλα ψεῦδη ἐπιτιθεῖται τῷ Θεῷ παρὰ τὰ ἀνώτερον εἰρημίνα ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ περὶ τῶν ἐν τούτῳ περιχρημένων ψευδῶν, ἃ πάντα εἰς τὸν Θεὸν ἐπινακάμπτει, εἰ τὸ Ἀλκοράνον (ὡς φασὶ) νόμος ἐστὶ Θεοῦ. Δυνάμεθα δὲ καὶ ἄλλα πλείω δεῖκνυνοῦσαι. Ἐν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλεμφαάλ, ὃ ἐρμηνεύεται *κέρδη*, φησὶν, ὅτι εἶσι τινα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀποστόλου κέρδη, καὶ δότωσαν τῷ Θεῷ τὸ πέμπτον μέρος; ἐφ' ὧν κερδαίνουσι. Ἄλλὰ μήποτε ὁ Θεὸς οὕτως ἐστὶ πονηρός, ὥστε συγχωρεῖν ἀρπαγὴν, ἐν' ἧκεῖθεν τὸ πέμπτον λάβοι μέρος; ἢ οὕτω πένης ὁ Θεός, ὥστε μὴ ἔχειν ὅθεν ἂν θρέψῃ τοὺς πτωχοὺς αὐτοῦ, τουτέστι τὰς χήρας καὶ τοὺς ὄρφανους; καὶ τοὺς παροίκους, περὶ ὧν ἕκει διαλέγεται, εἰ μὴ συγχωρήσει τὴν ἀρπαγὴν; Ὅστι' ἕκειθεν κερδαίνειν, ἀληθῶς ὁ Μωάμεθ κοινωνὸν ἑαυτῷ ποιεῖ τὸν Θεὸν ἐν τῷ πονηρῷ, ὃν φησὶ μὴ δύνασθαι ἔχειν κοινωνὸν ἐν τῷ ἀγαθῷ. Ἐτι εἰ καὶ ἐνίοτε τὸ Ἀλκοράνον κωλύει τὴν ἀρπαγὴν καὶ τὴν ἐπιπορκίαν καὶ ἄλλα τινὰ τῶν κακῶν, ὁμως αὐτὴ ἢ κωλύσει συγχωρήσας; εἰς μάλ' ὄν ἐστι. Φησὶ γὰρ, Μὴ ποιήσητε τὰ καὶ τὰ κακά·

οὐ γὰρ ἀρέσκουσι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ ποιήσητα, αὐτό; A Non est Deus præter Deum, et Mahometus est apostolus Dei, sicut superius manifestum fuit in quinto capitulo. De perjurio autem palam dicit in capitulo Elmin, quod interpretatur *mensa*: Non imputabit vobis Deus fraudationem juramenti, sed invocationem ejus. Quasi dicat: Perjurium non obligat ad culpam, sed ad pœnam. Et postea subdit: Pro transgressionem autem ejus sufficit decem pauperum educatio, vel totidem indumentum, vel unius captivi releemptio. Qui autem hæc non potest facere, ter jejunabit. Ex istis equidem sequuntur omnia mala. Non enim timent rapere, vel decipere, vel pejerare, nec fidem servare; cum Christiano præcipiatur, fidem servare oportere etiam inimicis et infidelibus. Habent tamen quoddam indubitato genus juramenti Saraceni, quod non de facili transgrederentur, de quo post hæc speculabimur. Mahometus autem palam dicit in capitulo Elmetsare, quod interpretatur *necatio*, quod Deus dispensaverat ei, ut non servaret quod licite juraverat, non amplius videlicet ad Jacobitisam quamdam accedere, quæ Maria appellabatur. Et sic pejeravit, cujus remissionis testes sunt, ut dicit, Michael et Gabriel. Iniqua igitur est lex illa, quam sequuntur omnia mala. Est autem iniqua propterea, quod tot et sic magna mala et mendacia Deo injungit.

οὐδὲ τηροῦσι τὰ πιστὰ, τῶν Χριστιανῶν πιστευόντων τὴν πίστιν δεῖν φυλάττεσθαι καὶ τοῖς ἔχθροῖς; καὶ ἀπίστοις. Ἐχρῶσι δὲ τι ἀναμφιβόλως οἱ Σαρράκηνοι γένος ὄρου, ὅπερ οὐκ ἂν βράδιως παραβαίεν, περὶ οὐ μετὰ ταῦτα θεωρήθησεται. Ὁ δὲ Μωάμεθ διαβρήδην φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμετὰ ἀρῆ, ὃ ἐρμηνεύεται.... ὅτι ὁ Θεὸς ἐνέδωκεν αὐτῷ μὴ φυλάξαι, ὃ δικαίως ὁμώμοκε, τὸ μηκέτι δηλονότι προσελθεῖν Ἰακωβιτίσση τινί, ὀνομαζομένη Μαρία· καὶ οὕτως ἐπιώρησεν. Ἡς ἐνδόσεως μάρτυρες εἰσιν, ὡς φησὶν, ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Γαβριήλ. Πονηρὸς ἄρα ἐστὶν ὁ νόμος ἐκεῖνος, ὃς ἐπιτάττει πάντα τὰ κακὰ. Ἔστι δὲ πονηρὸς καὶ διὰ τὸ τοσαῦτα καὶ οὕτω μεγάλα κακὰ καὶ ψευδῆ ἐπιτιθέναί τῷ Θεῷ.

Καὶ παρὰ τὰ εἰρημένα δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐπιτίθησι ψευδῆ καὶ ἀνόητα. Φησὶ γὰρ τὸν Θεὸν παραιτεῖσθαι, διὰ τὸ πέμψαι ἀπόστολον τὸν Μαχούμετ, ἄνθρωπον ὄντα, ἀλλὰ μὴ μᾶλλον ἀγγέλους, διὰ τὸ ἐκείνους μὴ δύνασθαι μετ' ἀσφαλείας τὸν κόσμον διέρχεσθαι. Καὶ μήπως ὁ Μαχούμετ ἀσφαλέστερον τῶν ἀγγέλων διήει τὸν κόσμον; Εἰ δὲ τοὺς ἀγαθοποιούς καὶ εἰρηνοποιούς διὰ τῶν ἀγγέλων βούλεται νοεῖν, ἔτι οὐδ' οὕτως ἀμφίβολον τοὺς ἀγαθοὺς καὶ εἰρηνοκτοῦς τῶν ἀνθρώπων ἀσφαλέστερον διέναι τὸν κόσμον ἢ τοὺς πονηροὺς. Εἰσάγει δὲ τὸν Θεὸν συνεχῶς διαλεγόμενον, καὶ λέγοντα, ὅτι οὐ παιδιὰς χάριν ἐδημιούγησε τὸν κόσμον. Ἀλλὰ τίς τοσοῦτον ἀνόητος, ὥστε λογίσασθαι περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς παιζῶν πεπλόηκε τὸν κόσμον; Ἔτι ὁ Μαχούμετ σαρκικὸς ἀσθρῶπος ὢν, καὶ συνεχῶς ἀκολασία προσκείμενος, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλινρ Ἐλαζὰπ εἰσάγει τὸν Θεὸν λέγοντα μὴ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν ἀκλήτους. Καὶ πρόσκειται, ὡς ἂν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Καὶ μετὰ τὸ εἰσελθεῖν καὶ φαγεῖν ἐξέλθετε, καὶ μὴ ἴστασθε πρὸς τὸ ὁμιλεῖν τοῖς θυρωροῖς. Βαρὺ γὰρ ἐστὶ τῷ προφήτῃ, καὶ αἰσχύνεται λέγειν. Ἀλλ' ὁ Θεὸς οὐκ αἰσχύνεται λέγειν τὴν ἀλήθειαν. Ὡς ἐν βραχεὶ δὲ, πᾶν ὅπερ ἂν ἠθέλησε ποιῆσαι, ἢ αὐτῷ παρ' ἄλλων γενέσθαι, τὸ ὅλον τῷ Θεῷ ἀντιθεῖται, ὡς ἐκεῖνος προστάσσοντος οὕτω γίνεσθαι. Κακὸν τοῦτου πάντα τὰ κακὰ ἠκολούθησεν, ὡς περὶ ἐξ αὐθεντίας τοῦ νόμου· τοῦτέστιν, ἀποκτείνονται, ἀρπάξουσιν, μοιχεύουσιν μετὰ τῆς γυναικὸς Ζεῖθ, αἰμομιξίας ποιεῖν, μετὰ

Et præter prædicta, etiam alia multa injungit mendacia et fatua. Dicit enim, quod Deus se excusat ex eo quod misit apostolum Mahometum, hominem, et non angelum. Et ait, quod Deus dixit, quod misisset angelos, sed ipsi non potuissent mundum cum securitate pertransire. Sed nunquid Mahometus securius per mundum, quam angeli, accedebat? Quod si angelos intelligit bonos et pacificos homines, adhuc non est dubium, quod boni et pacifici homines securius mundum pertranseunt quam mali. Inducitque Deum continue loquentem, et dicentem, quod non ludi gratia creavit mundum. Sed quis est tam demens, ut existimet de Deo, quod tanquam ludens fecit mundum? Item Mahometus Saracenus homo existens, et continue intemperantiæ deditus, in capitulo Elinir Elacap, inducit Deum dicentem: Ne Ingrediamini domum alicujus nisi invitati et vocati, et nisi perstreant de foris. Et addit tanquam ex persona Dei: Et postquam ingressi fueritis et comederitis, exite, et ne stetis ad loquendum cum janitoribus, quia inolestum est prophetæ, et verecundum est dicere. Sed Deus non verecundatur dicere veritatem. Breviter autem, quidquid volebat facere, vel quod fieret, id totum Deo injungebat, idque mandabat quod ita fieret. Et ex hoc subsequuta sunt omnia mala, quasi ex auctoritate legis; id est, interimere, rapere, mœchari, cum uxore Zeith incestum committere, cum Maria Jacobitissa

prejere, et non servare fidem in promissis. Iniqua igitur lex hæc, quæ placet quidem diabolo, et quæ ad multa mala nos inducit. Non igitur a Deo est, qui summe bonus, et a quo bonum solum procedit, malum autem nihil.

XIII. De Alcorani institutione, et quis fuerit legis hujus opifex et inventor.

Quoniam igitur demonstratum est, quod Alcoranum, Saracenorum videlicet lex, non est a Deo, sequitur, quærere de discipulis Mahometi, et de constitutione prædicti Alcorani. Oportet igitur scire, quod firmissime creditur a sapientibus illorum, et efficacibus rationibus ostenditur, primum Alcorani auctorem non hominem fuisse, sed diabolum: qui propria invidia et divina permissione, propter peccata populi, prævaluit inchoare solemniter et efficaciter perfidiam Antichristi. Videns igitur diabolus fidem Christi in Orientalibus partibus maxime crescere, et idololatriam deficere, superato jam Chosroe Persarum rege et Medorum idololatra, per Christianissimum Heraclium imperatorem, qui excelsam turrim diruit, quam ipse Chosroes ædificaverat ex auro et argento et lapidibus pretiosis, propter idololatriam; et quod crux Christi jam tum erat per Heraclium exaltata, et amplius exaltanda; et cum non posset diabolus amplius multitudinem decorum defendere, nec omnino Moysi legem et Christi Evangelium negare, quia jam per totum mundum divulgatum erat, excogitavit figmento legis ejusdem, quasi mediæ inter Novum et Vetus Testamentum, mundum decipere. Et ut hoc ad effectum deduceret, assumpsit hominem quemdam diabolicum, nomine Mahometum, religione idololatriam, fortuna pauperem, mente superbum, maleficiis celebrem. Et quidem libentius assumpsisset diabolus hominem bonæ famæ, si hoc ei permisum esset: sicuti et libentius tentasset hominem per aliud animal, in quo amplius ipsius maleficia celarentur, quam per serpentem. Sed non permisit divina sapientia, nisi ut tale animal assumeret, et per talem hominem mundum invaderet, ut ipse mundus facile posset considerare, qualis lex illa esset, quæ per talem legislatorem data est.

Οἴηται κατανοῆσαι, ποταπὸς ἂν εἴη ὁ νόμος ἐκεῖνος, ὁ δὲ διὰ τοιούτου δοθεὶς νομοθέτου. Superato igitur Chosroe a prædicto Heraclio, et translata sancta cruce in Jerusalem cum triumpho, sexcentesimo vicesimo anno ab incarnatione Domini, decimo quinto autem imperii Heraclii, apparuit quidam Mahometus Arabs, qui primum dives factus per quamdam viduam, quam in uxorem duxit, et post hæc princeps latronum factus, in tantam prorupit superbiam, ut et rex Arabum fieri voluerit. Sed quia ipsi non susceperunt eum, quia de genere et opinione vilis erat, finxit se esse prophetam. Et cum cõmitiali morbo laboraret, ne firmiter quis eo detentum esse crederet, continue cadens, dicebat angelum cum eo colloqui. Dabat au-

A Μαρίας τῆς Ἰακωβιτίσσης ἐπιορκεῖν, καὶ μὴ φυλάττειν πίστιν ἐν τοῖς ὑπεσχημένοις. Πονηρὸς ἄρα ἐστὶν οὗτος ὁ νόμος, ἀρεσκῶν μὲν τῷ διαβόλῳ, προτρέπων δὲ εἰς τὰ πονηρὰ. Οὐκ ἄρα παρὰ Θεοῦ ἐστὶν, ὁ δὲ ἄκρω ἐστὶν ἀγαθὸς, καὶ παρ' οὗ ἀγαθὸν μόνον πρῆεσι, κακὸν δὲ οὐδέν.

II. Περὶ τῆς τοῦ Ἀλκοράνου συγγραφῆς, καὶ τίς ἐστὶ τοῦ νόμου τούτου δημιουργὸς καὶ εὐροστῆς.

Ἐπεὶ τοίνυν διδεδίκεται, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον, ὁ τῶν Σαρβρακηνῶν δηλονότι νόμος, οὐκ ἐστὶ παρὰ Θεοῦ, ἐπεὶ αἰζητῆσαι περὶ τῶν τοῦ Μωάμεθ μαθητῶν, καὶ τῆς συστάσεως τοῦ προσηρημένου Ἀλκοράνου. Δεῖ τοίνυν γινώσκειν, ὅτι βεβαίωτατα πιστεύεται ὑπὸ τῶν παρ' ἐκεῖνοις σοφῶν, καὶ ἰσχυρῶς ἀποδείκνυται λόγῳ τὸν πρῶτον τοῦ Ἀλκοράνου ποιητὴν οὐκ ἄνθρωπον γενέσθαι, ἀλλὰ διάβολον, ὁ δὲ ἰδίῳ φθόνῳ καὶ παρακωρήσει θεῖα διὰ τὰς τοῦ λαοῦ ἁμαρτίας, κατέσχευε, καὶ ἤρξατο ἀναπεπταμένως καὶ ἰσχυρῶς τῆς ἀπιστίας τοῦ Ἀντιχρίστου. Ὅρων τοίνυν ὁ διάβολος τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν ἐν τοῖς ἀνατολικῶς ἀξάνουσιν μερεσι, καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν ἐκλείπτουσαν, ἤτηθέντος; ἤδη τοῦ Χοσρόου τοῦ τῶν Περσῶν βασιλέως καὶ Μήδων τοῦ εἰδωλολάτρου διὰ τοῦ Χριστιανικωτάτου βασιλέως Ἡρακλείου, ὁ δὲ κατέβαλε τὴν ὑψηλὴν πύργον ὃν αὐτὸς ὠκοδόμησεν ὁ Χοσρὸς; ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων τιμίων, διὰ τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ οὗτος ὑψωθέντα διὰ τοῦ Ἡρακλείου, καὶ ἐτι ὑψωθησάμενον, μηκέτι δυνάμενος ἐκτελεῖν τὴν πολυθειάν, μήτε παντελῶς τὴν τοῦ Μωσέως νόμον καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον ἐξαρνεῖσθαι, ἤδη κατὰ πάντα τὸν κόσμον διαπεφημιμένον, ἔγνω πλάσματι νόμου τινὸς, ὥστε ἐν μέσῳ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς, ἀπατήσαι τὸν κόσμον. Καὶ ἵνα τοῦτο εἰς ἔργον ἀγάγη, προσελάθετο τινα ἄνθρωπον διαβολικὸν, ὀνόματι Μωάμεθ, τῇ θρησκείᾳ εἰδωλολάτρη, τῇ τύχῃ πένητα, τῷ φρονήματι ὑπερήφανον, κακουργαίαις ὑπερήφανον. Καὶ ἤθιον ἂν προσελάθετο ἄνθρωπον ἀγαθῆς φήμης, εἰ τοῦτο παρεχωρεῖτο· εἴπερ καὶ ἦδιον ἔν τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἐπαίρασε δι' ἐτέρου ζήσου ἢ δι' ὄρω; ἐν ᾧ ἡ ἐκεῖνον πονηρὰ μάλλον ἂν ἀπεκρύβη. Ἄλλ' οὐ συνεχώρησεν ἡ θεὰ σοφία, καὶ διὰ τοῦτο τοιοῦτον ἀνέλαβε ζῶον, καὶ διὰ τοιούτου ἄνθρώπου τῷ κόσμῳ ἐπέθετο, ὥστ' αὐτὸν τὸν κόσμον βεβίω; δυνα-

D Τοῦ Χοσρόου τοίνυν ἤτηθέντος; παρὰ τοῦ εἰρημέ-νου Ἡρακλείου, καὶ μετενεχθέντος τοῦ ἁγίου σταυροῦ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ μετὰ θριάμβου κατὰ τὴν ἑξακοσιοστὴν εἰκοστὴν ἔκτον ἔτος ἀπὸ τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως, πεντεκαίδεκάτῃ δὲ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου, ἀνεφάνη τις Μαχούμετ, Ἄραφ, ὁ δὲ τὸ πρῶτον πλούσιος γεγωνὼς διὰ τινος χήρας, ἦν εἰς γυναῖκα τῆγάγετο, καὶ μετὰ ταῦτα ἄρχων λησῶν γεγωνὼς, εἰς τοιαύτην κατέπεσεν ὑπερηφανίαν, ὥστε καὶ βασιλεὺς Ἀράβων γενέσθαι θελήσει. Ἐπιληπτικὸς δὲ ὢν, ἵνα βεβαίως ἀποχρῆς τις εἶναι πιστεύεται, συνεχῶς πίπτων, ἔλεγεν ἄγγελον αὐτῷ συλλαλεῖν. Ἐβίδου δὲ μετὰ ταῦτα ἀποκρίσεις τινὰς, ὁ δὲ (ὡς ἔλεγε)

ἤκουε δικὴν κώδωνος περιηχούσης αὐτοῦ τοῖς ὤσι. A
 Καὶ ἐπει ἰδιώτης ἦν, καὶ ἀγράμματος, δέδωκεν αὐ-
 τῷ ὁ διάβολος ἑτέρους οικείους αὐτῷ αἰρετικούς
 τινὰς καὶ Ἰουδαίους, καὶ Χριστιανούς ὁμοίως αἰρετι-
 κούς. Προσεκολληθῆ γὰρ αὐτῷ τις Ἰακωβίτης, ὀνό-
 ματι Βασιρὰ, καὶ διήρκεσε μετὰ τοῦ Μωάμεθ σχε-
 δὸν μέχρι θανάτου. Φαίνεται δὲ ὡς μετὰ ταῦτα αὐ-
 τὸν ὁ Μαχούματ ἀπέκτεινεν. Ἄλλὰ καὶ Ἰουδαῖοί
 τινες, Φινεὲς δηλονότι καὶ Αὐδία, ὀνόματι Σελῶν,
 μετὰ ταῦτα δὲ Ἀδδαλλὰ εἰρημόνος, καὶ Σελέμ, οἱ
 καὶ γεγονάσι Σαρράκηνοί· καὶ τινες Ναστοριανοί,
 οἱ μάλιστα κοιωνοῦσι Σαρράκηνοῖς λέγοντες μὴ Θεὸν
 γεγενῆσθαι ἐκ τῆς Μαρίας Παρθένου, ἀλλ' ἀνθρω-
 πον Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ τότε συνέθηκεν ὁ Μωάμεθ
 τινὰ νόμου τρόπων διὰ τῶν ἑτέρων, λαμβάνων τινὰ
 μὲν ἐκ τῆς Παλαιᾶς, τινὰ δὲ ἐκ τῆς Καινῆς Διαθή-
 κης. Οὐ μὴν τότε ὁ λαὸς εἶχε τὸ Ἄλκοράνον. Λέγε-
 ται μόντοι ἐν ταῖς αὐτῶν ἱστορίαις εἰπεῖν τὸν Μα-
 χούματ· Κατῆλθεν ἐπ' ἐμὲ τὸ Ἄλκοράνον ἐπὶ
 ἀνδράσι· καὶ ἕκαστ' ἂν πολὺ ἦ, ἀρκεῖ. Λέγουσι δὲ
 τούτους γενέσθαι τὸν Ναφὲ, καὶ Ἐδν, Ὀμάρ, Ὀμβρά,
 Ἐλεσαρ, Ἀσῆρ τὸν υἱὸν τοῦ Κετήρ, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ
 Ἄμερ. Ἐροῦμεν τοίνυν αὐτοῖς, Ἀνέγνωσάν ποτε
 τοῦτο ἐνώπιον τοῦ Μωάμεθ; καὶ πάντες ἐροῦσι, Οὐχί,
 ἀλλ' ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων, καὶ οὕτως μέχρι τοῦ
 Μωάμεθ. Βέβαιον δὲ ἐστίν, ὅτι οὗτοι οὐ συνεφώνη-
 σαν τῆς πρώτοις πρεσβυτέροις; ἐν τῇ ἀναγνώσει ἦν
 νῦν κατέχουσιν. Ὁ δὲ αἰκνύεται ἐκ τοῦ τὸ τοῦ πρώτου
 μέρους ἀνάγνωσμα ἐναντίον εἶναι τῷ δευτέρῳ μέρει.
 Ἄπο γὰρ τοῦ καιροῦ τοῦ Μωάμεθ οὐδεὶς ἐπιστήμων
 γέγονε τοῦ Ἄλκοράνου, εἰ μὴ ὁ Αὐδδαλλὰ ὁ υἱὸς τοῦ
 Μεσετούδ, καὶ ὁ Ζεῖθ ὁ υἱὸς τοῦ Ταμπέθ, καὶ ὁ
 Κανάν υἱὸς Ὀφῆν, καὶ ὁ Ἐμπῆ υἱὸς Τάπ. Περὶ δὲ
 τοῦ Ἄλῃ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀβιτελέμ τινὲς λέγουσιν ἐπί-
 στασθαι μέρος, τινὲς δὲ οὐ. Ἐκαστος δὲ τούτων συν-
 ἔθηκεν Ἄλκοράνον, τῷ τῶν ἄλλων Ἄλκοράνω ἀνο-
 μοιότατον. Ἐπολέμησαν δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλους μέχρι
 θανάτου, μὴ δεχόμενοι τὰ τῶν ἄλλων. Μετὰ δὲ τὸν
 ἐκείνων θάνατον ἐδικοδόησεν ὁ λαὸς ἐν τῷ Ἄλκορά-
 νῳ μέχρι τοῦ καιροῦ τοῦ Παρπᾶν, τοῦ υἱοῦ Ἐλεκέμ,
 ὃς συνέθηκεν αὐτοῖς τοῦτο τὸ Ἄλκοράνον ὃ νῦν ἔχου-
 σιν. Ἐνέπρησε δὲ καὶ τὰ ἄλλα Ἄλκοράνα. Καὶ τότε
 οἱ εἰρημόνοι ἐπὶ τῶν πόλεων ἀρχόντες ἀντίποιον
 ἀλλήλοις ἐν τε τῇ γραμματικῇ καὶ τοῖς ἰδίῳις ἰδιώ-
 μασι. Εὗρομεν δὲ ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτῶν, ὅτι τὸ
 τοῦ ἀποστασίου κεφάλαιον ὑπερέβαινε· τὸ δὲ κεφά-
 λαιον τῆς βόδς τὸ πρῶτον ἐν διακοσίαις τριάκοντα
 ἀποφάσεσιν ἦν, νῦν δὲ συνέστηκε τὸ ὅλον ἐκ δώδεκα.
 Φασὶ δὲ ἄλλοι καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς βόδς χιλίας ἀπο-
 φάσεις περιέχειν ποτὲ, σήμερον δὲ τοσούτων καὶ ἑτε-
 ροῦ διακόσια ὀδοήκοντα ἐπτά. Ἐμφέρεται δὲ καὶ περὶ
 τινος δυνατοῦ ὀνόματι Ἐλγᾶν, ὅτι ἀφείλεν ἐκ τοῦ
 Ἄλκοράνου ὀδοήκοντα πέντε ἀποφάσεις, καὶ προσέ-
 θεκεν ἄλλας τοσαύτας εἰς ἄλλων σκοπὸν ἀφαιρῶσα.
 Μὲν τοίνυν ἐστὶν ἀληθές, ὅπως φασὶ περὶ τοῦ Ἄλκο-
 ράνου εἰπεῖν τὸν Θεόν, ὅτι Ἡμεῖς καταβῆναι πε-
 ποιήκαμεν τὴν ἀνάμνησιν, καὶ ἡμεῖς αὐτὴν φυλάξο-
 μεν; ἀπηγοῦνται δὲ τινες αὐτῶν ἱστορίαν, ὡς τοῦ
 Μαχούματ φαρμάκῳ ἀποθανόντος, οὐκ εἶχεν ὁ λαὸς

composuit, reliqua autem combussit. Sed in capitulo Elamram de Alcorano dicitur, quod nullus præter Deum cognovit hujus expositionem. Et qui profunditatem sapientiæ habent, dicunt: Credimus ei, totum enim est a nostro Deo. Et vere in hoc libro multa sunt sic dispersa, sic inordinata, sicut etiam superius manifestum est, ut nullam sententiam dicant, dementia potius et mendacia cooperiant. Factum autem fuit, quod convenerunt hoc esse Alcoranum, quod nunc in manibus habent, et dicunt Deum Mahometo revelavisse, et scripsisse ex ore Dei. Elphocaa autem, id est, magni doctores et expositores, nunquam convenerunt in expositione ejus, neque in æternum convenient.

ὅν γράψαι ἐκ στόματος τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ Ἑλφικαῖ, οὐδέποτε συνεφωνήσαν ἐν τῇ ἐξηγήσει αὐτοῦ, οὔτε εἰς

Et sic non solum Orientales ad Occidentales, sed Orientales inter se, et Occidentales inter se, et in eisdem scholis diversæ sunt sectæ, et tantum diversæ, ut una condemnet aliam. Quidam enim sequuntur Mahometum, et sunt plures: quidam autem Hali, et sunt pauciores et minus mali, et dicunt Mahometum tyrannica potentia sibi ipsi usurpavisse, quod fuit Hali. Insurrexerunt autem contra utroque quidam philosophiæ experti, et incipientes legere in libris Aristotelis et Platonis, relinquebant omnes Saracenorum sectas, et ipsum Alcoranum. Quod intelligens ex Babylone calypha quidam nomine . . . ædificavit Academiam et Stanzeriam scholam, quæ charissimæ sunt, et transmutavit lectionem in Alcoranum. Et ordinavit, quod quicumque ex provinciis veniunt Babylona, ut Alcoranum discant, et habeant habitationes et expensis necessarias a publico. Et decrevit, quod Saraceni qui Alcorano vacant, nullo modo philosophiæ operam navent; propter hoc neque homines Saracenos esse existimant, qui philosophiæ operam dant: propterea quod hujusmodi Alcoranum vilipendunt, propter causas superius dictas in octavo et nono capitulo.

τοιοῦτους φαυλίζειν τὸ Ἄλκοράνον διὰ τὰς ἀνωτέρω φάλατφ.

XIV. De fictione improbatissimæ visionis.

Quarto decimo oportet speculari, quod fictam visionem Mahometus composuit, quæ est expositio ejusdem Alcorani. Dicit enim in capitulo filiorum Israel: Laus ei qui fecit transire servum ejus in una nocte ex oratorio Elaram, quod est domus Mechæ, usque ad longissimum oratorium, quod est domus sancta Jerusalem, quam benedicimus; et reliqua. Expositio autem sententiæ hujus est, quod Mahometus una dierum psallebat matutinam ejus horam; quam cum perfecisset, dixit hominibus: O vos homines, considerate. Heri postquam ego discessi a vobis, venit ad me Gabriel post ultimam vespertinam psalmodiam, et dixit mihi: O Mahomete, mandat tibi Dens ut visites eum. Cui dixi: Et ubi visitabo eum? Et dixit Gabriel: In

Ἄλκοράνον. Τοῦ δὲ Ἐμπεσομπεκὲρ τὴν ἀρχὴν λαβόντος, καὶ προστάξαντος ἀναμνησθῆναι ἕκαστον ὃ δύναται, συνετέθη τὸ νῦν ἐν χερσίν ὃν Ἄλκοράνον, τὰ δὲ λοιπὰ κατεκαύθη. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλαμράμ περὶ τοῦ Ἄλκοράνου φησὶν, ὅτι οὐδεὶς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἔγνω τὴν τούτου ἐξήγησιν· καὶ οἱ βάθος σοφίας ἔχοντές φασι, Πιστεύομεν αὐτῷ· ὅλον γὰρ ἐστὶ παρὰ τοῦ ἡμετέρου Θεοῦ. Καὶ ἀληθῶς ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ πολλὰ εἰσιν οὕτω σκοτεινὰ, οὕτω διεσπασμένα καὶ ἀτακτα, ὡς καὶ ἀνωτέρω γέγονε δῆλον, ὡς μὴ μίαν διάνοιαν λέγοντες, τὴν ἀνοίαν μᾶλλον καὶ τὰ ψεύδη συγκαλύπτειν. Γέγονε δὲ συμφωνῆσαι τοῦ εἶναι τὸ Ἄλκοράνον, ὃ νῦν ἔχουσιν ἐν χερσίν, καὶ εἰπεῖν τὸν Θεὸν ἀποκαλύψαι τῷ Μαχούμετ, καὶ αὐτούτεστιν οἱ διδάσκαλοι οἱ μεγάλοι καὶ οἱ ἐξηγηταί, τὸν αἰῶνα συμφωνήτουςι.

Καὶ τοῦτο οὐ μόνον οἱ ἀνατολικοὶ πρὸς τοὺς δυτικούς, ἀλλὰ καὶ οἱ τῆς ἀνατολῆς πρὸς ἀλλήλους, καὶ οἱ δυτικοὶ πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐν τοῖς αὐτοῖς σχολείοις διάφοροί εἰσιν αἰρέσεις, καὶ τοσοῦτοι διάφοροι, ὥστε μίαν τῆς ἄλλης καταψηφίζεσθαι. Τινὲς μὲν γὰρ ἔπονται τῷ Μαχούμετ, καὶ εἰσὶ πλείους· τινὲς δὲ τῷ Ἀλῆ, καὶ οὗτοι εἰσιν ἑλάττους, καὶ ἤτιον κικλοῖ, καὶ φασὶ τὸν Μαχούμετ τυραννικῇ δυνάμει νοστρίσασθαι ἐαυτῷ τὸ τοῦ Ἀλῆ. Ἐπανέστησαν δὲ ἑκατέρωι Σαρρακηνοὶ τινὲς φιλοσοφίας ἔμπειροι, καὶ ἀρξάμενοι ἀναγινώσκειν ἐν τοῖς βιβλίοις Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος, ἀπεσκοράκιζον πάσας τὰς τῶν Σαρρακηνῶν αἰρέσεις, καὶ αὐτὸ τὸ Ἄλκοράνον. Ὁ νοῆσας καλυφᾶς τις ἐκ Βαβυλωνῶν, ὄνοματι . . . ἠκοδόμησεν ἐν Βαβυλῶνι τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὴν Μεντανξερτρίαν σχολήν, λαμβροτάτας οὖσας· καὶ μετήμεψα τὴν παρὰ τὸ Ἄλκοράνον ἀνάγνωσιν. Καὶ ἔταξεν, ὅσοι ἀν ἐκ τῶν ἐπιρχιῶν ἐρχωνται εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ἵνα τὸ Ἄλκοράνον διδάσκωνται, ἔχουσι κατοικίας καὶ ἀναλώματα ἐκ τοῦ κοινοῦ ἀναγκαῖα. Καὶ δωροῖσαστο τοῦ Σαρρακηνοῦ καὶ τοῦ τῷ Ἄλκοράνου προσέχοντα; μηδένα τρόπον σχολάζειν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ· διὰ τοῦτο οὐδὲ καλοὺς Σαρρακηνοὺς εἶναι νομίζουσι τοὺς φιλοσοφίᾳ προσέχοντα· διὰ τὸ τὴν εἰρημένως αἰτίας ἐν τε τῷ ὄγδωφ καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ.

ΙΔ'. Περὶ τοῦ πεπλάσθαι τὴν ἀδοξοτάτην θεωρίαν.

Τεσσαρσεκαίδεκατον δεῖ θεωρεῖν, ὅπως πεπλάσθη τὴν θεωρίαν ὃ Μαχούμετ συνέθηκεν, ἐξήγησιν οὖσαν Ἄλκοράνου τινός. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, Αἴνος τῷ ποιήσαντι διελεθεῖν τὸν δούλον αὐτοῦ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἐκ τοῦ εὐκτηρίου τοῦ Ἐλαράμ, ὃ ἐστὶν οἶκος Μεχῆ, μέχρι τοῦ πορρωτάτου εὐκτηρίου, ὃ ἐστὶν οἶκος ἄγιος Ἰερουσαλήμ, ἣν εὐλογήσαμεν, καὶ τὰ λοιπὰ. Ἐξήγησις δὲ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐστίν, ὅτι ὁ Μαχούμετ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἔφαλλε τὴν ἐσθινὴν αὐτοῦ ὦραν, ἣν καὶ τελέσας εἶπε τοῖς ἀνθρώποις, Ὡ ὅμεις ἀνθρώποι, κατανοήσατε. Χθὲς μετὰ τὸ διασθῆναι με ὦρον, ἦλθε πρὸς με ὁ Γαβριὴλ μετὰ τὴν ἐσχάτην ἐσθινὴν φαλμυρδίαν, καὶ εἶπέ μοι, Ὡ Μωάμεθ, ἐνεδέχεται σοὶ ὁ Θεὸς ἐπισκεψάσθαι αὐτόν. Ὡ εἶπον, Καὶ

πού αὐτὸν ἐπισκεψομαι; Καὶ εἶπεν ὁ Γαβριήλ, Ἐν τῷ τόπῳ οὗτο ἐστὶ. Καὶ ἤγαγέ μοι κτήνος, μείζον μὲν ὄνου, ἑλαττον δὲ ἡμίονου, καὶ τὸ ὄνομα Ἐλμπαράκ· καὶ εἶπέ μοι, Ἀνάβαινε τοῦτο, καὶ ἔλαυε μέχρι τοῦ οὐκοῦ τοῦ ἁγίου. Καὶ ὡς ἐφρόντιζον ἀναβαίνειν, ἐφυγε τὸ κτήνος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴστασο ἀσφαλῶς· ὁ Μαχόμετ γάρ ἐστιν ὁ σὲ βουλόμενος ἀναβῆναι. Καὶ ἀπεκρίθη τὸ κτήνος, Μὴ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπεστάλην; Ἀπεκρίθη ὁ Γαβριήλ, Ναί. Καὶ εἶπε τὸ κτήνος, Οὐ συγχωρήσω αὐτὸν ἀναβῆναι, εἰ μὴ πρότερον ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ Θεοῦ δεηθεῖ. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην τοῦ Θεοῦ μου ὑπὲρ τοῦ κτήνους, ἐπέβην τε αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει ἐπικαθημένου μου πορεῖα λεπτή· ἐστῆρίζε τε τὴν χεῖρα τοῦ ποδὸς ἐν τῷ ὀρίζοντι τῆς ἕξως αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ἦλθον εἰς τὸν οἶκον τὸν ἁγίον ἐν ἐλάττονι διαστήματι, ἧ ὅσον ἂν ἡ βολὴ ὀφθαλμοῦ τελεσθεῖη. Ἦν δὲ καὶ ὁ Γαβριήλ μετ' ἐμοῦ, καὶ ἤγαγέ με εἰς ἀπορῶγα ἐν τῷ οὐκῷ τῷ ἁγίῳ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, καὶ εἶπέ μοι ὁ Γαβριήλ· Κατάσθι, ὅτι ἀπὸ τῆς πέτρας ταύτης ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν. Καὶ κατέβην. Καὶ ὁ Γαβριήλ ἡσφαλισατο μετὰ κύκλου πρὸς τὴν ἀπορῶγα τὸ κτήνος; τὸ Ἐλμπαράκ, καὶ ἐδάστασέ με ἐν τοῖς ὤμοις αὐτοῦ μέχρι τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ὅτε ἦλθομεν πρὸς τὸν οὐρανόν, ἔκοψε τὴν θύραν ὁ Γαβριήλ· ἐρρήθη τε πρὸς αὐτόν, Τίς εἶ; Ἀπεκρίθη, Ἐγὼ εἰμι Γαβριήλ. Ἐρρήθη τε πάλιν αὐτῷ· Καὶ τίς ἐστί μετὰ σοῦ; Ἀπεκρίθη, Ὁ Μαχόμετ. Εἶπε δὲ ὁ θυρωρός, Μὴ ὑπὲρ τοῦτου ἦν ἡ ἀποστολή; Ναί. Καὶ ἤνοιξεν ἡμῖν τὴν πύλην. Καὶ εἶδον ἔθνη ἀγγέλων· καὶ εἰς κάμψας ὑπὲρ αὐτῶν τὰ γόνατα, ἐξέχεον προσευχὴν. Καὶ μετὰ ταῦτα ἔλαβέ με ὁ Γαβριήλ, καὶ ἤγαγέ με πρὸς τὸν δεῦτερον οὐρανόν. Ἦν δὲ τὸ διάστημα τῶν δύο τούτων οὐρανῶν ὁδὸς πεντακοσίων ἐτῶν. Καὶ ὡσπερ πρῶτον ἔκοψε τὴν θύραν, καὶ ἀπόκρισις γέγονεν αὐτῷ κατὰ πάντα ὁμοία μέχρι καὶ τοῦ ἐξόδου οὐρανοῦ. Ἐν τῷ ἐξόδῳ οὐρανῷ διαγράφει ἰδεῖν λαὸν ἀγγέλων. Τὸ μήκος ἐνδὸς ἐκάστου ἀγγέλου ἦν τοῦ κόσμου πολλᾶκις χιλιόπλασιον, ὧν εἶχε τις ἑπτακοσίας χιλιάδας κεφαλὰς, καὶ ἐν ἐκάστη κεφαλῇ ἑπτακοσίας μυριάδας στόματα, καὶ ἐν ἐκάστῳ στόματι χιλίαις ἑπτακοσίας γλώσσας, αἰνούσας τὸν Θεὸν ἑπτακοσίαις μυριάδων ἰδιώμασι. Καὶ προσέβλεψεν ἕνα τῶν ἀγγέλων θρηνοῦντα. Καὶ ἐζήτησε τὴν αἰτίαν τοῦ θρήνου αὐτοῦ. Καὶ ἀπεκρίθη ἁμαρτίαν εἶναι. Αὐτὸς δὲ ἐδεήθη ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὕτω τε, φησὶν, ὁ Γαβριήλ παρέθετό με ἀγγέλω ἑτέρῳ, κάκεινος ἄλλῳ, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, μέχρις ἔστην ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ. Καὶ ἠφατό μου ὁ Θεὸς τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶν ὤμων, ἕως οὗ ἡ ψυχρότης; τῆς χειρὸς αὐτοῦ διήλθε μέχρι τοῦ μυελοῦ τῆς ῥάχης τοῦ σώματος. Καὶ εἶπέ μοι ὁ Θεός, Ἐπέθηκα σοὶ καὶ τῷ λαῷ σου εὐχὰς. Καταβάντι δὲ μοι πρὸς τὸν τέταρτον οὐρανῶν συνεβούλευσεν ὁ Λωυθῆς ἐπανελθεῖν πρὸς τὸ κουφίσαι τὸν λαόν, μὴ ὄντα δυνατόν ἐξαρκεῖν τοσαύταις εὐχαῖς. Καὶ τῇ πρώτῃ ἐπανόδῳ ἔλαθον ἄνεσιν ἀπὸ δέκα μέχρι καὶ τῆς τετάρτης ἐπανόδου· καὶ τῇ πέμπτῃ ἐπανόδῳ τοσοῦτον εἰς τὸ ἑλαττον ἦλθον ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐχῶν, ὡς ὀλίγας ἑναπο-

loco ubi est. Et adduxit mihi jumentum majus quidem asino, minus autem mulo, et nomen ejus Elmparac. Et dixit mihi: Ascende hoc, et equita usque ad domum sanctam. Cumque curarem ascendere, aufugit jumentum. Dixitque ei: Sta firmiter; Mahometus enim est, qui vult te ascendere. Et respondit jumentum: Numquid pro eo missus sum? Respondit Gabriel: Utique. Et dixit jumentum: Non permittam eum ascendere, nisi prius rogaverit Deum pro me. Ego autem intercessi pro jumento apud Deum meum, ascendique ipsum, et ambulabat me insidente tenui gressu, collocabatque ungulam pedis in horizonte visus sui. Et sic veni in domum sanctam in minori spatio, quam quantum oculi? Ictus perfici posset. Erat autem Gabriel mecum et duxit me ad rupem in domo sancta Jerusalem, et duxit mihi Gabriel: Descende, quoniam ab hac petra ascendes in caelum. Et descendi. Et Gabriel ad rupem jumentum Elmparac cum cingulo ligavit, et portavit me in humeris suis usque ad caelum. Cumque venissemus ad caelum, pulsavit januam Gabriel. Dictumque fuit ei: Quis es? Respondit, Ego sum Gabriel. Dictumque fuit rursus ei: Et quis est tecum? Respondit, Mahometus. Dixit autem janitor: Numquid pro eo missus fuisti? Et dixit Gabriel, Etiam. Et aperuit nobis januam. Et vidi gentes angelorum, et bis flectens pro eis genua, effudi orationem. Et post haec cepit me Gabriel, et duxit me ad secundum caelum. Erat autem spatium horum duorum caelorum iter quingentorum annorum. Et quam primum pulsavit januam, responsio facta est ei secundum omnia similis usque ad septimum caelum. In quo septimo caelo describit se vidisse populum angelorum. Prolixitas uniuscujusque angeli multo millies mundo major erat, quorum quisque habebat septuaginta millia capitum, et in quolibet capite septingenta millia ora, et in quolibet ore mille septingentas linguas, laudantes Deum septingentis millibus idiomatibus. Et aspexit unum angelorum fletentem. Et quaesivit causam fletus ejus. Et respondit, se peccatum esse. Ipse autem oravit pro eo. Sicque, inquit, Gabriel commendavit me alteri angelo, et ille alii, et sic deinceps, quousque steti coram Deo et tribunali ejus. Et teigit me Deus manu sua inter humeros, usque adeo ut ad medullam spinæ dorsi mei frigiditas manus ejus pertransiret. Et dixit mihi Deus: Imposui tibi et plebi tuæ orationes. Cumque descendissem ad quartum caelum, consuluit mihi Moyses, ut reverterer ad levandum populum, qui tot orationes ferre non poterat. Et primo reditu obtinui remissionem a decem usque ad quartam, et a quarto reditu usque ad septimum. Et in fine tantum in minus venit numerus orationum, ut paucae remanerent. Cumque diceret Moyses: Nec hoc poterunt ferre homines, ego præ confusione verecundatus, quod toties ascenderim, nolui plus ascendere, sed rediens ad Elmparac, equitavi descendens in domum Mechaë. Horum autem omnium tempus minus fuit

quam decima pars noctis. Visionis autem hujus plus est quod dimisimus, quam quod narravimus. Cumque narrasset Mahometus universis gentibus, mille homines a lege recesserunt. Dicentibus autem illis ei: Ascende de die in cœlum, ut pos aspiciamus, et videamus obviantes tibi angelos, non recognovit suiipsius mendacium, sed dixit: Laus Deo meo. Numquid aliud quoddam sum ego quam unus hominum, et apostolus? Sic in capitulo prophetarum narrat de his qui quærebant ab eo fieri miracula, sicque dixerunt Mahometo: Audivisti insomnia, blasphemias congregasti, vel forte poetice loqueris. Veni ad nos ad minus in uno miraculo, quo modo missi sunt et priores. Respondit: Subvertimus (dixit Deus) urbes coram non credentibus, numquid hi crederent? et quomodo expectant ab eo miracula? Et respondit eis: Quoniam qui præcesserunt vos, non crediderunt miraculis, et neque vos etiam miraculis crederetis, nisi per ensemblem. ἀπεστάλησαν καὶ οἱ πρότερον. Ἀποκρίνεται: Ἀνετρέψαμεν (ἐφησεν ὁ Θεός) τὰς πόλεις ἐμπροσθεν τῶν μὴ πιστευόντων· μὴ οὕτοι πιστεύουσιν, καὶ πῶς ἀναμενοῦσιν παρ' αὐτοῦ τὰ θαύματα; Ἀποκρινείται αὐτοῖς, ὅτι οἱ πρὸ ἡμῶν οὐκ ἐπίστευσαν θαύμασιν, οὔτε πιστεύετε, εἰ μὴ διὰ ξίφους.

Responsio.

Audite igitur, Mahometani, si Alcoranum verum existimatis. Ipse enim Mahometus est, qui affirmat nullum miraculum se fecisse. Longe autem plures fuerunt quos ensis consumpsit, quam qui gratis cum secuti sunt, sicut superius demonstratum est. Hæc sola fictio visionis prædictæ debet sufficere ad confutandum quidquid dixit et fecit Mahometus. Sicut enim sæpenumero ante dictum est, sic permisit eum Spiritus sanctus mentiri, ut quilibet homo facile figmentum cognosceret. Nunc quidem dicit de seipso inaudita miracula, aliquando autem dicit se nullum miraculum fecisse. Et aliquando dicit, quod est solum nuntius et homo; aliquando vero, quod et plus est quam angelus, et supra angelos. Et quære indignum asino vel jumento a Meccasque ad Jerusalem, qui ex Jerusalem usque ad ultimum cœlum ascendit absque asino? Quomodo potuit tot splendores angelorum in cælo sustinere, qui dicebat, quod quando apparebat sibi unus angelus, semper in terram concidebat, et spumans agitabatur, et incurvabantur et contrahabantur manus et pedes ejus? Et neque in prædicta visione ponit se raptum, sed dicit, quod ascendit cum corpore simul et anima, cujus signum est, quia dicit quod Deus manu sua tetigit eum inter humeros, et sensit frigiditatem usque ad medullam spinæ dorsii. Unde Deum et angelos supponit positionem habere spatio corporali.

XV. De quibusdam sex quæstis in Alcorano communibus, et de Christi ad Mahometum excellentia.

Consequenter movendæ sunt dubitationes quædam et quæstiones in Alcorano, de quibus cum non possint rationem reddere Saraceni, non solum vocabuntur simpliciter, sed etiam cogentur de-

μαίνας. Εἰπόντος δὲ τοῦ Μωσῆως μὴδὲ τοσοῦτον ἐνόησεσθαι τὸν λαόν, ἐγὼ αἰσχυροῦς ὡς τοσαύται; ἀναβάς, οὐκ ἀνέβην πλέον· ἀλλ' ἔλθω ἐν τῷ Ἐμπάρῳ, ἤλαυνον ἐπανῶν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Μεκῆ. Τούτων δὲ πάντων χρόνος ἐλάττων ἢ τὸ ἕκκατον μέρος τῆς νυκτός. Τῆς δὲ θεωρίας ταύτης πλέον ὁ παρελπίμενος, ἢ ὁ διηγησάμεθα, φησὶν ὁ συγγραφεύς. Ταύτην δὲ τὴν θεωρίαν διηγησαμένου τοῦ Μωάμεθ παντὶ τῷ λαῷ, ἀπέστησαν τοῦ νόμου αὐτοῦ χιλιάδες ἀνθρώπων. Εἰπόντων δ' ἐκείνων αὐτῷ, Ἀνάβηθι ἡμέρας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁρῶντων ἡμῶν, καὶ ἴδωμεν τοὺς συναντηθέντας σοὶ ἀγγέλους· οὐκ ἐπίγωμαι ἐαυτοῦ ψεῦδος; ἀλλ' εἶπεν Ἀλνεσις τῷ Θεῷ μου. Μὴ ἄλλο τι εἶμι ἐγὼ ἢ εἷς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπόστολος; Οὕτως ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν προφητῶν διηγεῖται περὶ τῶν ζητούντων γενέσθαι παρ' αὐτοῦ σημεῖα. Εἶπον πρὸς τὸν Μωάμεθ· Ἦκουσας ἐνύπνια, βλασφημίας συντήγαγες, ἢ ἴσως ποιητικῶς φθέγγῃ. Ἐβέβη πρὸς ἡμῶν τοῦλάχιστον ἐν ἐνὶ θαύματι, ὅν τρόπον ἀπεστάλησαν καὶ οἱ πρότερον. Ἀποκρίνεται: Ἀνετρέψαμεν (ἐφησεν ὁ Θεός) τὰς πόλεις ἐμπροσθεν τῶν μὴ πιστευόντων· μὴ οὕτοι πιστεύουσιν, καὶ πῶς ἀναμενοῦσιν παρ' αὐτοῦ τὰ θαύματα; Ἀποκρινείται αὐτοῖς, ὅτι οἱ πρὸ ἡμῶν οὐκ ἐπίστευσαν θαύμασιν, οὔτε πιστεύετε, εἰ μὴ διὰ ξίφους.

Ἀντιβῆρησις.

Ἀκούσατε τοίνυν οἱ τὰ Μαχοῦμε φρονούντες, εἰ ἀληθές τὸ Ἀλκοράνον νομίζετε. Ἀὐτὸς ὁ Μαχοῦμε διαβεβαιούται μὴδὲν πεποιθέναι θαῦμα. Πολλῶν κλειστούς ἐγένοντο, οὐδὲ τὸ ξίφος ἀνήλωσε τῶν ἐκόντων ἀκολουθησάντων αὐτῷ, ὡς περ ἀνωτέρω δεδήλωται. Τοῦτο μόνον τῆς προειρημένης θεωρίας τὸ πλάσμα ἐγρήν ἀρκέσαι πρὸς αἰσχύνην παντός, ὁ πεποίηκε, καὶ εἶπεν ὁ Μωάμεθ. Ὡς γὰρ πολλακίς προερίηται, οὕτω συνεχώρησεν αὐτὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ψεύσασθαι, ὥστε πάντα ἀνθρώπων ἐραδίως ἐπιγνῶναι τὸ πλάσμα. Νῦν μὲν γὰρ φησι περὶ ἐαυτοῦ ἀνήκουστα θαύματα, ἄλλοτε δὲ φησιν, ὅτι ἀπεσταλμένος ἐστὶ μόνον καὶ ἄνθρωπος· ἐπίστετε δὲ, ὅτι καὶ πλέον ἐστὶν ἀγγέλων· καὶ ὑπὲρ ἀγγέλων δεῖται. Τί δὲ καὶ εἶπετο θνοῦ ἢ κτήνους ἀπὸ τῆς Μεκῆ μέχρι τῆς Ἱερουσαλήμ; Ὅς ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ μέχρι τοῦ ἐσχάτου οὐρανοῦ ἀνῆλθε χωρὶς θνοῦ; Καὶ πῶς ἤβυνθη τοσαύτας αὐγάς ἀγγέλων ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπομείναι, ὁ λέγων, ὡς ὅτε αὐτῷ εἰς ἄγγελος ἐπεφάνετο, καταπίπτειν συνεχῶς ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἀφρὸν ἀποπτύειν καὶ συνδέσθαι τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ; Ἄλλ' οὐδὲ ἐν τῇ προειρημένῃ θεωρίᾳ ἐαυτὸν ἠρπάσθαι φησιν, ἀλλὰ μετὰ σώματος καὶ ψυχῆς ἀνελεῖν. Σημαῖον δὲ, ἀψάσθαι τὸν Θεὸν αὐτὸν τῇ χειρὶ ἐν τοῖς ὤμοις, καὶ αἰσθέσθαι ψύξεως μέχρι καὶ τοῦ μυελίου τῆς ῥάχως τοῦ νώτου. Καὶ τοὺς ἀγγέλους τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν ὑποτίθησι θέσιν ἔχειν σωματικῇ διαστάσει.

IE'. Περὶ τῶν ἑξ ἐζητημάτων ἐπὶ τοῦ Ἀλκοράνου κοινῶν, καὶ περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Μαχοῦμε ὑπεροχής.

Ἐπομένως κινητέον ἂν εἴη ἀπορίας τινὲς καὶ ζητήσῃ; ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, περὶ ὧν μὴ δυνάμεσθε λόγον οἱ Σαβρακινοὶ ἀποδοῦναι, οὐ μόνον κληθῆσονται ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἀναγκασθήσονται ταῖς ἀποδεί-

ἔσει, βιαζόμενοι, εἰσελθεῖν εἰς τὸν δαίτηνον τῆς ἀλη- A monstracionibus, coacti in convivium veritatis in-
θείας. troire.

Πρῶτον ζήτημά ἐστι, τί βούλεται τὸ Ἄλκοράνον λέγειν, ὅταν τοσαυτάκις εἰσάγη τὸν Θεὸν πληθυντικῶς περὶ ἑαυτοῦ διαλεγόμενος; Φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἡλιμπακεράμ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Εἶπομεν τοῖς ἀγγέλοις, Προσκυνήσατε τῷ Ἀδὰμ, καὶ τὰ λοιπά. Καὶ τοῦτο μετὰ ταῦτα διόλου λέγει μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου, ποτὲ μὲν πληθυντικῶς περὶ Θεοῦ διαλεγόμενος, ποτὲ δὲ ἐνικῶς. Βεβαιώτατον δὲ ἐστὶ πᾶσι Χριστιανοῖς καὶ Ἰουδαίοις καὶ τῶν Σαρράκηνων τοῖς λόγῳ χρωμένοις ἓνα εἶναι τὸν Θεόν, καὶ μόνον καὶ ἀπλοῦν, καὶ μὴ δύνασθαι ἔχειν τινὰ κοινωνόν, Διὰ τὸ τοίνυν πληθυντικῶς φθέγγεται περὶ ἑαυτοῦ; Ἄλλ' οὐ δύναται λέγειν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων τὸν Θεὸν λέγειν. B
Λέγεται γὰρ ἐκεῖ, Εἶπομεν τοῖς ἀγγέλοις. Ἔστι τοίνυν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὗτος, οὐ τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀγγέλους. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀδὰμ πλην τοῦ διὰ δόλου. Πᾶσιν ἄρα τοῖς ἀγγέλοις εἶπεν ὁ Θεός, Προσκυνήσατε τῷ Ἀδὰμ. Ἔτι ἐν πολλοῖς τόποις τοῦ Ἄλκοράνου εἰσάγονται τοιαῦτά τινε; διαλέξεις πληθυντικῶς περὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τοιαύταις ἐνεργείαις, ἐν αἷς οἱ ἀγγελοὶ οὐδαμῶς τῷ Θεῷ κοινωνοῦσιν, ὡπερ ἐν τῇ τοῦ κόσμου δημιουργίᾳ, καὶ τῇ δικαιοῦσι τοῦ ἀσεβοῦς. Λέγεται γὰρ ἐν κλειστοῖς τόποις τοῦ Ἄλκοράνου, Ἡμεῖς (φησὶν) ἐδημιουργήσαμεν τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰ μεταξὺ οὐ παρέργω; καὶ ἡμεῖς ἰδικαιώσαμεν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἡμεῖς ἀπεστάλακαμεν τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας, καὶ ἐδώκαμεν αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ θαύματα, καὶ τοιαῦτά τινα ἐν οἷς οἱ ἀγγελοὶ οὐδαμῶς δύναται κοινωνεῖν τῷ Θεῷ. Οἱ γὰρ ἀγγελοὶ ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ συνδημιουργοῦσι τῷ Θεῷ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰ μεταξὺ. Καὶ οὐ δύναται λέγειν οἱ Σαρράκηνοι, ὡς ἡ πληθυντικὴ ἐκείνη φωνὴ φωνὴ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἢ φωνὴ Θεοῦ καὶ τινος ἑτέρου νοῦ ὑπερβεβηκότος κτιστοῦ, δι' οὗ πάντα πεποίηκεν ὁ Θεός, ὡς φασὶ. Δῆλον γὰρ, ὅτι πᾶν ὅπερ ἂν ἦ παρὰ τὸν Θεὸν κτίσμα ἐστὶ, καὶ οὐδὲν κτίσμα δύναται συνδημιουργεῖν τῷ Θεῷ. Ἔτι οὐ δύναται λέγειν πληθυντικῶς τὸν Θεὸν διαλέγεσθαι διὰ τῆς ἐν αὐτῷ διαφορῆς ποιότητος, οἷον δύναμις, σοφίαν, D
δικαιοσύνην; καὶ τὰ τοιαῦτα, ἃ οἱ Ἄραβες καλοῦσι σαφά. Ταῦτα γὰρ οὐ συμβεβηκότα εἰσὶν ἐν τῷ Θεῷ, οὔτε διάφορα, ἀλλ' εἰσὶν αὐτῇ ἡ θεία οὐσία. Ὅθεν ἐν τῷ Θεῷ οὐδὲ μίαν σύνθεσιν ἢ πλῆθος ποιῶσιν, ὡστε διὰ ταῦτα τὸν Θεὸν πληθυντικῶς διαλέγεσθαι. Μᾶλλον μὲν οὖν οὐτ' ἄνθρωπος οὐτ' ἀγγελος διὰ τὴν ἐκτύτων διαφορὰν δύναται περὶ ἑαυτοῦ πληθυντικῶς λέγειν; καίτοι ταῦτα ἐν τῷ ἀγγέλω καὶ τῷ ἀνθρώπῳ συμβεβηκότα εἰσὶ, καὶ τινα σύνθεσιν ἐν τούτοις ποιῶσι. Καὶ ὅμως, ὅτι οὗτος τῆς διαλέξεως τρόπος, τὸ τὸν Θεὸν δηλονότι ἓνα ὄντα πληθυντικῶς περὶ ἑαυτοῦ διαλέγεσθαι, ἀπεξ ὑπὸ τοῦ Μωσέως;

Prima quæstio est, Quid vult Alcoranum dicere, quando toties inducit Deum pluraliter de seipso loquentem? Dicit enim in Elimpaceram ex persona Dei: Diximus angelis adorare Adam, et reliqua. Et post hæc per totum dicit usque ad finem libri, aliquando pluraliter de Deo loquens, aliquando autem singulariter. Firmissimum enim est omnibus Christianis et Judæis et Saracenis, qui ratione utuntur, unum esse Deum, et solum et simplicem, et non posse habere consortem quemdam. Quare igitur pluraliter loquitur de eo ipso? Et non possunt dicere, quod Deus loquitur de seipso et de angelis. Dicitur enim ibi: Diximus angelis. Est igitur locutio hæc Dei, non angelorum, sed ad angelos. Item in capite Sad dicitur, quod omnes adoraverunt Adam, præter diabolum. Omnibus igitur angelis dixit Deus: Adorate Adam. Item in multis Alcorani locis inducuntur tales quædam locutiones pluraliter de Deo, in talibus actionibus in quibus angeli nequaquam cum Deo communicant, sicut in creatione mundi et justificatione impii. Dicitur enim in pluribus locis Alcorani: Nos, dicit, creavimus cælum et terram, et quæ sunt in medio, et non incassum judicavimus hominem, et nos misimus filium Mariæ, et dedimus ei Spiritum sanctum et Evangelium, et miracula, et talia quædam in quibus angeli nequaquam possunt communicare cum Deo. Angeli enim creati sunt a Deo, sed non simul creant cum Deo cælum et terram, et quæ sunt in medio. Et non possunt dicere Saraceni, quod pluralis illa vox est Dei, et cujusdam alterius intellectus qui excedit creatum, per quem fecit omnia Deus. Constat enim, quod quidquid est præter Deum, creatura est, et a Deo creatum, et nulla creatura potest esse simul creatrix cum Deo. Item non possibile est dicere, quod Deus pluraliter loquitur propter diversas quæ in eo sunt qualitates, sicut est potentia, sapientia, justitia et talia quæ Arabes vocant Saphat. Hæc enim non accidentia sunt in Deo, neque differentia, sed sunt in ipsa divina essentia. Unde in Deo nullam compositionem nec pluralitatem faciunt, ut per illa Deus de seipso pluraliter loquatur. Quin imo nec homo, nec angelus propter eorum differentiam potest de seipso pluraliter loqui, etsi hæc in homine et angelo accidentia sunt, et quædam in his compositionem faciunt. Et vere talis locutionis modus, Deum videlicet unum existentem pluraliter de seipso loqui, semel a Moyse invenitur in Genesi illatus. In formatione enim hominis locutus est Deus, dicens: «Faciamus hominem ad imaginem nostram». Quod dicitur Judæi, vocem esse Dei ad angelos. Quod quidem est contrarium divinæ Scripturæ, quæ nunquam dicit angelum secundum imaginem hominis formatum esse, sed secundum ima-

²⁵ Gen. 1, 26.

ginem Dei. Et hoc est quod etiam addit Moyses A deinceps, post illos sermones dicens : « Et fecit Deus hominem secundum imaginem et similitudinem sui ipsius, secundum imaginem Dei fecit eum ». » Est igitur vox illa Patris ad Filium, vel totius Trinitatis ad seipsam. Unus enim et simplex Deus essentia, trinus est in personis. Et hoc dicere potuisset Alcoranum simpliciter, nisi timuisset posse esse personarum discretionem, discretionem secundum essentiam. Propter hoc dicit in capitulo Elnean : O societas libri, ne vacetis in lege vestra, et ne dicatis de Deo præter veritatem, quod Christus Jesus filius est Mariæ, et apostolus Dei, et Verbum Dei, quod in ea posuit per Spiritum sanctum. Ecce hic nominat Deum, et Verbum Dei, et Spiritum sanctum; sed timens, ne propter hæc divina essentia dividatur, vel multiplicetur, vel terminetur, subjungit statim : Et ne dicatis tres deos, quoniam Deus Deus unus est. Ecce quantum appropinquavit ad illud quod est maxime arduum in fide, modo quodam hoc dicens Joannis : « Pater et Verbum et Spiritus, et hi tres unum sunt ». » Inducit igitur in Alcorano Mahometus Deum pluraliter loquentem, ignorans causam. Manifesta igitur huic prima quæstio, quod communiter credimus cum his Deum esse unum et solum et simplicem. Ipsi autem habent in Alcorano, Deus habet et Verbum et Spiritum : et sic credimus verum et unum et simplicem Deum. Et proprie de se loquitur singulariter ; propterea autem quod trinus est in personis, aliquando de se pluraliter loquitur.

τοίνυν ἐντεῦθεν τὸ πρῶτον ζήτημα, ὅτι κοινῶς πιστεύομεν μετ' αὐτῶν τὸν Θεὸν ἓνα καὶ μόνον εἶναι καὶ ἀπλοῦν. Αὐτοὶ δὲ ἔχουσιν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ · Ὁ Θεὸς ἔχει καὶ Λόγον καὶ Πνεῦμα. Καὶ οὕτω πιστεύομεν τὸν ἀληθῆ καὶ ἓνα καὶ ἀπλοῦν Θεὸν, ὡς μὲν ἓνα ἐνικῶς διαλέγεσθαι· διὰ δὲ τὸ τριαδικὸν εἶναι τοῖς προσώποις, ἐνίστα καὶ πληθυντικῶς.

Secunda quæstio est, quod Alcoranum continue meminit Spiritus sancti, et Verbi Dei. Quis est ille Spiritus sanctus, et quod est illud Verbum Dei? De Spiritu sancto quidem dicit in capitulo Elpace-riam ex persona Dei : Deditus Jesu filio Mariæ ut faceret prodigia et miracula manifesta, et perfecimus eum per Spiritum sanctum; et hoc idem repetit per totum capitulum. Item dicit in capitulo Elempai de-Maria : Inspiravimus in eam ex Spiritu sancto. Et in pluribus aliis locis similia dicit de Spiritu sancto. Et non possunt dicere Saraceni, creaturam quamdam esse, sicut angelus quidam, scilicet bonus, quoniam singulariter de eo loquitur, tanquam de uno sancto. Sancti autem angeli plures sunt, et omnes sunt Dei. Quæ igitur causa, ut de illo singulariter diceret, nostro et sancto? Item non esset magna laus de Christo, quem Alcoranum intendit singulariter commendare, quod Deus dedisset ei angelum custodem. Quisque enim hominum habet angelum custodem. Etenim Deus facit angelos spiritus, et nostros apostolos, sicut dicit Alcoranum in capitulo Elmaice. Item angeli non

εὐρηται ἐν τῇ Γενέσει εἰσφηνεγγεμένους. Ἐν γὰρ τῇ πλάσει τοῦ ἀνθρώπου ἐλάλησεν ὁ Θεὸς λέγων, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Ὁ φασιν οἱ Ἰουδαῖοι φωνῆν εἶναι τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀγγέλους· ὅπερ ἐστὶν ἐναντίον τῇ Θεῶ Γραφῇ, ἥτις οὐδέποτε φησὶ τὸν ἄγγελον κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου πεπλάσθαι, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Ὁ καὶ προστίθησιν ὁ Μωϋσῆς, ἐφ' ἧς μετ' ἐκείνους τοὺς λόγους λέγων, « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, » Ἔστι τοίνυν ἡ φωνὴ ἡκεῖνη τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, ἡ δὲ τῆς Τριάδος πρὸς ἑαυτήν· ὃ γὰρ εἰς καὶ ἀπλοῦς Θεὸς τῇ οὐσίᾳ τριαδικὸς ἐστὶ τοῖς προσώποις. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴπε καὶ τὸ Ἀλκοράνον ἀπίως, εἰ μὴ ἐδεδοίκεν τὸ μὴ δύνασθαι εἶναι προσώπων ἐπικρισὶν ἀνευ τῆς κατ' οὐσίαν διακρίσεως. Διὰ τοῦτο φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσάν, Ὁ ἕτερος τῆς βίβλου, μὴ σχολάζετε ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, καὶ μὴ λέγετε περὶ Θεοῦ πλην τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς υἱὸς ἐστὶ τῆς Μαρίας, καὶ ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ, καὶ Λόγος Θεοῦ, ὃ ἐν αὐτῇ ἔθηκε διὰ Πνεύματος. Ἰδοὺ ἐνταῦθα ὀνομάζει Θεὸν, καὶ Λόγον Θεοῦ καὶ Πνεῦμα ἅγιον. Ἀλλὰ φοβούμενος ἵνα μὴ διὰ ταῦτα ἡ θεία οὐσία μερισθῇ, ἢ πληθυνθῇ, ἢ ἕρισθῇ, προστίθῃσι παρευθῆς· Καὶ μὴ εἰποιτε τρεῖς, ὅτι ὁ Θεὸς Θεός ἐστιν εἷς. Ἰδοὺ πόσον πεπλησίασεν, ὃ μάλιστα μέγιστόν ἐστιν ἐν τῇ πίστει, τρόπον τινὰ ταυτὰ λέγων τῷ Ἰωάννῃ· « Ὁ Πατήρ, ὁ Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς τὸ ἓν εἰσιν. » Εἰσαίρει τοίνυν ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ὁ Μωάμεθ τὸν Θεὸν πληθυντικῶς διαλεγόμενον, ἀγνοῶν τὴν αἰτίαν. Δῆλον

Δεύτερον ζήτημά ἐστιν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον συνεχίστατα μέμνηται τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Τί τοίνυν ἐστὶ τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τίς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος; Περὶ μὲν οὖν τοῦ ἁγίου Πνεύματος φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐπακεράμ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· Ἐδώκαμεν τῷ Ἰησοῦ τῷ υἱῷ τῆς Μαρίας ποιεῖν τέρατα καὶ θαύματα φανερά, καὶ ἐτελειώσαμεν αὐτὸν διὰ Πνεύματος ἁγίου· καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει διὰ παντὸς τοῦ κεφαλαίου. Ἐτε φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλπίᾳ περὶ τῆς Μαρίας, Ἐνεφυσήσαμεν εἰς αὐτήν ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· καὶ ἔν πλησιον ἄλλοις τόποις τὰ ὅμοια διαλέγεται περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ οὐ δύναται λέγειν οἱ Σαρρακηνοὶ κτίσμα τι εἶναι, οἷον ἀγγελὸς τις ἀγαθός· ἐπεὶ ἐνικῶς περὶ αὐτοῦ διαλέγεται, ὡς περὶ ἐνὸς ἁγίου. Οἱ δὲ ἅγιοι ἄγγελοι πολλοὶ εἰσὶ, καὶ πάντες εἰσὶ τοῦ Θεοῦ. Τίς τοίνυν ἡ αἰτία ἐνικῶς περὶ αὐτοῦ διαλέγεσθαι, καὶ λέγειν ἡμετέρου καὶ ἁγίου; Καὶ εἴτι οὐκ ἂν ἦν μέγα ἐγκώμιον περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃν τὸ Ἀλκοράνον ἰδίως σκοπεῖ συνιστᾶν, τὸ δοῦναι τὸν Θεὸν αὐτῷ ἄγγελον φύλακα. Ἐκαττος γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἄγγελον φύλακα. Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ποιεῖ τοὺς ἁγ-

²⁶ Gen. i, 27. ²⁷ Joan. v, 7.

γέλους πνεύματα καὶ ἡμετέρους ἀποστόλους, ὡς φησὶ τὸ Ἀλκοράνον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμελαικῆ. Ἔτι οἱ ἄγγελοι οὐχ ἀγιάζουσι τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀμέσως καὶ μόνος ὡσπερ μόνος ὁ Θεὸς τὰς ἀμαρτίας ἀφήσει, καθὼς λέγεται ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ. Τὸ προειρημένον τοίνυν Πνεῦμα ἀληθὲς ἐστὶ Θεός. Ἀληθὲς δὲ Θεὸς καὶ ὁ περὶ τοῦ Πνεύματος διαλεχόμενος, ὁ λέγων ὡς Δεδώκαμεν αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ ἐνεφυσήσαμεν ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Ἐπεὶ τοίνυν ἡ θεία οὐσία μία ἐστὶ καὶ ἀπλή, καὶ οὐ δύναται διακρίνεσθαι, ἢ διαιρεῖσθαι· ἐκεῖ δὲ ἐστὶ διδοὺς καὶ διδόμενον, διδοὺς μὲν ὁ λέγων, Δεδώκαμεν, διδόμενον δὲ τὸ Πνεῦμα ὃ διδοῖται καὶ ἐμφυσᾶται· μεταξὺ δὲ τοῦ διδόντος καὶ διδομένου ζητεῖται διάκρισις· ἀνάγκη τὸν διδόντα καὶ ἐμφυσῶντα θεῶν, πικρῶς διακρίνεσθαι μόνον, ἀλλ' οὐκ οὐσιωδῶς. Καὶ ἐστὶ μόνη ἡ διάκρισις, ἣν οἱ Χριστιανοὶ ἐν τοῖς

Τὸ δὲ αὐτὸ παντάπασι ζητήματα, ὃ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐζητήσαμεν, δυνάμεθα ζητεῖν καὶ περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ συνέχως μέμνηται τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Λέγεται γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ, Εἶπον οἱ ἄγγελοι τῇ μακαρίᾳ Μαρίας, Ὁ Μαρίας, ὁ Θεὸς προέθηκε σε ὑπὲρ πάσας τὰς γυναῖκας. Καὶ μετὰ ταῦτα εἶπον οἱ ἄγγελοι, Ὁ Μαρίας, εὐαγγελίζεται σοὶ ὁ Θεός, ἢ ἀναγγέλλει σοὶ τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Χριστὸς Ἰησοῦς υἱὸς τῆς Μαρίας. Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμελαϊκῆ λέγεται, Μὴ εἶπες περὶ τοῦ Θεοῦ κλήν τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας ἀπίστολόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὃν αὐτὸς ἴδρκεν ἐν αὐτῇ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Διςσχυρίζεται τοίνυν παντάπασι τὸν Χριστὸν Λόγον εἶναι Θεοῦ. Ζητεῖται τοίνυν, τίς ἂν εἴη οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος; πῦτερον Λόγος συμβεδικῶς, ἢ μᾶλλον προσωπικῶς καὶ πραγματικῶς; Εἰ λέγει λόγον εἶναι φωνητικὸν μόνον, καὶ συμβεδικότα, τοῦτο οὐκ ἂν δύναίτο λέγειν. Διαλέγεται γὰρ περὶ αὐτοῦ τὸ Ἀλκοράνον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἐνικῶς, ὡς περὶ ἐνὸς μόνου Λόγου. Ὁ δὲ φωνητικὸς λόγος καὶ συμβεδικῶς οὐχ εἷς, ἀλλὰ πολλοί. Πάντες γὰρ οἱ ἀγαθοὶ λόγοι καὶ ἅγιοι, καὶ ἀληθεῖς, λόγοι Θεοῦ δύναται λέγεσθαι Ἔτι δὲ οὐκ ἂν ἦν ὑπερβάλλον τι ἐγκώμιον τοῦ Χριστοῦ, ὃν ἰδὼς τὸ Ἀλκοράνον βούλεται ἐπαινεῖν, εἰ διὰ τοῦτο λέγαιτο Λόγος Θεοῦ, ὡς τοὺς λόγους εἰπὼν τοῦ Θεοῦ. Οὐ μόνος γὰρ ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι προφήται τοὺς λόγους ἀνήγγειλαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁμοῦς οὐδεὶς ἐκείνων Λόγος λέγεται τοῦ Θεοῦ. Περὶ μόνου γὰρ τοῦ Χριστοῦ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸ Ἀλκοράνον φησὶν, ὡς εἴη Λόγος Θεοῦ. Εἰ δὲ οὐσιωδῶς καὶ προσωπικῶς ὁ Λόγος λαμβάνοιτο, ὅλον, ὡς αἰθεὶς ἂν εἴη ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ Θεὸς ἀληθής. Ὡσπερ γὰρ ὁ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ φθαρτοῦ ἀνθρώπου προῶν λόγος φθαρτὸς ἐξ ἀνάγκης ἐστίν, οὕτω καὶ ὁ ἐξ αἰθερίου προελθὼν τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ Λόγος, δι' οὗ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ μεταξὺ (ἵνα τῷ τοῦ Ἀλκοράνου χρήσωμι λόγῳ) ἐποίησεν, ἀφθαρτον καὶ αἰθερίον εἶναι ἀνάγκη. Πᾶν δὲ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ προῶν οὐσιωδῶς ἐστὶ Θεός, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον Θεός ἐστίν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος. Ὅθεν

PATROL. GR. CLIV.

A sanctificant homines, sed Deus immediate, et solus : tanquam solus Deus potest peccata dimittere, sicut dicit in Alcorano. Prædictus igitur Spiritus verus est Deus ; verus autem Deus et qui de prædicto Spiritu loquitur dicens : « Dedimus ei Spiritum sanctum, et inspiravimus ex Spiritu sancto. » Quoniam igitur divina essentia una est et simplex, non potest discerni, vel dividi, et ibi est dans et datum. Dans, qui dicit, « Dedimus ; » et datus, qui dicitur Spiritus sanctus, qui dicitur datus et inspiratus. Inter dantem autem, et qui datur, requiritur ut distinguatur personaliter solum, non essentialiter, et sic solis relationibus distinguuntur. Et hæc est sola discretio, quam Christiani in personis divinis faciunt. καὶ τὸ διδόμενον καὶ ἐμφυσώμενον Πνεῦμα προσωπικῶς διακρίνεσθαι μόνον, ἀλλ' οὐκ οὐσιωδῶς. Καὶ οὕτω μόναις ταῖς ἀναφοραῖς διακρίνονται· καὶ αὕτη θεῖος προσώποις τιθέσσι.

B Hanc eandem omnino questionem quam de Spiritu sancto quærivimus, possumus quærere etiam de Verbo Dei. Dicitur enim in capitulo Abraham : Dixerunt angeli beatæ Mariæ : O Maria, Deus præposuit te supra omnes mulieres. Et post hæc dixerunt angeli : O Maria, nuntiat tibi Deus, vel nuntiat tibi Verbum ejus, et nomen ejus Christus Jesus filius Mariæ. Et in capitulo Eluesa dicitur : Ne dicas de Deo præter veritatem, quod Christus Jesus filius Mariæ apostolus est Dei, et Verbum Dei, quod ipse posuit in ea per Spiritum sanctum. Affirmat igitur omnino, Christum Verbum esse Dei. Quæritur igitur, quod sit hoc Verbum Dei ? utrum Verbum accidentale, vel potius personale et reale? Si dicit verbum esse vocale solum, et accidentale, hoc non potest dici. Loquitur enim de Deo Alcoranum et Evangelium singulariter, et de uno Verbo tantum, verbum autem Dei vocale et accidentale, quod a Deo exit, non unum, sed multa. Omnia enim bona verba et sancta et vera verba Dei dici possunt. Item non esset excellens commendatio Christi, quem Alcoranum intendit singulariter commendare, si propter hoc dicitur Verbum Dei, tanquam verba Dei dicens. Non enim solus Christus, sed etiam alii prophete verba Dei nuntiaverunt, et tamen nullus illorum dicitur Verbum Dei. De solo enim Christo Evangelium et Alcoranum dicit, quod sit Verbum Dei. Si autem essentialiter Verbum capiatur, manifestum quod sempiternum esset Verbum Dei, et Deus verus. Sicut enim verbum quod procedit ex ore corruptibilis hominis, corruptibile est ex necessitate : sic Verbum quod ex sempiterno ore procedit, per quod cælum et terram et quæ sunt in medio (ut Alcorani verbo utar) fecit, sempiternum et incorruptibile esse necesse est. Quidquid ex Deo autem procedit, essentialiter est Deus, et hoc modo Deus est Dei Verbum. Unde cum Verbum aliquo modo differat a dicente et continente Verbum, et in Dei essentia non possit esse divisio seu distinctio essentialis, oportet quod ibi sit distinctio personalis : et quod Verbum a dicente proprii et solis relatio-

nibus distinguatur, sicut et de Spiritu dictum est. Et hoc est Verbum, quo Deus omnia quæ sunt dixit, « Fiant et facta sunt: » sicut et in Alcorano dicitur Et secundum hoc convenit Alcoranum cum Evangelio Joannis, qui dicit: « Omnia per ipsum facta sunt ²². » Quoniam igitur ab eo qui loquitur, Verbum comprehenditur, et intellectualiter gignitur: et quod ab altero generatur secundum similitudinem speciei et naturæ, dicitur filius; propter hoc, Verbum Dei dicimus Filium Dei, sicut sol si generaret ex se talem splendorem qui esset sol, illum solem et splendorem diceremus filium solis. In hoc tamen est differentia, quod in creaturis, in quibus esse et essentia differunt, non possunt multiplicari subjecta, cum non multiplicatur natura. Unde et homo alium hominem gignit: Deus autem, in quo idem est esse et essentia, ex seipso verbum gignens, non alium Deum generat. Divina enim essentia neque dissimilis est, neque innata est multiplicari secundum aliquem modum, propter summam perfectionem et simplicitatem. Mahometus igitur audiens Christianos dicentes Deum habere filium, nescivit considerare, quod possibile est esse filium absque muliere. Et propter hoc nullam aliam adduxit argumentationem nisi quod Deus non potest habere Filium, quia uxorem non habet. Et non excogitavit quod dixit David, quem tantum commendavit Mahometus, qui præter filium naturalem dixit Deum multos habere filios adoptivos, dicens: « Ego dixi, dii estis, et filii Excelsi omnes ²³. » et non ex muliere. Alias tamen licet Mahometum simul cum eo intelligere, qui dicit Mariam posse habere filium absque viro: sed quomodo, non convenienter consideravit, quod Deus et absque muliere potuisset habere filium. Verum igitur dixit Mahometus, quando dixit Christum Jesum filium Mariæ, et Verbum Dei esse: sed non intellexit. Si enim intellexisset, dixisset: Ex quo est filius Mariæ, est verus homo; ex quo est Verbum Dei, est verus Deus. Non enim est Deus compositus et imperfectus, sicut homo, cujus verbum et comprehensio mentis, et ars et actio, non est homo. Quidquid autem est Dei, est Deus. Unde et Verbum Dei Deus est, et intellectus Dei Deus est et actio Dei Deus est. Alcoranum autem hominem solum cepit Christum. Et propter hoc postquam dixit, quod Verbum est Dei, addidit, quod Jesus sic est apud Deum, sicut Adam, quem creavit de limo terræ; et dixit ei, Esto. Et quomodo hoc cum præcedentibus convenit? Cum enim dixerit, quod Deus infuderit Verbum Mariæ, et Spiritum ejus, ex quo natus est Christus, et post hæc rursus opinatur, ut Adam is sit quem fornavit ex terra, inconvenienter igitur, Verbum Dei et Spiritum ejus terram esse. Nisi aliquo modo Dei naturam terram supponamus, quod absit. Esset enim Verbum ejus, et Spiritus ejus sicut quædam statua, quæ neque in-

Α ἐπὶ τοῦ λόγου τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ νοούντος τὸν λόγον διαφέρει τρόπον τινά, ἐν δὲ τῇ θεῖα οὐσίᾳ οὐ δύναται εἶναι διαίρεσις· ἢ διάκρισις· ἀνάγκη ἐκείνῳ εἶναι προσωποπικὴν μόνην διάκρισιν, ὥστε τὸν λόγον τοῦ λέγοντος ἀναφοραῖς διακρίνεσθαι μόναις, ὡς περ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἴρηται. Καὶ οὗτός ἐστιν ὁ λόγος, ᾧ ὁ Θεός, Πάντα τὰ γινόμενα εἶπε, « Γενέσθω, καὶ γέγονεν· » ὡς περ καὶ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ λέγεται. Καὶ κατὰ τοῦτο συμφωνεῖ τὸ Ἀλκοράνον τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου, ὃς φησι, « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. » Ἐπὶ τοίνυν ὁπὸ τοῦ λέγοντος ὁ λόγος συλλαμβάνεται, καὶ νοεῖται γενέσθαι· καὶ τὸ ἄφ' ἑτέρου γεννώμενον καθ' ὁμοιότητα τοῦ εἶδους καὶ τῆς φύσεως λέγεται υἱός, διὰ τοῦτο τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ λέγομεν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· ὡς περ ὁ ἥλιος εἰ τοιοῦτον ἀπαύγασμα ἐγένετο ἐξ αὐτοῦ, ὥστε εἶναι ἥλιον, πάντως ἐκεῖνον τὸν ἥλιον καὶ τὸ ἀπαύγασμα καὶ υἱὸν ἂν ἐλέγομεν τοῦ ἡλίου. Ἐν τούτῳ μὲντι ἐστὶν ἡ διαφορὰ, ὅτι ἐν μὲν τοῖς κτίσμασιν ἐν οἷς διαφέρει τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία, οὐ δύναται πολλαπλασιάζεσθαι τὰ ὑποκείμενα, μὴ καὶ τῆς φύσεως πολλαπλασιασζομένης. Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος ἄλλον ἄνθρωπον γεννᾷ· ὁ δὲ Θεός, ἐν ᾧ ταῦτόν ἐστι· τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία, ἐξ αὐτοῦ γεννῶν Λόγον, οὐκ ἄλλως θεὸν γεννᾷ. Ἡ γὰρ θεῖα οὐσία, οὐτ' ἀνόμοιός ἐστιν, οὔτε κίφου πολλαπλασιάζεσθαι κατὰ τινὰ τρόπον δεῖ τὴν ἄκραν τελειότητα καὶ ἀπλότητα. Ὁ Μωάμεθ τοίνυν ἀκώσας τοὺς Χριστιανούς λέγοντας τὸν Θεὸν ἔχειν Υἱὸν, οὐκ ἠδυνήθη λογίσασθαι, ὡς δυνατόν εἶναι υἱὸν χωρὶς γυναικός. Καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο παρήγγαγεν ἐπιχείρημα περὶ τοῦ μὴ ἔχειν υἱὸν τὸν Θεόν, ἢ ὅτι οὐκ ἔχει γυναῖκα. Καὶ οὐκ ἐνενόησεν ὅτι ὁ Δαβὶδ, ὃν τοσοῦτον ἐγκωμιάζει, παρὰ τὸν φύσει υἱὸν εἶπα καὶ ἄλλους υἱούς· εἰσποιεῖτο; ἔχειν, λέγων· « Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· » καὶ οὐκ ἐκ γυναικός. Ὅμως ἔξεστι συνανοηταίνεω αὐτῷ. Ὁ Μαχούμετ εἰπὼν τὴν Μαρίαν δύνασθαι ἔχειν υἱὸν ἄνευ ἀνδρός, πῶς οὐκ ἂν εὐκότως ἐλογίσαστο, ὅτι ὁ Θεός καὶ ἄνευ γυναικός ἐδύνατο ἂν ἔχειν υἱόν; Ἀληθὲς τοίνυν ἔφησεν ὁ Μαχούμετ, ὅτε εἶπα τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας καὶ Λόγον εἶναι Θεοῦ· ἀλλ' οὐκ ἐνενόησεν. Εἰ γὰρ ἔνοει, εἶπεν ἂν, Εἰ καὶ υἱός ἐστι τῆς Μαρίας, ἀληθὴς ἐστὶν ἄνθρωπος, καὶ καθὼ Λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἀληθὴς ἐστὶ Θεός. Ὁ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεός σύνθετος ἢ ἀτελής, ὡς περ ὁ ἄνθρωπος, οὐ ὁ λόγος, καὶ ἡ σύλληψις τῆς διανοίας, καὶ ἡ τέχνη, καὶ ἡ ἐνέργεια οὐκ ἐστὶν ἄνθρωπος. Μᾶλλον μὲν οὖν ἄπερ ἂν ἦ τοῦ Θεοῦ, Θεός ἐστιν. Ὅθεν καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος Θεός ἐστι· καὶ ὁ νοῦς τοῦ Θεοῦ Θεός ἐστι· καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ Θεός ἐστι. Τὸ δὲ Ἀλκοράνον ἄνθρωπον μόνον ἔλαβε τὸν Χριστὸν. Καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὸ εἰπεῖν, ὅτι Λόγος ἦν τοῦ Θεοῦ, προσέθηκεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὕτως ἐστὶ πρὸς τὸν Θεόν, ὡς περ ὁ Ἀδάμ. ὃν ἐποίησεν ἐκ τῆς γῆς· καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἔσθ. Καὶ τοῦτο πῶς τοῖς προηγουμένοις συνάδει, ὥστε τὸν αὐτὸν δοξάζειν ἐνθεῖναι μὲν τῇ Μαρτῆ τὸν Λόγον καὶ τὸ

²² Joan. 1, 3. ²³ Psal. LXXXI. 6.

Πνεῦμα αὐτοῦ, ἐξ οὗ γενέσθαι τὸν Χριστὸν· καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν δοξάζειν, ὡς τὸν Ἀδὰμ αὐτὸν εἶναι, ὃν ἔπλασεν ἐκ τῆς γῆς; Ἀσώματον παντελῶς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ χοῦν εἶναι· εἰ μὴ που τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν χοῦν ὑποβώμεθα, ὅπερ ἀπίη. Ἦν γὰρ ἂν ὁ Λόγος αὐτοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ὡς περ τις ἀνδρία, μήτε νοῶν, μήτε πνέων. Νῦν δὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὃς ἐστὶν εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας, ὁρᾷ καὶ ἀκούει πάντα, καὶ ἔχει Λόγον σαρκωμένον ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, καὶ Πνεῦμα τῆ Παρθένου ἐπισκιάσαν, καὶ τὴν ἀνδρότητα τοῦ Λόγου πληρώσαν. Εἰ δ' ὑπολαμβάνουσιν ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Ἀδὰμ τὸν τε Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα γενέσθαι, ἀλλ' οὐκ ἐκφύζονται τοῦ ψεύδους τὸ φανερόν. Εἰ γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ τῆ σαρκὶ καὶ τῷ χῶρῳ ἐκείνον ἦντο, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπλήρωσε τὸν Ἀδὰμ, οὐδέποτε ἂν ἠπάτησεν ἐκείνον ὁ Σατανᾶς, ἢ κατέβαλεν· τῷ δὲ Λόγῳ αὐτοῦ εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ, Ἔστο, ᾧ πάντα πεποίηκε, καὶ ὃς ἐξ αἰδίου ἦν παρ' αὐτῷ. Ἔστι τοίνυν ὁ Χριστὸς Θεὸς ἀληθής, ἐπεὶ καὶ Λόγος Θεοῦ. Οὐ γάρ ἐστι ἐλάττων τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος αὐτοῦ. Ἔστι δὲ καὶ ἄνθρωπος ἀληθής ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας γεγεννημένος, καὶ καθόσον ἄνθρωπος καὶ ἀπόστολος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ προφήτης αὐτοῦ καὶ δούλος. Καὶ ὄσον πρὸς τοῦτο καλῶς φησι τὸ Ἀλκοράνον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλεσᾷ, ὅτι οὕτε ὁ Χριστὸς, οὕτε οἱ πιστοὶ ἄγγελοι ἀρνήσονται δούλον αὐτὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ, τουτέστι καθὼς ἄνθρωπον. Οὐχ εὐρίσκειται μέντοι ἐν ὅλῳ τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτὸν τὴν Χριστὸν εἶπειν περὶ ἑαυτοῦ ὡς εἶη δούλος Θεοῦ, ἢ μὴ πλάνην εἰσαγάγῃ. Ἄλλ' οὐδὲ διαβόησθαι εἶπεν, Ἐγὼ εἰμι Θεός, οὐδ' ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀληθεύει καὶ φανεροὺς ἔργους ἔδειξεν ἑαυτὸν καὶ Θεὸν ὄντα ἀληθῆ, καὶ ἄνθρωπον ἀληθῆ. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπεν, « Εἰ ἐμοὶ οὐ θέλετε πιστεῦσαι, τοῖς ἔργοις πιστεῦσατε. » Καὶ αὕτη ἐστὶ δραστηκωτέρα ἀπίδειξις, ἢ εἰ λόγοις μόναις τοῦτο εἶπεν. Εἰρηται δὲ ἀνωτέρω, διὰ τί πρὸ τοῦ πάθους τοῦτο οὐκ εἶρηκε διαβόησθαι. Οἱ δ' ἀπόστολοι καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ καὶ πρότερον καὶ μετὰ ταῦτα οὕτω φανεροὺς λόγους καὶ θεύματα καὶ εἶπον καὶ ἔδειξαν, ὡς πάντα τὸν κόσμον συνελθῆναι, τοῦτο πιστεῦσαι. Ὁ δὲ Μαχούμετ, μετὰ τὸ καλῶς εἶπειν τὸν Χριστὸν εἶναι Λόγον Θεοῦ, οὐκ ἔσθη ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' ἀντειπεν ἑαυτῷ, εἰπὼν αὐτὸν τὸν Χριστὸν μὴ εἶναι Θεόν· τοῦτο μὲν ὡς εἰπὼν παραιτήσασθαι τὸν Χριστὸν ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ περὶ τούτου, ὃ φανερῶς ἔδειχθη ψεύδος ὃν ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ· τοῦτο δὲ ὅτι εἶπεν αὐτὸν Χριστὸν εἶπειν· « Προσκυνεῖτε τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, τὸν Κύριόν μου καὶ Κύριον ὑμῶν. » Τοῦτο δὲ οὐδαμῶς τῷ λόγῳ προσίσταται. Καθόσον γὰρ ἀληθής ἄνθρωπος ἦν, καὶ ἀληθής δούλος ἦν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀνωτέρω γέγονε ὁμολογῆσαι. Συμβέβηκε τοίνυν τῷ Μαχούμετ, ὃ περὶ τῶν ἄλλων αὐτὸς ἔγραψεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ, λέγων, εἶναι τινὰς ἀποδοκιμάζοντας ἃ μὴ νοοῦσι, καὶ ἃ μὴ δύνανται ἐξηγεῖσθαι· ὡς περ καὶ αὐτὸς ἀποδοκίμασε τὸ μυστήριον τῆς σαρκώσεως, διὰ τὸ μήτε νοεῖν μήτε δύνασθαι ἐξηγεῖσθαι τὰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λεγόμενα περὶ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον οὐδὲ

10 Joan. x, 38. 11 Joan. xx, 17.

τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον προσεδέξατο. Οὐ γὰρ ἠδύνατο νοεῖν τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν, ἀνευ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν διακρίσεως. Καὶ εἰ θαυμαστὸν, εἰ ἄνθρωπος σαρκικῆς οὐκ ἐνόησε τὰ ὑπερβηκτά τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων; Ταῦτα μὲν οὖν ἀρκαίτω περὶ τοῦ τρίτου ζητήματος.

Quarta quæstio est, quod Mahometus continue in Alcorano laudat legem Moysi, et Job, et David, et dicit Psalterium librum esse clarum. Supra omnes autem libros commendat Evangelium, in quo dicit esse salutem et deductionem. Quæritur igitur, Quare neque habent, neque legunt Saraceni libros istos, neque interpretantur? Christum enim, cum commendasset Moysen et alios prophetas, Christiani cum hos non haberent, acceperunt illos a Judæis, et eos in diversas linguas transferri fecerunt, habentque illorum libros authenticos, leguntque eos in scholis. Dicunt autem Saraceni, Judæos quidem corrupisse libros Veteris, Christianos Evangelium et libros Novi Testamenti, et quod nihil veritatis remansit in mundo, præterquam quod est in Alcorano. Sed ante demonstratum est hoc in tertio capitulo, quod hoc est falsum et contrarium Alcorano. Item, Quomodo tantus propheta, qualem existimant esse Mahometum, tantum commendasset corrupta exemplaria, et dixisset in his esse salutem et deductionem? Vel quomodo non prædixisset in posterum esse corrumpenda? Sed potius contrarium dixit. Quod si in ambiguo quodam de Alcorano fuerint Saraceni, quærant ab his, qui ante eos libros legerunt, id est, a Christianis et Judæis. Et hoc dicit in capitulo Jonæ. Oportebat autem potius dicere: Ne credatis his qui corruptos libros habent. Nam in capitulo Abraham docet, ut Saraceni quærant auctoritatem legis Moysi, dicens: « Afferte Pentateucum, si veraces estis, et legite in eo, » et reliqua. Causa autem quod Saraceni non legunt prædictos libros, nulla alia est, nisi quod sciunt horum sapientes, quod facile deprehenderetur mendacium Alcorani, si sanctos et veraces libros legerent. Unde et Alcoranum, malitiose providit sibi ipsi, et quatuor medelas supposuit, ut mendacium ejus non manifestum constitueretur. Quorum unum quidem est, mandare interimi qui contrarium aliquid Alcorano dicerent, quod manifestum fuit superius in quarto capitulo. Secundum dicit, ne disputent cum hominibus alterius sectæ. Tertium, prohibet his credere. Dixit enim in capitulo Abraham: Ne credatis alicui, nisi his qui sequuntur nostram legem, et quod in Evangelio est salus et deductio. Dicit etiam, quod Saraceni nihil sunt, nisi adimpleant legem et Evangelium. Ergo debent Evangelium habere. Quartum, separat se omnino ab illis, et dicit: Mihi mea lex, et vobis vestra, et reliqua. Et post hæc: Liberi estis vos, a quibus ego facio, et ego, a quibus et vos. Et hoc dicit in capitulo Jonæ. Si igitur Saraceni bene acciperent consilium Alcorani, procul dubio deducerentur; habuissent enim Evangelium et legem Moysi, et alias Scripturas: maxime, cum ipsum Alcoranum continue commendat Moysen, David, Salomonem,

A Τέταρτον ζήτημά ἐστι τὸ τὸν Μαχόμετον συνεχῆστατα ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐγκωμιάζειν τὸν νόμον Μωϋσῆως, καὶ τὸν Ἰώβ, καὶ τὸν Δαβὶδ, καὶ λέγειν τὸ Ψαλτήριον βιβλίον φωτεινόν. Ὑπερὶ τὰ πάντα τὰ ἄλλα βιβλία ἐγκωμιάζει τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν ᾧ φησιν εἶναι σωτηρίαν καὶ ὁδηγίαν. Ζητεῖται τοίνυν, διατί οὐτ' ἔχουσιν, οὔτε ἀναγινώσκουσιν οἱ Σαρράκηνοι ταύτας τὰς βιβλίους, οὐδ' ἐρμηνεύουσιν ἐν ταῖς σχολαῖς; Τοῦ γὰρ Χριστοῦ τὸν Μωϋσῆν συστήσαντος καὶ τοὺς ἄλλους προφήτας, οἱ Χριστιανοὶ μὴ ἔχοντες αὐτοὺς, ἔλαβον ἐκ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μετενεχθῆναι τούτους ἐκ διαφόρων γλωσσῶν πεποιθήκασιν, ἔχοντες τὰ ἐκείνων βιβλία ἀθθεντικὰ, ἀναγινώσκουσι τε αὐτὰ ἐν τοῖς σχολείοις. Λέγουσι δὲ οἱ Σαρράκηνοὶ τοὺς μὲν Ἰουδαίους διαφθεῖραι τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς, τοὺς δὲ Χριστιανούς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰ βιβλία τῆς Καινῆς· καὶ οὕτως οὐδὲν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀληθείας ἐναπέμεινε τῷ κόσμῳ πληρὴν τῆς ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ οὐσίας. Ἀλλὰ προαποδέδεικται ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ, ὅτι τοῦτο ἐστὶ ψεῦδος, καὶ ἐναντίον τῷ Ἀλκοράνῳ. Ἔτι πῶς ὁ τοσοῦτος προφήτης, ὅποιον νομίζουσιν εἶναι τὸν Μωάμεθ, τοσοῦτον ἂν ἐπήνεσε τὰ διεφθαρμένα ἀντίγραφα, ὥστ' εἶπειν ἐν αὐτοῖς εἶναι σωτηρίαν καὶ ὁδηγίαν; Ἡ πῶς οὐ προεῖπε ταῦτα φθαρσόμενα μετὰ ταῦτα; Μᾶλλον μὲν οὖν εἶπε τοῦναντίον. Ὡς εἶπερ ἐν ἀμφιδόλῳ τινὶ περὶ τοῦ Ἀλκοράνου γένοιτο ὁ Σαρράκηνοί, ζητεῖν ἐκ τῶν πρὸ αὐτῶν λαβόντων τὰς βιβλίους, τοῦτέστι παρὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων. Καὶ τοῦτο φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ. Ἔδει δὲ μᾶλλον εἶπειν, Μὴ πιστεύητε τούτοις διεφθαρμένους ἔχουσι βιβλίους. Ἔτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ πρῶτον Ἀμράμ διδάσκει τοὺς Σαρράκηνοὺς ζητεῖν τὸ ῥητὸν τοῦ νόμου Μωϋσῆως, λέγων· Ἐνέγκατε τὴν Πεντάτευχον, εἰ ἀληθεῖς ἔστε, καὶ ἀνάγνωτε, καὶ τὰ λοιπὰ. Ἡ δὲ αἰτία τοῦ μὴ ἀναγινώσκειν Σαρράκηνοὺς τὰ προειρημένα βιβλία οὐδεμίαν ἄλλη ἐστὶ, πληρὴν ὅτι ἴσασιν οἱ σοφοὶ τούτων, ὡς ῥαδίως ἀπίστανται τὸ ψεῦδος τοῦ Ἀλκοράνου, εἰ τὰς ἀγίας καὶ ἀληθεῖς γινώσκουσιν βιβλίους. Ὅθεν καὶ τὸ Ἀλκοράνον κακούργως προσενοήσατο ἑαυτοῦ, καὶ τέσσαρας θεραπείας ὑπέθετο, τοῦ μὴ τὸ ψεῦδος αὐτοῦ φανερόν καθίστασθαι. Ἄν μὲν ἐστὶ τὸ ἐντελεσθαι τοὺς ἐναντίον τι τῷ Ἀλκοράνῳ λέγοντας, ὃ γέγονε δῆλον ἀνωτέρω ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ· δεύτερον τὸ εἶπειν μὴ διαλέγεσθαι μετὰ ἀνθρώπων ἄλλης αἰρέσεως· τρίτον τὸ κωλύσαι τούτοις πιστεύειν· φησὶ γὰρ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ, Μὴ πιστεύσητέ τινι πληρὴν τῶν ἐπομένων τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ· καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ σωτηρίαν εἶναι καὶ ὁδηγίαν. Φησὶ δὲ καὶ τοὺς Σαρράκηνοὺς μηδὲν εἶναι μὴ πληρώσαντας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον. Ὅψιλουσιν ἄρα ἔχειν αὐτὰ. Τέταρτον τὸ χωρίζεσθαι παντελῶς ἐκείνων, καὶ λέγειν, Ἔμολ' ὁ ἐμὸς νόμος, καὶ ὑμῖν ὁ ὑμέτερος, καὶ τὰ λοιπὰ. Καὶ μετὰ ταῦτα, Ἐλεύθεροί ἐστε ὑμεῖς, ὡν ἐγὼ πράττω, καγὼ ὡν ὑμεῖς. Καὶ τοῦτο φησιν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Ἰωνᾶ. Εἰ τοίνυν οἱ Σαρράκηνοὶ κα-

λῶς ἐλάμβανον τὴν τοῦ Ἀλκοράνου συμβουλήν, ἀναμ-
φιδόλως ἂν ὠδηγοῦντο· εἶχον γὰρ ἂν τὸ Εὐαγγέλιον,
καὶ τὸν νόμον Μωυσέως, καὶ τὰς ἄλλας ἀγίας Γραφάς,
μάλιστα αὐτοῦ τοῦ Ἀλκοράνου ὅταν ἐγκωμιάζῃ τὸν
προφήτα, λέγοντος συνεχῶς, ὡς τούτων οὐδὲν ἔστι
τοῦ ζήτημα.

Πέμπτον ζήτημά ἐστι· Τί ἂν βούλοιο λέγειν ὁ Μα-
χοῦμετ, ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ τοσαυτάκις παλλογῶν περὶ
ἑαυτοῦ καὶ γράφων, Πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀπό-
στολον, ὑπακούετε τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀποστόλῳ, ἀκολουθεῖ-
τε τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀποστόλῳ; Ἴσμεν γὰρ μόνῳ τῷ Θεῷ
ὀφείλεσθαι πίστιν, τιμὴν λατρείας, ἐνεργεῖαν ὑπα-
κοῆς, καὶ ἀκολουθῆσιν ὁδοῦ. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶ μόνος ἡ
ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάντων. Ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε προ-
φήτης ἐτόλμησε ταῦτα εἰπεῖν, καὶ τῷ Θεῷ ἐξομοιοῦν
ἑαυτὸν ἐν ταῖς τοιοῦτοις, ᾧ μὴδὲνα μὴδέποτε κοινω-
νῆν ἢ συμμεριστῆν γενέσθαι. Ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἐν
τῷ νόμῳ τοῦ Μωυσέως τοῖς Ἰουδαίοις φησιν, « Ἴδετε
ὅτι ἐγὼ εἰμι μόνος. » Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἠλίας φησιν,
« Εἰ Κύριος ὁ Θεός ἐστι, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ· εἰ
δὲ Βάαλ, ἀκολουθήσατε αὐτῷ. » Δοκεῖ τοίνυν ἐκ τῶν
τοιούτων ὁ Μαχοῦμετ οὐ μόνον διδόναι τὸν Θεὸν κοινω-
νῶν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ποιεῖν ἐκεῖνον κοινῶν καὶ
συμμεριστῆν. Καὶ οὕτω λέγεται ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἐν
τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλνεσᾶ· Οὐ φείσεται ὁ Θεός, εἰ τις
αὐτῷ διδοίη κοινῶν. Μόνος δὲ ὁ Χριστὸς μήτε κοινω-
νός, μήτε συμμεριστῆς ὢν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ Θεός ὢν ἀ-
ληθής καὶ ἄνθρωπος ἀληθής δεδύνηται λέγειν, « Πιστεύ-
ετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε »· καίτοι ἐκεῖνος
οὐδέποτε εἶπε, Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν· καὶ εἰς ἐμὲ, ἢ,
Ἰπακούετε τῷ Θεῷ καὶ ἐμοί, ἵνα μὴ πιστεύωσιν οἱ ἄνθρωποι κοινῶν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ καὶ συμμέτρῳν.

Ἐκτον ζήτημά ἐστιν, ὅπως τὸ Ἀλκοράνον περὶ
μὲν τοῦ Χριστοῦ πολλά φησι καὶ μεγαλοπρεπῆ, τού-
ναντιον δὲ εὐτελεῖ περὶ τοῦ Μωάμεθ· ζητεῖται τοίνυν,
Διατί οἱ Σαρράκηνοι οὐ μᾶλλον ἀκολουθοῦσι τῷ
Θεῷ ἢ τῷ Μωάμεθ, καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ ἢ τῷ Ἀλκο-
ράνῳ; Καὶ ἐπεὶ τάναντία παράλληλα τιθέμενα μάλ-
λον ἐκφαίνονται, ἴδωμεν καὶ παραβάλλοντες ἀλλήλοις,
τί τὸ Ἀλκοράνον περὶ ἐκατέρου διέξεισι. Φησὶ γὰρ
τὸ Ἀλκοράνον τὸν Χριστὸν τῇ ἑαυτοῦ μητρὶ δι' ἀγ-
γέλου εὐηγγελῆσθαι, καὶ διὰ Πνεύματος ἀγίου ἡ-
γιᾶσθαι, καὶ δυνάμει Θεοῦ συνεληφθαι, ἀλλ' οὐ φύ-
σεως ἐνεργείᾳ· καὶ ἐκ Παρθένου ἀγιοτάτης, καὶ ὑπὲρ
πάσας τὰς ἄλλας γυναῖκας καθαρὰς γεγεννησθαι.
Περὶ δὲ τοῦ Μωάμεθ οὐδὲν τοιούτων φησιν, ἀλλ' ὅτι
ἦν ὄρφανός· καὶ πλανήτης, ὑπὸ Θεοῦ συναχθεῖς. Ἐτι
φησὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἐστὶ Λόγος Θεοῦ· καὶ
κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἡδύνατο ἀγνοεῖν. Ὁ δὲ Μαχοῦμετ
ἦν προφήτης ἀμφίβολος. Φησὶ γὰρ ἑαυτὸν ἀγνοεῖν,
τί ἐστὶ αὐτῷ, ἢ τοῖς ἰδίοις. Αὐτὸς τε εἶπεν, Ἄγνώ-
πτερον ἐγὼ ἢ ὑμεῖς ἔστε ἐν εὐθύτητι. Ὅθεν καὶ φέ-
ρεται εἰπεῖν αὐτὸν περὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς,
Εἶθ' ἦδεν τί ἐστὶ τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἐτι τε
φέρεται, ὅτι αὐτὸς γέγονε παρὰ τῶν Ἰουδαίων
..... καὶ εἰς φρίαν ἀπορρίφεις. Ἐπικρατεῖ τε κοινῇ
αὐτὸν τὸν Μαχοῦμετ δηλητηρίῳ τὴν ζωὴν ἐκτελέσαι,
ὅπερ ἐνέβαλε τούτῳ τὴν φλέβα τεμνομένη Ἰουδαία

A et alios prophetas, et frequentissime dicat, quod
alterum alteri non præfert. Et hæc ad quartam
quæstionem.

Μωυσῆν, τὸν Δαβὶδ, τὸν Σολομῶντα, καὶ τοὺς ἄλλους
προτιμότερον τοῦ ἑτέρου. Ταῦτα καὶ πρὸς τὸ τέταρ-

Quinta quæstio est : Quid vult dicere Mahometus
in Alcorano, quod toties dicit et repetit de se scri-
bens, Credite in Deum et apostolum, obedite Deo
et apostolo, sequamini Deum et apostolam? Scimus enim,
solj Deo deberi fidem, honorem divini cul-
tus, actionem obedientiæ, et sequelam viæ. Ipse
enim solus est principium, et finis omnium. Unde
nullus unquam propheta ausus est hæc dicere, et
Deo seipsum in talibus associare : cui nullum un-
quam possibile est socium vel simul participem
feri. Dominus enim in lege Moysi Judæis dixit :
« Scitis quod ego sum solus ». Propter hoc au-
tem et Elias dicit : « Si Dominus est, ite post
ipsum, si autem Baal, sequamini eum ». Videtur
igitur ex talibus, Mahometum non solum dare se
Deo participem, sed facere seipsum illius socium,
et simul consortem. Et sic dicitur in capitulo El-
nessa : Non parcat Deus, si quis ei dederit partici-
pem. Solus autem Christus, neque consors neque
particeps Dei, sed Deus verus et homo verus, po-
tuit dicere : « Credite in Deum, et in me credite ». Qui tamen nunquam dixit : Credite in
Deum et in me, vel obedite Deo et mihi, ne homi-
nes crederent eum Dei participem et consortem.

Sexta quæstio est : Cum Alcoranum de Christo
quidem multa dicit et magna, e contrario au-
tem pauca de Mahometo, et quidem vilia, quæri-
tur igitur, quare Saraceni non potius sequuntur
Christum quam Mahometum, et Evangelium quam
Alcoranum? Et quia contraria juxta se posita magis
elucescunt, videamus e regione et intrinsecus,
quid Alcoranum de utroque narrat. Dicit enim
Alcoranum, quod Christus suæ matri fuit annun-
tius per angelum, et sanctificatus per Spiritum
sanctum, et virtute Dei conceptus, non operatione
naturæ, et ex sanctissima Virgine Maria, et supra
omnes alias mulieres mundas, genitus est. De Ma-
hometo autem nihil tale dicit, sed quod fuit or-
phanus, et vagus, a Deo conductus. Item dicit de
Christo, quod est Verbum Dei, et secundum hoc
nihil potuit ignorare : Mahometus autem fuit pro-
pheta incertus : dicit enim, se nescire quid de se
fiet ac suis. Dicit etiam ipse : Nescio utrum ego
aut vos sumus in rectitudine. Unde et fertur
dixisse de patre et matre sua, Utinam scirem quod
est opus eorum. Item fertur, quod ipse fuit præ-
stigiatus a Judæis, acubus ab aliquibus mulieribus
in vultum cæream immisissis et projectis in pu-
teum. Affirmantque communiter, ipsum Mahome-
tum veneno vitam amivisse, quod assumpsit, cum.

¹¹ Deut. xxii, 30. ¹² It Reg. xviii, 21. ¹³ Joan. xiv, 1.

huic Judæa quædam venam secuisset. Item, ipse quidem Christus ab Abraham descendit et Isaac, cui facta est promissio de benedictione et consequenda hæreditate. Mahometus autem descendit per Ismael, ad quem non pervenit promissio; sed de eo scriptum est, quod « Erit ferreus homo, et manus ejus contra omnes, » et reliqua ²². Item Christus nullum unquam peccatum commisit. Spiritus enim Dei et Verbum Dei non potuit peccare. Mahometus autem idololatra fuit et homicida, lascivus et rapax, multisque aliis peccatis obnoxius, in quibus Deus, ut dicunt, ei pepercit. Item Christus stupenda fecit miracula et utilia. Sicut enim dicitur in capitulo Elmaida, in fine, Christus cæcos illuminavit, leprosos mundavit, et mortuos suscitavit: Mahometus autem nullum miraculum fecit, secundum Alcoranum. Et quæ de eo dicuntur, vel inconvenientia, vel impossibilia sunt et absona, sicut lunam divisam reintegrare, vel inutilia, sicut camelum loqui, vel omnino occulta. Multa enim dixit seipsum in occulto et nocte facere, quæ in die requisitus, ostendere non potuit. Undo ei dixerunt: Dicis te ascendere in cælum ad Deum nocte, ascende de die, ut videamus nos, et credemus. Christus autem maxima et magnifica miracula faciebat de die, et in manifesto, et coram multis testibus videntibus: quare manifesta sunt opera illius. Præterea Christus quidem magister fuit excelsus, sicut dicitur in Alcorano. Et in capitulo Elmeide, quasi ex persona Dei: O Christe, considera quem dedi tibi Spiritum sanctum, ut loquaris. Item, in cunabulis docui te librum, et sapientiam, et legem Moysi, et Evangelium. Mahometus autem doctus fuit ignarus, et homo idiota, nesciens aliam linguam nisi suam, ignorans etiam interpretationem legis suæ. Dicit enim, solum Deum scire Alcorani expositionem. Item Christus, secundum Evangelium, crucifixus est, et mortuus, et resurrexit vere, et ascendit in cælos, et sedet ad dexteram Dei. Alcoranum autem dicit, quod non est mortuus, sed assumpsit eum Deus. Quare et secundum Evangelium, et secundum Alcoranum, et in omnem eventum Christus vivit. Mahometus autem omnino mortuus est. Sed melior est adjutor vivus, quam mortuus. Omitto alias secundum quodlibet excellentias, quas de Christo Evangelium posuit. Mirum igitur, quare Saraceni non sequuntur potius Christum quam Mahometum, et Evangelium potius quam Alcoranum, cum valde credibile sit, per meliorem legislatorem meliorem legem datam esse, et melius a Deo conservatam veracem et incorruptam, sicut superius demonstratum est in tertio capitulo.

XVI. De Evangelii ad Alcoranum excellentia.

Evangelii autem ad Alcoranum excellentiam,

²² Gen. xvi, 12.

Α τις. Ἐτι αὐτὸς μὲν ὁ Χριστὸς ἐκ τοῦ Ἀβραάμ κατήγετο διὰ τοῦ Ἰσαὰκ, ὃ γέγονασιν αἱ ἐπαγγελίαι περὶ τῆς εὐλογίας καὶ τῆς ἐφομένης κληρονομίας· ὁ δὲ Μαχούμει κατήγετο διὰ τοῦ Ἰσμαήλ, ὃ οὐκ ἀνήκεν ἡ ἐπαγγελία· ἀλλὰ περὶ ἐκείνου γέγραπται μόνον, « Ἔσται σιδηροῦς ἄνθρωπος, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἐπὶ πάντας, » καὶ τὰ λοιπά. Ἐτι ὁ μὲν Χριστὸς οὐδέποτε οὐδεμίαν ἐποίησεν ἁμαρτίαν· τὸ γὰρ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, οὐ δύναται πλανηθῆναι· ὁ δὲ Μαχούμει εἰδωλολάτρης γέγονε, καὶ φονεὺς, ἀσελγῆς τε καὶ ἄρπαξ, καὶ πολλοῖς ἄλλοι, ἁμαρτήμασιν ἔνοχος, ἐφ' οἷς ὁ Θεὸς (ὡς φασιν) αὐτῷ συνώγων. Ἐτι ὁ μὲν Χριστὸς φρικτὰ πεποίηκε θαύματα καὶ χρήσιμα· ὡς γὰρ λέγεται καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμοῖδ᾽ πρὸς τῷ τέλει, ὁ Χριστὸς τυλοῦς ἐφώτισε λεπρούς ἐκαθάριας, καὶ νεκροῦς ἀνέστησεν· ὁ δὲ Μωάμεθ πεπολιόχε θαῦμα οὐδὲν κατὰ τὸ Ἄλκοράνον· καὶ ἄτινα περὶ αὐτοῦ λέγοντο, ἢ ἄτοπα, ἢ ἀδύνατά εἰσι καὶ ἀπίχῃ, ὡσπερ τὸ τὴν σελήην διαιρεθῆσαι ἐπισκευάσαι· ἢ ἄχρηστα, ὡσπερ τὴν κάμηλον φθέγγασθαι· ἢ παντάπασιν κεκρυμμένα· πολλὰ γὰρ ἔλεγεν ἑαυτὸν ποιεῖν ἐν κρυπτῷ καὶ νυκτὶ, καὶ τῆς ἡμέρας ἀπαιτούμενος δεῖκνῆναι οὐκ εἶπεν. Ὅθεν αὐτῷ ἔλεγον, Φῆς ἀνέρχεσθαι εἰς τὸν οὐρανὸν νυκτὸς πρὸς τὸν Θεόν· ἀνάβηθι καὶ ἡμέρας ὀρώντων ἡμῶν, καὶ πιστεύσομεν. Ὁ δὲ Χριστὸς μέγιστα καὶ μεγαλοπρεπῆ θαύματα ἐποίησε ἡμέρας καὶ ἐν τῷ φανερῷ, καὶ πολλῶν ὀρώντων ἐκύριον, ὥστε φανερὰ εἶναι τὰ ἔργα ἐκείνου. Μετὰ ταῦτα ὁ μὲν Χριστὸς διδάσκαλος γέγονεν ἔξοχος. Ὅς γὰρ λέγεται ἐν τῷ Ἄλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἑλμοῖδ᾽, ὡσπερ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· Ὁ Χριστὸς, ἀναλόγησαι πῶς σοὶ δέδωκα Πνεῦμα ἅγιον, ὥστε διαλέγεσθαι ἐτι ἐν τῇ βρεφικῇ κλίῃ κείμενον, καὶ ἐδίδαξά σε βίβλον καὶ σοφίαν, τὸν Μωσέως νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον· ὁ δὲ Μωάμεθ διδάσκαλος ἦν ἄγνοον, ἄνθρωπος βιωτῆς, οὐδὲ μίαν εἰδῶς γλώσσαν πλὴν τῆς ἑαυτοῦ, ἄγνοον καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἑαυτοῦ νόμου. Φησὶ γὰρ μόνον τὸν Θεὸν εἰδῆναι τὴν τοῦ Ἄλκοράνου ἐξήγησιν. Ἐτι ὁ μὲν Χριστὸς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἑσταύρωται, καὶ τέθνηκε, καὶ ἐγήγερται ἀληθῶς, ἀνῆλθε τε εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ κάθηται ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ Ἄλκοράνον φησὶν, ὅτι οὐ τέθνηκεν. ἀλλ' ἀνέλαθεν αὐτὸν ὁ Θεός. Ὅστε κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ κατὰ τὸ Ἄλκοράνον καὶ κατὰ πᾶσαν ἐκδοσιν ὁ Χριστὸς ζῆ. ὁ δὲ Μαχούμει παντελῶς τέθνηκε. Βελτίων δὲ ἐστὶ τοῦ τεθνηκότος βοηθοῦ ὁ ζῶν βοηθός. Καὶ παραλείπω τὰς ἄλλας· καθ' ἕκαστον ὑπεροχὰς, ἃς περὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ Εὐαγγέλιον τίθησι. Θαυμαστὸν τοίνυν, πῶς οἱ Σαρρακηνοὶ οὐ μᾶλλον ἀκολουθοῦσι τῷ Χριστῷ ἢ τῷ Μωάμεθ· καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ μᾶλλον ἢ τῷ Ἄλκοράνῳ, μάλιστα λίαν ὄντος πιθανοῦ διὰ τοῦ βελτίονος νομοθέτου βελτίονα νόμον δεδῶσθαι, καὶ βελτίον συντηρούμενον ὑπὸ Θεοῦ, ἀληθῆ τε καὶ ἀδιάφθορον, ὡς ἀνωτέρω δέδεικται ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ.

17. Περὶ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸ Ἄλκοράνον ὑπεροχῆς.

Τὴν δὲ τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸ Ἄλκοράνον ὑπερο-

χην ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων βεβαιῶς δυνάμεθα γινῶναι. Προαποδέδεικται γὰρ μὴ εἶναι τὸ Ἀλκοράνον νόμον Θεοῦ, διὰ τὸ μῆτε τὴν Παλαιάν, μῆτε τὴν Νέαν τούτω συμμαρτυρεῖν· καὶ ὅτι οὔτε ἐν τῇ φράσει, οὔτε ἐν ταῖς ἀποφάσεσι, συμβαίνει τοῖς ἄλλοις· καὶ ὅτι ἀντιλέγει ἑαυτῷ· καὶ ὅτι οὐδὲν θαύματι βεβαιούται· καὶ ὅτι ἐστὶν ἄλογον· καὶ ὅτι φανερά περιέχει ψεῦδη· καὶ ὅτι βίαιον, καὶ ὅτι ἀτακτον, καὶ ὅτι πονηρὸν; καὶ ὅτι ἀμπίβολον. Ταῦτα γὰρ πάντα ὡς ἐν βραχεὶ δι' αὐτοῦ τοῦ Ἀλκοράνου προαποδέδεικται. Πλὴν τοῖς ἐν αὐτῷ τῷ Ἀλκοράνῳ ἀναγινώσκουσι βέλτιον δεικνύνται ταῦτα. Ὡσὺ ἡμᾶς θαρρόντως δύνασθαι λέγειν, Εἰ ἡμῖν πιστεύειν οὐ βούλεσθε, τὸ Ἀλκοράνον ἀνάγνωτε. Τούτων δὲ τάναντία ἐπὶ τῆς Εὐαγγελικῆς διδασκαλίας φαίνεται καθαρῶς. Καὶ γὰρ ὁ Μαχούμμετ, ὡσπερ ἐξηρημένως ὑπὲρ πάντας τοὺς ὄντας προφήτας ἢ ἐσομένους ἐπήνεσε τὸν Χριστὸν, οὕτω καὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίαν ἐμαγάλυνεν ὑπὲρ πάσας τὰς θείας Γραφάς. Ἰσμεν δὲ ὡς οὐδὲν ἐστὶν οὕτως ἰσχυρὰ καὶ δυνατὴ μαρτυρία διδασκαλίας ἢ βίου ἢ ἐπαρὰ τῶν ἐπάγειν αὐτοῖς μεμψίν ἐπιχειρούντων ἔπαινος. Φησὶ δὲ αὐτὸς ὁ Μαχούμμετ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλμειδῆ, Ὄρισάμεν τὴν ὁδὸν τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, τοῦ ἀληθεστάτου προφήτου· καὶ δεδώκαμεν αὐτῷ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν ᾧ ἐστὶν ὁδηγία, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθεια φανερά, Ἄλλὰ ἐν πολλοῖς τόποις τοῦ Ἀλκοράνου ἐξηρημένως ἐγκωμιάζει τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ διαλέκτῳ ὑψηλότατα τῷ κόσμῳ φανεροὶ ἑαυτό. Ὡστε θαρρόντως εἰποίμι ἂν περὶ αὐτοῦ τοῖς Σαρρακηνῶσι, Εἰ τῷ ὑμετέρῳ Μωάμεθ βούλοισθε ἢ μὴ βούλοισθε πιστεύειν περὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν αὐτῷ τῷ Εὐαγγελίῳ ἀνάγνωτε. Καὶ ἐπεὶ, καθὼς λέγεται ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλεφάν, βουλόμενος ὁ Θεὸς ἀληθεύειν τὴν ἀλήθειαν διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ διακόπτεσθαι τὴν ἀρχὴν τῶν αἰρετικῶν, ὥστε τὴν ἀληθειαν ἀληθεύειν, καὶ τὴν ματαιώτητα ματαιώσθαι, προνοήσατο, καὶ ψκονόμησεν ὁ Θεός, ἵνα μὴ ὁ κόσμος δι' ἀγνοίαν ἀπόλυται, τὸν κοινῶς πᾶσι καὶ μόνον ἀναγκαῖον νόμον, τουτέστιν τὸν τοῦ Εὐαγγελίου, οὐκ ἐν ἐνὶ τόπῳ, ἀλλ' ἐν διαφόροις ἐπαρχαῖς, οὐδ' ἐν ἐνὶ ἰδιώματι, ἀλλὰ διαφόροις καὶ καθολικαῖς διάλεκτοις γραφῆναι, Ἑβραϊκῶς καὶ Ῥωμαϊκῶς, καὶ μετὰ ταῦτα πιστῶς, εἰς πάσας μετενεχθῆναι τὰς διαλέκτους. Πρὸς δὲ τῷ τοῦ Εὐαγγελίου τέλει ἐνετείλατο τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ὁ Χριστὸς εἰς πάντα τὴν κόσμον δραστηρίως κηρύξαι τὸ Εὐαγγέλιον. Ὅσπερ ἵνα τελειώσαι ἰσχύσωσι, δέδωκεν αὐτοῖς χάρισμα γλωσσῶν, καὶ δύναμιν θαυμάτων. Τὸ δ' Ἀλκοράνον ἀραβικῶς μόνον ἑαυτῷ φησὶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδοσθαι· καὶ οἱ Σαρρακηνοὶ βεβαίως πιστεύουσι μὴδένα δύνασθαι τοῦτο γινώσκειν, τὴν ἀραβικὴν ἀγνοοῦντα διάλεκτον. Ἐπειτα δὲ μὴ πάντας γινώσκειν τὴν ἀραβικὴν γλώσσαν, μῆτε δύνασθαι ταύτην μαθάνειν. Γέγραπται δὲ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, καθὼς καὶ ἀποδέδεικται, μὴδένα δύνασθαι σωθῆναι πλὴν ἐν τῷ νόμῳ τῶν

A facile ex superioribus dictis possimus cognoscere. Ante enim demonstratum est, non esse Alcoranum legem Dei, propterea quod neque Vetus neque Novum Testamentum hanc testantur, et quod neque in stylo, neque in sententiis cum aliis convenit, et quod contradicit sibi ipsi, et quod nullo miraculo confirmatur, et quod est irrationabile, et quod manifesta continet mendacia, et quod violentum, et quod inordinatum, et quod iniquum, et quod ambiguum. Hæc enim omnia per ipsum Alcoranum breviter sunt ante demonstrata. Veruntamen idipsum Alcoranum legentibus, melius hæc demonstrantur. Quare nos audacter dicere possumus, Si nobis credere non vultis, Alcoranum legite. Horum autem contraria in evangelica doctrina manifeste apparent. Etenim Mahometus præcipue, quasi supra omnes prophetas qui sunt vel qui futuri sunt, Christum commendavit, et Evangelii doctrinam supra omnes divinas Scripturas magnificavit. Scimus autem, quod nullum sic est tam validum, tamque potens testimonium doctrinæ vel vitæ, quam laus ab his qui conantur reprehensionem inducere. Dicit autem ipse Mahometus in Alcorano, in capitulo Elmeide: Terminavimus viam hominum per Jesum Christum filium Mariæ, veracissimum prophetam, et dedimus ei Evangelium, in quo est deductio et lux et veritas manifesta. Et in multis locis Alcorani præcipue commendat Evangelium. Etenim ipsum Evangelium in omni loco et lingua excellentissime mundo seipsum manifestat. Quare confidenter dicere possem de eo Saracenis: Si vestro Mahometo vultis, vel non vultis credere de Evangelio, id ipsum Evangelium legite. Et quoniam, sicut dicitur in Alcorano in capitulo Elempthal, volens Deus quod verificetur veritas per verbum suum, et intercідatur gubernatio hæreticorum, et ut veritas verificetur et vanitas evanescat, providit et dispensavit Deus, ne mundus per ignorantiam periret, ut lex illa, quæ generaliter omnibus et solè necessaria erat, lex ea quæ est Evangelii, non in uno loco, sed in diversis provinciis; neque in uno idiomate, sed diversis et in omnibus linguis scriberetur, Hebraice, Græce, et Latine, et post hæc fideliter transferretur. In fine autem Evangelii mandavit discipulis suis Christus, ut in universo mundo efficaciter Evangelium prædicarent. Quod ut perficere possent, dedit eis gratiam linguarum et virtutem miraculorum. Alcoranum autem Arabice solum sibi ipsi dicit a Deo datum esse; et Saraceni firmiter credunt, nullum posse hoc scire qui Arabicam linguam ignoret. Sequitur autem, non omnes scire Arabicam linguam, neque posse hæc discere. Scriptum autem est in Alcorano, sicut et ante demonstratum est, nullum posse salvari, præter eos qui sunt in lege Saracenorum. Quare convenienter quaeri posset, si solos velit Saracenos Deus salvos fieri, et eos qui Arabicam linguam sciunt. Christianorum autem lex, quæ scripta est in omnibus lin-

guis, dicit, quod Deus vult omnes homines salvos fieri. Saraceni igitur, qui solo nomine salvati dicuntur, sicut ante dictum est, et alii omnes qui secundum veritatem salvos se fieri volunt, discant Christum esse Salvatorem, legantque Evangelium in quacunque lingua volunt, et invenient fere contraria omnia quæ prædicta sunt et demonstrata ab Alcorano. Invenientque, quod Moysi lex et prophetæ ipsum testantur, et nullam esse Evangelii contrarietatem, sed potius complementum et perfectionem omnium aliarum Scripturarum. Invenient quoque in Evangelio stylum non metricum vel rhythmicum, sed simplicem et communem, non quidem propter simplicitatem scribentium, sed propter utilitatem legentium, ut ab omni simplici et idiota convenienter intelligi posset. Modum non habet assentatoriam; neque turpia vel desueta nomina, sed communia et honestissima. Fabulam autem omnino nullam continet Evangelium; et si quasdam aliquando parabolas apponit, ex ipsa verbi consequentia manifeste ostenditur, quod parabolice loquitur. Convenit autem in sententiis, non solum cum aliis sacris Scripturis, sicut dictum est, sed etiam cum philosophis, qui de virtutibus et de extremo hominum siue demonstrative, vel rationaliter tractaverunt. Addit etiam quædam excellentissima, ad quæ naturalis humana ratio non potest pervenire. Et nequaquam aliquid dicit, cui quis demonstrative possit instare, quia cum demonstratio contineat verum, nihil potest esse ei contrarium nisi falsum. Speculantibus autem diligenter, nulla contradictio in Evangeliiis continetur. Quare non solum unum Evangelium cum seipso convenit, sed etiam quatuor inter se, in omnibus necessariis circa fidem, simpliciter conveniunt; id est, de incarnatione, doctrina, passione, resurrectione, ascensione Christi, et Spiritus sancti missione, et si quatuor Evangelia in diversis locis et diversis linguis, nec non a diversis auctoribus a principio conscripta sunt, ut ante dictum est. Quidam tamen simpliciores existimaverunt, in Evangelio esse contrarietatem, propterea quod illud quod in alio Evangelio continetur, in alio Evangelio non continetur. Hoc autem non est contradictio, sed potius dispensatio Dei, quasi inspirante Spiritu sancto, ut quod ab uno Evangelista prætermissum est, alter dicat, quod autem ab uno evangelista scriptum est, nullus aliorum trium negavit, vel contrarium aliquid dixit. Sed hi quatuor non omnia opera, vel verba Christi conscripserunt, sed solum quæ ad salutem sunt magis necessaria.

πημένον ἕτερος εἶπε. Τὸ δὲ ὑφ' ἐνδὸς εὐαγγελιστοῦ φωνήν τι εἶπεν. Ἄλλὰ καὶ οὗτοι οἱ τέσσαρες, οὐ πάντα τὰ ἔργα ἢ τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ συγγράψαντο, ἀλλὰ μόνον τὰ πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαϊότερα.

Quomodo autem doctrina Christiana perfecte miraculis sit confirmata, in septimo capitulo manifeste ante demonstratum est, quare non oportet amplius in eisdem versari. Nulla autem est in mundo doctrina, vel lex, quæ sic rationabilis exsi-

Σαρρακηῶν. Ὅστ' εἰκότως ἀνζητηθεῖη, εἰ μόνους βούλοιο σωθῆναι τοὺς Σαρρακηνοὺς ὁ Θεός, καὶ τοὺς γινώσκοντας τὴν τῶν Ἀράβων γλῶσσαν. Ὁ δὲ τῶν Χριστιανῶν νόμος, ὁ ἐν πάσαις γεγραμμένος ταῖς διαλέκτοις, φησὶ τὸν Θεὸν πάντα ἀνθρώπους θέλειν σωθῆναι. Οἱ Σαρρακηνοὶ τοίνυν οἱ μόνω τῷ ὄνοματι λεγόμενοι σεσωσμένοι, καθὼς προεῖρηται, καὶ οἱ ἄλλοι πάντες οἱ κατὰ ἀλήθειαν σωθῆναι βουλόμενοι, μαθέτωσαν τὸν Χριστὸν εἶναι Σωτῆρα, ἀναγινωσκέτωσαν τε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ᾗ ἀνβούλονται διαλέκτω, καὶ εὐρήσουσι σχεδὸν ἐναντία πάντα τοῖς προεῖρημένοις καὶ δεδειγμένοις ὑπὸ τοῦ Ἀλκοράνου. Εὐρήσουσι συμμαρτυροῦντα αὐτῷ τὸν τοῦ Μωσέως νόμον καὶ τοὺς προφήτας, μηδεμίαν οὐσίας πρὸς αὐτοὺς τοῦ Εὐαγγελίου ἐναντιότητος, μᾶλλον

μὲν οὖν συμπληρωτικὸν καὶ τελειότητα πάντων τῶν ἄλλων. Εὐρήσουσιν τε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φράσιν οὐ μετρικὴν ἢ ρυθμικὴν, ἀλλ' ἀπλήν καὶ κοινήν, οὐ διὰ τὴν ἀπλότητα τῶν γραφόντων, ἀλλὰ διὰ τὴν ὠφέλειαν τῶν ἀναγινωσκόντων, ὥστ' ὑπὸ παντὸς ἀπλοῦ τε καὶ ἰδιώτου οἰκείως ἀναγινώσκεισθαι δύνασθαι. Ἦθος δὲ ἔχει οὐ κολακευτικόν, ἀλλ' οὐδ' αἰσχροῦ ἢ ἀθήθη ὀνόματα, ἀλλὰ κοινὰ καὶ σεμνότερα. Μῦθον δὲ οὐδένα παντελῶς περιέχει τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ καὶ εἰ τις ἐπιτοῦ παραβολῆς παρατίθῃσιν, ἐξ αὐτῆς τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας δείκνυται φανερώς, ὅτι παραβολικῶς διαλέγεται. Συνέδει δὲ ἐν ταῖς ἀποφάσεσιν οὐ μόνον ταῖς ἄλλαις Ἰσραὴλ Γραφαῖς, καθὼς εἰρηται, ἀλλὰ καὶ τοῖς φιλοσόφοις τοῖς περὶ ἀρετῶν καὶ τοῦ ἐσχάτου τῶν ἀνθρώπων τέλους ἀποδεικτικῶς ἢ λογικῶς πραγματευσάμενοις. Προσετίθησιν μόντοι καὶ τινὰ ὑψηλότατα, ἐφ' ἃ ὁ φυσικὸς καὶ ἀνθρώπινος λόγος οὐ δύναται ἐφικέσθαι. Καὶ οὐδὲν οὐδαμῶς φησιν, ὅτι ἂν τις ἀποδεικτικῶς ἐνσταλῇ. Τῆς γὰρ ἀποδείξεως ἀληθῆς περιεχούσης, μόνον τὸ ψεῦδος ταύτην δυνατόν ἐναντιωθῆναι.

Ἀκριβῶς τε σκοπούμενοις, οὐδὲ μία ἐναντιολογία ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις εὐρίσκειται. Ὅστε μὴ μόνον ἐν Εὐαγγελίῳ ἑαυτῷ συμφωνεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰ τέσσαρα ἀλλήλοις ἐν πάσι τοῖς περὶ τὴν πίστιν ἀναγκαῖοις, τοῦτέστι περὶ τῆς σαρκώσεως, τῆς διδασκαλίας, τοῦ πάθους, τῆς ἀναστάσεως, τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ, καίτοι γε τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἐν διαφόροις τόποις καὶ διαφόροις διαλέκτοις, ἐτι τε ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ἐξ ἀρχῆς συγγεγραμμένων, ὡς προεῖρηται. Τινὲς μόντοι τῶν ἀποστόλων ὑπέλαβον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἶναι ἐναντιότητα, διὰ τὸ ὅπερ ἐν ἐνὶ Εὐαγγελίῳ γέγραπται, ἐν ἄλλῳ μὴ περιέχεσθαι. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐστὶν ἐναντιολογία, ἀλλὰ μᾶλλον οἰκονομία Θεοῦ. Τοῦ γὰρ ἁγίου Πνεύματος παροτρύνοντος τὸ παρ' ἐνὸς εὐαγγελιστοῦ οἰσω-

γραφῆν οὐδέ τις ἠρνήσατο τῶν ἄλλων τριῶν, ἢ ἐναντιωθῆναι. Ὅστε μὴ μόνον ἐν Εὐαγγελίῳ ἑαυτῷ συμφωνεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰ τέσσαρα ἀλλήλοις ἐν πάσι τοῖς περὶ τὴν πίστιν ἀναγκαῖοις, τοῦτέστι περὶ τῆς σαρκώσεως, τῆς διδασκαλίας, τοῦ πάθους, τῆς ἀναστάσεως, τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ, καίτοι γε τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἐν διαφόροις τόποις καὶ διαφόροις διαλέκτοις, ἐτι τε ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ἐξ ἀρχῆς συγγεγραμμένων, ὡς προεῖρηται. Τινὲς μόντοι τῶν ἀποστόλων ὑπέλαβον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἶναι ἐναντιότητα, διὰ τὸ ὅπερ ἐν ἐνὶ Εὐαγγελίῳ γέγραπται, ἐν ἄλλῳ μὴ περιέχεσθαι. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐστὶν ἐναντιολογία, ἀλλὰ μᾶλλον οἰκονομία Θεοῦ. Τοῦ γὰρ ἁγίου Πνεύματος παροτρύνοντος τὸ παρ' ἐνὸς εὐαγγελιστοῦ οἰσω-

Πῶς δὲ ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία τελείως θαύμασι βεβαιουται, φανερώς ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ προαποδείδειται· καὶ οὐ δεῖ ἐπὶ πλέον ἐν τοῖς αὐτοῖς διατρέθειν. Ὁ δὲ ἐστὶν ἐν τῷ κόσμῳ διδασκαλία ἢ νόμος· οὕτως εὐλογος ὢν καὶ τέλειος, ὥστε

ὁ εὐαγγελικὸς, ὃς πάντα τὰ πάθη ἐκ τῆς βίβης ἀνέσπασεν· οὐ μόνον τὴν ἀτακτον ἐνέργειαν, ἣ τὸ ἐξωθεν ῥῆμα κωλύων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀτακτον τοῦ λογισμοῦ κίνησιν, ἣ τὴν ἐνδον διαθέσιν, ὅσον ἐπιθυμίαν, ὀργὴν ἀτακτον, καὶ τὰ τοιαῦτα, οἷς πάντα τὰ ἐξω κακὰ ἐπονται. Ἐφ' οὗτους δὲ καὶ ἀπήρτησε πάντα τὰ ἀγαθὰ ἐν τῇ ἐντολῇ τῆς τελειοτάτης ἀγάπης, τοῦ Θεοῦ δηλονότι καὶ τοῦ πλησίον· ἥτις ἐστὶ πλήρωμα νόμου. Φυτευθεὶς γὰρ φιλίας καὶ ἀγάπης τελείας, ἣ τῶν ἰδίων ἀγαθῶν τοῖς ἄλλοις κοινωνεῖν ἀναγκάζει, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἀναγκαῖον δικαιοσύνην ζητεῖν, ἐνάγουσαν πρὸς τὸ τὰ ἄλλότρια ἀποδιδόναι. Ἐτι περιέχει τὸ εὐαγγέλιον τὸ οἰκειότατον καὶ φυσικὸν πρόσταγμα· « Ὅσα ἂν θέλητε ἴνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε ὁμοίως αὐτοῖς. » Ὁ μόνον τοῖς κτησαμένοις οὐδὲ ἐν ἄλλο ἐστὶν ἀναγκαῖον πρόσταγμα, ὅσον πρὸς τοὺς πλησίον. Οὐ μόνον δὲ ἀλήθειαν περιέχει τὸ εὐαγγέλιον, ἀλλ' ὡσπερ πιστεύουσιν οἱ διδάσκαλοι τῶν Χριστιανῶν, εἰ ἐν μόνον ἐν τῷ εὐαγγελίῳ εὑροῖτο ψεῦδος, ὅλον εἰκότως ἂν ὑπωπτεῦθη, ὡσπερ καὶ ἀνωτέρω διώρισται ἐν τῷ ἐνάτῳ κεφαλαίῳ. Βίαν δὲ οὐδὲ μίαν συγχωρεῖ τὸ εὐαγγέλιον· μᾶλλον μὲν οὖν καὶ αὐτὴν τὴν βίαν καὶ τὴν ἀδικίαν μακροθύμως δεῖν φέρειν φησὶν, λέγων, « Ἐάν τις σε ῥάπιση εἰς τὴν δεξιάν σου ἀγὼνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ εἰ τις ἀπὸ σοῦ λάβοι τὸν χιτῶνα, μὴ κωλύσης αὐτόν, ἀλλὰ ὀδὸς καὶ τὸ ἱμάτιον. » Διδάσκει δὲ καὶ ὑπὲρ τῆς ἐπενεχθείσης ἀδικίας καὶ μίσους εὐποιίαν καὶ ἀγάπην ἀποδιδόναι, λέγων, « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ εὐχασθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρσαζόντων καὶ διωκόντων ὑμᾶς. » Οὐ μὴν τοῦτο ἐναντιοῦται, εἰ τινες τῶν Χριστιανῶν πονηροὶ οὐ φυλάσσουσι ταῦτα πάντα. Οὐ γὰρ ἡ τῶν πονηρῶν διαστροφή κωλύει τὴν τοῦ ἀγιωτάτου νόμου τελειότητα καὶ ἀλήθειαν.

Εὐτακτοτάτη δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ εὐαγγελίου διδασκαλία, καθὼς προαποδεδείχται ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ, καὶ τοῦ χρόνου τάξει, καὶ τόπου, καὶ διδασκαλίας, καὶ ὕλης. Ἀρχεται μὲν γὰρ ἐκ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ διορίζεται τὰ πρὸς τὴν γέννησιν τούτου ἀνήκοντα. Καὶ μετὰ τὴν γέννησιν, τῷ προσήκοντι καιρῷ δείκνυσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν δύναμιν καὶ τὰ θαύματα· καὶ ἐφεξῆς τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον, ἔσχατον δὲ τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανὸν ἀνάληψιν. Ἀληθῶς μὲν οὐδὲν πονηρὸν δυνατὸν εὐρεθῆναι ἐν διδασκαλίᾳ τοσαύτης τελειότητος· εἰ καὶ οἱ ἄστατοι καὶ ἀπαίδευτοι λέγουσι βλασφημίας τινὰς περιέχεσθαι ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, ὡσπερ περὶ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ πάθους, ἔτι τε περὶ τοῦ τῆς Τριάδος μυστηρίου, περὶ ὧν (ὡς προείρηται) γέγραπται ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἀποδοκιμαζόντων ὃ μὴ νοοῦσι. Βεβαιωτάτη δὲ ἐστὶν, ὡς βεβαιωτάτα γινωσχομένη, τίνι χρόνῳ, τίνι τόπῳ, καὶ παρὰ τίνων ἀνθρώπων ἡ εὐαγγελικὴ εὐαγγέλιον διδασκαλία. Ἐτι τε βεβαιωτάτη ἐστὶν,

stat et perfecta sicut evangelica, quæ omnes passionem radicatus avellit. Non solum inordinatam actionem et exterius verbum prohibet, sed et inordinatum animi motum, vel intrinsecum affectum, sicut concupiscentiam, iram inordinatam, et similia, ex quibus omnia mala exteriora sequuntur. Plantavitque et conservavit omnia bona in mandato perfectissimæ dilectionis, Dei videlicet et proximi. Habita enim amicitia et charitate perfecta, quæ propria bona cum aliis communicare cogit, non est necessarium justitiam querere, quæ nos inducit ad restituendum aliena. Item continet Evangelium naturalissimum et propriissimum mandatum : « Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite similiter eis ». Quo solo habito, non est necessarium aliud præceptum respectu proximi. Non solum etiam veritatem continet Evangelium, sed, sicut credunt Christiani doctores, si unum solum mendacium in Evangelio inveniretur, totum Evangelium merito suspectum haberetur, sicut superius determinatum est in nono capitulo. Violentiam autem nullam permittit Evangelium, quin imo et ipsam violentiam et injuriam patienter oportere ferre ait, dicens : « Si quis te alapis percusserit ad dexteram genam, verte et alteram, et si quis a te capiat pallium, ne prohibeas eum, sed da etiam tunicam ». Docet etiam pro illata injuria et odio, beneficium et dilectionem reddere, dicens : « Diligite inimicos vestros, benefacite odio habentibus vos, et orate pro malignantibus, et his qui vos persequuntur ». Non tamen hoc adversatur, si quidam Christianorum iniqui non servant hæc omnia. Non enim iniquorum perversio prohibet sanctissimæ legis perfectionem et veritatem.

Bene ordinatissima autem est Evangelii doctrina, sicut ante demonstratum est decimo in capitulo, et temporis ordine, et loci, et doctrinæ, et materiæ. Incipit enim ab incarnatione Christi, determinans quæ ad nativitatem hujus sunt convenientia. Et post nativitatem convenienti tempore ostendit doctrinam et sapientiam ejus. Et post hæc, et potentiam et miracula, et deinceps passionem et mortem, ultimo autem resurrectionem, et in cælos ascensionem. Sane nullum malum potest inveniri in doctrina tantæ perfectionis : cisi instabiles et inducti dicant, blasphemias quasdam in Evangelio contineri, sicut de incarnatione Christi et passione, item de Trinitatis mysterio : de quibus, ut ante dictum est, scriptum est in Alcorano, quod ipsi reprobant quæ non intelligunt. Certissima vero est lex evangelica, quia certissime scitur quo tempore, quo loco, a quibus hominibus conscripta est evangelica doctrina. Certissimum etiam est, quod convenientissime et facillime intelligibilis est, quia credenda proponuntur per revelationem Dei, et

²⁵ Matth. vii, 12. ²⁷ Matth. v, 39. ²⁸ ibid. 44.

non investiganda per rationem, ut simpliciores ad eam facile accedere possint. Item oportet scire, quod nihil est in Evangelio, quod non possibile sit a nobis intelligi, qui fidei lumine sumus adjuti. Et licet in se certissima, tamen non ab omnibus intelligitur, sed ab humilibus solum, et humilibus corde. Superbi autem et carnales non possunt hanc intelligere; quorum intellectus sic se habet ad eam, sicut vespertilionis oculus ad solem. Saceri autem Christianæ fidei doctores non tanquam vespertilionis in nocte volant, sed attentis oculis, tanquam aquilæ, veritatis radios in seipsis contemplantur; aliis autem ignorantibus, et rationem quærentibus, propriæ interpretantur fidei et veritatis mysteria. Et non dicunt eis, sicut in Alcorano in capitulo Jonæ, et in capitulo Elcapherim, quod conveniens est Saracenos dicere aliis nationibus quæ non credunt, et contradicunt Alcorano: Mihi mea fides, et vobis vestra. Sed sunt parati ad responsionem cuicumque poscenti rationem de fide et spe quæ in eis est. Hoc autem est proprium sapientium, rationem et causam sui operis reddere. Aliter enim quilibet futurus posset legem condere, et concludere quidquid vellet, et dicere, Nihil oportet contrarium credere his quæ ab eo posita sunt. ἐλπιδος. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἴδιον τοῦ σοφοῦ, λόγον τοῦ ἡδύνατο νόμον συντιθέναι, καὶ συμπρατίνειν ὅπερ οἱ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ θετιμμένοις.

XVII. De Saracenorum responsione ad vradicta.

Ad hæc autem conantur respondere quidam superstitiosi et contentiosi Saraceni, dicentes: Non dicimus quod Evangelium non sit a Deo, cum Alcoranum hoc manifeste testetur, neque dicimus imperfectum esse, cum a Deo sit, sed tam ardua et perfecta continet Evangelium, ut non sufficiat mundus ea perficere. Quis enim Deum ex toto corde, et proximum sicut seipsum potest diligere? Quis potest pro persequentibus et calumniantibus orare? Quis ex toto corde beneficere malefactoribus? Et alia quædam perfectissima mandat Evangelium. Quoniam igitur non erat lex quæ potuisset servari, providit mundo Deus per legem salutis, et levia fecit mandata, et dedit mundo Alcoranum, quod minime continet difficilia hæc, sed facile est ad salvandum homines per ipsum. Unde dicunt, Alcoranum magis esse commune, et valde sufficere ad salutem mundo. Et propter hoc vocant Alcoranum antonomastice legem salutis. Dicunt igitur, quod Alcoranum successit quasi loco Evangelii, et quidquid boni erat in Evangelio, totum est in Alcorano, et quod jam non est opus Evangelio. Sed hoc manifestum continet mendacium. Non enim possibile est dicere, ad tempus datum esse Evangelium, ut puta usque ad Alcoranum, et post hæc Alcoranum ei successisse ad salutem hominum, cum Alcoranum manifeste testetur, quod in Evangelio est deditio et salus. Præterea non po-

ως τελείως νόουμένη, καὶ κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπον· προτίθεται γὰρ, ὡς θεὸν ταύτη πιστεύειν θεὸν ἀποκαλύψει, ἀλλ' οὐ ζητήσει ἢ καταλήψει λογισμῶν ἀνθρωπίνων, ὥστε καὶ τοὺς ἀπλουστέρους ἐπ' αὐτὴν βράδως ἀναβαίνειν δύνασθαι. Ἐτι δὲ δεῖ γινώσκειν, ὅτι μηδὲν ἐστὶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὃ μὴ δυνατὸν ὑφ' ἡμῶν νοεῖσθαι, τῷ τῆς πίστεως βοηθημένῳ φωτί. Εἰ δὲ καὶ ἀσφαλεστάτη ἐστὶν, ἀλλ' ὁμως οὐχ ὅπῃ πάντων νοεῖται, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ταπεινῶν μόνον, καὶ ταπεινῶν τῆ καρδίᾳ. Οἱ δὲ ὑπερήφανοι καὶ σαρκικοὶ οὐ δύνανται ταύτην νοεῖν, ὡν ὁ νόος οὕτως ἔχει πρὸς αὐτήν, ὥστε πρὸ τῆς νυκτερίδος ὀφθαλμοῦς ἔχει πρὸς τὸν ἥλιον. Οἱ δὲ ἱεροὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως διδασκαλοὶ, οὐχ ὡς νυκτερίδες ἐν νυκτὶ κέτονται, ἀλλ' ἀτενέειν ὀφθαλμοῖς, ὥστε πρὸς τὰς τῆς ἀληθείας ἀκτῖνας ἐν ἑαυτοῖς θεωροῦσι. Τοῖς δὲ ἄλλοις τοῖς ἀγνοοῦσι, καὶ λόγον ζητοῦσιν, οἰκείως ἐρμηνεύουσι τὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθείας μυστήρια. Ἄλλ' οὐ λέγουσιν αὐτοῖς, ὥστε ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἐλκαφερίμ, ὅτι θεὸν τοὺς Σαρράκηνοὺς λέγειν τοῖς ἄλλοις γένεσι τοῖς μὴ πιστεύουσιν καὶ λέγουσι τῷ Ἀλκοράνῳ, Ἐμοὶ ἢ πιστὸς ἢ ἐμὴ, καὶ ἴσῃ ἢ ὑμετέρα· ἀλλ' εἰδὸν ἔτοιμοι πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι λόγον περὶ τῆς ἐν αὐτοῖς πίστεως καὶ ἰδίου ἔργου ἀποδιδόναι. Ἄλλως γὰρ ἂν πᾶς ἀνόητος ἂν βούλοιο, καὶ λέγειν μηδὲν δεῖν ἐναντίον πιστεύ-

C IZ. Περὶ τῆς τῶν Σαρράκηνῶν ἀπολογίας πρὸς τὰ προσηρημένα.

Πρὸς ταῦτα δὲ ἐπιχειροῦσιν ἀπολογεῖσθαι τινες δεισιδαίμονες Σαρράκηνοὶ, καὶ δυσερίδες, λέγοντες· Οὐ φαμέν τὸ Εὐαγγέλιον οὐκ εἶναι παρὰ θεοῦ, τὸ γὰρ Ἀλκοράνον τοῦτο φησὶν οὐτε φαμέν ἀτελὲς εἶναι, παρὰ θεοῦ ὄν· ἀλλ' οὕτω μεγάλα καὶ τέλεια περιέχει τὸ Εὐαγγέλιον, ὥστε μὴ ἀρκεῖν τὸν κόσμον ταῦτα τελῆσαι. Τίς γὰρ τὸν θεὸν ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν δύναται ἀγαπᾶν; Τίς δύναται ὑπὲρ τῶν δικωμένων εὐχεσθαι, καὶ συκοφαντοῦντων; Τίς ἐξ ὅλης τῆς καρδίας εὐεργετῆν τοὺς κακοποιούντας; Καὶ ἄλλα δι' εἰς τινα τελειώτατα προστάττει τὸ Εὐαγγέλιον. Ὅτι τοίνυν οὐκ ἦν νόμος τρεῖσθαι δυνάμενος, προσηήσατο τοῦ κόσμου ὁ θεὸς διὰ τοῦ νόμου τῆς σωτηρίας, καὶ ἐκούφισε τὰς ἐντολάς, δοὺς τῷ κόσμῳ τὸ Ἀλκοράνον, μὴ περιέχον τὰ δυσχερῆ ταῦτα, ἀλλὰ βράδιον ὄν πρὸς τὸ σώσθαι δι' αὐτοῦ τοὺς ἀθρώπους. Ὅθεν φασὶ τὸ Ἀλκοράνον μᾶλλον εἶναι κοινόν, καὶ ἴσῃ ἀρκεῖν πρὸς σωτηρίαν τῷ κόσμῳ. Καὶ διὰ τοῦτο ἱαλοῦσι τὸ Ἀλκοράνον παρωνύμως νόμον σωτηρίας. Φασὶ τοίνυν, ὅτι τὸ Ἀλκοράνον διεδέξατο τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ πᾶν ὅπερ ἦν ἀγαθὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, οὕτως ὅλον ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ἐστίν. Ὅσα ἤδη μὴ εἶναι χρεῖαν τὸν Εὐαγγέλιον. Ἀλλὰ ταῦτα φανερόν περιέχουσι ψεῦδος. Οὐ γὰρ δυνατὸν λέγειν πρὸς κείρον δεδῶσθαι τὸ Εὐαγγέλιον, οἷον μέχρι τοῦ Ἀλκοράνου· καὶ μετὰ ταῦτα τὸ Ἀλκοράνον αὐτὸ διαδέξασθαι πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀθρώπων. Αὐτὸ

γάρ τὸ Ἀλκοράνον φανερώς μαρτυρεῖ, ὅτι ἐν τῷ A
 Εὐαγγελίῳ ἐστὶν ὀδηγία καὶ σωτηρία. Ἔτι οὐ δυ-
 νατὸν λέγειν, ὅτι μετὰ τὸ δοῦναι τὸ Εὐαγγέλιον, ὁ
 Θεὸς συνείδεν, ὡς οὐ δυνήσεται ὁ κόσμος τηρῆσαι
 αὐτὴν, καὶ διὰ τοῦτο διωρθώσατο μὲν τὴν ἑρμηνείαν,
 τὴν δὲ ἐντολὴν κουφότεραν ἐποίησεν, ὡς ἂν ἀπὸ
 τῶν ἀποβαινόντων τὰ δέοντα γινώσκασθαι συνείη.
 Ἦδει γὰρ ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς, τί μὲν τὸ Εὐαγγέλιον
 περιέχει, τί δὲ οἱ ἄνθρωποι συνήδονται. Καὶ ἄνευ
 ἐξ τούτων καὶ αὐτὸ τὸ Ἀλκοράνον φησὶν, ὡς οὐδὲν
 εἰσὶν οἱ Σαρράκηνοι, εἰ μὴ πληρώσασιν τὸ Εὐαγγέ-
 λιον, καὶ τὴν νόμον Μωϋσέως, καὶ τὸ Ἀλκοράνον,
 ὡς εἴρηται ἄνωτέρω. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ μόνον τὸ
 Εὐαγγέλιον πληρῶσαι ὀφείλουσιν. Ἔτι πῶς ἂν
 ἠδύνατο τὸ Εὐαγγέλιον τέλειον λέγεσθαι, μὴ ἀνά-
 λογον ἂν τῆ τῶν ἀνθρώπων δυνάμει, μηδὲ κοινῶς B
 τηρεῖσθαι δυνάμενον; Ἔτι εἰ τέλειόν ἐστι τὸ Εὐαγ-
 γέλιον, καὶ περιέχει τὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν ἀναγ-
 καία, τί δὲ θαυμαστὸν εἴ τις καὶ ἄλλας συμ-
 βουλάς ὕψηλὰς περιέχει, μεγάλης οὐσας τελειότη-
 τος, ταύτας μέντοι μὴ λέγειν ἀναγκαίως εἶναι
 πρὸς σωτηρίαν; Ἔτι ὅσον τις νόμος μᾶλλον ἐστὶν
 ἀνετος, τοσοῦτόν ἐστι καθ' ἑαυτὸν ἥττον ἐμμεστος.
 Εἰ τοίνυν τὸ Ἀλκοράνον κουφότερόν ἐστι τοῦ
 Εὐαγγελίου, οὐχ ὁμοίως ἄρα ἐστὶ πρὸς σωτηρίαν
 δραστήριον. Οὐ γὰρ ἂν ἔδωκεν ὁ Θεὸς νόμον ἀδρα-
 νίστερον μὲν πρὸς σωτηρίαν, ἐπιπονώτερον δὲ.
 Λέγεται δὲ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ, ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ οἱ
 δεικνόμενοι σωθῆναι δύνανται, ὡς ἀνωτέρω γέγονε
 δῆλον ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ, ὅτινες οὐ δύνανται C
 διὰ τοῦ Εὐαγγελίου σωθῆναι. Ἔστιν ἄρα τὸ Ἀλκο-
 ράνον σωτηριώδες μᾶλλον ἢ τὸ Εὐαγγέλιον ὥστε
 ἐπιπονώτερον καὶ δυσχερέστερον. Ἔτι εἰ τὸ Ἀλκο-
 ράνον βῆλον νόμος ἐστὶν, ἐπικινδυνώτερον καὶ μεί-
 ζονος ἕξιον μέμφεω; ἔσται τὸ μὴ φυλάττειν αὐτόν.
 Ἄλλ' οἱ Σαρράκηνοὶ τοῦτον οὐ τηροῦσιν ἐπικινδυ-
 νώτερον ἄρα ἀμαρτάνουσιν. Ὅτι δὲ τοῦτο παρα-
 βαίνουσι, δῆλον. Πίνουσι γὰρ οἶνον, καὶ βοτάναις
 μεθυσκονται, ἐσθίουσι τὴν τινα ἀκάθαρτα παρ' αὐτοῖς,
 οὐ τηροῦσι τε τὴν νηστείαν, οὔτε τὴν προσευχὴν,
 οὐτ' ἀναλίσκουσι κατὰ τὴν αὐτῶν εὐπορίαν καὶ
 ἄλλα πολλὰ, ἃ βέλτερον οἶδεν ὁ ἐν τῇ πρὸς αὐτοὺς
 ἀναστροφῇ πείραν τούτων λαθῶν. Εἴτ' ἄρα ῥάδιον
 τοῦτο φαίεν, εἴτε δυσχερὲς, τὸν κίνδυνον οὐκ ἐκφεύ-
 γουσιν. Ἄλλ' ἐπ' ἀληθείας ὁ Μαχούμετ ἐπεχείρησε D
 μὲν ῥάδιον δοῦναι νόμον, οὐ συγκεχώρηται μέντοι
 παρὰ Θεοῦ οὕτω διαθεῖναι τὸν κάλαμον, ὥστε μὴ
 πολλὰ δυσχερῆ παραμείξει. Περιέχει μὲν γὰρ ὁ νόμος
 ἐκεῖνος; δυσχερεῖαν πολλὴν ἐν τῷ νοεῖσθαι. Λέγεται
 γὰρ ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπὸ μόνου νοεῖται τοῦ Θεοῦ.
 Τοῦτο δὲ ἔπεις ἐστὶν ἀλογον, δῆλον γέγονεν ἀνωτέ-
 ρω ἐν τῷ ὀγδόῳ κεφαλαίῳ. Ἔτι τε δυσχερὲς ἐστὶ
 περὶ τὸ πιστεῦσθαι. Φησὶ γὰρ τὴν Παρθένον Μα-
 ρίαν παρθένον γεννησάσιν τὸν Ἰησοῦν, καὶ τὸν Θεὸν
 ἔχειν λόγον καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἄτινα ἀναγκαῖά
 εἰσὶν πρὸς τὴν ἡμετέραν πίστιν, πλὴν θαύμασι
 βεβαιωθέντα. Ἔτι τε δυσχερὲς ἐστὶν ἀποπληρωθῆ-
 ναι δι' ἔργων ὁλόν ἐστι τὸ περιτέμνεσθαι, καὶ τὸ
 μὴ πίνειν οἶνον, καὶ περὶ τοῦ φυλάττεσθαι διὰ τοῦ

A test dici, quod postquam dedit Evangelium, adver-
 tit quod mundus non poterit ipsum servare, et
 correxerat stylum; et temperavit præceptum, ut
 Deus facta nostra putet ab eventu. Sciebat enim
 Deus a principio, et quid Evangelium continet,
 et quid homines ferre possunt. Præterea et ipsum
 Alcoranum dicit, quod nihil sunt Saraceni, nisi
 adimpleant Evangelium, et legem Moysi, ut supe-
 rius dictum est. Christiani autem solum Evange-
 lium adimplere debent. Item quomodo posset Evange-
 lium perfectum dici, si non posset secundum
 vires ab hominibus servari? Item, si perfectum
 est Evangelium, et ad salutem necessaria continet
 quid obstat, si quædam alta consilia continet, quæ
 magnæ perfectionis existant? Hæc tamen non dici
 necessaria esse ad salutem. Item, quantum quæ-
 que lex magis remissibilis est, tantum est per se
 minus mercede digna. Si igitur Alcoranum est re-
 missibilius quam Evangelium, non ergo similiter
 est ad salutem efficax. Non enim dedit Deus le-
 gem vinoris efficaciam, et ad salutem laboriosiore.
 Et constat in Alcorano, quod et per ipsum Alco-
 ranum dæmones salvari possunt, ut superius ma-
 nifestum fuit in septimo capitulo, quod non possunt
 salvari per Evangelium. Est igitur Alcoranum ma-
 gis salutare quam Evangelium, ergo et laboriosius
 et difficilius. Item, si Alcoranum facilius lex est,
 periculosius et majore reprehensione dignum erit
 eam non observari. Sed Saraceni eam non servant;
 periculosius igitur peccant. Quod autem eam non
 servant, nec complent, manifestum est. Bibunt
 enim vinum, et inebriantur, comeduntque illicita
 apud eos; non servant jejuniū, neque orationem,
 neque expendant juxta eorum facultatem; et alia
 multa, quæ melius scit qui in conversatione inter
 eos experientiam horum capit. Sive facilem hanc
 dicunt, sive difficilem, periculum non evadunt.
 Sed in veritate, Mahometus constans est quidem
 facilem legem dare, non tamen permissum est sic
 calamum temperare quin difficilia multa interse-
 rnerit. Continet enim lex illa difficultatem multam
 ad eam intelligendam. Dicitur enim in Alcorano,
 quod a solo Deo intelligitur. Hoc autem quomodo
 sit irrationabile, manifestum fuit in octavo capi-
 tulo. Item continet etiam difficultatem ad creden-
 dum. Dicit enim, virginem Mariam peperisse Je-
 sum, et Deum habere Verbum et Spiritum sanc-
 tum, quæ necessaria sunt ad nostram fidem, et
 tamen miraculis confirmata. Item difficilis est
 propter opera adimpleri, sicut circumcidi, et non
 bibere vinum, et cavere ebrietatem per ciceram,
 et alia quæ sunt de jejuniis et oratione, et de col-
 latione cuilibet secundum facultatem sibi datam a
 Deo, et multa alia, quæ pauci Saracenorum ser-
 vant. Sicut igitur fuit mundo necessarium, quod
 alleviarentur præcepta Evangelii, et daretur Alco-
 ranum levius: ita posset dici ab aliquo, quod es-
 set necessarium ut daretur alia lex levior, quæ
 posset ab hominibus observari, et tam Evangelium

quam Alcoranum delerentur. Vel si pauci salventur, esset culpa Dei qui talem legem dedit quam homines servare non possent. Quod si hoc est inconveniens, standum est in primo, scilicet quod Evangelium sit lex a Deo, sanctissima pariter et observabilis mundo, et quæ vires hominum non excedit.

περαιτέρω πάντως ἦν ἀναγκαῖον ἄλλον ἐλαφρότερον νόμον δοθῆναι ῥῆον δυνάμενον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τηρεῖσθαι. Ἡ ὀλίγων ὄντων τῶν σωζομένων, μέμφεις ἂν ἠκολούθει τῷ Θεῷ, τοιοῦτον δεδωκότι νόμον, ὅν οὐκ ἂν ἠδύναντο φυλάττειν οἱ ἄνθρωποι. Εἰ δὲ τοῦτο ἐστὶν ἀποπῶν, δεῖ ἄρα ἐπὶ τοῦ πρώτου ἰστασθαι· ὥστε δηλονότι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι νόμον παρὰ Θεοῦ ἀγιώτατόν τε ὁμοῦ, καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀνθρώπων οὐχ ὑπερβαίνοντα.

CHRISTIANÆ FIDEI CONFESSIO, FACTA SARACENIS, INCERTO AUCTORE.

Sive Richardus Florentinus, quod stylus et aliæ quædam circumstantiæ subindicant, sive alius hanc fidei Christianæ exomologesin fecit: pia certe est, et spiritum apostolicum redolet. Exhibet autem formam profitendi catholicam et orthodoxam Christi religionem: citra petulantiam et maledicta, rursumque sine omni iugo figuratæ potius abnegationis, quam confessionis. Quod si ardentibus votis a patre messis impetrarem aliquot ejusmodi operarios, qui peritiam divinarum Scripturarum instructi, et amore divino inflammati adirent nationes alienas a Christo, ut ille vir eximius Ægyptum adiit, didicitque linguam Arabicam, et doctrinam istius sectæ propius inspexit, mox inde Christianam fidem exposuit, et eorum dogmata refellit, servata Christiana moderatione, videremus brevi fructus copiosos in horrea Domini Dei nostri colligi.

Nos tales, etc., Christianæ fidei professores, a B longinquis partibus venientes, existentesque gratia Dei sanæ mentis, hodie in nomine sanctissimæ Trinitatis, Patris et Filii, et Spiritus sancti, unius summi et omnipotentis Dei, creatoris et gubernatoris universorum, pura et sincera intentione, et nulla humana passione moti, coram tua et tuorum terrena et transitoria potestate nos humiliter præsentamus, ad duo firmiter et constanter faciendum. Primo quidem ad præstendum nomen Domini nostri Jesu Christi, ejusque sinceræ et immaculatæ fidei, atque sancti Evangelii veritatem: secundo ad annuntiandum vobis viam, extra quam salvi esse non potestis. Ad primum cogit nos divinus honor atque amor. Etenim in lege divina scriptum est: « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, ex tota mente tua²⁰. » Quæ quidem dilectio ad divinum pertinet honorem et amorem, qui quidem honor et amor in libera tandem, spontanea et voluntaria coram hominibus confessione ostenditur et declaratur. Unde et Dominus Jesus in Evangelio suo ait: « Omnis qui constabitur me coram hominibus, constebor et ego eum coram Patre meo, qui est in cælis, et qui erubuerit me, et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet in majestate sua et Patris, et

Ἡμεῖς οἱ δεῖνες, καὶ τὰ λοιπὰ, τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ὁμολογηταί, ἀπὸ μακρῶν τόπων ἐρχόμενοι, καὶ ὑπάρχοντες τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι υἱοῦς διανοίας, σημερον-ἐν τῷ ὀνόματι τῆς ἀγιωτάτης Τριάδος, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἐνδὸς ἄκρου καὶ παντοκράτορος Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ καὶ κυβερνήτου τῶν ὧων, καθαρῶ καὶ εἰλικρινεῖ σκοπῶ καὶ μηδενὶ ἀνθρωπίνῳ πάθει κινούμενοι, ἐμπροσθεν τῆς σῆς καὶ τῶν ὧων γῆνιου καὶ παρερχομένης ἐξουσίας, ταπεινῶς παριστάμεθα, ὥστε δύο τινα ποιῆσαι βεβαίως καὶ εὐσταθῶς: πρῶτον μὲν, ὥστε ὁμολογήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς καθαρῆς καὶ ἀμωμήτου πίστεως αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου τὴν ἀλήθειαν· δεύτερον, ὥστε ἀναγγεῖλαι ὑμῖν τὴν ὁδόν, ἧς ἐξω σωθῆναι οὐ δύνασθε. Πρὸς τὸ πρῶτον ἀναγκάζει ἡμᾶς ἡ τοῦ Θεοῦ τιμὴ καὶ ἀγάπη. Καὶ γὰρ ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ γέγραπται, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, » ἧτις δὴ ἀγάπη ἀνάγεται πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν καὶ τὸν πόθον. Αὕτη δὲ ἡ τιμὴ καὶ ὁ πόθος δεικνύεται καὶ φανεροῦται ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ ἐκουσίῳ ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων ὁμολογίᾳ. Ὅθεν καὶ ὁ Δεσπότης Ἰησοῦς ἐν τῷ ἰδίῳ Εὐαγγελίῳ λέγει, « Πᾶς ὅστις με ὁμα-

²⁰ Deut. vi, 5; Matth. xxii, 37.

λογήσαι ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· καὶ ὃς ἀν ἐπισχυνοῦν με καὶ τοὺς ἔμοις λόγου, τοῦτον καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπισχυνοθήσεται· ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. » Πρὸς τὸ δεῦτερον διεγείρει ἡμᾶς ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἀγάπη ἡ ἀδελφική. Ὅθεν καὶ τῇ ἀνωτέρω εἰρημένη ἐντολῇ περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἀμέσως συνάπτεται ἡ ἐντολὴ περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον. Ὅταν γὰρ λέγεται, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, » καὶ τὰ λοιπὰ, εὐθὺς ἐπάγεται, « καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, » τουτέστι· πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος, πρὸς τὴν αὐτὴν σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν, πρὸς τὴν σεαυτὸν ἀγαπᾶς καὶ ἀπευθύνεις, ἀγαπήσεις καὶ τὸν πλησίον σου, καὶ τὴν αὐτὴν αὐτῷ φροντιεῖς σωτηρίαν.

Γνωστὸν οὖν ἔστω ἡμῖν, ποθεινότατοι, ἡμᾶς εἶναι αὐτοὺς, ἀπὸ πολλῶν ἡδὴ ἐνιαυτῶν τῇ θεραπείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀφιερωμένους, εἰ καὶ ἀναξίους καὶ ἀμαρτωλοὺς, καὶ πεφτυεμένους ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου, πρὸς τὸ μελετᾶν ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ ἐν τῇ ἀκριβεῖ μελέτῃ αὐτοῦ καὶ ἐξετάσει ἀληθέστατα ἐδιδάχθημεν, ὅτι ἡ πίστις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Χριστιανῶν, ἥστινος ἡμεῖς ἐσμεν ὁμολογηταί, ἐστὶν ἀληθεστάτη, οὐδεμίαν ἐν ἑαυτῇ περιέχουσα ἀπάτην ἢ ψεῦδος. Καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ νόμος Θεοῦ ἀμωμοῦ, ἐπιστρέφων τὰς ψυχὰς· μαρτυρία τοῦ Κυρίου πιστῆ, σφραγὶς παρέχων νηπίοις. Δικαιοσύνη Κυρίου εὐθεῖται, εὐφραίνουσαι καρδίας· ἐντολὴ Κυρίου τηλαυγῆς, φωτίζουσα ὀφθαλμοὺς, ὡς ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ, δι' οὗ πᾶσαν ἐκ τοῦ μηδενὸς παρήγαγε κτίσιν, νομοθετήθεις ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν, πολυτύπως προορισθεῖς, ὑπὸ τῶν προφητῶν προρρήθεις, καὶ διαφόροις αἰνίγμασι· καὶ τύποις προτυπωθεῖς πρὸ πολλῶν χρόνων, ἐν ἑκατέρῳ τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, τῷ τε καλουμένῳ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῷ τῶν ἔθνων· καὶ ὕστερον δι' αὐτῆς τῆς θείας σοφίας ἐνανθρωπίστας τῷ κόσμῳ παραδοθεῖς τε καὶ φανερωθεῖς, θαυμασίως σημεῖοις καὶ δυνάμεσι βεβαιωθεῖς, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων κηρυχθεῖς, καὶ τῷ αἵματι καθαγιασθεῖς αὐτοῦ τε τοῦ νομοδότου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτῶν τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἀναριθμητῶν ἐφεξῆς μαρτύρων, τῶν τε ἁγίων τοῦ Χριστοῦ ὁμολογητῶν καὶ διδασκάλων ῥήμασι καὶ παραδείγμασι πολλαχῶς καὶ θαυμασίως φανερωθεῖς, καὶ τῶν ἁγίων χηρῶν καὶ παρθένων θεῖα μᾶλλον ἢ ἀνθρωπίνῃ ἐγκρατεῖα καὶ καθαρῳῦτηι παρθενικῇ στεφανωθεῖς, καὶ τῇ τῶν μετανοούντων αὐτῶν θαυμασίᾳ καθάρσει ὑπὲρ χιόνα λευκανθεῖς. Ἐν ὁποίῳ νόμῳ πάντα τὰ τὸν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνοντα νοῦν κηρύττονται, αἱ τῆς σαρκὸς ἡδοναὶ κωλύονται, τὰ ἐν τῷ κόσμῳ πάντα διδάσκονται καταφρονεῖσθαι, τὰ ἐξ ἀόρατα καὶ ἄβυστα, καὶ πνευματικὰ καὶ αἰώνια, οὐχ ὅποια ται· καὶ ἵνα μετὰ τοῦ Ἀλκοράνου συμπεράνωμεν, ἐν ῥηθῆσιν ἀλήθειαι.

Ὅσον οὖν πρὸς τὸ πρῶτον ἔλη τῆς διανοίας ἡμῶν τῇ σχέσει, ἔλη τῆς καρδίας τῆς ἡμετέρας

⁴⁹ Matth. x, 32.

A sanctorum angelorum ⁴⁹. » Ad secundum incitat nos zelus et amor fraternus. Unde et superiori mandato de dilectione Dei immediate adjungitur præceptum de dilectione proximi. Cum enim dicitur : « Diliges Dominum Deum tuum, » etc., subjungitur et statim : « et proximum tuum sicut te ipsum, » id est. « et eundem finem, ad eandem salutem et felicitatem, ad quam teipsum diligis et dirigis, diligas et proximum tuum, et eandem ei procures salutem.

B Notum itaque sit vobis, dilectissimi, nos esse homines jam a pluribus annis divino cultui dedicatos, licet indignos et peccatores, plantatosque in domo Domini ad meditandum in lege ipsius die ac nocte. In cujus diligentii meditatione et perscrutatione verissime didicimus, quod fides Ecclesiæ catholicæ Christianorum, cujus nos sumus profectores, est verissima, nullam in se continens falsitatem aut mendacium. Et Evangelium Christi est lex Domini immaculata, convertens animas; testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis. Justitiæ Domini rectæ, lætificantes corda : præceptum Domini lucidum, illuminans oculos, utpote ab ipso Deo Patre per Verbum suum, per sapientiam suam, per ipsum unigenitum suum Filium, per quem universam ex nihilo produxit creaturam, dictata a patriarchis multis præsignata, a prophetis prædicta variis ænigmatibus et figuris, multis antea sæculis apud utrumque populum Dei, scilicet qui Judæorum dicebatur, et gentilem, præfigurata. Et tandem per ipsam divinam sapientiam humana tam mundo tradita, et manifestata, mirabilibus signis et portentis confirmata, ab apostolis prædicata : ipsius legislatoris Jesu Christi, ipsorumque suorum apostolorum, et innumerabilium subsequentium martyrum sanguine consecrata : sanctorum Christi confessorum et doctorum verbis et exemplis multipliciter et mirabiliter declarata : sanctarum viduarum et virginum divina potius quam humana continentia et puritate virginali decorata : ipsorum prænitentia mirabili purgatione super nivem dealbata. In qua omnem humanum intellectum excedentia prædicantur, voluptates carnis cohibentur, omnia quæ in mundo sunt, contenti docentur, et invisibilia, immaterialia, spiritualia, et æterna, non qualia caro et sanguis persuadent, promittuntur, et ut cum Alcorano concludamus, in qua est directio, et lux et veritas manifesta.

ἡ σὰρξ καὶ τὸ αἷμα συμβουλευούσιν, ἐπαγγέλλονται· ἐστὶν ἡ διόρθωσις, καὶ τὸ φῶς, καὶ ἡ φανερωθεῖσα ἀλήθεια.

Quantum igitur ad primum, tota mentis nostre devotione, toto cordis nostri desiderio et fervore

prædicamus et constemur nomen Domini nostri Jesu Christi, quod est super omne nomen; ita ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, et inferorum, et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus in gloria Dei Patris. Ipsam etiam quæ de ipso est fides unusquisque nostrum sic cum Ecclesia catholica summa cum devotione profitetur: «Credo in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ; et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum; qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria Virgine; passus sub Pontio Pilato; crucifixus, mortuus, et sepultus. Descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit ad cælos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis; inde venturus est judicare vivos et mortuos. Credo in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem ad vitam æternam, amen.» Credimus etiam, quidquid cum his credit sancta mater Ecclesia: sive ad ministeria fidei, sive ad divina præcepta, sive ad sacramenta quibus regeneramur ad vitam, sive ad evangelicam quocunque modo pertineat legem.

Quantum ad secundum annuntiamus, prædicamus, et firmiter profitemur, quod Dominus noster Jesus Christus vere Filius Dei, verus Deus et verus homo est via per quam itur ad salutem veram, et in cælum ascenditur, ipso in Evangelio dicente: «Ego sum via, veritas, et vita⁴¹.» Via videlicet, qua dirigimur ne erremus; veritas, qua illuminamur, ne decipiamur; vita qua vivificamur, ne deficiamus a termino. Unde quicumque non est in hac via, errat; quicumque hanc non aspicit veritatem, in tenebris est; qui hac non vivificatur vita, mortuus est. Unde et magnus quidam evangelicæ legis eximius prædicator clamat, loquens de nomine Jesu: «Non est aliud nomen datum sub cælo, in quo oportet nos salvos fieri⁴².» Hæc est igitur via, a qua si quis declinat ad dexteram vel ad sinistram, errat, nec pertinget ad terminum salutis et felicitatis æternæ. Hæc est via, quam lex nostra evangelica ostendit et demonstrat. Et ut aliquid summarie et salubriter proferamus: Hæc lex nostra evangelica ostendit prædictam viam in tribus. Primo, qualiter hanc viam videamus et cognoscamus, et hoc per fidem. Secundo, qualiter in illa via posuamur et statuamur, et hoc per sacramenta. Tertio, qualiter jam in ipsa positi dirigamur, ne ipsam deseramus, et terminum salutis et felicitatis attingamus, et hoc per præcepta et virtutes. Quicumque igitur vult salvus esse, ante omnia opus est ei ut teneat catholicam fidem, scilicet Ecclesiæ catholice Christianorum, prout ipsi Ecclesiæ per Evangelium traditur ad hoc ut illuminetur, et videat, atque

A τῇ ἐπιθυμίᾳ καὶ τῇ ζήτησι κηρύσσομεν καὶ ὁμολογοῦμεν τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα, οὕτως ὥστε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ πάντων γόνου κλίνεσθαι ἐπουρανίων, ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσαν γλῶσσαν ἑξομολογεῖσθαι, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς ἐστὶν εἰς· δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Καὶ αὐτὴν τὴν περὶ αὐτοῦ πίστιν ἕκαστος ἡμῶν οὕτως μετὰ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας σὺν ἀκριβείᾳ λαβεῖν ὁμολογεῖ· ἐπιστεῖω εἰς Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς· καὶ εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν Κύριον ἡμῶν, συλληφθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου, γεννηθέντα ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου, παθόντα ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου, σταυρωθέντα, ἀποθανόντα, ταφέντα, καταλθόντα εἰς τὸν ᾀδην, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ τῶν νεκρῶν, ἀναλθόντα εἰς οὐρανὸν, καθήμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, μετὰ ταῦτα ἔρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Πιστεῖω εἰς Πνεῦμα ἅγιον, ἁγίαν Ἐκκλησίαν καθολικὴν, ἁγίων κοινωνίαν, ἀφεσὶν ἀμαρτιῶν σαρκὸς ἀνάστασιν, ζωὴν αἰωνίαν. Ἀμήν. Ἐτι πιστεύομεν, ἐστὶ τὸν οὐτοῦς πιστεῖαι ἢ αὐτῇ ἁγίᾳ μήτηρ Ἐκκλησία, εἴτε εἰς μυστήριον τοῦ Θεοῦ, εἴτε εἰς θείας ἐντολάς, εἴτε πρὸς τὰ μυστήρια δι' ὧν ἀναγεννώμεθα πρὸς τὴν ζωὴν, εἴτε πρὸς τὸν εὐαγγελικὸν νόμον τρόπον τινα ἀναφέρεται.

Ἄσπον πρὸς δεύτερον, ἀναγγέλλομεν, κηρύττομεν, καὶ βεβαίως ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἀληθῶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀληθῆς Θεὸς καὶ ἀληθῆς ἄνθρωπος, ἐστὶν ὁδός, δι' ἧς ἐρχόμεθα πρὸς τὴν ἀληθινὴν σωτηρίαν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀναβαίνομεν, αὐτοῦ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ λέγοντος, «Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή.» Ὅδὸς δηλονότι, δι' ἧς ἀπευθυνόμεθα, μὴ πλανηθῶμεν ἀλήθεια, δι' ἧς φωτιζόμεθα, μὴ ἀπατηθῶμεν ζωῇ, δι' ἧς ζωοποιούμεθα, μὴ ἐκλιπώμεν ἀπὸ τοῦ ὄρου. Ὅθεν ᾄστικ· ἂν μὴ ὑπάρχη ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ, πλανᾶται· ὅστις ταύτην μὴ ἀτενίσει τὴν ἀλήθειαν, ἐν τῷ σκότει ἐστίν· ὅστις μὴ ζωοποιεῖται ταύτῃ τῇ ζωῇ, νεκρός ἐστίν. Ὅθεν καὶ μέγας τις τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου διάπυρος κήρυξ βοᾷ διαλεγόμενος περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, «Οὐκ ἐστὶν ἄλλο ὄνομα δοθὲν ὑπὸ τῶν οὐρανῶν, ἐν ᾧ δεῖ ἡμᾶς σῶζεσθαι.» Αὕτη τοίνυν ἐστὶν ἡ ὁδός, ἀπ' ἧς εἰς τὴν ἐκκλήνην πρὸς δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ, πλανᾶται, οὐδὲ φθάνει εἰς τὸν ὄρον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς αἰωνίου εὐδαιμονίας. Αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδός, ἣν ὁ ἡμέτερος νόμος ὁ εὐαγγελικὸς δείκνυσι καὶ ὀφηγεῖται. Καὶ ἴνα εἴπω μὲν τι συλληπτικῶς καὶ σωτηριῶς, οὗτος ὁ νόμος ἡμῶν ὁ εὐαγγελικὸς δείκνυσι τὴν προσηρμένην ὁδὸν ἐν τρισὶ πρώτων, πῶς ἂν ταύτην τὴν ὁδὸν βλέπωμεν καὶ γινώσκωμεν, καὶ τοῦτο διὰ τῆς πίστεως· δεύτερον, πῶς ἂν ἐν αὐτῇ τῇ ὁδῷ εἰσερχώμεθα καὶ ἰστώμεθα, καὶ τοῦτο διὰ τῶν μυστηρίων τρίτον, πῶς μετὰ τὸ τεθῆναι ἐν αὐτῇ, κατευθυνθῶμεθα, ἴνα μὴ αὐτὴν καταλίπωμεν, καὶ φθάσωμεν τὸν ὄρον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς εὐ-

⁴¹ Joan. xiv, 6. ⁴² Act. iv, 12.

δαιμονίας· καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν ἀρε-
τῶν. Ὅστις οὖν θέλει σωθῆναι, πρὸ πάντων χρεῖα
ἐστὶν αὐτῷ κρατεῖν τὴν καθολικὴν πίστιν, δηλονότι
τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Χριστιανῶν, ὡς
αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου παραδίδο-
σιν, ἵνα φωτισθῆται, καὶ βλέπη, καὶ γινώσκῃ ταύ-
την τὴν ὁδόν, ἧς ἔξω οὐ δύναται σῶζεσθαι. Μετὰ
ταῦτα, ἵνα τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας εὐλαβῶς
ἀναδέξῃται, ὡς ἂν τεθῆ ἐν τῇ ὁδῷ, δι' ἧς ἀνάγκη ἐστὶν ὁδεύειν πρὸς τὴν σωτηρίαν. Ὑστερον, ὡς ἂν
δυνηθῆ πρὸς τὸν ὅρον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας ἀσφαλῶς φθάσαι, χρεῖα ἐστὶν ἵνα φυλάττῃ
τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς καὶ θείας, καὶ κατὰ τὰς ἀρετὰς τὰς θεολογικὰς ὁμοῦ καὶ τὰς ἠθικὰς τῆν
ἑαυτοῦ ζωὴν τάττῃ καὶ ἐνεργῇ.

Χρὴ τοίνυν, ὡ ποθεινότατοι, διὰ τὴν σωτηρίαν
ὑμῶν, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς προειρημέ-
νης ὁδοῦ, ἧτις ἐστὶν ὁ Χριστός, ἄλλως καὶ πλέον φρο-
νεῖν καὶ νοεῖν παρὰ ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ ὑμῶν ἔχετε·
ἐν ᾧ τινι, εἰ καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πολλὰ ἀληθῆ καὶ φανερά, ἃ
καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν, ἔχετε, ὅμως διότι οὐ κατὰ
τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς αὐτῇ ἡ ἀλήθεια ἐν τῷ Εὐαγ-
γελίῳ ἐφανέρωσεν, οὐδὲ ἱκανῶς· διὰ τοῦτο αὐτὸς ὁ
νόμος τοῦ Ἀλκοράνου οὐκ ἀρκεῖ πρὸς σωτηρίαν.
Παραδίδοσι γὰρ αὐτὸ τὸ Ἀλκοράνον περὶ τοῦ Θεοῦ,
ὅτι ἐστὶν εἷς, ἀσώματος, ἀύλος, ἀόρατος, ἀκατάλη-
πτος, οὐτίνος οὔτε μέτοχος, οὔτε κοινωνός ἐστιν·
ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ζωὴ καὶ θάνατος· αὐτὸς ὑπὲρ
πάντα δυνατός, ὑπὲρ πάντα εὐλογημένος· αὐτὸς δη-
μιουργός, κυβερνήτης καὶ δικαιοῦς τῶν ψυχῶν,
καὶ πολλὰ ἄλλα, ἅτινα καὶ ἡμεῖς ἀληθῶς πιστεύομεν
καὶ κηρύττομεν. Ἄλλ' ἐν τούτῳ, ὅτι ἀρνεῖται τὸν
Θεὸν καὶ Πατέρα, οὐ σαρκικῶς· ἐκ γυναικὸς, ἐπέλ-
πνευμά ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοερώς ἐξ
ἀδίδου συναΐδιον ἑαυτῷ γεννησάμενον, καὶ προαγα-
γεῖν Πνεῦμα ἅγιον, ἕλεσινῶς πεπλάνηται, ἐκλείπει
τε ἀπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου· ὅπερ βεβαίως
διδάσκει ἵνα εἶναι τὸν Θεὸν ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ φύ-
σει, καὶ Τριάδα ἐν τοῖς προσώποις, ἦγουν Πατέρα,
καὶ Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον· οὐδὲ εἶναι αὐτὸν Υἱὸν
ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μέτοχον ἢ κοινωνὸν τοῦ
Θεοῦ, ἐπειδὴ ἑκάτερος αὐτῶν οὐ μετοχῆ τινι ἢ κοι-
νωνίᾳ, ἀλλὰ οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς ἐστὶ Θεός, τὴν
αὐτὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀδιαίρετον καὶ
ἀμέριστον ἔχοντες τῆς θεότητος φύσιν. Ὅπερ ἀκα-
τάληπτον τῆς θεότητος ὕψος οὐδεὶς γινώσκειται, ἐὰν
μὴ πρῶτον διδάσκειν αὐτῶν τῷ Εὐαγγελίῳ πιστεύσῃ.
Ὅθεν καὶ τῶν ἀρχαίων προφητῶν λέγει, « Ἐάν
μὴ πιστεύσῃτε, οὐ μὴ συνῆτε. » Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν
αὐτὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διαλεγόμενος πρὸς τὸν
Πατέρα φησιν, « Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε
τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα
ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ
νηπίοις. » Καὶ πολλὰ ἄλλα ἀληθῆ λαμπρὰ καὶ με-
γαλοπρεπῆ παραδίδοσι περὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ Ἀλκοράνον· οἶον, ὅτι ὁ Κύριος
ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός ἐστιν Υἱὸς τῆς Μαρίας τῆς
Παρθένου, τῆς ἀρίστης πασῶν τῶν γυναικῶν· ὅτι
ἐστὶν ἄγγελος Θεοῦ, καὶ πνεῦμα αὐτοῦ, ῥῆμα οὐ-

cognoscat hanc viam extra quam non est salus.
Deinde ut sacramenta Ecclesie reverenter susci-
piat, ut ponatur in via per quam necesse est ad
salutem ambulare. Tandem ut possit terminum sa-
lutis et felicitatis secure attingere, opus est ut ob-
servet evangelicæ præcepta et divina, et secundum
virtutes theologicas pariter et morales suam vitam
ordinet, et operetur.

Oportet ergo, dilectissimi, pro vestra salute
tanti de Deo quam de supradicta via, quæ Christus
est, et plus sentire, quam in vestro Alcorano ha-
beatis, in quo licet tam de Deo quam de ipso Do-
mino nostro Jesu Christo multa vera et præclara,
quæ et nos confitemur, habeatis; tamen quia non
easem, ut ipsa veritas in Evangelio manifestavit,
nec sufficienter, ideo ipsa lex Alcorani non suf-
ficit ad salutem. Tradit enim ipse Alcoranus de
Deo, quod unus sit, et incorporeus, immaterialis,
invisibilis, incomprehensibilis: cui nec particeps
nec socius est, in ejus manu vita et mors: ipse
super omnia potens, super omnia benedictus:
ipse creator, gubernator, et justificator animarum,
et multa alia quæ certe et nos credimus, et præ-
dicamus. Sed in hoc, quod negat Deum Patrem,
non carnaliter ex femina, cum spiritu sit, sed ex
substantia sua intellectualiter ab æterno cœter-
num sibi genuisse Filium, et produxisse Spiritum
sanctum, miserabiliter errat, et deficit a veritate
Evangelii: quod firmiter docet, unum esse Deum
in substantia et natura, et trinum in personis,
scilicet Patrem et Filium et Spiritum sanctum.
Nec Filium aut Spiritum sanctum esse participem
aut socium Deo, cum utrumque non participatione
aut societate, sed substantialiter et naturaliter sit
Deus, eandem cum Deo Patre indivisam et impar-
titam habentes deitatis naturam. Quam incompre-
hensibilem deitatis altitudinem nemo cognoscet,
nisi primo per humilitatem Evangelio crediderit.
Unde et quidam antiquorum prophetarum ait:
« Nisi credideritis, non intelligitis. » Et Dominus
noster ipse in Evangelio loquens ad Patrem ait:
« Consteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ, qui
abscondisti hæc sapientibus, et prudentibus, et
revelasti ea parvulis. » Multa insuper vera, præ-
clara et magnifica tradit de ipso Domino nostro
Jesu Christo Alcoranus; utpote, quod Dominus
noster Jesus Christus est filius Mariæ Virginis, om-
nium mulierum optimæ: quod sit Del nuntius,
suisque spiritus, Verbum cœlitus missum Mariæ:
vir optimus, sapiens, propheta, qui cæcum natum
atque leprosum curavit, mortuos suscitavit, quod
cum virtute divina venerit, quod librum legisum
attulerit, omnisque magisterii peritiam, quod te-

⁴³ Matth. xi, 25.

stamentum ac Evangelium mandatumque filiis Israel edocuerit, Vetus Testamentum confirmaverit, et quædam prius prohibita licitis adnumeraverit. Hæc utique et plura alia præclare dicta in Alcorano de Domino nostro Jesu Christo et nos credimus, et cum omni veneratione suscipimus. Sed quia non eadem intentione qua in Evangelio dicuntur, et plurima, et majora prædictis omittuntur, et negantur de ipso, ideo liber Alcorani non solum non sufficit ad salutem, sed omnino est contra salutem. Prædicta igitur de Christo in Alcorano posita, necesse est et aliter intelligere, et ultra ea alia majora et altiora de Christo credere. Oportet enim credere, quod Christus non solum est Mariæ Virginis, sed etiam Dei unigenitus Filius, consubstantialis et coæqualis per omnia Deo Patri ab æterno, et sine tempore ac initio, ut Dei Verbum, ut sapientia, ut virtus, genitus, per quem omnia facta. Qui propter nos homines, et propter nostram salutem descendit de cælis, et incarnatus de Spiritu sancto, ex Mariæ Virgine, et homo factus sit. Quod etiam crucifixus, mortuus, et sepultus vere et in propria persona fuerit. Quod a mortuis tertia die resurrexerit, ascenderitque in cælum propria virtute, ut Deus, unde venerat: non ut creatura tractus, ut Alcoranus vester fingit, sedeatque nunc ad dexteram Patris. Quod tandem in fine sæculi venturus sit cum gloria, judicare vivos et mortuos: cujus regni non erit finis. Oportet igitur credere quod Christus sit verus Deus et verus homo, Salvator et Redemptor mundi, sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, agnusque immaculatus, qui tollit peccata mundi: habens claves regni cælorum, et omne in cælo et in terra potestatem. Cujus potestas æterna est, et regnum ejus incorruptibile. Quod regnet in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis. Quod Christus sit ille, in quo benedicendæ erunt omnes gentes, de quo promissio facta est Abraham in Isaac filio liberæ, et non in Ismaele filio ancillæ, teste Scriptura: « Ejice ancillam et filium ejus, quia in Isaac erit tibi semen. » Quod ipse sit ille Messias, et propheta *Μωυσης*, de quo Moyses et propheta scripserunt in lege. Quem Abraham summo desiderio expectavit, ut videret, et tandem vidit, et gravisus est. Qui a prophetis nominatur Angelus testamenti, Emmanuel, Salvatore, Consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Hæc et multa alia tradit Evangelium de via salutis, quæ Christus est, ut eam videamus, et cognoscamus per fidem.

ρούσης τῆς Γραφῆς ..... τὴν παιδείαν καὶ τὸν υἱὸν αὐτὸς ἐστὶν ἐκεῖνος ὁ Μεσίας, καὶ ὁ μέγας προφήτης, περὶ οὗ ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται ἔγραφαν ἐν τῷ νόμῳ, ὅν ὁ Ἀβραὰμ ἀρχὴ ἐπιθυμίᾳ προσεδόκησεν ἰδεῖν, καὶ ὑστερον εἶδε, καὶ ἐχάρη· ὅστις ὑπὸ τῶν προφητῶν ἐνομάζεται ἄγγελος διαθήκης, Ἐμμανουὴλ, σωτὴρ, σύμβουλος, Θεός, ἰσχυρὸς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἀρχὼν εἰρήνης. Ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα παραδίδωσι τὸ Εὐαγγέλιον περὶ τῆς ἑσπερας, ἧτις ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ἵνα αὐτὴν ὁρῶμεν καὶ γινώσκωμεν διὰ πίστεως.

Verum quia modicum proficit cognoscere et videre viam salutis, nisi in ea homo sit, et ponatur

ρανθῆν πεμφθῆν ἐν τῇ Μαρίας ἀνὴρ ἅγιος, σοφός, προφήτης· ὅστις τυφλὸν ἐκ γενετῆς καὶ λεπρὸν ἐθεράπευσεν, νεκροὺς ἀνέγειρεν· ὅτι μετὰ δυνάμεως θείας ἦλθεν, ὅτι τὸ βιβλίον τὸ νομοφόρον προσήνεγκεν, καὶ πάσης διδασκαλίας ἐπιστήμη· ὅτι Διαθήκην καὶ Εὐαγγέλιον καὶ ἐντολὴν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐδίδαξε, τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐβεβαίωσεν, καὶ τινὰ τῆ πρότερον κεικωλόμενα τοῖς ἐνδοξομένοις συνήρθησαν. Ταῦτα δὴ καὶ πλεονα ἄλλα λαμπρῶς εἰρημένα ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, καὶ μετὰ πάσης αἰδοῦς ὑποδεχόμεθα. Ἀλλὰ διότι οὐ τῷ αὐτῷ σκοπῷ, ᾧ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγονται, καὶ τὰ κλειῶ καὶ μεῖζον τῶν προσηρημένων ἀφίενται, καὶ ἀπαρνοῦνται περὶ αὐτοῦ, διὰ τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ Ἀλκοράνου οὐ μόνον οὐκ ἀρκεῖ πρὸς τὴν σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ παντάπασιν ἐστὶ κατὰ τῆς σωτηρίας. Τα προσηρημένα τοίνυν περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῷ Ἀλκοράνῳ κείμενα, ἀνάγκη ἐστὶ καὶ ἄλλως νοεῖν, καὶ ἐπέκεινα τούτων ἄλλα μεῖζονα καὶ ὑψηλότερα περὶ Χριστοῦ πιστεύειν. Δεῖ γὰρ πιστεύειν, ὅτι ὁ Χριστὸς οὐ μόνον ἐστὶ τῆς Παρθένου Μαρίας, ἀλλ' ἐτι καὶ τοῦ Θεοῦ μονογενῆς Υἱός, ὁμοούσιος καὶ ὁμότιμος καὶ ἴσος κατὰ πάντα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἐξ αἰῶνος, καὶ ἀνευ χρόνου καὶ ἀρχῆς, ὡς Θεοῦ Λόγος, ὡς σοφία, ὡς δύναμις, γεννηθεὶς· δι' οὗ πάντα ἐγένετο· ὅστις ὑστερον δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, κατέβη ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ ἐσαρκώθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἀνθρώπος γέγονεν· καὶ ὅτι ἐσταυρώθη, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη ἀληθῶς· καὶ ταῦτα ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ ἦν· ὅτι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀνέστη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν τῇ ἰδίᾳ δυνάμει ὡς Θεός, ὅθεν κατῆλθεν· οὐχ ὡς κτίσμα ἐκκευθῆς, ὡς καταπλάττει τὸ Ἀλκοράν ὁμῶν· καὶ κάθηται νῦν ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς· καὶ ὅτι ὑστερον ἐν τῷ τέλει τῶν αἰώνων ἐλευσεται μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἐστὶ τέλος. Δεῖ τοίνυν πιστεύειν, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἀληθὴς Θεός, καὶ ἀληθὴς ἀνθρώπος, Σωτὴρ καὶ Λυτρωτὴς τοῦ κόσμου, ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· καὶ ἄμνος ἄμωμος, ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἔχων τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ πᾶσαν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν γῆ ἐξουσίαν· οὗτινος ἡ ἐξουσία ἀϊδίδ ἐστὶν, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἀφθαρτος· ὅτι βασιλεύσει ἐν τῷ οἴκῳ Ἰακώβ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ τέλος· ὅτι ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἐκεῖνος, ἐν ᾧ εὐλογηθήσονται· πᾶσαι αἱ γενεαὶ, καὶ περὶ οὗ ἡ ἐπαγγελία γέγονε τῷ Ἀβραὰμ ἐν τῷ Ἰσαὰκ τῷ υἱῷ τῆς ἐλευθέρας, καὶ οὐκ ἐν τῷ Ἰσμαὴλ τῷ υἱῷ τῆς παιδίσκης, μαρτυρῆσεν αὐτῆς. Διότι ἐν τῷ Ἰσαὰκ ἐστὶ σοὶ σπέρμα· ὅτι

Πλὴν, διότι ὀλίγον ὠφελεῖ γινώσκωμεν τὴν ἐξουσίαν τῆς ἀληθείας, καὶ βλέπειν, ἂν μὴ ὁ ἀνθρώπος; ἢ καὶ

τεβῆ ἐν αὐτῇ, διὰ τοῦτο ἐπέκεινα τῆς πίστεως ἀναγκαῖά εἰσι τὰ εὐαγγελικὰ μυστήρια. Ἐν οὖν πρῶτον καὶ θύρα τῶν ἄλλων ἐστὶ τὸ ἅγιον βάπτισμα· περὶ οὗ φησὶν ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου πρὸς Νικόδημον· « Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἂν μὴ τις ἀναγεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ Πνεύματος ἁγίου, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. » Καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἀνιῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, παραδιδούς τούτου τοῦ μυστηρίου τὴν τύπον, εἶπε τοῖς μαθηταῖς, « Πορευθέντες οὖν διδάσκατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμην ὑμῖν. » Καὶ πάλιν, « Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον πάντα, κηρύττειτε τὸ Εὐαγγέλιον πάση τῇ κτίσει· ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται. » Ἔστι τοίνυν τοῦτο τὸ μυστήριον, ὃ ἀναγεννώμεθα πρὸς τὴν ζωὴν, ἀναγκαῖον πρὸς σωτηρίαν· διότι ἐὰν μὴ τις ἀναγεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ Πνεύματος ἁγίου, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπει τοίνυν τὸ ἄλοκον κωλύει παντελῶς ταύτην τοῦ βαπτίσματος τὴν ἀναγέννησιν, οὐκ ἀνοίγει, ἀλλὰ μᾶλλον κλείει τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ. Ἀνάγκη τοίνυν ἐστὶν τὸν θέλοντα σωθῆναι καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἐπέκεινα τῆς ὀρθῆς καὶ ὀρθόδοξου πίστεως ἐν τῷ ὀνόματι τῆς πατρικῆς Τριάδος, δηλονότι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, βαπτισθῆναι, ἐφεξῆς τροφῆσαι ἐν οὐρανίῳ τροφῇ, δηλονότι τῷ σώματι καὶ τῷ αἵματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτοῦ λέγοντος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ὁ μὴ φρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ μὴ πίνων μου τὸ αἷμα, οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον » καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως· κατ' ἀκολουθίαν ἀπολαῦσαι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μυστηρίων.

Ἐπιπλέον δὲ, ἐπειδὴ μάτην ἐστὶν ὅσον πρὸς τὸ σωθῆναι τὸ εἶναι καὶ γενέσθαι Χριστιανὸν ὀνόματι, καὶ μὴ ἔργοις ἰστασθαι τε ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ μὴ κατευθύνειν τὰ ἴδια διαθήματα εἰς τὸ πέρας, διὰ τοῦτο ὡς τελειότατος νόμος τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον οὐ μόνον δείκνυσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν διὰ τῆς πίστεως, καὶ τίθουσιν ἡμᾶς ἐν αὐτῇ διὰ τῶν μυστηρίων, ἀλλ' ἐτι καὶ ὀρθῶς καὶ βιβλῶς ἀπευθύνει ἡμᾶς εἰς τὸ πέρας· ὀρθῶς μὲν διὰ τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν ἀρετῶν, βιβλῶς δὲ διὰ τῶν συμβουλῶν· οὐδεὶς γὰρ νόμος ἐστὶν ἢ γέγονε ποτε, ἥστις οὕτω προῖβρίζει ἐκρίζοι τὰς κακίας, οὕτω βαθεῖς ἐγκεντρίζει τὰς ἀρετάς, οὕτω γενναίως τὰς θείας ἐπιβεργάζεται ἐντολάς, οὕτως ἡδέως πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς τελειότητος εἰσφέρει τὰς συμβουλὰς, ὥσπερ αὐτὸς ὁ εὐαγγελικὸς νόμος. Ὁ πᾶσαν τελειότητα ὁδὸν περιέχων καὶ ὁποῦδεικνύς. Τίς γάρ ποτε νόμος γέγονεν, ὅστις οὕτως εὐσεβῶς, οὕτως εὐλαβῶς, οὕτω μεγαλοπρεπῶς καὶ εὐκρινῶς τὸν Θεὸν θεραπεύειν ἐδίδαξεν, τὸ ὄνομα αὐτοῦ τιμᾶν, τὰ Σάββατα καὶ τὰς ἑορτάς ἁγιάζειν, τοὺς γονεῖς ἀγαπᾶν, τοὺς πλησίον φιλεῖν, τοὺς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένους ἀνθρώπους μὴ κτείνειν, αἰθῶ φυλάττειν ἐν ἅπασιν· μὴ μόνον μὴ μοιχεύειν, ἀλλὰ μηδὲ κερνεύειν, ἢ μολύνεσθαι ὅπως ἔδηποτε·

A in ea, ideo ultra fidem, necessaria sunt evangelica sacramenta. Inter quæ primum, et janua aliorum est sanctum baptisma; de quo ait Dominus in Evangelio Joannis ad Nicodemum: « Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei ». Et post resurrectionem suam ascendens in cælum, tradens hujus sacramenti formam, inquit discipulis: « Euntes igitur, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, docentes eos servare omnia quæcumque mandavi vobis ». Et iterum: « Euntes in mundum universum, prædicate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit ». Est igitur hoc sacramentum, quo regeneramur ad vitam, necessarium ad salutem; quia nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei. Cum igitur Alcoranus prohibeat omnino hanc baptizati regenerationem, non aperit, sed potius claudit regnum Dei his qui eum sequuntur. Necesse est ergo, ut qui vult salvus esse, et introire in regnum Dei, ultra fidem rectam et orthodoxam, in nomine sanctissimæ Trinitatis, scilicet Patris, et Filii, et Spiritus sancti baptizetur; deinde cibetur cibo cælesti, scilicet corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi, ipso dicente in Evangelio: « Qui non manducat meam carnem, et non bibit meum sanguinem, non habet vitam æternam »; aliisque juxta exigentiam imbuatur ecclesiasticis sacramentis.

Uterius, quia frustra est, quoad salutem, fieri et esse Christianum nomine, et operibus stare in via, et non dirigere suos gressus in terminum; ideo, ut perfectissima lex, sanctum Evangelium, non solum ostendit nobis viam per fidem, rectique nos in eadem per sacramenta, sed etiam recte et faciliter dirigit nos in terminum: recte quidem, per præcepta et virtutes; faciliter autem, per consilia. Nulla etenim est, aut unquam fuit lex, quæ tam radicitus extirparet vitia, tam profunde insereret virtutes, tam ardue divina exsequeretur mandata, tam suaviter ad implendum perfectionis consilia demulceret, sicut est evangelica lex, quæ omnem perfectionis viam continet, et ostendit. Quæ enim lex unquam fuit, quæ tam pie, tam devote, tam magnifice, et pure Deum colere docuerit: nomen ipsius honorare, sabbata et festivitates sanctificare, parentes amare, proximos diligere, ad imaginem Dei homines factos non occidere; pudicitia servata in omnibus, non solummodo non inæchari, sed nec fornicari, aut pollui quoquo modo: non furtum facere, non latrocinari, non alias opprimere proximum, non contra ipsum falsum testimonium dicere: et quod amplius est, non scandalizare ipsum, nec

⁴⁴ Joan. III, 3. ⁴⁵ Matth. xxviii, 19. ⁴⁶ Marc. xvi, 15. ⁴⁷ Joan. vi, 54.

ei irasci; non concupiscere uxorem ipsius, non ancillam, non rem aliam quamcunque in hoc sæculo. Et non solum hæc, sed etiam quod carnalibus hominibus videtur impossibile, diligere inimicos benefacere odientibus, orare pro persecutibus, et calumniantibus nos. Et ut ad virtutes veniamus, ipsa humilitate et mansuetudine superbiam dejicit, benignitate invidiam vincit, magnificentia et largitate avaritiam superat, temperantia et sobrietate gulam mitigat, patientia iram extinguit, sollicitudine et diligentia acediam enervat, castimonia vero et pudicitia non solum luxuriam et omnem impetum libidinis refrenat, verum multos et plurimos veluti ipsos cælestes et incorporeos spiritus reddit impassibiles omnino. Quid plura? Ipsa avertit visum, ne videat vanitatem, claudit auditum ne inutilia et scurrilia audiat; prohibet gustum, ne illicita concupiscat; temperat odoratum, ne ad inanes et mortiferas dilabatur suavitates; refrenat et retrahit tactum, ne prohibita quoquo modo tangat, aut amplectatur. Ipsa cogitationes immundas purgat, deletiones noxias fugat, consensum ad illicita omnino prohibet, linguam cohibet, sermones ordinat, mores, componit, opera dirigit, omnia quæ agenda sunt restaurat, et ut uno sermone omnia complectamur, ipsa docet Deum timere, et ipsum toto corde diligere, ipsi adhærere, et ab ipso nunquam in æternum separari: quod est summa felicitas, et immensa jucunditas, hic inchoata, utcunque possibile per speciem, quæ tandem in alia vita per rei evidentiam complebitur et perficietur ex integro. Quæ felicitas et jucunditas est finis et terminus viæ, per quam lex evangelica suos sectatores ducit, et dirigit, modo ut dictum est. Qui quidem finis et terminus, quod salutem et felicitatem dicimus, licet sicut incomprehensibilis, ita et inexplicabilis sit, dicente Isaiâ propheta: «Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, » bonum scilicet quod Deus præparavit diligentibus se⁴⁶; nihilominus ut nos mortales possumus, aliquid et breviter dicimus de ipso, ut ex ipsa aviditate præmii, animi nostri non abhorreant arduitatem itineris. Etenim felicitas quam lex evangelica promittit Christianis, non consistit in possessione bonorum terrenorum, non in esu omnigenarum carniæ et fructuum, non in potu vini, mellis et lactis, non in suavitate sonitus aquarum currentium, rivulorum scilicet et fontium, non in amplexu et luxu carnali pulcherrimarum mulierum et virginum, non in cæteris, ad quæ carnalis concupiscentia et mortalis sex instigat, cujusmodi paradisi vobis vester promittit Alcoranus. Sed felicitas nostra Christianorum, quam vitam æternam dicimus, consistit substantialiter quidem et essentialiter per se, et absque quocunque creato medio in v sione ipsius divinæ essentialis et naturalis. Unde Dominus noster in Evangelio ait: «Hæc est vita æterna, ut cognoscant te

μη κλέπτειν, μη ληστεύειν, μηδὲ ἄλλως θλίβειν καὶ στενοχωρεῖν τὸν πλησίον· μη ψευδομαρτυρεῖν κατ' αὐτοῦ, καὶ τὸ πλῆρον, μη σκανδαλίζειν αὐτόν, μηδὲ ὀργίζεσθαι αὐτῷ· μη ἐπιθυμῆν τῆς γυναίκος αὐτοῦ, μη τῆς παιδείας, μη ἄλλου πράγματος ὁποῖου ἴσως ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅπερ τοῖς σαρκικοῖς ἀνθρώποις ἀδύνατον δοκεῖ, ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθρούς, εὐεργετῆν τοὺς μισοῦντας, εὐχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων καὶ συκοφαντούντων ἡμᾶς. Καὶ ἵνα πρὸς τὰς ἀρετὰς ἐλθωμεν, διὰ μὲν τῆς ταπεινώσεως καὶ πραότητος τὴν ὑπερηφανίαν ἀπορρίπτει, διὰ τῆς εὐγνωμοσύνης τὸν φθόνον νικά· διὰ τῆς μεγαλοπρεπειᾶς καὶ ἐλευθεριότητος τὴν φιλαργυρίαν ὑπερβαίνει· διὰ τῆς σωφροσύνης καὶ ἐγκρατείας τὴν γαστριμαργίαν πραῦνει, διὰ τῆς μακροθυμίας τὴν ὀργὴν σβεννύει, διὰ τῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας τὴν ἀκηδίαν ἐκνευρίζει, διὰ δὲ τῆς ἀγγελίας καὶ σωφροσύνης οὐ μόνον τὴν ἀκολασίαν καὶ πᾶσαν ὁρμὴν ἀσελγείας χαλνοῖ, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς καὶ πλείστους ὡς περ αὐτὰ τὰ οὐράνια καὶ ἀσώματα πνεύματα, ἀποκαθίστησιν ἀπαθεῖς παντελῶς. Τί πλῆρον; Ἀδελφὲ ἀποστρέψου τὴν ὄψιν, ἵνα μὴ βλέπῃ ματαιότητάς· κλείει τὴν ἀκοήν, ἵνα μὴτε ἀνωφελεῖ καὶ ἀκαίρη ἀκοῆν· κωλύει τὴν γυναικίαν, ἵνα μὴ τῶν ἀθεμίτων ἐπιθυμῆ· κινεῖ τὴν ὁσφρησίαν, ἵνα μὴ εἰς ματαίας καὶ θανατηφόρους ὀλισθαίνῃ ἡδύτητας· χαλνοῖ καὶ ἀνθέλκει τὴν ἀσχήν, ἵνα μὴ τῶν κεκωλυμένων ὅπως δῆποτε ἀπτηται, ἢ ἀδελφὲ περιπλέκηται. Οὗτος τὰς ἀκαθάρτους; ἐνθυμήσεις καθαίρει, τὰς βλαβεράς ἡδονὰς διώκει, τὴν πρὸς τὰ ἀθέμιτα συγκατάθεσιν κωλύει παντάπασιν, τὴν γλῶσσαν ἐπίχει, τοὺς λόγους τάττει, τὰ ἴδη συνελθῆσι, τὰ ἔργα κατευθύνει, τὰ πρακτικὰ καταλειπόμενα ἀνακατᾶται. Καὶ ἵνα ἐνὶ λόγῳ πάντα περιλάθωμεν, οὗτος; διδάσκει τὸν Θεὸν φοβέσθαι, καὶ αὐτὸν ὅλην τῇ καρδίᾳ ἀγαπᾶν, αὐτῷ προσκολλησθαι, καὶ ἀπ' αὐτοῦ μηδέποτε εἰς τὸν αἰῶνα χωρίζεσθαι· ὅτι ἐστὶν ἄκρα εὐδαιμονία, καὶ ἄμετρος ἡδονή, ἐνταῦθα ἀρχομένη διὰ ἐλπίδος, ὡς δυνατόν ἐστιν, καὶ ὕστερον ἐν τῷ ἄλλῳ βίῳ τῇ φανερώσει τοῦ πράγματος τελειωθησομένη καὶ συμπληρωθησομένη ἐξ ἀκεραίου. Ἦτις δὲ εὐδαιμονία καὶ ἡδονή ἐστὶ τέλος καὶ ὄρος τῆς ὁδοῦ, δι' ἧς ὁ εὐαγγελικὸς νόμος τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτοῦ ἀγει καὶ κατευθύνει, καθ' οὗ εἴρηται τρόπου. Ὁ δὲ τέλος καὶ πέρασ, ὁ σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν λέγομεν, εἰ καὶ ὡς περ ἀκατάληπτον, οὕτω καὶ ἀπροσπέλαστόν ἐστι, λέγοντος τοῦ προφήτου Ἠσαΐου, «Ὁφθαλμοὶ οὐκ εἶδον, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, » τὸ ἀγαθὸν δηλονότι· ὁ δὲ Θεὸς ἠτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· ἡμῶς καθὼς θνητοὶ ἡμεῖς, κατὰ δύναμιν ἐροῦμέν τι περὶ αὐτοῦ, καὶ βραχέως, ἵνα ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ θόλου, μὴ ἀποστρέφωμενται αἱ ψυχαὶ ἡμῶν τὸ μέγεθος τῆς ἑδοῦ. Καὶ γὰρ ἡ εὐδαιμονία, ἣν ὁ εὐαγγελικὸς νόμος· ὑπισχεταὶ τοῖς Χριστιανῶσι, οὐ συνίσταται ἐν κτήσει γηγῆνων ἀγαθῶν, οὐκ ἐν τροφῇ παντοδαπῶν σαρκῶν, ἤγουν κρεῶν καὶ

⁴⁶ Isa. l. xiv, 4; I Cor. ii, 9.

κορπῶν, οὐκ ἐν πόσει οἴνου, μέλιτος καὶ γάλακτος. οὐκ ἐν ἡδύτητι ἤχου ὑδάτων τρεχόντων, ὀρεῶν δηλονότι καὶ πηγῶν, οὐκ ἐν περιπλοκῇ καὶ ἀκολασίᾳ σαρκικῇ ὠραιοτάτων γυναικῶν καὶ παρθένων, οὐκ ἐν ἄλλοις, πρὸς ἅτινα ἡ σαρκικὴ ἐπιθυμία καὶ ἡ θνητὴ ἕλη διεγείρει· ὅποσον παράδεισον ὁμῖν τὸ Ἄλκοράνον ὁμῶν ὑπιγχνεῖται. Ἄλλ' ἡ εὐδαιμονία ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν, ἣν ζωὴν αἰωνίαν λέγομεν, συνίσταται οὐσίως μὲν καὶ ὑπαρκτικῶς, καθ' ἐαυτήν, καὶ χωρὶς τίνος κτιστοῦ μέσου, ἐν τῇ θεωρίᾳ αὐτῆς τῆς θείας οὐσίας καὶ φύσεως. Ὅθεν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φησίν, « Αὐτὴ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἣν γε ὁσῶσαι οὐκ ἐν μόνον ἀληθινὸν θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. » Καὶ διότι τὸ τοιοῦτον ὀρώμενον ἔσται ἐν τῷ ὀρώντι δι' ἀγάπης, ἥτις μεταβάλλει τὸν ἐρώντα εἰς τὸ ἐρώμενον, αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ ὁκολουθήσει μεταμόρφωσις τις καὶ ἔκτασις, ἥτις ὁ ἀγαπῶν θεοειδῆς ἀποτελευθῆσεται, καὶ κρατήσει τὸ ἀγαπώμενον. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἐν ἔσται ἐν τῷ λοιπῷ, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος, « Ὁ μένων ἐν ἐμοί, καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ· διότι ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ θεῷ μένει, καὶ ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ καὶ διότι πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀκρως συνερχόμενον ἔπειτα ἡδονὴ ἄκρα, αὐτῇ τῇ θεῷ καὶ ἀδίκῃ θεωρίᾳ ὁκολουθήσει ἀνεκδιγγομένης γλυκύτης καὶ ἡδονῆς, ἣν ἰδίῳ ὀνόματι ἀπόλαυσιν λέγομεν, καὶ τοιαύτη, ὅποια οὐτε νοῦς νοῆσαι, οὐτε γλῶττα δηλώσαι θνητῶν δυνήσεται. Ἦν θαυμάζων Δαβὶδ ὁ προφήτης ἐν Πνεύματι ἐβόα λέγων, « Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χριστιότητός σου, Κύριε, ἣν ἐκρύψας τοι; φοβουμένοις σε. » Παρὰ δὲ τὴν προειρημένην τῆς θείας θεωρίας μακαριότητα, ἥτις ἡ ἡμετέρα ψυχὴ ἐξ ἀκέραιου μακαρισθήσεται, ἔξομεν καὶ ἐν τῷ σώματι τὴν εὐδαιμονίαν, κατὰ τὸν αὐτοῦ τρόπον. Καὶ γὰρ τὰ σώματα τῶν μακαρίων ἔσονται ἀθάνατα, ἀφθαρτα, καὶ παντελῶς ἀπαθῆ, λεπτὰ πρὸς τοῦτοις, καὶ κοῦφα, καὶ πλέον παρὰ ὁ ἥλιος νῦν ἐστὶ, καὶ λαμπρὰ καὶ ἀστράπτοντα. Οὐ φάγονται ἐκεῖ, οὐδὲ πίνονται σωματικῶς, τῷ ἀβρήτῳ κορακινῷ τῆς θείας θεωρίας πεπληρωμένοι. Οὐτε γαμοῦσιν ὁμοίως ἐκεῖ, οὐτε ἐγκαμίζονται, ἀλλ' ἔσονται ὡς ἄγγελοι Θεοῦ, λέγοντος τοῦ Εὐαγγελίου, « Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὐτε γαμοῦσιν, οὐτε ἐγκαμίζονται· οὐδὲ γὰρ ἔτι ἀποθνήσκειν δυνήσονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ οὐλοῖ εἰσι τοῦ Θεοῦ. » Καὶ πάλιν, « Τότε λάμψουσιν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν. » Καὶ ὡς περὶ τῆς κοινωνίας, οὕτω καὶ περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν, ὅσον πρὸς τὰς τοιαύτας ἐνεργείας τοῦ σώματος χαρήσουσιν. Διότι οὐκ ἔσται ἐκεῖ βρώματος ἐπιθυμία, οὐδεμία ἐκεῖ ἐκκαυθήσεται ἀκολασία, οὐδὲ τὰ λοιπὰ πάθη, ὅποια νῦν πάσχομεν τοῦ σώματος· οὐ δάκρυα, οὐ θρήνος, οὐ κοπετός, οὐ πόνος οὐδείς, οὐ χαυνότης ἀσθενείας, οὐ φόβος πτωχείας. Οὐδὲς ἐκεῖ βλάπτεται, οὐδὲς ὀργίζεται, οὐδὲς φοβοῖ τῷ πλητῶν. Οὐδεμία νόσος τιμῆς ἢ δυνάμεως φιλοτιμία, οὐδεμία

A solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum⁹⁹. » Et quia tale visum erit in vidente per amorem, qui transformat amantem in amatum, ad ipsam visionem sequetur transformatio quædam et tensio, qua amans deiformis efficietur, et tenebit amatum; imo et unum erit in reliquo, dicente Domino: « Qui manet in me, et ego in eo¹⁰⁰, » quia Deus charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo; et quia ad unionem summe convenientis, sequitur dilectio summa, ad illam divinam et æternam visionem sequetur inenarrabilis dulcedo et suavitas, quam proprio nomine fruitionem dicimus; et talis, qualem nec mens cogitare, nec lingua valet exprimere mortalium. Quam admirans David propheta in Spiritu clamabat, dicens, « O quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te¹⁰¹! » Præter prædictam divinæ visionis beatitudinem, qua anima nostra ex integro felicitabitur, habebimus et in corpore felicitatem suo modo. Etenim corpora beatorum erunt immortalia, incorruptibilia, ut omnino impassibilia, subtilia denique et agibilia, et plus quam sol modo sit, splendida, et refulgentia. Non comedent, neque bibent ibi corpora¹⁰², divinæ visionis ineffabili satietate repleti. Similiter neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei, dicente Domino nostro Jesu Christo in Evangelio: « In resurrectione enim neque nubent, neque enim ultra mori poterunt, sed sunt sicut angeli Dei in cælo, et filii sunt Dei¹⁰³. » Et iterum: « Tunc fulgebunt justi, sicut sol in regno Patris eorum¹⁰⁴. » Et sicut de societate, ita et de conditione ipsorum, quo ad hujusmodi actus corporens gaudebunt; quia nullum erit ibi cibi desiderium, nulla ibi exardescet libido, nullæ reliquæ passiones, quales modo patimur corporis. Non lacrymæ, non luctus, non clamor, non denique ullus dolor, non ægritudines, non imbecillitates, non paupertatis metus. Nemo ibi lædetur, nemo irascetur, nemo invidet proximo. Nulla pulsabit honoris, aut potestatis ambitio. Nulla erit tunc discordia, sed cuncta consona. Nullus erit ibi diaboli metus; insidiæ dæmonum nullæ: timor gehennæ procul: tranquilla erunt omnia, et cum æterna securitate jugis splendor. Vere degenerat, qui hujus vitæ amore non capitur, in qua divitiæ et deliciae et gaudia sic inchoantur, ut finire non possint. Cujus qui amator esse noluerit, et præsentem perdet vitam temporalem, et hanc æternam de qua loquimur non inveniet, atque a morte æterna capietur. Hujus æternæ vitæ, et æternæ felicitatis, olim magnus Paulus noster Jesu Christi desiderio tractus, de exilio vitæ præsentis conquerens, sic clamabat: « O infelix homo, quis me liberalit de corpore mortis hujus¹⁰⁵? — Vivo ego, jam non ego, vivit autem in me Christus¹⁰⁶. — Cupio dissolvi, et esse cum Christo¹⁰⁷. » Abscondita enim

⁹⁹ Joan. xvii, 3. ¹⁰⁰ Joan. vi, 57. ¹⁰¹ Psal. cxx, 20. ¹⁰² Matth. xxii, 30. ¹⁰³ Matth. xiii, 45. ¹⁰⁴ Rom. vii, 24. ¹⁰⁵ Galat. ii, 20. ¹⁰⁶ Philipp. i, 25.

est mortalibus illa vita; quia quandiu sumus in mundo, peregrinamur a Domino⁹⁷. Sed tunc revelabitur, et manifestabitur, cum Dominus Jesus coeperit pro terrenis caelestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna praestare, et adducere secum sanctos in visione paternae gloriae, et facere secum in caelestibus considerare, suique immortalitatem largiri, ad quam sui sanguinis vivificatione eos reparavit. « O quam gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei⁹⁸! — O quam dilecta tabernacula, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini⁹⁹, » dicebat propheta; « cor meum et caro mea exultaverunt in Deum vivum¹⁰⁰. »

λυπούμενος, οὕτως ἰδὼν· « Ὁ δυστυχῆς ἄνθρωπε, τίς με βύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θνητοῦ τούτου; Ζῶ ἐγὼ ἤδη, οὐκ ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. — Ἐπιθυμῶ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι. » Ἀπεκρῦφθη γὰρ τοῖς θνητοῖς ἐκείνη ἡ ζωὴ. Δίδοι ἐφ' ὅσον ἐσμὲν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀποδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ τότε ἐποκαλυφθήσεται καὶ φανερωθήσεται, ὅπταν ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἄρξηται ἀντὶ τῶν γῆινων τὰ οὐράνια, ἀντὶ τῶν προσκαίρων τὰ ἀίδια, ἀντὶ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα δίδοι, καὶ προσάγεσθαι σὺν αὐτῷ τοὺς ἄγλους ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς πατρικῆς δόξης· καὶ ποιεῖν μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς συγκαθῆσθαι, καὶ τὴν ἀθανάσιαν τὴν ἰδίαν δωρεῖσθαι, πρὸς ἣν τῇ ζωοποιήσει τοῦ ἰδίου αἵματος αὐτοῦ παρεσκαύσαεν. « Ὡς δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ! Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων! Ἐπιθυμῶ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου, » εἶπεν ὁ προφήτης, « ἡ καρδία μου καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσατο ἐπὶ Θεῷ ζῶντι. »

Talis profecto est felicitas Christianorum; talis spes nostra; talis sancti Evangelii fluis et terminus. Non qualem caro et sanguis promittit nobis, sed qualem habent caelestes et angelici spiritus. Pro quo obtinendo, non mirum si priores nostri Patres igne charitatis accensi, varia et innumera pertulere alacriter et gaudenter tormenta; si parentibus, si uxoribus, si liberis, si denique divitiis, delectationibus carnis, caeterisque hujus saeculi bonis sponte renuntiabant, ut ad hanc et velocius et securius atque liberius pertingerent. Et quia charitas Christi (quae quantum in ea est, vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis pervenire¹⁰¹) coegit nos, ut dimissis omnibus vitae praesentis commodis, a longinquis partibus, et cum magnis laboribus usque ad vos veniremus, prosteremurque, et annuntiaremur quae professi sumus, et annuntiavimus, ideo rogamus vos, et obsecramus in eo, qui nos omnes ad sui imaginem, rationales et intellectuales creavit, ut patienter his in scriptis suscipiatis, quae annuntiavimus: et ut rationales, ad imaginem et similitudinem Dei creati, scripta nostra cum ratione discutiat. Et si quid rationi consonum reperietis, illud ut rationales suscipite. Si quid vero aliter vobis videatur esse nuntiatum, ecce paratos nos offerimus, etiam quousque reddamus spiritum ad Deum, qui fecit illum, in illius auxilio et virtute, qui dixit: Dum steteritis ante reges et praesides, nolite cogitare, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini¹⁰². » Ad ostendendum, quod omnia quae scripsimus, sancto Evangelio et

ἔσται τότε διχόνοια, ἀλλὰ σύμφωνα πάντα. Οὐδὲν ἔσται ἐκεῖ τοῦ διαβόλου δέος, ἐνέδρα δειμόνων οὐδεμία, φόβος τῆς γέννης μακράν. Γαλήνᾳ ἴσονται πάντα, καὶ σὺν αἰωνίῳ ἀσφαλείᾳ. Τῇ ἀληθείᾳ ἀγεννῆς ἔστιν, ὅστις οὐκ ἀλλοσκεταὶ ἐφ' ἑαυτῆς ζωῆς ταύτης, ἐν ἣ ἡ πλοῦτος καὶ τρυφαὶ καὶ εὐπροσύναι οὕτως ἄρχονται, ὡς μὴ δύνασθαι τελειωθῆναι· ἥστινος ὁ μὴ θέλων γενέσθαι ἐραστής καὶ τὴν παρούσαν καὶ πρόσκαιρον ἀπολεῖ ζῶην, καὶ ταύτην τὴν αἰδίον περὶ ἧς διαλεγόμεθα οὐκ εὐρήσει, καὶ τῷ αἰωνίῳ θανάτῳ κρατηθήσεται. Ταύτης τῆς αἰωνίου ζωῆς καὶ αἰδίου εὐδαιμονίας πάσαι ὁ μέγας Πῦλος ἡμῶν, ὁ ἀπόστολος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ ἐπιθυμίᾳ ἐλυκυθεῖς, περὶ τῆς ἐξορίας τῆς παρούσης ζωῆς

Τοιαύτη τῷ ὄντι ἔστιν ἡ εὐδαιμονία τῶν Χριστιανῶν· τοιαύτη ἡ ἐλπίς ἡ ἡμετέρα· τοιοῦτον τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου τὸ τέλος καὶ τὸ τέλος. Οὐκ ὅποιον σὰρξ καὶ αἷμα ὑπισχεταὶ ἡμῖν, ἀλλ' ὅποιον ἔχουσι τὰ οὐράνια καὶ ἀγγελικὰ πνεύματα. Ὅπερ ὡστε κατασχεῖν καὶ φυλάξει, οὐδὲν θαυμαστόν, εἰ οἱ πρὸ ἡμῶν Ἰατροὶ, ἐφ' ἑαυτῶν τῆς ἀγάπης ἐξαφέντες, ποικίλα καὶ ἀναριθμητὰ ὑπήνεγκαν ἡδέως καὶ χαρμονικῶς κολαστήρια, εἰ γονεῖς, εἰ γυναῖκες, εἰ παῖδας, εἰ πλοῦτον, σαρκὸς ἡδονὰς, καὶ τὰ ἄλλα πάντα τοῦ αἰῶνος ἀγαθὰ ἔκουσίως ἠρήσαντο, ἵνα πρὸς ταύτην καὶ συντομώτερον καὶ ἀσφαλέστερον καὶ ἐλευθερώτερον φθάσωσιν. Καὶ δίδει ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ (ἣτις τὸ κατ' αὐτὴν θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν) ἠνάγκασεν ἡμᾶς, ἵνα ἀφέντες πάντα τῆς παρούσης ζωῆς τὰ ἡδέα καὶ συμφέροντα, ἀπὸ μακροτέρων μερῶν καὶ μετὰ μεγάλων κόπων εὐς ὑμῶν ἐλθῶμεν, καὶ ἐμολογήσωμεν καὶ ἀναγγεῖλωμεν, ἕτινα ἐμολογήσωμεν καὶ ἀνηγγεῖλωμεν. Διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, καὶ ἱκετεύομεν ἐν τῷ πάντως ἡμᾶς, κατ' εἰκόνα αὐτοῦ λογικοῦ καὶ νοεροῦ δημιουργήσαντι, ἵνα μακροθύμως δέξησθε ἐν τούτοις τοῖς γεγραμμένοις ἅπερ ἀνηγγεῖλωμεν· καὶ ὡς λογικὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ δημιουργηθέντες, τὰ γράμματα ἡμῶν μετὰ λόγου ἐρευνησητε. Καὶ ἂν τι ἐφ' ἑαυτῶν συμφωνον εὐρήσῃτε, ἐκείνο ὡς λογικὸν δέξασθε. Ἄν δέ τι ἄλλως ὑμῖν δόξη ἀναγγεῖλωσθαι, ἰδοὺ ἐτοίμους ἡμᾶς προσφέρομεν, εὐς ὃ ἀποδώσωμεν τὸ πνεῦμα ἐφ' ἑαυτῶν ποιήσαντι αὐτὸ ἐν τῇ βοηθείᾳ καὶ τῇ δυνάμει τοῦ εἰπόντος, « Ὅταν σταθῆτε ἐνώπιον βασιλέων καὶ ἀρχόντων, μὴ

⁹⁷ II Cor. v, 6. ⁹⁸ Psal. lxxxvi, 3. ⁹⁹ Psal. lxxxvi, 3. ¹⁰⁰ Ibid. ¹⁰¹ I Tim. iii, 4. ¹⁰² Matth. x, 19.

λογίζεσθε, πῶς ἢ τί λαλήσετε· δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἅ
ἐν ἐκείνῃ τῇ ᾠρᾷ τί λαλήσετε· ὃ πρὸς τὸ δεῖξαι,
ὅτι πάντα ὅσα ἐγράψαμεν, τῷ ἁγίῳ Εὐαγγελίῳ καὶ
τῷ λόγῳ εἰσι σύμφωνα. Εἰ δὲ μήτε τὰ προειρημένα
σὺν λόγῳ ἐρευνησαί, οὐτε ἡμῶν πλέον ἀκοῦσαι, τῆς
τάξεως καὶ τῶν περιστάσεων φυλαττομένων τῶν
ὀφειλομένων, θελήσετε· ἐξατιώμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς
ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ πάντων τῶν ἀγγέλων, καὶ τῶν
ἁγίων αὐτοῦ, καὶ ἐπικαλούμεθα μάρτυρας τὸν οὐ-
ρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ὅτι κατὰ
δύναμιν περὶ τὴν σωτηρίαν τὴν ὑμετέραν ἐποιήσα-
μεν, ὅπερ ποιῆσθαι ἠδυνήθημεν, τιθέντες τὰς ψυ-
χὰς ἡμῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὑμῶν καὶ τῆς ἀγάπης,
κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον· ὃ φησιν, ὅτι «Μεῖζονα ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἢ ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ τις ὑπὲρ τῶν
φίλων αὐτοῦ·» καὶ ὅπερ τῆς δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃς ἐστι Θεὸς εὐλογημένος εἰς τοὺς
αἰῶνας. Ἀμήν.

⁶⁶ Joan. xv, 13.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΙΟΥ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΤΑΦΡΟΝΕΙΝ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟΝ ΛΟΓΟΣ *.

DEMETRII CYDONII DE CONTEMNENDA MORTE ORATIO.

ARGUMENTUM.!

Demetrius, ut doceat, mortem non mesuendam, sed contemnendam negligendamque esse, tria hominum mortem timentium profert genera: primo eos qui mortem propter voluptatum jacturam abominantur (c. 2 — 6); deinde eos qui morte doleri omnia putent (c. — 20); denique eos qui propter poenas aeternas mortem omnium malorum maximum gravissimumque esse arbitrentur (c. 7 — 20-25); ita ut patefaciat et demonstret vanitatem timoris singulorum ejusque causas.

ΚΕΦΑΛΑ. Α'.

Τὸν τῆς φυγῆς ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμὸν, ὃν δὴ
θάνατον εἰώθαμεν ὀνομάζειν, πάντες μὲν φρίττουσι,
πάντες δὲ μισοῦσι, πάντες δὲ πάντων κακῶν χει-
ριστον οἶονται. Ἄν δὲ τις αὐτοὺς ἐρηται, τί τὸ πει-
θον οὕτως αὐτὸν δυσχεραίνειν· δοκοῦσι μὲν τι λέγειν,
καὶ πείθουσι γὰρ βραδίως τοὺς αὐτοὺς ὁμοίως διακει-
μένους, ὥσπερ κακοὶ δειλοῦς πολέμων ἀπέχεσθαι
παραινοῦντες· βῆστα γὰρ ἂν οὕτω πείσαιεν, τῆς
τοῦ πάθους ὁμοιότητος πιθανοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀκούουσι
ποιούσης συμβούλους· ἂν δὲ πρὸς ἀνδράς ἐπιχειρῶσι
κατηγορεῖν, οὐδὲν εὐλογον ὑπὲρ τῆς αὐτῶν δόξης
ἔχουσι λέγειν, ψυχῆς δὲ μόνον ἄγνοιαν καὶ μαλα-

Β

CAPUT I.

Animi a corpore discessum, quem mortem nomi-
nare solemus, omnes perhorrescunt, omnes ode-
runt, omnes omnium malorum perniciosissimum
ducunt. E quibus si quæras, qua ratione adducti,
eam tantopere aversentur, causam habere sibi
videntur, et iis, qui eodem modo sunt affecti, citra
negotium persuadent, quemadmodum ignavi, cum
timidos a bellis deterrent. Nam cum affectionis
similitudo fidem iis conciliet, facillime auditores
in suam sententiam adducunt. Sed si apud viros
eamdem criminationem instituant, nullam opinio-
nis suæ rationem probabilem reddere possunt:

* Ex recensione Christ. Theophili Kuinoel. Lipsiæ 1786. Cum interpretatione Raphaelis Seileri, Augustani.

morbum duntaxat animi sui, inscitia et mollitie laborantis, indicantes : quibus adducuntur, ut ea quæ timenda non sunt, timeant, et iis quæ nihil nocent, percillantur. Age vero videmus, quibus de causis mortem omnia mala superare putent. Ut autem proverbio dicitur, Trifariam omnia esse divisa ; ita fit, ut eorum etiam, qui mortem vituperant, tria sint genera. Nam promptissimi quique, ac potius veracissimi, qui sua probra velare nesciunt, omnis generis voluptatum privationem lamentantur : et id quod eas delet, omnium merito et molestissimum, et maxime formidabile existimant. Urbaniores autem, et quos pudet sine causa aut agere, aut admittere quidquam, id a natura cunctis insitum aiunt, ut se et esse et vivere cupiant. Jam vero quod id aufert, quod ab omnibus appetitur, atque efficit, ut ea quæ sunt, non sint, iisque perniciem affert, et rebus tanta pulchritudine a natura factis caliginem ex interitu offundit, quis non horreat ? quis non oderit ? quis, si vel nomines, tanquam naturæ inimicum non aversetur ? Neque vero naturæ solum, verum, ac multo magis, etiam Deo : non eo, tantum, quod solus absolutissimam immortalitatem sortitus est : sed quod ejus instituto omnium maxime adversatur : si quidem quæ ipse procreare et conservare studet, ea mors exstinguit et dissipat. Hæc modestiores, quique naturam sequuntur, ad justii odii comprobationem. Reliqui autem et tertii, cum graviore sint et verecundiores, et aliis aliquid prudentius afferre velint : non ob ea quæ commemoravimus, mortem in crimen vocandam censent : sed quod post eam, confestum vitæ actæ rationem reddere, et acerbissimas ac tristissimas pœnas in perpetuum dare cogamur : quarum expertes futuri essemus, nisi mors animos a corporibus avelleret, et ad illius loci leges ac quæstiones mitteret. His igitur verbis quidam et sibi et auditoribus timore injecto, tum ipsi mortis nomine percillantur, tum aliis, ut sint metus socii, persuadent.

CAPUT II.

Videamus ergo, utrum aliquid dicant, et honestum sit, qui virum se dicat esse, eum hujusmodi sermonibus se dedere. Primos itaque ut nimium voluptarios et molles, ideoque virilium bellorum imperitos, parvæ operæ est ad deditioem compellere : quamvis et multos socios habeant, et cum multis nos invadant. Omnes enim qui Epicuro nomina dederunt, suavem vitam et doloris expertem humanæ felicitatis finem existimant ; et difficile inter homines ullum inventum esse aiunt, qui prorsus absque voluptate vivere velit, nisi quis ob stuporem a communissimo bono abhorreat. Tamen recte his dicere possumus : O viri, si modo hoc nomine appellandi estis, qui adeo dissoluti et nervati, stolidique omnino sitis, ut nimium pueriliter in eo facitis, cum voluptatibus tantum, boni iudicium permittitis ; si quid autem cum molestia

κίαν νοσοῦντες ἐλέγχονται, ὅψ' ὦν τὰ ἀδεᾶ δεδιέναι, καὶ καταπετηθέναι τὰ μὴ βλάπτοντα, πείθονται. Φέρε γὰρ ἴδωμεν, ἐκ ποίων λογισμῶν κακοῦ παντός ἐπέκεινα τὸν θάνατον οἴονται. Οὐκοῦν, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, τριχθὰ πάντα διδασταί, τριχθὶ συμβαίνει καὶ τοὺς τὸν θάνατον κακίζοντας διαιρεῖσθαι. Οἱ μὲν γὰρ προχειρότεροι, μᾶλλον δὲ ἀληθέστεροι, καὶ τὰ ἑαυτῶν οὐκ ἐπιστάμενοι συγκαλύπτειν ὄνειδη, τὴν τῶν παντοδαπῶν ἡδονῶν ὀδύρονται στέρησιν, καὶ τὸ ταύτας ἀφανίζον πάντων εἰκότως ἀγθέστερόν τε καὶ φοβερώτατον ἡγησάται · οἱ δὲ κομφότεροι, καὶ ὄσοις ἀλόγως τι ποιεῖν, ἢ πάσῃ, αἰσχρῆ, πασί φασὶ τοῦ εἶναι, καὶ τῆς οὐσίας ἔφασιν κατὰ φύσιν ἐγκεῖσθαι. Τὸ τοίνυν τὸ πᾶσιν ὀρεκτὸν ἀναιροῦν, καὶ τὸ μὲν εἶναι τῶν ὄντων ἐλαῦνον, ἀπώλειαν δὲ ἐπάγον, καὶ τὴν ἐκ τῆς φοβῆς ἀμορφίαν καταχθόν τῶν οὕτω κάλλιστα παρὰ τῆς φύσεως εἰργασμέων, τίς οὐκ ἂν φριξέι ; τίς δὲ οὐκ ἂν μισήσει ; τίς δὲ οὐκ ἂν καὶ μόνον λεγόμενον, ὡς τῇ φύσει πολέμιον ἀποπέμψαιτο ; οὐ τῇ φύσει δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάλῃ πρότερον καὶ Θεῶ· οὐ μόνον ὡς μόνῃ τὴν τελευτάτην ἀθανασίαν κεκληρωμένῳ, ἀλλ' ὅτι καὶ τῇ τούτου προαιρέσει πάντων ἐναντιώτατον, εἴπερ ἂ παρὰ γινεῖ ἐκεῖνος καὶ συντηρεῖν προθυμεῖται, ταῦτ' ἐκεῖνος ; φθειρεῖ καὶ διαλύει. Ταῦτὰ γὰρ οἱ σωφρονέστεροι, καὶ τῇ φύσει κεχηρημένοι, πρὸς τὴν τοῦ δικαίου μίσους ἀπόδειξι. Οἱ δὲ λοιποὶ καὶ τρίτοι, σεμνότεροί τινες ὄντες, καὶ εὐλαβέστεροι, καὶ τι τῶν ἄλλων σοφώτερον ἀξιοῦντες διανοεῖσθαι, οὐχ ὦν ἔφημεν εἴνεκα τὸν θάνατον ἀξιοῦσι κακίζειν, ἀλλ' ὅτι μετ' ἐκεῖνον εὐθύς ἀναγκασόμεθα λόγον τῶν βεβωμένων ὑπέχειν, καὶ τὰς ὀδυνηροτάτας καὶ ἀγαινοτάτας δι' αἰῶνος δίκασι διδόναι, ὧν οὐκ ἂν ἐλαμβόμενον πείραν, μὴ τοῦ θανάτου τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς διαιροῦντος, καὶ πρὸς τοὺς ἐκεῖ νόμους καὶ ἐξετασμοὺς παραπέμποντος. Τούτοις μὲν οὖν τοῖς λόγοις τινὲς καὶ ἐαυτοὺς, καὶ τοὺς ἀκούοντας, δεδιττόμενοι, αὐτοὶ τε καὶ πρὸς τοῦνομα τοῦ θανάτου ταραττόνται, καὶ τοὺς ἄλλους πείθουσι τοῦ θεοῦ αὐτοῖς κοινωσείν.

ΚΕΦΑΛΑ. Β'.

Σχεπτίον τοιγαροῦν, εἰ τι μετ' ἀληθείας λέγεται παρ' αὐτῶν, καὶ εἰ καλὸν, ἄνδρα φάσκοντα εἶναι τρισούτοις ἑαυτὸν λόγοις παραδιδόναι. Τοὺς μὲν οὖν πρώτους ὡς λίαν ὄντας φιληδόνους καὶ μαλακοῦς, καὶ διὰ τοῦτο ἀνδρικών πολέμων ἀπέριτους, οὐ χαλεπὸν παραστήσασθαι, καίτοι καὶ πολλοὺς ἔχοντας συμμάχους, καὶ μετὰ πολλῶν ἡμῖν ἐπιόντας. Πάντες γὰρ οἱ μετ' Ἐπικούρου στρατευόμενοι τὸν ἡδὺν καὶ ἀνάλητον βίον ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας οἴονται πείρας, καὶ χαλεπὸν φασὶν ἐν ἀνθρώποις εὐρεῖν τὸν ἀνευ ἡδονῆς αἰρούμενον ἕξιν ἀτεχνῶς, εἰ μὴ τις δι' ἀναισθησίαν ἀηδῶς ἔχει πρὸς τὸ κοινώτατον ἀγαθόν. Ὅμως εἰκότως ἂν αὐτοῖς λέγομεν · Ὁ ἄνδρες, εἴγε τοῦτο χρὴ καλεῖν ὑμᾶς οὕτως ἐκκαλυμένους, καὶ ἐκνευριζμένους, καὶ βλακεύοντας ἀτεχνῶς, ὡς λίαν ὑμῶν παιδικὸν τὸ ταῖς ἡδοναῖς μόνον τὴν κρίσιν ἐπιτρέπειν τοῦ ἀγαθοῦ · εἰ δὲ τι καὶ μετὰ ἀηδίας

ὠφελὲν δύναται, τοῦτο κακίζειν, καὶ πάντα τρόπον ὠφελῆσαι· ἄλλο μὲν οὐδὲν ἰσχυρῶς ἔχοντα, ὅτι δὲ μόνον οὐ σάβει τὴν ἀσθησίαν. Τί γὰρ κωλύει, καὶ τοὺς ἰατροὺς τοῖς λόγοις τοῦτοις κακίζειν, οἱ τοῖς σώμασιν οὐκ ἄλλως ἐπικουροῦσιν, ἢ τῶν ἀηδῶν, καὶ ἐσθίειν, καὶ πίνειν, καὶ ἄπτεσθαι, καὶ πάντα τρόπον χρῆσθαι τοὺς κάμνοντας ἀναγκάζοντες, οἷς τοῦ τοῦτον τὸν τρόπον ἡμᾶς λυπεῖν καὶ μισθοῦς μεγάλους τελοῦμεν, καὶ εὐεργεσίας αὐτοὶ τε, καὶ οἷς τῶν ἡμετέρων μέλει, ὁμολογοῦμεν; Ἐάν εἰ πρὸς μόνην τὴν ἡδονὴν ἔδει πάντα ἀνάγειν, τίνας ἀν ἐχθίους ὑπῆρξε καλεῖν; Ἄλλ' οἶμαι τάγαθὸν καὶ κακῶν οὐ λύπη καὶ ἡδονῆ, τῶ δὲ ὠφελίμῳ καὶ βλαβερῶι κρίνεσθαι δοκεῖ. Εἰ δὲ πρὸς τὴν ἡδονὴν πάντα ἀνοίσωμεν, κακὸν, ὡσπερ ἔφη, ἐν σώματι μὲν ἰατρὸς, χειριστὸν δὲ ἐν ψυχῇ νόμοι, καὶ παιδευτῆ, καὶ γονεὶς, καὶ δίκαιος τὰ τιμωτάτα καὶ ὠφελιμώτατα. Οὗτοι γὰρ πάντες ἀν μὴ πειθῶσι, τὰ προσήκοντα παραινοῦντες, ἀηδέστατον γίνονται μὴ πειθόμενοις, ἀτιμούντες, καὶ ἐφροντες, καὶ μακρὰ κολάσει παραδιδόντες, ὧν οὐδὲν ἀν ἡμῖν ὄφελος ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀνεσιν προτιμῶσι (1). Πόρνευς δὲ, καὶ προζωγείας, καὶ κόλακας, καὶ ὅσοι τὰ ἀσχηστά, αὐτοὶ τε ἐπιτηδέουσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τὰς ἀπὸ τούτων ἡδονὰς προξενουσίαν, ἐπιτηθείους ἡμῖν αὐτοῖς, ὡς εἶκοι, νομιούμεν, ἀν τὰ τῶν ἡδονῶν κρατῆ πανταχοῦ.

ΚΕΦΑΛ. Γ.

Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο καὶ κουφότητος νομιστέον κλέπει τῶν ἡδονῶν στερουμένους, ὡσπερ τὰ παιδιά, ὅταν αὐτῶν οἱ παιδαγωγοὶ τοὺς ἀστραγάλους, ἢ τι τῶν τῆς παιδείας, ἀφαιρῶνται. Ἐπει' ἐξεταστέον, καὶ τίνας τῶν ἡδονῶν ὁ θάνατος ἀφανίζων, οὕτως ἐστὶ λυπηρὸς. Οὐκοῦν καὶ τούτων εἰς τρεῖς μοίρας διαιρουμένον, τὴν μὲν μίαν καὶ πρώτην, καὶ θειοτάτην, καὶ ἡ μόνη καθαρῶς ἐστὶν ἀνθρώπου, καὶ καθ' ἑαυτὴν αἰρετὴ· λέγω δὴ τὴν περὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸν νοῦν, καὶ ὅση τοῦτο γένους· τοσοῦτον ἀπέχει φθίρειν ὁ θάνατος, ἦγουν τὸ τυχερὸν ἔλαττον, ὡστε καὶ τῶν παντελῶς ἀδυνάτων, εἰ μὴ μετὰ θάνατον, καθαρῶς τε καὶ ἀσφαλῶς ἐκεῖνας ἠσθῆναι τὰς ἡδονὰς. Καὶ τοῦτ' ἔπιστον μὲν ἴσως δόξει τοῖς ὡς ἐτυχε ζῶσι· παντὸς δὲ μᾶλλον ἐστὶν ἀληθὲς τοῖς οὐκ ἀδασανίστως περὶ τῶν πραγμάτων ψηφίζομένοις. Καὶ παρ' ἡμῶν δὲ τι; οὐδὲν ἤττον ἐστὶ τῆ δόξῃ ταύτῃ συντηγία, ὅταν αὐτὴν ἐξετάζωμεν. Λέγεται δὲ τὴν ζῆμιαν εἶναι τοῖς ἀποθνήσκουσιν εἰς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς. Ἄλλὰ καὶ ταύταις πολὺ τὸδε διάφορον. Αἱ μὲν γὰρ φύσεως τὴ εἰσιν ἔργον, καὶ παρὰ Θεοῦ συγκαχώρηται, ἢ τὰ κατὰ μέρος δὲ αὐτῶν συντηροῦντες, ἢ τοῖς κοινοῖς; ἐλθεῖν μηχανώμενοι τὴ διαρκεῖ; τε καὶ μόνιμον, καὶ τῆ διαδοχῆ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ ἐπισκευαστὴν ἀθανασίαν ἐπινοήσαντος, ὡς μέχρι τοῦ πολλοῦ τοῦ συνθέτου μένειν οὐ δυναμένου. Ἀδται δὲ εἰσιν, ὅσαι τῆ γενέσει λυσιτελοῦσιν, ἐπὶ διαδοχῆν τὰ ζῶα ταῖς ἡδοναῖς προκαλοῦμεναι, καὶ ὅσαι τὴν δραξιν θήγου-

A prodesse queat, id vituperatis, et quovis modo fugere studetis, tametsi nihil aliud habeatis reprehendendum, nisi illud solum, quod sensum non demulceat. Quid enim vetat, medicos quoque iisdem rationibus criminari, qui corporibus non aliter succurrunt quam cogendis ægrotis, ut res insuaves et comedant et bibant, et tægant, et modis omnibus tractent? Quibus eo quod hoc modo molesti nobis sint, et magnas mercedes pendimus, et debere illis, tam nos ipsi, tum ii quibus curæ sumus, prædicamus. Quibus, si ad solam voluptatem omnia referri oporteret, quinam inimiciores appellari deberent? Verum meâ quidem sententia res bonæ et malæ non dolore et voluptate, sed utilitate et noxa judicandæ sunt. Si vero ad voluptatem cuncta referemus, incommodabit (id quod dixi) corpori medicus, et maxime nocebunt animo leges, et institutores, et parentes, denique pretiosissima et utilissima quæque. Ii enim omnes, cum frustra officii commonent, contumacibus molestissimi sunt, ignominia mulctando, et in carcerem conjiciendo, et diuturnis suppliciis afficiendo: quorum nullum nobis esset commodum, si quovis modo otium illud amplecteremur. Sed cinædos, lenones, adulatores, quique flagitia tum ipsi exercent, tum aliis inde voluptates conciliant, opportunos scilicet nobis ipsam judicabimus, si ubique voluptates dominantur.

CAPUT III.

Primum igitur illud levitatis putandum est, deplorare voluptatum privationem: instar puerorum, quibus magistri talos, aut aliud quippiam ludicrum, eripiunt. Deinde querendum, quibus adimendis voluptatibus, mors tam gravis sit? Cum autem hæ quoque in tres partes dividantur, unam quidem et maxime divinam, et quæ sola hominis est, et propter semetipsam expetenda [eam autem dico, quæ in veritate indaganda versatur, et in mente posita est, et quæ sunt ejusdem generis] tantum abest ut mors perdat, vel minima ex parte diminuat, ut nullo modo fieri possit ut illis voluptatibus pure et secure perfruemur, nisi post mortem. At hoc incredibile fortassis videbitur hominibus temere viventibus, cum omnium verissimum sit iis qui non nisi adhibita exploratione de rebus decernunt. Et a nobis etiam ipsis patrociniū nihilominus adhibebitur, cum in eam inquiremus. Reliquum ergo est, morientes corporearum voluptatum jacturam facere. Sed harum etiam magnum est discrimen. Nam aliæ et naturæ opus sunt, et a Deo concessæ, vel singulas res per eas conservante, vel id communibus formis machinante, ut durent et maneat, atque id propositum habente, ut per successionem iis quæ oriuntur et intereunt, immortalitatem instauratione conciliet: quippe cum ea quæ composita sunt, longo tempore durare nequeant. Hæ autem sunt, quæ ad generationem prosunt, et ad sobolis propagationem ani-

(1) Cod. Reg. 1213, προτιμῶντων, quod exquisitius videtur, genitivo absolute posito, et post ὄφελος facta distictione. Emr.

mantia suis illecebris provocant: quæque victus A
appetitionem acuentes, ea quæ nutrirî possunt, ad
alimoniam movent: et sic quod in dies decedit,
suppleat, ac vitam, dum licet, propagant. Nemo
enim vel ad mensam accessisset, vel procreandam
soboli animum adjecisset, si ad eas res cum me-
lestia fuisset accedendum. Verum naturæ stimulus,
intrinsecus impellens, non sinit naturæ cursum
præteriri. Hæ ergo, ut dixi, voluptates, Dei et
naturæ sanctitæ legibus, nullam jure reprehensio-
nem incurrunt, modo ratione aptentur: nec ordine
perturbato, illius frenos respuentes, aurigam
præcipitent, atque in belluarum mores depri-
mant.

CAPUT IV.

At vero aliud etiam in nobis voluptatum existi- B
stit genus, nec Deo, nec naturæ adscribendum,
cum sit ultro in nobis ortum: quemadmodum ii
qui ex satis serpentis dentibus exstiterant: nostra-
que inscitia et cordia excolatur, dum natura non
est decet utitur. Quod ubi, apreta ratione, domi-
natum sibi vindicavit, et divitiarum ac sapientiæ stu-
diosam animi partem solum mutare coegerit: et
animi arcem, tanquam ævus aliquis tyrannus, oc-
cupavit: hominem et rempublicam ejus, exsilio et
æditione et confusione implet, neque amplius
cum, in quem tyrannidem exercet hominem esse
patitur: sed in belluam quamdam multiformem,
et monstrosam convertit: donec et Deo et sibi
ipsi et necessariis inutilem effecerit eum, qui se-
mel captus voluptatum illecebris fuerit: ut qui et
libertatem vendat, et se per omnem ætatem illis
servitutum profiteatur. Ac harum voluptatum prio-
res necessarias esse homines modesti proquantur:
ciborum præsertim et potionum, quibus corpus ali-
tur, et sine quibus consistere non potest. Atque etiam
eas quæ in commiscendis corporibus versantur,
tanquam quæ ad generis conservationem faciant,
quæque solæ, humanæ naturæ id præsent: ut
semper et uno eodemque modo se habeat, in hujus
necessitatis societatem admisserunt: existimantes,
quod singulis victus est, hoc idem has voluptates
præstare, respectu universi, reliquas autem tur-
pes et impuras et belluinas. Nonne vero eas turpissi-
mas nominant omnes, in quibus deprehensos, et
leges mulctant, et eos qui iis succumbunt, dedecus,
omniaque probra comitantur? Ob utrarum igitur
voluptatum ablationem, omnium molestiarum, quæ
hominibus accidunt, mortem gravissimam putant?
Numquid ob posteriores mors jure accusabitur?
Cur vero? cum humanam vitam tanta corruptela
hberet, et naturæ rationi præditæ auxilietur, eam-
que brutorum similitudine contumeliose vexari
non sinat? Quid enim turpius, aut magis brutum,
homine ad solam voluptatem propenso? atque re-
rum honestarum et pretiosarum penitus obli-
to? qui ne homo quidem deinceps vocari debet, sed
portentosa bestia, quales in fabulis describuntur:
qui aspectu duntaxat falsam hominis præ se ferat

σαι πρὸς τὴν τροφήν κινεῖ τὰ φυνόμενα τρέφεσθαι,
καὶ ταύτη τὸ καθημέραν ἀπορρέον τῆς οὐσίας
ἀναπληροῦσι, καὶ βοηθοῦσι πρὸς τὸ ζῆν ἕως ἔξοστιν.
Οὐδεὶς γὰρ οὐτ' ἂν ἐπὶ τράπεζαν ἦλθεν, οὔτε γε-
νέσεως ἤψατο, μέλλων ἀηθῆς ἐπ' αὐτὰ βαδίσθαι,
ἀλλὰ τὸ τῆς φύσεως κέντρον ἐνδοθεν ὠθοῦν, οὐ
συγχωρεῖ παραμεισθαι τὸν τῆς γενέσεως δρόμον.
Αὗται μὲν οὖν, ὅπερ ἔφη, αἱ ἡδοναί, θεὸν καὶ φύ-
σιν ἔχουσαι νομοθέτην, οὐδεμίαν ἂν εἰκότως ἐπιό-
χοιντο μέμφειν, εἰ μόνον ὑπὸ τοῦ λόγου ρυθμίζοιντο,
καὶ μὴ δι' ἀταξίαν τὸν παρ' ἐκείνου χαλινὸν ἀπο-
πτύουσαι, κρημνίζουσιν τὸν ἡνίοχον εἰς τὰ τῶν ἀλό-
γων ἦθη καὶ τὸν βίον αὐτῶν κατασφύρουσαι.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Ἄλλὰ καὶ ἕτερον ἐν ἡμῖν ἡδονῶν γένος ἀνίσχαι,
οὐ μήτε Θεὸν μήτε φύσιν ἔστιν αἰτιῶσθαι, αὐτόμα-
τον δὲ φυόμενον ἐν ἡμῖν, ὡς περ τὸ τῶν σπαρτίων
γένος, καὶ ὑπὸ τῆς ἡμετέρας γεωργοῦμενον ἀμαθίας
ἢ ἀρθυμίας, οὐκ, ὡς ἔφη, χρωμένων τῇ φύσει,
καὶ κατὰ λόγον ἐνδυναστεύσαν, καὶ ὅσον θέλει ἐν
ἡμῖν καὶ φιλόσοφον τῆς διανοίας ἐξοστρακίσαν, καὶ
τὴν τῆς ψυχῆς ἀρσῶσαν, ὡς περ τὸν τύραννον
ἄγριος, κατασχὼν, τὸν ἀνθρώπον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ
πολιτείαν φυγῆς, καὶ σεάσεως, καὶ ἀταξίας ἐπι-
πλησιν, οὐκ εἰς συγχωρεῖν ἀνθρώπων εἶναι τὸν
τυραννοῦμενον, ἀλλὰ τι θηρίον πολύμορφον καὶ ἀλ-
λόκοτον, μέχρις ἂν καὶ Θεῷ, καὶ ἑαυτῷ, καὶ τοῖς
χρωμένοις, ἀχρηστον ἀποδείξῃ τὸν ἀπαξ ἄλόντα τῆς
τῶν ἡδονῶν φιλίας, ἀποδόμενον μὲν τὴν ἐλευθερίαν,
διὰ βίου δ' αὐταῖς δουλεύειν ὁμολογήσαντα. Τὰς μὲν
οὖν προτέρας τῶν ἡδονῶν τούτων ἀναγκαίαις ἡδονάς
οἱ σωφρονούντες φασί, μάλιστα μὲν τὰς τῶν στίλων
καὶ ποτῶν, καὶ ὄσας τὸ σῶμα τρεφόμενον, τοῦτον
ἄνευ ἀδυνατεῖ συσεσθάναι· ἀλλὰ καὶ ταῖς περὶ τὴν
μίξιν, ὡς λυσitteλοῦσαις τῷ γένει, καὶ δι' ἐκείνων
μόνων τοῦ ἀεὶ καὶ ὠσαύτως, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν
τυγχάνουσαν τῆς ἀνάγκης ταύτης μετέδοσαν· ὅπερ
ἡ τροφή τῷ καθέκαστον, τοῦτο καὶ ταῦτας οἰόμενοι
γίνεσθαι τῷ παντὶ, τὰς δὲ λοιπὰς αἰσχροῦς, καὶ ἀκα-
θάρτους, καὶ θηριώδεις. Καὶ τί γὰρ οὐ τῶν αἰσχι-
στων πάντες καλοῦσιν, ἐφ' αἷ; καὶ τοὺς ἄλόντας οἱ
νόμοι κολάζουσι, καὶ τοῖς αὐτῶν ἠττωμένοις αἰσχύνῃ
καὶ οὐδεὶς παρὰ πάντων ἀκολουθεῖ; Ποτέρας τοίνυν
τῶν ἡδονῶν ἀναιρούντα τὸν θάνατον, πάντας αὐτὸν
πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις δυσχερῶν χαλεπώτατον
οἴονται; Ἄρ' οὖν τῶν ὑστερον ἕνεκα τῷ θανάτῳ
δίκαιον ἐγκαλεῖν; καὶ πῶς, τὸν γε τοσαύτης φθορᾶς
ἀπαλλάττοντα τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τῇ λογικῇ
συναγωνιζόμενον φύσει, καὶ ταύτην οὐκ ἔωντα τῇ
τῶν ἀλόγων ὁμοιότητι καθυβρίζεσθαι; Τί γὰρ αἰ-
σχίον ἢ ἀλογώτερον ἀνθρώπου πρὸς μόνην τὴν ἡδο-
νὴν νενευκτός, τῶν δὲ καλῶν καὶ τιμίων παντελῶς
ἐκλαθομένου; ὃν γε οὐδ' ἀνθρώπων χρῆ καλεῖν τοῦ
λοιποῦ, ἀλλὰ θηρίον ἀλλόκοτον, οἷα τὰ ἐκ τῶν μύθων
μέχρις ὅπως μόνον ἀνθρωπείαν φύσιν ὑποκρινόμε-
νον. Ἡ γὰρ ἀνθρώπων, δίκαιον ὀνομάζειν τὸν, ὃ εἰ
μὲν φάγεται καὶ πίεται, μόνον φροντίζοντα, ὃ εἰ δὲ
λογεῖται καὶ εἴσεται παντελῶς ἀμελοῦντα; Τούτων

γὰρ τοῖς χοίροις δικαιοτέρον παρεκάζειν, οὐς τῇ A
 τῆς τροφῆς ἀφθονίᾳ πιαίνοντες θύομεν· μάλλον δὲ
 καὶ τῶν χοίρων ἀχρηστοτέρους τούτους ὑποληπτέον.
 Τῶν μὲν γὰρ ἔστι πολλάκις τῆς πολυσαρκίας ἀπό-
 νασθαι, ἀνδρὸς δὲ ἑαυτὸν κατασαρκούτος οὐδὲν
 ὄφελος· πλὴν εἰ τις τοὺς ἄλλους σωφρονίζεσθαι
 βουλόμενος, λέγοι, ἐν αὐτῷ τὴν τῆς τροφῆς αἰσχύ-
 νην διδασκομένους· ὡσπερ φασὶ καὶ Λακεδαιμονίους
 τῇ τῶν Ἑλλήνων μέθῃ τοῖς παισὶν ὑποδεικνύουσι τὸ
 τῆς νήψεως ἀγαθόν. Τί δ' ἂν εἴποι τις τὸ τῆς μα-
 ταιοπονίας; ταύτης ἀπέραντον, καὶ τὸ καθημέραν
 εἰς τὸν τετρημένον ἀναγκάζεσθαι πίθον ἀντελεῖν, ὃ
 τι τινας φρεῖν ὁ μῦθος κατακρήθη, οὐκ οἶδ' ὅ τι
 περὶ τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ἀμαρτόντας; "Ἐτι τοίνυν
 τῷ θανάτῳ μεμπτέον φάγον ἄνθρωπον ἀναιροῦντι,
 καὶ τοιαύτης ἀχρηστίας τὸν βίον ἐλευθεροῦντι, ὃν γε B
 καὶ δοκοῦντα ζῆν, εὐλογώτερον ἂν τις εἴποι πάλα,
 τεθνᾶναι, οὕτω πρὸς τὸν λογικὸν βίον ἀκίνητον ὄντα,
 καὶ τῇ συνεχεῖ μέθῃ πρὸς πάντα ἀναισθητοῦντα;
 "Ἄλλ' εἰ μηδενὸς ἄλλου, τούτου γε ἕνεκα τὸν θάνατον
 ἐχρῆν εὐεργέτην καλεῖν, ἐκποδῶν ποιούμενον, οὐς
 τὴν ἀρχὴν ἔδει μὴδὲ γενέσθαι. Οἴμαι δὲ, μὴδ' ἂν
 αὐτοὺς ἐκείνους, εἰ γε ἐκνήψαιεν, ὑπὲρ ἑαυτῶν κα-
 κίσαι τὸν θάνατον, μὴδὲ, ὡς ἀδικεῦνται, φάναι,
 μὴ συγχωρούμενοι τοιαύτην ἀκαθαρσίαν ἀσκεῖν.
 e medio tollat, quos prorsus ne nasci quidem oportebat? At ne illos ipsos quidem, si quando
 erapulam edormivissent, de morte conquesturos esse puto, nec injuria se affici dicturos, cum iis
 non concedatur, in hoc libidinum campo volutari.

ΚΕΦΑΛΑ. Ε΄.

Τί δ' ἂν εἴποις τὰς ἄλλας, τὰς ὡσπερ ἀπὸ μητρὸς C
 τινος τῆς τροφῆς τικτομένης κακίας· πᾶσι γὰρ
 σχεδὸν τοῖς αἰσχροῖς παρὰ ταύτης αἱ ἀφορμαί· καὶ
 τὸ τοὺς παγίντα; ἡμῖν ὑπὸ τῆς φύσεως ὄρους, ὑπερ-
 βαίνοντας τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν τῶν ἀκαθάρτων
 ἡδονῶν ἐπιπέσειν κρημνὸν, ὧν τοῖς κατηγοροῦσιν
 οἴμαι καὶ μόνῃ τὴν μνήμην αἰσχύνην ἂν ἐνεργεῖν;
 Δυσχερανοῦμεν οὖν, εἰ μὴ καὶ ἀθάνατος ὁ μοιχὸς,
 καὶ τῷ παιδεραστῇ συνευζόμεθα τὴν νόσον εἰς ἀπέ-
 ραντον παρατείνεσθαι· ἢ καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν χρημέ-
 τῶν ἐπιβουλὰς, καὶ φιλονεικίας, καὶ φθόνας, καὶ
 τοὺς ὑπὲρ τῆς παντοδαπῆς πλεονεξίας πολέμους; οὐς
 φανερόν τῶν ἡδονῶν ἕνεκα τοὺς ἀνθρώπους αἰρεῖ-
 σθαι, αἰτίους εἶναι θελήσομεν; ὡσπερ τοῦ βίου
 μὴδὲν ὄφελος ὄν, ἂν μὴ συνεχῶς μεγάλα κακὰ τὰ
 μὲν ποιῶμεν, τὰ δὲ πάσχωμεν, καὶ τῇ πολυμόρφῳ D
 κακίᾳ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν ἐπιτρέψωμεν. Ἄλλὰ τοῦτο
 τί ποτ' ἔστιν ἕτερον, ἢ τὸ μὲν κακὸν συμβουλεύειν,
 εἰ δὲ ἀγαθὸν φυγῆς καὶ ἀτιμίας τιμῆσασθαι; "Ἦ
 τοίνυν ἀναλθῆν οὕτως τὴν ἡδονὴν εἶναι φαιτέον τάν-
 θρώπινον ἀγαθόν, ἀρετὴν δὲ, καὶ σοφίαν, καὶ ἐπι-
 στήμην, λόγου χάριν καὶ εὐπρεπείας μόνον εἰρῆσθαι,
 καὶ τότε καὶ τῷ θανάτῳ μεμπτέον τὰ κάλλιστα καὶ
 τιμιώτατα ἡμῶν ἀφαιροῦντι; ἢ νομίζοντας τῶν
 ἡδονῶν τὰς μὲν τῇ ψυχῇ λῶδην ἀντικρυς εἶναι,
 καὶ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων πολιτείᾳ παντελῶς
 ἐναντιωτάτας, τὰς δὲ καὶ αὐτὰς οὐδὲν ἦτον βλά-
 πτειν δυναμένας, ἂν τὸ παρὰ τοῦ λόγου μέτρον μὴ
 καταδέχωνται, οὐδὲ τὸν θάνατον παντελῶς ἀτιμα-
 στίαν, οἶδ' ὡς τι τῶν βλαβερῶν φευκτέον· ἀλλ'

A speciem. Nam qua ratione, jure, homo dicetur,
 cui solum quid edere, quid bibere velit, curæ est :
 de ratiocinando autem, et sciendo plane sit securus?
 Nam is porcis rectius comparabitur, quos pabulo
 affatim præbendo saginantes, mactamus. Imo porcis
 inutiliores etiam existimandi sunt. Sæpe enim porco-
 rum sagina frui licet. Viri autem sese carne one-
 rantis nullus usus est : nisi alios quispiam casti-
 gare volens, de eo verba faciat, atque in eo luxu-
 riæ dedecus ostendat. Quemadmodum Lacedæmonii
 feruntur, per Helotum [sic enim illi sua mancipia
 vocabant] ebrietatem, liberis, sobrietatis præstan-
 tiam demonstrasse. Quid vero de inanis laboris
 istius infinitate dicemus, et de necessitate quoti-
 die implendi perforati dolii? qua pœna mul-
 tatas esse quasdam, nescio. ob quod scelus in
 maritos suos commissum, fabulæ perhibent. Num-
 quid mors accusanda est, cum voracem aliquem
 hominem tollit, et vitam tam inutili pondere libe-
 rat : quem etiam dum vivere videretur, rectius
 jam olim mortuam dixisses? ut qui ad vitam, quæ
 rationis particeps est, nulla ratione perduci po-
 tuerit, et omni rerum sensu, ob perpetuam ebrie-
 tatem caruerit, ac non potius, si non ob aliud, hæc
 saltem gratia morti agenda gratiæ essent, quæ hos
 e medio tollat, quos prorsus ne nasci quidem oportebat?
 At ne illos ipsos quidem, si quando erapulam
 edormivissent, de morte conquesturos esse puto,
 nec injuria se affici dicturos, cum iis non concedatur,
 in hoc libidinum campo volutari.

CAPUT V.

Quid vero de reliquis vitiis dicas, quæ a delictis,
 veluti matre oriuntur, omnibus enim fere flagi-
 tiis ansam hæc præbent, aut de eo quod homines
 nobis a natura præfixos limites transientes, in im-
 purarum voluptatum præcipitium incidunt? quas,
 ut arbitror, qui reprehendunt, vel sola illarum
 commemoratione erubescunt. Ergo moleste fere-
 mus, si adulter non sit immortalis? et una cum
 puerorum amatore vota faciemus, ut morbus ejus
 in infinitum producat? aut etiam insidias, quæ
 pecuniæ tenduntur, et contentiones, et invidias, et
 bella, ob varia iniqua lucra suscipi solita (lucra
 vero propter voluptates ab hominibus appeti con-
 stat) æterna esse velimus? quasi vero vitæ nulla
 sit utilitas, nisi continenter magna mala alias de-
 mus, alias feramus, et res nostras in multiplicis
 vitiositatis potestatem permittamus. Verum hoc
 quid tandem est aliud, quam malo senatoriam aucto-
 ritatem tribuere, bonum autem exsilio et ignomi-
 nia mutare? Aut igitur aperte adeo pronuntian-
 dum est, voluptatem hominis esse bonum : virtu-
 tem autem et sapientiam, et scientiam, verbi
 tantum gratia, et propter speciem nominari, et
 tunc morti exprobandum est, quæ en, quæ et pul-
 cherrima et pretiosissima habeamus, adimat. Aut,
 si quasdam voluptates evidentem animorum esse
 perniciem, existinemus, et communi hominum
 vitæ ab omni parte adversissimas : alias et ipsas
 nihilominus obesse posse, nisi rectæ rationis ro-
 gula adhibeatur : neque mors penitus infamia no-

tanda est, neque ut res pernicioſa fugienda. Sed A homines et ex hac aliquam utilitatem capere putandum : cum quidem optima ſit, ſi quis vitam delictorum expertem et cum virtute exegerit : ac ne illud quidem omni prorsus utilitate careat, meritis eum affici ſupplicis, qui ſanari non poeſt. Quam ad rem univerſitatis principi et opifici, mors plurimum confert, pro ſua juſtitia hominum nequitiam punienti : nec ſinenti, ut mundus a ſe fabricatus, temere et perturbate feratur, ſed immenſa bonitate, noſtram quoque improbitatem in ordinem per poenam redigenti : inſtar medici, qui ſectionibus et uſionibus per totum corpus malum fluxum fundi prohibet. Ejuſdem igitur eſt, juſ æquitatemque vituperare, et mortem, quæ malum graſſari non patitur, acenſare. Quod ſi qui voluptatibus ſerviunt, neque ſine hac ſervitute vitam expetendam ducunt, rationes has non approbent : ſed quidquid has illis non comparat, malum exiſtimarint : nec horum judicium veritati detrimentum afferet (neque enim eorum ſententiam confirmare nunc nobis propoſitum eſt, ſed veritatem, ut per ſe eſt), neque eſt quiſquam, qui aut pro eorum ſententia ſuffragium ferat, aut pro juſtitia contra eos, quod ſupplicium eis ſit luendum, conſiderare velit : ſed ſatis fuerit, judicium eſſe legitimum. Ne igitur nos, velut in judiciis, voluptariorum lamentationibus moveamur ; qui ſuis appetitionibus, ceu uxoribus et liberis productis, a ratione juſ perverti, veniamque ſibi dari poſtulant. Sed quouſque aut antedicias voluptates, bonum, aut id quod mala prohibet, malum eſſe demonſtrare non poterunt : nihilo ſecius prioribus ſuffragiis inſiſtendum erit : quæ id vitæ inſtitutum amplexis mortem expedire demonſtrarunt.

CAPUT VI.

Ob procreationis autem voluptates, quæ turpes non ſunt, ſi morti quis maledicat, ut quæ et eſſe funditus tollat : ei et ipſe aſſentior, illas æcuſandas non eſſe. Nam et natura nobis ab opificio Deo ſunt ingenerate, et in cauſa ſunt cur hominum genus immortalis ſit. Itaque qui temperanter et modeste illis utuntur, eos nemo unquam reprehensionem mereri judicavit, nec morti tanquam carnifici ob illarum petulantiam tradendos eſſe pronuntiavit. Verum quemadmodum non dixerim, mortem illis bonam eſſe, cum nihil ſit in quo delinquant, et ob quod recte ab ea punirentur, quo fierent meliores : ſic affirmo hanc ne damnium quidem eis dare, tollendis per obitum concessis voluptatibus. Nam hæ non tanquam peculiare bonum hominibus a natura inſitæ ſunt, neque propter ipſos, ut iis tanquam ſine intra ſemetipſos fruenterentur : ſed eorum qui nascerentur ratione habita, eas in parentibus excogitavit, ut liberorum ſucceſſio facilius ab hominibus perſciceretur : cum voluptas oblivionem moleſtiarum, quæ generationem conſequuntur, inducat. Quemadmodum a medicis etiam agris ſucum fieri videmus, et dulcicia

ἡγητόν, εἶναι τινα καὶ τούτου τοῖς ἀνθρώποις ὠφελίαν. τοῦ μὲν ἀρίστου ὄντος, εἰ τις τὸν βίον ἀναμάρτητον καὶ μετ' ἀρετῆς διεξέλτο, οὐ μὴν οὐδέ τὸ τὸν ἀνίατα νοσοῦντα ταῖς προσηκούσαις ὑπάγειναι δίκαις, ἀχρήστου παντάπασι γινομένου, πρὸς ἕπερ ὁ θάνατος τῷ τοῦ παντὸς ἡγεμόνι καὶ δημιουργῷ πλείστον συμβάλλεται, τῇ ἑαυτοῦ δικαιοσύνη τῶν τῶν ἀνθρώπων κακίαν κολάζοντι, καὶ οὐκ ἔστιν πλῆμμελῶς καὶ ἀτάκτως φέρεσθαι τὸν ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον κόσμον, ἀλλὰ τῇ περιουσίᾳ τῆς ἀγαθότητος, καὶ τὴν ἡμετέραν κακίαν εἰς τάξιν καθιστῶναι τῇ τιμωρίᾳ· ὡς περ ἱατρὸς τομαῖς καὶ καυτήρῃσι οὐκ ἔστιν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα τὸ πονηρὸν βεῦμα χυθῆναι. τοῦ αὐτοῦ τοῖνυν ἀνδρὸς τότε δίκαιον καὶ τὴν δίκην κακίζειν, καὶ τοῦ θανάτου κατηγορεῖν, τοῦ ὀρίζοντος τὸ κακόν. Εἰ δὲ οἱ ταῖς ἡδοναῖς δουλεύοντες, καὶ ταύτη· οὐκ ἀνευ τῆς δουλείας ἐλόμενοι ζῆν, τοὺς λόγους μὴ ἀποδέχονται, ἀλλὰ φαῦλον ἡγοῦντο πᾶν, ὃ μὴ ταύτας αὐτοῖς προξενεῖ· οὐδὲν ἢ τούτων κριτὶς τό γε ἀληθὲς παραδιδάσκει· οὐ γὰρ τὴν ἐκείνων γνώμην κυροῦν νῦν ἡμῖν πρόκειται, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ἐφ' ἑαυτῆς ἔχει· εἰς γὰρ τῶν κρινόμενων γνώμης τὴν ψῆφον ἔλοιτ' ἂν ἐνεγκεῖν, οὐδὲ κατ' αὐτῶν ὑπὲρ τῆς δίκης, ἦντινα δεῖ τοὺτους δοῦναι σκοπεῖν ; ἀλλ' ἀρχαίτω τὸ τὴν ἀπόφρασιν νόμιμον εἶναι. Μὴ τοῖνυν, μηδ' ἡμεῖς, ὡς περ ἐν ταῖς δίκαις, τοῖς τῶν φιληθόντων προσέχωμεν ὄδυρμοις, ὡς περ γυναίκα, ἢ παιδίᾳ, τὰς ἑαυτῶν ὀρέξεις ἀναδιδάσκόμενων, καὶ ταύτῃ διάστροφον τὴν δίκην ἐξαιτουμένων περὶ αὐτῶν ἐνεχθῆναι, ἀλλ' ἕως ἂν ἢ τὰς εἰρημμένας ἡδονὰς ἀγαθόν, ἢ τὸ τὰ φαῦλα καλῶν κακῶν εἶναι, δεῖξαι μὴ δύνωνται, οὐδὲν ἦτοον ἡμῖν ταῖς προτέραις ψήφοις ἐμμενετέον, αἰ τοῖς οὕτω ζῆν ἡρημένοις ἀγαθὸν τὸν θάνατον ἀπεδείκνυσαν.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Διὰ δὲ τὰς περὶ τὴν γένεσιν ἡδονὰς, οὐκ ἐποικιλοῦσιν οὐσας, εἰ τις κακῶς τὸν θάνατον λέγοι, ὡς ἄρθον καὶ αὐτὰς ἀναίρουντα, τὸ μὲν ὡς οὐ χρὴ κατηγορεῖν ἐκείνων, φησὶ καὶ αὐτὸς. Φύσει τε γὰρ ἡμῖν ἐγκρατεῖα παρὰ τοῦ δημιουργοῦ, καὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει τῆς ἀδύοιτος αἰτίας γίνονται. Ὅστε καὶ τοὺς σωφρόνως καὶ μετρίως αὐταῖς κηρμένους οὐδεὶς πώποτε ἐπιτιμήσας ἀξίους ἡγήσατο, οὐδ' ἀπεφῆναιτο, δεῖν αὐτοὺς τῷ θανάτῳ διὰ τὴν ὕβριν, ὡς περ τινὲς κολαστῆ, παραδιδόσθαι. Πᾶν ὡς περ οὐκ ἀγαθὸν αὐτοῖς εἶποιμ' ἂν εἶναι τὸν θάνατον, οὐδενὸς ὄντος, ὃ παραβαίνοντες, εἰκότως ἂν ὑπ' αὐτοῦ βελτίους γένοιντο κολαζόμενοι· οὕτως οὐδὲ ζημίας αὐτοῖς αἰτιον τοῦτον εἶναι φημι, τῇ τελευτῇ τὰς ἐφειμένας ἡδονὰς ἀναροῦντα· αὐταὶ γὰρ τοῖς ἀνθρώποις, οὐχ ὡς ἴδιον αὐτῶν ἀγαθόν, οὐδ' αὐτῶν εἰνεκα παρὰ τῆς φύσεως· τοῦτοις ἐγκρατευσθῆσαν, ἵνα δὴ τούτων, ὡς περ τέλους, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαύουσιν· ἀλλὰ τῶν γενησομένων προνοομένη, ταύτας ἐν τοῖς γονεῦσιν ἐμηχανήσατο, ἵνα βῆον τοῖς ἀνθρώποις· τὰ περὶ τὴν διαδοχὴν τῶν τέκνων ἀνύπτει. τῆς ἡδονῆς λήθην ἐμποιοῦσης τῶν παρεπομένων δυσχερῶν τῇ γενέσει· ὡς περ καὶ τοῖς

ιατροῦς ὀρῶμεν ἐνίοτε σοφίζομένους τοὺς κάμνοντας, καὶ γλυκέα τινὰ τοῖς ἀηδυστάτοις παραμιγνύοντας, ἵνα τῇ περὶ τὰ ἡδέα λιχνεῖα ῥῆσιν καὶ τὰ θεραπεύοντα δέξωνται. Ὁρῶμεν δὲ καὶ τοὺς ὑπὸντας τὰ ἀγθῆ ἄδοντας, ὅταν πικρῶνται, καὶ ταῖς ψόδας κούφοτερον ἑαυτοῖς οἰομένους τὸ φορτίον ποιεῖν. Εἰ τοίνυν ἐτέρων ἐνεκα καὶ μέγχι τινὸς τοῖς ἀνθρώποις τὸ γένος τοῦτο τῶν ἡζονῶν συγκεχώρηται· ὁ δὲ ἄλλων, ὡς, τῆς λειτουργίας πιτυσομένης, οὐδὲν οὐδ' αὐτοὶ ζημιώσονται, ἐν τοῖς οἰκείοις ὀγαθοῖς καταλιμπνόμενοι· ὡσπερ οὐδὲ τοὺς ἀχθορορῶντας, ἐκείνους εἴποι τις ἂν ζημιούσθαι, τοῦ τε ἀγθους ἅμα καὶ τῆς ψόδης ἀπαλλαστομένου. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ χάριτας ἂν εἶεν δίκαιοι τοῦτου γε ἕνεκα ὁμολογεῖν τῷ θανάτῳ, οὐκ εἴωντι τούτους ὑπὲρ ἄλλων κόπτεσθαι, εἰδῶλον ἡζονῆς αὐτοῦς καρπουμένους, ἀλλ' ἰσθάνει τὴν ἀπάτην, καὶ πρὸς ἑαυτοῦ· ἐπιστρέφοντι τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ καὶ Σοφοκλέξ τὸν ποιητὴν λέγεται πρὸς τὸν Κέφαλον ἀποκρίνασθαι, ἐρόμενον ὡς δὴ τι καλὸν, εἰ οἷός τέ ἐστιν ἐν γῆρα μίγνυσθαι γυναικί; Εὐφῆμαι, εἶπεν ἐκείνο· νοῦν ἔχων, ὃ ἄνθρωπος· πάλαι γάρ τούτων ὡσπερ ἀγρίων ἀπῆλλαγμαὶ δεσποτῶν· τὰς ἡδονὰς τοῦτο λέγων, ὅφ' ὦν τὸ τῶν ἀνθρώπων κηλούμενον γένος, ὡσπερ κακῷ δεσπότη, χαίρει παραμένον αὐταῖς.

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Τοὺς μὲν οὖν διὰ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς, εἰ τινὲς ἂν εἶεν αὐταί, τὴν θάνατον φρίττοντας, καὶ κακίαν ἔσχατον οἰομένους αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις, τῶν παιγνίων τούτων, μᾶλλον δὲ τῆς περὶ ταῦτα μανίας καὶ ἀσχημοσύνης αὐτοῦς ἀπαλλάττοντα, οἶμαι τοῖς λόγοις τούτοις σωφρονισθέντας, καὶ τὴν παιδικὴν ἀπορρίψαντας ἐνοιῶν, τὴν σώφρονα καὶ ἀνδρικὴν ἀντιλήψεσθαι, καὶ μὴ πρὸς τὸ χρεῖον ἀηδῶς τῶν γε ἡδονῶν ἕνεκα διακείσθαι· τοῖς δὲ διὰ τὴν τοῦ εἶναι κεινοτάτην ἐπιθυμίαν, καὶ τὸ φύσει πᾶσιν ἐγκείσθαι τῆς ζωῆς ταύτης ἔφεσον τὴν τελευταίην δυσχεραίνουσιν, ὡς ἂν τῶν ἐν ἡμῖν τὸ δριστεὸν καὶ θεϊότατον ἀναπροῦσαν, ὃ πᾶσι τοῖς ὀπωροῦσιν οὖσι καὶ τὴν φύσιν ἐρώμεν φιλονεικοῦσιν τηρεῖν, ἐκείνο ἂν τις εἴποι, καὶ ἴσως κατὰ καιρὸν, δεῖν μὴ πρὸς τὰς ἡδονὰς, καὶ τὴν ἐκείθεν ἀπάτην ὀρώντας, περὶ τῶν πραγμάτων ψηφίζεσθαι, ἀλλὰ τὸ θεῖον καὶ κατὰ φύσιν ἀγαθὸν τῶν ἐν ἡμῖν ἀγαθῶν ποιεῖσθαι τεκμήριον, καὶ τὰ μὲν ἐκείνῳ συμβαίνοντα καὶ ἡμῖν λυσιτελεῖν νομίζειν, ὅσα δὲ ἐκείνῳ μάχεται, ταῦτα τῆς τοῦ κακοῦ μοίρας ὀφείσθαι, καὶ προσέειπ' ἡμῖν βλαθερά. Ταύτης τοίνυν τῆς γνώμης πολλὴ χάρις ἡμῖν. Ἀτεχνῶς γὰρ ἡ δόξα σωφρονούντων ἀνδρῶν, καὶ πρὸς ὃ δαί, πάντα ἀναφερόντων. Ἀλλ' εἰ μὲν ἡ ψυχῆς ἄνευ ἐζῶμεν, καὶ τὸ σῶμα μόνον ἦν τοῦθ' ὅπερ ἐσμέν· οὐ φθειρομένον, οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἂν ἦν, ὃ πρότερον ἦμεν, οὐδὲ τις ἡμῖν μετέπειτ' ἐλπὶς, ἢ λόγος, ἐλείπετο· ἢ καὶ ψυχῇ χρώμενοι πρὸς τὸ ζῆν, οὐκ ἀφθαρτον παρὰ τοῦ δημιουργοῦ ταύτην εἶχομεν, καὶ δυναμένη καθ' ἑαυτὴν παραμένειν, ἀλλ' ὅταν μόνον συνεῖναι τῷ σώματι, καὶ οἰχομένου συνδιελύεσθαι· οὐκ ἂν παντάπασιν ἄλογον ἦν δεδῆναι, ἐν τῷ παντὶ μέλλοντας κινδυνεύειν, καὶ τοῦ ὄντος, ὡς σχεδίας τινὸς,

A quædam amarissimis commisceri : ut suavium hurguritione facillius medicamenta quoque sumant. Cernimus etiam eos, qui onera subeunt, canere cum premuntur, et putare, cantu se onus sibi levius reddere. Quod si voluptatum genus, alterius causa, et ad tempus hominibus concessum est : ubi ministerium desierit, nec ipsos quidquam detrimenti constat capere, nullo suorum bonorum iis erepto, sicuti nec bajulos illos jacturam aliquam facere quisquam dixerit, cum simul et onus gestare, et canere desinunt. Æquius igitur esset, eos morti gratias propterea agere, quod non sinantur ab ea propter alios defatigari, cum ipsi simulacro dumtaxat voluptatum fruuntur, sed impostura compestratur et homines ad semetipsos convertantur. Id quod Sophocles poeta respondisse fertur Cephalo, tanquam egregium quiddam percontant : An in senectute rem habere cum muliere posses? Bona verba, homo, inquit ille, quippe vir cordatus; jam olim ab his tanquam agrestibus dominis recessi. Voluptates hoc nomine notans, quibus genus mortale delinitum, arripit eas quasi herum improbum animo libenti remanet.

CAPUT VII.

Ac eos quidem, qui ob corporis voluptates [si quæ modo esse sunt] mortem expavescent, eamque malum hominibus extremum esse putant, quæ ab istis ludicris, ac potius ab insania hac, et turpitudine eos repellat; arbitror his rationibus eruditos, et puerili sententiæ abjecta, modestam et virilem illius loco sumpturos : nec falo, voluptatum quidem gratia, fore infestos. His autem qui obitum, ob latissime patentem vivendi cupiditatem, et natura hujus vitæ desiderium insitum reformidant : quod et optimum et divinisimum eorum quæ habeamus auferat, cum a natura etiam in rebus vilissimis studiose vitam conservari videamus, illud dicere queas, ac opportune fortassis : judicandum esse de rebus, non voluptatum, et illarum fraudis ratione habita, sed de nostris bonis, e divino et naturali bono conjecturam capiendam : existimandumque quæ cum illo congruant, ea nobis pariter expedire : quæ vero cum illo pugnent, ea in malis, atque adeo nobis noxiis, habenda esse. Et hæc quidem sententiæ nobis admodum grata esse debet. Omnino enim hæc opinio est hominum cordatorum, et qui omnia referant quo oportet. Verum sive absque animo viveremus, et corpus id solū esset quod sumus : quo intereunte nullo modo usquam futurum esset id, quod prius fueramus, neque nobis ulla deinceps vel spes vel ratio relinqueretur : sive animo ad vivendum utentes, eum ab opifice nec immortalem accepissemus, nec qui suapte vi consistere posset; sed talem cuius ea conditio esset, ut corpora tantum consuetudine uteretur, eoque percuatæ, simul interiret : non omnino recordiæ esset, nos timere, cum tota ad

tura periclitaretur, et si ab essentia, tanquam rate quapiam, in inanitatis pelagus caderemus, et in chaos delaberemur. Nunc quis nescit, nos et animum habere, eumque brutorum animo multo præstantiorem : nimirum qui ratione gubernetur, qua et imperare corpori potest, idque arbitrato suo regere ; atque etiam immortalem et interitus expertem, qui et esse et permanere suapte vi in omnem æternitatem queat, quique, pereunte corpore, nihil damni faciat ? Cum igitur ea ejus sit natura, nonne stultitiæ est, ei metuere, ne forte una cum corpore pereat, neve id quod immortale est, mortem subeat, et id quod corruptioni obnoxium non est, nusquam sit ?

CAPUT VIII.

Esse autem vera quæ de eo dicuntur, et æternæ et permanentis naturæ animum esse, et hominem ob eum, quæ in mundo degunt, animalium, divinisimum et maxime diuturnum : ita cognoscetur, si quis ad hanc rationem examinandam pauca argumenta adhibuerit. Asserimus hominem animal esse et vivere. Vitæ porro signum est, quod corpus loco movetur, non ab aliis extrinsecus impulsus, aut concitatum, sed quod motum intra se habet, quocumque se applicuerit. Omnes enim ea quæ hoc modo moventur, vivere pronuntiant. Neque vero quicquam aliud corpus hoc modo afficit, præterquam animus. Nam omnia quæ moventur et vivunt, ob animi præsentiam moventur et vivunt. Jam tactus, et visus, et auditus, evidens argumentum est essentia animalis. Omnes enim animalia sensu definiunt, qui quo perfectior fuerit, et quo quodque animal meliorem eum exactioremque acceperit, eo perfectiorem locum in numero animalium obtinet. Homo autem nullo sensu destituitur, atque etiam omnia ea percipit, quorum causa sensus factus est. Itaque quod ad hos atinet, cæterorum animalium nullo est inferior, sed ejus excellentia in eo posita est, quod natura rationem soli illi tribuit, sensum ducem. Neque vero his sensibus hominem tradidit duntaxat, et ut illorum arbitrato duceretur, permisit ; sed rationis elegantia exornavit, et eam vitæ illius tanquam pastorem quæpiam et magistrum præfecit, ac ipsum a reliquis gregalibus per eam distinxit, et quasi præcipuam generis notam separavit, per quam solam homo, inter animalia, Deum et agnoscit et colit, sanaque ei consecrat, et sacra et vota facit, et ab eo tum sibi, tum aliis bona petit, et solus eorum quæ terram incolunt, veritatem novit, ac in ejus inquisitione occupatus est, et virtutem exercet. Item et leges sanxit, et republicas instituit, et maleficis certum pœnæ modum præhivit, idem etiam artes invenit, non tam ad necessitatem, quam ad ornatum elaboratas, easque in commune contulit, in omnibus ad divinum exemplar respiciens, ad quod et fabricatus est, et ad quod sua omnia componit. Quarum rerum nullius participes sunt cæteræ animantes, cum ne rationis quidem

ἀποκρίπτοντας ἐπὶ τὸ τοῦ μὴ ὄντος κέλευθος· καὶ ἐν χάος ἐξολισθαίνειν. Νῦν δὲ τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι καὶ ψυχὴν ἔχομεν, καὶ τῆς τῶν ἀλόγων κρείττω πολλῆ, ἢ τε λόγῳ κυβερνωμένην, δι' ἃν καὶ κρατεῖν τοῦ σώματος δύναται, καὶ πρὸς τὴν δοκοῦν τὰ τοῦτου διατιθέναι, καὶ προσεῖτε ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον καὶ εἶναι καὶ μένειν ἐφ' ἑαυτῆς μέχρι παντός δυναμένην, οὐδεμίαν οἰχομένην τοῦ σώματος αὐτὴν ὑπομένουσαν βλάβην ; Τοιαύτης εἶναι αὐτῆ τῆς φύσεως οὐσης, πῶς οὐκ εὐθεὸς ὑπερ αὐτῆς δεδέναι, μὴ λάθῃ διαφθαρεῖσα τῷ σώματι, καὶ θάνατον τὸ ἀθάνατον ὑπομείνῃ, καὶ μηδαμοῦ τὸ φθαρτὸν ᾗ ;

ΚΕΦΑΛΑ Η'.

Ἐπισημασθέντος δὲ ἀληθῆς τὰ περὶ αὐτῆς λεγόμενα, καὶ τῆς αἰωνίου καὶ μενούσης φύσεώς· ἐστὶν ἡ ψυχὴ, καὶ διὰ ταύτην τῶν ἐν κόσμῳ ζῶων ἄνθρωπος θεϊοτάτον τε καὶ μονιμώτατον, γνοίῃ τις ἂν ὦσθ, ὀλίγοις τεκμηρίοις παρὰ τὸν λόγον χρησάμενος. Φαμὲν πῶν ἄνθρωπον ζῶον εἶναι, καὶ ζῆν. Τοῦ μὲν ὄντος ζῆν σημεῖον τὸ μὴ παρὰ ἄλλων ἐξωθεν ὠθοῦμενον ἢ ἐπειγόμενον μεταβαίνειν, ἀλλ' ἐνδοθεν εἶναι τοῦτον τὴν κίνησιν, ἐφ' ὃ ἐτι ὀρμήσεις. Πάντες γὰρ τὰ τοῦτον τὸν τρόπον κινούμενα ζῆν ἀποφαίνονται. Τοῦτο δ' οὐκ ἄλλο τι πλην τῆς ψυχῆς αἰτιον τῷ σώματι γίνεται. Ψυχῆς γὰρ παρουσίᾳ πάντα τὰ κινούμενα καὶ ζῶντα κινεῖται, καὶ ζῆ. Καὶ μὴν ἐν ἀπτεσθαί, καὶ ὄρα, καὶ ἀκούειν, τοῦ καὶ ζῶον εἶναι φανερὸς ἐλεγχος γίνεται. Αἰσθήσεις γὰρ τὰ ζῶα πάντες ὀρίζονται, καὶ ὅσον μᾶλλον ἐν κατ' αὐτὴν πλεονάζει, ἢ βέλτερον καὶ ἀκριβέστατον πρὸς αὐτὴν παρακαίεται, τοσοῦτον ἐν τῇ τῶν ζῶων τάξει καὶ τελειότητι χώρας τυγχάνει. Ἄνθρωπος δὲ πάσαις μὲν αἰσθήσεσι χρῆται· ὦν δὲ ἕνεκα αἰσθησις μεμηχανῆται, πάντων ἀντελαμβάνεται, ὥστε τοῦτων γε ἕνεκα πῶν λοιπῶν ζῶων μηδενὸς ἐλαττοῦσθαι. Ἡ δ' ὑπεροχὴ ὅτι καὶ λόγον ἢ φύσιν αὐτῷ μόνῳ δέδωκε τῶν αἰσθησεων ἡγεμόνα. Ὁ δὲ ταύτας δὲ μόνον ἐκδοῦσα τὴν ἄνθρωπον, καὶ ὡς ἂν αὐταῖς τοῦτον ἄγοιεν, ἀγισθαί συγχωρήσασα, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ λόγου κάλλει προσμήσασα, καὶ τοῦτον αὐτοῦ τῷ βίῳ, ὡς περὶ τινὰ νόμα καὶ διδάσκαλον, ἐπιστήσασα, καὶ τοῦτον τῶν συνόμων αὐτὸν διαστήσασα, καὶ ὡς περὶ τινὰ σύμβουλον τοῦ γένους αὐτὸν ἀπορίσασα· δι' ἃν μόνον τῶν ζῶων ἄνθρωπος θεὸν τε οἶδε, καὶ σέβει, ἱερά τε τοῦτον ἰδρύεται, καὶ θύει, καὶ εὐχεται, καὶ πρὸς αὐτοῦ τὰ γαθὰ ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις αἰτεῖ. Καὶ ἀλήθειαν δὲ μόνος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς οὔτος· ἐπιστάται, καὶ περὶ αὐτὴν πραγματεύεται, καὶ ἀρετὴν ἀσκεῖ, καὶ νόμον θέθεικε, καὶ πολιτείας καταστήσασατο, ἀγαθοὶς τε ἔργοις ἀμοιβὰς καὶ πονηροῖς μέτρα κολάσας, ὤρισαι, τέχνας τε ἐξεύρεν, οὐ πρὸς χρῆσιν μᾶλλον ἢ φιλοτιμίαν ἐξησχημένα· καὶ ταύτας φέρων εἰς τὸ κοινὸν κατέθετο διὰ πάντων πρὸς τὸ θεῖον ἀποδίδων παραδείγμα, πρὸς ὃ καὶ διδμηιούρηται, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τὰ ἑαυτοῦ πάντα ἀρμύζων· ὦν οἶδεν τὰ λοιπὰ ζῶα μετέχει, ὅτι μηδὲ λόγου μετέχει, ὅ τὰυτα καὶ εὐρίσκειται, καὶ τελειοῦται, καὶ λυσιστελεῖ τοῖς χρω-

μένους. Ταῦτα γὰρ πρὸς τὴν χρεῖαν μόνον ὀρέσθαι, καὶ ἄλλο ἔσθαι πρὸς τὴν τροφήν αὐτοῖς καὶ γένεσιν συντελεῖσθαι, οὐδὲν δὲ πραιτέρω περιεργάζεται· καὶ ταύτης τῆς ἀνάγκης γινόμενα μόνως, φιλοτιμίαν οὐδεμίαν εἰσφέρειται, ὡσπερ τακτοῦς τινος τῆς φύσεως ὄρους οὐχ ὑπερβαίνειν τολμῶντα. Ὅσοι ἐφ' ἐκάστῳ τῶν ἐμογενῶν τὰ αὐτὰ ἄν ἴδῃ, καὶ οἰκῶν σχήματα, καὶ τροφῶν νόμιμα, καὶ ὑπῶν ἐπιτηδεύματα, καὶ θεραπείας ἐκτόνων, καὶ πρὸς ἀποφυγὰς ἢ καὶ μάχας περιεργίας.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Τούτων γὰρ πάντων εἰς πᾶσι παρὰ τῆς φύσεως ἐπίκειται νόμος, ὃν οὐκ ἔστιν αὐτοῖς παραθεῖναι, ὡς ἂν φύσει μόνῃ καὶ τῇ κατ' ἀρεθῆσιν ζωῇ περιεργασμένοις. Ἄνθρωπον δὲ ὁ λόγος τοῖς ἀραχνίοις τούτοις ἐνδεσμένον οὐκ ἠνέσχετο ζῆν. Τούτων δὲ λύσας, ἐλευθέρων αὐτῷ δέδωκε βίον, οὐ μόνον δεσπότητος παντὸς ἀπαλλάξας, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐργοῖς πᾶσαν ἀφελόμενος τὴν ἀνάγκην, καὶ τῇ τῆς φύσεως οὐ περιεργίας στενοχωρία. οὐ πρὸς τὸ εἶναι μόνον τὰ αὐτοῦ τάττειν ἔσας, ἀλλὰ πολλῶν πλέον καὶ τοῦ εἶναι διδάξας λόγον ποιεῖσθαι. Ὅθεν οὐχ ὑπέτων μόνον καὶ πνίγους ἀλεξητήριον τὴν οἰκίαν ἀνίστησιν, οὐδ' ἐφ' ἐνός σχήματος ταύτην ἰδρύεται, οὐδ' ἀπὸ τῶν αὐτῶν ταύτην συμπήγνυσιν, ὅπερ ἢ τῶν ζώων πᾶσχει κενία· ἀλλὰ πᾶσας μὲν οἰκῶν ἰδέας ἐπινοεῖ· πᾶσαι δὲ ἀναλογίαις συνδαί. Καὶ τὴν ὕλην οὐκ αὐτόθεν μόνον κορίζεται, ἀλλὰ τὴν ὑπερορίαν λιθοτομεί, Θεσσαλῇ ἢ πορφυρίτιδι λίθῳ τοῖς τοίχοις ἀμφιεννύς, καὶ τοῖς τῶν λειμώνων ἀνθεσι ζωγραφῶν, καὶ τοῦδαφρος ποικιλλῶν, χρυσοῦν περιτήκων (1), καὶ ὄλων τῆς μὲν χρεῖας καταφρονῶν, πρὸς πολυτέλειαν δὲ μόνον ὀρῶν· τὸ δ' αὐτὸ μηχανάται καὶ περὶ τὴν ἀμπεχόνην, οὐ πρὸς τὰς τῶν ὄρων μόνον μεταβολὰς τοῖς ἱματίοις φραττόμενος· ὀλίγη γὰρ ἂν ἔδει πρὸς τοῦτο φροντίδος· νῦν δ' ἐκεῖνο μὲν τῇ φύσει καὶ τοῖς ζώοις ἀπέρριψεν· ὁ δὲ λόγος πολλὴν καὶ τοῖς ἱματίοις ἐξεῦρεν αὐτῷ τὴν ἀβρότητα. Καὶ γὰρ καὶ ὕλης διαφορὰν ἐζητήσε, καὶ ἀνθος ἐξεῦρε, καὶ χρυσοῦν συνύφησε, καὶ παντοδαπῶν ζώων τε καὶ φυτῶν ἰδέας ἐν τούτοις διέγραψε, καὶ ἱματίων ἰδέας ἄλλας ἄλλοις ἀπένειμεν, ὡς ἂν ἕκαστος γένους, ἢ ἀξίας, ἢ ἡλικίας ἔχων τυγχάνῃ. Τὴν δ' αὐτὴν ἂν ἴδοις πολυτέλειαν ἐπὶ τε στρώσεων, καὶ ὑποδέσεων, καὶ ὀχημάτων, καὶ σκευῶν, καὶ τῆς ἄλλης τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ βίῳ κατασκευῆς. Ὅσοι ἐν οὐδενὶ τῶν αὐτοῦ πραγμάτων ἀνθρώπος τοῖς αὐτοῖς, εἰς καὶ οἱ ἑταροὶ, χαίρει, ἀλλὰ πᾶσι περιττὴν τινα ἐξαλλαγὴν καὶ φιλοτιμίαν ἐπινοεῖ ἀπειναντίας τῇ τῶν λοιπῶν ζώων φύσει, ἢ μικρὰ μὲν ἐργάζεσθαι, μικροῖς δὲ ἀρκεῖται, ἕνα δὲ βίου πόρον παρὰ τῆς φύσεως ἐδιδάχθη.

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

Ἄλλα ταῦτα μὲν εἰποι τις ἂν καὶ ἀνάγκης ἔχειν τι παρεμειγμένον. Δεῖ γὰρ τοῖς μέλλουσι βιώσασθαι καὶ τροφῆς, καὶ οἰκίας, καὶ ἱματίων, ἂν ἢ φύσις φροντίδα καὶ τῶν ζώων ἐνίοις ἐνίσθηκεν, εἰ καὶ τῶν τούτων κτήσιν ἀνθρώποις πολυτελεστέραν καὶ

(1) Mellor lectio cod. Reg. 1213. . . . ἀνθεσι τούτους γράφων κ. τ. ποικ. καὶ τῷ τῆσι χρ. κριτ. Εστ.

A sint capaces, qua hæc et inveniuntur et peraguntur, et ad utilitatem utentium accommodantur. Hæc enim necessitatem tantum intuentur, quatenus res his ad pastum conducunt et procreationem, ulterius non sollicitæ. Et cum in solius hujus necessitatis potestate sint, nihil ornatus studium habent, ut quæ non audeant præfinitos quosdam a natura limites prætergredi. Itaque in unoquoque genere easdem et ædificiorum formas videas, et pastus ritus, et dormiendi consuetudinem, et curas eorum quæ procreata sunt, et sollicitudinem ad pericula vel declinanda, vel propulsanda.

CAPUT IX.

Nam harum rerum omnium una omnibus natura lex incumbit, quam transgredi illis non licet, tanquam quæ sola natura, et vita sensu prædita coercantur. Hominem autem ratio non passa est, his quasi araneorum telis irretitum vivere, sed his soluto, vitam liberam concessit: non remoto tantum quovis dominatu, sed depulsa omni etiam necessitate in factis, neque eum naturæ angustis conclusit, nec id duntaxat concessit, ut incolumitatis, sed multo magis, ut felicitatis rationem haberet. Unde non ad propulsandos imbres et æstus modo, ædes erigit, nec una quapiam figura eas exstruit, neque ex eadem materia congmentat [quod bestiarnin inopiæ accidit], sed omnia tum ædificiorum genera excogitat, tum ea multis modis compingit. Et materiam non e proximo tantum conquirat, sed lapides peregre excidit, et Thessalico marmore, aut porphyritide pariete, vestit, et pratorum floribus eos pingit, et solum variat, atque inaurat, denique necessitate contempta, solum pretium respicit. Eadem comminiscitur etiam in amictu, non ad anni intemperiem tantum se vestibus muniens [nam hæc res non magnam curam postulare, quam quidem naturæ et bestiis abjecit], sed ratio multas etiam delicias in vestibus excogitavit. Nam et materiæ varietatem indagavit, et purpuram reperit, atque aurum intexuit, et omnis generis tum animalium, tum plantarum imagines in its depinxit, et aliis alias vestium formas attribuit, pro cuiusque natalibus, aut dignitate, aut ætate. Eosdem sumptus videas et in stratis, et in calceamentis, et vehiculis, et vasis, et cæteris rebus, quibus vita instruitur. Itaque homo in nulla re sua, iisdem quibus alii utuntur, delectatur, sed in omnibus supervacaneam quamdam diversitatem, et elegantiam excogitat, contra quam reliquorum animalium natura fert, quæ tum pusilla quædam agunt, tum paucis contenta sunt.

CAPUT X.

Verum dici queat, hæc aliquid etiam necessitatis habere admistum. Qui etiam vitam conservatam cupiunt, victu et domicilio et vestimentis indigent, quarum rerum curam natura bestiis etiam quibusdam indidit, quamvis horum possessionem

pretiosiore et uberiore hominibus constituerit. Sed qua vivendi necessitate adductus homo, sapientiae studium suscepit? Quid autem ad victum confert ars supputandi, et ratiocinandi, aut geometria? Aut quid rebus vitae necessariis decessisset, si nulla nec eloquentiae, nec dialecticae exercitatio fuisset? aut quid ad frigus aut aestum dicendi venustas confert? quae cum ab hominibus post ea quae necessaria sunt, excogitata sint: aperte ostendunt, consilia ejus non tantum ad corporis aut voluptatum necessitatem, sed ad aliquid ulterius et majus referri. Quod autem maxime ostendat humanæ naturæ, si ad cætera comparetur, excellentiam, est consulendi studium iis qui sunt inferiores, et consideratio utilitatis cognatorum. Nam aliis satis est, si ipsa non esuriant, non frigeant, non viribus ad procreationem destituantur; sui autem generis nullam curam gerunt. Neque vero reperies res publicas leonum, aut elephantorum, aut aliorum animalium: sed civitates solum hominum sunt opera, in quibus sapientiae suae inventa et multa beneficia deponunt, atque his alii leges præscribunt, alii dicto sunt audientes. Ac a subditis honores et tributa principibus penduntur: quæ virtutis et inferiorum curæ præmia sunt: principes autem assiduam iis sollicitudinem, qui ipsis parent perpetuamque providentiam conferunt: quam tantam præ se ferunt, ut bonus et justus princeps, suo periculo salutem aliis præstet: ac multi pro patriæ defensione occubuerint: quod a bestiarum natura remotissimum est. Vix enim vel sese, aut fœtus suos illas defendere videas. Sed inferiorum cura, hominum duntaxat est, et humanæ mentis munus. Enimvero quodnam evidentiis specimen tum ad humanam perfectionem, tum ad brutorum inopiam demonstrandam proferetur? Nam hæc quidem suarum duntaxat rerum satagunt. Inter homines autem rationis perfectio aliorum etiam curam suscipit, eorumque necessitates explet. Videas itaque unum hominem, qui in suam potestatem redegerit non reliquorum tantum animalium greges, sed etiam in multis urbibus, multis nationibus, multis provinciis imperitet. Quidam vero totius etiam orbis terrarum imperio potiti non obscurum in se divinæ dignitatis signum demonstrant. Jam illud admiratione dignum est, unum hominem, cum et brutis bestiis et hominibus imperare conetur, ipsum, hoc jugum excutere, ac quidvis perpeti malle, quam alteri servire: tanquam si a primordio natura ejus libertatis consors, et servitutis inimica sit.

CAPUT XI.

Adeo res varia et libera est mens hominis, nunc hoc, nunc illud agendum suscipiens: alias sic, alias contra suas actiones componens, easque semper arbitrato suo. Hoc vero a rationis opulentia habet: quæ ratio sola cum libera sit, tum facere, tum excogitare contraria potest. Natura autem, quippe mendica et inops, uno quodam termino

διαρκεστέρων ἐμχανήσατο. Ἄλλ' ὑπὸ ποίας τῆς κατὰ τὸ ζῆν ἀνάγκης ἀνθρώπων φιλοσοφίας ἐμλήθησε; τί δὲ πρὸς τὰ ἄλφιστα ἀριθμητικῆ, καὶ λογικῆ, καὶ γεωμετρίας; ἢ τί χεῖρον ἂν ἔσχευεν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ὁ βίος, εἰ μηδεμίαν ῥητορικῆς ἢ διαλεκτικῆς ἀσκῆσις ἦν; ἢ τί πρὸς ψυχῆς ἢ καὶ σώματος ἀπαλλαγὴν τὸ πρὸς κάλλος λέγειν συμβάλλεται; ἢ μετὰ τὸν ἀναγκαῖον πορισμὸν τοῖς ἀνθρώποις ἐξουρθεύοντα, δείκνυσσι φανερώς, ὡς οὐ τῆς σωματικῆς μόνον ἀνάγκης ἢ ἰδουῆς, ἀλλὰ τινος περαιτέρω καὶ μείζοντος ἀνθρώπου στοχάζεσθαι πέφυκεν. Ὅ δὲ μάλιστα τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τῆς κράτος ἐγδείκνυται, ἢ τῶν ὑποδεεστέρων ἵσσι πρόνοια, καὶ τὸ τῆς τῶν ὁμογενῶν ὠφελείας λόγον ποιεῖσθαι. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἀρκεῖ, ἂν αὐτὰ μὴ πεινᾷ, μηδὲ ῥιγοῖ, μηδὲ πρὸς τὴν γονὴν ἀσθενῇ, τῶν δὲ ὁμοίων οὐδεμίαν οὕτοις φρονεῖς. Οὐκοῦν ἂν εὐροῖς πόλεις λέοντων, ἢ ἐλεφάντων, ἢ τινος ἄλλου τῶν ζῶων, μόνων δὲ ἀνθρώπων αἱ πόλεις ἔργα ἐν αἷς τὰ τῆς σοφίας εἰρήματα καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλων εὐεργεσίας φέροντες, κατατίθενται. Καν ταύταις οἱ μὲν ἐπιτάττουσιν, οἱ δὲ ὑπακούουσιν. Καὶ πρὸ μὲν τῶν ἀρχομένων τιμαὶ καὶ φόροι τοῖς ἀρχουσι, ἀρετῆς δόξα ταῦτα καὶ τῆς εἰς τοῦ; ἐλάττους προνοίας. Παρὰ δὲ τῶν ἀρχόντων θιγενεχῆ; τῶν ὑπὸ χεῖρα φρονεῖς, καὶ πρόνοια συνεχῆς, ἢν τοσαύτην δείκνυται, ὡσθ' ὁ γε καλὸς καὶ δίκαιος ἀρχὸν ἰσίοις κινδύνοις σωτηρίαν τοῖς ἄλλοις ποιεῖ, καὶ πολλοὶ πατρίσιν ἀμύνοντες ἔπεσον, ὁ τῆς πῶν ἀλόγων φύσεως περὶβούτα. Ἰπὲρ γὰρ αὐτῶν μόνον ἢ καὶ τέκνων μόλις ἴδοι τις ἂν ἀμυνόμενα. ἀνθρώπων δὲ μόνων ἢ τῶν ἐλαττόνων πρόνοια παρῶν μὸς τις οὕσα λόγου καὶ νοῦ. Καίτοι τί ἂν τις εἴηαι τοῦτου καθαρώτερον δείγμα τῆς τε ἀνθρωπίνης τελειότητος καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἐνδεείας; Τὰ μὲν γὰρ σφίσι αὐτοῖς μόνον, καὶ τοῦτο πεφεισμένως ἀρκεῖ: ἐν δὲ τοῖς ἀνθρώποις τὸ παρὰ τοῦ λόγου τέλειον καὶ τῶν ἄλλων ἐπιλαμβάνεται, καὶ τοῦς δεομένους κληροῖ. Καὶ ἴδοις ἂν ἓνα ἀνθρώπον οὐ τῶν ἄλλων ζῶων μόνον ἀγέλας πεποιημένον ὑπ' ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν μὲν πέλων, πολλῶν δὲ ἔθνων, ποίλις ἐγγῆς, ἀρχοντα. τινὲς δὲ καὶ τῆς οἰκουμένης πᾶσις ἠγγήσαντο, οὐκ ἀμυδρὸν σύμβολον δείξαντες ἐν ἐαυτοῖς τῆς θεείας ἀξίτης. Ὅ δ' ἂν τις θαυμάσειεν, εἶπαι καὶ ἀλόγων ζῶων, καὶ ἀνθρώπων εἰς ἀνθρώπου εἶρεχεν ἐπιχειρῶν, αὐτὸς τῶν ζυγῶν τοῦτον ἀποδιόρῃσκει, καὶ πάντα μάλλον αἰρεῖται πάχειν ἢ δουλεύειν ἐτέρω. ὡς ἂν ἀνοθεν αὐτῷ τῆ μὲν ἐλευθερίῃ τῆς φύσεως συγκεκληρωμένης, τῷ δὲ δουλεύειν ἀπηχῆμένης.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

Οὕτω δὲ παντοδαπὸν ἀνθρώπου ψυχῆ καὶ ἐλευθερον, καὶ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δὲ ἐκεῖνο ποιεῖν ἀφρομένη. καὶ ποτὲ μὲν οὕτω, ποτὲ δὲ ἐναντίως, καὶ ἐπὶ πρὸς τὸ δοκοῦν τὰς πράξεις ἀρμοζομένη. Τοῦτο δ' αὐτῇ παρὰ τῆς ἐπινοίας τοῦ λόγου, ὁ μόνον ἐλευθερον, καὶ τῶν ἐναντίων καὶ ποιητικῶν καὶ εὐρετικῶν. Ἡ δὲ φύσις πτωχὴ τις οὕσα, καὶ ἀποροῦ, πρὸς

ἐν μόνον αὐτῆ τε ὤρισταί, καὶ τὰ ταύτῃ δουλεύοντα ἄ
ζῶα ἐνδεᾶ καὶ δοῦλα καθίστησι μικροὺς ἐγκλείουσα
νόμοις. Ἄνθρωπος δὲ οὕτω πρὸς τὸ ἀρχειν ἄνωθεν
παρὰ Θεοῦ παρεσκευάσται, ὥστε οὐ μόνον τῶν ἄλ-
λων ἡγεῖσθαι βούλεται, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀρ-
χὴν ἐπιδεικνύται ταύτην, καὶ τοῦθ' ὅταν τὴν ἑαυ-
τοῦ φύσιν τηρῇ. Ὡστε τοῦς γε σώφρονας καὶ φρονί-
μους ἐγκρατεῖς ἑαυτῶν καὶ ἀρχοντας ἑαυτῶν ἀξιού-
μεν καλεῖν. Καὶ οὗτοι μάλιστα, αὐτοὶ τε εὐδαίμονες,
καὶ τοῖς ἀρχομένοις εὐδαίμονίας εἰσὶν αἱτοί, οἱ ἔν
μάλιστα, ὡσπερ ὄχλου, τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀλογίας
ἀρχειν ἐπίστανται. Καὶ πρὸ ταύτης τῆς ἀρχῆς οὐ
φασὶν οἱ νοῦν ἔχοντες θεμιτὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις
ἐπὶ τὸ δημόσιον παρῆσθαι, ὡς οὐδὲν πρίξουσιν ἄξιον
λόγου, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις καὶ ἑαυτοῖς προσδιαφθε-
ροῦσι. Τοῦτῃ δὲ πάντῃ τὸ τῶν ζῶων γένος κ:χώρι-
σται, καὶ οὐδὲν ἂν εὐροί τις ἐκείνων ταῖς ἰδίαις
ἐπιθυμίαις μαχόμενον, ἀλλὰ ταῖς παρὰ τῆς φύσεως
ἐρμαῖς ἀκωλύτως ἐπόμενον. Οὐκ οὐκ ἢ μὲν φύσις
τροφῆς ὑπομιμνήσκει, τὰ δὲ προκρίνει λιμὸν, οὐδ'
ἐπὶ ποτὸν ἄγει, τὰ δ' αἰρεῖται δίψαν. Τοῖς δὲ τῆς
μίξεως καιροῖς καὶ νομῆσι καὶ ἀλλήλοισ ἀφόρῳτα
γίνεται, καὶ τὸν πρὸς τὴν γένεσιν οἶστρον οὐδὲν οὐ-
τως ἰσχυρὸν, ὥστε κολάσαι· αἴτιον δὲ τὸ τὴν φύσιν
ἐν αὐτοῖς χωριζομένην τοῦ λόγου μὴ ἔχειν τὸν οἶς
ὄρμῃ πράττειν ἐπιτιμῆσοντα· καὶ διὰ τοῦτο ἐκ παν-
τὸς τὰ ἑαυτῆς ἔθῃ θέλειν ἀποσιμπλάναι. Ἄλλ' ἐν
ἀνθρώποις πολλὸς πρὸς τοὺς τῆς φύσεως νόμους ὁ
πόλεμος· καὶ τοῦτου πᾶς τις ἑαυτῷ προσέχων, ἐν
ἑαυτῷ καθ' ἡμέραν πειράται. Πόσοι πλησμονῆς ἐπι-
θυμία λιμὸν ἀνταξάγουσιν; ἰατροὶς ἢ πειθόμενοι, ἢ
σαρκὶ νομοθετοῦντες, ἢ ἄλλων εἰνεκ, τὴν τοῦ σώ-
ματος παραιτούμενοι θεραπεῖαν· τὴν δὲ τῆς μίξεως
δρεξίν, ἣν δὴ τυραννικώτατον νόμον πᾶσι τοῖς ζῴοις
ἢ φύσις ἐπήνεγκεν, οὕτω τινὲς ἐδδελύξαντο, ὡς καὶ
γυναικείας ὕψεως διὰ τοῦτο παντελῶς ἀποσχέ-
σθαι.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Τοῦτο δ' αὐτοῦ τις αἰσθάνεται ποιούντος καὶ πρὸς
θυμὸν. Οὗτος γὰρ τὸν ἡδίκημένον κατὰ τῶν ἡδίκη-
χότων ἐπλήξει, καὶ χεῖρα καὶ ξίφος· ἐπενεγκεῖν αὐτῷ
παραινέει, ἐνδὸν δὲ τινος ἐπιτιμῶντος ὁ κεινημένος
αἰσθάνεται, καὶ διδάσκοντος, ὡς ἀφεκτίον μὲν τὴν
ἐργῆν, ἀμύνη; δὲ ἀφεκτίον· καὶ φυλακτίον μὲν τὰς
τῶν λεόντων, καὶ ἀρκτων, καὶ συῶν ὁμοιώσεις,
ἀναχωρητίον δὲ ἐπὶ τὸν ἀνθρώπων, καὶ τὸ τοῦ λό-
γου μέτρον, καὶ τὴν εὐσημωσύνην. Καὶ τοσοῦτον
αὐτῆ πολλὰκις ἢ ἐπιτίμησις ἰσχυρεν, ὥστε τὸν θυ-
μὸν σβέσασα, ἐπεισε τὸν ἐλαττωθέντα τὰ τῶν φι-
λωνύων πρὸς τὸν πλεονεκτεῖν βουλόμενον ἐπιδείξα-
σθαι. Καὶ ἔστιν ὡσπερ εἰκάσαι τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώ-
πον πόλει παρόμοια, ἐν ᾧ λόγος καὶ φύσις, ὡσπερ
ἐκεῖ ἀρχὸν καὶ ἰδιώται. Καὶ βασιλεῦσι μὲν ὁ λόγος,
ἀγεται δὲ ἡ φύσις. Καὶ νόμος οὗτος παρὰ Θεοῦ τοῖς
μέλλουσιν εὐδαίμῳ·ως βιώσεσθαι, μηδενὶ παρὰ τὸ
τῷ λόγῳ δοκοῦν ἐν πᾶσι ἐπιχειρεῖν. Οὐδεὶς οὖν,
ὅστις οὐκ ἐν ἑαυτῷ τῆς διαφορᾶς ταύτης πειράται,
ὡς ἄλλο μὲν ἐν ἡμῖν ὁ λόγος, ἄλλο δὲ ἡ τοῦ σώματος

continentur : et animalia, quæ ei serviunt, egena et
servilia facit, minutis inclusa legibus. At homo sic
ab initio divinitus ad imperandum a Deo paratus
est, ut non cæteris tantum præesse velit, sed idem
etiam imperium erga semetipsum usurpet, præsertim
cum suam naturam conservat. Itaque homines
modestos et prudentes appellandos censemus
eos, qui se ipsi regunt et moderantur. Et ii, cum
ipsi felicissimi sunt, tum eos, quæ parent felices
reddunt, qui brutæ sui parti, tanquam populi mul-
titudini, rectissime imperare sciunt. Itaque ne-
gant homines cordati, ante partum hoc imperium,
hominibus ad rempublicam administrandam acce-
dere fas esse, quod nihil præclari gesturi essent,
sed semetipsos cum aliis in perniciem conjecturi.
Hæc homo ab omni animantium genere distin-
guitur : quorum nullum reperias, quod suis cupi-
ditatibus repugnet, sed omnia, citra impedimen-
tum, naturæ suæ impetus sequuntur. Neque vero
cum natura pastus ea commonescit, illam famem
anteferunt, neque cum ad potum ducit, ipsa sitire
malunt. Tempore autem coitus et pastoribus et
sibi ipsis intolerabilia sunt : stimulumque illum quo
ad procreationem feruntur, nulla vis coercere po-
test. In causa illud est, quod eorum natura, ratio-
nis experts, non habet quod appetitum incitatio-
nem reprehendat : ideoque libidinem quovis
modo explere student. Hominibus autem magnum
cum naturæ legibus bellum est : cuius rei quilibet
semetipsum observans, in sese quotidie periculum
facit. Quam multi repletionis cupiditati famem op-
ponunt? sive medicis obtemperantes, sive carnem
coercentes, sive aliis de causis curationem corpo-
ris repudiantes. Appetitionem vero rei venereæ,
quam natura omnibus animantibus instar violenti-
sime legis indidit, adeo quidam detestati sunt,
ut idcirco penitus etiam aspectum; feminarum abo-
minati sint.

CAPUT XII.

Idem te facere sentias et contra iracundiam :
quæ injuria lacessitum, adversus eos qui læserunt,
arinat, eumque monet, et manibus et gladiis in
eos irruendum esse : interius autem is qui ita con-
citus est, quemdam objurgantem sentit, docen-
temque, et reprimendam esse iram, et ab ultione
abstinendum : et cavendum, tum ne leonibus, aut
ursis, aut apris similes fiamus, tum ad hominem
et rationis regulam, ipsumque decorum, esse re-
deundum. Ac hæc objurgatio sæpe tantum valet,
ut ardore extincto, eum qui damnum fecit, addi-
xerit, ut amore complexus sit eum, qui vim et in-
juriam facere voluit. Ac hominum conditio urbi
quodammodo comparari potest. Nam is rationem et
naturam habet, quemadmodum illa magistratus et
plebem. Ac ratio quidem regnat, natura paret. Et
hæc lex a Deo iis sancita est, qui felices sunt fu-
turi, ut nihil omnium rerum aggrediantur, nisi
quod rationi consentaneum est. Neque vero quis-
quam est, quin hoc in se discrimen animadvertens,

morbum duntaxat animi sui, inscitia et mollitie laborantis, indicantes : quibus adducentur, ut ea quæ timenda non sunt, timeant, et iis quæ nihil nocent, percellantur. Age vero videmus, quibus de causis mortem omnia mala superare putent. Ut autem proverbio dicitur, Trifariam omnia esse divisa ; ita sit, ut eorum etiam, qui mortem vituperant, tria sint genera. Nam promptissimi quique, ac potius veracissimi, qui sua probra velare nesciunt, omnis generis voluptatum privationem lamentantur : et id quod eas delet, omnium merito et molestissimum, et maxime formidabile existimant. Urbaniores autem, et quos pudet sine causa aut agere, aut admittere quidquam, id a natura cunctis insitum aiunt, ut se et esse et vivere cupiant. Jam vero quod id aufert, quod ab omnibus appetitur, atque efficit, ut ea quæ sunt, non sint, iisque perniciem affert, et rebus tanta pulchritudine a natura factis caliginem ex interitu offundit, quis non horreat ? quis non oderit ? quis, si vel nomines, tanquam naturæ inimicum non aversetur ? Neque vero naturæ solum, verum, ac multo magis, etiam Deo : non eo, tantum, quod solus absolutissimam immortalitatem sortitus est : sed quod ejus instituto omnium maxime adversatur : si quidem quæ ipse procreare et conservare studet, ea mors exstinguit et dissipat. Hæc modestiores, quique naturam sequuntur, ad justii odii comprobationem. Reliqui autem et tertii, cum graviores sint et verecundiores, et aliis aliquid prudentius afferre velint : non ob ea quæ commemoravimus, mortem in crimen vocandam censent : sed quod post eam, confestim vitæ actæ rationem reddere, et acerbissimas ac tristissimas pœnas in perpetuum dare cogamur : quarum expertes futuri essemus, nisi mors animos a corporibus avelleret, et ad illius loci leges ac quæstiones mitteret. His igitur verbis quidam et sibi et auditoribus timore injecto, tum ipsi mortis nomine percelluntur, tum aliis, ut sint metus socii, persuadent.

CAPUT II.

Videamus ergo, utrum aliquid dicant, et honestum sit, qui virum se dicat esse, eum hujusmodi sermonibus se dedere. Primos itaque ut nimium voluptarios et molles, ideoque virilium bellorum imperitos, parvæ operæ est ad deditioem compellere : quamvis et multos socios habeant, et cum multis nos invadant. Omnes enim qui Epicuro nomina dederunt, suavem vitam et doloris expertem humanæ felicitatis finem existimant ; et difficilem inter homines ullum inventum esse aiunt, qui prorsus absque voluptate vivere velit, nisi quis ob stuporem a communissimo bono abhorreat. Tamen recte iis dicere possimus : O viri, si modo hoc nomine appellandi estis, qui adeo dissoluti et nervati, stolidique omnino sitis, ut nimium pueriliter in eo facitis, cum voluptatibus tantum, boni iudicium permittitis ; si quid autem cum molestia

κίαν νοσοῦντες ἐλέγχονται, ὅψ' ὦν τὰ ἀδελφὰ δεδιέναι, καὶ κατεπτηχέναι τὰ μὴ βλάπτοντα, πέθονται. Φέρε γὰρ ἔθωμεν, ἐκ πόλων λογισμῶν κακοῦ παντός ἐπέκεινα τὸν θάνατον εἶναι. Οὐκοῦν, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, τριχθὰ πάντα διδασθαι, τριχθὶ συμβάλει καὶ τοὺς τὸν θάνατον κακίζοντας διαιρεῖσθαι. Οἱ μὲν γὰρ προχειρότεροι, μᾶλλον δὲ ἀληθέστεροι, καὶ τὰ ἑαυτῶν οὐκ ἐπιστάμενοι συγκαλύπτειν θνείδη, τὴν τῶν παντοδαπῶν ἡδονῶν ὀδύρονται στέρησιν, καὶ τὸ ταύτας ἀφανίζον πάντων εἰκότως ἀγθέστερόν τε καὶ φθωρότατον ἡγήνται· οἱ δὲ κομψότεροι, καὶ ὁσοὶς ἀλόγως τι ποιεῖν, ἢ πάσχειν, αἰσχύνῃ, πᾶσι φασὶ τοῦ εἶναι, καὶ τῆς οὐσίας ἐφρασιν κατὰ φύσιν ἐγκατεῖσθαι. Τὸ τοῖον τὸ πᾶσιν ὁρεκτὸν ἀναίρου, καὶ τὸ μὲν εἶναι τῶν ὄντων ἐλαῦνον, ἀπώλειαν δὲ ἐπάγον, καὶ τὴν ἐκ τῆς φθορᾶς ἐμορφίαν καταχθόνων οὕτω κάλλιστα παρὰ τῆς φύσεως εἰργασμένων, τίς οὐκ ἂν φρίξει ; τίς δὲ οὐκ ἂν μισήσει ; τίς δὲ οὐκ ἂν καὶ μόνον λεγόμενον, ὡς τῇ φύσει πολέμιον ἀποπέμφαιτο ; οὐ τῇ φύσει δὲ μόνον, ἀλλὰ πολλῶν πρότερον καὶ θεῶν· οὐ μόνον ὡς μόνον τὴν τελευτάτην ἀθανασίαν κεκληρωμένον, ἀλλ' ὅτι καὶ τῇ τοῦτου προαιρέσει πάντων ἐναντιώτατον ; εἴπερ ἂ παρὰ γινεῖ ἐκεῖνος καὶ συντηρεῖν προθυμεῖται, ταῦτ' ἐκείνου φθείρει καὶ διαλύει. Ταῦτά γε οἱ σωφρονέστεροι, καὶ τῇ φύσει κεχρημένοι, πρὸς τὴν τοῦ δικαίου μίσους ἀπόδειξιν. Οἱ δὲ λοιποὶ καὶ τρίτοι, σεμνότεροί τινες ὄντες, καὶ εὐλαθέστεροι, καὶ ἐκ τῶν ἄλλων σοφώτερον ἀξιοῦντες διανοεῖσθαι, οὐχ ὦν ἐφημεν εἴνεκα τὸν θάνατον ἀξιοῦσι κακίζειν, ἀλλ' ὅτι μετ' ἐκεῖνον εὐθύς ἀναγκαζόμεθα λόγον τῶν βεβαιωμένων ὑπέχειν, καὶ τὰς ὀδυνηροτάτας καὶ ἀγειροτάτας δι' αἰῶνος δίκας διδόναι, ὧν οὐκ ἂν ἐλαμβάνομεν πείραν, μὴ τοῦ θανάτου τῶν σωμάτων τῆς ψυχᾶς διαιρουντος, καὶ πρὸς τοὺς ἐκεῖ νόμους καὶ ἐξετασμοὺς παραπέμποντος. Τοῦτο μὲν οὖν τοῖς λόγοις τινὲς καὶ ἑαυτοὺς, καὶ τοὺς ἀκούοντας, δεδιττόμενοι, αὐτοὶ τε καὶ πρὸς τοῦνομα τοῦ θανάτου παράττονται, καὶ τοὺς ἄλλους πείθουσι τοῦ θεοῦ αὐτοῖς κοινωμένον.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Σκεπτέον τοιγαροῦν, εἰ τι μετ' ἀληθείας λέγεται παρ' αὐτῶν, καὶ εἰ καλὸν, ἄνδρα φάσκοντα εἶναι τοιοῦτος ἑαυτὸν λόγους παραδίδοναι. Τοὺς μὲν οὖν πρώτους ὡς λίαν ὄντας φιληδόνους καὶ μαλακοῦς, καὶ διὰ τοῦτο ἀνδρικῶν πολέμων ἀπείρους, οὐ χαλεπὸν παραστήσασθαι, καίτοι καὶ πολλοὺς ἔχοντας συμμάχους, καὶ μετὰ πολλῶν ἡμῖν ἐπιόντας. Πάντες γὰρ οἱ μετ' Ἐπικούρου στρατευόμενοι τὸν ἦδον καὶ ἀνάλητον βίον ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας ὄνται πέρας, καὶ χαλεπὸν φασιν ἐν ἀνθρώποις εὐρεῖν τὸν ἀνευ ἡδονῆς αἰρούμενον ζῆν ἀτεχνῶς, εἰ μὴ τις ἐ' ἀναισθησίαν ἀηδῶς ἔχει πρὸς τὸ κοινώτατον ἀγαθόν. Ὅμως εἰκότως ἂν αὐτοῖς λέγοιμεν· Ὁ ἄνδρες, εἴγε τοῦτο χρὴ καλεῖν ὑμᾶς οὕτως ἐκλαλυμένους, καὶ ἐκνευρισμένους, καὶ βλακεύοντας ἀτεχνῶς, ὡς λίαν ὑμῶν παιδικὸν τὸ ταῖς ἡδοναῖς μόνον τὴν κρίσιν ἐπιτρέπειν τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ δὲ τι καὶ μετὰ ἀηδίας

ὠφελειν δύναται, τοῦτο κακίζειν, καὶ πάντα τρόπον A
φεύγειν πειρᾶσθαι· ἄλλο μὲν οὐδὲν ἐγκαλεῖν ἔχον-
τας, ὅτι δὲ μόνον οὐ σάλειν τὴν ἀσθησιν. Τί γὰρ
κωλύει, καὶ τοὺς ἰατροὺς τοῖς λόγοις τοῦτοις κακί-
ζειν, οἱ τοῖς σώμασιν οὐκ ἄλλως ἐπικουροῦσιν, ἢ τῶν
ἀηθῶν, καὶ ἰσθίειν, καὶ πίνειν, καὶ ἀπειθεῖν, καὶ
πάντα τρόπον χρῆσθαι τοὺς κάμνοντας ἀναγκάζοντες,
οἷς τοῦ τοῦτον τὸν τρόπον ἡμᾶς; λυπεῖν καὶ μισθοὺς
μεγάλους τελοῦμεν, καὶ εὐεργεσίας αὐτοῖς τε, καὶ
οἷς τῶν ἡμετέρων μέλει, ὁμολογοῦμεν; Ἐν εἰ πρὸς
μόνην τὴν ἡδονὴν ἔδει πάντα ἀνάγειν, τίνας ἂν
ἐχθίους ὑπήρξε καλεῖν; Ἄλλ' οἶμαι τάγαθὸν καὶ
κακὸν οὐ λύπη καὶ ἡδονῆ, τῷ δὲ ὠφελίμῳ καὶ βλα-
βερῷ κρίνεσθαι δοκεῖ. Εἰ δὲ πρὸς τὴν ἡδονὴν πάντα
ἀνοίσομεν, κακὸν, ὡσπερ ἔφη, ἐν σώματι μὲν ἰα-
τρὸς, χεῖριστον δὲ ἐν ψυχῇ νόμοι, καὶ παιδευταί, B
καὶ γονεῖς, καὶ ὄλιγος τὰ τιμιώτατα καὶ ὠφελιμώ-
τατα. Οὗτοι γὰρ πάντες ἂν μὴ πειθῶσι, τὰ προσή-
κοντα παραινούντες, ἀηδέστατον γίνονται μὴ πειθο-
μένους, ἀτιμούντες, καὶ εἰργοντες, καὶ μακρᾶ
κόλασι παραδιδόντες, ὧν οὐδὲν ἂν ἡμῖν ὄφελος ἐκ
παντὸς τρόπου τὴν ἀνεῖσιν προτιμῶσι (1). Πόρνεος δὲ,
καὶ προαγωγέας, καὶ κόλακας, καὶ ὅσοι τὰ ἀσχηστα,
αὐτοῖς τε ἐπιτηδεύουσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τὰς ἀπὸ τού-
των ἡδονὰς προξενούσιν, ἐπιτηδείους ἡμῖν αὐτοῖς,
ὡς εἶκοι, νομιμοῦμεν, ἂν τὰ τῶν ἡδονῶν κρατῆ παν-
ταχοῦ.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο καὶ κούφότητος νομιστέον
κλῆειν τῶν ἡδονῶν στερουμένων, ὡσπερ τὰ παιδιά, C
ὅταν αὐτῶν οἱ παιδαγωγοὶ τοὺς ἀστραγάλους, ἢ τι
τῶν τῆς παιδείας, ἀφαιρῶνται. Ἐπειτ' ἐξεταστέον,
καὶ τίνας τῶν ἡδονῶν ὁ θάνατος ἀφανίζων, οὐτως
ἔσσι ληπτῆρός. Οὐκοῦν καὶ τούτων εἰς τρεῖς μοῖρας
διαιρουμένων, τὴν μὲν μίαν καὶ πρώτην, καὶ θείο-
τάτην, καὶ ἡ μόνη καθαρῶς ἐστὶν ἀνθρώπου, καὶ
καθ' ἑαυτὴν αἰρετῆ· λέγω δὴ τὴν περὶ τὴν ἀλήθειαν,
καὶ τὸν νοῦν, καὶ ὅση τοῦτου γένους· τοσοῦτον
ἀπέχει φείρειν ὁ θάνατος, ἤγουν πὸ τυχὸν ἑλαττοῦν,
ὥστε καὶ τῶν παντελῶς ἀθουάτων, εἰ μὴ μετὰ θά-
νατον, καθαρῶς τε καὶ ἀσφαλῶς ἐκείνας ἠσθῆναι
τὰς ἡδονὰς. Καὶ τοῦτ' ἔπιστον μὲν ἴσως δόξει τοῖς
ὡς ἔτυχε ζῶσι· παντὸς δὲ μᾶλλον ἐστὶν ἀλήθης τοῖς
οὐκ ἀδασανίστως περὶ τῶν πραγμάτων ψηφισομέ-
νοις. Καὶ παρ' ἡμῶν δὲ τι; οὐδὲν ἤστων ἔσται τῇ
δόξη ταύτῃ συνηγορία, ὅταν αὐτὴν ἐξετάζωμεν.
Λέγεται δὲ τὴν ζημίαν εἶναι τοῖς ἀποθνήσκουσιν
εἰς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς. Ἄλλὰ καὶ ταύταις πολὺ
τὸδε διάφορον. Αἱ μὲν γὰρ φύσεως τέ εἰσιν ἔργον,
καὶ παρὰ Θεοῦ συγκεχώρηται, ἢ τὰ κατὰ μέρος
δι' αὐτῶν συντηροῦντος, ἢ τοῖς κοινοῖς; εἴδειςιν μη-
χανωμένου τὸ διαρκές τε καὶ μόνιμον, καὶ τῇ δια-
δοχῇ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ ἐπισκευαστὴν ἀθα-
νασίαν ἐπινοήσαντος, ὡς μέχρι τοῦ πολλοῦ τοῦ
συνθέτου μένειν οὐ δυναμένου. Αὐταὶ δὲ εἰσιν, ὅσαι
τῇ γενέσει λυσιτελοῦσιν, ἐπὶ διαδοχὴν τὰ ζῶα ταῖς
ἡδοναῖς προκαλούμεναι, καὶ ὅσαι τὴν βραξιν θήγου-

A prodesse queat, id vituperatis, et quovis modo ef-
fugere studetis, tametsi nihil aliud habeatis repre-
hendendum, nisi illud solum, quod sensum non
demulceat. Quid enim vetat, medicos quoque isdem
rationibus criminari, qui corporibus non aliter
succurrunt quam cogendis ægrotis, ut res insua-
ves et comedant et bibant, et tangant, et modis
omnibus tractent? Quibus eo quod hoc modo
molesti nobis sint, et magnas mercedes pendimus,
et debere illis, tum nos ipsi, tum ii quibus cura
sumus, prædicamus. Quibus, si ad solam volupta-
tem omnia referri oporteret, quinam inimiciores
appellari deberent? Verum mea quidem sententia
res bonæ et malæ non dolore et voluptate, sed
utilitate et noxa judicandæ sunt. Si vero ad volupta-
tem cuncta referentius, incommodabit (id quod dixi)
corpori medicus, et maxime nocebunt animo leges,
et institutores, et parentes, denique pretiosissima et
utilissima quæque. Si enim omnes, cum frustra officij
commonent, contumacibus molestissimi sunt, igno-
minia mulctando, et in carcerem conjiciendo, et
diuturnis suppliciis afficiendo: quorum nullum no-
bis esset commodum, si quovis modo otium illud
amplecteremur. Sed cinædes, lenones, adultores,
quique flagitia tum ipsi exercent, tum aliis inde vo-
luptates conciliant, opportunos scilicet nobis ipsia
judicabimus, si ubique voluptates dominantur.

CAPUT III.

Primum igitur illud levitatis putandum est, de-
plorare voluptatum privationem: instar puero-
rum, quibus magistri talos, aut aliud quippiam lu-
dicrum, eripiunt. Deinde querendum, quibus ad-
imendis voluptatibus, mors tam gravis sit? Cum
autem hæ quoque in tres partes dividantur, unam
quidem et maxime divinam, et quæ sola hominis
est, et propter semetipsam expetenda [eam autem
dico, quæ in veritate indaganda versatur, et in
mente posita est, et quæ sunt ejusdem generis]
tantum abest ut mors perdat, vel minima ex parte
diminuat, ut nullo modo fieri possit ut illis volu-
ptatibus pure et secure perfruemur, nisi post mor-
tem. At hoc incredibile fortassis videbitur homini-
bus temere viventibus, cum omnium verissimum
sit iis qui non nisi adhibita exploratione de rebus
decernunt. Et a nobis etiam ipsis patrociniū ni-
hilominus adhibebitur, cum in eam inquiremus.
Reliquum ergo est, morientes corporearum volu-
ptatum jacturam facere. Sed harum etiam magnum
est discrimen. Nam aliæ et naturæ opus sunt, et a
Deo concessæ, vel singulas res per eas conser-
vante, vel id communibus formis machinante, ut
durent et maneant, atque id propositum habente,
ut per successionem iis quæ oriuntur et intereunt,
immortalitatem instauratione conciliet: quippe
cum ea quæ composita sunt, longo tempore du-
rare nequeant. Hæ autem sunt, quæ ad genera-
tionem prosunt, et ad sobolis propagationem ani-

(1) Cod. Reg. 1213, προτιμῶντων, quod exquisitius videtur, genitivo absolute posito, et post ὅτελος facta distinc-
tione. Edit.

manitia suis illecebris provocant: quæque vicus appetitionem acuentes, ea quæ nutrice possunt, ad alimoniam movent: et sic quod in dies decedit, suppleant, ac vitam, dum licet, propagant. Nemo enim vel ad mensam accessisset, vel procreandas soboli animum adjocisset, si ad eas res cum molestia fuisset accedendum. Verum naturæ stimulus, intrinsecus impellens, non sinit naturæ cursum præteriri. Hæ ergo, ut dixi, voluptates, Dei et naturæ sancitæ legibus, nullam jura reprehensionem incurrunt, modo ratione aptentur: nec ordine perturbato, illius frenos respuentes, aurigam præcipitent, atque in belluarum mores depriment.

CAPUT IV.

At vero aliud etiam in nobis voluptatum existit genus, nec Deo, nec naturæ adscribendum, cum sit ultro in nobis orium: quomodum ii qui ex satis serpentis dentibus exstiterant: nostraque incitita et scordia excolatur, dum natura non ut decet utitur. Quod ubi, sprete ratione, deminatum sibi vindicavit, et divinam ac sapientiæ studiosam animi partem solum mutare coegerit: et animi arceam, tanquam æveus aliquis tyrannus, occupavit: hominem et rempublicam ejus, exsilio et ædificatione et confusione implet, neque amplius eum, in quem tyrannidem exercet hominem esse patitur: sed in belluam quamdam multiformem, et monstruosam convertit: donec et Deo et sibi ipsi et necessariis inutilem effecerit eum, qui semel captus voluptatum illecebris fuerit: ut qui et libertatem vendat, et se per omnem ætatem illis servitutum profiteatur. Ac harum voluptatum priores necessariis esse homines modesti proquant: ciborum præsertim et potionum, quibus corpus alitur, et sine quibus consistere non potest. Atque etiam eas quæ in commiscendis corporibus versantur, tanquam quæ ad generis conservationem faciant, quæque solæ, humanæ naturæ id præsent: ut semper et uno eodemque modo se habeat, in hujus necessitatis societatem admisit: existimantes, quod singulis victus est, hoc idem has voluptates præstare, respectu universi, reliquas autem turpes et impuras et belluinas. Nonne verè eas turpissimas nominant omnes, in quibus deprehensos, et leges mulctant, et eos qui iis succumbunt, dedecus, omniaque probra comitantur? Ob utrarum igitur voluptatum ablationem, omnium molestiarum, quæ hominibus accidunt, mortem gravissimam putant? Numquid ob posteriores mors jure accusabitur? Cur vero? cum humanam vitam tanta corruptela liberet, et naturæ rationi præditæ auxilietur, eamque brutorum similitudine contumeliose vexari non sinat? Quid enim turpius, aut magis brutum, homine ad solam voluptatem propenso? atque rerum honestarum et pretiosarum penitus obliito? qui ne homo quidem deinceps vocari debet, sed portentosa bestia, quales in fabulis describuntur: qui aspectu duntaxat falsam hominis præ se ferat

σαι πρὸς τὴν τροφὴν καὶ τὰ συνόμενα τρέφονται, καὶ ταύτῃ τὸ καθημέραν ἀπορρέον τῆς οὐσίας ἀναπληροῦσι, καὶ βοηθοῦσι πρὸς τὸ ζῆν ἕως ἔξεστιν. Οὐδεὶς γὰρ οὐτ' ἐν ἐπὶ τράπεζαν ἦλθεν, οὐτε γενέσεως ἤψατο, μέλλων ἀθῶς ἐπ' αὐτὰ βαδίσθαι, ἀλλὰ τὸ τῆς φύσεως κίντρον ἔδοθεν ὠθοῦν, οὐ συγχωρεῖ παραμελεῖσθαι τὸν τῆς γενέσεως δρόμον. Αὐταὶ μὲν οὖν, ὅπερ ἔφη, αἱ ἡδοναί, θεὸν καὶ φύσιν ἔχουσαι νομοθέτην, οὐδεμίαν ἀν εἰκότως ἐπιέχοινο μέμψιν, εἰ μόνον ὑπὲρ τοῦ λόγου βυθμίζονται, καὶ μὴ δι' ἀταξίαν τὸν παρ' ἐκείνου χαλινὸν ἀποπτύουσαι, κρημνίζουσιν τὸν ἥνιοχον εἰς τὰ τῶν ἀλόγων ἦθη καὶ τὸν βίον αὐτῶν κατασύρουσαι.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Ἄλλὰ καὶ ἕτερον ἐν ἡμῖν ἡδονῶν γένος ἀνάγει, οὐ μῆτε θεὸν μῆτε φύσιν ἔστιν αἰτιάζουσα, αὐτόματον δὲ φερόμενον ἐν ἡμῖν, ὅπερ τὸ τῶν σαρτῶν γένος, καὶ ὑπὸ τῆς ἡμετέρας γεωργούμενον ἀμαθίας ἢ βραθυμίας, οὐχ, ὡς ἔχρη, χρωμένων τῇ φύσει, καὶ κατὰ λόγον ἐνδυναστεύσαν, καὶ ὅσον θεὸν ἐν ἡμῖν καὶ φιλόσοφον τῆς διανοίας ἔξοστραχίαν, καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀρόπλην, ὅπερ τις τύραννος ἀγριός, κατασχόν, τὸν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς πολιτείαν φυγῆς, καὶ στάσεως, καὶ ἀταξίας ἐμπλήσῃ, οὐκ ἔτι συγχωροῦν ἀνθρώπων εἶναι τὸν τυραννοῦμενον, ἀλλὰ τι θηρίον πολύμορφον καὶ ἀλόκοτον, μέχρις ἀν. καὶ θεῶν, καὶ αὐτῶν, καὶ τοῖς χρωμένοις, ἀχρηστον ἀποδείξῃ τὸν ἀπὸ ἀλόγῃ τῶν ἡδονῶν φίλιαν, ἀποδόμενον μὲν τὴν ἐλευθερίαν, διὰ βίου δ' αὐταῖς δουλεύειν ὁμολογήσαντα. Τὰς μὲν οὖν προτέρας τῶν ἡδονῶν τούτων ἀναγκαίως ἡδονὰς οἱ σωφρονούντες φασί, μάλιστα μὲν τὰς τῶν σιτίων καὶ ποτῶν, καὶ ὅσαι τὸ σῶμα τρεφόμενον, τούτων ἀνευ ἀδυνατεῖς συνεστάναι· ἀλλὰ καὶ ταῖς περὶ τὴν μίξιν, ὡς λυστελοῦσαι τῶν γένει, καὶ δι' ἐκείνων μόνων τοῦ ἀεὶ καὶ ὡσαύτως, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τυγχάνουσαν τῆς ἀνάγκης ταύτης μεταδόσαν· ὅπερ ἡ τροφή τῷ καθέκαστον, τούτο καὶ τὰς αἰδέμενοι γίνεσθαι τῷ παντὶ, τὰς δὲ λοιπὰς ἀισχυρὰς, καὶ ἀκαθάρτους, καὶ θηριώδεις. Καὶ τί γὰρ οὐ τῶν ἀισχυρῶν πάντας καλοῦσιν, ἐφ' αἱ; καὶ τοὺς ἀλόγους οἱ νόμοι καλῶσιν, καὶ τοῖς αὐτῶν ἠττωμένοις ἀισχυρῶν καὶ ὀνείδῃ παρὰ πάντων ἀκολουθεῖ; Ποτέρας τοῖνυν τῶν ἡδονῶν ἀναιροῦντα τὸν θάνατον, πάντες αὐτὸν πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις δυσχερῶν χαλεπώτατον οἰοῦνται; Ἄρ' οὖν τῶν ὑστερον ἕνεκα τῷ θανάτῳ δίκαιον ἐγκαλεῖν; καὶ πῶς, τὸν γε τοσαύτης φοβρᾶς ἀπαλλάττοντα τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τῇ λογικῇ συναγωνιζόμενον φύσει, καὶ ταύτην οὐκ ἔκοντα τῇ τῶν ἀλόγων ὁμοιότητι καθυβρίζεσθαι; Τί γὰρ ἀισχυρὸν ἢ ἀλογώτερον ἀνθρώπου πρὸς μόνην τὴν ἡδονὴν νενευκέτος, τῶν δὲ καλῶν καὶ τιμίων παντελῶς ἐπιλαθομένου; ὅν γε οὐδ' ἀνθρώπων χρῆ καλεῖν τοῦ λοιποῦ, ἀλλὰ θηρίον ἀλόκοτον, ὅτι τὰ ἐκ τῶν μύθων μέχρις ἐφ' αἱ μόνον ἀνθρωπείαν φύσιν ὑποκρινόμενον. Ἢ γὰρ ἀνθρώπων, δίκαιον ὀνομάζειν τὸν, ὅτι μὲν φάγεται καὶ πίεται, μόνον φροντίζοντα, ὅτι δὲ λογιέται καὶ εἰσεται πάντεσσι ἀμελοῦντα; Τούτων

γὰρ τοῖς χοίροις δικαιοτέρον παρεκάζειν, οὐς τῇ A
 τῆς τροφῆς ἀφθονίᾳ πιαίνοντες θύομεν· μάλλον δὲ
 καὶ τῶν χοίρων ἀρηστοτέρους τούτους ὑποληπτέον.
 Τῶν μὲν γὰρ ἔστι πολλάκις τῆς πολυσαρκίας ἀπό-
 νασθαι, ἀνδρὸς δὲ ἑαυτὸν κατασαρκουῦντος οὐδὲν
 ὄφελος· πλὴν εἰ τις τοὺς ἄλλους σωφρονίζεσθαι
 βουλόμενος, λέγοι, ἐν αὐτῷ τὴν τῆς τροφῆς αἰσχύ-
 νην διδασκομένους· ὡσπερ φασὶ καὶ Λακεδαιμονίους
 τῇ τῶν Ἑλλήτων μέθῃ τοὺς παῖσι ὑποδεικνύουσι τὸ
 τῆς νήψεως ἀγαθόν. Τί δ' ἂν εἴποι τις τὸ τῆς μα-
 ταιοπονίας; ταύτης ἀπέραντον, καὶ τὸ καθήμεραν
 εἰς τὸν τετρημένον ἀναγκάζεσθαι πῖθον ἀντλεῖν, ὃ
 τι τινὰς φησὶν ὁ μῦθος κατακρηθῆναι, οὐκ οἶδ' ὃ τι
 περὶ τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ἀμαρτόντας; "Ἐτι τοίνυν
 τῷ θανάτῳ μεμπτέον φάγον ἄνθρωπον ἀναιροῦντι,
 καὶ τοιαύτης ἀρηστοίας τὸν βίον ἐλευθεροῦντι, ὃν γε B
 καὶ δοκοῦντα ζῆν, εὐλογώτερον ἂν τις εἴποι πάλα,
 τεθνᾶναι, οὕτω πρὸς τὸν λογικὸν βίον ἀκίνητον ὄντα,
 καὶ τῇ συνεχεῖ μέθῃ πρὸς πάντα ἀναισθητοῦντα;
 'Ἄλλ' εἰ μηδενὸς ἄλλου, τοῦτου γε ἕνεκα τὸν θάνατον
 ἔχρην εὐεργέτην καλεῖν, ἐκποδῶν ποιούμενον, οὐς
 τὴν ἀρχὴν ἔδει μηδὲ γενέσθαι. Οἴμαι δὲ, μηδ' ἂν
 αὐτοὺς ἔκαινοῦς, εἰ γε ἐκνήψαιεν, ὑπὲρ ἑαυτῶν κα-
 κίσαι τὸν θάνατον, μὴ δὲ, ὡς ἀδικούνται, φάσαι,
 μὴ συγχωρούμενοι τοιαύτην ἀκαθαρσίαν ἀσκήν.
 e medio tollat, quos prorsus ne nasci quidem oportebat? At ne illos ipsos quidem, si quando
 crapulam edormivissent, de morte conquesturos esse puto, nec injuria se affici dicturos, cum iis
 non concedatur, in hoc libidinum caeno volutari.

ΚΕΦΑΛΑ Ε΄.

Τί δ' ἂν εἴποις τὰς ἄλλας, τὰς ὡσπερ ἀπὸ μητρὸς
 τῆς τροφῆς τιχομένης κακίας· πᾶσι γὰρ C
 σχεδὸν τοῖς αἰσχροῖς παρὰ ταύτης αἱ ἀφορμαί· καὶ
 τὸ τοὺς παγίντα; ἡμῖν ὑπὸ τῆς φύσεως ὄρους, ὑπερ-
 βαίνοντα; τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν τῶν ἀκαθάρτων
 ἡδονῶν ἐπιπέσειν κρημνὸν, ὧν τοὺς κατηγοροῦσιν
 οἰμοὶ καὶ μόνη τὴν ἐνήμην αἰσχύνον ἂν ἐνεγκεῖν;
 Δυσχερανοῦμεν οὖν, εἰ μὴ καὶ ἀθάνατος ὁ μοιχὸς,
 καὶ τῷ παιδραστῇ συνευδόμεθα τὴν νόσον εἰς ἀπέ-
 ραντον παρατείνεσθαι· ἢ καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν χρημέ-
 τῶν ἐπιβουλὰς, καὶ φιλονεικίας, καὶ φθόνους, καὶ
 τοὺς ὑπὲρ τῆς παντοδαπῆς πλεονεξίας πολέμους; οὐς
 φανερόν τῶν ἡδονῶν ἕνεκα τοὺς ἀνθρώπους αἰρεῖ-
 σθαι, αἰδίου εἶναι θελήσομεν; ὡσπερ τοῦ βίου
 μηδὲν ὄφελος ὄν, ἂν μὴ συνεχῶς μεγάλα κακὰ τὰ
 μὲν ποιῶμεν, τὰ δὲ πάσχωμεν, καὶ τῇ πλουμύρῳ D
 κακίᾳ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν ἐπιτρέψωμεν. 'Ἀλλὰ τοῦτο
 τί ποτ' ἔστιν ἕτερον, ἢ τὸ μὲν κακὸν συμβουλεύειν,
 εἰ δὲ ἀγαθὸν φυγεῖν καὶ ἀτιμίας τιμήσασθαι; "Ἢ
 τοίνυν ἀναλθην οὕτως τὴν ἡδονὴν εἶναι φάτεον τάν-
 θρώπινον ἀγαθόν, ἀρετὴν δὲ, καὶ σοφίαν, καὶ ἐπι-
 στήμην, λόγου χάριν καὶ εὐπρεπείας μόνον εἰρῆσθαι,
 καὶ τότε καὶ τῷ θανάτῳ μεμπτέον τὰ κάλλιστα καὶ
 τιμιώτατα ἡμῶν ἀφαιροῦντι; ἢ νομίζοντας τῶν
 ἡδονῶν τὰς μὲν τῇ ψυχῇ λῶδην ἀντικρυς εἶναι,
 καὶ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων πολιτείᾳ παντελῶς
 ἐναντιωτάτας, τὰς δὲ καὶ αὐτάς οὐδὲν ἤτεον βλά-
 πτειν δυναμένας, ἂν τὸ παρὰ τοῦ λόγου μέτρον ἡ
 καταδέχωνται, οὐδὲ τὸν θάνατον παντελῶς ἀτιμα-
 στέον, οὐδ' ὧς τι τῶν βλαβερῶν φευκτέον· ἄλλ'

A speciem. Nam qua ratione, jure, homo dicetur,
 cui solum quid edere, quid bibere velit, curæ est :
 de ratiocinando autem, et sciendo plane sit secu-
 rus? Nam is porcis rectius comparabitur, quos pabulo
 affatum præbendo saginantes, mactamus. Imo porcis
 inutiliores etiam existimandi sunt. Sæpe enim porco-
 rum sagina frui licet. Viri autem sese carne oner-
 antis nullus usus est : nisi alios quispiam casti-
 gare volens, de eo verba faciat, atque in eo luxuri-
 feræ dedecus ostendat. Quemadmodum Lacedæmonii
 feruntur, per Helotum [sic enim illi sua mæncipia
 vocabant] ebrietatem, liberis, sobrietatis præstan-
 tiam demonstrasse. Quid vero de inanis laboris
 istius infinitate dicemus, et de necessitate quoti-
 die implendi perforati dolii? qua pœna mul-
 tatas esse quasdam, nescio. ob quod scelus in
 maritos suos commissum, fabulas perhibent. Num-
 quid mors accusanda est, cum voracem aliquem
 hominem tollit, et vitam tam inutili pondere libe-
 rat : quem etiam dum vivere videretur, rectius
 jam oīta mortuum dixisses? ut qui ad vitam, quæ
 rationis particeps est, nulla ratione perduci
 poterit, et omni rerum sensu, ob perpetuam ebrie-
 tatem caruerit, ac non potius, si non ob aliud, hæc
 saltem gratia morti agenda gratiæ essent, quæ hos
 esse puto, nec injuria se affici dicturos, cum iis
 non concedatur, in hoc libidinum caeno volutari.

CAPUT V.

Quid vero de reliquis vitiis dicas, quæ a deliciis,
 veluti matre oriuntur, omnibus enim fere flagi-
 tiis ansam hæc præbent, aut de eo quod homines
 nobis a natura præfixos limites transientes, in im-
 purarum voluptatum præcipitium incidunt? quas,
 ut arbitrator, qui reprehendunt, vel sola illarum
 commemoratione erubescunt. Ergo moleste fere-
 mus, si adulter non sit immortalis? et una cum
 peccatorum amatore vota faciemus, ut morbus ejus
 in infinitum producat? aut etiam insidias, quæ
 pecuniæ tenduntur, et contentiones, et invidias, et
 bella, ob varia iniqua lucra suscipi solita (lucra
 vero propter voluptates ab hominibus appeti con-
 stat) æterna esse velimus? quasi vero vitæ nulla
 sit utilitas, nisi continenter magna mala alias de-
 mus, alias feramus, et res nostras in multiplici
 vitiositatis potestatem permittamus. Verum hoc
 quid tandem est aliud, quam malo senatoriam aucto-
 ritatem tribuere, bonum autem exsilio et ignomi-
 nia multare? Aut igitur aperte adeo pronuntian-
 dum est, voluptatem hominis esse bonum : virtu-
 tem autem et sapientiam, et scientiam, verbi
 tantum gratia, et propter speciem nominari, et
 tunc morti exprobandum est, quæ ea, quæ et pul-
 cherrima et pretiosissima habeamus, adimat. Aut,
 si quasdam voluptates evidentem animorum esse
 perniciem, existinemus, et communi hominum
 vitæ ab omni parte adversissimas : alias et ipsas
 nihilominus obesse posse, nisi rectæ rationis ro-
 gula adhibeatur : neque mors penitus infamia no-

tanda est, neque ut res pernicioſa fugienda. Sed homines et ex hac aliqua utilitatem capere putandum : cum quidem optima ſit, ſi quis vitam delictorum expertem et cum virtute exegerit : ac ne illud quidem omni prorsus utilitate careat, meritis eum affici ſuppliciiſ, qui ſanari non poteſt. Quam ad rem univerſitatis principi et opifici, mors plurimum confert, pro ſua juſtitia hominum nequitiam punienti : nec ſinenti, ut mundus a ſe ſabrefactus, temere et perturbate feratur, ſed immenſa bonitate, noſtram quoque improbitatem in ordinem per pœnam redigenti : inſtar medici, qui ſectionibus et uſtionibus per totum corpus malum fluxum ſancti prohibet. Ejuſdem igitur eſt, juſ æquitatemque vituperare, et mortem, quæ malum graſſari non patitur, accuſare. Quod ſi qui voluptatibus ſerviunt, neque ſine hac ſervitute vitam expetendam ducunt, rationes has non approbarent : ſed quidquid has illis non comparat, malum exiſtimarint : nec horum judicium veritati detrimentum aſſeret (neque enim eorum ſententiam confirmare nunc nobis proſtitutum eſt, ſed veritatem, ut per ſe eſt), neque eſt quisquam, qui aut pro eorum ſententia ſuffragium ferre, aut pro juſtitia contra eos, quod ſupplicium eis ſit luendum, conſiderare velit : ſed ſatis fuerit, judicium eſſe legitimum. Ne igitur nos, velut in judiciis, voluptariorum lamentationibus moveamur ; qui ſuis appetitionibus, ceu uxoribus et liberis productis, a ratione juſ perverti, veniamque ſibi dari poſtulant. Sed quousque aut antedicias voluptates, bonum, aut id quod mala prohibet, malum eſſe demonſtrare non poterunt : nihilo ſecius prioribus ſuffragiis inſiſtendum erit : quæ id vitæ inſtitutum amplexis mortem expedire demonſtrarunt.

CAPUT VI.

Ob procreationis autem voluptates, quæ turpes non ſunt, ſi morti quis maledicat, ut quæ et eſſe ſanctus tollat : ei et ipſe aſſentior, illas accuſandas non eſſe. Nam et natura nobis ab opiſtoco Deo ſunt ingenerate, et in cauſa ſunt cur hominum genus immortalis ſit. Itaque qui temperanter et modeste illis utuntur, eos nemo unquam reprehensionem mereri judicavit, nec morti tanquam carniſci ob illarum petulantiam tradendos eſſe pronuntiavit. Verum quemadmodum non dixerim, mortem illis bonam eſſe, cum nihil ſit in quo delinquant, et ob quod recte ab ea punirentur, quo fierent meliores : ſic affirmo hanc ne damnum quidem eis dare, tollendis per obitum conſeſſis voluptatibus. Nam hæ non tanquam peculiare bonum hominibus a natura inſitæ ſunt, neque propter ipſos, ut iis tanquam ſine intra ſemetipſos fruenterent : ſed eorum qui nascerentur ratione habita, eas in parentibus excogitavit, ut liberorum ſucceſſio facilis ab hominibus perſiceretur : cum voluptas oblivionem moleſtiarum, quæ generationem conſequentur, inducat. Quemadmodum a medicis etiam agris ſucum fieri videmus, et dulcia

ἡγητέον, εἶναι τινα καὶ τοῦτου τοῖς ἀνθρώποις ὀφείλειαν, τοῦ μὲν ἀρίστου ὄντος, εἰ τις τὸν βίον ἀναμάρτητον καὶ μετ' ἀρετῆς διεξίη, οὐ μὴν οὐδὲ τὸ τὸν ἀνίατα νοσοῦντα ταῖς προσηκούσαις ὑπάγεσθαι δίκαις, ἀχρηστοῦ παντάπασι γινομένου, πρὸς ἕπερ ὁ θάνατος τῷ τοῦ παντὸς ἡγεμόνι καὶ δημιουργῷ πλεῖστον συμβάλλεται, τῇ ἑαυτοῦ δικαιοσύνῃ τὴν τῶν ἀνθρώπων κακίαν κολάζοντι, καὶ οὐκ ἔστι πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως φέρεσθαι τὸν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον κόσμον, ἀλλὰ τῇ περιουσίᾳ τῆς ἀγαθότητος, καὶ τὴν ἡμετέραν κακίαν εἰς τάξιν καθιστῶντι τῇ τιμωρίᾳ· ὡς περ ἱατρὸς τομαῖς καὶ καυτήρῃ οὐκ ἔστι ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα τὸ πονηρὸν βέυμα χυθῆναι. Τοῦ αὐτοῦ τοίνυν ἀνδρὸς τότε δίκαιον καὶ τὴν δίκην κακίειν, καὶ τοῦ θανάτου κατηγορεῖν, τοῦ ὀρίζοντος τὸ κακόν. Εἰ δὲ οἱ ταῖς ἡδοναῖς δουλεύοντες, καὶ ταύτῃ· οὐκ ἀνευ τῆς δουλείας ἐλθόμενοι εἴη, τοὺς λόγους μὴ ἀποδέχοντο, ἀλλὰ φαῦλον ἡγόντο πᾶν, ὃ μὴ ταῦτας αὐτοῖς προξενεῖ· οὐδὲν ἢ τούτων κρῖτις τό γε ἀληθὲς παραβλάψει· οὐ γὰρ τὴν ἐκείνων γνώμην κυροῦν νῦν ἡμῖν πρόκειται, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ἐφ' ἑαυτῆς ἔχει· εἰς γὰρ τῶν κρινόμενων γνώμης τὴν ψῆφον ἔλοιτ' ἂν ἐνεγκεῖν, οὐδὲ κατ' αὐτῶν ὑπὲρ τῆς δίκης, ἦντινα δεῖ τοῦτους δοῦναι σκοπεῖν ; ἀλλ' ἀρκεῖται τὸ τὴν ἀπόφρασιν νόμιμον εἶναι. Μὴ τοίνυν, μηδ' ἡμεῖς, ὡς περ ἐν ταῖς δίκαις, τοῖς τῶν φιληθόντων προσέχωμεν ὄδυρμοις, ὡς περ γυναῖκας, ἢ παιδία, τὰς ἑαυτῶν ὀρέξει ; ἀναθιβαζόμενων, καὶ ταύτῃ διάστροφον τὴν δίκην ἐξαιτουμένων περὶ αὐτῶν ἐνεχθῆναι, ἀλλ' ἕως ἂν ἢ τὰς εἰρημένας ἡδονὰς ἀγαθὴν, ἢ τὸ τὰ φαῦλα κωλύον κακόν εἶναι, δεῖξαι μὴ δύνωνται, οὐδὲν ἦττον ἡμῖν ταῖς προτέροις ψῆφοις ἐμμενετέον, αἱ τοῖς οὕτω εἴη ἡρημένοις ἀγαθὸν τὸν θάνατον ἀπεδείκνυσαν.

ΚΕΦΑΛ. Ζ΄.

Διὰ δὲ τὰς περὶ τὴν γένεσιν ἡδονὰς, οὐκ ἔπονε-δίστους οὖσας, εἰ τις κακῶς τὸν θάνατον λέγοι, ὡς ἀρθῆν καὶ αὐτὰ ; ἀναίρουντα, τὸ μὲν ὡς οὐ χρὴ κατηγορεῖν ἐκείνων, φημί καὶ αὐτό. Φύσει τε γὰρ ἡμῖν ἐγκρατεῖα παρὰ τοῦ δημιουργοῦ, καὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει τῆς ἀιδιότητος αἰτίας γίνονται. Ὡστε καὶ τοὺς αἰσφρόνους καὶ μετρίως αὐταί ; κερημένους οὐδέτις πώποτε ἐπιτιμήσεω ; ἀξίους ἡγήσασθαι οὐδ' ἀπεφῆναι, δεῖν αὐτοὺς τῷ θανάτῳ διὰ τὴν ὕβριν, ὡς περ τιμὴ κολαστῆ, παραδίδεσθαι. Πλὴν ὡς περ οὐκ ἀγαθὸν αὐτοῖς εἶποιμ' ἂν εἶναι τὸν θάνατον, οὐδὲν δὲ ὄντος, ὃ παραβαίνοντες, εἰκότως ἂν ὑπ' αὐτοῦ βελτίους γένοιτο κολαζόμενοι· οὕτως οὐδὲ ζημίας αὐτοῖς αἰτιον τοῦτον εἶναι φημί, τῇ τελευτῇ τὰς ἐφειμένους ἡδονὰς ἀναίρουντα· αὐταὶ γὰρ τοῖς ἀνθρώποις, οὐχ ὡς ἴδιον αὐτῶν ἄγαθον, οὐδ' αὐτῶν εἰνεκα παρὰ τῆς φύσεω ; τούτοις ἐγκρατεῖσθησαν, ἵνα δὴ τούτων, ὡς περ τέλους, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαύουσιν· ἀλλὰ τῶν γεννησομένων προνοομένων, ταύτας ἐν τοῖς γονεῦσιν ἐμχανήσασθαι, ἵνα βῆον τοῖς ἀνθρώποις ; τὰ περὶ τὴν διαδοχὴν τῶν τέκνων ἀνήτηται, τῆς ἡδονῆς λήθην ἐμποιοῦσας τῶν παρεπιπέμων δυσχερῶν τῇ γενέσει· ὡς περ καὶ τοῖς

ιατροῦς ὀρώμεν ἐνίοτε σοφισζομένους τοὺς κάμνοντας, A καὶ γλυκέα τινὰ τοῖς ἀηδεστάτοις παρμιγνύοντας, ἵνα τῇ περὶ τὰ ἡδέα λιχνεῖα βῆσιν καὶ τὰ θεραπεύοντα δέξωνται. Ὀρώμεν δὲ καὶ τοὺς ὑπλέοντας τὰ ἀχθῆ ἄδοντας, ὅταν πικρῶνται, καὶ ταῖς ψόδαῖς κούφοτερον ἑαυτοῖς οἰομένους τὸ φορτίον ποιεῖν. Εἰ τοίνυν ἐτέρων εἵνεκα καὶ μέχρι τινὸς τοῖς ἀνθρώποις τὸ γένος τοῦτο τῶν ἡζονῶν συγκεχώρηται· ὀηλον, ὡς, τῆς λειτουργίας πρυσσομένης, οὐδὲν οὐδ' αὐτοὶ ζημιώσονται, ἐν τοῖς οἰκείοις ὀγαθοῖς καταλιμπανόμενοι· ὡσπερ οὐδὲ τοὺς ἀχθοφοροῦντας· ἐκείνους εἴποι τις ἂν ζημιούσθαι, τοῦ τε ἀχθους ἅμα καὶ τῆς ψόδης ἀπαλλαττομένου. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ χάριτας ἂν εἶεν δίκαιοι τοῦτου γε ἕνεκα ὀμολογεῖν τῷ θανάτῳ, οὐκ εἰῶντι τούτους ὑπὲρ ἄλλων κόπτεσθαι, εἰδῶλον ἡθονῆς αὐτοῦς καρπομένους, ἀλλ' ἰσάμεν τὴν ἀπάτην. καὶ πρὸς ἑαυτοῦς ἐπιστρέφοντι τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ καὶ Σοφοκλῆς τὸν ποιητὴν λέγεται πρὸς τὸν Κέφαλον ἀποκρίνασθαι, ἐρόμενον ὡς δὴ τι καλὸν, εἰ οἶός τέ ἐστιν ἐν γῆρᾳ μίγνυσθαι γυναίκε; Εὐφῆμαι, εἶπεν ἐκεῖνος, νοῦν ἔχων, ὧ ἄνθρωπε· πάλαι γὰρ τούτων ὡσπερ ἀγρίων ἀπῆλλεσθαι δεσποτῶν· τὰς ἡδονὰς τοῦτο λέγων, ὅφ' ὦν τὸ τῶν ἀνθρώπων κηλούμενον γένος, ὡσπερ κακῷ δεσπότῃ, χαίρει παραμένον αὐταῖς.

ΚΕΦΑΛΑ. Ζ'.

Τοὺς μὲν οὖν διὰ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς, εἴ τινας ἂν εἶεν αὐταί, τὴν θάνατον φρίττοντας, καὶ κινῶν ἔσχατον οἰομένους αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις, τῶν παιγνίων τούτων, μᾶλλον δὲ τῆς περὶ ταῦτα μανίας C καὶ ἀσχημοσύνης αὐτοῦς ἀπαλλάττοντα, οἶμαι τοῖς λόχοις τούτοις σωφρονισθέντας, καὶ τὴν παιδικὴν ἀπορρίψαντας ἕνοιαν, τὴν σώφρονα καὶ ἀνδρικὴν ἀντιλήψεσθαι, καὶ μὴ πρὸς τὸ χρεῖον ἀηδῶς τῶν γε ἡδονῶν ἕνεκα διακείσθαι· τοῖς δὲ διὰ τὴν τοῦ εἶναι κεινοτάτην ἐπιθυμίαν, καὶ τὸ φύσει πᾶσιν ἐγκείσθαι τῆς ζωῆς ταύτης ἔφεσιν τὴν τελευταίην δυσχεραίνουσιν, ὡς ἂν τῶν ἐν ἡμῖν τὸ ἀριστον καὶ θεϊότατον ἀναπροῦταν, ὃ πᾶσι τοῖς ὀπωροῦν οὖσι καὶ τὴν φύσιν ἑρώμεν φιλονεικοῦσαν τηρεῖν, ἐκεῖνο ἂν τις εἴποι, καὶ ἴσως κατὰ καιρὸν, δεῖν μὲν μὴ πρὸς τὰς ἡδονὰς, καὶ τὴν ἐκείθεν ἀπάτην ὀρώντας, περὶ τῶν πραγμάτων ψηφίζεσθαι, ἀλλὰ τὸ θεῖον καὶ κατὰ φύσιν ἀγαθὸν τῶν ἐν ἡμῖν ἀγαθῶν ποιέσθαι τεκμήριον, καὶ τὰ μὲν ἐκείνῳ συμβαίνοντα καὶ ἡμῖν λυσιτελεῖν νομίζεσθαι, ὅσα δὲ ἐκείνῳ μάχεται, ταῦτα τῆς τοῦ κακοῦ μοίρας ὀφείσθαι, καὶ προσέθ' ἡμῖν βλαβερά. Ταύτης τοίνυν τῆς γνώμης πολλὴ χάρις ἡμῖν. Ἀτεχνῶς γὰρ ἡ δόξα σωφρονούντων ἀνδρῶν, καὶ πρὸς ὃ δει, πάντα ἀναφερόντων. Ἀλλ' εἰ μὲν ἡ ψυχῆς ἄνευ ἐζῶμεν, καὶ τὸ σῶμα μόνον ἦν τοῦθ' ὀπερ ἐσμέν· οὐ φθειρομένον, οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἂν ἦν, ὃ πρότερον ἦμεν, οὐδὲ τις ἡμῖν μετέπειτ' ἐλπίς, ἢ λόγος, ἐλείπετο· ἢ καὶ ψυχῇ χρώμενοι πρὸς τὸ ζῆν, οὐκ ἀφθαρτον παρὰ τοῦ δημιουργοῦ ταύτην εἶχομεν, καὶ δυναμένη καθ' ἑαυτὴν παραμένειν, ἀλλ' ὅταν μόνον συνελθῆναι τῷ σώματι, καὶ οἰχομένου συνδικαλύεσθαι· οὐκ ἂν παντάπασιν ὀλογον ἦν δεδιέναι, ἐν τῷ παντὶ μέλλοντας κινδυνεύειν, καὶ τοῦ ὄντος, ὡς σχεδίας τινὸς,

quædam amarissimis commiseri : ut suavium hurgitione facilius medicamenta quoque sumant. Cernimus etiam eos, qui onera subeunt, canere cum premuntur, et putare, cantu se onus sibi levius reddere. Quod si voluptatum genus, alterius causa, et ad tempus hominibus concessum est : ubi ministerium desierit, nec ipsos quidquam detrimenti constat capere, nullo suorum honorum iis erepto, sicuti nec bajulos illos jacturam aliquam facere quisquam dixerit, cum simul et onus gestare, et canere desinunt. Equius igitur esset, eos morti gratias propterea agere, quod non sinantur ab ea propter alios defatigari, cum ipsi simulacro dumtaxat voluptatum fruuntur, sed impostura comprehensur et homines ad semetipsos convertantur. Id quod Sophocles poeta respondisse fertur Cephalo, tanquam egregium quiddam percontanti : An in senectute rem habere cum muliere posset? Bona verba, homo, inquit ille, quippe vir cordatus? jam olim ab his tanquam agrestibus dominis recessi. Voluptates hoc nomine notans, quibus genus mortale delinitum, apud eas quasi herum improbum animo libenti remanet.

CAPUT VII.

Ac eos quidem, qui ob corporis voluptates [sicut que modo esse senu] mortem expavescent, eamque malum hominibus extremum esse putant, quæ ab istis ludicris, ac potius ab insaniam hac, et turpitudine eos repellat; arbitror his rationibus eruditos, et puerili sententia abjecta, modestam et virilem illius loco sumpturos : nec falso, voluptatum quidem gratia, fore infestos. His autem qui obitum, ob latissime patentem vivendi cupiditatem, et natura hujus vitæ desiderium insitum reformidant : quod et optimum et divinisimum eorum quæ habeamus auferat, cum a natura etiam in rebus vilissimis studiose vitam conservari videamus, illud dicere queas, ac opportune fortassis : judicandum esse de rebus, non voluptatum, et illarum fraudis ratione habita, sed de nostris bonis, e divino et naturali bono conjecturam capiendam : existimandumque quæ cum illo congruant, ea nobis pariter D expedire : quæ vero cum illo pugnent, ea in malis, atque adeo nobis noxiis, habenda esse. Et hæc quidem sententia nobis admodum grata esse debet. Omnino enim hæc opinio est hominum cordatorum, et qui omnia referant quo oportet. Verum sive absque animo viveremus, et corpus id solū esset quod sumus : quo intereunte nullo modo usquam futurum esset id, quod prius fueramus, neque nobis ulla deinceps vel spes vel ratio relinqueretur : sive animo ad vivendum utentes, eum ab opifice nec immortalem accepissemus, nec qui sumpte vi consistere posset; sed talem cujus ea conditio esset, ut corporis tantum consuetudine uteretur, eoque percunte, simul interiret : non omnino recordiæ esset, nos timere, cum tota nā-

tura periclitaretur, et si ab essentia, tanquam rate quapiam, in inanitatis pelagus caderemus, et in chaos delaberemur. Nunc quis nescit, nos et animum habere, eumque brutorum animo multo præstantiorem: nimirum qui ratione gubernetur, qua et imperare corpori potest, idque arbitrato suo regere; atque etiam immortalem et interitus expertem, qui et esse et permanere suapte vi in omnem æternitatem queat, quique, pereunte corpore, nihil damni faciat? Cum igitur ea ejus sit natura, nonne stultitiæ est, ei inætuere, ne forte una cum corpore pereat, neve id quod immortale est, mortem subbeat, et id quod corruptioni obnoxium non est, nusquam sit?

CAPUT VIII.

Esse autem vera quæ de eo dicuntur, et æternæ et permanentis naturæ animum esse, et hominem ob eum, quæ in mundo degunt, animalium, divini-ssimum et maxime diuturnum: ita cognoscetur, si quis ad hanc rationem examinandam pauca argumenta adhibuerit. Asserimus hominem animal esse et vivere. Vitæ porro signum est, quod corpus loco movetur, non ab aliis extrinsecus impulsum, aut concitatum, sed quod motum intra se habet, quocunque se applicuerit. Omnes enim ea quæ hoc modo moventur, vivere pronuntiant. Neque vero quidquam aliud corpus hoc modo afficit, præterquam animus. Nam omnia quæ moventur et vivunt, ob animi præsentiam moventur et vivunt. Jam tactus, et visus, et auditus, evidens argumentum est essentia animalis. Omnes enim animalia sensu definiunt, qui quo perfectior fuerit, et quo quodque animal meliorem eum exactioremque acciperit, eo perfectiorem locum in numero animalium obtinet. Homo autem nullo sensu destituitur, atque etiam omnia ea percipit, quorum causa sensus factus est. Itaque quod ad hos attinet, cæterorum animalium nullo est inferior, sed ejus excellencia in eo posita est, quod natura rationem soli illi tribuit, sensuum ducem. Neque vero his sensibus hominem tradidit duntaxat, et ut illorum arbitrato duceretur, permisit; sed rationis elegantia exornavit, et eam vitæ illius tanquam pastorem quæpiam et magistrum præfecit, ac ipsum a reliquis gregalibus per eam distinxit, et quasi præcipuam generis notam separavit, per quam solam homo, inter animalia, Deum et agnoscit et colit, fanaque ei consecrat, et sacra et vota facit, et ab eo tum sibi, tum aliis bona petit, et solus eorum quæ terram incolunt, veritatem novit, ac in ejus inquisitione occupatus est, et virtutem exercet. Item et leges sanxit, et republicas instituit, et maleficis certum pœnæ modum prælinivit, idem etiam artes invenit, non tam ad necessitatem, quam ad ornatum elaboratas, easque in commune contulit, in omnibus ad divinum exemplar respiciens, ad quod et fabricatus est, et ad quod sua omnia componit. Quarum rerum nullius participes sunt cæteræ animantes, cum ne rationis quidem

ἀποσιπτοντας ἐπὶ τὸ τοῦ μὴ ὄντος; πᾶλαγο; καὶ ἐχάος ἐξολισθησάντων. Νῦν δὲ τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι καὶ ψυχὴν ἔχομεν, καὶ τῆς τῶν ἀλόγων κρείττω πολλῶ, ἔτε λόγῳ κυβερνωμένην, δι' ὃν καὶ κρατεῖν τοῦ σώματος δύναται, καὶ πρὸς τὴ δοκοῦν τὰ τοῦτου διατιθέναι, καὶ προσέτι ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον καὶ εἶναι καὶ μένειν ἐφ' ἑαυτῆς μέχρι παντός δυναμένην, οὐδεμίαν οἰχομένην τοῦ σώματος αὐτῆς ὑπομένουσαν βλάβην; Τοιαύτης εἶναι αὐτῆ τῆς φύσεως οὐσης, πῶς οὐκ εὐθεὸς ὑπὲρ αὐτῆς δεδέναι, μὴ λάθῃ διαφθαρεῖσα τῷ σώματι, καὶ θάνατον τὸ ἀθάνατον ὑπομένειν, καὶ μηδαμῶς τὸ ἀφθαρτον ἦ;

ΚΕΦΑΛΑ Η'.

Ἐπισημασθέντων δὲ ἀληθῆ τὰ περὶ αὐτῆς λεγόμενα, καὶ τῆς αἰωνίου καὶ μενούσης φύσεως; ἔστιν ἡ ψυχὴ, καὶ διὰ ταύτην τῶν ἐν κόσμῳ ζῶων ἄνθρωπος θεοτάτον τε καὶ μονιμώτατον, γνοίη τις ἂν ὧσι, ὀλίγοις ἐκμηριοῖς παρὰ τὸν λόγον χρησάμενος. Φαμὲν γὰρ ἄνθρωπον ζῶον εἶναι, καὶ ζῆν. Τοῦ μὲν οὖν ζῆν σημεῖον τὸ μὴ παρὰ ἄλλων ἐξωθεν ὠθοῦμενον ἢ ἐπειγόμενον μεταβαίνειν, ἀλλ' ἐνδοθεν εἶναι τούτῃ τὴν κίνησιν, ἐφ' ὃ ἐπιδημῆσαι. Πάντες γὰρ τὰ τοῦτον τὸν τρόπον κινούμενα ζῆν ἀποφαίνονται. Τοῦτο δ' οὐκ ἄλλο τι πλὴν τῆς ψυχῆς αἰτιον τῷ σώματι γίνεται. Ψυχῆς γὰρ παρουσία πάντα τὰ κινούμενα καὶ ζῶντα κινεῖται, καὶ ζῆν. Καὶ μὴν τὸ ἀπειθεῖν, καὶ ὀρεῖν, καὶ ἀκούειν, τοῦ καὶ ζῶον εἶναι φανερὸς εἰλεγχος γίνεται. Αἰσθηθεῖς γὰρ τὰ ζῶα πάντες ὀρίζονται, καὶ θεον μᾶλλον τὸ κατ' αὐτὴν πλεονάζει, ἢ βέλτιον καὶ ἀκριβέστατον πρὸς αὐτὴν παρεσκεύασται, τοσοῦτον ἐν τῇ τῶν ζῶων τάξει καὶ τελειότητος χώρῳ τυγχάνει. Ἄνθρωπος δὲ πάσαις μὲν αἰσθηθεῖσι χρῆται. ὧν δὲ ἕνεκα αἰσθηθεῖς μεμηχανῆται, πάντων ἀντιλαμβάνεται, ὥστε τούτων γε ἕνεκα τῶν λοιπῶν ζῶων μηδενὸς ἐλαττοῦσθαι. Ἡ δ' ὑπεροχὴ δὲ καὶ λόγον ἢ φύσιν αὐτῆς μόνῳ δέδωκε τῶν αἰσθηθεῖσιν ἡγεμόνα. Οὐ τὰς αἰσθηθεῖς δὲ μόνον ἐκδούσα τὴν ἄνθρωπον, καὶ ὡς ἂν αὐτὰ τοῦτον ἄγοιεν, ἔσθαι συγχωρήσασα, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ λόγου κάλλει προσμήσασα, καὶ τοῦτον αὐτοῦ τῷ βίῳ, ὥσπερ τινὰ νομῆ καὶ διδάσκαλον, ἐπιστήσασα, καὶ τούτῳ τῶν συνώμων αὐτὸν διαστήσασα, καὶ ὥσπερ τινὰ σύμβουλον τοῦ γένους αὐτὸν ἀπορίσασα. δι' ὃν μόνον τῶν ζῶων ἄνθρωπος θεὸν τε οἶδε, καὶ σέβει, ἐρᾶ τε τούτῳ ἰδρύεται, καὶ θύει, καὶ εὐχεται, καὶ παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις αἰτεῖ. Καὶ ἀλήθειαν δὲ μόνος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς οἶτος; ἐπίσταται, καὶ περὶ αὐτὴν πραγματεύεται, καὶ ἀρετὴν ἀσχεῖ, καὶ νόμους τέθεικε, καὶ πολιτείας καταστήσασα, ἀγαθοῖς τε ἔργοις ἀμοιβὰς καὶ πονηροῖς μέτρα κολάσεως; ὄρισαι, τέχνας τε ἐξεῦρεν, οὐ πρὸς χρῆσιν μᾶλλον ἢ φιλοτιμίαν ἐξησχημένας; καὶ ταύτας φέρων εἰς τὸ κοινὸν κατέθετο διὰ πάντων πρὸς τὸ θεῖον ἀποθέτων παρὰ δειγμα, πρὸς ὃ καὶ ἐδημιούργηται, καὶ πρὸς ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ πάντα ἀρμόζων. ὧν οἶδεν τὰ λοιπὰ ζῶα μετέχει, ὅτι μὴδὲ λόγου μετέχει, ὃ ἑαυτὰ καὶ εὐρίσκειται, καὶ τελειοῦται, καὶ λυσιστελεῖ τοῖς χρω-

μόνος. Ταῦτα γὰρ πρὸς τὴν χρεῖαν μόνον ὄρα. καὶ ἔσον πρὸς τε τροφήν αὐτοῖς καὶ γένεσιν συντελεῖ, οὐδὲν δὲ περαιτέρω περιεργάζεται· καὶ ταύτης τῆς ἀνάγκης γινόμενα μόνως, φιλοτιμίαν οὐδεμίαν εἰσφέρειται, ὡσπερ τακτοῦς τινος τῆς φύσεως ὄρους οὐχ ὑπερβαίνειν τολμῶντα. Ὅσοι ἐφ' ἐκάστῳ τῶν ἐμογενῶν τὰ αὐτὰ ἄν ἴδῃς, καὶ οἰκῶν σχήματα, καὶ τροφῶν νόμιμα, καὶ ὑπῶν ἐπιτηδεύματα, καὶ θεραπείας ἐργόνων, καὶ πρὸς ἀποφυγὰς ἢ καὶ μάχας περιεργίας.

ΚΕΦΑΛ. Θ.

Τούτων γὰρ πάντων εἰς πᾶσι παρὰ τῆς φύσεως ἐπίκειται νόμος, ὃν οὐκ ἔστιν αὐτοῖς παραλεῖν, ὡς ἂν φύσει μόνῃ καὶ τῇ κατ' αἰσθησιν ζωῇ περιπεκλείσμενοι. Ἄνθρωπον δὲ ὁ λόγος τοῖς ἀραχνίοις τούτοις ἐνδεδεμένον οὐκ ἠνεσχετο ζῆν. Τούτων δὲ λύσας, ἐλευθέρων αὐτῷ δέδωκε βίον, οὐ μόνον δεσπότητος παντὸς ἀπαλλάξας, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις πᾶσαν ἀφαλόμενος τὴν ἀνάγκην, καὶ τῇ τῆς φύσεως οὐ περιγράφας στενοχωρία, οὐ πρὸς τὸ εἶναι μόνον τὰ αὐτοῦ τάττειν ἔσας, ἀλλὰ πολλῶν πλέον καὶ τοῦ εὔεῖναι διδάξας λόγον ποιεῖσθαι. Ὅθεν οὐχ ὑετῶν μόνων καὶ πνίγους ἀλεξητήριον τὴν οἰκίαν ἀνίστησιν, οὐδ' ἐφ' ἐνὸς σχήματος ταύτην ἰδρύεται, οὐδ' ἀπὸ τῶν αὐτῶν ταύτην συμπήγνυσιν, ὅπερ ἡ τῶν ζώων πάσχει πνία· ἀλλὰ πάσας μὲν οἰκῶν ἰδέας ἐπινοεῖ· πάσαις δὲ ἀναλογίαις συνδεῖ. Καὶ τὴν ὕλην οὐκ αὐτόθεν μόνον πορίζεται, ἀλλὰ τὴν ὑπερορίαν λιθοτομέει, Θεσσαλῇ ἢ πορφυρίτιδι λίθῳ τοῖς τοίχοις ἀμφιενῦς, καὶ τοῖς τῶν λειμῶνων ἀνθεσι ζωγραφῶν, καὶ τοῦδαφος ποικιλλῶν, χρυσοῦν περιτήκων (1), καὶ ὄλων τῆς μὲν χρεῖας καταφρονῶν, πρὸς πολυτέλειαν δὲ μόνον ὄρων· τὸ δ' αὐτὸ μηχανάται καὶ περὶ τὴν ἀμπεχόνην, οὐ πρὸς τὰς τῶν ὀρῶν μόνον μεταβολὰς τοῖς ἱματίοις φραττόμενος· ὀλίγη γὰρ ἂν ἔδει πρὸς τοῦτο φροντίδος· νῦν δ' ἐκεῖνο μὲν τῇ φύσει καὶ τοῖς ζώοις ἀπέβριψεν· ὁ δὲ λόγος πολλὴν καὶ τοῖς ἱματίοις ἐξεῦρεν αὐτῷ τὴν ἀβρότητα. Καὶ γὰρ καὶ ὕλης διαφορὰν ἐξήγησε, καὶ ἀνθος ἐξεῦρε, καὶ χρυσοῦν συνύφησε, καὶ παντοδαπῶν ζώων τε καὶ φυτῶν ἰδέας ἐν τούτοις διέγραψε, καὶ ἱματίων ἰδέας ἄλλας ἄλλοις ἀκένειμεν, ὡς ἂν ἕκαστος γένους, ἢ ἀξίας, ἢ ἡλικίας ἔχων τυγχάνῃ. Τὴν δ' αὐτὴν ἂν ἴδοις πολυτέλειαν ἐπὶ τε στρώσεων, καὶ ὑποδέσεων, καὶ ὀχημάτων, καὶ σκευῶν, καὶ τῆς ἄλλης τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ βίῳ κατασκευῆς. Ὅσοι ἐν οὐδενὶ τῶν αὐτοῦ πραγμάτων ἀνθρώπος τοῖς αὐτοῖς, οἷς καὶ οἱ ἔσπεροι, χαίρει, ἀλλὰ πᾶσι περιττὴν τινα ἐξαλλαγὴν καὶ φιλοτιμίαν ἐπινοεῖ ἀπειναντίας τῇ τῶν λοιπῶν ζώων φύσει, ἢ μικρὰ μὲν ἐργάζεσθαι, μικροῖς δὲ ἀρκεῖται, ἕνα δὲ βίου πόρον παρὰ τῆς φύσεως ἐδιδάχθη.

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

Ἄλλα ταῦτα μὲν εἶποι τις ἂν καὶ ἀνάγκης ἔχειν τι παρμεμιγμένον. Δεῖ γὰρ τοῖς μέλλουσι βίωσασθαι καὶ τροφῆς, καὶ οἰκίας, καὶ ἱματίων. ὣν ἡ φύσις φροντίδα καὶ τῶν ζώων ἐνίοις ἐνέθηκεν, εἰ καὶ τῶν τούτων κτήσιν ἀνθρώποις πολυτελεστέραν καὶ

A sint capaces, qua hæc et Inveniuntur et peraguntur, et ad utilitatem utentium accommodantur. Hæc enim necessitatem tantum intuentur, quatenus res his ad pastum conducunt et procreationem, ulterius non sollicitæ. Et cum in solius huius necessitatis potestate sint, nihil ornatus studium habent, ut quæ non audeant præfinitos quosdam a natura limites prætergredi. Itaque in unoquoque genere easdem et ædificiorum formas videas, et pastus ritus, et dormiendi consuetudinem, et curas eorum quæ procreata sunt, et sollicitudinem ad pericula vel declinanda, vel propulsanda.

CAPUT IX.

Nam harum rerum omnium una omnibus natura lex incumbit, quam transgredi illis non licet, tanquam quæ sola natura, et vita sensu prædita coercantur. Hominem autem ratio non passa est, his quasi araneorum telis irretitum vivere, sed his soluto, vitam liberam concessit: non remoto tantum quovis dominatu, sed depulsa omni etiam necessitate in factis, neque eum naturæ angustias conclusit, nec id duntaxat concessit, ut incolumitatis, sed multo magis, ut felicitatis rationem haberet. Unde non ad propulsandos imbres et æstus modo, ædes erigit, nec una quapiam figura eas exstruit, neque ex eadem materia congmentat [quod bestiarnm inopiæ accidit], sed omnia tum ædificiorum genera excogitat, tum ea multis modis compingit. Et materiam non e proximo tantum conquirat, sed lapides peregre excidit, et Thessalico marmore, aut porphyritide pariete, vestit, et pratorum floribus eos pingit, et solum variat, atque inaurat, denique necessitate contempta, solum pretium respicit. Eadem comminiscitur etiam in amictu, non ad anni intemperiem tantum se vestibus muniens [nam hæc res non magnam curam postularet, quam quidem naturæ et bestiis abiecit], sed ratio multas etiam delicias in vestibus excogitavit. Nam et materiæ varietatem indagavit, et purpuram reperit, atque aurum intexuit, et omnis generis tum animalium, tum plantarum imagines in his depinxit, et aliis alias vestium formas attribuit, pro cuiusque natalibus, aut dignitate, aut ætate. Eosdem sumptus videas et in stratis, et in calceamentis, et vehiculis, et vasis, et cæteris rebus, quibus vita instruitur. Itaque homo in nulla re sua, iisdem quibus alii utuntur, delectatur, sed in omnibus supervacaneam quamdam diversitatem, et elegantiam excogitat, contra quam reliquorum animalium natura fert, quæ tum pusilla quædam agunt, tum paucis contenta sunt.

CAPUT X.

Verum dici queat, hæc aliquid etiam necessitatis habere admistum. Qui etiam vitam conservantem cupiunt, victu et domicilio et vestimentis indigent, quarum rerum curam natura bestiis etiam quibusdam indidit, quamvis horum possessionem

(1) Mellor lectio cod. Reg. 1215. . . ἀνθεσι τούτους γράφων κ. τ. κοικ. καὶ τῷ τῆναι χρ. περιτ. Εριπ.

pretiosiore et uberiore hominibus constituerit. A Sed qua vivendi necessitate adductus homo, sapientiae studium suscepit? Quid autem ad victum confert ars supputandi, et ratiocinandi, aut geometria? Aut quid rebus vitae necessariis decessisset, si nulla nec eloquentiae, nec dialecticae exercitatio fuisset? aut quid ad frigus aut aestum dicendi venustas confert? quae cum ab hominibus post ea quae necessaria sunt, excogitata sint: aperte ostendunt, consilia ejus non tantum ad corporis aut voluntatum necessitatem, sed ad aliquid ulterius et majus referri. Quod autem maxime ostendat humanæ naturæ, si ad cætera comparetur, excellentiam, est consulendi studium iis qui sunt inferiores, et consideratio utilitatis cognatorum. Nam aliis satis est, si ipsa non esuriant, non frigeant, non viribus ad procreationem destituantur; sui autem generis nullam curam gerunt. Neque vero reperies respublicas leonum, aut elephantorum, aut aliorum animalium: sed civitates solum hominum sunt opera, in quibus sapientiae suæ inventa et mutua beneficia deponunt, atque his alii leges præscribunt, alii dicto sunt audientes. Ac a subditis honores et tributa principibus penduntur: quæ virtutis et inferiorum curæ præmia sunt: principes autem assiduam iis sollicitudinem, qui ipsis parent perpetuamque providentiam conferunt: quam tantam præ se ferunt, ut bonus et justus princeps, suo periculo salutem aliis præstet: ac multi patriæ defensione occubuerint: quod a bestiarum natura remotissimum est. Vix enim vel sese, aut fœtus suos illas defendere videas. Sed inferiorum cura, hominum duntaxat est, et humanæ mentis munus. Enimvero quodnam evidenti specimen tum ad humanam perfectionem, tum ad brutorum inopiam demonstrandam proferetur? Nam hæc quidem suarum duntaxat rerum satagunt. Inter homines autem rationis perfectio aliorum etiam curam suscipit, eorumque necessitates explet. Videas itaque unum hominem, qui in suam potestatem redegerit non reliquorum tantum animalium greges, sed etiam in multis urbibus, multis nationibus, multis provinciis imperitet. Quidam vero totius etiam orbis terrarum imperio potiti non obscurum in se divinæ dignitatis signum demonstrant. Jam illud admiratione dignum est, unum hominem, cum et brutis bestiis et hominibus imperare conetur, ipsum, hoc jugum excutere, ac quidvis perpeti malle, quam alteri servire: tanquam si a primordio natura ejus libertatis consors, et servitutis inimica sit.

CAPUT XI.

Adeo res varia et libera est mens hominis, nunc hoc, nunc illud agendum suscipiens: alias sic, alias contra suas actiones componens, easque semper arbitrato suo. Hoc vero a rationis opulencia habet: quæ ratio sola cum libera sit, tum facere, tum excogitare contraria potest. Natura autem, quippe mendica et inops, uno quodam termino

διαρκεστέρην ἐμχανήσατο. Ἄλλ' ὑπὸ ποίας τῆς κατὰ τὸ ζῆν ἀνάγκης ἀνθρώπων φιλοσοφίας ἐμλήθη; τί δὲ πρὸς τὰ ἄλφια ἀριθμητικῆ, καὶ λογικῆ, καὶ γεωμετρίας; ἢ τί χεῖρον ἂν ἔσχεν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ὁ βίος, εἰ μηδεμία ῥητορικῆς ἢ διαλεκτικῆς ἀσκησις ἦν; ἢ τί πρὸς ψυχῆς ἢ καὶ σώματος ἀπαλλαγὴν τὸ πρὸς κάλλος λέγειν συμβάλλεται; ἢ μετὰ τὸν ἀναγκαῖον κορισμὸν τοῖς ἀνθρώποις εἰς εὐρεθίντα, δεικνύσει φανερώς, ὡς οὐ τῆς σωματικῆς μόνον ἀνάγκης ἢ ἰδονῆς, ἀλλὰ τινος περαιτέρω καὶ μελίζονος ἀνθρώπου στοχάζεσθαι πέφυκεν. Ὁ δὲ μέγιστα τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τὰ ἄλλα κράτος ἐγδείκνυται, ἢ τῶν ὑποδεεστέρων ἐστὶ πρόνοια, καὶ τὸ τῆς τῶν ὁμογενῶν ὠφελείας λόγον ποιῆσθαι. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἀρκεῖ, ἂν αὐτὰ μὴ πεινᾷ, μηδὲ ῥίγοι, μηδὲ πρὸς τὴν γονὴν ἀσθενῇ, τῶν δὲ ὁμοίων οὐδεμία τοῖς φρονεῖς. Οὐκοῦν ἀνέδροις πόλεις; λεόντων, ἢ ἐλεφάντων, ἢ τινος ἄλλου τῶν ζώων, μόνων δὲ ἀνθρώπων αἱ πόλεις ἔργα ἐν αἷς τὰ τῆς σοφίας εἰρήματα καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλων; εὐεργεσίας φέροντες, κατατίθενται· κὰν ταῦτα οἱ μὲν ἐπιτάττουσιν, οἱ δὲ ὑπακούουσιν. Καὶ παρὰ μὲν τῶν ἀρχομένων τιμαὶ καὶ φόροι τοῖς ἀρχουσιν, ἀφ' ἧς ἄλλα ταῦτα καὶ τῆς εἰς τοῦ; ἐλάττους προνοίας· παρὰ δὲ τῶν ἀρχόντων θινητικῆς; τῶν ὑπὸ χεῖρα φρονεῖς, καὶ πρόνοια συνεχῆς, ἢν τοσαύτην δείκνυται, ὡσθ' ὁ γε καλὸς καὶ δίκαιος ἀρχὸν ἰδίους κινδύνοις σωτηρίαν τοῖς ἄλλοις ποιεῖ, καὶ πολλοὶ πατρίαν ἀμύνοντες ἔπεσον, ὁ τῆς πῶν ἀλόγων φύσεως περὶβούτω. Ὑπὲρ γὰρ αὐτῶν μόνον ἢ καὶ τέκνων μόλις ἴδοι τις ἂν ἀμυνόμενα· ἀνθρώπων δὲ μόνων ἢ τῶν ἐλαττόνων πρόνοια παρῶντος οἷς οὐσα λόγου καὶ νοῦ. Καίτοι τί ἂν τις εἴποι τοῦτου καθαρώτερον δείγμα τῆς τε ἀνθρωπίνης αὐλειότητος καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἐνδείας; Τὰ μὲν γὰρ σφίσι αὐτοῖς μόνον, καὶ τοῦτο πεπεισμένος ἀρκεῖ· ἐν δὲ τοῖς ἀνθρώποις τὸ παρὰ τοῦ λόγου τίσιον καὶ τῶν ἄλλων ἐπιλαμβάνεται, καὶ τοῦς δεομένους πληροῖ. Καὶ ἴδοις ἂν ἓνα ἀνθρώπου οὐ τῶν ἄλλων ζώων μόνον ἀγέλας πεποιημένον ὑπ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν μὲν πόλεων, πολλῶν δὲ ἔθνων, ποίλης ἐγγῆς, ἀρχοντα· τινὲς δὲ καὶ τῆς οἰκουμένης πάσης ἤγησαντο, οὐκ ἀμυδρὸν σύμβολον δείξαντες ἐν ταῖς τοῖς τῆς θείας ἀξίαις. Ὁ δ' ἂν τις θαυμάσειεν, εἰ καὶ ἀλόγων ζώων, καὶ ἀνθρώπων εἰς ἀνθρώπου ἀρχεῖν ἐπιχειρῶν, αὐτὸς τῆς ζυγὸν τοῦτον ἀποδιόρῃσκει, καὶ πάντα μᾶλλον ἀρκεῖται πάσχειν ἢ δουλεύειν ἐτέρῳ· ὡς ἂν ἀνοθεν αὐτῷ τῆ μὲν ἐλευθερίῃ τῆς φύσεως συγκεκληρωμένης, τῷ δὲ δουλεύειν ἀπηχῆμένης.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

Οὕτω δὲ παντοδαπὸν ἀνθρώπου ψυχῆ καὶ ἐλευθερόν, καὶ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δὲ ἐκεῖνο ποιεῖν ἀφρομένη· καὶ ποτὲ μὲν οὕτω, ποτὲ δὲ ἐναντίως, καὶ αἰετὸς πρὸς τὸ δοκοῦν τὰς πράξεις ἀρμοζομένη. Τοῦτο δ' αὐτῇ παρὰ τῆς εὐπορίας τοῦ λόγου, ὁ μόνον ἐλευθερόν, καὶ τῶν ἐναντίων καὶ κορητικῶν καὶ εὐρετικῶν. Ἡ δὲ φύσις πτωχὴ τις οὕτα, καὶ ἀποροῦς πρὸς;

ἐν μόνον αὐτῇ τε ὤριστα, καὶ τὰ ταύτῃ δουλεύοντα ζῶα ἐνδεᾶ καὶ δοῦλα καθίστησι μικροὶς ἐγκλείουσα νόμοις. Ἀνθρώπος δὲ οὕτω πρὸς τὸ ἄρχειν ἀνωθεν παρὰ Θεοῦ παρεσκευάσται, ὥστε οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἡγεῖσθαι βούλεται, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀρχὴν ἐπιδεικνύται ταύτην, καὶ τοῦθ' ὅταν τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τηρῇ. Ὅστε τούτῃ γε σώφρονας καὶ φρονίμους ἔγκραται; ἑαυτῶν καὶ ἄρχοντας; ἑαυτῶν ἀξιούμενους καλεῖν. Καὶ οὗτοι μέγιστα, αὐτοὶ τε εὐδαιμόνες, καὶ τοῖς ἀρχομένοις εὐδαιμονίας εἰσὶν αἱτιοί, οἱ ἂν μέγιστα, ὥσπερ ὄχλου, τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀλογίας ἄρχειν ἐπίστανται. Καὶ πρὸ ταύτης τῆς ἀρχῆς οὐ φασὶν οἱ νοῦν ἔχοντες θεμιτὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ τὸ δημόσιον παρῆναι, ὡς οὐδὲν πρῆξουσιν ἄξιον λόγου, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις καὶ ἑαυτοῖς προσδιαφθεροῦσι. Τούτῳ δὲ πάντῃ τὸ τῶν ζῶων γένος κωλύεται, καὶ οὐδὲν ἂν εὐροὶ τις κτείνων ταῖς ἰδίαις ἐπιθυμίαις μαχόμενος, ἀλλὰ ταῖς παρὰ τῆς φύσεως ἐρμαῖς ἀκωλύτως ἐπόμενος. Οὐκοῦν ἡ μὲν φύσις τροφῆς ὑπομιμνήσκει, τὰ δὲ προκρίνει λιμὸν, οὐδ' ἐπὶ ποτὸν ἄγει, τὰ δ' αἰραῖται δίψαν. Τοῖς δὲ τῆς μίξεως καιροί; καὶ νομεῦσι καὶ ἀλλήλοισι ἀφόρητα γίνεται, καὶ τὸν πρὸς τὴν γένεσιν οἰστρον οὐδὲν οὕτως ἰσχυρὸν, ὥστε κολάσαι· αἱτιον δὲ τὸ τὴν φύσιν ἐν αὐτοῖς χωριζομένην τοῦ λόγου μὴ ἔχειν τὸν οἷς ὀρμῆ πρᾶττειν ἐπιτιμῆσοντα· καὶ διὰ τοῦτο ἐκ παντὸς τὰ ἑαυτῆς; ἔθῃ θέλειν ἀποκιμπεῖν. Ἄλλ' ἐν ἀνθρώποις πολλὸς πρὸς τοὺς τῆς φύσεως νόμους; ὁ πόλεμος· καὶ τούτου πᾶς τις ἑαυτῷ προσέχων, ἐν ἑαυτῷ καθ' ἡμέραν πειρᾶται. Πόσοι πλησμονῆς ἐπιθυμίᾳ λιμὸν ἀντεξάγουσι; ἰατροῖς ἢ πιεθόμενοι, ἢ σαρκὶ νομοθετοῦντες, ἢ ἄλλων εἰνεκ, τὴν τοῦ σώματος παρατιτούμενοι θεραπεῖαν· τὴν δὲ τῆς μίξεως δραξιν, ἣν δὴ τυραννικώτατον νόμον πᾶσι τοῖς ζώοις ἡ φύσις ἐπήνεγκεν, οὕτω τινὲς ἐδοκίμασαν, ὡς καὶ γυναικείας ἔψεως διὰ τοῦτο παντελῶς ἀποσχέσθαι.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Τούτο δ' αὐτοῦ τις αἰσθάνεται ποιῶντος καὶ πρὸς θυμόν. Οὗτος γὰρ τὸν ἡδικοῦμενον κατὰ τῶν ἡδικοῦμενων ἐπλήξει, καὶ χεῖρα καὶ ξίφος; ἐπινεγκεῖν αὐτῷ παραινέει, ἔνδον δὲ τινος ἐπιτιμῶντος; ὁ κεινημένος αἰσθάνεται, καὶ διδάσκοντος, ὡς ἐφεκτέον μὲν τὴν ἐργὴν, ἀμύνης δὲ ἀφεκτέον· καὶ φυλακτέον μὲν τὰς τῶν λεόντων, καὶ ἀρκτων, καὶ συῶν ὁμοιώσεις, ἀναχωρητέον δὲ ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον, καὶ τὸ τοῦ λόγου μέτρον, καὶ τὴν εὐσηχημοσύνην. Καὶ τοσοῦτον αὐτῇ πολλᾶκις ἢ ἐπιτιμῆσις ἰσχυρεν, ὥστε τὸν θυμὸν σβέσασα, ἔπεισε τὸν ἐλαττωθέντα τὰ τῶν φιλοῦντων πρὸς τὸν πλεονεκτηῖν βουλούμενον ἐπιδείξασθαι. Καὶ ἔστιν ὥσπερ εἰκάσαι τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπον πόλει παρόμοια, ἐν ᾧ λόγος καὶ φύσις, ὥσπερ ἑκαὶ ἄρχων καὶ ἰδιώται. Καὶ βασιλεύει μὲν ὁ λόγος, ἄγεται δὲ ἡ φύσις. Καὶ νόμος οὗτος; παρὰ Θεοῦ τοῖς μέλλουσιν εὐδαιμόως βιώσεσθαι, μηδενὶ παρὰ τὸ τῷ λόγῳ δοκοῦν ἐν πᾶσιν ἐπιχειρεῖν. Οὐδέ τις οὖν, ὅστις οὐκ ἐν ἑαυτῷ τῆς διαφορᾶς ταύτης πειρᾶται, ὡς ἄλλο μὲν ἐν ἑμὶν ὁ λόγος, ἄλλο δὲ ἡ τοῦ σώματος

continentur : et animalia, quæ ei serviunt, egena et servilia facit, minutis inclusa legibus. At homo sic ab initio divinitus ad imperandum a Deo paratus est, ut non cæteris tantum præesse velit, sed idem etiam imperium erga semetipsum usurpet, præsertim cum suam naturam conservat. Itaque homines modestos et prudentes appellandos censemus eos, qui se ipsi regunt et moderantur. Et ii, cum ipsi felicissimi sunt, tum eos, qui parent felices reddunt, qui brutæ sui parti, tanquam populi multitudini, rectissime imperare sciunt. Itaque negant homines cordati, ante partum hoc imperium, hominibus ad rempublicam administrandam accedere fas esse, quod nihil præclari gesturi essent, sed semetipsos cum aliis in perniciem conjecturi. Hæc homo ab omni animantium genere distinguitur : quorum nullum reperias, quod suis cupiditatibus repugnet, sed omnia, citra impedimentum, naturæ suæ impetus sequuntur. Neque vero cum natura pastus ea commonefacit, illa famem anteferunt, neque cum ad potum ducit, ipsa sitire malunt. Tempore autem coitus et pastoribus et sibi ipsis intolerabilia sunt : stimulumque illum quo ad procreationem feruntur, nulla vis coercere potest. In causa illud est, quod eorum natura, rationis experta, non habet quod appetitus incitationem reprehendant : ideoque libidinem quovis modo explere student. Hominibus autem magnum cum naturæ legibus bellum est : cuius rei quilibet semetipsum observans, in sese quotidie periculum facit. Quam multi repletionis cupiditati famem opponunt? sive medicis obtemperantes, sive carnem coercentes, sive aliis de causis curationem corporis repudiantes. Appetitionem vero rei venereæ, quam natura omnibus animantibus instar violentissimæ legis indidit, adeo quidam detestati sunt, ut idcirco penitus etiam aspectum; feminarum abominati sint.

CAPUT XII.

Idem te facere sentias et contra iracundiam : quæ injuria lacessitum, adversus eos qui læserunt, arinat, eumque monet, et manibus et gladiis in eos irruendum esse : interius autem is qui ita concitatus est, quemdam objurgantem sentit, docentemque, et reprimendam esse iram, et ab ultione abstinendum : et cavendum, tum ne leonibus, aut ursis, aut apris similes flamus, tum ad hominem et rationis regulam, ipsamque decorum, esse redeundum. Ac hæc objurgatio sæpe tantum valet, ut ardore extincto, cum qui damnum fecit, addixerit, ut amore complexus sit eum, qui vim et injuriam facere voluit. Ac hominum conditio urbi quodammodo comparari potest. Nam is rationem et naturam habet, quemadmodum illa magistratus et plebem. Ac ratio quidem regnat, natura paret. Et hæc lex a Deo iis sancita est, qui felices sunt futuri, ut nihil omnium rerum aggrediantur, nisi quod rationi consentaneum est. Neque vero quisquam est, quin hoc in se discrimen animadvertens,

aliud in nobis esse rationem, aliud naturam corporis intelligat : ac illam quidem quasi leges præscribere et ducere, hanc quasi obtemperare et duci. Quæ, si eo sequatur, quo illa spectat, a ratione curatur, tanquam malæ, quæ in itinere faciendò, et sarcinis ferendis nobis operam navant. Sin repugnet, et cum illius officio suum munus confundat, tum vero ratio suum in corpus et res corporeas dominatum aperte ostendit, prehensumque corpus, tanquam fugitivum servum, fame primum et siti aliisque ærumnis pungit. Deinde, nisi post castigationem a contumacia recesserit, tum vero, iracundia tanquam socia contra hostes adhibita, acerbum corporis vesaniæ supplicium infligit : nec parcendam censet ei diutius, adversari non dubitanti. Itaque vel per præcipitia dejicit : et hominem sibi manus afferre cogit. Quod evidentissimum signum est, animum rationis participem non a corpore tantum diversum esse, sed etiam dominum : et quidem eo usque, ut etiam perdat. Non enim, nisi aliud quiddam esset, puniret, neque per iracundiam occideret. Quod si quid corporeum in nobis dominaretur, corpus ad necem, cum visum esset, non condemnaret. Neque enim quidquam sese perditum cupit, atque adeo ne vires quidem contra se habet. Omnia enim pro viribus se tueri student, et cum iis quæ salutem prohibent, irreconciliabile bellum gerunt. Quare si homo nihil præter corpus et sensum esset, omnes homines corporis appetitiones sequerentur, atque in id solum studeret, ut ei bene esset, bellum vero cum ejus voluptatibus nullum easset. Neque res quæ sensum excedunt, expecterentur, sed despicerentur et contemnerentur.

CAPUT XIII.

Ac forsitan sine necessaria causa, tantum verborum fecisse quibusdam videar, cum constet, hominem majus aliquid quam corpus aut corporea habere, idque esse rationem. qua cuncta consideret, et judicet, et peragat, et ad legitimum finem quæque referat ; sed hujus, ne aliorum quidem animantium naturam expertem esse ; nam illa videri, officium suum certa ratione facere, et cujuslibet actionis certum sibi finem præstitueret. Neque enim id agerent, nisi ratione ad finem ducerentur : quoniam alioquin, ea quæ faciunt, casui ascribere necesse esset, eoque pacto nihil in actionibus eorum esset definiti, sed id quod casus tulisset, eis accideret : cum ea quæ in oculos nostros incurrunt, contrarium de eis testentur. Nam aut semper, aut maxime ex parte, ea quæ ab iis geruntur, omnia eodem modo eveniunt. Ego vero statuo, ea etiam, quæ ab animalibus geruntur, ratione geri. Neque enim in iis duntaxat, sed in inanimis quoque, rationis aliquod vestigium videas, cum et ipsa ordine quodam et orientur et agant. Sed idem nego, ipsa eorum quæ sunt rationem in se habere, et sese secundum illam, suoque arbitratu, gubernare. Sed assero, universitatis auctorem, pro ea, quam in se habet, ratione, quodvis ad finem ei animanti

φύσις. Καὶ τὸ μὲν οἶον ἐν ἡμῖν νομοθετεῖν τε καὶ ἀγεῖν· τὸ δὲ οἶον ὑπείκειν καὶ ἀγεσθαι· ὅπερ, ἐπόμενον μὲν, πρὸς ἄπερ ἔκείνο σκοπεῖ, τῆς παρ' αὐτοῦ τυγχάνει προνοίας· ὡσπερ τῶν ἡμιόνων αἰ πρὸς τὴν ὁδοπορίαν ἡμῖν καὶ τὰ ἀχθὴ λυσιτελοῦσαι. Ἄν δ' ἀντιλέγη, καὶ τοῖς παρ' ἑαυτῆς τὰ παρ' ἐκείνου συγχέη, ἐνταῦθα δεικνύται καθαρῶς ἡ τοῦ λόγου πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὰ σωματικά δεσποτεία. Λαβόμενος γὰρ, ὡσπερ τινὸς δραπετεύου δούλου, τοῦ σώματος, πρῶτον μὲν ἐστίξε λιμῶ καὶ δίψῃ, καὶ ταῖς ἄλλαις κακοπαθείαις· ἔπειτ', ἂν μὴ σωφρονισθὲν τῆς αὐθαδείας ἀπόσχηται, τότε δὴ τὸν θυμὸν, ὡσπερ τινὰ κατὰ πολέμῳν σύμμαχον, ὁ λογισμὸς προσπαλασθῶν, πικρὸς τῆς τοῦ σώματος ἀγνωμοσύνης γίνεται κολαστῆς, οὐκ ἐτι ἀξίων φεῖσθαι τοῦ τολμῶντος ἐναντιοῦσθαι. Ὅστ' ἡ κατὰ κρημνῶν ὤσεν, ἡ βρόχον ἀνήψεν, ἡ ἔϊφος ἐπήνεγκεν, αὐτόχειρα τὸν ἀνθρώπων ἀναγκάσας γενέσθαι· ὁ φανερώτατον ἀν εἰς δεῖγμα τοῦ τὴν λογικὴν ψυχὴν οὐ μόνον ἕτερον τοῦ σώματος εἶναι, ἀλλὰ καὶ δέσποιναν, καὶ ἐπὶ τοσούτου, ὡστε καὶ ἀπολλύναι. Οὐ γὰρ ἂν, εἴ γε μὴ ἕτερον ἦν, ἡμύνετο, οὐδ' ἂν ἀπέκτεινε χολωθείσα. Καὶ εἰ τι τῶν σωματικῶν ἐν ἡμῖν κύριον ἦν, οὐκ ἂν θάνετον τοῦ σώματος, ὅτε ἰδοίκε, καταψήφιστο. Οὐδὲν γὰρ ἂν ἑαυτὸ ἀπολλοῦσι· ἐπεὶ μὴδ' ἐστὶν λόγῳ αὐτῷ τινι καθ' αὐτοῦ. Πᾶν γὰρ αὐτὸ τὸν δυνατόν τρόπον σώζειν ἐπιτίγεται, καὶ τοῖς τὴν σωτηρίαν κωλύουσιν ἀδιόλλακτα πολεμαί. Ὅστ', εἰ μὴδὲν παρὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν αἰσθησὶν ἀνθρώπος ἦν, πᾶς ἂν ταῖς τοῦ σώματος ὀρέξεισιν εἴπετο, καὶ ὅπως ἂν τοῦτ' εὐπάθοι, μόνον ἐφρόντιζε· πόλεμος δὲ πρὸς τὰς φθινὰς οὐδαίς ἂν ἦν· οὐδὲ τῶν μὲν ὑπὲρ τὴν αἰσθησὶν ἐπιθυμία, αὐτοῦ δ' ὑπεροψία καὶ καταφρόνησις.

ΚΕΦΑΛΑ. ΙΓ'.

Ἄλλ' ἴσως δόξω τισὶν οὐ μετ' ἀνάγκης ἐπὶ τὴν πολυλογίαν ταύτην ἔλθειν. Εἶναι γὰρ ὄλην, ὡς ἔχει τι πλεον σώματος καὶ τῶν σωματικῶν ἀνθρώπος· τοῦτο δὲ εἶναι τὸν λόγον, ὃ πάντα λογίζεται, καὶ κρίνει, καὶ ποιεῖ, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστα τέλος ἀρμόζει· τούτου γε μὴν οὐδὲ τὴν τῶν ἄλλων ζῶων φύσιν ἕμοιον εἶναι. Κάκεινα γὰρ εἰ προσήκονθ' ἑαυτοῖς κατὰ λόγον ὀρέξει ποιοῦντα, καὶ τέλος αὐτοῖς ἐστὶν ἕκαστη τῶν πράξεων. Οὐκ ἂν δ' οὕτως εἴποιε, μὴ λόγῳ πρὸς τὸ τέλος ἀγόμενα, ἄλλω· γὰρ τύχην ἀναγκαῖον ἂν ἦν, ὧν πράττουσιν, αἰτιᾶσθαι· καὶ οὕτως οὐδὲν ἂν ἦν, ἐν οἷς πράττουσιν, ὁρισμένον, ἀλλ' ὅπερ ἂν ἔτυχε, τοῦτοισι συνέβαινε, ὃ τὸ ἐναντίον τὰ περὶ αὐτὰ φαινόμενα μαρτυρεῖ εἶναι, ἢ τὸ πλεῖστον, πάντων, ὧν ἐπιτηδεύουσιν, ὁμοίον ἀποδεικνόντων. Ἐγὼ δὲ καὶ κατὰ λόγον μὲν γίνεσθαι τὰ ὑπὸ τῶν ζῶων γινόμενα τίθεμαι. Οὐκ ἐπὶ τούτων γὰρ μόνων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀψύχων, τὸ κατὰ λόγον ἔσθαι τις ἂν, τάξει τινι καὶ τούτων γενομένων, καὶ ἐνεργούντων, οὐ μὴν αὐτὰ τὸν τῶν γενομένων λόγον ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα, ἑαυτὰ κατ' ἐκείνον καὶ τὸ δοκοῦν ἀγεῖν φημί· τὸν δὲ δημιουργὸν κατὰ τὸν ἐν ἑαυτῷ λόγον ἕκαστον πρὸς τὸ προσήκον αὐτῷ τέλος ἐπιτίγειν, αὐτὰ δ' ἀδύνατα πάντα τῆς τῶν γενομένων αἰτίας ὑπάρχειν. Ἐπεὶ καὶ τὸ βέλος οὐκ οἷός μιν

τόν σποπόν, παρὰ δὲ τοῦ τοξότου, ἐφ' ὕπερ ἐνεχθῆ-
ναι προσήκον, ἰθὺνεται· καὶ οὐκ ἂν εἴποι τις, τινὸς
τὸ βέλος στοχάζεσθαι, οὐδὲ γινώσιν, ἢ βούλησιν,
ἔχειν τοῦ τέλους. Οὕτω κατὰ λόγον μὲν ποιεῖ καὶ τὰ
ζῶα, ὧν μέντοι ποιεῖ, αὐτὰ μὲν τὴν αἰτίαν οὐκ οἶδε·
κινεῖται δὲ, καὶ δὴ τυγχάνει παρὰ τοῦ τὰ πάντα
εἰδότης ἀγόμενα. Καὶ τούτου τεκμήριον τὸ μόνον
ἐκείνοις ἐπιχειρεῖν, ἃ πρὸς τὴν ἀνάγκην τοῦ εἶναι
πυμβάλλεται, περαιτέρω δὲ τινος μὴδ' ἄπτεσθαι τὴν
ἀρχήν. Εἰ γάρ τινα λόγον καὶ θέλησιν αὐτοῖς εἶχεν
ἢ δρεξίς, ἐπραττον ἂν τι καὶ τῆς ἀνάγκης ἐκτός,
τῇ περὶ πάντα δυνάμει τοῦ λόγου προσχρώμενα·
ὅσγε τῶν ἐναντίων καὶ γνωστικὸς ἔστι, καὶ ἀνυστι-
κός. Οὐ τοίνυν ἄλλο τι τῶν παρὰ τὸν ἀνθρώπου
ζῶων ψυχῇ λογικῇ ἔχειν ὑποληπτέον· ἀλλ' ἔστι
τοῦτο μόνος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἴδιον.

animū intelligentem habere existimandum est; sed is peculiare quiddam solius humanæ naturæ est.

ΚΕΦΑΛ. ΙΔ'.

Ἄνθρωπος τοίνυν οὐχ ἀπλῶς τῶν αἰσθήσει μόνῃ
ζώντων ἔστι, πρὸς οὐδὲν τῶν ὑπὲρ αὐτὴν πεφυκῶς
διαβαίνει· ἀλλ' ἔχει μὲν αἰσθησιν, καὶ ταύτῃ πᾶσι
ἔχει πρὸς τὰλλα ζῶα κοινά· ὁ δ' αὐτὸν καθαρῶς
ἀνθρώπου ποιεῖ (1), καὶ τῶν λοιπῶν διαίρει, ὁ λόγος
ἔστι καὶ ὁ νοῦς, ὡσπερ τις ἡγεμὼν ἐν μετεώρῳ
καθήμενος, καὶ πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὰ ἑαυτοῦ πᾶσι
τοῖς περὶ τὸν ἀνθρώπου χρώμενος, ὡς ἂν ἐν οἰκίᾳ
δεσπότης, πρὸς ὃν πάντα τέτακται, καὶ τὰ τῶν
υἰῶν, καὶ τὰ τῶν δούλων. Λογικῇ τοίνυν καὶ νοε-
ρὰν φύσιν παρὰ τοῦ δημιουργοῦ λαβοῦσα ἡ ἀνθρω-
πινὴ ψυχὴ, σῶμα μὲν οὐκ ἂν εἴη. Οὕτε γὰρ ἂν
αὐτῇ τὸ σῶμα πρῶτως ἐκίνοι, οὐτ' ἂν ἐχῶρει δι-
δλου τούτου· ἀλλ' ἦν ἂν κατὰ τοὺς εἰς ἀλλήλους
ἐμβαλλομένους κἀδους, ἐνοῦσα τῷ σώματι, καὶ τῷ
μὴ διὰ παντὸς διακνεῖσθαι· πολλὰ τῶν τοῦ σώματος,
καὶ μάλιστα τὸ ἐξω πᾶν, ἐξ ἀνάγκης ἀψυχον κατα-
λείπουσα. Ἦν δ' ἂν καὶ μέγεθος τῆς ψυχῆ κατὰ τὰ
σωμάτων μεγέθη, ὥστε εἶναι λέγειν καὶ τοῖν Αἰάν-
τοιον τὸν μὲν Τελαμώνιον μείζονα, τὸν δὲ Λοκρὸν
ἐλάττονα ψυχῇ περιφέρειν, καὶ μὴ καὶ τεμνομέ-
νου τοῦ σώματος μετείχεν ἂν κἀκείνη τοῦ πάθους,
ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ γινομένων εἰδῶν ἦν ἂν ἕκα-
στον ἐπὶ μέρους· τοιαῦτα γὰρ τὰ ἐν ὕλῃ καὶ σώμα-
σιν. Ὡστ' οὐδὲν ἂν ᾔδει καθόλου, ἀλλ' εἶχεν ἂν μόνον
αἰσθησιν, ὧν νῦν ἐπιστήμη. Οὕτω; ὁ τὴν ψυχῇ
σῶμα τιθεὶς λόγος πολλοῖς ἀτόποις ἐνέχεται. Ἀλλὰ
μὴ ἀσώματον οὖσαν, καὶ κρατούσαν τοῦ σώματος,
καὶ τοῦτο κατὰ τὸ δοκοῦν κυβερνῶσαν, τίς μηχανὴ
μὴ καὶ θανάτου κρατεῖται καὶ φθορᾶς αὐτὴν ὑποτί-
θεσθαι; Ἦ τε γὰρ κατὰ τοῦ σώματος ἀρχή, καὶ τε
δύσαν εἰς αὐτὸ μὴ παντελῶς βεβαπτέσθαι, ἀλλ' ἀνέ-
χειν, καὶ τὸ μὲν σῶμα, χωρισθὲν ἐκείνης, μὴδὲν
δύνασθαι πράττειν, αὐτὴν δὲ κατὰ τὰς μεγίστας
καὶ σεμνοτάτας ἐνεργείας καὶ αὐτῇ συμφύτους
τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐκείθεν φλυαρίας παντελῶς,
ἀπηλλάχθαι, τεκμήριον ἐναργὲς εἶναι τινὰ καθ'
αὐτὴν τῆς ψυχῆς οὐσίαν, ἀνευθεὶ μὲν σώματος,
δυναμένην δὲ ἐφ' ἑαυτῆς καὶ εἶναι, καὶ μένειν· καὶ
πράττει πρᾶττει τὰ αὐτῆς τοσοῦτον τελειώτερον τε

A convenientem incitare; ipsa vero nullarum reru-
causas intelligere. Nam et sagitta cum metam igno-
ret, a sagittario dirigitur, quo eam ferri convenit.
Neque vero quisquam dixerit, jaculum aliquid ha-
bere propositi, aut cognitionis, aut finis alicujus
cupiditatem. Sic etiam animalia rationem in agen-
do sequuntur, sed eorum quæ faciunt causam
ignorant. Moventur autem et ducuntur ab eo, qui
scit omnia. Atque istius rei argumentum est, quod
ea sola aggrediuntur, quæ ad naturæ conservatio-
nem conferunt: quidquam autem ultra, ne attin-
gunt quidem. Nam si eorum appetito aliquid ratio-
nis aut voluntatis haberet, etiam extra necessitatem
aliquid agerent, ad omnia rationis facultate adhibita,
quæ contraria et intelligendi et perficiendi vim ha-
bet. Ergo nullum aliud animal præter hominem
CAPUT XIV.

Itaque homo non ex eorum numero simpliciter
est, quæ solo sensu vivunt: neque ejus est ea
conditio, ut ad nihil ulterius transire possit, sed
et sensum habet, et, quod ad hunc attinet, multa
cum cæteris animantibus communia. Quod autem
eum plane faciat hominem, ac a reliquis distinguat,
ratio est, et mens, instar principis in superiori
loco sedens, tum ad se, tum ad suum usum cuncta
humana accommodans: tanquam dominus ædium,
ad quem et filii et servi, omnes actiones suas refe-
runt. Humanus igitur animus, natura rationali et
intelligenti ab opifice Deo accepta, corpus non
erit. Alioquin enim nec ipse corpus præcipue mo-
veret, nec id totum penetraret; sed inesset cor-
pori, quemadmodum vasa quorum alia aliis, in-
cluduntur. Et quia per totum pervadere non pos-
set, multas corporis partes, præsertim exteriores
omnes, necessario inanimas relinqueret. Haberet
etiam magnitudinem pro corporum magnitudine.
Unde dici posset inter duos Ajaxes, Telamonium
majorem, Locrensem vero minorem animū cir-
cumferre. Atque etiam cum corpus secaretur, ille
etiam ejus calamitatis esset particeps. Præterea sin-
gulæ quæ in eo continentur species, individua futuræ
essent, talia enim in materia et corporibus sunt.
Itaque nihil universale sciret: sed sensum dun-
taxat haberet, ubi nunc scientiam. Sic quæ ratio
animus corpus esse statuit, in multas incidit ab-
surditates. Enimvero qui fieri potest, cum sit incor-
poreus, et corpori imperet, idque arbitrato suo
gubernet, ut eum aliquis et morte præstantiorem
esse, et non interire neget? Nam animi in corpus
imperium, atque illud etiam, quod corpus ingres-
sus, non omnino immergitur, sed eminent, et quod
corpus ab eo separatum nihil facere potest, ipse
vero omnino a corpore, et nugis quæ inde oriuntur,
separatus, in maximas et gravissimas contem-
plationes, et sibi cognatas recedit: evidens argu-
mentum est, animi quamdam naturam per se
consistentem esse, quæ corporis ministerio careat

(1) Cod. Reg. 1213, δαίμωνι. Edit.

possit, atque esse et permanere queat suo pro-
 bore; prætereaque suum negotium eo perfectius
 et purius agere possit, quo corpus magis effugerit,
 atque operam dederit, ut secum ipse agat. Nam
 cum semetipsum a corpore et ejus generis curis
 absolvit, aut mundi errorem, in oculos incurren-
 tis, missum fecit, et obscuras rerum rationes
 considerat, et veritatem per se probat: tum sui
 demum juris plane factus, et ut ipse incorporeus
 est, attingens exempla materię et corporis exper-
 tia, ac velut adyta fanorum ingressus, corpus foris
 relinquit: quasi nefas sit, illo comitante, et ipsum
 animum, tanquam tenebris quibusdam, sua demen-
 tia perfundente, veritatem comprehendere: eo
 vero, tanquam onere quodam remoto, ad id quod
 est, et veritatem expeditus penetrat. Tum vero
 demum hominem perfectissimum et sapientissimum,
 et virum optimum, et omnes virtutis titulos promeri-
 tum appellare licet. Sin cum corpore commisceatur,
 et sensu ac visione disciplinas capiet, tum regi
 cum comparare queas, qui ultra purpurea chla-
 myde et diademate abjecto, servis sese commisceat,
 et ad servilia ministeria descendat. Quod si volu-
 ptatibus etiam serviat, et maculis corporis impleat-
 ur, tum ei comparandus fuerit, qui in lutum aut
 cœnum se impellat, atque pulchrum illum et am-
 abilem aspectum obscuret, et faciem quamdam de-
 formem et horridam assumat.

CAPUT XV.

Atqui si animus derelinquendo corpore perfe-
 ctionem suam consequitur, quis homo cordatus
 eum mortalem esse, et cum corpore interire con-
 cesserit? cum antequam morte solvatur, ab illo
 ad se recedat, et operam det, ut sese ab illo sepa-
 ret, quasi hoc pacto maximum fructum ex sese
 capere possit. Enimvero si ejus vita in corpore
 posita est, atque sine eo interit ac dissipatur, qui
 sit ut omni corpore transcendens, incorporea desi-
 deret, et in earum rerum contemplatione suaviter
 acquiescat, et si quis inde abstraxerit, moleste
 ferat et doleat, ut qui a suis et conjunctissimis
 rebus avellatur? Nam quod delectatur, quando
 cum iis, quæ interitus expertia sunt, conjungitur,
 et rursum dolet, cum ab iisdem sejungitur, id tes-
 timonio est, eum cognitionem et similitudinem
 cum eo quod est immortale habere. Quodsi immor-
 talia mutationi obnoxia non sunt, consentaneum
 est, ne ipsum quidem sub interitum cadere. Quo
 vero pacto, cum immortalis sit, eaque de causa
 immobilis (corporem enim motus est) interitum
 sustineat? quem in ullam rem sine motu cadere,
 nullo modo fieri potest. Neque vero a contrario
 aliquo superatus concidet. Neque enim quidquam
 est, quod cum eo pugnet. Quod si quis dicat, su-
 apte improbitate, tanquam ærugine ferrum, ani-
 mum posse absumi; pessimi quidam, cum nihilo-
 minus vivant quam boni, istam etiam argumen-
 tationem evertunt: nec posse eum, ne suapte qui-
 dem malitia interire, per quam solam eum perire

καὶ καθαρότερον, ὅσον καὶ μᾶλλον ἀποδιδράσκει τὸ
 σῶμα, καὶ ἐαυτῇ περιβᾶται συνείναι. Ὅταν γὰρ τοῦ
 σώματος καὶ τῶν περὶ τοῦτο φροντισῶν ἐαυτὴν ἀπο-
 λύσαστα, ἢ καὶ τὴν περὶ τὸν ὄρατον κόσμον κίεμένην
 ἀφείστα τοὺς ἀφανεῖς τῶν ὄντων λόγους σκοπῇ, καὶ
 τὴν ἀλήθειαν ἐφ' ἐαυτῆς δοκιμάσῃ· τότε καθαρῶς
 ἐαυτῆς γινομένη, καὶ τῶν ἀύλων παραδειγμάτων,
 ἀσωμάτων· ἀσωμάτων ἐφαπτομένη, καὶ ὡς περ ἐνὸν
 ἰερῶν γινομένη, καταλιμπάνει μὲν ἔξω τὸ σῶμα,
 ὡς οὐ θεμιτὸν ἐκείνου παρεπομένου, καὶ τὴν ἴδιαν
 ἀφροσύνην, ὡς περ τι σκότος αὐτῆς καταχίοντος,
 τῆς ἀληθείας λαβέσθαι· ἀλλ', ὡς περ τινὸς ἄχθου·
 ἀπαλλαγείσα, κούφη πρὸς τε τὴν οὐσίαν καὶ τὸ
 ἀληθὲς διαβαίνει. Καὶ τότε τὸν ἀνθρώπων τελώτατον,
 καὶ σοφώτατον, καὶ ἀνθρώπων ἀριστόν, καὶ πάντα τὰ
 τῆς ἀρετῆς ὀνόματα, προσειπεῖν ἔξεστιν. Ἀνο-
 μιγνύμενον δὲ τῷ σώματι, καὶ τὰ μαθήματα αἰσθή-
 σει καὶ φαντασίᾳ θηρεύοντα εἰκάσαις ἀνὴρ βασι-
 λεῖ, τὴν μὲν ἀλουργῆ χλαμύδα, καὶ τὸ διάδημα
 ἐκόντα ἀποτιθέμενον, ἀναμιγνύοντα δὲ τοῖς δούλοις·
 αὐτὸν, καὶ πρὸς τὰ δουλικὰ κατιόντα διακονίαις.
 Εἰ δὲ καὶ ταῖς ἡδοναῖς δουλεύοι, καὶ τῶν τοῦ σώμα-
 τος ἀναπιμπλαίτο κηλίδων, τότε εἰς πηλὸν ἢ βόρβο-
 ρον ἐαυτὸν εἰσωθούνη παρεικαστέον, καὶ τὴν μὲν
 καλὴν ὕψιν καὶ ἐπίραστον ἀφανίζοντι, εἰσέχθῃ·
 δεῖ τι καὶ βδελυρὸν ἀναλαμβάνοντι πρόσωπον.

ΚΕΦΑΛΑ. ΙΕ'.

Εἰ τοίνυν ἡ τελείωσις ἐκ τοῦ τὸ σῶμα καταλι-
 πάνειν τῇ ψυχῇ περιγίνεται, τίς νοῦν ἔχων συνη-
 ρήσειεν ἀν' αὐτὴν θνητὴν εἶναι, καὶ τῷ σώματι συν-
 ἀπύλλυσθαι, τὴν καὶ πρὸ τοῦ θανάτου λυθῆναι εἰς
 ἐαυτὴν ἀπ' ἐκείνου συναγομένην, καὶ ἐαυτὴν περι-
 ρωμένην τούτου χωρῆσειν, ὡς οὕτω μάλιστα· ἐνὸν
 ἐαυτῆς ἀπολαύειν; Καὶ μὴν εἰ μετὰ τοῦ σώματος
 ταύτῃ τὸ εἶναι καὶ τούτου χωρὶς φθορὰν καὶ σπι-
 δασμὸν ὑπομένει, πῶς ὑπερβαίνουσα πᾶν σῶμα,
 τῶν ἀσωμάτων ἐφίεται, καὶ τῇ τούτων ἐνεπαθεί
 θεωρεῖ, κἂν τις ἐκείθεν ἀφέλκῃ, ἄχθεται καὶ ἀγῆι,
 ὡς περ προσηκόντων καὶ οικειοτάτων ἀποσκευμῆν;
 Τὸ γὰρ ἦδεισθαι τοῖς ἀφθάρτοις συναπτομένην, καὶ
 πάλιν λυεῖσθαι δισταμένην, συγγένειαν αὐτῇ καὶ
 ὁμοίτητα πρὸς τὸ ἀθάνατον μαρτυρεῖ. Εἰ δ' ἐκείνη
 κρεῖττον μεταβολῆς, οὐδὲ ταύτην εἰκὸς ἐνέχεσθαι
 τῇ φθορᾷ. Πῶς δ' ἀν' ἀσώματος οὐσα, καὶ διὰ τοῦτο
 ἀκίνητος (τῶν γὰρ σωμάτων ἡ κίνησις), ὑπομένει
 φθορὰν; ἢν ἀνευ κινήσεως συμβῆναι τὸ τῶν παν-
 τελῶς ἀμηχάνων· οὐ μὴν οὐδὲ ἐναντίον τινὸς κίσειν
 σκτοῦντος πεσεῖται· οὕτε γὰρ ἔστι τι ταύτῃ μαρ-
 μένον. Καὶ εἰ τις τὴν αὐτῆς πονηρίαν ἐρεῖ, δυναμῆ-
 νην, ὡς περ ἰδὸς εἰδῆρον, τὴν ψυχὴν ἀναλείπει·
 ἀλλ' οἱ πονηρότατοι τῶν σπουδαίων οὐδὲν ἤτις
 ζῶντες, καὶ τοῦτον τὸν λογισμὸν ἐξελέγγουσιν, ὡς
 οὐκ ἐνὶ αὐτῇ οὐδ' ὑπὸ τῆς οικείας κακίας φθαρήναι,
 ὑφ' ἧς μόνῃς εἰκὸς ἦν αὐτὴν ἀπολέσθαι. Εἰ δὲ καὶ
 τὴν ἀρχὴν εὐλογον εἰκέναι τῷ τέλει· ὧ παραθεῖ
 μόνον βουλομένου χωρὶς ὕλης ἡ γένεσις, τούτῃ καὶ
 παρὰ θεοῦ μόνου θέλοντος τὴν φθορὰν εἰκὸς ἐπικρο-

λουθησαι. Ἀλλὰ μὴν τὸ καλῶς συστάν λύειν ἐθέλειν οὐ καλοῦ, σοφὸς τις ἔφη, περὶ τοῦ κόσμου διαλεγόμενος. Χωρὶς δὲ τούτων καὶ τὴν φύσει καὶ κοινοτάτην ἐπιθυμίαν οὐκ ἔνεστι μάτην εἶναι. Καὶ τακμήριον, ὅτι τῶν ἀδύνατων οὐδεὶς πώποτε ἠράσθη. Τίς γὰρ πώποτε φρονῶν πτερῶν ἐπεθύμησεν, ἢ ὑπὲρ τὰς νεφέλας ἀρθῆναι, ἢ διὰ κυμάτων, ὡς δι' ἐδάφους, περιπατεῖν; ἢ κἄν τις θναρ ἰδὼν διηγῆται, γελῶμεν. Ἀλλὰ τῶν δυνατῶν μόνον δρεξιν ἡ φύσις ἐπέθηκεν. Τοιγαροῦν οὐ φύσει πάντες ἐπιένται, τοῦτο καὶ παρὰ τῆς φύσεως καὶ μάτην εἶναι ἀδύνατον. Ἀλλὰ μὴν ἐν τῇ τοῦ ἀεὶ εἶναι ἐπιθυμίᾳ πάντες συμβάλουσιν. Οὐκοῦν ἀνάγκη τοῦτο καὶ ἐσεσθαι, καὶ τὴν τῷ ἀεὶ συνεχομένῃν ψυχῇν ἀδύνατον τῆς εὐχῆς ἀμαρτεῖν.

quæ quod duce omnes natura appetunt, id ut contra naturam et frustra sit, fieri non potest. Verum in perpetui:atis cupiditates omnes consentiunt. Necesse igitur est, tum hoc futurum esse, tum fieri non posse, ut animus cum æternitate conjunctus, voto frustretur.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ΄.

Οὐκ ἄρα νοῦν ἐχόντων τὸ περὶ τῆ ψυχῆ τινῶν δόξας, μὴ μετὰ τοῦ σώματος ἀπολλύηται, καὶ οὐκέτι οὐδαμοῦ ἦ. Οὐ γὰρ μόνον σώζεται φθειρομένου, ἀλλὰ τὰ ἑαυτῆς πρᾶτται καθαρῶς οὐκ οὐα τε, ἂν μὴ τῶν παρὰ τοῦ σώματος κυλιμαίων ἀπαλλαγῆ. Τὸ γὰρ φρονεῖν, καὶ νοεῖν, καὶ τοῖς θεοῖς καὶ ἀσωμάτοις συνάπτεσθαι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν πάση ψυχῇ, καὶ πρὸς ὃ πάνθ', ἢ λέγομεν καὶ διανοοῦμεθα, τελειοῦται, ὡς ἂν τῶν ἐν ἡμῖν ἄριστον ἂν καὶ θεϊότατον· τοῦτο παντελῶς φέγγει τὴν τοῦ σώματος κοινωνίαν, καὶ μόνῃς ψυχῆς ἔργον ἐστὶ, καθαρῶς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ σώματος πρὸς ἑαυτὴν καὶ τὰ νοητὰ συναγοῦσης. Εἰ γὰρ ποτε καὶ ταῖς αἰσθήσεσι χρῆται, κάκειθεν αὐτῇ πρὸς τὸ νοεῖν γίνονται τινὲς ἀφορμαί, ἀλλ' ἀρχομένη τοῦ πράγματος, καὶ οἷον ἀμαθαίνουσα, καὶ, τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο, τὴν πρώτην ἐπιφάνουσα τρίχα, τοῦτω τῷ τρόπῳ τῆς μαθήσεως; χρῆται. Ὡσπερ οἱ τῷ ψηλαφᾶν τῶν πραγμάτων τυγχάνειν πειρωμένοι, ὅταν ἄλλοις οὐ παρῆ· οὕτω καὶ ψυχῇ ἄρτι διὰ γενέσεως εἰς τὴν ζωὴν παρούσα, καὶ τὸν ὀφθαλμὸν αὐτῆς πολλῇ τῇ παρὰ τοῦ σώματος ἀχλὺι καλυπτόμενον ἔχουσα, καὶ οἷον βαθεῖ κάρῳ κεκρατημένον, δεῖται τῶν αἰσθήσεων, αἱ ταύτην, ὡσπερ καθιέδουσαν, ἀφυπνίζουσιν· ὑφ' ὧν τὴν πρώτην κινήσεια, καὶ ἑαυτὴν ἀνεγείρασα, οὐκ ἐτι ταῖς αἰσθήσεσιν ἐν ταῖς τῆς ἀληθείας ζητήσεσι χρῆται. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ταῦταις ἐνίοτε τῆς ἀμαθίας ἐπιτιμᾶ, ὅταν τὸ ταῦταις φαινόμενον καὶ αὐτῇ συνδοκεῖν ἀναγκάζουσιν, ὡσπερ οἱ τῶν διαγραμμάτων, ὅταν ἀρχονται μαθηθῆναι, δέονται, μετὰ δὲ τῆς ἐπιστημῆς αὐτὰ πάλιν ὑποστρέφειν ἀπαξιούντες. Οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ ἐν σώματι μὲν ἐτ' οὕση οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ τὰς αἰσθήσεις περὶ τῶν μαθημάτων ἐπερωτᾶ· λυθείη δὲ, αὐτὰ τὰ νοητὰ δι' ἑαυτῶν παρόντα τὴν τῶν αἰσθήσεων χρεῖαν οὐκ ἀναγκαίαν ποιεῖ· ὅτε φανερώτατα τῇ ἑαυτῶν ὄντα φύσει, καὶ τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸν δι' ἑαυτῶν περιλάμποντα, οἷς συνοῦσα τρέφεται τε καὶ εὐπαθεῖ τὴν αὐτῇ προεήκουσαν τροφήν καὶ εὐπάθειαν· ἢ τὰς σωματικὰς ἠδονὰς, εἰ τις παραβάλλειν ἐθέλοι, εἰδὼλα μᾶλλον

credibile sit, ostendunt. Quod si probabile est, initium respondere fini, consequens etiam est, id quod solius Dei voluntate absque materia ortum est, solius etiam Dei voluntate interiturum. Atqui id velle solvere, quod bene compositum est, non esse boni, quidam sapiens, cum de mundo disse- reret, dixit. Præterea fieri non potest, ut naturalis et communissima appetitio frustra sit indita. Ejus- que rei argumentum est, quia nemo unquam ea, quæ fieri non possunt, appetivit. Quis enim un- quam mentis compos, cupidus fuit alarum? aut supra nubes se tolli? aut per fluctus tanquam per solum ambulare? quæ si quis vel in somno tantum visa narrarit, ridemus. Nam eorum tantum quæ contingere possunt, natura appetitum indidit. Ita- que quod duce omnes natura appetunt, id ut contra naturam et frustra sit, fieri non potest. Verum in perpetui:atis cupiditates omnes consentiunt. Necesse igitur est, tum hoc futurum esse, tum fieri non posse, ut animus cum æternitate conjunctus, voto frustretur.

B

CAPUT XVI.

Quapropter non cordatorum hominum est, quo- rumdam de animo angor, ne forte cum corpore extingatur, et usquam esse desinat. Non enim incolumis tantum, illo pereunte, manet, sed suo munere recte fungi non potest, nisi corporeis im- pedimentis liberetur. Nam sapere, et intelligere, et cum divinis incorporeisque conjungi (id quod cum- ciusvis animi natura convenit, et quo cuncta quæ dicimus, et cogitamus, tendunt, ut quod eorum, quæ in nobis sunt, optimum sit ac divinissimum), id omnino corporis societatem respuit, et solius animi, se plane a corpore, ad sese, et res quæ intelligentia comprehenduntur colligentis, manus est. Etsi enim aliquando etiam sensibus utitur, atque inde occasiones quasdam intelligendi sumit: tamen id in rei auspicio duntaxat facit, et dum velut indoctus est, et in dubio, ac paulo momento huc illuc impellitur, hæc utitur discendi ratione: quemadmodum ii qui palpando res assequi student, visa destituti. Sic animus quoque, vitam modo per nativitatem ingressus, oculumque suum magna corporis caligine lectum habens, ac profundo so- pore oppressum, sensibus indiget, qui eum tan- quam e somno excitent. A quibus principio com- motus et expergefactus, sensibus in veritatis inda- gatione uti desinit. Quin potius eos ob inscitiam aliquando increpat, cum cogunt, ut in id consen- tiant, quod ipsi volunt: quemadmodum lis, qui dis- scere incipiunt, certa quadam linearum conforma- tione opus est: post partam autem scientiam ad eas revertit recusant. Sic animum etiam, dum ad- huc in corpore est, nihil absurdi est sensus de scientiis percontari. Cum autem is a corpore so- lutus fuerit, tum res quæ sub intelligentiam ca- dunt, cum per sese adsint, usum sensuum non desiderant, quippe quæ sua natura dilucidissimæ sunt, et animi oculum per sese illustrent, quarum præsentia et alitur et delectatur, cibo suavitateque sibi conveniente: cui si quis corporeas voluptates comparare velit, simulacra potius voluptatum

quam quod nominantur, eas vere appellabit. Nam illarum nulla est essentia, ut quæ omnino in motu versentur. Et quod eas recipit, est perforatum corporis dolium, undique perfluens, quod nihil continere potest.

CAPUT XVII.

Cur ergo nihilum nihilum imponas? aut quid tandem eorum quæ non manent, in fugitivo manere queat? In animo autem voluptatis ea efficientia sunt, quæ vere sunt: neque quidquam aliud nisi essentia, et quod eas recipit, sanum quiddam est, et solidum, et iis ipsis simile et immortale. Itaque probabile est, inter eos qui delectantur, hos qui corporis voluptates appetunt, deludi potius ab iis et semper vacuos illis reperiri, cum id nunquam continere possint, quod sequuntur: non aliter quam si umbras persequantur, cum et corpus, cui illa parant, suscepta natura non satis fidum sit, nec ea quæ data sint, contineat. Qui autem animi voluptates præferunt, eos revera subinde satiari, et eorum aliquo expleri, quod eodem modo perpetuo se habet, et quam suavissime vivere. Sic ea quæ post corpus eveniunt, animo et utiliora et jucundiora, et (ut universe dicam) divina, et melioris partis sunt. Itaque primorum etiam sententia, qui voluptatum desiderio mortem ægre ferunt, et secundorum, quibus nihil esse reliquum post mortem videtur: non modo mors natura adventans, horrenda non est, sed ejus etiam cunctatio ægre ferenda: et cum abest, vocanda esset, quippe cum aliter fieri nequeat, ut aut veris voluptatibus perfruantur, aut sint et vivant securius, et mortali ac bruta parte, quæque perpetuo nihil est liberentur. Desinant igitur et qui corporales voluptates deplorant, et qui se nusquam post corpus fore arbitrantur. Optimum enim iis manet, ac potius totum, et quo solo, si sapiant, sunt, in quo divinæ imaginis pulchritudo interitus experts reposita est, nulli calamitatis obnoxia, quæ virtutis et prudentiæ particeps esse potest: eni id unum damni est, si carni serviat, et eam amplectetur; ab ea vero liberari, reditus est ad vitam, et ad id quod vere est, et sacræ veritatis fructus. Quocirca qui fieri potest, ut non melius nobiscum agatur, corpore neque sinit ultra cælos attolli?

CAPUT XVIII.

Nam auro etiam, cum quavis alia materia confuso, quidnam esset melius, aut suavius (si modo quid prudentiæ haberet) quam ab iis separari, quæ se inferiora sunt, suaque admitione apparere non sinunt, quantum ipsi venustatis insit? Itaque stultitiæ esset, purgatione illa dolere, qua omnino perficitur, et ad suam naturam redit. Sic nobis propterea indignandum non est, quod mors nostrum aliquid, et quod nunc habemus, abripit: neque statim putandum, id detrimentum nobis afferre, si ablationem istam nobis non esse noxiam ostenderit. Quando enim deteriore, et eo quod prohibere nos a vitæ puritate potest, liberamur,

ἡδονῶν, ἢ τοῦθ', ὃ καλοῦνται, μετ' ἀληθείας ἐρεῖ. Αἱ μὲν γὰρ οὐσαι μὲν οὐδαμῆ, γένεσις δὲ μόνον τὸ ὄλον εἶσιν· τὸ τε δεχόμενον αὐτὰ; ὃ τετρημένος ἐστὶ τοῦ σώματος πίθος, πάντοθεν ἐκρέων, καὶ μηδὲν δυνάμενος στῆγειν.

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.

Τί τοίνυν τῷ μὴ ὄντι τὸ ἦν ἂν ἐνθεῖη; ἢ τίποτε ἂν τῶν μὴ μενόντων ἐν τῷ φεύγοντι μείναι; Ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς καὶ τὰ τῆς ἡδονῆς αἰτια, καθαρῶς ὄντα, καὶ τὸ ὄλον οὐσία, καὶ τὸ δεχόμενον ὕγι; καὶ στεγανόν, κάκεινοις εἰκόδς καὶ ἀθάνατον. Ὅσ' εἰκόδς καὶ τῶν ἡδομένων τοὺς μὲν τὰς σωματικάς διώκοντας ἡδονὰς παύζεσθαι μᾶλλον ὕπ' αὐτῶν, καὶ αἰεὶ κενούς ἐκείνων εὐρίσκεσθαι, μηδέποτε δυναμένων κατασεῖν, ὅπερ διώκουσιν, ὡς ἂν αὐτοῦ; τε κατὸ τιν σκιῶν ἐπιειγομένους, καὶ τοῦ σώματος, ᾧ ταῦτα πορίζουσι, ἀπίστου τὴν φύσιν ὄντος, καὶ τὸ δοθεὲν οὐ καταχνοτος· τοὺς δὲ τὰς τῆς ψυχῆς ἡδονὰς προτιμῶντας, αἰεὶ τινος ὄντος ἐν αὐτῷ τῷ ὄντι κοριννυμένους αἰεὶ, καὶ ὡς ἡδίστα ζῆν. Οὕτω ψυχῆ τὰ μετὰ τὸ σῶμα καὶ λυσιτελέστερα, καὶ ἡδίω, καὶ τὸ ὄλον εἰπεῖν, θεῖα καὶ τῆς κρείττονος μοίρας. Ὅσπερ καὶ κατὰ τοὺς πρώτους, οἱ πόθῳ τῶν ἡδονῶν τὸν θάνατον δυσχεραίνουσι, καὶ κατὰ τοὺς δευτέρους, οἱ; μετὰ τὸν θάνατον οὐδὲν ἐτι δοκεῖ λείπεσθαι, ὅχι ὅπως φύσει προσιόντα τὸν θάνατον φρίττειν οὐκ ἔδει, ἀλλὰ καὶ μέλλοντος δυσχεραίνειν, καὶ ἀπόντα καλεῖν, ὡς οὐκ ἔνδον ἐτέρως ἢ τῶν ἀληθῶν ἡδονῶν ἀπολαύειν, ἢ εἶναι καὶ ζῆν ἀσφαλέστερον, τοῦ θνητοῦ, καὶ ἀλόγου, καὶ μηδέποτε ὄντος, ἀπαλλαγέντος. Πανσάσθων τοίνυν καὶ οἱ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ὀδυρόμενοι, καὶ οἱ μηκέτι που ἔσεσθαι μετὰ τὸ σῶμα νομίζοντες. Μένει γὰρ αὐτοῖς τὸ βέλτιστον, μᾶλλον δὲ τὸ ὄλον, καὶ ὃ μόνον, ἂν σωφρονώσιν, εἶσιν· ἐν ᾧ τῆς θεῆς εἰκόδς τεθησαύρισται κάλλος ἀφθαρτον, ἀπαθές, ἀρετῆς καὶ φρονήσεως μετέχειν δυνάμενον· ᾧ μία βλάβη σαρκὶ δουλεύουσι, καὶ ταύτῃ συμπέκεσθαι· τὸ δ' ἀπηλλάχθαι ταύτης ἐπάνοδος πρὸς ζωὴν, καὶ τὸ ὄν, καὶ τῆς ἐερῆς ἀληθείας ἀπόλαυσις. Ὅσπερ πῶς οὐκ ἐν βελτίοισιν ἐσόμεθα, ὀπολαυρόντος τοῦ σώματος, ὃ τὴν ψυχὴν βροθον συνεπισπᾶται, καὶ οὐκ ἐξ πρὸς τὸν ὑπερῶν ῥάνιον τόπον κουφίσεσθαι;

recedente, quod animum degravat atque attrahit,

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ'.

Ἐπεὶ καὶ χρυσῷ ταῖς τυχοῦσαις ὕλαις συμπεφυρμένῳ τί ποτ' ἂν ἦν βέλτιον ἢ ἡδίον, εἰ γε φρόνησις ταύτῳ παρῆν, ἢ χωρισθῆναι τῶν αὐτοῦ χειρῶν, καὶ τῇ μίξει μὴ συχωρούντων, ἕσον αὐτῷ κάλλους πρόσσεσι φαίνεσθαι; Ὅσπερ ἀνόητον ἂν ἦν διὰ τὸν καθαρμὸν ἐκείνων ἀλαγεῖν, δι' ὃν σαφῶς τελιοῦται, καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ φύσιν ἐπάνεσι. Οὕτω καὶ ἡμῖν οὐχ ὅτι τῶν ἡμετέρων καὶ ὧν νῦν ἔχομεν, ἡμῶν ἀφαιρεῖται, διὰ τοῦτ' ἀγανακτητέον, οὐδὲ ζημίαν ἐκεῖνο φέρειν εὐθύς ἡμῖν νομιστέον, ἂν μὴ πρὸς κακοῦ ταύτην ἡμῖν τὴν ἀφαιρῆσιν δειξώμεν οὐδὲν. Ἔως δ' ἂν τοῦ χειρόνος, καὶ τοῦ πρὸς τὴν εἰλικρινῆ ζωὴν ἡμᾶς δυνάμενου κωλύειν, ἀπαλασ-

τώμεθα, οὐδεμίαν ἂν ἡμῶν θάνατος ζημίαν ἐνέγκαι. Οὐδὲν γὰρ ἡμῶν φοβερόν, ὃ μὴ πρότερον τῆ ψυχῇ χαλεπὸν, καὶ τὸ εὐδαιμονεῖν ἡμῶν οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν ψυχὴν εὖ εἶχειν, ἐστίν. Ἡμεῖς γὰρ ἐκείνη καὶ τὰ ἐκείνης ἐσμέν, ἂν ἐκείνη μὴ δέχεται πείραν θανάτου, οὐδὲν τὸ κωλύον καὶ ἡμᾶς ἀθανάτους καὶ εἶναι, καὶ λέγεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἐν ἡμῶν θνησκον μικρόν τὲ ἐστίν, καὶ οὐχ ὅπερ ἡμεῖς, ἀλλ' ἡμέτερον, καὶ οὐκ ἂν δύναται τῆ αὐτοῦ μεταβολῇ καὶ ἡμῶν θανάτου ψῆφον ἐπενεγκεῖν· ὥσπερ οὐδ' ἂν τις τῷ σώματι τὰς τῶν ἱματίων πονηρίας λογιζαίτο· οὐδ' ἂν ἐκείνων ῥηγνυμένων, ἢ κατατριβομένων, καὶ τοῦ σώματος εἶναι ταῦτα πάθη νομίσειεν. Ὅμως εἰ τοῦτου τοῦ μικροῦ φθειρομένου θνητὸν ἀξιοί τις δι' ἐκεῖνο καλεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, πᾶσι δικαιοτέρου τοῦ μείζονος, καὶ τοσοῦτον ὑπερέχοντος, καὶ τὴν φθορὰν νικῶντος, καὶ μένοντος, ἀφ' ἑαυτοῦ αὐτὸν καὶ ἀπαθῆ διὰ τοῦτο καλεῖσθαι, οὐ μόνον καθαρὸς ἄνθρωπος, καὶ ἐν ᾧ μόνον τὸ φρονεῖν καὶ λογίζεσθαι, οἷς τῶν λοιπῶν ζώων ἄνθρωπος διακρίνεται; ἢ τοίνυν θνητὴν τὴν ψυχὴν ἀποδείξαντες, καὶ μετὰ τοῦ σώματος ἀπιούσαν, οἱ τὴν τελευταίαν ὄλων ἡμῶν ἀπώλειαν λέγοντες εἶχειν τινὰ λόγον αὐτοῖς καὶ τὸ τοῦ θανάτου δέος οἰσθήσαν· ἢ ἕως ἂν θεός, καὶ οἱ ὀρθοὶ λογισμοί, καὶ φιλοσοφία, καὶ τὰ καθ' ἡμέραν περὶ αὐτὴν φαινόμενα, κρείττω φθορᾶς εἶναι ἐκείνης οὐσίαν ἀποδεικνύωσιν· ἀναβαρβύοντων, καὶ μὴ πρὸς τὸ χρεῖων, ὥσπερ εἰς τὴν βάραθρον, ὅθεν οὐκ ἔστιν ἀνάδυσαι, ἐμπεσοῦμενοι διακείσθων.

ΚΕΦΑΛ. 16'

Καίτοι εἰ καὶ παντελῶς ἀφανίεσθαι τὸν ἄνθρωπον συνέβαιεν ἀποθνήσκοντα, οὐδὲ οὕτως ἐχρῆν τῆ τοῦ θανάτου μνήμῃ τριβεσθαι, ἐνθυμουμένους, ὅτων τῶν παρὰ τοῦ σώματος ἀηδῶν ὁ βίος ἐμπέπλησται, καὶ ὡς κουφότερον, ἀναισθητῶς εἶχειν πρὸς πάντα ἢ τοσοῦτου καθ' ἡμέραν ἡμῶν παρὰ τοῦ σώματος ἐγειρομένου χειμῶνος ἀνεχεῖσθαι· ὃν μῆτε πρᾶξιν δυνατὴν τῆ ψυχῇ, μῆτε φέρειν, τῆς συμπύξεως ἡμῶν ἐπ' ἐκείνην τὰ τοῦτου παθήματα διαβιβάζουσης. Τοῦτο γὰρ τῆ ψυχῇ, μέχρις ἂν τῆ γενέσει δουλεύῃ, πάσχειν ἀνάγκη, καὶ πολλὰ τῶν τῶν σώματος ἄκουσαν εἰς ἑαυτὴν παραδέχεσθαι, ὡς ἂν μὴ παντελῶς κρατοῦσαν αὐτοῦ. Ὡστ' ἀναγκαῖον, ἀπέραντα πονεῖν ἡμᾶς, ἀμύνοντας τῷ μηδέποτε· ἐκτὸς ἐστὶν πολέμου, νῦν μὲν τὸν λιμὸν αὐτῷ παραμυθουμένους, ἄλλοτε καὶ τὴν δίψαν σθενύοντας· καὶ πᾶσι μὲν αὐτῷ προβλήματα πρὸς ψυχὸς κατασκευάζοντας, ποτὲ δὲ πρὸς καῦμα μηχανωμένους αὐτῷ καταδύσεις. Καὶ σιωπῶ τὰς ὑπὲρ τοῦ πορισμοῦ τούτων, κατὰ τὴν γῆν καὶ θάλατταν ἀποδημίας καὶ τὰς ὑπὲρ ὀλοῦ πολλὰς καταρτίους ἀνθρώποις προσαγορέας θωπέας τε καὶ δουλοπρεπείας· ὃ εἶνος· ὃν βαρύτερον βρόχου ἀνθρώπων, καὶ κατὰ μικρὸν ἑαυτοῦ ἡσθημένων, καὶ θεωρούντων, ἀφ' οἴου ἀληθείας καὶ ἀρετῆς ὕψους εἰς οἷαν καταπίπτειν βιωμολογίαν καὶ εὐτέλειαν ἀναγκάζεται; Τί δ' ἂν εἴποι τις τὰς ἐν ταῖς παντοδαπαῖς νόσοις ὄδυνας, καὶ τὰ πολλὰ μὲν οὕτω τὸ σῶμα διαβιβρώμεσθαι,

A nihil damni mors nobis allatura est. Nihil enim formidabile nobis est, nisi animo in primis grave, sit, et felicitas nostra nihil aliud est, quam proba animi constitutio. Nos enim animus, et quicquid ad eum pertinet, sumus. Quod si is mortis periculum non facit, nihil prohibet, quominus nos immortales et simus, et nuncupemur. Quod enim in nobis moritur, et parvum, et non idem quod nos, sed nostrum quiddam est, nec sua mutatione contra nos mortis quoque suffragium ferre potest: quemadmodum nemo corpori malas vestes imputabit, neque si illæ rumpantur, aut deterantur, id corpori accidere censebit. Si tamen exiguo hoc intereunte, hominem idcirco mortalem vocandum esse quis putet, quanto æquius est, ob id quod majus est, adeoque excellit, et interitum superat, et manet, eum et immortalem, et nulli cladis obnoxium vocari? Mens enim sola, purus homo est: in eaque sola, prudentia et ratiocinatio sita est, quibus homo a reliquis animantibus distinguitur. Aut igitur qui obitum totos nos perdere dicunt, aliquam timendæ mortis causam se habere putent, ubi demonstraverint animum mortalem esse, et cum corpore abire, aut quoad Deus et recta ratio et philosophia, et ea quæ in ipso animo quotidiana apparent, demonstrant, ejus essentiam interire non posse, recipiant animum, neque ita erga fatum affecti sint, quasi in barathrum quoddam, ex quo nullus regressus pateat, casuri sint.

C

CAPUT XIX.

Quodsi vero hominem morte penitus deleri contingeret, ne sic quidem mortis memoria quemquam affligi oporteret, sed cogitandum potius esset, quantis corporis molestiis vita referta sit, et quanto sit levius, omnis sensus expertem esse, quam tantam tempestatem, quæ a corpore nobis in dies excitatur, tolerare, quam animus neque frangere, neque ferre potest, cum compages nostra, corporis affectiones ad eum transmittat. Nam hoc animo necessario ferendum est, dum generationi servit, et multa quæ ad corpus attinent, invito in se recipienda sunt, ut qui illi non penitus imperet. Quare infiniti labores necessario nobis ejus causa capiendi sunt, quod nunquam non id bello petitur, dum alias famem ejus sedamus, alias sitim extinguimus, alias frigus ab eo propulsamus, alias loca, quæ æstus devitandi causa subeat, excogitamus. Taceo peregrinationes, terra marique susceptas, harum rerum parandarum causa: et lapiditias ac serviles gestus, qui sæpe propter obolum execrandis hominibus præstantur. Quæ res, quo laqueo gravior est homini, qui vel minima ex parte senet- ipsum novit et considerat, a quanto veritatis et virtutis fastigio, ad quas nugas, et quisquillas decidere cogatur? Jam quid de variorum morborum doloribus dicendum est? cum sæpe corpus ita erodatur, ut vix calamitosæ veteris hominis reliquias supersint? Miseri igitur non modo non possunt

reliqui: non uti, sed nec, quod iis corporis partibus substituant, quæ iis perierunt, habent: atque adeo ne eos quidem, a quibus consolationem audiant: quod omnes saniem et putredinem et molestiam quæ inde oritur fugiant, quod eos magis quam ipsi dolores excruciat: adeo, ut doloris acerbitas eos sæpe laqueos, aut præcipitia, aut enses desiderare cogat. Ut autem concedamus, nullam a corpore perturbationem animo oriri (quod si fieret, monstri instar haberetur), quis satis enarrarit tempestatem, quæ in adolescentia, et corpore incolumi, animis a corporibus concitatur? Omnino enim homines tum ne homines quidem esse possunt, cum veluti fluctibus, ab agitatione illa mentis, in brutorum naturam detrudantur. Servilis enim animi pars, et rationis obnoxia imperio, arripit occasione, satietate insolescens, seditionem contra mentem movet, neque amplius obtemperandum ei censet. Sed animo oppresso, sobrias et honestas cogitationes exsilio et ignominia multat, si-bique ascito imperio, quo fors tulit, impellitur. Et cum virtutum omnem, tanquam impotentiam aliquam contemnit: tum in sola improbitate fortitudinem esse sitam existimat: denique assiduae ebrietati, et petulantiae, et omni iniquitati hominum tradit, neque prioris figuræ quidquam præter nomen, illi relinquit. Sic corpus dolore afficit animum, non minus per voluptates, quam per molestias: ac potius plus nocet otio et remissione. Nam auriga quoque plus læditur, cum equi ubere pabulo et satietate lascivunt, atque temere saltant, quam cum ob famem et imbecillitatem lente progrediuntur.

καὶ κόρον σφριγώντων αὐτῶ καὶ πηδόντων ἀτάκτως τῶν ἵππων, ἢ δι' ἀτροφίαν καὶ ἀσθενεῖαν ἢ ψυχῇ προδόντων.

CAPUT XX.

Atque hæc dicta nobis sint ad eos qui opinantur hominibus post mortem nihil esse reliqui, sed omnia perire; quique putant, eam hac de causa rerum humanarum esse pessimam. Ac eadem ad persuadendum iis etiam, videntur satis esse, qui non tardissimo sunt ingenio, licere nobis alibi vivere, etiam extra hanc vitam, eo quod in nobis et in maximum est et divinissimum: ut et incolumes simus, et permaneamus. Tametsi maximas et validissimas demonstrationes prætermisi, quibus sacra quoque oracula cum his, quæ protulimus, consentire, demonstrari potuisset. Quæ post hanc vitam viris bonis tantam jucunditatem, tantam suavitatem promittunt, ut nullo modo verbis explicari queant: nisi ad hanc disputationem rudiora et magis obvia sensibus adducere voluissem. Restat igitur, ut et tertiis aliquid respondeamus, et declaremus, ne ipsorum quidem cogitationes carere timiditate non conveniente. Ac ultionem esse apud inferos, eorum quæ hic delinquuntur, et multis acerbitatibus illic multari redundantes hujus temporis voluptates: hanc opinionem firmam esse, non doctorum tantum virorum consensus approbat, sed et

ὡς μόλις τοῦ πάλαι ποτ' ἀνθρώπου ἄθλιον λείπεσθαι λείψανον; Ὅστε μὴδ' ἔχειν τοὺς τολαικίους οὐ μόνον ὁ τι τῶ λοιπῷ χρήσονται, ἀλλ' οὐδ' οἷς ἀπὸ τῶν ἀπολωλότων αὐτοῖς μερῶν τοῦ σώματος χρήσονται· μὴδ' ἀφ' ὧν γούν παραμυθίας ἀκούσονται, πάντων τοὺς ἰχθῶρας, καὶ τὴν σῆψιν, καὶ τὴν ἐκείθεν ἀηδίαν, φευγόντων, ὁ καὶ τῶν ὀδυνῶν τούτοις ὀδυνώτερον, ὥστ' ὡς ἂν πολλάκις αὐτοὺς τῆ τῆς ὀδύνης δριμύτητι εἰς βρόχων, ἢ κρημνῶν, ἢ ξίφους ἐπιθυμίαν ἐλθεῖν ἀναγκάσαι. Εἰ δὲ δὴ καὶ δεικνύμεν μηδεμίαν ἀπὸ τοῦ σώματος παραχρῆν συμβαίνειν τῇ ψυχῇ, ὁ γενόμενος τῶν παραδόξων ἂν νομισθεῖ· τίς ἂν ἀρκίσειε διηγούμενος τὸν ἐν νεότητι καὶ ὀργιστὴν παρὰ τῶν σωμάτων ταῖς ψυχαῖς ἰγειρόμενον σάλον; Ἀτεχνῶς γὰρ οὐδ' ἀνθρώποι τότε συγχωροῦνται εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ὥσπερ ὑπὸ τινων κυμάτων τοῦ τῆς διανοίας κλύδωνος εἰς τὴν τῶν ἀλόγων ἐκθεθούμενοι φύσιν. Τὸ γὰρ ἀνδραποδῶδες τῆς ψυχῆς καὶ δουλεύειν ὀφείλον τῷ λόγῳ, καιροῦ λαβόμενον, καὶ διὰ κόρον ὑβρίζον, στασιάζει μὲν πρὸς τὴν νόον, καὶ ὑπακούειν οὐκ ἔτ' ἀνέχεται· ἀρπάσας δὲ τὴν ψυχὴν, τοὺς μὲν σώφρονας τῶν λογισμῶν καὶ κοσμίους ψυχὰς καὶ ἀτιμίαις κολάζει· δι' ἐαυτοῦ δὲ ποιησάμενον τὴν ἡγεμονίαν, ἐφ' ὃ τι ἂν τύχοι, φέρεται· ἀρετῆς μὲν πάσης ὡς ἀδυναμίας, καταφρονούν, μόνην δὲ ἀνδρῶν τὴν κακίαν οἰόμενον· καὶ λοιπὸν συνεχεῖ μέθη, καὶ ἀκολασίαν, καὶ πάση παρανομίᾳ, τὸν ἄνθρωπον παραδίδωσι· κλητὸν δυνάματος μὴδὲν ἄλλο συγχωροῦν αὐτῷ τοῦ προτέρου φέρεσθαι σχήματος. Οὕτως οὐχ ἤτερον ἐν ταῖς ἡθούαις ἢ ταῖς ἀηδίαις τὴν ψυχὴν ἀλγύνει τὸ σῶμα, μᾶλλον δ' αὐτῇ παρὰ τῆς ἀνέσεως μείζων ἢ βλάβη· ἐπεὶ καὶ ἡλιόχος χειρὸν ἂν πάθοι, διὰ κακὴν τροφήν

ΚΕΦΑΛ. Κ'.

Πρὸς μὲν οὖν τοὺς εἰομένους μὴδὲν τοῖς ἀνθρώποις μετὰ τὸν θάνατον λείπεσθαι, ἀλλὰ παντάπασιν ἀπόλλυσθαι, καὶ διὰ τοῦτ' αὐτὸν χειρίστον τὸν ἀνθρώπων συμβαίνοντων νομίζοντας, τοσαῦτα ἡμῖν εἰρήσθω. Ἰκανὰ δὲ δοκεῖ μοι τοὺς μὴ παντάπασιν βραδείς καταπεῖσαι, ὡς ἐστὶ καὶ παρὰ τοῦτον τὸν βίον ἄλλοθι ζῆν τῷ μεγίστῳ τῶν ἐν ἡμῖν καὶ θειοτάτῳ, καὶ σωζομένους καὶ δεύτας. Καὶ τοὶ τὰς μεγίστας τῶν ἀποδείξεων καὶ ἰσχυροτάτας παρῆκα, δι' ὧν ἦν καὶ τοὺς θεοὺς χρησμούς τοῖς λεγομένοις δεῖξαι συμφθεγγόμενους, οἱ τὰ μετὰ τὸν παρόντα βίον, ὅσον οὐδ' ἐστὶν εἰπεῖν, ἡδῶ καὶ προσηνέστερα τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ἀνδρῶν προλέγουσιν ἕσεσθαι· εἰ μὴ τοῖς ἀπλουστέροις μᾶλλον καὶ ταῖς αἰσθητοῖς προχειροτέροις· ἐβουλήθηεν πρὸς τὴν διάλεξιν χρῆσθαι. Αἰσιπὸν τοίνυν καὶ πρὸς τοὺς τρίτους εἰπεῖν τι, καὶ δεῖξαι, μὴδὲ τοὺς ἐκείνων λογισμοὺς παραλόγου δειλίαις ἀπηλλαγμένους. Εἶναι μὲν οὖν ἐν ζῆτι τῶν ἐν ταῦθα ἀμαρτανόμενων, καὶ τῆς νόον τῶν ἡδονῶν ἀμετρίας ἀηδῶν ἐκεῖ πολλῶν ἀντιδιδόσθαι πείραν, οὐχ ἢ τῶν σοφῶν πάντων ἐμολογία μόνον ἐβρῶσθαι τὴν δόξαν ταύτην παρίστησιν, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς θείας δικαιοσύνης ἰσότης· ἢ πάντες καὶ

οι ἀνασχυνθέντες συγχωροῦσιν, ἀκίνητον ἐν ταῖς ψυχαῖς τὸ δόγμα τοῦτο τηρεῖν ἀντημαζόμενοι. Τῷ γὰρ ἀγαθῷ καὶ τελειοτάτῳ Θεῷ ἔνδειν τι τῶν ἀγαθῶν οὐχ ὄσιον εἶσθαι. Ἄγαθόν δὲ ἡ δικαιοσύνη πασι μὲν, μάλιστα δὲ τοῖς ἔρχεσιν λαχοῦσιν, ἧς ἀνευ πολλῆς ἀν τὴν ἀρχὴν ἐμπελήσειεν πλημμελείας. Μάλιστα δὲ ἔρχεται Θεὸς καὶ τὴν μεγίστην καὶ τελειοτάτην ἀρχὴν, εἰ μὴ ἔχει τὸν πρὸ αὐτοῦ· οὐδ' ἔστιν οὗ δέσται, ἐν ἡ χρεῖα καὶ πρὸς δουλείαν αὐτὴν ἐλευθεύσειεν ἐν τῷ μέρει. Πάντων τοίνυν αὐτὸς προκαθήμενος, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων ἐπίσκοπος ὢν, παρέδρον ἐξ ἀνάγκης αὐτῷ τὴν δικαιοσύνην ποιήσεται, ἢ τῶν μὲν ἀγαθῶν ἀμοιβὰς, τιμωρίας δὲ τῶν κακῶν ὀρεῖ· ὃ μόνῃς ἔργων δικαιοσύνης. Εἰ τοίνυν ἀγαθὸς ὁ Θεός, ἀνάγκη, τοῖς μὲν ἀγαθοῖς τῶν ἀνδρῶν στεφάνους, τιμωρίας δὲ τοῖς πονηροῖς ἡτοιμάσθαι, κἀν εἰ μὴ ταύτας ἐνταῦθα εἴσαιεν· ἀνάγκη τοῖς μετὰ τὴν τελευταίην ἡκείνας τηρεῖσθαι. Τῆν γὰρ δικαιοσύνην τὸ κατ' ἀξίαν παρελθεῖν οὐχ οἶδν τε.

ΚΕΦΑΛ. ΚΑ'.

Οὐ μὴν εἰ τοῦτ' ἀληθές, ἤδη καὶ τὸν θάνατον ἐν τοῖς κακίοις θετέον. Εἰ μὲν γὰρ τῶν μετὰ τοῦτο ἀγῶν οὗτος αἴτιος ἦν, εἰκότως ἀν τις αὐτὸν ἐδουχεύειεν, ὡς εἰ αὐτὸν ἀθλιός καὶ κακοδαίμων ἐδόκει· εἰ δὲ μετὰ τὴν τελευταίην, οἱ μὲν ἐπὶ στεφάνου, τρέχουσιν, οἱ δὲ ἐπὶ βασιάνω ὠθεῦνται· τί τό γε συμβαίνει λογίζομεθα τῷ θανάτῳ; Μᾶλλον μὲν οὖν τῶν προσδοκωμένων ἕνεκα τὸν βίον εἶδει κακίζου. Οὐ γὰρ τῶν ἀποθηνησκόντων, ἀλλὰ τῶν κακῶς βεβιωμένων αἱ τιμωρίαι. Ὡστε εἰ ταύτας ἀποστρέφουσαι δεῖ, δικαιοτέρων ἀν ἐπὶ τὴν ζωὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου τὸ μῖσος μεταγόμεν, ἀφ' ἧς τὰ κακὰ προσγίνεται ταῖς ψυχαῖς, ὧν ἀπαιτούμεθα δίκης· ὃ δὲ θάνατος ἀνεύθυνος παντελῶς, οἷ μὴδ' αἴτιος τῶν μετέπειτα φοβερῶν. Εἰ δὲ τούτῳ τὰ μετ' αὐτὸν δυσχερῆ λογίζομεθα, διατί μὴ καὶ τὰς τῶν δικαίων ἀμοιβὰς ἐπὶ τοῦτον ἀνοίσωμεν; Αἱ γὰρ ἀπολαύσεις μετὰ τοῦτον τοῖς ἀγαθοῖς, ὡστ' ἀπὸ τῶν ἐπομένων οὐ μᾶλλον κακὴν ἢ ἀγαθὴν ἐξέστειν αὐτὴν προσιπεῖν. Μᾶλλον μὲν οὖν ἀν τάλῃθι σκεπόμεν, τῆς τοῦ ἀγαθοῦ μοίρας εὐρήσομεν ὄντα. Ἐπὶ γὰρ τὰ τῆς ἀρετῆς ἀθλιὰ παραπέμπον τοὺς δικαίως βεβιωκότας, τοῖς πονηροῖς τῆς κακίας· γίνεται τέλος, ἢ τοῖς οὖν ἔχουσι πάσης ἀλγεινότερον τιμωρίας.

ΚΕΦΑΛ. ΚΒ'.

Οὐ τοίνυν τὸν θάνατον τῶν ἀπειλουμένων αἰτιατέον, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὴν τῶν ἡδονῶν δουλείαν, ὅφ' ὧν τὰς ψυχὰς λωβηθέντες, φοβερὸν ἡμῖν οὐτοῖς τὸ δικαστήριον ἐκείνο ποιοῦμεν. Ὡστ' εἰ ταύτας ἐφυλαττόμεθα, οὐδὲν ἀν ἦν τὸ κωλύον καὶ εἰσεργετὴν τὸν θάνατον εἶσθαι, θάπτων ἡμᾶς ἐπὶ τὰς τῶν ἀγαθῶν ἀμοιβὰς παραπέμποντα. Οὐ τοίνυν παρὰ τοῦ θανάτου τὸ δέος, παρὰ δὲ τοῦ συνειδότες ὁ τρόμος; ὅπερ συμβαίνει τοῖς τῶν θειοτάτων ἀλοῦσι. Κἀκαίνο: γὰρ τὴν παρὰ τῶν νόμων φρίττουσι προθεσμίων, καὶ προαιούσης αἰσθανόμενοι ἀποπνί-

divinae justitiae aequalitas, quam omnes etiam impudentissimi concedunt, cum hanc sententiam immotam in animis retinere cogantur. Neque enim sine scelere cogitare possumus, bono et perfectissimo Deo aliquid boni deesse. Justitia autem cum omnibus bona est, tum vero his quibus principatus obtigit, sine qua multis peccatis imperium complebunt. In primis autem Deus maximo et absolutissimo imperio praeditus est: cum se priorem habeat neminem, nihil est quo opus habeat, neque quidquam sit, quo egeat: ut necessitas eum aliqua per vices ad servitutem trahat. Ipse igitur, cum praesideat omnibus, et humana facta intueatur, justitia necessario juxta se collocabit, qua et bonorum remunerationes et malorum supplicia definiat, quod solius justitiae munus est. Quodsi Deus est bonus, necesse est viris bonis coronas, improbis supplicia praeparata esse: quae nisi hic luant, necesse erit ea illis post obitum reservari. Neque enim fieri potest, dignitatis a justitia rationem non haberi.

CAPUT XXI.

Quod si hoc verum est, jam mors pessimis in rebus numeranda non erit. Nam si auctor esset secularum molestiarum, merito ab ea quisquam abhorreret, ut qui per eam miser et infelix futurus esset. Si vero post obitum alii ad coronas currunt, alii ad tormenta adiguntur, cur eam rem morti imputemus? cum vitam magis ob ea, quae expectanda sunt, criminari oporteret. Non enim morientibus, sed iis qui perperam vixerunt, poenae destinatae sunt. Quocirca si haec sunt aversandae, aequius fuerit, a morte ad vitam odium transferri, a qua, mala ea in animos redundant, quorum poenae a nobis expectantur: mors vero omnino criminis experta est, quia ne causa quidem est sequentium formidinum. Quodsi illi, quae post eam molesta futura sunt, assignemus: cur et honorem et bonorum remunerationes acceptas illi non referamus? Viri enim boni post eam solatia consequuntur. Itaque ex illis, quae post eveniunt, non magis mala, quam bona appellanda erit, ac potius (ut veritatem spectemus) etiam in bonis numerandum esse, inveniemus. Eos enim, qui juste vixerunt, ad virtutis praemia accersit, et malis improbitatis suam statuit, quam homines cordati quovis supplicio gravius ferunt.

CAPUT XXII.

Quapropter impendentium calamitatum minae morti imputandae non sunt, sed nobis ipsis, et voluptatum servituti, per quas animis nostris laesis, praetorium illud ipsi nobis formidabile reddimus. Itaque si has caveremus, nihil impedimento esset, quominus bene etiam mortem de nobis mereri putaremus: ut quae ad bonorum remunerationes celerius nos transmitteret. Quare metus ille non a morte, sed horror a conscientia oritur: quemadmodum iis accidit, qui gravissimorum scelerum sunt convicti. Nam illi quoque praestititam a le-

gibus diem expavescent: et cum eam accedere animadvertunt, exanimantur, cum iis facinoribus quæ commiserunt, imperare debuissent. Aiant, quinta, quarta, tertia, deinde ea quam maxime omnium dierum timeo, et horreo, et execror. Miser, quodnam est diei vitium, propter quod eam ita abominaris? cum eadem et multi sacrificent, et libationes ob victorias offerant, et coronas gestent, et rerum bene gestarum præmia consequantur? Tu vero petulantia deditus, velut ii qui diem a legibus præfinitam expectant, times. Atqui illis evadere non licet, ubi semel condemnati fuerint. Nobis autem pœnitentia, et vitæ modestior institutio, si actiones nostras ipsi condemnaverimus, irritum facit atrox illud suffragium, et spem meliorem suppeditat. Quodsi ergo ea quæ mortem sequuntur, hos ad eam metuendam vere impellunt, vitæ correctio timorem illum consoletur. Ea porro in nostra potestate est, ac voluntate tantum opus, et sic timor evanescent, et admiranda, loco prioris tempestatis, tranquillitas in animis existet, Quid igitur verbis opus est? cum calamitatum depulsionem tantum non in manibus habeamus? Sin quis putet, vitam virtute præditam molestam, et receptum ad hanc a voluptatibus, non cujusvis hominis esse existimet; ei satis apparet, timoris hujus causam esse quamdam animi dissolutionem et molliem. Nam omnis metus fore expertes eos qui diligentiam adhibere velint, ipse utique assentietur. Ergo non ab ipsa re metus existit, sed ab eorum stultitia, qui se corrigi nolunt. Tanquam si quis fraudator, cum in jus trahitur, omisso æris alieni restitutione, ad judicem accurrere; atque supplex illi esse nolit, sed potius iter ad illum ut longum culpet, et otiose desidens, iis quæ per injuriam abstulisset, frui velit, postea accuset eos, a quibus damnatus esset, aut etiam alios præter meritum. Demens, restitue id, quod contra leges detines, et iudices non modo in te non animadvertent, sed etiam bene tibi cupient. Quoad autem lites moves, ipse tibi culpam eorum quæ percussurus es, ascribito.

CAPUT XXIII.

Sic primi illi homines, pro tertiis nunc etiam revertuntur, qui propter voluptates, earumque suavitatem mortem horrent. Deprehendemus enim etiam hos nihil culpæ aliud, quam voluptates. Nam quia nimium arcte has complexi sunt, non ferendum esse censent quiddam, quod illam suavitatem auferat. Eo autem priores superant, quod immodestia suæ quamdam verecundiæ speciem præterunt. Neque vero difficulter redargui possunt, cum suapte oratione facile vincantur. Nam siquidem (bone vir) suppliciorum suspicio mortem tibi horribilem facit, cur non paulisper ejectis voluptatibus, animum usque adeo premente onere liberas? et voluptates voluptatibus permutas? periculosas tuis, minutis maximas, brevibus æternas? Nam illis serviendo, hanc quoque vitam molestiarum plenam præges, pœnam subinde tre-

γονται, δέον αὐτοῦς, ὡς ἐτόλμησαν, ἀρχεῖν. Πέμπτη, φασί, τετράς, τρίτη, δευτέρα, εἰθ' ἦν ἐγὼ μάλιστα πασῶν ἡμερῶν δέδοικα, καὶ πέφρικα, καὶ βδελύτομαι. Σχέτλιε, καὶ τίς ἡ τῆς ἡμέρας κακία, δι' ἣν οὕτω ταύτην βδελύτῃ. ἐν ἧ πολλοὶ θύουσι, καὶ σπένδουσιν ἐπινηχία, καὶ στεφανοῦνται, καὶ λαμβάνουσιν ἀριστεία; σὺ δ' ἀπολασσαν ἀσκήσας, ὡσπερ οἱ ῥήτην παρὰ τῶν νόμων προσδεχόμενοι δέδοικας. Καίτοι ἐκείνοις μὲν οὐκ ἔστιν ἀποφυγεῖν ἅπαξ κατεγνωσμένοις, ἡμῖν δὲ ἡ μετάνοια καὶ τὸ τῶν πεπραγμένων ἡμῖν αὐτοῖς ἐπιτιμήσαντας, πρὸς τὸ σωφρονέστερον διαθεῖναι τὸν βίον, τὴν σκυθρωπὴν λύει ψῆφον, καὶ δίδωσι περὶ τῶν χρηστοτέρων ἐπιζῆσειν. Εἰ τοίνυν τούτοις τὰ μετὰ θάνατον αἰτιον πρὸς ἀλήθειαν τοῦ δεδοικέναι τὸν θάνατον, ἡ τοῦ βίου διόρθωσις τὸ δέος παραμυθεῖσθω· ἐκείνη ἐφ' ἡμῖν, καὶ βουληθῆναι δεῖ μόνον, καὶ οὕτως ὁ μὲν φόβος οἰχθήσεται, θαυμαστῆ δέ τις γαλήνη ταῖς ψυχαῖς ἀντὶ τοῦ πρὶν χειμῶνος ἀντεταχθήσεται. Ὅστις τί δεῖ καὶ λέγειν, μόνον οὐκ ἐν χεροῖν τὴν τῶν δεινῶν λύσειν ἔχοντας; Εἰ δέ τις δυσχερῆ τὸν μετ' ἀρετῆς βίον ἡγεῖται, καὶ τὴν ἐπὶ τούτῳ ἀπὸ τῶν ἡδονῶν ἀναχώρησιν οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἔργον εἶναι νομίζει· ἐκλύσειν τινα καὶ μαλακίαν ψυχῆς τοῦ δέους τούτου δῆλός ἐστιν αἰτιώμενος. Τοῖς γὰρ βουλομένοις σπουδάζειν ἀδεᾶ πάντα εἶσθαι καὶ αὐτὸς δῆπουδεν σπουδολογῆσαι. Οὐ παρὰ τοῦ πράγματος ταῖνον ἄφοβος, ἀλλὰ παρὰ τῆς τῶν μὴ βουλομένων ἑαυτοῦς παιδεύειν ἀδελτηρίας· ὡσπερ ἂν εἴ τις ἀποστέρη τῆς ἐλπίδος ἐπὶ δικαστήριον, ἀφελὲς τὴν ὀφειλὴν διαλύσασθαι, ἢ καὶ παρὰ τὸν δικαστὴν δραμῶν ἰκετεύειν, ὁ δὲ τὴν μὲν ἐπὶ τούτῳ ὁδὸν ὡς μακρὰν αἰτιῶτο, τῶν δὲ κακῶ; ἀφαιρηθέντων βούλοιοτο καθήμενος ἀπολαύειν· ἔπειτα τῶν κατεγνωκότων, ἢ καὶ τινῶν ἄλλων μὴ προσηκόντως κατηγοροῖ. Ἀνόητε, ἀπόδος, ὃ παρὰ τοὺς νόμους κατέχει; καὶ τῶν δικαστῶν φίλων ἀντὶ κολαστῶν πειραθῆσθω· ἔως δ' ἂν φιλονεικῆς, σαυτῷ τὴν αἰτίαν, ὡς πείσῃ, λογίζου.

ipse tibi culpam eorum quæ percussurus es, ascri-

ΚΕΦΑΛ. ΚΓ'.

Οὕτως ἡμῖν ἀντὶ τῶν τρίτων οἱ πρῶτοι καὶ νῦν ἐπανίστανται ἄνδρες, αἱ τῶν ἡδονῶν εἵνεκα καὶ τῆς τούτων ἀπολαύσεως τὸν θάνατον φρίττοντες. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἢ τὰς ἡδονὰς καὶ τούτους αἰτιωμένους εὐρίσκομεν. Ὑπὸ γὰρ τοῦ σφόδρα ταύταις συμπυκνῆσαι οὐκ ἀνεκτὸν ἡγούνται πᾶν, ὃ τὴν ἡδονάθειαν ἰστέσει. Τοσούτου δὲ τῶν προτέρων ἔχουσι πλεον, ὅσον εὐλαδίας τινὸς σχήματι περιστέλλουσι τὴν ἀκολασίαν· οὐς οὐ χαλεπὸν ἐξελέγχειν, οἷς λέγουσι βῆδους ἀλισκομένους. Εἰ γὰρ, ὡς τὰν, ἡ τῶν κολάσεων ὑπόψια φοβερὸν ἐργάζεται σοι τὸν θάνατον· τί μὴ πρὸς ὀλίγον τὰς ἐξω βίβας, οὕτω πείζοντος ἀχθούς τὴν ψυχὴν ἀπολλάτταις, καὶ ἡδονῶν ἡδονὰς ἀτικατάλλατῃ, τῶν ἐπικινδύνων εἰς ἀσφαλεῖς, καὶ τῶν μικρῶν εἰς μεγίστας, καὶ τῶν προσωρινῶν εἰς αἰώνιους; Ἐκείναις μὲν γὰρ δουλεύων, καὶ τὸν παρόντα βίον μεστὸν ἀγδίας ἀνύσεις, τρέμων

ἀεὶ τὴν θύκην· καὶ δαδῶς, καὶ ταύτη μηδεμίαν ἀ-
σθησὶν λαμβάνων τῶν λεγομένων ἡδονῶν· κὶν τῷ
μέλλοντι τῶν νῦν προσδοκωμένων ἢ παῖρά σε κατα-
λήφεται. Ἄν δὲ μικρὸν ἀνανήψης, καὶ τοῦ σώφρονος
δὲξῃ βίον, κὰν τῷ παρόντι ταῖς ἀγαθαῖς τῶν ἐπι-
δίων ἡσθήσῃ, κὰν τῷ μέλλοντι μετ' εὐφροσύνης
διάξῃς, οὐ τῶν δυσχερῶν μόνον ἐκποδῶν γενομένων,
ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγαθῶν πάντων μετ' ἀφρονίας σοὶ
παραγενομένων. Ἄλλ', ὡς εἰσικε, τοῦ παραυτίκα
ἡδός· γινόμενος, τῆς ἐλευθερίας ἐπιλανθάνει καὶ
συναγεῖ τρόμφου συζῆν ἀνέχῃ· βουλόμενος δὲ τῶν
ὄνειδῶν ἀπαλλάττειν σαυτὸν, τῷ θανάτῳ λογιζῆν τὴν
δέος, δέον σαυτὸν ἐπὶ τῇ τῶν αἰσχίστων ἤττη κρη-
μύζειν. Συμπεραίνουσι τοίνυν δύο ταυτὶ φαίνεται
αἷτια τοῦ τὸν θάνατον δεδιέναι. Ἡ γὰρ ἀμαθία τινὶ
τοῦτο συμβαίνει, μὴδὲν εἶναι παρὰ τὸ σῶμα τῶν
ἀνθρώπων ἐαυτοῦς οἰομένων· ἢ, εἴ τι καὶ παρὰ
τοῦτ' ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, τῷ σώματι τοῦτο καὶ συνεί-
ναι, καὶ συναπέλλυσθαι. Καὶ διὰ τοῦτο, τῆς τελευ-
τῆς προσιοῦσης, ταρασσονται, ὡς ἂν οὐδένος αὐτοῖς
μετὰ τὸν θάνατον ὄντος λοιποῦ, καὶ ταῖς ἡδοναῖς ἐαυ-
τοῦς παραδόντες, ἀλγοῦσι τούτων χωρίζεσθαι μέλλον-
τες, οὐδεμίαν ἄλλην ἄλλοθι τῶν τῆς σαρκὸς ἡδονῶν ἢ-
δίω καὶ καθαρωτέραν εὐρήσειν ἐπιζήσοντας. Ὡστ' εἰκό-
τως θαυρόντες χωροῦσι πρὸς τὸ χρεῶν, ὡς ἂν αὐτοῖς
παντάσκι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ τέλους ἀπολλυμένου.

ΚΕΦΑΛΑ. ΚΔ'.

Τούτοις δὲ τοῖν δυοῖν ὑπ' ἀλλήλων ἢ γένεσις. Ἡ
μὲν γὰρ τῶν ἡδονῶν δουλεία, τὴν ψυχὴν τῷ σώματι
παντελῶς ἀναμίχασα, οὐ συγχωρεῖ ταύτην εἰλικρι-
νῶ· ἐαυτὴν καταδεῖν· ἀλλ' ἀεὶ τῷ μίγμυτι συντυ-
χάων ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὅλης δι' ὄλου τοῦ σώματος
συμπεφυρμένης τῆς ψυχῆς αἰθανόμενος, ὡπερ
πολλῶ τῷ τῶν ἀτιμοτέρων μετάλλων γένει χρυσίου
ἐλίγου, καὶ δι' ἐπιστήμης ἔνδοξον, μεταλλευτοῦ
φύλλου δίκην, ἀλλήλων οὐ δυνάμενος ταῦτα χωρί-
ζειν, τῷ φαινομένῳ προστίθεται· καὶ φησὶν ἄνθρω-
πον εἶναι τὸν δυνάμενον ὅσον πλείστον ἡδονῶν ἐμ-
φορεῖσθαι, τοῦτο μόνον, ὅ τι φάγοι, καὶ πίοι, καὶ
λαγνεύσει, κέρδος ἡγούμενος, ὁ Σαρδανάπαλον ἐπι-
γράψαι τῷ μνήματι λέγεται, τοῦτ' αὐτὸς ἀνεξέλει-
πεν ἐγγράφων ἐν τῇ ψυχῇ. Ὅπερ οὐκ ἂν ἐπαθεν,
ἐγκρατεῖα κολάζων τὰς ἡδονὰς, καὶ κέρδος, ἀλλὰ
μηδεμίαν βλάβην ἡγούμενος, εἴ τι τούτων ἀφέλοι.
Οὕτω γὰρ αὐτὸν κατὰ μικρὸν λύων τοῦ σώματος,
καὶ ἐαυτὸν συνεθιζόμενος βλέπειν, οὐκ ἂν ἡγνόησεν
ἐαυτὸν, ἀλλὰ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἀσωμάτων γινό-
μενος· θεωρῶς, καὶ κατανοῶν, ὡς οὐδὲν αὐτῷ τὸ σῶμα
πρὸς τὴν θεωρίαν ἐξελίγην λυσιτελεῖ, εὐρισκεν ἂν ἐν-
ταῦθα τὴν ἐαυτοῦ ψυχὴν ἀπληγαμένην τοῦ σώμα-
τος, καὶ καθ' ἐαυτὴν εἶναι δυναμένην καὶ πρὸ θανά-
του, καὶ τοσοῦτω μᾶλλον καλλίω καὶ ἐβρωμενεστέ-
ραν, ὅσον ἥττον μεταίχε τοῦ σώματος.

ΚΕΦΑΛΑ. ΚΕ'.

Καὶ οὕτω τῇ τοιαύτῃ καταστάσει συνεθιζόμενος,
οὐκ ἂν ἐλγῃ, δισταμένων αὐτῷ τῶν μερῶν, οὐδ'
ἂν ἰδοῖται περὶ ἐαυτοῦ, πεπεισμένο· μανθῆν αὐτῷ
τὴν ψυχὴν ἐξ ὧν ἐπεπαίρατο. Οὕτως καὶ αἱ ἡδοναὶ
τὴν ψυχὴν ἀναμιγνύται τῷ σώματι, τὴν αὐτῆς αἰ-

mens et metuens : nec hic ullam sensum perci-
piens earum quæ voluptates dicuntur : in posterum
reipsa experieris ea, quæ nunc exspectas. Quod si
paulisper ad sanam mentem redieris, et vitæ mo-
destæ periculum feceris, etiam in præsentia spe
bona delectaberis, et deinceps suaviter a tatem de-
ges, non molestiis modo remotis, sed bonis etiam
omnibus ubertim tibi affluentibus. Sed præsentî
suavitati te in servitutem tradere libertatis oblitum,
neque recensare te in perpetuo tremore vivere satis
appare. Sed dum te probro liberare studes, morti
timorem imputas, cum ipse te culpâre deberes, qui
turpissimis rebus succumbas. Quod si in summam
contrahamus, duas esse causas apparet, cur mors
timeatur. Nam hoc aut incitilia quadam accidit,
cum homines se præter corpus nihil esse existi-
mant, aut si tametsi in iis aliquid præter illud sit,
id una cum corpore et esse et interire putant. I eo-
que qui voluptatibus sese tradiderunt, morte ad-
ventante conturbantur, quasi nihil sit iis. post
mortem reliqui : et dolent, cum hæc relinquendæ
sunt, quod desperent se usquam aliam suavitatem,
carnis voluptatibus jucundiorum et puriorum
reperuros. Itaque non injuria cum lacrymis
fato concedunt, nimirum bono et sine iis penitus
perunte.

CAPUT XXIV.

Verum horum duorum, alterum ex altero nascit-
ur. Nam voluptatibus servitus cum animum cor-
pori plane commiscuit, non patitur, eum se ipsum
perspicue contueri, sed perpetua commisionis il-
lius consuetudine devinctus homo, sentit, totum
animum toti corpori permistum esse, quemadmo-
dum parum auri variis aliis abjectioribus metallis :
atque cum ob scientiæ inopiam, instar imperiti
metallici, hæc a sese separare nequeat, ei quod
videt assentitur, et hominem esse ait, qui se quam
plurimis voluptatibus ingurgitare possit : id unum
in lucro depulans, quod comederit, et biberit, et
rebus venereis impenderit. Et quod Sardanapalus
monumento suo inscripsisse fertur; id ipse animo
suo sic inscribit, ut deleri non possit, id quod ei
non accideret, si continentia voluptates coerceret,
et lucrum putaret, non damnium, si quid his de-
deret. Nam si sic paulatim a corpore se resolve-
ret, et se intueri assuesceret, sese non ignoraret,
sed veritatis et incorporeorum fieret contemplator :
atque intelligeret, nihil ad illam sibi contemplatio-
nem corpus prodesse, et reperiret ibi animum
suum a corpore liberatum, et per sese etiam ante
mortem posse consistere : eoque et pulchriorem
et robustiorem esse, quo minus corporis consors
sit.

CAPUT XXV.

Itaque tali statui assuefactus, non doleret, cum
partes ejus divellerentur : nec sibi timeret, cum
persuasum haberet, iis rebus, quarum periculum
fecisset, adductus, animum sibi permansurum
esse. Voluptates vero animum corpori commiscen-

tes, illi sensum sui eripiunt, eumque timiditate et ignorantia replent. Ob hanc porro inscitiam, voluptatibus earumque sordibus magis commiscetur, neque ullum hujus infelicitatis exitum reperit, cum in inscitiam propter voluptates delabatur, et ab illa inscitia in voluptatum barathrum precipitatur. Neque vero mirum hoc est. Quilibet enim hominum aliquid appetit, et ob id cuncta ei dicit, et agit. Neque enim quisquam adeo infelix esse potest, ut sibi et actionibus suis malum finem statuatur. Quod inscientia et dilgentia naturam boni comprehenderit, illius lumine tanquam duce utens; et perspicue cernit quo properandum sit, et cursum citra errorem conficit et id quod desiderat consequitur, et dolere desinit, et sidenti est animo: quippe qui nunquam privandus sit essentia et vita, cum essentiae et vitae causa conjunctus. Sin desiderium suum ignavia quadam ignorarit, tanquam parentem illi qui longo tempore a suis se juncti, Barbaris servierunt: boni desiderium ne sic quidem eum deserit, quippe quod innatum ei sit: sed quaerens quibus comprehensis amorem sedet, fertur ob boni inscitiam ad ejus simulacra et similitudines: ac a veritate scientiaeque delapsus, ad opiniones et mendacium festinat, atque assillit intemperanter corporibus, hisque rebus, quae per corpus exercentur, umbra pro veritate ipsa arrepta. Itaque boni loco suavitatem colit atque amplectitur, et mendacio loco veritatis quae a bono existit, delectatur, sicque cum impuris voluptatibus paciscitur, et se his per omnem aetatem servitutem mollicetur, persuasum omnino habens, summam esse esse bonum. Quae quidem extrema miseria est, et caecum et tenebram: in quibus, vero dictum est, fore ut jaceant non initiati. Hoc igitur cuivis homini cavendum erit, qui vere beate vivere velit: ac opera danda, ut virtuti et scientiae pro virili semper amicus, corporis vero voluptatibus hostis sit, ut ne ex inscitia oberrans, bonum alibi quaerat, et se reperisse putans, id quod jucundum est, praeter illo colat, neque in ignorantia verarum voluptatum aetatem exigit, animi oculo voluptatibus suffocato, et recordia excaecato. Qui si ita se composituerit, et hac ratione res suas disposuerit, ut melius comparari non possint: tum animum suum immortalem esse inveniet et sciet: ac deinceps non modo mortem non timebit, sed ejus etiam cunctationem moleste feret, eamque a Deo extorquet ut eo pacto suaviori vita fruatur.

A σθην ἀφαιρούνοαι, καὶ θεύλας ἐπιπλάθει, καὶ ἀραθίας. Διὰ ταύτην δ' αὖθις τὴν ἀγνοίαν μέλλον ταῖς ἡδοναῖς καὶ τῷ παρ' ἐκείνων βίῳ συμφύρεται, καὶ πέρα· οὐδὲν αὐτῇ τῆς κακοδαίμονίας γίνεται ταύτης, διὰ μὲν τὰς ἡδονὰς ἀκαθαινούση, ὅπερ δὲ τῆς ἀμαθίας τῶν τῶν ἡδονῶν βαρῶν κρημνίζομένη. Καὶ εἰκότως· ἐρᾷ μὲν γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ πᾶς ἄνθρωπος, ἐκείνου δὲ ἐνεκὰ πάντα καὶ λέγει, καὶ διανοεῖται, καὶ πράττει. Οὐδεὶς γὰρ οὕτω γένοιτ' ἂν κακοδαίμων, θεὸς ἑαυτοῦ, καὶ ὡν ἐπιτηθεύει· τὸ κακὸν τέλος ποιεῖσθαι. Ἄν μὲν οὖν ἐπιστήμη καὶ μελέτη τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν λάβοι, ὥσπερ ἡγεμόνι χρώμενος τῷ παρ' ἐκείνου φωτὶ, ὁρᾷ μὲν ἀκριβῶς, οἱ δὲ σπυδαίει· ἄνευ δὲ πλάνης τὸν δρόμον συνταίμων, τυγχάνει τοῦ ποθομένου ὠδίνος· τε λήγει, καὶ θαρραί περιεαυτοῦ, ὡς οὐδὲν ἐστὶ οὐσίας καὶ ζωῆς στερηθόμενος, τῇ τῆς οὐσίας καὶ ζωῆς αἰτίᾳ συμφύς. Ἄν δὲ διὰ τινα κακίαν ἀγνοήσῃ τὸν ἑαυτοῦ πόθον, ὥσπερ γενεάς οἱ πολὺν χρόνον τῶν οἰκείων διοικισθέντες, καὶ βαρῶν δουλεύσαντες· τὸ μὲν τάχα πωδὲν οὐδ' οὕτως αὐτὸν ἀπολείπει, ἅτε συγγεγενημένον αὐτῷ, ζητῶν δ' ὡν λαβόμενος, ἀναπαύσει τὸν ἑαυτοῦ, ἀγνοίᾳ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπι τὰ εἰδωλα τούτου καὶ τὰς ὁμοιότητας ἵεται· ἀληθείας τε καὶ ἐπιστήμης ἀπαπεσῶν, ἐπι τὰς δόξας φέρεται, καὶ τὸ φεῦδος ἀρατῶς τε τοῖς σώμασι καὶ τοῖς δι' αὐτῶν γενομένοις ἐπιτηθεύει, τῆς σκιδᾶς ἀντι τοῦ ἀληθοῦς λαμβανόμενος. Ἔστ' ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ μὲν τιμᾷ τὸ ἡδῶν, καὶ τούτῳ προσπλέκεται, ἀντὶ δὲ τῆς ἐκείθεν ἀληθείας χαίρει τῷ φεῦδει, καὶ οὕτω δὴ ἀγνοίαν ταῖς ἀκαθάρτοις ἡδοναῖς στένδεται, καὶ ταύταις ὁμολογεῖ διὰ βίου δουλεύσειν, αὐτὰς εἶναι τὸ ἀγαθὸν παντελῶς πεπεισόμενος. Καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἡ ἐσχάτη κακοδαίμονία, καὶ ὁ βόρβορος, καὶ τὸ σκότος, ἧ κείσεσθαι τοὺς ἀμύητους, ἡ ἀλήθης ἔχει γνώμη. Ὁ δὲ πάντα ἄνθρωπον φυλαττόμενον, τὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς εὐδαιμόνως ζητούμενον, φιλῶν μὲν ἀεὶ πρὸς δύναμιν γίνεσθαι ἀληθείας καὶ ἐπιστήμης, ἐχθρὸν δὲ ταῖς τοῦ σώματος ἡδοναῖς, ἵνα μήτε δι' ἀμαθίαν ἄλλοθι πλανώμενος ζητῇ τὰ ἀγαθὰ, καὶ οἰόμενος εὐρησέμεν, πρὸ ἐκείνου τὸ ἡδῶν θεραπεύῃ, μήτε διὰ τὰς ἡδονὰς ἐπιπλέκεσθαι τὸ τῆς ψυχῆς ἄμα, καὶ δι' ἀφροσύνην τυφλοῦσθαι, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἀληθῶν ἡδονῶν διαγάγῃ τὸν βίον. Εἰ δ' οὕτως ἑαυτὸν βυθίσει, καὶ τῇ καλλίστῃ τῶν ἀρμονιῶν τὰ αὐτοῦ διὰ πάντων ἀρμόσειεν· ἀθάνατον τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν εὐρήσει, καὶ εἴσεται· καὶ τὸ λοιπὸν, οὐ μόνον ἀδεῶς πρὸς τὸν θάνατον ἔξει, ἀλλὰ καὶ μέλλοντος ἀνίσταται, καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ τούτου εὐξεται, ἵν' οὕτως ἡδύονος αὐτῷ γένοιτο βίου λαβεῖσθαι.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΔΩΝΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟΝ ΠΡΙΜΜΙΚΕΡΙΟΝ
ΤΟΝ ΦΑΚΡΑΣΗΝ.

DEMETRII CYDONII

EPISTOLA

AD MAGNUM PRIMICERIUM
PHACRASEM,

Thessalonica scripta, cum anno 1480 Amuratus II. urbem obsidione cingeret, quam mox expugnatam ferro et igne deletit. — Ex hac epistola discimus Cydonium patria Thessalonicensem fuisse, non autem Cpolititanum vel Cretensem, ut Fabricius cum aliis putavit (1).

Ὅσο' ἤσθην, οὗτ' ἠνιάσθην οὕτω ποτὲ, ὡς νῦν ἀμφότερά μοι ταῦτα συνέβη. Ἐποίησ' ἡμῖν τὸ μὲν πρότερον ἡ τῶν σῶν γραμμάτων ἀνέγνωσις, τῶν σῶν ἡθῶν τὰς τῶν ἐρώντων συγκινοῦντων ψυχάς· τοῦ δευτέρου δὲ αἰτιον αἱ τῆς πατρίδος συμφοραὶ, καὶ τὸ μὴ μέχρι πολλοῦ τὸ τῆς δοκούσης εὐδαιμονίας εἰδῶλον αὐτῇ τηρηθῆναι, ἀλλὰ, πρὶν καθαρῶς ἀνακνεῦσαι, μετὰ προσθήκης αὐτῇ τὴν προτέραν νόσον ἐκανελεῖν. Ἦκουσα γάρ καὶ τὸ πρὸ τῶν πυλῶν στράτευμα, καὶ τὸν βάρβαρον ἠγεμόνα, καὶ τὴν λείαν ἦν ἤλασαν, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν τειχῶν μετὰ τοῦ διακρῦειν μόνον τὰ τοιαῦτα ὀρῶντας. Τὸ δὲ μήτε τοὺς ἐξωθεν ἀρπάζοντας, μήθ' ὕμᾶς ἀδικουμένους παύσεσθαι ποτε προσδοκῶν, τίς οὐκ ἂν ὡς ἡρῆ καίμηνην πείσειε τὴν πόλιν θρηγεῖν; Καὶ πρόσεστι τὸ μηδὲ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μόνον εἶναι τὴν ζημίαν τῇ πόλει, ἀλλὰ πολλῶ χειρῶ καὶ τὰ παρὰ τῶν πολιτῶν αὐτῇ προσδοκᾶσθαι. Πανταχοῦ γὰρ ἡ στάσις πολιορκίας ἐφ' ἑσέα καὶ τὸ μὴ δύνασθαι τοὺς πολεμίους ἀμύνασθαι ἐφ' αὐτοὺς πείθει λοιπὸν τρέπεσθαι τοὺς κολίτας. Καὶ πόλιν οὐδεμίαν ἂν ἴδοις σωφρονεῖν ἐπισταμένην ἐν τοιούτοις καιροῖς. Τίς δ' οὐκ οἶδε τῶν τοιούτων κακῶν τὴν ἡμετέραν πόλιν οὕσαν διδάσκαλον; δι' ἃ τὰς ἄλλοις νικῶντας τὰ τοῦ δήμου κακὰ τὴν παρῆρησιαν ἡμᾶς ἀφαιρείται. Δίδοικα τοίνυν μὴ σῶν αὐτῶν ἀνακησθέντες οἱ Θεσσαλονικεῖς συναγωνίζωνται τοῖς ἐχθροῖς, κακείνων τοῖς τείχεσι προσβαλλόντων, οὔτοι σφάττωσιν ἔνδον τοὺς ταῦτα δυναμένους; κωλύειν, καὶ πάλιν σπλάγγων τε γεύσονται καὶ χορεύσασιν τὰ τῆς σχετικίας ἡμέρας. Δι'

Nullo profecto tempore tanta ego et voluptate affectus sum et maestitia, quanta nunc eorum utraque mihi contigit: illam cepi ex litterarum tuarum, ne dicam suavissimorum morum, inspectione, vehementer amicorum tuorum animos commoventium: sollicitudinem attulerunt patriae calamitates, non diu illam retinere potuisse apparentem felicitatis speciem, sed priusquam libere respirarei, pristino morbo majore cum vehementia esse affectam. Audivi enim de exercitu ad portas, et de rege barbaro, et de praeda quam fecerunt, et de illis qui ex muris ad ejusmodi facinora despiciebant, sentes duntaxat, nihil amplius: illud vero, quod neque hostilis direptionis extrinsecus, neque vestrarum armorum finem unquam factum iri veremini, quem, quaeso, non induceret, ut civitatem tanquam jam prostratam ac perditam comploraret? Accedit, quod non per hostes solos detrimenta importantur urbi, sed multa pejora ab incolis creduntur illi impendere. Etenim ubicunque terrarum obsessionis appendix seditio est, et istud ipsum, non posse hostes reprimi, ad arma in se vertenda civis allicit. Verum tamen quamquam urbem nullam invenias talis rerum statu prudenter se gerentem, nostram tamen quis nescit magistram esse hujusmodi facinorum? Quamobrem, etsi aliis rebus praestamus, populi tamen mala spem nobis eripiunt. Quirio timeo, ne sui memores Thessalonicenses hostibus sint ipsi suffragaturi, hisque ad moenia accedentibus.

(1) Ex epistolis bene multis, familiaribus plerisque, quas scripsit Cydonius, hanc, quia argumenti historici est, alogimus. Kam primus edidit clar. Ha ius in *Notitia mas. bibliothecae Regiae*, tom. VIII, p. 314.

bus, qui hostiles conatus prohibere possent eos intus trucident, iterumque gustatis visceribus suos saltatorios orbis, ut cafamitoso in die, versent. Eas ob res omnes velim, ut nunc est, a negotiis publicis omnino te removeas : quid enim potest medici ars in ægrotis, qui ut intereant summa omnia faciunt ? Sed quoniam imperator rebus te præfecit, stare oportet adversus fortunam, et invocare illum qui solus potest impendentia mala depellere, et uti potentibus, sic tamen, ut nulli molesti sitis. Magnum quoque est, suadere optimatibus ut intelligant, non nunc tempus esse lucrificandi, neque desperantes insuper esse irritandos : sed popularius agant, sequæ ipsos cum plebe commiscere conentur. Neque enim optimus imperator negliget amantissimam sui charissimamque civitatem, sed recordatus quantum inique se habito indoluerit, et quanta perpessa sit salutem publicam spectans (inde enim egressus princeps paternum imperium capessivit), non nolet hercule cum corollario vicem illi reddere: non patietur una urbe minus magnanimitatem suam demonstrare: verum ut labentem atque inclinatam erigat omnem laborem adhibebit. Quin etiam cum de his rebus sermonem cum ipso habere inciperemus, intelleximus, ne consultationes quidem cum haberi velle, quod in illis non sine reip. vestræ detrimento ten pus teri diceret. Quare relictis rebus omnibus, unum hoc enitur, ut servet civitatem.

ANNO DOMINI MCLXCVI.

MAXIMUS CHRYSOBERGA

MONACHUS.

MONITUM EDITORUM.

Liber Maximi Chrysobergæ *De processione Spiritus sancti*, etsi brevis, plane dignus est qui a Græcis schismaticis sedulo meditetur. Auctor enim lacrymis potius quam verbis deplorat atrox schisma quo Ecclesia Orientalis ab Occidentali dividitur. Tanta cum persuasione et honesto adeo ac pio dolore affectus loquitur, ut lectorem vel invitum moveat.

Pulcherrime ostendit Romanos Pontifices fidei dogmata et doctrinam Ecclesiæ servasse, præcipue, cum hæresis Iconoclastarum vigeret, et quatuor patriarchæ Orientales hæresi addicti veritatem et Evangelium proderent.

Romani Pontifices his patriarchis resistentes Christianam fidem ab interitu vindicarunt, et jure merito soli cæteros omnes patriarchas ut hæreticos condemnarunt. Auctor etiam egregie scelera Photii exponit, et Photianorum errores carpit. Ideo ab Christianis omnibus magni faciendus est. J.-B. M.

ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΡΗΤΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΛΟΓΟΣ.

MAXIMI CHRYSOBERGÆ

AD CRETENSES

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI

ORATIO.

(L. Allatio interprete.— *Græcia orthodoxa*, t. II, p. 1074.)

Α'. Βουλόμενόν με, ὦ ἄνδρες Κρήτες, σιγῆν, καὶ τοῖς ἑμαυτοῦ ἔργοις προσέχειν, τὰ δὲ ἐστὶ τῶν ἱερῶν λόγων ἔχεσθαι, καὶ ὕμνοις πνευματικοῖς τὴν ὑπεράρχιον καὶ θεῖαν ἀνυμνεῖν ἀρχὴν, οὐκ ἐῴσι τινές, οὐκ οἶδα τίσι χρώμενοι λόγοις, οἷς οὐχ ἔπωσ ἔμολ, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ πολεμοῦσι σαφῶς ἀληθείᾳ. Ἐνθεν τοι τὴν ποθεινὴν πολλὰκις λιπὼν ἡσυχίαν ἢ χαίρω, καὶ ἡ μοι πρὸς τὴν τῶν καλλίστων Θήραν μάλιστα συνεργεῖ, ἀναγκάζομαι πολλὰκις τοῖς ἀγοραίοις τούτοις εἰς λόγους ἔρχεσθαι. Οἱ δὲ εἰσὶν ἀφόρητοι καὶ δεινοὶ χρήσασθαι, εἴτε τῶν λόγων ἐπαύοντες, οὐθ', ὃ πάντων χειρίστον, τῇ σφῶν αὐτῶν ἀνιῶμενοι ἀμαθίᾳ. Ἄλλ' ἐπαιρόμενοι προπετῶς, καὶ πᾶν λέγειν καὶ δισχυρίζεσθαι μᾶλλον εἰδότες, ἢ περὶ ὧν διαβεβαιοῦνται νοεῖν αἰρούμενοι· οὕτως εἰσι τολμηροὶ, οὕτως ἀκρατεῖς, τῆς εὐθυμίας κακῶς λέγειν γλώττης τὰ θεῖα. Καὶ προσίασι μὲν, ὦ ἄνδρες, πολλὰκις μαθητῶν περιθέμενοι προσωπεῖον, οἷον αἰθουπέοντες, καὶ φιλεῖν προσποιούμενοι καὶ θαυμάζειν, εὐθύς δὲ τὴν φρονήκην ἀποβρίψαντες, τὸν ἐγκρυπτόμενον τῇ ψυχῇ δόκον, ὃν περικαλύπτειν ὑπ' ὀργῆς οὐχ οἶοί τε εἰσι σημαίνουσι, δυσχεραίνειν ἀξιοῦντες, ὅτι αὐτοῖς οὐ βραδίως παιθόμεθα, περὶ ὧν σαφῶς οὐκ ἴσασι ληροῦσι, καὶ τοιγ' ἐχρῆν αὐτοῖς, ἢ τὴν ἀρχὴν μηδὲν ἄμολογεῖν τὴν σφῶν αὐτῶν ἀμάθειαν, ἢ συνεδότες σφίσι τοῦθ' ἔπερ εἰσὶν, ἥκιστα μεῖζουσιν, ἢ κατ' αὐτοῦς ἐγγχειρεῖν πράγμασιν. Ἄλλὰ γὰρ οὐδενὸς, ὦ ἄνδρες, ἢ προπέτετα οἶδεν ἀπέχεσθαι, ὃ γὰρ δόξει τῶν ἄλλων ὑπερέξειν. Τοῦτό γε, ὦ ἄνδρες, τοὺς πολλοὺς ποιεῖ ἐπιλαθομένους σφῶν αὐτῶν δισοῦρειν τὰ θεῖα, νομίζοντας μὲν εὐσεβέστατα δρᾶν, ἀν τοῖς ἑλατίνων δόγμασι προσέψωσι μῶμον, τῇ δ' ἀληθείᾳ τοῖς πρότερον γενομένοις ἀνδράσι, καὶ μεγάλων ἐπαίνων ἐπ' ἀρετῇ καὶ λόγοις τυχοῦσιν ἀνθισταμένους· τούτοις γὰρ τὸ κοινὸν τῶν ἑλατίνων εὐρεθήσεται συναῖδον, εἰ τις σκοπῶν ἀκριβῶς τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων

I. Licet mihi silentium procurem, o viri Cretenses, et exoptem meis studiis ac negotiis, quæ non alia sunt quam sanctis eloquiis incumbere, et spiritualibus canticis supra omne principium, principium divinum collaudare, animam adjicere, quidam, nescio quibus ducti rationibus, non tantum mecum, sed et cum Numinis veritate bello contententes, non permittunt. Hinc peroptata mihi quiete, qua summo opere delector, et qua mihi ad rerum pulcherrimarum conquisitionem maxime confert, neglecta, sæpius cum forensibus bisce ac sordidis hominibus in sermonem venire cogor qui plane intolerabiles, nec colloquiis, nec consuetudine mansuescunt, cum nec verba audiant, nec, quod omnium pessimum est, de sua inscitia indoleant, sed audacter atque insolenter se ostentantes, de omnibus alijs potius loqui disputareque quam de quibus loquuntur gnari intelligere cupiunt. Sic sunt temerarii, sic linguæ suæ in res divinas injuriæ impotentes. Et conveniunt quidem, o viri, sæpius personam sibi discipulorum adaptantes, adulantes, amicitiam simulantes, rostra admirantes, tum vero non multo post deposita fraude, dolum animo tectum, cum ob iracundiam celare nequeant, retegunt, ægre ferentes, nos illis non facile suaderi, de quibus clarissime ignoranter blaterant: et tamen oportebat ipsos aut ab initio suam ipsorum inscitiam confiteri, aut de suis conscios, suis viribus majora negotia non aucupari. Verumtamen, effrenata licentia, nullo manus abstinere, si modo se alios superare putaverint. Hoc est, o viri, quod plerisque in sui ipsorum oblivionem inducitur rebus divinis detrahenda cogit dum æstimant pietatem quam maxime colere, si Latino u dogmatibus contumelias imponant, sed revera hominibus ante eos maximis laudibus ob virtutem

a quo doctrinam exornatis adversantur. His siquidem Latinorum universa gens concordare reperietur, dummodo attente quispiam considerans ecclesiastica dogmata dijudicare non recusaverit. Mihi etenim, o viri Cretenses, multo ab in Latinos videntur nonnulli etiam decretis fidei adversari.

II. Pos unum vero id, antiquam dissidii originem examinantes, deprehendere. Erat tum Christi Ecclesiæ complemento, quam Christus discipulis reliquerat, et mundus non dat, neque accipit, unitas et pax; omniaque fidelibus conveniens concordia occupabat, nihilque erat quod traditum a Patribus ordinem perverteret, sed singula propriis finibus præscripta ad sacrum speratæ beatitudinis portum dirigebantur. Licet antea sæpius multorum temeritas non parvas Ecclesiæ turbas conciliasset, alia super alia innovans, et novis obscurorum commentis probe statuta ac definita concutere prorsus aggreddens, et nunc quidem Filii Dei divinitati humilem abjectamque opinionem appingens, nunc Spiritui illius insidias patrans, et per hæc Dei Patris principatum refellens, quem honore prosequi non possumus, dum ejusdem cum eo dignitatis participes, ita imprudenter inhonestantur. Alii quidam debitum Christo cultum asserentes, novo quodam modo bellum illi indicere aggrediebantur, non lingua tantum, sed etiam manu. Cum enim illius imaginem odio prosequerentur, effigiatum in ipsa dedecorabant. Sic antiquitus multififormis error per multos subsecutos annos veluti multiceps hydra, universam Asiam et potioram Europæ partem pervadens, nunc patriarcharum et episcoporum execrandorum sermonibus, nunc imperatorum vel tyrannorum potentia, sanam Ecclesiæ corpus infestabat. Et quilibet videbatur esse funditus perdendus, qui tot episcopis non acquiesceret, sed contradicere ausus fuisset quia prorsus rari erant. Tot siquidem erant, qui veritatem cum vita corporis immutarent, et renuntiationis præsentis sæculi delicia, desiderio cælestis fructificationis tenerentur. Verumtamen inter tot undas, et vehementem tempestatem ab improbis flatibus excitatam, Ecclesiæ cymba absorpta non est, neque veritatis firmitas, nec decreta nec placita immutata sunt. Portas enim inferi adversus seipsam hiantes, pie agens minimeque pavescens, Jesum in ipsa, ut videbatur, obdormientem, precibus excitabat, ut ventis ac mundi tempestate objurgatis malaciam fidelibus apportaret. Namque tum, o viri, apostolica Romæ Ecclesia fluctibus illis superior erat, et cymbam hanc temone pietatis gubernabat et in scampiternæ patriæ portum cogebat, dum alii universarum Ecclesiarum Orientis patriarchæ Pape obsistere non verabantur, tyrannum eum reputantes nuncupantesque, qui pastor Ecclesiæ erat, quod secum non concordaret, sed unus cum esset, a quatuor illis dissideret. Hinc criminationes multe adversus sanam illam Ecclesiam quotidie ab iis qui de primatu dicam

ἀρξασθαι βούλοιο. Ἐμοὶ γάρ, ὡς ἄνδρες: Κρήτες, περὶ τῶν τοιούτων εὐλαχρινῶς; πάλαι λογιζομένῳ διὰ τὸ πρὸς τοὺς Λατίνους μίσος δοκοῦσι τινὲς ἐκπεπολεμῆσθαι καὶ τοῖς τῆς πίστεως λόγοις.

hinc tempore sincere ista examinanti, ob odium adversari.

B. Σκοπεῖν δὲ ἐξαιτῶν ἄνωθεν τὴν ἀρχὴν τῆς διαίρεσεως ἐξετάζοντας. Ἦν δὲ ἦν τῷ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ πληρώματι, ἦν ἐκεῖνος κατέλιπε τοῖς μαθηταῖς εἰρήνην, ἦν ὁ κόσμος οὐ δίδωσιν, οὐτε δέχεται, καὶ πάντα κατέλιγεν ἡ πίστις ἀνθρώποις συμβαίνουσα συμφωνία, οὐδὲν τε τὴν παραδομένην ὑπὸ τῶν Πατέρων τάξιν ἠθέτει· ἀλλ' ἕκαστα ἔμειν ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς ἑαυτῶν καταθυνομένα πρὸς τὸ ἱερὸν τέλος τῆς ἐπιτιμωμένης μακαριότητος. Καίτοιγε πολλάκις πρότερον ἢ τινῶν αὐθάρδεια οὐ μικρὸν ἐπένεγκε τῇ Ἐκκλησίᾳ κλύδωνα, ἀλλὰ ἐπ' ἄλλοις κινωτομοῦσα, καὶ ὅπως ταῖς ἀτόποις εὐρέσειε τὰ καλὰ; κεκυρωμένα διασείσει ἐπιχειροῦσα. Καὶ νῦν μὲν τῷ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ θεσπέτῃ χαμαιζηλὸν τινα καὶ μικροπρεπῆ περιάπτουσα ὄξεν, νῦν δὲ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ ἐνεδρεύουσα, καὶ διὰ τούτων καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἀρχὴν ἀθετοῦσα, ὅν οὐκ ἔστι δῆπου τιμῆν τῶν τῆς αὐτῆς ἀξίας αὐτῷ κοινουούντων, οὕτως ἀμαθῶς ἀτιμαζομένην. Ἄλλοι δὲ τινες φάσκοντες τὸν Χριστὸν ὡς χερὶ σθεῖσθαι, ἄλλον τρόπον κρινότερον ἐπιχειροῦν αὐτῷ πολεμεῖν οὐ γλῶττη, ἀλλ' ἤδη καὶ χερὶ. Ἀποστρεφόμενοι γὰρ τὴν ἐκεῖνου εἰκόνα, αὐτὸν δῆπου τὴν εἰκονιζόμενον ἠτιμάζον. Οὕτω πάλαι ἡ κολωνιῆς; κλάνη συχοῦς ἐπέζησεν ἔσσειν, ὡς περ τὴν πολυμίφαλο; ὄβρα τῆς Ἀσίας πάσης, πρὸς δὲ καὶ πλείστου μέρους τῆς Εὐρώπης περιγενομένη, νῦν μὲν πατριάρχων καὶ ἐπισκόπων καταράτων λόγοις, νῦν δὲ βσιλέων ἢ τυράννων δυνάμει ἐπὶ τὸ ὑγιαίνον σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἐχρητο, καὶ πᾶς ἰδοῦαι εἶναι ἐξώλης, δ; ἂν καὶ ἀντειπεῖν τοσούτοις ἐπισκόποις; τολμήσαιτο. Ἦσαν δὲ πάντως οἱ τοσούτοι σπάνιοι; τοσούτοι γὰρ οἱ τὴν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς τοῦ σώματος; ἀλλαττόμενοι, καὶ φεύγοντες μὲν τὸ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἡδῶ, ἐπιτέμνοντες δὲ τῆς ἐν οὐρανοῖς; τυχῆς; εὐφροσύνης. Ἄλλὰ μὴν, ὧν ἄνδρες ἐν τοσούτοις; κύματι καὶ κλύδωνι σφοδρῶ, πνεύματι; πονηροῖς; ἀνέβρισιζομένῳ, οὐ κατακλύσθη παντάπασιν τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας, οὐδ' ἡ τῆς ἀληθείας ἀπόφασις, ἦν περὶ αὐτῆς; εἶρηκεν, ἤμεπται. Τὰς πύλας γὰρ τοῦ ἔδου κατ' αὐτῆς; εὐσεβῶς ἀνοίγνυμένας οὐκ ἐκκληροτόμενους, αὐτὸν τὸν ἐν αὐτῇ; Ἰησοῦν καθέουεν; δοκούντα; θεήσεσιν ἀνίστη, ἵνα τοῖς ἀνέμοις; ἐπιτεμήσας, καὶ τῷ σάλῳ τοῦ κόσμου γαλῆνην ἐργάσται τοῖς πιστοῖς. Ἐμενε γὰρ δῆπου, ὡς ἄνδρες, ἡ; Ἀποστολικῆ τῆς Ρώμης Ἐκκλησία; τῶν κυμάτων ἐκείνων ἀνώτερος, ἐκυδέρνα τε οὕτω τὸ σκάφος τῷ; πεθάλῳ τῆς εὐσεβείας πρὸς τὸν λιμένα τῆς αἰωνίου πατρίδος. Οἱ δ' ἄλλοι; πατριάρχαι τῶν ἐν τῇ; Ἐσφ; πασῶν Ἐκκλησιῶν ἡξίουσαν ἀντικαθίστασθαι τῷ; Πάπῳ, καὶ τυράνον ἐνόμιζον καὶ ἐκάλουν τὴν; κοίμην τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι σφίτιν οὐ συνεφώνει, ἀλλ'; εἰς; εἰσσερσιν οὕτω ἐμάχετο. Ἐνταῦθεν αἰτεῖται; πολλὰ κατὰ τῆς; ὑγιούς; Ἐκκλησίας; ἐκείνης; ὁσιμῆσαι

ἐπλάττοντο ὑπὸ τῶν ἀμφοισθητόντων τῶν πρωταίων Ἀ
 ἐκείνη, καὶ πᾶς ἰδὼναι μιὰρὸς, ὅς ἂν συναγορεύουσι
 Ἀσσίνοις. Ἐξηλαύνοντο γοῦν πόλειον ἄνδρες ἐκπει-
 κεις, οὐδὲν οὐδένα ἡδικηκότες, ἀξιοῦντες δὲ μόνον
 τῆ ψήφῳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης ἔχεισθαι, καὶ
 τηρεῖν τὴν τῶν ὑπηκόων καὶ μαθητῶν τάξιν κρῆς
 τὴν διδάσκαλον. Μὴ γὰρ ἀσφαλῶς ἀνθίστασθαι δύ-
 νασθαι τοὺς κολλάκας οὐκ ἁλίγαις περιπεσόντας
 πλέναις τῆ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης προκαθεζομένη.
 καὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀλήθειαν
 ἀδολοῦν καὶ ἀμιγῆ ψεύδους διὰ παντὸς τηρησάση.
 Ἄλλ' ὅμως ταῦτ' ἀγνοῦντες, ὡ ἄνδρες, ἰδοῦναι τὴν
 πολλοῖς καὶ ἀνοήτοις παρακαίειν, καὶ προδοταί τοῦ
 γένους, ὅτι τὴν ἀλήθειαν οὐ προδίδουν. Γίνεται τις
 ὁμῶς τῶν κακῶν τότε τούτων ἀνακωχῆ, καὶ τὸ
 διαβράχην ἀφρέως τῆς Ἐξίας τοῖς Ἑσπερίοις· πάλιν
 συνήπτετο, καὶ πάντες ὠμολόγησαν πεπλανῆσθαι οἱ
 πρὸ μικροῦ τῆ αὐθενταί τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης· ἀν-
 τιταττόμενοι.

Γ'. Οὕτω δὲ, ὡ ἄνδρες, τῆς οἰκουμένης ἐχούσης τῆ
 Ἐκκλησίᾳ τῆ τῶν ἀπολωλότων τέκνων σωτηρίᾳ χαί-
 ρουση, ἕτερος ἐπίρχεται κλέων δεινότερος ὡς ἔσκε
 τῶν προτέρων, εἰ καὶ μὴ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ὁμοίαν
 ἐκείνοις μηδ' ἰδοῦναι πολεμαῖ τῆ πίστει. Ἄλλ' ἀμ-
 φοισθηταῖν ἐκκλησιαστικοῦ τινος ἀξιωματός. Ἐλαύ-
 νεται γὰρ ἐκ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου
 ἀνήρ, εὐσεβῆς μὲν τὴν πίστιν, εὐλαβίστατος δὲ τὸν
 τρόπον, πᾶσι τε τοῖς ὁρᾶσι δι' ἀρετὴν αἰδεσιμώτατος,
 ὁ θεὸς φημί Ἰγνάτιος. Ἄλλ' ὁ μὲν οὐδὲν ἐγκαλοῦ-
 μενος, εἰ μὴ ὅτι ζῆλον ἐνδεικνύμενος θεῖον τῶν ἱε-
 ρῶν μυστηρίων ἐκώλυε τινα ἄνδρα, πλούσιον μὲν
 καὶ παρὰ τῷ βασιλεῖ πλεῖστα δυνάμενον, ἀκόλαστον
 δὲ τὸν τρόπον, καὶ ταῖς οὐ καλαῖς ἡδοναῖς κατὰ τοῦ
 τῆς Ἐκκλησίας νόμου δουλεύοντα. Καὶ ἔπαυσε κα-
 κῶς ἀνὴρ παιδόμενος, καὶ δεσμούμενος καὶ ὑπερρίφθ
 κατακρινόμενος, καὶ καταράτοις τισὶ δημίσις ἀθῶος
 παραδιδόμενος, καὶ ὅλων διὰ πάντων ὡς τις τῶν
 κακούργων πιεζόμενος, κἂν τούτῳ δηλονότι τὴν τοῦ
 Κυρίου Ἰησοῦ μιμούμενος ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ ἔξο-
 δον, ὅς μὴδὲν πώποτε ἀμαρτῶν ἔβοξε δίκαι· ὁφείλειν
 τοῖς παρανόμοις· τούτῳ δὲ πάντες μὲν ἤχοντο ὅσοι
 τὸν τρόπον χρηστοί, καὶ οἷς ἐμελλε τῶν δικαίων· οἱ
 δὲ λοιποὶ, ὅσοι τὴν ἐκείνου τοῦ ποιμένου· ἰδεδόκεισαν
 παρουσίαν ἀδίας ἐπιλαθόμενοι ἐπὶ τὸ ταῖς ἡδοναῖς
 καὶ τοῖς αἰσχροῖς κίρδεσι σχολάσαι, ἔχαιρον, πανή-
 γυριν ἤγον, τῆ τῶν ἀδικῶν ἀρχόντων προτετίθεντο
 ψήφῳ. Καὶ γίνεται δὴ πάλιν ἡ Κωνσταντινου δα-
 κρῶν ἀξία, ἀποσεισαμένη μὲν τοιοῦτον ἀδίκως
 ποιμένα, χειροτονήσασα δὲ ἕτερον ἀνε' αὐτοῦ, ἄνδρα
 οὐδέποτε μὲν πρότερον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου
 ἀλάμενος, τότε δὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιθυμήσαντα μετὰ
 τὴν τοῦ ἀνδρός ἐκείνου ὑβριν, τῆς μὴδὲν αὐτῷ μη-
 δαμῆθεν προσηκούσης ἐπισκοπῆς ἀντισχεῖν φῶτιον.
 Καὶ ὁ μὲν ἐν τῇ Λέσβῳ ποιμῖσι τισὶ Βαρβάραις πα-
 ραδοθεῖς ἐταλαιπώρει, καὶ τῆς ἀναγκαίας ἡπόρει
 τροφῆς, σπηλαίῳ τινὶς ὡς φασί, προσεφίει. Ὁ δὲ λύ-
 κος ἐκείνος διεσπάρτατε τὸ ποιμνιον τοῦ Χριστοῦ,
 καὶ ὑπὸ τῶν κολάκων ἐθαυμάζετο, καὶ ὡς γενναῖόν

A illi movebant, congestæ, et cum Latinis sentiens,
 impurus ac scelestus reputabatur. Quare pelleban-
 tur ex urbibus homines innoxii, qui nulli injuriam
 fecerant, tantum quod poscerent Romanæ Ecclesiæ
 decreta approbari, et subditorum ac discipulorum
 ordinem erga magistram servari, cum non esset
 tutum eos qui sæpius in non paucos errores inci-
 derant illi, quæ orbi terrarum universo presidet,
 et evangelicæ prædicationis veritatem puram ac
 sinceram ab omni mendacio continuo consorvaret,
 contraire. Et nihilominus hæc dicentes, multis
 stultisque videbantur desipere, ac in temperiis tene-
 ri, et generis esse proditores, quod veritatem non
 proderent. Nihilominus et horum quoque malorum
 induciæ subsecutæ sunt. Et stulte discisci Orienta-
 les cum Occidentalibus rursus cohererent, et omnes
 fassi sunt, in errorem prolapsos fuisse, qui prius
 ante auctoritati illius Ecclesiæ contradixerant.

III. Hunc in modum, o viri, cum terrarum orbis
 consisteret, Ecclesiam, pro deperditorum filiorum
 salute gaudentem tempestas alia, priorum omnium
 quotiesmot fuerunt, ut videtur, atrocior, invadit.
 Neet sui originem non similem agnosceret, neque
 fidem oppugnare, sed de ecclesiastica quadam
 dignitate videretur decertare. Ejicitur enim e
 throno Constantinopolitano vir, si fidem spectas,
 pius, si mores, piissimus, et ob virtutem præsen-
 tibus omnibus quammaximo venerandus, divinus.
 Inquam, Ignatius, qui nullo crimini obnoxius, sed
 quod divino zelo concitus, hominem nescio quem,
 divitem illum quidem, et qui quantum volcat.
 habebat ab imperatore, eoque consentiente nervos
 suos atque vires in alius experiebatur, sed mori-
 bus intemperantem, nec honestis voluptatibus a
 legibus ecclesiasticis concessis asservientem a divi-
 nis mysteriis arcebat. Et sanctus quidem non in-
 diocri infortunio mactatus est, verberibus contusus,
 vinculis constrictus, exsilio multatus, exsecrandis
 custodibus innocens concreditus, et in summa
 omnibus, quibus sceleratissimi puniuntur, objectus,
 in hoc quoque Domini Jesu ex Hierosolymitana
 civitate exitum æmulatus, qui cum non deliquisset,
 justas pœnas persolvere ab iniquioribus reputatus
 est. Hoc quidem viri moribus integri, et quibus
 justitia cordi erat, aversabantur; reliqui qui pasto-
 ris præsentiam metuebant, absentia illius facult-
 atem datam esse voluptatibus et lacris infamibus
 operam navandi, existimantes, gaudebant, et
 eleutheria basilice agitabant, et injustorum prin-
 cipum decretis subscribebant. Rursusque evadit
 Constantinopolis lacrymabilis, dum similem pas-
 torem injuste ejicit, locoque illius alium, qui
 nullum antea ecclesiasticum vitæ institutum exer-
 cuerat, sed tum primum, dominatus desiderio
 motus, post illatam tanto viro injuriam, episcop-
 atum ad se minime pertinentem occupavit,
 Photium introducit. Et ille quidem in Lesbo inus-

la pastoribus barbaris traditus misere vitam agebat, necessario victu destitutus, et in speluncam, ut refertur, intrusus. Interim lupus gregem Christi discerpens, apud adulatōres in admiratione, et æque ac si generosum aliquid facinus patrasset, magnis cogitationibus efferebatur. Quid opus est, o viri Cretenses, prolixiori sermone hæc prosequi, cum de illis historia præ manibus volentium sit. Nihilominus postmodum, neque enim omnibus facta grata et accepta erant, cum essent qui veritatem amplexarentur, quicumque legum erant consulti episcopi, et moribus laudabiles animi motu concitati Photio subirascuntur, indignatur etiam Romanus Pontifex, ut fama est, vir insignis pietate Nicolaus. At prædo ille, neque per portas ingressus in ovium caulam, sed per alium aditum intrusus, primum summo nixu accurabat epistolis Romano Pontifici suadere sese iagum decreta secutum Ignatii episcopatum præcripto legum ejectioni possedisse, cum postea multa intentasset dixissetque, quibus sibi videbatur Pontificem morigerum reddidisse (nam quæ inter hæc gesta sunt, et quæ ipse commentus est omnia, injuriarum et calumniarum plena, ad quas concinnandas sibi socios, qui similitum uti ille desiderio exardescabant, adjunxerat, silentio prætereo) : cum, inquam, multa movisset, improbaque lingua et calamo hominem vexasset ac dedecorasset, nec potuisset illius sententiam ex meliori sapientiorique mentis firmitate dimovere, proposuit sibi Papæ obistere, non zelo novitatis circa Spiritum introductæ motus, ut ad omnia effluenda prompti sibi autumant : namque Ignatius multis pietatis signis exhibitis, et sapientia spiritali condecoratus, licet sciret Romanam ecclesiam ex Patre et Filio, vel per Filium discernere, non turbabatur, neque simile dogma a fide alienum esse existimabat. Ipseque rursus Photius, magnæ sibi urbis thronum concedi a Pontifice supplicans, de hisce dogmatibus quæstionem movere animum nunquam induxit : sed cum non posset sibi morigeros reddere ipsum impediētes, ne in improbe gestis persistere videretur, aggressus est impie Ecclesiæ fidei crimen appingere, dominatus ambitione, o viri, non zelo pietatis erga Deum. Hæc vero ita se habere, si scriptores historiarum percurrere volueritis, plane dignoscatis. Hinc itaque Photius perversum hoc dissidium concipit, et iniquitatem, in excelsum oblocutus, prognerat et scripto mandat, Spiritum, o audaciam ! ex solo Patre procedere, non reveritus Basilium, nihil curans Gregorici, nullo metu concitus, si contradicturus esset Cyrillo, Athanasium vero Magnum pro nihilo ducens, et, ut expediam, pessima quæque susque deque vertere studens, modo Nicolaum hæreticum demonstraret, et argumentis nonnullis, vetulis aut sermonum ineptis hominibus decentibus, inconsiderate contendit inconcussam Ecclesiæ turrim disjicere.

IV. Et primus ille omnium audacissimus distortam vocem illam emisit : *Si perfecte ex Patre procedit Spiritus, quæ necessitas est asserere, eum quoque procedere ex Filio, quasi progressus ex Patre*

A τι δεδρακώς, οὕτω μέγα ἐφρόνει. Τί χρῆ. ὦ ἄνθρωπε Κρητες, πολλοὶς περὶ τούτων διεξιέναι, ἔβην τοὺς βουλομένους τῆ περὶ τούτων ἱστορίᾳ σαφέστατον ἐντυχεῖν ; Ὅμως γοῦν, οὐδὲ γὰρ πᾶσιν ἤρεσκε τὰ γινόμενα, ἀλλ' ἦσαν οἱ τῆς ἀληθείας ἀντεποιούοντο, ἀγανακτοῦσι μὲν τῷ Φωτίῳ, ὅσοι τῶν ἐπισκόπων τῶν νόμων εἰδήμονες, καὶ τὸν τρόπον ἐπαινετοί· ἀγανακτεῖ δὲ ὁ τῆς Ῥώμης Πρόεδρος, ὡς φασιν, εὐλαβῆς ἀνὴρ, Νικόλαος τοῦνομα· ὁ δὲ κλέπτῃς ἐκείνος, καὶ ἤκιστα διὰ τῆς θύρας εἰσελθὼν εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προδῶτων, ἀλλ' ἀλλαχθεὶν, τὸ πρῶτον μὲν ἐπιπράτο πείθειν τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπιστολαῖς, ὡς νομίμως ἀνάψαιτο τῆς ἐπισκοπῆς, τοῦ Ἰγνατίου κατὰ νόμους ἐξεληλαμένου. Ὡς δὲ πολλὰ δρᾶσας καὶ εἰπὼν οἷς ἐδόκει τὸν ἄνδρα ἀποδοκιμάσαι· παρήμμι γὰρ τὰ ἐν μέσῳ συμβάντα διὰ τὸ πλήθος, ὅσα οἱ μμηχάνηται πάντα μεστὰ ὑβρεως καὶ συκοφαντίας, πρὸς τὴν εἶχε κοινονοῦς πάντας, ὅσοι τῶν αὐτῶν ἐκείνῳ γε ἦσαν ἐπιθυμηταί· ὡς οὖν πάντα κινήσας κακῶς μὲν εἰπεῖν τὸν ἄνδρα ἔσχε καὶ ἀτιμάσαι, τὴν περὶ ἐκείνου δὲ δόξαν τῶν βελτιόνων καὶ σοφετέρων ἤκιστα μεταβαλεῖν, φήθη δεῖν ἀντιστῆναι τῷ Πάπῳ ὁ ζήλῳ κινούμενος τῆς περὶ τὸ Πνεῦμα κεινοτομίας, ὡς φασιν οἱ πάντα ἔτοιμοι λέγειν· Ἰγνατίος γὰρ ἀνὴρ πολλὰ σημεῖα τῆς αὐτοῦ θεϊότητος παρασχόμενος, καὶ σοφία πνευματικῇ κεκοσμημένος, εἰδὼς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἣ διὰ τοῦ Υἱοῦ θεολογοῦσαν, οὐκ ἐταράττειτο, οὐδ' ἀλλότριον τῆς πίστεως τὸ δόγμα ἤγειτο τοῦτο.

C Αὐτὰς τε πάλιν ὁ Φώτιος, ὅτε ἐδεῖτο τοῦ Πάπα συγκληρῆσαι οἱ τὸν θρόνον τῆς μεγαλοπόλεως, οὐδὲν ἤξιον περὶ τῶν δογμάτων διαφέρεισθαι τούτων· ἐπεὶ δὲ οὐ πείθειν εἶχε τοὺς κωλύοντας αὐτὸν τοῖς κακῶς ἔργιμένοις ἐμμένειν, ἐπαχειρήσεν ἀσεβῶς αἰτίαν προσέψαι τῇ πίστει τῆς Ἐκκλησίας, Ἐνεκα φιλαρχίας, ὡ ἄνδρες, ἀλλ' οὐ ζήλου τῆς πρὸς Θεὸν εὐσεβείας. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀναγνόντες τοὺς χρονολογικοὺς εἴσεσθε. Ἐνεσθῆεν τοίνυν συλλαμβάνει Φώτιος τὴν πονηρὰν ταύτην διαίρεσιν, καὶ τίττει ἀνομίαν, ἣν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησεν, καὶ τὸ Πνεῦμα λογογραφεῖ, ὡ τῆς τόλμης ; ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μόνου, οὐκ αἰδοῦσθαι Βασίλειον, οὐκ ἐντραπεῖς Γρηγορίου, οὐ δεῖσας εἰ ἀνταρεῖν ἐμελλε τῷ Κυρίλλῳ, Ἀθανασίῳ δὲ τοῦ μεγάλου μικρὸς αὐτῷ λόγος ἐπέψι. Καὶ ὅλος πάντα οἱ δεινῶν ἀνατρέπειν ἐδόκει, ὑπὲρ τοῦ τῶν Νικόλαον αἰρετικῶν ἀποδείξαι δόξαν, συλλογισμαῖς δὲ τισι γραυσιν, ἣ τισιν ἀπειροῖς λόγων ἀνθρώποις προσήκουσιν, ἀνοήτως ἐπιπράτο τὸν ἀβραγῆ τῆς Ἐκκλησίας καθελὼν κῆρυγον.

D Δ'. Καὶ πρῶτος ἐκείνος ὁ πάντομος ἐξήνεγκε τὴν σκιαν φωνῆν ἐκείνην, ὡς εἰ τελείως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύετο τὸ Πνεῦμα, τί χρῆ αὐτὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ φάσκαι, ὡς οὐκ ἀρκοῦσαν τὴν ἐξ

ἐκείνου πρόδοτον; Ὡς τῆς ἀμαθείας! ὅτι τούτῳ τῷ A
 σθρῶ καὶ εἰς τὴν λόγῳ τὴν θαυμαστὴν ταύτην οί-
 κοδομὴν τῆς θεολογίας ἀνατρέπειν νομίζεις. Τοιούτῳ
 πάντως ἐπιχειρήματα, Φώτιε, καὶ οἱ πρὸ σοῦ τῆ τοῦ
 Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ πεπολεμηκότες θεότητι, φαίνονται
 χρήσασθαι, *Et Θεὸς τέλειος, φάσκοντες, ὁ Πατήρ,*
τί χρῆ καὶ τὸν Υἱὸν τέλειον Θεὸν πιστεύειν;
 Ἐλάνθανε γὰρ αὐτοὺς, ὡς ἀληθέστατα παρὰ τῆς
 Ἐκκλησίας δοξάζοιτο, καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν τὸν
 Πατέρα καὶ τέλειον εἶναι· τοῦτο δ' ὅμως οὐκ ἐκβάλ-
 λειν τὸν Υἱὸν τῆς Πατρικῆς ἐκείνης κληρονομίας,
 καθ' ἣν πάντα ἔχει τὰ τοῦ Πατρὸς ὡς ἐκεῖνος. Μό-
 νου ἄρα τελείου Θεοῦ ὄντος τε καὶ πιστευομένου
 τοῦ Πατρὸς, καὶ ὁ Υἱὸς Θεὸς τέλειος ἐστὶ τε καὶ λέ-
 γεται. Τὸ ἴσον δὲ φρονεῖν ἔξασσι καὶ περὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος τοῦ ἁγίου. Ἡ αὐτὴ γὰρ τῷ ἀριθμῷ καὶ μία B
 θεότης τοῖς τριῶν κοινὴ, καθ' ἣν ἕκαστον τῶν προ-
 σώπων καὶ μόνος Θεὸς καὶ τέλειος δογματίζεται,
 οὐκ ἐξωθῶν τῆς θεότητος θάτερον, ὡς περὶ παρ' ἡμῖν
 εἰ τις μόνος ἦν πλούσιος τοὺς ἄλλους πένητας εἶναι
 οὐκ ἀμφιβάλλομεν, ἐκεῖνου παρ' αὐτῷ τοὺς θησαυ-
 ροὺς κατέχοντος, καὶ μηδενὶ κοινωοῦντος τῶν τα-
 λάντων, ἀλλὰ πανταχόθεν συλλέγοντος τὸν χρυσὸν,
 καὶ μείζους ἐκάστοτε τὰς ἀποθήκας ποιοῦντος. Οὐχ
 οὕτως, ὧ δεινὸν συλλογισταί, φαίην ἂν πρὸς τὸν
 Ἄρειον, ἢ τοὺς τὰ ὅμοια νενοσηκότας, ὁ Θεὸς καὶ
 Πατήρ τὸν τῆς θεότητος πλοῦτον παρ' αὐτῷ συνα-
 θροῦσας ὀλίγου τινὸς μετέδωκε τῷ Υἱῷ, φθονήσας
 ἰσως κατὰ τὴν ἡμετέραν σκαιότητα, ἢ ἀδυνατήσας
 βουλευθεὶς μεταδοῦναι, ἀλλ' ὅλης τῆς οὐσίας καὶ τῆς C
 θεότητος αὐτὸν καθίστησι κοινωὸν, καὶ δίδωσι τὸ
 πάντων μείζον αὐτῷ, ἵνα Θεὸς ἢ τέλειος καὶ δη-
 μιουργὸς μετ' αὐτοῦ τῶν ἀπάντων· κἀν διαβρήγνυ-
 σθε τοὺς δύο δημιουργοὺς ἡμῖν ἐπιφέροντες, καὶ
 φοβούμενοι φόβον, ὅπου οὐκ ἔστι φόβος. Διαιρεῖτε
 γὰρ κατ' οὐσίαν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἀσεβῶς, καὶ
 τὴν αὐτῶν φύσιν καὶ δύναμιν, ἢ οὐχ ὅμοιαν τίθε-
 σθε, ἢ διαφέρουσιν τῷ ἀριθμῷ, ὥστε δύο δυνατοὺς
 ἢ σθεοὺς ὀνομάζειν. Τοῦτ' ἐστὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων οὐχ
 ἔπεται λόγων. Τὴν αὐτὴν γὰρ, ὡς ἐφημεν, πρὸ μι-
 κροῦ τῷ ἀριθμῷ δύναμιν, καὶ θεότητα, καὶ σοφίαν
 ἐν ἀμφοῖν θεολογοῦντες, διὰ τοῦτο εἰκότως δῆπου
 καὶ ἕνα συμπεραίνειν οὐ κατοκνοῦμεν δημιουργόν.
 Τοιαῦτα ἂν τις, ὧ ἄνδρες Κρήτες, πρὸς τὸν Φωτίου
 εἶποι· ἀδρανῆ συλλογισμόν. Τελείως τὸ Πνεῦμα ἐκ
 τοῦ Πατρὸς προέρχεται πιστεύοντες, ὅμως καὶ τοῦ
 Υἱοῦ ταυτὸ λέγειν οὐκ ἀνανεύομεν. Τὸ δ' ἡμῖν ἐπά-
 γειν ὡς ἀτελῆς ἄρα ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος
 πρόδος, ἀμαθῶν ἐστὶ λόγος ἀνθρώπων, καὶ τῶν
 σεμνοτάτων ἀρχῶν τῆς θεολογίας ἀκείρων· ὡς περ
 ἂν εἰ τις ἀποφάσκει τὸν Υἱὸν εἶναι δότηρα τοῦ Πνεύ-
 ματος, ἐπεὶ τελείως δίδεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ
 ἐντεῦθεν δύο δότηρας προπετῶς συμπεραίνειν, ὅτι
 ἐπίσης τῷ Πατρὶ δίδωσι τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱός. Ἄλλ'
 ἀνταίπειο ἂν ὁ Βασίλειος τῷ τοιούτῳ πρὸς Ἀμφιλό-
 χιον οὕτω λέγων· Διὰ τοῦτο διδόντος αὐτὸ τοῦ Πα-
 τρὸς, ὁ Υἱὸς αὐτὸ δίδωσι μὴ δόσει, καὶ μὴ χορηγήσῃ.

Ε'. Ἄλλὰ μὴν, ὧ ἄνδρες, μέμνημαί τινα τῶν
 ἁγίων μόνον τοῦ Πνεύματος χορηγῶν τὸν Υἱὸν

PATROL. GR. CLIV.

A satis non sit. O inscitiam! cum flaccido isto ac debili
 argumento admirabilem hanc theologiæ structu-
 ram dimovere putas? Hoc prorsus argumento,
 Photi, ante te Filii Dei divinitatem oppugnantes
 uti visi sunt, *Si Deus perfectus, dicentes, Pater est,*
quid opus est et Filium perfectum Deum esse credere?
 Fugiebat enim ipsos quam verissime ab Ecclesia
 teneri, solum verum Deum Patrem, et perfectum
 esse, hoc nihilominus non deturbare Filium pater-
 na illa hæreditate, qua omnia Patris æque atque
 ille possidet. Solus itaque perfectus Deus cum sit
 et reputetur Pater, Filius quoque Deus perfectus
 est et dicitur; quod tenendum etiam est de Spi-
 ritu sancto. Eadem enim numero et una Deitas
 tribus communis est, secundum quam unaquæque
 B persona et solus Deus et perfectus decernitur, non
 excludens alium a divinitate: quemadmodum apud
 nos si quis solus esset dives, alios pauperes esse
 non dubitamus, cum ille apud se thesauros conti-
 neat, nec ulli talenta communicet, sed locis ex
 omnibus aurum recolligens, quotidie auctiora red-
 dat repositoria. Non ita est, o acuti syllogismorum
 inventores, responderem ad Arium, sive ad simili
 morbo detentos; non, inquam, Deus et Pater divi-
 nitatis thesauros in semetipso complexus, paulum
 quidpiam ex illis Filio communicavit, fortasse motus
 invidentia, quæ vestra est vesania, aut volens eam
 communicare non potuit, sed totius essentia et divi-
 nitatis illum participem facit, datque illi omnium
 maximum, ut Deus perfectus sit, et simul cum ipso
 C rerum omnium conditor, licet dirumpamini, duos
 nobis opposites· creatores, et metuentes metum,
 ubi metus non est. Dividitis enim secundum essen-
 tiam impie Filium a Patre, et eorum naturam et
 potestatem aut dissimilem aut numero differentem
 supponitis; quare et duos potentes, duosque sa-
 pientes appellatis, quod ex nostris sermonibus
 non consequitur. Eadem enim, ut paulo ante di-
 ximus, potestatem numero, et deitatem et sapien-
 tiam in utrisque asserentes, proptereaque, uti par
 est, etiam unum concludere Creatorem minime neg-
 ligimus. Et hæc quidem, o viri Cretenses, quis-
 piam dixerit ad imbecillum Photii syllogismum;
 perfecte enim Spiritum ex Patre progredi creden-
 D tes, nihilominus etiam ex Filio asserere non re-
 nuimus. Inferre porro nobis, ideo imperfectum
 esse ex Patre Spiritum progressum, inscitiorum
 hominum, et in quam maxime reverendis theolo-
 gicis principiis inexpertium sermocinatio est.
 Quemadmodum si quis negaret Filium datorem
 esse Spiritum, quod perfecte datur a Patre, inde-
 que duos datores temerarie concludat; quod æque
 atque Pater etiam Filius Spiritum dat. Sed huic
 contradixerit Basilius ad Amphilochem ita scri-
 bens: *Propterea dante illum Patre, Filius eundem*
dat una datione et una suppeditione.

V. Atqui, o viri, jam in memoria venit sanctum
 nescio quem, solum Spiritus datorem Filium do-

39

cuisse, neque propterea prorsus ejusdem Spiritus A
 datorum Patrem negasse, a quo Filio provenit
 dare Spiritum, sed ut clarum Spiritus ex Filio
 progressum significaret, cum detur ille ab ipso
 uti proprius, per quem et beatam deitatem com-
 plet, ut sapienti Basilio videtur. Eadem quoque
 ratione Patrem alii pronuntiant *solum fontem su-
 peressentialis Deitatis*, non negantes Filium fontem
 esse Deitatis. Absit. Palam si quidem et divinus
 Athanasius: *Jam dixit David apud Patrem esse
 Filium fontem Spiritus sancti*. Id si quispiam non
 concesserit, necesse est Patrem solum fontem esse
 divinitatis, Filium vero fontem Spiritus sancti, et
 non divinitatis: quare nudus divinitatis esse ex
 eo progrediens Spiritus existimaretur, quod impie-
 tatem omnem exsuperat: sive secundum hoc, B
 fontem esse deitatis Filium, sed non similis illi
 quæ ex Patre progreditur, adeo ut discrimen deita-
 tum confingatur: et hanc quidem in hypostasi,
 illam absque hypostasi, et hanc cum essentia,
 illam absque essentia, quod et Græcorum fabulis
 multo monstruosius est; et nihilominus, o viri,
 Spiritus sancti nomen nulli alii adaptari quam
 tertiæ in Trinitate personæ, quæ et effundi a
 Patre et Filio, et suppeditari et mitti, a sanctis
 Patribus edocemur. Primus enim ante alios Cy-
 rillus: *Licet sit in hypostasi propria Spiritus san-
 ctus, qua Spiritus est, et non Filius, verumtamen
 non est illi alienus: Spiritus enim veritatis nuncu-
 patus est, et est Christus veritas, et effunditur ab
 ipso, quemadmodum ex Deo et Patre*. Supramodum
 bene, mi Cyrille, qui nos a molestia liberasti, in
 hypostasi propria existentem Spiritum sanctum ex
 Filio Dei effundi eodem quo et a Patre modo docens,
 quique in aliis tuis sermonibus egredi Spiritum ex
 Filio uti ex Deo Patre Verbum dicis, et ex propria
 sibi illius natura mitti decernis. Sed divinum
 quoque Athanasium, si placet, ne præcreamus, o
 viri, qui scribit: *Cum unus sit Filius, vivens Ver-
 bum, unam oportet esse illuminatricem et sanctifi-
 catricem vitam, quæ ipsius sit operatio et donum,
 quæ ex Patre dicitur procedere, quando etiam ex
 Verbo, quod ex Patre asseritur, elucet et mittitur et
 datur*. Quam divine, o viri, nonnullorum argumen-
 tationes dissolvit, ex Patre procedentem vitam,
 quam dedit et Filio etiam in Filio esse et ab
 eodem dari et mitti manifestavit; sed o multorum
 obcæcatas cogitationes! o injustum adversus ve-
 ritatem odium! o lubricam contentionem! qua
 manifesta, ac perspicua oppugnare conantur, qua
 quidam de nominibus altercantes, salutis propriæ
 proditores miserè evadunt, absurdissimas simul
 propositiones concedentes, *ex Patre solo*, rursus-
 que, *ex Patre per Filium procedere Spiritum*, neque
 seipso, neque sua dicta percipientes, neque qui-
 buseum sermones conferunt intelligentes; homines
 enim dicendi arte, et sermonum accurato judicio
 conspicuos sequentes ad similia credenda proce-
 dunt. Verumtamen nihil est quod multorum ac

διδάσκοντος, οὐ διὰ τούτου πάντας τοῦ αὐτοῦ Πνεύ-
 ματος χορηγὸν τὸν Πατέρα γε ἀρνούμενου, παρ' οὗ
 ὁ Υἱὸς τὸ διδόναι· τὸ Πνεῦμα [ἔχει], ἀλλ' ἵνα τὴν εὐ-
 κρινῆ παρὰ τοῦ Υἱοῦ πρόδοτον τοῦ Πνεύματος σημεῖον,
 διδομένου παρ' αὐτοῦ ὡς οἰκείου, δι' οὗ καὶ τὴν μα-
 καρίαν θεότητα ἐκπληροῖ, ὡς δοκεῖ τῷ σοφῷ Βασι-
 λείῳ. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὸν Πατέρα ἄλλοι
 θεολογοῦσι *μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίλου θεότη-
 τος*, οὐκ ἀρνούμενοι τὸν Υἱὸν πηγὴν εἶναι θεότητος,
 ἀπαγε. Σαφῶς γάρ καὶ ὁ ἱερὸς Ἀθανάσιος· Ἦδη
 ἔφη γὰρ ὁ Δαυὶδ παρὰ τῷ Πατρὶ ὄντα τὸν Υἱὸν
 τὴν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰ γὰρ μὴ
 τοῦτο συγχωρησέαι τις, συμβαίνειν ἀνάγκη τὸν μὲν
 Πατέρα πηγὴν θεότητος μόνον εἶναι, τὸν δὲ Υἱὸν
 πηγὴν μὲν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πλὴν οὐ θεότητος·
 ὥστε γυμνὸν θεότητος τὸ ἐξ ἐκείνου προὶδν Πνεῦμα
 νομίζεσθαι, ὃ πόρρω πάσης καθέστηκεν εὐσεβείας.
 Ἦ τό γε δευτερον θεότητος μὲν πηγὴν εἶθεσθαι τὸν
 Υἱὸν, πλὴν οὐχ ὁμοίως τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς προιού-
 σης, ὥστε καὶ θεότητων διαφορὰν πλάττειν, καὶ τὴν
 μὲν ἐνυπόστατον, τὴν δὲ ἀνυπόστατον, καὶ τὴν μὲν
 ἐνούσιον, τὴν δὲ ἀνούσιον, ὃ καὶ τῆς ἑλληνικῆς πέ-
 φυκε τερατωδέστερον μυθολογίας. Καίτοι γε, ὡ ἄν-
 δρες, τὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὄνομα μηδενὶ ἑτέρῳ
 ἀρμόζειν διδασκόμεθα ὑπὸ τῶν ἁγίων, ἢ τῷ τρίτῳ
 προσώπῳ ἐν τῇ Τριάδι, ὃ δὴ καὶ ἐκχεῖσθαι λέγεται
 παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ χορηγεῖσθαι, καὶ πέμ-
 πεσθαι. Εὐθύς γάρ ὁ ἱερὸς Κύριλλος· *Εἰ καὶ ἔστιν
 ἐν ὑποστάσει ἰδικῆ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς
 Πνεῦμα ἐστὶ, καὶ οὐχ Υἱὸς, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀλ-
 λότριον αὐτοῦ. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὀνόμασται,
 καὶ ἐστὶ Χριστὸς ἡ ἀλήθεια καὶ προχέεται παρ'
 οὗτοῦ, καθάπερ ἀμῆλι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πα-
 τρός. Ὑπέρευγε, Κύριλλε, ὡς ἀπῆλλαξας ἡμᾶς πρᾶ-
 γμάτων, τὸ ἐν ὑποστάσει ἰδίᾳ ὄν Πνεῦμα ἅγιον ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προχεῖσθαι ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς δι-
 δασκῶν, ὅς γε ἐν ἄλλοις λόγοις ἐξίναί τὸ Πνεῦμα
 ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς Ἀδῶν, καὶ ἐξ
 ἰδίας ἡμῖν ἀναπέμπεσθαι φύσεως θεολογεῖς. Ἀλλ'
 γὰρ καὶ τὸν ἱερὸν Ἀθανάσιον, εἰ δοκεῖ, μὴ περιβ-
 θωμεν, ὡ ἄνδρες, ὅς φησιν· Ἐρὸς γὰρ ὄντος τοῦ
 Υἱοῦ τοῦ ζῶντος Ἀδῶν, *μῆρ εἶναι δεῖ τὴν φω-
 τιστικὴν καὶ ἀγιαστικὴν ζωὴν οὖσαν ἐξήγησιν
 αὐτοῦ καὶ δωρεάν, ἢ τις ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται
 ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Λόγου τοῦ ἐκ τοῦ
 Πατρὸς ὁμολογουμένου, ἐκλάμπει καὶ ἀπουτέλ-
 λεται καὶ δίδοται*. Ὡς ὑπερφῶς, ὡ ἄνδρες, εἴσοι
 τοὺς τῶν τιῶν ἐλέγχους, τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
 ρευομένην ζωὴν, ἣν ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ἐν αὐτῷ
 ἔχειν παρ' αὐτοῦ δίδοσθαι καὶ πέμπεσθαι διατρα-
 νώσας. Ἀλλ' ὡ τῆς τῶν πολλῶν πεπηρωμένης δια-
 νοίας! Ὡ τοῦ ἀδίκου τῆς ἀληθείας μίσους! Ὡ τῆς
 ἐπισφαλούς φιλονεικίας, ἢ πειρώναι τοὺς φανεροὺς
 πολεμεῖν, ἢ τινεὶ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦν-
 τας, προδοταί γίνονται τῆς αὐτῶν κακοδαίμονες σω-
 τηρίας, συγχωροῦντες ὁμοῦ τὰς ἀτοπωτάτας προ-
 τάσεις, ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου, καὶ αὐθις, ἐκ τοῦ
 Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα,
 οὐθ' αὐτῶν, οὔτε τῶν λόγων αἰθανόμενοι, οὔτε τίαι*

διαλέγονται κατανοούντες! Ἀνδράσι γὰρ λόγων ἡμῶν
 μίνους, καὶ κρίσει τῶν λόγων ἀκριβεῖ ἐπὶ τὸ ταῦτα
 πιστεύειν ἤκουσιν. Ἄλλ' ὅμως οὐδὲν ἀναστέλλει τὴν
 τῶν πολλῶν καὶ ἀσυνέτων τὸλμην κακῶς λέγειν ἡμᾶς
 καὶ τὴν πίστιν, ὡς ἔμοιγε, ὧ ἄνδρες Κρήτες, πολ-
 λοὶ εἰσιν ἐν ὑμῖν ὄηλοι, οἱ καθ' ἑκάστην ἡμέραν
 διατελοῦσι τὰ μὲν διασύροντες, οὕτε τὴν ἐμὴν εἰδότες
 γινώσκον, ἢ φιλῶ τοὺς ὁμογενεῖς, οὕτε τοὺς λόγους,
 εἰρησῶ δὲ σὺν θεῷ, οἷς τί τε ἰσχυρὸν καὶ τί σα-
 θρὸν ἐν τοῖς λεγομένοις δύναμαι γινώσκειν. Εἰ δ' ἀφέν-
 τες τὴν πλάνην ἀκούσονται τῶν ἐμῶν λόγων, εἴσου-
 νται, ὡς ἔγωγ' ἔχθρὸς μὲν οὐδενὶ, φίλος δὲ μόνον τῇ
 εὐσεβείᾳ, ἢ τινες πολεμοῦντες ἐμπιπλῶσι μάχης
 τὴν οἰκουμένην καὶ σχίσματος ἐπισφαλοῦς πᾶσιν
 εἶθεται. Τοὺς τοιοῦτους ἐγὼ, ὧ ἄνδρες Κρήτες, οἶμαι
 δεῖν μετ' ἀγάπης ἐλέγχειν, δεόμενος αὐτῶν ἀποσχέ-
 σθαι τῆς πλάνης, καὶ τῆς σφῶν σωτηρίας ἀντιλα-
 βέσθαι, ὧν τοὺς μὲν πειθομένους θαυμάζω, τοὺς δ'
 ἀνθισταμένους παραιτοῦμαι, τῷ Ἀποστόλῳ πειθό-
 μενος. Βουλομένη δ' ἂν ἡμᾶς τοὺς ἀκρωμένους τῶν
 προτέρων εἶναι. Ἀνδρῶν γὰρ ἂν συνετῶν ἐποιήσας
 ἔργον, διαλλαττόμενοι τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τῷ λοιπῷ
 σώματι τῆς Ἐκκλησίας ὡς μέλη διαίρεθέντα συνα-
 πτόμενοι. Τότ' ἔγωγ' ἂν, ὡς ἔγωγ' ὑμῖν χρηστὸς
 σύμβουλος, καὶ τῶν ἱερῶν λόγων τῆς πίστεως τῇ
 τοῦ Θεοῦ χάριτι πιστὸς οἰκονόμος, οὐδενὶ μὲν οὐδε-
 νὸς κακοῦ πρόξενος, σωτηρίας δὲ αἰωνίου, εἰ καὶ μὴ
 θερμῶς καὶ ἀξίως, ἀντιποιούμενος, καὶ τοῖς ἄλλοις
 ἐν Χριστῷ ἀδελφοῖς, ὅπως ἐκείνου τεύξονται τοῦ
 καλοῦ ὑποτιθέμενος, οὐ μετασχέειν ἡμᾶς γένοιτο τῇ
 τοῦ Χριστοῦ χάριτι, ἧ δόξα πρέπει. Ἀμήν.

A imprudens audaciam refrenet, dum nos et
 nostram fidem conviciis prosequuntur, sicut mihi,
 o viri Cretenses, permulti inter vos innotescunt,
 qui singulis diebus mea insectantur, neque ani-
 mum meum recte accipientes, quo cum mea na-
 tione amore devinctior, neque sermones, dicatur
 siquidem cum Deo, quibus si quid validum aut
 leve et debile inter disserendum occurrerit,
 possum dijudicare. Quod si ejurato errore ser-
 mones meos audiverint, nã illi plane cognoscent,
 me nulli prorsus inimicum, sed tantummodo veri-
 tatis amicum esse, quam nonnulli oppugnantes
 terrarum orbem universum litibus implent, et
 schismatis periculosi nationibus omnibus causa
 sunt. Hos ego, o viri Cretenses, cum amore redar-
 guendos esse reor, exorans ut errorem deponant,
 propriæque salutis curam habeant: quos, si audi-
 verint, laudo, si contra sese opposuerint, obediens
 Apostolo devito. Percuperem vero vos, auditores,
 ex eorum numero esse, qui primo loco collocati
 sunt: sic enim virorum prudentium facinus com-
 mitteretis, veritati reconciliati, et reliquo Ec-
 clesiæ corpori uti membra separata conjuncti.
 Tum equidem agnosceretis me res optimas consu-
 lere, fideique sacros sermones non absque Dei
 grãtia fideliter pertractarẽ, nulli noxam afferens,
 sed salutem sempiternam, etsi non admodum
 calide digneque, procurans, et aliis in Christo fra-
 tribus, ut bonum illud consequi possint, per-
 accommoda suggerens, cujus participes nos fieri
 Christi gratia concedat, cui gloria decet. Amen.

SÆCULO XIV (?)

PHILOTHEI SELYMBRIENSIS ARCHIEPISCOPI

ORATIO

IN SANCTUM AGATHONICUM

(Codices Græci Vaticanæ, p. 551.)

Τῶν πάλαι σοφῶν καὶ βητέρων τῆς Ἐκκλησίας
 καὶ ἀκρῶν ἐν λόγοις μηδενὸς πῶ ἑαυτὸν οὐδ' ὅπω-
 τιοῦν ἐκδεδωκότος διεξοδικώτερον ἐς λόγους καὶ
 ἀγωνίσματα τοῦ στεφανίτου μάρτυρος Ἀγαθονίκου,
 φιλοτίμως ὁμοῦ καὶ μεγαλοπρεπῶς, ἀλλὰ σιγῇ πα-
 ραδραμόντων τὰ μνήμης καὶ θαύματος θεία μέχρι
 τῆς δεῦρα, ἤκω τοῦ λέγειν αὐτοῦ, εἰ καὶ τὴν ἐμὴν
 περὶ λόγους ἰσχυρὸν οἶδα σαφῶς ἐγγὺς ἰούσαν· οὐδὲ
 μετρίως τῆς θείας, ἀλλὰ πολλῶ τῷ μέτρῳ πόρρω
 που. Μηδεὶς δ' ὑμῶν προπέτειαν, ὧ παρόντες, κα-
 ταγνή τοῦ παρόντος ἐγχειρήματος, εἰ καὶ ἐργώδης
 ὁ λόγος καὶ χαλεπὸς διενεγκεῖν. Ἐπεὶ οὖν οὐχ ἕνεκα

D Inter antiquos philosophos et Ecclesiæ oratores
 aliosque dicendi peritos, nullus in sermonibus
 aut certaminibus fortior exstitit, coronato marty-
 re Agathonico; sed dum ceteri res memorata
 dignas huc usque silentio præterierunt, ego illas
 celebraturus adsem. Et si me parum eloquentem
 nec hisce rebus dicendis aptam, imo valde im-
 parem probe noverim; nullus vero inter vos, au-
 ditores, hujus propositi temeritatem criminabitur,
 licet labor sit onerosus et perfectu difficilis: quod
 si igitur non vanæ gloriæ cupiditate, nec volupta-
 tem aliquam inde capturus, sed ob necessitatem

ac civium adhortationem hujusce civitatis Selys A
dicturus venio : hujus martyris patrocinio asi, jam
aures præbebe. Revera si de alio quodam sermo
haberetur, vituperationi ac reprobationi forsitan
locus esset; cum autem de præclare factis agitur,
vos quoque mecum collantari æquum est.

Et paulo post.

Jam vero has laudes celebranti, patriæ prius
meminisse convenit, ne ipse solus cæteris ignotam
et alienam viam ingrediens, novum aliquem inodum
introducere videar. Cum autem duæ civitates eum
revindicarint, una quæ ipsum genuit et aluit, altera
quæ martyrii palmas ac athleticas coronas ipsi
textit, et in qua sacrum ejus servatur caput,
miraculosa vi omnes morbo laborantes sanans,
imperatores inquam, præfectos, uno verbo, omnes
pio fidei motu huc accedentes : de his mirandis
ac maximis civitatibus, Nicomedia et Sely, ex ora-
toria lege, quæ ipsis aut communia, aut unicuique
propria sunt primum edisseramus.

Etsi a se invicem locis et intervallis longe
distant, eas certe pulchras et amplas esse ci-
vitates omnes, credo, unanimi voce fatebuntur.
Quis enim Nicomediam non noverit, felicem
ipsius situm, jucundam speciem, alta mœnia et
columnas? Bene nobis videtur de ea dictum esse
quod in poetarum fabulis legitur de Thebarum
mœnibus ad lyræ ac cytharæ modulos a principio
fundatis : templis, statuis, theatris et porticibus,
uno verbo, hujusmodi quibuscunque exornata re-
fulget. Nemo est extra Herculeas columnas, qui
ea non fando audiverit : tam grata etenim sortitur
anni tempora, tam secundo fruitur aere ut nulla
dicatur potior; tot denique et tam præclaris re-
fulgens rebus, honorum omnium particeps est,
et eorum quæ cæteris dura accidunt quasi a se alie-
norum expers : sed etsi rebus jucundissimis privata
foret, non admodum affligeretur, quippe quæ non in
istis felicitatem sitam esse exigimet. Hoc autem
magis curat, Agathonici scilicet cæterorumque mar-
tyrum certamina et præclare gesta, per quæ Deus
mentem nostram instruit. En urbis ornamentum
et gloriam! Huc accedit quod præ cæteris urbibus,
viris maxime stœnusa ac manu fortissimis abun-
dabat, quamvis ipsa postea ab hostibus capta in
Barbarorum manus venerit. Quis porro ignoret
secundam quoque, Selym inquam, ejus patriam,
loci amœnitate, natura ipsa favente, conspicuam,
mœnibus turribusque perquam munitam ac poma-
riis? Pulchritudine ac magnitudine cum celebra-
tissimis comparanda est, dum cæteras in quibusdam
negotiorum generibus longe superat; unde gloria
ipsius maria trajicit ac cælo tenus fertur; quam qui
a terra marive tectam sartamque aspiciunt, lau-
dant ac mirantur ob custodiæ firmitatem et viro-

φιλοτιμίας, οὐδέ γε πρὸς ἡθονην, ἀλλὰ δι' ἀνάγκην
καὶ παράκλησιν τῶν οικητόρων τῆς πόλεως ταυτησὶ
τοῦ Σήλυος λέγων ἐλήλυθα · θαρρύντως τῆ ἐπικου-
ρίᾳ τοῦδε τοῦ μάρτυρος, ἀκούσατε ἡθ. Εἰ μὲν οὖν
περὶ ἄλλου τοῦ ὁ λόγος ἦν, ὑπὸ κατηγορίαν καὶ
μῆμψιν, ἴσως ἐτέλουν · ἐπεὶ δὲ ὑπὲρ γενναίων κα-
τορθωμάτων, μᾶλλον δεῖον συνησθῆναι τε καὶ συνεύ-
ξασθαι μοι καὶ ὑμεῖς.

Ἦδη δὲ μοι πρὸς αὐτὴν ἰόντι τὴν εὐφημίαν, πα-
τριδος οἶμαι δεῖν πρὸ τῶν ἄλλων μεμνησθαι, ὡς ἂν
μὴ μόνος ἐγὼ τῶν ἄλλων ξένην καὶ ἀλλοτρίαν ὁδὸν
βαδιοῦμαι, μὴδὲ καινόν τινα τρόπον εἰσφέρειν δόξω.
Ἐπεὶ δὲ δύο πόλεις αὐτὸν ψικεύσαντο, ἡ μὲν γεν-
νήσασα καὶ ἀναθρεψαμένη, ἡ δὲ τὰ μαρτυρικά πα-
λαίσματα καὶ ἀναθρεψαμένη, ἡ δὲ τὰ μαρτυρικά πα-
λαίσματα, ἐν ἧ καὶ ἡ θεία χάρα ἀπόκειται περιείσα
καὶ πολλὰ τὰ ἰάματα ἐπιτελοῦσα, πρὸς τε βασιλεῖς
φῆμι, καὶ ἄρχοντας καὶ πάντας ἀπλῶς τοὺς πιστεῖ
προσερχομένους· ἡ τε Νικομήδους καὶ ἡ τοῦ Σήλυος ·
πόλεις οὖν αὗται θαυμασταὶ, καὶ πολυανθρωπόστα-
τοι· κατὰ τὸν τῆς ρητορικῆς νόμον πρῶτον διεξέλ-
θωμεν ὅσα εἰκὸς κοινή τε καὶ ἰδίᾳ περὶ σφῶν αὐτῶν.

Κὰν ἀπ' ἀλλήλων διστάνται, τόποις καὶ διαστή-
μασι πολλῶ τῷ μέτρῳ, τὸ μὲν οὖν καλὰς τε καὶ
μεγάλαις εἶναι τὰς πόλεις πάντες ἂν οἶμαι συμφαίεν.
Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν Νικομήδους, ὅπως φύσεως εὖ
ἔχει καὶ θέσεως καὶ τειχῶν ὑψηλῶν τε καὶ στεφ-
ρῶν, ὡς δοκεῖν, κατὰ τὸν μῦθον τῶν ποιητῶν τὸν
περὶ τοῦ Θηβαίων τειχους, πρὸς λύραν καὶ κιθάραν
ἐνηρμόσθαι τὸ ἐξαρχῆς· καὶ κεκοσμησθαι δὲ ναοῖς
καὶ ἀγάλμασι· πρὸς δὲ καὶ στοαῖς καὶ θεάτροις,
καὶ πᾶσιν οἷα ἂν τις εἰπεῖν ἔχοι τοιοῦτοις; οὐδαὶς
ἔξω στηλῶν Ἡρακλέους, ὅστις ἐστὶν οἶμαι ἀνήκοος·
οὕτω γὰρ εὐτυχεῖ περὶ τὰς ὥρας, καὶ τοὺς ἀέρας εὖ
ἔχει, ὡς οὐδέμια τῶν ἄλλων κρεῖττων· τοσοῦτοις δὲ
καὶ τηλικούτοις ἀγαθοῖς κομώσεται, καὶ τῶν μὲν ἀγα-
θῶν μετέχουσα πάντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν· ἃ δὲ ταῖς
ἄλλαις πρόσσεισι δυσχερῆ πεφευγυῖα ἤδη ὡσπερ οὐκ
αὐτῆς εἶναι νομιζουσα· τὸ καὶ οὐδ' ὅτι οὖν τῶν καλ-
λίστων ἐστερησθαι, οὐκ ἐν τοῦτοις τὴν εὐδαιμονίαν
ὀρῖζεται· ἀλλ' ἐστὶν οἷς πεφιλοστήμηται μᾶλλον, τοῖς
Ἀγαθονίκοις καὶ τῶν ἄλλων μαρτύρων παλαίσμασι
τε καὶ κατορθώμασι, καὶ τοῖς θεοῖς παιδεύμασι.
Ταῦτα μὲν οὖν τὰ αὐτῆς καλλωπίσματα καὶ αὐχῆ-
ματα· πρὸς τοῦτοις, ἐπλοῦται καὶ ἄνδρας πρὸ τῶν
ἄλλων πόλεων πλείστους ἀνδρικοτάτους ἄμα καὶ
μαχιμωτάτους, κὰν ἐς ὑστερον ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας·
ἐαλωκυῖα ὤφθη κατὰ τῶν βαρβάρων αὐτῶν. Τίς δὲ
οὐκ οἶδεν αὐθις ἂν, τὴν δευτέραν αὐτοῦ ὦ; ἂν εἰ πο-
τις πατρίδα τὴν τοῦ Σήλυος; ὅπως καὶ αὐτὴ εὖ ἔχει
φύσεως τε καὶ θέσεως καὶ τειχῶν καὶ πύργων,
πρὸς δὲ, ἐπινειῶν καὶ προαστείων, ὡς μόνη γε πα-
σῶν, τὰς μὲν μεγέθει σεμνυνομένης καὶ κάλλει
ἀμειλλωμένη· τὰς δ' ἄλλας ἐξισουμένη καὶ ὑπερφέ-
ρουσα, ἐν τισὶ πράγμασι, κατὰ γε τὴν τῶν πολλῶν
δόξαν· ἦτις πρὸς τὸ πέλαγος καὶ τὸν ἕλιον ἀνί-
σχουσα. Τὸ γὰρ σχῆμα τοιοῦτον, ἐκ γῆς καὶ θαλάτ-

της θεωροῦντες αὐτὴν ὡς ἄστυλον καὶ ἀσφαλῆ ἐπι-
νοῦσίν τε καὶ θαυμάζουσι· καὶ φυλακτῆριον καὶ σκί-
πην ὡσανεὶ ἰσχύουσι τὰ ἐγγύς που πέλιματά τε καὶ
φρούρια· πρὸς τοῦτοις πᾶσι, καὶ ὀπλοφόρους καὶ
μαχίμους ἄνδρας, καλοὺς κάγαθούς· τοιοῦτους καὶ
τηλικούτους, ὡς ἐπὶ ἀσπίδας καὶ δόρυ ἐν πολέμοις
καὶ μάχαις τεθῆναι, ἐὰν βαρβάρων μὴ περιγένη-
ται ἰσως, ὑπὸ κλήθους στρατιδῶν· μόνη γὰρ περὶ
τυχῶν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἢ κομιδῇ ἐν ὀλίγαις ἄνδρας
δύναται τρέφειν ἀγαθοὺς, ὅπλα μεταχειρίζειν καὶ
μόνα, διὰ τοὺς συνεχεῖς πολέμους, ὧσθ' ὁ φησὶν Αἰ-
σχύλος, Ἐρμῆς ταῦτα εὐλόγως συνήγαγεν· οὔτε
τούτους ὅπλων ἀποστραφείν οἶόν τε δεῖν· οὔτε τὸν
Ἄρην ἔξω τιθεῖναι, τὸν πόλεμον δηλαδὴ. Ὅθεν εἰ
ἔτιχον περιόντες Ὀμηρος καὶ Ἡσίοδος, μόνας τὰς
δύο ταύτας, δικαίως εἶπον ἀνδρῶν ἔχειν φορὰν, ἀγα-
θῶν μὲν κοσμησαί ἱπποῦς καὶ ἀνδρας ἀσπιδιώτας·
ἀγαθῶν δὲ τῆς τέχνης εὐρέσθαι τέρματα τάσδε
σαφῆ· ὡς ἔστι γε τῶν ἀτοπωτάτων, εἰ κοσμεῖν ἐθέ-
λοντες ταύτας τὰ πλεῖστα καὶ χρεῖστα καὶ μείζω πα-
ρήμεν· ἅπαν εἰσὶ ταῦτα· ὧσπερ ἂν εἰ τις μέγθεος
στρατιδῶν ἀγγεῖλαι βουλόμενος, οἶον τῆς Ἀχαιῶν ἐπὶ
Τροίᾳ· ἢ τῆς Πέρσων ἐπ' Ἀθηναίους, εἴτα λέγει μυ-
ρίους ἢ δυσμυρίους ὀπλίτας ἰδεῖν, ἱππων δὲ τόσην
καὶ τόσην, οὐδὲ πολλοστὸν μέρος τοῦ παντὸς λέγων
ἐν οἷς θαυμάζει, καί τοι καὶ τῆν τῶν Ἀθηναίων πόλιν
εὐδαίμονα τοῖς ποιηταῖς ἔδοξε προσεῖπαι, ὅτι ταῖς
τῶν ἐνοικούντων ἀνδραγαθίαις ἐκοσμεῖτο, ἡκούγε
λαμπρῶς ταύτας τὰς προσηγορίας προσῆκει· μόναι
γὰρ τοῖς πολλοῖς δοκοῦσι· τῶν πάντων καινόν τινα
τρόπον ταύταις ταῖς· ἔχθραις ὀρίζεσθαι· οὐ ξύλα καὶ
λίθους καὶ τέχνην τεκτόνων καὶ τὸν τῶν ἀψύχων κό-
σμων· ἀλλ' ἄνδρας εἰδότας μὲν σώζειν αὐτοὺς ἐν
πολέμοις καὶ μάχαις· εἰδότας δὲ παράδειγμα καθε-
στάναι τοῖς ἄλλοις τῶν βελτίστων, ἐν τοῖς τοιοῦτοις
καιροῖς καὶ πράγμασι. Πρὸς δὲ τοῦτοις καὶ πρὸ πάν-
των, τηροῦσαι φαίνονται αὐταὶ αἱ πόλεις καὶ θεῶν
ἀνδρῶν κανόνας καὶ δόγματα· ἔτι δὲ βασιλείων εὐσε-
θῶν νόμους, καὶ σοφῶν ἀνδρῶν Λυκούργου καὶ Σό-
λωνος, καὶ παντὸς ἄλλου νομοθέτου παρ' οἷς γεγόνα-
σιν διάφορα, τὰ τε Ῥωμαϊκὰ καὶ ἑπαρχικὰ· καὶ τὰ
κάλιστα τῶν προκείρων, ξυνάμα ταῖς βασιλικαῖς
νεαραῖς πολιτείας μὲν ἀξιόχρεων τῷ νόμῳ σχοῦσαι,
ἀξιόχρεων σχεδὸν δὲ καὶ δικαστηρίων αὐτῶν σπου-
δάξουσαι ἔχειν ὅσον τὸ εἰς αὐτὰς ἦκον, τὸ δίκαιον
πανταχῇ κἂν ὑπὸ τῆς εὐροίας παίζωνται, καὶ ἔξω
τοῦ καιροῦ κίπτοι καὶ μὴ βουλόμεναι. Πατὴρ μὲν
τῷ γενναίῳ καὶ θαυμαστῷ Ἀγαθονίῳ Ἀσκληπιό-
δης, ἑπαρχος τὴν ἀξίαν, υἱὸς Ἰππασίου τοῦ την-
καῦτα δυναμένου ἐν βασιλεῦσι· μήτηρ δὲ Ἀγάθη,
εὐγενής· ὁ μὲν γὰρ Ἕλληνας ἦν τὴν θρησκείαν, ἢ δὲ,
εὐσεβής καὶ φιλόχριστος. Ἐκ τούτων οὖν προελθὼν
τοῦ θεοῦ βαπτίσματος καταξιοῦται· ἐπεὶ δὲ πέμ-
πτου χρόνου ἀνύτο τοῦτο, γραμματιστῇ διδοται, τὰ
ἑρὰ γράμματα ἐκιδιδάσκεισθαι· ἔθεν καὶ Ἑλληνικῆς
παιδείας γευσάμενος καὶ ἀπολελαυκῶς ὥστε γράφειν
καὶ ἀναγινώσκειν εὐφυῶς καὶ ἀπταιστώως, τὰ πολε-
μικὰ ἐκπαιδεύεται ἀρίστως... Ἐπεὶ δ' οὐχ εἰς πολλῶν
εἶναι ἔδοκει, οὐδὲ τῆς ἐσχάτης μοίρας, ἀλλὰ τῆς

rum armorum virtutem ac fortitudinem; tales enim cum sint, aut Barbaros vincere, aut super clypeo aut jaculo commori in animo habent. Sola enim illa ex tot aliis viros strenuos et alere et armis assuetacere valet ob assidua bella, et ut Æschylo teste, Mercurius rite eos adunavit. Non enim illi sunt qui neglecto armorum usu Martem, id est bellum in exsilium agant. Certe si Homerus atque Hesiodus ad vitam redirent, has duas solas virorum feraces esse et altrices equorum et militum agnoscerent, ut nec minus artium eximias cultrices. Quare si eas laudare volumus, res multas quibus excellunt silentio præterire fas non est. Quod idem faceret qui exercitus magnitudinem, ut Achivorum contra Trojam, Xerxis contra Athenienses celebrans, de decem aut viginti millibus loqueretur, equitum numero addito, totius, quem laudat, numeri partem unam vix attingens: quanquam poetæ urbem Atheniensium felicem utpote incolarum fortitudine præclaram appellare amant. Imo illa urbs omni laudum genere cumulati digna est, siquidem res novas easque plurimas, huc apportavit; non lignum, non lapides, non architectorum artem ornamentariam, sed viros ipsis in bello et pugnis salvandis idoneos et qui cæteris in rebus honestis et præclare factis pro exemplari, illis præsertim temporibus, esse possent. Huc accedit quod istæ urbes virorum divinorum præcepta et regulas, regum piorum et sapientium Lycurgi ac Solonis et cujuscunque legislatoris imperii ac provinciarum leges strictè observant. Inde enim sicut ex imperatoris novellis optima quæque excerpta in administratione ac jurisdictione ubique adhibebant, etiamsi non rebus ubique prosperis et e sententia fluentibus uterentur. Et pater quidem egregii ac nobilissimi Agathonici fuit Asclepiades præfectus ac filius Hippasii, qui tunc plurimum in domo imperatoria pollebat; mater deinde Agatha, generis et morum nobilitate insignis; pater igitur religione Græcus; mater pia ac vere Christiana. His igitur parentibus natus postquam sanctum baptismum suscepisset, annos quinque natus præceptorum traditur, litteras sacras edocendus. Inde Græcorum doctrina imbutus ita ut litteras et pingere et legere valeret, rei militari jam studet. In omnibus autem vulgari studio functus est, sed primas partes tenuit in civitate administranda, in quibuscunque negotiis peragendis, in rebus bellicis, quo factum est ut concionibus, foro, theatris sæpissime interfuerit; cum enim regibus familiariter uteretur, principum quoque consiliariorum amicitia gaudebat, militum ducibus, magistratibus, potentibus amicis usus est. Ingenii enim acumine Themistocli atque Alcibiadi comparandus, plurimos et ipse barbaros fudit; quem si Homerus vidisset, et bonum consiliarium et militem egregium proclamasset ut in Iliade atque Odyssea fortissimos quosque Græcorum carmine perpetuo celebravit. Licet enim de bene factis deque virtutibus

suis gloriari posset, tamen humilis ac modestus esse maluit et recusavit statuas quibus plerique ætatis suæ præfecti et duces honorari solebant, quippe virtutem sine mercede colere ante omnia amabat et actionibus conditioni suæ congruentibus.

αυτοῦ καὶ στρατηγῶς τοῖς μεγάλα θυναμένους· ὃς ὄξυς ὦν κατὰ τὸν Θεμιστοκλέα καὶ Ἀλκιβιάδην· στρατηγὸς ἀναδείκνυται· καὶ αὐτὸς καὶ νικᾷ πολέμους κλειστότους βαρβαρικοῦς κατακράτος. "Ὅν ἰδὼν Ὁμηρος εἶπεν ἂν σοφὸν βουλὰς τε ἐξάρχειν ἀγαθὰς, πόλεμόν τε κορύσσειν· καὶ ὅσα ἄλλα τοῦς ἡρώας τε καὶ ῥήτορας· καὶ ἀνδρειοτάτους τῶν Ἑλλήνων ἔπασκεν ἔπαινων, κατὰ τὴν Τιλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν καὶ δέλτον, ἐν ἑμμελίᾳ ποιητικῇ. Ἐχων δὲ μεγαφρονεῖν ἐπὶ τούτοις κτιστοῦσιν καὶ κλειστοῦσιν καὶ τὸ καλοῦ παντὸς ἰδέαν ἔχειν ἐν ψυχῇ, οὐδαμῶς τοῦτο ἐποιοῖ· ἀλλὰ ταπεινὸς ἦν καὶ μέτριος, ὃς γε οὐκ εἰκόσιν οὐδὲ ἐπὶ ἡλίαις μεγίσταις ἡξίου θαυμάζεσθαι, καθάπερ πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων καὶ στρατηγῶν, ἀλλ' ἔργος καλλίστοις ἐκείνῳ τε καὶ τῇ ἐκείνου φύσει μάλα προσήκουσιν.

Et post pauca :

Agathonicus triumphator non temeritate irave perductus res præclaras dum imperaret, peregit, sed humanitate et animi magnitudine, ita ut omnibus vitæ et morum exemplar sit: certe fieri non potest ut ipsi superiorem invenias. Sic enim fortis erat animi ut res plerasque flocci faceret, et virtutem colendo seipsum Dei domum et Spiritus sancti habitaculum constitueret. Ut paucis absolvam, sic unice vivitur feliciter; sic tantum per virtutem in Dei civitatem itur. Cum enim auctore Platone triplex sit anima quatenus cogitat, sentit et concupiscit, cogitamus quidem, sicut fas est, sæpe autem sensuum vi superamur, aut illicita concupiscimus, id est, quæ nobis nullo modo prodessa possunt. Agathonicus igitur in omnibus primas tulit, omnium suffragia obtinuit. Ingenii habebat tantum, ut modica ejus exercitatione cum dignitate vivere posset atque ita ut nihil prorsus in eo desideraretur. De intelligentia ejus quid dicam? Virtutem et facultates humanas noverat quæ ad felicitatem perducere valent; imprudentiam autem ac nugas jam ab adolescentia abjecit. Reticentia ejus tanta, quanta Anacharsi suadente, esse debet; secundum Pythagoram autem dicebat quacunque ratione abscindi debere a corpore morbum, et ab anima ignorantiam, sermones vero inanes omnino dammandos esse, sicut etiam intemperantiam et immoderationem, ut brevi absolvam. Ab ira quoque adeo sibi temperabat ut manus elevata et servum jamjam verberatura deciderit. Nunquam convicia retorquebat; humanitatis adeo amans erat, ut in amando non raro modum excederet, adeo præceptum divinum, quod proximum æque ac se ipsum amare jubet, aequabatur. Animi idem constantia ac fortitudine præstans, non periculum extimescebat, non honorum jacturam, non domorum possessionem, non servorum plus quam fas est, affectabat; vita ipsa in nullo æstimationis loco apud eum erat dummodo e Dei amicitia et familiaritate non exideret. Castitatem porro ac sobrietatem quæ homines ipsis angelis assimilat quis sicut ille coluit?

προσέτιχε καὶ μεγαλοψυχία, ὡς καὶ ἔξωθεν ἐπιφερομένους κινδύνους μηδὲν τι νομίζειν καὶ ἀποδεικνύν· οὐ χρημάτων ἀφάρσεις· οὐ πλῆθος οἰκιῶν· οὐκ ἀνδράποδα· οὐκ αὐτὸ τὸ περιεῖναι καὶ ζῆν· οὐκ ἄλλο τοιοῦτον

Β Ἀγαθόνικος οὖν ὁ τροπαιοφόρος οὐ θυμῷ ῥώμῃ, οὐδ' ὀργῆς ἀμετρία τὰ ἐπίσημα τῆς ἀρχῆς ἐποίησαστο· ἀλλὰ φιλανθρωπίαν καὶ μεγαλοψυχίαν τὰ κρᾶτιστα εἰσηνέγκαστο· ὥσθ' ὄρει εἶναι σωφροσύνης πᾶσιν ἀνθρώποις τὸν ἐκείνου βίον καὶ τρόπον· καὶ μηδὲνα ἐξευρεῖν ἔχειν βέλτιον τῶν ὑπ' ἐκείνῳ μηδὲν οὕτω γὰρ ψυχὴν ἐρρύθμησε καὶ τῶν τῆδε καταφρονεῖν ἀνέπεισε· καὶ πρὸς τὰ βέλτιστα μετασχεύαστο· καὶ οἰκίαν Θεοῦ κατέστησεν ἑαυτὸν, καὶ δοχεῖον τοῦ Πνεύματος· εἰ δὲ κεφάλαιον προσεποιεῖν, ὡς μόνην ταύτην οὖσαν εὐδαιμονα βιοτήν· ὃς μόνος δρος ἐστὶ τῆς κατ' ἀρετὴν εὐκλείας καὶ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας καὶ τάξεως. Τριῶν γὰρ δυνων, φησὶ Πλάτων, τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, λογιστικὸν, θυμικόν, καὶ ἐπιθυμητικόν, καὶ τῶν μὲν τῶ λογιστικῷ χρωμέων ὡς εἰκός, τὸ θυμῷ δὲ ἡττωμένων πολλάκις, ἄλλων δὲ ἐπιθυμούντων ἃ μὴ προσήκε, πάντων δ', ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδαμῶς τοῖς ὄλοις τῶν βελτίστων· Ἀγαθόνικος δεῖν ὡσπερ ἡγούμενος, εἰ μὴ κἄν τούτοις προέχοι τῶν ἄλλων, μηδὲ τὴν μείζω φέροιστο ψῆφον, φρονήσεως μὲν τοσοῦτον μεταίχεν ὡσπερ ἂν εἰ διὰ βίου παντὸς μόνην ταύτην ἔχει μελέτην τε καὶ σπουδὴν, τὸν νοῦν καθαίρειν τε καὶ λεπτύνειν καὶ μηδ' ὅπως τι οὖν ἐλλελεῖσθαι· τοῦ λογιστικοῦ τοῦτο γε εἰδὼς ἀρετὴν καὶ δύναμιν τῆς τῶν ἀνθρώπων εὐδαιμονίας ποιητικῆν· ἀφροσύνην δὲ τὴν κἄκιστα ἀπολλυμένην, καθάπερ ἀπαθάλωτο ἐκ νεότητος· γλώττης δὲ τοσοῦτον ἐκράτησεν ὅσον Ἀνάχαρσις ἐκέλευσεν ὁ σφός· καὶ κατὰ τὸν Σάμιον Πυθαγόραν ἔλεγεν ὅτι πάση μηχανῇ περικοπτέον, ἀπὸ μὲν σώματος νόσον, ἀπὸ δὲ ψυχῆς ἀμαθίαν, καὶ πρὸς τὸ μηδὲν, δέον μὴ καταναλίσκειν λόγους· καὶ ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι, ἐκ πάντων τῶν αἰσθήσεων ἀματρίαν καὶ μὴ ἔξω τοῦ καιροῦ πίπτειν. Θυμῷ δὲ τοσοῦτον ἐκράτησεν ὡς καὶ τὴν χεῖρα ἀπαιωρηθεῖσαν πολλάκις κατασχέειν καὶ μηδαμῶς τύψαι τὸν ἑαυτοῦ δοῦλον· μηδ' αὐτὸν διὰ γλώττης λοιδορίαν καταγνώσμενην προσενεγκεῖν· φιλανθρωπίαν δὲ οὕτως ἐφίλησε καὶ κατώρθωσε· καὶ οὕτω ταύτης ἐξείχετο, ὡς μαυκός· τις ἦν ἐραστής· καὶ κατὰ τὸν θεῖον χρησμὸν, τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἀγειν καὶ τιμᾶν, ἴσον τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ. Καρτερία δὲ μεγίστη καὶ ἀνδρεία

οὐδὲν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐκπεσεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ φιλίας καὶ οἰκειότητος· παρθενίαν δὲ καὶ σωφροσύνην τὴν πλησίον καὶ μετὰ ἀγγέλων τοὺς ἀνθρώπους τιθείσαν, τίς οὕτως ὡς οὗτος ἠγάπησεν;

Et pag. 749 :

Θεὸς τοὺς δοξάζοντάς αὐτὸν δοξάζει καὶ τὸν αὐτοῦ μάρτυρα Ἀγαθόνικον, σὺν πολλῶ τῷ περιόντι καὶ τῶν τῶν θαυμάτων ἐνέργειαν ἀποχαρίζεται ἐκ τότε καὶ μέχρι τοῦ νῦν, κατὰ τὴν πόλιν τοῦ Σήλυος, καθ' ἣν ὄητα καὶ ἡ τοῦτου μαρτυρία γαίνηται περιφανῶς καὶ ἐνδόξως· καθάπερ ἐδόξασε καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἐτέρους μάρτυρας ὡς Ἰσμεν· τὸν τε περιφανῆ δηλαδὴ καὶ τροπαιοφόρον Γεώργιον, ἐν Καππαδοκίᾳ τῆς Καισαρείας· τὸν τε εὐεφαντήν καὶ μυροβλύτην Δημήτριον ἐν Θετταλίᾳ ἐν Τύρῳ τὸν περιβλεπτον καὶ θεῖον Θεόδωρον· καὶ ἐν ἄλλαις ἄλλους, καὶ ἐτέρους ἐν ἐτέραις· καὶ μάλα εὐδόξως. Εἰ γὰρ τοῖς Ἑλλήσι πάλαι, τοῖς τε Θηβαίοις λέγω Πίνδαρον παρασχέσθαι, καὶ Βοιωτοῖς Ἡσίοδον, καὶ Σμυρναίοις Ὀμηρον καὶ ἄλλοις ἄλλον εἰς φιλοτιμίαν φέροι, πῶς μᾶλλον εἰκὸς μέγα φρονεῖν ἐπὶ τῷ μάρτυρι Ἀγαθόνικῳ τῷ γενναίῳ τῆς ἀληθείας ἀγωνιστῆ. Ὅποσοι γὰρ τινεῖς καὶ ἐν τῇ περιφανείᾳ πόλει Σηλυμβρίας καὶ τοῖς περὶ αὐτὴν χωρίοις πονήρωσ καὶ ἀσθενῶς κατέκειντο, ἐλθόντες τῇ τοῦ θεοῦ μάρτυρος τοῦτου σορῶ ἀπηλλάκτοντο καὶ οὐδὲ ἴχνος ἀσθενείας κατεῖχοντο. Ὅθεν καὶ τῷ μεγαλομάρτυρι Ἀγαθόνικῳ τὰς εὐχαριστίας καὶ ὑμνωδίας προσέφερον. Οὐχ ἦττον δ' ἐξ ἐκείνου καὶ ὁσημέραι τοιαῦτα ποιεῖ θαυμάσια ἢ θεῖα χάρα αὐτοῦ, ἕσασαι ἰάσεις ἐπιτελοῦσα καὶ θεραπεύουσα πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν· τὸ γὰρ ἕτερον σῶμα, ἄλλος ἄλλο μέρος, καὶ ἕτερος ἕτερον τῶν εὐσεβῶν τῶν τε πόρρω καὶ τῶν ἐγγύς ἐξ ἀγάπης διαμερισάμενος παρ' ἑαυτοῖς κατεῖχοντο φυλακτῆριον· ἔνιοι δὲ φασιν ὡς Λατίνοι αὐτὸ ἐφευρηκότες, μᾶλλον ἐνταυθὲν, ἤνικα τὴν βασιλεύουσαν πόλιν κατέσχον, καὶ ταύτην τοῦ Σήλυος· πρόσγε ταῖς ἄλλαις, ἀφείλοντο τὸ τοῦ μάρτυρος σῶμα, καὶ πρὸς τὴν πρεσβυεῖραν Ῥώμην ἐπήγαγον, καθάπερ καὶ ἄλλα πλείστα τῶν ἁγίων λειψάνων. Τὴν γὰρ βασιλίδαν τῶν πόλεων κατασχόντες οἱ Ἴταλοι χρόνους ἑπτὰ πρὸς τοῖς πεντήκοντα τοῦτοις δουλεύουσαν ἀνοχῆ καὶ παραχωρήσει Θεοῦ, οἱ καὶ ἀφηρημένοι πάντα τὰ προσόντα αὐτῇ κάλλιστα ἔργα θαύματος καὶ ἐκπλήξεως γέμοντα καὶ ἡδονῆς ἀρρήτου, Φειδίω φημί καὶ Πραξιτέλους· ἔτι δὲ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ διαυγεί, μαργάρους καὶ λίθους τιμίους καὶ πολυτελεῖς καὶ πέπλα θεῖα καὶ ἱερὰ ἕκ τε τῶν θείων ναῶν, ἕκ τε τῶν βασιλείων οἰκῶν, ἕκ τε τῶν συγκλητικῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν οἰκητόρων ταυτησὶ τῆς πόλεως. Αὐθις Θεοῦ βουλομένου ὁ στρατηγικώτατος βασιλεὺς Μιχαὴλ Παλαιολόγος πρῶτος ὁ Ἄγγελος, τοῦτους ἐξέωσεν· ὃς ἐν τοῖς πρώτοις ἀριστεύσας καὶ τὰ πρεσβεῖα πάντων τῶν πῶ ποτε βασιλείων ἀνελήφως, ἐν τοῖς τελευταίοις· οἱμοι φρόνῳ τοῦτοις καλοῖς βασκαίνοντος, τὰ ἐκείνων φρονῶν εὐρέθη· καὶ ταύτη γε μάλιστα τὸ πλείστον τῆς δόξης, ἢ τότε ἀληθέστερον εἰπεῖν, σὺμπαν ἀφειλετό τε καὶ περιήρητο· καὶ ἐν τῇ τοῦ Σήλυος ταύτῃ πόλει κατὰ τὴν τοῦ Σωτήρος καὶ πανελεήμονος Χριστοῦ μονὴν τὸ αὐτοῦ σῶμα κατακειμένον, καθορᾶται ὀγκούμενος, διὰ τὴν προδῶσαν τῶν δογμάτων διαφορὰν· προσέει γε μὴν, καὶ διὰ τὸν προσφωνηθέντα κατ' αὐτοῦ ἀρ-

Deus qui servos suos glorificat, Agathonicum quoque ab initio usque nunc facultate miracula operandi mirum in modum donavit in Selyis urbe quæ martyrii ejus testis fuerat, sicut et in aliis urbibus alios martyres glorificavit, ante omnes Georgium Cæsareæ Cappadociæ, Demetrium Myroblyten in Thessalia, Tyri insignem divinum Theodorum, alios alibi. Nec mirum. Si enim inter Græcos Pindarus quidem Thebis honori fuit, Bœotii Hesiodus, Homerus Smyrnæis, quanto magis de Agathonico, nobili veritatis propugnatore gloriari licet! quicumque enim in celebri Selymbria, aut alia viciniae urbe, morbo aliquo laborantes ad martyris nostri divini sepulcrum venire, relictis omnibus morborum vestigiis abscesserunt, magnum Agathonicum gratiarum actione et hymnis exaltantes. Non minus autem inde ab isto tempore sanctum ipsius caput quotidie miracula operatur, morbos ac omnia infirmitatum genera sanando. Cætera enim corporis hujus sancti membra pia corpora longe lateque sortita ut salutis instrumenta venerantur. Sunt qui dicant quod Latini post expugnatam regiam urbem, Sely quoque suæ ditionis facta, martyris corpus in antiquam Romanam sicut plurimas alias reliquias asportarunt. Itali enim regiam urbem per quinquaginta septem annos Deo volente ac permittente, tenuerant atque opera artis egregia ac magnifica, Phidiæ ac Praxitelis dico; aurum porro et argentum, margaritas et lapides pretiosos, vestimenta divina et sacerdotalia e templis ac domibus regis ac senatorii ejusdem urbis abstulerunt; quos postremo Michael Palæologus Angelus Imperator manu fortissimus, expulit. At postquam in primo loco constitutus et omnium ante ipsum imperatorum honores ac privilegia adeptus esset, postremo, gliscente invidia civibus bonis infestus et mala mente sicut illi esse cœpit, quo factum est ut gloriam, imo omnia amiserit. Corpus vero ejus in hujus Selyis urbe in monasterio Salvatoris et misericordis Christi tumefactum jacet propter augescentem dogmatum corruptelam, ex quo sanctus ac divinus patriarcha Arsenius ipsum anathematizavit quia regnum a filio Theodori Lascaris usurpavit. Hæc igitur miracula sacrum martyris nostri caput operatur, morbos sanando multifarios, ut capitis dolores, febres, membra gelu constricta. Quare hic sermo tria illorum miraculorum demonstrabit, tam vetera quam recentia; cætera namque lubenter præteribo. Imperator Manuel Porphyrogenitus...

ρισμὸν παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου καὶ θειοτάτου πατριάρχου Ἀρσενίου ὡς σφετερισάμενον ἐν ὄλιγῳ τῆς βασιλείας ἀρχὴν ἐξ υἱοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρη. Οὐκοῦν τοιαῦτα ποιεῖ θαυμάσια ἢ θεία χάρα τοῦ μάρτυρος διηγετικῶς, ἰάσεις ἐπιτελοῦσα εἰς πάθη παντοδαπὰ· εἰς τὴν ἀληθῆνα κεφαλῶν· καὶ ἀβρωσίας σωμάτων· εἰς διακαεῖς πυρετούς τε καὶ βιγώσεις... Ἀηλώσει δὲ νῦν ὁ λόγος τρία τιὰ τῶν ἐκείνου θαυμάτων τῶν πάλαι καὶ νῦν· τὰ δ' ἄλλα ἐκὼν ὑπερβήσομαι. Βασιλεὺς Μανουὴλ ὁ Πορφυρογέννητος. . .

Huncce capitis dolore S. Agathonici precibus liberatum, ait ædificasse in ejus honorem τὸν καθολικὸν ναὸν τούτου, εἰ ἐξ ἀρχιεπισκοπῆς πατριαρχικῆς, προσεβίβασεν εἰς μητρόπολιν προσηκόντως τὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν καὶ πόλιν (Selymbriæ). Alterum miraculum. Ἀλέξιος ὁ μέγας δούξ, ὃς ἦν εἰς τῶν ἀποκαύκων καὶ κρείττων τοῦ γένους, a S. martyre e quodam periculo liberatus pulcherrimum aliud templum ædificavit. Κατὰ τὰς Ἀμμους, ἐν ᾧ ὁ ἅγιος τετελειώται τὸν μαρτυρικὸν δίαυλον, quod templum ἐπιπεριβάλλεται καὶ καθορᾶται. Tertium est : καὶ πρὸ βραχείας ὁ πάντ' ἄριστος βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος a morbo liberatus est, cum martyris χάραν ad se deferri curasset.

ADDENDA

(Col. 823.)

PHILOTHEI CP. PATRIARCHÆ

PRIVILEGIUM

PRO EPISCOPO HIERISSI

Ejus in Monte Sancto jura episcopalia confirmat.

(Ralli, Canonum collectio, V, 151.)

Philotheus, misericordia Dei archiepiscopus C Constantinopolis, novæ Romæ, et universalis patriarcha.

Die mensis Aprilis tertio, indictione sexta, præsidente nostra humillitate in catechumenii dextris sanctissimæ magnæ Dei Ecclesiæ, sædentibus nobiscum illustribus archiepiscopis Cesareæ, Cyzici, Chalcedonis, Byzici et Brusæ, allata sunt Deo charissimi episcopi Hierissi et Sacri Montis documenta et epistole ex quibus patet, quod tribulationes et vexationes patitur a primo Montis Sancti moderatore, qui episcopalibus quibusdam privilegiis illum spoliare præsumit : vult enim, inquit, in Montem Sanctum presbyteros a Serbis ordinatos adducere; et ipsum a Careæ sede expulit, sacrum pedum ipsum ibi portare, et sacra facere, aut antistitem vocari prohibens; sed sunt contraria omnia. Sanctum Montem quoque sine ipsius permisso ac venia adire, et ordinationes facere interdicit. Hæc omnia attulit Deo charissimus Hierissi ac Sacri Montis episcopus ad nostram humilitatem, auxillum a nobis petiturus, quo res examinaretur, ipsiusque jura illæsa servarentur. Igitur, postquam rem sacræ ac maguæ synodo venerandorum episcoporum exposuissemus, declaravimus secundum decretum sacri et œcumenici Chalcedonensis concilii, hoc modo ad verbum in octavo ipsius canone statuentis : « Xenodochiorum, nec non monasteriorum clerici, sub jurisdictione uniuscujusque

Φιλόθεος ἐπίσκοπος Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Μηνὶ Ἀπριλλίῳ τρίτῃ, Ἰνδικτικῶνος ἕκτης, προκαθημένης τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐν τοῖς καλλίοις αὐτῆς τοῖς ἐν τοῖς δεξιῶις κατηχουμένοις τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, συνεδριάζόντων αὐτῇ καὶ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερετίμων, τοῦ Καισαρείας, τοῦ Κυζίκου διὰ γνώμης πρὸς τὴν ἡμῶν μετριότητα, τοῦ Χαλκηδόνας, τοῦ Βιζύης, καὶ τοῦ Βρούσεως, διακομίσθησαν ἀναφοραὶ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὁρους ἔγγραφοι διαλαμβάνουσαι, ὅπως εὐρίσκει πειρασμοὺς καὶ ὀχλήσεις παρὰ τοῦ δσιωτάτου πρώτου τῶν ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρεῖ σεβασμίῳ μονῶν, βουλομένου κρατεῖν τινα τῶν ἀρχιερατικῶν αὐτοῦ δικαιῶν· βούλεται γάρ, φησὶν, εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος εἰσάγειν τοὺς παρὰ τῶν Σέρβων χειροτονουμένους, ἀφήρπασέ τε τὸ ἐν ταῖς Καρφαῖς αὐτοῦ κάθισμα, καὶ οὕτε πνευματικὴν ῥάβδον ἀφίησιν αὐτὸν κρατεῖν ἐν αὐταῖς, οὕτε ἱεουργεῖν, οὕτε πρότερον μνημονεύεσθαι τὸν ἐπίσκοπον, εἴτα τὸν πρώτον, ἀλλὰ τούναντίον μᾶλλον· ἀλλὰ μὴδὲ εἰσερχεσθαι ὅλως εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος ἀνευ τῆς ἐκείνου προτροπῆς καὶ ἐνδόσεως, μὴδὲ χειροτονίας ποιεῖν. Ταῦτα πάντα ἔγγράφως ἀνενεγκῶν ὁ θεοφιλεστάτος ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὁρους, ἐδεθέθη τῆς ἡμῶν μετριότητος εὐρεῖν παρ' αὐτῆς βοήθειαν, ὥστε διορθωθῆναι ταῦτα, καὶ ἔχειν αὐτὸν τὰ δίκαια αὐτοῦ. Ἡ γοῦν

μετριότης ἡμῶν διασκευαμένη τὰ περὶ τούτων τῆ A
καὶ ἱερᾶ μεγάλῃ συνόδῳ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ
ὑπερτίμων, διέγνω καὶ ἀπεφίητο, ὡς ἂν κατὰ τὴν
διαταγὴν τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμανικῆς ἐν Χαλκηδόνι
συνόδου, διαγορευούσης οὕτως κατὰ ῥῆμα ἐν ὁμόφ
αύτης κανόνι · « Οἱ κληρικοὶ τῶν πτωχείων, καὶ
μοναστηρίων, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν ἐκάστῃ πό-
λει ἐπισκόπων κατὰ τὴν τῶν ἁγίων Πατέρων παρά-
δοξιν διαμενέτωσαν, καὶ μὴ κατὰ αὐθάθειαν ἀφ-
νιάτωσαν τοῦ ἐπισκόπου· οἱ δὲ τοιμῶντες ἀνατρέπαι
τὴν τοιαύτην διατύπωσιν, εἰ μὲν εἴεν κληρικοὶ, τοῖς
τῶν κανόνων, ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίοις, εἰ δὲ μονά-
ζοντες, ἢ λαϊκοὶ, ἴστωσαν ἀκοινωνήτοι· » Ἐχθ καὶ
ὁ δηλωθεὶς θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος ἐν τῷ Ἁγίῳ
Ὅρει παντὶ πάντα τὰ ἀρχιερατικὰ αὐτοῦ δίκαια,
δοσαπερ ἔχουσιν οἱ ἀρχιερεῖς πάντες ἐν ταῖς αὐτῶν B
ἐκκλησίαις, καὶ διενεργῆ ταῦτα ἀκωλύτως, μὴ
εὐρίσκων παρὰ τινος ἐμποδισμῶν τῶν ἐν τῷ Ἁγίῳ
Ὅρει, μήτε ἀνάκρισιν, ἀλλὰ πρᾶττε ταῦτα πάντα
ὡς γνήσιος ἀρχιερεὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν
τῶν ἱερῶν κανόνων διατύπωσιν, καὶ καθὼς εἶδεν ἡ
μετριότης ἡμῶν, οὕτως ἐκεῖ τὰ τοιαῦτα γινόμενα,
ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐκεῖ διατρίψασα καὶ καλῶς γινώ-
σκουσα ταῦτα · ἔνθεν τοι καὶ συνοδικῶς παρακελεύε-
ται, ἀκωλύτως εἰσερχεσθαι τοῦτον εἰς τὸ Ἅγιον
Ὄρος, ἐπότε βούλεται, ὡς ἴδιαν ἐπισκοπὴν, καὶ ἱε-
ρουργεῖν ἐν αὐτῷ, ὅπου καὶ ὅτε βούλεται, κρατεῖν
τε τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον, ὡσπερ ἐν παντὶ τούτῳ,
οὕτω καὶ ἐν ταῖς Καρφαίς, καὶ μνημονεύεσθαι πρῶ-
τον αὐτὸν, ἔπειτα τὸν πρῶτον, ἔχειν τε καὶ τὸ ἐν
ταῖς Καρφαίς αὐτοῦ κάθισμα, εἴπερ εἶχε τοῦτο ἀνέ-
καθεν πᾶς ἀρχιερεὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Τὰς μὲν
τοι χειροτονίας γίνεσθαι, καθὼς ἐστὶ σύνηθες ·
ἐκλέγεσθαι μὲν τοὺς χειροτονουμένους ἐν ταῖς με-
γάλαις μοναῖς παρὰ τε τῶν καθηγουμένων αὐτῶν,
καὶ τῶν λοιπῶν ἱερέων, καὶ δοκιμάζεσθαι παρ' αὐ-
τῶν, καὶ μαρτυρεῖσθαι, καὶ οὕτω χειροτονεῖσθαι
παρὰ τοῦ ἐπισκόπου · τοὺς δὲ ἐν ταῖς ἔξω καθίσμασι
καὶ τοῖς κελλοῖς χειροτονεῖσθαι καὶ αὐτοὺς παρ'
αὐτοῦ μετὰ καὶ εἰδήσεως τοῦ πρῶτου, καὶ ἀπλῶς
πᾶσαν ἀρχιερατικὴν πρᾶξιν καὶ αὐτὸν διενεργεῖν
ἀκωλύτως ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὅρει παντὶ, καὶ μὴ ἀνα-
κρίνεσθαι μήτε παρὰ τοῦ πρῶτου, μήτε παρ' ἄλλου
τινός. Περὶ μὲν τοι τῶν χειροτονουμένων παρὰ τῶν
Σέρβων, παρακελεύεται ἡ μετριότης ἡμῶν διὰ τοῦ D
παρόντος σιγγιλιώδους γράμματος, μὴ δέχεσθαι αὐτοὺς τινὰ τῶν Ἁγιορειτῶν κατὰ τὸ παρὸν, ἕως ἂν
οἱ παρ' ἡμῶν πρέσβεις ἀποσταλέντες ἐκεῖ ὑποστρέψωσιν, ἵνα γνῶμεν, εἴπερ ἠνώθησαν καὶ ὑπαίκουσι
τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τότε γένηται τὸ θέον · ὀφείλουσιν οὖν ταῦτα
πάντα γίνεσθαι κατὰ τὴν παρούσαν παρακλίευσιν τῆς ἡμῶν μετριότητος. Ὅστε δὲ μηδένα εὐρίσκειν
αὐτὸν ἐμποδισμῶν, ἢ ἀνάκρισιν, ἀλλὰ πάντα ποιεῖν ἀκωλύτως, καὶ βάρος ἐπιτιμίου ἀφορισμοῦ ἐκφωνεῖ
αὕτη κατὰ τοῦ βουλευθησομένου διενοχλῆσαι αὐτῷ τὸ σύνολον ἐπὶ τινι τῶν ἀνηκόντων αὐτῷ δικαίων.
Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτου ἀσφάλειαν ἀπολέλυται τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Ἱερισσοῦ κα: Ἁγίου Ὄρους
καὶ ἡ παρούσα συνοδικὴ διάγνωσις καὶ ἀπφάσις τῆς ἡμῶν μετριότητος κατὰ μῆνα Ἀπρίλλιον τῆς ἐπι-
σταμένης ἕκτης Ἰνδικτιῶνος τοῦ ἴσως ἔτους.

Ἡ μετριότης ἡμῶν, καθὼς εἰρηται, πολλὸν χρόνον
ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὅρει διατρίψασα, καθὼς καὶ οἱ περι-
όντες ἐπὶ τῶν Ἁγιορειτῶν γινώσκουσιν, εἶδεν ἀκρι-
βῶς τὴν ἐκεῖ τάξιν, καὶ ὅτι τότε τινὲς τῶν δυνατῶν

civitalis episcopi ex sanctorum Patrum traditione
permaneat, nec ab episcopo ex superbia disce-
dant; illud vero statutum eludere prassumentes,
si clerici fuerint, canonum pœnis subiaceant; sin
monachi, aut laici, a fidelium communionem sejun-
gantur. » Conservet porro præfatus Deo charissimus
episcopus in toto Sacro Monte episcopalia sua jura,
quæ ab omnibus pontificibus in ecclesiis suis exer-
centur, et ipse pro arbitrio suo exerceat, nemine
in Sacro Monte obsistente aut reclamante. Sed
hæc omnia, utpote legitimus Sacri Montis pontifex,
faciat juxta sacrerum canonum tenorem; nos enim
illius regionis res plane notas habemus; diu enim
ibi viximus. Inde et synodi nomine monetur ut
Sacrum Montem libere, prout voluerit, verius
proprium episcopatum adeat, et in ipso sacra
faciat, ubi ac quando libuerit, et pastorale pedum
gerat, ut per omnem montem, sic etiam Caræ; ut
ipsius nomen ante antistitis vocetur: ut Carcæ
suam occupet sedem, quam a principio ut Sacri
Montis pontifex occupaverat. Ordinationes deinde
fieri pro antiqua consuetudine: ordinari vero im-
magnis monasteriis debere ab ipsorum præsulibus,
et cæteris episcopis, et ab ipsis examinari et desi-
gnari et ita ab episcopo ordinatione promoveri cle-
ricos. Quod vero ad extraneas sedes et monasteria
spectat, cum præsulis assensione ordinandos; ipse,
uno verbo, episcopalia jura in toto Monte sacro libere
exercebit, in quo neque ab antistite, aut ab alio
quocunque impediendus est. Quoad deinde presby-
teros a Serbis ordinatos, hortatur nostra humilitas
præsentibus synodicis litteris, ne Atho montis mo-
nachis accenseantur, donec delegati nostri reversi
sint, nuntiantes, utrum unioni adhaerentes, san-
ctissimæ nostræ Dei magnæ Ecclesiæ præsent. Tuum
enim quod decet faciemus. Hæc omnia igitur secun-
dum mandatum nostrum fieri necesse est. Ne autem
ipse nullo prorsus impedimento vel obice coercea-
tur, sed cuncta libere agere possit, excommunica-
tionis pœnam hoc ipso pronuntiamus contra eum
qui legitima ipsius jura quacunque ratione lædere
voluerit. Ad hujus fidem missa est Deo charissimo
Hierissi sacri Montis episcopo synodica præsens
certificatio et declaratio a nobis, mense Aprili,

D sexto indictionis 6876 anni.

Humilitas nostra, ut dictum est, diu in Monte
Sacro commorata, ut Sancti Montis mona: hos non
fugit, istarum rerum statum probe novit; bene enim
scimus quod aliquot proceres episcopalia jura

offendere conati sunt, quod minime successit : A quapropter illud nullo modo hoc quoque tempore fieri potest, sed in perpetuum integra res stabit. Quoad Serborum ordinationes, eas nunc quidem a S. Montis monachis non admittendas non dicimus; sed ubi simul ab unione discesserint, et ecclesiarum nobis subditarum ac nostræ magnæ Catholicæ Ecclesiæ tributiarum potiti fuerint, ex eo tempore isti nec illie nec alibi excipiendi sunt : quoniam autem unionem desiderarant, et de unione missi sunt legati, idcirco humilitas vestra hos minime excipiendos dicit, donec, reductibus legatis, quid fieri debeat sciamus, ut sit et hic in sacra ac magna synodo, et apud cæteros quoscunque huic ipsi adherentes. Hæc igitur a sacri Montis incolis ita fiant.

καὶ οὐκ ἴσχυσαν οὐδ' ὅλως· διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲ νῦν ἔστι δυνατόν τοῦτο γενέσθαι, ἀλλ' εἰς τὸ διηνεκὲς ἡ τοιαύτη πρᾶξις ἀπαρσάλευτος τηρηθήσεται. Περὶ δὲ τῆς τῶν Σέρβων χειροτονίας, ὅτι νῦν ἡμεῖς λέγομεν μὴ δεχθῆναι ταύτην παρὰ τῶν Ἀγιορειτῶν, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἔχωρίσθησαν τῆς ἡμῶν κοινωσίας, καὶ ἐκράτησαν τὰς ἐκκλησίας τὰς ἀνηκούσας ἡμῖν, καὶ ὑπὸ τὴν καθ' ἡμᾶς μεγάλην καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν τελοῦσας, ἐξ ἐκείνου οὐ δέχονται τούτους οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἀλλοθι· ἐκεῖ δὲ ἐζήτησαν νῦν ἐνωθῆναι, καὶ ἀποσταλαμέναι καὶ πρέσβεις διὰ τὴν ἐνωσιν, διὰ τοῦτο εἰρηκεν ἡ μετριότης ἡμῶν, μήπω δέχεσθαι τινα τούτους, ἕως ἂν ὀπισθρεψάντων τῶν πρέσβων γνωρίσωμεν, τί μέλλει γενήσεσθαι, καθὼς ἔσται καὶ ἐνταῦθα παρὰ τῇ ἱερᾷ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἄλλοις τοῖς ὑπ' αὐτὴν τελοῦσι. Τοῦτο γοῦν γινέσθω καὶ παρὰ τῶν κατοικοῦντων ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει.

Addimus denique sub sigillo patriarchalis dignitatis : Philotheus misericordia Dei archiepiscopus Constantinopolis, novæ Romæ, et universalis patriarcha.

Ἔχε δὲ διὰ τιμίας πατριαρχικῆς χειρὸς τὸ, Φιλόθεος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

PHILOTHEI PATRIARCHÆ CP.

CONTRA GREGORAM

ANTIRRHETICORUM LIBRI XII.

Vide tom. CLI.

EJUSDEM

ENCOMIUM GREGORII PALAMÆ.

Vide *ibid.*

EJUSDEM

VITA S. DEMETRII MARTYRIS.

Vide tom. CXVI.

INDEX RERUM ET VERBORUM

QUÆ

IN JOANNIS CANTACUZENI LIBRIS HISTORICIS CONTINENTUR.

(Revertatur lector ad numeros gradiores textus Latine insertos.)

A

Abera, oppidulum maritimum, hodie Polystylos, 472. Se dedit, 560.

Abrahami semen, 474.

Absolon, 16.

Abstinencia ciborum ad tempus, 251.

Abydos oppidum, 887.

Acarunania, 65. Acarnanes, 275. Acarnaniam despota, 289, 501. Acarnanum de imperatore recipiendo disceptatio, 503, 504, 505. Acarnania iniuste ab imperio Romano abscissa, *ibid.* Restituta, 506, 507. Acarnanes rebelles, 509. Acarnaniam caput Artæ, *ibid.* Acarnania principatus, 516. Diu in Angelorum potestate fuit, 517. Acarnanum principes urbibus cedunt, 521. Acarnanes Tarentinis detrimentum inferunt, 522. Vel ultra vires animosi, 16. Acarnanica expeditio, 584. Acarnaniam urbes direpta, 548. Acarnanes conductitii, 752. Acarnanum intoleranda fames, 786. Acarnania a Cræle repetitur, 788. Romanis attributa, 791.

Acclamations imperatoris, 456, 613, 626, 749. Acclamatur regi Mæsurum, 796.

Acetum in scypho vitreo, 652.

Achaiani Latini occupant, 750.

Achelous locus, 885.

Acheron, 511.

Achitophel, 16.

Achris, 170, 171, 172. Urbs occidentalis a Triballia obsessa, 261.

Achyraitæ, 444.

Acindynus monachus Barlaami assecia, 605. Acindyni adversarii monachi et episcopi, *ibid.* Acindynianorum antesignani, 790. Acindyniani cum Barlaamo sentiunt, *ibid.* Vide Gregorius Acindynus.

Aconite, urbs, 266.

Adolescentes duo pulcherrimi in somnis visi, 664.

Adoratæ imperator, 41, 50, 61. Adoratæ imperatrix imperatorem, 125. Adorant episcopi imperatorem, 152. Adoratur imperator cum osculo pedum, 154. Adoratur Deipara Hodegetria, 187. Adoratur imperator caputibus humi submissis, cum osculo pedis, 209. Adoratur imperator a nobilibus Phocænsibus, 500. Item a Rhogis, 514. Adorabundi salutant, 586. Adoratur imperatrix, 400, 401. Imperator, 509, 512, 527, 568. Deipara, 693. Imperator cum osculo pedum, 759. Adorandi causa, loca sancta Hierosolymis petita, 757. Adoratus imperator, 775. 874.

Adra fluvijs, 245.

Adrianopolis ampla urbs et frequens, 9. Ab Adriano Augusto dicta, 17. Comæatu abundans, 117.

Adrianopolitanorum seditio, 441.

Adrianopolim tentat Cantacuzenus, 448. Urbium Thraciæ maxima, 576. Ejus proditio frustrata, 625. Imperatori deditur, 647. A Matthæo Cantacuzeno recipitur, 858. Joannem Palæologum recipit, 841. A Cantacuzeno capitur, *ibid.* Matthæo Cantacuzeno ascribitur, 869.

Adrianum mare, 510.

Adulterii probatio per ferrum candens, 459.

Adyta, 122.

Ædiles designati, 618.

Ægeum pelagus, 287.

Ægyptosanus, 617.

Ægyptus, 750. Ægypti sultanus, 751. Ægyptus Nilo alitur, 759.

Ænus, 581. Urbs Thraciæ, 621. Joannes Palæologus eam sibi vindicat, 821. Joann. Palæologo traditur, 879.

Ætines Carisæ satrapæ, 258.

Ætos civitas Mæsurum, 264, 281.

Africa Italis tributaria, 711.

Agricolæ officium, 724. Agricolæ in bello interfici, non placet Deo, 867.

Aitines Ioniæ satrapæ, 295, 575.

Ala flammans, velocitatis signum, 184.

Alani, 107.

Alaborum rex Cantacuzenus, 756.

Albani agrestes, 172. Suis utuntur legibus, 275. Ex Albanis auxiliarius exercitus, 277. Moulana Thessaliæ incolunt, 289. Nullum habent regem, *ibid.* Nullam urbem habitant, *ibid.* Albanorum rebellio, 501. Eorum fuga et cædes, 502. Mercedem pro malefactis recipiunt, 205. Albanis vastitas illata, 504. Albani Romanorum urbes incurant, 556. Veniam petunt, *ibid.* Acarnaniam incurant, 548.

Albasum fossatum, 527. Bellum Andronici imperatoris contra Alb. 571. Deficiunt, 884.

Alea jacta, proverb., 179, 417.

Alemanii torquescentium studiosi, 126. Alemanii Latini, 184. Ab imperatore Constantiopolitano pecunias petunt, 206. Eorum cum Romanis imperatoribus vetusta societas, *ibid.* Eorum regio strenuus alit milites, 207. Eorum rex, *ibid.* Trecenti ex Alemania gravis armaturæ, 262.

Alexander Mæsurum rex, 240. Stranzimeri filius, 280. Ejus legatio ad imperatorem, 285. Et filiam suam despondit imperatori, 507. Nuptias Adrianopoli celebrat, 509. Sismanum exsulem a Romanis petit, 552. Michaeli succedit, *ibid.* Omni ratione commoda sua persequenda censet, 554. Imperatoris Romani amicus atque gener, 571. Fœdus rumpit, *ibid.* Amicus pro tempore, *ibid.* De Romanorum rebus actum putat, 572. Ejus oratores formidolosi, 574. Fœdus sancit, 581, 591. Barbarus rex, 429. Adrianopolim tentat, 444. Urbes Thraciæ populatur, 445. Pacem petit, *ibid.* Helenæ Crætenæ frater, 491. Ejus fœdum cum Didymotichensibus, 556. Dantur ei novam urbem, 576. Palæologo imperatori opem fert, 586. Morrham ingreditur, 588. Universis Romanis par, 656. A Pefsis vexatus, 795. Ejus sedes Trinobi, 796. Joanni Palæologo subsidium mittit, 845.

Alexandri Magni successor imperator Romanus exultimatus, 117.

Alexius Angelus imp., 505.

Alexius Bithynus, Eionæ præfectus, 768.

Alexius Cabasilas, 509. Ejus odium et ira in imperatorem, 511. Joannis Cantacuzeni familiaris, *ibid.* Defectionis auctor, 512. Se dedit, 515. Magni constantiuli honore cohonestatur, 514.

Alexius dux carceris damnatus, 657.

Alexius Metochites protosebastus Thessaloniciæ præfectus, 761. A Palæologo se sejungit, 764.

Alexius Palæologus, 165.

Alexius Zamplaco magnus pappias, 161.

Aliseres Colymæ satrapæ, 388.

Alleluia legatus Berthæota de plebe, 545

Altare primarium, 123.

Alustanus sagittarius et venator, 559.

Amastris urbs Romanorum ad Pontum, 685.

Amblyopus locus prope Byzantium, 184, 185.

Ambo, sacer suggestus, 132.

Amera præfectus Hierosolymorum, 757.

Amicitia vis, 14. Amicorum delectus maxime necessarius, 44. Amicitia redintegratæ signum, 50. Amoris vis, 205. Amicitia summum fastigium, 204. Urque ad obitum dærans, 248. Ab amicitia vincit se prudens quisque lætatur, 512. Amico etiam mortuo, amicitia leges servanda, 553. Amicitia perfectissima, 557. Amici pro tempore, 722. Amicorum custodia post Deum tutissima, 385. Amicorum corda per amicitiam possidentur, *ibid.* Amicis uti fidelibus, summa post Deum felicitas, *ibid.* Sub amicum persona hostilis animus, 395. Veri amoris indicium quod, *ibid.* Amicorum Cantacuzeni facultates direpta, 420. Amicitia vincula insolubilia, 426. Amicitia Cantacuzeni et imperatoris admirabilis, 437. Amici Cantacuzeni dire afflictati, 435. Amicitia familiaris cum Deo, 459. Amici officium, 441. Amicitia nihil præstabilius, 492. Amicorum omnia communia, 494. Amicitia grandi pecunie

et amplis urbibus anteposenda, 497. Amor affectio omnium affectionum jucundissima, 586.
 Amiculum imperatorum, 375.
 Ἀμύνοια, 297.
 Ampar legatus, 400.
 Amphipolis urbs vetusta, 528. Ab Andronico juniore imperatore instaurata, *ibid.* Maritima, 538.
 Amorius urbium Joniæ satrapa, 287. Aitlias filius, 295. Cum Joanne Cantacuzeno congregitur, 294. Imperatori militum mittit, 302. Satraparum Asiæ opulentissimus, 373. Joannis Cantacuzeni auctoritati obsecranda, *ibid.* Joannis Cantacuzeni amantissimus, 540. Recusat munera, 564. Ejus amor erga imperatorem, 565. Thessalonicam tentat, 568. Imperatricem ad pacem hortatur, 571. Ægrotat, 576. In extremo discrimine versatus, 576. Solitus pugnarè non armatus, *ibid.* Ad Cantacuzeni prætorium excubat, 580. Sarchanæ reconciliatus, 649. Suadet Byzantium petendum, 659. Domum redit, 662. In imperatorem benevolus, 683. Sincerus et candidus, *ibid.* Dolum machinatur, 683. Cum quatuor et viginti millibus Cantacuzeno adest, 787.
 Anas Persa, profugus, 625. Insidias patefacit, *ibid.*
 Anabathra serico rubro strata, 123.
 Anabathra cantorum, 125.
 Anactorpolis urbs maritima Thraciæ, 767.
 Anastasopolis Peritheorium appellatur, 434.
 Anastasius imperator urbem a se dictam condidit, 328.
 Anathema in Andronici junioris studiosos contortum, 61. Retractatum, 74. In Cantacuzenum et ejus sequaces, 450. Anathema juramento acclamatum, 461. Anathema in servantes pecuniam, 470. Anathematis poena quibus inflicienda, 610. In eum qui patriarcham revocaret, 857. In columinatorem, 899.
 Anchisatus, 209. Civitas Mœsiæ, 264. Diampoli præstat, 283. Capitur, 909.
 Ancyra urbs Scythiæ orientalis, 864.
 Andream apostoli insula parva, *ibid.*
 Andreas Catanias Genuensis Phocæam novam subjugat, 258.
 Andreas Palæologus Zelotes, 675. Laudatur, *ibid.* Gravis armaturæ præfectus, 677. Auctor seditionis, 680. 764. Mœsiæ imperatoris præfectus, 761. Edicta imperatoria in foro comburit, 762.
 Andreas Petri Genuensis dux, 759.
 Andronicus Asanes Joannis Cantacuzeni socer, 225. Magnæ amicitie imperatoris filius, 592. Ejus duo filii capti, 404. Ejus laudes, 407. Ejus auctoritas, 414. Copiarum dux declaratus, 447. Quæstio de illo habita, 538. Carcere detentus, 699. Decipitur, 818. Sebastocrator, 870.
 Andronicus Asanes puer, Manuelis Asanis filius, 464.
 Andronicus exotrochus, 47.
 Andronicus Joannis Cantacuzeni filius, 419. Domi cum matre inclusus, 423. Peste absumptus, 750. Maximæ spei adolescens, 752.
 Andronicus Joannis Palæologi imperatoris filius et successor, 839.
 Andronicus Palæologus magnus stratopedarcha, 84. Provinciarum Rhodopæ Romanis subjectarum præfectus, 105. Legatus ad regem Mœsorum, 116. Magnus stratopedarcha designatus, 467. Apocanchi gener, 470. Thessalonicam init, 477. Protostrator, 517. Supremus exercitus dux, *ibid.* Ad imperium aspirat, 528. Constantini Palæologi filius, 551. Tabellarium corrumpit, 554. In Hebræo præfator, 595.
 Andronicus Palæologus primus hujus nominis, 823.
 Andronicus Palæologus protovestiarius, 130. Balagradorum præses, 152.
 Andronici senioris imperatoris nepos, 144. Exercitus occidentalis dux, 161.
 Andronicus junior senioris nepos, decretus jam imperator, 10. Commune humani generis ornamentum, 8. Venationi et equestribus ludis additor, 19. Ejus erga avum reverentia, 33. Hostis ab avo judicatur, 60. Imperator coronatur, 121. Ejus cum Anna Sabauda nuptiæ, 126. In equestribus ludis superat magistros suos, 127. Sagitta in pede ictus, *ibid.* Ad iudicium provocat, 137. Pecuniam contemnit, 149. Sanatur mirabiliter a sancto Demetrio martyre, 167. Reconciliatus facilis, 174. Constantinopolim capit, 186. Ejus insignis clementia in contumeliosum, 194. Ejus erga Joannem Cantacuzenum amor quantus, 205. Suos ad bellum contra Barbaros exhortatur, 211. Vulneratus in femore, 217. Joannem Cantacuzenum hortatur ad capessenda imperatoria insignia, 223, 224. Ægrotat capiti habitu monachorum indui, 241, 244. Mortuum se ad sedes Cantacuzeni efferrè jubet, 248. Aqua e fonte Deiparæ hausta mirabiliter sanatur, 250. Dolet avum monachum factum, 255. Ejus aspectus amabilis et admirabilis, 261. Mittit ingenio, et promptus

ignoscere, 299. Tanquam divus e cœlo veniens exceptus, 303. Alexandro regi Mœsorum filiam suam despondit, 307. Persas vincit, 308. Filii suæ nuptias celebrat, 309. Cœlesti fultus ope Artæos subegit, 316. Inatissimus, *ibid.* Ægrotat, 518. Jocatur cum Joanne Cantacuzeno, 325. Irascitur Joanni Cantacuzeno, 528. Ædificationum percupidus, *ibid.* Gynæceastrum a fundamentis extruxit, *ibid.* Siderocastrum excitavit, *ibid.* Amphipolim instauravit, *ibid.* Peritheorium menibus complexus, *ibid.* Diopolam mœdificavit, *ibid.* Arcadiopolim instauravit, *ibid.* Controversias fidei synodo committit, 335. Febricitat, 357. Desperatur a medicis, *ibid.* Moritur, 358. Eo mortuo communis luctus, 349. Ejus pietas, 351. Juramento se Mœsorum regi obstrinxit, 355. Ejus cum Joanne Cantacuzeno perfectissimæ amicitie exemplar, 360. Cantacuzenum imperatrici commendat, 362. Joanni Cantacuzeno vicariam gubernationem reliquit, 393. Joannem Cantacuzenum apud matrem tuetur, 394. Multa dona cum injuria posterorum, 450. Gynæceastrum a fundamentis extruit, 760. Ejus mortem lamentatur Grægorus, 802. Ejus pietas et religio, *ibid.* Barlanum cum sectatoribus damnavit, 805.

Andronicus senior imperator in nepotem impius, 11. In eundem scommata jacit, 20. Prudens et potens, 66. Perjurus, 76. Ejus fratres ac sorores, 129. Semet incusat, 186. Imperio dejectus, 206. Monachus factus, vestem detritam induit, 244. Antonius appellatur, *ibid.* Moritur, 288. Domus ab eo extructa, pro carcere habita, 435. Ejus nepos marchio Lombardiæ, 707.

Andronicus Tornices magnus cubicularius, 120. Thraciæ pulsus, 159.

Anemæ arx, 202.

Angelitzes civis Gratianopolitanus, 587. Præfectus Gratianopolitanus, 588.

Angelocastrum, oppidum, 510.

Angelus assistens, 45. Angeli boni pace exhilarantur, 182. Res nostras administrant, *ibid.* Angeli inspectabiles præcedunt sequentes corpus Christi cum sacrificatur, 596. Angeli testes, omnia mortalium facta percipientes, 532.

Angelus Cantacuzeni, 708.

Angelus Comnenus Palæologus Cantacuzenus, 756.

Angelus plicerna, 443, 446. Joannis Cantacuzeni consobrinus, 453. Dux exercitus præfectus, *ibid.* Prætor Acarnaniæ, 786.

Angelus præses Canicie, 868.

Angelus protovestiarius gener Joannis Cantacuzeni magister in re bellica, 169, 170. Castoriæ præfectus, *ibid.* Castoria Andronico juniore imperatori tradit, 171. Magnus stratopedarcha, 205. Ejus laudes, *ibid.*

Angeli imperatores Acarnaniæ domini, 565, 512, 516 et seq.

Angeli Rhadiopoli fratres tergemini Edesseni, 169.

Anima una in duobus, sive dux in corpore habitans, 14. Animam ipsam eructare, poeticum, 20. Animarum procurator, 134. Animæ potestas ecclesiastica, corpori imperatoria comparatur, 154. Animæ curandæ scientia omnium humanissima, 246. Anima in morte dolens, 249. Anima post mortem sensus, 249. Animæ macula elucenda, 524. Animæ salus argento redempta, 526. Animæ suas credere viris religiosis, 530. Animarum curator, 570. Animæ ob communem utilitatem profusio, 575. Animi puritate ad Deum ascenditur, 585. Animi uniuscujusque motiones ac sensa manifesta sunt Deo, 597. Animi altitudo, 432. Anima nihil charius, 460. Animi nobilitas, 525. Animæ cura nihil præstantius, 804.

Animalia in sigilla cerea conversæ, 632.

Anna Andronici senioris imperatoris soror, protovestiarii mater, 150. Michaelis ducis Patræ conjux, *ibid.*

Anna Michaelis II Palæologi filia, 10. Ejus obitus, 11.

Anna protostratoris filia, Manuelis Asanis conjux, 79. Anna regina, Joannis despotæ conjux, 305. Arma desuadet, 394.

Anna Sabauda Andronici junioris imperatoris conjux, 126. Ægrotat, *ibid.* Ea conscia Joannes Cantacuzenus imperatorem agit, 226. Agnoscitur pro imperatrice, 245. Imperatorem morti proximum lamentatur, 358. Committit Joanni Cantacuzeno rempubl., 559. Mortuum imperatorem novem diebus luget, 549. Joannem Cantacuzenum absentem quasi presentem alloquitur, 360. Eundem plus quam germanum fratrem diligit, 361. Navi magistro carenti se comparat, 561. Præ malorum magnitudine mentis inops, 562. Ejus lacrymæ, 563. Romani suam ei fidem sacramento obstringunt, 593.

Anna Augustæ acclamatum, 456. Ejus filius Joannes Imp., 498. Ejus legatio ad Crætem, 518. Ejus mentio in aurea bulla, 527. Ejus mentio in solemnibus sacrificiis, 531. Sarchaus opem implorat, 866. Templum Sophia

instauravit, 718. Cantacuzeni consilium improbat, 767. Gregoram meadacii convincit, 805. Joannem patriarcham exactoravit, 805. Bellum dirimit, 821.
Anni ab orbis condito, 187, 268, 359, 469. Anni Mahometi, 758.
Annulus imperatoria, 506.
Antarus Pinellus nobilis Genuensis, 748.
Anthericum metere, prov., 609.
Antonius Grimoaldus Genuensium classi praefectus, 836. Duas se triginta triremes amittit, *ibid.*
Antonius imp., 288.
Antonius sanctus abbas, 552. Contra daemones pugnat, *ibid.*
Apamea castellum reparatum, 642.
Apelmenes dux, 420. Ejus studia et mores ab adolescentia, 485. Captivus, 591.
Apsiphares dux Byzantinorum captus, 662. Persice loquitur, 665.
Apro furenti similis, 620.
Apocaucho rei salariae praefectus, 18. Ab Andronico seniore imperatore alienior, 29. Sacri cubiculi praepositus, 75. Obscurus ex obscuris natus, 74. Tabellarius, 75. Magnus cubicularius, 159. Rerum communium administrator creatus, 208. Petit ut liceat sibi fieri monachum, 524. Petit Byzanti insularumque praefecturam, 526. Nunquam militare aliquod lacinus edidit, 526. Classis contra Persas ductor, 527. Popularem auram captat, *ibid.* Litteras imperatoris supprimit, *ibid.* Hortatur Jo. Cantacuzenum ad imperium capessendum, 537. Carcere a Cantacuzeno liberatus, 538. Seditiosus, 578. Trirenium dux, 579. Classis contra Persas praefectus, 581. Imperatorem capere molitur, *ibid.* Epibatas fugit, 582. Joannem Cantacuzenum medicum suum appellat, 583. In Epibatis custoditur, *ibid.* Malevolentiae in imperatricem reus, 585. Seipsum multat, 591. E Bithynia oriundus, 592. Vectigalium coactoribus scriptum fecit, *ibid.* Mercede servivit, *ibid.* Inter publicanos primus, *ibid.* Ab Andronico seniore imperatore deficit, *ibid.* Pecuniosus, *ibid.* Quaestor, 593. Rerum administrator, *ibid.* Apocaucho dolent oculi ex splendore Joannis Cantacuzeni, *ibid.* Erga Jo. Cantacuzenum ingratus, 597. In litteris imperatoris et in pecuniis fraude usus, *ibid.* Joan. Cantacuz. omni honore multatur, 599. Pro improbo ac deliro habitus, *ibid.* Joanni imperatori adolescenti insidias tendit, *ibid.* Imperatricem summo corpore veneratur, 401. A patriarcha conservatus, 402. Filiam suam filio patriarchae despondit, 405. Andronici Assanis olim servus, 405. Joanni Gabala viduo filiam suam despondit, 489. Artoto Sabauda filiam suam despondit, 411. Urbi praefectus, 419. Ejus stipendios, *ibid.* Temerarius et impudens, *ibid.* Litteras scribit contumeliarum plenas, 424. Apocaucho Cantacuzeno ovum lapidi, 458. De Apocaucho divinum visum, *ibid.* Apocaucho sibi suisque timet, 458. Magnus dux declaratus, 467. Factus est omnia, *ibid.* Ejus in matrem et consanguineos Cantacuzeni crudelitas, 468. Tollit imperii rector, 470. Ejus arrogantia, 501. Ejus vita et mores, *ibid.* Imperatricem perverit, 524. Flammam similis, 535. Ejus perfidia, 551. Superbia, 552. Alia vitia, 559, 621, 627, 616. Duo ejus filii ad Cantacuzenum transeunt, 636. A Deo mente privatus, 657. A captivis occiditur, *ibid.* Ejus caput et cadaver ostentatur, *ibid.*
Apocaucho Leonem Caetothetum Chio pellit, 750. Cralem pecunia corrumpit, 786. In Cantacuzenum contumeliosus, 848.
Apoerisarius, 144.
Apostolica ecclesia Romana, 655.
Apostolis comparandi imperatores, 670.
Apostolorum templum, 354.
Apro urbs Thraciae, 85. Expugnata, 87. Urbs a praefecto dedita, 619.
Aqua e salutifero fonte Dei Matris hausta, 250.
Aquila domus insignis Constantinop., 876.
Arbenus homo obscurus, Cralis legatus, 544.
Arcadiopolis urbs Thraciae antiqua, 328. Condit a Arcadio imperatore, *ibid.* Ab Andronico juniore imperatore instaurata, 528.
Arcadius Theodosii Magni filius imper., 528. Arcadiopolim condidit, *ibid.*
Archimandrita religiosi, 159.
Archontes, 425 Eorum in matrem et consanguineos Cantacuzeni crudelitas, 468, 469 et seq. Imperatorem maledictis lacerant, 575. Mancipia et servi, 605. Augustam potestate spoliunt, 614, 615. In aere piscantur, 616. Cum Persis conveniunt, 687. Eorum ambitio, 690. Eorum collegium, *ibid.* Imperatoris familiaribus insidiantur, 691. Archontum princeps patriarcha, 692. Lazarum patriarcham a Galatiae repetunt, 755.
Archontites Empyrites castelli praefectus, 685.

Arcus Latinorum 'ysngri, 108.
Aregus Andreas Catanis patris Phocensem tradit, 258. Doctus ab imperatore auctus, *ibid.*
Aregus monachorum instituti minorum rector, 636. Ejus laus, 658. Diu tacitus terram intuetur, 641. Latius, 645. Litterarum Graecarum expertus, 644. magnum ducem reprehendit, 646. Augustam purgat, *ibid.*
Argentea pocula Orchani ab imperatore donata, 275. Vasa argentea duceuta arario imperatorio illata, 426. Argentea munismata sparsa, 670.
Argyrocastrum, oppidum, 510.
Aristoteles, 529.
Aristotelea philosophia, 651.
Arius a sacra synodo excommunicatus, 601.
Armenia, 177, 497.
Arsenius Zamplaco magnus pappias, 267. Ejus filii a Syrgianne capti, 269. Syrgianneum convincit, 274. Legatus ad Cralem, 488. A trierarchis illusit et irrisus, 489. Didymotichi praefectus, 838.
Arta, urbium Acarnaniae caput, 509. Obvaidetur, 511.
Arteorum pertinacia, 514, 515. Voluntaria eorumdem deditio, 518. Defectio, 521.
Artotus Zampes Sabaudae filius, 411. Latinus, 412. Cum matre ab imperatrice rejectus, 413.
Assanes Joannis Cantacuzeni socer, 287.
Assanes despota, 514.
Assanes paupersebastus, 690.
Assanina, fiducialis atrata, et loris caesa, 514.
Assaniorum rex Cantacuzenus, 758.
Asia, 212, 268, 516, 575, 578, 579. Asiae satrapae, 617. Olim sub imperio Romanorum, 756.
Asino obversa facta impositus, caudam pro freno tenens, 446. Asini quingenti, 447. Asinis comparantur Galatae, 742.
'Ασπιδόρον porta, 165.
Asomatus oppidulum, 581.
Assenatio perniciosissima, 554.
Astacenus sinus, 273, 864.
Asteroperes Berrhocota de primoribus, 545.
Astras magnus stratopedarcha insignis architectus, 720.
Asyli jus, 554. Asyla sacra, *ibid.* Ad templum ceu ad asylum confugientes, 519.
Athenienses, 255.
Athianus legatus, 667.
Athleta vestes exuunt, 472.
Atho mons sanctus, 93, 95. Coelestis civitas, 550. Apud montem Atho monasteria, 351, 355. Mons sanctus, 765.
Athyra capta, 619.
Athyras vicus, 885.
Atlanti comparantur monachi, 805.
Attica, 587.
Aulica serica et auro intertexta appensa, 684.
Aureorum nummum quinquaginta millia numerata a quaestoribus, 57. Aureorum multas myriades ad communem usum impendit Cantacuzenus, 86. Aurei deni mercenariis militibus assignati, 102. Aureorum triginta sex millia pro familia et conjuge imperat. assignata, 104. Aurum sparsum, 125. Aureorum trecenta et quinquaginta millia debita, 146, 147. Vicenis aureorum millibus estimatus mundus muliebris, 171. Aureorum nummum duodena millia in aereo vase inventa, 171. Quadraginta millibus estimata gaza protovestiarum, *ibid.* Viginti quatuor millia Andronico seniori in annos singulos decreta, 191. Centum viginti millia annua pendit Chius, 228. Viginti millium annus pensio, 257. Aurea aereis permutare, proverb., 203. Centum aureorum millia de arario sumpta, 327. Aureorum centum millia, et suppellex quadraginta millibus estimata, donata, 577. Aureus nummus pretium proditionis, 461. Aurea munismata sparsa, 670. Aurei nummi circum vexillum imperatorum sparsi, 747. Aureorum denis millibus redemptum oppidulum, 861. Aureorum denorum millium vectigal, 860. Aurea aereis permutare, proverb., 884. Aureorum centum millibus redemptus Orchanis filius, 887.
Auriarum familia, 27.
Auribus mutilati, 569. Auris altera reo integra servanda, 637. Auribus oblectandis excogitata instrumenta musica, 684. Audite caeli quae loquor, etc. 710.
Auster furens ventus, 828.
Axium flumen, 278. Exuadat, 481. Ejus vadum, 350.

B

Babylonia fornax, 45.
Balsa castellum Macedoniae, 289.
Balagradi, 152.

Balagrita castellum, 504, 505.
 Baldunus imperator, 810.
 Baltum oppidum, *ibid.*
 Baptismus ejuratus, 674. Baptismo denovo lastrati, *ibid.*
 Baraugi cum securibus, 125. Claves urbis custodiunt, 258. Baraoga securigeri quingenti, 599.
 Barba abrasa, 94, 446. Vulsæ, 795.
 Barbara martyr, 835.
 Barbarorum ingentium, 202. Barbari Romanos Græce compellant, 288. Barbarorum convictus, 507. Clades, 509. Barbarorum mos cum populatum eunt, 686. Barbarorum incursionem, 688. Barbarorum arma socia expetita, *ibid.* Barbarorum immanitas, *ibid.* Barbari continentem incursant, 691. Barbarorum supra decem millia subsidio missa, 719. De Barbaris in imperium indictis purgat se Joannes Cantacuzenus, 752. Barbari Hotticam vastant, 770. Barbaros contra Christianos induci Deo non pœset, 867.
 Bardales protosecretarius, 75.
 Bardas Andronico seniori imperatori familiaris, 47. Caballarius, 158.
 Barlaamius monachus e Calabria, 539. In Enclide, Aristotele, Platone volutatus, *ibid.* Admonetur a Palama, 552. Ejus confidentia, 555. Gregorium Palamam in judicium vocat, 554. A Gregorio Palama redarguitur, 555. Veniam petit, 556. Aufugit in Italiam, *ibid.* Hieracis episcopus creatur, 557. Omnium calculis damnatus, 605. Ejus sectatores tumultuantur, 797. Excommunicatur a synodo, 769. A Cantacuzeno hospilio exceptus, 405. Ab Andronico juniore imperatore damnatus, 805.
 Bartholomæus Delini Viennensis ad imperatricem legatus, 708. Ejus epistola ad Clementem papam, *ibid.* Ejus epistola ad Delinnum, 709.
 Barys medicus excellens, 247. Timidissimus, 248.
 Batazes suburbanoorum Didymotichensium præfectus, 505, 505. Venatorum princeps, 617. Magnus stratopedarcha creator, *ibid.* Byzantios vincit, 662. Ad imperatricem deficit, 665. Ejus laus, *ibid.* A Persis interfectus, 664. Ejus filius et milites capti, 665.
 Batopedium monasterium, 678.
 Beadnos urbs, 576.
 Belaurus Alexandri regis Mosorum patruus, 585.
 Bellicome vicus, 768.
 Bellum inferre, turpe; resistere gloriosum, 32. Bellis tria finem imponunt, 70. Bello non interesse, maxima felicitas, 71. Bellum ponere, laudabile, *ibid.* Belli præsertim civilis incommoda, 96. Belli materia et cause, 98. Bellum incipienti quid spectandum, 295. Bellum omnium perniciosissimum, 548. Totum quinquennium durans, *ibid.* Belli civilis mala, 428, 429, 430. Bellum violentus magister malorum, 445. Belli incommoda, 614. Ut furens flamma omnia pervadit, 634. Belli et pacis electio in bellantium arbitrio, 658. Bellum civile plurimarum lacrymarum parens, 651. Belli nervus pecunia, 722. De bello pia sententia, 867.
 Belmadis, locus, 262.
 Benedictio patriarchæ, 125. Benedictiones sacræ super captiis, 509.
 Benedictus Zacharias Gennensis Chio politur, 227. Cum Martino fratre de sex aureorum millibus litigat, 229. Fratrem accusat, 251. Castellum deditioem facit, *ibid.* Præfecturam Chii recusat, 235, 251. Pertinax, 255, 266. Furioso similis, *ibid.* Epilepsia mortuus, 289.
 Benefactorum memoria, 25, 569, 570,
 Bera, 111, 115, 259. Castellum Thraciæ, 485. Pœbulo abundat, 485. Oppugnator, *ibid.* Castellum munitissimum, 879.
 Berrhœa civitas, 167, 168, 550. Ampla, populosa et munita, 544. A Tribalibus pressa, 545. Imperatorem Cantacuzenum excipit, 516, 575. Auxiliarii Berrhœenses tardi, 679. Berrhœotæ corrupti a Cræle, 719. Berrhœa multi Tribalii, 771. Berrhœa urbs beata, *ibid.* Berrhœæ ars, parva urbs in magna, 771.
 Berrhœotatum primarii in exsilium acti, 772. Berrhœa capta, 775. Romanis assignata, 791.
 Bessus præfectus Gynecoastri, 780. Ejus perfidia, 781.
 Bidene, loci nomen, 872.
 Bithynia, 210, 220.
 Bithynia orientalis, 379.
 Bithyniæ ora, 901.
 Bizya, 120, 199, 623.
 Bizynses de pertinacia remittunt, 624. Eorum metropolitæ, 626. Ad imperatorem traueunt, *ibid.*
 Bizvensis ecclesia, 627.
 Blachernæ, 177. Castellum in Blachernis expugnatum, 698. Deiparæ templum in Blachernis, 717. Sacra in Blachernis peracta, 718. Blachernis in palatio coacta synodus, 795. Templum Deiparæ, 860.

Blachia regio, 526. Blachis præfectura, *ibid.* Blachis confinia, 527. Blachiorum præsides, *ibid.* Blachiorum rex Cantacuzenus, 756.
 Blessum urbem Tribalii occupant, 490.
 Boetia, 587.
 Boesilas Mosorum regis frater, 81. Despota Mœsia appellatur, 107, 109. Pro mortuo habetur, 110. Achridem recipit, 171.
 Bogdanus Tribalibus Liberi frater, 491.
 Boia, vincit genus, 151, 202.
 Boichnas Cæsar nobilissimus Tribalibus, 687. Mattheum Cantacuzenum Io. Palæologo tradit, 892.
 Bolbe, palus, 278.
 Bontitze, urbs Acarnaniæ, 521.
 Bonum nullum e malo existit, 62.
 Boreas ventus, 449.
 Borium pars Tenedi insulæ, 664.
 Bothrentium, urbs Acarnaniæ, 521.
 Bottiæ, 275, 505. Vastata a Barbaris, 770.
 Boum trecenta millia in præda capta, 502. Boves quingenti centum aureis empti, 505. Boum pascualium quinq. millia, ruciorum jugæ mille, 447. Bubuli nervi, 760.
 Bovii populi Thessaliæ, 289.
 Bozices dux Tribaliorum, 519, 530.
 Brachophago, saxa sub undis lateant, 829.
 Bractus dux præstantissimus, 510.
 Brianus præfectus Amphipoleos, 769.
 Bræus seditiosus, 442. Custos Adrianopolis, 635.
 Captus, *ibid.* Urbem obtinet, *ibid.* Seditiosus auctor, 665.
 Fratillus nunciatus, 506, 807.
 Brunsvicensis princeps, 55.
 Bryennius Astronomus, 57. Magnus Drungarius, 171.
 Buccina tota nocte insonans, 678.
 Buccellum oppidulum, 199, 200, 201. Buccellum castellum, 625.
 Bulgaria, 140. Bulgarorum rex Cantacuzenus, 756.
 Bullæ aureæ, 146, 198.
 Bulla sacra, 409. Bulla aurea ad verbum, 522, 526.
 Burgundi torneamentorum studiosi, 127.
 Butzunis oppidulum Tribaliorum captum, 262.
 Bydina, 108.
 Byzantium. Vide Constantinopolis. A Latinis captum, 510.
 Byzantini in prædando exercitati, 448.
 Byzantium fretum, 580.
 Byzantinus ager, 642.
 Byzantina regio in solitudinem redacta, 645.
 Byzantium imperii caput et summa, 660. Michæe I Palæologo recuperatum, 810. Latini quandiu tenuerant, *ibid.*
 Byzantii monasteria, 827.
 Byzantium humanitas in Catalanos, 831. Monasteria, 832.

C

Caballarium oppidulum Tribaliorum, 262.
 Caballarius Latinus, 65. Caballarii Latini, 126.
 Calasitas sacelli curator, 809. Sacrarum adium præfectus, 857. Vide Nicolaus Calasitas.
 Cabazes unus ex proceribus Tribalibus, 518.
 Caduceatores de pace missi, 262, 618.
 Cædes Deo et hominibus odiosa, 498.
 Cæruleo colore subscriptum, 467.
 Cain, 194.
 Calabria, 529.
 Calamanus Lascaris legatus, 244.
 Calergus legatus, 145.
 Calliterites sacri cubiculi procurator, 61.
 Callinicus Tribalibus monachus legatus, 25.
 Calliopolis urbs munita et maritima, 18. Obsidetur, 617.
 A Barbaris occupatur, 861. Terræ motu procubuit, *ibid.*
 Callipolis juxta Hellespontum, 291.
 Callistus sacerdos, 461. Postea patriarcha Constantinopolitanus, *ibid.* Synodum cogi ab imperatore postulat, 797. Synodo post imperatorem subscripti, 800. Sacrificio missæ peracto Cantacuzenum imperatorio habitu induit, *ibid.* Pacem orat, 844, 845. Negat Mattheum imperatorem designandum, 851. Io thronum revocatus, 857, 879.
 Anathematismus in Zianum dicitur, 899. Sacram stolam indutus juramenta firmat, 906. Legatus ad Crætanam, 908. Ejus mors et honorificum funus, 909.
 Callone castellum Lesbii, 291, 295.
 Calochæretes gregarius, tabellarius, 79, 81, 82.
 Calothetus dynasta Chius, 227, 228, 250.
 Calothetus protosebastus, 663. Phocææ veteris præfectus, 886. Panhypersebastus creatus, 887.
 Camaris proditor, Constantinopoleos, 179, 181, 185.

- Cameli ducenti, 447. Cameli porta, 633. Cameli pons, 665. *Vide* Pons cameli.
- Canes venatici a Persis imperatori dono missi, 275.
- Cane pejus et angue odiase, 625.
- Canicium, 45, 868.
- Canina castellum, 501.
- Canonis magni officium, 42.
- Canones sacri, 627.
- Cantores $\rho\alpha\acute{\alpha}\tau\alpha\tau$, 125. A poetis compositas laudes modulantur, 684.
- Capa Genuensium castellum in maritimis Scythiæ, 812.
- Capilli abrasi, 94. Laniani, 241.
- Captivi absque pretio dimissi, 286. Redempti, 502. Captivum trahere Romanis nefas, *ibid.* Captivi propinquis pretio redditi, 575. Captivi rivi sepulti, 657. Captivi magnam ducem interficiunt, 657. A populo in templo occisi, 658. Captivorum apud sultanam permutatio, 758. Eorum erga Lazarum patriarcham humanitas, 761. In monasterium custoditi, 774. Liberati ab episcopo Philotheo, 826.
- Capitis nudandi ceremonia, 122. Capitis inclinandi, 134. Caput suum devorare, 158. Caput cum silentio submittere, 159. Capite humum pulsare, 193. Capitis humi submissis adorare, 209. Capita venerabundi submitunt, 238. Caput genibus impouere, 249. Caput contingere, 250. Capite nubes tangere, 368. Super caput sacra precatio recitata, 370. Caput horrendis execrationibus devotum, 403. Caput pro ignominioso rasum, 446. Capitis tegmen album flammeum, 467. Capite prono salutans imperator, 477. Caput amputatum hastili præfixum gestatur, 569. Caput cum mento rasum, 572.
- Carbons, 682.
- Cardinalis, 708.
- Cares aguntur raptanturque, 607.
- Caria, 258.
- Carolus rex Franciæ, 810.
- Castellianus proditor Constantinopolis, 179.
- Castellium Constantinopolitani vastatum, 868.
- Castoria urbs lacu munita, 168. Crali subjecta, 375, 791.
- Castris oppidulum Thessaliæ, 288. Castrum etiam dictum, 776.
- Categialis unus e Persarum præceribus, 219.
- Catalani Thessaliæ vicini, 56. Bellum gerunt cum Romanis, 282. Atticam et Bœotiam incoleant, 367. Eorum triremes sex supra viginti, 827.
- Catalanorum rex, 828.
- Catalanorum ciades, 829.
- Catalani a Byzantinis humanissime curati, 851. Mercenarii, 866.
- Cataphracti, 547, 593, 655, 776.
- Catechumena locus, 125.
- Cathara Constantinii despotæ pellex, 10.
- Cathedra, pro qua iure certatur, 360. E cathedra exsergere, 570.
- Cathedra patriarchalis, 692.
- Cephalicum symptoma, morbus, 259.
- Cera annulo signata, sine litteris, 506, 507. Cera rubra signata in somno, 651. Cerae sigilla, 653.
- Ceramachus dux casus, 759.
- Cerberus, 529.
- Corei ad baptismum accessi, 674.
- Cervorum exercitus duce leone, 552.
- Cetrati pedites apud Moses bellicosissimi, 107.
- Chabrias Athenensium imper., 652.
- Chamarræ, oppidum, 510.
- Chalcedon a regione Byzantiæ, 828.
- Chalcidice Thraciæ urbs, 267, 453. Regio, 585, 588.
- Chalcidices oppida Joannes Palæologus repetit, 821.
- A Cantacuzeno infestatur, 846. A Matthæo Cantacuzeno obtinetur, 879.
- Chaliles Orchanis filius captus, 886.
- Charipolis, 91. Imperatori se tradit, 619.
- Charitas erga Deum quanta esse debeat, 304.
- Charis porta, 646.
- Chartæum monasterium, 95.
- Cherroneus, 381, 586. Peninsula, 617.
- Cheterus Aitinis satrapæ filius, 295.
- Chius insula, 227. Centum viginti aureorum millia in annos singulos pensitat, 228. In Romanorum potestatem redit, 252.
- Chii præfectura a Benedicto Genuensi delata, 253. Eius insulæ redditus, *ibid.* Chii pontificatus Latino episcopo a papa commissus, 256. Chii specula, 292. Chius obsessa, 681. Latialis tradita, 682. A Galatæis subacta, 741. Chii insulæ dux, 748. Chii annus pensio, 749. Chii episcopus ex ecclesiâ Byzantina acceptus, *ibid.* Chii præfectus ab imperatore constitutus, *ibid.* Chius Genuensius tradita, *ibid.*
- Chlapienus e Cralis familia transfuga, 779.
- Chlereni oppidulum, 277, 544.
- Chora oppidulum, 618. A direptione servatum, *ibid.*
- Chora monasterium, 464.
- Chortæum, 165.
- Chreles Triballorum dux, 161, 163. Ad Andronicam transfugit, 452. Imperatori Cantacuzeno amicissimus, *ibid.*, 451. Ejus laudes, 475. Joanni Cantacuzeno fidem suam obstringit, 499. Mortuus, 528, 550.
- Christianus quis, 46. Christianorum communis hostis, 529. Christianis mysteriis illudunt ebrii, 674. Christiani Hierosolymis tui edicto sultani, 757. Christianorum persecutio sub sultano, 759. Christiani sub Ægypti sultano, Isafames, 761.
- Christi salutiferæ mortis monumenta pro thesauro asservata, 187. Christi œconomia, 502. Transfiguratio in monte Thabor, 352. Christi natalium solemnæ, 388. Christi sanctissimum corpus quotidie sacrificatur, 596. Christus Salvator rex sæculorum, 457. Christi Servatoris imago, 467. Christi membra qui efficitur, 611. Christi Servatoris et benefici monasterium, 627. Christi monasterium ita dictum, 801.
- Christopolis oppidum montium maritimum, 18. In Thracia, 25, 65. Munitiones apud Christopolim, 472. Murus juxta Christopolim perforatus, 541.
- Chumnuus magnus stratopedarcha, 165.
- Cironia viva, scyphum vitreum pede tenens, 632.
- Cinnabari subscribebant imperatores, 457.
- Cinnamus comes sacrarum largitionum, 470.
- Cinnamus mysticus Isaaci pachyporsebati collega, 661, 682. Unus ex Archontibus, 690.
- Cissos, urbs, 266.
- Classis centum et quatuor navium, 350. Quinque et septuaginta, 367. Quatuor et octoginta, 290. Ducentarum et quinquaginta, 575. Sexaginta, 471. Centum et duarum, 548. Ducentarum, 565. Trecentarum octoginta, 565.
- Classiariorum immanitas, 676.
- Claves arcis absconditæ, 679.
- Claviger Strategus, *ibid.*
- Clazomenæ, 294.
- Clemens papa hujus nominis sextus, 655. Ejus litteræ ad imperatricem, *ibid.* Ad eundem litteræ Bartholomæi legati, 708. Ei se purgat Cantacuzenus de evocatis Barbaris, 752. Joannem Cantacuzenum imperatorem laudat, 755. Bello impeditus quo minus cogeret synodum œcumenicam, 757. Ejus mors, *ibid.*
- Clemens sancti Petri successor, 610.
- Cleuta civitas Mosorum, 264.
- Clepta, locus, 184.
- Clerus imperatoris, 264. Clerus omnis cogitur ad sacra funebria, 350. Clericorum imperatoris collegium, 369. Clerici labores recusant, 508. Clericorum ordo, 545.
- Cleri principes, 696.
- Clisura, castellum, 501.
- Clopa portus, 567.
- Clypei suis insignibus exornati, 250.
- Cocalus magnus logariastes, 145. Andronici protevestiarii socer, 144, 145. A cœvris planus appellatus, 148.
- Codoniana vicus, 472.
- Cœlibatus, 764.
- Colauzes senex Persarum dux, 219.
- Collaria, vinculi genus, 151, 203.
- Colonias, 172.
- Comani dedunt se Joanni Batatzæ imper., 14. Comanorum duo millia in exercitu Cralis, 25. Michaelis II imperat. castra secuti, 159.
- Comitopolus suburbanorum Didymotichensium præfectus, 505. Ejus fides erga imperatorem, 505. Divino afflatu impulsus, *ibid.*
- Communicandi Eucharistiæ ritus diversus sacerdotum et vulgi, 124.
- Comnenes prava, 509.
- Complexus, argumentum non fucata reconciliationis, 198.
- Confessio peccatorum, 514.
- Congit quinquaginta vini aureum pendunt ærario, 748.
- Conscientiarum acres stimuli, 865.
- Consilia interdum mutanda, 50. Consilia ubi multa, ibi salus, 32. Consilia mala permutanda melioribus, 297.
- Consiliis aliorum cedendum, 352. In extrema consilii inopiæ sola restat erga Deum fiducia, 485. Facessat turpe consilium, 496. Bene consulentium solitudo rempublicam evertit, 601.
- Constantinopolis regina urbium, 28. Potentissima, 66. Turrata, 180. Capta, 186. Constantinopolitanus patriarcha a papa electus, 681. Constantinopolis ad Latines pertinet, *ibid.* Regina urbium, 709. *Vide* Byzantium.
- Constantinus Acropolita magnus logotheta, 45.

- Constantinus Andronici Assani frater, 407.
 Constantinus Assanes dux, 176. Captus, *ibid.* Cum filio, 535.
 Constantinus despota Andronici senioris imperatoris filius, 81, 95. Callistus appellatus, 242. Cultu monachi in vincula abductus, *ibid.* Carcere eductus, 243. Et mortem, et oculorum orbitatem effugit, 244. Spondet injuriarum oblivionem, 252.
 Constantinus Magnus imperator, 571. Ejus palatium, 511, 654.
 Constantinus Magnus apostolis comparandus, 670. Ejus memoria mense Maio collitur, *ibid.* Et collatus Joannes Cantacuzenus, 711. Ejus memoriae dies consecratus, 718. Spiritu Dei actus, 903.
 Constantinus Palæologus, 94. Porphyrogenitus, 129. Andronici junioris imperatoris patruus, 385. Michaelis ducis despota filius, 455. Honore protosebastus, 468. Pherarum præfectus, 551. Factioni Triballicæ, adversatur, 652.
 Constantinus Porphyrogenitus Michaelis I Palæologi filius, 720.
 Constantinus Tarchaniota exactioni pecuniariæ præfertus, 745, 747. Protostrator, Imperatoriarum triremium præfectus, 815. Graviter vulneratur, 816. Ejus laus, 829. Didymotichi præfectus, 838.
 Contis pugnatum, 651.
 Conton Latini comitem vocant, 129.
 Contophres Mesotheniæ præfectus, 210. Protosebasti amicus, 685.
 Comostephanus Garellæ præfectus, 616.
 Copsis oppidum Mœsiæ, 107, 109.
 Coqui imperatorii, 666.
 Corona imperii symbolum, 20, 122. Coronationis imperatoris ritus, 121. Coronatæ trirèmes, 746.
 Corone urbs, 584.
 Cor suum comedens, 15. Cor tibi est, ubi thesaurus noster, 86.
 Cosmicus, urbs, 576.
 Cosmidium, 84. Locus ubi naves parabantur, 742.
 Cosmitz dux Triballicus, 845.
 Coteanlizes Thessalonicensis perfuga, 480.
 Coturni imperatorii, 226.
 Cotyæum, 588.
 Κράται, 125.
 Crates Triballicus princeps, 170, 275. Cralis regia, 492. Crallæ, *ibid.* Crates florem ac nervum potentiam suæ Cantacuzeno tradit, 508. Cantacuzeno fidelis, 518. Urbium Chærelis possessionem adit, 530. Pheras tentat, 531. Fidem mutat, 547. Pacem et fœdus rescindit, 558. Pheras obsidet, 615. Ut fœdus servet monetur, 615. Universis Romanis par, 656. Fœditragus, 652. Cralis factio, 659. Pheras capit, 662. Imperatorem Romanorum Triballicumque se pronuntiat, *ibid.* Oppida Macedoniæ occupat, 719. Ex largitionibus famam aucepatur, 765. Thessalonicam obsidet, 765. In senatum Venetum cooptatus, 770. Edessam sedecim annis obsidet, 775. Cralis regia, 778. In Pæonas movet, 779. Laudatur cum conjugæ suæ Cantacuzeno imperatore, 785. Ab Apocancho pecunia corruptus, 786. Pheras diu obsidet, *ibid.* Thessaliam invadit, *ibid.* Ejus perfidia et avaritia, *ibid.* Perfidiam suam confitetur, 789. Cantacuzenum imperatorem vel per somnium visum timet, *ibid.* In senatum Venetum cooptatus, *ibid.* A Cantacuzeno imperatore ad epulas invitatus, 791. Edessam proditione capit, 794. Adversus Cantacuzenum fœdus init, 819. Joanni Palæologo septem equitum millia mittit, 845. Moritur, 882.
 Cranobonium oppidulum, 581.
 Crathea urbs Scythiæ orientalis, 864.
 Crepidæ purpureæ, 456, 856. Crepidarum albaram usus, 907.
 Creta insula, 278.
 Cretensum locus appellatus, *ibid.*
 Κρηνοί, 209.
 Crocizimus urbs, 537.
 Crucis signum, 45. Crucem dextra gestat imper., 120. Crux ex ære fabrefacta, ob miracula celebris, 125. E sinu prolata, *ibid.* Crux in summo vexilli collocata, 200. Crucis virtus, 201. Crucis signo armati, 215. Crux ex pretiosissimis lapillis confecta, 593. Crux ex sacris adytis rapta, et pro signo militari usurpata, 476. Crux aurea vesti impressa in somnis visa, 664. Inimici crucis Christi, 709.
 Crybitziota præfecti Sozopolitani frater, 825.
 Cubiculi sacri præpositus, 575, 591.
 Cumintzes cardinalis, 708.
 Cumuzenorum oppidum et regio, 287. Cumuzena oppidulum se dedit, 581, 880.
 Custodiæ præfectus, 559.
 Cotalas Gregorii chartophylacis pater, 183, 192. Magnus chartophylax appellatus, 193.
 Cyberiota monasteriorum præses, 155, 193.
 Cyclades, 256.
 Cyclops, 515.
 Cydon privatarum rerum comes, 865.
 Cyparissiotæ famuli in dominum fides, 891.
 Cyprorum rex, 450.
 Cyprus, 860.
 Cyriacus Annæ imperatricis aulicus, 121.
 Cyzicum, 209.

D

- Dæmones in exitio hominibus machinando exercitati, 11. Dæmonis invidia, 159, 176. Dæmones tyrannus borribiores, 332. Scelerum omnium satores et architecti, 414. In periculis invehenda exercitati, 427. Malignus quispiam dæmon., 722. Dæmone ipso pejor Sichus, 760. Dalmata, 26. Dalmata, 65. Imperii Romani meta, 73.
 E Dalmatia Comani, 159.
 Damasis castellum Thessaliæ, 299.
 Damocrania capta, 612.
 Daniel Zeni episcopus, 857.
 Dantel de lacu leonum liberatus, 45.
 Daonium, 85.
 Daphnidium locus, 621.
 David rex, 474. Davidis vicus, 488. David psalmica, cælestis citharedus, 711. Spiritu Dei actus, 905.
 Deabolæ, 172.
 Dederunt in escam meam fel, etc., 632.
 Defuncto imperatori piaculari cæremonia parentatum, 549.
 Deiparæ templa. *Fide* Templum. Deiparæ auxilium, 44. Deiparæ status, 81. Deiparæ gratiæ actæ, 103. Deipara invocata, et sacrificio laudis culta, 160. Adorata, 187. Precibus eam veneratus imperator, *ibid.* Deiparæ signum veneratus imperator, 209. Deiparæ fons salutaris, 250. Deiparæ imago, 456. In Deiparam confidentia, 484. Proces in templo Deiparæ suæ, 595. Deiparæ templum non manu factum, 674. Hodegetriæ templum, 695. Deiparæ adoratio, *ibid.* Deiparæ Hodegetriæ imago, 704. Deiparæ templum πύρι dictum, 707. Deiparæ templum in Blachernis, 717. Fons sanitatis, 874.
 Delphinus Viennensis, 708. Delphinus legatus Venetorum, 809.
 Delli Hospitalenses Chio insidiantur, 255. Delli nolunt pugnare contra Romanum imperatorem, 291. Delus, *ibid.*
 Deliorum auxilla, 295.
 Demas Paulum reliquit, 519.
 Demetrii martyris myroblytis sepulcrum, 166. Demetrii magni martyris sedes, 568. Demetrii martyris myroblytis templum, 579.
 Demetrius Casandrinus, 400, 451.
 Demetrius Cydones imperatoria familiarissimus, monarchismus amplexus, 764.
 Demetrius despota Andronici senioris imperatoris filius, 161, 168. Ejus palatium, 192. Ejus filia Mathæo Cantacuzeno desponsa, 524.
 Demetrius magni logothetæ Metochitæ filius, 42. Cognomento Angelus, 129.
 Demetrius Mathæi Cantacuzeni filius sebastocrator designatus, 907.
 Demetrius Suroponus legatus, 446. Indignissime habitus, *ibid.*
 Demetrius Tornicius, 535.
 Demetrius Zamplaco magnus stratopedarcha, 602.
 Deputatus ex ordine ecclesiastico, 125.
 Derec palus, 651.
 Despotatus, 527.
 Despotæ insignia, 591.
 Deo invito nihil fit, 61. Deus justus et justitias dilexit, 78. Deus ipsa veritas, 155. Deum nihil latet, 150. Deus bonorum omnium suppeditator, 151. Martyres sanctos honorat, 166. Deum Patrem libere appellat, qui debitori suo debita demittit, 194, 198. Deus quantum amandus, 204. Deo matutina laudes dictæ, 211. Deus universis quæ sunt semper præsens, 226. Cordium et renum scrutator, 240. Imperatores condit et aptat, 247. Naturæ conditor, 249. Nihil nescit, 251. Ad inferos deducit et reducit, *ibid.* Omnibus egregie factus delectatur, *ibid.* Victoriam conlitis dispensat, 508. Divinæ laudes de muro cantatæ, 519. Deum nemo vidit unquam, 555. Dei supplex, 554. Deus unicuique sua fata dispensat, 556. Sapientissimus pater familias, *ibid.* Perfidia læditur, 572. Monasterii ædificandis piscatur, 575. Bonorum auctor, 590. Cum Deo versari, summum bonum, 585. Ad Deum ascenditur per animi puritatem, *ibid.* Deus omnia juste ceu per libram dispensat, 595. Deo animi uniuscujusque

motiones atque sensa manifesta sunt, 597. Deo juvante, omnia bene succedunt, 416. Omnia cognoscit, etiam antequam fiant, 418. Permittit bella intestina, *ibid.* Omnia e sublimi intuetur, 419. Veritatis præses, 427. Omnia juste dispensat, 432. Pernovit omnia priusquam fiant, 440. Justus iudex, 456. Non sequitur episcoporum aliena a recta ratione affectiones, 457. Solus impudens avaritiam avertere potest, 463. Pacis largitor, *ibid.* Quem Deus tuetur, nulla machina potest interiri, 464. Deus ipsa veritas, tamen juravit, 474. Quibus Deus bene vult, his res creatæ omnes inserviunt, 481. Dei inexuperabilis dextera, 485. Ergo Deum fiducia, in extrema consilii inopia, *ibid.* Dei arcanum iudicium, 525. Quæ ei placent, sunt, 539. Faciet vindictam in nationibus, 539. Non vult mortem peccatoris, 539. Occultorum omnium inspector, 608. Deo similes reddit sapientia, 712. Deus cuique sua juste dispensat, 745.

Deure oppidulum, 277. Castellum, 776.

Deuriza oppidulum Tribalorum, 262.

Dexius legatus, 400. Acinodianorum antesignanus, 799.

Dextera manus dexteræ alterius implicita, 241.

Diabizæ, 221.

Diacoj sacratis stolis amicti, 122. Sacra vasa et reliquias ferentes, 124.

Diadema imperatorum per episcopos consecratum, 122.

Diampolis urbs Mæsurum, 180. Primo impetu expugnata, 199. Per deditioem recepta, 264.

Didymotichum, 84, 85, 177, 228, 238, 239, 262, 275.

Didymotichii episcopus divinus homo, 457. Didymotichensium seditio, 507. Didymotichensis metropolitæ prædictio, 508. Didymotichum tentatur ab Apocaucho, 516. Didymotichensis metropolitæ alia prædictio, 518. Didymotichum urbs procul a mari senota, 529. Ejus metropolitæ alia prædictio, 538. Alia, 539. Alia, 540. Alia, 574. Metropolitæ Didymotichensis mors, 588. Didymotichi suburbana incensa, 594. Joanni Palæologo concessum, 588. Ei pariter ob imperatorem juniorem, 843.

Diem ultimum nemo præscit, 551. Dies regalissimus, 578. Dies juniorum, 514. Sex dierum actio, 601. Per dies plurimos convivia, 670. Dies Constantini et Helenæ imp. memoris consecratus, 718.

Dies placandis manibus dicta, 550. Dierum festorum magnificentia, *ibid.* Vide Festum.

Dionysii Magni præclarum dictum, 457.

Diplobatazes protovestiarius, Berrhæ præfectus, 779.

Diplomata imperatoria, 207, 277.

Dipotomum castellum, 528. Ab Andronico juniore imperatore ædificatum, *ibid.*

Discubendi mos super stratis tapetibus, 717.

Dissipatus minister Sanctæ Sophiæ, 409.

Δοξια, 335.

Divitiæ pretium redemptionis animæ hominis, 86.

Dogmatum ecclesiasticorum antistes animarumque procurator patriarcha, 154. Dogmata Romanæ Ecclesiæ, 654. Dogmatum perversitatem sectantibus numen propitiat papa, 655.

Dolor alvi simulatus, 41.

Domestici, 125.

Dominicus dies, 41.

Dominicus Genuensis, Andream Cantanæ filius, 290.

Mitylenæ obsessus, 500.

Dominos jurare servis inauditum, 54.

Dominus dux ejus fuit, etc., 651.

Domuncula lignea ubi imperator purpuram induitur, 122. Domuncula plurimæ super terra pro reis, 654.

Domus imperatoris est imperium, 620. Domus sacræ, 642. Domus magnam Justinianam appellata, 654. Domus Porphyrogeniti, 696.

Dossuaria jumenta, 164.

Drama, oppidum Macedoniæ, 160, 161, 164.

Dromora Sphrauzis amicus, 277.

Dubrunia, oppidum Tribalorum, 262.

Duellum oblatum, 111.

E

Ebrius terram vacillare putat, 519. Ebrri Christianis mysteriis illudentes, 674.

Ecclesiæ secundum spiritum filius, 154. Ecclesiæ antistes medicis comparantur, 154. Ecclesiastica potestas cum imperatoria comparatur, *ibid.* Ecclesiæ pax perturbata, 529. Ecclesiæ germanorum dogmata corruptores, 530. Ejectionem ex ecclesia interminat patriarcha, 551. Ecclesiastica jura, 526. Sanctissima Dei magna Ecclesia, *ibid.* Ovis ulnis amplectitur penitentes, 600. Ecclesia quid,

ejusque partes præcipuæ, *ibid.* Ab Ecclesiæ corpore amputatus, 611. Ecclesiastica prena non parvi pendenda, *ibid.* Ecclesia Romana, 654. Ecclesiæ Romanæ dogmata, religio, fides, concordia, *ibid.* Ecclesiæ Romanæ et apostolicæ doctrina et ritus, 655. Ecclesiæ divisa, 681. Bellum contra Ecclesiam commotum, 695. Ecclesiæ Græcæ cum Romana unentis studium, 735. Ecclesiæ notarius, 858.

Edessa parvum oppidum, sed munitum, 168. Andronico juniore imperatori deditur, 170. Obsidetur a Tribalibus, 479, 488. Deficit ad Crætem, 515. Sedecim annis a Cræte obsessa, 775. Urbs pene inexpugnabilis, *ibid.* Capta, 776. Romanis ascripta, 791. A Cræte proditioem capta, 794.

Edesseni summa hieme nudi expulsi, 795.

Elicta imperatoria in foro combusta, 762.

Eritone urbs maritima Thraciæ, 768.

Εισοδος μεγάλη 125.

Elason castellum Thessaliæ, 289.

Elevatio Dominici et sacri corporis sub Missa, 124.

Elisabetha Crælis conjux, 909.

Empyrite castellum, 651. Triduo obsessum, 645. Imperatrici deditum, 665.

Empythium castellum, 447. A Joanne Cantacuzeno a fundamentis extractum, 455. Obsidetur ab Apocaucho, 516, 593. Castellum munitissimum, *ibid.* Cantacuzeni præsidio firmatum, 844.

Ennacosis regio, 135, 567.

Ephesus urbs, 287. Ephesi metropolita ordine motus, 799.

Ephori seu inspectores, 594.

Ephræm oppidulum Morrhæ, 578.

Epibate castellum, 103. Arx munitissima, 581. Castellum Apocauchi, 629. Prope Selybriam, 900.

Epicombia in populum jacta, 125.

Epidamnus imperii Romani meta, 75.

Epidamnium populatur imp., 502.

Epinitia celebrata, 746.

Episcopi sacrosancti, 158. Imperator dextras illorum osculatur, 125. Imperatorem adorant, 155. Omnes episcopi æqualiter gratia participes sunt, 265. Ad digniores cathedras provehuntur ab imperatoribus, *ibid.* Episcoporum affectiones non sequitur divinum nomen, 457. Episcopi præcipuæ partes ecclesiæ, 600. Divinæ voluntatis interpretes et doctores, 610. Episcoporum pravas affectiones non sequitur Deus, 611. Episcoporum inimici, 655. Episcopi detecti iudices, 639. Propter diem festum congregati, 670. Indicta causa damnati, 693. Episcopi libera relicta patriarchæ electio, 715. Episcopi a Sultano restituantur, 754. Episcopus hereticorum Jacobitarum, 759. Episcopi a patriarcha consecrati, 761. Eorum electio, 868. Sacras stolas induti juramenta excipiunt, 906.

Equestribus decursionibus additior Andronicus junior, 19, 45. Equorum greges ad Nigrum flumen, 58. Equitum quinquaginta milia cum Andronico juniore, 69. De equis descendunt Deum oraturi, 118. Equis imperator et imperatrix insident coronati, 125. Equestres concursus a Sabaudis Romani acceperunt, 126. Equus Andronici junioris imperatoris septenis confossus vulneribus, 127. Equo descendere honoris gratia, 154, 159. Equi sarninarii calorum, 169. Equitum selectorum tria milia Achridem recipiunt, 171. Equos cursores aluit Mæsurum rex, 183. Equi quadringenti Romanorum a Persis ablati, 222. Equi a Persis imperatori dono missi, 275. Equites septem et triginta ex turma imperatoria capti, 285. Equorum quinque milia capta, 502. Equorum lites, 519. De equis descendentes occurrentem venerantur, 386, 388. Usque ad equum deducti, 390. Equis sarninisque spoliati legati, 421. Equestris dignitas ab imperatore solemniter cæremonia collata, 436. Equi frigore enecti, 446. Equæ pascuales mille quingentæ, 447. Equis descendunt cum imperatore locuturi, 477. Equis descendunt Tribalibus primo tantum congressu, 492. Romani remotius ab equis descendunt, *ibid.* Equi freno apprehenso, honoris causa deducere, 499. Cæterum equi donati, 510. Equitalis Thessalicus, 546. Equus sub Cantacuzeno imp. confossus cadit, 590. Equo insidere toto die, 617. Vicena equitum milia, 649. Equi caudæ pili præcisi, argumentum proditioem, 668. Equi donati, pretium proditioem, 679. Equitum viginti milia, 766. Septem milia, 845. Equi ablati restituantur, 877.

Eressum oppidum, 290, 292.

Esaias patriarcha Constantinopolitanus, 131, 154. Equo regie instrato in patriarchium reducit, 187. Episcopis lapsis ignoscit, 198. Mortuus, 264.

Evangelia sacra juramenti adhibita, 48, 75.

Eubœa, 275, 481, 564, 567. Insula et oppidulum, 817. Obsessa, 822.

Eucharistiæ sacramentum cum pompa delatum, 124.

Euclides, 329.

Eugenia dicta in monasterio Irene imperatrix, 877. Calumniis appellitur, 898.
Eugenia Palaeologa monacha magna domestica, 69.
Eugeni porta navalis, 745, 821, 835.
Eulochus oppidum, 510.
Eunuchi, 125, 470. Eunuchi in genua subsidentes, et lampades tenentes, 684. Eunuchus vitæ prodigus, 766.
Eurippus variabilis, 270.
Europa, 212, 516, 736.
Euxinum mare, 180, 200.
Excommunicatio a patriarcha interminata, 351. Inutilis et nocens, *ibid.* A divina conjunctione secludit, *ibid.*
Evecitus cohortium quadraginta, 81.
Exomologesis peccatorum, 514.
Exotrochus magnus Heteriarcha, 171, 215, 214. Caput gladio diffusus, incerto auctore, 222.
Expergiscere qui dormis, et resurge a mortuis, *etc.*, 590.
Ex stercore, proverb., 608.

F

Faber cerebro caret qui ferrum ignitum nuda manu contractet, 111.
Fabri cementarii, 618. Fabri materiarii, 657.
Facta infecta fieri nequeunt, 255.
Fames intolerabilis Acarnanum, 706.
Fax noctu sublata hostes accersit, 585. Faces crebræ juxta mare sublatae, 676.
Febri correpti aquas somniant, 156, 157. Diæta frigidissima male curata febris, 661. Febri contraria syncope, *ibid.*
Felis viva, lingua terram lingens, 652.
Fera in catulos suos minime maligna, 49. Ferina quorundam immanitas, 680. Ferae fugientes, ad necessitatem redactæ; se convertunt, 790.
Feriorum agitarum pretium persolutum, 674.
Ferrum ignitum ab illa contractatum, 440.
Ferulam sinistra gestat imperator, 123.
Festus dies ob pacem confirmatam, 103. In coronatione imperatorum, 125. In adventu imperatoris, 505. Festa connubialia, 309 *σώτῆρια*, 319. Festorum dierum magnificentia, 350. Festum panegyricum, 378. Solemne Christi natalium, 388. Festus dies communi lætitiæ peractus, 455, 456, 515. Festi dies ob lætos nuntios, 535. Ob reditum imperatoris, 573, 575. Ob coronationem imperatoriam, 570, 680. Ob adventum imperatorum, 769.
Ficus evangelica parabola, 459.
Fidelitatis insigne exemplum, 91, 591, 891.
Fides non verba, sed opera potius sequitur, 401. Fides Romanae Ecclesiae, 655. Fidei parens, magister ac dux papa, *ibid.* Fides vera an amitti aliquando possit, 759.
Fiducialæ, 514.
Filiæ Jerusalem, olim flere super me, 520.
Filiis imperatorum olim non jurabatur, 15. Filii boni erga patrem reverentia, 141, 146. De filiis imperatorum lex antiqua Romanorum, 200. Filiorum salus in Omnipotentis dextera reponenda, 551. Filii imperatorum mortuorum statim successores promulgati, 578. Filius spiritualis, 380.
Finis in omnibus actionibus respiciendus, 520.
Fiscus imperatoris, 172, 191. Fiscus et exactionum præfectura, 208.
Flammeum seu tegmen capitis album, 467.
Flumen per ludum tranare, 595.
Fons salutaris Dei Matris, 250, 261. In templo ante urbem Constantinopolitanam, *ibid.* Fons sanitatis, templum Delpharum, 874.
Fores templi sanctæ, 121.
Fortitudinalis vis, 905.
Fortunæ lanceæ, 525. Fortunæ humanæ mutabilitas, 615. Fortuna lubrica est, sæpius fallit, 871.
Fossatum Romanum et Albanum, 527.
Franciae rex, 121. Franci torneamentorum studiosi, 126. Francia rex Carolus, 810.
Franciscus Latinus Cantacuzeni minister, papæ familiaris, 752.
Fredericus Spinula Genuensis, 27.
Frerii Hierosolymitani, 258.
Frigore enecti ducenti, 542.
Frumenti medimus medius dimidium aureum pendit, 748.
Fugit impius nemine persequente, 642.
Fumus interdiu excitatus hostes accersit, 585, 587.
Funebria sacra, 550.
Fungorum esus noxius, 110.
Fures inasper accusant, proverb., 787. In ipso furto deprehensus, adag., 799.

Furiosi carnes suas commanducantes, 176. Neque quineque apud quos loquantur, norunt, 255. Corpora sua cum voluptate dilantant, 312. Furiosorum instar sumus, 521. Furor et vino ductus itur ad arma, 699.

G

Gabalas civis Thessalonicensis mutilatur, 569.
Gabalas legatus, 420. Protosbastus, et postea magnus logotheta, 420. Joannis Cantacuzeni hostis, *ibid.* Protosbastus designatus, 467. Imperatrix aulæ præfectus sive curator, 470. Imperatricem ad pacem amplectendam impellit, 595. A magno duce corrumpitur, 537. Pinguis et obesus, 628. Medicamentis utitur, *ibid.* Monachi habitum induit, 650. In carcerem datur, *ibid.*
Gabriel Stephanus despota Sebastocrator, 288.
Gabrielis vicus, 655, 658.
Gacoras famulus domini prodit, 891.
Galata, 255, 257, 259, 275.
Galatæi Genuensium coloni, 290. Galata oppidum Latinorum, 653. Galatæi imperatrici frustra opem ferunt, 686. Galatæi Romanis infestissimi, 741. Galatæi Phocæam occupant; Mitylenen, et Chium, *ibid.* Galatæi astius comparantur, *ibid.* Galatarum victoria navalis, 742. Galatæi soteria celebrant, 746. Galatæ portæ per noctem apertæ, 808. Galatæi a Cantacuzeno veniam petunt, 809. Mater gratiam referre soliti, 811. Galata obsessa, 811. Galatæi a Sulimano afflicti, 864.
Galycus fluvius, 279, 477. Non procul ab urbe Thessalonica, 516.
Gani metropoli, 799.
Garella urbs Thraciæ, 78, 85. Deditionem facit, 89. Sub Cantacuzeno est, 664.
Gauræ monasterium, 421.
Gaurobus vicus, 549.
Genna complecti, 61. Genna exoculari, 492.
Genuenses tres perspective fidei, 27. Genuenses imperatorem adorant, 41. In Chio negotiantur, 236. Genuensium coloni, 290. Genuenses nobilium Persarum filios capiunt, 292. Genuensium cum Romano imperio fœdus, 296, 299. Genuenses nobiles Chium obsident, 681. Genuensium oneraria onusta divitiis, 744. Genuensibus delicta Chium, 749. Genuensium et Venetorum dissidium, 770. Genuensium cum imperatoribus Constantinopolis fœdus, 810. Pugna cum Scylis, 812. Tiresmes septuaginta, 813. Genuensis populi contra optimates tumultus, *ibid.* Genuensium tiresmes pereunt, 850. Genuenses ab Orchane petunt auxilium, 855. Fœdus cum Cantacuzeno imperatore ineunt, 856. Mediolanensium principi se subjiciunt, 857. Venetorum classem capiunt, 857. A Mediolanensi principe desciunt, 858.
Geometricæ demonstrationes, proverb., 204, 354.
Georgius Bryennius dux, 109.
Georgius Chumnuus mense præfectus, 353. Inscitus et audax, *ibid.* Joan. Cantacuzenum perstringit, 355. Impudens et maledicus, 356. Magnus stratopedarcha, 409. Prudens, 410. Ab Apocaucho deceptus, 411. Magnus stratopedarcha declaratus, 467. Apocaucho accusat, 529. Capitur cum filio, 555.
Georgius Coccalas imperatoris studiosus, 675. Apocaucho insidiatur, 677. Auctor seditionis, 680.
Georgius Glabas dux, 453. Præfectus præsidii Didymotichensis, 573.
Georgius Laphas Cyprius Nicephori Gregoræ studiosus, 860.
Georgius Lucas legatus, 162, 163.
Georgius Lyzicus arcis Thessalonicensis præfectus, 166. Edessæ præfectus, 776, 794. Barba ejus vilis, 795.
Georgius martyr Christi præclarus, 667, 664. Insolentem cujusdam temeritatem castigat, *ibid.*
Georgii martyris templum a sultano renovatum, 757.
Georgius Palæocastria magnus martyr, 456.
Georgius Palæologus Byzæ præfectus, 626.
Georgius Pepagomenus legatus, 182. Quæstor, 397. Iterum legatus, 559.
Georgius Phæracus, 552.
Georgius Phracæses dux, 453.
Georgius Spinopolus protovestiarius, legatus, 732.
Georgius Tagaris magnus stratopedarcha, 686.
Georgius Terteres Sphenthishlabi filius Mæsurum rex, 105. Ejus obitus, 107, 108.
Gerasimus Lauræ præfectus, 93.
Gerasimus monachus calumniator, 754. Pseudopatriarcha Hierosolymitanus, 754. A sultano pulsus, 756. In itinere moritur, 759.
Gerasimus patriarcha Constantinopolitanus, 44. Ejus mors, 61.
Germanorum principis filia Andronici junioris uxor, 35. Germani Latini conductitii milites, 63. Germanus

in. machinarum muralium egregius artifex, 108. Germanis cum Romanis imperatoribus hospitium, 206. Germani pecuniæ egentis, *ibid.* Germanorum regio strenuorum alit milites, 207. Germanorum rex, *ibid.* Germani meritorii, semper ad expeditionem parati, 556. Germanis patrium est, imperatores defendere, 547. A Germanorum moribus abhorret omnis proditio, *ibid.* Germani congiario donantur, 550. Germani Latini, 668. Germani præsidarii, 771. Germani se dedunt, 774. Imperatorem per mille discrimina secuti, 774. Captivi benigne habiti, *ibid.* A Crate ad Cantacuzenum missi, revocati, 785.

Getæ trans Istrum, 284.
Giaxes Phrygiæ satrapa, 209. Giaxes vel Gyaxes dux Persarum, 578, 581. Bis cæsus, *ibid.*

Glabas magnus diocæta, 395.
Glabas Scuterius, 588.
Gladus imperatoris, 651.
Gloriæ desiderio non vinci, ignavorum est, 366. Gloriæ studium Romanis quasi hæreditarium, 572. Gloria vana contentamenta, 905.

Glycas homo nequam hypocrita, 514.
Golum oppidulum Thessaliæ, 289.
Gorgepecum monasterium, 455.
Grabatulus in quo imperator meridiebat, 226.
Græcorum rex dictus Cantacuzenus, 736.
Gratia Dei sum id quod sum, 712.
Gratianopolis, 160. Chalcedidum metropolis munitissima, 585. Inexpugnabilis, *ibid.* Ejus arx, *ibid.* Gratianopolis obsidetur, 587. Capitur cum arce, *ibid.* A Matthæo Cantacuzeno obtinetur, 880. A Joanne Palæologo occupatur, 892.

Gravis armatura, 454, 448, 487. Robur populii, 676.
Gregorius Acindynus monachus, 536. Barlaami discipulus, 557. Damnatu ab episcopis, 714. Ejus sectatores ambitiosi, 716. Tumultuantur, 797. Libere loqui non audent, 798. Excommunicatur a synodo, 799. Ad mortem usque latuit, 805. Injuste monachos accusat, 807. *Vide* Acindynus.

Gregorius Bulgariæ archiepiscopus, 110.
Gregorius chartophylax, 135.
Gregorius Clidas diacrophylax, 135, 139.
Gregorius Palamas solitarius, 550. Postea archiepiscopus Thessalonicensis, *ibid.* Ejus duo fratres, *ibid.* Barlaam admonet, 332. Theologus eruditissimus, 354. Barlaamum venia donat, 356. Joannis Cantacuzeni amicus optatissimus, 402. Ejus laus, 692. Barlaamum erroris redarguit, 695. In carcere detentus, *ibid.* Legatus de pace, 699. Laudatus, *ibid.* Ejus doctrina probatur, 715. Patriarchali throno dignus, *ibid.* Thessaloniciæ episcopus consecratus, 761. Ei ab imperatore prospectum, 762. Ad synodum accersitus, 797. Ejus socii quales, 798. Ejus cum Acindynianis certamen, 799. Ejus doctrina probata, 806. Monachus injuste accusatus, 807.

Gudeles Polystyli præfectus, imperatricis pocillator, 501. Abderæ præfectus, 569.
Guilielmus episcopus ordinis Minorum, 755.
Gymnici ludi, 417, 555.
Gynæceastrum ab Andronico juniore imperatore constructum, 328. Unde dictum, *ibid.* Thessaloniciæ præfecto subjectum, 476. Castellum munitissimum, 780. Captum, *ibid.* Romanis ascriptum, 791.
Gyrolymus porta, 58, 177.

H

Hæmus, 281.
Halmyrus fluvius, 621.
Hamiti thoraces, 201.
Hebdomas magna, 56, 58. Hebdomas nova, 88.
Hebrus flumen, 118, 443. Conglaciatus, 449. Hebræ ostia, 540. Aliquot in eo submersi, 585, 593.
Helena Constantini Magni mater, 670. Ejus memoria mense Maio colitur, 718.
Helena Crælis uxor, 441. Ejus laus, 496. Legatos imperatricis objurgat, 518. Regis Mæsurum soror, 557. Imperatori mercenarios Latinos suppeditat, 546. Per se regnat, 882.
Helena Joannis Cantacuzeni filia, 458. Joanni Palæologo imperatori desponsa, 705. Imperatrix salutata, 707. Ejus nuptiæ cum Joanne Palæologo imp., *ibid.* Coronatur, *ibid.* Ejus filii, 839. Laudatur, 847.
Helladem incurans Persæ, 326. Helladem pestilentia pervagatur, 730.
Hellaspontus, 209, 261, 291, 591, 649. Hellaspontum transmittunt Persicæ copię, 767.
Hegascalon navale, 745. Expurgatum, 796. Plurimum navium capax, 824. Triremes in eo paratæ, 823.

Heraclea Thraciæ civitas, 79, 83, 587. Heracleenses imperatoris adolescentis studiosi, 589.

Heracleæ muri, 621. Urbs Romanorum ad Pontum, 685. Expugnata, 825. Heracleenium optimates captivi, 825. Heracleensium episcopus, *ibid.* Heracleensibus tributa remissa, 827. Heracleæ metropolitani, 859.

Herbæ insaniam generantes, 90.
Hexamilium obsidetur, 677. Urbs Thraciæ, 621.
Hiems aspera, 445. Hieme summa nudi expulsi Edesseni, 795.

Hierax, loci nomen, 356.
Hierax Zernomiani præfectus, 647, 648. Promittit se imperatorem necaturum, 567. Perjurus, *ibid.* Vulneratus equo amisso, 668. Urbium Thraciæ præfectus, 668. A Matthæo Cantacuzeno victus, 680.

Hierum oppidum, 629. Urbs ad ostium ponti sita, 645. Pene capta, 659. Urbs Propontidis ad orientem, 870.
Hierusalem, 520. Hierosolymorum patriarcha, 627, 670, 754. Hierosolymis templorum cura, 757. Hierosolymis loca sancta frequentata, *ibid.* Hierosolymis res Christianorum salvæ edicto sultani, *ibid.*

Hippagogi, 250.
Hippocentaurus dextra manu hastam gestans, 632.
Hodegetriæ Deiparæ templum, 104, 187, 315. Imago, 704.

Ἡδονῶν monasterium, 537.
Homines ad vitia quam ad virtutem propensiores, 148. Homines beati maxime ducuntur gloriæ studio, 268. Homini cuique quid sibi conveniat circumspiciendum, 356. Hominum mores et affectiones unde perspicendi, 564. Hominis summum bonum, cum Deo versari, 383. In humana figura belluarum immanitatem exercentes, 515. Homines quibus rebus maxime gaudeant et superbiunt, 522. Humanus adeps gustatus, 680. Homo humanum a se alienum nihil ducat, 896. Hominum inter se et a brutis distantia, 905.

Homophylis inter se captivos facere, nefas, 263.
Honorarii nobiles, 509. Honores hujus vitæ caduci et fluentes, 902, 905. Honores veri et solidi qui, *ibid.*
Hopantzus legatus a Mesia, 116.

Hospitalenses Deli, 253. Fugæ labem declinant, 294.
Hospitales domus Byzantii, 852.
Hostes hostibus laudati, 637.
Hugo de Spert episcopus ordinis Prædicatorum, 755. Humanitatis rex dictus Octavianus imperator, 711.
Hymni vespertini, 184. Hymnorum sacrorum alterna modulatio, 350. Hymnus trisagii, 370. Hymni matutini, 585.

Hyperborei montes, 116.
Hyperpyraclum oppidulum, 588.
Hyrtacium, 209.

I

Ibanes seu Joannes legatus regis Mæsurum, 285.
Ibanes Rhossius summus imperator, 107. Tria millia equitum Mæsurum ducebat, 181, 185.
Iberorum dogmaticis ornamentum, 756. Iberorum monasterium, 765.

Ignifer, 651.
Ilyrii, 525.
Imagines sanctorum venerandæ juramentis adhibitæ, 48. Imago Deiparæ, 81, 241. Christi, Deiparæ, et Joannis Baptistæ, 467. Imago sancti Georgii, 667. Deiparæ Hodegetriæ, 704. Imagines conquisitæ, 827.
Imbertus Delfinus Viennensis, 709.

Imperator omnis honestatis exemplum universis propositus, 22. Parvissima in eo labes sapientibus videtur maxima, *ibid.* Imperatorum concurrentium invicem salutandi mos, 104. Imperator Romanus Alexandri Magni successor putatur, 116. Imperatoria initiatio, 453. Imperator ab imperatrice adoratur, 125. *Vide* Adorare. Imperatores ad sacrarum Scripturarum recitationem assurgunt, 125. Imperator dextra crucem, sinistra ferulam gestat, *ibid.* Diacono caput inclinatur, 912. Sacræ mensæ sufflum facit, *ibid.* Sacerdotum more communit. *ibid.* Dextras patriarchæ et episcoporum osculatur, 125. Ab episcopis adoratur, 153. Cogitur a patriarcha ad officium, *ibid.* Imperatoria potestas cum ecclesiastica comparatur, 154. Imperatorum duo munera, 556. Imperator synodo præsidet cum patriarcha, 554. Rerum dominos, 565. Imperatores Romani omnes alios reges antecellunt, 371. *Vide* Roma. Imperatorius habitus, 595. Imperatorius ornatus, 429, 453. Imperatoris litteræ cinnabari subscriptæ, 454. Imperatoris vestes, 456. Imperatorum mentio in sacris, *ibid.* Imperatorum epulum, *ibid.* Imperatores in luctu candidis vestibus utuntur, 436. Imperatoris pedibus oscula fixa, 477. Imperatores non pauci victi vicæ-

runt, 486. Imperatorum schema, 595. Imperatori faustum acclamatum, 613. Imperatoris mentio in sacris, *ibid.* Imperatoria ornamenta divendita, 614. Imperatoris domus, 620. Imperatorum mentio inter sacrificandum, 626. Imperatoria insignia posita, 639. Imperatores non instar segetum creandi, 671. Filias suas Barbaris desponderunt, 683. Imperatorum virtutes quatuor, 712. Imperatoris munus, 724. Adoratur a militibus, 874. Imperatorum bona et mala, subtilis communia, 902. Imperatoris animam omnis virtutis speculum esse oportet, *ibid.*

Imperium Romanum, 121. Navi comparatur, 138. Umbra et simulacrum prioris, 348. Imperium deponere, mors quaedam est, 610. Imperii Romani veteris felicitas, 721. Imperio nihil majus, 830.

In caelum jaculari, proverb., 728. In ipso furto deprehensus, *ibid.*, 799.

Inas Hungarus dux, 107.

Indi, 533

Infantes jugulari vitelli, 711.

Infernum loca caliginosa, 429. Tormenta apud inferos, 539, 611. Inferorum arbiter, 627.

Injustis hominibus paratum est apud Deum supplicium, 174.

Insanus etiam alios insanire putat, 519. Insani carnes ipsi suas devorant, 580.

Insubria, 158.

Invidia malum atrocissimum, 24. Instar rubiginis exitiosa, 548. Omnium malorum pessimum, 522. Exitialis morbus, 524.

Ionia, 237, 293, 301, 303. Ionium pelagus, 306. Ionia navalia, 538. Ioniam satrapa, 649. Ionium mare, 810.

Ira implacabilis divinae bonitatis viscera praecudit, 180. Irene Andronici junioris imperatoris conjux, 75. Ejus mors, 120.

Irene Andronici senioris imp. filia, 45.

Irene filia Joannis Palaeologi imperatoris, 839.

Irene imperatrix, Joannis Cantacuzeni conjux, 436, 593. Animum supra sexum gerens, 538. Amario equo donat, 540. Coronatur a marito, 670. Prudentissima, 729. Filium genero conciliat, 839. Joannem Palaeologum Constantinopoli excludit, 848. Monachum habitum induit, 877.

Irene marchionis Montisferrati filio Andronici senioris imp. conjux, 158

Irene Matthei Cantacuzeni uxori capta, 892.

Irene Metochitae magni logothetae filia, 129. Joannis Palaeologi pathypersebasti conjux, *ibid.*

Isacius Asanes pathypersebastus declaratus, 467, 636. Summa rerum praepositus, 637. Cum collega, 661. Ejus filii, 753.

Isaactus magnus dux, 407, 412.

Isacius sacri montis Atho praepositus, 93, 461. Ad monasterium Petram condemnatus, 464.

Isaia. Vide Esaias. Isaiae prophetae volumen, 631.

Isidorus patriarcha Constantinopolitanus electus, 716.

Joannem Cantacuzenum imperatorem coronat, 717. Episcopus consecrat, 761. Ejus obitus, 765.

Ismaelita, 712.

Ister, 281, 872.

Isthmus, 217, 893.

Itali, 121. Italia, 637. Italica lingua peritus Cantacuzenus, 875.

Itiles Alanus dux, 107.

J

Ja-obitae haeretici, 589. Eorum episcopus, *ibid.*

Jacobus Bragadius nobilis Venetorum legatus ad imperatorem, 770.

Jacobus Brulas ex Joannis Cantacuzeni familiaribus, 583. Legatus ad imperatricem, 570. Cruentatus per forum tractus, 572. Interfectus, *ibid.*

Jacobus Herminius nobilis Genuensis, 748.

Jejuniorum dies, 814, 815.

Jesus Christus vincit, 664.

Joannes gratiam Dei sonat, 712.

Joannes Andronici filius filius captus, 404. Liberatus, 435. Frater Irene imperatricis, 456.

Joannes Angelus Joannis Cantacuzeni consobrinus, 214.

Epulantiibus imperatoribus ministrat, 436. Thessalia praetor, 523. Ejus laudes, *ibid.* Imperatorio sanguine florens, 525. Ejus virtutes, *ibid.* Ejus praefecturae conditiones, 526. Manuelli Cantacuzeno commendatur, 568. Manuelli Cantacuzeni consobrinus, 719.

Joannes Aplespharas legatus, 83, 116.

Joannes Apocachus magni ducis filius, 672. Primitivus et praefectus Thessalonicae, *ibid.* Repente mutat sententiam, 674. Captus, 679. Praecipitatur de

muro, *ibid.* Caput praeciditur, corpus laceratur, *ibid.* Joannes Apocachus magni ducis frater, 665.

Joannes Asanes uxoris Joannis Cantacuzeni germanus, 455. Melencii praefectus, 475. Oppidulum Morrhæ praefectus, 575, 592. Gravem armatum ducti, 651. Sebastocrator, 728. Peritheorii praefectus, 881.

Joannis Baptistae imago, 467. Christus ab illo baptizatus, 710.

Joannes Batalez Imperator, 14. Michaeli Palaeologo, juramento obstrinxit, 51. Joannes Batalez Achyraitarum aciei praepositus, 444. Beram castellum occupat, 454. Belli administratio contra Cantacuzenum ei committitur, *ibid.* Sibi timet, 455.

Joannes Bryennius legatus, 652.

Joannes Cantabolenus domesticus Augustae minister, 616.

Joannes Cantacuzenus sacri cubiculi praefectus, 13. Magnus domesticus, 14. Ejus pater quis et qualis, 53. Ejus mater Theodora Palaeologa, 79. Bellum suadet contra Barbaros, 110. Ab Andronico seniore imperatore laudatur, 115. Femora et brachia nudus pugnat, 128. Pecuniae contemptor, 172. Episcoporum lapsorum causam agit, 196. Quanto amore Andronicum juniorem imperatorem sit prosequens, 201. Syrgianum carcere liberat, 206. Legalis Germanorum pecuniam petentibus respondet, *ibid.* Ejus equo praecipitavit periculum, 216. Ejus in Andronicum juniorem imperatorem amor, 225. Recusat imperatoria insignia, 225, 226. Martinum Genuensem a morte eripit, 232. Sacramenta indicit, 242. Urbium praefecturae mandat, 242. Constantinum despotam morti eripit, 244. Ejus studium erga Andronicum seniore imperatorem, 257. Ejus beneficia in Syrgionem, 270. Nemini inimicus, 271. Petrus comparat esse, 272. Amurium satrapam sibi devincit, 295. Ejus filia Nicephoro despotae despondetur, 306. Persas vincit, 308. Alexii Cabassii animum expugnat, 315. Artaeo imperatori conciliat, 314. Thomacastrii deditiorem persuadet, 322. Apocacho praefecturam invito imperatore attribuit, 328. Barlaamo palinodiam, 355. Filiorum imperatoris curam suscipit, 359. Veritatis studiosus, 319. A conviciis alienus, *ibid.* Piacularem caremoniam pro defunctis persagi curat, *ibid.* Diebus triginta quingentas amplius epistolas scribit, *ibid.* Albanis minatur, 350. Dolorem stomachi et tormina simulat, 353. Non invito, sed cupidissimis vult imperare, 355. Omnium Romanorum et opinione et re praecipuus, *ibid.* Pro imperatore mori optat, 356. Abdicat se administratione imperii, *ibid.* Ejus auctoritas, 357. Ejus de republica sensus, *ibid.* Ejus cum imperatore perfectissima amicitia, *ibid.* Alteri cedit imperium, 359. Ipsam amicitiam ideam exsuperat, 360. Imperatrici ab imperatore commendatur, 362. Imposita illi necessitas, omnia cum summa diligentia faciendi, 363. Incensum nominis ejus propagandi studium, *ibid.* Anicus exploratur, et fidus, *ibid.* Alexandrum regem Maesorum ad pacem hortatur, 373. Ejus auctoritate obsecratur Amurium, *ibid.* Ejus prudentia admirabilis, 374. Neque corpori, neque pecuniae ob communem utilitatem parcat, 380. Patriarcham increpat, 389, 390. Ejus potestas quanta, 391. Apocachum quaezorem creat, 393. Apocachum rem imperatoriam instituit, *ibid.* Imperatorium habitum recusat, 394, 395. Apocacho ignoscit, 397. Apocachum omni honore multat, 399. Ejus verborum fides, 400. Quae semel statuit, non facile retractat, 402. Ejus potentia et auctoritas, 403. Ejus mite ingenium, 410. In nullum unquam vindicavit, *ibid.* Nullum unquam privatum commodum publico anteposuit, 425. Ejus mores probati, 427. Rapinas et caedes odit, 431. Subjectis benefacere, superbos debellare novit, 433. Litteris cinnabari subscriptis, 434. Vestem imperatoriam induit, 436. Et tertio loco acclamatur, *ibid.* Imperium Romanum illi a Deo decretum, 439. Uvam acerbam comedit, *ibid.* Imperium sartum tectum conservat, 440. Saepius pacem petit, 446. Emphythium castellum a fundamentis aedificat, 447. Ejus opes diripiuntur, *ibid.* Convitiatore praecipit vulpare, 450. Potestate sine veste imperatoria usus, 458. Convitiatore munerat, 466. Non indiguit juramento ad asserendum, 473, 474. Spem suam in Deo desigit, 477. Aut vincere vult, aut mori, 482. Ejus magnanimitas, 485. Ejus aliae virtutes, 493. Ejus cum Crate fides, 498. Oculis Romanorum, 518. Omnium mortalium olim felicissimus, 523. Ab amicis infandis pessus, *ibid.* Pro imperatore mori cupit, *ibid.* Erga proditores suos beneficus, 524. Deo favente imperat, 538. Gravissimis curis jactatus, Deum solum precatur, 544. Gladium in semet imprudens exauclit, 551. A sagittario laedi non potuit, 560. Excreta animo in periculis, 583. Rationem bene gesta republicae reddidit, 601. A puero veritatis amans, 602. Pauci cupidissimus, *ibid.* Imperii procuratio se abdicat, 604. Ad imperii moderandam

revocatus, *ibid.* Meros et Triballos repellit, 608. Ecclesiam Christianam utilis, 609. A justitia nunquam deflexit, 611. Captis hostibus etiam dona largitur, 622. Filio apparet in somno, 631. Veritatis a puero tenacissimus, 634. Barbarorum ope uti coactus, 636. Ab hostibus laudatus, 637. Mortem antefert depositioni imperii, 640. Ejus mirabile visum in somnis, 664. Coronatur a patriarcha Hierosolymitano, 670. Coronat conjugem suam, *ibid.* Filium imperatorem fieri prohibet, 670, 671. Filiam suam Orchanum despondet, 685. Constantinopolim cum applausu ingreditur, 695. Victor victos ad pacta conventa invitatur, 598. In palatium recipitur, 700. Ejus monarchia, 704. Imaginem Desparæ veneratur, super ea juravit, *ibid.* Christi imitator, 709. Stephano martyri, Octaviano et Theodosio collatus, *ibid.* Constantino magnus Octaviano, Theodosio, Scipioni, *etc.* collatus, 711. Ab Isidoro patriarcha iterum coronatur, 717. Templum Sophiæ refecit, 718. Ejus legatio ad Clementem papam, *ibid.* Promittit Clementi papæ auxilium contra hostes Christianorum, 753. Ejus studium Ecclesie Græcæ cum Romana unien-
 753. A Clemente papa iudici petit synodum œcumenicam, 753. Persicæ linguæ gnarus, 759. Ex renibus laborat, 740. Quibus honorum titulis a sultano sit mactatus, 756. Laudatus a sultano, 758. Mediator monarchismum, 765. Crall se de ingratitude purgat, 782, 783. Etiam ante habitum imperatorum imperator, 787. Vel per somnium visus a cralle timetur, 789. Homini aquis submerso comparatur, 793. Synodum cogit, 798. Sub sacrificio Missæ a patriarcha imperatorio ornatu excultus, 800. Calumniis tractatus a Gregora, 801. Barlaamum hospite excipit, 805. Pecuniam oblatam repudiatur, 809. Monachismum parturit, 820, 863, 876. Monasticum habitum assumit, 877. Matthæum filium ab imperii cupiditate dehortatur, 901. Imperii a se gesti rationes filio exponit, 902. Monachus cum filis plus annum commoratus, 908.
 Joannes Chrysoberges legatus, 613, 615. Plagas fert Intrepidus, 616.
 Joannes Chrysostomus magnus orbis terrarum lumen, 611. Semper cum Christo vivit, *ibid.*
 Joannes despota Nicephori filius, 45.
 Joannes Ducas Acarnaniæ princeps moritur, 301.
 Joannes dux Acarnaniæ despota, 289, 303.
 Joannes evangelista, 301.
 Joannes Gabatas magnus dringarius, 409. Ad principem Triballorum legatus, *ibid.*
 Joannes Matthei Cantacuzeni filius despota designatus, 907.
 Joannes Melitenensis, 47, 397.
 Joannes Michaelis Mæsorum regis filius, 352.
 Joannes ordinis Prædicatorum legatus imperatoris ad papam, 337.
 Joannes Palæologus Andronici junioris imperatoris filius, 359. Novem duntaxat annos natus mortuo patre, 352. Ejus coronatio dilata, 378. Insidie illi tenduntur ab Apocaucho, 399. Et secundo loco acclamatum, 436. Ob civitatem immatram, publicæ rei nihil attingebat, 449. A Joanne patriarcha coronatur, 467. Ejus mater Anna Imperatrix, 498. Ejus et matris nomina aureæ bullæ ascripta, 522, 526. Adulescens circumducitur, 585. Agrotat, 592. Ob ætatem infirmiore, nihil publici muneris administrat, 672. Supra ætatem nupit, 698. Omnium gratiarum domicilium, 705. Ejus nuptiæ cum Helena Cantacuzeni filia, 701. Tempore Sophiæ extremam manum imposuit, 718. Coronatur conjugem suam coronat, *ibid.* Matre Inscia Galbam translatus, 725. Ejus militiæ prima rudimenta, 752. Synodo post episcopos minio subsignat, 800. Adversus socerum Cantacuzeni arma parat, 818, 819. Enim sibi vindicat, 821. Chalcidicis oppida repetit, *ibid.* Ejus filii et filie, 839. Et Didymotichum concessum, 839. Persas evocat, 841. Ejus legatio ad Sulimanum, 843. Ejus in Matthæum Cantacuzenum captum humanitas, 895. In Mæsos exercitum ducit, 909. Achialium capit, *ibid.* Mesembriam oppugnat, *ibid.* In monasterio noctem transigit, 910.
 Joannes Palæologus magnus contostaulus, 83. Panhypersebastus, 129. Aula primicerius, 453.
 Joannes patriarcha excommunicatus, 670. Sede dejectus, 715. Ejus turbæ, exsiliu, furor, mors, *ibid.* Joannem Palæologum imperatorem coronat, 718. Lazarum patriarcham Hierosolymitanum damnat, 754. De gradu deturbatus, 798. Sede sua pulsus, 799. Synodo præsidens, *ibid.* Ad iudicium revocatus, 805. Ab Anna Imperatrice exactoratus, *ibid.* Synodum convocat, 807.
 Joannes Peralta Latinus, 718. Aureæ portæ præsidii præfectus, 874
 Joannes Philes claræ genere prognatus, legatus, 839.
 Joannes Pincerna, 310, 385, 411.
 Joannes Potius legatus, 416.

Joannes præbyter Joanni Cantacuzeno a sacris, 261. Thessalonicensis hierarcha renuntiatur, 265. Patriarcha Constantinopolitanus decretus et consecratus, 266, 333. Monachos ad iudicium citat, *ibid.* Synodo præsidet, 334. Eius mentio in sacris, 456. Joannem Palæologum coronat 467.

Joannes Rhossius summus imperator, 107.
 Joannes Rhuterius legatus, 182.
 Joannes Siderus legatus, 384.
 Joannes Spinula, 288.
 Joannes Zaridas, 81, 94.
 Joannes de Tzeplet Cypriota dux militaris, 120.
 Joannina, oppidum, 310.
 Joasaph pro Joanne dictus Cantacuzenus, 877.
 Job justus, 711.
 Jordania, 710.
 Joseph in Ægypto, 486.
 Josephus pontificiam cathedram declinat, 20. Tenedi episcopus, 837.
 Judæi, 437. Judæa, 750. Judææ sultanus, 754.
 Judex qui vere et incorrupte judicet, 143, 195. Donum civitatis statum conciliat, 376. Indicta causa neminem damnet, 806.
 Judicii extremi imago quædam, 193. Judicium extremum horribile, 248, 366, 376, 553, 808.
 Jugera viginti petuntur a proditoribus, 180.
 Julius Caesar, 315, 711.
 Jovandi velut ac solomnis mos, 12. Jurabatur per sacra Evangelia et venerandas sanctorum imagines, 48. Jurare dominos servis, inauditum, 54. Juramenta imperatorum minio subscripta, 75. Jusjurandum vexillo suspensum, 160, 161. Juramenta nihil movent improbos, 351. Juramentum per legatos remissum, 355. Jurisjurandi sacra formula, 370, 379. Juramentum post mortem imperatoris propositum, 395. Juramenta terribilia, et auditu tremenda, 396. Jurator ἀνυπόκριτα, 400, 664. Juramentis fidem facta conciliant, 401. Juramentum bulla confirmatum, 412. Juramentum novo imperatori delatum, 435. Juramento anathema acclamatum, 462. Juramenti quædam fides, 475. Juramenta cur concipiuntur, *ibid.* Juramentum in secretis commentitium, 628. Juramentum super imagine Desparæ, 705. Juramenta in tabulis relata, 785. A patriarchis excepta et firmata, 906. Ab episcopis excepta, *ibid.* Justitia abundans plus quam Scribarum aut Pharisæorum, quæ, 196. Justitia divina continens fulmina, 674. Justitia et pax osculetur sunt, 709. Justitiæ vis, 905. Juvenes centum nobiles armati imperatorem sequuntur, 124.
 Juvencus ætatis flos, 197. In villa facilis, *ibid.*

L

Laboribus non cedendum, 311. Laborum finis ante oculos habendus, 566.
 Lacedæmonii male gratiam referre soliti, 811.
 Lacrymæ precibus junctæ, 22. Lacrymæ ex gaudio, 104.
 Lampadum copia, 350. Accensas lampadas manus tenere coactus, 480. Lampades dextra lævaque tenentes eunuchi, 684.
 Lampadius Peloponnesius improbissimus homo, 751.
 Langada, 477.
 Lantzarethus Joannis Cantacuzeni famulus, 590. Ejus fidelitas erga dominum, 591. Apparet in somno, 631.
 Lapilli alii aliis an pretiosiores, 905.
 Lascaris, unus ex Edessensis proceribus, 169. Lascaris magnus chartularius, 451.
 Latina lingua, 279. Latinorum speculatores, 291. Latinorum clades, 292. Latini dissipati, 294. Byzantium ceperunt, 310. Latinorum imperium durum, 322. Latinorum mores, leges, dogmata, 329. Latini Peloponnesiaci Imperatori se dedunt, 384. Latini conductitii, 456. Latini equites creati, *ibid.* Latini mercenarii, 546. Calaphracti, 547. Latinorum triremes quatuor et viginti, 684, 886. Latinorum legatio ad Joannem Cantacuzenum, 634. Navale Smyrna cremant, 649. Latini ex Germanis, 608. Latini Constantinopolim et Smyrnium possederunt, 681. Latinorum classis, *ibid.* Eorum odium in Phæacolato, 690. Insidiantur Phæacolato, 691. Romani infesti, 741. Achiam occupant, 750. Persarum naves incendunt, 786. Byzantium amplius sexaginta annis tenuerunt, 810. Maris domini, *ibid.*
 Laura in Atho sancto monte, 95, 461. Lauræ sacræ moderator Philotheus, 763. Lauræ sacræ monachi, 909.
 Lazarus patriarcha Hierosolymitanus, 670. Joannem Cantacuzenum imperatorem coronat, 718. Legatus ad sultanum, 754. A Joanne Constantinopolitano damnatus, *ibid.* In Græcia fide periturus, 755. Confessor appellatus, *ibid.* Restitutus, *ibid.* 758. Ejus in plagis perferendis vic-

- rantia, 760. Sultani legatus ad imperatorem, 761. Sacramentum indutus juramentum excipit, 906.
 Tembo vectus Constantinopolim imperator, 221.
 Lemni desiscunt, 91.
 Lemnus insula, 154, 763, 880.
 Leo Calothetus Phocææ præfectus, 750.
 Leo cervo robustior, 438. Leo a mure vineulis liberatus, 514. Leonum exercitus duce cervo, 352. Leo vivus in cera impressus, 631. Dextro pede stellam tenens, *ibid.*
 Excitatus, *ibid.*
 Lepore timidior, 620.
 Lesbos insula, 159, 292, 291, 292, 295, 398. A Romanis recepta, 301.
 Lethææ aquæ, 23.
 Lex iudiciis ipsis dominatur, 46. Lex ducum, 65. Lex Romanorum de filiis imperatorum, 200. Leges Romanorum et Barbarorum, 334. Lex iudicta causa neminem damnare jubet, 806.
 Libellus propter lectum Andronici junioris imperatoris inventus, 58. Libri conquistati, 827.
 Liberus Tribailorum potentissimus, 490, 496, 509. Ægrotat, 510.
 Libis monasterium, 120.
 Libiada, 388.
 Libobistus fluvius, 162.
 Libya, 730.
 Ligna porta appellata, 656, 824.
 Limpidarius Nicephori despotæ famulus Æno potitur, 885.
 Lingvæ imperandum, 194.
 Lipecis mons, 127.
 Lippi ci mons, 738.
 Lippianibus juvenum in tenebris versari, 593.
 Litteræ Andronici senioris imperatoris, 144. Cocalæ magni logariastæ, 143. Litteræ interceptæ, 149, 159, 334. Litteræ obsignatæ, 575.
 Liturgia sacra, 265.
 Litzita oppidulum, 545.
 Loeri, 275. Locridis littora, 567.
 Lædoritæ legatus, 687.
 Logi castellum, 181.
 Lombardia, 158. Lombardiæ princeps Marchio, 707.
 Longinus Joannis Cantacuzeni amicus, in carcerem conjectus, 619.
 Longus portus, 586.
 Luceat lux vestra coram hominibus, de quibus dictum sit, 197.
 Lumen solitariorum circumfulgens, 529. Lumen divinum convestivum martyres, 352. Item sanctum Antonium, *ibid.*
 Lumen in Thabor increatum, 335, 334, 336.
 Lupus ove robustior, 438.
 Lycostomum oppidulum Thessaliæ, 289, 776.
 Lyeurgi leges, 751.
 Lydia, 378, 649. Lydiæ satrapa, 663.
 Lympdarium, 81.
 Lytrum captivis redimendis, 251. Lytrum peccatorum, 526. Lytrum redimendis in servitutem a Barbaris redactis, 684.
- M**
- Macarius Lauræ præfectus, 461. Metropolita Thessalonicensis designatur, 463, 518.
 Macarius Philadelphæ episcopus, 859.
 Macarius Serrarum metropolita, 153.
 Macedonia inferior, 26. Macedonia pars Latinis paruit, 518. Macedonia Persæ incursant, 326. Stephanus Crales eam incursat, 387. Macedonia oppidorum defectio, 444. Urbium Macedoniae confinium, 660. Urbes Macedoniae amissæ, 661, 662. Occupatæ a Crale, 719. Macedonum gladius Cantacuzenus a sultano dictus, 756. Macedonia a Crale occupata, 762. A Crale repetitur, 788. Ejus pars Crali concessa, 791. Macedonia a Michaele I Palæologo recuperata, 810.
 Machina muralis a Germano quodam extracta, 108.
 Machina muralis in prægrandi onerata, 744. Machina bellica lapidibus mittendis, 811. Machinæ variæ civitatis oppugnantiæ, 814.
 Macræ antistes, 593. Episcopus, 594.
 Macrenus vectigalium exactor, 501.
 Macroducus arcis Edessensæ præfectus, 795.
 Magna Carya, locus, 616. Castellum, *ibid.*
 Magna hebdomas, 56, 58.
 Magni canonis officium, 42.
 Magnum Justinianum, 654.
 Magnum schema, 514.
 Magnus pappas Palæologus, 81.
 Mahumetus honorabilis Dei plasma a sultano dictus, 758. Immortalia præmia promittit Christianos interfecitibus, 875.
 Malacasi populi Thessaliæ, 289.
 Maniantis martyris monasterium, 764, 851, 859.
 Mancaphas Andronici imperatoris domesticus, 647.
 Mandyas aureus supra diademata et purpuras, 123.
 Manganense monasterium, 153, 187, 878, 891.
 Manganis planities extra Byzantium, 595. In Manganis castellum seu propugnaculum, *ibid.* Manganis arx, 629. Manganensis arx minutissima toti Constantiupoli posset resistere, 655.
 Manuel administrator, 521.
 Manuel, Andronici Asanis filius, captus, 404. Liberatus, 433. Frater Irenæ imperatricis, 436. Despota. Vide Manuel Asanes.
 Manuel Andronici junioris imperat. filius, 359, 431.
 Manuel Apocanchi filius. Adrianopolis præfectus, 623. Ad imperatorem transit, 624.
 Manuel Asanes frater uxoris Joannis Cantacuzeni, 79. Imperatoriam aciem regit, 285. Cohortium sedecim dux, 441. Suburbanis Didymotichi præfectus, 453. In vinculis aliquandiu detentus, 484. Timet seditionem, 503. Militum animos tentat, 504. Bizyæ præfectus delectus, 626. Irenes imperatricis patruus, 632. Sebastocrator, 720. Despota 814, 823.
 Manuel Cantacuzenus dux, 413, 453. Joannis Cantacuzeni filius, 475. Ejus laudes, 519. Berrhææ præfectus, 568. Ejus somnium, 631. Ejus potestas in urbes dedititias, 670. Berrhæa pellitur, 719. Despota designatus, 758. Peloponnesiorum prætor, 751. Ejus fides et auctoritas, 753. In Thessaliam expulsus, 786. Peloponnesi præfectus, 907.
 Manuel Cantacuzeni patruelis, 846.
 Manuel Comnenus imperator, 503.
 Manuel despota, Joannis Palæologi frater, Crali obses datus, 843. Provinciam in fratrem transfert, 880.
 Manuel despota, Michaelis II, Palæologi junior filius, 11. Byzantii præfectus, 738.
 Manuel Joannis Palæologi filius junior, 839, 847. Despota, 910.
 Manuel Lascaris Thracia pulsus, 159.
 Manuel Philanthropæus navis prætoris præfectus, 746.
 Manuel Sergopolus Byzantius legatus ad sultanum, 734.
 Manuel Tagaris magnus stratopedarcha, 59.
 Manuel Tarchaulota a Barbaris peremptus, 222. Manuel Tarchaniota Curtices appellatus, 382. Equitum dux, 453. Hostium adventum explorat, 590.
 Manibus vacuis reverti, 881.
 Maratuncan: s dux Persarum, 739.
 Marcelatus pastorum princeps, 770.
 Marchio Lombardiæ princeps, 707.
 Marchio Montisferrati, 158.
 Marcus Caballarius, 158. Exemplum consternati hominis malæ conscientie metu, 193. Scelerum suorum veniam consecutus, 194, 197.
 Mari volunt imperitare Latini Galatæi, 741. Maris domini Romani, 748. Latini, 810. Veneti, 837.
 Maria Andronici junioris imperatoris filia, 211.
 Maria Joannis Cantacuzeni filia Nicephoro Duca desponsata, 453. Laudatur, 884. Fit monacha, 885.
 Maria Joannis Palæologi panhypersebasti filia, 129.
 Marmarium oppidum, 164.
 Martha Michaelis I Palæologi soror, 763.
 Marthæ monasterium, 469, 763.
 Martinus Benedicti Zachariæ frater Genuensis, 528, 229. Arcem in Chio ædificat, *ibid.*, Cogitur deditionem facere, 231. Morti a Joanne Cantacuzeno eripitur, 252. In vincula ducitur, *ibid.* A Persis obtundatur, 681.
 Martinus Italus Tenedi præfectus, 860.
 Martinus legatus Sphenthisthlabi regis Mæsorum, 69.
 Martinus Ntemorus tiremis Genuensis præfectus, 823. Oppugnationem Constantinopolitanam urget, 824.
 Martyribus sanctis multa a Deo conceduntur, 166.
 Magnus martyr Georgius Palæocastri, 436.
 Marulus Syndendi vigillum præfecti parens, 186.
 Massaliani, 350, 352.
 Matrem veneratur filius, 105. Materna in filium auctoritas, 821.
 Matthæus Cantacuzenus, Joannis Cantacuzeni primogenitus filius, 321. Ejus nuptiæ cum Demetrii despotæ filia, *ibid.* Andronici frater, 419. Morrhæ et Rhodopes urbium præfectus, 453. Manuelis frater, 453, 475. Ejus laus, 349. Oppidula quædam se illi dedunt, 581. Grætanopolis præfectus, 588. Imperator postulat, 670, 672. Hieracem vincit, 680. Urbes Thraciæ subigit, *ibid.* Agmini Romano præpositus, 719. Ad defectioem a patre sollicitatus, 728. A matre ad saniora consilia revoca-

- tus, 750. Chalcidices urbium prefectus, Persas vicit, 759. Romanarum copiarum dux, 769. Adrianopolim recipit, 838, 840. A Joanne Palaeologo obsidetur, 811. Imperator postulat, 849. Adrianopoli obsessus, 851. Creator imperator, 856. Cum uxore, *ibid.* Cultus imperatorius ei decernitur, 869. Ab Orchane petit militem, 887. Tres hostes continentur manu sua interficit, 887. A famulo servatus, 891. A famulo proditus et captus, *ibid.* Ejus ambitus in responsum, 900. Vincit ad Joannem Palaeologum adductus, 901. Imperium deponit, 906.
- Matutini hymni, Deo de prompti, 583.
 Mauria parva insula, 864.
 Mauroimaces Philadelphiensis Persice loquitur, 577, 578.
 Maza dimidium alimenti, 864.
 Media urbs Ponti maritima, 737.
 Medicis comparantur Ecclesiae antistites, 154. Medicina spiritus, 246. Medico comparatus Joannes Cantacuzenus, 583. Medicamentis procurata fragilitas, 628. Medicus Italus, *ibid.*
 Medimus medius frumenti adducti dimidium aureum pendit, 748.
 Mediolanensium princeps ditissimus, 837. Eia Genuesibus male relata gratia, 838.
 Μεγάλη εἰσοδος, 125.
 Melec Nazir sultanus, 757.
 Melenicus civitas Macedoniae, 129. Melenici suburbium, 472. Urbs ob munitionem et loci situm munitissima, 473. Occupatur a Cantacuzeno, 475. Vix incolae suos alere potest, 486. Urbs inexpugnabilis, 499. Chreli dedita, *ibid.* Crali concessa, 791. Ejus metropolitanus, 839. Menalus dux, 746.
 Mendacio utendum contra hostem potentem, 403. Mendacis assueti facile mentiuntur, 408. Deomentiens, etiam apud homines vanus, 632.
 Mendici circumforanei, 576.
 Mensa sacra, 122, 912. Mensa regia, 125. Imperatoria, 157. Mensae praefectus, 353.
 Mercatura faciendae licentia, 299. Mercatorum officium, 724. Mercatoribus cautum edicto sultani, 758. Mercenariis militibus aurci deni assignati, 102. Mercenariis stipendia persoluta cum auctario, 441.
 Meropes castella se dedunt, 574. Tenentur a Momitzilo, 630.
 Merizianes eunuchus Orchanis, 766.
 Mesarixae populi Thessaliae, 289.
 Mesembria urbs Messorum, 107, 280. Oppugnata, 909.
 Mesene urbs antiqua, olim diruta, 590.
 Mesopotamum oppidum, 310.
 Mesothenia, 210.
 Methone civitas, 837.
 Methymna oppidum, 290.
 Metochites magnus logotheta, 57. Andronicorum, nepotis, et avi interpres, 53. Joannis Palaeologi panhypersebasti socer, 129. Ejus domus direpta, 187. In ejus domo conventus, 870.
 Metrae vicus manitus, 885.
 Metrophanes Melenici metropolitanus, 839, 846.
 Michael Alexandri Messorum regis filius, 241. Michael Asanes rex a patre nominatus, 509.
 Michael Asanes Andronici senioris imperatoris cognatus, 145. Videlicet ex sorore filius, 160. Proscum obtinet, 175. Asanis despotæ primogenitus, 514.
 Michael Bryennius Pamphili praefectus, 559. Flagellatus, *ibid.* Ante pedes imperatoris oppetit, 540, 591.
 Michael Callirinites eunuchus, 45.
 Michael cognomento Catharus, 11. Andronici senioris imperatoris contubernalis factus, 12.
 Michael dux Patrae et Thessaliae circumjectae, 150.
 Michael dux despotæ, 453.
 Michael Lascaris Melenici praefectus, 129.
 Michael Monomachus constantulus, Thessalonicae praefectus, 517.
 Michael I, ex Palaeologis imperatoribus, 13. A Joanne Batazæ juramentum poposcit, 54. Ejus filii et filiae, 129. Ejus bella cum Acarnanibus et Thessalis, 506. Ejus soror monacha, 463. Noporem invenit, 720. Ejus ausus parum felix, 735. Scopiam urbem a Romano imperio separat, 779. Byzantium recuperavit, 810. Portoria imposuit, *ibid.*
 Michael II. Palaeologus patris in imperio socius, 10. Ejus filii filiaeque, *ibid.* Ejus obitus, 11. Ejus castra secuti Comani, 159.
 Michael Palaeologus Zelotarum caput, 675. Ad male faciendum natus, *ibid.* Interfectus, *ibid.*
 Michael Proscæ praefectus, 489.
 Michael Scopii urbis praefectus, 516.
 Michael Streantzinieri filius Messorum rex, 108, 128,
174. Ejus stragema, 199. Ejus ignavia, 201. Pacem cum Romanis perpetuam servat, 202. Triballic bellum inferit, 261. A Triballic caesus, 262. Ei succedit Alexander, 352. Ejus uxor fit monacha, 469.
 Michael Tarchaniota legatus, 127.
 Michael Tornices magnus constantulus, 56.
 Microcephalus ad imperatorem confugit, 691, 692
 Milites ad incitas redacti, 147. Militaris licentia, 635. Militum munus, 724
 Minervæ calculus, 255.
 Minio subscribat imperator edictis imperatoribus, 226
 Minorum instituti mouachi, 653. Eorum rector, 636. Eorum ordo, 733.
 Miraculum sancti Demetrii martyris, 166. Fontis Deiparae Virginis, 250. Episcopi Didymotichensis, 440.
 Misericordia et veritas custodiunt regem, 712.
 Missa, 122, 123. Missae sacrificii, 596, 749. Missae sacrificio peracto Cantacuzenus imperatorio ornatu excultus, 800. Sub sacrificio Missae nomina imperatorum recitata, 856. Vide Sacrificium.
 Mitylenæ expugnati, 290. Mitylene defensa, 291. Obsessa, 292, 296. Restituta, 301. A Galatzis occupata, 741.
 Moesi equites cataphracti centeni, 69. Messorum incursionem in Romanos, 106. Moesi Romanis longe inferiores, 112, 114. Romanis subjecti, 169. Pax inter illos perpetua, 202. Moesi a Triballic caesi, 265. Eorum cum Romanis foedus, 283. Victoria, 285. Foedifragi, 572. Invicem in fuga conculcantes, 548. A Jo. Cantacuzeno repelluntur, 509. Morsis urbes pretium societatis traditae, 614. In Mesian irrumpunt Persae, 649. Messorum auxilia nil prosunt, 686. Mæsia a Persis deformata, 688. Mæsiæ præda, 689. Moesi barbari, 696. Illorum avaritia, 722. Mæsia populata, 768. Moesi acclamant regi suo, 796. Contra Cantacuzenum conducti, 845. Fugiunt, 845. Eorum agri a Persis vastati, *ibid.* Mæsia a Sulinano vastata, 862. Moesi qua ratione domandi, 873.
 Mogteni, 135, 139
 Momitzilus castellorum Meropes praefectus, 574. Eius mores et ingenium, *ibid.* Ad periculum promissis pellitur, 585. Abderitas invadit, 589. Despotæ creator, 591. Sebastocrator, *ibid.* Despotam se nominat, 592. Insuperabilis habetur, 591. Legatos invadit, 615. Ejus potentia, 650. Ejus crudelitas, *ibid.* In pugna cadit, 651. Ejus uxor Mæsa, *ibid.*
 Monachismus Deo amabilis, 525. Monachismum meditatatur Joannes Cantacuzenus, 763. Monachismum amplectuntur imperatores familiarissimi, 764. Monachismum parturit Cantacuzenus, 820, 863, 865.
 Monachus apud quem regina despotæ conjux res suas deposuerat, capitur, 170. Monachorum inculo praemium, 247. Monachorum studia, 531. Monachorum leges spirituales, 335. Monachi reconciliatores divini Numinis, 575. Monachus legatus contumelia affectus, 425. Propter monachos incolae urbi parcutur, 451. Monachus quidam amore honesti periculis se objectat, 457. Monachi ceteris sanctimonia praestantes, 461. Monachorum cotus lectissimi, praecipuae partes Ecclesiae, 609. Monachi instituti Minorum, 653. Monachorum inimici, 635. Monachi delecti iudices, 639. Monachi quieti vita, 643. Monachus speculator, 685. Monachi praecipui indicta causa damnati, 693. Monachorum injusti accusatores damnati, 799. Monachi a Deo afflati, 802. Calumnii traducti a Gregora, *ibid.* Comparantur Atlanti, 803. Injuste accusati, 807. Monachorum preces pro pace, 844.
 Monasterium Chartatum, 95. Monasterium Libis, 120. Manganense, 155. Thessalonicae, 160. Manganium, 187. Apud Sceten Berthææ, 330. Monasterium apud montem Atho, 351. Monasterium Οδρυών, 357. Monasterii edificatione divinum Numen placatur, 375. Monasterium Gærae, 421. Monasterium Gorgepecum, 455. Monasterio ut parcutur, urbi parcutur, 454. Monasterium Batopedium, 462. Monasterium Petra dicitur, 464. Monasterium Chora, *ibid.* Monasterium Marthæ, 469. Monasteria subjecta Magnae Ecclesiae, 526. Monasterium Christi Servatoris et benefici, 627. Monasterii indicitæ preces, 642. Monasteriorum septa, 654. Monasterii Hierosolymis cantum edicto Sultani, 757. Monasterium Iberorum, 765. Monasterium Marthæ, *ibid.* Monasterium S. Mamantis, 764. Monasterium in Manganis, *ibid.* Monasteris traditi asservandi captivi, 774. Monasterium Christi in regione solitaria, 801. Monasterium Batopedii, 803. Monasteria Byzantii, 827. Monasterium Mamantis martyris, 851, 857. Manganense, 878. Monasterium Marthæ, *ibid.* Batopedii, *ibid.* Monasterium olim, nunc castellum Bera, 879. Monasterium Marthæ, 885. Manganense, 891. Monasteria in Atho, 909. Monasterium noctu adit imperator, 910.

Monasticus insultata, 93, 525. Res bona Deoque amabilis, 525.
 Monasticus habitus, 95, 160. Sanctus, 241. Habitus penitentiae, *ibid.*, 245, 246. Habitus Nazarenorum, 248. Monastica vestis, 489. Magnum schema dictum, 514. Abiectus monachi cultus, 650. Monasticum habitum assumit Cantacuzenus imperator, 877.
 Moncan de Scolis Catalanorum dux, 854.
 Monilia pronuba de collo gestata, 403. Monile sacerdotale aureum de collo pendens, 651. Monile sacrum, 652.
 Monomachus magnus contostaulus, 554. Propter morum integritatem venerabilis, 556. Copiarum imperator declaratus, 562.
 Monomachus Thessalonicae praefectus, 160, 169. Eius laus, 288. In Acarnaniam mittitur, 510. Thessaliae praetor, 450, 475, 477.
 Monomachus veneficus, 689, 690.
 Mons immotus, mens immota, 559.
 Montisferrati marchio, 158.
 Moraba, locus, 491.
 Morrha, 118, 453. Morrhae oppidula se dedunt, 575. Morrha vastatur, 594, 608. Morrhae fines, 650. Morrha civitas deficit, 846. Morrhenisium regio aprica, et pabuli ferax, *ibid.*
 Mors inevitabilis, 61. Omnia rerum oblivionem affert, 244. Ipsa natura potentior, 249.
 Mortis indicia, 250. Mori omnium malorum odiosissimum atque tristissimum, 512. Mortis horribilitas quid? 555, 565. Mori in bello, pulchrum, 152.
 Mpalices Carbonae principes, 682.
 * Mugdaphes, seditiosus, 412, 665.
 * Mulieris nobilis et viduae calamitas, 361. Muliebris verecundia et imbecillitas deposita, 562. Muliebris naturae imbecillitas quanta, 568. Mulier terram adhuc tangit, quamvis capite nubes tetigerit, *ibid.* Mulier est mulier, 369. Mulierum est levitas, virorum gravitas, 450.
 Muli mutuum scabunt, proverb., 150. Muli trecenti, 447.
 Multa cadunt inter calicem supremaque labra, 66.
 Mundus muliebris vicenis aureorum millibus aestimatus, 471.
 Musica instrumenta, 644.
 Mus leonem vinculis liberans, 544.
 Musulmani Hierosolymis serviunt, 757.
 Muzalon legatus, 575.
 Mygdonia, 650. Romanis ascripta, 791. Mygdoniae urbes Mathaeum Cantacuzenum evocant, 887.
 Myriophytum oppidum, 617.
 Myroblytes sanctus Demetrius martyr, 166, 579.
 Mystagogia sacrosancta, 122, 124, 184.

N

Nasus imminente morte acuitur, 250. Naribus mutilati, 569, 572.
 Naturalia a Deo facta immutabilia, 458. Natura humana etiam Deo arma inferre non metuit, 445. Naturae imperare, paucorum est, 484. Natura victores ac domini qui, *ibid.* Naturam rerum sequitur sermo, non contra, 555.
 Naupactus, urbs Acarnaniae, 521.
 Nautica licentia, 18. Navis magistro carens, in medio pelago, 561. Perente navi, pereunt nautae, 452. Naves Persicae exstant, 581. Navale cum navibus crematum, 649. Naves quinquaginta remorum praedatoriae, 688. Navis praetoria, 646. Naves piraticae combustae, 768. Naves praedatoriae duae supra viginti, 769. Naves Persarum incensae, 786. Nautica petulantia, 849.
 Nazarae religiosi, 350.
 Nazarenorum habitus, 218.
 Neque ignifer evasit, proverb., 651.
 Nicephorus Apocauchi magni ductus filius, 911.
 Nicephorus Basilicus, Melencici praefectus, 175.
 Nicephorus Canicie praefectus, 45.
 Nicephorus Cantacuzenus ferro a Barbaris peremptus, 222. Joannis Cantacuzeni patruelis, 420.
 Nicephorus despota, princeps Acarnaniae, 11. Joannis despota filius, 505. Annum septimum nondum natus, 504. Et filia Joannis Cantacuzeni desponditur, 505, 506.
 Nicephorus Ducas dictus, *ibid.* Clandestina iuga subductus, *ibid.* A Tarentino principe exceptus, 510. Thomocastri obsidet, 510. Parum habet virium, 516. Paterno principatu exiit, 517. Puer, 519. Ejus paedagogus, 520. Omnia summa illi promittit Joannes Cantacuzenus, 525. Panhypersebasti dignitate condecoratus, 524. Subsidium illi missum ex Peloponneso, 584. Desponsa illi puero filia Cantacuzeni Maria, 455. Gener Cantacuzeni, 527. Despota designatus, 720. Imperatorem in

discrimen conjicit, 759. Urbium Thraciarum praefectus, 823. Annum tradit, 879. Thessalam subigit, 882. Adulter, 885. Contra Albanos pugnans cadit, 885.
 Nicephorus Gregoras Metochites auditor in astronomicis, 57. Acindynianorum antesignanus, 799. Seditiosus, 800. Monachus in monasterio Christi dicto, 801. Cantacuzenum imperatorem calumniant, *ibid.* Calumniator monachos, 802. Andronicum juniorem mortuum lamentatur, *ibid.* Ejus impudens mendacium, 804. Ut Barlaami discipulus damnatus, 806. Cantacuzenum imperatorem laudat, 807. Purgare se conatur, *ibid.*
 Nicephorus magni logothetae Metochites filius, 42.
 Nicephorus Metochites magnus logotheta, 664.
 Nicephorus Sebastocrator Matthaei Cantacuzeni patruus, 861.
 Nicephorus Tarentinus Thessaliae militibus praefectus, 780.
 Nicellatum, 221.
 Nicolaus Basilitzes, 509, 514. Artium praefectus, 518.
 Nicolaus Cabasias legatus, 676. Monachismus amplexus, 764. Adhuc privatus, 859. Vide Cabasias.
 Nicolaus Melitenensis, 597.
 Nicolaus Pisanus Venetae classis dux, 813. Sibi timet, 816. Summus septuaginta triremium imperator, 827. Ejus timiditas et ignavia, 850. Ejus inhumanitas et crudelitas, 852. Pro fatuo et otioso habetur, 855. Classem reparat, 856. In carcere obit, 857.
 Nicolaus praefectus vectigalium, 592.
 Nicolaus Sanutus Cycladium praefectus, 256.
 Nicomedia urbs ampla et frequens, 275. Mans et armis inexpugnabilis, 280.
 Nigrum flumen, 58, 69, 176, 178, 181, 441, 444, 885.
 Nili jussu scripta a Joanne Cantacuzeno historia, 911. Nilum fluvium gensquam alio potest derivare, 759.
 Niphon Moglemorum episcopus, 153, 159, 142.
 Nobiles adolescentuli honorarii, 492. Nobilitas animi nobilitatem corporis antecellit, 523. Nobiles Romani a Barbaris capti, 845.
 Νομάρχες, 210.
 Nomina epistolis subscripta, 549. Nomen e sacris expunctum, 670. Nomina imperatorum sub Missae sacrificio recitata, 856.
 Nondum venit hora mea, 710.
 Notarius ecclesiae, 858.
 Notia caste lum, 776.
 Nova hebdomas, 58.
 Novem ordinum templum, 658.
 Nox sermonibus ab imperatore et patriarcha transacta, 910.
 Ntisantas ductus Catalanorum parens, 854.
 Numismata imperatoria aurea, argentea, aerea, 125, 670.
 Nuptiarum paciscendarum mos Romanus, 405, 684.

O

Obedientiae praecipua, 539. Obedientiae patris spiritualis se consecrare, 550.
 Oboli aerei, 125.
 Obsessos tria servare quaerunt, 296. Obsidionis incommoda, 298.
 Ochyrum oppidum, 227.
 Ocreae ferreae, 595.
 Octavianus imperator, 709. Rex humanitatis dictus, 711.
 Oculis fixa oscula, 50. Oculis omnia intuens, 72, 451.
 Oculis manus imponere, 249. Oculis corporeis divinum lumen conspectum, 550.
 Odoardus praefectus Mitylenes, 292, 500.
 Odrysa, 25, 69, 199.
 Odyssea, 545.
 Oeconomia Christi Servatoris, 503.
 Oleum sanctum, 578.
 Omphalopsychi, 550.
 Operariorum plus decem millia ad arcis edificationem collecta, 775.
 Ophacelana porta Berrhae, 775.
 Opificum officium, 744.
 Orchanes Persarum satrapa seu princeps, 210, 211, 214. Laudat Romanos, 218. Legationem mittit ad imperatorem, 275. Ejus dona imperatori missa, *ibid.* Byzantium invadere parat, 507. Orientalis Bithyniae satrapa, 579. Foetus cum Cantacuzeno iuit, 651. A Paphlagonia usque in Phrygiam imperat, *ibid.* Joannis Cantacuzeni socius gratis, 656. Joannis Cantacuzeni filiam uxorem petiit, 682. Imperatori succurrit, 687. Joannis Cantacuzeni

zeni imperatoris gener, 717. Genero suo subeidum mittit, 719, 766. Junio rem imperatorem jugulare cupit, *ibid.* A dynastis Persarum invaditur, 768. Venetis infensus, 833. Cantacuzenum socerum auxilio juvat, 843. Morbo impeditus, 863. Filium captum recipit, 887. Matthæo Cantacuzeno subsidium mittit, *ibid.* Pro liberando filio suo sollicitus, 901.

Orci galea, 275. Orci galeam induti proverb., 820. Organa monachorum, 710. Orgidus legatus e Mœsia, 116. Oscula fixa pedibus imperatoris, 50. Oscula fixa oculis, *ibid.* Oscula fixa pedibus et faciei, *ibid.* Dextræ, 104. Pedibus, *ibid.* Dextris apprehensis, 125. Unui pedi, 154, 209, 477, 483, 490. Pectori, et ori. sive labris, 492. Genibus, *ibid.* Manui, 637. Pedibus, 739. Osmanus Orchanis parens, Persarum princeps, 219. Ovium duodecies centena millia capta, 303. Oves quintæ uno aureo emptæ, *ibid.* Oves spirituales, 369. Ovium septuaginta millia, 447. Ovesis Cralls filius, 882.

P

Pachtaures unus e Persarum proceribus, 219. Pæonia, 262. Pæones, 357, 779. Paganus Auria Genuensium classis præfectus, 813, 822. Constantiopolis mœnia tentat, 824. Septuaginta navium dux, 828. Potestate exutus, 836. Secundo dux creatus, 837. In exilium ejectus, 838. Paganus Pistogias, 584. Palæologa Cantacuzena imperatoris cognata, 212. Palæologi imperatores Latinis imperio depulerunt, 516. Inter se de imperio contendunt, 318. Palæstina, 756. Palatium Imperatorium, 121. Atrium palatii, 125. Palatium Thessalonica, 168. Palatium in Blachernis, 178. Palatium Demetrii despota, 192. Palatii portæ per totum diem apertæ, 241. Palatium communium, 293, 559, 564. Palatii aula, 589. Palatii penetralia, 350. Palatium Constantini Magni, 514. Palatium a Deo custoditum, 526. Carcer in palatio Constantini Magni, 634, 636. Palatii Constantini Magni atrium, 637. S. blimes palatii muri, *ibid.* Palatii muri perfossi, 658. Palatium Constantini a captivis tenetur, 659, 660. In palatio synodus, 694, 695. Palatium communium, *ibid.* Propugnaculis circumdatum, 698. Palatium in Blachernis, 798. Pallene, 278, 586. Palmarum dies, 38. Pamphilus urbs, 447, 448. Panactes fluvius, 890. Panagian, locus, 287. Papa Chili pontificatum Latinis episcopis committit, 236. Papæ verbis et subscriptionibus merito credendum, 644. Litteræ imperatricis ad papam, 651. Papa parens, magister, ac dux fidei, 655. Numen propitiæ perversitatem dogmantibus, *ibid.* Papa Clemens hujus nominis sextus, *ibid.* Papæ litteræ ad imperatricem, *ibid.* Papa eligit patriarcham Constantinopolitanum, 681. Optatissimum ei bellum contra Barbaros Christianorum hostes, 734. Paphlagonia maritima, 631. Paradero oppidulum, 68. Paraseves dies, 53, 515. Paraspondylus Adrianopolis præfectus, 647, 649, 665. Ab imperatore objuratur, 665. Paraspondylus quidam proditor, 668. Imperatorem dormientem occidere conatur, *ibid.* Ad imperatricem transfugit, 669. Parthalassii ad mare habitantes, 765. Pardalis, 139. Pardalinæ pelles, 275. Pardalis viva altero pede chartam tenens, 632. Parentum erga filios amor naturalis, 21. Parga oppidum, 310. Parthi, 533. Pasche dies, 57. Passeris capti fabula, 533. Pastoris cujusdam fidelitatis in dominum et charitatis in hostem insigne exemplum, 91. Pater meus et mater mea dereliquerunt me, etc., 711. Pater spiritualis, 245, 246. Ejus officium, *ibid.*, 246. Patris spiritualis obedientiam se consecrare, 750. Patris spiritualis erga suas oves sollicitudo, 369, 730. Reverentia dignior, quam parentes nostri, 390. Omnes sensus suos ei committunt, 459. De rebus suis ad eum referunt, 514. Patientia in tempore ostendenda, 28. Patra, 150, 327. Patriarchæ officium et munus, 153, 154. Patriarcha patriarcho ejectus, 133. Equo regie illustrato in patriar-

chium reductus, 157. Communis præceptor, et sanctioris vite speculum, 197. Synodo primus subscripsit, 337. Interminatur ejectionem ex ecclesia, 351. Concilio præsidet, 353. Patriarchæ thronus et cathedra, 369. Patriarchæ modus dictæ suæ confirmandi, 307, 379. Patriarcha increpatus a Joanne Cantacuzeno, 369, 390. Communis omnium pater spiritualis, *ibid.* Omni reverentia dignissimus, *ibid.* Summo præest sacerdote, 414. Legum ac justitiæ patronus, 416. Communis parens ac magister justitiæ a Deo electus, 456. Patriarchum, 461. Patriarcharum flammæum, 467. Patriarcha magister orbis, 469. Pastor, et tutor, et magister omnium a Deo electus, 605. Suscipiendus justitiæ patronus, 606. Pacifici et mansueti magistri discipulus, *ibid.* Præses ac patronus pacis, 609. Patriarcha a papa electus, 681. A synodo exactoratus, 693. Patriarchæ electio episcopis libera relicta, 715. Patriarchum, 831. Patriarchæ electione cedit imperator, 839. Patriarcha ut Deus quidam exceptus, 909. Patriarcha, 375, 377. In tormentis mortuus, 513.

Paulus apostolus, et præco veritatis, 474. Relictus a Dema, 519. Fidem servavit, cursum consummavit, 524. Evangelium suum cum aliis apostolis communicavit, 735. Stigmata Christi in corpore suo portavit, 761.

Pax multarum commoditatum conciliatrix, 72, 78, 82. Deum et angelos exhilarat, 132. Utilitas et incrementum reipubl., 216. Cullebit bello præponderat, 282. Pacificatorum bonorum et malorum mos, 363. Pacificatoris discipulus, 370. Pax reipublicæ salutaris, 425, 443. Pacis bona, 570, 571. Pax bonorum omnium radix, 844.

Pazarlus Orchaus Persarum principis frater, 214. Peccatorum venia precanda quotidie, 24. Peccantium commune remedium, 154. Peccatis aliorum ignoscendum, 180. Propter peccata nostra a Barbaris vincimur, 212. Peccata deplorata, 248. Peccatorum lytrum, 326. Peccatorum maculas delendi variæ rationes, 375. Peccata recte factis compensanda, 576. Peccatorum exomologesis, 314. Peccata in confessione detecta, *ibid.*

Pecis, loci nomen, 288. Pectora ferire, 240. Pectus osculari, 492. Pecunia contempta, 58, 86. Pecunia in orbem dispersa, 125. Pecuniæ magna vis inventa, 171. A Joanne Cantacuzeno contempta, 172, 375. A pecunia invictus fere nemo, 376. Pecuniæ custodia parum jucunda, 377. Pecunia Joannis Cantacuzeni quanta, 470. Pecuniæ servientes, 564. Pecunia nervus belli, Pecunia oblata repudiata, 809.

Pedibus imperatoris oscula fixa, 49, 50, 92, 104. Pedem terram ferire, indignantis signum, 111. Pedes osculari, subjectiois indicium, 154, 209, 477. Pedem imperatoris osculabantur recedentes, 483. Accedentes, 490. Adorantes, 509, 739.

Pege, 209. Urbs trans Hellespontum, 861. Πηγὴ Deiparæ templum, 707. Pelagonia, 173, 262. Pelersanus, 211, 217. Pelles pardalinæ, 275. Peloponnesus, 50, 53. Incursant eam Persæ, 326. Vult imperatori subesse, 384. Peloponnesium litteræ ad Joannem Cantacuzenum, *ibid.* Peloponnesus labefacta, 750. Peloponnesiorum prætor, 751. Peloponnesus Scythia desertior, *ibid.* Peloponnesii factiosi, *ibid.* Lycurgi legum parum observantes, *ibid.* Peloponnesus ab hostibus invicta, 753.

Pensio imperatoria, 284. Pentecoste, 69, 75, 184. Penula imperatoria, 124. Pepanus custos murorum, 177, 178. Perdicæ sacrorum vasorum præfectus, 837. Pergamenus Tenedius auctor defectionis, 860. Perinthus, 441. Peristilia urbs, 576. Peritheorium Thraciæ maritima urbs, 328. Ab Andronico juniore imperatore sic dicta, 329, 454. Obsidetur a Cantacuzeno, *ibid.*, 464, 464. Ejus deditio impedita, 406, 471. Obsidetur secundo, 569, 574, 575. In fide imperatoris manet, 589. Munitum excludit, 650. Joanni Palæologo traditur, 879.

Perjurium est negatio Dei, 603. Persarum princeps sultanus, 34. Persæ ex oriente ab Andronico seniore imperatore evocati, 94. Persarum archisatrapa, *ibid.* Persæ prædones cæduntur, 127. Persæ Prusam obsident, 136. Imperatorem adorant, 209. Vere adulto in tabernaculis habitant, 210. Persarum in Romanos incursus, 211. Fuga, 213. Desperatio, 215. Clades, 259, 261, 266, 278. Persarum nobilium quatuor et viginti filii capti, 292. Persicum auxilium pedestre, 301. Persæ levis armaturæ et sagittarii, 302. Persæ dimissi, 303. Persarum clades, 308. Persæ victi

et servati, *ibid.* Persarum naves captæ cum delectis classiaris, 509. Persæ Thraciam et Macedoniam, Hel-
ladem, ac Peloponnesum incursant, 526. Pedes tri eque-
strique pugna valent plurimum, 527. Navali conflictu
timidissimi, *ibid.* Persarum proverbium, de mulieribus,
568. Persæ victi, 381. Dissipati, 385. Naves suas ad flu-
mina appellunt, 588. Persæ vicini Romani, 391. Mores
cadunt, 445. Persicus pileus, 481. Persæ ejusdem
captivi misericordia, 515. Persæ circum Berrhoram præ-
dantur, 562. Thessalonicensem agrum incursant, 567,
568. Homines jugulare ludus illis est, 579. Natura hostes,
ibid. Persarum tentoria, 585. Persicæ naves exustæ,
584, 586. Persæ fugam simulant, *ibid.* Thraciam omnem
in servitutem redigunt, 595. Sacrorum cultu nobis dis-
similes, 612. Vicos exurunt, 621. Romanas regiones infe-
stant plurimum, 651. In Mæsiam irrumpunt, 649. Persæ
sagittarii, 651. Persarum ducum imprudentia, 661. Persæ
domum redeunt, 662. Batatzen ob fraudem cadunt, 664.
Patriarcham obtincent, 681. Selybriam obsident, 687.
Persarum duces cum imperatore convivantur, 687. Persæ
Mæsiam deformant, 688. Imperatoris socii et amici, *ibid.*
Illorum avaritia, 722. Persarum prædonum duo millia
caesi, 738. Persæ imperatorem adorant, ejusque pedes
osculantur, 739. Persicæ lingue guarus Joannes Cantacuzenus, *ibid.* Persæ victi, 740. Transmittunt Hellespon-
tum, 767. Persarum dynastæ Orchanem invadunt, 768.
Persæ populantur Mæsiam, *ibid.* Persarum naves præ-
datoriæ, 769. A Latinis incensæ, 786. Persarum in Mæ-
siam incursio, 795. A Joanne Palæologo evocantur, 811.
Dena millia Cantacuzeno subsidio missa, 844. Eorum
equi ad laborem exercitatissimi, 845. Persarum fuga,
901.

Pestilentia graphica descriptio, 750.
Petrae, et navigii abrupti apologus, 273.
Petra monasterium, 464.
Petra oppidulum, 546. Castellum, 776.
Petrogephyra, nomen loci, 646.
Petrogurgurus navicularius, 691, 692.
Petrus Alexandrinus pontifex, 611.
Petrus apostolus Clementi successori suo quæ præ-
ceperit, 610. A magistro instinctus certos terminos con-
stituit servandi et ligandi, *ibid.*

Placeolatus triremulum præfectus, 682. Gennenses vin-
cit, *ibid.* Unus de collegio Archontum, 690. De imperato-
re in urbem recipiendo cogitat, 691. Instaurando
Sophiæ templo præfectus, 718. Protostrator, 758, 744.
Machinam bellicam fabricatur, 814. Ejus domus direpta,
865.

Phacrasas protostrator Tomprotitzam vincit, 682. Le-
gatus despota, seu minor dux, 814.
Phacrasina femina nobilis, 250.
Phanarium castellum Thessaliæ, 289.
Pharmaces legatus et orator, 676. Interfectus, 680.
Phæræ, urbs nuata, et comæatus affluens, 161.
Pherarum metropoli, 192. Pheris amplæ Cantacuzeni
possessiones, 451. Pheræ tentantur, 510. Pherarum re-
gio melle et carnis abundat, 510. Civitas ampla atque
floreus, 531. Pheræorum crudelitas, 532. Eorumdem miseria
et stultitia, 615. Pheræ legatum crudeliter dissecant,
ibid. Urbs præstantissima, 614. Ejus præfectus, 615.
Obsidetur a Cræle, 652. Urbs ampla et illustris, 660.
Ab ea pendet Romanum imperium, *ibid.* Pheræ amissæ,
661. A Cræle captæ, 662, 719. Diu obsessæ, 780. Romani
imperii terminus, 791. Cræli concessæ, *ibid.*

Philadelphicæ episcopus Theoleptus, 46, 61. Tribu-
tum et remissum ab Amurio satrapa, 294.
Philanthropæus pincerna, 292.
Philippi, oppidum Mædoniæ, 160, 161, 472. Philip-
pensium urbis situs, 830.

Philippopolis urbs ampla et populosa, 105. Obsidetur,
107. Casu recuperatur, 111. Mæssorum regi traditur, 876.
Philippopolis metropolitanus, 599, 697.

Philippus logotheta, 280.
Philocrene, 221, 222.
Philonathes legatus, 164.
Philosophia vera et divina, 551. Aristoteles, 654.
Philotheus moderator sacræ lauræ, et Heracleæ epi-
scopus, 765. Ejus laus, 826. Metropolitanus, 859. Pa-
triarcha, 859, 865. Ejus pila de bello sententia, 867. Po-
puli furorem declinat, 868. Restitutus, 916. Ejus laudes,
ibid.

Phocæa antiqua, 257. Phocæa nova, 258, 290. Phocææ
obsidio, 295, 295. Phocææ Romanorum propria, 299.
Phocæenses nobiles imperatorem adorant, 301. Phocæam
Galatari occupant, 741. Phocææ veteris præfectus a Ge-
nuensibus creatus, 749. Phocæenses piratæ, 901.

Phocas Marulus dux, mensæ imperatoris domesticus,
157, 158, 159, 100.

Phrangopulus, seditiosus, 412. Sacro igne correptus,
665. Imperatoris odium simulat, 666. Ab imperatore mu-
neribus donatur, *ibid.*

Phrygia, 209, 578, 580, 651.
Phrygia satrapa, 656.

Piamina, 351.
Pieria mons, 261.

Πίρα, publicum vertigal, 191.

Pileus gemmatu imperatoris, 20.

Piratæ Phocæenses, 901.

Pisces humanis carnibus saturare, quid, 891.

Pissa novius, 742.

Pittacium, 92.

Planus, id e t, impostor, 148.

Platamon urbs maritima, 516. Platamoneuses defi-
ciunt ab imperatore, 565.

Plato, 529. Quasnam republicas beatas censuit, 712.

Pocula argentea Persis ab imperatore donata, 275.

Poenitentia secunda post naufragium tabula, 383. Po-
nitentia miraculo comprobata, 459.

Poetæ supra fidem res exaggerarunt, 204. Laudes in
sponsam component, 684.

Pogoniana, 588.

Pologus toparchia, 26.

Polybotum urbs, 266, 617.

Polypi si quid apprehenderint, non facile dimitunt,
320.

Polystylos oppidulum maritimum, 472, 801.

Pompa sacra, 125.

Pompelus Magnus, 552.

Pons cameli, 178, 187, 665. Pontes varii ad Galatam
extracti, 814.

Porcorum quinquaginta millia, 447.

Porphyrogeniti sedes palatio vicinæ, 187. Porphyroge-
niti portula, 420. In Porphyrogeniti domum divertit im-
perator, 695, 868.

Porta Gyrolimnes, 58, 157. Porta ἀσπίτων, 165.

Porta sancti Romani, 178. Portula Porphyrogeniti, 420.

Porta Gyrolimnes, 652. Porta cameli, 655. Porta Char-
sia, 646. Porta lignea, 656. Porta Xylocerri, 665. Porta
aurea, 692, 694. Porta aurea perfossa, 695. Porta Eugê-
nii, 745. Porta regia Berrhoræ, 771. Porta Ophicejana,
775. Porta regia, *ibid.* Porta Eugenii, 824. Porta lignea,
ibid. Porta Barbare martyris, 855. Portæ aureæ propu-
gnaculum, 869, 874.

Portoria exacta, 645, 810.

Porus, locus maritimus, 287.

Potamiatës ex contactu vasculi veneno pleni pene
interiit, 690.

Potuca oppidulum bello eversum, 109.

Præcones acclamationem imperatorum præeunt, 456.

Præda pars quotta imperatori, et alia summo duci obla-
ta, 505.

Prædicatorum ordo, 755, 757.

Prædictiones, 508, 518, 538, 559.

Præludia pugna, 889.

Præpositus, nomen pictoris, 655.

Præstat ab alto, quam a lingua cadere, 194.

Præterere diluculo, 618. Prædii hora, 642.

Prælimpus dux Triballorum præstans, 586. Servitorum
et Thessaliæ præfectus, 777. Moritur, 882.

Præces hominum sanctitate vitæ spectatorum expetitæ,
22. Præces quotidianæ pro peccatorum venia, 24. Præces
aliæ summissæ, aliæ clara voce a patriarcha recitatæ, 124.
Ad B. Virgineum factæ, 160. Ad sanctum Demetrium marty-
rem factæ, 166. Præces aliorum a morituro imperatore
efflagitantur, 241. Præces necessariæ diviniæ philosophiæ
studiosis, 532. Præcatio imperfecta, 554. Præcatio sacra
super caput alicujus recitata, 570. Præcibus veneratur
martyres imperator, 456. Sacræ præcationi deditus mira
videt, 458. Fausa comprecatione lustrat Crælem archie-
piscopus, 500. Præces in templo Deiparæ factæ, 591.
Præces ad divinum Numen placandum indictæ, 642, 646

Prællapus, 26. Oppidum munitissimum, 175.

Princeps, legatus, 565.

Principis insula, 744. Deserta, 828.

Prinus urbs, 447.

Pristenus vicus muris carens, 491.

Probatum oppidulum, 200.

Probidus castellum, 574.

Promusulum castellum, 117.

Propontis, 621, 870.

Propositio, ubi sancta sunt posita, 125.

Prosacum oppidum munitissimum, 175. Etiam Prostacum
dicitur, 489.

Protoplastæ, 794.

Protopsaltæ, 125.

Protostratoris et protovestarii mors indignissima, 627.

Providentiæ divini exempla, 178, 437, 511, 534, 638, 644, 558, 560, 583, 584.
 Prudentis est pericula salutis non antepone, 29. Prudentium est in prosperis non infirari, in adversis non frangi, 479. Prudentia militaris, 383. Prudentiæ vis, 905.
 Presenti a Persis obsessi, 136. Expugnat, 157.
 Psalmodia, 710.
 Pteleum, 564.
 Puclus vel puclum, 145.
 Pulvis venarum, 250.
 Pulvis de capite excussus, 363.
 Punsion, Catalanorum dux, 834.
 Purpura imperatoria per episcopos consecrata, 122.
 Purpuram induere, 355, 391. *Vide* Toga.
 Pydna, 567, 662.
 Pyramides variis constructæ frugibus, 455.

Q

Quæcunque ligaveritis super terram, erunt ligata et in caelis, 610.
 Quæstores imperatorem defraudant, 149. Rationes pecuniarum referunt, 349.
 Qui benedicunt tibi, sunt benedicti, etc., 631. Qui potuit transgredi, et non est transgressus, etc., 709. Quos diigo, castigo, 710. Qui potestati resistit, divini ordinationi resistit, 711.
 Quiescentes, 329, 331.
 Quinquagena pro decimis instituta, 718.

R

Raius Momitilli nepos, 650.
 Raphon Atria Geneusis, 27.
 Raphon Temar Geneusis, *ibid.*
 Ratio reddenda in extremo iudicio, 365, 366, 436, 474.
 Ratiocinatores instituti, 177.
 Ravennæ princeps, 809.
 Raules Isaacius, 169.
 Raxinas protovestiarius, 280.
 Referendarius ecclesiæ, 121.
 Religio simulata, 654. Religio Romanæ Ecclesiæ, *ibid.*
 Reliquiæ sacræ, 124, 183. De collo suspensæ, 380.
 Resurrectionis loca sancta frequentata, 757.
 Retia inflare, proverb., 518.
 Rhædytuus Selybrianus tabellarius, 533.
 Rhadamanthus in vita justissimus, 627.
 Rhadobosium, 289.
 Rhædestum oppidum, 85, 89, 120, 266.
 Rhegium, 85, 84, 155, 158, 140. Captum, 612. Proditum, 663.
 Rhentina oppidulum prope Thessalonicam, 477, 479.
 Rhentine castellum, 278, 500. Syrgi traditum, *ibid.*
 Rhitium, 221.
 Rhodii, 584.
 Rhodopes provinciæ, 84, 91, 103, 453. Rhodopes oppidorum defectio, 444. Rhodopes præfectura Romana, 578. Rhodopæ civitates delictum, 846. Matthæo Cantacuzeno ascribuntur, 809.
 Rhogus, 309. Obsidetur, 511. Deditur, 313, 314. Rhogii Arizum cognati ac socii, 317. Deficiunt, 321.
 Rhosocastrum, 180. Civitas Mæsorum, 264, 281, 284, 507.
 Rhosorum rex Cantacuzenus, 756.
 Rhunzeres de Loria Latinorum dynasta, 753.
 Richardus Nicephori Duxæ pueri pædagogus, 506. Nobilis ac prudens, 320. Se et urbem Thomocastrum imperatori tradit, 325.
 Romanova, 121. Romani totum pene orbem subegerunt, 211. Europæ Asiæque jugum imposuerunt, 312. Laudantur a Persis, 216. Fugunt, 285. Romanorum captivi sine pretio dimissi, 286. Romanorum virtus, *ibid.* Romani proditores, 293. Umbra et simulacrum prioris, 348. Romanorum leges et iura, 344. Romanum Imperium seditionibus collapsurum, 355, 363. Romanorum patrius mos in supplicibus tuendis, 371. Romani imperatores singularum gentium reges antecellunt, *ibid.* Communes calamitosorum salvatores, *ibid.* Romanis gloriæ studium a majoribus hereditarium, 372. Romanorum invidiosus principatus, 429. Romanorum vires semetipsas absumunt, 448. Romani orbem propemodum universum subegerunt, 482. Non semper vicerunt, 486. Romanum fossatum, 527. Romanorum generosus animus, 522. Romana ecclesia, 654. Romana apostolica Ecclesia, 655. Romani imperii veteris felicitas, 721. Romani domini maris, 743.
 Romani martyris porta, 178
 Rubra serica vela seu tapetia, 122.
 Rubrica subscriptum, 641.

Rubrica subsignat synodo imperator, 800.

S

Sabas egregius monachus; 462. Ejus præclare dictum, 464.
 Sabandiæ comes, 160. Sabandi nobiles laudantur, 126.
 Sabaudus comes imperatricis frater, 361. Sabaudus monachus instituti Minorum, 633, 637.
 Sabbatis pro more imperatoribus faustum acclamatum, 749.
 Sacæ oppidum, 85, 89. Ejus incolæ rustici insolentes, 90.
 Sacellum, 599, 697.
 Sacer ignis, morbus, 663.
 Sacerdotes Eucharistiam sacra pompa circumferentes, 121. Eorum communicandi ritus diversus a laicis, *ibid.* Sacerdotale ministerium, 264. Sacerdotum ingens multitudo iisdem ritibus fungens, 350. Sacerdotum amplissima honoraria, *ibid.* Angelorum inspectabilium ministerio utuntur in sacrificando Christi corpore, 356. Sacerdotale monile, 631. Sacerdotum gradus, 612. Sacerdotibus supplicationes et placamina indicta, 646. Sacerdotium reverendum, 670. Sacerdos speculator, 685. Sacerdotes in sacrificia Missæ imperatorum memoriam frequentantes, 749.
 Sacrificium mysticum, 596. Sanctissimum Christi corpus quotidie sacrificatur, *ibid.* Cum tremore, *ibid.* Presentibus inspectabilibus angelis, *ibid.* Sacrificium Missæ. *Vide* Missa. Sacrificii solemnia, 331. Inter sacrificandum mentio facta imperatorum, 626. Sacrificium in æte factum, 681. Sub sacrificio Missæ memoria imperatorum frequentata, 749, 856.
 Sacrorum solemnia, 134. E sacris ejectum nomen, 135. Sacra vœlita non inique usurpanda, 248. Sacri latraces, 250. Domestici a sacris, 264. Sacra nuptialia, 309. Sacra eruditio, 329. Sacra quietis institutum, 331. Sacra vestibula divini Sapientiæ, 332. Sacrosanctum templum divini Sapientiæ, 334. Sacra placularia pro defunctis, 349. Sacra funebria, 350. Sacri hymni, *ibid.* Sacra vestes, *ibid.* Sacra asyia, 354. Sacrum cubiculum, 391. Sacra bulla, 409. Sacra anchora, 414. Sacra linea, 434. In sacris mentio imperatorum et patriarchæ, 436. Sacra precatio, 438. Sacra matrimonii, 439. Sacer suggestus, 440. Sacra largitiones, 470. Sacra adyta, 476. Sacer mons, 512, 515. Sacer morbus, 597. Sacratissimus imperator, 599. Sacra synodus, 611. Sacrorum cultus, 612. Mentio in sacris, 613. Sacri canones, 627. Sacrum monile, 632. Sacra domus, 642. Sacer mons, 643. E sacris expunctum nomen, 670. Sacris in templo operatum, 681. Sacra vestes, *ibid.* Sacra Scriptura, 695. Sacra unctio, 718. Sacra monasteria, 721. Sacra laura, 765. Sacra reliquiæ, 780. Sacra ædes, 857. Sacra vasa, *ibid.* Sacra sedes, 867. Sacra stola, 906. Sacra laura, 909.
 Sagitta veneno illita, 539. Sagittis confixi, 680.
 Sal sanienem coeret, 546.
 Salatinus Persæ legatus, 570, 572.
 Salinarum præfectus, 592.
 Salingarus e Persarum proceribus senex, 219.
 Salomonis dictum de patientia, 28. Ejusdem dictum de consilio, 64. 65. Alter Salomon Cantacuzenus, 708. Sapientissimus Salomon, 710.
 Sals lacus, 528.
 Samothrace, 287.
 Sancta Justiana urbs, 576.
 Sancta pax castellum, 574.
 Sanctus Donatus oppidum, 310.
 Sanctis percensitis jurjurandum datum, 13. Sanctus, ter pronuntiatum, 122. Sancta sanctorum, 123. Sanctificatio populo distributa, 124. Sanctorum reliquiæ, 183. E sinu prolata, *ibid.* Sanctorum hominum effata Spiritus sanctus suggerit, 334. Sanctum oleum, 578. Sanctissimum Christi corpus, 399. Sancta indignissime conculcata, 689.
 Sandalia imperatoria, Imperii symbola, 240.
 Sanguis de naribus continuis duodecim diebus profluens, 84.
 Sapiens e nostro ovili, 32. Sapientia divina, 332. Sapientia divini templum, 334. *Vide* Sophia. Sapientis antiqui sententia, 523. Sapientia Deo similes reddit, 712.
 Sarchanes Persarum in Ionia satrapa, 237. Orienti circum Phocæam imperat, 292. Imperatorem venerandus salutatur, *ibid.* Naves quaternas et vicenas subministrat, 293, 294, 297. Lydiæ satrapa, 578. Ejus provincia vastata, 585. Amurio bellum meditatur, 619. Amurio reconciliatur, *ibid.*, 662. Contra imperatorem militem mittit, 686. Sarchaniani milites ad imperatorem delinunt, 687.

- Sardinia insula, 856.
 Satan, 502.
 Saturnus, 803.
 Saul, 486.
 Scalæ e funibus, 184. Duodenis militibus impositæ, *ibid.* Aliæ scalæ e funibus, 772.
 Scaranus Persæ, profugus, 628. Ejus laudes, *ibid.*
 Scerarium castellum, 361.
 Secte Berihæ, 531.
 Scientia curandæ animæ omnium humanissima, 246.
 Scientia rerum cælestium quomodo acquiratur, 331.
 Scipio Africanus, 532, 711.
 Scopelus, 180, 516. Scopelensium imprudentia et clades, 517.
 Scopia olim Romanis, nunc Triballis subjecta, 490.
 Cralls regia, 778, 779. Scoplensis archiepiscopus, *ibid.*
 Scripturæ sacræ dum recitantur, assurgunt imperatores, 125. Scribere in aqua, proverb., 176. Scribæ instituti Thessalonice, 177.
 Scuto imponitur imperator initiandus, 121. Scutarii Latini, 126. Scutarium, 210, 222, 717.
 Scyphus vitreus a ciconia sustentatur, 652.
 Scytharum auxilia, 109. Scythæ ad montes Hyperboreos incolentes potentissimi, 116. Eorum satrapæ a Romanis delati, *ibid.* Scytharum duodenæ myriades, 117. Scythæ ad internecionem cæsi, 118. Mæsis militant, 180, 199, 280. Scythica tuba, 281. Scythæ plurimos Romanorum capiunt, 285. Scytharum incursiones, 328. Apud Scythas exsilium, 353. Scythica solitudo, 418. Scytharum irruptiones in Romanos fines, 516, 517. Scythia imperatorum filie desponsæ, 685. Scythæ Hyperborei, 730. Scytharum pugna cum Gemensibus, 812. Scythæ Capham castellum obsident, *ibid.* Scythia orientalis, 864.
 Sebastopolus Mæsus trecentorum militum præfectus, 217.
 Sedentibus in umbra mortis, lux orta est eis, 710.
 Sel a patriarchæ ad latus imperatoris, 43.
 Selybria, 68, 75, 89, 135, 159, 421, 441. Primo Impetu capta, 612. Planities ante urbem, 684. Obsidetur a Persis, 740. Maritima, 687. Selybrianorum induciæ cum Byzantiis, 691.
 Senacherim Protalagator, 81, 94. Senacherimus classis præfectus, 585. Bonus ac strenuus dux, *ibid.*
 Sensus malorum, 360.
 Sergentium deditum, 85, 89. Sergentii montes, 743.
 Serica textilia munera, 273. Serica aulæa et auro intertexta appensa, 684.
 Sermylionum urbs vetusta, 278.
 Serpentis instar fusibilans, 524. A serpente decepti Protoplastæ, 794.
 Serræ, 153.
 Servia urbs, 546. Inter Bœotiam et Thessaliam sita, 776. Romanis attributa, 791.
 Servitia militum, 90. Servitus sub Barbaris omnium calamitatum, caput, 430. Servitus perfecta et vera, quæ, 581.
 Sguropulus legatus, 421. Variis probris laceratus, 423. Si postremo revelatum fuerit, primus laceat, 333, 353, 556, 410.
 Sica, cum cavitatibus et ausis veneno illitis, 685. Sicam etiam imperator habet, *ibid.*
 Sichun archisatrapa Christianis infensissimus, 759. Lazarum patriarcham morte damnat, 760. Ipso dæmone pejor, *ibid.* Ejus mors, 761.
 Sicilia, 290. Siculorum auxilia, 295.
 Siderocastrum oppidulum Triballorum, 262. Juxta Pheras, 528. Ab Andronico juniore imperatore exstructum, *ibid.* Unde dictum, *ibid.*
 Siderus crudeliter cæsus, 513.
 Sigerus prætor populi, legatus, 752.
 Sigillum rubrum, 683. Sigillum viride, *ibid.* Sigilla cerea, 631. Sigillum aureum appensum, 641.
 Signa imperatoria in muris fixa, 227, 230. Signa veluntur initio pugnæ, 231. Signum militare crux, 476. Signa imperatoria per ludibrium tracta, 746.
 Simeon Heniuzus Chius princeps, 749.
 Simon Buccanegra plebeiis Cænenensis summa reipublicæ præfectus, 815. Ei magistratus abrogatus, 836. Iterum dux designatus, 857.
 Simon Cralis frater Acarnaniæ dominus, 882.
 Simonis filia Andronici senioris, 25.
 Sive modo, sic enim decet nos implere omnem justitiam, 710.
 Singular certamen oblatum, 111.
 Sismani Michaelis Mæsorum regis filius exsul, 332. Romani imperii supplex, 354. Alexandri regis Mæsorum boatis, 571. A Romanis repetitur, 572. Defenditur, *ibid.*
 Smyrna urbs, 287, 565. Smyrnæ portus a Latinis occupatus, 881. Smyrna a Latinis expugnata, 586. Smyrnæ navale crematum, 649. Smyrnense templum metropolitanum, 681.
 Socrates Deo similis sapientia, 712.
 Socus oppidulum, 546.
 Sol testis, 431. Solem suum facit Deus oriri super bonos et malos, 711.
 Solia, 123.
 Solitaria vita, 529. Solitarii exagitati, 350, 531. Perfectissimum vitæ genus, *ibid.* Sancta et divina vita, *ibid.* Solitarii locus ad curandam animam et Deum propitiandum appositus, 764.
 Solum imperatorum, 19. Solia episcoporum, 122.
 Solonis lex, 751.
 Somnus ludis posthabitus, 19. Vox in somnis audita, 390. Visum in somno mirabile, 631, 652, 664. Per somnium visus Joannes Cantacuzenus timetur, 749.
 Sophiæ Dei Verbi templum, 10, 121, 154, 135. Sophiæ minister, 409. Sophiæ templum asylum, 630. Septis templum instauratum, 658. *Vide Templum.*
 Sopotus, oppidum, 510.
 Sosei oppidulum, 277, 510.
 Soscus castellum, 776.
 Σώρρα, 318.
 Σωρία, 319. Soteria a Galatæis celebrata, 746.
 Sozopolis ampla et populosa urbs, 200. Sozopolitæ superbe repudiant auxilia, 825. Sozopolis capta, *ibid.* Sozopolis tributa remissa, 827.
 Spalocota Apocruchi famulus, 599.
 Stanopolus a memoria, 597.
 Spectro exagitatus, 585.
 Sphenisthibus Mæsorum rex, 10, 66, 69. Ejus obitus, 105. Romanos vehementer afflixit, 283.
 Sphranzes dux interficitur, 576.
 Sphranzes Pæælogus, 236. Oppidorum Castoriæ vicinorum præfectus, 277. Consiliarius imperatoris, 278. Syrgiaunem occidit, 279. Magus stratopedarcha creatus, *ibid.* Interiit, 319.
 Spicularum familia, 27.
 Spiritus sanctus indagat etiam profunda Dei, 554. Loquitur in episcopis, 518.
 Sponsæ ostentatio, 684.
 Stagi castellum Thessaliæ, 289.
 Staridorum oppidulum, 277, 516. Castellum, 776.
 Statua Deiparæ, 34.
 Stella in dextro pede et armo leonis, 631.
 Stenimachus urbs, 84, 109, 575, 576. Alexandro Mæsorum regi deditur, *ibid.*
 Stephaniona, locus, 686.
 Stephanus Crales Triballorum princeps, 25, 66. Macedoniam populabundus incurSAT, 586. Barbarus rex, 429.
 Stephanus dux Triballorum, 549, 550.
 Stephanus martyr, 709.
 Stilbnus urbs Mæsorum, 107, 561.
 Stipendorum publicorum exagator, 376.
 Stola sacræ episcoporum, 122. Diacouorum, *ibid.*
 Patriarcharum, 906. Episcoporum, *ibid.*
 Stomachi dolor vocem eripiens, 553.
 Stragula vestis imperatoris, 226, 661.
 Strategus claviger, 679.
 Strategus salis curator, 502.
 Streantimerus dynasta Mæsus, 108.
 Strobis castellum, 776.
 Stronbitza oppidum monitissimum, 175. Crali concessum, 791.
 Strumpitza civitas Macedoniæ, 129.
 Strymon fluvius, 164.
 Stultus malo accepto sapit, 615.
 Stygia aqua, 31.
 Stylurium oppidulum, 581.
 Suggestus sacer, 440.
 Sulaimas Aitinis satrapæ filius, 295.
 Sulimanus dux cum fratribus Orchanis filiis, 719. Cum viginti millibus equitum, 766. A patre domum revocatur. 768. Orchanis senior filius, 844. Persicorum copiarum dux, 854. Tzimpen oppidulum obtinet, 860. Fordifragus, 862. Ancyram et Craleam expugnat, 861.
 Sulimanus Sarchanis filius, obses, 292. Asia satrapa, 617. Cerasæ Irbrygiæ satrapa, 636. Suadet Byzantium petendum, 659. Febre corripitur, 661. Obiit, *ibid.*
 Sulla, 552.
 Sultanus Persarum princeps, 54. Sultanus Egypti, 754. Sultanus Syriæ, *ibid.* Sultanus Justæ, *ibid.* Sultani potestas in episcopis restituendis, *ibid.* Sultani litteræ ad Joannem Cantacuzenum imperatorem, 756. Sultani vetus amicitia cum imperatoribus Constantinopolitanis, *ibid.* Hierosolymis templorum curam habet, 757. Templum S. Georgii renovat, *ibid.* Facultatem et comitatum

præbet loca sancta aduentibus, *ibid.* Sultani edictum de Christianis et Christianorum templis non violandis, *ibid.* Joanni Cantacuzeno imperatori bene precatur, 758. Mahumetum invocat, *ibid.* Ejus mors, 759. Jacobitis hæreticis favet, *ibid.* Christianorum necem dolenter fert, 760.

Superbia ingens malum, 438.
Supercilia demissa, 250.
Supplicatio ad altare primum, 123.
Suro fabulosa, proverb., 149.
Susanna, 43.

Susceptor e sacro fonte suscepto nomen suum communit, 14.

Synadena ad mortem flagellata, 514.
Synadenus legatus, 531, 592. Fide dignus, 602.
Synadenus prostrator, 225. Mesebriæ præfectus, 290. Alexandri regis Morsorum patruus, 286. Acarnaniæ dux declaratus, 306. In carcerem compactus, 509. Carcere ductus, 511. Thessalonicæ præfectus, 585, 450.
Synadenus vigillum præfectus captus, 186.

Syncope febrī contraria, 661. Ei curandæ vitium et Theriaca adhibita, *ibid.*

Synodo imperator cum patriarcha præsidet, 534.
Synodus cogitur a patriarcha, 537. Synodorum veteri more tomī scripti, *ibid.* Synodo patriarcha primus subscripsit, *ibid.* Synodo imperatrix cum filio præsidens, 594. Synodus patriarcham exactorat, 695. Synodus œcumenica a Joanne Cantacuzeno expellita, 735. Constantinopoli coacta a Cantacuzeno imperatore, 798. Synodo præsidet patriarcha, 799. Patriarcha post imperatorem subscribit, 800. Imperator post episcopos subsignat, *ibid.* Synodo non parentes carceribus ab imperatore multati, *ibid.* Synodus a patriarcha convocatur, 807.

Syrales Cantacuzeni familiarissimus, 446. Asino per contemptum impositus, *ibid.*

Syrgentianus Cyprius rex Armeniæ factus, 177.
Syrus Ntelonuzias Pherorum præfectus, 450. Vitis obsidet, 471. Stratagemate deceptus, *ibid.* Exercitum Cantacuzeni explorat, 473. Macedonas ducit, 477. Rex Armeniæ renuntiatus, 487. Ejus crudelitas, 500. Ab Armenis vocatur ad sceptrum, 510.

Syrigianus Syrgianus Comani nobilissimi filius, 14. Thraciam administrat, 18. Legatus ad Cratem, 23. Proditor, 77. Heracleam insidet, 79. Thraciæ oppida invadit, 85. Vinculis constrictus carceri mandatur, 106, 202, 204. Carcere solutus, 206. Copiarum occidentaliū dux, 253, 263. Beneficiorum immemor, 267. De vita periclitatur, 268. Ad Joannem Cantacuzenum confugit, 270. Perfidus, *ibid.* Navigio fluctantī similis, 272. Occidentium censeat, 274. Galatam aufugit, 275. Prætor Occidentis, *ibid.* A Sphranze occisus, 279. Ejus funus, *ibid.* Andronici junioris studiosissimus, 592. Inceptor sceleris et antesignanus, 395.

Syria, 250. Syria sultanus, 754. Syrorum dogmatis ornamentum, 756. Syria Nilo aicitur, 759.

Syrpanus Dacus pæcurius, 91.
Syrus legatus de ordine clericorum, 545.
Sytzigan Syrgianus Comanus nobilissimus, 6.

T

Tabellarii intercepti, 150, 454.
Tabernaculum Sancta sanctorum, 125.
Tabernaculum imperatoris, 221, 684.
Tabula publicæ, 640.
Tabulatum ligneum erectum sponsæ imperatoris ostendit, 684.

Tetach Scytharum summus imperator, 118.
Tamerchaus Phrygiæ satrapa seu princeps, 209.
Tanais novius Scythiæ, 812.
Tantessani montes, 791.
Tao, locus ab amicitate dictus, 491.
Tapeti impositus imperator, 221. Tapetes a Persis imperatori dono missi, 275. Tapetibus stratis dicumbendi mos, 717.

Tarchaniota domesticus, 91.
Tarchaniota mors, 58.
Tarentina princeps, 506. Tarentum ab Acarnania multum distat, *ibid.* Tarentina princeps imperatricem Romanorum se prædicat, 310. Nicephoro despotæ filiam respondet, *ibid.* Tarentini barbari, 315. Tarentinæ triremes, 319. Tarentini prudentes, *ibid.* Pertinaces, 320. Tarentina princeps Thomocastros defendit, 521. Tarentini ab Acarnanibus detrimto affecti, 522. Tarentinorum imperium durum, *ibid.*

Taspugas Scytharum dux, 118.
Temarensium familia, 27.
Temperantiæ vis, 908.

Templum Sophiæ Dei Verbi, 40. Templum Hodegetriæ Deiparæ, 101, 187. Sophiæ, 121, 134. Templum sacra pompa circumitum, 121. Fores templi sanctæ, *ibid.* Templi vestibulum, 125. Deiparæ apud Hyrtacium, 209. In templo ante urbem Constantinopolitanam fons perennis, 261. Templum sanctorum Apostolorum, 264. Divinæ Sapientiæ, 334, 337. Templum Sophiæ omnium quæ sol aspiciat apertissimum, 550. Ab omnibus imperatoribus asylū jure honoratum, 551. Templum sancti Demetrii martyris, 308, 379. Sancti Georgii Palæocastriæ martyris, 456. Deiparæ, 513. Deli Sapientiæ, 515. Hodegetriæ, *ibid.* Sophiæ, 630. Novem oronum, 638. Deiparæ templum non manufactum, 674. Templum Smyrnense metropolitānum, 681. Tempia eversa, 689. Templum Deiparæ Hodegetriæ, 695. Templum Deiparæ Παλαιῆ dictum, 707. Templum Deiparæ in Blachernis, 718. Templum Sophiæ instauratum, *ibid.* Templi venustas in narmore et tessellato opere, *ibid.* Templorum hierosolymis cura, 757. Templum sancti Georgii a sultano renovatum, *ibid.* Tempia Christianorum violari prohibuit sultanus, *ibid.* Templum divinæ Sapientiæ Constantinopoli, 800. Templorum anathemata ablata, 826. Templum Deiparæ Hodegetriæ, 850. In Blachernis, 860. Fons sanitatis, 874. Vide Deiparæ, Hodegetriæ, Sophia, etc.

Tempore omnia deflorescunt, 249. Temporis longinquitas non patrocinator malæ causæ, 516. Temporis auxilium valdissimum, 429. Tempus fieri et tempus lætandi, 710. Tempus et hora Christi, *ibid.*

Tenedus insula, 848. Tenedi pars Bortum nominata, 861.

Tentoria Persarum, 583.
Ter exclamat populus, præsentē patriarcha, 125.
Teristasis oppidulum, 617. Castellum, *ibid.*
Terræ motus, 618. Thraciæ urbes subvertit, 861.
Testamentum Vetus ac Novum, 711.
Testudo acta, 464.

Textilia lanæ et serica munera, 275.
Thabor mons, 532, 534.
Thasus insula, 159.
Theanitzes præsidii dux, 677. In vola vulneratur, *ibid.*
Themata occidentalia, 592.

Theodora Asanine Manduelli Tagaris uxor, 59.
Theodora Joannis Cantacuzeni filia Orchanī desponsa, 684. Ejus constantia in pietate et omni virtute, *ibid.* Portus salutis, *ibid.* Orchanis conjux, 717.

Theodora Matthæi Cantacuzeni senior filia, 892.
Theodora Michaelis II Palæologi imperatoris filia, 69.
Andronici junioris imperatoris germana soror, 115.
Michaeli Morsorum regi nupta, 116. Ex regina fit monacha. Theodosia dicta, 469.

Theodora Palæologa Joannis Cantacuzeni mater, 79, 86, 160.

Theodorus Caballarius captus, 591.
Theodorus Cabasius logotheta militaris, 148.
Theodorus Marcellio Andronici senioris filius, 158.
Lon bardis princeps, 707.

Theodorus Michaelis I Palæologi imperatoris filius, 129.
Theodorus Pepagomenus, 362. Ejus in supplicis ferendis constantia, 562.

Theodorus Synadenus protosistrator, 26.
Theodorus Tomproitzæ frater, 682.
Theodorus Xanthopulius legatus, 140, 142.
Theodosia monacha ex regina, 469.
Theodosius Magnus imp., 525, 709.
Theoleptus Philadelphicæ episcopus, 44, 61.
Therapæ angustia, 850.

Theriaca medetur veterno, 110. Synopæ curandæ adhibita, 661. Theriacæ usu vita servata, 690.
Thesaurus luventus, 587, 588.

Thessalia Catalanorum incurSIONibus afflictata, 56. Boliciæ confinis, 288, 305. Thessalia subacta, 506. Imperio Romano consociata, *ibid.* Cantacuzeno se subjicit, 520. Thessaliæ confinis, 545. Thessalia a Crate invaditur, 786. A Crate repetitur, 788. Romanis attributa, 791.

Thessalonica, 93, 161. Andronico juniori imperatori deditur, 166. Eiusdem urbis arx traditur, 167. Thessalonice multi solitarii, 530. Thessalonica incursatur a Stephano Crate, 586. Thessalonicensis metropoli, 464. Urbs maximi momenti, *ibid.* Post Constantinopolim maxima et illustrissima, 675. Imperatorem in cœcum extollit, 676. Tumultuatur, *ibid.* Thessalonicensis arx instar parvæ urbis, 678. Cruedella in ea designata, 680. Oculus alter imperii, 764. A Crate obsessa, 765. Cantacuzenum imperatorem suscipit, 769.

Thomas despotæ princeps Acarnaniæ, 1.
Thomas Palæologus dux, 471, 477, 487.
Thomocastrum, 509. Urbs maritima, 510. Obsidetur, 511, 519. Oppidulum æstuosum ac foetidum, 522.

Thoraces amati, 201.
 Thracia superior, et maritima, 67, 111, 199. Thracia universa Latius olim subdita, 316 Persæ eam incursant, 326. Earum urbes principes, 328. Earum urbium senatores expeditioni ascripti, 381. Thraciæ oppidorum factiones, 444. Thraciam maritimam incursant Persæ, 445. Thraciæ orbis ad Scythicam solitudinem redactus, 448. Thraciæ urbes universæ deliciunt, 757. Thracia bello intestino exhausta, 516. Funditus devastata, 529. Thraciæ vici diripiuntur, 575, 595. Thracia a Persis in servitutem redacta, *ibid.*, in solitudinem redacta, 618. Thraciæ urbes receptæ, 621, 649. Desciscunt, 664, 669, 680. Recipiuntur, *ibid.* Thracia a Michaelē I Palæologo recuperata, 810. Thraciæ urbes terræ motu concussæ, 861. Earum recuperandarum ratio, 875.
 Throni aurei imperatorum cum gradibus, 122. Thronus patriarchicus, 569, 663, 693.
 Thule ultima, 121.
 Thuribulum tenet diaconus, 912. Datur imperatori, *ibid.*
 Tiara gemmata imperatoris, 20. Imperii symbolum, 210. Tiara imperialis, 456. Lapillis ac margaritis ornata, 856
 Tibiæ genuum tenus nigrescentes, 250 Tibiæ fractæ, 372.
 Timorum oppidum Occidentis, 301.
 Toga et tunica purpura prætexta, 631.
 Togliortoga Scytharum summus imperator, 117.
 Toisthlabusdynasta, transfuga, 779.
 Tempolitazas, dux Romani exercitus, 682. Fugit, *ibid.*
 Præfectus urbis Mediæ, 757.
 Tomus a sanctis apud Atho montem compositus, 575.
 Tomi tres synodi Constantinopolitanae, 799. Tomum tertium oppugnat Gregoras, 801.
 Topica vectigal denorum millium aureorum, 688.
 Torneamenta a Sabaudis Romani acceperunt, 128.
 Trojanopolis, 114, 238. Diruta, 581.
 Trapezuntium, 800.
 Triballi, 129, 160, 165. Triballi proceres fugitivos Romanos increpant, 174. Triballi Achridem obsident, 261. Muros cadunt, 265. Ex Triballis auxiliarius exercitus, 277. Triballi injuriæ et insolentæ, 587. Triballorum regulus, *ibid.* Triballorum despotæ federatus, 479. Triballorum archiepiscopus, 499. Triballorum turba inuitis, 532. Triballorum terra soli inaccessa, 553. Triballi fugiunt, 550, 586. A Joanne Cantacuzeno repelluntur, 609. Occidentales urbes universas sibi subjiciunt, 614. Triballica factio, 632. Triballi urbes Macedonicas capiunt, 662. Barbari, 796. Illorum avaritia, 722. Vias insident, 769. Herrhoeam habitatum a Cræte missi, 771. Milites sine equis dimissi, 776. Gyna coastrum capiunt, 780. Contra Cantacuzenum conducti, 813. A Persis casti, 815. Qua ratione domandi, 875. Mathæum Cantacuzenum evocant, 887. Pauci a lversum multos Persas, 901.
 Tributorum coactores spoliati, 60. Tributa Chis remissa, 232. *Vide* Vectigalia. Tributa Philadelphensibus remissa, 294. Item Heracleensis, 827. Item Sezopodiani, *ibid.*
 Tricola castellum Thessaliæ, 289.
 Trigilia, 136, 307.
 Trinobus Morsorum sedes regia, 108, 509, 381, 796.
 Trisagii divinus hymnus, 122, 125, 370.
 Tuba signum ad arma datum, 211. Triumphus cantatus, 216. Tuba Scythica, 281. Tuba belli signum, 368. Signum ad protectionem datum, 480, 487. Tubæ resonant auribus oblectandis, 684.
 Tuntza fluvius, 118, 309.
 Turris lignea a Germano quodam extructa, 168. Turris lignea duabus onerariis imposita, 815. Turris ad Mesembriam eversa, 910.
 Tzustria, ludæ genus, 126.

U

Uctus Domini, 51. Unguento sacro imperator inungitur, 121. Idque in formam crucis, 122. Uctio sacra, 718.
 Ungroblachi, 180.
 Ungorum princeps, 279.
 Uxæ acerbiæ parabola, 458.
 Uxori colabitare patriarchæ non potest, 261.

V

Vacuus manibus dimittere proverb., 495.
 Vasa sacra, 124.
 Vectigalia remissa, 196. *Vide* Tributa. Vectigalium publicorum curatores, 387. Vectigalia ecclesiastica, 520.

Vectigalia communia sublata, 608, 615. Vectigalium immunitas impetrata, 676. Vectigalia inusitata imposita, 748. Vectigal Topica, 880.
 Venationi deditur Andronicus junior, 19, 45, 59. Item Sabaudi, 128. Venatorum princeps, 210.
 Veneticum irritum, 666. Venenum humi defossum, *ibid.*, 689. Vasculi veneno pleni contactus exitialis, 690.
 Veneti imperatorem adorant, 41. Venetiæ, 175. Veneti in insula Cnio negotiantur, 236. Venetorum et Genuensium dissidium, 770. Veneti Crælem in senatum suum alleggerunt, *ibid.*, 789. Galatæis improviso superveniunt, 808. Eorum legatio ad Cantacuzenum imperatorem, 809. Eorum cum imperatoribus Constantinopolitanis fœdus, 810. Veneti Tanai exclusi, 815. Orcliam offendunt, 855. Maris domini, 837. Victi a Genuensibus, *ibid.*
 Venti reflantes, 562, 822.
 Ver ætatis, 120. Ver ædultum mense Maio, 210.
 Verborum Joannis Cantacuzeni vis, 514. Verba nihili valent, si facta desint, 504.
 Vespertini hymni, 181.
 Vestiarium regum, 125 Vestis stragula imperatoris, 226. Vestes sacræ, 350. Vestes imperatoris, 456. Vestes candidæ lugentium imperatorum, *ibid.* Imperatoris interior et exterior, 437. Vestis imperatoria et privata, 438. Vestes exuunt athletæ, 472. Vestis monastica, 489, 514. Vestis imperatoria sub armis, 605. Vestis imperatoria posita, 659, 640. Vestis mirabilis in somnis visa, 664. Vestes sacræ, 681. In veste certum colorem pro signo gestare jubentur Christiani, 761.
 Vetusus ex fungorum esu, 110.
 Veterum virtus, 452. Vetustas omnia consumit, 602. Vetusti regis dictum, 636
 Vexillo suspensum iurjurandum, 160, 161. E vexillis noscitur imper., 166. In summo vexilli crux collocata, 200. Vexillum imperiale, 216. 747. Vexillum in muro civitatis hostilis deligentium præmia, 776.
 Vicarii, 285.
 Victoria tristis, 176. Victoriæ nuntii sibi occurrentes, 740. Victoria incruenta, 774. Victoriam corrupti ducis timiditas, 380. Victi multo victores suos vicerunt, 896.
 Videbunt in quem transierunt, 632.
 Vigilum præfecti, 178. Vigiliæ nocturnæ, 584. Vigiles supra muros constituti, 654.
 Viti custodiendis præpositi milites, 150. Viam per Invia excogitare, proverb., 151.
 Vinum meracum vetus synopæ curantiæ adhibitum, 661. Vinum in febre venenum, 662. Vini ac furore ducibus itur ad arma, 679. Vineta, 682. Vini quinquaginta congii aureum pendunt ærario, 748.
 Virga ferrea, 482.
 Visum cujusdam episcopi, 438. Vjsum mirabile per somnum oblatum, 631, 664.
 Vita in hastarum mucronibus suspensa, 59. Vitæ cupiditas immodica, malum, 482.
 Vulgus imperitum, 360. Parvi compendii gratia quovis rapitur, 419. Quæstus causa militat, 494. Vile et abjectum, 502.

X

Xanthia, 161. Capta, 650. Sedes Momitili, 631. Imperatori dedita, 652.
 Xena Andronici junioris mater capitur, 91. Ad illum mittitur, 105. Monasticum induit habitum, 160. Syrgianis dimissionem ægre fert, 206. Nihil de ea decernit moriturus imperator, 242. Ejus mors, 288. Graviter fert se non imperare, 395. Officiose colitur a Joanne Cantacuzeno, *ibid.* Joannem Cantacuzenum apud filium suum accusat, 594.
 Xylocerci poria, 665.

Z

Zampea Sabauda femina prudentissima, 126. E conlatu imperatricis, 755.
 Zamplaco magnus Pappias, 284, 385. Magnus dux, Iriremium præfectus, 741. Didymotichii præfectus, 838.
 Zangri Latini arcus, 108.
 Zelotæ, 472. Zelotarum scelera et sacrilegia, 476. Ex mendicis divites, *ibid.* Receptionem Thessalonicæ impediunt, 517. Eorum crudelitas, 569. Eorum potentia, 672. Divina et humana iura violant, 674. Orcisi et per forum tracti, *ibid.* Zelotæ insigniores in carceres traditi, *ibid.* Zelotarum audacia, 762. Litteras imperatoris in foro cremant, 764. Triballorum largitionibus corrupti, 769.
 Zepæne urbs, 81, 109, 575. Morsorum regi deditur, 576.
 Zephræti carnifex, 638.

Zeromanium urbs, 118, 128, 200. Castellum, 418. Imperatori se dedit, 647. Joanni Paleologo deditur, 842. Zeromanianenses a Cantacuzeno domiti, 843. Zianus Cantacuzeni famulus projecta audacia, 897. Ejus calumnia detecta, 900. Zichna oppidum, 161, 164, 165, 173, 584, 586, 587. Crati concessum, 791. Zimpanus Triballus pecuarius, 488.

Zurulum, 79, 85. Zylus Thiorum potentissimus, 743. Animosè pugnans cadit, 750. Zympe castellum Thraciæ, 811 Persis occupatum, 860. Denis aureorum millibus redemptum, 861. Zyraces imperatricis famulus Byzantium prodit, 690, 691.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

JOHANNES CANTACUZENUS IMP.

HISTORIÆ BYZANTINÆ CONTINUATIO. 9

LIBER QUARTUS. 9

CAP. I. — Fidelitatem suam in narrando testatur. Libri argumentum. Imperatrix cum filis ante imaginem Deiparæ Jurat imperator, quod sæpius antea. Deo syrophantii liberatus gratias agit. Helena Cantacuzeni filia adolescenti Joanni despondetur, quem commendat. Juramentum a subditis postulat. Nobilissimi quidam detrectant, soli Cantacuzeno subesse cupientes: quod ille non patitur. Sanctio de bonis soli. Joannes imperator Helenam Cantacuzeni filiam ducit. Quies summa a discordiis et armis. Marchio e Lombardia Byzantium, Thessalicam, Ænuni, ut hæreditarias urbes occupare molitur. 15

CAP. II. — Marchio a quodam Bartholomæo deterretur. Eius epistolæ ad papam Clementem et Dellinum Viennensem de laudibus Cantacuzeni. oratione admodum luculenta. Quem etiam contra accusatores defendit, et Dellino commendat. Etiam Constantino æquat, et Octaviano ac Theodosio. Scipionique Africano præfert. Scopus laudationis explicatur. 19

CAP. III. — Imperator patriarcham salutatur, præteritum admonet cum reprehensione ejus improbitatis. Perversitatem dogmatum ei objicit: ad se provocandi potestatem dat. Synodus in palatio contra patriarcham, ejusque abdicatio, morbus, insania, mors. Disceptatio de subrogando successore. Isidorus eligitur. Eius laus. Quo eruperit quorundam monachorum ambitio. Eorum reprehensio. Dolor imperatoris propter dissidium. Isidorus patriarcha ab excommunicatione patriarchica publice imperatorem absolvit. 29

CAP. IV. — Orchanes gener socerum imperatorem cum tota familia invadit. Potatur. Imperator cum filia et Orchanis filia Constantinopolim redit. In Blachernis templo Deiparæ iterum coronatur. Cur secundo coronatus. Uxor juncta Joanni imperatori. De ruinis templi Sanctæ Sophiæ, et instauratione. Urbes post sedus ablata a Crate repetuntur; cui reddere volentis bellum fit, accessit ab Orchane genero Persarum auxilium. Eorum atrocitas, et inde tristitia imperatori. 35

CAP. V. — Imperator juniorem filium et generum despotas creat. Matthæum ultra extollit. Fratres uxoris Sebastocratas facit. Inopia pecuniæ magna undique: de ea virtutis exigenda. Iterum contra syrophantas se defendit, de quibus vehementer conquiretur. De Barbaris in socios ascitis se purgat, et de republica juvanda sententias querit. 41

CAP. VI. — Responsio civium præcipuorum, qua se paratos ostendunt ad officium faciendum. Docent nem quod imperatoris, quod militis, quod mercatoris, et officis munus sit, nempe ad militem aëdum conferre pecuniam. Cur ab ipsis pecuniam petat. Malevolentia adversariorum in imperatore, et criminatio. Cur eos non puniverit et totius negotii curam deposuerit. Nova insidia per Joannis imperatoris fugam Galatam, ubi bellum repararetur. Noxii cuncti liberantur, et suis functionibus redduntur. 47

CAP. VII. — Querela procerum de juramento exacto,

volunt enim juniore imperatori et matri subesse. Imperator ambos excusat. Etiam illos qui se fidelem fore matri, et filio non possunt credere. Cum aliis se imperatoribus comparans, suam æquitatem ostendit. Imperii suscepti causam fuisse necessariam Imperatrici et filii non esse infensam, argumentis probat. Proceres ab Irene imperatrice similiter repelluntur. Matthæus filius ad statuendum sibi principatum a seditionis incitatur. Causa cur ad eum defecerint, et eorum haud satis piun consilium. 51

CAP. VIII. — Matthæus oppida ad suam auctoritatem adducit. Imperator suavioribus magnopere irascitur. Per matrem filius ad sanitatem reducit. Eius femine laus. Mors Andronici filii. Descriptio elegantissima pestilentiae generalis, et quam utilis ad morum emendationem fuerit. Dolor maternus de morte filii, et pueri commendatio. Imperator cum genero urbes Thraciæ duabus de causis obit. Junioris imperatoris commendatio. 57

CAP. IX. — Legatio imperatoris ad Clementem Papam; legationis capita duo, amolito opinionis falsæ, et promissio auxilii contra Barbaros, Christianorum hostes. Papa quatuor omnium bello transactorum, eum miris laudibus celebrat. Duo episcopi cum ejus legatis a papa remissi. Aguntur ei gratiæ de cura adolescentis imperatoris et matris, et de animo in Barbaros. Cohortatio additur de Ecclesiarum concordia curanda. Iterum ardorem contra Barbaros, et studium pacis Ecclesiarum ostendit. Imperator conditionem proponit de concilio. Laudatur a papa. Promittitur conventus; sed bellum inter principes Italiæ negotium totum dissipat. 61

CAP. X. — Mors papæ. Tomproitzas se cum oppido imperatori tradit. Persæ populatores Thraciam invadunt; caduntur et capiuntur a Romanis ad Mesenam oppidum. Reliquiæ in collem confugiunt; inde descendentes, invitato imperatoris se dedunt. Nirephorus desputa gener summum periculum socero temeritate sua creat. A pugna revocatur. Persæ donati dimittuntur liberi. Audacia et virtus Matthæi filii; urineque victoriæ nuntii. De morbo renum imperatoris, ejusque in eo ferealo constantia. 77

CAP. XI. — Cur Galatæi bellum moverint. Eorum perfidia. Spatium supra urbem, cur ab imperatore petiverint. Cur asiis comparantur. Edificia suburbana et nares Byzantium exurant. Collem turri ædificata mununt, reliquum spatium muro circumdant et aggeribus. Imperator Byzantii a mercatoribus et officibus contra Galatæos vindictam rogatur. Naves construntur. Galatæi perem orant, loco intercepto se cessuros negant. Machina, unde lapides in urbem missi. Ex urbe rursus saxa Galatam per torrenum a injiciuntur. Machina cum oneraria submergitur. Oneraria Gennensis interceptur. Quid Romanis quinquaginta in ea acciderit. Dolus Galatæorum. Descriptio belli navalis. Deus Romanos punit. Magnanimitas imperatoris Galatæorum in victoria exsultatio. 83

CAP. XII. — Calumnia de nimia exactione dissipatur. Cur tributa insolita imposuerit imperator, et qualia fuerint. Chius a Gennensibus repetitur. Excusatur se, et redituros per opportunitatem promittunt. Non placeat responsum. Quibus conditionibus Chius urbs et insula Gennensibus reicta ad tempus. Pertinacia quorundam. Zylus cum auxilio insulam recuperatorum promittit,

audacia sua perit. Insula restituitur. Luc Calothetus Phocæe præfecturam adipiscitur. 93

CAP. XIII. — Miser status Peloponnesti. Manuel filius imperatoris prætor eo mittitur; ejus res gestæ. Conjuratio procerum in illum. Immortales eorum inimicitie. Bellum in despotam per Lampudium. Victor despota victis ignoscit. Ab eo sub Palæologo universi propter unam urbem desciunt. Rursum ab illo utiliter subiunguntur. Latini Achaiam tenentes, sunt amici ac socii. Laus Manuelis a moribus. 99

CAP. XIV. — Legatio ad sultanum Ægypti pro Christianis; citra cujus assensum non poterant episcopi restitui. Patriarcha Hierosolymitanus accusatur, gradu movetur, fame cruciatur, ad Cantacuzenum confugere nitens, Galatarum invitationem et minas contemnit, hostibus traditur. Patriarchæ in eum humanitas, postea inhumanitas; a Cantacuzeno liberaliter habetur; ad sultanum legatus mittitur; per eumdem sedi suæ restituitur. Litteræ ejusdem ad imperatorem. In fine laus Cantacuzeni. 103

CAP. XV. — Gerasimus novam accusationem parans moritur. Sultani successor Christianorum persecutor. Cur Sichou archiepiscopus Jacobitis pepercit. Martyria et apostasie Christianorum. Lazari patriarchæ supplicium; episcopi in eum humanitas. Sultanus a persecutione cessans. Christianos ignominia damnat. Isidorus patriarcha episcopus creat, et Thessalonice Palamam, quem præfectis commendat imperator. Illorum inobedientia, et novitatis studium, cum fallacia. Palamas exclusus in Lemno manet. Andrea Palæologi insolentia et audacia 115

CAP. XVI. — Callistus fit patriarcha; approbatur ab episcopis. In gratiam imperatoris electio. Imperator monarchismum cum uxore meditatur. Philotheus Heraclideanus episcopo in monasterio Mamantis se subicere cogitat. Duo se illi socii adiungunt. Monasterium in Manganis eligit. Litteræ supplices Thessalonicensium. Protosebastus a Palæologo discedit, quem cives urbe pellunt. Zelotæ conantur urbem Crali prodero, qui ipsos et cives corrumpt. Imperator auxilium promittit. Barbarorum mos. Mertzianes submissus ab Orthane ad eadem Palæologi imperatoris deprehenditur. Imperatrix filium Thessalonicæ relinqui non vult. 125

CAP. XVII. — Cavet Macedoniæ a direptionibus imperator. Tentat in transitu mœnia Anacropolis. De ejus præfecto Alexio. Eionem frustra oppugnat, naves incendit. Orthane filium cum sociis revocat propter hostes. Persæ revertentes Mœsiam deprædantur. Filius Matthæus etiam reddit. Humanitas præfecti Amphipolis in imperatorem. Persæ illi se jungunt. Thessalonicæ dissidium, et res ibi feliciter gesta. 131

CAP. XVIII. — Veneti opem contra Genuenses petunt, quos re infecta dimittit imperator. Damna data a Persis, antequam imperatori militarent. Pastorum princeps pro filio captivo rogat; cum eo pactum init imperator de scalis Berrhææ muris apponendis. Quomodo eam Crales moniverit. Navium transitus in flumine impeditur, et æstu maris expeditur. Berrhæa capitur. Quid actum a militibus, præfectis, imperatore. Persæ permissu imperatoris Cralis regionem deprædantur. 135

CAP. XIX. — Edessam proficiscitur imperator, quem spes fallit; naturalis, et ab arte illius oppidi munio. A cataphractis quibusdam ad oppugnationem incitatur, quibus obsequitur, eamque capit. Quid post captam ibi egerit. Deditio plurium oppidorum. In Servis expeditio; oppidi descriptio. Præfecto persuadetur, ut obsidionem toleret. Extra mœnia habitantes, se imperatori dedunt. Multi in oppido eidem favent; ejus oppugnatione. A nobilissimis urbibus, et ipsa Scopia, sede Crales, accersitur, deditioque promittitur. A dynastis quoque advocatur. Eorum duo ad eum transfugiunt. Thessaloniam regreditur. 145

CAP. XX. — Gynæceastrum movet. Id occupare præfecti rationibus motus differt. Eiusdem præfecti perfidia. Legatio Cralis ad imperatorem expostulatoria. Ad Thessaloniam ad colloquium ex pacto conveniunt. Crales beneficia exprobrat, et pro iniquo ingratoque imperatorem accusat. Qui suam defensionem cum eximia hostis prædicatione conjungit. Laudatur etiam: ejus uxor Helena; ipsum Cralem hujus belli auctorem esse ostendit, juxta id, quod Plantus ait: « Vitium quod de me prædixit, id tibi est. » Monet ad extremum officii, et minas adnectit. 151

CAP. XXI. — Crales obmutescit, perjurium confitetur; ablata restituere non vult; re non composita disceditur.

Quantopere Imperatorem timeat. Ejus pertinacia, quamvis timidi. Quare urbes retinere cupiat. Testatur imperator se ad bellum ejus improbitate cogi. Terretur Crales, et pudori suo consuli rogat. Iniquitatem ei rursus imperator objicit; cum eo urbes partitur, ac pacem facit, atque ad epulas adhibet. 165

CAP. XXII. — Pactum de eligendis proceribus, qui urbes utriusque nomine tradant, et accipiant. Crales seducitur, furtus renuntiat, suos in Cantacuzenum animat. Copiæ utriusque educuntur. Neuter pugnam incipit, uterque se excusat. Imperator Byzantium abiturus imperatorem juniorem monet, a Crale caveat, qui Edessam proditione capit. Lyzicus præfectus punitur, in via moritur, Edessa evertitur, incolarum pars major nuda dimittitur. De incurso barbarorum. Mœso regi se purgat imperator. Consilium de barbaris Thracia et Mœsia arceudis. Prodigium, quo Alexander contra Cralem confirmatur. Imperator navale purgat. Mœsus fidem fallit. Eum imperator ad officium reducere frustra nititur. 171

CAP. XXIII. — Propter Barlaami et Acindyni hæresin synodus ab imperatore conceditur, et ejus in ea re diligentia. Cur Acindynus se occultarit. Dissidium eo mortuo ejus sectatores excipiunt. Quatriduum in discepcionibus ponitur. Ephesi et Gani episcopi exactorantur. Barlaamus et Acindynus post mortem excommunicantur. De tomis conscriptis. Barlaamitis et Acindynianis silentium indicitur, et in custodia habentur. 179

CAP. XXIV. — Nicephorus Gregoras seditiosus, et Ecclesiæ Byzantinæ iniquus. Interdicitur ad eum aditus. In imperatorem et Ecclesiam contumeliose scribit. Etiam monachos perstringit, ut epulones, et hereticos quos defendit imperator. Fabella Atlantis accomodata sanctis monachis. Suam causam adversus memlicem agit, de protectione ad monachos in Alho monte. Cur tude reversus sit, et quo ratione imperium suscepit. De sua cum Barlaamo consuetudine, et in ecclesiastica pace curanda sedulitate. In extremo sibi falso hæresim objectam testatur. 185

CAP. XXV. — Gregoras habetur mendax, impudens, levis. Negat se contra imperatorem scripsisse, et abolere ea vult. Imperatoris responsum gravi reprehensione plenum. Veneti Galatam noctu aperti portis ingrediuntur; armis postea repelluntur. Onerarias secum abstrahunt; prætereuntes vrant; auxilium contra Genuenses petunt, nec obtinent. Galatæi veniam orant, et ne hostes adjuvet. Venetorum cum imperatore, fides temporarium. Origo ejus consuetudinis. Veneti non impetrato auxilio, indignabundi recedunt. 197

CAP. XXVI. — Galatæi notantur. Mos Lacedæmoniorum superbus. Galatæi saxum et machina Byzantium jacunt his, quibus bellum indicitur. Veneti roborantur, cum quibus iunxit societas. Causa belli Venetis et Genuensibus. Galatæ obsidio. Nicolai Pisani præfecti classis Venetæ audacia. Tres machinæ frustra factæ. Nuntius Venetus de septuaginta triremibus Genuensium superveniens. Populi Genuensis contra optimates tumultus. Democratiam quærit; optimatibus patriam honoresque restituit, quorum sumptibus classis ædificata contra imperatorem mittitur. Ducis Veneti ignavia. Pugna ad Galatam. Tarchaniota vulneratus. Imperator Byzantium frustratus reddit. Venetus rediens, in Genuenses incidit. In Euboram fugiens servatur. 203

CAP. XXVII. — Per Invidios quosdam pervertitur junior imperator. Unde bellum reintegratur. Causæ illorum malevolentie. Simplicitas et candor junioris imperatoris. Andronicus Asanes malevolis suspectus, ab eis decipitur fraude admirabili, ut Byzantium discedat. Cantacuzenus adversis nuntiis tristatus, matrem ad filium sibi reconciliandum mittit, quod feliciter præstat. Cralem quoque et Cratanam severissime objurgat, et bellum depellit. 213

CAP. XXVIII. — Genuenses oppidum Euhææ et ibidem Venetos incassum oppugnat. In Romanos tendunt. Heracliam vento rejiciuntur. Duobus occisis urbem oppugnare gestiunt; a duce deterrentur. Martino quidam trierarcha turbas facit, ejus minis territus Paganus, oppugnationem permittit. Capitur oppidum, frustra submissis auxiliis. Cum captivis selectis Galatam disceditur. Victi Heraclææ invento untur. Quomodo Byzantium muniverit imperator. Martino oppugnationem suadenti, a duce repugnatur, cum quo omnes sentiunt. Vires Byzantium explorantur, et re ipsa Martini consilium ineptum convincitur. 221

CAP. XXIX. — Imperator uribus Ponticis auxilia mittit. Sozopolitæ superbe repulantur. Capiantur a Latinis plane imparati. Primores accepti pro obsidibus, certa pecunia incendium et eversionem urbis redimunt, et in patriam redeunt. Misera Heraclæonum fortuna apud

Galatæos, quos Philotheus eorum episcopus liberat. Pugna committitur. Genuenses vincuntur. Catalani cladem accipiunt. Galatæorum fraus. 229

CAP. XXX. — Venetæ classis dux timidus cunctator. Exoratus Byzantium accedit, licet cum periculo. Genuenses pugna vincuntur. Catalani cladem maximam accipiunt. Galatæorum fallacia in illos. Clades Genuensium Venetorumque et Catalanorum similiter. Ducis Genuensium magnus animus. Timiditas Nicolai corrumpit victoriam. Imperatoris et ducis Catalanorum in illum ira. Byzantium in Catalanos vulneratos et ægrotos eximia charitas. Quomodo eosdem negligentia ducis Veneti affixerit. 231

CAP. XXXI. — Genuenses ultro hostes lacessere statuunt. Orchanes cur Venetis infensus; Genuensibus mittit auxilia. Imbellis animus Nicolai, cui irascitur maxime Catalanorum dux, ac præ dolore correptus morbo decedit; cui Monean subrogatur. Nicolaum imperator ad pugnam frustra sollicitat; et tandem ut mentis expertem missum facit; cum Genuensibus sædus jungit. 241

CAP. XXXII. — Nicolaus classem in hostes reparat. Pagano succedit Antonius Grimoaldus. Hostes apud Sardiniam invadit, et vincitur a Venetis. Genuenses afflicti, Mediolanensium principii se dedunt cum conditionibus. Paganus iterum classi præficatur. Vincuntur Veneti apud Methonen a Genuensibus. Pax inter Venetos et Genuenses. Paganus cum optimatibus pellitur in exilium, ad pristinum statum reditur. Palæologus Byzantium venit. Inde Didymotichum cum uxore, et altero filiorum abit. Eodem Irene imperatrix generum filio conciliatura mittitur. Præscribuntur conditiones. 247

CAP. XXXIII. — Imperator junior confirmare Mattheo absolutam gubernationem non vult. Urgent legati, ille perstat in sententia. Junior contra seniore ad arma irritatur. Aperte bellum cepisset. Oppida ad eum deliciaut: Mattheum in arce Adrianopolis obsidet. Timore supervenientis Cantacuzeni Zernomianum obsidione soluta abit, eamque recipit. Adrianopolitani Cantacuzeno resistunt pertinaciter. Captiuntur et diripiuntur. Vexantur Zernomianenses, quorum temeritas et audacia ostenditur. Palæologo a Cræle auxilium, dato obside fratre, mittitur. Similiter a Mæso. Cantacuzenus Persas vocat. 253

CAP. XXXIV. — Patriarcha, episcoporum et monachorum preces apud Cantacuzenum pro pace. Ad Hebrum Triballi, Mæsi, Persæ castra locant. Mæsorum trepidatio ac fuga. Triballi et Romani paucillum pugnantibus, æque fugiunt, ac pene omnes pereunt. Persæ vastatis Mæsorum agris in Asiam redeunt. Imperator Palæologus Sultanum sibi studet adjungere. Ejus litteræ a Barbaro ad Cantacuzenum mittuntur. Is frustra pace petita, oppida quæ defecerunt, affligit. Chalcedonem propter Morrhæos incurSAT, qui denuo se illi tradunt. Junior pacem cum conditione petens, pulchra similitudine refutat. Pacem mali consiliiarii impediunt. Palæologus cum uxore Tenedum fugit. Ejus feminae virtutes. 259

CAP. XXXV. — Urbes Palæologi ad Cantacuzenum transeunt. Palæologus Byzantium venit. Irene in urbe tuenda diligentia: Palæologus spe frustratus, Galatam divertit. Sinit Cantacuzeno maledicti; excusat se postea. Tumultus nobilium Byzantii, et expositio cum Cantacuzeno, ac petitio de Mattheo filio imperatore designando. Imperator rein arduum esse docens, sine responso eos dimittit. 267

CAP. XXXVI. — Callistos patriarcha consulitur, negat imperatorem Mattheum designandum. Cui occurrit imperator. Denuo flagitantibus respondet, et quod sæpe antehac fecit, se omni tyrannidis suspicione liberat, justitiæque, humanitatis et virtutis laudem aucupatur. Palæologum ut parum erga se candidum, et gratum accusat, enumeratis, quæ contra ipsum hostiliter commiserit. Inde probare contendit, non injuria Mattheum filium imperatorem, non tam a se (ut invidiam facti declinet) quam ab ipsis renuntiatum iri. De imperatoris appellatione in litteris ad Sulimanum ommissa, et de conviciis remigum in illum ac excusat Palæologus. 271

CAP. XXXVII. — Mattheus creatur imperator. Nomen Joannis in acclamationibus et sacris tacetur. Novus imperator Adrianopolim mittitur. Callistos in sedem ex monasterio revocatur et objuratur. Cogentes se ad consecrandum Mattheum, excommunicat. Ejus pertinacia ad synodum et ad imperatorem, et in tabulis refertur. De successore e igendo consulatur, et canones citantur. Semet et superiores imperatores malæ fidei in eligendis episcopis coarguit imperator; libertatem eligendi episcopis reddit. Philotheus patriarcha creatur. Callistos Galatam, inde Tenedum ad Palæologum confugit. 279

CAP. XXXVIII. — Mattheus cum uxore coronatur. Pergamenus Tenedus auctor defectionis insularis, vincitur Thessalonicam mittitur. Persas Zympen castellum obtinentes, pecunia e Thracia educit Cantacuzenus. Terræ motus maritimas Thraciæ urbes prosternit. Calamitas populorum. Barbari cum presidio urbes occupant. Humanitas navarchi Byzantini. Sulimanus perfidus colonias in Thraciam deductit. Ejus in reparanda Calliopolii studium. Mæsos vastat Cantacuzenus, ab Orchane urbes repetit. Sulimani excusatio refellitur. Patris hortatu oppida redit. Cantacuzenus vitam monasticam parturit. 283

CAP. XXXIX. — Cur Cantacuzenus ipse Tenedum proficisci ad generum voluerit. Aquatione prohibetur. Byzantium redit. Sulimanus duas Galatæorum urbes expugnat. Cantacuzenus ipse ad Palæologum proficiscitur, nec tamen in Tenedum venit, et re infecta redit. Orchanes et filius urbes se reddituros profitentur. Palæologus Byzantium venit, populi tumultus. Cantacuzenus rerum humanarum pertæsus de professione monachismi agit. Paganum cum Palæologo dissuadet, proceribus spe venturi auxilii animos facit, sed fecte. Philothei monito, cui obsecundat imperator. Contra socerum Palæologus armatus, procedit. 291

CAP. XL. — Furor populi redintegrat. Philotheus patriarcha timore Palæologi se abscondit. Mittitur legatio, et pactum offertur. Juratur certis conditionibus. Descriptio propugnaculi ad portam Auream. Auxilia accessita a Cantacuzeno remittuntur. Deliberatio de bello Barbaris in Thracia inferendo. Dissuadet Cantacuzenus, nisi pecunia et externi milites, et classis etiam prius comparentur. Duplex de ejus oratione judicium. Juniorum, et imperatorum obtrectatio. Palæologus sententiam celat. 299

CAP. XLI. — Cantacuzenus suadet custodibus ut propugnaculum seu arceum ad portam Auream dedant. Illi se Palæologo dedere nolunt. Laus Joannis Peraltæ Itali. Militum Italicorum stropia. Eos se infans redditurum apud eorum regem Cantacuzenus minatur. Veniam audaciæ poscunt. Deditur arx Palæologo, qui eam paulo post deserit. Insidiæ in Cantacuzenum. Palæologus in palatium invitatur, socerum convitijs accipit. Plebs foris tumultuata propter Cantacuzenum comprimitur. 309

CAP. XLII. — Socer genero propositum animi de monachismo sectando detegit, a quo ægre dimittitur. Mutat nomen, uxor quoque fit monacha. Imperator Palæologus traducitur, et defenditur. Cur se abdicavit Cantacuzenus; a quo petit Palæologus, uti se cum filio in concordiam restituat. Callistos sedem recipit. Palæologus in Mattheum irritatur. Nicephorus despota fidem fallit. Bera cum Cumutzenis recipitur. Fedus inter imperatores. Impostura optimatum Joannis. Ex ejus administratorum inobedientia bellum recrudescit. Excusat se Mattheo, et Byzantium redit. 315

CAP. XLIII. — Mors Crælis. Simon ejus frater provinciam vindicat contra filium. Helena uxor defuncti dominatur. Factiones nobilitatis. Nicephorus dux Thessaliæ citra vim obtinet. Famulus classarios ad despota deserendum incitat. Ejusdem Æni insolentia et tyrannus. Armem frustra oppugnat. Regina Byzantium discedit. Ad maritum proficiscitur. Consilium domesticorum de uxore illi superinducenda. Fugit ad fratrem in Peloponnesum securitatis causa. Inde a marito revocatur, qui in pugna ab Albanis occiditur. Uxor Byzantium veniens cum matre monacham agit. 323

CAP. XLIV. — Mattheus contra Palæologum contendit. Non se deserit Palæologus. Discedunt ambo sine pugna. Orchanes filium a piratis captum per Palæologum redimi orat, quod facit pecunia ingenti, cum armis nihil proficeret. A Mygdoniæ præfectis se tradere volentibus Mattheus accessit. Amicitia Tribaliorum principum cum Cantacuzeno et ejus filio. Celeriter submissæ copiae ab Orchane in quantas difficultates Mattheum redegerint. Compellitur ab eis ante tempus in Triballos. Contra pacta conventa prædas agunt. Reliqui cum Triballicis certant jaculis, et in pugna pauciores Persæ cadunt. Revertitur imperator. Triballicis insequentes repelluntur. 327

CAP. XLV. — Falsa suspicione imperatorii fugiunt. Descriptio urbis Philippensium. Imperatoris auctoritate fuga nisi non potest. Ejus virtus. Fauuli equum suum subjicientis opera salvus evadit. In palude se apud Philippos occultans, a Philippensibus capitur. Dramam custodiendus a Boichna perducitur. Palæologus Gratianopolim, et ibi ejus uxorem cum liberis capit, quos Tenedum mittit. Mattheum a Boichna perit, et is pecuniæ amore eum tradit integrum. Consentium excolandum variæ causæ. Laudatur Palæologus, Mattheus in Teue-

dum, postea in Iesum mittitur. Res tota socio indicatur, et libertas capivo promittitur. 533

CAP. XLVI. — Cantacuzenus de filio non excoelato gratias agit. Quanta in sollicitudine ac merore anoborum causa fuerit ostendit. Quantum sibi met profuturus sit, si vincetum dimiserit. Tota pene oratio eo spectat, ut custodia Matthæus solvatur. 543

CAP. XLVII. — Obtrectatio Ziani in Engeniam jam monacham quasi imperatori cum aliis parari insidias: quod ille non credit, nec credi vult. Ziani pertinacia in affirmando. Imperator Engeniam sibi insidiatam credit, atque Matthæum velle liberare desinit, Zianum mendacii pœnitit: lætatur Imperator. Quid a Matthæo liberando postularit. Ejus responsum ambitiosum. 547

CAP. XLVIII. — Sapiens Cantacuzeni oratio ad filium erudiendum, et a cupiditate imperandi deducendum, ex status illius difficultate, periculis, laboribus. Occurrit objectioni, iudicans, qua de causa, et quo animo Imperium ipse suscepit. Oratio hæc diligenter legenda est illis, qui in alios dominari concupiscunt. 553

CAP. XLIX. — Matthæus monitis paternis obtemperat, et jurat certis conditionibus. Patæologus eum consolatur, habitum redditurum spondens, crepidas permittit. Cum Matthæo et eius familia Peloponnesum Cantacuzenus petit; ibi calumniis excipitur. Manuel anceps animi, causam tristitiæ patri aperit, et sanatur. Indicatur causa, cur Matthæus eo adducatur. Locus contra calumniatores. Commendatur fratri Manuelli, et ab eo libenter accipitur. 561

CAP. L. — Callistus legatus ad Crælænam pro societate contra Barbaros in Thracia. Idem cum comitibus moritur. Falsus rumor de veneno illis prohibito a Triballis. Patriarchæ funus. Crælæna monachis ex Atho monte ejus corpus negat. Expeditio imperatoris contra urbes Mesorum ad Pontum. Mesenbræ obseido. Pax componitur. Philotheus patriarchatum recipit; ejus commendatio. Historiæ epilogus. 563

JOANNIS CANTACUZENI PRO CHRISTIANA RELIGIONE CONTRA SECTAM MAHOMETICAM APOLOGIÆ QUATUOR. 571

Argumentum libri. 571

APOLOGIA I. — Quod Christus Filius Dei sit, et Deus verus et perfectus, quodque Deus existens homo factus sit, juxta theologorum et prophetarum testimonia. 577

APOLOGIA II. — Quod Filius et Verbum Dei cum Deus esset, extremis temporibus, propter hominum salutem homo factus sit, crucifixus mortem subiit, sepultus resurrexit, et in caelos est assumptus. Non tamen divinitas, sed homo passus est, qui idem judicaturus est orbem universum. 439

APOLOGIA III. — Quod post Domini assumptionem duodecim discipuli illius totum orbem docuerint, miraculis simul fidem suam confirmant. Tum de Delpara Virgine, de questione Christi, cruce et imagine. 499

APOLOGIA IV. — Quod dolose et perniciose docuerit Mahomet, et quod lex et Testamentum vetus non sint subverta per Christum, sed magis illustrata. Insuper, quod in lege infirmum erat et impossibile, hoc Evangelium complevit. 531

CONTRA MAHOMETEM ORATIONES QUATUOR.

CAPITA ORATIONIS PRIMÆ. 583

1. Quod Mahomet tempore epilepsie, cum spumans hinc inde volveretur, dixerit sibi archangelum Gabrielem se convenientem vidisse.

2. Quod librum conscripserit, Arabice *Coran* dictum, Græcæ vero legem Dei salutiferam.

3. Quod prophetam Dei et apostolum se nominaverit.

4. Quod Mosaisca, Psalterium et prophetica scripta, juxta, sancta et vera nominaverit, præcipue vero Evangelium confessus sit justum, sanctum, rectum, verum et perfectum esse, et (ut in capite loasa reperitur) Dei conditiones vocaverit.

5. Quod non a Mahomete solo, sed etiam ab aliis lex illa lata sit.

6. Quod a Mahomete promulgata lex ore ad aures a diabolo lata sit.

7. Quod quidam dignitate chalifas existens, id est summus doctor, religionem Christianam receperit.

8. Quod Mahomet cum in hereticos quosdam Nestorianos, qui etiam Judæos aliquos iudicasset, omnem horum militiam collegerit.

9. Quod jactabundus de se dixerit: Si omnes homines conveniant, omnes spiritus et angeli non poterunt Alcoranum meo similem constituere.

10. Quod in fastigio dexteræ partis throni divini Mahometis nomen inscriptum sit.

11. Quod legem non per miracula daturus venerit, sed per gladium; et quod non credentibus illi, aut mortis supplicium ferendum, aut tributa pendenda sint.

12. Quod interdixerit, ne quis sua sectæ vel ordiis cum aliquo Christianorum disputet.

13. Quod Noe et Abraham, ipsi denique apostoli, ejusdem quam ipse postea promulgavit doctrinæ sectatores fuerint.

ORATIONIS SECUNDÆ CAPITA. 586

1. Quod ea quæ in Mosaisca præceptis, prophetis, Psalterio et Evangelio continentur, sancta, justa et Dei traditiones nomen, amplectitur et observat: quodque illius sectatores non sint, qui hæc non impleverint.

2. Quod legis suæ sectatores in partes septuaginta tres sint dividendi, quarum unica sit salvanda, reliquas vero igit tradendas fore.

3. Quod nisi a Deo esset Alcoran, multa in eo essent sibi invicem contraria.

4. Quod cum Gabriele ad Deum ascendens, in angelum facerit decies milleis vicibus majorem toto mundo, deficientem peccata sua, quæ sua ipsius intercessione ventiam apud Deum impetraverit.

5. Quod ipse scopus et sigillum sit prophetarum.

6. Quod rapinas, cades et perjuria prohibeat, eademque rursus permittat.

7. Quod Deus illi permiserit pejerare.

8. Quod Deus serum collocutus, dixerit se lusus gratia mundum condidisse.

9. Quod in capite *Micapira*, id est *Juvena* dicto Judæos et Christianos salutem consecuturos esse dixerit, in capite vero *Amram*, contra asserit, neminem sine Ismaelitarum lege servari posse.

10. Quod ante ipsum nemo possit paradisum ingredi. Et rursum dicit, quod Deus illi multas mulieres virosque ante se paradisum ingressos ostenderit.

11. Quod Deus post resurrectionem domus elegantes balnea et hortos, pluresque mulieres se daturum promittat, Mahometicæ legis sectatoribus.

12. Quod in capite *Sad* angelos ex igne, homines vero ex pulvere factos esse affirmet.

13. Quod in capite *Eniele*, quod *muscan* significat, de Solomone et muscis mendacium prodat stolidum; quod et fatetur.

14. Quod in capite *Rubeso*, de Solomone et verme tradat, superiori mendacio simillima.

15. Quod in libro *Enarrationum* causam ponit, cur illis vino interdictum sit.

16. Quod cælum hoc creatum, ex fumo factum sit; mare autem, ex monte quodam Caph nominato.

17. Quod solem, lunam, lumine et virtute æquales esse dicat.

18. Quod a Gabriele, ut cælum ascenderet, vocatus, ex Dei manu sibi imposita tantam frigiditatem senserit, ut quæ ad medullam dorsi usque penetraverit.

19. Quod in capite *Sad* tradat, dæmones cum angeli essent, a Deo in Adamum adorarent esse constitutos: cumque hoc aliorum angelorum more facere noluerint, propterea dæmones esse factos.

20. Causam tradit, propter quam suillis carnibus interdictum sit.

21. Quod Deus in fine mundi omne hominum et angelorum genus cecisurus sit.

22. Quod librum conscripserit, duodecim millia sermonum continentem: e quibus ter mille quidem veri sint, ceteri autem falsi.

23. Quod in capite *Ceramar*, dicat se lunam in duas partes dissecuisse, quarum altera quidem in tunicam illius, altera vero in terram deciderit; deinde vero lategram rursus restituisse.

24. Quod Deus et angeli pro Mahomete orent.

25. Quod in capite *Helmaida*, quod si interpreteris, *messiam* significat, affirmet, Hebræos et Christianos non esse filios Dei, nec amicos ejus, eo quod affligantur.

ORATIONIS TERTIÆ CAPITA. 587

1. Quod impossibile sit Deum habere filium sine muliere.

2. Quod si filium Deus habuerit, erit inter utrosque jissidium.

3. Quod in capitulo *Elnesa*, quod *mulieres* significat, dicat Christum esse Verbum Dei, animam Dei, et spiritum Dei.

4. Quod Christum ex virgine citra virilem operam genitum esse testetur.

5. Quod neget Christum et Deum esse et Dei Filium, illius etiam incarnationem. Eundem vero nudum tantummodo, ut Nestorius, hominem vocat; sanctum vero, et cunctis hominibus excellentiorem.

6. Non Christum, sed alium loco illius crucifixum esse.

7. Quod Deus Christum ad se in cælos vocaverit, hunc autem in line mundi venturum esse, et Antichristum occisurum, quo facto et ipse Christus moriturus sit.

8. Christianos Deiparam virginem in Deos retulisse; eamque sororem esse Moisi et Aaronis.

ORATIONIS QUARTÆ CAPITA. 590

1. Quod in cælos subreptus Mahomet, coram Deo steterit, et audiverit varia, rursusque in terram delatus sit.

2. Dæmones etiam salutem esse consecuturos.

3. Alcorani interpretationem neminem intelligere, nec ipsum quidem Mahometem, sed solum Deum.

IN MAHOMETEM ORATIO I. 589

ORATIO II. 615

ORATIO III. 681

ORATIO IV. 675

PROEMIUM TOMI CONTRA BARLAAM ET ACINDYNUM AUCTORE CHRISTODOLO MONACHO. 695

Monitum Editorum Patrologiæ.

TOMUS FACTUS A PATRIARCHA JOANNE ET SYNODO CONTRA FALSAM OPINIONEM BARLAAM. 695

PHILOTHEUS CPOLITANUS PATRIARCHA. 711

Notitia ex Fabricio. 711

SERMO IN EXALTATIONEM VENERANDÆ ET VIFICÆ CRUCIS. 719

DE MANDATIS D. N. JESU CHRISTI. 729

ORDO SACRI MINISTERII. 745

LAUDATIO SS. BASILII, GREGORII THEOLOGI ET JOANNIS CHRYSOSTOMI. 767

REFUTATIO ANATHEMATISMORUM HARMENOPULLI. 821

(*Vide præterea inter Addenda ad calcem voluminis*)

DEMETRIUS CYDONIUS. 825

Notitia ex Fabricio. 825

DEMETRII CYDONII LIBER ADVERSUS GREGORIUM PALAMAN. 857

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI. 863

CAP. I. — Quod ex eo quod negant Filium Dei ex substantia esse Patris multa sequantur absurda. 863

CAP. II. — Quo sensu dicant theologi aliud esse substantiam, et aliud hypostasim. 870

CAP. III. — Quod substantia, et hypostasis, atque personæ secundum rem in Deo idem sint. 874

CAP. IV. — Quod quamvis paternitas, et filiatio sit substantia, non propterea necessario sequitur Filium esse Patrem, aut Patrem Filium. 878

CAP. V. — Quod qui dicunt: Quemadmodum esse aliud hypostasim, et aliud substantiam, et aliud paternitatem in Deo compositionem non facit; ita etiam nonnulla alia, quæ in substantia Dei dicuntur subsistere, quæque realiter a substantia et ab invicem differunt, compositionem non faciunt, temerarii sunt. 886

CAP. VI. — Quod Ecclesiæ doctores Filium ex sub-

stantia Patris esse, atque generari, theologicè disserunt. 871

CAP. VII. — Quod qui ex substantia Patris esse, seu generari Filium negant, principia fidei tollunt, atque doctoribus adversantur. 884

CAP. VIII. — Quod, quænam tandem fuerint ipsas causæ deceptionis. 905

CAP. IX. — Quod contradicere iis qui dicunt Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, coegit eos non cogitari ex substantia Patris esse Filium. 907

CAP. X. — Quas tandem, quæ videntur objectiones esse præcipuæ, iis inferant, qui ex Patre Filioque procedere stant, et primum ex consubstantialitate, atque solutione hujusmodi rationum. 911

CAP. XI. — Quod alteram objectionem iisdem inferant, quæ est ex duobus principis, et hujus solutio. 925

CAP. XII. — Quod sancti ex substantia Patris et Filii Spiritum sanctum esse theologicè disserunt, et ex Filio esse, atque existere, profuturicè et procedere. 954

CAP. XIII. — Brevis repetitio eorum, quæ dicta sunt, cum epilogo. 955

Demetrii Cydonii ad Barlaamum epistola de processione Spiritus sancti. 959

(*Vide inter mutuas Barlaamii et Demetrii epistolas in Barlaamo*).

Monitum in orationem Demetrii Cydonii de admittendo Latinorum subsidio. 959

DEMETRII CYDONII AD ROMÆOS DELIBERATIVA. 961

EJUSDEM ORATIO ALIA DELIBERATIVA DE NON REDDENDA GALLIPOLI PETENTE AMURATE. 1009

MONODIA DE SEDITIONE THESSALONICENSI, ANNO MCCCXLIII. 1035

(*Exstat inter Scriptores post Theophanem, hujusce Patrologiæ tom. CIX.*)

TRANSLATIO LIBRI FRATRIS RICHARDI, ordinis Prædicatorum, contra Mahometi assencias. 1055

DEDICATIO Bartholomæi Piceni de Montearduo, Ferdinando regi Aragoniæ et utriusque Sæclis. 1055

Richardi ex ordine Fratrum, qui apud Latinos Prædicatores appellantur, confutatio legis itatæ Saracenis a maledicto Mahometo, translata ex Romana lingua in Græcum, per quendam Demetrium. 1057

I. De principalibus hujus legis erroribus. 1043

II. Quomodo oportet cum his versari. 1047

III. Quod lex hæc non est lex Dei, propterea quod neque Vetus, neque Novum Testamentum hanc testantur: et quod Saracenis necesse est parere dictis Veteris Testamenti et Evangelii. 1051

IV. Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam non habet alyum et modum cum aliis convenientem. 1057

V. Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam non convenit secundum sententiam cum aliquo altero. 1061

VI. Quod Alcoranum non est lex Dei, quoniam in multis sibi ipsi contradicit, 1066

VII. Quod lex Saracenorum nullo miraculo confirmatur. 1070

VIII. Quod lex Mahometi irrationalis est. 1074

IX. Quod lex Saracenorum manifesta contineat mendaciam. 1090

X. Quod violenta sit lex Saracenorum. 1105

XI. Quod Alcoranum non est lex Dei; inordinatum enim est. 1107

XII. Quod lex Saracenorum non est Dei; iniqua enim est. 1111

XIII. De Alcorani institutione, et quis fuerit legis hujus opifex et inventor. 1115

XIV. De fictione improbabilissimæ visionis. 1119

XV. De quibusdam sex quæsitis in Alcorano communibus, et de Christi ad Mahometum excellentia. 1125

XVI. De Evangelii ad Alcoranum excellentia. 1129

XVII. De Saracenorum responsione ad prædicta. 1137

*Christiana fidei Confessio, facta Saracenis incerto an-
cloro.* 1151

DEMETRII CYDONII DE CONTEMNENDA MORTE
ORATIO 1169

ARGUMENTUM. Demetrius, ut doceat, mortem non méde-
dam, sed contemnendam negligendamque esse, tria
hominum mortem timentium profert genera : primo eos
qui mortem propter voluptatum jacturam abominentur
(c. 2 — 6); deinde eos qui morte deleri omnis putent
(c. — 20); denique eos qui propter penas aeternas mortem
omnium malorum maximum gravissimumque esse arbi-
trentur (c. 7 — 20-25); ita ut patefaciat et demonstret
vanitatem timoris singulorum ejusque causas. 1169

DEMETRII CYDONII EPISTOLA ad magnum primi-
cerium Phaeasem, Thessalonica scripta, cum anno 1430
Amuratus II urbem obsidione cingeret, quam mox ex-
pugnata ferro et igne deleta. — Ex hac epistola di-
scimus Cydonium patria Thessalonicensem fuisse, non
autem Cypollitanum vel Cretensem, ut Fabricius cum aliis
putavit. 1215

MAXIMUS CHRYSOBERGA MONACHUS.

Monitum Editorum.

1211

MAXIMI CHRYSOBERGÆ AD CRETENSES DE PRO-
CESSIONE SPIRITUS SANCTI ORATIO. 1217

PHILOTHEUS SELYMBRIENSIS.

ORATIO IN SANCTUM AGATHONICUM. 122

ADDENDA.

Philothei CP. Patriarchæ Privilegium pro episcop
Hierissi. — Ejus in monte Sancto jura episcopalia conti-
nat. 123

Philothei Patriarchæ CP. Contra Gregoram Antirhe-
ticorum Libri XII. Vide tom. CLI.

Ejusdem Encomium Gregorii Palamæ. Vide *ibid.*

Ejusdem Vita S. Demetrii Martyris. Vide tom. CXVI.

Index in Joannis Cantacuzeni Historiam Byzantinam
1215

JOANNIS PALÆOLOGI

IMPERATORIS

[1335-1391.]

PROFESSIO FIDEI

(Apud Leonem Allatium *De utriusque Ecclesie consensu*, p. 845 (a).)

Ἐν ἑνόματι τοῦ Κυρίου. Ἀμήν. Γνωστὸν ἔστω Ἀ πᾶσι τοῖς τὰ παρόντα γράμματα, καὶ τὸ δημόσιον συμβόλαιον ὀφειμένοις, ὅτι οἱ αἰδουσιμώτατοι Πατέρες καὶ κύριοι Θεοῦ χάριτι, Γουλιέλμος ἐπίσκοπος Ὀστιένης, καὶ Βερνάρδος τῆς ἐκκλησίας τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, καὶ Φραντζίσκος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σαβίνης, πρεσβύτεροι, καὶ Ραϊμούνδος τοῦ Ἁγίου Ἀδριανοῦ διάκονος, καρδινάλιοι, ἐπίτροποι ἐπὶ τὰ ὑποτεταγμένα ὑπὸ τοῦ αὐθέντου Οὐρβανοῦ πάππα πέμπτου ἀποταχθέντες γράμματα τοῦ αὐτοῦ ἀποστολικά ἰδίᾳ βούλλῃ μολιβδίνῃ καταχωρημένα ἐν ταύτῃ τῇ ἐπομένῃ περιλήψει εἰδέξαντο.

Ὁ Οὐρβανὸς ἐπίσκοπος, δούλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῶν αἰδουσίμων ἀδελφῶν Γουλιέλμῳ ἐπισκόπῳ Ὀστιένη, καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς υἱοῖς Βερνάρδῳ τῆς ἐκκλησίας τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, καὶ Φραντζίσκῳ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σαβίνης πρεσβυτέροις, καὶ Ραϊμούνδῳ τοῦ Ἁγίου Ἀδριανοῦ διακόνῳ, σωτηρίαν καὶ ἀποστολικὴν εὐλογίαν. Ἐπειδὴ ὁ μεγαλοπρεπὴς καὶ περιφανὴς ἄρχων Ἰωάννης βασιλεὺς τῶν Γραικῶν νεωστὶ ἐξ εὐλαθείας, καὶ ζεούσης ἀγάπης περὶ τὴν

In nomine Domini. Amen. Noverint universi, presentes litteras et instrumentum publicum inspecturi, quod reverendissimi Patres et domini, Gulielmus Dei gratia episcopus Ostiensis, et Bernardus basilicæ Duodecim Apostolorum, et Franciscus ecclesiæ Sanctæ Sabinæ, presbyteri, ac Raynaldus, Sancti Adriani diaconus, cardinales, commissarii super infrascriptis per dominum Urbanum divina providentia Papam V deputati, litteras ejusdem apostolicas sua bulla plumbea munitas, tenoris sequentis, receperunt.

Urbanus episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Gulielmo episcopo Ostiensi, et dilectis filiis Bernardo basilicæ Duodecim Apostolorum, ac Francisco ecclesiæ Sanctæ Sabinæ, presbyteris, ac Raynaldo Sancti Adriani diacono, salutem et apostolicam benedictionem. Cum magnificus princeps Joannes, imperator Græcorum illustris, noviter ex devotione ac fervore catholicæ fidei ad Urbem accesserit, Romanam sanctam sedem apostolicam

(a) Regnante Urbano V, Joannes Palæologus, cum Græcorum imperium singulis horis vilesceret, Turcarum contra ad summum cresceret, in Italianam flagitandam operam adnavigat. Summa omnium principum gratulatione exceptus est: de supplicis nihil actum. Cum Romam inoraretur, coram Gulielmo Ostiensi episcopo, Bernardo et Francisco pres-

byteris, et Raimondo diacono, cardinalibus, fidei suæ professionem edidit, vere catholicam et vere Romanam. Latinam versionem, ex codicibus Vaticanis desumptam, mihi communicavit doctrina ac pietate maxime munitus, et commodis amicorum natus, Flaminius Marcellinus. LEO ALLAT.

visitaturus, et ejus ordinationi et mandatis, in his quæ dictam fidem concernunt, tanquam princeps catholicus perpetuo pariturus; nos, volentes eundem imperatorem in prima ejus visione ac receptione tanquam catholicum principem, et alios Græcos tam clericos et religiosos, quam etiam prælatos et laicos, existentes cum eo qui ad ejusdem Ecclesiæ venire voluerunt unitatem, professione dictæ fidei, ac juramento, et abjuratione secundum debitas formas, alias a præclaræ memoriæ Michaelis Palæologo, imperatore Græcorum, prædecessore ejusdem imperatoris, in simili casu servatas, admissi, ad pacis osculum et alias decenter et licite recipere et congrue honorificationis impendii honorare: de nostra quoque sinceritate ad dictam fidem ac circumspeditione gerentes in Domino fiduciam pleniorē, vobis et cuilibet vestrum recipiendi nomine nostro et dictæ Ecclesiæ ab eisdem imperatore et Græcis aliis, ecclesiasticis et religiosis, etiam quacunque prælatione fungentibus, hujus professionem, juramentum, et abjurationem secundum formas contentas in nostris apostolicis litteris, quas vobis cum præsentibus destinamus, ac exinde confici publica instrumenta et litteras, ejusdem imperatoris et aliorum, qui profitebuntur et abjurabunt, sigillis signoque munitas, plenam concedimus auctoritate apostolica, tenore præsentium, facultatem. Datum Viterbii, Nonas Octobris, Pontificatus nostri anno septimo. »

συμβόλαια δημόσια, καὶ γράμματα τῶν αὐτῶν τοῦ τε ομόσονται σιγίλλοις καὶ σημείῳ κατωχυρωμένα . . . ἐδόθη τῆς ἀρχιερωσύνης ἡμῶν. »

Idem reverendisimi Patres ad præmissa deputati reverendum Patrem Paulum Dei gratia patriarcham Constantinopolitanum, ac dominum fratrem Nicolaum episcopum Arenopolitanum, et religiosum virum fratrem Antonium de Athenis, ordinis Fratrum Minorum, scientes linguas et grammaticas Latinas et Græcas, in hac parte interpretes assumpserunt; qui in manibus dicti domini Francisci cardinalis, de consensu aliorum prædictorum dominorum cardinalium, recipientes ad sancta Dei Evangelia juraverunt fideliter referre Latina lingua verba prædicti imperatoris, et aliorum Græcorum, qui venerant cum dicto imperatore, et profiteri volebant. Et ecce professionem imperatoris.

Δτινικῆ γλώττῃ τὰ ῥήματα τοῦ πειρημένου βασιλέως, καὶ τῶν ἄλλων Γραικῶν τῶν μετὰ τοῦ βασιλέως ἰθότων, καὶ ὁμολογίαν δοῦναι βουλευθέντων. 'Ἄλλ' ἰδοὺ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως ὁμολογία.

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Ego Joannes in Christo Deo fidelis imperator, et Romanorum moderator Palæologus, Spiritus sancti lumine illustratus, volens salutem animæ meæ providere, sponte veni ad sacram Urbem Romanam, sanctissimum Patrem dominum Urbanum, divina providentia papam quintum, et sanctam sedem apostolicam visitaturus, ac ejusdem domini papæ, vel alterius, seu aliorum ab eo in hac parte deputatorum manibus recogniturus et professurus fidem

καθολικὴν πίστιν εἰς τὴν Μεγαλόπολιν παρεγένετο, τὴν ἁγίαν ἀποστολικὴν καθέδραν ἐπισκεψόμενος, καὶ θεωρήσων, καὶ τῆ διατάξει αὐτῆς, καὶ τοῖς περὶ τὴν εἰρημένην πίστιν θεωρουμένοις προστάγμασιν, ὡς υἱὸς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀδίδως ὑποκεισόμενος, ἡμεῖς βουλόμενοι τὸν αὐτὸν βασιλέα ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ὄψει, καὶ ὑποδοχῇ ὡς υἱὸν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ καὶ τοὺς ἄλλους Γραικοὺς κληρικοὺς τε καὶ μοναχοὺς, προσετώτας καὶ λαϊκοὺς τοὺς αὐτῷ συμπαρευομένους, οἱ πρὸς ἔνωσιν τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας ἐλθεῖν ἐβουλήθησαν, ἐν ἀσπασμῷ εἰρήνης, καὶ ἄλλως πρεπόντως καὶ δικαίως ὑποδέχεσθαι, καὶ τιμῆ συμφώνῃ τιμᾶν, ὁμολογίᾳ τῆς ῥηθείας πίστεως, καὶ ὀρκωμοσίας προσληφθέντων κατὰ τὸν ὀφειλόμενον τύπον, ἄλλοτε τοῦ τῆς λαμπρᾶς μνήμης Μιχαὴλ Παλαιολόγου βασιλέως τῶν Γραικῶν προηγησαμένου αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐν ὁμοίῳ συμβίματι φυλαχθέντα . . . περὶ τε τῆς ἡμετέρας εἰλικρινότητος πρὸς τὴν εἰρημένην πίστιν καὶ περισκεψίν ταύτην, ἔχοντες ἐν Κυρίῳ πλήρως θάρρος ὑμῖν, καὶ ἐκάστοις ὑμῶν πλήρη περιέχομεν εὐπορίαν ἀποστολικῆ αὐθεντίας τῇ δυνάμει τῶν παρόντων, ὥστε ὑποδέξασθαι ἡμετέρῳ ὀνόματι, καὶ τῆς εἰρημένης Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν αὐτῶν, τοῦ τε βασιλέως, καὶ τῶν ἄλλων Γραικῶν, κληρικῶν, μοναχῶν, καὶ τῶν ὀποιοῦθῆναι δυντῶς ἀξιωματοῦ ταύτην τὴν ὁμολογίαν, τὴν ὀρκωμοσίαν κατὰ τὸν περιεχόμενον τύπον ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀποστολικοῖς γράμμασιν, ἅπερ ὑμῖν μετὰ τῶν παρόντων διαπέμπομεν, κάκεῖθεν γενέσθαι βασιλέως, καὶ τῶν ἄλλων, οἱ ὁμολογήσουσι, καὶ ἐξεδόθη ἐν τῷ Βιτερβίῳ, Νόννοις Ὑκτωβρίῳ, ἔτει

Οἱ αὐτοὶ αἰδεσιμώτατοι Πατέρες οἱ ἐπὶ τοῖς ἀναγεγραμμένοις ἀποσταγμένοι, ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἐρημνεῖς προσελάβοντο τὸν αἰδέσιμον Πατέρα καὶ κύριον Παῦλον, Θεοῦ γάρτι πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τὸν ἀδελφὸν κύριον Νικόλαον ἐπίσκοπον Ἀρενοπολιτάνου, καὶ τὸν μοναχὸν ἀνδρᾶ Ἀντώνιον ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς τάξεως τῶν Φραμενουρίων, εἰδὼτας ἑκατέραν γλῶσσαν Λατίνων καὶ Γραικῶν, τὴν τε κοινὴν, καὶ τὴν γραμματικὴν, οἵτινες ἐρημνεῖς ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ εἰρημένου αὐθέντου Φραντζίσκου καρδινάλιου ἀπὸ συναινέσεως τῶν εἰρημένων ἄλλων αὐθεντῶν καρδινάλιων, ἀναδεχόμενοι εἰς τὰ ἕργα τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλια, ὡμοσαν πιστῶς ἀναφέρειν Λατινικῆ γλώττῃ τὰ ῥήματα τοῦ πειρημένου βασι-

« Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν. Ἐγὼ Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος, φωτὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἠλαμφθεὶς τῆς ἐμαντοῦ ψυχῆς προνοούμενος, ἐκουσίως παρεγένεθον εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν Ῥώμην, τὸν ἁγιώτατον πάππαν τὸν αὐθέντην Οὐρβανόν, θεῖα προνοία πάππαν πέμπτον, καὶ τὴν ἁγίαν ἀποστολικὴν καθέδραν ἐπισκεψόμενος, καὶ θεωρήσων, καὶ ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ αὐτοῦ αὐθέντου πάππα, ἡ ἑτέρου, ἡ ἑτέρων ἀπ'»

αὐτοῦ ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἀποταχθέντων ἐπιγνωσόμενος καὶ ὁμολογήσων τὴν καθολικὴν πίστιν, ἣν ἡ Ἱεραρχία Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, καὶ οἰκουμένη ὁμολογεῖ, κρατεῖ, καὶ διδάσκει, καὶ περὶ τὴν διγενετὴν συντήρησιν τῆς αὐτῆς πίστεως τοῦ προρρήθέντος ἀθέντου πάππα, καὶ τῶν αὐτοῦ διαδόχων Ῥωμαϊκῶν ἀρχιερέων τοῖς προστάγμασι πεπληρωμένως, καὶ ἐμπράκτως ὑποκεισόμενος. Καὶ διὰ τοῦτο ἐνώπιον ὁμῶν τῶν αἰδεσίμων Πατέρων Γουλιέλμου ἐπισκόπου Ὀστιένης, Βερνάρδου τῆς ἐκκλησίας τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, καὶ Φραντζίσκου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σαβίνης πρεσβυτέρων, καὶ Ῥαίμουδου τοῦ ἁγίου Ἀδριανοῦ διεκόνου καρδινάλιων ἐπιτρόπων ἐπὶ τούτοις ἀπὸ τοῦ εἰρημένου ἀθέντου πάππα ἀποτεταγμένων, καὶ τοῦ αἰδεσίμου ἀνδρὸς τῆς αὐτῆς καθέδρας νοταρίου, καὶ μαρτύρων ὑποτεταγμένων, αὐτοπροσώπως κατασταθεὶς, ὁμολογῶ καὶ πιστεύω τὴν ἁγίαν Τριάδα, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἓνα Θεὸν παντοδύναμον, ὅλην τε ἐν θεότητι τὴν Τριάδα, ὁμοουπαρκτον, καὶ ὁμοούσιον, συναΐδιον, καὶ παντοκράτορα, μὴδ' ὁληθσεως καὶ ἔξουσίας, καὶ μεγαλειότητος, πάσης κτίσεως ποιητῆν, ἐξ οὗ τὰ πάντα, δι' οὗ τὰ πάντα τὰ ἐν οὐρανῶν καὶ τὰ ἐν τῇ γῆ, ὁρατὰ, σωματικὰ, καὶ νοερά. Ἄλ' ὅθ' Θεὸν τέλειον, καὶ πλήρη.

« Πιστεύω αὐτὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν αἰώνιον: ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, ὁμοούσιον, μὴδ' αὐτῆς δυνάμει; καὶ ταυτὸν κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ ἐν τῇ θεότητι, ἐν χρόνῳ γεννηθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου μετὰ ψυχῆς λογικῆς, δύο γενήσεις ἔχοντα, μὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς αἰώνιον, ἑτέραν ἐκ τῆς Μητρὸς χρονικὴν, Θεὸν ἀληθινόν, καὶ ἄνθρωπον ἀληθινόν, ἴδιον ἐν ἑκατέρῃ φύσει, καὶ τέλειον, οὐ χάριτι οὐδὲ κατὰ φαντασίαν, ἀλλ' ἀληθῆ καὶ ἓνα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν δύο φύσει; καὶ ἐκ δύο, τῆς Θείας, καὶ ἀνθρωπίνης; φύσεως, ἀλλ' ἐν ἐνότητι ἐνὸς προσώπου, ἀπαθῆ μὲν καὶ ἀθάνατον τῇ θεότητι, ἀλλ' ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ τῆ; ἡμετέρας σωτηρίας παθόντα ἀληθεὶ πάθει σαρκὸς, νεκρωθέντα, καὶ ταφέντα, καὶ καταβάντα εἰς τὸν ᾗδην, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἀπὸ τῶν νεκρῶν, ἀληθεὶ σαρκὸς ἀναστάσει, καὶ ἡμέρᾳ τεσσαρκοστῇ μετὰ τὴν ἀνίστασιν, καθ' ἣν ἀνέστη, ἀνεληθόντα εἰς τὴν οὐρανὸν, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς; ὅθεν ἐλεύσεται κρίνει ζῶντας καὶ νεκρούς, ἀποδώσων ἐν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, εἴτε ἀγαθὰ ἐγένοντο, εἴτε κακὰ. Πιστεύω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πλήρη καὶ τέλειον Θεὸν ἀληθινόν, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, ταυτὸν καὶ ὁμοουπαρκτον, καὶ ὁμοούναμον, καὶ συναΐδιον κατὰ πάντα Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Πιστεύω ταύτην τὴν ἁγίαν τριάδα, οὐ τρεῖς εἶναι θεοὺς, ἀλλ' ἓνα Θεὸν παντοκράτορα, αἰώνιον, ἀόρατον, ἀναλλοίωτον.

« Πιστεύω τὴν ἁγίαν καθολικὴν, καὶ ἀποστολικὴν μίαν ἀληθῆ εἶναι Ἐκκλησίαν, ἐν ἣ ἐν δίδοται βάπτισμα, καὶ ἀληθῆς ἄφεσις πάντων τῶν ἁμαρτημάτων. Πιστεύω ἀληθῆ ἀνάστασιν τῆς αὐτῆς σαρκὸς ἣν νῦν

A catholicam, quam sacrosancta Romana ac universalis Ecclesia profitetur, tenet et docet, et circa perpetuam observantiam ejusdem fidei, præfati domini papæ, ac suorum successorum Romanorum pontificum mandatis plenarie et efficaciter pariturus. Ideoque in præsentia vestrum, reverendissimi Patres, domini Guilielme episcopo Ostiensis, et Bernarde basilicæ Duodecim Apostolorum, ac Franciscæ tituli Sanctæ Sabinæ, presbyteri, et Raynalde Sancti Adriani diacone, cardinales, commissarii super hoc a præfato domino papa deputati, ac venerabiles viri ejusdem sedis notarii, et testium infrascriptorum personaliter constitutus, profiteor et credo sanctam Trinitatem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum omnipotentem, totamque in Trinitate deitatem, coessentialem et consubstantialem, coæternam et coomnipotentem, unius voluntatis, potestatis, et majestatis, Creatorem omnium creaturarum, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, quæ sunt in cælo et in terra, visibilia et invisibilia, corporalia et spiritualia. Item credo singulam quamque in Trinitate personam, unum verum Deum plenum et perfectum. Ἐτι πιστεύω ἕνα κατὸν ἐν τῇ Τριάδι πρόσωπον, ἓνα

« Credo ipsum Filium Dei, Verbum Dei, æternaliter natum ex Patre, consubstantialem, unius et ejusdem omnipotentis et coequalis per omnia Patri in divinitate: in tempore conceptum de Spiritu sancto, natum ex Maria semper virgine cum anima rationali; duas habentem natiuitates: unam ex Patre æternam, alteram ex Matre corporalem; Deum verum et hominem verum, proprium in utraque natura atque perfectum; non adoptivum, neque secundum phantasiam, sed verum et unicum Filium Dei, in duabus et ex duabus, divina scilicet et humana, naturis, sed in unius singularitate personæ; impassibilem et immortalem divinitate, sed in humanitate pro nobis et salute nostra passum, vera carnis passione; mortuum et sepultum; et descendisse ad inferos; et tertia die resurrexisse a mortuis, vera carnis resurrectione; die quadragesimo post resurrectionem, cum carne, qua resurrexit, et anima, ascendisse ad cælum, et sedere ad dexteram Dei Patris; inde venturum judicare vivos et mortuos, et redditurum unicuique secundum opera sua, sive bona fuerint sive mala. Credo etiam Spiritum sanctum, plenum et perfectum verumque Deum, ex Patre et Filio procedentem; coequallem, et coessentialem, et coomnipotentem, et coæternum per omnia Patri et Filio. Credo hanc sanctam Trinitatem, non tres deos, sed unum Deum omnipotentem, æternum, invisibilem, et incommutabilem.

« Credo sanctam catholicam et apostolicam unam esse veram Ecclesiam, in qua unum datur baptisma, et vera omnium remissio peccatorum. Credo veram resurrectionem ejusdem carnis, quam

nunc gestamus, et vitam æternam. Credo etiam Novi et Veteris Testamenti, id est, legis et veteris et novæ, prophetarum et apostolorum, unum esse auctorem Deum et Dominum omnipotentem. Credo hanc esse veram fidem catholicam, et quod hanc supradictis articulis tenet et prædicat sacrosancta Romana Ecclesia, et propter diversas hæreses, a quibusdam ex ignorantia, et ab aliis ex malitia, introductas, dicit et prædicat, eos, qui post baptismum in peccata labuntur, non rebaptizandos, sed per veram pœnitentiam suorum posse consequi veniam peccatorum; quod si vere pœnitentes in charitate decesserint, antequam dignis pœnitentiæ fructibus de commissis satisfecerint et omissis, eorum animas pœnis purgatoriis post mortem purgari, et ad pœnarum hujusemodi alleviationem et liberationem prolesse eis fidelium vivorum suffragia, scilicet sacrificia, orationes et eleemosynas, et alia pietatis officia, quæ a fidelibus pro aliis fidelibus fieri consueverunt, secundum Ecclesiæ inscripta. Credo etiam, illorum animas qui, post sacrum baptismum susceptum, nullam omnino peccati maculam incurrerunt; illas etiam quæ post contractam peccati maculam vel in suis manentes corporibus vel eisdem exutæ, prædictum est superius, sunt purgatæ, in cælum mox recipi: illorum autem animas, qui in mortali peccato, vel cum solo originali decedunt, mox in infernum descendere, pœnis tamen disparibus puniendas. eadem sancta Romana Ecclesia credit et firmiter asseverat; et quod nihilominus in die iudicii omnes homines ante tribunal Christi, cum suis corporibus, comparebunt, reddituri de factis propriis rationem. πρὸ τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν ἰδίων σωμάτων ἐμφανισθήσονται, ἀποδώσαντες περὶ τῶν ἰδίων ἔργων λόγον.

Item credo, sicut tenet etiam et docet eadem sancta Ecclesia Romana, septem esse Ecclesiæ sacramenta. Unum scilicet baptismum, de quo dictum est supra. Aliud est sacramentum Confirmationis, quod per manus impositionem episcopi conferunt, chrismando renatos. Aliud est Pœnitentiæ: aliud est Eucharistia: aliud est sacramentum Ordinis: aliud Matrimonii: aliud est Extrema Unctio, quæ secundum doctrinam beati Jacobi, infirmantibus exhibetur. Sacramentum Eucharistiæ ex azymo sacrificat Ecclesia Romana prædicta, tenens et docens, quod in ipso sacramento, panis vere transmutatur in Corpus, et vinum in Sanguinem Domini nostri Jesu Christi. De Matrimonio vere tenet, quod nec unus vir simul plures uxores, nec una mulier simul habere permittitur plures viros; soluta vero lege matrimonii per mortem alterutrinus conjugum, secundas et tertias et deinceps nuptias successive licitas esse dicit, si impedimentum canonicum et causa alia non obsistat.

διαζόχην ἐξῆς συγκαχωρεῖσθαι φησι, μόνον εἰ ἐμπόδισμα παρατηρήσεως ἄξιον, καὶ ἄλλη αἰτία οὐκ ἐναντιοῦται.

• Ipsa quoque sacrosancta Romana Ecclesia

φέρομεν, καὶ ζωὴν αἰώνιον. Πιστεύω καὶ τῆς Νέας καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης, τουτέστι τοῦ νόμου, τῶν προφητῶν, καὶ τῶν ἀποστόλων ἕνα εἶναι ἀρχηγὸν θεὸν Κύριον παντοκράτορα. Πιστεύω ταύτην εἶναι ἀληθῆ πίστιν· καὶ ὅτι ταύτην ἐπὶ τοῖς εἰρημένους ἄρθροις κρατεῖ καὶ διδάσκει ἡ ἱεραρχία Ῥωμαϊκῆ Ἐκκλησία, καὶ διὰ διαφόρους αἰρέσεις, ἀπὸ τινῶν μὲν ἐξ ἀγνοίας, ἀπ' ἄλλων δὲ ἐκ πονηρίας ἐπεισασθείσας λέγει καὶ κηρύττει τοὺς μετὰ τὸ βάπτισμα ἐν ἁμαρτήμασιν ὀλισθήσαντας οὐκ ὀφείλιν ἀναβαπτίζεσθαι, ἀλλὰ δι' ἀληθοῦς μετανοίας τῶν ἰδίων πλημμελημάτων δύνασθαι συγγνώμης τῶν ἑαυτῶν ἁμαρτημάτων ἐπιτυχεῖν· ὅτι εἴ γε κατὰ ἀλήθειαν μετανοήσαντες μετὰ ἀγάπης μετέστρεψον πρὸς τὸ ἱκανοποιῆσαι καρποῦς ἄξιους τῆς μετανοίας ἕνεκα τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ποιναῖς καθαρτηρίοις μετὰ θάνατον καθαιρεσθαι, καὶ πρὸς ἀνακουφισμὸν, καὶ ἐλευθερίαν τῶν τοιοῦτων ποινῶν λυσιτελεῖν αὐτοῖς τὰ βοηθήματα τῶν ζώντων πιστῶν, ἀναφορὰς, προσευχὰς, καὶ ἐλεημοσύνας, καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τῆς εὐσπλαχνίας τὰ παρὰ τῶν πιστῶν γίνεσθαι εἰωθότα κατὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας νομοθεσίαν. Πιστεύω καὶ τὰς ψυχὰς τῶν μετὰ τὸ ἱερὸν βάπτισμα εἰς οὐδένα ὄλω: μολυσμὸν ἐμπεσόντων, τῶν τε μετὰ τὴν προστριβέντα ἑαυτοῖς ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων ῥύπον, ἢ ἐν αὐτοῖς δυντων, ὡς προεδηλωται, καθαρθεύσας, εἰς οὐρανὸν εὐθὺς ἀναλαμβάνεσθαι· τὰς δὲ ψυχὰς τῶν ἐν θανάσιμῳ ἁμαρτήματι, ἢ μετὰ νόμου τοῦ προγοιοῦ μετισταμένων, καταβαίνειν εὐθὺς εἰς τὸν ᾄδην· οὕτω μέντοι καθὼς ἡ αὐτὴ ἁγία Ῥωμαϊκῆ Ἐκκλησία πιστεύει, καὶ βεβαίως ἰσχυρίζεται, ὡς διαφόροις κολάσεισι κολασθησόμενας· καὶ ὅτι οὐδὲν ἦν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως πάντες ἀνθρωποὶ

• Ἐπεὶ πιστεύω καθὼς κρατεῖ καὶ διδάσκει ἡ ἁγία Ῥωμαϊκῆ Ἐκκλησία, ἕπερ εἶναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια, ἐν δηρονίῳ τὸ Βάπτισμα, περὶ οὗ δὲ δηλωται, ἄλλο μυστήριον τοῦ χρίσματος τοῦ ἀγίου μύρου, ὃ δι' ἐπιθέσεως τῶν τοῦ ἐπισκόπου χειρῶν, χρίοντος τοὺς ἀναγεννωμένους ἐπιτίθεται. Ἄλλο ἐστὶν ἡ Μετάνοια. Ἄλλο ἐστὶν ἡ Εὐχαριστία. Ἄλλο ἐστὶ τὸ μυστήριον τῆς Τάξεως, ἧτοι τῶν χειροτονιῶν. Ἄλλο τὸ τοῦ Γάμου. Ἄλλο τὸ Τελευταίον Χρίσμα, ἧγουν τὸ εὐχέλαιον, ὃ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μακαρίου Ἰακώβου τοῖς ἀσθενοῦσι παρέχεται. Τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ἐξ ἀζύμου θυσιάζει ἡ προεπιγεμένη Ῥωμαϊκῆ Ἐκκλησία, κρατοῦσα, καὶ διδάσκουσα, ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ μυστηρίῳ ὁ ἄρτος ἀληθῶς μεταβάλλεται εἰς σῶμα, καὶ ὁ οἶνος εἰς αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Περὶ τοῦ γάμου δὲ κρατεῖ, ὅτι οὔτε εἰς ἀνὴρ ὁμοῦ πλείους γυναῖκας, οὔτε μία γυνὴ ὁμοῦ ἔχειν συγχαρεῖται πλείους ἀνδρας, ἀπολυθεῖσα δὲ τοῦ γαμικοῦ νόμου διὰ θάνατον ἑτέρας συζυγίας, δεῦτερον καὶ τρίτον γάμον κατὰ

• Καὶ δὴ καὶ αὐτὴ ἡ ἱεραρχία Ῥωμαϊκῆ Ἐκ-

κλησία ἕκρον καὶ πλήρες πρωτεῖον, καὶ ἀρχὴν **A** summum et plenum primatum et principatum super universam catholicam Ecclesiam obtinet; quem scilicet ab ipso Domino in beato Petro, apostolorum principe seu vertice, cujus Romanus pontifex est successor, cum plena potestate recepisse, veraciter et humiliter recognoscit : et sicut præ cæteris tenetur fidei veritatem defendere, sic et, si quæ de fide subortæ fuerint quæstiones, suo debent iudicio definiiri : ad quam potest gravatus quilibet in negotiis ad forum ecclesiasticum pertinentibus appellare. Sed et in omnibus causis, ad examen ecclesiasticum spectantibus, ad ipsius recurri potest iudicium, et eidem omnes Ecclesiæ sunt subjectæ : ipsarumque episcopi obedientiam et reverentiam sibi debent : apud quam sic potestatis plenitudo consistit, quod Ecclesias cæteras ad sollicitudinis partem admittit ; quarum multas, patriarchales præcipue, diversis privilegiis eadem Romana Ecclesia honoravit, sua tamen præcellentis dignitate et superioritate, tam in generalibus conciliis quam in quibuscunque aliis, semper salva.

B Unde suprascriptam fidei veritatem, prout plena lecta est et fideliter exposita, veram, sanctam, et orthodoxam fidem esse recognosco, eam accepto, et corde ac ore profiteor, ipsamque prout eam veraciter tenet et fideliter docet et prædicat sacrosancta Romana Ecclesia, me inviolabiliter servaturum, et in ea omni tempore perseveraturum, nec ab ea ullo tempore recessurum, seu quoquo modo deviatorum promitto, et abrenuntio omni schismati. Primatum quoque ipsius sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ, prout in præmissa serie continetur, ad ipsius Ecclesiæ obedientiam spontaneus veniens, fateor et recognosco, accepto ac sponte suscipio : et me omnia præmissa, tam circa fidei veritatem, quam circa dictæ Ecclesiæ primatum, et ipsorum recognitionem, acceptationem, susceptionem, observantiam et perseverantiam, servaturum, præstito corporali juramento promitto et confirmo. Sic me Deus adjuvet, et hæc sancta Dei Evangelia. Quod si contra hæc aliquid sentire, confiteri, aut aliud agere præsumpsero, me schismaticum et anathematizatum eo ipso recognosco, et severitati sacrorum canonum subjacere.

« Ὅθεν τὴν ἀναγεγραμμένην τῆς πίστεως ἀληθειαν, ὡς πληρουντως ἔχουσαν, καὶ πιστῶς ἐκτεθεῖσαν, ἀληθῆ, ἀγίαν, καὶ ὀρθόδοξον πίστιν εἶναι ἐπιγινώσκω. Ταύτην ἀποδέχομαι, καὶ καρδίᾳ καὶ στόματι ὁμολογῶ, καὶ ἐφ' ὅσον αὐτὴν ἀληθῶς κρατεῖ καὶ πιστῶς διδάσκει, καὶ κηρύττει ἡ ἱεροαγία Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἐμαυτὸν ἁμολύντως φυλάξειν, καὶ ἐν αὐτῇ πάντα χρόνον διατελέσειν, καὶ ἀπ' αὐτῆς ἐν οὐδενὶ καιρῷ ἀναχωρήσειν, ἢ τιμὴν τρέψω παρεγκλίνει ὑπισχνόμαι. Καὶ ἐξόμνομαι πᾶν σχίσμα, καὶ τὸ πρωτεῖον αὐτῆς τῆς ἱεροαγίας Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐν τῇ προδηλωθείσῃ ὑφ' ἐπιπέγειται, εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας ἐρχόμενος ἐκουσίως ὁμολογῶ, καὶ ἐπιγινώσκω, ἀποδέχομαι, καὶ ἐκουσίως ὑποδέχομαι, καὶ τὰ ἀνατεταγμένα πάντα, ὅσα περὶ τὴν τῆς πίστεως ἀλήθειαν, καὶ ὅσα περὶ τὸ πρωτεῖον τῆς εἰρημένης Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Τούτων τὴν ἐπίγνωσιν, τὴν ἀποδοχὴν, τὴν ὑποδοχὴν, τὴν συντήρησιν, τὴν διαμονὴν ἐμαυτὸν διατηρήσειν, καὶ φυλάξειν δοθέντος πραγματικῶς ὄρκου, ὑπόσχομαι καὶ ἐπιβεβαίω. Οὕτω μοι βοηθήσειεν ὁ θεὸς καὶ ταῦτα τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλια. Ὅτι ἐὰν κατὰ τούτων τι φρονῆσαι, ἢ ὁμολογήσαι, ἢ ἄλλω; ποιῆσαι τολμήσω, ποιήσω ἐμαυτὸν σχισματικόν, καὶ αὐτῷ τούτῳ ἀναθεματισμένον εἶναι ἐπιγινώσκω, καὶ τῇ ἀποτομίᾳ καὶ τῇ ἀυστηρότητι τῶν ἁγίων κανόνων ὑποκεισθαι. »

Εἰς ἀσφάλειαν τῶν προειρημένων, καὶ φυλακὴν μείζονα, τὸ παρὸν ὄρκωμοτικὸν μυστικὸν ἐξεθήμεθα σφιδάλαιον καὶ βούλλα χρυσεῖα κατωχυρωμένον. Ἐγράφη ἐν τῇ παλαιᾷ Ῥώμῃ ἔτει ἀπὸ τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως χιλιοστῶν τριακοσιοστῶ-ἑξήκοστῶ ἐνάτῳ, ἰνδικτιῶνος ἐβδόμῃς, ἡμέρᾳ δεκάτῃ τοῦ Ὀκτωβρίου μηνός, παρόντος τοῦ αἰδευμένου Πατρός τοῦ κυρίου Παύλου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ κυρίου Νικολάου ἐπισκόπου Ἀρεοπολιτάνου, καὶ τοῦ εὐλαβοῦς ἀνδρός τοῦ μοναχοῦ Ἀντωνίου ἐκ τῶν

Ad certitudinem prædictorum, et cautelam majorum, præsens juramentum mysticum exposui, et instrumentum feci, Bulla aurea manitum, scriptum in antiqua Roma, anno ab Incarnatione Domini 1369, Indict. vi, die 18 mensis Octobris, præsentibus reverendo Patre domino Paulo patriarcha Constantinopolitano, domino Nicolao Areopolitano episcopo, religioso viro fratre Antonio de Athenis, interpretibus ad præmissa expositis, electis nostris reverendissimis cardinalibus ad

præmissa auctorizantibus, dictoque imperatore ab ipsis ad osculum pacis recepto, et gremio sacræ Romanæ Ecclesiæ aggregantibus, ut vero catholico Christiano. Sumptum de Registris papalibus.

Ἀ Ἀθηνῶν, πρὸς τὸ τὰ ἀνατεταγμένα ἐρμηνεύσαι, καὶ ἐκτεθῆναι ἐκλεγέντων, τῶν αἰδεσιμωτάτων Πατέρων τῶν κυρίων καρδινάλιων ἐπιτρόπων, καὶ τούτων αὐτῶν τῶν βηθέντων κυρίων καρδινάλιων τὸ κύρος ἐπιδι δόντων, τὸν τε εἰρημένον βασιλέα ἐν ἀσπασμοῦ εἰρήνης προσδεχομένων, καὶ τῷ κόλπῳ τῆς ἁγίας Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐπισυναγόντων, ὡς ἀληθῆ καθολικὸν Χριστιανόν. Κίληπται ἐκ τῶν παπικῶν Κωδίκων.

FINIS TOMI CENTESIMI QUINQUAGESIMI QUARTI.

3 2044 073 505 299

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

3 2044 073 505 299

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

3 2044 073 505 299

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>